

*Ми ї'ємось за те, чому
немає чини в усьому світі —
за Батьківщиною.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)

Випуск № 4(32) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics», Series «Psychology», Series «Pedagogy»)

Issue № 4(32) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3|(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 4(32) 2024. С. 1415.**

*Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління
(Рішення від 08.04.2024, № 5/4-24)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

*Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук
Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації
«Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і
психологів з духовно-морального виховання».*

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290
журналу присвоєно категорію "Б" із права**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89
журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу
присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво
та торгівля, 015 - професійна освіта**

**Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія**

*Наукове видання включено до міжнародної наукометричної
бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google
Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.*

*Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління,
права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення
результатів наукових досліджень.*

**Головний
редактор**

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дашій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інститут автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інститут соціальних технологій Університет "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савеліївна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління, 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Gruzd M.V. <i>THE IMPACT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REFORMS ON THE DEVELOPMENT OF PUBLIC GOVERNANCE</i>	18
Баранов О.О. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПОСЛУГ БАНКІВСЬКИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	31
Богоніс А.Р. <i>ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ: ВИКЛИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	41
Довгань В.В. <i>ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ</i>	49
Клячин А.К. <i>ОСОБЛИВОСТІ КОНФІГУРАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ (НА ПРИКЛАДІ М.ДНІПРО)</i>	58
Кришній П.І., Никифоров О.В. <i>ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ (2014 – 2018 рр.)</i>	71
Крусян Р.А. <i>ПРАВОВА ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД</i>	83
Кудрявський І.В. <i>ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ, ЙОГО СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЯК БАЗОВІ ПОНЯТТЯ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗА НАПРЯМКОМ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ</i>	94
Кузьмич А.В. <i>АЛГОРИТМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ</i>	107
Нагасєв В.М., Науменко А.О., Гіржева О.М. <i>МОТИВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ</i>	117

Нестеров О.В. <i>НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ</i>	132
Радченко О.В., Шандрик В.І. <i>ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ДО РОЗБУДОВИ "РОЗУМНИХ МІСТ" (SMART-CITY) ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ</i>	145
Світлик М.Г. <i>ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	157
Споришев К.О. <i>СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	165
Стеців І.С. <i>ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ: ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОПОЗИЦІЇ ТА ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	176
Ткачова Н.М. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРАЦІЇ ЕНЕРГОСИСТЕМИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСКУ ЕНЕРГЕТИЧНУ СФЕРУ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	187
Турчин К.Ю. <i>АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я</i>	196
Kharchenko T.O., Zhao Min <i>THE MANAGEMENT OF HUMAN CAPITAL FLOW OF CHINESE E-COMMERCE ENTERPRISES</i>	207
Tymoshenko D.V. <i>MUTUAL ASSISTANCE AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF CORPORATE CULTURE OF OIL AND GAS ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF CHANGES AND GLOBAL CHALLENGES</i>	220
Буга О.Р., Заяць А.І. <i>СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО СТАЛОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ</i>	237
Васютинська Л.А., Коєва Х.О. <i>ТРИГЕРИ РОЗВИТКУ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ</i>	248
Живко З.Б., Живко О.В. <i>АДАПТИВНА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ В УМОВАХ СМАРТ-ЕКОНОМІКИ</i>	261

- Криштанович С.В., Бекеша А.І.** 268
ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ
- Левків Г.Я., Франчук І.Б., Гузіль Р.В., Лялька Б.Л., Репета Ю.В.** 276
ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ
- Лукашевська У.Т.** 286
СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ
- Макарович В.К.** 294
НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ
- Слав'юк Р.А.** 308
РОЗВИТОК Е-БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ
- Валявка О.Я., Кучер А.В., Русин-Гриник Р.Р.** 317
СИСТЕМА ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
- Мельник Р.А., Кучер А.В., Русин-Гриник Р.Р.** 331
СУТНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ФІНАНСІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ
- Сизон М.-О.І., Кучер А.В., Русин-Гриник Р.Р.** 342
ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

СЕРІЯ «Право»

- Гаран (Стукаленко) О.В.** 354
ПРАВО НА ПУБЛІЧНУ СЛУЖБУ У ПЛОЩИНІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ
- Головка О.В., Стрельченко О.Г., Бухтіярова І.Г.** 366
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ОБІГУ ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ
- Гресь Ю.О.** 375
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
- Каращук К.Л.** 386
ПРОЦЕДУРА МЕДІАЦІЇ ТА ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ У ФРН

Король В.В. <i>ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ОДЕРЖАННЯ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ МИТНИХ ОРГАНІВ ПОДАРУНКІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ МИТНИХ ФОРМАЛЬНОСТЕЙ В ЗОНІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ</i>	394
Косілова О.І. <i>МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ</i>	404
Митрофанов І.І. <i>КВАЛІФІКАЦІЯ ШАХРАЙСТВА ЩОДО ЧУЖОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ</i>	414
Полтавець Л.І., Гребінчук О.М., Калінін А.М., Цумарєва Н.В. <i>ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	427
Рогозіннікова К.С. <i>НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ</i>	438
Свиридов С.О. <i>ЗАХИСТ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ КІБЕРЗАГРОЗ</i>	452
Стратій О.В., Меленко О.В. <i>ДОГОВІР ПРО ПРИМИРЕННЯ, ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ</i>	464
Телявський А.М. <i>ФІКТИВНІСТЬ ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ЗДІЙСНЕНОГО У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАВЧИМ ПРОВАДЖЕННЯМ</i>	474
Турій А.І. <i>УЗУРПАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ГЕНОЦИД (ПРИРОДА, СУТНІСТЬ ТА ПРОТИДІЯ)</i>	486
Фарафонова І.А. <i>АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПО ПРАВАМ ЛЮДИНИ ПО ЗАЯВАМ АВТОРА № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08</i>	500
Харчук В.В. <i>ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ ДО І ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ</i>	521
Холодов В.В. <i>ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ В МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЗАСАДИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ</i>	530
Чайка А.В. <i>КОМПЛЕКС ПРОФЕСІЙНИХ ПОЛІТИК ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДІАТОРА, ЯК СПОСІБ ЗМІЦНЕННЯ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ</i>	537

- Черняк О.Ю.** 548
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОДІННЯ ЦИФРОВИМИ АКТИВАМИ ТА ПЕРЕДАЧІ ТИТУЛУ
- Шило І.В.** 557
ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ
- Шульга В.О., Таран Д.П.** 565
СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ
- Якушов Д.Ю.** 583
ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД
- Яновицька А.В.** 593
ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ
- Яцик Т.П., Микитенко В.С., Ревера А.О.** 603
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

СЕРІЯ «Економіка»

- Busarieva T.G.** 611
FEATURES OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET
- Белкін І.В., Коваль О.В., Стасюк Д.Ю.** 619
НИНІШНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗБУТОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ
- Вовчак О.Д., Кустрин А.Б.** 635
ВПЛИВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ
- Гавриленко О.Є., Демешко Ю.О., Ярошенко С.В., Поярков М.В.** 648
ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ЧАС: ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
- Грибик І.І., Червінець Д.Р., Гілета О.І.** 661
ЛОГІСТИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ
- Дмитришин Л.І., Дмитришин М.І., Головчук Н.І.** 669
ВПЛИВ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОПИТУ

Кацюба І.Р., Русин-Гриник Р.Р., Шевченко С.Г. <i>КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У ЦИРКУЛЯРНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	681
Корнієнко Т.О. <i>ЕТИКА У СУЧАСНОМУ БІЗНЕСІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	698
Кульчицька Н.Є. <i>КРЕДИТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ</i>	707
Леськів Г.З., Шевченко Н.В., Марченко О.М. <i>МЕНЕДЖМЕНТ ІННОВАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ</i>	717
Лезіна А.В. <i>СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕ- ТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА</i>	726
Люта Д.А., Чусва І.О. <i>АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ</i>	737
Мамонов К.А., Пруненко Д.О., Коваленко Л.Б., Притула М.В. <i>ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН</i>	747
Мушка Д.В. <i>ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДІДЖИТАЛ-МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВАМИ МСБ</i>	758
Нам'ясенко В.М. <i>АДАПТАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ. АДАПТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ</i>	776
Положенцева К.Л., Беззубко Б.І., Акопов С.Е. <i>ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ У СВІТОВІЙ І ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЕКОНОМІКАХ</i>	786
Проць Р.Р. <i>ОЗНАКИ КРИЗИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	798
Раупов Р.Б. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА</i>	806
Семененко Ю.С. <i>ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ЛОГІСТИЦІ</i>	814

Смолінська Н.В., Фалик О.П., Захарчук В.С. 827
*ВОЄННИЙ СТАН І ЙОГО ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ :
ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИКОЮ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Butenko O.H. 837
*EDUCATION AND UPBRINGING: READINESS OF FUTURE TEACHERS FOR
GENDER EDUCATION OF CHILDREN*

Dobrovolska R.O., Bilozerska H.O. 846
*UKRAINIAN MUSIC THERAPY AS A PHENOMENON OF MODERN UNIVERSITY
EDUCATION: TRENDS OF DEVELOPMENT AND FORMATION*

Безкоровайна Л.В., Боровських О.В. 856
*ЛОГІСТИКА ПРОЄКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА
В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ
СПРАВИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ*

Біда О.А., Чичук А.П., Кучай Т.П. 866
*РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ
КРЕАТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА*

Боян-Гладка С.П. 876
*МЕТОДИКА ГУРТКОВОЇ РОБОТИ З ЕТНОГРАФІЇ У ВИЩІЙ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДАХ*

Ватковська М.Г., Мотуз Т.В. 885
*СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ
ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*

Грень Є.С. 897
*ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ВИКЛИКІВ
ЦИФРОВІЗАЦІЇ*

Григораш О.В. 906
*ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ
РОЗВИТКУ*

Дарманська І.М. 916
*МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОЄКТУВАННЯ ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ
ЯК УМОВА ЙОГО СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ*

Дияк В.В., Маркова С.В., Волобуєв В.В. 928
*КОНЦЕПЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ
ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ*

Єфімова О.М., Жицька С.А., Бецько О.С., Браєвська А.І., Журавель В.В. 938
*ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ
ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА САМОСТІЙНОГО ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ З
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ КУРСАНТАМИ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ
ЗАКЛАДІВ: РОЛЬ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ*

Іваніцька І.В. <i>МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАКЕТНО-АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ОЗБРОЄННЯ</i>	952
Ігнатенко Н.В. <i>ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ (2010-2014 РР.)</i>	961
Канішевська Л.В. <i>ВИХОВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЛІДЕРІВ МАЙБУТНЬОГО ЯК СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ОСОБИСТОСТІ</i>	974
Крамаренко В.О., Бровата О.Б., Ільченко О.В. <i>ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	984
Литвин А.Ф., Заліщук С.В. <i>ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ</i>	994
Лісовець О.В., Лісовець О.В. <i>ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ</i>	1004
Лукіянчук І.В. <i>ХМАРНІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ</i>	1017
Луценко В.В., Костенко Л.В., Салдан С.О., Заболотний І.П., Дорохіна Л.О. <i>ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА</i>	1030
Маранчак М.М. <i>ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ КОРИСТУВАЧІВ БІБЛІОТЕК</i>	1040
Найдюк І.С. <i>ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ STREAM-ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ</i>	1052
Паска Т.В., Безугла Я.І., Красильникова І.В. <i>ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННЯ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ І ВИКЛАДАЧІВ</i>	1061
Підлипняк І.Ю. <i>ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</i>	1074

- Полянничко А.О., Іонова І.М., Знобей О.В.** 1086
СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ В УМОВАХ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ
- Прохорчук О.М.** 1097
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ STEM-ОСВІТИ ДЛЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МАГІСТРАНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
- Проценко П.В.** 1106
РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
- Романишина О.Я., Зарембіцький О.Ю.** 1119
ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНОНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
- Семко Л.П.** 1128
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В 7-9 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
- Соболь Н.М.** 1138
ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ
- Стешенко О.Л.** 1150
ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ
- Сурков К.Ю., Ізвалов О.В., Книшук А.В., Сорокун С.В.** 1159
3D МОДЕЛЮВАННЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ
- Тернавська Т.А., Журат Ю.В., Суркова К.В.** 1170
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Туляєв В.В.** 1180
КРИТЕРІЙ «ОБ'ЄКТИВНІСТЬ» ТЕОРІЇ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН «РИСУНОК», «ЖИВОПИС» ВИЩОЇ ШКОЛИ
- Халілі Ф.А.** 1195
ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: СУТНІСТЬ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
- Цибульська С.М.** 1207
ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ
- Яковишина Т.В.** 1221
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КРЕАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Ящук К.І. 1233
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ЗА КОРДОНОМ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

СЕРІЯ «Психологія»

Балановський Я.М. 1242
СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Белоусова К.В., Волженцева І.В. 1255
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НОВИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Володарська Н.Д. 1269
РОЗГЛЯД КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Гоян І.М., Толкунова І.В., Петранюк А.І., Нестеренко О.В., Артюхова В.В. 1283
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

Діколь-Кобріна О.А. 1295
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «АРТ ТЕРАПІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Заболоцька С.І., Громко В.В. 1310
ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬОЇ МОЛОДІ ДО МАНІПУЛЮВАННЯ У МІЖОСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Запорожцев Є.Г. 1318
ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «КОМУНІКАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Кудерміна О.І., Хить Ю.П. 1335
СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ВЗАЄМОДІЯ» В ПРОСТОРІ ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Паламарчук О.М., Візнюк І.М., Долинний С.С., Долинна А.С. 1346
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОЛІПШЕННЯ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ДСНС УКРАЇНИ

Паламарчук О.М., Міщук І.С. 1355
ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Притула О.А. 1363
СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТА ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

- Рот-Сєров О.В.** 1376
УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ СФЕРИ ІТ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
- Черняк А.В., Завязкіна Н.В.** 1390
ПЕРШИЙ ПСИХОТИЧНИЙ ЕПІЗОД ЯК ТРАВМУЮЧА ПОДІЯ У ЕНДОГЕННИХ ХВОРИХ
- Шаумян О.Г., Машаріпова К.Б.** 1402
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вийшов № 4(32) 2024 журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: дослідження основних організаційно-правових механізмів регулювання інноваційних послуг в умовах цифровізації публічного управління; розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва; підготовки майбутнього педагога до викликів діджиталізації; формування нових логістичних систем у контексті сучасних ринкових умов; визначення змісту та сутності поняття «міжнародні стандарти прав людини» та ін.

Наближаємо нашу Перемогу разом та бажаю подальших наукових успіхів і примноження сучасних знань!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

UDC 351:342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-18-30](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-18-30)

Gruzd Maryna Volodymyrivna Candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the department of State Governance, Public Administration and Economic Policy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 61166, Kharkov, Ave. Nauki, 9-a, tel: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

THE IMPACT OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL REFORMS ON THE DEVELOPMENT OF PUBLIC GOVERNANCE

Abstract. The purpose of the study is to analyze the reform of public administration on the basis of the construction of the concept and content of public governance in the system of constitutional changes, as well as to establish sustainable trends in the development of the nation state while studying the stable functioning of the public administration system in the context of determining the principles of public administration that ensure the implementation of the modern reform process. The prerequisites for carrying out constitutional reform in the country with a clearer delimitation of powers in the system of state authorities, the order of their formation and changes in the territorial organization of power based on the institutional approach to the implementation of the constitutional model of power organization are considered. The key ones are marked problems which related to the constitutional then, for the solution whose constitutional and legal reform is the main solution contradiction between the needs of the development of civil society and the improvement of the state system within the current framework social contract, which stands out exactly the constitution. Conditions for creation are specified stable constitutional legal order, which will give be able to build democratic, flexible and effective management system based on decentralized management, strengthening state authorities and essential increase roles local self-government in solving local and national problems value. An analysis of the measures was carried out contribute to the development of public governance with an emphasis on decentralization which provides opportunity for reinforcement participation citizens in public management, development and implementation public policies and solutions relevant questions territorial development on the basis principles public governance. Based on conducted research on reformation public

governing on the basis of existing experience when combined methodological approaches scientific analysis constitutional and legal reforms in Ukraine the principles of legislation are defined definition organizational and legal mechanism public management.

Keywords: constitutional reform, public governance, state, public power, decentralization, democracy, civil society.

Грузд Марина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та економічної політики, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0002-1396-121X>

ВПЛИВ ПРОВЕДЕННЯ КОНСТИЦІЙНО-ПРАВОВИХ РЕФОРМ НА РОЗВИТОК ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. Метою дослідження є аналіз реформи публічного управління на засадах побудови концепції та змісту публічного управління в системі конституційних змін, а також встановлення стійких тенденцій розвитку національної держави при дослідженні стабільного функціонування системи публічного врядування в контексті визначення принципів публічного управління, які забезпечують реалізацію сучасного процесу реформування. Розглянуто передумови проведення конституційної реформи в країні при більш чіткому розмежуванні повноважень у системі органів державної влади, порядку їх формування та змін в територіальній організації влади на основі інституційного підходу для реалізації конституційної моделі організації влади. Означено ключові проблеми, які пов'язані з конституційною наступністю, для розв'язання яких конституційно-правова реформа є основним способом узгодження протиріч між потребами розвитку громадянського суспільства та вдосконаленням державного устрою в рамках діючого суспільного договору, яким виступає саме конституція. Означено умови для створення стабільного конституційного правопорядку, який дасть змогу побудувати демократичну, гнучку та ефективну управлінську систему на засадах децентралізованого управління, зміцнення державної влади та суттєво підвищити роль місцевого самоврядування у вирішенні проблем місцевого та загальнодержавного значення. Проведено аналіз заходів, які сприяють розвитку публічного врядування при акценті на децентралізацію що надає можливість для посилення участі громадян у публічному управлінні, розробці та реалізації публічної політики та вирішенні актуальних питань територіального розвитку на основі принципів публічного врядування. На основі проведеного дослідження реформування публічного врядування на засадах наявного досвіду при поєднанні методологічних підходів наукового аналізу конституційно-правових реформ в Україні визначено засади законодавчого визначення організаційно-правового механізму публічного управління.

Ключові слова: конституційна реформа, публічне врядування, держава, публічна влада, децентралізація, демократія, громадянське суспільство.

Introduction. The current state of the public power system, as well as the existing and potential challenges and threats to the functioning of the public administration system, imply an urgent need to determine the institutional content of public administrative activities within the framework of constitutional and legal reforms. Conditions are being created for the creation of a stable constitutional legal order, which, in turn, will make it possible to build a democratic, flexible and effective management system based on the principles of decentralized management, strengthening state power and significantly increasing the role of local self-government in solving problems of local and national importance.

The concept of continuity of public administration as a process of ensuring the durability of systemic reforms initiated under different socio-political conditions needs special attention, with the understanding that with the increase in the time dimension, reform periods cannot last long enough. Despite the further development of the components of the public-administrative content of decentralization in terms of the formation of institutional foundations for the interaction of the state and civil society, the general problem of the functioning of authorities in the conditions of constitutional and legal reform remains relevant.

The process of constitutional and legal reform in Ukraine is determined by institutional factors, determined by real foundations as an institutional paradigm of social development and the existing conflict between institutions of state administration, while reforms are implemented in constitutional changes, as well as in the adoption of constitutional resolutions on changes to individual provisions of the constitution. However, each of the reforms introduced in Ukraine was based on the development, acceptance and implementation of changes by the authority of regulatory law as a result of the process of influence on management. To understand the importance of the constitutional reform process, it is important to have a rationally constructed strategy for reforming the system of decision-making by state, public and public institutions.

Analysis of recent research and publications. The research of constitutional and legal reforms in public administration allows us to determine the prospects for the development of Ukrainian statehood in the context of European integration and globalization. The following scientists are engaged in the research of institutional aspects of regulation of public management activities at the level of the state and a certain territory abroad: L. Bauduin, M. Duce, H. Ketz, L. Lenter, R. Sacco, and others. Changes in constitutional and legal relations on the basis of democracy, interaction with civil society and the development of the main democratic institutions are considered in their works by O. Bandurka, A. Georgits, A. Zayets, I. Koliushko, V. Leman, L. Nalyvaiko, S. Pogrebnyak, V. Rechynskyi and others. Analyzing and solving specific problems in the field of organization and functioning of state authorities and civil society on the basis of constitutional and legal reforms as a process of modernization and renewal of the entire legal system as a whole is

carried out by Yu. Barabash, S. Holovaty, V. Kovalchuk, Kh. Prykhodko, V. Rechynskyi and others. But a number of problems of scientific analysis remained unsolved, especially related to the introduction of effective public governance on the basis of constitutional and legal reforms regarding the consolidation of constitutional norms, in particular the activities of power institutions and the distribution of power in the system of public power and decentralization of state power.

Setting objectives. The purpose of the research is to analyze the reform of public administration on the basis of the construction of the concept and content of public administration in the system of constitutional changes, as well as to establish sustainable trends in the development of the nation state while studying the stable functioning of the public governance system in the context of determining the principles of public administration that ensure the implementation of the modern reform process.

In accordance with the purpose of the study, the following tasks: propose ways to improve public administration through constitutional reforms; to form the prerequisites for carrying out constitutional and legal reforms and their impact on public governance.

The object of the research is the process of development of the constitutional and legal foundations of public governance in Ukraine.

The subject of the research is the analysis of the regulatory and legal framework, organizational structures and mechanisms of public governance, as well as the practice of their application with the existing features of the development of the constitutional and legal foundations of public governance in Ukraine.

Presenting main material research. Researchers note that the constitution as the main law of the country should generally be considered as the result of political agreement and interaction. However, at the same time, the content of the reforms should reflect only the most important, important and objective laws, relations and territorial structure; characterize only established regularities, connections and relationships; include those laws, contexts that are characteristic of public administration activities, i.e., should have a general and not a partial character; reflect the features of modern public administration and its differences from other types of administration.

Constitutional practice in Ukraine during the years of independence confirms that the Constitution allows the integration of functions of all subjects of public administration. This is caused by the objective circumstances of the development of society or is a consequence of a violation of political coherence and has a subjective nature. It is in these cases that the constitutional and legal reform becomes the main way of resolving the contradictions between the needs of the development of civil society and the improvement of its state system and the framework of the real social contract, which the country's constitution stands for [1, 2, 3, 4, 5].

Currently, constitutional and legal reforms are carried out by making changes to the constitution, including by adopting a new version of the constitution or adopting a new constitution. At the same time, the procedure for amending the constitution or adopting a new constitution in each country has its own specifics,

which are determined by various factors of influence, namely: the historical circumstances of the adoption of the basic law of the country, peculiarities of the form of government, peculiarities of state governance, peculiarities of state governance and public governance [6, 7].

Based on the opinion of many foreign researchers [6-10], the conceptual vision of constitutional reform is a complex management process. According to D. North, informal norms change gradually, when laws can be changed within a short period of time. Such norms create a legitimate basis for the application of laws in the country, and revolutionary changes in the latter often lead to results that are different from the expected changes. States that enact laws consistent with other informal norms and incentives follow a very different trajectory than those that do.

That is, the system of public governance in the country should be developed and implemented based on the measures presented in fig. 1.

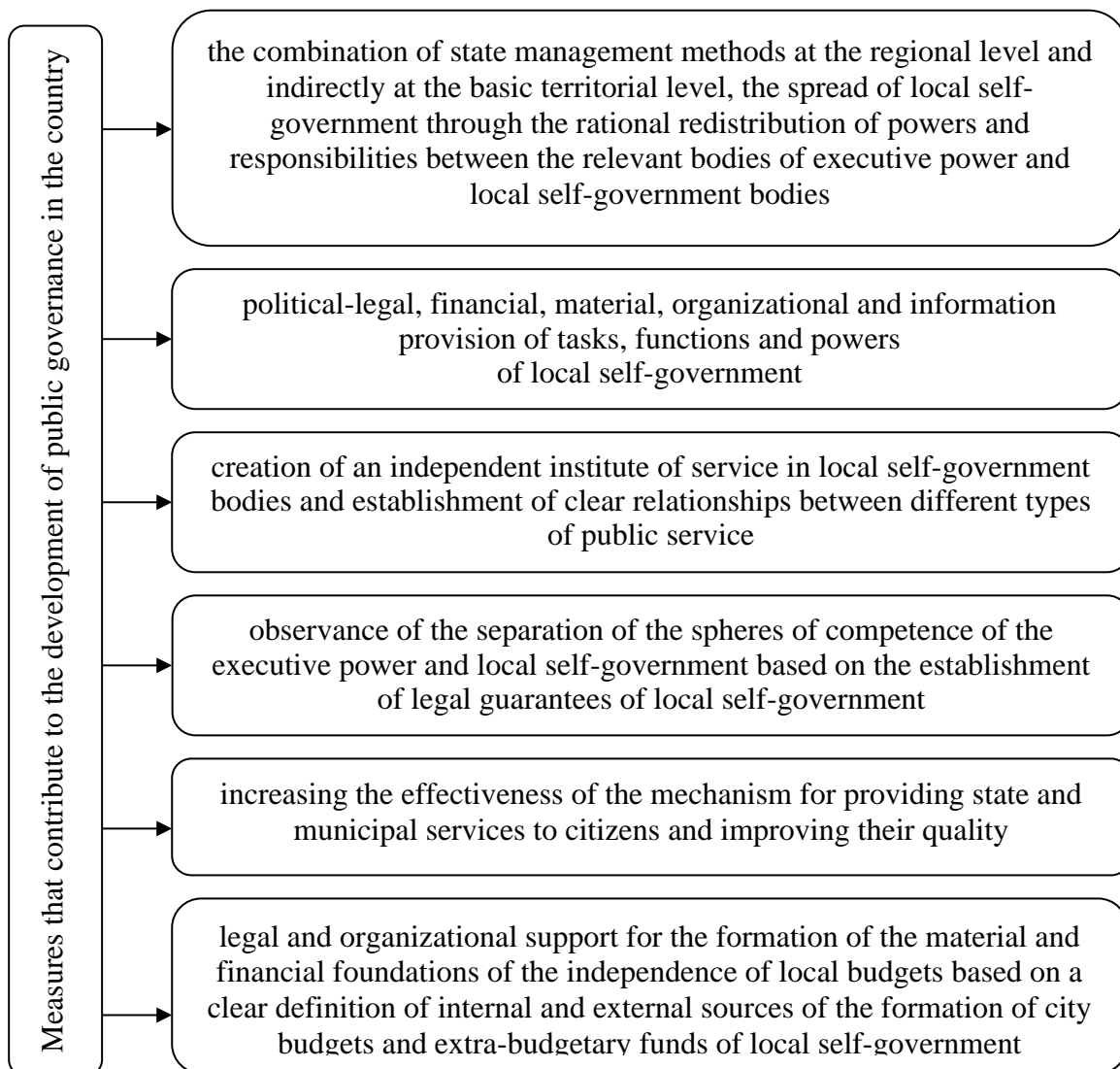

Fig. 1. Measures that contribute to the development of public governance in the country

Source: compiled by [6, 8 - 10].

The analysis of the process of constitutional reform in Ukraine confirms the main trend that all attempts to change the Constitution of Ukraine were reduced to the delimitation of powers in the system of state authorities, the sequence of their formation and changes in the territorial organization of power, but the institutional approach, according to which it is necessary to develop a constitutional model of organization, was not taken into account authorities.

M. Onishchuk thoroughly dealt with the issues of the institutional dimension of constitutional changes in Ukraine, conducted a more general review of the nature and content of updating the Basic Law and proposed a methodological model of the constitutional process. In his works, the principles of rationalism and the foundations of the constitutional system, the prerequisites for the introduction of real legal mechanisms for the implementation and protection of the constitutional rights and freedoms of man and citizen, the improvement of the institutional system for the direct implementation of national sovereignty (the development of referendums and democracy), the provision of the unity of the executive power and the overcoming of dualism in the implementation of executive functions of the state; elaboration of the foundations of the creation of a constructive judicial system and a highly professional judicial corps, the political responsibility of all state authorities to the people of Ukraine and citizens is spelled out; a clear mechanism of separation of powers between state authorities and local self-government bodies in accordance with the tasks assigned to them by the constitution is defined.

This characteristic is realized through the development of the institution of the presidency, the formation of the upper house of the Ukrainian parliament and the separation of the sources of education of the main branches of government, first of all the judicial branch of government. At the same time, the popularly elected president should act as the main element of the system of checks and balances and grant the right to prematurely terminate the powers of the lower house of the parliament; cancel government acts on issues of national security, defense and foreign policy; veto laws adopted by the parliament; appoint and dismiss judges indefinitely, and submit submissions to the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the appointment of the entire composition of the Constitutional Court of Ukraine; to appoint and dismiss officials who perform control, regulatory, independent and special functions and duties of public administration.

The following characteristic provides for the unity of the executive power and its integrity as a prerequisite for responsible political leadership by the forces that won the national elections, ensured by: the unity of the sources of formation of the entire composition of the government; exclusion of local state administrations from the system of executive power and their transformation into bodies that represent the president on the ground and perform control and supervisory functions.

In order to implement the third characteristic, namely, the development of people's power and the improvement of forms of direct democracy, it is necessary to introduce the institutions of popular legislative initiative and popular veto, to grant all citizens of the country the right to a constitutional complaint and to spread the use of referendums, even for solving problems of local importance.

Note that the decentralization of power is a defining part of the constitutional reforms carried out by the state authorities of European countries. Public administration, which in most countries was built on the principle of efficiency, was transformed into more advanced models of power and governance. It is decentralization that provides an opportunity to strengthen the participation of citizens in public administration, the development and implementation of state policy, and the solution of topical issues of territorial development while introducing new principles of public governance.

Introduction of the concept of constitutional legal succession as a paradigm of the modern constitutional process, in which constitutional ideas, principles and norms are applied not only to achieve a legal result, but also to implement such a result in public administration. This gives rise to the renewal of the concepts of "constitutional power", "constitutional power of the state", public administration of which is based on democratic values, and all subjects involved in the process of constitutional reform are subject to legal norms in their activities [15].

But there is a certain discrepancy between the institutional needs and the institutional foundations of modern democratic state formation. This state of affairs is explained by the difference of legal succession as a defining element of the post-sovereign model of the constitutional process without legal discretion, that is, the limits of legal succession.

Considering the formation of the institutional framework based on the draft, we can talk about problems related to constitutional continuity (Fig. 2).

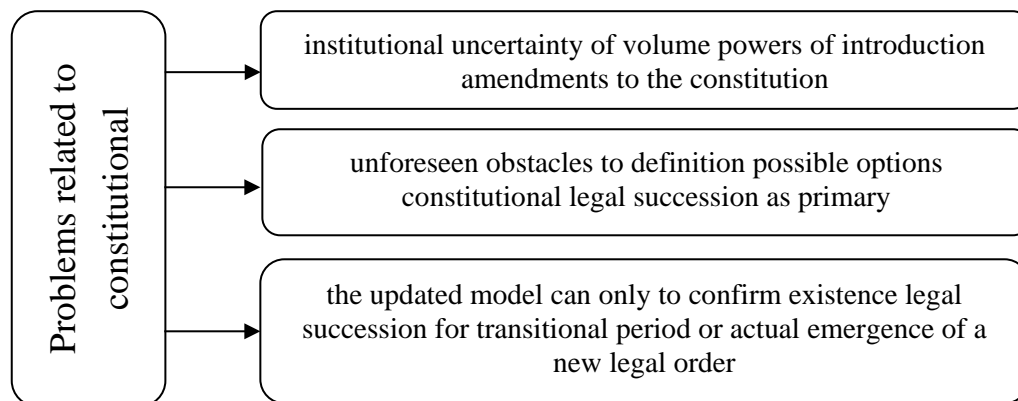

Fig.2. Problems related to constitutional succession

Source: compiled by [1-5, 10, 11].

One can agree with the statements of scientists that all changes are due to the purposeful influence of authorized subjects on the relevant social relations, that is, governance is an activity that consists in the control and management of certain social relations [4].

The theory and practice of governance are characterized by: management and its mechanisms, execution of administrative orders in the judicial branch of state power, executive -administrative activity of the state, science of public administration and payment processes [6, 8, 11].

Basics of the legislative definition of the organizational and legal mechanism of public administration (Fig. 3).

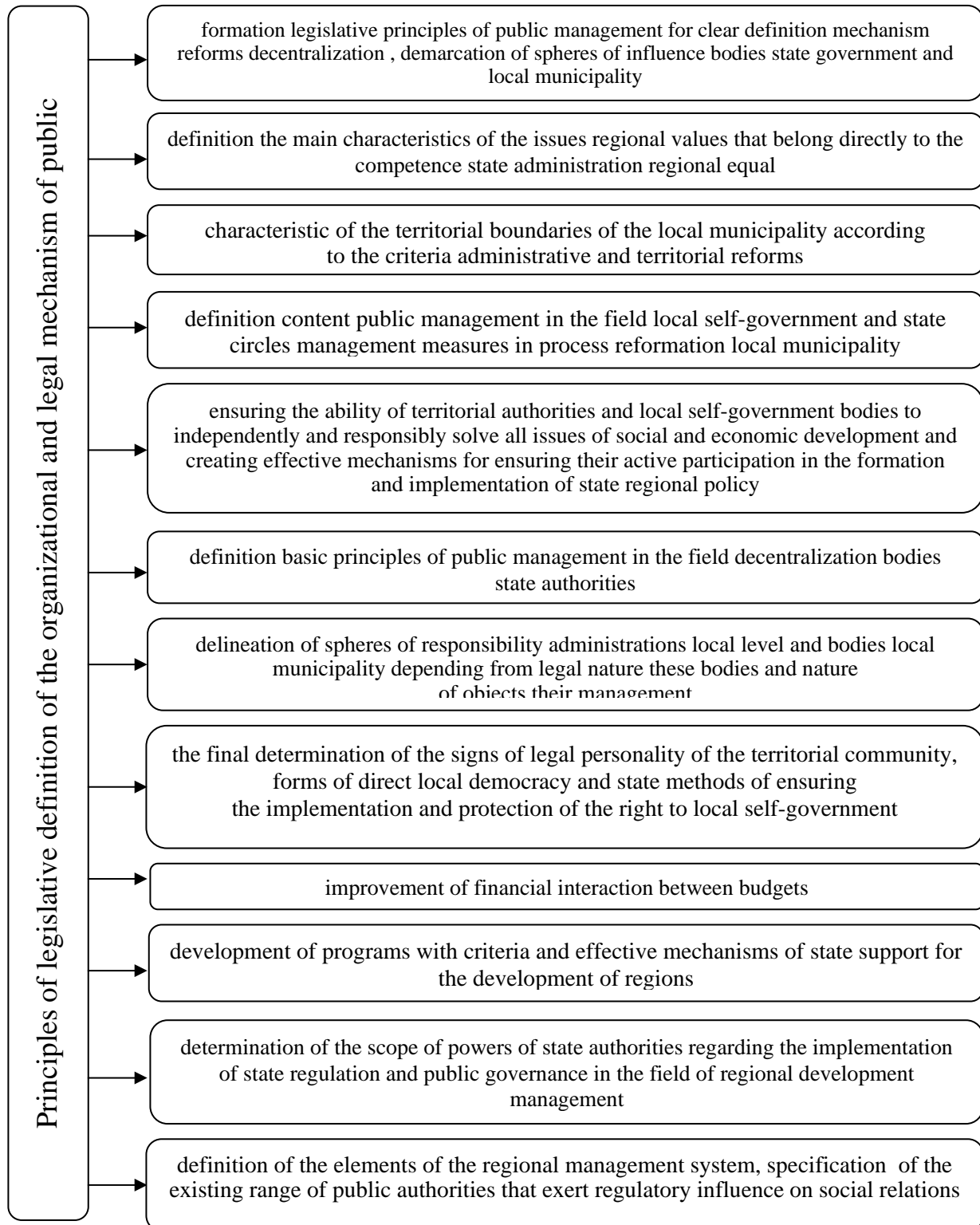

Fig. 3. Principles of legislative definition of the organizational and legal mechanism of public administration

Source: compiled by [3, 5, 6 – 10, 13, 16].

At the same time, the issue of the balance of power between the authorities should be taken into account in the general complex of issues of decentralization of the administrative system in the country, its administrative-territorial level. Administrative reform should provide for the improvement of the entire management system based on a rational model of rule-making activity from the highest bodies of state power to the executive bodies of local councils. In addition to constitutional changes, it is necessary to prepare and adopt a draft law on the territorial organization of Ukraine. According to this draft law, it is expedient to adopt new draft laws. The content of administrative reform is also political and legal reform, which can not only formulate certain political interests, but also satisfy them and lead to changes not only in the state administration system, but also in the political system as a whole.

Legislatures always officially state that constitutional amendments can only attempt to correct, clarify, reform, or restore part of the existing constitutional text, and so this is a typical case of permanent constitutional amendments. Therefore, the established focus on constitutional changes in Ukraine does not contribute to the formation of the institutional foundations of public administration, but only complicates the process of transformation of public administration as a whole.

Objective reasons for carrying out constitutional reforms proposed by scientists [5, 7, 10, 17, 22] are presented in fig. 4.

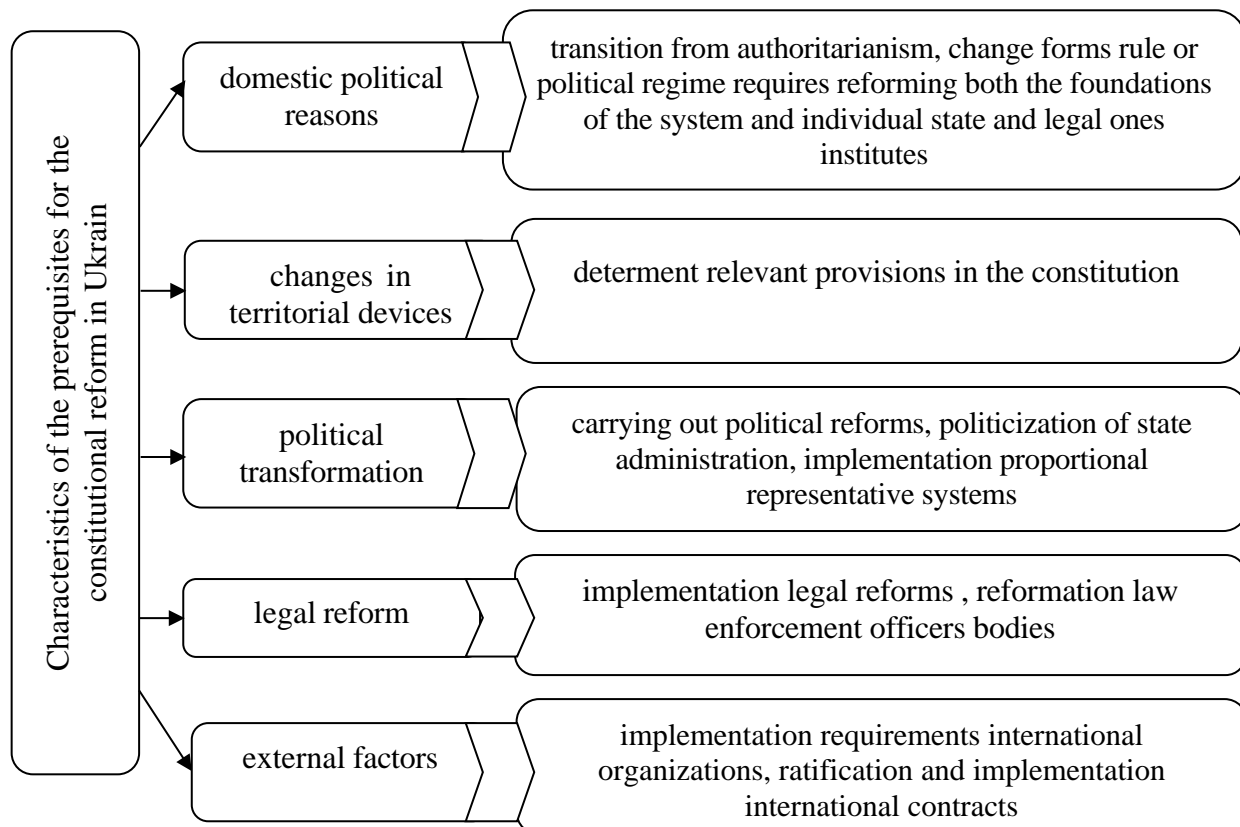

Fig. 4. Characteristics of the prerequisites for the constitutional reform in Ukraine

Management at the national level and at the level of such a specific management object as a region is not adapted to rapidly changing social conditions. But the system of local self-government and the organization of the administrative-territorial system of Ukraine have significant shortcomings that prevent the acceleration of the transfer of public administration to a higher quality level. The following shortcomings can be attributed: limitation of the role of state institutions in the management and formation of the mechanism of political management; the presence of a large number of normative legal acts regulating the activities of state bodies, and at the same time numerous blanket norms that form the phenomenon of quasi-administration in the system of public power; replacement of decentralization processes by deconcentration; formation of regional management mechanisms similar to the state governance mechanism.

It is in these conditions that the choice of ways of further development of management institutes at different levels, means of overcoming their inherent shortcomings in order to create an effective management mechanism [7, 13, 18, 22] becomes relevant.

The completion of the constitutional and legal reform, which created the conditions for the functioning of the state on new reformed bases, scientists [19-21] propose to consider the following circumstances; creation of the necessary legal framework; creation of all conditions for the functioning of updated constitutional institutions with the fulfillment of the tasks of constitutional and legal reform, namely, the development of society and the state.

The constitutional and legal reform proposed by modern researchers should be applied to areas of public governance reform. Modern research on reforming public governance based on foreign experience should be based on a combination of methodological approaches of scientific analysis of the transformation process in Ukraine and other countries based on a complex of research approaches.

First, a decisive place should be given to the economic factor of the introduction of foreign experience, since the implementation of the government's activity program is carried out by affirming the principle of non-discrimination in the context of the impact of economic factors on the public. Management reform and on this basis the factors that determine the socio-economic approach to the analysis of the implementation process are highlighted.

Secondly, the adaptation of the legal norms of the EU member states and the direct implementation of the norms of the EU law in the field of public administration should be given a special role, and therefore, there should be an updated legal approach in the implementation process; thirdly, a systematic approach to the formation of a national reform strategy; fourth, the institutional approach in the process of reforming public administration in the context of formalizing subject-object influence; fifth, to make changes in the functions of national management structures and transfer the center of decision-making to regional management institutions based on a new functional approach.

Conclusion. The change in the principles, methods of public governance and the function of the state as a governing system of reforms is a characteristic feature of today. In modern conditions, signs of the rationality of public management activities refer to institutional alternatives that are formalized at each level of public management and implemented at the level of each subject of public management. That is why the criterion of maximizing the influence of public administration should be limited by the principle of satisfaction with public administration, which allows to ensure freedom of choice to the main recipients of public services.

The conducted analysis of the directions of development of the system of public management activity, taking into account constitutional and legal reforms, convinces that administrative institutions ultimately act as a system of functional restrictions, the influence of which is felt by all subjects of management participating in the transformation process. In general, a characteristic feature of public governance is the vertical delegation of powers, under which the state delegates part of its powers to a lower level, thereby depriving it of the power to regulate regional life. At the same time, the efficiency and volume of management actions in the public sector is the main characteristic of the distribution of management resources aimed at the processes that take place in the field of public administration.

References:

1. *Constitutional law of Ukraine*. (2023). Uzhgorod : "RIK – U" [in Ukrainian].
2. Kuchuk, A. M. & Zavgorodnya, Yu. S. (2023). *Konstytucijne parvo [Constitutional law]*. Dnipro: Serednyak T. K [in Ukrainian].
3. Majstro, S. V. (2020). *Organizacijno-pravovi zasady publicznego upravlinnya ta administruvannya [Organizational and legal principles of public management and administration]*. Xarkiv: NUCzZU [in Ukrainian].
4. Ostapenko, O. G. & Sergiyenko, V. V. (2020). *Konstytucijne pravo Ukrayiny [Constitutional law of Ukraine]*. Xarkiv: XNEU im. S. Kuznecya [in Ukrainian].
5. Bashtannyk, V. V., Novak, A. M. & Ragimov, F. V. (2020). *Pravo v publicnomu upravlinni [Law in public administration]*. Kyiv: VD "Gelvetyka" [in Ukrainian].
6. Voronina, Yu. Ye. (2020). *Teoriya ta praktyka publicznego upravlinnya ta administruvannya [Theory and practice of public management and administration]*. Melitopol: TOV "Kolor Prynt" [in Ukrainian].
7. Ignatyuk, O. B. & Garachuk, V. V. (2021). *Osnovni zasady publicznego administruvannya v pravovomu poli ukrayinskogo zakonodavstva [Basic principles of public administration in the legal field of Ukrainian legislation]*. *Investyciyi: praktyka ta dosvid – Investment: practice and experience*, 8, 98-104 [in Ukrainian].
8. Matyuxinoyi, N. P. (Eds.). (2021). *Osnovy publicznego administruvannya [Basics of public administration]*. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Bakulenko, V. D., Bondar, I. S. & Shpachuk, V. V. (2020). *Osoblyvosti publicznego upravlinnya ta administruvannya [Peculiarities of public management and administration]*. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
10. Nadon, O. V., Xmegrov, I. M. & Lucenko, T. O. *Organizacijno-pravovi zasady publicznego upravlinnya ta administruvannya [Organizational and legal principles of public management and administration]*. Xarkiv: NUCzZU [in Ukrainian].

11. Pamazo-Ponomarenko, (2020). Organizacijno-pravovi zasady publicznego upravlinnya ta administruvannya [*Organizational and legal principles of public management and administration*]. – Xarkiv: NUCzZU [in Ukrainian].
12. Gordiienko, L., Gruzd, M. & Sobolev, V. (2019). Conceptual provisions of management of transformational projects. *Public policy and administration*, Vol. 18, No 2, 327-345 [in English].
13. Kozulina, S. O., Rovynskyj, Yu. O. & Rovynska, K. I. (2019). *Pravo v publichnomu upravlinni* [Law in public administration]. Odesa: ORIDU NADU [in Ukrainian].
14. Slinko, T. M., Daxova, I. I. & Letnyanchyk, P. I. et al. (2022). *Konstytucine pravo Ukrayiny* [Constitutional law of Ukraine]. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
15. Yakymovych, Ya. V. (2022). *Konstytucine pravo Ukrayiny* [Constitutional law of Ukraine]. Uzhgorod: DVNZ «Uzhgorodskyy nacionalnyj universytet» [in Ukrainian].
16. Gaczulya, O. M.(2020). Osoblyvosti zaprovadzhennya konstytucijnyx zmin u konteksti reformuvannya systemy publicznego upravlinnya [Peculiarities of the introduction of constitutional changes in the context of reforming the public administration system]. *Vcheni zapysky TNU im. V. I. Vernadskogo – Scholarly notes of V. I. Vernadsky TNU, Tom 31(70), 3, 6-10* [in Ukrainian].
17. Gavkalova, N. L. (Eds.). (2019). *Publichne upravlinnya ta administruvannya u zabezpechenni regionalnogo rozvytku naseleння* [Public management and administration in ensuring regional population development]. Xarkiv: XNEU im. S. Kuznecya [in Ukrainian].
18. Prypxan, I. I. & Shhur, R. I. (2023). Ekonomichni ta konstytucijno-pravovi aspekty publicznego upravlinnya terytorialnymy gromadamy v umovax voyennogo [Economic and constitutional and legal aspects of public management of territorial communities in the conditions of martial law]. *Aktualni problemy rozvytku regionu – Actual problems of the development of the region, Vyp. 19, T. 2, 280-288* [in Ukrainian].
19. Panchenko, S. V., Dejneka, O. G. & Dykan, O. V. et al. (2019). *Publichne upravlinnya ta administruvannya: teoretychni ta praktychni aspekty* [Public management and administration: theoretical and practical aspects]. Xarkiv: UkrDUZT [in Ukrainian].
20. Skakun, O. F. (2021). *Teoriya prava i derzhavy* [Theory of law and the state]. Kyiv: Vyd-vo Alerta [in Ukrainian].
21. Tyshhenko, Yu. & Kaplan, Yu. (Eds.). (2021). *Klyuchovi vyklyky dlya rozvytku gromadyanskogo suspilstva, 2020. Stan rozvytku gromadyanskogo suspilstva v Ukrayini u 2020 roci: materialy shhorich. dop.* [Key challenges for the development of civil society, 2020. State of development of civil society in Ukraine in 2020: materials every year report]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
22. Ostapenko, O. G. (2019). Pryncypy politychnogo j ideologichnogo plyuralizmu: problemy realizaciyi v Ukrayini [Principles of political and ideological pluralism: implementation problems in Ukraine]. *Yurydychnyj visnyk – Legal Bulletin, 4, 72-80* [in Ukrainian].

Література:

1. Конституційне право України : [підручник] – Ужгород : "РІК – У", 2023. – 536 с.
2. Кучук А. М. Конституційне право. Частина 1 : [навч.-метод. посіб.] / А. М. Кучук, Ю. С. Завгородня. – Дніпро : Середняк Т. К., 2023. – 128 с.
3. Майстро С. В. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування / С. В. Майстро. – Харків : НУЦЗУ, 2020. – 55 с.
4. Остапенко О. Г. Конституційне право України : [навч. посіб.] / О. Г. Остапенко, В. В. Сергієнко; Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця. – Електрон. текстові дан. (2,56 МБ). – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/25176>
5. Право в публічному управлінні : [навч. посіб.] / В. В. Баштанник, А. М. Новак, Ф. В. Рагімов. – Київ : ВД «Гельветика», 2020. – 408 с.

6. Вороніна Ю. Є. Теорія та практика публічного управління та адміністрування : [навч. посіб.] / Ю. Є. Вороніна. – Мелітополь : ТОВ "Колор Принт", 2020. – 204 с.
7. Ігнатюк О. Б. Основні засади публічного адміністрування в правовому полі українського законодавства / О. Б. Ігнатюк, В. В. Гарачук // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. – № 8. – С. 98 – 104.
8. Основи публічного адміністрування : [навч. посіб.] / за заг. ред. Н. П. Матюхіної. – Харків : Право, 2021. – 238 с.
9. Особливості публічного управління та адміністрування : [навч. посіб.] / В. Д. Бакуленко, І. С. Бондар, В. В. Шпачук. – Київ : Ліра-К, 2020. – 256 с.
10. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування : [навч. посіб.] / О. В. Надьон, І. М. Хмегров, Т. О. Луценко. – Харків : НУЦЗУ, 2020, – 175 с.
11. Організаційно-правові засади публічного управління та адміністрування / А. Л. Памазо-Пономаренко. – Харків : НУЦЗУ, 2020. – 54 с.
12. Gordiienko L. Conceptual Provisions Of Management Of Transformational Projects / L Gordiienko, M. Gruzd, V. Sobolev // Public Policy and Administration. – Vilnius : Mykolas Romeris University. – 2019. – Vol. 18. – No 2. – P. 327 – 345.
13. Козуліна С. О. Право в публічному управлінні : [навч. посіб.] / С. О. Козуліна, Ю. О. Ровинський, К. І. Ровинська. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2019. – 174 с.
14. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Т. М. Слінько, І. І. Дахова, П. І. Летнянчик та ін. – Харків : Право, 2022, – 372 с.
15. Якимович Я. В. Конституційне право України / Я. В. Якимович. – Ужгород : ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2022. – 129 с.
16. Гацуля О. М. Особливості запровадження конституційних змін у контексті реформування системи публічного управління // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. – 2020. – Том 31(70). – № 3. – С. 6 – 10.
17. Публічне управління та адміністрування у забезпеченні регіонального розвитку населення : монографія / за заг. ред. Н. Л. Гавкалової. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. – 375 с.
18. Припхан І. І. Економічні та конституційно-правові аспекти публічного управління територіальними громадами в умовах воєнного стану / І. І. Припхан, Р. І. Щур // Актуальні проблеми розвитку регіону. – 2023. – Вип. 19. – Т. 2. – С. 280 – 288.
19. Публічне управління та адміністрування : теоретичні та практичні аспекти : [навч. посіб.] / С. В. Панченко, О. Г. Дейнека, О. В. Дикань та ін. – Харків : УкрДУЗТ, 2019. – 380 с.
20. Теорія права і держави / О. Ф. Скакун. – Київ : Вид-во Алерта, 2021. – 528 с.
21. Ключові виклики для розвитку громадянського суспільства, 2020. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні у 2020 році : матеріали щоріч. доп. / за заг. ред. Ю. Тищенко, Ю. Каплан. – Київ : НІСД, 2021. – 116 с.
22. Остапенко О. Г. Принципи політичного й ідеологічного плюралізму : проблеми реалізації в Україні / О. Г. Остапенко // Юридичний вісник. – 2019. – №4. – С. 72 – 80.

УДК 34:336.71:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-31-40](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-31-40)

Баранов Олександр Олександрович магістр, аспірант, кафедра державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, АТ "ПРОКРЕДИТ БАНК", просп. Берестейський, 107-А, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-2875-3851>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПОСЛУГ БАНКІВСЬКИХ СТРУКТУР В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Мета статті полягає у визначенні змісту, оцінці особливостей та проблем регулювання інноваційної діяльності банківських структур, а також дослідженні основних організаційно-правових механізмів регулювання інноваційних послуг в умовах цифровізації та напрямків їх удосконалення.

У статті використано такі методи дослідження: індукції, дедукції, синтезу, порівняння.

Досліджено сутність та основні аспекти організаційно-правових механізмів регулювання інноваційних послуг в сучасних умовах цифровізації. Визначено на практиці який вплив мають нові інформаційно-комунікаційні технології та як вони змінюють вигляд сучасних фінансово-кредитних установ, способи їхнього спілкування з клієнтами та канали, через які продаються банківські продукти. Досліджено вимоги до якості організації та управління в усіх сферах банківської діяльності, в тому числі до інноваційних процесів, що відбуваються в комерційних банках. Визначено як українська банківська система здійснювала діяльність в умовах масштабного військового вторгнення в Україну з боку Росії. Здійснено аналіз законодавства та правових механізмів, які стосуються інноваційних технологій банківських установ у контексті цифровізації. Досліджено особливості використання технології Blockchain в публічному управлінні, що здатності даної технології на практиці забезпечити високий рівень безпеки, прозорості та децентралізації прийняття рішень і надання різного роду фінансових послуг банківськими структурами. Визначено основні проблеми та перешкоди організаційно-правового регулювання інноваційної діяльності банківських структур в умовах цифровізації. Визначено особливості використання нетрадиційних технологій при наданні фінансових послуг у сучасних умовах діяльності банківських структур. Досліджено ключові інноваційні технології та послуги, що використовуються банківськими установами в умовах цифровізації, а також визначено перспективи розвитку та практичного використання таких послуг.

Проаналізовано механізм управління інноваціями в діяльності банківських структур та ймовірні можливості їх залучення за досвідом інших країн.

Ключові слова: публічне управління, організаційно-правові механізми, інноваційні послуги, цифровізація, цифрові банківські послуги.

Baranov Oleksandr Oleksandrovyh Master's degree, Post-graduate student, Department of Public Management, Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, JSC PROCREDIT BANK, Beresteyskyi Ave., 107-A, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-2875-3851>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR REGULATING INNOVATIVE SERVICES OF BANKING STRUCTURES UNDER THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Abstract. The purpose of the article is to determine the content, assess the features and problems of regulation of innovative activity of banking structures, as well as research the main organizational and legal mechanisms of regulation of innovative services in the conditions of digitalization and directions for their improvement.

The following research methods are used in the article: induction, deduction, synthesis, comparison.

The essence and main aspects of the organizational and legal mechanisms of regulation of innovative services in modern conditions of digitalization have been studied. It has been determined in practice what impact new information and communication technologies have and how they change the appearance of modern financial and credit institutions, the ways they communicate with clients and the channels through which banking products are sold. The requirements for the quality of organization and management in all areas of banking activity, including the innovative processes taking place in commercial banks, were studied. It is determined how the Ukrainian banking system operated in the conditions of a large-scale military invasion of Ukraine by Russia. An analysis of legislation and legal mechanisms related to innovative technologies of banking institutions in the context of digitalization was carried out. The peculiarities of the use of Blockchain technology in public administration, the ability of this technology to ensure a high level of security, transparency and decentralization of decision-making and the provision of various financial services by banking structures in practice have been studied. The main problems and obstacles of the organizational and legal regulation of the innovative activity of banking structures in the conditions of digitalization have been identified. The peculiarities of the use of non-traditional technologies in the provision of financial services in the modern conditions of banking structures are determined. The key innovative technologies and services used by banking institutions in the conditions of digitalization were studied, as well as the prospects

for the development and practical use of such services were determined. The mechanism of innovation management in the activity of banking structures and the probable possibilities of their involvement based on the experience of other countries are analyzed.

Keywords: public administration, organizational and legal mechanisms, innovative services, digitalization, digital banking services.

Постановка проблеми. Банківські установи відіграють важливу роль у функціонуванні та сталому розвитку економіки, а тому повинні постійно впроваджувати нові результати науково-технічного прогресу у свою повсякденну діяльність. В умовах цифровізації українська банківська система повинна розвиватися таким чином, щоб не лише залишатися конкурентоспроможною на міжнародному рівні, але й не втрачати найважливіші організаційні та економічні зв'язки зі світовими фінансовими ринками.

Нові інформаційно-комунікаційні технології докорінно змінюють вигляд сучасних фінансово-кредитних установ, способи їхнього спілкування з клієнтами та канали, через які продаються банківські продукти. Сучасна нестабільна економічна ситуація підвищує вимоги до якості організації та управління в усіх сферах банківської діяльності, в тому числі до інноваційних процесів, що відбуваються в комерційних банках. Інновації в банківській справі стосуються всіх сфер її діяльності та втілюються в нових продуктах і послугах, удосконалених операційних процесах і бізнес-моделях, організаційних змінах і змінах у методах маркетингу. Враховуючи масштабність і різноманітність інноваційних змін та вплив їх успішної або неуспішної реалізації на результати діяльності, конкурентоспроможність і репутацію банку, об'єктивно необхідним стає стратегічне управління цими процесами, що дозволяє використовувати інновації як інструмент адаптації фінансово-кредитних установ до непередбачуваних умов зовнішнього середовища, крім цього досить важливим питанням в цьому є впровадження ефективних організаційно-правових механізмів регулювання інноваційної діяльності банківських структур та відображення даних норм на законодавчому рівні в повній мірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням регулювання інновацій та організаційно-правових механізмів як складової інноваційної діяльності банківських структур, а також основним проблемам нормативно-правового регулювання інноваційної діяльності присвячені праці багатьох вчених серед яких: Азар А., Гордієнко К.М., Гудіма Т.О, Гуйгова Ю. І., Кузнєцова М. А., Попова Л.В., Разі А., Шахабі В.

Однак у сучасних умовах використання нетрадиційних технологій при наданні фінансових послуг іноді призводить до поглинання методів, систем, способів надання послуг та інших об'єктів права інтелектуальної власності,

крім цього ретельне вивчення наявного наукового матеріалу свідчить про необхідність більш комплексного розуміння закономірностей виникнення та впровадження банківських інновацій, артикуляції шляхів, методів, інструментів та засобів впливу, що формують механізми ефективного управління цими процесами.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні змісту, оцінці особливостей та проблем регулювання інноваційної діяльності банківських структур, а також дослідженні основних організаційно-правових механізмів регулювання інноваційних послуг в умовах цифровізації та публічного управління.

Відповідно до мети роботи необхідно вирішувати наступні завдання: дослідити основні організаційно-правові механізми регулювання інноваційних послуг в умовах цифровізації; визначити ключові проблеми та перешкоди організаційно-правового регулювання інноваційної діяльності банківських структур; дослідити наявні інноваційні технології та послуги, що використовуються банківськими установами в умовах цифровізації, а також визначити перспективи розвитку та практичного використання таких послуг.

Методи дослідження. У науковій статті використано такі методи дослідження: індукції та дедукції для аналізу й визначення сутності організаційно-правових механізмів регулювання інноваційних послуг; метод синтезу для визначення основних проблем та прогалин законодавчих норм в регулюванні інноваційних послуг банківських структур в умовах цифровізації; порівняння – при аналізі наявних сучасних інноваційних технологій фінансової діяльності та аспектів їх використання в напрямку публічного управління.

Виклад основного матеріалу. За останні кілька років банківський сектор України досяг значного прогресу у впровадженні реформ та закладенні фундаменту для більш безпечного майбутнього. Покращення результатів діяльності банків сприяє зміцненню національної економіки та підвищенню продуктивності. Заходи з підвищення продуктивності в банківському секторі можуть також підвищити прозорість, зменшити рівень неформальної зайнятості та розширити доступ до банківських послуг, а також капіталу для бізнесу та фізичних осіб. Варто зауважити, що в такій динаміці цифрові технології докорінно змінили всі фінансові відносини в суспільстві [1].

Широке впровадження передових інновацій та технологій призвело до кардинальних змін у практиці та методах роботи банківських фахівців, що дозволило розширити їхній функціональний потенціал, забезпечити безпеку даних та оптимізувати витрати. В умовах масштабного військового вторгнення в Україну з боку Росії українська банківська система продемонструвала стабільність та безперервність роботи протягом усього конфлікту. Незважаючи на всі ризики, банківський сектор зміг стабілізувати ситуацію в критичний момент, зберегти свої позиції, продовжити ефективну роботу та відіграти

важливу роль у підтримці української економіки. Одним із ключових аспектів управління банківською системою є законодавство та регулювання, що забезпечують надійність і стабільність системи та захищають інтереси клієнтів. Досягнення цих умов вимагає своєчасного впровадження нових технологій, їх подальшого вдосконалення та оптимального правового регулювання банківського сектору у відповідь на нові реалії ведення бізнесу [4].

Збір ринкової інформації, вивчення потенційного попиту, формування інноваційної політики банку, організація та реалізація заходів, передбачених інноваційною політикою банку, моніторинг інноваційної політики та її коригування за необхідності. Оскільки вся банківська діяльність у сучасних умовах повинна здійснюватися з урахуванням інноваційних чинників, керівництво банку також має зосередити увагу на ефективному управлінні інноваційною діяльністю банку відповідно до визначених стратегічних цілей банку.

Аналіз законодавства та правових механізмів показує, що існує низка нормативно-правових актів, які стосуються інноваційних технологій банківських установ у контексті цифровізації. До них належать такі закони: «Про Національний банк України», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про державне регулювання фінансових послуг та ринків фінансових послуг», «Про валюту і валютні операції». Крім того, важливими є різні нормативно-правові акти, затверджені Національним банком України щодо регулювання фінансового сектору в Україні [6].

Механізм управління інноваціями передбачає складне поєднання двох елементів – оперативного та стратегічного управління, кожен з яких виконує функції інноваційного менеджменту (прогнозування, планування, аналіз ринку, аналіз факторів впливу, вибір, мотивація та реалізація управлінських рішень).

Таким чином, аналіз наукової літератури з даної проблематики та практичного досвіду фінансово-кредитних установ дозволяє виділити наступні причини, чому інновації в банківській діяльності відіграють важливу роль, а управління ними є досить перспективним напрямком дослідження:

- універсалізація діяльності банку при збереженні його спеціалізації;
- підвищення конкурентоспроможності банків на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- зменшення участі держави в банківській діяльності та збільшення ролі приватного банкіngu;
- зменшити частку традиційної банківської діяльності на місцевому рівні;
- розвиток процесу інтеграції фінансового ринку шляхом злиття банків та небанківських фінансових установ (наприклад, страхових компаній, пенсійних фондів);

- централізація банківських послуг, у свою чергу, призведе до інтернаціоналізації банківських установ та подальшого доступу іноземних інвесторів на внутрішній ринок;
- посилення саморегулювання банківських установ та підвищення відповідальності фінансових установ та їхніх клієнтів;
- орієнтована не лише на максимізацію короткострокових прибутків банківських установ, але й на максимізацію їх довгострокових прибутків;
- на практиці неможливо підвищити ефективність після певного моменту просто за рахунок економії витрат і ресурсів, даний напрямок діяльності вимагає інноваційних вдосконалень процесів і технологій у банках, які можуть зменшити витрати та підвищити якість банківських послуг;
- дотримання національних регуляторних умов, які гарантують стабільність і стійкість національної банківської системи;
- створення позитивного іміджу банків як сучасних та інноваційних фінансових установ, з акцентом на задоволення постійно мінливих потреб і вимог клієнтів, особливо в нинішніх умовах [2].

Іншим аспектом регулювання використання фінансових інновацій є забезпечення доступу до них усіх учасників фінансового ринку. Цифрові банківські послуги, поширення онлайн-платформ та цифрових каналів комунікації з клієнтами вимагають підходу до цифровізації (діджиталізації) банків, стратегічного визначення конкурентоспроможності та оцінки сильних і слабких сторін банків. Впроваджувати та розвивати інноваційні банківські продукти – це основні положення діяльності, що повинні бути відображені в стратегії кожного банку.

Фінансові технології та блокчейн (Blockchain) є важливими рушіями інновацій у банківському секторі, оскільки вони дозволяють суттєво вдосконалити та модернізувати існуючі системи. Завдяки низці нових технологій та інноваційних винаходів настає ера стартапів та інновацій [9].

Blockchain – це інструмент розподіленого реєстру, який організовує та зберігає інформацію у відповідних послідовних ланцюжках блоків даних. Технологія Blockchain використовує розподілену базу даних блоків, які складають пов'язаний список. Кожен учасник мережі завжди зберігає копію всіх виконаних операцій. На практиці найважливіша особливість Blockchain – децентралізація. Це означає, що не існує головного сервера, який зберігає всю інформацію, і дані належать усім учасникам мережі Blockchain одночасно.

Технологія Blockchain в публічному управлінні може забезпечити високий рівень безпеки, прозорості та децентралізації прийняття рішень і надання послуг. Одним із прикладів використання технології Blockchain в публічному управлінні є забезпечення безпеки та прозорості електронного обміну інформацією. Blockchain може забезпечити стійкість до хакерських атак і фальсифікації даних, гарантуючи точність та збереженість всіх даних та фінансових активів підприємства. Інший приклад – використання технології

Blockchain для забезпечення прозорості та ефективності в управлінні фінансовими ресурсами. На практиці Blockchain може допомогти забезпечити точність і достовірність даних про наявні фінансові активи, їх об'єми та можливості їх ефективного використання та управління ними. Технологія Blockchain також сприяє підвищенню ефективності управління публічними фінансовими ресурсами шляхом ефективного управління розподілом коштів і забезпечення прозорості в процесі їх використання [7].

Загалом, використання технології Blockchain в публічному управлінні допомагає забезпечити більш безпечне, прозоре та ефективне управління фінансовими ресурсами та послугами, а також знизити ризики, шахрайства корупції та зловживання владою. Однак важливо розробити та впровадити відповідні правові та технічні механізми для забезпечення безпеки та конфіденційності даних, що обробляються в системах, заснованих на технологіях Blockchain.

Враховуючи всі позитивні аспекти впровадження технології Blockchain в публічне управління, варто також відзначити можливі проблеми та ризики, які варто враховувати при розробці та впровадженні таких інновацій [7].

По-перше, незважаючи на використання нових технологій, існує ризик потрапляння в систему так званої неправдивої інформації. Блокчейн-стартапам необхідно звернути увагу на безпеку самої системи, оскільки конфіденційність даних на блокчейн-платформі може бути порушена.

По-друге, технологія блокчейн для інноваційних розробок у публічному управлінні є набагато дорожчою, ніж традиційна. Основна причина полягає в тому, що використання смарт-контрактів вимагає великої кількості електроенергії. Крім того, хоча Blockchain підходить для створення глобальних баз даних, він не може функціонувати ізольовано від інших глобальних або національних інформаційних систем.

По-третє, на сьогоднішній день потенційні можливості застосування технології Blockchain в публічному управлінні залишаються вкрай обмеженими і не враховують потужність і глобальність всієї адміністративної системи.

По-четверте, різноманітні пропозиції від конкуруючих блокчейн-платформ є надлишковими, а усталеного механізму відбору партнерів не існує [7].

Однак, незважаючи на складність питань розвитку технології Blockchain в публічному управлінні, технологія має великий економічний потенціал, який, на відміну від існуючих, не зникне, а лише матиме можливість зростати.

Для того, щоб краще зрозуміти регулювання цих технологій з точки зору юридичних нюансів, варто виділити основні переваги фінансових технологій та Blockchain з точки зору забезпечення довіри в різних сферах банківського сектору [10]:

1) децентралізація: у Blockchain немає єдиного сервера, всі учасники мережі відіграють роль серверів, що підтримують всю структуру Blockchain;

2) прозорість: деталі транзакцій зберігаються і можуть бути переглянуті у відкритому форматі, після запису дані не можуть бути змінені;

3) теоретична необмеженість: теоретично, Blockchain можна нескінченно розширювати, додаючи нові записи, але на практиці це не досить реально враховуючи програмні особливості користувачів;

4) надійність: додавання нових записів вимагає консенсусу вузлів мережі. Це гарантує, що тільки законні транзакції будуть відфільтровані і записані, при цьому підміна згенерованих хеш-кодів неможлива [8].

Таким чином, Blockchain може допомогти вирішити низку проблем, таких як забезпечення достовірності даних, підвищення прозорості та відкритості в діяльності органів банківської сфери, вдосконалення процесу отримання документів та забезпечення безпеки фінансових активів. Однак при використанні технології Blockchain у публічному управлінні важливо враховувати негативні ризики та виклики, пов'язані з цими технологіями, такі як складність впровадження, необхідність відповідного регулювання та забезпечення конфіденційності даних.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, галузь фінансових технологій постійно розвивається та впроваджує інноваційні ідеї. Тому, враховуючи тенденції та перспективи розвитку фінтех-індустрії, впровадження фінтех-додатків у банківському секторі забезпечить вищий рівень обслуговування клієнтів та полегшить доступ до фінансової інформації.

У правовій сфері доцільно посилити боротьбу з практиками, пов'язаними з віртуальними активами, зокрема, слід запровадити конкретні кримінальні положення щодо незаконної діяльності (наприклад, крадіжки, відмивання грошей, ухилення від сплати податків) з використанням віртуальних активів і технологій, що їх уможливають. Крім того, правове та публічне регулювання необхідне для розвитку безготівкової економіки, переходу до безготівкової економіки, більш широкого використання вбудованого фінансування та посилення кібербезпеки, зокрема використання блокчейну для підвищення безпеки даних, випуск нових цифрових валют з використанням блокчейну, а також підтримка процесів посилення співпраці між банківськими установами та фінтех-компаніями.

Література:

1. В Україні розробляють стратегію розвитку фінансового сектора до 2025 року. URL: https://smida.gov.ua/news/allnews/vukrayini_rozroblyayut_strategiyu_rozvitku_finansovogo_sektora_do_2025_roku.

2. Гудіма Т. Економіко-правові особливості реалізації грошово-кредитної політики в кризовий період (на прикладі пандемії COVID19). Підприємництво, господарство і право. 2020. № 4. С. 70-75

3. Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» від 14.12.2021 № 1953-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953>

4. Кузнецова М. А., Гуйгова Ю. І. Розвиток та впровадження інноваційних банківських послуг в Україні. Ефективна економіка. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8088>

5. Проект Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211>.
6. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. Державна служба фінансового моніторингу України. URL: <https://fiu.gov.ua/assetsuserfiles/310/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/VirtualAssets.pdf>.
7. Терлюк О. Використання технології Blockchain у публічному управлінні: перспективні сфери застосування й потенційні проблеми правового забезпечення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2021. №3(31). С. 203-210.
8. J. Open Innov. Technol. Mark. Complex. 2021, 7, 204 14 of 14 56. Nasri, W. Acceptance of Internet Banking in Tunisian Banks: Evidence from Modified UTAUT Model. *Int. J. E-Bus. Res.* 2021, 17, 22-41.
9. Popova L., Hordiienko K. Ensuring the privacy of blockchain transactions in the enterprise as a guarantee of its financial and economic security. *Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical conference "Management: experience, trends and prospects". According to the editor-in-chief, Dr. Economics, prof. Avanesova NE Kharkiv: KhNUSEA, 2021. P.194-196*
10. Shahabi, V.; Azar, A.; Razi, F.F.; Shams, M.F.F. Simulation of the effect of COVID-19 outbreak on the development of branchless banking in Iran: Case study of Resalat Qard-al-Hasan Bank. *Rev. Behav. Financ.* 2021. №13. P 85-108.

References:

1. V Ukraini rozrobliaiut stratehiu rozvytku finansovoho sektora do 2025 roku [In Ukraine, the strategy for the development of the financial sector until 2025 is being developed]. URL: https://smida.gov.ua/news/allnews/vukrayini_rozrobliaiut_stratehiu_rozvytku_f finansovoho_sektora_do_2025_roku. [in Ukrainian].
2. Hudyima, T. (2020). Ekonomiko-pravovi osoblyvosti realizatsii hroshovo-kredytnoi polityky v kryzovyi period (na prykladi pandemii COVID19) [Economic and legal features of the implementation of monetary policy in a crisis period (on the example of the COVID-19 pandemic)]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, Economy and Law*, (4), 70-75. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro finansovi posluhy ta finansovi kompanii" vid 14.12.2021 № 1953-IX [Law of Ukraine "On Financial Services and Financial Companies" dated 14.12.2021 № 1953-IX]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211953> [in Ukrainian].
4. Kuznetsova, M. A., & Huygova, Yu. I. (2020). Rozvytok ta vprovadzhennia innovatsiinykh bankivskykh posluh v Ukraini [Development and implementation of innovative banking services in Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Efficient Economy*, (8). URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8088> [in Ukrainian].
5. Projekt Zakonu Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymy aktyvamy [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the taxation of transactions with virtual assets]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211> [in Ukrainian].
6. Ohliad zakonodavstva shchodo rehuliuвання virtualnykh aktyviv u sferi borotby z vidmyvanniam koshtiv ta finansuvanniam teroryzmu [Review of legislation on the regulation of virtual assets in the field of anti-money laundering and terrorist financing]. Derzhavna sluzhba finansovoho monitorynhu Ukrainy - State Financial Monitoring Service of Ukraine. URL: <https://fiu.gov.ua/assetsuserfiles/310/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/VirtualAssets.pdf> [in Ukrainian].

7. Terlyuk, O. (2021). Vykorystannia tekhnolohii Blockchain u publichnomu upravlinni: perspektyvni sfery zastosuvannia y potentsiini problemy pravovoho zabezpechennia [Use of Blockchain technology in public administration: prospective areas of application and potential legal support issues]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, (3)(31), 203-210. [in Ukrainian].

8. Nasri, W. (2021). Acceptance of Internet Banking in Tunisian Banks: Evidence from Modified UTAUT Model. *International Journal of E-Business Research*, 17, 22-41.

9. Popova, L., & Hordiienko, K. (2021). Ensuring the privacy of blockchain transactions in the enterprise as a guarantee of its financial and economic security. *Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical conference "Management: experience, trends, and prospects"*. Ed. by Avanesova, N.E. Kharkiv: KhNUSEA, pp. 194-196.

10. Shahabi, V.; Azar, A.; Razi, F.F.; & Shams, M.F.F. (2021). Simulation of the effect of COVID-19 outbreak on the development of branchless banking in Iran: Case study of Resalat Qard-al-Hasan Bank. *Review of Behavioral Finance*, 13, 85-108.

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-41-48](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-41-48)

Богоніс Андрій Ростилавович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ: ВИКЛИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей державного управління інформаційною сферою в умовах цифровізації. Встановлено, що в умовах сьогодення, саме державне управління інформаційною сферою є ключовим аспектом забезпечення національної безпеки в епоху цифрових технологій. Доведено, що цифровізація впливає на систему державного управління інформаційною сферою, пропонуючи безпрецедентні можливості для ефективності, прозорості та взаємодії, а також створюючи нові проблеми. Визначено, що інформаційна сфера динамічна і постійно розширюється, на неї впливають технологічні досягнення та мінливі способи спілкування окремих осіб та спільнот та доступу до інформації. Встановлено, що щоб використати весь потенціал цифровізації, уряди повинні усунути ризики кібербезпеки, подолати цифровий розрив та інвестувати у цифрові компетенції своєї робочої сили. Встановлено, що через державне управління інформаційною сферою існує можливість досягнення високого рівня національної безпеки. Визначено, що сьогодні ефективне державне управління інформаційною сферою відіграє важливу роль у боротьбі з гіперпоширенням шкідливого контенту, такого як розпалювання ненависті, екстремістські ідеології та хибна інформація. Уряд зобов'язаний захищати своїх громадян від небезпек, пов'язаних з таким контентом, зберігаючи при цьому фундаментальне право на свободу слова. Доведено, що цифровізація по своїй природі як такої, трансформує систему державного управління інформаційною сферою, революціонізуючи способи взаємодії уряду з громадянами, управління ресурсами. Проаналізовано особливості впливу системи державного управління на забезпечення національної безпеки. Охарактеризовано вплив цифровізації на інформаційну сферу. Доведено, що саме цифровізація відкриває потенціал для більш прозорого, ефективного та колективного управління, забезпечуючи спілкування в режимі реального часу та прийняття рішень на основі даних.

Ключові слова: цифровізація, державне управління, цифрові технології, система управління, інформація, інформаційна сфера, кібербезпека

Bogonis Andrii Rostylavovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0000-6284-4098>

STATE MANAGEMENT OF THE INFORMATION SPHERE: DIGITALIZATION CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the peculiarities of state management of the information sphere in the context of digitalization. It has been established that in today's conditions, state management of the information sphere is a key aspect of ensuring national security in the era of digital technologies. It is proven that digitalization affects the system of state management of the information sphere, offering unprecedented opportunities for efficiency, transparency, and interaction, as well as creating new challenges. It is determined that the information sphere is dynamic and constantly expanding, influenced by technological achievements and the changing ways of communication of individuals and communities and access to information. It has been established that to leverage the full potential of digitalization, governments must mitigate cybersecurity risks, overcome the digital divide, and invest in the digital competencies of their workforce. It has been established that through state management of the information sphere, it is possible to achieve a high level of national security. It is determined that today, effective state management of the information sphere plays an important role in combating the hyper-proliferation of harmful content, such as hate speech, extremist ideologies, and misinformation. The government is obligated to protect its citizens from dangers associated with such content while preserving the fundamental right to freedom of speech. It is proven that digitalization by its nature transforms the system of state management of the information sphere, revolutionizing the ways of government interaction with citizens, and resource management. The peculiarities of the influence of the state administration system on ensuring national security are analyzed. The impact of digitalization on the information sphere is characterized. It is proven that digitalization itself opens up potential for more transparent, efficient, and collective management, enabling real-time communication and data-based decision-making.

Keywords: digitalization, state management, digital technologies, management system, information, information sphere, cybersecurity

Постановка проблеми. Слід зазначити, що в умовах сьогодення, саме державне управління інформаційною сферою є ключовим аспектом забезпечення національної безпеки в епоху цифрових технологій. В епоху, коли інформація вільно переміщується через кордони одним натисканням кнопки, здатність держави ефективно керувати та регулювати цей потік стає вирішальною. Не можливо повністю звільнити від контролю інформаційну

сферу в якій внаслідок цифровізації, немає жодних кордонів. Це передбачає не лише захист конфіденційних даних та критично важливу інфраструктуру від кіберзагроз, а й забезпечення того, щоб інформаційна екосистема підтримувала цінності та цілі суспільства, якому вона служить. Саме завдяки результативному державному управлінню уряди можуть захиститися від дезінформації та зовнішніх загроз. Слід зазначити при цьому, що державне управління інформаційною сферою має важливе значення для створення збалансованого та інклюзивного цифрового середовища. Реалізуючи політику, що сприяє рівному доступу до інформації та технологій, держава може пом'якшити цифровий розрив, який часто відокремлює місто від села, молодих від літніх та багатих від менш забезпечених. Така нерівність, якщо її не зупинити, може призвести до значної соціальної та економічної нерівності, яка перешкоджає національному розвитку. Тому втручання держави має життєво важливе значення для забезпечення того, щоб переваги цифрової революції були доступними всіма верствами суспільства. Держава повинна прагнути використати цифровізацію на користь населення, а не приховувати й обмежувати так зване оцифрування. При цьому, участь держави також відіграє ключову роль у підтримці розвитку та стійкості місцевого контенту та збереження культури в інформаційній сфері. Заохочуючи виробництво та розповсюдження місцевого контенту, уряди можуть сприяти зміцненню почуття національної ідентичності та гордості, а також просувати культурну різноманітність на світовій арені.

При цьому, сьогодні ефективне державне управління інформаційною сферою відіграє важливу роль у боротьбі з гіперпоширенням шкідливого контенту, такого як розпалювання ненависті, екстремістські ідеології та хибна інформація. Уряд зобов'язаний захищати своїх громадян від небезпек, пов'язаних з таким контентом, зберігаючи при цьому фундаментальне право на свободу слова. Завдяки такому продуманому регулюванню та розвитку програм цифрової грамотності держава може надати людям можливість критично оцінювати інформацію, з якою вони стикаються, сприяючи формуванню більш поінформованих та стійких громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти державного управління розкривалися в роботах таких вчених, як В. О. Смірнова, І. А. Кравця, В. М. Тарасова, Є. О. Авчіннікова, В. А. Бурлюка, К. В. Городового, В. О. Корхового, М.Ф. Криштановича, А. К. Левандовського, П. В. Опенька, Ю. В. Шевчука, Є. А. Юфа та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті врахування інформаційної сфери та цифровізації, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей державного управління інформаційною сферою в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Державне управління уособлює в собі процеси, організації та окремих осіб, яким доручено реалізовувати політику,

встановлену урядом [1-2]. Такого роду процес включає управління державними ресурсами, реалізацію державної політики та надання послуг громадянам. По суті, державне управління виступає як сполучна ланка між урядом та його громадянами, забезпечуючи задоволення потреб суспільства за допомогою ефективного та дієвого прийняття вірних й безпеково-орієнтованих рішень. Відтак, сюди віднесемо поєднання елементів політології, менеджменту, соціології та права, спрямовані на сприяння суспільному благу та підвищенню якості життя всередині спільноти. За допомогою стратегічного планування, регулювання та нагляду державне управління прагне досягти цілей прозорим, підзвітним та чутливим до потреб громадськості безпековим способом. Не слід забувати, що державне управління напряду впливає на забезпечення національної безпеки. (табл.1).

Таблиця 1

Особливості впливу системи державного управління на забезпечення національної безпеки

№	Вплив	Характеристика
1	Централізація проти децентралізації	Високоцентралізоване управління може забезпечити єдине та швидке реагування на загрози безпеці, але воно також може призвести до виникнення вузьких місць та неефективності через надмірну централізацію прийняття рішень. З іншого боку, децентралізована система може сприяти більш локалізованому та гнучкому реагуванню на загрози, проте вона може постраждати від відсутності координації та єдиної стратегії
2	Нормативно-правова база	Через нормативно-правові інструменти, система державного управління реалізує заходи націлені на формування ефективного безпекового середовища
3	Інтеграція та координація між відомствами	Ступінь інтеграції та координації між різними гілками влади, а також між різними службами безпеки та розвідки, що входять до складу державного управління, безпосередньо впливає на ефективність національної безпеки
4	Громадська довіра	Високий рівень суспільної довіри до державних установ може сприяти більш ефективному збору розвідувальної інформації, оскільки громадяни з більшою ймовірністю повідомлятимуть про підозрілу діяльність та співпрацюватимуть із заходами безпеки

Джерело: сформовано автором

Інформаційна сфера, з іншого боку, відноситься до сукупності процесів, засобів масової інформації, цифрових платформ та нормативної бази. При цьому сюди віднесено й створення, поширення і споживання інформації, а також інфраструктуру і технології, які полегшують ці процеси. Такого роду сфера має вирішальне значення для формування громадської думки, культурних норм та суспільних цінностей. Відтак, її роль у забезпеченні

демократичної участі, освітніх можливостей та економічного розвитку важко переоцінити при цьому [3-5]. Сюди віднесемо не лише фізичні дані та інформаційні технології, але й соціальні, культурні, економічні, та політичні процеси, пов'язані з обігом інформації. Це означає, що до інформаційної сфери належать медіа (традиційні та цифрові), бібліотеки, архіви, освітні і наукові установи, інтернет-сервіси, телекомунікації, а також усі види софтверу і баз даних. Інформаційна сфера також включає законодавчу та нормативну базу, яка регулює збір, обробку, захист та розповсюдження інформації. З розвитком цифрових технологій межі інформаційної сфери значно розширились, охоплюючи віртуальні простори, соціальні мережі, блоги, форуми, а також нові форми цифрового контенту, як-от відео, подкасти, інтерактивні платформи для навчання та розваг.

Інформаційна сфера динамічна і постійно розширюється, на неї впливають технологічні досягнення та мінливі способи спілкування окремих осіб та спільнот та доступу до інформації. Сьогодні, державне управління інформаційною сферою включає нормативно-правову і політичну основу, що регулює обмін і використання інформації всередині країни. Це охоплює широкий спектр діяльності: від нагляду за засобами масової інформації та цифровими платформами до захисту конфіденційності даних та забезпечення національної безпеки у кіберпросторі (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Вплив цифровізації на інформаційну сферу

Цифровізація істотно впливає на державне управління інформаційною сферою, створюючи нові виклики та можливості для управління. Оскільки цифрові технології дедалі більше впроваджуються у всі аспекти життя, способи, з допомогою яких уряди регулюють потоки інформації та захищають конфіденційність даних, мають розвиватися [6-10]. Цифровізація відкриває потенціал для більш прозорого, ефективного та колективного управління, забезпечуючи спілкування в режимі реального часу та прийняття рішень на основі даних. Слід зазначити при цьому, що так званий перетин цифровізації та державного управління знаменує собою трансформаційний період в управлінні інформаційною сферою. Ця ера цифрового управління вимагає переосмислення традиційних методів державного управління з упором на використання можливостей цифрових технологій для покращення надання послуг, залучення громадян та управління широким та складним середовищем цифрової інформації. Оскільки цифровізація змінює інформаційну сферу, стратегії державного управління мають бути гнучкими, гарантуючи, що переваги цифрового віку будуть доступні всім, одночасно захищаючи від його потенційної шкоди.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що цифровізація по своїй природі як такої, трансформує систему державного управління інформаційною сферою, революціонізуючи способи взаємодії уряду з громадянами, управління ресурсами. Використовуючи цифрові технології, уряди можуть оптимізувати процеси, підвищити прозорість та ефективніше надавати послуги населенню. Такого роду цифрова трансформація дозволяє збирати та аналізувати дані в режимі реального часу, сприяючи більш обґрунтованому прийняттю рішень та забезпечуючи активний підхід до управління. При цьому, однією з ключових переваг цифровізації у державному управлінні є покращення надання державних послуг. Цифрові платформи дозволяють урядам пропонувати послуги онлайн, зменшуючи фізичні бар'єри для доступу та роблячи послуги більш інклюзивними. Така простота доступу є особливо вигідною для віддалених або недостатньо обслуговуваних груп населення, які традиційно могли стикатися зі значними перешкодами при доступі до державних послуг. Крім того, цифровізація дозволяє надавати персоналізовані послуги, коли державні послуги адаптуються до індивідуальних потреб, підвищуючи задоволеність та ефективність. Більше того, цифровізація державних послуг сприяє більшій прозорості та підзвітності, оскільки так звані цифрові сліди забезпечують чіткі та доступні записи дій та транзакцій уряду.

Проте, у підсумку слід зазначити також, що цифровізація державного управління також породжує серйозні проблеми, особливо з погляду кібербезпеки та захисту даних. Оскільки уряди збирають та зберігають все більше особистих даних, зростає ризик витоку даних та кібератак. Необхідно чітко усвідомлювати, що це вимагає надійних заходів кібербезпеки та суворих

правил захисту даних для захисту конфіденційної інформації. Крім того, існує проблема цифрової нерівності – розрив між тими, хто має доступ до цифрових технологій та навичками їх використання, і тими, хто їх не має. Усунення цього розриву має вирішальне значення задля забезпечення справедливого розподілу вигод від цифровізації серед усіх верств суспільства.

Література:

1. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.
2. Borodina, M., Idrisov, H., Kapustina, D., Zhildikbayeva, A., Fedorov, A., Denisova, D., Gerasimova, E., Solovyanenko, N. State regulation of digital technologies for sustainable development and territorial planning. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1615-1624
3. Chupanova, K.A., Otrokov, O.Y., Mosina, N.V., Sekerin, V.D., Zharov, A.N., Garnik, S.V. Supply chain management concept and digital economy: Digital supply chain technological innovation. *Indian Journal of Economics and Development*, 17(4), 2021: 928-933
4. Iskajyan, S.O., Kiseleva, I.A., Tramova, A.M., Timofeev, A.G., Mambetova, F.A., Mustaev, M.M. Importance of the information environment factor in assessing a country's economic security in the digital economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 12(6), 2022: 691-697
5. Bekezhyanov, D., Rzabay, A., Nesipbaev, O., Kopbassarova, F., Halibiyati, H. Legal significance of digitalization of environmental information in ensuring environmental safety. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 3(59), 2022: 656-664
6. Aliksieienko, T., Kryshtanovych, S., Noskova, M., Burdun, V., Semenenko, A. The use of modern digital technologies for the development of the educational environment in the system for ensuring the sustainable development of the region. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(8), 2022: 2427-2434
7. Alazzam, F.A.F., Aldrou, K.K.A.R., Berezhivsky, Z., Zaverbnyj, A., Borutska, Y. State management of the system of rational environmental use in the context of commercial development of the bioeconomy: Ecological aspect. *International Journal of Environmental Impacts*, Vol. 6, No. 4, 2023, pp. 155-163
8. Kryshtanovych, M., Sakhanienko, S., Sylkin, O., Lypovska, S., Purtskhvanidze, O. Information Support of Public Administration in the Conditions of COVID-19. In 2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), Ruzomberok, Slovakia, 2022, pp. 290-293
9. Gunasekaran, M., Chandu, T., Daphne, L., Revathi S. Big data security intelligence for healthcare industry 4.0. *Cybersecurity for Industry 4.0*, 2017, 103-126
10. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., Krasko, A. Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019: 446-455

References:

1. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [In English]
2. Borodina, M., Idrisov, H., Kapustina, D., Zhildikbayeva, A., Fedorov, A., Denisova, D., Gerasimova, E., Solovyanenko, N. (2023). State regulation of digital technologies for sustainable development and territorial planning. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 5, pp. 1615-1624 [In English]

3. Chupanova, K.A., Otrokov, O.Y., Mosina, N.V., Sekerin, V.D., Zharov, A.N., Garnik, S.V. (2021). Supply chain management concept and digital economy: Digital supply chain technological innovation. *Indian Journal of Economics and Development*, 17(4): 928-933 [In English]
4. Iskajyan, S.O., Kiseleva, I.A., Tramova, A.M., Timofeev, A.G., Mambetova, F.A., Mustaev, M.M. (2022). Importance of the information environment factor in assessing a country's economic security in the digital economy. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 12(6): 691-697 [In English]
5. Bekezhanov, D., Rzabay, A., Nesipbaev, O., Korbassarova, F., Halibiyati, H. (2022). Legal significance of digitalization of environmental information in ensuring environmental safety. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 3(59): 656-664 [In English]
6. Aliexsieienko, T., Kryshchanovych, S., Noskova, M., Burdun, V., Semenenko, A. (2022). The use of modern digital technologies for the development of the educational environment in the system for ensuring the sustainable development of the region. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 17(8): 2427-2434 [In English]
7. Alazzam, F.A.F., Aldrou, K.K.A.R., Berezivskyy, Z., Zaverbnyj, A., Borutska, Y. (2023). State management of the system of rational environmental use in the context of commercial development of the bioeconomy: Ecological aspect. *International Journal of Environmental Impacts*, Vol. 6, No. 4, pp. 155-163 [In English]
8. Kryshchanovych, M., Sakhanienko, S., Sylkin, O., Lypovska, S., Purtskhvanidze, O. (2022). Information Support of Public Administration in the Conditions of COVID-19. In 2022 12th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT), Ruzomberok, Slovakia, pp. 290-293 [In English]
9. Gunasekaran, M., Chandu, T., Daphne, L., Revathi S. (2017) Big data security intelligence for healthcare industry 4.0. *Cybersecurity for Industry 4.0*, 103-126 [In English]
10. Sylkin, O., Kryshchanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20: 446-455 [In English]

УДК 37.013.43:78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-49-57](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-49-57)

Довгань Владислав Валерійович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано проблеми реалізації державного управління якістю музичної освіти. Автором визначено проблеми музичної сфери, і зокрема якості освітніх послуг у мистецькому середовищі. З метою отримання достовірної інформації та формування аргументованих висновків було проаналізовано низку наукових праць, присвячених і музичному мистецтву, і проблемам здійснення наукових досліджень, а також сутності державного управління стосовно якості освітніх музичних послуг.

Сфера державного управління у мистецькій сфері України, зокрема у музичній потребує детального розгляду. Адже особливості державного управління формувались у відповідності до адміністративного устрою, стану суспільно-політичного життя, рівня соціально-економічного розвитку. І якщо брати до уваги ці показники в Україні, то державне управління виглядало швидкоплинним з різноманітними подіями. Але, що важливо, ця система державного управління протягом формування отримала властивості та ознаки, властиві європейській культурі.

Основні завдання щодо удосконалення державного управління музичною освітою полягають у наступному: створення та подальше функціонування музичних освітніх установ; вирішення економічних та господарських питань у сфері музичної освіти; удосконалення системи кадрового менеджменту; розвиток системи стратегічних комунікацій; удосконалення форм музичної освіти. Визначені завдання мають істотний вплив на якість музичної освіти, тому у системі державного управління інновації вносять у комплекс відносин між окремими елементами системи, у формування управлінських підсистем (структурних елементів) на різних рівнях музичної освіти.

Загалом, державне управління у забезпеченні якості музичної освіти передбачає: соціальний захист представників культури; розроблення та фінансування програм розвитку музичної освіти; створення необхідних умов для подальшого розвитку музичної освіти.

Державне управління музичною освітою покладене на систему органів виконавчої гілки влади, у якій всі складові реалізують свій професіоналізм за окремими напрямками музичної освіти.

Ключові слова: якість, музична освіта, державне управління, управління, мистецтво.

Dovhan Vladyslav Valeriyovych graduate student, Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia, 21000, Vinnytsia, st. Ostrozhkogo, 32, phone: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF QUALITY ASSURANCE OF MUSIC EDUCATION IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the problems of implementation of public administration of the quality of music education. The author identifies the problems of the musical sphere, and in particular the quality of educational services in the artistic environment. In order to obtain reliable information and form reasoned conclusions, a number of scientific works were analyzed on both the musical art and the problems of scientific research, as well as the essence of public administration regarding the quality of educational musical services.

The sphere of public administration in the artistic sphere of Ukraine, in particular in the musical requires a detailed consideration. After all, the features of public administration were formed in accordance with the administrative system, the state of socio-political life, the level of socio-economic development. In addition, if we take into account these indicators in Ukraine; public administration looked fleeting with a variety of events. However, importantly, this system of public administration during the formation received the properties and features inherent in European culture.

The main tasks for improving the public administration of music education are as follows: the creation and further functioning of musical educational institutions; solving economic and economic issues in the field of music education; improvement of the personnel management system; development of strategic communications system; improvement of forms of musical education. The defined tasks have a significant impact on the quality of musical education; therefore, in the system of public administration, innovations are introduced into the complex of relations between individual elements of the system, in the formation of managerial subsystems (structural elements) at different levels of musical education.

In general, public administration in ensuring the quality of musical education provides: social protection of cultural representatives; development and financing of programs for the development of music education; creating the necessary conditions for the further development of musical education.

Public administration of music education is entrusted to the system of bodies of the executive branch of government, in which all components realize their professionalism in certain areas of music education.

Keywords: quality, music education, public administration, administration, art.

Постановка проблеми. Дослідження сутності державного управління у сфері музичної освіти можливе завдяки розгляду її динаміки в контексті історичного розвитку, управлінських тенденцій, а також соціальних. Український суспільний простір є особливо цікавим щодо вивчення мистецьких галузей, і зокрема специфіки державного управління ними.

Сфера державного управління у мистецькій сфері України, зокрема у музичній потребує детального розгляду. Адже особливості державного управління формувались у відповідності до адміністративного устрою, стану суспільно-політичного життя, рівня соціально-економічного розвитку. І якщо брати до уваги ці показники в Україні, то державне управління виглядало швидкоплинним з різноманітними подіями. Але, що важливо, ця система державного управління протягом формування отримала властивості та ознаки, властиві європейській культурі.

Музична сфера – це пріоритетний компонент національного середовища та культурно-мистецької освіти. Після 1991 року Україна розпочала відроджувати свої мистецькі галузі, формуючи відповідні школи та утворюючи осередки. У цьому контексті важливо проаналізувати сутність та зміст державного управління якістю саме музичної освіти, оскільки галузь розпочинається з підготовки та освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним етапом здійснення наукового дослідження є аналіз наукових інформативних джерел: тез конференцій, наукових статей, монографій та посібників.

У представленій проблемі варті уваги праці таких вчених:

М. Білухи – про методологію та основи наукових досліджень [1];

О. Грисюк [3] – автора, який вивчав проблеми формування музичної культури особистості;

Л. Кияновської – дослідниці української музичної культури [4];

Ю. Лошкова – трансформації в музичній сфері України [6];

О. Олексюка – про методологію наукових досліджень у мистецтвознавстві [8];

В. Рубцова – про сутність державного управління в державних інституціях [9];

О. Самойленка - здійснено аналіз наукових засад українського музикознавства [10];

Г. Цехмістрової – авторка праць про сутність наукових досліджень [11];

В. Черкасова – вивчення наукових досліджень у музично-освітній сфері [12].

Мета статті за результатами узагальненого аналізу визначити сутність та зміст державного управління якістю музичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Музична сфера в усіх суспільствах виступає одним з фундаментальних елементів культури. Культура, своєю чергою – це система, яка здатна до самоорганізації, покликана забезпечувати

розвиток особистості у багатьох галузях. Тобто культура, і зокрема музична сфера, є складною системою з ознаками автономності та синергії одночасно. Зважаючи на ці факти, зрозумілим є значення музичної сфери у культурі, а отже принципів здійснення культурної політики в суспільстві. Тому, у полі зору наукових досліджень необхідно пропонувати міркування щодо ефективного державного управління культурною системою. У зміст культурної політики на особливу увагу заслуговує пріоритетний фактор – освіта, у запропонованому дослідженні – музична освіта.

Ретельний аналіз наукових праць свідчить про те, що існує потреба у розширенні та поглибленні всебічних орієнтирів у музичній сфері, формуючи при цьому нову раціональність, яка детермінує зміни парадигм у процесі наукового пізнання. Сучасна музична сфера України переживає перехідний стан від традиційної наукової діяльності до нових форм раціональності, самосвідомості та ідентичності.

Розвиток музичної сфери сьогодні характеризується відкритістю до інновацій, течій, концепцій, а детермінантами її розвитку можна вважати методологічні підходи. Зважаючи на це, музикантам необхідно визначити стратегію, змістовну характеристику професійної діяльності та шляхи її оновлення та розвитку.

З цього випливає, що доцільним є застосування окремих державних стратегій, щоб існувала можливість розроблення напрямів та шляхів розвитку професійної діяльності та мистецької дійсності.

Професійна діяльність та музична сфери є основними складовими духовної культури суспільства. Розуміння сутності професійної діяльності, її відмінних ознак від музичної, і водночас спроби пошуку спільних, для органічного поєднання професійного середовища із музикою – є передумовою результативної діяльності митця (музиканта) у професійному середовищі.

Реалізація музичної освіти в Україні вимагає якісних змін у системі державного управління, а також її підсистем. Якщо мова йде про державне управління, то це не означає стандартний опис специфіки такого управління музичною освітою, а в першу чергу, пропозиції щодо його удосконалення, трансформацій. Враховуючи такий погляд на проблему, деталізуємо бачення інновацій в державному управлінні якістю музичної освіти в Україні.

Музична освіта є безперервним процесом, у зміст якого включені цінності, системи, технології та результати. Музична освіта реалізовується на окремих етапах за визначеними цілями. У забезпеченні якості музичної освіти необхідно звертати увагу на: забезпечення комплексу підготовки майбутніх фахівців; виховання особистості, котра прагне самовдосконалення та самореалізації; наявність об'єктів, явищ, що між собою взаємопов'язані та взаємодіють.

Основні завдання щодо удосконалення державного управління музичною освітою полягають у наступному:

створення та подальше функціонування музичних освітніх установ;

вирішення економічних та господарських питань у сфері музичної освіти;

- удосконалення системи кадрового менеджменту;
- розвиток системи стратегічних комунікацій;
- удосконалення форм музичної освіти.

Подані вище завдання мають істотний вплив на якість музичної освіти, тому у системі державного управління інновації вносять у комплекс відносин між окремими елементами системи, у формування управлінських підсистем (структурних елементів) на різних рівнях музичної освіти.

Проаналізуємо детально ці завдання:

1) Сучасне українське суспільство здійснює роботу щодо розбудови, відродження, відновлення, подальшого розвитку музичних закладів освіти. Музичні заклади освіти є осередками, що повинні забезпечувати розвиток освіти, підготовку генерації фахівців, здатних формувати нові смисли і здійснювати реформи.

2) Економічні та господарські проблеми у реалізації музичної освіти мають визначальний вплив, оскільки охоплюють різні аспекти: від матеріального забезпечення науково-педагогічних працівників до рівня функціонування навчально-матеріальної бази.

3) Кадровий потенціал музичної освіти України передбачає діяльність різних категорій співробітників, на котрі покладено завдання реформування освіти, розвитку духовної сфери суспільства тощо.

4) Впровадження нових форм музичної освіти. Сучасна педагогічна наука, враховуючи специфіку музичної освіти, дає змогу звертатись до різноманітних організаційних форм: від музичних занять до гуртків, тобто від традиційних до інноваційних.

Загалом, державне управління у забезпеченні якості музичної освіти передбачає:

- соціальний захист представників культури;
- розроблення та фінансування програм розвитку музичної освіти;
- створення необхідних умов для подальшого розвитку музичної освіти.

Державне управління музичною освітою покладене на систему органів виконавчої гілки влади, у якій всі складові реалізують свій професіоналізм за окремими напрямками музичної освіти.

За результатами аналізу особливостей державного управління у сфері музичної освіти, можна зробити висновок, що за різними аспектами ключова проблема належить саме представникам науково-педагогічного складу. Саме їм належить пріоритетна роль у забезпеченні якості музичної освіти.

Якість музичної освіти полягає у створенні якісно нових підходів у професійному зростанні майбутніх фахівців музичної сфери. Фахівець музичної сфери поєднує функції музиканта, культуролога та мистецтвознавця.

Музична освіта покликана наповнювати життя образами музики, формувати свідомість та самосвідомість, особистісне духовне становлення. Тому у вирішенні питання якості музичної освіти слід враховувати ті актуальні вимоги, що йому скеровує соціум, теорія та практика освітньої діяльності, і управлінська система.

Можна стверджувати, що якість музичної освіти управлінська система може забезпечити, зосереджуючи зусилля на кваліфікації науково-педагогічних працівників.

У взаємодії: система державного управління, науково-педагогічні працівники, музична освіта, виконується завдання щодо включення освіти у світовий, і зокрема європейського, адаптуватись до демократичних ринкових умов, зберегти та відродити національну самобутність.

З поданого вище випливає, що якість музичної освіти – це комплекс характеристик процесу, його результатів і наявність таких компонентів як якість організаційного забезпечення освіти (якість управління), якість викладацької діяльності, якість змісту освіти та освітніх технологій, якість освітніх результатів.

Дослідники виокремлюють ендогенні та екзогенні показники якості музичної освіти, зокрема: якість освітнього процесу, середовища та результативності освітньої діяльності (внутрішні показники); критерії відповідності музичної освіти потребам українського суспільства (зовнішні). У системі перших (внутрішніх) слід акцентувати на таких: умови освіти; соціальні об'єкти задіяні в освіті; рівень використання інформаційно-комунікативних технологій; система науково-методичної роботи; матеріально-технічна база; принципи доступності, науковості; рівень особистісних якостей науково-педагогічних працівників; задоволеність освітніх потреб; рівень сформованості професійної компетентності фахівців музичної сфери).

Отже, на основі поданого вище аналізу змісту музичної освіти в Україні, її структури, основних завдань, а також факторів впливу на неї, можна виокремити специфіку державне управління якістю музичної освіти України:

- на засадах цивілізаційного підходу (забезпечення функціонування музичної освіти на засадах західного цивілізаційного підходу, збагачення та розширення культурних досягнень, імплементація передового світового досвіду реалізації музичної освіти);
- на основі законодавчого базису (функціонування музичної освіти у правовому полі);
- на педагогічних засадах (функціонування згідно вимог національної освітньої системи, взаємозв'язок навчання та виховання);
- на основі господарсько-економічної діяльності (забезпечення взаємодії закладів музичної освіти із державними та приватними структурами);
- політичне забезпечення (наявність рішень окремих гілок різних видів влади щодо діяльності закладів музичної освіти);

- соціальний фундамент (функціонування музичного закладу освіти на рівні соціальної інфраструктури, інтеграції у соціальну систему окремої територіально-адміністративної одиниці України);
- професійні фактори (рівень професіоналізму представників органів влади, науково-педагогічних працівників, а також управлінців освітнім музичним закладом у цій категорії);
- психологічне забезпечення (форма співробітництва між органами влади та музичним закладом освіти, стиль комунікації різних категорій персоналу в управлінських структурах та музичних закладах освіти).

Отже, державне управління може здійснювати усесторонній вплив на якість музичної освіти в Україні. Такий вплив уможливлений на основі:

- прийняття окремих законів, програм, концепцій;
- удосконалення форм та методів діяльності в органах управління та закладах музичної освіти;
- підвищення ефективності державно-приватної взаємодії та цивільного демократичного контролю;
- забезпечення оптимального рівня взаємодії та переважання консультативної допомоги управлінських установ музичним закладам освіти.

Загалом, у проблемі державного управління якістю музичною освітою було проаналізовано ті аспекти, що передбачають забезпечення дієвості, результативності та ефективності. Представлені у статті результати аналізу дозволяють зробити висновок щодо напрямів ефективного державного управління якістю музичної освіти в Україні.

Висновки. У висновку необхідно зазначити, що мети статті досягнуто. Було визначено та обґрунтовано актуальність представленої проблеми. Проаналізовано відповідні наукові джерела, дотичні до проблеми державного управління якістю музичної освіти.

Подано аналіз сутності та змісту музичної освіти в Україні. А також її завдання та функції. Одночасно із цим виокремлено аспекти державного управління якістю музичною освітою.

Сформульовано висновки та пропозиції щодо подальших наукових пошуків: проаналізувати та обґрунтувати ті управлінські технології та інновацій, що можна використати в управлінні музичною освітою.

Література:

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник. К.: АБУ, 1998. 396 с. 11.
2. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник. К.: АБУ, 2002. 480 с.
3. Грисюк О. Структурно-функціональний аналіз процесу формування музичної культури особистості. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя.* - 1997. С. 33–37.
4. Кияновська Л. Українська музична культура : навч. посіб. Львів, 2003. 387 с.
5. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. 5-е вид. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 240 с.

6. Лошков Ю. Трансформаційні процеси в сучасній музичній освіті України. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 131–151.

7. Науково-технічна діяльність: системи і механізми державного управління, показники міжнародних порівнянь, результативність досліджень і розробок / За ред. Т. В. Писаренко. К.: УкрІНТЕІ, 2015. 238 с.

8. Олексюк О. М., Тушева В. В. Методологія наукових досліджень у галузі мистецтвознавства та музичної педагогіки : навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 176 с.

9. Рубцов В. П., Перинська Н. І. Державне управління та державні установи: Навч. посіб. для дистанційного навчання; За ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. П. Сурміна. К.: Університет «Україна», 2008. 440 с.

10. Самойленко О. Наукові обрії сучасного українського музикознавства. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznnavstvo_Ukrainy_11/038-045.pdf

11. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2006. 240 с.

12. Черкасов В. Ф. Основи наукових досліджень у музично-освітній галузі : [підручник]. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Харків : ФОП Озеров, 2017. 316 с.

References:

1. Belukha M. T. (1998) *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 396 p. [in Ukrainian]

2. Belukh M. T. (2002) *Metodolohiya naukovykh doslidzhen'* [Methodology of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 480 p.: Ill. [in Ukrainian]

3. Hrysyuk O. (1997) *Strukturno-funktsional'nyy analiz protsesu formuvannya muzychnoyi kul'tury osobystosti* [Structural and functional analysis of the process of forming the musical culture of an individual]. *Scientific notes of the Nizhyn State Pedagogical Institute named after M. V. Gogol*. P. 33–37. [in Ukrainian]

4. Kiyanskaya L. (2003) *Ukrayins'ka muzychna kul'tura* [Ukrainian Musical Culture]: Educ. a manual. Lviv. 387 p. [in Ukrainian]

5. Kovalchuk V. V., Moiseev L. M. (2008) *Osnovy naukovykh doslidzhen'* [Fundamentals of scientific research: a textbook]. -5th type. K.: "Professional Publishing House". 240 p. [in Ukrainian]

6. Lashkov Y. (2017) *Transformatsiyni protsesy v suchasniy muzychniy osviti Ukrayiny* [Transformation processes in modern music education of Ukraine]. Kharkiv: GS Skovoroda KhNPU. P. 131–151. [in Ukrainian]

7. *Naukovo-tekhnichna diyal'nist': systemy i mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya, pokaznyky mizhnarodnykh porivnyan', rezul'tatyvnist' doslidzhen' i rozrobok* [Scientific and technical activity: systems and mechanisms of public administration, indicators of international comparisons, efficiency of research and development] / Ed. T. V. Pisarenko. K.: UkrIntei, 2015. 238 p. [in Ukrainian]

8. Olesiuk O. M., Tucheve V. V. (2020) *Metodolohiya naukovykh doslidzhen' u haluzi mystetstvoznnavstva ta muzychnoyi pedahohiky* [Methodology of research in the field of art and musical pedagogy: textbook. a manual]. Kyiv: Kyiv. Univ. B. Grinchenko. 176 p. [in Ukrainian]

9. Rubtsov V. P., Perorynska N. I. (2008) *Derzhavne upravlinnya ta derzhavni ustanovy* [Public Administration and State Institutions: Educ. a manual. for distance learning]; Ed. Dra Social. Sciences, prof. Y. P. Surmin. K.: University of Ukraine. 440 p. [in Ukrainian]

10. Samoilenko O. (2010) *Naukovi obriyi suchasnoho ukrayins'koho muzykovedstva* [Scientific horizons of contemporary Ukrainian musicology]. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznnavstvo_ukrainy_11/038-045.pdf [in Ukrainian]

11. Tsehmistrov G. S. (2006) *Osnovy naukovykh doslidzhen'*. [Basics of the scientific research. Tutorial]. K.: Word Publishing House. 240 p. [in Ukrainian]
12. Cherkasov V. F. (2017) *Osnovy naukovykh doslidzhen' u muzychno-osvitniy haluzi* [Fundamentals of scientific research in the musical and educational field: [textbook]]. Kirovograd: RVV KSPU them. V. Vinnychenko, Kharkiv: FOP Ozerov. 316 p. [in Ukrainian]

УДК 323.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-58-70](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-58-70)

Клячин Андрій Костянтинович кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 970-08-71, <https://orcid.org/0000-0002-6940-7760>

ОСОБЛИВОСТІ КОНФІГУРАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ (НА ПРИКЛАДІ М.ДНІПРО)

Анотація. В умовах повномасштабної війни з РФ публічний політичний процес на регіональному рівні зазнав принципових змін і увага основних політичних акторів зосередилася на забезпеченні життєдіяльності місцевої громади та волонтерській діяльності. Але в Україні як сучасній демократичній державі публічний конкурентний політичний процес буде поновлений як тільки повернуться юридичні та технічні можливості для такого поновлення. Отже політичний процес, в тому числі на регіональному рівні, у перспективі буде відштовхуватися від тієї конфігурації інформаційно-політичного простору, яка сформувалася зараз.

Тому метою даної роботи є характеристика конфігурації регіонального інформаційно-політичного простору і визначення його специфічних рис на прикладі м. Дніпро.

Дане дослідження являє собою результат моніторингу та аналітичної обробки наявних характеристик регіональних (м.Дніпро) інформаційно-політичних ресурсів.

У висновку наголошено: в регіональному інформаційно-політичному просторі м. Дніпро сформувався пул багатoproфільних інформаційних ресурсів (4 лідера інформпростору), які мають високий вплив на місцеву громаду завдяки високій кількості підписників та відвідувань відповідних інформаційних майданчиків даних інформресурсів: Сайт, Fb-акаунт, Telegram-канал. Telegram-простір є дуже актуальною для споживачів інформації і автономною нішею в загальному інформаційно-політичному просторі регіону. І тут, серед найбільш рейтингових Tg-каналів сформувалися групи за показниками кількості підписників, переглядів публікації та «прочитуваності»: «лідери», «середняки» та «аутсайдери». Для регіональних представництв політичних партій єдиним на сьогодні інформаційним ресурсом є Fb-акаунти, які потребують менше ресурсів порівняно з адмініструванням Tg-каналів чи комерційного співробітництва з традиційними ЗМІ. Але і цей Fb-ресурс у них або перебуває в «замороженому» стані або його

контент акцентований не на партійному бренді, а на особистості партійного лідера. Серед політиків помітну інформаційно-політичну активність проявляють лише представники державної влади (4 постаті: голови ОВА та облради, мер міста та колишній голова ОДА). Вони присутні як в традиційних ЗМІ, так і в Fb- та Tg-просторі (ведуть особисті Fb-акаунти та Tg-канали). Це відбувається завдяки організаційному та фінансовому ресурсам, яким можуть користуватися ці актори на відміну від решти політиків.

Ключові слова: регіональний інформаційно-політичний простір, політичні партії, політики, місцева влада, інформаційні ресурси, соціальні мережі, месенджери.

Kliachyn Andrii Konstantynovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Science, Oles Honchar Dnipro National University, 72 Gagarin Avenue, Dnipro, 49000, tel.: (067) 970-08-71, <https://orcid.org/0000-0002-6940-7760>

PECULIARITIES OF THE CONFIGURATION OF THE INFORMATION AND POLITICAL INTERNET SPACE IN THE REGIONAL DIMENSION (ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF DNIPRO)

Abstract. In the context of the full-scale war with russia, the public political process at the regional level has undergone fundamental changes and the attention of the main political actors has been focused on ensuring the vital activity of the local community and volunteerism. However, in Ukraine, as a modern democratic state, the public competitive political process will be resumed as soon as the legal and technical possibilities for such a resumption return. Therefore, the political process, including at the regional level, will in the future be based on the configuration of the information and political space that has been formed now.

Therefore, the purpose of this paper is to characterise the configuration of the regional information and political space and identify its specific features on the example of Dnipro city.

This study is the result of monitoring and analytical processing of the existing characteristics of regional (Dnipro) information and political resources.

In conclusion, it is noted that a pool of multidisciplinary information resources (4 leaders of the information space) has been formed in the regional information and political space of Dnipro city, which have a high impact on the local community due to the high number of subscribers and visits to the relevant information platforms of these information resources: Website, Fb account, Telegram channel. The Telegram space is very relevant for consumers of information and an autonomous niche in the overall information and political space of the region. And here, among the top-rated Tg-channels, groups were formed in terms of the number of subscribers, views of

the publication and "readership": "leaders", "mid-tier" and "outsiders". For the regional offices of political parties, the only information resource they have today is Fb accounts, which require fewer resources than the administration of Tg channels or commercial cooperation with traditional media. However, this Fb resource is either frozen or its content is focused on the personality of the party leader rather than the party brand. Among politicians, only representatives of the state authorities are noticeably active in terms of information and political activities (4 figures: heads of the regional state administration and regional council, the mayor of the city and the former head of the RSA). They are present in traditional media, as well as in Fb and Tg-space (they have personal Fb accounts and Tg-channels). This is due to the organisational and financial resources that these actors can use, unlike other politicians.

Keywords: regional information and political space, political parties, politicians, local authorities, information resources, social networks, messengers.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії рф публічний політичний процес на регіональному рівні зазнав принципових змін і увага основних політичних акторів зосередилася на забезпеченні життєдіяльності місцевої громади та волонтерській діяльності. Але в Україні як сучасній демократичній державі публічний конкурентний політичний процес буде поновлений як тільки буде подолана агресія з боку росії і повернуться юридичні та технічні можливості для такого поновлення. Отже політичний процес, в тому числі на регіональному рівні, у перспективі буде відштовхуватися від тієї конфігурації інформаційно-політичного простору, яка сформувалася зараз. А отже, для чіткого розуміння тенденцій, які закладаються вже сьогодні, необхідно дослідити специфіку наявного інформаційно-політичного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження являє собою результат моніторингу та аналітичної обробки наявних характеристик регіональних (м.Дніпро) інформаційно-політичних ресурсів. Тому базою для даного дослідження були: а) Інтернет-сайти, Facebook-акаунти, Telegram-канали регіональних інформаційних інтернет ресурсів; б) Facebook-акаунти та Telegram-канали ключових акторів місцевого політичного процесу та місцевих представництв політичних партій.

Метою статті є характеристика конфігурації регіонального інформаційно-політичного простору і визначення його специфічних рис на прикладі м. Дніпро.

Виклад основного матеріалу. Одним з базових сегментів інформаційно-політичного простору Дніпра виступають багатопрофільні регіональні інформаційні ресурси, які одночасно представлені як: Інтернет-сайт, Facebook-акаунт, Telegram-канал.

На лютий 2024 року кількісні показники лідерів цього сегменту дніпровського інформаційного простору мали такий вигляд:

За переглядами Інтернет-сайту (за місяць): 1) «Дніпровська панорама (порадниця)» (1 900 000) [1]; 2) «Інформатор» (1 800 000) [2]; 3) «Наше місто» (1 600 000) [3]; 4) «Дніпро оперативний» (884 000) [4]; 5) Інші: «Город.dp.ua» (801 000), «Dnpr.info» (578 000), «Vgorode.ua» (340 000).

За динамікою підписників у Fb-акаунтах (у порівнянні з липнем 2023 року): 1) «Інформатор» (з 229 000 у липні 2023 / до 333 000 – у лютому 2024) [2]; 2) «Дніпровська панорама +» (183 000 / 201 000) [1]; 3) «Наше місто» (103 000 / заблокований) [3]; 4) «Дніпро оперативний» (95 000 / 104 000) [4]; 5) Інші: «Город.dp.ua» (25 000), «Dnpr.info» (69 000), «Vgorode.ua» (12 000).

За динамікою підписників Telegram-каналів (у порівнянні з липнем 2023 року): 1) «Інформатор» (з 60 600 у липні 2023 / до 56 700 – у лютому 2024); 2) «Дніпровська панорама (порадниця)» (6 200 / 7 300); 3) «Наше місто» (16 500 / 22 100); 4) «Дніпро оперативний» (221 000 / 221 400); 5) «Город.dp.ua» (немає каналу); 6) «Dnpr.info» (2 800 / 2 600); 7) «Vgorode.ua» (6 800 / 5 900).

За показником «середнього охоплення публікацією» в Tg-каналі: «Інформатор» (18 500) [2]; 2) «Дніпровська панорама (порадниця)» (721) [1]; 3) «Наше місто» (1 500) [3]; 4) «Дніпро оперативний» (51 500) [4].

У регіональних інформресурсів сформувалася «Група лідерів»:

1. «Інформатор»: високі показники: Сайт (1 800 000 переглядів), Fb 333 000 підписників (+ 104 000 підписників з липня 2023), Telegram 57 000 підписників (є мінус 3 000, але це – характерна тенденція для всіх Tg-каналів). Середнє охоплення публікацією високе (18 000) і «відсоток прочитання (перегляд у першу добу)» достатньо високий – 33% [2].

2. «Дніпровська панорама (порадниця)». Високі показники і невелике зростання аудиторії Сайту 19 000 000 і Fb-акаунту 201 000 («плюс 18 000» за півроку). Але Telegram – провалений 7300 підписників, зростання невелике (плюс 1 000 підписників), середнє охоплення публікацією низьке – 700, «відсоток прочитання» вкрай низький – 10% [1].

3. «Наше місто». Знаходиться серед лідерів за рахунок високих показників і невеликого зростання аудиторії Сайту – 1 600 000. Fb-акаунт мав хорошу відвідуваність (103 000), але зараз заблокований. Telegram – з точки зору кількості підписників не розвинутий (22 000), але є невелике зростання (плюс 5 500). Середнє охоплення публікацією невисоке – 1 500, а «відсоток прочитання» мінімальний – 7% [3].

4. «Дніпро оперативний» знаходиться серед лідерів завдяки першому місцю в Telegram (221 000 підписників, середнє охоплення публікацією винятково високе – 51 000, а «відсоток прочитання» середній – 24%), а також зростанню показників Fb-акаунта 104 000 («плюс 9 000» за півроку). Показники Сайту знаходяться на середньому рівні – 880 000 переглядів на місяць [4].

До іншої групи – «Групи стагнації» належать: «Город.dp.ua», «Dnpr.info», «Vgorode.ua». Усі представники цієї групи відстають від «Групи

лідерів» за всіма показниками і не демонструють зростання. Винятком є «Город.dp.ua», бо цей ресурс багато років позиціонував себе саме як Інформсайт, був лідером у місті за цим напрямом і зберіг частину рейтингу.

Майже всі регіональні інформаційні Telegram-канали втрачають підписників. Імовірна причина полягає в тому, що більшість популярних Telegram-каналів паразитують на одному контенті і тому дублюють один одного. У результаті аудиторія починає вибирати зі схожих за контентом каналів найбільш оптимальні для себе, а від інших відписуються.

До Tg-каналів «лідерів» належать:

1. «ХДніпро», який лідирує практично за всіма показниками. Кількість підписників більше за всіх, але за півроку йде зниження – 474 000 («мінус 4 000» за півроку). Охоплення публікацією винятково високе і зростає – 180 000 («плюс 21 000!» за півроку). «Відсоток прочитання» високий – 38% [5].

2. «Дніпро Оперативний Війна». За підписників – це другий Tg-канал, за охопленням – третій. Кількість підписників висока і зростає – 296 000 («плюс 1 000»). Охоплення публікацією високе і зростає – 97 000 («плюс 1 500»). «Відсоток прочитання» середній – 33% [6].

3. «Труха Дніпро». За підписників – третій Tg-канал, за охопленням – другий. Кількість підписників висока, але знижується – 272 500 (мінус 4 500). Охоплення публікацією високе і трохи зростає – 104 500 («плюс 1 500»). «Відсоток прочитання» високий – 39% [7].

До Tg-каналів, яких можна умовно визначити як «середняків» належать:

4. «Дніпро Оперативний», в якого знижуються якісні показники (охоплення та прочитання). Кількість підписників висока та стабільна – 221 500. А ось охоплення публікацією вдвічі менше, ніж у лідерів і знижується далі – 54 500 («мінус 3 000»). «Відсоток прочитання» низький – 24% [8].

5. «Днепро Сейчас: новини» – втрачає підписників 169 000 («мінус 10 000»). Охоплення публікацією вдвічі менше, ніж у лідерів і знижується далі – 49 000 («мінус 1 000»). «Відсоток прочитання» середній – 30% [9].

6. «Доброго вечора, ми з Дніпра» – знижуються всі показники. Кількість підписників – 106 500 («мінус 1 500»). Охоплення публікацією – 27 000 («мінус 5 000»). «Відсоток прочитання» низький – 26% [10].

До Telegram-каналів, яких можна умовно визначити як «аутсайдерів» належать: «Стоп Фейк Дніпро», «Типовий Дніпро» («відсоток прочитання» вищий ніж у «Tg-каналів лідерів» – 44%), «Дніпро live» («відсоток прочитання» теж вищий ніж у «Tg-каналів лідерів» – 44%).

Отже у «каналів-лідерів» збільшили охоплення публікаціями, а у інших каналів йде зниження цього показника. Але «відсоток прочитання» вищий саме у каналів-аутсайдерів. Тобто в них є маленька аудиторія підписників, які налаштовані не перегортати, а читати публікації.

Для регіональних представництв політичних партій Fb-акаунти завжди були оптимальним інформаційним ресурсом, особливо у міжвиборний період.

Тому що: 1) співробітництво з традиційними ЗМІ для партій відбувається лише на комерційній основі; 2) Telegram-підписники вимагають постійного актуального інформаційного контенту, який ні одна партія не генерує в необхідній кількості (буде змушена публікувати у власному Tg-каналі інформацію «не про себе»), а також спеціального адміністрування.

На лютий 2024 року Fb-акаунти представництв політичних партій в Дніпрі перебували в певному «анабіозі». Вони або концентрувалися не навколо партійного бренду, а навколо бренду її лідера (наприклад, інформаційний ресурс партії «Пропозиція» сконцентрований на лідері – мері міста Б.Філатові), або не активні через відсутність ресурсів як таких. У партійних Fb-акаунтів залишається стабільна кількість підписників «зі старих часів». Принципового зростання чи зниження немає. У низки партій Fb-акаунти взагалі не активні (давно немає публікацій). Читання публікацій мінімальна – реакцій на публікацію в середньому менше 100.

1. «Пропозиція». Відносно багато передплатників, але мінімум реакцій. Порівняно з лідером партії Б.Філатовим показники Fb-акаунту «Пропозиції» – дуже малі. Підписників більше, ніж в інших партій – 52 000, але їх кількість «заморожена» – ні зростання, ні зниження. Постів небагато, але з'являються регулярно – 1-2 в день. Кількість реакцій на публікацію мінімальна – 23 (навіть членів партії більше) [11].

2. «Слуга Народу». Невелика аудиторія, регулярні дописи, маленька кількість реакцій. Кількість підписників незначна – 10 000, ані зростання, ані зниження. Дописи регулярні – один раз на день (подвійне зростання кількості дописів пройшло в грудні завдяки публікації звітів регіональних депутатів всіх рівнів (область, міста, райони). Середня кількість реакцій на публікації мінімальна – 7. Тобто навіть депутати та партійні співробітники не організовані «лайкати» пости партії [12].

3. «Блок Вілкула «Українська Перспектива». У порівнянні з лідером партії О.Вілкуллом показники Fb-акаунту «Блоку Вілкула» – мінімальні. Підписники – 11 000, ані зростання, ані зниження. Кількість дописів знизилася до 1 на три дні. Реакції на публікації мінімальні – 26 [13].

4. «Громадська сила». Fb-акаунти непопулярний – 2500 підписників, але партійці ставлять біля дописів певну кількість «вподабайок». Дописів мало – 1 на три дні. Реакцій на публікації небагато (але більше, ніж в інших партій) – 145 у середньому [14].

5. «Європейська Солідарність». Наявна мінімальна формальна активність. Підписників мало – 4 300, публікацій практично немає – 1 за два тижні, а середня кількість реакції на публікації мінімальна – 35 [15].

Інші регіональні відділення партії присутні інформаційно-політичному інтернет просторі формально (наприклад, Батьківщина» з 5 900 підписників, щоденними дописами, але мінімальними реакціями – 12) або в мають «не активні» Fb-акаунти з початку повномасштабної агресії рф у лютому 2022.

Для регіональних політиків пріоритетним інформаційно-політичним майданчиком є їх Fb-акаунти. Тому що Fb-активність вимагає менше ресурсів, ніж менеджмент, наприклад Telegram-каналу, який вимагає достатньо високу частоту постів (щоб зберегти підписників), їхню оперативність та реальну інформативність, тоді як в Fb політик може дозволити собі контент, який не несе безпосередньо новинної чи інформаційної складової.

Число підписників у багаторічних лідерів інформпростору (мер Дніпра Борис Філатов, колишній голова Облдержадміністрації, а зараз голова ради оборони Кривого Рогу Олександр Вілкул) залишається стабільно високим. А у «нових» лідерів (Голова обласної військово-цивільної адміністрації Сергій Лисак та голова обласної ради Микола Лукашук) – зростає.

Мер Дніпра Борис Філатов є лідером за кількістю підписників, реакцій на публікацію та за охопленням аудиторії. Він веде два Fb-акаунти. Більш популярний об'єднує 349 000 підписників, генерує щоденні дописи, має в середньому 6 800 реакцій на публікацію [16]. Інший, менш популярний акаунт об'єднує 124 000 підписників, генерує менше дописів – один на три дні, і меншу середню кількість реакцій на публікацію – 1 270 [17].

У персонального Tg-каналу Б.Філатова найбільша серед інших регіональних політиків кількість підписників – 92 000, але йде зниження «мінус 8 500» за півроку. Середнє охоплення публікацією виключно високе – 76 000, і за півроку цей показник значно збільшився – «плюс 10 000». «Відсоток прочитання» (перегляд у першу добу) теж дуже високий – 83% [18].

Поява Б.Філатова в регіональних інформаційних ресурсах (за грудень 2023 року) має такий вигляд: 1) в «Інформаторі» (лідер серед багатопрфільних інформресурсів) – 10 появ; 2) в «Дніпровській панорамі (порадниця)» – 41. На останньому ресурсі раніше мер з'являвся по 145 разів на місяць. Це може свідчити про зниження кількості формальних згадок прізвища «Філатов» у всіх міських новинах будь-якого профілю (наприклад, будь-яка рандомна новина про події в місті могла закінчуватися згадкою прізвища мера: «...нагадуємо, що з ініціативи Філатова»).

Голова Дніпропетровської обласної військово-цивільної адміністрації Сергій Лисак на лютий 2024 розширює свій інформаційний вплив в регіоні.

Кількість підписників на його Fb-акаунті невелика – 10 000, але йде помітне зростання – «плюс 4 000» порівняно з липнем 2023 року. На його особистому Fb-акаунті генерується велика кількість дописів – біля 8 на день. Середня кількість реакцій на публікації невелика – 180 [19]. Вірогідно підписники «не встигають» реагувати на зростаючу кількість публікацій. Тематика постів С.Лисака (грудень 2023 р.): 1) «Безпекова ситуація на Дніпропетровщині» – 57%; 2) «Діяльність ОВА» - 35%; 3) «Привітання» - 7%.

З високою вірогідністю можна припустити, що офіційна прес-служба використовує традиційний метод інформаційної активності для будь-якого «обласного очільника» – перетворення практично всіх робочих моментів

С.Лисака на інформаційні приводи. З одного боку, це забезпечує постійним контентом підписників його акаунту. З іншого боку – розмиває фокус поданої інформації (серед великого обсягу контенту можуть загубитися яскраві та цікаві для аудиторії моменти) та не акцентує увагу на його іміджевих рисах. Але тема «Безпекова ситуація в регіоні» є актуальною, тому допомагає С.Лисаку у його інформаційній активності як «першої особи регіону».

У персонального Tg-каналу С.Лисака наявна значна аудиторія підписників – 60 000, і їхня кількість з липня 2023 зростає (на відміну від інших регіональних політиків) – «плюс 6 000». Середнє охоплення публікацією досить високе – 36 000 і зростає «плюс 9 000». «Відсоток прочитання (перегляд у першу добу)» теж досить високий – 60% [20].

Поява С.Лисака на регіональних інформаційних ресурсах (за грудень 2023 року) має такий вигляд: 1) в «Інформаторі» – 1; 2) в «Дніпровській панорамі (порадниця)» – 28 у грудні («+ 5» у порівнянні з липнем 2023).

Голова Дніпропетровської обласної ради Микола Лукашук має обмежений інформаційний вплив в регіоні.

Кількість підписників на його Fb-акаунті – 25 000 і йде зростання «плюс 5 000». Генерується достатньо дописів – 6 на день. Але якісний показник (середня кількість реакцій на публікації) знаходиться на невисокому рівні – 91. Тематика постів (грудень 2023 р.): 1) «Безпекова ситуація на Дніпропетровщині» – 48%; 2) «Перепости Президента України» – 18%; 3) «Привітання» - 15%. 4) «Міжнародні зустрічі» – 10%. 5) Діяльність Обласної ради – лише 10% [21].

М.Лукашук стикається зі стандартною для будь-якого голови облради проблемою в інформпросторі – «використовувати ті інформаційні приводи, які не встигає використати голова ОДА/ОВА» (соціально-культурний блок, частково міжнародний та протокольно-представницький). Але саме цей порядок денний у воєнний час скорочується: і за кількістю інформаційних приводів, і за актуальністю. Тому М.Лукашук використовує всі можливості для потрапляння до інформпростору: дописи про «Безпекову ситуацію регіоні», перепости Президента та протокольні привітання. Така модель інформактивності призводить до певної втрати фокусу на іміджі М.Лукашука.

У персонального Tg-каналу М.Лукашука є відносно невелика кількість підписників – 15 000. Середнє охоплення публікацією – 8 000, і у порівнянні з липнем 2023 цей показник зменшився майже наполовину – «мінус 6 000». «Відсоток прочитання» нижче, ніж у інших регіональних політиків – 51% [22].

Поява в регіональних інформаційних ресурсах в нього епізодична (за грудень 2023): 1) в «Інформаторі» – 1; 2) в «Дніпровській панорамі (порадниця)» – 2.

Олександр Вілкул знаходиться у групі лідерів з точки зору присутності в регіональному інформаційно-політичному просторі, але показники його впливу знижуються.

Його Fb-акаунті за кількістю підписників поступається лише Б.Філатову – 304 000. Генерує в середньому 3 дописи на день. Має значну середню кількості

реакцій на допис – 1200, але йде помітне зниження цього показника – «мінус 500 реакцій» [23].

За підписниками у Тg-каналі він поступається Б. Філатову та С. Лисаку – 48 000. І цей показник знижується – «мінус 4 000». Середнє охоплення публікацією також відстає від Б.Філатова і С. Лисака – 27 000. І за півроку цей показник значно знизився – «мінус 13 000». «Відсоток прочитання» (перегляд у першу добу) досить високий – 56% [24].

Серед інших регіональних політиків стриману інформаційно-політичну активність демонструють:

Загід Краснов, лідер партії та фракції в міській раді «Громадська сила». Має досить велику кількість підписників в Fb-акаунті, завдяки багаторічній активній політичній діяльності у регіоні – 157 000. Генерує вкрай обмежену кількість дописів – в середньому 1 на тиждень. Середня кількість реакцій на публікації – 812 і йде зниження цього показника «мінус 300 реакцій» [25].

Сергій Риженко, головний лікар обласної лікарні, депутат міськради, экс-кандидат в мери від партії «Слуга народу». Кількість підписників Fb-акаунту середня – 64 000. Дописи нечасті – 1 раз на чотири дні (раніше були щоденними). Середня кількість реакцій на публікації досить велика – 1200, що може пояснюватися активністю колективу його медзакладу [26].

Андрій Денисенко, багаторічний опозиційний до будь-якої влади діяч, депутат обласної ради від партії «Європейська солідарність». Веде два Fb-акаунти. Перший, більш популярний: 61 000 підписників, дописи – 1 на 3 дні, середня кількість реакцій на публікації значна – 1 300, але знижується – «мінус 1200». Менш популярний Fb-акаунт: підписників удвічі менше – 32 000, дописи регулярні 1 на чотири дні, але реакцій на публікації дуже мало – в середньому 90 [27].

На прикладі мера Дніпра Бориса Філатова є можливість прослідкувати модель забезпечення інформаційно-політичної активності в регіоні завдяки наявній виконавчій структурі і бюджетного фінансування.

Станом на лютий міськрадою було проведено тендери на інформаційні послуги на суму 46 706 056 гривень. Розподіл коштів та завдань щодо публічної активності міського голови та структур міськради в інформаційно-політичному просторі Дніпра здійснюється за наступним алгоритмом:

1. Профільний підрозділ міської ради «Департамент з питань місцевого самоврядування, внутрішньої та інформаційної політики Дніпровської міськради» адмініструє тендери стосовно «висвітлення діяльності міськради» на 20 165 760 гривень. Тендери департаменту структуровані навколо «висвітлення» у газеті «Наше місто» та Соцмережах, а також інформаційного забезпечення проекту «Університет третього віку» [28].

2. Комунальне підприємство «Організаційно-аналітична служба Дніпровської міськради» адмініструє тендери на 15 301 488 гривень. Тендери цього КП структуровані навколо каналів інформування: на ТБ, на пресу, на

радіо, на Інтернет, а також через це підприємство фінансується «Кол-центр» міської ради та «Обробка даних» [29].

3. Комунальне підприємство «Дніпровська міська студія телебачення» Дніпровської міськради адмініструє тендери на 8 038 808 гривень. Тендери телестудії структуровані навколо: газети «Наше місто» (ця газета фінансується вдруге), інформування про діяльність міської ради в мережі Інтернет (вдруге); Демонстрування інформаційної продукції міської ради.

4. Непрофільний підрозділ міської ради «Департамент благоустрою та інфраструктури Дніпровської міськради» теж займається адмініструванням тендерів щодо «висвітлення діяльності міської ради» на Інтернет-ресурсах та в ефірі радіостанцій [30].

З високою долею вірогідності можна припустити, що різноспрямовані інформаційні потоки (протестовані зараз) можуть сконцентруватися навколо інформаційно-політичного просування особисто Б. Філатова.

Висновки. В регіональному інформаційно-політичному просторі м.Дніпро сформувався пул багато профільних інформаційних ресурсів (4 лідера інформпростору), які мають високий вплив на місцеву громаду: Сайт – від 800 тисяч відвідувань за місяць і вище, Fb-акаунт – 100 тисяч підписників і вище, Telegram-канал – 60 тисяч підписників і вище. Для багато профільних інформаційних ресурсів характерний акцент на просування власних Сайтів та Fb-акаунтів (іде зростання показників), а Tg-канали як інформаційний майданчик є дуже трендовим, але саме для багато профільних ресурсів – додатковим (показники зменшуються).

Telegram-простір є дуже актуальною для споживачів інформації і автономною нішею в загальному інформаційно-політичному просторі регіону. І тут, серед найбільш рейтингових Tg-каналів сформувалися групи «лідерів» (270 тисяч і більше підписників і більше 100 тисяч охоплення публікацією), «середняків» (100 тисяч і більше підписників і більше 25 тисяч охоплення публікацією) та «аутсайдерів».

Для регіональних представництв політичних партій єдиним на сьогодні інформаційним ресурсом є Fb-акаунти, які потребують менше ресурсів порівняно з адміністрування Tg-каналів чи комерційного співробітництва з традиційними ЗМІ. Але і цей Fb-ресурс у них або перебуває в «замороженому» стані або його контент акцентований не на партійному бренді, а на особистості партійного лідера.

Серед політиків помітну інформаційно-політичну активність проявляють лише представники державної влади (4 постаті: голови ОВА та облради, мер міста та колишній голова ОДА). Вони присутні як в традиційних ЗМІ, так і в Fb- та Tg-просторі (ведуть особисті Fb-акаунти та Tg-канали). Це відбувається завдяки організаційному та фінансовому ресурсам, яким можуть користуватися ці актори на відміну від решти політиків, які не тісно інтегровані у діючі владні структури і мають значно менші ресурси і загалом

можливості формувати чи принаймні впливати на регіональний інформаційно-політичний порядок денний, а також створювати інформаційні приводи.

Література:

1. Дніпровська панорама (порадниця) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dnprg.com.ua
2. dp.informator.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dp.informator.ua/uk>
3. Наше місто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nashemisto.dp.ua/>
4. Дніпро оперативний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dnepr.express/ua>
5. Х Дніпро UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://t.me/hyevuy_dnepr
6. Дніпро Оперативний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: UA / ВІЙНА https://t.me/dnepr_operativ
7. Труха Днепр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/truexadnepr>
8. Дніпро Оперативний UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/dneproperativ>
9. Днепр Сейчас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://t.me/dnipro_now
10. Доброго вечора, ми з Дніпра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/+FzVXPfe0jis0Zjhi>
11. Пропозиція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/proposicia/?show_switched_toast=0&show_invite_to_follow=0&show_switched_tooltip=0&show_podcast_settings=0&show_community_review_changes=0&show_community_rollback=0&show_follower_visibility_disclosure=0
12. Команда штабу Слуга Народу Дніпро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/SlugaNaroduDp>
13. Фонд Олександра Вілкула «Українська перспектива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ukrainskayaperspectiva/?locale=ru_RU
14. Громадська сила [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/gromsyla>
15. Європейська Солідарність Дніпро [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/dniprocity.eurosolidarity>
16. Borys Filatov [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100002157183088>
17. Борис Філатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/filatovborys>
18. Борис Філатов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://t.me/borys_filatovv
19. Сергій Лисак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100089981179124>
20. uаСергій Лисак / Дніпропетровська ОДА (ОВА) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/dniproretrovskaODA>
21. Микола Лукашук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/nbankr>
22. uаМикола Лукашук – голова ДОР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://t.me/mykola_lukashuk
23. Олександр Вілкул [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/OleksandrVilkul>
24. Олександр Вілкул [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://t.me/vilkul>
25. Загид Краснов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/Zkrasnov>

26. Сергій Риженко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/rsa010963>
27. Андрій Денисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/andriy.denysenko.75>
28. Організація послуг з передплати періодичного видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-12-12-016619-a>
29. Рекламні та маркетингові послуги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2024-01-11-007366-a>
30. Послуги з розміщення інформації щодо діяльності департаменту благоустрою та інфраструктури Дніпровської міської ради в ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2024-01-23-014615-a>

References:

1. Dniprovs'ka panorama (poradnicja) [Dnipro panorama (guide)]. Retrieved from dnpr.com.ua [in Ukrainian].
2. dp.informator.ua [dp.informator.ua]. Retrieved from <https://dp.informator.ua/uk> [in Ukrainian].
3. Nashe misto [Our city]. Retrieved from <https://nashemisto.dp.ua/> [in Ukrainian].
4. Dnipro operativnij [Dnipro operational]. Retrieved from <https://dnepr.express.ua> [in Ukrainian].
5. H Dnipro UA [X Dnipro UA]. Retrieved from https://t.me/hyevuy_dnepr [in Ukrainian].
6. Dnipro Operativnij [Dnipro Operational]. Retrieved from UA / VIJNA https://t.me/dnepr_operativ [in Ukrainian].
7. Truha Dnepr [Trukha Dnipro]. Retrieved from <https://t.me/truexadnepr> [in Ukrainian].
8. Dnipro Operativnij UA [Dnipro Operative UA]. Retrieved from <https://t.me/dneproperatyv> [in Ukrainian].
9. Dnepr Sejchas [Dnipro Now]. Retrieved from : https://t.me/dnipro_now [in Ukrainian].
10. Dobrogo vechora, mi z Dnipra [Good evening, we are from Dnipro]. Retrieved from <https://t.me/+FzVXPfe0jis0Zjhi>
11. Propozicija [Proposal]. Retrieved from https://www.facebook.com/proposicia/?show_switched_toast=0&show_invite_to_follow=0&show_switched_tooltip=0&show_podcast_settings=0&show_community_review_changes=0&show_community_rollback=0&show_follower_visibility_disclosure=0 [in Ukrainian].
12. Komanda shtabu Sluga Narodu Dnipro [The team of the staff of the Servant of the People of Dnipro]. Retrieved from <https://www.facebook.com/SlugaNaroduDp> [in Ukrainian].
13. Fond Oleksandra Vilcula «Ukrains'ka perspektiva» [Oleksandr Vilkul Foundation "Ukrainian perspective"]. Retrieved from https://www.facebook.com/ukrainskayaperspektiva/?locale=ru_RU [in Ukrainian].
14. Gromads'ka sila [Public power]. Retrieved from <https://www.facebook.com/gromsyla> [in Ukrainian].
15. Evropejs'ka Solidarnist' Dnipro [European Solidarity of Dnipro]. Retrieved from <https://www.facebook.com/dniprocity.eurosolidarity> [in Ukrainian].
16. Borys Filatov [Borys Filatov]. Retrieved from <https://www.facebook.com/profile.php?id=100002157183088> [in Ukrainian].
17. Boris Filatov [Boris Filatov]. Retrieved from <https://www.facebook.com/filatovborys> [in Ukrainian].
18. Boris Filatov [Boris Filatov]. Retrieved from https://t.me/borys_filatovv [in Ukrainian].
19. Sergij Lisak [Serhii Lysak]. Retrieved from <https://www.facebook.com/profile.php?id=100089981179124> [in Ukrainian].
20. Sergij Lisak / Dnipropetrovs'ka ODA (OVA) [Serhiy Lysak / Dnipropetrovsk State Administration (OVA)]. Retrieved from <https://t.me/dnipropetrovskaODA> [in Ukrainian].

21. Mikola Lukashuk [Mykola Lukashuk]. Retrieved from <https://www.facebook.com/nbankr>
22. Mikola Lukashuk – golova DOR [Mykola Lukashuk - head of the DOR]. Retrieved from https://t.me/mykola_lukashuk [in Ukrainian].
23. Oleksandr Vilkul [Oleksandr Vilkul]. Retrieved from <https://www.facebook.com/OleksandrVilkul>
24. Oleksandr Vilkul [Oleksandr Vilkul]. Retrieved from <https://t.me/vilkul> [in Ukrainian].
25. Zagid Krasnov [Zahyd Krasnov]. Retrieved from <https://www.facebook.com/Zkrasnov> [in Ukrainian].
26. Sergij Rizhenko [Serhiy Ryzhenko]. Retrieved from <https://www.facebook.com/rsa010963>
27. Andrij Denisenko [Andriy Denysenko]. Retrieved from <https://www.facebook.com/andriy.denysenko.75> [in Ukrainian].
28. Organizacija poslug z peredplati periodichnogo vidannja [Organization of periodical subscription services]. Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2023-12-12-016619-a> [in Ukrainian].
29. Reklamni ta marketingovi poslugi [Advertising and marketing services]. Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2024-01-11-007366-a> [in Ukrainian].
30. Poslugi z rozmishhennja informacii shhodo dijal'nosti departamentu blagoustroju ta infrastrukturi Dniprovs'koï mis'koï radi v ZMI [Services for placing information on the activities of the Department of Public Works and Infrastructure of the Dnipro City Council in the mass media]. Retrieved from <https://prozorro.gov.ua/tender/UA-2024-01-23-014615-a> [in Ukrainian].

УДК 356:168:355.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-71-82](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-71-82)

Кришній Павло Іванович Ад'юнкт, Національний університет оборони України, Повітрофлотський проспект, 28, м. Київ, 03049, тел.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

Никифоров Олексій Володимирович аспірант, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (044) 271-05-91, <https://orcid.org/0009-0006-3910-903X>

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ В АНТИТЕРОРИСТИЧНІЙ ОПЕРАЦІЇ (2014 – 2018 рр.)

Анотація. Історія створення Сил спеціальних операцій Збройних Сил України бере свій початок з 2007 року, коли була видана Директива Міністра оборони України, щодо формування Управління Сил спеціальних операцій, як структурного підрозділу Генерального штабу Збройних Сил України.

Спроба анексії Криму росією і війна на Донбасі прискорили процес формування Сил спеціальних операцій. Завдяки бойовому досвіду, набутому військово-політичним керівництвом та підрозділами спеціального призначення, з'явилась необхідність відокремлення Сил спеціальних операцій в окремий рід сил.

У сучасних умовах сили спеціальних операцій Збройних Сил України є добірними частинами і підрозділами, спеціально підготовленими й оснащеними для виконання комплексу розвідувальних, диверсійних і спеціальних дій у глибокому тилу супротивника і на території іноземних держав в умовах як воєнного, так і мирного часу.

Унікальність сил спеціальних операцій полягає в їхньому призначенні, розв'язуваних завданнях, специфіці організаційної структури, бойових можливостях та особливостях підготовки й застосування. Формування спеціального призначення є невід'ємною складовою сил спеціальних операцій.

У статті на підставі наявної літератури і джерел розглянуто створення та застосування формувань спеціального призначення Головного управління розвідки Збройних Сил України, під час проведення Антитерористичної операції на сході України, визначено об'єктивні причини створення нових спецпідрозділів, наведені приклади їх бойового застосування та висвітлені форми та способи виконання ними спеціальних завдань.

В умовах сьогодення вивчення досвіду бойового застосування формувань спеціального призначення сприяє розвитку нових тактичних форм і нових

способів дій невеликих підрозділів. Цей історичний досвід може, перш за все, допомогти уникнути помилок і знайти правильний шлях для вирішення бойових завдань у сучасних умовах.

Ключові слова: Сили спеціальних операцій, управління, операція, бій, НАТО, зброя, розвідувальні завдання, розвідка, диверсія, спеціальні дії, досвід країн НАТО, формування спеціального призначення, спецпідрозділи, збройні сили.

Kryshnyi Pavlo Ivanovych, Adjunct, National Defense University of Ukraine, 28 Povitroflotskyi Ave., Kyiv, 03049, tel.: (044) 248-10-78, <https://orcid.org/0000-0001-9705-1610>

Nykyforov Oleksii Volodymyrovych graduate student, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, 81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (044)271-05-91, <https://orcid.org/0009-0006-3910-903X>

EXPERIENCE OF CREATION AND USE OF MILITARY FORMATIONS OF SPECIAL PURPOSE OF UKRAINE IN ANTI-TERRORIST OPERATION (2014-2018)

Abstract. The history of the creation of the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine dates back to 2007, when the Minister of Defense of Ukraine issued a Directive on the formation of the Special Operations Forces Directorate as a structural unit of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Russia's attempted annexation of Crimea and the war in Donbas accelerated the process of forming the Special Operations Forces. Due to the combat experience gained by the military-political leadership and special forces units, it became necessary to separate the Special Operations Forces into a separate branch of the armed forces.

In modern conditions, the Special Operations Forces of the Armed Forces of Ukraine are selected units and subunits specially trained and equipped to perform a range of reconnaissance, sabotage and special operations in the deep rear of the enemy and on the territory of foreign countries in both wartime and peacetime.

The uniqueness of special operations forces lies in their purpose, tasks, specific organizational structure, combat capabilities, and peculiarities of training and employment. Special forces are an integral part of the special operations forces.

The article, based on the available literature and sources, examines the creation and use of Special Forces units of the Defence Intelligence of Ukraine during the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine, identifies the objective reasons for the creation of new special units, provides examples of their combat use and highlights the forms and methods of performing special tasks.

In today's conditions, the study of the experience of combat use of special forces contributes to the development of new tactical forms and new ways of action of small units. This historical experience can, first of all, help to avoid mistakes and find the right way to solve combat tasks in modern conditions.

Keywords: Special operations forces, management, operation, combat, NATO, weapons, intelligence tasks, reconnaissance, sabotage, special actions, NATO experience, special forces, special forces, armed forces.

Постановка проблеми. Досвід Антитерористичної операції на сході України показує спроможність військових формувань спеціального призначення виконувати важливі завдання і завдавати противнику істотних (суттєвих) втрат з відносно малим залученням людських і матеріально-технічних ресурсів. Використання таких формувань може стати ще більш важливим у майбутньому, як доводить сучасна локальна війна. Саме тому особливого значення набуває вивчення та узагальнення досвіду застосування спецпідрозділів у воєнних конфліктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши наукові праці вітчизняних дослідників встановлено, що погляди на досліджувані питання знайшли висвітлення у багатьох працях дослідників, зокрема у працях А. Слюсаренка, Д. Веденєєва, І. Данилюка, О. Печоріна, М. Єзерського, Є. Магди. Однак застосування формувань спеціального призначення у воєнних конфліктах потребують додаткового вивчення.

Мета статті – дослідження створення та застосування формувань спеціального призначення під час проведення Антитерористичної операції на сході України (1914-1918 рр.).

Виклад основного матеріалу. У результаті розпаду СРСР, після Біловезької угоди Збройним Силам України були передані формування спеціального призначення, зокрема:

8-ма бригада Прикарпатського ВО, розташована в м. Ізяслав;

9-а бригада Київського ВО, розташована в м. Кропивницький, згодом реорганізована в 50-й Навчальний Центр;

10-та обр СпП Одеського ВО, що розміщувалася в Криму. Два її загони перебували в м. Феодосія, а інші частини і штаб бригади поблизу сел. Первомайське [1, С. 34].

20 квітня 2015 року начальник Управління спеціальних операцій Генштабу Сергій Кривоніс повідомив, що у Генеральному штабі ЗСУ підтримали пропозицію створити окрему структуру Сил спеціальних операцій, котра підпорядковуватиметься Міністерству оборони України.

Створення Сил спеціальних операцій було передбачено у Стратегічному оборонному бюлетені України 2016 року, розрахованому на період до 2020 року.

5 січня 2016 року Міністр оборони призначив командувачем Управління Сил спеціальних операцій (ССО) генерал-майора Ігоря Луньова, який раніше

був першим заступником командувача Високомобільних десантних військ. Чинний начальник Управління спеціальних операцій Генштабу Сергій Кривонос призначений першим заступником командувача ССО.

14 травня 2016 року відбувся перший випуск 29 інструкторів навчально-тренувального центру Сил спеціальних операцій кваліфікаційного курсу в рамках програми Об'єднаної багатонаціональної групи (США, Литва, Латвія, Естонія).

16 червня 2016 року Верховна Рада дозволила створити Сили спеціальних операцій та Високомобільні десантні війська. За відповідний законопроект проголосували 256 народних депутатів. Законом вносяться зміни до закону про збройні сили України, якими визначається, що до окремих родів військ належать Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, Високомобільні десантні війська Збройних Сил України.

26 липня 2016 року Президент Петро Порошенко підписав Указ «Про День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України». Глава держави зазначив, що враховуючи важливу роль Сил спеціальних операцій Збройних Сил України у забезпеченні обороноздатності держави та героїзм особового складу, виявлений під час проведення антитерористичної операції на Сході України, прийняв рішення встановити в Україні День Сил спеціальних операцій ЗСУ, який відзначатиметься щорічно 29 липня.

На початку липня 2017 року бійці 140-го центру СпО брали участь у навчаннях Flaming Sword 2017 (Литва). Три тижні, 1000 бійців з 9 країн.

Відомості про структуру, цілі й завдання ССО подаються з відкритих джерел [2, С. 9].

Невід'ємною складовою Сил спеціальних операцій є формування спеціального призначення, зокрема:

Центр спеціальних операцій "СХІД" походить від 3-го окремого полку спеціального призначення (3 оп СпП, в/ч А0680), який був сформований на базі 10-ї окремої бригади спеціального призначення (10-ї обр СпП) ЗС СРСР, яка була сформована в жовтні 1962 року в місті Старий Крим [3].

Застосування підрозділів спеціального призначення ЗСУ почалося з початком проведення АТО на Сході України. Варто зазначити, що за період незалежності бойовій підготовці приділялося зовсім мало часу. Чого вартий, наприклад, той факт, що до 2012 року в тодішньому полку не було жодного парашута. Мало того, за деякими даними, до початку 2014-го він фактично мав у своєму складі два загони (батальйони) замість належних за штатом трьох. На озброєнні полку стояли як радянська стрілецька зброя, так і снайперські гвинтівки американського виробництва Barrett M82A3.

Проте навіть у такому вигляді полк був набагато краще підготовлений, ніж основна частина ЗСУ. І саме тому став активно застосовуватись в конфлікті, що розгорався на Донбасі, причому не за призначенням, а для посилення штурмових частин. Бійці підрозділу ще у квітні 2014 року були

перекинуті для охорони донецького аеропорту і вже 19 квітня полк зазнав першої безповоротної втрати.

Першим боєм полку був бій за Донецький аеропорт. Штурм проводився бойовиками ДНР 26 травня 2014 року. Снайпери 3 полку ГУР зіграли не останню роль у його відбитті [4].

У червні 2014 року підрозділи полку були перекинуті під Слов'янськ, де залучались до виконання завдань, зовсім не притаманних для спецпідрозділів такого рівня. Зокрема, до їхніх функцій входили супровід колон, що рухалися з Харківської області до Слов'янська, а також фізична охорона представників українського командування, яке періодично виїжджало в зону АТО. Втім, у той самий період командування ЗСУ намагалося використовувати бійців підрозділу і за прямим призначенням. Так бійці 3 полку намагалися шляхом організації засідок на маршрутах постачання, перервати комунікації бойовиків так званих республік, що тоді намагались сформуватись [4].

Успішно була проведена операція із захоплення і подальшого утримання бази зберігання військової техніки і складів в Артемівську. Бійці спецпідрозділу були перекинуті на об'єкт вертольотами, зуміли взяти об'єкт під контроль і згодом утримати його. Ця операція дійсно була величезним успіхом ЗСУ, оскільки велика кількість бронетехніки та озброєння, потрапивши до рук бойовиків, могла істотно змінити хід конфлікту на тому етапі [4].

Після залишення бойовиками Слов'янська, ЗСУ було проведено масштабну операцію з відсікання так званих республік від кордону з росією. 3 полк взяв у ній безпосередню участь. Основними завданнями підрозділу в той період була розвідка в інтересах загальновійськових з'єднань, а також коригування артилерійських і авіаційних ударів. Тим самим підрозділи спецпризначенців фактично виконували завдання, які мали виконувати розвідувальні роти загальновійськових та аеромобільних з'єднань, які натомість використовувалися як ядро ударно-штурмових з'єднань. Зведений підрозділ 3 полку опинився серед підрозділів, що потрапили в так званий Ізваринський котел [4].

29 липня 2014 року група спецпризначенців займалася пошуком пілота збитого українського літака. Також підрозділи полку діяли в районі Савур-Могили. Нестача підготовлених підрозділів змушувала командування ЗСУ застосовувати для штурмів підрозділ, підготовлений для виконання диверсійно-розвідувальних завдань, що надалі серйозно знекровило військову розвідку [4].

Восени 2014 року підрозділи полку, поряд з бійцями аеромобільних бригад і 93 омбр, знову брали участь в обороні донецького аеропорту, після чого підрозділ було виведено в рамках ротації.

Після 2014 року командування ЗСУ серйозно змінило характер застосування спеціальних підрозділів. Завдання з розвідки в прифронтовій

смузи були перекладені на розвідувальні роти загальновійськових з'єднань. Спецпідрозділи ГУР застосовувалися для ведення глибокої розвідки, а також диверсійно-розвідувальних завдань на території так званих республік. У цей же період бійців спецназу ГУР почали інтенсивно навчати інструктори НАТО. Підрозділи ГУР почали масово отримувати екіпіровку НАТОвського зразка, отриману в рамках поставок нелетального озброєння [4].

8-й окремий полк спеціального призначення (8-й опСпП) – полк спеціального призначення Збройних сил України. Сформований у вересні 2003 року на базі 8-ї окремої бригади спеціального призначення [6].

У радянський період бригада була одним із найбільш підготовлених підрозділів ГРУ ГШ СРСР. Бойове хрещення вона отримала при введенні військ до Чехословаччини 1968 року. У період бойових дій в Афганістані там діяв зведений 186-й загін спеціального призначення бригади, що став одним із найрезультативніших підрозділів радянського спецназу Афганської війни. У 1991 році бригада увійшла до складу збройних сил України. У 2003 році бригаду переформували в полк спеціального призначення. У 2004 році пунктом постійної дислокації бригади стало місто Хмельницький. Понад 300 військовослужбовців полку брали участь у миротворчих операціях в Іраку, Косово, а також в африканських країнах [7, С. 268].

До весни 2014 року полк був повністю укомплектований військовослужбовцями-контрактниками і мав таку структуру:

- 1 загін спеціального призначення;
 - 2 загін спеціального призначення;
 - 3 загін спеціального призначення;
 - 4 загін спеціального призначення;
- підрозділи забезпечення та зв'язку.

Загострення обстановки на Донбасі застало ЗСУ практично в небоєздатному стані. Високий рівень боєготовності зберігали тільки підрозділи спецпризначенців. Уже на початку квітня 2014 року групи спецпризначенців 8-го полку були направлені на Схід України. Так, під час ліквідації так званої Харківської Народної Республіки, групи спецпризначенців полку в перших числах квітня зайняли міжнародний аеропорт Харкова, аеродром Чугуєва та утримувала їх до передачі підрозділам національної гвардії. Також планувалася участь групи 8-го оп СпП у невдалому штурмі будівлі СБУ в Луганську. Саме бійці 8-го полку у квітні 2014 року зайняли аеродром Краматорська, який утримували до початку липня [5].

Активізація бойових дій на Донбасі призвела до того, що в східні регіони було перекинуто практично всі боєздатні з'єднання ЗСУ. Не стали винятком і підрозділи спецназу ГУР. 8-й полк, а також зведена група бійців 140-го навчального центру спеціального призначення були направлені на луганський напрям. Бійці 8-го оп СпП брали активну участь у штурмі міста Щастя, займалися наведенням на ціль вертольотів, які надавали авіаційну підтримку наступаючим підрозділам [5].

Надалі бійці 8-го полку діяли в районі луганського аеропорту, виконуючи функції загальновійськової розвідки в інтересах 80-ї аеромобільної бригади. Крім того, бійців спецназу задіювали для виконання невластивих їм завдань із супроводу колон. До середини липня підрозділи 8-го оп СпП у луганському аеропорті були посилені підрозділом 140-го навчального центру спеціального призначення. Основним завданням спецпризначенців у цей період було коригування вогню артилерії, яка підтримувала блокованих на території ЛАПу бійців ЗСУ. Крім того, часто бійців полку залучали до супроводу колон, що проривалися в аеропорт. 14 липня 2014 року в Краснодонському районі був збитий транспортний літак Ан-26 ЗСУ. Бійці полку брали активну участь у пошуково-рятувальній операції в районі падіння літака. Більшу частину членів екіпажу, які вижили, було врятовано. На початку серпня група бійців 8-го полку діяла в районі Савур-Могили. Розвідгрупа полку діяла також у районі Іловайського котла, що утворився наприкінці серпня.[5].

Після підписання перших мінських угод особовий склад 8-го полку, який брав участь у бойових діях, був виведений із зони АТО в ППД, де зайнявся інтенсивною бойовою підготовкою. На Донбас було перекинуто військовослужбовців полку, які в літній період проходили бойову підготовку.

У жовтні 2014 року особовий склад полку у взаємодії батальйоном "Айдар" вів активні бої в районі блокпостів на Бахмутській трасі [5].

Взимку 2015 року групи спецпризначенців 8-го полку діяли як загальновійськова розвідка на дебальцевському напрямку. Після замикання оточення в районі Логвинового, бійці полку першими повідомили інформацію про перекриття траси. Однак заходи були вжиті несвоєчасно, що призвело до втрат серед українських військових. Згодом бійці 8-го оп СпП вели розвідку маршрутів для виходу з котла оточених підрозділів ЗСУ [8].

Надалі підрозділи 8-го полку спецназу постійно перебували в зоні конфлікту. Стабілізація становища для ЗСУ після перших мінських угод частково дозволила зняти зі спецпризначенців загальновійськові завдання. 8-й оп СпП почав використовуватися за прямим призначенням, виконуючи диверсійно-розвідувальні завдання в тилу самопроголошених республік. У цей період були виявлені проблеми з екіпіруванням розвідгруп та у засобах радіозв'язку, необхідних для роботи в тилу противника. Найчастіше бійці були змушені використовувати для цих цілей мобільні телефони. Періодично спецпризначенців залучали для боротьби з контрабандою, широко поширеною на лінії зіткнення. [5].

Після передачі полку до складу Сил спеціальних операцій ЗСУ, серйозно покращилася ситуація з озброєнням та екіпіруванням підрозділу. До підготовки спецназу підключилися інструктори НАТО. Особливу увагу було приділено диверсійно-підривній діяльності. Випуск курсантів в утворених навчальних центрах ССО здійснювався кожні півроку, після чого їх відправляли в зону АТО.

Результати підготовки за участю західних інструкторів дали позитивний результат. У 2016 році різко збільшилася кількість диверсій у тилу так званих республік. Почастішали випадки загибелі високопоставлених командирів бойовиків [5].

Окремий центр спеціальних операцій "Південь" походить від 73-го морського центру спеціальних операцій – частини спеціальної розвідки Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Її створено на базі колишньої 7-ої окремої бригади СпО ВМС України, правонаступниці 6-го морського розвідувального пункту, 17-ої окремої бригади СпП, 1464-го окремого МРП СпП ВМФ СРСР .

7 жовтня 1953 року у Севастополі у складі Чорноморського флоту СРСР було сформовано морську частину спеціального призначення - 6-й розвідувальний пункт. Під час створення нового підрозділу величезне значення надавалося водолазній підготовці.

У березні 1961 року частину передислокували на о. Первомайський (недалеко від Очакова). 15 серпня 1968 року розвідувальний пункт було переформовано в 17-ту окрему морську бригаду спеціального призначення розвідки Чорноморського флоту. Військовослужбовці частини відзначалися високою підготовкою, постійно відпрацьовуючи навички під час навчань Чорноморського флоту. Крім того, бійці підрозділу регулярно відпрацьовували десантування парашутним способом [9].

У 1992 військовослужбовці склали українську присягу. У ЗСУ частина отримала назву 7-ї окремої бригади спеціальних операцій. У 90-ті роки з причин обмеженого фінансування в підрозділі різко знизився рівень бойової підготовки. Найчастіше спецпризначенці виконували абсолютно не властиві бойовим плавцям завдання. Так, 1995 року під час аварії на очисних спорудах у Харкові бійці підрозділу ліквідували її наслідки, що, по суті, було завданням штабу цивільної оборони України, що існував тоді, крім того, спецпризначенці займалися підводним розмінуванням у районі Одеси, а також знешкодженням мін у руслі Дунаю, які були там ще з часів Першої Світової війни. У 2000 році вперше в пострадянський період водолази в нічних умовах, на носії виконали завдання і повернулися, тоді ж було виконано десантування без парашутів у водолазному спорядженні з апаратами ІДА-71П з вертольота Ка-29. У 2003 бригада була переформована в 73-й морський центр спеціального призначення [9].

До 2014 року підрозділ мав таку структуру:

- 1 загін підводного мінування;
 - 2 загін підводного розмінування та прориву протидесантних загороджень;
 - 3 розвідувальний загін;
- підрозділ бойового та тилового забезпечення.

Завданнями 73 центру спецпризначення були:

- проведення розвідувальних операцій;
- здійснення диверсій;

захоплення суден;
захоплення берегових об'єктів;
підводне мінування та розмінування.

До 2014 року спецпідрозділи ВМС України були представлені 73 морським центром спецпризначення і 801 загonom боротьби з підводними диверсійними силами і засобами, дислокованим у Севастополі. Після анексування росією Криму з особового складу 801 загону ПДСС з 80 осіб тільки семеро продовжили службу в ЗСУ [9].

Катастрофічний дефіцит підготовлених військовослужбовців в умовах війни, що почалася на Донбасі, призвів до того, що в регіон було перекинуто практично всі спецпідрозділи ЗСУ. Не став винятком і 73 морський центр спеціального призначення.

У серпні 2014 року на базі центру було сформовано зведений загін із 30 осіб, перекинутий під Іловайськ. У зоні АТО спецпризначенці спочатку виконували завдання військової розвідки, однак уже в другій декаді брали участь в операціях зі штурму населених пунктів, виконуючи завдання звичайної піхоти, чого не повинні були робити в принципі. Спецпризначенці продовжили виконувати розвідувальні завдання в Старобешівському, Амвосіївському та Тельманівському районах Донецька. Серед інших підрозділів ЗСУ, задіяних під Іловайськом, бійці зведеного загону 73 мцСпП наприкінці серпня опинилися в оточенні. Більшості особового складу вдалося з боєм вийти з Іловайського котла [10].

Після загибелі командира центру Зінченка підрозділ очолив капітан першого рангу Олефіренко. Олефіренко був одним із найдосвідченіших офіцерів спецназу ЗСУ. За радянських часів служив у спецназі ГРУ. Протягом чотирьох років брав участь у бойових діях в Афганістані у складі 459 окремої "кабульської" роти спеціального призначення. За операції в ДРА був нагороджений орденом Червоної Зірки. У 2000-х роках у складі контингенту НАТО в Афганістані Олефіренко командував групою із семи українських фахівців, які діяли в Кабулі. Володіючи мовою фарсі, він одночасно був перекладачем групи.

Після підписання перших мінських угод бійці 73 мцСпП діяли на Південному боці так званої ДНР, де виконували функції військової розвідки. 16 січня в районі Гранітного під мінометним вогнем Олефіренко загинув. Наприкінці січня зведений загін спецпризначенців брав участь у боях під Дебальцевим. Крім військової розвідки спецпризначенцям періодично доводилося виконувати функції звичайної піхоти. Так, під час боїв під Рідкодубом спецпризначенці брали участь в атаках під час деблокади оточеного опорного пункту "Станіслав 128", забезпечивши вихід оточеного особового складу 128-ї гірсько-піхотної бригади. Надалі особовий склад центру брав участь у розвідці маршрутів по виходу з кільця оточеного угруповання [10].

Основні сили 73 мцСпП продовжували дії на мариупольському напрямку. Наприкінці 2015 року командиром центру було призначено капітана 1 рангу Шевченка, який брав участь у боях під Іловайськом. У січні 2016 року 73 мц СпП було передано до складу новосформованих Сил спеціальних операцій України. Підрозділ було перейменовано в 73 морський центр спецоперацій. До підготовки спецпризначенців підключилися інструктори країн НАТО. На відміну від перших років війни, спецпризначенців центру стали залучати до диверсій у глибоких тилах противника.

Проведення диверсійно-розвідувальних операцій у тилу республік не зняло з військовослужбовців центру завдань з ведення розвідки в прифронтовій смузі. Так, 4 березня 2016 року під час проведення розвідувальної операції в районі Докучаєвська група спецпризначенців вступила в бій з патрулем так званої ДНР.

Таким чином, центр зіткнувся з проблемою всіх спеціальних підрозділів ЗСУ на першому етапі конфлікту. Низький рівень підготовки розвідувальних підрозділів загальновійськових з'єднань змусив командування застосовувати елітний морський спецназ як звичайну військову розвідку, періодично залучаючи їх до вирішення штурмових завдань. Утім, ця проблема, пов'язана з гострим дефіцитом підготовлених з'єднань, стала стандартною для ЗСУ.

У січні 2016 року було створено Сили спеціальних операції ЗСУ, які підпорядковувалися безпосередньо Міністерству оборони. 3-й полк, як і 8-й полк спецпризначенців ГУР із Хмельницького та 140-й навчальний центр, було передано з підпорядкування ГУР у відання ССО. Крім того, до складу ССО України було передано 73-й морський центр спецпризначення, дислокований в Очакові. Уроки, отримані від інструкторів НАТО, не залишилися непоміченими.

Таким чином, на етапі 2014 – 2018 року під час проведення АТО підрозділи формувань спеціального призначення в більшості випадків використовувалися для виконання не притаманних їм завдань, зокрема:

- супроводження колон;
- фізичної охорони представників українського командування, яке виїжджало в зону АТО;
- захоплення і подальшого утримання аеропортів, баз зберігання військової техніки і складів;
- розвідка в інтересах загальновійськових з'єднань;
- коригування артилерійських і авіаційних ударів;
- штурмів;
- пошуково-рятувальних операцій в районах падіння літаків;
- боротьба з контрабандою на лінії зіткнення.

У той самий період командування ЗСУ намагалося використовувати бійців підрозділів і за прямим призначенням для ведення глибинної розвідки, а також диверсійно-терористичних акцій на території так званих республік.

Втім вже наприкінці АТО задачі, які ставилися формуванням спеціального призначення, набули притаманного їм призначення. Велику роль у цьому відіграли інструктори НАТО. Досвід виконання завдань та досвід країн НАТО став поштовхом до подальшого вдосконалення тактики застосування формувань спеціального призначення і способів виконання ними бойових завдань, зокрема диверсійно-розвідувальні дії, розвідка, диверсія, спеціальні дії.

Література:

1. Козлов, С.В. и др. *СПЕЦНАЗ ГРУ: Очерки истории. Историческая энциклопедия в 5 книгах.* - М.: «СПСЛ», 2010. [Кн. 4:] *Безвременье. 1989-1999 гг.*- 464 с., табл., ил. С. Кондратенко. Командировка на войну.
2. Вовк О.В. *Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): Навчальний посібник.* / О.В. Вовк. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. – 96 с.
3. 3 окремих полк спеціального призначення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gur.gov.ua/content/3-okremiyi-polk-spetsialnoho-pryznachennia.html>
4. Топові факти про 3-й полк ССО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.armyfm.com.ua/topovi-fakti-pro-3-j-polk-ss0/>
5. Командування ССО ЗС України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/usofcom>
6. 8 окремих полк спеціального призначення.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gur.gov.ua/content/8-okremii-polk.html>
7. Козлов, С.В. и др. *СПЕЦНАЗ ГРУ: Очерки истории. Историческая энциклопедия в 5 книгах.* - М.: «СПСЛ», 2013. [Кн. 3:] *Афганистан - звездный час спецназа. 1979 - 1989 гг.* 2-е изд. - 736 с .+ 112 (ч/б вкл.) + 16 (цв. вкл.).
8. 8-й хмельницький полк спецназ: робота армійської розвідки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=mWS1nJS-G2I&ab_channel=Espreso.TV
9. Історія створення 73-го морського центру спеціальних операцій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/watch/?v=176636999881611>
10. 73-й морський центр спеціальних операцій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/uk/articles/73-morskyj-tsentr-spetsialnyh-operatsij/>

References:

1. Kozlov, S.V. and others (2010). *Timelessness. 1989-1999 [Timelessness. 1989-1999.]. M: "SPSL" [in Russian].*
2. Vovk O.V. (2021). *Istoriia viisk spetsialnoho pryznachennia (vid davnyiny do seredyiny KhKh stolittia) [History of Special Forces (from antiquity to the mid-twentieth century)].* Sumy: FOP Tsoma S. P. [in Ukrainian].
3. 3 okremiyi polk spetsialnoho pryznachennia [3 separate special forces regiment]. Retrieved from <https://gur.gov.ua/content/3-okremiyi-polk-spetsialnoho-pryznachennia.html> [in Ukrainian].
4. Topovi fakty pro 3-y polk SSO [Top facts about the 3rd SSO regiment]. Retrieved from <https://www.armyfm.com.ua/topovi-fakti-pro-3-j-polk-ss0/> [in Ukrainian].
5. Komanduvannia SSO ZS Ukrainy [Command of the Special Forces of the Armed Forces of Ukraine]. Retrieved from <https://www.facebook.com/usofcom> [in Ukrainian].
6. 8 okremiyi polk spetsialnoho pryznachennia [8th separate special forces regiment]. Retrieved from <https://gur.gov.ua/content/8-okremii-polk.html> [in Ukrainian].

7. Kozlov, S.V. and others (2013). *Afghanistan is the finest hour of special forces. 1979 - 1989* [Afghanistan - the star hour of special forces. 1979 - 1989]. M: "SPSL" [in Russian].
8. 8-у khmelnytskyi polk spetsnaz: robota armiiskoi rozvidky [8. The 8th Khmelnytsky Special Forces Regiment: the work of army intelligence]. Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=mWS1nJS-G2I&ab_channel=Espresso.TV [in Ukrainian].
9. Istoriia stvorennia 73-ho morskoho tsentru spetsialnykh operatsii [History of the 73rd Naval Special Operations Center]. Retrieved from <https://www.facebook.com/watch/?v=176636999881611> [in Ukrainian].
10. 73-y morskyi tsentr spetsialnykh operatsii [73rd Naval Special Operations Center]. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/articles/73-morskyj-tsent-r-spetsialnyh-operatsij/> [in Ukrainian].

УДК 327.94(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-83-93](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-83-93)

Крусян Роман Андрійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри євроінтеграційної політики, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0009-0001-0523-7774>

ПРАВОВА ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД

Анотація. Стаття досліджує роль правової держави в європейській інтеграції та її вплив на забезпечення прав людини та основних свобод. Автор систематизує концепцію правової держави й визначає її значення як основи суспільного розвитку та стабільності. Особливу увагу приділяється історичному контексту формування правової держави в Європі та її ролі в процесі європейської інтеграції. Мета статті полягає у розгляді ролі правової держави в контексті процесу європейської інтеграції з фокусом на забезпеченні прав людини та основних свобод.

Стаття розглядає основні принципи правової держави, які становлять невіддільну частину європейської інтеграції. Зокрема, з'ясовується значення верховенства права, захист прав людини та гарантії їх здійснення. Автор робить акцент на важливості розвитку правової системи, яка б забезпечувала рівність перед законом та справедливість.

Обговорюється роль правової держави у формуванні європейського правового простору та сприяння європейській інтеграції. Підкреслюється необхідність гармонізації правових норм та стандартів між країнами-членами Європейського Союзу для забезпечення спільних цінностей та стандартів прав людини.

Стаття розкриває результати дослідження щодо ролі правової держави в контексті європейської інтеграції та забезпечення прав людини та основних свобод. Автор аналізує вплив правової держави на формування європейського правового простору та наголошує на необхідності гармонізації законодавства між країнами-членами Європейського Союзу.

Дослідження показує, що встановлення верховенства права та ефективної системи захисту прав людини є ключовими чинниками для підтримки європейської інтеграції. Автор доводить, що правова держава сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку демократії та громадянського суспільства. Результати також свідчать про те, що

впровадження принципів правової держави сприяє покращенню правової системи країн, що бажають приєднатися до Європейського Союзу, та забезпечує відповідність європейським стандартам у сфері прав людини.

Робиться висновок про те, що правова держава є необхідною передумовою для успішної європейської інтеграції. Автор підкреслює, що лише в умовах гарантованого верховенства права та захисту прав людини можливе побудова єдиної та стабільної європейської спільноти.

Ключові слова: правова держава, верховенство права, європейська інтеграція, європейський правовий простір, правовий нігілізм, забезпечення прав людини, забезпечення свобод.

Krusian Roman Andriiovych Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of European Integration Policy, The Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0009-0001-0523-7774>

RULE OF LAW IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION: ENSURING HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

Abstract. The article explores the role of the rule of law in European integration and its impact on ensuring human rights and fundamental freedoms. The author systematizes the concept of the rule of law and defines its significance as the basis of social development and stability. Special attention is given to the historical context of the formation of the rule of law in Europe and its role in the process of European integration. The aim of the article is to examine the role of the rule of law in the context of the European integration process with a focus on ensuring human rights and fundamental freedoms.

The article examines the fundamental principles of the rule of law, which constitute an integral part of European integration. In particular, it elucidates the significance of the rule of law, the protection of human rights, and guarantees for their exercise. The author emphasizes the importance of developing a legal system that ensures equality before the law and justice.

The role of the rule of law in shaping the European legal space and promoting European integration is discussed. The necessity of harmonizing legal norms and standards among the member states of the European Union to ensure common human rights values and standards is underscored.

The article reveals the results of research on the role of the rule of law in the context of European integration and the protection of human rights and fundamental freedoms. The author analyzes the influence of the rule of law on the formation of the European legal space and emphasizes the necessity of harmonizing legislation among the member states of the European Union. The research shows that

establishing the rule of law and an effective human rights protection system are key factors in supporting European integration. The author argues that the rule of law contributes to creating a favorable environment for the development of democracy and civil society. The results also indicate that implementing the principles of the rule of law improves the legal system of countries wishing to join the European Union and ensures compliance with European standards in the field of human rights.

The conclusion is drawn that the rule of law is a necessary precondition for successful European integration. The author emphasizes that only under conditions of guaranteed rule of law and protection of human rights is it possible to build a united and stable European community.

Keywords: rule of law, supremacy of law, European integration, European legal space, legal nihilism, human rights protection, freedom assurance.

Постановка проблеми. У сучасному світі процес європейської інтеграції виступає однією з ключових стратегій розвитку країн Європи. Проте, при цьому виникає проблема визначення ролі та значення правової держави у цьому процесі. Постановка цієї проблеми передбачає необхідність розгляду того, як правова держава впливає на забезпечення прав людини та основних свобод в контексті європейської інтеграції.

Відповідно до сучасних викликів існує необхідність розкриття сутності правової держави та виявлення її ключових принципів у контексті процесу європейської інтеграції. Своєю чергою це дозволить краще зрозуміти, яким чином правова держава сприяє або перешкоджає процесам інтеграції країн у Європейський Союз [1, с. 162]. Сьогодні, необхідно проаналізувати історичний контекст формування правової держави в Європі та її вплив на становлення європейської інтеграції, адже розуміння цих історичних процесів допоможе краще оцінити сучасні тенденції в розвитку правової системи країн-членів Європейського Союзу.

Важливо з'ясувати, як правова держава впливає на захист прав людини та основних свобод в умовах європейської інтеграції, тобто це вимагає аналізу правових механізмів та інструментів, які забезпечують дотримання прав людини в країнах-членах Європейського Союзу. Варто вивчити вплив правової держави на створення сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства та демократії в контексті європейської інтеграції [2, с. 214]. Це передбачає аналіз законодавства та практики застосування правових норм у країнах, що претендують на вступ до Європейського Союзу.

Узагальнюючи, постановка проблеми полягає в обґрунтуванні впливу правової держави на процес європейської інтеграції та забезпечення прав людини та основних свобод в країнах-членах Європейського Союзу. Ця проблема вимагає аналізу сутності правової держави, історичних аспектів її розвитку в Європі, а також оцінки її впливу на формування демократичних цінностей та стабільність суспільства.

Додатково, важливо дослідити роль правової держави у гармонізації законодавства між країнами-членами Європейського Союзу та сприяттні розвитку громадянського суспільства. Подальший розвиток дослідження цієї проблеми може виявити нові шляхи для поліпшення європейської інтеграції та зміцнення демократичних інститутів у країнах Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі ролі правової держави в контексті європейської інтеграції виявляють загальний консенсус щодо важливості цього питання. Одним із ключових аспектів, який акцентується, є необхідність забезпечення верховенства права в країнах, що прагнуть приєднатися до Європейського Союзу. Венецька О., Лікарчук Д., Красножон Н., Кундеус О., Кучик О., Хустова М. підкреслюють, що зміцнення правової системи та впровадження демократичних стандартів є ключовими передумовами для успішної інтеграції.

Крім того, дослідження наголошують на значенні захисту прав людини та основних свобод у контексті європейської інтеграції. Белов Д., Бринцев В., Громовчук М., Ломака В., Стрілько Д., Хвалібота Р. висвітлюють роль правової держави у забезпеченні індивідуальних прав громадян та виклики, які стоять перед країнами у цьому процесі. Ці дослідження роблять акцент на необхідності забезпечення ефективних механізмів захисту прав людини для підтримки стабільності та демократії в регіоні.

Нарешті, дослідження також вказують на важливість співпраці між країнами-членами Європейського Союзу у питаннях правової держави та прав людини. Бичков І., Маменко Б., Пархоменко-Куцевіл О., Тичина В., Федоренко В. підкреслюють необхідність обміну досвідом та найкращими практиками між країнами з метою підвищення якості правосуддя та захисту прав людини. Такий підхід сприятиме покращенню умов для європейської інтеграції та зміцненню правової системи в цілому.

Метою статті. Мета цієї статті полягає у розгляді ролі правової держави в контексті процесу європейської інтеграції з фокусом на забезпеченні прав людини та основних свобод.

Виклад основного матеріалу. Правова держава, передбачає, що влада у державі має бути обмежена і контрольована правом, а не лише волею правителів чи більшості населення й визнається заходом для запобігання тоталітаризму, корупції та неправомірного використання влади, забезпечуючи стабільність, прогностику та захист прав і свобод громадян. У межах правової держави виникає система права, яка гарантує рівність перед законом для всіх громадян і недоторканність їх прав. Закони приймаються відповідно до встановлених конституційних процедур, а виконання їх забезпечується незалежними судами. Така система забезпечує стабільність та передбачуваність в суспільстві, а також дозволяє громадянам відчувати свою безпеку та захищеність.

Правова держава сприяє розвитку громадянського суспільства, підтримує демократичні цінності та гарантує дотримання прав людини та є важливим фундаментом для розвитку правової культури в суспільстві й забезпечує умови для ефективного функціонування держави та здійснення справедливості. Крім того, важливим аспектом правової держави є рівність перед законом усіх громадян незалежно від їхнього соціального статусу, статі, раси, релігії чи політичних переконань [3, с. 187]. Це означає, що всі мають однакові права та обов'язки перед законом, а судова система повинна захищати ці права та забезпечувати їхню реалізацію.

Правова держава також передбачає існування чітких процедур і правил, за якими діє влада [4, с. 58]. Це означає, що рішення влади повинні бути прийняті відповідно до закону, а процедури їх ухвалення мають бути відкритими та доступними для громадян. Крім того, правова держава передбачає наявність механізмів контролю за владою з боку громадян, засобів правового захисту та можливості їх оскарження рішень в суді в разі порушення їх прав [5, с. 100]. У правовій державі велика увага приділяється також правовій культурі суспільства [6, с. 913]. Це означає усвідомлення громадянами важливості закону, дотримання його положень та поваги до прав і свобод інших осіб, а розвиток правової культури сприяє підтримці правової держави, формуванню правової свідомості громадян та зміцненню довіри до владних інституцій.

Концепція правової держави визначається як система, в якій діяльність державних інститутів, а також поведінка громадян регулюється законом. Значення правової держави як основи суспільного розвитку та стабільності важко переоцінити. По-перше, правова держава забезпечує правовий порядок, що є важливою передумовою для ефективної діяльності суспільства. Вона створює умови для розвитку економіки, інвестицій та підприємництва, оскільки бізнес може функціонувати ефективно лише в стабільному правовому середовищі, де гарантується додержання договорів та захист прав власності. По-друге, правова держава забезпечує захист прав і свобод громадян. Вона гарантує незалежність суду, право на справедливий судовий процес та реалізацію інших конституційних прав громадян, своєю чергою це сприяє підтримці прав людини та формуванню демократичного суспільства. По-третє, правова держава є передумовою для розвитку громадянського суспільства, що сприяє активній участі громадян у політичному житті, розвитку громадських інституцій та формуванню громадянської свідомості [7, с. 193, 207, 209].

Історичний контекст формування правової держави в Європі сягає далеко в минуле і має коріння в розвитку юридичних традицій різних країн континенту. Засади правової держави вперше з'явилися в середньовічній Європі, коли почали формуватися концепції права як основи правління, що обмежує владу монархії та захищає права громадян. Одним із визначних етапів

у формуванні правової держави в Європі стала Велика Хартія в 1215 році в Англії, яка встановила принципи обмеження влади монархії та гарантії прав і свобод громадян. Подальший розвиток цієї концепції відбувався через реформи й удосконалення законодавства у різних країнах Європи, таких як Франція, Нідерланди, Німеччина та інші. У ХХ столітті правова держава отримала новий поштовх зростанням впливу конституційного права та розширенням прав людини. Після Другої світової війни формування правової держави в Європі стало ще актуальнішим, коли були створені різні міжнародні організації та угоди, спрямовані на забезпечення миру, безпеки та прав людини [8, с. 21].

На думку автора, у контексті європейської інтеграції, правова держава виконує важливу роль у створенні спільних норм і стандартів, які регулюють взаємовідносини між країнами-членами Європейського союзу. Принципи правової держави вкладені у загальні європейські цінності, такі як права людини, правова рівність та демократія, що сприяє зміцненню довіри між країнами та сприяє їхньому спільному розвитку.

Принципи правової держави в Європейському Союзі є важливими для забезпечення демократії, захисту прав людини та ефективного функціонування суспільства. Основні принципи правової держави в ЄС включають:

1. Примат права, — влада повинна діяти в межах закону, а правові норми мають перевагу перед діями влади й всі громадяни повинні мати однаковий доступ до суду та рівність перед законом. Примат права — це концепція, згідно з якою закони є вищими за будь-яку форму влади й це означає, що урядові дії, рішення та владні акти повинні бути відповідні законам, і якщо вони не відповідають законам, їх можна анулювати або скасувати через судовий процес. В контексті Європейського Союзу, примат права означає, що закони ЄС мають пріоритет перед законами національних держав-членів у тих сферах, які підпадають під компетенцію ЄС, своєю чергою це гарантує юридичну єдність та консистентність у правовому просторі ЄС. Коли національні закони суперечать законам ЄС, суди мають право застосовувати закони ЄС та відкидати національні норми, які суперечать європейському праву. Примат права є однією з основних принципів правової держави, який забезпечує владі обмеження і захищає права та свободи громадян.

2. Захист прав людини, — забезпечення поваги до основних прав та свобод людини, включаючи свободу слова, право на життя та особисту недоторканність. Захист прав людини є одним із фундаментальних принципів правової держави, який визначає зобов'язання держави та міжнародних організацій забезпечувати повагу до основних прав та свобод людини. У контексті Європейського Союзу, захист прав людини є ключовим принципом, який відображений у Хартії основних прав Європейського Союзу.

- Charter of Fundamental Rights of the European Union, — документ містить перелік основних прав, які гарантуються усім громадянам ЄС, включаючи право на життя, свободу думки, релігії, свободу слова, право на збори та об'єднання, право на справедливий суд, та інші.

- European Court of Human Rights, який базується у Страсбурзі, відповідає за розгляд скарг громадян Європи з приводу порушень їхніх прав, зазначених у Європейській конвенції про права людини, а вирок цього суду є обов'язковими для держав-членів ЄС.

- European Union Fundamental Rights Agency має за мету забезпечення охорони та сприяння захисту прав людини в ЄС, а також надання аналітичної інформації та рекомендацій у цій сфері.

3. Незалежність судової системи є ключовим принципом правової держави в Європейському Союзі, — принцип передбачає, що суди мають бути вільними від будь-якого впливу чи тисків з боку інших гілок влади, політичних партій, чи інших сторін. Незалежність судів говорить про те, що вони можуть приймати об'єктивні та справедливі рішення відповідно до закону, не піддаючись зовнішнім впливам. У Європейському Союзі незалежність судів гарантується різними механізмами, своєю чергою це включає забезпечення стабільності термінів повноважень суддів, гарантії їхньої фінансової незалежності та захисту від будь-яких форм тисків чи переслідувань за виконання їхньої професійної діяльності. Без напруженого доступу до суду та можливість обговорення справ у незалежному та об'єктивному середовищі є вагомим аспектом незалежності судової системи в ЄС, — принцип, який допомагає дотриманню закону, зміцнює права громадян та сприяє довірі громадськості до правосуддя.

4. Доктрина правової визначеності, це принцип, який вимагає, щоб правові норми були чітко сформульованими, передбачуваними та доступними для всіх суб'єктів права, своєю чергою це означає, що закони та правові акти мають бути виражені в такий спосіб, щоб громадяни могли зрозуміти їх зміст та обсяг. У контексті ЄС, правова визначеність забезпечується створенням законів та актів, які відповідають принципам ясності та точності. Тобто, це дозволяє громадянам, бізнесу та іншим зацікавленим сторонам чітко розуміти свої права та обов'язки перед законом. Крім того, цей принцип допомагає уникнути будь-якої довільності чи непередбачуваності у застосуванні права, що є важливим для забезпечення стабільності та відповідності правосуддя. Такий підхід сприяє дотриманню закону та зміцнює довіру громадськості до правової системи.

5. Доктрина демократичності передбачає, що влада повинна ґрунтуватися на волі громадян та діяти в їхніх інтересах. У контексті ЄС це означає, що прийняття рішень та формування політик повинні відбуватися з урахуванням думки громадян та за участю представників громадськості.

Демократичність також передбачає забезпечення прозорості та відкритості у діяльності владних органів. Громадяни мають мати можливість отримувати інформацію про рішення, які приймаються, та брати участь у політичному процесі, своєю чергою це забезпечує відповідальність влади перед громадянами та сприяє розвитку активної громадянської участі в управлінні суспільством. Загалом, демократичність в ЄС є важливим принципом, який гарантує, що влада служить інтересам суспільства та діє на його благо [9, с. 89, 95, 106; 10, с. 89; 11, с. 115].

Впровадження принципів правової держави є ключовим етапом у реформуванні правової системи країн, що мають намір приєднатися до Європейського Союзу. Цей процес передбачає створення стабільних і передбачуваних правових рамок, які забезпечують правову державність та рівність перед законом для всіх громадян. Покращення правової системи охоплює реформування законодавства, зміцнення інституцій правосуддя та забезпечення ефективності правоохоронних органів [12, с. 349]. Ці країни повинні відповідати європейським стандартам у сфері прав людини, щоб мати можливість долучитися до Європейського Союзу й це містить дотримання принципів верховенства права, захист прав людини та основних свобод, недопущення будь-якої форми дискримінації та забезпечення доступу до справедливого судового процесу. При цьому важливо не лише прийняти відповідне законодавство, але й забезпечити його ефективне виконання та дотримання на практиці.

Впровадження принципів правової держави та відповідність європейським стандартам у сфері прав людини є не лише передумовами для приєднання до Європейського Союзу, а й важливим кроком у зміцненні демократії, правової стабільності та гармонізації міжнародних стандартів у глобальному контексті. Такий підхід сприяє розвитку суспільства та його інтеграції у міжнародну спільноту, а також зміцнює довіру міжнародних партнерів до країни.

Автор вважає, що правова держава відіграє ключову роль у формуванні європейського правового простору шляхом забезпечення стабільності, передбачуваності та відкритості правових систем країн-членів Європейського Союзу. Це охоплює розвиток прозорих та ефективних правових механізмів, які забезпечують дотримання законів та виконання судових рішень національними органами. Необхідність гармонізації законодавства між країнами-членами Європейського Союзу впливає із потреби забезпечення єдиної правової системи у рамках європейського простору [13, с. 127]. На думку автора, це важливо для забезпечення взаємного визнання та виконання рішень у сфері правосуддя, ефективного функціонування внутрішнього ринку та забезпечення рівних умов конкуренції між учасниками.

Гармонізація законодавства сприяє також уникненню правових прогалин та конфліктів між національними законодавствами, а також забезпечує захист прав та інтересів громадян та підприємств у всьому

Європейському Союзу [14, с. 80]. Такий підхід допомагає підвищенню довіри міжнародних партнерів та сприяє подальшому зближенню країн у європейському просторі.

В рамках даного дослідження варто зауважити, що у контексті Європейського Союзу правовий нігілізм представляє серйозну загрозу для збереження та розвитку правової держави. ЄС базується на принципах демократії, верховенства права та захисту прав людини, які є фундаментальними для функціонування спільноти. Проте, в окремих країнах-членах спостерігається явище правового нігілізму, коли правові норми й закони не виконуються або не дотримуються відповідними владними органами або громадянами [15, с. 217]. Виявлення такого явища в будь-якій країні-члені ЄС порушує принципи правової держави, а також може мати негативний вплив на європейський правовий простір в цілому. Негативні наслідки правового нігілізму включають порушення прав людини, порушення правил внутрішнього ринку ЄС, а також загрози для безпеки та стабільності у європейському регіоні.

Тому для забезпечення стабільності та ефективності європейського правового простору необхідно активно протидіяти правовому нігілізму. Це містить підтримку інституцій правосуддя, забезпечення незалежності судів, посилення механізмів моніторингу та впровадження санкцій у разі порушень правових норм. Також важливо здійснювати системні реформи в країнах-членах для підвищення довіри громадян до правової системи та підтримки правової держави в рамках Європейського Союзу.

Висновки. Дослідження у сфері ролі правової держави в контексті європейської інтеграції дозволяють зробити кілька важливих висновків. По-перше, правова держава виступає фундаментом для забезпечення прав людини та основних свобод у країнах, що прагнуть приєднатися до Європейського Союзу й це визначається необхідністю створення ефективних механізмів захисту прав громадян та забезпечення верховенства права.

По-друге, дослідження підкреслюють, що розвиток правової держави є невід'ємною умовою для успішної європейської інтеграції. Відповідність європейським стандартам у сфері прав людини та забезпечення демократичних принципів є ключовою для отримання членства в Європейському Союзі та підтримки стабільності в регіоні. По-третє, важливо визначити, що сприяння розвитку правової держави в країнах-кандидатах на вступ до Європейського Союзу є стратегічною метою для самого Союзу й це передбачає не лише допомогу у створенні відповідного законодавства, але й надання технічної та експертної підтримки для зміцнення правових інституцій.

По-четверте, дослідження підкреслюють необхідність посилення співпраці між країнами-членами Європейського Союзу у сфері правової держави та прав людини. Обмін досвідом та найкращими практиками сприятиме розвитку єдиної європейської правової системи та підвищить її ефективність.

Загалом, висновки наголошують на важливості правової держави як основи для стабільності, розвитку та успішної інтеграції країн у Європейський Союз.

Література:

1. Венецька О. Хартія фундаментальних прав Європейського Союзу та Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: проблема взаємодії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 2007. Вип. 38. С. 161–167.
2. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.
3. Україна на шляху до ЄС: реалії та перспективи. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Національна безпека і оборона. 2022. № 1-2. С. 187-188.
4. Громовчук М. В., Белов Д. М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2021. № 65. С. 57-60.
5. Маменко Б. М., Пархоменко-Куцевіл О. І. Передумови, ознаки і шляхи формування правової держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 99-105.
6. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integratif political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*, 2022. № 40 (72). P. 912–926.
7. Ломака В. С. Європеїзація правової культури: дослідницький нарис. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 160. С. 192–211.
8. Федоренко В. Л. Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2020. № 3 (9). С. 13-29.
9. Бичков І. Г. Місце органів конституційної юрисдикції в механізмі стримувань і противаг демократичної правової держави: монографія. *Право*, 2022. 216 с.
10. Ломака В. Європейська правова культура та її роль у сприйнятті концепції соціальних прав. *Матеріали конференції МЦНД. Ужгород, Україна*, 2024. С. 88-90.
11. Ломака В. С. Правова культура суспільства в умовах європейської інтеграції. *Проблеми законності*, 2022. №159. С. 105–128.
12. Хвалібота Р. Публічне управління у сфері організації функціонування органів юстиції у ЄС. *Наукові інновації та передові технології*, 2024. № 3 (31). С. 347-359.
13. Тичина В.П. Права людини як правова цінність Європейського Союзу. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2023. Вип. 1 (48). С. 126-131.
14. Хустова М.Г. Правова політика України в умовах інтеграції до Європейського Союзу. *Право та інновації*, 2021. № 1(33). С. 74-82.
15. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 216-220.

References:

1. Venetska, O. (2007). Khartiia fundamentalnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu ta Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: problema vzaiemodii. Derzhava i pravo [The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: the problem of interaction]. *Yurydychni i politychni nauky*, Vyp. 38, pp. 161–167 [in Ukrainian].
2. Bryntsev, V.D. (2010). Standarty pravovoi derzhavy: vtilennia u natsionalnu model orhanizatsiinoho zabezpechennia sudovoi vlady: monohrafiia [Standards of the rule of law: implementation in the national model of organizational support of judicial power: monograph]. *Kharkiv: Pravo*, 464 p. [in Ukrainian].

3. Ukraina na shliakhu do YeS: realii ta perspektyvy [Ukraine on the way to the EU: realities and prospects]. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni Oleksandra Razumkova. *Natsionalna bezpeka i oborona*, № 1-2. 2022, pp. 187-188 [in Ukrainian].
4. Hromovchuk, M. V., Bielov, D. M. (2021). Pryntsyp humanizmu, yak osnovopolozhnyi pryntsyp pobudovy suchasnoi pravovoi derzhavy [The principle of humanism as a fundamental principle of building a modern legal state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, № 65, pp. 57-60 [in Ukrainian].
5. Mamenko, B. M., Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2021). Peredumovy, oznaky i shliakhy formuvannia pravovoi derzhavy [Prerequisites, signs and ways of forming a legal state]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, № 17, pp. 99-105 [in Ukrainian].
6. Likarchuk, D., Krasnozhon, N., Kuchyk, O., Kundeus, O., Andrieieva, O. (2022). Theoretical and practical views of political integratif political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*, № 40 (72), pp. 912–926.
7. Lomaka, V. S. (2023). Yevropeizatsiia pravovoi kultury: doslidnytskyi narys. [Europeanization of legal culture: research essay], *Problemy zakonnosti*. Vyp. 160, pp. 192–211 [in Ukrainian].
8. Fedorenko, V. L. (2020). Konstytutsiia ta konstytutsiina derzhava: pytannia teorii ta praktyky [Constitution and constitutional state: issues of theory and practice]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*, № 3 (9), pp. 13-29 [in Ukrainian].
9. Bychkov, I. H. (2022). Mistse orhaniv konstytutsiinoi yurysdyktsii v mekhanizmi strymuvan i protyvah demokratychnoi pravovoi derzhavy: monohrafiia [The place of bodies of constitutional jurisdiction in the mechanism of checks and balances of a democratic legal state: monograph]. *Pravo*, 216 p. [in Ukrainian].
10. Lomaka, V. (2024). Yevropeiska pravova kultura ta yii rol u spryiniatti kontseptsii sotsialnykh prav [European legal culture and its role in the perception of the concept of social rights]. *Materialy konferentsii MTsND*. Uzhhorod, Ukraina, pp. 88-90 [in Ukrainian].
11. Lomaka, V. S. (2022). Pravova kultura suspilstva v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Legal culture of society in the conditions of European integration]. *Problemy zakonnosti*, №159, pp. 105–128 [in Ukrainian].
12. Khvalibota, R. (2024). Publichne upravlinnia u sferi orhanizatsii funktsionuvannia orhaniv yustyttsii u YeS [Public management in the field of organization of the functioning of justice bodies in the EU]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, № 3 (31), pp. 347-359 [in Ukrainian].
13. Tychyna, V.P. (2023). Prava liudyny yak pravova tsinnist Yevropeiskoho Soiuzu [Human rights as a legal value of the European Union]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, Vyp. 1 (48), pp. 126-131 [in Ukrainian].
14. Khustova, M.H. (2021). Pravova polityka Ukrainy v umovakh intehratsii do Yevropeiskoho Soiuzu [Legal policy of Ukraine in the conditions of integration into the European Union]. *Pravo ta innovatsii*, № 1(33), pp. 74-82 [in Ukrainian].
15. Strilko, D. (2021). Pravovy nihilizm ta shliakhy yoho podolannia v suchasnykh umovakh [Legal nihilism and ways to overcome it in modern conditions]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, № 3, pp. 216-220 [in Ukrainian].

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-94-106](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-94-106)

Кудрявський Іван Володимирович докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ, ЙОГО СУБ'ЄКТИ ТА ОБ'ЄКТИ ЯК БАЗОВІ ПОНЯТТЯ СФЕРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЗА НАПРЯМКОМ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Запропонована стаття є дослідженням наукових публікацій, нормативно-правових та підзаконних нормативних актів з метою визначення поняття інформаційно-психологічного впливу, його суб'єктів та об'єктів для створення передумов успішного розгортання та удосконалення ефективності функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Мета запропонованого дослідження – пошук шляхів і способів підвищення ефективності механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

Завдання дослідження полягає в аналізі наукових публікацій та нормативних актів, що надають визначення та характеристики поняттям інформаційно-психологічного впливу суб'єктів та об'єктів інформаційно-психологічного впливу, а також у розробці пропозицій щодо підвищення ефективності механізмів державного регулювання у сфері захисту безпеки інформаційного простору через удосконалення науково обґрунтованого понятійного апарату.

Наукова новизна дослідження та його результатів полягає у розгляді інформаційно-психологічного впливу, суб'єктів та об'єктів інформаційно-психологічного впливу саме в сучасних умовах з урахуванням відбиття Україною широкомасштабного російського вторгнення, а також появи нових та зміни характеру існуючих інформаційних загроз у різних сферах правовідносин.

Висновки. В ході планування розгортання та удосконалення функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору необхідна диференціація методики роботи за змістом та формою деструктивного інформаційно-психологічного впливу, суб'єктами його здійснення (оскільки вони володіють різними ресурсами та користуються різними методами), а також об'єктами впливу (оскільки вони характеризуються різною резистентністю до деструктивного впливу, інтегровані в різні сфери інформаційного середовища тощо).

Ключові слова: інформаційно-психологічний вплив, суб'єкти інформаційно-психологічного впливу, об'єкти інформаційно-психологічного впливу. Когнітивний вимір інформаційного простору.

Kydriavskiy Ivan Volodymyrovych Doctoral student, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-5167-7648>

INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL INFLUENCE, SUBJECTS AND OBJECTS AS BASIC CONCEPTS OF THE SPHERE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE DIRECTION OF PROTECTING THE SECURITY OF THE INFORMATION SPACE

Abstract. The proposed article is a study of scientific publications, legal and regulatory acts and by-laws with the aim of defining the concept of information and psychological influence, its subjects and objects, with a view to creating the prerequisites for successful deployment and improvement of the efficiency of functioning of public administration mechanisms in the field of information space security protection.

The purpose of the proposed study is to find ways and means to improve the efficiency of public administration mechanisms in the field of information space security protection.

The objective of the study is to analyze scientific publications and regulations which provide definitions and characteristics of the concepts of information and psychological influence of subjects and objects of information and psychological influence and to develop proposals for improving the efficiency of the mechanisms of state regulation in the field of information space security protection through the improvement of the scientifically sound conceptual framework.

The scientific novelty of the study and its results lies in the consideration of information and psychological influence, subjects and objects of information and psychological influence in the current conditions, taking into account Ukraine's repulsion of a large-scale Russian invasion, as well as the emergence of new and changing nature of existing information threats in various areas of legal relations.

Conclusions. In the course of planning the deployment and improvement of the functioning of public administration mechanisms in the field of information space security protection, it is necessary to differentiate the methodology of work by the content and form of destructive information and psychological influence, the subjects of its implementation (since they have different resources and use different methods), as well as the objects of influence (since they are characterized by different resistance to destructive influence, are integrated into different areas of the information environment, etc.)

Keywords: information and psychological influence, subjects of information and psychological influence, objects of information and psychological influence, cognitive dimension of information space.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних технологій у сфері комунікації і тотальна цифровізація у різних сферах життя призводять не лише до зміни фактичних правовідносин, за якими не завжди встигає наука й законодавство, але і створюють фактори глобального стратегічного значення, які суттєво впливають на розвиток цілих суспільств і, зрештою, історію людства. В умовах відбиття Україною широкомасштабного російського вторгнення, у ході якого російський уряд та спецслужби намагаються максимально реалізувати потенціал сучасних технологій при здійсненні систематичного деструктивного інформаційно-психологічного впливу на населення та Сили оборони України, представників власного населення та збройних формувань, а також на суспільства та уряди третіх країн, питання наукового дослідження природи й форм інформаційно-психологічного впливу, розробки адекватних ефективних механізмів реагування на нього, а також ефективної профілактики здійснення заходів такого впливу у майбутньому постає не просто гостро, а є життєво важливим. Для практичного ефективного розгортання та належного функціонування механізмів державного управління у сфері безпеки інформаційного простору необхідна детальне наукове опрацювання та системне правове забезпечення не лише у визначенні поняття інформаційно-психологічного впливу, але і його суб'єктів та об'єктів.

Враховуючи, що інформаційна складова гібридної російської агресії реалізовується з урахуванням стратегічної перспективи, а російська агресивна ідеологія та пропаганда окрім оперативних інформаційно-психологічних акцій, спрямованих на швидкий результат сьогодні, містить ще й елементи впливу на різні вікові групи, зокрема заходи, спрямовані на стратегічну довгострокову перспективу, що зараз мають своєю цільовою аудиторією дітей без урахування впливу на їхнє психологічне і навіть фізичне здоров'я, – виокремлення дітей як об'єктів небезпечного інформаційно-психологічного впливу та розробка механізмів державного управління у сфері захисту дітей від негативних інформаційно-психологічних впливів набуває значення стратегічного завдання України як держави, а від успішності виконання цього завдання прямо залежатиме недалеке майбутнє українського народу і його існування як такого.

Методологія. В ході роботи застосовано такі методи наукового дослідження: дедукції, індукції, системно-структурний, лінгвістичний, формально-логічний, метод аналізу та синтезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичний матеріал, необхідний для вивчення поняття інформаційно-психологічного впливу, а також його суб'єктів та об'єктів у якості сфери державного управління за напрямком захисту безпеки інформаційного простору, надають багато дослідників, зокрема й українських. В. Алещенко презентував комплексне дослідження природи інформаційно-психологічного впливу, зокрема його

суб'єктів та об'єктів у контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості в умовах гібридної війни [10]. О. Анісімович-Шевчук дослідила як теоретичний, так і практично-прикладний аспект інформаційно-психологічного впливу у ході російсько-української війни в період 2014 – 2022 років [11]. І. Шерешкова у своїй дисертаційній роботі вивчила аспекти деструктивного впливу медіаперцептивної комунікації з метою розробки способів психологічного самозахисту від таких деструктивних впливів для військовослужбовців Збройних Сил України в умовах відбиття Україною широкомасштабного російського вторгнення [19]. В. Мохор та О. Цуркан вивчили загрози для індивідуальної свідомості деструктивного інформаційно-психологічного впливу із соціоінженерним підходом [16]. Намагання здійснювати заходи соціальної інженерії за допомогою різного роду інформаційних технологій розглядали також інші науковці. З практичної точки зору цікавий матеріал презентують Н. Зубар та І. Рущенко, які проаналізували дії російських спецслужб, спрямовані на ослаблення громадянського суспільства, обороноздатності та державності України в рамках підготовки до майбутнього збройного вторгнення із застосуванням концепції “когнітивної зброї” російського військового злочинця – керівника так званого “центру наукової політичної думки та ідеології” – С. Сулакшина [13]. Коли мова йде про заходи соціальної інженерії шляхом інформаційно-психологічного впливу у когнітивному вимірі, – з позиції державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору абсолютно очевидна необхідність розробки спеціалізованих заходів безпеки найбільш уразливої аудиторії – дітей. Проблему деструктивних інформаційно-психологічних впливів на дітей в Україні в умовах війни досліджувала зокрема О. Радзієвська [17]. Методам виявлення деструктивного інформаційно-психологічного впливу для формування інформаційних технологій забезпечення безпеки підлітків присвятила своє дисертаційне дослідження Т. Белікова [12]. В. Турбан, Л. Сердюк та В. Москаленко розглядають особливості інформаційно-психологічного впливу через кіберпростір у ході реалізації товарів із застосуванням таргетованої реклами, вплив злочинців на особистість користувача кіберпростору, особливості сучасних технологій інформаційно-психологічного впливу на свідомість людини в умовах гібридних війн та роль інформаційно-комунікаційних технологій у виникненні психогенних реакцій та розладів під час війни [18. С 33, 37, 55 – 62]. М. Маркова розглядає інформаційну війну та деструктивний інформаційно-психологічний вплив з медичної точки зору як сучасну загрозу здоров'ю населення України [15]. Мона Вінтіла, Аргірула Калайцакі, Марія Ніколета Турлюк, Космін Гоян і Отілія Іоана Тудорель вивчили вплив війни в Україні на психічне здоров'я у глобальному світовому масштабі з урахуванням не лише шкоди, завданої громадянам України, але й деструктивного інформаційно-психологічного впливу на тих, хто надає допомогу постраждалим, виконує інші службові

обов'язки або ж інтегрований в інформаційне середовище, пов'язане з війною [20]. Н. Лепіш та О. Ілюшик вживають термін “інформаційно-психологічний стан особи” та розглядають інформаційно-психологічний вплив активності засобів масової інформації на особистість [14].

Також необхідну інформацію для аналізу за тематикою дослідження містять українські закони та підзаконні нормативні акти, положення країн-партнерів України і міжнародних організацій, зокрема: Кримінальний кодекс України [2], Кодекс України про адміністративні правопорушення [1], Закони України: “Про інформацію” [3], “Про медіа” [4], Укази Президента України: “Про Стратегію інформаційної безпеки” [5], “Про стратегію національної безпеки України” [6], Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України [7], Доктрина зі стратегічних комунікацій Національної гвардії України [8], спільний наказ Центру оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України та Головного управління підготовки Збройних Сил України “Інформаційно-психологічна безпека” [9], АJP-10 – Об'єднана доктрина НАТО зі стратегічних комунікацій [21], АJP-10.1 – Об'єднана доктрина НАТО з інформаційних операцій [22] та АJP-3.10.1 – Об'єднана доктрина НАТО з психологічних операцій [23].

Виклад основного матеріалу. Попри те що розвиток технічних можливостей, психологічних та соціологічних методик, включаючи соціоінженерні підходи, призводить до динамічних змін поняття й природи інформаційно-психологічного впливу, а також кардинальної зміни кількості й характеристик його суб'єктів та об'єктів, розглянемо підходи українських та іноземних дослідників до визначення понять інформаційно-психологічного впливу, його об'єктів та суб'єктів.

О. Анісімович-Шевчук визначає інформаційно-психологічний вплив як будь-яку форму прояву активності в межах інформаційно-комунікативного простору, що полягає у цілеспрямованому переносі спеціально підібраної інформації у формі значень певного змісту, знаків (символів), образів або сигналів, в результаті чого в об'єкта формується психоемоційний відгук, який призводить до корегування світогляду (свідомості) в потрібному (позитивному чи негативному) суб'єкту напрями [11. С. 101]. Як бачимо, дослідниця зосереджується на використанні у якості інструменту певних даних та (або) інформації, які містять уже відомі об'єкту впливу елементи і можуть викликати у нього необхідні для подальшої зміни поведінки реакції.

І. Шерешкова зазначає, що інформаційно-психологічний вплив на психіку людей відбувається протягом усього їхнього життя, причому може нести як позитивні, так і негативні наслідки для психіки [19. С. 41].

В. Мохор та О. Цуркан приходять до висновку, що негативний інформаційно-психологічний вплив на індивідуальну свідомість – це психологічний вплив на особистість, який не завжди нею усвідомлюється, але змушує її діяти відповідно до цілей суб'єкта впливу, при цьому є штучним

процесом створення суб'єктом впливу ілюзій щодо дійсності (або щодо себе), які сприймаються іншими суб'єктами (або й самим творцем ілюзій), це особливий вплив на підсвідомість людини (переважно на її емоції, почуття і переживання), приховане управління особистістю всупереч її волі, яке приносить ініціаторові односторонні переваги, а також вид психологічного впливу, майстерне виконання якого викликає приховане пробудження у об'єкта впливу намірів, які не співпадають з його актуальними бажаннями [16. С 16].

Т. Белікова розуміє під інформаційно-психологічним впливом весь спектр технологій, форм, методів і способів цілеспрямованого, усвідомленого, відкритого або прихованого безпосереднього впливу на індивідуальну, групову і суспільну свідомість та підсвідомість, психологію і поведінку населення та особистості через зовнішні та внутрішні комунікаційні канали, в тому числі інтернет ресурси, засоби масової інформації, спеціальні канали комунікації, за допомогою створення та поширення спеціальної інформації для зміни поведінки, мотиваційних установок та морально-етичних норм об'єкта впливу [12. С. 43]. При цьому автори монографії “Соціокультурні детермінанти розвитку психології особистості в Україні” наголошують, що інформаційний вплив на мирне населення активізується під час гібридних війн, адже починають задіюватися усі можливі засоби інформаційно-психологічного впливу. При цьому перехід до гарячої фази війни не виключає методів гібридної війни з арсеналу противника, а лише виводить їх, зокрема й інформаційно-психологічний вплив, на новий рівень [18. С. 265].

М. Маркова наводить твердження, що змістом деструктивного інформаційно-психологічного впливу в ході інформаційно-психологічної війни є цілеспрямовані, системні, узгоджені за часом удари на всьому суспільно-інформаційному просторі – в зоні формальної і неформальної комунікації [15].

На жаль, визначення інформаційного, психологічного чи деструктивного інформаційно-психологічного впливу як поняття не містить частина Законодавства України, яка повинна регламентувати функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору. Зокрема це стосується Законів України “Про інформацію”, “Про медіа”, Указів Президента України “Про стратегію національної безпеки” та “Про стратегію інформаційної безпеки”, доктрин зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України та Національної гвардії України [3, 4, 5, 6, 7, 8]. У стратегії інформаційної безпеки вживаються словосполучення “негативні інформаційні впливи” та “деструктивний вплив дезінформації”, але за фактом зміст цих понять не розшифровується і визначення їм не дається [5]. Доктрини зі стратегічних комунікацій Збройних Сил та Національної гвардії України акцентують увагу на понятті “психологічного впливу”, яке у свою чергу ототожнюють з активністю в рамках психологічних операцій як складової інформаційних операцій. Поряд з тим, у документах вживається термін

“інформаційні впливи”, але визначення поняттям інформаційного і психологічного впливу згадані доктрини не надають [7, 8].

Починається з терміну “Інформаційно-психологічний вплив” текст спільного Наказу Центру оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України та Головного управління підготовки Збройних Сил України “Інформаційно-психологічна безпека” від 10.01.2019 р. №8. Документ наводить наступне визначення: “інформаційно-психологічний вплив (далі – ІПВ) – вплив на свідомість особи і населення з метою внесення змін у їх поведінку та (або) світогляд. Базовими методами ІПВ є переконання і навіювання” [9]. Втім, документ є довідковим матеріалом для командирів та інструкторів і ніяким чином не регламентує повноваження та порядок дій посадових осіб, зокрема й військовослужбовців Сил Оборони України, які беруть участь в реалізації механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору.

У стандартах Північноатлантичного Альянсу, як і в документах багатьох країн – його членів, застосовується підхід, згідно з яким інформаційно-психологічний вплив є основним змістом інформаційних дій, що реалізуються суб'єктами впливу (“акторами”) з метою зміни оцінки, переконання, ставлення та (або) поведінки об'єктів впливу щоби створити сприятливі умови для досягнення цілей відповідних “акторів” передусім у когнітивній сфері (когнітивному вимірі інформаційного простору) [21, 22, 23].

До основних об'єктів деструктивного інформаційно-психологічного впливу В. Алещенко відносить духовний стан особистості, умови та фактори, що забезпечують розвиток усіх сфер життєдіяльності особистості та суспільства, мовне середовище, соціальні, ідеологічні та політичні орієнтири, соціальні зв'язки, психофізичні фактори, що виявляються у вигляді фізичних, хімічних та інших впливів природного, антропогенного та техногенного походження, генофонд народів, що населяють державу [10. С. 17]. О. Анісімович-Шевчук вважає, що об'єктом інформаційно-психологічного впливу в міжнародних відносинах може бути глава держави, працівники органів виконавчої влади, дипломатичних установ, громадські діячі, громадяни тощо, а також організації (в т. ч. політичні, професійні, національно-етнічні, демографічні, релігійні, регіональні), населення держави як соціально-історична спільність, що наділена суспільною свідомістю, чи суспільство як об'єкт інформаційно-психологічних операцій інших держав, особливо в період міжнародних конфліктів, криз, воєнних, економічних чи політичних зіткнень тощо [11. С. 102]. В. Мохор та О. Цуркан зазначають, що об'єкт деструктивного інформаційно-психологічного впливу – це той, хто піддається впливу [16. С. 14]. Автори монографії “Соціокультурні детермінанти розвитку психології особистості в Україні” резюмують, що в інформаційно-психологічній війні, яка розгортається в інформаційному просторі, об'єктом впливу є суспільна свідомість [18. С. 56]. У доктринах зі

стратегічних комунікацій Збройних Сил та Національної гвардії України наголошується, що в ході боротьби за політичний і військовий вплив саме когнітивна сфера є головним об'єктом впливу [7, 8].

Суб'єктами інформаційно-психологічного впливу В. Алещенко визначає осіб, які приймають рішення, і насамперед військово-політичне керівництво держави, окремих індивідів, військовослужбовців та цивільне населення, у тому числі дружніх та нейтральних держав, політичні партії, громадські та релігійні організації, меншини; певні соціальні групи (інтелігенція, підприємці, домогосподарки тощо) [10. С. 17]. О. Анісімович-Шевчук, у свою чергу, зазначає, що суб'єкти інформаційно-психологічного впливу можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми (міжнародні). При цьому зовнішніми суб'єктами інформаційно-психологічного впливу можуть виступати держави, їхні політичні, економічні, військові, інформаційні структури [11. С. 102]. В. Мохор та О. Цуркан лаконічно і точно зазначають, що суб'єкт деструктивного інформаційно-психологічного впливу – це той, хто здійснює вплив [16. С. 14]. Т. Белікова вважає, що суб'єктами інформаційного протиборства, які шляхом деструктивного інформаційно-психологічного впливу можуть завдати шкоди психічному здоров'ю і процесу нормального розвитку підлітків, виступають спеціальні центри протиборчої сторони, спецслужби іноземних держав, терористичні організації, політизовані радикальні угруповання, кримінальні структури, транснаціональні корпорації та інші формальні й неформальні учасники сучасних міжнародно-правових відносин [12. С. 80]. У Стратегії інформаційної безпеки України серед переліку викликів та загроз зазначені зокрема соціальні мережі у якості суб'єктів впливу в інформаційному просторі [5]. Варто відзначити, що Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення, які є наразі чи не найбільш ефективними елементами механізмів державного управління у сфері захисту відповідних об'єктів правовідносин, хоч і не містять конкретних визначень понять інформаційно-психологічного впливу, але передбачають санкції за низку правопорушень та злочинів, які вчиняються шляхом впливу за посередництвом інформаційно-комунікаційних систем чи без такого [2, 1].

Висновки. Пропонується вважати інформаційно-психологічний вплив основою змісту інформаційних дій, покликаною змінити процес і зміст прийняття рішень, поведінку, переконання, ставлення, оцінки, емоційний стан чи стан здоров'я об'єкта впливу, свідомо або неусвідомлено, з метою досягнення цілей суб'єкта впливу.

Об'єктом інформаційно-психологічного впливу пропонується вважати процес та зміст прийняття рішень, оцінки, ставлення, переконання та поведінку, емоційний стан та стан здоров'я аудиторії – конкретної особистості або груп (категорій) людей різних організаційних форм або відібраних за різними критеріями.

Суб'єктом інформаційно-психологічного впливу пропонується вважати особу, яка приймає рішення щодо здійснення заходів (акцій, операцій) інформаційно-психологічного впливу та (або) реалізує чи бере участь в реалізації їх здійснення.

В ході планування розгортання та удосконалення функціонування механізмів державного управління у сфері захисту безпеки інформаційного простору необхідна відповідна диференціація методики роботи за змістом та формою деструктивного інформаційно-психологічного впливу, суб'єктами його здійснення (оскільки вони володіють різними ресурсами та користуються різними методами), а також об'єктами впливу (оскільки вони характеризуються різною резистентністю до деструктивного впливу, інтегровані в різні сфери інформаційного середовища тощо).

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 14.12.2023 р. № 2982-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення – 16.03.2024).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 01.01.2024 р. № 3513-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 16.03.2024).
3. Про інформацію: Закон України від 21.03.2023 р. № 3005 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> (дата звернення – 16.03.2024).
4. Про медіа: Закон України від 11.02.2024 р. № 3269-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення – 16.03.2024).
5. Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> (дата звернення – 16.03.2024).
6. Про Стратегію національної безпеки України: Указ президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/220 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення – 16.03.2024).
7. Доктрина зі стратегічних комунікацій Збройних Сил України: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 12.10.2020 року № ВКП 10-00(49).01. Сили територіальної оборони ЗСУ. URL: <https://sprotvyg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> (дата звернення – 16.03.2024).
8. Доктрина стратегічних комунікацій Національної гвардії України ВКП НГУ. Наказ командувача Національної гвардії України від 22.11.2021 № 541. / Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf> (дата звернення – 16.03.2024).
9. Інформаційно-психологічна безпека: Спільний наказ Центру оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України та Головного управління підготовки Збройних Сил України від 10.01.2019 р. № 8. Довідковий матеріал командирам (інструкторам) для підготовки до проведення занять з інформаційно-психологічної безпеки // [Електронний ресурс]. – URL: <https://sprotvyg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%9C-%D0%B4%D0%BE-%D0%A1%D0%A2%D0%86-000%D0%93.52%D0%9B-%D0%86%D0%9F%D0%91.docx> (дата звернення 14.03.2024 р.).

10. Алещенко В. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах гібридної війни. // [Електронний ресурс]. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022, №49. С. 13 –21. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.13-21> (дата звернення 14.03.2024 р.).

11. Анісімович-Шевчук О. Сучасні інформаційно-психологічні впливи в системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни 2014–2022 років. // [Електронний ресурс]. Humanistic expertise as a strategy for developing the future culture., 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-6> (дата звернення 14.03.2024 р.).

12. Белікова Т. Методи виявлення деструктивного інформаційно-психологічного впливу для інформаційних технологій забезпечення безпеки підлітків. // [Електронний ресурс]. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. Черкаси. – 2019. – 223 с. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/737/15/dis_Belikova.pdf (дата звернення 14.03.2024 р.).

13. Зубар Н., Рущенко І. Когнітивна зброя і когнітивна безпека: постановка питання. // [Електронний ресурс]. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення. Маріуполь. – 2017. С. 266 – 270. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/2198/document.pdf#page=267> (дата звернення 14.03.2024 р.).

14. Лепіш Н., Ілюшик О. Вплив засобів масової інформації на інформаційно-психологічний стан особи. // [Електронний ресурс]. Аналітично-порівняльне правознавство, 2023. – С. 348 – 352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.57> (дата звернення 14.03.2024 р.).

15. Маркова М. Інформаційно-психологічна війна як нова загроза здоров'ю населення України: реальність небезпеки та напрями протидії. // [Електронний ресурс]. Спеціалізований медичний портал <https://health-ua.com>. URL: <https://health-ua.com/article/5219-nformatcijnopsihologchna-vjna-yak-nova-zagroza-zdorovyu-naselennya-ukrani-re> (дата звернення 14.03.2024 р.).

16. Мохор В., Цуркан О. Негативний інформаційно-психологічний вплив на індивідуальну свідомість за соціоінженерним підходом. // [Електронний ресурс]. Information Technology and Security. July-December 2017. Vol. 5. – С. 13 – 19. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/359a0235-79d1-4845-b1ad-5f4a5ed3b19c/content> (дата звернення 14.03.2024 р.).

17. Радзівська О. Проблеми негативних інформаційних впливів на дитину в Україні в умовах збройного протистояння. // [Електронний ресурс]. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2017. № 42. – С. 197 – 200. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33334/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%9D%D0%95%D0%93%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%86%D0%9D%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%A5.pdf> (дата звернення 14.03.2024 р.).

18. Турбан В, Сердюк Л., Москаленко В. та ін. Соціокультурні детермінанти розвитку психології особистості в Україні: монографія. / Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023, 296 с.

19. Шерешкова І. Особливості психологічного самозахисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного впливу медіаперцептивної комунікації. // [Електронний ресурс]. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ – 2024. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-sher-23.pdf> (дата звернення 14.03.2024 р.).

20. Mona Vintilă1, Argyroula Kalaitzaki, Maria Nicoleta Turliuc, Cosmin Goian and Otilia Ioana Tudorel. Editorial: The war in Ukraine: impact on mental health on a global level. [Електронний ресурс]. Frontiers in Psychology. 2023. URL: https://www.frontiersin.org/research-topics/40304/the-war-in-ukraine-impact-on-mental-health-on-a-global-level/magazine?utm_source=copy_link&utm_medium=social&utm_campaign=rt_magazine_share&utm_content=rt40304 (дата звернення 16.03.2024 р.).

21. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. March 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf (дата звернення – 16.03.2024).
22. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. January 2023. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (дата звернення – 16.03.2024).
23. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. October 2007. URL: <https://info.publicintellgence.net/NATO-PSYOPS.pdf> (дата звернення – 16.03.2024).

References:

1. Zakon Ukraïni “Kodeks Ukraïni pro administrativni pravoporushennja” [The Law of Ukraine “Code of Ukraine on Administrative Offenses”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni “Kriminal'nij kodeks Ukraïni” [The Law of Ukraine “Criminal Code of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïni “Pro informaciju” [The Law of Ukraine “About information”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/print> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraïni “Pro media” [The Law of Ukraine “About the media”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
5. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju informacijnoï bezpeki” [The Decree of the President of Ukraine “About the Information Security Strategy”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021/print> [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezidenta Ukraïni “Pro Strategiju nacional'noï bezpeki Ukraïni” [The Decree of the President of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> [in Ukrainian].
7. Nakaz Golovnokomanduvacha Zbrojnih Sil Ukraïni “Doktrina zi strategichnih komunikacij Zbrojnih Sil Ukraïni” [The order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine “Doctrine of strategic communications of the Armed Forces of Ukraine”]. (n.d). *sprotyvg7.com.ua* Retrieved from <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%D0%92%D0%9A%D0%9F-10-0049.01-%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%B7%D1%96-%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86.pdf> [in Ukrainian].
8. Nakaz komanduvacha Nacional'noï gvardii Ukraïni “Doktrina strategichnih komunikacij Nacional'noï gvardii Ukraïni VKP NGU” [The Order of the Commander of the National Guard of Ukraine “The doctrine of strategic communications of the National Guard of Ukraine VKP NSU”]. (n.d). *ngu.gov.ua* Retrieved from <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-11-0101.01-doktryna-strategichnyh-komunikacij-ngu.pdf.pdf> [in Ukrainian].
9. Spil'nij nakaz Centru operativnih standartiv i metodiki pidgotovki Zbrojnih Sil Ukraïni ta Golovnoho upravlinnja pidgotovki Zbrojnih Sil Ukraïni “Informacijno-psihologichna bezpeka” [Joint order of the Center for operational standards and training methods of the Armed Forces of Ukraine and the Main Department of Training of the Armed Forces of Ukraine “The Informational and psychological security”]. (n.d). *sprotyvg7.com.ua* Retrieved from <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/05/%D0%94%D0%9C-%D0%B4%D0%BE-%D0%A1%D0%A2%D0%86-000%D0%93.52%D0%9B-%D0%86%D0%9F%D0%91.docx> [in Ukrainian].

10. Aleshhenko, V. (2022). Informacijno-psihologichna bezpeka osobistosti v umovah gibridnoi vijni [Informational and psychological security of the individual in the conditions of hybrid war]. *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University*, 49, 13 –21. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.49.13-21> [in Ukrainian].

11. Anisimovich-Shevchuk, O. (2022). Suchasni informacijno-psihologichni vplivi v sistemi mizhnarodnih vidnosin u konteksti rosijs'ko-ukraïns'koï vijni 2014–2022 rokiv [Modern informational and psychological influences in the system of international relations in the context of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022]. *Humanistic expertise as a strategy for developing the future culture*. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-6> [in Ukrainian].

12. Belikova, T. (2019). Metodi vijavlennja destruktivnogo informacijno-psihologichnogo vplivu dlja informacijnih tehnologij zabezpechennja bezpeki pidlitkiv [Methods of identifying destructive informational and psychological influence for information technologies to ensure the safety of teenagers]. *Candidate's thesis*. Cherkasi. Retrieved from https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/737/15/dis_Belikova.pdf [in Ukrainian].

13. Zubar, N., Rushhenko, I. (2017). Kognitivna zbroja i kognitivna bezpeka: postanovka pitannja [Cognitive weapons and cognitive security: posing the question]. *Ukraiïns'ke suspil'stvo v umovah vijni: vikliki s'ogodennja ta perspektivi mirotvorennja - Ukrainian society in the conditions of war: the challenges of today and prospects for peacemaking*, 266 – 270. Retrieved from <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/2198/document.pdf#page=267> [in Ukrainian].

14. Lepish, N., Iljushik, O. (2023). Vpliv zasobiv masovoï informacii na informacijno-psihologichnij stan osobi [The influence of mass media on the informational and psychological state of a person]. *Analitichno-porivnjal'ne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 348 – 352. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.57> [in Ukrainian].

15. Markova, M. Informacijno-psihologichna vijna jak nova zagroza zdorov'ju naseleennja Ukraïni: real'nist' nebezpeki ta naprjami protidii [Information and psychological warfare as a new threat to the health of the population of Ukraine: the reality of the danger and countermeasures]. *health-ua.com* Retrieved from <https://health-ua.com/article/5219-nformatcijnopsihologchna-vjna-yak-nova-zagroza-zdorovyju-naseleennya-ukrani-re> [in Ukrainian].

16. Mohor, V., Curkan, O. (2017). Negativnij informacijno-psihologichnij vpliv na individual'nu svidomist' za socioinzhenernim pidhodom [Negative informational and psychological influence on individual consciousness according to the socio-engineering approach]. *Information Technology and Security*, 5, 13 – 19. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/359a0235-79d1-4845-b1ad-5f4a5ed3b19c/content> [in Ukrainian].

17. Radzievs'ka, O. (2017). Problemi negativnih informacijnih vpliviv na ditinu v Ukraïni v umovah zbrojnogo protistojannja [Problems of negative informational influences on a child in Ukraine in the conditions of armed conflict]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*, 42, 197 – 200. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33334/1/%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%20%D0%9D%D0%95%D0%93%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%86%D0%9D%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%A5.pdf> [in Ukrainian].

18. Turban, V., Serdjuk, L., Moskalenko, V. ta in. (2023). *Sociokul'turni determinanti rozvitku psihologii osobistosti v Ukraïni* [Sociocultural determinants of the development of personality psychology in Ukraine]. Kiiïv: Institut psihologii imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïni [in Ukrainian].

19. Shereshkova, I. (2024). Osoblivosti psihologichnogo samozahistu vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnih Sil Ukraïni vid negativnogo vplivu mediaperceptivnoi komunikacii [Peculiarities of psychological self-defense of servicemen of the Armed Forces of Ukraine against the negative influence of media perceptive communication]. *Doctor's thesis*. Kiiïv. Retrieved from <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-sher-23.pdf> [in Ukrainian].

20. Mona, Vintilă1, Argyroula, Kalaitzaki, Maria, Nicoleta, Turliuc, Cosmin, Goian and Otilia Ioana Tudorel (2023). Editorial: The war in Ukraine: impact on mental health on a global level. *Frontiers in Psychology*. Retrieved from https://www.frontiersin.org/research-topics/40304/the-war-in-ukraine-impact-on-mental-health-on-a-global-level/magazine?utm_source=copy_link&utm_medium=social&utm_campaign=rt_magazine_share&utm_content=rt40304

21. NATO standard AJP-10. Allied Joint Doctrine for strategic communications. March 2023. Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6525459d244f8e00138e7343/AJP_10_Strat_Comm_Change_1_web.pdf [in English].

22. NATO standard AJP-10.1. Allied Joint Doctrine for information operations. *assets.publishing.service.gov.uk* Retrieved from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/650c03bf52e73c000d9425bb/AJP_10_1_Info_Ops_UK_web.pdf (data zvernennja – 10.03.2024).

23. NATO standard AJP-3.10.1(A) Allied Joint Doctrine for psychological operations. *info.publicintelligence.net* Retrieved from <https://info.publicintelligence.net/NATO-PSYOPS.pdf> [in English].

УДК 352.07:332.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-107-116](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-107-116)

Кузьмич Аліна Віталіївна асистент кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий юридичний інститут, Державний університет економіки і технологій, вул.Медична, 16, м. Кривий Ріг, 50000, тел.: (097) 214-88-69, <https://orcid.org/0000-0003-0848-5682>

АЛГОРИТМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ САМОВРЯДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У ПРОЦЕСАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Стаття докладно розглядає роль самоврядних організацій в контексті демократичного та сталого розвитку України та її європейської інтеграції. Вона підкреслює значення цих організацій у забезпеченні захисту конституційних прав громадян, громадської самоорганізації та захисту інтересів різних соціальних груп. Окрім того, стаття розглядає їхню роль у демократичному контролі за діяльністю органів публічної влади та можливість громадян впливати на ухвалення важливих рішень у суспільстві.

Основна увага приділяється аналізу факторів, які уповільнюють розвиток партнерства між органами публічної влади та самоврядними організаціями в Україні. Ці фактори включають недостатній рівень довіри громадян до владних структур, неефективну взаємодію та низький рівень інституційної спроможності. Важливою частиною статті є пропозиції щодо подолання цих перешкод та зміцнення взаємодії між самоврядними організаціями та органами публічної влади.

Автор статті представляє алгоритм співпраці, який розроблений з урахуванням різноманітних аспектів партнерства, таких як обмін ресурсами, ефективність та неупередженість учасників. Цей алгоритм спрямований на покращення ефективності співпраці, оптимізацію використання ресурсів та збільшення впливу на процеси сталого розвитку територій. Його впровадження може сприяти формулюванню політики в галузі публічного управління та соціального розвитку, а також підтримці європейських інтеграційних процесів в Україні.

У цілому, ця стаття є важливим доповненням до наукової літератури з питань громадянського суспільства, демократії та сталого розвитку. Вона допомагає розібратися в складних взаємозв'язках між органами публічної влади та самоврядними організаціями, що є ключовим елементом будівництва сучасного демократичного суспільства.

Ключові слова: самоврядні організації, алгоритм, сталий розвиток, розвиток територій, залучення, органи публічної влади, співпраця.

Kuzmych Alina Vitaliyivna assistant professor of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Legal Institute, State University of Economics and Technologies, 16 Medichna St., Kryvyi Rih, 50000, tel.: (097) 214-88-69, <https://orcid.org/0000-0003-0848-5682>

ALGORITHM FOR ENSURING COOPERATION OF SELF-GOVERNMENT ORGANIZATIONS AND PUBLIC GOVERNMENT BODIES IN THE PROCESSES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Abstract. The article examines in detail the role of self-governing organizations in the context of democratic and sustainable development of Ukraine and its European integration. She emphasizes the importance of these organizations in ensuring the protection of the constitutional rights of citizens, public self-organization and protection of the interests of various social groups. In addition, the article examines their role in democratic control over the activities of public authorities and the ability of citizens to influence the adoption of important decisions in society.

The main attention is paid to the analysis of factors that slow down the development of partnership between public authorities and self-governing organizations in Ukraine. These factors include the insufficient level of trust of citizens in the authorities, ineffective interaction and low level of institutional capacity. An important part of the article is proposals for overcoming these obstacles and strengthening cooperation between self-governing organizations and public authorities.

The author of the article presents a cooperation algorithm, which is developed taking into account various aspects of partnership, such as resource exchange, efficiency and impartiality of participants. This algorithm is aimed at improving the efficiency of cooperation, optimizing the use of resources and increasing the impact on the processes of sustainable development of territories. Its implementation can contribute to policy formulation in the field of public administration and social development, as well as support of European integration processes in Ukraine.

Overall, this article is an important addition to the scholarly literature on civil society, democracy, and sustainable development. It helps to understand the complex relationships between power structures and public organizations, which is a key element in building a modern democratic society.

Key words: self-governing organizations, algorithm, sustainable development, territorial development, involvement, public authorities, cooperation.

Постановка проблеми. У процесі демократизації суспільства, наростає значення ефективної комунікації між самоврядними організаціями та органами публічної влади. Органи влади стають все відкритішими й активніше

взаємодіють із суспільством, включаючи самоврядні організації. Цей діалог охоплює різні аспекти, включаючи доступ до інформації, взаємне інформування, обговорення питань, двосторонню комунікацію, співпрацю та розподіл відповідальності між усіма учасниками процесу, що недвомано є позитивним.

Проте цей комунікаційний процес супроводжується рядом проблем. Одна з них полягає в пошуку відповідних самоврядних організацій та залученні всіх інституцій, які охоплюють всі сторони певної діяльності. Багато самоврядних організацій працюють у закритих суспільних просторах, через що їхню діяльність важко прослідкувати через загальні мережі. Інформація про них може бути розміщена у офіційних базах, але вона часто не відрізняється від активних організацій. Шукачам інформації про самоврядні організації доводиться витратити багато часу, і цей процес не завжди є ефективним.

Отже, є необхідність створення механізмів, щоб організувати простір для зручного доступу до інформації про самоврядні організації. Такі механізми могли б полегшити пошук та сприяти підвищенню ефективності комунікації між цими організаціями та органами публічної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання комунікації між громадянським суспільством та органами публічної влади розглядали такі вітчизняні вчені, як Матвійчук А. В. [1], Москаленко С. О. [2], Нижник Н. Р. [3], Романенко Є. О. [4], Селіванов В. М. [5], Токар М. Ю. [6], Турій О. В. [7].

Метою статті є формування алгоритму забезпечення самоврядних організацій та органів публічної влади у процесах сталого розвитку територій.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасного етапу демократичного сталого розвитку України та її вступу в європейський політико-правовий простір самоврядні організації мають ключове значення і виконують ряд важливих функцій. По-перше, вони забезпечують гарантований захист конституційних прав та свобод людини і громадянина, що є однією з найважливіших передумов функціонування демократичного суспільства. По-друге, самоврядні організації сприяють громадській самоорганізації та захисту інтересів різних соціальних груп, допомагаючи їм відстоювати свої права та прагнення. По-третє, вони виступають ефективним механізмом контролю за діяльністю органів публічної влади, що сприяє забезпеченню прозорості та відповідальності владних структур перед громадянами. По-четверте, самоврядні організації надають громадянам можливість безпосередньо впливати на процес ухвалення важливих рішень, ставлячи їхні пропозиції та погляди на увагу публічних органів.

У сучасних умовах розвитку публічного управління та адміністрування, самоврядні організації мають значний потенціал для активної участі в публічному

управлінні, особливо в тих сферах, де політичне керівництво не є визначальним, або ж необхідно забезпечити більшу громадянську участь. Проте, важливо зазначити, що у деяких аспектах, де демократія активно зацікавлена в залученні громадськості до управління публічною політикою, роль громадських об'єднань є невід'ємною.

У великій мірі успіх такої співпраці залежить від ефективного взаємодії між самоврядними організаціями та органами публічної влади, що може стати стрижнем у будівництві справжньої демократії та стійкого розвитку країни.

Самоврядні організації виступають не лише як стимул для суспільних змін, але й як невід'ємний компонент демократії, що має визначальне значення для сталого розвитку України та її європейської інтеграції. Вони є не лише ефективним інструментом для захисту загальних інтересів, забезпечених Конституцією України, але й ключовим аспектом, який зміцнює взаємодію між публічною владою та самоврядними організаціями. У контексті європейських стандартів демократії та верховенства права, активна роль громадських об'єднань та їх співпраця з органами влади стають необхідними передумовами для інтеграції до європейської спільноти.

Урахування цих принципів вимагає від національної юридичної системи відповідності європейським стандартам, що стосується як законодавчого, так і практичного аспектів взаємодії між публічною владою та самоврядними організаціями. Співпраця в формі соціального партнерства визнається як перспективний напрямок сталого розвитку, який не лише сприятиме підвищенню авторитету держави серед громадян, але й збільшить довіру до владних структур, що є ключовим фактором для успішної інтеграції України у європейський політико-правовий простір.

Публічне партнерство – це система відносин між органом публічної влади (управління) та організацією громадянського суспільства, у якій останній надається більша роль у плануванні, реформуванні та реалізації певної послуги для населення, аніж при використанні традиційних процедур співпраці [8].

Уповільнення процесу розвитку механізму співпраці між органами публічної влади та самоврядними організаціями в Україні обумовлене рядом ключових факторів:

– недостатня увага з боку публічних установ до впровадження політики щодо розвитку партнерства та недоліки у системі управління цим процесом. Це створює перешкоди для ефективного взаємодії між органами публічної влади та самоврядними організаціями;

– низький рівень інституційної спроможності як у публічних, так і в самоврядних організаціях для впровадження механізмів партнерства. Це ускладнює розвиток конструктивного співробітництва між цими двома секторами суспільства;

– недостатня довіра громадян до діяльності публічних структур та недостатня інформованість про переваги та ризики співпраці між органами публічної влади та самоврядними організаціями. Це створює бар'єри для активної участі громадськості у партнерських ініціативах;

– проблеми у взаємин між органами публічної влади та самоврядними організаціями під час вирішення процедурних питань, захисту прав та врегулювання конфліктів. Це може призвести до затримок у прийнятті рішень та реалізації спільних ініціатив;

– відсутність ефективних механізмів надання державної підтримки у сфері партнерства між органами публічної влади та самоврядними організаціями. Це обмежує можливості для спільних проєктів та ініціатив у цьому напрямку;

– неузгодженість нормативно-правової бази, яка регулює партнерство між органами публічної влади та самоврядними організаціями. Це може спричиняти непорозуміння та ускладнення в реалізації спільних ініціатив.

Ці фактори ускладнюють розвиток конструктивної співпраці між публічними структурами та громадськістю та потребують комплексного підходу для їх вирішення.

У контексті формування партнерства між органами публічної влади та самоврядними організаціями ключовими принципами повинні бути:

– взаємний обмін ресурсами, що становить основу для партнерських відносин. Самоврядні організації мають мати можливість отримувати спеціальні умови та підтримку в реалізації своїх ініціатив, тоді як представники органів публічної влади можуть розраховувати на підтримку програм соціального та економічного розвитку на місцевому рівні;

– ефективність та неупередженість самоврядних організацій як умова досягнення консенсусу між цими організаціями та публічними структурами. Важливо, щоб у партнерських відносинах брали участь лише ефективні та об'єктивні самоврядні організації, оскільки неефективні та упереджені організації можуть наражати на небезпеку успішну реалізацію спільних проєктів;

– спільна розробка комплексних програм сталого розвитку території як стратегічного напрямку співпраці. Це означає, що органи публічної влади та самоврядні організації повинні спільно працювати над створенням і реалізацією програм, спрямованих на покращення якості життя та забезпечення сталого розвитку у регіоні..

Алгоритм забезпечення співпраці самоврядних організацій та органів публічної влади у процесі сталого розвитку територій представлений на рис. 1.

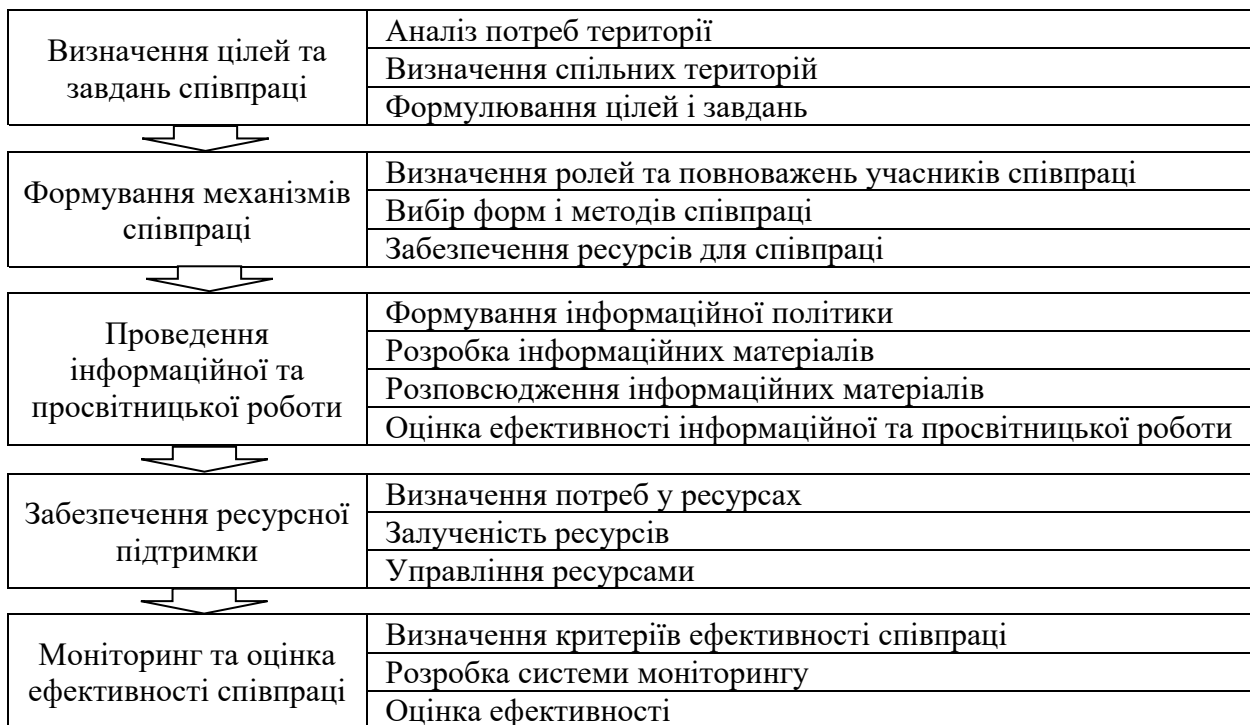

Рис. 1. Алгоритм забезпечення співпраці самоврядних організацій та органів публічної влади у процесах сталого розвитку територій [розробка автора]

З рис. 1. можна побачити, що алгоритм забезпечення співпраці самоврядних організацій та органів публічної влади у процесі сталого розвитку територій представити у вигляді наступних етапів:

1. Визначення цілей та завдань співпраці

Перший етап формування співпраці полягає в установленні чіткої мети та конкретних об'єктів спільної діяльності. Ця мета повинна бути зрозумілою та прийнятною для всіх сторін співпраці, враховуючи їхні інтереси та потреби. Об'єкти співпраці визначаються таким чином, щоб вони відображали конкретні завдання та проблеми, які потребують спільного вирішення. Цей етап також вимагає уточнення конкретних результатів, які планується досягти через співпрацю.

Встановлення цілей та об'єктів співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади є критичним кроком для успішної реалізації спільних проєктів. Це дозволяє сторонам чітко зрозуміти, до чого вони прагнуть та які кроки необхідно підприємати для досягнення цих цілей.

2. Формування механізмів співпраці

Після визначення цілей та завдань співпраці необхідно створити ефективні механізми для її реалізації. Формування таких механізмів співпраці відіграє важливу роль у забезпеченні успішного впровадження спільних ініціатив.

Утворення механізмів співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади є ключовим етапом у здійсненні ефективного

партнерства. Цей процес дозволяє визначити, яким чином будуть координуватися зусилля для досягнення визначених цілей та завдань спільної діяльності. Він також передбачає створення механізмів взаємодії, які сприятимуть вирішенню проблем та викликів, що виникають під час реалізації спільних проєктів.

3. Проведення інформаційної та просвітницької роботи

Необхідно провести широку роботу з інформування та освіти серед всіх учасників процесу співпраці. Це передбачає активне поширення інформації про мету, завдання, та переваги співпраці, а також відомостей про механізми та процедури її реалізації.

Здійснення інформаційно-освітньої діяльності є ключовим етапом в забезпеченні успішної співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади. Цей процес має на меті підвищити рівень усвідомлення та розуміння всіма зацікавленими сторонами цілей та переваг співпраці. Інформування учасників про можливості та процес реалізації спільних ініціатив допомагає створити позитивну атмосферу довіри та сприяє успішному втіленню спільних проєктів.

4. Забезпечення ресурсної підтримки

Гарантування належної ресурсної підтримки для співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади є ключовим аспектом забезпечення успішної реалізації спільних ініціатив. Це включає в себе забезпечення фінансових, матеріальних, технічних, та людських ресурсів, необхідних для проведення спільних проєктів та заходів.

Забезпечення ресурсної підтримки має на меті забезпечити належні умови для виконання завдань співпраці та реалізації спільних цілей. Це може включати виділення фінансових коштів для здійснення конкретних проєктів, надання необхідного обладнання чи матеріалів, та залучення кваліфікованих фахівців для виконання спільних завдань. Ресурсна підтримка також сприяє збільшенню ефективності та результативності співпраці, допомагаючи максимізувати використання наявних можливостей та потенціалу учасників.

5. Моніторинг та оцінка ефективності співпраці

Для забезпечення оптимальної ефективності співпраці необхідно встановити систему моніторингу та оцінки результатів. Моніторинг має проводитися регулярно з метою відстеження прогресу у виконанні спільних проєктів та програм і виявлення можливих труднощів. Оцінка ефективності, у свою чергу, має здійснюватися після завершення кожного етапу співпраці.

Моніторинг та оцінка ефективності співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади відіграють ключову роль у забезпеченні успішності спільних зусиль. Ці процеси дозволяють оцінити досягнення поставлених цілей та завдань співпраці та внести необхідні корективи для максимізації результативності та досягнення планованих результатів.

Алгоритм, спрямований на сприяння співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади у забезпеченні сталого розвитку територій, є універсальним і може бути адаптований до різних умов та вимог. Цей алгоритм слугує основою для планування та впровадження конкретних заходів, спрямованих на зміцнення співпраці між різними сторонами і вирішення важливих завдань щодо розвитку територій.

Забезпечення ефективної співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади у сфері сталого розвитку територій є ключовим завданням, що вимагає системного підходу. Алгоритм цього співробітництва включає в себе такі етапи, як аналіз потреб та можливостей, визначення спільних цілей та завдань, розробка механізмів співпраці, проведення інформаційної роботи, забезпечення необхідних ресурсів, а також моніторинг та оцінка результатів. Важливо враховувати конкретні особливості та контекст кожної території для ефективного впровадження цього алгоритму.

Для досягнення успішної співпраці між самоврядними організаціями та органами публічної влади слід враховувати ряд ключових факторів:

1) Збіг інтересів та цілей: Співпраця виявляється найбільш ефективною, коли учасники мають спільні інтереси та однакові цілі. Це забезпечує узгодженість дій та спрямованість зусиль на досягнення конкретних результатів.

2) Взаємна довіра і повага: Одним із ключових елементів успішної співпраці є наявність взаємної довіри та поваги між учасниками. Це створює сприятливу атмосферу для спільної роботи та взаємопідтримки.

3) Готовність до компромісу: Учасники співпраці повинні мати готовність до пошуку компромісів та знаходження взаємовигідних рішень. Це дозволяє вирішувати конфлікти та перешкоди на шляху досягнення спільних цілей.

4) Якість комунікації: Ефективна комунікація є основою успішної співпраці. Це включає відкритий обмін інформацією, чітке формулювання очікувань та вимог, а також вміння слухати та розуміти позицію партнерів. Якісна комунікація допомагає уникати непорозумінь та сприяє побудові конструктивних відносин між учасниками співпраці.

Висновки. Співпраця між самоврядними організаціями та органами публічної влади є невід'ємною складовою сталого розвитку територій. Цей вид співпраці дозволяє об'єднувати ресурси та досвід обох сторін для розв'язання різноманітних проблем, що виникають на територіях. Крім того, вона сприяє залученню додаткових ресурсів, таких як фінансові, людські та матеріальні, для реалізації проєктів та програм розвитку. Однак співпраця також має соціальне значення, оскільки вона стимулює активніше залучення громадян до процесів управління територіями, сприяючи більшому врахуванню їхніх потреб та інтересів у процесі прийняття рішень. Таким чином, ця взаємодія сприяє створенню більш ефективної та зрізаної до реальних потреб територіальної політики.

Література:

1. Матвійчук А. В. Громадські організації як чинник становлення громадянського суспільства: дис. к. політ. н.: 23.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2008. 184 с.
2. Токвіль де А. Про демократію в Америці : підручник. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 1999. 590 с.
3. Громадські організації та органи державного управління : питання взаємовідносин / за ред. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйка. Хмельницький : ХУУП, 2007. 236 с.
4. Романенко Є. О. Комунікативна взаємодія органів державних влади та громадськості: сутність та особливості налагодження. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 2 (21). С. 190-200.
5. Аналіз регуляторного впливу при впровадженні Закону України «Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні». Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності: веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system> (дата звернення: 12.07.2023).
6. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : підручник. Київ: Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 724 с.
7. Токар М. Ю. Потенціал взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і громадських організацій в Україні: інтеграція досвіду, ініціатив, можливостей. Ефективність державного управління. Київ, 2018. №4. С. 26-36.
8. Турій О. В. Окремі аспекти взаємодії організацій громадянського суспільства з органами державної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. №8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1115> (дата звернення: 06.07.2022).

References:

1. Matviychuk, A.V. (2008). Hromads'ki orhanizatsiyi yak chynnyk stanovlennya hromadyans'koho suspil'stva [Public organizations as a factor in the formation of civil society]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: KNU [in Ukrainian].
2. Tocqueville, de A. (1999). *Pro demokratsiyu v Amerytsi* [About democracy in America]. Kyiv: Vydavnychyy dim «Vsesvit» [in Ukrainian].
3. Nyzhnyk, N.R., & Oluyka, V.M. (Ed.). (2007). Hromads'ki orhanizatsiyi ta orhany derzhavnoho upravlinnya : pytannya vzayemovidnosyn [Public organizations and state administration bodies: issues of mutual relations]. Khmelnytskyi: HUUP [in Ukrainian].
4. Romanenko, E.O. (2014). Komunikatyvna vzayemodiya orhaniv derzhavnykh vlady ta hromads'kosti: sutnist' ta osoblyvosti nalahodzhennya [Communicative interaction of state authorities and the public: the essence and features of adjustment.]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – State administration and local self-government*, 2 (21), 190-200 [in Ukrainian].
5. Analiz rehulyatornoho vplyvu pry vprovadzhenni Zakonu Ukrayiny «Pro zahal'ni zasady rozvytku derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukrayini» [Analysis of the regulatory impact upon the implementation of the Law of Ukraine "On General Principles of Development of Public-Private Partnership in Ukraine"]. (n.d.) [www.me.gov.ua](http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system). Retrieved from <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system> [in Ukrainian].
6. Selivanov, B.M. (2002). *Pravo i vlada suverennoyi Ukrayiny: metodolohichni aspekty* [Law and power of sovereign Ukraine: methodological aspects]. Kyiv: "In Yure" Publishing House [in Ukrainian].

7. Tokar, M.Yu. (2018). Potensial vzayemovplyvu derzhavy, mistsevoho samovryaduvannya i hromads'kykh orhanizatsiy v ukrayini: intehratsiya dosvidu, initsiatyv, mozhlyvostey [The potential of mutual influence of the state, local self-government and public organizations in Ukraine: integration of experience, initiatives, opportunities]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya – Efficiency of public administration*, 4, 26-36 [in Ukrainian].

8. Turiy, O.V. (2017). Okremi aspekty vzayemodiyi orhanizatsiy hromadyans'koho suspil'stva z orhanamy derzhavnoyi vlady yak faktor rozvytku hromadyans'koho suspil'stva [Separate aspects of the interaction of civil society organizations with state authorities as a factor in the development of civil society]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 8. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1115> [in Ukrainian].

УДК 351/354:316.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-117-131](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-117-131)

Нагаєв Віктор Михайлович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (095)690-09-46, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Науменко Артем Олександрович Доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри агроінженерії та автомобільного транспорту, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (067)576-55-67, <https://orcid.org/0000-0003-1015-2457>

Гіржева Ольга Миколаївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (096)401-17-09, <https://orcid.org/0000-0003-4548-3512>

МОТИВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ФАХІВЦІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. Сучасний етап державного управління характеризується динамічним розвитком усіх складників теорії та практики комунікативного менеджменту. Цей процес потребує розуміння історично глибинних засад мотивації діяльності людини в соціумі та з'ясування ролі комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування в системі державного управління. Для того, щоб досягти мотиваційного ефекту в системі публічного управління необхідно сформулювати мотиваційні механізми – сукупність важелів, за допомогою яких створюється мотиваційна основа діяльності особистості або суспільства в цілому (інтереси, потреби, мотиви, моральне стимулювання, суспільна активність). Сьогодні шляхи розвитку й структурні зміни державного управління поступово трансформуються в більш відкритий, публічний діалог з громадянським суспільством. Окреслені зміни й перетворення зумовлюють і сприяють процесам дослідження історії та сучасних напрямів формування і розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

У статті розглянуто теоретико-методологічні та методичні аспекти процесу формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування в контексті мотиваційного забезпечення їх професійної діяльності. Виходячи з першоджерел, в якості механізму публічного

управління визначено сукупність важелів цілеспрямованого функціонального впливу державних органів влади та органів місцевого самоврядування на розвиток суспільних процесів. Запропоновано систему цільових мотиваційних механізмів публічного адміністрування, яка включає: цільові, системні та процесні механізми. Обґрунтовано компоненти комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування, які визначаються мотиваційними, аксіологічними, діяльними та розвивальними аспектами. Визначено технологічні та дидактичні чинники управління процесом формування та розвитку комунікативної культури в умовах побудови ціннісно орієнтованого громадянського суспільства. Проаналізовано результати соціальних досліджень з визначення впливу мотиваційних механізмів на рівень сформованості комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

Ключові слова: мотиваційні механізми, комунікації, комунікативна культура, фахівці публічного управління та адміністрування, державне управління, гуманістична парадигма, громадянське суспільство.

Nagayev Viktor Mykhailovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (095) 690-09-46, <https://orcid.org/0000-0002-3130-6112>

Naumenko Artem Oleksandrovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Agricultural Engineering and Road Transport, Poltava State Agrarian University, St. Skovorody, 1/3, Poltava, 36003, tel.: (067) 576-55-67, <https://orcid.org/0000-0003-1015-2457>

Girzheva Olga Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnology University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (096)401-17-09, <https://orcid.org/0000-0003-4548-3512>

MOTIVATION MECHANISMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE CULTURE OF PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION SPECIALISTS

Abstract. The modern stage of public administration is characterized by the dynamic development of all components of the theory and practice of communicative management. This process requires an understanding of the historically deep foundations of the motivation of human activity in society and clarification of the role of the communicative culture of public management and administration specialists in the state administration system. In order to achieve a motivational effect in the system of public administration, it is necessary to form

motivational mechanisms - a set of levers, with the help of which the motivational basis of the activity of an individual or society as a whole is created (interests, needs, motives, moral stimulation, social activity). Today, the ways of development and structural changes of state administration are gradually being transformed into a more open, public dialogue with civil society. The outlined changes and transformations determine and contribute to the processes of researching the history and modern trends in the formation and development of the communicative culture of specialists in public management and administration.

The article examines the theoretical, methodological and methodical aspects of the process of formation and development of the communicative culture of public management and administration specialists in the context of motivational support for their professional activities. Based on primary sources, a set of levers of purposeful functional influence of state authorities and local self-government bodies on the development of social processes is defined as a mechanism of public management. A system of target motivational mechanisms of public administration is proposed, which includes: target, system and process mechanisms. The components of the communicative culture of public management and administration specialists, which are determined by motivational, axiological, activity and developmental aspects, are substantiated. The technological and didactic factors of managing the process of formation and development of communicative culture in the conditions of building a value-oriented civil society are determined. The results of social studies on determining the influence of motivational mechanisms on the level of communication culture of public management and administration specialists are analyzed.

Keywords: motivational mechanisms, communications, communicative culture, specialists in public management and administration, public administration, humanistic paradigm, civil society.

Постановка проблеми. Сучасний цивілізаційний запит в умовах домінування гуманістичної парадигми обумовлює необхідність культурологічної трансформації практично у всіх сферах буття людини. Не залишається осторонь і галузь державного управління, де відбувається її динамічний розвиток на основі аксіологічного підходу та домінування європейських ціннісних орієнтацій. Особливо актуальним ці аспекти постають у процесі формування комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування, які є носієм морально-етичних цінностей у громадському соціумі. Вони повинні бути озброєні механізмами культурологічної орієнтації, методами соціальної комунікації, що визначає актуальність даної проблеми та необхідність формування і розвитку їхньої комунікативної культури. Ця соціальна проблема може вирішуватися виключно за умов впровадження сучасних мотиваційних механізмів регуляції культурологічних чинників на рівні впровадження сучасних технологій державного управління,

побудови демократичного, відкритого публічного середовища в контексті аксіологічної домінанти розвитку громадянського суспільства [1; 2].

Одним із шляхів досягнення цих стратегічних цілей є формування та розвиток у фахівців публічного управління та адміністрування культурологічного світогляду, заснованому на гуманістичній парадигмі, що зумовлює сформованість їх комунікативної культури, як освітнього результату. Зокрема, передбачається вирішення завдань, що пов'язані з впровадженням в освітній процес підготовки кадрів публічної сфери ціннісно-орієнтованої моделі змісту освіти [3]. Передусім, це стосується формування їх інтелектуально-творчого потенціалу та морально-етичної свідомості у межах соціальних комунікацій. Комунікативна культура передбачає володіння фахівцем якісно новим, аксіологічно спрямованим управлінським мисленням, здатністю до гуманістичної реалізації соціальних комунікацій; вміннями саморегуляції мотиваційної поведінки; системним володінням комунікаційних стратегій в контексті мотивації прийняття соціально-відповідальних управлінських рішень [4].

На сьогодні є очевидним неможливість створити універсальний механізм впливу на формування та розвиток комунікативної культури в системі державного управління, оскільки управлінська праця залишається специфічним видом творчої діяльності. За цих умов управління об'єктами публічного адміністрування здійснюється через активізацію людського фактору з метою спрямування потреб і інтересів особистості на підвищення її освітнього та культурного рівня. Це положення доводить необхідність вивчення різноманітних мотиваційних механізмів та важелів впливу, врахування наукових закономірностей та принципів комунікативного менеджменту з метою формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз соціальних, економічних, психолого-педагогічних та філософських джерел засвідчив, що окремі питання формування комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування розкрито в працях багатьох вчених, де проаналізовано роль державного службовця в управлінні соціумом, сутнісні характеристики, мотиваційні механізми, які визначають зміст і ефективність публічної управлінської діяльності [5]. В останні десятиріччя механізм мотивації у сфері публічного управління найбільш активно розроблявся психологами, соціологами, конфліктологами, представниками інших наук, а також громадськими діячами. При цьому мотивація соціальних комунікацій розглядається неоднаково. Так, у фізіології вона служить основою для побудови механізму громадської думки, людської поведінки, зумовленої комплексом фізіологічних потреб. Психологія підносить мотивацію комунікативної культури на вищий рівень, аналізує це явище виходячи з неповторного характеру, дивовижної людської сутності, її індивідуальності, виділяючи в ній багато суб'єктивних ціннісно-орієнтованих сторін [6].

Суттєвий вплив на розвиток теорії мотивації і управлінської практики мала концепція ієрархії потреб А. Маслоу. В системі державного управління витоки цієї теорії визначаються сутністю громадян задовольнити свої потреби на основі врахування комплексу соціальних та індивідуальних мотивів. Після того, як потреби задоволено, вони більше не визначають поведінку індивіда в соціумі до того часу, поки не виникають знов. При цьому соціальні потреби мають відмінну природу, якій відповідає пріоритет їх задоволення. Задовольнивши основні первинні потреби, суспільство в цілому намагається задовольнити потреби більш високого рівня. І навпаки, якщо не задоволені базисні потреби, то потреби високого порядку не впливають на соціальну поведінку, тобто вони не є мотивуючими [7; 8].

Істотне протиріччя між мотивацією соціальних комунікацій та розвитком української економіки пояснюється існуванням об'єктивної потреби суспільства у формуванні принципово нових мотивів формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління, заснованих на економічній свободі соціуму та особистісній реалізації свого потенціалу. Досвід у галузі державного управління показує, що соціально-економічні системи не можуть ефективно функціонувати без створення мотиваційного чинника (зовнішніх стимулів у поєднанні із внутрішніми мотивами), який визначається державною політикою централізованого впливу на комунікативну стратегію та створенням умов, що забезпечують децентралізацію владних повноважень на рівні регіонального управління органами місцевого самоврядування [9]. Саме тому в останній стала популярною теорія «організаційного дарвінізму» при обґрунтуванні мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

Мотивація є найважливішим фактором формування комунікативної культури публічної сфери і в цій якості вона складає основу соціального управління, тобто всієї сукупності властивостей, які впливають на соціально-економічні та політичні процеси в державі. Мотиваційний потенціал у сфері соціальних комунікацій відіграє роль «пускового механізму», що визначає, які здатності та на якому рівні суспільство буде розвивати і підтримувати публічні взаємозв'язки з органами державної влади та місцевого самоврядування [10]. Очевидно, що зв'язок мотивації і результатів комунікаційного процесу опосередковується мотиваційними важелями і набутими професійними навичками в галузі культури суспільних комунікацій фахівців публічної сфери.

Комунікативна культура є багатограним соціальним та науковим феноменом. Тлумачення поняття «культура» наразі вирізняється системною описовістю, що засвідчує не відрефлектованість та неструктурованість її окремих галузей. Комунікативна культура є складовою загальної культури особистості, видом спеціалізованої культури фахівця і відповідає блоку аксіологічних аспектів соціальної відповідальної поведінки організації [11; 12]. Окреслене надає змогу стверджувати, що для визначення сутності комуніка-

тивної культури фахівця публічної сфери доцільно враховувати тлумачення базових понять, зокрема: моральна свідомість, етична спрямованість, аксіологічне мислення гуманістична орієнтація, професіоналізм, соціальна відповідальність, соціальне управління, академічна добросовісність, толерантність, мотивація управління. Поняття «комунікативна культура» формується на перетині культурологічної, управлінської, педагогічної, психологічної та соціальної галузей, які обумовлюють, пояснюють та структурують її семантичний зміст і розвиток. Окремі аспекти професійної культури є предметом дослідження таких науковців, як Глушман Т., Яресько К., Яшник С. та інших [13-15]. На цій основі можна всиновити, що культура фахівців публічного управління та адміністрування в контексті професійної компетентності включає такі компоненти, як: мотиваційний, аксіологічний, функціональний, розвитку соціальних комунікацій.

Аналізуючи результати досліджень науковців стосовно компонентної структури комунікативної культури державних службовців, слід відзначити інтегрований характер її змістових ознак та історичні трансформації розвитку. Калаур С. і Сорока О. сформуvalи систему найважливіших професійних якостей менеджера, серед яких визначено культурну складову – вихованість, моральність, етичність, гуманістичність, толерантність, відповідальність та ін. [16, с. 105]. Підтверджуючи останнє, Л. Петько, О. Клочко доводять необхідність розвитку у сучасних фахівців-менеджерів етичної та естетичної культури управлінських комунікацій на основі творчих навичок [17; 18]. Готовність до інноваційної, ціннісно-орієнтованої, відповідальної діяльності менеджерів публічної сфери авторами розглядається як передумова досягнення високого рівня їх комунікативного досвіду і, як наслідок – сформованості комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

На основі аналізу сучасної гуманістичної парадигми розвитку суспільства можна зробити припущення про загострення існуючої проблеми ефективного формування комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування через недосконалість мотиваційного складника їх підготовки. Зокрема, при організації освітнього процесу недостатньо враховуються особливості психології фахівців цієї галузі, аналіз потреб і мотиваційних чинників культурологічної поведінки, вплив активних методів та технологій навчання на розвиток морально-етичних якостей у процесі публічних комунікацій [19]. Теорія і практика державного управління ніколи не стояли осторонь розв'язання проблеми підвищення ефективності комунікативної культури державних службовців, але в умовах трансформації системи публічного адміністрування у напрямі ціннісно орієнтованої системи соціального управління постало питання модернізації мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічної сфери.

Метою статті є обґрунтування заходів з підвищення ефективності мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури

в системі публічного адміністрування на основі оптимізації методів управління, підвищення стимулюючого ефекту морально-етичних важелів та демократичних норм соціальних комунікацій фахівців публічного управління з урахуванням сучасних європейських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Модернізація державної політики України в контексті інноваційних перебудов системи публічного управління та адміністрування передбачає підготовку висококваліфікованих, конкурентоздатних й мобільних фахівців, здатних до ефективної управлінської діяльності через постійне підвищення їх фахової компетентності та комунікативної культури. Формування комунікативної культури обумовлено необхідністю впровадження альтернативних систем управління в публічній сфері відповідно до викликів сучасної соціально-економічної ситуації в країні та світі. Зазначене актуалізує необхідність знань щодо формування, розвитку та саморозвитку комунікативної культури як цілісного інтегративного утворення. При цьому інтеграція української держави до європейського та світового співтовариств, відмова від тоталітарних методів управління, побудова демократичного громадянського суспільства спричиняють відповідні зміни в державі, пошук інноваційних підходів до здійснення професійної підготовки фахівців сфери публічного управління та адміністрування. Формування їх комунікативної культури здійснюється на перетині двох проблем: професійної підготовки і формування загальної культури; менеджменту як виду соціального управління.

Термін «культура» (від лат. cultura) означає виховання, освіту, розвиток. У широкому сенсі термін «комунікативна культура» вживається для характеристики організаційно-технологічних умов і традицій управління, професійного і морального розвитку керівника публічної служби в процесі соціальних комунікацій [11, с. 7]. У вузькому значенні комунікативна культура управлінської праці може трактуватися як етика ділового спілкування керівника. Осмислюючи викладене, комунікативну культуру фахівців сфери публічного управління та адміністрування можна представити як сукупність типових для менеджера цінностей, норм, точок зору та ідей, що свідомо формують зразок його комунікативної поведінки під час здійснення вербальних та невербальних соціальних комунікацій. Сучасне тлумачення комунікативної культури сформовано на її розумінні як специфічного утворення у структурі інтелектуального капіталу фахівця публічної сфери, що обумовлює його конкурентні переваги як інтелектуального активу в процесі ціннісно орієнтованого правового мислення в системі зав'язків з громадськістю.

Комунікативна культура фахівця публічної сфери, як цілісна інтегрована властивість особистості, виявляється у процесі професійної діяльності; характеризує особливості свідомості, поведінки, спілкування, стилю публічного менеджменту; реалізацію управлінських функцій; забезпечує

усвідомлення і відповідальність за наслідки прийнятих рішень, власної професійної діяльності та етичну спрямованість соціальних комунікацій; стимулює творчий розвиток (особистісне зростання, самоактуалізацію) тощо. На цій основі комунікативна культура фахівців публічного управління та адміністрування нами визначається як динамічне полісистемне особистісне утворення, яке об'єднує в собі сукупність культурологічних знань, умінь та навичок, творчих здібностей, світоглядних спрямувань та інших ціннісно орієнтованих компетентностей і особистісних якостей людини, що забезпечують ефективне ведення управлінської діяльності на принципах гуманізації, соціальної відповідальності та морально-етичного мислення у процесі здійснення соціальних комунікацій. На основі системного підходу та функціонального аналізу професійної діяльності нами обґрунтовано такі компоненти комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування: ціннісно-орієнтований (аксіологічний), мотиваційний, діяльнісний, розвивальний.

Реалізація процесу публічних комунікацій в умовах зазначених вище культурологічних критеріїв реалізується на практиці за допомогою відповідних мотиваційних механізмів, що створюють умови для своєчасного та ефективного досягнення цілей соціального спілкування. Мотиваційні механізми формування комунікативної культури являють собою спеціальні засоби, що забезпечують здійснення регулюючого впливу публічних комунікацій на соціально-економічні процеси з метою забезпечення поставлених державницьких завдань [20]. Для забезпечення цієї взаємодії потрібна низка механізмів, що повинна забезпечити співпрацю, наприклад, районних державних адміністрацій та сільських (селищних) рад, обласних державних адміністрацій та міських рад обласних центрів, центральних органів влади та обласних рад тощо. Ці механізми мають бути досить гнучкими, враховувати можливість виникнення великого спектру проблемних ситуацій та суперечності між різними органами державної влади та місцевого самоврядування.

При побудові мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування необхідно враховувати сучасні тенденції децентралізації системи управління та можливі зміни у законодавстві, що регламентує діяльність органів влади та органів управління суб'єктів господарської діяльності. Зважаючи на наявність кількох рівнозначних історичних підходів до трактування поняття механізму, всі існуючі механізми (в тому числі і механізми публічного адміністрування) з метою їх формування, дослідження та удосконалення доцільно підрозділити на три досить відмінні один від одного типи: 1) механізми-знаряддя (призначені для досягнення конкретної мети або здійснення цілеспрямованого впливу на об'єкт публічного управління шляхом застосування одного або кількох узгоджених та відповідних до справи засобів; механізми-системи

(надають можливість представлення будь-яких систем у якості механізмів, що відображають сукупність взаємодій між усіма підсистемами та елементами; механізми-процеси (являють визначену послідовність здійснення певних дій щодо перетворення об'єктів публічних комунікацій та відображають зміни у стані цих об'єктів під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів). Таким чином, за особливостями побудови мотиваційні механізми формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування можна поділити на такі типи [20]: 1) цільові (спрямовані на досягнення певної мети); 2) системні (формують окремі підсистеми з налагодженням функціональних зав'язків); 3) процесні (формують комунікативні канали на рівні державного та регіонального управління), рис. 1.

Рис. 1. Система мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування [20]

Цільові мотиваційні механізми формування комунікативної культури використовуються як органами державної влади, так і органами місцевого

самоврядування як знаряддя для здійснення цілеспрямованих перетворень у функціонуванні або ціннісно-орієнтованого розвитку об'єктів публічного адміністрування. Мотиваційні механізми цього типу (адміністративні, правові, психологічні, економічні та ін.) трактуються як сукупність способів, методів, важелів, через які суб'єкт публічного адміністрування впливає на психологічну структуру особистості для створення мотиваційної поведінки та досягнення певного рівня сформованості комунікативної культури в обраному стратегічному напрямку.

Системні мотиваційні механізми формування комунікативної культури формують певну комунікативну структуру лінійних, функціональних та лінійно-функціональних взаємовідносин в системі публічного адміністрування, яка відповідає певним соціально-етичним нормам та вимогам суспільства відносно органів державної влади (законодавча, виконавча, судова). Структура цих взаємовідносин створює різноманітні моделі комунікаційної культури в залежності від соціального запиту та цінностей громадянського суспільства за аксіологічними критеріями спілкування. Також ці аспекти визначають певний рівень централізації публічного управління стосовно ціннісно орієнтованого змісту соціального середовища і динаміки соціальних комунікацій. Такі структурні перетворення у культурологічному середовищі сприяють напрацюванню шляхів удосконалення системи публічного адміністрування в Україні у напрямку підвищення її ефективності, гнучкості та посилення демократизації.

Процесні мотиваційні механізми формування комунікативної культури являють собою моделі послідовності дій суб'єктів публічного адміністрування, реалізація яких забезпечує досягнення сформованості компонентів комунікативної культури на рівні державного та регіонального управління. Складовими процесних мотиваційних механізмів зазвичай є: суб'єкт і об'єкт управління; цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія та технічні засоби. Оскільки процеси публічного адміністрування, що здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування на різних рівнях управління мають свої особливості та є досить складними, для них мають бути розроблені часткові (специфічні) механізми формування комунікативної культури. Прикладами таких механізмів можуть слугувати ціннісно орієнтовані операції з врегулювання соціально-трудова відносин Міністерством праці та соціальної політики України, механізм управління охороною здоров'я відповідним головним управлінням обласної державної адміністрації, механізм управління комунальною власністю міста тощо.

Модернізація мотиваційних механізмів формування та розвитку комунікативної культури визначається технологічним підходом [21]. Технології публічного адміністрування являють собою операційну послідовність певних дій та процесів, що мають бути у належний спосіб та із застосуванням конкретних засобів та прийомів здійснені суб'єктом публічного адміністру-

вання для досягнення певної мети. Чітко прописані мотиваційні механізми у технологічному забезпеченні державного та регіонального управління регламентують напрямок розвитку комунікативної культури, та послідовність дій фахівців публічної сфери, виключають використання неефективних прийомів, надають державним службовцям когнітивних та практичних навичок у здійсненні професійних операцій для отримання бажаного результату.

Для фахівця публічного управління та адміністрування важливого значення набуває така складова комунікативної культури, як етика ділового спілкування та культура мислення, яка є однією з форм відображення соціальної дійсності, цілеспрямованості та узагальненим пізнанням людьми існуючих зв'язків в управлінських відносинах, творчим продукуванням нових ідей, формуванням явищ та процесів, що мають соціальний зміст та практичне значення у сфері державного управління. Своє переконання науковці пояснюють тим, що розвиток комунікативної культури стане основною ознакою конкурентоспроможності системи державного управління. Останні дослідження японських службовців в галузі означеної проблеми доводять, що мотиваційні механізми формування комунікативної культури фахівців публічного управління визначаються такими пріоритетними напрямками [22]: розвиток потенціалу людей – 86,6 %; розвиток групової діяльності – 47,1 %; розвиток професіоналізму старших працівників – 42,4 %; розширення різноманітності професій – 38,3%; збільшення фондів мотивації – 29,6 %; поліпшення умов праці – 29,4 %.

Виходячи з попередніх результатів наукового дослідження, очевидно, що необхідно формувати відповідну мотиваційну систему державного та регіонального управління, яка б спонукала до формування та розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління. Для того, щоб система мотиваційних механізмів була ефективною, вважаємо за необхідне виконання таких основних вимог: обґрунтування моделі адекватного мотиваційного механізму та проведення періодичної оцінки розвитку комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Комунікативну культуру можемо визначити як єдність характерних для нинішнього етапу розвитку публічного управління комунікативних знань, ціннісних якостей, інформаційних технологій та мотиваційних механізмів регуляції соціальних відносин в умовах демократичного розвитку державного управління. Структура комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування визначається мотиваційним, діяльнісним та розвивальним компонентами. Для реалізації ефективної системи формування комунікативної культури потрібно забезпечити високий рівень децентралізації управлінського впливу, створити таку структуру дидактичного процесу, за якої фахівці матимуть можливість доповнювати мотиваційну підсистему елементами самопланування, самоорганізації та

самоконтролю відповідно завдань культурологічної підготовки фахівців публічного управління та адміністрування.

Сформована комунікативна культура фахівців публічного управління та адміністрування зумовлена специфікою їх професійної діяльності, відповідними цінностями та традиціями управлінської сфери і залишається невід'ємною складовою загальної культури особистості. Тому мотиваційні засади формування їх комунікативної культури повинні ґрунтуватися на системі загальнолюдських цінностей та культурологічному досвіді громадянського суспільства, враховувати мотиваційні чинники та тенденції розвитку державного управління у межах соціальних комунікацій.

Від рівня сформованості комунікативної культури фахівців публічного адміністрування залежить ефективність усієї системи державного та регіонального управління. Саме тому мотиваційні механізми її формування та розвитку (цільові, системні, процесні) повинні системно відображати ціннісну спрямованість модернізації державного управління: 1) формування знань щодо аксіологічних засад розвитку управлінських проєктів, програм тощо; розвиток управлінських відносин гуманістичній основі; 2) мотивація демократичних перетворень у сфері державного управління, утвердження поваги в суспільстві до громадських інститутів, демократії, моралі, правової етики; 3) вироблення і впровадження комунікативних технологій, які оптимізують процес державного та регіонального управління і об'єднують в єдине ціле мотиваційні механізми, інформаційні технології та комунікативну культуру публічної сфери.

В контексті перспективи досліджень даного напрямку вважаємо за доцільне розглянути питання побудови мотиваційних механізмів регуляції комунікативної культури фахівців публічного управління та адміністрування у розрізі математичного моделювання цільових, системних та процесних компонентів, що інтегрують соціально-економічні умови ефективної культурологічної комунікаційної діяльності.

Література:

1. Soroka O., Kalaur S., Vaniuha L. Educational paradigm of training managers in the sphere of culture: nowadays challenges. *Social Work and Education*, 2021, Vol. 8(4), pp. 515–527.
2. Іванова Я. С. Модель управлінської культури державного службовця в системі публічного адміністрування. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку України в галузі управління та адміністрування: ініціативи молоді* : V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених, 20 жовтня 2023 р. Харків: ДБТУ, 2023. С. 174-176.
3. Нагаєв В. М. Дидактичні засади формування управлінської культури менеджерів аграрної сфери. *Новий колегіум*. 2017. № 3. С. 72-77.
4. Нижник Н. Управлінська культура: теоретичне поняття чи управлінська поведінка. *Політичний менеджмент*. № 5, 2015. С.103-113.
5. Марченко В. Розвиток комунікативної компетентності публічних управлінців. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти і «Публічне управління та адміністрування»*. № 1, 2021. С. 24–27.

6. Brovko K. A., Ternopil'ska V.I. Corporate culture of personality: psychological aspects. *Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles*. С.Е.І.М., Valencia, Venezuela, 2017, pp. 176–178.
7. Федотова К.І. Мотиваційні механізми регуляції управлінської культури в публічному адмініструванні. *Управління розвитком соціально-економічних систем: Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 квітня 2023 року*. Харків: ДБТУ, 2023. С. 407-409.
8. Карпінський, Б., Гасюк, Р., & Базар, С. (2019). Мотивація як сучасний концепт управлінської доктрини формування державотворчого патріотизму нації в системі публічних органів. *Молодий вчений: науковий журнал*. № 11 (75), 804-808. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-11-75-169.
9. Артеменко Л.В. Мотиваційний механізм у державному управлінні: поняття та структура. *Збірник наукових праць НАДУ*. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2004. № 1. С. 98–109.
10. Поліщук Н. Актуальні питання щодо діагностики факторів мотивації державних службовців. Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць. Одеса : ОРІДУ НАДУ. 2006. Вип. 3 (27). С. 248–253.
11. Галацин К. Комунікативна культура майбутнього фахівця: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.
12. Яшник С. В. Теоретичні основи формування управлінської культури майбутніх фахівців аграрної галузі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 100. С. 451–454.
13. Глушман Т. М. Компоненти професійної культури майбутнього менеджера організацій. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2016. № 5 (1). С. 8–13.
14. Гончар Л. В. Компоненти культури професійної діяльності майбутніх менеджерів. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22. Т. 1. С. 109-112.
15. Яресько К.В. Культура управління навчальною діяльністю студентів: монографія. Харків: ХНУРЕ, 2004. 235 с.
16. Kalaur S., Soroka O. Theoretical and methodological principles of the formation of professional culture and professional image among educators by means of the acmeological approach in war conditions. *Social Work and Education*. 2023, No 10(1), pp. 99–110.
17. Pet'ko L. The development of student youth aesthetic culture on professional direction. *Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles*. С.Е.І.М., Valencia, Venezuela, 2017. P. 188–192.
18. Klochko O., Nagayev V., Kovaleko O., Fedorets V. (2020). Forming of professionally creative competence of prospective agrarian managers by facilities of digital technologies. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*. [Online]. Volume IV, May 22th-23th, 460-474. Web. 11 Jun. 2020. DOI: 10.17770/sie2020vol4.4847
19. Тянько А. Теоретичні основи формування управлінської культури майбутніх менеджерів освіти. *Вища школа*. 2019. № 15. С. 130-136.
20. Артеменко Н. Ф. Мотивація як чинник підвищення професійної компетентності та кар'єрного зростання державних службовців. *Теоретичні і прикладні питання державотворення*. № 2, 2008. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2008-2/08anfzds.htm/odyframe.htm>.
21. Золотницька Ю. В., Опалов О. А., Піонтківський П. В. Розвиток теорій мотивації до державної служби: історичний концепт. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 6, 2021. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.6.35.
22. Щегорцова В. М. Проблеми формування та удосконалення системи мотивації праці державних службовців. *Державне будівництво*. № 1, 2007. С. 24–35.

References:

1. Soroka, O., Kalaur, S., & Vaniuha, L. (2021). Educational paradigm of training managers in the sphere of culture: nowadays challenges. *Social Work and Education*, Vol. 8(4), pp. 515–527 [in English].
2. Ivanova, Ya. S. (2023). Model upravlinskoï kultury derzhavnoho sluzhbovtsia v systemi publicnoho administruvannia [A model of the managerial culture of a civil servant in the public administration system]. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku Ukrainy v haluzi upravlinnia ta administruvannia: initsiatyvy molodi: materialy V Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh* (pp. 174-176). Kharkiv: DBTU [in Ukrainian].
3. Nahaiev, V. M. (2017). Dydaktychni zasady formuvannia upravlinskoï kultury menedzheriv ahrarnoi sfery [Didactic principles of the formation of managerial culture of managers of the agrarian sphere]. *Novyi kolehium*, 3, 72–77 [in Ukrainian].
4. Nyzhnyk, N. (2015). Upravlinska kultura: teoretychne poniattia chy upravlinska povedinka [Managerial culture: a theoretical concept or managerial behavior]. *Politychnyi menedzhment*, 5, 103-113 [in Ukrainian].
5. Marchenko, V. (2021). Rozvytok komunikatyvnoi kompetentnosti publicnykh upravlintsiv [Development of communicative competence of public managers]. *Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity «Publichne upravlinnia ta administruvannia»*, 1, 24–27 [in Ukrainian].
6. Brovko, K. A., & Ternopil'ska, V.I. (2017). Corporate culture of personality: psychological aspects. *Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles*. C.E.I.M., Valencia, Venezuela, pp. 176–178 [in English].
7. Fedotova, K. I. (2023). Motyvatsiini mekhanizmy rehuliasii upravlinskoï kultury v publicnomu administruvanni [Motivational mechanisms of management culture regulation in public administration.]. *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system: Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 407-409). Kharkiv: DBTU [in Ukrainian].
8. Karpinskyi, B., Hasiuk, R., & Bazar, S. (2019). Motyvatsiia yak suchasnyi kontsept upravlinskoï doktryny formuvannia derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii v systemi publicnykh orhaniv [Motivation as a modern concept of the management doctrine of the formation of state-building patriotism of the nation in the system of public bodies]. *Molodyi vchenyi: naukovyi zhurnal*, 11(75), 804-808. DOI: 10.32839/2304-5809/2019-11-75-169 [in Ukrainian].
9. Artemenko, L.V. (2004). Motyvatsiinyi mekhanizm u derzhavnomu upravlinni: poniattia ta struktura [Motivational mechanism in public administration: concept and structure]. *Zbirnyk naukovykh prats NADU*. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU, 1, 98–109 [in Ukrainian].
10. Polishchuk, N. (2006). Aktualni pytannia shchodo diahnostyky faktoriv motyvatsii derzhavnykh sluzhbovtziv [Actual questions regarding the diagnosis of motivation factors of civil servants]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats*. Odesa: ORIDU NADU, 3 (27), 248–253 [in Ukrainian].
11. Halatsyn, K. (2019). *Komunikatyvna kultura maibutnoho fakhivtsia [Communicative culture of the future specialist]: monohrafiia*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
12. Yashnyk, S. V. (2012). Teoretychni osnovy formuvannia upravlinskoï kultury maibutnykh fakhivtsiv ahrarnoi haluzi [Theoretical foundations of the formation of management culture of future specialists in the agricultural industry]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka*. Seria: Pedahohichni nauky, 100, 451–454 [in Ukrainian].
13. Hlushman, T. M. (2016). Komponenty profesiinoï kultury maibutnoho menedzhera orhanizatsii [Components of the professional culture of the future manager of organizations]. *ScienceRise: Pedagogical Education*, 5(1), 8–13 [in Ukrainian].
14. Honchar, L. V. (2020). Komponenty kultury profesiinoï diialnosti maibutnykh menedzheriv [Components of the culture of professional activity of future managers]. *Innovatsiina pedahohika*, 22(1), 109–112 [in Ukrainian].

15. Yaresko, K. V. (2004). *Kultura upravlinnia navchalnoiu diialnistiu studentiv* [Culture of management of students' educational activities]: monograph. Kharkiv: KhNURE [in Ukrainian].
16. Kalaur, S., & Soroka, O. (2023). Theoretical and methodological principles of the formation of professional culture and professional image among educators by means of the acmeological approach in war conditions. *Social Work and Education*, No 10(1), pp. 99–110 [in English].
17. Pet'ko, L. (2017). The development of student youth aesthetic culture on professional direction. *Topical issues of contemporary science: Collection of scientific articles*. C.E.I.M., Valencia, Venezuela. P. 188–192 [in English].
18. Klochko, O., Nagayev, V., Kovaleko, O., & Fedorets, V. (2020). Forming of professionally creative competence of prospective agrarian managers by facilities of digital technologies. *Society. Integration. Education: Proceedings of the International Scientific Conference*. [Online], Volume IV, May 22th23th, 460-474. Web. 11 Jun. 2020. DOI: 10.17770/sie2020vol4.4847 [in English].
19. Tanko, A. (2019). Teoretychni osnovy formuvannia upravlinskoi kultury maibutnikh menedzheriv osvity [Theoretical foundations of the formation of management culture of future managers of education]. *Vyshcha shkola*, 15, 130–136 [in Ukrainian].
20. Artemenko, N. F. (2008). Motyvatsiia yak chynnyk pidvyshchennia profesiinoi kompetentnosti ta kariernoho zrostantia derzhavnykh sluzhbovtziv [Motivation as a factor in increasing the professional competence and career growth of civil servants]. *Teoretychni i prykladni pytannia derzhavotvorennia*, 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-2/08anfzds.htm/odyframe.htm> [in Ukrainian].
21. Zolotnytska, Yu. V., Opalov, O. A., & Piontkivskyi, P. V. (2021). Rozvytok teorii motyvatsii do derzhavnoi sluzhby: istorychnyi kontsept [The development of theories of motivation for public service: a historical concept]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, № 6. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.6.35 [in Ukrainian].
22. Shchegortsova, V. M. (2007). Problemy formuvannia ta udoskonalennia systemy motyvatsii pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv [Problems of formation and improvement of the work motivation system of civil servants]. *Derzhavne budivnytstvo*, № 1, 24–35 [in Ukrainian].

УДК 37.013.43:78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-132-144](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-132-144)

Нестеров Олег Вікторович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (068)-832-97-23, <https://orcid.org/0000-0003-3388-8133>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Анотація. В статті визначено, що в Україні нормативно-правове регулювання управління військовою логістикою визначає ключові аспекти організації та забезпечення військових сил необхідними ресурсами та послугами для виконання їх завдань. Законодавство в цій сфері є стратегічною основою для ефективного функціонування та розвитку військового компонента національної безпеки. Національне законодавство визначає основні принципи та завдання управління військовою логістикою, зокрема визначає процедури забезпечення ЗСУ необхідними матеріальними, технічними та медичними ресурсами. В законодавстві також враховані питання стандартів, норм та вимог до систем управління військовою логістикою, сприяючи оптимізації процесів та підвищенню їхньої ефективності. Доведено, що основу нормативно-правового регламентування управління логістичним забезпеченням обороноздатності держави, яку складають такі документи, як АJP-4 (В) «Доктрина НАТО з логістики» та МС 0319/3 «Принципи та політика НАТО щодо логістики». Проаналізовано зміст Доктрини об'єднаної логістики», яка була затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 24 вересня 2020 року, яка орієнтована на створення ефективної та координованої системи логістики, що відповідає вимогам сучасного бойового середовища. Встановлено, що Доктрина Сил логістики визначає шляхи до збалансованої та інтегрованої системи логістики, яка є важливою основою для сучасної безпеки та готовності Збройних Сил України до ефективного виконання їх завдань. До джерел нормативно-правового регулювання управління логістикою у ЗСУ віднесено положення таких законодавчих актів, як Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV та Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».

Ключові слова: нормативно-правове регулювання логістичного забезпечення; обороноздатність держави; НАТО; інтегрована система логістики; управління логістикою.

Nesterov Oleh Viktorovych graduate student, Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University, St. Ostrozhkoho, 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (068)-832-97-23, <https://orcid.org/0000-0003-3388-8133>

NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF THE STATE MANAGEMENT OF LOGISTICS ENSURING THE DEFENSE CAPACITY OF THE STATE

Abstract. The article determines that in Ukraine, the regulatory and legal regulation of military logistics management determines the key aspects of the organization and provision of the military forces with the necessary resources and services to fulfill their tasks. Legislation in this area is a strategic basis for the effective functioning and development of the military component of national security. National legislation defines the main principles and tasks of military logistics management, in particular, defines the procedures for providing the Armed Forces with the necessary material, technical and medical resources. The legislation also takes into account issues of standards, norms and requirements for military logistics management systems, contributing to the optimization of processes and increasing their efficiency. It has been proven that the basis of the regulatory and legal regulation of the management of logistics support of the defense capability of the state, which is made up of such documents as AJP-4 (B) "NATO Doctrine on Logistics" and MC 0319/3 "Principles and Policy of NATO on Logistics". The content of the Doctrine of United Logistics" was analyzed, which was approved by the order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated September 24, 2020, which is aimed at creating an effective and coordinated logistics system that meets the requirements of a modern combat environment. It was established that the Doctrine of the Logistics Forces defines the ways to a balanced and integrated logistics system, which is an important basis for the modern security and readiness of the Armed Forces of Ukraine for the effective performance of their tasks. The sources of legal regulation of logistics management in the Armed Forces include the provisions of such legislative acts as the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Property in the Armed Forces of Ukraine" dated September 21, 1999 No. 1075-XIV and Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine."

Keywords: regulatory and legal regulation of logistic support; defense capability of the state; NATO; integrated logistics system; logistics management.

Постановка проблеми. Організація матеріального забезпечення обороноздатності держави під час практичної реалізації своїх завдань з відбиття агресії РФ виявила недоліки у функціонуванні існуючої системи тилового, технічного і медичного забезпечення. Особливо проблеми стали очевидними під час мобілізаційного та оперативного розгортання 2022 року, а

також в ході застосування угруповань військ (сил) пізніших операцій. Існуюча система виявилась недостатньою для швидкого реагування на змінні ситуації на полі бою та ефективного розгортання сил у критичних сценаріях. Недостатня кількість та якість техніки логістичних сил, неадекватна система медичної підтримки, а також проблеми у забезпеченні військових – це лише кілька аспектів, які вимагають негайного вдосконалення.

Функціонування системи матеріального забезпечення в мирний та воєнний час потребує кардинальних змін. Зокрема, необхідно вдосконалити механізми мобілізації транспорту та управлінського оперативного реагування на виклики, сформувані адекватний запас та якість техніки та забезпечення, а також вдосконалити систему логістичного управління. У важливості цих критичних питань полягає здатність ЗСУ ефективно виконувати свої завдання як у час миру, так і в умовах особливого напруження. Отже, кардинальні зміни в організації матеріального забезпечення є необхідними для підвищення обороноздатності та ефективності ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання логістичного забезпечення обороноздатності держави були предметом досліджень багатьох науковців, серед яких Д. Бахрах, С. Белай, С. Задерієнко, Я. Бедрій, О. Горбенко, Є. Крикавський. Однак питання нормативно-правового регулювання реалізації державного управління логістичним забезпеченням обороноздатності держави в працях зазначених авторів досліджені мало, що зумовлює необхідність проведення розвідок у цьому напрямі.

Мета статті. Метою наукового дослідження є систематизація нормативно-правового регулювання реалізації державного управління логістичним забезпеченням обороноздатності держави в контексті його відповідності стандартам НАТО.

Виклад основного матеріалу. При плануванні та проведенні військових операцій на ТВД логістичне забезпечення операцій вимагає створення мережі маршрутів і вузлів, здатних доставляти сили для підтримки операцій. Слід враховувати, що час на їхнє проведення може бути обмеженим, а безпосередні учасники операцій можуть та будуть перебувати під активним впливом противника – простіше кажучи, під вогнем та ракетно-бомбовими ударами. Необхідно, щоб чисельність та оснащеність сил на театрі бойових дій не перевищувала ту, якої вимагає ситуація. Надзвичайно важлива і послідовність дій. Адже основне правило логістики: правильні сили з потрібним обладнанням, у потрібний час, і в потрібному місці.

Також, у довоєнний час була розроблена сучасна модель логістичного забезпечення за принципом централізованого постачання матеріальних ресурсів, яка передбачає створення об'єднаних центрів забезпечення МТЗ за територіальним принципом. Оперативна сумісність досягається шляхом впровадження у ЗСУ та інших складових сектору безпеки і оборони підходів, практик, принципів та стандартів, які використовують держави-члени НАТО.

255 стандартів та керівних документів НАТО запроваджено шляхом розроблення 277 національних нормативних документів станом на кінець 2021 року

Важливим елементом ефективного управління логістикою виступає достатня нормативно-правова база. Наголосимо, що у цьому напрямку у останні довоєнні роки було зроблено важливі кроки.

В Україні нормативно-правове регулювання управління військовою логістикою визначає ключові аспекти організації та забезпечення військових сил необхідними ресурсами та послугами для виконання їх завдань. Законодавство в цій сфері є стратегічною основою для ефективного функціонування та розвитку військового компонента національної безпеки. Національне законодавство визначає основні принципи та завдання управління військовою логістикою, зокрема визначає процедури забезпечення ЗСУ необхідними матеріальними, технічними та медичними ресурсами. В законодавстві також враховані питання стандартів, норм та вимог до систем управління військовою логістикою, сприяючи оптимізації процесів та підвищенню їхньої ефективності.

Українське законодавство враховує міжнародні стандарти та практики у галузі військової логістики, щоб забезпечити сумісність та взаємодію з партнерами на міжнародному рівні. Це сприяє покращенню координації та співпраці з іншими країнами у сфері військового забезпечення та логістики. Досягнення визначених стандартів управління військовою логістикою включає в себе впровадження заходів з підготовки персоналу, створення та вдосконалення інфраструктури, а також забезпечення військ необхідними ресурсами під час військових конфліктів та інших надзвичайних ситуацій. Загалом, нормативно-правове регулювання управління військовою логістикою в Україні є стратегічною основою для забезпечення готовності та ефективності ЗСУ, а також сприяє взаємодії на міжнародному рівні у сфері військового забезпечення.

У цьому контексті в першу чергу заслуговує на увагу такий важливий нормативно-правовий документ як «Стратегія воєнної безпеки України» затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 [1]. Де серед військових пріоритетів України визначено «розвиток за стандартами НАТО системи логістичного забезпечення Збройних Сил України та інших складових сил оборони під час виконання завдань всеохоплюючої оборони України, автоматизація логістичних процесів, їх об'єднання з відповідними процесами національної економіки для підтримки операцій Об'єднаних сил та участі у здійсненні заходів у сфері протимінної діяльності» [1]. Законодавча модель управління логістичним забезпеченням включає орієнтування на відповідні стандарти країн-членів НАТО та має враховувати реалії практичного застосування сил логістики під час війни.

У положеннях Закону України «Про оборону України» зазначено, що «...військовий стандарт – це стандарт, прийнятий органом військової стандар-

тизації, що встановлює для загального і неодноразового використання правила та настанови щодо діяльності у сфері оборони і спрямований на досягнення оптимального ступеня упорядкування у зазначеній сфері. Для цілей цього Закону до військових стандартів також належать стандарти НАТО та стандарти у сфері оборони держави - члена НАТО...» [2].

Таким чином, в основу нормативно-правового регламентування управління логістикою у ЗСУ було покладено такі документи, як AJP-4 (В) «Доктрина НАТО з логістики» (Allied Joint Doctrine for Logistics, Edition В Version 1) [3] та MC 0319/3 «Принципи та політика НАТО щодо логістики» (NATO Principles and Policies for Logistics) [4]. Принципи та політика логістики в НАТО керуються кількома ключовими концепціями. По-перше, мова йде про принцип інтегрованості. Це ключовий принцип який полягає у тому, що країни-члени прагнуть полегшити співпрацю та координацію між союзниками, стандартизуючи процедури та обладнання. По-друге, це стратегічна мобільність визнається як важливий аспект, передбачаючи швидке розгортання сил до кризових областей. Стійкість логістики включає забезпечення наявності ресурсів протягом тривалого періоду, таких як паливо, боєприпаси та медичні засоби. Багатонаціональна логістична підтримка є концепцією, яку НАТО підтримує, стимулюючи країни ділитися ресурсами та експертизою.

Ініціатива «Розумна оборона» закликає країни-члени об'єднувати ресурси для ефективнішого вирішення спільних викликів у сфері безпеки. Логістика НАТО також включає ретельне планування та координацію для забезпечення належних ресурсів у відповідний час і місце. Важливими засадами також виступають адаптивність та гнучкість управління логістикою, які є необхідними для сил НАТО, оскільки вони дозволяють ефективно реагувати на зміну обставин конфлікту [4].

Важливим нормативним стандартом також є CALS - Continuous Acquisition and Lifecycle Support. Цільова програма CALS активно розвивалася у США з другої половини 1980-х років. Результатом діяльності Міністерства оборони США стала концепція спільно використовуваної інформації. Її завданням є створення середовища, в якому елементи військової інфраструктури можуть вільно обмінюватися даними про військову техніку з промисловістю, забезпечуючи постачальників необхідною інформацією у вигляді єдиної бази даних. Реалізація цієї концепції здійснюється з метою підвищення ефективності діяльності всіх суб'єктів, задіяних у процесі створення, виробництва, постачання та експлуатації продукції.

Інтегрована логістична підтримка дозволяє об'єднати в єдину систему дій усіх державних та комерційних організацій, які беруть участь у замовленні, розробці, виробництві, обслуговуванні, ремонті та утилізації предметів постачання збройних сил на всіх етапах життєвого циклу.

Зазначений досвід створення систем інтегрованої логістичної підтримки описаний у стандартах Mil-Std 1388 (США) та DefStan 00-600 «Integrated

Logistic Support. Requirements for MOD Project» («Інтегрована логістична підтримка. Вимоги до проектів Міністерства оборони») (Великобританія). На підставі даних стандартів розроблено рекомендації для створення систем ІЛП ТІ [5].

Стандарт DefStan 00-600 є складовою частиною CALS – технології, що застосовується в країнах НАТО. Система військових закупівель та технічного забезпечення військ США спирається на систему інформаційної підтримки, до якої входять взаємопов'язані автоматизовані системи:

1. Федеральна система інформації з логістики (FLIS) [6] призначена для: передзакупівельної перевірки на відсутність дублюючих виробів, інформування закупівельних органів про можливі місця та умови закупівлі, інформування польового персоналу про основні властивості виробів, правил зберігання, транспортування та обслуговування.

2. Система автоматизованих баз даних щодо аналізу логістичної підтримки, у межах якої проводиться планування закупівель військової техніки та технічного забезпечення військ з урахуванням методів логістики.

3. Об'єднана база даних із озброєння (IWSDDB) [7], організаційно побудована як сукупність баз даних усіх постачальників озброєння.

Дана система підтримки дозволяє здійснювати замовлення необхідних запасних частин не тільки у підприємства виробника виробу, але також і у сторонніх фірм, які виробляють дані вироби або вироби-аналоги.

Зазначені стандарти дозволяють практично запровадити Концепцію підтримки з боку країни, що приймає (Host Nation Support), що є необхідною передумовою для проведення потенційних операцій (місій) НАТО на території України. Очікується, що основні елементи натовської інформаційної системи LOGFAS функціонуватимуть з жовтня 2022 року. Система дозволяє збирати, обробляти, аналізувати та розповсюджувати інформацію для підтримки логістичних операцій.

На основі зазначених стандартів, у першу чергу AJP-4 (B) «Доктрина НАТО з логістики» (Allied Joint Doctrine for Logistics, Edition B Version 1) [3] та MC 0319/3 «Принципи та політика НАТО щодо логістики» (NATO Principles and Policies for Logistics) [4] було розроблено ряд підзаконних нормативно-правових актів, серед яких:

- «Про затвердження Порядку логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності» затверджений Постановою КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1208 [8];

- «Основні положення логістичного забезпечення Збройних Сил України», затверджені наказом Міністерства оборони України від 11.10.2016 № 522;

- «Доктрина Об'єднана логістика ВКП 4-00(01).01», затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 19.09.2020 р. [9];

- «Доктрина забезпечення матеріально-технічними засобами, роботами та послугами», затверджена Наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 21.01.2021 року № 225.;
- «Доктрина Сил логістики»: затверджена Головнокомандувачем ЗС України 08.02.2021 р [10].
- «Тимчасова доктрина застосування сил оборони держави» затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 31.03.2020 № 124/дск;
- «Тимчасова Доктрина об'єднане планування», затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 30.03.2020 № 3;
- «Доктрина з організації переміщень та перевезень (транспортувань) У Силах Збройних України ВКП 4-00(03).01.», затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 20.08.2020 р. [11];
- «Тимчасова настанова з логістичного забезпечення Збройних Сил України, частина II. ВКДП 4-32(03).01.» затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 12.03.2020 № 101/дск.;
- «Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Сил» Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08 2000 р. №1225 та «Про внесення змін до Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах» Постанова КМУ від 15 квітня 2022 р. № 450 [12].

Підкреслимо, що у «Порядку логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності» затвердженому Постановою КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1208 [8] міститься нормативне визначення категорії «логістичне забезпечення», як комплексу заходів із: планування логістичного забезпечення; визначення потреб в озброєнні, бойовій (військовій та спеціальній) техніці, спеціальних і транспортних засобах (далі - озброєння, військова та спеціальна техніка), матеріально-технічних засобах та послугах; проектування, розроблення (модернізація та модифікація) озброєння, військової та спеціальної техніки та матеріально-технічних засобів, їх закупівлі, постачання, зберігання, ремонту, технічного обслуговування, контролю експлуатації (використання); реалізації, списання та утилізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки і матеріально-технічних засобів; планування та здійснення військових перевезень усіма видами транспорту; закупівлі робіт і послуг лазне-прального та торговельно-побутового обслуговування; організації харчування; розквартирування військ (сил, органів); закупівлі або будівництва, технічного обслуговування, експлуатації об'єктів військової інфраструктури.

Водночас, у «Основних положеннях логістичного забезпечення Збройних Сил України», затверджених Наказом Міністерства оборони України від 11.10.2016 № 522 [13] наголошено, що ними «концептуально вводиться нове поняття логістика (відповідно до STANAG 2406 – “Доктрина з

матеріально-технічного забезпечення Сухопутних військ НАТО”), як науки з планування й здійснення переміщення та забезпечення військ (сил), яка застосовується до аспектів військових операцій, пов’язаних із наступними видами діяльності: проектування, розробка (модернізація та модифікація), закупівля, зберігання, транспортування, розподіл, технічне обслуговування та ремонт, евакуація та утилізація матеріально-технічних засобів; транспортування особового складу; закупівля або будівництво, технічне обслуговування, експлуатація та реалізація військових об’єктів; закупівля або надання послуг з харчування, лазне-прального обслуговування, тощо; медичне забезпечення.

Підкреслимо, що STANAG 2406 - це стандартний акт НАТО (STANAG), який регулює формат обміну повідомленнями між різними системами інформаційного управління та контролю (C2). Він забезпечує стандартизований спосіб спілкування та обміну інформацією між військовими системами, сприяючи взаємодії між країнами-членами НАТО. Основні аспекти STANAG 2406 втілено у їх меті та вимогам до формату повідомлень, інтероперабельності та обміну інформацією.

STANAG 2406 має на меті стандартизувати синтаксис та семантику повідомлень, що обмінюються між системами інформаційного управління та контролю. Спільний стандарт сприяє координації та співпраці військ НАТО під час спільних та об’єднаних військових операцій. Стандарт визначає формат повідомлень, включаючи структуру, зміст та кодування інформації. Це забезпечує стійкий і правильний інтерпретацію повідомлень різними системами. Одна з основних цілей STANAG 2406 - покращення інтероперабельності між країнами-членами НАТО. Інтероперабельність є ключовою для ефективного спілкування та координації, особливо в багатонаціональних військових операціях.

Стандарт охоплює різні види обміну інформацією, що стосуються управління та контролю, такі як накази, звіти та оновлення стану. Він охоплює різноманітні оперативні сценарії та полегшує потік інформації між різними елементами військової командної структури. Водночас, STANAG 2406 визначає набір елементів даних та структур даних, які використовуються у повідомленнях. Це допомагає забезпечити, що інформація передається стандартним чином, зменшуючи ризик неправильної інтерпретації.

Країни-члени НАТО сприяють впровадженню та виконанню STANAG 2406 для забезпечення послідовності та сумісності в їхніх системах управління та контролю. Відповідність стандартам НАТО сприяє спільним та об’єднаним операціям.

Важливо відзначити, що стандарти, такі як STANAG 2406, можуть бути предметом оновлень та переглядів. Тому для отримання найактуальнішої та детальної інформації рекомендується звертатися до останньої версії STANAG 2406 та відповідної документації НАТО через офіційні канали НАТО.

Наступним важливим підзаконним актом виступає «Доктрина об’єднаної логістики», яка була затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил

України від 24 вересня 2020 року, позначає важливий крок у розвитку та модернізації військового управління та забезпечення в Україні [9]. Цей стратегічний документ орієнтований на створення ефективної та координованої системи логістики, що відповідає вимогам сучасного бойового середовища.

Зміст «Доктрини об'єднаної логістики» визначає ключові пріоритети та стратегічні напрями в цій області. Документ враховує не лише внутрішні аспекти військової логістики, але й здатність до співпраці та взаємодії з міжнародними партнерами у цьому ключовому напрямку.

Одним із важливих аспектів Доктрини є створення інтегрованої системи управління логістикою, яка забезпечує взаємодію між всіма рівнями командування та різними видами Збройних Сил. Висвітлюється також питання оптимізації логістичних процесів, вдосконалення системи транспортування та забезпечення, а також підвищення рівня технічної підготовки персоналу, щоб забезпечити високий ступінь готовності в умовах сучасних загроз.

Доктрина об'єднаної логістики спрямована на створення гнучкої та адаптивної системи, яка забезпечить ефективне функціонування Збройних Сил в умовах різноманітних сценаріїв. Її впровадження є стратегічною відповіддю на виклики і загрози сучасного військового середовища, а також важливим кроком на шляху до модернізації та підвищення бойової ефективності Збройних Сил України [9].

Іншим важливим нормативно-правовим документом є «Доктрина Сил логістики»: затверджена Головнокомандувачем ЗС України 08.02.2021 р [10]. Цей документ визначає сучасні стратегії та підходи до вдосконалення системи логістики, щоб вона відповідала викликам сучасного безпекового середовища.

Доктрина зберігає в собі принциповий характер, визначаючи стратегічні цілі і завдання логістичного забезпечення Збройних Сил. Вона фокусується на підвищенні ефективності логістичних процесів, забезпечуючи відповідність високим стандартам якості та готовності.

Однією з ключових особливостей цієї Доктрини є підкреслення інтегрованості та координації логістичних компонентів на всіх рівнях командування та у всіх видах Збройних Сил. Вона визначає стратегічні кроки для покращення системи транспортування, забезпечення, а також підвищення кваліфікації логістичного персоналу.

Доктрина Сил логістики віддзеркалює сучасний погляд на важливість логістики в контексті військових операцій. Вона враховує не тільки аспекти ефективного ведення війни, але і потреби підтримки миротворчих та гуманітарних місій.

Доктрина застосування сил логістики розроблена Командуванням Сил логістики Збройних Сил України і є визначальним доктринальним документом Збройних Сил України в переліку публікацій за напрямком логістичного забезпечення. Її свого часу було погоджено з командуваннями видів,

Десантно-штурмових військ, Сил спеціальних операцій, об'єднаних сил, Сил підтримки, Військ зв'язку та кібербезпеки, Медичних Сил Збройних Сил України, Головним управлінням логістики та іншими заінтересованими структурними підрозділами Генерального штабу Збройних Сил України, Центральним науково-дослідним інститутом Збройних Сил України. Стратегічний курс нашої держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО, у першу чергу досягнення взаємосумісності Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони з відповідними структурами держав Альянсу.

Вимоги щодо відповідності критеріям членства в НАТО, спонукали до кардинальних змін, які відбуваються у Збройних Силах України та системі поглядів на роль, місце, завдання сил оборони під час виконання завдань оборони держави. Доктрина декларує погляди на місце та роль сил логістики в системі логістичного забезпечення Збройних Сил України, засади підготовки та застосування військових частин (установ), підрозділів логістичного забезпечення, забезпечення їх функціонування та розвитку. Вона розроблена на основі головного доктринального документа Збройних Сил України Тимчасової доктрини застосування сил оборони держави та ключового документа з логістичного забезпечення - доктрини «Об'єднана логістика» (ВКП 4-00(01).01).

Доктрина є визначальним документом за напрямком J-4 і підґрунтям для розроблення у Збройних Силах України серії доктринальних документів щодо функціонування та застосування військових частин (установ), підрозділів логістичного забезпечення. Вона призначена для використання органами військового управління, науково-дослідними установами, вищими військовими навчальними закладами, військовими навчальними підрозділами закладів вищої освіти. За умови певної адаптації окремих положень Доктрини вона може використовуватися службовими особами органів управління інших складових сил оборони держави.

Доктрина ґрунтується на досвіді виконання завдань логістичного забезпечення військ (сил) в ході проведення антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил на території Донецької та Луганської областей, а також заходів підготовки органів управління логістичним забезпеченням та сил логістики Збройних Сил України у 2018 - 2020 роках.

З урахуванням незавершеності процесу впровадження в усіх сферах діяльності Збройних Сил України стандартів та процедур, які прийняті у державах членах НАТО, Доктрина не є сталим документом. Подальший розвиток системи логістичного забезпечення Збройних Сил України в цілому, відносин з північноатлантичним Альянсом, у першу чергу досягнення сумісності з системами логістики збройних сил держав-членів НАТО, та його стандартів.

Узагальнюючи, Доктрина Сил логістики визначає шляхи до збалансованої та інтегрованої системи логістики, яка є важливою основою для сучасної

безпеки та готовності Збройних Сил України до ефективного виконання їх завдань [10].

До джерел нормативно-правового регулювання управління логістикою у ЗСУ необхідно віднести також положення таких законодавчих актів, як Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV [14] та Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [15].

Висновки. У підсумку наголосимо, що по-перше, нормативно-правове регулювання управління логістикою у ЗСУ повною мірою орієнтоване на сумісність з нормативними документами краї-союзників військово-політичного блоку НАТО. Водночас, теоретичні та практичні підходи напрацьовані у «мирний час» проходять випробовування на практиці російсько-української війни, яку можна справедливо віднести за інтенсивністю та розмахом задіяних сил та засобів до континентального конфлікту. Зазначене обумовлює необхідність реалістичної оцінки існуючих стандартів AJP-4 (B) «Доктрина НАТО з логістики» (Allied Joint Doctrine for Logistics, Edition B Version 1) та MC 0319/3 «Принципи та політика НАТО щодо логістики» (NATO Principles and Policies for Logistics) та врахування реалій війни у контексті їх практичного застосування.

Подальші наукові розвідки можуть проводитись в контексті удосконалення вітчизняного законодавства щодо його адаптації до стандартів НАТО а також дослідження «цивільного» законодавства, яке регулює питання надання транспортно-експедиційних послуг, що обумовлено широким залученням цивільних підрядчиків до логістичного забезпечення у період війни.

Література:

1. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8>. (дата звернення 30.12.2023 р.)
2. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. (дата звернення 30.12.2023 р.)
3. AJP-4 (B) «Доктрина НАТО з логістики» (Allied Joint Doctrine for Logistics, Edition B Version 1 URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f2d4db5d3bf7f1b1b53e80e/doctrine_nato_logistics_ajp_4.pdf. (дата звернення 30.12.2023 р.)
4. NATO Principles and Policies for Logistics URL: <https://www.nato.int/docu/logi-en/1997/lo-704.htm>. (дата звернення 30.12.2023 р.)
5. JSP 886 Volume 7 Part 1: Integrated Logistic Support Policy, JSP 886 Volume 7 Part 2: Integrated Logistic Support Management
6. Federal Logistics Information System. Procedures Manual Materiel Management Decision Rule Tables. DoD 4100.39-M Volume 13. September 2010.
7. Automated Master Planning Tools For Integrated Weapon System Management (IWSM). Technical Assessment. CDRL C005 DI-S-30591.
8. Про затвердження Порядку логістичного забезпечення сил оборони під час виконання завдань з оборони держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності: Постанова КМУ від 27 грудня 2018 р. № 1208. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208-2018-%D0%BF#Text>

9. Доктрина об'єднана логістика: наказ Головнокомандувача ЗС України від 24.09.2020 №2861. 37 с.
10. Доктрина «Сили логістики»: ВКП 4-32(41).01 : військ. кер. публ. / Командування Сил логістики ЗСУ. Київ, 2021. 27 с.
11. Доктрина з організації переміщень та перевезень (транспортувань) у Збройних Силах України: наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 20.08.2020 року № 2464.
12. Про внесення змін до Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах: Постанова КМУ від 15 квітня 2022 р. № 450. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2022-%D0%BF#Text>. дата звернення 30.12.2023 р.)
13. Основні положення логістичного забезпечення Збройних Сил України : Наказ Міністерства оборони України від 11.10.2016 № 522 URL: http://arcdrmis.rit.org.ua/WWW/arch_mod/docs/05_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%BFA3.pdf дата звернення 30.12.2023 р.)
14. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України 21 вересня 1999 року № 1075-XIV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>. (дата звернення 30.12.2023 р.)
15. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 30.12.2023 р.)

References:

1. Military Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated March 25, 2021 No. 121/2021. Verkhovna Rada of Ukraine. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8>. (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]
2. On the defense of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991 No. 1932-XII Verkhovna Rada of Ukraine. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]
3. AJP-4 (B) "NATO Doctrine for Logistics" (Allied Joint Doctrine for Logistics, Edition B Version 1 URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f2d4db5d3bf7f1b1b53e80e/doctrine_nato_logistics_ajp_4.pdf. (application date 12/30/2023) [in English]
4. NATO Principles and Policies for Logistics URL: <https://www.nato.int/docu/logi-en/1997/lo-704.htm>. (application date 12/30/2023) [in English]
5. JSP 886 Volume 7 Part 1: Integrated Logistic Support Policy, JSP 886 Volume 7 Part 2: Integrated Logistic Support Management [in English]
6. Federal Logistics Information System. Procedures Manual Materiel Management Decision Rule Tables. DoD 4100.39-M Volume 13. September 2010. [in English]
7. Automated Master Planning Tools For Integrated Weapon System Management (IWSM). Technical Assessment. CDRL C005 DI-S-30591. [in English]
8. On the approval of the Procedure for the logistical support of the defense forces during the performance of tasks for the defense of the state, protection of its sovereignty, territorial integrity and inviolability: Resolution of the CMU dated December 27, 2018 No. 1208. Verkhovna Rada of Ukraine. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1208-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
9. Doctrine of unified logistics: order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine dated September 24, 2020 No. 2861. 37 p. [in Ukrainian]
10. Doctrine "Logistics forces": VKP 4-32(41).01: military. driver publ. / Command of the Logistics Forces of the Armed Forces of Ukraine. Kyiv, 2021. 27 p. [in Ukrainian]

11. Doctrine on the organization of movements and transportation (transportation) in the Armed Forces of Ukraine: order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine dated August 20, 2020 No. 2464. [in Ukrainian]

12. On amendments to the Regulation on the procedure for accounting, storage, write-off and use of military property in the Armed Forces: Resolution of the CMU of April 15, 2022 No. 450. Verkhovna Rada of Ukraine. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2022-%D0%BF#Text>. (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]

13. Basic provisions of logistical support of the Armed Forces of Ukraine: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 11.10.2016 No. 522 URL: http://arcdrmis.rit.org.ua/WWW/arch_mod/docs/05_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96_%D0%BFA3.pdf (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]

14. On the legal regime of property in the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine of September 21, 1999 No. 1075-XIV. Verkhovna Rada of Ukraine. Database "Legislation of Ukraine". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>. (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]

15. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (application date 12/30/2023) [in Ukrainian]

УДК 35.078.1:69:061.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-145-156](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-145-156)

Радченко Олександр Віталійович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту прикладної економіки і менеджменту ім. Г. Е. Вейнштейна, Одеський національний технологічний університет, м. Одеса, тел.: (050) 705-48-48, <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>

Шандрик В'ячеслав Іванович кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Національний авіаційний університет, м. Київ, тел.: (067) 484-77-67, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ДО РОЗБУДОВИ "РОЗУМНИХ МІСТ" (SMART-CITY) ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз та узагальнення наукових підходів до концепції "Розумних міст" (SMART-CITY) як перспективного напрямку повоєнної відбудови України.

Визначено, що "Розумне місто" визначено як місто, що намагається розв'язувати суспільні проблеми за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та на основі партнерських відносин з іншими організаціями та адміністративними одиницями, а також розвиває свої ініціативи у вигляді мережі заходів, що перетинаються між собою. Розумне місто прагне інтегрувати розосереджені системи, що використовуються до цього часу в містах, і їх розвиток за рахунок впровадження передових технологій.

З'ясовано, що стратегії розумного міста зазнають глибоких змін. Основний принцип, полягає в тому, що якщо міста хочуть бути розумнішими, вони мають бути менш технологічно та більш орієнтованими на людину. Розумні ініціативи зосереджені на людях та їх життєдіяльності, управлінні, мобільності, економіці та навколишньому середовищі.

Зроблено висновок, що можливості підвищення ефективності управління містом, в тому числі в період повоєнної відбудови, в результаті впровадження рішень Smart City незаперечні. Розвиток технологій створює багато перспектив, які можуть здатися поки що недосяжними, проте рішення, які використовуються в рамках "розумних міст", можуть допомогти зупинити несприятливі тенденції міського розвитку, зменшити виникнення та вплив загроз на фізичні, екологічні та соціальні системи та навіть зменшити

споживання енергії та зміцнити технічну інфраструктуру. Стійкість в публічному управлінні повоєнними містами базується на трьох вимірах: технічний (насамперед, стійкість критичної інфраструктури), організаційний (зокрема, стійкість організаційних систем державного управління) і соціальний (стійкість громадян). Це ключові детермінанти розбудови сучасних розумних міст.

Ключові слова: публічне управління, "Розумне місто", цифрова трансформація, будівельна галузь.

Radchenko Oleksandr Vitaliyovych D.Sc. of Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Applied Economics and Management named after G. E. Weinstein, Odessa National Technological University, Odessa, <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>

Shandryk Viacheslav Ivanovych PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

PROJECT APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF SMART CITIES AS A PROSPECTIVE DIRECTION OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Abstract. The article analyzes and generalizes scientific approaches to the concept of "Smart Cities" (SMART-CITY) as a promising direction of post-war reconstruction of Ukraine.

It is determined that "Smart City" is defined as a city that tries to solve social problems with the help of information and communication technologies and on the basis of partnership relations with other organizations and administrative units, and also develops its initiatives in the form of a network of activities that intersect with each other. A smart city seeks to integrate the decentralized systems used in cities so far and their development through the introduction of advanced technologies.

It was found that smart city strategies are undergoing profound changes. The basic principle is that if cities want to be smarter, they need to be less technological and more human-oriented. Smart initiatives focus on people and their livelihoods, governance, mobility, economy and environment.

It was concluded that the possibilities of increasing the efficiency of city management, including in the period of post-war reconstruction, because of the implementation of Smart City solutions are undeniable. The development of technology creates many prospects that may seem unattainable for now, but the solutions used in the framework of "smart cities" can help to stop the unfavourable trends of urban development, reduce the occurrence and impact of threats to

physical, ecological, and social systems and even reduce energy consumption and strengthen the technical infrastructure. Sustainability in public management of post-war cities is based on three dimensions: technical (primarily, sustainability of critical infrastructure), organizational (in particular, sustainability of organizational systems of state administration) and social (sustainability of citizens). These are the key determinants of the development of modern smart cities.

Keywords: public administration, Smart City, digital transformation, construction industry.

Постановка проблеми. Теорія антикризового менеджменту твердить, що кожна криза як містить в собі загрози й ризики, так і розкриває нові можливості. Цей постулат повною мірою відповідає сучасному стану містобудування в Україні. Війна руйнує наші міста, їх інфраструктуру, виводить з ладу інженерні комунікації, які й без того знаходилися в критичному стані внаслідок вичерпання усіх термінів можливої експлуатації. Вже є очевидним, що повоєнна відбудова України почнеться саме з відбудови міст, що обумовлює ключову роль будівельної сфери в повоєнній Україні та накладає особливі вимоги до публічного регулювання й управління діяльністю будівельних організацій, яка набуває стратегічного характеру. Як зазначають В. В. Воробйов та О. С. Шило, "міста, що потрапили під ракетні удари, під артобстріли, міста, на території яких відбуваються інтенсивні бойові дії, тією чи іншою мірою, на більших чи менших площах зруйновані. І тут, як колись після Другої світової війни у країнах Західної Європи, чекає робота з відтворення втраченого фонду будівель та споруд. Нараз ще не створено розуміння теоретично обґрунтованих підходів до такого відродження. А будувати доведеться багато і дуже швидко" [2, с. 16].

За таких умов на початок повоєнного відновлення нашої держави необхідно чітко розуміння стратегії відбудови українських міст, насамперед вирішення найголовнішої дилеми: чи то буде намагання "повернутися в минуле" – спробувати "підлатати" руйнування та відбудувати міста в до рівня довоєнного стану, чи то буде амбітне завдання зробити "стрибок в майбутнє" – одразу розбудувати міста інноваційного типу, насамперед відповідно до концепції SMART-city (Розумне місто), яка в довоєнний час доволі успішно почала розвиватися в окремих великих містах нашої держави (Київ, Івано-Франківськ, Луцьк, Запоріжжя та ін.). Це означає, що як з наукової, так і з практично-політичної точки зору для нас важливим є аналіз та узагальнення світових підходів до розбудови "Розумних міст", запровадження відповідних містобудівних рішень та технологій в будівельній індустрії України як важливого чинника наближення нашої держави до європейської інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан та проблематику розбудови та функціонування міст SMART-city в українському науковому дискурсі можна охарактеризувати як відносно новий але доволі жвавий та

динамічний напрямок, представниками якого є переважно представники будівельної індустрії, економіки та державного й публічного управління. Зокрема, дану проблематику розкривають у своїх публікаціях такі українські дослідники як: І. Антонюк та С. Кошова, які описують вітчизняний та зарубіжний досвід запровадження програм smart-city у великих містах [1], В. Воробйов та О. Шило, які розглядають особливості стильового поєднання старої та нової архітектури в умовах післявоєнного відновлення міст України [2], Л. Жилінська, Г. Кучерова та О. Тарасевич, що концентрують увагу на проблематиці застосування концепції Smart-city до вирішення завдань відновлення та розвитку сфер життєдіяльності міст на постконфліктних територіях України [3], О. Захарова та Д. Козирев, котрі в концепції "Розумного міста" вбачають альтернативний підхід до відновлення міської інфраструктури України в повоєнний період [4], Т. Паламарчук, який розглядає особливості розвитку Смарт-міст під впливом процесів глобалізації [5], О. Паливода та О. Бондаренко, які зосереджуються на європейських підходах до маркетингу розумних міст [6], Н. Процюк, що розкриває концептуальні основи трактування сутності SMART-інфраструктури міст в контексті сталого розвитку [67], К. Радченко, який опрацьовує категоріально-понятійний апарат концепції Smart-city [8], Р. Севастьянов, який окреслює актуальні проблеми розвитку "Розумних міст" [9], І. Дунаєв та Н. Гавкалова, котрі розробляють платформну модель громадянської участі в рамках концепції smart-city для міст післявоєнної України [10], М. Грамчук та В. Нікітенко, які окреслюють сучасні тенденції та перспективи розвитку розумного міста [11]. На творчий доробок цих дослідників ми й спиратимемося в даній науковій розвідці.

Мета статті. Метою дослідження є огляд та узагальнення наукових підходів до концепції "Розумних міст" (SMART-CITY) як перспективного напрямку повоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ етапу переходу до четвертого економічного укладу "Індустрія 4.0" епохи інформаційного суспільства є наслідком двох паралельних але взаємопов'язаних процесів планетарного масштабу: економічної й соціально-політичної глобалізації, що проявляється, зокрема в позитивній динаміці урбанізації та розвитку інформаційних технологій – цифровізації, що від виникнення й розповсюдження інтернету також став всесвітнім феноменом. Так складається, що всі ці процеси найбільш яскраво проявляються в одному фізичному й географічному вимірі – у великих містах та мегаполісах. Будучи ключовими економічними (а доволі часто й – соціально-політичними) суб'єктами в своїх державах такі місця притягують до себе все більше пасіонарних людей, політиків і підприємців, фахівців інноваційних сфер і технологій. В містах народжується більшість інноваційних проектів і стартапів, саме тут перш за все поширюються передові технології, муніципальні влади мають вплив і бюджет, спроможний зробити міські

послуги більш оперативними та доступними, зробити громадські простори безпечнішими, покращити транспортне обслуговування, тощо. Таким чином "стрімке зростання міст породжує нові виклики, які вирішуються шляхом переходу до "розумної" урбанізації, де впровадження цифрових технологій стає необхідністю. Урбанізація та цифровізація сприяють концепції Smart City, яку все більше міст реалізують, розробляючи нові ініціативи та стратегії розвитку smart-міст. Останні створюються завдяки цифровим технологіям та рішенням, які дозволяють "з'єднати" населення з оточуючим середовищем" [5].

Міста стають "розумними", впроваджуючи інноваційні технології, встановлюючи нові бізнес-моделі, новітні політико-управлінські практики та стратегії розвитку, а також широко запроваджуючи цифрові технології й системи управління процесами життєдіяльності міста. Як зазначають О. Паливода та О. Бондаренко, "загалом розвиток "розумних" міст зумовлений низкою наступних причин:

По перше, потреби розвитку інноваційних технологій зумовлюють необхідність зосередження в певних центрах (зокрема, містах) значної кількості кваліфікованих та креативних спеціалістів.

По друге, сучасна економіка все більше стає економікою послуг (фінансових, технологічних, консультативних, культурних тощо). Її ефективне функціонування можливе передусім у містах, де для послуг є достатній ринок з відповідним попитом і пропозицією.

По третє, сучасні "розумні" міста є центрами транспортних та логістичних послуг, що також притягує до них значні як вантажні, так і людські потоки.

По четверте, "розумні" міста часто є центрами розвитку промислових та інноваційних кластерів, що сприяє формуванню мереж співпраці між компаніями й фізичними особами та підвищує локальну конкурентоспроможність.

По п'яте, "розумні" міста є часто більш ефективнішими в управлінні ресурсами завдяки своїй компактності, що створює можливості для ефективного використання ресурсозберігаючих технологій" [6].

На наше переконання саме великі й середні міста стануть основними осередками повоєнного відновлення України, оскільки саме тут існують всі передумови виходу на сучасний європейський та світовий рівень містобудування. В цьому ми погоджуємося з Н. Є. Скоробогатовою, яка на підставі аналізу досвіду європейських країн та нормативно-правової бази ЄС пропонує в основу моделі післявоєнного відновлення українських міст закласти стратегію розвитку міст на засадах проектного підходу Smart city з використанням технологій Індустрії 4.0. При цьому дослідниця наголошує, що на сьогодні Київ та інші міста України впроваджують елементи концепції smart-city, що дозволяє покращити рівень та якість життя населення, дослідниця вважає, що адаптація кращих практик країн ЄС щодо переходу до

міської зеленої економіки сприятиме післявоєнному відновленню українських міст, зокрема, на основі концепції smart-city [9, с. 101]. Близьку точку зору відстоюють також Л. О. Жилінська, Г. Ю. Кучерова та О. В. Тарасевич, які вважають, що для відновлення умов життєдіяльності в повоєнній Україні "найперспективнішим є сценарій залучення інвестиційних ресурсів на новій інноваційній основі шляхом покрокового упровадження моделі управління містом SMART-city. Оскільки застосування класичних антикризових підходів не забезпечить нагального результату і стрибку у соціально-економічному зростанні. Досвід країн, що успішно розвиваються, свідчить саме про ефективність SMART підходу до місцевого управління та сприяння динамічному розвитку конкурентоспроможних, бюджетоформувальних підприємств міста. Немає сенсу вкладати кошти у відновлення потенціалу міст довоєнного періоду, оскільки за цей час стрімко розвиваються технології в усіх сферах, складність питання полягає у реалізації стратегії швидкого, повномасштабного відновлення розвитку стрімкого типу. Точками зростання виступатимуть упровадження структурних елементів концепції SMART-city у сфери життєдіяльності постраждалих територій" [3, с. 52].

Слід зазначити, що концепція та практика проектної реалізації SMART-city від початку XXI століття доволі успішно реалізується по всьому світі. Найбільш значимі результати демонструють такі міста як Цюрих, Осло, Канберра, Копенгаген, Хельсинки, Женева, Барселона, Амстердам і цей досвід поширюється прискореними темпами серед інших міст Європи та світу, в той час як в Україні "реалізація концепції "розумних міст" відбувається точково на основі бюджетних програм та проєктів [1, с. 103]. Україна поки що не входить до грона країн, що активно працюють над розробками для "Розумних міст". М. Грамчук та В. Микитенко вважають, що таких країн в сучасному світі не більше двадцяти. Зокрема, "Китай лідирує за кількістю власних винаходів. Але США мають найбільше територіальне охоплення: патентні документи американських винахідників включають 24 різні юрисдикції. За ними йдуть Великобританія, Південна Корея, Норвегія, Індія і Японія. Телекомунікаційні гіганти взяли на себе технологічне лідерство в розумних містах більшості країн. У некитайському сегменті Samsung знаходиться на першому місці за кількістю патентних сімейств (група публікацій, пов'язаних з одним винаходом). За нею йде американська Cisco, яка спеціалізується на розробці мережевого обладнання. Серед китайських компаній виділяються Huawei і Xiaomi" [11, с. 34-35].

Варто зазначити, що власне концепція "розумного міста" – SMART-CITY полягає в тому, що в такому місті більшість процесів життєдіяльності підкорені "розумному началу" – тобто управляються за допомогою цифрових технологій та є тим чи іншим чином взаємопов'язаними між собою. Знаний експерт в цій сфері Нікос Комнінос наголошує, що "місто можна вважати "розумним", якщо воно інвестує в людський і соціальний капітал та

комунікаційну інфраструктуру для активного сприяння сталому економічному розвитку та високій якості життя, включаючи розумне управління природними ресурсами, через громадську участь [13, с. 48]. Експерт цифрових технологій Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова Н. Ю. Процюк серед концептуальних основ трактування сутності "Розумного міста" називає наявність SMART-інфраструктури, яка, на думку дослідниці, "може бути визначена як інфраструктура, яка об'єднує цифрові технології та забезпечує самоконтроль і точність у прийнятті рішень; ефективність та економію коштів; надійність; безпеку та стабільність; взаємодію з користувачами та розширення можливостей; стійкість; оптимальне використання ресурсів; реактивність; низький вуглецевий слід; та високу якість інфраструктурних послуг; функції, засновані на принципах збору даних, аналізу даних, підтримки циклу зворотного зв'язку та проектування для адаптивності" [7, с. 123].

У свою чергу К. В. Радченко визначає "Розумне місто" як "місто, що використовує інноваційні технології для покращення якості життя громадян, зменшення негативного впливу на довкілля та забезпечення сталого розвитку" та становить собою "інноваційну модель акселерації досягнення Цілей сталого розвитку на місцевому та регіональному рівнях, яке реалізується за допомогою ефективного людиноцентричного механізму публічно-приватного партнерства та з урахуванням принципу смарт-спеціалізації" [8, с. 184].

І. Дунаєв, Н. Гавкалова та А. Куд підкреслюють, що "концепція розумного міста не передбачає простої заміни суспільного розвитку технологічним переоснащенням міського простору. Ключовою особливістю концепції є безпосередня участь людей у процесах управління містом і, зокрема, міського розвитку. Ще однією особливістю концепції є підвищення ефективності за рахунок спільного використання майна, що стало предметом уваги бізнесу. Власники успішних стартапів переконані, що основним споживачем розумних міст є громадяни, до потреб яких входить проживання в екологічно чистих та безпечних районах, енергоефективні будинки, користування доступним та швидким транспортом" [10, с. 47].

Технологічно SMART-CITY розбудовується як певного роду касетний проект, що складається з низки взаємопов'язаних але певною мірою автономних проектних рішень для розумних міст, найбільш розповсюджені з яких представлено на Рис. 1.

Типи проектних рішень для розумних міст

Рівень запровадження в провідних Смарт-містах світу

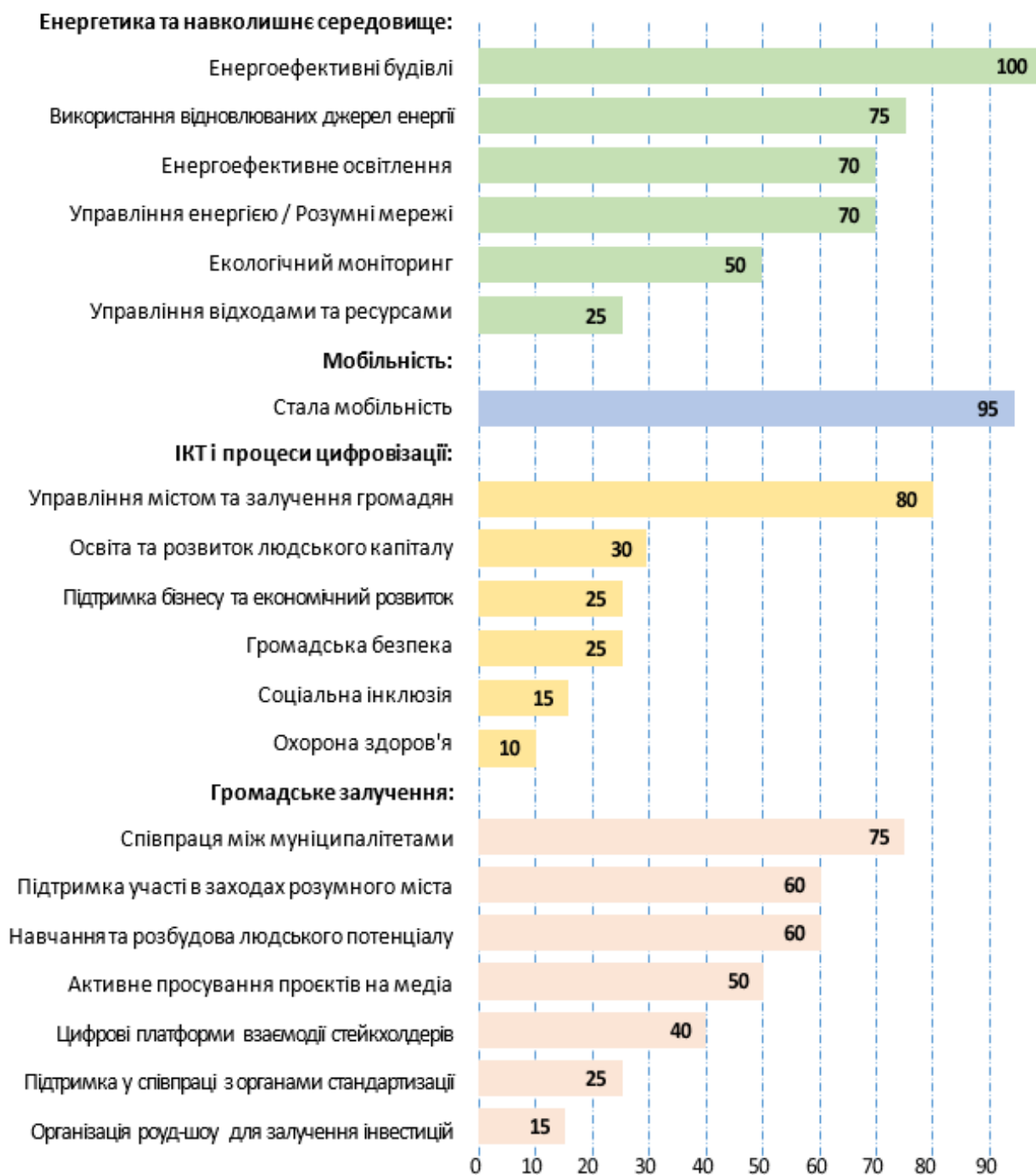

Рис. 1. Найбільш розповсюджені типи проектних рішень SMART-CITY
Джерело: розробка авторів на підставі опрацювання ECA special report [12]

На нашу думку доволі вдале узагальнення сучасних світових тенденцій розбудови міст відповідно до концепції SMART-CITY демонструють науковці Черкаського державного технологічного університету О. В. Захарова та Д. М. Козирев, які визначили перспективні напрямки повоєнної відбудови

українських міст на принципах SMART-CITY та з урахуванням геополітичної специфіки, зокрема:

1. Безпека. При цьому має бути виконано правило: кожний мешканець міста має бути забезпеченим можливістю зберегти своє життя, де б він не знаходився під час небезпеки – вдома, на роботі, на вулиці, у громадському транспорті, під час навчання чи купівлі-продажу тощо.

2. Інфраструктура. Побудова безпечної та надійної енергетичної інфраструктури міста, включаючи створення розумних мереж та інтенсивне використання альтернативних видів енергії. Поєднання міських інфраструктур і систем управління життєдіяльністю міста на основі використання технологій типу Інтернет речей та блокчейн.

3. Мобільність. Створення безпечної міської транспортної системи, включаючи запровадження автоматизованих доріг, автономних автомобілів і засобів подорожей. Забезпечення пріоритетної прохідності шляхів для пішоходів та велосипедистів, їх безпеки. Створення мережі smart-стоянок та місць паркування для уникнення заторів та аварій на дорогах.

4. Здорове життя. Відновлення медичної системи з її забезпеченням новітніми IT та сучасною медичною технікою, залучення і навчання висококваліфікованих фахівців. Запровадження потужних програм профілактики основних груп захворювань. Запровадження мережі спортивних закладів та місць активного відпочинку містян.

5. Інформація. Забезпечення легкого доступу людини до всієї сукупності необхідної інформації і знань щодо функціонування міста за допомогою технологій 5G, Big Data та аналізу даних. Створення освітньо-культурного простору, який дозволить забезпечити ефективне виконання принципу навчання протягом життя.

6. Екологія. Зниження рівня забруднення та споживання води, використовуючи інфраструктуру для ресурсоефективності, її зворотне використання в системі замкнутого циклу. Створення розумних платформ для управління потоками сміття на основі його повторного використання й екологічно безпечної переробки [4, с. 11].

Висновки. Таким чином, проведене в даному підрозділі дослідження надає можливість зробити узагальнення, що "Розумне місто" – це місто, яке намагається вирішувати суспільні проблеми за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій та на основі партнерських відносин з іншими організаціями та адміністративними одиницями, а також розвиває свої ініціативи у вигляді мережі заходів, що перетинаються. Smart City займається оперуванням великими базами даних, інформації та інформаційних технологій для забезпечення мешканців ефективним та результативним наданням публічних послуг – соціальних, технічних та адміністративних. Розумне місто прагне інтегрувати розосереджені системи, що використовуються до цього часу в містах, і їх розвиток за рахунок впровадження передових технологій.

Стратегії розумного міста зазнають глибоких змін. Основний принцип, полягає в тому, що якщо міста хочуть бути розумнішими, вони мають бути менш технологічно та більш орієнтованими на людину. Розумні ініціативи зосереджені на людях та їх життєдіяльності, управлінні, мобільності, економіці та навколишньому середовищі.

Можливості підвищення ефективності управління містом, в тому числі в період повоєнної відбудови, в результаті впровадження рішень Smart City незаперечні. Розвиток технологій створює багато перспектив, які можуть здатися поки що недосяжними, проте рішення, які використовуються в рамках "розумних міст", можуть допомогти зупинити несприятливі тенденції міського розвитку, зменшити виникнення та вплив загроз на фізичні, екологічні та соціальні системи та навіть зменшити споживання енергії та зміцнити технічну інфраструктуру. У повоєнних містах розбудова стійкості передбачає не лише дії, спрямовані на підвищення стійкості технічної інфраструктури, а й: формування стійкості місцевих громад; інтенсифікацію процесів комунікації та передачі інформації; підвищення рівня участі громадськості; інтенсифікацію процесів навчання; сприяння різноманітності, а також створення можливостей для самоорганізації та співпраці в рамках міжорганізаційних мереж. Стійкість в публічному управлінні повоєнними містами базується на трьох вимірах: технічний (насамперед, стійкість критичної інфраструктури), організаційний (зокрема, стійкість організаційних систем державного управління) і соціальний (стійкість громадян). Це ключові детермінанти розбудови сучасних розумних міст.

Література:

1. Антонюк І. В., Кошова С. П. Запровадження програм smart-city у великих містах: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. 99 – 107.
2. Воробйов В. В., Шило О. С. Особливості стильового поєднання старої та нової архітектури в умовах післявоєнного відновлення міст України. *Український журнал будівництва та архітектури*. 2022. № 2. С.
3. Жилінська Л. О., Кучерова Г. Ю., Тарасевич О. В. Застосування концепції Smart-city до вирішення завдань відновлення та розвитку сфер життєдіяльності міст на постконфліктних територіях України. *Економіка та право*. 2020. № 4. С. 51 – 58.
4. Захарова О. В., Козирев Д. М. Концепція розумного міста як альтернативний підхід до відновлення міської інфраструктури України в повоєнний період. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2022. Вип. 67. С. 5 – 14.
5. Паламарчук Т. П. Вплив глобалізаційних процесів на муніципальні трансформації: розвиток Смарт-міст. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 1. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.1.12>
6. Паливода О. М., Бондаренко О. С. Європейські підходи до маркетингу розумних міст. *Ефективна економіка*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/23072105.2024.1.1>
7. Процюк Н. Ю. Концептуальні основи трактування сутності SMART-інфраструктури міст в контексті сталого розвитку. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 1(29). С. 116 – 127.

8. Радченко К. В. Сучасні зарубіжні підходи до визначення поняття "розумне місто (smart city)". *Управління економікою: теорія та практика*. 2022. № 14. С. 184 – 185.
9. Скоробогатова Н. Є. Імплементация досвіду ЄС щодо переходу до міської зеленої економіки як модель післявоєнного відновлення українських міст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2022. Вип. 44. С. 96 – 102.
10. Dunayev I., Gavkalova N., A. Kud Designing a platform-based model of civic participation within the smart-city concept for post-war Ukrainian cities. *Eastern-European journal of enterprise technologies*. 2023. Vol. 4(13). С. 46 – 56.
11. Gramchuk M., Nikitenko V. Present trends and prospects of smart city development. *Humanities studies*. 2023. Vol. 14. Pp. 35 – 41.
12. Smart cities. Tangible solutions, but fragmentation challenges their wider adoption: ECA special report. European Court of Auditors. URL : <https://www.eca.europa.eu/en/publications/sr-2023-24>
13. Komninos Nicos. *The Age of Intelligent Cities: Smart Environments and Innovation-for-all Strategies*. London: Taylor & Francis Group, 2018. 298 p.

References:

1. Antonyuk I. V., Koshova S. P. (2021). Zaprovdzhennya prohran smart-city u velykykh mistakh: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid [Ka]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*. Vol. 18. Pp. 99 – 107. (in Ukrainian)
2. Vorobyov V. V., Shylo O. S. (2022). Osoblyvosti styl'ovoho poyednannya staroyi ta novoyi arkhitektury v umovakh pislyavoyennoho vidnovlennya mist Ukrayiny [Peculiarities of the stylistic combination of old and new architecture in the conditions of the post-war reconstruction of the cities of Ukraine]. *Ukrayins'kyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury – Ukrainian Journal of Construction and Architecture*. Vol. 2. Pp. 15 – 28. (in Ukrainian)
3. Zhylyns'ka L. O., Kucherova H. YU., Tarasevych O. V. (2020). Zastosuvannya kontseptsiyi Smart-city do vyrishennya zavdan' vidnovlennya ta rozvytku sfer zhyttyedyial'nosti mist na postkonfliktnykh terytoriyakh Ukrayiny [Application of the Smart-city concept to solving the tasks of restoration and development of spheres of urban life in the post-conflict territories of Ukraine]. *Ekonomika ta pravo – Economy and law*. Vol. 4. Pp. 51 – 58. (in Ukrainian)
4. Zakharova O. V., Kozyryev D. M. (2022). Kontseptsiya rozumnoho mista yak al'ternatyvnyy pidkhid do vidnovlennya mis'koyi infrastruktury Ukrayiny v povoyennyi period [The concept of a smart city as an alternative approach to the restoration of the urban infrastructure of Ukraine in the post-war period]. *Zbirnyk naukovykh prats' Cherkas'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriya : Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of the Cherkasy State University of Technology. Series: Economic sciences*. Vol. 67. Pp. 5 – 14. (in Ukrainian)
5. Palamarchuk T. P. (2024). Vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na munitsypal'ni transformatsiyi: rozvytok Smart-mist [Impact of globalization processes on municipal transformations: development of Smart cities]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*. Vol. 1. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2156>. 2024.1.12 (in Ukrainian)
6. Palyvoda O. M., Bondarenko O. S. (2024). Yevropeys'ki pidkhody do marketynhu rozumnykh mist [European approaches to the marketing of smart cities]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. Vol. 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/23072105.2024.1.1> (in Ukrainian)
7. Protsyuk N. YU. (2024). Kontseptual'ni osnovy traktuvannya sutnosti SMART-infrastruktury mist v konteksti staloho rozvytku [Conceptual bases of interpretation of the essence of SMART-infrastructure of cities in the context of sustainable development]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi – Scientific innovations and advanced technologies*. Vol. 1(29). Pp. 116 – 127. (in Ukrainian)

8. Radchenko K. V. (2022). Suchasni zarubizhni pidkhody do vyznachennya ponyattya "rozumne misto (smart city)" [Modern foreign approaches to the definition of the concept of "smart city"]. *Upravlinnya ekonomikoju: teoriya ta praktyka – Economic management: theory and practice*. Vol. 14. Pp. 174 – 188. (in Ukrainian)

9. Skorobogatova N.E. (2022). Implementatsiya dosvidu YES shchodo perekhodu do mis'koyi zelenoyi ekonomiky yak model' pislyavoyennoho vidnovlennya ukrayins'kykh mist [Implementatsiya dosvidu YES shchodo perekhodu do mis'koyi zelenoyi ekonomiky yak model' pislyavoyennoho vidnovlennya ukrayins'kykh mist]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy*. Vol. 2. Pp. 96 – 102. (in Ukrainian)

10. Dunayev I., Gavkalova N., A. (2023). Kud Designing a platform-based model of civic participation within the smart-city concept for post-war Ukrainian cities. *Eastern-European journal of enterprise technologies*. Vol. 4(13). Pp. 46 – 56. (in England)

11. Gramchuk M., Nikitenko V. (2023). Present trends and prospects of smart city development. *Humanities studies*. Vol. 14. Pp. 35 – 41(in England)

12. Smart cities. Tangible solutions, but fragmentation challenges their wider adoption: ECA special report. European Court of Auditors. URL : <https://www.eca.europa.eu/en/publications/sr-2023-24> (in England)

13. Komninis Nicos. The Age of Intelligent Cities: Smart Environments and Innovation-for-all Strategies. London: Taylor & Francis Group, 2018. 298 p. (in England)

УДК 336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-157-164](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-157-164)

Світлик Мар'ян Григорович аспірант кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ, 59000, <https://orcid.org/0009-0004-1841-8496>

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей застосування штучного інтелекту в банківській діяльності в умовах цифровізації. Доведено, що цифровізація призводить до значного конкурентного тиску та змін у структурі банківської галузі. Фінтех-стартапи та технологічні гіганти виходять у сектор фінансових послуг, пропонуючи інноваційні цифрові рішення, які кидають виклик традиційним банкам. Встановлено, що дослідження цифровізації у банківській справі має вирішальне значення задля забезпечення стійкості галузі у майбутньому. Визначено, що важливість дослідження того, як цифровізація впливає на банківську діяльність та надання послуг, полягає в її здатності забезпечити фінансові установи знаннями та інструментами для подолання складнощів цифрової епохи, гарантуючи, що вони залишаться стійкими, конкурентоспроможними та актуальними. Визначено, що застосування штучного інтелекту в банківському секторі має значний соціально-економічний ефект, сприяючи економічному зростанню, підвищенню фінансової доступності та підвищенню ефективності самих послуг. Доведено, що роль та місце штучного інтелекту в цьому секторі мають вирішальне значення для розв'язання проблем сучасних фінансових послуг. Штучний інтелект у банківській діяльності втілює в собі застосування комплексу алгоритмів машинного навчання, обробки природної мови та інших технологій AI для автоматизації, оптимізації та персоналізації фінансових послуг і процесів. Охарактеризовано особливості державного регулювання використання штучного інтелекту в банківському секторі. Виокремлено форми застосування штучного інтелекту в банківській діяльності. Встановлено, сутність використання штучного інтелекту у банківській сфері полягає в його перетворюючій спроможності підвищувати ефективність, покращувати обслуговування клієнтів та підвищувати безпеку фінансових операцій.

Ключові слова: банківська діяльність, державне регулювання, штучний інтелект, цифровізація, банківські установи

Svitlyk Marian Hryhorovych Postgraduate student of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, 59000, <https://orcid.org/0009-0004-1841-8496>

CHARACTERISTICS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN BANKING ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the application of artificial intelligence in banking activities in the context of digitalization. It is proven that digitalization leads to significant competitive pressure and changes in the structure of the banking sector. Fintech startups and tech giants are entering the financial services sector, offering innovative digital solutions that challenge traditional banks. It has been established that research on digitalization in banking is crucial for ensuring the industry's resilience in the future. It is determined that the importance of researching how digitalization affects banking activities and service provision lies in its ability to provide financial institutions with the knowledge and tools to overcome the challenges of the digital era, ensuring that they remain resilient, competitive, and relevant. It is identified that the application of artificial intelligence in the banking sector has a significant socio-economic effect, contributing to economic growth, increasing financial accessibility, and improving the efficiency of the services themselves. It is proven that the role and place of artificial intelligence in this sector are crucial for addressing the challenges of modern financial services. Artificial intelligence in banking embodies the application of a complex of machine learning algorithms, natural language processing, and other AI technologies for automation, optimization, and personalization of financial services and processes. The features of state regulation of the use of artificial intelligence in the banking sector are characterized. The forms of application of artificial intelligence in banking activities are highlighted. It has been established that the essence of using artificial intelligence in the banking sphere lies in its transformative ability to enhance efficiency, improve customer service, and increase the security of financial operations.

Keywords: banking activities, state regulation, artificial intelligence, digitalization, banking institutions.

Постановка проблеми. Сьогодні, на нашу думку, дослідження впливу цифровізації на банківську діяльність та надання нею послуг має важливе значення для розуміння трансформаційних змін, які банківський сектор зазнає у цифрову епоху. У міру розвитку цифрових технологій вони суттєво змінюють методи роботи фінансових установ, характер фінансових послуг та очікування клієнтів. Такого роду зрушення у бік цифровізації відбивається у впровадженні нових технологій, а й у зміні нормативно-правової бази, динаміки конкуренції та поведінки споживачів. Таким чином, поглиблений аналіз наслідків цифровізації має вирішальне значення для банків, щоб ефективно орієнтуватися у цій еволюції, гарантуючи, що вони залишаються конкурентоспроможними, реагують на потреби клієнтів та відповідають

нормативним стандартам. Маємо той факт, що однією із основних причин дослідження цифровізації у банківській сфері є розуміння можливостей, які вона відкриває для покращення якості обслуговування клієнтів та підвищення операційної ефективності. Цифрові канали дозволяють банкам пропонувати цілодобовий доступ до банківських послуг, від простих транзакцій до складних фінансових консультацій через мобільні та онлайн-платформи. Слід відзначити, що такого роду доступність та зручність значно підвищують задоволеність та лояльність клієнтів. Крім того, цифрові інструменти та аналітика дають уявлення про переваги та поведінку клієнтів, дозволяючи банкам більш ефективно адаптувати свої послуги та продукти. Операційна ефективність досягається за рахунок автоматизації процесів та оцифрування документації, що знижує витрати, мінімізує помилки та прискорює надання послуг. Ще одним важливим аспектом є розуміння проблем управління ризиками та безпеки, пов'язаних із цифровізацією.

Застосування цифрових технологій у банківському секторі нині приділяється багато уваги, оскільки ця сфера, більш уражена впливу третіх осіб, зокрема і шахраїв. Актуальність цієї теми полягає в тому, що застосування цифрових технологій у роботі банків є ключовою ланкою у розвитку цифрової економіки всієї країни, а також підвищення конкурентоспроможності у банківському секторі. Використання цифрових технологій у банківському секторі на сьогоднішній день мало вивчено, у зв'язку з тим, що широке застосування цих технологій відбулося кілька років тому. Раніше цифрові технології застосовувалися не повсюдно та його розвиток був дуже повільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти банківської діяльності розкривалися в роботах таких вчених як О. Барановський, Ю.В. Ващенко, Л.К. Воронова, Д.О. Гетманцев, Н.Ю. Єрпильова, І.Б. Заверуха, Н.М. Ковалко, А.Т. Ковальчук, О.О. Кравченко, В.Л. Кротюк, Т.А. Латковська, О.А. Музика-Стефанчук, В.П. Нагребельний, А.І. Некрасов, О.М. Олійник, О.П. Орлюк, О.В. Прилуцький, Л.А. Савченко, А.О. Селіванов, В.С. Симов'ян, М.В. Сідак, А. М. Штангрет, М. Ф. Криштанович, О. С. Силкін та інші. Однак ряд теорії і концепцій застосування штучного інтелекту досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей застосування штучного інтелекту в банківській діяльності в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що сутність використання штучного інтелекту у банківській сфері полягає в його перетворюючій спроможності підвищувати ефективність, покращувати обслуговування клієнтів та підвищувати безпеку фінансових операцій. В цілому, маємо той факт, що роль штучного інтелекту в банківському секторі багатогранна і охоплює все: від взаємодії з клієнтами до внутрішньої обробки, управління ризиками та дотримання вимог. Його значення неможливо переоцінити [1-2]. Відтак, рішення на основі штучного інтелекту дозволяють банкам пропонувати

більш персоналізовані послуги, обробляти величезні обсяги даних для глибокої аналітики та автоматизувати рутинні завдання, тим самим знижуючи витрати та підвищуючи точність. Відтак, такого роду технологічна інтеграція дозволяє банкам краще задовольняти зростаючі потреби своїх клієнтів і залишатися конкурентоспроможними в фінансовому середовищі, що швидко змінюється [3-4]. Місце штучного інтелекту в банківській справі визначається його здатністю обробляти та аналізувати дані у безпрецедентному масштабі та швидкості. Використовуючи алгоритми машинного навчання та аналітику даних, банки можуть пропонувати індивідуальні фінансові продукти, передбачати потреби клієнтів та забезпечувати безперебійне банківське обслуговування, орієнтоване на цифрові технології [5-7]. Не рідко стверджують, що програми штучного інтелекту, такі як чат-боти та віртуальні помічники, покращують взаємодію з клієнтами, забезпечуючи цілодобову підтримку, відповідаючи на запити та спрощуючи транзакції з легкістю та ефективністю [8-10]. Цікавим є те, що такого роду досягнення значно підвищують задоволеність та лояльність клієнтів, що має вирішальне значення в умовах зростання конкуренції на ринку (табл.1).

Таблиця 1

Форми застосування штучного інтелекту в банківській діяльності

№	Форми	Характеристика
1	Чат-боти та віртуальні помічники	Використання штучного інтелекту для створення чат-ботів та віртуальних помічників дозволяє банкам надавати клієнтам круглодобову підтримку, виконуючи прості запити та транзакції без участі людини
2	Аналіз даних та персоналізація	AI може аналізувати великі обсяги даних клієнтів, включаючи транзакції, історію взаємодії та поведінкові моделі, для створення персоналізованих фінансових рекомендацій та продуктів. Це допомагає банкам підвищити лояльність клієнтів і збільшити дохідність
3	Оцінка кредитного ризику	Застосування машинного навчання для аналізу кредитного ризику дозволяє банкам більш точно визначати ймовірність повернення кредитів. AI може враховувати різноманітні фактори, які традиційні моделі оцінки ризику можуть ігнорувати, тим самим покращуючи управління портфелем кредитів
4	Протидія фінансовим шахрайствам та кіберзлочинності	Штучний інтелект дозволяє ідентифікувати та попереджати фінансові шахрайства та кіберзлочинні дії в режимі реального часу. Алгоритми машинного навчання аналізують моделі транзакцій, виявляючи незвичайну поведінку, яка може вказувати на шахрайські дії
5	Автоматизація бек-офісних операцій	Штучний інтелект може автоматизувати рутинні та трудомісткі задачі в бек-офісі, такі як обробка документів, верифікація даних клієнтів та відповідність регулятивним вимогам

Джерело: сформовано автором

В цілому, на нашу думку, важливе місце в банківській діяльності посідає система управління ризиками. В управлінні ризиками та виявленні шахрайства штучний інтелект відіграє ключову роль. Відтак, це розширює можливості банків виявляти та пом'якшувати потенційні загрози в режимі реального часу, використовуючи методи виявлення аномалій для виявлення незвичайних закономірностей, які можуть вказувати на шахрайську діяльність. Більш того, системи на базі штучного інтелекту можуть підвищити точність кредитного скорингу за рахунок аналізу ширшого набору даних, що призводить до більш обґрунтованих рішень щодо кредитування та мінімізації ризиків, пов'язаних із кредитуванням.

Необхідно чітко окреслити, що правила, встановлені Національним банком, спрямовані на забезпечення того, щоб технології штучного інтелекту використовувалися безпечно, етично та відповідали існуючому фінансовому законодавству. Відтак, можна стверджувати нам, що процес використання штучного інтелекту при наданні банківських послуг починається з визначення областей, де він в цілому може підвищити цінність, таких як обслуговування клієнтів, оцінка ризиків або операційна ефективність. Потім банки збирають і попередньо обробляють великі обсяги даних, які є основою навчання моделей штучного інтелекту. Ці дані можуть включати історію транзакцій, взаємодію з клієнтами, ринкові тенденції та багато іншого. Слід зазначити, що після тестування, штучний інтелект інтегрується до банківської інфраструктури. Такого роду інтеграція ретельно контролюється для забезпечення сумісності з існуючими системами та відповідності нормативним вимогам. Банки також приділяють особливу увагу забезпеченню безпеки цих систем штучного інтелекту, захисту їх від кіберзагроз та забезпечення конфіденційності та цілісності даних клієнтів. У міру того, як системи штучного інтелекту починають працювати, банки постійно контролюють їх роботу, вносячи необхідні коригування для підвищення точності та ефективності. Вони також збирають відгуки клієнтів для вдосконалення послуг та інтерфейсів на основі штучного інтелекту, гарантуючи, що вони відповідають очікуванням користувачів та покращують загальну якість банківського обслуговування (табл.2).

Таблиця 2

Особливості державного регулювання використання штучного інтелекту в банківському секторі

№	Види регулювання	Сутність та особливості
1	2	3
1	Стандарти безпеки даних та приватності	Державне регулювання включає вимоги до захисту даних клієнтів, які обробляються за допомогою штучного інтелекту. Банки мають забезпечувати високий рівень безпеки персональних даних, відповідати стандартам шифрування та виконувати політики конфіденційності відповідно до таких регуляцій, як GDPR в Європейському Союзі та інших місцевих законів про захист даних

1	2	3
2	Етичні норми використання AI	Регулятори наголошують на необхідності етичного використання штучного інтелекту, включаючи прозорість алгоритмів, справедливість та відсутність упереджень
3	Відповідальність за рішення, прийняті AI	У контексті державного регулювання важливим аспектом є встановлення чіткої відповідальності за рішення, прийняті з використанням штучного інтелекту
4	Комплексні вимоги до звітності та моніторингу	Державне регулювання вимагає від банків забезпечити постійний моніторинг та звітність щодо використання штучного інтелекту. Це включає збір даних про ефективність AI, його вплив на клієнтів та дотримання встановлених регулятивних норм
5	Розвиток та навчання персоналу	У контексті державного регулювання банкам необхідно забезпечити, щоб їхні співробітники мали відповідні знання та навички для роботи з технологіями штучного інтелекту. Відтак, це передбачає вимоги до навчання персоналу з питань етики AI, безпеки даних, а також розуміння регулятивних стандартів та вимог

Джерело: сформовано автором

У підсумку, зазначимо, що роль та місце штучного інтелекту в цьому секторі мають вирішальне значення для розв'язання проблем сучасних фінансових послуг. Штучний інтелект у банківській діяльності втілює в собі застосування комплексу алгоритмів машинного навчання, обробки природної мови та інших технологій AI для автоматизації, оптимізації та персоналізації фінансових послуг і процесів. Таким чином, така роду технологія спрямований на підвищення ефективності банківських операцій, покращення якості обслуговування клієнтів, забезпечення вищого рівня безпеки та виявлення фінансових шахрайств. Штучний інтелект розширює можливості банків аналізувати великі обсяги даних для прийняття обґрунтованих рішень, пропонує інноваційні фінансові продукти та послуги, а також відкриває нові шляхи для взаємодії з клієнтами.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що застосування штучного інтелекту у банківському секторі має глибокі соціально-економічні наслідки, змінюючи саму структуру фінансових послуг та їхню взаємодію з суспільством загалом. Інтеграція штучного інтелекту у банківські операції не тільки оптимізує процеси та покращує надання послуг, але також стимулює економічне зростання та сприяє фінансовій доступності, одночасно порушуючи важливі питання щодо зайнятості та конфіденційності. Відтак, штучний інтелект сприяє економічному зростанню, дозволяючи банкам працювати більш ефективно та результативно. Завдяки автоматизації рутинних завдань та оптимізації розподілу ресурсів банки можуть скоротити операційні витрати та передати цю економію споживачам у вигляді нижчих комісій та вигідніших відсоткових ставок. Вважаємо, що аналітика на основі

штучного інтелекту допомагає банкам краще оцінювати ризики та приймати більш обґрунтовані рішення про кредитування, сприяючи створенню динамічнішої та стійкішої фінансової системи. Маємо той факт, що такого роду підвищена ефективність та стабільність підтримують ширший економічний розвиток, сприяючи тим самим новим інвестиціям. В цілому, штучний інтелект значно впливає на фінансову доступність, що є ключовою соціально-економічною перевагою. Використовуючи аналіз даних та машинне навчання, банки можуть розширити свої послуги для раніше недостатньо обслуговуваних або не охоплених банківськими послугами груп населення. Відтак, він дозволяє розробляти нові моделі кредитного скорингу, які враховують нетрадиційні дані, що дозволяє оцінювати кредитоспроможність фізичних осіб без великої кредитної історії. Таким чином, це відкриває доступ до кредитів та інших фінансових послуг для ширшого прошарку населення, сприяючи розширенню економічних можливостей та скороченню нерівності.

Література:

1. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, 2023, pp. 3243-3251.
2. Anagnostopoulos, I. Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business*, 100, 2018, 7–25.
3. Cyree, K. B., & Spurlin, W. P. The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets. *Journal of Banking and Finance*, 36(9), 2012, 2593–2603.
4. Mitchelmore, S., Rowley, J. Entrepreneurial competencies: A literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 2010, 16(2): 92-111
5. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, 2023, pp. 3243-3251.
6. De la Torre, A., Martínez Pería, M.S., Schmukler, S.L. Bank involvement with SMEs: Beyond relationship lending. *Journal of Banking & Finance*, 2010, 34(9): 2280-2293.
7. Basysyar, F.M., Dikananda, A.R., Kurnia, D.A. Prediction of bank customer potential using creative marketing based on exploratory data analysis and decision tree algorithm. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 27, No. 4, 2022, pp. 597-604
8. Zhang, Z., Hu, W., & Chang, T. Nonlinear effects of P2P lending on bank loans in a Panel Smooth Transition Regression model. *International Review of Economics and Finance*, 59 (August 2017), 468–473.
9. Cyree, K. B., & Spurlin, W. P. The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets. *Journal of Banking and Finance*, 36(9), 2012, 2593–2603
10. Kohardinata, C., Suhardianto, N., & Tjahjadi, B. Peer-to-Peer lending platform: from substitution to complementary for rural banks. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 2020, 713-722

References:

1. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. (2023). Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, pp. 3243-3251 [In English]

2. Anagnostopoulos, I. (2018). Fintech and regtech: Impact on regulators and banks. *Journal of Economics and Business*, 100, 7–25. <https://doi.org/10.1016/j.jeconbus.2018.07.003> [In English]
3. Cyree, K. B., & Spurlin, W. P. (2012). The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets. *Journal of Banking and Finance*, 36(9), 2593–2603. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.05.015> [In English]
4. Mitchelmore, S., Rowley, J. (2010). Entrepreneurial competencies: A literature review and development agenda. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 16(2): 92-111 [In English]
5. Sudarnice, S., Herachwati, N., Udin, U. (2023). Bank financing, government support, and SME performance: The mediating role of entrepreneur competence. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 10, pp. 3243-3251. [In English]
6. De la Torre, A., Martínez Pería, M.S., Schmukler, S.L. (2010). Bank involvement with SMEs: Beyond relationship lending. *Journal of Banking & Finance*, 34(9): 2280-2293. [In English]
7. Basysyar, F.M., Dikananda, A.R., Kurnia, D.A. (2022). Prediction of bank customer potential using creative marketing based on exploratory data analysis and decision tree algorithm. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 27, No. 4, pp. 597-604 [In English]
8. Zhang, Z., Hu, W., & Chang, T. (2019). Nonlinear effects of P2P lending on bank loans in a Panel Smooth Transition Regression model. *International Review of Economics and Finance*, 59 (August 2017), 468–473. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2018.10.010> [In English]
9. Cyree, K. B., & Spurlin, W. P. (2012). The effects of big-bank presence on the profit efficiency of small banks in rural markets. *Journal of Banking and Finance*, 36(9), 2593–2603 [In English]
10. Kohardinata, C., Suhardianto, N., & Tjahjadi, B. (2020). Peer-to-Peer lending platform: from substitution to complementary for rural banks. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 713-722 [In English]

УДК 351.74:342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-165-175](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-165-175)

Споришев Костянтин Олександрович кандидат технічних наук, доцент, докторант ад'юнктури та докторантури, Національна академія Національної гвардії України, майдан Захисників України, 3, м. Харків, 61001, тел.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИЛ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуті проблемні питання механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, наведені основні суперечності в реалізації цих механізмів. Розглянуті напрямки розвитку інформаційного забезпечення процесів управління сил безпеки під час службово-бойової діяльності. В статті запропонована стратегія розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Інформаційно-аналітична система сил безпеки України є вирішальним елементом у забезпеченні національної безпеки та оборони країни. Ефективність цієї системи безпосередньо залежить від якості державного управління, здатного забезпечувати неперервну та ефективну роботу інформаційних та аналітичних потоків, необхідних для прийняття оперативних та стратегічних рішень.

Стратегія розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України полягає у забезпеченні ефективної взаємодії різних підрозділів сил безпеки через інтегровані інформаційні системи, що дозволяє швидко обмінюватися даними та аналітичними звітами, впровадженні сучасних технологій обробки даних, таких як штучний інтелект, машинне навчання та великі дані, для підвищення ефективності аналітичної роботи, організації постійного навчання співробітників сил безпеки, зокрема в галузі новітніх технологій та аналітичних методів, впровадженні заходів з кібербезпеки для захисту інформаційних систем та даних, актуалізації законодавства у сфері державного управління інформаційно-аналітичним забезпеченням, включаючи правила обробки та розподілу інформації, а також у розвитку партнерства з міжнародними організаціями та іншими країнами для обміну досвідом, технологіями та інформацією.

Ключові слова: механізми державного управління, система інформаційно-аналітичного забезпечення, державна безпека, сили безпеки.

Sporyshev Kostyantyn Oleksandrovych Candidate of technical sciences, Assistant professor, Doctoral student of Adjunct and doctoral studies, National Academy of the National Guard of Ukraine, Maidan Zahysnykiv Ukrainy, 3, Kharkiv, 61001, tel.: (099) 776-36-61, <https://orcid.org/0000-0003-4737-9698>

STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF MECHANISMS OF THE STATE MANAGEMENT OF THE INFORMATION AND ANALYTICAL SUPPLY SYSTEM SECURITY FORCES OF UKRAINE

Abstract. The article examines the problematic issues of the state management mechanisms of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine, the main contradictions in the implementation of these mechanisms are given. The directions of the development of information support for security forces management processes during service and combat activities are considered. The article proposes a strategy for the development of mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine.

The information and analytical system of the security forces of Ukraine is a crucial element in ensuring the national security and defense of the country. The effectiveness of this system directly depends on the quality of public administration, capable of ensuring the continuous and efficient operation of information and analytical flows necessary for making operational and strategic decisions.

The strategy for the development of mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine consists in ensuring the effective interaction of various units of the security forces through integrated information systems, which allows for the rapid exchange of data and analytical reports, the introduction of modern data processing technologies, such as artificial intelligence, machine learning and big data, to improve the efficiency of analytical work, the organization of continuous training of security forces employees, in particular in the field of the latest technologies and analytical methods, the implementation of cyber security measures to protect information systems and data, the updating of legislation in the field of state management of information and analytical support, including the rules of processing and distribution of information, as well as in the development of partnerships with international organizations and other countries to exchange experience, technology and information.

Keywords: state management mechanisms, information and analytical support system, state security, security forces.

Постановка проблеми. Проблемні питання, які існують в механізмах державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України, можуть бути різноманітними і залежать від багатьох факторів. За останні 10 років в державі робляться спроби ліквідувати технологічне відставання. Застаріле обладнання та програмне забезпечення можуть обмежувати можливості аналізу та обробки даних, що є критично важливим для оперативного реагування на загрози. Так наприклад існує проблема забезпечення органів управління силами безпеки сучасним вітчизняним програмним забезпеченням. Особливо це чутливо для підрозділів, що займаються

інформаційно-аналітичним забезпеченням. Починаючи з 2018 року використовуються окремі інформаційні системи вітчизняного виробництва різного рівня: Delta, «Кропива», «Віраж-планшет», GisArta та ін. Усі перелічені системи працюють на тактичному рівні [1-3].

Викликом сучасності є недостатній рівень захищеності від кібератак, що може призвести до витоку конфіденційної інформації та підриву безпекових операцій.

Проблемним аспектом механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України є нестача кваліфікованих фахівців у галузі інформаційних технологій та аналітики, що в свою чергу обмежує здатність сил безпеки ефективно обробляти та аналізувати дані. Так за даними Державної служби статистики України [4] кількість набраних на навчання фахівців з інформаційних технологій збільшується, а з споріднених галузей, таких як: природничі науки, автоматизація та приладобудування, електроніка та телекомунікації, виробництво та технології мають тенденцію до зменшення. Цей процес проілюстровано на рисунку 1.

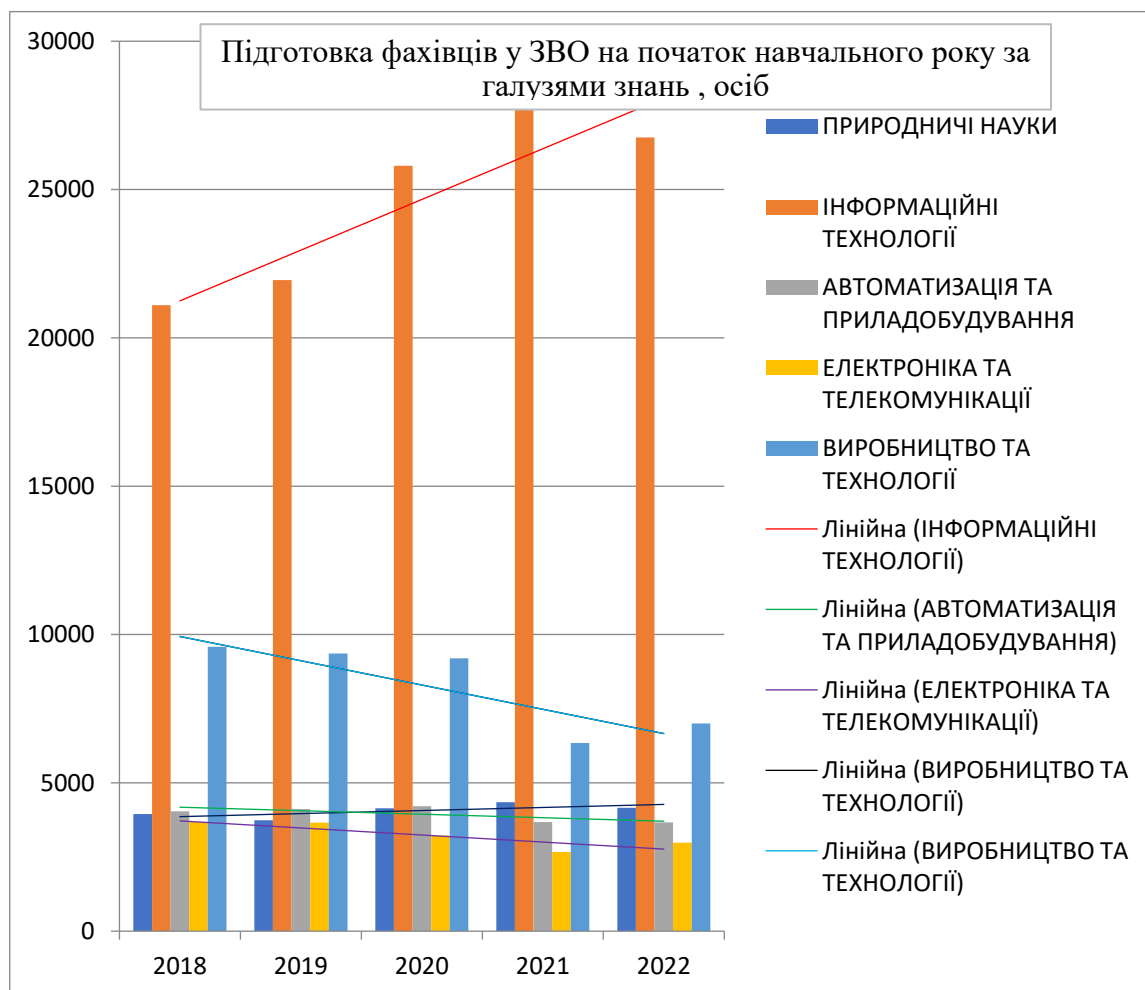

Рис. 1 Кількість фахівців у ЗВО за галузями знань за 2018-2022 роки, та лінійні тренди їх змін

Існують проблемні питання з координацією між різними відомствами та організаціями що ускладнює обмін інформацією та співпрацю у відповіді на загрози.

Обмежені бюджетні ресурси можуть перешкоджати оновленню технологій, навчанню персоналу та підтримці ефективної інформаційно-аналітичної діяльності. Так обмеження фінансування фундаментальних наукових досліджень не дозволяють розробляти нові технології. В таблиці 1 наведені дані про витрати на наукові дослідження і розробки за видами робіт за 2010-2022 роки в Україні.

Таблиця 1

Витрати на наукові дослідження і розробки за видами робіт за 2010-2022 роки [4]

Рік	Витрати на виконання наукових досліджень і розробок, млн.грн	У тому числі на виконання			Частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП, %
		фундаментальних наукових досліджень млн.грн	прикладних наукових досліджень млн.грн	науково-технічних (експериментальних) розробок млн.грн	
2010	8107,1	2175,0	1589,4	4342,7	0,75
2011	8513,4	2200,8	1813,9	4498,7	0,65
2012	9419,9	2615,3	2023,2	4781,4	0,67
2013	10248,5	2698,2	2061,4	5488,9	0,70
2014	9487,5	2452,0	1882,7	5152,8	0,60
2015	11003,6	2460,2	1960,6	6582,8	0,55
2016	11530,7	2225,7	2561,2	6743,8	0,48
2017	13379,3	2924,5	3163,2	7291,6	0,45
2018	16773,7	3756,5	3568,3	9448,9	0,47
2019	17254,6	3740,4	3635,7	9878,5	0,43
2020	17022,4	4259,0	3971,4	8792,1	0,41
2021	20923,1	5155,2	4782,9	10985,0	0,38
2022	17117,8	4081,3	4827,6	8208,9	0,33

На рисунку 2 наведена динаміка витрат на наукову діяльність в Україні, як частка ВВП.

Основними проблемами нормативно-правової бази є її застарілість, невідповідність сучасним вимогам інформаційної безпеки та відсутність інтегрованого підходу до збору, обробки та аналізу даних. Міжнародний досвід показує, що ефективно інформаційно-аналітичне забезпечення досягається через впровадження передових технологій обробки даних, законодавчу

підтримку діяльності спецслужб і посилення міжвідомчої взаємодії. Недосконалість або застарілість нормативно-правових актів може ускладнювати реалізацію ефективних механізмів управління та використання інформаційно-аналітичних систем [4].

Рис. 2 Динаміка витрат на наукову діяльність в Україні, як частка ВВП

Швидке змінення безпекового середовища вимагає постійної адаптації механізмів державного управління та розвитку здатності сил безпеки оперативно реагувати на нові виклики та загрози.

Для вирішення цих та інших потенційних проблем важливо проводити регулярні оцінки системи, оновлювати технологічну базу, забезпечувати кваліфікаційний розвиток персоналу та вдосконалювати нормативно-правову базу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційно-аналітичного забезпечення та побудови ІАС, як взагалі, так і для реалізації службово-бойових завдань силами безпеки займаються, як в Україні, так і за її межами. Серед вітчизняних вчених слід відзначити – Мацько О.Й., Микуся С.А., Солоннікова В.Г., Єрмошина М.О., Смірнова Є.Б., Дробаху Г.А., Кириченко І.О., Городнова В.П., Бацамута В.М., Бабкова Ю.П., Горелишева С.А., Яковлева М.Ю., а серед закордонних науковців – Cukier K., Mayer-Schönberger V., Gruber T.R., Chandrasekaran B., Josephson John R., Nicolescu B., Klein J. Th., Ayhan A., Asli A., Guajardo N.R., Dekker A.H., Guarino N. В роботах цих вчених закладено наукову основу, теоретичні та методичні передумови подальшого пошуку шляхів підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення під час вирішення службово-бойових завдань.

Мета. Розробка стратегії розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України

Виклад основного матеріалу. Стратегія розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України включає наступні напрямки:

Забезпечення ефективної взаємодії різних підрозділів сил безпеки через інтегровані інформаційні системи, що дозволяє швидко обмінюватися даними та аналітичними звітами. Впровадження сучасних технологій обробки даних, таких як штучний інтелект, машинне навчання та великі дані, для підвищення ефективності аналітичної роботи. Організація постійного навчання співробітників сил безпеки, зокрема в галузі новітніх технологій та аналітичних методів. Розробка та впровадження заходів з кібербезпеки для захисту інформаційних систем та даних від зовнішніх та внутрішніх загроз. Актуалізація законодавства у сфері державного управління інформаційно-аналітичним забезпеченням, включаючи правила обробки та розподілу інформації. Розвиток партнерства з міжнародними організаціями та іншими країнами для обміну досвідом, технологіями та інформацією. Впровадження систем моніторингу та оцінки для аналізу ефективності роботи інформаційно-аналітичних систем та прийняття своєчасних управлінських рішень.

Реалізація цієї стратегії потребує комплексного підходу, включаючи технічні, організаційні, нормативні, та освітні аспекти.

Прогнозування розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення (ІАЗ) органів державної влади на десятирічний період включає розгляд кількох ключових аспектів.

Очікується, що поступ у галузі штучного інтелекту (ШІ), машинного навчання, великих даних та квантових обчислень значно підвищить ефективність ІАЗ. ШІ гратиме провідну роль в аналізі даних, передбачуваному аналізі та автоматизації рутинних процесів. Враховуючи загрозу кібератак, що збільшується, увага до кібербезпеки буде посилена. Розвиток механізмів виявлення та запобігання вторгненням, а також реагування на інциденти стануть пріоритетом для забезпечення захисту інформаційних ресурсів. Впровадження єдиної інформаційної системи, що сприяє обміну даними між різними відомствами та рівнями влади, сприятиме підвищенню ефективності ІАЗ. Міжвідомче та міжнародне співробітництво також буде розширюватися для обміну досвідом та інформацією. Посилення акценту на освіту та підготовку фахівців у галузі ІТ, аналітики даних та кібербезпеки буде критично важливим для забезпечення якісного ІАЗ. Програми навчання та підвищення кваліфікації будуть спрямовані на розвиток відповідних навичок. Адаптація законодавства для регулювання питань ІАЗ, у тому числі в галузі захисту даних, приватності та використання ШІ, матиме важливе значення для збалансованого розвитку цієї сфери. Важливість етичних розглядів, особливо у контексті використання ШІ та аналітики даних, зростатиме. Забезпечення прозорості, відповідальності та дотримання прав людини стануть ключовими пріоритетами. Загалом очікується, що інформаційно-аналітичне забезпечення стане більш інтегрованим, автоматизованим та захищеним, з упором на співпрацю, освіту та етичні стандарти [5-7].

Для отримання нових технологій державі необхідно реалізувати комплексну стратегію, що включає наступні кроки.

Інвестування у наукові дослідження та вищу освіту, щоб створити базу для технологічних інновацій. Це включає фінансування університетів, дослідних інститутів та лабораторій. Підтримка досліджень та розробок (R&D). Надання фінансової та інфраструктурної підтримки підприємствам та організаціям, які займаються дослідженнями та розробками у ключових технологічних галузях. Держава може використовувати податкові пільги, гранти, субсидії та інші заходи для стимулювання інноваційної діяльності як у приватному, так і державному секторах. Важливо створити середовище, що сприятиме інноваціям, включаючи налагодження зв'язків між університетами, дослідницькими інститутами, промисловістю та урядом для обміну знаннями та комерціалізації технологій. Необхідно забезпечити підготовку кваліфікованих фахівців у галузі високих технологій через освітні програми, стажування, майстер-класи та перепідготовку робочої сили. Чітке законодавство щодо захисту інтелектуальної власності сприяє інвестиціям у дослідження та розробки, забезпечуючи захист прав на інновації та винаходи. Держава повинна сприяти міжнародному співробітництву в галузі науки та технологій для обміну знаннями, участі у міжнародних дослідницьких проектах та доступу до глобальних інновацій. Просування цифрової трансформації у всіх секторах економіки для прискорення впровадження та розповсюдження нових технологій. Створення сприятливих умов для стартапів та технологічних підприємств, включаючи легкий доступ до фінансування, консультаційні послуги та ринки для реалізації продуктів. Регулярне оцінювання та аналіз ефективності технологічних та інноваційних програм для оптимізації стратегій та політик. Реалізація цих заходів дозволить державі активізувати розробку та впровадження нових технологій, зміцнити економічний розвиток та покращити конкурентоспроможність на світовому рівні.

Прогнози щодо отримання нових технологій зазвичай орієнтовані на кілька ключових областей, де очікуються значні інновації та прориви. Очікується, що алгоритми машинного навчання та штучного інтелекту стануть більш просунутими, що дозволить їм брати на себе більш складні завдання, від автоматизації виробничих процесів до управління міською інфраструктурою. Квантові обчислення обіцяють революцію в галузі обробки даних, надаючи можливості для вирішення завдань, які зараз недоступні для класичних комп'ютерів, наприклад, у криптографії, матеріалознавстві та фармацевтиці. Інновації у виробництві, зберіганні та використанні енергії, включаючи відновлювані джерела енергії, такі як сонячна та вітрова енергія, а також розвиток технологій уловлювання та зберігання вуглецю, відіграватимуть ключову роль у боротьбі зі зміною клімату. Застосування нанотехнологій може радикально змінити багато галузей, від медицини до виробництва матеріалів, дозволяючи створювати продукти з новими унікальними властивостями. Очікуються прориви в космічних технологіях, включаючи доступніші способи запуску космічних апаратів, розробку космічного туризму

та дослідження далекого космосу. Поглиблення інтеграції цифрових технологій у повсякденне життя та роботу, а також розвиток інтернету речей, що дозволить пристроям та системам більш тісно взаємодіяти, збираючи та аналізуючи дані у реальному часі. Ці прогнози відображають поточні напрями досліджень та розробок і можуть змінюватись в залежності від технологічного прогресу, ринкових умов та політичних рішень. Успіх в отриманні нових технологій залежатиме від здатності держави та приватного сектору інвестувати у дослідження та розробки, підтримувати інновації та створювати сприятливе середовище для їх комерціалізації.

Розвиток фундаментальних наук значно впливає на розвиток інформаційно-аналітичної діяльності. Фундаментальні науки, такі як математика та статистика, є основою для багатьох методів аналізу даних. Прогрес у цих галузях призводить до розробки нових або покращених аналітичних методів та алгоритмів, що підвищує точність та ефективність обробки та аналізу даних. Фундаментальні дослідження в галузі інформатики та обчислювальної техніки призводять до створення більш потужних та ефективних засобів для обробки та аналізу великих обсягів даних. Це дозволяє інформаційно-аналітичним службам обробляти великі масиви даних швидше та точніше. Фундаментальні науки, такі як фізика та хімія, допомагають краще зрозуміти складні природні та технологічні системи. Це розуміння може бути використане для розробки ефективніших моделей та інструментів для аналізу складних даних та явищ. Розвиток фундаментальних наук сприяє інтеграції різних наукових дисциплін, що є важливим для комплексного аналізу складних питань і проблем. Міждисциплінарний підхід посилює здатність інформаційно-аналітичних служб справлятися з різноманітними та складними завданнями. Фундаментальні науки відіграють ключову роль в освіті та підготовці кваліфікованих фахівців, які мають необхідні знання та навички для проведення інформаційно-аналітичної роботи. Поглиблене розуміння фундаментальних наук допомагає аналітикам критично оцінювати інформацію, бачити приховані зв'язки та тенденції. Розвиток таких областей, як нанотехнології та нові матеріали, може призвести до створення нових пристроїв та методів для збирання, зберігання та передачі даних, що розширює можливості інформаційно-аналітичних служб. Таким чином, фундаментальні науки є основою для розвитку інформаційно-аналітичної діяльності, надаючи інструменти, методи та знання, необхідні для ефективної обробки та аналізу даних, а також для розуміння та вирішення складних завдань.

Організація постійного навчання співробітників сил безпеки в галузі новітніх технологій та аналітичних методів має велике значення для підвищення ефективності та готовності до викликів сучасності. Для реалізації цього завдання потрібні наступні кроки. Першим кроком є аналіз і оцінка поточного рівня компетенцій співробітників і визначення конкретних потреб у навчанні. Це допоможе виявити прогалини в знаннях та навичках і скласти

план навчання, орієнтований на важливі для служби технології та методики. На основі оцінки потреб слід розробити навчальні програми, що включають тренінги, семінари, воркшопи та курси. Програми мають охоплювати актуальні теми, такі як кібербезпека, аналітика даних, штучний інтелект, сучасні методи розвідки та інші. Для проведення навчання важливо залучати досвідчених тренерів і фахівців з відповідних областей. Це можуть бути як внутрішні спеціалісти, так і зовнішні консультанти або науковці. Теоретичні знання повинні доповнюватися практичними тренінгами, що дозволяють співробітникам відточувати навички в реальних або симульованих умовах. Важливо створити умови для практичного застосування нових знань. Після проведення навчальних заходів необхідно оцінювати їх ефективність, аналізувати здобутки та недоліки та коригувати подальші плани навчання. Можливе використання анкет, інтерв'ю, тестів та практичних завдань для оцінки рівня засвоєних знань і навичок [8]. Технологічні та аналітичні методи швидко розвиваються, тому важливо забезпечити систематичне оновлення навчальних програм і регулярне навчання.

Розробка стратегії для механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України може включати SWOT-аналіз, який розглядає сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози.

Сильні сторони (Strengths). Кваліфікований персонал. Наявність досвідчених та висококваліфікованих фахівців у сфері безпеки та аналітики. Міжнародне партнерство. Співпраця з міжнародними організаціями та союзниками у сфері обміну інформацією та технологічної підтримки. Адаптивність. Здатність швидко реагувати на зміни у безпековому середовищі.

Слабкі сторони (Weaknesses). Технологічне відставання. Застаріле обладнання та програмне забезпечення. Обмежені бюджетні ресурси. Недостатнє фінансування для модернізації технологій та навчання персоналу. Координація між відомствами. Відсутність ефективної координації та взаємодії між різними структурами безпеки.

Можливості (Opportunities). Технологічний прогрес. Впровадження новітніх технологій та інноваційних рішень у сфері аналітики та кібербезпеки. Міжнародне фінансування та допомога. Залучення додаткових ресурсів та інвестицій від міжнародних партнерів. Нормативно-правові реформи. Удосконалення законодавчої бази для підтримки сучасних потреб інформаційно-аналітичного забезпечення.

Загрози (Threats). Кіберзагрози. Зростаюча небезпека кібератак та витоку інформації. Політична нестабільність. Вплив міжнародних конфліктів та внутрішніх політичних змін на безпекову політику. Технологічна залежність. Залежність від іноземних технологій та виробників, які можуть бути обмежені в умовах кризи або конфлікту.

На основі цього SWOT-аналізу стратегія розвитку механізмів державного управління може бути сфокусована на зміцненні сильних сторін, усуненні слабкостей, використанні можливостей для зростання та мінімізації загроз.

Висновки. Інформаційно-аналітична система сил безпеки України є вирішальним елементом у забезпеченні національної безпеки та оборони країни. Ефективність цієї системи безпосередньо залежить від якості державного управління, здатного забезпечувати неперервну та ефективну роботу інформаційних та аналітичних потоків, необхідних для прийняття оперативних та стратегічних рішень [2].

Стратегією розвитку механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України повинна включати: інвестиції в освіту та науку, розвиток вітчизняної технологічної бази (програмні та апаратні засоби), співпрацю з міжнародними організаціями у сфері обміну інформацією та технологічної підтримки, організаційну структуру управління, що забезпечує можливості швидко реагувати на зміни у безпековому середовищі, сучасну нормативно-правову базу що регулює механізми державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України.

Реалізація цих заходів може тривати довгий термін, тому для їх успішного втілення у життєдіяльність сил безпеки потрібний довготривалий стабільний політичний курс держави.

Література:

1. Споришев К.О. Проблеми формування і суперечності реалізації механізмів державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування»). 2024. Випуск № 3(31). С. 301-309
2. Споришев К.О. Інформаційно-аналітичні технології сил безпеки у парадигмі державного управління. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування»). 2024. Випуск № 1(29). С. 128–136.
3. Горелишев С. А., Іванченко А. О., Башкатов Є. Г.. Програмний комплекс «Кропива» як елемент перспективної автоматизованої системи управління Національної гвардії України. *Честь і закон* № 4 (87). 2023, С.22-29.
4. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html
5. Застосування сучасних інформаційних технологій у науковій діяльності : підручник / О. Й. Мацько, С. А. Микусь, В. Г. Солонніков та ін.. К.: НУОУ ім. І. Черняхівського, 2021. 340 с.
6. Теорія прийняття рішень органами військового управління: монографія / В.І. Ткаченко, Є.Б. Смірнов та ін.; За ред. В.І. Ткаченка, Є.Б. Смірнова. Х.: ХУ ПС, 2008. 542 с.
7. ОСНОВИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: НАВЧ. ПОСІБ. / Г. А. ДРОБАХА, О. А. ОЛЕЩЕНКО, О.Ю. ІОХОВ, В. Е. ЛІСПІДИН ТА ІН.–Х.: НАНГ УКРАЇНИ, КП «МІСЬКА ДРУКАРНЯ», 2016.– 366 С.
8. Споришев К.О. Розвиток менеджменту кадрових ресурсів в системі інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України *Актуальні питання у сучасній науці* (Серія «Державне управління»). 2024. Випуск № 3(21). С. 410-421

References:

1. Sporyshev K.O. (2024). Problemy formuvannia i superechnosti realizatsii mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia systemoiu informatsiino-analitychnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy [Problems of formation and contradictions in the implementation of mechanisms of state management of the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»)* – *Scientific Innovations and Advanced Technologies (Management and Administration Series)*, 3(31), 301-309 [in Ukrainian].
2. Sporyshev K.O. (2024). Informatsiino-analitychni tekhnologii syl bezpeky u paradyhmi derzhavnoho upravlinnia [Information and analytical technologies of the security forces in the state management paradigm] *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia»)* – *Scientific Innovations and Advanced Technologies (Management and Administration Series)*, 1(29), 128-136 [in Ukrainian].
3. Horielyshev, S. A., Ivanchenko, A. O., Bashkatov. Ye. H. (2023). Prohramnyi kompleks «Kropyva» yak element perspektyvnoi avtomatyzovanoi systemy upravlinnia Natsionalnoi hvardii Ukrainy [The "Nettle" software complex as an element of the promising automated control system of the National Guard of Ukraine]. *Chest i zakon – Honor and law*, 4(87), 22-29 [in Ukrainian].
4. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Site of the State Statistics Service of Ukraine]. *ukrstat.gov.ua*. Retrieved https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/vush_osv/arh_vuz_20_u.html [in Ukrainian].
5. Matsko O. Y., Mykus S. A., Solonnikov V. H. (2021). *Zastosuvannia suchasnykh informatsiinykh tekhnologii u naukovii diialnosti [Application of modern information technologies in scientific activity]*, Kyiv: NUOU im. I. Cherniakhovskoho [in Ukrainian].
6. Tkachenko V.I., Smirnov E.B., Drobakha G.A., Bilchuk V.M., & Tristan A.V. (2008). *Teoriia pryiniattia rishen orhanamy viiskovoho upravlinnia [The theory of decision-making by military administration bodies]*. Kharkiv: KhVU [in Ukrainian].
7. Drobakha, H. A. Oleshchenko, O. A. Iokhov, O.Iu.and Lisitsyn, V. E. (2016). *Osnovy informatyzatsii Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Basics of informatization of the National Guard of Ukraine]*, Kharkiv: NANH Ukrainy, KP "Miska drukarnia" [in Ukrainian].
8. Sporyshev K.O. (2024). Rozvytok menedzhmentu kadrovykh resursiv v systemi informatsiino-analitychnoho zabezpechennia syl bezpeky Ukrainy [Development of human resource management in the system of information and analytical support of the security forces of Ukraine]. *Aktualni pytannia u suchasnii nauksi (Seriiia «Derzhavne upravlinnia»)* – *Current nutrition in current science (Series "Government of State")*, 3(21), 410–421 [in Ukrainian].

УДК 346

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-176-186](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-176-186)

Стеців Ірина Семенівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а, 5-й н.к., кім. 2-б, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ: ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОПОЗИЦІЇ ТА ЛАНЦЮГІВ ПОСТАЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню законодавчого регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою щодо оптимізації продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання з метою формування подальших рекомендацій для розв'язання виявлених проблем. Фізична доступність продовольства є фундаментальним аспектом продовольчої безпеки, який вимагає забезпечення стабільних і ефективних ланцюгів постачання від виробника до споживача. Воєнний стан та інші кризові ситуації вносять значні зміни у функціонування цих ланцюгів, породжуючи збільшення ризиків для продовольчої безпеки. Поряд із цим оптимізація продовольчої пропозиції потребує вдосконалення методів виробництва, зберігання, транспортування та дистрибуції продукції, а також впровадження інноваційних технологій для підвищення ефективності та зниження витрат на всіх етапах ланцюга постачання. Проведений SWOT аналіз свідчить про наявність бюрократичних процедур та складнощів з імплементацією законодавства, сповільнену адаптацію законодавства до швидкозмінних умов воєнного стану, залежність від імпорту та потенційні затримки у реалізації проектів інфраструктурного відновлення, а також значними є ризики, пов'язані з міжнародним фінансуванням та експортними обмеженнями. Для подолання ідентифікованих слабких сторін і загроз запропоновано напрями удосконалення, обумовлені потребою в покращенні координації, розбудові інфраструктури, використанні інновацій, збільшенні внутрішнього виробництва, зміцненні правових механізмів, а також розробці системи моніторингу ефективності. Покращення нормативно-правової бази та впровадження сучасних підходів до активізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою сприятимуть оптимізації продовольчої пропозиції та відновленню ланцюгів постачання для забезпечення населення необхідними продовольчими ресурсами.

Ключові слова: економічний механізм державного управління, продовольча безпека, наслідки війни, ланцюги постачання, нормативно-правове забезпечення, SWOT-аналіз, моніторинг

Stetsiv Iryna Semenivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 28a Stepan Bandera St., Building 5, 2-b Room, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-4982-1355>

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF THE ECONOMIC MECHANISM OF THE FOOD SECURITY PUBLIC ADMINISTRATION: OPTIMIZATION OF THE OFFER AND SUPPLY CHAINS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF WAR

Abstract. This article focuses on examining the legislative regulation of the economic mechanism of state management of food security, especially concerning the optimization of supply and supply chains, with the aim of forming further recommendations for solving identified problems. Martial law and other crisis situations significantly alter the functioning of these chains, creating issues with logistics, transportation availability, product storage, and increasing risks to food security. Optimizing the food supply and distribution, as well as the implementation of innovative technologies, is essential to enhance efficiency and reduce costs across all supply chain stages. This includes integrating digital solutions for better demand forecasting, inventory management, and real-time food product tracking, which can minimize food loss and improve quality. The conducted research highlights a broad range of recommendations on specific food security issues, yet the examination of legislative regulation regarding the economic mechanism of state management in this field, particularly the optimization of food supply and supply chains, remains insufficiently addressed. This indicates the necessity of conducting such research to identify existing problems and develop solutions. The conducted SWOT analysis highlighted the existence of bureaucratic procedures, difficulties with legislative implementation, slow adaptation of laws to the rapidly changing conditions of martial law, dependence on imports, and potential delays in infrastructure project implementation. To address these weaknesses and threats, proposed improvement directions include enhancing coordination, developing infrastructure, utilizing innovation, increasing domestic production, strengthening legal mechanisms, and developing an effectiveness monitoring system. These measures will help stabilize the situation, optimize the food offer, and restore supply chains to ensure the population has access to necessary food resources.

Keywords: economic mechanism of state management, state regulation, food security, consequences of war, supply chains, legislative and regulatory framework, SWOT analysis, monitoring

Постановка проблеми. Дослідження законодавчого регулювання економічного механізму державного управління фізичною доступністю продовольства відіграє важливу роль в забезпеченні продовольчої безпеки України та світу. В умовах глобалізації та постійних викликів виникає гостра потреба в ефективному регулюванні аграрного сектору, що включає оптимізацію пропозицій та ланцюгів постачання продовольства. Фізична доступність продовольства є фундаментальним аспектом продовольчої безпеки, який вимагає забезпечення стабільних і ефективних ланцюгів постачання від виробника до споживача. Воєнний стан та інші кризові ситуації вносять значні зміни у функціонування цих ланцюгів, породжуючи проблеми з логістикою, зокрема доступністю транспорту, зберіганням продукції, що збільшує загрози продовольчій безпеці. Оптимізація пропозиції та ланцюгів постачання потребують детального аналізу існуючих викликів та впровадження цілеспрямованих законодавчих та регуляторних заходів. Нормативно-правове забезпечення у цій сфері має на меті не тільки вирішення поточних проблем, але й прогнозування майбутніх ризиків, а також створення умов для сталого розвитку аграрного сектору. Важливість аналізу нормативно-правового забезпечення полягає у виявленні слабких місць та прогалин у законодавстві, що дозволить сформулювати конкретні пропозиції щодо його удосконалення, що у свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності управління продовольчою безпекою, оптимізації ланцюгів постачання та підтримки стабільності аграрного сектору в складних умовах, зокрема у періоди воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення фізичної доступності продовольства в Україні присвячено праці багатьох вчених, частина з яких приділяє значну увагу проблемам нормативно-правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану та загрозам що ним зумовлені [1, с. 27–34; 2, с. 122-126; 3, с. 9–13]. Науковці А.М. Ольховська та Є. М. Білоусов, виявили, що з метою забезпечення населення необхідними продовольчими та непродовольчими товарами, а також недопущення продовольчої кризи, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, урядом було розроблено та запроваджено низку нормативно-правових актів різного рівня ієрархічності, зміст окремих норм чи груп норм яких направлений на попередження, подолання та нейтралізацію негативних наслідків функціонування системи забезпечення продовольчої безпеки України, зокрема і в частині оптимізації продовольчої пропозиції [1, с. 27–34]. Запропоновані заходи мають на меті не лише запобігання кризам на продовольчих ринках, а й оптимізацію пропозиції продуктів, що є ключовим для стабільності як внутрішнього, так і зовнішнього ринків, проте відсутність системного підходу уряду до вирішення проблем продовольчої безпеки через нормативне регулювання знижує їх ефективність. Поряд із цим Т. В. Курман зазначає, що на даний час дієвого правового механізму гарантування продовольчої безпеки в Україні не сформовано, а прийняті законодавцем нашвидкуруч законодавчі новели не формують науково обґрунтованого й системного підходу, не враховують потреб євроінтеграційних

перетворень, необхідності стратегічних реформ у напрямку сталого розвитку агросфери та протидії негативним для аграрного виробництва кліматичним змінам [2, с. 122-126]. Вчені О.В.Скидан, В.М.Микитюк та О.Д.Ковальчук вказують, що депресивних аграрно-орієнтованих регіонів питання стимулювання розвитку агропромислового комплексу має особливе значення, оскільки від його вирішення залежить стан регіонального соціально-економічного розвитку в цілому, що пов'язано зі значним додатковим позитивним впливом економічного росту в агропромисловому комплексі на інші галузі економіки [3, с. 9–13]. Відтак, успіх у цій сфері може позитивно вплинути на інші галузі економіки, сприяти зростанню конкурентоспроможності агропромислового сектору, збільшенню доходів, у тому числі через експорт, і розширенню продовольчої пропозиції.

Інші науковці опрацьовують проблеми забезпечення стійких ланцюгів постачання, зокрема І. Павловська досліджуючи перспективи впровадження в Україні світового досвіду управління ризиками продовольчої безпеки в повоєнний час, вказує на погіршення якості доріг, що створює проблеми на «останній милі» ланцюга постачання продовольства та пояснюється військовою агресією та знищенням ракетними атаками цивільної інфраструктури, у тому числі, і доріг [4]. Порушення логістики внаслідок блокади чорноморських портів, встановлення мін на морських шляхах та обмеження альтернативних маршрутів призвело до скорочення експорту зокрема у частині постачання пшениці та кукурудзи з України, і, незважаючи на нещодавні домовленості про відновлення експорту зерна з трьох основних чорноморських портів України, ситуація залишається складною [5]. Серед можливих кроків по зниженню ризиків спричиненим вищенаведеним науковці пропонують пришвидшити процес розблокування та зменшення ризику чорноморських логістичних маршрутів, а також зменшення торгових обмежень та вивільнення резервних запасів для відновлення балансу світового обсягу пропозиції, шляхом збільшення деякими країнами обсягів зернових доступних на світовому ринку [6, с. 123], що на сьогодні є вкрай складним та потребує законодавчого закріплення на міжнародному рівні. Науковці Д.Ф. Крисанов та О.М. Варченко, досліджуючи ключові проблеми створення та розбудови агропродовольчих ланцюгів, серед основних проблем, що потребують розв'язання виділяє необхідність законодавчого закріплення допустимих параметрів навантаження на навколишнє природне середовище, а також обґрунтування напрямів, розроблення інструментів локалізації та подолання деструктивних наслідків забруднення природного середовища [7, с. 84].

Проведене дослідження вказує на наявність широкого кола рекомендацій щодо окремих питань продовольчої безпеки, проте дослідження законодавчого регулювання щодо економічного механізму державного управління в цій сфері, зокрема оптимізації продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання, залишається недостатньо висвітленим, що свідчить про необхідність його здійснення з метою виявлення існуючих проблем та розробки шляхів їх розв'язання.

Мета статті – аналіз законодавчого регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою щодо оптимізації пропозиції та ланцюгів постачання з метою формування подальших рекомендацій для розв'язання виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу. Продовольча безпека в Україні та світі зазнає значного виклику через триваючу війну, яка впливає як на національне, так і на світове постачання продовольства. Україна, великий експортер пшениці, кукурудзи та олійних культур, стикається з ризиком порушення постачання, спричиненим війною, що знижує доступність і розподіл основних продуктів харчування. Війна призвела до фізичного знищення, переміщення людей і збоїв у торгівлі та ланцюгах постачання багатьох харчових та енергетичних товарів, а знищення сільськогосподарських угідь, зрошувальних систем, сільськогосподарської техніки та інших об'єктів завдали нищівного удару продовольчій безпеці. Вплив війни виходить за межі України, загрожуючи продовольчій безпеці багатьох країн з низьким рівнем доходу, які залежать від українського експорту основних продуктів харчування та сільськогосподарських ресурсів, таких як добрива та паливо. Значна частка пшениці та кукурудзи з України постачається на Близький Схід та Африку, регіони, які вже стикаються з проблемою голоду. Ситуація погіршується спробами росії використовувати продовольство як зброю війни, що ще більше порушує експорт продовольства та спричиняє стрибки цін, що штовхає незахищені верстви населення до бідності. Для вирішення цих проблем надзвичайно важливо покращити логістику продуктів харчування та оптимізувати продовольчу пропозицію в Україні, зокрема через заходи спрямовані на збереження доступу до продовольчих продуктів, що забезпечують здорове харчування, засоби захисту сільськогосподарських активів, забезпечення доступності ресурсів виробництва та сприяння безпечним і ефективним транспортним маршрутам для постачання продовольства. Підвищення стійкості сільськогосподарського сектору України, забезпечення різноманітної продовольчої пропозиції, а також підтримка відновлення ланцюгів постачання продовольства є вкрай важливими для продовольчої безпеки в Україні та світі.

Проведений SWOT аналіз нормативно-правового забезпечення функціонування ЕМ ДУПБ у частині оптимізації продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання свідчить про наявність ряду негативних сторін, загроз та проблем, що потребують вирішення (Табл. 1). Серед найсуттєвіших варто виділити бюрократичні процедури та складнощі з імплементацією законодавства, що створюють перешкоди для швидкого реагування на кризові ситуації в аграрному секторі, а також обмеження бюджету та ресурсів, що не дозволяють повністю реалізувати потенціал нормативно-правових актів, залишаючи критичні потреби аграрного сектору незадоволеними. Крім цього сповільнена адаптація законодавства до швидкозмінних умов воєнного стану негативно відображається на ефективності державного управління в критичні періоди, оскільки воєнні дії безпосередньо впливають на аграрний сектор, пошкоджуючи інфраструктуру, знижуючи виробничі потужності та обмежуючи доступ до ринків.

За результатами проведеного дослідження розроблено напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині оптимізації продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання в умовах воєнного стану.

Таблиця 1

Аналіз законодавчого регулювання економічного механізму державного управління продовольчою безпекою у частині оптимізації продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання в умовах воєнного стану

Нормативно-правове забезпечення		Акценти SWOT аналізу
1	2	3
Закони, укази, накази:	<p>Про внесення змін до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11 червня 2014 року № 219. <i>Мінагрополітики; Наказ від 05.05.2022 № 269</i></p> <p>Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану. <i>Закон України від 12.05.2022 № 2246-IX</i></p> <p>Про затвердження Порядку розгляду звернень громадян у Міністерстві аграрної політики та продовольства України. <i>Мінагрополітики; Наказ, Порядок від 15.09.2022 № 688</i></p> <p>Про робочу групу з підготовки пропозицій щодо надання допомоги державам, що потерпають від гострої продовольчої кризи. <i>Указ Президента України; Склад колегіального органу від 03.11.2022 № 748/2022</i></p> <p>Про внесення змін до Критеріїв з визначення підприємств, установ та організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі сільського господарства в особливий період. <i>Мінагрополітики; Наказ від 27.03.2023 № 626</i></p> <p>Про затвердження Змін до Критеріїв з визначення підприємств, установ та організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі сільського господарства в особливий період. <i>Мінагрополітики; Наказ від 20.04.2023 № 946</i></p> <p>Про внесення змін до Критеріїв з визначення підприємств, установ та організацій, які мають важливе значення для національної економіки в галузі сільського господарства в особливий період. <i>Мінагрополітики; Наказ від 23.06.2023 № 1316</i></p> <p>Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва. <i>Закон України від 30.06.2023 № 3221-IX</i></p> <p>Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки». <i>Указ Президента України від 09.10.2023 № 681/2023</i></p>	<p>Strengths: законодавство сприяє стабілізації та розвитку сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану; введення нормативно-правових актів забезпечує чітку регулятивну базу для оптимізації ланцюгів постачання.</p> <p>Weaknesses: складнощі з імплементацією та виконанням законодавства; ризик недостатнього фінансування та ресурсної підтримки для ефективної реалізації нормативних актів</p> <p>Opportunities: співпраця з міжнародними організаціями та отримання зовнішньої допомоги для підтримки аграрного сектору; адаптація ланцюгів постачання до змінних умов воєнного стану за допомогою інноваційних рішень</p> <p>Threats: непрогнозованість воєнних дій та їх вплив на сільськогосподарське виробництво та ланцюги постачання; зміни в міжнародному законодавстві та торгівлі, що стосуються експорту та імпорту продовольства</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
<p>Постанови:</p>	<p>Про заходи щодо забезпечення в умовах воєнного стану безперебійного постачання імпортованих харчових продуктів і кормів. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 09.03.2022 № 234</i></p> <p>Про утворення Координаційної ради з питань логістики в сільському господарстві. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Положення, Склад колегіального органу від 09.04.2022 № 427</i></p> <p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану. <i>Постанова Верховної Ради України від 21.04.2022 № 2222-IX</i></p> <p>Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2022 № 752</i></p> <p>Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2022 № 817</i></p> <p>Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо державної підтримки сільського господарства та експорту агропродукції під час воєнного стану. <i>Постанова Верховної Ради України від 29.06.2023 № 3204-IX</i></p> <p>Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення реалізації окремих функцій Міністерства аграрної політики та продовольства і Державного агентства меліорації та рибного господарства. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 06.10.2023 № 1057</i></p> <p>Про спрямування за спеціальним фондом державного бюджету коштів, які надходять відповідно до Угоди про грант (Проект “Відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення (RELINC)”) між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 10 лютого 2023 р., на відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення. <i>Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документ а, Інформація, Розпорядження, Звіт від 06.10.2023 № 1059</i></p> <p>Про спрямування за спеціальним фондом державного бюджету коштів, які надходять відповідно до Угоди про грант (Проект “Відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення (RELINC)”) між Україною і Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 10 лютого 2023 р., на відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення. <i>Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2024 № 318</i></p>	<p>Strengths: спрямування нормативних актів, на забезпечення безперебійного постачання харчових продуктів; створення Координаційної ради з питань логістики в агросекторі, що підвищує координацію та ефективність управління</p> <p>Weaknesses: обмеженість інфраструктури та ресурсів ускладнюють реалізацію законодавчих ініціатив; нестача адміністративних та фінансових ресурсів для ефективного управління ланцюгами постачання; вразливість перед зовнішніми шоками та перебоями в міжнародних логістичних мережах</p> <p>Opportunities: розвиток інфраструктури та аграрного сектору; міжнародна підтримка та гранти на відновлення логістичної інфраструктури.</p> <p>Threats: загрози сталому забезпеченню та розвитку агросектору; логістичні виклики та обмежені можливості експорту агропродукції ускладнюють оптимізацію продовольчої пропозиції.</p>

Продовження таблиці 1

1	2	3
<p>Розпорядження, міжнародні документи:</p>	<p>Про утворення Координаційного центру із забезпечення продовольчими продуктами, ліками, питною водою та паливом. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Склад колегіального органу від 28.02.2022 № 196-р</i></p> <p>Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 29.04.2022 № 327р</i></p> <p>Угода між Урядом України та Всесвітньою продовольчою програмою про поновлення Угоди між Урядом України та Всесвітньою продовольчою програмою (ВПП) про відкриття Офісу ВПП в Україні. <i>Угода Кабінету Міністрів України; ООН; Міжнародний документ від 08.07.2022</i></p> <p>Про передачу цілісних майнових комплексів державних підприємств, установ та організацій до сфери управління Державного агентства розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України; Перелік від 12.08.2022 № 714-р</i></p> <p>Про підписання Угоди між Урядом України та Продовольчою та сільськогосподарською організацією Організації Об'єднаних Націй (ФАО) про створення Проектного офісу ФАО та надання технічної та гуманітарної допомоги Україні. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.09.2022 № 841-р</i></p> <p>Угода між Урядом України та Продовольчою та сільськогосподарською організацією Організації Об'єднаних Націй (ФАО) про створення Проектного офісу ФАО та надання технічної та гуманітарної допомоги Україні. <i>Угода Кабінету Міністрів України; ООН; Міжнародний документ від 04.11.2022</i></p> <p>Про делегацію України для участі у переговорах з Міжнародним банком реконструкції та розвитку щодо укладення Угоди про грант (Проект "Відновлення критично важливої логістичної інфраструктури та мережевого сполучення (RELINC)") між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку. <i>Розпорядження Президента України; Склад колегіального органу від 27.01.2023 № 11/2023-рп</i></p> <p>Про схвалення проекту листа Уряду України до Організації економічного співробітництва та розвитку про приєднання до Рекомендації Ради Організації економічного співробітництва та розвитку щодо керівних принципів ОЕСР - ФАО для відповідальних ланцюгів постачання сільськогосподарської продукції. <i>Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 № 414-р</i></p> <p>Про стан забезпечення продовольчої безпеки. <i>РНБО; Рішення від 09.10.2023</i></p>	<p>Strengths: створення Координаційного центру забезпечення важливими товарами, що підвищує ефективність реагування на кризові ситуації.</p> <p>міжнародна співпраця та підтримка від Всесвітньої продовольчої програми та ФАО, що забезпечує додаткові ресурси та експертизу.</p> <p>Weaknesses: порушення координації та впровадження ефективних заходів через бюрократичні процеси; потреба в значних ресурсах для реалізації проектів відновлення інфраструктури.</p> <p>Opportunities: покращення логістичної інфраструктури завдяки міжнародному фінансуванню, що сприятиме оптимізації постачання; залучення інновацій та передових практик через міжнародну співпрацю.</p> <p>Threats: непередбачуваність воєнного стану, що призводить до затримок у реалізації проектів; ризики залежності від зовнішнього фінансування і потенційних перешкод в міжнародній співпраці.</p>

Джерело: сформовано автором на основі проведеного дослідження за даними [8]

Першочерговим завданням є покращення координації між урядовими та міжнародними організаціями, що сприятиме обміну інформацією, ресурсами та експертизою з метою забезпечення швидкого реагування на кризові ситуації. Створення спільних платформ для планування та управління допоможе забезпечити злагодженість дій та уникнути дублювання зусиль, відтак є необхідність законодавчого закріплення єдиної інформаційної системи обміну даними між всіма структурами, що займаються продовольчою безпекою, включно з міжнародними партнерами.

Наступним моментом є необхідність зміцнення логістичної інфраструктури, включаючи дороги, мости та порти, що дозволить зробити ланцюги постачання більш стійкими до зовнішніх шоків, а також забезпечить можливість швидкого переміщення продовольства у критичні періоди. Відтак, важливим є доповнення нормативно-правової бази положеннями, що стимулюють інвестиції у критично важливу інфраструктуру через податкові пільги чи державно-приватне партнерство.

Особливу увагу слід приділити застосуванню сучасних технологій та інформаційних систем, що дозволить точніше прогнозувати потреби в продовольстві та оптимізувати запаси. Цифровізація процесів сприятиме більшій прозорості та ефективності у ланцюгах постачання, тому у законодавство важливо внести зміни, що сприятимуть впровадженню цифрових технологій в аграрному секторі, зокрема за допомогою фінансування державних грантів для інноваційних стартапів.

Важливим при цьому є стимулювання виробництва ключових продуктів харчування в країні, що допоможе зменшити залежність від імпорту та підвищити продовольчу безпеку. Підтримка малих та середніх аграрних виробників урядом на сьогодні відіграє важливу роль та характеризується високою ефективністю, проте є необхідність реформування земельного законодавства для полегшення доступу до землі для малих фермерів та спрощення процедури залучення інвестицій в агросектор.

Іншим важливим завданням, що потребує впорядкування нормативно-правового забезпечення є розробка та законодавче закріплення системи моніторингу та оцінки ефективності заходів державного управління продовольчою безпекою, включаючи збір даних, аналіз продовольчих ринків, ланцюгів постачання та впливу воєнних дій на них. Оновлення нормативної бази у частині впровадження єдиної інформаційної системи для збору та обробки даних допоможе уряду швидко реагувати на зміни та адаптувати стратегії забезпечення продовольчої безпеки.

Запропоновані напрями удосконалення нормативно-правового забезпечення економічного механізму державного управління продовольчою безпекою спрямовані на оптимізацію продовольчої пропозиції та ланцюгів постачання в умовах воєнного стану, сприятимуть стабілізації ситуації в країні та забезпеченню населення необхідними продовольчими ресурсами.

Висновки. Дослідження продовольчої безпеки в Україні залишається надзвичайно актуальним через воєнний стан, що вносить значні виклики для забезпечення населення продовольством. Нормативно-правове забезпечення потребує удосконалення для адаптації до швидкозмінних умов. SWOT-аналіз виявив ряд слабких сторін і загроз, які потребують уваги, та зокрема включають обмеженість ресурсів, інфраструктурні виклики та важкості з координацією між урядовими та міжнародними організаціями, що ускладнює ефективне управління продовольчою безпекою в країні. Необхідність покращення внутрішнього виробництва та розробка нових логістичних підходів стає очевидною. Виявлені загрози включають непередбачуваність воєнного стану, залежність від імпорту та потенційні затримки у реалізації проектів інфраструктурного відновлення, а також значними є ризики, пов'язані з міжнародним фінансуванням та експортними обмеженнями. Для подолання ідентифікованих слабких сторін і загроз запропоновано напрями удосконалення, обумовлені потребою в покращенні координації, розбудові інфраструктури, використанні інновацій, збільшенні внутрішнього виробництва, зміцненні правових механізмів, а також розробці системи моніторингу ефективності. Реалізація цих напрямків дозволить забезпечити стійкість продовольчої безпеки в Україні, а також підвищити ефективність відповіді на кризи. Покращення нормативно-правової бази та впровадження сучасних підходів до активізації економічного механізму державного управління продовольчою безпекою сприятимуть стабілізації ситуації, оптимізації продовольчої пропозиції та відновленню ланцюгів постачання для забезпечення населення необхідними продовольчими ресурсами.

Література:

1. Ольховська А. М., Білоусов Є. М. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану (постановка проблеми). *Право та інновації* № 2 (38) 2022. С. 27–34. URL: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcbd-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d>
2. Курман Т. В. Агробізнес та продовольча безпека: загрози та проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (3), 2022. С.122-126. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923>
3. Скидан О.В., Микитюк В.М., Ковальчук О.Д. Законодавче регулювання продовольчої безпеки. Розробити та обґрунтувати стратегічні напрями і пріоритети формування конкурентоспроможного аграрного сектора економіки Північно-Західного регіону України : проміжний звіт з наук.-дослід. теми. Житомир : ЖНАЕУ, С. 9–13. URL: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5396>
4. Павловська, І. (2023). Світовий досвід управління ризиками продовольчої безпеки: аналіз та перспективи впровадження в Україні в повоєнний час. *Адаптивне управління: теорія і практика*. Серія Економіка, 15(30). URL: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-02)
5. FAO. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises. Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. URL: <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf>

6. Орехова Т., Ішук Ю. Ризики та виклики глобального ринку агропродовольчої продукції. Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету 2023, № 4. С. 119-124. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/10/320-17.pdf>

7. Крисанов Д.Ф., Варченко О. М. Агропродовольчі ланцюги: ключові проблеми створення та розбудови. Економіка і прогнозування, (1), 2017, с.72-91. URL:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econprog_2017_1_7.pdf

8. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Законодавство України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

References:

1. Olkhovska, A. M. and Bilousov, Ye. M. (2022), “Normatyvno-pravove zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh pravovoho rezhymu viinnoho stanu (postanovka problemy)” [Regulatory and legal support of food security under the legal regime of martial law (problem statement)], *Pravo ta innovatsii [Law and Innovations]*, no. 2(38), pp. 27–34 . Available at: <https://openarchive.nure.ua/items/5d64bcb6d-764c-4f19-a38f-b3ef76cbcb6d> [in Ukrainian]

2. Kurman, T. V. (2022), “Ahrobiznes ta prodovolcha bezpeka: zahrozy ta problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh viinnoho stanu” [Agribusiness and food security: threats and problems of legal support in conditions of martial law], *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo [Analytical and Comparative Jurisprudence]*, no. 3, pp. 122-126 . Available at: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264923> [in Ukrainian]

3. Skydan, O. V., Mykytiuk, V. M., and Kovalchuk, O. D. (2011), “Zakonodavche rehuliuвання prodovolchoi bezpeky. Rozrobyty ta obhruntuvaty stratehichni napriamy i priorytety formuvannia konkurentospromozhnogo ahrarynoho sektoru ekonomiky Pivnichno-Zakhidnoho rehionu Ukrainy: promizhnyi zvit z nauk.-doslid. temy” [Legislative regulation of food security. To develop and justify strategic directions and priorities of forming a competitive agricultural sector of the economy of the North-Western region of Ukraine: interim report on scientific research topic], Zhytomyr: ZhNAEU, pp. 9–13. Available at: <http://ir.polissiauniver.edu.ua/handle/123456789/5396> [in Ukrainian]

4. Babych, M. M. (2015), “Normatyvno-pravove rehuliuвання prodovolchoi bezpeky v krainakh Yevropeiskoho soiuzu” [Regulatory and legal regulation of food security in the European Union countries], *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*, no. 1(1), pp. 41-46 . Available at: <http://surl.li/rjwqt> [in Ukrainian]

5. FAO (2023). Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January–February 2023. Rome. Available at: <https://www.fao.org/3/cc5755en/cc5755en.pdf>

6. Orekhova, T., & Ishchuk, Yu. (2023). "Ryzky ta vyklyky hlobalnoho rynku ahroprodovolchoi produktsii" [Risks and challenges of the global market of agri-food products]. *Ekonomichni nauky. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu* [Economic Sciences. Bulletin of Khmelnytsky National University], (4), pp. 119-124. Retrieved from <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2023/10/320-17.pdf> [Ukraine].

7. Krysanov, D. F., & Varchenko, O. M. (2017). "Ahroprodovolchi lantsiuihy: kliuchovi problemy stvorennia ta rozbudovy" [Agri-food chains: Key issues of creation and development]. *Ekonomika i prohnozuvannia* [Economics and Forecasting], (1), pp. 72-91. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econprog_2017_1_7.pdf [Ukraine].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine], *Official web portal of the Parliament of Ukraine*. . Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-187-195](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-187-195)

Ткачова Наталія Миколаївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри теорії та практики управління, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», пр-т Перемоги, 37, м. Київ, 03056, тел.: (050) 141-72-95, <https://orcid.org/0000-0002-6650-0126>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ІНТЕГРАЦІЇ ЕНЕРГОСИСТЕМИ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКУ ЕНЕРГЕТИЧНУ СФЕРУ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті зазначено, що необхідною умовою розвитку держави в умовах військової агресії росії є реформування енергетичної сфери України, яка є невід'ємною складовою забезпечення Національної безпеки; доведено, що енергетика є ключовим сектором в економіці держави. Забезпечення надійною, безпечною та доступною енергією стає необхідністю для ефективного функціонування держави, нормального існування суспільства та оптимального розвитку інших галузей економіки.

Розглянуто основні напрями політики державного регулювання інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу, а саме: гармонізація законодавства, розвиток конкурентоспроможного ринку, безпека постачання, розвиток відновлювальних джерел енергії та співпраця з міжнародними партнерами.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану енергетичної безпеки України і розробці пропозицій щодо удосконалення державної політики України у сфері забезпечення енергобезпеки та сприяння процесам інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу.

Проведено аналіз інструментів державного регулювання та контролю в сфері енергетики.

Проаналізовано основні положення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року, як основного документу, який сприятиме досягненню стратегічних цілей інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу. Визначено, що основні напрями державної політики щодо забезпечення енергетичної безпеки мають бути максимально наближені до кліматичної нейтральності. Основним завданням стратегії є перетворення України на енергетичний хаб Європи, а вироблення в Україні чистої енергії сприятиме остаточній відмові від російського викопного палива.

Доведено, що головним аспектом державного регулювання процесів інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу є правове

регулювання, яке передбачає гармонізацію національного законодавства з правовими актами Європейського Союзу в енергетичній сфері.

Зазначено, що диверсифікація та децентралізація генерації є шляхом, яким необхідно розвивати енергосистему України в умовах військового стану.

Ключові слова: Національна безпека, енергетична безпека, державне регулювання, євроінтеграція, енергосистема України

Tkachova Nataliia Mykolayivna Doctor of Public Administration, Professor, Professor of Department of Theory and Practice of Management, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Prosp.Peremohy, 37, Kyiv, 03056, tel.: (050) 141-72-95, <https://orcid.org/0000-0002-6650-0126>

STATE REGULATION OF THE PROCESSES OF INTEGRATION OF THE ENERGY SYSTEM OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN ENERGY SPHERE AS A CONDITION FOR ENSURING NATIONAL SECURITY

Abstract. The article states that a necessary condition for the development of the state in the conditions of Russia's military aggression is the reform of the energy sector of Ukraine, which is an integral component of National Security; it has been proven that energy is a key sector in the state's economy. Providing reliable, safe and affordable energy becomes a necessity for the effective functioning of the state, the normal existence of society and the optimal development of other sectors of the economy. The main directions of the policy of state regulation of the integration of the energy system of Ukraine into the European energy sphere are considered, namely: harmonization of legislation, development of a competitive market, security of supply, development of renewable energy sources and cooperation with international partners.

The purpose of the article is to study the current state of Ukraine's energy security and develop proposals for improving Ukraine's state policy in the field of energy security and promoting the integration of Ukraine's energy system into the European energy sphere.

An analysis of state regulation and control tools in the field of energy was carried out.

The main provisions of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2050 have been analyzed, as the main document that will contribute to the achievement of the strategic goals of the integration of the energy system of Ukraine into the European energy sphere. It was determined that the main directions of the state policy on ensuring energy security should be as close as possible to climate neutrality. The main task of the strategy is to transform Ukraine into the energy hub of Europe, and the production of clean energy in Ukraine will contribute to the final abandonment of Russian fossil fuels.

It has been proven that the main aspect of state regulation of the processes of integration of the energy system of Ukraine into the European energy sphere is legal regulation, which provides for the harmonization of national legislation with legal acts of the European Union in the energy sphere.

It is noted that diversification and decentralization of generation is the way to develop the energy system of Ukraine in the conditions of martial law.

Keywords: National security, energy security, state regulation, European integration, energy system of Ukraine.

Постановка проблеми. Енергетика представляє собою ключовий сектор в економіці будь-якої держави. Забезпечення надійною, безпечною та доступною енергією стає необхідністю для ефективного функціонування держави, нормального існування суспільства та оптимального розвитку інших галузей економіки. Оскільки енергетика визнається однією з ключових складових національної безпеки, цей сектор піддається особливому регулюванню. В умовах сьогодення посилюється необхідність в державному регулюванні процесів інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу, а саме: гармонізація законодавства, розвиток конкурентоспроможного ринку, безпека постачання, розвиток відновлювальних джерел енергії та співпраця з міжнародними партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незмінною метою співробітництва між Україною та ЄС у сфері енергетики залишається повна інтеграція енергетичних ринків України та ЄС. Нагальними є питання щодо посилення енергетичної безпеки, сприяння розвитку належної інфраструктури та посилення ринкової інтеграції та регуляторної адаптації до ключових елементів *acquis* ЄС, сприянню енергетичній ефективності та використанню поновлюваних джерел енергії, а також намагання досягти високого рівня ядерної безпеки.

Серед вчених, які займалися питаннями висвітлення проблем сучасного стану енергетичної безпеки України, слід відзначити наукові доробки відомих дослідників, зокрема: Барбіра Ф., Вертеба Я.Р., Ковалко М.П., Москалюка С.В., Плачкова С.Г., Продан Ю.В., Сменковського А.Ю., Шевцова А.І., але деякі питання і особливості державного регулювання процесів сприяння інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу, забезпечення енергобезпеки в сучасних умовах потребують деталізації.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану енергетичної безпеки України і розробці пропозицій щодо удосконалення державної політики України у сфері забезпечення енергобезпеки та сприяння процесам інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання процесів інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу є важливим для стабільності та ефективності енергетичного ринку України. Цей

процес передбачає впровадження ряду заходів та політик, спрямованих на гармонізацію енергетичних структур та стандартів України з європейськими.

Повномасштабне військове вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року остаточно відрізало Україну від енергосистеми країни - агресора. Того ж дня, Україна розпочала планові випробування роботи енергосистеми в ізольованому режимі. А вже 16 березня 2022 року, відбулася одна з найважливіших подій для розвитку та безпеки енергетики України – синхронізація українсько-молдавських енергосистем (UA/MD) з ENTSO-E. Таке термінове об'єднання стало важливою подією у процесі інтеграції України до європейського енергетичного ринку.

Реалізація енергетичної політики держави передбачає використання різноманітних інструментів державного регулювання та контролю в господарюванні. Зокрема, методи адміністративно-правового впливу, такі як ліцензування, сертифікація та стандартизація, що мають регульовальний характер і становлять обмеження для певних видів діяльності. Крім того, вони встановлюють систему вимог щодо якості товарів (послуг) та безпеки функціонування комплексів виробництва.

Методи державного регулювання діяльності учасників енергетичного ринку - це способи встановлення обов'язкових вимог, застосування цих вимог до господарської діяльності та виробленої продукції суб'єктів енергетичного ринку, що затверджені нормативно-правовими актами.

Слід відзначити, що в галузі енергетики застосовуються різноманітні методи державного регулювання та контролю, зокрема:

- державне регулювання та контроль у галузях діяльності суб'єктів природних монополій в енергетиці здійснюються відповідно до законодавства України;
- контроль за інвестиційною діяльністю суб'єктів природних монополій в енергетиці;
- державне встановлення цін (тарифів) на конкретні види продукції або послуги у сфері електроенергетики та належний контроль за регульованими цінами (тарифами);
- антимонопольне регулювання та контроль;
- державна власність в енергетичній сфері;
- контроль (нагляд) у сферах енергетичного та екологічного аспектів;
- ліцензування енергозбутової діяльності. [1]

Шляхом використання різних методів державного регулювання та контролю здійснюється спрямований вплив на паливно-енергетичний комплекс як об'єкт управління. Ці методи можуть бути розділені на довгострокові та короткострокові, прямі (лінійні) та непрямі (функціональні).

Довгострокове державне регулювання та контроль (нагляд) за паливно-енергетичним комплексом (ПЕК) реалізуються у рамках державних програм розвитку, підтримуються ретельним аналізом та контролем енергетичних та паливних процесів, а також сценарним прогнозуванням.

Короткострокове державне регулювання та контроль (нагляд) за ПЕК є необхідним для оперативного реагування на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, тому гнучкість і швидкість є одними з основних принципів його застосування. Щодо прямого і непрямого державного регулювання та контролю, вони тісно взаємодіють із застосуванням адміністративних, правових та економічних інструментів впливу.

Прямі методи державного регулювання і контролю, базуючись на силі державної влади, безпосередньо впливають на діяльність господарюючих суб'єктів, зобов'язуючи підприємства приймати рішення, що не ґрунтуються на самостійному економічному виборі, а на директивах держави. Ці методи включають використання адміністративних засобів впливу, які характеризуються безпосереднім владним втручанням державних органів у регульовані відносини та поведінку відповідних суб'єктів. Держава використовує прямі методи регулювання і контролю там, де конкурентоспроможність не може ефективно забезпечуватися лише ринковим механізмом. Саме в сфері енергетики, де вирішуються стратегічні завдання і присутні значні ризики для приватних інвестицій, а громадська вигода виявляється важливішою, ніж інтереси окремих підприємств або призводить до додаткових витрат.

Важливим документом, який сприятиме досягненню стратегічних цілей інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу є Енергетична стратегія України на період до 2050 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 р. № 373-р «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року» [2].

Ключовими принципами Енергетичної стратегії України є економічна обґрунтованість, екологічність, доступність, соціальна справедливість та ринковість.

Враховуючи, що наразі текст ЕС до 2050 р. засекречений в цілях безпеки і поки існує в режимі «для службового користування», в опублікованому Міністерством енергетики України у лютому 2022 року проєкті Енергетичної стратегії до 2050 року, визначені наступні цілі:

- досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності;
- підвищення рівня ефективності використання енергетичних ресурсів;
- ефективне функціонування внутрішніх ринків та інтеграція з ринками ЄС;
- гарантування енергетичної самодостатності за рахунок внутрішніх ресурсів із врахуванням економічної ефективності;
- розвиток альтернативної енергетики та інноваційних рішень.

Основним завданням стратегії є перетворення України на енергетичний хаб Європи, яке завдяки виробленню в Україні чистої енергії сприятиме остаточній відмові від російського викопного палива. Крім того, ЕС до 2050 р. відповідає плану Європейського зеленого курсу та міжнародним зобов'язанням України, зокрема Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Серед заходів, спрямованих на покращення функціонування енергетичної системи України та забезпечення її сумісності та взаємодії з європейськими структурами, можна також відзначити співпрацю з міжнародними енергетичними організаціями, розширення міжнародних з'єднань для підтримки обміну енергією та впровадження сучасних технологій у сфері енергетики.

Головним аспектом державного регулювання процесів інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу є правове регулювання. Україна приймає та впроваджує закони, регулюючи взаємодію з європейськими партнерами в енергетичній сфері. Це включає гармонізацію національного законодавства з правовими актами Європейського Союзу в енергетичній сфері.

Правовою основою, що регулює процес інтеграції, зокрема у сфері енергетики є Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Відповідно до якої, Україна прийняла зобов'язання адаптувати чинне та майбутнє законодавство до норм законодавства ЄС у ключових сферах, зокрема в енергетичній. Укладанню Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передувала Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, що була ратифікована Законом України від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС була ратифікована 16 вересня 2014 року. Верховна Рада України та Європейський Парламент ратифікували Угоду про асоціацію одночасно. Першого вересня 2017 року угода набула чинності в повному обсязі. Ця угода визначає якісно нову форму відносин між Україною та ЄС, що ґрунтується на політичних та економічних основах, а також представляє собою стратегічне керівництво для проведення системних реформ в Україні, зокрема в енергетичній сфері. [3]

Зобов'язаннями України у сфері енергетики, відповідно до Угоди про асоціацію, передбачені першою главою, яка стосується співпраці в енергетичній сфері та ядерній енергетиці.

Так у розділі п'ять щодо економічного та галузевого співробітництва, зокрема у статтю 338 цього розділу передбачено взаємне співробітництво в таких сферах:

- впровадження стратегій та політик в галузі енергетики, а також розробка та аналіз прогнозів і сценаріїв, що супроводжуються удосконаленням системи статистичного обліку енергетичного сектора та ґрунтується на оперативному інформаційному обміні показниками енергетичного балансу, що відповідає міжнародним стандартам. Окрім того, враховується необхідність розвитку енергетичної інфраструктури;
- створення ефективних механізмів для вирішення потенційних кризових ситуацій в галузі енергетики, зокрема, заснованих на принципах солідарності;

- удосконалення та підтримка діючої інфраструктури, що становить суспільний інтерес. Це включає енергогенеруючі потужності, підвищення цілісності, надійності та безпеки енергетичних мереж. Також акцентується на поетапній інтеграції електроенергетичної системи України в європейську мережу, відновленні енергетичної транзитної інфраструктури та встановленні транскордонної системи обчислення на зовнішніх кордонах України. Планується створення нової енергетичної інфраструктури, спрямованої на диверсифікацію джерел, постачальників та транспортних маршрутів енергії, враховуючи принципи економічної доцільності та екологічної стійкості;
- розвиток енергетичних ринків, які є конкурентоспроможними, прозорими і недискримінаційними, базується на впровадженні правил та стандартів Європейського союзу через проведення регуляторних реформ;
- зміцнення довгострокової стабільності та безпеки щодо торгівлі енергетичними ресурсами, щодо виробництва, зберігання і транспортування, розвідки та видобутку, їх очищення, передачі та розподілу. Це здійснюється на взаємовигідній основі відповідно до міжнародних правил;
- досягнення прогресу у встановленні привабливого та стабільного клімату для інвестицій, завдяки створенню сприятливих інституційних та правових умов, а також сприяння взаємному інвестуванню в енергетичний сектор з урахування основ недискримінації;
- забезпечення якісного співробітництва з Європейським інвестиційним банком (ЄІБ) та Європейським банком з реконструкції і розвитку (ЄБРР), а також з іншими міжнародними організаціями та фінансовими інструментами підтримки для підтримки співпраці у сфері енергетики;
- заохочення енергоефективності та енергозбереження, включаючи формування політики, правової структури та нормативної бази з метою досягнення прогресу щодо відповідності стандартам Європейського Союзу. Ця співпраця включає виробництво та транспортування, ефективну генерацію, розподіл та використання енергії на базі використання ринкових механізмів, а також ефективне використання енергії в будівлях, обладнанні та освітленні;
- сприяння розвитку і підтримки відновлювальної енергетики, враховуючи принципи економічної доцільності та екологічності, а також альтернативних видів палива, що включає постійне виробництво біопалива. Важливий аспект - співробітництво у сфері нормотворчої діяльності, сертифікації, стандартизації і технологічного розвитку;
- спільне впровадження Кіотського протоколу до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1997 року) для зменшення викидів парникових газів через реалізацію проектів у сфері енергетичної ефективності та ВДЕ;
- науково-технічне співробітництво та обмін інформацією для розвитку та удосконалення технологій у виробництві енергії, її транспортуванні, постачанні та кінцевому споживанні. Особлива увага приділяється енергозберігаючим і екологічно безпечним технологіям, таким як вловлювання та зберігання вуглецю, а також ефективні та "чисті" технології у вугільній галузі;

- співпраця в енергетичній сфері у рамках міжнародних органів стандартизації. [4]

«Укренерго» почала реалізовувати план приєднання до ENTSO-E в 2017 році і згідно з планом мала синхронізувати українську та європейську енергосистеми в 2023 році.

14 грудня 2023 Україна стала членом «енергетичного ЄС» - Генеральна асамблея Асоціації Європейської мережі операторів системи передачі електроенергії (ENTSO-E) ухвалила рішення про повноправне членство «Укренерго», українського оператора енергосистеми, в цій організації, а з 1 січня 2024 року «Укренерго» стало 40-им повноцінним членом ENTSO-E. Повноправне членство дає можливість Україні мати вплив на розбудову європейського енергетичного простору. «Укренерго» матиме такі ж права і обов'язки як і всі оператори Європи: зможе голосувати під час засідань Генеральної Асамблеї ENTSO-E, повноправно працювати в Комітетах ENTSO-E та робочих групах, які розробляють рішення, що визначають енергетичну політику ЄС на десятиліття вперед. При цьому «Укренерго» матиме четверту за розміром кількість голосів в організації, після операторів Франції, Італії та Іспанії, оскільки це залежить від кількості споживачів, яку обслуговує відповідний оператор енергосистеми.

Слід зазначити, що енергетика є слабкою ланкою під час війни. Після атак росіян на об'єкти енергетичної інфраструктури 22-23 березня 2024р. оператори системи розподілу, які працюють у Харківській, Одеській і Хмельницькій областях, закликали споживачів максимально економно і раціонально користуватися електрикою, щоб допомогти відновленню пошкоджених об'єктів. Вже відбуваються певні кроки в напрямку посилення стійкості енергосистеми.

Україна розглядає газотурбінні та газопоршневі електростанції як варіант створення альтернативної мобільної генерації в умовах пошкодження генерації внаслідок російських обстрілів. До цього, в листопаді, влада заявляла про намір будувати та експлуатувати малі ядерні реактори в кооперації з партнерами із США. Виглядає так, що диверсифікація та децентралізація генерації - це той шлях, яким необхідно розвивати енергосистему України навіть в умовах регулярних обстрілів зі сторони росіян.

Окрім того, при впровадженні Четвертого Енергетичного пакета ЄС, який є інструментом зеленого енергетичного переходу та покликаний децентралізувати генерацію, передбачається стимулювати розвиток прос'юмеризму (виробництва електроенергії споживачами). Досвід останніх місяців показує, що децентралізація генерації та створення паралельних мереж постачання електроенергії кінцевим споживачам є елементом забезпечення енергетичної безпеки нашої держави.

Саме співпраця з ЄС є важливою основою для реконструкції енергетичного сектору. Вона включає напрямки запровадження спільних механізмів подолання кризових явищ в енергетиці, створення привабливого інвестицій-

ного середовища, впровадження заходів з енергоефективності та енергозбереження, науково-технічне співробітництво та стандартизація технічних вимог в енергетиці.

Висновки. Для удосконалення політики забезпечення національної безпеки, інструментів державного регулювання енергетичної галузі, досягнення стратегічних цілей інтеграції енергосистеми України в європейську енергетичну сферу, необхідно здійснити ряд інтеграційних заходів, спрямованих, на гармонізацію національного законодавства та нормативно-правової бази. Інтеграційні заходи мають відповідати принципам Четвертого енергетичного пакету Європейського Союзу, який закладає основні принципи та правила для внутрішнього енергетичного ринку ЄС, охоплюючи регулювання діяльності постачальників, операторів передачі та регуляторів. Гармонізація з цими принципами дозволить Україні підтримувати ефективні зв'язки з європейськими партнерами та гарантувати стабільність та надійність енергопостачання в умовах військової агресії росії.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року» [Електронний ресурс] – Режим доступу: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>
2. Цепенда В.М. Методичне забезпечення державного контролю в сфері енергетики / В. Цепенда// Право та державне управління .-2020.- № 2.-С.344-350.
3. Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
4. Кіотський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [Електронний ресурс] – Режим доступу: : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text

References:

1. Rozporiadzhennia Kabinety Ministriv «Pro skhvalennia Energetychnoi strategii Ukrainy na period do 2050roky» [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2050»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Tsependa V.V. (2020). Metodychne zabezpechennia derzhacvnogo kontroliu v sferi yenergetski [Methodical provision of state control in the field of energy]. *Pravo i derzhavne upravlinnia- Law and public administration*, 2, 344-350 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiy Ugody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu z odniei storony, ta Evropeiskim Soiuzom, Evropeiskim spivtovarystvom z atomnoi energii I ikhnimy derzhavamy - chlenamy, z inshoi storony» [Law of Ukraine "On Ratification of the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand"] (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
4. Kiotskiiy protokol do Ramkovoii konventsii Organiatsii Obednanykh Natsii pro zminu klimatu pryiniatyi [Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change} (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text [in Ukrainian].

УДК 336.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-196-206](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-196-206)

Турчин Катерина Юріївна аспірант кафедри публічного управління та публічної служби Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, НУ «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-8614-1389>

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Охорона здоров'я є ключовою галуззю для держави, яка включає широкий спектр медичних закладів з оздоровчої, санітарно-епідеміологічної та лікувально-профілактичної спрямованості. В умовах воєнного стану на території України медичні заклади зазнали істотних змін у своїй діяльності. Регіональні пріоритети змістилися через появу значної кількості окупованих територій або територій з активними бойовими діями, що суттєво впливає на роботу медичних закладів. Аналіз цих змін та визначення шляхів оптимізації діяльності медичних установ вважаються пріоритетними в сучасних обставинах.

Метою статті є аналіз діяльності медичних закладів в контексті реформування системи охорони здоров'я на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

У статті розглянуто ключові ініціативи, які були впроваджені протягом періоду реформування вітчизняної системи охорони здоров'я. Представлено кількість суб'єктів-надавачів медичної допомоги за Програмою медичних гарантій та виплати НСЗУ за видами медичної допомоги. Проаналізовано структуру виплат НСЗУ медичним закладам відповідно до укладених договорів. Здійснено оцінку діяльності медичних установ Львівської області, яка відома своїм прогресивним розвитком та має важливе значення під час воєнного стану в Україні. Відзначено, що Львівська область стала важливим центром медичної підтримки через своє сприятливе географічне положення, меншу причетність до воєнних дій, а також через велику кількість внутрішньо переміщених осіб, які потребують медичної допомоги

У висновку наголошено: на національному рівні склалася ефективна практика співпраці медичних установ з Національною службою здоров'я України за допомогою укладення договорів на надання визначених медичних послуг. На регіональному рівні було детально розглянуто роботу медичних закладів Львівської області, враховуючи їх постійний прогресивний розвиток та значущість у період воєнного стану в Україні. Розвиток медичних закладів Львівської області відбувається у відповідності до потреб та викликів, актуальних для країни та регіону зокрема.

Ключові слова: публічне управління, охорона здоров'я, медичні заклади, медичні послуги, медична допомога, медичні гарантії, держава, регіональний рівень

Turchyn Kateryna Yuriyivna Post-graduate student of the Department of Public Administration and Public Service Institute of Administration, Public Administration and Professional Development, Lviv Polytechnic University, Stepana Bandery St., 12, Lviv, 79000, <https://orcid.org/0000-0001-8614-1389>

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF MEDICAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF THE REFORM OF THE HEALTH CARE SYSTEM

Abstract. Health care is a key industry for the state, which includes a wide range of health care, sanitary-epidemiological, and curative-prophylactic orientation. In the conditions of martial law on the territory of Ukraine, medical institutions underwent significant changes in their activities. Regional priorities have shifted due to the emergence of a significant number of occupied territories or territories with active hostilities, which significantly affects the work of medical institutions. Analysis of these changes and determination of ways to optimize the activity of medical institutions are considered a priority in modern circumstances.

The purpose of the article is to assess the activity of medical institutions in the context of reforming the health care system at the current stage of development of Ukrainian society.

The article examines the key initiatives that were implemented during the period of reforming the domestic health care system. The number of entities providing medical care under the Program of Medical Guarantees and Payments of the National Health Service by types of medical care is presented. The structure of NHZU payments to medical institutions in accordance with concluded contracts was analyzed. An assessment of the activity of medical institutions of the Lviv region, which is known for its progressive development and is of great importance during the martial law in Ukraine, was carried out. It was noted that the Lviv region has become an important center of medical support due to its favorable geographical position, less involvement in hostilities, as well as due to the large number of internally displaced persons in need of medical assistance

The conclusion emphasizes: at the national level, an effective practice of cooperation between medical institutions and the National Health Service of Ukraine has developed through the conclusion of contracts for the provision of specified medical services. At the regional level, the work of medical institutions of the Lviv region was examined in detail, taking into account their continuous progressive development and significance during the period of martial law in Ukraine. The development of medical facilities in the Lviv region takes place in accordance with the needs and challenges relevant for the country and the region.

Keywords: public administration, health care, medical institutions, medical services, medical assistance, medical guarantees, state, regional level

Постановка проблеми. Охорона здоров'я є ключовою галуззю для держави, яка включає широкий спектр медичних закладів з оздоровчої, санітарно-епідеміологічної та лікувально-профілактичної спрямованості. Їхнє функціонування тісно пов'язане з необхідністю інтеграції інноваційних технологій та наукових досягнень у процеси та процедури медичного обслуговування, що вимагає регулярних інвестицій у контексті зростаючих вимог до якості надання медичних послуг населенню.

В умовах воєнного стану на території України медичні заклади зазнали істотних змін у своїй діяльності. Регіональні пріоритети змістилися через появу значної кількості окупованих територій або територій з активними бойовими діями, що суттєво впливає на роботу медичних закладів. Аналіз цих змін та визначення шляхів оптимізації діяльності медичних установ вважаються пріоритетними в сучасних обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування галузі охорони здоров'я в контексті її реформування, а також проблематика публічного управління цією сферою вивчаються в працях таких науковців як Гбур З.В. [1], Гладкова О.В. [2], Кожемякіна Т.В. [3], Посилкіна О.В. [2], Романченко Н.В. [3], Ситенко О.Р. [4], Смірнова Т.М. [4], Стефанишин Л.С. [5] та багато інших.

У своїх публікаціях вони розглядають теоретико-методичні основи застосування партисипативного управління закладом охорони здоров'я, вивчають особливості правового забезпечення фінансування охорони здоров'я, розглядають актуальні проблеми фінансового забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я в Україні в умовах їх реформування, досліджують зміни у фінансуванні медичних закладів України та ефективність використання їхніх активів, обґрунтовують особливості формування державної політики з охорони здоров'я в Україні.

Разом з тим, все ще існує потреба поглибленого вивчення діяльності медичних закладів в контексті реформування системи охорони здоров'я, особливо зважаючи на реалії воєнного стану в сучасних умовах.

Метою статті є аналіз діяльності медичних закладів в контексті реформування системи охорони здоров'я на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. З 2017 року у сфері охорони здоров'я України розпочалися реформи, які спричинили істотні зміни у методах надання медичної допомоги та механізмах її фінансування. Ці зміни мали на меті вирішення існуючих проблем та надання медичних послуг вищої якості, відповідно до міжнародних стандартів, через впровадження моделі національного медичного страхування [6; 7].

Протягом 2017-2022 років у процесі реформ були впроваджені наступні ключові ініціативи:

- застосування принципу «гроші слідують за пацієнтом» у сфері медичних послуг;
- реформування первинної медичної допомоги для підвищення її доступності та економічної ефективності;
- трансформація медичних закладів в комунальні некомерційні підприємства;
- запуск Національної служби здоров'я України як органу, що діє від імені держави та відповідає за виконання програми медичних гарантій як єдиного замовника медичних послуг і лікарських засобів;
- створення електронної системи охорони здоров'я e-Health, спрямованої на спрощення доступу до медичних послуг для пацієнтів та їхнього надання лікарями. Ця система також дозволяє Національній службі здоров'я контролювати використання бюджетних коштів в рамках програми медичних гарантій [8].

В процесі діяльності медичні установи України співпрацюють з Національною службою здоров'я України (НСЗУ), укладаючи договори на надання визначених пакетів медичних послуг. У контексті виконання Програми медичних гарантій у 2022 році загальна кількість організацій, що забезпечували медичну допомогу громадянам, досягла 3499. Дані щодо обсягу цих організацій, які займалися наданням різних видів медичної допомоги, та їхнього фінансування в 2022 році представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість суб'єктів-надавачів медичної допомоги за Програмою медичних гарантій та виплати НСЗУ за видами медичної допомоги у 2022р.

<i>Види суб'єктів медичної допомоги</i>	<i>Кількість надавачів медичної допомоги</i>	<i>Виплати НСЗУ за видами медичної допомоги, млн грн</i>	<i>Обсяг виплат НСЗУ на одного суб'єкта (в середньому), млн грн</i>	<i>% виплат від їх загальної кількості</i>
Медичні заклади первинної медичної допомоги	2265	24686	10,9	16,9
Медичні заклади спеціалізованої медичної допомоги	2000	92511	46,3	63,5
Медичні заклади, що працюють із хворими на COVID-19	1837	17099	9,3	11,8
Заклади-надавачі екстреної медичної допомоги	25	11361	454,4	7,8
Всього	3499	145657	X	100,0

Джерело: складено і розраховано за даними [9]

Так, згідно з даними табл. 1, у 2022 році в Україні було зареєстровано 3499 надавачів медичних послуг. За умовами контрактів, Національна служба здоров'я України (НСЗУ) виплатила медичним установам загальну суму у розмірі 145657 мільйонів гривень минулого року. Серед них заклади спеціалізованої медичної допомоги отримали найбільшу частку – 63,5% від загальної суми виплат, тоді як установи, що надають екстрену медичну допомогу, отримали найменше – 7,8%. Первинна медична допомога отримала 16,9%, а установи, які лікують COVID-19 – 11,8% від загальної кількості виплат від НСЗУ.

Проте, коли йдеться про середній обсяг виплат на один медичний заклад, найбільший показник був зафіксований у сфері екстреної медичної допомоги, де середній обсяг виплат складав 454,4 мільйони гривень на заклад. У той час, медичні заклади, що борються з COVID-19, отримали в середньому 9,3 мільйони гривень на один заклад, а первинна медична допомога – 10,9 мільйонів гривень.

Ці розбіжності можуть бути пояснені варіативністю кількості медичних установ, що отримали фінансування від НСЗУ, а також різницею у величині виплат, необхідних для їх операційної діяльності. Однак, основним висновком може бути те, що медичні заклади, що займаються лікуванням COVID-19, а також первинна медична допомога отримали найменші виплати. Це сталося через те, що у 2022 році акцент змістився з боротьби з COVID-19 на надання допомоги постраждалим від воєнних дій, що відобразилося на фінансуванні спеціалізованих та екстрених медичних служб. Також на розподіл фінансування вплинула форма власності медичних закладів у 2022р:

- медичним установам державного типу була виплачена сума в розмірі 23 мільйони гривень;
- фізичним особам-підприємцям було спрямовано виплати на загальну суму 1010 мільйонів гривень;
- приватним медичним установам (виключаючи фізичних осіб-підприємців) було перераховано 2205 мільйонів гривень;
- комунальним медичним закладам (КНП) було виплачено 142420 мільйонів гривень.

У 2022 році Національна служба здоров'я України провела виплати медичним установам відповідно до укладених контрактів, при цьому розподіл фінансування був здійснений за різними типами медичної допомоги і представлено в табл. 2.

Таблиця 2

**Структура виплат НСЗУ медичним закладам відповідно до
укладених договорів, 2022 рік**

<i>Види медичної допомоги</i>	<i>Відсоток виплат від загальної кількості коштів, виділених НСЗУ</i>
Первинна медична допомога	16,93
Стаціонарна допомога дорослим і дітям без проведення хірургічних втручань	13,51
Хірургічні операції дорослим і дітям у стаціонарних умовах	12,81
Стаціонарна допомога хворим на COVID-19	11,21
Профілактика, діагностика, спостереження та лікування в амбулаторних умовах	10,89
Екстрена медична допомога	7,8
Медична допомога при пологах	2,64

Джерело: [10]

Дані, представлені в табл. 2, доповнюють і уточнюють інформацію з табл. 1. Зокрема, табл. 2 висвітлює деталі щодо щоденної діяльності медичних установ, де основна частина виплат була спрямована на первинну медичну допомогу. Однак, як уже зазначалося, у 2022 році основний акцент був зроблений на наданні допомоги особам, постраждалим внаслідок воєнних дій, що призвело до збільшення фінансування саме цих медичних закладів.

На регіональному рівні виділяється діяльність медичних установ Львівської області, яка відома своїм прогресивним розвитком та має важливе значення під час воєнного стану в Україні. Львівська область стала важливим центром медичної підтримки через своє сприятливе географічне положення, меншу причетність до воєнних дій, а також через велику кількість внутрішньо переміщених осіб, які потребують медичної допомоги.

З 2020 року в Україні розпочалася реформа вторинної медичної допомоги, до якої Львівська область активно приєдналася, уклавши необхідні договори з НСЗУ та пакети угод, які відповідають профілю їхньої діяльності. Це забезпечило відповідне фінансування та передбачає інформування пацієнтів про доступні процедури та їх особливості на кожному рівні медичної допомоги.

Основа реформи медичного сектора полягає в акцентуванні на первинній ланці охорони здоров'я, яка включає скринінги та профілактику різних хвороб. У другій фазі реформи пацієнти мають звертатися до вузькопрофільних спеціалістів за направленням від сімейного лікаря, якщо потребується допомога за межами їх компетенції.

Наразі на часі обговорення третього етапу медичної реформи, який стосується інфраструктури. У рамках цього етапу планується створення ефективної мережі лікарень в кожному регіоні, відомої як госпітальні округи.

Це передбачає об'єднання існуючих лікарень у єдину систему з огляду на доступність, густоту населення, наявність необхідного обладнання та транспортної інфраструктури. Кожен госпітальний округ буде поділений на кластери, наприклад, у Львівській області їх планується сім, відповідно до нового адміністративного поділу. Лікарні в межах одного округу будуть класифіковані як надкластерні, кластерні та загальні, забезпечуючи високий рівень медичних послуг відповідно до міжнародних стандартів.

Цей підхід був закріплений законом, ухваленим Верховною Радою у липні 2022 року, який ініціював так звану «медичну децентралізацію». Це означає реорганізацію та оптимізацію медичних закладів в одну ефективну мережу відповідно до оновленого адміністративно-територіального устрою країни [11].

У контексті медичної реформи в Львівській області планується створення наступних медичних установ:

- Сімнадцять лікарень загального профілю, кожна з яких обслуговуватиме від 50 до 80 тисяч населення, зосередяться на наданні базових медичних послуг для однієї або декількох громад;
- Вісім кластерних лікарень, розрахованих на 150 тисяч населення кожна, надаватимуть лікування для найбільш розповсюджених захворювань у середніх та важких випадках. Час доїзду до такої лікарні не повинен перевищувати одну годину;
- Дві надкластерні лікарні забезпечуватимуть медичну допомогу пацієнтам у найскладніших станах. В кожній області мають бути створені по дві такі лікарні для дітей та дорослих, оснащені широким спектром медичних послуг та сучасним обладнанням [12].

Міністерство охорони здоров'я акцентує, що лікування таких захворювань, як інсульти та інфаркти, має відбуватися виключно в кластерних та надкластерних лікарнях, де будуть функціонувати сучасні кардіоцентри. Це пов'язано з фактом, що близько 30000 пацієнтів щорічно помирають від цих хвороб через недостатню якість та своєчасність медичної допомоги. Базові захворювання повинні лікуватися у загальнопрофільних лікарнях, щоб забезпечити максимальну доступність для пацієнтів, як це передбачено реформою. У випадку ускладнень або інших медичних проблем пацієнти будуть направлятися до кластерних чи надкластерних лікарень, де будуть доступні спеціалізовані послуги та необхідне обладнання для діагностики та лікування [12].

Перед реформою у Львові було 22 медичних установи, але тепер місто має три територіальні медичні асоціації, не враховуючи заклади первинної медичної допомоги та поліклініки. Керівництво Львівської області визнає, що безперервні реформи можуть бути непродуктивними як для пацієнтів, так і для медичних установ, тому має намір перейти на роботу згідно з новою моделлю і завершити всі реформаторські процеси до початку 2024 року. Заплановано,

що робота госпітальних округів почнеться наступного року і триватиме три роки.

Цікаво, що ці зміни майже не впливають на пацієнтів, які продовжують отримувати необхідну медичну допомогу. Всі заходи реформ спрямовані на збільшення ефективності медичних закладів області та покращення доступності послуг для пацієнтів. При цьому класифікація закладу (як кластерний чи надкластерний) не має впливати на їхню діяльність або здатність укладати договори з НСЗУ [12].

Характерною рисою співпраці медичних установ з Національною службою здоров'я України (НСЗУ) є безпосереднє відшкодування витрат на комунальні послуги з державного бюджету, який також фінансує місцеві програми, затверджені на рівні територіальних громад. Інші види фінансування установ отримують, виконуючи фінансові плани та заробляючи кошти в межах цих планів.

У Львівській області, в результаті реформ, було створено три територіальні медичні об'єднання (ТМО). Перше ТМО зосереджено на екстреній допомозі та реабілітації пацієнтів і є одним із найбільших надавачів медичних послуг в Україні завдяки співпраці з НСЗУ. Це об'єднання включає лікарні Святого Миколая, Святого Луки та Святого Пантелеймона, з загальною кількістю 250 реанімаційних ліжок та штатом у 4000 співробітників.

Хоча спочатку планувалося, що ТМО обслуговуватиме 30 000 пацієнтів на рік, у 2021 році цей показник досяг 120 000, а в 2022 році - 520 000, що підтверджує високу ефективність та значущість ТМО для регіону. Перше ТМО відіграє ключову роль у наданні послуг з протезування та реабілітації, а також у проведенні спеціалізованих навчань для хірургів з усієї країни, що набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану в Україні [12].

Друге територіальне медичне об'єднання (ТМО) зосереджується на паліативній та госпісній допомозі, а також на плановому лікуванні. У його складі перебувають комунальний хоспіс та перша, четверта та п'ята міські клінічні лікарні. Це ТМО задумане для обслуговування понад 200 000 пацієнтів. Прийом пацієнтів у цьому об'єднанні відбувається виключно за направленням від сімейного лікаря в рамках програми «Здоров'я львів'ян», ініційованої Львівською міською радою. Об'єднання оснащено необхідним медичним обладнанням та працює згідно з договорами, укладеними з НСЗУ, забезпечуючи безкоштовні та планові обстеження [12].

Завдяки угоді з НСЗУ, Друге ТМО має можливість надавати допомогу на дому за допомогою мобільних паліативних бригад пацієнтам, які не можуть отримати стаціонарне лікування. Водночас існує проблема з нестачею ліжок для стаціонарного лікування у цій сфері. Планується залучення донорських коштів для вирішення питань приміщень та інвестицій у них.

Щодо Третього ТМО, то воно спеціалізується на наданні акушерсько-гінекологічних послуг і включає пологовий будинок №1 та третю міську клінічну лікарню. В об'єднанні працює близько 1000 медичних працівників.

До недавнього часу діяльність Третього ТМО була збитковою, з великою заборгованістю по заробітній платі перед його працівниками. Однак міська влада вжила заходів для вирішення цієї проблеми, виділивши понад 28 мільйонів гривень для виплат медичному персоналу. З метою підвищення рентабельності медичних закладів об'єднання була сформована робоча група під керівництвом першого заступника міського голови, до складу якої увійшли представники адміністрації ТМО, його трудових колективів, управління охорони здоров'я та депутати [12].

Наразі Трете територіальне медичне об'єднання має 202 стаціонарних ліжка, з річною окупністю приблизно 44-45%. Впродовж 2022 року тут було зареєстровано 3500 пологів, що на третину менше, ніж у попередньому році. У 2023 році спостерігається продовження цієї тенденції до зниження, що, за прогнозами керівництва ТМО, збережеться на фоні триваючої війни в Україні. Раніше, у 2019 році, пологові будинки на вулицях Раппопорта та Мечникова активно приймали пацієнток, особливо після закриття пологового будинку обласної клінічної лікарні та до відкриття перинатального центру.

У зв'язку з необхідністю економії коштів, значна частина медичних працівників у стаціонарі на Мечникова працює на частину ставки. Ведеться оптимізація робочого процесу з метою оцінки ефективності медичного персоналу, аналізу лікарського навантаження та визначення потреби в перекваліфікації для деяких працівників. Це пов'язано з тим, що деякі лікарі проводять до 300 пологів на рік, в той час як інші - значно менше, що вимагає перенаправлення їх для здобуття додаткового досвіду та практичних навичок. Крім того, розробляються проєкти для залучення грантів та благодійних внесків з різних джерел [12].

Крім основних послуг, Трете ТМО активно розвиває напрям спеціалізованої амбулаторної допомоги, з огляду на високу ефективність жіночих консультацій. Цей процес супроводжується проведенням різноманітних заходів та наголошенням на можливості швидкого та безкоштовного медичного обстеження в комфортних умовах.

Додатково, у Третьому ТМО реалізується ініціатива щодо зниження рівня абортів у співпраці з благодійною організацією Save Live International. Організація підтримує жінок, які зазнали насильства або розглядають можливість абортів через економічні чи інші складнощі. Save Live International створює центри у кожному обласному центрі, сприяючи роботі з такими жінками та заохочуючи їх до народження дитини [12].

Висновки. Дослідження виявило ключові аспекти розвитку медичних закладів та публічного управління у контексті реформ охорони здоров'я. На національному рівні склалася ефективна практика співпраці медичних установ з Національною службою здоров'я України (НСЗУ) за допомогою укладення договорів на надання визначених медичних послуг.

На регіональному рівні було детально розглянуто роботу медичних закладів Львівської області, враховуючи їх постійний прогресивний розвиток

та значущість у період воєнного стану в Україні. Медичні установи в області належно оснащені матеріально-технічними ресурсами і в рамках Львівської територіальної медичної громади (МТГ) пропонують широкий спектр медичних послуг, які користуються попитом серед мешканців. Для комплексної оцінки ефективності їхньої роботи необхідний аналіз фінансових показників. Розвиток медичних закладів Львівської області відбувається у відповідності до потреб та викликів, актуальних для країни та регіону зокрема.

Література:

1. Гбур З.В. Правове забезпечення фінансування охорони здоров'я. Правове регулювання фінансових послуг: національний, європейський, глобалізаційний виміри : матер. Науково-практичного круглого столу (Суми, 28 січня 2022 р.). – Суми : Сумський державний університет, 2022. С. 14-17
2. Посилкіна О.В., Гладкова О.В. Актуальні проблеми фінансового забезпечення діяльності закладів охорони здоров'я в Україні в умовах їх реформування. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. Том 32 (71). № 2, 2021. С. 43-49
3. Романченко, Н.В., & Кожемякіна, Т.В. (2023). Зміни у фінансуванні медичних закладів України та ефективність використання їхніх активів. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки, 8(1), 107–114. <https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.107-114>
4. Ситенко О.Р., Смірнова Т.М. Формування державної політики з охорони здоров'я в Україні. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/gi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VSG_2014_2_5.pdf. (дата звернення 16.02.2024)
5. Стефанишин Л. С. Теоретико-методичні основи застосування партисипативного управління закладом охорони здоров'я. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2019. № 3. С. 160-166
6. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017р. №2168-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> (дата звернення: 16.02.2024)
7. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. №1013-р Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80#Text> (дата звернення 16.02.2024)
8. Логвиненко Б. Система охорони здоров'я України: сутність і особливості в сучасний період. URL: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2016/9-2/20.pdf> (дата звернення 16.02.2024)
9. Міністерство фінансів України. Офіційний сайт. URL: <https://mof.gov.ua/> (дата звернення 16.02.2024)
10. Національна служба здоров'я України. (2023). Звіт про доходи та витрати надавачів медичних послуг. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/e-data/dashboard/1-hc> (дата звернення 16.02.2024)
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення надання медичної допомоги: Закон України № 2347-IX від 1 липня 2022 року
12. «Медична децентралізація»: що зміниться з лікарнями на Львівщині. Львівський портал. 29 Серпня 2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/08/29/medychna-detsentralizatsiia-shcho-zminytsia-z-likarniamy-na-lvivshchyni> (дата звернення 16.02.2024)

References:

1. Gbur, Z.V. (2022). Pravove zabezpechennya finansuvannya okhorony zdorov'ya [Legal provision of health care financing]. *Pravove rehulyuvannya finansovykh posluh: natsional'nyy, yevropeys'kyy, hlobalizatsiynyy vymiry – Legal regulation of financial services: national, European, globalization dimensions: Proceedings from Scientific and practical round table* (Sumy, January 28, 2022). (pp. 14-17). Sumy: Sumy State University. [in Ukraine]
2. Posylkina O.V., & Gladkova O.V. (2021). Aktual'ni problemy finansovoho zabezpechennya diyal'nosti zakladiv okhorony zdorov'ya v Ukrayini v umovakh yikh reformuvannya [Actual problems of financial support of health care institutions in Ukraine in the conditions of their reformation]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Ekonomika i upravlinnya – Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Economics and management*. Т. 32 (71). 2. 43-49 [in Ukraine]
3. Romanchenko N., & Kozhemiakina T. (2023). Zminy u finansuvanni medychnykh zakladiv Ukrayiny ta efektyvnist' vykorystannya yikhnikh aktyviv [Changes in the financing of medical institutions of Ukraine and the efficiency of using their assets]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky – Scientific notes of NaUKMA. Economic sciences*, 8(1), 107–114. [in Ukraine]
<https://doi.org/10.18523/2519-4739.2023.8.1.107-114>
4. Sytenko O.R., & Smirnova T.M. Formuvannya derzhavnoyi polityky z okhorony zdorov'ya v Ukrayini [Formation of state policy on health care in Ukraine]. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/gi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VSG_2014_2_5.pdf. [in Ukraine]
5. Stefanyshyn L.S. (2019). Teoretyko-metodychni osnovy zastosuvannya partysypatyvnoho upravlinnya zakladom okhorony zdorov'ya [Theoretical and methodological foundations of the use of participatory management of a health care institution]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo. - State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*. 3. 160-166 [in Ukraine]
6. Pro derzhavni finansovi harantiyi medychnoho obsluhovuvannya naseleण्या: Zakon Ukrayiny vid 19.10.2017r. №2168-VIII [On state financial guarantees of medical care for the population: Law of Ukraine dated October 19, 2017]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text> [in Ukraine]
7. Pro skhvalennya Kontseptsiyi reformy finansuvannya systemy okhorony zdorov'ya: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 30 lystopada 2016 r. №1013-r [On the approval of the Concept of the reform of the financing of the healthcare system: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2016 No. 1013-p]. Kyiv. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80> (accessed 25 February 2021). [in Ukraine]
8. Logvynenko B. Systema okhorony zdorov'ya Ukrayiny: sutnist' i osoblyvosti v suchasnyy period [The health care system of Ukraine: essence and features in the modern period]. URL: <http://www.legeasviata.in.ua/archive/2016/9-2/20.pdf> [in Ukraine]
9. Ministerstvo finansiv Ukrayiny. Ofitsiynyy sayt [Ministry of Finance of Ukraine. Official site]. URL: <https://mof.gov.ua/> [in Ukraine]
10. National Health Service of Ukraine. (2023). Zvit pro dokhody ta vytraty nadavachiv medychnykh posluh [Report on income and expenses of providers of medical services]. URL: <https://edata.e-health.gov.ua/e-data/dashboard/1-hc> [in Ukraine]
11. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya nadannya medychnoyi dopomohy: Zakon Ukrayiny № 2347-IX vid 1 lypnya 2022 roku [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the provision of medical care: Law of Ukraine № 2347-IX vid 01.07.2022] [in Ukraine]
12. «Medychna detsentralizatsiya»: shcho zminyt'sya z likarnyamy na L'vivshchyni [«Medical decentralization»: what will change with hospitals in the Lviv region]. *L'vivskyy portal – Lviv portal*. 29.08.2022. URL: <https://portal.lviv.ua/news/2022/08/29/medychna-detsentralizatsiia-shcho-zminyt'sia-z-likarnyamy-na-lvivshchyni> [in Ukraine]

UDC 331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-207-219](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-207-219)

Kharchenko Tetiana Oleksandrivna PhD in Economics, Associate Professor of Public Management and Administrative Department, Sumy National Agrarian University, 160 Herasyma Kondratieva St., Sumy, 40000, tel.: (066) 117-34-97, <https://orcid.org/0000-0002-3446-6533>

Zhao Min PhD student of Public Management and Administrative Department, Sumy national Agrarian University, 160 Herasyma Kondratieva St., Sumy, 40000, <https://orcid.org/0009-0003-1826-8769>

THE MANAGEMENT OF HUMAN CAPITAL FLOW OF CHINESE E-COMMERCE ENTERPRISES

Abstract. With the vigorous development of big data, cloud computing, artificial intelligence and other digital technologies, especially in the context of the impact of the epidemic and the economic downturn, the e-commerce industry has seized the rein of the times and gradually transformed its purchasing power from offline physical store settlement into a business model based on online transaction and cooperation, which has greatly facilitated people's demand for shopping, but also played a huge role in stimulating national consumption and boosting consumption upgrading, and has become a new driving force for economic growth. At the same time, the expansion of e-commerce market entities, the demand for excellent talents is rising, but the human resource management of e-commerce enterprises is not mature enough, there are many problems, cannot adapt to the high-speed development of e-commerce for high-quality talents. Based on the e-commerce industry in human resources and enterprise development level caused by human resources between different areas, or the same area of different enterprises flow between phenomenon, this paper according to the current reality of the factors affecting e-commerce enterprise human capital flow, thus put forward Suggestions to strengthen enterprise human resource management, help e-commerce enterprises to reduce turnover, optimize the human resource management system, improve talent core competitiveness, promote the development of e-commerce enterprise high quality. It's confirmed that the government actively guides the employment policies of e-commerce, standardizes the management system of the e-commerce industry, and creates a green and healthy e-commerce environment. The government has issued relevant e-commerce employment encouragement policies to actively guide talents to start their own businesses. Everyone can open an online shop and have their own e-commerce window to drive economic development.

Keywords: E-commerce enterprise, human resources, talent flow, management.

Харченко Тетяна Олександрівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, тел.: (066) 117-34-97, <https://orcid.org/0000-0002-3446-6533>

Чжао Мін аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0009-0003-1826-8769>

УПРАВЛІННЯ ПОТОКОМ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ КИТАЙСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ

Анотація: З бурхливим розвитком великих даних, хмарних обчислень, штучного інтелекту та інших цифрових технологій, особливо в контексті впливу епідемії та економічного спаду, індустрія електронної комерції захопила ринок та поступово змінила уподобання споживачів щодо переходу від розрахунків у фізичному магазині в автономному режимі до бізнес-моделі, заснованої на онлайн-транзакціях і співпраці, що значно полегшило процедуру оформлення покупок, при цьому відігравши величезну роль у стимулюванні національного споживання та підвищення рівня споживання, а також стало новою рушійною силою економічного зростання. У той же час, розширення суб'єктів ринку електронної комерції, призвело до зростання попиту на трудові ресурси з певними кваліфікаційними навичками, але управління людськими ресурсами підприємств електронної комерції недостатньо зріле, є багато проблем, зокрема, низький рівень адаптованості до високошвидкісного розвитку електронної комерції фахівців. Базуючись на індустрії електронної комерції в області людських ресурсів з урахуванням рівня розвитку підприємства, взаємодії людських ресурсів між різними сферами діяльності підприємств, або різних підприємств, що виникають в процесі дослідження явища, з урахуванням впливу факторів, що впливають на людський капітал підприємства електронної комерції обґрунтовано пропозиції щодо зміцнення управління людськими ресурсами підприємства, сформовано напрями допомоги підприємствам електронної комерції в частині підвищення товарообігу, оптимізації системи управління людськими ресурсами, підвищення конкурентоспроможності трудового потенціалу, сприяння високоякісного розвитку підприємств електронної комерції. Підтверджено, що уряд активно керує політикою зайнятості в електронній комерції, стандартизує систему управління індустрією електронної комерції та створює екологічне та здорове середовище електронної комерції. Також підтверджено дії Уряду щодо

формування політики заохочення до працевлаштування на підприємствах електронної комерції, щоб активно формувати відповідні професійні навички до відкриття власного бізнесу. Основу даної політики формують можливості до відкриття інтернет-магазину або розширення його діяльності для стимулювання економічного розвитку.

Ключові слова: підприємство електронної комерції, людські ресурси, відтік кадрів, менеджмент.

Introduction. With the update iteration and rapid development of Internet technology, "Internet +", "digital industrialization" and the development of growing scale and influence, compared with traditional industries, represented by e-commerce industry new kinetic energy growth, therefore has given rise to a series of new industries, new forms and new mode, thus creating a lot of jobs and jobs, makes the enterprise demand for e-commerce expanding [1, p. 120]. According to the 2023 Statistical Bulletin on National Economic and Social Development released by the National Bureau of Statistics, China's e-commerce transactions exceeded 46 trillion yuan in 2023, an increase of 9.4 percent over the previous year. The continuous growth of e-commerce transaction volume gradually expands the job market, and the scale of e-commerce employees is also increasing year by year. According to the data released by the Human Resources and Social Security Bureau, the number of e-commerce employees in China has exceeded 70 million, and the target of the "14th Five-Year" E-commerce Development Plan " has been achieved in advance, and about 2 million new e-commerce talents have been added every year. Even every year a large number of e-commerce related graduates and cross-industry personnel into e-commerce talent market also failed to meet the industry demand for electricity talent, on the contrary, the new economic model and standard for electronic commerce talents, lead to electricity talent market competition is fierce, enterprise internal personnel unstable, frequent flow, job-hopping rate is high. At the same time, with the rapid development of social economy, the speed of information flow and transportation convenience between different regions are increasingly increasing, which provides good external conditions for the cross-regional flow of human resources [2, p. 65].

Analysis of recent research and publications. Through the latest research in the field of human resources of the electricity industry and publications, in recent years, with the development of e-commerce industry, the live electricity, rural electricity, cross-border electricity, and other forms of e-commerce talent demand analysis and talent training has become a hot topic of scholars, but in view of e-commerce enterprises in human resource management and brain drain research rarely. As a novel topic to make up for the shortcomings, this paper has many shortcomings in research. Therefore, through summarizing and sorting out the existing literature and data, the reference and absorbing the methods and ideas of the

existing research, and used for the subsequent research analysis of this paper, so as to ensure the accuracy and comprehensiveness of the analysis conclusions.

The purpose of this article. In this increasingly competitive digital age, although China's e-commerce enterprises to talent recruitment, talent mining, talent introduction, the increase of human resources to quickly solve the problem of enterprise talent shortage, but how to attract talent, retain talent, assign talents to create more value for the company is often the modern e-commerce enterprises most easy to ignore the key problem. The purpose of this article is from the perspective of e-commerce enterprises, in-depth analysis of enterprise in the aspect of human resource management caused by human capital flow, in view of the lack of management put forward corresponding Suggestions, realize the e-commerce enterprise human capital from quantity to quality change, better promote China's e-commerce economic stability, sustainable and healthy development.

Results and discussion. At present, the rapid development of China's e-commerce industry makes the registration number of e-commerce related enterprises increase year by year, and the demand for e-commerce talents is increasing greatly. According to the data of enterprise inspection, by 2023, there are more than 4.16 million e-commerce related enterprises in China, among which the number of newly registered e-commerce related enterprises in China in 2023 has reached 965,500, approaching the "scale of one million troops". The increase of the new registration amount of e-commerce enterprises virtually exerts the survival pressure and chips for the existing small and medium-sized e-commerce enterprises. In order to create their own unique competitive advantages and talent advantages, the newly registered e-commerce companies attract more excellent talents to actively flow in and dig high-quality talents from other enterprises in the industry to join, so as to complete the goal of quickly building a strong and competitive team becomes their primary task in the initial stage. The rapid development of e-commerce has a huge impact on the transformation and development of small and medium-sized enterprises, and it has also changed the competition mode between enterprises [8, p. 109]. The small and medium-sized e-commerce enterprises should not only retain the existing talents and stabilize the team, but also control the human capital to reduce expenses and maintain survival. To maintain and enhance the existing competitive advantage, they must actively respond to the new rules and standards of the industry, further improve the new requirements for employment in the e-commerce industry, formulate various assessment standards for employees, and adopt the talent selection method of survival. Enterprises' demand for e-commerce talents has put forward new requirements from the aspects of professional quality, professional skills and practical experience, which need to have certain professional skills and modern information service technology to be competent for the job needs [7, p. 119]. The analysis of the talent flow of e-commerce enterprises from the perspective of personal will can be mainly divided into the active flow and passive flow of e-commerce talents.

The active flow of e-commerce talents mainly has two aspects: first, the western region flows to the eastern region, and the northern region flows to the southern region. In recent years, the flow of human resources in China has shown a trend of agglomeration, mainly from the less developed western region to the economically developed eastern region, or from the northern region with relatively few industrial resources to the southern region with abundant industrial elements. Represented by Beijing, Shanghai, Guangzhou, a line of developed cities is the main human resources in China, these areas have perfect industrial facilities and a large number of employment opportunities, can provide the new inflow of human resources with higher wages, huge development space, and convenient and efficient life entertainment places, makes the migrant population enjoy a good quality of life [3]. According to the white paper on e-commerce industry recruitment survey, China's demand for e-commerce industry talent in the top five cities are Beijing, Shanghai, Guangzhou, Shenzhen, Hangzhou, which means that the development of the city and the demand for electricity talent, the more developed the economy the greater the demand for e-commerce talents, it also for more e-commerce talent to provide new employment opportunities, accelerate its flow. Second, the scale of talent from unstable small and medium-sized enterprises to stable large enterprises. Large enterprises have the advantages of strong financial strength, clear development prospects, stable platform, rich welfare treatment and perfect system, which form a great attraction to human resources, leading to some small and medium-sized e-commerce talents actively flow to large enterprises, or be poached by large enterprises with high salaries.

The passive flow of e-commerce talents means that employees are laid off by enterprises. The emergence of new models such as cross-border e-commerce, rural e-commerce and live streaming e-commerce puts forward higher requirements for the professional skills of e-commerce talents in vertical industries. Job functions should not only be constantly updated with the changes of business, but also be more accurate in subdividing the ability and skills of business positions[4, p. 43]. Some enterprises have set up layers of selection systems and assessment mechanisms, taking education, major and image as the selection criteria, and releasing the employees who fail to pass the assessment. Some small and medium-sized enterprises in the development period of sluggish efficiency, reducing business modules and staff to reduce expenses.

Analyze the talent flow of e-commerce enterprises from the perspective of human resources department. Human resources departments play a vital role in enterprises. The selection, use, training, assessment, salary formulation and organizational management of enterprise talents are closely related to the connection of employees, and the implementation and adjustment of each link directly or indirectly affect the flow of talents in enterprises. This paper combines the data of 2020,2021 and 2022 China E-commerce talent status survey report to obtain the following Figure 1 (The latest report for 2023 has not been released yet):

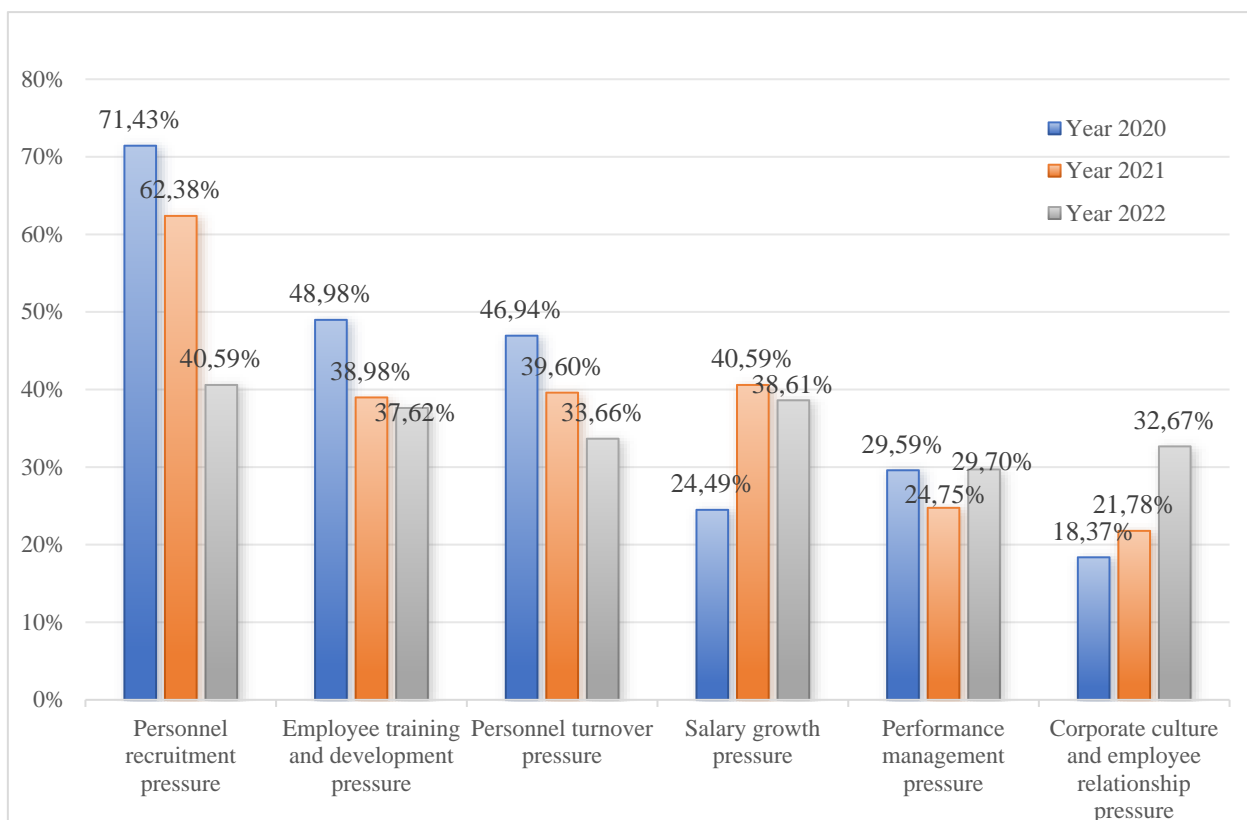

Fig. 1 Ranking of problems that have troubled the human resources department 2020-2022

Source: <https://WWW.100EC.CN/>

In the ranking of problems that have plagued human resources departments in the past three years, Personnel recruitment pressure accounted for 40.59%. Compared with the recruitment pressure of 71.43% in 2020 and 62.38% in 2021, the recruitment pressure of e-commerce enterprises in 2022 is continuously decreasing, but it is still in the first place in the problem ranking. Therefore, the recruitment methods and channels of the human resources departments of e-commerce enterprises, and how to recruit employees with high matching degree to relieve the pressure of talent shortage and personnel flow, is still the primary task for their departments to solve. Ransecond, Salary growth pressure accounted for 38.61%. Compared with 40.59% in 2021, the salary growth pressure only decreased by 5.1%, ranking the second place, showing that salary growth is still the most concerned issue for employees, which indirectly affects the talent flow of enterprises. Employee training and development pressure 37.62% ranks the third, reflecting that the insufficient training and development of old and new employees is also one of the standards for employees to consider resignation, and there can be no higher development space and the realization of self-value.

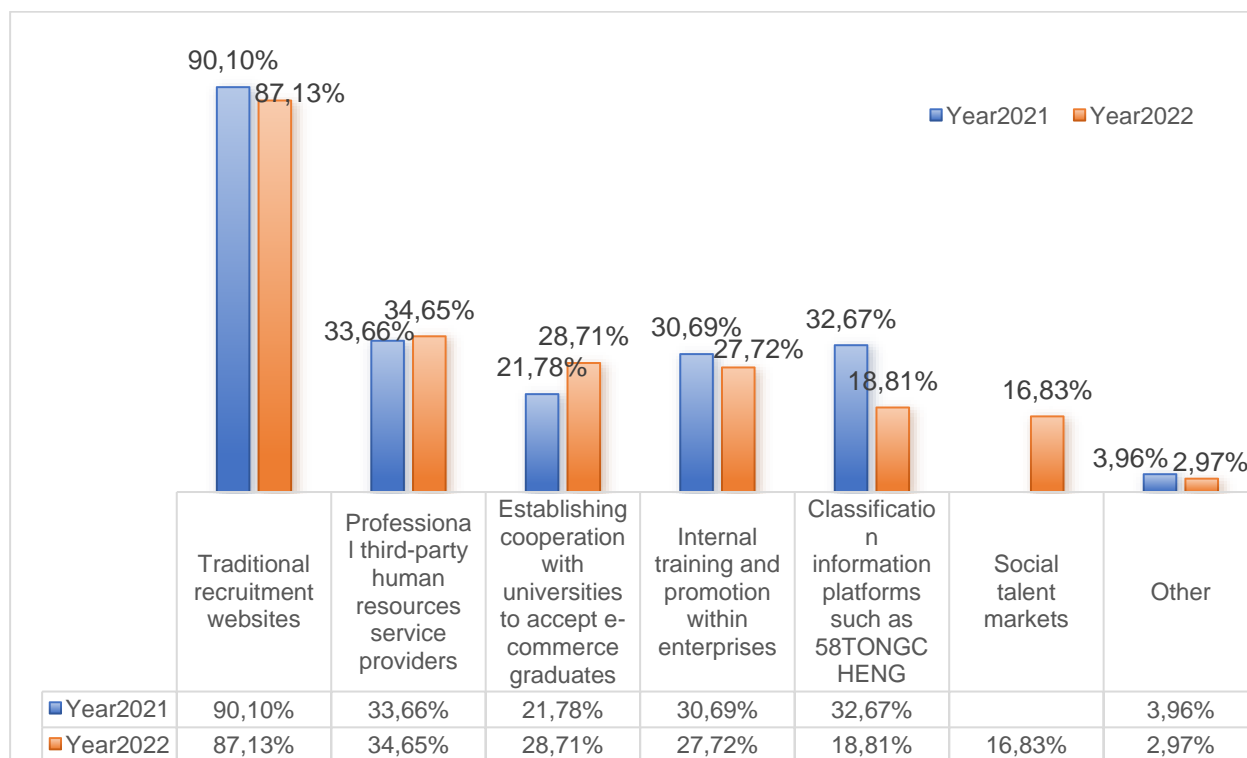

Fig.2 Talent Recruitment Channels for E-commerce Enterprises in 2021 and 2022

Source: <https://WWW.100EC.CN/>

According to Figure 2 - Talent Recruitment Channels for E-commerce Enterprises in 2021 and 2022: In 2022, e-commerce enterprises rely on traditional recruitment websites to recruit talents accounted for 87.13%, which decreased by 3.29% compared with 90.10% in 2021. However, traditional recruitment websites are still the first important channel for e-commerce enterprises to recruit talents. Among them, the recruitment channels relying on third-party professional human resource service providers account for 34.65% in 2022 and 33.66% in 2021. There is no big gap in two years and they all rank the second in the talent recruitment channels of e-commerce enterprises. The big change in 2022 is the establishment of cooperation with universities and receiving e-commerce graduates, accounting for 28.71%, which has risen from the fifth place to the third place in 2021. Combined with the reality of 2022 three years ago it is not difficult to draw, affected by epidemic factors enterprise recruitment downturn and tightening state, college graduates face the plight of employment, universities and enterprises to strengthen cooperation can directly provide the required talents, thus reduce the waste of resources and improve the employment rate of college graduates, general year, e-commerce jobs in college recruitment market competitiveness is not strong. On the contrary, 58 TONGCHENG accounted for 32.67% in 2021 and 18.81% in 2022, dropping from the third place to the fifth place. In addition, in 2022, 27.72%, which is also an important source of talents for e-commerce enterprises.

According to the 2023 e-commerce industry hot recruitment report released by "Pull hook Recruitment", the top ten hot recruitment positions are: product manager (AIGE direction), cargo anchor, e-commerce operation, JAVA engineer, customer service, design, sales test engineer, front-end development engineer and operation and maintenance engineer. Compared with the top 10 hot recruitment positions in 2022, the basic change is not too great. Data show that by 2025, the number of employees in China's e-commerce field will reach 70 million, and the gap of China's e-commerce talents is expected to reach 9.85 million in the next five years. The related positions of enterprise talent gap are: traditional operation talents such as Taobao and Jingdong; new media, content creation, community talent; anchor, web celebrity talent, customer service, local promotion and online sales talent and compound senior talents. Both the hot recruitment of positions in the industry and the talent gap of enterprises have put forward higher requirements for the depth and breadth of e-commerce talent demand. Nearly two years, represented by Tmall, jingdong traditional shelves electricity position is represented by TikTok, quickly new interest electricity eating, especially the rise of private domain electricity, the core ability of the enterprise, the host, web celebrity, talent talent, new media, content creation, community direction talent is an urgent need of new talents. However, due to the high threshold of the continuous acquisition of private domain traffic, enterprises also have high requirements for team building and maintenance costs.

According to the 2023 E-commerce Industry Salary Report, the relationship between the recruitment volume, recruitment salary, recruitment salary increase and the flow of talents in the e-commerce industry is analyzed.

Table 1

Position and salary data related to e-commerce industry in first-tier cities in 2023

Industry	Function	Market Position	Annual Fixed Salary			Annual total cash income		
			P10	P50	P90	P10	P50	P90
1	2	3	4	5	6	7	8	9
E-commerce	IT	Android development engineer	16.8	24.3	37.4	19.7	28.3	43.7
	Public relations media	Media Specialist	9.6	15	22.8	11.9	18.4	27.9
	supply chain	Procurement Specialist	10.4	15.6	23.1	11.7	17.2	25.5
	Marketing	Tiktok Operation Specialist	11	15.8	23.4	13.8	19.8	29.6
	Marketing	Content Operation Specialist	14.7	22.3	34.4	17.1	26.3	41
	Marketing	Marketing Operations	12	17.9	26.8	14.8	22.4	32.8
	Marketing	Graphic designer	10.7	16.3	25.4	12.7	19.7	30.4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Marketing	Advertising Optimization Specialist	12.8	18.3	27.9	15.3	22	32.9
	Marketing	User Operations Specialist	14.3	20.7	32.6	16.7	24.1	38.9
	Marketing	E-commerce Promotion Specialist	15.1	20.5	31.9	18.2	24.6	37.7
	Marketing	E-commerce Operations Specialist	12.4	19.2	28.4	15	23.7	34.7
	Marketing	Expert Promotion Specialist	9.2	14.1	21.1	10.7	16.2	24.4
	Retail Operations	Cross border E-commerce Operations Specialist	10.1	15.7	24.1	12.7	19.3	30.5
	Retail Operations	Store Operations Specialist	9.8	14.4	21.4	11.9	17.4	25.8
	Sale	Telesales Specialist	5.7	11.5	18	9.8	19.3	30.6
	Sale	Sales Specialist	6.3	13.2	21	12.1	25.9	40.3
	Sale	Key Account Sales Specialist	6.8	16.3	25.9	12.8	30.9	51
	Customer service	E-commerce customer service specialist	7.2	10.3	15.5	8.2	11.5	17.5
	Customer service	Customer Service Specialist	10.7	16.4	25.4	14	21.1	33.3
	Customer service	Remote customer service specialist	7.1	10.9	16.5	8.9	13.8	21.2

Source: <https://www.smartsalary.cn/>

Statistical caliber: annual total cash income

Unit: ten thousand yuan (RMB)

Region: first-tier cities

P: Percentile

Table 2

Data on e-commerce position recruitment and recruitment salary in 2023

Specific functions	Recruitment volume	Recruitment volume ranking	Recruitment volume month on month change rate	Recruitment volume month on month change rate ranking	Recruitment salary	Recruitment salary ranking	Recruitment salary month on month change rate	Recruitment salary month on month change rate ranking
1	2	3	4	5	6	7	8	9
E-commerce operation	2915	1	76.1%	9	11073	20	0%	17
E-commerce customer service	2139	2	52.7%	25	8728	27	-3.5%	28
Purchase	1178	3	68%	18	11445	18	0.3%	16
Market Operations	1163	4	70.3%	13	14171	10	0.4%	15
Customer service	1056	5	77.2%	8	9399	26	-3.4%	27
Graphic design	827	6	75.2%	10	8101	28	1.7%	10
Telesales	815	7	44.5%	28	10303	24	-2%	23
Foreign trade	795	8	68.4%	16	10770	21	-3.3%	26
Key Account Sales	790	9	39.8%	30	14574	9	-1.7%	22
Marketing promotion	667	10	80.3%	7	14689	7	3.3%	3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
E-commerce products	593	11	82.5%	6	12274	17	1.3%	13
Product management	563	12	65.1%	22	17012	4	2%	8
Business expansion	516	13	43.7%	29	13271	14	-0.3%	19
Channel sales	499	14	59.4%	24	14597	8	1.8%	9
Tiktok operation	463	15	62.5%	23	11112	19	-3.5%	29
Regional sales	420	16	83.4%	3	15133	6	2.3%	5
Remote customer service	418	17	50.9%	26	7939	30	1.5%	11
New Media Operations	384	18	66.2%	21	10212	25	3.6%	2
Java	380	19	67.4%	19	19232	1	2.1%	7
Live streaming operations	340	20	69.2%	14	13531	12	-1.5%	21
After sales technical support	326	21	72.5%	11	7991	29	1.4%	12
Investment promotion	317	22	83.2%	5	13786	11	0%	18
Market planning	295	23	83.2%	4	10322	23	0.6%	14
Brand	289	24	68%	17	18868	2	2.8%	4
Data analysis	194	25	68.7%	15	15335	5	4.7%	1
Sales representative	183	26	46.4%	27	12402	16	-2.7%	24
SEO	178	27	85.4%	2	13386	13	-3.1%	25
Pre sales	177	28	98.9%	1	10369	22	2.2%	6
Structural Engineering	175	29	66.7%	20	18045	3	-0.8%	20
Cross border E-commerce	173	30	71.3%	12	12692	15	-3.8%	30

Source: <https://www.smartsalary.cn/>

According to the data analysis of Table-1: among the popular positions in the e-commerce industry, the annual total cash income of sales, IT and operation related positions is in the top three columns; among the annual fixed salary, IT is the highest, operation is the second, and sales ranks the lowest. Combining the data from Table-2, Customer service and general sales positions are ranked first, Its recruitment salary ranking is at the bottom, Especially represented by the e-commerce, The annual fixed salary 90 is 15.5, The 90th compensation scale for annual total cash income is 17.5, It ranks second in terms of recruitment volume, Recruitment salary is ranked at the 27th; However, the recruitment of technical positions represented by IT and JAVA and operations positions with an emphasis on thinking ability ranked behind, Its recruitment pay ranking is at the top, For example, Java, Brand and Structural Engineering positions rank 19,24 and 29, respectively, Salary are are 1,2 and 3.

It is not difficult to conclude that e-commerce enterprises although the technical talent recruitment demand and recruitment performance indifference, but the enterprise in the cultivation of technical talents and recruitment difficulty, in order to retain the talent recruitment salary and fixed salary is the highest level, largely suppressed the brain drain, reduce talent liquidity. On the contrary, the low salary of customer service positions is also the main reason for accelerating the flow of personnel, strong substitution and low technical requirements; and the high annual total cash income of sales positions is based on the high annual floating salary of

employees, employees need to have strong business ability and sales ability, high work pressure, etc., and low annual fixed salary cannot provide guarantee for sales talents, employees lack enterprise sense of belonging, makes the weak sales talent is too low pay and leave, capable talents have the threshold of high frequency job-hopping.

E-commerce enterprises are facing the severe current situation of human capital flow. In today's increasingly fierce competition in the industry, both individual e-commerce talents and e-commerce enterprises should make timely strategic adjustments to meet greater challenges. Therefore, this paper provides the following reasonable countermeasures for e-commerce enterprises to solve the problem of brain drain.

E-commerce talents need to establish a correct concept of employment and constantly improve their professional ability. The correct concept of employment is the guiding light for talents to choose the direction of employment, which can help individuals to take less curves on the career road, reduce the frequency of changing jobs, and pay attention to the accumulation of vocational skills and knowledge. At the same time, individual e-commerce talents can also continuously improve their professional knowledge, skills and comprehensive quality through online courses, e-commerce conference training and competitions, so as to form their own unique advantages, become irreplaceable talents, and grasp the initiative of their positions.

If e-commerce enterprises want to retain talents, they must improve the salary system and stimulate the enthusiasm of employees for work. Through the reasonable salary system design and salary structure distribution, stimulate the work enthusiasm, initiative and creativity of the organization members, to create more economic and social benefits for the enterprise. The salary incentive system should be established on the basis of market mechanism regulation, independent distribution of enterprises, democratic participation of workers and government monitoring and guidance, so as to improve the effect of human resource management. Both job seekers and enterprises should actively understand the market salary situation. On the one hand, it can help talents better understand the market salary level, formulate job hunting strategies and career planning; on the other hand, it can also help enterprises better understand the market salary level and formulate reasonable salary policies and talent attraction strategies.

For e-commerce enterprises to develop long-term, they must pay attention to the training and development of employees, and conduct hierarchical training for employees in a planned and purposefully way. E-commerce enterprises should actively establish a good learning atmosphere, set up e-commerce learning activity rooms, organize regular skills competitions, and promote the communication among internal employees. In addition, enterprises should encourage employees to obtain the qualification certification related to e-commerce, strengthen school-enterprise cooperation, promote e-commerce enterprises into the campus, provide students with high-quality internship positions, and work together to cultivate high-quality talents for the e-commerce industry.

The government actively guides the employment policies of e-commerce, standardizes the management system of the e-commerce industry, and creates a green and healthy e-commerce environment. The government has issued relevant e-commerce employment encouragement policies to actively guide talents to start their own businesses. Everyone can open an online shop and have their own e-commerce window to drive economic development.

Conclusions. To sum up, the rapid development of e-commerce makes the market demand for e-commerce talents strong, and also accelerates the flow speed of human capital of e-commerce enterprises. Talents want not to be replaced or layoffs, enterprises want to retain talents to enhance the team strength, e-commerce talents should establish correct employment concept and continuously improve their professional ability; the human resources department of e-commerce enterprises should improve the compensation system, stimulate employees' enthusiasm, pay attention to the training and development of employees, and train employees in a planned and purposeful way; the government should actively guide the employment policy, standardize the management system of e-commerce industry, and create a green and healthy e-commerce environment. It is believed that under the common cooperation of the three parties, the personnel flow of e-commerce enterprises will be effectively alleviated.

References:

1. Zhong Leilei (2018), Current Problems and Countermeasures in Human Resource Management of E-commerce Enterprises. *Modern Economic Information*. P. 120.
2. Duan Y., Lin Z. & Zhang F. (2024), Analysis of the Current Situation, Problems, and Countermeasures of Cross border E-commerce Development in China. *Logistics Research*, P. 65-68.
3. Yuan Wei (2023), Research on the influence of human resource flow on regional economic development. *Middle School geography Teaching Reference*, No. 3.
4. Wang Nannan (2024), Research on E-commerce Talent Training under the background of digital Economy. *Commercial modernization*. P. 42-44.
5. Cao Wen (2021), Discussion on the innovation strategy of enterprise economic management in China under the new situation. *Sme Management and Technology*, P. 80-81.
6. Liu Yuxia (2022). Construction of e-commerce professional talent training system in secondary vocational schools under the digital economy environment. *Jiangxi Normal University of Science and Technology*.
7. Shao Min (2023). Research on the training path of university e-commerce talents in the era of digital economy, *China Storage and transportation network*, P. 119-120.
8. Zhang, Zhanglei(2021). Analysis of the demand for small and medium-sized enterprises for e-commerce talents, *China Collective Economy*, No. 32, P. 109-110.
9. Liu Yunjiao (2024). Exploring the relationship between cross-border e-commerce project courses and cross-border e-commerce talent training, *Modern commerce and trade industry*, P. 40-41.
10. He, Qian (2017). Research on the Development of Cross-border E-commerce in China: A Review and an Outlook. *Scientific and Technology Management Research*, No. 6, P. 213-220.
11. Li Haizheng(2013). China Human Capital Report. China Research Center for Human Capital and Labor Economics, Central University of Finance and Economics.
12. Belton F, Li H.Z. & Zhao M.Q.(2010), Human capital, economic growth, and regional inequality in China, *Journal of Development Economics*, P. 215-231.

Література:

1. Zhong Leilei (2018), Current Problems and Countermeasures in Human Resource Management of E-commerce Enterprises. *Modern Economic Information*. P. 120.
2. Duan Y., Lin Z. & Zhang F. (2024), Analysis of the Current Situation, Problems, and Countermeasures of Cross border E-commerce Development in China. *Logistics Research*, P. 65-68.
3. Yuan Wei (2023), Research on the influence of human resource flow on regional economic development. *Middle School geography Teaching Reference*, No. 3.
4. Wang Nannan (2024), Research on E-commerce Talent Training under the background of digital Economy. *Commercial modernization*. P. 42-44.
5. Cao Wen (2021), Discussion on the innovation strategy of enterprise economic management in China under the new situation. *Sme Management and Technology*, P. 80-81.
6. Liu Yuxia (2022). Construction of e-commerce professional talent training system in secondary vocational schools under the digital economy environment. *Jiangxi Normal University of Science and Technology*.
7. Shao Min (2023). Research on the training path of university e-commerce talents in the era of digital economy, *China Storage and transportation network*, P. 119-120.
8. Zhang, Zhanglei(2021). Analysis of the demand for small and medium-sized enterprises for e-commerce talents, *China Collective Economy*, No. 32, P. 109-110.
9. Liu Yunjiao (2024). Exploring the relationship between cross-border e-commerce project courses and cross-border e-commerce talent training, *Modern commerce and trade industry*, P. 40-41.
10. He, Qian (2017). Research on the Development of Cross-border E-commerce in China: A Review and an Outlook. *Scientific and Technology Management Research*, No. 6, P. 213-220.
11. Li Haizheng(2013). China Human Capital Report. China Research Center for Human Capital and Labor Economics, Central University of Finance and Economics.
12. Belton F, Li H.Z. & Zhao M.Q.(2010), Human capital, economic growth, and regional inequality in China, *Journal of Development Economics*, P. 215-231.

UDC 005.73

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-220-236](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-220-236)

Tymoshenko Dmytro Vitaliiovich PhD in Economics, Associate Professor of the department of management and administration, Institute of economy and management, Karpatska 15 St.. Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 78-39-07, <https://orcid.org/0000-0003-1742-8356>

MUTUAL ASSISTANCE AS A PREREQUISITE FOR THE FORMATION OF CORPORATE CULTURE OF OIL AND GAS ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS IN THE CONTEXT OF CHANGES AND GLOBAL CHALLENGES

Abstract. The article presents a generalization, analysis and interpretation of the need to build a corporate culture for modern oil and gas enterprises and organizations, which would be based on the principles of mutual assistance. The problem of managing corporate cultures of Ukrainian enterprises and organizations is illustrated, which mostly consists in the fact that corporate culture still continues to be perceived as a kind of tribute to fashion — Ukrainian enterprises and organizations most often attribute the practice of corporate culture to the HR department, mentioning it only during corporate holidays. Moreover, HR professionals do not always think about business results and are rarely involved in making key management decisions. It is pointed out that it is extremely important to develop corporate cultures of oil and gas enterprises and organizations of Ukraine in the conditions of war, where the latter plays a key role in shaping their effectiveness and stability. The differences of corporate cultures of oil and gas enterprises and organizations from other socio-economic systems of the national economy of the Ukrainian state are presented. The considerations of foreign scientists regarding the management oil and gas companies corporate cultures are considered. As the core of the corporate culture, the practice of a culture of mutual assistance is proposed from the position of a tool for overcoming the distance between employees, as well as a component of team building to form a general "organizational aura" that motivates employees. So, it was also found that despite the urgency of implementing a mutual assistance culture, organizations still do not realize the benefits of its implementation. For this purpose the history of the formation of the phenomenon of mutual assistance in the history of economic thought and management is investigated. It is identified that, unfortunately, the topic of mutual assistance also does not have sufficient distribution in the works of administrative science — management. The recommendations for the elimination of crisis phenomena are presented.

Keywords: mutual assistance, corporate culture, team building, values, distance.

Тимошенко Дмитро Віталійович кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та адміністрування, Інститут економіки та менеджменту (ІФНТУНГ), вул. Карпатська, 1, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 78-39-07, <https://orcid.org/0000-0003-1742-8356>

ВЗАЄМОДОПОМОГА ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ НАФТОГАЗОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ В УМОВАХ ЗМІН ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті подано в узагальненні, аналіз та інтерпретація необхідності побудови такої корпоративної культури для сучасних нафтогазових підприємств та організацій, яка б базувалась на принципах взаємодопомоги. Проілюстровано проблематику управління корпоративними культурами українських підприємств та організацій, яка здебільшого полягає в тому, що корпоративна культура все ще продовжує сприйматись як данина моді — українські підприємства та організації найчастіше відносять практику корпоративної культури до HR-відомства, згадуючи про останню лише під час корпоративних свят. Більш того кадровики не завжди думають про бізнес-результати та рідко залученні до прийняття ключових управлінських рішень. Вказано на виключній важливості розвитку корпоративних культур нафтогазових підприємств та організацій України в умовах війни, де остання відіграє ключову роль у формуванні їх ефективності та стабільності. Подано відмінності корпоративних культур нафтогазових підприємств та організацій від інших соціально-економічних систем національного господарства української держави. Розглянуто міркування іноземних науковців щодо управління корпоративними культурами нафтогазових підприємств та організацій. В якості серцевини корпоративної культури запропоновано практику культури взаємодопомоги з позиції інструмента подолання дистанції між працівниками, а також як компоненту тимбілдингу задля формування загальної «організаційної аури», що мотивує працівників. Надалі виявлено, що попри актуальність впровадження культури взаємодопомоги організації не усвідомлюють переваги її впровадження. З цією метою досліджено історію становлення феномену взаємодопомоги в історії економічної думки та менеджменті. Ідентифіковано, що на жаль тема взаємодопомоги також не має достатнього розповсюдження в працях науки управління — менеджменті. Подано рекомендації для ліквідації кризових явищ.

Ключові слова: взаємодопомога, корпоративна культура, командоутворення, цінності, дистанція.

Problem statement. Being the most important component of the domestic fuel and energy complex, the oil and gas industry significantly affects the quality of

life of the Ukrainian nation. This indisputable fact is supported by the cosmically expensive price paid by the Ukrainian state in an unequal confrontation with the aggressor country — russia. That is why the policy of the Ukrainian state is aimed at long-term provision of the economy with strategic resources, where fuel and energy resources occupy one of the leading places. This state of affairs gives reason to consider the oil and gas industry a critical component of the Ukrainian confrontation. As a result, the proper functioning of such industry strategically important for the state is impossible without ensuring clear and well-coordinated management of human resources, which gives grounds for improving methods and styles of personnel management. Creation and management of organization of a new type with the rejection of old concepts and organizational models with the creation of organizational infrastructure that would make it possible to create collective inspiration and systems thinking in order to release all talents of employees, will contribute to solving not only current problems, but also the challenges of the future. This emphasizes the need for large-scale introduction of innovative methods, technologies and tools to create "a nutrient environment" for modern employees, which we understand as a corporate culture as a guarantee of productivity of Ukrainian organizations.

Analysis of recent researches and publications. The essence of the concept of corporate culture has been considered by many scientists, whose works are currently difficult to classify because of their great diversity. Separately, we note that the issue was considered by such scientists as Bala O., Bobylieva M., Zadykhailo D., Kibenko O., Marushchak T., Mercer D., Nemchenko T., Paleshutskyi K., Spivak A., Khaiet H., Chernyshova T., Yurchenko V. By scientists Palekha Yu., Savchuk L., Otenko I., Schein E., Yachmenova V., where corporate culture was studied as a sphere of influence on socio-economic system. The works by Akoff R., Voronkova A., Greenberg J., Dill T., Drucker P., Cameron K., Cole D., Harrison R., and Handy Ch. are devoted to the classification and typology of corporate culture. Most authors in their scientific research relied on interdisciplinary approach and covered the achievements of not only the management science, but also psychology, philosophy, history, etc. As for the issue of corporate culture development in oil and gas enterprises, the latter was reflected in the works of Janz T., Capello M., Veazey M., Zapukhlyak I., Kinash I., Stan'kovs'ka I.

It is to summarize, analyze and interpret the need to build a corporate culture for modern organizations based on the principles of mutual assistance.

Statement of basic materials. In the course of realizing the interest of Ukrainian business in interesting Western management technologies, practicing an anthropocentric approach that transfers a person from the category of passive executive element to the category of active creator, there is practically no comprehensive awareness of the functions of corporate culture. The latter often continues to be perceived as a tribute to fashion — Ukrainian enterprises and organizations most often attribute the practice of corporate culture to HR

department, mentioning the latter only during corporate holidays. Quite often, HR specialists do not think about business results and are not always involved in making key management decisions. All work on corporate culture is carried out using a primitive method "to make everyone feel good".

At the same time, the basis of any joint economic activity of people is dominated by several key idea factors, such as the essence of business, brand concept, corporate policy, reputation and culture, market orientation, modern technology and innovation, customer orientation, social responsibility, HR policy and leadership. The success of economic activity is mainly determined not so much by the strategy of socio-economic system as by the practical results of its implementation, which depend on the state of external and internal environment of organization. The modern global market, including Ukrainian social institutions, being in a state of constant turbulence, which economists are trying to explain by the economic theory of great chaos, is neither static nor dynamic. Despite the absence of the main investment asset that would be able to save capital after decades, most progressive and, as a result, successful companies continue to invest in their internal environment – talents, that is, in the development of both individual employees and their group formations, regardless of age and gender, as the main generator of intellectual products and services in the modern intelligence economy.

The importance of culture in the life of modern socio-economic system is unlikely to be overestimated or questioned by anyone, because the expression that "Culture eats strategy for breakfast" is so old that it is now impossible to find its author. A strong culture embraces the beliefs, values of employees, thereby creating the foundation for future change. This requires the management to understand the authenticity of both its internal environment and all target audiences with which the modern oil and gas enterprise interacts. Therefore, the goal of modern management is to create an organic corporate culture that will unite, in its operational interaction, the expectations of operators, service companies, drilling contractors with private and public sectors.

How do the cultures of oil and gas enterprises and organizations differ from the corporate cultures of other socio-economic systems? We have highlighted at least three points presented to your attention in the form of problems that the corporate culture must overcome and smooth out:

1 *The problem of the dichotomy of business specifics with access to new markets.* Oil and gas companies are usually operationally complex and characterized by significant investments in technical equipment, have a high level of industry and technological risks, which in turn affects the degree of conservatism and security within the company. On the other hand, with the inevitable transition of management from technical to managerial roles in new territories — the future markets of developing countries, cultural differences are becoming increasingly important. Therefore, the example of project management involves not only the supervision of technical aspects, but also the management of the people involved from the

developed territories. As an option, personal matters are often discussed in the Middle East before proceeding directly to the so-called business. Also, the emphasis on family values contributes to a smoother transition while adapting the company to new cultures [1]. Energy expert Kapelo M.A. notes the following: "... One of the elements that I, being an outstanding lecturer, researched and realized is the concept of corporate sustainability. It is about how agile a company is, how it looks at its future, and how it is able to organize discussion, embrace new ideas, and challenge leaders." [1].

2 *The problem of the specifics of innovations and technology of the industry.* You will be surprised, however, how rarely we think about the fact that consumer goods are more technological than industrial ones, because the "life period" of consumer goods is shorter. Mobile phones, made five years ago, today are considered old-fashioned and technologically backward, which cannot be said about drilling rigs, equipment for power plants, etc., the development of which takes years, if not decades. Therefore, the period of implementation and use of such technological products is much longer. This contributes to the presence of a certain conservatism regarding the development of new technologies according to world-famous quality standards, which also includes their testing, maintenance and repair (in other words, a high level of industry regulation). Other industries are much more flexible because they work through flexible startups and have the opportunity to promote innovations more actively over time, turning them into innovations.

3 *The problem of the specifics of corporate social responsibility and "green policy".* Oil and gas companies always find themselves under close control of society because of the significant impact on the environment, because their hydrocarbon production activities are associated not only with the present, but also with the future — for a "happy 'today'" we borrow resources from a "bitter 'tomorrow'". Hence, corporate cultures of oil and gas enterprises and organizations are simply forced to focus on ecological and social responsibility obligations. In other organizations, there is another type of bias in CSR — charity, philanthropy, etc.

On the one hand, the factors described above are not critically important, but given the very value of oil and gas companies for the real sector of economy and security of the state (including under martial law), it is worth paying attention to the reasoning of Hubbell K., who notes that, firstly, the corporate cultures of oil and gas companies are not universal even within the industry, since they are guided by both technology and *their history* (!) as part of the formation of oil and gas industry of the state: "... an oil company born during the time of Texas will have different traditions than the one created ten years ago for the exploration of shale oil in North Dakota." [2]. Here, we immediately note that the Ukrainian state has a significant amount of historical data, because "... The first historically confirmed mentions of oil production in Western Ukraine appeared in the XIV century" [3, p. 76]. Also it is worth remembering "Galician California" and "Ukrainian Piedmont", where the Austro-Hungarian emperor Franz Joseph I was greeted with the words: "... "Welcome

to the land where salt and oil flow” ...” [4]. That is why the fact of formation, development and future achievements of the scientific and technical potential of oil and gas industry of Ukraine should become an integral part of the corporate culture of every Ukrainian oil and gas enterprise and organization.

Secondly, Hubbell believes that the culture cannot be formed solely by management, because the best corporate cultures are formed and operated on a bottom-up basis based on the experience of employees. We paraphrase this statement as follows: the corporate culture of the organization is its employees. They form the so-called "general organizational aura" or, as Johnson R. and Phillips B. say, "water in an aquarium" [5, p. 258]. Also "... Culture is described as DNA ..." [6, p. 82], which "... can be considered as a long-term memory of the organization, a form of identity that develops through the actions of different leaders, but also goes beyond individual and ordinary differences between countries and regions." [6, p. 126]. The United States and European countries have long been engaged in the formation of basic universally recognized values (English *work ethics*), which by default were professed by absolutely everyone who got into this or that organization. It is much easier to build a process of values and communications on such foundation, in contrast to Ukrainian realities, where the lion's share of employees, regardless of their achievements — education, work experience, may have completely unforeseen values.

The most famous work in the field of research of corporate cultures of oil and gas enterprises and organizations is the work of Janz T. [7], where the latter complains about the insufficient elaboration of the topic and the skepticism of the then managers who prefer to bypass this topic. In general, it all starts with a frank conversation about motivation as "... the most common managerial question about 'How do we motivate our people to do what needs to be done?'" [7, p. 63]. To answer this question, Yantz proposes to use a three-factor graphic model in the form of a questionnaire with the factors "Rules", "Power" and "Values". The "Rules" factor plays the role of "... what Harrison called 'role orientation'". [7, p. 63] (here Janz refers to Harrison's work [8]). The author emphasizes that the rules should be clear to everyone, and if they are not, they should be paraphrased until all employees understand these rules. We believe that this is a very reasonable remark, because the strength of the chain is equal to the strength of the weakest link — an example that illustrates as vividly as possible what values the employees convey in the organization and outside it.

Yantz considers the "Power" factor more negative than positive because "... 1) abuse of power in the management of departments and people is very often used to promote the career ladder, as well as the factor 2) who exactly you know, and not what kind of specialist you really are — this also happens". Therefore, both factors — "Rules" and "Power", — according to the author, in inept hands are able to do more harm than good: in the end, in such atmosphere, "Power" devours "Rules" and the latter, being systematically violated by employees, become only a scenery in the context of the corporate atmosphere.

The last factor called "Values" or "task orientation" plays the role of "... the core of the 'common cause' among the employees of the organization ..." [7, p. 64]. Values should be oriented inside the organizational machine, from time to time overcoming the negative impact of the "Power" factor. The values themselves are able to combine a strategy with business goals together. It is values that are the foundation of loyalty (which the Meyer-Alain "organizational loyalty" scale makes possible to measure [9]).

Janz's work was not forgotten: other methods were created based on it, including the method for diagnosing the corporate culture of Cameron K. and Quinn R. based on the application of OCAI method [10; 11]. This method is the most valid and includes 6 evaluation parameters. In the end, we have the opportunity to learn the dominant type of culture: market, hierarchical, adhocratic or clan. Thus, study in the writing [12] notes that "...at the enterprises of the oil and gas complex, the dominant type of corporate culture is the market one." [12, p. 105].

In addition to OCAI, we recommend using the "Organization Culture Assessment Questionnaire of the World of Work Project portal" [13], which is mostly useful for organizations going through changes, as indicated in the work [14].

Consequently, the creation of a positive and productive working atmosphere depends largely on the corporate culture of the organization. However, it is not formed solely by management, but grows from below to the mountain on the basis of daily affairs, experience of employees, as well as their values. And although employees profess them here, the process is twofold: they are formed by the corporate culture. Work with the values of employees with the subsequent integration of the latter into the corporate culture usually occurs in the following way: first, the management conducts a strategic meeting, where the values of employees are to be determined. Based on the defined values, the latter are compared with the values of customers and stakeholders. Based on the jointly proclaimed values, the common values of the company and its customers are derived. Through the vision of these values, the postulates of the corporate culture are corrected, the general policy of the company is formed, as well as marketing, HR policy, etc.

After that, we can only guess whether our values will work in the same way as they were depicted in slogans? If there is a distance between employees, the implementation of the values and policies defined by the corporate culture automatically becomes a lower priority. To prevent these negative phenomena, it is recommended to use the policy of mutual assistance as a team building tool that motivates employees.

The prehistory of mutual assistance as an approach to intensification of economic development begins with the works of Antonio Genovesi (Italian *Antonio Genovesi*, 1719 – 1769), Italian writer and philosopher, and later an economist [15]. Genovesi was primarily remembered for trying to understand the essence of social happiness, first as the son of a priest; then as a philosopher, and later as an economist. In his opinion, the economy served governments, increasing the wealth of countries

and the power of nations. The Chair of Political Economy at Bartolomeo Intieri University of Naples was founded specifically for Genovesi [15].

As for the works of the outstanding economist, "... The core of Genovesi's economic thought can be observed in the work "Lessons of Commerce and Civil Economy" [16], which was published in 1765 and is one of the first scientific treatises on economics." [15]. Through this work, Genovesi tried to point the way to reforms in some key sectors: education, agriculture, trade, and industry.

However, one of the main merits in the field of political economy is its *mediation between the old and new schools* and the definition of mutual assistance as follows: "... a sincere will (that is, not instrumental) to help others with the expectation that such actions will entail reciprocity" [17, p. 1045]. At that time, representatives of the classical school of Italian economics were Vico D. [18], Giannone P. [19], Paolo Mattia Doria [20], who professed the Aristotelian tradition according to which the economy is embedded in network of ready-made moral values, where happiness, virtues, and social life are inextricably linked. They were opposed by the views of "the new school" — Galiani F. [21], Intieri B. [22], where the desire of individuals to realize their own interests was considered the driver of social, economic and political life.

So, it was Genovesi who proposed a solution to this issue: the above-mentioned Italian schools of political economy were made to understand that the development of society was ensured by mutual assistance, which was understood as pure and sincere will. "You should help to help you!"

Other authors who analyze the history of mutual assistance as a tool for solving problems of socio-economic development (including from the Genovesi point of view) are Bruni L. and Sugden R. [23], who focus our attention on the primordial instincts and properties of human nature with the status of natural law, as it includes both the right to help and the mutual duty to help others. Thus, scientists support their reasoning with three properties of human nature:

- a) similarity of characters of people in difficult conditions (needs);
- b) energy impulse that attracts some people to others, for example, love, friendship, sociability, mercy, pleasure from human communication;
- c) "... true and grave utility ..." (the difficult balance between individual and collective interests), which follows from this [ibid., 23 p. 48].

In general, *Genovesi's opinion can be traced not in the provision of material goods that society needs to survive, but also in the establishment, maintenance and development of social relations and communications*. It can be assumed that social relations are pleasant in themselves and are the key to obtaining a different spectrum of pleasures and benefits. Hence, happiness, according to the Italian thinker, is a combination of individual development of personal talents of a participant in economic relations — a person and a citizen and mutual prosperity in the context of general well-being. It is here that individual and collective interests arising from mutual assistance will meet.

However, what is the mechanism for balancing the individual and the collective?! Here we come to a completely unexpected conclusion. Let us quote the opinion of the author Nalli F., who argues that kindness and virtue play the role of a mechanism for balancing human passions: "... Virtue is indeed associated with a wide range of intellectual abilities and moral habits. For example, this implies "correct knowledge of sciences and arts" and "correct use of objects". What is also important is that it relies on the "correct knowledge" of human psychology and moral laws, which is necessary for the formation of "correct judgments" in society. In other words, the existence of virtue is connected with the knowledge of natural moral sciences ..." [17, p. 1048]. The author's "intellectual abilities", "moral habits", "correct knowledge of sciences and arts" combined with the correct knowledge of human psychology and moral laws are *nothing more than an attempt by Genovesi to build a global corporate culture of the state in the Enlightenment, combined with elements of corporate social responsibility, the main "social glue" of which would be mutual assistance.*

Thus, the idea of mutual assistance of Antonio Genovesi on the increase of economic prosperity and public goods in our time should be considered, first of all, as a form of team/collective thinking. For our part, when analyzing the work [17], we will try to go the opposite way: *determine the influence of the humanities on the formation of the global concept of mutual assistance as an integral part of the corporate culture, which has long been outside the organization, is its external goal for the formation of its reputation capital in business environment:*

1 The influence of science of philosophy: "... a form of collective thinking, which implies a general commitment of society to a common goal and one that relies on the relational concept of the human mind." [17, p. 1050].

2 The influence of science of psychology: "... *rational and moral predisposition, which instrumentally generates rational behavior, deliberately focused on helping others in all spheres of social life.*" Italics by the author — Nalli F.) [17, p. 1050].

3 The influence of science of government — management: "... the standard of universal and team thinking, since the latter advocates the pursuit of a single common understanding of good, considering all humanity as one global team" [17, p. 1050].

Therefore, by combining all three components, we will get a modern corporate culture that contains a component of corporate social responsibility in its structure and includes ethical behavior and dialogue with all stakeholders.

What do we know about mutual assistance in management? The work [24] focuses on prosocial behavior, which is actions performed by one person for another and for his/her benefit [24, p. 185]. This kind of behavior can mostly be manifested through kindness and altruism, that is, without expecting an obvious reward. The problem of prosocial behavior became relevant in Western psychology during the 20-30 years of the twentieth century. Today, it takes forms of participation in

non-profit social projects, volunteering, donation, charity and mercy. The study of motives and the identification of forms of this behavior can be carried out by analyzing the evolutionary psychological aspects, where assistance is provided in order to protect one's own kind and promote mutual exchange [25].

How does mutual aid work and what incentives encourage us to help others? It is no secret that we are most willing to help those we like. In other words, we help those we feel empathy for. This is confirmed by "the empathy-altruism hypothesis" [26].

The level of altruism is not only determined by the external environment, such as the rules of society, attitudes, cultural and religious characteristics, but also depends on the personal qualities of the individual, such as his will, emotional stability and courage. On the contrary, the research of Kattel R. and Petrenko M. V. indicates that increased anxiety, ergo tension and excessive suspicion significantly reduce the manifestation of altruism [24, p. 188].

It is also obvious that mutual assistance does not exist in isolation: where there is "a donor", there is necessarily "a recipient". From this point of view, it is possible to consider the phenomenon of mutual assistance as a manifestation of team reasoning [27], which is considered in the works of Gold N. and Sugden R. [28]. This study is interesting because scientists are trying to establish a link between social relations and individual responsibility. A similar point of view was expressed by another group of authors (Latane B. and Darley J.) [29], whose study appeared earlier: the probability of intervention or involvement in the process of mutual assistance is proportional to the number of observers (or other participants). Attention is also focused on minimizing the responsibility of group members, when responsibility is distributed among all.

The relationship between mutual assistance and team thinking can be traced in the works of Hodgson [30], Reagan D. [31], Gilbert M. [32], Hurley S. [33], Searle J. [34], Bratman M. [35], Tuomela R. [36], Sugden R. [37; 38], Bacharach M. [27]. Particularly interesting is the opinion of Nalli F. [17], which highlights the concept of "emotional team thinking" [17, p. 1042] and interprets it as follows: "The main idea of groupthink is that, with regard to a specific problem of decision-making, agents can perceive themselves not as isolated individuals, but as team members, each of whom plays a role in collective action" [17, p. 1042]. On the part of Ukrainian scientists, the field of group thinking and decision-making in a group is represented by the works of Kryvoshein V. [39], Chashechnikova O. [40], Krymova N. [41], Korobanova O. L. [42], Toba M. [43].

Regarding the definition of group thinking, most of the scholars mentioned above view it as a kind of descriptive model, an abstraction representing the lines of thought that people often use in most real-life situations, sometimes even unconsciously. This is noted in the works of Sugden R. The scientist also emphasizes the fact that the form of team thinking is often activated, when coordination with others can lead to a more satisfactory result compared to chaotic social maneuvers.

Particular attention should be paid to the emotional aspect of team building, since decisions made by a team can often be emotionally charged. This is expressed

in the joint emotional state of team members: "... a lively awareness by one person of a certain affective state of another person, if the consciousness of the latter has similar affective qualities, is pleasant..." [44, p. 71]. That is, what is meant here is that people influence each other with their emotions — some "emotionally infect" others. Thus, it is emphasized that people may be motivated to support group judgments and actions based solely on the position of emotional satisfaction associated with fusion with the majority. These reasonings are reinforced by the definition of "emotional contagion", which, according to Nalli F., defines team thinking.

To build an adequate culture of mutual assistance, it is necessary to balance the seemingly antagonistic functions of management: motivation (in the foreign version — leadership) and control. For convenience, we will call the "motivation-leadership" function "the flexibility". This balance is often disturbed in a significant number of companies that have not made the transition from the stage of entrepreneurship to professional management. Usually, any changes in many companies are often perceived coolly: the thing is that the CEO focuses on increasing the company's profits, and the lion's share of employees focuses on the market share. Therefore, it is difficult to transfer the enterprise from one state to another. Hence, the right environment would be one in which motivated employees focused on maintaining an efficient and optimized system interact, and the control function would not resist creativity.

The next stage is the creation of a system of guiding functions as a guarantee of healthy atmosphere. The atmosphere of this kind is guided by instructions, rules and principles. The first are recommendations and best practices that have been tested over time in the organization. The second should be considered a guide to action and something that should not be violated. The third and last are the basis of values and laws that are not violated under any circumstances, because the price for "bold behavior" will be very high. If we talk about Ukrainian socio-economic systems, then everything is often simplified and reduced to "cast-iron principles", ignoring the instructions and rules. It is because of this that organizations lose flexibility.

The third stage is the implementation of the annual staff assessment. In general, superiors should ask themselves the following: first, whether staff are assessed regularly and whether there is an assessment for groups of employees, and not just for individuals. It is also worth considering whether there are clear characteristics for each position (transparency). And the last question is as follows: how and where the achievements and failures of employees are recorded, and whether the management of enterprise forgets about them. The assessment is recommended to be carried out using the following methods: methods for assessing the level of sociability according to Riakhovskyi V. F. [45, pp. 231–234], as well as methods of Q-sorting according to Stefansson V. [45, pp. 128–131]. The first method proposed will provide an opportunity to determine the level of communicability of

the individual, which can help to conclude about the ability of groups of employees to communicate in general, because without proper communication, the process of mutual assistance will not be able to build. The "Q-sort" methodology refers to the study of employee's self-image, as well as an understanding of how the latter behaves in the group.

Increasingly, most managers come to the conclusion that the time of singles has passed — in complex projects both for demanding customers and to ensure the proper quality of products and services, everyone's work is improved through a dynamic process of searching, providing feedback, proposing new ideas and helping. Businesses have also realized that in a world with ultra-high talent mobility, it is important to create an environment where work is done as well as possible. Therefore, an example is the study of cultural studies of the phenomenon of mutual assistance in North Situraja Village located on the island of West Java [46]. Among the reference groups — villagers, the author of the work Karsam K., Erfiansyah E. analyze such indicators of mutual assistance as cohesion, intimacy, readiness for self-sacrifice, assistance to each other, socialization and responsibility [46, p. 452] while accentuating such qualities as care, sincerity of intentions, social interaction, unity and responsibility [46, p. 452]. The authors of the study called the results of the study a synergy of mutual assistance and issued in the form of recommendations for strengthening corporate sustainability based on mutual assistance, because such environment will attract the attention of talented people and make them love their workplace. The benefit of mutual assistance lies in the fact that the team spirit grows in the project teams, the perception and understanding of each other by employees, including their managers and the organization as a whole, improves. So, where mutual assistance is valued, there is low staff turnover, high job satisfaction and high profitability.

Conclusions. Mutual assistance is the dissemination and search for people's experiences and relevant information among related employees or their groups. The most important thing is the knowledge of employees and their interaction: exchange of ideas, solutions and relevant information when trying to create new solutions. The basis for successful implementation of all knowledge management strategies is the use of method that allows you to store, view, search, retrieve and disseminate what is already known. Organizations that are able to disseminate their information quickly and easily through their existing infrastructure can begin to manage their stock of knowledge. It is also necessary that the information infrastructure of the organization allows the effective and reusable use of knowledge reserves. The main goal of mutual assistance is to deliver the necessary knowledge to employees within the group at the right time. Hence, the purpose of governance is to help people work better together, using and managing growing amounts of information. The result of successfully operating system of mutual assistance should be "a smart organization". In this regard, the corporate culture of oil and gas enterprises can have a significant impact on the stability and productivity of this industry in conditions of war. Further

research in this area should concern the development of a motivational mechanism on the basis of mutual assistance, which will help to solve the motivational and communication tasks of modern employees with the unyielding increase of the intellectual portfolio of a modern organization.

References:

1. Capello, M. A. Leadership and Culture in the Oil and Gas Industry. THEWAYAHEAD. (n.d.). *jpt.spe.org*. Retrieved from <https://jpt.spe.org/twa/leadership-and-culture-oil-and-gas-industry>
2. Veazey, M. Where Does Culture Matter Most in Oil and Gas? RIGZONE. (n.d.). *rigzone.com*. Retrieved from https://www.rigzone.com/news/where_does_culture_matter_most_in_oil_and_gas-17-sep-2019-159823-article/?all=HG2
3. Korotyа, M. (2017). Etapy stanovlennya naftohazovoyi promyslovosti v Ukrayini [Stages of development of the oil and gas industry in Ukraine]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky – Economic journal of Lesya Ukrainka East European National University, 1*, 76–81. [in Ukrainian].
4. «Svyata Halychyna»: korotka istoriya L'vova ta «Halyts'koyi Kaliforniyi». Chomu Mykhaylo Hrushevs'kyy nazvav Halychynu «ukrayins'kym P'yemontom» ["Holy Galicia": a brief history of Lviv and "Galician California". Why did Mykhailo Hrushevskyi call Galicia "Ukrainian Piedmont". Site of journal The Village]. *village.com.ua*. Retrieved from <https://www.village.com.ua/village/knowledge/podcast/346661-ukrainian-history-street-2023-s02e11> [in Ukrainian].
5. Johnson, L., Phillips, B. (2003). *Absolute Honesty : Building A Corporate Culture That Values Straight Talk and Rewards Integrity*. New York : Amacom.
6. Strathausen, R. (2015). *Leading When You're Not the Boss: How to Get Things Done in Complex Corporate Cultures*. California : Apress.
7. Janz, T. (1984). Corporate Culture In The Petroleum Industry: Opportunities For "Excellence". *Journal of Canadian Petroleum Technology, 23(03)*, 63–66.
8. Harrison, R. (1972). Understanding your organization's culture. *Harvard Business Review, 127*, 119–128.
9. Kak yzmyerit' loyal'nost' personala k kompanyy [How to measure employee loyalty to the company]. (n.d.). *hrliga.com*. Retrieved from <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1776> [in Russian].
10. Cameron, K. S., Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. New York : John Wiley & Sons.
11. Ocai-online.com Organizational Culture Assessment Instrument online. (n.d.). *ocai-online.com*. Retrieved from https://www.ocai-online.com/ocai-one-verification?link=1&check_1ogged_in=1&page=current_situation_aspect_4
12. Zapukhlyak, I. B., Sabodosh, V. V. (2021). Otsinka korporatyvnoyi kul'tury pidpryyemstv ta orhanizatsiy naftohazovoho kompleksu [Assessment of corporate culture of enterprises and organizations of the oil and gas complex]. Proceedings from *Naftohazova enerhetyka: materialy nauk.-prakt. konf. – Oil and gas energy: scientific and practical materials*. (pp. 105–106). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
13. World of work project. A Simple Organizational Culture Assessment Questionnaire. Retrieved from <https://worldofwork.io/2019/07/organizational-culture-assessment-questionnaire/>
14. Kinash, I. P., Stankovs'ka, I. M. (2020). Osoblyvosti rozvytku korporatyvnoyi kul'tury naftohazovykh pidpryyemstv [Peculiarities of development of corporate culture of oil and gas enterprises]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences, 6*, 120–124 [in Ukrainian].

15. Antonio Genovesi — Wikipedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Genovesi
16. Pabst, A. (2018). Political economy of virtue: civil economy, happiness and public trust in the thought of Antonio Genovesi. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 25(4), 582–604.
17. Nalli, F. (2023). What Mutual Assistance Is, and What It Could Be in the Contemporary World. *J Bus Ethics*, 182, 1041–1053.
18. Giambattista, V. (2015). *The Autobiography of Giambattista Vico*. New York : Cornell University Press.
19. Giannone, P. (1766). *Istoria civile del regno di Napoli / di Pietro Giannone, giureconsulto, ed avvocato Napoletano*. Venezia MDCCLXVI. : Presso Giambatista Pasquali.
20. Doria, P. M. (1753). *Vita civile*. Napoli : Angelo Vocola, 1753. BIBLIOTECA EUROPEA. Retrieved from https://gutenberg.beic.it/webclient/DeliveryManager?pid=5685730&search_terms=DTL7
21. Galiani, F. (1803). *Dialogues Sur Le Commerce Des Blés*. Milano : G.G. Destefanis. Retrieved from <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hx6yf4&seq=12>
22. Iovine, R. (2001). *Bartolomeo Intieri e la cultura economica napoletana alla metà del Settecento*. Milano : Università degli studi di Napoli Federico II. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/18513522.pdf>
23. Bruni, L., Sugden, R. (2008). Fraternity: Why the market need not be a morally free zone. *Economics and Philosophy*, 24(01), 35–64.
24. Petrenko, V. M. (2014). Vzayemodopomoha i vidpovidal'nist' (psykholohichnyy aspekt) [Mutual aid and responsibility (psychological aspect)]. In *Dukhovno-moral'nisni osnovy ta vidpovidal'nist' osobystosti u doli lyuds'koyi tsyvilizatsiyi - Spiritual and moral foundations and responsibility of the individual in the fate of human civilization*. (Vol. 1, pp. 185–189). Kharkiv: YU. I. Panfilov. [in Ukrainian].
25. Trivers, R. L. (1985). *Social evolution*. Menlo Park, CA : Benjamin Cummings.
26. Batson, C. D. (1990). How social an animal? The human capacity for caring. *American Psychologist*, 45, 336–346.
27. Bacharach, M. (1999). Interactive team reasoning: A contribution to the theory of cooperation. *Research in Economics*, 53(2), 117–147.
28. Gold, N., Sugden, R. (2007). Collective intentions and team agency. *The Journal of Philosophy*, 104(3), 109–131.
29. Latane, B., Darley, J. (1969). Bystander «Apathy». *American Scientist*, 57, 244–268.
30. Raz, J. (1968). *Consequences of Utilitarianism*. By D. H. Hodgson. Oxford : Clarendon Press.
31. Regan, D. (1980). *Utilitarianism and cooperation*. New York : Oxford University Press.
32. Gilbert, M. (1989). *On social facts*. New York : Routledge.
33. Hurley, S. (1989). *Natural reasons: personality and polity*. New York : Oxford University Press.
34. Searle, J. (1990). *Collective Intentions and Actions*. In Philip R. Cohen Jerry Morgan & Martha Pollack (eds.). *Intentions in Communication*. Massachusetts : MIT Press.
35. Bratman, M. (1993). Shared intention. *Ethics*, 104(1), 97–113.
36. Tuomela, R. (1995). *The importance of us: a philosophical study of basic social notions*. California : Stanford University Press.
37. Sugden, R. (1993). Thinking as a team. *Social Philosophy and Policy*, 10(1), 69–89.
38. Sugden, R. (2000). Team preferences. *Economics and Philosophy*, 16(2), 175–204.
39. Kryvosheyin, V. V. (2010). Fenomen hrupovoho myslennya yak chynnyk ryzyku pryynyattya politychnykh rishen' [The phenomenon of group thinking as a risk factor for making political decisions]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu Kyievo-Mohylyans'ka akademiya*. Ser.: *Derzhavne upravlinnya - Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex*. Ser.: *State administration*, 117, 108–113. [in Ukrainian].

40. Chashechnykova, O. S. (2007). Orhanizatsiyno-diyal'nisnyy blok systemy rozvytku tvorchoho myslennya [Organizational and activity block of the system of development of creative thinking]. *Dydaktyka matematyky: problemy i doslidzhennya: Mizhn. zb. nauk. robot - Didactics of mathematics: problems and research: Inter. coll. of science works*. (Vols. 27), (pp. 69–74). Donetsk : Firma TEAN. [in Ukrainian].

41. Krymova, N. O., Lysenko, O. M. (2019). Fenomenolohiya hrupovykh protsesiv [Phenomenology of group processes]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi - Theory and practice of modern psychology*, 1(2), 76–88. [in Ukrainian].

42. Korobanova, O. L. (2019). Psykholohichni osoblyvosti hrupovykh fenomeniv v informatsiyno-tyfrovomu prostori [Psychological features of group phenomena in the information and digital space]. *Informatsiyno-tyfrovyy osvityniy prostir Ukrayiny: transformatsiyni protsesy i perspektyvy rozvytku: zbirnyk - Information and digital educational space of Ukraine: transformational processes and development prospects: works collection*, 340, 340–349. [in Ukrainian].

43. Toba, M. (2011). Vplyv bil'shosti ta menshosti hrupy na pryunyattya hrupovoho rishennya [Influence of group majority and minority on group decision-making]. *Zbirnyk naukovykh prats': filozofiya, sotsiolohiya, psykholohiya – Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology*, 16(2), 96–103. [in Ukrainian].

44. Sugden, R. (2002). Beyond sympathy and empathy: Adam Smith's concept of fellow-feeling. *Economics and Philosophy*, 18(1), 63–87.

45. Kokun, O. M. Pishko, I. O., Lozins'ka, N.S., Kopanytsya, O.V., Herasymenko, M.V., Tkachenko, V.V. (2012). *Zbirnyk metodyk diahnostyky lider's'kykh yakostey kursant-s'koho, serzhant-s'koho ta ofiters'koho skladu: Methodychnyy posibnyk [A collection of methods for diagnosing leadership qualities of cadets, sergeants, and officers: Methodical manual]*. Kyiv : NDTs HP ZSU. [in Ukrainian].

46. Karsam, K., Erfiansyah, E., Pratiwi, I. R., Hendriyana, H., & Kodariah, H. S. (2022). “Mutual Assistance” Culture to Maintain Corporate Sustainability. *Journal of Accounting and Investment*, 23(3), 446–459.

Література:

1. Capello M. A. Leadership and Culture in the Oil and Gas Industry. THEWAYAHEAD. URL: <https://jpt.spe.org/twa/leadership-and-culture-oil-and-gas-industry> (дата звернення: 16.03.2024).

2. Veazey M. Where Does Culture Matter Most in Oil and Gas? RIGZONE. URL: https://www.rigzone.com/news/where_does_culture_matter_most_in_oil_and_gas-17-sep-2019-159823-article/?all=HG2 (дата звернення: 09.02.2024).

3. Коротя М. Етапи становлення нафтогазової промисловості в Україні. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. № 1. С. 76–81.

4. «Свята Галичина»: коротка історія Львова та «Галицької Каліфорнії». Чому Михайло Грушевський назвав Галичину «українським П'ємонтom». THE VILLAGE Україна. URL: <https://www.village.com.ua/village/knowledge/podcast/346661-ukrainian-history-street-2023-s02e11> (дата звернення: 16.03.2024).

5. Johnson L., Phillips B. Absolute Honesty : Building A Corporate Culture That Values Straight Talk and Rewards Integrity. New York : Amacom, 2003. 292 p.

6. Strathausen R. Leading When You're Not the Boss: How to Get Things Done in Complex Corporate Cultures. California : Apress, 2015. 141 p.

7. Janz T. Corporate Culture In The Petroleum Industry: Opportunities For “Excellence”. *Journal of Canadian Petroleum Technology*. 1984. № 23(03). pp. 63–66.

8. Harrison R. Understanding your organization's culture. *Harvard Business Review*. 1972. № 127. pp. 119–128.

9. Как измерить лояльность персонала к компании. HR ЛІГА. Спільнота кадровиків і фіхівців з управління персоналом. URL: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1776> (дата звернення: 16.03.2024).
10. Cameron K. S., Quinn R. E. Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. Prentice Hall: John Wiley & Sons, 2011. 288 p.
11. Ocai-online.com Organizational Culture Assessment Instrument online. URL: https://www.ocai-online.com/ocai-one-verification?link=1&check_logged_in=1&page=current_situation_aspect_4 (дата звернення: 16.03.2024).
12. Запухляк І. Б., Сабодощ В. В. Оцінка корпоративної культури підприємств та організацій нафтогазового комплексу. *Нафтогазова енергетика: матеріали наук.-практ. конф. 2021 р.*; м. Івано-Франківськ, 2021. С. 105–106.
13. World of work project. A Simple Organizational Culture Assessment Questionnaire. URL: <https://worldofwork.io/2019/07/organizational-culture-assessment-questionnaire/> (дата звернення: 16.03.2024).
14. Кінаш І. П., Станковська І. М. Особливості розвитку корпоративної культури нафтогазових підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2020. №6. С. 120–124.
15. Antonio Genovesi — Wikipedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Antonio_Genovesi (дата звернення: 16.03.2024).
16. Pabst A. Political economy of virtue: civil economy, happiness and public trust in the thought of Antonio Genovesi. *The European Journal of the History of Economic Thought.* 2018. Vol. 25(4). P. 582–604.
17. Nalli F. What Mutual Assistance Is, and What It Could Be in the Contemporary World. *J Bus Ethics.* 2023. Vol. 182. P. 1041–1053.
18. Giambattista V. The Autobiography of Giambattista Vico. New York : Cornell University Press, 2015. 233 p.
19. Giannone P. I storia civile del regno di Napoli / di Pietro Giannone, giureconsulto, ed avvocato Napoletano. Venezia MDCCLXVI. : Presso Giambatista Pasquali, 1766. Vol. 2. 152 p.
20. Doria P. M. Vita civile. Napoli : Angelo Vocola, 1753. BIBLIOTECA EUROPEA. URL: https://gutenberg.beic.it/webclient/DeliveryManager?pid=5685730&search_terms=DTL7 (дата звернення: 16.03.2024).
21. Galiani F. Dialogues Sur Le Commerce Des Blés. Milano : G.G. Destefanis, 1803. 328 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hx6yf4&seq=12> (дата звернення: 16.03.2024).
22. Iovine R. Bartolomeo Intieri e la cultura economica napoletana alla metà del Settecento. Milano : Università degli studi di Napoli Federico II., 2001. 15 p. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/18513522.pdf> (дата звернення: 16.03.2024).
23. Bruni L., Sugden R. Fraternity: Why the market need not be a morally free zone. *Economics and Philosophy.* 2008. Vol. 24(01). P. 35–64.
24. Петренко М. В. Взаємодопомога і відповідальність (психологічний аспект). Духовно-моральнісні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації : зб. наук. пр. : за матер. *Міжнар. наук.-практ. конф. (5-6 листопада 2014 р., м. Харків).* У 2 ч. Ч. 1. Ред. О. Г. Романовський, Ю. І. Панфілов. Харків : НТУ «ХП», 2015. С. 185–189.
25. Trivers R. L. Social evolution. Menlo Park, CA : Benjamin Cummings, 1985. 479 p.
26. Batson C. D. How social an animal? The human capacity for caring. *American Psychologist.* 1990. Vol.45. pp. 336–346.
27. Bacharach M. Interactive team reasoning: A contribution to the theory of cooperation. *Research in Economics.* 1999. Vol. 53(2). P. 117–147.
28. Gold N., Sugden R. Collective intentions and team agency. *The Journal of Philosophy.* 2007. Vol. 104(3). P. 109–131.

29. Latane B., Darley J. Bystander «Apathy». *American Scientist*. 1969. Vol. 57. P. 244–268.
30. Raz J. Consequences of Utilitarianism. By D. H. Hodgson. Oxford : Clarendon Press, 1968. 187 p.
31. Regan D. Utilitarianism and cooperation. New York : Oxford University Press, 1980. 296 p.
32. Gilbert M. On social facts. New York : Routledge, 1989. P. 496–504.
33. Hurley S. Natural reasons: personality and polity. New York : Oxford University Press, 1989. 462 p.
34. Searle J. Collective Intentions and Actions. In Philip R. Cohen Jerry Morgan & Martha Pollack (eds.). *Intentions in Communication*. Massachusetts : MIT Press, 1990. pp. 401–415.
35. Bratman M. Shared intention. *Ethics*. 1993. Vol. 104(1). P. 97–113.
36. Tuomela R. The importance of us: a philosophical study of basic social notions. California : Stanford University Press, 1995. 470 p.
37. Sugden R. Thinking as a team. *Social Philosophy and Policy*. 1993. Vol. 10(1). P. 69–89.
38. Sugden R. Team preferences. *Economics and Philosophy*. 2000. Vol. 16(2). P. 175–204.
39. Кривошеїн В. В. Феномен групового мислення як чинник ризику прийняття політичних рішень. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія*. Сер.: Державне управління. 2010. Вип. 117. С. 108–113.
40. Чашечникова О. С. Організаційно-діяльнісний блок системи розвитку творчого мислення. *Дидактика математики: проблеми і дослідження: Міжн. зб. наук. робіт*. Вип. 27. Донецьк : Фірма ТЕАН, 2007. С. 69–74.
41. Кримова Н. О., Лисенко О. М. Феноменологія групових процесів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1(2). С. 76–88.
42. Коробанова О. Л. Психологічні особливості групових феноменів в інформаційно-цифровому просторі. *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: збірник*. 2019. № 340. С. 340–349.
43. Тоба М. Вплив більшості та меншості групи на прийняття групового рішення. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. № 16 (2). С. 96–103.
44. Sugden R. Beyond sympathy and empathy: Adam Smith's concept of fellow-feeling. *Economics and Philosophy*. 2002. Vol. 18(1). P. 63–87.
45. Коқун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Герасименко М.В., Ткаченко В.В. *Збірник методик діагностики лідерських якостей курсантського, сержантського та офіцерського складу: Методичний посібник*. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2012. 433 с.
46. Karsam, K., Erfiansyah, E., Pratiwi, I. R., Hendriyana, H., & Kodariah, H. S. “Mutual Assistance” Culture to Maintain Corporate Sustainability. *Journal of Accounting and Investment*. 2022. No 23(3), 446–459.

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-237-247](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-237-247)

Буга Олександр Русланович аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополіта Андрія, 5, м. Львів, 79000, тел.: (0322)582-210, <https://orcid.org/0009-0008-1279-0886>

Заяць Андрій Іванович аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополіта Андрія, 5, м. Львів, 79000, тел.: (0322)582-210, <https://orcid.org/0000-0002-8618-508X>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ФОРМУВАННІ СПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО СТАЛОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ

Анотація. Забезпечення конкурентних переваг для підприємств у довгостроковій перспективі та створення передумов для успішного функціонування на ринку важко уявити без організованої системи стратегічного управління. Особливо зазначений аспект актуалізується коли мова йде про готовність підприємств до сталої трансформації бізнесу. Адже через стратегічне управління відбувається виокремлення базових векторів розвитку бізнесу, формування інструментарію та технологій досягнення місії підприємства, а також формування комплексу елементів та механізмів попереджувального захисту бізнесу від ризиків та загроз зовнішнього середовища. Це в свою чергу формує довгостроковий потенціал розвитку конкурентоспроможності підприємства та дозволяє останньому максимально задовольняти інтереси власників бізнесу та покупців.

Відтак, у дослідження розглянуто значення ефективного стратегічного управління для розвитку бізнесу та формування спроможності до його сталої трансформації. Проведено визначення етимології даного поняття, проаналізовано різні підходи до його трактування. Досліджено погляди різних шкіл до стратегічного управління. Виокремлено причини, через які стратегічне управління стає об'єктивною необхідністю будь-якого успішного бізнесу. Графічно представлено загальну структуру процесу стратегічного управління з виокремленням таких етапів як визначення цілей, SWOT-аналіз, розробка, впровадження стратегії та аналіз ефективності її впровадження. Встановлено, що важливе місце під час стратегічного управління відводиться аналітичній частині. Відтак, у роботі виокремлено методи, якими може здійснюватись аналіз впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність підприємства.

Визначено сутність стратегічних змін, як вихідного результату процесу стратегічного менеджменту. Систематизовано типи стратегічних змін. Детально

проаналізовано різні типи стратегій, які можуть запроваджуватись підприємствами: бізнес стратегії, корпоративні, конкурентні, операційні та стратегії інновацій. Встановлено, що стала трансформація бізнесу відноситься до категорії бізнес-стратегій. Визначено взаємозв'язки між стратегічним управлінням та сталою трансформацією бізнесу.

Ключові слова: стратегія, стратегічне управління, SWOT-аналіз, стратегічні зміни, цілі підприємства, конкурентоздатність, стала трансформація

Buha Oleksandr Ruslanovych Postgraduate Student, National University of Lviv Polytechnic, Metropolytoho Andriyu St., 5, Lviv, 79000, tel.: (0322)582-210, <https://orcid.org/0009-0008-1279-0886>

Zaiats Andrii Ivanovych Postgraduate Student, National University of Lviv Polytechnic, Metropolytoho Andriyu St., 5, Lviv, 79000, tel.: (0322)582-210, <https://orcid.org/0000-0002-8618-508X>

STRATEGIC MANAGEMENT AND ITS ROLE IN FORMING THE CAPACITY OF ENTERPRISES FOR SUSTAINABLE BUSINESS TRANSFORMATION

Abstract. Creating long-term competitive business advantages and ensuring the company's existence on the market is impossible without the organization of a strategic management system. Strategic management outlines the key orientations of business development, forms tools and technologies for implementing the mission of the enterprise, uses a complex of elements and mechanisms of preventive protection of business from risks and threats of the external environment and forms the long-term potential of its competitiveness, satisfaction of the interests of owners and buyers. Therefore, the study considered the importance of effective strategic management for business development. The etymology of this concept was determined, and various approaches to its interpretation were analyzed. The views of different schools on strategic management were studied. The reasons why strategic management becomes an objective necessity of any successful business are highlighted. The general structure of the strategic management process is graphically presented, highlighting such stages as definition of goals, SWOT analysis, development, implementation of strategy and analysis of the effectiveness of its implementation. It has been established that an important place during strategic management is given to the analytical part. Therefore, the work identifies methods that can be used to analyze the impact of external and internal factors on the company's activities.

The essence of strategic changes is defined as the initial result of the strategic management process. Types of strategic changes are systematized. Different types of strategies that can be implemented by enterprises are analyzed in detail: business

strategies, corporate, competitive, operational and innovation strategies. It has been established that the ongoing transformation of business belongs to the category of business strategies. Interrelationships between strategic management and sustainable business transformation are defined.

Keywords: strategy, strategic management, SWOT analysis, strategic changes, company goals, competitiveness, permanent transformation

Постановка проблеми. Ідентифікація місії підприємства, стратегічних цілей його діяльності, формування довгострокового плану розвитку – відіграють визначальну роль у діяльності всіх суб'єктів господарювання та виступають джерелом забезпечення конкурентних переваг на ринку. Все це втілюється через стратегічне управління підприємством, яке є основою його розвитку. Так, саме стратегічне управління виступає наріжним каменем успіху підприємства через охоплення фундаментальних концепцій, історичної еволюції та важливе значення в сучасному бізнес-ландшафті.

На етапі свого зародження стратегічне управління стало відповіддю на виклики в економіці США в середині ХХ століття, пов'язані з ефективним виробництвом та збутом продукції. Пізніше, стратегічне управління почало запроваджуватись і в Європі. Сьогодні якість життя суспільства досягнула принципового нового рівня, з'явилися нові, більше інформативні форми аналізу, управління та контролю, змінилися відносини між бізнесом та державою. В таких умовах знати та володіти навичками стратегічного управління є об'єктивною необхідністю для тих підприємств, які переслідують мету забезпечити своє довгострокове стабільне зростання. Саме стратегічне управління покликане розширити межі бачення вищого керівництва, забезпечити своєчасне реагування на зміни в зовнішньому середовищі, а також націлювати підприємство на досягнення своєї місії. З цієї позиції підкреслюється значна актуальність вивчення особливостей стратегічного управління підприємством, особливо з точки зору зростання рівня нестабільності зовнішнього середовища функціонування вітчизняного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стратегічного управління в діяльності підприємств знаходяться в полі зору багатьох вчених та науковців. Зокрема вагомий вклад у розкриття тематики дослідження був здійснений такими зарубіжними науковцями як У. Кінг і Д. Кліланд (Стратегічне планування і господарська політика), М. Портер (Конкурентна стратегія: Методика аналізу галузей і конкурентів), Д. Пірс (Стратегічний менеджмент), А. Стрікленд і А. Томпсон (Стратегічний менеджмент: концепції й ситуації для аналізу). Також вагомий внесок у розвиток стратегічного управління здійснений такими вченими, як: В.С. Єфремов, О.І. Пушкар, Г. Мінцберг, О.М. Тридід, З.Є. Шершньова, В.Д. Маркова, Г.Б. Клейнер, О.С. Віханський, Л.М. Киш, С.А. Попов, С. Побігун, О. Таран-Лала,

К. Сухорук, І. Доценко, І. Падерін, Ю. Горященко, Є. Новак та інші. Незважаючи на такий широкий перелік доробок у напрямку дослідження не до кінця вивченими залишаються питання щодо ролі та особливостей використання стратегічного управління, як невід'ємного елементу спроможності до сталої трансформації бізнесу.

Постановка завдання. З урахуванням вищенаведеного метою дослідження виступає визначення сутності стратегічного управління, особливостей його здійснення крізь призму виокремлення його ролі у процесі сталої трансформації бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Динамічні зміни середовища функціонування підприємств, високий рівень його турбулентності створюють вимоги до менеджерів вищого рівня щодо застосування у діяльності принципів стратегічного бачення, швидкого реагування на ймовірні зміни та наявності детального плану досягнення поставлених цілей. Як правило для підприємств ключовою метою їх діяльності є збільшення прибутків. Досягнення цієї цілі можливе лише при умові наявності чіткого покрокового плану заходів. Щоб бути успішними в майбутньому, менеджери повинні спрямовувати зусилля на розвиток ресурсів та можливостей, необхідних для отримання та збереження конкурентних переваг на ринку у традиційному розумінні та з урахуванням нових вимог сьогодення. Усе це втілюється у стратегічному правлінні підприємством, яке власне і виступає головним інструментом досягнення поставлених цілей.

Для того, щоб повною мірою висвітлити можливості використання стратегічного управління у процесі сталої трансформації бізнесу пропонуємо розпочати із деталізованого розгляду сутності даного процесу.

Науковими школами стратегічного управління прийнято його класифікувати за двома підходами-методологічним та хронологічним. Основоположник даного поняття – Ансофф І. під стратегічним управлінням визначав діяльність, як пов'язана із встановленням мети, місії підприємства та його взаємодією із зовнішнім оточенням, завдяки чому підприємство досягає цілей та набуває навичок адаптації до мінливого середовища. Науковець підкреслював різнобарвний та комплексний характер стратегічного управління, через визначення його ключових елементів: ділових навичок працівників, створення стратегії та управління її реалізацією. Ансофф І. об'єднав поняття стратегічного планування та управління процесом змін стратегії під егіду єдиного визначення – стратегічного менеджменту [1, С. 160].

Науковці сучасності, зокрема Will Kenton [2] пропонують розглядати стратегічне управління крізь призму поділу його на декілька шкіл залежності від різних підходів до його запровадження. Так, рекомендаційний підхід визначає як необхідно розробляти стратегії, в той час як описовий фокусується на тому, які стратегії слід втілювати у життя. Ці школи відрізняються тим, чи стратегії розробляються через аналітичний процес, в якому враховуються всі

загрози та можливості, чи більше схожі на загальні керівні принципи, які слід застосовувати.

Хоча вище керівництво організації відповідає за її стратегію, вони часто запроваджуються діями та ідеями керівників і співробітників нижчого рівня. Тому в організації може бути кілька співробітників, які займаються стратегією, відкидаючи усталену думку про те, що весь процес стратегічного управління повинен покладатись виключно на керівництво.

Враховуючи той факт, що стратегічне управління – це управління ресурсами організації для досягнення її цілей і завдань, у ході його здійснення велику роль відіграє те, як відбувається аналіз конкурентного середовища, як проводиться внутрішній аналіз на підприємстві, оцінка стратегій, а також бачення того, як керівництво поширює загальну стратегію у всі сфери діяльності підприємства. На фоні цього саме бізнес-культура, навички та компетенція співробітників, а також організаційна структура є факторами впливу на успішність досягнення поставлених цілей [3, С. 147].

Підприємствам, які неадаптивні, може бути складно прогресувати в змінному бізнес-середовищі. Встановлення бар'єру між стратегічним плануванням та його втіленням може ускладнити для керівників оцінку ефективності досягнення мети.

Через цей контекст, керівники організацій акцентують увагу на аналізі минулих стратегій та огляді оточуючого середовища. Загальні знання використовуються для формулювання майбутніх стратегій і керівництва співробітниками, з метою забезпечення прогресу всієї організації. З цієї причини ефективно стратегічне управління вимагає як внутрішньої, так і зовнішньої перспективи.

Зараз стратегічне управління з методу досягнення поставлених цілей перетворюється на спосіб життя підприємств, які прагнуть бути успішними. Це спосіб мислення, якого притримуються найкращі менеджери з наступних причин [4, С. 77]:

1. Покращене прийняття управлінських рішень: стратегічне управління забезпечує основу для кращого прийняття рішень, дозволяючи керівництву оцінювати потенційний вплив своїх рішень на загальні стратегічні цілі організації.

2. Покращена співпраця: управління стратегією заохочує співпрацю між відділами та функціями, гарантуючи, що всі працюють над тими самими цілями та завданнями.

3. Покращення організаційної ефективності: управління стратегіями також допомагає організаціям зосередитися на сферах, які потребують покращення, визначити найкращі способи досягнення своїх цілей і завдань і оцінити прогрес.

4. Ефективний розподіл ресурсів: стратегічне управління заохочує організації використовувати свої ресурси ефективніше, гарантуючи, що ресурси розподіляються на найважливіші сфери.

5. Підвищення задоволеності клієнтів: управління стратегіями допомагає організаціям краще розуміти своїх клієнтів і розробляти стратегії для задоволення їхніх потреб.

На практиці процес стратегічного управління варіюється залежно від специфіки діяльності в обов'язковому порядку включає наступні етапи (рис. 1).

Так, на початковому етапі стратегічного управління підприємство повинно встановити чіткі, реалістичні цілі. Його цілі повинні відповідати, тому чого підприємство хоче досягти і чому. Після встановлення підприємство може визначити найбільш пріоритетні цілі або те, як ці цілі будуть досягнуті. На цьому етапі формується своє бачення на довгострокові та короткострокові цілі.

Рис. 1. Етапи стратегічного управління, націленого на сталу трансформацію бізнесу

Джерело: розроблено автором на основі [5]

Після цього підприємство повинно бути в змозі вивчити, зрозуміти та кодифікувати, які внутрішні та зовнішні сили впливають на їхній бізнес і цілі, а також що їм потрібно, щоб залишатися конкурентоспроможними. На цьому етапі корисні такі аналітичні інструменти, як SWOT-аналіз.

На основі результатів аналізу підприємство може потім розробити свою стратегію, окреслюючи, як і коли воно досягне своїх цілей. На цьому етапі необхідно також визначити необхідних людей, технології та інші ресурси; як ці ресурси будуть розподілені для виконання завдань і які показники ефективності необхідні для вимірювання успіху. Також важливо отримати підтримку з боку зацікавлених сторін і бізнес-лідерів.

Окрім SWOT-аналізу, для підвищення ефективності проведеного аналізу на даному етапі можуть також застосовуватись (рис.2):

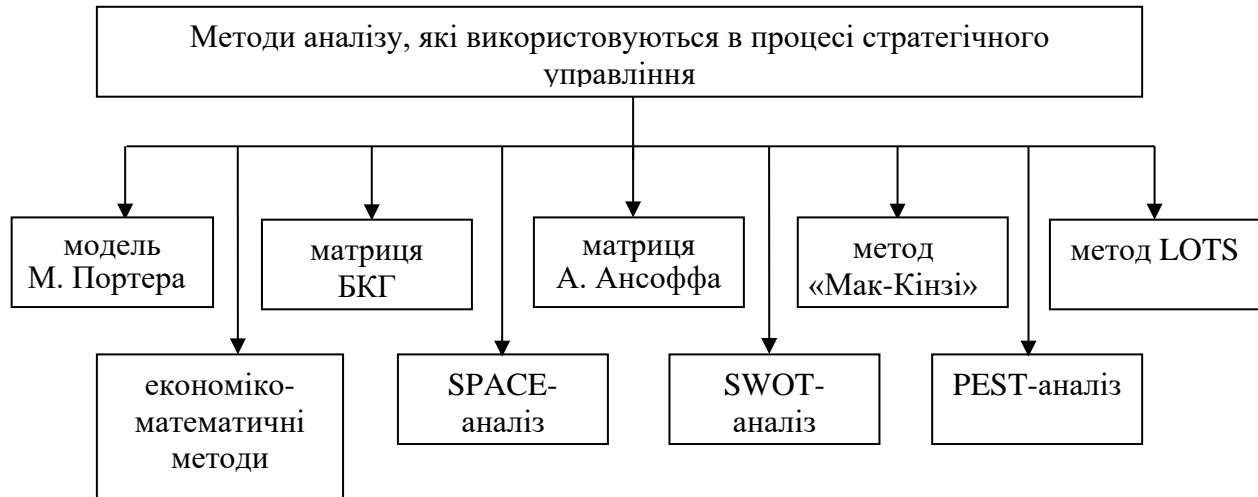

Рис.2. Методи аналізу в ході здійснення стратегічного управління підприємством
Джерело: розроблено автором на основі [6]

Коли стратегії визначені, аналіз здійснений, настає час для виконання. Стратегія проходить шлях від планування до реалізації. Під час цієї фази розподілені ресурси вводяться в дію відповідно до їхніх ролей і обов'язків.

Заключним етапом стратегічного управління є оцінка ефективності реалізованих стратегій за допомогою визначених метрик. Підприємство на даному етапі також перевіряє, чи є необхідність замінити неефективні стратегії більш життєздатними. Це пов'язано із тим, що для досягнення своїх цілей підприємству слід продовжувати моніторинг бізнес-ландшафту та внутрішніх операцій, а також підтримувати стратегії, які довели свою ефективність.

В результаті проведення стратегічного управління на підприємстві може бути прийнято рішення про запровадження стратегічних змін. Стратегічні зміни на підприємстві виникають під час стратегічних трансформацій та включають в себе визначення пріоритетів адміністративних завдань, а також створення чіткої відповідності між обраною стратегією та внутрішньо-організаційними процесами.

До основних типів стратегічних змін, які можуть бути націленими на сталу трансформацію бізнесу, доцільно віднести наступні [7]:

1. Перебудова підприємства, яка передбачає фундаментальні зміни підприємства, включно із його місією та організаційною культурою.

2. Кардинальне перетворення підприємства, яке здійснюється на етапі виконання стратегії в тому випадку, коли підприємство приймає рішення про зміну галузі, і при цьому виникає необхідність запроваджувати такі зміни через його злиття з аналогічним підприємством.

3. Помірне перетворення, яке відбувається коли підприємство виходить з новим продуктом чи послугою на ринок і намагається залучити якомога більше покупців.

4. Стандартні зміни, які пов'язуються із змінами у маркетинговому середовищі і мають на меті зберегти інтерес споживачів до продукції підприємства.

5. Незмінність функціонування підприємства, коли стабільно реалізується визначена стратегія без внесення змін до неї.

У даному контексті важливим є гармонізація стратегій, які можуть закладатись в основу процесу стратегічного управління, а саме [5]: бізнес-стратегія, корпоративна, конкурентна, операційна стратегії та стратегія інновацій. Розглянемо їх детальніше.

Бізнес-стратегія зосереджена на розробці довгострокового плану дій для досягнення цілей компанії, таких як збільшення прибутку або частки на ринку. Це включає в себе аналіз поточного ринку та конкурентів, створення стратегічного бачення та встановлення завдань і цілей.

Корпоративна стратегія – це план дій, який визначає, як компанія досягне своїх цілей і завдань. Він передбачає аналіз поточного середовища, визначення стратегічних цілей і завдань і визначення найкращого способу їх досягнення.

Конкурентна стратегія – це план дій, який використовують компанії, щоб отримати перевагу над своїми конкурентами. Він передбачає аналіз конкурентів, визначення їхніх сильних і слабких сторін, а також розробку стратегій для використання можливостей і зменшення загроз.

Стратегія інновацій – це процес розробки нових продуктів, послуг і процесів, які можуть надати компанії конкурентну перевагу. Це включає визначення потреб клієнтів, мозковий штурм ідей, розробку прототипів і їх тестування.

Операційна стратегія зосереджена на тому, як оптимізувати ресурси та процеси, щоб створити цінність і досягти цілей організації. Він передбачає аналіз поточних операцій, встановлення цілей і завдань і створення планів для досягнення цих цілей.

Одним із напрямків реалізації бізнес стратегії є запровадження стратегії сталої трансформації бізнесу, яка сьогодні завойовує все більше довіру та поширеність серед компаній. Це пов'язано з тим, що саме дана стратегія формує для підприємства переваги захисту бренду та знижує ризики ділової репутації, сприяє перетворенню бізнесу на ініціативу, яка приносить користь суспільству, працівникам, партнерам, навколишньому середовищу, а також забезпечує підприємству організаційні, соціально-економічна та техніко-технологічні зміни, формує передумови фінансового успіху та зростання його конкурентоздатності на ринку.

У той же час, більшість провідних менеджерів та експертів у даній сфері єдині у думці, що ефективно стратегічне управління на засадах впровадження

засад сталої трансформації бізнесу потребують стійкого фінансового базису, наявності значних ресурсних можливостей підприємства та готовності власників та менеджменту імплементувати загальновизнані принципи сталого розвитку. Слід зазначити, що окреслений вектор є особливо актуальним для вітчизняної економіки та бізнесу, для яких, безсумнівно, попереду шлях відбудови.

Варто зазначити, що під час реалізації таких стратегій визначальним фактором успіху залишається людський фактор та компетентність управлінської ланки. Згідно із дослідженням всесвітньо відомої аудиторської компанії PwC з близько 6 тисяч опитаних респондентів, які є керівниками підприємств, лише 8% володіли якостями стратегічного лідерства. Тобто лише близько 10 частини з них можуть керувати структурними трансформаціями підприємства задля його адаптації до бізнес-середовища, розробки попереджувальних та проактивних заходів, націлених на отримання конкурентних переваг.

На основі аналізування та систематизації особливостей сучасної практики стратегічного управління, стає можливим виокремити ключові засади стратегічного лідерства (Рис. 3.). Варто зазначити, що наявність лідера, готового сприяти та підтримувати впровадження ідей сталого розвитку організації може виступати одним із ключових факторів, які визначають спроможність підприємств до сталої трансформації бізнесу. Саме тому на сьогодні надзвичайно актуальним є розуміння засад стратегічного лідерства.

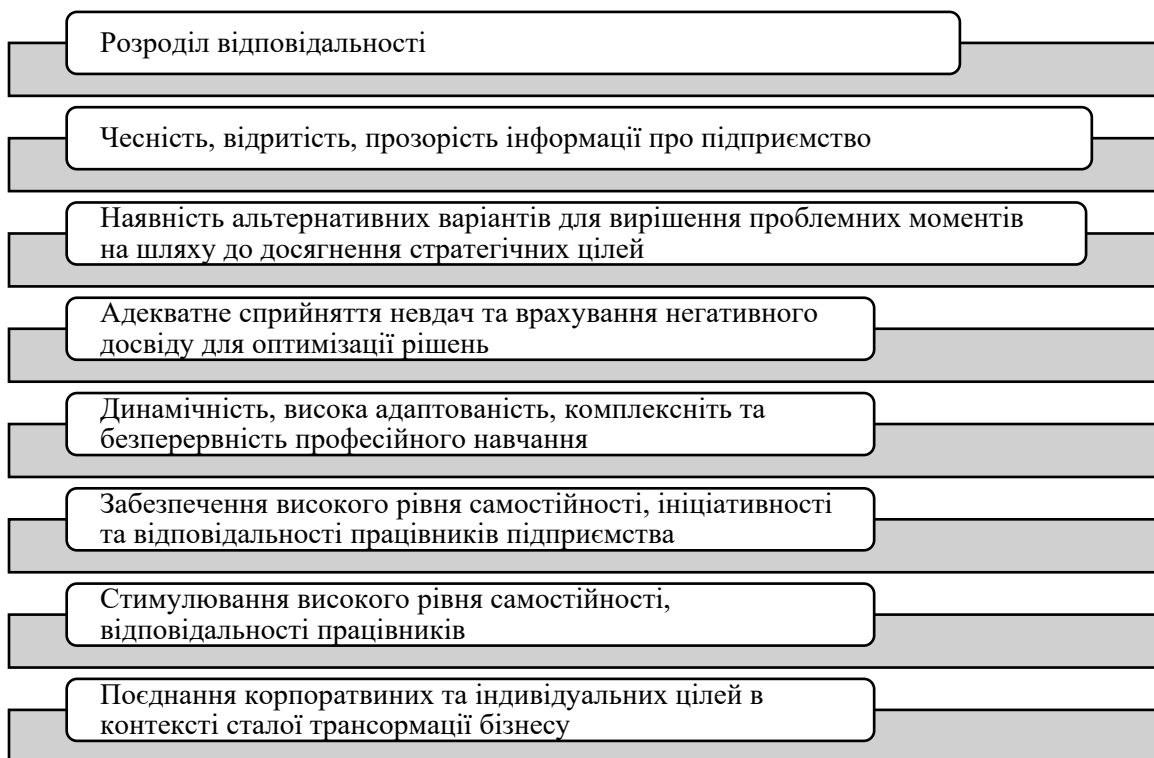

Рис. 3. Засади стратегічного лідерства
Джерело: розроблено автором на основі [9]

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, можемо побачити, що стратегічне управління відіграє вирішальну роль у забезпеченні довгострокової успішної діяльності підприємства. Саме в ході його здійснення керівництво підприємства отримує доступ до інформації про загрози їх діяльності та найбільш ефективні шляхи їх усунення. За рахунок стратегічного управління досягається висока гнучкість та адаптивність підприємств до мінливих умов зовнішнього середовища.

Процес стратегічного управління на кожному підприємстві характеризується відмінними рисами, особливо коли мова йде про сталу трансформацію бізнесу, проте як правило він підпорядковується наступній структурованості: визначення цілей сталої трансформації, аналіз, розробка стратегій, її впровадження та кінцева оцінка результатів.

Проводячи паралель між стратегічним управлінням та його роллю у сталій трансформації бізнесу, можемо побачити, що стала трансформація виступає однією із стратегій стратегічного управління. Це ставить стратегічне управління в основу процесу сталої трансформації і показує, що воно виступає невід'ємним елементом її здійснення. В свою чергу це є основою для управління бізнесом на основі орієнтованості на створення довгострокових цінностей, які дозволяють перетворити прибуток на актив, який забезпечує інтереси всіх, зацікавлених сторін: власників, інвесторів, покупців і суспільства загалом. Наступні кроки дослідження будуть націлені на окреслення факторів та передумов формування спроможності підприємств до сталої трансформації бізнесу.

Література:

1. Перерва І. О., Єдинак В. Ю. Стратегічне управління підприємством як основний інструмент в руках сучасного керівника. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 159-164.
2. Kenton W. What is strategic management? Investopedia. 2023. URL: <https://www.investopedia.com/terms/s/strategic-management.asp> (дата звернення 26.02.2024).
3. Кононова О., Головченко Є. Сутність та зміст стратегічного управління будівельним підприємством, його особливості та переваги. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 16(1). С. 147.
4. Артеменко Л., Рижикова Н., Лагодієнко В. Стратегічне управління як інструмент створення довгострокової цінності бізнесу. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 6, Том 1. С. 75-82.
5. Strategic management: Definition, Process & Benefits. Razopray. 2023. URL: <https://razopray.com/blog/business-banking/strategic-management/> (дата звернення 26.02.2024).
6. Таран-Лала О., Сухорук К. Особливості стратегічного управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2021. № 25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-66>
7. Падерін І., Горященко Ю., Новак Є. Стратегічне управління на підприємствах малого та середнього бізнесу. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. №2. С. 164.
8. Nastaran Hajiheydari. Strategic Business Management. *Arabian Journal of Business Management*. 2022. vol. 12 (2). URL: <https://www.hilarispublisher.com/open-access/strategic-business-management-86632.html> (дата звернення 27.02.2024).
9. Praveen Ponmudiyar. Strategies in Business Management. *Linkedin*. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/strategies-business-management-praveen-ponmudiyar> (дата звернення 26.02.2024).

References:

1. Pererva, I. O. & Yedynak, V. Yu. (2022). Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom yak osnovnyi instrument v rukakh suchasnoho kerivnyka [Strategic enterprise management as the main tool in the hands of a modern manager]. *Innovation and Sustainability*, 3, 159-164 [in Ukrainian]
2. Kenton, W. (2023) What is strategic management? *Investopedia*. Retrieved from: <https://www.investopedia.com/terms/s/strategic-management.asp> [in English].
3. Kononova, O., & Holovchenko, Ye. (2017) Sutnist ta zmist stratehichnoho upravlinnia budivelnym pidpriemstvom, yoho osoblyvosti ta perevahy [The essence and content of strategic management of a construction enterprise, its features and advantages]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 16(1), 147 [in Ukrainian].
4. Artemenko, L., Ryzhykova, N. & Lahodiienko, V. (2022) Stratehichne upravlinnia yak instrument stvorennia dovhostrokovoi tsinnosti biznesu [Strategic management as a tool for creating long-term business value]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 6, 75-82 [in Ukrainian].
5. Strategic management: Definition, Process & Benefits (2023). *Razorpay*. Retrieved from: <https://razorpay.com/blog/business-banking/strategic-management/> [in English].
6. Taran-Lala, O., & Sukhoruk, K. (2021) Osoblyvosti stratehichnoho upravlinnia pidpriemstvom [Peculiarities of strategic enterprise management]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 25. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-66> [in Ukrainian].
7. Paderin, I., Horiashchenko, Yu., & Novak Ye. (2017). Stratehichne upravlinnia na pidpriemstvakh maloho ta serednoho biznesu [Strategic management at small and medium-sized enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 2, 164 [in Ukrainian].
8. Nastaran, Hajiheydari (2022). Strategic Business Management. *Arabian Journal of Business Management*, 12 (2). Retrieved from: <https://www.hilarispublisher.com/open-access/strategic-business-management-86632.html> [in English].
9. Praveen, Ponmudiyan (2023). Strategies in Business Management. *Linkedin*. Retrieved from: <https://www.linkedin.com/pulse/strategies-business-management-praveen-ponmudiyan> [in English].

УДК 338.246:338.48-53

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-248-260](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-248-260)

Васютинська Людмила Анатоліївна к.е.н., доцент, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (096)480-85-56, <https://orcid.org/0000-0002-8413-6268>

Коєва Христина Олександрівна Завідувач Українського державного центру стандартизації і контролю якості природних і преформованих засобів, ДУ "Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України", пров. Дзевецького, 6, м. Одеса, 65014; аспірант, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, Одеса, 65044; тел.: (099)079-61-10, <https://orcid.org/0000-0001-7157-4317>

ТРИГЕРИ РОЗВИТКУ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена поглибленню теоретичних основ публічного управління курортно-рекреаційною сферою, виявленню тригерних точок її розвитку та визначенню напрямків їх подолання. У рамках дослідження з'ясовано, що особливість розвитку курортно-рекреаційної сфери в Україні визначається значними запасами природних лікувальних ресурсів, кожний з яких є винятковим природним об'єктом та може використовуватись як основний лікувальний та оздоровчий фактор на усіх типах курортів. На основі порівняльного аналізу понять «державне управління курортно-рекреаційною сферою» та «державне регулювання курортно-рекреаційною сферою» обґрунтована доцільність розглядати предмет дослідження через призму інтегрованої моделі механізму публічного управління курортно-рекреаційною сферою, яка поєднує у собі особливості просторового та галузевого розвитку. З'ясовано, що держава політика, повинна сприяти розвитку курортно-рекреаційної сфери через механізм державного регулювання, а ефективне і раціональне використання природно-лікувальних ресурсів забезпечуватиметься через механізми публічного управління. Проаналізовано проблематику розвитку курортно-рекреаційної сфери та визначено блоки завдань, які пов'язані з об'єктивною необхідністю проведення курортологічного обстеження територій України. Ці завдання спрямовані на розв'язання питань щодо формування інформаційно-аналітичного підґрунтя для здійснення державного контролю за якістю й раціональним використанням рекреаційних ресурсів, а також проведення моніторингу й оцінювання рекреаційного потенціалу регіонів. В процесі дослідження проаналізовано проблематику, яка торкається правового

забезпечення механізму публічного управління в курортно-рекреаційній сфері. З'ясовано, що розв'язання проблем, які виникли, у більшому ступеню залежить від осучаснення низки нормативно-правових актів з огляду на сьогоденні реалії.

Ключові слова: механізми публічного управління, державне управління курортно-рекреаційною сферою, державне регулювання курортно-рекреаційної сфери, рекреаційні ресурси, рекреаційний потенціал.

Vasyutynska Lyudmyla Anatolyivna PhD in Economic, Associate Professor, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (099)079-61-10, <https://orcid.org/0000-0001-7157-4317>

Koieva Khrystyna Oleksandrivna postgraduate, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, Odesa Region, 65044; Leader of Ukrainian State Center of Standardization and Control of Quality of Natural and Formed Facilities, SI «Ukrainian Research Institute of Medical Rehabilitation and Resort Therapy of the Ministry of Health of Ukraine», Dzhevetskyi lane, 6, Odesa, 65014, tel.: (099)079-61-10, <https://orcid.org/0000-0001-7157-4317>

TRIGGERS FOR THE DEVELOPMENT OF THE RESORT AND RECREATIONAL SPHERE: PUBLIC MANAGEMENT ASPECT

Abstract. The article is devoted to deepening the theoretical foundations of public administration of the resort and recreation sector, identifying the trigger points of its development and determining the ways to overcome them. The study found that the peculiarity of the development of the resort and recreation sector in Ukraine is determined by significant reserves of natural healing resources, each of which is an exceptional natural object and can be used as the main therapeutic and health-improving factor at all types of resorts. On the basis of a comparative analysis of the concepts of "public administration of the resort and recreation sphere" and "state regulation of the resort and recreation sphere", the author substantiates the expediency of considering the subject of research through the prism of an integrated model of the mechanism of public administration of the resort and recreation sphere, which combines the features of spatial and sectoral development. It is found that the state policy should promote the development of the resort and recreational sphere through the mechanism of state regulation, and the efficient and rational use of natural and therapeutic resources will be ensured through the mechanisms of public administration. The article analyses the issues of development of the resort and recreation sphere and identifies blocks of tasks related to the objective need for a resort survey of the territories of Ukraine. These tasks are aimed at resolving issues related to the formation of an information and analytical basis for the State control over the quality and rational use of recreational resources, as well as monitoring and

evaluation of the recreational potential of regions. In the course of the study, the author analyses the issues related to the legal support of the mechanism of public administration in the sphere of resort and recreation. It is established that the solution of the problems that have arisen depends to a greater extent on the modernisation of a number of regulatory legal acts, taking into account today's realities.

Keywords: mechanisms of public administration, state management of the resort and recreational sphere, state regulation of the resort and recreational sphere, recreational resources, recreational potential.

Постановка проблеми. Курортно-рекреаційна сфера України базується на санаторно-курортному комплексі та великій кількості різноманітних природних лікувальних ресурсів, які є основним курортоутворюючим фактором перетворення України в туристично привабливу країну. Приватні інвестиції у розвиток цього сектору туризму не визначаються значними обсягами з причин підвищеної ризиковості реалізації таких проектів. Однак значущість курортно-рекреаційної сфери в Україні з огляду на викликисьогодення є досить великою, адже потреби в реабілітації військовослужбовців й українського населення, що потерпало від наслідків воєнних дій, неуклінно зростають, а відтак й необхідність використання механізмів публічного управління у курортно-рекреаційній сфері, адаптованих до сучасних реалій, набуває своєї актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізм державного регулювання у формуванні та розвитку сучасної курортно-рекреаційної сфери висвітлювався у багатьох роботах вітчизняних науковців, серед яких: Антоненко І.Я., Безверхнюк Т.М., Близнюк А.С., Домбровська С.М., Майстро С.В., Мельник І.Л., Яцук Н.В. та ін.

Метою статті є поглиблення теоретичних основ публічного управління курортно-рекреаційною сферою, виявлення тригерних точок її розвитку та визначення напрямків їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Курортно-рекреаційна сфера України базується на санаторно-курортному комплексі та великій кількості різноманітних природних лікувальних ресурсів, які є основним курортоутворюючим фактором. Розвиток цього напрямку визначаються одним із стратегічних напрямків перетворення України в туристично привабливу країну[1].

Індустрія туризму та розвиток курортів дозволяє з успіхом вирішувати низку проблем економічного зростання в країнах, що розвиваються, і розвинених країнах, створює додаткові робочі місця, підвищуючи рівень життя населення, є важливим джерелом надходження іноземної валюти, яка використовується для покриття бюджетних дефіцитів та виступає одним з напрямів експорту.

Особливість розвитку курортно-рекреаційної сфери в Україні визначається значними запасами природних лікувальних ресурсів, кожний з яких – це

винятковий природній об'єкт й може використовуватись як основний лікувальний та оздоровчий фактор на усіх типах курортів (бальнеологічні, грязьові, бальнеогрязьові, кліматичні). Проте значний потенціал туристично-рекреаційних ресурсів ще не є гарантом успішного розвитку курортно-рекреаційної сфери [2].

Згідно ст. 6 Закону України «Про курорти» [3] до природних лікувальних ресурсів належать мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання, медичної реабілітації та профілактики здоров'я.

Визначаючи роль рекреаційних природних ресурсів у розвитку туризму, автори акцентують увагу на їх унікальній цінності для суспільства та визначає останні як фактор розвитку економічної діяльності [4], підкреслюючи у своїх дослідженнях, що саме унікальність природних ресурсів має бути покладена в основу розвитку курортно-рекреаційної сфери через їх раціональне використання. Проте є сенс розширити бачення автора, зважаючи на те, що рекреаційні ресурси необхідно використовувати не тільки раціонально, але й ефективно. Цю проблематику варто розв'язувати саме через використання механізмів публічного управління та державного регулювання.

Порівнюючи поняття «державне управління курортно-рекреаційною сферою» та «державне регулювання курортно-рекреаційною сферою», Н. В. Яцук зауважує, що перше визначає мету соціально-орієнтованої економіки, в той час, як друге є системою заходів з урегулювання відхилень у процесі досягнення цієї мети [5].

Вважається за доцільне порівняння вищезазначених понять здійснювати з огляду на складові механізми державного управління та державного регулювання. Аналіз літературних джерел показав, що існує певна неоднозначність щодо трактувань цих понять. Зокрема, Н.А. Близнюк акцентує увагу на тому, що «практика державного регулювання рекреаційної сфери в умовах розвитку інституціонального середовища має базуватися та узгоджуватися з принципами та методами державного регулювання економіки, які ґрунтуються на методології державного управління» [6].

Досліджуючи наведені підходи до розмежування аналізованих трактувань, можна поміти, що існує певна неоднозначність. Якщо порівнювати понятійний апарат «державне регулювання» та «державне управління» без прив'язки до галузевих особливостей, то можна дійти висновку, що в основному автори виходять з методології дедукції, тобто від загального до часткового. Перше відноситься до розкриття суті поняття «державне регулювання», яке є ширшим за змістом, а друге – до поняття «державне управління» як вужчого з акцентом на прикладний характер.

Як вважають С.В. Майстро і С.М. Домбровська, сутність державного регулювання курортно-рекреаційної сфери доцільно розкривати через

«сукупність форм і методів цілеспрямованого впливу органів державної влади на розвиток туристичної галузі і створення умов для ефективної співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування та приватного сектора щодо розвитку туризму через різні механізми: адміністративні, організаційні, економічні, правові, екологічні тощо» [7, с. 43-44]. В суть поняття державного управління сферою рекреаційного туризму автори вкладають управлінський контекст з огляду на делегування повноважень органам державної влади і місцевого самоврядування щодо надання рекреаційних послуг відповідно до пріоритетів державної політики в галузевому і просторовому сенсі [7, с. 55].

На думку низки українських авторів публічне управління варто трактувати через призму поєднаних у трикутнику складових «врядування, адміністрування, менеджменту» [8]. Комплексний підхід у тлумаченні публічного управління з позиції зазначених авторів розкриває його понятійну багатоаспектність.

Приймаючи запропонований вище підхід за основу, доцільно застосувати інтегровану модель механізму публічного управління туристично-рекреаційною сферою, поєднуючи особливості просторового та галузевого розвитку курортно-рекреаційної сфери.

У практичному сенсі ці питання знаходять виявлення у проблематиці щодо збільшення курортно-туристичних потоків у регіонах, які можуть вплинути на погіршення їх екосистеми. Тому за допомогою механізмів публічного управління такі проблеми мають вирішуватися у найефективніший спосіб, наприклад, через визначення максимальної пропускної здатності без шкоди довкіллю та історико-культурній спадщині країни. Однак сучасні реалії висувають нові ризики, які пов'язані з наслідками ракетних атак та бойових дій з боку країни-агресора. Отже, для визначення перспектив розвитку курортно-рекреаційної сфери вектор державної політики має спрямовуватися на створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвестицій.

Законом України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» сфера туризму визначена одним з пріоритетів державного інвестування [9]. Фокус уваги реалізації інвестиційної політики держави зосереджується, зокрема, на будівництві курортно-рекреаційних об'єктів та об'єктів туристичної інфраструктури. Однак, варто зазначити, що інвестиції у розвиток туристично-рекреаційної сфери визначаються великими обсягами вкладень у зв'язку з розгалуженою системою характерних та супутніх послуг [10]. Крім того, специфіка використання рекреаційних ресурсів потребує постійного вливання значних обсягів інвестицій в розвиток курортно-рекреаційної інфраструктури, а відтак це питання повинно вирішуватися через створення сприятливого інвестиційного клімату з використанням важелів й інструментів державного регулювання. Зокрема, мова може йти про податкові важелі для великих інвестиційних проєктів.

На думку Н.А. Нагірної, переваги інвестування курортно-рекреаційної сфери, як на те вказує закордонний досвід, полягають у постійно зростаючому попиті на рекреаційний продукт [11]. Статистика підтверджує висунуту тезу, зважаючи на те, що за період 2018–2021 років частка реакційної галузі у світовому ВВП склала 9% при щорічних середніх темпах зростання 8–9 % [12]. Українська туристична індустрія у ВВП за аналогічний період склала 7 % [13]. Проте в Україні спостерігався нестійкий попит на рекреаційні послуги. За даними WTTC (World Travel & Tourism Council) тенденція відвідувань іноземними рекреантами українських туристично-рекреаційних комплексів впродовж 2010–2019 років знизилася на 37 % [13]. Серед причин такого становища можна назвати й низьку популяризацію українських курортів, й обмеженість інформації щодо їх привабливості з огляду на наявність широкого спектра природних лікувальних ресурсів, але не менш впливовим деструктивним чинником стала анексія та окупація українських територій у 2014 році.

Як зауважує Ю. Солодовник, наявність значних запасів рекреаційних ресурсів з унікальними оздоровчими й лікувальними властивостями, якими володіє Україна, хоча і формує потужний рекреаційний потенціал держави, але відсутність дієвих механізмів державного регулювання і публічного управління курортно-рекреаційною сферою не дозволяє його використовувати у повній мірі [14].

Уточнюючи думку попереднього автора, А.С. Близнюк відмічає, що причинами нестабільної динаміки розвитку курортно-рекреаційної сфери й нерационального використання рекреаційних ресурсів є деякий законодавчий вакуум у стратегії розвитку ринку рекреаційних послуг [15].

На даний час пряме публічне управління розвитком курортно-рекреаційної сфери здійснюється Міністерством охорони здоров'я України й Державним агентством розвитку туризму України, діяльність якого спрямовується Кабінетом Міністрів України через Міністерство інфраструктури.

Держава політика повинна сприяти розвитку курортно-рекреаційної сфери через механізм державного регулювання, а ефективне і раціональне використання природно-лікувальних ресурсів забезпечуватиметься через механізми публічного управління. Якщо перший спрямований на досягнення оптимальних пропорцій в соціально-економічній системі держави, то другий – на реалізацію стратегій галузевого та територіального розвитку.

Рішення поставлених задач потребує виявлення проблематики сучасного розвитку курортно-рекреаційної сфери з огляду на публічно-управлінський аспект та визначення напрямків щодо її розв'язання.

Перший блок завдань пов'язаний з об'єктивною необхідністю проведення курортологічного обстеження територій України з метою ревізійної оцінки сучасного стану природних лікувальних ресурсів та розробки рекомендацій щодо напрямків їх медико-біологічної оцінки

зادля можливості використання у лікувальній практиці, розвитку оздоровчого туризму в Україні, обґрунтуванні клопотань щодо створення курортів місцевого і державного значення.

Результати такого обстеження стануть інформаційним підґрунтям для розроблення стратегічних пріоритетів розвитку держави, регіонів та об'єднаних територіальних громад.

Другий блок завдань спрямований на вирішення проблем щодо забезпечення сталого розвитку існуючих курортних дестинацій. З огляду на тимчасову втрату досить потужного природно-рекреаційного потенціалу у зв'язку анексією АР Крим та окупацією частини інших областей України (Донецька обл., Луганська обл., Херсонська обл., Запорізька обл.) необхідно здійснювати популяризацію тих курортів країни, які відповідають вимогам чинних нормативних документів в курортно-рекреаційній сфері та провели усі необхідні дослідження природних лікувальних ресурсів щодо можливості їх практичного використання. Це спонукає заклади курортно-рекреаційної сфери до здорової конкуренції на ринку туристичних послуг.

Наступний блок завдань слід розв'язувати у площині державної фінансової підтримки санаторно-курортних закладів, які здійснюють медичну реабілітацію та оздоровлення населення з урахуванням наслідків від воєнних дій і масових терористичних актів. Така підтримка може здійснюватися через податковий механізм, наприклад, через надання податкових пільг або податкового кредиту, що дозволить знизити податкове навантаження на ключові об'єкти рекреаційної інфраструктури. Не менш важливим впливом на розвиток курортно-рекреаційної сфери є державні субвенції, які можуть спрямовуватися на модернізацію чи відновлення санаторно-курортних закладів.

Також слід відмітити вагомий вклад у діяльність системи охорони здоров'я прийняття Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [16-17] та впровадження визначених ним норм в практику. Ці нормативні документи визначають державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості, реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів (включаючи допоміжні засоби) за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій. Однак, варто зауважити, що послуги з медичного обслуговування Національної служби здоров'я України наразі не передбачають медичну реабілітацію, оздоровлення, лікування та профілактику захворювань на базі санаторно-курортних закладів України, з використанням природних лікувальних ресурсів у тому числі.

Унікальні природно-лікувальні ресурси можна використовувати для лікування, оздоровлення та реабілітації не тільки українців, які потребують психологічного та фізіологічного відновлення, ай туристів з закордону, адже

туристична індустрія з огляду на закордонний досвід є вагомим джерелом поповнення бюджетів різних рівнів. Проте її стрімкий розвиток може заподіяти шкоди довкіллю. У зв'язку з цим формуються завдання щодо посилення державного контролю за використанням рекреаційного потенціалу.

Інформаційно-аналітичним підґрунтям для здійснення державного моніторингу за якістю та раціональним використанням рекреаційних ресурсів повинен стати кадастр природних лікувальних ресурсів і кадастр природних територій курортів. Кадастр природних лікувальних ресурсів – це система відомостей про кількість, якість та інші важливі з погляду лікування та профілактики захворювань людини характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та обліковуються на території, а також можливі обсяги, способи та режими їх використання. Дані такого кадастру складають основу для науково-обґрунтованого зонування регіонів з визначенням спеціалізації курортів, відповідно до їх лікувально-оздоровчого потенціалу та відповідності критеріям сталого розвитку, що є принциповим для екологічно-безпечного просторового планування курортних територій.

Виходячи з обмеженості природно-рекреаційних ресурсів і враховуючи їх чутливість до антропогенного впливу, виникають питання щодо ефективного їх використання. В діапазон завдань щодо розв'язання окреслених питань входить проведення постійного моніторингу природно-рекреаційних ресурсів та комплексне оцінювання використання рекреаційного потенціалу регіонів. Для виконання цього завдання є сенс розробити систему комплексного оцінювання рекреаційного потенціалу з огляду на такі групи параметрів:

- фізіологічні параметри – описують вплив біологічних факторів на організм людини;
- психологічні параметри – необхідні для оцінювання рівня комфортності з огляду на державні стандарти очікування споживачів;
- естетичні параметри – оцінюють відповідність елементів ландшафту та дизайну естетичним нормам, враховуючи особливості його сприйняття потенційними споживачами;
- екологічні параметри – дозволяють оцінювати взаємовплив факторів природних екосистем та рекреаційного навантаження, процесів рекреаційної сукцесії, планування обов'язкових заходів та витрат на охорону навколишнього середовища;
- економічні параметри – включають оцінку вартості природних угідь та трудових ресурсів, залучених до рекреаційної діяльності, для розрахунку певної туристичної ренти, без стягнення якої неможливатривала експлуатація цих угідь.

Кількість параметрів може бути більш деталізована та доповнена іншими групами показників. Мета такого моніторингу та оцінки полягає у виявленні певних резервів або перевантажень рекреаційної системи, що є необхідним для оптимізації процесів управління її ресурсами.

Вивчення та облік рекреаційного потенціалу мають нести у собі прагматичний характер із спрямованістю на організацію його використання на рівні об'єднаних територіальних громад, а також слугувати інформаційною базою для розробки пріоритетів їх стратегічного розвитку.

Визначивши наявність, обсяги, ступінь привабливості та можливості використання рекреаційного потенціалу можна аналізувати й оцінювати ефективність його використання, економічні вигоди та соціальні ефекти.

Проблематика, яка пов'язана з правовим забезпеченням механізму публічного управління в курортно-рекреаційній сфері фокусується на питаннях осучаснення низки нормативно-правових актів з огляду реалії сьогодення. Зокрема, питання торкаються відновлення інфраструктури багатьох українських територій, ліквідації екологічних катастроф у зв'язку з веденням бойових дій, втрати частини ландшафту тощо. Законодавчі норми мають бути адаптовані до змін в природно-рекреаційному середовищі і потребують змін окремих розділів, зокрема, в Законі України «Про курорти». Ці питання торкаються діяльності оздоровчо-відновлюваних закладів (наприклад санаторії, профілакторії, бальнеологічні заклади та ін.).

Важливим чинником подальшого розвитку національної курортно-рекреаційної сфери є інноваційна діяльність. Світовий досвід показує на практиці, що така діяльність підвищує доходи від продажу послуг курортно-рекреаційної сфери та одночасно впливає на мінімізацію витрат. Мета досягнення певного обсягу продажів трансформується у виробничу програму та програму продажів.

Впровадження інновацій в курортно-рекреаційній системі з точки зору її конкурентоспроможності, дозволить отримати наступні ефекти [18]:

- підвищення конкурентоспроможності продуктів курортно-рекреаційної сфери, що створює конкурентну перевагу в коротко- та середньо-строківій перспективі;
- формування нових потреб, тим самим створюючи конкурентні переваги у майбутньому;
- підвищення ефективності виробництва товарів, які необхідні при розвитку та посиленню конкурентоспроможності санаторно-курортних закладів та закладів відпочинку.

Слід приділяти та запроваджувати досвід країн ЄС щодо застосування інструментів державного регулювання курортно-рекреаційної сфери. Дуже популярним рішенням у допомозі рекреаційному бізнесу країнах ЄС стало реалізація державних цільових програм, створення спеціальних економічних зон, кредитування під державні гарантії тощо.

Усі країни світу прагнуть найбільш ефективно використовувати наявні курортно-рекреаційних та туристичні ресурси з метою утримання провідних позицій на міжнародному ринку туризму та курортів. Для України ця проблема значно ускладнюється, оскільки їй потрібно стати конкурентоспро-

можною серед високорозвинених туристичних держав, щоб заохотити власного споживача проходити лікування, профілактику хворіб, реабілітацію та оздоровлення на вітчизняних курортах та залучати іноземних туристів. Враховуючи існуючі проблеми воєнного стану та повоєнного періоду, відносно слабкість національного бізнесу, відсутність досвіду курортно-туристичної діяльності в умовах світової конкуренції, дієва підтримка перспективних галузей економіки, однією з яких є розвиток курортного потенціалу країни, вкрай необхідна і має бути постійно у центрі уваги державної політики.

Висновки. Україна має потужний потенціал, щоб стати однією з передових курортно-туристичних країн світу, однак аналіз сучасного стану функціонування вітчизняної рекреаційної сфери свідчить про необхідність використання дієвих механізмів публічного управління, адаптованих до сучасних реалій. Механізми публічного управління, які реалізується через органи державного управління курортно-рекреаційною діяльністю повинні сприяти її розвитку, що передбачає участь в інноваційній, інвестиційній, екологічній та іншій діяльності в цілях зміцнення економічних основ курортних рекреацій.

Вирішення існуючих проблем та врахування перспектив розвитку курортної та туристичної сфер України стане вихідною точкою для модернізації наявного рекреаційного потенціалу держави, динамічного розвитку курортно-рекреаційної сфери, забезпечення її конкурентної спроможності серед стратегічно пріоритетних секторів національної економіки, враховуючи сьогодишню актуальну ситуацію у країні.

В Україні прийняті Закони прямої та непрямої дії виконання яких має забезпечувати створення умов для збереження та зміцнення здоров'я населення та отримання ним необхідної доступної та якісної медичної допомоги, в тому числі реабілітації та профілактики захворювань, із інтеграцією системи охорони здоров'я в загальноєвропейський простір. Враховуючи значні негативні медико-демографічні наслідки війни проти російської агресії необхідно стратегічні шляхи їх подолання визначити на законодавчому рівні [19].

Винятково важливе значення серед методів регулювання курортно-рекреаційної сферимають заходи щодо просування національних курортів з унікальними природними лікувальними ресурсами, які є складовою макромаркетингу, який проводиться державою і має на меті позитивний імідж країни і збільшення її конкурентоспроможності серед інших країн.

З огляду на зарубіжний досвід реформування курортно-рекреаційної сфери має здійснюватися на основі впровадження проєктно-орієнтованого підходу через створення офісу реформ. Саме цей аспект висвітлюватиметься у подальших дослідженнях.

Література:

1. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.).
2. Тищенко О.П. Курортно-рекреаційна сфера України: стан, втрати, шляхи санації. *Економіка і суспільство*. Вип. 6. 2016. С. 93-100.
3. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> (дата звернення: 25.03.2024).
4. Антоненко І.Я., Мельник І.Л. Регіональна спрямованість туристично-рекреаційного природокористування України. 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14714799.pdf> (дата звернення: 27.03.2024).
5. Яцук Н.В. Поняття державного регулювання в сфері рекреації. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2009. № 3. URL: <https://infotour.in.ua/yacuk.htm> (дата звернення: 27.03.2024).
6. Близнюк А.С. Методи як складові механізму державного управління рекреаційною сферою. *Європейський вимір реформування публічного управління в Україні*: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 2 листопада 2018 року. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2018. С. 20–21. URL: https://maup.com.ua/assets/files/konf/conf_euro.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
7. Майстро С.В., Домбровська С.М. Особливості державного управління рекреаційним туризмом України: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2017. 198 с.
8. Безверхнюк Т.М., Саханенко С.Є., Топалова Е.Х. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: монографія / за ред. Т.М. Безверхнюк. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. 328 с.
9. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 06.09.2012 р., № 5205-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5205-17>. (дата звернення: 27.03.2024)
10. Стойка В. Інвестиційні вкладення в розвиток туристично-рекреаційної сфери Закарпаття. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-4> (дата звернення: 27.03.2024).
11. Нагірна М. Управління інвестиційною діяльністю рекреаційно-їсфери України: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 42. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-3> (дата звернення: 27.03.2024).
12. WTTC Data Gateway: Ukraine: Direct contribution to GDP. URL: <https://www.wttc.org/datagateway>. (дата звернення: 27.03.2024).
13. Driving the Tourism Recovery in Ukraine. 2021. URL: https://s3.amazonaws.com/tourism-economics/craft/Google_Ukraine_Final.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
14. Солодовник Ю. Необхідність державного регулювання в галузі рекреації та оздоровлення. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2011. Вип. 4 (44). С. 249–253.
15. Близнюк А.С. Сучасні тенденції розвитку рекреаційної сфери в контексті реалізації механізмів державного управління. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2018. № 4 (64). С. 32–35. URL: http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/8.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
16. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/2168-19> (дата звернення: 27.03.2024).
17. Про утворення Національної служби здоров'я України: Постанова КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1101. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-nacionalnoyi-sluzhbi-zdorovya-ukrayini> (дата звернення: 27.03.2024).

18. Захарін С.В. Перспективи інвестиційного та інноваційного забезпечення розвитку сфери туризму і курортів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2008. № 4. Т. 2. С. 122–126

19. Слабкий Г.О., Рожкова М.Г. Законодавче забезпечення розвитку охорони здоров'я населення України за часи її незалежності. *Україна. Здоров'я нації.* 2022. № 4 (70). С. 11–18. doi: <https://doi.org/10.24144/2077-6594.4.1.2022.277020> (дата звернення: 25.03.2024)

References:

1. Stratehiya rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: skhvaleno rozporядzhenniam Kabinetu Ministri vUkrayiny vid 16 bereznya 2017 r. № 168-r. [Strategy for the development of tourism and resorts for the period until 2026: approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 16, 2017 No. 168]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text> [in Ukrainian].

2. Tyshchenko O.P. Resort and recreation sphere of Ukraine: state, losses, ways of rehabilitation. *Economy and society.* Vol. 6. 2016. P. 93-100.

3. Pro kurorty: Zakon Ukrayiny vid 05.10.2000 r. № 2026-III [On resorts: Law of Ukraine dated 05.10.2000 No. 2026-III]. Date of update: 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14> [in Ukrainian].

Antonenko I.Ya., Melnyk I.L. Regional orientation of tourism and recreational nature use in Ukraine. 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14714799.pdf> (date of access: 27/03/2024).

5. Yatsuk N.V. (2009). Ponyattya derzhavnoho rehulyuvannya v sferi rekreatsiyi [The concept of state regulation in the field of recreation]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnya. – State and regions. Series: Public administration,* 3. URL: <https://infotour.in.ua/yacuk.htm> [in Ukrainian].

6. Blyznyuk A.S. (2018). Metody yak skladovi mekhanizm uderzhavnoho upravlinnya arekreatsiynoyu sferoyu [Methods as components of the mechanism of state management of the recreational field]. O.I. Parkhomenko-Kutsevil (Ed.). *Yevropeys'kyi vymir reformuvannya publichnoho upravlinnya v Ukrayini – The European dimension of reforming public administration in Ukraine: proceedings of the International Science and Practice. conf.* (pp. 20–21). Kyiv: DP “Vydavnychy dim “Personal”. [in Ukrainian].

7. Maystro S.V., & Dombrovs'ka S.M. (2017). *Osoblyvosti derzhavnoho upravlinnya rekreatsiynym turyzmozom Ukrayiny [Peculiarities of state management of recreational tourism in Ukraine].* Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Bezverkhnyuk T.M., Cakhanenko S.Ye., & Topalova E.Kh. (2008). T.M. Bezverkhnyuk (Ed.). *Yevropeys'ki standart yvryaduvannya na rehional'n omurivni: monohrafiya [European governance standards at the regional level].* Odesa: ORIDU NADU. [in Ukrainian].

9. Pro stymulyuvannya investytsiynoyi diyal'nosti u priorytetnykh haluzyakh ekonomiky z metoyu stvorennya novykh robochykh mist' : Zakon Ukrayiny vid 06.09.2012 r., № 5205-VI. [On Stimulation of Investment Activity in Priority Sectors of the Economy in Order to Create New Jobs : Law of Ukraine dated 06.09.2012, No. 5205-VI]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5205-17> [in Ukrainian].

10. Stoyka V. (2022). Investytsiyni vkladennya v rozvytok turystychno-rekreatsiynoyi sfery Zakarpattya [Investments in the development of the tourism and recreation sphere of Transcarpathia]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society,* 42. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-4> [in Ukrainian].

11. Nahirna M. (2022). Upravlinnya investytsiynoyu diyal'nisty rekreatsiynoy sfery Ukrayiny: problemy ta perspektyvy [Management of investment activities in the recreational sphere of Ukraine: problems and prospects]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society,* 42. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-30> [in Ukrainian].

12. WTTC Data Gateway: Ukraine: Direct contribution to GDP. URL: <https://www.wttc.org/datagateway>

13. Driving the Tourism Recovery in Ukraine (2021). URL: https://s3.amazonaws.com/tourism-economics/craft/Google_Ukraine_Final.pdf

14. Solodovnyk Yu. (2011). Neobkhidnist' derzhavnoho rehulyuvannya v haluzi rekreatsivnoyi ta ozdorovlennya [The need for state regulation in the field of recreation and health]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichninauky – Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute. Economic sciences*, 4 (44), 249–253. [in Ukrainian].

15. Blyznyuk A.S. (2018). Suchasni tendentsiyi rozvytku rekreatsivnoyi sfery v konteksti realizatsiyi mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnya [Modern trends in the development of the recreational sphere in the context of the implementation of state management mechanisms]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnya – State and regions. Series: Public administration*, 4 (64), 32–35. URL: http://www.pa.stateandregions.zp.ua/archive/4_2018/8.pdf [in Ukrainian].

16. Pro derzhavni finansovi harantiyi medychnoho obsluhovuvannya naselelnya : Zakon Ukrayiny vid 19 zhovtnya 2017 roku № 2168-VIII [On state financial guarantees of medical care for the population: Law of Ukraine dated 19 October 2017 No. 2168-VIII]. URL: <https://zakon.help/zakonodavstvo-ukraini/2168-19> [in Ukrainian].

17. Pro utvorennya Natsional'noyi sluzhby zdorov'ya Ukrayiny: Postanova KМУ vid 27 hrudnya 2017 r. № 1101 [On the establishment of the National Health Service of Ukraine : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 27 December 2017 No. 1101]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennya-nacionalnoyi-sluzhbi-zdorovya-ukrayini> [in Ukrainian].

18. Zakharin S.V. (2008). Perspektyvy investytsiynoho ta innovatsiynoho zabezpechennya rozvytku sfery turyzmu i kurortiv [Prospects of investment and innovative support for the development of tourism and resorts]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Ekonomichninauky – Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences*, 4(2), 122–126. [in Ukrainian].

19. Slabkyy H.O., & Rozhkova M.H. (2022). Zakonodavche zabezpechennya rozvytku okhorony zdorov'ya naselelnya Ukrayiny za chasyi nezalezhnosti [Legislative support for the development of health care of the population of Ukraine during the times of its independence]. *Ukrayina. Zdorov'yanatsiyi – Ukraine. The health of the nation*, 4(70), 11–18. doi: <https://doi.org/10.24144/2077-6594.4.1.2022.277020> [in Ukrainian].

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-261-267](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-261-267)

Живко Зінаїда Богданівна кафедра менеджменту та міжнародного бізнесу, Вищий навчальний заклад “Приватне акціонерне товариство “Львівський інститут менеджменту”, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Живко Олег Вікторович аспірант, кафедра смарт-економіки, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-4792-0022>

АДАПТИВНА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ В УМОВАХ СМАРТ-ЕКОНОМІКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей формування адаптивної стратегії управління інноваційним розвитком в умовах СМАРТ-економіки. Визначено, що адаптивна стратегія має вирішальне значення у розвиток культури інновацій всередині підприємства. Доведено, що саме адаптивні стратегії заохочують експериментування та навчання, дозволяючи підприємствам безвідмовно тестувати нові ідеї та бізнес-моделі. Встановлено, що актуальність адаптивної стратегії в СМАРТ-економіці підкреслюється мінливими очікуваннями зацікавлених сторін, включаючи клієнтів, співробітників та інвесторів. Суть СМАРТ-економіки полягає в її основі на конкретних, вимірних, досяжних, актуальних та обмежених за часом принципах, які у сукупності створюють середовище, що сприяє інноваціям, ефективності та стратегічному зростанню. З'ясовано, що потреба в адаптивній стратегії в контексті інноваційного розвитку в рамках СМАРТ-економіки впливає з необхідності орієнтуватися у швидких технологічних змінах, глобальній взаємопов'язаності та очікуваннях зацікавлених сторін, які визначають нашу нинішню епоху посиленої цифровізації й глобалізаційних тенденцій. Доведено, що СМАРТ-економіка істотно впливає на інноваційний розвиток, сприяючи більш структурованому, заснованому на даних та гнучкому підходу до інновацій. Виокремлено характерні ознаки СМАРТ-економіки. Встановлено, що адаптивна стратегія в умовах інноваційного розвитку, особливо в контексті СМАРТ-економіки має першорядне значення з кількох ключових причин. Оскільки бізнес та економіка розвиваються безпрецедентними темпами, багато в чому завдяки технологічному прогресу, потреба в стратегіях, які були б не тільки надійними, а й гнучкими вкрай важлива. Визначено, що СМАРТ-економіка характеризується упором на конкретні, вимірні, досяжні, актуальні та обмежені за часом принципи, впливає на інноваційний розвиток.

Ключові слова: SMART-економіка, адаптація, адаптивні стратегія, інноваційний розвиток, управління

Zhyvko Zinaida Bohdanivna Institution of Higher Education “Private Joint-Stock Company ”Lviv Institute of Management”, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Zhyvko Oleh Viktorovych Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0007-4792-0022>

ADAPTIVE STRATEGY FOR MANAGING INNOVATIVE DEVELOPMENT: MODERN CHALLENGES IN A SMART ECONOMY

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the formation of an adaptive strategy for managing innovative development in the conditions of a SMART economy. It has been determined that an adaptive strategy is crucial for the development of a culture of innovation within an enterprise. Adaptive strategies are proven to encourage experimentation and learning, allowing businesses to seamlessly test new ideas and business models. It has been established that the relevance of an adaptive strategy in a SMART economy is emphasized by the changing expectations of stakeholders, including customers, employees and investors. The essence of the SMART economy is that it is based on specific, measurable, achievable, relevant and time-bound principles that collectively create an environment conducive to innovation, efficiency and strategic growth. It has been established that the need for an adaptive strategy in the context of innovative development within the SMART economy arises from the need to navigate the rapid technological changes, global interconnectedness and stakeholder expectations that define our current era of increased digitalization and globalization trends. The SMART economy has been proven to have a significant impact on innovation development, promoting a more structured, data-driven and flexible approach to innovation. The characteristic features of the SMART economy are highlighted. It has been established that an adaptive strategy in the context of innovative development, especially in the context of a SMART economy, is of paramount importance for several key reasons. As business and the economy evolve at an unprecedented pace, thanks in large part to technological advancements, the need for strategies that are not only robust but also flexible is critical. It has been determined that the SMART economy is characterized by an emphasis on specific, measurable, achievable, relevant and time-limited principles that influence innovative development.

Keywords: SMART economy, adaptation, adaptive strategy, innovative development, management.

Постановка проблеми. Адаптивна стратегія в умовах інноваційного розвитку, особливо в контексті СМАРТ-економіки має першорядне значення з кількох ключових причин. Оскільки бізнес та економіка розвиваються безпрецедентними темпами, багато в чому завдяки технологічному прогресу, потреба в стратегіях, які були б не тільки надійними, а й гнучкими вкрай важлива. Відтак, адаптивність гарантує, що підприємства зможуть швидко долати складності та невизначеності сучасного економічного середовища, забезпечуючи цим конкурентну перевагу та сприяючи сталому зростанню. Зазначимо, що для СМАРТ-економіки характерні швидкі технологічні зміни та інновації, такі як штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та блокчейн, які постійно змінюють вимоги ринку та очікування споживачів. Адаптивна стратегія дозволяє підприємствам швидко та ефективно змінюватись у відповідь на ці технологічні зрушення, дозволяючи їм отримати вигоду з нових можливостей та знизити потенційні ризики. Залишаючись відкритими для впровадження нових технологій і переоцінюючи свої підходи на основі зворотного зв'язку в реальному часі і ринкових тенденцій, підприємства можуть залишатися на крок попереду і зберігати свою актуальність у середовищі, що постійно гіпердинамічно розвивається при впливі цифровізації. Слід наголосити, що зростаюча взаємопов'язаність глобальної економіки потребує вищого рівня адаптивності. Транскордонний потік інформації, продуктів та послуг означає, що події в одній частині світу можуть вплинути на ринки в усьому світі. Адаптивна стратегія готує до активного реагування на цю глобальну динаміку, чи то економічний спад, чи геополітична напруженість, чи зміни міжнародного регулювання. Зберігаючи гнучкість у своїх операціях та ланцюжках поставок, підприємства можуть краще впоратися з такими невизначеностями, забезпечуючи стійкість та безпековість бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти управління інноваційним розвитком розкривалися в роботах таких вчених, як С. Ілляшенко, О. Кириченко, М. Криштанович, О. Костюк, Г. Козаченко, Т. Кузенко, О. Литовченко, С. Мельник, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, В. Мартинюк, О. Мельников, О. Пластун, В. Пономарьов, М. Погосова, Н. Пойда-Носик, В. Прохорова, Є. Палига, О. Полтініна, О. Пономаренко, Є. Рудніченко, О. Силкін, Н. Сабліна, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, А. Штангрет, В. Шликов, В. Ярочкін та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування впливу СМАРТ-економіки й адаптивних стратегій досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей формування адаптивної стратегії управління інноваційним розвитком в умовах СМАРТ-економіки.

Виклад основного матеріалу. Суть СМАРТ-економіки полягає в її основі на конкретних, вимірних, досяжних, актуальних та обмежених за часом

принципах, які у сукупності створюють середовище, що сприяє інноваціям, ефективності та стратегічному зростанню. Підкреслюючи ці характеристики, SMART-економіка використовує можливості цифрових технологій, аналізу даних та зв'язку для перетворення традиційних бізнес-моделей та економічної практики як такої. Відтак, такого роду економіка, в якій рішення приймаються на основі даних, процеси оптимізуються за допомогою технологій, а цілі відповідають чітким та досяжним завданням [1-3]. Такий підхід не тільки підвищує продуктивність, а й сприяє безпековому економічному розвитку, забезпечуючи ефективне та стратегічне використання ресурсів (Табл.1).

Таблиця 1

Характерні ознаки SMART-економіки

№	Ознаки	Сутність
1	Цифровізація та автоматизація процесів	Основа SMART-економіки полягає в широкому впровадженні цифрових технологій у всі сфери економічної діяльності. Це включає автоматизацію виробництва, використання штучного інтелекту для оптимізації процесів, блокчейн для забезпечення безпеки та прозорості угод, та IoT (Інтернет речей) для інтеграції та керування фізичними об'єктами в цифровому просторі
2	Дані як ключовий ресурс	В SMART-економіці дані вважаються новою "нафтою", ключовим активом, який дозволяє компаніям здобувати конкурентні переваги. Збір, обробка та аналіз великих обсягів даних (Big Data) допомагають у прийнятті обґрунтованих рішень, прогнозуванні тенденцій та персоналізації продуктів і послуг
3	Інноваційний розвиток	SMART-економіка спонукає до постійного інноваційного розвитку, підтримуючи створення нових продуктів, послуг, бізнес-моделей та методів управління
4	Стійкість та екологічність	Екологічна стійкість та ефективне використання ресурсів є ключовими принципами SMART-економіки
5	Соціальна інтегрованість	Окрім економічних та екологічних аспектів, SMART-економіка також звертає увагу на соціальний вимір, підтримуючи розвиток освіти, забезпечення рівного доступу до інформаційних ресурсів, та покращення якості життя населення

Зазначимо, що центральне місце в SMART-економіці займають саме інновації як основне ядро зростання та конкурентоспроможності. Впровадження цифрових технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та Інтернет речей (IoT), полегшує створення нових продуктів, послуг та бізнес-моделей, які раніше було неможливо собі уявити. Такого роду інновації пропонують вирішення складних проблем, відкривають нові ринки та покращують якість життя споживачів [4-6]. Встановивши конкретні та вимірні цілі, підприємства та уряди можуть зосередити свої зусилля на досягненні

високоєфективних результатів, використовуючи технології для задоволення відповідних потреб суспільства та економіки у досяжний термін (табл.2).

Таблиця 2

Параметри адаптивної стратегії управління інноваційним розвитком

№	Параметри	Характеристика
1	Гнучкість	Центральний елемент адаптивної стратегії, який передбачає здатність організації швидко змінювати курс у відповідь на зміни у зовнішньому середовищі. Це стосується не тільки продуктів, послуг або процесів, а й бізнес-моделей, організаційної структури та стратегій на ринку
2	Проактивність	Адаптивна стратегія передбачає не тільки реакцію на зміни, але й передбачення майбутніх трендів та потреб ринку. Проактивність допомагає організації залишатися на крок попереду конкурентів, впроваджуючи інновації та адаптуючись до змін до того, як вони стануть очевидними
3	Навчання та експериментування	Однією з основ адаптивної стратегії є неперервне навчання та експериментування. Це означає створення культури, де помилки вважаються можливістю для навчання, а інноваційні ідеї регулярно тестуються та переглядаються. Це сприяє адаптації та постійному вдосконаленню
4	Взаємодія з зовнішнім середовищем	Ефективна адаптивна стратегія вимагає від організації відкритості та здатності до взаємодії з зовнішнім середовищем, включаючи партнерів, клієнтів, постачальників, і навіть конкурентів. Це дозволяє збирати зовнішні знання та ідеї, що можуть бути інтегровані в стратегію інноваційного розвитку
5	Управління змінами	Адаптивна стратегія передбачає гнучке планування, яке дозволяє організації швидко переглядати та коригувати свої плани у відповідь на нову інформацію чи зміни в середовищі

Акцент СМАРТ-економіки на вимірних та конкретних результатах спонукає підприємства застосовувати підхід до інновацій, що базується на даних. Це означає, що рішення про те, які проекти здійснювати, як розподіляти ресурси та коли змінювати стратегії, приймаються на основі надійних даних. Здатність вимірювати прогрес у досягненні конкретних цілей дозволяє більш стратегічно розподіляти ресурси, гарантуючи, що інвестиції в інновації будуть одночасно ефективними та результативними [7-10]. Проте гіпердинамічний характер СМАРТ-економіки, що характеризується швидким технологічним прогресом і потребами ринку, що змінюються, вимагає прийняття адаптивних стратегій з боку бізнесу та політиків. Традиційного лінійного підходу до стратегії та розвитку більше недостатньо у середовищі, де зміни є єдиною константою. Підприємства повинні бути здатні швидко коригувати свої

стратегії у відповідь на нову інформацію, технологічні прориви чи зміни споживчих переваг. Така гнучкість має вирішальне значення для отримання вигоди з можливостей і своєчасного та ефективного зниження потенційних ризиків. СМАРТ-економіка з її упором на конкретні, вимірні, досяжні, актуальні та обмежені у часі принципи встановлює нову парадигму економічного розвитку та інновацій. Однак нестабільне та невизначене середовище в цілому вимагає, щоб підприємства та уряди ухвалили адаптивні стратегії для сталого розвитку. Ці стратегії, що характеризуються гнучкістю, безперервним навчанням та децентралізованим прийняттям безпекових рішень.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що СМАРТ-економіка характеризується упором на конкретні, вимірні, досяжні, актуальні та обмежені за часом принципи, впливає на інноваційний розвиток. Відтак, вплив проявляється у прискоренні технічного прогресу, зміцненні культури точності та ефективності, що має першорядне значення для передових інновацій. Акцент СМАРТ-економіки на конкретних та вимірних цілях гарантує, що інновації не лише цільові та актуальні, але й ґрунтуються на досяжних та обмежених у часі цілях. Ця основа стимулює більш структурований та цілеспрямований підхід до інновацій, підвищуючи ефективність та результативність науково-дослідної діяльності. Одним із суттєвих ефектів СМАРТ-економіки на інноваційний розвиток є підвищена увага до прийняття рішень на основі даних. СМАРТ-економіка сприяє розвитку культури оперативності та гнучкості, яка має вирішальне значення для сприяння інноваціям у сучасному світі, що гіпершвидко змінюється. З огляду на взаємопов'язаний характер сьогоденної глобальної економіки, досягнення конкретних та вимірних результатів часто потребує співпраці між різними галузями та дисциплінами. Цей дух співробітництва сприяє обміну ідеями, ресурсами та досвідом, що призводить до більш цілісних та ефективних інновацій.

Література:

1. Ghadi, M. Y., & Almanaga'h, K. S. The role of job crafting in the relationship between empowering leadership and happiness at work: an empirical analysis. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 244-251.
2. Szymańska, E., & Panfiluk, E. Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 348-359.
3. Bavik, A., Bavik, Y. L., & Tang, P. M. Servant leadership, employee job crafting, and citizenship behaviors: a cross-level investigation. *Cornell Hospitality Quarterly*, 58(4), 2017, 364–373
4. Çiğdem, K., & Belgin, C. An empirical study on the role of career development programs in organizations and organizational commitment on job satisfaction of employees. *Business Administration Department, Istanbul Arel University, İstanbul, Turkey. American Journal of Business and Management*, 3(3), 2014, 178–191.
5. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 1–11.

6. Bashynska, I., & Dyskina, A. The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *Business: Theory and Practice*, 19, 2018, 228-241
7. Le, T. M., & Bui, M.-T. Information source and destination choice: mediation of perception of COVID-19 pandemic impacts and perception of destination. *Business: Theory and Practice*, 23(2), 2022, 266–276.
8. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.
9. Pathumporn, J., Nakapaksin, S. Accommodation management for integrated sustainable tourism management. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 11, No. 3, 2016, pp. 236-244.
10. Jonas, A., & Mansfeld, Y. Exploring the interplay between the use of risk-related information, risk perception formation, and the stages of travel product consumption. *Current Issues in Tourism*, 20(14), 2017, 1470–1488.

References:

1. Ghadi, M. Y., & Almanaga'h, K. S. (2020). The role of job crafting in the relationship between empowering leadership and happiness at work: an empirical analysis. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 244-251. [in English]
2. Szymańska, E., & Panfiluk, E. (2020). Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 348-359. [in English]
3. Bavik, A., Bavik, Y. L., & Tang, P. M. (2017). Servant leadership, employee job crafting, and citizenship behaviors: a cross-level investigation. *Cornell Hospitality Quarterly*, 58(4), 364–373 [in English]
4. Çiğdem, K., & Belgin, C. (2014). An empirical study on the role of career development programs in organizations and organizational commitment on job satisfaction of employees. Business Administration Department, Istanbul Arel University, İstanbul, Turkey. *American Journal of Business and Management*, 3(3), 178–191. [in English]
5. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. (2021). Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 1–11. [in English]
6. Bashynska, I., & Dyskina, A. (2018). The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *Business: Theory and Practice*, 19, 228-241 [in English]
7. Le, T. M., & Bui, M.-T. (2022). Information source and destination choice: mediation of perception of COVID-19 pandemic impacts and perception of destination. *Business: Theory and Practice*, 23(2), 266–276. [in English]
8. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]
- 9 Pathumporn, J., Nakapaksin, S. (2016). Accommodation management for integrated sustainable tourism management. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 11, No. 3, pp. 236-244. [in English]
10. Jonas, A., & Mansfeld, Y. (2017). Exploring the interplay between the use of risk-related information, risk perception formation, and the stages of travel product consumption. *Current Issues in Tourism*, 20(14), 1470–1488.[in English]

УДК 338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-268-275](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-268-275)

Криштанович Світлана Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського вул.Костюшка, 11, м. Львів, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-2147-9028>

Бекеша Андрій Ігорович аспірант, Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського вул.Костюшка, 11, м. Львів, 79007, <https://orcid.org/0009-0009-7424-2559>

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ: УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей розвитку туристичного потенціалу західних регіонів України. Визначено, що розвиток туристичної інфраструктури може призвести до покращення місцевих зручностей та послуг. Щоб розмістити туристів, країни часто розширюють свої транспортні мережі, медичні та комунальні послуги. Встановлено, що такого роду покращення призначені не тільки для відвідувачів, але й місцеві жителі також отримують вигоду від покращення доріг, покращення громадського транспорту, посилення заходів безпеки та модернізації медичних закладів. Доведено, що туризм може виступати як платформа для інновацій та підприємництва. Динамічний характер туристичної індустрії з її тенденціями, що розвиваються, і мінливими споживчими уподобаннями створює благодатний ґрунт для інновацій. Визначено, що підвищення туристичного потенціалу має важливе значення для побудови міжнародного іміджу західних регіонів України, які граничать з країнами ЄС. Встановлено, що сильний, позитивний імідж може залучити не лише туристів, а й інвесторів, студентів та кваліфікованих спеціалістів. Доведено, що збільшення туристичного потенціалу Західної України має стратегічний характер дії, який приносить комплексні вигоди. Він сприяє економічному зростанню, збереженню культури, охороні навколишнього середовища, безпековому сталому розвитку інфраструктури, інноваціям та міжнародному брендингу. Визначено, що створюючи туристичні продукти, орієнтовані на конкретні теми, такі як кулінарні тури, історичні реконструкції чи екстремальні види спорту, Західна Україна може обслуговувати нішеві ринки та залучати різноманітні групи відвідувачів. Виокремлено ключові аспекти сучасного розуміння туристичного потенціалу. Охарактеризовано особливості впливу факторів воєнного стану на туристичний потенціал західних регіонів України.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, Західна Україна, сталий розвиток, управління

Kryshchanovych Svitlana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy and Psychology, Faculty of Postgraduate and Correspondence Education, State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky 11 Kostyushka St., Lviv, 79007, <https://orcid.org/0000-0002-2147-9028>

Bekesha Andrii Igorovich Postgraduate, State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky, 11 Kostyushka St., Lviv, 79007, <https://orcid.org/0009-0009-7424-2559>

TOURISM POTENTIAL OF WESTERN UKRAINE: MANAGING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the study is to characterize the peculiarities of the development of tourism potential in the western regions of Ukraine. It has been determined that the development of tourism infrastructure can lead to improved local amenities and services. To accommodate tourists, countries often expand their transport networks, medical, and utility services. It has been established that such improvements are intended not only for visitors but local residents also benefit from improved roads, enhanced public transport, strengthened security measures, and the modernization of medical facilities. It has been proven that tourism can act as a platform for innovation and entrepreneurship. The dynamic nature of the tourism industry with its developing trends and changing consumer preferences creates fertile ground for innovation. It has been identified that enhancing tourism potential is of significant importance for building the international image of the western regions of Ukraine, which border EU countries. It has been established that a strong, positive image can attract not just tourists but also investors, students, and skilled professionals. It has been proven that increasing the tourism potential of Western Ukraine is a strategic action that brings comprehensive benefits. It contributes to economic growth, cultural preservation, environmental protection, safe sustainable development of infrastructure, innovations, and international branding. It has been identified that by creating tourism products focused on specific themes, such as culinary tours, historical reconstructions, or extreme sports, Western Ukraine can serve niche markets and attract diverse groups of visitors. Key aspects of the contemporary understanding of tourism potential have been highlighted. The peculiarities of the impact of wartime factors on the tourism potential of the western regions of Ukraine have been characterized. The essence of tourism potential lies not only in these tangible and intangible assets, but also in the ability of the region to sustainably develop, market and manage these resources in a way that provides

economic growth, supports local communities and preserves cultural and natural resources.

Keywords: tourism, tourism potential, Western Ukraine, sustainable development, management

Постановка проблеми. Сьогодні, збільшення туристичного потенціалу країни — це багатогранна стратегія з далекосяжними перевагами, що виходять за межі простих економічних вигод. Такого роду ініціатива має вирішальне значення з кількох причин, кожна з яких сприяє досягненню ширших цілей сталого розвитку, збереження культури та глобального зв'язку. По-перше, туризм є важливим безпековим драйвером економічного зростання. Залучаючи відвідувачів, країни можуть стимулювати попит на місцеві послуги та продукти, починаючи від готельного бізнесу та транспорту та закінчуючи ремеслами та розвагами. Такого роду приплив може призвести до створення робочих місць у сфері туризму, а й у різних секторах, включаючи сільське господарство, роздрібну торгівлю і будівництво. Відтак, сам економічний хвильовий ефект туризму може підняти рівень життя, особливо у сільських чи слаборозвинених районах, де альтернативних можливостей працевлаштування може бути недостатньо. Надаючи диверсифіковане джерело доходу, туризм допомагає скоротити економічну нерівність та сприяти інклюзивному зростанню. По-друге, саме туризм сприяє культурному обміну та взаєморозумінню. Відвідувачі приходять зі своїми власними переконаннями та звичаями, і коли вони знайомляться з місцевою культурою, відбувається взаємний обмін ідеями. Відтак, це уможливлює глобальному діалогу, сприяючи миру та взаєморозумінню між різними народами. Для приймаючої країни демонстрація своєї спадщини, традицій та інновацій може вселити почуття гордості серед місцевих жителів та зміцнити національну ідентичність. Більше того, міжнародне визнання може допомогти зберегти культурні звичаї та об'єкти, оскільки доходи, отримані від туризму, можна реінвестувати на підтримку історичних пам'яток, підтримку традиційного мистецтва та захист нематеріальної культурної спадщини.

Слід зазначити, що підвищення туристичного потенціалу сприяє збереженню довкілля. Оскільки краса та унікальність природного середовища часто є ключовими пам'ятками, існує особиста зацікавленість у захисті цих ландшафтів. Відтак, практика сталого туризму може призвести до створення національних парків, заповідників та ініціатив у галузі екотуризму, які не лише захищають біорізноманіття, а й розповідають відвідувачам про важливість дбайливого ставлення до навколишнього середовища. Фінансові стимули, що створюються туризмом, можуть фінансувати природоохоронні проекти, зусилля захисту дикої природи та кампанії з підвищення обізнаності про навколишнє середовище, узгоджуючи економічні цілі з екологічною стійкістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові елементи й аспекти розвитку туристичного потенціалу розкривалися в роботах таких вчених, як Н. Бібік, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Л. Коваль, Я. Кодлюк, С. Мартиненко, Л. Петухова, О. Савченко, С. Стрілець, І. Хижняк, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін. Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, слід зазначити, що низка теорій і концепцій в контексті особливостей західної України, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей розвитку туристичного потенціалу західних регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що туристичний потенціал регіону можна розуміти як сукупність його природних, культурних, історичних та людських ресурсів, які за ефективного використання та розвитку можуть залучити відвідувачів як усередині країни, так і за її межами [1-3]. Він включає в себе властиві якості та пам'ятки, які роблять місце унікальним та привабливим, включаючи його пейзажі, архітектурні пам'ятки, традиції, кухню та теплоту людей (табл.1).

Таблиця 1

Ключові аспекти сучасного розуміння туристичного потенціалу

№	Аспекти	Характеристика
1	Сталий розвиток	Сучасне розуміння туристичного потенціалу наголошує на важливості сталого розвитку, який враховує екологічні, економічні та соціокультурні аспекти. Це означає розвиток туризму таким чином, щоб задовольняти потреби сучасних туристів і приймаючих спільнот, захищаючи і зберігаючи можливості для майбутніх поколінь
2	Локалізація і автентичність	Підхід до туризму, який цінує унікальність місцевої культури та традицій, стає все більш популярним. Відвідувачі шукають автентичні досвіди, які відображають особливості і ідентичність регіону, чим підкреслюється значення збереження культурної спадщини і підтримки місцевих громад
3	Інноваційні аспекти	Використання новітніх технологій у сфері туризму відіграє ключову роль у сучасному розумінні туристичного потенціалу. Цифровізація процесів бронювання, віртуальні екскурсії, мобільні додатки для туристів та інші технологічні рішення можуть значно підвищити доступність і привабливість туристичних місць
4	Безпековий аспект	Розробка і впровадження заходів безпеки, здатність швидко адаптуватися до змінних умов і забезпечення стійкості туристичних об'єктів і послуг є критично важливими для залучення та утримання туристів

Джерело: сформовано авторами

Сутність туристичного потенціалу полягає не тільки в цих матеріальних та нематеріальних активах, а й у здатності регіону стійко розвивати, продавати та керувати цими ресурсами таким чином, щоб забезпечити економічне зростання, підтримувати місцеві спільноти та зберігати культурні та природні ресурси. Спадщину [4-6]. Відтак, саме розуміння туристичного потенціалу передбачає визнання багатогранного впливу туризму регіон. Йдеться про те, щоб вийти за межі безпосередніх економічних вигод та оцінити ширший внесок у соціальну згуртованість, культурний обмін, збереження навколишнього середовища та глобальне порозуміння. Туристичний потенціал виступає каталізатором регіонального розвитку, пропонуючи шлях до диверсифікації місцевої економіки, створення можливостей для працевлаштування та виховання гордості місцевого населення за свої рідні місця [7-10].

У контексті України, особливо її західних регіонів, сталий розвиток туристичного потенціалу стає ще більш актуальним на тлі війни, що триває в інших частинах країни. Незважаючи на проблеми, викликані війною, важливість туристичного потенціалу залишається незмінною. Відтак, насправді, воно набуває нового виміру актуальності. Туризм у цих безпечніших і мирних районах може бути життєво важливим джерелом економічної стабільності, забезпечувати зайнятість і підтримувати відчуття нормальності та наступності. Західні регіони України, наділені природною красою, такою як Карпати, багатими історичними місцями та яскравими культурними традиціями, мають значний туристичний потенціал. Такого роду активи є не тільки притулком від заворушень, що охопили інші частини країни, але й маяк духу та спадщини нації. Сталий розвиток цього потенціалу під час війни передбачає тонкий баланс між використанням унікальних пам'яток регіону та забезпеченням безпеки як відвідувачів, так і місцевих жителів.

Є кілька напрямків, якими можна збільшити туристичний потенціал Західної України навіть у нинішніх умовах. По-перше, вирішального значення набуває орієнтація на внутрішній туризм. Оскільки міжнародні поїздки можуть скоротитись, заохочення українців до вивчення своєї країни може допомогти підтримати туристичну індустрію. Відтак, це включає маркетингові кампанії, спрямовані на те, щоб підкреслити красу, культурне багатство і гостинність західних регіонів, що робить його привабливим місцем для тих, хто всередині країни шукає перепочинок і відпочинок. Інвестування в інфраструктуру, що підтримує стійкий туризм є ще однією ключовою стратегією. Сюди входить не лише фізична інфраструктура, така як дороги та житло, а й цифрова інфраструктура, така як платформи онлайн-бронювання та віртуальні тури, які можуть допомогти залучити відвідувачів та полегшити їхні подорожі. Такі інвестиції як задовольняють нагальну потребу у розвитку туризму, а й закладають основу для довгострокового зростання цього сектора (табл.2).

Таблиця 2

Основні фактори впливу воєнного стану на туристичний потенціал західних регіонів України

№	Фактори	Сутність впливу
1	Зміна сприйняття безпеки	Воєнний стан значно впливає на сприйняття безпеки серед потенційних туристів, що може зменшити їх бажання відвідувати Україну в цілому, включаючи її західні регіони. Незважаючи на те, що західні області можуть бути віддалені від зони бойових дій, загальна ситуація в країні може створити враження небезпеки для міжнародних відвідувачів
2	Обмеження у подорожах та логістиці	Введення воєнного стану часто супроводжується обмеженнями на переміщення, які можуть вплинути на доступність західних регіонів. Закриття повітряного простору, обмеження на кордонах і внутрішні перевірки можуть ускладнити або зробити неможливим прибуття міжнародних туристів, а також обмежити внутрішній туризм
3	Економічна нестабільність	Воєнний стан спричинив загальну економічну нестабільність, яка впливає на туристичний сектор. Зменшення інвестицій, коливання валют, і підвищення цін на послуги можуть зробити подорожі менш доступними або менш привабливими для потенційних відвідувачів, а також ускладнити фінансування розвитку туристичної інфраструктури
4	Перенаправлення ресурсів	У воєнний час ресурси держави, включно з фінансами, матеріалами та людськими ресурсами, перенаправляються на потреби оборони і відновлення. Це може призвести до зменшення або зупинки інвестицій у розвиток туризму, рекламні кампанії та підтримку інфраструктурних проектів у західних регіонах, що негативно впливає на їх туристичний потенціал

Джерело: сформовано авторами

Більше того, підвищення туристичного потенціалу Західної України потребує прихильності до сталого розвитку. Відтак, це означає сталий розвиток екотуризму та культурного туризму таким чином, щоб зберегти природні ландшафти та культурну спадщину регіону. Ініціативи можуть включати просування піших прогулянок та екологічних стежок у Карпатах, підтримку місцевих ремісників та ремісників, а також організацію культурних фестивалів, що демонструють традиції та історію регіону. Такого роду зусилля не лише залучають туристів, які шукають автентичні та збагачуючі враження, але також гарантують, що розвиток туризму не відбуватиметься за рахунок навколишнього середовища чи місцевої культури.

Роль партнерства та співробітництва неможливо переоцінити у збільшенні туристичного потенціалу. Відтак, це повинно включати партнерство

між державними органами, місцевим бізнесом, туристичними операторами та спільнотами. Така співпраця може призвести до скоординованих зусиль у галузі маркетингу, розвитку інфраструктури та підвищення якості обслуговування, забезпечуючи цілісну та привабливу пропозицію для туристів.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що західні регіони України з їхньою багатою культурною спадщиною, мальовничими ландшафтами та історичним значенням можуть суттєво покращитися від зростання туристичного потенціалу. Відтак, такого роду територія, що охоплює такі міста, як Львів, Івано-Франківськ та Карпати, пропонує унікальне поєднання природної краси, традиційного мистецтва та чудес архітектури, які при правильному просуванні та управлінні можуть призвести до значного позитивного впливу на місцеве та національне населення. Насамперед розвиток туризму в Західній Україні може послужити потужним двигуном економічного сталого розвитку. Приплив туристів призводить до збільшення попиту на місцеві послуги та товари, від житла та ресторанів до сувенірів та культурних вражень. Відтак, цей попит стимулює зростання місцевого бізнесу та сприяє підприємництву, створюючи можливості працевлаштування для мешканців. Сектор гостинності, включаючи готелі, гостьові будинки та туристичні оператори, отримає особливу вигоду, що спричинить загальний підйом регіональної економіки. Більше того, доходи, одержані від туризму, можуть бути реінвестовані в місцеву інфраструктуру та послуги, що ще більше підвищить привабливість регіону для відвідувачів.

Отже, просування туризму в Західній Україні сприяє збереженню та прославленню її багатой культурної спадщини. Регіон відомий своїми самобутніми традиціями, народним мистецтвом та ремеслами, такими як гуцульське різьблення по дереву, писанки (прикраса крашанок) та лемківські розписні церкви. Залучення туристів, зацікавлених у знайомстві та вивченні цих культурних скарбів, дає більший стимул та фінансові засоби для збереження цих традицій для майбутніх поколінь. Культурні фестивалі, майстер-класи та музеї, присвячені демонстрації спадщини Західної України, можуть процвітати, гарантуючи, що унікальна культура цього регіону не лише збережеться, а й буде оцінена більш широкою аудиторією.

Література:

1. Kryshchanovych, S., Kindzer, B., Goryn, M., Kravchenko, A., & Frunza, S. Management of socio-economic development of tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 420-426.
2. Koshova, B. R. Assessing the impact of socio-economic development on the formation of tourism infrastructure. *Western region of Ukraine. Young Scientist*, 12, 2017, 772-777.
3. Masyuk, Y. A. The need for model formation self-regulatory organization in the field of tourism: economic and legal aspects. *Bulletin of the University of Lviv*, 34, 2016, 282-291
4. Pitukhina, E. Different views on sustainable development. *Upravlenii by the Academician*, 79(15), 2004, 84-86.

5. Polishchuk, V. Conceptual and categorical apparatus of the policy of stimulating the sustainable development of the region. *Actual Problems of The Economy*, 11, 2009, 168–174.
6. Dzemyda, I. Electronic marketing for the development of international tourism. *Business: Theory and Practice*, 15(2), 2014, 191-197.
7. Szymańska, E., & Panfiluk, E. Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 348-359
8. Banyte, J., & Salickaite, R. Successful diffusion and adoption of innovation as a means to increase competitiveness of enterprises. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 1(56), 2008, 48–56.
9. Cormany, D., & Baloglu, S. Medical travel facilitator websites: An exploratory study of web page contents and services offered to the prospective medical tourist. *Tourism Management*, 32, 2010, 709–716.
10. Szymański, E., Dziedzic, E., & Rutkowski, A. Organisational innovations in health resort-based tourism. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 54-63

References:

1. Kryshchanovych, S., Kindzer, B., Goryn, M., Kravchenko, A., & Frunza, S. (2020). Management of socio-economic development of tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 420-426. [In English]
2. Koshova, B. R. (2017). Assessing the impact of socio-economic development on the formation of tourism infrastructure. Western region of Ukraine. *Young Scientist*, 12, 772–777. [In English]
3. Masyuk, Y. A. (2016). The need for model formation self-regulatory organization in the field of tourism: economic and legal aspects. *Bulletin of the University of Lviv*, 34, 282– 291 [In English]
4. Pitukhina, E. (2004). Different views on sustainable development. *Upravlenii by the Academician*, 79(15), 84–86. [In English]
5. Polishchuk, V. (2009). Conceptual and categorical apparatus of the policy of stimulating the sustainable development of the region. *Actual Problems of The Economy*, 11, 168–174. [In English]
6. Dzemyda, I. (2014). Electronic marketing for the development of international tourism. *Business: Theory and Practice*, 15(2), 191-197. [In English]
7. Szymańska, E., & Panfiluk, E. (2020). Determinants of technological innovations in health tourism enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 348-359 [In English]
8. Banyte, J., & Salickaite, R. (2008). Successful diffusion and adoption of innovation as a means to increase competitiveness of enterprises. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 1(56), 48–56. [In English]
9. Cormany, D., & Baloglu, S. (2010). Medical travel facilitator websites: An exploratory study of web page contents and services offered to the prospective medical tourist. *Tourism Management*, 32, 709–716. [In English]
10. Szymański, E., Dziedzic, E., & Rutkowski, A. (2017). Organisational innovations in health resort-based tourism. *Business: Theory and Practice*, 18, 54-63 [In English]

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-276-285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-276-285)

Левків Галина Ярославівна доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

Франчук Ірина Богданівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3166-4921>

Гузіль Роман Володимирович аспірант кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0009-6044-0992>

Лялька Богдан Любомирович аспірант кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0008-9431-4348>

Репета Юрій Володимирович аспірант кафедри менеджменту, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені Степана Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0002-9793-7002>

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ФІНАНСОВУ БЕЗПЕКУ ПІДПРИЄМСТВА: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей впливу екологічного менеджменту на фінансову безпеку підприємства. Доведено, що система екологічного менеджменту на сучасному підприємстві є комплексною структурою, призначеною для інтеграції стійких екологічних методів у всі аспекти бізнес-операцій. Визначено, що екологічний менеджмент суттєво впливає на безпеку сучасного підприємства, і його актуальність сьогодні більш виражена, ніж будь-коли, через взаємодію різних факторів. Встановлено, які найбільш вагомі виклики сучасної системи екологічного менеджменту підприємства. Визначено, що один з найбільших викликів – це адаптація до наслідків зміни клімату. Підприємства повинні розробляти стратегії, щоб мінімізувати свій вплив на клімат та адаптуватися до його змін, таких як екстремальні погодні умови та коливання у доступності природних ресурсів. Виокремлено найбільш суттєві тенденції в системі екологічного менеджменту, що мають ефект на рівень фінансової безпеки сучасного підприємства. Встановлено, що ще одним аспектом, в якому екологічний

менеджмент впливає на фінансову безпеку, є позиціонування на ринку та конкурентоспроможність. Визначено засади взаємодії системи екологічного менеджменту й фінансової безпеки сучасного підприємства. Доведено, що екологічний менеджмент має важливе значення для системи управління ризиками. Екологічні ризики, такі як брак ресурсів, зміна клімату та деградація навколишнього середовища можуть порушити ланцюжки поставок та операції. Встановлено, що ефективна система екологічного менеджменту може виступати як захист від екологічних ризиків, які можуть мати прямі та непрямі фінансові наслідки. Доведено, що екологічний менеджмент часто стимулює інновації. Завдання зниження впливу на довкілля може призвести до розробки нових, ефективніших технологій та процесів.

Ключові слова: екологічний менеджмент, безпека, фінансова безпека, підприємство, менеджмент

Levkiv Halyna Yaroslavivna Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-5909-3390>

Franchuk Iryna Bogdanivna Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-3166-4921>

Huzil Roman Volodymyrovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0009-6044-0992>

Lialka Bohdan Lyubomirovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0008-9431-4348>

Repeta Yuriy Volodymyrovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0002-9793-7002>

IMPACT OF ECOLOGICAL MANAGEMENT ON THE FINANCIAL SECURITY OF AN ENTERPRISE: TRENDS AND CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the influence of environmental management on the financial security of an enterprise. The ecological management system of a modern enterprise has been proven to be a comprehensive framework designed to integrate sustainable environmental practices into all aspects of business operations. It has been determined that ecological management has a significant impact on the safety of a modern enterprise, and its relevance today is more pronounced than ever due to the interaction of various factors. It has been established what the most significant challenges of the modern enterprise ecological management system are. It has been determined that one of the biggest challenges is adaptation to the consequences of climate change. Businesses must develop strategies to minimize their impact on the climate and adapt to climate changes, such as extreme weather conditions and fluctuations in the availability of natural resources. The most significant trends in the ecological management system

that have an effect on the level of financial security of a modern enterprise are identified. It has been established that another aspect in which ecological management has an impact on financial security is market positioning and competitiveness. The fundamentals of interaction between the ecological management system and the safety of a modern enterprise are determined. It has been proven that ecological management is of no small importance for the risk management system. Environmental risks such as resource shortages, climate change and environmental degradation can disrupt supply chains and operations. It has been established that an effective ecological management system can act as a protection against environmental risks that can have direct and indirect financial consequences. It has been proven that ecological management often provokes innovation. The challenge of reducing environmental impact can lead to the development of new, more efficient technologies and processes.

Keywords: ecological management, safety, financial security, enterprise, management

Постановка проблеми. Екологічний менеджмент суттєво впливає на безпеку сучасного підприємства, і його актуальність сьогодні більш виражена, ніж будь-коли, через взаємодію різних факторів. Відтак, у сучасну епоху бізнес глибоко переплетений із навколишнім середовищем, що робить екологічні міркування життєво важливим аспектом оперативного та стратегічного планування. По-перше, зростаюча увага урядів, споживачів та інвесторів до впливу на довкілля привертає увагу до екологічного менеджменту. Відтак, підприємствам доводиться орієнтуватися у складній мережі правил, вкладених у захист екосистем. Дотримання вимог не лише запобігає юридичним наслідкам, а й захищає від репутаційної шкоди, пов'язаної з зневагою до навколишнього середовища. Компанія, яку вважають екологічно відповідальною, може підвищити цінність свого бренду та лояльність клієнтів, тоді як зневага нею може призвести до негативної реакції громадськості та втрати частки ринку. По-друге, екологічний менеджмент має вирішальне значення зниження ризиків. Екологічні ризики, такі як зміна клімату, виснаження ресурсів та забруднення можуть порушити системи поставок, вплинути на доступність ресурсів та викликати необхідність дорогих коригувань операційної діяльності. Проактивний екологічний менеджмент допомагає підприємствам передбачати ці ризики та адаптуватися до них, забезпечуючи довгострокову стійкість та безпековість.

Слід зазначити, що зростає визнання прямого зв'язку між екологічним здоров'ям та благополуччям співробітників. Підприємства, які працюють у забрудненому чи деградованому навколишньому середовищі, стикаються з вищими ризиками для здоров'я своїх співробітників, що може призвести до збільшення кількості прогулів, зниження продуктивності та збільшення витрат на охорону здоров'я. Таким чином, відданість екологічному менеджменту може призвести до створення більш здорової та безпечної робочої сили. Окрім цього, екологічний менеджмент часто пов'язаний із операційною

ефективністю. Такі методи, як енергозбереження, скорочення відходів та стійке використання ресурсів не лише приносять користь навколишньому середовищу, а й скорочують витрати. Оптимізуючи використання ресурсів та зводячи до мінімуму відходи, підприємства можуть досягти більшої ефективності та стійкості, що має вирішальне значення для процвітання в сучасному конкурентному бізнес-середовищі. Зрештою, перехід до безпекового розвитку відкриває нові ринкові можливості. Зростає перевага споживачів до екологічно чистих продуктів і послуг, і підприємства, які дотримуються екологічного менеджменту, мають хороші можливості для виходу на ці ринки, що розвиваються. Інновації в галузі «зелених» технологій та стійких практик не лише приносять користь навколишньому середовищу, а й можуть стати джерелом конкурентних переваг.

Зазначимо, що екологічний менеджмент є невід'ємною частиною безпеки та успіху сучасних підприємств. Це узгоджується з дотриманням нормативних вимог, управлінням ризиками, здоров'ям співробітників, операційною ефективністю та ринковими можливостями. Його актуальність сьогодні є відображенням поінформованості та актуальності екологічних проблем, що впливають на поведінку клієнтів, рішення інвесторів і глобальне бізнес-середовище.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти екологічного менеджменту, розкривалися в працях таких вчених О. Ареф'єва, І. Бінько, Н. Вавдюк, З. Варналій, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, В. Мартинюк, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Оттенко, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, Є. Рудніченко, Ю. Ус, М. Флейчук, В. Франчук, М. Швець, В. Шликов, О. Шляйфер, А. Штангрет, Т. Яворська, В. Ярочкін та інші. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування забезпечення фінансової безпеки, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей впливу екологічного менеджменту на фінансову безпеку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Система екологічного менеджменту на сучасному підприємстві є комплексною структурою, призначеною для інтеграції стійких екологічних методів у всі аспекти бізнес-операцій [1-2]. Його основна мета — мінімізувати негативний екологічний слід бізнесу шляхом сприяння ефективному використанню ресурсів, зниженню негативного впливу на навколишнє середовище та забезпеченню дотримання екологічних законів та правил. Ця система передбачає детальну оцінку того, як діяльність, продукти та послуги компанії взаємодіють з навколишнім середовищем, що призводить до встановлення конкретних цілей та завдань, спрямованих на покращення безпекових екологічних показників [3-4].

У ширшому контексті стратегії розвитку підприємства ця система відіграє вирішальну роль. Йдеться не просто про дотримання вимог чи зниження ризиків; мова йде про включення безпекового розвитку до основної

бізнес-моделі. Вступаючи таким чином, підприємство може відповідати зростаючим вимогам екологічно свідомих споживачів, інвесторів та регулюючих органів [5-7]. Таке узгодження може призвести до появи нових ринкових можливостей, підвищення репутації бренду та конкурентної переваги у бізнес-середовищі, орієнтованому на безпековий розвиток. Відтак, такого роду система має вирішальне значення для попереджувального управління екологічними ризиками, які можуть мати далекосяжні наслідки для безперервності бізнесу, такі як брак ресурсів та зміна клімату. Вирішуючи ці проблеми, підприємства можуть забезпечити довгострокову стабільність і безпековість на глобальному ринку, що динамічно розвивається [8-10].

Слід зауважити, що екологічний менеджмент суттєво впливає, також і на фінансову безпеку сучасного підприємства, причому його вплив має своєрідний і багатогранний характер. За своєю суттю екологічний менеджмент передбачає інтеграцію безпекових екологічних методів у бізнес-операції, що має далекосяжні наслідки для фінансової системи підприємства. Виділимо сучасні виклики які стоять перед системою екологічного менеджменту підприємства (табл. 1).

Таблиця 1

Основні виклики сучасної системи екологічного менеджменту підприємства

№	Виклики	Характеристика
1	Зміна клімату	Один з найбільших викликів – це адаптація до наслідків зміни клімату. Підприємства повинні розробляти стратегії, щоб мінімізувати свій вплив на клімат та адаптуватися до його змін, таких як екстремальні погодні умови та коливання у доступності природних ресурсів
2	Регуляторний тиск	Підвищення регуляторних вимог, особливо у сфері захисту навколишнього середовища, вимагає від підприємств гнучкості та інновацій для відповідності стандартам, що постійно зростають
3	Соціальна відповідальність та очікування споживачів	Сучасні споживачі все більше цікавляться екологічним впливом продуктів та послуг. Підприємства повинні не тільки відповідати цим очікуванням, але й демонструвати свою відданість екологічним цінностям
4	Технологічні інновації	Постійно розвиваючись, технології пропонують нові можливості для екологічного менеджменту, але водночас ставлять вимогу швидкого освоєння та впровадження цих нововведень
5	Керування ресурсами та відходами	Ефективне управління ресурсами, мінімізація відходів та перехід до економіки замкнутого циклу є ключовими для зниження екологічного впливу та підтримки безпекового розвитку

Відтак, першим та найбільш прямим результатом екологічного менеджменту є зниження витрат. Це досягається за рахунок ефективного використання ресурсів, енергозбереження та мінімізації відходів. Впроваджуючи безпекові методи підприємства можуть значно знизити свої операційні витрати. Наприклад, використання меншої кількості енергії або води не тільки знижує рахунки за комунальні послуги, а й зменшує залежність від зовнішніх ресурсів, які можуть бути схильними до волатильності цін. Аналогічно, скорочення виробництва відходів може знизити витрати на утилізацію та потенційно перетворити відходи на ресурс за допомогою стратегій переробки або повторного використання. Виділимо тенденції в системі екологічного менеджменту, що мають ефект на рівень фінансової безпеки сучасного підприємства (табл.2).

Таблиця 2

Основні тенденції в системі екологічного менеджменту, що мають ефект на рівень фінансової безпеки сучасного підприємства

№	Тенденції	Характеристика
1	Зростання зелених технологій	Інвестиції в зелені технології, такі як відновлювана енергія, енергоефективність та інноваційні екологічні рішення, забезпечують довгострокову економію витрат та можуть відкривати нові ринки, підвищуючи конкурентоспроможність підприємства
2	Попит на екологічно чисті продукти	Свідомість споживачів щодо екологічних питань зростає, спонукаючи підприємства до виробництва більш екологічно чистих продуктів. Це відкриває нові можливості для залучення клієнтів і збільшення доходів
3	Впровадження екологічних стандартів та сертифікацій	Стандарти, такі як ISO 14001, стимулюють підприємства до впровадження ефективних екологічних безпекових практик, що може підвищити їхню привабливість для інвесторів і партнерів
4	Регуляторні зміни та податкові стимули	Уряди посилюють екологічне законодавство і пропонують податкові стимули для екологічно відповідальних практик, що може зменшити фінансові навантаження та сприяти безпековому розвитку
5	Розвиток циркулярної економік	Перехід до моделі циркулярної економіки, яка зосереджується на відновленні ресурсів і мінімізації відходів, допомагає підприємствам знизити витрати та створює нові бізнес-моделі

Екологічний менеджмент відіграє вирішальну роль забезпеченні дотримання екологічних норм. У сьогоdnішньому нормативному середовищі недотримання може призвести до суттєвих штрафів та юридичної відповідаль-

ності. Активно керуючи своїм екологічним впливом підприємства можуть уникнути цих фінансових санкцій. Крім того, підприємства, які вважаються екологічно відповідальними, можуть уникнути репутаційної шкоди, заподіяної екологічними інцидентами або недотриманням вимог, що може мати непрямі, але суттєві фінансові наслідки.

Ще одним аспектом, в якому екологічний менеджмент впливає на фінансову безпеку, є позиціонування на ринку та конкурентоспроможність. Зростає споживчий попит на екологічно чисті продукти та послуги. Підприємства, які застосовують методи екологічного менеджменту, можуть вийти цей ринок, отримавши конкурентну перевагу. Це може призвести до збільшення продажу та частки ринку, що позитивно позначиться на фінансовому прибутку. Крім того, підприємства із сильною практикою екологічного менеджменту часто користуються прихильністю інвесторів, особливо тих, які орієнтовані на стійке та відповідальне інвестування, що може покращити доступ до капіталу (рис.1).

Рис.1. Засади взаємодії системи екологічного менеджменту й фінансової безпеки сучасного підприємства

Екологічний менеджмент має важливе значення для системи управління ризиками. Екологічні ризики, такі як брак ресурсів, зміна клімату та деградація навколишнього середовища можуть порушити ланцюжки поставок та операції. Приймаючи стійкі методи, компанії можуть знизити ці ризики, забезпечуючи більш стабільні та передбачувані бізнес-операції. Ця стабільність має вирішальне значення для довгострокового фінансового планування та безпеки. Зрештою, екологічний менеджмент часто стимулює інновації. Завдання зниження впливу на довкілля може призвести до розробки нових, ефективніших технологій та процесів. Ці інновації можуть призвести до економії витрат, покращення якості продукції та розробки нових продуктів або послуг, і все це може позитивно вплинути на фінансовий стан компанії.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що впровадження системи екологічного менеджменту на сучасному підприємстві може призвести до значних позитивних наслідків для його фінансової безпеки, і цей факт дедалі більше визнається у сучасному діловому середовищі. Обґрунтування цього багатогранне і відображає складну взаємодію між охороною навколишнього середовища та економічним безпековим розвитком. Насамперед екологічний менеджмент часто призводить до зниження витрат. Ця система спонукає підприємства ретельно перевіряти кожен аспект своєї діяльності щодо потенційного на навколишнє середовище, що часто призводить до виявлення та усунення неефективності. Наприклад, скорочення споживання енергії або мінімізація відходів не лише знижує вплив на довкілля, а й знижує експлуатаційні витрати. Аналогічно, ефективне використання таких ресурсів, як вода та сировина, може значно скоротити витрати. Така економія коштів безпосередньо впливає на сам фінансовий прибуток підприємства. Понад те, системи екологічного менеджменту можуть поліпшити дотримання підприємством екологічних норм. Недотримання цих правил може призвести до величезних штрафів та юридичних санкцій, які не лише дорого обходяться, а й можуть завдати шкоди репутації компанії. Активно керуючи своїм екологічним впливом, підприємства можуть уникнути цих фінансових санкцій та захистити імідж свого бренду. Хороша репутація відповідального за довкілля може також відкрити нові можливості для бізнесу, такі як партнерство з компаніями-однодумцями або доступ до екологічно свідомих споживчих ринків.

Таким чином, спостерігається зростаюча тенденція, коли інвестори зосереджують увагу на стійких та екологічно відповідальних компаніях. Цей зсув частково обумовлений визнанням те, що довгострокова фінансова стабільність часто пов'язані з стійкими практиками. Підприємства, які демонструють відданість екологічному менеджменту, можуть залучити інвестиції з цих впливових зелених фондів і соціально відповідальних інвесторів. Цей приплив капіталу може ще більше підвищити фінансову стабільність та безпековий потенціал зростання підприємства.

Ефективна система екологічного менеджменту може виступати як захист від екологічних ризиків, які можуть мати прямі та непрямі фінансові наслідки. Зміна клімату, брак ресурсів та деградація довкілля створюють значні ризики для безперервності бізнесу та стабільності ланцюжка постачання. Застосовуючи стійкі методи, компанії можуть знизити ці ризики, забезпечивши більш стабільне та передбачуване операційне середовище, необхідне для фінансового планування та безпеки.

Література:

- 1 Schieg, M. The model of corporate social responsibility in project management. *Business: Theory and Practice*, 10(4), 2009, 315-321.
2. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, 2023, pp. 1247-1254
3. Kliuchenko, A., Humenyuk, H., Melnyk, V., Tkachenko, S., Bogdanets, V., & Nosenko, V. Ecological and Economic Principles of Use and Reproduction of Natural Recreational Resources in the Context of the Postmodern Consciousness. *Postmodern Openings*, 12(2), 2021, 149-169.
4. Fu, X., Wang, X., Schock, C., Stuckert, T. Ecological wisdom as benchmark in planning and design. *Landscape and Urban Planning*, 2016, 155: 79-90.
5. Rainaldi, M. Digital optimization of public assets for enhanced resilience to socioeconomic and environmental disruptions. *International Journal of Environmental Impacts*, 2023, 6(3): 129-134.
6. Astanin, D.M. Ecological and cultural aspects of the evolutionary development of models of ecological tourism. *Cities*, 2019, 2(19): 31-40.
7. Chiu, Y.T.H., Lee, W.I., Chen, T.H. Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implications. *Tourism management*, 2014, 40: 321-329.
8. Banerjee, P., Sowards, S.K. Working across languages/cultures in international and environmental communication fieldwork. *Journal of International and Intercultural Communication*, 2022, 15(1): 36-56
9. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 2021, 232-240.
10. Yildiz, T., & Yercan, F. Environmental reporting of industrial and supply chain business processes within the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 12(1), 2011, 5-14.

References:

- 1 Schieg, M. (2009). The model of corporate social responsibility in project management. *Business: Theory and Practice*, 10(4), 315-321. [in English]
2. Borutska, Y., Vashchyshyn, M., Zhurba, I., Leskiv, H., Taranenko, H., Panteleiev, M. (2023). State environmental impact management in ecological tourism development. *International Journal of Design & Nature and Ecodynamics*, Vol. 18, No. 5, pp. 1247-1254. [in English]
3. Kliuchenko, A., Humenyuk, H., Melnyk, V., Tkachenko, S., Bogdanets, V., & Nosenko, V. (2021). Ecological and Economic Principles of Use and Reproduction of Natural Recreational Resources in the Context of the Postmodern Consciousness. *Postmodern Openings*, 12(2), 149-169. [in English]
4. Fu, X., Wang, X., Schock, C., Stuckert, T. (2016). Ecological wisdom as benchmark in planning and design. *Landscape and Urban Planning*, 155: 79-90. [in English]

5. Rainaldi, M. (2023). Digital optimization of public assets for enhanced resilience to socioeconomic and environmental disruptions. *International Journal of Environmental Impacts*, 6(3): 129-134. [in English]
6. Astanin, D.M. (2019). Ecological and cultural aspects of the evolutionary development of models of ecological tourism. *Cities*, 2(19): 31-40. [in English]
7. Chiu, Y.T.H., Lee, W.I., Chen, T.H. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implications. *Tourism management*, 40: 321-329.. [in English]
8. Banerjee, P., Sowards, S.K. (2022). Working across languages/cultures in international and environmental communication fieldwork. *Journal of International and Intercultural Communication*, 15(1): 36-56 [in English]
9. Rushchyshyn, N., Medynska, T., Nikonenko, U., Kostak, Z., & Ivanova, R. (2021). Regulatory and legal component in ensuring state's financial security. *Business: Theory and Practice*, 22(2), 232-240 [in English]
10. Yildiz, T., & Yercan, F. (2011). Environmental reporting of industrial and supply chain business processes within the context of sustainable development. *Business: Theory and Practice*, 12(1), 5-14. [in English]

УДК 336.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-286-293](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-286-293)

Лукашевська Уляна Тарасівна доктор філософії, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 28А, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0270-8734>

СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі. Фінансова безпека є однією з ключових складових стійкого розвитку держави і вимагає системного підходу до свого забезпечення. Фінансова безпека є однією з найважливіших складових національної безпеки країни, особливо у публічному секторі, де ефективне управління фінансами відіграє стратегічну роль у забезпеченні сталого розвитку та економічної стійкості. Фінансова безпека є критично важливою для стабільного розвитку будь-якої держави, і в публічному секторі вона набуває особливого значення через його роль у забезпеченні соціальних програм, інфраструктури та державних послуг. Забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі передбачає розроблення та впровадження комплексу стратегічних підходів, які спрямовані на попередження та реагування на фінансові загрози та ризики.

Аналіз стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі є актуальним завданням у контексті сучасних викликів та загроз, з якими стикаються країни у глобальному економічному середовищі. Забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі вимагає стратегічного підходу та системного управління. Органи влади повинні розробляти та впроваджувати ефективні стратегії, спрямовані на забезпечення фінансової стабільності та відповідального використання публічних фінансових ресурсів. Розуміння та впровадження стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі є необхідними для зміцнення фінансової стійкості держави та підтримки сталого розвитку. Відповідні стратегії та політики можуть сприяти підвищенню довіри громадськості до урядових органів, забезпеченню ефективного використання публічних коштів і створенню сприятливого інвестиційного клімату.

Стратегічні підходи до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі є важливим елементом сталого розвитку та ефективного управління фінансами держави. Враховуючи специфіку публічного сектору, який включає у себе управління бюджетом, фінансовими ресурсами та різноманітними

програмами і послугами для громадян, важливо розглядати стратегічні підходи з різних точок зору.

Ключові слова: фінансова безпека, публічний сектор, стратегічні підходи, управління ризиками, ефективне використання ресурсів, фінансове управління.

Lukashevskaya Ulyana Tarasivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, St. Stepana Bandera 28A, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0270-8734>

STRATEGIC APPROACHES TO ENSURING FINANCIAL SECURITY IN THE PUBLIC SECTOR

Abstract. This article is devoted to the study of strategic approaches to ensuring financial security in the public sector. Financial security is one of the key components of the sustainable development of the state and requires a systematic approach to its provision. Financial security is one of the most important components of a country's national security, especially in the public sector, where effective financial management plays a strategic role in ensuring sustainable development and economic stability. Financial security is critical to the sustainable development of any state, and in the public sector it becomes particularly important because of its role in providing social programs, infrastructure and public services. Ensuring financial security in the public sector involves the development and implementation of a set of strategic approaches aimed at preventing and responding to financial threats and risks.

Analysis of strategic approaches to ensuring financial security in the public sector is an urgent task in the context of modern challenges and threats faced by countries in the global economic environment. Ensuring financial security in the public sector requires a strategic approach and systematic management. Authorities must develop and implement effective strategies aimed at ensuring financial stability and responsible use of public financial resources. Understanding and implementing strategic approaches to ensuring financial security in the public sector are necessary to strengthen the financial stability of the state and support sustainable development. Appropriate strategies and policies can help increase public trust in government agencies, ensure efficient use of public funds, and create a favorable investment climate.

Strategic approaches to ensuring financial security in the public sector are an important element of sustainable development and effective management of state finances. Considering the specificity of the public sector, which includes the management of the budget, financial resources and various programs and services for citizens, it is important to consider strategic approaches from different points of view.

Keywords: financial security, public sector, strategic approaches, risk management, effective use of resources, financial management.

Постановка проблеми. Фінансова безпека в публічному секторі в наш час стає дедалі важливішою з погляду забезпечення стабільності економіки та функціонування суспільства в цілому. Однак, публічний сектор стикається з рядом складних викликів, які можуть загрожувати його фінансовій безпеці. Серед цих викликів можна виокремити недостатню фінансову транспарентність, недоцільне використання ресурсів, недостатню ефективність управління ризиками та загрози фінансової нестабільності. Незабезпеченість фінансової стійкості може призвести до серйозних наслідків для публічного сектору, включаючи втрату довіри громадськості, фінансові кризи та недостатню здатність виконувати свої функції. Тому важливо дослідити стратегічні підходи до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі та їх ефективність.

Отже, проблема полягає у необхідності розробки та впровадження стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі, які б дозволили оптимізувати використання фінансових ресурсів, зменшувати ризики та забезпечувати сталість фінансів у відповідності з метою створення організації та потребами суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що стратегічні підходи до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі стають предметом все більшого зацікавлення серед науковців, експертів та практиків. Ряд досліджень акцентує увагу на необхідності розробки комплексних стратегій, які враховують специфіку фінансових процесів у публічному секторі та потреби громадян.

Зокрема, деякі дослідження зосереджуються на ролі цифровізації та інновацій у публічному фінансовому управлінні, визначаючи переваги використання сучасних технологій для підвищення ефективності та прозорості фінансових процесів. Інші роботи аналізують підходи до реформування системи управління фінансами в публічному секторі з урахуванням вимог трансформації та модернізації.

Крім того, деякі дослідження висвітлюють важливість забезпечення фінансової стабільності та стійкості публічних фінансів у контексті глобальних викликів, таких як економічна нестабільність, зміни клімату та демографічні тенденції.

Загалом, останні дослідження та публікації свідчать про актуальність та значимість проблеми забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі, а також вказують на необхідність розвитку стратегічних підходів для досягнення цієї мети.

Мета статті - полягає у вивченні та аналізі стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі. Дослідження спрямоване

на розуміння основних принципів та інструментів, які використовуються для забезпечення стабільності та ефективності фінансових процесів у сфері державного управління. Крім того, метою є ідентифікація поточних тенденцій, викликів та можливостей у цій області, що дозволить розробити рекомендації щодо покращення фінансової безпеки в публічному секторі.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ надзвичайно динамічний та змінюється під впливом різноманітних факторів, що ставить перед публічним сектором серйозні виклики у забезпеченні фінансової стабільності та безпеки. Фінансова безпека в публічному секторі має ключове значення для забезпечення стабільності економіки, соціального розвитку та підтримки довіри громадськості. Однак зростаючі загрози, такі як фінансові кризи, корупція, недостатня транспарентність та неефективне управління ресурсами, ставлять під сумнів фінансову стійкість публічного сектору.

У зв'язку з цим стає вельми актуальним питання розробки та впровадження стратегічних підходів до забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі. Ці підходи повинні бути націлені на ефективне управління фінансовими ресурсами, мінімізацію ризиків та забезпечення відкритості та прозорості в управлінні фінансами. Вирішення цих питань вимагає комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін.

Фінансова безпека є однією з ключових складових стабільності суспільства та розвитку економіки. У публічному секторі, де відбувається значна частка фінансових операцій, забезпечення фінансової безпеки є особливо важливим завданням. Для досягнення цієї мети використовуються різноманітні стратегічні підходи, спрямовані на управління ризиками, забезпечення стабільності та ефективності фінансових процесів. В сучасних умовах, збереження фінансової безпеки в публічному секторі є критично важливою задачею. Аналіз поточного стану фінансової безпеки допомагає ідентифікувати ключові загрози та ризики, з якими стикається публічний сектор, що дозволяє розробити ефективні стратегії для їх подолання. Публічний сектор часто стикається з фінансовими викликами, такими як дефіцит бюджету, зростання боргу та нестабільність фінансів[1]. Ці аспекти можуть порушити фінансову стійкість та ефективне функціонування публічних органів. Недостатність прозорості та ефективного контролю над фінансами може сприяти поширенню корупції в публічному секторі. Це може призвести до великих втрат фінансових ресурсів та порушення довіри громадськості. Недостатній розподіл та використання фінансових ресурсів може призвести до витрат та втрат ефективності у публічних програмах та проектах.

Стратегічне планування у сфері фінансової безпеки в публічному секторі відіграє ключову роль у попередженні криз та забезпеченні стійкості фінансових систем. Розробка стратегічних планів спрямована на ідентифікацію потенційних загроз та вчасну реакцію на них, забезпечення

ефективного управління ресурсами та мінімізацію можливих негативних наслідків для публічного сектору. Стратегічне планування передбачає ретельний аналіз фінансових ризиків та ідентифікацію можливих загроз для фінансової стійкості. Це включає оцінку економічного, політичного, технологічного та інших факторів, що можуть вплинути на фінансову безпеку. На основі аналізу ризиків формується стратегічний план дій, спрямований на попередження кризових ситуацій та ефективного управління фінансовими ресурсами. Цей план включає конкретні заходи та стратегії, спрямовані на забезпечення фінансової стійкості та мінімізацію можливих наслідків фінансових загроз. Важливо постійно моніторити фінансову ситуацію та ефективність вжитих заходів і вчасно коригувати стратегічні плани, враховуючи змінні умови та нові загрози. Регулярне оновлення стратегічних планів дозволяє підтримувати високий рівень фінансової стійкості та готовності до можливих криз[2]. Стратегічне планування є важливим інструментом для підвищення фінансової стійкості та забезпечення безпеки в публічному секторі. Ретельна аналітика, розробка ефективних стратегій та систематичне оновлення планів дозволяють публічному сектору бути готовим до викликів та зберігати фінансову стійкість у непередбачуваних умовах.

Управління ризиками в публічному секторі є важливим елементом забезпечення фінансової безпеки та стійкості. Розробка та впровадження систем управління ризиками дозволяють ідентифікувати, оцінювати та керувати ризиками, що можуть виникнути в різних сферах діяльності публічного сектору. Перший етап управління ризиками - це ідентифікація потенційних ризиків, які можуть вплинути на фінансову стійкість та безпеку публічного сектору. Цей процес включає аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що можуть стати джерелами ризику, таких як економічні коливання, політичні зміни, технологічні загрози тощо. Після ідентифікації ризиків проводиться їхня оцінка з точки зору ймовірності виникнення та потенційних наслідків. Цей процес дозволяє визначити, які ризики є найбільш значущими та потребують негайного управління. На основі результатів оцінки ризиків розробляються стратегії управління, спрямовані на мінімізацію впливу ризикових подій та забезпечення стійкості публічного сектору[3]. Ці стратегії можуть включати прийняття заходів з попередження ризиків, зменшення їх наслідків, перенесення ризиків за допомогою страхування або укладання угод, а також прийняття ризиків у випадках, коли їхня ймовірність та вплив низькі. Після розробки стратегій управління ризиками вони впроваджуються в життя через створення систем управління ризиками, які включають в себе чіткі процедури, відповідальності та контроль за виконанням прийнятих заходів.

Управління ризиками - це постійний процес, тому важливо постійно моніторити ризики та ефективність застосованих стратегій. При необхідності стратегії оновлюються та коригуються відповідно до нових умов та зміни ситуації.

Управління ризиками в публічному секторі є важливою складовою фінансової стратегії, яка дозволяє забезпечити стабільність та ефективність управління фінансами уряду. Ще однією важливою складовою є фінансова транспарентність в публічному секторі для ефективного управління фінансами та забезпечення довіри громадськості та інвесторів. Вона полягає в забезпеченні відкритості, доступності та чіткості фінансової інформації про діяльність уряду, органів місцевого самоврядування та інших публічних організацій. Фінансова транспарентність передбачає публічну доступність фінансової інформації про бюджетні розходи, надходження, борги, закупівлі та інші фінансові операції[4]. Це означає, що будь-яка зацікавлена сторона, включаючи громадськість та інвесторів, може отримати доступ до цієї інформації. Через підвищення рівня прозорості та доступності фінансової інформації, фінансова транспарентність сприяє створенню довіри як серед громадськості, так і серед інвесторів. Це важливо для залучення інвестицій та розвитку довгострокових стосунків з інвесторами. Фінансова транспарентність вимагає від урядових та публічних організацій відповідальності перед громадськістю та інвесторами за використання фінансових ресурсів. Це стимулює ефективне управління та використання фінансових коштів. Забезпечення фінансової транспарентності створює сприятливе середовище для бізнесу, оскільки забезпечує надійну фінансову інформацію, яка є важливою для прийняття рішень щодо інвестицій та розвитку нових проектів. Фінансова транспарентність в публічному секторі є ще одним ключовим елементом сучасного управління та сприяє забезпеченню ефективного використання фінансових ресурсів, підвищенню довіри громадськості та інвесторів, а також забезпечує стійкість та стабільність економіки.

Важливим завданням є розвиток фінансових ресурсів в публічному секторі, яке вимагає комплексного підходу та постійного вдосконалення фінансових стратегій та інструментів управління. Розвиток фінансових ресурсів у публічному секторі включає широкий спектр заходів, спрямованих на оптимізацію управління бюджетними процесами, залучення інвестицій та розробку стратегій фінансового забезпечення.

Розвиток фінансових ресурсів у публічному секторі спрямований на збільшення ефективності використання бюджетних коштів, залучення інвестицій та розробку стратегій фінансового забезпечення. Це включає в себе оптимізацію бюджетних процесів для підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами, стимулювання інвестиційного клімату для залучення приватного капіталу та розробку стратегій фінансового забезпечення для забезпечення сталого розвитку та вирішення поточних та майбутніх фінансових викликів[5]. *Стимулювання розвитку фінансових ресурсів в публічному секторі включає в себе кілька ключових аспектів:*

- *Оптимізація бюджетних процесів: Цей аспект передбачає ретельний аналіз і управління бюджетними ресурсами з метою їх ефективного*

використання. Це може включати перегляд і уточнення бюджетних призначень, зменшення витрат та підвищення ефективності витрат.

- *Залучення інвестицій: Розвиток фінансових ресурсів передбачає також активне залучення інвестицій, які можуть бути використані для фінансування різноманітних проектів та програм. Це може бути здійснено через приваблення приватного капіталу, внутрішні та зовнішні інвестиційні програми, а також партнерства з міжнародними та міжурядовими фінансовими установами.*

- *Розробка стратегій фінансового забезпечення: Цей аспект включає в себе розробку та реалізацію стратегій, спрямованих на забезпечення сталого фінансового розвитку. Ці стратегії можуть включати в себе плани реформування фінансової системи, удосконалення податкової політики, розвиток фінансового ринку та підтримку підприємництва та інновацій.*

Ці аспекти спрямовані на покращення фінансової стійкості та забезпечення сталого економічного розвитку в публічному секторі. Шляхом оптимізації використання фінансових ресурсів, залучення інвестицій та розробки ефективних стратегій фінансового забезпечення можна забезпечити стабільність та підтримати економічний зріст.

Висновки. Після ретельного аналізу різноманітних аспектів забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі та розгляду ключових стратегічних підходів до цієї проблеми, можна зробити кілька важливих висновків.

Спочатку, слід визначити, що фінансова безпека є важливою складовою стабільності та процвітання будь-якої держави чи регіону. Забезпечення ефективної фінансової системи, яка здатна ефективно реагувати на ризики та загрози, є критично важливим завданням для урядів та міжнародних організацій.

Подальший аналіз показує, що стратегічне планування, управління ризиками, фінансова транспарентність та розвиток фінансових ресурсів відіграють вирішальну роль у забезпеченні фінансової стабільності. Відповідні стратегії, процеси та підходи мають бути впроваджені та підтримувані у публічному секторі для ефективного управління фінансовими ресурсами та зменшення ризиків.

Крім того, удосконалення системи контролю за фінансами та розробка ефективних механізмів моніторингу допомагають запобігти фінансовим кризам та мінімізувати їх наслідки. Такі заходи сприяють підвищенню довіри як громадськості, так і інвесторів, що сприяє стабільності та розвитку економіки.

Загалом, забезпечення фінансової безпеки в публічному секторі є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін. Ефективне впровадження стратегічних підходів та заходів може сприяти стійкому економічному зростанню, соціальній стабільності та підвищенню якості життя громадян.

Література:

1. Allen, F., Carletti, E., & Marquez, R. (2011). Competition in the Credit Market and Capital Regulation [Конкуренція на кредитному ринку та регулювання капіталу]. *Review of Financial Studies*, 24(4), 983–1018.
2. Bardhan, P., & Mukherjee, D. (2005). Decentralization, Corruption, and Government Accountability: A Review [Децентралізація, корупція та відповідальність уряду: огляд]. *The World Bank Research Observer*, 20(1), 1–20.
3. Broeyer, J. B., MacDermott, J. B., & Wahid, F. (2011). Globalization, E-Governance, and Corruption [Глобалізація, електронне управління та корупція]. *Journal of Economic Modeling*, 33(2), 209–227.
4. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). Law and Finance [Право та фінанси]. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113–1155.
5. Fisman, R., & Gatti, R. (2002). Decentralization and Corruption: Global Experience [Децентралізація та корупція: світовий досвід]. *Journal of Public Economics*, 83(3), 325–345.

References:

1. Allen, F., Carletti, E., & Marquez, R. (2011). Credit Market Competition and Capital Regulation. *Review of Financial Studies*, 24(4), 983–1018.
2. Bardhan, P., & Mookherjee, D. (2005). Decentralization, Corruption, and Government Accountability: An Overview. *The World Bank Research Observer*, 20(1), 1–20.
3. Breuer, J. B., McDermott, J. B., & Vahid, F. (2011). Globalization, E-government, and Corruption. *Journal of Policy Modeling*, 33(2), 209–227.
4. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). Law and Finance. *Journal of Political Economy*, 106(6), 1113–1155.
5. Fisman, R., & Gatti, R. (2002). Decentralization and Corruption: Evidence across Countries. *Journal of Public Economics*, 83(3), 325–345.

УДК 657.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-294-307](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-294-307)

Макарович Вікторія Костянтинівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегово, 90202, тел.: (050) 519-94-89, <https://orcid.org/0000-0002-0684-7072>

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В СФЕРІ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ІННОВАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Сьогодні вчені відзначають недостатньо ефективне створення та використання наявних на підприємствах інновацій для вдосконалення їх діяльності та їх неефективну комерціалізацію. Однією з причин цього є відсутність достовірного розуміння сутності інноваційних процесів підприємства та відсутність системи контролю за їх реалізацією через недосконалість облікових засобів, які використовуються як основного джерела інформаційного забезпечення системи інноваційного управління. Метою статті було проаналізувати та визначити основні напрями досліджень науковців щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу. У статті обґрунтовано необхідність розробки системи управлінського обліку як засобу інформаційного забезпечення системи інноваційного менеджменту підприємства. Визначено та проаналізовано основні напрями досліджень щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу (структуризація об'єктів інноваційної діяльності в управлінському обліку; управлінський облік витрат на інноваційну діяльність; стратегічний управлінський облік інноваційного капіталу; управлінська звітність підприємства). інноваційний капітал; аналіз ефективності інноваційної діяльності). Обґрунтовано доцільність впровадження інноваційного капіталу підприємства та його складових як об'єкта управлінського обліку. Для вдосконалення інформаційного забезпечення інноваційної діяльності підприємства пропонується впровадження систем стратегічного управлінського обліку. Тенденції розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу на теоретичному рівні (виявлення об'єктів обліку, що характеризують інноваційну діяльність), методологічному (запровадження нових інструментів і прийомів обліку, розробка методів оцінки, звітності та аналізу інноваційного капіталу) та організаційний рівень (цифрові моделі обліку інноваційного капіталу, зміна ролі бухгалтерів управлінського обліку).

Ключові слова: економіка знань, інноваційна діяльність, інноваційний капітал, система інноваційного менеджменту, управлінський облік.

Makarovych Viktoriia Kostiatynivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rakotsi II, 6 Košuta Square, Beregovo, 90202, tel.: (050) 519-94-89, <https://orcid.org/0000-0002-0684-7072>

RESEARCH DIRECTIONS IN THE FIELD OF MANAGEMENT ACCOUNTING OF INNOVATION CAPITAL

Abstract. Today, scientists note the insufficiently effective creation and use of innovations available at enterprises to improve their activities and their ineffective commercialization. One of the reasons for this is the lack of a reliable understanding of the essence of the enterprise's innovative processes and the lack of a control system for their implementation due to the imperfection of the accounting tools used as the main source of information support for the innovation management system. The purpose of the article was to analyze and determine the main directions of research by scientists regarding the development of management accounting of innovative capital. The article substantiates the need for the development of the management accounting system as a means of information support for the innovative management system of the enterprise. The main directions of research on the development of management accounting of innovation capital have been identified and analyzed (structuring of objects of innovation activity in management accounting; management accounting of costs of innovation activity; strategic management accounting of innovation capital; management reporting on the enterprise's innovation capital; analysis of the efficiency of innovation activity). The expediency of implementing the innovative capital of the enterprise and its components as an object of management accounting has been grounded. To improve the informational support of innovative activity of the enterprise, it is proposed to implement strategic management accounting systems. Trends in the development of management accounting of innovative capital at the theoretical level (identification of accounting objects characterizing innovative activity), methodological level (introduction of new accounting tools and techniques, development of methods of evaluation, reporting, and analysis of innovative capital) and organizational level (digital models of accounting for innovative capital, changing the role of management accountants) have been identified.

Keywords: knowledge economy, innovative activity, innovative capital, system of innovative management, management accounting.

Постановка проблеми. В умовах формування економіки знань система управлінського обліку є ключовим засобом інформаційної підтримки інноваційного менеджменту підприємства, оскільки вона забезпечує ефективне прийняття управлінських рішень, розробки політик та стратегій, що стосуються інноваційного капіталу підприємства. В той же час, система

управлінського обліку в існуючому вигляді все ж таки не повною мірою задовольняє інформаційним потребам менеджменту, про що свідчить існування пропозицій вчених щодо її удосконалення та розвитку, зокрема, в частині надання інформації про інноваційний капітал підприємства. На сьогодні вчені констатують недостатньо ефективного створення та використання наявних на підприємствах інновацій для покращання своєї діяльності та їх неефективну комерціалізацію. Однією з причин цього є відсутність достовірного розуміння сутності інноваційних процесів підприємства та відсутність системи контролю за їх реалізацією через недосконалість використовуваного облікового інструментарію як основного джерела інформаційної підтримки системи інноваційного менеджменту.

Особливості інноваційної діяльності як окремого та специфічного бізнес-процесу підприємства, реалізація якого супроводжується високим рівнем невизначеності та ризиків, потребують формування концептуально нової системи її інформаційного забезпечення, яка б задовольняла зростаючим потребам менеджменту. Для цього існуюча система управлінського обліку має бути адекватно реформована та адаптована у відповідності до інформаційних потреб та запитів суб'єктів системи інноваційного менеджменту підприємства.

Удосконалена система управлінського обліку повинна ідентифікувати та формалізувати систему об'єктів, що пов'язані зі створенням, використанням та комерціалізацією інноваційного капіталу підприємства, та має базуватись на новому теоретико-методологічному підґрунті, використовувати сучасні інструментальні, технологічні та програмні засоби, а також забезпечувати інформування як про внутрішні зміни протікання інноваційних процесів на підприємстві, їх результативність, так і про зовнішні впливи на них, інформація про які є релевантною для суб'єктів інноваційного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку інформаційного забезпечення системи інноваційного менеджменту в умовах формування економіки знань присвячені дослідження М.І. Бондаря, Л.О. Волощук, Д.М. Дідуха, Н.Ю. Єршової, В.М. Іванкова, Я.О. Ізмайлова, О.О. Ільченка, О.В. Кантаєвої, Л.В. Кононенко, Я.Д. Крупки, Н.В. Курган, С.В. Лабунської, О.О. Левицької, І.В. Мельничук, О.В. Мінакова, В.І. Миценко, О.В. Пальчук, О.В. Прокопшиної, Т.І. Хомуляка та ін. Основна увага вчених приділяється удосконаленню облікової системи в напрямі підвищення ефективності управлінських рішень, політик та стратегій, що стосуються інноваційної діяльності підприємства.

Безпосередньо питання необхідності удосконалення управлінського обліку як засобу інформаційної підтримки системи інноваційного менеджменту підприємства висвітлені в дослідженнях М.І. Бондаря, Л.О. Волощук, В.В. Гика, Н.Ю. Єршової, Л.О. Згалат-Лозинської, В.М. Іванкова, О.В. Карпенко, О.І. Корольової, В.М. Лича, Т.С. Пісоченко, І.Б. Садовської, Г.Б. Свінарської, С.В. Сирцевої, М.Є. Скрипник, Т. Чайки, Ю.Ю. Чебан та ін.

Метою статті є виділення та аналіз основних напрямів досліджень вчених щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу.

Викладення основного матеріалу. На сьогодні вченими наводиться значна кількість пропозицій та розробок, які спрямовані на удосконалення системи інформаційного забезпечення процесів створення, впровадження та комерціалізації інновацій підприємств. Окрема група вчених приділяє увагу безпосередньо удосконаленню інформаційної підтримки системи інноваційного менеджменту, тобто розвитку внутрішніх інформаційних потоків, з метою підвищення ефективності управління інноваційними ініціативами підприємства, а також для посилення інформаційної підтримки процесів розробки та впровадження політик та інноваційних стратегій підприємства.

На основі проведеного аналізу наукових праць існуючі пропозиції (напрями досліджень) вчених щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу можна об'єднати в наступні групи (рис. 1).

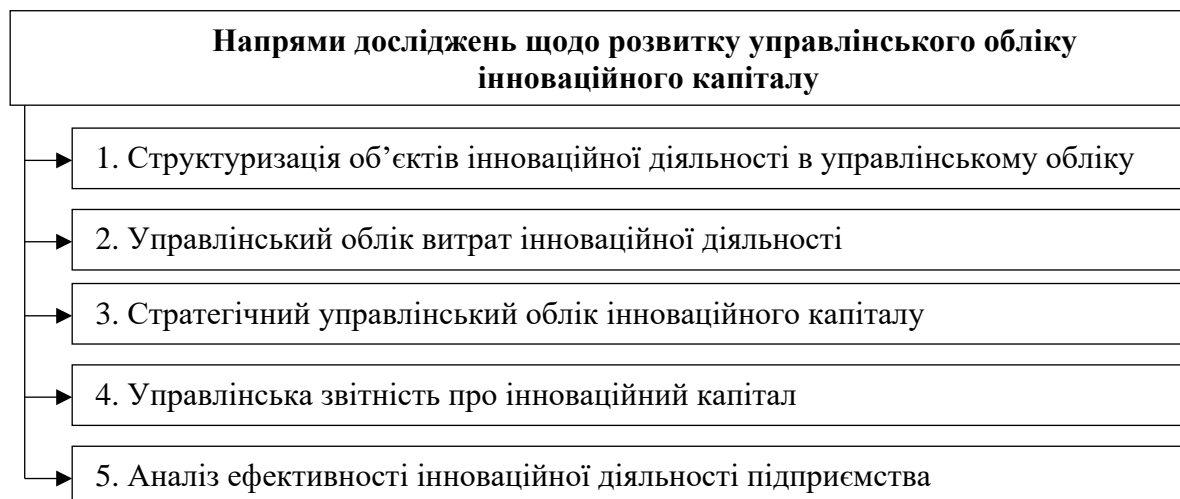

Рис. 1. Напрями досліджень щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства

Можна наступним чином охарактеризувати кожен з виділених напрямів та визначити їх роль у вирішенні проблеми підвищення релевантності облікової інформації про інноваційний капітал підприємства, що формується в системі управлінського обліку:

1. Структуризація об'єктів інноваційної діяльності в управлінському обліку. Інноваційна діяльність та інновації на сьогодні в міжнародній та національній практиці не є окремим об'єктом бухгалтерського обліку, який би відображався на окремому бухгалтерському рахунку. Передусім це пов'язано з тим, що за своєю сутністю інноваційна діяльність не є окремим видом діяльності в її класичному розумінні, а інновації або інноваційні продукти, є результатами інтелектуальної праці, які також досить складно одноманітно ідентифікувати в системі обліку, оскільки система обліку передусім створю-

валась для відображення об'єктів, створених в результаті фізичної праці, які мають матеріальне втілення. Тому на сьогодні облікова система не здатна забезпечувати повноцінну інформаційну підтримку системи інноваційного менеджменту підприємства без проведення її глибокої модернізації в напрямі врахування специфічних особливостей інноваційного капіталу.

В результаті дана проблема також залишається невирішеною і в управлінському обліку, внаслідок чого інноваційний капітал підприємства не є об'єктом управління, що в цілому перешкоджає ефективному управлінню інноваційної діяльності підприємства. Як відмічають з цього приводу О.В. Кантаєва [4, с. 25] та О.І. Корольова [6, с. 63], відсутність єдиної системи об'єктів для обліку інноваційної діяльності не дозволяє формувати комплексну інформацію про неї у вигляді окремого масиву, що перешкоджає її аналізу та в цілому ефективному інноваційному розвитку підприємств.

Виходячи з існування проблеми ідентифікації інноваційної діяльності як об'єкта системи бухгалтерського обліку (як фінансового, так і управлінського) та її більш деталізованих елементів (інноваційні проекти, інновації, інноваційні продукти тощо), значна кількість вчених намагається сформувати систему таких об'єктів, які можна буде відображати, контролювати та аналізувати для покращення ефективності інноваційних ініціатив підприємства. Вибір того чи іншого об'єкта управлінського обліку, що пов'язаний з інноваційною діяльністю, є відправною точкою для встановлення змісту та структури інформації, яка буде формуватися і передаватися суб'єктам інноваційного менеджменту для прийняття рішень. Даний процес також ускладнюється тим, що на різних етапах здійснення інноваційної діяльності одні об'єкти перетворюються на інші, а також можуть утворюватися нові об'єкти обліку, інформація про які має бути надана для прийняття рішень (інноваційні нематеріальні активи).

Набір об'єктів управлінського обліку є унікальним для кожного підприємства, оскільки залежить від специфіки інноваційних ініціатив, інноваційної політики та стратегій, які здійснюються на ньому. Окрім цього, важливу роль при виокремленні таких об'єктів відіграють використовувані моделі прийняття управлінських рішень суб'єктами системи інноваційного менеджменту. Подібної позиції дотримуються О. Пальчук, Л. Кононенко, В. Миценко [15, с. 230], які наголошують, що побудова системи інформаційного забезпечення інноваційних компаній залежить, перш за все, від особливостей самої інноваційної діяльності та системи управління нею.

Окрім вчені наводять достатньо необґрунтовані пропозиції щодо віднесення до складу об'єктів управлінського обліку безпосередньо самої інноваційної діяльності (О.І. Корольова [6, с. 63]) або інновацій (О.В. Мінаков [7, с. 4], С.В. Сирцева, Ю.Ю. Чебан, Т.С. Пісоченко [10, с. 142]). Доцільним вважаємо виділення більш конкретних об'єктів управлінського обліку, які можна чітко ідентифікувати за набором визначених критеріїв, для яких можна виявити місця їх виникнення та які піддаються достовірній оцінці.

Оскільки окремі елементи інноваційного капіталу можуть інтерпретуватись суб'єктами ведення управлінського обліку як різні об'єкти, то остаточний набір таких об'єктів також залежить від змістовного підходу до розуміння інноваційної діяльності, тобто як витратоутворюючого або як капіталоутворюючого процесу. Згідно першого підходу основним об'єктом управлінського обліку в такому випадку виступають інноваційні витрати, а згідно другого – інвестиції в інновації та інноваційні нематеріальні активи. С. Лабунська та О. Прокопшина [14, с. 108] існування вибору того або іншого підходу пояснюють впровадженням у суб'єктів інноваційного менеджменту різної «культури компанії», пов'язаної з інноваціями. Здійснення витрат або інвестицій на / в інноваційну діяльність підприємства спрямоване на одержання доходів / вигід різними способами (власне використання, комерціалізація), а також на створення інноваційних нематеріальних активів, які також є важливими об'єктами управлінського обліку.

2. Управлінський облік витрат інноваційної діяльності. Переважна більшість дослідників проблеми управлінського обліку інноваційної діяльності зводять до обліку інноваційних витрат (витрат на інновації, витрат на дослідження та розробки, витрат на НДДКР тощо), оскільки витрати є традиційним об'єктом управлінського обліку, для якого розроблений відповідний інструментарій та методики інформування заінтересованих суб'єктів управління за допомогою різних форм управлінської звітності.

В результаті вирішення проблеми обліку витрат (ідентифікація, визнання, класифікація, номенклатура, калькулювання, складання управлінських звітів), що стосуються інноваційної діяльності підприємства, вважається великою групою вчених (О.В. Карпенко [5, с. 159], О.І. Корольова [6, с. 63], С.В. Сирцева, Ю.Ю. Чебан, Т.С. Пісоченко [10, с. 142], Г.Б. Свінарьова [9, с. 151]) однією з основних задач, яку має вирішувати управлінський облік як засіб інформаційної підтримки системи інноваційного менеджменту.

В межах даного напряму наукових досліджень дискусійним є питання центрів групування інноваційних витрат, в межах яких здійснюється управління ними. Якщо одні дослідники відмічають про необхідність обліку інноваційних витрат за центрами відповідальності, що є структурними підрозділами підприємства (В.В. Гик [2, с. 134]), то інші обґрунтовують доцільність їх обліку в розрізі інноваційних проектів підприємства (О.І. Корольова [6, с. 63]). Г.Б. Свінарьова, узагальнивши наявні альтернативні підходи авторів відмічає, що управлінський облік інноваційних витрат може бути організовано за кожним з них – в розрізі продуктів / проектів та в розрізі центрів фінансової відповідальності [9, с. 151].

Виходячи з обраного на рівні підприємства підходу до виділення центрів групування інноваційних витрат, який має відповідати його інноваційній політиці та стратегії, має бути застосована відповідна модель управління інноваційним капіталом – в розрізі структурних підрозділів підприємства,

долучених до процесів створення, використання та комерціалізації інноваційного капіталу, або в розрізі окремих інноваційних проектів, спрямованих на створення окремої інновації. Для реалізації кожної з моделей на підприємстві формуються відповідні види дашбордів або форм управлінської звітності про інноваційні витрати підприємства (в розрізі структурних підрозділів, в розрізі інноваційних проектів). На основі використання одного або іншого підходу на підприємстві впроваджуються відповідні методики аналізу ефективності інноваційної діяльності – аналіз ефективності окремого підрозділу, залученого до інноваційної діяльності, та аналіз ефективності реалізації інноваційного проекту.

3. Стратегічний управлінський облік інноваційного капіталу. В умовах формування економіки знань та діджиталізації своєї діяльності все більша кількість підприємств для підтримання своєї конкурентоспроможності стають на шлях використання та впровадження інновацій. Класичні інструменти управлінського обліку не дозволяють формувати релевантну інформацію про інноваційну діяльність підприємства, особливо в частині факторів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність її здійснення, що зумовлює необхідність пошуку нових методів, технік та інструментів, які б дозволяли вирішити дану проблему.

Тому для ефективного управління інноваційними ініціативами на підприємстві необхідним є впровадження сучасних засобів інформаційної підтримки системи інноваційного менеджменту. При здійсненні вибору таких засобів дослідники рекомендують враховувати наступні критерії: адекватність особливостям інноваційних процесів та інноваційної діяльності підприємства (О.В. Кантаєва [4, с. 25]); забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств (С. Лабунська та О. Прокопівшина [14, с. 109]); врахування впливу змін зовнішнього середовища на інноваційну діяльність (Г.Б. Свінарьова [9, с. 151]); використання розширених методів та засобів обліку (О. Пальчук, Л. Кононенко, В. Миценко [15, с. 230]). Система стратегічного управлінського обліку у порівнянні з іншими інформаційними системами (фінансовий облік, стратегічний контролінг, CRM-система тощо) найкраще відповідає виділеним критеріям, оскільки є одним із найбільш дієвих та перспективних засобів формування інформації про оперативні та стратегічні показники ефективності, що може використовуватись інноваційним менеджментом для прийняття рішень, реалізації політик та при розробці інноваційної стратегії підприємства. Дана позиція підтримується як сучасними вченими в сфері управлінського обліку, так і підтверджується активним впровадженням систем стратегічного управлінського обліку на вітчизняних підприємствах.

Впровадження системи стратегічного управлінського обліку інноваційного капіталу сприятиме не лише удосконаленню контролю та аналізу його використання на підприємстві, а також дозволить зробити інноваційний капітал об'єктом бізнес-планування, що активно використовуватиметься при реалізації інноваційних стратегій підприємства.

4. Управлінська звітність про інноваційний капітал підприємства. Для забезпечення своєї відповідності інформаційним потребам користувачів в частині інноваційної діяльності система управлінського обліку має адекватно представляти стан та результати такої діяльності. Основним інструментом чого є управлінська звітність, яка формується виходячи із потреб та запитів суб'єктів системи інноваційного менеджменту. Оскільки управлінська звітність є лише засобом донесення необхідної інформації суб'єктам прийняття управлінських рішень, то її змістовне наповнення напряму залежить від рівня розвитку облікової методології, реалізованої в системі управлінського обліку (ідентифікація об'єктів обліку, система рахунків, методи калькулювання, оціночні моделі тощо). Тому інформаційна місткість управлінської звітності про інноваційний капітал підприємства є похідною від методів управлінського обліку інноваційної діяльності, які використовуються на підприємстві.

На сьогодні вченими активно пропонуються форми та макети управлінської (внутрішньої) звітності, які дозволяють розширити обліково-інформаційний простір підприємства в частині інноваційної діяльності та сприяють усуненню інформаційної невизначеності суб'єктів прийняття рішень. Це пов'язано як з неможливістю системи фінансового обліку надавати менеджменту необхідну інформацію про всі об'єкти та результати інноваційної діяльності підприємства (С. Семенова, О. Фоміна, О. Мошковська [16]), так і через адаптивні можливості системи управлінського обліку, які дозволяють найбільш точно враховувати мінливі інформаційні потреби щодо інноваційного капіталу (створення, використання, комерціалізація) (О.В. Мінаков [7, с. 13], О.В. Карпенко [5, с. 159], І.Б. Садовська [8, с. 233]), зокрема, в частині впливу факторів зовнішнього середовища на результати інноваційної діяльності підприємства.

Розвиток інформаційних технологій та засобів інтелектуального аналізу, які впроваджуються в сучасні інформаційні системи, дозволяє удосконалити процеси формування управлінської звітності щодо інноваційного капіталу на підприємстві наступним чином: 1) Робота в інтерактивному режимі, коли управлінський бухгалтер та використовуваний ним інструментарій для формування управлінської звітності впливають один на одного (шляхом визначення запитів та видачі результатів відповідей на такі запити в інтерактивному режимі); 2) Робота управлінського бухгалтера в автономному режимі, тобто з власного робочого місця завдяки застосуванню централізованого підходу до збереження даних на основі використання хмарних технологій; 3) Кастомізація запитів управлінських бухгалтерів завдяки можливості здійснення вибору показників, які будуть включені до складу управлінського звіту, виходячи з інформаційних потреб інноваційного менеджменту.

Однією з нових форм надання та візуалізації звітної інформації про інноваційний капітал для користувачів, яка може функціонувати в режимі

реального часу, є дашборди. Це інформаційні панелі у вигляді графіків, діаграм (кокпітів) та наборів показників, які змінюються в режимі реального часу (або наближені до нього) в результаті відображення операцій з інноваційним капіталом та проведення розрахунків в системі управлінського обліку, що є дієвим засобом підтримки прийняття рішень. Наприклад, в ERP системі «ВJET» в модулі управлінського обліку за замовчуванням створені наступні дашборди: фінансовий результат; контроль грошових коштів; проектний облік; аналітика по клієнтах [11]. Для розрахунку показників ефективності використання інноваційного капіталу на підприємстві слід застосовувати технологічні можливості інтелектуального аналізу та технології штучного інтелекту, які впроваджуються в сучасні інформаційні системи та дозволяють виявляти приховані закономірності та тенденції, зокрема, на основі аналізу даних про фактори зовнішнього середовища, що впливають на процеси впровадження та комерціалізації інновацій.

З позиції ефективності системи управлінського обліку інноваційного капіталу важливе значення має зміст та форма дашбордів для конкретних видів рішень, що приймаються суб'єктами системи інноваційного менеджменту. Тому одним із завдань для вчених в умовах сьогодення є розробка моделей та макетів дашбордів, які найбільш ефективно забезпечуватимуть підтримку управлінських рішень щодо інноваційного капіталу підприємства.

5. Аналіз ефективності інноваційної діяльності. Згідно визначення, наданого Присяжним інститутом управлінських бухгалтерів (СІМА) управлінський облік - це процес ідентифікації, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, яка використовується менеджментом для планування, оцінки та контролю в межах організації та для забезпечення належного використання ресурсів і відповідальності за них [13]. Таким чином, аналіз та інтерпретація інформації про діяльність підприємства є методами управлінського обліку, які забезпечують належну інформаційну підтримку менеджменту, особливо в частині прийняття стратегічних управлінських рішень.

Аналіз в межах системи управлінського обліку інноваційного капіталу зводиться до вивчення стану та ефективності використання ресурсів підприємства, задіяних в процесі створення, використання та комерціалізації інновацій, а також передбачає встановлення впливу на дані процеси інших економічних обставин. Інтерпретація передбачає формування висновків на основі проведеного аналізу, що забезпечують ефективне планування та прийняття рішень щодо інноваційного капіталу підприємства.

Вчені намагаються активно удосконалити дані складові методології управлінського обліку в частині інформації про інноваційний капітал шляхом надання пропозицій щодо розрахунку показників ефективності інноваційної діяльності підприємства та її більш деталізованих елементів (інноваційних витрат, проектів, програм тощо), а також щодо розвитку методики прогнозу-

вання ймовірних тенденцій їх подальшого розвитку. Наприклад, О.В. Карпенко пропонує виокремити методичні прийоми та показники-індикатори для ефективного створення інформації про інноваційну діяльність [5, с. 159], О.І. Корольова [6, с. 63] наголошує на розробці показника, що показував би досягнення цілей інноваційної діяльності (її результативність), а М. Бондар, Н. Єршова та Т. Чайка [12] пропонують розраховувати інтегральний індикатор ефективності інноваційної активності підприємства.

На основі аналізу аналітичних можливостей системи управлінського обліку Л.О. Волощук та О.І. Носовець відмічають, що управлінський облік інновацій виступає аналітичним інструментарієм інноваційної діяльності (аналіз факторів впливу на інноваційну діяльність підприємства; розрахунок показників ефективності інноваційної діяльності) [1, с. 191]. Однак, незважаючи на розвинені аналітичні можливості системи управлінського обліку, їх достатньо складно запровадити стосовно інноваційного капіталу підприємства, що пояснюється недосконалістю процесів його ідентифікації, оцінки та облікового відображення в управлінському обліку, про що відмічають О.В. Кантаєва [4, с. 25], О.І. Корольова [6, с. 63], Л.О. Згалат-Лозинська та В.М. Лич [3]. Тому для побудови дієвої системи аналізу інноваційного капіталу в межах системи управлінського обліку, яка б дозволяла визначати оперативну ефективність його використання, передусім необхідно вирішити проблему його ідентифікації як об'єкта обліку, визнання пов'язаних з його використанням (створенням, впровадженням, комерціалізацією) витрат та доходів, а також достовірну та релевантну оцінку його більш детальних складових.

Завдяки аналітичним можливостям системи управлінського обліку забезпечується стратегічне планування та контроль за використанням інноваційного капіталу підприємства. Для аналізу довгострокових перспектив проводиться обробка як фінансової, так і нефінансової інформації, що дозволяють сформулювати систему стратегічних показників ефективності інноваційної діяльності підприємства. Тому для того, щоб забезпечити ефективне управління інноваційним капіталом підприємства на основі використання таких аналітичних показників слід впроваджувати сучасні автоматизовані інструменти стратегічного управління, що забезпечують системну інтеграцію показників, відповідальних за їх досягнення працівників та стратегічних цілей підприємства.

На основі аналізу виділених та проаналізованих напрямів досліджень щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства можна виділити наступні тенденції розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства:

– удосконалення теоретичних засад управлінського обліку інноваційного капіталу, що передбачає його ідентифікацію та його елементів (інноваційних витрат, інноваційних нематеріальних активів тощо) як об'єктів

обліку та об'єктів управління, інформація про які має надаватись для прийняття рішень суб'єктами системи інноваційного менеджменту;

– удосконалення методологічних засад управлінського обліку інноваційного капіталу на основі використання сучасних інструментів та технік, зокрема, стратегічного управлінського обліку, що дозволяє забезпечити оперативне та стратегічне управління інноваційним капіталом. Виходячи зі специфічних властивостей інноваційного капіталу, незалежно від використаного інструменту або техніки реалізації управлінського обліку на підприємстві, для забезпечення належної інформаційної підтримки інноваційного менеджменту потребує розвитку система оцінки (фінансові та нефінансові вимірники), звітування (управлінські звіти та дашборди) та аналізу інноваційного капіталу (оперативні та стратегічні показники ефективності);

– удосконалення організаційних засад управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства на основі врахування впливу діджиталізації на побудову систем управління підприємством та внаслідок посилення ролі управлінських бухгалтерів в реалізації інноваційних політик та стратегій підприємства.

Висновки. В умовах сьогодення система управлінського обліку не забезпечує повною мірою інформаційні потреби суб'єктів системи інноваційного менеджменту щодо інформації про використання інноваційного капіталу підприємства (створення, впровадження, комерціалізація). Свідченням чого є наявність пропозицій вчених щодо її удосконалення з метою покращення інформаційної підтримки прийняття управлінських рішень, що стосуються реалізації інноваційних ініціатив підприємства.

Проведений аналіз поглядів вітчизняних вчених дозволив виявити основні напрями досліджень щодо розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу: 1) Структуризація об'єктів інноваційної діяльності в управлінському обліку; 2) Управлінський облік витрат інноваційної діяльності; 3) Стратегічний управлінський облік інноваційного капіталу; 4) Управлінська звітність про інноваційний капітал підприємства; 5) Аналіз ефективності інноваційної діяльності. Виходячи з виділених напрямів виявлено тенденції розвитку управлінського обліку інноваційного капіталу - удосконалення теоретичних (ідентифікація об'єктів обліку, що характеризують інноваційну діяльність), методологічних (впровадження нових інструментів та технік обліку, розвиток методик оцінки, звітування та аналізу інноваційного капіталу) та організаційних засад (цифрові моделі обліку інноваційного капіталу, зміна ролі управлінських бухгалтерів) управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства.

Перспективою подальших досліджень є розробка методики стратегічного управлінського обліку інноваційного капіталу підприємства в умовах використання спеціалізованого програмного забезпечення.

Література:

1. Волощук Л.О., Носовець О.І. Особливості обліку інноваційної діяльності промислових підприємств за міжнародними та національними стандартами. ЕКОНОМІКА: реалії часу. 2015. №5(21). С. 188-193.
2. Гик В.В. Витрати на інновації у системі звітності підприємства. Торгівля, комерція, підприємництво. 2014. Вип. 16. С. 131-135.
3. Згалат-Лозинська Л.О., Лич В.М. Актуальні проблеми стратегічного управлінського обліку витрат в системі інноваційного розвитку підприємств. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 46.
4. Кантаєва О.В. Питання розвитку теорії та практики обліку і аналізу інноваційної діяльності підприємств. Бухгалтерський облік і аудит. 2009. №4. С. 25-31.
5. Карпенко О.В. Стратегічні аспекти обліку в системі управління інноваційною діяльністю. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 20-23 жовтня 2014 р.). Полтава: ПУЕТ, 2014. С. 158-161.
6. Корольова О.І. Облік витрат інноваційної діяльності: проблеми та перспективи розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. 2015. № 12 (175). С. 62-65.
7. Мінаков О.В. Облік і аналіз в управлінні інноваційною діяльністю підприємств. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. к.е.н. зі спец. 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності). К., 2009. 22 с.
8. Садовська І.Б. Управлінська звітність та облікове відображення інноваційної діяльності підприємств. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2014. Вип. 8(2). С. 233-236.
9. Свінарьова Г.Б. Облікові інструменти управління витратами інноваційної діяльності підприємства в умовах діджиталізації. ЕКОНОМІКА: реалії часу. 2019. № 6 (46). С. 151-156.
10. Сирцева С.В., Чебан Ю.Ю., Пісоченко Т.С. Розвиток управлінського обліку інноваційної діяльності підприємства. Розвиток системи обліку, аналізу та аудиту в Україні: теорія, методологія, організація: тези доповідей (м. Київ, 14 листопада 2018 року). Київ, 2019. С. 142-143.
11. Управлінський облік в ВJET. Режим доступу: <https://bjjetpro.com/products/upravlinskyj-oblik>
12. Bondar M., Iershova N., Chaika T. Strategic management accounting as an information platform for measuring innovation of the enterprise. SHS Web Conf., 2019. Vol. 67. 06006.
13. Definition, Function, and Scope of Management Accounting. Режим доступу: <https://www.soltius.co.id/blog/definition-function-and-scope-of-management-accounting#:~:text=The%20Chartered%20Institute%20of%20Management,and%20control%20within%20an%20entity.>
14. Labunska S., Prokopishyna O. Specific tasks of accounting as the subsystem of economic safety management of an enterprise's innovation activity. Economics of Development. 2012. Vol. 2(2). P. 103-110.
15. Palchuk O., Kononenko L., Mytsenko V. Information Support of Innovation Management in the Accounting System. Центральнoукраїнський науковий вісник. Економічні науки, 2020. Вип. 4(37). С. 228-235.
16. Semenova S., Fomina O., Moshkovska O. Accounting for innovations in value management of companies in the context of globalization. SHS Web of Conf. 2021. Vol. 92. 02057.

References:

1. Voloshchuk, L.O., Nosovets, O.I. (2015). Osoblyvosti obliku innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv za mizhnarodnymy ta natsionalnymy standartamy [Peculiarities of accounting for innovative activity of industrial enterprises according to international and national standards]. *EKONOMIKA: realii chasu [ECONOMY: realities of the time]*. Vol. 5(21). P. 188-193 [in Ukrainian].

2. Нук, V.V. (2014). Vytraty na innovatsii u systemi zvitnosti pidpriemstva. [Costs for innovation in the enterprise's reporting system]. *Torhivlia, komertsii, pidpriemnytstvo. [Trade, commerce, entrepreneurship]*. Vol. 16. P. 131-135 [in Ukrainian].
3. Zgalat-Lozinska, L.O., Lych, V.M. (2022). Aktualni problemy stratehichnoho upravlinskoho obliku vytrat v systemi innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv. [Actual problems of strategic management cost accounting in the system of innovative development of enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo. [Economy and society]*. Vol. 46 [in Ukrainian].
4. Kantaeva, O.V. (2009). Pytannia rozvytku teorii ta praktyky obliku i analizu innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv. [Issues of development of the theory and practice of accounting and analysis of innovative activities of enterprises]. *Bukhhalterskyi oblik i audyt. [Accounting and auditing]*. No. 4. P. 25-31 [in Ukrainian].
5. Karpenko, O.V. (2014). Stratehichni aspekty obliku v systemi upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu. [Strategic aspects of accounting in the innovative activity management system]. *Bukhhalterskyi oblik v upravlinni pidpriemstvom: problemy teorii ta praktyky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii (m. Poltava, 20-23 zhovtnia 2014 r.). [Accounting in enterprise management: problems of theory and practice: materials of the International Scientific and Practical Internet Conference (Poltava, October 20-23, 2014)]*. Poltava: PUET. P. 158-161 [in Ukrainian].
6. Korolova, O.I. (2015). Oblik vytrat innovatsiinoi diialnosti: problemy ta perspektyvy rozvytku. [Cost accounting of innovative activities: problems and prospects for development]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini. [Formation of market relations in Ukraine]*. Vol. 12 (175). P. 62-65 [in Ukrainian].
7. Minakov, O.V. (2009). *Accounting and analysis in the management of innovative activities of enterprises. [Oblik i analiz v upravlinni innovatsiinoiu diialnistiu pidpriemstv]*. Avtoref. dys. na zdob. nauk. stupenia k.e.n. zi spetsialnosti 08.00.09 – bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt (za vydamy ekonomichnoi diialnosti). [Autoref. thesis on of science degree of Science in Economics from the specialty 08.00.09 - accounting, analysis and audit (by types of economic activity)]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Sadovska, I.B. (2014). Upravlinska zvitnist ta oblikove vidobrazhennia innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv. [Management reporting and accounting display of innovative activity of enterprises]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky. Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic Sciences]*. Iss. 8(2). P. 233-236 [in Ukrainian].
9. Svinaryova, G.B. (2019). Oblikovi instrumenty upravlinnia vytratamy innovatsiinoi diialnosti pidpriemstva v umovakh didzhitalizatsii. [Accounting tools for cost management of the enterprise's innovative activities in conditions of digitalization]. *ECONOMY: realities of the time. [EKONOMIKA: realii chasu]*. Vol. 6 (46). P. 151-156 [in Ukrainian].
10. Syrtseva, S.V., Cheban, Y.Yu., Pischenko, T.S. (2019). Rozvytok upravlinskoho obliku innovatsiinoi diialnosti pidpriemstva. [Development of management accounting of innovative activities of the enterprise]. *Rozvytok systemy obliku, analizu ta audytu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia: tezy dopovidei (m. Kyiv, 14 lystopada 2018 roku). [Development of the accounting, analysis and audit system in Ukraine: theory, methodology, organization: abstracts of reports (Kyiv, November 14, 2018)]*. Kyiv. P. 142-143 [in Ukrainian].
11. *Upravlinskyi oblik v BJET. [Management accounting in BJET]*. URL: <https://bjetpro.com/products/upravlinskyj-oblik> [in Ukrainian].
12. Bondar, M., Iershova, N., Chaika, T. (2019). Strategic management accounting as an information platform for measuring innovation of the enterprise. *SHS Web of Conferences*. Vol. 67. 06006 [in English].

13. *Definition, Function, and Scope of Management Accounting*. URL: <https://www.soltius.co.id/blog/definition-function-and-scope-of-management-accounting#:~:text=The%20Chartered%20Institute%20of%20Management,and%20control%20within%20an%20entity> [in English].

14. Labunska, S., Prokopishyna, O. (2012). Specific tasks of accounting as the subsystem of economic safety management of an enterprise's innovation activity. *Economics of Development*. Vol. 2(2). P. 103-110 [in English].

15. Palchuk, O., Kononenko, L., Mytsenko, V. (2020). Information Support of Innovation Management in the Accounting System. *Tsentrlnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky. [Central Ukrainian scientific bulletin. Economic sciences]*. Iss. 4(37). P. 228-235 [in English].

16. Semenova, S., Fomina, O., Moshkovska, O. (2021). Accounting for innovations in value management of companies in the context of globalization. *SHS Web of Conferences*. Vol. 92. 02057 [in English].

УДК 334.722:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-308-316](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-308-316)

Слав'юк Ростислав Анатолійович доктор економічних наук, професор, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (050) 610-79-37, <https://orcid.org/0000-0002-0904-8970>

РОЗВИТОК Е-БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні підходи щодо сутності та значення електронного бізнесу. Розкрито практичні особливості розвитку в умовах втрати можливостей диверсифікації каналів та логістичних механізмів реалізації продукції, товарів та послуг в системі е-бізнесу. Доведено, що в умовах повномасштабної війни е-бізнес виявився адаптованим до нових тенденцій розвитку ринків товарів та послуг і є передумовою економічного зростання в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз. Розглянуто можливості диверсифікації форм збуту та формування переваг в електронному бізнесі у порівнянні з традиційними формами. Адаптація електронного бізнесу та формування нових каналів збуту товарів та надання послуг забезпечили приріст обсягів реалізації. В умовах нестабільності електронний бізнес виявився важливим сегментом для забезпечення товарами подвійного призначення, які не виготовляються в Україні і забезпечував зростання ефективності та неперервності функціонування критичних секторів економіки. Внутрішній ринок України не захищений від впливу зовнішнього конкурентного середовища та високого рівня ризиків, але диверсифікація логістичних мереж та формування нових каналів постачання завдяки електронному бізнесу сприяли проникненню на нові ринки продавців та на нові ринки покупців. Економічна нестабільність зумовила необхідність прискореного використання сучасних технологій електронної біржової торгівлі, що позитивно вплинуло на ринок ресурсів. У статті доводиться, що для прискорення розвитку економіки України необхідна активізація діяльності електронного бізнесу на ринках товарів та послуг. Прогноз розвитку електронного бізнесу свідчить, що цей сегмент розвиватиметься швидкими темпами і забезпечуватиме зростаючий попит на товари та послуги, які часто є недоступними через руйнування інфраструктури та логістичних механізмів.

Ключові слова: е-бізнес, е-комерція, електронні біржі, онлайн послуги, прогноз зростання, результативність діяльності.

Slav'yuk Rostyslav Anatoliyovych Doctor of Economic Science, Professor, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 12, Lviv, 79013, tel.: (050) 610-79-37, <https://orcid.org/0000-0002-0904-8970>

DEVELOPMENT OF E-BUSINESS IN UKRAINE IN AN UNSTABLE ENVIRONMENT

Abstract. In the article the theoretical approaches to the essence and the importance of e-business are discussed. The practical peculiarities of the development are revealed in the conditions of losing the opportunities of channels diversification and logistics mechanism of product and services realization in the system of e-business. It was proved that in the conditions of full-scale invasion e-business showed its adaptability to the new tendencies of the development of product and services markets and it is the background of economic growth in conditions of internal and external threats. The author considers the possibilities of diversification of the sales forms and formation of advantages in e-business in the comparison with the traditional forms. The adaptation of e-business and the development of new sales channels for goods and services ensured an increase in sales. In the conditions of instability, e-business proved to be an important segment for providing the goods of dual-use that are not produced in Ukraine and ensured the growth of efficiency and continuity of functioning of critical sectors of the economy. The internal market of Ukraine is not protected from the influence of external competitive environment and high level of risks, but the diversification of logistics networks and formation of new supply chains through e-business helped to enter new markets for sellers and new markets for buyers. Economic instability has led to the need to accelerate the use of modern electronic exchange trading technologies, which has influenced positively the resource market. The article argues that in order to accelerate the development of Ukraine's economy, it is necessary to intensify e-business activities in the markets of goods and services. The e-business forecast shows that this segment will develop rapidly and meet the growing demand for goods and services that are often inaccessible due to the destruction of infrastructure and logistics mechanisms.

Keywords: e-business, e-commerce, electronic stock exchanges, on-line services, growth forecast, e-комерція, performance of activity.

Постановка проблеми. Нестабільність функціонування економіки України викликана повномасштабним вторгненням відобразилась на стані інноваційних форм ведення бізнесу. Одним з таких видів є електронний бізнес. Втрата об'єктів інфраструктури та логістичних ланцюжків постачання продукції відобразилась на показниках ділової активності суб'єктів e-бізнесу. Саме в такий час постає завдання диверсифікації каналів збуту товарів та надання послуг для населення, яке втратило доступ до традиційних форм забезпечення та об'єктів інфраструктури. Незважаючи на те, що економічна стійкість підприємницьких структур суттєво знизилась в умовах війни відмічається швидке відновлення ділової активності. Зміна форм реалізації продукції та надання послуг, трансформація логістики породжує зростання попиту на альтернативні канали, якими є електронний бізнес. Досвід

використання електронного бізнесу у довоєнний період та лібералізація торгівлі з ЄС сприяє поживленню цього сегменту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідження розвитку системи електронного бізнесу у всіх формах його прояву здійснювали вчені: І. Болотинюк, Н. Борецько, А. Бжозовська, О. Вишневецький, О. Воробйова, Л. Гліненко, Н. Дрокіна, М. Дубина, О. Желіховський, О. Зайцева, К. Комб, К. Краус, Н. Краус, Ляшенко, С. Маловичко, О. Манжура, А. Муленко, О. Омельченко, Ф. Поллак, Ю. Робул, С. Родіонов, Ю. Сафонов, Н. Селіванова, Р. Тополевський, Л. Третякова, І. Трубін, С. Філіппова, А. Чучковська, О. Шалева, О. Юдін, О. Яворська. Ми вважаємо, що найбільший внесок в розвиток вітчизняної теорії електронного бізнесу та оцінку розвитку наукових підходів до його вивчення у працях вчених здійснила Л. Вербівська [1].

Мета статті – розроблення підходів щодо теорії та практики розвитку е-бізнесу в умовах невизначеності, нестабільності вітчизняного ринку для виокремлення пропозицій щодо заміщення традиційних каналів збуту товарів та надання послуг споживачам альтернативними. Завдяки вивченню особливостей та напрямів розвитку електронного бізнесу в умовах невизначеності та зростання зовнішніх загроз передбачено розкрити перспективи адаптивного розвитку в умовах суттєвої втрати логістичного потенціалу. Передбачено довести, що саме електронний бізнес виявився досить адаптивним і інноваційним та здатним забезпечити населення широким асортиментом товарів та послуг.

Виклад основного матеріалу. Електронний бізнес (англ. e-business – е-бізнес) в широкому значенні цього терміну є інноваційною трансформацією бізнес-процесів з використанням сучасних інтернет-технологій. Електронний бізнес до певної міри є будь-якою трансакцією, що здійснюється за допомогою комп'ютерної мережі, після завершення якої відбувається передача права власності на товари або послуги [2, с. 11].

У. О. Балик, М. В. Колісник зазначають, що е-бізнес є взаємообумовленим комплексом складових до яких належать засоби обміну інформацією, системи електронного документообігу та обліку; корпоративні майданчики в інтернет-просторі, глобальні пошукові системи, майданчики електронної торгівлі, способи управління ресурсами, способи взаємодії в глобальному просторі [3, с. 13-14].

Д. Д. Євтушенко при розгляді сутності електронного бізнесу виділяє складові: електронний маркетинг, електронну комерцію, електронні аукціони, електронну пошту, електронну освіту, електронні науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, електронні банки [4, с. 188].

У свою чергу, Д. Страусс і Р. Фрост зауважують, що електронний бізнес є системою таких елементів як ЕС (Electronic Commerce) – електронна комерція, ВІ (Business Intelligence) – комерційна інформованість підприємства,

CRM (Customer Relationships Management) – управління взаємовідносинами зі споживачами, SCM (Supply Channel Management) – управління каналами розподілу (постачання), ERP (Enterprise Resource Planning) – планування ресурсів підприємства [5, с. 146].

Переважна більшість різновидів електронного бізнесу була детально описана у праці Л. Вербівської [1]. Зайцева О. О. та Болотинюк І. М. розвиваючи теоретичні основи е-бізнесу стверджують що поняття е-комерція ширше, ніж поняття електронна торгівля, оскільки воно охоплює всі види електронної і комерційної діяльності. При цьому вони акцентують увагу на тому, що е-бізнес є ширшим поняттям і вважають, що до нього слід відносити електронну комерцію, електронні аукціони, електронні каталоги, електронні банки, електронну науково-дослідну роботу, електронне навчання, електронний маркетинг, електронну рекламу, розробку та обслуговування програмного забезпечення та цифрових товарів [2, с. 13 - 16].

Ми вважаємо, що електронним бізнесом слід вважати здійснення комплексу основних та допоміжних бізнес процесів з продажу товарів, продукції та надання послуг за допомогою інноваційних інтернет технологій з метою отримання прибутку. Найважливішим завданням сучасного електронного бізнесу є поступова заміна класичного механізму торгівлі та надання послуг між фірмами та споживачами на сучасний, побудований на використанні глобальних мереж.

Використовуючи результати аналізу наукових підходів науковців до розгляду видів електронного бізнесу, а також практичне застосування можна виокремити такі елементи:

- електронна комерція (e-commerce) – це сфера торгівлі товарів і послуг у мережі інтернет;
- електронний маркетинг (e-marketing) – діяльність у сфері розробки, просування, рекламування товарів, продукції та послуг за допомогою використання інтернет-технологій;
- електронний банкінг (e-banking) – реалізація послуг банківськими установами;
- електронні страхові послуги (e-insurance) – продаж страховими компаніями страхових продуктів через мережу інтернет;
- інтернет-трейдинг (internet trading) – використання інформаційних технологій для доступу до торгівлі на біржах;
- електронні платежі (e-payments) – переказ коштів між різними суб'єктами;
- електронний консалтинг (e-consulting) – надання консультацій за допомогою використання інформаційних технологій;
- електронна освіта (e-learning) – проведення занять онлайн, а також навчання без викладача за допомогою інформаційних технологій;
- електронна сфера охорони здоров'я (e-health) – надання медичних консультацій онлайн;

- електронне видавництво (e-publishing house) – отримання замовлень та видавництво матеріалів в глобальній мережі;
- електронний рекрутинг – надання послуг із пошуку та найму працівників;
- маркетплейс (online marketplace) – інформаційна платформа, на якій значна кількість фірм формують пропозицію для клієнтів;
- електронна логістика (e-logistik) – надання послуг доставки продуктів, послуг, програми відстежування товарів та кур'єрів.

В Україні у рамках програми діджиталізації було визнано електронні способи взаєморозрахунків і легалізовано електронний бізнес. Сприяло розвитку цього виду бізнесу прийняття законів «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну комерцію».

В Україні електронний бізнес розвивається, охоплюючи все нові соціально-економічні сфери. Під час війни найбільш активно зростали перекази фізичних осіб через платіжні системи. З огляду на це зростали послуги інтернет-банкінгу в найширших формах його прояву. Ще один вид швидко розвивався під час пандемії і продовжив розвиток під час війни – це інформаційні сайти: вебінари, коучинг, навчання. Найбільшу групу можна окреслити як інтернет-маркетинг і пов'язану з ним торгівлю онлайн.

За даними порталу Statista ринок електронного бізнесу України до початку повномасштабного вторгнення розвивався досить динамічно. Зростали загальні обсяги реалізації товарів та окремі сегменти, що можемо побачити на рисунку 1.

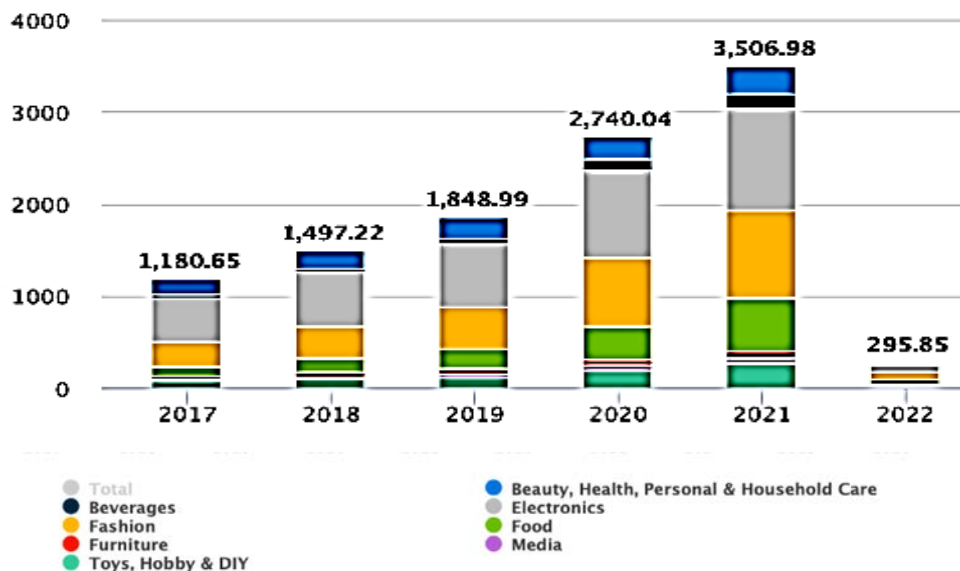

Рис. 1. Обсяги та структура продажів в системі електронного бізнесу в Україні у 2017 – 2022 роках за окремими видами товарів: напої, одяг, фурнітура, іграшки, хобі і рукоділля, гігієна, ліки, побутова техніка, електроніка, продукти харчування, медіа, у млн доларів США.

Джерело: [6].

Як бачимо, за вказаними видами товарів у 2022 році відбулось суттєве скорочення обсягів продажу онлайн. Однак відбувалось зростання продажу інших груп товарів, які потребувало населення, бізнес та інші структури під час війни. Значний вплив на зростання обсягів продажу товарів та надання послуг спричинив попит на товари подвійного призначення. Особливо зріс попит на готові вироби та комплектуючі електротехніки, оптики, спеціальних матеріалів та іншої номенклатури, яка раніше була малозначною. Зростання обсягів продажу товарів подвійного призначення суттєво збільшило потребу в послугах навчання, консультування, аудиту та аналізу даних. У результаті зростання обсягів за новою номенклатурою загальний обсяг продажу товарів через систему каналів електронного бізнесу на кінець 2022 року зріс на 17% в умовах загального падіння обсягів роздрібного товарообігу на 3% (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяг роздрібної торгівлі в Україні у 2021 – 2023 роках [7].

Роки	Обсяг роздрібної торгівлі, млрд грн	Приріст/падіння до показника попереднього року, %	Онлайн продаж, млрд грн	Приріст/падіння до показника попереднього року, %
2021	1443	20	129	20
2022	1396	-3	151	17
2023	1819	30	182	21

У 2023 році почалось поживлення і обсяги продажу на роздрібному ринку зросли на 30%, а продажі онлайн зросли на 21%. Зважаючи на швидке зростання обсяги продажів у 2025 році прогнозуються вищими, ніж у довоєнному 2021 році (рис. 2.).

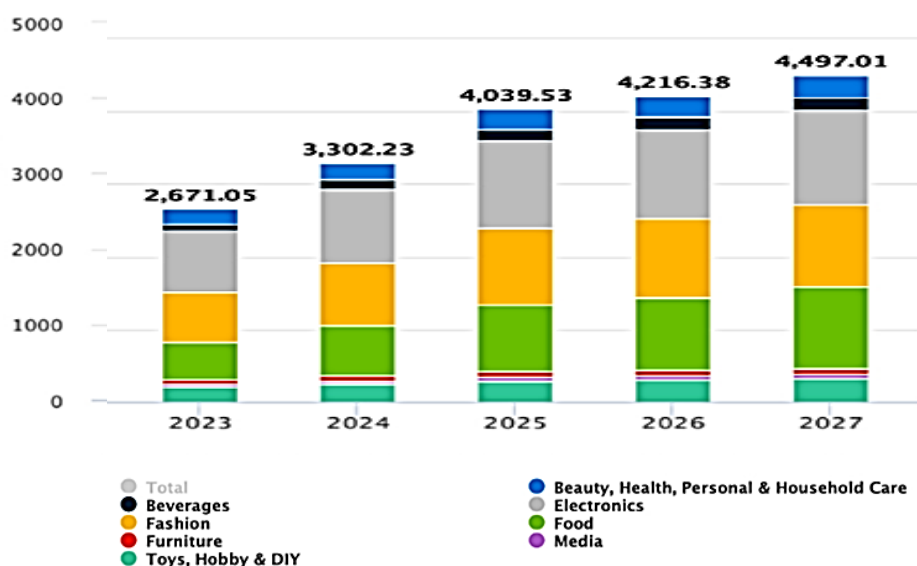

Рис. 2. Прогноз обсягів та структури продажів в системі е-бізнесу в Україні на 2023 – 2027 роки за окремими видами товарів: напої, одяг, фурнітура, іграшки, хобі і рукоділля, гігієна, ліки, побутова техніка, електроніка, продукти харчування, медіа, у млн доларів США.

Джерело: [6].

У 2023 році зростали обсяги продажів не лише на роздрібних, але на оптових ринках, зокрема на біржових електронних майданчиках. До прикладу найбільший оператор Українська електронна біржа протягом 2023 року здійснила 4183 торгові сесії у формі одностороннього аукціону та 1460 у формі двостороннього аукціону на ринку природного газу. За результатами проведених торгів було реалізовано 59,84 млн МВт-год. електроенергії, 2,53 млн тонн нафти та газового конденсату, 263,97 тис. тонн скрапленого газу та нафтопродуктів, 1,33 млрд куб. м. природного газу, 585 тис. тонн вугілля. З необробленої деревини та пиломатеріалів було проведено 2416 аукціонів. При цьому загальний обсяг реалізації склав 3,46 млн м. куб. Всього протягом минулого року з торгівлі енергоресурсами та електроенергією було укладено майже 12 тисяч біржових свідоцтв, а на короткостроковому ринку природного газу – 228 угод. Крім того, було укладено більше 12400 контрактів з купівлі-продажу деревини. Слід зазначити, що торгівля біржовими товарами, включеними до переліку видів продукції, торгівля якими здійснюється виключно на організованих товарних ринках укладено більше 3000 біржових угод. Обсяги проданої нафти та газового конденсату за даним напрямком склали більше 200 тис. т., скрапленого газу - 56 тис. т. На кінець 2023 р. до реєстрації біржових угод долучилася 41 компанія. Доступ до торгів на УЕБ мали 5984 учасники, на 571 компанію більше, ніж у попередньому році. Через майданчик Prozorro Sale УЕБ організатори оголосили 399 аукціонів, які за результатами торгів принесли організаторам майже 2 млрд грн. Також через майданчик УЕБ було подано 345 пропозицій учасників, за результатами цих торгів бюджети різних рівнів та приватні фірми отримали понад 314 млн. грн. У 2023 році року було реалізовано безліч нововведень, вдосконалено механізми агрегації та подання звітності до регуляторів, запущено нові індекси та блок аналітики за окремими напрямками, впроваджено верифікацію особи клієнтів через застосунок Дія [8].

Швидкий розвиток системи електронного бізнесу дає можливість виділити важливі результати для суб'єктів підприємницької діяльності. Серед таких можемо виокремити: пришвидшення процесів прийняття рішень; зростання рівня конкурентоспроможності підприємств; диверсифікація ринків збуту товарів, послуг; можливість збільшення асортименту товарів та послуг; можливість формувати репутацію та підвищувати довіру клієнтів; підвищення екстериторіальної гнучкості бізнесу; нові можливості моніторингу потреб, зміни споживчих уподобань; нові можливості маркетингу; зниження витрат на обмін інформацією.

Водночас є низка негативних наслідків розвитку е-бізнесу: високий рівень залежності від інформаційних технологій; залежність від якості інтернету, що особливо проявилось під час війни; залежність від кваліфікації кадрів в інформаційній сфері; залежність від функціонування логістичних, платіжних систем; ризики інформаційної безпеки.

Висновки. Застосування сучасних технологій електронного бізнесу дозволяє розширити перелік товарів та послуг через використання онлайн-механізмів взаємодії учасників ринку, дозволяє спростити процес обробки комерційної інформації, підвищити якість опрацювання інформації. Розвиток нових технологій е-бізнесу стимулює розвиток системи закупівель в тому числі для стратегічних секторів економіки. Завдяки технологіям ведення е-бізнесу невпинно зростає рівень відповідальності громадян при використанні сервісів. Розвиток електронного бізнесу в умовах нестабільності викликаній війною стимулює розвиток інфраструктури. В умовах нестабільності інтернет-магазини, мережеві бізнес-структури, великі національні інтернет-портали забезпечили зростання обсягів продажу товарів та надання послуг в умовах загального спаду економіки. Електронний бізнес забезпечив адаптацію ринку до умов воєнного часу і впливає на відбудову економіки, що неминуче пов'язана з інноваційними технологіями. Електронний бізнес суттєво впливає на розвиток внутрішнього споживчого ринку, формування нової купівельної спроможності населення та досягнення росту економіки країни. Використання інноваційних технологій на оптових ринках суттєво впливає на зростання ділової активності підприємницьких структур та сприяє уряду при формуванні сприятливих умов для розвитку бізнесу.

Література:

1. Вербівська Л. В. Стратегічний розвиток електронного бізнесу в системі національної економіки України: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ЗВО «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», 2021. 320 с.
2. Зайцева О.О., Болотинюк І.М. Електронний бізнес: Навчальний посібник. / За наук. ред. Н.В. Морзе. – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ» – 2015. – 264 с.
3. Балик У. О. Електронна комерція як елемент системи світового господарства / У. О. Балик, М. В. Колісник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2014. – № 811. – С. 11-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2014_811_4. (дата звернення: 17.03.2024).
4. Євтушенко Д. Д. Електронний бізнес, електронна комерція, інтернет торгівля: сутність та взаємозв'язок понять / Д. Д. Євтушенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 8. – С. 184–188
5. Strauss, Judy and Frost, Raymond. E-marketing. – Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2001. – 519 p.
6. Ключові показники електронної комерції. Statista - The Statistics Portal. URL: <https://www.statista.com./markets/413/topic/544/key-figures-of-e-commerce/#overview> (дата звернення: 27.12.2023)
7. Оптовий та роздрібний товарооборот підприємств оптової та роздрібною торгівлі. Офіційний сайт Держстату. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/sr/roz/arh_roz23_u.html (дата звернення: 26.03.2024)
8. Результати торгівлі на УЕБ у 2023 році. URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/rezultaty-torgivli-na-ueb-u-2023-rotsi/> (дата звернення: 25.03.2024)

References:

1. Verbivska L. V. (2021) Stratehichniy rozvytok elektronnoho biznesu v systemi natsionalnoi ekonomiky Ukrayiny: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia. [Strategic development of e-business in the system of the national economy of Ukraine: theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: ZVO «Mizhnarodnyi naukovo-tekhnichnyi universytet imeni akademika Yuriiia Buhaiia», 320 p. (in Ukrainian)

2. Zaytseva O.O., Bolotyniuk I.M. (2015) Elektronnyi biznes: Navchalnyi posibnyk. [E-business: A study guide.]. In N.V. Morze. (Eds.) – Ivano-Frankivsk : «Lileia-NV», 264 p. (in Ukrainian)
3. Balyk U. O. Elektronna komertsiiia yak element systemy svitovoho hospodarstva [Electronic commerce as an element of the world economy system]./ U. O. Balyk, M. V. Kolisnyk // Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politehnika». Lohistyka. – 2014. – № 811. – S. 11-19. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPL_2014_811_4. (accessed: March 17, 2024). (in Ukrainian)
4. Yevtushenko D. D. Elektronnyi biznes, elektronna komertsiiia, internet torhivlia: sutnist ta vzaiemozv'iazok poniat [E-business, e-commerce, internet trade: essence and relationship of concepts] / D. D. Yevtushenko // Biznes Inform. – 2014. – № 8. – S. 184–188. (in Ukrainian)
5. Strauss, Judy and Frost, Raymond. E-marketing. – Upper Saddle River: Prentice-Hall, 2001. – 519 p.
6. Kliuchovi pokaznyky elektronnoi komertsii. Statista - The Statistics Portal. [Key indicators of electronic commerce. Statista - The Statistics Portal]. Available at: <https://www.statista.com/markets/413/topic/544/key-figures-of-e-commerce/#overview> (accessed December 27, 2023). (in Ukrainian)
7. Optovyi ta rozdribnyi tovarooborot pidpriemstv optovoi ta rozdribnoi torhivli. [Wholesale and retail turnover of wholesale and retail trade enterprises]. Ofitsiynyi sait Derzhstatu. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/sr/roz/arh_roz23_u.html (accessed: March 26, 2024). (in Ukrainian)
8. Rezultaty torhivli na UEB u 2023 rotsi. [Results of trading on UEB in 2023.]. Available at: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/rezultaty-torgivli-na-ueb-u-2023-rotsi/> (accessed: March 25, 2024). (in Ukrainian)

УДК 65.012.4:631.11:339.137.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-317-330](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-317-330)

Валявка Олег Ярославович аспірант кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (068) 660-32-81.

Кучер Анатолій Васильович д.е.н., професор кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, к.428, м.Львів, 79000, тел.: (097) 698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Русин-Гриник Роман Романович доктор філософії, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

СИСТЕМА ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. Система логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції вимагає комплексної організації процесів, що охоплюють збір, зберігання, переробку та доставку сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача з дотриманням вимог та стандартів Європейського Союзу. Це передбачає оптимізацію ланцюгів постачання, впровадження інноваційних технологій для зберігання та транспортування продукції, а також забезпечення якості і безпеки продуктів. Умови євроінтеграції змушують агробізнес адаптуватися до норм і стандартів ЄС у сфері сільського господарства, зокрема, щодо використання пестицидів, ветеринарних препаратів, стандартів якості продукції та екологічних норм.

Досліджуючи систему логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції, обґрунтовано, що вона є складною та важливою складовою сучасного бізнесу. Доведено, що ця система має різноманітні функції, такі як планування, координація, управління запасами, забезпечення якості та безпеки, інформаційне забезпечення, управління ризиками, транспортування та доставка, і екологічна стійкість. Аргументовано, що кожна з цих функцій взаємодіє між собою та впливає на стан системи, який може бути оптимальним, розвивається, нестійким або кризовим. Обґрунтовано, що взаємозалежність між функціями, властивостями і станами системи визначає її ефективність та реагування на виклики євроінтеграції. Таким чином, ретельне управління та оптимізація цієї системи є важливим завданням для досягнення конкурентоспроможності та відповідності європейським стандартам. Виявлено також те, що ефективне функціонування системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції передбачає постійне

вдосконалення та адаптацію до змін у законодавстві, технологіях та ринкових умовах. Обґрунтовано, що це вимагає постійного моніторингу ринкових тенденцій, впровадження інноваційних рішень у сфері логістики та постійного підвищення кваліфікації персоналу. Доведено, що лише такий підхід дозволить агробізнесу ефективно відповідати на виклики європейського ринку та забезпечити стабільну та конкурентоздатну позицію в глобальному економічному середовищі.

Ключові слова: агробізнес, євроінтеграція, моніторинг ринку, логістика, стандарти ЄС.

Valyavka Oleh Yaroslavovych graduate student of the Department of Global Economy, State Biotechnology University, St. 44 Alchevskikh, Kharkiv, 61002, tel.: (068) 660-32-81.

Kucher Anatolii Vasyliovych Doctor of Economics, Professor of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, St. Metropolitan Andriya, 5, room 428, Lviv, 79000, tel.: (097) 698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.: (097) 95-17-413, , <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>.

SYSTEM OF LOGISTICS SUPPLY OF AGRIBUSINESS IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The system of logistics support for agribusiness in the conditions of European integration requires a complex organization of processes covering the collection, storage, processing and delivery of agricultural products from the producer to the final consumer in compliance with the requirements and standards of the European Union. This involves the optimization of supply chains, the introduction of innovative technologies for product storage and transportation, as well as ensuring the quality and safety of products. The conditions of European integration force agribusiness to adapt to EU norms and standards in the field of agriculture, in particular, regarding the use of pesticides, veterinary drugs, product quality standards, and environmental norms.

Studying the system of logistics support of agribusiness in the conditions of European integration, it is substantiated that it is a complex and important component of modern business. This system has been proven to have a variety of functions such as planning, coordination, inventory management, quality and safety assurance, information assurance, risk management, transportation and delivery, and environmental sustainability. It is argued that each of these functions interacts with each other and affects the state of the system, which can be optimal, developing, unstable or in crisis. It is substantiated that the interdependence between the

functions, properties and states of the system determines its effectiveness and response to the challenges of European integration. Thus, careful management and optimization of this system is an important task to achieve competitiveness and compliance with European standards. It was also revealed that the effective functioning of the logistics support system for agribusiness in the conditions of European integration requires constant improvement and adaptation to changes in legislation, technologies and market conditions. It is substantiated that this requires constant monitoring of market trends, implementation of innovative solutions in the field of logistics, and constant improvement of staff qualifications. It has been proven that only such an approach will allow agribusiness to effectively respond to the challenges of the European market and ensure a stable and competitive position in the global economic environment.

Keywords: agribusiness, European integration, market monitoring, logistics, EU standards.

Постановка проблеми. Система логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції передбачає комплексну організацію процесів збору, зберігання, переробки та доставки сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача з урахуванням вимог та стандартів Європейського Союзу. Це включає оптимізацію ланцюгів постачання, впровадження інноваційних технологій для зберігання та транспортування продукції, а також забезпечення якості і безпеки продуктів. Умови євроінтеграції вимагають від агробізнесу адаптації до норм і стандартів ЄС у сфері сільського господарства, зокрема, щодо застосування пестицидів, ветеринарних препаратів, стандартів якості продукції та екологічних норм. Також важливою є інтеграція інформаційних систем для управління логістикою, що дозволяє здійснювати ефективний контроль за переміщенням товарів, а також забезпечувати прозорість і слідування всього ланцюга поставок від поля до столу споживача. Особлива увага в системі логістичного забезпечення агробізнесу приділяється питанням екологічної стійкості та відповідального використання природних ресурсів, що відповідає зростаючим вимогам європейських споживачів та законодавства. Це передбачає інвестиції в сучасні технології, розробку та впровадження інноваційних рішень для підвищення ефективності виробництва і логістики, а також зменшення впливу на довкілля.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Система логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції є ключовим елементом для успішної конкуренції на європейському ринку, забезпечуючи високу якість продукції, ефективність логістичних процесів та відповідність екологічним стандартам і вимогам безпеки.

На основі критичного аналізу та узагальнення позицій таких авторів, як Ittersum M., Ewert F., Heckeley T., Wery J., Olsson J., Andersen E., Bezlepina I., Brouwer F., Donatelli M., Flichman G., Olsson L., Rizzoli A., Wal T., Wien J., & Wolf J.[1], Moraine M., Duru M., Nicholas P., Leterme P., & Théron O.[2],

Medvedeva L., & Ivanova E.[3], Kupriyanovsky V., Alenkov V., Stepanenko A., Pokusaev O., Katzin D., Akimov A., Utkin N., Volokitin Y., Namiot D., Shakhramanyan M., & Vlasova I.[4], Osuna-Velarde D., Salazar-Echeagaray J., Bueno-Fernández M., Rosado-Castellanos D., Cañarte-Vélez C., Baque-Cantos M., Baque-Parrales E., Granados-Aya F., Cano-Vargas Á., Cedeño-Ramírez J., Lemos-Tamayo J., & Rincón-Guio C.[5], Sadowski A., Wąsowska K., & Nowak I.[6], Pavlenko O., Shramenko N., & Muzylyov D. [7], Jiang-peng L.[8], Titi A.[9], Bagchi P., & Virum H.[10], Jevtic M., & Radmanovac M.[11], виокремлено складові компоненти системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції. Проте залишається не достатньо вивченим питання векторів розвитку систем логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінте-грації.

Метою статті є дослідження системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. У системі логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції різні компоненти взаємодіють для забезпечення ефективності і надійності логістичних процесів. Послідовність їх взаємодії може варіюватись залежно від конкретної ситуації, але загальний шлях включає низку кроків. Так, інформаційні технології використовуються для збору, обробки та аналізу даних щодо поточного стану ланцюгів постачання та інших логістичних процесів. На основі зібраних даних визначаються потреби в запасах, які управляються в рамках управління запасами. Фінансове планування в цьому контексті визначає необхідні фінансові ресурси для закупівлі та зберігання запасів. Логістика зберігання відповідає за організацію оптимального зберігання запасів і готової продукції, дотримання стандартів якості та безпеки, а також за забезпеченням швидкого доступу до необхідних товарів.

Після цього транспортна логістика відіграє ключову роль у доставці товарів зі складів до місць призначення, враховуючи вимоги щодо термінів, якості та безпеки. Митна логістика відповідає за виконання всіх необхідних митних процедур та документації для митного оформлення товарів при перетині кордону. Екологічна логістика враховує вплив логістичних процесів на довкілля і сприяє розробці та впровадженню зелених практик для зменшення відходів та негативного впливу на навколишнє середовище. Фінальним етапом є управління ризиками, яке забезпечує виявлення та мінімізацію можливих ризиків у всьому логістичному ланцюгу, включаючи фінансові, екологічні та митні ризики. Отже, взаємодія цих компонентів в системі логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції забезпечує ефективне управління логістичними процесами з урахуванням вимог стандартів якості, безпеки, екологічних норм та фінансових обмежень.

Більш ретельно розглянемо кожен з компонентів системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції.

Ланцюги постачання в системі логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відіграють ключову роль, оскільки забезпечують цілісний процес пересування продукції від виробника до кінцевого споживача,

враховуючи всі етапи: виробництво, збір, обробку, зберігання, транспортування та продаж. Ця система охоплює не лише фізичне переміщення товарів, а й потоки інформації та фінансів, що з ними пов'язані, забезпечуючи ефективне управління запасами, мінімізацію витрат і підвищення рівня задоволення споживачів.

Рис. 1. Складові компоненти системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції

Примітка: побудовано авторами

Особливістю ланцюгів постачання в умовах євроінтеграції є необхідність відповідати строгим європейським стандартам якості та безпеки продукції, екологічним нормам та вимогам у сфері захисту прав споживачів. Це вимагає від агробізнесу впровадження передових технологій вирощування, зберігання та транспортування продукції, а також застосування інноваційних інформаційних систем для забезпечення прозорості та можливості відстеження продукту на кожному етапі ланцюга постачання. Інтеграція в європейський простір також передбачає активну співпрацю з міжнародними партнерами, розвиток експортних можливостей та адаптацію до міжнародних логістичних мереж. Агробізнесам необхідно враховувати митні регуляції, тарифи та норми, щоб забезпечити безперешкодний експорт своєї продукції на ринки країн ЄС. Це включає в себе не тільки фізичну логістику, але й управління документацією, сертифікацією та дотриманням законодавчих вимог. Значна увага приділяється також стійкості ланцюгів постачання, які повинні бути здатні адаптуватися до змін у ринкових умовах, коливаннях попиту та проблемах, пов'язаних зі зміною клімату чи іншими екологічними викликами. Стійкість передбачає використання ресурсозберігаючих технологій, мінімізацію відходів та зменшення вуглецевого сліду, що є важливим не лише з точки зору екологічної відповідальності, але й для підтримки конкурентоспроможності на європейському ринку. Таким чином, ланцюги постачання як компоненти системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відіграють вирішальну роль у забезпеченні успішної діяльності підприємств, вимагаючи від них високого рівня організації, інновацій та адаптації до міжнародних вимог.

Логістика зберігання являє собою важливий компонент системи логістичного забезпечення агробізнесу, особливо в контексті євроінтеграції, де високі стандарти якості та безпеки продукції вимагають особливої уваги до умов зберігання сільськогосподарських товарів. Вона включає в себе розробку та впровадження ефективних методів та процесів для збереження продукції в оптимальних умовах до моменту її доставки до споживача або переробки. Це передбачає вибір типу складських приміщень, обладнання для зберігання, системи контролю якості та безпеки продукції, а також технології для моніторингу умов зберігання. З огляду на європейські вимоги, логістика зберігання в агробізнесі включає застосування передових технологій для підтримки необхідних температур, вологості, вентиляції та інших параметрів, які впливають на якість продукції. Це важливо для зберігання широкого спектра агропродукції, від зернових культур до овочів і фруктів, де кожен тип продукції вимагає специфічних умов зберігання. Ефективна логістика зберігання дозволяє мінімізувати втрати продукції, знижуючи таким чином загальні витрати та підвищуючи рентабельність бізнесу. В умовах євроінтеграції особлива увага приділяється також сертифікації та відповідності складських приміщень європейським стандартам, що включає в себе не лише

фізичні умови зберігання, але й систему управління якістю, забезпечення слідування продукції та можливість швидкого відкликання продукції у випадку виявлення небезпеки для здоров'я споживачів. Розвиток логістики зберігання в агробізнесі також передбачає інтеграцію з іншими компонентами логістичної системи, зокрема з транспортною логістикою та управлінням запасами, що дозволяє оптимізувати весь ланцюг постачання від поля до споживача. Це вимагає застосування сучасних інформаційних систем для моніторингу запасів, планування поставок та оптимізації використання складських просторів. У результаті, логістика зберігання стає не просто процесом збереження продукції, а стратегічним інструментом управління, який дозволяє агробізнесу не лише забезпечувати високу якість продукції, але й підвищувати ефективність логістичних операцій, відповідати міжнародним стандартам і зміцнювати свої конкурентні позиції на ринку.

Транспортна логістика в системі логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відіграє вирішальну роль, оскільки забезпечує ефективне переміщення сільськогосподарської продукції від місця виробництва до кінцевого споживача, включаючи етапи зберігання, переробки та реалізації. Основна мета транспортної логістики полягає в оптимізації транспортних потоків, мінімізації витрат на перевезення та забезпеченні своєчасної доставки продукції з дотриманням високих стандартів якості та безпеки, що є критично важливим у контексті європейських вимог. Важливість транспортної логістики зростає в умовах євроінтеграції, де відкриваються нові ринки і збільшується обсяг міжнародної торгівлі. Це вимагає від агробізнесу ефективної організації логістичних процесів, вибору оптимальних маршрутів та транспортних засобів, що здатні задовольнити специфічні потреби перевезення різноманітних сільськогосподарських товарів, враховуючи їх особливості та вимоги до зберігання під час транзиту. Організація транспортної логістики включає використання різних видів транспорту - автомобільного, залізничного, морського, повітряного - кожен з яких має свої переваги та обмеження залежно від характеристик товару, відстані, вартості перевезення та вимог до швидкості доставки. Вибір найбільш ефективного виду транспорту та маршруту є ключовим для зниження логістичних витрат та підвищення конкурентоспроможності продукції на міжнародних ринках. Крім того, транспортна логістика передбачає управління ризиками, пов'язаними з транспортуванням, включаючи затримки, пошкодження товарів, втрати вантажів, що вимагає розробки ефективних стратегій управління ланцюгом постачання, страхування та забезпечення безпеки перевезень. Умови євроінтеграції також накладають додаткові вимоги до транспортної логістики, зокрема щодо дотримання екологічних стандартів, використання транспортних засобів, що відповідають європейським нормам викидів, впровадження систем моніторингу та управління транспортними потоками для оптимізації використання ресурсів та зменшення впливу на довкілля.

Таким чином, транспортна логістика є невід'ємною частиною системи логістичного забезпечення агробізнесу, що вимагає комплексного підходу до планування, організації та контролю за процесами перевезення з метою ефективного задоволення потреб ринку, забезпечення високої якості та доступності агропродукції для споживачів у різних країнах.

Інформаційні технології в системі логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відіграють ключову роль, оскільки забезпечують ефективну координацію та управління всіма логістичними процесами, від виробництва до споживання. Використання сучасних інформаційних систем дозволяє автоматизувати управління ланцюгами постачання, підвищити прозорість операцій, оптимізувати запаси, контролювати витрати та забезпечувати високий рівень обслуговування клієнтів. Системи управління ланцюгами постачання (SCM) та планування ресурсів підприємства (ERP) є основою для інтеграції всіх бізнес-процесів, дозволяючи здійснювати ефективне планування, прогнозування попиту, управління запасами та оптимізацію виробничих потужностей. Ці системи забезпечують актуальну інформацію про стан запасів, замовлення, доставки та можливість оперативно реагувати на зміни в умовах ринку. Інформаційні технології також сприяють підвищенню ефективності транспортної логістики через використання систем GPS-навігації та транспортного моніторингу, що дозволяє оптимізувати маршрути доставки, зменшити час в дорозі та витрати на паливо, а також забезпечити точність та своєчасність доставок. В умовах євроінтеграції особливо актуальним є застосування інформаційних систем для забезпечення відповідності продукції стандартам якості та безпеки ЄС. Системи трасування та відстеження дають змогу простежити шлях продукту від поля до столу, забезпечуючи можливість ідентифікації джерела походження продукції, швидкого відкликання продуктів у разі виявлення проблем з якістю чи безпекою, а також підвищення довіри споживачів. Інноваційні технології, такі як блокчейн, знаходять застосування для створення надійних і прозорих систем управління ланцюгами постачання, де кожен елемент ланцюга може бути перевірений без можливості фальсифікації даних. Це забезпечує додаткову вартість для споживачів, які все більше цікавляться етичним та екологічним виробництвом. Таким чином, інформаційні технології є невіддільною частиною логістичної системи агробізнесу, що дозволяє не лише підвищити ефективність управління ланцюгами постачання, але й забезпечити відповідність продукції міжнародним стандартам, зміцнюючи позиції на європейському ринку.

Управління запасами в системі логістичного забезпечення агробізнесу, особливо в контексті євроінтеграції, має вирішальне значення для ефективності всіх логістичних процесів та задоволення вимог ринку з мінімальними витратами. Цей компонент забезпечує оптимальне планування, контроль та управління матеріальними потоками від постачальників до

кінцевого споживача, гарантуючи доступність необхідної кількості продукції в потрібний час і місці при одночасному зниженні витрат і ризиків, пов'язаних із зберіганням запасів. Ефективне управління запасами передбачає визначення оптимальних рівнів запасів, які забезпечують високий рівень обслуговування клієнтів із одночасним мінімізуванням вартості зберігання та утримання запасів. Це включає аналіз попиту, прогнозування продажів, визначення точок поповнення запасів і розрахунок безпечних запасів для запобігання ризику дефіциту продукції. В умовах євроінтеграції, де агробізнес стикається з жорсткою конкуренцією та високими вимогами до якості та безпеки продукції, управління запасами набуває особливої важливості. З одного боку, потрібно забезпечити швидке реагування на зміни попиту на ринку, з іншого – дотримуватися вимог до зберігання та обігу продукції, встановлених Європейським Союзом. Це вимагає впровадження передових інформаційних систем для управління запасами, які дозволяють вести точний облік товарних запасів, відстежувати терміни їх придатності, а також швидко адаптуватися до змін у ланцюгах постачання. Використання сучасних технологій і інформаційних систем, таких як ERP (Enterprise Resource Planning) та SCM (Supply Chain Management), дозволяє агробізнесу інтегрувати процеси управління запасами з іншими аспектами логістики, зокрема з плануванням виробництва, логістикою зберігання та транспортною логістикою. Це сприяє підвищенню ефективності управління ланцюгом постачання в цілому, забезпечуючи оптимізацію витрат і підвищення задоволення споживачів. Також значна увага приділяється управлінню ризиками, пов'язаними з утриманням запасів, включаючи ризики псування продукції, зміни цін на ринку, втрати продуктивності через недостатність або надлишок запасів. Розвинене управління запасами дозволяє не лише мінімізувати ці ризики, але й забезпечує можливість швидкого відновлення після можливих перебоїв у ланцюгах постачання. В результаті, управління запасами стає стратегічним інструментом у логістиці агробізнесу, що сприяє не тільки оптимізації внутрішніх процесів, але й підвищенню здатності підприємства адаптуватися до вимог і викликів європейського ринку.

Стандарти якості та безпеки продукції є фундаментальними компонентами системи логістичного забезпечення агробізнесу, особливо в умовах євроінтеграції, де вимоги до якості та безпеки продукції відіграють ключову роль. Ці стандарти забезпечують не лише відповідність продукції міжнародним нормам, але й гарантують високий рівень довіри споживачів, що є вирішальним фактором на конкурентних ринках Європейського Союзу. Впровадження стандартів якості та безпеки продукції охоплює весь ланцюг постачання, від вирощування сільськогосподарських культур та виробництва продуктів харчування до їх зберігання, транспортування та реалізації кінцевому споживачу. Це включає контроль за використанням пестицидів, добрив, ветеринарних препаратів, забезпечення гігієни виробництва, впровадження

систем безпечності харчових продуктів, як-от HACCP (Система аналізу ризиків та критичних контрольних точок), та сертифікацію продукції відповідно до міжнародних стандартів, таких як ISO. Євроінтеграція зобов'язує агробізнес відповідати суворим європейським нормам та регуляціям, що вимагає від підприємств впровадження комплексних систем управління якістю та безпекою продукції. Це не лише дозволяє компаніям успішно конкурувати на європейських ринках, але й забезпечує можливість експортувати продукцію без додаткових обмежень, відкриваючи доступ до нових ринків. Дотримання стандартів якості та безпеки також сприяє підвищенню ефективності виробничих процесів, зниженню витрат на виробництво за рахунок зменшення кількості браку, підвищення продуктивності та оптимізації логістичних операцій. Крім того, це сприяє зміцненню позицій компанії на ринку, формуванню позитивного іміджу та забезпеченню високої лояльності споживачів. Застосування стандартів якості та безпеки вимагає від агробізнесу постійного моніторингу, перевірок та аудитів на всіх етапах ланцюга постачання, від сировини до готової продукції. Це передбачає тісну співпрацю з постачальниками, розвиток корпоративної культури, заснованої на принципах якості, та інвестиції в навчання персоналу, впровадження новітніх технологій та модернізацію виробництва. Таким чином, стандарти якості та безпеки продукції є не просто вимогою до ведення бізнесу в умовах євроінтеграції, а стратегічним інструментом, що дозволяє агробізнесу забезпечити високу конкурентоспроможність, відповідність міжнародним стандартам і вимогам безпеки, а також успішне просування на ринках Європейського Союзу.

Екологічна логістика як компонента системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відображає прагнення до оптимізації логістичних процесів з мінімальним негативним впливом на довкілля. Врахування екологічних аспектів стає все більш актуальним у зв'язку з глобальними викликами зміни клімату, забрудненням навколишнього середовища та зростаючою вимогою споживачів до екологічної відповідальності бізнесу. Екологічна логістика охоплює широкий спектр діяльності, починаючи від вибору екологічно чистих джерел сировини, використання передових технологій виробництва з мінімальним впливом на довкілля, оптимізації упаковки продукції для зниження відходів, до впровадження "зелених" інноваційних рішень у транспортуванні, зберіганні та управлінні відходами. Основна мета екологічної логістики полягає в зменшенні вуглецевого сліду логістичних операцій, що включає раціональне використання транспортних засобів, застосування альтернативних видів палива, таких як біопаливо, електрика, оптимізацію маршрутів доставки для зниження витрат палива та викидів CO₂. Важливим аспектом є також впровадження системи управління екологічними ризиками, що дозволяє ідентифікувати, аналізувати та мінімізувати потенційний негативний вплив на довкілля на

кожному етапі логістичного ланцюга. В умовах євроінтеграції, коли агробізнес прагне відповідати строгим європейським екологічним нормам і стандартам, екологічна логістика набуває особливого значення. Європейський Союз активно сприяє розвитку "зеленої" економіки та встановлює високі вимоги до екологічної безпеки та стійкості виробничих процесів, що вимагає від підприємств адаптації їхніх логістичних систем до цих стандартів. Застосування принципів екологічної логістики дозволяє компаніям не лише зменшити негативний вплив на довкілля, але й підвищити ефективність використання ресурсів, знизити витрати за рахунок економії палива, зменшення кількості відходів та оптимізації виробничих процесів. Це також сприяє підвищенню конкурентоспроможності компаній на міжнародних ринках, формуванню позитивного іміджу бренду та забезпеченню високого рівня довіри з боку споживачів, які все більше віддають перевагу продукції, виробленій з дотриманням екологічних стандартів. Таким чином, екологічна логістика стає невід'ємною частиною стратегії сталого розвитку агробізнесу, спрямованої на досягнення економічних цілей з одночасним забезпеченням екологічної стійкості та соціальної відповідальності.

Митна логістика як компонента системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції відіграє ключову роль у спрощенні та оптимізації процесів міжнародної торгівлі. Вона забезпечує ефективне управління митними процедурами, документацією та вимогами, необхідними для безперешкодного переміщення товарів через кордони. Це особливо важливо для агробізнесу, який залежить від експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства. Сутність митної логістики полягає в гармонізації та впровадженні стандартів та процедур, що дозволяють здійснювати митне оформлення товарів з максимальною ефективністю та мінімальними затримками. Це включає класифікацію товарів згідно з митними кодами, визначення митних тарифів, обробку митних декларацій, оплату митних зборів та податків, а також дотримання вимог безпеки та санітарних стандартів. В умовах євроінтеграції, коли агробізнес прагне вийти на ринки Європейського Союзу, митна логістика набуває особливого значення через строгі вимоги ЄС до якості, безпеки продукції та екологічних стандартів. Це вимагає від агробізнесу не лише дотримання встановлених норм, але й глибокого розуміння митного законодавства та процедур ЄС для забезпечення безперешкодного доступу своєї продукції на європейський ринок. Оптимізація митної логістики може включати використання електронного документообігу для прискорення митних процедур, участь у спеціалізованих митних програмах, які сприяють спрощенню митного контролю для надійних учасників зовнішньоекономічної діяльності, та впровадження систем управління якістю, що дозволяють відповідати міжнародним стандартам та вимогам безпеки. Ефективне управління митною логістикою дозволяє агробізнесу знизити час та витрати

на митне оформлення, забезпечити дотримання регулятивних вимог, підвищити прозорість та контроль за переміщенням товарів, а також покращити обслуговування клієнтів за рахунок забезпечення своєчасної доставки продукції. Врахування митної логістики як стратегічного компонента логістичної системи агробізнесу сприяє не лише розширенню експортного потенціалу компаній, але й їх стійкості та конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Фінансове планування та управління ризиками виступають важливими компонентами системи логістичного забезпечення агробізнесу в умовах євроінтеграції. Фінансове планування передбачає ретельне прогнозування фінансових потреб, визначення необхідних інвестицій у логістичну інфраструктуру, технології та персонал, а також управління фінансовими ресурсами для забезпечення безперервності логістичних операцій. Умови євроінтеграції ставлять перед агробізнесом високі вимоги до фінансової стійкості та прозорості. Фінансове планування дозволяє адаптувати фінансові стратегії під нові умови, зокрема, шляхом розробки бюджетів на впровадження стандартів якості, зберігання та транспортування продукції відповідно до європейських стандартів. Управління ризиками також має велике значення для агробізнесу, особливо в умовах глобалізації та євроінтеграції. Ризики можуть виникати з боку змін у законодавстві, коливань валютних курсів, погодних умов та інших факторів, що можуть негативно вплинути на логістичні процеси. Ефективне управління ризиками передбачає ідентифікацію, аналіз та мінімізацію потенційних загроз, розробку стратегій зменшення впливу ризиків та запровадження заходів забезпечення бізнесу в умовах невизначеності. Забезпечення фінансової стійкості та управління ризиками відіграють критичну роль у забезпеченні надійності та ефективності логістичних процесів агробізнесу в умовах євроінтеграції. Ці компоненти дозволяють підприємствам адаптуватися до нових викликів та зберігати конкурентоспроможність на міжнародному ринку, забезпечуючи стабільність та успішну діяльність у глобальному середовищі.

Висновки. Отож, у контексті євроінтеграції система логістичного забезпечення агробізнесу виявилася ключовим елементом для забезпечення конкурентоспроможності та відповідності європейським стандартам якості та безпеки. Її ефективність визначається гнучкістю, інтегрованістю та здатністю до постійного вдосконалення, щоб адаптуватися до змін у вимогах ринку та регулюванні. Недоліки чи нестабільність в цій системі можуть серйозно вплинути на конкурентоздатність агробізнесу та його позицію на європейському ринку.

Література:

1. Ittersum, M., Ewert, F., Heckelei, T., Wery, J., Olsson, J., Andersen, E., Bezlepkina, I., Brouwer, F., Donatelli, M., Flichman, G., Olsson, L., Rizzoli, A., Wal, T., Wien, J., & Wolf, J. (2008). Integrated assessment of agricultural systems: a component - based framework for the European Union (Seamless). *Agricultural Systems*, 96, 150-165. <https://doi.org/10.1016/J.AGSY.2007.07.009> .

2. Moraine, M., Duru, M., Nicholas, P., Leterme, P., & Théron, O. (2014). Farming system design for innovative crop-livestock integration in Europe. *Animal: an international journal of animal bioscience*, 8 8, 1204-17 . <https://doi.org/10.1017/S1751731114001189> .
3. Medvedeva, L., & Ivanova, E. (2021). Management of logistical processes of enterprises of the agro-industrial complex. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 937. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/937/3/032076> .
4. Kupriyanovsky, V., Alenkov, V., Stepanenko, A., Pokusaev, O., Katzin, D., Akimov, A., Utkin, N., Volokitin, Y., Namiot, D., Shakhramanyan, M., & Vlasova, I. (2018). On development of transport and logistics industries in the European Union: open BIM, Internet of Things and cyber-physical systems. *International Journal of Open Information Technologies*, 6, 54-100.
5. Osuna-Velarde, D., Salazar-Echeagaray, J., Bueno-Fernández, M., Rosado-Castellanos, D., Cañarte-Vélez, C., Baque-Cantos, M., Baque-Parrales, E., Granados-Aya, F., Cano-Vargas, Á., Cedeño-Ramírez, J., Lemos-Tamayo, J., & Rincón-Guio, C. (2023). The confluence of Logistics 4.0 and agribusiness: A systematic review and future directions. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i2.2871> .
6. Sadowski, A., Wąsowska, K., & Nowak, I. (2020). Logistics Development in European Countries: The Case of Poland. *EUROPEAN RESEARCH STUDIES JOURNAL*. <https://doi.org/10.35808/ersj/1606> .
7. Pavlenko, O., Shramenko, N., & Muzylyov, D. (2020). Logistics Optimization of Agricultural Products Supply to the European Union Based on Modeling by Petri Nets, 596-604. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46817-0_69 .
8. Jiang-peng, L. (2010). Research on Mode of Agricultural Logistics Based on Supply Chain Integration. *Logistics Engineering and Management*.
9. Titi, A. (1992). Integrated Farming: an Ecological Farming Approach in European Agriculture. *Outlook on Agriculture*, 21, 33 - 39. <https://doi.org/10.1177/003072709202100106> .
10. Bagchi, P., & Virum, H. (1996). European Logistics Alliances: A Management Model. *The International Journal of Logistics Management*, 7, 93-108. <https://doi.org/10.1108/09574099610805476> .
11. Jevtic, M., & Radmanovac, M. (2008). Logistics in European Traffic Policy. *Interdisciplinary Management Research*, 4, 516-525.

References.

1. Ittersum, M., Ewert, F., Heckeley, T., Wery, J., Olsson, J., Andersen, E., Bezlepkina, I., Brouwer, F., Donatelli, M., Flichman, G., Olsson, L., Rizzoli, A., Wal, T., Wien, J., & Wolf, J. (2008). Integrated assessment of agricultural systems: a component - based framework for the European Union (Seamless). *Agricultural Systems*, 96, 150-165. <https://doi.org/10.1016/J.AGSY.2007.07.009>.
2. Moraine, M., Duru, M., Nicholas, P., Leterme, P., & Théron, O. (2014). Farming system design for innovative crop-livestock integration in Europe. *Animal: an international journal of animal bioscience*, 8 8, 1204-17 . <https://doi.org/10.1017/S1751731114001189> .
3. Medvedeva, L., & Ivanova, E. (2021). Management of logistical processes of enterprises of the agro-industrial complex. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 937. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/937/3/032076> .
4. Kupriyanovsky, V., Alenkov, V., Stepanenko, A., Pokusaev, O., Katzin, D., Akimov, A., Utkin, N., Volokitin, Y., Namiot, D., Shakhramanyan, M., & Vlasova, I. (2018). On development of transport and logistics industries in the European Union: open BIM, Internet of Things and cyber-physical systems. *International Journal of Open Information Technologies*, 6, 54-100.
5. Osuna-Velarde, D., Salazar-Echeagaray, J., Bueno-Fernández, M., Rosado-Castellanos, D., Cañarte-Vélez, C., Baque-Cantos, M., Baque-Parrales, E., Granados-Aya, F., Cano-Vargas, Á., Cedeño-Ramírez, J., Lemos-Tamayo, J., & Rincón-Guio, C. (2023). The confluence of Logistics 4.0 and agribusiness: A systematic review and future directions. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i2.2871> .

6. Sadowski, A., Wąsowska, K., & Nowak, I. (2020). Logistics Development in European Countries: The Case of Poland. *EUROPEAN RESEARCH STUDIES JOURNAL*. <https://doi.org/10.35808/ersj/1606> .
7. Pavlenko, O., Shramenko, N., & Muzylyov, D. (2020). Logistics Optimization of Agricultural Products Supply to the European Union Based on Modeling by Petri Nets, 596-604. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46817-0_69 .
8. Jiang-peng, L. (2010). Research on Mode of Agricultural Logistics Based on Supply Chain Integration. *Logistics Engineering and Management*.
9. Titi, A. (1992). Integrated Farming: an Ecological Farming Approach in European Agriculture. *Outlook on Agriculture*, 21, 33 - 39. <https://doi.org/10.1177/003072709202100106> .
10. Bagchi, P., & Virum, H. (1996). European Logistics Alliances: A Management Model. *The International Journal of Logistics Management*, 7, 93-108. <https://doi.org/10.1108/09574099610805476> .
11. Jevtic, M., & Radmanovac, M. (2008). Logistics in European Traffic Policy. *Interdisciplinary Management Research*, 4, 516-525.

УДК 004.056:631.11:658.512.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-331-341](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-331-341)

Мельник Ростислав Андрійович аспірант кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, тел.: (068) 660-32-81.

Кучер Анатолій Васильович д.е.н., професор кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, к.428, м.Львів, 79000, тел.: (097)698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Русин-Гриник Роман Романович доктор філософії, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

СУТНІСТЬ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА КІБЕРБЕЗПЕКИ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ФІНАНСІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. В контексті фінансіалізації економіки, цифрова трансформація та кібербезпека стають ключовими аспектами для агробізнесу. Використання цифрових технологій, таких як сільськогосподарські дрони та системи Інтернету речей (IoT), може підвищити продуктивність та оптимізувати управління ресурсами. Одночасно зростає загроза кібератак, яка може пошкодити автоматизовані системи та поставити під загрозу конфіденційність даних. Для успішної реалізації цифрової трансформації важливо інвестувати в навчання персоналу та розвивати партнерства зі спеціалізованими компаніями з кібербезпеки.

Доведено, що в агробізнесі існує важлива потреба у впровадженні ефективних заходів кібербезпеки. Обґрунтовано, що цифрові технології в аграрному секторі потребують надійного захисту від кіберзагроз, оскільки вони стають все більш інтегрованими та важливими для виробництва та управління ресурсами. Аргументовано, що для забезпечення кібербезпеки в агробізнесі необхідно враховувати компоненти, такі як захист інформаційних систем, моніторинг безпеки, реагування на інциденти, захист від втрати даних, навчання та освіта, а також впровадження політик безпеки. Такий комплексний підхід дозволяє ефективно захищати інформаційні ресурси та інфраструктуру аграрних підприємств від кіберзагроз, забезпечуючи стабільну та безпечну роботу галузі.

Цифрова трансформація в агробізнесі потребує надійного захисту від кіберзагроз, оскільки цифрові технології стають важливими для виробництва

та управління ресурсами у цій галузі. Необхідно залучити комплексний підхід до кібербезпеки, включаючи захист інформаційних систем, моніторинг безпеки, реагування на інциденти, навчання та освіту, а також впровадження політик безпеки. Впровадження ефективних заходів кібербезпеки сприяє забезпеченню стійкості та надійності аграрного сектору у цифрову епоху, допомагаючи запобігти можливим кібератакам та зберегти конфіденційність та цілісність даних підприємств. З огляду на швидкий розвиток технологій, важливо постійно оновлювати та адаптувати вибрані інструменти для забезпечення конкурентоспроможності та відповідності сучасним стандартам безпеки.

Ключові слова: кібербезпека, агробізнес, цифрова трансформація, моніторинг безпеки, фінансіалізація економіки.

Melnyk Rostyslav Andriyovych graduate student of the Department of Global Economy, State Biotechnology University, St. 44 Alchevskikh, Kharkiv, 61002, tel.: (068) 660-32-81.

Kucher Anatolii Vasyliovych Doctor of Economics, Professor of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, St. Metropolitan Andriya, 5, room 428, Lviv, 79000, tel.: (097) 698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.: (097) 951-74-13, [ehttps://orcid.org/0000-0003-2895-6437](https://orcid.org/0000-0003-2895-6437).

THE ESSENCE OF DIGITAL TRANSFORMATION AND CYBER SECURITY OF AGRIBUSINESS IN THE CONDITIONS OF FINANCIALIZATION OF THE ECONOMY

Abstract. In the context of the financialization of the economy, digital transformation and cyber security are becoming key aspects for agribusiness. The use of digital technologies such as agricultural drones and Internet of Things (IoT) systems can increase productivity and optimize resource management. At the same time, there is a growing threat of cyber-attacks that can damage automated systems and compromise data privacy. To successfully implement digital transformation, it is important to invest in training staff and develop partnerships with specialized cybersecurity companies.

It has been proven that there is an important need to implement effective cyber security measures in agribusiness. It is well-founded that digital technologies in the

agricultural sector need reliable protection against cyber threats, as they are becoming more and more integrated and important for production and resource management. It is argued that cybersecurity in agribusiness needs to consider components such as information systems protection, security monitoring, incident response, data loss protection, training and education, and implementation of security policies. Such a comprehensive approach allows you to effectively protect the information resources and infrastructure of agricultural enterprises from cyber threats, ensuring the stable and safe operation of the industry.

Digital transformation in agribusiness requires robust protection against cyber threats as digital technologies become essential to production and resource management in this industry. A comprehensive approach to cyber security must be involved, including protection of information systems, security monitoring, incident response, training and education, and implementation of security policies. The implementation of effective cyber security measures contributes to ensuring the stability and reliability of the agricultural sector in the digital age, helping to prevent possible cyber attacks and preserve the confidentiality and integrity of enterprise data. Given the rapid development of technology, it is important to constantly update and adapt the chosen tools to ensure competitiveness and compliance with modern security standards.

Keywords: cybersecurity, agribusiness, digital transformation, security monitoring, financialization of the economy.

Постановка проблеми. У контексті фінансіалізації економіки цифрова трансформація та кібербезпека стають важливими аспектами для агробізнесу. Цифрові технології, такі як сільськогосподарські дрони та системи IoT, можуть покращити ефективність виробництва та управління ресурсами. Водночас зростає загроза кібератак, яка може вплинути на системи автоматизації та конфіденційність даних. Для успішної цифрової трансформації важливо інвестувати в навчання персоналу та розвивати партнерства зі спеціалізованими компаніями з кібербезпеки.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. За дослідженнями багатьох науковців, зокрема Muluneh T. [1], Garske B., Bau A., & Ekardt F. [2], Stanton J. [3], Ciruela-Lorenzo A., Del-Águila-Obra A., Padilla-Meléndez A., & Plaza-Angulo J. [4], Vlachopoulou M., Ziakis C., Vergidis K., & Madas M. [5], Ruttan V. [6], Ehlers M., Huber R., & Finger R. [7], Anshari M., Almunawar M., Masri M., & Hamdan M. [8] уряди країн також повинні сприяти розвитку відповідного законодавства для забезпечення безпеки агробізнесу в цифровій сфері. Такий підхід допоможе зберегти конкурентоспроможність та стійкість агробізнесу в умовах сучасної економічної парадигми. Дослідження вищенаведених авторів демонструють широкий спектр підходів до використання цифрових інновацій для підтримки агробізнесу, включаючи розробку нових бізнес-

моделей, урядове регулювання та сприяння, а також впровадження сучасних технологій. Важливість урядової підтримки та ефективного законодавчого регулювання в цьому процесі є ключовою для досягнення стійкості та безпеки в цифровій сфері агробізнесу.

Метою статті є визначення та обґрунтування сутності цифрової трансформації і кібербезпеки агробізнесу в умовах фінансіалізації економіки.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація в агробізнесі відноситься до процесу впровадження цифрових технологій та інновацій для покращення всіх аспектів аграрного сектору, включаючи виробництво, управління ресурсами, маркетинг та дистрибуцію. Це охоплює використання таких технологій, як сільськогосподарські дрони, датчики Internet of Things (IoT), аналітика даних, штучний інтелект та машинне навчання для збору, аналізу та використання інформації для прийняття рішень. Цифрова трансформація в агробізнесі може включати такі процеси, як автоматизація виробничих процесів, впровадження точного землеробства, моніторинг стану рослин та тварин, прогнозування врожаю, оптимізація використання ресурсів (води, добрив, пестицидів тощо), управління ланцюгом постачання та взаємодія з клієнтами. Головна мета цифрової трансформації в агробізнесі - підвищити продуктивність, зменшити витрати, зробити виробництво екологічно стійким та підвищити конкурентоспроможність галузі в цілому.

У свою чергу, кібербезпека в агробізнесі відноситься до заходів, стратегій та технологій, спрямованих на захист інформаційних систем, даних та інфраструктури аграрних підприємств від кіберзагроз. Це включає в себе заходи з попередження, виявлення та реагування на кібератаки, викрадення даних, вразливості в інформаційних системах, шахрайство та інші кіберзлочини, які можуть вплинути на нормальне функціонування сільськогосподарських підприємств. Кібербезпека в агробізнесі стає все більш важливою з урахуванням зростаючої цифрової трансформації галузі та залежності від інформаційних технологій для проведення різних аспектів сільськогосподарської діяльності.

Функції цифрової трансформації спрямовані на покращення ефективності, збільшення продуктивності та підвищення конкурентоспроможності, а функції кібербезпеки мають на меті захист інформаційних ресурсів та інфраструктури аграрних підприємств.

Таблиця 1

Функції цифрової трансформації кібербезпеки в агробізнесі

Функції цифрової трансформації	Функції кібербезпеки
<i>Моніторинг і контроль.</i> Цифрові технології дозволяють аграрним підприємствам моніторити стан поля, рослин, тварин та інших ресурсів в режимі реального часу. Це допомагає вчасно виявляти проблеми та втручатися для їх вирішення	<i>Захист інформаційних систем.</i> Кібербезпека в агробізнесі забезпечує захист комп'ютерних систем, мереж та програмного забезпечення від несанкціонованого доступу, вірусів, шкідливих програм та інших загроз
<i>Оптимізація виробничих процесів.</i> Цифрові технології дозволяють автоматизувати та оптимізувати процеси виробництва, включаючи посів, полив, внесення добрив та захист від шкідників і хвороб	<i>Моніторинг безпеки.</i> Функція моніторингу дозволяє виявляти потенційні загрози та вразливості в інформаційних системах аграрних підприємств
<i>Прогнозування та аналіз даних.</i> Аналітика даних та штучний інтелект допомагають аналізувати великі обсяги інформації для прогнозування врожаю, оптимізації виробництва та прийняття стратегічних рішень	<i>Реагування на інциденти.</i> Кібербезпека забезпечує швидке та ефективне реагування на кібератаки та інші інциденти, забезпечуючи відновлення нормального функціонування систем та мереж
<i>Підвищення якості продукції.</i> Цифрові технології дозволяють контролювати умови вирощування та управляти ними, що може підвищити якість та безпеку продукції	<i>Захист від втрати даних.</i> Ця функція включає в себе резервне копіювання даних, шифрування інформації та інші заходи для захисту важливої інформації від втрати або несанкціонованого доступу
<i>Управління ланцюгом постачання.</i> Цифрові рішення допомагають відстежувати рух товарів вздовж ланцюга постачання, покращуючи його ефективність та прозорість	<i>Навчання та освіта.</i> Кібербезпека також включає в себе функцію навчання та освіти персоналу щодо правил безпеки, виявлення загроз та захисту інформації
<i>Залучення клієнтів та маркетинг.</i> Цифрові технології можуть допомогти агробізнесу взаємодіяти з клієнтами, залучати їх у програми лояльності, проводити маркетингові кампанії тощо	<i>Впровадження політик безпеки.</i> Кібербезпека в агробізнесі вимагає розробки та впровадження політик безпеки і стандартів, щоб забезпечити високий рівень захисту інформаційних ресурсів

Примітка: побудовано авторами

Виконані дослідження показали, що з точки зору системно-процесного підходу компоненти цифрової трансформації в агробізнесі можна виділити в певній послідовності, в якій вони взаємодіють (рис. 1), а також конкретизувати взаємозв'язок цих компонентів із функціями, які виконує цифрова трансформація (див. табл. 1).

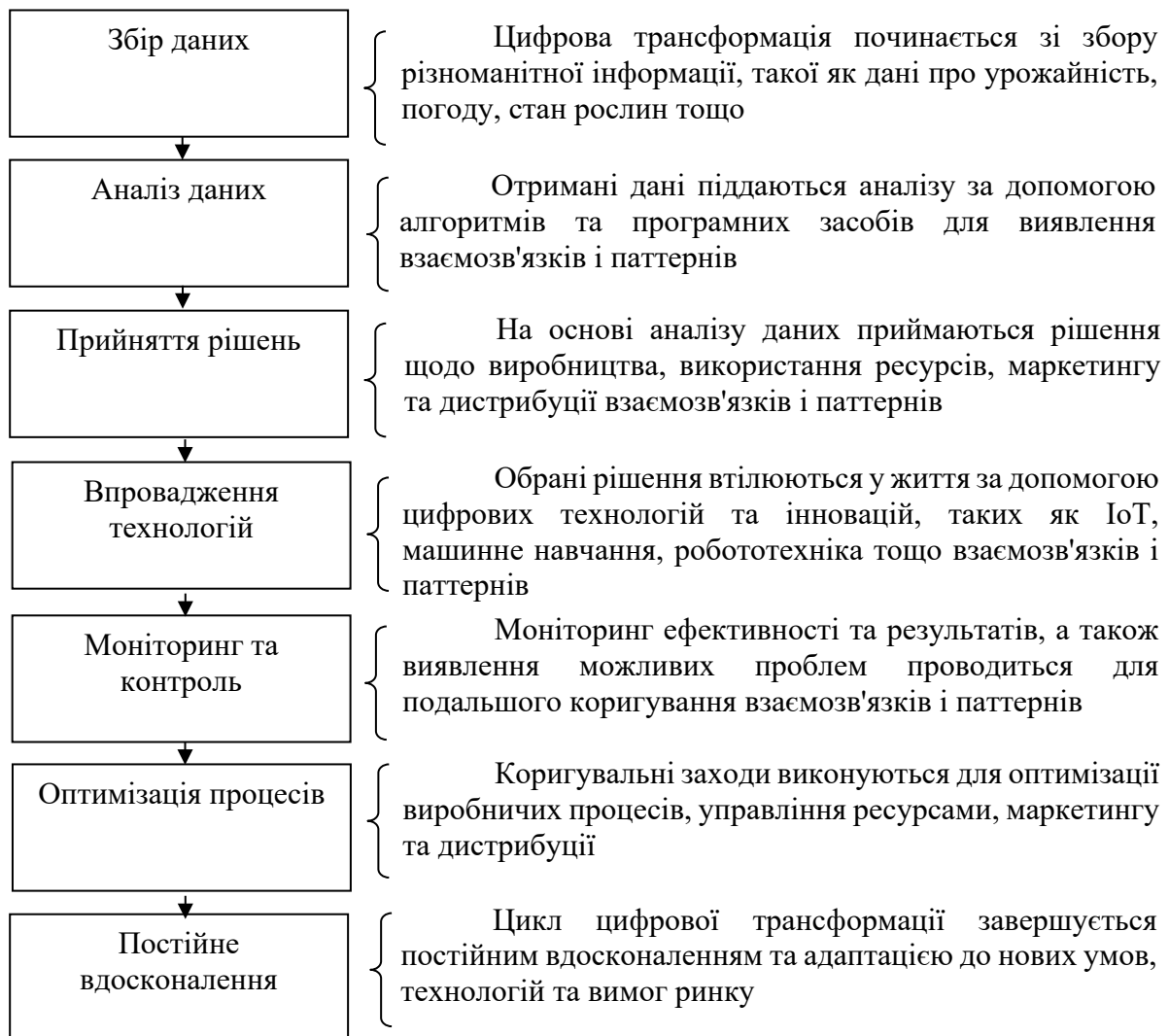

Рис. 1. Компоненти цифрової трансформації в агробізнесі з позиції системно-процесного підходу

Примітка: побудовано авторами

Зв'язок між етапами цифрової трансформації в агробізнесі та виділеними функціями полягає в тому, що збір даних співвідноситься з функціями моніторингу і контролю, аналіз даних відповідає за прогнозування та аналіз, прийняття рішень взаємодіє з усіма функціями, впровадження технологій пов'язане з оптимізацією процесів та моніторингом, а оптимізація процесів впливає з результатів моніторингу та контролю, утворюючи таким чином цілісний процес цифрової трансформації в агробізнесі.

З позиції структурно-процесного підходу на рис. 2 виокремлено також компоненти кібербезпеки в агробізнесі.

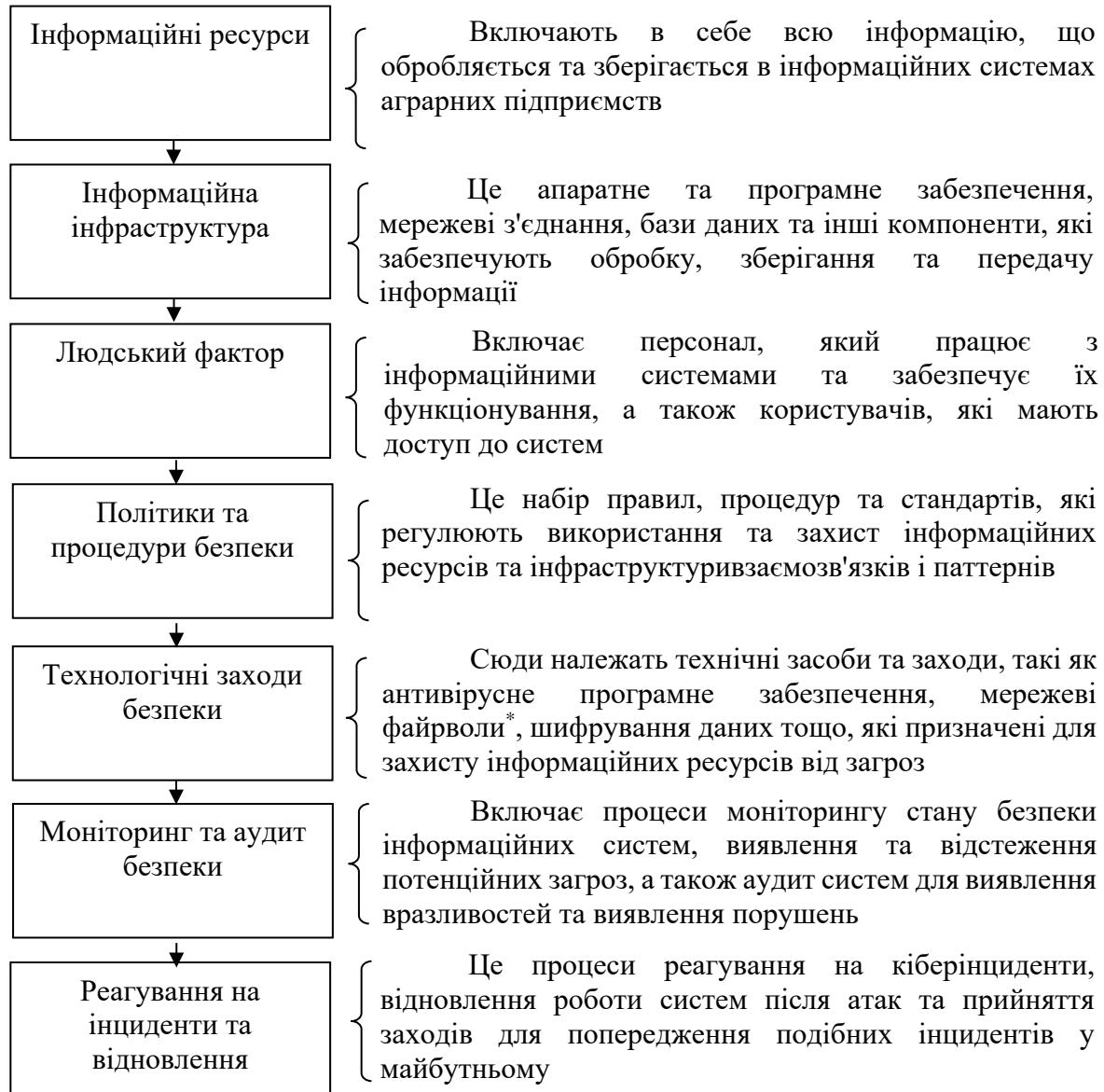

Рис. 2. Компоненти кібербезпеки в агробізнесі з позиції системно-процесного підходу

Примітка: побудовано авторами.

Мережеві файрволи (англ. NetworkFirewalls) є ключовим елементом інформаційної безпеки, які функціонують як бар'єр між внутрішньою мережею організації та зовнішнім світом, таким як Інтернет. Вони призначені для контролю доступу до мережі, дозволяючи або блокуючи трафік відповідно до заздалегідь встановлених правил безпеки. Це робиться для захисту мережевих ресурсів від несанкціонованого доступу, атак, вірусів та інших загроз. Мережеві файрволи можуть бути реалізовані як апаратне забезпечення, програмне забезпечення або комбінація обох. Вони аналізують вхідний і вихідний трафік за допомогою набору визначених критеріїв, таких як IP-адреси, порти протоколів і типи протоколів, для визначення того, чи слід

дозволити конкретний пакет даних проходити через мережу. Це допомагає забезпечити, що лише авторизований трафік може пересуватися в і з мережі, тим самим підвищуючи її загальний рівень безпеки.

Ці компоненти утворюють структуру кібербезпеки в агробізнесі та взаємодіють між собою для забезпечення безпеки інформаційних ресурсів та інфраструктури підприємств. Основні компоненти кібербезпеки в агробізнесі пов'язані з функціями безпеки. Компоненти, такі як інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та технологічні заходи безпеки, спрямовані на захист інформаційних систем. Моніторинг та аудит безпеки є ключовими компонентами для функції моніторингу безпеки. Компоненти, пов'язані з реагуванням на інциденти та відновленням, відповідають за функцію реагування на інциденти. Інші компоненти, такі як інформаційні ресурси та технологічні заходи безпеки, також служать для захисту від втрати даних. Людський фактор, пов'язаний з навчанням та освітою, сприяє збільшенню свідомості персоналу щодо кібербезпеки. Політики та процедури безпеки впроваджуються за допомогою відповідних компонентів для забезпечення безпеки в аграрному бізнесі. Такий суцільний зв'язок допомагає забезпечити повноту та ефективність заходів кібербезпеки в агробізнесі.

Виконані дослідження показали, що реалізація функцій цифрової трансформації кібербезпеки в агробізнесі досить широко автоматизована. У табл. 2 наведено широковідомі програмні продукти для автоматизації цих функцій. Як бачимо, у табл. 2 представлено детальний огляд програмних продуктів, що автоматизують ключові функції цифрової трансформації та кібербезпеки в агробізнесі. Він включає інструменти для моніторингу й контролю, оптимізації виробничих процесів, прогнозування та аналізу даних, підвищення якості продукції, управління ланцюгом постачання, залучення клієнтів та маркетингу, а також інструменти, спрямовані на захист інформаційних систем, моніторинг безпеки, реагування на інциденти, захист від втрати даних, навчання та освіти, впровадження політик безпеки.

Таблиця 2

Програмні продукти, на основі яких автоматизовано функції цифрової трансформації кібербезпеки в агробізнесі

Функції цифрової трансформації	Функції кібербезпеки
1	2
<p><i>Моніторинг і контроль:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • FarmLogs; • ClimateFieldView; • JohnDeereOperationsCenter; • TrimbleAgSoftware; • Agrible. 	<p><i>Захист інформаційних систем:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • SymantecEndpointProtection; • McAfeeTotalProtection; • KasperskyEndpointSecurity; • BitdefenderGravityZoneBusinessSecurity; • TrendMicro Worry-Free BusinessSecurity Services.

1	2
<p><i>Оптимізація виробничих процесів:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Trimble Agri-Software; • Granular; • Agworld; • AgriTask; • AgriWebb. 	<p><i>Моніторинг безпеки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • SolarWindsSecurityEventManager; • IBM QRadar; • AlienVault USM Anywhere; • LogRhythmNextGen SIEM Platform.
<p><i>Прогнозування та аналіз даних:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • IBM WatsonDecisionPlatformforAgriculture; • FieldX; • ClimateCorporation; • FarmWise; • CropX. 	<p><i>Реагування на інциденти:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • FireEyeHelix; • PaloAltoNetworksCortex XSOAR; • RSA NetWitnessPlatform; • CiscoSecureX; • FortinetFortiSIEM.
<p><i>Підвищення якості продукції:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • SAP ERP; • Siemens PLM Software; • AutodeskAutoCAD; • IBM Watson; • QualityManagementSoftware (QMS) Systems. 	<p><i>Захист від втрати даних:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • VeritasBackupExec; • AcronisCyberBackup; • VeeamBackup&Replication; • CommvaultCompleteBackup&Recovery; • ArcserveUnifiedDataProtection.
<p><i>Управління ланцюгом постачання:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • SAP SCM; • Oracle SCM Cloud; • Infor SCM; • JDA Software; • ManhattanAssociates. 	<p><i>Навчання та освіта:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • KnowBe4 SecurityAwarenessTraining; • ProofpointSecurityAwarenessTraining; • PhishMe Simulator; • SANS Institute; • Cybrary.
<p><i>Залучення клієнтів та маркетинг:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Salesforce CRM; • HubSpot; • AdobeMarketingCloud; • Marketo; • Mailchimp. 	<p><i>Впровадження політик безпеки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Microsoft GroupPolicy; • CiscoIdentityServicesEngine (ISE); • PaloAltoNetworksPanorama; • TenableSecurityCenter; • IBM SecurityQRadar.

Примітка: побудовано авторами

Цей огляд відображає широкий спектр доступних технологічних рішень, що можуть бути застосовані для підвищення ефективності та безпеки в агробізнесі, підкреслюючи важливість інтеграції цифрових інструментів у сучасні аграрні практики. Вибір конкретного програмного забезпечення залежить від специфічних потреб та викликів, з якими стикається кожне підприємство, підкреслюючи необхідність індивідуального підходу до цифрової трансформації. Ефективна інтеграція цих інструментів може значно покращити якість продукції, оптимізувати внутрішні та зовнішні процеси, а також забезпечити високий рівень кібербезпеки. З огляду на швидкий розвиток технологій, важливо постійно оновлювати та адаптувати вибрані

інструменти для забезпечення конкурентоспроможності та відповідності сучасним стандартам безпеки.

Висновки. Цифрова трансформація в агробізнесі потребує належного захисту від кіберзагроз, оскільки цифрові технології стають ключовими для виробництва та управління ресурсами в галузі. Необхідним є комплексний підхід до кібербезпеки, що включає захист інформаційних систем, моніторинг безпеки, реагування на інциденти, навчання та освіти та впровадження політик безпеки. Впровадження ефективних заходів кібербезпеки сприяє забезпеченню стійкості та надійності аграрного сектору у цифрову епоху, допомагаючи запобігати можливим кібератакам та зберігати конфіденційність та цілісність даних підприємств.

Література:

1. Muluneh, T. (2021). Conceptualizing Digital Agricultural Governance. *International Journal of Engineering Research and Technology*. <https://doi.org/10.17577/IJERTV10IS010175> .
2. Garske, B., Bau, A., & Ekardt, F. (2021). Digitalization and AI in European Agriculture: A Strategy for Achieving Climate and Biodiversity Targets? *Sustainability*, 13, 4652. <https://doi.org/10.3390/SU13094652> .
3. Stanton, J. (2000). The role of agribusiness in development: replacing the diminished role of the government in raising rural incomes. *Journal of Agribusiness*, 18, 173-187. <https://doi.org/10.22004/AG.ECON.14662> .
4. Ciruela-Lorenzo, A., Del-Águila-Obra, A., Padilla-Meléndez, A., & Plaza-Angulo, J. (2020). Digitalization of Agri-Cooperatives in the Smart Agriculture Context. Proposal of a Digital Diagnosis Tool. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12041325> .
5. Vlachopoulou, M., Ziakis, C., Vergidis, K., & Madas, M. (2021). Analyzing Agri Food-Tech e-Business Models. *Sustainability*, 13, 5516. <https://doi.org/10.3390/SU13105516> .
6. Ruttan, V. (1986). Assistance to export and agricultural production. *World Development*, 14, 39-63. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(86\)90095-1](https://doi.org/10.1016/0305-750X(86)90095-1) .
7. Ehlers, M., Huber, R., & Finger, R. (2021). Agricultural policy in the era of digitalisation. *Food Policy*, 102019. <https://doi.org/10.1016/J.FOODPOL.2020.102019> .
8. Anshari, M., Almunawar, M., Masri, M., & Hamdan, M. (2019). Digital Market place and Fin Tech to Support Agriculture Sustainability. *Energy Procedia*. <https://doi.org/10.1016/J.EGYPRO.2018.11.134> .
9. Liu, X., Wang, X., & Yu, W. (2023). Opportunity or Challenge? Research on the Influence of Digital Finance on Digital Transformation of Agribusiness. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su15021072> .

References:

1. Muluneh, T. (2021). Conceptualizing Digital Agricultural Governance. *International Journal of Engineering Research and Technology*. <https://doi.org/10.17577/IJERTV10IS010175> .
2. Garske, B., Bau, A., & Ekardt, F. (2021). Digitalization and AI in European Agriculture: A Strategy for Achieving Climate and Biodiversity Targets? *Sustainability*, 13, 4652. <https://doi.org/10.3390/SU13094652> .
3. Stanton, J. (2000). The role of agribusiness in development: replacing the diminished role of the government in raising rural incomes. *Journal of Agribusiness*, 18, 173-187. <https://doi.org/10.22004/AG.ECON.14662> .

4. Ciruela-Lorenzo, A., Del-Águila-Obra, A., Padilla-Meléndez, A., & Plaza-Angulo, J. (2020). Digitalization of Agri-Cooperatives in the Smart Agriculture Context. Proposal of a Digital Diagnosis Tool. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12041325> .
5. Vlachopoulou, M., Ziakis, C., Vergidis, K., & Madas, M. (2021). Analyzing Agri Food-Tech e-Business Models. *Sustainability*, 13, 5516. <https://doi.org/10.3390/SU13105516> .
6. Ruttan, V. (1986). Assistancetoexp and agricultural production. *World Development*, 14, 39-63. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(86\)90095-1](https://doi.org/10.1016/0305-750X(86)90095-1) .
7. Ehlers, M., Huber, R., & Finger, R. (2021). Agricultural policy in the era of digitalisation. *Food Policy*, 102019. <https://doi.org/10.1016/J.FOODPOL.2020.102019> .
8. Anshari, M., Almunawar, M., Masri, M., & Hamdan, M. (2019). Digital Market place and Fin Tech to Support Agriculture Sustainability. *Energy Procedia*. <https://doi.org/10.1016/J.EGYPRO.2018.11.134> .
9. Liu, X., Wang, X., & Yu, W. (2023). Opportunity or Challenge? Research on the Influence of Digital Finance on Digital Transformation of Agribusiness. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su15021072>.

УДК 658.14:502.131

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-342-353](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-342-353)

Сизон Маркіян-Орест Ігорович аспірант кафедри глобальної економіки, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (068) 660-32-81.

Кучер Анатолій Васильович д.е.н., професор кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, к.428, м.Львів, 79000, тел.: (097) 698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Русин-Гриник Роман Романович доктор філософії, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Карпінського, 2/4, к.102, м.Львів, 79000, тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ПРІОРИТЕТІВ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Фінансовий потенціал підприємств охоплює всі ресурси та можливості, якими вони володіють або можуть розпоряджатися для досягнення своїх стратегічних та оперативних цілей. Це включає не лише наявні фінансові активи, такі як грошові кошти, інвестиції та інші активи, але також можливість залучення нових ресурсів через кредити, емісію акцій та інші фінансові інструменти. Крім того, фінансовий потенціал враховує ефективність використання наявних ресурсів, здатність генерувати прибуток, рівень ліквідності, фінансову стабільність та здатність адаптуватися до змін на ринку.

У контексті циркулярної економіки, фінансовий потенціал підприємства виходить далеко за рамки традиційного розуміння фінансової ефективності, охоплюючи широкий спектр можливостей, які сприяють сталому розвитку та мінімізації впливу на довкілля. Аргументовано, що здатність залучати інвестиції з різноманітних джерел є критичною для фінансування інновацій та проектів, що підтримують принципи циркулярності, включаючи впровадження ефективних технологій та підходів до виробництва. Доведено, що можливість оптимізації витрат через реорганізацію виробничих процесів та впровадження циркулярних практик, таких як рециклінг та вторинне використання матеріалів, сприяє не лише зниженню екологічного навантаження, але й покращенню фінансового стану підприємства. Обґрунтовано, що позиціонування як екологічного лідера відкриває нові можливості для бізнесу,

залучаючи клієнтів та інвесторів, які цінують сталість та відповідальність перед довкіллям. Також важливою є здатність підприємств управляти ризиками, пов'язаними з переходом до циркулярної економіки, що дозволяє їм адаптуватися до змін у регуляторному та економічному середовищі, забезпечуючи їх стійкість і довгостроковий розвиток. Можливість для сталого росту підкреслює необхідність розробки фінансових стратегій, що враховують довгострокові цілі в умовах змінюваних економічних та екологічних викликів, забезпечуючи підприємству процвітання. Нарешті, можливість залучення зовнішнього фінансування демонструє важливість доступу до додаткових ресурсів для підтримки ініціатив циркулярної економіки, зміцнюючи фінансову базу підприємства та його здатність до інновацій. Загалом, розгляд фінансового потенціалу підприємства через призму циркулярної економіки відкриває нові перспективи для розвитку бізнесу, який не лише ефективно використовує ресурси та мінімізує свій вплив на довкілля, але й відповідає зростаючим вимогам сталості та соціальної відповідальності.

Ключові слова: циркулярна економіка, фінансовий потенціал підприємства, інвестиції, оптимізація витрат, рециклінг.

Syzon Markyian-Orest Ihorovych graduate student of the Department of Global Economy, State Biotechnology University, St. 44 Alchevskikh, tel.: (068) 660-32-81.

Kucher Anatolii Vasyliovych Doctor of Economics, Professor of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, St. Metropolitan Andriya, 5, room 428, Lviv, 79000, tel.: (097) 698-33-76, <https://orcid.org/0000-0001-5219-3404>.

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, St. Karpinsky, 2/4, room 102, Lviv, 79000, tel.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>.

FINANCIAL POTENTIAL OF THE ENTERPRISE IN THE CONTEXT OF CIRCULAR ECONOMY PRIORITIES

Abstract. In the context of the circular economy, the financial potential of enterprises extends far beyond the traditional understanding of financial efficiency, encompassing a wide range of opportunities that contribute to sustainable development and environmental impact mitigation. It is argued that the ability to attract investments from various sources is crucial for financing innovations and projects that support circularity principles, including the adoption of efficient technologies and production approaches. It is demonstrated that the ability to

optimize costs through the reorganization of production processes and the implementation of circular practices, such as recycling and material reuse, not only reduces environmental burdens but also enhances the financial performance of enterprises. It is substantiated that positioning as an environmental leader opens up new opportunities for businesses by attracting customers and investors who value sustainability and environmental responsibility. Moreover, the importance of enterprises' ability to manage risks associated with transitioning to the circular economy is emphasized, enabling them to adapt to changes in regulatory and economic environments, ensuring their resilience and long-term development. The opportunity for sustainable growth underscores the necessity of developing financial strategies that consider long-term goals amid changing economic and environmental challenges, ensuring the prosperity of enterprises. Finally, the ability to access external financing highlights the importance of accessing additional resources to support circular economy initiatives, strengthening the financial foundation of enterprises and their capacity for innovation. Overall, examining the financial potential of enterprises through the lens of the circular economy opens up new perspectives for business development that not only efficiently utilize resources and minimize environmental impact but also meet the growing demands for sustainability and social responsibility. Risk management, sustainable growth, and attracting external financing are key for adapting to changing market conditions and ensuring long-term competitiveness. This demonstrates that integrating principles of the circular economy into the financial strategy of the enterprise not only promotes environmental sustainability but also opens up new opportunities for development and innovation.

Keywords: circular economy, financial potential of the enterprise, investments, cost optimization, recycling.

Постановка проблеми. Фінансовий потенціал підприємств є сукупністю ресурсів та можливостей, якими вони володіють або розпоряджаються для реалізації своїх стратегічних та оперативних цілей. Це включає в себе не тільки наявні фінансові ресурси, такі як грошові кошти та їх еквіваленти, інвестиції та інші активи, але й можливість залучення нових ресурсів через кредити, емісію акцій, та інші фінансові інструменти. Окрім того, фінансовий потенціал враховує ефективність використання наявних ресурсів, здатність генерувати прибуток, ліквідність, фінансову стабільність та адаптивність до змін у ринкових умовах. Фінансовий потенціал відіграє ключову роль у стратегічному плануванні та розвитку підприємства, дозволяючи йому не тільки виживати в умовах конкуренції, але й активно розширюватися, вдосконалювати свою продукцію або послуги, забезпечувати інноваційний розвиток та вдосконалювати свої виробничі процеси. Відповідно, аналіз фінансового потенціалу є важливим інструментом для керівництва підприємства, що

дозволяє визначати його сильні сторони та слабкі місця, а також розробляти стратегії для підвищення ефективності та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні, у науковій літературі можна знайти багато досліджень, які торкаються питань фінансового потенціалу підприємства та циркулярної економіки. Серед вчених слід відзначити: Geissdoerfer M., Morioka S., Carvalho M., Evans S. [1], Millar N., Mclaughlin E., Börger T. [2], Harris S., Martin M., Diener D. [3], Konietzko J., Bocken N., Hultink E. [4], Bigliardi B., Filippelli S. [5], Kalmykova Y., Sadagopan M., Rosado L. [6], Ghisellini P., Ripa M., Ulgiati S. [7], Jesus A., Antunes P., Santos R., Mendonça S. [8], Mathews J., Tan H. [9], Lieder M., Rashid A. [10], Wastling T., Charnley F., Moreno M. [11], Schroeder P., Anggraeni K., Weber U. [12], Abad-Segura E., Fuente A., González-Zamar M., Belmonte-Ureña L. [13], Costa B., Rodrigues S., Moreno P. [14], Kalmykova Y., Sadagopan M., Rosado L. [15], Minunno R., O'Grady T., Morrison G., Gruner R., Colling M. [16], які проводили дослідження з позиції системно-структурного підходу і фінансовий потенціал підприємства розглядали в контексті пріоритетів циркулярної економіки. Проте залишається відкритим дослідження компонентів фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки.

Метою статті є обґрунтування сутності фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий потенціал підприємства у контексті пріоритетів циркулярної економіки можна визначити як здатність підприємства забезпечити стале використання ресурсів та ефективне управління відходами шляхом оптимізації своїх фінансових ресурсів і інвестицій. Це включає в себе не тільки наявність достатнього обсягу капіталу для інвестування у сталі технології та процеси, але й спроможність підприємства до залучення зовнішнього фінансування, використання фінансових інструментів для зменшення впливу на довкілля та посилення циркулярності виробничих процесів. Це також передбачає розробку та реалізацію фінансових стратегій, які сприяють рециклінгу, вторинній переробці матеріалів, ефективному управлінню ресурсами та мінімізації відходів, тим самим забезпечуючи не тільки економічну вигоду, але й внесок у стале розвиток та збереження навколишнього середовища.

Виконані дослідження показали, що з позиції системно-структурного підходу фінансовий потенціал підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки доцільно розглядати через кілька ключових складових (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки

Компоненти	Характеристика компонент	Автори наукових праць, у яких висвітлені ці компоненти
Можливість залучення інвестицій	Включає здатність підприємства залучати фінансові ресурси з різноманітних джерел для реалізації проектів циркулярної економіки, в тому числі через кредити, інвестиції, гранти та партнерства	Geissdoerfer M., Morioka S., Carvalho M., & Evans S.[1]; Millar N., Mclaughlin E., & Börger T.[2]; Harris S., Martin M., & Diener D.[3]
Можливість фінансування інновацій	Спроможність підприємства інвестувати у дослідження і розробки нових, більш ефективних та екологічних технологій, продуктів та процесів, що сприяють циркулярності	Konietzko J., Bocken N., & Hultink E.[4]; Bigliardi B., & Filippelli S.[5]
Можливість оптимізації витрат	Використання фінансових ресурсів для реорганізації виробничих ланцюжків, зниження витрат на сировину та енергію за рахунок впровадження циркулярних практик, таких як рециклінг, реюз і вторинне використання матеріалів	Kalmykova Y., Sadagopan M., & Rosado L.[6]; Ghisellini P., Ripa M., & Ulgiati S.[7]
Можливість екологічного лідерства	Встановлення позицій лідера в галузі екологічної сталості через активне впровадження циркулярних економічних моделей, що може залучити нових клієнтів, партнерів та інвесторів.	Jesus A., Antunes P., Santos R., & Mendonça S.[8]; Mathews J., & Tan H.[9]
Можливість управління ризиками	Розробка механізмів для ідентифікації та мінімізації фінансових, операційних та екологічних ризиків, пов'язаних з переходом до циркулярної економіки	Lieder M., & Rashid A.[10]; Wastling T., Charnley F., & Moreno M.[11]
Можливість для сталого росту	Розробка фінансових стратегій, що підтримують довгостроковий розвиток підприємства в умовах змінюваних економічних та екологічних умов, забезпечуючи його виживання та процвітання	Schroeder P., Anggraeni K., & Weber U.[12]; Abad-Segura E., Fuente A., González-Zamar M., & Belmonte-Ureña L.[13]; Costa B., Rodrigues S., & Moreno P.[14]
Можливість залучення зовнішнього фінансування	Здатність привертати додаткові фінансові ресурси через гранти, субсидії, венчурне фінансування або партнерські програми з метою підтримки ініціатив циркулярної економіки	Kalmykova Y., Sadagopan M., & Rosado L.[15]; Minunno R., O'Grady T., Morrison G., Gruner R., & Colling M.[16]

Примітка: побудовано авторами

Ці можливості в сукупності формують фінансовий потенціал підприємства в контексті циркулярної економіки, відкриваючи шлях для інновацій, сталого розвитку та зменшення негативного впливу на довкілля.

Можливість залучення інвестицій як компонента фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки відіграє критичну роль у підтримці сталого розвитку та екологічної відповідальності. В основі цієї можливості лежить спроможність підприємства приваблювати зовнішнє фінансування для реалізації ініціатив, що спрямовані на зменшення використання природних ресурсів, мінімізацію відходів та впровадження вторинної переробки. Це означає не лише здатність знаходити фінансові ресурси для поточної діяльності, але й залучати капітал для інвестицій у довгострокові проекти, які можуть включати впровадження інноваційних технологій, розробку нових продуктів з меншим екологічним впливом або перехід на більш сталі виробничі процеси. Успішне залучення інвестицій в контексті циркулярної економіки залежить від кількох факторів, включаючи розробку чітких і переконливих бізнес-планів, що демонструють потенційну віддачу від інвестицій та екологічні переваги, а також здатність підприємства адаптуватися до змінюваних ринкових умов і регуляторних вимог. Ключовим елементом є також побудова довіри з потенційними інвесторами через прозорість діяльності, демонстрацію здатності до інновацій та ефективного управління ризиками. Залучення інвестицій у циркулярну економіку не тільки дозволяє підприємствам реалізувати сталі ініціативи, але й сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності, відкриваючи доступ до нових ринків і клієнтських сегментів, які цінують екологічну відповідальність. Це, в свою чергу, може позитивно вплинути на загальний фінансовий стан підприємства, забезпечуючи його стійкість і розвиток у довгостроковій перспективі.

Можливість фінансування інновацій становить суттєвий аспект фінансового потенціалу підприємства, особливо в контексті пріоритетів циркулярної економіки, де новаторські підходи до виробництва, використання ресурсів і управління відходами можуть значно зміцнити екологічну стійкість та ефективність. Фінансування інновацій вимагає від підприємства здатності залучати капітал для досліджень і розробок нових продуктів, процесів або технологій, які спрямовані на мінімізацію впливу на довкілля та оптимізацію використання природних ресурсів. Ця можливість означає не просто наявність фінансових ресурсів, а й стратегічне бачення керівництва підприємства, яке визнає інвестиції в сталість як ключ до довгострокового успіху. Інвестування у створення інноваційних рішень дозволяє підприємствам випереджати ринкові тенденції, розвивати нові бізнес-моделі та створювати продукти, що відповідають зростаючому попиту на екологічно чисті та ефективні товари. Успішне фінансування інновацій також вимагає від підприємств ефективного управління проектами, здатності до проведення ретельних досліджень та

розробок, а також створення міцних партнерських відносин з науковими установами, технологічними стартапами та іншими компаніями, що поділяють спільні інтереси в області сталого розвитку. В контексті циркулярної економіки, можливість фінансування інновацій надає підприємствам інструмент для переходу від традиційних, лінійних моделей використання ресурсів до більш сталого, циркулярного підходу, що зменшує відходи та збільшує використання вторинних матеріалів. Це створює не тільки екологічну, але й економічну вигоду, відкриваючи нові можливості для зростання та зміцнення конкурентоспроможності на ринку.

Можливість оптимізації витрат як компонента фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки відіграє вирішальну роль у підвищенні ефективності ресурсовикористання та зниженні екологічного впливу. Вона базується на ідентифікації та реалізації заходів, спрямованих на зменшення витрат на сировину, енергію, обробку та утилізацію відходів через впровадження інноваційних рішень та ефективніших процесів. Оптимізація витрат здійснюється через перегляд та модернізацію виробничих ліній, поліпшення логістики та управління ланцюгами поставок, використання вторинної сировини та застосування технологій для зниження енергоспоживання. Цей підхід не тільки сприяє зниженню виробничих витрат, але й стимулює інноваційний розвиток підприємства, оскільки шукає способи зробити процеси більш ефективними та екологічно сталими. Оптимізація витрат в контексті циркулярної економіки також передбачає активне використання принципів екодизайну, що дозволяє з самого початку розробляти продукти з урахуванням їх повного життєвого циклу, з мінімальними витратами на утилізацію та максимальною можливістю повторного використання або рециклінгу. Впровадження таких заходів не тільки покращує фінансове становище підприємства через зниження витрат, але й підвищує його конкурентоспроможність на ринку, оскільки споживачі все більше цінують компанії, які демонструють відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Таким чином, оптимізація витрат у контексті циркулярної економіки стає не тільки інструментом фінансового управління, але й важливою частиною стратегії сталого розвитку підприємства.

Можливість екологічного лідерства як компонента фінансового потенціалу підприємства в контексті циркулярної економіки віддзеркалює здатність організації не лише впроваджувати екологічно сталі практики, а й виступати піонером у цій сфері, формуючи нові стандарти та підходи в бізнесі. Екологічне лідерство забезпечує підприємству репутаційні переваги, зміцнює його бренд та створює додаткову цінність для споживачів, інвесторів та партнерів, які все більше зосереджені на соціальній відповідальності та екологічній стійкості. Організації з екологічним лідерством активно інвестують у розвиток інноваційних технологій та процесів, які мінімізують вплив на довкілля, ефективно використовують ресурси та сприяють вторинній

переробці та рециклінгу. Вони також відіграють ключову роль у розвитку циркулярної економіки, пропонуючи продукти та послуги, що забезпечують менше навантаження на природні ресурси та сприяють збереженню біорізноманіття. Залучення уваги до екологічної відповідальності та інновацій не тільки зміцнює позиції підприємства на ринку, але й сприяє створенню нових ринкових можливостей через розробку нових продуктів або входження в нові сегменти ринку, де високо цінуються екологічні ініціативи. Крім того, екологічне лідерство може підвищити ефективність операційного управління, знизити ризики, пов'язані з регуляторними змінами, та забезпечити підприємству переваги в умовах зростаючої конкуренції. Таким чином, можливість екологічного лідерства розкривається через стратегічне залучення в екологічні ініціативи, активне впровадження інновацій і високих екологічних стандартів у всіх аспектах діяльності підприємства. Це не тільки сприяє зміцненню його репутації та бренду, але й забезпечує важливі конкурентні переваги, що сприяють його сталому розвитку та успіху в довгостроковій перспективі.

Можливість управління ризиками як компонента фінансового потенціалу підприємства в контексті пріоритетів циркулярної економіки є фундаментальною для забезпечення стійкості та адаптивності організації до змінюваних умов ринку та екологічних викликів. Вона включає в себе впровадження систематичного підходу до ідентифікації, аналізу, оцінки та мінімізації потенційних ризиків, що можуть негативно вплинути на фінансове здоров'я та екологічну стійкість підприємства. Це охоплює як зовнішні ризики, пов'язані з коливаннями на ринку, регуляторними змінами та екологічними кризами, так і внутрішні ризики, що виникають внаслідок операційної діяльності. У контексті циркулярної економіки, ефективне управління ризиками передбачає адаптацію бізнес-моделей та стратегій з метою зниження залежності від використання невідновлювальних ресурсів, зменшення виробництва відходів та оптимізації ланцюгів поставок для підвищення ресурсної ефективності. Такий підхід дозволяє не тільки протистояти потенційним загрозам, але й використовувати екологічні виклики як можливості для інновацій та розвитку нових конкурентних переваг. Врахування ризиків, пов'язаних із зміною клімату, забрудненням навколишнього середовища та дефіцитом ресурсів, спонукає підприємства до пошуку сталіших альтернатив, зміцнюючи їхню репутацію серед споживачів, інвесторів та партнерів. Це, у свою чергу, підвищує фінансову стабільність і забезпечує довгострокову віддачу від вкладень в сталість. Таким чином, можливість управління ризиками не лише знижує потенційні втрати та забезпечує більшу передбачуваність ділової діяльності, але й відкриває шлях для інновацій та створення нових бізнес-моделей, орієнтованих на принципи циркулярної економіки. В результаті, управління ризиками стає не просто інструментом захисту, а стратегічним компонентом, який сприяє стійкому розвитку та зміцненню фінансового потенціалу підприємства.

Можливість для сталого росту як компонента фінансового потенціалу підприємства у контексті пріоритетів циркулярної економіки виходить з припущення, що довгостроковий успіх та виживання бізнесу залежать не тільки від фінансових показників, але й від здатності адаптуватися до екологічних викликів і відповідати зростаючим вимогам сталого розвитку. Вона включає в себе інтеграцію сталих практик у всі аспекти діяльності підприємства, від вибору постачальників і виробництва до маркетингу та логістики, з метою зменшення екологічного впливу, оптимізації використання ресурсів та підвищення ефективності. Стале зростання в контексті циркулярної економіки передбачає використання циркулярних бізнес-моделей, що дозволяють зменшити залежність від первинних ресурсів та створити додаткову вартість за рахунок відновлення, повторного використання та рециклінгу матеріалів. Це не лише сприяє зниженню виробничих витрат, але й відкриває нові ринкові можливості, оскільки споживачі все більше цінують продукти та послуги, які відображають їхні цінності сталості та екологічної відповідальності. Забезпечення сталого росту також вимагає від підприємств здатності передбачати та адаптуватися до змін у регуляторному середовищі, технологічних інноваціях та змінах у споживчих перевагах. Це включає інвестиції в дослідження та розробку, покращення енергоефективності та впровадження екологічно безпечних технологій. Успішне реалізування стратегій сталого росту вимагає від підприємств глибокого розуміння своїх виробничих процесів, ланцюгів поставок та впливу на довкілля. Це також означає залучення та збереження клієнтів через прозорість, відповідальність і активне спілкування щодо екологічних ініціатив. Таким чином, можливість для сталого росту стає ключовою для фінансового потенціалу підприємства, враховуючи зростаючу глобальну потребу в екологічній стійкості та циркулярній економіці. Ця можливість не тільки спрямована на зменшення екологічного навантаження та витрат, але й на підвищення конкурентоспроможності та забезпечення довгострокового успіху через інновації та адаптацію до змінюваних умов ринку. Використання принципів циркулярної економіки дозволяє підприємствам створити замкнуті цикли виробництва та споживання, що знижують залежність від обмежених природних ресурсів та сприяють збереженню екологічного балансу. Стале зростання підприємства в такому контексті також зумовлене здатністю будувати міцні відносини з усіма зацікавленими сторонами, включаючи споживачів, постачальників, регуляторні органи та громадськість. Ефективне спілкування з цими групами, залучення їх до діалогу та співпраці є важливим для розуміння та врахування їхніх очікувань та потреб, що, в свою чергу, сприяє розвитку інноваційних та відповідальних бізнес-моделей. Враховуючи виклики глобальних кліматичних змін, дефіцит ресурсів та зростаючу соціальну відповідальність, можливість для сталого росту вимагає від підприємств не лише реагування на поточні виклики, а й прогнозування

майбутніх тенденцій та адаптацію до них. Це означає, що інвестиції в сталість і циркулярність стають не просто елементом корпоративної соціальної відповідальності, а критично важливою складовою стратегічного планування та фінансового потенціалу підприємства, що забезпечує його стійкість, зростання та успіх в довготерміновій перспективі.

Можливість залучення зовнішнього фінансування відіграє ключову роль у фінансовому потенціалі підприємства, особливо в контексті пріоритетів циркулярної економіки, оскільки дозволяє забезпечити необхідні ресурси для реалізації інноваційних проектів, спрямованих на підвищення сталості та ефективності ресурсовикористання. Залучення капіталу з зовнішніх джерел, таких як банківські кредити, інвестиції від венчурних фондів, державні субсидії чи гранти, а також краудфандинг, відкриває підприємствам можливість фінансувати перехід до циркулярних бізнес-моделей без необхідності залучення власних обмежених ресурсів. Ця можливість є особливо важливою в умовах, коли ініціативи, пов'язані з циркулярною економікою, можуть вимагати значних початкових інвестицій у нові технології, переоснащення виробничих ліній, дослідження та розробку або навчання персоналу. Залучення зовнішнього фінансування дозволяє розподілити фінансові ризики та забезпечити необхідну ліквідність для підтримки інновацій та розвитку. Крім того, залучення фінансування з зовнішніх джерел може слугувати підтвердженням віри в потенціал підприємства та його стратегій розвитку з точки зору сталості, що, в свою чергу, може підсилити його репутацію та привабливість для клієнтів, партнерів та інвесторів. Це також створює додаткові можливості для налагодження партнерства з іншими організаціями, урядовими структурами та науковими інститутами, що може сприяти обміну знаннями, технологічному співробітництву та інноваційному розвитку. У контексті циркулярної економіки, здатність залучати зовнішнє фінансування не тільки забезпечує необхідні ресурси для сталого розвитку, але й відіграє важливу роль у демонстрації відданості підприємства цілям сталості та екологічної відповідальності. Це створює основу для створення інноваційної, екологічно стійкої бізнес-моделі, що може забезпечити довгостроковий успіх та конкурентні переваги на ринку.

Висновки. Фінансовий потенціал підприємства в контексті циркулярної економіки охоплює широкий спектр можливостей, від залучення інвестицій та оптимізації витрат до інновацій та екологічного лідерства, що сприяє сталому розвитку та зменшенню впливу на довкілля. Управління ризиками, сталий ріст та залучення зовнішнього фінансування є ключовими для адаптації до змінних умов ринку та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності. Це демонструє, що інтеграція принципів циркулярної економіки в фінансову стратегію підприємства не тільки сприяє екологічній сталості, але й відкриває нові можливості для розвитку та інновацій.

Література:

1. Geissdoerfer, M., Morioka, S., Carvalho, M., & Evans, S. (2018). Business Models and Supply Chains for the Circular Economy. *POL: Value Chain Performance (Topic)*. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.04.159> .
2. Millar, N., Mclaughlin, E., & Börger, T. (2019). The Circular Economy: Swings and Roundabouts? *Ecological Economics*. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2018.12.012> .
3. Harris, S., Martin, M., & Diener, D. (2021). Circularity for circularity's sake? Scoping review of assessment methods for environmental performance in the circular economy. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 172-186. <https://doi.org/10.1016/J.SPC.2020.09.018> .
4. Konietzko, J., Bocken, N., & Hultink, E. (2020). A Tool to Analyze, Ideate and Develop Circular Innovation Ecosystems. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/SU12010417> .
5. Bigliardi, B., & Filippelli, S. (2021). Investigating Circular Business Model Innovation through Keywords Analysis. *Sustainability*, 13, 5036. <https://doi.org/10.3390/SU13095036> .
6. Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2017). Circular economy – From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*. <https://doi.org/10.1016/J.RESCONREC.2017.10.034> .
7. Ghisellini, P., Ripa, M., & Ulgiati, S. (2017). Exploring environmental and economic costs and benefits of a circular economy approach to the construction and demolition sector. A literature review. *Journal of Cleaner Production*, 178, 618-643. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.11.207> .
8. Jesus, A., Antunes, P., Santos, R., & Mendonça, S. (2018). Eco-Innovation in the transition to a circular economy: an analytical literature review. *Journal of Cleaner Production*, 172, 2999-3018. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.11.111> .
9. Mathews, J., & Tan, H. (2011). Progress Toward a Circular Economy in China. *Journal of Industrial Ecology*, 15. <https://doi.org/10.1111/j.1530-9290.2011.00332.x> .
10. Lieder, M., & Rashid, A. (2016). Towards circular economy implementation: a comprehensive review in context of manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*, 115, 36-51. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2015.12.042> .
11. Wastling, T., Charnley, F., & Moreno, M. (2018). Design for Circular Behaviour: Considering Users in a Circular Economy. *Sustainability*, 10, 1743. <https://doi.org/10.3390/SU10061743> .
12. Schroeder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23. <https://doi.org/10.1111/jiec.12732> .
13. Abad-Segura, E., Fuente, A., González-Zamar, M., & Belmonte-Ureña, L. (2020). Effects of Circular Economy Policies on the Environment and Sustainable Growth: Worldwide Research. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12145792> .
14. Costa, B., Rodrigues, S., & Moreno, P. (2020). Circular Economy and Sustainability. *Mapping, Managing, and Crafting Sustainable Business Strategies for the Circular Economy*. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-9885-5.ch003> .
15. Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2017). Circular economy – From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*. <https://doi.org/10.1016/J.RESCONREC.2017.10.034> .
16. Minunno, R., O'Grady, T., Morrison, G., Gruner, R., & Colling, M. (2018). Strategies for Applying the Circular Economy to Prefabricated Buildings. *Buildings*. <https://doi.org/10.3390/BUILDINGS8090125> .

References:

1. Geissdoerfer, M., Morioka, S., Carvalho, M., & Evans, S. (2018). Business Models and Supply Chains for the Circular Economy. *POL: Value Chain Performance (Topic)*. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.04.159> .
2. Millar, N., Mclaughlin, E., & Börger, T. (2019). The Circular Economy: Swings and Roundabouts? *Ecological Economics*. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2018.12.012> .
3. Harris, S., Martin, M., & Diener, D. (2021). Circularity for circularity's sake? Scoping review of assessment methods for environmental performance in the circular economy. *Sustainable Production and Consumption*, 26, 172-186. <https://doi.org/10.1016/J.SPC.2020.09.018>.
4. Konietzko, J., Bocken, N., & Hultink, E. (2020). A Tool to Analyze, Ideate and Develop Circular Innovation Ecosystems. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/SU12010417> .
5. Bigliardi, B., & Filippelli, S. (2021). Investigating Circular Business Model Innovation through Keywords Analysis. *Sustainability*, 13, 5036. <https://doi.org/10.3390/SU13095036> .
6. Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2017). Circular economy – From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*. <https://doi.org/10.1016/J.RESCONREC.2017.10.034> .
7. Ghisellini, P., Ripa, M., & Ulgiati, S. (2017). Exploring environmental and economic costs and benefits of a circular economy approach to the construction and demolition sector. *A literature review. Journal of Cleaner Production*, 178, 618-643. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.11.207> .
8. Jesus, A., Antunes, P., Santos, R., & Mendonça, S. (2018). Eco-Innovation in the transition to a circular economy: an analytical literature review. *Journal of Cleaner Production*, 172, 2999-3018. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2017.11.111> .
9. Mathews, J., & Tan, H. (2011). Progress Toward a Circular Economy in China. *Journal of Industrial Ecology*, 15. <https://doi.org/10.1111/j.1530-9290.2011.00332.x> .
10. Lieder, M., & Rashid, A. (2016). Towards circular economy implementation: a comprehensive review in context of manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*, 115, 36-51. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2015.12.042> .
11. Wastling, T., Charnley, F., & Moreno, M. (2018). Design for Circular Behaviour: Considering Users in a Circular Economy. *Sustainability*, 10, 1743. <https://doi.org/10.3390/SU10061743>.
12. Schroeder, P., Anggraeni, K., & Weber, U. (2019). The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals. *Journal of Industrial Ecology*, 23. <https://doi.org/10.1111/jiec.12732> .
13. Abad-Segura, E., Fuente, A., González-Zamar, M., & Belmonte-Ureña, L. (2020). Effects of Circular Economy Policies on the Environment and Sustainable Growth: Worldwide Research. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su12145792> .
14. Costa, B., Rodrigues, S., & Moreno, P. (2020). Circular Economy and Sustainability. *Mapping, Managing, and Crafting Sustainable Business Strategies for the Circular Economy*. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-9885-5.ch003> .
15. Kalmykova, Y., Sadagopan, M., & Rosado, L. (2017). Circular economy – From review of theories and practices to development of implementation tools. *Resources, Conservation and Recycling*. <https://doi.org/10.1016/J.RESCONREC.2017.10.034> .
16. Minunno, R., O'Grady, T., Morrison, G., Gruner, R., & Colling, M. (2018). Strategies for Applying the Circular Economy to Prefabricated Buildings. *Buildings*. <https://doi.org/10.3390/BUILDINGS8090125> .

СЕРІЯ «Право»

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-354-365](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-354-365)

Гаран (Стукаленко) Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

ПРАВО НА ПУБЛІЧНУ СЛУЖБУ У ПЛОЩИНІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих питань розуміння права на публічну службу у контексті сьогодення. Особливу увагу приділяється аналізу сутності цього права, розкриваючи його значення та вплив на захист прав, свобод і інтересів публічних службовців. Зазначено, що потреба у ретельному розумінні правового інституту публічного адміністрування постійно зростає, оскільки його вплив на функціонування суспільства та держави в цілому є значимим, а забезпечення ефективного захисту прав публічних службовців є невід'ємною складовою стабільності та розвитку суспільства. Доведено, що сучасне наповнення змісту права на публічну службу є важливим кроком в формуванні інтегрованого правового простору, який визначає формат функціонування публічного управління. Визначено, що в сучасних умовах, в національному науково-правовому просторі можливо виокремити три основні докритичальні підходи до розуміння публічної служби: 1) «широкий підхід»; 2) «вузький підхід»; 3) «розширений підхід».

Автор звертає увагу, що право на публічну службу це складне правове явище, яке має три достатньо крупних блока: а) право прийняття на публічну службу; б) право проходження публічної служби; в) право звільнення з посад публічної служби. Доведено, що вивчення права на звільнення з посади публічної служби виявляється ключовим аспектом аналізу даної правової сфери. Зазначено, що ця складова відображає важливий механізм регулювання відносин у сфері публічної служби. Зроблений висновок, що постійні звернення осіб до адміністративного суду у зв'язку з питаннями незаконного їх звільнення з посади публічної служби свідчать про серйозні недоліки у системі права. Ці недоліки можуть бути пов'язані з недостатньою чіткістю нормативно-правових актів, відсутністю чіткої процедури припинення публічної служби, або недостатнім контролем за дотриманням прав та

процедур у цій сфері. Такий стан справ свідчить про необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання в цій області, а також звернення уваги на практичні аспекти реалізації цих норм. Тільки таким чином можна буде забезпечити ефективний захист прав публічних службовців та підвищити рівень довіри до системи публічної служби в цілому.

Ключові слова: право на публічну службу, професійна компетентність, захист особи, публічна служба, звільнення з посади, незаконне звільнення, адміністративні суди, міжнародний досвід.

Haran (Stukalenko) Olha Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel. : (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

THE RIGHT TO PUBLIC SERVICE IN THE AREA OF MODERN CHALLENGES

Abstract. The article is devoted to the study of certain issues of understanding the right to public service in the context of today. Particular attention is paid to the analysis of the essence of this right, revealing its meaning and impact on the protection of the rights, freedoms and interests of public servants. It is noted that the need for a thorough understanding of the legal institution of public administration is constantly growing, since its influence on the functioning of society and the state as a whole is significant, and ensuring the effective protection of the rights of public servants is an integral component of the stability and development of society. It has been proven that the modern filling of the content of the right to public service is an important step in the formation of an integrated legal space that determines the format of the functioning of public administration. It was determined that in modern conditions, in the national scientific and legal space, it is possible to single out three main critical approaches to understanding public service: 1) "broad approach"; 2) "narrow approach"; 3) "extended approach". The author draws attention to the fact that the right to public service is a complex legal phenomenon that has three fairly large blocks: a) the right to be accepted for public service; b) the right to perform public service; c) the right to be dismissed from public service positions. It has been proven that the study of the right to dismissal from a public service position is a key aspect of the analysis of this legal field. It is noted that this component reflects an important mechanism for regulating relations in the field of public service. It was concluded that the constant appeals of persons to the administrative court in connection with the issues of their illegal dismissal from public service positions indicate serious deficiencies in the legal system. These shortcomings may be related to the insufficient clarity of legal acts, the absence of a clear procedure for the termination of public service, or

insufficient control over the observance of rights and procedures in this area. This state of affairs indicates the need for further improvement of legal regulation in this area, as well as paying attention to the practical aspects of the implementation of these norms. Only in this way will it be possible to ensure effective protection of the rights of public servants and increase the level of trust in the public service system as a whole.

Keywords: right to public service, professional competence, personal protection, public service, dismissal from office, illegal dismissal, administrative courts, international experience.

Постановка проблеми. З метою забезпечення успішної реалізації широкомасштабних реформ у різних сферах державної політики надзвичайно важливою стає належна система публічного управління, яка б забезпечувала ефективність і прозорість процесів. Напрацювання та впровадження компетентної, ефективної системи управління вимагає наявності високої професійної компетентності.

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», «професійна компетентність – здатність особи у межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку [1].

Цей ключовий аспект – професійна компетентність є одним із основним підґрунтям реформ і має забезпечувати виконання державних функцій на якісному рівні. Формування професійної сучасної публічної служби є фундаментом для успішного функціонування країни та розвитку її потенціалу.

В. Костюк звертає увагу на таку позицію, згідно до якої, «Новітня концепція реформування публічної служби пов'язана із дієвістю, ефективністю та доступністю права громадян на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування» [2, с. 18].

Також особливо цікавим є дослідження сутності права на публічну службу. Зацікавленість у такому аналізі виправдана через те, що науковою спільнотою досі досить мало приділялося уваги праву на публічну службу в контексті сучасних викликів. Проте вплив цього права на захист прав, свобод і інтересів публічних службовців складно переоцінити, а з часом цей вплив тільки зростатиме. Тому дослідження цієї теми є важливим для подальшого розвитку наукового розуміння та практичного застосування правових норм у сфері публічної служби.

Безперечно, публічна служба включає дві великі складові: державну службу та службу в органах місцевого самоврядування. І кожному із цих напрямків публічної служби в 2023 році притаманна ознака зменшення кількості службовців державної служби та служби в органах місцевого

самоврядування. Наприклад, «Упродовж 2023 року зберігалася тенденція відтоку кадрів з української державної служби. Про це свідчить аналіз кількісного складу державної служби за четвертий квартал 2023-го. Фактична кількість працюючих державних службовців наразі складає 159 904 особи. Упродовж 2023 року їх стало менше на 5 518 осіб, зокрема в четвертому кварталі – на 1 671 особу. Відповідно щокварталу збільшувалася кількість вакантних посад. Наразі таких 39 102. Це на 1 038 посади більше у порівнянні з третім кварталом 2023-го»[3].

На динаміку зменшення кількості публічних службовців та одночасним збільшенням кількості вакантних місць впливає звільнення з посади публічних службовців. Безперечно, одним із чинників, в наслідок якого зменшується чисельність публічних службовців – незаконне їх звільнення з посад публічної служби. В цьому аспекті, доречним є звернення уваги Л.В. Кивало на такому проблемному моменті, а саме, « Факти постійних звернень осіб до адміністративного суду з питань незаконного їх звільнення з посад публічної служби, свідчать про те, що це питання, будучи предметом трудового права, майже не досліджувалось в межах науки адміністративного права і процесу [4, с. 26].

Актуалізується зазначена тематика і у зв'язку з російською військовою агресією на території України, так як регулювання окремих процесів та процедур на державній службі було змінено [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські дослідники, такі як В. Авер'янов, Ю. Битяка, Л. Біла-Тіунова, І. Бухтіярова, В. Галуцько, В. Гладкий, Д. Голосніченко, П. Діхтієвський, С. Дубенко, В. Колпаков, О. Кузьменко, М. Куйбіда, В. Малиновський, Р. Мельник, О. Миколенко, О. Парфенюк, Є. Соболь, В. Сокурено, Н. Панова, В. Тимошук, Ю. Тодика, І. Хомишин, М. Цуркан, Х. Ярмач, О. Ярошенко та інші вже внесли важливий вклад у вивчення певних аспектів публічної служби, хоча існують ще значні перспективи для подальших досліджень.

Певна група вчених досліджували проблеми використання позитивного зарубіжного регулювання публічної служби та пропозиції для України, до таких науковців можливо віднести Н. Алюшину, П. Комірчого, І. Коліушко, В. Тимошука, А. М. Школика, А.О.Чаркіну та інших, які зробили важливий внесок у вивчення цієї проблематики.

Окремі питання реалізації права на державної служби в умовах воєнного стану висвітлено у працях Л. Алюшина та І. Хомишина, а Н. Корнута. Р. Негара вивчали організацію дистанційної роботи публічних службовців. С. Селіванов актуалізував питання кадрового резерву на державній службі. Попри наявності великої кількості напрацьованих в зазначеній темі, питання розуміння права на публічну службу потребує подальших наукових розробок, враховуючи зрідки зміни у суспільстві, законодавстві та інші чинники.

Метою статті є розкриття сучасного бачення права на публічну службу для формування новітньої концепції реалізації цього в Україні та створення наукового підґрунтя для функціонування ефективної системи забезпечення захисту права на публічну службу у всіх його проявах.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, публічна служба визнається не лише обов'язковою складовою будь-якої цивілізованої країни, але і невід'ємною частиною її розвитку. Це не просто функція держави, а важлива сфера її діяльності, що забезпечує стабільність, розвиток та раціональне використання ресурсів країни, але уникаючи етатизаційного втручання.

Безумовно, усвідомлена сучасного наповнення змісту права на публічну службу є важливим кроком в формуванні інтегрованого правового простору, який визначає формат функціонування публічного управління.

У вітчизняній науці існують різні підходи щодо розуміння цього поняття.

Як зазначає Н. Янюк, «у світі немає жодної універсальної моделі, яку можна було б використати під час формування національного інституту публічної служби [6]».

Вивчення досвіду зарубіжних країн, передусім членів Європейського Союзу, має велике значення для визначення основних принципів публічної служби в Україні та формування відповідної законодавчої бази. У цих країнах загальним правилом є визначення службовця публічним, яке ґрунтується на публічно-правовому зв'язку такої особи з державою. Цей зв'язок виникає на підставі юридичного факту, відмінного від приватно-правового трудового договору, і має адміністративно-правовий характер. Такий підхід дозволяє забезпечити ефективну регуляцію взаємовідносин між державою та службовцями, зокрема встановлюючи особливі правові обов'язки та відповідальність перед громадянами і суспільством в цілому. Реалізація подібного підходу в Україні має потенціал сприяти підвищенню рівня професіоналізму та довіри до публічних інститутів.

На основі аналізу наукової літератури висловлюється теза про те, що в сучасному світі важливість публічної служби як складової демократичного суспільства надається все більшого значення. Публічна служба виступає не лише інструментом забезпечення функціонування держави, але і гарантом реалізації прав і інтересів громадян. Її ефективність та довіра до неї залежать від якості кадрового забезпечення, впровадження сучасних методів управління та забезпечення відповідності принципам прозорості, відкритості та відповідальності. Таким чином, розвиток публічної служби визначається не лише внутрішніми потребами держави, але й вимогами суспільства та міжнародних стандартів у сфері публічної служби. Потрібно враховувати, що сучасне суспільство постійно змінюється, технології розвиваються, а вимоги до державних інститутів і службовців посилюються. Тому, щоб забезпечити

ефективне функціонування публічної служби, необхідно систематично переглядати і удосконалювати законодавство, враховуючи сучасні соціально-економічні, політичні та технологічні реалії. Це допоможе забезпечити відповідність діяльності державних органів вимогам суспільства, збільшити довіру до державних інститутів та забезпечити ефективне виконання їхніх функцій у службі громадянам. Важливою складовою публічної служби є право на публічну службу.

В сучасних умовах, в національному науково-правовому просторі можливо виокремити три основні докритичальні підходи до розуміння публічної служби: 1) «широкий підхід»; 2) «вузький підхід»; 3) «розширений підхід».

В. Я. Малиновський на підставі аналізу наукової літератури висловлює тезу, що «Прихильники широкого трактування публічної служби розуміють її як державну, муніципальну службу та службу в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях та навіть приватних підприємствах)» [7, с. 45].

Другий концептуальний підхід – «вузький підхід», визначає службу в органах місцевого самоврядування і лише в апаратах органів усіх гілок влади, що охоплюється поняттям державної служби без судової і законодавчої діяльності [8, с. 272].

На думку В.Я. Малиновського, «цей підхід обмежує коло посад, які відносяться до публічної служби, найперше, політичних, а також діяльність суддів і прокурорів [7, с. 45].

Цікавим є підхід законодавства. В частині 1 ст. 19 Закону України «Про державну службу» [9] закріплено, що право на державну службу обмежується лише зазначенням вимог до неї: повнолітні громадяни України, які вільно володіють державною мовою та яким присвоєно ступінь вищої освіти не нижче.

Серед різноманітних підходів до визначення публічної служби, найбільш логічним є третій підхід, який відносить до публічної служби всі види служби в державних органах та органах місцевого самоврядування, а також інших установах, що здійснюють функції держави або місцевого самоврядування. Цей підхід дозволяє врахувати широкий спектр діяльності, яка спрямована на задоволення потреб громадян і забезпечення функціонування держави чи місцевого самоврядування, включаючи адміністративну, соціальну, економічну та інші сфери діяльності. Такий підхід сприяє узгодженню та систематизації різноманітних аспектів публічної служби, що є важливим для розробки ефективної стратегії управління та політики в цій сфері.

П.17 ч. 1 ст. 4 КАСУ «публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба,

інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування»[10].

Тобто, законодавець дотримується розширеного підходу розуміння публічної служби.

В той же час, положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» передбачають, що у період дії воєнного стану особи призначаються на посади в органах місцевого самоврядування сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради, начальником відповідної військової адміністрації без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад.

В. Костюк, досліджуючи питання щодо сучасних концепцій права на публічну службу у контексті сьогодення, визначає, що «Основними особливостями права на публічну службу є наступні: це системне, конституційне право; впливає із змісту права на працю; системно пов'язано із правом на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування; правомочними є громадяни України; передбачає зайняття особою посад у публічно-правових інститутах влади; передбачає спеціальну процедуру реалізації, гарантування та правової охорони; зумовлює виникнення, зміну, припинення службово-трудових правовідносин; передбачає набуття правомочною особою правосуб'єктності публічного службовця; характеризується спеціальною процедурою припинення; підлягає державному нагляду та громадському контролю [2, с. 23].

Право на публічну службу це складне правове явище, яке має три достатньо крупних блока: право прийняття на публічну службу; право проходження публічної служби; право звільнення з посад публічної служби.

Потрібно звернути увагу, що ефективність публічного управління обумовлена не лише правовим регулюванням, а й наявністю висококваліфікованих кадрів. Враховуючи положення Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», під час реалізації громадянами права на державну службу не допускається будь-які форми дискримінація, визначені законодавством [11].

В кронтексті Рекомендації Рес. (2001)10, «процедури прийому на публічну службу повинні ґрунтуватися на об'єктивних і недискримінаційних критеріях, та прийняття потрібно здійснюватися після необхідної перевірки кандидатур. Крім того, потрібно застосовувати політику найму чоловіків та жінок, яке представляють різні верстви суспільства ..., так як кінцевою метою є такий склад, ... який віддзеркалює то суспільство, на службі якого вони знаходяться ...» [12, с. 37].

На трансформацію меж права на публічну службу впливають європейські стандарти публічного адміністрування. Ці стандарти, по-перше, визначають вектор трансформації публічної служби; по-друге, можливості використання позитивного досвіду. Так, враховуючи міжнародний досвід не виключено, що в подальшому в Україні будуть інтегровані положення деяких країн: Греції, Польщі, Чехії та інших, стосовно того, що право на публічну службу буде включати таку підставу, як виконання положення проходження служби к збройних силах.

Наприклад, відповідно до ст. 5 Кодексу цивільних службовців Греції не можуть бути призначені цивільними службовцями особи, які; не виконали свого обов'язку проходження військової служби або не були належним чином звільнені з військової служби; які були визнані такими, що відмовляться від проходження військової служби через політичні чи релігійно-етичні переконання, та які не пройшли, відповідно до спеціальних правових положень встановлений строк служби к збройних силах без носіння зброї або альтернативної цивільної соціальної служби [13].

Подібний імператив передбачено і для осіб при вступі на службу в Чехії (п. «е» ч. 1 ст. 17 Закону Чехії « Про службу державних службовців у адміністративних установах і про винагороду державних службовців та інших працівників адміністративних установ (про службу)» від 26.04.2002 р.) [13, с. 269-388], Польщі (п. 6 ст. 28) [13].

Дане положення, враховуючи міжнародний досвід, щодо права на публічну службу в Україні може мати підставу – проходження служби к збройних силах, може буде цікавим для впровадження в національний простір.

В той же час, В.В. Гладких висловлює позицію, згідно до якої «некритична, а іноді – відверто безглузда зміна законодавства, що обумовлює критичне збільшення кількості норм законодавства, спричиняє невизначеність соціального життя та його юридичних наслідків, знецінює принцип законності, загрожує пануванню права тощо». Саме тому провокування «інфляції законодавства», на думку вчених, «може використовуватись також як ефективна зброя для деструкції держав шляхом привнесення хаосу в соціальне життя громадян, зниження довіри до інститутів влади та поваги до закону» [14, с. 5–10].

І. Ю. Хомишин звертає увагу на тому факті, що «Українське законодавство здебільшого сформоване в частині діяльності органів публічної влади в умовах війни, проте реалізація повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування знаходиться, як ніколи під прицілним спостереженням громадськості, адже запит суспільства на прозорість, відкритість та підзвітність цих органів в умовах війни посилюється» [15, с. 312].

На підставі аналізу діючого законодавства, стало очевидним, що період воєнного стану в Україні створив низку проблем, пов'язаних з функціону-

ванням органів публічної влади та розкрив недоліки у системі комплектування та організації діяльності цих органів. На жаль, спрощені умови призначень на посади державної служби призвели до порушення основних принципів цієї системи, а саме – стабільності та професіоналізму.

Отже, виникла потреба в реформуванні державної служби, зокрема, у створенні кадрового резерву. Ця ситуація загострює проблему і обумовлює потребу у перегляді існуючих підходів до відбору та підготовки кадрів, гарантування ростання їх професіоналізму у роботі, тим самим забезпечивши ефективне функціонування органів влади в умовах викликів сучасності. Наприклад, « практика віддаленої роботи стала частиною організації роботи на державній службі і сприяє активному застосуванню засобів телекомунікаційного зв'язку, що стали невід'ємною складовою частиною щоденної роботи» [16, с. 11–16].

Як вже було зазначено, що важливою складовою права на публічну службу є право на звільнення з посад публічної служб. На підставі аналізу наукової літератури, можливо виокремити коло проблемних питань, які пов'язані з припиненням публічної служби. Так, постійні звернення осіб до адміністративного суду у зв'язку з питаннями незаконного їх звільнення з посад публічної служби є свідченням про недоліки у системі права. Ці конкретні звернення, хоча і відносяться до сфери трудового права, практично не привертати увагу наукового співтовариства, зосередженого на адміністративному праві та процесу. Це свідчить про необхідність більш глибокого вивчення цього питання та розширення діапазону наукових досліджень у сфері адміністративного права, щоб забезпечити ефективну захист прав громадян у контексті їхніх службових відносин.

Наприклад, Л. В. Кивало наголошує, що « Публічний службовець може оскаржити рішення про його звільнення в судовому порядку, якщо вважає таке рішення незаконним. У зв'язку з цим, виникає потреба визначення у науці адміністративного права критеріїв розмежування «законного» і «незаконного» рішень про звільнення службовця з займаної посади публічної служби. Якщо законність рішення про звільнення публічного службовця забезпечується положеннями національного законодавства про публічну службу, то «незаконність» такого рішення виводиться інтелектуальним шляхом на підставі аналізу положень законодавства»[4, с. 26].

У реальному житті іноді виникають ситуації, коли публічний службовець не відповідає вимогам, проявляючи недостатню компетентність або недобросовісність. У таких випадках, вирішенням може стати їхнє звільнення. В Україні законодавство встановлює чіткі критерії для таких випадків та процедури для їх реалізації, спираючись на об'єктивні докази невідповідності посадовця вимогам. Це важливий етап для забезпечення ефективності управління державними структурами. Однак важливо розуміти, що процес очищення влади повинен ґрунтуватися не лише на правових

механізмах, але й на принципах справедливості та об'єктивності. Прийняття таких важливих рішень повинно бути відвертою, але не емоційною діяльністю, з урахуванням не лише норм, але й цінностей правової держави.

Так, адміністративно-правові спори щодо незаконного звільнення з публічної служби, як і інші спору, які стосуються реалізації права на публічну службу, вирішуються на рівні адміністративного судочинства із урахуванням положень Кодексу адміністративного судочинства України.

Висновки. На підставі аналізу наукової літератури стає очевидним, що у сучасному світі значення публічної служби як основної складової демократичного суспільства зростає. Публічна служба виступає не лише інструментом функціонування держави, а є гарантією реалізації прав і інтересів громадян. Її ефективність і рівень довіри залежать від якості кадрового забезпечення, впровадження сучасних методів управління та дотримання принципів прозорості, відкритості та відповідальності. Розвиток публічної служби визначається не лише внутрішніми потребами держави, а і вимогами суспільства та міжнародних стандартів у цій сфері. Необхідно враховувати постійні зміни в суспільстві, розвиток технологій та посилення вимог до державних інститутів і службовців.

З метою забезпечення реалізації права на публічну службу необхідно систематично переглядати наукові доктрини та удосконалювати законодавство, враховуючи сучасні соціально-економічні, політичні та технологічні реалії. Це допоможе забезпечити відповідність діяльності державних органів вимогам суспільства, підвищити довіру до державних інститутів та забезпечити ефективне виконання їхніх функцій.

Література:

1. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023 № 3077-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> (дата звернення 02.04.2024).
2. Костюк В. Концепція права на публічну службу у контексті сьогодення: науково-практичний аспект. *Публічне право*, 2018, №2(30). С. 18-27. URL: <https://www.publichnepravo.com.ua/files/30/2.pdf> (дата звернення 02.04.2024).
3. Торік кількість державних службовців в Україні скоротилася більше, ніж на 5.5 тисяч осіб. URL: <https://nads.gov.ua/news/torik-kilkist-derzhavnykh-sluzhbovtziv-v-ukraini-skorotylasia-bilshe-anizh-na-55-tysiach-osib#:~:text=%D0%A4%...> (дата звернення 02.04.2024).
4. Кивало Л.В. Незаконне звільнення з публічної служби як підстава звернення до адміністративного суду. *Правова держава*, 2022. № 47'2022. С. 21-28. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/265280/261841> (дата звернення 02.04.2024).
5. Роз'яснення від 10 червня 2022 р. № 154 р/з щодо моніторингу виконання державними службовцями завдань і ключових показників результативності, ефективності та якості службової діяльності в умовах воєнного стану URL: <https://nads.gov.ua/npras/shchodo-monitoringu-vikonannya-derzhavnimi-sluzhbovcyami-zavdan-i-klyuchovih-pokaznikiv-rezultativnosti-efektivnosti-ta-yakosti-sluzhbovoyi-diyalnosti-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення 02.04.2024).
6. Янюк Н. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія: Юридична. 2010. Вип. 51. С. 162–167. (дата звернення 02.04.2024).

7. Малиновський В. Я. Публічна служба в Україні: підручник. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 312 с.
8. Рунова Н. Публічна служба в Україні: проблеми дефініції. Публічне право. 2012. № 3 (7)., 272 с.
9. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення 02.04.2024).
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 02.04.2024).
11. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> (дата звернення 02.04.2024).
12. Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec. (2001)10, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 19 вер. 2001 р. URL: <https://rm.coe.int/0900001680928736> (дата звернення 02.04.2024).
13. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України /за заг.ред. Тимошука В. П, А. М. Школика. К.: Конус-Ю, 2007. 735 с. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2017/44.pdf (дата звернення 02.04.2024).
14. Гладкий В. В. Мінливість і занепад законодавства: постановка питання. Актуальні проблеми реформування сучасного законодавства : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 верес. 2017 р.). Харків : Молод. вчен., 2017. С. 5–10.
15. Хомишин І. Ю. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2023. № 3 (2023): С. 308-312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/58.pdf> (дата звернення 02.04.2024).
16. Алюшина Н.О. Розвиток інституту державної служби в умовах карантину та воєнного стану. *Ефективність державного управління*, 2023. № 70/71. С. 11–16.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia» vid 02.05. 2023 № 3077-IX [Law of Ukraine «On service in local self-government bodies» from February 2, 2023, №. 3077-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-20#Text> [in Ukrainian].
2. Kostiuk, V. (2018). Kontseptsiia prava na publichnu sluzhbu u konteksti sohodennia: naukovo-praktychnyi aspekt [The concept of the right to public service in the context of today: scientific and practical aspect]. *Publichne pravo – Public law*, 2(30). 18-27. Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/30/2.pdf> [in Ukrainian].
3. Torik kil'kist derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini skorotylasia bilshe, anizh na 5.5 tysiach osib (2024).[Last year, the number of civil servants in Ukraine decreased by more than 5.5 thousand people]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/news/torik-kilkist-derzhavnykh-sluzhbovtziv-v-ukraini-skorotylasia-bilshe-anizh-na-55-tysiach-osib#:~:text=%D0%A4%...> [in Ukrainian].
4. Kyvalo, L.V. (2022). Nezakonne zvilnennia z publichnoi sluzhby yak pidstava zvernennia do administratyvnoho sudu. [Illegal dismissal from public service as a ground for appeal to the administrative court]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 47'2022. 21-28. Retrieved from <http://pd.onu.edu.ua/article/view/265280/261841> [in Ukrainian].
5. Roziasnennia vid 10 chervnia 2022 r. № 154 r/z shchodo monitorynhu vykonannia derzhavnymy sluzhbovtziamyi zavdan i kliuchovykh pokaznykiv rezul'tatyvnosti, efektyvnosti ta yakosti sluzhbovoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu. (2022). [Clarification of June 10, 2022 No. 154 r/z regarding the monitoring of the performance of tasks by civil servants and key indicators of the effectiveness, efficiency and quality of service activities under martial law]. Retrieved from <https://nads.gov.ua/npas/shchodo-monitoringu-vikonannya-derzhavnymi-sluzhbovtziamyi-zavdan-i-klyuchovykh-pokaznykiv-rezultativnosti-efektivnosti-ta-yakosti-sluzhbovoyi-diyalnosti-v-umovah-voyennogo-stanu> [in Ukrainian].

6. Ianiuk, N. (2010). Aktualni problemy formuvannia publichnoi sluzhby v Ukraini [Actual problems of public service formation in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu - Bulletin of Lviv University. Serii: Yurydychna*, 51. 162–167. [in Ukrainian].
7. Malynovskyi, V. Ya. (2018). *Publichna sluzhba v Ukraini [Public service in Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Kondor» [in Ukrainian].
8. Runova, N. (2012). Publichna sluzhba v Ukraini: problemy definitsii [Public service in Ukraine: problems of definition]. *Publichne pravo – Public law*. 2012, 3 (7). 272 [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy Pro derzhavnu sluzhbu vid 10 hrudnia 2015 № 889-VIII [Law of Ukraine On Civil Service of December 10, 2015 № 889-VIII]. Retrieved from [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text) [in Ukrainian].
10. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06 lypnia 2005 № 2747-IV [Code of Administrative Procedure of Ukraine dated July 6, 2005 No. 2747-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini: vid 06 veresnia 2012 r. [Law of Ukraine On Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine: dated September 6, 2012]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> [in Ukrainian].
12. Yevropeyskyi kodeks politseiskoi etyky: Rekomendatsiia Rec. (2001)10, ukhvalena Komitetom ministriv Rady Yevropy 19 veresnia 2001 r. (2001). [European Code of Police Ethics: Recommendation Rec. (2001)10, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on September 19, 2001]. Retrieved from <https://rm.coe.int/0900001680928736> [in Ukrainian].
13. Tymoshchuk, V. P. & Shkolyk A. M. (Ed.). (2007). *Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii dlia Ukrainy [Public service. Foreign experience and proposals for Ukraine]*. K.: Konus-Yu. Retrieved from http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2017/44.pdf [in Ukrainian].
14. Hladkyi, V. V. Minlyvist i zanepad zakonodavstva: postanovka pytannia. [The volatility and decline of legislation: posing the question]. *Aktualni problemy reformuvannia suchasnoho zakonodavstva – Actual problems of reforming modern legislation: materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 14–15 veres. 2017 r.)*. Kharkiv : Molod. vchen.(pp. 5–10) [in Ukrainian].
15. Khomyshyn, I. Yu. (2023). Publichna sluzhba v umovakh viiny. [Public service in wartime]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 3. 308-312. Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/58.pdf> [in Ukrainian].
16. Aliushyna, N.O. (2023). Rozvytok instytutu derzhavnoi sluzhby v umovakh karantynu ta voiennoho stanu. [The development of the civil service institute under conditions of quarantine and martial law.] *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*, 70/71, 11–16 [in Ukrainian].

УДК 354:351.713

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-366-374](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-366-374)

Головко Олександр Віталійович курсант другого курсу, 208 навчальної групи Навчально-наукового інституту №1, Національна академія внутрішніх справ; вул. Святослава Хороброго, 9, м. Київ, 03151, тел.: (096) 024-81-21, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Стрельченко Оксана Григорівна доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, тел.: (097)237-07-44, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Бухтіярова Ірина Геннадіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ Солом'янська площа, 1, Київ, 03035, тел.: (097) 237-07-44, <https://orcid.org/0000-0001-6348-9577>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ ЯК СУБ'ЄКТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У ПРОЦЕСІ ОБІГУ ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ

Анотація. Державна податкова служба України (ДПС) представляє собою центральний орган виконавчої влади, що виконує свою діяльність під керівництвом Кабінету Міністрів України через Міністра фінансів та впроваджує державну податкову та соціально-страхову політику. ДПС зобов'язана дотримуватися конституційних норм та законів України, актів вищих органів влади, і відповідає за збір податків з населення, їх розподіл та виконання податкового законодавства. Функції ДПС включають перевірку відповідності податкового законодавства, проведення аудитів та забезпечення його дотримання. Взаємодія з іншими державними органами є важливою для ефективного збору податків та забезпечення доступу платників до ресурсів і допомоги [1]. Розвиток ДПС в умовах суспільних змін повинен ґрунтуватися на усвідомленні необхідності філософської трансформації у спілкуванні з платниками податків, спрямованій від фіскального підходу до принципів добровільності. Цей процес вимагає від ДПС адаптації до міжнародних стандартів оподаткування та активної участі у підтримці економічного зростання, стимулюванні інвестицій та розвитку бізнесу, а також збалансованому наповненні державного бюджету[2]. Державна податкова служба України (ДПС) визначається як юридична особа публічного права з власною печаткою, бланками та рахунками в органах Казначейства і банках[1].

У рамках адміністративно-правової структури, правосуб'єктність податкових органів виражається через їхні права, обов'язки та можливості, надані їм як відокремленим юридичним особам. Ключовим аспектом цієї правосуб'єктності є автономія, яка дозволяє їм діяти незалежно в межах закону, що має стратегічне значення для ефективного адміністрування податкового законодавства та втілення фіскальної політики. Правосуб'єктність податкових органів визначає їх здатність вступати в правові відносини, участь у судових процесах та договірних відносинах від імені держави. Ця концепція також забезпечує чітке розмежування функцій податкових органів від інших державних установ, запобігаючи надмірній концентрації влади. Крім того, правосуб'єктність покладає на них відповідальність перед законом, зміцнюючи верховенство права та гарантуючи їхню діяльність у рамках правових норм. Така правосуб'єктність сприяє ефективному фіскальному адмініструванню та забезпечує дотримання принципів законності та справедливості в оподаткуванні.

Ключові слова: Державна податкова служба, публічна адміністрація, оподаткування, система оподаткування, правовий статус, адміністративний орган.

Holovko Oleksandr Vitaliyovych second-year cadet, 208 study group, Educational and Scientific Institute No. 1, National Academy of Internal Affairs; St. 9 Svyatoslav Khorobrogo, Kyiv, 03151, tel.: (096) 0248121, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Strelchenko Oksana Hryhorivna Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, 03035, tel.: (097) 237-07-44, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

Bukhtiarova Iryna Hennadiivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, 03035, tel.: (097) 237-07-44, <https://orcid.org/0000-0001-6348-9577>

FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE STATE TAX SERVICE AS A SUBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE PROCESS OF CIRCULATION OF CURRENCY VALUES

Abstract. The State Tax Service of Ukraine (SST) is a central body of the executive power that performs its activities under the leadership of the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Finance and implements state tax and social insurance policies. The DPS is obliged to comply with the constitutional norms and laws of Ukraine, acts of higher authorities, and is responsible for the

collection of taxes from the population, their distribution and the implementation of tax legislation. The functions of the DPS include checking compliance with tax legislation, conducting audits and ensuring its compliance. Cooperation with other government agencies is important for effective tax collection and ensuring taxpayers have access to resources and assistance [1]. The development of the DPS in the conditions of social changes should be based on the awareness of the need for a philosophical transformation in communication with taxpayers, directed from a fiscal approach to the principles of voluntariness. This process requires the DPS to adapt to international taxation standards and actively participate in supporting economic growth, stimulating investment and business development, as well as balanced filling of the state budget[2]. The State Tax Service of Ukraine (SST) is defined as a legal entity under public law with its own seal, forms and accounts in the Treasury and banks[1]. Within the framework of the administrative-legal structure, the legal personality of tax authorities is expressed through their rights, duties and opportunities granted to them as separate legal entities. A key aspect of this legal personality is the autonomy that allows them to act independently within the law, which is of strategic importance for the effective administration of tax legislation and the implementation of fiscal policy. The legal personality of tax authorities determines their ability to enter into legal relations, participate in legal proceedings and contractual relations on behalf of the state. This concept also ensures a clear separation of the functions of tax authorities from other state institutions, preventing excessive concentration of power. In addition, legal personality makes them responsible before the law, strengthening the rule of law and guaranteeing their activities within the framework of legal norms. Such legal personality contributes to effective fiscal administration and ensures compliance with the principles of legality and justice in taxation.

Keywords: State tax service, public administration, taxation, taxation system, legal status, administrative body.

Постановка проблеми. Однією з ключових проблем функціонування Державної податкової служби України є комплекс недоліків нормативно-правового, організаційно-структурного та кадрового характеру. Зокрема, застарілість та суперечливість законодавчих актів, що регулюють діяльність ДПС, ускладнює реалізацію нею своїх функцій та гальмує розвиток ефективної податкової системи. Крім того, надмірна централізація, складна ієрархічна структура апарату ДПС, слабкість горизонтальних зв'язків між територіальними органами негативно позначаються на оперативності та результативності прийняття і виконання управлінських рішень. Водночас, високий рівень корупції серед податківців, недостатня професійна підготовка кадрів ДПС, недосконалість антикорупційного та кадрового менеджменту породжують численні зловживання, ухилення від сплати податків, втрати доходів бюджету та зниження податкової дисципліни. Таким чином, комплекс

організаційно-управлінських, кадрових та регуляторних проблем ДПС України потребує першочергового реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові моменти становлення і вдосконалення нинішньої податкової системи України висвітлюються такими особами як Майстренко О. В., Попова С. М. Стосовно дослідження адміністративно-правового статусу суб'єктів публічного адміністрування досліджували такі вчені-адміністративісти, зокрема: В.Б. Авер'янов, І.Г. Андрущенко, І.Г. Бухтіярова, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломонець, Р.А. Сербин, О.Г. Стрельченко, І.Д. Пастух та інші.

Мета статті – є дослідження адміністративно-правового статусу Державної податкової служби та її особливості діяльності в умовах дії режиму воєнного стану. Важливим аспектом дослідження є ретельний аналіз динаміки взаємодії адміністративної діяльності ДПС із правовими принципами, що регулюють його функціонування, особливо в умовах воєнного стану. Автор висловлює бажання надати чітке уявлення про те, як ДПС, як ключовий суб'єкт адміністративного права, впливає на оподаткування та фіскальні процеси в умовах кризового воєнного середовища.

Виклад основного матеріалу. У останній період часу порушення в сфері оподаткування набули серйозних розмірів, а злочини в цьому контексті стали поширеними. Проблема приховування доходів розповсюдилася в широких масштабах. Національна безпека України стикається з численними викликами, зокрема економічною кризою, виснаженням фінансових ресурсів і погіршенням рівня життя. Високий рівень "тінізації" та криміналізації в економіці визнається однією з головних загроз.

Українська Конституція у статті 67 закріплює обов'язок громадян сплачувати податки [3]. Невиконання цього обов'язку передбачає наслідки відповідно до статті 109 Податкового кодексу України[4]. Порушення податкового законодавства, яке часто має інтелектуальний характер, характеризується різноманітним способом та великою істотною шкодою інтересам держави та осіб.

Основні риси сучасних податкових правопорушень включають їх виконання в контексті професійної підприємницької діяльності, використання комп'ютерних технологій та електронних засобів, приховання через невдалий вигляд підприємницької діяльності, а також вчинення осіб з високою кваліфікацією. За такі порушення передбачено юридичну відповідальність у формі фінансової, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної [5].

Надзвичайно важливою є адміністративна відповідальність, яка застосовується до фізичних та посадових осіб за порушення податкового законодавства. Вона не призводить до судимості, застосовується в межах значень, визначених для конкретних порушень, і не виносить тяжких наслідків. Згідно зі статтею 164-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, наприклад, невідображення в деклараціях правдивих даних

про доходи може власникові тягнути штраф від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів [6].

У світлі сучасних викликів податкової сфери необхідно розширити адміністративну відповідальність за порушення. Комплексний аналіз та експертиза нормативно-правових актів, які регулюють правовий статус платників податків та порядок їхніх платежів, важливі для забезпечення справедливості та додержання законності. Важливим елементом є залучення фахівців із спеціальними знаннями для виявлення порушень у сучасних умовах податкової практики.

Податкове законодавство України, незважаючи на його складність, виявляє тенденцію до нестабільності, що породжує нові проблеми при його застосуванні. Податки, як важлива фінансова категорія, суттєво впливають на всі аспекти економіки та фінансові процеси, виступаючи фінансовою основою держави та визначаючи її можливості на світовій економічній арені. З іншого боку, податки виступають інструментом перерозподілу доходів серед юридичних та фізичних осіб всередині країни, змушуючи враховувати інтереси різних верств населення та соціальних груп. На сьогодні податки стали найефективнішим інструментом впливу держави на суспільне виробництво, його динаміку, структуру, а також на розвиток науки та техніки, а також на забезпечення соціальних гарантій населенню.

Питання реформування податкової системи України вже привертали увагу вітчизняних правових експертів, серед яких варто згадати П. Гегу, В. Федосову, В. Федорова, В. Опаріна, Ю. Козака, Т. Савченко, А. Ластовецького та інших. Проте науково-теоретичне вивчення шляхів вирішення колізій у податковій системі України потребує подальшого розгляду [7].

Податкова система, що є результатом еволюції економіки та держави, розвивається під впливом об'єктивних факторів. У сучасній демократичній правовій державі конкретні форми оподаткування визначаються волевиявленням депутатів парламенту та компромісами між політичними партіями, що представляють різні верстви суспільства.

Податкова система є видом відкритої динамічної системи, що охоплює встановлені в країні податки. Її відкритість передбачає аналіз зовнішніх факторів, які впливають на її формування. Системність вимагає взаємодоповнення та взаємозв'язку податків, узгодження з системою в цілому та її елементами. Системний підхід передбачає реалізацію обох функцій податків: фіскальної - гарантування стабільного надходження доходів до бюджету, і регулюючої - дозвіл державі впливати на всі аспекти соціально-економічного розвитку суспільства.

Податкова система повинна включати різноманітні податки з різними призначеннями, оскільки один податок не може одночасно виконувати обидві функції. Ця система є сукупністю податків і зборів, які сплачують юридичні та фізичні особи відповідно до законів України. Об'єктами оподаткування є

різні показники, такі як дохід (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), майно, спеціальне використання природних ресурсів тощо, визначені податковим законодавством [7].

Існуюча податкова система в Україні зазнає критики від науковців, підприємців і політиків. Однак цю критику можна вважати в основному емоційною та поверхневою, оскільки вона може відсутніми глибокого аналізу економічної ситуації та реальних потреб держави в фінансових ресурсах для регулювання розвитку та забезпечення соціального добробуту, обороноздатності та управління.

Під час реформування податкової системи України важливо не тільки зосереджуватися на зниженні рівня оподаткування. Існуючий рівень оподаткування має об'єктивні межі, які визначаються системою бюджетних видатків. Експерти висловлюють думку, що необхідно будувати ефективну податкову систему в Україні, яка ґрунтуватиметься на принципах гармонізації ставок, рівності, справедливості, гнучкості, однозначності тлумачення, відсутності необґрунтованих пільг, автоматичної індексації та відповідальності платників податків. Це стає важливим завданням в умовах розвитку ринкових відносин та інтеграції української економіки в світовий ринок. Розв'язання цього завдання потребує докладного вивчення законодавчої бази в Україні та аналізу світового досвіду в галузі оподаткування [7].

Створення податкової системи для соціально орієнтованої економіки передбачає комплексне планування, "портфельне" формування, наукове визначення податкового потенціалу та створення адекватної правової бази. Ефективність системи визначається її спрямованістю на розвиток виробництва та підвищення рівня життя населення. Комплексність передбачає взаємопов'язаність податків, їхню відповідність системі та використання як фіскального інструменту та засобу економічної політики.

Оподаткування повинно бути прозорим і практичним, з чітким і недвозначним формуванням норм податкового права. Це є важливою передумовою для практичного дотримання принципів рівності та загального характеру оподаткування. Зазначена податкова система в Україні має свої негативні риси, такі як велика кількість нормативно-правових актів, нестабільність законодавства та наявність актів інших галузей, що регулюють податкові відносини. Ці проблеми свідчать про недосконалість і неефективність поточної податкової системи, що вимагає проведення податкової реформи та прийняття єдиного законодавчого акту, що охоплює всі аспекти податкового права та відповідає принципам податкової політики держави [7].

Створення нової законодавчої бази в галузі оподаткування повинно враховувати традиції існуючої системи та відповідати глобальним тенденціям у розвитку податкових систем. Україна потребує податкової політики, спрямованої на впровадження стабільної та зрозумілої системи оподатку-

вання, зниження податкового тягаря та досягнення балансу інтересів держави та суб'єктів господарювання.

Зрозумілі та загальноприйняті норми податкового законодавства України визначають його ефективність. Проблеми поточної системи включають недостатність правових гарантій для учасників податкових відносин та складність процедур адміністрування. Вдосконалення ПДВ може включати в себе різноманітні заходи, такі як диференціація ставок для різних товарів та скасування оподаткування за нульовою ставкою, замінюючи це диференціюванням ставок на основі соціальної значущості товарів [7].

Для забезпечення рівних умов для бізнесу та підвищення контролю за діяльністю підприємств пропонується застосування мінімальної ставки в розмірі 5% замість нульової ставки. Бачимо, що бюджетоутворюючий ПДВ стає більш спрямованим на видатки, і відшкодування ПДВ у грошовій формі може мати негативний вплив на економіку країни. Рекомендації також включають скасування оподаткування доходів фізичних осіб від операцій з майном та введення податку на нерухомість.

Податки відіграють важливу роль у економічних відносинах будь-якої держави. Незважаючи на те, що Україна є незалежною державою вже чотирнадцять років, відсутній закон, який регулює податкові відносини, що створює нестабільність в економіці. Прийняття Податкового кодексу має бути базоване на концепції реформування податкової системи в Україні. Різні пропозиції існують, включаючи проект від групи народних депутатів під керівництвом Б. Губського, яка проводить аналіз існуючої системи та робить пропозиції щодо її реформування [7].

Ще однією концепцією реформування податкової системи в Україні є та, що була розроблена під час наради "Сучасна податкова політика: Від тиску до стимулів". Однак цей проект має переважно інформаційний характер і не ґрунтується на детальному аналізі реальних проблем, що є актуальними для сучасної податкової системи України.

Для вирішення проблем податкових колізій важливо встановити відповідність законодавства Конституції України та усунути суперечності між законами та підзаконними нормативними актами. Проект Податкового кодексу визначає, що нормативно-правові акти з оподаткування не повинні суперечити цьому Кодексу, і в разі конфлікту застосовуються норми самого Кодексу.

При прийнятті Податкового кодексу важливо розглядати розширення бази оподаткування, залучення більше платників податків та зміну ідеології оподаткування. Зосередження обговорень на реформаторських аспектах, таких як розміри податкових ставок та база оподаткування, повинно супроводжуватися увагою до вирішення правових прогалин та податкових колізій. Прийняття Податкового кодексу може сприяти стабілізації та автоматизації фіскальної політики, поліпшуючи умови для суб'єктів

господарування та підтримуючи інноваційні та інвестиційні процеси. Важливо створити фундаментальну податкову систему, зробивши Податковий кодекс основним нормативним документом, який чітко визначатиме всі аспекти податків і зборів, а також встановлюватиме права та обов'язки платників податків і податкових органів [7].

Висновки. Отже, Державна податкова служба України, як суб'єкт адміністративного права, відіграє важливу роль у формуванні економічного, соціального та правового ландшафту країни. Її функції та повноваження тісно пов'язані із принципами та нормами адміністративного права, забезпечуючи ефективне управління, фіскальну відповідальність та захист прав громадян в рамках верховенства права.

Комплексне вивчення державної податкової служби як суб'єкта адміністративного права підтверджує її ключову роль у правовій системі та адміністративному устрої України. Теоретичні та правові аспекти, розглянуті у роботі, підкреслюють важливість державної податкової служби у забезпеченні фіскальної дисципліни, формуванні доходів та ефективному функціонуванні держави. Історичний огляд демонструє еволюційний шлях розвитку служби та її адаптацію до соціально-економічних змін та законодавчих трансформацій.

Розгляд загальної характеристики діяльності державної податкової служби, охоплюючи принципи, правовий статус, ознаки правосуб'єктності, завдання, методи та функції, надає повне уявлення про її багатогранну роль. Виявлені проблеми в податковій сфері вказують на виклики, що постають перед ДПС, і акцентують увагу на сферах, які вимагають реформ та вдосконалення.

Наголошено на недотриманні адміністративних норм у податковій сфері, вказуючи на необхідність строгого дотримання правових норм, підтримки справедливості, прозорості та рівності в адмініструванні податків. Аналіз адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства підтверджує, що добре функціонуюча Державна податкова служба є важливим елементом підтримки верховенства права та забезпечення фінансової відповідальності.

Оскільки Державна податкова служба відіграє ключову роль у економічному розвитку та стабільності країни, ідентифіковані проблеми та запропоновані шляхи вдосконалення вимагають уважного розгляду. Рекомендації, щодо вирішення цих проблем та підвищення ефективності роботи Служби, представляють важливий внесок у поточний дискурс щодо адміністративних реформ, наголошуючи на необхідності створення гнучкої та адаптивної системи адміністрування податків. Отже, трансформація податкової системи України в майбутньому повинна ґрунтуватися на класичних принципах, визначених у Податковому кодексі України [4]. Важливо врахувати, що ці принципи повинні мати практичне втілення, а процес

створення простої адміністративної системи оподаткування не повинен бути затягнутим. Більшість вчених висловлюють думку про необхідність подальших реформ у податковій системі України, і це важливо врахувати в робочих документах та стратегіях.

Література:

1. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n15>
2. Державна податкова служба України. Чорноморський національний університет імені Петра Могили. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/346/7.pdf>
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
5. Попова С. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у податковій сфері. Сучасні проблеми адміністративного права та процесу : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). Харків, 2017. С. 49-51 URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/15.pdf
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text>
7. Майстренко О. Реформування податкової системи України як спосіб вирішення податкових колізій. *Право України*. 2006. № 2. С. 39-42. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_6905

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy : pryiatyi 6 ber. 2019 roku № 227 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the approval of provisions on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine from March 6, 2019 №. 227]. (2019, March 6). Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#n15> [in Ukrainian].
2. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly [Constitution of Ukraine]. Retrieved from : <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/346/7.pdf> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
5. Popova S. M. (2017). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u podatkovii sferi. Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu [Administrative responsibility for offenses in the tax field. Modern problems of administrative law and process]. Proceedings from МІІМ 17 Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia "Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu" - All-Ukrainian scientific and practical conference "Modern problems of administrative law and process". (pp. 49-51). Kharkiv. Retrieved from : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_06_2017/pdf/15.pdf [in Ukrainian].
6. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on administrative offenses]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> [in Ukrainian].
7. Maistrenko O. (2006). Reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy yak sposib vyrishennia podatkovykh kolizii [Reforming the tax system of Ukraine as a way to resolve tax conflicts]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 2, 39-42. Retrieved from : https://minjust.gov.ua/m/str_6905 [in Ukrainian].

УДК 343.985

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-375-385](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-375-385)

Гресь Юлія Олегівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009, тел.: (063)059-69-59, <https://orcid.org/0000-0002-8670-9779>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. Криміналістичне наукове знання перебуває у постійному русі та адаптації до потреб практики боротьби зі злочинністю. Розширення засобів та методів криміналістики відбувається за рахунок запозичення наукових ідей з інших галузей науки і техніки, використання досягнень науково-технічного прогресу та використання нових форм комунікації і взаємодії членів суспільства між собою з задля якісного вирішення завдань боротьби зі злочинністю. Важливим розділом криміналістики є четвертий її розділ – криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, яка накопичує у собі та пристосовує напрацювання інших трьох розділів з метою вирішення конкретних завдань щодо забезпечення співробітників правоохоронних органів дієвими комплексними методичними рекомендаціями зі здійснення розслідування окремих видів чи груп кримінальних правопорушень. У статті досліджується питання існування певних тенденцій розвитку положень криміналістичної методики. Здійснено спробу визначити існуючі сьогодні тенденції, зокрема такі, як: подолання «кризи у криміналістиці», про яку вже тривалий час пишуть вчені-криміналісти; переосмислення системи положень криміналістичної методики; розширення кола суб'єктів використання загальних та окремих положень криміналістичної методики; формування окремих методик розслідування воєнних злочинів; зародження цифрової криміналістики і закономірне проникнення даних положень у розділ криміналістичної методики. Проаналізовано певні особливості даних тенденцій та їх вплив на науку криміналістики у цілому. На основі узагальнення наведених тенденцій, що притаманні такому розділу криміналістичної науки, як криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, подано авторське бачення перспективних напрямів здійснення подальших методичних розробок з метою актуалізації існуючих наукових напрацювань та розробки нових положень, що є необхідними в умовах сучасної практики боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: криміналістична методика, досудове розслідування, цифрова криміналістика, воєнна криміналістика, метод аналізу великих даних.

Hres Yulia Olehivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminalistics, Detective and Operational and Search Activity, National University «Odesa Law Academy», St. Fontanska Doroga, 23, Odesa, 65009, tel.: (063)059-69-59, <https://orcid.org/0000-0002-8670-9779>

CURRENT TENDENCIES OF CRIMINALISTIC METHODS IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. Criminalistics scientific knowledge is in constant motion and adaptation to the needs of crime fighting practice. The expansion of the means and methods of criminalist is due to the borrowing of scientific ideas from other fields of science and technology, the use of achievements of scientific and technical progress and the use of new forms of communication and interaction of members of society among themselves for the sake of qualitatively solving the tasks of combating crime. An important section of criminalist is its fourth section - the criminalistics method of investigating criminal offenses, which accumulates and adapts the work of the other three sections in order to solve specific tasks of providing law enforcement officers with effective comprehensive methodological recommendations for the investigation of certain types or groups of criminal offenses. The article examines the issue of the existence of certain trends in the development of the provisions of criminalistics methodology. An attempt was made to determine the current trends, in particular, such as: overcoming the "crisis in criminalist", about which criminalistics scientists have been writing for a long time; reinterpretation of the system of provisions of forensic methodology; expansion of the range of subjects of the use of general and separate provisions of forensic methodology; formation of separate methods of investigation of war crimes; the emergence of digital criminalistics and the natural penetration of these provisions into the section of criminalistics methods. Certain features of these trends and their influence on the science of criminalist as a whole are analyzed. On the basis of the generalization of the given trends inherent in such a branch of criminalistics science as the criminalistics method of investigating criminal offenses, the author's vision of promising directions for the implementation of further methodological developments with the aim of updating existing scientific developments and developing new provisions, which are necessary in the conditions of modern practice of fighting crime, is presented.

Keywords: criminalistics methodology, pretrial investigation, digital criminalist, military criminalist, big data analysis method.

Постановка проблеми. Розвиток науки криміналістики обумовлений невпинним пошуком нових оптимальних та інноваційних способів та засобів вирішення завдання із забезпечення ефективної боротьби зі злочинністю. Як слушно зазначає В.М. Шевчук, неможливо забезпечити подальший поступальний розвиток криміналістики без розробки ефективних організаційно-тактичних

засобів протидії злочинності та системного удосконалення теоретико-методологічних засад науки [1, с.235].

Сучасній криміналістиці притаманною є тенденція переосмислення положень, що традиційно склалися в усіх розділах науки, а також виникнення нових ідей та концепцій щодо змісту та структури положень кожного з розділів. Особливої уваги заслуговують сучасні наукові процеси, що стосуються розділу криміналістичної методики як останнього розділу науки криміналістики, у якому положення трьох інших розділів поєднуються та набувають специфікації в рамках вирішення конкретних завдань із розроблення методичних рекомендацій розслідування певних видів чи груп кримінальних правопорушень. В.В. Тіщенко зазначає, що однією із передумов зростання інтересу до розробок розділу криміналістичної методики є тривалий застій досліджень, присвячених загальнотеоретичним положенням криміналістичної методики, що породив ряд невирішених питань в контексті соціально-економічних змін та науково-технічного прогресу, в тому числі пов'язаних із невідповідністю вже розроблених окремих методик сучасним потребам практики боротьби зі злочинністю [2, с.367]. Однак активізація наукових розробок криміналістичних методичних рекомендацій зі здійснення розслідування кримінальних правопорушень свідчить про позитивні тенденції розвитку криміналістики та чітку спрямованість наукового знання на забезпечення потреб практики правоохоронної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблемних питань криміналістичної методики як розділу науки криміналістики та перспективних напрямків розробки методичних рекомендацій зі здійснення розслідування кримінальних правопорушень присвячені наукові роботи Л.І. Аркуші, А.Ф. Волобуєва, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, І.І. Когутича, А.С. Колодіної, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Н.І. Клименко, О.В. Пчеліної, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, Д.М. Цехана, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура та деяких інших українських учених-криміналістів. Разом з тим питання, що піднімають у своїх роботах науковці, вимагають подальшого вивчення та обговорення, адже саме це забезпечує неспинний розвиток криміналістики та постійне удосконалення розроблених нею рекомендацій відповідно до сучасних потреб боротьби зі злочинністю.

Метою даної наукової статті є дослідження та аналіз загальних тенденцій розвитку сучасної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень як розділу науки криміналістики, а також визначення деяких перспективних напрямків розробки методичних рекомендацій зі здійснення розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення українського суспільства створює нові виклики для наукової криміналістичної спільноти. Причиною цього є активна розбудова демократичної державності в Україні, яка відбувається

на тлі воєнного стану та ведення активних бойових дій на території України, реформування системи вітчизняних правоохоронних органів, світових процесів глобалізації та інтенсивного науково-технічного прогресу, економічної кризи. Все це у сукупності дозволяє прослідкувати виникнення сталих тенденцій розвитку розділу криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, серед яких, на нашу думку, можна назвати наступні:

1. *Подолання «кризи у криміналістиці».* Криміналістична методика, як останній розділ науки криміналістики, що акумулює та пристосовує положення трьох попередніх задля вирішення конкретних завдань боротьби із певними видами злочинної діяльності, закономірно реагує та відбиває усі зміни та процеси, що відбуваються з криміналістикою у цілому. Вже тривалий час у наукових криміналістичних колах точиться полеміка щодо визначення так званої «кризи криміналістичної науки», її змісту та глибини проблеми. Не вдаючись до повторного аналізу висловлених з цього приводу думок вчених, які детально проаналізовані у одній з наукових статей В.М Шевчука [1], зазначимо лише, що, на нашу думку, критичний погляд на сучасний стан будь-якої сфери наукового пізнання є досить важливим, адже породжує не лише питання, але й визначає шляхи можливого їх вирішення. Відповідно якщо тривале «захоплення» науковців надмірно теоретизованими положеннями та розробками почало перетворюватися у певну проблему, то шлях до вирішення даної проблеми пролягає через аналіз конкретних потреб практики, їх передбачення на основі вивчення сучасних тенденцій та умов боротьби зі злочинністю і послідовну розробку якісно нових методичних рекомендацій з розслідування різних видів кримінальних правопорушень із врахуванням сучасних способів та технологій злочинної діяльності, а також новітніх техніко-криміналістичних засобів та окремонаукових методів, що можуть застосовуватися для вирішення завдань розслідування.

2. *Переосмислення системи положень криміналістичної методики.* У наукових публікаціях дедалі частіше можна зустріти пропозиції вчених щодо необхідності переосмислення змісту та системи положень розділу криміналістичної методики, форми та структури окремої методики у зв'язку із необхідністю структурування та уніфікації теоретичних положень, а також оптимізації наукових розробок окремих методик розслідування.

Зокрема, розглядаючи положення криміналістичної методики як розділу криміналістики, М.В. Салтевський виділяє розділ «Методологічні основи криміналістичної методики». Поряд із традиційним віднесенням до нього положень, що стосуються поняття, завдання і змісту криміналістичної методики розслідування, структури окремої криміналістичної методики та її елементів, принципів побудови, вчений пропонує, також, виділяти окремо вчення про спосіб вчинення злочину, розкриття злочинів за «гарячими слідами», основи забезпечення і представлення інформації на досудовому

слідстві, основи взаємодії слідчого і оперативно-розшукових органів при розслідуванні злочинів [3]. Якщо ідея виділення положень взаємодії правоохоронних органів та їх структурних підрозділів не є новою, то пропозиція визначення самостійного вчення про спосіб вчинення злочину видається сумнівною. Більшість вчених традиційно відносять спосіб злочину до структури криміналістичної характеристики [4, с.352-358], вивченню котрої приділяється окрема увага та відводиться важливе місце у системі положень криміналістичної методики [5, с.247-279; 6, с.362-365]. Проте існує й інша точка зору, відповідно до якої спосіб вчинення злочину є складовою механізму злочину [7, с.28-30]. Вважаємо, що слід все-таки погодитися із тим, що механізм злочину відображає лише структурно-функціональну сторону злочинної діяльності, в тому числі – особливості практичної реалізації взаємозв'язку способу злочину із особою злочинця, його навичками та вміннями, знаряддями та засобами вчинення кримінального правопорушення та обстановкою, потерпілою особою та предметом посягання, проте не поглинає та не може замінити собою криміналістичну характеристику [8, с. 144-146].

Що стосується розкриття злочинів за «гарячими слідами», то, на нашу думку, тут слід говорити не стільки про окрему криміналістичну методику, скільки, все ж таки, про складну тактичну операцію, що може проводитися при розслідуванні різних видів та груп злочинів.

І нарешті питання щодо віднесення до методологічних основ криміналістичної методики положень, що стосуються забезпечення і представлення інформації на досудовому слідстві, то тут слід вказати, що більш доречним буде виділення таких положень у окрему главу як складову розділу криміналістичної методики. Зокрема, В.А. Журавель вказує на необхідність перегляду системи розділу криміналістичної методики та доповнення його розробкою криміналістичної методики судового розгляду кримінальних проваджень [9, с.211]. Ю.М. Мирошніченко говорить про те, що теорія криміналістичного забезпечення судового розгляду кримінальних правопорушень спрямована на вивчення ефективних методів судового дослідження і рекомендацій щодо їхнього застосування залежно від умов кримінального провадження та розробку алгоритми дій суду в ситуаціях, характерних для цієї стадії кримінального процесу. Крім того вчений, який до того ж є практиком (суддею), визначає структуру базової моделі методики судового провадження, до якої відносить: характеристику судового провадження певного виду, що включає мету, завдання та напрями судового дослідження; типові судові ситуації, що відповідають конкретному етапу судового провадження; типові комплекси (алгоритми) процесуальних дій і криміналістичних засобів впливу на судові ситуації з метою реалізації обумовлених ними тактичних завдань [10, с.263, 291].

Даний напрям розвитку криміналістичних методичних досліджень є досить цікавим та важливим у світлі того, що доводить універсальність

криміналістичних засобів та методів, а також потенційну можливість їх ефективного та результативного застосування як на стадії досудового розслідування, так і стадії судового розгляду кримінального провадження.

3. *Розширення кола суб'єктів використання загальних та окремих положень криміналістичної методики.* Даний процес пов'язаний із розширенням кола суб'єктів правоохоронної діяльності за рахунок створення у 2014 році Національного антикорупційного бюро України, яке фактично запрацювало у 2015 році [11; 12], створення у 2015 році Державного бюро розслідування, детективи якого фактично почали працювати лише у 2018 році [13; 14], та створення у 2021 році Бюро економічної безпеки України [15].

Крім того, з набранням у 2012 році чинності Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), з'явився новий суб'єкт – слідчий суддя, – який отримав можливість та навіть необхідність користуватися тактичними та методичними положеннями криміналістичної науки на етапі досудового розслідування. Також розширилися можливості судді в ході судового слідства, обумовлені змагальністю сторін та безпосередністю дослідження доказів, що вимагають від нього знання положень, які містяться у розділах криміналістичної тактики та криміналістичної методики розслідування злочинів. Попри те, що ч.6 ст. 22 КПК України визначає, що суд створює необхідні умови для реалізації сторонами кримінального провадження їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, функції судді та його роль у судовому слідстві цим не обмежується. Саме він здійснює загальну організацію та управління судовим слідством і приймає рішення виключно на підставі безпосереднього дослідження доказів, маючи можливість за клопотанням сторони кримінального провадження доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії задля встановлення або перевірки обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження (ч.3 ст. 333 КПК України) [16]. Тобто слідчий суддя на досудовому розслідуванні та суддя на етапі судового розгляду провадження перетворилися на користувачів тактичних та методичних криміналістичних рекомендацій.

4. *Формування окремих методик розслідування воєнних злочинів.* Збройна агресія Російської Федерації та її значна ескалація у 2022 році породили зміни, які торкнулися усіх сфер суспільного та наукового життя. Закономірним є той факт, що криміналістика відкликнулася на ці зміни активізацією наукових пошуків у сфері забезпечення специфічних потреб практики боротьби зі злочинністю в умовах війни. О.М. Дуфенюк зазначає, що перед сучасною криміналістикою стоїть завдання із розробки криміналістичних методик розслідування окремих видів порушень норм міжнародного гуманітарного права. Вчена вказує, що основними викликами, які стоять на шляху здійснення розслідування воєнних злочинів, є безпекові, логістичні, тактичні, комунікаційні та геополітичні, розуміння, врахування та подолання

яких є запорукою розробки якісних криміналістичних методичних рекомендацій та ефективної практики боротьби з даними проявами злочинності [17, с.370]. В.В. Тіщенко розглядає як варіант вирішення завдання, пов'язаного із потребою забезпечення співробітників вітчизняних правоохоронних органів рекомендаціями зі здійснення розслідування воєнних злочинів, розробку підвидових методик розслідування, які б враховували специфіку обстановки, способу, засобів і знарядь вчинення певних видів злочинів та відповідно особливості засобів і методів розслідування. Наприклад, методика розслідування вбивств, катувань та інших насильницьких злочинів на тимчасово окупованих територіях [18, с. 365]. Необхідно зазначити, що специфіка певних кримінальних правопорушень, які у Римському Статуті Міжнародного Кримінального Суду відносяться до злочинів проти людяності (стаття 7) та воєнних злочинів (стаття 8) [19] в звичайних умовах функціонування суспільства відносяться до загальнокримінальної злочинності. Відповідно у вітчизняній криміналістичній літературі скоріше всього наявні певні методичні напрацювання щодо здійснення їх розслідування, які по факт – потребують оновлення та належної специфікації відповідно до особливостей, які на злочинну діяльність та діяльність з розслідування злочинів накладає війна та безпосередньо зона ведення бойових дій та окупації.

5. *Зародження цифрової криміналістики і закономірне проникнення даних положень у розділ криміналістичної методики.* Розвиток сучасної криміналістики не обмежується впливом воєнних подій, які тим не менш вносять значні корективи у визначення першочергових завдань, які потребують вирішення. Ще однією важливою тенденцією розвитку та удосконалення криміналістичного знання є цифровізація сучасного суспільства, що відбивається як на протіканні злочинної діяльності, так і на процесі розслідування. Дійсно, воєнні дії в Україні та кримінальні правопорушення, вчинення яких безпосередньо ними обумовлене, спровокували прискорення процесів використання сучасних інформаційних технологій для вирішення завдань розслідування, в тому числі – за рахунок роботи із цифровими слідами, застосування методів аналізу великих даних (англ. Big data), спеціального технічного обладнання, що дозволяє досліджувати сліди правопорушення на великих територіях, використання 3-D технологій сканування та моделювання обставин злочинної події. Використання цифрових технологій у практиці боротьби зі злочинністю дозволяє проводити більш точні та чіткі антропологічні дослідження, ДНК-експертизи, застосовувати засоби дистанційного збору розвідувальної інформації, перехоплення радіотрансляцій [20, с. 53]. В.М. Шевчук визначає цифрову криміналістику як галузь криміналістики, яка займається вивченням закономірностей виникнення і використання цифрових слідів та розроблення на знанні цих закономірностей технічних засобів, прийомів та методів щодо виявлення, фіксації, вилучення та дослідження цифрової інформації (доказів) й засобів її оброблення з метою розкриття,

розслідування та профілактики кримінальних правопорушень [21, с.36]. Вона поєднує у собі знання прикладного характеру про розкриття злочинів, пов'язаних з комп'ютерною інформацією, про дослідження цифрових доказів, методи пошуку, отримання і закріплення таких доказів [22, с. 177].

Висновки. Тож підводячи підсумок вважаємо за необхідне зазначити, що описані тенденції можна розглядати як основні, проте даний перелік може бути розширений. Аналіз та їх дослідження дозволяє констатувати, що сучасна криміналістика має усі перспективи для подальшого розвитку та удосконалення. Проте наукове співтовариство має діяти послідовно та злагоджено, не забуваючи, що основним користувачем загальнотеоретичних, техніко-криміналістичних, тактичних та методичних рекомендацій мають бути саме співробітники вітчизняних правоохоронних органів. Криміналістика повинна оновлювати свій інструментарій відповідно до сучасних досягнень науки і техніки, а також враховувати існуючі тенденції злочинної діяльності та новітні злочинні технології. В цьому плані перспективними є наукові розробки криміналістичних рекомендацій зі здійснення викриття та розслідування різних проявів кіберзлочинності; оновлення положень розслідування насильницьких та корисливо-насильницьких кримінальних правопорушень; різних видів економічної злочинності (у сфері оподаткування, будівництва, інвестиційної діяльності); розслідування проявів злочинної діяльності, що має місце на території ведення бойових дій, особливо тих, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями; розслідування різних проявів колабораційної та терористичної діяльності тощо. Розробка криміналістичних методичних рекомендацій щодо зазначених видів злочинної діяльності має здійснюватися із урахуванням специфіки суб'єктів розслідування, до чієї підслідності відносяться ті чи інші кримінальні правопорушення, та специфічних умов їх функціонування, що обумовлюються війною в Україні, із урахуванням досягнень цифрової криміналістики та особливо що стосується можливостей застосування методів аналізу Big data та роботи із цифровими доказами.

Література:

1. Шевчук В. М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності: зб. наук. пр.* Харків, 2019. Вип. 146. С. 234–246.
2. Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 361-381.
3. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладенні): підручник. Київ: Конкорд, 2005. 588 с.
4. Криміналістика: підручник / За ред. В.В. Тіщенка. Стереотипне видання. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
5. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

6. Криміналістика. Академічний курс: підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
7. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
8. Тищенко В.В., Загородній І.В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. № 94. С.141-147.
9. Журавель В.А. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. № 2 (65). С. 202-213.
10. Мирошниченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: теоретичні основи та прикладні аспекти / за ред. проф. А. Ф. Волобуєва. Ужгород: РІК-У, 2023. 456 с.
11. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
12. Історія становлення: Національне антикорупційне бюро України: офіційний сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/struktura-ta-kerivnitctvo/istoriya-stanovlennya/>.
13. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
14. Історія: Державне бюро розслідувань: офіційний сайт. URL: <https://dbr.gov.ua/istoriya>.
15. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січня 2021 року № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
17. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369-374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>
18. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні проблеми формування основ воєнної криміналістики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Том 30. № 3. С. 357-370. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/teoretichni-i-praktichni-problemi-formuvannya-osnov-voennoyi-kriminalistiki>
19. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: ратифікований 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top
20. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С.46-56. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6>
21. Шевчук В.М. Цифрова криміналістика: воєнні виклики та нові завдання у сучасних умовах. *Правові виклики сучасності: матеріали круглого столу (20 грудня 2022 р.)*. Харків: Державний біотехнологічний університет, 2022. С.35-39.
22. Колодіна А., Федорова Т. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 176-180.

References:

1. Shevchuk, V. M. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia [Current state and trends in the development of criminology: current problems of today.]. *Problemy zakonnosti: zb. nauk. pr. – Problems of legality: coll. of science*, 146, 234–246 [in Ukrainian].
2. Tishchenko, V. V. (2017) Vynyknennia, rozvytok i suchasnyi stan kryminalistychnoi metodyky rozsliduvannia [The emergence, development and current state of criminalistics

investigation methods]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» – Scientific works of the National University «Odesa Law Academy»*, 19, 361-381 [in Ukrainian].

3. Saltevs'kyi, M.V. (2005) *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladenni): pidruchnyk* [Criminalistics (in modern interpretation): textbook]. Kyiv: Konkord [in Ukrainian].

4. Tishchenko, V.V. (Eds.). (2019). *Kryminalistyka: pidruchnyk* [Criminalist: a textbook]. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].

5. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. & Zhuravel, V. A. et al. (2008). *Kryminalistyka: pidruchnyk* [Criminalist: a textbook]. (4s ed., rev.). V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

6. Varfolomeieva, T.V., Honcharenko, V.H. & Boiarov, V.I. et al. (2011). *Kryminalistyka. Akademichnyi kurs: pidruchnyk* [Criminalist: Academic course: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

7. Volobuiev, A. F. (2019). *Mekhanizm zlochynu ta yoho zviazok z kontseptualnymy polozhenniamy kryminalistyky* [The mechanism of crime and its connection with the conceptual provisions of criminology]. Kryvyi Rih : Vyd. R. A. Kozlov [in Ukrainian].

8. Tishchenko, V.V. & Zahorodnii, I.V. (2022). *Mekhanizm kryminalnoho pravoporushennia v systemi yoho kryminalistychnoi kharakterystyky* [The mechanism of a criminal offense in the system of its criminalistics characteristics]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*, 94, 141-147 [in Ukrainian].

9. Zhuravel, V.A. (2011). *Okrema kryminalistychna metodyka: poniattia ta sfera zastosuvannia* [A separate forensic technique: concept and scope of application]. *Pytannia borotby zi zlochyntsiu – The issue of fighting crime*, 2 (65), 202-213 [in Ukrainian].

10. Myroshnychenko, Yu. M. (2023). *Kryminalistychno zabezpechennia sudovoho provadzhennia: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty* [Criminalistics support of court proceedings: theoretical foundations and applied aspects]. A. F. Volobuiev (Ed.). Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].

11. *Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy* [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine] vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1698-VII. (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].

12. *Istoriia stanovlennia: Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: ofitsiinyi sait* [History of formation: National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: official website.]. (n.d.) URL: <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/struktura-ta-kerivnitctvo/istoriya-stanovlennya/> [in Ukrainian].

13. *Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: Zakon Ukrainy* [About the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine] vid 12 lystopada 2015 roku № 794-VIII. (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> [in Ukrainian].

14. *Istoriia: Derzhavne biuro rozsliduvani: ofitsiinyi sait* [History: State Bureau of Investigation: official site.]. URL: <https://dbr.gov.ua/istoriya> [in Ukrainian].

15. *Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy* [About the Bureau of Economic Security of Ukraine: Law of Ukraine] vid 28 sichnia 2021 roku № 1150-IX. (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> [in Ukrainian].

16. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 13 kvitnia 2012 roku № 4651-VI. (n.d.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

17. Dufeniuk, O.M. (2022). *Rozsliduvannia voiennykh zlochyntiv: lohistychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pytannia* [Investigating War Crimes: Logistical, Criminalistics, and Forensic Issues]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal – Legal electronic journal*, 4, 369-374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> [in Ukrainian].

18. Tishchenko, V.V. (2023) *Teoretychni i praktychni problemy formuvannia osnov voiennoi kryminalistyky* [Theoretical and practical problems of forming the foundations of military criminalistics]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (30), 357-370. URL: <http://visnyk.kh.ua/uk/article/teoretichni-i-praktychni-problemi-formuvannya-osnov-voyennoyi-kriminalistiki> [in Ukrainian].

19. Rymyski Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu [Rome Statute of the International Criminal Court]: ratyfikovanyi 17 lypnia 1998 roku. (n.d.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top [in Ukrainian].

20. Dufeniuk, O.M. (2022) Rozsliduvannia voiennykh zlochyniv v Ukraini: vyklyky, standarty, innovatsii [Investigation of war crimes in Ukraine: challenges, standards, innovations]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 1, 46-56. DOI <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-6> [in Ukrainian].

21. Shevchuk, V.M. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: voieni vyklyky ta novi zavdannya u suchasnykh umovakh [Investigation of war crimes in Ukraine: challenges, standards, innovations]. *Pravovi vyklyky suchasnosti – Legal challenges of today: materialy kruhloho stolu* (20 hrudnia 2022 r.), (pp. 35-39). Kharkiv: Derzhavnyi biotekhnolohichniy universytet [in Ukrainian].

22. Kolodina, A. & Fedorova T. (2022) Tsyfrova kryminalistka: problemy teorii i praktyky [Digital criminalist: problems of theory and practice]. *Kyivskiy chasopys prava – Kyiv Journal of Law*, 4, 176-180 [in Ukrainian].

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-386-393](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-386-393)

Карашук Катерина Леонідівна медіатор, приватний виконавець Виконавчого округу м. Києва, Голова Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при РПВУ, Голова, Профспілка Національної спілки приватних виконавців у м. Києві, вул. Тарасівська, 2, оф. 21, м. Київ, 01033, тел.: (044)288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>.

ПРОЦЕДУРА МЕДІАЦІЇ ТА ПРИМУСОВЕ ВИКОНАННЯ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ У ФРН

Анотація. У статті автором проаналізовано генезу інституту медіації за німецьким законодавством. Також здійснено аналіз норм чинного законодавства про медіацію у Федеративній Республіці Німеччина. Закон Німеччини «Про медіацію» визначає поняття «медіація» та «медіатор», передбачає загальні процедурні положення та встановлює обов'язки медіатора, закріплює обов'язок медіатора щодо нерозкриття інформації, встановлює положення про конфіденційність медіації, містить правила про навчання та сертифікацію медіаторів, регулює інші аспекти, такі як повноваження міністра юстиції вводити подальші нормативні акти щодо навчання медіаторів тощо.

Зазначено, що в Німеччині рівень врегулювання спорів після посередництва становить приблизно 80 %. Законом Німеччини «Про сприяння розвитку медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів» запроваджено положення, які заохочують сторін до медіації. Законом Німеччини «Про судові витрати» дозволено федеральним землям зменшувати судові витрати, якщо спір вирішується шляхом медіації. Медіація може бути розпочата за ініціативою сторін або за пропозицією суду. Медіатор обирається сторонами та призначається або самими сторонами, або установою з медіації на прохання сторін, наприклад Німецьким інститутом арбітражу або Торгово-промисловою палатою. Найчастіше зустрічається пряме призначення медіатора сторонами.

Досліджено правову природу угоди, укладеної за результатами медіації, і зроблено висновок, що за законодавством Німеччини вона є мировою угодою відповідно і тому підлягає виконанню як договір. Окрім того, угода, укладена за результатами медіації, може бути нотаріально посвідчена, що дає їй силу виконавчого документа. Якщо угода за результатами медіації укладена юристами від імені та за дорученням сторін, вона може бути оголошена такою, що підлягає негайному виконанню за спеціальною процедурою.

Ключові слова: виконавче провадження; виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; медіація; суд; виконавець; стягувач; боржник;

звернення стягнення; альтернативні способи вирішення спорів; мирова угода; угода за результатами медіації.

Karaschuk Kateryna Leonidivna mediator, private enforcement officer of the Enforcement District of Kyiv, Head of the Committee on Mediation and Other Types of Alternative Dispute Resolution at Council of Private Enforcement Officers of Ukraine, Head, Trade Union of the National Union of Private Enforcement Officers in Kyiv 01033, Kyiv, Tarasivska St., 2, office 21, tel.: (044)288-07-61, <https://orcid.org/0009-0008-6445-5836>

MEDIATION PROCEDURE AND THE AGREEMENT BASED ON THE RESULTS OF MEDIATION ENFORCEMENT IN FRG

Abstract. In the article, the author analyzed the genesis of the institution of mediation under German law. An analysis of the norms of the current legislation on mediation in the Federal Republic of Germany was also carried out. The German Law "On Mediation" defines the concepts of "mediation" and "mediator", provides general procedural provisions and establishes the duties of the mediator, establishes the duty of the mediator to not disclose information, establishes provisions on the confidentiality of mediation, contains rules on training and certification of mediators, regulates other aspects, such as the power of the Minister of Justice to introduce further regulations regarding the training of mediators, etc.

In Germany, the settlement rate of disputes after mediation is approximately 80%. The German law "On promoting the development of mediation and other methods of alternative dispute resolution" introduced provisions that encourage parties to mediate. Germany's Law on Court Costs allows the federal states to reduce court costs if a dispute is resolved through mediation. Mediation can be started at the initiative of the parties or at the suggestion of the court. The mediator is chosen by the parties and appointed either by the parties themselves or by a mediation institution at the request of the parties, such as the German Arbitration Institute or the Chamber of Commerce. The direct appointment of a mediator by the parties is most common.

The legal nature of the agreement concluded as a result of mediation was investigated, and it was concluded that according to German law it is a settlement agreement and therefore is enforceable as a contract. In addition, the agreement concluded as a result of mediation can be notarized, which gives it the force of an enforcement document. If the agreement as a result of mediation is concluded by lawyers on behalf of the parties, it can be declared as subject to immediate enforcement under a special procedure.

Keywords: enforcement proceedings; decisions of courts and other jurisdictional bodies enforcement; mediation; court; enforcement officer; enforcement creditor; debtor; foreclosure; alternative methods of disputes resolution; the settlement agreement; an agreement based on the results of mediation.

Постановка проблеми. Ідея врегулювання спорів шляхом примирення в Німеччині розвивається разом із доктриною цивільного процесу. Першими теоретичними розробками, присвяченими вивченню правової природи та можливостей медіації (посередництва) як процедури врегулювання конфлікту та вирішення спору за участю нейтральної (незацікавленої) сторони, є праці німецьких науковців ХІХ ст.

Важко переоцінити роль медіації як ефективного альтернативного способу вирішення спорів приватноправового характеру, тому слід вивчати досвід зарубіжних країн, зокрема Федеративної Республіки Німеччина, у якій інститут медіації має таку давню історію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут медіації у зарубіжних країнах був предметом дослідження таких науковців, як: А. Баран, О. Б. Верба, У. Б. Воробель, А. В. Гайченко, Ю. Д. Притика та інші. Однак, комплексного дослідження інституту медіації, а також виконаності угоди, укладеної за результатами медіації, на жаль, немає.

Мета статті – аналіз правового регулювання медіації за німецьким законодавством та вироблення на його основі пропозицій до вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Здійснимо дослідження генези інституту медіації за німецьким законодавством. Так, у Німеччині на законодавчому рівні було зроблено не одну спробу врегулювати процедуру вирішення спору примиренням, однак, вперше цю ідею було втілено у Німецькому процесуальному кодексі (Zivilprozessordnung) від 30 січня 1877 року. Тоді в кодексі було передбачено три випадки мирного врегулювання спорів:

- 1) до компетенції судді належало повноваження на будь-якій стадії судового розгляду запропонувати сторонам вирішити спір мирним шляхом;
- 2) під час розгляду спору судом першої інстанції існувала додаткова можливість використання суддею так званих примирних процедур;
- 3) обов'язкове використання примирних процедур при розгляді сімейних спорів.

Історичні події у Німеччині, зокрема Перша світова війна, соціально-економічна криза на початку ХХ ст. стали факторами, які сприяли запровадженню особливого примирного провадження у цивільне судочинство з метою зменшення навантаження на державні суди. Так, Указом «Про розвантаження судів» від 1915 року було передбачено обов'язок судді до початку розгляду справи по суті запропонувати сторонам примиритися.

У 1924 році у Німеччині було закріплено обов'язкове здійснення примирних процедур перед поданням позову до суду першої інстанції (досудовий порядок урегулювання спору).

Військовим наказом від 1944 року було скасовано обов'язкове досудове застосування примирних процедур, проте, відповідно до цього наказу суддя був зобов'язаний сприяти врегулюванню спору мирним шляхом.

Остаточню примирну процедуру було скасовано Законом «Про уніфікацію права» від 1950 року.

У 1999 році Законом «Про введення в дію Цивільного процесуального кодексу Німеччини» (далі – ZPO) було прийнято зміни, згідно з якими Федеральні землі Німеччини могли передбачати обов'язкову процедуру досудового врегулювання спорів у судах першої інстанції. Так, змінами до абз. 1 § 278 ZPO передбачено обов'язок судді спробувати врегулювати спір мирним шляхом, абз. 5 § 278 ZPO – передання справи за підсудністю для позасудового врегулювання та абз. 6 § 278 ZPO – письмову пропозицію укладання мирової угоди.

Проаналізуємо чинні джерела правового регулювання медіації у Федеративній Республіці Німеччина.

Директива Європейського Союзу про медіацію була імплементована в законодавство Німеччини у 2012 році Законом «Про сприяння розвитку медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів» (Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung).

Закон «Про сприяння розвитку медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів» запровадив **Закон «Про медіацію»** (Mediationsgesetz) і вніс зміни до кількох процесуальних кодексів, у тому числі до Цивільного процесуального кодексу (Zivilprozessordnung, «ZPO»).

Закон Німеччини «Про медіацію» складається з дев'яти статей:

- Стаття 1 визначає поняття «медіація» та «медіатор».
- Стаття 2 передбачає загальні процедурні положення та встановлює обов'язки медіатора.
- Стаття 3 закріплює обов'язок медіатора щодо нерозкриття інформації.
- Стаття 4 встановлює конфіденційність медіації.
- Стаття 5 містить правила про навчання та сертифікацію медіаторів.
- Статті з 6 по 9 регулюють інші аспекти, такі як повноваження міністра юстиції вводити подальші нормативні акти щодо навчання медіаторів, оцінку самого Закону про медіацію та подальші тимчасові нормативні акти.

Положення Закону Німеччини «Про медіацію» не розмежовують внутрішньодержавного та транскордонного посередництва.

Опишемо, як проводиться медіація у Німеччині.

Медіація може бути розпочата **за ініціативою сторін** або **за пропозицією суду**. Положення ч.1 статті 2 Закону Німеччини «Про медіацію» передбачають, що медіатор обирається сторонами та призначається або самими сторонами, або установою з медіації на прохання сторін, наприклад **Німецьким інститутом арбітражу** (Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit e.V., «DIS»), або **Торгово-промисловою палатою** (Handelskammer). Найчастіше зустрічається пряме призначення медіатора сторонами.

Як правило, під час медіації сторонам не потрібно мати договірного представника. Однак адвокати зазвичай відвідують медіацію з комерційних спорів, щоб допомогти своїм клієнтам у справі.

Відповідно до ч. 1 статті 5 Закону Німеччини «Про медіацію» запроваджено стандарти, яким повинен відповідати медіатор. Медіатори особисто зобов'язані проходити регулярні навчання та тренінги. Поки що не існує регулюючого органу, який би контролював дотримання цієї вимоги. На практиці, однак, більшість медіаторів мають певну форму акредитації після навчання у відповідних асоціаціях. Крім того, в Німеччині існує низка організацій, які проводять медіацію.

Проте, ч. 2 статті 5 Закону Німеччини «Про медіацію» запроваджено так званий статус «сертифікованого медіатора». Медіатору дозволяється називати себе сертифікованим медіатором, лише якщо він/вона пройшов початкову підготовку медіатора (отримав базові навички медіатора) відповідно до вимог статті 6 Закону Німеччини «Про медіацію» та Закону Німеччини «Про навчання сертифікованих медіаторів» (Verordnung über die Aus- und Fortbildung von zertifizierten Mediatoren, «СМТА»), який набув чинності 1 вересня 2017 року.

Статтею 2 Закону Німеччини «Про навчання сертифікованих медіаторів» встановлено дві вимоги, які повинен виконати медіатор, щоб отримати кваліфікацію сертифікованого медіатора:

1) медіатор повинен успішно пройти навчання з медіації тривалістю щонайменше 120 годин, що включає як теоретичну, так і практичну підготовку та

2) під час навчання або протягом одного року після успішного завершення такого навчання медіатор повинен брати участь у рефлексивній сесії («супервізії») після медіації, яку медіатор проводив одноособово або як співмедіатор.

Статус «сертифікованого медіатора» мають також особи, які:

1) успішно пройшли навчання з медіації, щонайменше 90 годин за кордоном, і

2) проводили принаймні чотири медіації одноособово або як співмедіатори (Стаття 6 Закону Німеччини «Про навчання сертифікованих медіаторів»).

Сертифікований медіатор має продемонструвати, що він/вона проходив регулярне навчання, щоб залишатися сертифікованим.

Відповідно до статті 3 Закону Німеччини «Про навчання сертифікованих медіаторів» він/вона має пройти принаймні 40 годин навчання протягом чотирьох років.

За статтею 4 Закону Німеччини «Про навчання сертифікованих медіаторів» вимагається, щоб сертифікований медіатор брав участь принаймні в чотирьох індивідуальних супервізіях протягом двох років після його/її навчання, після медіації, яку він/вона проводив одноособово або як співмедіатор.

Процес медіації у ФРН гнучкий. Стаття 2 Закону Німеччини «Про медіацію» не містить конкретних вказівок щодо процесу медіації та обов'язків медіатора.

Незважаючи на це, у більшості медіацій можна виокремити **п'ять етапів**:

1) укладення угоди про медіацію, якою визначаються процедурні питання медіації, а також такі питання, як конфіденційність, строки, оплата тощо;

2) викладення сторонами короткої історії спору, з їхнього огляду, та питання, які, на їхню думку, потребують вирішення;

3) дослідження медіатором «реальних інтересів» кожної зі сторін.

На відміну від медіації в інших країнах, у Німеччині медіатор зазвичай не проводить медіаційних сесій окремо з кожною стороною. Насправді всі учасники (посередник і сторони) зазвичай присутні під час усіх переговорів. Однак, приватні медіації ні сесії дозволені за чіткої згоди обох сторін.

4) дослідження та обговорення медіатором можливих варіантів вирішення спірних питань зі сторонами з метою досягнення взаємної згоди;

5) завершення медіації письмовою угодою, яка документує рішення сторін врегулювати спір та узгоджені умови його врегулювання.

Тривалість і вартість медіації залежать від складності процесу та особи, призначеної медіатором.

Зазвичай витрати на медіацію розподіляються між сторонами.

Немає офіційної статистики, але відомо, що в Німеччині рівень врегулювання спорів після посередництва становить приблизно **80 %**.

Дослідимо питання, чи німецьке законодавство містить обов'язок учасників судового процесу застосовувати медіацію.

За відсутності положення у договорі між сторонами вирішувати спори за допомогою процедури медіації, сторони **не** зобов'язані вдаватися до медіації у комерційних спорах.

Проте Законом Німеччини «Про сприяння розвитку медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів» запроваджено положення, які заохочують сторін до медіації.

Наприклад, згідно зі статтею 253 п. 3 пп. 1 Цивільного процесуального кодексу Німеччини (Zivilprozessordnung), позовна заява повинна містити параграф, у якому зазначається, чи робили сторони якісь спроби врегулювати свій спір за допомогою медіації чи будь-якого іншого способу ADR і чи мають вони будь-які заперечення проти таких способів вирішення спору.

Крім того, стаття 69 b Закону Німеччини «Про судові витрати» (Gerichtskostengesetz) дозволяє федеральним землям **зменшувати судові витрати**, якщо спір вирішується шляхом медіації.

Хоча суди не мають права змушувати сторін застосовувати медіацію у господарських спорах, вони можуть, якщо триває судовий процес, заохочувати сторін спробувати вирішити спір за допомогою медіації. Якщо сторони погоджуються на медіацію, провадження підлягає зупиненню на час медіації відповідно до статті 278a Цивільного процесуального кодексу Німеччини (Zivilprozessordnung).

Окрім медіації, суддя, який розглядає справу, може допомогти сторонам спробувати укласти угоду на так званому примирному слуханні (Güteverhandlung) перед початком основного усного слухання справи. Крім того, Законом Німеччини «Про сприяння розвитку медіації та інших способів альтернативного вирішення спорів» введено нову процедуру, яка дозволяє суду передавати провадження так званому судді-примирителю (Güterichter). Суддя-примиритель – це суддя, який не був призначений для розгляду судового процесу, що триває. Цей суддя може застосовувати всі методи вирішення спору, включаючи медіацію, відповідно до ч. 5 статті 278 Цивільного процесуального кодексу Німеччини (Zivilprozessordnung). Основна відмінність судді-примирителя від медіатора полягає в тому, що цей суддя має право проводити правовий аналіз справи та пропонувати сторонам рішення. Якщо угода за результатами примирних процедур досягнута перед суддею-примирителем, вона може бути зафіксована судом у письмовій формі (Prozessvergleich), що є виконавчим документом, який підлягає примусовому виконанню без чергового звернення до судового розгляду. Якщо примирення сторін не досягнуто, продовжується звичайний судовий розгляд.

Відповідно до статті 7 Директиви ЄС про медіацію, статті 4 Закону Німеччини «Про медіацію» медіатори та усі особи, які беруть участь у процедурі медіації (окрім сторін), зобов'язані зберігати конфіденційність усієї інформації, отриманої у зв'язку з нею. Обов'язок конфіденційності відповідає процесуальному праву відмовитися від свідчень у цивільному судочинстві та арбітражі щодо інформації, яка підпадає під зобов'язання щодо дотримання конфіденційності. Заяви, зроблені під час переговорів про укладення медіаційної угоди, як правило, не будуть прийнятні як докази в подальшому судовому розгляді. Проте, є винятки, якщо

- 1) необхідно розкрити конфіденційну інформацію для примусового виконання угоди, укладеної за результатами медіації,
- 2) конфіденційна інформація потрібна з міркувань публічного порядку (ordre public), або
- 3) факти, які будуть оприлюднені, є очевидними та не вимагають конфіденційності з огляду на їхню важливість.

Стаття 4 Закону Німеччини «Про медіацію» не поширюється на сторін та їх законних представників. Однак, угоди про медіацію зазвичай містять положення про конфіденційність, які запобігають розголошенню сторонами інформації, отриманої під час медіації в цивільному процесі. Таке положення має бути ретельно сформульовано. Якщо угода про медіацію містить банкетну норму з відсиланням до правил установи, яка проводить медіацію, наприклад Німецький інститут арбітражу (Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit e.V.), положення про конфіденційність зазвичай включається автоматично.

Відмова від пропозиції розпочати будь-яку процедуру з альтернативних способів вирішення спорів (ADR) не має наслідком жодних витратних санкцій, якщо сторони попередньо не домовилися про інше.

Розглянемо досвід Німеччини щодо **примусового виконання угод, укладених за результатами медіації**. Угода, укладена за результатами медіації, є мировою угодою відповідно до статті 779 Цивільного кодексу Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch), і тому підлягає виконанню як **договір**. Окрім того, угода, укладена за результатами медіації, може бути викладена в **нотаріально засвідченому акті** (notarielle Urkunde), який є виконавчим документом, або, якщо угода за результатами медіації укладена юристами від імені та за дорученням сторін (Anwaltsvergleich), вона може бути оголошена такою, що підлягає негайному виконанню за спеціальною процедурою за умови згоди платника.

Висновки. На основі аналізу генези інституту медіації за німецьким законодавством, а також норм чинного законодавства про медіацію у Федеративній Республіці Німеччина робимо такі висновки.

В українське законодавство варто було би запровадити стандарти, яким повинен відповідати медіатор, зокрема для проведення медіації у виконавчому провадженні пропонуємо, щоби їй був уповноважений проводити приватний виконавець, який пройшов спеціальне навчання та здобув навички медіатора.

Виходячи з того, що за правовою природою угода, укладена за результатами медіації, за німецьким законодавством є мировою угодою, відповідно, і тому підлягає виконанню як договір, а також, що угода, укладена за результатами медіації, може бути нотаріально посвідчена, що дає їй силу виконавчого документа, пропонуємо запозичити цю ідею та імплементувати відповідне положення в українське законодавство, надавши силу виконавчого документа угоді, укладеній за результатами медіації, та можливість сторонам примусово виконувати угоду, укладену за результатами медіації.

Література:

1. Баран А. Зарубіжний досвід запровадження медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів (на прикладі Німеччини). *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 5–11. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42678/1/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD.pdf>.
2. Mediationsgesetz (MediationsG). Ausfertigungsdatum: 21.07.2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html>.

References:

1. Baran, A. (2021) Foreign experience in the implementation of mediation as an alternative method of conflict resolution (the German example). *Actual problems of jurisprudence*. № 2 (26). P. 5–11. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42678/1/%D0%91%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD.pdf>.
2. The German Law on Mediation. 21.07.2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html>.

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-394-403](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-394-403)

Король Валерія Валеріївна аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, пл.. Соломянська, 1, м. Київ, 03035, тел: (044) 520-06-68, <https://orcid.org/0009-0004-2485-5094>

ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО ОДЕРЖАННЯ ПОСАДОВИМИ ОСОБАМИ МИТНИХ ОРГАНІВ ПОДАРУНКІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ МИТНИХ ФОРМАЛЬНОСТЕЙ В ЗОНІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ

Анотація. У статті наголошено на тому, що прояви корупції у сфері діяльності митних органів залишаються однією з найгостріших проблеми суб'єктів, які переміщують товари та транспортні засоби через митний кордон, та для всієї країни, негативно впливає на національну безпеку з урахуванням перебування України у стані об'єкта повномасштабного вторгнення ворога. Актуальною залишається проблема запобігання корупційним проявам під час проходження митних формальностей.

Зазначено, що розглядаючи причини корупції в митних органах, важливо звертати увагу не лише на загальні фактори, які можуть призвести до корупційних дій (надмірне втручання держави в економічні процеси; розширені дискреційні повноваження посадових осіб митних органів тощо), а й на спеціальні причини, що створюють корупційні ризики недобросовісності службовців митних органів (складна та обтяжлива система митних платежів, процедур, відсутність дієвих заходів запобігання та відповідальності тощо)..

Виокремлено три види подарунків, щодо яких визначені відповідні форми правової поведінки працівників митних органів щодо їх одержання: подарунки, які заборонені отримувати; подарунки, які можна отримувати при обмеженні їх вартісної оцінки; подарунки, які можна отримувати без обмежень (дозволені).

Наголошується, що під час проходження служби в митних органах забороняється одержувати подарунки за виконання функціональних обов'язків, зокрема, пов'язаних із виконанням митних формальностей в зоні митного контролю реалізацією, під час реалізації яких найчастіше фіксуються факти вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень.

На підставі аналізу спільних рис та мети діяльності митних органів та працівників Державної прикордонної служби, запропоновано встановити додаткові заборони щодо одержання подарунків під час здійснення митного контролю та виконання митних формальностей шляхом внесення доповнень до статті 572 Митного кодексу України «Обмеження, пов'язані з проходженням державної служби посадовими особами митних органів».

Ключові слова: митний орган, обмеження, подарунки, митні формальності, митний контроль, корупція, прикордонний контроль.

Korol Valeria Valeriivna graduate student of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomyanska Square, Kyiv, 03035, tel.: (044) 520-06-68, <https://orcid.org/0009-0004-2485-5094>

RESTRICTIONS ON ACCEPTANCE OF GIFTS BY CUSTOMS OFFICIALS DURING PERFORMANCE OF CUSTOMS FORMALITIES IN THE CUSTOMS CONTROL ZONE

Abstract. The article emphasizes that manifestations of corruption in the sphere of activities of customs authorities remain one of the most acute problems of entities that move goods and vehicles across the customs border, and for the entire country, negatively affects national security, taking into account the fact that Ukraine is in a state of object of a full-scale invasion of the enemy. The problem of preventing corruption during customs formalities remains relevant.

It is noted that when considering the causes of corruption in customs authorities, it is important to pay attention not only to general factors that can lead to corrupt actions (excessive state intervention in economic processes; extended discretionary powers of officials of customs authorities, etc.), but also to special reasons that create corruption risks of dishonesty of customs officials (complex and burdensome system of customs payments, procedures, lack of effective prevention and responsibility measures, etc.).

Three types of gifts are distinguished, in respect of which appropriate forms of legal behavior of customs officials regarding their receipt are determined: gifts that are prohibited to receive; gifts that can be received if their value is limited; gifts that can be received without restrictions (allowed).

It is emphasized that during service in the customs authorities, it is prohibited to receive gifts for the performance of functional duties, in particular, related to the performance of customs formalities in the customs control area, during the implementation of which the facts of the commission of corruption-related offenses are most often recorded.

Based on the analysis of common features and the purpose of the activities of customs authorities and employees of the State Border Service, it is proposed to establish additional prohibitions on receiving gifts during customs control and customs formalities by making additions to Article 572 of the Customs Code of Ukraine "Restrictions related to the passage of state services by officials of customs authorities".

Keywords: customs authority, restrictions, gifts, customs formalities, customs control, corruption, border control.

Постановка проблеми. Митниця часто сприймається як одна з найбільш корумпованих державних установ. Прояви корупції у цій сфері залишаються однією з найгостріших проблеми як для фізичних та юридичних осіб, що переміщують товари та транспортні засоби через митний кордон, так і для всієї країни та суспільства. Корупція під час здійснення митних формальностей негативно впливає на економічну, фінансову та національну безпеку у цілому з урахуванням перебування України у стані об'єкта повномасштабного вторгнення ворога на її територію, внаслідок чого було зруйновано та зупинено діяльність багатьох підприємств, що ставить країну в ситуації залежності від імпорту товарів. Актуальною залишається проблема запобігання корупційним проявам під час проходження митних формальностей. Тому необхідна оптимізація законодавства у цій сфері, зокрема, в частині дії обмеження щодо одержання посадовими особами митних органів подарунків під час виконання митних формальностей в зоні митного контролю.

Хоча протидії корупцією в митних органах є складною справою, вона можлива, та вимагає адекватного підходу, у тому числі з урахуванням практики протидії таким проявам у суміжних, схожих за своїм функціональним призначенням, державних інституціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження питань здійснення митної справи розглядали такі вчені, як Є.В. Додін, С.В. Ківалов, І.М. Резнік, Т.О. Коломоець, Б.А. Кормич, О.М. Мельник, В.Я. Настюк, Д.В. Приймаченко, О.М. Шевчук, М. Г. Шульга та ін. Однак наукові здобутки стосовно обмежень дії обмеження щодо одержання подарунків під час митного контролю спеціально не досліджувались.

Мета статті – дослідження обмеження щодо одержання посадовими особами митних органів подарунків під час виконання митних формальностей в зоні митного контролю, а також визначення заходів щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Основною метою антикорупційної стратегії є суттєве зменшення рівня корупції в Україні, і, як наслідок, підвищення позицій України у міжнародних антикорупційних рейтингах. Задля її досягнення Законом України «Про запобігання корупції» було оновлено систему антикорупційних механізмів, серед яких обмеження щодо отримання подарунків.

Для України питання неправомірності подарунків є вкрай актуальним, адже в багатьох випадках з метою вирішення питань у власних інтересах подарунки передаються службовцю особами:

- зацікавленими в певних офіційних діях установи, в якій працює службовець;
- які ведуть бізнес або розраховують на ведення бізнесу з цією установою;

– які здійснюють певні види діяльності, що регулюються відповідною установою;

– на інтереси яких може вплинути виконання чи невиконання службовцем своїх посадових обов'язків та інші [1].

Як свідчать результати застосування антикорупційного законодавства, іноді складно відрізнити подарунок від неправомірної вигоди. Унормування порядку отримання подарунків є одним із найважливіших запобіжних заходів у сфері попередження умов виникнення корупційних ризиків діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, оскільки дозволяє врегулювати конфлікт інтересів, а саме суперечності між приватними інтересами публічного службовця та його службовими обов'язками, наявність яких може вплинути на об'єктивність та неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій в процесі його службової діяльності [1].

Закон України «Про запобігання корупції» поширює свою дію на широке коло осіб як публічного так і приватного сектору. Водночас досліджувані нами обмеження щодо одержання подарунків поширюється не на всіх суб'єктів. Так, відповідно ч. 1 ст. 23 Закону лише на осіб, зазначених у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону поширюються обмеження щодо одержання подарунків, такими, серед інших, є:

1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зокрема, посадові та службові особи органів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику (пункт «є») та військові посадові особи утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки (пункт «г») [2]. Зазначення військових посадових осіб військових формувань не є випадковим, про них буде згадано згодом.

Система обмежень, пов'язаних із отриманням подарунків публічними службовцями є одним із основних антикорупційних засобів, оскільки їх прийняття без відповідного контролю може стати причиною до вчинення більш небезпечного правопорушення – корупційного, можуть поставити під сумнів репутацію службовця та слугувати підґрунтям для подальших корупційних відносин.

Переглядаючи причини корупції в митних органах, важливо звернути увагу не лише на загальні фактори, які можуть призвести до корупційних дій, а й на конкретну природу та причини цього явища. Загальними факторами, що створюють корупційні ризики у цій сфері, можуть бути: надмірне втручання держави в економічні процеси; традиції та практики, які впливають на поведінку посадових осіб; надмірні дискреційні повноваження посадових осіб

митних органів, як на центральному рівні, так і безпосередньо в митницях; відсутність належного нагляду та управління процесами; відсутність відповідальності; неякісні системи контролю. Крім цього стимулів і можливостей для участі в корупції існує набагато більше в митних органах, ніж у багатьох інших представників публічної адміністрації. Перевізник, та і загалом громадяни, не завжди люблять платити податки, тому деякі імпортери не проти скористатися будь-якою можливістю та докласти зусиль, щоб зменшити свій податковий тягар, включаючи, за необхідності, неправомірний вплив на митника. У випадку митних процедур стимул виходить за рамки простого бажання зменшити митний тягар, оскільки імпортер також зацікавлений у якнайшвидшому отриманні товару; це також ставить посадовця митниці у більш «сприятливе» протиправне становище.

Спеціальними факторами, що створюють корупційні ризики у цій сфері, недоброчесності службовців митних органів, можуть бути:

- 1) складна та обтяжлива система митних платежів, які спонукають до пошуку неправомірних варіантів переміщення товарів через митний кордон;
- 2) високі ставки митних платежів. Звісно, чим вищі ставки мита, тим більший стимул брати участь у корупційних діях, щоб зменшити цей фінансовий обов'язок. Яскравим прикладом цього є сфера дії високих акцизних податків, зокрема на пальне, тютюн і алкоголь, де організована злочинність досить часто неправомірно впливає на посадових осіб митних та податкових органів, що призводить до широкого поширення незаконного виробництва та контрабанди цих товарів;
- 3) наявність невинуватених дискреційних повноважень, які підривають справедливість системи та можуть викликати у перевізників, які сплачують мито, сумніви щодо доцільності та економічної вигоди продовження дотримання встановлених вимог;
- 4) складні митні процедури. Замість того, щоб полегшити імпортерам і експортерам добровільне дотримання вимог і сплату мита, часто застосовуються нетарифні заходи регулювання зовнішньоекономічних відносин;
- 5) недостатньо уваги приділяється впровадженню механізмів, які ускладнюють протиправні дії службовців, які, враховуючи невелику загрозу бути виявленими, часто готові піти на ризик;
- 6) відсутність дієвих заходів запобігання та відповідальності, які є важливим фактором у стримуванні корупційної поведінки. Якщо покарання недостатньо суворі та застосовуються не завжди, коли виявляється неналежна поведінка, вони не будуть ефективними у запобіганні корупції;
- 7) брак професіоналізму, коли часто працевлаштування в митних органах розглядається як можливість попрацювати протягом короткого періоду часу для власного збагачення, а не як довгострокова професійна кар'єра.

Обмеження щодо одержання подарунків службовцями митних органів є цілеспрямованим обмеженням, оскільки ставить на меті запобігання

правопорушенням, пов'язаним із корупцією, про це навіть свідчить назва розділу IV Закону України «Запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням». Запровадження відповідних «рамкових меж» поведінки публічних службовців зорієнтоване на усунення будь-яких передумов для такого роду діянь, передумов для сумнівів щодо неупередженості, об'єктивності, служіння українському народу з боку публічного службовця. Відповідні межі його поведінки зорієнтовані на забезпечення дотримання абсолютно всіх принципів публічної служби й усунення превалювання приватних інтересів відповідної особи [3, с. 165].

Відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» подарунок - це «грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової» [2]. Грошові кошти - це готівка, кошти (гривня або іноземна валюта) на рахунках у банках та депозити до запитання. Майном у якості подарунка може виступати окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Переваги виявляються в привілеях, додаткових гарантіях, які ставлять особу, якій вони надаються, в нерівне становище з іншими особами. Пільга є звільненням особи від загальних для усіх громадян (чи їх певної категорії) обов'язків і зобов'язань, а також встановлення для особи додаткових прав, які можуть бути майновими та немайновими. Під послугами розуміють діяльність суб'єктів, яка не набуває матеріально-речової форми й задовольняє певні потреби замовників, здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємців), змінюють стан одиниць, які споживають ці послуги. Нематеріальними активами є результати інтелектуальної діяльності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами [4, с. 220-221].

Закон України «Про запобігання корупції» [2] встановлені три види подарунків, щодо яких визначені відповідні форми правової поведінки щодо їх одержання: 1) подарунки, які заборонені отримувати; 2) подарунки, які можна отримувати при обмеженні їх вартісної оцінки; 3) подарунки, які можна отримувати без обмежень (дозволені). При цьому, заборонна (обмежувальна) форма діє лише щодо перших двох видів подарунків. Розглянемо більш детально першу категорію подарунків.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції», державним службовцям митних органів забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб, зокрема, у зв'язку із

здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [2].

Аналіз цієї статті Закону свідчить про регламентацію поведінки працівників митних органів щодо одержання подарунків від максимальної заборони до дозволу. При цьому одночасно простежується тенденція до послаблення й мінімізації зв'язку подарунку з професійною діяльністю публічного службовця. Передбачається взаємозв'язок між обмеженням щодо одержання подарунків публічними службовцями та розширенням повноважень контрольного характеру уповноважених осіб щодо дотримання відповідних обмежень. Це є цілком виправданим, враховуючи «кореспондуючий характер відповідних зв'язків»: звуження сфери прав одних осіб передбачає розширення прав інших учасників відповідних правовідносин, аналогічно й з обов'язками. Контрольні повноваження реалізуються з боку як соціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, так і керівника відповідного службовця, суб'єктів запобігання корупції в цілому. При цьому широким є спектр підстав для контролю, в т. ч. й у разі взаємодії різних суб'єктів запобігання корупції в Україні [4, **Помилка! Закладку не визначено.**с. 166].

Виходячи із наведеного вище переліку під час проходження служби в митних органах забороняється одержувати подарунки, по-перше, за виконання функціональних обов'язків, пов'язаних із реалізацією функцій держави або місцевого самоврядування.

Відповідно до положень Митного кодексу [5] працівники, на яких покладено виконання основних завдань митних органів є посадовими особами митних органів (ст. 569). Аналіз цих основних завдань (ч. 2 ст. 544 Кодексу) свідчить про те, що переважна більшість із них реалізується під час переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України: здійснення митного контролю; виконання митних формальностей щодо товарів, що переміщуються; справляння митних платежів; застосування заходів митно-тарифного та нетарифного регулювання; здійснення контролю за дотриманням заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України; здійснення експортного контролю, контролю за переміщення валютних цінностей та інші. Саме під час реалізації цих завдань найчастіше документуються факти вчинення корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень [6].

У цьому контексті доцільно пригадати найближчих «сусідів» посадових осіб митних органів, які забезпечують законність переміщення товарів і транспортних засобів, – працівників Державної прикордонної служби України – військового формування, на яке покладаються обов'язки по охороні державного кордону України, здійсненню прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України. Як зазначалось вище у цій статті, Закон України «Про запобігання корупції» поширює свою дію однаково як на працівників

митних органів, так і військових посадових осіб, утворених відповідно до законів військових формувань, зокрема, Державну прикордонну службу України. Проте, дія заборони щодо одержання подарунків для працівників прикордонної служби має свої, обґрунтовані історією та вимогами часу, додаткові, особливі антикорупційні механізми.

Так, відповідно до положень ч. 5 ст. 23 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», з метою попередження корупції військово-службовцям та працівникам Державної прикордонної служби України під час здійснення прикордонного контролю забороняється:

- 1) приймати будь-які предмети (речі) від будь-яких осіб та передавати предмети (речі) будь-кому, якщо інше не встановлено законодавством України;
- 2) надавати будь-кому інформацію про осіб, транспортні засоби, вантажі, що переміщуються через державний кордон або через контрольні пункти в'їзду - виїзду, якщо інше не передбачено законом;
- 3) надавати переваги в перетинанні державного кордону або в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї особам, транспортним засобам та вантажам, крім випадків, установлених законами;
- 4) мати будь-які особисті засоби зв'язку, що не належать Державній прикордонній службі України та не входять до предметів екіпірування прикордонного наряду;
- 5) мати при собі грошові кошти понад розмір, встановлений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Зазначені особи зобов'язані на вимогу своїх прямих начальників або посадових чи службових осіб підрозділів внутрішньої безпеки надати можливість перевірити дотримання ними зазначених обмежень [7].

При цьому зміст та призначення прикордонного контролю є схожими на завдання митних органів по здійсненню митного контролю та виконання митних формальностей. Він здійснюється Державною прикордонною службою України та включає комплекс дій і систему заходів, спрямованих на встановлення законних підстав для перетинання державного кордону не тільки особами, але й товарами та транспортними засобами.

Висновки. Враховуючи спільність мети діяльності митних органів та Державної прикордонної служби, з метою запобігання вчиненню посадовими особами митниць корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень, подібну заборону щодо одержання подарунків під час здійснення митного контролю та виконання митних формальностей доцільно встановити й для таких посадових осіб. Для цього доцільно статтю 572 Митного кодексу «Обмеження, пов'язані з проходженням державної служби посадовими особами митних органів» доповнити частиною 3 такого змісту: «З метою попередження корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень

працівникам митних органів, на яких покладено виконання митних формальностей в зоні митного контролю, забороняється:

- 1) приймати будь-які предмети (речі) від будь-яких осіб та передавати предмети (речі) будь-кому, якщо інше не встановлено законодавством України;
- 2) надавати будь-кому інформацію про осіб, транспортні засоби, вантажі, що переміщуються через митний кордон України, якщо інше не передбачено законом;
- 3) надавати переваги в переміщенні через митний кордон України товарів чи транспортних засобів крім випадків, установлених законами;
- 4) мати будь-які особисті засоби зв'язку, що не належать митним органам;
- 5) мати при собі грошові кошти понад розмір, встановлений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику».

Література:

1. Одержання подарунків особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 28.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053323-11#Text>.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14. жовтня 2014 № 1700- VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n4128>
3. Коломоєць Т. О., Лютиков П. С. Обмеження щодо одержання подарунків як засіб запобігання правопорушенням, пов'язаним із корупцією: правовий аспект. Підприємництво, господарство та право. 2017. № 12. С. 164–168.
4. Пастух І. Д. Запобігання та врегулювання конфліктів інтересів в діяльності публічної адміністрації: адміністративно-правове дослідження: Монографія / Пастух І.Д. К.: Видавничий центр «Кафедра», 2020. 432 с.
5. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
6. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань. URL: <https://dbr.gov.ua/reports/>.
7. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

References:

1. Oderzhannya podarunkiv osobamy, upovnovazhenymy na vykonannya funktsiy derzhavy abo mistsevoho samovryaduvannya: Roz'yasnennya Ministerstva yustytisyi Ukrayiny vid 28.07.2011. [Receipt of gifts by persons authorized to perform functions of the state or local self-government]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0053323-11#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zapobihannya koruptsiyi: Zakon Ukrayiny vid 14.10.2014 № 1700-VII. [On prevention of corruption: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1700-VII.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n4128> [in Ukrainian].
3. Kolomojets' T. O., Lyutikov P. S. (2017) *Obmezheniya shchodo oderzhannya podarunkiv yak zasib zapobihannya pravoporushennyam, pov'yazanym iz koruptsiyeyu: pravovyy aspekt [Restrictions on receiving gifts as a means of preventing offenses related to corruption: legal aspect]*. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo ta pravo. № 12. pp. 164–168 [in Ukrainian].

4. Pastukh I. D. (2020) *Zapobihannya ta vrehulyuvannya konfliktiv interesiv v diyal'nosti publichnoyi administratsiyi: administratyvno-pravove doslidzhennya* [Prevention and settlement of conflicts of interest in the activity of public administration: administrative and legal research] Monohrafiya. K.: Vydavnychyy tsentr «Kafedra», 432 p. [in Ukrainian].

5. Mytnyy kodeks Ukrayiny vid 13 bereznya 2012 r. № 4495–VI. [Customs Code of Ukraine dated March 13, 2012 No. 4495-VI.]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n4128> [in Ukrainian].

6. Zvit pro diyal'nist' Derzhavnoho byuro rozsliduvan'. [Report on the activities of the State Bureau of Investigation.] Retrieved from: <https://dbr.gov.ua/reports/>[in Ukrainian].

7. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 03.04.2003 № 661-IV. [On the State Border Service of Ukraine: Law of Ukraine dated 04.03.2003 No. 661-IV.] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> [in Ukrainian].

УДК 340.12:342.34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-404-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-404-413)

Косілова Ольга Іванівна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, корпус Е, поверх 5, каб. 506, м. Ірпінь, 08200, тел.: (044) 499-93-64, <https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. В статті аналізуються питання формування та закріплення універсальних міжнародних стандартів прав людини та міжнародних стандартів політичних прав і свобод. Аналізуються положення міжнародних договорів та конвенцій щодо визначення переліку політичних прав і свобод; визначаються вимоги щодо дотримання міжнародних стандартів політичних прав країнами-підписантами конвенцій. У статті проаналізовано основні наукові підходи щодо визначення змісту та сутності поняття «міжнародні стандарти прав людини», здійснено їх предметний аналіз щодо сфери політичних прав і свобод. Парадигма універсальності міжнародних стандартів прав людини полягає в тому, що вони є єдиними для усіх держав, що приєдналися до відповідного міжнародно-правового акта (у разі, коли останній є джерелом їх закріплення), а вимоги, встановлювані ними, мають ідентичний ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються. Міжнародні організації, які можуть забезпечити міжнародні гарантії політичних прав і свобод, включають Організацію Об'єднаних Націй (ООН), Раду Європи та Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Ці організації встановлюють стандарти та механізми захисту прав людини на міжнародному рівні.

Проведений аналіз норм основних, прийнятих більшістю країн світу міжнародних договорів та угод дозволив виділити нами перелік найбільш загальних політичних прав і свобод: право на мирні збори; право на свободу асоціацій; право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; право голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; право допуску в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби; свобода слова, свобода вираження поглядів; право на громадянство.

Ключові слова: права і свободи, міжнародні стандарти, універсальність прав людини, виборче право, право на участь в державних справах, право на громадянство, міжнародні договори, міжнародні конвенції.

Kosilova Olga Ivanivna Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, State Tax University, 31 Universytetska St., Building E, Floor 5, Room 506, Irpin, 08200, tel.: (044) 499-93-64, <https://orcid.org/0000-0002-5574-3771>

INTERNATIONAL POLITICAL HUMAN RIGHTS STANDARDS

Abstract. The article analyzes issues of formation and consolidation of universal international standards of human rights and international standards of political rights and freedoms. The provisions of international treaties and conventions regarding the definition of the list of political rights and freedoms are analyzed; the requirements for compliance with international standards of political rights by the signatory countries of the conventions are determined. The article analyzes the main scientific approaches to defining the content and essence of the concept of "international standards of human rights", carried out their objective analysis in the field of political rights and freedoms.

The paradigm of the universality of international standards of human rights is that they are uniform for all states that have joined the relevant international legal act (in the case when the latter is the source of their consolidation), and the requirements established by them have an identical degree of imperative regardless of the state in which they are applied. International organizations that can provide international guarantees of political rights and freedoms include the United Nations (UN), the Council of Europe and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). These organizations establish standards and mechanisms for the protection of human rights at the international level.

The analysis of the main norms of international treaties and agreements adopted by most countries of the world allowed us to highlight the list of the most general political rights and freedoms: the right to peaceful assembly; the right to freedom of association; the right to participate in the conduct of state affairs both directly and through the mediation of freely elected representatives; the right to vote and be elected in real periodic elections, which are held on the basis of universal and equal suffrage by secret ballot and ensure the freedom of expression of voters; the right to admission in one's country under general conditions of equality to civil service; freedom of speech, freedom of expression; the right to citizenship.

Keywords: rights and freedoms, international standards, the universality of human rights, the right to vote, the right to participate in state affairs, the right to citizenship, international treaties, international conventions.

Постановка проблеми. Процес формування міжнародних стандартів прав людини тісно пов'язаний з універсалізацією прав людини як закономірного результату розвитку глобалізаційних процесів у світі. Універсальні міжнародні стандарти прав людини сьогодні є базисом для подальшого

розвитку всієї системи прав людини з урахуванням поглибленого їх тлумачення та нових соціальних реалій.

Міжнародним стандартам прав людини притаманний універсалізм, оскільки міжнародні стандарти поширюються на всіх без винятку людей незалежно від будь-яких ознак, що відображається у нормах міжнародних договорів, конвенцій тощо. Поняття міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини часто ототожнюють з правами людини, із зобов'язаннями держав-учасниць щодо дотримання норм міжнародно-правових договорів, проводити внутрішню державну політику відповідно до принципів міжнародного права у сфері забезпечення прав людини тощо.

Дослідження даної тематики є важливою, оскільки міжнародні стандарти прав людини є основою для забезпечення захисту прав та свобод кожної людини незалежно від її походження, статусу чи релігії. Вони визначають мінімальний набір стандартів, які мають бути забезпечені усіма державами світу нести відповідальність при порушенні прав і свобод людини і громадянина. Дослідження питань про міжнародні стандарти прав людини допомагає підтримувати дотримання міжнародних стандартів, відновлювати справедливість при їх порушенні та розвивати нові механізми їх захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міжнародних стандартів прав людини раніше були об'єктом досліджень таких вчених, як М. Новицького, В. Бурчи, М. Вітрука, Д. Гребенюка, А. Грабильникова, Л. Грудціна, І. Дробиша, А. Колодія, П. Рабінович, Т.Слінько, О. Наливайко, Н. Братішко; питання міжнародних гарантій політичних прав і свобод людини й громадянина досліджувала Т. Заворотченко. Водночас, питання щодо формування та забезпечення міжнародних стандартів політичних прав і свобод є малодослідженим і потребує додаткового наукового аналізу.

Метою статті є визначення змісту та сутності поняття «міжнародні стандарти прав людини», їх конкретизація щодо сфери політичних прав і свобод, визначення універсальних міжнародних стандартів політичних прав і свобод.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні стандарти політичних прав людини певною мірою обмежують суверенітет держави, вважаючи, що людина, її права і свободи мають вищу цінність, ніж держава, а її громадяни є джерелом її влади. Таким чином, міжнародні стандарти мають тісний взаємозв'язок з народовладдям шляхом реалізації політичних прав і свобод. Міжнародні стандарти прав людини - це угоди і конвенції, що встановлюють універсальні стандарти та принципи для захисту прав та свобод людини на міжнародному рівні. Вони забезпечують кожній людині рівні права та захищають від дискримінації на будь-якій підставі. Такі стандарти включають у себе права на життя, свободу, безпеку, дійсність, та недоторканність особистого життя. Вони є загальними принципами, які регулюють поведінку держав, організацій та осіб у відношенні до прав людини. Міжнародно-правові

акти в галузі прав людини, як правило, розглядають як міжнародні стандарти, бо вони розробляються на підставі звичаєвих норм, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді декларацій чи рекомендацій.

У сучасній юриспруденції зустрічаються різні оцінки універсальних стандартів прав людини. Прибічники універсалізму в галузі прав людини, які вважають, що міжнародні стандарти, вироблені на міждержавному рівні, застосовні до всіх без винятку держав, переважно виходять із концепції, у межах якої людина розглядається як біологічна істота, крізь призму природних, а не культурологічних чинників [1].

Т.М. Слінько зазначає, що міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження [2]. Іншими словами, міжнародно-правові стандарти у галузі прав людини можна також визначити як встановлені в договірному порядку правові норми мінімально допустимого поведіння держав з проживаючими на її території людьми.

О.І. Наливайко та Н.А Братішко вважають, що міжнародно-правові стандарти були створені в результаті тривалої роботи багатьох держав з метою вироблення прийнятих позицій у сфері прав людини. Держави спрямовують свою діяльність на дотримання певних універсальних цінностей, забезпечуючи повагу та захист прав людини всіма доступними засобами. Вони несуть відповідальність за виконання своїх зобов'язань перед своїм населенням та міжнародним співтовариством у сфері прав і свобод людини і громадянина [3, с.411].

Широке визначення міжнародних стандартів прав людини пропонує І. Путраймс. На його думку під поняттям «міжнародні стандарти» якими слід розуміти систему правових норм (матеріальних і процесуальних, технологічних/технічних) і нормативних вимог, що мають різну юридичну силу (загальнообов'язкові, рекомендаційні), в яких узагальнюється накопичений міжнародно-правовою практикою досвід регламентації й регулювання суспільних відносин у сфері прав людини, їх реалізації та захисту, спрямованих на забезпечення суспільних відносин у сфері прав людини та їх одноманітного розуміння і застосування [4, с. 12].

Відповідно до міжнародних стандартів, то П. Рабінович пропонує класифікувати їх за такими критеріями: 1) залежно від їх онтичного статусу: номінальні, до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, що вжиті у міжнародних актах та фактичні, до яких відносять зафіксовані у вказаних джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод; 2) за простором

дії: світові та регіональні; 3) за суб'єктом їх встановлення: стандарти ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, ЄС тощо [5, с. 24-25].

Відносно класифікації міжнародно-правових стандартів прав людини, то слід зазначити, що у правовій доктрині незафіксований єдиний критерій розподілу, і з огляду на це, правильним буде зазначити єдину найбільш узагальнену класифікацію. Спільний критерій, що склався на історичному досвіді є права людини першого покоління та права людини другого покоління. До першої групи відносяться особисті та політичні права, до другої – соціально-економічні та культурні. До особистих прав і свобод Загальна декларація прав людини 1948 р. відносить такі: право на життя, на свободу й особисту недоторканість, рівність перед законом, право на розгляд справи прилюдно незалежним і безстороннім судом, право на громадянство. До політичних прав і свобод декларація відносить: свободу думок, совісті, релігії, свободу мирних зборів і асоціацій, право брати участь в управлінні своєю країною. До соціально-економічних прав відноситься: право людини володіти майном, право на соціальне забезпечення, право на працю, право на відпочинок і довілля. Культурні права – це право на освіту, право вільно брати участь у культурному житті суспільства [3, с.411].

Стосовно функцій, то П. Рабінович та О.Венецька зазначають, що міжнародні стандарти прав людини мають наступні функції: 1) визначення переліку прав і свобод людини, які в обов'язковому порядку повинні бути визнані державами-учасницями тієї або іншої конвенції; 2) формулювання змісту прав і свобод, які повинні одержати уособлення в конституціях і законах держав-учасників конвенції. Зокрема, Міжнародний Пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. розкриває судження достатнього життєвого рівня і дане формулювання включає в себе достатнє харчування, одяг і житло для людини та її сім'ї; 3) фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини; 4) встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод. Приміром, приєднавшись до Європейської Конвенції по захисту прав людини і основних свобод, Україна була зобов'язана відмінити смертну кару як вид кримінального покарання [6, с. 23-24].

Формування міжнародних стандартів політичних прав і свобод людини передбачає наявність однакових (уніфікованих) вимог для всіх держав та закріплення у їх внутрішньому законодавстві можливостей участі особи у політичному процесі та реалізації форм народовладдя.

Щодо формування міжнародних стандартів політичних прав і свобод, слід зазначити що не має єдиного спеціалізованого міжнародного акту, спрямованого на їх визначення та закріплення, натомість містяться окремі статті щодо їх закріплення містяться у низці міжнародних договорів та конвенцій. Зокрема, основоположними діючими міжнародними правовими документами у сфері становлення та захисту прав людини та громадянина, та

зокрема, у сфері політичних прав, є Загальна декларація прав людини і громадянина (1948 р.), Європейська конвенція з прав людини (1950 р.), Перший додатковий протокол до ЄСПЛ (1952 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965 р.), Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Європейська конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (1977 р.), Конвенція про статус апатридів (1954 р.) та інші. Для визначення загального переліку прав, які можна віднести до групи політичних, то за основу можемо взяти Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, де у ст. 5, п. С чітко визначено що до групи політичних прав, належать: права брати участь у виборах - голосувати і виставляти свою кандидатуру - на основі загального і рівного виборчого права, права брати участь в управлінні країною, так само як і в керівництві державними справами на будь-якому рівні, а також права рівного доступу до державної служби [7].

Політичні права і свободи становлять особливу групу прав, яку дослідники відносять по першого покоління прав людини та до так званих «негативних прав», маючи на увазі те, що держава не зобов'язана вживати якихось позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утриматися від зазіхань на права і свободи, тобто вони розглядаються як свобода людини від держави, як право людини на невтручання з боку держави. Політичні права людини і громадянина є важливою складовою прав людини, вони допомагають забезпечити рівноправ'я громадян. Політичні права і свободи гарантують громадянам можливість висловлювати свою думку, обирати своїх представників у владу, брати участь у прийнятті рішень, а також захищати свої права та інтереси; вони відповідають фундаментальним принципам демократії, сприяють стабільності суспільства та розвитку країни. Таким чином, політичні права можна визначити як права, які гарантують індивідуальну свободу та участь в політичному житті суспільства та держави. До них найчастіше відносять: право на свободу слова, зборів, асоціацій, виборче право, право на участь у державних справах та інші права, які є необхідними для забезпечення громадянських свобод і демократії.

Забезпечення політичних прав і свобод в державі - це складний процес, який потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод. До основних форм забезпечення політичних прав і свобод відносяться нормативно-правові та організаційні. До нормативно-правових відносимо систему нормативно-правових актів, яка здатна забезпечити реалізацію та гарантування політичних прав і свобод, зокрема прав громадян на участь у політичному процесі і вираженні своєї волі через демократичні засоби. До організаційних форм (інституційно-організаційних) відносимо всю систему державних та недержавних органів, діяльність яких спрямована на забезпе-

чення політичних прав і свобод, забезпечення свободи слова та вираження думки, рівність політичних прав і свобод, залучення громадськості до прийняття рішень та забезпечення прозорості та відкритості у політичних процесах.

Для нормативного закріплення та реалізації політичних прав та свобод важливе концептуальне значення мають положення Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Відповідно до ст.5 вказаного документу, держави-підписанти конвенції зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення всіх груп прав і свобод [7]. З метою дотримання принципу рівності та усунення дискримінації жінок, зокрема у сфері політичних прав і свобод жінок була прийнята Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.) Україна ратифікувала конвенцію у 1980 році [8]. У ст.7 Конвенції закріплено зобов'язання всіх держав-сторон вживати відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у політичному та суспільному житті країни і, зокрема, забезпечують жінкам на рівних умовах з чоловіками право: а) голосувати на всіх виборах і публічних референдумах та бути обраними до всіх публічно виборних органів; б) брати участь у формуванні та здійсненні політики уряду та займати державні посади, а також здійснювати всі державні функції на всіх рівнях державного управління; с) брати участь у діяльності неурядових організацій і асоціацій, що займаються проблемами громадського та політичного життя країни [8].

Зважаючи на рекомендаційний характер більшості норм міжнародних договорів та значну варіативність при їх реалізації, при законодавчому регулюванні забезпечення політичних прав і свобод, ці норми мають бути взяті за основу у національному законодавстві для конструювання усіх інших юридичних норм стосовно політичних прав людини. Аналізуючи положення основних міжнародних договорів та конвенцій у сфері забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальну декларацію прав людини, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенцію про статус апатридів, Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок можемо визначити найбільш поширені підходи до закріплення політичних прав і свобод, які ми можемо визначити як **міжнародні стандарти політичних прав і свобод**.

Зокрема, це:

- **право на мирні збори** (ст.21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст.20 Загальної декларації прав людини; ст.11 ЄКПЛ);
- **право на свободу асоціацій** (ст.22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст.20 Загальної декларації прав людини; ст.11 ЄКПЛ);

ст.15 Конвенції про статус апатридів); ст.7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; ст.5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації);

- **право брати участь у веденні державних справ** як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників (ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст.21 Загальної декларації прав людини; ст.7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; ст.5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації);

- **право голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах**, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців (ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст.21 Загальної декларації прав людини; ст.3 Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Париж, 20.III.1952; ст.7 Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; ст.5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації);

- **право допуску в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби** (ст.25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст.21 Загальної декларації прав людини; ст.7 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок; ст.5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації);

- **свобода слова, свобода вираження поглядів** (ст.18-19 Загальної декларації прав людини; ст. 18-19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; ст. 10 ЕКПЛ);

- **право на громадянство** (ст. 15 Загальної декларації прав людини; ст. 32 Конвенції про статус апатридів).

Щодо останнього права, права на громадянство у юридичній науці не має чітко визначеної позиції щодо розуміння що собою являє це право: чи виключно правовий статус особи, який закріплює її положення у державі, особливий зв'язок між державою та особою, що передбачає наявність прав та обов'язків, чи власне право на громадянство, як політичне право, яке є вихідним для більшості існуючих політичних прав, якими володіють у державі виключно її громадяни (право доступу до державної служби, виборче право, право на об'єднання у політичні партії тощо). Це є питання для окремого наукового дискурсу.

Висновки. У міжнародному праві сформовані єдині стандарти до визначення переліку та змісту різних груп прав людини. Міжнародні стандарти прав людини є універсальними; вони поширюються на всіх без винятку людей незалежно від будь-яких ознак, що відображається у низці міжнародних правових актів. Міжнародні стандарти прав людини встановлюють,

власне, єдиний обов'язковий, визнаний усіма державами «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом», вони не лише закріплюють перелік назв загально визнаних прав, а й фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись. Проведений аналіз норм основних, прийнятих більшістю країн світу міжнародних договорів та угод дозволив виділити нами перелік найбільш загальних політичних прав і свобод: право на мирні збори; право на свободу асоціацій; право брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; право голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; право допуску в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби; свобода слова, свобода вираження поглядів; право на громадянство. Визначений загальний перелік політичних прав і свобод конкретизується у положеннях національного законодавства кожної держави, але має зберігати сутність та призначення визначених можливостей особи, формування складу державних органів, здійснення контролю за їх діяльністю, можливість вільно висловлювати свою думку, у тому числі і для критики діяльності державних органів та окремих посадовців, участь у державних справах, свобода асоціацій тощо.

Важливо також пам'ятати, що забезпечення політичних прав і свобод є неперервним процесом, який потребує постійної уваги та дій з боку уряду і громадськості. Забезпечення міжнародних гарантій політичних прав і свобод можливе шляхом укладення міжнародних угод, прийняття декларацій та конвенцій, співпраці між країнами та взаємодії з міжнародними організаціями. Це також передбачає здійснення моніторингу та контролю за дотриманням цих прав і свобод, вжиття заходів у разі їх порушення, а також освіти громадян щодо їх прав і можливостей для їх захисту.

Література:

1. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навчальний методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
2. Слїнько Т.М. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини та їх відображення в конституції України URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf
3. Наливайко О.І., Братішко Н.А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», 2023, № 5 С.411-416 URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/282301-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-650661-1-10-20230618.pdf>
4. Путраймс І.І. Ефективність імплементації міжнародних стандартів прав людини у законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. К., 2013. 20 с.
5. Рабінович П.М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Національної академії правових наук. 2016. № 1 (84). С. 19–29

6. Рабінович П.М., Венецька О.Ю. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація. Вісн. Акад. прав. наук України. 2012. № 4. С. 18–28
7. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

References:

1. Bihniaka O. V. (2019) *Osnovy mizhnarodno-pravovykh standartiv prav liudyny: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Basics of international legal standards of human rights: teaching and methodology manual]. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
2. Slinko T.M. *Mizhnarodno-pravovi standarty v haluzi prav liudyny ta yikh vidobrazhennia v konstytutsii Ukrainy* [International legal standards in the field of human rights and their reflection in the constitution of Ukraine]. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15177/1/Slinko_30-34.pdf [in Ukrainian].
3. O.I. Nalyvaiko, N.A. Bratishko (2023). *Poniattia ta osoblyvosti mizhnarodno-pravovykh standartiv prav liudyny* [Concepts and features of international legal standards of human rights]. Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo» - Electronic scientific publication «Analytical and comparative jurisprudence». Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/282301-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-650661-1-10-20230618.pdf [in Ukrainian].
4. I.I. Putraims (2013) *Efektivnist implementatsii mizhnarodnykh standartiv prav liudyny u zakonodavstvo Ukrainy* [The effectiveness of the implementation of international standards of human rights in the legislation of Ukraine]. Extended abstract of candidats thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
5. P.M. Rabinovych (2016) *Mizhnarodni standarty prav liudyny: vlastyvosti, zahalne poniattia, klasyfikatsiia* [International standards of human rights: general characteristics, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences* [in Ukrainian].
6. P.M. Rabinovych, O. Iu. Venetska (2012) *Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia* [International standards of human rights: general features, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences* [in Ukrainian].
7. *Mizhnarodna konventsiiia pro likvidatsiiu vsikh form rasovoi dyskryminatsii* [International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text [in Ukrainian].
8. *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhynok* [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

УДК 343.3/7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-414-426](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-414-426)

Митрофанов Ігор Іванович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39605, <https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

КВАЛІФІКАЦІЯ ШАХРАЙСТВА ЩОДО ЧУЖОЇ НЕРУХОМОЇ РЕЧІ

Анотація. У статті розглядаються питання кваліфікація шахрайства щодо чужої нерухомої речі. Актуальність кваліфікації пов'язана з тим, що легальним фундаментом кваліфікації кримінального правопорушення визнається його склад, тобто система встановлених КК України об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які описують суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення. Метою цього наукового дослідження є з'ясування сутності та правової природи обману та зловживання довірою в складі шахрайства, які характеризують способи заволодіння чужого нерухомого майна. Аналізується судова практика щодо розуміння всіх ознак шахрайства. Вивчаються точки зору вчених на розуміння понять «обман» і «зловживання довірою». Робить висновок щодо існування невизначеності в розмежуванні понять «обман» і «зловживання довірою». Справа в тому, що порівнюються різні поняття. Обман є способом розкрадання речі, а довіра умова. Ці поняття непорівнянні, оскільки побудовані на різному логічному підґрунті. Наявність довіри може бути умовою здійснення обманів і, як правило, є цією умовою, хоча і не в усіх випадках. Крім того, із суб'єктивної сторони обману відрізняються від зловживання довірою моментом формування наміру, при обмані він виникає до одержання речі, а при зловживанні довірою – після.

Об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. ст. 190 і 191 Кримінального кодексу України, має два альтернативні способи вчинення кримінального правопорушення – шляхом обману або зловживання довірою. Причому останній спосіб справедливо вважається самостійним, але під час учинення кримінального правопорушення зловживання довірою може бути поєднуватися з обманом. Із огляду на те, що зловживання довірою як самостійний спосіб учинення кримінального правопорушення, він в складі кримінального правопорушення є не факультативною, а обов'язковою ознакою, тобто має значення необхідної умови для застосування покарання.

Ключові слова: шахрайство, кваліфікація шахрайства, обман, зловживання довірою, чужа нерухома річ, розкрадання.

Mytrofanov Ihor Ivanovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Branch Legal Sciences, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, 20 Pershotravneva St., Kremenchuk, 39605, <https://orcid.org/0000-0002-1967-1985>

QUALIFICATION OF FRAUD REGARDING ANOTHER'S REAL ESTATE

Abstract. The article deals with the issues of qualification of fraud in relation to someone else's immovable property. The relevance of qualification is related to the fact that the legal basis for qualification of a criminal offence is its composition, i.e. the system of objective and subjective characteristics established by the Criminal Code of Ukraine which describe a socially dangerous act as a criminal offence. The purpose of this research is to clarify the essence and legal nature of deception and breach of trust as part of fraud, which characterise the methods of seizing someone else's real estate. The author analyses the case law on understanding all the signs of fraud. The author examines the views of scholars on the understanding of the concepts of "fraud" and "breach of trust". The author concludes that there is uncertainty in the distinction between the concepts of "fraud" and "breach of trust". The fact is that different concepts are being compared. Fraud is a way of stealing something, and trust is a condition. These concepts are incomparable because they are built on different logical foundations. Trust can be a condition for committing fraud and usually is, although not in all cases. In addition, from the subjective side, fraud differs from breach of trust by the moment of intent formation: in case of fraud, it occurs before the receipt of the thing, and in case of breach of trust – after.

The objective side of the *corpus delicti* of crimes under Articles 190 and 191 of the Criminal Code of Ukraine has two alternative ways of committing a criminal offence – by deception or breach of trust. The latter is rightly considered to be an independent method, but in the course of committing a criminal offence, breach of trust may be combined with fraud. Given that breach of trust is an independent method of committing a criminal offence, it is not an optional but a mandatory feature of a criminal offence, i.e. it is a necessary condition for the application of punishment

Keywords: fraud, qualification of fraud, deception, breach of trust, someone else's immovable property, theft.

Постановка проблеми. Теорія кваліфікації кримінальних правопорушень розглядається як конгломерат наукових підходів, ідей, поглядів, концепцій щодо нормативів кримінально-правового оцінювання суспільно небезпечних деліктів, визначення відповідності суспільно небезпечного діяння складу або складам кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом (далі – КК) України. По-перше, встановлення

покарання та потенційне його застосування до винного за кожне вчинене кримінальне правопорушення за відповідною статтею (частиною статті) КК України спряє реалізації засади неминучої реакції з боку держави на кожне кримінальне правопорушення, повному врахуванню характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого, по-друге, не має призвести до необґрунтованого ставлення у вину сукупності кримінальних правопорушень, подвійного обліку тих самих обставин, порушення принципу справедливості.

Легальним фундаментом кваліфікації кримінального правопорушення визнається його склад, тобто система встановлених КК України об'єктивних і суб'єктивних характеристик, які описують суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення, що вмотивовано вважаються необхідними та достатніми для визнання особи, яка винно вчинила протиправний делікт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам кримінально-правового оцінювання шахрайства приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Н. О. Антонюк, П. С. Берзін, І. Б. Газдайка-Василишин В. Г. Гончаренко, Ю. А. Дорохіна, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, В. М. Киричко, П. М. Коваленко, М. Й. Коржанський, Л. М. Кривоченко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. Р. Мойсик, К. Л. Попов, В. І. Шакур, М. Д. Шаргородський, М. І. Панов, О. І. Перепелиця, С. Ю. Романов О. В. Смаглюк, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, Ю. В. Філей, А. Ю. Швець й інші. Проте в кримінально-правових поглядах питання щодо обману та зловживання довірою, як способів учинення шахрайства, не одержало глибокого висвітлення, хоча й згадується в працях багатьох учених-криміналістів. Поза пильної уваги науковців залишається дослідження окремих видів обману, особливостей їх прояву в заволодінні чужого нерухомого майна, тому числі і в житловій сфері.

Метою цього наукового дослідження є з'ясування сутності та правової природи обману та зловживання довірою в складі шахрайства, які характеризують способи заволодіння чужого нерухомого майна.

Виклад основного матеріалу. Серед інших об'єктивних характеристик спосіб учинення кримінального правопорушення набуває важливого значення не лише для кримінально-правової науки, а й практики застосування норм і нормативів кримінального права. Законотворець в ст. 190 КК України безпосередньо фіксує спосіб, що прямо впливає на кримінально-правове оцінювання вчиненого та відображення в формулі кваліфікації. Саме тому необхідно проаналізувати питання кваліфікації суспільно небезпечних діянь, поєднаних з обманом і зловживанням довірою та відмежування шахрайства від інших кримінальних правопорушень проти власності.

Основою відмежування форм розкрадання (викрадання (заволодіння, придбання права – далі розкрадання) чужої нерухомої речі законотворцем покладений спосіб учинення кримінального правопорушення.

Шахрайство відрізняється від інших форм розкрадання чужої речі специфічним способом дії, яким є обман або зловживання довірою. Але обман

нерідко застосовується при крадіжці, грабежі, розбої, вимаганні. Наприклад, якщо під час розбійного нападу злочинець загрожує іграшковим пістолетом, видаючи його за справжній, він вводить потерпілого в оману. Цим шляхом пішли і розробники проєкту КК України, які в статтях 6.1.4–6.1.6 встановили ступені тяжкості різних викрадень чужої рухомої речі, що спричинило різну (істотну, значну та тяжку) майнову шкоду, а в статтях 6.1.7–6.1.9 – незаконних заволодінь чужою нерухомою річчю або правом на річ, що спричинило різну (істотну, значну та тяжку) майнову шкоду [1]. Щоправда, не називаючи відповідні заволодіння шахрайством, але вказуючи на спосіб їх учинення – з обманом потерпілої чи іншої особи або зловживанням їх довірою. Справедливо до складів викрадень розробники проєкту КК України включили і обман, і зловживання довірою, оскільки ці способи можуть супроводжувати багато майнових кримінальних правопорушень. Тому встановлення одного лише факту застосування обману або зловживання довірою при викраданні чужої нерухомої речі є недостатнім для кримінально-правового оцінювання вчиненого як шахрайства (незаконного заволодіння чужою нерухомою річчю або правом на річ).

При цьому чужа річ розробниками проєкту КК України розглядається річ, яка: а) має власника чи законного володільця та не знаходиться у власності чи законному володінні винної особи або б) має власника та знаходиться в законному володінні винної особи [1]. Стаття 177 Цивільного кодексу України серед об'єктів цивільних прав виділяє речі [2].

При відмежуванні шахрайства від інших форм розкрадення необхідно враховувати те, що в складі шахрайства обман відіграє роль обставини, під впливом якої сам потерпілий або особа, в законному володінні якої перебуває річ, передає її винній особі. У разі, якщо обман застосовується лише для того, щоб полегшити здійснення розкрадання, вчинене має кваліфікуватися залежно від застосування способу заволодіння майном.

Як форма розкрадання, шахрайство має всі його ознаки. Розкрадання – протиправне, безкоштовне вилучення чужого майна з фонду (володіння) власника або особи, що його заміщує, з метою обернення цього майна на свою користь або користь інших осіб [3, с. 61–62]. Відрізняючись від інших форм розкрадання, в першу чергу, особливим способом: винна особа заволодіває річчю (або набуває права на неї) через обман або зловживання довірою власника або особи, в законному володінні або під охороною якої вона перебуває.

Від шахрайства потрібно відрізнити, насамперед, заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства (ст. 192 КК України). У Огляді судової практики Верховний Суд зазначив, що ст. 190 КК установлює покарання за заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство). Характерною ознакою об'єктивної сторони цього складу

злочину є те, що особа (власник, володілець, особа, якій ввірене майно чи під охороною якого воно перебуває) внаслідок обману чи довіри добровільно передає винній особі майно, яке в неї є, або право на нього. Разом із тим ст. 192 КК встановлює покарання за заподіяння значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства. Однією з форм об'єктивної сторони цього злочину, як правило, треба вважати звернення на свою користь або на користь інших осіб платежів, що мали надійти власникові. У цьому разі об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 192 КК, полягає в тому, що потерпіла особа внаслідок обману або зловживання довірою не отримує відповідні кошти (чим їй і завдається шкода), на відміну від складу злочину, передбаченого ст. 190 КК, де потерпілий добровільно передає майно, яке вже є в його володінні, віданні чи під його охороною, або передає право на майно, яке в нього є [4].

Крім того, склад злочину, передбачений ст. 192 КК, слід відмежовувати від складу злочину, передбаченого ст. 191 КК. Зокрема, привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні (ч. 1), від привласнення або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем. У цьому разі кваліфікація дій винної особи буде залежати від того, чи була наділена така особа повноваженнями на отримання й оприбуткування наданих їй платежів. Якщо особа була наділена такими повноваженнями, то відповідно її дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 191 КК, оскільки з моменту отримання такою особою відповідних платежів вони стають власністю підприємства, установи чи організації. Однак якщо особа не була наділена відповідними повноваженнями, але отримувала відповідні платежі та в подальшому не передавала їх адресату, застосовуючи обман або зловживаючи довірою останнього, то такими діями вона завдає йому шкоди, а її дії слід кваліфікувати за ст. 192 КК (за умови, що завдана майнова шкода є щонайменше значною, як це передбачено диспозицією цієї статті) [4].

У кримінальному провадженні в справі № 761/29684/15-к сторона обвинувачення спочатку кваліфікувала дії обвинуваченого за ч. 1, ч. 3 ст. 191 КК, але згодом змінила обвинувачення на ч. 1 та ч. 2 ст. 190 КК, посилаючись на те, що грошові кошти, якими заволоділа «Особа_1», не були ввірені їй, не перебували в її законному володінні, не знаходилися в неї на законних підставах і стосовно цих грошових коштів вона не здійснювала повноваження щодо розпорядження, управління, використання або зберігання тощо, а отже її дії не містять складу злочину, передбаченого ст. 191 КК [4].

Разом із тим, як встановлено судом першої інстанції, «Особа_1», перебуваючи в офісі ТОВ, отримала від «Особа_2», «Особа_3», «Особа_4», «Особа_5», «Особа_6» та «Особа_7» грошові кошти, які останні надали йому як працівнику ТОВ як оплату за відповідними договорами з централізованої охорони об'єктів, а «Особа_1», зловживаючи довірою вказаного підприємства,

внесла на його рахунок лише частину з наданих їй коштів, а рештою заволоділа. При цьому ТОВ не припиняло виконувати свої договірні зобов'язання з охорони об'єктів, незважаючи на виникнення заборгованості через те, що вказану заборгованість було віднесено на рахунок товариства [4].

Отже, майнову шкоду потерпілому у цьому кримінальному провадженні – ТОВ було заподіяно не внаслідок добровільної передачі потерпілим коштів «Особа_1», що характерно для ст. 190 КК, а внаслідок того, що «Особа_1», не маючи на те повноважень, отримувала від клієнтів товариства платежі, частину з яких не вносила на рахунки товариства, в зв'язку з чим потерпілий не отримав ці кошти в своє володіння, що відповідає ознакам об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 192 КК. Разом з тим покарання за цією статтею КК може призначатися лише в разі заподіяння значної майнової шкоди. Відповідно до примітки ст. 192 КК майнова шкода визнається значною, якщо вона в 50 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Згідно з положеннями законодавства, чинного на момент вчинення «Особа_1» інкримінованих їй дії, значна майнова шкода в розумінні ст. 192 КК становила у 2010 році – 21 725 грн, у 2011 – 47 050 грн [4].

Як встановлено судами попередніх інстанцій, «Особа_1», отримавши від клієнтів ТОВ гроші, заволоділа їх частиною, а саме грошима, які їй надали «Особа_2» – 6 600 грн; «Особа_3» – 900 грн; «Особа_4» – 11 840 грн; «Особа_5» – 780 грн; «Особа_6» – 1800 грн та «Особа_7» – 2100 грн, що елімінує кримінальну відповідальність за ст. 192 КК.

Із урахуванням викладеного, оскільки судами попередніх інстанцій неправильно відбулося кримінально-правове оцінювання дій «Особа_1» за частинами 1 і 2 ст. 190 КК, а її дії підпадають під ознаки злочину, передбаченого ч. 1 ст. 192 КК. Однак із огляду на те, що заподіяна шкода є меншою, ніж та, з якої настає кримінальна відповідальність за вказаний злочин, Верховний Суд дійшов висновку, що постановлені в кримінальну провадженні судові рішення підлягають скасуванню, а кримінальне провадження щодо «Особа_1» – закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України за відсутності в діянні складу кримінального правопорушення [4].

На відміну від інших форм розкрадання, передбачених розділом VI КК України, шахрайство відбувається шляхом обману або зловживання довірою, під впливом яких власник майна або інша особа або вповноважений орган державної влади й управління передають майно або право на нього іншим особам або не перешкоджають вилученню цього майна або придбанню права на нього іншими особами. Однак при цьому Пленум Верховного Суду не роз'яснює, в чому полягає відмінність обману або зловживання довірою як способів учинення цих кримінальних правопорушень. Це питання пояснюється тим, що в текстах статей 190 і ст. 92 КК України між обманом і зловживанням довірою використаний розділовий сполучник «або», тобто обман і зловживання довірою зазначені як самостійні способи вчинення цих

кримінальних правопорушень, що потрібно враховувати під час їхнього кримінально-правового оцінювання.

Невипадково Пленум Верховного Суду України в п. 17 Постанови № 10 від 6 листопада 2009 року зазначив, що «обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовується винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передавання їй майна або права на майно. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на майно» [5]. Повідомлені під шахрайства неправдиві відомості (або обставини, про які замовчується) можуть належати до будь-яких обставин, зокрема до юридичних фактів і подій, якості, вартості чужої нерухомої речі в житловій сфері, особи винного, його повноважень, намірів.

У кримінальному праві обманом прийнято вважати як свідоме викривлення справжніх відомостей (активний обман), так і замовчування про істину (пасивний обман). В обох випадках потерпіла особа під впливом омани сама передає речі шахраєві. Зовні така передача виглядає як добровільна, але така «добровільність» уявна тому, що зумовлюється обманом.

Зловживання довірою визначено законодавцем як один із способів учинення шахрайства, відмінне від обману. Однак аналіз правозастосовної практики показує, що органи досудового розслідування та суди не розрізняють обман і зловживання довірою, здебільшого підмінюючи один спосіб іншим. Органи досудового розслідування в обвинувальних актах, а надалі суди у вироках найчастіше як способи вчинення шахрайства вказують одночасно обман і зловживання довірою, що принципово неможливо, як неможливо в один момент вчинити і крадіжку, і грабіж. Так, Верховним судом було викладено правову позицію, відповідно до якої принциповим є встановлення та доведення поза розумним сумнівом, що особа умисно, з корисливих мотивів заволодіваючи чужим майном або набуваючи права на майно шляхом обману чи зловживання довірою, зокрема й беручи на себе певні зобов'язання, одразу не мала наміру їх виконувати, використовуючи певні правові відносини як спосіб реалізації умислу, спрямованого на заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою [6].

У окремих вироках як єдиний спосіб указується зловживання довірою, що при ретельному розгляді є обманом. Наприклад, Марганецький міський суд Дніпропетровської області у своєму вирокі від 14 березня 2024 р. У справі 180/3045/21 зазначає, що, реалізуючи свій злочинний умисел, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою, «особа_3», діючи умисно, повторно, з корисливих мотивів, під приводом потреби зателефонувати з мобільного телефону, попросила у «особа_11» належний останній мобільний телефон марки «Samsung». «Особа_11, довіряючи «особі_3», не усвідомлюючи її злочинні наміри, сприйнявши як особу, яка

потребує допомоги, передала останній мобільний телефон. Отримавши від потерпілої «особи_11» мобільний телефон, відійшла від місця, де перебувала потерпіла особа, залишивши місце вчинення злочину з мобільним телефоном, яким незаконно заволоділа [7]. Вочевидь, в цьому випадку був застосований обман у намірах, оскільки потерпіла особа, передаючи «особі_3» свій телефон, уважала, що останній його поверне, хоча вона цього робити не мала намір.

Вироком Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 07 березня 2024 р. встановлено, що 02 серпня 2020 року «особа_9» прийшла до магазину «Велоцентр», діючи умисно, повторно з корисливих мотивів, зловживаючи довірою потерпілого «особа_6», залишив паспорт громадянина України на ім'я «особа_4», та грошові кошти у розмірі 500 грн як залог за гірський велосипед торгової марки «GT Avalanche 1.0», обумовивши час оренди в одну годину, з місця вчинення кримінального правопорушення зник, розпорядившись велосипедом за власним розсудом [8]. Суд визнав, що в цій ситуації способом розкрадання було зловживання довірою. Однак під час вчинення цього шахрайства способом також був обман у намірах (зловживання довірою відсутнє).

Неважко побачити з наведених прикладів, судами фактично не розрізняються поняття «обман» і «зловживання довірою». Через це на практиці органами досудового розслідування інкримінуються підозрюваним (обвинувачуваним) одночасно і обман, і зловживання довірою, вможливаючи судам надалі обрання одного із способів розкрадання та елімінування іншого. Суди, не маючи чітких роз'яснень щодо правового змісту обману та зловживання довірою, у вироках залишають формулювання, запропоновані їм органами досудового розслідування.

Питання про співвідношення обману та зловживання довірою в складі шахрайства викликає безліч дискусій між ученими-криміналістами та практиками в теорії національного кримінального права. Вітчизняний законотворець, наділяючи термін «шахрайство» статусом юридичного поняття, що визначає відповідне кримінальне правопорушення, не включив до тексту кримінально-правового нормативу, що є підставою потенційного застосування покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння, такі значеннєві категорії, як «обман» і «зловживання довірою».

Аналіз спеціальної літератури щодо розуміння «зловживання довірою», як способу заволодіння річчю, надав Ю. А. Дорохіній підстави звести точки зору дослідників до таких груп: а) зловживання довірою – самостійний спосіб учинення кримінального правопорушення, який має низку суттєвих відмінностей від обману; б) зловживання довірою – різновид обману; в) зловживання довірою – тотожне поняття із привласненням чужого майна [9, с. 412]. Так, В. В. Висоцька вважає, що обман «допомагає» вчинити більшість кримінальних правопорушень в сфері економіки. Об'єднує їх та обставина, що обман як спосіб усвідомленої поведінки завжди вказує на умисний характер

кримінально протиправного діяння. Таким чином, учена доходить висновку, що обман є самостійним кримінально-правовим явищем, яке необхідно відрізнити від суміжних з ним понять, таких як примус, насильство, зловживання довірою [10, с. 80]. Н. В. Павлова обстоює точку зору, згідно з якою зловживання довірою не може бути різновидом обману, оскільки ці поняття відбивають різний ступінь суспільної небезпеки винного. Навіть в диспозиції статті 190 КК України між вищевказаними поняттями міститься частинка «або», тобто законодавець уможливиле зрозуміння, що шахрайство може вчинюватися або шляхом обману, або зловживанням довірою. З цього робиться висновок, що поглиблене вивчення понять «обман» і «зловживання довірою» допомагає прийняти правильне рішення щодо кваліфікації кримінального правопорушення та відмежувати шахрайство від інших кримінально караних діянь [11, с. 29]. Обман є психічним впливом, а при зловживанні довірою вже визнається психічне переконання потерпілого в добропорядності винної особи. Як уявляється, використання довірливих відносин також вважається формою психічного впливу, що сприятливо накладається на вже підготовлений попередніми відносинами ґрунт.

Окремі вчені сумніваються в устояній в кримінально-правовій науці думки про самостійність зловживання довірою як способу вчинення кримінального правопорушення, вважаючи, що зловживання довірою повною мірою поглинається поняттям обману. Так, К. Л. Попов зазначає, що під час шахрайства використовується також зловживання довірою жертви, яке тісно переплітається з обманом. Аналізуючи сутність зловживання довірою, автор висловлює думку, що зловживання довірою не може бути самостійним способом шахрайства та використовується лише в поєднанні з обманом [12, с. 8]. О. Б. Кушнарєва вказує на те, що зловживання довірою як спосіб шахрайства завжди поєднується з обманом і практично не зустрічається в чистому вигляді. Довіра завжди лише допомагає шахраю здійснити обман. Заволодіваючи майном на основі довіри, винна особа замовчує про свої кримінально протиправні наміри та тим самим обманює потерпілого, що довірився їй [13, с. 161]. Про те ж саме пише Г. М. Собко, що без довіри обман неможливий [14, с. 47]. Отже, якщо довіра тільки сприяє вчинення кримінального правопорушення, то вона не може виступати як спосіб його вчинення, а є умовою, за якої уможлиблюється вчинення кримінального правопорушення.

С. Ю. Романов вказує на те, що зловживання довірою є особливим різновидом обману в широкому розумінні, тобто обманом у довірі. Шахрай, здійснюючи обман, умисно вводить в оману, застосовуючи при цьому інтенсивні засоби впливу на волю потерпілої особи. Винна особа отримує майно, користуючись довірою власника, а згодом завдає шкоду його законним інтересам, тобто вчиняє обман у довірі (у взаємних відносинах). При цьому довіритель упевнений в його добропорядності, щирості, чесності [15]. Із погляду О. В. Лисодеда, зловживання довірою можливо тільки після встанов-

лення між шахраєм і власником житла особливих довірливих стосунків. Як правило, шахрай намагається встановити довірчі стосунки з жертвою саме для того, щоб було легше здійснити обман [16].

Ю. Л. Шуляк наголошує на тому, що за кордоном найпоширенішим способом вчинення шахрайства є обман, однак він також може бути взагалі єдиним способом вчинення цього кримінального правопорушення (зокрема, як у КК Республіки Молдова) або окремим, відмінним від шахрайства діянням (зокрема, як у КК Іспанії, КК Голландії або КК Республіки Сан-Марино). Щодо конструкції «зловживання довірою», то на цей спосіб вчинення кримінального правопорушення іноземний законодавець зазвичай не вказує при конструюванні норм про шахрайство (більше того, подекуди шахрайство прямо відмежовується від зловживання довірою – зокрема, в КК Франції, КК ФРН, КК Австрії, КК Туреччини, КК Японії). Однак, більшість КК країн СНД асоціює шахрайство саме із «зловживанням довірою» (поряд з «обманом»), при цьому судова практика не має якихось труднощів щодо кваліфікації шахрайства в такий спосіб. Враховуючи це, а також традиційність конструкції «зловживання довірою» в національному кримінальному праві, слід залишити її в межах ст. 190 КК України [17, с. 11–12].

Розробники проєкту КК України у пунктах 37 і 18 ст. 1.4.1 визначають обман як повідомлення завідомо неправдивих відомостей або приховування певних відомостей, які особа зобов'язана була і могла повідомити, а зловживання як використання службових повноважень, професійного чи опікунського статусу або пов'язаних із ними можливостей з метою отримати неправомірну вигоду або хабар для себе чи іншої особи та/або спричинити шкоду правомірним інтересам іншого суб'єкта – фізичної чи юридичної особи, територіальної громади, держави або Європейського Союзу [1].

Висновки. Аналіз же точок зору вчених наочно демонструє, що між обманом і зловживанням довірою багато спільного, що уможливорює їх ототожнення в кримінально-правій науці. З одного боку, шахрай прагне спочатку завоювати довіру особи, обраної ним як потерпілу особу. У разі, якщо потерпілий довіряє винній особі, то будь-який обман з боку останнього має вигляд водночас як зловживання довірою. З іншого боку, шахрай може обманювати для того, щоб установити довірливі відносини з потерпілою особою, а згодом зловжити ними. Однак для ототожнення понять «обман» і «зловживання довірою» та вилучення на цьому ґрунті з тесту нормативу, що міститься в ст. 190 КК України, спосіб розкрадання (зловживання довірою) немає адекватних аргументів.

Таким чином, стає зрозуміло, чому існує невизначеність в розмежуванні понять «обман» і «зловживання довірою». Справа в тому, що порівнюються різні поняття. Обман є способом розкрадання речі, а довіра умова. Ці поняття непорівнянні, оскільки побудовані на різному логічному підґрунті. Наявність довіри може бути умовою здійснення обманів і, як правило, є цією умовою,

хоча і не в усіх випадках. Крім того, із суб'єктивної сторони обману відрізняються від зловживання довірою моментом формування наміру, при обмані він виникає до одержання речі, а при зловживанні довірою – після. Об'єктивна сторона складів злочинів, передбачених ст. ст. 190 і 190 КК України, має два альтернативні способи вчинення кримінального правопорушення – шляхом обману або зловживання довірою. Причому останній спосіб справедливо вважається самостійним, але під час учинення кримінального правопорушення зловживання довірою може бути поєднуватися з обманом. Із огляду на те, що зловживання довірою як самостійний спосіб учинення кримінального правопорушення, він в складі кримінального правопорушення є не факультативною, а обов'язковою ознакою, тобто має значення необхідної умови для застосування покарання.

Література:

1. Контрольний текст проекту КК України (станом на 25.02.2024 року). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 22.03.2024).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV (редакція станом на 08.03.2024 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
3. Стрельцов Є. Л. . Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. Одеса : Астропринт, 2000. 476 с.
4. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_traven_2020.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
5. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Верховного Суду України від 06.11.2009 № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_03_2021.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
7. Вирок Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 14 березня 2024 р. у справі 180/3045/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117642375> (дата звернення: 22.03.2024).
8. Вирок Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 07 березня 2024 р. у справі 234/14314/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117522112> (дата звернення: 22.03.2024).
9. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.
10. Висоцька В. В. Обман як спосіб вчинення злочину. *Правова держава*. 2012. № 14. С. 78–81.
11. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла : монографія. Дніпропетровськ : Дніпр. ун-т внутр. справ, 2007. 216 с.
12. Попов К. Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.
13. Кушнар'ова О. Б. Питання кваліфікації різних варіантів шахрайства з нерухомістю у житловій сфері та відмежування від суміжних складів правопорушень. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 159–166.

14. Собко Г. М. Обман як спосіб вчинення психічного насильства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 47–49.
15. Романов С. Ю. Обман як спосіб злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1998. 16 с.
16. Лисодєд О. В. Кримінологічні проблеми шахрайства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1999. 17 с.
17. Шуляк Ю. Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. : 12.00.08. Київ, 2011. 20 с.

References:

1. Kontrolnyi tekst proiektu KK Ukrainy (stanom na 25.02.2024 roku) [Control text of the draft CC of Ukraine (as of 25.02.2024)]. Retrieved from : <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV (redaktsiia stanom na 08.03.2024 roku) [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 16 January 2003 No. 435-IV (as of 08.03.2024)]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].
3. Streltsov Ye. L. (2000) Ekonomichni zlochyny: vnutriderzhavni ta mizhnarodni aspekty [Economic crimes: domestic and international aspects]. Odesa : Astroprint. [in Ukrainian].
4. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (aktualna praktyka) [Review of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court (current practice)]. Retrieved from : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogljad_KKS_traven_2020.pdf. [in Ukrainian].
5. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty vlasnosti : Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 06.11.2009 № 10 [On judicial practice in cases of crimes against property: Resolution of the Supreme Court of Ukraine of 06.11.2009 No. 10]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>. [in Ukrainian].
6. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (aktualna praktyka) [Review of the case law of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court (current practice)]. Retrieved from : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_KKS_03_2021.pdf. [in Ukrainian].
7. Vyrok Marhanetskoho miskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 14 bereznia 2024 r. u spravi 180/3045/21 [The verdict of the Marhanets City Court of Dnipro Region of 14 March 2024 in case 180/3045/21]. Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117642375> [in Ukrainian].
8. Vyrok Industrialnogo raionnoho sudu mista Dnipropetrovska vid 07 bereznia 2024 r. u spravi 234/14314/20 [Judgement of the Industrial District Court of the city of Dnipro of 07 March 2024 in case 234/14314/20]. Retrieved from : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117522112> [in Ukrainian].
9. Dorokhina Yu. A. (2016) Zlochyny proty vlasnosti. Teoretyko-pravove doslidzhennia : monohrafiia [Crimes against property. A theoretical and legal study: a monograph]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. [in Ukrainian].
10. Vysotska V. V. (2012) Obman yak sposib vchynennia zlochynu [Deception as a way of committing a crime]. *Pravova derzhava. – The Rule of Law*. 14, 78–81. [in Ukrainian].
11. Pavlova N. V. (2007) Rozsliduvannia shakhraistva pry ukkladanni tsyvilno-pravovykh uhod shchodo vidchuzhennia zhytla : monohrafiia [Investigation of fraud in the conclusion of civil law transactions on the alienation of housing : monograph]. Dnipropetrovsk : Dnibr. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

12. Popov K. L. (2007) Zhertva shakhraistva: viktymolohichne doslidzhennia : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 [Victim of fraud: victimological research: PhD thesis ... Candidate of Law: 12.00.08]. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Kushnarova O. B. (2022) Pytannia kvalifikatsii riznykh variantiv shakhraistva z nerukhomistiu u zhytlovii sferi ta vidmezhuvannia vid sumizhnykh skladiv pravoporushen [Issues of qualification of various variants of real estate fraud in the housing sector and distinction from related offences]. *Publichne pravo. – Public Law*, 4 (48), 159–166. [in Ukrainian].
14. Sobko H. M. (2019) Obman yak sposib vchynennia psykhhichnoho nasylstva [Deception as a way of committing mental violence]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys. – South Ukrainian Law Journal*, 2, 47–49. [in Ukrainian].
15. Romanov S. Yu. (1998) Obman yak sposib zlochynnoi diialnosti : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. [Deception as a method of criminal activity: PhD thesis ... Candidate of Law: 12.00.08]. Kyiv, 1998. [in Ukrainian].
16. Lysodied O. V. (1999) Kryminolohichni problemy shakhraistva : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 [Criminological problems of fraud: PhD thesis ... Candidate of Law: 12.00.08]. Kharkiv. [in Ukrainian].
17. Shuliak Yu. L. (2011) Kryyminalna vidpovidalnist za shakhraistvo: porivnialno-pravove doslidzhennia: dys. ... kand. yuryd. : 12.00.08 [riminal liability for fraud: a comparative legal study: PhD in Law: 12.00.08]. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК 342.7:159.944:331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-427-437](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-427-437)

Полтавець Лілія Іванівна старший викладач кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», 25026, вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, тел.: (050) 060-11-45, <https://orcid.org/0000-0003-2882-053X>

Гребінчук Олеся Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом», вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (050)922-09-50, <https://orcid.org/0000-0003-4812-155X>

Калінін Андрій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул.Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7861>

Цумарева Наталя Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №1, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25000, тел.: (066) 678-78-80, <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Наукова стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем – психолого-економічних та правових засад національно-патріотичного виховання в умовах воєнного стану. Проаналізовано зміст понять патріотизму, як найсуттєвішого з показників моральності людини, а також націоналізму, воєнного стану тощо, зазначено співвідношення понять патріотизму та націоналізму, потреба виховання молоді в сьогоденні на цих засадах. До цього питання неодноразово зверталися фахівці в галузі права, психології та економіки.

Метою статті є розкрити сутність визначень та питання як такого, його психологічні, економічні та правові засади сьогодні і на майбутнє.

Розглянуто наукові праці вчених, які займаються означеними питаннями, зокрема щодо формулювання визначень понять патріотизму та націоналізму, сьогоденна потреба у правовому вихованні молоді на цих засадах; законодавчу та нормативно-правову базу щодо забезпечення реалізації та захисту прав на освіту людини та громадянина, визначення понять воєнний стан, вища правнича освіта, зазначено щодо потреби в підготовці фахівців-правознавців, які б одночасно мали ґрунтовні знання як із суто правничих наук, так і з тих, що віддзеркалюють сучасний стан розвитку суспільства. Зазначено про основну мету трансформації системи освіти України, а саме – поставити в центр уваги людину, її потреби й цінності. Про потребу створити умови для здобуття освіти в умовах війни та вимушеної міграції, досі наявного впливу корупції, з одного боку, та забезпечити євроінтеграційні процеси, врахувати тенденції глобалізації – з іншого виховувати у студентів почуття патріотизму, національної гордості, любові до рідного краю, формувати переконання у нетлінності духовних скарбів народу, повагу до державних і народних символів України, до своїх батьків, спонукати студентів до усвідомлення ними необхідності бути корисним своїй державі, формування рис сучасного патріота української держави.

Зазначено думку учених, що діалектика здобутого у системі правничої освіти, і нового, детермінованого суспільними змінами, полягає у трансформації визначальної ідеологічно-філософської, ціннісно-орієнтаційної парадигми професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства, епіцентром якої має бути високоякісна, етико правнича освіта на засадах справедливості, порядності і чесності. Отже, співвіднесення в правничій освіті одночасно інваріантного та прогресивного є тим фундаментальним вектором осмислення проблеми оновлення теорії та практики юридичної науки.

Тільки освічені українці можуть створити міцну, життєздатну державу, збудувати сучасну економіку, забезпечити майбутнє прийдешніх поколінь.

Ключові слова: держава, патріотизм, націоналізм, гідність, совість, мораль, свідомість, етика, законність, правнича освіта.

Poltavets Liliya Ivanivna Senior lecturer of the Department of Law, Central Ukrainian Institute of the Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", St. Varshavska, 2, Kropyvnytskyi, 25026, tel.: (050) 060-11-45, <https://orcid.org/0000-0003-2882-053X>

Grebinchuk Olesya Mykolaivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute of Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", 2 Varshavska St., Kropyvnytskyi, 25026, tel.: (050)922-09-50, <https://orcid.org/0000-0003-4812-155X>

Kalinin Andriy Mykolayovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute PJSC "Interregional Academy of Personnel Management University", Varshavska St., 2, Kropyvnytskyi, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7861>

Tsumareva Natalya Viktorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs, St. 1 Velyka Perspektivna, Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (066) 678-78-80, <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

PSYCHOLOGICAL-ECONOMIC AND LEGAL PRINCIPLES OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. The scientific article is devoted to highlighting one of the current problems - psychological, economic and legal foundations of national-patriotic education in the conditions of martial law. The content of the concepts of patriotism, as the most important indicator of human morality, as well as nationalism, martial law, etc., is analyzed, the relationship between the concepts of patriotism and nationalism, the need to educate young people today on these principles is indicated. Specialists in the field of law, psychology and economics have repeatedly addressed this issue.

The purpose of the article is to reveal the essence of the definitions and the issue as such, its psychological, economic and legal foundations today and for the future.

The scientific works of scientists dealing with these issues, in particular regarding the formulation of the definitions of the concepts of patriotism and nationalism, the current need for legal education of young people on these principles, are considered; the legislative and normative legal framework for ensuring the realization and protection of the rights to education of a person and a citizen, the definition of the concepts of martial law, higher legal education, the need for the training of legal experts who would simultaneously have thorough knowledge of both purely legal sciences and from those that reflect the current state of development of society. The main goal of the transformation of the education system of Ukraine was mentioned, namely to put the person, his needs and values in the center of attention. On the need to create conditions for obtaining education in the conditions of war and forced migration, the still existing influence of corruption, on the one hand, and to ensure European integration processes, to take into account the trends of globalization - on the other hand, to educate students in a sense of patriotism, national pride, love for the native land, to form beliefs in the incorruptibility of the spiritual treasures of the people, respect for the state and

national symbols of Ukraine, for their parents, to encourage students to realize the need for them to be useful to their state, to form the traits of a modern patriot of the Ukrainian state.

The opinion of scientists is indicated that the dialectic of the acquired in the system of legal education and the new, determined by social changes, consists in the transformation of the determining ideological-philosophical, value-orientational paradigm of the professional training of future bachelors in law, the epicenter of which should be high-quality, ethical legal education based on the principles of justice, decency and honesty. Therefore, the correlation of both invariant and progressive in legal education is the fundamental vector for understanding the problem of updating the theory and practice of legal science.

Only educated Ukrainians can create a strong, viable state, build a modern economy, and ensure the future of future generations.

Keywords: state, patriotism, nationalism, dignity, conscience, morality, consciousness, ethics, legality, legal education.

Постановка проблеми. У забезпеченні реалізації та захисту права на освіту людини і громадянина в Україні велике значення має стаття 53 Конституції України, яка гарантує кожному право на освіту. Відповідно до статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права визнається право на освіту за кожною людиною, незалежно від її статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, стану здоров'я та інших обставин. У цьому контексті право на освіту під час воєнного стану набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що зазначена у статті тема є новою й актуальною, базою для наукової розвідки стали публікації й проведені дослідження українських та міжнародних організацій, нормативно-правові акти органів державної влади у сфері освіти. Серед науковців питання щодо забезпечення права на освіту досліджували такі науковці, як В.П.Андрущенко, В.О.Боняк, О.М.Грезіна, О.Л.Дзюбенко, О.О.Кулініч, М.М.Мацькевич, Є.Ю.Савчук, О.А.Павлюх, Р.В.Шаповал.

Метою статті є аналіз правового врегулювання освіти та його реалізації в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні освітній процес у нашій країні відбувається під звуки сирен, часто під звуки обстрілів. Дехто взагалі втратив можливість навчатися. Повномасштабна військова агресія РФ проти України, спрямована на геноцид українського народу, принесла масштабні руйнування, вимушене внутрішнє переміщення учасників освітнього процесу, їх виїзд за кордон, знищення українських освітян на тимчасово окупованих територіях, незаконне вивезення українських дітей на територію Росії, навчання в умовах блякауту та колосальний психологічний тиск.

Основна мета трансформації системи освіти України – поставити в центр уваги людину, її потреби й цінності. Тільки освічені українці можуть створити міцну, життєздатну державу, збудувати сучасну економіку, забезпечити майбутнє прийдешніх поколінь.

Сьогодні перед Україною постає безліч викликів, які необхідно подолати. Зокрема, потрібно створити умови для здобуття освіти в умовах війни та вимушеної міграції, досі наявного впливу корупції, з одного боку, та забезпечити євроінтеграційні процеси, врахувати тенденції глобалізації – з іншого, виховувати у студентів почуття патріотизму, національної гордості, любові до рідного краю, формувати переконання у нетлінності духовних скарбів народу, повагу до державних і народних символів України, до своїх батьків, спонукати студентів до усвідомлення ними необхідності бути корисним своїй державі. Формування рис сучасного патріота української держави. «Любов до Батьківщини і любов до людей є два швидких потоки, які об'єднуються, утворюють могутню ріку патріотизму». В сучасних реаліях українського життя багато хто ставить перед собою питання: «А як, власне, співвідносяться між собою поняття патріотизму та націоналізму?». Хтось намагається ідентифікувати себе: «Хто я є – патріот чи націоналіст?». Одні їх ототожнюють, інші вважають, що вони є протилежними. На нашу думку, як перше, так і друге уявлення є однобокими і не відбивають всієї глибини і суперечливості цих понять, багатогранності їх взаємодії.

Одним із найсуттєвіших показників моральності людини є патріотизм. Патріотизм (грец. *patris* — батьківщина) — любов до Батьківщини, відданість їй і своєму народу. Патріотизм, на нашу думку, є більше морально-етичною категорією, яка виражає ставлення громадянина до власної держави. Він виявляється у любові до своєї батьківщини, культури, мови, історії, у готовності поставити свої особисті інтереси на службу суспільному благу.

Патріотизм – це також і певний принцип політичної свідомості і поведінки, який проголошує: «Держава понад усе», «Україна понад усе!». Для патріота найголовнішою цінністю є держава, а все решта, у тому числі й нація, це лише засоби розбудови держави. Для патріота базовими цінностями є такі поняття, як: територіальна цілісність, державні символи, міжнародний авторитет. Патріот не надає надто великого значення національності чи віросповіданню своїх співвітчизників, для нього головне, що вони – громадяни його країни, що вони її люблять і багато роблять для її процвітання. Він ставить їх вище за будь-яких іноземців, навіть тих, що однієї національності з ним. Патріот пишається своєю державою, цінить її самобутність і унікальність. Намагається бачити позитивне навіть у негативних суспільних явищах, має оптимістичний погляд на майбутнє своєї країни.

В основі націоналізму лежить поняття нації. Нація – це історична спільнота людей, об'єднаних однією територією, економікою, мовою, особливостями культури і менталітету.

Націоналізм – це політична доктрина, яка проголошує націю найвищою цінністю, ставлячи її навіть вище держави. У відносинах з державною владою націоналісти завжди відстоюють інтереси національної спільноти. Для нації територія має велике значення, але лише та, яка може бути контрольованою та національно культивованою. Тому, наприклад, багато хто з українських націоналістів пропонують відмовитися від територій Криму та Донбасу, вважаючи, що вони ніколи не були й не будуть національно асимільованими. Не менш важливою за територію є для націоналістів єдність способу життя і цінностей, єдність релігії і мови. Внаслідок своїх радикальних проявів націоналізм часто асоціюється з етнічною, релігійною і культурною нетерпимістю. Це є не зовсім правильним. Радикалізм націоналізму знаходиться у прямій залежності від того, наскільки повно забезпечені в державі можливості саме національного будівництва. Таким чином, між патріотизмом і націоналізмом існує дуже тонка грань, вони мають багато спільного, але не є ідентичними. Патріот любить свою державу, націоналіст – свій народ. Націоналізм і патріотизм це дві сторони однієї медалі, яка може перевертатися під тиском економічного зубожіння, національного приниження тощо [6].

Відповідно до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Психологічна допомога і психологічна підтримка – важливі складові мінімального реагування (безпосередньо в екстремальній ситуації) та комплексного реагування (на етапі стабілізації та раннього відновлення). Проте багато з постраждалих і пізніше можуть потребувати психологічної допомоги, яка має надаватися в межах системи психологічної реабілітації [4].

Статтею 53 Конституції України гарантується кожному право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти врегульовано Законом України «Про освіту» від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Статтею 3 цього Закону також гарантовано кожного право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України.

В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Поряд з вищевикладеним треба зазначити, що поняття «вища правнича освіта» в усі часи наповнювалось глибоким змістом: верховенство права, дотримання законодавства, захист прав і свобод людини, відповідальність, моральна свідомість, правнича деонтологія, професійна етика й культура тощо. Однак сьогодні, на жаль, в епоху складних викликів перед суспільством, правнича освіта не тільки не посилює власні позиції, а навпаки швидко їх ослаблює. Аналізуючи ситуацію крізь призму сьогодення, варто звернути увагу на те, що наразі в Україні стрімко зріс попит на юридичну освіту, «гонитва» закладів вищої освіти (їх кількість нараховується близько двохста) юридичного спрямування реально призвела до споживацтва, втрачаючи якість елітної правничої освіти.

На думку учених, діалектика здобутого у системі правничої освіти, і нового, детермінованого суспільними змінами, полягає у трансформації визначальної ідеологічно-філософської, ціннісно-орієнтаційної парадигми професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства, епіцентром якої має бути високоякісна, етико правнича освіта на засадах справедливості, порядності і чесності. Отже, співвіднесення в правничій освіті одночасно інваріантного та прогресивного є тим фундаментальним вектором осмислення проблеми оновлення теорії та практики юридичної науки.

Зміна соціального замовлення суспільства негайно вимагає і кардинальної зміни пріоритетних цілей фахової підготовки майбутніх правників. Йдеться про те, що «усі особи, які отримують доступ до професії судді, адвоката, прокурора є випускниками українських правничих шкіл, водночас, зміст юридичних дисциплін, що їх викладають у правничих школах України, методика їх викладання, юридична наука, а також адміністрування цих шкіл та університетів в цілому повільно зазнають якісних змін та залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти,

відповідно до якої юрист сприймається, як особа, покликана служити державі, – а не гарантувати, утверджувати і захищати права людини або забезпечувати ефективне публічне обвинувачення. Таким чином, формуючи законодавче поле для діяльності юридичних інститутів відповідно до європейських стандартів держава не отримує фахівців, спроможних впроваджувати нові закони заради утвердження та захисту прав людини [7].

Саме тепер постає нагальна потреба в підготовці фахівців-правознавців, які б одночасно мали ґрунтовні знання як із суто правничих наук, так і з тих, що віддзеркалюють сучасний стан розвитку суспільства, а саме: інформаційні технології, економіка, екологія, політологія, державне управління, соціологія, військове будівництво, а також науки гуманітарної спрямованості, що охоплюють проблеми загальної медицини, війни та миру, охорони материнства і дитинства, міжнаціональних та міжетнічних стосунків, культури у всіх її вимірах» [9].

Усе зазначене має повністю враховуватися при дослідженні основ проекту Концепції вдосконалення вищої правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. У зв'язку з цим, актуальним постає питання інтенсивного оновлення правничої освіти з урахуванням напрацювань сучасних дослідників (А. Грубінко, В. Гребеньков, В. Журавський, В. Ладиченко, В. Манько, І. Овчаренко, В. Савіщенко, О. Скакун, С. Сливка, В. Суценко, В. Тюріна, В. Ухач).

Згідно з теорією сучасних учених, освітній процес у закладах вищої освіти (ЗВО), які готують фахівців у галузі права має забезпечити розвиток у студентів високої культури, гуманістичного світогляду, високих моральних якостей, сформувати творчих компетентних фахівців у галузі права, виховувати патріотичні почуття та високу громадянську активність студентської молоді [7]; юрист має знати не лише законодавство та акти правозастосування, уміти їх роз'яснювати і тлумачити, його професійна діяльність зобов'язує мати глибокі знання педагогіки, знати норми моралі та моральності; він має бути готовим до участі в правовому вихованні громадян, тому обов'язок юристів-студентів – оволодіти методами, формами і засобами педагогічного впливу на особистість [3]; провідну роль у формуванні особистості, зокрема її моральної культури відіграє соціальне середовище, культурологічні фактори та сукупність їх впливів; у такому відношенні існує нероздільна тріада: юрист–суспільство– культура, ці складники не можуть існувати окремо, тобто, не може існувати юрист як представник професії без культури і суспільства, які взаємодіють між собою, без цього не може бути феномену юриста [1]; сучасна світоглядна ситуація засвідчує зміни традиційних кодифікацій норм та принципів нормативності; сучасний етап соціокультурного розвитку формує варіант «моральної юрисдикції», що ґрунтується на мотивах відповідальності, справедливості, довіри, чесності та

відкритості людської діяльності; зазначені вимоги стають основоположними для різних етичних документів як національного, так і міжнародного характеру. У контексті плюралізму пріоритетів та ціннісних настанов, відсутності об'єднувальних морально-етичних ідей соціальної дійсності етичні кодекси постають ефективними соціально-імперативними догмами нормативно-належними на національному й міжнародному рівнях [10].

Як засвідчує аналіз, значний потенціал у вирішенні означених завдань професійної підготовки майбутніх бакалаврів з правознавства належить саме категоріям етики: морально-духовній культурі, моральній свідомості та самосвідомості, обов'язку, відповідальності, справедливості, честі і гідності, совісті, моральній діяльності, культурі спілкування та ін.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо: наведені вище теоретичні положення підтверджують об'єктивну необхідність педагогічного впливу на процес формування професійної компетентності майбутніх правників на засадах етичної педагогіки, створення психолого-педагогічних умов для цілісного етичного, морального й культурного розвитку особистості студента, починаючи з педагогізації професійного навчання в закладах вищої освіти юридичного профілю. Україна зараз потребуватиме не багато юристів – їй буде необхідно багато добре освічених юристів. А цього можна досягти лише за умови якісних змін у сфері вищої правничої освіти та її подальшого реформування.

Процес реформи вищої юридичної освіти, який фактично розпочався у 2014-2015 роках, уже приніс гарні результати. ЗНО при вступі на магістратуру з права дозволило зробити цей процес більш прозорим і конкурентним. Зараз великі очікування покладаються на Єдиний державний кваліфікаційний іспит (ЄДКІ), який може гарантувати доступ до професії найсильніших студентів. Також розпочалися активні дискусії щодо цього, що сприяє процесам розвитку як в окремих правничих школах, так і в цій галузі освіти в цілому.

Та, нажаль, зазначимо, що війна в Україні призвела до дестабілізації в багатьох аспектах суспільного життя. Однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Навчальні заклади, змушені адаптуватися до обмежень та загроз, стикнулися із завданням гарантувати безпеку, надійність та доступність освіти в найскладніших умовах.

Вплив війни на освіту в Україні – це питання, яке потребує аналізу та обговорення, адже від нього залежить культурне майбутнє як країни загалом, так і наступних поколінь.

Література:

1. Алексеева Ж. М. Образ юриста в сучасній європейській культурі : дис... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Київ, 2008. 169 с.
2. Андрущенко В. Освіта в контексті духовної еволюції цивілізації. Вища освіта України. Київ. 2018. № 2. С. 5–12.

3. Бандурка О. М., Скакун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків : Вид-во НУВС України, 2002. 336 с.
4. Зеленський С.М., Левченко В.О., Бур'янова О.О. Економіко-правові засади надання психологічної підтримки військовим та ветеранам/Наукові перспективи №2(32) 2023.
5. Колісніченко Р. М., Цумарєв М. І. Роль засобів масової інформації у контексті розвитку громадянської культури локальної демократії / Р.М.Колісніченко, М. І. Цумарєв // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах світових тенденцій і національної практики: збірник наукових праць і матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 25 квітня 2019 року – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2019. – С.10-13.
6. Концепція вдосконалення вищої правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії. URL:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/vishaosvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (2021).
7. Мошенський О.С. Про співвідношення патріотизму та націоналізму/ Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2019.
8. Сокаль В. А. Формування професійної культури майбутніх юристів у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Науковий журнал «Молодий вчений». № 5.1(45.1) травень, 2017. С. 123–127.
9. Сущенко В. М. Сучасні проблеми реформування юридичної освіти і науки в Україні. Наукові праці. 2007. Т. 69. Вип. 56 : Політичні науки. Правознавство. С. 184–187.
10. Чумак А. Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки : дис.... канд. філос. наук : 09.00.07 / Київ, 2007. 176 с.

References:

1. Alekseeva Zh. M. (2008) Obraz yurista v sychasniy yevropeyskiy kulturi [The image of a lawyer in modern European culture]. law Nauk. Kyiv [in Ukrainian].
2. Andrushchenko V. (2018) Osvita v konteksti duhovnoyi evolucii civilizacii [Education in the context of the spiritual evolution of civilization]. Vishca osvita Ukrainy Kyiv [in Ukrainian].
3. Bandurka O. M., Skakun O. F. (2002) Yuridichna deontologiya [Legal deontology: textbook. Publishing House of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Zelenskyi S.M., Levchenko V.O., Buryanova O.O. (2023) Ekonomiko-pravovi zasadi nadanna psiholoichnoi pidtrimki viyskovim ta veteranam [Economic and legal principles of providing psychological support to military personnel and veterans] Scientific perspectives No. 2(32) Kyiv [in Ukrainian].
5. Kolisnichenko R. M., Tsumarev M. I. The role of mass media in the context of the development of civic culture of local democracy / R. M. Kolisnichenko, M. I. Tsumarev // Actual problems of the development of education and science in the conditions of world trends and national practices: collection of scientific works and materials of the international scientific and practical conference on April 25, 2019 - Kropyvnytskyi: Central Ukrainian Publishing House, 2019. - P.10-13.
6. Koncepciya vdoskonalenna vishchoi pravnichoi (yuridichnoi) osviti dla fahovoi pidgotovki pravnika vidpovidno do evropeyskikh standartiv vishchoi osviti pravnichoi profesii [The concept of improving higher legal (legal) education for the professional training of a lawyer in accordance with European standards of higher education and the legal profession]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnichoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika> (2021). Kyiv [in Ukrainian].

7. Moshensky O.S. (2019) Pro spivvidnoshenna patriotizmu ta nacionalizmu [About the relationship between patriotism and nationalism] Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of the personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv [in Ukrainian].

8. Sokal V. A. (2017) Formuvanna profesiynoi kulturi maybutnih yuristiv u procesi vivchenna pedagogichnih discipline [Formation of the professional culture of future lawyers in the process of studying pedagogical disciplines]. Scientific journal "Young Scientist". Kyiv [in Ukrainian].

9. Sushchenko V. M. (2007) Suchasni problem reformuvanna yuridichnoi osviti i nauki v Ukraini [Modern problems of reforming legal education and science in Ukraine]. Scientific works. Political science. Science of law. Kyiv [in Ukrainian].

10. Chumak A. L. (2007) Etichni kodeksi v konteksti sociokulturnoi dinamiki [Codes of ethics in the context of socio-cultural dynamics]. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-438-451](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-438-451)

Рогозіннікова Катерина Сергіївна к.ю.н., асистентка кафедри правоохоронної діяльності та спеціальних юридичних дисциплін, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування, вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0000-0003-2866-408X>

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ ЯК СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН НА ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ

Анотація. Громадяни української держави за законодавством повинні мати рівний захист від екологічних небезпек та ризиків, а також доступ до екологічних благ. Екологічна безпека гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних заходів, реалізація яких, в тому числі, покладається на органи Національної поліції України.

Метою представленої роботи є окреслити функції Національної поліції України як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку. Задля досягнення означеної мети у роботі (1) з'ясовано сучасне розуміння поняття «право на екологічну безпеку», (2) узагальнено та розкрито повноваження Національної поліції як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку, (3) сформульовано напрями підвищення ефективності нацполіції в означеній сфері.

Показано, що право на екологічну безпеку обґрунтовано трактувати як можливість людини жити в умовах, коли її здоров'ю не загрожують екологічні ризики (техногенного або природного характеру). Наголошується, що рівень ризиків (безпечності) співвідноситься з технологічним рівнем розвитку певного суспільства й екологічними стандартами, що є типовими (легімітезованими) для цього суспільства. Забезпечення екологічної безпеки здійснюється за допомогою певних державно-правових заходів. Відповідні заходи уповноважена реалізувати і Національна поліція. Отримані результати стали підставою для висновку, що поліція уповноважена задля забезпечення екологічної безпеки здійснювати такі державно-правові заходи як-от організаційно-превентивні, охоронно-відновлювальні й забезпечувальні заходи.

У роботі наголошується, що російсько-українська війна актуалізувала нові підходи щодо повноважень поліції, у сфері реалізації прав громадян на екологічну безпеку. Зокрема, йдеться про повноваження щодо захисту критичної інфраструктури й запобігання мародерству на промислових об'єктах, яке може призвести до поширення екологічно небезпечних матеріалів. Не втрачає актуальності і питання створення поліцейських підрозділів, що

спеціалізуватимуться на проблематиці превенції й протидії екологічним небезпекам.

Ключові слова: Національна поліція України, поліцейська послуга, екологічна безпека, право на екологічну безпеку, воєнний стан.

Syvvytskyi Vladyslav Serhiyovych PhD Student, Educational and Scientific Institute of Law of the National University of Water Management and Environmental Engineering, Oleksy Novaka St. 75, academic building № 8, Rivne, 33000, tel.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0009-0004-3774-3075>

NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A SUBJECT OF PROTECTION OF CITIZENS' RIGHTS TO ENVIRONMENTAL SAFETY

Abstract. According to the legislation, citizens of the Ukrainian state should have equal protection against environmental hazards and risks, as well as access to environmental benefits. Environmental safety is guaranteed by the implementation of a wide range of interrelated measures, the implementation of which, in particular, is entrusted to the bodies of the National police of Ukraine.

The purpose of this paper is to outline the functions of the National police of Ukraine as a subject of protection of citizens' rights to environmental safety. To achieve this goal, the paper (1) clarifies the modern understanding of the concept of "the right to environmental safety", (2) summarizes and discloses the powers of the National police as a subject of protection of citizens' rights to environmental safety, (3) formulates directions for improving the effectiveness of the National police in this area.

It is shown that the right to environmental safety should be reasonably interpreted as the ability of a person to live in conditions where his health is not threatened by environmental risks (technogenic or natural). It is emphasized that the level of risks (safety) is correlated with the technological level of development of a particular society and environmental standards that are typical (legitimized) for this society. Ensuring environmental safety is carried out with the help of certain state and legal measures. The National police is also authorized to implement these measures. The results obtained became the basis for the conclusion that the police are authorized to take such state and legal measures as organizational and preventive, protective and restorative, and supporting measures to ensure environmental safety.

The paper emphasizes that the Russian-Ukrainian war has actualized new approaches to the powers of the police in the field of realization of citizens' rights to environmental safety. In particular, it is about the powers to protect critical infrastructure and prevent looting at industrial facilities, which can lead to the spread of environmentally hazardous materials. The issue of creating police units that specialize in the prevention and counteraction of environmental threats remains relevant.

Keywords: National police of Ukraine, police service, environmental safety, right to environmental safety, martial law.

Постановка проблеми. Конституція України визначає, що право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля належить до основних (фундаментальних), природних прав [1]. Це конституційне положення набуває свого розвитку в інших актах національного законодавства, серед яких, передусім, згадаємо Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), яким визначено, що «охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України» [2]. З означеного походить, що в Україні на рівні законодавства визнано, що громадяни повинні мати гарантії безпечних умов проживання, вільних від екологічних небезпек. Принципово також відзначити, що усі громадяни української держави за законодавством повинні мати рівний захист від екологічних небезпек та ризиків, а також доступ до екологічних благ.

Між тим логіка реалізації конституційних прав, як і наявний національний та міжнародний досвід у цьому питанні, вказує на те, що поряд з визнанням певних прав на рівні Основного закону й чинних нормативно-правових актів, важливим також є створення державою та суспільством механізмів реалізації відповідних прав, їхньої охорони й відновлення у разі, якщо вони порушуються. Відзначимо, що серед гарантій визначених Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» окремим пунктом відзначено (1) здійснення державного контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, а також (2) забезпечення невідворотності відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища (ст. 10 [2]). Цим же актом встановлено, що екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. У зв'язку з такою постановкою питання доречною й обґрунтованою, з наукової точки зору, є увага ролі правоохоронних органів у сфері забезпечення й захисту прав громадян на екологічну безпеку. Погляд на правоохоронні органи у вказаному контексті сприятиме кращому усвідомленню правових й організаційно-правових механізмів гарантування відповідного права, а також допоможе зрозуміти обов'язки та повноваження, надані правоохоронним органам у відповідній сфері. Усе це актуалізує дослідження на тему «*Національна поліція як суб'єкт захисту прав громадян на екологічну безпеку*».

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження питань правового статусу й функцій правоохоронних органів у сфері захисту прав громадян на екологічну безпеку має у своїй основі результати правничих

досліджень за двома основними напрямками. По-перше, це дослідження пов'язані з правом громадян на екологічну безпеку як особливого правого явища, законодавством регламентованого й державою – забезпечуваного, а, по-друге, важливими для нас є наукові праці, що розкривають різні аспекти діяльності Національної поліції у природоохоронній сфері, зокрема щодо захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Щодо права на екологічну безпеку, то значимою для нас тезою є позиція О. Заржицького, який визначає забезпечення такого права пріоритетним напрямом екологічної політики, ефективна реалізація якої пов'язана з правотворчою та правозастосовчою діяльністю [3]. Крім того, значення екологічної безпеки як важливої складової національної безпеки визначає необхідність обов'язкового правового регулювання відносин, що пов'язані з екобезпекою [4]. Поділяємо також позицію І. Личенко, яка пов'язує ефективність забезпечення екологічної безпеки з якістю адміністративно-правового забезпечення [5]. Тут ми виходимо на проблематику механізмів адміністративно-правового забезпечення прав громадян на екологічну безпеку. У своїх подальших міркуваннях спираємося на позицію, що поняття «механізм» у правовому контексті має функціональне навантаження й орієнтоване на досягнення певної юридичної мети шляхом здійснення правових процедур [6, с. 13] – у нашому випадку маємо на увазі правові процедури захисту прав громадян на екологічну безпеку. Водночас, реалізація правових процедур очевидно покладається на певних суб'єктів, уповноважених на це державою і законом. Тут наше бачення корелює з тезою Л. Чистоклетова і О. Хитрої про те, що поняття «механізм адміністративно-правового забезпечення» це і про правові процедури і про інституційну складову, що здійснює ці процедури [7, с.176]. Таким чином, ми виходимо на проблематику інституційної (й суб'єктної ролі) Національної поліції щодо захисту прав громадян на екологічну безпеку.

Відзначимо, що аналіз наукових матеріалів у цьому контексті, вказує на наявну увагу до функцій правоохоронних органів у сфері захисту прав громадян на екологічну безпеку. Зокрема, варто згадати роботи, що присвячені діяльності Національної поліції в означеній сфері. Так Б. Гамалюк ідентифікує нацполіцію як орган, що за чинним законодавством володіє компетенцією діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки [8]. Аналогічної позиції дотримуються Л. Межевська і М. Челахол, які вказують, що обов'язки поліції у вказаній сфері визначені різними правовими актами [9]. У свою чергу В. Комарницький й М. Єрофєєв дійшли висновків, що поліція виконує функції щодо підтримання громадського порядку в разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, запобігання правопорушенням екологічного характеру, застосування примусових заходів щодо порушників вимог екологічного законодавства [10]. Про функцію превенції та припинення екологічних правопорушень, що їх уповноважені здійснювати поліцейські, наголошує у

своїй роботі М. Сірант [11]. Зрештою, у контексті теми нашого дослідження варто згадати і позицію О. Брусакової, яка наголошує, що нині екологічна криза проявляється у «нездатності правоохоронних органів забезпечити надійний контроль і нагляд за виконанням законів про охорону навколишнього природного середовища» [12, с. 29], у зв'язку з чим пропонується створити спеціальний підрозділ Національної поліції України – екологічну поліцію, що мав би підвищити ефективність правоохоронців в означеній сфері.

Окремо варто наголосити, що проблематика захисту прав громадян на екологічну безпеку набула особливого звучання у зв'язку з російсько-українською війною, зокрема після масштабного вторгнення агресора 24 лютого 2022 року. Без перебільшення, вказане право порушується у надзвичайних масштабах, адже завдається шкода довкіллю (грунтам, водним ресурсам, атмосфері, біоресурсам України), що має негативні наслідки для здоров'я і психіки українців. Відтак постає необхідність по-новому розглянути роль органів Національної поліції у справі захисту прав наших громадян на екологічну безпеку.

Метою статті є окреслити функції Національної поліції України як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку. Задля досягнення означеної мети обґрунтовано вирішити наступні завдання: 1) з'ясувати сучасне розуміння поняття «право на екологічну безпеку»; 2) узагальнити та розкрити повноваження Національної поліції як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку; 3) сформулювати напрями підвищення ефективності нацполіції в означеній сфері.

Методи дослідження обиралися зважаючи на теоретичний характер представленої роботи, що зумовлює актуальність загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на значення поняття «право на екологічну безпеку» передусім зосередимося на його змісті, оскільки він має визначальний характер для розуміння того, у який спосіб відповідне право можливо забезпечити й захистити, зокрема зусиллями органів Національної поліції України. Крім того беремо до уваги позицію, що «правові поняття – це основні одиниці розумової діяльності людини (її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права» [13, с. 27]

Відзначимо, що право на екологічну безпеку можна вважати структурним елементом ширшого за змістом поняття – «екологічні права», що є комплексним поняттям, яке охоплює цілу систему відповідних прав, закріплену у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». У переліку з одинадцяти підпунктів праву на екологічну безпеку відведено законодавцем чільне місце. Такий підхід зумовлений визнанням головними принципами охорони навколишнього природного середовища на рівні профільного закону вимог екологічної безпеки і гарантування екологічно

безпечного середовища для життя і здоров'я людей (ст. 3 вказаного Закону [2]). При цьому, явище екологічна безпека ст. 50 цього ж закону детермінована як «такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей». Щоправда цією ж нормою передбачено, що «діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду», що на нашу думку звучує її дієвість.

Відзначимо, що класично права людини потрактовуються як загальні та рівні можливості, об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства й необхідні для задоволення потреб існування та розвитку в конкретно-історичних умовах [14, с. 6]. Крім цього права людини виявляють сукупність потреб, задоволення яких сприяє забезпеченню людині певного стандарту життя, характерного для конкретного суспільства. З означеного походить, що екологічну безпеку обґрунтовано трактувати як можливість людини жити в умовах, коли її здоров'ю не загрожують екологічні ризики (техногенного або природного характеру), втім рівень ризиків (безпечності) співвідноситься з технологічним рівнем розвитку певного суспільства й екологічними стандартами, що є типовими (легімітезованими) для цього суспільства. Логічно стверджувати, що захист права на екологічну безпеку має бути спрямований на підтримку безпечних (нешкідливих) для здоров'я людини умов.

Вважається, що цьому сприяє додержання правил і вимог до охорони навколишнього природного середовища й раціонального природокористування, забезпечення екобезпеки природокористувачами та особами, які експлуатують екологічно небезпечні виробництва, а також шляхом охорони об'єктів природи, запобігання й нейтралізації екологічних правопорушень, застосування стосовно правопорушників заходів впливу відповідно до законодавства уповноваженими органами, зокрема поліцією [10, с. 151]. Принагідно зауважимо, що вимоги й заходи екологічної безпеки окреслені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» у спеціальному розділі – Розділ XI «Заходи щодо забезпечення екологічної безпеки».

У теорії забезпечення екологічної безпеки може здійснюватися через сукупність державно-правових заходів: 1) організаційно-превентивні (правове забезпечення, переконання, з'ясування, оцінка, упередження, профілактичні дії у процесі делегування завдань і повноважень, щодо забезпечення еколого-техногенної безпеки); 2) регулятивно-стимулюючі (прямий вплив на якість управлінських рішень шляхом стимулювання доцільності, ефективності, збалансованості регуляторних актів щодо забезпечення екологічно-техногенної безпеки); 3) розпорядчо-виконавчі (правові інструменти впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційні сфери

діяльності у забезпеченні екобезпеки; 4) охоронно-відновлювальні (програмно-ліквідаційні, нормативно-режимні заходи, нормативи і стандарти, які встановлюють граничного-допустимі рівні різноманітних шкідливих впливів на довкілля [15]).

Окремо, у контексті забезпечення екологічної безпеки варто звернути увагу на забезпечувальні заходи, що спрямовані на превенцію екологічних правопорушень, які становлять загрозу правам людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також застосування до осіб винних у скоєнні таких правопорушень засобів державно-правового примусу. Наголосимо, що усі згадані державно-правові заходи забезпечення екологічної безпеки реалізуються на підставі чинного екологічного законодавства. Втім, експерти відзначають, що «оскільки система правовідносин, що формують екологічну безпеку, постійно змінюється, перебуває в динамічному русі, так само постійно змінюється і законодавство у сфері гарантування екологічної безпеки. Особливо це виявляється щодо напрацювання процедур, спрямованих на попередження виникнення небезпек» [16, с. 288].

Наступним етапом нашого дослідження є аналіз повноважень Національної поліції щодо захисту право на екологічну безпеку як підтримку безпечних (нешкідливих) для здоров'я людини умов.

Передусім відзначимо, що органи Національної поліції за визначенням орієнтовані у своїй діяльності на захист прав людини. Зокрема, профільний закон – «Про Національну поліцію» (2015 р.), вказує, що поліція служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини [17]. У свою чергу, сферою надання поліцейських послуг ст. 2 цього Закону, серед іншого, визначає охорону прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Зрештою, «категорія «поліцейська послуга» реалізує себе як передбачена законом публічно-владна діяльність органу поліції, безпосередньо пов'язана із забезпеченням прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидією злочинності, підтриманням публічної безпеки і порядку, та виражається в здійсненні дій та прийнятті рішень відповідною уповноваженою особою» [18, с. 154].

Водночас, експерти вказують, що нормативно-правові акти, що встановлюють повноваження органів поліції у сфері екологічного контролю та охорони довкілля, можна поділити на три групи:

1) загальнодержавні (визначають завдання і мету діяльності органів нацполіції, закріплюють їхні функції й компетенції, встановлюють межі відомчого правового регулювання (наприклад Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кримінальний кодекс України і Кодекс України про адміністративні правопорушення));

2) акти органів місцевого самоврядування (стосуються порядку використання природних ресурсів місцевого значення та охорони екологічних прав громадян на відповідній території, що гуртується на нормах Закону України «Про місцеве самоврядування» (1997 р.));

3) відомчі акти – нормативні накази, розпорядження, інструкції, тощо (встановлюють конкретні права, обов'язки, відповідальність суб'єктів владних відносин, наприклад, дій із захисту життя і здоров'я громадян за умов екологічних катастроф (повеней, землетрусів, режимних заходів на території, оголошеній у карантині)) [8, с. 153-154].

Представлене групування нормативно-правових актів, що встановлюють повноваження органів поліції у сфері екологічного контролю та охорони довкілля, вказують на доволі широкий спектр правових норм, що визначають повноваження Національної поліції щодо захисту право на екологічну безпеку. З іншого боку, є підстави констатувати розпорошеність відповідних норм по численних законодавчих актах. За такої обставини втрачається як цілісна картина правового забезпечення природоохоронної діяльності поліції так і знижується ефективність практичної реалізації відповідних норм закону у регулюванні екологічних аспектів діяльності поліції [10, с. 153].

Відзначимо, що у Законі України «Про Національну поліцію» (2015 р.) у частині повноважень поліції прямо вказано лише те, що поліція бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації у разі його запровадження на всій території України або в окремій місцевості (п. 24 ст. 25 [17]). Інші види можливої діяльності поліції у сфері захисту права на екологічну безпеку як підтримку безпечних (нешкідливих) для здоров'я людини умов нині, на думку дослідників [8; 9; 10] виглядають таким чином:

- участь у забезпеченні громадського порядку та здійсненні інших охоронних, запобіжних, рятувальних заходів у разі виникнення надзвичайних ситуацій, у тому числі екологічного характеру;
- участь поліції в здійсненні карантинних заходів під час епідемій та епізоотій;
- виконання заходів щодо припинення порушень законодавства з питань ветеринарної медицини;
- контроль за безпекою дорожнього руху під час дорожнього перевезення небезпечних вантажів, додержанням законодавства в зазначеній сфері;
- здійснення контролю за додержанням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання й використання зброї (запобігання неправомірним зазіханням на тваринний світ);
- адміністративне затримання особи, яка порушила правила полювання, рибальства й охорони рибних запасів та інших порушень законодавства про охорону й використання тваринного світу,
- складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення, які можуть зачіпати екологічні інтереси суспільства (наприклад, експлуатація громадянами автотранспортних та інших пересувних засобів та установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах перевищують установлені нормативи);

- досудове розслідування злочинів проти довкілля, передбачених розділом VIII Кримінального кодексу України.

Окремо дослідниками наголошується [8], на активній взаємодії органів місцевого самоврядування і поліції у контексті реалізації вимог ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування» – «Повноваження у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища». Зокрема, мовиться про залучення поліції до заходів, що пов'язані із відверненням або припиненням правопорушень з приводу:

- забруднення усіма видами промислових та побутових відходів території, що прилягає до підприємств, організацій, будівельних майданчиків, об'єктів торгівлі, вулиць, дворів, парків, бульварів, майданів, валів, ярів, водоохоронних зон водоймищ, зелених насаджень;
- створення звалищ побутових та промислових відходів, снігу у не передбачених для цього місцях;
- забруднення дорожнього покриття в результаті порушення правил перевезення вантажів та експлуатації транспортних засобів, що перебувають у стані технічної несправності;
- забруднення місць для збору сміття та територій навколо них;
- миття автотранспорту у не відведених для цього місцях;
- в'їзду транспортних засобів на газони, клумби, тротуари, територію парків, скверів, зелених зон;
- пошкодження зелених насаджень, що спричинило їх загибель.

З наведеного переліку є підстави зробити висновок, що Національна поліція уповноважена задля забезпечення екологічної безпеки здійснювати такі державно-правові заходи як-от: 1) організаційно-превентивні (переконання, з'ясування, оцінка, упередження, профілактичні дії з метою забезпечення еколого-техногенної безпеки); 2) охоронно-відновлювальні (ліквідаційні, нормативно-режимні заходи, які спрямовані на мінімізацію різноманітних шкідливих впливів на довкілля й людину); 3) забезпечувальні заходи (превенцію екологічних правопорушень, які становлять загрозу правам людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля). Цей достатньо широкий перелік видів діяльності поліції у сфері захисту права на екологічну безпеку неодноразово ставав приводом для ініціювання створення в Україні екологічної поліції. Втім патричної реалізації відповідної ідеї не відбулося.

Між тим, російсько-українська війна, зокрема її повномасштабна фаза з 24 лютого 2022 року актуалізувала нові виклики щодо реалізації прав громадян на екологічну безпеку, а також візій повноважень владних суб'єктів, зокрема поліції, у цій сфері. Так, І. Кирєєва вказує, що до завдань працівників поліції у контексті захисту екологічних прав громадян нині варто віднести: 1) належну фіксацію правопорушень, пов'язаних з посяганням на право власності на природні ресурси та право природокористування громадян; 2) посилення роботи на деокупованих територіях з метою виявлення кримінальних правопо-

рушень проти довкілля; 3) забезпечення обмеження доступу громадян до використання окремих природних ресурсів з метою захисту їх життя та здоров'я від впливу вибухонебезпечних предметів [19, с. 53]. У свою чергу Г. Доскевич до повноважень національної поліції в умовах воєнного стану відносить такі пов'язані з екобезпекою повноваження як-от: 1) забезпечення посиленої охорони особливо важливих та інших об'єктів (до переліку яких, очевидно, необхідно віднести потенційно небезпечні об'єкти та об'єкти підвищеної небезпеки); 2) забезпечення суспільного порядку та безпеки під час значних виробничих аварій, катастроф, токсичних і радіаційних заражень місцевості; 3) забезпечення громадського порядку та безпеки під час пожеж; 4) участь у рятуванні людей і надання їм допомоги [20, с. 23].

Напевно, справедливо визнати, що екологічна проблематика не має першочергового значення для поліції під час війни, втім і не може бути проігнорована. Зокрема, у контексті реалізації прав громадян на екологічну безпеку обґрунтовано розглядати не лише захист критичної інфраструктури (забезпеченні безпеки електростанцій, водоочисних споруд та іншої інфраструктури), але й запобігання мародерству на промислових об'єктах, яке може призвести до поширення небезпечних матеріалів. Крім того, зважаючи на складність ситуації й обсяг злочинів екоцидного характеру, поліція може бути залучена до документування екологічних злочинів, скоєних під час війни, що важливо для майбутнього судового переслідування осіб винних у цих злочинах й відшкодування збитків завданих українському довкіллю. Особливої уваги й опрацювання потребує питання доцільності створення поліцейських підрозділів, що комплектуватимуться фахівцями, які навчені поводженню з екологічними небезпеками, що спричинені саме воєнними діями.

Висновки. Відповідно до заявленої мети нашого дослідження – окреслити правовий статус Національної поліції України як суб'єкта захисту прав громадян на екологічну безпеку, опрацьовано релевантні темі праці українських дослідників й чинна нормативно-правова база. За результатами проведеної роботи вважаємо обґрунтованим зробити такі висновки і узагальнення:

1. Нині в Україні на законодавчому рівні визнано, що громадяни повинні мати гарантії безпечних умов проживання, вільних від екологічних небезпек. При цьому, право на екологічну безпеку є структурним елементом ширшого за змістом явища – екологічних прав. Зважаючи на усталені у теорії держави і права підходи до феномену права людини, екологічну безпеку обґрунтовано трактувати як можливість людини жити в умовах, коли її здоров'ю не загрожують екологічні ризики (техногенного або природного характеру). Рівень ризиків (безпечності) співвідноситься з технологічним рівнем розвитку певного суспільства й екологічними стандартами, що є типовими (легімітезованими) для цього суспільства. Відтак захист права на екологічну безпеку має бути спрямований на підтримку безпечних (нешкідливих) для здоров'я людини умов.

2. Констатовано, що органи Національної поліції за визначенням орієнтовані у своїй діяльності на захист прав людини, зокрема законодавство наділяє поліцію правом публічно-владної діяльності у сфері прав на екологічну безпеку. Відповідна діяльність ґрунтується на системі нормативно-правових актів – загальнодержавних, актів органів місцевого самоврядування й відомчих актів. Зокрема, Національна поліція уповноважена задля забезпечення екологічної безпеки здійснювати такі державно-правові заходи як-от організаційно-превентивні, охоронно-відновлювальні й забезпечувальні заходи. Ефективність практичної реалізації відповідних значно зросла б у разі створення спеціалізованого екологічного підрозділу у структурі Національної поліції.

3. Російсько-українська війна актуалізувала нові підходи щодо повноважень владних суб'єктів, зокрема поліції, у сфері реалізації прав громадян на екологічну безпеку. Зокрема, мовиться про захист критичної інфраструктури та запобігання мародерству на промислових об'єктах, яке може призвести до поширення екологічно небезпечних матеріалів. Не втрачає актуальності і питання створення поліцейських підрозділів, що спеціалізуватимуться на проблематиці превенції й протидії екологічним небезпекам, як спосіб підтримки безпечних (нешкідливих) для здоров'я українців умов. Означене стане предметом наших подальших досліджень.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.02.2024).
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> (дата звернення: 25.02.2024).
3. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти). Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.
4. Ємець Л. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2019. 42 с.
5. Личенко І. Екологічна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення у нових соціально-політичних умовах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 398–404.
6. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / відп. ред. О. Зайчук ; наук. ред. Н. Оніщенко. Київ, 2006. 688 с.
7. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2020. № 3(27). С. 137–180.
8. Гамалюк Б. М. Діяльність національної поліції України з дотримання державних екологічних гарантій: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2016. Вип. 3. С. 150–161.
9. Межевська Л. В., Челахол М. К. Діяльність Національної поліції у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Порівняльне аналітичне право.* 2017. № 1. С. 118–120.

10. Комарницький В. М., Єрофеев М. І. Поліцейське забезпечення екологічної безпеки: правові питання. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1 (77). С. 150–157.
11. Сірант М. Механізми адміністративно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки: інструментальна основа. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 150–157.
12. Брусакова О. В. Національна поліція України як суб'єкт забезпечення екологічної безпеки держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2017. С. 27–30.
13. Краснова Ю. А. Юридична природа екологічної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 4. С. 27–30. URL: http://lsei.org.ua/4_2017/15.pdf (дата звернення: 25.02.2024).
14. Рабінович П. Сучасне європейське праворозуміння. *Право України*. 2006. № 3. С. 4–7.
15. Іванюта П. В. Державне регулювання еколого-техногенною безпекою України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_8_5. (дата звернення: 25.02.2024).
16. Балюк Г. І., Ковальчук Т. Г. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в Україні. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. Pp. 288–312.
17. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 26.02.2024).
18. Вдовічен В. Субстанціональні якості правової категорії «поліцейські послуги». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 152–156.
19. Кирсеєва І. В. Захист екологічних прав громадян працівниками поліції в умовах воєнного стану. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану : тези доповідей учасників наук.-практичної конференції (м. Вінниця, 7 груд. 2023 р.)*. Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 52–53.
20. Доскевич Г. О. Щодо повноважень національної поліції в умовах воєнного стану. *Проблеми сучасної поліцейстики : тези доповідей учасників науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2022 р.)*. Харків : ХНУВС, 2022. С. 21–24.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku (zi zminamy ta dopovnniamy) [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 (with amendments and additions)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku № 1264-XII (zi zminamy ta dopovnniamy) [On environmental protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 No. 1264-XII (as amended)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> [in Ukrainian].
3. Zarzhytskyi O. S. (2012). Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi polityky Ukrainy (teoretychni aspekty) [Actual problems of legal support of environmental policy of Ukraine (theoretical aspects)]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychiy universytet. [in Ukrainian].
4. Iemets L. O. (2019). Administratyvno-pravovi zasady upravlinnia u sferi zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky derzhavy [Administrative and legal principles of management in the field of ensuring environmental security of the state]: avtoref. dys. ... dok. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Lychenko I. (2017). Ekolohichna bezpeka yak ob'ekt administratyvno-pravovoho zabezpechennia u novykh sotsialno-politychnykh umovakh [Environmental safety as an object of administrative and legal support in new social and political conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: "Iurydychni nauky" - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, 865, 398–404. [in Ukrainian].
6. Teoriya derzhavi i prava. Akademichnij kurs (2006) [Theory of the state and law. Academic course] / vidp. red. O. Zajchuk ; nauk. red. N. Onishenko. Kiyiv. [in Ukrainian].
7. Chistokletov L., Hitra O. (2020). Ponyattya administrativno-pravovogo zabezpechennya ta jogo mehanizmu [The concept of administrative and legal support and its mechanism]. *Visnik Nacionalnogo universytetu «Lvivska politehnika». Seriya: «Yuridichni nauki» - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, 3(27), 137–180. [in Ukrainian].
8. Gamalyuk B. M. (2016). Diyalnist nacionalnoyi policiyi Ukrayini z dotrimannya derzhavnih ekologichnih garantij: teoretiko-metodologichnij aspekt [Activities of the National Police of Ukraine in compliance with state environmental guarantees: theoretical and methodological aspect]. *Naukovij visnik Lvivskogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav. seriya yuridichna - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs. legal series*, 3, 50–161. [in Ukrainian].
9. Mezhevskaya L. V., Chelahol M. K. (2017). Diyalnist Nacionalnoyi policiyi u sferi ohoroni navkolishnogo prirodnoho seredovisha [Activities of the National Police in the field of environmental protection]. *Porivnyalne analitichne pravo - Comparative analytical law*, 1, 118–120. [in Ukrainian].
10. Komarnickij V. M., Yerofeyev M. I. (2017). Policejske zabezpechennya ekologichnoyi bezpeki: pravovi pitannya [Police environmental security: legal issues]. *Visnik LDUVS im. E.O. Didorenka - Bulletin of the LDUVS named after E.O. Didorenko*, 1 (77), 150–157. [in Ukrainian].
11. Sirant M. (2020). Mehanizmi administrativno-pravovogo reguluvannya zabezpechennya ekologichnoyi bezpeki: instrumentalna osnova [Mechanisms of administrative and legal regulation of environmental safety: instrumental basis]. *Visnik Nacionalnogo universytetu «Lvivska politehnika». Seriya: «Yuridichni nauki» - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, 3 (27), 150–157. [in Ukrainian].
12. Brusakova O. V. (2017). Nacionalna policiya Ukrayini yak sub'yekt zabezpechennya ekologichnoyi bezpeki derzhavi [The National Police of Ukraine as a subject of environmental security of the state]. *Pravoohoronna funkciya derzhavi: teoretiko-metodologichni ta istoriko-pravovi problemi*, (27–30). Harkiv. [in Ukrainian].
13. Krasnova Yu. A. (2017). Yuridichna priroda ekologichnoyi bezpeki [Legal nature of environmental security]. *Yuridichnij naukovij elektronij zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 27–30. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/15.pdf (data zvernennya: 25.02.2024). [in Ukrainian].
14. Rabinovich P. (2006). Suchasne yevropejske pravorozuminnya [Modern European understanding of law]. *Pravo Ukrayini - Law of Ukraine*, 3, 4–7. [in Ukrainian].
15. Ivanyuta P. V. (2010). Derzhavne reguluvannya ekologo-tehnogennoyu bezpekoyu Ukrayini [State regulation of ecological and technogenic security of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok - Public administration: improvement and development*, 8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_8_5. [in Ukrainian].
16. Balyuk G. I., Kovalchuk T. G. (2020). Pravove reguluvannya zabezpechennya ekologichnoyi bezpeki v Ukrayini [Legal regulation of environmental safety in Ukraine]. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : Collective monograph*, (288–312). Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing". [in Ukrainian].
17. Pro Nacionalnu policiyu : Zakon Ukrayini vid 2 lipnya 2015 roku № 580-VIII (zi zminami ta dopovnenniyami) [About the National Police: Law of Ukraine dated July 2, 2015 №. 580-VIII (with amendments and additions)]. *Zakonodavstvo Ukrayini*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennya: 26.02.2024). [in Ukrainian].

18. Vdovichen V. (2020). Substancionalni yakosti pravovoyi kategoriyi «policejski poslugi» [Substantial qualities of the legal category "police services"]. *Podpriyemnictvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 8, 152–156. [in Ukrainian].

19. Kiryeyeva I. V. (2023). Zahist ekologichnih prav gromadyan pracivnikami policiyi v umovah voyennogo stanu [Protection of environmental rights of citizens by police officers under martial law]. Zahist ta dotrimannya prav gromadyan organami Nacionalnoyi policiyi Ukrayini v umovah voyennogo stanu : tezi dopovidej uchasnikiv nauk.-praktichnoyi konferenciyi (m. Vinnicya, 7 grud. 2023 r.), (52–53). Vinnicya : HNUVS. [in Ukrainian].

20. Doskevich G. O. (2022). Shodo povnovazhen nacionalnoyi policiyi v umovah voyennogo stanu [Regarding the powers of the national police under martial law]. Problemi suchasnoyi policeyistiki : tezi dopovidej uchasnikiv naukovopraktichnoyi konferenciyi (m. Harkiv, 20 kvitnya 2022 r.), (21–24). Harkiv : HNUVS. [in Ukrainian].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-452-463](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-452-463)

Свиридов Семен Олексійович аспірант кафедри конституційного та адміністративного права Юридичного факультету, Державний університет інфраструктури та технологій, <https://orcid.org/0009-0003-3778-5577>

ЗАХИСТ ФІНАНСОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ КІБЕРЗАГРОЗ

Анотація. У статті досліджено особливості захисту фінансових систем в умовах кіберзагроз.

Зазначено, що фінансові системи володіють великим обсягом конфіденційної інформації про клієнтів та фінансові операції. Їхні послуги мають критичне значення для функціонування економіки та суспільства загалом. Тому захист цих систем від кібератак вимагає великої відповідальності з боку як самих фінансових установ, так і держави загалом.

Встановлено, що в умовах глобалізації фінансових систем світу особлива роль відводиться і вчасному виявленню та швидкому реагуванню на випадки кіберзагроз. Охарактеризовано їх сутність та проаналізовано шляхи застосування для захисту фінансових систем за таких умов.

Доведено, що найпоширенішими видами кіберзагроз для фінансових систем визначено такі: фішинг; розповсюдження шкідливих програм; DDoS-атаки; розвідка; перехоплення інформації; скімінг; кібершпигунство; шахрайство з кредитними картками; обман Інтернет-аукціонів; програми-вимагачі.

До найефективніших засобів захисту фінансових систем в умовах кіберзагроз віднесено: використання аналізу поведінки; моніторинг мережі; управління журналами подій; проведення регулярних тестів на проникнення; використання ШІ та ін.

Акцентовано і про міжнародне співробітництво у сфері захисту фінансових систем від кіберзагроз. З огляду на те, що зазвичай кібератакам властивий транснаціональний характер, у перспективі країни повинні обмінюватися інформацією про кіберзагрози, проводити спільні розслідування кібератак і розвивати міжнародні стандарти кібербезпеки. Крім того, вони повинні розробляти національні кіберстратегії, які визначають стратегічні цілі та способи їх досягнення. Кіберзахист передбачає захист від фішингу, захист від кібератак на банківські системи та дотримання вимог законодавства, що стосується захисту фінансових даних.

Ключові слова: фінансова система, ризик, фінансова безпека, кібербезпека, транснаціональні фінансові злочини, фінансовий злочин, фінансовий моніторинг, штучний інтелект.

Svyrydov Semen Oleksiiovich graduate student of the Department of Constitutional and Administrative Law, Faculty of Law, State University of Infrastructure and Technologies, <https://orcid.org/0009-0003-3778-5577>

PROTECTION OF FINANCIAL SYSTEMS UNDER CYBER THREATS

Abstract. The article examines the peculiarities of protecting financial systems in the face of cyber threats.

It is noted that financial systems have a large amount of confidential information about clients and financial transactions. Their services are critical to the functioning of the economy and society in general. Therefore, the protection of these systems from cyberattacks requires great responsibility on the part of both the financial institutions themselves and the state in general.

It has been established that in the conditions of globalization of the world's financial systems, a special role is assigned to the timely detection and rapid response to cases of cyber threats. Their essence is characterized and the ways of application to protect financial systems under such conditions are analyzed.

It has been proven that the following are the most common types of cyber threats for financial systems: phishing; distribution of malicious programs; DDoS attacks; intelligence; interception of information; skimming; cyber espionage; credit card fraud; deception of Internet auctions; ransomware.

The most effective means of protecting financial systems in the face of cyber threats include: use of behavior analysis; network monitoring; management of event logs; conducting regular penetration tests; use of AI, etc.

Emphasis is also placed on international cooperation in the field of protecting financial systems from cyber threats. Given that cyberattacks are usually transnational in nature, in the future countries should exchange information about cyberthreats, conduct joint investigations of cyberattacks, and develop international cybersecurity standards. In addition, they must develop national cyber strategies that define strategic goals and how to achieve them. Cyber protection includes protection against phishing, protection against cyber-attacks on banking systems and compliance with the requirements of the law relating to the protection of financial data.

Keywords: financial system, risk, financial security, cyber security, transnational financial crimes, financial crime, financial monitoring, artificial intelligence.

Постановка проблеми. У період цифрової трансформації, коли наші життєві сфери все більше стають залежними від цифрових інструментів, кібербезпека набуває першочергового значення. Зростаюча кількість кібератак на різні об'єкти, від приватних компаній до урядових установ, загрожує не лише безпеці інформації, а й економічній та політичній стабільності.

У контексті цього слід розглянути питання захисту фінансових систем в умовах загроз кібератак. Крім того, важливо врахувати нові виклики, що виникають у зв'язку з необхідністю захисту фінансових систем у цифрову еру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кібербезпеки як у комерційних, так і в державних секторах, використання штучного інтелекту у сфері кібербезпеки, криптографічні методи протидії кіберзлочинцям, а також деякі аспекти безпеки фінансових систем в умовах кіберзагроз досліджували у своїх працях такі науковці як: Азаренкова Г. М., Базилевич В. Д., Баластрик Л. О., Борисенко І. І., Борисова К. В., Буряк П. Ю., Василик О. Д., Гельдт С. В., Гончаренко І. Г., Грищенко Д. О., Діордіца І. В., Каланча А. А., Лондар С. Л., Миргородська Л. О., Онищенко Ю. М., Павленко С. М., Світличний В. А., Смолінська С. Д., Татарин Н. Б., Тимошенко О. В. та ін.

Однак з урахуванням стрімкої цифрової трансформації тема загроз кібератак фінансовим системам залишається актуальною і потребує подальших досліджень, оскільки кіберзлочинці постійно адаптуються до нових систем захисту та розробляють нові методи здійснення таких видів злочинів.

Мета статті – дослідження захисту фінансових систем в умовах кіберзагроз.

Виклад основного матеріалу. Фінансові системи володіють великим обсягом конфіденційної інформації про клієнтів та фінансові операції. Їхні послуги мають критичне значення для функціонування економіки та суспільства загалом. Тому захист цих систем від кібератак вимагає великої відповідальності з боку як самих фінансових установ, так і держави загалом.

У літературі наявна чимала кількість підходів до тлумачення поняття «фінансова система».

О. Василик [6, с. 20], П. Буряк, С. Смолінська та Н. Татарин [5, с. 40] фінансову систему визначають як сукупність різноманітних видів фондів фінансових ресурсів, які перебувають у володінні держави, нефінансового сектору економіки (підприємств), окремих фінансових установ і населення (домогосподарств), і призначені для виконання різних функцій і задоволення економічних та соціальних потреб.

Згідно з Л. Миргородською фінансова система – це сукупність ринків та інституцій, які використовуються для проведення фінансових транзакцій, обміну активами та управління ризиками. Вона включає в себе ринки фінансових інструментів, фінансові посередницькі установи, компанії, що надають фінансові послуги, та регулюючі органи, що контролюють функціонування цих складових [11, с. 9].

Натомість Г. Азаренкова та І. Борисенко тлумачать фінансову систему як сукупність установ та відносин, які регулюються фінансово-правовими нормами, і призначені для формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих грошових ресурсів держави [1, с. 24].

Складність фінансової системи визначається взаємозв'язками на ринку, внутрішніми зв'язками країни та загальним рівнем її економічного розвитку. Фінансова система відіграє ключову роль у нагромадженні фінансових ресурсів держави, які потім використовуються для виконання різних функцій. Вона також служить показником економічного стану країни та рівня життя населення, оскільки включає в себе грошові відносини між державою і громадянами, між державою та підприємствами, а також всередині самого підприємства.

Як зазначає С. Лоднар, основна мета фінансової системи та загалом фінансів – забезпечення контрольованого впровадження всіх економічних процесів, які є важливими для забезпечення життєдіяльності та розвитку суспільства [10].

Тобто ефективна фінансова система повинна бути стійкою та сприяти постійному пропорційному зростанню галузей і регіонів економіки. Важливо, щоб вона чітко враховувала міжнародні тенденції та вміла адаптуватися до них, впроваджуючи відповідні зміни у фінансові та аграрні сектори держави.

Автори навчального посібника «Державні фінанси» (2-ге вид.) В. Базилевич та Л. Баластрик виділяють зокрема такі особливості фінансової системи:

- кожна складова має свої специфічні методи залучення коштів для формування фондів фінансових ресурсів і визначені напрями їх використання;
- кожна частина системи є відносно автономною, має свою власну сферу застосування;
- між різними складовими існує тісний взаємозв'язок і взаємна залежність, і ефективне функціонування кожної частини можливе лише за умови досконалості і ефективності всієї системи загалом;
- максимальна ефективність фінансової системи держави досягається лише тоді, коли діяльність кожної з її складових оптимізована і закріплена законодавчо;
- залежно від різних факторів, які впливають на організацію фінансів, зокрема на формування та використання фондів фінансових ресурсів, кожна складова фінансової системи може бути поділена на окремі (менші) підрозділи [2].

Для ефективного функціонування фінансової системи в Україні необхідно здійснити наступні заходи:

- підвищити ефективність діяльності банків шляхом їх укрупнення;
- привести законодавчі норми України у відповідність до міжнародних норм і вимог Європейського Союзу у питаннях фінансової та адміністративної відповідальності керівників і акціонерів фінансових установ за якість управління компаніями;
- відмовитися від використання негрошових форм розрахунків, увести жорстку фіскальну дисципліну;

В умовах глобалізації фінансових систем світу особлива роль відводиться і вчасному виявленню та швидкому реагуванню на випадки загроз кібератак. З'ясуємо, у чому полягає сутність останніх та які шляхи використовують для захисту фінансових систем за таких умов.

Хоча термін «кібернетичні загрози» широко використовується у доктрині, публіцистиці та повсякденному житті, його законодавче уніфіковане визначення відсутнє як на національному, так і на міжнародному рівнях. Це обумовлено тим, що кіберзагрози, за своєю природою, не є локальними, тобто не обмежуються певною територією або навіть державними кордонами, а навпаки, представляють собою глобальне явище з негативним і, певною мірою, деструктивним характером.

Як зазначають В. Куцаєв, Є. Живило, С. Срібний та Ю. Черниш, кібернетичні загрози, також відомі як кіберзагрози, – наявні або потенційно можливі явища та чинники, які створюють загрозу життєво важливим інтересам людини, громадянина, суспільства та держави. Реалізація цих загроз вимагає належного функціонування інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем [15].

Згідно з І. Діордіцею кіберзагрози – це незаконні дії суб'єктів інформаційних правовідносин, які порушують безпеку людей, суспільства та держави загалом. Реалізація цих загроз залежить від належного функціонування систем інформації, телекомунікацій та інформаційно-телекомунікаційних систем, а також від відносин, що стосуються створення, збирання, отримання, зберігання, використання, поширення, захисту та охорони інформації [9, с. 100].

На підставі поданих визначень можна констатувати, що кібернетичні загрози полягають у загрозах, що можуть бути реалізовані за допомогою ресурсів інформаційно-телекомунікаційних систем. Об'єкти, які функціонують за допомогою комп'ютерних систем у кіберпросторі, є вразливими до таких кібернетичних загроз. Це означає, що ці об'єкти можуть стати мішенями для деструктивного кібернетичного впливу, відомого як кібернетична атака, яка використовує інформаційні ресурси для зламу або порушення нормального функціонування таких комп'ютерних систем.

В Україні ще з 2016 року активно вирішується питання кібербезпеки, зокрема з прийняттям Стратегії кібербезпеки України за Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96 [14]. Відповідно до цієї стратегії ухвалено Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [13], який визначає правові та організаційні основи захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави у кіберпросторі. Цей Закон встановлює основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, а також повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, окремих осіб та громадян у цій сфері. Крім того, він встановлює основні принципи координації дій у сфері кібербезпеки.

Згідно з інформацією Національного банку України за 2022 рік, майже всі кібератаки на банківський сектор були проведені хакерськими групами, пов'язаними з владою країни-агресора, такими як Armageddon, Fancy Bears та інші. В даний момент кібернапади з боку країни-агресора можна розділити на два основні напрями: DDoS-атаки, які мають різний характер та спричиняють проблеми для всієї банківської системи, але не НБУ, та фішингові атаки різних типів, що означає різноманітні види шахрайства. Майже всі фішингові атаки, спрямовані на банківську систему, полягають у виманюванні коштів у клієнтів банків за різними сценаріями надання допомоги. Аферисти використовують прості методи соціальної інженерії та створення фейкових мобільних додатків і веб-сторінок банків, що виглядають як офіційні, для здійснення своїх шахрайських дій [16].

Загалом Україна посідає друге місце серед країн, які найчастіше стають об'єктом кібератак (перше – США). Протягом 2022 року кількість кібератак в Україні зросла в 3,5 рази порівняно з попереднім роком. На фінансовий сектор загалом припадає 5 % усіх кібератак. Спостерігається збільшення у 2,8 рази кількості кіберінцидентів, зафіксованих підрозділом CERT-UA у порівнянні з довоєнним періодом. Крім того, кількість загроз, пов'язаних з геолокацією у країні-агресорці, зросла на 26 %. Кожна десята атака була спрямована на фінансовий сектор або розробників відповідного програмного забезпечення [4].

Цілком прийнятною є типізація видів кіберзагроз у фінансовому секторі, запропонована І. Гончаренко, на яку ми опиратимемось при формулюванні заходів захисту фінансових систем в умовах загроз кібератак, зокрема:

- фішинг – це використання підробленого сайту або відправлення шахрайських повідомлень з метою отримання доступу до конфіденційних даних клієнтів, таких як паролі та номери кредитних карт;
- розповсюдження шкідливих програм – це використання вірусних програм, які можуть пошкодити комп'ютерні системи фінансових установ та отримати доступ до конфіденційної інформації;
- DDoS-атаки – це атаки, коли зловмисники намагаються перевантажити сервери фінансових установ, щоб зробити їхні веб-сайти недоступними;
- розвідка – це збирання конфіденційної інформації про фінансову установу та її клієнтів для подальшого використання цієї інформації для кібератак;
- перехоплення інформації – це використання шпигунського програмного забезпечення для перехоплення інформації, яка передається через мережу;
- скімінг – це встановлення пристроїв на банкоматах або терміналах для крадіжки інформації, введеної користувачем (наприклад, номер кредитної картки, PIN-код);
- кібершпигунство – це отримання доступу до конфіденційної інформації про бізнес, фінансові операції, інтелектуальну власність тощо;

– шахрайство з кредитними картками – це використання крадених кредитних карток або отримання конфіденційної інформації про карти для здійснення транзакцій без дозволу власника карти;

– обман Інтернет-аукціонів – це розміщення підроблених оголошень про продаж товарів на аукціонних сайтах та надання неправдивої інформації про товар або не постачання товару після оплати;

– програми-вимагачі – це зловмисне програмне забезпечення, яке перешкоджає або обмежує доступ користувачів до їхньої системи чи даних, і загрожує опублікувати або продати викрадені дані, доки жертва не сплатить викуп зловмисникові [7, с. 4].

Означений перелік кіберзагроз свідчить про внутрішні проблеми у сфері кібербезпеки в Україні, зокрема у низці важливих аспектів, які перешкоджають створенню ефективної системи протидії кіберзагрозам. Такими проблемами, на нашу думку, є недостатня координація дій відповідних органів, залежність від іноземних програмних та технічних рішень, а також труднощі у забезпеченні кваліфікованим персоналом відповідних структурних підрозділів.

Слід зазначити, що спільнота кіберекспертів усього світу постійно працює над пошуком методів захисту мережевих систем від компрометації. Ось деякі з найпоширеніших інструментів захисту фінансових систем та їхнього програмного забезпечення, які доступні для організацій у боротьбі з кіберзагрозами. При використанні разом з оновленням програмного забезпечення, ці інструменти можуть суттєво підвищити рівень кібербезпеки та запобігти багатьом кібератакам:

1) фаєрволи – це програмне забезпечення, яке контролює вхідні та вихідні мережеві з'єднання. Фаєрволи відвертають зовнішні атаки та незаконне проникнення конфіденційної інформації;

2) антивіруси – це програми, які виявляють і видаляють віруси і троянські програми;

3) системи виявлення вторгнень – виявляють потенційні ризики вторгнення в системи, включаючи нетипові дії в комп'ютерних мережах, і допомагають виявити потенційні вразливості в мережевих пристроях і програмному забезпеченні;

4) криптографія або системи шифрування – шифрування даних під час їх передачі у мережі забезпечує конфіденційність та захищає їх від використання третіми особами;

5) безпечні паролі – використання унікальних паролів є одним із найпростіших способів захисту даних, оскільки вони унеможливають доступ третім особам до цих даних [8].

Згідно з К. Борисовою та В. Світличним шифрування перешкоджає неповноважному доступу до даних. Крім того, криптографія забезпечує цілісність даних і завдає перешкоди їхній модифікації. Ця технологія широко

використовується у різних сферах, зокрема в онлайн-банкінгу, електронній пошті, захисті інформації в електронній комерції та у сферах, де дані передаються через інтернет-трафік. Оскільки криптографічні протоколи ускладнюють можливості кіберзлочинців, вони також забезпечують захист інформаційних даних від недозволених утручань і запобігають кібератакам [3].

Останнім часом хмарні сервіси стали надзвичайно популярними, дозволяючи користувачам зберігати та обробляти дані у віддалених дата-центрах, що звільняє їх від потреби мати власні сервери та обладнання. Хоча багато сучасних компаній користуються хмарними сервісами, кожна галузь має свої унікальні кібербезпечні ризики, які потрібно враховувати. Наприклад, компанії, що працюють у фінансовому секторі, можуть зберігати та обробляти фінансову інформацію про своїх клієнтів. У цьому контексті кіберзахист передбачає захист від фішингу, захист від кібератак на банківські системи та дотримання вимог законодавства, що стосується захисту фінансових даних.

У захисті фінансових систем від кіберзагроз особливу роль може бути відведено новітній технологічній розробці – штучному інтелекту (ШІ). Так, ШІ може використовуватись для ідентифікації потенційно небезпечних типів програм, розробки оптимальних стратегій захисту даних і створення алгоритмів для відновлення програм після хакерських атак. Особливо важливою функцією ШІ є виявлення потенційних загроз, взаємодія з біометричними даними та участь у розкритті кіберінцидентів. Використання ШІ в сфері кібербезпеки вважається одним з найефективніших інструментів для зниження ризику кібератак. Зокрема, він може бути застосований для відслідковування нових видів вірусів, а також для виявлення небезпечного програмного забезпечення ефективніше й швидше, ніж за допомогою людських ресурсів.

Ю. Онищенко, А. Каланча та С. Гельдта зазначають про такі платформи, розроблені на основі ШІ:

1. IBM QRadar Advisor with Watson – це програма, що проводить дослідження повторюваних загроз центру безпеки.

2. IBM QRadar Incident Forensics – це додаток, який дозволяє відстежувати та аналізувати дії кіберзлочинців, щоб розуміти потенційні можливості порушення безпеки та відновлювати дані, що пов'язані з інцидентом.

3. IBM QRadar Data Store – це платформа, що використовує штучний інтелект для аналізу та зберігання великих обсягів даних, пов'язаних з безпекою та транзакціями.

3. IBM QRadar Data Synchronization App – це додаток, який дозволяє копіювати дані, файли та конфігурації, надаючи можливість відновлення даних та файлів у випадку хакерських атак та інших ризиків знищення інформації.

4. Valbix Security Cloud – це платформа для аналізу з використанням штучного інтелекту, яка використовує камери спостереження для прогнозування ризиків в реальному часі. Ця платформа допомагає експертам з

кібербезпеки підтримувати системи в належному стані та запобігати іншим негативним наслідкам програм-вимагачів [12].

Отже, найефективнішими засобами захисту фінансових систем в умовах кіберзагроз є: використання аналізу поведінки – застосування аналізу поведінки для виявлення аномальних змін у роботі систем і користувачів. Ці системи можуть виявляти незвичайну активність протягом певного періоду часу та повідомляти спеціалістів з кібербезпеки про підозрілі дії; моніторинг мережі – використання систем моніторингу мережі для спостереження та аналізу передачі та отримання даних. Ці системи можуть виявляти незвичайну активність у мережі, що може свідчити про спроби атаки з боку зловмисників; управління журналами подій – збір та зберігання журналу подій для можливості подальшого аналізу у випадку атаки. Ці журнали містять детальну інформацію про дії користувачів та систем в реальному часі, що дозволяє виявляти підозрілі активності; проведення регулярних тестів на проникнення – ці тести допомагають виявляти слабкі місця в системі та розробляти плани дій для запобігання атакам; використання ШІ – штучний інтелект може бути корисним інструментом у сфері кібербезпеки, але наразі існують проблеми з кадровим забезпеченням, а також з безпекою мобільних пристроїв та додатків, які використовуються для фінансових операцій.

Важливо відзначити і міжнародне співробітництво у сфері захисту фінансових систем від кіберзагроз. З огляду на те, що зазвичай кібератакам властивий транснаціональний характер, у перспективі країни повинні обмінюватися інформацією про кіберзагрози, проводити спільні розслідування кібератак і розвивати міжнародні стандарти кібербезпеки. Крім того, вони повинні розробляти національні кіберстратегії, які визначають стратегічні цілі та способи їх досягнення. У цих стратегіях можуть бути враховані політичні, технічні та організаційні заходи для захисту цифрової інфраструктури національного рівня.

Висновки. Фінансова система відіграє ключову роль у нагромадженні фінансових ресурсів держави, які потім використовуються для виконання різних функцій. Вона також служить показником економічного стану країни та рівня життя населення, оскільки включає в себе грошові відносини між державою і громадянами, між державою та підприємствами, а також всередині самого підприємства.

Захист фінансових систем від кіберзагроз вимагає великої відповідальності з боку як самих фінансових установ, так і держави загалом. Кібернетичні загрози полягають у загрозах, що можуть бути реалізовані за допомогою ресурсів інформаційно-телекомунікаційних систем. Об'єкти, які функціонують за допомогою комп'ютерних систем у кіберпросторі, є вразливими до таких кібернетичних загроз.

Найпоширенішими видами кіберзагроз для фінансових систем визначено такі: фішинг; розповсюдження шкідливих програм; DDoS-атаки; розвідка;

перехоплення інформації; скімінг; кібершпигунство; шахрайство з кредитними картками; обман Інтернет-аукціонів; програми-вимагачі.

До найефективніших засобів захисту фінансових систем в умовах кіберзагроз віднесено: використання аналізу поведінки; моніторинг мережі; управління журналами подій; проведення регулярних тестів на проникнення; використання ШІ та ін.

Держави та міжнародне співтовариство мають спільну відповідальність за координацію зусиль у сфері кібербезпеки та боротьбу з кіберзагрозами для забезпечення безпеки та стабільності у цифровому просторі. Регулювання та створення законодавства щодо кібербезпеки також лежить на державах, які мають створювати закони та нормативні акти, що визначають вимоги до захисту інформації, встановлюють відповідальність за кіберзлочини та забезпечують ефективну реакцію на кібератаки.

Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі практики іноземних країн і міжнародної спільноти у сфері захисту фінансового сектору від кібератак.

Література:

1. Азаренкова Г.М., Борисенко І.І. Фінанси: Практикум: Навч. посіб. К.: Знання, 2008. 279 с.
2. Базилевич В.Д., Баластрик Л.О. Державні фінанси: навчальний посібник: 2-ге вид. / ред. Базилевича В.Д. Київ: Атіка, 2004. 368 с.
3. Борисова К. В. Світличний В. А. Використання криптографії у боротьбі з кіберзлочинністю. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: збірн. матер. міжн.наук.-прак. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 108 -109. URL : <http://surl.li/kzwvy>
4. Броня фінтеху за сотні тисяч доларів. Під час війни кібератаки на фінансовий бізнес почастішали в рази. Як компанії захищаються від нападів. URL: <https://forbes.ua/money/bronya-fintekhu-za-sotni-tisyachdolariv-pid-chas-viyni-kiberataki-na-finansoviy-biznes-rochastishali-v-razi-yak-kompanii-zakhishchayutsya-vid-napadiv-04052023-13434>
5. Буряк П.Ю., Смолінська С.Д., Татарин Н.Б. Фінанси: Підручник. К.: «Хай-Тек Прес», 2010. 392 с.
6. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. К.: НІОС. 2000. 416 с.
7. Гончаренко І.Г. Кіберзагрози фінансового сектора в умовах війни. Вип. 50. 2023. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-82>
8. Грищенко Д. О., Павленко С. М. Використання інформаційних технологій для захисту від основних видів кіберзлочинів. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: зб. мат. міжн. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 113-114. <http://surl.li/kzqmj>
9. Діордіца І. Поняття і зміст кіберзагроз на сучасному етапі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 99-107. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_22
10. Лондар С.Л., Тимошенко О.В. Фінанси: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2009, 384 с.
11. Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008, 320 с.
12. Онищенко Ю. М., Каланча А. А., Гельдт С. В. Застосування штучного інтелекту у сфері кібербезпеки. URL : <http://surl.li/kzqep>

13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки в Україні : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 р. "Про Стратегію кібербезпеки України" : Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11>
15. Розширення термінології сучасного кіберпростору / [В.В. Куцаєв, Є.О. Живило, С.П. Срібний, Ю.О. Черниш]. URL: mino.esrae.ru/pdf/2014/3Sm/1387.doc.
16. Цифрові технології у банках в умовах війни: кейс IBOX BANK та міжнародний досвід (31 серпня 2022). URL: <https://ua.news.ua/money/tsyfrovye-tehnologyy-v-bankah-v-uslovyah-vojny-kejs-ibox-bank-y-mezhdunarodnyjopyt>

References:

1. Azarenkova, H.M., Borysenko, I.I. (2008) *Finansy: Praktykum [Finance: Workshop: Education]: Navch. posib. K.: Znannia. 279 s. [in Ukrainian]*
2. Bazylevych V.D., Balastryk L.O. (2004) *Derzhavni finansy [Public finance]: navchalnyi posibnyk: 2-he vyd. / red. Bazylevycha V.D. Kyiv: Atika. 368 s. [in Ukrainian]*
3. Borysova, K. V. Svitlychnyi, V. A. (2023) *Vykorystannia kryptohrafiy u borotbi z kiberzlochynnistiu. Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy: zbirn. mater. mizhn.nauk.-prak. konf. (m. Vinnytsia, 31 trav. 2023 r.). Vinnytsia, 2023. S. 108 -109. Retrieved from <http://surl.li/kzwvy> [in Ukrainian]*
4. Bronia fintekhu za sotni tysiach dolariv. Pid chas viiny kiberatomy na finansovyi biznes pochastishaly v razy. Yak kompanii zakhyschayutsia vid napadiv [Fintech armor for hundreds of thousands of dollars. During the war, cyber-attacks on financial businesses became more frequent. How companies protect themselves from attacks] Retrieved from <https://forbes.ua/money/bronya-fintekhu-za-sotni-tisyachdolariv-pid-chas-viyni-kiberatomy-na-finansoviy-biznes-pochastishali-v-razi-yak-kompanii-zakhyschayutsya-vid-napadiv-04052023-13434> [in Ukrainian]
5. Buriak, P.Iu., Smolinska, S.D., Tataryn, N.B. (2010) *Finansy [Finance]: Pidruchnyk. K.: «Khair-Tek Pres». 392 s. [in Ukrainian]*
6. Vasylyk, O.D. (2000) *Teoriia finansiv [Theory of finance]: Pidruchnyk. K.: NIOS. 2000. 416 s. [in Ukrainian]*
7. Honcharenko, I.H. (2023) *Kiberzahrozy finansovoho sektora v umovakh viiny [Cyber threats of the financial sector in the conditions of war]. Vyp. 50. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-82> [in Ukrainian]*
8. Hryshchenko, D. O., Pavlenko, S. M. *Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii dlia zakhystu vid osnovnykh vydiv kiberzlochyniv. Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy [Use of information technologies to protect against the main types of cybercrimes. Combating cybercrime and human trafficking]: zb. mat. mizhn. nauk.-prak. konf. (m. Vinnytsia, 31 trav. 2023 r.). Vinnytsia, 2023. S. 113-114. Retrieved from <http://surl.li/kzqmj> [in Ukrainian]*
9. Diorditsa, I. (2017) *Poniattia i zmist kiberzahroz na sushasnomu etapi [The concept and content of cyber threats at the modern stage]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law. № 4. S. 99-107. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_4_22 [in Ukrainian]*
10. Londar, S.L., Tymoshenko, O.V. (2009) *Finansy [Finance]: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia: Nova knyha. 384 s. [in Ukrainian]*
11. Myrhorodska, L. O. (2008) *Finansovi systemy zarubizhnykh krain [Financial systems of foreign countries] navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 320 s. [in Ukrainian]*
12. Onyshchenko, Yu. M., Kalancha, A. A., Heldt, S. V. *Zastosuvannia shtuchnoho intelektu u sferi kiberbezpeky [Application of artificial intelligence in the field of cyber security] Retrieved from <http://surl.li/kzqep> [in Ukrainian]*

13. Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky v Ukraini [Law of Ukraine On the main principles of ensuring cyber security in Ukraine] vid 05.10.2017 r. № 2163-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian]

14. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 27 sichnia 2016 r. "Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy" [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated January 27, 2016 "On the Cybersecurity Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine] vid 15.03.2016 r. № 96/2016. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11> [in Ukrainian]

15. Rozshyrennia terminolohii suchasnoho kiberprostoru [Expanding the terminology of modern cyberspace] [V.V. Kutsaiev, Ye.O. Zhyvylo, S.P. Sribnyi, Yu.O. Chernysh]. Retrieved from mino.esrae.ru/pdf/2014/3Sm/1387.doc. [in Ukrainian]

16. Tsyfrovi tekhnolohii u bankakh v umovakh viiny: keis IBOX BANK ta mizhnarodnyi dosvid [Digital technologies in banks in conditions of war: IBOX BANK case and international experience] Retrieved from <https://ua.news.ua/money/tsyfrovye-tehnologyy-v-bankah-v-uslovyiah-vojny-kejs-ibox-bank-y-mezhdunarodnyjopyt> [in Ukrainian]

УДК 347:78/34(67)12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-464-473](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-464-473)

Стратій Олексій Васильович кандидат юридичних наук, асистент юридичний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 58-48-10, <https://orcid.org/0000-0001-9904-537X>

Меленко Оксана Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного права, юридичний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 58-48-10, <https://orcid.org/0000-0002-9410-0779>

ДОГОВІР ПРО ПРИМИРЕННЯ, ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ

Анотація. У статті, присвяченій аналізу договору про примирення як альтернативному способу вирішення спорів, автори зосереджуються на вивченні теоретичних та практичних аспектів застосування мирових угод в українському правовому контексті. Вони виходять із тези про збільшення значимості диспозитивного методу регулювання у правовій системі, що сприяє пошуку альтернативних шляхів вирішення конфліктів, зокрема через мирові угоди.

Підкреслено важливість мирової угоди як ефективного засобу для розв'язання суперечок, який дозволяє сторонам конфлікту зберегти ділові відносини та сприяє швидкому та менш витратному вирішенню спорів. Проте вони також вказують на обмежене застосування мирових угод у практиці та визначають проблеми, пов'язані з правовим регулюванням цього інституту в Україні, такі як випадки укладання угод, що можуть завдати шкоди інтересам третіх осіб, а також складнощі з виконанням судових рішень про затвердження угод.

Основний фокус дослідження спрямований на аналіз правової природи мирової угоди, її місце у системі господарського правосуддя, та взаємодію з іншими цивільно-правовими інститутами. Окреслено теоретичні підходи та судову практику, пропонуючи шляхи удосконалення правових механізмів застосування мирових угод. Зокрема, наголошується на необхідності глибокого теоретичного осмислення та практичного удосконалення механізмів застосування мирових угод, зважаючи на їх потенціал як ефективного інструменту врегулювання спорів.

Стаття включає детальний аналіз нормативного забезпечення мирової угоди, її юридичної природи, а також розглядає практичне значення та

проблематику застосування в Україні. Автори роблять акцент на важливості подальших досліджень та наукових розробок у цій галузі, аби забезпечити ефективне та гнучке правове регулювання в сфері врегулювання спорів. Висновки статті підкреслюють значення мирових угод як комплексного правового механізму, що може бути застосований у різних правових контекстах, включаючи цивільне, господарське судочинство, виконавче провадження, а також у контексті банкрутства та арбітражного розгляду спорів.

Ключові слова: договір про примирення, угода, мирова угода, спори, вирішення.

Stratii Oleksii Vasylovych Candidate of Law, Teaching Assistant, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, tel.: (0372) 58-48-10, <https://orcid.org/0000-0001-9904-537X>

Melenko Oksana Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Public Law, Faculty of Law, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, 58012, tel.: (0372) 58-48-10, <https://orcid.org/0000-0002-9410-0779>

CONCILIATION AGREEMENT AS AN ALTERNATIVE METHOD OF DISPUTE RESOLUTION

Abstract. In the article devoted to the analysis of the conciliation agreement as an alternative method of dispute resolution, the authors focus on the study of theoretical and practical aspects of the application of settlement agreements in the Ukrainian legal context. They are based on the thesis of increasing the importance of the dispositive method of regulation in the legal system, which contributes to the search for alternative ways to resolve conflicts, in particular through settlement agreements.

The importance of the settlement agreement as an effective means of dispute resolution, which allows the parties to the conflict to maintain business relations and facilitates quick and less costly dispute resolution, is emphasized. However, they also indicate the limited application of settlement agreements in practice and identify problems related to the legal regulation of this institution in Ukraine, such as cases of concluding agreements that may harm the interests of third parties, as well as difficulties with the execution of court decisions on the approval of agreements.

The main focus of the study is aimed at analyzing the legal nature of the settlement agreement, its place in the economic justice system, and interaction with other civil law institutions. Theoretical approaches and judicial practice are outlined, suggesting ways to improve the legal mechanisms for applying settlement agreements. In particular, it is emphasized the need for a deep theoretical understanding and

practical improvement of the mechanisms for the application of settlement agreements, taking into account their potential as an effective tool for dispute settlement. The article includes a detailed analysis of the regulatory support of the settlement agreement, its legal nature, and also considers the practical significance and issues of application in Ukraine. The authors emphasize the importance of further research and scientific development in this field in order to ensure effective and flexible legal regulation in the field of dispute settlement. The conclusions of the article emphasize the importance of settlement agreements as a complex legal mechanism that can be applied in various legal contexts, including civil, economic litigation, executive proceedings, as well as in the context of bankruptcy and arbitration of disputes.

Keywords: reconciliation agreement, agreement, settlement agreement, disputes, resolution.

Постановка проблеми. В контексті сучасної правової системи спостерігається зростання значимості диспозитивного методу регулювання в різноманітних сферах права, що маніфестується через делегування повноважень учасникам правових відносин для самостійного управління власною поведінкою. Це сприяє розвитку альтернативних підходів до вирішення конфліктів, які відрізняються від традиційного розгляду справ у судовому порядку. До таких підходів належить вирішення спорів з участю судді, укладання мирових угод тощо. Мирова угода, як одна з найдавніших форм врегулювання конфліктів, забезпечує ефективне розв'язання суперечок та вирішення правових колізій між сторонами без залучення судової процедури. Виконання умов такої угоди, зазвичай, відбувається на добровільній основі, але у разі їх недотримання, суд може застосувати примусові заходи до виконання затвердженої угоди.

Укладання мирової угоди має практичне значення, оскільки дозволяє економити час і ресурси, як судової системи, так і безпосередньо сторін конфлікту. Це сприяє досягненню компромісу на умовах взаємних поступок, що допомагає зберегти ділові відносини між сторонами. Завершення процесуального розгляду справи шляхом укладення мирової угоди виявляється найбільш оптимальним варіантом для учасників спору, часом стаючи єдиним можливим способом досягнення угоди, що враховує інтереси обох сторін.

Проте, в українській юридичній практиці мирова угода не здобула широкого розповсюдження як спосіб вирішення спорів, що свідчить про певні проблеми у правовому регулюванні даного інституту. Це пояснюється, зокрема, випадками укладання угод, які зашкоджують інтересам третіх осіб, неможливістю виконання судових рішень про затвердження угоди, а також використанням мирових угод як маскуванню для правочинів, що завдають шкоди інституту в цілому.

Окрему увагу слід звернути на дослідження поняття та юридичної сутності мирової угоди у цивільному процесі, яке є ключовим аспектом аналізу даного інституту. У науковій літературі немає єдиної думки щодо класифікації мирової угоди, оскільки вона поєднує риси як цивільно-правового договору, так і цивільно-процесуального інституту. Така багатоаспектність вказує на необхідність глибокого теоретичного осмислення і практичного удосконалення правових механізмів її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтеграція мирової угоди у господарський процес представляє собою значний нововведення у правовій системі, водночас коріння цього інституту сягають до радянського періоду, коли вже велися активні дослідження з цього питання. Визначний внесок у аналіз змісту та процедури укладення мирових угод у сфері господарського правосуддя внесли такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Вудуд Г., Лившиц Н., Рожкова М., Чупрун О. Окрім того, проблематика мирного врегулювання конфліктів у цивільному процесі знаходила своє відображення в наукових роботах таких дослідників, як Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, М. Гарієвська, Ю. Притика, С. Фурса, М. Штефан.

Незважаючи на існуючий науковий фундамент, ряд питань, пов'язаних із мировою угодою, досі залишається предметом дебатів. Серед них - визначення цивільно-правової природи мирової угоди, аналіз її ролі та значення через призму основних принципів цивільного та процесуального права, а також вивчення взаємодії мирової угоди з іншими цивільно-правовими інститутами, такими як цивільне зобов'язання та договір.

Ці обставини підкреслюють не лише наукову, але й практичну релевантність дослідження правової природи мирових угод та їх місця у системі господарського правосуддя. Втім, поряд із зазначеними досягненнями, помітно, що деякі аспекти правового регулювання мирової угоди залишаються недостатньо дослідженими. Це стосується, зокрема, прогалин та недоліків у нормативному забезпеченні функціонування цього інституту, що вимагає подальшого наукового аналізу та розробки пропозицій щодо їх усунення.

Значущість обраної теми обумовлена потребою в глибокому теоретичному осмисленні та практичному вдосконаленні механізмів застосування мирової угоди, з огляду на її потенціал як ефективного засобу вирішення господарських спорів. Отже, продовження досліджень у цьому напрямку є важливим кроком до забезпечення більш ефективного та гнучкого правового регулювання в господарському процесі.

Метою статті є розробка нових науково-теоретичних положень щодо правової природи мирової угоди на основі аналізу законодавства України і країн Європи, судової практики та правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Мирова угода як правовий інструмент відіграє важливу роль у системі цивільного, господарського, та адміністративного процесуального законодавства, виступаючи як засіб врегулювання спорів

на основі взаємних поступок сторін. Цивільний процесуальний кодекс (ЦПК), Господарський процесуальний кодекс (ГПК) та Кодекс адміністративного судочинства (КАС) України визначають мирову угоду як інструмент, що стосується виключно прав та обов'язків сторін у рамках предмета позову. Однак, лише ЦПК надає визначення призначення мирової угоди, розкриваючи її як засіб досягнення взаємних поступок.

Згідно з частиною першою статті 175 ЦПК, мирова угода укладається сторонами з метою вирішення спору, і не може бути застосована для врегулювання справ окремого провадження. Висока оцінка правової природи мирової угоди була надана Вищим господарським судом, який інтерпретував її як правочин, що передбачає зміну одного зобов'язання іншим. Така інтерпретація підкреслює важливість мирової угоди як інструменту правового регулювання, що дозволяє сторонам спору замінити існуюче зобов'язання новим з метою досягнення взаємоприйняттого рішення.

Укладення мирової угоди сприяє закриттю провадження у справі в цивільному судочинстві, як передбачено пунктом 4 частини першої статті 205 ЦПК, та припиненню провадження у господарському судочинстві згідно з частиною четвертою статті 78 ГПК. Мирова угода може бути укладена на будь-якій стадії процесу, включно зі стадією виконання рішення, підкреслюючи її універсальність як механізму врегулювання спорів.

ЦПК також покладає на суддю обов'язок під час попереднього засідання, або на початку розгляду справи по суті, з'ясувати у сторін бажання укласти мирову угоду, тим самим сприяючи мирному врегулюванню конфліктів. Важливим аспектом при укладенні мирової угоди є її письмова форма та необхідність затвердження судом, що одночасно призводить до закриття провадження у справі.

Особливу увагу юристи приділяють питанню розподілу судових витрат при складанні тексту мирової угоди, оскільки це може мати значні фінансові наслідки для сторін. В цілому, мирова угода виступає як гнучкий інструмент правового регулювання, що дозволяє сторонам спору досягти взаємовигідного рішення, сприяючи ефективності та оперативності правосуддя.

Мирова угода як правовий інструмент, що дозволяє сторонам конфлікту самостійно досягати згоди та врегулювати спір, знайшла своє застосування в різних галузях процесуального законодавства України, включно з цивільним, господарським, та адміністративним правом. Важливою характеристикою мирової угоди є її обмеження предметом позову та правами та обов'язками сторін, що відображено в Цивільному процесуальному кодексі (ЦПК), Господарському процесуальному кодексі (ГПК), та Кодексі адміністративного судочинства (КАС) України.

ЦПК надає найбільш детальне регулювання мирової угоди, визначаючи її як засіб врегулювання спору на основі взаємних поступок сторін. Водночас, КАС дозволяє укладення мирової угоди лише на стадії виконання рішення, що обмежує її застосування в адміністративному судочинстві.

Постанова Вищого господарського суду від 05 лютого 2015 року проливає світло на правову природу мирової угоди, ідентифікуючи її як правочин, що передбачає заміну одного зобов'язання іншим. Таке визначення підкреслює функціональну роль мирової угоди у правовому регулюванні, надаючи їй важливе значення у процесі врегулювання спорів.

Особливе місце займає регулювання судових витрат у контексті мирової угоди. Згідно з ЦПК, у випадку відсутності конкретного розподілу судових витрат сторонами, прийнято, що кожна сторона несе половину цих витрат. Таке положення сприяє справедливому розподілу фінансового навантаження, але також вимагає від сторін уважності при формулюванні умов угоди.

Значущість процедурного аспекту мирової угоди виражена у необхідності її письмового викладу та затвердження судом, що забезпечує її правову визначеність та захист інтересів сторін. Звернення за професійною правовою допомогою може бути вирішальним у забезпеченні ефективності мирової угоди та уникненні потенційних юридичних перешкод.

Попри визначені процедурні рамки та значення мирової угоди, у юридичній практиці та законодавстві України існують певні обмеження щодо її укладання, зокрема у справах, що стосуються захисту інтересів третіх осіб або державних інтересів. Це вимагає додаткової уваги та врахування при укладенні мирових угод, а також підкреслює необхідність подальшого дослідження та удосконалення правового регулювання цього інституту в Україні.

Аналіз статті 207 Цивільно-процесуального кодексу України дозволяє виявити кілька ключових аспектів, які характеризують мирову угоду як юридичний інструмент. Серед цих характеристик особливо важливими є добровільність укладення, обмеження сфери застосування до суб'єктів та предмета судового процесу, взаємні поступки як основа для вирішення спору, а також юридичні наслідки укладення, зокрема затвердження судом та обов'язковість виконання умов сторонами.

У науковій літературі існує велика різноманітність підходів до розуміння правової природи мирової угоди, що відображає її складний та багатогранний характер. Один із ключових підходів визначає мирову угоду як матеріально-правовий договір, особливість якого полягає у необхідності затвердження судом.

Згідно з М. Гарієвською [1], мирова угода розглядається як правочин, тобто як договір, що має двосторонній характер і укладається між сторонами спору (позивачем та відповідачем) щодо предмета суперечки на засадах взаємних поступок. Важливою умовою для набуття чинності такої угоди є її затвердження ухвалою суду, яке одночасно призводить до припинення провадження у справі. Цей підхід підкреслює, що мирова угода не лише регулює відносини між сторонами, але й потребує процесуального санкціонування для набуття юридичної сили.

Таке трактування мирової угоди виокремлює її серед інших цивільно-процесуальних інститутів, надаючи їй унікальну роль у механізмі вирішення спорів. Водночас, вимога щодо затвердження угоди судом демонструє тісний зв'язок між матеріальним і процесуальним правом у контексті вирішення судових суперечок.

Цей підхід, який акцентує на необхідності судового затвердження мирової угоди, водночас вимагає від сторін дотримання не лише процесуальних норм, але й принципів та норм матеріального права, що забезпечують законність та справедливість досягнутої домовленості. Таким чином, мирова угода стає важливим інструментом правової політики, спрямованої на стимулювання сторін до мирного вирішення конфліктів за допомогою компромісу та взаємних поступок, одночасно забезпечуючи правову визначеність та прогнозованість у їх відносинах.

Розгляд різних наукових підходів до розуміння мирової угоди демонструє глибину її правової природи та складність категоризації у межах існуючої юридичної доктрини. Визначення, надане Н. Голубевою [2], підкреслює, що мирова угода виступає як правочин, укладений сторонами процесуальних та виконавчих правовідносин з метою врегулювання спору або завершення виконавчого провадження, і що вона підлягає регулюванню як нормами матеріального, так і процесуального права. Проте, як зазначається, мирова угода до моменту затвердження судом не породжує, не змінює чи не припиняє цивільні права та обов'язки сторін, а лише створює право на звернення за її судовим затвердженням.

Таке трактування відкриває дискусію щодо одностороннього або багатостороннього характеру правочинів та їх відповідності мировій угоді. Мирова угода, за визначенням, завжди є результатом багатостороннього волевиявлення, що підкреслює її характер як договору [5]. Особливості мирової угоди, такі як відсутність односторонньої відмови чи особливі правові наслідки недотримання вимог закону, відмінюють її від класичних правочинів, описаних у цивільному законодавстві.

Р. Майданник [3] подає мирову угоду як договір, укладений у цивільному процесі на основі взаємних поступок, що затверджується судом і веде до закриття провадження у справі. Присутність взаємних поступок як обов'язкового елемента мирової угоди є ключовим для її розуміння, оскільки вона передбачає активне та свідоме волевиявлення обох сторін на досягнення компромісу.

Проте, як зазначає В. Маковій [4], визначення взаємних поступок як обов'язкового елемента може обмежувати можливості для врегулювання спорів, підкреслюючи необхідність гнучкого підходу до кожного випадку укладення мирової угоди.

Ця дискусія вказує на важливість балансу між строгістю юридичних вимог до мирової угоди та необхідністю забезпечення достатньої гнучкості

для стимулювання сторін до досягнення мирного вирішення спорів. Водночас, юридичне визнання мирової угоди як договору, що вимагає затвердження судом, підкреслює її важливу роль у правовій системі як ефективного механізму врегулювання конфліктів.

Варто підкреслити, що аргументи, які представлені прихильниками концепції матеріально-правового підходу, знаходять підтримку в певних аспектах. Специфічним прикладом є розгляд мирової угоди як договору між учасниками судового розгляду, що базується на двосторонньому волевиявленні сторін, що є вирішальною характеристикою для мирової угоди. Однак, цей інститут не можна вважати виключно цивільно-правовим, оскільки цивільне право характеризується своєю диспозитивністю, в той час як право на укладення мирової угоди регулюється в рамках судових повноважень, що накладає певні обмеження. Також актуальним є аналіз досвіду країн Західної Європи, де мирова угода інтегрована у цивільне законодавство, на відміну від України, і регулюється відповідними нормами цивільних кодексів країн романо-германської системи, наприклад, у Франції, Німеччині, Польщі, Іспанії, Греції тощо. Цікаво, що в Україні існує можливість укладення мирової угоди поза судовим процесом, згідно з нормами Цивільного кодексу, який надає сторонам свободу у формуванні договірних відносин. Проте, на практиці виникає плутанина через використання однакових термінів для різних правових категорій.

Фундаментом мирової угоди слугує цивільно-правова угода, яка має відповідати як нормам матеріального, так і процесуального права, з урахуванням вимог встановленого порядку її укладання, регульованого процесуальним законодавством, та обов'язкового затвердження судом. Однак, серед фахівців не існує консенсусу щодо того, які аспекти мирової угоди належать до цивільно-правової сфери, а які до процесуальної.

Окрему увагу заслуговує процедура укладення мирової угоди на етапі виконання судового рішення, що знайшло відображення в статті 372 Цивільно-процесуального кодексу [7; 8]. Згідно з цією статтею, мирова угода, досягнута сторонами, або відмова від примусового виконання рішення у письмовій формі передається державному виконавцеві, який у встановлений триденний термін має передати її до суду для офіційного визнання.

Судова інстанція обладнана повноваженням для проведення верифікації мирової угоди або для відхилення відмови стягувача від примусового виконання рішення у випадках, коли такі дії конфліктують із законодавчими положеннями або обмежують права та свободи третіх осіб. У відповідь на оцінку мирової угоди чи відмови від примусового виконання, суд виносить ухвалу, що ґрунтується на принципах, закладених у відповідному Кодексі. Процедуральні аспекти формування та ратифікації мирової угоди на етапі виконання судового рішення, визначені в Кодексі адміністративного судочинства, кореспондують із процедурою, застосованою в цивільному правосудді [9].

На відміну від Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства, Господарський процесуальний кодекс не конкретизує, хто безпосередньо повинен подавати мирову угоду на затвердження господарському суду, чи це здійснюється державним виконавцем, чи сторонами спору. Тому рекомендовано звертатися до загальних положень Закону України "Про виконавче провадження" та застосовувати аналогію права для вирішення цього питання. Загалом, укладення мирової угоди являється ефективним, оперативним та простим методом вирішення спорів у цивільному, господарському та адміністративному правосудді на етапі виконання рішення суду. Переваги цього підходу незаперечні і полягають передусім у економії часу та ресурсів, а також у нормалізації взаємин між сторонами конфлікту, оскільки мирова угода зазвичай представляє собою зважений компроміс, що враховує інтереси обох учасників.

Висновки. Мирова угода являє собою комплексний правовий механізм, що знаходить застосування в широкому спектрі процесуальних правових регуляцій, включаючи цивільне, господарське судочинство, виконавче провадження, а також у контексті банкрутства, третейського та арбітражного розгляду спорів. Цей інститут також присутній у сфері матеріального права, адже реалізація мирової угоди передбачає існування певних матеріальних правовідносин між сторонами.

Аргумент про ексклюзивність належності мирової угоди до цивільного права чи процесу виглядає обмежено, враховуючи її багатогранність та універсальність. Відповідно, підхід, що інтегрує як матеріальні, так і процесуальні аспекти — змішана модель — видається оптимальним, оскільки це дозволяє зберегти переваги обох напрямів і мінімізувати їх потенційні недоліки. В контексті цивільного процесу мирова угода характеризується як двосторонній договір, укладений між сторонами процесу щодо існуючого спору, який вимагає судового затвердження і чия ратифікація призводить до ліквідації спору, з подальшою можливістю примусового виконання.

Таким чином, підходи до визначення сутності мирової угоди варіюються між матеріально-правовим, процесуальним та змішаним розумінням. Аналіз практики та теоретичних досліджень підтверджує, що змішана позиція найадекватніше відображає реальну природу мирової угоди, об'єднуючи в собі важливі елементи та переваги обох підходів, забезпечуючи при цьому ефективний засіб вирішення правових спорів та врахування інтересів обох сторін.

Література:

1. Гарієвська М.Б. Проблемні питання визнання мирової угоди в Україні та Німеччині. Приватне право і підприємництво. Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація. 2011. Вип. 10. С. 207–209.
2. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання в цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 642 с.
3. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. Київ: Юстиніан, 2007. 912 с.

4. Маковій В.П. Цивільно-правова сутність медіативних угод. *Матеріали міжнародної науко-во-практичної конференції «Медіація в судовій, правоохоронній та правозахисній системах» (30-31 травня 2019, м. Одеса)*. Одеса, 2019. С. 140–144.

5. Тріпільський Г.Я. Особливості мирової угоди у цивільному процесі. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Випуск 4. 2019. С. 132–142.

6. Цивільне право України: підручник у 2 т. /Борисова В.І. (кер. авт. кол.); Баранова Л.М., Бегова Т.І. та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011, Т. 2. 816 с.

7. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.

8. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.; за заг. ред. С.С. Бичкової. Київ: Атіка, 2008. 840 с.

9. Ятченко Є.О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 41–48.

References:

1. Hariievska, M. B. (2011). Problemni pytannia vyznannia myrovoi uhody v Ukraini ta Nimechchini [Problematic issues of recognition of the settlement agreement in Ukraine and Germany]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo. Mizhnarodne pryvatne pravo: rozvytok i harmonizatsiia, – Private law and entrepreneurship. International private law: development and harmonization*, 10, 207–209. [in Ukrainian].

2. Holubieva, N. Iu. (2013). Zovoviazannia v tsyvilnomu pravi Ukrainy: metodolohichni zasady pravovoho rehuliuвання: monohrafiia [Obligations in the civil law of Ukraine: methodological principles of legal regulation: monograph]. Odessa: Feniks, 642. [in Ukrainian].

3. Maidanyk, R. A. (2007). Anomalii v tsyvilnomu pravi Ukrainy [Anomalies in the civil law of Ukraine]. Kyiv: Yustyninan, 912. [in Ukrainian].

4. Makovii, V. P. (2019). Tsyvilno-pravova sutnist mediatyvnykh uгод [Civil-legal essence of mediation agreements]. *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Mediatsiia v sudovii, pravookhoronni ta pravozakhysnii systemakh» (30-31 travnia 2019, m. Odesa) – Materials of the international scientific and practical conference "Mediation in judicial, law enforcement and human rights protection systems" (May 30-31, 2019, Odesa)*. Odessa, 140–144. [in Ukrainian].

5. Tripulskyi, H. Ia. (2019). Osoblyvosti myrovoi uhody u tsyvilnomu protsesi [Peculiarities of the settlement agreement in the civil process]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia» – Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, 4, 132–142. [in Ukrainian].

6. Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil law of Ukraine]: pidruchnyk u 2 t. (2011) /Borysova V.I. (ker. avt. kol.); Baranova L.M., Bieho-va T.I. ta in.; za zah. red. V.I. Borysovoi, I.V. Spasybo-Fatieievoi, V.L. Yarotskoho. Kharkiv: Pravo, 2. 816. [in Ukrainian].

7. Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna) [Civil procedural law of Ukraine (General part)]: pidruch. (2022)/ O.V. Hetmantsev, L.A. Kon-dratieva, L.A. Ostafiichuk, A.L. Paskar, I.Iu. Tatulych; za red. O.V. Hetmantseva. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, 412. [in Ukrainian].

8. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Procedure Code of Ukraine: Scientific and practical commentary] (2008) / S.S. Bychkova, Yu.V. Bilousov, V.I. Biriukov ta in.; za zah. red. S.S. Bychkovoi. Kyiv: Atika, 840. [in Ukrainian].

9. Iatchenko, Ye. O. (2015). Ukladennia myrovoi uhody pid chas zdiisnennia sudochynstva ta u vykonavchomu provadzhenni [Conclusion of a settlement agreement during judicial proceedings and in executive proceedings]. *Sudova apeliatsiia – Judicial appeal*, 4, 41–48. [in Ukrainian].

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-474-485](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-474-485)

Телявський Анатолій Миколайович приватний виконавець виконавчого округу м. Києва, Голова Наглядової Ради Всеукраїнської благодійної організації «Благодійний фонд Асоціації приватних виконавців України», аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, <https://orcid.org/0009-0005-8403-6629>

ФІКТИВНІСТЬ ПОДІЛУ СПІЛЬНОГО МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ЗДІЙСНЕНОГО У ЗВ'ЯЗКУ З ВИКОНАВЧИМ ПРОВАДЖЕННЯМ

Анотація. Автором здійсненого аналіз норм чинного законодавства України та практики його застосування, і констатовано, що через зловживання правами зі сторони боржників та недобросовісних учасників правовідносин (поділ майна подружжя як засіб уникнення звернення стягнення на майно) зводяться нанівець гарантії виконуваності рішень суду. Проілюстровано наведене аналізом прикладу з практики, у якому боржник та його дружина, замість добровільного виконання судового рішення, послідовно здійснюють дії, спрямовані на перешкоджання виконанню судового рішення, для чого вони подають численні позови, за відсутності спору між сторонами, які мають очевидно штучний характер.

Розглянуто проблему фраздаторних правочинів (це правочини, вчинені боржником на шкоду кредиторам) в українському законодавстві, зокрема, у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»). Зазначено, що при фіктивному правочині має бути відсутній намір створити правові наслідки на момент його вчинення і, як наслідок, неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків (передача майна), оскільки такий правочин не може їх породжувати. Дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними. На підставі цього цивільно-правовий договір не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили. Боржник та його контрагенти, які укладають договір, спрямований на уникнення сплати боргу, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора, оскільки укладається договір, який порушує його майнові інтереси і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

Ключові слова: заходи примусового виконання, боржник, стягувач, примусове виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, державний виконавець, приватний виконавець, виконавчі процесуальні правовідносини, виконавче провадження, процесуальний статус виконавця, арешт коштів, суд, ухвала суду, звернення стягнення, правочини у виконавчому провадженні, ускладнення у виконавчому провадженні.

Teliavskiy Anatolii Mykolaiovych private enforcement officer of the Enforcement District of Kyiv; Head of the Supervisory Board of the All-Ukrainian charitable organization "Charitable Fund of the Association of Private Enforcement Officers of Ukraine", graduate student of Civil Law Disciplines Department, Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0005-8403-6629>

FICTITIOUSNESS OF THE DIVISION OF THE SPOUSES COMMON PROPERTY IN CONNECTION WITH THE ENFORCEMENT PROCEEDINGS

Abstract. The author carried out an analysis of the the Ukrainian current legislation norms and the practice of its application, and it was established that due to the abuse of rights by debtors and unscrupulous participants in legal relations (spousal property division as a means of avoiding property foreclosure) guarantees of the enforceability of court decisions are nullified. It is illustrated by the analysis of an example from practice, in which the debtor and his wife, instead of voluntarily enforcing the court decision, consistently take actions aimed at preventing the court decision enforcement, for which they file numerous lawsuits, in the absence of a dispute between the parties, which are obviously artificial in nature.

The problem of fraudulent transactions (these are transactions committed by the debtor to the detriment of creditors) in Ukrainian legislation, in particular, in enforcement proceedings (part 4, article 9 of the Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings"), is considered. It is noted that with a fictitious deed there must be no intention to create legal consequences at the time of its enforcement and, as a result, the occurrence of any property consequences (property transfer) is impossible, since such a deed cannot generate them. The actions of participants in civil legal relations must be in good faith. Based on this, the civil law contract cannot be used by participants in civil relations to avoid paying a debt or enforcing a court decision on debt collection that has entered into force. The debtor and his counterparties, who enter into an agreement aimed at avoiding payment of the debt, are clearly acting in bad faith and abusing the rights of the creditor, since the agreement is concluded that violates his property interests and is aimed at preventing foreclosure on the debtor's property. Therefore, the legal order cannot leave out of action such actions, which, although they do not violate specific imperative norms, are clearly unscrupulous and amount to an abuse of the law.

Keywords: measures of enforcement, enforcement creditor, debtor, enforcement of court and other jurisdictional bodies decisions, state enforcement officer, private enforcement officer, enforcement procedural legal relations, enforcement proceedings, procedural status of the enforcement officer, seizure of funds, court, ruling of the court, foreclosure, deals in enforcement proceedings, complications in enforcement proceedings.

Постановка проблеми. Суд і на стадії виконання рішення має здійснювати функцію захисту прав усіх суб'єктів виконавчого провадження, а не лише сторін, чи якоїсь із них.

Окресленій проблематиці у різному контексті присвятили свої наукові дослідження такі науковці як: А. М. Авторгов, Ю. В. Білоусов, О. Б. Верба, Д. Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, Л. В. Мелех, Ю. Д. Притика, С. Я. Фурса, С. Б. Цебенко та інші.

Мета статті – здійснити аналіз норм чинного законодавства та практики його застосування, а також приклади зловживання правами зі сторони боржників та недобросовісних учасників правовідносин (поділ майна подружжя як засіб уникнення звернення стягнення на майно) і зробити висновок про вплив цих зловживань на рівень виконуваності рішень суду.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо та проаналізуємо приклад із власної практики.

На виконанні в органі державної виконавчої служби перебувало виконавче провадження з примусового виконання рішення суду про стягнення кредитної заборгованості із громадянина К. на користь банківської установи.

Виконавчий лист про стягнення з боржника К. заборгованості в розмірі 5 120 108,47 грн (з яких 5 116 454,47 грн – сума основного боргу та 3 654 грн – судові витрати) за договором факторингу на користь банку було видано 02.08.2016 та пред'явлено до виконання Київському обласному ВПВР УДВС ГТУЮ у Київській області 23.08.2016 року, яким 29.08.2016 відкрито виконавче провадження та здійснювалися виконавчі дії, зокрема накладення арешту на майно боржника К.

Боржник К. та його дружина роками, зловживаючи правами, ухилялися від виконання рішення суду:

- боржник К. звернувся до суду зі скаргою, в якій просив скасувати постанову державного виконавця про відкриття виконавчого провадження, посилаючись на те, що на виконанні перебуває два виконавчих листи в одній справі (ухвалою від 27.10.2016 судом відмовлено в задоволенні скарги);

- боржник К. знову звернувся до суду зі заявою, в якій просив визнати виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню, посилаючись на те, що на виконанні перебуває два виконавчих листи в одній справі (27.10.2016 у задоволенні цієї заяви судом відмовлено);

- у 2017 році **боржник К. відчужив свою квартиру на користь матері дружини** шляхом укладення фіктивного договору дарування, посвідченого Приватним 05.05.2017, однак за позовом банку рішенням суду від 23.10.2018 залишеним без змін постановою апеляційного суду від 24.04.2019 визнано недійсним цей договір дарування квартири;

- боржник К. знехтував вимогою приватного виконавця та приписами п. 3 ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження» [1] та **не надав декларацію про доходи та майно**, зокрема про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, таким чином боржник К. самостійно допустив ситуацію зі зверненням стягнення на квартиру, що нібито перебуває у спільній сумісній власності подружжя.

- 31.08.2020 боржник К. знову звернувся до суду зі **скаргою, в якій просив визнати дії виконавця у частині винесення постанов про арешт майна, про призначення суб'єкта оціночної діяльності незаконними та скасувати** ці постанови; відмінити аукціон, оголошений ДП «СЕТАМ» з продажу арештованої квартири, а також скаржник просив на час розгляду скарги зупинити реалізацію квартири, з аукціону (у задоволенні скарги боржника К. було відмовлено повністю ухвалою суду I інстанції від 16.09.2020, апеляційним судом скаргу залишено без задоволення).

Виконавець звернувся до суду з поданням про **примусовий привід боржника К.** Судом було встановлено, що боржник К. вимоги державного виконавця не виконав, обізнаний про наявність виконавчого провадження, рішення суду не виконав, на виклик не з'явився, причини неявки не повідомив. Ухвалою суду 02.10.2017 подання було задоволено.

Також до боржника К. виконавцем було застосовано захід примусового впливу – винесено постанову про **заборону виїзду за межі України.**

Постановою приватного виконавця про відкриття виконавчого провадження боржника К. було **зобов'язано подати виконавцю декларацію про доходи та майно** та попереджено боржника К. про відповідальність за неподання такої декларації або внесення до неї завідомо неправдивих відомостей (п. 3 ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконавче провадження»).

Згодом через тривале невиконання рішення суду банк подав заяву про повернення йому (стягувачу) виконавчого листа, на підставі якої виконавче провадження було закрито 26.11.2019.

У подальшому стягувач передав виконавчий документ для організації примусового виконання до приватного виконавця. Так, 26.11.2019 банком на адресу приватного виконавця надіслано заяву про примусове виконання рішення. В той же день виконавцем винесено постанови про відкриття виконавчого провадження (ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження»), про стягнення з боржника К. основної винагороди приватного виконавця (ст. 3, ч.3 ст. 40, ст. 45 Закону України «Про виконавче провадження»), про арешт коштів боржника К. з урахуванням основної винагороди приватного

виконавця 5 632 119,31 грн (ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження»).

Згідно з Витягом з ДРРПНМ боржнику К. на праві власності належить квартира, загальною площею 125.8 кв. м, житловою площею 65.4 кв. м.

19.08.2020 приватним виконавцем було винесено постанову про опис та арешт майна (коштів) боржника К., якою описано та накладено арешт на цю квартиру (ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження»).

20.08.2020 на адресу виконавця надійшло клопотання від стягувача про призначення суб'єкта оціночної діяльності у зв'язку з недосягненням згоди щодо вартості майна з боржником К. Цього ж дня виконавець призначив суб'єкта оціночної діяльності-суб'єкта господарювання для участі у виконавчому провадженні та зобов'язав надати письмовий звіт з експертної оцінки описаного та арештованого майна, а саме квартири. Відповідно до Звіту вартість майна становила 2 518 850, 00 грн.

На підставі поданого звіту приватний виконавець сформував та подав заявку на реалізацію арештованого майна до Державного підприємства «СЕТАМ». 16.12.2020 було проведено електронні торги та визначено переможця. 05.01.2021 виконавцем було винесено Акт про проведені електронні торги. 16.01.2021 виконавцем було винесено постанову про зняття арешту з майна.

25.01.2021 виконавцем було винесено постанову про арешт коштів боржника К.

27.05.2021 виконавцем було винесено постанову про виправлення помилки у процесуальному документі, відповідно до якої внесено виправлення до документа "Постанова про стягнення з боржника основної винагороди" від 26.11.2019.

Згодом стороною боржника обрано іншу стратегію ухилення від виконання рішення. Так, *дружина боржника К. подала позов до свого чоловіка (боржника К. у виконавчому провадженні) та до банку про звільнення майна з під арешту ½ частини квартири*. Дружина боржника К. *мотивувала* свої вимоги тим, що на 13.08.2005 між нею та боржником К. було зареєстровано шлюб, у період якого 20.08.2014 на підставі Договору купівлі-продажу подружжям було придбано 71/100 частину нежитлих приміщень. Укладаючи зазначений договір купівлі-продажу, дружина боржника надала письмову згоду на його укладення з метою придбання нерухомості на праві спільної сумісної власності та в інтересах сім'ї, що посвідчено нотаріально. У 2016 вказані нежитлові приміщення було переведено до житлового фонду. Її чоловік (боржник К.), вирішуючи свої бізнес справи, виступив поручителем за ТОВ в отриманні кредиту та, оскільки це ТОВ не повернуло борг, стягувач – банк пред'явив вимогу про повернення заборгованості до поручителя. За вказаним борговим зобов'язанням приватним виконавцем відкрито виконавче провадження. Оскільки боржник К. поручився за кредитом іншої юридичної

особи та кредитні кошти не було використано в інтересах сім'ї, тому і тягар зобов'язання щодо його погашення позивач нести не повинна. Однак, 19.08.2020 року приватний виконавець виніс постанову про опис та арешт майна (коштів) боржника, відповідно до якої наклав арешт на всю квартиру, яка належить на праві спільної сумісної власності їй та її чоловікові, який є титульним власником квартири. Тобто, виконавцем при накладенні арешту на квартиру порушено права позивача як співвласника цієї квартири, однак позивач не є боржником у виконавчому провадженні.

Зазначимо, що рішенням суду від 04.11.2021 у задоволенні цього позову дружині боржника К. відмовлено. Постановою апеляційного суду від 13.09.2022 апеляційну скаргу дружини боржника залишено без задоволення, а рішення суду I інстанції – без змін.

02.09.2020 дружина одночасно ще подала до суду **позовну заяву про визнання квартири спільним сумісним майном та визнання права власності на 1/2 частину квартири придбаної за час шлюбу**. В своєму позові зазначила, що 27.08.2020 позивачу стало відомо, що 27.08.2020 на офіційному майданчику Державного аукціону України «Сетем» вже виставлена квартира на аукціон та на 28.09.2020 призначена дата проведення аукціону. На думку позивачки, приватним виконавцем вчинялися дії для прискорення звернення стягнення у виконавчому провадженні за рахунок майна.

З огляду на наведене, вважаємо, що боржник К. та його дружина, замість добровільного виконання судового рішення у порядку, передбаченому Законом України «Про виконавче провадження», послідовно здійснюють дії, спрямовані на перешкоджання виконанню судового рішення, саме з цією метою вони подають численні позови, за відсутності спору між ними, які мають очевидно штучний характер, оскільки чоловік та жінка перебувають у шлюбі, проживають за однією адресою, ведуть спільний побут, не мають фактичного спору про поділ майна чи про розірвання шлюбу принаймні. Всі їхні дії мають недобросовісний характер та спрямовані виключно на уникнення стягнення боргу у виконавчому провадженні. Отже «ділить» подружжя виключно нерухоме майно, на яке звернуто стягнення при виконанні рішення суду.

Як слушно зазначає В. І. Крат, **франдакторні правочини** (правочини, вчинені боржником на шкоду кредиторам) в українському законодавстві регулюються тільки в певних сферах. Зокрема, у виконавчому провадженні (ч. 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»). ВСУ здійснив розширювальне тлумачення ст. 234 ЦК України і кваліфікував договір, укладений з метою уникнути виконання грошового зобов'язання, як фіктивний (постанови ВСУ від 15.10.2016 у справі № 6-1873цс16, від 23.08.2017 у справі № 306/2952/14-ц, від 09.09.2017 у справі № 359/1654/ 15-ц) [2].

Навряд чи такий підхід охоплює всі можливі ситуації, а особливо ті, коли договір був виконаний. При **фіктивному правочині** має бути

відсутній намір створити правові наслідки на момент його вчинення і, як наслідок, неможливе виникнення будь-яких майнових наслідків (передача майна), оскільки такий правочин не може їх породжувати.

Згідно з ч. 3 ст. 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з **наміром завдати шкоди іншій особі**, а також зловживання правом в інших формах.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є **добросовісність** (п. 6 ст. 3 ЦК України). Відтак дії учасників цивільних правовідносин мають бути **добросовісними**, тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення.

Цивільно-правовий договір не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили. Боржник, проти якого розпочате судове провадження про стягнення боргу, та його контрагенти, які укладають договір, направлений на уникнення сплати боргу, діють очевидно **недобросовісно** та **зловживають правами стосовно кредитора**, оскільки укладається договір, який порушує його майнові інтереси і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом.

ЄСПЛ указав, що право на судовий розгляд, гарантоване ст. 6, також захищає і виконання остаточних та обов'язкових судових рішень, які в країні, яка поважає верховенство права, не можуть залишатися невиконаними, завдаючи шкоди одній із сторін (Жовнер проти України, № 56848/00, § 33, ЄСПЛ, від 29.06.2004). Як наслідок, не виключається визнання недійсним договору, направлено на уникнення звернення стягнення на марно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) [2].

ВС неодноразово висловлював правову позицію про те, що поділ спільного майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу боржником або виконання судового рішення про стягнення боргу.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у Постанові від 11.11.2019 у справі № 337/474/14-ц у подібних правовідносинах зробив такий правовий висновок:

«Відповідно до ст.60 СК України майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Тлумачення ст. 61 СК України свідчить, що спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу, можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно зі законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були набуті.

Поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, здійснюється шляхом виділення його в натурі, а у разі неподільності присуджується одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними (ч.ч. 1, 2 ст. 71 СК України), або реалізується через виплату грошової чи іншої матеріальної компенсації вартості його частки (ч. 2 ст. 364 ЦК України).

Поділ спільного майна подружжя не може використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення сплати боргу боржником або виконання судового рішення про стягнення боргу. Боржник, проти якого ухвалене судове рішення про стягнення боргу та накладено арешт на його майно, та його дружина, які здійснюють поділ майна, діють очевидно недобросовісно та зловживають правами стосовно кредитора, оскільки поділ майна порушує майнові інтереси кредитора і направлений на недопущення звернення стягнення на майно боржника. Тому правопорядок не може залишати поза реакцією такі дії, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але є очевидно недобросовісними та зводяться до зловживання правом».

Наведена правова позиція застосована Верховним судом у Постанові від 10.03.2021 у справі № 274/5623/16-ц.

Аналогічний висновок зроблено у постанові Верховного Суду в складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 11.11.2019 у справі № 337/474/14-ц (провадження № 61-15813сво18), яка також стосувалася поділу майна подружжя за подібних фактичних обставин.

Ця правова позиція застосована Верховним судом у Постанові від 10.03.2021 у справі № 209/1392/17, у якій Верховний суд, скасовуючи рішення попередніх інстанцій та відмовляючи у задоволенні позову про поділ спільного майна подружжя, вказав: «подружжя має відповідати за такими зобов'язаннями солідарно усім своїм майном (правовий висновок Великої Палати Верховного Суду, викладений у постанові від 30 червня) «Задовольняючи позовні вимоги про поділ майна подружжя, суд першої інстанції з висновком якого погодився апеляційний суд, неправильно застосували положення ст.ст. 61, 65 СК України, не звернули увагу на те, що звернення з позовом до суду про поділ майна подружжя є очевидно недобросовісними діями, направленими на ухилення від виконання боргового зобов'язання за договором позики перед заявником.»

Повертаючись до наведеної фабули, зазначимо, що боржник К. досі не виконав зобов'язання перед кредитором. Єдиним майном, яким офіційно володіє боржник, яке було виявлено при здійсненні виконавчих дій, та на яке звернено стягнення, є квартира і її поділ як спільного майна подружжя використовується учасниками справи для уникнення виконання судового рішення про стягнення боргу.

У квітні 2021 **дружина боржника звернулася з черговою позовною заявою до покупки квартири з електронних торгів**, державного підприємства «СЕТАМ» (треті особи: боржник, виконавець, банк) **про визнання недійсними електронних торгів** та скасування протоколу проведення електронних торгів, акта про проведення електронних торгів, свідоцтва про право власності, рішення про державну реєстрацію прав та обтяжень, запису про реєстрацію права власності.

Важливо, що в період розгляду цієї позовної заяви в судах були наявні **декілька судових проваджень за позовними заявами дружини боржника** щодо порушення її майнових прав на спірну квартиру, а також те, що станом на сьогодні відсутні судові рішення, які набрали законної сили на підтвердження того, що квартира є спільним майном цього подружжя.

Наголошуємо, що **підставою для визнання прилюдних торгів недійсними є порушення встановлених законодавством правил проведення торгів**. Таку позицію містить постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28.03.2019 № 522/2717/13-ц.

Відповідно до правової позиції, яка висловлена Верховним Судом України в постанові від 22.02.2017 у справі № 6-2677цс16, підставою для визнання прилюдних торгів недійсними є **порушення** встановлених законодавством **правил** проведення торгів, а саме: правил, які визначають процедуру підготовки, проведення торгів.

Однак, у наведеному нами прикладі рішенням суду від 26.01.2022 позовні вимоги дружини боржника задоволено в повному обсязі. Задовольняючи позовні вимоги, суд виходив з того, що «відчуження належної позивачу частки квартири на публічних торгах без згоди останньої, порушує її право як співвласника майна на вільне користування і розпорядження ним, що є неприпустимим».

В подальшому ДП «Сетам», приватним виконавцем, банком та покупцем квартири з торгів подано апеляційні скарги. Постановою апеляційного суду від 19.07.2022 апеляційні скарги залишено без задоволення. Названими суб'єктами було подано касаційні скарги. Верховним Судом у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду касаційні скарги залишено без задоволення.

Позиція ВС була такою. Відчуження спірного нерухомого майна, частка якого належить дружині боржника К., на електронних торгах без її участі у

виконавчому провадженні, в рахунок погашення заборгованості, яка не виникла за спільними зобов'язаннями подружжя, порушує право дружини як співвласника цього майна на вільне володіння, користування і розпорядження ним, що є неприпустимим. Аргументи касаційних скарг приватного виконавця та банку про те, що як кредитний договір, так і договір поруки укладено в інтересах сім'ї, а тому стягнення може бути накладено на усе спірне майно, є помилковими.

Не погоджуючись із такою позицією ВС, зазначимо, що судом не було повно та всебічно досліджено матеріали справи та докази наявні в матеріалах справи, оскільки відповідно до відомостей з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань боржник є власником та керівником ТОВ, яке було створено 14.10.2008. Боржник, набувши право власності на 100% частки у статутному капіталі ТОВ, набув усі права та обов'язки власника товариства, в тому числі корпоративні права, у порядку правонаступництва згідно з ч. 1 ст. 178 ЦК України.

Згідно з ч. 1 ст. 167 ГК України корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. З аналізу цієї норми, робимо висновок, що внесення грошових внесків засновниками товариства є одним із джерел формування майна цього товариства і включається в його статутний капітал як внесок, а засновник, в свою чергу, з моменту вчинення зазначених дій набуває корпоративні права, які включають в себе права: на управління справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, **участь у розподілі прибутку товариства і одержання відповідної його частини**, а також на отримання грошових коштів у разі ліквідації товариства у відповідності до чинного законодавства та при виході, зокрема з товариства з обмеженою відповідальністю, право на виплату вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному капіталі.

У ч. 1 ст. 61 СК України передбачено, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. З ч. 1 ст. 190 ЦК України випливає, що майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Виходячи з норм чинного законодавства України, **майновим правом учасника будь-якого господарського товариства є право брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди)**, а також право на отримання грошових коштів у разі ліквідації товариства та право на виплату вартості частини майна товариства, пропорційної його частці

в статутному капіталі, при виході учасника з товариства. У цій частині корпоративні права є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя і можуть бути розділені між подружжям.

Наведене відповідає позиції Верховного Суду України, викладеній у п. 28 Постанови від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя». У Постанові Пленуму роз'яснено судам, що, виходячи зі змісту ч.ч. 2, 3 ст. 61 СК України, якщо вклад до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім'ї, той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів.

У резолютивній частині Рішення Конституційного суду України від 19.09.2012, прийнятого у справі № 17-рп/2012 за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України, зазначено: «В аспекті конституційного звернення положення частини 1 статті 61 Сімейного кодексу України слід розуміти так, що статутний капітал і майно приватного підприємства є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя».

Отже, *статутний капітал ТОВ його майно та дивіденди*, отримані боржником, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, тому що корпоративні права були набуті боржником у шлюбі в інтересах подружжя.

Як встановлено рішенням суду I інстанції від 25.12.2015 у справі № 372/2183/15-ц боржник уклав від імені ТОВ з банком договір факторингу від 25.06.2014, згідно з яким банк надав ТОВ, на умовах кредиту, кошти в розмірі 3 782 000,00 грн. В забезпечення виконання договору факторингу між боржником та банком було укладено договір поруки від 25.06.2014, згідно з яким боржник поручився відповідати за зобов'язаннями ТОВ солідарно всім своїм майном. Факти, встановлені рішенням суду у справі № 372/2183/15-ц мають преюдиційне значення для цієї справи.

Як власник та керівник ТОВ боржник отримував дивіденди від господарської діяльності ТОВ, належні йому як власнику ТОВ, а також плату, належну йому як керівнику ТОВ. Вказане свідчить, що зобов'язання, які випливають з договору факторингу та укладеного для його забезпечення договору поруки були взяті на себе боржником в інтересах подружжя, для забезпечення господарської діяльності ТОВ, що приносить дохід (матеріальні блага), які, в свою чергу, є предметом спільної сумісної власності подружжя. Отже, договір поруки був укладений боржником в інтересах подружжя, для отримання доходу (майна) від господарської діяльності ТОВ, власником якого він є.

Відповідно до правової позиції Верховного Суду України, викладеної у постанові від 27.04.2016 у справі № 6-486цс16, при поділі майна враховуються також *борги* подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї.

З урахуванням аналізу наведеного, вважаємо, що позиція Верховного Суду в цій справі є хибною, оскільки позивачка – дружина боржника – зловживає своїми правами шляхом подання позовів до суду з метою ухилення від виконання судового рішення.

Вчоргове наголошуємо, що жодних порушень проведення електронних торгів не встановлено. Проте, судом скасовано торги у трьох інстанціях. Приватний виконавець повернув власні кошти за реалізовану з торгів квартиру. А майно так і залишилося у боржника, який шляхом різних зловживань правами так і не виконав рішення суду, проголошеного іменем держави Україна.

Висновки. Отже, на підставі здійсненого аналізу норм чинного законодавства та практики його застосування, констатуємо, що через зловживання правами зі сторони боржників та недобросовісних учасників правовідносин (поділ майна подружжя як засіб уникнення звернення стягнення на майно) зводяться нанівець гарантії виконуваності рішень суду. Проілюстровано наведено прикладом з практики, у якому боржник та його дружина, замість добровільного виконання судового рішення у порядку передбаченому Законом України «Про виконавче провадження», послідовно здійснюють дії, спрямовані на перешкоджання виконанню судового рішення, для чого вони подають численні позови, за відсутності спору між сторонами, які мають очевидно штучний характер. Тому, вважаємо, слід запровадити низку інструментів запобігання таким зловживанням.

Література:

1. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
2. Крат, В. І. Чи може бути визнаний недійсним договір, який вчинено з метою не допустити звернення стягнення кредитора на майно боржника? // FESTINA LENTE: збірка вибраних статей, публікацій, виступів. Харків: ЕКУС, 2022. 1336 с. С. 279–280.

References:

1. Pro vykonavche provadzhennya: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine “On enforcement proceedings”] 02.06.2016. № 1404-VIII. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].
2. Krat, V. I. (2022). Can a contract concluded with the purpose of preventing the creditor from foreclosing on the debtor's property be invalidated? // FESTINA LENTE: a collection of selected articles, publications, speeches. Kharkiv: EKUS. 1336 p. P. 279–280.

УДК 34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-486-499](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-486-499)

Турій Андрій Іванович аспірант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, тел.: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0001-9117-377X>

УЗУРПАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ГЕНОЦИД (ПРИРОДА, СУТНІСТЬ ТА ПРОТИДІЯ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу поняття "геноцид", розкриттю сутності геноциду, засобам протидії. Проводиться дослідження методів геноциду, аналіз міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів. Досліджуються дії, які можуть класифікуватися як геноцид як в межах національного, так і міжнародного законодавства.

Проводиться моніторинг дій та заяв міжнародного співтовариства на дії російської федерації в Україні, в частині визнання таких дій геноцидом українського народу.

Ключовим аспектом протидії злочину геноциду, є механізм притягнення до відповідальності винних осіб в тому числі за допомогою Міжнародного Кримінального Суду, який у короткий час у випадку з військовою агресією росії проти України, відкрив провадження за ознаками воєнного злочину незаконної депортації (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до російської федерації.

Визначено, що економічний метод геноциду завдає шкоди розвитку пригноблених груп населення, зниження рівня життя створює труднощі у задоволенні культурно-духовних потреб, досягається він завдяки фінансовій дискримінації місцевих пригноблених груп населення перед привілейованими групами.

Доведено, фізіологічний метод геноциду, приводить до депопуляції за допомогою зниження народжуваності, стимулювання народжуваності привілейованих груп, завезення населення з країни окупанта. Також, зазначено, що для унормування злочину геноциду на міжнародно-правовому рівні та з метою притягнення до відповідальності осіб, що узурпували права людини міжнародне співтовариство сформувало правову базу, що дозволяє в деякій міри створити запобіжники для виникнення таких злочинів, та створено відповідні судові органи, для здійснення розслідування порушень.

Ключові слова: узурпація прав людини, геноцид, протидія проявам геноциду, геноцид як явище, міжнародний кримінальний суд.

Turii Andrii Ivanovich postgraduate of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, str. Tryochsvyatitelska, 4, Kyiv, 01001, tel: (044) 278-80-24, <https://orcid.org/0009-0001-9117-377X>

USURPATION OF HUMAN RIGHTS: GENOCIDE (NATURE, ESSENCE AND PREVENTION)

Abstract. The article is devoted to the analysis of the concept of "genocide", the disclosure of the essence of genocide, and means of countermeasures. A study of methods of genocide, analysis of international legal regulation in the field of human rights and freedoms, and its legitimate interests is being conducted. Actions that can be classified as genocide under both national and international law are investigated.

The actions and statements of the international community on the actions of the Russian Federation in Ukraine are being monitored, in terms of recognizing such actions as genocide of the Ukrainian people.

A key aspect of combating the crime of genocide is the mechanism of bringing guilty persons to justice, including with the help of the International Criminal Court, which in a short time, in the case of Russia's military aggression against Ukraine, opened proceedings on the grounds of the war crime of illegal deportation (of children) and illegal removal of the population (children) from the occupied regions of Ukraine to the Russian Federation.

It was determined that the economic method of genocide harms the development of oppressed population groups, the lowering of the standard of living creates difficulties in meeting cultural and spiritual needs, and it is achieved due to the financial discrimination of local oppressed population groups in front of privileged groups.

It has been proven that the physiological method of genocide leads to depopulation by reducing the birth rate, stimulating the birth rate of privileged groups, and importing the population from the occupying country. Also, it is stated that in order to normalize the crime of genocide at the international legal level and with the aim of bringing to justice persons who usurped human rights, the international community has formed a legal framework that allows to some extent to create safeguards for the occurrence of such crimes, and appropriate judicial bodies have been created, to investigate violations.

Keywords: usurpation of human rights, genocide, opposition to manifestations of genocide, genocide as a phenomenon, international criminal court.

Постановка проблеми: Геноцид, це один із найсерйозніших проявів узурпації прав людини, що зачіпає права сотен тисяч людей, та може змінювати геополітичні ландшафти світу, що в свою чергу може порушити

загальну безпеку людства. Завдання демократичного світу вибудувати запобіжники для унеможливлення проявів геноциду в «недемократичних» державах, та притягнення до відповідальності за скоєння злочину як тих, хто вже вчинив такий злочин, чи вчиняє на даний час. Існує необхідність побудування такої системи притягнення до відповідальності, що ігнорує політичну залежність від дій держав, що не зацікавлені у справедливому вирішенні проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою досліджень стали лекція «Світова історія геноциду» Нормана Наймарка – дослідника геноциду, Великий енциклопедичний юридичний словник, Універсальний словник української мови, Великий тлумачний словник сучасної української мови, Британська Енциклопедія (Брітанніка), матеріали праці Рафала Лемкіна, який запровадив термін геноцид, міжнародні Конвенції в сфері прав людини, Заяви прокурора МКС Карім Хана, Парламентів країн світу, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Верховної Ради України, національного круглого столу "Геноцид української нації: збройна агресія росії проти України".

Метою статті є моніторинг законодавства та пошук засобів протидії проявам геноциду, аналіз дій інституцій щодо притягнення до відповідальності за прояви геноциду.

Виклад основного матеріалу. Перші події, які можна трактувати як геноцид були зафіксовані ще Фуکیدом. За його словами, жителі Мелоса були вбиті після того, як вони відмовилися здатися афінянам під час Пелопонеської війни. У стародавні часи, переможених чоловіків підкореного населення було звично вбивати.

Перший відносно сучасний випадок геноциду відбувся у 13 столітті під час Альбігойського хрестового походу, де відбулася розправа над Катари, що були еретичною християнською сектою.

Професор Стенфордського університету Норман Наймарк – дослідник геноциду прочитав лекцію «Світова історія геноциду» 1 вересня 2015 року в Києво-Могилянській академії. Він зазначає, що геноцид – це частина людської цивілізації від самого її початку. Навіть до того, як на землі виникли стародавні організовані держави, роди, клани, і племена билися між собою та винищували одне одного з тою самою жорстокістю, з якою й модерні нації атакують і намагаються ліквідувати групи тих, кого вони вважають за ворогів.

Великий енциклопедичний юридичний словник трактує термін геноцид як дії, вчинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Караність Геноциду як міжнародного злочину проти людства передбачена статутами Нюрнберського і Токійського військових трибуналів, схваленою 1948 ГА ООН Конвенцією про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Згідно з Конвенцією про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 в разі скоєння цього злочину строк давності до винних осіб не застосовується.

Відповідно до КК України (ст. 442) геноцид – діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, карається позбавленням волі на строк від 10 до 15 років або довічним позбавленням волі. Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів – карається арештом на строк до 6 місяців або позбавленням волі на строк до 5 років. За законом України від 28.XI.2006 «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» Голодомор в Україні у зазначений період визнано актом Геноциду Українського народу.

Універсальний словник української мови містить визначення терміну геноцид (від грецького *genos* – рід і лат. *caedo* - убиваю) як один із найтяжчих видів міжнародних злочинів, що полягає в цілковитому або частковому фізичному знищенні цілих груп населення за расовими, національними, етнічними чи релігійними ознаками.

Великий тлумачний словник сучасної української мови зазначає Геноцид – як винищення окремих груп населення за расовими, національними, релігійними мотивами.

Британська Енциклопедія (Брітанніка) зазначає геноцид як навмисне та систематичне знищення групи людей через їх етнічну приналежність, національність, регалію чи расу. Термін, що походить від грецького *genos* («раса», «плем'я» або «нація») і латинського *caedere* («вбивство»), був винайдений Рафаелем Лемкіним, юристом польського походження, який під час Другої світової війни був радником військового міністерства США.

Польський та американський науковець – правник Рафал Лемкін першим запровадив термін геноцид використавши його у своїй праці 1944 року "Правління країн Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін" (*Axis Rule In Occupied Europe: Laws Of Occupation, Analysis Of Government, Proposals For Redress*)

Під геноцидом автор термінології та концепції розуміє руйнування нації або знищення етнічної групи. При чому геноцид призначений для позначення раніше узгодженого та реалізованого плану винищення певних національних груп. Метою геноциду є знищення політичних, соціальних інститутів, мови, культури, свободи, гідності, життя членів національних груп.

Рафал Лемкін пояснює дії, що можуть кваліфікуватися як геноцид на прикладі конфіскації майна у громадян, що виїхали з окупованої території та є виключно приналежними до польської, єврейської або чеської національності. В разі конфіскації майна у всіх без виключення груп населення, або частини не пов'язаного між собою спільними ознаками населення, що виїхали

з окупованої території, така конфіскація розглядалась б просто як позбавлення права власності.

Метою геноциду є заміщення та руйнація політичних та соціальних інститутів, мови, культури, населення на нав'язуваний організатором зразок. Встановлення нових історичних реалій, нових моделей поведінки, стимулювання до прийняття нових змін.

За думкою Рафала Лемкіна до методів геноциду можна віднести наступні: політичний, соціальний, культурний, економічний, біологічний, фізичний, релігійний, моральний.

До політичного методу вчений відносить знищення самоврядування на інкорпорованих територіях.

До соціального методу він відніс руйнування національної соціальної сфери, шляхом скасування місцевого законодавства та судочинства. Соціальна структура нації, життєво важлива для її національного розвитку, домогтися її послаблення одне із завдань окупаційної адміністрації.

Культурний метод геноциду досягається шляхом зміни культурного простору, заборонаю використання своєї мови, заміни її мовою агресора, введенням жорсткого контролю за живописом, графікою, скульптурою, музикою, літературою та театром.

Економічний метод геноциду завдає шкоди розвитку пригноблених груп населення, зниження рівня життя створює труднощі у задоволенні культурно-духовних потреб, досягається він завдяки фінансовій дискримінації місцевих пригноблених груп населення перед привілейованими групами.

Біологічний метод геноциду, приводить до депопуляції за допомогою зниження народжуваності, стимулювання народжуваності привілейованих груп, завезення населення з країни окупанта.

Фізичний метод геноциду полягає у фізичному виснаженні і знищенні окремих груп в окупованій країні, це може відбуватися шляхом заниження норм харчування, реквізиції теплого одягу, ковдр взимку, приховування дров та медикаментів, масових вбивств населення.

Релігійний метод геноциду полягає в применшенні, забороні та заміщенню вірувань, релігійних течій на окупованій території загарбниками.

Моральний метод геноциду полягає в приниженні національних груп, наприклад як висміювання національної ідентичності окупованого населення, створення їх кумедного недолугого образу. Застосування нових норм поведінки, які розкладають суспільство.

Для унормування злочину геноциду на міжнародно-правовому рівні та з метою притягнення до відповідальності осіб, що узурпували права людини міжнародне співтовариство сформувало правову базу, що дозволяє в деякій міри створити запобіжники для виникнення таких злочинів, та створено відповідні судові органи, для здійснення розслідування порушень.

Геноцид, у відповідності до Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього (далі - Конвенція), що була прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1948 року є дії, що здійснюється з метою знищення, повністю або частково, будь яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- a) вбивство членів такої групи
- b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи
- c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її;
- d) заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи;
- e) насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої.

У відповідності до Конвенції до відповідальності можуть бути притягнуті за геноцид, змову з метою геноциду, пряме та публічне підбурювання до здійснення геноциду, замах на вчинення геноциду, співучасть у геноциді будь які особи незалежно від того, чи є вони відповідальними за конституцією правителем, посадовою або приватною особою.

Конвенцією передбачено, що геноцид незалежно від того, відбувається він у мирний чи військовий час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і проти якого є зобов'язання щодо вжиття заходів попередження та притягнення до відповідальності.

Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, що була підписана 4 листопада 1950 року десятьма європейськими державами, та ратифікована Україною 17 липня 1997 року, закладена основа міжнародно-правового регулювання в галузі прав і свобод людини, її законних інтересів.

Вищезазначеною Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а саме статтею 14 передбачена заборона дискримінації за будь якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Протоколом № 12 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, встановлена Загальна заборона дискримінації, яка зазначає, що здійснення будь-якого передбаченого законом права забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою, наприклад за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Резолюцією Генеральної Асамблеї 2200 (XXI) від 16 грудня 1996 року, був прийнятий Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Статтею 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що будь-яка пропаганда національної, расової або релігійної

ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства підпадає під заборону.

Національним законодавством України, а саме Кримінальним кодексом України, передбачена відповідальність за кримінальне правопорушення геноцид.

Під геноцидом Кримінальний кодекс розуміє діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу.

Карається таке діяння у відповідності до ст. 442 КК України позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Публічні заклики до геноциду, а також виготовлення матеріалів із закликами до геноциду з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів - караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Серед визнаних країнами світу та міжнародними організаціями дії, які вважаються геноцидом можна навести наступні:

Геноцид вірменів, що відбувся у 1915 році, який відбувся на територіях, які були підконтрольні Османській імперії.

Геноцид, що відбувся впродовж 1914-1923 років, та здійснювався молодотурками, проти понтійських греків, які населяли Османську імперію.

Голодомор 1932-1933 років в Україні, як акт геноциду, українського народу, організований більшовиками шляхом штучного масового голоду.

Голокост 1933-1945 року, це геноцид єврейського народу, що відбувся в часи Другої світової війни.

Геноцид, що відбувався в Руанді у 1994 році проти представників етнічної меншини країни тутсі.

З 2014 року китайський уряд на чолі з нинішнім керівником Китаю Сі Цзіньпінем здійснює проти уйгурів та інших етнічних і релігійних меншин геноцид у Сіньцзяні.

Самий масштабний з воєнних злочинів у сучасній європейській історії, це геноцид боснійських мусульман, що відбувся 13-22 липня 1995 року в околицях міста Сребрениця.

З 2014 року китайський уряд на чолі з нинішнім керівником Китаю Сі Цзіньпінем здійснює проти уйгурів та інших етнічних і релігійних меншин геноцид у Сіньцзяні.

24 лютого 2022 року, почалося широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну. Одним із проявів цієї агресії були воєнні злочини злочини та здійснення геноциду відносно українського народу.

2 березня 2022 року, Прокурором Міжнародного Кримінального суду Карімом Ханом була оголошена Заява прокурора МКС Каріма Хана щодо ситуації в Україні: отримання матеріалів від 39 держав-учасниць та відкриття розслідування (*Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation*). Карім Хан заявив, що 28 лютого він оголосив своє рішення отримати дозвіл на відкриття розслідування ситуації в Україні на підставі попередніх висновків офісу суду, що впливають з його попереднього розгляду, і які охоплюють будь-які нові ймовірні злочини, що підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Кульмінацією розслідування стало, те що 17 березня 2023 року, у відповідності до прес релізу МКС, Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт володимира володимировича путіна та марії олексіївни львової-белової (*Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against vladimir vladimirovich putin and maria alekseyevna lvova-belova*) Палатою попереднього II Міжнародного Кримінального Суду видані ордери на арешт двох осіб серед яких президент росії путін, та уповноважена при президенті російської федерації з прав дітей, що ймовірно відповідальні за воєнні злочини незаконної депортації (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до російської федерації. Відповідно є обґрунтовані підстави вважати, що вищезазначені особи несуть особисту кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини.

З метою надання розголосу та надання політичної підтримки, протидії злочину геноциду парламенти деяких країн світу, Верховна Рада України, та Парламентська Асамблея Ради Європи своїми заявами визнали дії російської федерації воєнними злочинами та геноцидом українського народу.

14 квітня 2022 року, Постановою Верховної Ради України була затверджена Заява "Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні". Відповідною заявою дії вчинені збройними силами російської федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії російської федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу

21.04.2022 року, Парламент Естонії Рійгікогу ухвалив заяву щодо російських воєнних злочинів та геноциду в Україні - Заява Рійгікогу «Про воєнні злочини та геноцид Російської Федерації в Україні» 584 АЕ (*Riigikogu avaldus „Venemaa Föderatsiooni sõjakuritegudest ja genotsiidist Ukrainas” 584 АЕ*)

В заяві зазначено, «На тимчасово окупованих територіях, зокрема в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь та Маріуполь, а також у багатьох інших населених пунктах України, Російська Федерація вчинила акти геноциду, зокрема масово проти мирного населення. Вони складаються з вбивств, викрадень, депортацій, тюремного ув'язнення, тортур, зґвалтувань, а також осквернення

Рійгікогу визнає дії російських збройних сил і військово-політичного керівництва геноцидом українського народу і закликає парламенти інших країн і міжнародні організації зробити те ж саме. Рійгікогу також закликає підтримати розслідування російських злочинів і притягнення до відповідальності винних, а з цією метою створити міжнародний суд у співпраці між державами.

Аналогічну заяву щодо агресії та воєнних злочинів росії в Україні, визнавши її геноцидом українського народу від 21.04.2023 року ухвалив Сейм Латвії. У заяві Сейм Латвії визнає що російська федерація здійснює геноцид народу України.

Сейм підтримує ініціативи демократичних держав щодо об'єднання зусиль у зборі та розслідуванні доказів воєнних злочинів, скоєних Російською Федерацією на всій території України. Члени Сейму вітають розслідування, розпочате Міжнародним кримінальним судом воєнних злочинів, скоєних в Україні, та висловлюють упевненість, що кожна особа, яка вчинила воєнні злочини чи злочини проти людяності, або несе відповідальність за вчинення чи незапобігання таким злочинам, буде притягнута до відповідальності.

28 квітня 2022 року Парламент Канади визнав що російська федерація здійснює акти геноциду проти українського народу.

20 травня 2022 року, Сейм Литовської Республіки ухвалив Резолюцію про визнання дій російської федерації в Україні геноцидом та створення спеціального Міжнародного кримінального трибуналу для розслідування злочину російської агресії.

30 травня 2022 року Сенат Ірландії ухвалив резолюцію про геноцид росії в Україні, де зазначив, що ... незаконне вторгнення російської федерації в Україну є актом геноциду, про що у своєму Twitter зазначив сенатор Марк Далі (*Senator Mark Daly*)

27.04.2023 року Парламентська Асамблея Ради Європи на основі доповіді Паулу Піско (*Paulo Pisco*) заявила, що є докази того, що депортовані діти зіткнулися з процесом русифікації через перенавчання російської мови, культури та історії. ПАРЄ вимагає безпечного повернення українських дітей, примусово вивезених до росії або території, яку вона тимчасово окупувала, а також покарання тих, хто це здійснював на всіх рівнях, вказуючи, що документальне визначення такої практики відповідає міжнародному визначенню геноциду. Того ж дня була ПАРЄ була ухвалена відповідна резолюція "Депортації та примусові переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до Російської Федерації або на тимчасово окуповані території України: створити умови для їх безпечного повернення, припинити ці злочини та покарати винних" (*Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to Russian Federation or to Ukrainian territories temporarily occupied: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators*)

31 березня 2023 року, за сприяння Верховної Ради України відбувся національний круглий стіл "Геноцид української нації: збройна агресія росії проти України".

У круглому столі приймали участь Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук, Голова Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності Сергій Іонушас, Директор науково-дослідницького інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАПНУ Олексій Кот, Міністр Юстиції України Денис Малюська, Міністр Освіти і науки України Оксен Лісовий, Перший заступник голови Ради національної безпеки і оборони України Руслан Хомчак, заступник директора Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України Наталія Оніщенко, Головний науковий співробітник науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАПНУ Михайло Костицький, та інші державні діячі, правознавці, історики, філософи, економісти, філологи, представники громадянського суспільства.

Звертаючись до учасників круглого столу, Руслан Стефанчук наголосив, "непокарано 90 років тому зло воно повертається сторицею, а це означає, що росія не має іншого варіанту як існувати з українцями крім як здійснювати геноцид проти нашої нації" також він зазначив, що "І через 90 років росія повернулася знову в Україну і чинить те, що чинила 90 років тому. Росія використовує геноцид як спосіб ведення війни та управління окупованими територіями".

"Важливо, що сьогодні через десятки років після цього жахливого геноциду світ починає реагувати. І перші реакції ми бачимо. Ми бачимо це на рівні парламентської підтримки".

Сергій Іонушас заявив, "Збройна агресія росії проти України є справжнім геноцидом. Сьогодні річниця звільнення Ірпеня, Бучі, Гостомеля від російського вторгнення. Але українці ніколи не забудуть та не пробачать "бучанську різанину" та "ірпінську трагедію".

Наталія Оніщенко зазначила, що, "Геноцид це винищення певних спільнот, або груп населення за релігійними, національними, або державницькими підставами", "крайньою точкою дискримінації і узурпації безумовно є геноцид".

З урахуванням аналітичного дослідження пропоную власне визначення терміну геноциду. Геноцид – це умисна злочинна дія окремої соціальної групи, що об'єднана загальною ідеєю – метою направленою на винищення, зміну, звуження, позбавлення прав та свобод іншої групи населення об'єднаної за однією або декількома ознаками такими як соціальна, расова, економічна, політична, релігійна, територіальна, мовна, вікова, статева, культурна тощо.

Поряд зі злочином геноциду стоїть злочин екоциду. Термін "екоцид" складається зі слів "будинок" та "вбиваю" і означає руйнування або масове

знищення природи, що може включати в себе забруднення повітря, води та ґрунту, знищення лісів, вимирання видів тварин і рослин, а також інші форми середовищного знищення.

Відповідно до Міжнародного словника Мерріам Вебстер слово «екоцид» означає руйнування значних територій природного середовища як наслідок діяльності людини.

Поняття екоциду зазвичай асоціюється зі шкодою, заподіяною природі через людську діяльність, таку як промисловість, вирубування лісів, викиди забруднюючих речовин, військові конфлікти тощо.

Згідно з поглядами деяких активістів і організацій, екоцид має бути визнаний як міжнародний злочин, подібно до геноциду, з метою захисту природи та забезпечення сталого розвитку. Однак, наразі питання про визнання екоциду як міжнародного злочину залишається предметом дискусій, і його офіційне закріплення в міжнародному праві потребує подальших досліджень і узгоджень між країнами.

Вважаю, що злочин екоциду, під час якого масово знищується рослинний або тваринний світ, здійснюється отруєння атмосфери, або водних ресурсів, виникає екологічна катастрофа та який передбачений статтею 441 Кримінального кодексу України, може бути засобом геноциду.

На мою думку, за допомогою екоциду, який створить умови життя, розраховані на доведення її до повного або часткового фізичного знищення окремих груп населення в зоні лиха може досягатися мета геноциду.

Отже узурпація прав людини та геноцид є серйозним викликом, що має глибинний історичний контекст з серйозними наслідками для людства. Протидія узурпації прав людини та геноциду повинна включати в себе комплексний системний підхід, що включає в себе розробку та за діяння правових механізмів профілактики та притягнення до відповідальності, забезпечення унеможливлення уникнення покарання. За допомогою міжнародного співтовариства необхідно створювати політичний та економічний тиск на держави в яких можуть відбуватися або відбуваються такі порушення.

Необхідно розробити превентивну санкційну політику, яка буде включати елементи економічного, політичного та правового тиску стосовно суб'єктів, що проводять узурпаторську політику відносно прав людини в тій чи іншій країні світу.

Сприяння розвитку та залучення в політико-правові процеси громадянського суспільства допоможе висвітлювати будь які прояви порушення прав та свобод громадян.

Розвиток вільної преси, засобів масової інформації, доступність інтернету та відсутність цензури забезпечить можливість своєчасного порушення основоположних прав людини.

Усі ці заходи потребують співпраці зацікавлених осіб, кінцевим результатом якої стане забезпечення ефективної протидії узурпації прав людини та геноциду і захисту прав і свобод громадян.

Література:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакцією акад. НАН В27 України Ю.С. Шемшученка. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: вид-во «Юридична думка» 2012, ISBN 978-617-665-001-0. стор. 134
2. Універсальний словник української мови. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. Куньч З.Й. стор. 165.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови укладення та головний редактор В.Т. Бусел. – Київ, Ірпінь: Перун 2005. –VIII, стор 231.
4. Британська Енциклопедія (Брітанніка) URL: <https://www.britannica.com/topic/genocide>
5. Транскрипт промови Професора Стенфордського університету Нормана Наймарка «Світова історія геноциду» URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/>
6. Розділ IX: «Геноцид» Рафал Лемкін Правління країн Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін, (Вашингтон, округ Колумбія: Фонд Карнегі за міжнародний мир, 1944), стор. 79 - 95.
Chapter IX: "Genocide" from Raphael Lemkin's Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress, (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79 - 95. URL: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>
7. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
10. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3056>
11. Заява прокурора МКС Каріма Хана щодо ситуації в Україні: отримання матеріалів від 39 держав-учасниць та відкриття розслідування (*Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation*) URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states>
12. Прес реліз МКС, Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт володимира володимировича путіна та марії олексіївни львової-белової (*Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir vladimirovich putin and maria alekseyevna lvova-belova*) URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>
13. Постанова ВР України Про Заяву Верховної Ради України "Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні" URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text>
14. Заява Парламенту Естонії "Про воєнні злочини та геноцид Російської Федерації в Україні" 584 АЕ (Riigikogu avaldus „Venemaa Föderatsiooni sõjakuritegudest ja genotsiidist Ukrainas" 584 АЕ) URL: <https://www.riigikogu.ee/istungi-ulevaated/riigikogu-vottis-vastu-avalduse-venemaa-sojakuritegudest-ja-genotsiidist-ukrainas/> URL: [https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f374fe59-c0fd-472e-a5f1-88466babff36/Riigikogu%20avaldus%20Venemaa%20F%20C3%B6deratsiooni%20s%C3%B5jakuritegudest%20ja%20genotsiidist%20Ukrainas_%20\(584%20AE\)](https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/f374fe59-c0fd-472e-a5f1-88466babff36/Riigikogu%20avaldus%20Venemaa%20F%20C3%B6deratsiooni%20s%C3%B5jakuritegudest%20ja%20genotsiidist%20Ukrainas_%20(584%20AE))
15. Заява Сейму Латвії щодо агресії та воєнних злочинів росії в Україні URL: <https://www.saeima.lv/en/news/saeima-news/30934-saeima-adopts-statement-on-russia-s-aggression-and-war-crimes-in-ukraine-recognising-it-as-genocide-against-the-ukrainian-people>
16. Заява про визнання Парламентом Канади здійснення геноциду українського народу з боку російської федерації. URL: <https://sencanada.ca/en/senators/mcphedran-marilou/interventions/575146/7>

17. Резолюція Сейму Литовської Республіки "Про визнання дій російської федерації в Україні геноцидом та створення спеціального Міжнародного кримінального трибуналу для розслідування злочину російської агресії". URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/81f57560d04911ec8d9390588bf2de65>

18. Твіт Сенатора Сенату Ірландії Марка Далі про визнання Геноциду росії в Україні. URL: https://twitter.com/SenatorMarkDaly/status/1532073563435724800?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1532073563435724800%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.rbc.ua%2Fukr%2Fnews%2Firlandiya-priznala-voynu-rossii-protiv-ukrainy-1654166463.html

19. Національний круглий стіл "Геноцид української нації: збройна агресія росії проти України" URL: https://www.youtube.com/watch?v=W50PB-PD35I&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0

20. Міжнародний словник Мерріам Вебстер URL <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ecocide>

References:

1. Shemshuchenko, Ju.S. (2012). *Velikij enciklopedichnij juridichnij slovník [Large encyclopedic legal dictionary]*. K.: vid-vo «Juridichna dumka» [in Ukrainian].

2. Kun'ch, Z.J. (2005). *Universal'nij slovník ukraïns'koï movi [Universal dictionary of the Ukrainian language]*. Ternopil': Navchal'na kniga – Bogdan [in Ukrainian].

3. Busel, V.T. (2005). *Velikij tлумachnij slovník suchasnoï ukraïns'koï movi [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kiïv, Irpin': Perun [in Ukrainian].

4. Britanska Enciklopedija (Britannika) [Britannica Encyclopedia (Britannica)]. www.britannica.com Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/genocide> [in Ukrainian].

5. Transkript promovi Profesora Stenford'skogo universitetu Normana Najmarka «Svitova istorija genocidu» [Transcript of Stanford University Professor Norman Naimark's speech "The World History of Genocide"]. www.istpravda.com.ua Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/10/15/148576/> [in Ukrainian].

6. Rozdil IX: «Genocid» Rafal Lemkin Pravlinnja kraïn Osi v okupovanij Evropi: zakoni okupacii, analiz pravlinnja, propozicii do zmin, (Vashington, okrug Kolumbija: Fond Karnegi za mizhnarodnij mir, 1944) [Chapter IX: "Genocide" Rafal Lemkin Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Rule, Proposals for Change, (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1944)] [in Ukrainian].

7. Konvencija pro zapobigannja zlochynu genocidu ta pokarannja za n'ogo [Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment]. www.un.org Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml [in Ukrainian].

8. Konvencija pro zahist prav ljudini i osnovopolozhnih svobod [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

9. Mizhnarodnij pakt pro gromadjans'ki i politichni prava [International Covenant on Civil and Political Rights]. www.un.org Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml [in Ukrainian].

10. Kriminal'nij kodeks Ukraïni [Criminal Code of Ukraine].(n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n3056> [in Ukrainian].

11. Zajava prokurora MKS Karima Hana shhodo shhodo situacii v Ukraïni: otrimannja materialiv vid 39 derzhav-uchasnic' ta vidkrittja rozsliduvannja (Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation) [Statement of ICC Prosecutor, Karim A.A. Khan QC, on the Situation in Ukraine: Receipt of Referrals from 39 States Parties and the Opening of an Investigation)]. www.icc-cpi.int Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-receipt-referrals-39-states> [in Ukrainian].

12. Pres reliz MKS, Situacija v Ukraïni: suddi MKS vidajut' orderi na aresht volodimira volodimirovicha putina ta mariïi oleksiïvni l'vovoï-belovoï (Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir vladimirovich putin and maria alekseyevna lvova-belova) [ICC press release, Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova (Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir vladimirovich putin and maria alekseyevna lvova-belova)]. www.icc-cpi.int Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> [in Ukrainian].

13. Postanova VR Ukraïni Pro Zajavu Verhovnoï Radi Ukraïni "Pro vchinennja Rosijs'koju Federacieju genocidu v Ukraïni" [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Russian Federation Committing Genocide in Ukraine"].(n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text> [in Ukrainian].

14. Zajava Parlamentu Estonii "Pro voenni zlochiny ta genocid Rosijs'koï Federacii v Ukraïni" 584 AE (Riigikogu avaldus „Venemaa Föderatsiooni sõjakuritegudest ja genotsiidist Ukrainas" 584 AE) [Statement of the Parliament of Estonia "On War Crimes and Genocide of the Russian Federation in Ukraine" 584 AE]. www.riigikogu.ee Retrieved from <https://www.riigikogu.ee/istungi-ulevaated/riigikogu-vottis-vastu-avalduse-venemaa-sojakuritegudest-ja-genotsiidist-ukrainas/> [in Ukrainian].

15. Zajava Sejmu Latvii shhodo agresii ta voennih zlochiniv rosii v Ukraïni [Statement of the Latvian Seimas on Russia's aggression and war crimes in Ukraine]. [ww.saeima.lv](https://www.saeima.lv) Retrieved from <https://www.saeima.lv/en/news/saeima-news/30934-saeima-adopts-statement-on-russia-s-aggression-and-war-crimes-in-ukraine-recognising-it-as-genocide-against-the-ukrainian-people> [in Ukrainian].

16. Zajava pro viznannja Parlamentom Kanadi zdijsnennja genocidu ukraïns'kogo narodu z boku rosijs'koï federacii [Statement on the recognition by the Parliament of Canada of the genocide of the Ukrainian people by the Russian Federation]. sencanada.ca Retrieved from <https://sencanada.ca/en/senators/mcphehdan-marilou/interventions/575146/7> [in Ukrainian].

17. Rezoljucija Sejmu Litovs'koï Respubliki "Pro viznannja dij rosijs'koï federacii v Ukraïni genocidom ta stvorennya special'nogo Mizhnarodnogo kriminal'nogo tribunalu dlja rozsliduvannja zlochinu rosijs'koï agresii" [Resolution of the Seimas of the Republic of Lithuania "On recognizing the actions of the Russian Federation in Ukraine as genocide and establishing a special International Criminal Tribunal to investigate the crime of Russian aggression."]. www.e-tar.lt Retrieved from <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/81f57560d04911ec8d9390588bf2de65> [in Ukrainian].

18. Tvit Senatora Senatu Irlandii Marka Dali pro viznannja Genocidu rosii v Ukraïni [The tweet of the Senator of the Senate of Ireland, Mark Daly, about the recognition of the Russian Genocide in Ukraine]. twitter.com Retrieved from https://twitter.com/SenatorMarkDaly/status/1532073563435724800?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1532073563435724800%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.rbc.ua%2Fukr%2Fnews%2Firlandiya-priznala-voynu-rossii-protiv-ukrainy-1654166463.html [in Ukrainian].

19. Nacional'nij kruglij stil "Genocid ukraïns'koï nacii: zbrojna agresija rosii proti Ukraïni" [National round table "Genocide of the Ukrainian nation: Russia's armed aggression against Ukraine"]. www.youtube.com Retrieved from https://www.youtube.com/watch?v=W50PB-PD35I&ab_channel=%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B0 [in Ukrainian].

20. Mizhnarodnij slovník Merriam Webster [Merriam Webster International Dictionary]. www.merriam-webster.com Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ecocide> [in Ukrainian].

УДК 34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-500-520](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-500-520)

Фарафонова Ірина Анатоліївна юрист, аспірант «Європейський професійний докторат», доктор психології, академік психології МАБЕТ, керівник юридично-психологічного, Центр ХОСОУ, аспірант, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» кафедра філософії, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ ПО ПРАВАМ ЛЮДИНИ ПО ЗАЯВАМ АВТОРА № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08

Анотація. Права людини є гарантом законності держави, так як верховенство права є напрямком розвитку еволюції та позитивної цивілізації на Планеті. Проблема правами людини і закону дозволяє простежити еволюцію та діалектику яка діє між взаємовідносинами людини, суспільства та держави. Права і свободи людини - це універсальні правові цінності, котрим характерне встановлення єдиних міжнародно-правових стандартів у сфері охорони прав особистості. Міжнародно-правовий контроль у сфері захисту основних прав і свобод людини включає такі основні правові інститути: а) міжнародний контроль за дотриманням державами прав і свобод людини і громадянина; б) захист правами людини у міжнародних судах; в) сприяння здійсненню міжнародних угод у сфері дотримання прав людини. Право на судовий захист – одне з основних міжнародних прав людини. Специфіка цього права полягає в тому, що воно одночасно є гарантією реалізації всіх інших прав, захист яких не обмежується національним рівнем, а забезпечується за певних умов міжнародними судовими установами. У цій роботі робиться спроба дослідження міжнародних механізмів судового захисту прав людини в Європейському суді по правам людини. Автор раніше подавала заяву в Комітет ООН по правам людини Reference:G/SO 215/51 (UKRA GEN) однак отримала відповідь від 15 січня 2008, що Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини повертає Вам Ваше

Встановлено, що по першій заяві автора № 28780/02, яка розглянута 11 грудня 2008 в Страсбурзі, Європейським судом з прав людини (п'ята секція), де міжнародні судді розглянувши заяву «CASE OF FARAFONOVA v. UKRAINE» (Application no. 28780|02), засідаючи палатою, до складу якої увійшли: п. Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), Голова, п. Райт Маруст (Rait Maruste), п. Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert), п. Володимир Буткевич (Volkdymyr Butkevych), п. Ренате Джегер (Renate Jaeger), пані Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska), пані Здравка Калайджиєва (Zdravka Kalaydjieva),

судді, а також пані Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), Секретар секції, винесли рішення, де розглянувши кримінальну справу по подіям від 2001 року за фактом хуліганських дій, вчинених заявницею одногolosно постановили, що в цій справі мало місце порушення п.1 статті 6 Конвенції, в цій справі мало місце порушення статті 13 Конвенції і постановили, що протягом трьох місяців з дня, коли рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявниці 1 400 (одну тисячу чотириста) євро відшкодування моральної шкоди. Отже, незаконно національні суди України трьох інстанцій визнали по цій кримінальній справі потерпілими «неповнолітніми» п'ятидесятирічних директора школи №7 м.Харкова Луценко О.С., завідувачу школою Болховецьку, вчителя фізкультури Сербиненко, які 2001 року силою вирвали з рук автора-журналістки Фарафонової І А особисті речі - диктофон і сумку і закрили її у класі школи на дві години, де проходили заняття. Забрані особисті речі автора директор з вчителями віддали автору тільки у присутності поліції, однак гаманець так і не віддали.

Встановлено, що по другій справі № 4682/09, цивільній, яка була розглянута Європейським судом виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафопова Ірина була одним із заявників і подала заяву про порушення конституційних прав її та неповнолітньої дитини працівником поліції Д'яковим, вчителем Найпак, громадянкою Губською. Міжнародні судді Гаджієв, Вежабович, Ранзоні, Бакірчі таємно від заявників. незаконно об'єднали в заяві Торош вісім осіб і у рішенні Європейського суду по справі № 4682/09 винесли рішення 29.09.2016 року, де відсутні прізвища, імена та по батькові сім заявників (дивіться додаток до рішення) і терміни тяганини по їх справах. Торош та інші заявники не мають ніякого відношення до справи автора, яких автор Фарафопова Ірина Анатоліївна не бачила і не знає і не знає їх суть справ по заявам і жодного відношення до їх заяв не має, які незаконно об'єднані в одне незаконне рішення Європейського суду, за порушення суддями Європейського суду вимог статей 6,13 Європейської Конвенції з прав людини, вісім років перебувала у Європейському суді заява Фарафопової Ірини Анатоліївни з 2008 року по 2016 рік за подіями 18 вересня 2000 року, яку зобов'язано було суддями Європейського суду розглянути по суті, а не по тяганину. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафопової по виконанню рішення № 4682/09.

Визначено, що по третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни, приймаючи нові матеріали по розгляду по суті справі, по незаконним рішенням судді Щербань, який відкрив кримінальне провадження на автора за подачу скарг і заяв у суд відносно суддів, слідства та інших. Суддя Європейського суду А. Рејchal у період з

8 січня 2015 року по 22 січня 2015 року таємно постановив визнати через сім років скаргу автора неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці, автору звернення, таким чином скрив незаконні рішення судді Щербань і порушив принцип справедливості Європейського суду і порушив п.1 статті 6 Конвенції.

Таким чином, досліджено, що аналіз міжнародних рішень Європейського Суду по правам людини по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08 дозволяє визнати, що основні права та свободи людини перестали бути об'єктом внутрішньої компетенції держав, а стали справою всього міжнародного співтовариства.

Ключові слова: міжнародне співтовариство, Європейський Суд по правам людини, порушення конституційних прав, міжнародні судові установи.

Farafonova Irina Anatolyevna lawyer, graduate student "European Professional Doctorate" (Kiev), doctor of psychology, academician of psychology MABET, head of legal and psychological, HOSOU Center, graduate student, National Technical University Kharkiv Polytechnic Institute, Department of Philosophy, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-2896-7518>

ANALYSIS OF INTERNATIONAL DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS ACCORDING TO THE STATEMENTS OF THE AUTHOR

No. 28780/02. No. 4682/09. No. 32740/08

Abstract. Human rights are recognized as a guarantor of the legality of the state, as the rule of law is the direction of development of evolution and positive civilization on the planet. The problem of human rights and the law allows us to trace the evolution and dialectic between the relationships between a person, society and the state. Human rights and freedoms are universal legal values, which are characterized by the establishment of uniform international legal standards in the field of personal rights protection. International legal control in the sphere of protection of basic human rights and freedoms includes the following basic legal institutions: a) international control of state observance of human and citizen rights and freedoms; b) protection of human rights in international courts; c) assistance in the implementation of international agreements in the field of human rights. The right to judicial protection is one of the basic international human rights. The specificity of this right is that it simultaneously guarantees the realization of all other rights, the protection of which is not limited to the national level, but is ensured under certain conditions by international judicial institutions. In this work, there is a request for research on international mechanisms for the judicial protection of human rights in the European Court of Human Rights. The author previously submitted an application to the UN Human Rights Committee Reference: G/SO

215/51 (UKRA GEN), however, she received a reply on January 15, 2008 that the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights will return your

It was established that according to the author's first application No. 28780/02, which was considered on December 11, 2008 in Strasbourg, the European Court of Human Rights (fifth section), where international judges considered the application "CASE OF FARAFONOVA v. UKRAINE" (Application no. 28780|02), sitting by the chamber, which included: Mr. Peer Lorenzen, Chairman, p. Rait Maruste (Rait Maruste), p. Karel Jungwiert, Mr. Volkdymyr Butkevych, Mr. Renate Jaeger, Mrs. Mirjana Lazarova Trajkovska, Mrs. Zdravka Kalay Westerdiek, Section Secretary, rendered a decision where they considered the criminal case based on the events of 2001 on the fact of hooliganism committed by the applicant unanimously, ruled that in this case there was a violation of Clause 1 of Article 6 of the Convention, in this case there was a violation of Article 13 of the Convention and ruled, that within three months from the day when the decision becomes final in accordance with paragraph 2 of Article 44 of the Convention, the defendant state must pay the applicant 1,400 (1,440) euros in compensation for moral damage. by the "minor" victims of the fifty-year-old principal of school No. 7 in Kharkov, A.S. Lutsenko, the head of the Bolkhovetska school, and the physical education teacher Serbynenko, who in 2001 forced the journalist Farafonova I.A., where classes were held. The principal and teachers gave the author's seized personal belongings to the author only in the presence of the police, but the wallet was never returned.

It was established that according to the second case No. 4682/09, civil, considered by the European Court issued on 29.09.2016 by the European Court of Human Rights in the case "Vladimir Semenovych Torosh v. Ukraine and three other applications", where the author Irina Farafonova was one of the applicants and submitted a statement about the violation of the constitutional rights of him and a minor child by police officer Dyakov, teacher Naypak, citizen Gubskaya. International judges Hadzhiev, Vekhabovich, Ranzon, Bakirchi secretly from the applicants. illegally united eight people in Torosh's application and in the decision of the European Court in case No. 4682/09 issued a decision on 29.09.2016, where the surnames, first names and patronymics of seven applicants are missing (see the appendix to the decision) and the deadlines for their cases are extended. Torosh and other applicants have nothing to do with the author's case, which the author Farafonova Irina Anatolyevna has not seen and does not know and does not know their essence according to the statements and has nothing to do with their statements, which are illegally combined into one illegal decision of the European Court, for violation by the judges of the European Court of the requirements of Articles 6.13 of the European Convention on Human Rights, the statement of Farafonova Iryna Anatolyevna was in the European Court for eight years from 2008 to 2016 regarding the events of September 18, 2000, which was required by the judges of the European Court on substance, not on paperwork. During the implementation of the above-mentioned decision of the Court, funds were recovered from the state, namely UAH

44,449.99. (equivalent to 1,620 euros as of 12/26/2016) in favor of the applicant Iryna Farafonova pursuant to decision No. 4682/09.

It was established that in the third case No. 32740/08, the European Court dragged on for seven years the consideration of the author's application by Iryna Anatolyevna, accepting new materials for the consideration of the merits of the case, according to the illegal decisions of the judge Shcherban, who opened criminal proceedings against the author for filing complaints and filed in court regarding judges, investigations and others. From January 8, 2015 to January 22, 2015, the judge of the European Court A. Pejchal secretly decided to declare the author's complaint inadmissible after seven years and not to provide the decision of the European Court of Human Rights to the applicant, the author of the appeal, thus hiding the illegal decisions of judge Shcherban and violated the principle of justice of the European Court and violated Clause 1 of Article 6 of the Convention.

Thus, it is studied that the analysis of the international decisions of the European Court of Human Rights based on the author's statements No. 28780/02, No. 4682/09, No. 32740/08 allows us to recognize that basic human rights and freedoms have ceased to be the object of the internal competence of states and have become the entire international society.

Keywords: international community, European Court of Human Rights, violation of constitutional rights, international judicial institutions.

Постановка проблеми. Верховенство прав людини, виконання міжнародних договорів є актуальним та важливим для міжнародного права і для кожної держави [7]. Міжнародні суди — судові органи, які створені з урахуванням міжнародних договорів до розгляду суперечок між державами чи між державами та приватними особами [6, с.992]. Права людини є гарантом законності держави, так як верховенство права є напрямком розвитку еволюції та позитивної цивілізації на Планеті. Проблема правами людини і закону дозволяє простежити еволюцію та діалектику яка діє між взаємовідносинами людини, суспільства та держави. Міжнародний *Європейський суд з прав людини* було створено 1959 року во Франції, місті Страсбург з метою здійснення судочинства щодо порушень *Європейської конвенції з прав людини* 1950 року. Захист людини в *Європейському суді* є важливим правовим процесом у міжнародному праві. Аналіз міжнародних рішень *Європейського Суду по правам людини* по заявам автора № 28780/02, № 4682/09, № 32740/08 дозволяє визнати, що основні права та свободи людини перестали бути об'єктом внутрішньої компетенції держав, а стали справою всього міжнародного співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства [5, с.231]. Встановлено, що

питаннями міжнародних договорів займалися українські та міжнародні науковці, серед яких М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, О.О. Мережко, Фарафонова І.А., П.М. Рабінович, Л.Г., Фалалєєва, М.М. Микієвич А., Нечипоренко С.М., Чікірякін Д.В Арнулл, І. Батлер, Ф. Манчіні, К. Маргарітіс, Х. Расмуссен, А. Росас, В. Стеглік, Е. Стейн, Дж. Уейлер [5, с.228]. Основами сучасної концепції прав людини займалися вітчизняні дослідники Кузьменко В. В., Наливайко Л. Р., Обушенко О. М., Савіщенко В. М., Антіпова О. П. та зарубіжні вчені-правознавці та філософи минулого Аквінський Ф., БоденЖ., Гроцій Г., Джентілі А., Дюги Л., Коркунов Н.М., Коровін Є.А., Локк Дж., Мартене Ф., Монтеск'є Ш. -Л., Оппенгейм Л., Руссо Ж-Ж. У зарубіжній літературі по праву займалися дослідженнями проблематики прав людини вчені Яніс М.В., Робер Ж., Сюдр Ф., Бейбер Р., Дельмас-Марті М., Вашман П., які в своїх працях простежують взаємозв'язок міжнародного та європейського права в галузі захисту прав людини, а також аналізують теоретичний зміст та структуру правового статусу особистості та звертають увагу на ідеологічну концепцію захисту прав людини. Міжнародне право, а також функціональні характеристики європейського права стали предметом розгляду у працях закордонних правознавців: Ісаака Г, Манчіні, Ді Бучіо, Булуї Ж., Хартлі Т. та інших дослідників.

Мета статті. Метою дослідження є вивчення проблем, пов'язаних із європейським судовим захистом в Європейському суді з прав людини, у контексті спільних міжнародно-правових тенденцій створення універсальних стандартів у галузі захисту прав людини. Однією з характерних рис розвитку співробітництва держав у сфері правами людини на етапі є створення системи міжнародного контролю над втіленням у життя взятих ними він юридичних зобов'язань.

Об'єктом дослідження є гарантії прав людини в європейському праві, який входить до інституту міжнародного права.

Предметом дослідження є правовідносини, що складаються внаслідок реалізації механізму судового захисту прав людини у європейському праві.

Методологічну основу дисертації складають філософські методи та загальнонаукові. Вчені Кузьменко В. В., Наливайко Л. Р., Обушенко О. М., Савіщенко В. М., Антіпова О. П. займалися дослідженнями філософських методів по онтології, аксіології, антропології, гносеології філософсько-правових вчень. «Підкреслимо той факт, що саме філософія є онтологічною основою юриспруденції. Вона досліджує глобальні правові категорії та правові явища. Філософія розкриває їх в онтологічному, аксіологічному, антропологічному, гносеологічному аспектах... Онтологія права виступає як загальна і необхідна форма рівності, свободи та справедливості в громадському житті людей. Аксіологія – вчення про цінності... Антропологія – наука про людину. Правова антропологія вивчає буття людини в правовому полі на всіх стадіях розвитку цього буття... Гносеологія – вчення про пізнання» [1, с. 10-11]. Гносеологічний метод вивчає теоретичні проблеми пізнання як специфічний

соціальний об'єкт, антропологію, як науку про людину, аксіологічний метод для вивчення соціальної, культурної обумовленості наукових знань у сучасних дослідженнях по ціннісним орієнтаціям людини, онтологічний метод для вчення про буття людини, діалектичний метод філософії визначає вміння знаходити істину між протилежними думками людей в дискусії. Діалектичний метод пізнання соціально-політичних процесів із його принципами розвитку, цілісності, системності. Феноменологічний метод як технологія дослідження для сучасного права. Феноменологічні концепції права базуються на трьох головних підходах. До першого підходу відносять концепції «природи речей», до другого - ціннісні виміри права і до третього відносять правові ейдоси» [3, с.159-160]. «Ефективність феноменології як методології дослідження правової дійсності є результативним і якісним критерієм. Феноменологія знайшла своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених філософів та юристів: Г. Конінг, Г. Радбрух, А. Шютц, Ф. Кауфман, Е. Гуссерль... Як метод дослідження права феноменологічна редукція спрямована на опис ідеальної структури права і переходить від емпіричного знання права до чистого знання. У будь-якій правовій нормі проявляється ідеальна правова структура, яка показує процес реалізації норми. Феноменологічний похід може бути застосований як технологія дослідження чинного позитивного права» [4, с.111-112]. Герменевтичний метод дозволяє полегшувати розуміння текстів джерел. Вчений Кожушко С.І. розглядає «герменевтичний метод як процес еволюції предмета» [2, с. 116]. Методи аналіз і синтез, які є протилежними прийомами пізнавального мислення. Методи дедукції та індукції, аналітичний метод, Крім того, у роботі застосовувалися традиційні загальнонаукові та спеціальні юридичні методи, що використовуються у порівняльному правознавстві: системно-структурний, історико-правовий та порівняльно-правовий.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Права і свободи людини - це універсальні правові цінності, котрим характерне встановлення єдиних міжнародно-правових стандартів у сфері охорони прав особистості. Міжнародно-правовий контроль у сфері захисту основних прав і свобод людини включає такі основні правові інститути: а) міжнародний контроль за дотриманням державами прав і свобод людини і громадянина; б) захист правами людини у міжнародних судах; в) сприяння здійсненню міжнародних угод у сфері дотримання прав людини.

Досліджено, що основні права людини - це природно виникаючі, а також встановлювані конституціями держав або загальноновизнаними міжнародними правовими актами, невідчужувані, соціально необхідні і гарантовані владою можливості індивіда вільно, усвідомлено та відповідально мати життєво важливі матеріальні та духовні блага. Право - це форма свободи, а свобода можлива лише у формі права. У цій роботі робиться спроба дослідження

міжнародних механізмів судового захисту прав людини в Європейському суді по правам людини.

Встановлено, що у 2004 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про міжнародні договори України», який опублікований у Відомостях Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50, ст.540. Цей Закон практично та належно забезпечив реалізацію національних інтересів для виконання завдань і принципів зовнішньої політики України, які закріплені у Конституції України та національному законодавстві України [5, с.228].

Автор виграла декілька справ у Європейському суді з прав людини. Генеральною прокуратурою України від 11.01.2012 року по першій кримінальній справі встановлено, що рішенням Європейського суду з прав людини від 11.12.2008 у справі «Фарафонова проти України» за заявою №28780/02 постановлено державі Україна виплатити заявниці Фарафоновій Ірині з Державного бюджету України грошові кошти у сумі 1400 євро. Підставами винесення зазначеного рішення стали порушення п.1 ст.6, ст.13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо порушення розумного строку розгляду справи відносно заявниці. По другій цивільній справі №4682/09, в провадженні міністерства юстиції України, у Департаменту державної виконавчої служби, у відділу примусового виконання рішень перебувало виконавче провадження по виконанню рішення №4682/09 виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафонова Ірина була одним із заявників. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафоновой. По третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни і таємно постановив визнати через сім років скаргу неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці [6, с.995-996].

Автор подавала заяву в Комітет ООН по правам людини Reference: G/SO 215/51 (UKRA GEN) однак отримала відповідь від 15 січня 2008, що Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини...Ваше повідомлення повертає Вам...У разі, якщо після завершення розгляду Вашої скарги Європейським судом з прав людини, Ви плануєте направити розгорнуту скаргу відповідно до Факультативного протоколу до МПГПП, будь ласка, зверніть увагу на процедури та розгляду скарг до Комітету з прав людини, які містяться у доданих брошурах № 7 та 15. З повагою група за клопотаннями UNITED NATIONS- OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS.

Встановлено, що по першій заяві автора, яка розглянута 11 грудня 2008 в Страсбурзі по заяві автора № 28780/02 Європейський суд з прав людини (п'ята секція), розглянувши заяву «CASE OF FARAFONOVA v. UKRAINE» (Application no. 28780|02), засідаючи палатою, до складу якої увійшли: п. Пеер

Лоренцен (Peer Lorenzen), Голова, п. Райт Маруст (Rait Maruste), п. Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert), п. Володимир Буткевич (Volkdymyr Butkevych), п. Ренате Джегер (Renate Jaeger), пані Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska), пані Здравка Калайджиєва (Zdravka Kalaydjieva), судді, а також пані Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), Секретар секції, винесли рішення, де розглянувши кримінальну справу по подіям від 2001 року за фактом хуліганських дій, вчинених заявницею одногосно постановили, що в цій справі мало місце порушення п.1 статті 6 Конвенції, в цій справі мало місце порушення статті 13 Конвенції і постановили, що протягом трьох місяців з дня, коли рішення стане остаточним відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач має виплатити заявниці 1 400 (одну тисячу чотириста) євро відшкодування моральної шкоди.

Міжнародні судді у своєму рішенні написали, що 14 червня 2001 року було порушено кримінальну справу за фактом хуліганських дій, вчинених заявницею. При цьому судді не змогли написати у рішенні, що події відбувались 18 травня 2001 року і «неповнолітніми» потерпілими всі суди визнали п'ятидесятирічних директора школи №7 м.Харкова Луценко О.С., завідувачу школою Болховецьку, вчителя фізкультури Сербиненко, які 2001 року силою вирвали з рук автора-журналістки Фарафонові І А особисті речі - диктофон і сумку і закрили її у класі школи на дві години, де проходили заняття.

Отже, незаконно національні суди України трьох інстанцій визнали по цій кримінальній справі потерпілими «неповнолітніми» п'ятидесятирічних директора школи №7 м.Харкова Луценко О.С., завідувачу школою Болховецьку, вчителя фізкультури Сербиненко, які 2001 року силою вирвали з рук автора-журналістки Фарафонові І А особисті речі - диктофон і сумку і закрили її у класі школи на дві години, де проходили заняття. На диктофон автор Фарафорова І А відкрито записувала все що відбувалось у школі № 7, де її ображали і т.д. Суд першій інстанції відмовив автору у присутності на судових засіданнях по розгляду справи проти неї. Апеляційний суд, як суд другої інстанції відмовився розглядати тілесну експертизу автора по нанесенню їй директором, завучем, вчителем фізкультури та іншими викладачами тілесних ушкоджень, при насильному привласненні особистих речей автора - гаманця, диктофона, сумки, які незаконно привласнила директор Луценко з вчителями і які віддала тільки у присутності поліції, однак гаманець так і не віддали. Згідно матеріалам справи судді не допитали неповнолітнього Політучого, який бачив гаманець і про це сказав своєму викладачу, яка сказала йому щоб мовчав і куди дівся потім гаманець Політучий не знає, згідно його допиту у попередньому слідстві і якого не визивали у суд. Верховний суд України у 2008 році не залучив прокурора як сторону справи і судді Верховного Суду на себе взяли функцію прокурора, не повідомив заявницю про час розгляду справи і винесли рішення, оправдав нижні судові інстанції і неправдиві свідчення свідків, яких не були допитані у суді.

Встановлено, що по другій справі № 4682/09, цивільній, яка була розглянута Європейським судом виданого 29.09.2016 року Європейським судом з прав людини у справі «Володимир Семенович Торош проти України та три інші заяви», де автор Фарафонова Ірина була одним із заявників і подала заяву про порушення конституційних прав її та неповнолітньої дитини працівником поліції Д'яковим, вчителем Найпак, громадянкою Губською. Міжнародні судді Гаджієв, Вехабович, Ранзоні, Бакірчі таємно від заявників. незаконно об'єднали в заяві Торош вісім осіб і у рішенні Європейського суду по справі № 4682/09 винесли рішення 29.09.2016 року, де відсутні прізвища, імена та по батькові сім заявників (дивіться додаток до рішення) і терміни тяганини по їх справах. Торош та інші заявники не мають ніякого відношення до справи автора, яких автор Фарафонова Ірина Анатоліївна не бачила і не знає і не знає їх суть справ по заявам і жодного відношення до їх заяв не має, які незаконно об'єднані в одне незаконне рішення Європейського суду, за порушення суддями Європейського суду вимог статей 6,13 Європейської Конвенції з прав людини, вісім років перебувала у Європейському суді заява Фарафонової Ірини Анатоліївни з 2008 року по 2016 рік за подіями 18 вересня 2000 року, яку зобов'язано було суддями Європейського суду розглянути по суті, а не по тяганину. В ході виконання вищевказаного рішення Суду з держави стягнуто кошти, а саме 44 449, 99 грн. (еквівалент 1620 євро на 26.12.2016) на користь заявниці Ірини Фарафонової по виконанню рішення № 4682/09.

По третій справі № 32740/08 сім років Європейський суд тягнув розгляд заяви автора Ірини Анатоліївни, приймаючи нові матеріали по справі по незаконним рішенням судді Щербань, який відкрив кримінальне провадження на автора за подачу скарг і заяв у суд відносно суддів, слідства та інших. Суддя Європейського суду А. Rejchal у період з 8 січня 2015 року по 22 січня 2015 року таємно постановив визнати через сім років скаргу автора неприйнятною і не надавати рішення Європейського суду з прав людини заявниці, автору звернення, таким чином скрив незаконні рішення судді Щербань і порушив принцип справедливості Європейського суду і порушив п.1 статті 6 Конвенції.

Встановлено, що була дана відповідь автору з Генеральної прокуратури України від 23.07.2004 № 07/1/1-3780-00, від заступника начальника відділу захисту майнових та інших особових прав та свобод громадян О. Осадця, що «Встановлено, що 27 вересня 2000 року Червонозаводським райвідділом міліції (м. Харків) за заявою Губської О.О. про крадіжку промов з її квартири порушено кримінальну справу за ознаками дочкину, передбаченого ч.3 ст.1 УК України (у редакції 1960 року). У ході досудового слідства не виявлено даних про вчинення цього злочину Вами та донькою Фарафоновою О.В., а тому стосовно Вас у порушенні кримінальної справи відмовлено за відсутністю і діяннях складу злочину. По зазначеній справі працівником міліції Дяковим О.В. проведений обыск у Вашому помешканні з порушенням вимог кримінально-

процесуального законодавства, за що його притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Суддю Червонозаводського районного суду м.Харкова Щербанем С.М. 08.08.2002 порушено кримінальну справу щодо Вас за фактом втручання та діяльність судових органів. У подальшому прокуратурою м.Харкова праворуч обґрунтовано закрито через відсутність складу злочину.

Постановою апеляційного суду Харківської області 23.08.2002 передана з Жовтневого районного суду м.Харкова для розгляду кримінальна справа з фактом вчинення Вами хуліганських дій. На даний час рішення щодо неї ще не прийнято.

На подані раніше скарги Вам надавалися вичерпні відповіді та за ними прийняті передбачені законом рішення. Заступник начальника відділу захисту майнових та інших особистих прав та свобод громадян О. Осадця»

Проаналізуємо відповідь автору від прокуратури Харківської області від 23.01.2004 № 08/1/3 -227-03 від в.о. прокурора області державний радник юстиції 3 класу М. Шадура «У ході слідства щодо Вашої доньки Фарафонові А відмовлено в порушенні кримінальної справи на підставі ст.6 п.2 КПК України, оскільки донька Губської О.О. (Щепілова Ірина) дала свідчення про те, що дала свої речі нести Фарафоновій А В...Кримінальна справа після проведення розслідування провадженням припинена у зв'язку з невстановленням особи, яка скоїла злочин. Підстав для скасування цього рішення не вбачається...Місцевий суд Червонозаводського району м.Харкова своїм рішенням від 18.07.2002 року поновивши Ваше право на недоторканість житла та невтручання в особисту та сімейну життя... За таких обставин підстав для прийняття заходів прокурорського реагування не вбачається. В.о. прокурора області державний радник юстиції 3 класу М. Шадура»

Проаналізуємо відповідь з Генеральної прокуратури України від 14.05.2001 № 04/2-3780-00, 04/1-6509-00 начальника відділу старшого радника юстиції В.І.Парового «На особистому прийомі у Генеральної прокуратури України надійшла скарга Фарафонові І.А. на безпідставну, на думку заявниці, відмову в порушенні кримінальної справи за фактом крадіжки із її квартири промов і грошей... У постанові нічого не вказується куди поділися гроші та речі, в тому числі одяг, який вона носила і цей одяг зафіксований на фотографіях. Ці фотознімки вона неодноразово направляла у правоохоронні органи. Про результати перевірки повідомте Генеральну прокуратуру України та дайте відповідь заявниці. Начальник відділу старший радник юстиції В.І.Парової».

На відповідь Генеральної прокуратури було незаконно збуджена кримінальна справа відносно автора, яка розглядалась в Європейському суді 11 грудня 2008 в Страсбурзі по заяві автора № 28780/02

Проаналізуємо відповідь автору з Європейського Суду з прав людини від 20 жовтня 2016 року «Скарга № 74171/10 Фарафонові проти України

Об'єднано із скаргою № 4682/09 Торош проти України. Шановна пані, Я пишу, з метою поінформувати Вас, що Європейський суд з прав людини 29 вересня 2016 року, порадившись, ухвалив, залишити без задоволення зазначені вище скарги зі списку справ, що підлягають розгляду. Копія рішення додається... Для узаконення суми, зазначеної у додатку до рішення. Яка виплачуватиметься Вам, просимо Вас надіслати реквізити вашого банківського рахунку безпосередньо представнику Уряду (пан Іван ЛИЩИНА, представник Уряду України в Європейському суді з прав людини, Міністерство юстиції, вул. Городецького, 13, 01001 Київ, УКРАЇНА). З повагою «підпис» Х. Бакірчі (Н. Bakirci) Заступник секретаря секції обробки».

Проаналізуємо відповідь автору з Генеральної прокуратури України від 11.01.2012 № 04/2/4-3656-09 в.о. начальника Головного управління нагляду за дотриманням законів при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства М.І. Гошовського «Ваші звернення, в тому числі які надійшли зі Служби безпеки України та Міністерства юстиції України, щодо незаконного притягнення до кримінальної відповідальності та засудження, а також неправомірних дій суддів та медичних працівників розглянуто... Ухвалою Верховного Суду України касаційної скарги відмовлено... Також встановлено, що рішенням Європейського суду з прав людини від 11.12.2008 у справі «Фарафонова проти України» за заявою № 28780/02 постановлено виплатити Вам з Державного бюджету України грошові кошти в сумі 1400 євро. Підставами винесення зазначеного рішення стали порушення п.1 ст.6 ст.13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо порушення розумного рядка розгляду справи щодо Вас. При виконанні зазначеного рішення Європейського суду Державного бюджету України за платіжним дорученням №631 від 27.05.2009 на Ваш особистий рахунок перераховано суму в розмірі 14 тисяч 835, 11 грн., що на момент виплати було еквівалентно 1400,00 євро. Щодо законності дій суддів, у провадженні яких перебувала кримінальна справа за Вашим обвинуваченням, то за даними фактами прокуратурами Жовтневого та Червонозаводського районів м.Харкова проведено перевірки у порядку ст.97 КПК України. За їх результатами у порушенні кримінальних справ відмовлено на підставі п.1 ст.6 КПК України. За результатами вивчення законності прийнятих рішень у Генеральній прокуратурі України підстав для їх скасування не встановлено. Також повідомляю, що для перевірки Ваших доводів щодо дотримання законності під час проведення судово-психіатричної експертизи та правомірності дій медичних працівників, наведених у попередніх зверненнях, наказом Головного управління здоров'я Харківської обласної державної адміністрації від 07.07.2010 №538 створено комісію. Відповідно до її висновків порушень вимог законодавства України про психіатричну допомогу не встановлено. З урахуванням наведеного підстав для вжиття заходів прокурорського реагування немає. В.о.начальника Головного

управління нагляду за дотриманням законів при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства М.І. Гошовський».

Встановлено ЗМІ, що керівництво Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні №3 звернулося до правоохоронних органів із проханням перевірити роботу відділення судово-психіатричної експертизи №18. Адміністрація Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні №3 звернулася до прокуратури Харківської області, управління СБУ України в Харківській області, управління МВС України в Харківській області та до начальника Головного управління охорони здоров'я Харківської облдержадміністрації (ХОДА) Богдана Волоса з проханням провести перевірку роботи відділення судово-психіатричної експертизи №18. Як повідомили "SQ" у лікарні, низка співробітників лікарні звернулася до голови ХОДА Арсена Авакова з проханням "надати допомогу в нормалізації роботи служби судово-психіатричної експертизи". За словами ряду лікарів, "має місце змова експертів стаціонарної судово-психіатричної експертизи з метою блокування роботи відділення, протягування потрібних рішень комісій, захисту у разі трудових спорів з адміністрацією та у вирішенні інших ситуацій". Як повідомили у лікарні, з 21 січня 2008 р. у лікарні працює комісія Головного управління охорони здоров'я ХОДА, створена на підставі звернення депутата облради Володимира Цюртока, депутатське звернення також є наслідком заяви, зробленої на його адресу групою експертів. Як заявили лікарі лікарні, "комісія провела несумлінну, необ'єктивну перевірку. [21].

Встановлено із медіа, що «скандал в психіатричній лікарні міста Харкова, у «Сабурці», яка проводить психіатричні експертизи набув розголосу після того, як п'ять співробітниць судово-психіатричного відділення заявили, що головний лікар Петрюк тисне на них. У результаті, говорили тоді бунтівники, кожна десята експертиза на осудність підозрюваних у злочинах проходить із порушенням закону. Висновки міністерської перевірки озвучив начальник облздорову Олександр Галацан: дитяче відділення та центр судово-психіатричних експертиз працюють без ліцензій, документи в установі оформлюють із порушеннями. Депутати райради встають на захист колеги: приймають звернення до губернатора – не звільняти Петрюка. Московська райрада, де більшість «регіонали», заступилася за БЮТівця Петрюка. На відміну від однопартійців із облради. І голова профільної комісії Володимир Святаш, і голова облради Василь Салигін активно лобіюють звільнення головного лікаря психіатричної лікарні. Салигін навіть статтю написав, у якій вигадав новий термін: «Петрюківщина відійде в минуле, як ганебне та огидне явище». Сам Петрюк уже приготував три позови до суду, щоб оскаржити висновки перевірок КРУ, облздоров'я та МОЗ. З трибуни райради доповідає депутатам про те, чому, на його думку, спалахнув скандал і кому це було потрібно. Причини – у порядку зменшення. Третя – земля... Простіше кажучи, лікарні доведеться переїхати на нове місце, а 18 гектарів – на старому, неподалік центру міста – отримає інвестор.

Друга причина – конфлікт із людиною, яка зараз тимчасово керує лікарнею – Віктором Коваленком. Був начмедом, але цю посаду Петрюк скоротив разом із Коваленком. Як сьогодні пояснює, після того, як на Коваленка порушили кримінальну справу про хабар [19].

Проаналізуємо відповідь автору від Прокуратури Харківської області від 30.05.2001 № 04/2-8099-00 від начальника відділу старшого радника юстиції Л.В.Желтової «Ваші скарги, направлені до Генеральної прокуратури України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на незаконні дії Червонозаводського РВ, прокуратурою області розглянуто... «Ухвалою прокуратури області про порушення дисциплінарного провадження, слідчому Червонозаводського РВ Ковальової В.С. за порушення вимог кримінально-процесуального законодавства України під час проведення попереднього слідства у кримінальній справі № 63000792 оголошено догану. З метою проведення повного та всебічного розслідування вказану кримінальну справу передано для розслідування в Комінтернівський РВ... Начальник відділу старшого радника юстиції Л.В.Желтова.

Проаналізуємо повідомлення ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ "ЗАКОН І БІЗНЕС" про діяльність Державного бюро розслідувань відносно членів Вищої кваліфікованої комісії судів., де встановлено, що «ДБР відкрило кримінальне провадження щодо 8 членів ВККС...Територіальне управління Державного бюро розслідування (ДБР) у Києві розпочало досудове розслідування за фактом можливого самовільного присвоєння владних повноважень 8 членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС). Відповідну інформацію внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), а кримінальному провадженню присвоєно №62019100000000474. Про це повідомило інтернет-видання "Закон та Бізнес". Згідно з текстом витягу з ЄРДР, який є у розпорядженні редакції, кримінальне провадження розпочато за ч. 1 ст. 353 (самовільне присвоєння владних повноважень чи звання посадової особи) Кримінального кодексу України. Згідно з викладеними обставинами, які можуть свідчити про скоєння кримінального злочину, голова ВККС Сергій Козьяков, заступник голови – голова кваліфікаційної палати Станіслав Щотка, секретар кваліфікаційної палати Валентина Устименко, секретар палати з питань добору та публічної служби суддів Михайло Макаручук, а також члени Анастасія Зарицька, Микола Мішин та Юрій Тітов, порушуючи вимоги Закону України "Про судоустрій та статус суддів", не маючи повноважень членів ВККС у зв'язку з їх закінченням, беруть участь у засіданнях ВККС як члени. Зокрема, вони беруть участь у голосуванні про прийняття рішень, беруть участь у проведенні кваліфікаційної оцінки суддів, їх переведення до інших судів, участь у доборі нових суддів. Нагадаємо, "Закон та Бізнес" проаналізував проблему обчислення термінів повноважень членів ВККС з урахуванням тлумачення перехідних положень профільного закону у статті "Оновлення розпочнеться з голови" [15]. Однак, можливо, генеральний

прокурор Венедиктова І., яка зараз посол Швейцарії та її прокурори цю справу закрили. ЧОЛОВІК ВЕНЕДІКТОВОЇ, ЗВІЛЬНИВСЯ З РОБОТИ, ОТРИМАВШИ 750 ТИСЯЧ, А ПОТІМ ПОНОВИВСЯ – VINUS.INFO. Поновився на службі чоловік уже через 10 днів після звільнення [16]. Сім'я Ірина Венедиктова одружена з Денисом Колесником. Денис Колесник до листопада 2019 року працював заступником начальника Слобідського управління кіберполіції - начальником відділу протидії кіберзлочинності в Харківській області. Чоловік генерального прокурора Ірини Венедиктової Денис Колесник звільнився з посади заступника начальника департаменту кіберполіції, отримав виплати, а за кілька днів відновився на роботі. Про це йдеться у розслідуванні Bihus.info. Як стверджують журналісти, 25 вересня 2020 року Колесник, пропрацювавши рік у структурах МВС, подає рапорт на звільнення та просить соціальні виплати. 29 вересня він отримує понад 770 тисяч гривень та 30 вересня офіційно звільняється. Проте вже за 10 днів він знову поновився на посаді і продовжив роботу [17]. Венедиктова обурилася, що «прокурори, які втекли з країни, могли б хоча б не показувати службові посвідчення» Венедиктова додала, що вона розуміє, що «лицарів, які «втікали з України», вистачає у складі всіх правоохоронних органів [18].

Встановлено з медіа, що в Україні судді частіше порушують професійні вимоги, що зафіксовано 24 квітня 2019 році журналістом Артемом Листопад в медіа в публікації «Чесно. Фільтруй суд», в розділі Суспільство, де проведений аналіз про діяльність 123 судді Харківської області, які порушували професійні вимоги. Зі 296 суддів Харківської області 42% порушували професійні вимоги. Про це повідомили журналістам представники громадської організації «Чесно. Фільтруй суд», - передає кореспондент МР «Об'єктив».

За даними організації, 123 харківські судді судів першої інстанції допустили такі порушення:

- Причетність до прийняття сумнівних рішень (20 чол);
- Непрозорість стану (98 чол);
- Неетична поведінка (21 чол);
- Причетність до корупції та кримінальних правопорушень (5 осіб);
- Причетність до порушення прав людини (13 чол).

Дані опубліковані станом на 22 квітня 2019 року. Інформацію про це можна знайти у базі профайлів суддів судів першої інстанції Харківської області. Раніше повідомлялося, що суддя Київського районного суду міста Харкова Денис Невядомський пішов у відставку. Рішення ухвалено Вищою радою правосуддя за заявою судді. Нагадаємо, що у березні 2018 р. прокуратура Харківської області порушила кримінальну справу за статтею «винесення свідомо неправомірного рішення» на суддю Дениса Невядомського, який ухвалив рішення відпустити одіозного экс-депутата Андрія Лесика із СІЗО. Справа № 4201822000000032 від 2 березня 2018 р. була відкрита за ч. 1 ст. 375 КК України (винесення суддею чи суддями свідомо неправомірного вироку, рішення, ухвали чи постанови). Автор: Артем Листопад [20].

Суддя Київського районного суду Харкова Денис Невядомський надіслав повідомлення, у яких повідомив про факт тиску на нього [25]. Повідомлення він адресував генеральному прокурору України Юрію Луценку та голові Вищої Ради правосуддя Ігорю Бенедисюк [25]. Невядомський повідомив, що 28 лютого за автоматичною системою розподілу йому дісталася справа екс-депутата Харківської міськради Андрія Лесика, якого звинувачують у держзраді. На засіданні потерпілий та його адвокат заявили про порушення, допущені СБУ та прокуратурою під час вручення обвинувальних актів. Сторона звинувачення клопотала про продовження запобіжного заходу для Лесика у вигляді тримання під вартою. Однак суддя Нев'ядомський відмовив представникам прокуратури та СБУ. "Відповідно до вимог частини 5 статті 202 КПК України обвинуваченого було негайно звільнено з-під варті", - написав Невядомський у повідомленні. "5 березня до мене прийшов слідчий прокуратури в Харківській області, щоб допитати мене як свідка. Одночасно було допитано секретаря та помічника", - додав Невядомський. Подібні дії харківський суддя розцінює як прямий тиск на суд, втручання у правосуддя. І просить генпрокурора та голову ВСП вжити необхідних заходів. Як писав КНАRKIV Today, Андрію Лесіку висунули підозру за статтею 110 КК України (посягання на територіальну цілісність та недоторканність України) [25]. Зараз Андрій Лесік працює в ДБР, у Державному бюро розслідувань та надає автору відповіді, пересилаючи її звернення у Полтавське бюро розслідувань, які теж не розслідують факти проти суддів та прокурорів.

Встановлено з ЗМІ «КНАRKIV Today», що Денис Невядомський був шостим кандидатом у списку партії "Опозиційна платформа - За життя" до Харківської міськради. До квітня 2019 року він був суддею у Київському районному суді Харкова та спеціалізувався на кримінальних справах. Заяву про звільнення він написав сам та уточнив, що "не прощається", а йде далі. Нагадаємо, суддя Денис Невядомський вів справу Андрія Лесика про державну зраду та відпустив його додому. За це рішення у справі Лесика прокуратура розпочала перевірку харківського судді. Влітку 2013 року, в одному з ресторанів Харкова, суддя Денис Невядомський вдарив охоронця та намагався відібрати у міліціонерів автомат Калашнікова. Суддя голосно кричав, обіцяв усіх перестріляти, працівники міліції вдягли на нього кайданки. Коли Невядомський заявив, що він суддя і зателефонував комусь, на місце прибув головний прокурор міста, з нього зняли кайданки та передали на поруки прокуратурі [23].

Встановлено, що зараз Денис Невядомський – президент Всеукраїнської Асоціації суддів у відставці і стверджує, що «як правило, це робиться тільки для зміни кадрового складу суддів, тобто чергового кадрового колапсу, обилечивання, суб'єктивізму, створення нової квазіспільноти суддів, особисто зобов'язаних чинній владі. Отже, новий удар по єдиному статусу суддів, і ярлик-маркер «правильного» і «неправильного» судді («судді Януковича», «судді Порошенка», «судді Майдану», тепер, ось, і «судді Зеленського») [24].

З вищевказаного видно, що моральні ознаки суддів в Україні можуть привести до фальсифікацій та надуманості справ і може бути предметом розгляду міжнародним судом для відповідальності суддів, так як в Україні ці адвокати, судді, прокурори та інші службовці займають найвище положення, при цьому часто порушують закон.

Висновки. Таким чином, визнано, що основні права та свободи людини перестали бути об'єктом внутрішньої компетенції держав, а стали справою всього міжнародного співтовариства. Визнання загальних стандартів прав людини не залежить від їхнього конституційного закріплення, оскільки пріоритет міжнародного права стосовно внутрішньодержавного в галузі прав людини став загальновизнаним принципом міжнародного співтовариства.

Література:

1. Кузьменко В. В., Наливайко Л. Р., Обушенко О. М., Савіщенко В. М., Антіпова О. П. Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. – 246 с.
2. Кожушко С.І. Герменевтичний метод як процес еволюції предмета. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015 № 14 том 1. С.116-119
3. Фарафонова І. А. Головні підходи у феноменологічних концепціях права / І. А. Фарафонова // Філософія в сучасному світі [Електронний ресурс] : матеріали 3-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 18-19 листопада 2022 р. / гол. ред. Я. В. Тарароєв ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т" [та ін.]. – Електрон. текст. дані. – Харків, 2022. – С. 159-160. – URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/59698>.
4. Фарафонова І. А. Матеріали міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. С.111-114
5. Фарафонова І.А. Міжнародні договори України як феномен права. Фаховий журнал «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.226-235.
6. Фарафонова І А Міжнародні суди як верховенство права. Фаховий журнал «Наукові перспективи». (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Педагогіка», Серія «Психологія») Випуск № 3(31) 2024. Київ – 2024. С.1338. С.991-1004.
7. Закон України «Про міжнародні договори України», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 50.Ст. 540.
8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2709-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 32. Ст. 422.
9. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 19 груд. 2014 р. № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована Верховною Радою України (див.: Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №№ 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997.

11. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141)
12. Нечипоренко С.М. Чікірякін Д.В. Основні аспекти становлення та розвитку інституту захисту прав людини в Європейському Союзі. Юридичний науковий електронний журнал № 2/2023
13. Фарафонова І А Феноменологічний та конституційно – правовий аналіз України. Матеріали міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. С.111-114.
14. Фарафонова І.А. Особистісні цінності людини. Věda a perspektivy N9 (16)2022, (Чехія). <https://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2512/2516>
15. Інтернет. ДБР відкрило кримінальне провадження щодо 8 членів ВККС. ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯ "ЗАКОН І БІЗНЕС" (ГБР открыло уголовное производство в отношении 8 членов ВККС. ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИЕ "ЗАКОН И БИЗНЕС») https://ukranews.com/news/628762-gbr-otkrylo-https://zib.com.ua/ua/137413-dbr_vidkrylo_kriminalne_provadzhennya_schodo_vos
16. ЧОЛОВІК ВЕНЕДІКТОВОЇ ЗВІЛЬНИВСЯ З РОБОТИ, ОТРИМАВШИ 750 ТИСЯЧ, А ПОТІМ ПОНОВИВСЯ – BIHUS.INFO. Поновився на службі чоловік уже через 10 днів після звільнення. 25 КВІТНЯ 2019 https://www.5.ua/suspilstvo/cholovik-venediktovoi-zvilnyvsia-z-roboty-otrymavshy-750-tysiach-a-potim-znovu-ponovyvsia-bihusinfo-229471.html?fbclid=IwAR2pY7dsPocgbzLbMD1Cmza2GtKVe2De8Od_VJK90aVxHvF9hemkukHvkTE_aem_AcvMxyPPa7HOjH_m9HWx4WzJiHY4NURepYVUJ7as72J-BO9V5124aqF5u-nX_YpVVf1CyKTtTVpu4L6-l_YoWGVc
17. Автор: Oleksiy Yarmolenko. Bihus.info: Чоловік Венедиктової звільнився з МВС, отримав 750 тисяч гривень виплат і за 10 днів поновився на посаді. 16 листопада 2020 <https://babel.ua/ru/news/54726-bihus-info-muzh-venediktovoy-uvolilsya-iz-mvd-poluchil-750-tysyach-griven-vyplat-i-cherez-10-dney-vosstanovilsya-v-dolzhnosti>
18. Венедиктова І. Де ви, гавнюки, знайшли ці десятки тисяч доларів?!»: Венедиктова обіцяє покарати за законами воєнного часу прокурорів, що втекли. АНТИКОР. 03 03 2022 («Где вы, гавнюки, нашли эти десятки тысяч долларов?!»: Венедиктова обещает наказать по законам военного времени сбежавших прокуроров») Більше інформації на порталі Антикор: https://antikor.com.ua/articles/524059-gde_vy_gavnjuki_nashli_eti_desjatki_tysjach_dollarov_venediktova_obeshchaet_nakazatj_po_zakonom_voennogo_vremeni_sbehavs
19. Марія Малевська. MEDIA PORT Депутати райради заступилися за головного лікаря психіатричної лікарні Петра Петрюка. А він натякнув, хто замовник скандалу. 22.05.2008. (Депутаты райсовета заступились за главного врача психиатрической больницы Петра Петрюка. А он намекнул, кто заказчик скандала) https://www.mediaport.ua/news/city/52731/deputaty_raysoveta_vstupilis_za_glavvracha_psihbolnitsyi_petra_petryuka_a_on_nameknul_kto_zakazchik_skandala?fbclid=IwAR3JWq9mZRyIGHrXU8hn3XQInspbbsGkK5iC1IyPBm6ZEKFMEqxoOXGA5i0_aem_ActuQDmyuMHICf-KAzx58dKc0S3xAFEhp2vSn-O2x0okcoxKeJDqYiSK1jz6E1TZ6b1j8nh3oN45FRdyCXgX1KxW
20. Артем Листопад. 123 судьи Харьковской области нарушали профессиональные требования — «Честно. Фильтруй суд». 24 квітня 2019 <https://www.objectiv.tv/objectively/2019/04/24/123-sudi-harkovskoj-oblasti-narushali-professionalnye-trebovaniya-chestno-filtruj-sud/>
21. Status Qwo. Руководство Харьковской областной клинической психиатрической больницы №3 обратилось в правоохранительные органы с просьбой проверить работу отделения судебно-психиатрической экспертизы №18. 18.02.2008 <https://www.sq.com.ua/>

22. Мандат Олександр Фельдман поступився экс-судді Денису Невядомському. Екс-суддя отримає мандат Харківської міськради замість народного депутата 07 грудня, 2020 (Мандат Олександр Фельдман уступил экс-судье Денису Невядомскому. Экс-судья получит мандат Харьковского горсовета вместо народного депутата) KHARKIV Today. 07 грудня, 2020.

<https://2day.kh.ua/ru/news/eks-sudya-poluchit-mandat-kharkovskogo-gorsoveta-vmesto-narodnogo-deputata>

23. Харківський суддя-дебошир став адвокатом. KHARKIV Today. 08 квітня, 2021. (Харьковский судья-дебошир стал адвокатом 08 апреля, 2021)

<https://2day.kh.ua/ru/kharkov/kharkovskiy-sudya-deboshir-stal-advokatom>

24. Денис Нев'ядомський. Україна перетворилася на лабораторію для експериментів із судовою владою <https://zib.com.ua/ua/143839.html>

25. Судья по делу Лесика пожаловался Луценко на давление прокуратуры. 15 марта, 2018. <https://2day.kh.ua/ru/news/sudya-po-delu-lesika-pozhalovalsya-lucenko-na-davlenie-prokuratury>

References:

1. Kuzmenko, V. V., Nalyvaiko, L. R., Obushenko, O. M., Savishchenko, V. M., Antipova, O. P. (2015). *Ontolohiia, aksiolohiia, antropolohiia, hnoseolohiia filosofsko-pravovykh vchen [Ontology, axiology, anthropology, epistemology of philosophical and legal teachings]*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

2. Kozhushko, S.I. (2015). Hermenevtychnyi metod yak protses evoliutsii predmeta [Hermeneutic method as a process of subject evolution]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 14, 1, 116-119 [in Ukrainian].

3. Farafonova, I. A. (2022). Holovni pidkhody u fenomenolohichnykh kontseptsiiakh prava [Main approaches in phenomenological concepts of law]. *Proceedings from III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Filosofiia v suchasnomu sviti» – The Third International Scientific and Practical Conference « Philosophy in the modern world »*. (pp. 159-160). Kharkiv [in Ukrainian]. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/59698>.

4. Farafonova, I. A. (2022). *Proceedings from mizhnarodniy kruhliiy stil «Ukraina na suchasniy heopolitychnii shakhivnytsi svitu: fenomenolohichni ta konstytutsiino-pravoviy analiz» – The International round table « Ukraine on the modern geopolitical chessboard of the world: phenomenological and constitutional and legal analysis »*. (pp. 111-114). Uzhhorod. [in Ukrainian].

5. Farafonova, I.A. (2024). Mizhnarodni dohovory Ukrainy yak fenomen prava [International treaties of Ukraine as a legal phenomenon]. *Nauka i tekhnika sohodni - Science and Technology Today*, 3(31) 2024, 226-235. [in Ukrainian].

6. Farafonova, I A (2024). Mizhnarodni sudy yak verkhovenstvo prava [International courts as the rule of law]. *Naukovi perspektyvy - Scientific Perspectives*, 3(31) 2024, 991-1004. [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy» [On International Treaties of Ukraine]. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy “Pro mizhnarodne pryvatne pravo” [On international private law]. (2004, June 23). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

9. Postanova Plenumu Vyshch. spetsializ. sudu Ukrainy z rozghliadu tsyv. i krym. sprav “” [On the application of international treaties of Ukraine by the courts in the administration of justice: resolution of the Plenum of the Higher Education. specialization court of Ukraine for consideration of civil. and the Crimea cases]. (2014, December 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

10. Закон Ukrainy “Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, ratyfikovana Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy (div.: Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv №№ 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii)” [The Law of Ukraine “The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine (see: On the ratification of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and Protocols Nos. 2, 4, 7 and 11 to the Convention”]. (1997, July 17). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

11. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

12. Nechyporenko, S.M. Chikiriakin, D.V. (2023). Osnovni aspekty stanovlennia ta rozvytku instytutu zakhystu prav liudyny v Yevropeiskomu Soiuzi [The main aspects of the formation and development of the institute for the protection of human rights in the European Union]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2/2023 [in Ukrainian].

13. Farafonova, I. A. (2022). *Proceedings from mizhnarodniy kruhlyi stil «Ukraina na suchasni heopolitychnii shakhivnytsi svitu: fenomenolohichni ta konstytutsiino-pravovyi analiz» – The International round table « Ukraine on the modern geopolitical chessboard of the world: phenomenological and constitutional and legal analysis »*. (pp. 111-114). Uzhhorod. [in Ukrainian].

14. Farafonova, I.A. (2022). Osobystisni tsinnosti liudyny [Personal values of a person]. *Věda a perspektivy*, 9 (16)2022 [in Ukrainian]. Retrieved from <https://perspectives.pp.ua/index.php/vp/article/view/2512/2516>

15. Internet. DBR vidkrylo kryminalne provadzhennia shchodo 8 chleniv VKKS. [Internet. The SBI has opened criminal proceedings against 8 members of the Central Security Committee]. *ukranews.com* Retrieved from https://ukranews.com/news/628762-gbr-otkrylo-https://zib.com.ua/ua/137413-dbr_vidkrylo_kryminalne_provadzhennya_schodo_vos [in Ukrainian].

16. ChOLOVIK VENEDIKTOVOI ZVILNYVSIa Z ROBOTY, OTRYMAVShY 750 TYSIaCh, A POTIM PONOYVYSIa – BIHUS.INFO [The man returned to work 10 days after his dismissal]. *www.5.ua* Retrieved from https://www.5.ua/suspilstvo/cholovik-venediktovoi-zvilnyvsia-z-roboty-otrymavshy-750-tysiach-a-potim-znovu-ponovyvsia-bihusinfo-229471.html?fbclid=IwAR2pY7dsPocgbzLbMD1Cmza2GtKVe2De8Od_VJK90aVxHvF9hemkukHvkTE_aem_AcvMxyPPa7HOjH_m9HWx4WzJiHY4NUrEpYVUJ7as72J-BO9V5124aqF5u-nX_YpVVfICyKTtTVpu4L6-l_YoWGvC [in Ukrainian].

17. Cholovik Venedyktovoi zvilnyvsia z MVS, otrymav 750 tysiach hryven vyplat i za 10 dnev ponovyvsia na posadi [Venediktova's husband resigned from the Ministry of Internal Affairs, received 750,000 hryvnias in payments and returned to his post in 10 days]. *babel.ua* Retrieved from <https://babel.ua/ru/news/54726-bihus-info-muzh-venediktovoy-uvolilsya-iz-mvd-poluchil-750-tysyach-griven-vyplat-i-cherez-10-dney-vosstanovilsya-v-dolzhnosti> [in Ukrainian].

18. Venedyktova, I. De vy, havniuky, znaishly tsi desiatky tysiach dolariv?! [Where did you bastards find these tens of thousands of dollars?!]. *antikor.com.ua* Retrieved from https://antikor.com.ua/articles/524059-gde_vy_gavnjuki_nashli_eti_desjatki_tysjach_dollarov_venediktova_obeshchaet_nakazatj_po_zakonom_voennogo_vremeni_sbehavs [in Ukrainian].

19. Mariia, Malevska. MEDIA PORT Deputy rairady zastupylysia za holovnoho likaria psykhiatrychnoi likarni Petra Petriuka. A vin natiaknuv, khto zamovnyk skandalu [MEDIA PORT Deputies of the district council stood up for the chief doctor of the psychiatric hospital, Petr Petryuk. And he hinted at who is behind the scandal]. *www.mediaport.ua* Retrieved from https://www.mediaport.ua/news/city/52731/deputyi_raysoveta_vstupilis_za_glavvracha_psihbolnitsyi_petra_petryuka_a_on_nameknuv_kto_zakazchik_skandala?fbclid=IwAR3Jwq9mZRYiGHrXU8hn3XQInspbbsGkK5iC1IyPBm6ZEKFMEqxoOXGA5i0_aem_ActuQDmyuMHICf-KAZx58dKc0S3xAFeXp2vSn-O2x0okcoxKeJDqYiSK1jz6E1TZ6b1j8nh3oN45FRdyCXgX1KxW [in Ukrainian].

20. 123 sudy Kharkovskoi oblasti narushaly professionalnye trebovaniya — «Chestno. Fyltrui sud» [123 judges of the Kharkiv region violated professional requirements — "Honestly. Filter the court."]. *www.objectiv.tv* Retrieved from <https://www.objectiv.tv/objectively/2019/04/24/123-sudi-harkovskoj-oblasti-narushali-professionalnye-trebovaniya-chestno-filtruj-sud/> [in Ukrainian].

21. Status Qwo. Rukovodstvo Kharkovskoi oblastnoi klynicheskoi psykhyatrycheskoi bolnytsy №3 obratilos v pravookhranitelnye organy s prosboi proveryt rabotu otdeleniya sudebno-psykhyatrycheskoi ekspertyzy №18. 18.02.2008 [Status Qwo. The management of the Kharkiv Regional Clinical Psychiatric Hospital No. 3 appealed to law enforcement agencies with a request to check the work of the Department of Forensic Psychiatric Examination]. *ww.sq.com.ua* Retrieved from <https://www.sq.com.ua/> [in Ukrainian].

22. Mandat Oleksandr Feldman postupyvsia eks-suddi Denysu Neviadomskomu. Eks-suddia otrymaie mandat Kharkivskoi miskrady zamist narodnoho deputata 07 hrudnia, 2020 (Mandat Aleksandr Feldman ustupyl eks-sude Denysu Neviadomskomu. Eks-sudia poluchyt mandat Kharkovskoho horsoveta vmesto narodnoho deputata) KHARKIV Today. 07 hrudnia, 2020 [Oleksandr Feldman ceded his mandate to ex-judge Denys Nevadomskyi. The ex-judge will receive the mandate of the Kharkiv City Council instead of the People's Deputy December 7, 2020]. *2day.kh.ua* Retrieved from <https://2day.kh.ua/ru/news/eks-sudya-poluchit-mandat-kharkovskogo-gorsoveta-vmesto-narodnogo-deputata> [in Ukrainian].

23. Kharkivskiyi suddia-deboshyr stav advokatom. KHARKIV Today. 08 kvitnia, 2021. (Kharkovskiyi suddia-deboshyr stal advokatom 08 apreliya, 2021) [harkiv rowdy judge became a lawyer. KHARKIV Today. April 8, 2021. (Kharkiv rowdy judge became a lawyer on April 8, 2021)]. *2day.kh.ua* Retrieved from <https://2day.kh.ua/ru/kharkow/kharkovskiy-sudya-deboshir-stal-advokatom> [in Ukrainian].

24. Denys Neviadomskyi. Ukraina peretvorylasia na laboratoriiu dlia eksperymentiv iz sudovoioi vladoiu [Ukraine has turned into a laboratory for experiments with the judiciary]. *zib.com.ua* Retrieved from <https://zib.com.ua/ua/143839.html> [in Ukrainian].

25. Sudia po delu Lesyka pozhalovalsia Lutsenko na davlenye prokuratury [The judge in the Lesyk case complained to Lutsenko about the pressure of the prosecutor's office]. *2day.kh.ua* Retrieved from <https://2day.kh.ua/ru/news/sudya-po-delu-lesika-pozhalovalsya-lucenko-na-davlenie-prokuratury> [in Ukrainian].

УДК: 631.314.1:347.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-521-529](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-521-529)

Харчук Вадим Володимирович аспірант на здобуття наукового ступеня доктора філософії відділу проблем модернізації господарського права та законодавства, Національна академія наук України Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень Імені В.К. Макутова Національної академії наук України», бульв. Тараса Шевченка, 60, м. Київ, 01032, <https://orcid.org/0009-0001-5229-3840>

ПРОБЛЕМАТИКА СУЧАСНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В ГАЛУЗІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ ДО І ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. На тлі воєнного конфлікту в Україні проблематика сучасного правового регулювання у галузі сільськогосподарського машинобудування набуває надзвичайної актуальності. Недостатня законодавча база, нестабільність управління та втрати інфраструктури роблять цей сектор особливо вразливим у період війни. Метою статті є виокремлення проблематичних аспектів правового регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування України в період війни. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури, звітів, нормативно-правових актів щодо реалізації правового регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування України, систематизації та впорядкування даних, а також методів індукції та дедукції. З'ясовано, що до війни ця галузь постійно розвивалася й було впроваджено інноваційні рішення для вдосконалення ефективності та стійкості агропромислового виробництва, але з початком повномасштабного вторгнення росії, галузь значно постраждала і має величезні збитки. В дослідженні автором виокремлено нормативно-правову базу, на якій будується правове регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування України, а також проведено оцінку його нормативно-правового середовища. В ході аналізу було визначені проблеми, які перешкоджають сучасному розвитку цієї галузі. З'ясовано, що часті зміни в законодавстві, неоднозначне тлумачення та недостатнє роз'яснення нормативно-правових актів у галузі сільськогосподарського машинобудування в Україні створюють умови, де недостатня юридична обізнаність та несвоєчасна інформованість призводять до різноманітних проблем у роботі підприємств. Практична значимість результатів даного дослідження полягає в тому, що вони надають інформацію та аналітичні висновки, які можуть бути використані у формулюванні та реалізації аспектів правового регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування України.

Ключові слова агропромисловий комплекс, сільське господарство, нормативно-правові акти, машинобудування, сільськогосподарська техніка, трактори

Kharchuk Vadym Volodymyrovych Postgraduate Student for the Degree of Doctor of Philosophy of the Department of Modernizing Commercial Law and Law, State organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine», bulv. Taras Shevchenko, 60, Kyiv, 01032, <https://orcid.org/0009-0001-5229-3840>

ISSUES OF MODERN LEGAL REGULATION IN THE FIELD OF AGRICULTURAL MACHINERY INDUSTRY BEFORE AND DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstracts. Against the backdrop of the military conflict in Ukraine, the issue of modern legal regulation in the agricultural machinery sector is becoming extremely relevant. The insufficient legal framework, instability of governance and loss of infrastructure make this sector particularly vulnerable during the war. The purpose of the article is to highlight the problematic aspects of legal regulation of the agricultural machinery industry in Ukraine during the war. The study was conducted using general scientific methods of cognition, in particular, critical analysis of the available scientific literature, reports, and regulations on the implementation of legal regulation of the agricultural machinery industry in Ukraine, systematization and ordering of data, and the methods of induction and deduction. It is found that before the war, this industry was constantly developing and innovative solutions were introduced to improve the efficiency and sustainability of agricultural production, but with the beginning of Russia's full-scale invasion, the industry has suffered significantly and has incurred huge losses. In the study, the author identifies the legal framework on which the legal regulation of the agricultural machinery industry in Ukraine is based, and assesses its regulatory environment. In the course of the analysis, the author identifies the problems that impede the modern development of this industry. It is found that frequent changes in legislation, ambiguous interpretation and insufficient clarification of legal acts in the field of agricultural machinery in Ukraine create conditions where insufficient legal awareness and untimely information lead to various problems in the work of enterprises. The practical significance of the results of this study is that they provide information and analytical conclusions that can be used in the formulation and implementation of aspects of legal regulation of the agricultural machinery industry in Ukraine.

Keywords agro-industrial complex, agriculture, regulations, machine building, agricultural machinery, tractors

Постановка проблеми. В сучасних умовах України проблематика правового регулювання у сфері сільськогосподарського машинобудування набуває особливого значення, особливо у контексті воєнного конфлікту в країні. Військові дії та відчутна загроза безпеці не лише підштовхують до перегляду і вдосконалення законодавчої бази у цій галузі, а й ставлять перед суспільством низку складних завдань, пов'язаних із забезпеченням військової та економічної безпеки країни. У таких умовах виникає потреба у вивченні та аналізі правових аспектів функціонування сільськогосподарського машинобудування під час війни, що визначає актуальність подальших досліджень у цій області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість авторів досліджували питання правового забезпечення й державного регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування. Зокрема, авторка Г. Іванова зазначила необхідність удосконалення норм законодавства України в галузі агропромислового комплексу щодо закріплення контрольних функцій суб'єктів агропромислового комплексу. Також авторка виокремила важливість створення ефективної системи моніторингу та регулювання у сфері виробництва та обігу сільськогосподарської продукції для забезпечення стабільності та безпеки на ринку [1]. В дослідженні С. Іщука виокремлено проблеми машинобудівельної галузі та шляхи їх вирішення [2]. Авторка О. Редьква в своїй науковій роботі з'ясувала основні показники функціонування та розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні [3]. В. Нехай сконцентрував свою увагу на стратегічних напрямках розвитку підприємств сільськогосподарського машинобудування [4]. В дослідженні Г. Корнієнко визначено структурний поділ агробізнесу з правової точки зору [5]. Автор О. Крехівський в своїй науковій роботі досліджував економіко-статистичний аспект державної підтримки розвитку сільськогосподарського машинобудування [6]. Автори О. Захарчук та ін. описали сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, де наголосили на важливості впровадження новітніх технологій та модернізації устаткування для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності аграрного сектора [7]. М. Сарібекян М. С. ретельно дослідив державну підтримку розвитку ринку сільськогосподарського машинобудування в Україні, Його аналіз дає змогу краще розуміти ефективність та напрямки вдосконалення політики у цій галузі. [8]. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, питання проблематики сучасного правового регулювання в галузі сільськогосподарського машинобудування до і під час війни в Україні потребують осучаснення та нових підходів.

Мета статті полягає в дослідженні особливостей правового регулювання галузі сільськогосподарського машинобудування України в період війни і воєнного стану. В статті передбачається вирішення наступних завдань:

- Визначення сучасного стану галузі сільськогосподарського машинобудування України;

- Оцінка нормативно-правового середовища сільськогосподарського машинобудування України;
- Систематизація проблем правового регулювання в галузі сільськогосподарського машинобудування.

Виклад основного матеріалу. Галузь сільськогосподарського машинобудування - це сектор економіки, який спеціалізується на проектуванні, виробництві та розробці машин, обладнання, інструментів та технологій, призначених для використання у сільському господарстві. Сільськогосподарське машинобудування охоплює широкий спектр продукції, включаючи трактори, комбайни, сільськогосподарські машини, обладнання для обробки землі, ірригаційні системи, а також технології для автоматизації та механізації сільськогосподарських процесів [1].

Галузь сільськогосподарського машинобудування є важливою для сільського господарства, адже вона забезпечує сільськогосподарські підприємства необхідними засобами для проведення сільськогосподарських робіт, збільшення продуктивності та оптимізації виробничих процесів. Галузь сільськогосподарського машинобудування постійно розвивається і впроваджує нові технології та інноваційні рішення для поліпшення ефективності та стійкості агропромислового виробництва [3, 5].

Але дана галузь суттєво постраждала від війни. Слід нагадати, що російське вторгнення призвело до серйозних економічних втрат для України, в тому числі й у сільському господарстві. За даними агентства KSE Institute спільно з Міністерством аграрної політики, загальні збитки від російського вторгнення в сільському господарстві України становили 10,3 мільярдів доларів. Найбільші втрати спостерігалися внаслідок пошкодження або знищення земельних угідь та руйнування сільськогосподарської техніки в Україні.

На рисунку 1 представлено розподіл збитків сільськогосподарської галузі по категоріям у відсотках.

Рис. 1 Розподіл збитків по категоріям, %
Джерело: побудовано автором на основі [9]

Таким чином, за наданими даними на рис. 1, можна зробити висновок, що найбільш постраждалим сектором в сільському господарстві є сільгосптехніка, яка становить 56,70% від усіх збитків. Це означає, що найбільш значні пошкодження та втрати спостерігаються саме в цьому сегменті господарства. Внаслідок вторгнення частково або повністю пошкоджено близько 181 тисяч одиниць сільськогосподарської техніки та устаткування загалом.

Нижче на рис. 2 наведено збитки сільськогосподарської техніки від війни, які оцінені в млн. доларів США.

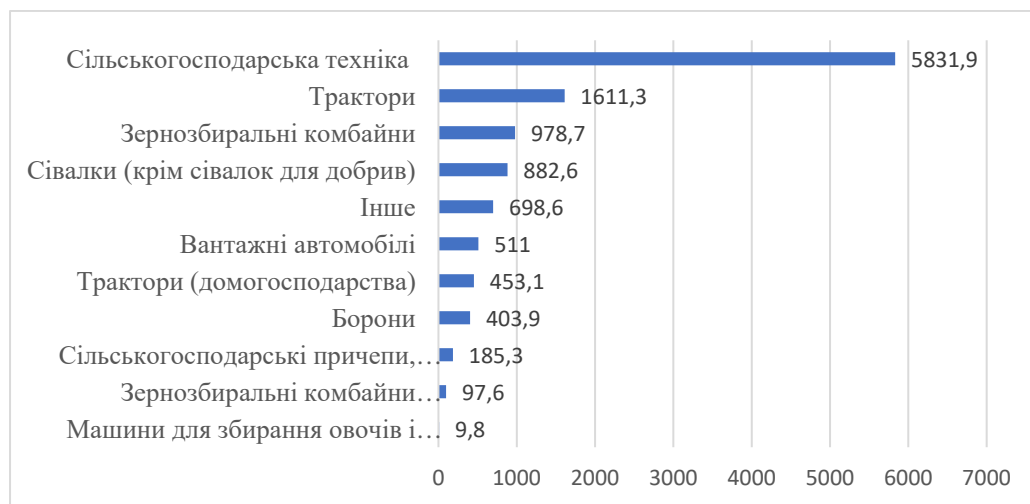

Рис. 2 Збитки сільськогосподарської техніки від війни, млн. долл. США
Джерело: побудовано автором на основі [9]

Отже, зважаючи на великі руйнування, які стали наслідком військових подій, галузь сільськогосподарського машинобудування перебуває в глибокій кризі та потребує негайного втручання через ретельне правове регулювання. Посилення правового контролю та надання додаткових фінансових інструментів може сприяти стабілізації ситуації в галузі та сприяти відновленню виробництва сільськогосподарської техніки.

У даному дослідженні слід зазначити, що функціонування та подальший розвиток сільськогосподарського машинобудування в Україні базується на ряді законів, що прийняті Верховною Радою України, а також на програмах, розпорядженнях та постановах Кабінету Міністрів, наказах Міністерства аграрної політики та продовольства і Міністерства промислової політики, а також регулятивних актах інших органів державної влади. Ці нормативно-правові документи націлені на регулювання економічних процесів у даній галузі, покращення економічної ситуації та стимулювання розвитку техніко-технологічної бази сільськогосподарського машинобудування. [8]. Серед ключових законодавчих актів, які регулюють сферу сільськогосподарського машинобудування, слід виокремити наступні: Закон України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» від 07. 02.2022 № 3023-III (ред. від 16.10.2020); Закон України

«Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 05.10.2006 № 229-V (ред. від 31.03.2023); Закон України «Про захист прав покупців сільськогосподарських машин» № 900-IV (ред. від 16.10.2020).

Крім вищезазначених законів, правову основу для розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування складають інші закони України, включаючи «Про пріоритет соціального розвитку сіл та агропромислового комплексу в народному господарстві України» від 17 жовтня 1990 року, «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 року (ред. від 04.11.2018), «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 5 жовтня 2006 року (ред. від 31.03.2023).

Варто зауважити, що 31.05.2022 було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення функцій технічного регулювання у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу». Поки що цей законопроект набуває чинності і спрямований, в першу чергу, на актуалізацію законодавства та вдосконалення організації та порядку діяльності суб'єктів у системі інженерно-технічного забезпечення, що дасть змогу забезпечити відповідність законодавства вимогам європейських стандартів та покращити контроль за якістю та безпекою продукції у сфері машинобудування для сільськогосподарського сектору [10].

Даний законопроект ставить перед собою ряд завдань.

По-перше, він регулює організацію роботи, пов'язаної з реєстрацією та видачою посвідчень тракториста-машиніста, спрощуючи процедури та надаючи одному органу відповідальність за цей процес. Це важливо для забезпечення відповідності українських стандартів європейським, що сприятиме інтеграції України до світового ринку та збільшить конкурентоспроможність сільськогосподарської техніки.

По-друге, законопроект встановлює правила функціонування органів з оцінки відповідності вимогам технічного регламенту щодо сільськогосподарської та лісогосподарської техніки, сприяючи створенню єдиної системи контролю за якістю цих продуктів. Це допоможе покращити якість та безпеку роботи сільськогосподарських машин, а також підвищить професійний рівень керуючих ними працівників.

Нарешті, законопроект спрямований на врегулювання системи відносин між органами влади, підприємствами технічного контролю та іншими учасниками сфери машинобудування, що зменшить бюрократичність та підвищить довіру споживачів до продукції цієї галузі, а також, сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та зростанню економіки країни в цілому.

Разом із цим, варто відзначити позитивні зміни, що відбулися у зв'язку із прийняттям «Порядку використання коштів, передбачених у державному

бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва», який був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року № 130. Згідно з цим порядком, сільськогосподарським товаровиробникам надається часткова компенсація у розмірі 20% вартості техніки та обладнання (за винятком податку на додану вартість), яка була вказана в акті приймання-передачі та інших відповідних документах, підтверджуючих оплату через державний банк або банк, у якому держава має значну частку акцій [8]. Однак, аналізуючи зміст цього Порядку, слід відзначити, що, на жаль, він не вирішує проблеми фінансування та розвитку галузі сільськогосподарського машинобудування. Держава не відводить належної уваги оновленню технологічного обладнання підприємств цієї галузі, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу у виробництво вітчизняної сільгосптехніки, а також не розробляє ефективну програму розвитку досліджуваного ринку.

Згідно із п.4 ч.1 ст. 4 Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» стратегічними пріоритетними напрямками на 2011-2021 роки є технологічне оновлення та розвиток агропромислового комплексу. Відповідно до пункту 3.14 Концепції державної промислової політики, затвердженої Указом Президента України від 12 лютого 2003 року №102/2003, державна промислова політика мала спрямовуватись на подальшу інтеграцію української промисловості у світову економіку, зокрема у високо-технологічних секторах, таких як авіакосмічна промисловість, приладобудування, інформаційні технології, виробництво техніки для агропромислового комплексу, нових матеріалів, сучасного енергетичного обладнання, військової та побутової техніки [8].

Проте у «Переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 83, не зазначено жодного підприємства в галузі сільськогосподарського машинобудування. Слід звернути увагу, що технічно передові країни в світі змогли досягти високого рівня розвитку технологічного укладу лише завдяки безпосередній участі і створенню реальних заходів підтримки з боку держави, особливо в розвитку машинобудівних виробництв [12].

Таким чином, як видно, законодавство охоплює практично всі аспекти функціонування підприємств у галузі сільськогосподарського машинобудування. Часті зміни в законодавстві, а також неоднозначне тлумачення та недостатнє роз'яснення нормативно-правових актів у нашій державі залишають свій відбиток на умови діяльності в цій галузі. В результаті цього недостатня юридична обізнаність та несвоєчасна інформованість створюють різноманітні проблеми у роботі підприємств, що займаються виробництвом сільськогосподарської техніки.

Висновки. Таким чином, в результаті аналізу сучасного стану галузі сільськогосподарського машинобудування в Україні виявлено, що вона

перебуває на перехресті складних викликів та можливостей. Нормативно-правове середовище у цій галузі характеризується частими змінами та неоднозначним тлумаченням законодавства, що створює невизначеність і нестабільність для суб'єктів господарювання. Систематизація проблем правового регулювання в галузі сільськогосподарського машинобудування дала змогу визначити ключові аспекти, що потребують уваги та подальших заходів для покращення ситуації в цьому секторі.

Література:

1. Іванова Г.С. Удосконалення норм законодавства України у сфері агропромислового комплексу щодо закріплення контрольних функцій суб'єктів 13 АПК. Право та інноваційне суспільство (електронне видання). 2018. Вип. 1. С. 45-53.
2. Іщук С. О. Розвиток машинобудування в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення: монографія. Львів, 2022. 137 с.
3. Редька О.З. Аналіз основних показників функціонування та розвитку сільськогосподарського машинобудування в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2019. Том 30 (69). №4 С.30-36. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-31>
4. Нехай В. Стратегічні напрямки розвитку підприємств сільськогосподарського машинобудування України. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством*. Полтава, 2022. С. 509-512.
5. Корнієнко Г. Структурний поділ агробізнесу: правовий аспект. Юридичний вісник, 2020. №2. <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.1722>
6. Крехівський О. В. Державна підтримка розвитку сільськогосподарського машинобудування: економіко-статистичний аспект. Статистика та економіка, аналіз, 2022. 67. DOI: 10.31767/su.1(96)2022.01.07.
7. Захарчук О. В., Навроцький Я. Ф., Вишневецька О. В. Сучасний стан та перспективи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства. Економіка АПК. 2021. № 6. С. 79–88. URL: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079>
8. Сарібекян М. С. Державна підтримка розвитку ринку сільськогосподарського машинобудування в Україні. *Право та інноваційне суспільство*, 2018. № 1 (10)..<https://apir.org.ua/index.php/lais/article/view/194>
9. Нейтер Р., Зоря С., Муляр, О. Збитки, втрати та потреби сільського господарства через повномасштабне вторгнення. 2024. Центр досліджень продовольства та землекористування Київської школи економіки. (KSE Агроцентр).https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення функцій технічного регулювання у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу. <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-zdiysnennya-funktsiy-tekhnichnogo-regulyuvannya-u-sferi-agropromislovogo-kompleksu-ta-mashinobuduvannya-dlya-agropromislo>
11. Рудь А.В. Перспективи розвитку сільськогосподарського машинобудування. Наукові нотатки. 2023 № 76. DOI: 10.36910/775.24153966.2023.76.17.
12. Мінекономіки розширило перелік української сільгосптехніки, 25% вартості якої компенсує держава. Міністерство економіки України. 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=ukUA&id=2bf3b8f6-8046-4b8f-85e1-c4a50ebfe95d&title=MinekonomikiRozshiriloPerelikUkrainskoiSilgospkhniki-25-VartostiYakoiKompensuDerzhava>

References:

1. Ivanova H.S. (2018). Udoskonalennia norm zakonodavstva Ukrainy u sferi ahropromyslovoho kompleksu shchodo zakriplennia kontrolnykh funktsii subiektiv 13 APK [Improvement of the norms of legislation of Ukraine in the field of agro-industrial complex to consolidate the control functions of the subjects of 13 agro-industrial complex]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo (elektronne vydannia)*, 1, 45-53 [in Ukrainian].
2. Ishchuk S. O. (2022). Rozvytok mashynobuduvannia v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Development of mechanical engineering in Ukraine: problems and ways to solve them], Lviv [in Ukrainian].
3. Redkva O.Z. (2019). Analiz osnovnykh pokaznykiv funktsionuvannia ta rozvytku silskohospodarskoho mashynobuduvannia v Ukraini [Analysis of the main indicators of functioning and development of agricultural engineering in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*. Vol. 30 (69). 4, 30-36. Retrieved from: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-4-31> [in Ukrainian].
4. Nekhai V. (2022). Stratehichni napriamky rozvytku pidpriemstv silskohospodarskoho mashynobuduvannia Ukrainy [Strategic directions of development of agricultural engineering enterprises of Ukraine]. *Aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku obliku, analizu ta kontroliu v sotsialno-orientovani systemi upravlinnia pidpriemstvom*, 509-512 [in Ukrainian].
5. Korniienko H. (2020). Strukturnyi podil ahrobiznesu: pravovyi aspekt [Structural division of agribusiness: legal aspect]. *Yurydychnyi visnyk*, 2. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.1722> [in Ukrainian].
6. Krekhivskiy O. V. (2022). Derzhavna pidtrymka rozvytku silskohospodarskoho mashynobuduvannia: ekonomiko-statystychnyi aspekt [State support for the development of agricultural engineering: economic and statistical aspect]. *Statystyka ta ekonomika, analiz*. 67. Retrieved from: [10.31767/su.1\(96\)2022.01.07](https://doi.org/10.31767/su.1(96)2022.01.07) [in Ukrainian].
7. Zakharchuk O. V., Navrotskyi Ya. F., Vyshnevetska O. V. (2021). Suchasnyi stan ta perspektyvy materialno-tekhnichnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [The current state and prospects of logistics of agriculture]. *Ekonomika APK*. 6, 79–88. Retrieved from: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106079> [in Ukrainian].
8. Sarybekian M. S. (2018). Derzhavna pidtrymka rozvytku rynku silskohospodarskoho mashynobuduvannia v Ukraini [State support for the development of the agricultural engineering market in Ukraine]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo*, 1 (10). Retrieved from: <https://apir.org.ua/index.php/lais/article/view/194> [in Ukrainian].
9. Neiter R., Zoria S., Muliar, O. (2024). Zbytky, vtraty ta potreby silskoho hospodarstva cherez povnomasshtabne vtorhennia [Losses, losses and needs of agriculture due to a full-scale invasion]. *Tsentr doslidzhen prodovolstva ta zemlekorystuvannia Kyivskoi shkoly ekonomiky. (KSE Ahrotsentr)*. Retrieved from: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/02/RDNA3_ukr.pdf [in Ukrainian].
10. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zdiisnennia funktsii tekhnichnoho rehuliuвання u sferi ahropromyslovoho kompleksu ta mashynobuduvannia dlia ahropromyslovoho kompleksu [Draft Law on Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Implementation of Technical Regulation Functions in the Field of Agro-Industrial Complex and Mechanical Engineering for the Agro-Industrial Complex]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-deyakikh-zakoniv-ukraini-shchodo-zdiysnennya-funktsiy-tekhnichnogo-regulyuvannya-u-sferi-agropromislovogo-kompleksu-ta-mashynobuduvannya-dlya-agropromislo> [in Ukrainian].
11. Rud A.V. (2023). Perspektyvy rozvytku silskohospodarskoho mashynobuduvannia [Prospects for the development of agricultural engineering]. *Naukovi notatky*. 76. Retrieved from: DOI: 10.36910/775.24153966.2023.76.17 [in Ukrainian].
12. Minekonomiky rozshyrylo perelik ukraïnskoi silhospptekhniki, 25% vartosti yakoi kompensue derzhava. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy [The Ministry of Economy has expanded the list of Ukrainian agricultural machinery, 25% of the cost of which is compensated by the state. Ministry of Economy of Ukraine]. 2021. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=ukUA&id=2bf3b8f6-8046-4b8f-85e1-c4a50ebfe95d&title=MinekonomikiRozshiriloPerelikUkrainskoiSilgospteKhniki-25-VartostiYakoiKompensuDerzhava> [in Ukrainian].

УДК 34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-530-536](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-530-536)

Холодов Віталій Володимирович аспірант відділу теорії держави і права, Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0002-3813-164X>

ПРОТИДІЯ ТЕРОРИСТИЧНИМ АКТАМ В МІСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ЗАСАДИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Визначено, що формування термінологічних визначень відповідно до національних доктрин цілком природне, проте деяка неузгодженість їх із міжнародно-правовими нормами зумовлює низку проблем, зокрема ускладнення міжнародної співпраці та непослідовне формування державної політики у сфері протидії терористичним актам, що понижує ефективність такої діяльності та наражає на небезпеку суспільство, що особливо гостро відчувається за повномасштабної війни росії проти України.

Зазначено, що протидія терористичним актам, в свою чергу, здійснюється на декількох рівнях – як комплексна протидія загальному явищу, в рамках якого встановлюються загальні засади (такі як невідворотність настання покарання, збереження балансу між заходами обмежувального характеру в рамках реалізації такої протидії та повагою до прав людини, взаємодія суб'єктів протидії тощо), так і конкретним його видам набуваючи векторного спрямування з урахуванням особливостей реалізації та можливих наслідків (наприклад протидія кібертероризму, протидія ядерному тероризму тощо).

Обґрунтовано, що саме міста завдяки сучасним технологіям є найбільш доступними в контексті планування та реалізації терористичних дій. Термін «терористичний акт в міському середовищі» можна визначити як такий, що планується в міському середовищі та має потенціал великої шкоди для міського населення, інфраструктури та соціально-економічного розвитку. Міське середовище є поняттям, яке активно вживається в соціології для означення системи, «яка розглядає просторову організацію території міста (природні та урбанізовані взаємодії) та протікаючі у ній соціальні процеси і явища.

Ключові слова: протидія терористичним актам, міське середовище, суспільно-політичного буття людства, загальнонебезпечні дії.

Kholodov Vitaly Volodymyrovych graduate student of the Department of Theory of State and Law, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0002-3813-164X>

COMBAT TERRORIST ACTS IN THE URBAN ENVIRONMENT: PRINCIPLES OF THEORETICAL AND LEGAL DEFINITION

Abstract. It was determined that the formation of terminological definitions in accordance with national doctrines is quite natural, but their inconsistency with international legal norms leads to a number of problems, in particular, the complication of international cooperation and the inconsistent formation of state policy in the field of countering terrorist acts, which reduces the effectiveness of such activities and exposes them to danger society, which is especially acutely felt during the full-scale war of Russia against Ukraine.

It is noted that countering terrorist acts, in turn, is carried out at several levels - as a comprehensive counter to a general phenomenon, within which general principles are established (such as the inevitability of punishment, maintaining a balance between restrictive measures in the framework of the implementation of such countermeasures and respect for the rights person, the interaction of countermeasures, etc.), as well as its specific types, acquiring a vector direction taking into account the specifics of implementation and possible consequences (for example, countering cyberterrorism, countering nuclear terrorism, etc.).

It is substantiated that thanks to modern technologies, cities are the most accessible in the context of planning and implementing terrorist actions. The term "terrorist act in an urban environment" can be defined as one that is planned in an urban environment and has the potential to cause great harm to the urban population, infrastructure and socio-economic development. The urban environment is a concept that is actively used in sociology to denote a system "that considers the spatial organization of the city territory (natural and urbanized interactions) and the social processes and phenomena occurring in it.

Keywords: countering terrorist acts, urban environment, social and political existence of humanity, general dangerous actions.

Постановка проблеми. Протидія терористичним актам в міському середовищі являє собою комплексне правове явище, що передбачає необхідність розкриття його основних складових для подальшого ефективного вивчення та дослідження. Зокрема можна виділити такі основні категорії: «терористичний акт», «протидія терористичним актам» та «терористичний акт в міському середовищі». Всі ці питання хоч і знаходять висвітлення в правовій доктрині та практичному закріплені в нормативно-правових актах національних правових систем і міжнародному праві та ряді інших міжгалузевих досліджень, проте все ще характеризуються як неоднорідні та такі, що потребують вдосконалення. Звісно, формування термінологічних визначень відповідно до національних доктрин цілком природне, проте деяка неузгодженість їх із міжнародно-правовими нормами зумовлює низку проблем, зокрема ускладнення міжнародної співпраці та непослідовне формування

державної політики у сфері протидії терористичним актам, що понижує ефективність такої діяльності та наражає на небезпеку суспільство, що особливо гостро відчувається за повномасштабної війни росії проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософсько-правове осмислення категорії «тероризму» та «терористичного акту» науковці починають ще з часів Аристотеля, проте у рамках даного дослідження зауважимо, що всі спроби його термінологічного осмислення обумовлювалися історико-політичними обставинами, які були характерні для конкретного часу [1, с. 29-48]. Відтак, поняття «тероризму» та «терористичного акту» варто вважати такими, що потребують актуалізації у зв'язку із зміною актуальних обставин суспільно-політичного буття людства та конкретної держави зокрема, а саме осмислення таким, що допомагає уточнити його характеристики і в свою чергу сприяє розробці ефективних стратегій протидії та запобігання терористичним загрозам. Особливо важливим це видається в сучасному світі, де тероризм стає все більш глобальним та технологічно складним явищем.

Мета статті - виявити проблематику протидії терористичним актам у міському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Український законодавець визначив у ст. 258 Кримінального Кодексу України терористичний як «застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою». Дане визначення терористичного акту досить часто критикується науковцями, визначаючи його як «терористичний акт у вузькому розумінні» [2] як таке, що передбачає «вчинення або погрозу вчинення зальнонебезпечних дій спрямованих на залякування населення з метою спонукання суб'єктів впливу (органу державної влади, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи) до ухвалення вигідних для терористів рішень», тоді як «поняття «терористичний акт» у широкому розумінні – це вчинені з цією ж спрямованістю та метою не лише загальнонебезпечні, але й будь-які інші суспільно небезпечні діяння» [3, с. 57]. Терористичні акти за умов сучасного розвитку засобів та способів їх здійснення можуть варіюватися за видом, проте для кожного з них характерним залишається саме мета вчинення такого злочину. Глобалізаційні процеси, можливість використання наявної практики правового регулювання

та застосування норм, а також наявність масиву міжнародно-правової бази у сфері тероризму обумовлює й диктує необхідність систематизованого доктринального розвитку загальних концептуальних засад ключових елементів даного явища як основи для подальшої актуалізації національних правових норм.

Активно термінологічний апарат посилюється на рівні міжнародного права, зокрема у сфері протидії терористичним актам: розвиваючи наявні міжнародно-правові норми водночас переважна більшість міжнародно-правових актів не робить кроку до універсалізації низки вже наявних понять та їх визначення. Таку ж тенденцію спостерігаємо в національному врегулюванні, де єдиного нормативно-правового термінологічного визначення не має, а спроби його уніфікації на разі мають доктринальний характер наукового прагнення пов'язати застосовані законодавцем терміни для означення недопущення здійснення терористичних актів, зокрема «протидії», «боротьби», «запобігання», що можемо бачити на прикладах Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Концепції боротьби з тероризмом та Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», де вживаються вказані терміни.

Вважаємо за доречне визначити поняття «протидія терористичним актам» як найбільш загальний термін в цьому контексті та на аналогію із визначенням О.М. Бандурки та О.М. Литвинова «протидії злочинності» маючи на увазі різноманітну за формами діяльність визначених суб'єктів протидії, які у взаємодії створюють систему заходів, спрямованих на зниження інтенсивності процесів проявів тероризму на всіх рівнях, нейтралізації дії причин та умов його виникнення з метою обмеження кількості терористичних актів [4, с. 44-45]. Таке визначення включає в себе не тільки безпосереднє реагування на терористичні акти, але й розробку та впровадження законів і політик, спрямованих на запобігання таким актам. Протидія терористичним актам, в свою чергу, здійснюється на декількох рівнях – як комплексна протидія загальному явищу, в рамках якого встановлюються загальні засади (такі як невідворотність настання покарання, збереження балансу між заходами обмежувального характеру в рамках реалізації такої протидії та повагою до прав людини, взаємодія суб'єктів протидії тощо), так і конкретним його видам набуваючи векторного спрямування з урахуванням особливостей реалізації та можливих наслідків (наприклад протидія кібертероризму, протидія ядерному тероризму тощо).

Загалом можемо погодитися із виділенням таких основних напрямків комплексної протидії терористичним актам як загального явища:

- запобігання терористичним загрозам: шляхом усунення корінних причин і факторів, що сприяють радикалізації і вербування нових членів терористичними організаціями;

- захист критично-важливих об'єктів : захист громадян і інфраструктури у містах і зниження вразливості до терактів, в тому числі шляхом забезпечення підвищеної безпеки кордонів, транспорту і об'єктів життєзабезпечення;

- блокування тероризму: здійснення вистежування терористів і збір відомостей; перешкоджання плануванню терактів; руйнація мережі, що підтримує терористів; арешт на фінансові активи і припинення фінансування; залучення терористів до відповідальності;

- реагування на терористичні загрози: готовність до того, щоб контролювати і обмежувати наслідки терористичного акту, шляхом розвитку потенціалу в області ліквідації прямих наслідків, координації дій у відповідь і забезпечення потреб жертв, прав і свобод людини і громадянина [5, с. 51].

Необхідність виділення міського середовища як самостійного напрямку для протидії терористичним актам та, відповідно, категорії «терористичного акту в міському середовищі» обумовлена не тільки зростаючою кількістю терористичних актів, а й їх особливою небезпечністю для суспільства у зв'язку із масштабом можливого заподіяння шкоди, зростаючою в містах кількістю потенційних жертв та посиленого психологічного впливу таких терористичних актів на суспільні настрої. Крім того, саме міста завдяки сучасним технологіям є найбільш доступними в контексті планування та реалізації терористичних дій. Термін «терористичний акт в міському середовищі» можна визначити як такий, що планується в міському середовищі та має потенціал великої шкоди для міського населення, інфраструктури та соціально-економічного розвитку. Міське середовище є поняттям, яке активно вживається в соціології для означення системи, «яка розглядає просторову організацію території міста (природні та урбанізовані взаємодії) та протікаючі у ній соціальні процеси і явища. Воно нерозривне з поняттям міського простору і вживається в ситуації, коли останнє розглядається як поле людської діяльності, фактор поведінки людини» [6, с. 37].

Таким чином, вживання терміну «терористичний акт в міському середовищі» передбачає апелювання не тільки до міста як місця вчинення, а й до міста як детермінанти вчинюваного терористичного акту, що відповідно також обумовлює особливості провадження діяльності, пов'язаної із протидією таким актам. Саме соціальна природа міського середовища, зокрема фізичний ландшафт міста, для якого характерним є великі скупчення людей, наявність суспільно значущих місць, інтенсивна інституційна організація та людська взаємодія, а також роль міст у загальному розвитку держави, економічні вигоди, що міста надають в контексті масштабних та значущих проєктів та соціальних послуг для підтримки добробуту населення обумовлюють привабливість для здійснення терористичних актів з досягненням максимального ефекту від таких актів дестабілізації та руйнування. Таким чином, терористичні акти націлені не лише на фізичне середовище та міську політичну економіку, але й на міста як соціальні інституції та сам феномен урбанізації.

Найбільш ілюстративним можна вважати регулярні терористичні акти росії проти українських міст: ракетні обстріли із значною кількістю жертв серед цивільного населення, атака на цивільну інфраструктуру. Здійснення в містах і проти цивільного населення таких дій можемо вважати навмисною спробою позбавити людей переваг міського життя з метою психологічного тиску суспільство та стимулювання влади до вчинення дій в інтересах росії. Атаки росії також акцентують увагу на проблемах міського планування, інформування населення, правового нігілізму та цифрової безпеки подолання яких варто здійснювати в рамках єдиної та послідовної діяльності з протидії терористичним актам.

Враховуючи вищенаведене, протидію терористичним актам у міському середовищі можна визначити як особливий напрямок діяльності уповноважених суб'єктів спрямований на зниження інтенсивності процесів проявів тероризму на всіх рівнях, нейтралізації дії причин та умов його виникнення з метою обмеження кількості терористичних актів з урахуванням міського середовища як детермінанти терористичних актів. Протидія терористичним актам у міському середовищі в світлі нашого дослідження потребує інтегрованого підходу, який враховує специфіку міської інфраструктури, густоту населення та можливості терористів використовувати ці фактори для своїх цілей, включаючи такі аспекти, як подальший розвиток наявного нормативно-правового регулювання, реформування підходів до містобудування, активна робота із населенням і громадськими організаціями і безпосередньо відобразатиме її правову та соціальну природу.

Висновки. Таким чином констатуємо, що подальший розвиток і вдосконалення теоретико-правових засад протидії терористичним актам у міському середовищі є невід'ємною необхідністю. Це складне та багатогранне правове явище потребує уважного вивчення та теоретичного розгортання ключових складових для ефективної реалізації відповідних заходів. Визначення та стандартизація термінологічного апарату є однією з ключових умов для успішної практичної протидії таким актам, що сприятиме покращенню співпраці та координації зусиль на рівні національних та міжнародних структур.

Література:

1. Стукаліна О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання терористичним актам у великих містах України. дис. ... доктор філософії : спец. 081. Одеса, 2023. 286 с.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv/paran1707#n1707> (дата звернення: 25.03.2024).
3. Данильченко Ю. Б. Тероризм: феномен, детермінація, протидія. Дис. ... доктора юридичних наук (доктора наук) : спец. 12.00.08. Харків, 2018. 445 с.
4. Бандурка О.М., О.М. Литвинов. Протидія злочинності та профілактика злочинів. Харків : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.

5. Давиденко М. О. Міжнародний досвід протидії терористичним загрозам у міському середовищі. *Протидія терористичним актам у міському середовищі: збірник матеріалів Наукового форуму*. 21 червня, 2023. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. с. 49-51.

6. Главацький О. З. Архітектурно-просторові методи й засоби підвищення кримінологічної безпеки міського середовища. дис. ... кандидата архітектури (доктора філософії): спец. 18.00.01. Харків, 2018. 285 с.

References:

1. Stukalina, O. V. (2023). Kriminologichna charakteristika ta zapobigannja teroristichnim aktam u velikih mistah Ukraïni [Criminological characteristics and prevention of terrorist acts in large cities of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni "Kriminal'nij kodeks Ukraïni" [The Law of Ukraine "Criminal Code of Ukraine"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv/paran1707#n1707> [in Ukrainian].

3. Danil'chenko, Ju. B. (2018). Terorizm: fenomen, determinacija, protidija [Terrorism: phenomenon, determination, counteraction]. *Doctor's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].

4. Bandurka, O.M., Litvinov, O.M. (2011). *Protidija zlochinnosti ta profilaktika zlochiviv [Anti-crime and crime prevention]*. Harkiv : Vid-vo HNUVS [in Ukrainian].

5. Davidenko, M. O. (2023). Mizhnarodnij dosvid protidii teroristichnim zagrozam u mis'komu seredovishhi [International experience of combating terrorist threats in the urban environment]. *Proceedings from Naukoviy forum « Protidija teroristichnim aktam u mis'komu seredovishhi» – The Scientific Forum « Combating terrorist acts in the urban environment»*. (pp. 49-51). Kii'v: Vid-vo UDU imeni Mihajla Dragomanova [in Ukrainian].

6. Glavac'kij, O. Z. (2018). Arhitekturno-prostorovi metodi j zasobi pidvishhennja kriminologichnoï bezpeki mis'kogo seredovishha [Architectural and spatial methods and means of increasing criminological security of the urban environment]. *Candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].

УДК 316.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-537-547](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-537-547)

Чайка Алла Валеріївна магістр права юридичного факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, Національний університет “Одеська юридична академія”, магістр права юридичного факультету, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, провідний професіонал Центру медіації та посередництва IP офісу, тел.: (050)549-49-53, <https://orcid.org/0009-0009-2363-1407>

КОМПЛЕКС ПРОФЕСІЙНИХ ПОЛІТИК ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДІАТОРА, ЯК СПОСІБ ЗМІЦНЕННЯ ДОВІРИ ДО ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ

Анотація. Стаття зосереджується на аналізі низького рівня довіри до процесу медіації серед громадськості, що визначається як значний бар'єр для подальшого розвитку інституту медіації. В роботі досліджено, як можливість притягнення медіатора до відповідальності впливає на формування загальної довіри до медіації як до ефективного інструменту вирішення конфліктів. Автор розглядає кореляцію між законодавчою чіткістю механізмів притягнення медіаторів до відповідальності та етичними стандартами їх діяльності з одного боку, та рівнем довіри до даного інструменту з іншого боку.

Автор розглянула етичні стандарти, що наразі регулюють професійну діяльність медіаторів в Україні, висвітлюючи актуальну потребу в їх вдосконаленні та гармонізації з міжнародними нормами і практиками.

Особлива увага приділяється можливим ризикам розгляду справи щодо відповідальності медіатора у суді, зокрема питання доказування, яке є вразливим аспектом, оскільки процедура медіації має конфіденційний характер. Також автор звертає увагу на місце і роль держави у зміцненні довіри до медіації, підкреслюючи необхідність розробки та впровадження комплексу професійних політик щодо відповідальності медіатора.

Детальний методологічний підхід роботи базується на аналізі законодавчих актів, вивченні наукових публікацій та використанні досвіду міжнародної практики. Застосування компаративного аналізу дозволяє не лише виявити сильні та слабкі сторони існуючих регуляторних механізмів у сфері медіації, але й визначити оптимальні шляхи для їх удосконалення. В роботі наголошується на необхідності врахування міжнародного досвіду для забезпечення високої якості медіаційних послуг, підкріплення правових рамок етичними стандартами та врегулювання професійної відповідальності медіаторів.

Ключові слова: Медіація, відповідальність медіатора, етичні стандарти, довіра до медіації, альтернативні способи врегулювання спору.

Chaika Alla Valeriivna Master of Laws, National University "Odesa Law Academy"; Master of Laws, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Leading Professional of the Mediation Centre, IP Office, tel.: (050)549-49-53, <https://orcid.org/0009-0009-2363-1407>

A COMPREHENSIVE SET OF PROFESSIONAL POLICIES ON MEDIATOR ACCOUNTABILITY AS A WAY TO STRENGTHEN TRUST IN THE MEDIATION INSTITUTE

Abstract. The article focuses on the analysis of the low level of public trust in the mediation process, identified as a significant barrier to the further development of the mediation institute. It investigates how the possibility of holding a mediator accountable influences the formation of overall trust in mediation as an effective tool for conflict resolution. The author examines the correlation between the legislative clarity of mechanisms for holding mediators accountable and their ethical standards on one hand, and the level of trust in this tool on the other.

The author also reviews the ethical standards currently regulating the professional activity of mediators in Ukraine, highlighting the urgent need for their improvement and harmonization with international norms and practices. Special attention is given to the potential risks of legal proceedings regarding mediator accountability, particularly the issue of proof, which is a vulnerable aspect since the mediation process is confidential. Furthermore, the author addresses the state's role in strengthening trust in mediation, emphasizing the necessity of developing and implementing a comprehensive set of professional policies on mediator accountability.

The detailed methodological approach of the work is based on the analysis of legislative acts, the study of scientific publications, and the use of international practice experience. The application of comparative analysis not only reveals the strengths and weaknesses of existing regulatory mechanisms in the field of mediation but also identifies optimal paths for their improvement. The work stresses the importance of considering international experience to ensure the high quality of mediation services, reinforcing legal frameworks with ethical standards, and regulating the professional accountability of mediators.

Keywords: Mediation, mediator's responsibility, ethical standards, trust in mediation, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. В реєстрі судових рішень немає жодної справи, у якій відповідачем фігурував би медіатор щодо здійснення своєї професійної діяльності. Можливо, це зумовлено відсутністю помилок з боку медіаторів,

проте причина може також полягати і в труднощах доказування відповідальності медіатора. Це питання досліджував канадський вчений Дженніфер Л. Шульц у своїй науковій праці «Відповідальність медіатора: використання звичаїв для визначення стандартів надання допомоги». Вчений зазначає, що в Канаді для того, щоб притягнути «фасилітаційного медіатора» до відповідальності за недбалість, необхідно довести, що поведінка медіатора була нижче певного визнаного стандарту, або що медіатор порушив умови договору про проведення медіації. Проте постає питання щодо встановлення стандарту поведінки для медіаторів та його законодавчого визначення [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження присвячені вивченню питання професійної відповідальності медіаторів є відносно малодослідженим. Серед науковців, які безпосередньо висвітлювали дану проблематику у своїх наукових працях можливо виділити А.В. Біцай, О.А. Файєра, С.Л. Сотнікова, С.І. Курпякову та Т.А. Попову.

Метою статті є дослідження та аналіз існуючих етичних стандартів, які регулюють діяльність медіаторів в Україні, та вивчення питання наявності кореляційного зв'язку між рівнем довіри до медіації та відсутністю нормативної чіткості у питаннях відповідальності медіатора.

Виклад основного матеріалу. Поняття довіри вперше було введено у вітчизняний науковий дискурс напр. ХХ - поч. ХХІ ст. Так, у 1997 році була проведена українсько-канадська конференція на тему: «Громадська довіра: неупереджене правосуддя та юстиція» [2]. З тих пір у численних наукових працях було досліджено питання довіри у юридичному контексті, однак все ще недостатньо уваги було приділено дослідженню рівня довіри до інституту медіації. Адже довіра до медіації, як до процедури та послуги відіграє критичну роль у виборі даного інструменту сторонами конфлікту.

Медіація в Україні почала розвиватися значно раніше, ніж було створено законодавче регулювання даної галузі. Тож цілком зрозумілим є те, що у разі відсутності законодавчих норм регулювання даної сфери, але за наявності реального застосування медіації, правила та норми будуть формуватися через механізм саморегулювання з боку громадськості.

Джонатан Кроу виокремлює дві моделі професійної етики та розглядає їхню придатність для медіації. Перша модель, яку він називає «регуляторною», відводить центральну роль у застосуванні та забезпеченні дотримання етичних кодексів поведінки професійним асоціаціям і об'єднанням. Ця модель була прийнята юридичною професією в Австралії та багатьох європейських країнах. Другу модель автор називає "практична модель", що розглядає професію як спільноту практиків, де виникають етичні стандарти, які органічно змінюються з часом. Ці стандарти можуть бути кодифіковані, але в основному забезпечуються соціальним тиском з боку професійної спільноти [3]. Якщо застосувати класифікацію Джонатана Кроу до реалій нашої держави, то можна констатувати, що в Україні «регуляторна» модель професійної етики.

Громадські об'єднання – це одна з форм вираження громадської думки та її вираження в діях. В 1994 році було створено ГО «Одеська обласна група медіації», 2014 році - ГО «Національна асоціація медіаторів України», ГС «Українська академія медіації», 2015 р. – «Львівський центр медіації», 2017 р. – ГО «Ліга медіаторів України», 2019 р. – ГО «Асоціація сімейних медіаторів», ГО «Буковинський центр медіації» тощо. Звісно, це далеко не повний перелік громадських об'єднань, які діяли в інтересах розвитку, популяризації та впровадження медіації. Не менше значення відігравали приватні організації, яких в Україні більше тридцяти. Наприклад, ТОВ «Український центр медіації» забезпечував професійну підготовку медіаторів ще з 2007 року. Закономірно, що перші правила, котрі встановлювали порядок проведення медіації, були розроблені громадськими об'єднаннями та приватними організаціями. ГО «Одеська обласна група медіації» створили перший прецедент застосування медіації у цивільному судочинстві ще у 1997 році [4]. Тож ще до визначення медіації на законодавчому рівні у 2022 році Законом України «Про медіацію», різними громадськими об'єднаннями вже було розроблено кодекс етики медіаторів, засади навчання базовим навичкам медіатора, засади навчання базовим навичкам сімейного медіатора, рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації тощо. Отже, професійна спільнота демонструвала значні показники саморегуляції та, певною мірою втілювала законодавчу владу в даній галузі.

Національна асоціація медіаторів України є досить унікальною громадською організацією, адже виконує певну самоврядну функцію, не зважаючи на те, що немає відповідного статусу. На офіційному веб-сайті ГО «НАМУ» зазначено: «Медіатор має дотримуватись чинних норм законодавства, як громадянин та особа, що надає допомогу чи послуги на комерційній основі. За порушення цих норм медіатор несе цивільну, адміністративну, кримінальну, дисциплінарну відповідальність відповідно до чинного законодавства на загальних підставах». Однак разом з тим, ГО «НАМУ» не розглядає скарги на медіаторів, натомість сторони мають право звернутися з позовною заявою до суду. Також рішенням Загальних зборів ГО «НАМУ» від 19 лютого 2022 р., протокол № 1/2022 було затверджено Правила професійної етики медіатора.

Правила професійної етики медіатора були розроблені та опубліковані різними організаціями серед яких, Міжнародний арбітражний суд при ТПП України, Морська арбітражна комісія при ТПП України, Міжнародний Центр Медіації Бізнес Школи КРОК, Український центр медіації тощо (Табл.1). Незважаючи на те, що всі вони не мають обов'язкової законодавчої сили, практика їх застосування має важливе значення для завоювання довіри громадськості до медіації та, у свою чергу, заохочення більш широкого використання медіації.

Табл. 1

	Міжнародний арбітражний суд при ТПП України	Міжнародний Центр Медіації Бізнес Школи КРОК	Український центр медіації
Положення про відповідальність медіатора правил професійної етики	<p>3.1. Медіатор несе відповідальність за дотримання професійної етики і визначених цим Кодексом.</p> <p>3.2. Розгляд скарг на порушення медіатором норм професійної етики здійснюється Президією МКАС при ТПП України.</p> <p>3.3. У разі, якщо Президією МКАС при ТПП України буде встановлено факт порушення медіатором норм професійної етики, медіатор може бути виключений із Реєстру медіаторів МКАС при ТПП України.</p>	<p>4.1. Медіатор, який не дотримується норм професійної етики медіатор виключається із Реєстру медіаторів без компенсації будь-яких коштів, які вже були сплачені.</p> <p>4.2. Для визначення порушення професійної етики скликається комісія із двох кваліфікованих медіаторів, які офіційно працевлаштовані у Бізнес Школі КРОК або які викладають медіацію у Бізнес Школі КРОК.</p> <p>4.3. У разі, якщо медіатор не вносить річну оплату на початку нового року до 10-го числа першого місяця за ведення Реєстру медіаторів, останній виключається із такого Реєстру без створення будь-яких комісій.</p>	Положення щодо відповідальності медіатора відсутні.

Процес розгляду скарг, поданих на адвокатів, здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, що діє в межах визначеного регіону. Аналогічна процедура застосовується у контексті дисциплінарної відповідальності прокурорів, де дану функцію виконує кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів. Водночас, процедура притягнення медіаторів до відповідальності має істотні відмінності, адже можливість їх відповідальності передбачена лише на основі судового рішення або рішення відповідної ГО, в якій медіатор здійснює професійну діяльність. У контексті, де судовий порядок виступає ледь не єдиним механізмом захисту прав та інтересів, необхідно забезпечити наявність відповідного законодавчого регулювання, яке надасть чіткі та ефективні інструменти для доказування.

Існує певний ризик у принципі конфіденційності, який захищає посередницькі комунікації від розголошення та прийняття, як доказ в суді.

Інформаційна асиметрія між медіаторами та їхніми клієнтами у поєднанні з конфіденційністю кокусів додає перешкод для порушення судових процесів.

Отже, наразі відсутній законодавчий механізм забезпечення дотримання медіаторами етичних норм. Постає питання: чи існує кореляційний зв'язок між рівнем довіри до процесу медіації та відсутністю належних механізмів притягнення медіаторів до відповідальності? Та чи є потреба у впровадженні такого механізму в Україні?

Враховуючи відсутність української практики щодо притягнення медіаторів до відповідальності, актуальним є аналіз міжнародного досвіду в даній сфері. Дослідження відповідних міжнародних кейсів дозволить виявити різноманітні підходи до регулювання професійної відповідальності медіаторів.

Річард Маршалл Ланге був медіатором у справі про розлучення між подружжям, з яким був особисто знайомий. Угода була досягнута в психіатричному відділенні лікарні, де колишня дружина проходила лікування від депресії через сімейні конфлікти. Після укладення угоди, подружжя відкликало справу з суду. Згодом дружина подала позов проти медіатора за професійну недбалість, зокрема за ненадання повної консультації та допомоги під час переговорів, що призвело до не вигідних умов угоди для неї. Суд присяжних визнав вимоги дружини обґрунтованими та присудив їй компенсацію у розмірі 74 000 доларів США. Однак, рішення було оскаржено, і Апеляційний суд штату Міссурі під головуванням судді Сміта Дж., за підтримки суддів Сац П. Дж. та Саймон Дж., скасував вердикт присяжних [5].

Інший випадок - справа McCosh, в якій Апеляційний суд Нової Зеландії також виявився на боці медіаторів. У цій справі фермер і три його дочки призначили Девіда Вільямса посередником для вирішення спору щодо прав на певне майно сільськогосподарської ферми. За допомогою медіатора адвокати, які представляють сторони, склали мирову угоду після медіації. Мирова угода передбачала, серед іншого, передачу 21 530 акцій компанії New Zealand Dairy Group Ltd від батька дочкам. Через п'ять днів доньки заявили, що замість цього вони повинні отримати 59 430 акцій. Батько виступав проти цього. Доньки попросили, щоб посередник вирішив це питання. Тоді батько розпочав провадження проти медіатора, звинувачуючи його у недбалих діях. Суддя зауважив, що навіть якби позивач міг довести, що поведінка посередника відійшла від належного стандарту, йому було б важко довести, що таке порушення справді призвело до заявлених збитків [5].

В контексті судового розгляду пов'язаного з відповідальністю медіатора, основним викликом є конфіденційний характер медіаційного процесу. Конфіденційність забезпечує безпечне середовище для обговорення сторонами проблем, що виникли, та дає змогу досягти взаємовигідного рішення без страху публічного розголошення озвученої інформації. Втім, коли виникає необхідність притягнути до відповідальності медіатора за порушення

етичних норм або за інше неналежне виконання своїх обов'язків, сторони стикаються з проблемою доказування. Адже договір про проведення медіації, що містить положення про конфіденційність, обмежує можливість використання в суді інформації, отриманої під час медіаційного процесу.

Для вирішення зазначеної проблематики можуть бути імплементовані наступні стратегії. Перш за все, у договорі про проведення медіації можна включити спеціальні положення, що передбачають можливість розголошення інформації в контексті судового процесу. Такі положення дозволяють, наприклад, у контексті угод про проведення медіації, визначити чіткі винятки, у разі яких можливе розголошення конфіденційних даних. Це надає сторонам можливість аргументувати свою позицію у суді, опираючись на конкретну інформацію, не порушуючи при цьому домовленостей про конфіденційність.

Якщо згоди між сторонами щодо часткового або повного розголошення певних даних для потреб судового розгляду було досягнуто вже після виникнення спору щодо відповідальності медіатора, то існує потенційний ризик відмови медіатора погодитися на такі умови.

Другою стратегією, яка знаходить застосування у міжнародній практиці, є видача судового наказу про розголошення конфіденційної інформації. Наприклад, суд у Великій Британії може вимагати розкриття конфіденційних даних як умову для залучення альтернативного експерта, незалежно від фази процесу, на якій було залучено початкового експерта. Згідно з законодавством Великої Британії, судові рішення або наказ про розкриття конфіденційної інформації є обов'язковим до виконання і видається з метою надання доступу до документів чи даних, важливих для розгляду справи сторонами. Суди в цій країні мають великий діапазон дискреційних повноважень у контексті видачі таких наказів [6].

Ще одне питання етичних стандартів стосується міркування про те, що «різні категорії справ і різні обставини потребують різних вимог до медіатора, що сприятиме не лише ретельному розгляду справи та пошуку найкращих варіантів вирішення спору чи конфлікту, а й створенню комфортних умов і високому рівню довіри до інституту медіації. Наприклад, якщо йдеться про фіскальні спори, було б добре, якби медіатор розумівся на низці економічних питань» [7]. Разом з тим, в Законі України «Про медіацію» чи інших законах, не прописано, що для проведення сімейної, ІР чи бізнес-медіації потрібно мати відповідну спеціалізацію в тій чи іншій галузі.

У науковому дискурсі професійної спільноти існують дебати щодо необхідності спеціалізації медіаторів, що, з одного боку, потенційно обмежує їхню участь у ролі медіатора в різноманітних конфліктах. Однак, з іншого боку, встановлення чітких спеціалізацій та вимог щодо наявності відповідних сертифікатів як підтвердження певної кваліфікації можуть слугувати засобом забезпечення високого рівня компетентності медіатора, що, в свою чергу, може сприяти зміцненню довіри до професіоналів у даній сфері.

Аналіз положень Кодексу етики медіатора, розробленого НАМУ, а також етичних стандартів інших громадських організацій, дає підстави встановити потребу у формулюванні чітко визначених підстав для притягнення медіаторів до відповідальності за порушення етичних стандартів у своїй професійній діяльності. Окрім того, є необхідність встановлення процедурного механізму притягнення до відповідальності та створення відповідних структурних підрозділів в рамках професійних асоціацій медіаторів, котрі б здійснювали розгляд і регулювання таких питань.

В Італії, надійність та ефективність організацій, що надають послугу медіації, покладається на Міністерство юстиції, котре здійснює їх реєстрацію. Медіаційна організація ідентифікується як структура, що належить державному або приватному органу, або як певне вираження цього (наприклад, торгові палати створили власні організації в особі примирних палат). Гарантії надійності такої організації перевіряються під час її реєстрації Міністерством юстиції [8].

В Нідерландах з 1 січня 2014 р. шляхом об'єднання різних асоціацій медіаторів, була заснована «Федерація медіаторів Нідерландів» (Mediators federatie Nederland), По суті вона є правонаступником Нідерландського інституту медіації (the Netherlands Mediation Institut), створеного ще 1993 році. Саме цей інститут вперше започаткував реєстр медіаторів у Нідерландах. З часу свого заснування Нідерландський інститут медіації активно співпрацював з урядом, що мало своїм наслідком фінансування останнім низки пілотних проектів по впровадженню медіації у процес вирішення судових спорів із широким залученням бюро правової допомоги. Процес об'єднання різних організацій в одну «Федерацію медіаторів Нідерландів» є значущим прогресом у напрямку структуризації та підвищення професійного рівня галузі [9].

Попри те, що медіація, як новітня технологія і інститут вирішення спорів у суспільстві, народилась і сформувалась передусім у США та інших країнах прецедентного права, у цих країнах відсутні нормативні акти, які регулюють вимоги до медіаторів, їх навчання, акредитації, сертифікації та інші питання професійної діяльності. Всі ці питання регулюються ринком через репутаційні механізми, співвідношення попиту та пропозиції, тощо. Медіація в США характеризується високим рівнем саморегуляції, де професійні організації відіграють ключову роль у визначенні етичних норм і стандартів практики, що впливають на якість та доступність медіаційних послуг. Два найвідоміших центра медіації у США, які мають розвинуту структуру і присутність в усіх штатах, а також закордоном, є організація Судовий Арбітраж і Медіаційні Послуги (Judicial Arbitration and Mediation Services - JAMS) та Американська Арбітражна Асоціація (AAA). Ці організації встановлюють професійні стандарти, забезпечують навчання та сертифікацію, а також ведуть саморегулювання професії. Основною вимогою для отримання статусу «медіатор AAA» має не менше 10 років професійного стажу на вищих посадах

у бізнесі, на виробництві або в інших професіях, а також освіта, яка необхідна для таких вищих посад (зазвичай ступені вищої освіти, і не один). Крім того, щоб отримати дану акредитацію необхідно пройти навчання з медіації у обсязі 140 годин; надати докази проведених медіацій (не менше 5 медіацій за 3 роки); і обов'язково мати членство в одній з професійних бізнес або торгових асоціацій [10].

На сьогодні у жодній країні світу не введено обов'язкове державне ліцензування діяльності медіаторів. Міжнародна медіаторська спільнота послідовно виступає проти ліцензування. Спроби уніфікувати вимоги до професійного рівня медіаторів на національному рівні робилися у США, Канаді і Австралії. Однак, ці спроби залишилися у вигляді рекомендацій або у вигляді необов'язкових (добровільних) акредитаційних програм.

Важливо підкреслити, що в контексті медіаційного процесу, сторонам конфлікту бажано зосереджуватись на позитивних аспектах взаємодії з медіатором, а не на потенційній можливості його притягнення до відповідальності. Зосередження на можливості "покарання" медіатора може несприятливо впливати на психологічний клімат переговорів, викликаючи недовіру та спрямовуючи увагу сторін на вину, а не на пошук спільного рішення. З психологічної точки зору, побоювання щодо відповідальності медіатора можуть призвести до небажаного перекладання відповідальності за вирішення конфлікту зі сторін на медіатора, що суперечить одному з основних принципів медіації - відповідальності учасників за досягнення взаємовигідного рішення.

Висновки. Медіація в Україні використовується вже більше 30 років, проте, на жаль, доводиться констатувати наявність певної недовіри до даного інструменту з боку потенційних клієнтів. Встановлення детально визначених правил та процедур притягнення до відповідальності медіаторів може виконувати значну стимулюючу функцію. Ці норми мають потенціал запобігати порушенням етичних стандартів у професійній практиці медіаторів, виступаючи своєрідним превентивним інструментом, що мінімізує ризик негативних наслідків від таких порушень. Встановлення чіткого механізму відповідальності сприяє підвищенню професійних стандартів серед медіаторів, водночас забезпечуючи захист інтересів учасників медіаційного процесу. Встановлення процедурного механізму притягнення до відповідальності та створення відповідних структурних підрозділів в рамках професійних асоціацій медіаторів, котрі б здійснювали розгляд і регулювання таких питань, могло б значно підвищити рівень довіри до медіації.

Разом з тим, не слід забувати проблематику пов'язану з можливим надмірним регулюванням медіації. Зайва формалізація процедур та інституту медіації загалом може обмежити гнучкість та адаптивність медіаційного процесу, що є одними з ключових переваг цієї форми вирішення конфліктів. Внаслідок цього, може статися зниження ефективності медіації як альтернативного методу вирішення спорів. У світовій практиці держави, визнаючи цю

проблематику, намагаються дотримуватися принципу мінімального втручання у регулювання інституту медіації, спрямовуючи свої зусилля на створення сприятливих умов для її розвитку без зайвого обмеження свободи та творчого підходу медіаторів.

Отже, враховуючи важливість саморегуляції в контексті медіації, слід підкреслити, потенціал таких процесів для забезпечення ефективності інституту медіації. Однак державна підтримка в розвитку медіації через консолідацію довіри є невід'ємною. Для зміцнення довіри до медіації, слід застосувати комплексні заходи, зокрема, гарантування можливості притягнення медіаторів до відповідальності, яке включає:

1. Розгляд скарг структурними підрозділами професійних асоціацій медіаторів.
2. Судовий розгляд з забезпеченням належних інструментів доказування.

Література:

1. Mediator Liability: Using Custom to Determine Standards of Care, 2002 CanLIIDocs 620 Author(s): Jennifer L Schulz Source(s): College of Law, University of Saskatchewan. URL: https://www.canlii.org/en/commentary/doc/2002CanLIIDocs620#!fragment/zoupio-_Tocpdf_bk_4/BQCwhgziBcwMYgK4DsDWszIQewE4BUBTADwBdoAvbRABwEtsBaAfX2zhoBMAzZgI1TMALAEoANMmylCEAIqJCuAJ7QA5KrERCYXAnmKV6zdt0gAynIIAhFQCUAogB17ANQCCAQDC9saTB80KTsliJAA (дата звернення: 24.03.2024).
2. В.В. Новоселова. Феномен довіри в сучасній юридичній науці. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/8.pdf (дата звернення: 24.03.2024).
3. Two Models of Mediation Ethics (2017). Sydney Law Review. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3090546 (дата звернення: 24.03.2024).
4. Офіційний вебсайт Одеської обласної групи медіації. URL: <https://civilmplus.org/uk/actors/odeska-oblasna-grupa-mediatsiyi/> (дата звернення: 24.03.2024).
5. Exploring mediator liability in negligence. URL: https://www.researchgate.net/publication/309122261_Exploring_Mediator_Liability_in_Negligence (дата звернення: 24.03.2024).
6. Disclosure as a Condition of a Court Order. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=20241b8f-2f80-4417-9685-962cddbfe7d> (дата звернення: 24.03.2024).
7. Козак В. Чи стане медіація ефективною та затребуваною альтернативою судовому вирішенню спорів / Закон і бізнес. 07.09–13.09.2019. URL: <https://zib.com.ua/ua/139131-chi-stane-mediatsiya-efektivnoyu-alternativoyu-sudovomu-virishennu-sporiv/> (дата звернення: 24.03.2024).
8. Italian legislation on Mediation. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453175/IPOL-JURI_NT\(2011\)453175_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453175/IPOL-JURI_NT(2011)453175_EN.pdf) (дата звернення: 24.03.2024).
9. Чи можлива в Україні Федерація Медіації як громадське об'єднання задіяних у проєкті «MEDIATS» університетів? URL: <https://law.chnu.edu.ua/federatsiia-mediatsii-yak-hromadske-obiednannia/> (дата звернення: 24.03.2024).
10. Механізми саморегулювання діяльності медіаторів кращі практики і уроки для України. URL: https://www.researchgate.net/publication/327254468_Mehanizmi_Samoreguluvanna_Dialnosti_Mediatoriv_Krasi_Praktiki_I_Uroki_Dla_Ukraini_Self-Regulation_of_Mediation_Best_Practices_and_Lessons_for_Ukraine (дата звернення: 24.03.2024).

References:

1. Schulz, J.L. (2002). Mediator Liability: Using Custom to Determine Standards of Care. *College of Law, University of Saskatchewan*. [in English]. <https://www.canlii.org/en/commentary/doc/2002CanLIIDocs620> .
2. Novoselova, V.V. The Phenomenon of Trust in Modern Legal Science. [in Ukrainian]. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/8.pdf .
3. Two Models of Mediation Ethics (2017). *Sydney Law Review*. [in English]. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3090546 .
4. Official Website of the Odessa Regional Mediation Group. Retrieved from <https://civilmplus.org/uk/actors/odeska-oblasna-grupa-mediatsiyi/> .
5. Exploring Mediator Liability in Negligence. [in English]. https://www.researchgate.net/publication/309122261_Exploring_Mediator_Liability_in_Negligence .
6. Disclosure as a Condition of a Court Order. Retrieved from. [in English]. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=20241b8f-2f80-4417-9685-962cdddbfe7d> .
7. Kozak, V. Will Mediation Become an Effective and In-demand Alternative to Court Resolution? *Law and Business*, [in Ukrainian]. https://zib.com.ua/ua/139131-chi_stane_mediaciya_efektivnoyu_alternativoyu_sudovomu_viris.html .
8. Italian Legislation on Mediation. [in English]. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453175/IPOL-JURI_NT\(2011\)453175_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2011/453175/IPOL-JURI_NT(2011)453175_EN.pdf) .
9. Is a Mediation Federation as a Public Association of Universities Engaged in the "MEDIATS" Project Possible in Ukraine? [in Ukrainian]. <https://law.chnu.edu.ua/federatsiia-mediatsii-yak-hromadske-obiednannia/> .
10. Self-Regulation of Mediators: Best Practices and Lessons for Ukraine. [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/327254468_Mehanizmi_Samoreguluvanna_Dialnosti_Mediatoriv_Krasi_Praktiki_I_Uroki_Dla_Ukraini_Self-Regulation_of_Mediation_Best_Practices_and_Lessons_for_Ukraine .

УДК 347.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-548-556](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-548-556)

Черняк Олена Юріївна кандидатка юридичних наук, професорка, професорка кафедри міжнародного та європейського права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 942-42-96, <https://orcid.org/0000-0001-5104-6648>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОДІННЯ ЦИФРОВИМИ АКТИВАМИ ТА ПЕРЕДАЧІ ТИТУЛУ

Анотація. У науковій статті автор виходить із твердження про те, що до переліку ключових проблем, які виникли перед законодавцями, враховуючи віртуальну природу цифрових активів, порядок їх створення та передачі від одного правоволодільця до іншого (включаючи укладення відповідних електронних правочинів) досі належать питання правового титулу, підстав володіння правами на цифрові активи, механізмів їх відчуження і набуття. У зв'язку з цим метою статті є здійснення компаративістського дослідження підходів, сприйнятих та втілених у законодавстві зарубіжних держав, до правового регулювання змісту та порядку здійснення права володіння на цифрові активи, передачі останнього від одного правоволодільця до іншого. Предметом аналізу постали відповідні правові акти США, окремих американських штатів, держав-членів ЄС, інших країн, що займають провідні позиції у цьому світі.

Резюмується, що нормативне закріплення питань належності права власності на цифрові активи (у тому числі крипто-активи та токени), підтвердження права володіння та передачі титулу від одного правоволодільця до іншого, ще перебуває на етапі становлення не лише в Україні, але й у іноземних державах. Наразі увага законодавців приділена радше питанням запуску та належного функціонування ринку віртуальних активів, що відображається крізь призму фінансового та банківського регулювання, захисту прав споживачів, регламентації порядку діяльності та обов'язків емітентів цифрових активів, постачальників послуг, пов'язаних із ними тощо. При цьому відзначається існування тісного зв'язку між вирішенням цих правових проблем та засадами й технологічними особливостями використання технології розподіленого реєстру – саме запис у DLT, як видається, постає ключовим ідентифікатором та доказом права володіння на крипто-актив, а зміна цього запису відображає передачу титулу та, відповідно, зміну правоволодільця.

Ключові слова: токен, цифрові активи, блокчейн, крипто-актив, володіння, обіг цифрових активів.

Cherniak Olena Yuriivna Candidate of Law, Professor, Professor of the Department of International and European Law, Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Heroes of Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 942-42-96, <https://orcid.org/0000-0001-5104-6648>

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF OWNERSHIP OF DIGITAL ASSETS AND TRANSFER OF TITLE

Abstract. In the scientific article, the author proceeds from the statement that the list of key problems that have arisen before legislators, taking into account the virtual nature of digital assets, the procedure for their creation and transfer from one right holder to another (including the conclusion of relevant electronic transactions), still includes the issues of legal title, grounds for ownership of rights to digital assets, mechanisms for their alienation and acquisition. In this regard, the purpose of the article is to carry out a comparative study of the approaches adopted and embodied in the legislation of foreign countries towards the legal regulation of the content and procedure of exercising the ownership right to digital assets, transferring the latter from one right holder to another. The relevant legal acts of the USA, individual American states, EU member states, and other countries that occupy leading positions in this regard became the subject of analysis.

It is summarized that the regulatory consolidation of the issues of ownership of digital assets (including crypto-assets and tokens), confirmation of the right of ownership and transfer of title from one right holder to another is still at the stage of formation not only in Ukraine, but also in foreign countries. At present, the attention of legislators is more focused on the launch and proper functioning of the virtual assets market, which is reflected through the prism of financial and banking regulation, consumer rights protection, regulation of the procedure and duties of issuers of digital assets, service providers etc. At the same time, the existence of a close connection between the solution of these legal problems and the principles and technological features of the use of distributed ledger technology is noted – it is the DLT record that appears to be the key identifier and proof of ownership of a crypto-asset, and the change of this record reflects the transfer of title and, accordingly, the change of the right holder.

Keywords: token, digital assets, blockchain, crypto-asset, ownership, digital assets turnover.

Постановка проблеми. Новітні процеси впровадження цифрових активів у світову економічну систему неможливі без закріплення на міжнародному та національному рівнях цілісного правового регулювання режиму їх обігу, порядку оподаткування та окреслення засад боротьби із відмиванням коштів за їх допомогою, що історично постало одним із перших

викликів на цьому шляху (тут варто згадати, насамперед, Рекомендації Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей – FATF, щодо ризико-орієнтованого підходу до віртуальних активів та постачальників послуг віртуальних активів [1]). Іншими словами – встановлення взаємоузгоджених та відповідних економічній та технологічній сутності цифрових активів правил приватно-правового та публічно-правового характеру – від нормативного визначення ключових дефініцій у цій сфері, до регламентації форм і вимог до діяльності суб'єктів господарювання на ринку цих активів, їх публічної пропозиції, наданні пов'язаних послуг тощо.

Разом із тим до переліку ключових проблем, які виникли перед законодавцями, враховуючи віртуальну природу цих активів, порядок їх створення та передачі від одного правоволодільца до іншого (включаючи укладення відповідних електронних правочинів) досі належать питання правового титулу, підстав володіння правами на цифрові активи, механізмів їх відчуження і набуття. Можливо навіть стверджувати, що з цивільно-правової точки зору ці аспекти є найважливішими, оскільки повинні сформулювати матеріально-правову основу обороту криптовалют та інших цифрових активів у державі через визнання останніх об'єктами цивільних прав і, звідси, поширення на них загальних правил щодо відчуження як таких об'єктів, їх видозміни відповідно до потреб обігу цифрових активів або розроблення цілком нових, спеціальних положень.

На сьогодні можемо констатувати, що український законодавець пішов шляхом віднесення цифрових активів до активів нематеріальних, включивши їх до загального переліку об'єктів цивільних прав та відобразивши це у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [2] – шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав» від 10 серпня 2023 року [3], та у Законі України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року (далі – Закон № 2074-IX) [4], що досі не набрав чинності.

Так, згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав, які можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі (що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них), є, в тому числі, цифрові речі. Новацією також постає ст. 179¹ ЦК України, що закріплює розуміння цифрової речі як блага, яке створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність, включаючи сюди віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких можливо застосувати ці дві вимоги (характеристики, ознаки). Ч. 2 цієї статті відсилає до закону, який повинен визначати особливості правового режиму цифрових речей, відзначаючи також, що до цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не впливає із сутності цифрової речі.

Дещо детальніше ці питання, зокрема норми щодо правового статусу віртуальних активів, введення їх у цивільний оборот та виведення з нього,

права власності на такі активи та вчинення правочинів з ними, регламентуються Законом № 2074-IX. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 6 останнього право власності на віртуальний актив набувається за фактом створення віртуального активу, вчинення та виконання правочину щодо віртуального активу, на підставі норм закону або рішення суду і засвідчується володінням ключа такого віртуального активу, крім випадків, коли віртуальний актив або його ключ, на різних правових підставах, знаходяться на зберіганні. Відповідно Закон передбачає правовий зв'язок, згідно з яким власником віртуального активу, за загальним правилом, є володілець відповідного ключа, поширюючи на віртуальний актив класичну модель складових елементів права власності – володіння, розпорядження та користування, що фіксується у системі забезпечення обороту віртуальних активів (ч. 6 ст. 6 Закону № 2074-IX).

При цьому, пристаючи до позицій деяких українських науковців, які звертають увагу на необхідність комплексного впровадження права віртуальної власності [5, с. 91], відзначимо, що окреслених положень ЦК України та нормативного масиву Закону № 2074-IX загалом недостатньо для ефективного, повноцінного запровадження цифрових активів як об'єктів цивільних прав у вітчизняну правову систему, включно із вирішенням нагальних проблем правового титулу і володіння цифровими активами. Зокрема, встановлені правила щодо посвідчення права власності шляхом володіння ключем віртуального активу поширюються лише на ті активи, які обертаються у системі забезпечення обороту, іншими словами – засновані на використанні технології розподіленого реєстру (DLT) чи подібних їй, а отже має місце невідповідність між загальним широким поняттям цифрової речі у розумінні ЦК України та віртуального активу у розумінні спеціального Закону № 2074-IX. У зв'язку з цим необхідним та доречним видається проведення порівняльно-правового аналізу зарубіжних нормативних підходів до врегулювання цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрових (віртуальних) активів загалом та їх окремих видів (насамперед криптовалюти, токенів електронних грошей та ін.) дедалі частіше стає предметом наукових та аналітичних праць вітчизняних вчених. Зокрема, цій тематиці присвячували свої роботи Д. А. Арзянцева, В. М. Бацуца, О. Бугай, С. О. Грицай, І. Ю. Єгоров, А. Ю. Іщук, С. Ю. Колодій, О. В. Кременський, А. А. Кудь, В. І. Нагнибіда, К. Г. Некіт, В. Я. Новицький, А. С. Овчаренко, Н. О. Патачиц, М. А. Ребрик, Р. І. Самсін, Є. М. Смичок, В. А. Устименко, Н. Ю. Філатова-Білоус, Н. С. Хатнюк, С. В. Цукан, О. С. Черних, В. О. Яроцький та інші. Актуальність теми, втім, потребує подальших наукових розвідок, у тому числі з огляду на потребу у вивченні зарубіжного досвіду нормативної регламентації обігу цифрових активів.

Мета статті полягає у здійсненні компаративістського дослідження підходів, сприйнятих та втілених у законодавстві зарубіжних держав до

правового регулювання змісту та порядку здійснення права володіння на цифрові активи, передачі останнього від одного правоволодільця до іншого. Предметом аналізу, насамперед, постануть відповідні правові акти США, окремих американських штатів, держав-членів ЄС, інших країн, що займають провідні позиції у цьому світі.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід відзначити, що на рівні права ЄС засадничим актом у сфері регулювання обороту віртуальних активів є Регламент Європейського Парламенту та Ради про ринки крипто-активів та внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937 від 20 квітня 2023 року (до якого традиційно відсилають за аббревіатурою від англomовної назви «*markets in crypto-assets*» – MiCA) [6]. Проте сфера та предмет регулювання цього Регламенту пов'язані із запровадженням єдиних правил для функціонування ринку крипто-активів, включно з розробленням вимог до діяльності осіб, які здійснюють їх випуск або надають пов'язані із цими активами послуги, проте не із вирішенням цивільно-правових питань набуття та передачі прав власності (включно з володінням) на крипто-активи. Безперечно, до причин такого підходу належить і наявність суттєвих відмінностей у національному праві держав-членів Спільноти щодо поняття права власності, права володіння і фактичного володіння річчю, відчуження цих прав тощо. Поодинокі положення MiCA у цих аспектах стосуються лише обов'язків постачальників послуг крипто-активів, що зберігають активи, які належать їх клієнтам, або засоби доступу до таких крипто-активів, вживати належних заходів для захисту прав власності клієнтів (наприклад, ч. 1 ст. 70 Регламенту).

У зв'язку з цим для дослідження питань володіння та передачі титулу на цифрові активи потрібно звертатись до внутрішнього законодавства держав-членів ЄС – у тих випадках, коли такі правові норми прийняті, безумовно. При цьому слід зважати і на те, що наявні приписи, зазвичай, носять фрагментарний характер та відносяться лише до окремих видів цифрових або крипто-активів. Також варто зауважити й те, що ці правила містяться, переважно, у положеннях дефінітивної природи – на сьогодні зусилля законодавців зосереджуються значною мірою на фінансових та банківських аспектах обороту віртуальних активів, а не на цивільно-правових питаннях права власності, передачі титулу тощо. Враховуючи вищесказане, не обмежуватимемось виключно європейськими юрисдикціями, звернувшись і до новаторських правових актів, прийнятих у цьому аспекті в інших країнах.

Закон про цифрові активи штату Вайомінг (провідного американського штату з огляду на прийняття спеціального закону у аналізованій сфері), у редакції станом на 2022 рік, законодавець пішов шляхом класифікації цифрових активів як об'єктів права власності відповідно пов'язавши їх за принципом аналогії закону із вже існуючими такими об'єктами: цифрові споживчі активи були визнані нематеріальною особистою власністю та вважаються загальними нематеріальними активами; цифрові цінні папери –

нематеріальною особистою власністю та вважаються цінними паперами; віртуальна валюта – нематеріальною особистою власністю та вважається грошима [7].

Крім цього, дослідниками відзначається, що Вайомінг розробив дійсно вигідний і передовий режим для інвестування в крипто/цифрові активи та децентралізовані автономні організації («DAO»), що діють на основі блокчейну, приймають і впроваджують рішення за допомогою «розумних контрактів», програмного коду, який виконує запрограмовані дії, коли надаються вхідні дані, які відображають інтереси власності DAO, структуру управління та права голосу в блокчейні [8]. Таким чином, питання права власності вирішуються через відсилання до інших, вже відомих цивільному праву об'єктів, а аспекти володіння та передачі титулу безпосередньо прив'язані до електронних систем, які функціонують на основі блокчейну – отже відомості про власника та передачу ним прав відображаються у відповідній книзі.

Відзначимо, що це узгоджується із логікою та сутністю DLT і цифрових активів, які використовують цю технологію. Так, у контексті передачі титулу на цифрові активи, засновані на технології розподіленої книги дослідники Кембриджського центру альтернативних фінансів (ССАФ) відзначають, що, за загальним підходом, така передача власності відбувається (та повинна принципово відбуватися) шляхом оновлення відповідної книги, подібно до існуючих систем передачі титулу на бездокументарні цінні папери. Такий підхід засновується на розумінні того, що саме система реєстру забезпечує юридичний «місток» між токеном та правами, які лежать в його основі. Відповідно для встановлення змісту таких прав, включно із правом вимоги, слід визначати, у кожному конкретному випадку, чи відповідають юридичні вимоги змісту інформації, пов'язаної із цифровим токеном. У зв'язку з цим автори рекомендують забезпечити відповідність розподіленої книги всім формальним вимогам (наприклад, щодо написання, підпису тощо) для передачі прав власності на базовий актив, і припускають необхідність наявності у посадової особи привілейованого доступу до книги цифрового активу для внесення таких змін [9, с. 26–27].

Як нематеріальний актив, що представляє в цифровій формі одне або більше прав, які можна випустити, зареєструвати, зберегти або передати за допомогою спільного електронного пристрою запису, що дає змогу ідентифікувати, прямо чи опосередковано, власника зазначеного майна, розглядає токен Валютний фінансовий кодекс Франції (ст. L552-2) [10]. Як бачимо, й у цьому випадку французький закон лише через трактування його дефінітивних положень дозволяє висувати стосовно електронного механізму передачі титулу та загалом права власності на цифрові активи, подібно до українського законодавства відносячи їх до активів нематеріальних.

Додатково, нещодавні зміни до того ж Валютного фінансового кодексу Франції та, у взаємозв'язку з ними, до Торгового кодексу Франції [11], дозволяють випуск і розпорядження міні-облігаціями, а також реєстрацію та передачу дематеріалізованих переказних цінних паперів (представлених токеном, що постає «електронним активом» – доказом володіння цінним папером) за допомогою системи DLT. Це відбувається через використання електронних реєстраційних пристроїв, у тому числі розподілених реєстрів, для реєстрації та передачі дематеріалізованих цінних паперів, визначаючи, що реєстрація через електронний реєстраційний пристрій не впливає на взаємозамінність відповідних цінних паперів.

З іншого боку, сама технологічна можливість передачі титулу на токен дозволяє відносити його до об'єктів права власності. Про це прямо стверджує Управління з фінансового регулювання контролю Великобританії (FCA) у своєму Керівництві щодо крипто-активів, відзначаючи, що до факторів, які можуть свідчити про те, що токен є предметом переговорів на ринках капіталу, належить можливість його передачі від однієї особи до іншої, таким чином передається право власності на токен, і це дає особі, яка придбала його, належне право власності на токен [12].

Загалом ж, за винятком наведених поодиноких випадків, досліджувана проблематика ще перебуває на етапі свого становлення. Складність розмежування прав власності визнають навіть окремі уряди, зокрема у Звіті та Заяві від імені уряду до державного парламенту Князівства Ліхтенштейн щодо створення закону про токени та постачальників послуг технологій, які викликають довіру і внесення змін до інших законів, відзначається, що застосування загальноприйнятої концепції власності у цьому випадку було б недоцільним і призвело б до правової невизначеності. Тому уряд Ліхтенштейну наразі вирішив регулювати права на токени та правові наслідки, які вони спричиняють, окремо, залишивши незмінною встановлену систему майнового права [13].

Саме тому численні неурядові організації та колективи вчених (так звані «*think-tanks*») обґрунтовують та пропонують свої принципи у цій сфері. До прикладу, варто відзначити, що серед розроблених CCAF рекомендацій стосовно подальшого нормативного врегулювання питань закріплення прав власності та володіння, передачі титулу на цифрові активи, мають місце:

1) вказівка на необхідність або бажаність встановлення, як саме цифрові активи та крипто-активи можуть бути об'єктами права власності в законодавстві у відповідних юрисдикціях, чи то шляхом внесення змін до загальних положень, чи через створення ізольованого спеціального режиму (про що ми також говорили вище;

2) рекомендація стосовно того що, якщо цифровий токен був випущений для представлення активів, які підлягають вимогам щодо форми, то книга активів мала б взаємодіяти з відповідним офіційним реєстром, щоб забезпечити ефективну передачу прав шляхом передачі токенів у книзі активів [9, с. 24–27].

Вважаємо, що ці положення заслуговують на увагу й українського законодавця при розширенні масиву правового регулювання цивільно-правових аспектів набуття та передачі прав на цифрові активи, в першу чергу саме ті, що засновані на використанні технології DLT.

Висновки. Таким чином, слід резюмувати, що нормативне закріплення питань належності права власності на цифрові активи (у тому числі крипто-активи та токени), підтвердження права володіння та передачі титулу від одного правоволодільця до іншого, ще перебуває на етапі становлення не лише в Україні, але й у іноземних державах. Наразі увага законодавців приділена радше питанням запуску та належного функціонування ринку віртуальних активів, що відображається крізь призму фінансового та банківського регулювання, захисту прав споживачів, регламентації порядку діяльності та обов'язків емітентів цифрових активів, постачальників послуг, пов'язаних із ними тощо. Проте певні висновки щодо тенденцій та потенційних зрушень у аналізованій проблематиці можливо зробити, вказавши на тісний зв'язок вирішення цих правових проблем із засадами та технологічними особливостями використання технології розподіленого реєстру – саме запис у DLT, як видається, постає ключовим ідентифікатором та доказом права володіння на крипто-актив, а зміна цього запису відображає передачу титулу та, відповідно, зміну правоволодільця.

Література:

1. FATF Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers (Paris, 28 October 2021). URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/guidance-rba-virtual-assets-2021.html>.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо розширення кола об'єктів цивільних прав: Закон України від 10.08.2023 р. № 3320-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n6>.
4. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.
5. Некіт К. Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. № 32. С. 86–92.
6. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj>.
7. Wyoming Digital Assets Existing Law. *Wyoming Legislature*. URL: <https://www.wyoleg.gov/Legislation/2019/SF0125>.
8. Wyoming's Digital Assets and DAO Laws and How to Use Them. Kurtin PLLC, Attorneys at Law. January 2023. URL: <https://kurtinlaw.com/wp-content/uploads/2023/01/Wyoming-Digital-Assets-Laws-01.2023.pdf>.
9. Allen J. G., Rauchs M., Blandin A., Bear K. Legal and Regulatory Considerations for Digital Assets. *Cambridge Centre for Alternative Finance*. 54 p. URL: <https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/10/2020-ccaf-legal-regulatory-considerations-report.pdf>.
10. Code monétaire et financier. Version en vigueur au 24 mai 2019. *Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072026/2019-05-24.

11. Code de commerce. Dernière mise à jour des données de ce code: 01 mars 2024. *Légifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/.
12. FCA Guidance on Cryptoassets Feedback and Final Guidance to CP 19/3. URL: <https://www.fca.org.uk/publication/policy/ps19-22.pdf>.
13. Report and application from the government to the state parliament of the Principality of Liechtenstein concerning the creation of a law on tokens and VT service providers (Token and VT Service Providers Act; TVTG) and the amendment of other laws. *National Administration. Principality of Liechtenstein*. URL: <https://bua.regierung.li/BuA/default.aspx?nr=54&year=2019&backurl=modus%3Dnr%26filter1%3D2019>.

References:

1. FATF Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers (Paris, 28 October 2021). Retrieved from <https://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/guidance-rba-virtual-assets-2021.html> [in English].
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January 16). *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy shchodo rozshyrennia kola obektiv tsyvilnykh prav vid 10.08.2023 r. № 3320-IX [Law of Ukraine On Amendments to the Civil Code of Ukraine on Expanding the Range of Civil Rights Objects dated August 10, 2023 No. 3320-IX] (2023, August 10). *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3320-20#n6> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro virtualni aktyvy vid 17.02.2022 r. № 2074-IX [Law of Ukraine on Virtual Assets dated February 17, 2022 No. 2074-IX] (2022, February 17). *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].
5. Nekit, K. H. (2019). Osoblyvosti zmistu ta zdiisnennia prava virtualnoi vlasnosti [Features of the content and exercise of virtual property rights]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 32, 86–92 [in Ukrainian].
6. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj> [in English].
7. Wyoming Digital Assets Existing Law. *Wyoming Legislature*. Retrieved from <https://www.wyoleg.gov/Legislation/2019/SF0125> [in English].
8. Wyoming's Digital Assets and DAO Laws and How to Use Them. Kurtin PLLC, Attorneys at Law. January 2023. Retrieved from <https://kurtinlaw.com/wp-content/uploads/2023/01/Wyoming-Digital-Assets-Laws-01.2023.pdf> [in English].
9. Allen, J. G., Rauchs, M., Blandin, A., Bear, K. (2020). Legal and Regulatory Considerations for Digital Assets. *Cambridge Centre for Alternative Finance*. Retrieved from <https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/10/2020-ccaf-legal-regulatory-considerations-report.pdf> [in English].
10. Code monétaire et financier. Version en vigueur au 24 mai 2019. *Légifrance*. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006072026/2019-05-24 [in French].
11. Code de commerce. Dernière mise à jour des données de ce code: 01 mars 2024. *Légifrance*. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/ [in French].
12. FCA Guidance on Cryptoassets. Feedback and Final Guidance to CP 19/3. July 2019. Retrieved from <https://www.fca.org.uk/publication/policy/ps19-22.pdf> [in English].
13. Report and application from the government to the state parliament of the Principality of Liechtenstein concerning the creation of a law on tokens and VT service providers (Token and VT Service Providers Act; TVTG) and the amendment of other laws. *National Administration. Principality of Liechtenstein*. Retrieved from <https://bua.regierung.li/BuA/default.aspx?nr=54&year=2019&backurl=modus%3Dnr%26filter1%3D2019> [in English].

УДК 343.237

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-557-564](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-557-564)

Шило Ірина Вікторівна викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-9134-134X>

ПЕРЕДУМОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена змінам, які внесені до закону про кримінальну відповідальність, у зв'язку із введенням нового інституту «кримінальний проступок». Неузгодженість між кримінальним процесуальним законодавством та законом про кримінальну відповідальність існувала ще з 2012 року. З цього моменту проходили доктринальні дебати стосовно запровадження інституту кримінального проступку, які тривали аж до запровадження, так званої спрощеної системи досудового розслідування до 2020 року. За вісім років тривалого шляху до запровадження інституту кримінального проступку, саме в Кримінальному кодексі України чимало науковців висловлювали свою думку з приводу позитивних та негативних моментів. Тому в статті розглянуті основні шляхи запровадження інституту кримінального проступку та їх вплив на практичну реалізацію призначення покарання за кримінальні проступки. З цією метою, нами розглянутий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р., прийнятий 1 липня 2020 року, на підставі якого відбулися зазначенні зміни. Звернута увагу на визначення поняття «кримінальний проступок» в Проекті Кримінального кодексу України в редакції від 25.02.2024 року. В Проекті приділено увагу саме складності визначення поняття «кримінальний проступок» та відповідно прив'язка до його визначення лише до матеріальної ознаки спричиненої шкоди, що відповідно, виключає можливість врахування інших видів суспільно-небезпечних наслідків та загроз. Крім, того проаналізовано статтю 12 Кримінального кодексу України (далі- КК України). Здійснено порівняння попередньої та чинної редакції ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям» та виявлено ряд проблемних питань, аналогічна ситуація виникає із звільненням від кримінальної відповідальності за статтями 46 та 97 КК України.

Ключові слова: кримінальний проступок, злочин, кримінальне правопорушення, класифікація кримінальних правопорушень.

Shylo Iryna Victorivna lecturer at the Department of Criminal and Legal Disciplines, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-9134-134X>

PREREQUISITES FOR THE IMPLEMENTATION OF A CRIMINAL OFFENSE IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the changes made to the law on criminal liability in connection with the introduction of the new institute "criminal misdemeanor". The inconsistency between the criminal procedural legislation and the law on criminal responsibility existed since 2012. From that moment on, there were doctrinal debates regarding the introduction of the institution of a criminal misdemeanor, which continued until the introduction of the so-called simplified system of pre-trial investigation until 2020. During the eight-year long journey to the introduction of the institution of a criminal misdemeanor, it was in the Criminal Code of Ukraine that many scientists expressed their opinion about the positive and negative aspects. Therefore, the article examines the main ways of introducing the institution of criminal misdemeanors and their impact on the practical implementation of punishment for criminal misdemeanors. For this purpose, we reviewed the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" No. 2617-VIII of November 22, 2018, adopted on July 1, 2020, on the basis of which the specified changes were made. Attention is drawn to the definition of the concept of "criminal misdemeanor" in the draft of the Criminal Code of Ukraine in the edition of February 25, 2024. The Project pays attention to the complexity of defining the concept of "criminal misdemeanor" and, accordingly, tying its definition only to the material signs of the damage caused, which, accordingly, excludes the possibility of taking into account other types of socially dangerous consequences and threats. In addition, Article 12 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the Criminal Code of Ukraine) was analyzed. A comparison of the previous and current version of Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine "Exemption from criminal liability in connection with effective remorse" and a number of problematic issues were identified, a similar situation arises with the exemption from criminal liability under Articles 46 and 97 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal misdemeanor, crime, criminal offense, classification of criminal offenses.

Постановка проблеми. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р., прийнятий 1 липня 2020 року, стосовно спрощення досудового розслідування

певних категорій кримінальних правопорушень, ввів до Кримінального кодексу новий кримінальний проступок, який викликав значний інтерес у науково-практичних колах протягом останнього десятиліття. Наукова спільнота, зокрема фахівці з кримінально-процесуального права, у цілому позитивно, хоча з певними застереженнями, прийняла ці зміни, вважаючи їх необхідними, особливо для наближення нашого законодавства до стандартів Європейського союзу, запобігання порушення права на захист, зменшення кримінальних санкцій та зменшення навантаження на слідчі органи досудового розслідування. Проте, 17 червня 2020 року був прийнятий інший Закон, дія якого була спрямована на виправлення окремих недоліків Закону № 2617-VIII, хоча ці поправки стосувалися переважно положень Кримінального кодексу України, а не самого Закону. Цей закон також мав набрати чинності одночасно з Законом № 2617-VIII, проте фактично набрав чинності лише 3 липня 2020 року, що створило додаткові складнощі у правозастосуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням запровадження кримінального проступку в кримінальне законодавство займалися наступні науковці: М. Хавронюк, О. Дудоров, В. Навроцький, М. Дмитрук, Н. Кузнецова, А. Савченко та ін.

Метою статті є розгляд положень Закону № 2617-VIII, згідно якого внесені зміни до понад 80 складів кримінальних правопорушень до Особливої частини Кримінального кодексу України, зміни класифікації кримінальних правопорушень за ст. 12 КК України.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямків реформування кримінального законодавства відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, схваленої Рішенням Ради національної безпеки та оборони України від 15.02.2008 р. та затвердженої Указом Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008, є запровадження до закону про кримінальну відповідальність інституту «кримінальний проступок».

Так, Концепція реформування кримінальної юстиції передусім, покликана на гуманізацію кримінального законодавства, реорганізація системи органів досудового розслідування, функціональне відмежування їхньої діяльності від діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів, забезпечення ефективності кримінального судочинства, посилення захисту прав та інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої злочинном шкоди, створення умов для гуманізації сфери виконання кримінальних покарань, розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення [1].

22 листопада 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон №2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який набрав чинності 1 липня 2020 року [2]. З цього часу відбулося узгодження тексту Кримінального законодавства з Кримінальним-

процесуальним, адже КПК після свого прийняття в 2012 році вже передбачав наявність поняття «кримінального правопорушення» та власне поділ його на «кримінальний проступок» та «злочини», а в нормах ККУ така категорія була відсутньою, що унеможливило проведення розслідування. До прийняття вищезазначеного закону, було багато спроб, запровадити інститут кримінального проступку в національне законодавство, але всі вони не мали успіху, так професор Хавронюк власні наукові дослідження з цього питання апробував у формі трьох винесених на розгляд Верховній Раді проєктів:

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації положень Кримінального процесуального кодексу України» (№4712 від 16 квітня 2014 р.). Ним визначалось поняття проступку як діяння, передбаченого Книгою 2 Особливої частини КК «Проступки» та пропонувалась така Книга 2, до якої переносилось близько ста статей з Особливої частини КУпАП і ще стільки ж – з чинної Особливої частини КК України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (№2897 від 3 червня 2015 р.), аналогічний до попереднього; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№7279-1 від 16 листопада 2017 р.) [3].

Відповідно до статті 11 КК України, кримінальним правопорушенням є суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Стаття 12 КК України поділяє кримінальні правопорушення за ступенем тяжкості на «кримінальні проступки» та «злочини», де визначає «кримінальним проступком» діяння (дію або бездіяльність) за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі) [4]. Як, бачимо відбулося «механічна» заміна визначення поняття «кримінального правопорушення» та і природа «кримінального проступку» не зовсім розкрита.

Концепція реформування кримінальної юстиції ставила своїм завданням також передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо) віднести до категорії кримінального проступку, але на сьогоднішній день цього не відбулося.

На теперішній час в діючому КК України у 19 розділах з 20 містяться за класифікацією категорія - «кримінальні проступки». Загалом у 98 статтях КК України (див. табл. № 1), які віднесені до категорії «кримінальні проступки» і хаотично розміщені в Особливій частині КК України, хоча розподіл статей в Особливій частині поділений не за класифікацією, а в абсолютній більшості за об'єктом посягання. На початку запровадження категорії «кримінального

проступку», хочемо підтримати ідею Хавронюка М.І. з приводу запровадження окремого кодексу для кримінальних проступків. Так, думка про запровадження окремого кодексу куди б увійшли кримінальні проступки, які наразі містяться в Особливій частині діючого Кримінального кодексу України та деякі адміністративні делікти, які не мають управлінського характеру та містяться в Кодексі про адміністративні правопорушення України.

Таблиця 1.

Назва Розділу КК України	Стаття Кримінального кодексу України
1	2
Розділ I Злочини проти основ національної безпеки України	ч. 1, 2 ст. 111-1
Розділ II Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129, ст. 132, ч. 4 ст. 134, ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 144
Розділ III Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	ч.1 ст. 150
Розділ IV Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	ст. 1, 2 ст. 154
Розділ V Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	ч. 1, 2, 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 162, ч. 1 ст. 163, ч. 1, 2 ст. 164, ч. 1, 2 ст. 165, ч. 1 ст. 168, ч. 1, 2, 3 ст. 171, ч. 1 ст. 172, ч. 1, 2 ст. 173, ст. 174, ч. 1 ст. 175, ч. 1 ст. 182, ч. 1 ст. 183, ч. 1, 2 ст. 184
Розділ VI Кримінальні правопорушення проти власності	ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст.188-1, ч. 1 ст. 190, ч. 1, 2 ст. 192, ст. 193, ст. 195, ч. 1 ст. 197-1
Розділ VII Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	ч. 1 ст. 201-2, ч. 1 ст. 209-1, ч. 1 ст. 213, ст. 232
Розділ VIII Кримінальні правопорушення проти довкілля	ч. 1 ст. 239-1, ч. 1 ст. 239-2, ст. 247, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249, ч. 1 ст. 252, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 254
Розділ IX Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	ч. 1 ст. 268
Розділ X Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275
Розділ XI Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 280, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 282, ч. 1 ст. 283, ст. 284, ст. 285, ст. 290
Розділ XII Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	ст. 293, ст. 295, ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст.298, ч. 1 ст. 298-1, ч. 1 ст. 302
Розділ XIII Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 310, ч. 1 ст. 311, ч. 1 ст. 319, ч. 1 ст. 323

1	2
Розділ XIV Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	ст. 355, ч. 1, 2 ст. 337
Розділ XV Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	ст. 339, ч. 1 ст. 342, ч. 1, 2 ст. 343, ч. 1 ст. 350, ч. 1, 2 ст. 351, ст. 351-1, ст. 351-2, ч. 1 ст. 353, ч. 1 ст. 355, ст. 356, ч. 1, 3 ст. 357, ч. 1, 2, 4 ст. 358, ч. 1 ст. 360
Розділ XVI Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	ч. 1 ст. 361
Розділ XVIII Кримінальні правопорушення проти правосуддя	ч. 1 ст. 371, ч. 1 ст. 381, ч. 1 ст. 384, ч. 1 ст. 385, ст. 386, ч. 1, 2, 3 ст. 387, ч. 1, 2 ст. 389, ст. 389-1, ст. 390-1, ст. 395, ч. 1, 2 ст. 397, ч. 1 ст. 400-1
Розділ XIX Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	ч. 1 ст. 412, ч. ст. 435
Розділ XX Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	ст. 445

В подальшому ідея із запровадженням окремого кодексу, в який будуть входити лише «кримінальні проступки» не знайшла підтримки, від якого відмовились. Вочевидь це пов'язано із значними змінами, які будуть зачіпати не лише кримінальне законодавство, а також адміністративне, частково цивільне та кримінальне процесуальне законодавство. Така ідея була висунута авторами ще до війни в Україні, на сьогодні держава не готова до такого значного реформування кримінальної та адміністративної системи. До того ж реформування буде стосуватись не лише правового запровадження, а і змін суб'єктів кримінальної юстиції.

Так, проєкт Кримінального кодексу України передбачено визначення як злочину так і проступку. Згідно ст. 1.2.1. Принцип законності 1. Кримінальним правопорушенням є лише діяння, що передбачене цим Кодексом як злочин або проступок. Стаття 2.1.1 Проекту дає поняття кримінального правопорушення - *кримінальним правопорушенням* є протиправне діяння, яке відповідає складу злочину чи *проступку*, передбаченого цим Кодексом. «Стаття 2.5.1. Визначення тяжкості кримінального правопорушення: 1. Тяжкість кримінального правопорушення визначається видом і розміром спричиненої шкоди та формою вини. 2. Кримінальне правопорушення, яким умисно спричинено *неістотну шкоду* або з *необережності* спричинено *значну шкоду*, є *проступком*» [5].

Натомість, в самій статті 2.5.1 Проекту КК України не міститься визначення «неістотної шкоди» та «значної шкоди, спричиненої з необережності». Тому ця норма є відсильною і необхідно звернутись до ст. 1.4.4 Проекту, яка дає не саме визначення неістотної шкоди, а види та відповідно і розміри і встановлена як неістотна – майнова шкода розміром не більше 50 розрахункових одиниць. Для точного встановлення розміру шкоди необхідно звернутись до ст. 1.4.2. «У цьому Кодексі розрахункова одиниця, яка застосовується для визначення розмірів предмета або засобу кримінального правопорушення, а також спричиненої ним майнової шкоди і розміру штрафу та грошового стягнення, дорівнює 1/30 розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року Законом про Державний бюджет України. Розмір штрафної ставки виражається в повних гривнях» [5].

Однак, в Проекті КК України дано визначено лише неістотної «майнової» шкоди, натомість не має визначення та конкретизації стосовно інших видів спричиненого суспільно небезпечного діяння. Така прогалина може суттєво вплинути на практичне застосування кримінальної норми.

Неузгодженість, в діючому Кримінальному кодексі України, можемо побачити, навіть, по назві першого розділу Особливої частини КК України, так, 15 березня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». В першому розділі Особливої частини КК України, з'являється новий склад кримінального правопорушення колабораційна діяльність (ст. 111-1), де перші дві частини відносяться до кримінального проступку, а отже розділ повинен мати назву «Кримінальні правопорушення». Особливу увагу необхідно звернути на особливість покарання за ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України, у зв'язку з їх особливістю.

Висновок. Складний шлях до запровадження кримінального проступку саме в Кримінальному кодексі України за вісім років дав змогу значно змінити класифікацію кримінальних правопорушень та нарешті узгодити різницю між законом про кримінальну відповідальність та кримінальним процесуальним законодавством. Необхідно не забувати про першу ідею запровадження кримінального проступку, а саме спрощена система досудового розслідування. Перші ідеї науковців щодо створення окремого кодексу кримінальних проступків, не знайшла свого відображення, оскільки на це знадобилось би багато зусиль на реформування всієї системи, що в сучасних умовах не є першою необхідністю. Хоча на нашу думку, від цієї ідеї повністю не можна відмовлятися і при нагоді все ж таки розглядати можливість запровадження окремого кодексу кримінальних проступків, що в свою чергу розвантажить сучасну кримінальну систему, систему призначення покарання та дасть можливість реалізації принципу економії кримінальної репресії. Розглянувши проєкт Кримінального кодексу України побачили також певні прогалини щодо практичного застосування кримінального проступку та призначення покарання.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення 01.04.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення 01.04.2024).
3. Хавронюк М.І. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими. *Право України*. 2020. № 2 С. 119-137. <https://doi.org/10.33498/loou-2020-02-119>
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України*. (дата оновлення 09.12.2023). URL: Кримінальний кодекс України | від 05.04.2001 № 2341-III (rada.gov.ua) (дата звернення 01.04.2024).
5. Текст проекту КК України станом на 25.02.2024. Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 01.04.2024).

References:

1. Pro khid reformuvannia systemy kryminalnoi yustytzii ta pravookhoronnykh orhaniv : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 kvit. 2008 r. № 311/2008 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of February 15, 2008 "On the progress of reforming the system of criminal justice and law enforcement agencies"].[zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (Aril 1, 2024). [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22.11.2018 № 2617-VIII. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pre-Trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine dated 22.11.2018 No. 2617-VIII.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (Aril 1, 2024). [in Ukrainian].
3. Khavroniuk M.I. (2020). Prostupok, yoho sutnist i poriadok dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu: novitni serednoaziiski pidkhody u porivnianni iz vzhe vidomymy [Prostupok, yoho sutnist i poriadok dosudovoho rozsliduvannia ta sudovoho rozghliadu: novitni serednoaziiski pidkhody u porivnianni iz vzhe vidomymy]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 2, 119-137 [in Ukrainian].
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05 apr.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: The Law of Ukraine dated 05 apr. 2001 No. 2341-III]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Aril 1, 2024). [in Ukrainian].
5. Tekst proiektu KK Ukrainy stanom na 25.02.2024. [Text of the draft Criminal Code of Ukraine as of 25.02.2024]. *Novyi Kryminalnyi kodeks*. Retrieved from <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (Aril 1, 2024). [in Ukrainian].

УДК 343.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-565-582](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-565-582)

Шульга Валерія Олегівна асистент кафедри публічного управління, адміністрування та права, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права, просп. Першотравневий, 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0009-0000-7239-2494>

Таран Дмитро Павлович кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Навчально-науковий інститут фінансів, економіки, управління та права, просп. Першотравневий, 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0009-0003-3489-0734>

СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ ПРО ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

Анотація. Непоодинокі випадки, коли слідчі зловживають своїми повноваженнями та не мають бажання проводити всі необхідні слідчі дії для розкриття всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, призводять до ситуації, коли винну особу не буде покарано, оскільки досудове розслідування проведене не в повному обсязі. Оскаржуючи постанову про закриття кримінального провадження, заявник обґрунтовує свої вимоги в судовому засіданні тим, що слідчим не вжито всіх необхідних заходів з метою виявлення ознак кримінального правопорушення та осіб, що його вчинили. Метою статі є системний та комплексний аналіз проблем та тенденцій судової практики у справах про закриття кримінальних проваджень на основі висвітлення змісту типових судових рішень у цій категорії справ, матеріали яких було вилучено з Єдиного державного реєстру судових рішень. Проведене дослідження дозволило виокремити низку тенденцій та проблем судової практики із закриття кримінальних проваджень. Кількість закритих кримінальних проваджень після повномасштабного вторгнення впала майже вдвічі. Постанови про закриття кримінального провадження в деяких випадках є передчасними й невмотивованими, а факти, які викладені в них, не відповідають дійсності вчиненого чи базуються тільки на припущеннях. В окремих випадках встановлено, що слідчим не вжито всіх необхідних заходів з метою виявлення ознак кримінального правопорушення осіб, що його вчинили, але при цьому ним приймається рішення про закриття кримінального провадження без всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин справи та без належної оцінки всіх зібраних та перевірених доказів.

За змістом розгляду таких клопотань слідчі судді постановляють як ухвали про задоволення клопотання, так і про відмову в їх задоволенні, що було проаналізовано у даному дослідженні. Встановлено, що існує судова практика про закриття кримінальних проваджень у справах так званого «приватного обвинувачення». Внаслідок закриття кримінального провадження можуть виникати проблеми неповернення належно вилученого майна власнику у тому випадку, коли кримінальне провадження закрито. Схожими є ситуації, що складаються з арештованим майном.

Ключові слова: єдиний державний реєстр судових рішень, слідчий, постанова, судова практика, закриття кримінального провадження, КПК України.

Shulha Valeriia Olehivna Assistant Lecturer at the Department of Public Administration and Law, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Education and Research Institute of Finance, Economy, Management and Law, Pershotravneva Ave., 24, Poltava, <https://orcid.org/0009-0000-7239-2494>

Taran Dmytro Pavlovych PhD in Law, Associate Professor at the Department of Public Administration and Law, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Education and Research Institute of Finance, Economy, Management and Law, Poltava, Pershotravneva Ave., 24, Poltava, <https://orcid.org/0009-0003-3489-0734>

JUDICIAL PRACTICE IN CASES ON THE CLOSURE OF CRIMINAL PROCEEDINGS: TRENDS AND PROBLEMS

Abstract. Instances where investigators abuse their powers and lack the willingness to conduct all necessary investigative actions to uncover all circumstances of a crime lead to situations where the guilty party may not be punished because the pre-trial investigation was not conducted in full. By appealing the decision to close the criminal case, the applicant substantiates their claims in court by arguing that the investigators failed to take all necessary measures to identify the signs of the crime and the individuals who committed it. The purpose of the article is a systematic and comprehensive analysis of the problems and trends in judicial practice regarding the closure of criminal proceedings based on highlighting the content of typical court decisions in this category of cases, materials of which were extracted from the Unified State Register of Court Decisions. The conducted research allowed the identification of some trends and problems in judicial practice concerning the closure of criminal proceedings. The number of closed criminal cases after the full-scale invasion has nearly halved. Decisions to close criminal cases in some instances are premature and unmotivated, and the facts presented in them do not correspond to the reality of the crime or are based solely on assumptions. In some

cases, it has been found that investigators did not take all necessary measures to identify the signs of the crime and the persons who committed it, yet a decision is made to close the criminal case without a comprehensive, thorough, and objective examination of all circumstances of the case and proper assessment of all collected and verified evidence. Based on the content of such motions, investigative judges issue both decisions to grant the motion and decisions to deny it, which have been analyzed in this study. It has been established that there is judicial practice regarding the closure of criminal proceedings in cases of so-called "private prosecution." Problems may arise from the failure to return properly seized property to the owner in cases where the criminal proceedings are closed. Similar situations arise with the seized property.

Keywords: Unified State Register of Court Decisions, investigator, resolution, judicial practice, closing of criminal proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Правильний аналіз тенденцій судової практики щодо закриття кримінальних проваджень має важливе правозастосовне значення. У випадках, коли слідчі зловживають своїми повноваженнями та не мають бажання проводити всі необхідні слідчі дії для розкриття всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, цілком можлива ситуація, коли винного не буде покарано, оскільки досудове розслідування проведене не в повному обсязі. Часто, оскаржуючи постанову слідчого про закриття кримінального провадження, заявник обґрунтовує свої вимоги в судовому засіданні тим, що слідчим не вжито всіх необхідних заходів з метою виявлення ознак кримінального правопорушення та осіб, що його вчинили.

Отже, представлене дослідження спрямоване на виявлення основних тенденцій та проблем у судовій практиці із справами про закриття кримінальних проваджень з позицій відображення найбільш значущих кримінальних справ такого типу, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Завтур присвятив дослідження аналізу повноважень слідчого судді щодо закриття кримінального провадження, а саме, деяким питанням тлумачення та практичного застосування норм ч. 9 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) України. Він окремо наголосив на тому, що процесуальний порядок закриття кримінального провадження, передбачений ч. 9 ст. 284 України, не спрямований на захист прав та законних інтересів потерпілих у кримінальному провадженні [1, с. 330]. І. Гловюк розглядала право іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, на закриття кримінального провадження, у тому числі, проблеми нормативної регламентації та реалізації. Дослідниця акцентувала увагу на проблематику обґрунтування відповідних клопотань [2, с. 160]. У статті Т. Поповської та

В. Ткаченко проаналізовано законодавчу новелу до статті 284 КПК України [3]. А. Шульга та І. Озерна охарактеризували закриття кримінального провадження у разі неповідомлення про підозру. Було проведено детальний аналіз абзацу другого пункту 10 частини 1 статті 284 КПК України та встановлено, що коли строк досудового розслідування, визначений статтею 219 чинного Кримінального процесуального кодексу України закінчився, і жодній особі не було повідомлено про підозру, то слідчий, дізнавач та прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження [4, с. 479]. У статті А. Мурзановської, В. Пожар та Д. Шиліна розглянуті нюанси закриття кримінального провадження в контексті дотримання презумпції невинуватості та розумних строків в аспекті окремих теоретико-методологічних та праксеологічних аспектів. Дослідники зосередили свою увагу на розгляді сучасних проблем теорії та практики інституту закриття кримінального провадження, зокрема, дослідили таку підставу закриття провадження як закінчення строків досудового розслідування [5, с. 84]. Робота О. Капліної стосується актуальних проблем тлумачення окремих підстав для закриття кримінального провадження. Було доведено юридичну недосконалість кримінального процесуального законодавства в частині нормативного регулювання зазначених підстав для закриття кримінального провадження та запропоновано доктринальне тлумачення існуючих у правозастосуванні проблем [6, с. 38]. В свою чергу, О. Бабаєва досліджувала питання закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження. Основна увага наукової розвідки була приділена закриттю кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності [7, с. 115].

Отже, в сучасній доктрині кримінально-процесуального права відсутні наукові роботи, які б надавали комплексну та системну характеристику проблем та тенденцій судової практики у справах про закриття кримінальних проваджень.

Метою статті є системний та комплексний аналіз проблем та тенденцій судової практики у справах про закриття кримінальних проваджень за допомогою висвітлення змісту основних судових рішень у цій категорії справ як матеріалів, що взяті з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Виклад основного матеріалу. Дослідження варто розпочати з наведення статистичних даних щодо закриття кримінальних проваджень у 2019–2022 роках. Такий підхід дозволить виявити, чи вплинуло повномасштабне вторгнення на загальну кількість закритих кримінальних проваджень, а також прослідкувати тенденції, коли, протягом останніх років, кількість закритих кримінальних проваджень була максимальною, а коли – мінімальною. Статистичні дані з досліджуваного питання свідчать про наступне: у 2019 році кількість закритих кримінальних проваджень становила 397,7 тис., у 2020 році – 424,3 тис., у 2021 році – 413,6 тис., у 2022 році – 244,2 тис. [8]. Найбільша кількість закритих кримінальних проваджень була в

2020 році, а найменша – у 2022 році. При цьому кількість закритих кримінальних проваджень у 2022 році зменшилася майже вдвічі, що дозволяє констатувати, що – повномасштабне вторгнення спровокувало тенденцію на суттєве зменшення кількості закритих кримінальних проваджень (рис. 1).

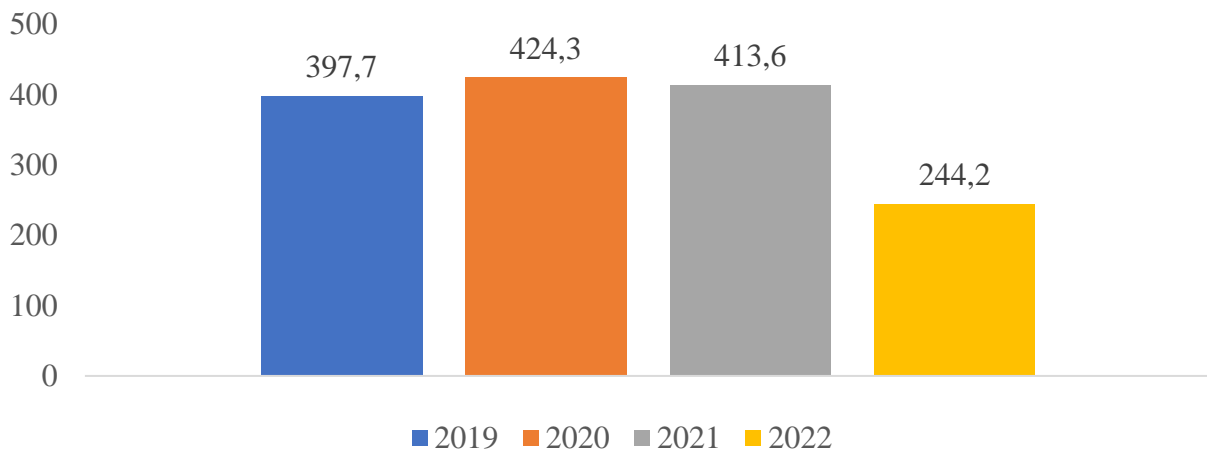

Рис. 1. Статистика закриття кримінальних проваджень у 2019-2022 роках, тис.
Джерело: [8].

Тепер безпосередньо розглянемо найбільш ілюстративні кримінальні справи з проблематики дослідження з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Так, в ухвалі слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави була розглянута у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Полтаві в режимі відеоконференції скарга адвоката ОСОБА_3 в інтересах потерпілої ОСОБА_5 на постанову слідчого СУ ГУНП в Полтавській області від 27.04.2018 року про закриття кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за №12016170000000317 від 27.06.2016 року. 27 серпня 2018 року заявник звернувся до Октябрського районного суду м. Полтави із зазначеною скаргою (направлено поштою 20.08.2018 року), в якій просить скасувати постанову про закриття кримінального провадження №12016170000000317 від 27.04.2018 року, винесену слідчим СУ ГУНП в Полтавській області старшим лейтенантом поліції ОСОБА_6. В обґрунтування доводів скарги заявник посилається на те, що у даному кримінальному провадженні неодноразово слідчими суддями виносились ухвали про скасування постанов про закриття кримінального провадження. 27.04.2018 року слідчим була винесена постанова про закриття кримінального провадження, яку заявник вважає передчасною, невмотивованою, а факти, які викладені в постанові, не відповідають дійсності вчиненого, що базується тільки на припущеннях, і є такою, що підлягає скасуванню. Як вказує, ОСОБА_3, слідчим ОСОБА_6 не виконано ухвал слідчих суддів і протягом досудового розслідування слідчий не провів жодної

слідчої дії, не проведено транспортно-трасологічної експертизи, а винесені ним копії постанов про закриття кримінального провадження мають ідентичний зміст та копіюють одна наступну. Крім того, як вказує заявник, копія постанови була отримана від слідчого 11.08.2018 року, тому просить поновити строк на оскарження постанови про закриття кримінального провадження. На підставі викладеного, з урахуванням доводів, викладених у скарзі, заявник просить скасувати постанову про закриття кримінального провадження та задовольнити скаргу. Прокурор у судовому засіданні заперечував вимоги скарги у повному обсязі та просив відмовити у задоволенні скарги, зазначивши, що постанова слідчого винесена з додержанням вимог кримінального процесуального закону, слідчим враховані висновки попередніх ухвал слідчих суддів, а також на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин та зібраних доказів. У судовому засіданні встановлено, що СУ ГУНП в Полтавській області здійснювалось досудове розслідування у кримінальному провадженні №12016170000000317, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань 27.06.2016 року за ознаками ч. 2 ст. 286 Кримінального кодексу (далі КК) України та згідно фабули витягу зазначені дані про те, що 27.06.2016 року близько 03 год. 45 хв. гр. ОСОБА_7, керуючи автомобілем «ВАЗ 2103», д. н. з. НОМЕР_2, при цьому рухаючись по вул. Зірковій, с. Малинівка, Миргородського району Полтавської області, допустив наїзд на пішохода ОСОБА_8, який знаходився на проїзній частині. В результаті ДТП гр. ОСОБА_8 отримав тілесні ушкодження, від яких помер на місці пригоди (арк. крим. провадж. 1).

Постановою слідчого СУ ГУНП в Полтавській області від 27 квітня 2018 року вказане кримінальне провадження закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку з відсутністю складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 ч. 2 КК України (арк. крим. провадж. 201-208).

Вказану постанову заявник отримав, як слідче з матеріалів скарги, 11.08.2018 року, з постановою не згоден, а тому звернувся до суду зі скаргою та просить скасувати дану постанову слідчого з мотивів її передчасності, необґрунтованості та неповноти дослідження обставин кримінального правопорушення.

Тому суд вважає безпідставним посилення заявника на ту обставину, що слідчий проігнорував мотиви скасування попередніх постанов про закриття кримінального провадження, відображених в ухвалях слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 15.11.2016 року, 26.06.2017 року, 10.01.2018 року, так як постанови про закриття кримінального провадження від 30.09.2016 року, від 28.04.2017 року, від 29.09.2017 року та від 27.04.2018 року мають посилення на різні докази, здобуті під час досудового розслідування, факти, встановлені досудовим розслідуванням та їх юридичну оцінку у нерозривному зв'язку з наявними у матеріалах кримінального провадження доказами.

Таким чином, суд дійшов до висновку, що постанова слідчого СУ ГУНП в Полтавській області від 27.04.2018 року про закриття кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за №12016170000000317 від 27.06.2016 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, є обґрунтованою, досудове розслідування проведено в повному обсязі, а тому відсутні підстави для її скасування.

Таким чином, суд відмовив у задоволенні скарги адвоката ОСОБА_3 в інтересах потерпілої ОСОБА_5 на постанову слідчого СУ ГУНП в Полтавській області від 27.04.2018 року про закриття кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за №12016170000000317 від 27.06.2016 року [9].

В іншій судовій справі ситуація склалася наступним чином. 4 вересня 2013 року заявник звернувся до суду із скаргою на постанову слідчого СВ Таращанського РВ ГУ МВС України в Київській області Урожая В. О. про закриття кримінального провадження від 14 вересня 2013 року за матеріалами досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 12013100290000015 від 08 січня 2013 року за ч. 1 ст. 190 КК України і просить скасувати постанову про закриття кримінального провадження за № 12013100290000015 від 08.01.2013 року щодо ОСОБА_3 та ОСОБА_6 закрите на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України, яка винесена 14 вересня 2013 року слідчим СВ Таращанського РВ ГУ МВС України у Київській області ст. лейтенантом міліції Урожаем В. О. і провести повторну перевірку та відкрити кримінальне провадження щодо ОСОБА_3 та ОСОБА_6 кримінальну справу за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України. Обґрунтовуючи свої вимоги заявник в судовому засіданні зазначав, що слідчим не вжито всіх необхідних заходів з метою виявлення ознак кримінального правопорушення та осіб, що його вчинили, а саме:

- не одержано пояснень від власника житлового будинку, що розташований за адресою: АДРЕСА_1 гр. ОСОБА_5 (як повідомляє ОСОБА_3 він в неї купив для нього будинок);
- не з'ясовано у кого саме на даний час перебувають його кошти в розмірі 8000 доларів США (у ОСОБА_3 чи ОСОБА_6);
- не витребувано у реєстраційній службі Таращанського районного управління юстиції в Київській області письмові відомості на кого саме на даний час зареєстроване право власності на житловий будинок, то розташований за адресою: АДРЕСА_1;
- не вилучено та не оглянуто довіреності, на які посилається ОСОБА_3 як доказ того, що він (заявник є власником житлового будинку, що розташований за адресою: АДРЕСА_1;
- не надано правової оцінки довіреностям (які не є документом, що посвідчує право власності на житловий будинок);

- не проведено очної ставки між ним (заявником), ОСОБА_3 та ОСОБА_6.

Слідчий СВ Таращанського РВ ГУ МВС України в Київській області Урожай В. О. в судовому засіданні заперечував проти даної скарги, зазначивши, що ним повно проведено розслідування по даній справі і порушені питання в скарзі заявником частково вирішені в ході розслідування. Слідчий суддя не погодився з доводами заявника, які були спростовані в судовому засіданні поясненнями слідчого та оглянутими матеріалами відповідного кримінального провадження [10].

Заслуговують на увагу фактичні обставини такої справи. 27.01.2016 року до Герцаївського районного суду Чернівецької області надійшла скарга ОСОБА_5 на рішення слідчого про закриття кримінального провадження, посилаючись на наступне. Постановою старшого слідчого СВ Герцаївського РВ УМВС України в Чернівецькій області, старшого лейтенанта міліції ОСОБА_3, від 30 жовтня 2015 року, кримінальне провадження, внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 1201526007000019 від 30.06.2015 року, за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України закрито у зв'язку з відсутністю в події складу кримінального правопорушення. Слідчий суддя врахував те, що слідчим винесена постанова про закриття кримінального провадження базується на припущеннях, без всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи та без належної оцінки всіх зібраних та перевірених доказів, суд дійшов висновку, що постанова про закриття кримінального провадження підлягає скасуванню та матеріали кримінального провадження № 1201526007000019 від 30.06.2015 року слід направити для продовження розслідування та усунення встановлених у мотивувальній частині даної ухвали недоліків [11].

Слідчим суддею Новозаводського районного суду міста Чернігова розглядалася наступна справа. Адвокат ОСОБА_4 звернулася до суду в інтересах ОСОБА_3, із скаргою про скасування постанови слідчого в ОВС прокуратури Чернігівської області ОСОБА_7 від 29.03.2018 року про закриття кримінального провадження № 42017270000000179 від 04.08.2017 року. Скарга мотивована тим, що слідчим відділом прокуратури Чернігівської області проводилось досудове розслідування кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за № 42017270000000179 від 04.08.2017 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України за заявою ОСОБА_3 щодо фальсифікації кримінальної справи №78/00588. Адвокат зазначає, що із постанови про закриття кримінального провадження від 29.03.2018 року не вбачається, що слідчим в ОВС СВ прокуратури Чернігівської області ОСОБА_7 у кримінальному провадженні №42017270000000179 взагалі проводились хоча б якісь слідчі (розшукові) дії, визначені главою 20 Розділу 111 КПК України, окрім допиту заступника

начальника відділу прокуратури Чернігівської області ОСОБА_12, яка за дорученням прокурора прокуратури м. Чернігова здійснювала перевірку в порядку ст. 97 КПК (1960 р.) за заявою ОСОБА_3 щодо протиправних дій слідчого ЧМВ УМВС України в Чернігівській області ОСОБА_13 під час досудового слідства у кримінальній справі та допиту ОСОБА_13, які в свою чергу були допитані під час досудового розслідування до внесення до ЄРДР відомостей за №42017270000000179 від 04.08.2017 року. Під час досудового розслідування слідчим були проігноровані клопотання ОСОБА_3, не були долучені до матеріалів провадження наявні у ОСОБА_3 докази, у зв'язку з чим у постанові відсутня вмотивована оцінка сукупності зібраних доказів, з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення про закриття кримінального провадження. Прокурор в судовому засіданні, посилаючись на документи досліджені при розгляді скарги, висловив думку, що постанова про закриття кримінального провадження від 29.03.2018 року є обґрунтованою та мотивованою. Заявник та адвокат ні у скарзі, ні в процесі розгляду скарги так і не вказали що підробив слідчий ОСОБА_13. У самій постанові про закриття кримінального провадження слідчий виклав дослідження. Крім того, діям слідчого ОСОБА_13 дана оцінка в рішеннях судів, які вступили у законну силу та якими залишено в силі постанову слідчого про закриття кримінальної справи. Враховуючи викладене, суд дійшов висновку, що постанова слідчого винесена із дотриманням вимог ст. 284, ч. 5 ст. 110 КПК України, підстави для скасування оскаржуваної постанови відсутні, тому у задоволенні скарги адвоката ОСОБА_4 в інтересах ОСОБА_3 про скасування постанови про закриття кримінального провадження № 42017270000000179 від 04.08.2017 року слід відмовити [12].

Варто звернути увагу і на зміст ухвали слідчого судді Рівненського міського суду Рівненської області. ОСОБА_3 звернувся до суду зі скаргою, у якій просить скасувати постанову старшого слідчого СВ прокуратури Рівненської області ОСОБА_8 (далі слідчий) від 25 травня 2015 року про закриття кримінального провадження внесеного до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 42015180000000025 від 06 лютого 2015 року по факту службового підроблення працівниками УДАІ України в Рівненській області за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч.1 ст. 366 КК України, у зв'язку з відсутністю в діях працівників УДАІ в Рівненській області складу кримінального правопорушення передбаченого ч.1 ст. 366 КК України та зобов'язати старшого слідчого СВ прокуратури Рівненської області ОСОБА_8 продовжити розгляд зазначеного кримінального провадження. У скарзі та доповненнях до неї вказує на свою незгоду з оскаржуваною постановою та доводить, що більше року тому працівниками ДАІ йому було запропоновано «співпрацю». Відмовившись від такої пропозиції, працівники ДАІ використовуючи своє службове становище відкрили на нього «полювання», пообіцяли розвалити його бізнес, спаплюжити ім'я у місті та як

наслідок склали п'ять фіктивних протоколів, про те, що він керуючи транспортним засобом перебував з наявними ознаками наркотичного сп'яніння. При складанні протоколів працівники ДАІ всюди використовували його паспортні дані, зазначали одне і теж про перебування його в стані наркотичного сп'яніння, використовували фіктивних свідків. Такі дії працівників ДАІ призвели до психологічної травми, він втратив імідж порядної людини серед колег по своїй підприємницькій діяльності та серед друзів. У зв'язку з вилученням водійського посвідчення, він позбавлений можливості виконувати договори з іноземними партнерами в Польщі та Німеччині щодо поставки продуктів харчування в Україну. Під час проведення досудового розслідування кримінального провадження, ним (ОСОБА_3) до слідчого неодноразово подавались клопотання щодо здійснення слідчих дій, в тому числі про допит свідків працівників ДАІ, інших осіб, які були присутніми під час складення протоколів, перевірки пояснень цих же свідків, перехресний допит свідків з його участю, в задоволення яких було відмовлено, або залишені без реагування. Крім цього, слідчим не взято до уваги, що ухвалою слідчого судді Рівненського міського суду від 18 травня 2015 року, його було визнано потерпілим по кримінальному провадженню, і зазначено про злочинні дії проти нього. Незважаючи на все, слідчий прийняв передчасне та необґрунтоване рішення про закриття кримінального провадження, яке розцінює як таке, що завідомо виправдовує неправомірні дії працівників міліції. В судовому засіданні ОСОБА_3 та його представники підтримали вимоги скарги з викладених у ній підстав та доповненнях, просили її задоволити. Прокурор та слідчий вважають скаргу необґрунтованою. Заслухавши думку ОСОБА_3 та його представників, прокурорів, слідчий суддя приходять до наступного висновку. 18.05.2015 на підставі ухвали слідчого судді Рівненського міського суду від 12.05.2015 ОСОБА_3 визнано потерпілим по кримінальному провадженні, а відтак, останній має право звернутись до суду зі скаргою в порядку ст. 303 КПК України (а. с. 9–10 матеріалів скарги). Встановлено, що постановою старшого слідчого СВ прокуратури Рівненської області ОСОБА_8 від 25 травня 2015 року закрито кримінальне провадження внесене до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 4201518000000025 від 06 лютого 2015 року (далі це ж кримінальне провадження) по факту службового підроблення працівниками УДАІ України в Рівненській області за ознаками кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України, у зв'язку з відсутністю в діях працівників УДАІ в Рівненській області складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України. 6 лютого 2015 року до ЄРДР внесено відомості про кримінальне правопорушення передбачене частиною 1 статті 366 КК України. Згідно фабули, 28 жовтня 2014 року інспектор ДПС УДАІ УМВС України в Рівненській області ОСОБА_9 склав відносно ОСОБА_3 протокол по справі про

адміністративне правопорушення передбачене частиною 3 статті 130 КУпАП України. За результатами розгляду протоколу, 5 січня 2015 року Рівненським міським судом закрито провадження по справі за відсутністю в діях ОСОБА_3 складу адміністративного правопорушення (а. с. 1 крим. провадження). Підставою для внесення відомостей до ЄРДР були, зокрема, показання свідка ОСОБА_10 про те, що 28 жовтня 2015 року коли автомашину зупинили працівники ДАІ за кермом автомашини був не ОСОБА_3 а ОСОБА_10 тому на ОСОБА_3 було складено протокол по справі про адміністративне правопорушення безпідставно (а. с. 8, 132–136 крим. провадження). Під час кримінального провадження було встановлено, що ОСОБА_10 дав завідомо неправдиві показання про те, що він а не ОСОБА_3 при вище вказаних обставинах керував транспортним засобом, тому вироком Рівненського міського суду від 02 червня 2015 року було затверджено угоду про визнання винуватості укладену 13.05.2015 між старшим прокурором відділу процесуального керівництва у кримінальних провадженнях прокуратури області радником юстиції ОСОБА_6 та обвинуваченим ОСОБА_10, відповідно до якої останнього засуджено за ч. 1 ст. 384 КК України (а. с. 53–56 матеріалів скарги). У вирокі зазначено, що під час допиту в якості свідка ОСОБА_10, він же показав, що в ніч з 27 на 28 жовтня 2014 року дійсно перебував за межами України, обставини складання працівниками УДАІ УМВС України в Рівненській області протоколу про адміністративне правопорушення серії АВ2 № 443001 від 28.10.2014 стосовно ОСОБА_3 йому відомі зі слів останнього та надати неправдиві показання його підбурих ОСОБА_3. Під час розгляду справи про адміністративне правопорушення та під час допиту як свідка (т. 1 а. с. 106–111 крим. провадження) інспектор ОСОБА_9 дав показання, що 28 жовтня 2014 року він знаходився на чергуванні. Бачив, що саме ОСОБА_3, стан якого вказував на те, що він знаходиться у стані наркотичного сп'яніння і сам він не заперечував того, що вживає наркотичний засіб, керував транспортним засобом при обставинах вказаних у протоколі по справі про адміністративне правопорушення. У присутності свідків: ОСОБА_11 та ОСОБА_12 запропонував пройти медичне обстеження для встановлення або спростування стану наркотичного сп'яніння, однак ОСОБА_3 відмовився від проходження обстеження. Під час розгляду справи про адміністративне правопорушення та під час допиту як свідка (т. 1 а. с. 122–126 крим. провадження) свідок ОСОБА_11 підтвердив достовірність відомостей зазначених у протоколі по справі про адміністративне правопорушення, а саме, що поведінка ОСОБА_3 вказувала на те, що він знаходиться у стані наркотичного сп'яніння і останній відмовився від проходження обстеження його стану. Крім цього, у протоколі допиту як свідка підтвердив достовірність відомостей викладених у поясненні до протоколу по справі про адміністративне правопорушення, яке складене інспектором ОСОБА_9. Свідок ОСОБА_12 під час розгляду справи про адміністративне правопорушення не

допитувався. Допитаний по кримінальному провадженню (а. с. 127–131 крим. провадження) підтвердив достовірність відомостей зазначених у протоколі по справі про адміністративне правопорушення, а саме, що поведінка ОСОБА_3 вказувала на те, що ОСОБА_3 знаходиться у стані наркотичного сп'яніння і останній відмовився від проходження обстеження його стану. Відповідно до відомостей розстановки сил і засобів дорожньо-патрульної служби ОСОБА_9 заступив на чергування у II зміну 27 жовтня 2014 року, а саме з 19 год. 00 хв. по 07 год. 00 хв (т. 1 а. с. 83–84). Відповідно до даних НАІС «Адмінпрактика», наданих прокурором під час судового засідання у вигляді картки обліку адміністративного правопорушення, інспектором ДПС взводу ДПС ВДАІ з обслуговування м. Рівне сержантом міліції ОСОБА_9, 28.10.2014 о 01 год. 15 хв. у м. Рівне по вул. Грушевського, 22 відносно громадянина ОСОБА_3 складено протокол про адміністративне правопорушення серії АВ2 443001 за ч. 3 ст. 130 КУпАП (а. с. 57 матеріалів скарги). З огляду на викладене, слідчий суддя вважає, що датою, часом та місцем складання протоколу є саме 01 год. 15 хв. 28.10.2014 у м. Рівне по вул. Грушевського, 22. Указане також підтверджується клопотанням, наданим в ході розгляду справи, ОСОБА_3 від 29.12.14 (т.2, а.п. 181) на ім'я судді ОСОБА_13 в якому ОСОБА_3 указує, що саме 28.10.2014 о 01 год. 15 хв. під час зупинки його автомобіля та складання відносного нього протоколу про адміністративне правопорушення серії АВ2 443001 за ч. 3 ст. 130 КУпАП водієм був ОСОБА_10 та керував указаним автомобілем (т. 2 а. с. 181). Відповідно до статті 166 КК України відповідальність настає за складання, видачу службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів. Під час розгляду скарги не знайшло свого підтвердження, що посадова особа склала завідомо неправдивий офіційний документ, внесла до офіційного документів завідомо неправдиві відомості, чи вчинила інше підроблення офіційних документів, зокрема, протоколу про адміністративне правопорушення серії АВ2 443001 за ч. 3 ст. 130 КУпАП. Враховуючи вище наведене, оскаржувана постанова слідчого винесена з дотриманням вимог статті 2 та 9 КПК України і підстав для її скасування немає. За наведених обставин, суд приходиться до переконання про відмову у задоволенні скарги [13].

Важливою для дослідження є ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області про закриття кримінального провадження. Під час проведення підготовчого судового засідання потерпілий ОСОБА_5 надав суду письмову заяву з проханням закрити кримінальне провадження відносно ОСОБА_4 за ч. 1 ст. 125 КК України, оскільки він відмовляється від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Прокурор не заперечував щодо закриття даного кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. Обвинувачений ОСОБА_4 просив суд задовольнити заяву

потерпілого. Вислухавши думки учасників судового процесу, дослідивши матеріали кримінального провадження, суд вважає за можливе задовольнити заяву потерпілого та закрити кримінальне провадження, виходячи з наступного. Як убачається із матеріалів кримінального провадження, потерпілий ОСОБА_9 відмовився від обвинувачення відносно обвинуваченого ОСОБА_4, за ч. 1 ст. 125 КК України. Згідно до ч. 4 ст. 26 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, а відмова потерпілого від обвинувачення є безумовною підставою для закриття такого кримінального провадження. Враховуючи вищевикладене, а також ту обставину, що кримінальне провадження відносно ОСОБА_4 за ч. 1 ст. 125 КК України відкрито у формі приватного обвинувачення, а потерпілий ОСОБА_5 відмовилася від обвинувачення, слід дійти висновку, що дане кримінальне провадження повинно бути закрите [14].

Схожими є матеріали справи, яка розглядалася Центрально-Міським районним судом міста Кривого Рогу Дніпропетровської області. 04.08.2015 року близько о 15.30 год. ОСОБА_4, знаходячись на території домоволодіння АДРЕСА_2, де реалізуючи свій злочинний намір, направлений на таємне викрадення чужого майна, скористувавшись відсутністю господаря будинку, свідків та очевидців, таємно, з корисливих мотивів, викрав електричну болгарку, фірми «V-Master», червоного кольору, вартістю 310 грн., яка належить гр. ОСОБА_5. Після чого, з місця події зник, розпорядившись викраденим за власним розсудом, заподіявши тим самим потерпілому ОСОБА_5 майнового збитку на вказану суму. Органами досудового розслідування дії підсудного ОСОБА_4 кваліфіковані за ч. 1 ст. 185 КК України за ознаками: таємне викрадення чужого майна (крадіжка). Під час судового розгляду потерпілий ОСОБА_5 надав суду письмову заяву з проханням закрити кримінальне провадження відносно ОСОБА_4 за ч. 1 ст. 185 КК України, оскільки останній є його найманим працівником, і він відмовляється від обвинувачення. Прокурор не заперечував щодо закриття даного кримінального провадження у зв'язку з відмовою потерпілого від обвинувачення. Підсудний ОСОБА_4 просив суд задовольнити заяву потерпілого. Вислухавши думки учасників судового процесу, дослідивши матеріали кримінального провадження, суд вважає за можливе задовольнити заяву потерпілого та закрити кримінальне провадження [15].

Прикладом справи, де суд не погодився з закриттям кримінального провадження, може слугувати наступна. Скарга в судовому засіданні заявником обґрунтовується тим, що 05.03.2016р. він отримав постанову слідчого від 22.04.2015 про закриття вказаного кримінального провадження з якою він не згодний, оскільки слідчий під час розслідування обмежився лише її допитом, та призначенням судово-медичної експертизи, матеріали якої чомусь не прикладені до матеріалів справи. А слідчий вказує, що він її не

представив. За направленням Конотопського МРВ УМВС він проходив обстеження в Роменському СМЕ. Результати висновку цього обстеження йому на руки не видавали, а повідомили, що вони будуть передані слідчому. Слідчий провів розслідування поверхово і безпідставно закрив провадження, вказуючи, що він не проходив медичне дослідження. Вислухавши заявника та перевіривши матеріали справи та матеріали закритого кримінального провадження № 120142000800001478 від 22.05.2015, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України, суд приходить до висновку, що скарга підлягає задоволенню [16].

Цікаво, що у зв'язку з закриттям кримінального провадження можуть виникати питання, дотичні до цього, як от неповернення належно вилученого майна власнику у тому випадку, коли кримінальне провадження закрито. Як приклад може слугувати ухвала слідчого судді Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 4 квітня 2017 року [17].

Схожими є ситуації, що складаються з арештованим майном. Так, витяг кримінального провадження № 12017040220001175 свідчить, що 15.12.2017 року о 02 год. 00 хв. до Жовтоводського ВП надійшло телефонне повідомлення від оперуповноваженого СКП ОСОБА_5 про те, що під час відпрацювання міста по пров. Вокзальний був виявлений та зупинений автомобільний транспортний засіб ВАЗ 21011, державний номер НОМЕР_1, водій якого громадянин ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_1, тягнув телефонний кабель прив'язаний до автомобіля вказаної марки, своїми діями ОСОБА_6 намагався вчинити кримінальне правопорушення, а саме крадіжку. Відомості за цим фактом внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за попередньою кваліфікацією кримінального правопорушення, передбаченого ст. 15 ч. 2, ст. 185 ч. 1 КК України. (арк. мат. крим. провадж. № 1). Ухвалою Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 19.12.2017 року за клопотанням слідчого погодженого з прокурором накладено арешт на тимчасове вилучене майно, а саме: транспортний засіб ВАЗ, модель 21011, реєстраційний номер: НОМЕР_4, жовтого кольору, НОМЕР_2, що належить ОСОБА_3 згідно свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу НОМЕР_3, виданого 01.03.2007 року РЕВ 12-го МВ ДАІ при УМВС України в Дніпропетровській області, яке було вилучено слідчим СВ Жовтоводського ВП ГУНП в Дніпропетровській області ОСОБА_7 під час огляду місця події 15.12.2017 року. Згідно постанови старшого слідчого СВ Жовтоводського ВП ГУНП в Дніпропетровській області капітана поліції ОСОБА_4 від 25.06.2020 року вбачається та підтверджується, що у зв'язку з відсутністю в діях гр. ОСОБА_8, який керував транспортним засобом складу кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК України, кримінальне провадження № 12017040220001175, відомості про яке внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань 15.12.2017 року, закрите. За таких обставин, враховуючи, що на теперішній час підстави подальшого застосування арешту відпали, оскільки

кримінальне провадження на даний час є закритим, підстави для забезпечення заходів кримінального провадження відпали та є відсутні, у зв'язку з чим подальше застосування даного заходу у вигляді арешту майна на вищезазначений транспортний засіб поза метою дієвості забезпечення кримінального провадження беззаперечно порушує права власника та володільця майна, що дає підстави для задоволення клопотання [18].

Висновки. Вищерозглянутий матеріал дає підстави для наступних висновків.

По-перше, в роботі представлена інфографіка, згідно з якою, кількість закритих кримінальних проваджень після повномасштабного вторгнення, впала майже вдвічі.

По-друге, виокремлено обставини, якими заявники обґрунтовують свої вимоги щодо оскарження постанов слідчого про закриття кримінального провадження. А саме, що постанова про закриття кримінального провадження є передчасною; невмотивованою; факти, які викладені в постанові, не відповідають дійсності вчиненого; базується тільки на припущеннях; слідчим не вжито всіх необхідних заходів з метою виявлення ознак кримінального правопорушення та осіб, що його вчинили, без всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи та без належної оцінки всіх зібраних та перевірених доказів; не вбачається, щоб слідчим взагалі проводились хоча б якісь слідчі (розшукові) дії.

По-третє, за змістом розгляду таких клопотань слідчі судді постановляють як ухвали про задоволення клопотання, так і про відмову в їх задоволенні. Обидва типи ухвал висвітлені у дослідженні.

По-четверте, існує судова практика про закриття кримінальних проваджень у справах так званого «приватного обвинувачення», приклади яких було розглянуто у даному дослідженні.

По-п'яте, у зв'язку з закриттям кримінального провадження можуть виникати питання, дотичні до цього, як от неповернення належно вилученого майна власнику у тому випадку, коли кримінальне провадження закрито. Схожими є ситуації, що складаються з арештованим майном.

Враховуючи існуючу судову практику, перспективи подальшого дослідження полягають у розробці правозастосовного документу, враховуючи теоретичні підґрунтя, в якому висвітлити основні рекомендації щодо оскарження постанов слідчого про закриття кримінального провадження. В такому правозастосовному документі можна запропонувати описати ті аргументи, якими як потерпілі, так і слідчі можуть обґрунтовувати свої позиції.

Література:

1. Завтур В. А. Повноваження слідчого судді щодо закриття кримінального провадження: деякі питання тлумачення та практичного застосування норм ч. 9 ст. 284 КПК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 330–334.

2. Гловюк І. В. Право іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, на закриття кримінального провадження: проблеми нормативної регламентації та реалізації. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 18. С. 158–165.

3. Поповська Т. В., Ткаченко В. М. Хотіли як краще, а вийшло як завжди (закриття кримінального провадження слідчим суддею). *Юрист&Закон*. 2019. № 13. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012576 (дата звернення: 19.03.2024).

4. Шульга А. О., Озерна І. В. Закриття кримінального провадження у разі неповідомлення про підозру: проблеми та шляхи подолання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 479–481.

5. Мурзановська А. В., Пожар В. Г., Шилін Д. В. Закриття кримінального провадження в контексті дотримання презумпції невинуватості та розумних строків: окремі теоретико-методологічні та праксеологічні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 56. С. 84–88.

6. Капліна О. В. Актуальні проблеми тлумачення окремих підстав для закриття кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 38–45.

7. Бабаєва О. В. Закриття кримінального провадження на стадії підготовчого провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 2. № 3. С. 114–117.

8. Як змінилися результати роботи правоохоронців з початком великої війни. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/21/infografika/suspilstvo/yak-zminylsya-rezultaty-roboty-pravoohoroncziv-pochatkom-velykoji-vijny> (дата звернення: 19.03.2024).

9. Ухвала Октябрського районного суду м. Полтави від 15 січня 2019 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79358425> (дата звернення: 19.03.2024).

10. Ухвала Таращанського районного суду Київської області від 27 вересня 2013 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33746409> (дата звернення: 19.03.2024).

11. Ухвала Герцаївського районного суду Чернівецької області від 4 лютого 2016 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55582742> (дата звернення: 19.03.2024).

12. Ухвала Новозаводського районного суду міста Чернігова від 4 березня 2020 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88198770> (дата звернення: 19.03.2024).

13. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 23 червня 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45656898> (дата звернення: 19.03.2024).

14. Ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 24 листопада 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54252931> (дата звернення: 19.03.2024).

15. Ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29 вересня 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51900100> (дата звернення: 19.03.2024).

16. Ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 18 березня 2016 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56573916> (дата звернення: 19.03.2024).

17. Ухвала Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 4 квітня 2017 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65718768> (дата звернення: 19.03.2024).

18. Ухвала Жовтоводського міського суду Дніпропетровської області від 10 лютого 2021 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94759182> (дата звернення: 19.03.2024).

References:

1. Zavrur, V. A. (2020). Povnovazhennia slidchoho suddi shchodo zakryttia kryminalnoho provadzhennia: deiaki pytannia tlumachennia ta praktychnoho zastosuvannia norm ch. 9 st. 284 KPK Ukrainy [The authority of the investigating judge to close criminal proceedings: some issues of interpretation and practical application of the norms of Part 9 of Art. 284 of the CPC of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, (9), 330–334. [in Ukrainian].
2. Hloviuk, I. V. (2019). Pravo inshoi osoby, prava chy zakonni interesy yakoi obmezhuutsia pid chas dosudovoho rozsliduvannia, na zakryttia kryminalnoho provadzhennia: problemy normatyvnoi rehlamentatsii ta realizatsii [The right of another person, whose rights or legal interests are limited during the pre-trial investigation, to close criminal proceedings: problems of regulatory regulation and implementation.]. *Visnyk Pivdennoho rehionalnoho tsentru Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, (18), 158–165. [in Ukrainian].
3. Popovska, T. V., & Tkachenko, V. M. (2019). Khotily yak krashche, a vyishlo yak zavzhdy (zakryttia kryminalnoho provadzhennia slidchym suddeiu) [They wanted the best, but it turned out as usual (closing of the criminal proceedings by the investigating judge)]. *Yuryst&Zakon – Lawyer&Law*, (13). https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012576 [in Ukrainian].
4. Shulha, A. O., & Ozerna, I. V. (2023). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia u razi nepovidomlennia pro pidozru: problemy ta shliakhy podolannia [Closure of criminal proceedings in case of failure to report suspicion: problems and ways to overcome them]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, (3), 479–481. [in Ukrainian].
5. Murzanovska, A. V., Pozhar, V. H., & Shylin, D. V. (2022). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia v konteksti dotrymanna prezumptsii nevinovatosti ta rozumnykh strokiv: okremi teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni aspekty [Closure of criminal proceedings in the context of compliance with the presumption of innocence and reasonable terms: separate theoretical-methodological and praxeological aspects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, (56), 84–88. [in Ukrainian].
6. Kaplina, O. V. (2016). Aktualni problemy tlumachennia okremykh pidstav dlia zakryttia kryminalnoho provadzhennia [Actual problems of interpretation of certain grounds for closing criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald of Criminal Justice*, (3), 38–45. [in Ukrainian].
7. Babaieva, O. V. (2017). Zakryttia kryminalnoho provadzhennia na stadii pidhotovchoho provadzhennia [Closure of criminal proceedings at the stage of preparatory proceedings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2(3), 114–117. [in Ukrainian].
8. Slovo i Dilo, (2023, August 21). *Yak zminylysia rezultaty roboty pravookhorontsiv z pochatkom velykoi viiny* [How have the results of law enforcement changed with the onset of the great war]. <https://www.slovoidilo.ua/2023/08/21/infografika/suspilstvo/yak-zminylysyia-rezultaty-roboty-pravookhoronziv-pochatkom-velykoyi-viiny> [in Ukrainian].
9. Ukhvala Oktiabrskoho raionnoho sudu m. Poltavy [Resolution of the Oktyabrsky District Court of Poltava] (2019). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79358425> [in Ukrainian].
10. Ukhvala Tarashchanskoho raionnoho sudu Kyivskoi oblasti [Resolution of Taraschan District Court of Kyiv Region] (2013). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33746409> [in Ukrainian].
11. Ukhvala Hertsavskoho raionnoho sudu Chernivetskoi oblasti [Resolution of the Hertsav district court of the Chernivtsi region] (2016). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55582742> [in Ukrainian].

12. Ukhvala Novozavodskoho raionnoho sudu mista Chernihova [Resolution of the Novozavodsk District Court of the city of Chernihiv] (2020). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88198770> [in Ukrainian].
13. Ukhvala Rivnenskoho miskoho sudu Rivnenskoï oblasti [Resolution of the Rivne city court of the Rivne region] (2015). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45656898> [in Ukrainian].
14. Ukhvala Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti [Resolution of the Central City District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk Region] (2015). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54252931> [in Ukrainian].
15. Ukhvala Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti [Resolution of the Central City District Court of Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk Region] (2015). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/51900100> [in Ukrainian].
16. Ukhvala Konotopskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti [Resolution of the Konotop city-district court of the Sumy region] (2016). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56573916> [in Ukrainian].
17. Ukhvala Prylutskoho miskraionnoho sudu Chernihivskoi oblasti [Resolution of the Prylutsky City District Court of the Chernihiv Region] (2017). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65718768> [in Ukrainian].
18. Ukhvala Zhovtovodskoho miskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti [Resolution of Zhovtovod city court of Dnipropetrovsk region] (2021). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94759182> [in Ukrainian].

УДК: 622.11:347.772

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-583-592](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-583-592)

Якушов Дмитро Юрійович аспірант відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки, Державна установа “Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України”, бульв. Тараса Шевченка, буд. 60, м. Київ, 01032, <https://orcid.org/0009-0000-9762-5936>

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА РОЗВИТОК ЕНЕРГЕТИЧНОГО РИНКУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячена дослідженню впливу господарсько-правового регулювання на ринок енергетики, зокрема, в контексті українського та світового досвіду. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю розуміння та аналізу ролі правових та економічних механізмів в розвитку енергетичного сектору.

Метою статті є визначення ключових аспектів зарубіжного досвіду, які можуть бути корисними для удосконалення енергетичного законодавства та регулювання енергетичного ринку в Україні.

Для досягнення мети в ході дослідження було вирішено ряд завдань: визначено сутність поняття «енергетичний ринок», роль господарсько-правового регулювання та його вплив на енергетичний ринок; проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід господарсько-правового регулювання енергетичного ринку; визначено ключові аспекти зарубіжного досвіду, які можуть бути корисними для удосконалення енергетичного законодавства та регулювання енергетичного ринку в Україні. В ході дослідження використані загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії.

Дослідження показує, що Україна активно займається реформуванням свого енергетичного сектору, приводячи свій енергетичний ринок у відповідність до європейських стандартів за допомогою різних економічних та правових ініціатив. Незважаючи на значний прогрес, залишається потреба у подальшому розвитку, тому запозичення зарубіжного досвіду, зокрема, Європейського Союзу у регулюванні енергетичних ринків може бути корисним. Ключовими аспектами є посилення захисту прав споживачів, забезпечення стабільності та конкурентоспроможності серед виробників енергії, просування законодавчих реформ, сприяння стратегічному плануванню та диверсифікація джерел палива.

Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при прийнятті політичних рішень та

практичних заходів, спрямованих на розвиток енергетичного сектору України. Враховуючи досвід нормативно-правової бази ЄС, Україна може підвищити ефективність, сталість та стійкість своїх енергетичних ринків, що в кінцевому підсумку сприятиме енергетичній безпеці та економічному розвитку країни.

Ключові слова: енергетичний ринок, господарсько-правове регулювання, відновлювані джерела енергії, Енергетична стратегія, диверсифікація джерел палива.

Yakushov Dmytro Yuriyovych Postgraduate Student of Department of Economic and Legal Studies of Economic Security Problems, V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko blvd. 60, Kyiv, 01032, <https://orcid.org/0009-0000-9762-5936>

THE IMPACT OF ECONOMIC AND LEGAL REGULATION ON THE DEVELOPMENT OF THE ENERGY MARKET: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Abstract. The article is devoted to the study of the impact of economic and legal regulation on the energy market, in particular in the context of Ukrainian and international experience. The relevance of the study is due to the need to understand and analyze the role of legal and economic mechanisms in the development of the energy sector.

The purpose of the article is to identify the key aspects of foreign experience that may be useful for improving energy legislation and regulation of the energy market in Ukraine.

To achieve this goal, the study solved a number of tasks: to define the essence of the concept of "energy market", the role of economic and legal regulation and its impact on the energy market; to analyze foreign and domestic experience of economic and legal regulation of the energy market; to identify key aspects of foreign experience that may be useful for improving energy legislation and regulation of the energy market in Ukraine. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy.

The study shows that Ukraine is actively engaged in reforming its energy sector, bringing its energy market in line with European standards through various economic and legal initiatives. Despite the significant progress, there is still a need for further development, so borrowing from foreign experience, in particular from the European Union in regulating energy markets, may be useful. The key aspects are strengthening consumer protection, ensuring stability and competitiveness among energy producers, promoting legislative reforms, facilitating strategic planning, and diversifying fuel sources.

The practical significance of this study is that its findings can be used to inform policy decisions and practical measures aimed at developing Ukraine's energy sector. Taking into account the experience of the EU regulatory framework,

Ukraine can increase the efficiency, sustainability and resilience of its energy markets, which will ultimately contribute to the country's energy security and economic development.

Keywords: energy market, economic and legal regulation, renewable energy sources, Energy Strategy, diversification of fuel sources.

Постановка проблеми. Важливість енергетичного сектору в сучасному світі важко переоцінити. Забезпечення стабільного енергопостачання має ключове значення для економічного розвитку, підтримки добробуту населення та забезпечення національної безпеки.

В Україні енергетична галузь є основою національної економіки. Лише з точки зору податкових внесків цей сектор діє як справжній економічний двигун. Наприклад, тільки НАК «Нафтогаз України» забезпечує 8% ВВП країни, а ринок електроенергії – близько 6%. Крім того, об'єднана енергетична мережа України посідає шосте місце за розміром у Європі, поступаючись лише Німеччині, Франції, Італії, Іспанії та Великобританії. В енергетиці працює близько 450 тис. спеціалістів, що становить 3% робочої сили країни, без урахування суміжних галузей [1].

Проте Україна, як і багато інших країн, стикається з викликами в енергетичній сфері, зокрема, залежністю від імпортованих енергоносіїв та нестабільністю цін на них, застарілим енергетичним обладнанням та необхідністю модернізації інфраструктури.

Господарсько-правове регулювання є ключовим інструментом, який визначає та формує розвиток енергетичного сектору. Економічні політики, юридичні норми та регуляторні механізми мають величезний вплив на функціонування енергетичних ринків, визначаючи їхню ефективність, стабільність та ступінь конкурентоспроможності. Український досвід господарсько-правового регулювання енергетичного сектору, а також досвід інших країн, можуть слугувати важливим джерелом знань та інсайтів для розвитку ефективних стратегій, які сприятимуть стабільності та сталому розвитку енергетичних ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації відображають широкий інтерес до питань розвитку енергетичного ринку як в Україні, так і за кордоном. Роботи вчених, таких як Когут С. [1], Загороднюк О. В. [2], Мельник Л. Г., Сотник І. М. [3], Yanatma S. [5], Гелетуха Г. [6] та інші, відіграють важливу роль у цьому контексті. Проте, питання господарсько-правового регулювання енергетичного впливу та його взаємозв'язку з розвитком енергетичного сектору залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – визначення ключових аспектів зарубіжного досвіду, які можуть бути корисними для удосконалення енергетичного законодавства та регулювання енергетичного ринку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розкриття теми нашого дослідження, необхідно з'ясувати сутність поняття «енергетичний ринок». Важливо визначити, що термін «ринок» означає складну взаємодію

економічних відносин, заснованих на взаємній згоді між учасниками ринку щодо передачі прав власності на товари або надання послуг. В основі функціонування та розвитку будь-якого ринку лежить кілька основних умов: достатня пропозиція товарів (або послуг), свобода вибору, обміну, купівлі та продажу товарів (або послуг), зміна цін в залежності від попиту та пропозиції, конкуренція [2].

Енергетичний ринок можна розглядати як складну систему економічних відносин, що включає в себе виробництво, розподіл, транспортування та реалізацію енергії. Цей ринок є важливим елементом енергетичного сектору та має вирішальне значення для забезпечення енергетичної безпеки та стійкості суспільства. Він дає можливість споживачам отримувати необхідну енергію, а виробникам – можливість реалізувати свою продукцію, утворюючи цінові механізми та регулюючи обсяги виробництва залежно від попиту на ринку [3].

Учасники енергетичного ринку охоплюють різноманітне коло суб'єктів, залучених до різних аспектів виробництва, розподілу, транспортування та реалізації енергії [4]. Зокрема, до них відносяться:

- виробники енергії;
- оператори систем передачі;
- оператори систем розподілу;
- постачальники енергії;
- споживачі;
- оператори ринку;
- розробники проектів у сфері відновлюваної енергетики;
- інвестори та фінансові установи, які фінансують енергетичні проекти;
- регуляторні органи, які контролюють і забезпечують дотримання правил та норм на енергетичному ринку для забезпечення чесної конкуренції, захисту споживачів, дотримання стандартів безпеки та охорони навколишнього середовища.

Регуляторні органи відіграють ключову роль на енергетичному ринку, оскільки вони забезпечують ефективне господарсько-правове регулювання, яке визначає правила гри на енергетичному ринку, забезпечує дотримання законодавства та регулює взаємовідносини між його учасниками. Вплив господарсько-правового регулювання на енергоринок охоплює широкий спектр аспектів, включаючи регулювання цін, забезпечення дотримання стандартів безпеки та екологічних норм, сприяння конкуренції, стимулювання інвестицій та розвитку нових технологій у галузі енергетики. Крім того, регуляторні органи відіграють важливу роль у забезпеченні енергетичної безпеки країни та збалансуванні інтересів різних учасників ринку з метою забезпечення сталого та ефективного функціонування енергетичного сектору. Враховуючи тему нашого дослідження, вважаємо за необхідне ретельно проаналізувати практику господарсько-правового регулювання енергетичного ринку як в Україні, так і за кордоном. Почнемо наше дослідження з досвіду, накопиченого країнами Європейського Союзу.

Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну ціни на електроенергію та природний газ в Європі різко зросли. У першій половині 2023 року середні ціни на електроенергію для домогосподарств з урахуванням усіх податків в ЄС піднялися з 25,3 євро за 100 кВт-год до 28,9 євро за 100 кВт-год порівняно з аналогічним періодом 2022 року (рис. 1).

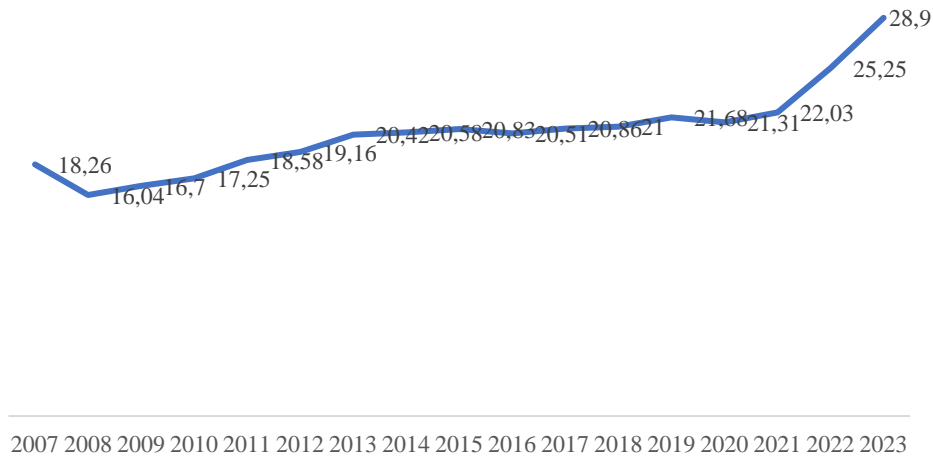

Рис. 1. Вартість електроенергії для домогосподарств з урахуванням податків в ЄС, євро/100 кВт-год [5]

Примітка: систематизовано автором

Середні ціни на природний газ також зросли з 8,6 євро за 100 кВт-год до 11,9 євро за 100 кВт-год за той самий період. Це найвищі ціни, зафіксовані Євростатом, офіційним статистичним органом ЄС (рис. 2).

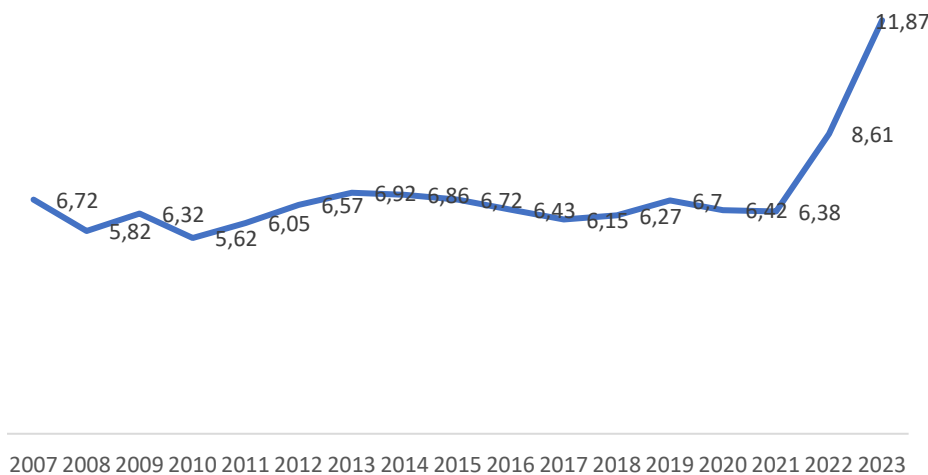

Рис. 2. Вартість газу для домогосподарств з урахуванням податків в ЄС, євро/100 кВт-год

Примітка: систематизовано автором [5]

Різке зростання цін на електроенергію та природний газ у Європі після повномасштабного вторгнення Росії в Україну підкреслило вразливість енергетичного ринку. Зростання вартості енергії, зокрема, у першій половині 2023 року, значно обтяжило не тільки домогосподарства, а й бізнес. Щоб врегулювати ситуацію та уникнути цінових шоків у майбутньому, ЄС поступово змінює свій енергетичний ринок, здійснюючи заходи господарсько-правового регулювання, спрямовані на його реформування. Метою такого реформування є:

- **захист споживачів.** Громадяни країн-членів ЄС матимуть більше можливостей при підписанні договору на електроенергію. Зокрема, збільшиться доступність контрактів із фіксованою ціною й фіксованим терміном та забезпечиться гнучкість у виборі динамічного ціноутворення з можливими кількома або комбінованими контрактами. Доступ до відновлюваної енергії стане легшим завдяки місцевій торгівлі електроенергією, виробленою з відновлюваних джерел. Крім того, уряди країн-членів Європейського Союзу зможуть забезпечити достатню кількість постачальників останньої надії, щоб жоден споживач не залишився без електроенергії, а також зможуть краще регулювати роздрібні ціни для домашніх господарств, малих та середніх підприємств;

- **стабільність та конкурентоспроможність виробників енергії.** Підприємства матимуть більш стабільні ціни завдяки довгостроковим контрактам (наприклад, договорам купівлі-продажу електроенергії, за якими виробник електроенергії погоджується продавати енергію безпосередньо споживачам енергії за певною ціною). Також виробники енергії матимуть стабільніший дохід. Інвестиції в нові об'єкти виробництва на основі енергії вітру, сонця, геотермальної енергії, гідроенергії (без водосховища) та атомної енергії здійснюватимуться у формі двосторонніх контрактів на різницю [6]. З одного боку, це забезпечує мінімальний прибуток від таких інвестицій, а з іншого – запобігає надмірним витратам у разі чергової кризи;

- **збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел.** Реформування енергетичного сектору полегшить інтеграцію відновлюваних джерел енергії в систему. Крім того, виробництво відновлюваних джерел енергії буде легше передбачити (через нові зобов'язання щодо прозорості для системних операторів і розширену можливість моніторингу енергетичного ринку). Це дозволить як тримати ціни під контролем, так і досягти амбітних кліматичних цілей, встановлених ЄС.

Слід зазначити, що реформа ринку електроенергії була представлена Європейською комісією в березні 2023 року. Вона вносить зміни до нормативів щодо електроенергії від 2019 року та директив щодо електро-

енергії від 2018-2019 років, а також до регламенту щодо захисту від маніпулювання ринком на оптовому ринку енергії (REMIT).

Після технічних обговорень у Робочій групі Ради з енергетики 17 жовтня 2023 року Рада погодила загальний підхід до реформи ринку електроенергії. Угода між державами-членами в рамках Ради відкрила шлях для початку переговорів з Європейським парламентом щодо остаточного вигляду реформи. У грудні 2023 року Рада та Європейський парламент досягли попередньої політичної згоди щодо реформи. Щоб стати законом ЄС, правила мають бути офіційно схвалені як Радою, так і Європейським парламентом.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що заходи економічного та правового регулювання, спрямовані на реформування енергетичного ринку, матимуть значний вплив, оскільки вони посилять захист споживачів, забезпечать стабільність і конкурентоспроможність компаній, збільшать частку зеленої електроенергії та прокладуть шлях до більш стійкого та сталого енергетичного майбутнього в Європі [7].

Незважаючи на триваючі військові дії в Україні, зусилля щодо реформування енергетичного сектору та приведення енергетичних ринків у відповідність до європейських стандартів тривають. Вжито низку заходів для реформування енергетичного сектору, зокрема ухвалено:

- Закон України № 3141-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових ринках енерго-ресурсів»;
- Закон України № 3220-ІХ «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України»;
- Постанову «Про затвердження Порядку сертифікації газу» та інші.

Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Енергетичну стратегію України на період до 2050 року [8]. Примітно, що в ній пропонується перспективний план майбутнього галузі, як важливий орієнтир для потенційних інвесторів, які бажають брати участь у розвитку енергетики України. Головна мета Енергетичної стратегії України до 2050 року - забезпечити максимальний рівень кліматичної нейтральності, скоротити використання вугілля у енергетичному секторі, модернізувати енергетичну інфраструктуру, підвищити ефективність використання ресурсів та інтегрувати український енергетичний сектор з ринками Європейського Союзу. Також важливо забезпечити власні ресурси з урахуванням економічної доцільності та сприяти розвитку альтернативних джерел енергії та інновацій у цьому секторі [9].

Паралельно ведеться підготовка до створення правової бази для інтеграції українського та європейського енергетичних ринків. Через прийняття стратегічних рішень, навіть в умовах воєнного часу, іноземні організації продов-

жують здійснювати операції з перекачування та зберігання газу в українських підземних об'єктах. Крім того, важливим досягненням є підключення до енергосистеми атомного блоку ВВЕР-440, паливом якого є Westinghouse у співпраці з фахівцями НАЕК «Енергоатом». Ця диверсифікація джерел палива, раніше монополізованих Росією, означає припинення домінування Росії, відкриваючи таким чином шляхи для потенційних санкцій проти ядерного сектору Росії [10].

Для подальшого розвитку вітчизняного енергетичного сектору може бути вкрай корисним запозичення Україною досвіду Європейського Союзу щодо регулювання ринку енергетики. Зокрема, аспекти, які Україна може взяти до уваги включають:

- **захист споживачів.** Україні слід розглянути впровадження більш гнучких умов укладання договорів на електроенергію, з фіксованою ціною або гнучким ціноутворенням. Також важливо забезпечити доступ до відновлюваної енергії та забезпечити наявність достатньої кількості постачальників, щоб уникнути перебоїв у постачанні електроенергії;

- **стабільність та конкурентоспроможність виробників енергії.** Україна може розглянути впровадження довгострокових контрактів на закупівлю електроенергії з виробниками, щоб забезпечити стабільність цін та доходу для виробників. Інвестиції у відновлювані джерела енергії також можуть бути стимульовані шляхом укладання двосторонніх контрактів на різницю;

- **збільшення частки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел.** Україна повинна спростити процедури інтеграції відновлюваних джерел енергії в систему та забезпечити прозорість та моніторинг у виробництві енергії з відновлюваних джерел;

- **подальше реформування законодавства.** Україні слід переглянути законодавство, що регулює енергетичний сектор, та внести необхідні зміни для забезпечення його ефективності та відповідності європейським стандартам;

- **стратегічне планування.** Прийняття стратегічних рішень та розробка довгострокових планів розвитку енергетичного сектору можуть стати орієнтирами для інвесторів та забезпечити стабільне зростання сектору;

- **диверсифікація джерел палива.** Україна повинна розширювати можливості для розвитку альтернативних джерел енергії, таких як сонячна, вітрова, гідроенергетика та атомна енергія, для зменшення залежності від імпорту та підвищення енергетичної безпеки.

Отже, взявши до уваги досвід Європейського Союзу щодо господарсько-правового регулювання ринку енергетики, Україна може покращити ефективність свого енергетичного сектору, забезпечуючи більшу стабільність, конку-

рентоспроможність та сталість у постачанні енергії, що сприятиме загальному розвитку країни та зменшенню її залежності від зовнішніх джерел.

Висновки. Україна активно працює над реформуванням свого енергетичного сектору, дотримуючись європейських стандартів. Незважаючи на досягнутий значний прогрес, існує потреба у подальшому розвитку, тож використання зарубіжного досвіду господарсько-правового регулювання енергетичних ринків може бути корисним для нашої держави. Ключовими аспектами є зміцнення захисту прав споживачів, забезпечення стабільності та конкурентоспроможності виробників енергії, просування законодавчих реформ, сприяння стратегічному плануванню та диверсифікація джерел постачання палива. Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані при прийнятті політичних рішень та практичних заходів, спрямованих на розвиток енергетичного сектору України. Враховуючи досвід нормативно-правової бази ЄС, Україна може підвищити ефективність, сталість та стійкість своїх енергетичних ринків, що в кінцевому підсумку сприятиме енергетичній безпеці та економічному розвитку країни.

Література:

1. Когут С. Сучасні тенденції розвитку світової енергетики та енергетичної безпеки України. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS. 2023. № 4. С. 75–83. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-10-10>
2. Загороднюк О. В. Теоретична сутність ринку, його функції та структурні складові. Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2009. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264011.pdf>
3. Мельник Л. Г., Сотник І. М. Економіка енергетики: підручник. Суми: Університетська книга, 2015. 380 с.
4. Суб'єкт електроенергетики у сфері альтернативної енергетики як об'єкт фінансового права. Фінансове право. 2020. № 2. С. 255-258. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/45.pdf>
5. Yanatma S. Energy crisis: Who has the priciest electricity and gas in Europe? Euronews. 2023. URL: <https://www.euronews.com/business/2023/10/31/energy-crisis-who-has-the-priciest-electricity-and-gas-in-europe>
6. <https://www.euronews.com/business/2023/10/31/energy-crisis-who-has-the-priciest-electricity-and-gas-in-europe>
7. Гелетуха Г. Контракти «на різницю» для продажу електроенергії з ВДЕ. Українська Правда. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/08/20/664222/>
8. Electricity market reform. Council of the European Union. 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/electricity-market-reform/>
9. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року: Розпорядження КМУ від 21 квітня 2023 р. № 373-р. ВРУ. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>
10. Енергетична стратегія. Міністерство енергетики України. 2022. URL: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya>
11. Україна реформує енергетичну сферу попри війну, – Герман Галущенко. КМУ. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-reformuie-enerhetychnu-sferu-popry-viinu-herman-halushchenko>

References:

1. Kohut, S. (2023). Suchasni tendentsiyi rozvytku svitovoyi enerhetyky ta enerhetychnoyi bezpeky Ukrainy [Modern trends in the development of world energy and energy security of Ukraine]. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS, 4, 75–83. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-10-10> [in Ukrainian].
2. Zahorodnyuk, O. V. (2009). Teoretychna sutnist' rynku, yoho funktsiyi ta strukturni skladovi [The theoretical essence of the market, its functions and structural components]. Kyivivs'kyi natsional'nyy ekonomichnyy universytet imeni Vadyma Het'mana. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/197264011.pdf> [in Ukrainian].
3. Mel'nyk, L. H., Sotnyk, I. M. (2015). Ekonomika enerhetyky: pidruchnyk [Energy economics: textbook]. Sumy: Universytets'ka knyha, 380 [in Ukrainian].
4. Sub'yekt elektroenerhetyky u sferi al'ternatyvnoyi enerhetyky yak ob'yekt finansovoho prava (2020). [The subject of electricity in the field of alternative energy as an object of financial law]. Finansove pravo, 2, 255-258. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/45.pdf> [in Ukrainian].
5. Yanatma, S. (2023). Energy crisis: Who has the priciest electricity and gas in Europe? Euronews. Retrieved from: <https://www.euronews.com/business/2023/10/31/energy-crisis-who-has-the-priciest-electricity-and-gas-in-europe> [in English].
6. Heletukha, H. (2020). Kontrakty «na riznytsyu» dlya prodazhu elektroenerhiyi z VDE [Contracts "for difference" for the sale of electricity from RES]. Ukrayins'ka Pravda. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/08/20/664222/> [in Ukrainian].
7. Electricity market reform. (2024). Council of the European Union. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/electricity-market-reform/> [in English].
8. Pro skhvalennya Enerhetychnoyi stratehiyi Ukrainy na period do 2050 roku: Rozporyadzhennya KМУ vid 21 kvitnya 2023 r. № 373-r. (2023). [On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2050: Decree of the CMU dated April 21, 2023 No. 373]. VRU. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. Enerhetychna stratehiya. (2022). [Energy strategy]. Ministerstvo enerhetyky Ukrainy. Retrieved from: <https://www.mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya> [in Ukrainian].
10. Ukrayina reformuye enerhetychnu sferu popry viynu, – Herman Halushchenko. (2023). [Ukraine is reforming the energy sector despite the war, Herman Galushchenko]. KМУ. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-reformuie-enerhetychnu-sferu-popry-viynu-herman-halushchenko> [in Ukrainian].

УДК: 340.5:004.8 (4)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-593-602](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-593-602)

Яновицька Анна Віталіївна кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри господарсько-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79000, тел.: (032) 261-65-00, <https://orcid.org/0000-0001-7071-4234>.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Анотація. В Україні представлено Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту (ШІ), яка окреслює загалом два етапи реалізації даної ініціативи. Остаточний результат очікується одержати у 2027 році із можливою імплементацією положень AI Act у національне законодавство. AI Act – це так званий закон про штучний інтелект ЄС, який Європейський парламент прийняв більшістю голосів. Однак, остаточний текст AI Act очікує ще офіційного схвалення Європейською Радою. Мета цього документа – сприяти використанню орієнтованого на людину та надійного штучного інтелекту, одночасно забезпечуючи високий рівень захисту.

Дорожня карта передбачає кроки для віднайдення балансу між розвитком технологій і захистом прав людини, водночас, покладається на результати кращих європейських практик. Задля цього Україна долучилась до методології HUDERIA. Методологія покликана дати розуміння, які системи ШІ є безпечними і не порушують права людини; визначити, які дії потрібно вжити для покращення системи ШІ, якщо вона виявляється ризикованою тощо. Також передбачається застосовувати «Sandbox».

Процеси гармонізації нормативного регулювання потребують дослідження його основних підходів. Особливу увагу заслуговують положення AI Act щодо сфери застосування та кола заборон. AI Act не розглядає ШІ як суб'єкт; усі поняття, визначені в документі, розглядаються через призму розуміння ШІ як елемента системи. Однак, наукова дискусія триватиме упродовж всього часу розвитку і вдосконалення ШІ, тому остаточні висновки робити занадто рано.

На даному етапі формування нормативного регулювання ШІ в Україні, цікавим є досвід Великої Британії. У країні прийнято Білу книгу, де не йдеться про прийняття спеціального нормативного акта, як це зроблено в ЄС, а робиться наголос на вдосконаленні існуючого законодавства. Разом з тим, відбувається активна міжнародна співпраця. Результати цієї співпраці будуть важливими для розвитку процесів застосування і регулювання ШІ у багатьох країнах.

Ключові слова. Штучний інтелект (ШІ), нормативне регулювання ШІ, технологія ШІ, AI Act, практика використання ШІ.

Yanovytska Anna Vitaliivna Candidate of Juridical Sciences, Docent, Docent of the Department of Legal Commercial Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79000, tel.: (032) 261-65-00, <https://orcid.org/0000-0001-7071-4234>.

HARMONIZATION OF THE REGULATORY PROCESSES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE AND OTHER EUROPEAN COUNTRIES

Annotation. In Ukraine, the Roadmap for the regulation of artificial intelligence (AI) has been presented, which outlines in general two stages of the implementation of this initiative. The final result is expected in 2027 with the possible implementation of the provisions of the AI Act into national legislation. The AI Act is the so-called EU regulation on artificial intelligence, which was adopted by the European Parliament by a majority vote. However, the final text of the AI Act still awaits official approval by the European Council. The purpose of this document is to promote the use of human-centered and reliable artificial intelligence, while ensuring a high level of protection.

The Roadmap provides steps to find a balance between technology development and human rights protection, while relying on the results of European best practices. For this purpose, Ukraine joined the HUDERIA methodology. The methodology is designed to provide an understanding of which AI systems are safe and do not violate human rights; determine what actions need to be taken to improve the AI system if it is found to be risky, etc. It is also planned to use "Sandbox".

The processes of harmonization of regulation require research into its main approaches. Special attention should be paid to the provisions of the AI Act regarding the scope of application and scope of prohibitions. The AI Act does not treat AI as a personality; all concepts defined in the document are considered through the lens of understanding AI as an element of a system. However, the scientific debate will continue throughout the development and improvement of AI, so it is too early to draw final conclusions.

At this stage of the formation of normative regulation of AI in Ukraine, the experience of Great Britain is interesting. The country has adopted a White paper, which does not refer to the adoption of a special regulatory act, as is done in the EU, but emphasizes the improvement of existing legislation. At the same time, there is active international cooperation. The results of this cooperation will be important for the development of AI application and regulation processes in many countries.

Keywords. Artificial intelligence (AI), AI regulation, AI technology, AI Act, AI practice.

Постановка проблеми. Штучний інтелект, його системи та процеси мають потенціал кардинально змінити людський досвід. Регуляторні акти розроблені та узгоджені за підтримки населення в усьому світі, покликані визначити свободи та права, які дозволяють кожній людині жити життям волі та гідності. Але в багатьох наборах принципів управління штучним інтелектом, створених компаніями, урядами, громадянським суспільством і міжнародними організаціями, права людини не закладені в основу. Загалом, проблема нормативного регулювання ШІ виникає із проблеми пошуку балансу між технологічним прогресом і задоволенням потреби людини бути єдиною «розумною істотою». Штучний інтелект як результат інтелектуальної діяльності людини, тепер і сам може виступати «творцем». Країни ЄС, Велика Британія та й Україна зараз активно напрацьовують шляхи збалансованого регулювання застосування ШІ у найрізноманітніших сферах життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потенціал застосування ШІ сприяв активізації наукових досліджень у різних галузях. В останні роки, у сфері юриспруденції це дослідження науковців, які, серед іншого, зазвичай стосуються питань юридичної природи ШІ: об'єкт чи суб'єкт правовідносин (О. Зозуляк, К. Некіт, Є. Тимошенко та ін.), відповідальності і відшкодування шкоди, завданої ШІ (М. Великанова, Р. Майданик, О. Радутний та ін.) та, звісно, місця ШІ у праві інтелектуальної власності (У. Андрусів, А. Каткова, М. Уткіна, І. Якубівський та ін.).

Мета даної статті – визначити основні процеси, які супроводжують розроблення нормативного регулювання ШІ у країнах ЄС та Великій Британії; встановити особливості нормативного регулювання ШІ і потенціал України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У жовтні 2023 року Міністерством цифрової трансформації України представлено Дорожню карту з регулювання штучного інтелекту (ШІ) в Україні [1] (далі – Дорожня карта). Доволі лаконічний документ, окреслює загалом два етапи реалізації даної ініціативи: перший – «позазаконодавчий трек», який вміщує підготовчий процес, застосування регуляторної пісочниці (т. з. Sandbox), проведення консультаційних заходів тощо. Водночас, цей етап охоплює трирічний термін (2023-2025 роки) і супроводжує реалізацію другого етапу – «законодавчий трек». «Таймлайн» цього етапу розпочинається у 2024 році, коли у ЄС відбудеться прийняття відповідного регулюючого акта (далі – AI Act), і має завершитись у 2027 році із можливою імплементацією положень AI Act у національне законодавство.

9 грудня 2023 р., Парламент і Рада ЄС досягли попередньої згоди щодо закону про штучний інтелект (AI Act). Уже 13 лютого 2024 року – Комітети з питань внутрішнього ринку та громадянських свобод проголосували «за» - 71, «проти» - 8 (7 утрималися) за схвалення результатів переговорів з державами-членами щодо AI Act. 27 держав-членів ЄС одноголосно схвалили AI Act, підтверджуючи політичну угоду, досягнуту в грудні [2]. 13 березня 2024 року

Європейський парламент прийняв AI Act більшістю в 523 голоси «за», 46 «проти» і 49 утрималися. Очікується, що Європейська Рада офіційно схвалить остаточний текст AI Act впродовж квітня 2024 року. Після цього останнього офіційного кроку та завершення лінгвістичної роботи над AI Act, він буде опублікований в Офіційному журналі ЄС та набере чинності через 20 днів після такого опублікування [3].

По своїй суті AI Act є «горизонтальним», тобто запроваджує правила для використання ШІ в усіх секторах і галузях [4]. Його мета – сприяти використанню орієнтованого на людину та надійного штучного інтелекту, одночасно забезпечуючи високий рівень захисту здоров'я, безпеку та основні права, закріплені у Хартії, включаючи демократію, верховенство права та захист навколишнього середовища від шкідливого впливу систем штучного інтелекту в Союзі та підтримку інновацій. Цей акт встановлює: (а) гармонізовані правила розміщення на ринку, введення в експлуатацію та використання систем ШІ у Союзі; (б) заборони певних практик штучного інтелекту; (с) особливі вимоги до систем ШІ з високим рівнем ризику та зобов'язання для операторів таких систем; (d) гармонізовані правила прозорості для певних систем ШІ; (е) правила ринкового моніторингу, управління ринковим наглядом та правозастосування [5].

Дослідження процесів з напрацювання положень AI Act, продемонстрували деякі потенційні проблеми. Зокрема, рівень ризику при застосуванні тої чи іншої системи ШІ залежить від контексту, в якому застосовується система, а тому не може бути повністю визначений заздалегідь; може виникати ризик, що регулюванням технологій ШІ, які вже використовуються в різних сферах, будуть займатись зовсім різні органи влади; регуляторні норми можуть по-різному тлумачитися та застосовуватися [4].

Очевидно з метою уникнення подібних проблем, Дорожня карта передбачає кроки для віднайдення балансу «між інтересам бізнесу і забезпеченням належного рівня захисту громадян від ризиків ШІ». Разом з тим, «рано чи пізно Україна повинна буде імплементувати AI Act Європейського Союзу як одну з умов євроінтеграції в цифровій сфері» [1].

На даному етапі AI Act складається із дванадцяти розділів та додатків: Розділ I: Загальні положення; Розділ II: Заборонені практики штучного інтелекту; Розділ III: Система штучного інтелекту високого ризику; Розділ IV: Зобов'язання щодо прозорості для постачальників і розгортачів певних систем ШІ та моделей GPT; Розділ V: Заходи на підтримку інновацій; Розділ VI: Управління; Розділ VII: База даних ЄС для систем штучного інтелекту високого ризику, перелічених у Додатку III; Розділ VIII: Постринковий моніторинг, обмін інформацією, ринковий нагляд; Розділ VIIIA: Моделі ШІ загального призначення; Розділ IX: Кодекси поведінки; Розділ X: Конфіденційність і штрафні санкції; Розділ XI: Делегування повноважень і процедура комітету; Розділ XII: Прикінцеві положення [5].

На особливу увагу заслуговують положення щодо сфери застосування AI Act та заборон [5]. Так, у загальному забороняється (стаття 5) розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання системи штучного інтелекту, яка: має вплив на підсвідомість, навмисно маніпулює та вводить в оману людину із метою нав'язати певне рішення, яке б за інших обставин особа не прийняла, і яке завдало чи може завдати значну шкоду; використовує будь-яку вразливість особи або певної групи осіб (вік, інвалідність тощо); використовує системи категоризації фізичних осіб за біометричними даними, релігійними переконаннями, політичними поглядами тощо, чи здійснює категоризацію протягом певного періоду часу на основі соціальної поведінки особи; використовує системи дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» в загальнодоступних місцях; створює або розширює бази даних розпізнавання облич; оцінює або прогнозує ризики вчинення фізичною особою кримінального правопорушення; спрямована на розпізнання емоцій фізичної особи на робочому місці та в навчальних закладах.

Разом з тим, наведені заборони мають окремі винятки як і застосування самого AI Act. Так, наприклад, розміщення на ринку, введення в експлуатацію з цією конкретною метою або використання систем ШІ для визначення емоцій фізичної особи на робочому місці та в навчальних закладах, можливе за випадків, коли використання системи ШІ обумовлене медичними причинами або з міркувань безпеки (стаття 5). Щодо документа загалом, то, наприклад, його положення не поширюється на системи та моделі штучного інтелекту, включаючи їхні результати, спеціально розроблені та введені в експлуатацію виключно з метою наукових досліджень і розробок; не застосовується до систем штучного інтелекту, якщо вони розміщуються на ринку, вводяться в експлуатацію або використовуються з або без модифікації таких систем виключно для військових цілей, оборони чи національної безпеки, незалежно від типу суб'єкта, що здійснює таку діяльність (стаття 2) та ін.

Важливо зауважити, що незважаючи на формулювання «штучний інтелект», AI Act не розглядає його як суб'єкт, усі поняття, визначені в документі, розглядаються через призму розуміння ШІ як елемента системи. «Система штучного інтелекту» означає машинну систему, розроблену для роботи з різними рівнями автономності і може проявляти адаптивність після розгортання та яка, для явних чи неявних цілей, робить висновки, на основі вхідних даних, які вона отримує, як генерувати результати, такі як прогнози, вміст, рекомендації або рішення, які можуть впливати на фізичне або віртуальне середовище.

Наведене положення є важливим, враховуючи багаторічні дискусії щодо можливих підходів до розуміння ШІ і ризику, які з цього випливатимуть. Так, О. Радутний у своєму дослідженні припускає, що штучний інтелект, так само як і людина, може мати здатність усвідомлювати фактичну сторону того, що відбувається, усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння, яке

реалізується в інформаційному просторі або завдяки роботизованим консолям, а тому може бути визнаним суб'єктом злочину [6, с. 111]. Натомість, Є. Тимошенко звертає увагу на те, що правовий статус робота не може бути отриманий з моделі фізичної особи. Оскільки тоді робот буде мати права людини – право на гідність, недоторканність, винагороду, громадянство і т.д, а це суперечить Хартії основних прав ЄС і Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Правовий статус не може бути отриманий і з моделі юридичної особи, оскільки вона передбачає наявність людей, які представляють її та керують нею. Штучний інтелект, фізично втілений в об'єкт робототехніки, повинен розглядатися в якості суб'єкта правовідносин, можливо, десь посередині між юридичними і фізичними особами, поєднуючи їх окремі риси з урахуванням відповідної специфіки [7, с.330]. Слід зауважити, що особливість ШІ полягає у тому, що потенціал його застосування не обмежується однією сферою людської життєдіяльності.

Очевидно, що дана дискусія триватиме упродовж всього часу розвитку і вдосконалення ШІ, тому остаточні висновки робити занадто рано. Водночас, варто погодитись, що на сьогодні врегульовувати застосування ШІ слід через поняття його як об'єкта. Більше того, у певній ситуації, слушно зауважує А. Каткова, що ШІ потрібно сприймати як джерело підвищеної небезпеки та розглядати з урахуванням всіх специфічних умов відповідальності за завдану шкоду з боку саме джерела підвищеної небезпеки, що вже встановлено нормами чинного законодавства України [8, с 49].

У ЄС для уникнення ризиків, Комітет з штучного інтелекту (CAI) Ради Європи розробляє методологію HUDERIA (Human Rights, Democracy, and the Rule of Law Impact Assessment). Ця методологія покликана дати розуміння, які системи ШІ є безпечними і не порушують права людини; визначити, які дії потрібно вжити для покращення системи ШІ, якщо вона виявляється ризикованою. Для цього HUDERIA має етапи: (1) ідентифікація ризику системи ШІ: визначення того, чи становить система ШІ певний ризик; (2) оцінка впливу: залучення стейкхолдерів для покращення якості (точності) оцінки рівня ризику і впливу системи ШІ на вищезазначені права та безпосередньо сама оцінка; (3) оцінка управління: відповіді на соціотехнічні питання та питання, що стосуються прав людини, демократії та верховенства права; (6) пом'якшення негативного впливу та оцінка системи ШІ: визначення відповідних заходів з пом'якшення впливу системи ШІ та забезпечення постійної оцінки [9]. Дорожня карта передбачає участь України у цьому проекті та адаптацію методології HUDERIA для розроблення вітчизняного нормативного регулювання ШІ.

Також запровадження регуляторних «Sandbox» штучного інтелекту, за вимогами AI Act, має забезпечувати контрольоване середовище, яке сприяє інноваціям і розробці, навчанню, тестуванню та перевірці інноваційних систем штучного інтелекту протягом обмеженого часу до їх розміщення на ринку або

введення в експлуатацію, відповідно до конкретного плану «пісочниці», погодженого між потенційними постачальниками та компетентним органом. Дорожня карта також передбачає застосування цього інструмента, хоча його сутність не розкривається. Вочевидь, тут потрібно враховувати результативність європейських «Sandbox».

Слід звернути увагу, що питанням нормативного регулювання ІІІ активно займаються і у Великій Британії. М. Донелан зазначає, що у Великій Британії розташована третина європейських компаній зі штучним інтелектом і вдвічі більше, ніж у будь-якій іншій європейській країні; надзвичайно важливо зробити все можливе, щоб створити належне середовище для використання переваг ІІІ та залишатися в авангарді технологічних розробок. Оскільки ІІІ вже входить у наше повсякденне життя, є численні приклади, які можуть допомогти проілюструвати реальні, відчутні переваги, які ІІІ може принести; разом з тим, сама швидкість змін може викликати занепокоєння [10].

Таким чином мінімізація ризиків і збільшення переваг застосування ІІІ у Великій Британії покладається на системну роботу, окреслену у так званій Білій книзі. Слід зауважити, що у зазначеному документі не йдеться про прийняття спеціального нормативного акта, як це зроблено в ЄС. Увага зосереджується на наявному нормативному регулюванні, його вдосконаленні і практиці застосування: «закони Великобританії, регуляторні органи та суди вже розглядають деякі нові ризики, пов'язані з технологіями ІІІ» [10]. Разом з тим, у Білій книзі йдеться й про те, що слід прослідкувати неузгодженості у законодавчому регулюванні ІІІ; забезпечувати пропорційність розподілу компетенції між регулюючими органами, щоб по-перше, регулятивний тягар не лягав непропорційно на менші компанії, а по-друге, щоб деякі регулюючі органи не почали домінувати та тлумачити сферу своїх повноважень або ролі ширше, ніж це було задумано.

Видається, що на даному етапі формування нормативного регулювання ІІІ в Україні, наведений підхід доцільно запозичити. У деякій мірі, реформування чинного законодавства уже відбувається із врахуванням сучасних викликів, які задає ІІІ. Так, у новому Законі України «Про авторське право і суміжні права» визначено, що комп'ютерна програма може згенерувати об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта, але який вважатиметься неоригінальним об'єктом. У результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають; а результат охороняється правом особливого роду (*sui generis*) [11]. Слушно зауважує І. Якубівський, що оновлений ЦК України теж повинен відображати ці останні тенденції та зафіксувати віднесення згаданих об'єктів до об'єктів права інтелектуальної власності [12, с.191].

Поряд із цим, звертаючись до наявної Дорожньої карти, цікавими є положення про те, що Україна декларує слідування принципу виваженості – «ми не прагнемо впровадити регулювання одними з перших, натомість очікуємо на результати подібних ініціатив в інших країнах (вчимось на чужих помилках)» та, разом з цим, відмовляємось «від розробки суперечливих AI Act стандартів чи заміни, змішування або запозичення вимог щодо регулювання штучного інтелекту з законів і політик інших держав» [1].

У рамках міжнародної співпраці, у тому числі заради досягнення Цілей сталого розвитку ООН, країни все більше зосереджують зусилля на координації діяльності щодо ШІ. Так, ще у листопаді 2023 року, за участі країн-учасниць Саміту з безпеки ШІ і у тому числі України, було підписано так звану «Декларацію Блетчлі» [13]. Мета документа – сформувати позицію, яка контролюватиме розвиток штучного інтелекту та гарантуватиме безпечний розвиток технології загалом. Нещодавно, на початку квітня 2024 року, стало відомо про підписання угоди про перевірку безпеки великих мовних моделей (LLM), які лежать в основі систем ШІ, між США та Великобританією. Угода (MoU), підписана у Вашингтоні міністром торгівлі США Д. Раймондо та міністром технологій Великої Британії М. Донелан, передбачає, що обидві країни працюватимуть над узгодженням своїх наукових підходів і тісно співпрацюватимуть над розробкою наборів оцінок для моделей ШІ, систем та агентів [14]. Видається, що результати цієї співпраці будуть важливими для розвитку процесів застосування і регулювання ШІ у багатьох країнах.

Висновки. Потенціал застосування ШІ достатньо широкий, а це потребує детального аналізу усіх реальних та потенційних ризиків. Формування Дорожньої карти з регулювання штучного інтелекту в Україні є безумовно важливим кроком, але разом з цим, не можна покладатись лише на єдиний результат – схвалення документа, який врегулюватиме застосування ШІ на подібні AI Act у ЄС. Видається позитивним і таким, що потребуватиме подальших досліджень, процес реформування уже діючого законодавства України з тим, щоб саме зараз сприяти розвитку технологічного прогресу і, разом з тим, забезпечувати права і свободи кожного громадянина.

Література:

1. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. 2023. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf
2. EU Artificial Intelligence Act. Timeline of Developments. 2024. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/developments/>
3. European Parliament Approves the AI Act. 2024. *Hunton Andrews Kurth's Privacy & Information Security Law Blog*. URL: <https://www.huntonprivacyblog.com/2024/03/13/european-parliament-approves-the-ai-act/>

4. Бойко Д. Штучний інтелект в ЄС і Британії: порівняння регуляторних підходів. 2023. Центр Дністрянського. Публікації. URL: <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-v-es-i-brytaniyi-porivnyannya-regulyatornyh-pidhodiv>
5. The EU Artificial Intelligence Act. Final Draft of the Artificial Intelligence Act as of 21st January 2024. URL: <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/>
6. Радутний О.Е. Штучний інтелект як суб'єкт злочину. *Інформація і право*. 2017. № 4(23). С. 106-115.
7. Тимошенко Є.А. Штучний інтелект як суб'єкт права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2020. №4. С.328-332.
8. Каткова Т. Г. Штучний інтелект в Україні: правові аспекти. *Право і суспільство*. №6. 2020. С. 46-55.
9. HUDERIA: етичний компас для штучного інтелекту. 2023. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/consultations/huderia/>
10. A pro-innovation approach to AI regulation. Policy paper. 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-regulation-a-pro-innovation-approach/white-paper>
11. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461>
12. Якубівський І.Є. Об'єкти права інтелектуальної власності в контексті оновлення цивільного кодексу України. *Актуальні питання модернізації приватно-правових відносин: європейський досвід та перспективи. Матвеевські цивілістичні читання*. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 20 жовт. 2023 р. / В. В. Цюра, В. О. Бажанов, Б. С. Щербина та ін.; відп. ред. В. В. Цюра. К.:2023. С. 187-191.
13. The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023. Policy paper. 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023>
14. Ghoshal A. US and UK sign agreement to test the safety of AI models. *CIO*. 2024. URL: <https://www.cio.com/article/2076986/us-and-uk-sign-agreement-to-test-the-safety-of-ai-models.html>

References:

1. Dorozhnia karta z rehulivannia shtuchnoho intelektu v Ukraini. (2023). [Roadmap for regulation of artificial intelligence in Ukraine]. Ministry of Digital Transformation of Ukraine. Retrieved from https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%94%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8F_%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%B7_%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%A8%D0%86_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_compressed.pdf [in Ukrainian].
2. EU Artificial Intelligence Act. Timeline of Developments. (2024). Retrieved from <https://artificialintelligenceact.eu/developments/> [in English].
3. European Parliament Approves the AI Act. (2024). *Hunton Andrews Kurth's Privacy & Information Security Law Blog*. Retrieved from <https://www.huntonprivacyblog.com/2024/03/13/european-parliament-approves-the-ai-act/> [in English].
4. Boiko D. (2023). Shtuchnyi intelekt v YeS i Brytanii: porivniannia rehuliatornykh pidkhodiv. [Artificial intelligence in the EU and Britain: a comparison of regulatory approaches]. Dnistrianskyi Center. Publications. Retrieved from <https://dc.org.ua/news/shtuchnyy-intelekt-v-es-i-brytaniyi-porivnyannya-regulyatornyh-pidhodiv> [in Ukrainian].
5. The EU Artificial Intelligence Act. Final Draft of the Artificial Intelligence Act as of 21st January 2024. (2024). Retrieved from <https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer/> [in English].
6. Radutnyi O. E. (2017). Shtuchnyi intelekt yak subiekt zlochynu. [Artificial intelligence as a subject of crime]. *Informatsiia i parvo - Information and law*. № 4(23). P. 106-115. [in Ukrainian].

7. Tymoshenko Ye. A. (2020). Shtuchnyi intelekt yak subiekt prava intelektualnoi vlasnosti. [Artificial intelligence as a subject of intellectual property law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*. №4. С.328-332. [in Ukrainian].
8. Katkova T. H. (2020). Shtuchnyi intelekt v Ukraini: pravovi aspekty. [Artificial intelligence in Ukraine: legal aspects]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*. №6. С. 46-55. [in Ukrainian].
9. HUDERIA: etychnyi kompas dlia shtuchnoho intelektu. [HUDERIA: Ethical Compass for Artificial Intelligence]. (2023). Center for Democracy and the Rule of Law. Retrieved from <https://cedem.org.ua/consultations/huderia/> [in Ukrainian].
10. A pro-innovation approach to AI regulation. Policy paper. (2023). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/ai-regulation-a-pro-innovation-approach/white-paper> [in English].
11. Pro avtorske pravo i sumizhni prava: Zakon Ukrainy [On copyright and related rights: Law of Ukraine] (2022) № 2811-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n461> [in Ukrainian].
12. Yakubivskiy I. Ie. (2023) Obiekty prava intelektualnoi vlasnosti v konteksti onovlennia tsyvilnoho kodeksu Ukrainy. [Objects of intellectual property law in the context of updating the Civil Code of Ukraine]. *Aktualni pytannia modernizatsii pryvatno-pravovykh vidnosyn: yevropeyskyi dosvid ta perspektyvy. Matvieievski tsyvilistychni chytannia. - Current issues of modernization of private legal relations: European experience and perspectives. Matveev's civic readings. Materials of international science and practice conf. Kyiv, October 20 2023 / V. V. Tsyura, V. O. Bazhanov, B. S. Shcherbina, etc.; resp. ed. V. V. Tsyura. K.: С. 187-191.* [in Ukrainian].
13. The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023. Policy paper. (2023). Retrieved from <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023> [in English].
14. Ghoshal A. (2024). US and UK sign agreement to test the safety of AI models. *CIO*. Retrieved from <https://www.cio.com/article/2076986/us-and-uk-sign-agreement-to-test-the-safety-of-ai-models.html> [in English].

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-603-610](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-603-610)

Яцик Тетяна Петрівна кандидат юридичних наук, заступник директора з навчально-методичної роботи навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи, доцент кафедри кримінального судочинства та аналітичної діяльності, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08205, тел.: (096)947-97-23, <https://orcid.org/0000-0003-4207-4633>

Микитенко Вікторія Станіславівна здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08205, тел.: (099)775-81-08

Ревера Анастасія Олександрівна здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Державний податковий університет, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, 08205, тел.: (097) 014-06-42

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Дослідження, яке описується у науковій статті, присвячене вивченню пріоритетів забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану. Різноманітні соціально-політичні та соціально-економічні проблеми продовжують поглиблюватися, часто переростаючи у збройні конфлікти та протистояння між різними соціальними групами. Ескалація таких конфліктів створює реальну загрозу міжнародному миру та стабільності подальшого розвитку. Тому в сучасних умовах належне забезпечення національної безпеки, формування системної національної політики та ефективні механізми її реалізації є ключовими для захисту національних інтересів. Сучасна ситуація в Україні характеризується складністю, швидкими змінами та високими ризиками, де особливу вагу набуває питання безпеки у всіх її аспектах, від особистої безпеки до національної безпеки країни в цілому. Ця обстановка вимагає єдності та моральної міцності для виживання та досягнення поставлених цілей. У таких умовах необхідно приймати збалансовані, але швидкі управлінські рішення, що здатні передбачити можливі ризики та зменшити їх вплив, а в найкращому випадку – уникнути їх зовсім.

У статті аналізується стан національної безпеки під час воєнного стану, розкривається зміст поняття "національна безпека" та описуються її складові. Особлива увага приділяється швидкій адаптації до змін у умовах воєнної

глобалізації, трансформації звичних уявлень про війну, а також важливості безпекової складової при формуванні демократичної держави. З'ясовано, що питання фінансової безпеки держави стають надзвичайно актуальними, оскільки оборона країни, збройні сили та органи оборони та захисту потребують достатнього та стабільного фінансового забезпечення як вітчизняного, так і міжнародного. В цілому, економічна безпека - це стан захищеності важливих інтересів особи, суспільства та держави від різноманітних загроз, як зовнішніх, так і внутрішніх. У статті детальніше описано саме головні проблеми та загрози економічній та фінансовій безпеці в умовах воєнного стану. Також в статті проаналізовано вплив вторгнення росії на територію України не лише на економічну та фінансову безпеку, а й на національну безпеку в цілому.

Ключові слова: безпека, національна безпека, фінансова безпека, воєнний стан, економічна безпека.

Yatsyk Tetiana Petrivna PhD in Law, Deputy Director for Educational and Methodological Work of the Educational and Research Institute of Economic Security and Customs, Associate Professor of the Department of Criminal Justice and Analytical Activity, State Tax University, 31 Universytetska St., Irpin, 08205, tel.: (096) 947-97-23

Mykytenko Viktoriia Stanislavivna applicant for higher education of the first (bachelor's) level, State Tax University, 31 Universytetska St., Irpin, 08205, tel.: (099)775-81-08

Revera Anastasiia Oleksandrivna applicant for higher education of the first (bachelor's) level, State Tax University, 31 Universytetska St., Irpin, 08205, tel.: (097) 014-06-42

ENSURING NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The research described in this scientific article is devoted to the study of the priorities of ensuring the national security of Ukraine under martial law. Various socio-political and socio-economic problems continue to deepen, often escalating into armed conflicts and confrontations between different social groups. The escalation of such conflicts poses a real threat to international peace and the stability of further development. Therefore, in today's environment, proper national security, the formation of a systemic national policy and effective mechanisms for its implementation are key to protecting national interests. The current situation in Ukraine is characterized by complexity, rapid changes and high risks, where the issue of security in all its aspects, from personal security to national security of the

country as a whole, is of particular importance. This environment requires unity and moral strength to survive and achieve the goals set. In such circumstances, it is necessary to make balanced but quick management decisions that can anticipate possible risks and reduce their impact, and in the best case scenario, avoid them altogether. The article analyzes the state of national security during martial law, reveals the content of the concept of "national security" and describes its components. Particular attention is paid to rapid adaptation to changes in the context of military globalization, transformation of the usual ideas about war, and the importance of the security component in the formation of a democratic state. It is found that the issues of financial security of the State are becoming extremely relevant, since the defense of the country, the armed forces and defense and protection bodies require sufficient and stable financial support, both domestic and international. In general, economic security is a state of protection of important interests of an individual, society and the state from various threats, both external and internal. The article describes in more detail the main problems and threats to economic and financial security under martial law. The article also analyzes the impact of Russia's invasion of Ukraine not only on economic and financial security, but also on national security in general.

Keywords: security, national security, financial security, martial law, economic security.

Постановка проблеми. На жаль, наша держава починаючи з 2014 року стала центром російської гібридної агресії, а так, як національна безпека є важливою умовою функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави, то дана тема є досить актуальною у цей час. Питання національної безпеки належать до числа найважливіших, оскільки від цього залежать перспективи розвитку держави, а інколи і її існування. Проблеми нашого сьогодення у сфері національної безпеки позначені великою кількістю загроз різноманітного рівня, більшість яких вважаються глобальними, до них входять воєнні конфлікти та війни. Воєнний стан, розповсюдження міжнародного тероризму, загострення загроз інтересам громадян, суспільства та держави вимагають розробки ефективних заходів, спрямованих на забезпечення національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За основу дослідження взято роботи таких вчених як, Д. Часник, О. Васильчишин, В. Титор, І. Кекіш, В. Вовк.

Також над дослідженням проблематики національної безпеки України працювали такі вітчизняні вчені: Ю. Баулін, Д. Буркальцева, З. Варналій, С. Гавриш, М. Гончар, В. Ємельянов, А. Закалюка, А. Колодій, О. Литвак, П. Михайленко, О. Підхомний, Ю. Римаренко, Л. Савченко, В. Тацій, В. Тихий, О. Фролов, В. Шакун, М. Чумак, О. Ярмиш та інші.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування ключових напрямів і аспектів забезпечення національної безпеки держави в умовах активізації сучасних викликів, таких як воєнний стан.

Виклад основного матеріалу. Сучасна ситуація у сфері безпеки характеризується значною нестабільністю та непередбачуваністю. Події, що розгортаються у світі, зокрема вторгнення росії на територію України, країни, яка колись відмовилася від ядерної зброї в обмін на міжнародні гарантії, ставлять під сумнів існуючі механізми забезпечення миру та безпеки. Це спонукає до переосмислення дії міжнародних організацій та альянсів, а також до пошуку нових методів гарантування глобальної, регіональної та національної безпеки. Неоднозначна обстановка значно ускладнює розробку політики національної безпеки державами, що вимагає використання різноманітних заходів та посилення традиційних механізмів безпеки, спрямованих на зміцнення національної стійкості. Все це підкреслює важливість пошуку нових, науково обґрунтованих підходів до забезпечення національної безпеки, зокрема у сфері стратегічного аналізу та планування.

Як вже зазначалося вище, Україна стала центром гібридної агресії росії. Гібридна війна – це особливий тип конфлікту, в якому поєднано принципово різні типи і способи ведення воєнних дій. Такий вид війни передбачає взаємодію або злиття звичайних і нетрадиційних інструментів влади та тактик ведення війни. Ці інструменти та тактики поєднуються синхронізовано, щоб використовувати вразливі місця противника та досягати синергійного ефекту. Мета поєднання різних інструментів і тактик полягає в тому, щоб завдати шкоди воюючій державі оптимальним чином.

Недовго до розпочатку повномасштабного вторгнення, ініційованого росією проти України 24 лютого 2022 року, в Україні було завершено розробку галузевих стратегій безпеки в рамках нового циклу стратегічного планування, яке почалося з прийняттям нової редакції Стратегії національної безпеки України у 2020 році (Президент України, 2020). У цих документах було визначено широкий спектр загроз національній безпеці у різних сферах. Однак результати глибокого аналізу цих загроз свідчать про те, що джерел їх появи не було так багато, як можна було очікувати [1].

Проблематика забезпечення національної безпеки України особливо стала актуальною після тимчасової окупації території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, окремих районів Донецької і Луганської областей.

Для глибокого аналізу проблематики важливо розглянути поняття та структурні складові національної безпеки. Відповідно до Закону України "Про Національну безпеку України", національна безпека визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2].

З викладеного вище можна зробити висновок, що національна безпека України є багатокомпонентним та багатоаспектним поняттям, і для її активної практичної реалізації повинні тісно співпрацювати майже всі внутрішні та зовнішні державні системи.

Система національної безпеки у широкому розумінні включає в себе сукупність потреб, інтересів і цінностей окремої особи, суспільства і держави, а також загроз і небезпек, які можуть виникати як в середині, так і ззовні, і які впливають на стан національної безпеки, умови їх виникнення, розвитку та збалансованості. Ця система включає в себе державні та недержавні інституції, які мають спільні цілі і завдання щодо захисту недоторканності потреб нації, національних інтересів і цінностей. Ці суб'єкти взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність в межах законодавства України [3, с. 40].

Національна безпека будь-якої держави, через свою складну природу, вимагає спеціальної системи для її забезпечення. Основна мета такої системи полягає у виконанні дій, спрямованих на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів. У цьому контексті йдеться про систему забезпечення національної безпеки як організаційну структуру, що включає державні та недержавні інституції та інші суб'єкти, які мають розв'язувати завдання забезпечення національної безпеки відповідно до законодавства [4].

Основною метою функціонування системи забезпечення національної безпеки є організація управління загрозами і ризиками. Це означає, що державні та недержавні інституції, а також окремі особи забезпечують збереження і зміцнення національних цінностей, захист і прогресивний розвиток національних інтересів. Це досягається шляхом виявлення, упередження, локалізації, нейтралізації, подолання внутрішніх і зовнішніх загроз. Також важливо забезпечити ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки та всіх її компоненті [4].

Система національної безпеки охоплює різноманітні сфери, такі як військова, економічна, інформаційна, екологічна, продовольча, соціальна, політична, духовно-моральна і інші. Кожна з цих сфер має свої власні механізми, форми та методи забезпечення безпеки.

Одними з важливих елементів національної безпеки є фінансова та економічна безпека. Протягом періоду воєнного стану економіка України зазнала серйозних втрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, відчула структурні зміни у виробничих секторах, а також спостерігалася руйнація та занепад виробництва приватних підприємств. Умови воєнного часу змусили економіку країни зосередитися на таких пріоритетних завданнях, як фінансування армії, забезпечення її матеріально-технічними ресурсами, надання продовольчої, медичної та соціальної допомоги армії та громадянам. Успіх у фінансуванні цих сфер визначає перемогу та безпековий стан держави та інтересів її населення.

Створене у 2021 році Бюро економічної безпеки України (далі – БЕБ України) є важливим органом, діяльність якого спрямована на сприяння економічній безпеці шляхом боротьби з правопорушеннями, які можуть загрожувати нормальному функціонуванню економіки держави.

Наразі високий рівень економічної безпеки України забезпечується за допомогою різноманітних методів. Один із них - це активна робота уряду на передбачення майбутніх потреб шляхом створення фондів для відновлення країни. Крім того, до складових економічної безпеки входить належний механізм логістики та постачання, ефективне управління, належний кадровий потенціал, безперервність експортних поставок тощо. Для підтримки цих складових економічної безпеки України важливо вчасно виявляти ризики для економічної стійкості та підтримувати її резерви. Найбільшим викликом для економічної безпеки у поточних умовах є робота економіки у знижених масштабах, оскільки в перший місяць воєнного стану більшість підприємств повністю зупинили свою діяльність [5].

У зв'язку із цим доходи бюджету стабільно зменшувалися, а видатки з нього на оборону та армію, виплати тимчасово переміщеним особам та переселенцям, відрахування на відновлення зруйнованих об'єктів інфраструктури зростали. Таким чином, можна зробити висновок, що хоча економічна безпека на даний момент підтримується на належному рівні, масштаби її стабільності зменшуються з кожним днем війни, що становить велику загрозу.

Фінансова система України зазнала подвійного шоку з моменту вторгнення росії – з одного боку, зросла потреба у витратах на оборону, а з іншого, спостерігалось скорочення бюджетних надходжень. Фінансова безпека держави, що є ключовою складовою національної безпеки, становить основу економічного розвитку та забезпечує суверенітет і цілісність країни, а також визначає належний рівень життя громадян. Умови воєнного стану підкреслюють важливість фінансової безпеки держави, оскільки оборона країни, утримання армії та функціонування оборонних і безпекових відомств потребують достатньої та стабільної фінансової підтримки в межах країни та за її межами, а також міжнародної допомоги. Тому пошук джерел фінансування та визначення напрямків використання фінансових ресурсів є важливим для забезпечення охорони і розвитку виробництва в країні, як у мирний, так і в особливо важкий воєнний час.

З перших днів війни перед Українською державою постало надзвичайно складне завдання забезпечення стабільності країни, мобілізації ресурсів для відсічі агресора та вирішення основних гуманітарних проблем, викликаних збройним вторгненням. Вперше після Другої світової війни країна з демократичним суспільним устроєм і ринковою економікою, а також розвинутою економічною та соціальною інфраструктурою змушена протистояти агресії такого масштабу.

Із початком введення воєнного стану було прийнято закони, які внесли зміни до Кримінального кодексу України, посиливши кримінальну відповідальність за ряд злочинів в умовах воєнного стану, цих змін зазнали безліз статей: посилено відповідальність за державну зраду та диверсію під час воєнного стану, встановлено кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, встановлено кримінальну відповідальність за розпалювання регіональної ворожнечі, образу честі і гідності військовослужбовця, а також погрозу військовослужбовцю визнано кримінальним правопорушенням, встановлено кримінальну відповідальність за заперечення збройної агресії російської федерації проти України, посилено відповідальність за мародерство та вчинення окремих злочинів проти власності в умовах воєнного стану, визначено умови виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї цивільними особами, встановлено кримінальну відповідальність за поширення інформації про розташування зброї, техніки та військовослужбовців.

Ці зміни у кримінальному законодавстві, що характеризувалися підвищеною санкцією саме на кримінальні правопорушення вчинені в умовах воєнного стану були зроблені задля забезпечення національної безпеки держави.

Висновки. Проведений аналіз пріоритетів забезпечення національної безпеки України свідчить про те, що це комплекс заходів, які мають як національний, так і міжнародний характер. Встановлення стратегічних пріоритетів, правильне розуміння проблем у сфері національної та фінансово-економічної безпеки, пошук оптимальних рішень і тісна співпраця між державами у створенні ефективної системи протидії сучасним загрозам сприятимуть забезпеченню національної безпеки України та міжнародної безпеки. Ураховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що повномасштабне збройне вторгнення росії стало фактором, що суттєво вплинув на всі аспекти національної безпеки України.

Завдяки своєчасно вжитим державою заходам стан складових національної безпеки на момент дослідження залишається контрольованим. Значний вплив на стабілізацію ситуації має міжнародна фінансова, матеріальна та військова підтримка.

На нашу думку, повномасштабне вторгнення росії на територію України глобально вплинуло не лише на економіку країни, на економіку всього світу вцілому. Країни надають міжнародну допомогу Україні, а це має вплив на економіку держави, що допомагає, адже це має прямий зв'язок з ВВП, підвищенням податків для своїх громадян.

Важливим аспектом є також те, що вся міжнародна допомога накопичується нашій країні як борг, який по закінченню воєнного стану має бути повернутий.

Література:

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України: аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України. НІСД. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1> (дата звернення 27.03.2024)
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 27.03.2024)
3. Ліпкан В. А. Національна безпека України: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2008. 552 с.
4. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ: НІСД, 2015. 58 с.
5. Гбур З.В. Стан складових національної безпеки України в період повномасштабного збройного вторгнення російської федерації. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2022. №2. 84-104 с.

References:

1. Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovishche Ukrainy: analitichna dopovid do shchorichnoho Poslannia Prezidenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the Internal and External Situation of Ukraine: Analytical Report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine] (2022). (n.d.). niss.gov.ua. Retrieved from <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-1> [in Ukrainian].
2. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 roku № 2469-VIII. [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of 21.06.2018 № 2469-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
3. Lipkan V. A. (2008). Natsionalna bezpeka Ukrainy [National Security of Ukraine]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Reznikova O. O., Tsiukalo V. Yu., Palyvoda V. O., Dromov S. V., & Somin S. V. (2015). Kontseptualni zasady rozvytku systemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Conceptual principles of development of the system of ensuring the national security of Ukraine] analitichna dopovid. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
5. Hbur Z.V. (2022). Stan skladovykh natsionalnoi bezpeky Ukrainy v period povnomashtabnoho zbroinoho vtorhnennia rosiiskoi federatsii [The state of components of national security of Ukraine during the full-scale armed invasion of the Russian Federation]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia - Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*, 2, 84-104 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC 453.98.65

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-611-618](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-611-618)

Busarieva Tetyana Gennadiyevna doctor of economic sciences, associate professor, State University of Trade and Economics, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

FEATURES OF THE CRYPTOCURRENCY MARKET

Abstract. In the modern economy, the process of digitalization is actively taking place, which cannot but affect the functioning of electronic systems. Cryptocurrency is a controversial tool that creates the largest number of questions in this system. This type of asset can be used as an alternative to a means of payment, circulation, and a means of storage. The problem is that this is not allowed everywhere, including in Ukraine. Therefore, this is relevant in the modern world, because every state faces the issue of regulation and benefits of cryptocurrency. Thus, the work will examine the development of the cryptocurrency market, its modern problems, the reasons for the growth and popularity of various types of tokens among investors, the problems and prospects for using cryptocurrency. The idea of online payments originated in 1983, when the concept of “electronic” money was created by two entrepreneurs, David Chaum and Stefan Brands. The project was developed more seriously 15 years later by A. Bakov in view of the idea of creating secure payments. There was a Hashcash system, which meant building blocks on the blockchain, but it was originally designed to counteract spam. The system received even more serious development in 2007. A cryptocurrency system was created, which was supposed to work on the principle of a peer-to-peer network. In 2007, the first block was created, 50 coins and a transaction worth 10 BTC. In the same year, cryptominers appeared who attracted other people to the development of the platform. When these participants in the system mine on a farm and create a resource, their device on which transactions are carried out is used by various institutions as an intermediary in carrying out some transaction, for example, for calculations or transactions in a bank.

Keywords: cryptocurrency market, cryptocurrency, regulation, digital asset, problems, prospects

Бусарєва Тетяна Геннадіївна доктор економічних наук, доцент, Державний торговельно-економічний університет, <https://orcid.org/0000-0001-9563-8120>

ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ КРИПТОВАЛЮТ

Анотація. У сучасній економіці активно відбувається процес цифровізації, що не може не позначитися на функціонуванні електронних систем. Криптовалюта – суперечливий інструмент, який викликає найбільшу кількість запитань у цій системі. Цей вид активів може бути використаний як альтернатива засобу платежу, обігу та засобу зберігання. Проблема в тому, що це не скрізь дозволено, в тому числі і в Україні. Тому це актуально в сучасному світі, адже кожна держава стикається з питанням регулювання та переваг криптовалюти. Таким чином, у роботі буде розглянуто розвиток ринку криптовалют, його сучасні проблеми, причини зростання та популярності різних видів токенів серед інвесторів, проблеми та перспективи використання криптовалюти. Ідея онлайн-платежів виникла в 1983 році, коли концепція «електронних» грошей була створена двома підприємцями Девідом Чаумом і Стефаном Брендом. Більш серйозно проект був розроблений через 15 років А. Баковим з огляду на ідею створення безпечних платежів. Була система Nashcash, яка означала будівельні блоки в блокчейні, але спочатку вона була розроблена для протидії спаму. Ще більш серйозний розвиток система отримала в 2007 році. Була створена криптовалютна система, яка повинна була працювати за принципом однорангової мережі. Через 2 роки був створений перший блок, 50 монет і транзакція на суму 10 BTC. У 2007 році з'явилися криптомайнери, які залучили до розробки платформи інших людей. Коли ці учасники системи майнуть на фермі та створюють ресурс, їхній пристрій, на якому здійснюються транзакції, використовується різними установами як посередник у здійсненні певної транзакції, наприклад, для розрахунків або транзакцій у банку.

Ключові слова. ринок криптовалют, криптовалюта, регулювання, цифровий актив, проблеми, перспективи.

Formulation of the problem. In the modern economy, the process of digitalization is actively taking place, which cannot but affect the functioning of electronic systems. Cryptocurrency is a controversial tool that creates the largest number of questions in this system. This type of asset can be used as an alternative to a means of payment, circulation, and a means of storage. The problem is that this is not allowed everywhere, including in Russia. Therefore, this is relevant in the modern world, because every state faces the issue of regulation and benefits of cryptocurrency. Thus, the work will examine the development of the cryptocurrency market, its modern problems, the reasons for the growth and popularity of various types of tokens among investors, the problems and prospects for using cryptocurrency. Therefore, it is very important in the times of digitalization and the development of the cryptocurrency market to analyze the specific features of the cryptocurrency market.

Analysis of recent research and publications. Among scientific researches in the field of the importance of the development of the stock market, especially the cryptocurrency, the modern tendencies, presented in a number of theoretical, methodological and methodical approaches by foreign and domestic scientists such as B. Milner, I. Nonaka and X. Takeuchi, P. Senge, V. Bukovich, K. Viig, D.Ye. O’Leary, D. Snowden, Y. Vovk, M. Martynenko, A. Degtyar and M. Bublik, A. Nalyvayko, N. Butenko, N. Smolinska and I. Hrybyk, S. Leonov, Kholiavko, N., Kodaneva S.I., Yi, Y., Karetna, O., Baharun, R., Awwad, M., Breznik, K., Yi, Y. and other scientists. At the same time, it is important to note that at the beginning of the XXI century, the understanding of the importance of the development of the cryptocurrency market has a lot of unsolved questions.

Methods of the article. The methodological basis of the article is the methods and forms of scientific knowledge adopted in national science, such as system approaches, comparative and synthesis methods, methods of abstract logical evaluation, methods of detailing, groupings and generalizations, experts’ evaluations. Dynamics series, logic analysis, paired and multiple correlation techniques were applied, and the Google Trends search engine was used.

Formulation of the goals of the article. The main goal of this article is to analyze the specific features of the cryptocurrency market.

Presentation of the main research material. Bitcoin version 3.0 appeared, and the mining process became more complicated. An increasing number of people began to participate in the creation of the resource and a mining pool occurred, which brought great income to the participants of the system. After 7 years, the cryptocurrency system gave a strong jump - the rate and capitalization of Bitcoin increased 20 times, and the crypto market as a whole - 34 times. At the same time, Bitcoin became legal among some legislators and financial companies. Japan has legislated Bitcoin as a legal payment, Russia has begun to use this type of cryptocurrency in cryptocurrencies, and the Norwegian Internet Bank has combined regular financial accounts with Bitcoin accounts. Exchange trading also increased in 2017; trading volume increased by 1500%.

Review of the most popular market instruments. According to analysts, the most promising are the following types of tokens:

- Bitcoin (BTC)
- Ethereum (ETH)
- Litecoin (LTC)
- Cardano (ADA)
- Chainlink (LINK)
- XRP (Ripple)
- Bitcoin Cash (BCH)
- Tron (TRX)

The cryptocurrency market combines a number of features that can pose a serious challenge for beginners. If you really want to join the huge community of

crypto traders and make constant profits, you need to study the main details in advance, consult with experts, and familiarize yourself with the basic principles and mechanisms of the functioning of the cryptocurrency market.

If you don't know what to buy, where to store it and how to use it, you will quickly lose your savings. It is necessary to create wallets for cryptocurrencies in advance. Essentially, it is a repository of encrypted passwords for interacting with the blockchain in which the cryptocurrency is stored. Modern crypto wallets are distinguished by high quality of work, technology and functionality. Depending on the connection type, they can be cold or hot. In order for investing in crypto to be as profitable and profitable as possible, you need to clearly understand the following points [2]:

1. Cryptocurrency is a volatile asset, so in the short term (within a day, an hour or even a few minutes) its value can change in both directions. This creates both risks and opportunities for profitable trading.

2. Cryptocurrency is a high-tech investment instrument. Therefore, before entering the digital asset market, you need to study all the details and features. You need to understand how cryptocurrency works, how to create a wallet, how to choose an exchange, and how trading works. After this, you can move on to choosing a strategy that can bring maximum profit in the long term. In addition, the investor must take into account all possible risks in order to make rational decisions, preserve and increase their capital.

3. Since the appearance of crypto on the world market, many have been skeptical about it, believing that this is a temporary phenomenon. However, investors and traders around the world are proving that this is a highly liquid investment instrument that can well replace fiat means of payment. The main thing is to be able to use it. Research and analysis of the cryptocurrency market should not be neglected before making investment decisions.

4. The availability of cryptocurrency allows everyone to work with digital assets, getting rid of the problems inherent in fiat.

5. The cost of cryptocurrency depends on many parameters. The main and logical factor is the relationship between supply and demand. The rate will rise as demand for a specific coin increases. Consequently, if demand falls, then the price will begin to decline, becoming more attractive to a potential investor.

There are a lot of possible risks in cryptocurrency. In addition to high volatility, cryptocurrencies are characterized by significant risks of permanent loss of funds due to fraud, hacker attacks, and lack of legal protection. In addition, the price of cryptocurrency depends on a number of factors, including: the situation on the global market, news background, global upheavals, the influence of government regulators, etc. It is also necessary to take into account the following features [3]:

1. Technological complexity in working with new types of cryptocurrencies can lead to problems in creating transactions and executing operations. This is due, first of all, to the factor of fear and fear of the unknown.

2. Difficulty of in-depth market research. Without proper theoretical and practical training in the cryptocurrency market, it is simply impossible to earn money. In order to reach a new level and benefit from working with digital assets, you need to constantly improve your knowledge and skills.

3. Studying the main risks of working with crypto allows you to minimize their negative impact and formulate a profitable investment strategy even in conditions of high market volatility.

Cryptocurrency has several characteristics that make it an attractive asset type [4]:

1. Volatility. The value of cryptocurrencies is constantly and greatly changing. Such jumps allow you to quickly earn or lose a significant share of your deposit. It is important to clearly understand the market situation and possible risks.

2. Lack of high correlation with other types of assets. What happens on the financial or stock market often does not have a noticeable impact on cryptocurrency prices. In most cases, during drawdowns in major stock indices, the demand for digital coins increases. However, there are also economic processes that encourage investors to quickly withdraw their funds from risky projects.

3. Growth potential. If the value of currencies and shares often has limits to maximum growth, then cryptocurrency can rise in price to the most unexpected values, but it must be remembered that the opposite situations also happen.

Before you start trading, it is worth studying the most popular coins, understanding their current status and the reasons why they may rise or fall. You need to work with cryptocurrencies that are understandable. If a trader cannot explain to himself why a coin should go up or fall in price, then it is better not to choose it. If the amount of funds allows, it is advisable not to invest more than 3% of the total deposit in one transaction [5].

It should be taken into account that almost all altcoins depend on the BTC exchange rate. Therefore, it makes sense to buy Bitcoin for a larger amount to stabilize the portfolio. The rest of the money can be distributed among coins that are linked to other blockchains. A good option would be tokens of promising projects focused on development in the Ethereum network. It has a different consensus algorithm and is popular due to its smart contracts.

As for directly replenishing your balance, you can use the Binance P2P exchange, or the built-in service for purchasing cryptocurrency through fiat gateways. In addition, it makes sense to create an external wallet. You can have several different ones - for small and large operations.

Strategies for trading cryptocurrency on the exchange. Depending on the strategy, all traders trading in the digital asset market can be divided into four main groups [6].

1. "Hamsters". This is the name given to newcomers who do not yet have experience and constantly doubt the correctness of their decisions. They often rely on the sentiment of the market crowd and the forecasts of other traders. That is, they use their own analysis minimally. Such players tend to enter the market at the first

sign of a profitable deal. And if the position goes negative, they become afraid of loss and exit the trade too early. The consequence of such work with cryptocurrency is constant losses.

2. "Whales". The main characteristic of such investors is that they have huge deposits. Whales have ways of creating market situations themselves, leading to significant profits of their own at the expense of losses of a large number of small traders (hamsters).

Such players have access to insider information. They use this data to manipulate the market. For example, such tactics as "Pump and dump", "Short attack", "Sell wall" and others are known. Whales create false trends, to which a large number of small traders react. As a result, the big players make money, and the hamsters suffer losses. This category includes representatives of banks, hedge funds and large financial conglomerates. The average capital of whales starts from 1000 BTC or other currency for the same amount.

3. "Bulls and Bears". Bulls are traders who raise the price by opening serious buy positions. Figuratively, this can be thought of as throwing the horns upward [7].

Having seen the impulse towards higher quotes, small inexperienced players also open purchase transactions and push the rate further. As a result, the bulls get the most favorable price for selling their asset and distribute coins to the inspired hamsters. Bears, in turn, work in the opposite direction - they push the price down. When hamsters see negative momentum, they begin to panic and sell their coins at a loss. Thus, large players again receive the most favorable prices for purchase.

Interestingly, the terms "bulls" and "bears" appeared in the stock market at the beginning of the twentieth century. And now they are actively used, including by crypto traders. And "whales" and "hamsters" first appeared in the cryptocurrency community, and then spread to traditional markets [8].

It is worth knowing about such manipulations in order not to succumb to general panic in the event of a sudden change in exchange rate. And to get stable results, you need to follow the basic rules of trading:

1. Don't risk all your capital. Using even the most reliable forecasts, you need to be prepared for losses. The market can change dramatically in a matter of hours or even minutes. For this reason, it is better not to invest more than 30% of the deposit. This way, in case of an unsuccessful scenario, there will always be the opportunity to open positions again.

2. Don't look for the perfect moment to enter. Cryptocurrency is an asset with a high level of volatility, everything changes very quickly. For this reason, it is better for beginners to simplify their search for entry points. It is difficult to understand at what stage the coin will go up. But using high-quality fundamental analysis, it is possible to predict long-term trends to open profitable positions.

3. Before each transaction, you need to analyze the total capitalization of the selected coin and its market trading volume. If the level of capitalization does not grow or gradually goes down, then the chances of the quotes taking off are

minimal. It is better not to work with such cryptocurrency. This principle also works in the opposite direction.

4. You should not rely on the majority opinion. The market crowd often follows obvious signals without deep analysis of the situation. For this reason, whales easily manipulate hamsters. You need to act based on fundamental factors [9].

Conclusion. The main advantages of cryptocurrencies are the possibility of using them as an investment instrument, protection against inflation, lack of control and financial restrictions transactions, anonymity, high transaction speed and low commissions compared to banks.

However, there are also disadvantages: the possibility of a hacker attack, high cost cryptocurrency, the instability of its exchange rate, the complexity of legislative regulation, possibility of tax evasion and financing of criminal groups, speculation on virtual currency market [10].

Despite all the advantages and disadvantages of cryptocurrency, its prospects are ambiguous. The international practice of using cryptocurrency has shown that it is state-owned regulation and taxation in different countries of the world is different. Highly developed countries implement regulation and control of electronic payments, tax their taxes. Countries with weaker economies are not ready to use such payment systems. Therefore, they choose neutrality, avoid making decisions in the field virtual currency, or ban it altogether, as in Bolivia, Ecuador, Thailand and Vietnam. Ukraine in this matter remains at the stage of consideration, but there are prospects legalization of cryptocurrency.

References:

1. Voloshin, A.V., Gusel'nikova, A.E. (2018). Preimushhestva i riski vnedrenija kriptovaljuty v povsednevnoe ispol'zovanie [Advantages and risks of introducing cryptocurrency into everyday use]. *Aktual'nye problemy aviacii i kosmonavтики. Jekonomika i biznes - Current problems of aviation and astronautics. Economics and business*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/preimuschestva-iriski-vnedreniya-kriptovalyuty-v-povsednevnoe-ispolzovanie> [in Russian].
2. Kratkaja istorija sozdaniya i razvitiya kriptovaljut [A brief history of the creation and development of cryptocurrencies]. *mobidevices.ru* Retrieved from <https://mobidevices.ru/cryptocurrency-history> [in Russian].
3. Top-8 perspektivnyh kriptovaljut v 2023 godu [Top 8 promising cryptocurrencies in 2023]. *vc.ru* Retrieved from <https://vc.ru/crypto/263902-top-8-perspektivnyh-kriptovalyut-v-2021-godu> [in Russian].
4. BBC News. Bitkojn – puzyr', kotoryj lopnet?. *www.bbc.com* Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-56268723> [in English].
5. Banknn.ru Kriptovaljuty. *www.banknn.ru* Retrieved from <https://www.banknn.ru/kurs-kriptovalyut> [in English].
6. Popper, N. (2021). «Cifrovoe zoloto: Neverojatnaja istorija Bitkojna» [“Digital Gold: The Incredible History of Bitcoin.”]. [in Russian].
7. Andreas, Antonopulos (2022). «Osvoenie Bitcoin: uchimsja ponimat' cifrovye kriptovaljuty» [“Mastering Bitcoin: Learning to Understand Digital Cryptocurrencies.”] [in Russian].
8. Jonathon, M. (2023). *Trugman. Welcome to 21st-century Ponzi scheme: Bitcoin*. The New York Post: «NYP Holdings», 2023 [in English].

9. Parhunov, A. Den'gi budushhego i ih hozjaeva [Money of the future and its owners]. *mymoney.pro* Retrieved from <http://mymoney.pro/archives> [in Russian].
10. Fil, Shempejn (2020). «Satoshi: Sobranie sochinenij tvorca Bitcoin Satoshi Nakamoto» [“Satoshi: Collected Works of Bitcoin Creator Satoshi Nakamoto.”] [in Russian].

Література:

1. Волошин А.В., Гусельникова А.Е. Преимущества и риски внедрения криптовалюты в повседневное использование // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. Экономика и бизнес. 2018. С. 826. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/preimuschestva-iriski-vnedreniya-kriptoalyuty-v-povsednevnoe-ispolzovanie>
2. Краткая история создания и развития криптовалют [Электронный ресурс] – URL: <https://mobidevices.ru/crypto-currency-history>
3. Топ-8 перспективных криптовалют в 2023 году [Электронный ресурс] – URL: <https://vc.ru/crypto/263902-top-8-perspektivnyh-kriptoalyut-v2021-godu>
4. BBC News. Биткойн – пузырь, который лопнет? [Электронный ресурс] – URL: <https://www.bbc.com/russian/features-56268723>
5. Banknn.ru Криптовалюты [Электронный ресурс] – URL: <https://www.banknn.ru/kurs-kriptoalyut>
6. Поппер Н. «Цифровое золото: Невероятная история Биткойна». –2021. С. 4-8.
7. Андреас Антонопулос «Освоение Bitcoin: учимся понимать цифровые криптовалюты». – 2022. С. 7-9.
8. Jonathon M. Trugman. Welcome to 21st-century Ponzi scheme: Bitcoin. The New York Post: «NYP Holdings», 2023.
9. Пархунов А. Деньги будущего и их хозяева. – [Электронный ресурс]: официальный сайт. – Режим доступа: <http://mymoney.pro/archives>
10. Фил Шемпейн «Satoshi: Собрание сочинений творца Bitcoin Сатоши Накамото». 2020. С.233-245.

УДК 658.6:339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-619-634](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-619-634)

Белкін Ігор Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

Коваль Олена Василівна аспірант спеціальності «Економіка», Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел. (097) 459-91-22, <https://orcid.org/0000-0002-5827-6945>

Стасюк Дмитро Юрійович магістр спеціальності «Менеджмент», Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел. (099) 122-73-67

НИНІШНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗБУТОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Анотація. Збутова політика та система маркетингу є ключовими складовими успішної діяльності будь-якого аграрного підприємства. Вона охоплює стратегічне планування та визначення методів реалізації продукції чи послуг, а система маркетингу включає в себе комплекс заходів, спрямованих на задоволення потреб споживачів та досягнення конкурентних переваг.

З часів незалежності України діяльність підприємств аграрної сфери вже досить давно встигла вийти на стабільні тенденції свого процесу розвитку. Стосується це і збутової політики. Кожне підприємство мало у своїй структурі власні канали збуту. Все це було відпрацьованою політикою. Нині тенденція різко змінилася. З початком російської агресії проти України вся економіка у тому числі аграрний сектор зазнали суттєвих труднощів. Традиційні методи роботи доводиться змінювати на тимчасові та інколи не передбачувані.

В нашій тематиці дослідження ми намагатимемось виділити типові аспекти збутової діяльності підприємств аграрного сектору у контексті сьогодення. Зупинимось на основній проблематиці та можливих тенденціях розвитку, а також знайдення альтернативних шляхів вирішення розвитку даного питання.

Не секрет, що аграрна сфера держави була і залишається єдиним сектор, який забезпечує країну продовольством та є джерелом продовольчої безпеки населення. В Україні є всі можливості для успішної реалізації розвитку сільського господарства на достатньому рівні. Сюди можемо віднести сприятливий клімат, родючі землі, сучасна техніка, експортна політика.

Збутова політика та маркетинг є критичними складовими успіху будь-якого агробізнесу. Ці аспекти визначають не лише стратегії, а й керівні принципи для команд продажів і маркетингу з метою досягнення конкретних цілей. У контексті агробізнесу, де взаємодія між виробниками та споживачами важлива, ефективна збутова політика і маркетинг є необхідними для забезпечення стабільності та успіху підприємства. Тому дослідження цих аспектів є важливим для розвитку і управління агробізнесом.

Ключові слова: збут, еспорт, аграрне підприємство, сільське господарство, посередник.

Belkin Ihor Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

Koval Olena Vasylivna graduate student in the specialty "Economics", Vinnytsia National Agrarian University, 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (097) 459-91-22

Stasiuk Dmytro Yuriyovych master's degree "Management", Vinnytsia National Agrarian University, 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (068) 699-69-75

CURRENT SALES POLICY TRENDS OF UKRAINIAN AGRICULTURAL COMPANIES

Abstract. Sales policy and marketing system are key components of successful activity of any agricultural enterprise. It covers strategic planning and determination of methods of sale of products or services, and the marketing system includes a set of measures aimed at satisfying consumer needs and achieving competitive advantages.

Since the independence of Ukraine, the activities of enterprises in the agrarian sphere have long managed to reach stable trends in their development process. This also applies to sales policy. Each enterprise had its own sales channels in its structure. All this was a proven policy. Nowadays, the trend has changed dramatically. With the beginning of Russian aggression against Ukraine, the entire economy, including the agricultural sector, experienced significant difficulties. Traditional work methods have to be changed to temporary and sometimes unpredictable ones.

In our research topic, we will try to highlight typical aspects of the sales activity of enterprises in the agrarian sector in the context of today. Let's dwell on the main problems and possible trends of development, as well as finding alternative ways of solving the development of this issue.

It is no secret that the agricultural sector of the state was and remains the only sector that provides the country with food and is a source of food security for the population. Ukraine has all the possibilities for the successful implementation of the development of agriculture at a sufficient level. Here we can include a favorable climate, fertile lands, modern technology, export policy. Sales policy and marketing are critical components of the success of any agribusiness. These aspects define not only strategies, but also guiding principles for sales and marketing teams to achieve specific goals. In the context of agribusiness, where the interaction between producers and consumers is important, effective sales policy and marketing are necessary to ensure the stability and success of the enterprise. Therefore, the study of these aspects is important for the development and management of agribusiness.

Keywords: sales, export, agrarian enterprise, agriculture, intermediary.

Постановка проблеми. В сучасних умовах збутова діяльність підприємств у тому числі аграрної сфери стає особливо актуальною. Цей факт пов'язаний з тим, що основним джерелом доходу, а отже, умовою життєдіяльності виробників є реалізація своєї продукції та послуг, загальна корисність яких, тобто їх споживча вартість, визначає ринок. З іншого боку, конкуренція загострює проблеми зі збутом, які лише збільшуються при стабілізації та подальшому зростанні виробництва [1. С. 35-37].

Сільське господарство дійсно є критично важливим для економіки України, не лише як основне джерело продовольчої безпеки, але й як важливий драйвер економічного росту та розвитку. Продуктивність аграрного сектора має безпосередній вплив на життєвий рівень населення, від цін на продовольство до забезпечення робочими місцями і зростання доходів. Це типова ситуація для багатьох країн, де аграрний сектор історично був спрямований на виробництво, а не на маркетинг та збут продукції. Проте, в сучасному світі, коли конкуренція на ринках стає все більшою, а споживачі стають більш вимогливими, ефективна збутова політика стає критично важливою для успіху аграрних підприємств.

Важливість адаптації та інновацій у збутовій політиці аграрних підприємств сучасності завжди була актуальною. В умовах сучасного ринку, де зміни відбуваються швидко, а конкуренція лише зростає, ключовим до успіху є гнучкість та здатність швидко реагувати на нові виклики та можливості. Далі приведемо кілька додаткових аспектів, на які варто звернути увагу при розробці та вдосконаленні збутової діяльності: *цифровізація та онлайн-присутність* (використання цифрових інструментів та онлайн-платформ для маркетингу та продажу продукції є невід'ємною частиною сучасного збуту. Соціальні медіа, електронна комерція та SEO (оптимізація для пошукових систем) можуть значно збільшити видимість продуктів і залучити більше клієнтів; *постійний зворотній зв'язок із клієнтами* (важливо не лише залучати нових покупців, але й утримувати існуючих. Збір та аналіз

зворотного зв'язку від клієнтів може допомогти вдосконалити продукти, послуги та загальний досвід споживачів); *постійне вивчення ринку* (ринкове середовище швидко змінюється, тому важливо не переставати досліджувати ринок, включаючи потреби споживачів, конкурентів і загальні тренди. Це допоможе підприємствам адаптуватися до змін і залишатися конкурентоспроможними); *гнучкість і адаптація*: (необхідність бути готовими швидко адаптуватися до змін у ринкових умовах, потребах споживачів або технологіях. Гнучкість у збутовій політиці та стратегіях може стати вирішальним фактором у досягненні успіху); *інтеграція та синергія*: (ефективна збутова діяльність вимагає інтеграції різних каналів і інструментів маркетингу та продажу, щоб створити сильну, послідовну комунікацію з ринком. Використання синергії між різними підходами може максимізувати ефективність збутових зусиль). Усвідомлення цих аспектів і їх інтеграція в збутову стратегію можуть значно посилити позиції аграрних підприємств на ринку, підвищити їх продуктивність і сприяти сталому розвитку [2].

Зосередження на збутовій політиці та стратегіях маркетингу в агробізнесі є критично важливим для забезпечення сталого росту та прибутковості. Це дозволяє аграрним підприємствам ефективно конкурувати на ринку, адаптуватися до його змін, вибудовувати тривалі відносини зі споживачами та визначати найбільш ефективні канали дистрибуції своєї продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці дослідження збутової політики підприємств аграрної сфери присвячували свою увагу багато вчених, науковців та дослідників. Згадаймо лише деяких із них. Це Л. Балабанова, Т.Устік, Р.Логоша, К.Мазур, І.Белкін. Тема була є і буде актуальною.

Мета статті. Дана стаття спрямована на розкриття ключових аспектів збутової політики в системі маркетингу як важливого інструменту управління підприємством в аграрному секторі. Вона висвітлює сутність збутової політики, її роль у досягненні стратегічних цілей підприємства, методи її розробки та впровадження.

Викладення основного матеріалу. Починаючи розгляд тематики нашого дослідження розпочнемо з того, що підкреслимо вкотре, в умовах сьогодення далеко не є актуальною сама тенденція виключно виробництва якісної продукції. Виготовляючи дійсно якісний продукт – це майже ніщо у випадку, якщо система збуту, реклами та просування продукції на підприємстві має не самий найкращий вигляд. Тому система маркетингу має забезпечувати тенденції розвитку усіх ключових аспектів його роботи, щоб усе це мало збалансований вигляд і стало у кінцевому результаті запорукою достатньої конкурентоспроможності на ринку того чи іншого підприємства.

Збутова політика аграрного підприємства – це сукупність комплексу процесів, які вступають в силу після виготовлення готової продукції. Вона

включає в себе комплекс процесів, які вступають в силу після виготовлення готової продукції і мають на меті її успішну реалізацію на ринку. Ці процеси охоплюють широкий спектр дій та стратегій, спрямованих на максимізацію обсягів продажів, задоволення потреб клієнтів і забезпечення прибутковості підприємства. Деякі ключові аспекти збутової політики аграрного підприємства включають: *маркетингові дослідження та аналіз ринку* (дослідження цільового ринку та конкурентів, визначення потенційних споживачів та їх потреб, аналіз тенденцій споживчого попиту); *розробка стратегії збуту* (визначення оптимальних каналів збуту (оптові, роздрібні, онлайн, прямі продажі тощо), управління цінами продукції, пакуванням та маркуванням продуктів); *продаж та реклама* (організація продажів, ведення переговорів з покупцями, реклама і просування продукції на ринку через різноманітні канали зв'язку); *обслуговування клієнтів та післяпродажне обслуговування* (надання консультацій, розв'язання проблем та розробка програм лояльності для забезпечення задоволення клієнтів і підтримки довгострокових відносин з ними); *моніторинг та аналіз результатів* (вимірювання ефективності збутових стратегій, відстеження продажів, аналіз відгуків клієнтів та внесення необхідних корекцій)

Збутова політика аграрного підприємства визначається його цілями, ресурсами, специфікою ринку та конкурентною ситуацією, а також потребами та очікуваннями споживачів. Для того щоб забезпечити гармонійне поєднання усієї сукупності цих факторів необхідно у першу чергу проводити роботу із реальними та потенційними споживачами, що у свою чергу доцільним є тільки після проведення процесу сегментування ринку [3. С. 200-201].

Насправді, збутова політика аграрного підприємства охоплює не лише процеси, що вступають в силу після виготовлення готової продукції, але й усі аспекти, пов'язані з маркетингом, збутом та продажем сільськогосподарської продукції. Це стратегії, тактики та методи, які використовуються для просування продукції на ринку, залучення клієнтів, управління дистрибуцією, ціноутворення, підтримки клієнтів та інші аспекти. Збутова політика включає в себе такі елементи, як *розробка стратегій збуту* (включає в себе визначення цільового ринку, позиціонування продукції, вибір каналів розподілу та інші аспекти, спрямовані на досягнення максимального ефекту від збуту); *маркетингові дослідження* (аналіз ринку, споживчих потреб, конкурентів і трендів, що дозволяє адаптувати стратегії збуту до змінюючихся умов); *реклама та просування* (розробка та реалізація рекламних кампаній, взаємодія з клієнтами через різноманітні канали комунікації); *управління ціноутворенням* (становлення цін на продукцію з урахуванням витрат, конкуренції на ринку та споживчої платоспроможності); *управління дистрибуцією* (організація та контроль за процесами доставки, зберігання та реалізації продукції); *клієнтське обслуговування* (забезпечення задоволеності клієнтів, вирішення їхніх проблем та питань, підтримка післяпродажного обслуговування). Отже,

збутова політика аграрного підприємства включає в себе широкий спектр дій та стратегій, спрямованих на ефективне просування та реалізацію продукції на ринку.

Сьогодні ні в кого не викликає сумніву той фактор, що сільськогосподарське підприємство самостійно, на власний страх і ризик приймає для себе рішення що виробляти, у якій кількості, де шукати ринки збуту та інше. При цьому також кожне підприємство прагне завоювати власний ринок і стати конкурентоспроможним. Усе це є своєрідним стимулом, який сприяє утворенню різних методів, які б сприяли у свою чергу збутовій політиці підприємства. Усе це відображає принципи ринкової економіки, де підприємства вільні в своїх рішеннях і не обмежені державним втручанням у бізнес-процесах. Такий підхід має свої переваги, оскільки дозволяє сільськогосподарським підприємствам адаптуватися до змін на ринку, шукати ефективніші способи виробництва, а також вибирати ті напрямки, які є найбільш прибутковими. Проте, варто зазначити, що в деяких випадках держава може впливати на сільськогосподарські підприємства через різноманітні заходи, такі як субсидії, регулювання цін, стимули для певних видів виробництва тощо. Такі заходи можуть бути вжиті з метою підтримки або регулювання сільськогосподарського сектору в цілому або окремих його галузей.

Як ми вже згадували вище, сьогоdnішній ринок вимагає від аграрних підприємств не тільки виробляти високоякісну продукцію, але й мати розвинені навички збуту, маркетингові стратегії, що відповідають потребам споживачів, та вміння швидко адаптуватися до змін на ринку. Навички збуту, розробка маркетингових стратегій та здатність швидко адаптуватися до змін на ринку стають критично важливими для успіху в цьому секторі. Це також сприяє ефективно просувати свою продукцію на ринку, залучати нових клієнтів та збільшувати обсяги продажів. Розробка маркетингових стратегій допомагає визначити специфіку цільового ринку, виокремити конкурентні переваги та виявити шляхи досягнення успіху. Однак, так само важливою є і здатність швидко адаптуватися до змін на ринку. Ринкове середовище постійно змінюється через нові технології, зміну попиту та уподобань споживачів, а також зовнішні економічні та політичні фактори. Ті підприємства, які можуть швидко реагувати на ці зміни та адаптувати свої стратегії, зберігають конкурентну перевагу і успішно функціонують на ринку.

Отже, розвиток навичок збуту, маркетингових стратегій та здатність адаптуватися до змін є ключовими для успішної діяльності аграрних підприємств у сучасному ринковому середовищі.

Розвиток ефективних сільськогосподарських маркетингових систем має на меті підвищення прибутковості (через раціональне розподілення та використання ресурсів, а також оптимізацію ланцюгів поставок); створення робочих місць як в аграрному секторі, так і в супутніх індустріях (логістика,

обробка, збут); забезпечення балансу між селом і містом через підтримку сільської економіки та стимулювання сільськогосподарського виробництва, що впливає на зниження міграції до міст. Розвиток ефективних сільськогосподарських маркетингових систем справді спрямований на підвищення прибутковості аграрних підприємств. Ефективний маркетинг допомагає підприємствам просувати свою продукцію на ринок, забезпечує оптимальне співвідношення між попитом та пропозицією, а також стимулює збут продукції за вигідними цінами. Доступність продуктів харчування, забезпечуючи населення якісною та доступною продукцією, що сприяє продовольчій безпеці. Зміцнення зв'язків із промисловістю, створюючи взаємовигідні відносини між аграрним сектором та іншими галузями економіки, наприклад, через розвиток агроіндустріальних кластерів. Розвиток ефективних сільськогосподарських маркетингових систем спрямований на підвищення прибутковості аграрних підприємств. Це можливо завдяки кращому позиціонуванню продукції на ринку, збільшенню обсягів продажів та залученню нових клієнтів.

Для досягнення цих цілей важливо впроваджувати інноваційні підходи в управлінні аграрними підприємствами, активно використовувати сучасні технології і маркетингові інструменти, а також підтримувати постійний діалог із споживачами для розуміння їхніх потреб і очікувань. Впровадження інноваційних підходів в управлінні аграрними підприємствами дійсно є важливим для досягнення цих цілей. Інновації можуть допомогти підприємствам забезпечити конкурентні переваги, підвищити продуктивність та ефективність виробництва, а також розвивати нові ринки та споживчі сегменти [4].

Це підкреслює важливість стратегічного планування та маркетингу в сучасному агробізнесі. У ринковій економіці, де конкуренція постійно зростає, підприємства мають бути гнучкими та інноваційними, аби успішно займати своє місце на ринку та розвиватись. Розробка та реалізація ефективної збутової стратегії вимагає глибокого розуміння ринку, потреб споживачів, а також вміння адаптуватися до змін у ринковому середовищі. Глибоке розуміння ринку є ключовим для розробки та реалізації ефективної збутової стратегії. Без належного розуміння ринкових умов, конкурентної ситуації та потреб споживачів буде складно успішно просувати продукцію чи послуги.

Збутова діяльність дійсно відіграє критичну роль у досягненні успіху підприємства, особливо в умовах високої конкуренції та швидкозмінних ринкових умов. Ось кілька ключових аспектів, на які важливо зосередитися.

Вивчення ринку та трендів. Збутова стратегія повинна ґрунтуватися на глибокому розумінні ринкових тенденцій, включаючи зміни в попиті, перевагах споживачів та економічному середовищі. Це вимагає регулярного збору та аналізу ринкової інформації, що дозволяє підприємству прогнозувати зміни та адаптуватися до них.

Конкурентний аналіз. Постійний моніторинг діяльності конкурентів допомагає ідентифікувати їхні стратегії, сильні та слабкі сторони. Це знання може бути використане для розробки власних унікальних пропозицій та конкурентних переваг.

Продуктова стратегія. Розробка та просування продуктів, які точно відповідають потребам та очікуванням цільового ринку, є ключовим фактором успіху. Це включає оптимізацію асортименту продукції, ціноутворення та позиціонування.

Ефективність розподілу. Оптимізація логістики та каналів розподілу дозволяє знизити витрати та підвищити задоволеність клієнтів шляхом забезпечення своєчасної доставки продукції.

Маркетинг та реклама. Розробка ефективних маркетингових та рекламних кампаній, які звертаються безпосередньо до цільових сегментів ринку, допомагає підвищити обізнаність та попит на продукцію.

Післяпродажне обслуговування. Надання високоякісного сервісу після продажу може значно підвищити лояльність клієнтів та сприяти позитивному відгуку, що, у свою чергу, може залучити нових покупців [5].

Всі ці елементи є частиною комплексної збутової стратегії, яка вимагає ретельного планування, виконання та постійного аналізу для досягнення успіху на ринку.

Політика збуту агропідприємств формує основу для визначення, як і де їх продукція буде розповсюджена і продана кінцевому споживачу. Саме вона визначає стратегію і тактику, включаючи вибір ринків збуту, каналів дистрибуції, ціноутворення, маркетингові стратегії та інші аспекти, що стосуються просування продукції до кінцевих споживачів. Ефективна політика збуту дозволяє агропідприємствам максимізувати прибуток, забезпечуючи оптимальний обсяг продажів за наявних умов на ринку. Для цього важливо аналізувати попит на продукцію, визначати конкурентоспроможність, встановлювати відповідні ціни, підбирати оптимальні канали збуту та розробляти маркетингові стратегії.

Збутова політика також враховує фактори, такі як логістика, складське управління, сертифікація та відповідність стандартам якості, що можуть впливати на здійснення продажів та задоволення потреб споживачів. Успішна політика збуту допомагає агропідприємствам не лише забезпечити стабільність свого бізнесу, а й збільшити свій конкурентний потенціал на ринку, підвищити свою репутацію та розширити свої можливості для майбутнього розвитку. Ця політика включає ряд стратегічних рішень, які стосуються вибору каналів розподілу, логістики, ціноутворення та методів просування. Вона дійсно є фундаментальним елементом стратегії будь-якого підприємства, оскільки вона охоплює широкий спектр активностей, спрямованих на максимізацію обсягів продажів та прибутковості. Вона включає в себе не тільки вибір каналів розподілу та методів просування

продукції, але й стратегічне планування, аналіз ринку, встановлення цін, а також підтримку клієнтів після продажу.

Ми вже згадували про те, що метою збутової політики є формування ефективних заходів на корпоративному рівні, спрямованих на оптимізацію задоволеності споживачів та конкурентоспроможності підприємства. Споживачі є ключовими суб'єктами для будь-якої компанії, оскільки без них бізнес втрачає своє значення. Це вказує на необхідність постійної реакції підприємств на вимоги та потреби споживачів. Виправною політикою підприємств потрібно постійно реагувати на змінені вимоги та потреби споживачів. Ринкові умови та вимоги споживачів можуть змінюватися швидко, тому підприємства повинні бути готові адаптувати свої стратегії збуту відповідно до цих змін. У сучасних умовах велика конкуренція на ринку, що заставляє агрокомпанії акцентуватися на досягненні конкурентної переваги. Це означає, що підприємства повинні постійно вдосконалювати свої стратегії збуту, пропонуючи споживачам не лише продукти чи послуги високої якості, а й інноваційні рішення, які відповідають їхнім потребам і очікуванням краще, ніж у конкурентів. Таким чином, збутова політика включає в себе розробку стратегій маркетингу, обслуговування клієнтів та управління відносинами зі споживачами, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності та задоволення потреб ринку.

Підкреслимо важливість того, що збутова політика кожного підприємства повинна бути адаптована до змін у сучасному економічному та ринковому середовищі. Оскільки це середовище постійно змінюється, ключовим елементом успішної збутової стратегії є урахування цих змін, зокрема вимог, очікувань та змінених потреб клієнтів. Для досягнення успіху в сучасному економічному середовищі підприємства повинні бути гнучкими та готовими адаптуватися до змін. Це може включати постійний моніторинг ринку, дослідження конкурентів, аналіз споживчих тенденцій та швидку реакцію на зміни у вимогах та поведінці клієнтів. Збутові стратегії повинні бути гнучкими та відкритими для коригування, щоб вони відповідали поточним умовам ринку і потребам клієнтів [6. С.139].

Зазначимо, що важливість вирішення питання політики збуту підприємства важливе ще на етапі розробки стратегії компанії. Це означає, що виробники повинні уважно розглянути і обрати найбільш ефективну систему каналів збуту для конкретних ринків. Планування збутової стратегії на ранніх етапах дозволяє виробникам оптимізувати витрати та максимізувати ефективність збутових процесів. Це може включати вибір оптимальних каналів збуту, таких як прямі продажі, дистриб'юторські мережі, роздрібні магазини або інтернет-платформи. Крім того, важливо мати максимально широку мережу роздрібних продажів або мережу посередницьких компаній, з якими можна співпрацювати на вигідних умовах. Це дозволяє підприємствам забезпечити широкий охоплення ринку та максимально задовольнити потреби споживачів, підвищуючи при цьому ефективність та прибутковість бізнесу.

Сучасна маркетингова система підприємства має охоплювати всі аспекти виробничо-збутової діяльності та рівні управління на різних етапах функціонування. Для досягнення ефективності в маркетингу необхідні значні зусилля, професійні знання та ініціатива, але це неминуче пов'язано з певними ризиками. Крім того сучасна маркетингова система підприємства вимагає комплексного підходу до управління всіма аспектами виробничо-збутової діяльності на різних етапах функціонування. Це охоплює не лише розробку продукту і просування його на ринок, але і аналіз попиту, встановлення цін, взаємодію з клієнтами, управління брендом, дослідження ринку, моніторинг конкурентів та багато іншого. Для досягнення успіху в маркетингу дійсно необхідні значні зусилля, професійні знання та ініціатива. Крім того, ефективний маркетинг вимагає постійного вдосконалення і адаптації до змін на ринку, технологічних нововведень, а також урахування потреб і поведінки споживачів.

Проте, разом з потенційними вигодами маркетингу пов'язані й певні ризики. Наприклад, невдалі маркетингові стратегії можуть призвести до втрати часу, грошей та ресурсів. Неправильне ціноутворення або невдале позиціонування продукту можуть призвести до низької конкурентоспроможності на ринку. Невдалі маркетингові кампанії можуть негативно вплинути на репутацію підприємства та його бренду. Таким чином, вирішення маркетингових завдань вимагає не лише знань і вмінь, але й усвідомлення можливих ризиків та готовності до їхнього управління.

Успішне функціонування підприємства в сучасному бізнес-середовищі неможливе без розробки ефективної моделі маркетингового управління, тобто підприємство повинно мати чітку стратегію маркетингу, яка включає в себе аналіз ринку, визначення цільової аудиторії, розробку продуктів або послуг, визначення цін, просування та дистрибуцію.

Професійні знання та ефективне управління ризиками допоможуть підприємству знизити ймовірність неуспіху та максимізувати вигоди від маркетингових ініціатив. Ретельне планування, аналіз та вдосконалення маркетингових стратегій допоможуть підприємству пристосуватися до змін у бізнес-середовищі та зберегти конкурентну перевагу.

Відзначимо, що нині аграрні підприємства мають значний потенціал і можливості, які можна використовувати для мінімізації загроз та покращення свого становища на ринку. Згадаймо лише деякі з них: *використання сучасних технологій* (застосування передових технологій в сільському господарстві, таких як сучасне обладнання, агротехніка, сільськогосподарські дрони, системи автоматизації та інші, дозволяє підприємствам оптимізувати процеси виробництва, підвищувати продуктивність і якість продукції); *диверсифікація продукції* (розширення асортименту продукції може допомогти розподілити ризики і забезпечити стабільність доходів у разі змін на ринку або в умовах природних катастроф); *розвиток нових ринків збуту* (аграрні підприємства

можуть активно досліджувати та розширювати ринки збуту як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні, шукаючи нові можливості для експорту або співпраці з іншими регіонами); *застосування стратегій маркетингу та брендуння* (розробка ефективних маркетингових стратегій і позиціонування бренду допоможе підприємствам залучити увагу споживачів, встановити позитивне сприйняття своєї продукції та відмінитися на ринку серед конкурентів); *співпраця та партнерство* (укладання стратегічних партнерств з іншими підприємствами, фермерськими кооперативами, науково-дослідними установами або громадськими організаціями може стати джерелом нових можливостей та ресурсів для аграрних підприємств); *стале виробництво та екологічно чисті практики* (впровадження сталих виробничих методів та дотримання екологічних стандартів може сприяти підвищенню ефективності виробництва та збільшенню конкурентоспроможності продукції на ринку).

Загалом, використання цих можливостей може допомогти аграрним підприємствам забезпечити стабільний розвиток, зменшити ризики і збільшити їхню конкурентоспроможність на ринку. Проте, варто враховувати, що багато агропідприємств не використовують його повною мірою, особливо у сфері маркетингу. Відтак деякі можливості для аграрних підприємств включають доступ до ресурсів землі та природних ресурсів, наявність технологій та інновацій, можливість розвитку нових продуктів або ринків, а також підтримка з боку уряду або міжнародних організацій. В той час як інші можуть стикатися з викликами, такими як недостатня ефективність використання ресурсів, залежність від погодних умов, конкуренція на ринку та складність в доступі до капіталу [7].

Маркетинг є ключовим аспектом, який може допомогти аграрним підприємствам розкрити їхні можливості та зменшити загрози. Розробка ефективної маркетингової стратегії може допомогти агропідприємствам залучати нових клієнтів, розвивати ринки та створювати конкурентні переваги. Тому важливо, щоб агропідприємства вдосконалювали свої маркетингові практики для максимізації свого потенціалу і досягнення успіху на ринку. Одним із основних чинників, які впливають на успіх таких підприємств, є їхня здатність ефективно комунікувати з ринком, залучати та утримувати клієнтів, розширювати свою присутність на ринку та створювати конкурентні переваги.

Є необхідність нам також звернути увагу на важливість синхронізації управління всіма елементами маркетингового комплексу. Згадаймо, маркетинговий комплекс, також відомий як маркетинг-мікс, він же 4P складається з таких елементів, як продукт, ціна, просування та розподіл. Це класичний підхід який на сьогодні вже є оновлений сучасними дослідниками та представлений нам у вигляді моделі 7P. Тобто окрім вищезгаданих продукт, ціна, просування та розподіл додаються ще люди, процеси, позиціонування.

Синхронізація цих елементів полягає в тому, щоб кожен з них працював узгоджено з іншими для досягнення спільних маркетингових цілей.

Наприклад, ефективна рекламна кампанія може підвищити свідомість про продукт, що збільшить попит на нього, але це може бути неефективним, якщо ціна продукту є надто високою. Тому важливо, щоб ціна була узгодженою зі стратегією просування. Правильне управління всіма елементами маркетингового комплексу сприяє досягненню синергетичного ефекту, коли сума ефектів кожного елемента перевищує суму їх окремих ефектів. Це може призводити до більшого впливу на цільову аудиторію, збільшення конкурентоспроможності та підвищення загальної ефективності маркетингових зусиль.

Не забудьмо додати й про аналітику роботи підприємства. Аналітична складова дійсно є ключовою в системі маркетингу. Аналіз поточного стану та прогнозування можливих змін дозволяє підприємствам розробляти стратегії та приймати рішення на основі об'єктивних даних і інформації про ринок.

Ендогенні фактори описують внутрішні аспекти підприємства, такі як його продукція, ціни, дистрибуція, просування, а також структура та управління організацією. Аналіз цих факторів дозволяє підприємству зрозуміти його сильні та слабкі сторони, визначити можливості для вдосконалення та збільшення ефективності маркетингових зусиль.

Екзогенні фактори, з іншого боку, описують зовнішнє середовище підприємства, таке як економічні, соціокультурні, політичні та технологічні фактори. Аналіз цих факторів допомагає визначити потенційні загрози та можливості, які можуть вплинути на діяльність підприємства [8. С.80-82].

Завдання відділу продажів відображає його основну мету - забезпечення реалізації продукції з максимальним економічним інтересом для виробника, з метою отримання прибутку від бізнесу. Продажі, на відміну від інших фаз виробничого процесу, є фазою, коли товар або послуга фактично досягають споживача. Це відбувається через різноманітні канали збуту та методи продажу, які включають прямий продаж, дистрибуцію через роздрібні магазини, онлайн-торгівлю та інші. Важливо враховувати потреби та очікування цільової аудиторії, включаючи державу, яка може бути великим клієнтом або партнером для підприємства. Продажі повинні бути спрямовані на задоволення цих потреб, забезпечення високої якості обслуговування та виконання угод з урахуванням умов, що встановлені в контрактах чи договорах.

Отже, відділ продажів виконує ключову роль у забезпеченні прибутковості підприємства через ефективну реалізацію продукції або послуг для цільової аудиторії. Ось кілька причин, чому це так: *генерація прибутку* (основна мета відділу продажів - забезпечити генерацію прибутку шляхом реалізації продукції або послуг. Чим ефективніше працює відділ продажів, тим більше продукції або послуг може бути продано, що призводить до збільшення обсягів продажів та прибутку підприємства); *взаємодія з клієнтами* (відділ продажів відіграє ключову роль у взаємодії з клієнтами, відповідаючи на їхні запити, надаючи інформацію про продукцію або послуги, консультиючи та

допомагаючи з вирішенням питань. Це сприяє підтримці та зміцненню відносин з клієнтами, що є важливим для забезпечення повторних покупок та рекомендацій); *маркетингові дослідження* (відділ продажів може забезпечити важливу інформацію для маркетингових досліджень, збираючи дані про реакцію ринку на продукцію або послуги, відгуки клієнтів, конкурентні позиції тощо. Це допомагає підприємству адаптувати свою стратегію продажів та маркетингу до змін на ринку та потреб клієнтів); *управління продажами* (відділ продажів відповідає за управління всім процесом продажу, включаючи встановлення цін, переговори з клієнтами, укладання контрактів та управління договірними відносинами. Ефективне управління цими аспектами допомагає оптимізувати прибутковість продажів та зменшити ризики).

Відтак, відділ продажів виступає ключовим гравцем у забезпеченні прибутковості підприємства, відповідаючи за генерацію прибутку, взаємодію з клієнтами, збір інформації для маркетингових досліджень та ефективне управління всім процесом продажу.

Підкреслимо, цілі та завдання системи продажів агропідприємства повинні бути спрямовані на досягнення стратегічних цілей та відповідати бізнес-концепції підприємства. Основні аспекти, які слід враховувати при формулюванні цілей та завдань системи продажів, включають: *максимізація обсягів продажів*: це може включати збільшення частки ринку, розширення географії збуту, впровадження нових каналів продажу та збільшення обсягів продажів на існуючих ринках. *Підвищення прибутковості*: це може включати оптимізацію цінової політики, підвищення ефективності використання ресурсів та зниження витрат на продаж. *Покращення взаємодії з клієнтами*: включає покращення обслуговування клієнтів, розробку програм лояльності, адаптацію продукції до потреб клієнтів та активну зворотній зв'язок з ними. *Розвиток нових ринків*: пошук нових сегментів ринку, розвиток експортних напрямків, а також розробку та впровадження нових продуктів або послуг. *Адаптація до змін у середовищі*: цілі та завдання системи продажів повинні бути гнучкими і спроможними адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства, таким як зміни в попиті, конкурентному середовищі, законодавстві тощо [9. С.34-35].

Забезпечення відповідності цілей та завдань системи продажів бізнес-концепції агропідприємства допомагає забезпечити взаємодію між різними відділами та напрямками діяльності підприємства для досягнення загальної стратегічної мети. Це стає можливим завдяки наступним аспектам:

- *Узгодженість цілей*: цілі системи продажів повинні бути узгоджені з загальною стратегією підприємства. Наприклад, якщо стратегічна мета підприємства полягає в розширенні ринків збуту, то цілі системи продажів можуть включати розробку нових каналів дистрибуції та збільшення обсягів продажів на існуючих ринках.

- *Спільна комунікація*: забезпечення відповідності між цілями продажів та загальною бізнес-концепцією сприяє ефективній комунікації між різними відділами та напрямками діяльності підприємства. Це дозволяє уникнути конфліктів і забезпечити спільну спрямованість усіх структурних підрозділів на досягнення стратегічних цілей.

- *Синергія дій*: відповідність системи продажів бізнес-концепції підприємства дозволяє забезпечити синергію дій між різними відділами та напрямками діяльності. Взаємодія між ними стає більш координаційною та ефективною, що дозволяє досягати більш високих результатів у вирішенні завдань та досягненні стратегічних цілей.

- *Моніторинг та контроль*: забезпечення відповідності системи продажів стратегічній бізнес-концепції дозволяє здійснювати ефективний моніторинг та контроль за виконанням поставлених завдань. Це дозволяє вчасно виявляти відхилення від стратегії та приймати відповідні корективні заходи.

Отже, забезпечення відповідності цілей та завдань системи продажів бізнес-концепції агропідприємства допомагає створити єдину спрямованість для всього підприємства та забезпечити ефективне досягнення стратегічних цілей.

Висновки. Отже, роблячи умовні висновки по напрямку тематики нашого дослідження зробимо умовні висновки. Збутова політика є однією у своєму напрямку позицією, яка здатна відобразити у своєму змісті всю квінтесенцію діяльності будь-якого підприємства. Маючи у своєму арсеналі потужну виробничу, технологічну, інформаційну, комунікативну базу підприємству слід працювати в окремому напрямку над збутовою політикою підприємства. Саме цей напрямок даватиме можливість отримати бажаний прибуток та залишатися конкурентоспроможним на ринку товарів та послуг. Пригадаймо ще й той аспект, що завдяки збутовій діяльності підприємства здійснюється процес задоволення споживчих потреб населення. Підприємства аграрної сфери України не дивлячись на зовнішні та внутрішні перешкоди діяльності продовжують на сьогодні вести збутову політику власних підприємств у позитивному напрямку. Тенденція сучасних ділових поглядів аграріїв за нашими спостереженнями має саме таку стратегію діяльності, на якій ми акцентували увагу вище.

Нижче наведені деякі рекомендації, які можуть допомогти українським аграріям покращити їхню збутову діяльність:

1. *Розробка стратегії збуту*: приділіть час на розробку конкретної стратегії збуту, яка відповідає потребам вашої цільової аудиторії та конкурентному середовищу.

2. *Вивчення ринку та конкурентів*: аналізуйте ринок, визначайте потенційних конкурентів та розробляйте унікальні пропозиції, які дозволять вашому продукту виділятися серед інших.

3. *Встановлення конкурентоспроможних цін*: проведіть дослідження ціноутворення та забезпечте, щоб ваші ціни були конкурентоспроможними, але при цьому забезпечували достатній рівень прибутковості.

4. *Розвиток маркетингових комунікацій*: інвестуйте у маркетингові комунікації, такі як реклама, PR, соціальні медіа та інші канали зв'язку з клієнтами, для привертання уваги до вашого бренду та продукції.

5. *Покращення обслуговування клієнтів*: забезпечте високий рівень обслуговування клієнтів, відповідаючи на їхні запити та пропозиції, та швидко вирішуючи будь-які проблеми, які виникають.

6. *Навчання та розвиток персоналу*: інвестуйте у навчання та розвиток свого персоналу, забезпечуючи їм необхідні навички для успішного здійснення збутової діяльності.

7. *Постійний моніторинг та аналіз*: постійно відслідковуйте результати вашої збутової діяльності та аналізуйте їх, щоб вчасно вносити корективи і покращувати стратегії.

Інтеграція цих практик у побутову діяльність аграрних підприємств допоможе покращити їхню конкурентоспроможність та забезпечить стійкий розвиток на ринку.

Література:

1. Белкін І.В. Професійна підготовка менеджера маркетингових комунікацій на основі ділових ігор. /І.В. Белкін // Інвестиції: практика та досвід. - 2021. - № 15. С. - 31-37.

2. Логоша Р.В. Особливості управління маркетинговою діяльністю фермерських господарств. / Р.В. Логоша, Р.В. Козумляк, А.П. Федик // Наука і техніка сьогодні. - 2023. - № 11 (25). - С. 307-322.

3. Белкін І.В. Особливості вірусного маркетингу, бенчмаркінгу та соціально відповідального маркетингу як перспективних напрямків на ринку. /І.В. Белкін// Економіка та суспільство. - 2022. - Випуск 37. - С. 195–202.

4. Олексенко Л.В. Маркетингова політика розподілу. Навчальний посібник. / Л.В. Олесенко. - Ліра-К, 2020. - 468 С.

5. Белкін І.В. Проблеми стратегічного планування на підприємствах України та можливі шляхи їх подолання. /І.В. Белкін, Р.В. Логоша, С.М. Трапаїдзе// Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. - 2022. - Випуск 13. - С. 72-77.

6. Балабанова Л.В. Управління збутовою політикою. / Л.В. Балабанова, Ю.П. Митрохіна. - Центр навчальної літератури. 2019. - 240 С.

7. Белкін І.В. Дослідження факторів впливу на економічний стан аграрного ринку України в умовах воєнного часу. /І.В. Белкін// Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. - 2023. - Вип. 17.- С. 39-43.

8. Логоша Р.В. Маркетинг-менеджмент у системі управління аграрних підприємств. / Р.В. Логоша, Л.М., Пронько// Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. - № 3 (61). - С. 77-91.

9. Мазур К.В., Лиманець А.Л. Особливості державного стимулювання відновлення діяльності підприємств України. /К.В. Мазур, А.Л. Лиманець// Підприємництво та інновації. – 2023 - Вип. 29. - С. 33-37.

References:

1. Belkin I.V. (2021) Profesiina pidhotovka menedzhera marketynhovykh komunikatsii na osnovi dilovykh ihor.[Professional training of a marketing communications manager based on business games]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. № 15, 31-37. [In Ukrainian].
2. Lohosha R.V., & Kozumliak R.V., & Fedyk A.P. (2023) Osoblyvosti upravlinnia marketynhovoio diialnistiu fermerskykh hospodarstv. [Peculiarities of management of marketing activity of farms]. *Nauka i tekhnika sohodni. - Science and technology today*, 11 (25) 307-322. [In Ukrainian].
3. Belkin I.V. (2022). Osoblyvosti virusnoho marketynhu, benchmarkinhu ta sotsialno vidpovidalnoho marketynhu yak perspektyvnykh napriamkiv na rynku [Peculiarities of viral marketing, benchmarking and socially responsible marketing as promising trends in the market] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 37, 195–202 [In Ukrainian].
4. Oleksenko L.V. (2020) *Marketynhova polityka rozpodilu*. [Marketing distribution policy]. Navchalnyi posibnyk [In Ukrainian].
5. Belkin I.V., & Logosha R.V., & Trapaidze S.M. (2022). Problemy stratehichnoho planuvannia na pidpriemstvakh Ukrainy ta mozhlyvi shliakhy yikh podolannia [Strategic planning problems at Ukrainian enterprises and possible ways to overcome them]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika - Taurian Scientific Herald. Series: Economy*, 13, 72-77. [In Ukrainian].
6. Balabanova L.V., & Mytrokhina Yu.P. (2019) *Upravlinnia zbutovoiu politykoiu*. [Sales policy management] «Tsentri navchalnoi literatury». [In Ukrainian].
7. Belkin I.V. (2023). Doslidzhennia faktoriv vplyvu na ekonomichnyi stan aharnoho rynku Ukrainy v umovakh voiennoho chasu [Study of influencing factors on the economic condition of the agricultural market of Ukraine in wartime conditions]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika - Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy*, 17, 39-43 [In Ukrainian].
8. Lohosha R.V. & Pronko L.M. (2022) Marketynh-menedzhment u systemi upravlinnia ahrarykh pidpriemstv. [Marketing management in the management system of agricultural enterprises] *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. - Economics, finance, management: topical issues of science and practice* № 3 (61), 77-91. [In Ukrainian].
9. Mazur K.V., & Lymanets A.L. (2023) Osoblyvosti derzhavnoho stymuliuivannia vidnovlennia diialnosti pidpriemstv Ukrainy. [Peculiarities of state stimulation of the recovery of Ukrainian enterprises]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and innovation*. Vyp. 29. 33-37. [In Ukrainian].

УДК 334.012.64:338.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-635-647](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-635-647)

Вовчак Ольга Дмитрівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу, Львівський національний університет імені Івана Франка, <https://orcid.org/0000-0002-8858-5386>

Кустрин Андрій Богданович здобувач наукового ступеня доктора філософії, Львівський національний університет імені Івана Франка, <https://orcid.org/0009-0008-4269-9522>

ВПЛИВ МАКРОСЕРЕДОВИЩА НА РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОГО МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Метою наукової статті є систематизація та оцінка впливу факторів макросередовища на розвиток малого підприємництва в Україні. Доведено, що поряд із загальними трендами у рамках кожної національної економіки виокремлюється низка унікальних факторів впливу та/або рівень та глибина їх впливу на розвиток малого та середнього підприємництва. Простежується висока волатильність кількості суб'єктів малого та мікропідприємництва (особливо для фізичних осіб-підприємців), при цьому має місце асинхронний тренд у зміні їх кількості. Це свідчить про різні фактори впливу на динаміку розвитку малого та мікропідприємництва.

До макрофакторів впливу на фінансово-економічні показники функціонування малого та мікропідприємництва віднесено: кількість діючих суб'єктів підприємництва, чисельність населення, ВВП, обсяги експорту та імпорту, обсяг іноземних інвестицій, рівень безробіття, рівень інфляції, рівень податкового навантаження, мінімальна заробітна плата, монетарна база, облікова ставка та процентні ставки на міжбанківському ринку. Застосовуючи інструментарій кореляційно-регресійного аналізу обґрунтовано, що найбільш значущими факторами впливу на розвиток малого та мікропідприємництва в Україні є динаміка ВВП, мінімальна заробітна плата, кількість економічно активного населення та валютний курс. З'ясовано, що галузева структура банківського кредитування у розрізі суб'єктів підприємництва за критерієм їх величини дещо різниться. Так, якщо для середнього та малого бізнесу з позиції участі банків у фінансовому забезпеченні їх діяльності спостерігається галузева спорідненість комерційного інтересу банків України, то у сфері мікропідприємництва банки, окрім сфер торгівлі та сільського господарства, також звертають увагу на сферу наземного і трубопровідного транспорту, а також сферу надання інформаційних послуг

Ключові слова: мале підприємництво, мікропідприємництво, макросередовище, фактори впливу, регресія, банківське кредитування.

Vovchak Olha Dmytrivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Financial Technologies and Consulting, Ivan Franko National University of Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-8858-5386>

Kustryn Andriy Bohdanovych recipient of the Doctor of Philosophy degree, Ivan Franko National University of Lviv, <https://orcid.org/0009-0008-4269-9522>

THE INFLUENCE OF THE MACRO-ENVIRONMENT ON THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC SMALL BUSINESS: FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECT

Abstract. The purpose of the scientific article is to systematize and assess the impact of macro-environmental factors on the development of small business in Ukraine. It is proved that along with the general trends within each national economy, a number of unique influencing factors and/or the level and depth of their impact on the development of small and medium-sized enterprises are distinguished. High volatility in the number of small and micro-business entities (especially for individual entrepreneurs) is observed, while there is an asynchronous trend in the change in their number. This indicates various factors influencing the dynamics of small and micro-business development.

Macro factors influencing the financial and economic indicators of the functioning of small and micro enterprises include: the number of active business entities, the population, GDP, export and import volumes, the volume of foreign investments, the level of unemployment, the level of inflation, the level of the tax burden, the minimum wage, monetary base, discount rate and interest rates in the interbank market. Using the toolkit of correlation-regression analysis, it is substantiated that the most significant factors influencing the development of small and micro-businesses in Ukraine are GDP dynamics, the minimum wage, the number of economically active population and the exchange rate. It was found that the sectoral structure of bank lending in terms of business entities differs according to the criterion of their size. Thus, if for medium and small businesses, from the standpoint of banks' participation in the financial support of their activities, there is a sectoral kinship of the commercial interest of Ukrainian banks, then in the field of micro-entrepreneurship, in addition to trade and agriculture, banks also pay attention to the field of land and pipeline transport, as well as the field of providing information services

Keywords: small business, micro business, macro environment, influencing factors, regression, bank lending.

Постановка проблеми. Науково-практичний погляд на економічне призначення малого підприємництва, яке, як правило, нерозривно розглядається у сукупності з середнім бізнесом, розкривається через такі змістові конотації: 1) явище, яке сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню рівня конкурентоспроможності, відновленню економічного розвитку, зростанню валового внутрішнього продукту, а також стимулюванню розвитку конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу економіки [1]; 2) дозволяє поглибити продуктову диверсифікованість ринку; формує суттєві певні дослідює умови економічному відновленню на коротких часових горизонтах та підвищує стійкість економічного розвитку у середньо- та довгострокових часових періодах [2]; 3) виявляє стійкість до фінансових криз [3] та володіє здатністю абсорбувати робочу силу [4]; 4) переважно тісно пов'язане з конкретними локальними місцевостями та сприяє підвищенню регіональної конкуренції [5]. Підтвердженням практичної значущості цих тез є емпіричні факти. Так, за даними Світового банку 90% всіх бізнесів світу представлені суб'єктами малого (у тому числі мікро-) та середнього підприємництва, які при цьому забезпечують робочими місцями більш, ніж 50% працездатного населення світу. Згідно з офіційною статистикою в країнах з перехідною економікою в середньому суб'єкти малого та середнього підприємництва формують до 40% ВВП [6]. При цьому за даними Європейської економічної комісії ООН в країнах з перехідною економікою внесок суб'єктів малого та середнього підприємництва у формування ВВП коливається від 70% (Албанія, Чорногорія, Молдова) до 6% (Азербайджан). Стосовно України, то її показник становить практично 50%, поступаючись при цьому Вірменії, Боснії та Герцеговині, Грузії, Північній Македонії, Сербії, показник яких становить близько 60%. Такі розриви у вагомості сектору малого та середнього бізнесу для формування національного ВВП суттєво пов'язані з макроекономічним середовищем, а тому актуальним є наукове обґрунтування та оцінка значущості впливу різноманітних факторів макросередовища на динаміку та ефективність розвитку сектору малого та середнього бізнесу. При цьому дослідження впливу факторів макросередовища доцільно здійснювати за диференційованим підходом шляхом урахування видових особливостей малого та середнього підприємництва. Вищезазначене й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відмітити, що дослідження впливу макросередовища на розвиток малого та середнього бізнесу не відноситься до новітніх наукових завдань. Водночас, якість, достовірність, а отже і практична значущість таких наукових пошуків безпосередньо залежить від якості та глибини деталізації інформаційної бази. Стосовно існуючого наукового доробку в рамках обраної тематики, то необхідно відмітити праці Л. Клаппер (*L. Klapper*), яка особливу увагу приділяє проблематиці формування сприятливого регуляторного середовища для розвитку підприємництва. Науковець відмічає, що «регуляторні бар'єри для входу у сферу підприємництва, за умови їх ефективного впровадження, є

ні сприятливими для зростання кількості суб'єктів підприємництва, ні підвищують їх показники ефективності» [7]. На увагу заслуговує висновок автора, що негативний ефект від обтяжливих регуляторних обмежень, не проявляється у країнах з корупційною економікою. У праці [8] науковець кількісно обґрунтувала значущість впливу окремих параметрів регуляторного середовища (витрати на реєстрацію бізнес-діяльності, кількість реєстраційних процедур, кількість днів для проходження реєстраційних процедур, мінімальні вимоги до капіталу суб'єктів підприємництва) на динаміку та глибину розвитку підприємництва методом регресійного аналізу.

Р. Бекеріс (*R. Bekeris*) досліджував вплив індикаторів макроекономічного середовища на показники фінансової ефективності суб'єктів малого та середнього бізнесу, оцінюючи такі показники: чисельність населення, кількість суб'єктів підприємницької діяльності, обсяг експорту та імпорту, обсяг іноземних інвестицій, обсяг ВВП, рівень безробіття, індекс інфляції, рівень податкового навантаження, середня заробітна плата. Науковцем доведено, що найсуттєвіший вплив на показники прибутковості суб'єктів малого та середнього бізнесу здійснює процентний канал монетарної економіки, а також безробіття [9]. Своєю чергою, М. Кепел (*M. Cepel*), Й. Дворски (*J. Dvorsky*), Е. Грегова (*E. Gregova*), Й. Врбка (*J. Vrbka*) до найбільш значущих макроекономічних факторів впливу на малий та середній бізнес відносять монетарну політику, відсоткові ставки на грошовому ринку, систему державного регулювання та підтримки бізнесу [10].

Активізація наукового інтересу до проблематики розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва відбулася у період фінансово-економічної кризи, зумовленої COVID-19. Так, Л. Педауга (*L. Pedauga*), Ф. Саез (*F. Sáez*), Б. Дельгадо-Маркез (*B. Delgado-Márquez*) за результатами проведеного дослідження, проведеного на прикладі малого та середнього бізнесу Іспанії, відзначають їх вищий рівень продуктивності та фінансової взаємоув'язаності з національною економікою [11].

Однак цей сектор характеризується низкою ризиків, які зумовлюють вразливість стійкості динаміки зростання малого бізнесу. Так, власники малого бізнесу зіштовхуються з низкою об'єктивних обмежень через брак технологічних можливостей, людських ресурсів, упередженій державній політиці, особливо в країнах, що розвиваються [12].

Згідно з позицією експертів Європейської економічної комісії ООН (UNECE) стримуючі фактори розвитку малого і середнього бізнесу доречно розглядати у розрізі країн різного рівня розвитку. Так, на думку вищезазначеної інституції, перешкоджаючими чинниками для повноцінної реалізації потенціалу малого та середнього бізнесу з точки зору їх внеску в економічне зростання та сталий розвиток у країнах з перехідною економікою є: громіздка нормативна та інституційна база; проблеми з доступом до внутрішнього та зовнішнього ринків; відсутність культури/системи інновацій; складність доступу до фінансових ресурсів і технологій; дефіцит людського

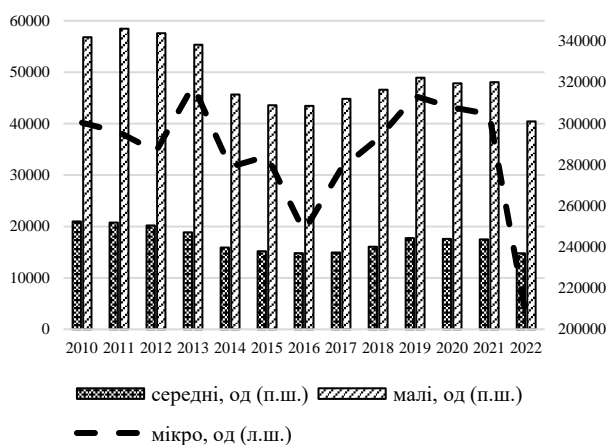
капіталу (низький рівень кваліфікації, низька фінансова грамотність серед підприємців малого та середнього бізнесу).

Водночас, важливо відмітити, що поряд із загальними трендами у рамках кожної національної економіки виокремлюється низка унікальних факторів впливу та/або рівень та глибина їх впливу на розвиток малого та середнього підприємництва.

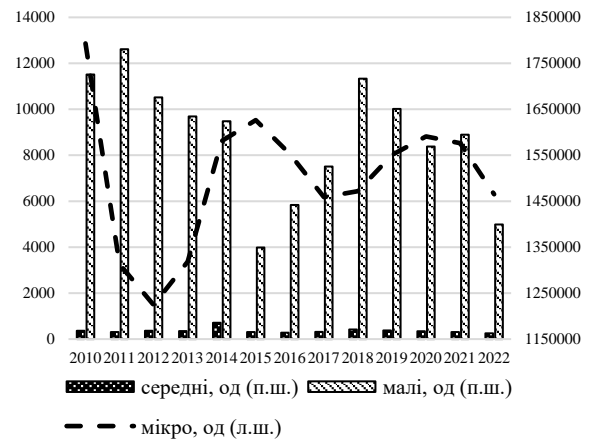
Формулювання цілей статті. Метою цієї наукової статті є систематизація та оцінка впливу факторів макросередовища на розвиток малого підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Мале підприємництво справедливо відноситься до найвпливовіших факторів у забезпеченні фінансової стабільності економіки, у тому числі завдяки його здатності позитивно впливати на вирішення соціально-економічних проблем. Мале підприємництво є одним із дієвих інструментів зростання обсягів національного виробництва продукції, а також вирішення проблеми зайнятості, забезпечення належного рівня життя і збалансованого соціально-економічного розвитку суспільства.

Варто відмітити, що в Україні протягом 2010-2022 років кількість діючих суб'єктів господарювання зменшилася на 21% (з 2,2 млн од до 1,7 млн од). При цьому, з огляду на динаміку зайнятих працівників, кількість яких скоротилася на 30% (з 10,7 млн осіб до 7,5 млн осіб), мова йде саме про скорочення, а не про злиття або об'єднання суб'єктів підприємницької діяльності. Також зауважимо, що частка суб'єктів малого та мікро- підприємництва у загальній сукупності діючих суб'єктів господарювання протягом 2010-2022 років становить не менше 99%. Більш детально динаміка кількості суб'єктів господарювання за критерієм їх величини представлена на рис. 1.

а) кількість суб'єктів підприємництва за критерієм їх величини серед підприємств

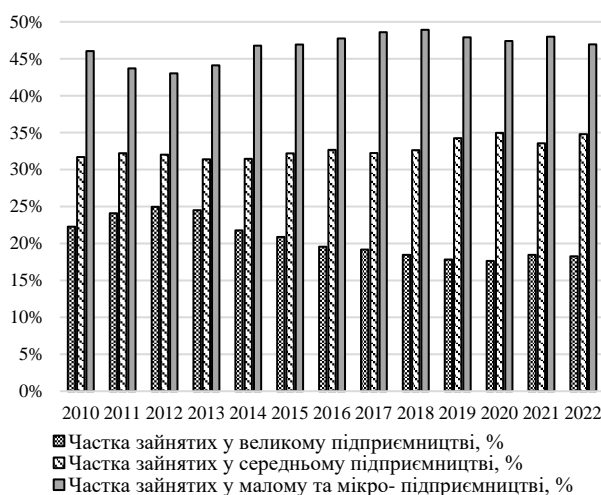
б) кількість суб'єктів підприємництва за критерієм їх величини серед фізичних осіб-підприємців

Рис. 1. Динаміка кількості та структура суб'єктів господарювання у розрізі величини суб'єктів підприємництва в Україні протягом 2010-2022 років
 Джерело: побудовано авторами на основі даних Державної служби статистики України

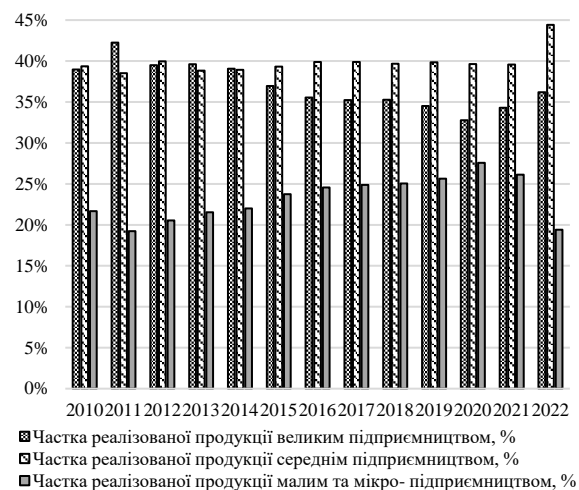
Насамперед простежується висока волатильність кількості суб'єктів малого та мікро-підприємництва (особливо для фізичних осіб-підприємців), при цьому має місце асинхронний тренд у зміні їх кількості. Це свідчить про різні фактори впливу на динаміку розвитку малого та мікро- підприємництва.

Водночас, економічне значення суб'єкта підприємництва більшою мірою виражається через вплив його функціонування на ринок праці та ринок товарів і послуг. У цьому контексті зазначимо, що протягом 2010-2022 років на сферу малого та мікро- підприємництва в середньому припадало 47% від загальної кількості зайнятих проти 33% у сфері середнього підприємництва та 21% - великого підприємництва (рис. 2а).

Стосовно впливу малого підприємництва на ВВП, то це зокрема виражається через обсяг реалізованої продукції. У середньому за досліджуваний період частка реалізованої продукції у розрізі груп суб'єктів підприємництва становить: для великого підприємництва – 37%; середнього – 40%; для малого та мікропідприємництва – 23% (рис. 2б). Водночас, важливо зацентувати увагу на тому, що за результатами 2020 року, коли мало місце безпрецедентне «виключення» економіки через COVID-19 малому підприємництву вдалося підвищити власний внесок у загальний обсяг реалізованої продукції до 28% за одночасного зниження ділової активності як суб'єктів як великого, так і середнього підприємництва. Це слугує емпіричним доказом важливості малого підприємництва у забезпеченні фінансової стабільності, особливо у періоди економічної стагнації. Водночас, подібного тренду не спостерігалось за результатами 2022 року, що на нашу думку, має об'єктивні причини – війна має кардинально інший вплив на економічну поведінку суб'єктів підприємництва (особливо малого та мікро-), аніж будь-яка фінансово-економічна криза.

а) частка зайнятих у сфері підприємництва за критерієм їх величини, %

б) частка реалізованої продукції суб'єктами підприємництва за критерієм їх величини, %

Рис. 2. Динаміка кількості та структура суб'єктів господарювання у розрізі величини суб'єктів підприємництва в Україні протягом 2010-2022 років
Джерело: побудовано авторами на основі даних Державної служби статистики України

Все вище зазначене дає підстави стверджувати про суттєвий вплив факторів макросередовища на фінансово-економічні показники функціонування малого та мікропідприємництва. До таких чинників, на нашу думку, доречно віднести: кількість діючих суб'єктів підприємництва, чисельність населення, ВВП, обсяги експорту та імпорту, обсяг іноземних інвестицій, рівень безробіття, рівень інфляції, рівень податкового навантаження, мінімальна заробітна плата, монетарна база, облікова ставка / процентні ставки на міжбанківському ринку. В табл. 1 наведено авторське обґрунтування особливостей впливу зазначених факторів на мале підприємництво.

Таблиця 1

Зміст впливу макроекономічних факторів на діяльність малого підприємництва

Фактор впливу	Зміст впливу
1	2
Кількість діючих суб'єктів підприємництва	Вплив на фінансові показники малого підприємництва під дією зростаючої конкуренції
Чисельність населення	Мале підприємництво високо чутливе до стану ринку праці, зокрема, через нижчу заробітну плату. Окрім цього мале підприємництво з низьким рівнем експорту суттєво залежить від учасників внутрішнього ринку та їх платоспроможного попиту
ВВП	Особливо його вплив проявляється для неекспортоорієнтованого малого підприємництва. Зокрема, якщо імпорт зростає повільніше, ніж ВВП, це вказує на наявність нового простору для купівельного попиту та зниження конкуренції на місцевому ринку, формуючи нові можливості для збільшення як обсягу продажу, так і прибутку. Існує взаємозв'язок між зростанням ВВП та розширенням внутрішнього ринку
Обсяги експорту та імпорту	Компанії-експортери мають вищий рівень диверсифікації бізнес-можливостей, що гарантує стабільні доходи та прибуток. Компанії-імпортери сприяють швидшому технологічному розвитку та конкурентоспроможності національної економіки
Обсяг іноземних інвестицій	Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) здійснюють вплив через канал рівня сприятливості бізнес-середовища країни. Водночас, ПІІ більше орієнтовані на великий бізнес, а тому їх приток створює більш складне конкурентне середовище в економіці країни, у тому числі на ринку праці
Рівень безробіття	Двоїтий характер безробіття – з позиції макрорівня завжди має негативний вплив на економічне середовище; з позиції мікрорівня дозволяє мінімізувати витрати на робочу силу
Рівень інфляції	Негативно впливає на економічну активність суб'єкта господарювання, а особливості впливу залежать від характеру інфляції (монетарний, немонетарний), а також ефективністю функціонування трансмісійного механізму монетарної політики

1	2
Рівень податкового навантаження	На мікрорівні оподаткування є обмежувальним механізмом стосовно доходів і прибутку кожного суб'єкта господарювання. Водночас, у випадку малого підприємництва окрім вище зазначеного система оподаткування визначає не просто його ефективність, але життєздатність та економічну доцільність ведення
Мінімальна заробітна плата	Вагомий вплив на фінансові показники малого підприємництва витрат на робочу силу, у тому числі пов'язаний з нижчим рівнем технологій та зумовлену цим ефективність виробництва і нижчу платоспроможність
Монетарна база	Її структура є результатом реалізації монетарної політики центрального банку та формує монетарні передумови (сприятливі або несприятливі) для розвитку малого підприємництва
Процентні ставки на міжбанківському ринку	Характеризує доступність фінансових ресурсів, по-перше, з позиції їх наявності, а по-друге, з позиції їх вартості

Джерело: сформовано авторами.

Застосовуючи методологію кореляційно-регресійного аналізу досліджено причинно-наслідковий зв'язок між розвитком малого бізнесу та станом макросередовища. При цьому кількісним параметром розвитку малого бізнесу обрано показник «Обсяг реалізованої продукції малим та мікропідприємством» (Y), а як незалежні змінні, які є кількісним відображенням макросередовища обрано такі: ВВП (X_1), кількість економічно активного населення (X_2), індекс фінансового стресу (X_3), валютний курс (X_4), кількість діючих суб'єктів господарювання (X_5), індекс споживчих цін (X_6), мінімальна заробітна плата (X_7). За результатами оцінки їх статистичної значущості за критеріями Стюдента та Дарбіна-Вотсона обґрунтовано статистичну суттєвість таких незалежних змінних: X_1 , X_2 , X_4 , X_7 . Також використано такі статистики:

- 1) коефіцієнт кореляції, як міру щільності зв'язку між залежною та незалежною змінними;
- 2) коефіцієнт детермінації, як міру залежності варіації залежної змінної від варіації незалежних змінних;
- 3) F-статистику, яка вимірює відношення варіації, що пояснюється моделлю, до варіації, що не пояснюється моделлю;
- 4) Значущість F-статистики, яка вказує на ймовірність того, що виявлені взаємозв'язки могли виникнути випадково; міра того, наскільки статистично значущим є вплив моделі;
- 5) p-value (X_n), як ймовірність, що нульова гіпотеза (припущення про відсутність зв'язку між змінними) є правдивою.

Таблиця 2

Економіко-математична інтерпретація одержаних однофакторних регресійних залежностей (часовий діапазон – 2010-2021 рр)

Регресійне рівняння	Показники статистики
$Y = 0,74X_1 - 124749,9$	Коефіцієнт кореляції = 0,998561
	Коефіцієнт детермінації = 0,997124
	F-статистика = 3466,783
	Значущість F-статистики = 0
	p-value (X_1) = 0
$Y = -412,30X_2 + 9801977$	Коефіцієнт кореляції = -0,86566
	Коефіцієнт детермінації = 0,650549
	F-статистика = 18,616
	Значущість F-статистики = 0,0015
	p-value (X_2) = 0,0015
$Y = 89521,7X_4 + 56898,92$	Коефіцієнт кореляції = 0,787039
	Коефіцієнт детермінації = 0,619430
	F-статистика = 16,276
	Значущість F-статистики = 0,0024
	p-value (X_4) = 0,0024
$Y = 547,05X_7 + 385336,2$	Коефіцієнт кореляції = 0,787039
	Коефіцієнт детермінації = 0,976220
	F-статистика = 452,577
	Значущість F-статистики = 0
	p-value (X_7) = 0

Джерело: розрахунки автора з використанням EViews.

Отже, за результатами регресійного аналізу обґрунтовано, що найбільш значущими факторами впливу на розвиток малого та мікропідприємництва є динаміка ВВП (X_1) та мінімальна заробітна плата (X_7). Також суттєвий вплив здійснюють кількість економічно активного населення (X_2) та валютний курс (X_4). Вважаємо, що повномасштабне вторгнення росії могло посилити вагомість зазначених факторів, особливо маємо на увазі показник економічно активного населення та валютного курсу, але ймовірно набір значущих факторів залишився незмінним. На нашу думку, результати регресійного аналізу слугують додатковим доказом важливості державної політики, у тому числі її інституційної складової, у забезпеченні передумов розвитку малого та мікропідприємництва.

Також важливо відмітити, що суттєвим чинником впливу на динаміку розвитку малого підприємництва є належний рівень фінансового забезпечення їх діяльності, основними учасниками якого є кредитні установи, насамперед, банки. Як видно з рис. 3 за результатами 2023 року банки України надали кредитів суб'єктам середнього, малого та мікропідприємництва обсягом 493 млрд грн. При цьому важливо відмітити, що очікуване скорочення кредитного забезпечення потреб бізнесу у 2022 році частково перекрилося динамікою 2023 року. Так, приріст банківського кредитування мікропідприємництва за

результатами 2023 року становив 4,85% проти падіння у 2022 році на 1,61% (тобто реальний приріст становить 3,24%). Водночас, обсяги банківського кредитування малого бізнесу у 2023 році продовжили знижуватися.

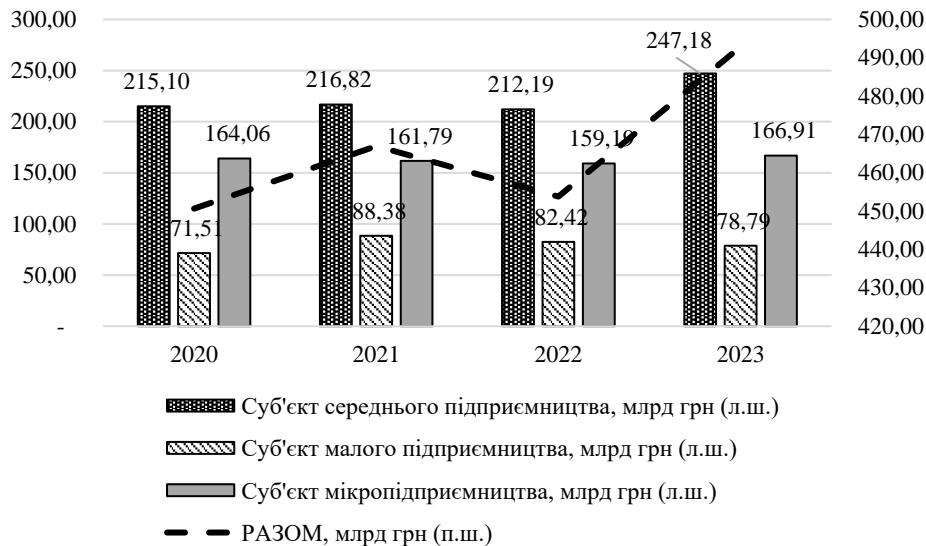

Рис. 3. Обсяги банківського кредитування суб'єктів середнього, малого та мікропідприємництва в Україні протягом 2020-2023 років

Джерело: побудовано авторами на основі наглядкової статистики Національного банку України

Варто наголосити, що структура банківського кредитного портфеля у розрізі суб'єктів середнього, малого та мікропідприємництва вказує на першочергову зацікавленість банків України у середньому та мікробізнесі та значно меншою мірою підтримують малий бізнес (рис. 4). При цьому вона залишається стабільною протягом 2020-2023 років, що вказує на існування структуротвірних чинників. Це, зокрема, може бути пов'язано, у тому числі з особливостями державної політики, маючи на увазі програму 5-7-9.

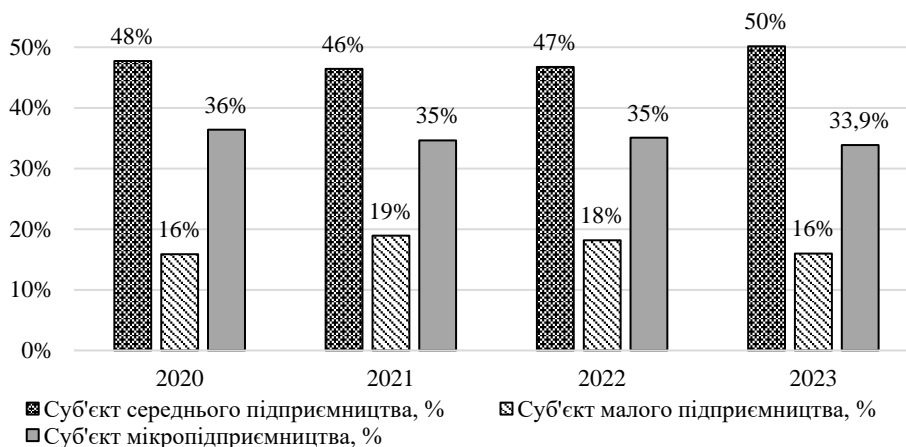

Рис. 4. Структура банківського кредитування у розрізі величини суб'єктів підприємництва в Україні протягом 2020-2023 років

Джерело: розрахунки авторами на основі наглядкової статистики Національного банку України

Варто наголосити, що галузева структура банківського кредитування у розрізі суб'єктів підприємництва за критерієм їх величини дещо різниться. Так, в аспекті середнього бізнесу, то банки України насамперед кредитують такі галузі як сільське господарство, роздрібну та оптову торгівлі, виробництво харчових продуктів, а також постачання різних типів енергії. Для малого бізнесу, окрім вищезазначених також існує інтерес банків до сфери операцій з нерухомим майном. Водночас, у рамках кредитування потреб мікропідприємництва банки звертають увагу на сферу наземного і трубопровідного транспорту, а також сферу надання інформаційних послуг (табл. 3). Тобто, саме за рахунок кредитування мікропідприємництва банки України забезпечують галузеву диверсифікацію власних кредитних портфелів.

Таблиця 3

Галузева структура банківського кредитування суб'єктів підприємництва (середнього, малого та мікро-) у 2023 році (ТОП-5)

Суб'єкт середнього підприємництва		Суб'єкт малого підприємництва		Суб'єкт мікропідприємництва	
Різновид економічної діяльності	Частка кредитів наданих, %	Різновид економічної діяльності	Частка кредитів наданих, %	Різновид економічної діяльності	Частка кредитів наданих, %
Сільське господарство	19%	Сільське господарство	30%	Оптова торгівля	22%
Роздрібна торгівля	18%	Оптова торгівля	19%	Роздрібна торгівля	21%
Оптова торгівля	16%	Операції з нерухомим майном	8%	Сільське господарство	13%
Виробництво харчових продуктів	9%	Постачання різних типів енергії	7%	Наземний і трубопровідний транспорт	8%
Постачання різних типів енергії	7%	Роздрібна торгівля	7%	Надання інформаційних послуг	6%

Джерело: побудовано авторами на основі наглядової статистики Національного банку України.

Висновки. Отже, мале та мікропідприємництво має надважливе значення для гармонійного розвитку економіки країни та засадах фінансової стабільності, зокрема, через дію механізму самозайнятості. Розвиток малого підприємництва є ознакою формування відповідального самоорганізованого суспільства, економічним наслідком якого є формування фінансово-економічного запасу міцності національної економіки. Водночас, динаміка, якість та ефективність його розвитку безпосередньо залежить від державної політики підтримання та сприяння формуванню підприємництва та підприємницької культури зокрема.

Подальший науковий пошук буде спрямований на дослідження ефективності сформованого національного інституційного забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні.

Література:

1. Про схвалення Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : розпорядження Кабінет Міністрів України № 504-р від 24 травня 2017 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Text>.
2. OECD et al. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2016: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index. OECD Publishing. Paris. 2015. URL : <https://doi.org/10.1787/9789264246249-en>.
3. Doman A., Sitorus R. R. Business Ethics and Erm Influence on SME Company Performance Moderated by Business Strategy. *International Journal of Science Review*. 2023. Volume 5. No. 1. P. 314-325. URL : <https://influence-journal.com/index.php/influence/article/view/127/117>.
4. Wardhanie A. P., Kartikasari P., Wulandari S. H. E. Pertumbuhan Bisnis Melalui Metode O2O pada Usaha Mikro, Kecil dan Menengah (UMKM) di Indonesia. *Jurnal Ilmiah Bisnis dan Ekonomi Asia*. 2018. №12(2). P. 76–83. URL : <https://doi.org/10.32812/jibeka.v12i2.10>.
5. Widuto A. SME support in EU regions. Briefing. *European Parliamentary Research Service*. 2015. October. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568354/EPRS_BRI%282015%29568354_EN.pdf.
6. The World Bank. Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. Improving SMEs' access to finance and finding innovative solutions to unlock sources of capital. 2019. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>.
7. Klapper L., Laeven L., Rajan R. Barriers to entrepreneurship. NBER Working Paper, 2004. 61 p. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/161191468159899114/pdf/362760Entrepreneurship01PUBLIC1.pdf>.
8. Klapper L., Love I. The Impact of Business Environment Reforms on New Registrations of Limited Liability Companies. *The World Bank Economic Review*. 2014. Vol. 30. Issue 2. P. 332-353. URL : <https://doi.org/10.1093/wber/lhu007>.
9. Bekeris R. The impact of macroeconomic indicators upon SME's profitability. *Ekonomika*. 2012. № 91(3). P. 117-128. DOI: 10.15388/Ekon.2012.0.883.
10. Cepel M., Dvorsky J., Gregova E., Vrbka J. Business environment quality model in the SME segment. *Transformations in Business and Economics*. 2020. Vol. 19. Issue 1. P. 262-283. URL : <https://www.cjournal.cz/files/283.pdf>.
11. Pedauga L., Sáez F., Delgado-Márquez B. L. Macroeconomic lockdown and SMEs: the impact of the COVID-19 pandemic in Spain. *Small Business Economics*. 2022. Vol. 58. Issue 2. P. 665-688. URL : https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-021-00476-7?utm_source=getftr&utm_medium=getftr&utm_campaign=getftr_pilot.
12. Southiseng N., Walsh J. Competition and management issues of SME entrepreneurs in Laos: Evidence from empirical studies in vientiane municipality, Savannakhet and Luang Prabang. *Asian Journal of Business Management*. 2010. Vol. 2(3). pp. 57-72.

References:

1. Pro skhvalennya Stratehiyi rozvytku maloho i seredn'oho pidpryyemnytstva v Ukrayini na period do 2020 roku [On the approval of the Strategy for the development of small and medium-sized enterprises in Ukraine for the period up to 2020] : order of Cabinet of Ministers of Ukraine № 504-p 24.05.2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. OECD et al. (2015). SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2016: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index. OECD Publishing. Paris. URL : <https://doi.org/10.1787/9789264246249-en> [in English].

3. Doman, A., & Sitorus, R. R. (2023). Business Ethics and Erm Influence on SME Company Performance Moderated by Business Strategy. *International Journal of Science Review*, 5, 1, 314-325. URL : <https://influence-journal.com/index.php/influence/article/view/127/117> [in English].
4. Wardhanie, A. P., Kartikasari, P., & Wulandari, S. H. E. (2018). Pertumbuhan Bisnis Melalui Metode O2O pada Usaha Mikro, Kecil dan Menengah (UMKM) di Indonesia. *Jurnal Ilmiah Bisnis dan Ekonomi Asia*, 12(2), 76–83. URL : <https://doi.org/10.32812/jibeka.v12i2.10> [in English].
5. Widuto, A. (2015). SME support in EU regions. Briefing. *European Parliamentary Research Service*. URL : https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/568354/EPRS_BRI%282015%29568354_EN.pdf [in English].
6. The World Bank. (2019). Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. Improving SMEs' access to finance and finding innovative solutions to unlock sources of capital. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/smefinance>. [in English].
7. Klapper, L., Laeven, L., & Rajan, R. (2004). Barriers to entrepreneurship. NBER Working Paper. URL : <https://documents1.worldbank.org/curated/en/161191468159899114/pdf/362760Entrepreneurship01PUBLIC1.pdf> [in English].
8. Klapper, L., & Love, I. (2014). The Impact of Business Environment Reforms on New Registrations of Limited Liability Companies. *The World Bank Economic Review*, 30, 2, 332-353. URL : <https://doi.org/10.1093/wber/lhu007> [in English].
9. Bekeris, R. (2012). The impact of macroeconomic indicators upon SME's profitability. *Ekonomika*, 91(3), 117-128. DOI: 10.15388/Ekon.2012.0.883 [in English].
10. Cepel, M., Dvorsky, J., Gregova, E., & Vrbka, J. (2020). Business environment quality model in the SME segment. *Transformations in Business and Economics*, 19, 1, 262-283. URL : <https://www.cjournal.cz/files/283.pdf> [in English].
11. Pedauga, L., Sáez, F., & Delgado-Márquez, B. L. (2022). Macroeconomic lockdown and SMEs: the impact of the COVID-19 pandemic in Spain. *Small Business Economics*, 58, 2, 665-688. URL : https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-021-00476-7?utm_source=getftr&utm_medium=getftr&utm_campaign=getftr_pilot [in English].
12. Southiseng, N., & Walsh, J. (2010). Competition and management issues of SME entrepreneurs in Laos: Evidence from empirical studies in vientiane municipality, Savannakhet and Luang Prabang. *Asian Journal of Business Management*, 2(3), 57-72 [in English].

УДК 336.2; 342.6; 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-648-660](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-648-660)

Гавриленко Олена Євгеніївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління персоналом, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0003-4958-8530>

Демешко Юрій Олександрович кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0003-1891-8736>

Ярошенко Сергій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом", м. Кропивницький, <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Поярков Микола Вікторович викладач кафедри економіки та управління персоналом, ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна академія управління персоналом", 25026, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0001-5560-327X>

ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ ЧАС: ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. В статті розглянути проблеми податкового прогнозування і планування як комплексного інструменту податкового менеджменту, спрямованого на взаємовигідне задоволення інтересів держави і бізнесу. В результаті проведеного дослідження встановлено, що податкове прогнозування і планування являють собою особливі елементи системи вироблення і прийняття рішень у сфері життєдіяльності держави у процесі перерозподілу валового внутрішнього продукту та суб'єкта господарювання (фізичної та/або юридичної особи, мікропідприємства та/або великої компанії тощо) для оптимізації податкових затрат, а також засіб фіскальної політики держави, який є важливою складовою податкового механізму. Вітчизняне чинне законодавство надає суб'єктам господарювання можливість вибору різних систем оподаткування, а також методів прогнозування та податкового планування, оптимальних в конкретних умовах. Конкретним інструментарієм цього вибору виступають формалізовані і неформалізовані методи податкового прогнозування і планування. При цьому, між поняттями «податкове

прогнозування» та «податкове планування», які найчастіше вживаються поряд як єдина цілісна категорія, існує чіткий зв'язок – прогнозування (його результати) завжди виступає базисом планування. Також, в комплексі з ними проаналізовано поняття «державне податкове планування», головна мета якого полягає у визначенні обсягу податкових зобов'язань за платниками податків для централізації грошових коштів у загальнодержавному бюджеті. При цьому, державне податкове прогнозування і планування зорієнтоване на максимально можливий рівень мобілізації податків і проводиться з врахуванням орієнтирів бюджетної політики відповідно до загальних цілей і завдань економічної політики держави. Останнє особливо гостро входить в дисонанс з економічними реаліями воєнного часу. До суто фінансово-економічного контексту проблеми додаються правовий та психологічний аспекти. Перший проявляється в зміні характеру державного регулювання процесу податкового прогнозування і планування, другий – в неоднозначній, але закономірній психологічній реакції бізнесу на податкові трансформації в умовах війни.

Ключові слова: оподаткування, податкове прогнозування, податкове планування, податкові надходження, податковий менеджмент, правовий режим воєнного часу.

Havrylenko Olena Yevheniyivna candidate of economic sciences, associate professor Department of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0003-4958-8530>

Demeshko Yury Oleksandrovych associate professor of the Department of Law, Candidate of Historical Sciences, Central Ukrainian Institute of Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0003-1891-8736>

Yaroshenko Sergij Volodymyrovych Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute Private Joint-Stock Company Higher Educational Institution "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Poiarkov Mykola Viktorovych Lecturer of the department of economics and personnel management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0001-5560-327X>

PROBLEMS OF TAX FORECASTING AND PLANNING IN UKRAINE IN WARTIME: LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS

Abstract. The article examines the problems of tax forecasting and planning as a comprehensive tax management tool aimed at mutually beneficial satisfaction

of the interests of the State and business. As a result of the study, the author establishes that tax forecasting and planning are special elements of the system of development and decision-making in the sphere of the State's life in the process of redistribution of gross domestic product and business entity (individual and/or legal entity, microenterprise and/or large company, etc.) to optimise tax expenditures, as well as a means of the State's fiscal policy, which is an important component of the tax mechanism. The current domestic legislation provides business entities with the opportunity to choose different taxation systems, as well as methods of forecasting and tax planning that are optimal in specific conditions. The specific tools for this choice are formalised and informal methods of tax forecasting and planning. At the same time, there is a clear connection between the concepts of "tax forecasting" and "tax planning", which are often used together as a single integral category - forecasting (its results) always serves as the basis for planning. Also, in conjunction with them, the author analyses the concept of "state tax planning", the main purpose of which is to determine the amount of tax liabilities for taxpayers in order to centralise funds in the national budget. At the same time, state tax forecasting and planning is focused on the highest possible level of tax mobilisation and is carried out taking into account the guidelines of budget policy in accordance with the general goals and objectives of the state's economic policy. The latter is particularly in sharp dissonance with the economic realities of wartime. The purely financial and economic context of the problem is compounded by legal and psychological aspects. The former is manifested in the change in the nature of state regulation of the process of tax forecasting and planning, and the latter in the ambiguous but natural psychological reaction of business to tax transformations in wartime.

Keywords: taxation, tax forecasting, tax planning, tax revenues, tax management, legal regime of wartime.

Постановка проблеми. Проблеми податкового прогнозування та планування носять стратегічне економічне значення у відносинах держава - бізнес, так як дотримання балансу інтересів держави, юридичних та фізичних осіб дозволяє одночасно забезпечити достатність податкових надходжень для фінансування суспільних потреб і зацікавленість підприємств щодо продовження та розширення їх господарської діяльності в правовому полі. При цьому, усвідомлення і застосування сучасних можливостей податкового прогнозування та планування особливо актуальні саме в діяльності суб'єктів підприємництва, оскільки практично всі господарські операції характеризуються податковими наслідками, врахування яких дозволить підвищити ефективність економічної діяльності та максимізувати прибуток підприємств.

Як відзначають фахівці, необхідність функціонування податкового прогнозування і планування (прогнозування та планування податкових надходжень) зумовлена діяльністю держави як суб'єкта ринкових відносин, необхідністю підтримки оптимальних міжбюджетних пропорцій, складністю міжгалузевих і регіональних зв'язків [1].

На наш погляд, податкове прогнозування і планування також слід розглядати як конкретно-прикладну форму реалізації напрямку податкової політики держави з дотримання балансу публічних та приватних інтересів при сплаті податків. В такому контексті можливість підприємців обрати оптимальну модель оподаткування шляхом використання правомірних засобів та інструментів виступає державною гарантією забезпечення приватного інтересу, що реалізується через податкове планування. Реалізація вказаної гарантії є надзвичайно важливим завданням, оскільки, з однієї сторони, забезпечує надходження необхідних фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій держави, а з іншої, сприяє економічному прогресу та процвітанню бізнесу.

Проблеми податкового прогнозування і планування набули особливої гостроти й актуальності з початком уведення в масштабах всієї країни правового режиму воєнного часу. Останній характеризується об'єктивним зменшенням вибору можливих варіантів здійснення фінансово-господарської діяльності та розміщення активів підприємства для досягнення найнижчого рівня податкових зобов'язань, а також звуженням законодавчо визначених податкових пільг, альтернативних податкових рішень, прогалин податкового законодавства та інших способів оптимізації податкових платежів [2]. З початку повномасштабної війни економіка України функціонує в умовах безпрецедентних безпекових викликів. За більш ніж два роки війни знищено або зазнали суттєвих руйнувань сотні виробництв та промислових комплексів, відновлення яких потребує значних інвестицій, зусиль та часу; значна частина суб'єктів господарювання призупинили свою роботу через безпосередню військову загрозу або через заблокований доступ до ринків збуту чи сировини; мігрували та стали внутрішніми переселенцями більше десяти мільйонів українців. На цьому фоні відбулася кардинальна зміна структури економіки в цілому та окремих її складових зокрема. У надзвичайно складних і динамічних умовах війни зміни в структурі економіки важко піддаються прогнозуванню, плануванню та контролю, що ускладнює досягнення оптимального балансу між забезпеченням стабільності економічної системи, підтримкою вітчизняного бізнесу, потребами громадян та необхідністю забезпечити фінансові ресурси для армії. За такої ситуації посилюється регуляторний правовий вплив держави на податкових агентів всередині країни, що закономірно призводить до підвищення психологічного напруження в бізнес-середовищі.

Отже, в умовах воєнного часу є аргументована потреба наукового розгляду проблем податкового прогнозування і планування не лише крізь призму суто економічного аналізу, а й в правовому та психологічному контексті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в науково-теоретичне дослідження проблем податкового прогнозування і оподаткування

зробили М. Базась, М. Галушак, О. Галушак, О. Дячун, С. Іванов, Г. Карімов, О. Круковська, Т. Кужда, Л. Лозовська, В. Петков, Я. Самусевич, В. Скорина, А. Соловійов, В. Старовойт, М. Шашина, З. Шершньова та інші науковці.

Окремі аспекти проблеми досліджувались О. Базілінською, В. Вишневським, С. Глівенко, С. Каламбет, Н. Костіною, А. Крисоватим, Д. Липницьким, Я. Литвиненко, Н. Писаренко, М. Соколовим, А. Соколовською, Л. Тарангул, О. Теліженко та рядом інших.

При цьому, у вітчизняній спеціальній літературі досі бракує праць, що висвітлюють вказану проблему додатково і в правовому та психологічному світі.

Мета статті – комплексний аналіз економічного, правового та психологічного аспектів податкового прогнозування і планування в Україні у воєнний час.

Виклад основного матеріалу. Оподаткування істотно впливає на фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання та бізнес-клімат в країні в цілому, оскільки являє собою, по суті, вилучення з обороту підприємства (компанії, фірми, підприємця) грошових коштів, що призводить до погіршення його фінансового стану через зниження маневреності капіталу та зменшення ліквідності активів [3].

Найпоширенішим і законним способом зниження податкового навантаження на суб'єкт господарювання є податкове прогнозування і планування, прикладними цілями якого є правильне нарахування та сплата податкових платежів, уникнення штрафів, своєчасне формування та подання податкової звітності і пошук шляхів зменшення податкового навантаження на підприємство.

Прогнозування і планування є взаємопов'язаними елементами цілісного процесу, спрямованого на передбачення майбутнього розвитку подій, а також розробку конкретних заходів щодо досягнення цільових значень ключових показників ефективності [2]. В контексті оподаткування ці поняття зазвичай використовуються в єдиній змістовній дефініції. При цьому, прогнозування є основою для реалізації процесу планування.

Згідно з прийнятим науковим тлумаченням, прогнозування являє собою цілеспрямований процес, що передбачає майбутнє відображення дійсності [4]; також, це науковий метод пізнання явищ і процесів, що досліджуються. Важливо усвідомлювати, що прогноз не лише визначає параметри розвитку з достатньою точністю, але й розкриває альтернативи, позитивні й негативні тенденції, суперечності, а також встановлює умови, за яких забезпечується вирішення поставлених завдань. Завданням методу прогнозування є формування об'єктивного, достовірного уявлення про процеси, що відбудуться в майбутньому за певних умов. Цінність бачення перспективи в тому, що воно дає можливість своєчасно виявити ризики і вжити заходів щодо уникнення їх негативних наслідків.

Податкове прогнозування, в свою чергу, - один із напрямів державного прогнозування, що ґрунтується на результатах наукових досліджень звітних та аналітичних даних, одержаних під час податкового процесу [5].

Податкове прогнозування являє собою оцінку податкового потенціалу і надходжень податків і зборів у бюджетну систему і ґрунтується на соціально-економічному прогнозуванні розвитку країни.

Податкове планування - це елемент податкового менеджменту, що формує підґрунтя для ухвалення оптимальних управлінських рішень у сфері оподаткування, під час реалізації якого потрібно не лише передбачити необхідний результат, а й визначити найефективніший спосіб його досягнення [5]. По суті, податкове планування являє собою стратегічний процес управління фінансами, спрямований на мінімізацію податкових витрат. Його головна мета - знайти легальні способи зменшити суму податків, які потрібно сплатити, відповідно до поточного законодавства. Це може бути корисним як для фізичних осіб, так і для бізнесів. Податкове планування допомагає оптимізувати фінансові ресурси, забезпечує більше грошей для інвестицій, заощадження та досягнення фінансових цілей. Конкретні способи планування формує система податкового управління, спираючись на певні уявлення про те, як функціонуватиме керований об'єкт у планованому періоді. Внаслідок останнього управління будь якими соціально-економічними процесами планування завжди супроводжується прогнозуванням, основою якого є узагальнення та аналіз наявної інформації з подальшим моделюванням можливих результатів розвитку подій.

Державне податкове планування є сукупністю форм і методів визначення економічно обґрунтованих (оптимальних) податкових параметрів і рішень відповідних державних органів управління, спрямованих на реалізацію функцій податків та забезпечення максимально можливого обсягу податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів у межах заданих параметрів податкового потенціалу. Збір та обробка даних, на підставі яких здійснюється податкове планування, дозволяє судити про позитивні і негативні прояви оподаткування в поточному році, його вплив на темпи інвестування, структурних зрушеннях в галузях, співвідношенні доходів територій, підприємств і громадян. Воно складається з таких процесів як 1) державне податкове прогнозування; 2) оперативне (короткотривале), поточне (на один фінансовий рік) і стратегічне (довгострокове) державне податкове планування; 3) зведене державне податкове планування (розроблення концепції податкової політики); 4) податкове бюджетування (складання бюджетів держави); 5) раціональне використання отриманих додаткових податкових доходів на фінансування ефективних витрат.

У межах податкового прогнозування і планування відбуваються регулярне коригування рішень, перегляд заходів щодо досягнення намічених показників на основі безперервного контролю й моніторингу змін.

Метою державного податкового планування і прогнозування є забезпеченні реалізації всіх функцій податків, включаючи максимальний рівень сплати запланованих обсягів податкових надходжень за всіма їх видами, а також в оптимальному за обсягом, складом і структурою фінансовому забезпеченні витратних повноважень органів влади всіх рівнів у межах реалізації концепції державної економічної, фінансової, соціальної та податкової політики.

Основними завданнями податкового планування і прогнозування є: 1) формування правового поля та податкового законодавства; 2) побудова раціональної податкової системи з урахуванням соціально-економічної ситуації, що базується на оптимальних параметрах сукупного податкового тягаря і структури системи податків; 3) оптимізація об'єктів оподаткування та податкової бази; 4) розроблення раціональної системи податкових пільг; 5) розроблення бюджету на майбутній фінансовий рік і середньострокову перспективу. При цьому, завдання податкового планування відрізняються залежно від того, хто їх ставить – державні органи (загальнодержавне податкове планування, основним завданням якого є регламентація оподаткування і контроль за сплатою податків, зборів і обов'язкових платежів) чи керівники підприємницьких структур (корпоративне податкове планування, основним завданням якого є сплата податків, зборів і обов'язкових платежів, а також їх оптимізація). Також, в залежності від організаційної структури суб'єкта підприємництва податкове планування може бути індивідуальним і корпоративним. Особливістю корпоративного податкового планування є можливість застосування гнучкої структури корпорації для перерозподілу прибутку між відповідними структурними одиницями, які входять до складу корпорації. Індивідуальне податкове планування реалізується суб'єктами підприємництва, які не мають корпоративної структури, і суб'єктами підприємництва, які здійснюють діяльність без утворення юридичної особи.

Об'єктом прогнозування та планування є обсяги податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, суб'єктами - держава в особі державних органів управління і платники податків.

Методи прогнозування і планування дозволяють визначити міру впливу окремих умов і чинників на формування тенденцій і закономірностей розвитку об'єкта та дати можливість відтворити його майбутній стан у вигляді прогнозу. Це конкретні прийоми і способи, які використовуються для обґрунтування планових показників, яких нараховують більше 200. Найпоширенішою класифікацією методів прогнозування і планування є їх розподіл на формалізовані (економічні, детерміністичні, екстраполяції (трендові методи), економетричні) і неформалізовані (інтуїтивні, спостережні та інші).

Здійснення податкового прогнозування і планування підпорядковано ряду базових принципів, на основі яких відбувається вибір конкретного методологічного і прикладного інструментарію даного процесу: 1) загально-

наукові принципи (необхідність, єдність, безперервність, точність, партисипативність, реальність, інтеграція і диференціація, директивність); 2) загально-економічні принципи (системність, комплектність, наукова обґрунтованість, об'єктивність); 3) спеціальні принципи (законність, повнота відображення показників плану, узгодження інтересів платників податків і держави).

Як аксіоматично відомо, всі війни є війнами економік, а тому держава має адаптувати податкове навантаження і податкові правила до воєнних умов, для сприяння виживанню бізнесу в цих надскладних умовах. Від початку широкомасштабної війни в Україні держава активно працює над пошуком оптимальних інструментів підтримки податкової системи в цілому та податкового прогнозування і планування зокрема. Для оптимізації та забезпечення безперервного функціонування податкового сектору були введені різні трансформації, що включають тактику різних політик та інструментів для реалізації чинної податкової стратегії [6].

В умовах дії правового режиму воєнного стану, що, як зазначає Н. Писаренко, характеризується практично непередбачуваністю, швидкоплинністю та депресивністю функціонування національної економіки [7], процес податкового прогнозування і планування реалізується під впливом наступних ключових чинників та базових установок:

1) національна економічна система та бізнес-середовище мають продовжувати працювати, з метою чого держава має адаптувати податкове навантаження і податкові правила до вимог воєнного стану;

2) спрощення механізму податкової політики тягне за собою спрощення механізму адміністрування, що в умовах війни створює нові джерела для фінансування більш пріоритетних потреб;

3) оптимізація механізму державного податкового прогнозування і планування забезпечує підтримку бізнесу та його розвиток;

4) потреба у оперативності процедур процесу прогнозування і планування;

5) потреба в антикризових заходах, спрямованих на лібералізацію податкової системи і політики шляхом послаблення адміністративного навантаження на платників, дерегуляції бізнесу і послаблення податкового контролю, щоб допомогти бізнесу пережити шок.

Як слушно зазначив В. Греца, «податкова практика вимагає подальших трансформацій, проте вже спрямованих на відновлення ділової активності та зниження рівня безробіття» [5]. При цьому, кожна зміна повинна наближати державу до посткризової моделі оподаткування.

Як зазначають вітчизняні фахівці, податкове прогнозування і планування здійснюється за допомогою значної кількості методів і способів, серед яких важливе місце займають правові (наприклад, законодавче регулювання податкового статусу суб'єкту господарювання (податкове резиденство) або податкова юрисдикція) [8].

В умовах дії правового режиму воєнного часу питання юридичної регламентації процесу державного податкового прогнозування і планування набуло очевидного актуального характеру.

Так, в цьому світлі слід зазначити, що в Україні на законодавчому рівні недостатньо врегульовано питання документального підтвердження припинення статусу податкового резидента України (особливо при встановленні юридичного факту втрати громадянином статусу резидента України, що має здійснюватися за критеріями, які не пов'язані з оформленням ним виїзду на постійне місце проживання за кордон або при визначенні резидентського статусу особи за критерієм «центр життєвих інтересів», що не має визначення в національному та міжнародному праві, а також у судовій практиці). У зв'язку із зазначеним, існує необхідність законодавчого врегулювання порядку і підстав набуття та припинення резидентського статусу фізичною особою-платником податків, оскільки це питання має велике значення для правильного податкового планування, виконання податкового обов'язку щодо сплати податків з доходів, уникнення спорів між податковими органами та платниками податків щодо визначення резидентського статусу. При здійсненні податкового прогнозування і планування недостатньо визначитися тільки з місцем здійснення господарської діяльності чи з місцем проживання фізичної особи-платника податку, а й врахувати визначені законодавством критерії визначення резидентського статусу, що дозволить сформулювати оптимальну податкову юрисдикцію для такого платника та запобігти подвійному оподаткуванню його доходів.

Крім функціонального та територіального критерію, на здійснення податкового планування впливає вибір організаційно-правової форми самого платника податків або суб'єктів, які ним залучаються з метою оптимізації податкових схем. Вибір організаційно-правової форми господарювання повинен здійснюватися із врахуванням ділових, корпоративних інтересів платника податку та його учасників, а податковий аспект не повинен бути домінантним. Правильне визначення видів організаційно-правових форм дає можливість краще використовувати належний організаційно-правовий інструментарій при здійсненні податкового планування.

Також, організаційно-правова форма юридичної особи впливає на податкові обов'язки по сплаті податку на прибуток, адже в Україні не є платниками податку на прибуток неприбуткові підприємства, установи та організації (бюджетні установи, громадські організації, релігійні організації, політичні партії, творчі спілки, асоціації та інші об'єднання юридичних осіб, житлово-будівельні кооперативи та деякі інші юридичні особи, діяльність яких відповідає вимогам, передбаченим законом). Крім іншого, суттєвий вплив організаційно-правова форма платника податку може мати на право застосування податкових пільг. Так, звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими об'єднаннями осіб з

інвалідністю в разі дотримання визначених законом умов; пільги передбачені зі сплати ПДВ для благодійних та релігійних організацій, навчальних та медичних закладів, органів державної влади та місцевого самоврядування тощо; для окремих форм юридичних осіб передбачені пільги щодо земельного податку (громадські об'єднання інвалідів, навчальні, санаторно-курортні заклади, спортивні організації).

Фактично, вибір організаційно-правової форми здійснення господарської діяльності на процес податкового планування суттєво впливає на відмінності в порядку оподаткування юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, адже юридичні особи на загальній системі оподаткування є платниками податку на прибуток підприємств, у той час як підприємці на загальній системі оподаткування сплачують податок на доходи фізичних осіб.

Особливе значення для здійснення податкового прогнозування і планування має існуюча судова практика.

Одним із основних недоліків податкового законодавства України є колізійний характер його правових норм, що уможлиблює їх неоднозначне тлумачення. Правові прогалини і колізії можуть використовуватися платниками податків на свою користь для зменшення податкових витрат. При цьому, наявність різноманітних недоліків податкового законодавства призводить до виникнення правових суперечок між платниками податків і податковими органами.

Конфліктні ситуації з приводу застосування податкового законодавства платники податків та податкові органи як правило вирішують судовим шляхом. Фахівці зазначають, що оскарження рішень контролюючих органів у судовому порядку можна розглядати, по-перше, як спосіб узгодження податкового зобов'язання; по-друге, як спосіб вирішення податкового спору; по-третє, як гарантію захисту прав та свобод платників податків [8]. Як наслідок, підвищується роль судового прецеденту, який для платника в неоднозначних правових ситуаціях може стати певним орієнтиром у правозастосуванні. Вирішення податкових спорів є одним з ключових на шляху формування дієвого механізму податкового прогнозування і планування в Україні та важливою складовою процесу побудови стратегії податкового планування.

На думку О. Е. Коча, яку ми розділяємо, оподаткування – це не лише економічне, а й психологічне та соціологічне поняття [9]. В рамках наукового дискурсу вітчизняні науковці розглядають психологічний аспект в оподаткуванні в цілому та в податковому прогнозуванні і плануванні зокрема здебільшого як поведінкові аспекти [10, 11]. Їх вплив може спонукати платників податків до прийняття нераціональних рішень і порушень податкового законодавства, що знаходить вираження в ухиленні від оподаткування чи його уникненні.

Вивчення впливу поведінки на оподаткування демонструє, що в значній частині випадків наймані працівники неправильно сприймають податки, не бажаючи за їх рахунок втрачати частину заробітної плати, а підприємці-роботодавці інколи сприймають податки як таке, що заважає успішному розвитку бізнесу. При цьому, в якості лакмусового паперу зазначеного відношення виступало шість ключових індикаторів: сприйняття граничних податкових ставок, вплив складності оподаткування на податкове сприйняття, оподаткування та стимули для роботи, податкова значимість, податкова мораль і справедливість, грошова ілюзія.

Висновки. В системі податкового менеджменту та менеджменту підприємства особливе місце займає податкове прогнозування і планування, яке дає змогу розроблення та реалізації управлінських рішень щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємства, організації обігу грошових коштів та полягає у виборі найефективнішого варіанту сплати податків. Метою прогнозування і планування є збільшення доходів і прибутків підприємства за рахунок оптимізації податкових платежів та зменшення податкового навантаження.

Метою процесу податкового прогнозування і планування є визначення оптимальної моделі оподаткування, яка сприяє досягненню загальних ділових цілей діяльності платника податку, у тому числі отримання ним прибутку. Крім цього, податкове планування повинно враховувати й психологічний фактор, спрямований на зростання доходів населення та дотримання принципу фіскальної достатності податків.

Ефективність податкового планування значно підвищується за умови правильної і цілеспрямованої організації, що передбачає формування колективу людей, які виконуватимуть цю роботу, розробку плану, цілей і завдань податкового планування, а також розробку і реалізацію схем мінімізації податкових платежів.

Література:

1. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування зарубіжний досвід та українська практика : монографія. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.
2. Самусевич Я. В., Височина А. В. Податкове планування та основи податкової оптимізації : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2021. 344 с.
3. Лисенко А. М. Прогнозування, планування та моделювання в системі розробки рішень в аналізі, аудиті та оподаткуванні. *Економіка і суспільство*, 2023. №51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-54> URL:file:///C:/Users/%D1%81%D1%81%D1%81/Downloads/2504-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2417-1-10-20230705.pdf (дата звернення: 14.03.2024).
4. Оліховський В. Я. Методи та інструменти податкового планування в системі менеджменту підприємства. Дис. ... канд. ек. наук. 08.00.04 - Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2018. 270 с.
5. Зварич О. В. Податкові надходження: методологія прогнозування : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. 444 с.

6. Греца В. Я. Модифікація податкової системи в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*, 2023. Випуск 78: частина 2. С. 24-31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.3>

7. Писаренко Н. В. Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи України у військовий час. *Ринок праці: досягнення, виклики та перспективи у національному та європейському просторі* : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18 травня 2023 р.). Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2023. С. 162-165.

8. Тлущкевич Н., Оксана Н., Писаренко Т. Управлінський аспект податкового планування в умовах невизначеності. *Економічний форум*. 2023. 1(2). 66-71. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-2-10>

9. Кос, О. Е. (2019). Psychological effects of taxation on taxpayers: a field study on tax avoidance and tax evasion. *Business and Economics Research Journal*, 10(4). 1015-1027.

10. Федоров О. В., Дідюк І. Л., Подоляка А. М. Психологічні та економіко-правові складові методики навчання підприємництва. *Наукові перспективи*, 2022. №1(19). С. 468-477.

11. Писаренко Н. В., Калінін А.М., Бараник З.П., Буткевич О.В., Тітов В.В. Теоретичні аспекти психології управління та менеджменту бізнес-процесами на підприємстві. Ментальне здоров'я особистості та організації : колективна монографія. Академія праці, соціальних відносин і туризму / За заг. ред. : Г. А. Пріба, Л. Є. Бебези. Київ : ТОВ «Типографія АМГ», 2024. 518 с. DOI: <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2/2/29969.61284/1>

References:

1. Grecza, Ya. V. (2020). Zmist, pravovi zasoby ta mezhi podatkovogo planuvannya zarubizhnyj dosvid ta ukrayinska praktyka [Content, legal means and limits of tax planning: foreign experience and Ukrainian practice] : monografiya. Uzhgorod : TOV «RIK-U», 420 s.

2. Samusevych, Ya. V., Vysochyna, A. V. (2021). Podatkove planuvannya ta osnovy podatkovoyi optymizaciji [Tax planning and basics of tax optimisation] : navchalnyj posibnyk. Sumy : Sums'kyj derzhavnyj universytet, 344 s.

3. Lysenko, A. M. (2023). Prognozuvannya, planuvannya ta modelyuvannya v systemi rozrobky rishen v analizi, audyti ta opodatkuvani [Forecasting, planning and modelling in the system of decision-making in analysis, audit and taxation]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, 51. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-54> URL: file:///C:/Users/%D1%81%D1%81%D1%81/Downloads/2504-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-2417-1-10-20230705.pdf (date of application: 14.03.2024).

4. Olixovskij, V. Ya. (2018). Metody ta instrumenty podatkovogo planuvannya v systemi menedzhmentu pidpryyemstva [Methods and tools of tax planning in the enterprise management system]. Dysertaciya kandydata ekonomichnyx nauk. 08.00.04 - Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy` (za vydamy ekonomichnoyi diyalnosti). Lviv: Nacionalnyj universytet "Lvivska politekhnika", 270 s.

5. Zvarych, O. V. (2013). Podatkovi nadxodzhennya: metodologiya prognozuvannya [Tax revenues: forecasting methodology] : monografiya. Kyiv : Kyuyivskij nacionalnyj torgovelnо-ekonomichnyj universytet, 444 s.

6. Grecza, V. Ya. (2023). Modyfikaciya podatkovoyi systemy v umovax voyennogo stanu [Modification of the tax system under martial law]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo Nacionalnogo Universytetu, Seriya PRAVO - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, Series PRAVO*, 78(2). 24-31.

7. Pysarenko, N. V. (2023). Problemy ta perspektyvy rozvytku finansovoyi systemy Ukrayiny u vijskovyj chas [Problems and prospects for the development of Ukraine's financial

system in wartime]. *Rynok praci: dosyagnennya, vyklyky ta perspektyvy u nacionalnomu ta yevropejskomu prostori : tezy dopovidej uchasnykiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferenciyi - Labour Market: Achievements, Challenges and Prospects in the National and European Space: abstracts of the International Scientific and Practical Conference* (m. Kyiv, 18 travnya 2023 r.). Akademiya praci, socialny`x vidnosyn i turyzmu, S. 162-165.

8. Tluchkevych, N., Oksana, N., Pysarenko, T. (2023). Upravlinskyj aspekt podatkovogo planuvannya v umovax nevyznachenosti [Management aspect of tax planning in the face of uncertainty]. *Ekonomichnyj forum - Economic Forum*. 1(2). 66-71. DOI: <https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-2-10>

9. Кос, О. Е. (2019). Psychological effects of taxation on taxpayers: a field study on tax avoidance and tax evasion. *Business and Economics Research Journal*, 10(4). 1015-1027.

10. Fedorov, O. V., Didyuk, I. L., Podolyaka, A. M. (2022). Psychologichni ta ekonomiko-pravovi skladovi metodyky navchannya pidpryyemnyctvu [Psychological, economic and legal components of the methodology for teaching entrepreneurship]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, 1(19). 468-477.

11. Pysarenko, N. V., Kalinin, A. M., Baranyk, Z. P., Butkevych, O. V., Titov, V. V. (2024). Teoretychni aspekty psykologiyi upravlinnya ta menedzhmentu biznes-procesamy na pidpryyemstvi [Theoretical aspects of management psychology and business process management at the enterprise]. *Mentalne zdorovya osobystosti ta organizaciyi : kolektyvna monografiya - Mental health of the individual and the organisation : a collective monograph*. Akademiya praci, socialnyx vidnosyn i turyzmu / Za zag. red. : G. A. Priba, L. Ye. Begezy. Kyiv : TOV «Типографія AMG», 518. DOI: <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2/2/29969.61284/1>

УДК 164

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-661-668](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-661-668)

Грибик Ігор Іванович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Червінець Дмитро Романович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0004-1949-129X>

Гілета Олег Іванович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0000-7684-4881>

ЛОГІСТИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

Анотація. Метою дослідження є дослідження особливостей формування нових логістичних систем в контексті сучасних ринкових умов. Доведено, що надаючи чудові логістичні послуги, компанії можуть відрізнятись від конкурентів, пропонуючи унікальні цінові пропозиції, такі як більш швидкі терміни доставки, вища надійність або індивідуальні логістичні рішення. Ця стратегічна перевага може стати ключовим фактором успіху на ринку та диференціації бренду. Визначено, що ефективна логістика дозволяє використовувати моделі доставки "точно вчасно", що знижує потребу у великих запасах, тим самим вивільняючи капітал і знижуючи витрати на зберігання. Доведено, що глобалізація ринків збільшила складність логістичних операцій, що зробило розвиток надійних логістичних систем важливішим, ніж будь-коли. Визначено, що логістичні системи лежать в основі сучасних підприємств і відіграють вирішальну роль у забезпеченні операційної ефективності, реагування на запити ринку та конкурентних переваг. Доведено, що сутність та значення логістичних систем у діяльності сучасних підприємств неможливо переоцінити, оскільки вони фундаментально лежать в основі операційної ефективності, реагування на запити ринку та конкурентоспроможності бізнесу у сучасному динамічному економічному середовищі. Виокремлено ознаки сучасних логістичних систем. Охарактеризовано особливості формування логістичних систем на сучасному підприємстві. Доведено, що у сучасних ринкових умовах логістичні системи відіграють ключову роль формуванні соціально-економічного середовища підприємств, впливаючи як з їхньої економічний успіх, а й у більш широке

соціальний вплив. Визначено, що розвиток сучасних логістичних систем істотно впливає на зайнятість. Сектор логістики сам є істотним джерелом робочих місць: від складування і транспортування до управління ланцюжками поставок і планування логістики.

Ключові слова: логістика, логістичні системи, підприємства, ринкові умови

Grybyk Igor Ivanovych PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8726-509X>

Chervinets Dmytro Romanovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0004-1949-129X>

Hileta Oleh Ivanovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0000-7684-4881>

LOGISTICS SYSTEMS AS THE BASIS FOR DEVELOPMENT IN MODERN MARKET CONDITIONS

Abstract. The purpose of this study is to explore the specifics of forming new logistics systems within the context of modern market conditions. It has been proven that by providing exceptional logistics services, companies can distinguish themselves from competitors by offering unique value propositions such as faster delivery times, higher reliability, or customized logistics solutions. This strategic advantage can become a key factor for market success and brand differentiation. It has been determined that efficient logistics enable the use of just-in-time delivery models, which reduce the need for large inventories, thereby freeing up capital and lowering storage costs. It has been proven that globalization of markets has increased the complexity of logistics operations, making the development of reliable logistics systems more important than ever. It has been identified that logistics systems form the foundation of modern enterprises and play a crucial role in ensuring operational efficiency, market responsiveness, and competitive advantages. The essence and importance of logistics systems in the activities of modern enterprises cannot be overestimated, as they fundamentally underpin operational efficiency, market responsiveness, and business competitiveness in today's dynamic economic environment. Features of modern logistics systems have been outlined. The specifics of forming logistics systems in contemporary enterprises have been characterized. It has been proven that in modern market conditions, logistics systems play a key role in shaping the socio-economic environment of enterprises, affecting both their

economic success and broader social impact. It has been determined that the development of modern logistics systems significantly affects employment. The logistics sector itself is a significant source of jobs, ranging from warehousing and transportation to supply chain management and logistics planning.

Keywords: logistics, logistics systems, enterprises, market conditions

Постановка проблеми. Розробка нових логістичних систем має вирішальне значення для підприємств, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними і оперативно реагувати на ринкове середовище, що швидко змінюється. Важливість такого розвитку обумовлена необхідністю задоволення попиту споживачів, що зростає, на більш швидко, надійну та економічно ефективну доставку товарів і послуг. У міру розширення глобалізації та підвищення взаємопов'язаності ринків складність ланцюжків постачання також зростає. Відтак, така складність вимагає інноваційних логістичних рішень, які можуть ефективно управляти потоками товарів у різних географічних точках, мінімізуючи при цьому витрати та максимізуючи швидкість та надійність. Сьогодні, нові логістичні системи дозволяють підприємствам оптимізувати свою діяльність, скорочуючи відходи та неефективність ланцюжка постачання. Використовуючи передові технології, такі як штучний інтелект, IoT (Інтернет речей) та блокчейн, підприємства можуть досягти більшої прозорості та контролю над своїми ланцюжками поставок. Цей розширений контроль дозволяє відслідковувати постачання у режимі реального часу, проводити прогнозу аналітику для планування попиту та автоматизоване керування запасами. Отже, підприємства можуть скоротити час виконання замовлень, звести до мінімуму ситуації з дефіцитом чи надлишком запасів, а також підвищити загальну операційну ефективність, що призведе до підвищення задоволеності та лояльності клієнтів.

Слід зазначити, що стійкість стала критичною проблемою як для споживачів, так бізнесу. Розробка нових логістичних систем, у яких пріоритет віддається екологічній стійкості, може допомогти підприємствам скоротити викиди вуглекислого газу за рахунок ефективніших маршрутів, оптимізації завантаження транспортних засобів та використання екологічно чистих видів транспорту та матеріалів. Демонструючи прихильність до сталого розвитку, підприємства можуть не тільки дотримуватися нормативних вимог, а й залучати зростаючий сегмент екологічно свідомих споживачів, підвищуючи імідж свого бренду та конкурентоспроможність на ринку. Крім того, розвиток нових логістичних систем має важливе значення для сприяння міжнародній експансії. У міру того, як підприємства прагнуть вийти на нові ринки, вони стикаються з різноманітним нормативним середовищем, культурними відмінностями та логістичними проблемами. Інноваційні логістичні рішення, адаптовані до цих складнощів, можуть полегшити процес перетину кордонів, митного оформлення та забезпечення дотримання місцевих законів та правил.

Це дозволяє компаніям ефективніше розширювати свою глобальну присутність, використовуючи нові клієнтські бази та потоки доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти проблем формування логістичних систем розкривалися в роботах таких вчених, як О. Ареф'єва, С. Васильчак, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, І. Мігус, Є. Олейніков, І. Оттенко, В. Панченко, В. Пономаренко, В. Прохорова, Є. Рудніченко, С. Урба, М. Флейчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, та ін. Однак низка теорій і концепцій в контексті нових ринкових умов, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження особливостей формування нових логістичних систем в контексті сучасних ринкових умовах.

Виклад основного матеріалу. Сутність та значення логістичних систем у діяльності сучасних підприємств неможливо переоцінити, оскільки вони фундаментально лежать в основі операційної ефективності, реагування на запити ринку та конкурентоспроможності бізнесу у сучасному динамічному економічному середовищі [1-2]. Логістичні системи включають планування, реалізацію та контроль ефективних, дієвих прямих та зворотних потоків та зберігання товарів, послуг та відповідної інформації між точкою походження та точкою споживання для задоволення вимог клієнтів. Їхня роль багатогранна і впливає на різні аспекти діяльності підприємств та показників ринку. Відтак, мета логістичних систем — оптимізувати ланцюжок поставок, гарантуючи доставку продукції у потрібне місце, у потрібний час та у потрібному стані, мінімізуючи при цьому витрати та максимізуючи ефективність. Це включає складну взаємодію управління транспортуванням, складуванням, контролем запасів, обробкою замовлень і обслуговуванням клієнтів. Головна мета — синхронізувати пропозицію із попитом, скорочуючи будь-які невідповідності, які можуть призвести або до надлишкових запасів, або до їхнього дефіциту, що дорого обходиться підприємствам [3-5].

Необхідно розуміти, що перед логістичними системами стоїть завдання підвищення задоволеності клієнтів за рахунок надійних послуг доставки. В епоху електронної комерції та глобальної торгівлі клієнти очікують швидкої, надійної та доступної доставки товарів. Ефективні системи логістики дозволяють підприємствам виправдовувати ці очікування, що має вирішальне значення підвищення лояльності клієнтів і підтримки сильної репутації бренду над ринком. Таким чином, за рахунок оптимізації транспортних маршрутів, консолідації вантажів, ефективного управління запасами та впровадження технологій підприємства можуть досягти значної економії витрат. Зниження витрат на логістику призводить до зниження цін на продукцію для споживачів та/або збільшення прибутку для підприємств, тим самим підвищуючи конкурентоспроможність підприємств на ринку (табл.1)

Таблиця 1

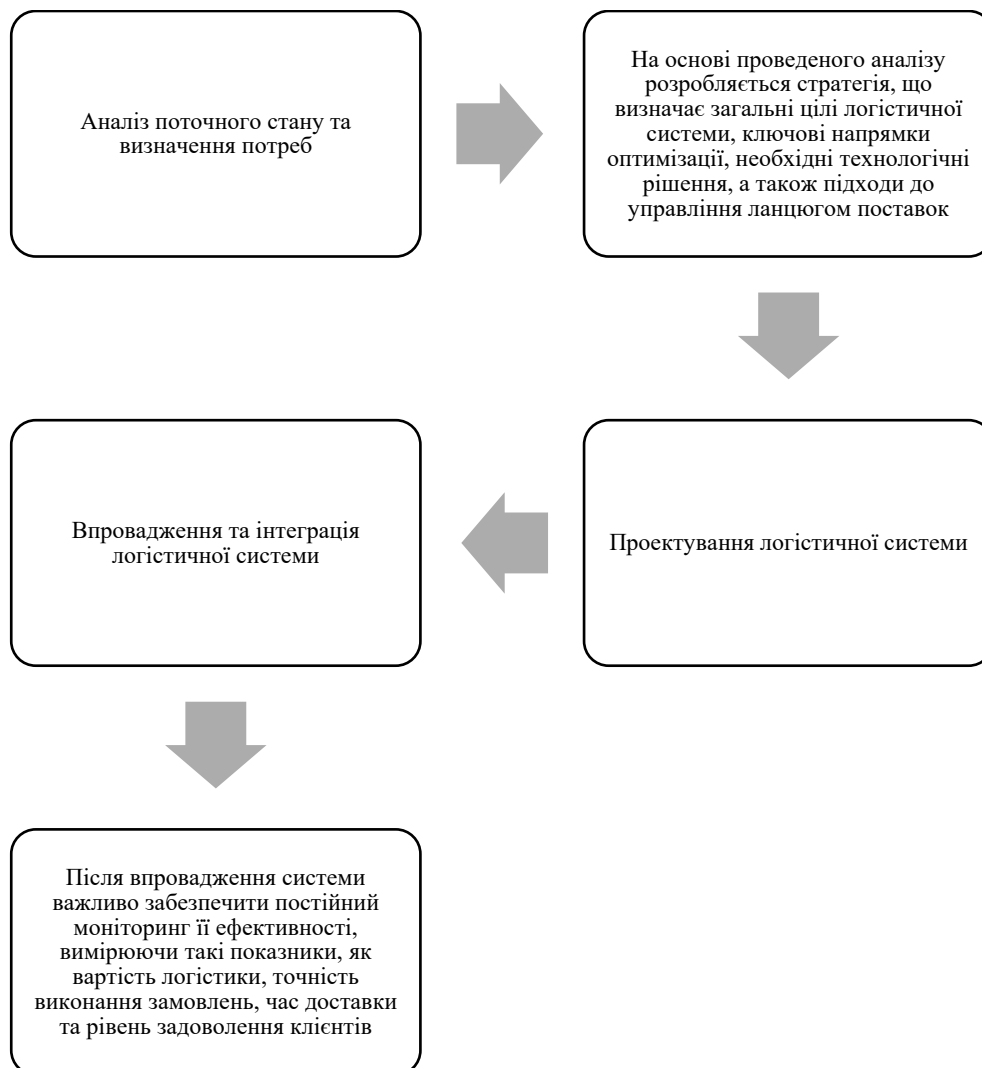
Ключові ознаки сучасних логістичних систем

№	Ознака	Характеристика
1	Інтеграція та автоматизація процесів	Сучасні логістичні системи характеризуються високим рівнем інтеграції внутрішніх та зовнішніх операційних процесів. Вони використовують передові інформаційні технології для автоматизації замовлень, управління запасами, планування доставок, та моніторингу вантажів у реальному часі. Це забезпечує плавність та прозорість ланцюга поставок, оптимізуючи логістичні витрати та підвищуючи задоволеність клієнтів
2	Гнучкість та масштабованість	Сучасні логістичні системи мають бути гнучкими, щоб швидко адаптуватися до змін у ринкових умовах, коливаннях попиту, та несподіваних перешкод у ланцюгу поставок. Вони здатні ефективно масштабуватися, забезпечуючи потреби зростаючих бізнесів або адаптуючись до сезонних коливань, забезпечуючи тим самим неперервність бізнес-процесів
3	Використання передових технологій	Інновації та використання новітніх технологій, таких як штучний інтелект, Інтернет речей (IoT), блокчейн та великі дані, є відмінною ознакою сучасних логістичних систем. Ці технології дозволяють поліпшити точність прогнозування, оптимізувати маршрути доставки, покращити управління запасами та забезпечити вищий рівень безпеки та прозорості в ланцюгу поставок
4	Стійкість та відповідальність	Зростаюча увага до екологічної стійкості та соціальної відповідальності впливає на логістичні стратегії сучасних підприємств. Ефективні логістичні системи інтегрують екологічні практики, такі як використання екологічно чистих транспортних засобів, мінімізація відходів через оптимізацію упаковки та маршрутизацію, та прагнення до зниження вуглецевого сліду, допомагаючи тим самим підприємствам відповідати екологічним стандартам та споживацьким очікуванням

Джерело: сформовано авторами

Логістичні системи сприяють масштабованості та гнучкості бізнес-операцій. У міру того, як підприємства зростають або відчувають коливання попиту, логістичні системи повинні відповідним чином адаптуватися. Така масштабованість гарантує, що підприємства можуть отримати вигоду від ринкових можливостей, таких як сезонні піки або вихід на нові ринки, без шкоди для якості обслуговування або операційної ефективності. Відтак, стратегічна роль логістичних систем у підтримці міжнародної торгівлі має вирішальне значення [6-10]. Вони дозволяють підприємствам орієнтуватися у складностях глобальних ланцюжків постачання, включаючи митне оформлення, міжнародні правила доставки та проблеми транскордонних перевезень. Ефективна логістика має важливе значення для підприємств, які прагнуть розширити свою присутність на міжнародних ринках, гарантуючи, що географічні відстані та нормативні перешкоди не перешкоджатимуть доступу до ринків.

Логістичні системи відіграють ключову роль у підвищенні прозорості ланцюжка поставок. Передові технології відстеження та моніторингу дозволяють підприємствам відстежувати продукцію по всьому ланцюжку поставок у режимі реального часу. Така прозорість має вирішальне значення для управління ризиками, оптимізації операцій та надання клієнтам точної інформації про доставку. Це також сприяє більш ефективному прийняттю рішень, надаючи цінні дані щодо ефективності ланцюжка поставок. Слід зазначити, що логістичні системи відіграють важливу роль у забезпеченні стійкості підприємств. Оптимізуючи маршрути, скорочуючи витрату палива та мінімізуючи відходи за рахунок кращого управління запасами, підприємства можуть значно знизити вплив на навколишнє середовище. Це не тільки допомагає дотримуватись нормативних вимог та знижувати витрати, але також відповідає зростаючому споживчому попиту на екологічно відповідальні методи (рис.1).

Джерело: сформовано авторами

Рис.1. Формування логістичних систем на сучасному підприємстві

Сьогодні, логістичні системи дозволяють підприємствам швидко реагувати на зміни чи збої на ринку. Гнучкість, що забезпечується ефективною логістикою, дозволяє підприємствам швидко коригувати свої стратегії ланцюжка постачання у відповідь на зовнішні потрясіння, такі як стихійні лиха, геополітична напруженість або раптові стрибки попиту. Така стійкість життєво важлива підтримки безперервної діяльності та збереження частки ринку у неспокійні часи. Відтак, інтеграція технологій у логістичні системи, таких як використання штучного інтелекту, блокчейну та Інтернету речей, змінила традиційні логістичні операції. Ці технології відкривають можливості для автоматизації, підвищення точності та розробки інноваційних логістичних рішень, таких як прогнозна аналітика для управління.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що у сучасних ринкових умовах логістичні системи відіграють ключову роль формуванні соціально-економічного середовища підприємств, впливаючи як з їхньої економічної успіху, а й у більш широке соціальне вплив. Інтеграція передових логістичних систем може значно підвищити ефективність, стійкість та соціальну відповідальність підприємства, що призведе до глибоких соціально-економічних ефектів. Відтак, логістичні системи сприяють економічному зростанню, дозволяючи підприємствам оптимізувати свою діяльність. Ефективна логістика знижує експлуатаційні витрати за рахунок оптимізації управління запасами, скорочення відходів та мінімізації транспортних витрат. Такого роду економія потім може бути передана споживачам у вигляді нижчих цін, збільшення купівельної спроможності та стимулювання економічної активності. Більш того, сприяючи більш плавному та швидкому розподілу товарів, логістичні системи допомагають підприємствам оперативно задовольняти потреби ринку, сприяючи збільшенню обсягів продажу та зростання доходів. Ця економічна ефективність як приносить користь окремим підприємствам, а й стимулює зростання економіки загалом за рахунок збільшення торгівлі та інвестицій.

Розвиток сучасних логістичних систем істотно впливає на зайнятість. Сектор логістики сам є істотним джерелом робочих місць: від складування і транспортування до управління ланцюжками поставок і планування логістики. Оскільки підприємства інвестують у нові логістичні технології та інфраструктуру, такі як автоматизовані склади або сучасні транспортні мережі, вони також створюють попит на кваліфіковану робочу силу, здатну проектувати, впроваджувати та керувати цими системами. Це не лише допомагає знизити рівень безробіття, а й сприяє розвитку більш кваліфікованої та технологічно підкованої робочої сили, сприяючи загальному соціально-економічному розвитку.

Література:

1. Hao, H.C., Yin, S.X., Liu, Z.Y., Liu, Z.M. Research on agricultural logistics efficiency based on DEA and Tobit regression models. Journal Européen des Systèmes Automatisés, Vol. 55, No. 1, 2022, pp. 71-79

2. Bugarčić, F. Ž., Skvarciany, V., & Stanišić, N. Logistics performance index in international trade: case of Central and Eastern European and Western Balkans countries. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 2020, 452-459.
3. Vieira, V.A., de Almeida, M.I.S., Agnihotri, R., Arunachalam, S. In pursuit of an effective B2B digital marketing strategy in an emerging market. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 47(6), 2019: 1085-1108.
4. Ni, S., Lin, Y., Li, Y., Shao, H., Wang, S. An evaluation method for green logistics system design of agricultural products: A case study in Shandong province, China. *Advances in Mechanical Engineering*, 2019, 11(1): 1-9.
5. Cerqueus, T., Bonnaud, J., Dashkov, O., Morin, E. Thesaurus matching in electronic commerce. *Electronic Commerce Research*, 22(2), 2020: 513-538.
6. D'Aleo, V., & Sergi, B. S. Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 2017, 1613–1628.
7. Park, H.H., Cho, S.J. An analysis of the effect of logistics efficiency on the export of Korean agricultural products to new southern countries. *Journal of Korea Trade*, 2021, 25(1): 169-183..
8. Zhang, J.J., Yang, L. A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), 2017, pp. 410-413.
9. Hausman, W. H., Lee, H. L., & Subramanian, U. The impact of logistics performance on trade. *Production and Operations Management*, 22(2), 2013, 236–252.
10. Alazzam, F.A.F., Liubokhynets, L., Kirichenko, O., Struk, N., Bosak, A. Evaluating the impact of transport and logistics potential on international trade. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 7, No. 4, 2023, pp. 293-301.

References:

1. Hao, H.C., Yin, S.X., Liu, Z.Y., Liu, Z.M. (2022). Research on agricultural logistics efficiency based on DEA and Tobit regression models. *Journal Européen des Systèmes Automatisés*, Vol. 55, No. 1, pp. 71-79 [in English]
2. Bugarčić, F. Ž., Skvarciany, V., & Stanišić, N. . (2020). Logistics performance index in international trade: case of Central and Eastern European and Western Balkans countries. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 452-459. [in English]
3. Vieira, V.A., de Almeida, M.I.S., Agnihotri, R., Arunachalam, S. (2019). In pursuit of an effective B2B digital marketing strategy in an emerging market. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 47(6): 1085-1108. [in English]
4. Ni, S., Lin, Y., Li, Y., Shao, H., Wang, S. (2019). An evaluation method for green logistics system design of agricultural products: A case study in Shandong province, China. *Advances in Mechanical Engineering*, 11(1): 1-9 [in English]
5. Cerqueus, T., Bonnaud, J., Dashkov, O., Morin, E. (2020). Thesaurus matching in electronic commerce. *Electronic Commerce Research*, 22(2): 513-538. [in English]
6. D'Aleo, V., & Sergi, B. S. (2017). Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 1613–1628. [in English]
7. Park, H.H., Cho, S.J. (2021). An analysis of the effect of logistics efficiency on the export of Korean agricultural products to new southern countries. *Journal of Korea Trade*, 25(1): 169-183. [in English]
8. Zhang, J.J., Yang, L. (2017). A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), pp. 410-413. [in English]
9. Hausman, W. H., Lee, H. L., & Subramanian, U. (2013). The impact of logistics performance on trade. *Production and Operations Management*, 22(2), 236–252. [in English]
10. Alazzam, F.A.F., Liubokhynets, L., Kirichenko, O., Struk, N., Bosak, A. (2023). Evaluating the impact of transport and logistics potential on international trade. *International Journal of Transport Development and Integration*, Vol. 7, No. 4, pp. 293-301. [in English]

УДК 332.1:338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-669-680](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-669-680)

Дмитришин Леся Ігорівна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>.

Дмитришин Мар'ян Іванович доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-3248-7736>.

Головчук Назарій Ігорович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32

ВПЛИВ КРИЗОВИХ ЯВИЩ ТА ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ НА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО ПОПИТУ

Анотація. В останні десятиліття сфера туризму стикається з дедалі більшим колом проблем та викликів. Починаючи від низки світових фінансових криз, так і криз, пов'язаних з пандемією COVID-19, SARS, війною, яку Росія веде проти України. Крім того, в суспільстві формується інше сприйняття туризму як явища: від обов'язкового до необов'язкового видів туризму, інвестиційних пріоритетів в туризмі, геополітичних викликів тощо.

Як показує досвід, зовнішні виклики знаходяться в постійній динаміці та створюють нові перешкоди на шляху розвитку туристичного сектору як в світі загалом, так і окремих його регіонах. Тому метою статті є дослідження впливу кризових явищ та інвестиційних пріоритетів на формування туристичного попиту.

Спочатку звернута увага на основні характеристики туризму як явища в сучасному світі. Якщо відкинути формальне визначення туризму, то його загальне розуміння відноситься до необов'язкових подорожей, через які туристи впливають на споживання, а пропозиція товарів і послуг спрямована на те, щоб задовольнити потреби та бажання цих мандрівників. Втім, варто наголосити на необов'язкових поїздках, відмінних від обов'язкових, які відрізняються мотивацією щодо типу поїздки, способами фінансування подорожей тощо.

Виходячи з таких поглядів на явище туризму, в даній статті чинники впливу на формування туристичного попиту розділено на дві групи: вплив кризових явищ та вплив інвестиційних пріоритетів.

Окрім COVID-19 і російського вторгнення та задовго до цього, перші двадцять років 21-го століття були відзначені військовими вторгненнями, природними катаклізмами, надзвичайними ситуаціями у сфері охорони здоров'я та фінансовими кризами. Крім того, варто враховувати інші складні виклики, серед яких енергетична проблема, пов'язана з наростаючим антропогенним екологічним хаосом.

Інвестиційні пріоритети в туризмі визначаються здатністю туристичних дестинацій забезпечити високу і швидко рентабельність інвестицій. З боку туристичного попиту, обсяг і зміст подорожей і туристичного відпочинку, зокрема, визначатиметься купівельною спроможністю людей. Нинішня ситуація вимагає дій на користь особливого та преференційного режиму для країн, що розвиваються, у сфері торгівлі послугами, пов'язаними з туризмом. В Україні інвестиційні пріоритети сприяють розвитку туризму як важливої галузі, що впливає на економіку, зайнятість, культурний потенціал та екологічне середовище.

Ключові слова: туристичний попит, туризм, інвестиційні пріоритети, кризові явища, туристичний сектор, COVID-19, пандемія.

Dmytryshyn Lesia Igorivna doctor of economic sciences, professor, head of department of economic cybernetics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>.

Dmytryshyn Marian Ivanovych doctor of physical and mathematical sciences, professor, head of the department of differential equations and applied mathematics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-3248-7736>.

Holovchuk Nazarii Ihorovych PhD student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32

INFLUENCE OF CRISIS PHENOMENA AND INVESTMENT PRIORITIES ON THE TOURIST DEMAND'S FORMATION

Abstract. In recent decades, the field of tourism has faced an increasing number of problems and challenges. Starting from a series of global financial crises, and crises related to the COVID-19 pandemic, SARS, the war that Russia is waging against Ukraine. In addition, a different perception of tourism as a phenomenon is being formed in society: from mandatory to optional types of tourism, investment priorities in tourism, geopolitical challenges, etc.

As experience shows, external challenges are in constant dynamics and create new obstacles to the development of the tourism sector both in the world as a whole

and in its individual regions. Therefore, the purpose of the article is to study the impact of crisis phenomena and investment priorities on the tourist demand's formation.

The first, attention is paid to the main characteristics of tourism as a phenomenon in the modern world. If we set aside the formal definition of tourism, its general understanding refers to optional travel through which tourists influence consumption, and the supply of goods and services is aimed at satisfying the needs and wants of these travelers. However, it is worth emphasizing optional trips, different from mandatory ones, which differ in motivation regarding the type of trip, methods of financing trips, etc.

Based on such views on the phenomenon of tourism, in this article the factors influencing the formation of tourism demand are divided into two groups: the influence of crisis phenomena and the influence of investment priorities.

In addition to COVID-19 and the Russian invasion, and long before that, the first twenty years of the 21st century were marked by military incursions, natural disasters, public health emergencies, and financial crises. In addition, there are other complex challenges to consider, including the energy problem associated with increasing anthropogenic environmental chaos.

Investment priorities in tourism are determined by the ability of tourist destinations to provide a high and quick return on investment. From the side of tourist demand, the volume and content of travel and tourist recreation, in particular, will be determined by people's purchasing power. The current situation calls for action in favor of special and preferential treatment for developing countries in the field of trade in tourism-related services. In Ukraine, investment priorities contribute to the development of tourism as an important industry that affects the economy, employment, cultural potential and the ecological environment.

Keywords: tourism demand, tourism, investment priorities, crisis phenomena, tourism sector, COVID-19, pandemic.

Постановка проблеми. Останнім часом сфера туризму стикається з дедалі більшим колом проблем та викликів. Починаючи від низки світових фінансових криз, що вплинули на політичне, економічне та суспільне життя в усьому світі, зокрема, і на сферу туризму, так і криз, пов'язаних з пандемією COVID-19, з SARS, і війною, яку Росія веде проти Української держави. За даними UNWTO Tourism Dashboard, кількість міжнародних туристичних прибуттів скоротилася через COVID-19 на 74% у 2020 році порівняно з попереднім роком, а в багатьох країнах, що розвиваються, кількість прибуттів скоротилася на 80-90%. За кілька місяців до пандемії ЮНВТО очікувала, що «до 2030 року, якщо не раніше, кількість міжнародних туристів досягне 1,8 мільярда» [1].

Крім того, в суспільстві формується інше сприйняття туризму як явища: від обов'язкового до необов'язкового видів туризму, інвестиційних пріоритетів в туризмі, геополітичних викликів тощо.

Тому аналіз такого роду викликів на формування та розвиток туристичного попиту в світі та окремих його регіонах має на даний час винятково важливий характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження зовнішніх впливів на розвиток туристичного попиту присвячено багато праць науковців та аналітичних доповідей різного рівня організацій [2-4, 6-9, 11-12]. Втім, як показує досвід, зовнішні виклики знаходяться в постійній динаміці та створюють нові перешкоди на шляху розвитку туристичного сектору як в світі загалом, так і окремих його регіонах.

Тому **метою статті** є дослідження впливу кризових явищ та інвестиційних пріоритетів на формування туристичного попиту.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж переходити до аналізу зовнішніх чинників впливу на туристичний попит, звернемося до основних характеристик туризму як явища в сучасному світі. Туризм пов'язаний насамперед із свободою та схильністю подорожувати та споживати будь-де на шляху, що доступно та вироблено для людей, які пересуваються. Тому, щоб розглянути майбутні варіанти та перспективи туризму, потрібно звернути увагу на ці три взаємопов'язані сфери:

- потенціал подорожей,
- виробництво для задоволення потреб і бажань мандрівників,
- споживання та економічні показники його основних постачальників з боку виробництва, наприклад транспорту та гостинності в цілому.

З огляду на це, міжнародне співтовариство, прийнявши статут Всесвітньої туристичної організації, погодилося розвивати туризм «з метою сприяння економічному розвитку, міжнародному взаєморозумінню, миру, процвітанню та універсальній повазі та дотримання прав людини та основних свобод для всіх без різниці рас, статі, мови чи релігії» [2]. Ці очікувані досягнення, здавалося б, сприймалися як належне, тому їх не обов'язково підтримували діями та не порівнювали з благородними цілями туризму, закріпленими в статутах СОТ.

Тому, вдаючись до аналізу туристичних потоків до COVID-19, за оцінками ЮНВТО, міжнародна частка всіх подорожей повинна була досягти з 1,4 млрд. до вражаючої цифри в 1,8 млрд. поїздок до 2030 року, причому міжнародні подорожі були доступні лише для 5-7 % населення світу [1]. Тобто переважна більшість населення світу не мала доступу до міжнародного туризму з економічних чи культурних причин. Тому такі прогнози оцінки в основному ґрунтуються на бажанні та вірі в безперервне зростання, яке очікується від світової економіки, яке буде керуватися конкуренцією, інноваціями та маркетинговою креативністю, що надходить від їх рушійних сил.

У той же час, соціальні очікування щодо доступу до туризму непривілейованих бідних верств населення та інвалідів також необхідно враховувати, беручи до уваги, що подальше та необхідне кількісне зростання

туризму через задоволення цього додаткового попиту з боку непривілейованих верств населення, швидше за все, ще більше загострить проблеми, які вже створив існуючий надмірний туризм. Виходом може стати належне управління (регулювання), моніторинг і пом'якшення, реструктуризація, рівномірний розподіл, інклюзивний, справедливий і сталий туризм у його справжньому, цілісному сенсі, який одночасно охоплює екологічні, соціальні та економічні фактори [3].

Сектор туризму можна розглядати як особливий сектор у тому сенсі, що він призначений для обслуговування зовнішніх споживачів, але, по суті, він є невід'ємною частиною ринкового механізму, який регулюється попитом і пропозицією і живиться тими ж природними та людськими ресурсами. Тому не слід розглядати його як окремих елемент поза системою.

Якщо відкинути формальне визначення туризму, то його загальне розуміння відноситься до необов'язкових подорожей, через які туристи впливають на споживання, а пропозиція товарів і послуг спрямована на те, щоб задовольнити потреби та бажання цих мандрівників або відвідувачів. Втім, варто наголосити на необов'язкових поїздках, відмінних від обов'язкових, які відрізняються мотивацією щодо типу поїздки, способами фінансування подорожей тощо.

Перша група мандрівників, яких називають необов'язковими туристами, тимчасово залишає свої домогосподарства та місце проживання за власний рахунок - для відпочинку, розваг і задоволення, релаксації, шопінгу, здоров'я та спорту, зміни середовища, огляду визначних пам'яток, вивчення культури інших місць і отримання насолоди від них. Більшість тих, хто потребує туризму, сьогодні схильні розглядати його як споживчий товар, який, природно, має надавати сфера послуг. Також туризм можна вважати символом статусу. Туризм у дії відображає величезні розбіжності серед покупців між розкішною та якістю дешевого фастфуду.

Друга група мандрівників (обов'язкові) подорожують через свою професійну, офіційну та підприємницьку діяльність (бізнес), лікування, навчання та дослідження, що проводяться у віддаленому місці. Водії вантажівок, які перетинають цілі континенти, також належать до цієї категорії обов'язкових мандрівників, на які поширюється статистика туризму. Причому витрати на їхню поїздку покладаються на зазначену діяльність, установи та підприємства, а не на їхній сімейний бюджет.

Ще одну групу туристів можна назвати «напівобов'язковими» мандрівниками. Вони подорожують через свої сентиментальні, духовні, культурні, соціальні та особисті зобов'язання, такі як відвідування родичів і друзів, паломництво релігійного змісту тощо. Ця група також може включати тих, хто обирає, як свою основну мотивацію подорожі, відвідати землі походження своїх предків (наприклад, афроамериканці, які відвідують Африку, українські американці, які відвідують Україну, німці, які відвідують

західні країни). Багато з цих напівобов'язкових мандрівників часто зупиняються у своїх родичів, і тому вони мають менший вплив на сектор розміщення.

У всьому світі спроможність і перспективи кожної групи подорожувати визначаються по-різному та тимчасово зменшилися під час і після карантину через COVID-19, також через психологічні наслідки страху та незахищеності через війну в Україні та Ізраїлі. На початку послаблення обмежень накопичений попит на відпочинок і напівобов'язкові подорожі практично вибухнув, особливо на внутрішньому рівні. Проте не можна стверджувати, що відпочинкові подорожі відновляться до попереднього обсягу, формату та тенденцій зростання, подібних до моделей до пандемії. Туристичний попит повинен буде адаптуватися до зростання цін, зокрема цін на енергоносії, а також винаходів, що спотворюють сприйняття і втручаються в досвід туризму, наприклад, доповненої реальності, метавсесвіту та відеоігор, просування до нових результатів технології 6G. Останнє може спонукати людей подорожувати, щоб пізнати «справжнє», або навпаки – обирати домашній затишок і дозволяти подорожувати своїм фантазіям. Що стосується обов'язкових поїздок, то через пандемію світ навчився проводити частину своїх ділових поїздок за допомогою онлайн-зустрічей, онлайн-конференцій та віртуальних освітніх заходів.

З боку пропозиції однаково постраждали транспорт і індустрія гостинності, а найбільше особисті тури. Російське вторгнення в Україну вплинуло на туристичний і комерційний сектори на територіях, доменах і операціях, втручаючись не тільки в геополітичне покриття обох країн, але також порушило крихкий світовий порядок і відклало пріоритетні цілі розвитку, узгоджені досі. Втім, вплив на подорожі та туризм у ланцюгах постачання товарів, зокрема, продуктів харчування, а також на доступ до енергії залишився. Загалом, беручи до уваги лише наслідки пандемії, експерти ЮНКТАД нещодавно висловили думку, що «країнам необхідно прийняти стратегічні рішення щодо майбутнього туризму в їхніх країнах і, що країни, що розвиваються, залежні від туризму, можуть розглянути, як вони можуть диверсифікувати ресурси подалі від туризму» [4]. Цій точці зору передувала теза щодо обмеження залежності територій і населення від туризму, заохочення підтримки іншої економічної діяльності, сільськогосподарського і кустарного виробництва, особливо в сільській місцевості та в країнах, що розвиваються. Очевидно, що цей погляд також був натхненний пандемією. Іншими словами слоганом для туристичних регіонів стало: у вашій стратегії розвитку, орієнтованій на виробничий сектор, не надто покладайтеся на клієнтів і споживачів, які приходять до вас ззовні.

Виходячи з таких поглядів на явище туризму в сучасному світі, в даній статті пропонується розділити чинники впливу на формування туристичного попиту на дві групи: вплив кризових явищ та вплив інвестиційних пріоритетів.

Вплив кризових явищ на формування туристичного попиту

Окрім COVID-19 і російського вторгнення та задовго до цього, перші двадцять років 21-го століття були відзначені вторгненням до Іраку (після Афганістану), яке стало головною причиною війн у Західній Азії та нової хвилі виправдання тероризму - все це зруйнувало туризм у цьому регіоні. Природні землетруси наслідували цей приклад, як-от смертоносне цунамі 2004 року в Південно-Східній Азії. Це забрало тисячі життів серед туристів і місцевих жителів. У 2010 році в Ісландії сталося виверження вулкана, яке створило серйозну загрозу для авіації. У результаті тисячі рейсів у межах Європи, до Європи та з Європи були скасовані, а туристи залишилися в підвішеному стані. Це спонукало Всесвітню туристичну організацію (UNWTO) започаткувати Конвенцію про захист туристів та про права та обов'язки постачальників туристичних послуг. Проект довгий час був на обговоренні і був частково замінений, через COVID-19, новим проектом під назвою «Міжнародний кодекс для забезпечення кращого правового захисту туристів». Крім того, світова фінансова криза 2008 року негативно вплинула на міжнародний туризм: замість очікуваного подальшого зростання він впав у всьому світі приблизно на 5%. Потім було доведено, що ефективна практика туризму визначається купівельною спроможністю споживачів.

Пандемії COVID-19 передували численні надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я, що викликали міжнародне занепокоєння. Тут варто згадати першу китайську пандемію SARS (2002-2003), одразу за якою пішов пташиний грип H5N1 з Гонконгу та Камбоджі. Через шість років з'явився свинячий грип H1N1, що виник у Мексиці, а потім Близькосхідний MERS (2012) і західноафриканська Ебола (2014-2016), не забуваючи про грип Зіка, який також поширився з Африки. Надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я також були частими в більш віддаленому минулому і, природно, впливали на схильність людей подорожувати. Звідси ідея попередження (профілактики) та впорядкованого поведіння з такими надзвичайними ситуаціями, розглянута в Міжнародних медико-санітарних правилах ВООЗ. Їхні положення в основному стосуються сповіщення про надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я та включають положення, що стосуються мандрівників (отже, «туристів»), обов'язкових щеплень, а також транспортних засобів та операторів транспортних засобів.

Інструмент використовувався для врегулювання кризи COVID-19, але, очевидно, виявилось недостатнім для запобігання його поширенню в усьому світі, і пандемія призвела до справжньої зупинки туризму і набуття його статусу як «несуттєвого». На початку пандемії заняття туризмом навіть карали (штрафували) і забороняли, як це було під час «іспанки» та голодної Австрії наприкінці Першої світової війни [5]. З соціологічної точки зору зупинка туризму, яка почалася навесні 2020 року, стала шоком для забезпечених верств населення глобальної Півночі, де регулярні туристичні поїздки вже стали

обов'язковим, набути правом, невід'ємним інгредієнтом способу життя, від якого неможливо відмовитися. Взаємні потрясіння торкнулися економічних секторів у країнах туристів і за їх межами, особливо тих, які залежать від споживачів, переміщених за власним бажанням (туристів), які не витісняються, а регулярно залучаються з місця проживання до місць відпочинку.

Вторгнення Росії в Україну ще більше ускладнило та скоротило всі подорожі, включно з туризмом, до, з та всередині регіону, що охопила війна. Державне агентство розвитку туризму в Україні (ДАРТ) дослідило податкові надходження від туристичного сектору за регіонами за 2021-2023 рр. «Найбільше зниження податкових надходжень від туризму зафіксовано у чотирьох регіонах України, які перебувають у зоні активних бойових дій. Так, у Херсонській області спад склав 84%, у Луганській області 74%, у Донецькій області 53%, у Запорізькій області 42%» (рис. 1) [6].

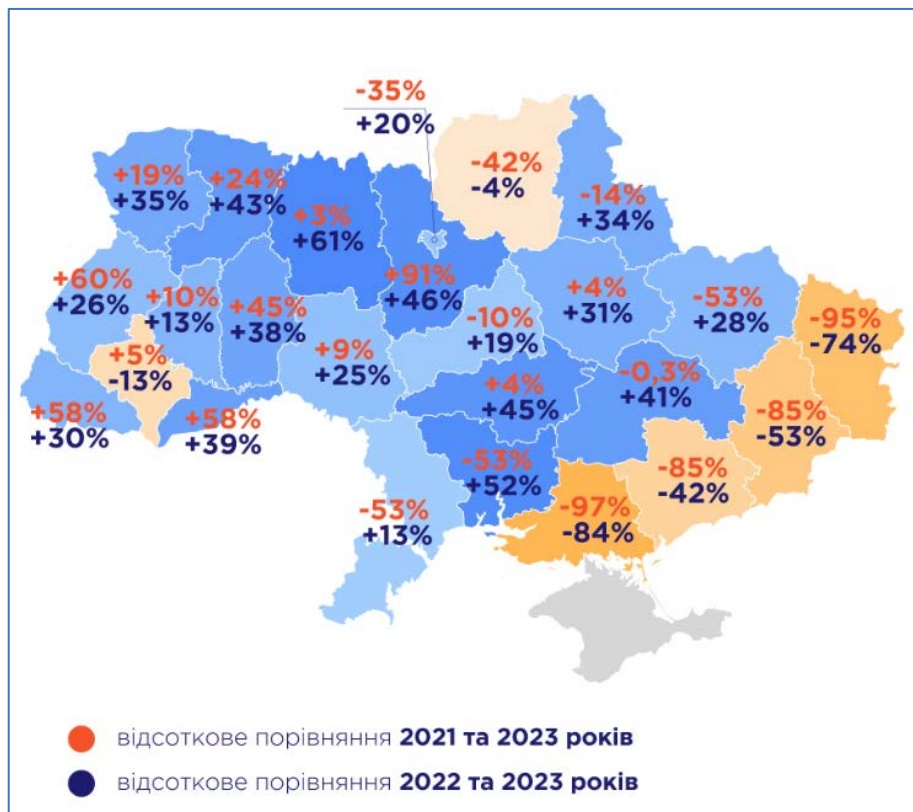

Рис. 1. Аналіз динаміки податкових надходжень від туристичного сектору за регіонами України [6]

Це також мало глобальні геополітичні та економічні наслідки, що впливають на ланцюги поставок товарів, зокрема, продовольства та енергії, а також послуг, необхідних для транспорту та туризму, що робить їх дорожчими загалом і, отже, менш доступними для бідних і менш вигідними з економічної точки зору для їхніх постачальників. Наприклад, аналіз шести найбільш перспективних для Європи закордонних туристичних ринків показав, що

літом 2022 року «мандрівники із США, Канади, Китаю, Японії, Росії та Бразилії значно зменшили свою присутність у євро регіоні. Основні причини – небезпека, зростання вартості життя та витрат на європодорожі» [7].

Тому перед подорожами та туризмом, поряд з іншими напрямками людської діяльності, поставлені нові знаки питання, а також інші складні виклики, серед яких енергетична проблема, пов'язана з наростаючим антропогенним екологічним хаосом. Хоча наполягання на необхідності економічного (ВВП) і кількісного зростання – включаючи зростання туризму (і його власного ВВП) – продовжуються, це супроводжується розширенням і розшаруванням нерівності в доходах всередині та між націями, навіть багатими, і через невблаганну нездатність людей використовувати природні ресурси таким чином, щоб не призвести до подальшого виснаження природних середовищ існування та руйнування екосистем, і, як наслідок, до незворотних змін клімату та глобального потепління. Цей постійний процес підриває основи, на яких тримається все життя. Будучи частиною загальних споживчих і виробничих звичок, туризм також несе відповідальність за ці явища.

Вплив інвестиційних пріоритетів на формування туристичного попиту

Інвестиційні пріоритети в туризмі визначаються здатністю туристичних дестинацій забезпечити високу і швидку рентабельність інвестицій. Туристична індустрія може розвиватися двома шляхами: за «принципом равлика» та «принципом вибуху». Перший підхід передбачає здійснення крапкових проєктів, проведення одноденних екскурсій, найдешевших турів, а потім розширення кола послуг, географії прийому та країн прибуття. Отримані прибутки потрібно вкладати у реконструкцію наявної і створення нової матеріально-технічної бази туризму. Другий підхід передбачає великі інвестиції в розвиток туристичної інфраструктури, створення нових об'єктів, реконструкцію існуючих готелів, розвиток транспортної мережі та інших послуг. Це може зайняти декілька десятиліть, але такий підхід сприяє створенню високоякісного туристичного продукту та залученню інвесторів [8].

У той же час, усі люди, подорожуючи з будь-якою метою, обмежені своєю індивідуальною, адміністративною чи юридичною свободою подорожувати та своєю економічною схильністю до цього. Під час подорожі всі залежать від однакових або подібних ресурсів, засобів та інфраструктури, таких як їжа, житло, послуги та простір або шляхи доступу до місць призначення – усе це є частиною пропозиції туризму. З боку туристичного попиту, обсяг і зміст подорожей і туристичного відпочинку, зокрема, визначатиметься купівельною спроможністю людей, як це стало зрозуміло після фінансової кризи 2008 року. Обставини навколо подорожей (перспективи, безпека) зумовлюють інвестиції у фактори виробництва та визначають відповідні бізнес-можливості, не ігноруючи вплив туризму та подорожей на міжнародні та політичні відносини. Елементи туризму, як

діяльності, що об'єднує попит, пропозицію, політичну волю та силу, можна знайти всюди. Тому, розглядаючи майбутні сценарії формування туристичного попиту, необхідно шукати можливі сценарії розвитку подій у всіх цих сферах з огляду на будь-які кризи та їх економічний контекст.

У своїй декларації UNDP пов'язує в'їзний туризм з його позитивним економічним виміром для країн, що розвиваються, стверджуючи, що туризм «сприяє переміщенню ресурсів із багатших економік до бідніших» [9]. Звичайно, така теза має ще бути обґрунтована глибоким аналізом формування багатства та його розподілу в результаті будь-яких інвестицій у туристичну діяльність. Цілком може статися, що прямі іноземні інвестиції в підприємства, пов'язані з туризмом, зокрема в країні, що розвивається, чи найменш розвиненій країні, можна порівнювати з «прихованою формою економічного та культурного завоювання», а витрати виникнуть із істеблішменту і функціонування підприємства, особливо, якщо воно належить або управляється іноземною або транснаціональною корпорацією. Таким чином, для перевірки життєздатності та аспекту розвитку інвестицій, як національних, так і іноземних, в інфраструктуру гостинності для в'їзного туризму потрібні більш просунуті методології, ніж сателітний рахунок туризму. Наприклад, для цього можуть бути використані: Проект аналізу глобальної торгівлі (GTAP), результати моделі загальної рівноваги (GPE), з яких поточна версія бази даних GTAP (V10) включає сектори «Проживання, харчування та послуги» та «Відпочинок та інші послуги», які охоплюють більшість туристичних витрат [4]. Ретельний аналіз даних, отриманих завдяки цим методологіям, може спонукати уряди до переговорів – перегляду та прийняття відповідних заходів для усунення дисбалансів після вже зроблених інвестицій, а також для отримання уроків в майбутньому.

Нинішня ситуація знову і знову вимагає дій на користь особливого та преференційного режиму для країн, що розвиваються, у сфері торгівлі послугами, пов'язаними з туризмом. Це вже було передбачено в Генеральній угоді про торгівлю послугами (GATS) Світової організації торгівлі. Зокрема, йшлося про те, що постраждалі країни мають бути винагороджені за збереження природних – і, отже, пов'язаних з туризмом активів – які, хоча номінально належать окремим країнам, водночас становлять спадщину всього людства. Проте ані обіцянка GATS щодо таких зобов'язань, ані наступні дії СОТ із цією метою поки що не зробили помітних змін. Іншим додатковим підходом могло би бути застосування до туристичних послуг Загальної системи преференцій, заснованої на Гонконзькій міністерській конференції СОТ, яка зараз використовується на добровільній основі із залученням відповідних країн – для торгівлі товарів і послуг. Якщо розвинені країни можуть субсидувати своїх непривілейованих громадян за допомогою соціального туризму, вони також повинні мати можливість надавати солідарні послуги в натуральній формі та готівкою вразливим країнам, які приймають туристів [9].

Україна, зі значним рекреаційним потенціалом, сприятливими природними та кліматичними умовами, є дуже перспективним регіоном для інвестування в туризм. Інвестиції є однією з опор, на яких будується фундамент ринкової економіки, і туризм є однією з найбільш ефективних галузей для інвестування. А «інвестиційні пріоритети сприяють розвитку туризму як важливої галузі, що впливає на економіку, зайнятість, культурний потенціал та екологічне середовище» [10].

Крім того, туризм – це дієвий інструмент для економічного зростання громад України. Як зазначено в доповіді ДАРТ, «для досягнення цієї мети не потрібно залучати великі інвестиції. Насправді більшість громад вже мають усе необхідне – культурні об'єкти, природні та рекреаційні дестинації, креативні індустрії та крафтові виробництва. Лише одна складова уповільнює цей процес – об'єднання громад. Спільна праця та взаємодія принесуть позитивний результат, який проявиться у зростанні туристичного попиту, розвитку місцевих підприємств і покращенні рівня життя» [11].

Висновки. Незалежно від кризових ситуацій, потоки подорожей триватимуть, а на пов'язане з туризмом підприємництво та фінанси для надання послуг мандрівникам і відвідувачам завжди знадобляться інвестиції. Таким чином, економічні заходи, пов'язані з туризмом, повинні будуть зайняти законне місце в стратегіях розвитку громад, регіонів та країн. Рішення можна знайти, зокрема, шляхом зміцнення державної політики, нормативно-правової бази та фінансування на всіх рівнях, розкриття трансформаційного потенціалу людей і приватного сектору та стимулювання змін у фінансуванні, а також у споживанні. і моделі виробництва для підтримки сталого розвитку.

Література:

1. UNWTO Tourism Dashboard. URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard>
2. UNWTO, in cooperation with UNEP (2019). *Baseline Report on the integration of Sustainable Consumption and Production Patterns into Tourism Policies*. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420605>
3. UNWTO (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations, A Guidebook*. World Tourism Organisation.
4. UNCTAD (2021). *COVID-19 and tourism - An update, Assessing the economic consequences*. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf
5. Nasar, S. (2011). *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius*. Simon & Schuster.
6. Динаміка податкових надходжень по областях за 2023 рік. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovih-nahhodzhen-po-oblastyah-za-2023-rik>
7. Як війна в Україні вплинула на європейський туризм? URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viyna-v-ukrayini-vplinula-na-ievropeyskiy-turizm>
8. Худо В. Інвестиційні можливості туристичної сфери України. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2008. Вип.24. С.351-358.
9. UNDP (2011). *Tourism and Poverty Reduction Strategies in the Integrated Framework for Least Developed Countries*. URL: http://content-ext.undp.org/aplaws_publications/3273561/Tourism_Poverty_Reduction_LDCs_web.pdf

10. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Урядовий портал КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>
11. Туризм – дієвий інструмент для економічного зростання громад України. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turizm-diieviy-instrument-dlya-ekonomichnogo-zrostannya-gromad-ukrayini>
12. Дмитришин Л.І., Гавдей С.В. Зарубіжний досвід забезпечення розвитку туристичного сектору в умовах пандемії. *Причорноморські економічні студії*. 2021. №70. С. 70-79.

References:

1. UNWTO Tourism Dashboard. URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard> [in English]
2. UNWTO, in cooperation with UNEP (2019). *Baseline Report on the integration of Sustainable Consumption and Production Patterns into Tourism Policies*. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284420605> [in English]
3. UNWTO (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations, A Guidebook*. World Tourism Organisation. [in English]
4. UNCTAD (2021). *COVID-19 and tourism - An update, Assessing the economic consequences*. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf [in English]
5. Nasar, S. (2011). *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius*. Simon & Schuster. [in English]
6. Динаміка податкових надходжень по областях за 2023 рік [*Dynamics of tax revenues by region for 2023*]. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dinamika-podatkovih-nahhodzhen-po-oblastyah-za-2023-rik> [in Ukrainian]
7. Як війна в Україні вплинула на європейський туризм? [*How did the war in Ukraine affect European tourism?*] URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/yak-viyna-v-ukrayini-vplivula-na-ievropeyskiy-turizm>[in Ukrainian]
8. Khudo V. Investytsiini mozhlivosti turystychnoi sfery Ukrainy [*Investment opportunities in the tourism sector of Ukraine*]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*. 2008. Vyp.24. С.351-358. [in Ukrainian]
9. UNDP (2011). *Tourism and Poverty Reduction Strategies in the Integrated Framework for Least Developed Countries*. URL: http://content-ext.undp.org/aplaws_publications/3273561/Tourism_Poverty_Reduction_LDCs_web.pdf [in English]
10. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [*Strategy for the development of tourism and resorts for the period until 2026*]. Урядовий портал КМУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249826501>[in Ukrainian]
11. Туризм – дієвий інструмент для економічного зростання громад України [*Tourism is an effective tool for the economic growth of Ukrainian communities*]. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turizm-diieviy-instrument-dlya-ekonomichnogo-zrostannya-gromad-ukrayini>[in Ukrainian]
12. Дми́тришин Л.І., Га́вдей С.В. За́рубіжний до́свід за́безпечення розв'язку туристичного сектору в умовах пандемії [*Foreign experience of ensuring the development of the tourism sector in the conditions of a pandemic*]. *Причорноморські економічні студії*. 2021. №70. С. 70-79. [in Ukrainian]

УДК 621.3:658.15:504.054.6:338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-681-697](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-681-697)

Кацюба Ігор Романович аспірант, Київський національний університет будівництва та архітектури, <https://orcid.org/0009-0001-1005-8068>

Русин-Гриник Роман Романович PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (097) 951-74-13, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Шевченко Сергій Григорович к.е.н., доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», тел.: (067) 335-15-90, <https://orcid.org/0000-0002-5522-3258>

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У ЦИРКУЛЯРНІЙ ЕКОНОМІЦІ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Побудова систематичної класифікації ризиків для енергетичних підприємств у контексті циркулярної економіки є важливим завданням з декількох причин. По-перше, це пов'язано з необхідністю адаптації енергетичних компаній до нової моделі використання ресурсів, яка передбачає більш ефективне їх використання та переробку відходів у нові ресурси. Це вимагає від компаній перегляду бізнес-моделей, впровадження нових технологій та управлінських практик. Теоретичне значення такої класифікації полягає у створенні єдиної системи для ідентифікації, аналізу та управління ризиками, які є характерними для енергетичного сектору у контексті циркулярної економіки. У статті доведено, що енергетичні компанії мають системно підходити до формування рішень в управлінні ризиками, щоб адаптуватися до постійно змінюваного бізнес-середовища та забезпечити стійкість та конкурентоспроможність своєї діяльності. Обґрунтовано, що успішне управління ризиками вимагає не лише впровадження передових технологій та інноваційних рішень, але й розробки гнучких стратегії та тактики, здатних швидко адаптуватися до нових умов. Це включає планування на випадок непередбачуваних подій, створення резервних планів та інвестування у розвиток співробітників, щоб підвищити їх обізнаність та компетентності у сферах, критично важливих для бізнесу. На основі аналізу різних аспектів аргументовано, що ефективне управління ризиками в енергетичному секторі є ключовим фактором, що впливає на здатність енергетичних підприємств досягати своїх стратегічних цілей, забезпечувати безпеку поставок енергії та сприяти сталому розвитку. Враховуючи широкий

діапазон потенційних ризиків, підприємства енергетики повинні постійно переглядати та оновлювати свої стратегії управління ризиками, роблячи акцент на інноваціях, кібербезпеці, корпоративній відповідальності та взаємодії з зацікавленими сторонами. Постійний моніторинг зовнішнього середовища та гнучкість у стратегічному плануванні дозволяють ефективно реагувати на виклики та використовувати нові можливості. Серед актуальних проблем, які потребують подальшого наукового осмислення, варто відзначити пошук універсальної класифікації ризиків підприємств енергетики.

Ключові слова: енергетичні компанії, управління ризиками, інноваційні рішення, циркулярна економіка, бізнес-середовище.

Katsiuba Igor Romanovych PhD student, Kyiv National University of Construction and Architecture, <https://orcid.org/0009-0001-1005-8068> .

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych PhD, associate professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Shevchenko Serhiy Hryhorovych PhD, associate professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-5522-3258>

RISK CLASSIFICATION IN CIRCULAR ECONOMY: PERSPECTIVES FOR ENERGY ENTERPRISES

Abstract. The classification of risks for energy enterprises in the context of the circular economy is important for several reasons. Firstly, the circular economy involves a transition from the traditional linear model of "production-consumption-waste" to a closed loop where resources are used more efficiently, and waste is transformed into new resources. This entails significant transformation for energy companies, which need to adapt their business models, technologies, and management practices. The theoretical significance of such classification lies in the development of a unified approach to the identification, analysis, and management of risks specific to the energy sector in the conditions of the circular economy. This contributes to a better understanding of how the transition to circularity affects the risk profile of enterprises, including environmental risks, legislative risks, technological risks, supply risks, and others. Such an approach allows for the formation of a theoretical basis for the development of effective risk management strategies that take into account the specificity of the circular economy.

The article argues that energy companies need to take a systemic approach to decision-making in risk management to adapt to the constantly changing business environment and ensure the resilience and competitiveness of their operations. It is

argued that successful risk management requires not only the implementation of advanced technologies and innovative solutions but also the development of flexible strategies and tactics capable of quickly adapting to new conditions. This includes contingency planning, creating backup plans, and investing in the development of employees to enhance their awareness and competencies in areas critical to the business. Based on the analysis of various aspects, it is argued that effective risk management in the energy sector is a key factor influencing the ability of energy companies to achieve their strategic goals, ensure energy supply security, and promote sustainable development. Considering the wide range of potential risks, energy enterprises should constantly review and update their risk management strategies, focusing on innovation, cybersecurity, corporate responsibility, and stakeholder engagement.

Keywords: energy companies, risk management, innovative solutions, circular economy, business environment.

Постановка проблеми. Побудова класифікації ризиків енергетичних підприємств у контексті циркулярної економіки є важливою з кількох причин. Насамперед, циркулярна економіка передбачає перехід від традиційної лінійної моделі "виробництво-споживання-відходи" до замкнутого циклу, де ресурси використовуються більш ефективно, а відходи перетворюються на нові ресурси. Це передбачає значну трансформацію для енергетичних компаній, які мають адаптувати свої бізнес-моделі, технології та управлінські практики. Теоретичне значення такої класифікації полягає у розробці уніфікованого підходу до ідентифікації, аналізу та управління ризиками, специфічними для енергетичного сектору в умовах циркулярної економіки. Це сприяє кращому розумінню того, як перехід до циркулярності впливає на ризиковий профіль підприємств, включаючи екологічні ризики, ризики зміни законодавства, технологічні ризики, ризики постачання та інші. Такий підхід дозволяє формувати теоретичну базу для розробки ефективних стратегій управління ризиками, що враховують специфіку циркулярної економіки. З прикладного погляду, класифікація ризиків надає енергетичним компаніям інструментарій для практичної реалізації концепції циркулярної економіки, допомагаючи ідентифікувати потенційні виклики та можливості на шляху трансформації. Вона сприяє оптимізації ресурсного використання, підвищенню енергоефективності та мінімізації впливу на довкілля, що є ключовими принципами циркулярної економіки. Також, врахування специфічних ризиків дозволяє компаніям розробляти більш цілісні стратегії управління ризиками, що сприяє сталому розвитку та забезпеченню конкурентних переваг на ринку. Отже, побудова класифікації ризиків енергетичних підприємств у системі цінностей циркулярної економіки не лише відповідає на виклики сучасності, але й сприяє формуванню майбутнього, де енергетичні компанії здатні працювати ефективніше, з мінімальним негативним впливом на довкілля.

Вона дозволяє ідентифікувати та керувати ризиками, які можуть виникнути на шляху трансформації до більш сталого та відповідального способу ведення бізнесу. Таким чином, розробка та впровадження такої класифікації має велике значення як для самої індустрії, так і для суспільства в цілому, вказуючи шлях до стійкого розвитку та ефективного використання ресурсів у майбутньому.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Аналізуючи ряд наукових публікацій [1-12], що охоплюють різноманітні підходи визначення та аналізу поняття «ризик» та їх видів класифікації, слід зазначити значимість наукових внесків вчених, таких як Fischhoff B., Watson S., Hope C., Jacobs L., Aven T., Renn O., Holton G., Slovic P., Peters E., Isaacs D., Jardine C., Hradey S., Kaplan S., Garrick B., Drucker P., Webster F., Hammond G., Waldron R., Gitelman L., Kozhevnikov M.

Вони досліджували поняття «ризик» з різних перспектив, включаючи медицину, філософію, економіку, фінанси та енергетику. Це дозволило виділити широкий спектр ризиків, таких як технологічні, екологічні, фінансові та інші. Серед актуальних проблем, які потребують подальшого наукового осмислення, варто відзначити пошук універсальної класифікації ризиків підприємств енергетики.

Мета написання статті полягає у визначення класифікаційних ознак ризиків для підприємств енергетики.

Виклад основного матеріалу. Класифікація ризиків для підприємств енергетики може бути структурована за декількома ключовими аспектами, такими як джерело ризику, його вплив, а також сфери діяльності, до яких цей ризик може мати відношення. Нижче наведено приклад такої класифікації:

Ризики за джерелом виникнення:

1. Зовнішні ризики: політичні та правові ризики (міжнародні конфлікти та геополітична напруженість, регуляторні зміни); економічні ризики (ризик зниження попиту, цінова волатильність), технологічні ризики (ризик застарівання обладнання, ризики залежності від постачальників), екологічні ризики (ризик регуляторного тиску через викиди CO₂, біодиверситет і захист середовища).

2. Внутрішні ризики: операційні ризики (технічні аварії та надзвичайні ситуації, залежність від ключових співробітників), кадрові ризики (ризики пов'язані зі здоров'ям і безпекою на робочому місці, ризик дефіциту кваліфікованих фахівців).

Ризики за характером:

1. Проектні ризики: ризики, пов'язані з проектами (перевищення бюджету та графіків, невдачі в досягненні технічних параметрів), ризики впровадження нових технологій (ризик відмови від інновацій, ризик залежності від одного постачальника технологій).

2. Ринкові та стратегічні ризики: ринкові ризики (конкуренція, зміни у попиті), стратегічні ризики (ризики невідповідності стратегії розвитку, ризик

втрати репутації), ризики кібербезпеки (кібератаки та витоки даних, невдачі в цифровій трансформації).

Розглянемо кожен з цих ризиків ретельніше.

Міжнародні конфлікти та геополітична напруженість виступають як значний чинник ризику для підприємств енергетичного сектору, оскільки вони можуть призвести до введення міжнародних санкцій, експортних обмежень, а також до змін в умовах торгівлі та інвестиційних кліматів. Такі події здатні створити ряд складнощів для компаній, зокрема, обмеження доступу до важливих ринків, зростання вартості ресурсів і матеріалів, а також перебої в ланцюгах постачання.

Глобальна природа енергетичних ринків означає, що наслідки можуть відчуватися далеко за межами регіонів, де відбуваються напружені події. Наприклад, збої в постачанні нафти з Близького Сходу можуть призвести до зростання цін на енергоносії по всьому світу, торкаючись компаній та споживачів, які фізично знаходяться далеко від епіцентру конфлікту. У відповідь на такі виклики, енергетичні компанії часто розробляють стратегії управління ризиками, які включають диверсифікацію джерел енергії, розвиток нових технологій для зменшення залежності від імпорту, а також політичний лобізм і дипломатію для захисту своїх інтересів на міжнародній арені. Наприклад, інвестування в відновлювані джерела енергії може допомогти зменшити залежність від імпортованих викопних палив і, відповідно, вразливість перед геополітичними ризиками.

Регуляторні зміни в секторі енергетики, що включають внесення змін до законодавства про енергетику, екологічних норм і стандартів, представляють собою значний ризик для підприємств цієї галузі. Ці зміни вимагають від компаній швидкої адаптації та часто передбачають значні капіталовкладення для досягнення відповідності новим вимогам. Наприклад, встановлення нових екологічних норм щодо викидів CO₂ або обмеження використання певних видів палива може вплинути на операційні витрати і прибутковість компаній. Один із яскравих прикладів – зміни в європейському законодавстві щодо зниження викидів парникових газів, які посилились після Паризької угоди 2015 року. Компанії, які займаються виробництвом енергії з викопних джерел, наприклад, RWE і E.ON у Німеччині, були змушені інвестувати мільярди євро в модернізацію своїх енергетичних об'єктів, а також в розвиток альтернативних, відновлюваних джерел енергії для відповідності новим екологічним стандартам.

Ризик зниження попиту на енергію представляє серйозний виклик для підприємств енергетичного сектору, оскільки зміни в економічних умовах можуть суттєво вплинути на споживання енергії. Економічні рецесії, поліпшення енергоефективності та зміни у споживчих вподобаннях стосовно відновлюваних джерел енергії можуть привести до зменшення використання традиційних джерел енергії, таких як нафта, газ та вугілля. Впродовж

економічної кризи 2008 року багато енергетичних компаній зіткнулися із значним падінням попиту на енергію. Наприклад, компанії, які займаються видобутком та розподілом нафти та газу, такі як ExxonMobil та Chevron, зафіксували зниження доходів через падіння цін на сировину та зменшення обсягів споживання. Зниження промислового виробництва та споживання електроенергії у цей період стало прямим наслідком глобального економічного спаду, що вплинуло на фінансові результати енергетичних компаній по всьому світу. Окрім цього, триваючі зусилля зі зниження енергоспоживання та перехід на відновлювані джерела енергії також відіграють важливу роль у формуванні попиту на традиційні енергетичні ресурси. Зростання популярності сонячної та вітрової енергетики, а також поліпшення енергоефективності будівель та транспортних засобів призводить до зниження залежності від нафти та газу. Це впливає на компанії, які традиційно залежать від високого попиту на ці ресурси, змушуючи їх адаптуватися до змінюваних умов ринку. Наприклад, в реакції на ці тенденції, компанії, такі як BP, активно інвестують у проекти, пов'язані з відновлюваною енергією, а також розробляють стратегії зниження вуглецевого сліду своєї діяльності, щоб залишатися конкурентоспроможними в умовах зміни попиту. Таким чином, ризик зниження попиту на енергію вимагає від енергетичних компаній гнучкості та інноваційного підходу до свого бізнесу. Вони мають не тільки адаптуватися до короткострокових коливань економічної кон'юнктури, але й передбачати довгострокові тенденції у сфері енергоспоживання, такі як зростаюча увага до проблеми зміни клімату та перехід на сталі джерела енергії.

Цінова волатильність на світових ринках енергоресурсів становить значний ризик для підприємств енергетики, впливаючи на їхню прибутковість, операційну діяльність та стратегічне планування. Непередбачувані зміни цін, спричинені геополітичними подіями, коливаннями попиту та пропозиції, природними катастрофами або змінами у виробничих технологіях, вимагають від компаній швидкої адаптації та ефективного управління ризиками. Наприклад, в 2014 році ціни на нафту різко впали з понад 100 доларів США за барель до менш ніж 50 доларів, частково через збільшення виробництва сланцевої нафти в США та рішення ОПЕК не скорочувати видобуток. Таке падіння цін серйозно вплинуло на прибутки нафтовидобувних компаній, зокрема на такі гіганти, як BP та ExxonMobil, змушуючи їх скорочувати витрати, оптимізувати операції та переглядати інвестиційні плани. У 2020 році, під час пандемії COVID-19, світовий попит на енергію різко знизився, що призвело до історичного падіння цін на нафту, навіть до негативних значень у квітні того року. Це стало безпрецедентним викликом для енергетичної галузі, особливо для компаній, які залежать від доходів від продажу вуглеводнів, змушуючи їх до реструктуризації боргів, скорочення капіталовкладень та пошуку альтернативних джерел доходу. Цінова волатильність вимагає від компаній застосування різноманітних фінансових інструментів для хеджування

ризиків, таких як ф'ючерсні контракти та опціони, а також диверсифікації портфеля активів, щоб зменшити залежність від одного виду енергоресурсів.

Ризик застарівання обладнання та технологій є серйозним викликом для підприємств енергетики, адже воно впливає на ефективність, надійність та безпеку їхньої діяльності. Оновлення та модернізація обладнання вимагають значних інвестицій, але ігнорування цього аспекту може призвести до збільшення витрат на обслуговування, зниження продуктивності та підвищення ризику аварійних ситуацій. Компанія ТЕРСО (Tokyo Electric Power Company), що управляє АЕС Фукусіма-Даїчі, зіткнулася з катастрофічними наслідками в 2011 році, коли цунамі спричинило аварію на станції. Однією з причин катастрофи було не лише недооцінювання ризику природних катастроф, але й використання застарілого обладнання, яке не відповідало сучасним стандартам безпеки. Енергетичні компанії, які спеціалізуються на видобутку вуглеводнів, такі як BP і ExxonMobil, також стикаються з ризиком застарівання обладнання. Наприклад, витік нафти в Мексиканській затоці у 2010 році, за який відповідала BP, був частково спричинений не лише людським фактором, але й використанням обладнання, яке не відповідало найвищим стандартам безпеки. Застарілість обладнання не тільки підвищує ризик аварій та збоїв у роботі, але й може привести до зростання операційних витрат. Підтримка застарілого обладнання часто вимагає більше ресурсів, ніж експлуатація новітніх технологій. Крім того, компанії можуть зіткнутися з викликами, пов'язаними з обмеженою доступністю запчастин або кваліфікованих спеціалістів, готових працювати з застарілим обладнанням. У відповідь на ці виклики, енергетичні компанії інвестують в оновлення свого обладнання та впровадження новітніх технологій. Вони розробляють програми модернізації та заміни обладнання, інвестують у цифровізацію та автоматизацію процесів, що дозволяє підвищити ефективність роботи та знизити рівень ризику, пов'язаного з застаріванням обладнання.

Ризики залежності від постачальників є значним викликом для підприємств енергетичного сектору, оскільки вони можуть виявитися вразливими перед обмеженим числом постачальників ключових технологій або комплектуючих. Така залежність ставить під загрозу стабільність поставок, контроль над вартістю та можливість інновацій, що в кінцевому підсумку впливає на конкурентоспроможність та прибутковість компаній. Наприклад, в 2016 році, коли Toshiba зіткнулася з фінансовими труднощами через проблеми з її підрозділом атомної енергетики Westinghouse, багато ядерних енергетичних проектів по всьому світу опинилися під загрозою затримки або зупинки. Енергетичні компанії, які поклалися на технології та обладнання Westinghouse для будівництва або модернізації своїх атомних електростанцій, зіткнулися з необхідністю шукати альтернативні рішення, що могло призвести до збільшення витрат і затримок у реалізації проектів. Залежність від обмеженого числа постачальників також може призвести до

проблем з якістю обладнання та послуг. Якщо постачальник зіткнеться з виробничими проблемами або зниженням стандартів якості, це безпосередньо вплине на підприємства, які на нього покладаються. Наприклад, якщо компанія залежить від одного виробника турбін для вітрових електростанцій, будь-які проблеми з якістю або поставками цих турбін можуть призвести до зниження ефективності виробництва електроенергії та фінансових втрат. Для мінімізації ризиків, пов'язаних із залежністю від постачальників, підприємства енергетики розробляють стратегії диверсифікації постачальників, включаючи розробку власних інноваційних технологій, встановлення довгострокових контрактів із кількома постачальниками, а також інвестиції в дослідження та розробку для зменшення залежності від зовнішніх технологій.

Ризик регуляторного тиску через викиди CO₂ є критичним для підприємств енергетичного сектору в контексті глобальної боротьби зі зміною клімату та зусиллями зі зниження викидів парникових газів. Зміна клімату спонукає уряди та міжнародні організації до прийняття строгих екологічних законів і стандартів, спрямованих на скорочення вуглецевого сліду. Підприємства, які не відповідають цим вимогам, можуть зіткнутися з фінансовими штрафами, обмеженнями діяльності та збільшенням витрат на адаптацію до нових регуляцій. На прикладі Європейського Союзу, який прийняв пакет заходів для боротьби зі зміною клімату, включаючи систему торгівлі квотами на викиди парникових газів (EU ETS), видно, як регуляторний тиск впливає на енергетичні компанії. Такі компанії, як RWE і E.ON, змушені були інвестувати значні ресурси в модернізацію своїх виробничих потужностей, розвиток відновлюваних джерел енергії та підвищення ефективності енергоспоживання для зменшення викидів CO₂. У 2015 році під час Паризької кліматичної угоди було встановлено глобальні цілі щодо зниження викидів парникових газів, що спонукало компанії по всьому світу до перегляду своїх операційних стратегій. Компанії зі сфери видобутку та спалювання вугільних ресурсів, такі як Peabody Energy у США, зіткнулися з необхідністю адаптації до нових умов, що включало зменшення залежності від вугільної енергетики та диверсифікацію портфеля активів. Ризик регуляторного тиску також стимулює інноваційний розвиток у сфері чистих технологій.

Ризики для біодиверситету та захисту довкілля, пов'язані з діяльністю підприємств енергетичного сектору, мають глибокий вплив на місцеві екосистеми, включаючи ризик забруднення води та ґрунту. Експлуатація викопного палива, будівництво енергетичних об'єктів та інші пов'язані з енергетикою діяльності часто призводять до негативних наслідків для навколишнього середовища, включаючи втрату природних середовищ існування, зменшення чисельності видів і погіршення якості водних ресурсів.

Один з найбільш відомих прикладів — нафтова пляма від платформи Deepwater Horizon компанії BP у Мексиканській затоці в 2010 році. Цей витік

нафти став однією з найбільших екологічних катастроф, спричинивши масштабне забруднення морської води, що призвело до загибелі морських тварин, знищення морського біодиверситету та довготривалого впливу на рибальство та туризм в регіоні. Енергетичні компанії, залучені до видобутку вугілля, такі як Reabody Energy, також стикаються з проблемами забруднення ґрунту та води через відходи видобутку та золу від спалювання вугілля. Це не тільки впливає на місцеві екосистеми, але й призводить до проблем зі здоров'ям у місцевих громадах через забруднення питної води. Виробництво та використання енергії відновлюваних джерел не завжди є повністю вільними від впливу на біодиверситет. Наприклад, будівництво великих гідроенергетичних станцій може призводити до зміни водних потоків, затоплення великих територій та зміни місцевих екосистем.

Технічні аварії та надзвичайні ситуації, такі як витoki, вибухи та пожежі, становлять суттєвий ризик для підприємств енергетичного сектору, враховуючи потенційно катастрофічні наслідки для людей, навколишнього середовища та самої компанії. Витoki нафти, газові вибухи та інші аварії не тільки призводять до втрати життя та здоров'я людей, але й завдають значної шкоди екосистемам, а також можуть спричинити значні фінансові втрати через витрати на ліквідацію наслідків, штрафи та втрату довіри з боку споживачів та інвесторів. Один з найвідоміших прикладів таких аварій - вибух на буровій платформі Deepwater Horizon, що належала Transocean і експлуатувалася BP в Мексиканській затоці у 2010 році. Ця аварія призвела до одного з найбільших в історії витоків нафти в море, завдавши величезної шкоди морському біодиверситету затоки та прибережним громадам, що залежать від моря. BP довелося виплатити десятки мільярдів доларів на відшкодування збитків та штрафи. Інший приклад - вибух на заводі з виробництва добрив у місті Вест, штат Техас, у 2013 році, де внаслідок пожежі стався вибух аміачної селітри, що призвело до численних жертв серед місцевого населення та руйнувань в місті. Хоча цей інцидент не стосується безпосередньо традиційної енергетики, він вказує на потенційні ризики, пов'язані з хімічною промисловістю, яка тісно пов'язана з енергетичним сектором. Для мінімізації ризиків технічних аварій та надзвичайних ситуацій компанії впроваджують різноманітні заходи, включаючи розробку та дотримання строгих процедур безпеки, використання сучасного обладнання для моніторингу стану технічних систем та об'єктів, проведення регулярних тренувань персоналу та навчання з питань безпеки. Важливим аспектом є також розробка планів дій на випадок надзвичайних ситуацій, що включає детальні процедури реагування на аварії, плани евакуації та залучення спеціалізованих служб швидкого реагування.

Залежність від ключових співробітників є суттєвим ризиком для підприємств енергетичного сектору, оскільки втрата персоналу, який володіє критично важливими знаннями та навичками, може призвести до затримок у

проектах, зростання витрат і, в кінцевому підсумку, до втрати конкурентоспроможності. Це особливо актуально для галузі, де інновації та високі технології відіграють ключову роль, а досвідчені фахівці зі спеціалізованими знаннями є основою успіху. Наприклад, в 2019 році компанія Tesla зіткнулася з викликами, пов'язаними з відтоком висококваліфікованих інженерів та менеджерів, що працювали над ключовими проектами в сфері електромобілів та енергетичних рішень. Хоча Tesla не є традиційною енергетичною компанією, її досвід вказує на те, як втрата ключового персоналу може вплинути на інноваційні процеси та швидкість впровадження нових технологій. У секторі відновлюваної енергетики, компанії також зіткнулися з аналогічними проблемами. Зростаючий попит на відновлювані джерела енергії спричинив підвищену конкуренцію за талановитих фахівців у сфері дизайну, інженерії та управління проектами. Втрата таких фахівців може уповільнити розвиток та реалізацію проектів, впливаючи на доходи та репутацію компанії. Для мінімізації ризиків, пов'язаних із залежністю від ключових співробітників, підприємства впроваджують різноманітні стратегії.

Ризики, пов'язані зі здоров'ям і безпекою на робочому місці, є одними з найбільш критичних для підприємств енергетичного сектору, оскільки вони впливають на життя та здоров'я співробітників, а також можуть призвести до значних фінансових втрат через штрафи, витрати на компенсації та втрату репутації. Нещасні випадки та професійні захворювання можуть статися через ряд причин, включаючи несправне обладнання, недотримання процедур безпеки або вплив шкідливих речовин. Один з прикладів - вибух на нафтопереробному заводі BP у Техасі у 2005 році, який стався через порушення правил експлуатації обладнання. Цей інцидент призвів до загибелі 15 людей і травмування понад 170, а також викликав значне забруднення навколишнього середовища. В результаті BP було оштрафовано на мільйони доларів, і компанія зіткнулася з серйозною критикою з боку регулюючих органів та громадськості. Ще один випадок стався на шахті Upper Big Branch в Західній Вірджинії у 2010 році, де вибух метану призвів до загибелі 29 шахтарів. Розслідування показало, що компанія Massey Energy не дотримувалася встановлених правил безпеки, що спричинило катастрофу. Цей випадок підкреслив важливість дотримання стандартів безпеки та ризики, пов'язані з недбалістю до здоров'я та безпеки працівників. Для мінімізації ризиків, пов'язаних зі здоров'ям і безпекою на робочому місці, підприємства енергетичного сектору реалізують комплексні програми охорони праці, які включають регулярне навчання співробітників, аудит та моніторинг стану обладнання, впровадження сучасних технологій для попередження нещасних випадків та вдосконалення системи реагування на надзвичайні ситуації.

Ризик дефіциту кваліфікованих фахівців становить серйозний виклик для підприємств енергетичного сектору, оскільки він впливає на інноваційний потенціал, ефективність виробництва та загальну конкурентоспроможність

компаній. Сучасна енергетика вимагає спеціалістів не лише з глибокими технічними знаннями, але й з навичками у сфері цифрових технологій, екології та управління проектами. Важкість у залученні та утриманні таких спеціалістів може призвести до затримок у розробці та реалізації нових проєктів, зниження продуктивності та зростання витрат. Наприклад, у 2018 році компанія Siemens, яка є одним зі світових лідерів у галузі високотехнологічного обладнання для енергетики, зіткнулася з викликами, пов'язаними з дефіцитом кваліфікованих інженерів в деяких регіонах. Це змусило компанію збільшити інвестиції в програми професійної підготовки та розвитку персоналу, а також активізувати зусилля щодо залучення молодих талантів через стажування та співпрацю з університетами.

Перевищення бюджету та графіків є значним ризиком для підприємств енергетичного сектору, оскільки збільшення витрат або затримки в реалізації проєктів можуть мати серйозні наслідки для фінансового стану компанії та її репутації. Цей ризик часто виникає через недооцінку складності проєктів, непередбачені проблеми на етапі виконання, а також через зміни у вимогах до проєкту або регуляторному середовищі. Один з прикладів - проєкт будівництва атомної електростанції Олькілуото 3 у Фінляндії, де початкові витрати значно перевищили бюджет, а запуск електростанції був відкладений на кілька років. Початково планувалося, що станція почне працювати у 2009 році, але реальний запуск відбувся лише у 2021 році. Перевищення витрат та затримки були спричинені технічними проблемами та змінами у регуляторних вимогах. Інший приклад - проєкт розширення Панамського каналу, який також стикнувся із значними затримками та перевищенням витрат порівняно з початковим бюджетом. Хоча цей проєкт не належить безпосередньо до енергетичного сектору, він демонструє, як великомасштабні інфраструктурні проєкти можуть зіткнутися з подібними викликами. Для мінімізації цього ризику компанії застосовують ретельне планування та оцінку проєктів, включаючи детальний аналіз потенційних ризиків та складностей. Важливо також забезпечити гнучкість управління проєктами, щоб мати можливість адаптуватися до змін умов та вимог без значного збільшення витрат чи затримок. Ефективне управління ризиками також вимагає від компаній створення резервних фондів для покриття непередбачених витрат, регулярного моніторингу та контролю за ходом реалізації проєктів, а також впровадження системи раннього попередження про можливі проблеми.

Невдачі в досягненні технічних параметрів становлять значний ризик для підприємств енергетичного сектору, оскільки неможливість досягнення запланованих технічних характеристик обладнання або систем може призвести до збільшення витрат, затримок у реалізації проєктів та зниження ефективності виробництва. Це особливо актуально у сфері, де високі технологічні стандарти та інновації є ключовими для успішної діяльності. Одним з прикладів є ситуація з компанією Areva та її проєктом будівництва

атомної електростанції в Олькілуото, Фінляндія, де затримки та перевищення бюджету були частково спричинені проблемами з досягненням необхідних технічних характеристик реактора. Спочатку планувалося ввести станцію в експлуатацію у 2009 році, але проект зіткнувся з численними технічними та регуляторними проблемами, що призвело до затримки на більше ніж десять років. Іншим прикладом є компанія Boeing та її проект 787 Dreamliner, який хоча і не належить до енергетичного сектору, але чітко ілюструє ризики, пов'язані з неможливістю досягнення технічних параметрів. Через проблеми з конструкцією та матеріалами, зокрема з використанням композитних матеріалів для корпусу літака, проект зазнав значних затримок та збільшення витрат, що вплинуло на фінансові результати компанії та її репутацію. Для мінімізації цього ризику компанії впроваджують комплексні програми управління якістю та ризиками, що включають ретельне тестування на всіх етапах розробки та виробництва, а також активне використання зворотного зв'язку від співробітників та замовників для вдосконалення проектних рішень.

Ризик відмови від інновацій відіграє значну роль в стратегічному плануванні підприємств енергетичного сектору, оскільки складнощі з прийняттям нових технологій співробітниками або кінцевими користувачами можуть призвести до зниження продуктивності, затримок у реалізації інноваційних проєктів та втрати ринкової частки. Сучасний енергетичний сектор зазнає швидких змін, вимагаючи адаптації до новітніх технологій, таких як відновлювана енергія, цифровізація та інтелектуальні мережі, що вимагає від компаній не тільки впровадження нововведень, але й управління змінами в організаційній культурі. Прикладом цього може слугувати досвід компанії Kodak, яка, хоч і не належить до енергетичного сектору, але чітко ілюструє наслідки ігнорування інновацій. Незважаючи на те, що Kodak була одним із піонерів у розробці цифрової фотографії, компанія не змогла адаптувати свій бізнес-модель до змінюваного ринку, що призвело до її банкрутства в 2012 році. Цей випадок підкреслює значення своєчасного впровадження інновацій та готовності до змін. В енергетичному секторі компанія GE стикалася з викликами при впровадженні нових цифрових рішень в області виробництва та розподілу енергії. Необхідність переконати співробітників у перевагах нових технологій та адаптувати існуючі бізнес-процеси вимагала значних зусиль у сфері управління змінами та організаційного розвитку. Для подолання ризику відмови від інновацій компанії розробляють комплексні програми навчання та розвитку для своїх співробітників, спрямовані на підвищення обізнаності та розуміння нових технологій.

Ризик залежності від одного постачальника технологій становить серйозну загрозу для підприємств енергетичного сектору, особливо в контексті швидкого технологічного розвитку та інновацій. Така залежність може виникнути через специфічні технічні рішення, патенти або унікальні

властивості обладнання чи програмного забезпечення, що обмежує вибір компанії та підвищує ризики, пов'язані з поставками, ціноутворенням та інноваційною діяльністю. Прикладом цього може слугувати ситуація з EDF (Électricité de France), яка зіткнулася з викликами при будівництві нових атомних електростанцій через залежність від конкретних технологій реакторів EPR (European Pressurized Reactor), розроблених компанією Areva. Виникаючі технічні проблеми, затримки в поставках та збільшення витрат частково були спричинені обмеженою кількістю постачальників, здатних виготовляти та обслуговувати складне обладнання, що відповідає вимогам проекту. Іншим прикладом є залежність компаній, що спеціалізуються на виробництві вітрової енергії, від постачальників турбін конкретних моделей. Так, виробники вітрових електростанцій, як-от Vestas або Siemens Gamesa, мають унікальні технології та патенти, що може ускладнити заміну обладнання або його обслуговування в разі зміни постачальника або виникнення проблем з існуючим обладнанням. Для мінімізації цього ризику компанії впроваджують стратегії диверсифікації постачальників, інвестуючи в розвиток власних досліджень та розробок або формуючи стратегічні партнерства з кількома постачальниками. Це дозволяє знизити залежність від одного виробника, забезпечити більшу гнучкість у виборі технологій та підвищити стійкість ланцюжка поставок. Ретельне контрактне регулювання, включаючи умови щодо інтелектуальної власності, гарантій та підтримки, дозволяє забезпечити захист інтересів компанії у довгостроковій перспективі, мінімізуючи ризики, пов'язані зі зміною технологій або втратою доступу до критично важливих компонентів і сервісів.

Зростання конкуренції в енергетичній галузі, включаючи появу нових гравців та технологій, є значним викликом для існуючих компаній, який впливає на їх ринкову частку, прибутковість та стратегічне позиціонування. Цей ризик стає особливо актуальним у контексті глобального переходу до відновлюваних джерел енергії, цифровізації енергетичних систем та розвитку інноваційних технологій управління енергоспоживанням. Один з найбільш наочних прикладів конкуренції в галузі можна спостерігати у сфері відновлювальної енергетики, де традиційні енергетичні компанії, такі як Shell та BP, почали активно конкурувати з новими гравцями, такими як Tesla та SunPower, у сегменті сонячної енергетики та зберігання енергії. Зокрема, BP оголосила про значні інвестиції в відновлювану енергетику та низьковуглецеві технології, прагнучи переосмислити свою бізнес-модель у відповідь на зміни клімату та зростання попиту на чисту енергію. Іншим прикладом є ринок електромобілів, де традиційні автовиробники, такі як Volkswagen та Ford, інтенсивно конкурують з такими компаніями, як Tesla, яка стала лідером у цій області завдяки інноваційним технологіям батарей та електротранспорту. Така конкуренція стимулює інновації та покращення продукції, але також створює тиск на компанії, що вимагає від них швидкої адаптації та розвитку нових

стратегій для утримання своїх позицій на ринку. Для мінімізації ризиків, пов'язаних з конкуренцією, компанії впроваджують різноманітні стратегії, включаючи диверсифікацію свого портфеля продукції та послуг, зосередження на інноваціях та покращенні ефективності, а також розвиток партнерства та стратегічних альянсів.

Зміни у попиті на енергію становлять значний ризик для підприємств енергетичного сектору, враховуючи потенціал непередбачуваних змін, які можуть бути спричинені різноманітними факторами, включаючи тенденції до енергозбереження, перехід на альтернативні джерела енергії, економічні коливання або зміни в споживацьких уподобаннях. Ці зміни можуть призвести до зниження доходів компаній, збільшення витрат на адаптацію до нових умов ринку та потреби у швидкій переорієнтації виробничих потужностей. Прикладом впливу змін у попиті на енергію є ситуація з компанією Peabody Energy, найбільшим у світі приватним виробником вугілля, яка заявила про банкрутство у 2016 році. Однією з причин цього стала зростаюча тенденція до переходу на більш чисті джерела енергії, такі як природний газ, вітрова та сонячна енергія, що призвело до зниження попиту на вугілля в США та інших країнах. Інший приклад стосується електроенергетичних компаній, які зіткнулися з викликами через зростання популярності домашніх сонячних панелей та інших систем власного виробництва енергії. Такі компанії, як E.ON та RWE в Німеччині, були змушені переглядати свої бізнес-моделі та інвестувати в розвиток відновлюваних джерел енергії та новітніх технологій зберігання енергії для відповіді на змінені умови ринку. Для мінімізації ризиків, пов'язаних із змінами у попиті, компанії розробляють гнучкі стратегії, які дозволяють їм швидко адаптуватися до нових умов.

Ризики невідповідності стратегії розвитку підприємства є значним викликом у динамічному енергетичному секторі. Вони виникають, коли розроблені та впроваджені стратегії не відображають актуальних змін у зовнішньому середовищі або не задовольняють внутрішні потреби компанії, що може призвести до втрати конкурентних переваг, фінансових збитків або навіть до втрати ринкових позицій. Один із прикладів, що ілюструє цей ризик, стосується компанії Kodak, яка не змогла адекватно відреагувати на цифрову революцію у фотографії. Хоча Kodak і не належить до енергетичного сектору, її досвід показує, як невідповідність стратегії розвитку може призвести до занепаду навіть дуже успішної компанії. Kodak ігнорувала зростаючий попит на цифрову фотографію, продовжуючи концентруватися на традиційній плівковій фотографії, що в кінцевому підсумку призвело до її банкрутства в 2012 році. В контексті енергетичного сектору, компанії також можуть зіткнутися з аналогічними викликами.

Ризик втрати репутації є одним з найсерйозніших викликів для підприємств енергетичного сектору, оскільки наслідки від негативних подій, таких як аварії на виробництві, екологічні інциденти або порушення

корпоративної етики, можуть значно підірвати довіру до бренду та мати тривалі вплив на фінансові результати та стратегічні перспективи компанії. Прикладом може слугувати аварія на атомній електростанції Fukushima Daiichi у 2011 році, яку спричинило землетрус та наступне цунамі. Наслідки цієї катастрофи мали глобальні виміри, спричинивши занепокоєння щодо безпеки атомної енергетики загалом та вплинувши на політику використання атомної енергії у багатьох країнах. Компанія TEPCO (Tokyo Electric Power Company), яка експлуатувала станцію, зазнала значних фінансових втрат та репутаційних збитків, що потребувало величезних зусиль і коштів для відновлення довіри громадськості та впорядкування наслідків катастрофи. Інший приклад - витік нафти з платформи Deepwater Horizon компанії BP у Мексиканській затоці у 2010 році. Цей інцидент не лише спричинив масштабне забруднення морського середовища, але й серйозно зашкодив репутації BP як відповідального виробника нафти. Компанія зіткнулася з величезними штрафами, витратами на ліквідацію наслідків аварії та позовами, а також з потребою реалізації додаткових програм з безпеки та охорони довкілля. Для мінімізації ризику втрати репутації компанії повинні впроваджувати стратегії управління ризиками, що включають ретельне планування безпеки, екологічну відповідальність, корпоративну етику та прозорість у взаєминах з громадськістю.

Кібератаки та витоки даних становлять значний ризик для підприємств енергетичного сектору, урахувавши їх залежність від цифрових технологій та обробки великих обсягів даних. Несанкціонований доступ до корпоративних мереж та систем не тільки може призвести до втрати конфіденційної інформації та фінансових збитків, але й створити загрозу для безпеки енергопостачання. Один з відомих прикладів - атака вірусу Stuxnet, який у 2010 році був спрямований проти іранської ядерної програми та спричинив пошкодження центрифуг у ядерному об'єкті Natanz. Хоча Stuxnet був специфічно спрямований та мав політичні мотиви, він продемонстрував потенціал кібератак для завдання шкоди критично важливій інфраструктурі. У 2015 році в Україні сталася кібератака, що призвела до масштабних відключень електроенергії, вплинувши на тисячі споживачів. Цей інцидент підкреслив вразливість енергетичної інфраструктури перед обличчям скоординованих кібератак та необхідність зміцнення кібербезпеки. Для мінімізації ризиків, пов'язаних з кібератаками та витоками даних, компанії впроваджують комплексні заходи з кібербезпеки, що включають захист периметра мережі, шифрування даних, регулярне оновлення програмного забезпечення та систем безпеки, а також проведення тренінгів для співробітників з питань кібергігієни.

Невдачі в цифровій трансформації представляють собою значний ризик для підприємств енергетичного сектору, оскільки процес інтеграції цифрових технологій відіграє критичну роль у підвищенні ефективності, зниженні

витрат та покращенні сервісу для клієнтів. Ризики можуть включати в себе невіддале впровадження технологій, які не приносять очікуваних переваг, а також створення нових вразливостей, особливо у сфері кібербезпеки. Наприклад, компанія Pacific Gas and Electric (PG&E) в США зіткнулася з викликами при впровадженні нової інформаційної системи у 2012 році, яка призвела до проблем з обліком споживачів та виставленням рахунків. Несподівані технічні проблеми та затримки у впровадженні системи спричинили невдоволення клієнтів і підірвали довіру до компанії. Без адекватних заходів безпеки, такі технології можуть створити нові вразливі місця для кібератак, як це було з демонстрованою здатністю хакерів здійснювати атаки на енергетичні системи через підключені пристрої. Для мінімізації ризиків, пов'язаних з невдачами в цифровій трансформації, компанії повинні приділяти особливу увагу плануванню та управлінню змінами.

Висновки. Ефективне управління ризиками в енергетичному секторі вимагає комплексного підходу, який забезпечує адаптацію до швидкозмінних умов ринку та мінімізацію потенційних загроз. Інвестиції в інновації, кібербезпеку та розвиток персоналу є ключовими для забезпечення стійкості та зростання компаній у цій галузі. Постійний моніторинг зовнішнього середовища та гнучкість у стратегічному плануванні дозволяють ефективно реагувати на виклики та використовувати нові можливості. Серед актуальних проблем, які потребують подальшого наукового осмислення, варто відзначити пошук універсальної класифікації ризиків підприємств енергетики.

Література:

1. Fischhoff, B., Watson, S., & Hope, C. (1984). Defining risk. *Policy Sciences*, 17, 123-139. <https://doi.org/10.1007/BF00146924> .
2. Jacobs, L. (2000). An analysis of the concept of risk. *Cancer nursing*, 23 1, 12-9. <https://doi.org/10.1097/00002820-200002000-00003> .
3. Aven, T., & Renn, O. (2009). On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, 12, 1 - 11. <https://doi.org/10.1080/13669870802488883> .
4. Holton, G. (2004). Defining Risk. *Financial Analysts Journal*, 60, 19 - 25. <https://doi.org/10.2469/faj.v60.n6.2669> .
5. Slovic, P., & Peters, E. (2006). Risk Perception and Affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15, 322 - 325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2006.00461.x> .
6. Isaacs, D. (2020). Risk. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 56. <https://doi.org/10.1111/jpc.14665> .
7. Jardine, C., & Hrudey, S. (1999). What is Risk. 205-211. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4740-8_17 .
8. Kaplan, S., & Garrick, B. (1981). On The Quantitative Definition of Risk. *Risk Analysis*, 1, 11-27. <https://doi.org/10.1111/J.1539-6924.1981.TB01350.X>.
9. Drucker, P. (2018). The Essential Drucker. <https://doi.org/10.4324/9780080939322>.
10. Webster, F. (2009). Marketing IS management: The wisdom of Peter Drucker. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37, 20-27. <https://doi.org/10.1007/S11747-008-0102-4> .

11. Hammond, G., & Waldron, R. (2008). Risk assessment of UK electricity supply in a rapidly evolving energy sector. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part A: Journal of Power and Energy*, 222, 623 - 642. <https://doi.org/10.1243/09576509JPE543> .

12. Gitelman, L., Gitelman, L., & Kozhevnikov, M. (2017). A methodological framework for organizational risk management in energy companies. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 7, 41-51. <https://doi.org/10.2495/SAFE-V7-N1-41-51> .

References:

1. Fischhoff, B., Watson, S., & Hope, C. (1984). Defining risk. *Policy Sciences*, 17, 123-139. <https://doi.org/10.1007/BF00146924> .

2. Jacobs, L. (2000). An analysis of the concept of risk. *Cancer nursing*, 23 1, 12-9 . <https://doi.org/10.1097/00002820-200002000-00003> .

3. Aven, T., & Renn, O. (2009). On risk defined as an event where the outcome is uncertain. *Journal of Risk Research*, 12, 1 - 11. <https://doi.org/10.1080/13669870802488883> .

4. Holton, G. (2004). Defining Risk. *Financial Analysts Journal*, 60, 19 - 25. <https://doi.org/10.2469/faj.v60.n6.2669> .

5. Slovic, P., & Peters, E. (2006). Risk Perception and Affect. *Current Directions in Psychological Science*, 15, 322 - 325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2006.00461.x> .

6. Isaacs, D. (2020). Risk. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 56. <https://doi.org/10.1111/jpc.14665> .

7. Jardine, C., & Hrudey, S. (1999). What is Risk. 205-211. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4740-8_17 .

8. Kaplan, S., & Garrick, B. (1981). On The Quantitative Definition of Risk. *Risk Analysis*, 1, 11-27. <https://doi.org/10.1111/J.1539-6924.1981.TB01350.X>.

9. Drucker, P. (2018). The Essential Drucker. <https://doi.org/10.4324/9780080939322>.

10. Webster, F. (2009). Marketing IS management: The wisdom of Peter Drucker. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37, 20-27. <https://doi.org/10.1007/S11747-008-0102-4> .

11. Hammond, G., & Waldron, R. (2008). Risk assessment of UK electricity supply in a rapidly evolving energy sector. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part A: Journal of Power and Energy*, 222, 623 - 642. <https://doi.org/10.1243/09576509JPE543> .

12. Gitelman, L., Gitelman, L., & Kozhevnikov, M. (2017). A methodological framework for organizational risk management in energy companies. *International Journal of Safety and Security Engineering*, 7, 41-51. <https://doi.org/10.2495/SAFE-V7-N1-41-51> .

УДК 174:658:38:377

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-698-706](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-698-706)

Корнієнко Тетяна Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (096) 182-7085, <https://orcid.org/0000-0001-8020-0771>

ЕТИКА У СУЧАСНОМУ БІЗНЕСІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті зазначено, що в сучасному підприємницькому середовищі виникає наростаюча необхідність вивчення етичних аспектів бізнесу. Ця потреба обумовлена змінами у способах ведення бізнесу як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, що вимагають встановлення ефективних механізмів взаємодії між учасниками ринкових відносин. У умовах жорсткої конкуренції етика в бізнесі стає особливо важливою, оскільки вона визначає не лише репутацію підприємства та рівень довіри до його діяльності, але й впливає на загальний економічний розвиток країни. На підставі проведеного аналізу з'ясовано, що під «етикою ділових відносин» слід розуміти систему цінностей, норм та правил поведінки, що регулюють взаємодію в межах внутрішнього середовища підприємства, а також спілкування з зовнішніми зацікавленими сторонами. Це є не лише інструментом для втілення концепції корпоративної соціальної відповідальності, а й ключовим чинником, що визначає перспективи діяльності підприємства на ринку.

Обґрунтовано, що зростання конкуренції та глобалізація бізнесу створюють необхідність у стандартизації етичних норм та встановленні стандартів у сфері бізнесу. Це дозволить підприємствам вирішувати етичні питання на глобальному рівні, сприяючи взаєморозумінню та зменшенню конфліктів. Крім того, у зв'язку зі збільшенням впливу технологій на бізнес-процеси, виникають нові етичні виклики, пов'язані з маніпуляцією інформацією, фейковими новинами, впливом на громадську думку, використанням особистих даних, штучним інтелектом та іншими технологічними аспектами. Виникає питання про відповідальність бізнесових структур за контент, який вони публікують, а також про захист особистої інформації користувачів та їхню кібербезпеку. Зростаюча залежність бізнесу від технологій потребує уважного врахування етичних аспектів, щоб забезпечити розвиток діяльності відповідно до принципів справедливості, прозорості та захисту прав людини.

Визначено, що дослідження етичних аспектів у сучасному бізнесі є важливим не лише з точки зору підтримки стійкого розвитку сфери бізнесу,

але й для забезпечення гармонійного розвитку суспільства в цілому у відповідь на виклики сучасності. Зазначено, що підприємства, які дотримуються етичних принципів, не лише мають перевагу в очах споживачів, але й можуть забезпечити стабільнішу та ефективнішу діяльність на довгострокову перспективу. Отже, вивчення викликів та перспектив розвитку етики в сучасному бізнесі є ключовим для успішного функціонування бізнесових структур у складних умовах сучасного економічного та соціального середовища.

Ключові слова: бізнес етика, принципи етики бізнесу, внутрішні та зовнішні бар'єри, етичні стандарти.

Korniienko Tetyana Oleksandrivna Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Marketing, Management and Business Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova 2, Uman, 20300, tel.: (096) 182-70-85, <https://orcid.org/0000-0001-8020-0771>

ETHICS IN MODERN BUSINESS: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The article states that in the modern business environment there is an increasing need to study the ethical aspects of business. This need is due to changes in the ways of conducting business both at the domestic and international level, which require the establishment of effective mechanisms of interaction between participants in market relations. In the conditions of fierce competition, ethics in business becomes especially important, as it determines not only the reputation of the enterprise and the level of trust in its activities, but also affects the general economic development of the country. On the basis of the conducted analysis, it was found that the "ethics of business relations" should be understood as a system of values, norms and rules of conduct that regulate interaction within the internal environment of the enterprise, as well as communication with external stakeholders. This is not only a tool for implementing the concept of corporate social responsibility, but also a key factor that determines the prospects of the company's activity on the market.

It is substantiated that the growth of competition and the globalization of business create a need for the standardization of ethical norms and the establishment of standards in the field of business. This will allow businesses to solve ethical issues at a global level, promoting mutual understanding and reducing conflicts. In addition, due to the increasing impact of technology on business processes, new ethical challenges arise related to the manipulation of information, fake news, influence on public opinion, use of personal data, artificial intelligence and other technological aspects.

The question arises about the responsibility of business structures for the content they publish, as well as about the protection of personal information of users

and their cyber security. The growing dependence of business on technology requires careful consideration of ethical aspects to ensure the development of activities in accordance with the principles of justice, transparency and protection of human rights.

It was determined that the study of ethical aspects in modern business is important not only from the point of view of supporting the sustainable development of the business sphere, but also for ensuring the harmonious development of society as a whole in response to the challenges of modernity. It is noted that enterprises that adhere to ethical principles not only have an advantage in the eyes of consumers, but can also ensure more stable and efficient operations in the long term. Therefore, the study of challenges and prospects for the development of ethics in modern business is key to the successful functioning of business structures in the complex conditions of the modern economic and social environment.

Keywords: business ethics, principles of business ethics, internal and external barriers, ethical standards.

Постановка проблеми. В сучасному світі етика ділових відносин у бізнесі набуває все більшого значення, оскільки суспільство ставить перед суб'єктами господарювання високі моральні вимоги. Проте, зростаюча конкуренція, швидкі технологічні зміни та економічні труднощі породжують ряд етичних проблем у сфері бізнесу. Ці проблеми можуть включати в себе корупцію, порушення принципів конфіденційності, недотримання прав працівників, екологічних та соціальних стандартів. Відсутність чіткої етичної основи веде до втрати довіри споживачів, партнерів та громадськості, що може призвести до серйозних негативних наслідків для бізнесу. Тому вирішення етичних проблем стає нагальною задачею, яка потребує системного підходу та впровадження ефективних механізмів контролю та попередження порушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню сутності та особливостям етики ділових відносин у бізнесі приділено чимала кількість наукових праць як українських так і зарубіжних науковців. Зокрема, Статінової Н. П. та Радченко С. Г. [1], Герасимчук А. А., Тимошенко З. І., Шейко С. В. [2], Тиліпська Р. Б., Передало Х. С., Мукан О. В. [3] Малик Н. Р. [4] та ін. Дослідження науковців дозволяють стверджувати, що етика в бізнес-середовищі є важливим компонентом, але недостатньо вивчена в сучасних умовах.

Метою статті є визначення сутності етики ділових відносин в бізнесі, основних її завдань та принципів, вимог до побудови ефективних ділових, партнерських взаємовідносин в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі бізнесу та підприємництва, цінність основних принципів, таких як етика, чесність і взаємне повага, ніколи не була настільки актуальною. Ці принципи є основою

складовою стабільних та успішних комерційних відносин, що допомагають регулювати складну взаємодію між прибутком, відповідальністю та репутацією.

Співвідношення між бізнесом та етикою взаємно переплетені. Процвітаюча компанія - це та, яка здатна ефективно розпізнавати та налагоджувати відносини, що існують між ними.

Етика ділових відносин у бізнесі - це фундаментальні принципи чесності, порядності та поваги до своїх партнерів, виконання угод і зобов'язань, дотримання встановлених норм та правил, а також здатність ефективно функціонувати на ринку в межах закону. Етика бізнесу є одним з різновидів професійної етики, адже вона покликана формувати та врегульовувати взаємовідносини в діловому бізнес-середовищі, коли розглядаються інтереси саме суб'єктів підприємницької діяльності.

Підприємства, які активно сприяють і відстоюють сильні корпоративні етичні стандарти, демонструють більший процвітання у довгостроковій перспективі, бо це свідчить про їхню зосередженість на пріоритетах здорової моральної поведінки. Це виражається у відданості спільноті, клієнтам, працівникам і самому бізнесу. Також це сприяє покращенню репутації компанії, оскільки вона стає відомою як моральна, що збільшує цінність організації.

Забезпечення етики в бізнесі є критично важливим аспектом для будь-якої успішної компанії. Етика визначається як набір принципів, які визначають, що є морально правильним і морально неприпустимим у сфері бізнесу.

Одним із ключових способів забезпечення етики в бізнесі є розробка та впровадження кодексу поведінки. Цей документ визначає стандарти поведінки, які очікується від усіх співробітників компанії, включаючи керівництво, менеджерів та робочий персонал. Кодекс поведінки може охоплювати такі питання, як конфлікт інтересів, конфіденційність даних, корупція, дискримінація та інші аспекти, що впливають на етику в організації. Крім того, важливою складовою забезпечення етики в бізнесі є навчання та розвиток персоналу. Компанії повинні забезпечити, щоб їхні співробітники розуміли важливість етичної поведінки і були навчені відповідати високим стандартам. Це може включати навчання з питань етики, проведення тренінгів та розвиток етичних компетенцій [5].

Для встановлення етичних стандартів у бізнесі важливо керуватися принципами (рис. 1.).

Рис. 1. Основні принципи етики ділових відносин

Різноманітні зовнішні та внутрішні перешкоди ускладнюють розуміння та виконання етичних принципів в процесі діяльності бізнесових структур.

Внутрішні бар'єри включають:

1. Фінансовий тиск - напружена фінансова ситуація може змушувати бізнесменів порушувати етичні принципи для забезпечення прибутку.

2. Конфлікт інтересів - наявність особистих чи професійних інтересів, які конфліктують з етичними нормами, може сприяти порушенню цих принципів.

3. Недостатнє управління ризиками - не усвідомлення ризиків порушення етичних принципів та відсутність адекватного управління цими ризиками може сприяти їхньому виникненню.

4. Недостатні знання або освіта з етики - відсутність достатньої підготовки або знань з етики може призвести до неправильного розуміння та інтерпретації етичних принципів.

Дані внутрішні бар'єри можуть бути складними для подолання, але їх усунення важливо для розвитку етичного підприємництва та створення стійких та успішних бізнесів.

Зовнішні бар'єри включають:

1. Корупційне середовище - високий рівень корупції у суспільстві та в урядових структурах може змушувати бізнесменів діяти неетично, щоб отримати доступ до ресурсів або послуг.

2. Недостатня правова база - відсутність ефективних законів та недостатня правова захищеність можуть створювати ситуації, де етичні принципи не забезпечуються або порушуються без наслідків.

3. Конкуренція на ринку - сильна конкуренція може змусити бізнесменів діяти етично сумнівними способами для збільшення своєї частки на ринку або виграшу угод.

4. Тиск громадськості та ЗМІ - негативне враження громадськості та викриття етичних порушень ЗМІ може мати серйозні наслідки для репутації та бізнесу в цілому.

5. Міжнародні стандарти - вимоги міжнародних партнерів або ринків щодо дотримання етичних стандартів можуть вимагати від бізнесменів виконання додаткових етичних вимог.

6. Етична конкуренція - практики етичних бізнесів іноземних компаній можуть створювати тиск на українських бізнесменів для підвищення рівня етичності у своїх операціях.

7. Соціальні очікування - зміна соціальних уявлень про те, що є етичним, може створювати нові вимоги та очікування щодо бізнесу та його практик.

8. Фінансові обмеження - відсутність фінансових ресурсів може обмежувати можливості бізнесменів дотримуватися етичних стандартів у своїй діяльності.

Врахування внутрішніх і зовнішніх бар'єрів допомагає розуміти контекст, в якому функціонує бізнес, та обрати стратегії для подолання етичних викликів.

Забезпечення етики в бізнесі є критично важливим елементом для будь-якої успішної компанії. Етика визначає, як відбувається взаємодія з клієнтами, партнерами та співробітниками, визначає його місію і цінності [6]. Визначимо деякі ключові аспекти, які допоможуть забезпечити етичну поведінку в бізнесі (рис 2.).

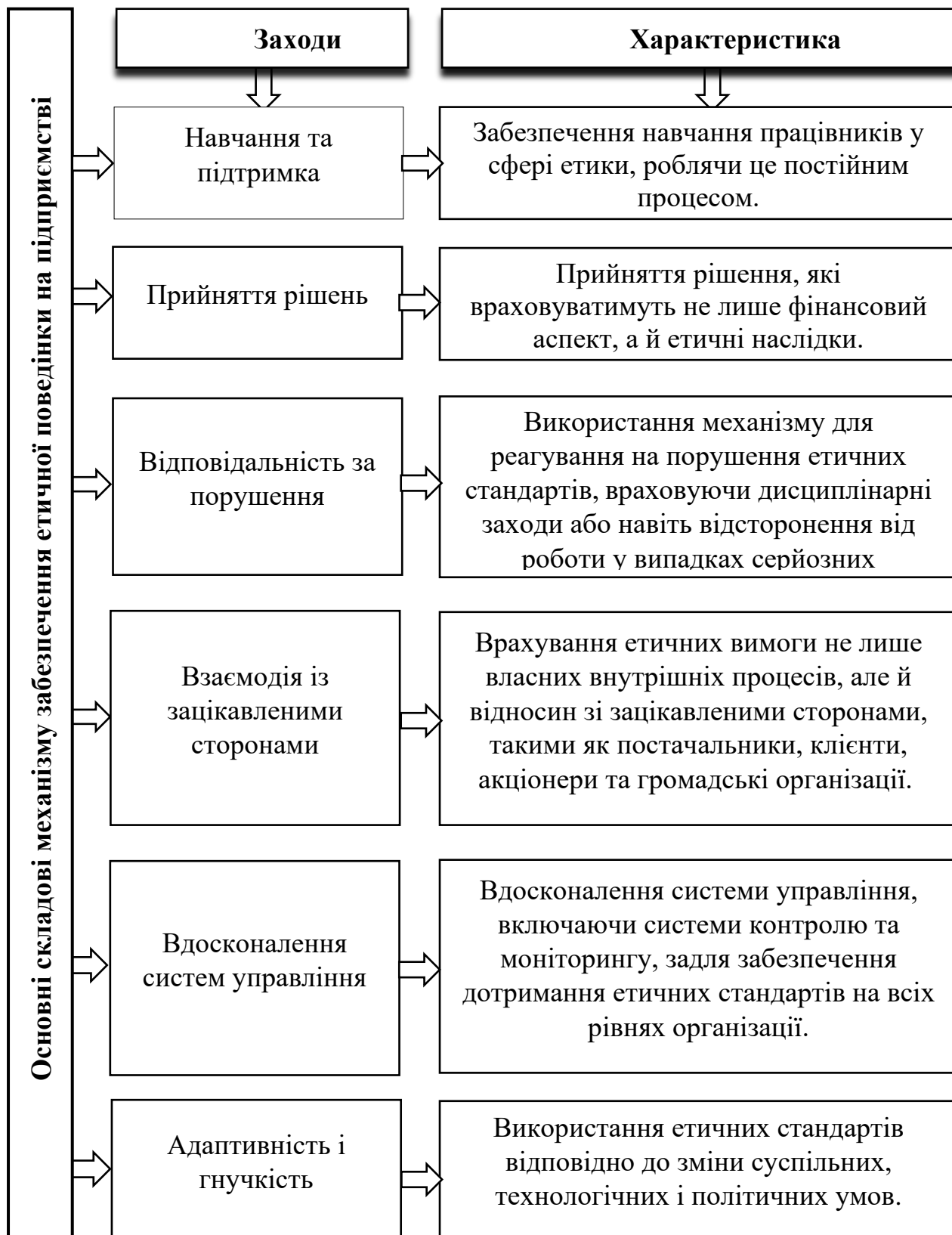

Рис. 2. Процес забезпечення етичної поведінки на підприємстві

Забезпечення етики в бізнесі є багатогранним завданням, яке вимагає впровадження комплексу заходів і постійного контролю. Але лише за умови

дотримання високих стандартів етики можна побудувати довгострокові та успішні відносини з клієнтами, співробітниками та іншими зацікавленими сторонами.

У контексті неперервного розвитку суспільства та змін у бізнесовому середовищі, прогнози розвитку етики у ділових відносинах достатньо перспективні. Очікується зростання участі громадських організацій, активістських груп та міжнародних інституцій у сприянні впровадженню етичних стандартів у бізнесі. Це може включати проведення заходів, спрямованих на викриття корупції, пропаганду етичних практик та вплив на законодавчі органи для створення більш жорстких норм та законів, що регулюють етичні питання у сфері бізнесу. Крім того, розвиток міжнародного співробітництва та узгодження стандартів етичної поведінки на міжнародному рівні може сприяти створенню єдиної системи цінностей та норм, що стане основою для більш гармонійних ділових відносин у масштабах глобальної економіки.

Висновки. У сучасному бізнес-світі етика стає не лише важливим аспектом, але й необхідною умовою успішної діяльності. Розглянуті зовнішні та внутрішні перешкоди, що ускладнюють дотримання етичних принципів в процесі діяльності бізнесових структур, свідчать про необхідність постійного удосконалення етичних стандартів та практик у сфері бізнесу. Незважаючи на складність сучасних викликів, відповідне управління етичними аспектами може сприяти підвищенню довіри споживачів, стабільності підприємства та позитивному впливу на суспільство в цілому. Таким чином, розвиток та впровадження етичних принципів у сучасному бізнесі є ключовими для сталого розвитку господарських суб'єктів та суспільства в цілому.

Література:

1. Статінова Н. П., Радченко С. Г. Етика бізнесу : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2001. 280 с.
2. Герасимчук А. А., Тимошенко З. І., Шейко С. В. Філософські основи менеджменту і бізнесу: навчальний посібник. Київ : Європейський ун-т, 2006. 111 с.
3. Тиліпська Р. Б., Передало Х. С., Мукан О. В. Етика бізнесу в умовах європейської інтеграції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку.* 2016. № 858. С. 132–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_858_21
4. Малик Н. Р. Сутність ділових комунікацій підприємства. Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах інноваційного розвитку економіки : матеріали доп. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. з міжнар. участю, ч. 2. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 301–303.
5. Орел В. М., Краля В. Г. Роль комунікацій в управлінні підприємством. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.* 2016. Вип. 174. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdusg_2016_174_9
6. Добросовісність та етика в бізнесі. Освіта заради справедливості. Серія університетських модулів. Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності. 2021. С. 36. URL: https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_11_final_UKR.pdf

References:

1. Statinova N. P., Radchenko S. H. (2001) Etyka biznesu [Business ethics]. Kyiv: KNTEU, 280 p.
2. Herasymchuk A.A., Tymoshenko Z.I., Sheyko S.V. (2006) Filosofski osnovy menedzhmentu i biznesu [Philosophical foundations of management and business]. Yevropeys'kyy un-t. Kyiv: Vydavnytstvo Yevropeyskoho un-tu. (in Ukrainian)
3. Tylypska R. B., Peredalo R. B., Mukan O. V. (2016) Etyka biznesu v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Business ethics in the context of European integration]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku [Scientific Announcer of university «Lviv Polytechnic». Management and enterprise in Ukraine: the stages of becoming and problem of development], no. 858, pp. 132–139. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2016_858_2
4. Malyk, N. R. (2020). Sutnist dilovykh komunikatsii pidpriemstva [The essence of business communications of the enterprise]. Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnoho upravlinnia v umovakh innovatsiinoho rozvytku ekonomiky: materialy dop. Vseukr. nauk.-prakt. internet-konf. z mizh nar. Uchastiu, ch. 2. Ternopil: TNEU, pp. 301–303. (in Ukrainian)
5. Orel, V. M., Kralia, V. H. (2016). Rol komunikatsii v upravlinnia pidpriemstvom [A role of communications is in a management an enterprise]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho gospodarstva imeni Petra Vasylenka, vol. 174, pp. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2016_174_9 (in Ukrainian)
6. Upravlinnia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z narkotyktiv i zlochynnosti (2021) Dobrochesnist ta etyka v biznesi. Osvita zarady spravedlyvosti. Serii universytetskykh moduliv [Respectability and ethics are in business. Education is for the sake of justice. Series of the university modules]. Available at: https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_11_final_UKR.pdf

УДК 336.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-707-716](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-707-716)

Кульчицька Надія Євстахівна кандидат економічних наук, доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін, Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу Західноукраїнського національного університету, вул. С. Бандери, 46, м. Чортків, 48501, тел.: (097) 004-05-08, <https://orcid.org/0000-0001-7847-2620>

КРЕДИТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У сучасних економічних умовах розподіл державного фінансування освіти не в повному обсязі відповідає потребам суспільства, крім того, в умовах динамічних змін у фінансовій системі держави розбіжність між ринком та закладами освіти щодалі поглиблюється, враховуючи різні пріоритетні напрями в освіті для держави та здобувачів освіти. Тому на часі постає питання кредитування як напряму розвитку муніципальної освіти.

В статті проаналізовано економічну сутність кредитування для здобуття освіти та його основні функції у сучасних умовах.

З'ясовано, що введення різноманітних джерел фінансування, таких як залучення коштів, освітнє кредитування та інші, розглядається як спосіб зменшення ресурсної залежності закладів муніципальної освіти від держави.

Окреслено основні моделі освітнього кредитування. Розглянуто особливості державного фінансування та кредитування муніципальної освіти в зарубіжних країнах: у Великобританії для підтримки деяких спеціальностей, переважно інженерних, держава надає вступникам одноразову допомогу; у Швеції, Фінляндії та Норвегії муніципальна освіта супроводжується різними можливостями для отримання додаткових стипендій за різними державними програмами, які забезпечують рівний доступ до кредитів для покриття витрат; у Норвегії компенсація сукупних витрат на муніципальну освіту проводиться за рахунок Державного фонду освітніх кредитів; у Сполучених Штатах існують три основні види освітніх кредитів: федеральний студентський, батьківський і приватний.

В статті доведено, що кредитування може бути важливим напрямом розвитку муніципальної освіти, оскільки дозволить місцевим органам отримувати фінансові ресурси для вдосконалення освітньої інфраструктури, модернізації закладів освіти, закупівлі сучасного обладнання та матеріалів, підвищення кваліфікації педагогічного персоналу та впровадження інноваційних освітніх програм.

Окреслено основні способи кредитування муніципальної освіти: бюджетне фінансування, державні та муніципальні гранти, залучення кредитів, публічно-приватні партнерства, збір пожертв.

Ключові слова: освіта, муніципальна освіта, кредитування, освітній кредит, бюджетне фінансування.

Kulchytska Nadiia Yevstakhivna candidate of economic sciences, associate professor of the department of fundamental and special disciplines, Chortkiv educational and scientific institute of entrepreneurship and business of West Ukrainian National University, St. S. Bandery, 46, Chortkiv, 48501, tel.: (097) 004-05-08, <https://orcid.org/0000-0001-7847-2620>

LENDING AS A DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF MUNICIPAL EDUCATION

Abstract. In modern economic conditions, the distribution of state funding for education does not fully meet the needs of society, in addition, in the conditions of dynamic changes in the financial system of the state, the discrepancy between the market and educational institutions is increasingly deepening, taking into account the different priority areas in education for the state and those seeking education. Therefore, the issue of lending as a direction of development of municipal education is timely.

The article analyzes the economic essence of lending for education and its main functions in modern conditions.

It was found that the introduction of various sources of financing, such as fundraising, educational lending, and others, is considered as a way to reduce the resource dependence of municipal education institutions on the state.

The main models of educational lending are outlined. Peculiarities of state financing and crediting of municipal education in foreign countries are considered: in Great Britain, to support some specialties, mainly engineering, the state provides one-time assistance to entrants; in Sweden, Finland and Norway, municipal education is accompanied by various opportunities to receive additional scholarships under various government programs that ensure equal access to loans to cover costs; in Norway, compensation for the total costs of municipal education is carried out at the expense of the State Fund for Educational Loans; there are three main types of student loans in the United States: federal student loans, parent loans, and private loans.

The article proves that lending can be an important direction in the development of municipal education, as it will allow local authorities to obtain financial resources for improving educational infrastructure, modernizing educational institutions, purchasing modern equipment and materials, improving the qualifications of teaching staff, and implementing innovative educational programs.

The main methods of crediting municipal education are outlined: budget financing, state and municipal grants, attracting loans, public-private partnerships, collection of donations.

Keywords: education, municipal education, lending, educational loan, budget financing.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується недостатнім фінансуванням зі сторони держави, низьким рівнем конкурентоспроможності українських закладів освіти у порівнянні з закордонними та втратою науково-професійної еліти, яка віддає перевагу кращим умовам життя й науковій діяльності за кордоном, де їхня праця належним чином оцінюється та має позитивний вплив на світову спільноту. Ці процеси посилюються з кожним роком і підтверджуються численними прикладами. Незважаючи на усі зусилля уряду, якісна освіта в Україні залишається недоступною для багатьох осіб.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є необхідність змін у системі фінансування муніципальної освіти, зокрема перегляд та вдосконалення існуючої системи кредитування навчання. Для знаходження найефективніших рішень слід аналізувати світовий досвід, звертаючи особливу увагу на роль і місце комерційних банків у фінансуванні муніципальної освіти. Оскільки Україна має обмежений досвід використання освітніх кредитів, а для банківського сектору це не надто приваблива сфера, ця проблема залишається актуальною [2, с. 312].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку механізмів кредитування здобуття вищої освіти розглядали у своїх працях такі науковці: О. Барановський [1], А. Сухоруков [7], Ю. Харазішвілі [8], О. Єрфорт [3], І. Король [10] та інші дослідники. Оцінюючи внесок вітчизняних авторів у вирішення питань державного кредитування муніципальної освіти, важливо звернути увагу на необхідність поглиблення теоретичних досліджень і практичних аспектів фінансового забезпечення закладів муніципальної освіти, з урахуванням різних джерел формування фінансових ресурсів.

Метою статті є аналіз стану і перспектив розвитку механізму кредитування муніципальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Освіта є основою людського розвитку і прогресу суспільства. Вона сприяє індивідуальному розвитку особистості, формує інтелектуальний, духовний та виробничий потенціал держави, є стратегічним ресурсом соціально-економічного і культурного розвитку, джерелом підвищення добробуту людей, національних інтересів та зміцнення авторитету держави на міжнародній арені.

Розвиток освітньої галузі є загальнонаціональним пріоритетом, оскільки від освіти залежить майбутнє країни. Тому на сьогоднішній день важливим є обсяг видатків на освіту та науку, їхнє призначення та спосіб розподілу.

Децентралізація управління видатками бюджету на муніципальну освіту є необхідною через низьку ефективність витрачання коштів, надмірну централізацію та бюрократизацію управління, відсутність чіткого розподілу повноважень і відповідальності між органами управління різних рівнів, формальне і несистематичне залучення громадськості до управління тощо.

Децентралізація освіти передбачає передачу управління муніципальною освітою та фінансування освіти демократично обраним органам місцевого самоврядування та школам. Проблеми фінансування освіти включають неефективне використання бюджетних коштів, фінансування закладів освіти замість самої освіти, а також неефективну структуру видатків бюджету. Чітке визначення видаткових повноважень місцевих органів влади та усунення дублювання повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є важливими елементами бюджетної децентралізації муніципальної освіти.

Система муніципальної освіти в Україні стикається з нестачею фінансових ресурсів для ефективної діяльності закладів освіти, зокрема, для забезпечення якісної підготовки фахівців для національної економіки. Недостатність бюджетних коштів підштовхує до пошуку нових механізмів фінансування. Проблема фінансування муніципальної освіти є актуальною не лише в Україні, але й у всіх країнах світу. Кредит вважається одним з ефективних механізмів фінансування муніципальної освіти. Однак науковці та практики неоднозначно ставляться до питання визначення обсягів надання кредитів на муніципальну освіту. Введення різноманітних джерел фінансування, таких як залучення коштів, освітнє кредитування та інші, розглядається як спосіб зменшення ресурсної залежності закладів муніципальної освіти від держави [5, с. 205].

Сьогоднішнє основне завдання полягає в забезпеченні можливості отримання якісної муніципальної освіти для всіх громадян протягом їхнього життя, а також у посиленні національного характеру освіти.

Україна чітко визначила свою спрямованість на включення до європейського освітнього простору, що вимагає поступової модернізації освітньої системи відповідно до європейських стандартів. Фінансування муніципальної освіти стає об'єктом дискусій у багатьох країнах, і вчені пропонують різні методи підвищення ефективності системи фінансування муніципальної освіти для забезпечення стабільного розвитку. Аналіз зарубіжного досвіду в області кредитування муніципальної освіти передбачає визначення його понять, принципів та різноманітних форм.

Освітній кредит – це форма споживчого кредиту, яка надається для отримання якісної муніципальної освіти у різних сферах. Хоча він базується на традиційних принципах кредитування, деякі науковці відмічають його специфічні аспекти. Наприклад, виділяють такі як забезпечення доступності муніципальної освіти, створення сприятливих економічних умов для

отримання освітнього кредиту, адресність та диференційованість бюджетного кредитування, особисту відповідальність осіб, що отримали кредит. Існує різноманітність видів і технологій надання освітніх кредитів, які можна умовно класифікувати згідно з економічною ознакою сегментації ринку освітніх послуг на ті, що надаються за участю держави, приватними банками на комерційній основі та власне сферою муніципальної освіти. Також існує можливість отримання кредитів, пов'язаних з фондами молодіжної підтримки [6, с. 210].

Освітні кредити, які надаються за активної участі держави, спрямовані на виконання державного замовлення і використовуються як інструмент соціальної політики з метою підвищення доступності муніципальної освіти. У сфері муніципальної освіти кредити спрямовані на підвищення якості навчання та генеруються закладами освіти, тоді як банківські кредити на здобуття освіти орієнтовані на отримання прибутку. У ринковій схемі кредитування може брати участь і держава як гарант повернення наданих кредитів.

Таким чином, кредити за характером можна розділити на комерційні та соціальні, які не є взаємовиключними, а скоріше доповнюють ринкову та соціальну моделі муніципальної освіти. Важливо відзначити, що соціальні аспекти також притаманні банківському кредитуванню муніципальної освіти.

Згідно з світовою практикою, в системі освітнього кредитування переважають кредити, надані за державними схемами, і цей підхід приймають понад 60 країн світу. Комерційні банки надають кредити для навчання за власною ініціативою.

Кредити мають чотири основні моделі:

- заставні позички з фіксованими платежами;
- заставні позички з прогресивними платежами;
- оподаткування через податкову та страхову системи;
- відстрочена плата за навчання [2, с. 216].

Усі ці моделі реалізуються з допомогою державних агентств. У комерційних схемах контрагентами є приватні навчальні заклади та приватні агентства, чия діяльність спрямована на отримання прибутку. Управління агентствами, які надають позички, може проводитися урядовими або приватними довірчими фондами.

Розглянемо особливості державного фінансування та кредитування муніципальної освіти в деяких країнах. Система закладів муніципальної освіти, зокрема вищої освіти, у Великобританії фінансується за рахунок промисловості та прямих урядових коштів. Головну роль у фінансуванні відведено Раді фінансування освіти, яка робить відповідні рекомендації Державному секретареві з освіти та розподіляє державні кошти на фінансування університетів і коледжів. Фактично, вжито курс на колегіальний принцип асигнування коштів освітнім закладам. Освіта у освітніх закладах цієї

країни є платною. Університети та коледжі, що функціонують економічно самостійно, вибирають спеціальності для навчання в залежності від попиту та інтересів аплікантів.

Проте для підтримки деяких спеціальностей, переважно інженерних, держава надає вступникам одноразову допомогу. Місцеві відділи освіти при міських управліннях надають своїм студентам безпроцентні освітні позички за умови їх повернення після закінчення навчання та працевлаштування або під час навчання. Цю систему позичок впроваджено Міністерством освіти Великобританії у вересні 1990 року; вона враховує матеріальні можливості студентів та їхніх батьків. Розмір позички залежить від того, чи проживають студенти з батьками, чи навчаються та проживають у Лондоні. Після закінчення навчання розмір цієї позички зменшується. Різні наукові, благодійні, місцеві та міжнародні організації, а також окремі університети, надають допомогу або стипендії особливо талановитим студентам за високі успіхи в навчанні. У Англії відсутні нормативні документи щодо отримання освітньої позички або допомоги [11, с. 7].

У Швеції, Фінляндії та Норвегії муніципальна освіта супроводжується різними можливостями для отримання додаткових стипендій за різними державними програмами, які забезпечують рівний доступ до кредитів для покриття витрат, пов'язаних із навчанням.

У Норвегії компенсація сукупних витрат на муніципальну освіту проводиться за рахунок Державного фонду освітніх кредитів. Кредити виділяються на 20 років і можуть частково погашатися закладом освіти. Подібна модель інвестування у людські ресурси існує як в європейських країнах, так і в державах атлантичного ареалу. Ця модель реалізується за допомогою фінансової та інституціональної автономії закладів освіти.

У Сполучених Штатах існують три основні види освітніх кредитів: федеральний студентський, батьківський і приватний. Батьківські кредити надаються батькам майбутніх здобувачів освіти, якщо ті перебувають на їх утриманні. Розміри цього виду позики обмежуються вартістю навчання. Приватні кредити використовуються для компенсації різниці між реальною вартістю навчання та урядовою позикою. Найпоширеніший вид кредитування - це урядові програми. Міністерство освіти США пропонує ряд програм фінансової допомоги, розмір якої залежить від загальної вартості навчання та доходу сім'ї, від якого залежить внесок.

У США, де ліберальна модель кредитування освіти найбільш поширена, державне втручання в економіку муніципальної освіти та механізм надання кредитів ґрунтуються на національних програмах, що об'єднують численні напрями фінансової допомоги [9, с. 24].

Розглядаючи досвід різних країн, важливо відзначити, що практика країн з ринковою економікою у розширенні фінансування сфери муніципальної освіти є необхідною для України.

Ефективна система муніципальної освіти розглядається як розвиток людських ресурсів, а проблеми суспільства пов'язуються з недосконалістю та низькою якістю освіти. Тому державі відводиться активна роль у розвитку освіти. По-перше, вона має вимагати від громадян здобуття знань і навичок, необхідних для незалежності в суспільстві, а також допомагати їм у самореалізації. Згідно з цим, державне управління в галузі муніципальної освіти має дві функції: забезпечення обов'язкової освіти за рахунок держави як мінімуму, і регулювання освіти як послуги за допомогою ринкового механізму. Однак існує інша позиція, яка вважає, що освіту потрібно перевести в сферу приватного права, на відкритий ринок послуг, роблячи здобувача освіти реальним замовником, аргументуючи це дисбалансом між переходом до ринку в економічній сфері і адміністративно-командним принципом масової освіти, де знання примусово «розподіляються» за програмами і стандартами.

Кредитування може бути важливим напрямом розвитку муніципальної освіти. Цей підхід дозволяє місцевим органам отримувати фінансові ресурси для вдосконалення освітньої інфраструктури, модернізації закладів освіти, закупівлі сучасного обладнання та матеріалів, підвищення кваліфікації педагогічного персоналу та впровадження інноваційних освітніх програм.

Переваги кредитування включають можливість швидкої реалізації проектів без значного очікування на державне фінансування, а також гнучкі умови отримання коштів, які можуть бути адаптовані під конкретні потреби місцевих громад.

Проте важливо забезпечити ефективне управління та контроль за використанням кредитних коштів, щоб уникнути неправильного їх витрачання та забезпечити максимальний соціальний і освітній ефект для місцевого населення. Також необхідно розробляти стратегічні плани використання кредитів, які б враховували потреби місцевих громад у довгостроковій перспективі та сприяли сталому розвитку освітньої системи на місцевому рівні.

Ключові аспекти кредитування муніципальної освіти можуть бути узагальнені таким чином:

1. Фінансовий доступ: одним із головних аспектів кредитування муніципальної освіти є забезпечення фінансової доступності освітніх послуг для місцевого населення, зокрема для сімей з низьким рівнем доходу та інших уразливих груп.

2. Розвиток інфраструктури: кредити можуть бути використані для покращення інфраструктури закладів освіти у місцевих громадах, включаючи будівлі, обладнання, технології та інші ресурси, необхідні для забезпечення якісної освіти.

3. Підвищення якості навчання: кредитні кошти можуть бути спрямовані на програми, що сприяють підвищенню якості освіти, включаючи професійний розвиток педагогів, розробку нових навчальних програм та методик.

4. Підтримка інновацій: кредитування може стимулювати інноваційні проекти у сфері освіти, такі як впровадження нових методик навчання, розвиток інтерактивних навчальних програм та використання передових технологій.

5. Стабільні фінансові потоки: кредити можуть забезпечити місцевим громадам стабільні фінансові потоки для реалізації довгострокових проектів розвитку освіти.

6. Партнерство з приватним сектором: використання кредитів може стимулювати співпрацю з приватним сектором у сфері освіти через укладання партнерських угод або спонсорських програм.

7. Ефективне фінансове управління: важливим аспектом є ефективне управління фінансами, включаючи контроль за витратами та моніторинг використання кредитних коштів для досягнення стратегічних цілей розвитку освіти в місцевих громадах [4, с. 412].

Кредитування муніципальної освіти може відбуватися за допомогою різних механізмів і програм, які зазвичай встановлюються на рівні місцевої адміністрації або муніципальних установ освіти.

Основні способи кредитування муніципальної освіти:

1. Бюджетне фінансування: місцеві органи можуть виділяти кошти зі свого бюджету для фінансування освітніх програм, будівництва та ремонту шкіл, закупівлі необхідного обладнання та матеріалів для навчання. Цей метод забезпечує стабільні фінансові ресурси і дозволяє місцевим громадам здійснювати планові інвестиції у розвиток освіти.

2. Державні та муніципальні гранти: місцеві громади можуть отримувати гранти від держави або неприбуткових організацій для фінансування конкретних освітніх проектів або програм. Цей метод дозволяє залучити додаткові кошти без необхідності повернення кредитів і може бути спрямований на спеціалізовані ініціативи або проекти з підвищення якості освіти.

3. Залучення кредитів: громади можуть брати кредити в банках або інших фінансових установах для фінансування освітніх ініціатив, будівництва шкіл або модернізації освітньої інфраструктури. Цей підхід може забезпечити швидке фінансування проектів, але потребує повернення кредитів з відсотками.

4. Публічно-приватні партнерства: громади можуть укласти угоди з приватними компаніями чи фондами для спільного фінансування та реалізації освітніх проектів або будівництва шкіл. Цей підхід дозволяє комбінувати ресурси та експертизу різних секторів для досягнення спільних цілей у сфері освіти.

5. Збір пожертв: можна проводити кампанії зі збору пожертв від громадян або компаній для забезпечення додаткових коштів на розвиток освіти. Цей метод дозволяє залучити широке загалу громадян та стимулює

взаємодію з місцевими громадами для спільного підтримання освітніх ініціатив [6, с. 217].

Важливо, щоб кредитування муніципальної освіти здійснювалося з урахуванням потреб місцевої громади та забезпечувало доступність якісної освіти для всіх жителів. Крім того, механізми кредитування повинні бути прозорими, ефективними та економічно обґрунтованими.

При дослідженні практики розвинених країн у застосуванні кредитних механізмів та забезпеченні державної підтримки в сфері вищої освіти, можна зробити висновок, що такий підхід має потенціал позитивно вплинути на розвиток інноваційної економіки. Ця підтримка, як в Україні, так і за її межами, може сприяти розвитку суспільства на базі знань та стимулювати інноваційні проекти. У контексті фінансового забезпечення системи муніципальної освіти, обговорення на цю тему не обмежується лише Україною, а також є предметом дискусії у розвинених країнах.

Висновки. Розглядаючи досвід розвинених країн, можна зазначити, що вони використовують різні типи кредитів: державні та комерційні. Державне кредитування часто використовується як інструмент державної політики з метою підтримки галузей та обдарованої молоді. Однак, незалежно від форми, головним пріоритетом держави є підвищення рівня освіти, що сприятиме наукоємності та інноваційному розвитку економіки.

У зв'язку з постійним недофінансуванням системи освіти в Україні, широке впровадження кредитних механізмів фінансування може значно покращити фінансове становище закладів муніципальної освіти, зменшити тиск на державний бюджет і призвести до соціальних переваг, зробивши освіту більш доступною для широкого загалу населення.

Література:

1. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). К.: КНТЕУ. 2004. 760 с.
2. Грішнова О. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні. *Наукові праці НДФІ*. К.: НДФІ, 2000. Вип. 10-11. С. 214-222.
3. Єрфорт О.Ю. Розвиток механізмів кредитування здобуття вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 67
4. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України: монографія. Л.: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 608 с.
5. Мельник Я. В. Шляхи удосконалення системи фінансування закладів освіти: регіональний аспект. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 33. С. 202–208.
6. Робак О. М. Практика одержання освіти в кредит: зарубіжний та український досвід. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7. С. 208– 222.
7. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2007. 188 с.
8. Харазішвілі Ю.М. Визначення стратегічних орієнтирів рівня економічної безпеки України: аналітична записка URL: <http://www.niss.gov.ua/-articles/1501>

9. Johnstone D. B. Financing higher education: Worldwide perspectives and policy options. *THF Working Paper*. 2015. No. 6/2015. 24 p
10. Korol I. Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4 (2018). No. 1. pp. 235-241. URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-235-241>
11. Londar S., Bakhrushyn V., Londar L., Gapon V., Pron N. Ways to improve the budget support of school education development in Ukraine. *Освітня аналітика України*. 2022. № 5 (21). С. 5–24. URL: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-5-5-24>.

References:

1. Baranovs'kij, O.I. (2004). *Finansova bezpeka v Ukraïni (metodologija ocinki ta mehanizmi zabezpechennja) [Financial security in Ukraine (assessment methodology and security mechanisms)]*. K.: KNTEU [in Ukrainian].
2. Grishnova, O. (2000). Zarubizhnij dosvid finansuvannja osviti ta perspektivi jogo zastosuvannja v Ukraïni [Foreign experience of financing education and prospects for its application in Ukraine]. *Naukovi praci NDFI - Scientific works of NDFI*, 10-11, 214-222 [in Ukrainian].
3. Erfort, O.Ju. (2018). Rozvitok mehanizmiv kredituvannja zdobuttja vishhoï osviti v Ukraïni [Development of crediting mechanisms for obtaining higher education in Ukraine]. *Finansi Ukraïni - Finances of Ukraine*, 3, 67 [in Ukrainian].
4. Krupka, M. I. (2001). *Finansovo-kreditnij mehanizm innovacijnogo rozvitku ekonomiki Ukraïni [Financial and credit mechanism of innovative development of the economy of Ukraine]*. L.: Vidavnicij centr L'vivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Mel'nik, Ja. V. (2012). Shljahi udoskonalennja sistemi finansuvannja zakladiv osviti: regional'nij aspekt [Ways to improve the system of financing educational institutions: regional aspect]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja - Efficiency of public administration*, 33, 202–208 [in Ukrainian].
6. Robak, O. M. (2004). Praktika oderzhannja osviti v kredit: zarubizhnij ta Ukraïns'kij dosvid [The practice of receiving education on credit: foreign and Ukrainian experience]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of the economy*, 7, 208– 222 [in Ukrainian].
7. Suhorukov, A.I. (2007). *Finansova bezpeka derzhavi [Financial security of the state]*. K.: CUL [in Ukrainian].
8. Harazishvili, Ju.M. Vznachennja strategichnih orientiriv rivnja ekonomichnoï bezpeki Ukraïni [Determination of strategic benchmarks of the level of economic security of Ukraine]. www.niss.gov.ua Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/-articles/1501> [in Ukrainian].
9. Johnstone, D. B. (2015). Financing higher education: Worldwide perspectives and policy options. *THF Working Paper*, 6/2015 [in English].
10. Korol, I. (2018). Financial risk management as a strategic direction for improving the level of economic security of Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4 (2018), 1, 235-241. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-235-241> [in English].
11. Londar, S., Bakhrushyn, V., Londar, L., Gapon, V., Pron, N. (2022). Ways to improve the budget support of school education development in Ukraine. *Osvitnja analitika Ukraïni*, 5 (21), 5–24. <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-5-5-24>. [in English].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-717-725](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-717-725)

Леськів Галина Зіновіївна кандидат технічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

Шевченко Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-1815-7554>

Марченко Ольга Михайлівна кандидат економічних наук, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-5996-1330>

МЕНЕДЖМЕНТ ІННОВАЦІЙНИМИ РЕСУРСАМИ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей менеджменту інноваційними ресурсами із використанням технологій штучного інтелекту. Визначено, що інноваційні ресурси підприємства — це сукупність матеріальних, фінансових, людських, інформаційних та інтелектуальних активів, які можуть бути використані для створення нових або вдосконалення існуючих продуктів, послуг, технологій чи процесів. Встановлено, що дослідження використання штучного інтелекту в контексті зростання інноваційної активності на сучасних підприємствах має вирішальне значення, особливо в контексті підвищення ефективності та креативності бізнесу. Встановлено, що штучний інтелект в діяльності підприємства відноситься до використання комп'ютерних систем, які здатні виконувати завдання, які зазвичай вимагають людського інтелекту. Охарактеризовано особливості інноваційної активності сучасного підприємства. Визначено основні інноваційні ресурси сучасного підприємства. Виокремлено технології штучного інтелекту в інноваційній діяльності сучасного підприємства. Доведено, що використання штучного інтелекту у розвитку інноваційності поширюється на розвиток культури безперервного навчання та адаптації всередині підприємства. Визначено, що використання штучного інтелекту може значно покращити співпрацю всередині та між підприємствами, полегшуючи спілкування та обмін ідеями та ресурсами. Інструменти на основі штучного інтелекту можуть допомогти зруйнувати розрізненість, підібрати експертів з різних дисциплін та оптимізувати управління проектами, створюючи тим самим середовище, в якому можуть процвітати інновації. Доведено, що інтеграція штучного інтелекту також створює проблеми, які

підприємства мають вирішити, аби повною мірою скористатися його перевагами. Етичні наслідки використання штучного інтелекту, такі як проблеми конфіденційності та потенційне звільнення, потребують ретельного розгляду та управління.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційні ресурси, забезпечення безпеки, підприємство, штучний інтелект, інформаційна безпека, сучасні технології

Leskiv Halyna Zinoviivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-4900-9466>

Shevchenko Nataliia Volodymyrivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-1815-7554>

Marchenko Olha Mykhailivna Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-5996-1330>

MANAGEMENT OF INNOVATION RESOURCES WITH THE INVOLVEMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES: MODERN CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of managing innovative resources using artificial intelligence technologies. It has been determined that an enterprise's innovative resources are a set of material, financial, human, information and intellectual assets that can be used to create new or improve existing products, services, technologies or processes. It has been established that the study of the use of artificial intelligence in the context of the growth of innovative activity in modern enterprises is of critical importance, especially in the context of increasing business efficiency and creativity. It has been established that artificial intelligence in enterprise operations refers to the use of computer systems capable of performing tasks typically requiring human intelligence. The features of innovative activity of a modern enterprise are characterized. The main innovative resources of a modern company have been identified. Artificial intelligence technologies in the innovative activities of a modern enterprise are highlighted. It has been proven that the use of artificial intelligence in the development of innovation extends to the development of a culture of continuous learning and adaptation within the enterprise. It has been determined that the use of artificial intelligence can significantly improve collaboration within and between businesses by facilitating communication and the exchange of ideas and resources. AI-powered tools can help break down silos, match experts across disciplines, and streamline project management, thereby creating an environment where innovation can flourish. Integrating artificial intelligence has been proven to create challenges that businesses must overcome to fully reap its benefits. The ethical implications of

artificial intelligence, such as privacy concerns and potential termination, require careful consideration and management.

Keywords: innovative activity, innovative resources, security, enterprise, artificial intelligence, information security, modern technologies

Постановка проблеми. Сьогодні, дослідження використання штучного інтелекту в контексті зростання інноваційної активності на сучасних підприємствах має вирішальне значення, особливо в контексті підвищення ефективності та креативності бізнесу. Слід зазначити, що штучний інтелект знаходиться на передньому краю технологічних інновацій, виступаючи одночасно каталізатором та засобом створення нових ідей, продуктів та послуг. Відтак, це уможливорює автоматизувати рутинні завдання, вивільняючи людський капітал для участі у більш складній, творчій та стратегічній діяльності. Таке зміщення фокусу може призвести до створення нових ідей та інноваційних рішень давніх проблем, тим самим підвищуючи інноваційний потенціал підприємств.

Зазначимо, що системи штучного інтелекту можуть аналізувати величезні обсяги даних набагато швидше та точніше, ніж люди. Використовуючи штучний інтелект для аналізу даних, підприємства можуть приймати більш обґрунтовані безпекові рішення, адаптувати свої пропозиції для кращого задоволення потреб клієнтів та виявляти нові можливості для інновацій. Такий підхід до інновацій, заснований на даних, допомагає підприємствам залишатися на крок попереду, швидше та ефективніше адаптуючись до змін в гіпердинамічному зовнішньому середовищі. Таким чином, інтеграція штучного інтелекту у продукти та послуги сама по собі може бути формою інновацій. Технології штучного інтелекту, від розумних помічників до профілактичного обслуговування на виробництві, можуть створити новий досвід користувача, підвищити ефективність операцій і навіть створити абсолютно нові бізнес-моделі. Використання штучного інтелекту може значно покращити співпрацю всередині та між підприємствами, полегшуючи спілкування та обмін ідеями та ресурсами. Інструменти на основі штучного інтелекту можуть допомогти зруйнувати розрізненість, підібрати експертів з різних дисциплін та оптимізувати управління проектами, створюючи тим самим середовище, в якому можуть процвітати інновації. Така співпраця має важливе значення у сучасному взаємопов'язаному діловому світі, де складність проблем часто потребує міждисциплінарних підходів та об'єднання зусиль різних організацій та секторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти менеджменту інновацій на підприємстві, розкривалися в працях таких вчених Т. Вахненко, Л. Елліотт, Н. Кравчук, Ю. Макогона, С. Манзоччі, К. Рейнхарт, Дж. Роддік, К. Рогоффа, О. Силкіна, М. Стефенса, Д. Тюпи, М. Флейчук, І. Фурман, А.М. Штангрет та інших науковців. Однак низка теорій і концепцій щодо врахування застосування технологій штучного інтелекту, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей менеджменту інноваційними ресурсами із використанням технологій штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що інноваційна діяльність не обмежується відділами досліджень та розробок, а охоплює всі аспекти діяльності сучасного підприємства, включаючи методи управління, операційні процеси, стратегії взаємодії з клієнтами та бізнес-моделі [1-2]. Відтак, інноваційна діяльність сучасного підприємства виправдана його спроможністю створювати стійку конкурентну перевагу, що дозволяє йому перевершувати конкурентів не тільки з точки зору продукції або ж послуг, але також за рахунок високої якості обслуговування клієнтів, операційної ефективності та гнучкості в адаптації до змін гіпердинамічного зовнішнього середовища. Такого роду діяльність сприяє формуванню культури безперервного навчання та вдосконалення, залучення талантів та розвитку інноваційної, кваліфікованої та високо мотивованої робочої [3-5] сили. Більше того, інтегруючи стійку та соціально відповідальну інноваційну практику, підприємства можуть дотримуватись нормативних вимог, покращувати репутацію свого бренду та вносити позитивний внесок у вирішення ряду проблем, ще раз доводячи невід'ємну роль інновацій у сучасних бізнес-стратегіях. Окрім цього, саме інновації є каталізатором розвитку безпекового потенціалу. (табл.1).

Таблиця 1

Характеристика особливостей інноваційної активності сучасного підприємства

№	Ознака	Характеристика
1	Інтегрованість	Інноваційна активність не обмежується лише розвитком нових продуктів або технологій, вона також охоплює вдосконалення процесів, модернізацію управління, маркетингові інновації, та інновації у сфері бізнес-моделей.
2	Орієнтація на індивідуальні потреби споживачів	Сучасна інноваційна активність все більше зосереджується на потребах та очікуваннях кінцевого споживача. Розробка нових продуктів та послуг виходить з аналізу споживчого попиту, зворотного зв'язку від клієнтів та антиципації їхніх майбутніх потреб
3	Управління змінами	У зв'язку з швидкими змінами у технологічному ландшафті та ринкових умовах, важливою характеристикою інноваційної активності є здатність швидко адаптуватися та реагувати на нові виклики та можливості
4	Цифровізація	Ефективна інноваційна активність вимагає не лише використання сучасних технологій, а й активної участі в їх розвитку. Це включає дослідження та розробку в нових технологічних областях, партнерство з науковими установами, інвестування у стартапи та власні інноваційні проекти

Інноваційні ресурси в цьому контексті відносяться до активів, можливостей та умов, які уможливають і підтримують інноваційну діяльність підприємства. Такого роду ресурси можуть бути матеріальними, наприклад, фінансові інвестиції у дослідження та розробки, сучасні виробничі потужності та передові технологічні інструменти. Вони також включають нематеріальні активи, такі як права інтелектуальної власності, організаційні знання, а також навички та креативність робочої сили [6-7]. Крім цього, інноваційні ресурси охоплюють мережу відносин підприємства із зовнішніми організаціями, такими як академічні установи, галузеві консорціуми та стратегічні партнери, які можуть забезпечити доступ до нових технологій, досвіду та ринків [8-10]. При цьому, сюди віднесемо й знання та навички застосовані в діяльності підприємства або прийняття управлінських рішень (табл.2).

Таблиця 2

Основні інноваційні ресурси сучасного підприємства

№	Ознака	Характеристика
1	Людські ресурси	Найважливішим ресурсом будь-якого підприємства є його працівники, особливо ті, хто володіє унікальними знаннями, творчими здібностями та інноваційним мисленням. Інновації вимагають команди висококваліфікованих фахівців, котрі можуть генерувати нові ідеї, ефективно вирішувати проблеми та адаптуватися до змін у технологіях і ринкових умовах
2	Технології та обладнання	Сучасне виробниче обладнання, програмне забезпечення та ІТ-інфраструктура є ключовими для реалізації інноваційних проєктів. Це включає все від баз даних та обчислювальних систем до спеціалізованого обладнання для розробки та тестування нових продуктів чи послуг
3	Інформаційні ресурси	Доступ до актуальної та відповідної інформації є критично важливим для інновацій. Це включає наукові дослідження, ринкові дані, інформацію про конкурентів, тренди споживчого попиту та технологічні новинки. Інформаційні ресурси допомагають підприємствам приймати обґрунтовані рішення та прогнозувати майбутні тренди
4	Організаційна культура та структура	Інноваційна культура, яка сприяє творчості, експериментам та прийняттю ризику, є фундаментом для інноваційної діяльності

Вже не в новинку факт того, що технології штучного інтелекту активно застосовують в різних сферах діяльності. Використання штучного інтелекту на підприємствах змінює правила гри для стимулювання інновацій, оскільки

вони забезпечують рівень обробки даних, отримання аналітичної інформації та можливостей автоматизації, які раніше були недосяжні. Системи штучного інтелекту можуть аналізувати великі набори даних, які виходять далеко за межі людських можливостей, виявляючи закономірності, тенденції та ідеї, які можуть надихнути створення нових продуктів, послуг і процесів. Така можливість дозволяє підприємствам глибше розуміти поведінку та переваги клієнтів, що призводить до розробки вузькоспеціалізованих рішень, що відповідають конкретним потребам ринку.

Слід зауважити, що штучний інтелект уможливорює оптимізацію операцій та автоматизації рутинних завдань, що суттєво підвищує здатність підприємства до інноваційної діяльності. Автоматизуючи завдання, які традиційно вимагають значних витрат часу та ресурсів, таких як введення даних, підтримка клієнтів і навіть деякі аспекти проектування продуктів, підприємства можуть перерозподілити ці ресурси на дослідження та розробки. Це не лише прискорює інноваційний процес, а й дозволяє спрямувати творчий потенціал людини на вирішення складніших завдань, де людська проникливість та винахідливість можуть мати більший вплив (рис.1).

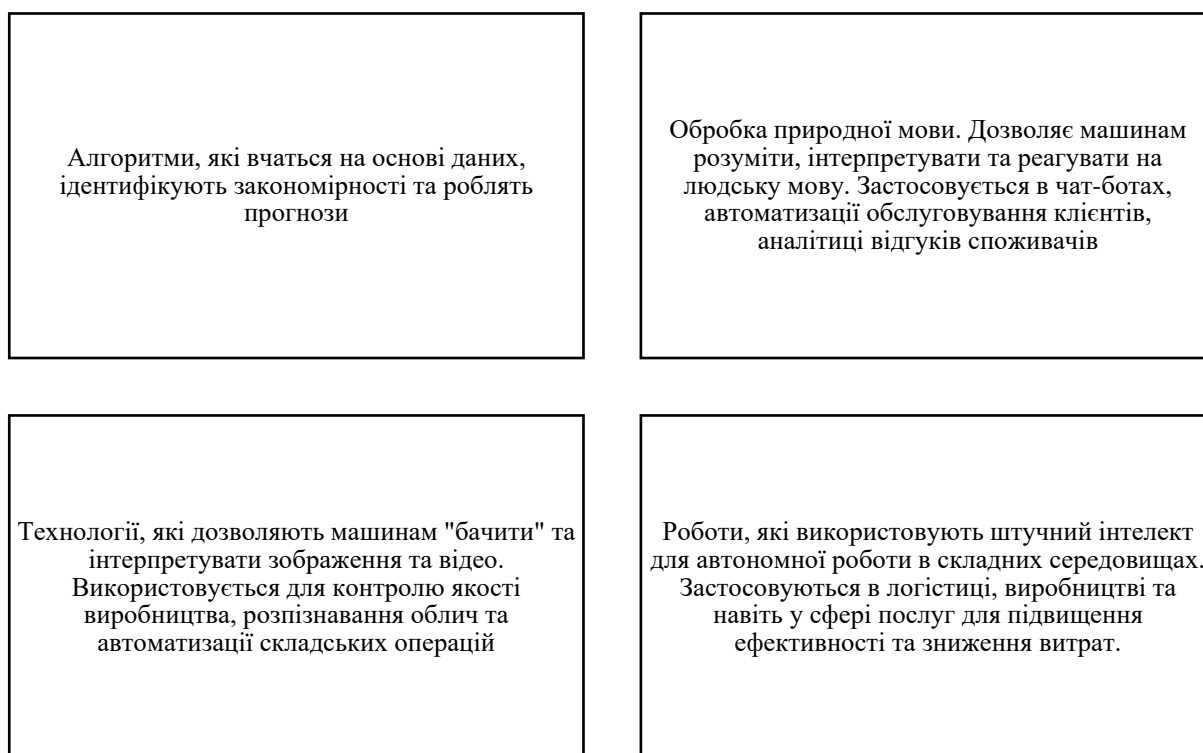

Рис.1. Технології штучного інтелекту в інноваційній діяльності сучасного підприємства

Зрештою, використання штучного інтелекту у розвитку інноваційності поширюється на розвиток культури безперервного навчання та адаптації

всередині підприємства. Інструменти штучного інтелекту можуть запропонувати співробітникам персоналізований досвід навчання, дозволяючи їм бути в курсі останніх тенденцій, технологій та методологій галузі. Такий акцент на розвитку навичок та набуття знань гарантує, що робоча сила залишається на передньому краї інновацій, здатна пропонувати нові ідеї та вдосконалювати існуючі. Крім того, штучний інтелект може сприяти спільним інноваційним зусиллям, поєднуючи команди з різних регіонів та дисциплін для більш ефективної спільної роботи.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що використання штучного інтелекту в контексті саме інноваційному розвитку підприємств призводить до перетворюючих наслідків та ефектів, які змінюють галузі та по суті навіть перевизначають конкурентне середовище. Відтак, штучний інтелект покращує процеси прийняття рішень за рахунок аналізу даних, дозволяючи підприємствам прогнозувати поведінку клієнтів, оптимізувати операції та впроваджувати інноваційні продукти та послуги з безпрецедентною точністю. Такого роду розширення можливостей прийняття рішень дозволяє сучасним підприємствам більш точно адаптувати свої пропозиції до потреб споживачів, тим самим підвищуючи задоволеність та лояльність клієнтів. Крім того, штучний інтелект автоматизує рутинні завдання від обслуговування клієнтів до управління запасами, вивільняючи людські ресурси, щоб вони могли зосередитися на більш стратегічних, творчих завданнях, які сприяють розвитку інновацій. Таким чином, це підвищує операційну ефективність, й уможливорює безпековий розвиток. Понад те, використання штучного інтелекту відіграє вирішальну роль у розвитку культури постійного вдосконалення та інновацій на підприємствах. Використовуючи алгоритми штучного інтелекту, сучасні підприємства можуть постійно аналізувати свою діяльність, виявляти недоліки та знаходити можливості для інновацій. Цей безперервний цикл оцінки та адаптації заохочує активну позицію щодо змін, роблячи підприємства більш гнучкими та краще підготовленими до реагування на динаміку ринку. Отже застосування технологій штучного інтелекту має прямий вплив на систему управління змінами. Однак інтеграція штучного інтелекту також створює проблеми, які підприємства мають вирішити, аби повною мірою скористатися його перевагами. Етичні наслідки використання штучного інтелекту, такі як проблеми конфіденційності та потенційне звільнення, потребують ретельного розгляду та управління. Підприємства повинні розробити надійні етичні керівні принципи та методи, щоб забезпечити відповідальне використання штучного інтелекту, балансуєючи інновації із суспільними та індивідуальними правами.

Література:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82.

2. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 1-11.
3. Bochkovskii, A., & Gogunskii, V. Development of the method for the optimal management of occupational risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(3(93)), 2018, 6–13.
4. Borsch, L., Vorobiev, Y., & Bondar, A. Priorities for the formation of investment activity in the economy. *Humanities, Socio-Economic and Social Sciences*, (12), 2016, 225–228.
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 79-89.
6. Fedulova, I. Synergetic evolutionary model of innovative development of the enterprise. *Scientific Works of NUHT*, 36, 2010, 114–118.
7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, 2022, pp. 2023-2032
8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1, 2022: 118-138.
9. Agostini L, Nosella A, Filippini R Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 (2): 2017, 400-418.
10. Wendra, W., Sule, E. T., Joeliaty, J., & Azis, Y. Exploring dynamic capabilities, intellectual capital and innovation performance relationship: evidence from the garment manufacturing. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 123-136.

References:

1. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. [in English]
2. Frolova, L., Zhadko, K., Ilyash, O., Yermak, S., & Nosova, T. (2021). Model for opportunities assessment to increase the enterprise innovation activity. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 1-11 [in English]
3. Bochkovskii, A., & Gogunskii, V. (2018). Development of the method for the optimal management of occupational risks. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 3(3(93)), 6–13. [in English]
4. Borsch, L., Vorobiev, Y., & Bondar, A. (2016). Priorities for the formation of investment activity in the economy. *Humanities, Socio-Economic and Social Sciences*, (12), 225–228. [in English]
5. Tulchynska, S., Popelo, O., Pohrebniak, A., Borysenko, O., Redko, K., Koba, V. (2023). Innovative and investment activities of enterprises within eco-industrial parks in the circular economy context. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 79-89. [in English]
6. Fedulova, I. (2010). Synergetic evolutionary model of innovative development of the enterprise. *Scientific Works of NUHT*, 36, 114–118.. [in English]
7. Zybareva, O., Shylepnytskyi, P., Krylov, D., Arefiev, S., Ozarko, K., Hryhorkiv, M. (2022). Management of business projects of the enterprise as a factor of increasing international competitiveness in the conditions of global sustainability. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 7, pp. 2023-2032 [in English]

8. Britchenko, I., Filyppova, S., Niekrasova, L., Chukurna, O., Vazov, R. (2022). The evaluation efficiency system of the sustainable development strategy of the enterprise in the decentralization conditions. *Economic Studies Journal*, 1: 118-138. [in English]

9. Agostini L, Nosella A, Filippini R (2017) Does intellectual capital allow improving innovation performance? A quantitative analysis in the sme context. *Journal of Intellectual Capital* 18 (2): 400-418. [in English]

10. Wendra, W., Sule, E. T., Joeliaty, J., & Azis, Y. (2019). Exploring dynamic capabilities, intellectual capital and innovation performance relationship: evidence from the garment manufacturing. *Business: Theory and Practice*, 20, 123-136. [in English]

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-726-736](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-726-736)

Лезіна Анастасія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана, Берестейський проспект, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (097) 878-80-95, <https://orcid.org/0000-0003-0516-6598>

СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В даній публікації мають відображення результати наукових здобутків щодо визначення сутнісної характеристики економічної безпеки. Аналіз сутності поняття дозволив сформуванню переліку критеріальних показників, що включають в себе: аналіз ресурсного потенціалу, визначення рівня конкурентоспроможності, дослідження цілісності території та економічного простору, а також можливостям протистояти зовнішнім загрозам. В межах дослідження було визначено, що саме порогові значення вище представлених показників мають суттєвий вплив та формують загалом сукупну характеристику економічної безпеки. В даному напрямі це спонукало до розширення меж впливу дефініції «економічна безпека» в напрямку електроенергетичного сектору економіки України. Відповідно представлено взаємозв'язок економічної безпеки з видами національної безпеки. На основі виділення основних складових було представлено основні характеристики та особливості формування економічної безпеки саме в галузі електропостачання, а саме під час забезпечення екологічної, виробничої, соціальної, інформаційної та загальноекономічної безпеки національної економіки держави. Це допомогло охарактеризувати особливості електропостачання та електроспоживання через призму формування економічної безпеки загалом. Таким чином, результатом дослідження стала пропозиція автора щодо тлумачення поняття «економічна безпека електроенергетичного підприємства», що розширює кордони впровадження даного економічного терміну та відкриває нове поле наукової проблематики в напрямку визначення методологічного підґрунтя та особливостей забезпечення в сучасних умовах ринкових відносин.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, забезпечення, електроенергетична галузь, управління підприємством.

Liezina Anastasiia Volodymyrivna PhD, associate professor of the department of business economics and entrepreneurship, Kyiv National Economic University named after of Vadim Hetman, 54/1 Beresteysky prospect, Kyiv, 03057, тел.: (097) 878-80-95, <https://orcid.org/0000-0003-0516-6598>

THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE ELECTRICAL ENTERPRISE

Abstract. This publication reflects the results of scientific achievements in determining the essential characteristics of economic security. The analysis of the essence of the concept made it possible to form a list of criterion indicators, which include: analysis of resource potential, determination of the level of competitiveness, research on the integrity of the territory and economic space, as well as the ability to resist external threats. Within the scope of the study, it was determined that the threshold values of the indicators presented above have a significant impact and form a general overall characteristic of economic security. In this direction, this led to the expansion of the influence of the definition of "economic security" in the direction of the electric energy sector of the economy of Ukraine. Accordingly, the relationship between economic security and types of national security is presented. Based on the selection of the main components, the main characteristics and peculiarities of the formation of economic security in the field of electricity supply, namely during the provision of ecological, industrial, social, informational and general economic security of the national economy of the state, were presented. This helped to characterize the peculiarities of electricity supply and electricity consumption through the prism of the formation of economic security in general. Thus, the result of the study was the author's proposal regarding the interpretation of the concept of "economic security of an electric power enterprise", which expands the boundaries of the implementation of this economic term and opens a new field of scientific issues in the direction of determining the methodological basis and features of provision in modern conditions of market relations.

Keywords: economic security, enterprise, provision, electric power industry, enterprise management.

Постановка проблеми. В сучасних умовах формування та становлення ринкових умов в Україні потребує посиленої та вагомій уваги питання забезпечення економічної безпеки електроенергетичного підприємства. В загальному даний напрям є найбільш важливою складовою в структурі національної економіки України. Саме належне забезпечення економічної безпеки надає можливість для подальшого розвитку, становлення та постійного сталого зростання суб'єктам господарювання. З огляду на останні події в державі, саме галузь електропостачання потребує посиленої уваги з огляду на нестабільне становище саме в розрізі кризових аспектів руйнування своєї інфраструктурної мережі. Будучи основною галуззю, що забезпечує базові потреби для населення, а також формує фундаментальні засоби створення економічного зросту підприємств, економічна безпека електроенергетичного підприємства обумовлює посилену увагу та наукові дослідження задля покращення сукупного економічного стану України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень серед вітчизняних та закордонних науковців підтверджується посиленою увагою та нажаль відсутністю усталеного трактування. Серед найбільш вагомих представників наукової спільноти варто відзначити наступних, а саме: А. Правдюк, К. Зайченко, Л. Акімова, О. Мартин, О. Правдивець, Д. Насипайко, Н. Дулеба, М. Камлик М., Ю. Ярова С. Шкарлет, І. Сава, Б. Бузан, О. Вевер, Дж. Уайлд та інші. Також варто відмітити законодавче підґрунтя забезпечення економічної безпеки на рівні держави, що відповідно має вплив і на суб'єктів господарювання електроенергетичної галузі.

Метою статті є аналіз сутнісної характеристики економічної безпеки підприємства та висвітлення та основі цього тлумачення поняття «економічна безпека електроенергетичного підприємства».

Виклад основного матеріалу. Сутність економічної безпеки реалізується у системі критеріїв та показників. Критерій економічної безпеки - це оцінка стану економіки з погляду найважливіших процесів, що відображають сутність економічної безпеки. Критеріальна оцінка безпеки включає наступні складові аналізу:

- ресурсного потенціалу та можливостей його розвитку;
- рівня-ефективності використання ресурсів, капіталу та праці у відповідності до його рівня, у найбільш розвинених, передових країнах - до рівня, при якому загрози зовнішнього та внутрішнього характеру зводяться до мінімуму;
- конкурентоспроможності економіки;
- цілісності території та економічного простору;
- суверенітету, незалежності та можливості протистояння зовнішнім загрозам, соціальній стабільності та умов запобігання та вирішення соціальних конфліктів.

Система показників-індикаторів, які отримали кількісний вираз, дозволяє заздалегідь ідентифікувати небезпеку, що загрожує, і вживати заходів щодо її попередження.

Для діагностики стану економічної безпеки значення мають не самі показники, а їх порогові значення. Порогові значення - це граничні величини, перевищення значень яких перешкоджає нормальному ходу розвитку різних елементів відтворення, що призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій в економічних системах.

Важливо підкреслити, що найвища ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників знаходиться в межах допустимих меж своїх граничних значень, а граничні значення одного показника досягаються не на шкоду іншим [1]. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинно призводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу, або зниження дефіциту бюджету до порогового значення — до повного заморожування капіталовкладень та падіння виробництва тощо.

Отже, можна зробити висновок, що за межами значень порогових показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, стає об'єктом експансії інонаціональних та транснаціональних монополій, роз'їдається виразками корупції, криміналу, страждає від внутрішнього і зовнішнього пограбування національного багатства.

Для характеристики рівня економічної безпеки електроенергетичного підприємства можна виділити набір показників:

- економічного зростання (динамікам і структура національного виробництва та доходу, показники обсягів та темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення тощо);
- які характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;
- показники, що характеризують динамічність та адаптивність господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішню та зовнішню заборгованість);
- якості життя (ВВП душу населення, рівень диференціації доходів, забезпеченість основних груп населення-матеріальними благами і послугами, працездатність населення, стан довкілля тощо [2, 3]).

Порогові рівні зниження безпеки можна охарактеризувати системою показників загальногосподарського та соціально-економічного значення, що відображають, зокрема:

- гранично допустимий рівень зниження економічної активності, обсягів виробництва, інвестування та фінансування, за межами якого неможливий самостійний економічний розвиток країни на технічно сучасному, конкурентоспроможному базисі, збереження демократичних основ суспільного ладу, освітньо-кваліфікаційного потенціалу;
- гранично допустиме зниження рівня життя та якості життя основної маси населення, поза якого виникає небезпека неконтрольованих соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів, створюється загроза втрати найбільш продуктивної частини національного «людського капіталу» і нації як органічної частини цивілізованої спільності;
- гранично допустимий рівень зниження витрат на підтримку та відтворення природно-екологічного потенціалу, за межами якого виникає небезпека незворотного руйнування елементів природного середовища, втрати життєво важливих ресурсних джерел економічного зростання, а також значних територій проживання, розміщення виробництва та рекреації, нанесення непоправних здоров'ю нинішнього та майбутнього поколінь тощо [4, 5].

Узагальнюючи вище сказане, варто зазначити, що економічна безпека - це здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному та міжнародному рівнях. Іншими словами, економічна безпека є сукупністю внутрішніх і зовнішніх умов, що сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що набуває гарантій від різноманітних загроз і втрат.

Дуже багато факторів національної та економічної безпеки тісно пов'язані зі станом розвитку електроенергетики. Тому економічна безпека означеної галузі економіки є поняттям не лише самої галузі, а й економіки, суспільства, держави загалом. Вона має більш загальний зміст, ніж, наприклад, поняття надійності та живучості систем енергетики та енергопостачання. Особистість, суспільство та держава не можуть існувати, не розвиваючись. Якщо процес їх розвитку не забезпечений підвищенням енергетичної безпеки, він супроводжуватиметься збільшенням ризику.

Саме тому, на наш погляд, *економічна безпека підприємства це стан, що характеризує здатність суб'єкта господарювання забезпечити ефективно використання ресурсів і підприємницьких можливостей, а також запобігання всіх можливих загроз задля досягнення поставлених цілей.* Спираючись на таку думку, вважаємо що економічна безпека включає в себе три важливих елементи: економічна незалежність, стійкість та розвиток.

Сфера застосування поняття економічна безпеки значно розширилася - про нього почали говорити та застосовувати практично з усіма галузями. Найбільш виправдане застосування галузевого терміну дотичне з поняттям безпеки можливе у разі існування загрози ключовим потребам. Нестача енергоресурсів, нездатність задовольнити запити промислового сектору, залежність від закордонних поставок можуть створювати значну загрозу для сталого, довгострокового розвитку підприємства, внутрішньої соціальної стабільності, захисту економічного суверенітету та підтримки високої конкурентоспроможності на рівні національної економіки.

Спираючись на законодавчу базу, а саме Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року [6, 7] п. 21.2 (підвищення рівня ресурсоефективності економіки, зниження енерго- та ресурсоемності шляхом впровадження національних стандартів, гармонізованих з європейськими енергетичними та екологічними стандартами) та п. 10 (незадовільний технічний стан та рівень захисту об'єктів критичної інфраструктури, недостатність інвестицій в її оновлення та розвиток, потенційна загроза несанкціонованих втручань фізичного і кіберхарактеру в її функціонування), а також Енергетичну стратегію України до 2050 року, ухвалену Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства енергетики від 01.05.2023 р. - серед основних напрямів державної політики щодо забезпечення економічної

безпеки позначається «комплексний розвиток енергетичної інфраструктури, впровадження перспективних енергоефективних технологій, підвищення ефективності переробки енергоресурсів та диверсифікація напрямів їх експорту з урахуванням світових тенденцій переходу на низьковуглецеву економіку».

Саме тому вбачаємо за доречне представити результати аналізу зв'язку економічної безпеки з видами національної безпеки (рис. 1).

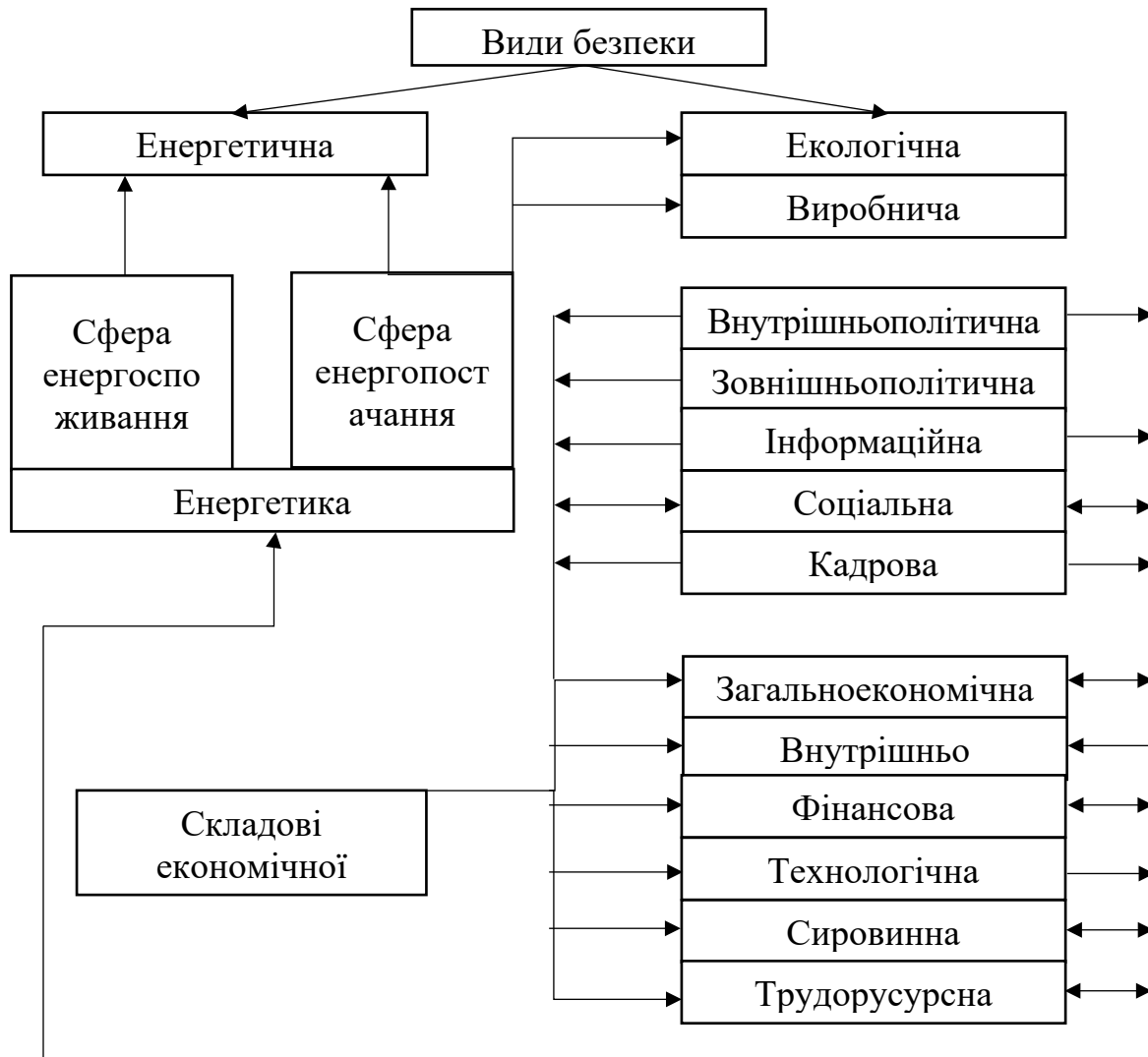

Рис. 1 Зв'язок економічної безпеки з видами національної безпеки
Джерело: розроблено автором

Щоб проаналізувати зміст представлених зв'язків (рис 1), необхідно розкрити зміст поняття електроенергетики. На нашу думку це складна сукупність процесів виробництва, перетворення, передачі, розподілу та споживання електроенергії від виробництва енергетичних ресурсів до приймачів енергії включно. Відповідно до цього визначення енергетика в загальному розумінні може бути представлена двома складовими: сферою

енергопостачання (паливно-енергетичний комплекс - ПЕК), що реалізує в масштабах країни або регіону функції отримання та доставки електроенергії споживачеві, та сферою енергоспоживання (СЕП), що реалізує функцію використання електроенергії.

Зазначені на рис. 1 зв'язки можуть відноситися до обох сфер або тільки до однієї з них, мати двосторонню дію або односторонню. Суть змісту конкретних зв'язків електроенергетичних сфер із видами безпеки полягає в наступному.

Екологічна безпека залежить переважно тільки від технології електропостачання та визначається викидами та витоком шкідливих речовин, основні серед яких оксиди сірки та азоту, монооксид вуглецю, вуглеводні, важкі метали, зола, сажа. З боку ядерної електроенергетики небезпечні радіоактивні частки, відходи та викиди. Зазначений вплив електроенергетики є одностороннім і залежить від якості застосовуваних палив, рівня організації технологічних процесів та технічного рівня обладнання, що застосовується. До енергетики житлово-комунальних господарств цей зв'язок застосовується у разі використання малопотужних котелень та паливно-енергетичних комплексів, що входять, як правило, в електроенергетичний комплекс споживача. Окрім забруднення навколишнього середовища, сфера електроенергопостачання є джерелом небезпеки для землі, яка визначається відчуженням, затопленням та іншими впливами. Оскільки шкода, що завдається навколишньому середовищу, пропорційна кількості виробленої електроенергії, найважливішим фактором зниження екологічної небезпеки є енергозбереження.

Виробнича безпека електроенергетики також визначається технологічними особливостями генерації та передачі електроенергії та залежить, крім того, від якості виготовлення та монтажу обладнання, культури його експлуатації, дотримання правил та нормативів безпеки. Вплив електроенергетики на цей вид безпеки прямий. Стосовно житлово-комунального господарства, цей зв'язок діє у випадках наявності у споживача енергогенеруючих об'єктів. Фактори, що знижують небезпеку, очевидні: високий рівень технологій, висока якість обладнання та монтажу, повна система організаційних і технічних заходів безпеки і контроль над їх дотриманням.

Соціальна безпека залежить від обох сфер електроенергетики та має прямий та зворотний вплив. Для сфери електроспоживання цей вид безпеки визначається ефективністю роботи підприємств - споживачів енергії, що знижує такі соціальні загрози, як масова бідність, безробіття, громадське невдоволення. Реалізація ефективності електроспоживання може виявлятися у вигляді достатнього та безперебійного постачання населення електроенергією за доступними цінами, у зниженні частки енергії у собівартості продукції, що виготовляється підприємствами, для населення та послуг у соціальній сфері. Для районів з низькою щільністю населення цей вид безпеки має особливе

значення у зв'язку з тим, що структура виробництва товарів для населення розвинена там слабо, і це призводить до зниження добробуту людей [8]. Таким чином, точна збалансованість електроенергетичних та виробничих потужностей у регіонах є суттєвим фактором соціального благополуччя у поєднанні зі згаданими раніше економічною безпекою електроенергетики та ефективним електроспоживанням. Результатом реалізації загрози соціальної небезпеки є зворотний вплив на сферу електроспоживання у вигляді зниження трудоресурсної безпеки, пов'язаної з відпливом трудових ресурсів, зниженням кваліфікованого потенціалу, проявами недисциплінованості. Мірою впливу є енергозбереження на діючих підприємствах, що витісняє через економічний механізм енергоємне виробництво і заміщає його трудомістким, збільшуючи кількість робочих місць.

Інформаційна безпека має зворотний вплив на обидві галузі електроенергетики. Загальне поняття інформаційної безпеки містить два основні елементи - захищеність від умисного спотворення, що призводить до порушення управління об'єктом, та наявність систем моніторингу та обробки даних. На підприємствах житлово-комунального господарства застосовується, в основному комерційний облік, що визначає специфіку, боротьбі з спотвореннями інформації. Технічний моніторинг в електроенергетичних системах підприємств практично відсутній, а в системах масштабного електроспоживання (район, область, регіон, галузь) практично відсутній навіть статистичний моніторинг, оскільки в статистичних звітах наводяться лише дані щодо загального споживання електроенергії [9, 10]. Тому підвищення інформаційної безпеки сфери виробництва необхідна розробка технічних систем моніторингу, які засновані на сучасних засобах інформаційних технологій і мають досконале програмне забезпечення.

Загальноекономічна безпека пов'язана з обома сферами електроенергетики і має складові прямого і зворотного впливу. Для сфери енергоспоживання низька ефективність використання електроенергії на виробництві створює умови для виникнення таких загальноекономічних загроз, якими є відсутність конкурентоспроможності продукції та незбалансованість господарського механізму, низькі темпи розвитку, інвестиційна непривабливість тощо. Зворотний вплив загальноекономічної безпеки відноситься, в основному, до сфери енергопостачання (ПЕК), її зниження пов'язано з високим рівнем монополізації ринків паливно-енергетичних ресурсів, енергетичного обладнання та інжинірингових послуг, які в сукупності послаблюють стимули до підвищення ефективності роботи паливно-енергетичної інфраструктури. Що в свою чергу побічно позначається на темпах розвитку сфери електроспоживання. Для регіональних комплексів особливо потрібна дія факторів, що дозволяють знижувати небезпеку загальноекономічного впливу енергетики. Можна впевнено припустити, що

такі фактори органічно увійдуть до методики, спрямованої на підвищення загальної ефективності використання енергії.

Таким чином, в результаті представленого аналізу нами запропоновано вважати *економічною безпекою суб'єкта електроенергетики такий стан сталого розвитку електроенергетичного підприємства, за яким сукупність його внутрішніх та зовнішніх умов, які сприяють ефективному функціонуванню підприємства та його здатності задовольняти потреби держави, регіону в електроенергії, мають здатність забезпечити високу надійність та якість електропостачання.*

Загальними принципами забезпечення економічної безпеки електроенергетики є:

- забезпечення енергетичної безпеки України;
- технологічна єдність електроенергетики;
- забезпечення безперебійного та надійного функціонування електроенергетики з задоволення попиту електричну енергію споживачів, які забезпечують належне виконання своїх зобов'язань перед суб'єктами електроенергетики;
- свобода економічної діяльності у сфері електроенергетики та єдність економічного простору у сфері обігу електричної енергії з урахуванням обмежень, встановлених законодавчою базою держави;
- дотримання балансу економічних інтересів постачальників та споживачів електричної та теплової енергії;
- використання ринкових відносин та конкуренції як одного з основних інструментів формування стійкої системи задоволення попиту на електричну енергію за умови забезпечення належної якості та мінімізації вартості електричної енергії;
- забезпечення недискримінаційних та стабільних умов для провадження підприємницької діяльності у сфері електроенергетики, забезпечення державного регулювання діяльності суб'єктів електроенергетики, необхідного для реалізації принципів, встановлених у цій роботі, при регламентації застосування методів державного регулювання, у тому числі за рахунок встановлення їх вичерпного переліку;
- забезпечення економічно обґрунтованої прибутковості інвестованого капіталу, що використовується при здійсненні суб'єктами електроенергетики видів діяльності, в яких застосовується державне регулювання цін (тарифів) на електричну та теплову енергію;
- дотримання екологічної безпеки електроенергетики;
- економічна обґрунтованість оплати потужності генеруючих об'єктів постачальників у частині забезпечення ними вироблення електричної та теплової енергії.

Висновки. В результаті проведеного аналізу визначеного поля проблематики щодо сутнісної характеристики економічної безпеки підприємства

нами було узагальнено існуючий широкий спектр підходів серед науковців та подано трактування, що сприяло подальшому розвитку в галузі електроенергетики. Таким чином було запропоновано вважати економічною безпекою електроенергетичного підприємства такий стан суб'єкта господарювання, який характеризує його здатність забезпечити ефективне використання ресурсів і підприємницьких можливостей, а також запобігання всіх можливих загроз задля досягнення поставлених цілей. Спираючись на таку думку, вважаємо що економічна безпека включає в себе три важливих елементи: економічна незалежність, стійкість та розвиток.

В результаті аналізу наукової літератури, було визначено, що економічна безпека енергетичних підприємств за основними складовими спирається на чотири аспекти: якість та надійність енергопостачання; енергозбереження; інноваційні технології; цінова політика. Дані критерії вказують з одного боку на перелік факторів впливу щодо забезпечення економічної безпеки, з іншого – окреслюють потенційний спектр загроз, що може виникнути в процесі забезпечення економічної безпеки.

Література:

1. Hindle K., Klyver K. Handbook of Research on New Venture Creation ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Incorporated, 2011, 416 p.
2. Belostecinic Gr., Guțu C. Competitivitatea economică în contextul dezvoltării durabile a Republicii Moldova. În: *Economica*. 2008, № 2 (62), p.73-87.
3. Sava I.N. Studii de securitate. București: Editura Centrului Roman de Studii Regionale, 2005, 303 p.
4. Belostecinic Gr., Sakovici V., Moiseenko E. Securitatea economică a statului: teorie, metodologie, practică. Chișinău: ASEM, 2011, 174 p.
5. Korchevska L. Periodization of the stages of the formation and development of knowledge about economic security of enterprise. In: *Współpraca europejska European cooperation* 2015, Vol. 1(1), p. 54-65.
6. Закон України про Бюро економічної безпеки України від 28.01.2021 р. Електронний ресурс: - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
7. Указ Президента Країни № 347/2021 від 11.08.2021 р. «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року». Електронний ресурс. <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
8. Liezina A., Lavruk A., Matviienko N., Ivanets I., Tseluiko O., Kuchai O. Impact of econometric modeling and perspectives of economic security of the cross-industry complex. *Acta Innovations*. 2023, No. 47. P. 73-83
9. Buriachenko A., Zakhozhay K., Liezina A., Lysak V. Sustainability and security of public budget of the Visegrad Group Countries. *Acta Innovations*. 2022, No. 42. P. 71-88
10. Andriushchenko K., Liezina A., Lavruk V., Sliusareva L., Rudevskaya V., Economic analysis of artificially roughened solar air heater with v-shaped ribs *Acta Innovations* 2022, № 45, P. 18-30.

References:

1. Hindle K., Klyver K. (2011). Handbook of Research on New Venture Creation ed. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Incorporated. 416 p.

2. Belostecinic Gr., Guțu C. (2008). Competitivitatea economica în the context of development durabile a Republicii Moldova. In: *Economica*. No. 2 (62), p.73-87.
3. Sava I.N. (2005). *Security studies*. Bucharest: Editura Centrului Roman de Studii Regionale, 303 p.
4. Belostecinic Gr., Sakovici V., Moiseenko E. (2011). *Securitatea economica a statat: teorie, metodologie, practica*. Chișinău: ASEM, 174 p.
5. Korchevska L. (2015). Periodization of the stages of the formation and development of knowledge about economic security of enterprise. In: *Współpraca europejska European cooperation*. Vol. 1(1), p. 54-65.
6. Law of Ukraine on the Bureau of Economic Security of Ukraine dated January 28, 2021. Electronic resource: - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
7. Decree of the President of the Country No. 347/2021 dated August 11, 2021 "On the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period until 2025". Electronic resource. <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
8. Liezina A., Lavruk A., Matviienko N., Ivanets I., Tseluiko O., Kuchai O. (2023). Impact of econometric modeling and perspectives of economic security of the cross-industry complex. *Acta Innovations*. No. 47. R. 73-83
9. Buriachenko A., Zakhzhay K., Liezina A., Lysak V. (2022). Sustainability and security of public budget of the Visegrad Group Countries. *Acta Innovations*. No. 42. R. 71-88
10. Andriushchenko K., Liezina A., Lavruk V., Sliusareva L., Rudevskaya V. (2022). Economic analysis of artificially roughened solar air heater with v-shaped ribs. *Acta Innovations*. No. 45, R. 18-30.

УДК 005.591.6:[338.483.13:392.72]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-737-746](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-737-746)

Люга Дарина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>.

Чуєва Інна Олександрівна кандидат наук фізичного виховання і спорту, доцент, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, тел. (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0001-8697-7602>.

АНАЛІЗ ІННОВАЦІЙ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПОСЛУГ В ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості інноваційної діяльності та її роль у системі управління якістю послуг у сфері гостинності. Визначено, що інноватика займає одне з центральних місць в сучасній економічній галузі, тому вона є важливою на світовому ринку. Так як, сфера обслуговування теж не виключення і активно підлаштовується під нові потреби споживачів, тому заклади індустрії гостинності постійно оновлюють свої технології, знаходять способи заощаджувати тощо. Проаналізовано останні дослідження і публікації зарубіжних і вітчизняних вчених, які займалися вивченням даної теми. Розкрито сутність таких понять як індустрія гостинності, інновації, інновація в індустрії гостинності. Також, було виділено ознаки, які притаманні інноваційній діяльності. Охарактеризовано сутність інноваційної стратегії підприємства індустрії гостинності. Висвітлено широкий спектр факторів, які впливають на застосування та розвиток інновацій в сфері гостинності. Висвітлено основний прояв інноваційних тенденцій в індустрії гостинності, а також охарактеризовано чотири типи інновацій – продукт, процес, організація та маркетинг. Визначено, що інноваційні технології у сфері послуг відрізняються від інновацій продукту та розкрито сутність відмінностей. Зазначено, що інновації мають безліч різних форм, тому інноваційна діяльність має багато аспектів і охоплює багато галузей. Виходячи з цього, зарубіжними та українськими науковцями створено багато різних класифікацій інновацій в сфері гостинності. Встановлено, що інноваційний процес складається з шести етапів. Спираючись на аналіз сучасних інноваційних процесів визначено, що інноваційні технології виконують три головні функції – відтворювальну, інвестиційну та стимулюючу. Визначено, що інновації в індустрії гостинності здебільшого зосереджені у двох видах діяльності: забезпеченні матеріально-технічних умов для надання послуг гостям і потенційним клієнтам та в інноваційному розширенні асортименту

основних і додаткових послуг закладів. Проаналізувавши дані світових досліджень можна виокремити основні інноваційні технології, які використовуються у закладах сфери гостинності: безконтактні платежі, використання роботів, моніторинг відгуків на послуги, самообслуговування, хмарні технології, мобільні ключі для дверей, віртуальні тури, чат-боти. На основі проведеного дослідження зроблено висновки.

Ключові слова: інноваційна діяльність, управління якістю послуг, інноваційні технології, індустрія гостинності.

Liuta Daryna Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Zaporizhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0003-1266-9812>.

Chuieva Inna Oleksandrivna candidate of physical education and sports, associate professor, Zaporizhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-08, <https://orcid.org/0000-0001-8697-7602>.

ANALYSIS OF INNOVATIONS IN THE SERVICE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN THE HOSPITALITY INDUSTRY

Abstract. The article analyzes the features of innovative activity and its role in the service quality management system in the field of hospitality. It was determined that innovation occupies one of the central places in the modern economic industry, therefore it is important in the world market. Since the service sector is also not an exception and is actively adapting to the new needs of consumers, that is why establishments of the hospitality industry are constantly updating their technologies, finding ways to save money, etc. The latest research and publications of foreign and domestic scientists who studied this topic were analyzed. The essence of such concepts as the hospitality industry, innovation, innovation in the hospitality industry is revealed. Also, the signs inherent in innovative activity were highlighted. The essence of the innovative strategy of the hospitality industry enterprise is characterized. A wide range of factors affecting the application and development of innovations in the field of hospitality are highlighted. The main manifestation of innovative trends in the hospitality industry is highlighted, and four types of innovation are characterized - product, process, organization and marketing. It was determined that innovative technologies in the service sector differ from product innovations, and the essence of the differences was revealed. It is noted that innovation has many different forms, therefore innovative activity has many aspects and covers many industries. Based on this, foreign and Ukrainian scientists have created many different classifications of innovations in the field of hospitality. It was established that the innovation process consists of six stages. Based on the analysis of modern innovation processes, it was determined that innovative technologies

perform three main functions - reproductive, investment and stimulating. It was determined that innovations in the hospitality industry are mostly concentrated in two types of activities: provision of material and technical conditions for providing services to guests and potential customers and in innovative expansion of the range of basic and additional services of establishments. After analyzing the data of global studies, it is possible to single out the main innovative technologies used in hospitality establishments: contactless payments, use of robots, monitoring of feedback on services, self-service, cloud technologies, mobile door keys, virtual tours, chatbots. Conclusions were made on the basis of the conducted research.

Keywords: innovative activity, service quality management, innovative technologies, hospitality industry.

Постановка проблеми. Інноватика займає одне з центральних місць в сучасній економічній галузі. Важливість інноваційних технологій визначається швидкою глобалізацією ринку, попитом на оновлення якісних характеристик послуг і товарів. Сфера обслуговування теж не виключення і активно підлаштовується під нові потреби споживачів. Заклади індустрії гостинності постійно створюють умови для утримання існуючих клієнтів та залучення нових клієнтів – оновлюють свої технології, знаходять способи заощаджувати тощо.

Індустрія гостинності – це широка категорія галузей у складі індустрії послуг, що включає послуги розміщення, послуги харчування та питні заклади, організація заходів, парки розваг, транспорт, круїзні лінії, подорожі та додаткові галузі індустрії туризму [1].

За рахунок спеціалізованих установ індустрія гостинності поєднує всі суміжні сектори економіки, які зосереджені на надаванні послуг, наприклад заклади харчування, заклади розміщення, парки відпочинку чи культури, туристичні агентства. Тож, розвиток послуг і культури обслуговування є головною метою індустрії гостинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням змісту понять якості та управління якістю займаються як зарубіжні так і вітчизняні вчені. Серед зарубіжних вчених можна виділити: Д. Харінгтона, В. Фейгенбаума, Ф. Котлера, Е. Демінга, Ф. Кросбі, Дж. Уокера, Ф. Тейлора, К. Ісікава, М. Мескона, М. Альберта та Ф. Хедоурі. Поміж вітчизняних науковців можна виокремити: О. Давидову, М. Мальську, С. Мельниченко, П. Пивоварова, Т. Томалю, Л. Чепурду, М. Бойка, І. Сидоренка, Г. Бондаренка, О. Момота, В. Топольника, Т. Сокол, М. Шаповалова та ін. Названі вчені розглядають загально-теоретичні, методологічні та практичні питання щодо проблем управління якістю на підприємствах індустрії гостинності.

Мета статті – проаналізувати інноваційні технології управління якістю послуг в закладах індустрії гостинності.

Виклад основного матеріалу. Визначальною рисою сучасної економіки є її інноваційна активність. Нині заклади гостинності конкурують між собою

за кожного клієнта і науково-технічний прогрес у цій галузі має велике значення. Інноваційні технології можуть бути використані в індустрії гостинності для того, щоб підвищити ефективність підприємства, відкрити нові можливості для покращення якості послуг, а також запропонувати нові незвичні послуги.

Інноваційній діяльності притаманні такі ознаки:

- науково-технічна новизна;
- здатність інновації до матеріалізації у нові технічно-досконалі види промислової продукції, засоби і предмети праці, технології і організації виробництва;
- здатність до комерціалізації самої інновації або результатів її впровадження [3, 4].

Інновація в індустрії гостинності – це система організаційно-економічних, науково-дослідних, технологічних та інших заходів і їх результатів, спрямованих на докорінне перетворення і оновлення продукту, механізму його просування та реалізації з метою досягнення економічного, соціального, екологічного або іншого ефекту. Обґрунтовуючи той чи інший варіант інноваційної стратегії, необхідно враховувати й те, що вона має відповідати загальній стратегії розвитку закладу, бути прийнятною для нього за рівнем ризику й передбачати готовність ринку до сприйняття нововведень [5].

Інноваційна стратегія може бути зведена до цілого комплексу нововведень, що стосуються всіх аспектів управління, окрім використання передових інформаційних технологій і впровадження нових послуги. Одночасне впровадження кількох різних інновацій – це найефективніша інноваційна стратегія підприємства. Кожне підприємство використовує комплекс технологій для щоденної роботи та обслуговування клієнтів, але заклад не виграє від їх присутності з точки зору конкурентоспроможності. Тому заклади шукають нові технологічні досягнення для своїх нових ідей. Раніше вважалося, що такі технологічні досягнення можуть вплинути на роботу без використання комп'ютерних технологій, але сьогодні такий процес неможливо уявити без останніх досягнень в області інформатики. На ринку доступні численні автоматизовані системи управління, які забезпечують ефективність і полегшують роботу персоналу.

Існує широкий спектр факторів, що впливають на застосування та розвиток інновацій, а саме:

- певні галузеві проблеми;
- специфічний менталітет споживачів;
- культурні та національні примхи клієнтів, які використовують готельні послуги [3].

Генерування численних ідей, які гарантують прибутковість закладу – це основний прояв інноваційних тенденцій в індустрії гостинності. Нові послуги, продукти або технології створюються в результаті широкого використання

нових знань і їх адаптації у діяльність підприємства у майбутньому. Ефективність роботи закладу буде поступово знижуватись, і він стане менш конкурентоспроможним, якщо він не буде стежити за новими трендами в інноваційних технологіях. Першим та основним критерієм ефективності є рівень задоволеності гостей послугами закладу.

Заклади гостинності дуже часто потребують впровадження нових послуг і процесів, організаційних методів, дизайну послуг, просування та розміщення тощо. Виділяють чотири типи інновацій – продукт, процес, організація та маркетинг. Всі вони можуть використовуватися підприємством окремо чи в поєднанні. Впровадження лише одного з чотирьох типів інновацій є простою інноваційною стратегією, а от поєднання всіх чотирьох типів інновацій є більш складним підходом, який може підвищити привабливість бізнесу [6].

Інноваційні технології у сфері послуг відрізняються від інновацій продукту. Такі інновації покращують цінність для споживачів послуг, а також ефективність управління підприємством. У результаті постійних інновацій постачальники послуг підвищують рівень своїх пропозицій і забезпечують більш індивідуальний підхід до споживачів. Це досягається шляхом передбачення потреб і бажань споживачів, підвищення лояльності клієнтів за допомогою різноманітних ініціатив і розширення клієнтської бази, одночасно зменшуючи невикористані потужності та підвищуючи ефективність і продуктивність. Інновації в сфері послуг стосуються методів виробництва та надання більшої цінності клієнтам за допомогою технологій або процесів. Щоб розширити можливості співробітників, акціонерів і клієнтів, ідеї необхідно постійно вдосконалювати. Інновації призводять до появи нових взаємодій з клієнтами.

Оскільки інновації мають безліч різних форм, інноваційна діяльність має багато аспектів і охоплює багато галузей. Зарубіжними та українськими науковцями створено багато різних класифікацій інновацій в сфері гостинності.

Суперечливе ставлення власника закладу, а також висока вартість оновлення та складність адаптації до оновлень можуть створити складнощі для впровадження нових технологій. Як мережеві, так і поодинокі заклади в сфері гостинності повинні постійно шукати шляхи підвищення якості та репутації своєї продукції, скорочення витрат, збільшення продажів і прибутків.

Постійна сильна конкуренція між вітчизняними та іноземними закладами гостинності ще більш все ускладнює. Стратегія розвитку закладу має слугувати основою для його інноваційних процесів, оскільки інновації перетворилися на тактичний інструмент.

Інноваційний процес має такі етапи:

- інноваційне визначення потенціалу закладу;
- обов'язкова постановка цілей і завдань впровадження інновацій;

- генерування, аналіз і відбір ідей;
- створення на базі кращих ідей інноваційних концепцій;
- запуск процесу впровадження інновацій;
- інтеграція інновацій в корпоративну культуру закладу [7].

З поступовим розвитком більш складних технологій відбувається реорганізація розповсюдження інформації, зменшується роль друкованих матеріалів і збільшується роль інтернету. Значні зміни відбуваються в сфері гостинності в результаті покращення можливостей пошуку реальної інформації, нових бездротових пристроїв, а також підвищення доступності та якості інформації.

Використання телекомунікаційних систем дозволяє клієнту самостійно планувати поїздку: скласти маршрут, замовляти і оплачувати готель, екскурсії, квитки на літак, потяг і ін. Для того, щоб полегшити отримання інформації користувачами, корпорація Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN) розробила новий домен спеціально для туристського бізнесу «travel», який успішно функціонує зараз [2].

Таким чином, інноваційні технології виконують кілька функцій:

- відтворювальну – одержаний прибуток від інновацій буде використовуватися в якості джерела ресурсів;
- інвестиційну – отриманий прибуток може направлятися на фінансування наступних інноваційних розробок;
- стимулюючу – впровадження інновацій стимулює подальший рух в даному напрямку, розвиток і пошук нових відкриттів [5].

Безперервний розвиток, оновлення та творчі інновації в сфері гостинності необхідні для забезпечення постійно зростаючих вимог клієнтів. Здатність підтримувати високий рівень сервісу, розширювати обсяг пропонованих послуг і покращувати систему управління закладом стане можливим завдяки впровадженню інноваційних технологій.

Інновації в індустрії гостинності здебільшого зосереджені у двох видах діяльності:

- в забезпеченні матеріально-технічних умов для надання послуг гостям і потенційним клієнтам;
- в інноваційному розширенні асортименту основних і додаткових послуг закладів.

Проаналізувавши дані світових досліджень можна виокремити основні інноваційні технології, які будуть визначальними в найближчому майбутньому. Деякі з них вже активно використовуються у зарубіжних закладах сфери гостинності, але ще не дійшли до вітчизняних споживачів.

Основні інноваційні технології, які використовуються у закладах сфери гостинності:

- безконтактні платежі;
- використання роботів;

- моніторинг відгуків на послуги;
- самообслуговування;
- хмарні технології;
- мобільні ключі для дверей;
- віртуальні тури;
- чат-боти.

Безконтактні платежі є одними з найважливіших тенденцій, які допомагають підвищити швидкість транзакцій. З появою мобільних гаманців і переносних пристроїв розширились можливості надавати клієнтам доступ до опцій, навіть якщо вони не мають своїх карток [8].

Майже всі вітчизняні заклади сфери гостинності зараз надають можливість оплати за послуги онлайн або карткою на місці.

Уже є приклади закладів, які використовували роботів для таких речей, як вітання гостей після прибуття або надання туристичної інформації цілодобово і без вихідних, для транспортування багажу, безпеки, обслуговування номерів і очікування в ресторані [9].

В Україні, нажаль, поки що немає такого досвіду.

Чат-боти та онлайн-віджети є стандартними на багатьох веб-сайтах і можуть становити важливу частину маркетингової стратегії сучасного закладу. Однак зараз вони розгортаються в таких програмах, як Facebook Messenger і WhatsApp. Головною перевагою тут є можливість надавати клієнтам швидкі відповіді на запитання в будь-який час доби [10].

Деякі чат-боти також можна налаштувати для спілкування різними мовами, пропонуючи більш комплексну підтримку клієнтів. Наприклад, Мережа Premier у 2019 році запустила перший в Україні чат-бот для готелів, з яким можна поговорити трьома мовами, доступний на сайті та у трьох месенджерах: Facebook Messenger, Viber і Telegram [11].

Віртуальна реальність (VR) – це технологія, яка передбачає створення цифрового середовища для вивчення користувачами. У багатьох відношеннях віртуальна реальність є найкращим способом ознайомитися із закладом перед відвідуванням, і багато веб-сайтів звертаються до VR-турів і кругових відео під час бронювання, щоб залучити додаткові продажі. Більшість турів у віртуальній реальності можна переглядати у стандартному веб-браузері на комп'ютері, мобільному телефоні чи планшеті, що робить їх загальнодоступними технологіями [12].

В Україні віртуальні тури дуже розповсюджені, можна подорожувати по території готелю або курортному місту, історичним чи архітектурним пам'яткам тощо [13].

Автоматизація самообслуговування має на меті передати процес прийняття рішень в руки гостей, а не персоналу. Це прямо слідує тенденціям, які спостерігаються в багатьох секторах. Кіоски самообслуговування, онлайн-реєстрація, цільові анкети для зворотного зв'язку та можливості попереднього

встановлення зручностей у кімнаті тепер починають займати центральне місце. Однак це не означає, що традиційний персонал вилучено з рівняння. Їхні послуги радше доповнюються підвищеним відчуттям внутрішньої автоматизації.

Телефони замінюють пластикові картки як спосіб доступу до готельних номерів. Все, що гостям потрібно зробити, це завантажити мобільний додаток і тримати свої телефони чи пристрої під рукою. Електронні карти досить часто губляться або розмагнічуються, ця інноваційна технологія покращує враження гостей від якості обслуговування, завдяки більш зручному інструменту, до якого вони вже звикли користуватися. Не менш ніж 90 % нових готелів України використовують електронні замки. До того ж, велика частина об'єктів старого фонду намагається провести реконструкцію та впровадити цю технологію [14].

Хмарні технології все активніше витісняють старе програмне забезпечення. В останні роки господарі закладів все частіше вибирають програмне забезпечення, яке базується на хмарі – це означає, що співробітники можуть входити в систему з будь-якого веб-браузера, і програмне забезпечення завжди має останню версію.

Більшість клієнтів певним чином взаємодіють із брендом онлайн, перш ніж зв'яжуться безпосередньо із закладом, тому моніторинг відгуків на послуги закладу є дуже важливим. Це включає перегляд соціальних мереж, пошук інформації про заклад в інтернеті та ознайомлення з відгуками гостей закладу. Найкращий спосіб працювати з відгуками – це швидко відповідати на них і виправляти будь-які не вирішені проблеми одразу, поки клієнти ще достатньо зацікавлені та можливо готові оновити свій коментар. Такі інструменти, як онлайн-моніторинг відгуків, надають оновлення в реальному часі на всіх можливих платформах, щоб ви могли надавати кращі послуги швидше, ніж будь-коли раніше.

Більшість гостей (близько 67 % з них) радше напишуть незнайомцям повідомлення, ніж зателефонують їм [15].

Саме тому програми обміну повідомленнями для обслуговування клієнтів зараз є популярними серед інноваційних технологій гостинності.

Advanced Energy Management: готелі звертаються до апаратних і програмних рішень, щоб заощадити витрати на опалення та електроенергію [16].

Ці системи постійно вдосконалюються. Наприклад, датчики заповнюваності, які автоматично вимикають світло в незайнятих кімнатах, історичні звіти про споживання енергії, енергетичні інформаційні панелі, які надають практичну інформацію про ваш заклад в цілому.

Висновки. Отже, спираючись на проведений аналіз стану ринку послуг у сфері гостинності можна сказати, що швидкість впровадження інноваційних технологій залежить від рівня техніко-економічного розвитку національної економіки. Українські заклади сфери гостинності намагаються не відставати від закордонних колег по рівню впровадження інноваційних технологій. Як

свідчить аналіз нововведень, швидше вони інтегруються у великих закладах сфери гостинності, так як вони мають більше можливостей по інвестуванню в нові технологічні рішення.

Література:

1. Індустрія гостинності. URL: <http://surl.li/nbzla>.
2. Мальська М.П., Пандяк І.Г. Готельний бізнес: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
3. Кожухівська Р. Використання міжнародного досвіду впровадження інновацій у сферу готельного бізнесу. *Науковий журнал «Вісник Донецького національного університету»*. Серія: Економіка і право. 2015. Вип. № 1. С. 160-164.
4. Шаповалова О.М. Інноваційна діяльність як основа підвищення конкурентоспроможності готельного господарства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2013. № 16. С. 224-228.
5. Саненко Л.І. Принципи впровадження інноваційних технологій в готелях та їх переваги. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/sanenko.htm.
6. Тімар І.В. Інноваційна складова іміджу підприємств сфери готельних послуг. URL: <http://surl.li/rzohl>.
7. Інноваційні технології в готельному бізнесі. URL: <http://surl.li/rzohx>.
8. Contactless Payments Are Becoming More Important Within Hospitality. URL: <http://surl.li/rzojp>.
9. Examples of Robots Being Used in the Hospitality Industry. URL: <http://surl.li/rzojm>.
10. Reasons Why Every Hotel Needs a Hotel Chatbot. URL: <http://surl.li/rzoki>.
11. Мережа готелів Premier. URL: <https://www.phnr.com/ua>.
12. Technology Shaping the Future of the Hospitality Industry. URL: <http://surl.li/rzoku>.
13. Віртуальні тури Україною. URL: <https://discover.ua/virtual-tours>.
14. Навіщо готелю електронні замки? URL: <http://surl.li/rzolj>.
15. Can Text Be Best? Consumers Prefer Texting Over Email. URL: <http://surl.li/rzoly>.
16. A Penny Saved is a Penny Earned: Hoteliers Implement Advanced Energy Management Systems to Save Big on Kilowatt Hours. URL: <http://surl.li/rzoml>.

References:

1. Industriia hostynnosti [Hospitality industry]. Retrieved from: <http://surl.li/nbzla>. [in Ukrainian].
2. Malska M.P., Pandiak I.H. Hotelnyi biznes: teoriia ta praktyka: navch. posib. [Malska M.P., Pandyak I.H. Hotel business: theory and practice: teaching. manual.]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2009. 472 s. [in Ukrainian].
3. Kozhukhivska R. Vykorystannia mizhnarodnoho dosvidu vprovadzhennia innovatsii u sferu hotelnoho biznesu. [Kozhukhivska R. Vykorystannia zhnarodnoho dosvidu vprovadzhennia innovatsii u sferu hotelnoho biznesu.]. *Naukovyi zhurnal «Visnyk Donetskooho natsionalnoho universytetu»*. Seriiia: Ekonomika i pravo. 2015. Vyp. № 1. S. 160-164. [in Ukrainian].
4. Shapovalova O.M. Innovatsiina diialnist yak osnova pidvyshchennia konkurentospro-mozhnosti hotelnoho hospodarstva. [Shapovalova O.M. Innovative activity as a basis for increasing the competitiveness of the hotel industry.]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. 2013. № 16. S. 224-228. [in Ukrainian].
5. Sanenko L.I. Pryntsypy vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii v hoteliakh ta yikh perevahy. [Sanenko L.I. Principles of implementing innovative technologies in hotels and their advantages.]. Retrieved from: http://tourlib.net/statti_ukr/sanenko.htm. [in Ukrainian].

6. Timar I.V. Innovatsiina skladova imidzhu pidprijemstv sfery hotelnykh posluh. [Timar I.V. An innovative component of the image of enterprises in the field of hotel services.]. Retrieved from: <http://surl.li/rzohl>. [in Ukrainian].
7. Innovatsiini tekhnolohii v hotelnomu biznesi. [Innovative technologies in the hotel business.]. Retrieved from: <http://surl.li/rzohx>. [in Ukrainian].
8. Contactless Payments Are Becoming More Important Within Hospitality. Retrieved from: <http://surl.li/rzojp>. [in Ukrainian].
9. Examples of Robots Being Used in the Hospitality Industry. Retrieved from: <http://surl.li/rzobjm>. [in Ukrainian].
10. Reasons Why Every Hotel Needs a Hotel Chatbot. Retrieved from: <http://surl.li/rzoki>. [in Ukrainian].
11. Merezha hoteliv Premier. [Premier hotel chain.]. Retrieved from: <https://www.phnr.com/ua>. [in Ukrainian].
12. Technology Shaping the Future of the Hospitality Industry. Retrieved from: <http://surl.li/rzoku>. [in Ukrainian].
13. Virtualni tury Ukrainoiu. [Virtual tours of Ukraine.]. Retrieved from: <https://discover.ua/virtual-tours>. [in Ukrainian].
14. Navishcho hoteliu elektronni zamky? [Why does the hotel need electronic locks?]. Retrieved from: <http://surl.li/rzolj>. [in Ukrainian].
15. Can Text Be Best? Consumers Prefer Texting Over Email. Retrieved from: <http://surl.li/rzoly>. [in Ukrainian].
16. A Penny Saved is a Penny Earned: Hoteliers Implement Advanced Energy Management Systems to Save Big on Kilowatt Hours. Retrieved from: <http://surl.li/rzoml>. [in Ukrainian].

УДК: 351:332.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-747-757](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-747-757)

Мамонов Костянтин Анатолійович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри Земельного адміністрування та геоінформаційних систем, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-0797-2609>

Пруненко Дмитро Олександрович доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри транспортних систем і логістики, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7322-9998>

Коваленко Людмила Борисівна кандидат фізико-математичних наук, доцент, завідувач кафедри вищої математики і математичного моделювання, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5959-9762>

Притула Михайло Валерійович директор, Адвокатське бюро «Михайла Притули», <https://orcid.org/0009-0005-0797-9818>

ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН

Анотація. Доведена актуальність щодо визначення економічних показників розвитку регіонів. Досягнута мета роботи відносно обґрунтування тенденцій розвитку регіонів шляхом застосування системи економічних показників. Для досягнення поставленої мети вирішені наступні завдання: виокремити показники розвитку регіонів; охарактеризувати тенденції змін регіонального розвитку на сучасному етапі економічних перетворень; розробити заходи забезпечення розвитку регіонів.

Розвиток регіонів визначається як системна категорія, що складається із сукупності взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких призводить до структурних змін, які формують якісно нові взаємовідносини та стан спрямовані на зростання ефективності функціонування регіональних структур.

У результаті дослідження обґрунтовані теоретико-методичні підходи до визначення розвитку регіонів: функціональний: характеризується напрямками та особливостями забезпечення розвитку регіонів; структурний: визначається

елементами регіонального розвитку; цілеорієнтований: спрямований на забезпечення цілей розвитку регіонів; стратегічний: визначається напрямками та особливостями розробки й реалізації стратегії розвитку регіонів; системний: характеризується комплексом взаємопов'язаних елементів, спрямованих на формування теоретико-методичної та кількісної платформи для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Виокремлені економічні показники регіонального розвитку, які базуються на даних Державного комітету статистики, що дозволило виокремити напрями та особливості розвитку. Це дозволяє сформувавши кількісну основу для розробки багаторівневої системи показників, методу інтегральної оцінки, економіко-математичного моделювання та прогнозування й сформувавши відповідні науково обґрунтовані рекомендації.

Запропоновані заходи забезпечення розвитку регіонів: забезпечення позитивної динаміки валового регіонального продукту; створення умов для зростання обсягів промислової, будівельної та сільськогосподарської продукції; сформувавши напрями просторового, містобудівного, екологічного, інвестиційного забезпечення; забезпечити повноту та достовірність інформаційно-аналітичного забезпечення регіонального розвитку; застосування сучасного механізму та інструментарію розвитку регіонів; формування кількісної основи прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Ключові слова: розвиток регіонів, економічні показники, визначення розвитку, підходи, заходи, теоретико-методичні підходи.

Mamonov Kostiantyn Anatoliyovych doctor of economic sciences, professor, head of the Department of Land Administration and Geoinformation Systems, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Marshal Bazhanov, 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-0797-2609>

Prunencko Dmytro Oleksandrovykh doctor of Economic Sciences, Associate Professor Department of Transport Systems and Logistics, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, St. Marshal Bazhanov, 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0001-7322-9998>

Kovalenko Liudmyla Borysivna candidate of physics and mathematics Sciences, Associate professor, Head of Department of Higher Mathematics and Mathematical Modeling, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Marshal Bazhanov St., 17, Kharkiv, 61002, <https://orcid.org/0000-0002-5959-9762>

Prytula Mykhailo Valeriyovych Director, Mykhaila Prytula Law Firm, <https://orcid.org/0009-0005-0797-9818>

ECONOMIC INDICATORS OF REGIONAL DEVELOPMENT: CHARACTERISTICS AND TRENDS OF CHANGE

Abstract. The relevance of determining the economic indicators of regional development has been proven. The goal of the work regarding the substantiation of regional development trends by applying the system of economic indicators has been achieved. In order to achieve the set goal, the following tasks were solved: to single out indicators of regional development; characterize the trends of changes in regional development at the current stage of economic transformations; develop measures to ensure the development of regions.

The development of regions is defined as a system category consisting of a set of interconnected elements, the interaction of which leads to structural changes that form qualitatively new relationships and a state aimed at increasing the effectiveness of the functioning of regional structures.

As a result of the study, the theoretical and methodological approaches to determining the development of regions are substantiated: functional: characterized by the directions and features of ensuring the development of regions; structural: determined by elements of regional development; goal-oriented: aimed at ensuring regional development goals; strategic: determined by directions and features of the development and implementation of the regional development strategy; systemic: characterized by a complex of interconnected elements aimed at forming a theoretical-methodical and quantitative platform for making informed management decisions.

The economic indicators of regional development, which are based on the data of the State Statistics Committee, have been singled out, which made it possible to single out the directions and features of development. This makes it possible to form a quantitative basis for the development of a multi-level system of indicators, a method of integral assessment, economic-mathematical modeling and forecasting, and to form relevant scientifically based recommendations.

Proposed measures to ensure the development of regions: ensuring the positive dynamics of the gross regional product; creation of conditions for the growth of industrial, construction and agricultural products; to form directions of spatial, urban planning, environmental, investment support; ensure the completeness and reliability of information and analytical provision of regional development; application of modern mechanisms and tools for the development of regions; formation of a quantitative basis for making informed management decisions.

Keywords: development of regions, economic indicators, definition of development, approaches, measures, theoretical and methodological approaches.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні аспекти характеризуються змінами у системі функціонування регіонів. У цьому контексті слід відзначити поглиблення деформаційних процесів, розбалансування

стейкхолдерних регіональних зв'язків, негативний вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, гальмування зростання або зниження основних показників функціонування регіонів. Більш того, визначено зниження ефективності діяльності регіональних структур у різних сферах.

За роки незалежності створена відповідна нормативно-правова база забезпечення регіонального розвитку: Конституція України, Закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про транскордонне співробітництво», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про Генеральну схему планування території України», акти Президента України, Кабінету Міністрів України.

Визначені напрями формування та реалізації державної регіональної політики: стимулювання та підтримку місцевих ініціатив щодо ефективного використання внутрішнього потенціалу регіонів для створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей; зменшення територіальної диференціації за показниками соціально-економічного розвитку; відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України; формування конкурентоспроможності регіонів; формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах; визначення та ідентифікацію функціональних типів територій, реалізацію на цих територіях необхідних програм та проектів регіонального розвитку, встановлення спеціальних механізмів їх державної підтримки; створення ефективної системи збереження довкілля шляхом урахування екологічної складової в документах стратегічного планування і реалізації державної регіональної політики, оцінювання та зниження техногенно-екологічного навантаження на довкілля в регіонах; запровадження дієвих інструментів державної підтримки міжрегіональної інтеграції, виконання міжрегіональних програм і проектів; адаптація регіональної економіки та середовища проживання людини до змін клімату, посилення стійкості територіальних громад до кліматичних, демографічних та економічних викликів; поліпшення матеріального, фінансового, інформаційного, кадрового та іншого ресурсного забезпечення розвитку регіонів, сприяння здійсненню повноважень органами місцевого самоврядування; створення ефективних механізмів представництва інтересів регіонів на загальнонаціональному рівні і територіальних громад – на регіональному рівні та ін. [1].

Поряд з цим, виникають проблемні аспекти щодо формування та використання інформаційно-аналітичного забезпечення показників розвитку регіонів. Це негативно впливає на можливості та рівень результативності прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Отже, актуальним питанням є характеристика та виокремлення тенденцій змін економічних показників розвитку регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В існуючих наукових дослідження відсутні єдині підходи до визначення розвитку регіонів. Основні підходи щодо визначення та забезпечення розвитку регіонів обґрунтовані у наукових розробках [2–11].

Метою статті є обґрунтування тенденцій розвитку регіонів шляхом застосування системи економічних показників. Для досягнення поставленої мети вирішуються наступні завдання:

- виокремити показники розвитку регіонів;
- охарактеризувати тенденції змін регіонального розвитку на сучасному етапі економічних перетворень;
- розробити заходи забезпечення розвитку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Деякі автори фокусують на чинниках, що характеризують регіональний розвиток. Визначені наступні чинники:

- політично-правові (під прицілом знаходяться програми, які намагається реалізувати в життя держава у сфері діяльності регіонів, які зміни в законодавстві і правовому регулюванні можливі в результаті прийняття нових законів і норм);
- соціально-економічні (рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово-комунальному обслуговуванні [2];
- стан навколишнього середовища і природоохоронна діяльність;
- санітарно-гігієнічні умови праці;
- технологічні (аналіз технологічних чинників дає змогу своєчасно побачити ті можливості, які розвиток науки та техніки відкриває для вдосконалення якості продукції, що випускається у регіоні);
- природні (умови середовища (клімат, рельєф) та забезпеченість території природними ресурсами, якість компонентів природного середовища регіону);
- історично сформовані системи розміщення продуктивних сил та ін. [3].

На противагу від попередніх положень, визначені внутрішні чинники регіонального розвитку:

- міжнародна економічна діяльність. Участь регіонів у процесах міжнародного економічного співробітництва веде до зростання рівня конкурентоспроможності продукції та послуг, що випускається, прискорення техніко-технологічного переозброєння виробничих процесів за рахунок залучення іноземних інвестицій, поповнення валютних ресурсів підприємств регіону за рахунок експорту товарів [4];
- економічний потенціал регіонального розвитку, який оцінюється за обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, часткою наукоємних

інвестиційно спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, кваліфікацією трудових ресурсів, потужністю, технічним станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури регіону [5];

- ступінь розвитку різних рівнів суспільства;
- соціальні умови існування суспільства (моральне виховання, відношення між поколіннями);
- технологічний розвиток;
- інноваційний;
- інвестиційний;
- природно-ресурсний потенціал, який характеризується станом і прогнозними оцінками земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів та станом природного середовища;
- трудовий потенціал регіону, оцінка якого включає визначення існуючої та прогнозованої кількості та вікової структури трудових ресурсів, їх кваліфікації, зайнятості та стану на ринку праці (кількість безробітних та рівень безробіття, у тому числі визначені за методологією Міжнародної організації праці);
- туристичний потенціал, який оцінюється за наявністю, кількісною та якісною характеристикою історико-культурних (історична спадщина), природно-кліматичних та медико-санітарних умов, лікувально-оздоровчих, рекреаційних ресурсів, розвитком туристичної інфраструктури та ін. [6].

Виокремлені групи чинників, які характеризують ресурсну та стратегічну складові. При цьому особливого значення має розробка та реалізація стратегії регіонального розвитку як системного забезпечення функціонування та взаємодії чинників функціонування регіонів.

На представлених аспектах наголошується у розробках [4, 5, 7].

Різноаспектність категорії регіонів характеризується його визначенням, зокрема він обґрунтовується як:

- територіальне утворення;
- частина цілісної соціальної та адміністративної системи, тому він має володіти її основними рисами;
- має характеризуватися певною господарською спеціалізацією;
- певна соціально-економічна система [8].

У цьому контексті слід відзначити, що регіон визначається як:

- такі поняття як «регіон», «регіональна система» та «територія» надто часто ототожнюють, при цьому обов'язково наголошують на адміністративній складовій [9];
- не існує уніфікованого визначення поняття «регіон» та соціально-економічних процесів, що в ньому відбуваються [10];
- регіон є підсистемою соціально-економічної системи країни, яка, з одного боку, гарантує збереження автономності інтересів окремих регіонів,

з другого, – зацікавлена у досягненні загальнонаціональних стратегічних цілей розвитку країни [9];

- специфіка регіону та автономність його інтересів визначається економічними, географічними, політичними, соціально-культурними та іншими особливостями, які впливають на соціально-економічні процеси;
- регіон варто розглядати як поліструктурну систему з безліччю стійких взаємозв'язків між економічними утвореннями одного рангу, котрі, своєю чергою, визначають існування порядку вищого рангу;
- багатозначність поняття «регіон» породила різноманітність підходів до їх класифікації;
- регіон як самоорганізована та самодостатня система має на основі активізації внутрішнього економічного потенціалу забезпечувати самостійно свій розвиток [9].

Визначні ознаки, що впливають на регіональний розвиток:

- територіально-виробнича структура, обтяжена економічними зв'язками в сукупності усіх міст і населених пунктів адміністративної території (області);
- інтегроване економічне середовище з переважно замкнутим виробничим циклом;
- виробництво кінцевої продукції на основі регіонального розподілу праці;
- функціонально-просторове середовище, де узгоджуються всі наявні на певній території чинники економічного відтворення;
- єдина комунікаційна, транспортна й економічна система;
- відносна самостійність господарювання в межах єдиного виробничого комплексу, забезпеченого власними трудовими, матеріальними і фінансовими ресурсами;
- регіональний ринок товарів і робочої сили та ринкова інфраструктура [11].

Визначені особливості регіонального розвитку, враховуючи напрями його реалізації та типологію, а саме:

- регіональний розвиток, за якого регіони з явними певними перевагами за певним показником на початок періоду в перспективі їх зміцнюють, а регіони, які мають відносно відставання, – у перспективі його поглиблюють, вважається нерівномірним або асиметричним;
- регіональний розвиток, за якого відбувається зменшення розриву між
- показниками економічного розвитку різних регіонів, вважається гармонійним;
- регіональний розвиток, за якого показники розвитку незмінні впродовж певного проміжку часу, вважається нейтральним [9].

Таким чином, регіональний розвиток визначається як процес нагромадження позитивних незворотних, закономірних змін (описується сукупністю показників соціально-економічного стану, структури економіки тощо), які призводять до зростання рівня життя населення в довгостроковій перспективі. Причому, вектор розвитку регіону має бути орієнтований на зниження дотаційності та забезпечення саморозвитку регіону шляхом активізації внутрішніх потенційних можливостей; розвиток регіону, як стратегічна ціль державної регіональної політики, обумовлюється не тільки економічним зростанням, але, значною мірою, і державною бюджетною політикою; сучасна політика регіонального розвитку має базуватися на такій парадигмі, яка б враховувала інтереси регіонів, здобутки міжсекторного співробітництва, децентралізацію влади та збалансованість (бюджетну, економічну, соціальну, політичну) [9].

Отже, розвиток регіонів визначається як системна категорія, що складається із сукупності взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких призводить до структурних змін, які формують якісно нові взаємовідносини та стан спрямовані на зростання ефективності функціонування регіональних структур.

Для забезпечення розвитку регіонів запропоновано побудувати кількісну платформу, яка складається із сукупності економічних показників. У цьому контексті слід відзначити, індекс валового регіонального продукту. Нажаль, за останні два роки відсутня інформація, що знижує повноту та достовірність прийняття рішень для забезпечення розвитку. У довоєнний період, зокрема у 2021 р., індекс валового регіонального продукту характеризувався позитивними зрушеннями, а саме його зростанням у всіх регіонах, окрім Волинського і Сумського (рис. 1).

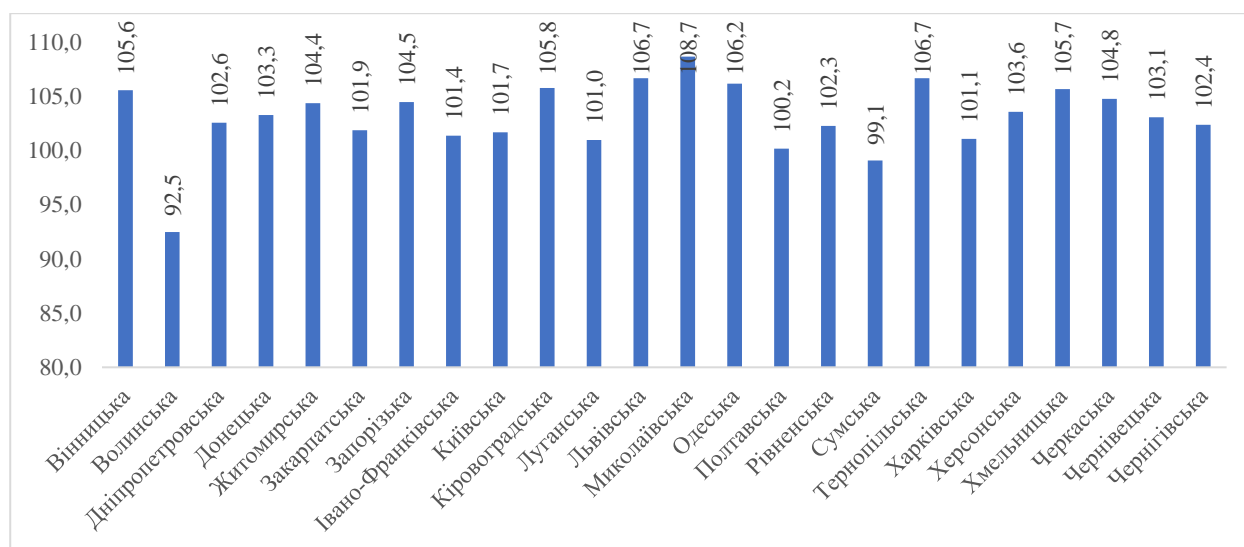

Рис. 1. Індекс валового регіонального продукту за регіонами, % за даними [12]

Поряд з цим, уповільнюється значення і кількість суб'єктів господарювання, зайнятих працівників, спостерігається зростання витрат на заробітну плату. Слід вказати на збільшення обсягів реалізованої продукції. Знижується результативність діяльності суб'єктів господарювання у 2022 р. За січень-вересень 2023 р. відбувається адаптація суб'єктів господарювання до надзвичайних економічних умов шляхом зростання рівня прибутковості діяльності.

У 2022 р. відбувається значне скорочення обсягів капітальних інвестицій у всіх регіонах, що обумовлено наслідками агресії РФ та свідчить про накопичення негативних явищ.

Характеризуючи стан показників розвитку по найбільшим сферам економіки держави на регіональному рівні, встановлено зниження обсягів промислового виробництва за всіма регіонами (рис. 2).

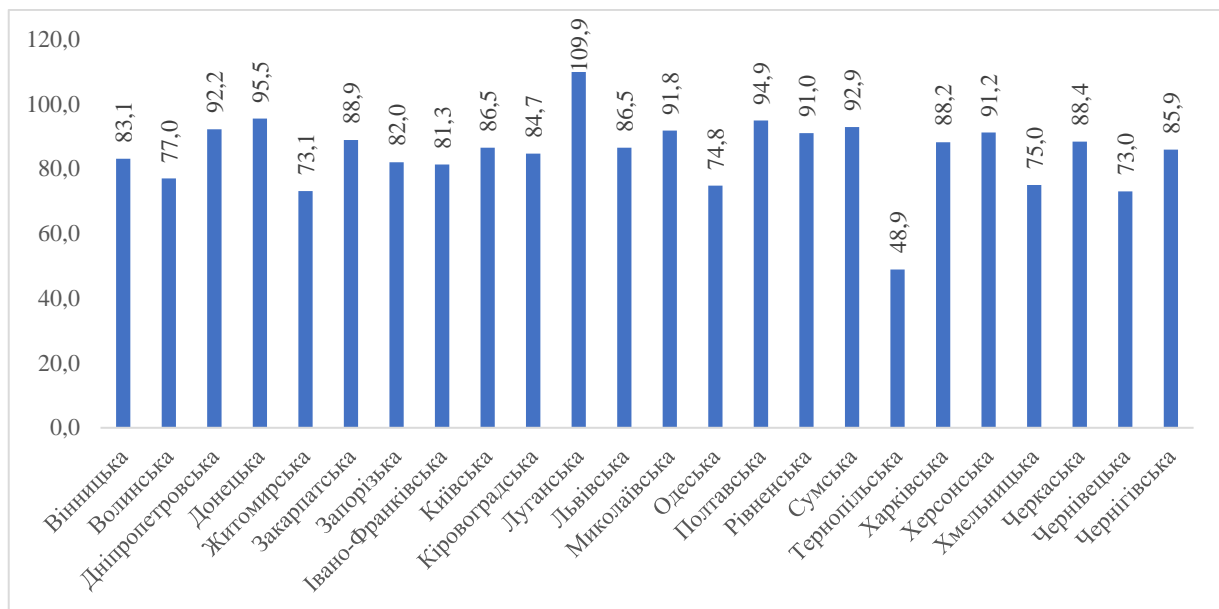

Рис. 2. Індекс промислової продукції за регіонами України за січень 2022 р., % за даними [12]

У більшості регіонах відбувається скорочення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що вказує на накопичення негативних явищ у сфері регіонального розвитку.

Динаміка індексу будівельної продукції представлена на рис. 3.

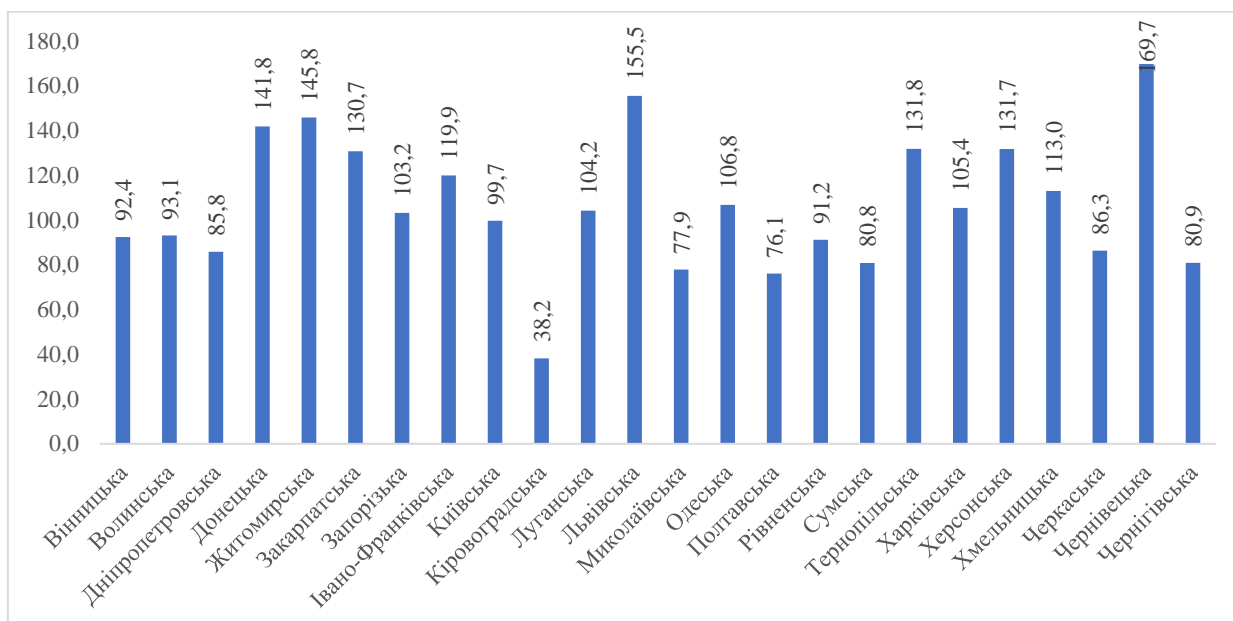

Рис. 3. Індекс будівельної продукції за регіонами за січень 2022 р., % за даними [12]

Зниження обсягів будівельної продукції спостерігався у регіонах: Вінницький, Волинський, Дніпропетровський, Київський, Кіровоградський, Миколаївський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Черкаський, Чернігівський.

Висновки. Таким чином, у результаті дослідження обґрунтовані та охарактеризовані методи і моделі забезпечення регіонального розвитку, які базуються на функціональних, інституційних, кількісних, стейкхолдерних ознаках і параметрах, спрямованих на формування основи для прийняття рішень й формування тенденцій зростання показників розвитку регіонів. Представлені методи і моделі, враховують напрями, особливості й міжнародний досвід забезпечення регіонального розвитку.

Література:

1. Про засади державної регіональної політики: Закон України №156-VIII від 01.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>.
2. Пригодюк О.М. Фактори впливу на розвиток соціальної інфраструктури регіону. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 2016. Вип. 9. С. 492–496. URL: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/184.pdf>.
3. Гладка Л.І., Тюццо А.П. Фактори впливу на соціально-економічний розвиток регіонів. Культура народів Причорномор'я. 2012. № 227. С. 29–31.
4. Реутов В.Є. Закономірності і парадигми регіонального розвитку. Ефективна економіка. 2010. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319>.
5. Берданова О.В., Вакуленко В.М., Валентюк І.В., Ткачук А.Ф. Стратегічне планування розвитку об'єднаної територіальної громади: навчальний посібник. Київ, 2017. 121 с.
6. Кіш Г.В. Чинники регіонального розвитку та їх стратегічне управління. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2022 р. № 1 (124). С. 112–115.

7. Колтун В. Дослідницькі проекти у процесах досягнення цілей сталого розвитку: регіональний аспект. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Спецвипуск. 2020. С. 48–53. URL: <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/211542/211544>.
8. Сторонянська І.З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку. Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2009. 392 с.
9. Возняк Г.В. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа. Регіональна економіка. 2015. №3. С. 34–43.
10. Верхоглядова Н.І., Олініченко І.В. Регіон як самокерована соціально-економічна система. Інноваційна економіка. 2013. №5(43). С. 113–117.
11. Воротін В.С., Жаліла Я.А. Державне управління регіональним розвитком України: монографія. К.: Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, 2010. 288 с.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

References:

1. *Pro zasady derzhavnoyi rehionalnoyi polityky* [About the basics of state regional policy] Zakon Ukrainy №156-VIII vid 01.01.2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pryhodyuk O.M. (2016) Faktory vplyvu na rozvytok sotsialnoyi infrastruktury rehionu [Factors influencing the development of the social infrastructure of the region]. *Rozvytok produktyvnykh syl i rehionalna ekonomika*. 9, 492–496. URL: <http://global-national.in.ua/archive/9-2016/184.pdf> [in Ukrainian].
3. Hladka L.I., Tiotstso A.P. (2012) Faktory vplyvu na sotsialno-ekonomichnyy rozvytok rehioniv [Factors influencing the socio-economic development of regions]. *Kultura narodov Prychernomor'ya*. 227, 29–31 [in Ukrainian].
4. Reutov V.Ie. (2010) Zakonomirnosti i paradyhmy rehionalnoho rozvytku [Patterns and paradigms of regional development]. *Efektivna ekonomika*. 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=319> [in Ukrainian].
5. Berdanova O.V., Vakulenko V.M., Valentyuk I.V., Tkachuk A.F. (2017) *Stratehichne planuvannya rozvytku obyednanoi terytorialnoyi hromady* [Strategic planning of the development of the united territorial community]. Kyiv, 121 [in Ukrainian].
6. Kish H.V. (2022) Chynnyky rehionalnoho rozvytku ta yikh stratehichne upravlinnya [Factors of regional development and their strategic management]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryyemnytstvo*. 1 (124), 112–115 [in Ukrainian].
7. Koltun V. (2020) Doslidnytski proyekty u protsesakh dosyahnennya tsiley staloho rozvytku: rehionalnyy aspekt [Research projects in the process of achieving sustainable development goals: regional aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy. Spetsvypusk*, 48–53. URL: <http://zbirnyk-nadu.academy.gov.ua/article/download/211542/211544> [in Ukrainian].
8. Storonianska I.Z. (2009) *Mizhrehionalni intehtratsiyni protsesy v Ukraini: tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku* [Interregional integration processes in Ukraine: trends and prospects for development]. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 392 [in Ukrainian].
9. Voznyak H.V. (2015) Rehionalnyy rozvytok: sutnist i metodolohichna osnova [Regional development: essence and methodological basis]. *Rehionalna ekonomika*. 3, 34–43 [in Ukrainian].
10. Verkhohlyadova N.I., Olinichenko I.V. (2013) Rehion yak samokерована sotsialno-ekonomichna systema [The region as a self-governing socio-economic system]. *Innovatsiyana ekonomika*. 5(43), 113–117 [in Ukrainian].
11. Vorotin V.Ye., Zhalila Ya.A. (2010) *Derzhavne upravlinnya rehionalnym rozvytkom Ukrainy* [State Administration of Regional Development of Ukraine]. K.: Natsionalnyy instytut stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy, 288.
12. *Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

УДК 338.58:65.014

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-758-775](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-758-775)

Мушка Даніелла Василівна аспірантка кафедри економіки і підприємництва, Ужгородський національний університет, вул. Університетська, 14а, м. Ужгород, 88000, тел.: (050) 807-19-29, <https://orcid.org/0000-0002-3486-1269>

ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДІДЖИТАЛ-МАРКЕТИНГУ ПІДПРИЄМСТВАМИ МСБ

Анотація. В епоху цифрової трансформації впровадження практик цифрового маркетингу стало критичним фактором для зростання та стійкості підприємств малого і середнього бізнесу (МСБ). Метою дослідження є аналіз новітніх сфер використання діджитал-маркетингу та його вплив на діяльність підприємств МСБ. Стаття досліджує динамічний ландшафт цифрового маркетингу та його глибокий вплив на МСБ, аналізуючи широкий спектр сфер використання інструментів діджитал-маркетингу. Це такі практики цифрового маркетингу, як оптимізація пошукових систем, маркетинг у соціальних мережах, контент-маркетинг, використання штучного інтелекту (AI) і віртуальної реальності (VR) тощо, тобто ті, що допомагають МСБ розширити охоплення клієнтської аудиторії, взаємодіяти з споживачами та досягати економічно ефективних маркетингових стратегій. Доведено, що в умовах, коли AI та імерсивні технології повністю трансформують брендинг, цифровий маркетинг і рекламу, потенціал їх використання МСБ зростає завдяки таким чинникам як економія часу, клієнтоорієнтованість та інформації про поведінку і потреби клієнтів. Визначені принципи ефективності цифрових маркетингових стратегій для компаній МСБ. Запропоновано використання моделі масштабування Блума, яка дозволяє збільшувати обсяг виробництва та продажу товарів/послуг, прибутковість та ефективніше використовувати поточні ресурси. Проаналізовані основні показники (абсолютні та відносні), що застосовуються при оцінці ефективності цифрового маркетингу для компаній МСБ. Проаналізовані нові технологічні виклики, з якими стикається МСБ у цій цифровій сфері, включаючи обмеження ресурсів і необхідність орієнтуватися у алгоритмах взаємодії з користувачами контентів і проблеми прийняття рішень. Доведено, що, по-перше, перетворення цифрового маркетингу у глобальний забезпечує неоднозначне розуміння його впливу на МСБ у контексті поточного стану знань і майбутніх дослідницьких можливостей у цій галузі. По-друге, структура цифрового маркетингу надає можливість пошуку «точок дотику» у маркетинговому процесі підприємств МСБ у процесі розробки маркетингової стратегії, де цифрові технології мають і матимуть значний вплив.

Ключові слова: МСБ, діджитал-маркетинг, імерсивні технології, штучний інтелект (AI), віртуальна реальність (VR).

Mushka Daniella Vasylivna post-graduate student of the Department of Economics and Entrepreneurship, Uzhgorod National University, St. University, 14a, Uzhgorod, 88000, tel.: (050) 807-19-29, <https://orcid.org/0000-0002-3486-1269>

THE PRACTICE OF USE OF DIGITAL MARKETING TECHNOLOGIES BY SMEs

Abstract. In the era of digital transformation, the implementation of digital marketing practices has become a critical factor for the growth and sustainability of small and medium-sized businesses (SMEs). The purpose of the study is to analyze the latest areas of digital marketing use and its impact on the activities of SMEs. The article explores the dynamic landscape of digital marketing and its profound impact on SMEs, analyzing a wide range of areas of use of digital marketing tools. These are digital marketing practices such as search engine optimization, social media marketing, content marketing, the use of artificial intelligence (AI) and virtual reality (VR), etc., that is, those that help SMEs to expand the reach of their client audience, interact with consumers and reach cost-effective marketing strategies. It is proven that in the conditions when AI and immersive technologies completely transform branding, digital marketing and advertising, the potential of their use by SMEs increases due to such factors as time savings, customer orientation and information about the behavior and needs of customers. The principles of the effectiveness of digital marketing strategies for SME companies have been determined. The use of Bloom's scaling model is proposed, which allows to increase the volume of production and sale of goods/services, profitability and more efficient use of current resources. The main indicators (absolute and relative) used in evaluating the effectiveness of digital marketing for SME companies are analyzed. New technological challenges faced by SMEs in this digital sphere are analyzed, including resource limitations and the need to navigate the algorithms of interaction with content users and decision-making problems. It is argued that, firstly, the transformation of digital marketing into a global one provides an ambiguous understanding of its impact on SMEs in the context of the current level of knowledge and future research opportunities in this field. Secondly, the structure of digital marketing provides an opportunity to find "touch points" in the marketing process of SMEs in the process of developing a marketing strategy, where digital technologies have and will have a significant impact.

Keywords: SMEs, digital marketing, immersive technologies, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR).

Постановка проблеми. Сьогодні технології діджитал-маркетингу відіграють важливу роль у розвитку МСБ. Підприємства МСБ стикаються з

багатьма проблемами у досягненні своєї цільової аудиторії та успішному маркетингу, де домінують новітні технології та системи великих даних. Тому розробки у сфері цифрових технологій пропонують нові шляхи для МСБ щодо покращення маркетингових підходів, аналізу даних, автоматизації, персоналізації та таргетингу клієнтів, які вже досить ефективно використовують великі компанії. Фактично, якщо малий та середній бізнес хоче досягти успіху у цифрову епоху, інтеграція діджитал-маркетингу у аналітику даних, використання штучного інтелекту (AI) для розробки розумніших, більш цілеспрямованих і гнучких маркетингових стратегій має вирішальне значення для отримання конкурентних переваг і створення нових можливостей для його зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень з цифрового маркетингу присвячені його впровадженню у великих бізнес-компаніях і організаціях, які мають власні офіційні веб-сайти, пошукові системи, професійних цифрових маркетологів для оптимізації бізнес-процесів, просування продуктів/послуг у соціальних мережах та проведення маркетингових кампаній. Використання цифрового маркетингу у МСБ ще досліджено недостатньо. Серед існуючих робіт останніх років необхідно виділити монографії Котлера М. [1], Ріальті Р. і Золло Л. [2], Нортон К. [3], а також публікації Беккера В. і Шміда О. [4], Еллера Р. [5], Ардіто Л. [6]. Однак, на наш погляд, проблеми мотивації МСБ щодо використання цифрового маркетингу, сфери застосування його технологій у комерційній діяльності малого і середнього підприємництва потребують подальшого аналізу. Крім того, модель прийняття діджитал-технологій МСБ важливо ідентифікувати, оскільки саме вона є однією з основних чинників, що зумовлює зростання продуктивності малого і середнього бізнесу.

Метою статті є аналіз новітніх сфер використання діджитал-маркетингу та його вплив на діяльність підприємств МСБ.

Виклад основного матеріалу. Застосування методів діджитал-маркетингу націлене на економію коштів на підприємствах МСБ (на заробітній платі співробітників відділів продажів і на рекламі), а також на розширенні діяльності компаній (перехід з локального ринку на національний та міжнародний). При цьому як великі компанії, так і малі та середні, мають більш урівноважені шанси у боротьбі за ринок. Наразі соціальні медіа гармонізують міжфункціональну координацію підрозділів підприємств та зв'язок із споживачами та партнерами. Зростання соціальних мереж останнім часом обумовлено двома чинниками: збільшенням кількості осіб, які підключаються до Інтернет через мобільні телефони та зростанням аудиторії соціальних мереж за рахунок осіб старших вікових категорій. Найефективнішим online-каналом залучення клієнтів підприємці МСБ вважають торгові майданчики, які дозволяють компаніям пропонувати свою продукцію/послуги на існуючих ресурсах, де вже знаходяться потенційні

замовники. У свою чергу, це також економія бюджету на рекламі, пошуковій оптимізації та навіть на власному сайті, який цілком може замінити розміщення продукції на торгових майданчиках. Наразі 13% опитаних компаній МСБ вважають найбільш ефективними інструментами корпоративний сайт та контекстну рекламу. Однаковий розмір ефективності, на думку бізнесменів МСБ, мають соціальні медіа, *E-mail*-розсилка, *SEO* (*Search Engine Optimization* – «пошукова оптимізація») та прямі продажі.

Найбільш поширеною для визначення економічної ефективності цифрових маркетингових стратегій для підприємств МСБ є статистична модель регресивного аналізу. Вона визначає, що між незалежною величиною V (витрати на цифровий маркетинг) та залежною величиною O (обсяги продажу, частка ринку, прибуток) існує простий лінійний зв'язок, де a та b – коефіцієнти кореляції. На основі цієї моделі за допомогою парної і множинної кореляції існує наступний зв'язок між цифровим маркетингом та результатами діяльності підприємств МСБ, а O має наступний вигляд:

$$O = a + b_1V_1 + b_2V_2 + b_3V_3 + b_4V_4 + b_5V_5, (1.1)$$

де V_1 – витрати на рекламну діяльність, тис грн;

V_2 – витрати на стимулювання продажу, тис грн;

V_3 – витрати на паблік рілейшнз, тис грн;

V_4 – витрати на прямий цифровий маркетинг, тис грн;

V_5 – витрати на особистий продаж, тис грн;

Дані розрахунки допомагають з'ясувати, як у майбутньому відбуватиметься зростання результатів діяльності МСБ відповідно до певного рівня витрат на цифровий маркетинг взагалі і окремих напрямів зокрема. Щільність зв'язків може допомогти при визначенні найбільш ефективних та перспективних для компаній МСБ напрямів.

Так одними з основних показників що застосовується при оцінці ефективності цифрового маркетингу компаній МСБ є абсолютна та відносна ефективність.

Абсолютна ефективність визначається кількістю нових покупців, що були залучені за визначений період, а відносна – співвідношенням між кількістю клієнтів, сумами та обсягами купівель, що були залучені при застосуванні цифрового контенту. Додатковим параметром є окупність цифрової реклами, що визначається порівнянням суми витрат на конкретний вид реклами (V_p) з прибутком, отриманим від неї (Π_p , де прибуток визначається як сума купівель послуг під впливом реклами (C_p), n – середня кількість надходжень до компанії під впливом першої появи цифрової реклами, $K_{\text{рент}}$ – коефіцієнт рентабельності.

$$\Pi_p = C_p * n * K_{\text{рент}} > V_p (1.2)$$

Враховуючи труднощі, що виникають при визначенні ефективності, необхідно мати на увазі три можливі шляхи її оцінки: порівняння ефективності однієї системи у різних умовах, порівняння ефективності різних систем між собою і визначення абсолютної ефективності.

Застосування всіх трьох підходів для оцінки економічної ефективності цифрових маркетингових стратегій компаній МСБ є досить проблематичним. Так, визначити еталонний показник ефективності практично неможливо, оскільки, по-перше, кожна компанія має властиві лише для неї специфічні цілі цифрової маркетингової комунікаційної діяльності, які не прийнятні для іншої компанії, а по-друге, це вимагає не лише обґрунтованого вибору та виміру єдиних економічних величин, а й погодженої, загальноприйнятої методики розрахунку.

Метод порівняння ефективності цифрових маркетингових стратегій різних компаній можна застосовувати досить вибірково (для схожих компаній за показниками та спеціалізацією діяльності, територіальним розташуванням тощо), оскільки кожна компанія МСБ має суттєві, особливості, не властиві іншій. Застосування цього методу можливе лише для порівняння ефективності комплексу цифрових маркетингових комунікацій за агрегованими показниками, оскільки, враховуючи комерційну таємницю, більш детальні розрахунки не можуть бути оприлюднені.

Більшість проведених досліджень підтверджують що, єдиний метод, який надає необхідну інформацію про ефективність цифрових маркетингових стратегій базується на їх ретроспективному та прогнозному аналізах в межах однієї компанії МСБ [7; 8].

При розгляді підходів до оцінки економічної ефективності цифрових маркетингових стратегій у довгостроковому періоді, необхідно зазначити, що вони базуються на ототожненні цифрових маркетингових витрат на рекламу із інвестиціями, які спрямовані не лише для максимізації прибутку, а й для довгострокового стабільного підвищення іміджу, рентабельності та ринкової вартості компанії МСБ. Цей метод називається дисконтуванням майбутніх грошових потоків, та у загальному вигляді може бути представлений формулою оцінки вартості компанії в цілому, з урахуванням необхідних цифрових маркетингових складових:

$$PV = Df_1 / (1+i) + Df_2 / (1+i)^2 + \dots + Df_n / (1+i)^n, \quad (1.3)$$

де PV– приведена вартість грошових потоків, генерується іміджем компанії;

Df– грошовий потік відповідного року (від 1 до n-ого);

i – ставка дисконтування

Узагальнюючи наведені вище методики оцінки економічної ефективності цифрових маркетингових стратегій компаній МСБ, необхідно зауважити, що

здійснення таких оцінок є складною задачею, яка потребує подальших наукових досліджень.

Синергетичний ефект цифрових маркетингових комунікацій компаній МСБ виражається у застосуванні складових всього комплексу цифрових маркетингових комунікацій і відрізняється від простого додавання ефектів кожної складової окремо. Модель визначення ефективності цифрових маркетингових стратегій можна надати у вигляді:

$$E_{kmk} = f(E_1 \dots E_n), \quad (1.4)$$

де $E_1 - E_n$ – ефективність складових комплексу цифрових маркетингових комунікацій.

Складність оцінки ефективності комплексу цифрових маркетингових комунікацій полягає у неможливості визначення ефективності окремих її складових за їх комплексного використання (*spill-over* ефект), процесі «забування» споживачем комунікаційного звернення за певного послаблення комунікаційних зусиль (ефект знецінення), а також у існуванні ефекту зміщення дії цифрових маркетингових комунікацій у часі (особливо іміджевих).

Тому принципи, на яких базується визначення ефективності цифрових маркетингових стратегій компаній МСБ, полягають у:

1. Залежності отриманих результатів від поставлених цілей. Ефективність будь-якої діяльності залежить від дотримання встановлених цілей, відповідно до яких оцінюють результат.

2. Виборі декількох критеріїв ефективності. Відсутність єдиного інтегрального показника ефективності цифрових маркетингових стратегій, обумовлює необхідність застосовування різних показників, за якими можливо оцінити успіх досягнення всього комплексу поставлених цілей.

4. Об'єктивності обраних показників. Обрані показники повинні забезпечити об'єктивну оцінку змін у ефективності роботи компаній МСБ та сприяти виявленню резервів її підвищення.

5. Системності показників. Для оцінки ефективності цифрових маркетингових комунікацій компаній МСБ повинна застосовуватися система економічних та комунікаційних показників.

6. Взаємозв'язку оцінки ефективності цифрових маркетингових стратегій з життєвим циклом компаній МСБ. Кожний етап життєвого циклу (зародження, дитинство, юність, зрілість, старість) має свої чітко визначені умови та цілі.

7. Оцінці ефективності цифрових маркетингових стратегій як компанією так і клієнтами, з метою визначення узгодженості досягнення їх цілей у певних умовах зовнішнього середовища.

8. Комплексністю у використанні методик оцінки ефективності цифрових маркетингових стратегій. Оцінка здійснюється як шляхом порівняння ефективності цифрових маркетингових комунікацій різних компаній МСБ, так і на основі співвідношення даних ретроспективного аналізу кожної компанії з показниками ефективності його цифрових маркетингових комунікацій у існуючих умовах.

При використанні наведених принципів оцінки ефективності цифрових маркетингових стратегій компаній МСБ необхідно враховувати високий динамізм розвитку як міжнародного, так і національного бізнесу.

При впровадженні сучасних технологій діджитал-маркетингу на підприємствах МСБ варто враховувати масштабування компаній, яке є важливим елементом стратегії розвитку будь-якого бізнесу. Модель масштабування Блума – це інструмент, який допомагає компаніям зрозуміти, яким чином вони можуть збільшувати виробництво та продажі з мінімальними витратами та досягати максимального прибутку враховуючи розвиток цифрових технологій, а саме цифрового маркетингу. Тобто, модель масштабування Блума дозволяє використовувати ресурси компанії ефективніше, щоб збільшувати обсяг виробництва та продажу продукту або послуги, що прямо впливають на її прибутковість.

Таблиця 1

Модель масштабування Блума

<i>Стадії масштабування</i>	<i>Показники</i>	<i>Опис</i>
1	Подвійне зростання	Продажі та прибутки подвоюються за короткий проміжок часу.
2	Розширення	Компанія розширює свої ресурси та збільшує обсяг виробництва.
3	Захоплення ринку	Компанія захоплює свій ринок та збільшує свою частку.
4	Консолідація	Компанія консолідує свої позиції та оптимізує свої витрати.
5	Диверсифікація	Компанія розширює свої напрямки та розвиває нові продукти.

Джерело: [9]

При цьому бізнес-індикатори, що використовуються для діагностики внутрішнього середовища компаній МСБ з метою визначення сильних і слабких сторін запровадження цифрового маркетингу, включають [10]:

- фінансові (рівні рентабельності, ліквідності, інвестиційних можливостей, ефективності використання фінансових ресурсів);
- виробничі (рівні результативності виробництва, ефективності використання виробничих ресурсів, техніко-технологічного забезпечення виробництва, диверсифікації виробництва продукції, бездефектності і ритмічності виробництва, впровадження інновацій та здійснення НДДКР, стан основного капіталу);
- кадрові (рівні ефективності використання кадрового потенціалу, кадрового забезпечення, ефективності ведення кадрової політики, конфліктності, плинності персоналу, а також взаємовідносини між керівництвом і працівниками, системи навчання та підвищення кваліфікації, мотивувально-стимулюючі засоби, соціально-психологічний клімат, стан організаційної культури);
- маркетингові (рівень ефективності маркетингового забезпечення, обсяг реалізації продукції, ринкова частка, імідж підприємства, якість і безпечність продукції, конкурентні переваги продукції);
- управлінські (рівні ефективності системи менеджменту, дотримання керівництвом правил та процедур під час прийняття управлінських рішень, досягнення стратегії та виконання цілей підприємства).

Сьогодні соціально активний топ-менеджмент МСБ у *Facebook*, *Twitter* або на *LinkedIn* надає компаніям малого і середнього бізнесу масу переваг. Зокрема, з одного боку це дозволяє поширювати інформацію про компанію серед цільової аудиторії, позитивно впливати на репутацію компанії, демонструвати її «обличчя» та її інноваційність. З іншого – ідентифікувати штат співробітників як команду, покращити/налагодити відносини першої особи компанії з традиційними ЗМІ, підвищити привабливість компанії як роботодавця, підвищити її авторитетність на ринку і створити конкурентну перевагу, позитивно впливати на бізнес-результати. Згідно з даними *WebDAM Solutions*, 78% маркетингових директорів вважають, що майбутнє саме за цифровим маркетингом. Таким чином, найефективнішими будуть вважатися, і відповідно найчастіше використовуваними будуть такі засоби цифрового маркетингу як контент-маркетинг, *Big Data* (масиви даних), маркетингова автоматизація, мобільний маркетинг та *SMM* [11].

Досить суттєвим досвідом для компаній МСБ є застосування технологій AI у стратегії цифрового маркетингу, які істотно впливають на прибутковість та ефективність. У сучасній індустрії роздрібної торгівлі більшість інструментів залучення клієнтів працюють на основі технологій AI для створення та управління інтелектуальними кампаніями, що базуються на довгострокових відносинах з клієнтами. У сучасному цифровому контенті цей клієнтський досвід на основі AI надає змогу компаніям МСБ більш результативніше спілкуватися зі своїми клієнтами. Від *Siri* та *Apple* до

DeepMind від *Google* – існує безліч прикладів застосування AI у споживчій та бізнес-сферах. Наприклад, *Siri* використовує обробку природної мови (NLP) для інтерпретації голосових команд і відповідної реакції. *DeepMind* від *Google* використовує глибоке навчання, тобто не покладається на заздалегідь визначені поведінкові алгоритми, а вчиться на власному досвіді і використовує необроблені дані як вхідні для встановлення зв'язків і досягнення розуміння. Насправді, застосувавши інсайти *DeepMind*, компанія *Google* змогла підвищити ефективність своїх центрів обробки даних і скоротити енергію, що використовується для охолодження, на 40% [12; 13].

Новаторським кроком у сфері цифрової творчості стала маркетингова кампанія *Coca-Cola* «Створи справжню магію», яка, співпрацюючи з *OpenAI* та *Bain & Company*, використала передові технології AI, що були створені *OpenAI*, *GPT-4* і *DALL-E*. Для більш ефективного і привабливого досвіду для своїх клієнтів у кампанії були використані тексти і зображення, схожі на людські, текстові підказки, знакові креативні активи з архіву *Coca-Cola*, відомі ескізи, логотипи і впізнавані символи, які дійсно є оригінальними творами мистецтва. Ця новаторська ініціатива не лише продемонструвала креативну маркетингову стратегію *Coca-Cola*, а й прагнення компанії досліджувати потенціал AI в залученні клієнтів і створенні креативного персоналізованого контенту та повідомлень, покращенні бізнес-операцій, побудові міцніших зв'язків з клієнтами, використовуючи AI [14; 15].

Іншим прикладом компанії, що була створена як стартап, пройшла довгий шлях МСБ є *Starbucks* – наразі лідер у аналізі клієнтського досвіду завдяки впровадженню AI у свою маркетингову стратегію (кастомізація клієнтського досвіду – одна з ключових сфер) та відома своїм творчим використанням новітніх технологій (цифрове середовище атмосфери кав'ярні). Сьогодні *Starbucks* використовує алгоритми AI для аналізу великих обсягів даних, включно з історією попередніх покупок і вподобаннями клієнтів, щоб надавати персоналізовані рекламні акції та рекомендації, підвищувати задоволеність і лояльність клієнтів. По-перше, система мобільних замовлень *Starbucks* на основі AI рекомендує пункти меню на основі попередніх замовлень та вподобань клієнтів, що підвищує релевантність і привабливість пропозицій для конкретних споживачів і спрощує процес замовлення. По-друге, *Starbucks* використовує закономірності й тенденції, виявлені у результаті використання алгоритмів машинного навчання, для: а) прогнозування поведінки споживачів і розробки тактик цифрового маркетингу, б) застосування методів А/В-тестування для вимірювання впливу та внесення необхідних коректив у ці ініціативи на основі AI, в) постійного тестування та оптимізації їх з метою забезпечення подальшого впровадження ефективних і результативних заходів. По-третє, *Starbucks* налаштовує свою взаємодію з кожним окремим клієнтом, збираючи та аналізуючи дані про них, включаючи моделі споживання та вподобань. Для оптимізації взаємодії з клієнтами

використовуються тригери у режимі реального часу та *push*-повідомлення (наприклад, компанія успішно розширила своє меню, запровадивши нові продукти на основі відгуків клієнтів, таких як вподобання щодо споживання чаю та кави). По-четверте, на додаток до цих методів цифрового маркетингу, *Starbucks* також використовує систему *Drive-Tru* (збір та аналіз даних про клієнтів з мобільних додатків та інших джерел) з використанням AI для персоналізації рекомендацій щодо напоїв і десертів, підвищення ефективності замовлень і стимулювання продажів, розуміння поведінки та вподобань споживачів, розробки індивідуальних маркетингових кампаній, пропозицій та акцій [16].

Досить цікавим є досвід компанії *Amazon.com*, яка починала свою бізнес-діяльність як стартап і підприємство МСБ, а сьогодні є розвиненим транснаціональним гігантом індустрії товарних продажів. Використання AI у цифровому маркетингу дозволило їй на основі персоналізованого досвіду і використовуючи технологію машинного навчання: а) створювати власні моделі та додатки для цілої низки функцій персоналізації (перегляд сторінок, реєстрація та покупки), б) надавати через ключові функції *Amazon's Personalise* персоналізовані рекомендації щодо контенту і продуктів, в) використовувати дані споживачів для проведення персоналізованих цифрових маркетингових кампаній на основі їх поведінки. Крім цього, створюється масштабна кастомізація за допомогою технології «рекомендаційного двигуна», в основі якого лежать власні моделі машинного навчання (сервіс виходить за рамки традиційних статичних рекомендаційних систем), правила та вибір алгоритму обробки даних, визначення функцій та оптимізація. При цьому, клієнти сплачують, з одного боку, лише за те, що використовують, без мінімальних комісій або попередніх зобов'язань, а результати надаються через інтерфейс прикладного програмування *Amazon Personalise* (усі дані зашифровані для захисту конфіденційності та безпеки). З іншого – залежно від кількості наданих пропозицій, часу обчислень, необхідного для навчання моделі, а також обробки та зберігання даних. Безкоштовні пробні версії та гнучка цінова політика роблять *Amazon Personalise* доступним для широкого кола компаній, від стартапів до великих підприємств [17; 18].

На відміну від традиційних рекламних медіа (друкованих, радіо і телебачення), вхід на ринок через Інтернет є не надто витратним. Важливим моментом є те, що на відміну від традиційних маркетингових методів просування, діджитал-маркетинг дає чітку статистичну картину ефективності маркетингової кампанії. Так, наприклад, близько 30 % підприємств МСБ розглядають блоги як засіб комунікації з потенційними клієнтами. Підприємства використовують у поточній діяльності корпоративні блоги, в яких публікують корпоративні новини, розміщують прес-релізи та іншу корисну для споживачів інформацію. Також блоги є засобом внутрішньоорганізаційного спілкування – передбачають зворотний зв'язок з читачами, які

можуть залишати свої коментарі під публікацією у блозі. За даними *MarketingTechBlog* вже сьогодні B2B компанії, які ведуть свої блоги, знаходять на 67% більше потенційних клієнтів, ніж ті, які не публікують матеріали у блогах [12].

Наразі для популяризації власної діяльності значна кількість підприємств МСБ використовує безкоштовні сервіси з обміну фотографіями та відео. За даними *WebDAM Solutions* фотографії – найпопулярніший контент у соціальних мережах і ним користується майже 65% підприємств МСБ. Доведено, що інтернет-аудиторії сприймають інформацію саме із обмеженого набору зображень і стандартних картинок, оскільки візуальне послання зчитується у 60 000 разів швидше. Сьогодні в *Instagram* постійно функціонує фотоконкурс для підприємств МСБ з метою обміну фотографіями і відеозаписами, що дозволяє їм формувати унікальну базу «свіжих» і «живих» зображень, які використовуються у соціальних мережах. У зв'язку з цим, одним з елементів підвищення лояльності до бренду МСБ є персональна присутність власника бізнесу, керівників і менеджменту у соціальних мережах (52% компаній МСБ збільшили попит на свої товари та послуги за допомогою *Facebook*, 43% – завдяки *LinkedIn* – дані *HubSpot, State of Inbound Marketing*) [11].

У зв'язку з цим цікавим є приклад використання AI компанією *Netflix* для надання персоналізованих рекомендацій користувачам щодо використання відео контенту. Аналізується реакція клієнтів на різні програми, художні, документальні фільми та серіали і пропонуються найкращі з них після аналізу великої кількості даних записів перегляду (більшість програм, які дивляться користувачі, обираються цією рекомендаційною системою на основі AI). Обираються також персоналізовані обкладинки для фільмів і серіалів на основі вподобань споживачів, визначаються дати відображення і час перегляду контенту, поточне місцезнаходження клієнта, дні тижня перегляду контенту (наприклад, *Netflix* виявив, що люди схильні дивитися телепрограми в будні дні, а фільми – у вихідні), пристрої, що використовуються для перегляду (наприклад, чи віддаєте ви перевагу перегляду телепрограм на планшеті, а фільмів - на смарт-телевізорі, чи часто користуєтеся функцією «Тільки для дітей» на iPad тощо). Крім цього, зібрані дані класифікуються у «бібліотеку» на 76 897 різних жанрів і рекомендуються зацікавленим споживачам для пошукових запитів, оцінки пауз, припинення і відновлення перегляду контенту. Ось лише кілька прикладів дуже особливих жанрів, створених *Netflix*: видатні фільми 1970-х – 1980-х рр., які отримали премію «Оскар», схвалені критиками історії про тварин, іронічні серіали про неблагополучні сім'ї, емоційні документальні фільми про боротьбу з існуючою соціальною системою. Тобто, *Netflix* використовує дані для аналізу та класифікації великої кількості фільмів і телевізійних програм на основі AI-інструментів, ніж будь-яка інша організація цього ринку розваг, знає які фільми схожі і чому, і які категорії приваблюють певні групи [19].

Отже, приклади таких великих компаній, як *Coca-Cola*, *Starbucks*, *Amazon* і *Netflix*, які активно використовують AI для підвищення задоволеності

та лояльності клієнтів, а також збільшення продажів і прибутку, свідчать, що впровадження AI в стратегії цифрового маркетингу може бути використаний підприємствами МСБ та мати значний позитивний вплив на їх діяльність. Дійсно, сьогодні можливості AI в цифровому маркетингу необмежені для МСБ. Це використання таких інструментів як:

- збір та аналіз споживчих даних за допомогою карток лояльності та мобільних додатків користувачів;
- здійснення замовлень безпосередньо із мобільного телефону за допомогою голосових команд (аналіз фраз як частин мови і шаблонів електронних листів);
- збільшення аудиторії у соціальних мережах за допомогою технології копірайтингу на основі AI;
- використання технології AI для збору інформації про тенденції споживання продуктів на основі низки посилань у соціальному просторі (зокрема пісень та популярного медіаконтенту);
- обладнання зі AI для «розумних» вітрин, дзеркал і «віртуального гардеробу»;
- розробка і дизайн майбутніх продуктів на основі алгоритмів машинного навчання і технології AI, що дозволяє користувачам створювати власні улюблені візерунки та друкувати їх на звичайних товарах.

Сфера взаємодії з клієнтами швидко змінюється, особливо з розвитком розмовного AI у цифровому маркетингу. Ця технологія сьогодні перетворюється у корисний інструмент для компаній МСБ, надаючи більш ефективні засоби аналізу розмов, підтримки клієнтів і розширення можливостей агентів. Масштабне мовне моделювання (*LLM*), розуміння природної мови (*NLU*), обробка природної мови (*NLP*) і машинне навчання на основі технологій AI сприяють швидкому зростанню ринку розмовного AI. Одним з головних чинників вибухового зростання розмовного AI є його доступність. У відповідь на зростаючий попит постачальники інтегрують ці інструменти безпосередньо у свої платформи, включаючи *CRM* і інструменти продажів, інструменти аналізу даних і платформи контакт-центрів як послуги *SSaaS*. Ці рішення тепер можуть бути кастомізовані різними постачальниками платформ, а завдяки поширенню малокодових і безкодових інструментів у сфері AI стало простіше розробляти рішення/команди для розмовного AI, які відповідають специфічним вимогам кожної галузі. Більш того, успіх розмовного AI вимагатиме більше, ніж технології; вирішальне значення матиме ефективний дизайн досвіду, заснований на науці про поведінку [20].

Ще одною сферою діджитал-маркетингу, що наразі використовується МСБ є імерсивні технології, які створюють віртуальні або доповнені середовища, що імітують реальність або створюють абсолютно новий світ. Це технології віртуальної реальності (*VR*), доповненої реальності (*AR*) і змішаної реальності (*MR*). Віртуальна реальність (*VR*) у шопінгу взагалі докорінно

змінює маркетинговий ландшафт, надаючи споживачам «ефект занурення», який характеризується поєднанням технологій і креативності, інтеграцією цифрових і фізичних елементів для створення гібридного клієнтського досвіду. Такі найбільш характерні для МСБ галузі, як туризм, роздрібна торгівля та розваги, знаходяться у авангарді використання VR для демонстрації продуктів і створення більш інтерактивного та інформативного досвіду. Більше того, VR не лише змінює клієнтський досвід, але й стимулює переосмислення всього користувацького досвіду – від віртуальних турів по нерухомості до примірки одягу та аксесуарів (VR створює більш інтерактивну взаємодію зі споживачем). Такі компанії, як *Wal-Mart* і *eBuy Direct*, вже експериментують з VR для віртуальних випробувань, покращуючи процес прийняття рішень споживачами, *Volvo* використовує VR для віртуальних тест-драйвів, а додаток *Ikea* дозволяє користувачам візуалізувати, як меблі «впишуться» у їх домашній інтер'єр [21]. Різні напрями застосування VR у цифровому маркетингу надають споживачам більше емоційних вражень, допомагають створювати більш ефективні та дієві маркетингові кампанії (Табл. 2).

Таблиця 2

Сфери імплементації технології VR у діджитал-маркетинг

Демонстрація продукту	Компанії можуть створювати інтерактивні демонстрації товарів у віртуальному середовищі, що дозволяє клієнтам «взаємодіяти» з товаром у віртуальному середовищі, навіть якщо вони не можуть цього зробити в реальному світі.
Створення брендкових світів	Компанії можуть створювати віртуальні світи, які передають дух і цінності бренду, залучаючи клієнтів до світу бренду.
Розширення рекламних кампаній	Забезпечуючи нові способи взаємодії зі споживачами та підвищуючи відгук на рекламу, VR може стати чудовим доповненням для традиційних рекламних кампаній.
Глибокі спогади про бренд	Завдяки іммерсивності та емоційному забарвленню досвіду VR може створювати більш сильні та тривалі враження про бренд, ніж традиційні маркетингові інструменти.
Віртуальні події	Компанії можуть використовувати VR для організації віртуальних подій, таких як виставки, конференції та презентації продуктів, що дозволяє клієнтам відвідувати ці події будь-де.
Тренінги та освіта	VR може бути використана для створення інтерактивних програм навчання, які допомагають клієнтам краще зрозуміти товари та послуги, які пропонує компанія.
Галузеві дослідження	VR дозволяє організаціям проводити галузеві дослідження за допомогою реалістичних моделей ринків, товарів або послуг, що дозволяє зібрати цінні дані та інсайти.

Джерело: складено автором на основі інформації [22]

Вищезазначені сфери привносять принципово новий підхід до тестування продукту (А/В-тестування): технологія VR дозволяє компаніям створювати віртуальні прототипи продуктів, різні елементи дизайну з урахуванням особливостей і функцій без необхідності інвестувати у фізичні моделі. А це, у свою чергу, дозволяє виявити потенційні проблеми та вдосконалення на ранніх стадіях процесу розробки, заощаджуючи час та ресурси. Прототипування дозволяє потенційним клієнтам взаємодіяти з продуктом у VR, що дає змогу компаніям, по-перше, збирати прямі відгуки про зручність використання (ергономіку) та дизайн, комфорт продуктів для користувача, імітуючи реальне середовище. По-друге, використовувати для моделювання стрес-тестів і сценаріїв у нових масштабах, які вимагали б значних інвестицій, якби проводилися у реальному часі.

Прогнозується, що в умовах, коли AI та імерсивні технології повністю трансформують брендинг, цифровий маркетинг і рекламу, потенціал їх використання МСБ буде зростати завдяки таким чинникам як економія часу, клієнтоорієнтованість та отримання інформації про поведінку і потреби клієнтів у режимі реального часу. Крім того, ідея «майстер-алгоритмів», що поєднують різні методи рекомендаційних систем на основі машинного навчання, може призвести до революції в більш персоналізованих відносинах з клієнтами та брендингу зі значним підвищенням рентабельності інвестицій та ефективності. Очікується, що AI продовжить стрімко розвиватися і вплине на багато галузей МСБ, включаючи цифровий маркетинг, охорону здоров'я, розваги і проведення рекламних кампаній. Крім того, вже сьогодні розробляються розумні машини, які можуть впоратися з репутаційними ризиками, щоб зрозуміти, як клієнти і ринок в цілому реагують на маркетингові ініціативи. Наприклад, сервіси бренд-аналітики аналізують такі інформаційні сфери, як соціальні мережі, відкриті чати та онлайн-медіа. Щоб структурувати величезну кількість інформації, алгоритми класифікують її за категоріями і навіть за тональністю, а також виявляють скарги і навіть агресію з боку клієнтів. Це дозволяє їм зрозуміти, що говорять про них та їх конкурентів у публічному просторі.

Наразі існує широке поле використання технологій діджитал-маркетингу підприємствами МСБ: створення розумного контенту, персоналізація, вдосконалений розмовний AI, голосова комерція та інтеграція VR у процес покупок. Все це ознаки майбутнього цифрового маркетингу, який сприяє аналізу і визначенню даних, генеруванню креативних ідей для контенту, проте не може повністю замінити людську креативність і критичне мислення (написання та створення контенту все ще залишається суб'єктивним процесом, який вимагає участі працівника). Ці діджитал-технології використовуються як для здійснення маркетингових досліджень загалом, так і для аналізу поведінки споживачів. З одного боку це надає можливість збирати детальні дані про реакцію користувачів стосовно рекламних матеріалів, їх вподобань та потреб,

і на основі цих даних створювати більш ефективні маркетингові комунікаційні стратегії. З іншого – дозволяє експериментувати з рекламними матеріалами у контрольованих умовах, оскільки маркетологи можуть відстежувати зміни в поведінці користувачів, емоційні реакції та показники задоволеності, що виникають у результаті взаємодії з продуктом.

Щодо України, то аналіз свідчить, що існує низка недоліків застосування діджитал-маркетингу, пов'язаних із нерозвиненістю національного ринку і які можна позиціонувати наступним чином: для підприємств (фірм, організацій), для споживачів, для суспільства в цілому та для держави (Табл. 3).

Таблиця 3

Недоліки застосування діджитал-маркетингу МСБ в Україні

Аудиторія	Проблеми
Підприємство, фірма, організація	<ul style="list-style-type: none"> • можливі сумніви сторін з приводу приналежності того чи іншого проекту компанії/ організації • труднощі у веденні та юридичному оформленні діяльності у мережі <i>Internet</i> • відсутність досвіду у сфері <i>Internet</i>-маркетингу • відносно велика вартість залучення спеціалістів
Споживачі	<ul style="list-style-type: none"> • недовіра споживачів до послуг, що просяться в <i>Internet</i> • неможливість тактильного контакту <ul style="list-style-type: none"> • набридливості <i>online</i>-реклами • ігнорування більшості засобів <i>Internet</i>- маркетингу • нерозуміння споживачами призначення певного виду реклами в <i>Internet</i>
Суспільство	<ul style="list-style-type: none"> • приваблива форма шахрайства • витіснення з ринку комерційних <i>offline</i> підприємств
Держава	<ul style="list-style-type: none"> • недоотримання у бюджеті податкових виплат • відсутність контролю інформації

Джерело: авторська розробка

Дійсно, діджитал-маркетинг МСБ України має як недоліки, так і переваги. Позитивні сторони проявляються, у першу чергу, через наявність потенціалу збільшення сфер, у яких можливо застосовувати діджитал-технології для просування компанії та її товарів або послуг. Для подолання основних недоліків необхідний час. Більшість споживачів в Україні – консерватори, однак така ситуація може докорінно змінитися через залучення інноваційних технологій, що радикально поліпшать життя населення. Вчасна ідентифікація найбільш вдалих інструментів діджитал-маркетингу для різних

сфер бізнесу може призвести до збільшення ефекту привернення уваги потенційних споживачів та формування їх лояльності до компаній.

На жаль, в Україні більшість компаній МСБ потерпає невдачу на ринку електронної комерції. Підприємці-початківці вкладають кошти у розвиток бізнесу, однак ігнорують той факт, що самостійне просування продукції в мережі *Internet* не матиме позитивного результату, якщо до нього не буде залучено профільних спеціалістів (*SEO*-маркетологів, дизайнерів, аналітиків). Ще однією їх помилкою є розуміння маркетингу в *Internet* лише як засобу стимулювання збуту. У цьому випадку стимулювання збуту потрібно розглядати як другорядну функцію, оскільки правильне позиціонування важливіше від хаотичного розповсюдження інформації про продукцію компанії.

Висновки. Успіх клієнтоорієнтованого підходу у діджитал-маркетингу демонструє можливості компаній МСБ у здійсненні власних бізнес-операцій та проектів у сфері персоналізованого рекомендованого контенту, а також надавати послуги (прямі або на основі аутсорсингу) великим компаніям. Існуючі механізми адаптації до умов ринку та взаємодії з клієнтами, розуміння та більш швидка реакція на різні потреби та вподобання аудиторії, що є характерними особливостями підприємств МСБ, перетворюють їх у провідних гравців діджитал-індустрії і маркетингових послуг. Ця сфера швидко розвивається і поєднує в собі низку технологій та творчу взаємодію з користувачем, а інтеграція зі AI революціонує спосіб взаємодії брендів зі своїми клієнтами, створюючи більш персоналізований та захоплюючий досвід. Ця еволюція встановлює нові стандарти для діджитал-маркетингу і змушує компанії МСБ впроваджувати інновації та адаптуватися, щоб залишатися конкурентоспроможними в умовах ринкової невизначеності.

Література:

1. Kotler M., et al. (2020) *Marketing Strategy In The Digital Age: Applying Kotler's Strategies To Digital Marketing*. World Scientific Publishing, 404 p.
2. Rialti R., Zollo L (2023) *Digital Transformation of SME Marketing Strategies. Innovating for the 4.0 Era*. Palgrave Macmillan Cham, 198 p.
3. Norton C., et al. (2023) *Digital Marketing: Integrating Strategy, Sustainability, and Purpose*. Taylor & Francis, 486 p.
4. Becker W., Schmid O. (2020) The right digital strategy for your business: an empirical analysis of the design and implementation of digital strategies in SMEs and LSEs // *Business Research*, vol. 13(3), p. 985–1005.
5. Eller R., et al. (2020) Antecedents, consequences, and challenges of small and medium-sized enterprise digitalization // *Journal of Business Research*, vol.112, p. 119–127.
6. Ardito L., et al. (2021) The duality of digital and environmental orientations in the context of SMEs: Implications for innovation performance // *Journal of Business Research*, vol. 123, p. 44–56.
7. Ramdani B., et al. (2022) Digital innovation in SMEs: a systematic review, synthesis and research agenda // *Information Technology for Development*, vol. 28(1), p. 1-25.

8. Kallmuenzer A., et al. (2024) Adoption and performance outcome of digitalization in small and medium-sized enterprises // Springer, Review of Managerial Science, 14 March 2024 – URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11846-024-00744-2.pdf>
9. Groth P., Nielsen C. (2015) Constructing a Business Model Taxonomy: Using statistical tools to generate a valid and reliable business model taxonomy // *Journal of Business Models*, vol. 3(1), p. 4-21.
10. Biscaro M. D. (2023) The Interactions between a Sustainable Business Model and Scalability: A Case Study. Swinburne University of Technology, January 2023, 247 p. – URL: https://researchbank.swinburne.edu.au/file/a7a00809-02f4-4310-bf68-9ac016dd2d91/1/marco_biscaro_thesis.pdf
11. The Future of Conversational Marketing / Vinit Sharma // Land bot – 2023. – URL: <https://landbot.io/blog/the-future-of-conversational-marketing>
12. Virtual Reality Marketing / Sherry Comes, David Shatsky, Rameeta Chauhan // Influencer Marketing Hub – 2021. – URL: <https://influencermarketinghub.com/virtual-reality-marketing>
13. AI-powered marketing and sales reach new heights with generative AI / RichelleDeveau, Sonia Joseph Griffin, Steve Reis // McKinsey&Company – 2023. – URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/growth-marketing-and-sales/our-insights/ai-powered-marketing-and-sales-reach-new-heights-with-generative-ai>
14. Create Real Magic: Inside Coca-Cola's First AI-Powered Campaign / Hasin Hamza // Brand The Change – 2023. – URL: <https://brandthechange.com/creativity/create-real-magic-inside-coca-colas-first-ai-powered-campaign/>
15. Coca-Cola Invites Digital Artists to Create Real Magic Using New AI Platform / Clark Brown // The Coca-Cola Company. – 2023. – URL: <https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-invites-digital-artists-to-create-real-magic-using-new-ai-platform>
16. Starbucks' AI Customer Experience / Sangsun Moon // The Data Hunt – 2023. – URL: <https://www.thedatahunt.com/en-insight/starbucks-ai-customer-experience>
17. Understanding the Potential of Artificial Intelligence – URL: <https://www.strategy-business.com/article/Understanding-the-Potential-of-Artificial-Intelligence?gko=c3fb6>
18. 12 AI Marketing Trends Shaping The Future As We Know It – URL: <https://nogood.io/2020/02/13/ai-marketing-trends/>
19. AI in Digital Marketing: Transform the Way Your Teams Do Marketing in 2020 – URL: <https://www.socialbakers.com/blog/ai-in-digital-marketing-transform-the-way-your-teams-do-marketing-in-2020>.
20. Artificial Intelligence (AI) for marketing – URL: <https://www.smartinsights.com/tag/artificial-intelligence-ai-for-marketing/>.
21. Bailenson J. N. (б.д.). Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. – URL: <https://www.wwnorton.com/books/Experience-on-Demand/>
22. Artificial Intelligence Market Size, Share & Camp; Trends Analysis Report By Solution, By Technology (Deep Learning, Machine Learning, Natural Language Processing, Machine Vision), By End Use, By Region, And Segment Forecasts, 2021 – 2028 – URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/artificial-intelligence-ai-market>

References:

1. Kotler M., et al. (2020) Marketing Strategy In The Digital Age: Applying Kotler's Strategies To Digital Marketing. World Scientific Publishing, 404 p.
2. Rialti R., Zollo L (2023) Digital Transformation of SME Marketing Strategies. Innovating for the 4.0 Era. Palgrave Macmillan Cham, 198 p.
3. Norton C., et al. (2023) Digital Marketing: Integrating Strategy, Sustainability, and Purpose. Taylor & Francis, 486 p.

4. Becker W., Schmid O. (2020) The right digital strategy for your business: an empirical analysis of the design and implementation of digital strategies in SMEs and LSEs // *Business Research*, vol. 13(3), p. 985–1005.
5. Eller R., et al. (2020) Antecedents, consequences, and challenges of small and medium-sized enterprise digitalization // *Journal of Business Research*, vol.112, p. 119–127.
6. Ardito L., et al. (2021) The duality of digital and environmental orientations in the context of SMEs: Implications for innovation performance // *Journal of Business Research*, vol. 123, p. 44–56.
7. Ramdani B., et al. (2022) Digital innovation in SMEs: a systematic review, synthesis and research agenda // *Information Technology for Development*, vol. 28(1), p. 1-25.
8. Kallmuenzer A., et al. (2024) Adoption and performance outcome of digitalization in small and medium-sized enterprises // Springer, Review of Managerial Science, 14 March 2024 – URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11846-024-00744-2.pdf>
9. Groth P., Nielsen C. (2015) Constructing a Business Model Taxonomy: Using statistical tools to generate a valid and reliable business model taxonomy // *Journal of Business Models*, vol. 3(1), p. 4-21.
10. Biscaro M. D. (2023) The Interactions between a Sustainable Business Model and Scalability: A Case Study. Swinburne University of Technology, January 2023, 247 p. – URL: https://researchbank.swinburne.edu.au/file/a7a00809-02f4-4310-bf68-9ac016dd2d91/1/marco_biscaro_thesis.pdf
11. The Future of Conversational Marketing / Vinit Sharma // Land bot – 2023. – URL: <https://landbot.io/blog/the-future-of-conversational-marketing>
12. Virtual Reality Marketing / Sherry Comes, David Shatsky, Rameeta Chauhan // Influencer Marketing Hub – 2021. – URL: <https://influencermarketinghub.com/virtual-reality-marketing>
13. AI-powered marketing and sales reach new heights with generative AI / RichelleDeveau, Sonia Joseph Griffin, Steve Reis // McKinsey&Company – 2023. – URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/growth-marketing-and-sales/our-insights/ai-powered-marketing-and-sales-reach-new-heights-with-generative-ai>.
14. Create Real Magic: Inside Coca-Cola's First AI-Powered Campaign / Hasin Hamza // Brand The Change – 2023. – URL: <https://brandthechange.com/creativity/create-real-magic-inside-coca-colas-first-ai-powered-campaign/>
15. Coca-Cola Invites Digital Artists to Create Real Magic Using New AI Platform / Clark Brown // The Coca-Cola Company. – 2023. – URL: <https://www.coca-colacompany.com/media-center/coca-cola-invites-digital-artists-to-create-real-magic-using-new-ai-platform>
16. Starbucks' AI Customer Experience / Sangsun Moon // The Data Hunt – 2023. – URL: <https://www.thedatahunt.com/en-insight/starbucks-ai-customer-experience>
17. Understanding the Potential of Artificial Intelligence – URL: <https://www.strategy-business.com/article/Understanding-the-Potential-of-Artificial-Intelligence?gko=c3fb6>
18. 12 AI Marketing Trends Shaping The Future As We Know It – URL: <https://nogood.io/2020/02/13/ai-marketing-trends/>
19. AI in Digital Marketing: Transform the Way Your Teams Do Marketing in 2020 – URL: <https://www.socialbakers.com/blog/ai-in-digital-marketing-transform-the-way-your-teams-do-marketing-in-2020>.
20. Artificial Intelligence (AI) for marketing – URL: <https://www.smartinsights.com/tag/artificial-intelligence-ai-for-marketing/>.
21. Bailenson J. N. (б.д.). Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. – URL: <https://www.wwnorton.com/books/Experience-on-Demand/>
22. Artificial Intelligence Market Size, Share & Camp; Trends Analysis Report By Solution, By Technology (Deep Learning, Machine Learning, Natural Language Processing, Machine Vision), By End Use, By Region, And Segment Forecasts, 2021 – 2028 – URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/artificial-intelligence-ai-market>

УДК:321+330.3+332.1+338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-776-785](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-776-785)

Нам'ясенко Віктор Миколайович кандидат економічних наук, докторант, Хмельницький національний університет, тел.: (097) 44-566-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

АДАПТАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ. АДАПТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ

Анотація. Збільшення мобільності та ефективності економічний регіонів є однією зі складових успішної діяльності країни загалом. Особливо актуальним дане питання є в розрізі потреби в ефективному інструментарії післявоєнного відновлення та розвитку як України загалом, так і окремих регіонів.

Післявоєнне відновлення та розвиток економічних регіонів базуватиметься на обмеженнях, що пов'язані з історичним відставанням економіки, що разом із руйнуваннями та втратами від військових дій спричинило значні ресурсні обмеження всіх рівнів.

Практичним та доцільним є використання досвіду розвитку таких країн як Південна Корея, Сингапур, що змогли перейти від статусу країни третього світу до розвиненої країни. Обов'язковою умовою успішного залучення такого досвіду є наявність ефективного інструментарію. На нашу думку, одним із таких наборів інструментів та правил є кластеризація економіки країни на основі економічних регіонів.

Залучення досвіду інноваційних кластерів зі сфери підприємництва та адаптація і масштабування цієї концепції до рівня економічних регіонів дасть змогу побудувати ефективну та мобільну систему, що запропонує економічним регіонам необхідну свободу задля досягнення ефекту синергії з одночасним залученням сильних сторін кожної з областей, що входитиме до такого кластеру (економічного регіону). Основний сенс кластеризації полягатиме в законодавчому об'єднанні областей в економічний регіон згідно наявного поділу та надання прав і свобод, що буде схожим до федерального устрою США з одночасним збереженням статусу унітарної республіки з метою досягнення поставлених загальнонаціональних цілей та стратегій.

Адаптивною моделлю такого підходу може стати Подільський економічний регіон, що історично є досить однорідним. Основними характеристиками такого «Подільського кластеру» має стати базис на основі АПК, харчової промисловості та торгівлі із подальшим розвитком інфраструктури, промисловості, сфери ІТ та туризму.

Кластеризація може забезпечити необхідну мобільність та ефективність післявоєнного розвитку.

Ключові слова: післявоєнний розвиток, інноваційний кластер, економічний регіон, Подільський економічний регіон, регіональний кластер.

Namiasenko Viktor Mykolayovych PhD, doctoral student, Khmelnytskyi National University, tel.: (097)44-566-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

ADAPTATION OF THE PRINCIPLES OF INNOVATION CLUSTERS FOR THE MANAGEMENT OF ECONOMIC REGIONS OF UKRAINE. ADAPTATION OF THE CONCEPT BASED ON THE EXAMPLE OF THE PODILIA ECONOMIC REGION

Abstract. Increasing the mobility and efficiency of economic regions is one of the components of the successful operation of the country in general. This issue is particularly relevant because of the need for effective tools for the post-war recovery and development of Ukraine in general and individual regions.

The post-war recovery and development of the economic regions will be based on the limitations associated with the historical backwardness of the economy, which, together with the destruction and losses from military actions, caused significant levels of resource constraints.

It is practical and expedient to use the development experience of countries such as South Korea and Singapore, which were able to transition from the status of a third-world country to a developed country. A prerequisite for the successful involvement of such experience is the availability of effective tools. In our opinion, one of such sets of tools and rules is the clustering of the economy based on economic regions.

Attracting the experience of innovative clusters from the field of entrepreneurship and adapting this concept to the level of economic regions will make it possible to build an effective and mobile system that will give the economic regions the necessary freedom to achieve a synergy effect to all the units that will be parts of such a cluster (economic region). The main meaning of clustering will consist in the legislative unification of regions into an economic region according to the existing division and granting of rights and freedoms, which will be similar to the US federal system while simultaneously preserving the status of a unitary republic to achieve the set national goals and strategies.

An adaptive model of such an approach can be the Podilia economic region, which historically is quite homogeneous. The main characteristics of the "Podilia cluster" should be based on agriculture, food industry and trade with further development of infrastructure, industry, IT and tourism.

Clustering can provide the necessary mobility and efficiency of post-war development.

Keywords. post-war development, innovation cluster, economic region, Podilia economic region, regional cluster.

Постановка проблеми. Децентралізація та економічна незалежність в прийнятті тактичних та середньострокових стратегічних рішень в сфері управління є одним із ключових елементів збільшення мобільності самоуправління економічними одиницями в складі загальної структури. Саме мобільність є однією з ключових вимог діяльності на сучасному високо мобільному глобальному ринку.

В розрізі національної економіки такими економічними одиницями, що потребують мобільності в прийнятті оперативних рішень для швидкої реакції на виклики ринку, є територіальні одиниці, що затвердженні згідно регіонального поділу. В розрізі України такими територіальними одиницями є області. Водночас з тим є виділенні такі одиниці, як економічні регіони (райони). Економічні райони України – територіальна організація та управління господарством України, котре передбачає розподіл території з урахуванням об'єктивних закономірностей територіального поділу праці, формування територіально-виробничих комплексів, етнічних та історичних особливостей регіонів тощо. В країні відсутня єдина загальноприйнята схема районування, існували різні варіанти, котрі базувалися на наявному адміністративному поділі, проте переважна більшість науковців соціально-економічної географії окреслили 9-ть районів.[1] Перевагами управління такими регіонами, порівняно із областями, є збільшена «потужність», спеціалізація, що в поєднанні із спрощенням управління та узгодження фінансових і ресурсних потоків, створить передумови ефекту синергії, як наслідку підвищення мобільності в оперуванні цими потоками та прийняття управлінських рішень.

Важливість збільшення ефективності та пришвидшення розвитку загальнонаціональної економіки та окремих регіонів в її складі значно зростає після повномасштабного вторгнення РФ до України 24-го лютого 2022 року – однією з основних проблем та питань стало післявоєнне відновлення та розвиток економіки країни. Саме децентралізація та спеціалізація регіонів дає відповідь на питання яким чином максимізувати ефективність цього процесу із збереженням дотримання стратегічних цілей та планів держав; водночас наявний поділ на економічні регіони, що визнаний більшістю представників наукової спільноти, дає вже практично готовий базис для подальшої розбудови та втілення даної концепції, що дасть змогу відповісти на наступні питання:

- етапи втілення концепції післявоєнної децентралізації;
- структурні зміни підтримки такої концепції;
- можливі шляхи розвитку;
- специфіка втілення для конкретного регіону;
- роль регіону в післявоєнному відновленні та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За час активних бойових дій велика кількість вітчизняних та іноземних науковців та експертів вивчає питання післявоєнного розвитку України: Покровська Н.М., Шевчук О.А., Пилипенко Я., Богдан Т., Шніцер М., Григоренко Є., Юхим вон Путкамер та інші, а також міжнародні інститути та інституції. Варто також згадати, що корисними будуть і напрацювання таких вчених як М. Портер, що можуть бути адаптовані до регіонального рівня.

Метою статті є опис та створення теоретичної моделі використання соціально-економічного підходу до управління підприємствами та групами підприємств в їх адаптованій версії для рівня економічного регіону як структурної одиниці національної економіки України та конкретизація цієї концепції для Подільського економічного регіону.

Виклад основного матеріалу. Найбільш поширеним принципом економічного районування України з виділенням 9-ти економічних регіонів, що базується на об'єднанні областей України відповідно до їх територіального розташування (безпосереднє сусідство), спеціалізації (спільні або схожі базові галузі економіки, характеристики цих галузей, а також потоки матеріальних та трудових ресурсів), а також спільних чи схожих соціальних та історичних характеристик регіонів, що дає змогу чітко відповісти на питання відповідності, або невідповідності, конкретних областей до певного економічного регіону.

Майкл Портер під кластером розумів наступне поняття: економічний кластер – це група близьких, географічно взаємозалежних компаній та пов'язаних з ними організацій, які спільно діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності та взаємодоповнюють один одного [2, с. 258].

Співставлення визначення українського економічного регіону та економічного кластеру дає чітке розуміння про фактичну однорідність даних понять в різних масштабах, а, відповідно, й теоретичну та практичну можливість застосування підходів управління економічним розвитком регіону на основі кластерного підходу, який забезпечить належну мобільність та ефективну структуру управління в розрізі післявоєнного відновлення та розвитку регіону в межах загальнонаціональної стратегії.

В розрізі кластерного підходу, щодо дослідження економічного регіону сформувалися наступні вхідні параметри та обмеження:

1) Економічний регіон, як кластер має об'єднувати як горизонтальну інтеграцію (формування потоків за принципом постачальник – покупець), так і вертикальну (об'єднання економічних суб'єктів в розрізі взаємного обміну матеріальними та нематеріальними ресурсами) задля досягнення більшого ефекту синергії; в економіці підприємств поширено конкретний поділ кластерів на горизонтально- та вертикально інтегровані. В розрізі економічного регіону універсальна інтеграція та варіативність потоків матеріальних та немате-

ріальних і людських ресурсів є обов'язковою умовою досягнення синергічного ефекту в умовах обмеженості ресурсів і ринкових сил післявоєнного розвитку (відбудови та розвитку) регіону.

2) Загальнонаціональна децентралізація управління економічними регіонами з максимальною свободою діяльності кожного з регіонів (базисні принципи федеративного управління на прикладі США) із збереженням статусу унітарної республіки України. Збереження статусу унітарної республіки в розрізі питання післявоєнного відновлення та розвитку є безальтернативною умовою задля підтримання стабільності в країні, а також досягнення загальнонаціональних цілей і нівелювання ризиків відмови регіонів, що фактично не постраждали від бойових дій у відновленні регіонів, які знаходились «на лінії фронту». Також таке обмеження є необхідним в розрізі нашого розуміння використання досвіду країн Азії (Південна Корея, Сингапур...) в побудові експортної дисципліни та фільтрування економічних суб'єктів на шляху до поставлених цілей.

3) Побудова управління економічного регіону – кластеру на засадах корпоративного управління із формуванням колективного органу управління з представників керівництва кожної з областей, що входить до конкретного економічного регіону. В свою чергу кожна з областей набуває статусу «відділу корпорації», що діє в межах завдань, які поставив колегіальний орган управління та самостійно оперує наявними ресурсами в межах загальної стратегії регіону. Цикл управління економічним регіоном фактично відповідатиме циклу управління кластером [3]:

1. Визначення візії економічного регіону, місії управління, стратегії, цілей, ключових економічних індикаторів та невизначеностей. Відмінністю буде наявність умови відповідності перелічених вхідних умов до загальнонаціональної стратегії.

2. Розробка дій, комунікаційних платформ, систем моніторингу та оцінки, угод між стейкхолдерами. В розрізі даного дослідження стейкхолдер буде єдиний в особі держави, яка діє згідно прийнятої стратегічної програми та в межах міжнародних угод і відповідальності.

3. Виконання розроблених дій (включно із мережами, поданням інформації, лобіюванням, співпрацею, освітою, просуванням кластеру).

4. Контроль (моніторинг) виконання (тобто, збір та запис інформації щодо ключових економічних індикаторів, огляд прогресу, визначення проблем у плануванні та виконанні).

5. Оцінка результатів (тобто, визначення цілі оцінювання, визначення ключових питань оцінювання, спрощення процесу оцінки (у разі зовнішнього оцінювання), аналіз результатів).

6. Перегляд цілей та невизначеностей, звіт перед стейкхолдерами (державою).

Запровадження принципів та підходів кластерного підходу до управління економічним регіоном дасть змогу вирішити наступні питання:

1) Концентрації та специфікації – визначення основних векторів діяльності згідно з специфікацією регіону.

2) Сировини – ефективний розподіл та використання ресурсів регіону. В післявоєнний період можливий бартерний принцип обміну між кластерами/регіонами згідно спеціалізації кожного регіону внаслідок більшої ресурсної обмеженості регіонів, що найбільше постраждали від бойових дій.

3) Ефективності – побудова управління регіональною економікою із використанням інструментів кластеризації дасть змогу більш ефективно використовувати наявні ресурси та оптимізувати ланцюги обміну та постачання.

4) Інфраструктури – адаптація та удосконалення інфраструктури під пріоритетні галузі сучасності з можливістю модернізації в перспективі.

5) Людських ресурсів – вільне та комфортне переміщення людських ресурсів в межах регіонального кластеру завдяки відповідній інфраструктурі.

6) Протекціонізм – потрібно розуміти як інструментарій, що є частиною загальнонаціональної стратегії експортної дисципліни, що має на меті створення сприятливих умов для розвитку пріоритетних галузей регіону та зменшення впливу зовнішнього ринку в умовах діяльності на глобальному ринку (приклад Південної Кореї).

7) Охорона нематеріальної спадщини та ресурсів – ресурс, що має непрямий вплив на соціальну складову ефективності післявоєнного відновлення та втілюється в рамках загальної стратегії України, яка є необхідною для самосвідомості населення з метою мінімізації негативного впливу ззовні, що спрямовані на зменшення політичної та економічної стабільності. Іншим напрямком реалізації даної стратегії є створення базису для розвитку туризму як інструменту формування інвестиційної воронки як регіону, так і країни.

Описані вище положення дають змогу визначити економічний регіон в умовах кластеризації як об'єднання структурних одиниць держави (областей) в єдиний функціональний комплекс згідно безпосередньої близькості (прямого сусідства), наявності спільних та суттєвих характеристик в розрізі основних галузей діяльності та історичної близькості культурних і функціональних особливостей регіону, що не змінювались, а модернізувались згідно вимог часу; наявність можливості побудови єдиної територіальної одиниці зі спільним колегіальним управлінським органом без значних та явних змін в будь-якій з характеристик області, що входить до такого кластеру; може функціонувати відносно незалежно без загрози зупинки будь-якого із видів базової діяльності. Коротким визначення регіонального кластеру стане об'єднання споріднених областей з єдиним керуючим органом, що може стабільно функціонувати в моделі, що передбачає самостійність такого утворення.

Загальнодержавними передумовами створення таких регіональних кластерів мають стати:

1) Розробка дієвого механізму із конкретними кроками децентралізації в короткі терміни із можливістю початкових етапів діяльності кластерів ще до закінчення війни.

2) Прийняття на законодавчому рівні чіткого поділу території на економічні регіони (кластери) згідно прийнятого поділу на 9-ть економічних регіонів. Обмеженням стане необхідність розробки класифікації регіонів в розрізі реформатування тих, що частково можуть залишитись в окупації за найбільш ймовірних сценаріїв закінчення війни.

3) Визначення прав, свобод та обов'язків кожного з регіонів згідно загальнонаціональної стратегії, стратегії відбудови та розвитку; вимог глобального ринку.

4) Створення програми та процедури формування єдиного управлінського органу регіону з механізмом побудови вертикальної та горизонтальної інтеграції.

5) Визначення чіткої спеціалізації кожного регіону на засадах автономності з ефектом синергії; формування спеціалізації регіонів, що забезпечить загальнонаціональний синергійний ефект та фізичну і соціально-економічну безпеку України загалом.

6) Визначення ролі та частки кожного регіону в загальнонаціональному післявоєнному відновленні.

7) Розробка механізмів вирішення конфліктів, що, згідно нашого прогнозу, виникнуть на перших етапах кластеризації економіки країни.

Результатами кластеризації регіональної економіки стануть:

1) Створення високо мобільних одиниць, що діятимуть на засадах підприємництва з мінімізацією бюрократичних рівнів.

2) Підтримка та протекціонізм ключових сфер економіки, що дадуть змогу наростити частку країни на глобальному ринку.

3) Пришвидшення обігу ресурсів внаслідок оптимізації та розширення пропускну здатності логістичних маршрутів в матеріальному та нематеріальному вираженні.

4) Рівномірний розподіл необхідного навантаження на кожен регіон задля відбудови постраждалих регіонів та досягнення результатів загальнонаціональної стратегії.

5) Забезпечення багаторівневого ефекту синергії як в межах економічних регіонів, так і на загальнонаціональному рівні.

6) Покращення фільтрації ефективних та неефективних видів діяльності та економічних одиниць. Обмеженням даного результату має стати додаткове моделювання кінцевого результату згідно адаптованого маржинального підходу.

7) Загальне пришвидшення післявоєнного розвитку внаслідок поєднання ринкових (свобода дій) та директивного (експортна дисципліна) управління.

Адаптацію розробленої концепції кластеризації економічних регіонів проведемо на прикладі Подільського економічного регіону.

Подільський економічний регіон об'єднує Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку області, що географічно є безпосередніми сусідами із схожими географічно-ландшафтними та кліматичними характеристиками. Історично області даного регіону відносились до сільськогосподарських та торгових завдяки наявності великої кількості родючих ґрунтів та перетину основних шляхів, що з'єднують схід та захід.

Сучасна характеристика регіону відповідає історичним, таблиця 1 [побудовано на основі даних 4].

Таблиця 1

Динаміка показників діяльності Подільського економічного регіону за 2019-2021 рік

Вид діяльності	Рік			Зміна показника 2020/2019	Зміна показника 2021/2020
	2019	2020	2021		
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн	433421	493371	679672	+13,83%	+37,76%
Обсяг реалізованої продукції: Промисловість (1-е місце за обсягом; частка харчової промисловості коливається в межах 60% від загального обсягу), млн. грн	151736	165269	206388	+8,92%	+24,88%
Обсяг реалізованої продукції: Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (2-е місце за обсягом), млн. грн	121904	140740	194114	+15,45%	+37,92%
Обсяг реалізованої продукції: Сільське, лісове та рибне господарство (3-е місце за обсягом), млн. грн	87604	92269	134061	+5,33%	+45,29%
Експорт товарів, тис. дол. США (основна частка продукти рослинного походження)	2531901	2489321	2906537	-1,68%	+16,76%
Експорт послуг, тис. дол. США (в показниках 2021-го року враховано лише 9 місяців обсягу Тернопільської області) (єдина пріоритетна галузь – послуги в сфері телекомунікаційних технологій)	251011	298526	314712	+18,93%	«+5,42%»

Фактично, в сучасних умовах Подільський економічний кластер варто формувати на наступних засадах:

1) Кластер на основі Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей без потреби змін в структурі регіону через відповідність вимогам, щодо структурних одиниць регіонального кластера.

2) Створення єдиного управлінського органу з представників обласних рад названих областей.

3) Визначення спеціалізації кластеру в сфері АПК (із закладанням стратегічної цілі модернізації з Агро кластеру в промисловий + збереження необхідного мінімуму ролі АПК), торгівлі та складського господарства і розбудови ролі логістичного хабу. В сфері послуг визначення пріоритетної ролі ІТ, як в сфері аутсорсингу, так і продуктового гравця.

4) Визначення ролей областей з позиції їх сильних сторін (перший етап): Вінницька: харчова промисловість + ІТ; Хмельницька: АПК + торгівля; Тернопільська: АПК + точне машинобудування.

5) Визначення пріоритетів для подальшого розвитку: модернізація АПК із закладанням базису інтенсивного розвитку промисловості; розвиток ІТ; розбудова та модернізація інфраструктури; розвиток туризму (на основі базису культурних та природно-рекреаційних об'єктів).

6) Роль у відбудові України: Продовольча безпека країна – допомога з продуктами АПК та харчової промисловості постраждалим регіонам. Загальна роль кожного з кластера – допомога з людським ресурсом (зайнятість на рівні 40% дозволяє зробити висновки, що при правильній мотиваційній політиці кожен з економічних регіонів може забезпечити значні обсяги людських ресурсів для відбудови постраждалих регіонів).

7) Роль в побудові безпекового фактору: відновлення промислових об'єктів оборонної промисловості + надання площ колишніх об'єктів військово-промислового комплексу для побудови нових комплексів.

Загальні риси кластеру на базисі Подільського економічного регіону об'єднують історичні переваги регіону, що засновані на потужному АПК та харчовій промисловості і вигідному географічному розташуванні з потенціалом розбудови потужного ІТ кластеру, туристичної галузі і сучасної промисловості.

Висновки. Залучення переваг та досвіду інноваційних кластерів в розрізі питання післявоєнного розвитку економічних регіонів країни дає змогу використати інструменти сучасного мобільного ринку в бюрократизованій системі управління регіонами України. Використання таких принципів та інструментів, в поєднанні із децентралізацією країни дасть змогу значно підвищити загальну динаміку відновлення і розвитку та створити дворівневий ефект синергії, що матиме позитивний вплив, як на рівні регіонального кластеру, так і на рівні держави загалом.

Кластер на основі Подільського економічного регіону дасть змогу побудувати ефективну систему на основі історичних переваг регіону із закладанням фундаменту інтенсифікації промисловості, збільшення зайнятості населення, також збільшення частини регіону на глобальному ринку не лише в традиційних сферах (АПК, харчова промисловість,...), а й в пріоритетних сферах ІТ; створити воронку інвестицій завдяки туристичній галузі.

Література:

1. Економічні райони України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Економічні_райони_України
2. Портер М. Международная конкуренция [Текст] / М. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
3. Визначення переваг управління кластерами [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.astar.agency/wp-content/uploads/2023/02/22_3757_ASTAR_brochure_A4_cluster_management_pages.pdf
4. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Подільський економічний район [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Подільський_економічний_район

References:

1. Ekonomichni raiony Ukrainy [Economic regions of Ukraine] Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Економічні_райони_України [in Ukrainian]
2. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaia konkurentsya [International competition] Moscow: International relations [in russian]
3. Vyznachennia perevah upravlinnia klasteramy [Determining the benefits of cluster management] Retrieved from: https://www.astar.agency/wp-content/uploads/2023/02/22_3757_ASTAR_brochure_A4_cluster_management_pages.pdf [in Ukrainian]
4. Derzhavna sluzhba statystyky [State statics service of Ukraine] Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
5. Podilskyi ekonomichnui raion [Podilia Economic District]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Подільський_економічний_район [in Ukrainian]

УДК 330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-786-797](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-786-797)

Положенцева Катерина Леонідівна кандидат економічних наук, доцент, заступник директора по науково-педагогічній роботі, Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут ПРАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», <https://orcid.org/0000-0002-9539-5628>

Беззубко Борис Ігорович, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри «Менеджменту», Донбаська національна академія будівництва і архітектури, <https://orcid.org/0000-0002-2487-1316>

Акопов Сергій Едуардович старший викладач кафедри управління персоналом, економіки праці та публічного управління, Північноукраїнський інститут імені Героїв Крут ПРАТ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», <https://orcid.org/0000-0002-3953-0258>

ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ВИРОБНИКІВ У СВІТОВІЙ І ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЕКОНОМІКАХ

Анотація. В сучасних умовах Україні потрібно мати реальну оцінку свого міста в європейській і світовій економіках, стратегію і тактику посилення конкурентних позицій вітчизняних товаровиробників. Актуальність здійснення досліджень з даної тематики підвищується у зв'язку з «торговельними війнами», які проводяться проти українських агропродуктів за кордоном. Мета статті: оцінка конкурентоспроможності вітчизняних виробників у світовій і європейській економіках, розробка напрямів підвищення їх конкурентоспроможності.

У результаті аналізу визначено погіршення індексу глобальної конкурентоспроможності України за останні роки (з 76 до 91 місця в світі). Підкреслено, що процес економічної європейської інтеграції може супроводжуватися не тільки позитивними наслідками, але мають місце суперечності і конфлікти. У статті розглядаються проблеми, які виникли в українських виробників, через заборону переміщення аграрних товарів в ряді європейських країн. Встановлено, що виробництва зерна відіграє важливу роль в аграрному секторі України. Від рівня ефективності функціонування ринку зернових залежить добробут населення, значні експортні можливості країни. У статті проаналізовано виробництво і експорт основних зернових культур. Автори характеризують сучасну аграрну політику європейських країн; здійснення єдиною сільськогосподарської реформи, яка спрямована на

ефективне виробництво продовольства, справедливе поводження з фермерами, збереження клімату планети; виконання проекту ЄС «Зелена угода», стратегії «Від ферми до виделки». В статті визначені можливі наслідки «блокади» українських зернових культур. Підкреслено, що всі суперечки і конфлікти, які пов'язані із експортом зерна, необхідно вирішувати у рамках нормативно-правових положень Європейського союзу.

Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних агровиробників на європейському ринку потрібно: підвищити якість і екологічність, ефективність вирощування зернових культур згідно з вимогами ЄС; більш ефективно управляти продажами зернової продукції на ринку з метою збільшення валютних надходжень в країну; створити умови, за якими виробник зможе реалізувати зерно за ринковими цінами як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкуренція національний бізнес, товаровиробник, євроінтеграція

Polozhentseva Kateryna Leonidivna PhD in Economic Sciences, Associate Professor, deputy director for scientific and pedagogical work, North Ukrainian Institute named after Heroes Krut PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0002-9539-5628>

Bezzubko Borys Ihorovych PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department «Management», Donbas National Academy of Civil Engineering and Architecture, <https://orcid.org/0000-0002-2487-1316>

Akopov Serhii Eduardovych senior lecturer of the Department of Personnel Management, Labor Economics and Public Administration, North Ukrainian Institute named after Heroiv Krut PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0000-0002-3953-0258>

STRENGTHENING THE COMPETITIVENESS OF DOMESTIC PRODUCERS IN THE GLOBAL AND EUROPEAN ECONOMIES

Abstract. In today's conditions, Ukraine needs to have a realistic assessment of its city in the European and global economies, a strategy and tactics for strengthening the competitive position of domestic producers. The relevance of research on this topic is increasing due to the "trade wars" waged against Ukrainian agricultural products abroad. The purpose of the article is to assess the competitiveness of domestic producers in the world and European economies, to develop directions for improving their competitiveness.

The analysis reveals a deterioration in Ukraine's global competitiveness index in recent years (from 76th to 91st place in the world). It is emphasised that the

process of economic European integration can be accompanied not only by positive consequences, but also by contradictions and conflicts. The article examines the problems that Ukrainian producers have faced due to the ban on the movement of agricultural goods in a number of European countries. It is established that grain production plays an important role in the agricultural sector of Ukraine. The welfare of the population and the country's significant export opportunities depend on the level of efficiency of the grain market. The article analyses the production and export of major grain crops.

The authors describe the current agrarian policy of European countries; the implementation of a unified agricultural reform aimed at efficient food production, fair treatment of farmers, and preservation of the planet's climate; and the implementation of the EU's Green Deal project and the Farm to Fork strategy. The article identifies possible consequences of the "blockade" of Ukrainian grain crops. The author emphasises that all disputes and conflicts related to grain exports should be resolved within the framework of the EU's legal framework. In order to increase the competitiveness of domestic agricultural producers in the European market, it is necessary to: improve the quality and environmental friendliness, and the efficiency of growing grain crops in accordance with EU requirements; more effectively manage the sales of grain products in the market in order to increase foreign exchange earnings in the country; and create conditions under which the producer can sell grain at market prices both in the foreign market and in the domestic market.

Keywords: competitiveness, competition national business, commodity producer, European integration

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження обумовлена прагненням України зайняти достойне місце в системі європейської і світової економічної системи. Вибрав після проголошення державної незалежності стратегію європейської інтеграції, Україна здійснює вирішення важливих соціально-економічних завдань. В сучасних умовах Україні потрібно мати реальну оцінку свого міста в світовій і європейській економіках, розробити стратегію і тактику посилення конкурентних позицій вітчизняних товаровиробників. Тому з'ясування теоретичних та практичних питань цього процесу є актуальним завданням вітчизняною науки і практики.

Слід зазначити, що проблема захисту національного бізнесу і вітчизняного товаровиробника набуває надзвичайної актуальності у зв'язку з необхідністю мати валютні надходження від експорту товарів. На жаль, актуальність даної тематики підвищилася також у зв'язку з «торговельними війнами», що відбуваються з 2023 року на українсько-польському кордоні, де здійснюється блокада польськими фермерами проїзду вантажів, перешкоджання провезенню української аграрної продукції за кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вирішення багатьох питань підвищення конкурентоспроможності національного бізнесу

зробили такі науковці як Л.В. Беззубко, Б.І. Беззубко [1], Т. Мельник, К. Пугачевська, К.О. Кучкова, Н.М. Пилепенко, Т. Хворост, Е. Цибульська та інші. Цими авторами досліджено досить широкий круг теоретичних та практичних питань конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу у європейській і світовій економіці. Однак європейська і світова економіки є динамічними системами, що потребують постійного аналізу місця країни в цих системах, визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників. Це обумовило потребу проведення спеціальних досліджень даних питань у статті.

Мета статті – оцінка конкурентоспроможності вітчизняних виробників у світовій і європейській економіках, розробка напрямів підвищення їх конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняний товаровиробник завжди працював у складних умовах асиметрій і конкурентної боротьби на зовнішньому і внутрішньому ринках, постійних змін в нормативно-законодавчій базі, податкової політики. Ці виклики значно впливали на всі господарські процеси в країні.

Важливим показником, який характеризує стан національної економіки, є індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index), який визначає загальне місце України в світовій економічній системі. Динаміка індексу конкурентоспроможності України наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Місце України відповідно Індексу конкурентоспроможності у світовій економіці [2]

Індекс	2011-2012 рр.	2014-2015 рр.	2015-2016 рр.	2016-2017 рр.	2017-2018 рр.	2018-2019 рр.	2019-2020 рр.
Індекс глобальної конкурентоспроможності (місце країни)	82	76	79	85	81	85	91

У 2019 році Україна займала найкращі міста за наступними показниками: «освіта» (44 місце), «розмір внутрішнього ринку» (47 місце), «інфраструктура та ефективність ринку товарів і послуг» (57 позиція). Загальний рейтинг було знижено через невисокі оцінки за показниками «якість інститутів», «макроекономічна стабільність», «стан фінансового ринку».

Слід зазначити, що в «Стратегії -2020», яка була прийнята у 2015 р., планувалося увійти до 40 найкращих країн за цим індексом [3]. Але, фактично прогноз досягнення такого високого рейтингу не було обґрунтовано можливостями країни. Об'єктивні обставини, які пов'язані з пандемією коронавірусу (відбулося зниження рейтингу за показником «охорона здоров'я та початкова освіта»), військовими діями (різке зниження позицій рейтинг за

показником «тероризм та військові дії»), економічними кризами (зниження за показником «макроекономічне середовище») не дозволили підвищити оцінку глобальної конкурентоспроможності країни.

Після 2014 року Україна стала більш активно залучатися до європейських інтеграційних процесів. Прогнозувалося, що для українських товаровиробників практично всіх галузей економіки входження у процес європейської інтеграції може було привести до наступних наслідків (рис.1).

Рис. 1. Можливі економічні наслідки процесу європейської інтеграції України

Європейська інтеграція представляє собою результат діяльності національних урядів, господарюючих об'єктів, різних економічних, екологічних, правових, культурних установ, який має на меті - сприяння взаємопроникненню національних економік, максимальному об'єднанню національних господарств в єдиний процес в масштабах країн, що інтегруються. Слід

зазначити, що інтеграційні процеси поглиблюють міжнародний поділ праці, забезпечують найбільш ефективне виробництво для цих країн. При цьому здійснюється інтенсивний обмін товарами, послугами, капіталом і робочою силою, а також взаємозближення національних економік в цілому.

Таблиця 2

Зовнішньоторговельний баланс України [5]

Роки	Номінальний ВВП, млн. грн.	Експорт товарів і послуг		Імпорт товарів і послуг		Сальдо	
		Млн. грн.	В % к ВВП	Млн. грн.	В % к ВВП	Млн. грн.	В % к ВВП
2005	441452	227252	51.5	-223555	-50.6	3697	0.8
2010	1082569	549365	50.7	-580944	-53.7	-31579	-2.9
2015	1979458	1044541	52.8	-1084016	-54.8	-39475	-2.0
2021	5459574	2224704	40.7	-2286067	-41.9	-61363	-1.1
2022	5191028	1840563	35.5	-2712325	-52.3	-871762	-16.8

У 2023 р. відбулося зростання експорту в натуральному вимірі, але у вартісному вимірі показник скоротився на 18,7% (на 35,8 млрд. дол. США).

Важливе значення для підтримки вітчизняного агровиробника мали рішення комітету з міжнародної торгівлі щодо припинення дії імпорتنих мит, антидемпінгових мит та захисних заходів щодо українського експорту до ЄС ще на рік. Це стосувалося як плодоовочевої продукції, на яку розповсюджується система закупівельних цін, так і сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, на які поширюється дія тарифних квот [6].

Виробництво зернових культур займає провідну роль в агропромисловому комплексі України. Від рівня ефективності функціонування ринку зернових залежить добробут населення держави, значні експортні можливості країни. Зернове господарство в Україні є одним із стратегічних і найбільш результативних секторів національної економіки. Для аналізу було взято розвиток ринкових відносин основних видів зернових (пшениці і кукурудзи), який найбільш яскраво відбиває загальні закономірності товарного аграрного ринку.

Зерно та продукти його переробки складають становлять основу продовольчої безпеки держави. Експорт основних зернових культур з України характеризують дані табл. 3.

Таблиця 3

Експорт основних зернових культур з України, тис тонн [7]

Назва зернової культури	2014-2015 рр.	2015-2016 рр.	2018-2019 рр.	2019-2020 рр.	2020-2021 рр.	2021-2022 рр.	2022-2023 рр.
Всього експорт зернових культур, У тому числі	34,92	38,0	48,93	55,77	44,08	48,03	48,69
Пшениця	10,89	16,92	15,56	20,57	16,64	18,74	16,79
Кукурудза	19,6	16,67	29,82	30,22	23,24	23,53	29,18

З даних табл. 3 визначається тенденція щодо збільшення експорту основних зернових культур. Характеристика загального врожаю і експорту основних зернових культур представлена у табл. 4.

Таблиця 4

Характеристика врожаю і експорту основних зернових культур в Україні, тис. тонн [8]

Зернові культури	2021-2022 рр.		2022- 2023 рр.	
	Загальний врожай	Експорт	Загальний врожай	Експорт
Пшениця	20 176	18,74	22 447	16,79
Кукурудза	26 187	23,53	30 800	29,18

Згідно з прогнозом продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО) глобальний попит на пшеницю може зрости на 11% упродовж наступного десятиліття.

Ринок пшениці має певні характерні особливості (складено на основі [9]):

- зерно є товаром стратегічного значення, забезпеченість яким зумовлює політичну та соціально-економічну стабільність у суспільстві, а також продовольчу безпеку країни;
- постачання зерна має велике значення для вирішення продовольчої проблеми у всьому світі;
- певна кількість зерна залишається у розпорядженні господарств для внутрішньовиробничого споживання, тобто не все вироблене зерно потрапляє у сферу товарного обігу;
- пропозиція зерна значною мірою залежить від погодних умов, які спричиняють різкі зміни у його виробництві за роками;
- враховуючи мінливість та сезонність обсягів пропозиції зерна при сталому та рівномірному попиті на зернову продукцію, необхідно створювати резерви зерна;
- дисбаланс між середньодушовими обсягами виробництва та споживання зерна в різних регіонах робить об'єктивно необхідним експорт (імпорт) зерна або продуктів його переробки;
- можливість виробництва пшениці в багатьох регіонах світу забезпечує відносно високу конкурентоспроможність серед виробників зерна;
- структура попиту визначається існуючими харчовими традиціями населення регіонів. наявністю зернопереробних підприємств і т.п.;
- рівень розвитку експорту і імпорту залежить від географічного розташування регіону по відношенню до основних зерновиробничих та зерноспоживаючих регіонів та наявності транспортного сполучення;
- нееластичний попит на зерно зумовлює відносно постійний попит;

Зернові продукти, які вирощені в Україні, є достатньо конкурентоспроможними. Але, на ціни на європейському ринку пшениці впливають наступні фактори:

- 1) баланс між попитом і пропозицією;
- 2) високі перехідні залишки зерна;
- 3) збільшення врожайності в країнах- основних експортерів зерна;
- 4) біржові тенденції;
- 5) цінова інфляція і девальвація національних і валют.

Слід зазначити, що в Україні немає таких великих субсидій на сільське господарство, як в країнах ЄС. Фактично, всі витрати європейських фермерів покриваються за рахунок дотацій. Виручка від продажу продукції становить чистий прибуток. Субсидії з бюджету ЄС дістаються державам, які є головними сільгоспвиробниками Союзу, пропорційно до обсягів сільськогосподарського виробництва та розмірів оброблюваної території. Франція отримала у 2018 р. приблизно 9,5 млрд євро (16%), Іспанія – 6,8 млрд євро, Німеччина – 6,4 млрд євро, Італія – 5,8 млрд євро, Польща – 4,6 млрд євро.

Підтримка фермерів у ЄС здійснюється через проведення єдиною сільськогосподарської реформи (CAP), на яку з 2021 до 2027 рр. передбачається виділити з бюджету ЄС 386,6 мільярда євро. Основні цілі даної реформи: ефективне виробництво продовольства, справедливе поводження з фермерами, збереження клімату планети. Для отримання субсидій зараз є певні вимоги для фермерів щодо створення екологічного та економічно ефективного виробництва. Ці положення необхідно враховувати українськими агровиробниками у своєму перспективному розвитку.

Останнім часом у країнах Євросоюзу відбуваються доволі часто протести агровиробників. Так, у Німеччині масові акції відбуваються через наміри уряду скоротити сільськогосподарські субсидії (перестати повертати знижки на дизельне паливо); податкові пільги для придбання сільськогосподарської техніки. Під впливом протестів фермерів уряд вирішив у 2024 році зберегти звільнення від податку на транспортні засоби для сільськогосподарської техніки, а податкові пільги для дизельного палива скасувати поетапно. У 2024 р. їх буде скорочено на 40%, у наступні два роки ще на 30%.

У Франції виступи фермерів були проти прийняття плану скорочення майже вдвічі використання пестицидів у сільському господарстві, що значно підвищить собівартість продукції. Цей захід було заплановано здійснювати у рамках виконання проекту ЄС «Зелена угода», стратегії «Від ферми до виделки», яка має зробити продовольчу систему ЄС екологічно чистою. Дана стратегія передбачає скорочення використання пестицидів та добрив на 50%; виділення більшої кількості земель для несільськогосподарського використання (наприклад, залишати їх під паром чи садити непродуктивні дерева); до 2030-го чверть сільського господарства має стати органічним. У

цьому випадку імпортовані сільськогосподарські продукти будуть дешевшими, ніж національні. Через протести фермерів у Франції додатково було виділено понад 400 мільйонів євро на підтримку сільського господарства.

У 2022 р. набула чинності угода про спрощення вантажних перевезень між ЄС та Україною. Це також вплинуло на ціну української пшениці. Пшениця українського походження є найдешевшою у своєму сегменті, що сприяє її конкурентоспроможності на світовому ринку. Але, наявність дешевої продукції з України змушує фермерів Польщі, Угорщини знижувати ціни на свої продукти, через що вони зазнають збитків. Польща, Угорщина. Болгарія забороняли імпорт з України зерна і десятків видів сільгосппродуктів (17 квітня аналогічне рішення ухвалила Словаччина, а 19 квітня — Болгарія).

Разом з тим, українські урядовці зазначають [10]: сьогодні зерно з України не потрапляє на польський ринок, оскільки його можна експортувати лише на підставі ще не виданих ліцензій, а зерно транспортується тільки транзитом. Найбільшими імпортерами української пшениці у 2023 році були Іспанія (23% від загального обсягу експорту), Туреччина (15%); Румунія (14%) [11].

Можливо навести приклади свідомої порчи української агропродукції, яка вирощена була в тяжких умовах військового часу. Методи такого протесту трудно назвати «адекватними». Так, 25.02.2024 р. біля міста Бидгощ відкрито вісім вагонів потяга і висипано кукурудзу : було пошкоджено близько 160 тонн українського зерна, з цієї кількості 30 тонн утилізовано.

Наслідки такої «блокади» можуть бути наступними:

1. Збільшення цін на деякі імпортні продукти харчування через створення нових логістичних маршрутів. Можливо визначити наступні варіанти збільшення цін в залежності від виду товарів, що імпортуються:

а) продукти, які можуть вироблятися в Україні, (сир, молочні продукти) - експерти прогнозують зростання цін на них від 3 д 10 %;

б) продукти, які не виробляються в Україні, (оливки, оливкова олія тощо) - ціна на такі продукти може зрости вдвічі;

2. Зміна логістичних маршрутів: зміна транзитних шляхів з Польщі на Угорщину, Молдову, Румунію чи Словаччину.

3. Заміна асортименту продукції, яка імпортується і не виробляється в Україні (здійснення політики імпортозаміщення);

4. Заміна автомобільного транспорту на морський при здійсненні перевезень. Зараз вже 90% загального обсягу українського зерна експортується через дунайські порти та порти Великої Одеси.

6. Ненадходження митних платежів, валютної виручки, втрата робочих місць на кордонах в Україні та Польщі.

7. Втрати контрактів від неотримання українського експорту до країн ЄС (Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Італія та ін.).

8. Виникнення проблем для українських збройних сил (перевезення палива), неотримання гуманітарної допомоги для населення.

Висновки. Україні необхідно поступово зміцнювати свої позиції на європейському і світовому ринках з урахуванням необхідності підвищення індексу конкурентоспроможності. Важливе місце у продовольчій безпеці держави займає експорт зернових культур. Для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників зернових культур на європейському ринку потрібно:

- підвищити якість, екологічність та ефективність вирощування зернових культур згідно з вимогами ЄС;
- більш ефективно управляти продажами зернової продукції на європейському ринку з метою збільшення валютних надходжень в країну;
- створити умови, за якими виробник зможе реалізувати зерно за ринковими цінами як на зовнішньому ринку, так і на внутрішньому ринку.

Слід зазначити, що «блокади» і «протести» проти українських зернових культур, агропродуктів суперечать змісту Угод про асоціацію між Україною та ЄС, Світової організації торгівлі (СОТ), базових стандартів ЄС. Всі торговельні конфлікти повинні вирішуватися цивілізованим шляхом через надання відповідних скарг до Європейської комісії, яка б мала провести спеціальні дослідження.

Вже 31 січня 2024 р. Єврокомісія запропонувала запровадити обмеження в Угоді про безмитну торгівлю з Україною. Для кількох категорій сільськогосподарської продукції (яйця, м'ясо птиці та цукор) передбачено можливість «екстреного гальмування», якщо імпорт цих продуктів значно перевищить середні обсяги 2022 та 2023 років – то мита будуть знову введені.

Через блокування кордонів у березні 2024 р. відбулася зустріч українських і польських урядовців. Уряд України погодився на запропоновані Єврокомісією обмеження експорту, необхідні для уникнення навіть теоретичних загроз для польських агровиробників. Україна запропонувала Єврокомісії провести терміновий скринінг законодавства в галузі транспорту та агрополітики. В Україні також необхідно впроваджувати самоскринінг на відповідність національної агропродукції стандартам і вимогам ЄС. У разі необхідності потрібно розробляти відповідні положення, дорожні карти щодо досягнення стандартів, рекомендації для їх впровадження і т.п.

Таким чином, усі наявні розбіжності у сфері сільськогосподарського виробництва повинні вирішуватися на основі наявного європейського законодавства, регламентів, присвячених проблемам конкуренції. Усі повноваження щодо контролю за дотриманням принципів конкуренції та недискримінації у сфері сільськогосподарського виробництва належать Європейській комісії та Суду ЄС.

Література:

1. Беззубко Л.В., Беззубко Б.І. Український виробник на внутрішньому і зовнішньому ринках. *Вища технічна освіта XXI століття: виклики, проблеми, перспективи*: кол. монографія. 2023. Вип. 2. С. 92 -100.
2. The Global Competitiveness Report 2019. URL : <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2019>.
3. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://yandex.ru/?clid=2254925&win=230&from=chromehp>.
4. Кваша О.С, Синякова А.В. Україна та ЄС: проблеми та перспективи інтеграції в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 23, частина 1 . С. 112- 117.
5. Експорт та імпорт України.2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>
6. ЄС остаточно вирішив ще на рік продовжити скасування мит на імпорт з України. URL:<https://babel.ua/news/93651-yes-ostatochno-virishiv-shche-na-rik-prodovzhiti-skasuvannya-mit-na-import-iz-ukrajini>.
7. Статистика експорту зернових з України. URL: <http://shareupotential.com/ru/BE/ukrainian-zerno-export2020.html>
8. Статистика вирощування зернових в Україні .007 – 2023. 2024. URL: <http://shareupotential.com/ru/BE/ukrainian-zerno-statistika-vyraschivania-2020.html>.
9. Дмитрук Б.П. Про реформування інфраструктури ринку зерна. *Економіка АПК*. 2013. №1. С. 60-65.
10. Україна та Польща так і не змогли домовитися про розблокування кордонів. *Агронавт*. 2024. URL: <https://agronaut.com.ua/price/7935/>.
11. Найбільші імпортери української пшениці: Іспанія, Туреччина та Румунія URL: <https://landlord.ua/news/u-2023-roczy-ispaniya-stala-najbilshy>

References:

1. Bezzubko, L.V., Bezzubko, B.I. (2023). Ukrainskyi vyrobnyk na vnutrishnomu i zovnishnomu rynkakh [Ukrainian manufacturer on domestic and foreign markets.]. *Vyshcha tekhnichna osvita 1 stolittia: vyklyky, problemy, perspektyky*: monohrafiia. 2, 92 -100. [in Ukrainian].
2. The Global Competitiveness Report 2019. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2019>.
3. Stratehiia (2015) staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [Sustainable development strategy "Ukraine – 2020»]: skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015. URL: <https://yandex.ru/?clid= 2254925&win=230&from=chromehp>. [in Ukrainian].
4. Kvasha, O.S, Syniakova, A.V. (2019). Ukraina ta YeS: problemy ta perspektyvy intehratsii v suchasnykh umovakh [Ukraine and EU: problems and prospects of integration in modern terms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 23, chastyna 1, 112- 117. [in Ukrainian].
5. Eksport ta import Ukrainy (2023). [Export and import of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua /ua/economy/gdp/eximp/>. . [in Ukrainian].
6. YeS (2023) ostatochno vyrishyv shche na rik prodovzhyty skasuvannia myt na import z Ukrainy. [The EU finally decided to extend the abolition of customs duties on imports from Ukraine for another year]. URL: <https://babel.ua/news/93651-yes-ostatochno-virishiv-shche-na-rik-prodovzhiti-skasuvannya-mit-na-import-iz-ukrajini>. [in Ukrainian].
7. Statystyka (2024) eksportu zernovykh z Ukrainy. [Grain export statistics from Ukraine]. URL: <http://shareupotential.com/ru/BE/ukrainian-zerno-export2020.html>. [in Ukrainian].

8. Statystyka vyroshchuvannia zernovykh v Ukraini. 2007 – 2023. [Statistics of grain cultivation in Ukraine 2007-2023]. URL: <http://shareupotential.com/ru/BE/ukrainian-zerno-statistika-vyraschivania-2020.html>. [in Ukrainian].
9. Dmytruk, B.P. (2013). Pro reformuvannia infrastruktury rynku zerna. [About reforming the infrastructure of the grain market]. *Ekonomika APK*. 1, 60-65. . [in Ukrainian].
10. Ukraina (2024) ta Polshcha tak i ne zmozhly domovytyisia pro rozblokuvannia kordoniv [Ukraine and Poland were never able to agree on unblocking the borders]. *Ahronavt*. URL: <https://agronaut.com.ua/price/7935/>. [in Ukrainian].
11. Naibilshi (2023) importery ukrainskoi pshenytsi: Ispaniia, Turechchyna ta Rumuniia [The largest importers of Ukrainian wheat are Spain, Turkey and Romania]. URL: <https://landlord.ua/news/u-2023-roczy-ispaniya-stala-najbilshy>. . [in Ukrainian].

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-798-805](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-798-805)

Проць Роман Романович аспірант кафедри економіки, підприємств та інформаційних технологій, Львівський університет бізнесу і права, м. Львів, 7900, <https://orcid.org/0009-0003-0613-3795>

ОЗНАКИ КРИЗИ В ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ: ВИКЛИКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей виявлення ознак кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві. Доведено, що сутність кризи в контексті сучасного сільськогосподарського підприємства можна розглянути у різних вимірах: економічному, екологічному, технологічному та соціальному. Визначено, що своєчасне виявлення ознак кризи на сучасних сільськогосподарських підприємствах має вирішальне значення з кількох причин, формуючи основу для нинішніх та поширених практик у цьому секторі. Встановлено, що раннє виявлення та реагування мають важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки та фінансової життєздатності сільськогосподарських операцій. Визначено ключові ознаки кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві. Доведено, що щоб упоратися з цими кризами, сільськогосподарські підприємства мають прийняти цілісні та стійкі стратегії. Охарактеризовано процес виявлення ознак кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві. Доведено, що виявлені ознаки кризи всередині сільськогосподарського підприємства суттєво впливають на її економічну безпеку, починаючи від безпосередньої фізичної безпеки її діяльності та закінчуючи ширшою економічною стабільністю та екологічною стійкістю. Встановлено, що сучасне сільськогосподарське підприємство, яке нехтує своєчасним виявленням ознак кризи, наражається на значний ризик зіткнутися з каскадом негативних наслідків. Така відсутність дій може призвести до серйозних наслідків - від збоїв у роботі до фінансових втрат, що зрештою поставить під загрозу стійкість та виживання підприємства. Визначено, що недостатня готовність до таких подій може посилити наслідки цих збоїв, продовжуючи час відновлення та збільшуючи витрати, пов'язані з відновленням та реконструкцією сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, антикризове управління, ознаки кризи, кризовий розвиток, безпека, сільськогосподарські підприємства

Prots Roman Romanovych graduate student of the Department of Economics, Enterprises and Information Technologies, Lviv University of Business and Law, Lviv, <https://orcid.org/0009-0003-0613-3795>

SIGNS OF CRISIS IN THE ACTIVITY OF MODERN AGRICULTURAL ENTERPRISES: CHALLENGES IN THE SYSTEM OF ENSURING ECONOMIC SECURITY

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of identifying signs of crisis in a modern agricultural enterprise. It has been proven that the essence of a crisis in the context of a modern agricultural enterprise can be considered in various dimensions: economic, environmental, technological, and social. It is determined that timely detection of signs of crisis in modern agricultural enterprises is crucial for several reasons, forming the basis for current and widespread practices in this sector. It has been established that early detection and response are important for ensuring food security and financial viability of agricultural operations. The key signs of crisis in a modern agricultural enterprise have been identified. It is proven that to cope with these crises, agricultural enterprises must adopt comprehensive and sustainable strategies. The process of identifying signs of crisis in a modern agricultural enterprise is characterized. It has been proven that the identified signs of crisis within an agricultural enterprise significantly affect its economic security, starting from the immediate physical safety of its operations to broader economic stability and environmental sustainability. It is established that a modern agricultural enterprise that neglects timely detection of signs of crisis exposes itself to a significant risk of facing a cascade of negative consequences. Such a lack of action can lead to serious consequences—from operational disruptions to financial losses, ultimately threatening the enterprise's sustainability and survival. It is determined that inadequate preparedness for such events can exacerbate the consequences of these disruptions, prolonging the recovery time and increasing the costs associated with the recovery and reconstruction of agricultural enterprises. Technological disruptions, while often beneficial, can also represent a crisis when new technologies fail to be adopted or adapted. Modern agricultural enterprises rely on technological achievements to increase efficiency and productivity. However, the rapid pace of technological change can leave behind those who are unable or unwilling to invest in new systems and tools, resulting in reduced competitiveness.

Keywords: economic security of the enterprise, crisis management, signs of crisis, crisis development, security, agricultural enterprises

Постановка проблеми. Своєчасне виявлення ознак кризи на сучасних сільськогосподарських підприємствах має вирішальне значення з кількох причин, формуючи основу для нинішніх та поширених практик у цьому

секторі. Відтак, саме сільське господарство, нерозривно пов'язане як з природними, так і з економічними системами, стикається з багатьма потенційними кризами, включаючи, крім іншого, зміну клімату, навалу шкідників, волатильність ринку та технологічні збої. Здатність швидко розпізнавати початок таких криз дозволяє реалізувати стратегії пом'якшення наслідків, потенційно запобігаючи значним втратам та забезпечуючи економічну безпеку підприємства. Сама природа циклів сільськогосподарського виробництва означає, що затримки у реагуванні на кризу можуть призвести до втрати врожаю за весь сезон. Відтак, це особливо актуально у разі спалахів шкідників або хвороб, коли швидкий розвиток може знищити врожай до того, як буде вжито заходів. Тому раннє виявлення та реагування мають важливе значення для забезпечення продовольчої безпеки та фінансової життєздатності сільськогосподарських операцій. Ставки високі, оскільки наслідки виходять за межі окремих ферм і потенційно зачіпають місцеві та глобальні ланцюжки постачання продовольства.

Слід зазначити при цьому, що саме зростання зміни клімату на погодні умови зробило сільське господарство більш сприйнятливим до екстремальних явищ, таких як посухи, повені та урагани. Такого роду події не тільки загрожують безпосередньому виробництву, але й можуть завдати довгострокових збитків сільськогосподарській інфраструктурі та екосистемам. Раннє виявлення кризи дозволяє активувати плани дій у надзвичайних ситуаціях, включаючи перерозподіл ресурсів, коригування вибору сільськогосподарських культур та вжиття заходів щодо збереження води, тим самим зводячи до мінімуму збитки та сприяючи швидшому відновленню. Понад те, на глобально взаємозалежному ринку сільськогосподарським підприємствам доводиться орієнтуватися коливання попиту, цін, і торгової політики. Здатність швидко виявляти економічні та ринкові кризи дозволяє цим підприємствам коригувати свої стратегії, чи то зміщення акценту на інші культури, освоєння нових ринків або використання фінансових інструментів для захисту від волатильності цін. Своєчасне прийняття рішень може вирішити різницю між прибутком та збитками в умовах висококонкурентного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти дослідження економічної безпеки сучасного підприємства розкривалися в роботах таких вчених як Є. Палига, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, В. Прохорова, Я. Пушак, І. Ревак, Ю. Ус, М. Флейчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, А. Штангрет, В. Ярочкін та інші. Однак ряд теорії і концепцій що стосується виявлення ознак кризи, досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей виявлення ознак кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Сутність кризи в контексті сучасного сільськогосподарського підприємства можна розглянути у різних вимірах: економічному, екологічному, технологічному та соціальному. Кожен із цих аспектів сприяє розумінню того, як криза проявляється та проявляється на таких підприємствах, часто виявляючи системні вразливості та викликаючи необхідність комплексних стратегій щодо пом'якшення наслідків та адаптації. Відтак, економічні ознаки кризи часто виявляються у коливаннях ринкового попиту та цін на сільськогосподарську продукцію [1-2]. Такого роду коливання можуть серйозно вплинути на потоки доходів сільськогосподарських підприємств, що призведе до фінансової нестабільності. Глобалізація продовольчих ринків посилює цей ефект, оскільки місцеві сільськогосподарські підприємства тепер конкурують у міжнародному масштабі, наражаючи їх на волатильність глобального ринку. Економічні кризи також можуть виникнути внаслідок збільшення виробничих витрат, включаючи робочу силу, такі ресурси, як насіння та добрива, а також обладнання, що знижує розмір прибутку та потенційно призводить до операційної нестійкості.

Екологічні проблеми є ще один найважливіший вимір криз у сільському господарстві. Зміна клімату та пов'язані з ним екстремальні погодні явища, такі як посухи, повені та урагани, безпосередньо впливають на врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тваринництва. Збільшення частоти та серйозності цих подій може призвести до спустошення сільськогосподарських підприємств, знищення посівів, пошкодження інфраструктури та порушення ланцюжків постачання. Крім того, деградація довкілля, включаючи ерозію ґрунту, нестачу води та втрату біорізноманіття, ще більше посилює проблеми, з якими стикаються сільськогосподарські підприємства, загрожуючи довгостроковій стійкості [3-6].

Технологічні збої, хоча часто й корисні, можуть також означати кризу, коли не вдається прийняти чи адаптуватися до нових технологій. Сучасні сільськогосподарські підприємства покладаються на технологічні досягнення підвищення ефективності і продуктивності. Однак швидкі темпи технологічних змін можуть залишити за тими, хто не може або не бажає інвестувати в нові системи та інструменти, що призводить до зниження конкурентоспроможності. Більш того, залежність від технологій призводить до появи вразливостей, таких як загрози кібербезпеці автоматизованого сільськогосподарського обладнання та систем управління даними [7-10]. Соціальні чинники, включаючи нестачу робочої сили та зміни у споживчих перевагах, є додатковими ознаками кризи. Сільськогосподарські підприємства часто є трудомісткими, а брак кваліфікованої робочої сили через демографічні зміни або особливості міграції може призвести до зриву їх діяльності. Аналогічним чином, зсув у перевагах споживачів у бік органічних продуктів харчування або продуктів місцевого виробництва потребує адаптації

виробничих методів, що може бути важким та дорогим для традиційних сільськогосподарських підприємств (табл.1).

Таблиця 1

Ключові ознаки кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві

№	Ознаки	Сутність
1	Зниження економічної безпеки	Проблеми з ліквідністю, збільшення боргового навантаження та зменшення маржі прибутку.
2	Екологічні проблеми	Зміна клімату призводить до екстремальних погодних умов, таких як посухи, повені або шторми, що безпосередньо впливає на врожайність та продуктивність
3	Технологічні виклики	Недостатня адаптація до сучасних технологій або залежність від застарілих методів обробітку може призвести до зниження конкурентоспроможності підприємства
4	Внутрішні проблеми	Дефіцит кваліфікованих робочих сил через демографічні зміни або міграційні процеси може створити великі перешкоди для безпекового розвитку
5	Проблеми з системою поставок	Перебої в ланцюгах поставок, які можуть бути спричинені логістичними збоями, політичною нестабільністю або економічними санкціями, серйозно впливають на оперативну діяльність сільськогосподарських підприємств.

Джерело: сформовано автором

Щоб упоратися з цими кризами, сільськогосподарські підприємства мають прийняти цілісні та стійкі стратегії. Відтак, це включає диверсифікацію джерел доходу, інвестування у стійкі та регенеративні методи ведення сільського господарства, впровадження та адаптацію нових технологій, а також взаємодію з місцевими спільнотами та урядами для забезпечення підтримуючої політики та практики. Крім того, розуміння та прогнозування споживчих тенденцій може допомогти сільськогосподарським підприємствам адаптувати своє виробництво відповідно до попиту, знижуючи ризик ринкових криз. Прозорість та комунікація також мають життєво важливе значення для управління кризами. Виявляючи прозорість щодо проблем та активно спілкуючись із зацікавленими сторонами, включаючи співробітників, споживачів та місцеві спільноти, сільськогосподарські підприємства можуть

створювати мережі довіри та підтримки, які мають вирішальне значення за часів кризи. Освіта та професійна підготовка відіграють ключову роль у антикризовому управлінні, гарантуючи, що робоча сила буде кваліфікованою та підготовленою до адаптації до нових технологій, практик та змінних умов навколишнього середовища. Це включає не тільки технічні навички, а й компетенції в галузі управління і стратегічного планування (табл.2).

Таблиця 2

Процес виявлення ознак кризи на сучасному сільськогосподарському підприємстві

№	Етапи	Характеристика
1	Моніторинг і збір даних	Перший крок полягає в систематичному моніторингу внутрішніх та зовнішніх факторів, які можуть впливати на діяльність підприємства
2	Аналіз й опрацювання відомостей та даних	На цьому етапі зібрані дані аналізуються для ідентифікації аномалій, тенденцій або патернів, які можуть свідчити про початок кризової ситуації. Аналіз може включати фінансові показники, якість і кількість врожаю, стан здоров'я тварин та інші важливі параметри
3	Прогнозування і моделювання	Використовуючи результати аналізу, підприємство може розробляти прогнози та моделі потенційного розвитку ситуації
4	Розробка плану антикризових безпекових дій	На основі аналізу та прогнозів розробляється план дій для протидії кризовим явищам. Цей план може включати короткострокові та довгострокові заходи, спрямовані на мінімізацію негативного впливу кризи на підприємство
5	Реалізація прийнятих антикризових рішень	Останній етап передбачає впровадження розробленого плану дій і постійний моніторинг його ефективності. Важливо відслідковувати прогрес і вносити корективи в план відповідно до отриманих результатів

Джерело: сформовано автором

Виявлені ознаки кризи всередині сільськогосподарського підприємства суттєво впливають на її економічну безпеку, починаючи від безпосередньої фізичної безпеки її діяльності та закінчуючи ширшою економічною стабільністю та екологічною стійкістю. Такого роду впливи багатогранні та демонструють, наскільки переплетені аспекти безпеки та антикризового управління у контексті сільського господарства. Економічна стабільність є ще одним важливим аспектом безпеки сільськогосподарських підприємств. Економічні ознаки кризи, такі як нестабільність ринків або зростання виробничих витрат можуть поставити під загрозу фінансову безпеку в цілому.

Коли підприємство фінансово нестабільне, воно може урізати заходи безпеки та технічне обслуговування, щоб скоротити витрати, що призводить до небезпечних умов праці. Такий фінансовий стрес може також призвести до психологічного стресу для робітників та менеджерів, потенційно ставлячи під загрозу процеси прийняття рішень та збільшуючи ймовірність нещасних випадків. Таким чином, економічні наслідки кризи впливають на загальну безпеку сільськогосподарських операцій.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що сучасне сільськогосподарське підприємство, яке нехтує своєчасним виявленням ознак кризи, наражається на значний ризик зіткнутися з каскадом негативних наслідків. Така відсутність дій може призвести до серйозних наслідків — від збоїв у роботі до фінансових втрат, що зрештою поставить під загрозу стійкість та виживання підприємства. Характер сільськогосподарського виробництва, глибоко переплетений як з екологічними, так і з економічними системами, вимагає пильного моніторингу та механізмів швидкого реагування для пом'якшення потенційних криз. Нездатність розпізнати ранні ознаки екологічної чи біологічної кризи, такі як нашествия шкідників чи спалахи хвороб, може призвести до масової загибелі врожаю. На відміну від інших галузей, де виробництво часто можна призупинити або скоригувати з мінімальними втратами, сільське господарство працює за фіксованими циклами зростання і перебуває у владі біологічних термінів. Наприклад, неконтрольований спалах шкідників може швидко поширитися, знищуючи весь сезон за лічені тижні, що призводить до значних втрат урожаю та економічної шкоди. Хвильові наслідки такої кризи не тільки впливають на безпосередню фінансову стабільність ферми, але також мають ширші наслідки для ланцюжків постачання продовольства та ринкових цін, що потенційно може призвести до дефіциту продовольства та підвищення цін споживачам. Саме ігнорування ознак кліматичних порушень, таких як несподівані посухи, повені або екстремальні погодні умови може призвести до того, що сільськогосподарське підприємство виявиться погано підготовленим до захисту своїх посівів та худоби. Такого роду події можуть завдати безпосередніх та довгострокових збитків сільськогосподарським землям, інфраструктурі та місцевій екосистемі. Недостатня готовність до таких подій може посилити наслідки цих збоїв, продовжуючи час відновлення та збільшуючи витрати, пов'язані з відновленням та реконструкцією сільськогосподарських підприємств.

Література:

1. Sylkin, O., Kryshchanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 446-455.
2. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 2022, 175–186.

3. Blakyt, G., Guliaieva, N., Vavdijchuk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 2018, 320–331.
- 4 Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., Pasichnyk, M. Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 2020, 21(1): 272-281.
5. Dokiienko, L. Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 2021, 303–336
6. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 2021, 558–573.
7. Entringer, T., Nascimento, D., Ferreira, A., Siqueira, P., Boechat, A., Cerchiaro, I., Mendonça, S., & Ramos, R. Comparative analysis main methods business process modeling: literature review, applications and examples. *IJAERS*, 6(5), 2019, 100–116.
8. Liao, H., Xu, Z., & Herrera, F. Applications of contemporary decision-making methods to the development of economy and technology. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(3), 2020, 546–548.
9. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 261-271.
10. Li, W.X. Financial crisis warning of financial robot based on artificial intelligence. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 34, No. 5, 2020, pp. 553-561

References:

1. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 446-455. <https://doi.org/10.3846/btp.2019.41> [In English]
2. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. (2022). A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 175–186. [In English]
3. Blakyt, G., Guliaieva, N., Vavdijchuk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. (2018). Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 320–331. [In English]
- 4 Melnyk, S., Shuprudko, N., Kolosovska, I., Berest, I., Pasichnyk, M. (2020). Anti-crisis personnel management in the process of ensuring the economic security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 21(1): 272-281. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11438> [In English]
5. Dokiienko, L. (2021). Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 303–336 [In English]
6. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 558–573. [In English]
7. Entringer, T., Nascimento, D., Ferreira, A., Siqueira, P., Boechat, A., Cerchiaro, I., Mendonça, S., & Ramos, R. (2019). Comparative analysis main methods business process modeling: literature review, applications and examples. *IJAERS*, 6(5), 100–116. [In English]
8. Liao, H., Xu, Z., & Herrera, F. (2020). Applications of contemporary decision-making methods to the development of economy and technology. *Technological and Economic Development of Economy*, 26(3), 546–548. [In English]
9. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. (2020). Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 261-271. [In English]
10. Li, W.X. (2020). Financial crisis warning of financial robot based on artificial intelligence. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 34, No. 5, pp. 553-561 [In English]

УДК 339.9:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-806-813](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-806-813)

Раупов Рустам Бурханович здобувач ступеню доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка», Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. Івана Банка, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 531-00-86, <https://orcid.org/0000-0002-7347-4755>

ОРГАНІЗАЦІЙНО ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуті теоретичні основи побудови організаційно-економічного механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства через удосконалення бізнес-комунікацій. Основними інструментами побудови такого механізму визначено індикативний аналіз, що дозволяє виявити тенденції та зміни показників, їх інтегрованість у стабільному функціонуванні суб'єкту ринкових відносин. Запропоновано етапизацію проведення моніторингу соціально-економічної безпеки підприємства та розробку відповідної системи бізнес-комунікацій. Здійснено моніторинг, який дозволяє оцінити поточний стан підприємства та динаміку його розвитку, допомагає визначити причини загроз та ризиків, прогнозування результатів після проведення певних дій. Запропоновано використання системного підходу при формуванні механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства за допомогою відповідної системи бізнес-комунікацій дозволить створювати можливості ефективної взаємодії у ланцюжку «Виробник – дистриб'ютор – ритейлер». Ключовим показником, який дозволяє оцінити якість відносин, визначити перспективи розвитку чи припинення співпраці, виявити можливі резерви для вдосконалення відносин у бізнес-комунікаціях встановлено цінність взаємодії, яка визначається перевагами та вигодами, які отримують кожна сторона в результаті такої взаємодії. Ключовим показником, який дозволяє оцінити якість відносин, запропоновано визначати перспективи розвитку чи припинення співпраці. Виявлено можливі резерви для вдосконалення відносин у бізнес-комунікаціях через цінність взаємодії, яка визначається перевагами та вигодами, які отримують кожна сторона в результаті такої взаємодії. Цінність взаємодії рекомендовано оцінювати за допомогою наступних критеріїв: рівень довіри, період, надійність та динаміка взаємодії, рівень бізнес-комунікацій, задоволеність взаємодією, сила взаємодії.

Ключові слова. бізнес-комунікації, соціально-економічна безпека, дистриб'ютор, ритейлер, організаційно-економічний механізм забезпечення соціально-економічної безпеки.

Raupov Rustam Burhanovych Candidate of Philosophy in Specialty 051 "Economics", Poltava University of Economics and Trade, Poltava, 36014, Kovalya St., 3, tel .: (050)531-00-86, <https://orcid.org/0000-0002-7347-4755>

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR ENSURING ENTERPRISE SOCIO-ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article examines the theoretical foundations of building an organizational and economic mechanism for ensuring the social and economic security of the enterprise through the improvement of business communications. The main tools for building such a mechanism are defined as indicative analysis, which allows identifying trends and changes in indicators, their integration in the stable functioning of the subject of market relations. The phasing of the monitoring of social and economic security of the enterprise and the development of the appropriate business communications system are proposed. Monitoring was carried out, which allows you to assess the current state of the enterprise and the dynamics of its development, helps to determine the causes of threats and risks, forecasting the results after certain actions are taken. It is suggested that the use of a system approach in the formation of a mechanism for ensuring the socio-economic security of the enterprise with the help of an appropriate system of business communications will create opportunities for effective interaction in the "Producer - distributor - retailer" chain. The value of interaction, which is determined by the advantages and benefits that each party receives as a result of such interaction, is established as a key indicator that allows you to assess the quality of relations, determine the prospects for the development or termination of cooperation, and identify possible reserves for improving relations in business communications. The key indicator that allows you to assess the quality of relations is proposed to determine the prospects for the development or cooperation termination. Possible reserves for improving relations in business communications due to the value of interaction, which is determined by the advantages and benefits that each party receives as a result of such interaction, are identified. It is recommended to evaluate the value of interaction using the following criteria: level of trust, period, reliability and dynamics of interaction, level of business communications, satisfaction with interaction, strength of interaction.

Keywords: business communications, social and economic security, distributor, retailer, monitoring, indicative method, organizational and economic mechanism of ensuring social and economic security.

Постановка проблеми. Ефективні бізнес-комунікації на торговельному підприємстві – запорука прибутковості, що доведено вже не одним дослідженням та підтверджується практикою господарювання. Помилки та неефективність бізнес комунікацій призводять до послаблення соціально-економічної безпеки торговельних підприємств. Тому актуальним є розроблення організаційно-економічних механізмів забезпечення соціально-економічної безпеки за рахунок оптимізації бізнес-комунікацій торговельних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та ефективна реалізації бізнес-комунікацій була досліджена у наукових працях С. Абрамовича, Дж.П. Барлоу, Т. Булавіна, Д. Бьолер, Т. Дрідзе, Д. Зільбермана, В. Кульмана, Дж. Куррана, М. Ріделя, Ю. Хабермаса, М. Хайма, Ф. Хемміта тощо. Але ці дослідження стосувалися сутності та завдань бізнес-комунікацій, а проблеми їх використання з метою забезпечення соціально-економічної безпеки, розроблення дієвих механізмів не були достатньо досліджені.

Мета статті – дослідження основних етапів, інструментів та способів побудови організаційно-економічного механізму забезпечення соціально-економічної безпеки на основі удосконалення бізнес-комунікацій торговельних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Механізм забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства постійно вдосконалюється та має адаптивний характер, відповідно до змін внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства. Отже, забезпечення соціально-економічної безпеки має відбуватися не лише за допомогою господарського механізму підприємства, а й за допомогою інших організаційно-економічних елементів, що включають механізм ринку та механізм бізнес-комунікацій. Заходи щодо забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства передбачають необхідність концентрації оптимального обсягу виробничих, інноваційних, екологічних, трудових ресурсів, що висуває особливі вимоги до ефективності цієї діяльності.

У концепції механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства головною вимогою є індикативний аналіз, який дозволяє виявити тенденції та зміни показників, їх інтегрованість у стабільному функціонуванні суб'єкту ринкових відносин. Відмінність фактичних значень індикаторів безпеки щодо їх нормативних значень дозволяє ідентифікувати певний фінансовий стан підприємства та прогнозує рівні ймовірності настання банкрутства. Фінансове становище підприємства має важливе значення, оскільки характеризує як оцінку поточного стану суб'єкту, а й свідчить про рішення певного кола управлінських процесів у плануванні організації та мотивації. У свою чергу, для підвищення соціально-економічної безпеки підприємства слід проводити моніторинг стану та динаміки розвитку підприємства для того, щоб виявити загрози та запобігти їм. Моніторинг

соціально-економічної безпеки підприємства та розробки відповідної системи бізнес-комунікацій здійснюється поетапно.

Етапи проведення моніторингу представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

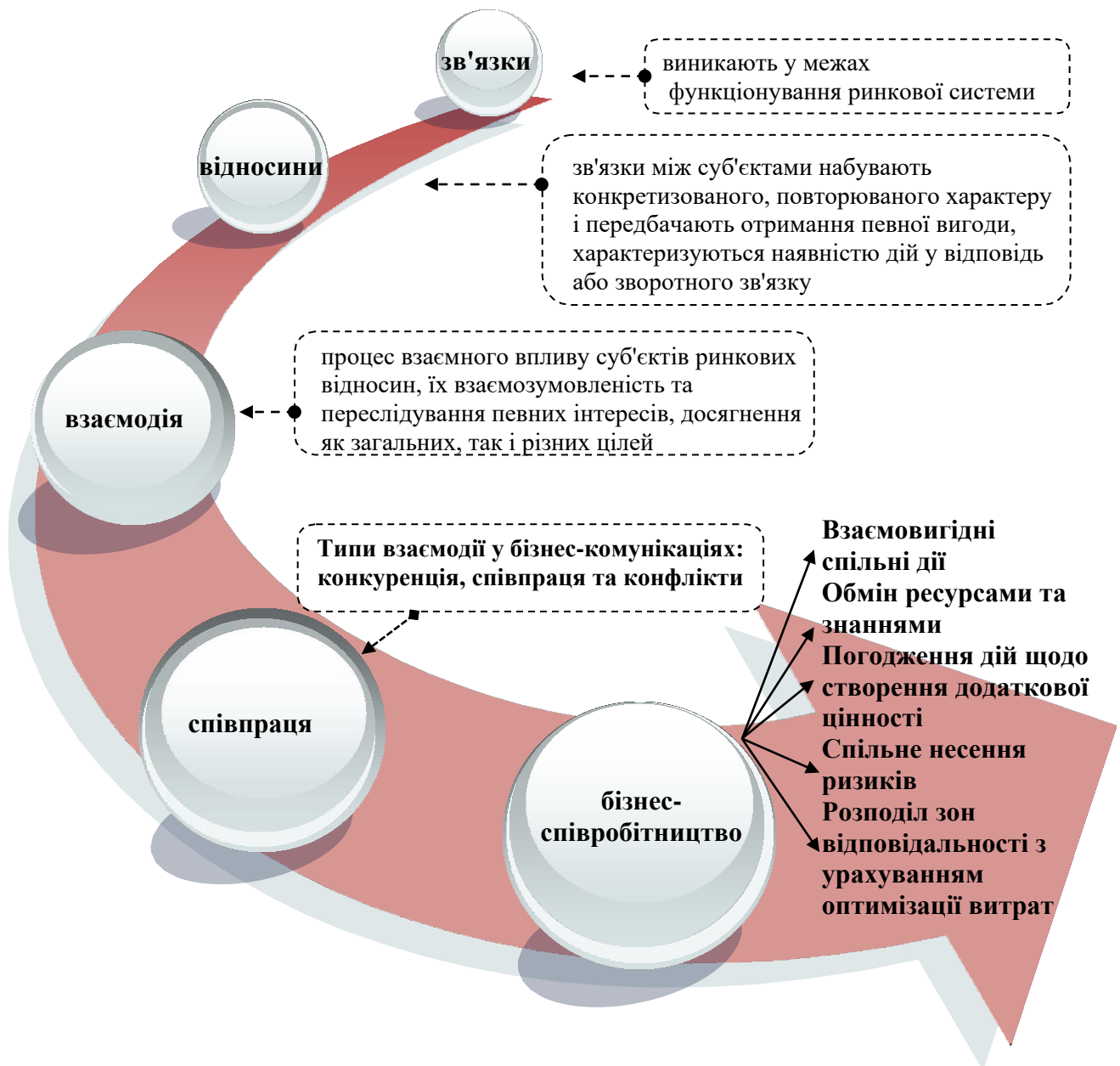
Етапи проведення моніторингу соціально-економічної безпеки підприємства та розробки відповідної системи бізнес-комунікацій

1 етап	Ідентифікація підприємства, що включає визначення його організаційно-правової форми, розмірів та специфіки діяльності
2 етап	Формування системи техніко-економічних показників оцінки соціально-економічної безпеки підприємства з урахуванням специфіки його функціонування
3 етап	Виявлення факторів, що характеризують перспективні напрямки розвитку підприємства
4 етап	Моделювання та формування стратегій розвитку підприємства, забезпечення його соціально-економічної безпеки
5 етап	Аудит діяльності підприємства
6 етап	Діагностика та аналіз рівня соціально-економічної безпеки підприємства
7 етап	Розробка пропозицій щодо запобігання та нейтралізації загроз економічній безпеці підприємства за допомогою відповідної системи бізнес-комунікацій

Запропоновано автором

Моніторинг дозволяє оцінити поточний стан підприємства та динаміку його розвитку, допомагає визначити причини загроз та ризиків, прогнозування результатів після проведення певних дій. Враховуючи все вищесказане та проаналізувавши основні елементи соціально-економічної безпеки підприємства було виявлено основні підсистеми його функціонування.

Використання системного підходу при формуванні механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства за допомогою відповідної системи бізнес-комунікацій дозволить створювати можливості ефективної взаємодії у ланцюжку «Виробник – дистриб'ютор – ритейлер» (рис. 1).

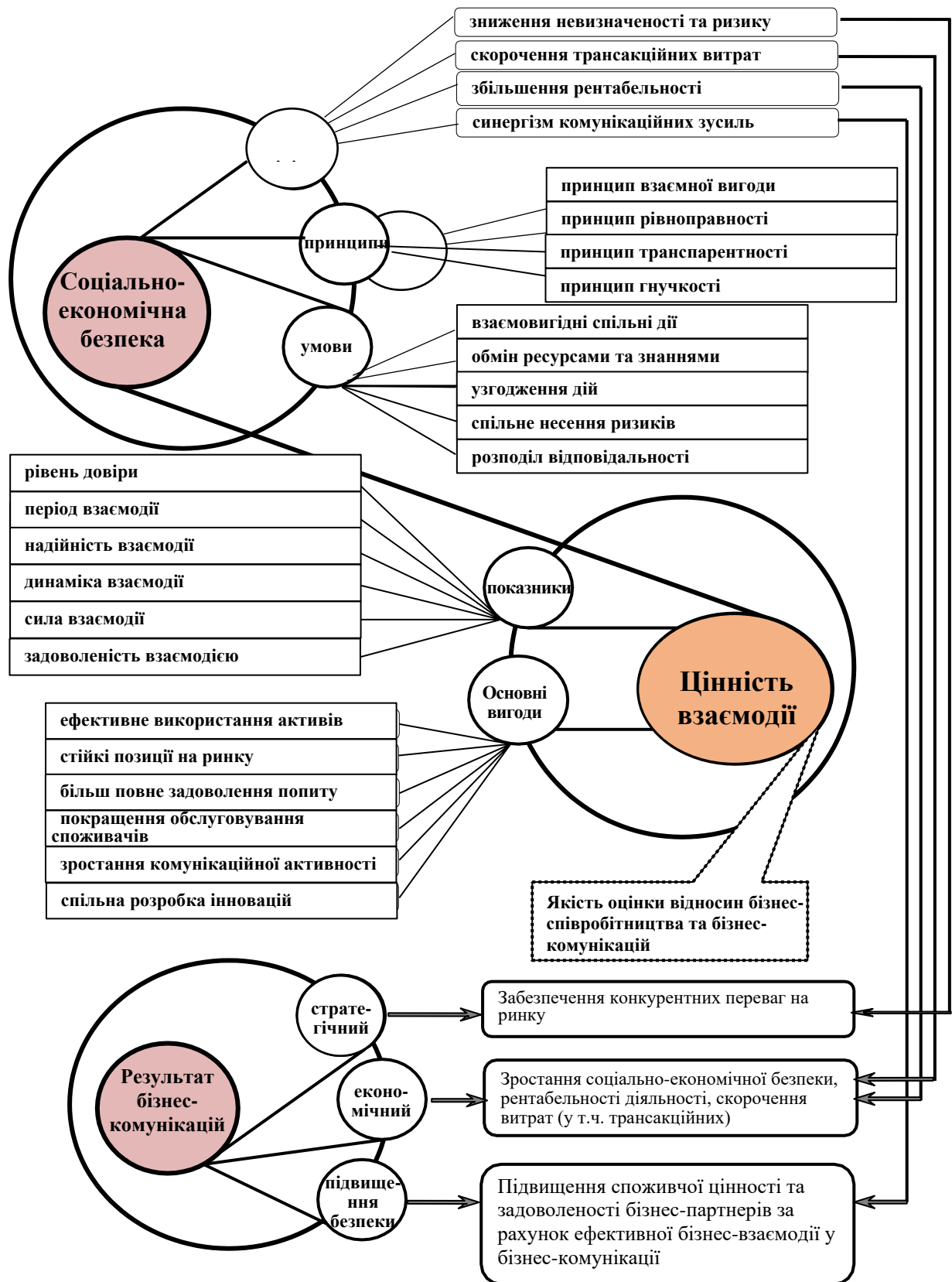
Авторська розробка

Рис. 1. Ланцюжок взаємодії суб'єктів у концепції бізнес-комунікацій

Зв'язки, як основний елемент у концепції бізнес-комунікацій, розглядаються як сукупність умов, що визначають можливість взаємодії елементів системи між собою та з бізнес оточенням в цілому.

На наш погляд, довірчі відносини у бізнес-комунікаціях формуються у процесі співробітництва, а з огляду на взаємовигідний характер таких відносин доцільно говорити про бізнес-співпрацю учасників каналів розподілу. При цьому стратегічне партнерство є однією з форм такої співпраці.

Концептуальна модель бізнес-комунікацій для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства представлена на рис. 2.

Авторська розробка

Рис. 2. Концептуальна модель бізнес-комунікацій для забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства

Проблема бізнес-співробітництва між суб'єктами бізнес-комунікацій залишається однією з найбільш актуальних, оскільки:

- виникають труднощі з чітким розподілом ролей та функцій у бізнес-комунікаціях, що посилюються відсутністю законодавчої бази;
- низька якість інформаційного обміну спричиняє слабку координацію та узгодженість дій учасників;
- відсутній механізм реалізації бізнес-співробітництва, що забезпечує зацікавленість кожного з учасників у взаємодії та стратегічному характері відносин;
- вплив соціально-психологічного фактора, оскільки повинні забезпечуватися готовність враховувати інтереси іншої сторони та йти на компроміс, визнання взаємозалежності учасників бізнес-комунікацій навіть за неоднозначності отримання власної вигоди.

Ключовим показником, який дозволяє оцінити якість відносин, визначити перспективи розвитку чи припинення співпраці, виявити можливі резерви для вдосконалення відносин у бізнес-комунікаціях є цінність взаємодії, яка визначається перевагами та вигодами, які отримують кожна сторона в результаті такої взаємодії.

Цінність взаємодії рекомендується оцінювати за допомогою наступних критеріїв: рівень довіри, період, надійність та динаміка взаємодії, рівень бізнес-комунікацій, задоволеність взаємодією, сила взаємодії.

- сучасні відносини бізнес-співробітництва спрямовані на підвищення ефективності використання власних ресурсів або забезпечення доступу до ресурсів партнера, обміну повною, достовірною та об'єктивною інформацією, а також встановлення тривалих взаємовигідних зв'язків. У цих умовах індикатором успішності партнерських відносин між учасниками бізнес-комунікацій є довіра, що відображає взаємну повагу, готовність до рівноправного партнерства, врахування потреб та інтересів партнера;

- період взаємодії визначається тривалістю ділових відносин. Звичайно, довгострокові взаємозв'язки свідчать про більш високий рівень бізнес-співробітництва;

- надійність взаємодії – це, з одного боку, гарантія своєчасної поставки виробником необхідних товарів протягом встановленого періоду часу, з другого – своєчасна оплата цих товарів оптовими і роздрібними покупцями незалежно від можливості виникнення у партнерів будь-яких непередбачених обставин;

- динаміка взаємодії проявляється у постійному розширенні сфери взаємодії у сфері бізнес-комунікацій, використання нових способів розвитку відносин бізнес-співробітництва, розвиток маркетингових каналів розподілу, проникнення на нові ринки;

- задоволеність взаємодією характеризує ступінь збігу отриманих результатів співробітництва з очікуваними вигодами;

- сила взаємодії визначається залученням партнерів до спільного використання ресурсів, обміну інформацією, загальних інвестицій та ризиків.

Висновки. Побудова організаційно-економічного механізму забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства є запорукою його подальшого конкурентоспроможного розвитку, а вдосконалення при цьому бізнес-комунікацій сприятиме соціальній та економічній стабільності, прибутковості торговельних підприємств.

Література:

1. Бізнес-комунікації : конспект лекцій / укладачі: Б. Л. Ковальов, А. В. Павлик, С. М. Федина. Суми : Сумський державний університет, 2020. 113 с.
2. Комунікації у структурі управління підприємством : [електронний ресурс]. Джерело доступу: <https://msd.in.ua/komunikaci%D1%97-u-strukturi-upravlinnya-pidpriemstvom/>
3. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави : підручник. К. : ІДУС при Кабміні України. 1994. 240 с.
4. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / НАН України: Ін-т економіки пром-сті, Донецьк, 2003. 20 с.
5. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. Глобалізація та безпека розвитку : монографія. К. : КНЕУ, 2001. 733 с.
6. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.
7. Хомра О.У., Русанова Т.Э. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії. Проблеми національної безпеки [Електронний ресурс]. Стратегічна панорама. 2004. № 1. ГКД: www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue.
8. Шевчук П. І. Соціальна політика. Львів : Світ, 2003. 400 с.

References:

1. Biznes-komunikatsii : konspekt leksii / ukladachi: B. L. Kovalov, A. V. Pavlyk, S. M. Fedyna. (2020). Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet, 113 s. [in Ukrainian].
2. Komunikatsii u strukturi upravlinnia pidpriemstvom. [Communications in the structure of enterprise management]. Available at : <https://msd.in.ua/komunikaci%D1%97-u-strukturi-upravlinnya-pidpriemstvom/> [in Ukrainian].
3. Pasternak-Taranushenko H.A. Ekonomichna bezpeka derzhavy : pidruchnyk. [Economic security of the state: a textbook]. (1994). K. : IDUS pry Kabmini Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Podluzhna N. O. Orhanizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.06.01. [Organization of economic security management of the enterprise]. (2003). NAN Ukrainy: In-t ekonomiky prom-sti, Donetsk. 20 s. [in Ukrainian].
5. Bilorus O.H., Lukianenko D.H. Hlobalizatsiia ta bezpeka rozvytku : monohrafiia. [Globalization and development security: monograph]. (2001). K. : KNEU. [in Ukrainian].
6. Novikova O. F. (1997). Sotsialna bezpeka: orhanizatsiino-ekonomichni problemy i shliakhy yikh vyrishennia. [Social security: organizational and economic problems and ways to solve them]. Donetsk : IEP NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Khomra O.U. Rusanova T.E. Sotsialna bezpeka: vyklyky, zahrozy, kryterii. [Social security: challenges, threats, criteria. Problems of national security]. (2004). Problemy natsionalnoi bezpeky. URL: www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue. [in Ukrainian].
8. Shevchuk P. I. Sotsialna polityka. [Social policy]. (2003). Lviv : Svit. [in Ukrainian].

УДК 338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-814-826](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-814-826)

Семененко Юрій Сергійович доктор філософії (PhD), викладач кафедри економічної кібернетики та інформатики, Західноукраїнський національний університет, вул.Львівська 11, м. Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ЛОГІСТИЦІ

Анотація. В 21 столітті широкого поширення набули технології Інтернету речей (IoT), основна суть даних технологій полягає в можливості підключати різноманітні об'єкти до мережі інтернет, обробляти інформацію яка надходить з них, обмінюватись даними та виконувати різні дії відповідно до отриманої інформації. Інтернет речей суттєво вплинув на побут та життя сучасної людини, часто інтернет речей називають наступним етапом технічної революції.

IoT на виробництві використовуються для збору та обробки великого обсягу даних з мережі сенсорів та пристроїв, щоб надати підприємствам детальну інформацію про їх виробничі процеси. Це охоплює моніторинг стану обладнання, прогнозування відмов, оптимізацію управління запасами, автоматизацію виробничих процесів та покращення безпеки на робочому місці.

Виробничі пристрої та обладнання можуть бути оснащені різними сенсорами, які вимірюють параметри, такі як температура, тиск, вологість та вібрація. Ці дані передаються в хмарне середовище для аналізу та обробки. На основі цих даних розробляються аналітичні моделі для прогнозування стану обладнання та визначення оптимальних термінів технічного обслуговування.

У статті досліджується вплив Інтернету речей (IoT) на виробництво та логістику з особливим акцентом на економічні аспекти. Аналізується, як впровадження IoT змінює способи функціонування сучасних підприємств, сприяючи підвищенню продуктивності та зниженню виробничих витрат. В статті детально розглядаються основні технологічні рішення Інтернету речей, такі як сенсори, зв'язок між пристроями та аналіз даних в реальному часі, і їх застосування в контексті виробництва та логістики. Досліджується ефективність управління запасами, оптимізація виробничих процесів та покращення рішень у сфері логістики через впровадження IoT. В аналізі враховуються економічні вигоди від застосування IoT, включаючи збільшення ефективності виробництва, зниження витрат на обслуговування та оптимізацію логістичних процесів. Досліджуються виклики, з якими стикаються підприємства при впровадженні IoT, такі як питання безпеки, приватності та сумісності, і запропоновані стратегії для подолання цих перешкод. Стаття висвітлює

майбутні перспективи розвитку IoT рішень у сферах виробництва та логістики та їх потенційний вплив на економіку.

Ключові слова: інтернет речей, оптимізація виробництва, ефективність виробництва, впровадження інтернету речей, ефективність управління запасами

Semenenko Yurii Serhiyovych PhD, teacher of the Department of Economic Cybernetics and Informatics, West Ukrainian National University, 11 Lvivska St, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0009-0000-8334-9766>

USE OF THE INTERNET OF THINGS IN PRODUCTION AND LOGISTICS

Abstract. In the 21st century, Internet of Things (IoT) technologies have become widely prevalent. The essence of these technologies lies in the ability to connect various objects to the internet, process the information received from them, exchange data, and perform various actions based on the received information. The Internet of Things has significantly impacted the daily lives of modern individuals, often being referred to as the next stage of the technological revolution.

In manufacturing, IoT is utilized for collecting and processing a large volume of data from networks of sensors and devices to provide enterprises with detailed information about their production processes. This encompasses equipment monitoring, failure prediction, inventory management optimization, automation of manufacturing processes, and enhancement of workplace safety.

Manufacturing devices and equipment can be equipped with various sensors measuring parameters such as temperature, pressure, humidity, and vibration. This data is transmitted to cloud environments for analysis and processing. Analytical models are developed based on this data for predicting equipment condition and determining optimal maintenance schedules.

The article explores the impact of the Internet of Things (IoT) on manufacturing and logistics with a particular emphasis on economic aspects. It analyzes how the implementation of IoT changes the functioning of modern enterprises, contributing to increased productivity and reduced production costs. The article extensively examines the main technological solutions of the Internet of Things, such as sensors, device communication, and real-time data analysis, and their application in the context of manufacturing and logistics. The efficiency of inventory management, optimization of manufacturing processes, and improvement of logistics solutions through IoT implementation are investigated. The economic benefits of IoT application are considered, including increased production efficiency, reduced maintenance costs, and optimization of logistics processes. The challenges faced by enterprises in IoT implementation, such as security, privacy, and compatibility issues, are explored, and strategies to overcome these obstacles are proposed. The article highlights the future prospects of IoT solutions in manufacturing and logistics and their potential impact on the economy.

Keywords: Internet of Things, production optimization, production efficiency, implementation of Internet of Things, inventory management efficiency

Постановка проблеми. У сучасному промисловому середовищі інтеграція технологій Інтернету речей (IoT) виступає як перспективний напрямок для підвищення ефективності функціонування та оптимізації виробничих процесів. Незважаючи на потенційні переваги, пов'язані з впровадженням IoT в промисловості та логістиці, існує потреба в комплексному розумінні його наслідків, особливо з точки зору оптимізації виробництва та ефективності управління запасами.

Не зважаючи на те, що IoT відкриває можливості для моніторингу в реальному часі, прогнозування технічного обслуговування та прийняття рішень на основі даних, успішна інтеграція таких технологій стикається з різними викликами. Серед них - забезпечення взаємодії між різноманітними пристроями та платформами IoT, вирішення питань безпеки та конфіденційності, а також ефективне управління великими обсягами згенерованих даних.

Аналіз цих факторів, рівень впливу інтернету речей на ефективність виробництва, потенційні ризики та загрози є проблемою яка буде досліджена в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику використання та розвитку інтернету речей досліджувала велика кількість вчених, таких як Олексюк В., Баранов О., Жураківський Б., Зенів І., Наконечний А., Верес З., Дугінець Г. Проте використання інтернету речей в оптимізації діяльності виробничих підприємств потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає у дослідженні впливу технології Інтернету речей (IoT) на виробництво та логістику з акцентом на економічні аспекти.

Виклад основного матеріалу. Інтернет речей (IoT) представляє одну з найбільш перспективних та широко дискутованих технологічних інновацій у сучасному світі. Ця концепція виникає з можливостей мережі Інтернет, щоб забезпечити підключення різних фізичних об'єктів, від звичайних побутових пристроїв до складних виробничих систем, для обміну даними та взаємодії без прямого участі людини.

Поняття IoT розглядається як основний напрямок майбутнього технологічного розвитку, прогножуючи зміни у способах виробництва, управління ресурсами та споживання. За допомогою взаємодії між різноманітними пристроями та системами, IoT відкриває безліч можливостей для вирішення складних виробничих завдань, таких як моніторинг стану обладнання, оптимізація управління запасами та автоматизація виробничих процесів.

Впровадження IoT у виробництві та логістиці викликає певні виклики та питання. Зокрема, це стосується забезпечення безпеки даних, стандартизації протоколів зв'язку та розробки ефективних моделей аналізу великих обсягів даних.

Історія розвитку технологій Інтернету речей (IoT) свідчить про еволюцію концепції підключення фізичних об'єктів до мережі. Розвиток інтернету речей можна розділити на такі етапи:

- Початок розробки концепції IoT датується 1980-ми роками, коли виникли перші ідеї щодо можливостей підключення об'єктів до мережі. Проте справжній прорив відбувся у 1990-х роках, коли професор Массачусетського технологічного інституту Кевін Ештон почав використовувати термін "Інтернет речей" для опису мережі підключених пристроїв.

- У 2000-х роках розвиток стандартів бездротового зв'язку, таких як Bluetooth та Wi-Fi, стимулював розширення IoT. Це сприяло підключенню різноманітних пристроїв до мережі без необхідності проводів.

- З появою сенсорів, здатних вимірювати різні параметри, від температури до рівня вологості, почався розквіт IoT. Це дозволило збирати великі обсяги даних для аналізу та оптимізації процесів.

- У 2010-х роках IoT ставав все більш популярним у виробничому секторі, де його використовують для моніторингу та управління процесами виробництва.

- Сьогодні IoT використовується у різних сферах, від промисловості до побуту, де змінює спосіб взаємодії з технологією та навколишнім середовищем.

Інтернет речей (IoT) є однією з найбільш важливих інноваційних технологій сучасного світу. На основі потужних технологічних засобів і величезного обсягу даних, IoT має великий потенціал для подальшого розвитку та еволюції у різних сферах життя.

Продовження інновацій у галузі IoT передбачається через постійне вдосконалення технологій зв'язку, розвиток розумних сенсорів, а також розширення можливостей аналізу та обробки даних.

Прикладом впровадження технології Інтернету речей є система "розумного будинку". Однією з функцій цієї системи є автоматичний контроль параметрів навколишнього середовища, що дозволяє регулювати температуру в приміщеннях в залежності від зовнішніх умов. Наприклад, протягом зимового періоду, нагрівальні прилади автоматично регулюють інтенсивність опалення в залежності від показників температури повітря, швидкості вітру та часу доби без необхідності втручання людини, що призводить до ефективного використання енергоресурсів.

На сьогоднішній день система "розумного будинку" стала однією з основних сфер застосування технології Інтернету речей. Ця концепція передбачає використання звичайних побутових приладів, таких як термостати, системи відеоспостереження, холодильники, телевізори та інші, які стають "розумними" за допомогою підключення до мережі Інтернет. Цей сегмент технологій базується на використанні ситуативних децентралізованих бездротових мереж. У сучасних будинках та офісах можна спостерігати безліч таких систем, які надають нові сервіси, включаючи віддалене спостереження за помешканням через смартфон або автоматичне управління кліматичними системами будівель.

В сучасному виробництві технології Інтернету речей (IoT) визначають нові стандарти ефективності та продуктивності. Ці технології надають підприємствам можливість збирати, аналізувати та використовувати великі

обсяги даних для автоматизації процесів виробництва, оптимізації управління та зниження витрат. Впровадження IoT у виробництві відкриває безліч можливостей для підвищення продуктивності, ефективності та конкурентоспроможності підприємств.

Дослідимо вплив інтернету речей на діяльність підприємства (рис.1):

- IoT дозволяє автоматизувати багато аспектів виробництва, таких як моніторинг стану обладнання, контроль якості, оптимізація виробничих процесів. Наприклад, сенсори можуть автоматично виявляти несправності в обладнанні та передавати цю інформацію системам управління для швидкої реакції. Це дозволяє уникнути зупинок виробництва та зменшити час простою обладнання.

- IoT дозволяє ефективно використовувати ресурси, такі як енергія, сировина та працівники. Наприклад, за допомогою розумних датчиків можна моніторити споживання енергії та автоматично регулювати роботу обладнання для оптимального використання енергії. Це дозволяє знизити витрати на енергію та інші ресурси.

- Впровадження IoT може допомогти підприємствам зменшити витрати на обслуговування обладнання, ремонт та обслуговування. Автоматичне моніторингове обладнання дозволяє виявляти проблеми на ранніх стадіях, що дозволяє уникнути дорогих ремонтів та знижує час простою обладнання.

- В результаті підвищення продуктивності та зменшення витрат, підприємство може досягти збільшення прибутковості. Збільшення продуктивності виробництва дозволяє виробляти більше товарів за менший час, що призводить до збільшення обсягу продажів та прибутку. Водночас, зниження витрат дозволяє збільшити чистий прибуток підприємства.

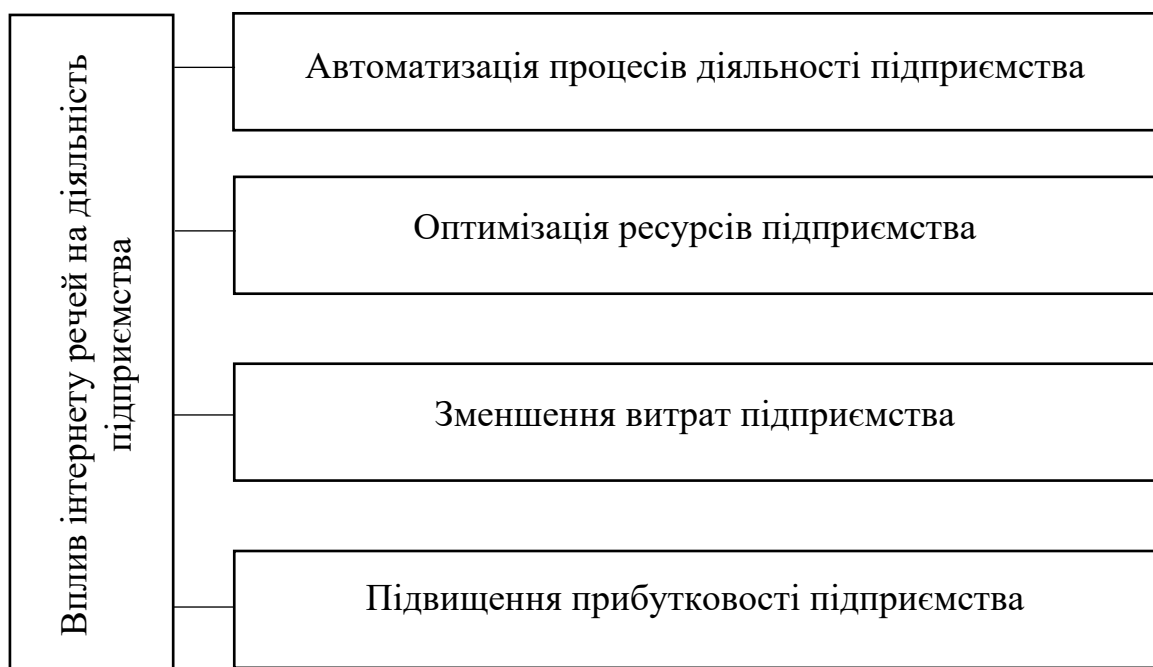

Рис. 1. Вплив інтернету речей на діяльність підприємства

Впровадження технологій Інтернету речей (IoT) має значний вплив на діяльність підприємства, сприяючи покращенню ефективності, продуктивності та конкурентоспроможності. За допомогою IoT підприємства можуть автоматизувати та оптимізувати виробничі процеси, впроваджуючи сучасні рішення для моніторингу, аналізу та управління даними в реальному часі. Це дозволяє ефективно використовувати ресурси, знижувати витрати та підвищувати якість продукції.

Впровадження IoT сприяє підвищенню інноваційності підприємства, дозволяючи впроваджувати нові технології та розвивати нові продукти та послуги, які відповідають вимогам ринку та потребам клієнтів. Це допомагає підприємствам збільшувати свою конкурентну перевагу та займати провідні позиції у своїй галузі.

Впровадження технологій IoT є ключовим чинником успіху сучасних підприємств, допомагаючи їм адаптуватися до змінних умов ринку, підвищувати ефективність та стабільність своєї діяльності, а також досягати нових висот у сфері інновацій та розвитку.

Ефективне управління запасами та логістикою є критично важливими аспектами успішної діяльності будь-якого підприємства. Впровадження технологій Інтернету речей (IoT) в ці сфери дозволяє підприємствам значно підвищити ефективність та оптимізувати використання ресурсів.

IoT дозволяє підприємствам здійснювати моніторинг запасів в реальному часі. Завдяки вбудованим сенсорам та зв'язку з центральною системою управління, підприємства можуть отримувати точну інформацію про кількість та розподіл запасів без затримок та помилок. Це дозволяє ефективно планувати потреби в матеріалах та забезпечувати їхню належну наявність без перенадмірного або недостатнього запасу.

IoT може використовуватися для відстеження місцезнаходження товарів протягом всього логістичного ланцюга. За допомогою розумних міток або сенсорів, товари можуть бути систематично відстежені від постачальника до кінцевого пункту призначення. Це дозволяє підприємствам вчасно реагувати на зміни у руху товарів, уникати втрат та затримок в доставці, що позитивно впливає на якість обслуговування та задоволення клієнтів.

IoT може сприяти автоматизації логістичних процесів, що дозволяє підприємствам оптимізувати маршрутизацію та розподіл товарів, зменшуючи витрати на транспортування та робочу силу. Аналітичні дані, зібрані за допомогою IoT, можуть бути використані для прогнозування попиту, оптимізації складських запасів та планування логістичних операцій.

Впровадження технологій IoT в управління запасами та логістикою має потенціал позитивно вплинути на підприємство, забезпечуючи ефективне використання ресурсів, зменшення витрат та підвищення конкурентоспроможності.

Впровадження технологій Інтернету речей (IoT) відкриває перед підприємствами можливість значного зменшення витрат на енергію, матеріали

та робочу силу, в той час як воно одночасно сприяє підвищенню продуктивності.

IoT дозволяє оптимізувати використання енергії. За допомогою сенсорів та зв'язку з центральними системами управління, підприємства можуть моніторити споживання енергії в реальному часі і виявляти можливість енергозбереження. Наприклад, системи IoT можуть автоматично регулювати освітлення, опалення та охолодження у виробничих приміщеннях залежно від умов оточуючого середовища та активності працівників, що дозволяє ефективно використовувати енергію та знижувати витрати на комунальні послуги.

IoT сприяє ефективному управлінню матеріалами. Завдяки системам відстеження та моніторингу за допомогою сенсорів, підприємства можуть точно визначати рівень залишків матеріалів та оптимізувати їхнє використання. Це дозволяє уникати надмірного запасу, що зменшує витрати на закупівлю та зберігання матеріалів.

IoT може підвищити продуктивність шляхом автоматизації та оптимізації виробничих процесів. Системи моніторингу та контролю за допомогою IoT можуть автоматично виявляти та усувати несправності в обладнанні, запобігати зупинкам виробництва та оптимізувати робочі процеси. Це дозволяє підприємствам підвищити ефективність виробництва та знизити час простою обладнання, що в свою чергу сприяє збільшенню виробничої потужності та зниженню витрат.

Впровадження технологій IoT веде до зменшення витрат на енергію, матеріали та робочу силу, а також до підвищення продуктивності за рахунок оптимізації та автоматизації виробничих процесів. Це дозволяє підприємствам збільшити ефективність своєї діяльності та підвищити свою конкурентоспроможність на ринку.

Зважаючи на стрімкий розвиток технологій та постійні зміни в бізнес-середовищі, впровадження інтернету речей (IoT) на підприємствах стає все більш актуальним та необхідним. Впровадження IoT на підприємстві вимагає не лише технологічних знань, але й стратегічного планування та систематичного підходу. Для успішного впровадження необхідно ретельно розробити методіку, яка враховує потреби та особливості конкретного підприємства:

- Спочатку необхідно ретельно проаналізувати потреби та вимоги підприємства, що стосуються IoT. Це включає визначення конкретних завдань та областей, в яких IoT може бути корисним.

- Необхідно розробити стратегічний план впровадження IoT, в якому будуть визначені цілі, області застосування, бюджет та ресурси. Це також включає в себе оцінку ризиків та визначення стратегій для їх управління.

- Необхідно провести дослідження ринку та вибрати найбільш підходящі технології та постачальників для потреб підприємства. Важливо

врахувати фактори, такі як функціональність, масштабованість, безпека та підтримка.

- Варто розпочати з невеликого пілотного проекту для тестування обраної технології та оцінки її ефективності. Це дозволить ідентифікувати потенційні проблеми та вирішити їх до впровадження на повному масштабі.

- Після успішного завершення пілотного проекту можна приступити до впровадження IoT на всьому підприємстві. Це включає в себе налаштування та інтеграцію обладнання, розгортання програмного забезпечення та навчання персоналу.

- Після впровадження IoT важливо постійно моніторити його роботу та ефективність. Необхідно збирати та аналізувати дані для виявлення можливостей для оптимізації та вдосконалення системи.

- IoT - це технологія яка постійно розвивається, тому важливо постійно вдосконалювати та оновлювати систему відповідно до змін потреб підприємства та ринку.

Впровадження інтернету речей (IoT) на підприємстві вимагає систематичного та стратегічного підходу. Методологія впровадження IoT повинна включати аналіз потреб підприємства, вибір технологій та постачальників, пілотний проект для тестування, впровадження та інтеграцію системи, моніторинг та оптимізацію її роботи, а також постійне удосконалення. Цей підхід дозволяє підприємствам успішно впроваджувати та використовувати IoT з максимальною користю для підвищення ефективності та конкурентоспроможності.

Впровадження IoT у сфері виробництва та логістики відкриває широкі можливості для підвищення ефективності та оптимізації процесів. Проте, цей процес супроводжується численними викликами та перешкодами, що вимагають уважного аналізу та ретельного планування.

Однією з основних перешкод є питання безпеки даних. Зі зростанням кількості підключених пристроїв збільшується і ризик порушення безпеки мережі та конфіденційності інформації. Особливо важливою ця проблема стає в контексті виробничих підприємств, де недопущення витоку конфіденційної інформації про технологічні процеси є критично важливою.

Ще однією складністю є інтеграція IoT систем з існуючими технологічними структурами. Часто підприємства вже використовують різноманітні системи автоматизації та моніторингу, і впровадження нових IoT рішень може потребувати змін в існуючих процесах або адаптації до нових стандартів.

Впровадження сучасних методів шифрування та механізмів аутентифікації може зменшити ризик порушення безпеки даних. Крім того, ретельне планування та уважне вивчення існуючих технологічних інфраструктур допоможуть зменшити складність інтеграції нових IoT систем.

Таким чином, не дивлячись на виклики та перешкоди, впровадження IoT може бути успішним на підприємствах, якщо буде приділено достатню увагу стратегічному плануванню та враховано всі аспекти безпеки та інтеграції.

У сфері інтернету речей (IoT) існує велика кількість програмних засобів, призначених для підприємств та виробництв, які допомагають у впровадженні, управлінні та оптимізації IoT рішень. Ці програмні засоби можна розділити на:

- Платформи IoT. Ці інтегровані рішення надають можливість збирати, аналізувати та використовувати дані з підключених пристроїв. Вони забезпечують інструменти для реалізації IoT-проектів та їх управління, включаючи збирання даних, моніторинг, аналітику та інтеграцію з іншими системами

- Системи моніторингу та управління. Ці програмні засоби дозволяють віддалено моніторити стан підключених пристроїв, здійснювати діагностику проблем та керувати їх роботою. Вони забезпечують інформацію в режимі реального часу про стан обладнання та дозволяють оперативно реагувати на можливі проблеми.

- Аналітичні платформи. Ці програмні засоби дозволяють аналізувати великі обсяги даних, зібраних з підключених пристроїв, для виявлення тенденцій, прогнозування подій та прийняття стратегічних рішень. Вони надають інструменти для візуалізації даних, створення звітів та розробки аналітичних моделей.

- Системи безпеки. Ці програмні засоби забезпечують захист від кіберзагроз, таких як витік даних, зловживання доступом та атаки на мережу. Вони включають в себе механізми шифрування, аутентифікації користувачів та виявлення аномалій для забезпечення безпеки підключених пристроїв та даних.

Розглянемо приклад таких програмних засобів. Siemens MindSphere (рис.2) - це хмарна платформа Інтернету речей (IoT), розроблена компанією Siemens для збору, аналізу та використання даних з підключених пристроїв у виробничих середовищах [2].

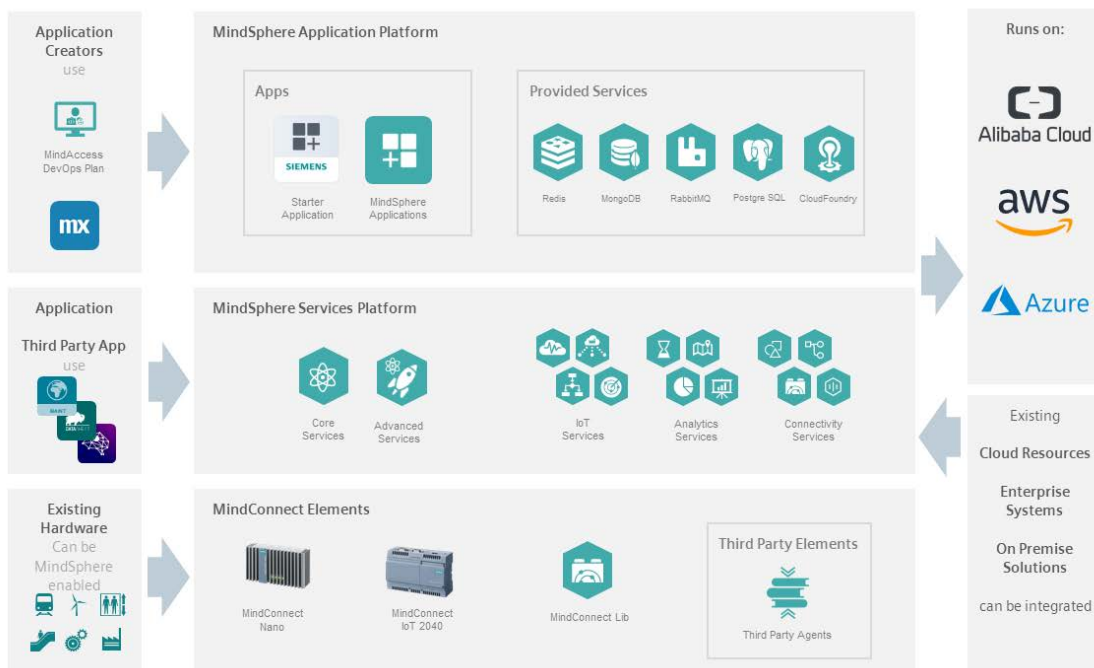

Рис. 2. Siemens MindSphere

Переваги Siemens MindSphere:

- Платформа надає розширені інструменти для аналізу великих обсягів даних з підключених пристроїв, що дозволяє підприємствам отримувати цінну інформацію та оптимізувати виробничі процеси.

- MindSphere підтримує інтеграцію з різноманітними системами управління виробництвом та автоматизації, що спрощує процес впровадження та забезпечує сумісність з існуючими технологіями.

- Платформа має розширені механізми захисту даних, що забезпечує конфіденційність та цілісність інформації, зберіганої та передаваної через систему.

Недоліки Siemens MindSphere:

- Використання платформи може бути витратним для невеликих підприємств або стартапів, особливо при наявності альтернативних, менш витратних рішень.

- Використання платформи зазвичай передбачає певний рівень залежності від Siemens як постачальника послуг, що може обмежувати вибір та контроль над системою для користувачів.

Blynk - це інтерактивна платформа Інтернету речей, спрямована на спрощення розробки мобільних додатків для керування підключеними пристроями [3]. Її основна перевага полягає в простоті використання та широких можливостях для створення інтерактивних інтерфейсів (рис.3).

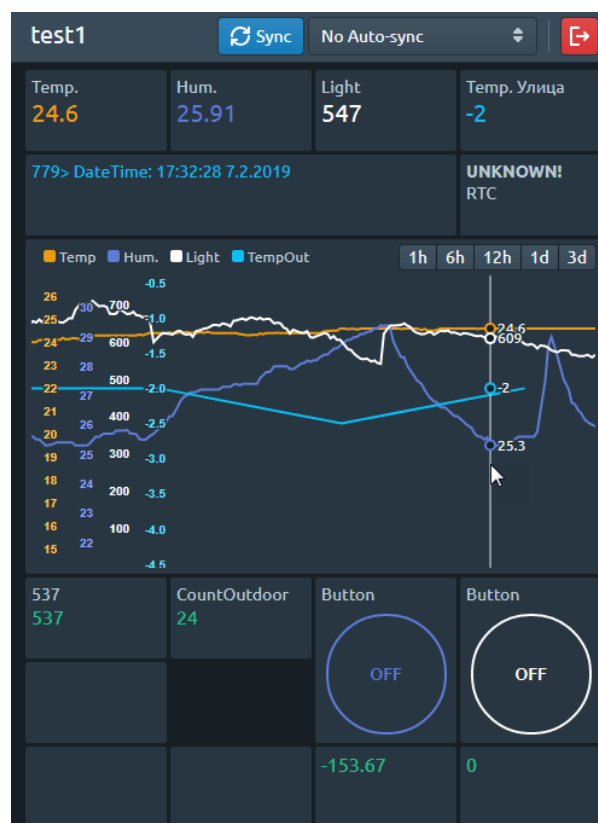

Рис. 3. Blynk

Переваги Blynk:

- Blynk надає інтуїтивно зрозумілий інтерфейс для створення мобільних додатків без програмування, що дозволяє навіть неспеціалістам легко розробляти свої власні IoT-проекти.
- Платформа Blynk дозволяє користувачам створювати індивідуалізовані додатки з великим набором функцій та можливостей.
- Blynk підтримує велику кількість платформ мікроконтролерів, таких як Arduino, Raspberry Pi та ESP8266, що дозволяє легко підключати різноманітні пристрої до мережі IoT.

Недоліки Blynk:

- Хоча Blynk пропонує безкоштовний план, він обмежений за функціональністю та обсягом проектів.
- Для користування додатками, створеними з використанням Blynk, необхідне постійне підключення до Інтернету, що може стати проблемою в умовах низької доступності мережі.
- В безкоштовному плані доступна обмежена кількість елементів у додатках, що може бути недостатньо для складних проектів.

ThingsBoard - це відкрите програмне забезпечення для розробки та управління розподіленими системами Інтернету речей (IoT). Він надає рішення для збору, візуалізації, аналізу та управління даними з пристроїв IoT [4].

Переваги ThingsBoard:

- ThingsBoard є відкритим програмним забезпеченням з ліцензією Apache 2.0, що дозволяє користувачам вільно використовувати, змінювати та розповсюджувати його відповідно до їх потреб.
- Платформа ThingsBoard надає широкі можливості для розширення та налаштування в залежності від конкретних вимог проекту. Вона підтримує різні пристрої та протоколи зв'язку, що робить її універсальним рішенням для різноманітних застосувань IoT.
- ThingsBoard надає різноманітні інструменти для створення зручних та інформативних графіків, діаграм та інших візуальних даних для аналізу даних IoT.
- Платформа ThingsBoard має вбудовані засоби захисту даних та ідентифікації, що забезпечує надійність та конфіденційність інформації.

Недоліки ThingsBoard:

- Для деяких користувачів налаштування та конфігурація ThingsBoard може виявитися складними через широкий спектр функціональностей та параметрів, які потрібно налаштувати.
- Деякі користувачі вказують на обмеженість та нестабільність документації, що може ускладнити процес вивчення та використання платформи.

- Залежно від обсягу даних та обробки, використання ThingsBoard може вимагати значних обчислювальних та мережевих ресурсів, що може бути проблематичним для деяких компаній.

Вибір правильного програмного засобу для впровадження IoT-рішень важливий для успішного розвитку підприємства. Правильно підібраний інструмент повинен відповідати потребам компанії, забезпечуючи необхідну функціональність, надійність та безпеку. При виборі програмного засобу варто розглядати такі аспекти, як простота використання, гнучкість, інтеграційні можливості та вартість. Крім того, важливо враховувати розвиток технологій та підтримку виробником програмного засобу. Правильний вибір допоможе оптимізувати виробничі процеси, знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність компанії на ринку IoT.

Майбутнє розвитку технологій Інтернету речей (IoT) привертає значний інтерес у наукових та промислових колах. Прогнозується, що IoT буде продовжувати еволюцію, здійснюючи великі зміни у виробництві та логістиці. Очікується, що в майбутньому IoT-рішення будуть спрямовані на ще більшу автоматизацію та оптимізацію процесів у виробництві. За допомогою розширення мережі підключених пристроїв та застосування штучного інтелекту (AI) для аналізу великих обсягів даних, IoT може допомогти у прогнозуванні потреб, управлінні запасами та вирішенні проблем ефективності виробництва.

У сфері логістики, очікується подальший розвиток "розумних" систем відстеження та моніторингу, що дозволить підприємствам забезпечувати ефективну та точну доставку продукції. IoT може сприяти розвитку "інтелектуальних" транспортних систем, які будуть адаптивними до змінних умов дорожнього руху та сприятимуть зниженню транспортних заторів та затрат на доставку.

Перспективи розвитку IoT обіцяють значні переваги для виробництва та логістики, сприяючи підвищенню ефективності, зниженню витрат та покращенню конкурентоспроможності підприємств. Проте, для досягнення цих переваг, необхідно продовжувати дослідження та інновації у цій області, а також розробляти відповідні стратегії впровадження та управління IoT-системами.

Висновки. У сучасному світі, що швидко розвивається, IoT стає визначальною силою у процесах виробництва та логістики, забезпечуючи оптимізацію, підвищення продуктивності та зниження витрат.

Впровадження IoT відкриває нові можливості для підприємств, дозволяючи їм збирати та аналізувати великі обсяги даних з пристроїв, встановлених у виробничих приміщеннях та транспортних засобах. Це дає можливість більш точно прогнозувати потреби, ефективно управляти запасами та мінімізувати ризики технічних відмов. Більш того, IoT дозволяє підприємствам автоматизувати багато рутинних операцій, що звільняє ресурси та забезпечує більш швидку та ефективну роботу.

ІоТ відіграє важливу роль у сучасному бізнес-середовищі, проте його успішне впровадження вимагає комплексного підходу та уважного аналізу ризиків і можливостей. Враховуючи ці фактори, підприємства можуть ефективно використовувати ІоТ для досягнення своїх стратегічних цілей та забезпечення конкурентоспроможності на ринку.

Література:

1. Баранов О.А., Інтернет речей (ІоТ): мета застосування та правові проблеми. Інформація і право. 2018. №2
2. Siemens MindSphere URL: <https://www.siemens.com/ua/uk/produkty/prohramne-zabezpechennya/mindsphere.html>
3. Blynk URL: <https://blynk.io/>
4. Thingsboard URL: <https://thingsboard.io/>

References:

1. Baranov, O. (2018). Internet rechei (IoT): meta zastosuvannia ta pravovi problemy [Internet of Things (IoT): Purpose of Application and Legal Issues]. *Informatsiia i pravo-Information and Law*, 2 [in Ukrainian].
2. Siemens MindSphere. Available at: <https://www.siemens.com/ua/uk/produkty/prohramne-zabezpechennya/mindsphere.html> (Accessed 02.04.2024) [in Ukrainian].
3. Blynk. Available at: <https://blynk.io/> (Accessed 02.04.2024).
4. Thingsboard. Available at: <https://thingsboard.io/> (Accessed 02.04.2024).

УДК 164

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-827-836](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-827-836)

Смолінська Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/000-0001-5642-4134>

Фалик Остап Петрович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0002-5820-9926>

Захарчук Віталій Степанович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-8469-460X>

ВОЄННИЙ СТАН І ЙОГО ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНИХ ПІДПРИЄМСТВ : ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИКОЮ

Анотація. Метою дослідження є дослідження особливостей управління логістикою на сучасних підприємств в умовах воєнного стану. Доведено, що управління логістикою відіграє ключову роль у безперебійній роботі та успіху сучасних підприємств. Воно включає ретельне планування, реалізацію та контроль ефективного переміщення та зберігання товарів, послуг та відповідної інформації від точки походження до точки споживання. Охарактеризовано особливості прийняття й реалізація управлінських рішень в логістиці. Доведено, що поява пандемії COVID-19 поставила перед управлінням логістикою безпрецедентні проблеми, наголосивши на її вирішальній ролі на сучасних підприємствах в умовах кризи. Визначено, що впровадження воєнного стану суттєво вплинуло на управління логістикою на сучасних підприємствах, примушуючи їх адаптуватися до нових викликів та умов роботи. Доведено, що вплив воєнного стану проявляється в необхідності перегляду логістичних стратегій, зокрема через перерозподіл ресурсів для задоволення нагальних потреб, розробку альтернативних маршрутів доставки у відповідь на пошкодження інфраструктури або блокування звичайних шляхів, а також збільшення фокусу саме на безпеці персоналу та вантажів. Доведено, що підприємства змушені були швидко адаптуватися, впроваджуючи гнучкі логістичні рішення та використовуючи цифрові технології для ефективного моніторингу та управління логістичними процесами в умовах підвищеної непевності та змінюваності зовнішнього середовища. Визначено, що війна в Україні викликала глибокі та складні наслідки для систем управління логістикою у всьому світі, наголосивши на

крихкості та взаємопов'язаності глобальних ланцюжків поставок. Безпосереднім наслідком війни стало порушення торговельних шляхів як наземних, так і морських. Встановлено, що Україна є ключовими постачальниками товарів першої необхідності, скорочення їхнього виробництва призвело до скорочення пропозиції на світовому ринку, що призвело до зростання цін на продукти харчування, енергію та сировину.

Ключові слова: воєнний стан, виклики сучасності, підприємства, управління логістикою

Smolinska Natalia Volodymyrivna PhD in Economics Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/000-0001-5642-4134>

Falyk Ostap Petrovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0002-5820-9926>

Zakharchuk Vitalii Stepanovych Postgraduate student of the Department of Organization Management, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0007-8469-460X>

MARTIAL LAW AND ITS CHALLENGES FOR MODERN ENTERPRISES: LOGISTICS MANAGEMENT ISSUES

Abstract. The purpose of the study is to explore the peculiarities of logistics management at modern enterprises under martial law conditions. It has been proven that logistics management plays a key role in the seamless operation and success of modern enterprises. It involves careful planning, implementation, and control of the efficient movement and storage of goods, services, and related information from the point of origin to the point of consumption. The characteristics of making and implementing managerial decisions in logistics have been characterized. It has been proven that the emergence of the COVID-19 pandemic posed unprecedented challenges to logistics management, emphasizing its crucial role at modern enterprises in times of crisis. It has been determined that the introduction of martial law has significantly impacted logistics management at modern enterprises, forcing them to adapt to new challenges and working conditions. It has been proven that the impact of martial law manifests itself in the need to review logistics strategies, particularly through the redistribution of resources to meet urgent needs, the development of alternative delivery routes in response to infrastructure damage or the blocking of usual paths, and an increased focus on the safety of personnel and cargoes. It has been proven that enterprises were forced to quickly adapt, implementing flexible logistics solutions and using digital technologies for effective

monitoring and management of logistics processes in conditions of increased uncertainty and variability of the external environment. It has been determined that the war in Ukraine has caused profound and complex consequences for logistics management systems worldwide, highlighting the fragility and interconnectedness of global supply chains. The direct consequence of the war was the disruption of trade routes, both terrestrial and maritime. It has been established that Ukraine is a key supplier of essential goods, and the reduction in their production has led to a decrease in supply on the global market, resulting in rising prices for food, energy, and raw materials.

Keywords: martial law, contemporary challenges, enterprises, logistics management

Постановка проблеми. Управління логістикою на підприємствах стає все більш актуальним і важливим на сучасному, що швидко розвивається і глобально взаємопов'язаному ринку. Такого роду процес включає планування, реалізацію і координацію процесів, пов'язаних із закупівлею, переміщенням і зберіганням товарів і послуг від походження до споживання. Відтак, її значення походить з вирішальної ролі, яку він грає у підвищенні операційної ефективності, скороченні витрат та підвищенні задоволеності клієнтів, які необхідні для збереження конкурентоспроможності в сучасному бізнес-середовищі. Слід розуміти, що управління логістикою має основне значення для оптимізації системи поставок, забезпечуючи доставку продукції у потрібне місце, у потрібний час та у потрібному стані. Така точність життєво важлива для швидкого задоволення потреб клієнтів, що має вирішальне значення на ринку, де споживачі очікують на швидкі та надійні послуги доставки. Ефективне управління логістикою дозволяє підприємствам оптимізувати свою діяльність, скорочуючи час виконання замовлень та мінімізуючи ризики затримок чи пошкодження продукції, тим самим підтримуючи високий рівень задоволеності та лояльності клієнтів.

Можна говорити, що управління логістикою відіграє ключову роль у скороченні витрат та оптимізації ресурсів. Аналізуючи та перепроєктуючи логістичні процеси, підприємства можуть виявити неефективність та усунути втрати, такі як надлишкові запаси, непотрібна обробка та непотрібне транспортування. Це не тільки знижує експлуатаційні витрати, а й сприяє більш стійкій діловій практиці за рахунок мінімізації на навколишнє середовище. В епоху, коли сталий розвиток стає ключовим фактором як для споживачів, так і для регулюючих органів, ефективне управління логістикою може покращити репутацію компанії та забезпечити дотримання екологічних стандартів. Крім того, управління логістикою є невід'ємною частиною підвищення гнучкості та адаптованості бізнес-операцій. У глобальній економіці, що характеризується швидкими змінами та невизначеністю, здатність швидко реагувати на динаміку ринку, збої в ланцюжках поставок чи зміна споживчих переваг має неоціненне значення. Ефективні логістичні стратегії, такі як своєчасна доставка, масштабовані складські рішення та

універсальні транспортні мережі, дозволяють підприємствам гнучко адаптуватися до нових завдань та можливостей, забезпечуючи довгострокову стійкість та зростання. Зрештою, управління логістикою має вирішальне значення для прийняття стратегічних рішень та конкурентної переваги. Інформація, отримана в результаті аналізу та моніторингу логістичних даних, може бути основою для ширших бізнес-стратегій від планів розширення ринку до розробки продуктів. Це дозволяє підприємствам більш точно прогнозувати попит, ефективно планувати рівні запасів та виявляти потенційні ринкові тенденції чи зміни у поведінці споживачів. Використовуючи логістику як стратегічний інструмент, підприємства можуть не тільки покращити свої операційні показники, а й позиціонувати себе як лідери на своїх відповідних ринках, здатних приносити виняткову цінність своїм клієнтам.

Зазначимо, що актуальність і важливість управління логістикою на підприємствах сьогодні неможливо переоцінити. Це ключовий фактор операційної ефективності, рентабельності, задоволеності клієнтів, стійкості та стратегічного зростання. Оскільки ринки продовжують розвиватися, а конкуренція посилюється, ефективне управління логістикою залишиться критично важливим процесом для підприємств, які прагнуть процвітати та досягати успіху в сучасній бізнес-екосистемі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти управління логістикою розкривалися в роботах таких вчених, як О. Барановський, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, О. Вовчак, А. Гальчинський, О. Дзюблюк, В. Козюк, А. Кузнєцова, В. Мартинюк, С. Мочерний, І. Ревак, С. Реверчук, В. Рудан, М. Савлук, Т. Смовженко, В. Стельмах, А. Сухоруков, Г. Фетісов, М. Флейчук, О. Силкін, А. Сугайова, Ю. Харазішвілі, В. Шевчук, А. Штангрет та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті воєнного стану, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження особливостей управління логістикою на сучасних підприємствах в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Управління логістикою відіграє ключову роль у безперебійній роботі та успіху сучасних підприємств. Воно включає ретельне планування, реалізацію та контроль ефективного переміщення та зберігання товарів, послуг та відповідної інформації від точки походження до точки споживання [1-2]. Цей процес спрямований на задоволення вимог клієнтів та підвищення загальної ефективності ланцюжка постачання підприємства. Сутність управління логістикою полягає у його здатності синхронізувати пропозицію з попитом, оптимізувати рівень запасів, знижувати витрати та покращувати ефективність доставки. Забезпечуючи доставку необхідних товарів у потрібне місце, у час і найбільш економічним методом, управління логістикою як підтримує операційну ефективність, а й забезпечує конкурентну перевагу [3-5]. Процес управління логістикою включає комплексну структуру, що включає закупівлі, транспортування, складування і розподіл, а також найважливіше завдання управління інформацією.

Ефективні логістичні операції вимагають ретельного планування, прогнозування та координації між різними зацікавленими сторонами, включаючи постачальників, виробників, роздрібних продавців та кінцевих споживачів. Він використовує технології для відстеження у реальному часі, прогнозування попиту та управління запасами, полегшуючи прийняття рішень та реагування на динаміку ринку [6-10]. Значення управління логістикою виходить за рамки операційної діяльності; це безпосередньо впливає на задоволеність та лояльність клієнтів, екологічну стійкість за рахунок оптимізації маршрутів та скорочення відходів, а також фінансовий стан підприємства за рахунок мінімізації витрат та капіталу, пов'язаних із запасами (табл.1).

Таблиця 1

Прийняття й реалізація управлінських рішень в логістиці

№	Етапи	Характеристика
1	Ідентифікація проблеми та аналіз потреб	Перший крок полягає в тому, щоб визначити конкретну проблему або потребу, яка вимагає управлінського рішення. Це може бути, наприклад, необхідність зниження вартості доставки, скорочення часу доставки, покращення якості обслуговування або оптимізація запасів. На цьому етапі збираються та аналізуються всі необхідні дані, щоб зрозуміти корені проблеми
2	Розробка альтернативних рішень	Після ідентифікації та аналізу проблеми розробляються різні альтернативні стратегії або плани дій, які можуть бути використані для її вирішення. На цьому етапі важливо враховувати різні аспекти та потенційні наслідки кожного з рішень, включаючи вартість, часові рамки, ресурси та можливі ризики
3	Оцінка альтернатив та вибір рішення	На цьому етапі проводиться детальний аналіз альтернативних рішень з метою вибору найбільш ефективного. Враховуються критерії, такі як економічна вигода, вплив на операційну діяльність, легкість впровадження та сумісність з загальною стратегією компанії. Можуть бути використані кількісні методи оцінки, такі як аналіз вартості та вигод або моделювання сценаріїв
4	Впровадження рішення	Після вибору оптимального рішення настає етап його реалізації. Це включає планування деталей впровадження, розподіл ресурсів, встановлення часових рамок і призначення відповідальних осіб або команд. Ефективне впровадження вимагає чіткого спілкування з усіма зацікавленими сторонами, а також забезпечення належного навчання та підтримки
5	Моніторинг та оцінка результатів	Останній етап полягає в постійному моніторингу впровадженого рішення та оцінці його ефективності. Це включає збір даних про результати, аналіз цих даних та порівняння фактичних результатів із очікуваними. На основі цієї інформації можуть бути внесені корективи в рішення або процеси, щоб додатково покращити ефективність логістичних операцій

Джерело: сформовано авторами

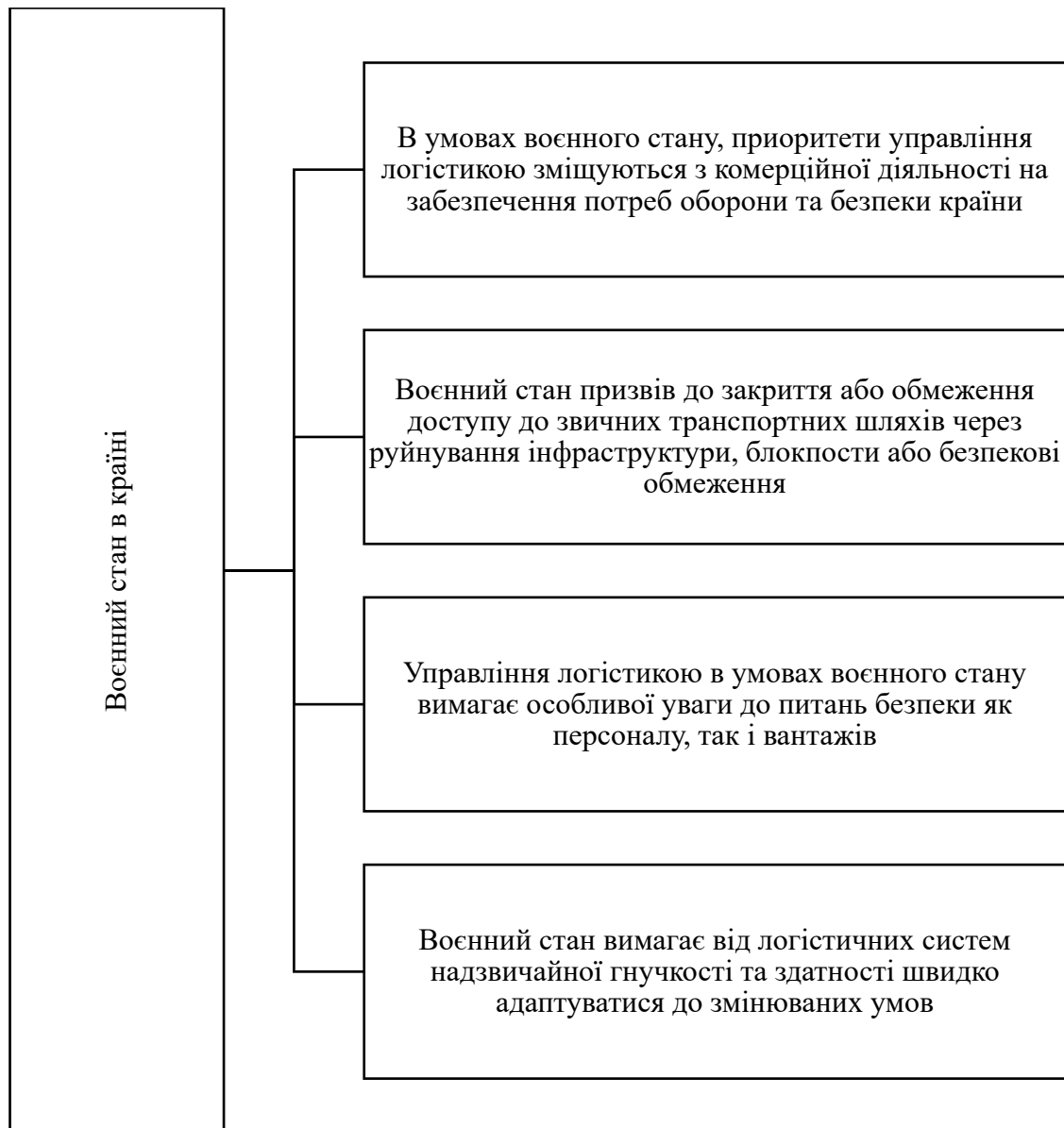

Поява пандемії COVID-19 поставила перед управлінням логістикою безпрецедентні проблеми, наголосивши на її вирішальній ролі на сучасних підприємствах в умовах кризи. Ланцюжки поставок зіткнулися зі значними перебоями через закриття кордонів, змін у поведінці споживачів та коливань попиту різні продукти. Підприємства змушені були швидко адаптувати свої логістичні стратегії, щоб орієнтуватися у нестабільному середовищі. Це включало диверсифікацію постачальників, впровадження електронної комерції та впровадження більш гнучких логістичних моделей, таких як «точно вчасно» (JIT) та «про всяк випадок» (JIC), щоб захиститися від невизначеності. Пандемія наголосила на важливості стійкості та гнучкості в управлінні логістикою з упором на цифровізацію та прозорість ланцюжка поставок для прогнозування та пом'якшення збоїв. Під час пандемії COVID-19 управління логістикою відіграло вирішальну роль у розподілі товарів першої необхідності, включаючи предмети медичного призначення та вакцини, продемонструвавши свою значущість у подоланні глобальних криз. Пандемія прискорила впровадження цифрових технологій у логістиці: від блокчейну для підвищення прозорості до штучного інтелекту та машинного навчання для покращення прогнозування попиту та операційної ефективності. Криза стала каталізатором інновацій та перетворень в управлінні логістикою, змусивши підприємства переосмислити свої стратегії ланцюжка поставок та інвестувати в технологічні рішення. Цей зрушення було спрямовано як подолання безпосередніх наслідків пандемії, а й створення більш стійких, ефективних і стійких логістичних операцій, здатних протистояти майбутнім викликам.

Введення воєнного стану в Україні після початку повномасштабної війни суттєво змінило систему управління логістикою на підприємствах усередині країни. Такого роду потрясіння утворило потребу в адаптуванні до нових реалій діяльності, де звичайні маршрути, ланцюжки поставок та графік операцій було порушено або навіть повністю зупинено. Першим і безпосереднім зміною стала переоцінка і зміна маршрутів ланцюжків поставок. Підприємства опинилися в положенні, коли традиційні маршрути постачання стали нежиттєздатними через загрози безпеці, пошкодження інфраструктури або блокад. Це потребувало швидкого переходу до альтернативних маршрутів та видів транспорту, найчастіше з більш високими витратами та підвищеною складністю. Підприємствам доводилося укладати нові логістичні контракти в умовах підвищеної невизначеності, що призводило до збільшення витрат на логістику та операційні проблеми. У відповідь на ці збої підприємства в Україні були змушені підвищити гнучкість та стійкість своєї логістики. Це включало диверсифікацію бази постачальників, щоб зменшити залежність від будь-якого джерела чи маршруту, який міг бути раптово відрізаний через воєнний стан. Підприємства почали накопичувати запаси критично важливих матеріалів та товарів, щоб захиститися від збоїв у ланцюжках постачання. Цей підхід зажадав значних

коригувань у практиці управління запасами, включаючи пошук безпечних місць для зберігання та управління збільшеними витратами, пов'язаними зі зберіганням більших запасів. Ціль полягала в тому, щоб забезпечити максимально безперебійну роботу в умовах непередбачуваності, гарантуючи, що виробничі лінії зможуть продовжувати працювати, а товари дійдуть до клієнтів, хоч і з деякою затримкою (рис.1).

Джерело: сформовано авторами

Рис.1. Вплив воєнного стану на систему управління логістикою

Ще однією значною зміною стала цифровізація та технологічна адаптація логістичних операцій. Враховуючи збільшення складності та потреби в інформації в режимі реального часу, підприємства прискорили впровадження логістичних технологій, таких як GPS-стеження, програмне

забезпечення для управління ланцюжками поставок та передові комунікаційні інструменти. Такого роду технології дозволили компаніям уважно стежити за своїми логістичними операціями, швидко вносити корективи у відповідь на нову інформацію та підтримувати зв'язок із постачальниками, клієнтами та партнерами з логістики, незважаючи на складні умови. Цифрові платформи мали вирішальне значення для координації логістичних операцій, особливо коли традиційна комунікаційна інфраструктура була скомпрометована. Таким чином, підприємствам довелося приділяти більше уваги безпеці та плануванню на випадок непередбачених обставин як частини своєї системи управління логістикою. Безпека транспортних маршрутів, збереження транзитних товарів та благополуччя логістичного персоналу набули нового значення. Компанії розробили комплексні плани дій у надзвичайних ситуаціях, які враховують різні сценарії, включаючи можливість подальшої ескалації бойових дій.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що війна в Україні викликала глибокі та складні наслідки для систем управління логістикою у всьому світі, наголосивши на крихкості та взаємопов'язаності глобальних ланцюжків поставок. Безпосереднім наслідком війни стало порушення торговельних шляхів як наземних, так і морських, які проходять через Україну та ширший Євразійський регіон. Ключова роль України як «житниці», поряд у постачанні значної частини світового зерна та олії, опинилася під загрозою. Цей збій виходить за рамки сільськогосподарської продукції і включає найважливішу сировину, таке як метали і мінерали. Логістика переміщення цих товарів від виробника на глобальні ринки серйозно постраждала, що призвело до дефіциту та зростання витрат. Транспортні мережі зіткнулися з прямими та невідкладними проблемами. У Чорному морі, життєво важливому морському коридорі для експорту з України, спостерігається скорочення перевезень через воєнні дії та запровадження морської блокади. Внаслідок зміни маршруту доставки збільшилися час транзиту та вартість доставки, що посилює затримки у ланцюжку поставок. На суші руйнування інфраструктури та запровадження санкцій ще більше ускладнили автомобільні та залізничні перевезення всередині регіону та за його межами, змушуючи логістичних операторів шукати альтернативні, найчастіше довші та дорогі маршрути. Наслідки цих потрясінь поширилися світовими ринками, проявившись у волатильності цін на сировинні товари та інфляційному тиску. Оскільки Україна є ключовими постачальниками товарів першої необхідності, скорочення їхнього виробництва призвело до скорочення пропозиції на світовому ринку, що призвело до зростання цін на продукти харчування, енергію та сировину. Це сприяло зростанню вартості життя та операційних витрат для бізнесу, створюючи навантаження на економіку, що все ще відновлюється після наслідків пандемії COVID-19. У відповідь на ці проблеми підприємствам та менеджерам з логістики довелося провести переоцінку та

реконфігурувати свої ланцюжки поставок, щоб знизити ризики та забезпечити безперервність операцій. Це часто означало диверсифікацію джерел постачання та розробку більш стійких логістичних стратегій, здатних протистояти геополітичним потрясінням. Хоча ці заходи можуть пом'якшити деякі ризики, вони також призводять до додаткових витрат та складнощів в управлінні ланцюжками постачання, оскільки компаніям доводиться інвестувати в встановлення нових відносин та адаптуватися до різних нормативних та логістичних умов.

Література:

1. Dębkowska, K. E-services in business models of enterprises in the logistics sector. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 79-87.
2. Bugarčić, F. Ž., Skvarciany, V., & Stanišić, N. Logistics performance index in international trade: case of Central and Eastern European and Western Balkans countries. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 2020, 452-459.
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Çelebi, D. The role of logistics performance in promoting trade. *Maritime Economics & Logistics*, 21(3), 2019, 307–323.
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 2018: 633-646.
6. D'Aleo, V., & Sergi, B. S. Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 2017, 1613–1628.
7. Felipe, J., & Kumar, U. The role of trade facilitation in Central Asia. *Eastern European Economics*, 50(4), 2012, 5–20
8. Zhang, J.J., Yang, L. A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), 2017, pp. 410-413.
9. Hausman, W. H., Lee, H. L., & Subramanian, U. The impact of logistics performance on trade. *Production and Operations Management*, 22(2), 2013, 236–252.
10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.

References:

1. Dębkowska, K. (2017). E-services in business models of enterprises in the logistics sector. *Business: Theory and Practice*, 18, 79-87. [in English]
2. Bugarčić, F. Ž., Skvarciany, V., & Stanišić, N. . (2020). Logistics performance index in international trade: case of Central and Eastern European and Western Balkans countries. *Business: Theory and Practice*, 21(2), 452-459. [in English]
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]
4. Çelebi, D. (2019). The role of logistics performance in promoting trade. *Maritime Economics & Logistics*, 21(3), 307–323 [in English]

5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5): 633-646. [in English]
6. D'Aleo, V., & Sergi, B. S. (2017). Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 1613–1628. [in English]
7. Felipe, J., & Kumar, U. (2012). The role of trade facilitation in Central Asia. *Eastern European Economics*, 50(4), 5–20 [in English]
8. Zhang, J.J., Yang, L. (2017). A simple analysis of revolution and innovation of marketing mix theory from big data perspective. In 2017 IEEE 2nd International Conference on Big Data Analysis (ICBDA), pp. 410-413. [in English]
9. Hausman, W. H., Lee, H. L., & Subramanian, U. (2013). The impact of logistics performance on trade. *Production and Operations Management*, 22(2), 236–252. [in English]
10. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 378.018.8:373.011.2-051]:373.2.017-055.1/.32](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-837-845](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-837-845)

Butenko Olha Hryhorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 26, Uman, 20300, tel.: (063) 178 61 09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

EDUCATION AND UPBRINGING: READINESS OF FUTURE TEACHERS FOR GENDER EDUCATION OF CHILDREN

Abstract. The article the main directions of research on gender issues are highlighted, the solution of which is seen in the implementation of a comprehensive reform of the system of pedagogical education, continuous professional and personal development of teachers, including the structure, content, organization and teaching methods, an increase in the number of credits allocated for practical training in educational programs. It has been proven that the first step towards obtaining high-quality knowledge, the foundation on which the entire educational system is built, is pre-school education; when psychological mechanisms and the foundations of the moral development of the individual are laid, an important component of which is gender socialization. The role and place of the course "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" in professional training of future teachers for gender education of children are defined and substantiated. Characterized are the leading structural components of the future teachers' readiness for gender education of children: cognitive, motivational and value, and organizational activity. The content of the discipline "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" was submitted in accordance with the requirements of the credit transfer system. It has been confirmed that the preparation of future teachers for professional activities is also facilitated by the solution of gender problems in the course of educational and industrial pedagogical practices; organizing and conducting awareness-raising events, seminars and conferences at various levels on gender issues; additions to the list of coursework and final qualification works with a gender theme, as well as the student scientific group "Gender education of preschoolers" operating at the faculty.

The final diagnostic sections suggest the effectiveness of introducing the first (bachelor) level of higher education in the educational process to the specialty 012

Preschool education of the discipline "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" in Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. This is confirmed by the recorded dynamics of increasing the level of readiness of future preschool specialists for gender education of preschool children, as well as positive feedback from applicants for higher education.

Keywords: education, upbringing, gender education, preschoolers, professional training, future teacher, future teacher's readiness.

Бутенко Ольга Григорівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 26, м. Умань, 20300, тел.: (063) 178 61 09, <https://orcid.org/0000-0003-2763-185X>

ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ: ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Анотація. Публікація присвячена проблемі освіти і виховання дітей дошкільного віку, зокрема, актуальній нині темі – гендерного виховання дітей, а також готовності майбутніх педагогів до цієї діяльності. У статті виокремлено основні напрями дослідження гендерної проблематики, вирішення яких вбачається у здійсненні комплексного реформування системи педагогічної освіти, безперервного професійного та особистісного розвитку педагогів, зокрема структури, змісту, організації та методики викладання, збільшення кількості кредитів, відведених на практичну підготовку в освітніх програмах. Доведено, що першим кроком до отримання якісних знань, фундаментом, на якому будується вся освітня система, є дошкільна освіта, коли закладаються психологічні механізми та основи морального розвитку особистості, важливою складовою якого є гендерна соціалізація. Визначено та обґрунтовано роль і місце освітнього компонента «Основи теорії гендерного виховання дітей» у професійній підготовці майбутніх вихователів до гендерного виховання дітей. Охарактеризовано провідні структурні компоненти готовності майбутніх вихователів до гендерного виховання дітей: когнітивний, мотиваційно-ціннісний та організаційно-діяльнісний. Зміст освітнього компонента «Основи теорії гендерного виховання дітей» подано відповідно до вимог кредитно-трансферної системи організації освітнього процесу.

Підсумкові діагностичні зрізи засвідчують ефективність запровадження в освітній процес першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини освітнього компонента «Основи теорії гендерного виховання дітей». Це підтверджується зафіксованою динамікою підвищення рівня готовності майбутніх фахівців дошкільної освіти до гендерного виховання дітей дошкільного віку, а також позитивними відгуками здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: освіта, виховання, гендерне виховання, дошкільники, професійна підготовка, майбутній педагог, готовність майбутнього педагога.

Problem statement. When the famous educator and psychologist Sh. Amonashvili was asked: "Why do you think all state reforms in education do not meet expectations?", the answer was as follows: "I'll tell you. All reforms do not start where they should start, but where they are doomed to fail from the very beginning. Reform begins only with the teacher. If I am a bad teacher, give me better programs, what will they turn into in my hands? If I am a good teacher, give me bad programs, what will I do with them? Try to see the methodology in your own way and give yourself to the children. So who is reforming the school? The minister with his program? Or me with my personal truths? We need to educate teachers who are thinking, creative, and free. Not to scold teachers, but to uplift them. They are the artists of life. Today's teachers are painting the middle of the twenty-first century" [1].

Today's globalized world places new demands on the quality of education. The teaching profession is one of the most respected and responsible in the world. It is the teacher's activity that is associated with scientific and technological progress and the development of society, the outcome of which largely depends on the potential of the teacher's skills, efforts, abilities and professionalism. Therefore, each country is interested in training a cohort of teachers who would focus on the formation of a highly educated, responsible, creative and imaginative student.

Our country cannot stay away from global trends in the educational space. Pursuant to the Law of Ukraine "On Education", in 2018, the Concept of Teacher Education Development was approved, which aims to advance the modernization of teacher education to create a basis for training a new generation of teachers and provide conditions for the formation and development of modern alternative models of professional and personal development of teachers [2].

According to the Concept, the problem that needs to be addressed immediately is "the imbalance between the public demand for highly qualified teachers, the prospects for the development of society, global technological changes and the existing system of teacher education, as well as the level of readiness/ability of modern teachers to perceive and implement educational reforms in Ukraine. The manifestations of this problem are: deterioration of the quality of education due to the inability of a certain part of pedagogical workers and applicants for pedagogical education to master and practically use the latest methods (technologies) of teaching, upbringing and development; erosion of public trust in the professional community of pedagogical workers as carriers of knowledge, culture and social values; internal (to other types of professional activity) and external (to other countries) migration of a significant part of promising pedagogical workers; reduction of public opinion.

The solution to the problem is seen in a comprehensive reform of the system of teacher education, continuous professional and personal development of teachers, including the structure, content, organization and methods (technologies) of teaching, increasing the share of practical training in educational programs [2].

Preschool education is the first step to obtaining quality knowledge, the foundation on which the entire education system is built. It is in preschool that the psychological mechanisms of personality and the foundations of moral development are laid. During preschool years, there is an intensive process of formation of a child's self-awareness, an important component of which is the awareness of oneself as a representative of a certain gender. The problem of gender socialization is one of the most important and urgent problems of psychological and pedagogical science. Without solving it, it is impossible to develop methods of a differentiated approach to teaching children respect for the other sex, sensitivity and tolerance in intergender interaction, etc. [3].

Analysis of key research and publications. For a long time, gender issues, for a number of objective and subjective reasons, have remained outside the scope of research of domestic educators and psychologists, while in foreign science (M. Barrett, A. Waterman, B. Herald, V. Doise, E. Durkheim, E. Erikson, J. Coleman, J. Marcia, D. Matteson, A. Smith, S. Stryker, G. Tejfel, J. Turner, S. Freud, C. Jung, etc. Although the concept of "gender" was introduced into scientific circulation by R. Stoller back in 1968 to denote social sex as opposed to biological sex, interest in this topic has grown in Ukrainian society only in the last two decades.

Having taken a strategic course towards European integration, Ukraine has signed and ratified a number of international documents in the field of gender equality and prevention of violence against women: The UN Charter (1945); The International Labor Organization Convention on Equal Remuneration for Men and Women Workers for Work of Equal Value (1951), the Convention on the Political Rights of Women (1952), the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW or the Women's Convention) (1979), The Roadmap for Equality between Men and Women (2006), the Declaration of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of gender equality in practice (2009), the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention) (2011), etc. In January 2019, the Law on Preventing and Combating Domestic Violence came into force in Ukraine.

Article 24 of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On Education" proclaim the idea of respect for human rights and non-discrimination on the basis of gender in the educational sphere. The Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men" (No. 2866-IV of September 8, 2005) emphasizes the introduction of a gender component in the national system of training specialists, stating that educational programs for higher education should include electives and disciplines that study the problems of ensuring equal rights and opportunities for women and men, the legal basis for gender equality through the harmonization of national and international legislation, etc. [4].

The analysis of scientific literature gives grounds to distinguish several areas of research on the stated issues: studies devoted to the analysis of the phenomena of gender equality, gender culture, gender socialization, gender identity and differentiation, women's political leadership, history of the women's movement, etc. (Butler, S. Boehm, S. Hubar, O. Zabuzhko, N. Kolyada, T. Kochubey, O. Kravchenko, etc.); studies on the theoretical foundations of gender culture formation and technologies for integrating a gender approach into the educational space of higher education institutions (O. Bondarchuk, O. Vasylenko, S. Vykhor, T. Hovorun, M. Zubilevych, O. Kikinezhdi, O. Lutsenko, N. Prykhodko, etc.); studies on the formation of conscious parenthood, preparation of young people to perform fatherly and motherly functions, moral aspects of preparing the younger generation for family life (D. Lutsyk, M. Mashovets, V. Postovyi, S. Shuman, etc.); studies on the problem of professional training of pedagogical staff in higher education institutions (O. Bezludnyi, I. Bekh, A. Bogush, A. Zalizniak, L. Ishchenko, A. Kapska, O. Kobernyk, V. Lugovyi, N. Nychkalo, O. Oleksiuk, I. Pidlypniak, O. Savchenko, S. Sovhyra, V. Semychenko, R. Khmeliuk, etc.); studies on the essence and specifics of the organization of gender education of preschool and school-age children (L. Karnaukh, O. Kikinezhdi, I. Muntyan, L. Oliynyk, V. Sukhomlynskyi, O. Tsokur, etc.).

However, despite the numerous scientific developments on gender issues and professional training of teachers, the peculiarities and main activities of higher education institutions in training future teachers for gender education of children remain insufficiently studied.

Therefore, taking into account the above, we see the purpose of the publication in defining and substantiating the role and place of the course "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" in the professional training of future teachers for gender education of children in the context of the Concept of Teacher Education Development.

Summary of the main material. We see a direct dependence of the effectiveness of the process of educating preschoolers on the quality of training of a new generation of preschool teachers, where the main figure is the educator - one of those responsible professions on which depends not only the upbringing and education of children, but also the formation of their gender beliefs [3].

In order to train future teachers for gender education of children, the discipline "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" (a cycle of professional training of the mandatory block of disciplines) was introduced into the curriculum of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 012 Preschool Education of the Faculty of Preschool and Special Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. The discipline is taught in the fourth semester and includes 3 credits (90 hours). Of these, 30 hours are allocated for classroom classes (10 hours – lecture course, 20 hours – practical classes) and 60 hours – for independent work. Upon completion of the course, higher education students pass the final control in the form of an exam.

The objective of the course is to equip higher education students with knowledge of the basic concepts of gender pedagogy; to familiarize them with a brief historical overview of the formation and current issues of gender pedagogy, the essence and importance of gender socialization of preschoolers; to outline the tasks, content, forms and methods of gender education of preschoolers.

The leading structural components of future teachers' readiness for gender education of children are cognitive (gender education of the future teacher), motivational and value (a set of motives, inclinations, interests, needs, value orientations and the formation of psychological properties of the future teacher's personality necessary for his/her professional activity in gender education of children) and organizational and activity (the ability to implement in their own practical activity the organizational and pedagogical conditions of gender education).

In accordance with the credit transfer system used by the university, the course program is organized into modules (content and individual learning and research tasks). Let's focus on their brief description.

The first module includes two content modules. The lecture course of the first content module "Theoretical Foundations of Gender Pedagogy" contains two topics:

1. General foundations of gender pedagogy (includes consideration of the following issues: characteristics of the subject, tasks, conceptual apparatus of the discipline; a brief historical overview of the formation of a gender approach in pedagogy; analysis of current issues of gender pedagogy at the present stage; preparation for family life and the performance of family functions as part of the overall process of education).

2. Psychological basics of gender pedagogy (includes consideration of the following issues: the essence and importance of gender socialization; factors of gender socialization; gender characteristics of the individual at different age stages; characteristics of sex-role development and gender differences of preschoolers).

The logical continuation of the lecture course is practical classes aimed at consolidating, expanding and detailing the knowledge of higher education students obtained during theoretical training; equipping them with practical skills and abilities to work directly with preschoolers.

The practical course at this stage includes the following topics:

1. Theoretical issues of gender pedagogy.

In accordance with the objective, the workshop is aimed at discussing the following issues: similarities and differences between the terms "sex" and "gender"; negative consequences of "sexless pedagogy"; specifics of the subject and objectives of gender pedagogy; similarities and differences between the terms "sex education", "sex-role education", "gender education"; differences in the upbringing of boys and girls in pedagogical systems of the past and present; the need for a differentiated approach to the upbringing of children of different sexes; the influence of gender attitudes of the teacher on the formation of gender behavior of students; the main components of gender competence, etc.

2. The essence and importance of gender socialization. The lesson is aimed at discussing the following issues: the content of the concept of "gender identity"; concepts of sex-role socialization; basic mechanisms of gender socialization; specifics of socialization of boys and girls; ways to overcome difficulties in the socialization of boys and girls, etc.

The second content module "The Essence and Content of Gender Education of Preschoolers" includes the following topics:

1. Gender education of preschoolers in the conditions of preschool education (main issues of the topic: gender expertise of legal documents regulating the field of preschool education in Ukraine; tasks and content of gender education of preschoolers; characteristics of the principles, forms, means and methods of gender education, etc.)

2. Interaction of preschool educational institution and family in solving the problems of gender education of preschoolers (main issues of the topic: folk pedagogy on sex education; family and its influence on gender education of preschoolers; integration of social and family education as the main condition for gender education of preschoolers, etc.)

The practical course of the second content module is aimed at discussing the following topics:

1. Organization of work on gender education in preschool education institution. The main issues for discussion: the influence of the children's team on the formation of the preschooler's gender-role behavior; basic principles and forms of organizing work with preschoolers on gender education; specifics of gender education classes; peculiarities of forming the behavior of boys and girls; peculiarities of applying a gender approach in organizing the main activities of preschoolers; the influence of toys and games on the formation of future men and women, etc.

Applicants for higher education should offer conversations with preschoolers on the following topics: "I am a boy, a future man. I am a girl - a future woman", "Little knights and little princesses", "Should girls be friends with boys?"; create a memo for teachers "Organization of communication with boys and girls".

2. Deviations in preschoolers' gender role behavior. The lesson is aimed at discussing the following issues: deviations in the sexual and role behavior of preschoolers and their causes; causes and signs of unformed gender identity; masculinity of girls and femininity of boys as harbingers of non-traditional orientation in the future; the most common mistakes made by teachers and parents in the selection of methods of influence on boys and girls; what and why preschoolers should know about their own bodies; the main reasons for a child's attraction to onanism, etc.

Higher education applicants should offer advice for adults for every day in order to prevent deviations in preschoolers' sexual and role behavior and talk to children on the topics: "Growing up healthy (about bad habits)", "Do you like being a girl/boy?", "Etiquette lessons", etc.

3. Family and its role in gender education of preschoolers. Issues for discussion: the influence of parents' example on children's sexual and role behavior; the role of family traditions and family holidays in gender education of preschoolers, etc.

Higher education students offer consultations for parents on the following topics: "The influence of television on the child's sexual and role behavior", "What toys are better to buy for girls/boys?"; parental meetings on "How to raise a real family man?", etc.

Individual educational and research tasks (module 2) are aimed at revealing the following issues: ideas of gender education in the pedagogy of V. Sukhomlynskyi; the role of toys in the formation of future men and women; preparation of boys for the social roles of a man and a father; preparation of girls for the social roles of a woman and a mother; sex education of preschoolers by means of Ukrainian folklore; the role of fairy tales in gender education of preschoolers; problem situations and their role in gender education of preschoolers; implementation of the principle of truthfulness in gender education.

Independent work is an integral part of preparing future teachers for gender education of preschoolers. Applicants for higher education have to conduct a gender analysis of the Basic Component of Preschool Education in Ukraine; offer a synopsis of the lesson for preschool children "Where did I come from?"; offer a holiday scenario to solve the problems of gender education; consider the influence of religion and the church on the sexual role behavior of preschoolers (essay); analyze the impact of advertising on gender education of preschoolers (essay); develop recommendations for parents "How to protect a child from sexual abuse?", etc.

In addition, the Faculty has a student research group "Gender Education of Preschoolers", which not only enables higher education students to deepen their knowledge of gender theory and prepares future teachers for gender education of children, but also promotes student research on gender issues and provides favorable conditions for the development and organization of cultural leisure for young people.

The preparation of future teachers for professional activity is also facilitated by addressing gender issues in the course of educational and industrial pedagogical practices; organizing and conducting awareness-raising events, seminars and conferences of various levels on gender issues; supplementing the lists of course and final qualification works with gender issues.

Conclusions. The final diagnostic sections make it possible to assert the effectiveness of the introduction of the discipline "Fundamentals of the Theory of Gender Education of Children" in the educational process of applicants for the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 012 Preschool Education of the Faculty of Preschool and Special Education of Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University. This is confirmed by the recorded dynamics of increasing the level of readiness of future preschool specialists for gender education of preschoolers, as well as positive feedback from students.

References:

1. Interviu z Shalvoiu Amonashvili [Interview with Shalva Amonashvili] URL : <http://ukrdeti.com/tak-xto-reformuye-shkolu-ministr-zi-svoyeyu-programoyu-abo-ya-zi-svo%D1%97mi-osobistimi-istinami/> [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy "Pro zatverdzhennia Kontseptsii rozvytku pedahohichnoi osvity" (№ 776 vid 16 lypnia 2018 roku) [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On Approval of the Concept of the Development of Pedagogical Education" (No. 776 dated July 16, 2018)] URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> [in Ukrainian].
3. Butenko O. H. Rol i mistse kursu navchalnoi dystsyplyny "Osnovy teorii hendernoho vykhovannia" u systemi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity [The role and place of the course of the discipline "Fundamentals of the theory of gender education" in the system of training future specialists of preschool education] / Butenko Olha Hryhorivna // Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. – Seriiia : Pedahohichni nauky. Mykolaiv, 2013. Vypusk 39. S. 80–83. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro zabezpechennia rivnykh prav ta rivnykh mozhlyvostei zhinok i cholovikiv" (№ 2866 vid 08.09.2005 r.) [The Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Equal Opportunities for Women and Men" (No. 2866 dated September 08, 2005)] URL : <http://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
5. Fitsula M. M. Pedahohika : Bazovyi posibnyk dlya studentiv vyshchychk pedahohichnykh znan'. Kyuyiv, 2002. 528 s. URL : <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/fitsula-m-m-pedagogika-pidruchnik-dlya-vuziv-onlayn> [in Ukrainian].

Література:

1. Інтерв'ю з Шалвою Амонашвілі URL : <http://ukrdeti.com/tak-xto-reformuye-shkolu-ministr-zi-svoyeyu-programoyu-abo-ya-zi-svo%D1%97mi-osobistimi-istinami/>
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Концепції розвитку педагогічної освіти» (№ 776 від 16 липня 2018 року). URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-koncepciyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti>
3. Бутенко О. Г. Роль і місце курсу навчальної дисципліни «Основи теорії гендерного виховання» у системі підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. – Серія : Педагогічні науки. Миколаїв, 2013. Випуск 39. С. 80–83.
4. Закон України «Про забезпечення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків» (№ 2866 від 08.09. 2005 р.) URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
5. Фіцула М.М. Педагогіка : Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ, 2002. 528 с. URL : <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/fitsula-m-m-pedagogika-pidruchnik-dlya-vuziv-onlayn>

UDC 378.016:[615.85:78](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-846-855](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-846-855)

Dobrovol'ska Rufina Olehivna Doctor of Philosophy (PhD), Senior teacher of the Vitalii Hazyn'skyi Chair of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education, Vinnytsia Mykhailo Kosybynsky State Pedagogical University, Ostrozhsky St., 32, Vinnitsa, 21001, tel.: (093) 891-65-17, <https://orcid.org/0000-0002-1414-8861>

Bilozerska Hanna Olehivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Vitalii Hazyn'skyi Chair of Vocal and Choral Training, Theory and Methods of Music Education, Vinnytsia Mykhailo Kosybynsky State Pedagogical University, Ostrozhsky St., 32, Vinnytsia, 21001, tel.: (067) 968-46-78, <https://orcid.org/0000-0002-4626-6205>

UKRAINIAN MUSIC THERAPY AS A PHENOMENON OF MODERN UNIVERSITY EDUCATION: TRENDS OF DEVELOPMENT AND FORMATION

Abstract. This article is devoted to the introduction of music therapy into the content of modern university education in Ukraine. It examines the theoretical and practical aspects of using music as a means of improving the mental and emotional state of students, as well as increasing the effectiveness of the educational process. The article examines scientific studies that confirm the usefulness of music therapy for mental health and improving human cognitive functions. The author also offers specific recommendations for the introduction of music therapy into the educational process, in particular, the use of music in lectures, seminars and other forms of classes. The experience of using music therapy in universities around the world, studies that confirm its effectiveness and the feasibility of introducing such an approach to education in Ukraine are briefly analyzed. Based on the results of the research, the author concluded about the need to introduce music therapy into university education in Ukraine.

The purpose of the article is to solve the identified problems, which contributes to the use of music therapy in the modern university space, for which it is necessary to implement: highly qualified training of personnel in music therapy and educational projects and programs in universities in Europe and the USA. During the 20th and 21st centuries in Europe and the USA, music therapy began to be intensively introduced into university education to activate educational and intellectual activity, model a health-saving educational environment, meet the special needs of student youth in inclusive education, and create a STEAM learning environment.

Today scientists of Ukraine have systematized only certain aspects of scientific knowledge about music therapy, which is introduced into the content of modern university education in Europe and the USA. In this way, the leading international experience on the issue of involving student youth in music therapy classes at the world's leading universities has not been summarized, the system of measures for attracting education seekers to these classes has not been substantiated, and data on the specifics of the content of music therapy classes have not been systematized. Therefore, there is a need for research and comparative analysis of foreign experience of introducing music therapy into modern university education.

Keywords: music therapy, university education, health care technologies, music therapist

Добровольська Руфіна Олегівна доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (093) 891-65-17, <https://orcid.org/0000-0002-1414-8861>

Білозерська Ганна Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти імені Віталія Газінського, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, тел.: (067) 968-46-78, <https://orcid.org/0000-0002-4626-6205>

УКРАЇНСЬКА МУЗИЧНА ТЕРАПІЯ ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. Сучасний етап реформування і якісні зміни в сучасній університетській освіті країн Європи та США пов'язані із реалізацією концептуальних ідей та змісту вищої школи, що залежить від педагогів в університетах, здатних до професійного розвитку, готових до впровадження інноваційних технологій, активних творчих дій, генерування продуктивних оригінальних ідей у нових змінних професійних та життєвих ситуаціях. З огляду на це, посилюється інтерес у світовій науці і практиці до розв'язання проблем, висунутих сучасним соціокультурним простором. Так зростаючий потік інформації, прискорені темпи суперечливого життя сучасного члена суспільства, інтенсивність комунікативних зав'язків впливають на психологічне здоров'я особистості педагогів університетів та здобувачів освіти, якість її життя, душевний баланс і добробут, рівновагу й гармонію, здатність до подолання стресу, підтримку працездатності у різних сферах життя і професійної діяльності. Одним з ефективних способів подолання цих

проблем в освітньому просторі є використання технологій, які створюють комфортні об'єктивні і суб'єктивні умови для емоційно-психологічної саморегуляції, забезпечують емоційну стабільність людини, запобігають синдрому «емоційного вигорання» і є важливим чинником у досягненні успіхів в навчанні, розвитку та професійній діяльності.

Дана стаття присвячена впровадженню музичної терапії у зміст сучасної університетської освіти в Україні. У ній розглядаються теоретичні та практичні аспекти використання музики як засобу покращення психічного та емоційного стану студентів, а також підвищення ефективності навчального процесу. В статті розглядаються наукові дослідження, які підтверджують корисність музичної терапії для психічного здоров'я та покращення когнітивних функцій людини. Автори також пропонують конкретні рекомендації щодо впровадження музичної терапії в навчальний процес, зокрема, використання музики на лекціях, семінарах та інших формах занять. Коротко аналізується досвід використання музичної терапії в університетах країн світу, дослідження, які підтверджують її ефективність та доцільність введення такого підходу до освіти в Україні. За результатами дослідження автори зробили висновок про необхідність впровадження музичної терапії в університетську освіту в Україні.

Ключові слова: музична терапія, університетська освіта, здоров'язберігавальні технології, музичний терапевт

Formulation of the problem. In Ukraine, music therapy has proven itself as an effective tool for the treatment of mental and emotional problems. However, it can also have an important application in the field of education, in particular, university education. The use of music in the educational process can improve the emotional state of students and increase their cognitive functions, which, in turn, can lead to improved academic results. Music has a powerful effect on the psyche and emotional state of a person, which makes it a very effective tool in many areas of life. Therefore, the introduction of music therapy into the content of modern university education in Ukraine can become an important step in ensuring the health and success of students.

We believe that the introduction of music therapy into the content of modern university education in Europe and the USA is the most effective mechanism for solving these issues, because music therapy is the same means of influencing a person, aimed at preserving and restoring his psychological health. Music therapy encourages specialists and students of education in the university space to regulate their physical, emotional and psychological states, relieve tension and fatigue, resist stressful situations, and help other members of modern society to effectively use the possibilities of music therapy. We can note that when introducing music therapy into the content of modern university education, it is necessary to adhere to the following system principles: integrity, structure, interdependence of the environment and the

system. Let us emphasize that the first purpose of music therapy in an educational environment is the use of various means that facilitate the expression of emotions. At the same time, the therapeutic effect is achieved with the help of non-traditional interpretation of art, which makes it possible to involve students of higher education and teachers in the learning process, to encourage them to non-verbal communication. We note that, in accordance with the above, the introduction of music therapy into the content of modern university education in Europe and the USA is very relevant.

The goal of modern university education in Europe and the USA is training, upbringing, harmonious development and socialization of a highly moral, spiritually developed personality, which takes place with the use of health-preserving technologies. This goal acquires great importance precisely in the conditions of the educational space, since it covers a large part of the population, which is characterized by differences in cultural level, material status, and age. The number of students with special needs is increasing in university education. This is influenced by a number of extreme and crisis situations in Europe related to military conflicts in Ukraine, the countries of the former Yugoslavia; pandemic; migration of refugees. We can note that in the modern world there is a trend: degradation of moral standards, ideals of aesthetics; increase in neuropsychological load accompanying the education process; the increase in difficulties in communication is associated with informatization and the spread of digital technologies. All this leads to the deterioration of the mental and physical health of the individual, first of all, those seeking education. This affects the quality of educational activities, the emotional climate of educational teams. Therefore, in university education there is a need to master not only cognitive skills, but also skills to prevent: stress, fatigue and emotional burnout. This requires mental culture, the ability to relax after stress in classes in various disciplines.

The purpose of the article is to solve the identified problems, which contributes to the use of music therapy in the modern university space, for which it is necessary to implement: highly qualified training of personnel in music therapy and educational projects and programs in universities in Europe and the USA. During the 20th and 21st centuries in Europe and the USA, music therapy began to be intensively introduced into university education to activate educational and intellectual activities, model a health-saving educational environment, meet the special needs of student youth in inclusive education, and create a STEAM learning environment.

To date, Ukrainian scientists have systematized only certain aspects of scientific knowledge about music therapy, which is introduced into the content of modern university education in Europe and the USA. In this way, the leading international experience on the issue of involving student youth in music therapy classes at the world's leading universities has not been summarized, the system of measures for attracting education seekers to these classes has not been substantiated,

and data on the specifics of the content of music therapy classes have not been systematized. The consequence of using music therapy in the university environment should be the expression of feelings and positive changes in the behavior of subjects of education during communication with others and reflection. Music therapy solves communication issues, improves motivation, attention, behavior, improves memory and the ability to learn, affects the emotional sphere of the individual.

Analysis of recent research and publications. According to T. Strohal, music therapy can become an effective method of treating neuroses in students, from whom today not only students, but also their parents and teachers suffer. For students and teachers, music therapy classes could become a factor of adjustment and harmonization [13, p. 2]. It should be noted that all theoretical concepts of the introduction of music therapy into the content of modern university therapy were made by foreign scientists, but Ukrainian scientists, based on these studies, determine the directions of the development of music therapy in university education in Ukraine. In our country, music develops in three directions: medical (V. Havrylyuk, O. Strashny, K. Yatskevich), social (L. Vasylevska-Skupa, I. Miroshnyk) [1], pedagogical (O. Bezklinska, N. Kravtsova, V. Draganchuk, L. Kiyanovska, I. Malashevska, G. Poberezhna) [5].

Presenting main material. «Today, it is relevant to remove «musical prevention» from the psychiatric and medical-psychological boundaries, which will make it possible to transfer the achievements of music therapy made over thousands of years into the psychological and pedagogical sphere, researching and applying the influence of music on a person» [4, p.144].

Domestic scientists identify four main elements of the influence of music therapy:

- stimulation of the emotional state during verbal psychotherapy;
- development of communication skills with others;
- regulation of mental and vegetative systems of a person;
- satisfaction and development of aesthetic requests.

Such scientists as H. Poberezhna, O. Bezklinska, I. Malashevska, S. Nederitsa, L. Khudyn, V. Draganchuk, L. Kiyanovska write about the functioning of music therapy in the modern socio-cultural and educational space of our country. The first in Ukraine to deal with the problems of introducing music therapy into the content of modern university education was the Doctor of Art Studies, Professor G. Poberezhna, who created the course program «The Phenomenon of Art Therapy». The purpose of this course is to teach students how to prevent stress and normalize the psyche of the individual by means of art, in particular music. After completing the course, students receive certificates. Students can use the acquired knowledge and skills in their future professional activities. The author of the course teaches it also for high school teachers to apply the acquired skills and abilities in professional activities for working with students.

Under the leadership of O. Bezklinska (head of the civil association «Ukrainian Association of Music Therapists of Ukraine»), a music therapy curriculum for secondary schools was developed for the first time, which was approved by the Ministry of Education and Culture of Ukraine. These programs for the introduction of music therapy in a general educational institution were developed by leading specialists of the Drahomanov Ukrainian State University and the National University «Chernihiv collegium named after T.G. Shevchenko». I. Malashevskya is the author of numerous publications and several programs [7]. The scientist works at Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav.

Analyzing the status of the introduction of music therapy into the content of modern university education in Ukraine, special attention is drawn to the study of V. Draganchuk, who developed a curriculum and a study guide for training future specialists in the artistic field to use music therapy in their professional activities. The author paid attention to the influence of music therapy: on the psyche, physiology and modeling of emotions of subjects of education. The researcher introduced methodological achievements into the educational process of the Lesya Ukrainka Volyn National University [2; 3].

To introduce music therapy into modern university education in Ukraine, an educational project was implemented with the support of the Association of Waldorf Initiatives in Ukraine. Also in Ukraine, with the support of the art therapy association, the Ukrainian Academy of Music Therapy «EGUILIBRIUM» has been operating for some time now, and Ukrainian scientific and practical seminar «Cultural and pedagogical aspects of the introduction of music therapy tools into the system of preschool, school and higher art education» is held annually in the Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav under the leadership of I. Malashevskya.

In the educational process of the Lesya Ukrainka Volyn National University implemented the «Synergistic interactive music therapy» technique, which is based on the interpretation of M. Luscher's color test - on sound-color simultaneity, as well as verbal psychodiagnostic tests to establish the correspondence between various musical works and psycho-emotional states of a person [3, pp. 159-160]. This technique is built on the unity of auditory, kinesthetic and visual senses. The psychophysiological basis of this synthesis is the amphoteric (bifunctional) unity of the left and right hemispheres of the human brain. Researcher V. Draganchuk believes that the synergistic unity of the cerebral hemispheres can be initiated with the help of innovative psychotechnologies based on the synergy of arts (synesthetics), scientific technologies (multimedia), spiritual practices (initiation) [3, p.159-160]. In pedagogical education, this technique and related ones can be used to stimulate the memory of students by introducing a triple modality (auditory, kinesthetic, visual). To improve the psycho-emotional background during the lesson, alternating between relaxation and activation, in particular, by introducing digital technologies in lectures, seminars, etc. It should be noted that in the modern educational space of our country there is no «music therapist» specialization. Single

universities of Ukraine are starting to introduce the discipline «Music Therapy». The program for the discipline "Music therapy in the educational space" was developed and implemented by the scientist T. Strogal in the educational process of the Drahomanov Ukrainian State University [13, p. 4].

In our opinion, the introduction of music therapy into the content of modern education in Ukraine should be accompanied by:

- the involvement of subjects in the process of education without requirements for the level of musical training, because for the student the main thing is the action, and not the result or the artistic level of music performance;
- diagnosis and correction of emotions, change of behavior patterns, because music therapy has many possibilities of influence;
- music therapy does not aim to teach music, but through its use professional education will be more productive.

Music therapy includes many methods that promote the expression of emotions. Such a strategy is focused on the individual, on the way of non-verbal communication, in particular, with oneself. The healing effect in music therapy occurs due to the non-traditional perception of art, thanks to which students and university teachers are included in the process of non-verbal communication. Music is a means that gives an outlet to emotions through the consonance of the feelings of the composer (performer) and the listener, as noted by V. Sukhomlynskyi, «...in the hands of a teacher there is a powerful means of preventing rudeness, heartlessness, moral lack of culture, this is music treatment» [13, p. 5].

Therapeutic and pedagogical work is always evolving. We agree with the opinions of the leading researcher of music therapy G. Poberezhnaya, who claims that depending on the choice of music by the subject of education, it is possible to determine what behavioral and emotional disorders he may have, how they can be corrected or corrected, and more importantly - it is a selection of the most effective methods of solving problems. In practice, music therapists use meditative, ethnic, spiritual background music along with «classical» music. Also, music therapists use music of modern directions and styles in their activities. Both ready-made music for all occasions - a «music first aid kit» (for example, music to prevent stress) and individually selected music are used [11; 12]. The introduction of music therapy into the content of modern university education in Ukraine can be carried out only during the separate preparation of the university teacher for each lesson, determination of: the goals of the lesson, expected results, tasks; carrying out: analyzing the reaction of students, adjusting the lesson (if necessary), researching the effectiveness of music therapy by a teacher. We emphasize that this requires certain theoretical and practical training of the teaching staff. Educational music therapy programs are able to provide students with such personal qualities as diligence, self-discipline, patience, confidence and self-esteem. For many students, music is a means of expressing complex emotions of fear and care, so now it is justified to use not only classical soothing music, but also high-energy music, rap, modern hip-hop, grunge

and punk in music therapy among students [9, p. 7]. Music therapy with the use of such music was introduced at the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov under the leadership of scientist S. Naumenko.

The success of music therapy is determined by the level of professionalism of a specialist in this field, his personal qualities, his empathy, the ability to establish psycho-emotional contact with the client, the level of mastery of musical instruments, and the ability to interact in groups and individually. Unfortunately, programs have been developed [8] and methods [9] on music therapy, have not yet been widely implemented in domestic pedagogical and psychotherapeutic practice.

Therefore, on the basis of the above, it is possible to draw conclusions about the perspective and relevance of issues related to the development and implementation of the latest programs for the introduction of music therapy into modern national university education, the introduction of teacher training programs for music therapy, into the system of professional and post-graduate pedagogical art education of Ukraine.

We can note that among universities in Europe and the USA, Ukrainian institutions of higher education are at the initial stage of introducing music therapy into the content of modern education. Leading universities in Europe and the USA have achieved much greater results from the use of music therapy in the university space. Therefore, it is necessary to implement the leading international experience on the issue of involving education subjects in music therapy classes during professional training. This is how Ukrainian scientists work in this direction with well-known specialist music therapists.

The practical experience of the German scientist B. Luban-Polotz was used in the educational process of the Drahomanov Ukrainian State University. This work was conducted under the guidance of researcher H. Poberezhnaya [6]. Domestic researcher I. Malashevskaya introduced the pedagogical innovations of Czech specialists in music therapy into the educational process of the Hryhorii Skovoroda University in Pereyaslav [7]. But the theoretical and practical experience of foreign music therapists who successfully work in the modern university space requires careful analysis for the effective introduction of music therapy into the content of modern university education in Ukraine.

Conclusions. A well-known scientist in the field of music therapy, a representative of the American school, R. Graham emphasized that modern learners lack live active movement and communication, so they enjoy playing musical instruments, performing musical and rhythmic, dance movements, improvising, perceive and experience music through conducting. We also believe that the modern music lesson has a music therapeutic effect, as it stimulates the psychomotor, emotional sphere of the subjects of education through their active participation in various types of musical activities related to perception, performance, creation and communication.

References:

1. Vasylevska - Skupa L.P. (2010). Sotsiokulturnyi rozvytok osobystosti zasobamy mystetstva (svitovyi dosvid) [Socio-cultural development of personality by means of art (world experience)] / L.P.Vasylevska-Skupa // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv : Metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy // Zb. nauk. pr. – Vypusk 24. - Redkol. : I. A.Ziaziun (holova) ta in.. – Kyiv - Vinnytsia : TOV firma «Planer», p. 246-250.
2. Draganchuk V. (2010). Muzychna terapiia: teoriia ta istoriia [Music therapy: theory and history]. Lutsk: RVV «Tower» Volyn. national University named after Lesi Ukrainka, 225 p.
3. Draganchuk V. (2016). Muzychna psykhohiia i terapiia : navch. posib. dlia stud. spets. «Muzychne mystetstvo» [Music psychology and therapy: teaching. manual for students special «Musical art»] / preface. L. Kiyanovska. Lutsk: Eastern Jewry. national University named after Lesi Ukrainka, 230 p.
4. Draganchuk V. (2013). Muzychna terapiia : robocha prohrama normatyvnoi navchalnoi dystsypliny [Music therapy: work program of normative educational discipline]. / Eastern Europe. national University named after Lesi Ukrainka, Institute of Arts, Department of History, Theory of Arts and Performance. Lutsk: Eastern Europe. national University named after Lesya Ukrainka. 13 p.
5. Kravtsova N. (2018). Vykhovnyi potentsial pedahohichnoi muzykoterapii na urokakh muzychnoho mystetstva v osnovnii shkoli [The educational potential of pedagogical music therapy in music lessons in primary school]/ N. Kravtsova, I. Ivannikova // Inkliuzyvna osvita yak individualna traiektoriiia osobystisnoho zrostannia dytyny z osoblyvymy osvitynymi potrebamy : zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (m. Vinnytsia, VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, 08-09 lystopada 2018 r.)/redkol.: O. P. Demchenko, N. O. Komarivska, L. V. Liubchak, L. A. Prysiazhniuk ; za zah. red. O. A. Holiuk. – Vinnytsia : Merkiuri-Podillia. p. 98-102
6. Lyuban-Plotsa B., Poberezhna G., Belov O. (2002). Muzyka ta psykhika [Music and psyche]. Kyiv, ADEF-Ukraine, 200 p.
7. Malashevska I.A. (2012). Teoretyko-praktychnyi dosvid cheskykh fakhivtsiv muzykoterapevtychnoi diialnosti u rakursi pedahohichnykh innovatsii. Shkola pershoho stupenia: Teoriia i praktyka [Theoretical and practical experience of Czech specialists in music therapy in the perspective of pedagogical innovations. School of the first degree: Theory and practice]. *Collection of scientific works of Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda*. Issue 31-32. Ternopil: "Aston" Publishing House, P. 120–129.
8. Navchalna prohrama «Muzykoterapiia» dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (kurs za vyborom) [Music therapy. Curriculum for general educational institutions (optional course)] / N.P. Huralnyk, G.Z. Moroz, O.Z. Bezklinska, G.K. Bondarenko. Chernihiv, : Desna-Polygraph, 2017. 28 p.
9. Naumenko S.I. (2015). Psykhohiia muzychnoi diialnosti [Psychology of musical activity]. Chernivtsi: PP Publishing House «Rodovid», 408 p.
10. Obukhova N. (2013). Muzychne mystetstvo yak terapevtychna skladova mediaosvity [Musical art as a therapeutic component of media education]. *The space of art therapy: experience of formation: Proceedings of the 10th Jubilee International Interdisciplinary Scientific and Practical Conference*, Kyiv, February 28– March 2, 2013 / Za Nauk. ed. A.P. Chuprikova, L.A. Naidyonova, O.A. Brusenko-Kuznetsova, O.L. Voznesenska, O.M. Sknar. Kyiv, Golden Gate, P.70–72.
11. Poberezhna G.I. (2010). Muzykoterapevtychni metodyky v shkoli [Music therapy methods at school]. *Art and education*. No. 4. P. 2–4
12. Poberezhna G., Komisarov O. (2001). Muzychna terapiia u systemi osvity v Ukraini [Music therapy in the education system in Ukraine]. *Music education in Ukraine. Current state, development problems*. Kyiv, P. 157–161.

13. Stroгал T. (2017). Muzychna terapiia v ukrainskomu osvithnomu prostori: dosvid ta perspektyvy stanovlennia [Music therapy in the Ukrainian educational space: experience and prospects of development]. *Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 14: Theory and methods of art education*. Issue 23. P. 7–11.

Література:

1. Василевська - Скупа Л.П. Соціокультурний розвиток особистості засобами мистецтва (світовий досвід) / Л.П.Василевська-Скупа // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : Методологія, теорія, досвід, проблеми // Зб. наук. пр. – Випуск 24. - Редкол. : І. А.Зязюн (голова) та ін.. – Київ - Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – С.246-250.

2. Драганчук В. Музична терапія: теорія та історія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. 2010.

3. Драганчук В. Музична психологія і терапія : навч. посіб. для студ. спец. «Музичне мистецтво» / передм. Л. Кияновської. Луцьк: Східноєвр. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2013.

4. Драганчук В. Музична терапія : робоча програма нормативної навчальної дисципліни. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, інститут мистецтв, кафедра історії, теорії мистецтв та виконавства. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2013.

5. Кравцова Н. Виховний потенціал педагогічної музикотерапії на уроках музичного мистецтва в основній школі / Н. Кравцова, І. Іваннікова // Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 08-09 листопада 2018 р.) / редкол.: О. П. Демченко, Н. О. Комарівська, Л. В. Любчак, Л. А. Присяжнюк ; за заг. ред. О. А. Голук. – Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2018. – Вип. 1. – С. 98-102

6. Любан-Плоцца Б., Побережна Г., Белов О. Музика та психіка. Київ, АДЕФ-Україна. 2002.

7. Малашевська І.А. Теоретико-практичний досвід чеських фахівців музикотерапевтичної діяльності у ракурсі педагогічних інновацій. *Школа першого ступеня: Теорія і практика*. Збірник наукових праць Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. 2012. С. 120–129.

8. Навчальна програма «Музикотерапія» для загальноосвітніх навчальних закладів (курс за вибором) (2012.) Безклинська О.З., Бондаренко Г.К., Мороз Г.З., Науменко С.І., Романова Н.В. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.

9. Науменко С.І. Психологія музичної діяльності. Чернівці: ПП Видавничий дім «Родовід». 2015.

10. Обухова Н. Музичне мистецтво як терапевтична складова медіаосвіти. *Простір арт-терапії: досвід становлення*: Матеріали Х Ювілейної міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції м. Київ, 28 лютого– 2 березня 2013 р. / За наук. ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найдьонові, О.А. Брусенка-Кузнєцова, О.Л. Вознесенської, О.М. Скар. Київ, Золоті ворота.

11. Побережна Г.І. Музикотерапевтичні методики в школі. *Мистецтво та освіта*. №4. 2–4. 2010.

12. Побережна Г., Комісаров О. Музична терапія у системі освіти в Україні. *Музична освіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку*. Київ, 2001. С. 157–161.

13. Стрoгаль Т. Ю. Музична терапія в українському освітньому просторі: досвід та перспективи становлення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14 : Теорія і методика мистецької освіти*. Вип. 23, 2017. С. 7–11.

УДК: 37:378.047:338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-856-865](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-856-865)

Безкоровайна Лариса Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, (061) 228-75-74, <https://orcid.org/0000-0001-9502-9604>

Боровських Олеся Володимирівна Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69600, (061) 228-75-74

ЛОГІСТИКА ПРОЄКТУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Бурхлива інформатизація національного науково-освітнього простору та впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес є надзвичайно актуальним і важливим питанням на сьогодні в освітній системі.

Метою статті є з'ясування особливостей логістики проектування інформаційного освітнього середовища в підготовці майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи в закладі вищої освіти.

З'ясовано, що одним із визначень інформаційно-навчального середовища, є розуміння його як інформаційної системи, що поєднує програмно-технічне, організаційне, методичне та математичне забезпечення, призначене для підвищення ефективності та доступності освітнього процесу професійної підготовки з використанням мережевих технологій. Однією з характеристик освітнього середовища є те, що студенти та викладачі отримують доступ до структурованих навчально-методичних матеріалів та освітніх мультимедійних комплексів по всьому освітньому простору в будь-який час і в будь-якому місці.

Визначено, що інформаційно-освітнє середовище має декілька ключових позицій: достовірність, інтерактивність, релевантність та рефлексивність. У висновку наголошено, що проектування освітньо-інформаційного середовища для професійної підготовки фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи, має базуватися на таких елементах: автентичність – забезпечення ідентичності, надійності та валідності учасників і ресурсів освітньо-інформаційного процесу; безпека – можливість захисту, конфіденційності, доступності та цілісності інформації; релевантність – забезпечення відповідності результатів інформаційного пошуку майбутніх фахівців їхнім

потребам; інтерактивність – можливість для здобувачів на всіх освітніх рівнях дистанційно та інтерактивно отримувати доступ до всіх освітніх ресурсів; доступність – можливість використання програмних і технічних засобів для доступу, обробки та впливу на інформацію й ресурси в освітньо-інформаційному середовищі; рефлексивність – розвиток рефлексивних процесів особистості майбутніх фахівців.

Ключові слова: освіта, інформаційні технології, освітнє середовище, туризм, готельно-ресторанна справа, підготовка фахівців, проектування.

Bezkorovayna Larysa Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Zaporizhia National University, Zhukovskoho St., 66, Zaporizhzhia, 69600, tel.: (061) 228-75-74, <https://orcid.org/0000-0001-9502-9604>

Borovskykh Olesia Volodymyrivna Zaporizhia National University, Zhukovskoho St., 66, Zaporizhzhia, 69600, (061) 228-75-74

THE LOGISTICS OF DESIGNING AN INFORMATIONAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN TOURISM AND HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. Active informatization of the national scientific and educational space and introduction of modern information and communication technologies into the educational process is a relevant and important issue in the educational system today.

The purpose of the article is to find out the specifics of the logistics of designing an informational educational environment in the training of future specialists in tourism and hotel and restaurant business in a higher education institution.

It was found that one of the definitions of the information and learning environment is its understanding as an information system that combines software and technical, organizational, methodical and mathematical support, designed to increase the efficiency and accessibility of the educational process of professional training using network technologies. One of the characteristics of the educational environment is that students and teachers can access structured educational and methodological materials and educational multimedia complexes throughout the educational space at any time and in any place.

It was determined that the informational and educational environment has several key positions: credibility, interactivity, relevance and reflexivity. The conclusion emphasizes that the design of the educational and informational

environment for the professional training of future specialists in higher educational institutions, in particular tourism and hotel and restaurant specialists, should be based on the following elements: authenticity – ensuring the identity, reliability and validity of the participants and resources of the educational and informational process; security – the possibility of protection, confidentiality, availability and integrity of information; and relevance – ensuring that the results of the information search of future tourism specialists correspond to their needs; interactivity – an opportunity for tourism specialists at all educational levels to remotely and interactively access all educational resources (educational, methodological, reference, regulatory documents, organizations, information); and accessibility – the possibility of using software and technical means to access, process and influence information and resources in the educational and informational environment; and reflexivity – the development of reflective processes of the personality of future specialists in higher educational institutions, especially in tourism, and is a factor that forms motivational, cognitive, personal-creative, information-technological and active-operational elements that characterize psychological, theoretical and practical readiness for professional activity.

Keywords: education, information technologies, educational environment, tourism, hotel and restaurant business, training of specialists, design.

Постановка проблеми. Стрімка інформатизація науково-освітнього простору країни вимагає впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, що ґрунтується на відповідній нормативно-правовій базі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державною програмою «Освіта. Україна XXI століття» передбачено розвиток освіти на основі нових прогресивних концепцій, впровадження в навчально-виховний процес новітніх освітніх технологій та науково-методичних результатів, створення нових систем інформаційного забезпечення освіти та входження України до трансконтинентальної комп'ютерної інформаційної системи. Згідно з Концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні, зростання української системи освіти зумовлене оновленням змісту й методів навчання, новими можливостями поширення знань, розширенням доступу до освіти на всіх рівнях, відсутністю економічних і фізичних можливостей, професійної зайнятості, віддаленістю від великих міст, преси, що в традиційних формах повинні привести до реалізації можливостей здобуття освіти для багатьох молодих людей, у тому числі тих, хто не має можливості навчатися у вищих навчальних закладах.

На основі теоретичного розгляду проблеми створення освітньо-інформаційного середовища та впровадження інформаційних технологій в освітній процес виокремлюємо різні аспекти цього процесу: інформаційно-освітнє середовище як фактор забезпечення якості професійної підготовки

педагогічних кадрів (Р. Вернидуб та ін.); формування інформаційно-освітнього середовища вищих навчальних закладів на основі інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій (Р. Гуревич, М. Кадемія та ін.) [2; 3; 4; 5] тощо.

Метою статті є з'ясування особливостей логістики проектування інформаційного освітнього середовища в підготовці майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи в закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення ефективних результатів впровадження в навчально-виховний процес новітніх освітніх технологій необхідно швидкими темпами розвивати дистанційну освіту, впровадження якої в Україні передбачено Національною програмою інформатизації, що містить стратегічні цілі, основні принципи та очікувані результати інформатизації.

Згідно з Положенням про дистанційну освіту, на сьогодні має бути забезпечено організаційне та науково-методичне супроводження впровадження дистанційної освіти в навчально-виховний процес навчальних закладів України. Це означає, що держава має підтримувати процес інформатизації освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі освіти, сприяти забезпеченню комп'ютерною технікою, сучасними навчально-методичними матеріалами та створенню глобальної інформаційно-освітньої мережі для навчальних закладів, забезпечити розвиток комплексної системи моніторингу якості освіти на всіх рівнях та акцентувати увагу на впровадженні дистанційної освіти як засобу вдосконалення навчального процесу. Тому одним із шляхів удосконалення освітнього процесу майбутніх фахівців із туризму та надання йому професійної спрямованості є широке впровадження електронних засобів навчання, інформаційно-комунікаційних технологій та дистанційної освіти.

Зважаючи на вищезазначене, з метою підвищення якості освіти, впровадження інформаційних технологій в освітній процес, використання мультимедійних матеріалів як способу творчого навчання, використання студентами навчальних матеріалів, формування навичок дослідницької та пошукової роботи, навичок прийняття оптимальних рішень, зацікавленості та позитивного ставлення до навчання і майбутньої професійної діяльності, розвиток інтересу до науково-дослідницької діяльності та розвиток інтересу до науково-дослідницької діяльності, вважаємо за доцільне дослідити особливості логістики проектування інформаційного освітнього середовища в підготовці майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи в закладі вищої освіти.

Теоретичні дослідження зарубіжного досвіду показують, що розвиток дистанційної освіти як низки сучасних технологій в Європі та США бере свій початок із 1970-х років. Причиною її виникнення та поширення було те, що кожен, хто бажав отримати освіту, мав можливість навчатися та отримати диплом у будь-якому вищому навчальному закладі.

Слід підкреслити, що сьогодні в кожній європейській країні існують установи, які проводять програми дистанційної освіти, а методики розроблені на професійному рівні. Особливо виділяються програми, що використовують новітні інформаційні технології, комп'ютерні, мультимедійні, супутникове цифрове телебачення та мережеві технології.

Провідні світові платформи пропонують студентам можливість навчатися онлайн із викладачами провідних університетів світу (масові відкриті онлайн-курси), приєднуватися до багатонаціональних студентських груп (форумів) та отримувати письмове підтвердження про проходження всіх курсів.

Найбільші онлайн-платформи завантажують відеоматеріали та оцінюють отримані знання.

Наприклад, онлайн-платформа Coursera, що посіла перше місце в категорії «Освіта» в рейтингу веб-сайтів журналу Time, є платформою, що швидко розвивається. Список її організацій-партнерів постійно розширюється, а кількість курсів і студентів продовжує зростати.

З Coursera співпрацюють навчальні заклади США (Стенфордський, Принстонський, Каліфорнійський та Колумбійський університети), штати (Теннессі, Нью-Йорк та Небраска) та найбільші культурні інституції (Американський музей природознавства).

Онлайн-платформа Canvas Network пропонує різноманітні курси, котрі викладають доктори наук, керівники та автори. Матеріал пояснюється у коротких відеолекціях, а студенти обговорюють питання на форумах з викладачами та іншими студентами [2; 5].

Платформа пропонує безкоштовні, умовно безкоштовні (необхідно придбати додаткові навчальні матеріали та підручники) та платні курси, які тривають два-три тижні, анонсуються заздалегідь і мають обмежену кількість слухачів.

Серед багатьох інших курсів, Udey пропонує початковий курс, специфічний для туризму: «Розпочніть власний бізнес у туризмі».

Освітні проекти розділені на 16 категорій, серед яких: інформатика, гуманітарні науки та мистецтво.

Професіонали та викладачі мають можливість створювати та продавати власні курси на платформах.

Отже, підсумуємо розгляд розглянутих нами онлайн-платформ: аналізуючи Coursera, Canvas та Udey Network, з'ясовано, що ці глобальні платформи пропонують вільний доступ до освітніх ресурсів, незалежно від соціального статусу, національності чи фінансових можливостей, а також можливість слухати лекції відомих науковців та експертів.

Заслужують на увагу прогресивні заходи, що вживаються національною системою освіти для оптимізації надання освітніх послуг та підвищення якості освіти.

Наприклад, на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України розміщено інформацію про освітні сайти інститутів, центрів та проблемних науково-дослідних центрів із дистанційної освіти.

Платформи дистанційної освіти в Україні включають: «Prometheus», що містить безкоштовні онлайн-курси викладачів провідних закладів вищої освіти України тощо.

Ці платформи надають можливість безкоштовно вивчати обрані курси, включаючи відеолекції провідних викладачів провідних українських університетів, різноманітні інтерактивні завдання та тести для перевірки знань.

Як свідчить проведений експертами ЮНЕСКО-ІМЗО аналіз електронних програмно-педагогічних засобів, що використовуються в навчальному процесі у вищих навчальних закладах України, найбільш поширеним є інформаційно-освітнє середовище, створене та підтримуване вільно розповсюджуваною програмно-інструментальною платформою Moodle, дидактичною основою якого є контент, орієнтований на самостійне здобуття знань студентами [2; 5].

На думку експертів ІМЗО ЮНЕСКО, використання цього інформаційного середовища повністю відповідає основній парадигмі навчання в сучасних умовах – формуванню у студентів самостійності та творчого підходу до навчального процесу при вивченні дисциплін і практичному застосуванні набутих знань.

В освітній практиці Запорізького національного університету використовується система дистанційного навчання Moodle. Це – безкоштовна система управління контентом із відкритим вихідним кодом, спеціально розроблена для створення онлайн-курсів.

Система використовується у 197 країнах світу і перекладена багатьма мовами, в тому числі й українською. Поняття Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище) – це динамічне навчальне середовище.

Варто зазначити, що це модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке також широко використовується при розробці дистанційних навчальних курсів, де застосовування ресурсів інформаційно-комунікаційної мережі, що надає можливість студентам самостійно опановувати навчальний матеріал в умовах опосередкованої взаємодії з викладачем.

Враховуючи особливості професійної діяльності в сучасній ситуації ринку туристичних послуг, думки науковців (І. Герасименко, В. Осадчого, Ю. Триуса та ін.) та власний практичний досвід, ми розробили систему Moodle для професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, зокрема туризмознавчого профілю.

Вважаємо за необхідне розширити та поглибити педагогічні та методичні можливості системи в освітньому процесі. Виходячи з вищезна-

ченого, визначимо характеристики, притаманні дистанційній освіті у вищих навчальних закладах, особливо у професійній підготовці фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи:

- велика аудиторія (одночасний доступ великої кількості студентів до навчальної інформації; комунікаційні зв'язки: «студент ↔ студент», «студент ↔ викладач»);
- гнучкість (навчання в зручний час і в зручному місці без необхідності відвідування занять);
- економічність (ефективне використання навчальних площин, технічних засобів, уніфіковане та централізоване подання інформації, зниження витрат на навчання за рахунок використання та розвитку комп'ютерного моделювання);
- інтернаціональність (освіта може надаватися в будь-якому навчальному закладі світу, а освітні послуги можуть бути запропоновані громадянам за кордоном);
- модульність (програми будуються на основі модулів);
- безперервність освіти (можливість здобувати додаткову освіту та підвищувати професійну кваліфікацію впродовж життя);
- нові призначення викладачів (розширення та оновлення функцій викладачів, надання їм ролі консультантів для координації пізнавальних процесів, постійного вдосконалення пропонованих курсів та підвищення власної творчої активності та інноваційності);
- паралельність (навчання відбувається одночасно з професійною діяльністю);
- позитивний вплив на особистість здобувача (підвищення його творчого та інтелектуального потенціалу через самоорганізацію, прагнення до знань, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та вміння самостійно приймати відповідальні рішення);
- соціальна справедливість (рівний доступ до освітніх можливостей незалежно від місця проживання, стану здоров'я та соціального статусу);
- технологічність (використання нових інформаційних технологій, що сприяють входженню особистості у світовий інформаційний простір);
- якість (дистанційна освіта не поступається за якістю очному навчанню, оскільки до неї залучаються найкращі викладачі та використовуються сучасні навчальні матеріали).

До переваг дистанційної освіти можливо віднести: персоналізоване навчання (швидкість засвоєння матеріалу може бути персоналізована студентом відповідно до обставин та вподобань); свобода та гнучкість навчання (студент може обрати один із багатьох навчальних курсів та самостійно розраховувати час та тривалість навчання); доступність до освіти для всіх (незалежно від географічного або часового розташування, будь-який вищий навчальний заклад, який підтримує ці технології, може запропонувати навчання на відстані для задоволення освітніх потреб).

До недоліків дистанційної освіти можна віднести відсутність реального спілкування між студентом і викладачем (відсутність індивідуального підходу до навчання й розвитку), відсутність індивідуальних психологічних умов під час самостійного навчання (необхідна самопідготовка і результати навчання безпосередньо залежать від самостійності, компетентності та самосвідомості студента), відсутність доступу до навчальних матеріалів (електронних підручників та відео), необхідність постійного доступу до них, відсутність практичних занять, необхідних для закріплення теоретичних знань, а також брак педагогічної та практичної підготовки.

Електронний засіб навчання – це об'єкт, що використовується в освітньому процесі, заснований на цифрових електронних технологіях, і є джерелом інформації та інструментом для викладачів і студентів.

Таким чином, е-підручники є важливим засобом удосконалення навчального процесу, а їх створення та використання є актуальним для сучасної освіти.

На нашу думку, розробка та впровадження сучасних електронних підручників у професійну підготовку майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи у вищих навчальних закладах, повинна ґрунтуватися на таких принципах: подання інформації з використанням різноманітних даних (текст, графіка, аудіо, відео, анімація) надання можливостей для пошуку, аналізу та відбору довідкової інформації; об'єктивність та універсальність системи управління знаннями; можливість інтерактивного спілкування між студентами та викладачами з використанням мережевих технологій.

З метою розробки інформаційного проекту ключових компетентностей майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи у закладах вищої освіти та формування компонентів готовності до професійної діяльності створено відповідне освітньо-інформаційне середовище (рис. 1).

Його планування, розробка та реалізація передбачає врахування матеріально-технічного забезпечення, видів діяльності, компетентнісного, інноваційного та особистісного підходів. Пріоритетом цього процесу є досягнення нових освітніх результатів – формування та розвиток дослідницьких, проєктних, інформаційних умінь, навичок, компетенцій та здібностей здобувачів.

Отже, логістика проєктування освітньо-інформаційного середовища враховує його методологію та зміст, потреби в матеріально-технічному, комунікаційному та інформаційному забезпеченні [2, с. 290-293].

Шляхом «занурення» студентів у спеціально спроєктоване освітньо-інформаційне середовище та оптимізації його змісту, засобів, методів і прийомів встановлюється, зміцнюється і поглиблюється взаємозв'язок «освітнє середовище ↔ студент ↔ професійне середовище», що сприяє підвищенню ефективності діяльності закладів вищої освіти у формуванні готовності майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи до

професійної практики, можливостей працевлаштування, створення міцного фундаменту для кар'єри впродовж життя [1; 2].

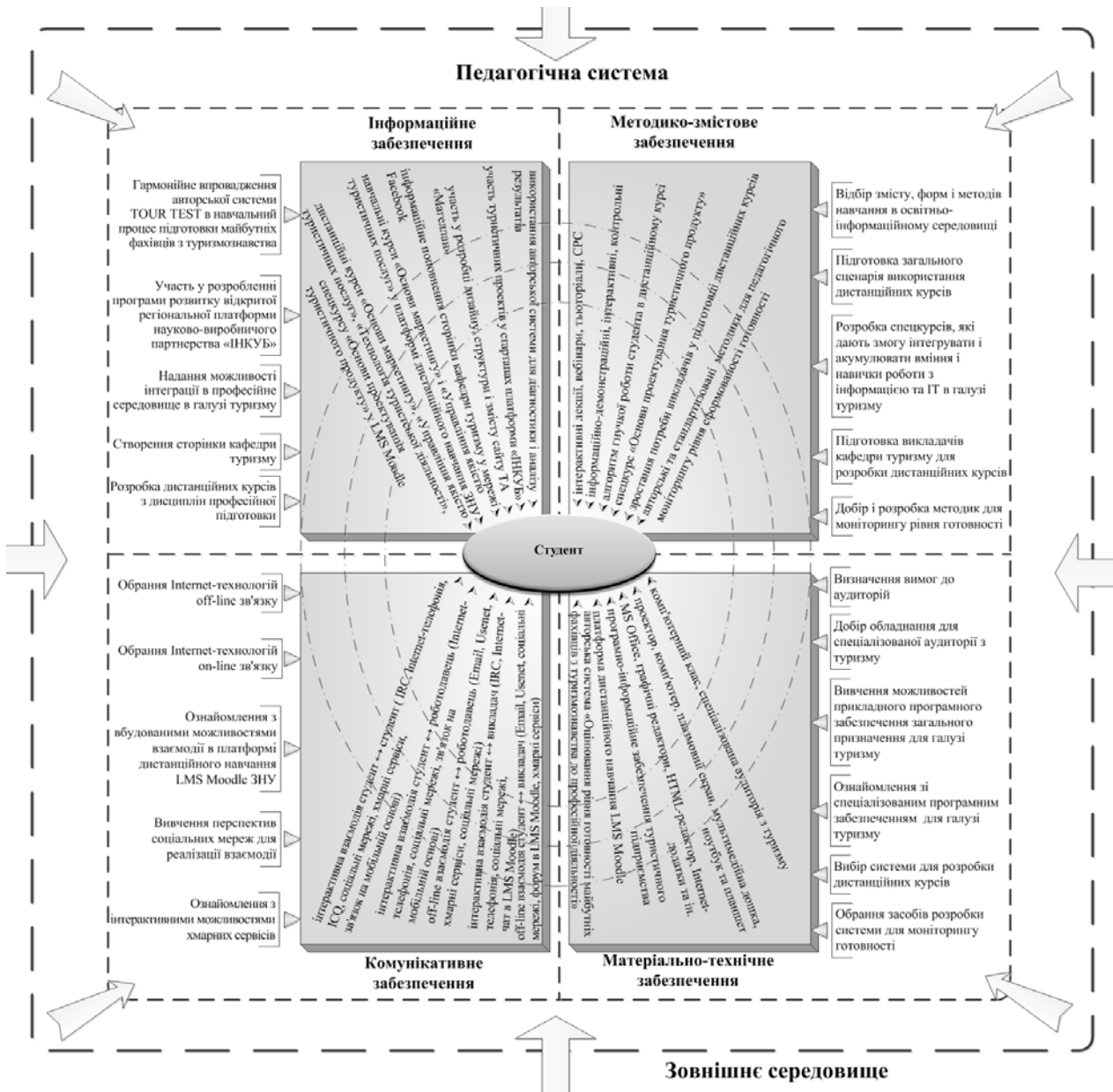

Рис. 1. Освітньо-інформаційний осередок професійної підготовки майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи [2, с. 291].

Основою успішного використання дистанційної освіти та інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи є підвищення якості освітніх послуг, впровадження нових видів і форм навчання та використання нових освітніх технологій.

Висновки. Таким чином, встановлено доцільність та необхідність проектування освітньо-інформаційного середовища для професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Поняття освітньо-інформаційного середовища професійної підготовки майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи включає сукупність інформаційних та організаційних зв'язків, об'єктів і засобів для ефективного формування компетентних фахівців, інтеграції інформаційних технологій в освітній процес через комплекс методичних і змістових, матеріально-технічних, комунікативних та інформаційних умов, а також ми розглядаємо його як складову академічної системи.

Створення освітньо-інформаційного середовища для підготовки майбутніх фахівців із туризму та готельно-ресторанної справи має ґрунтуватися на елементах автентичності, безпеки, релевантності, інтерактивності, доступності та рефлексивності.

Література:

1. Безкоровайна Л. В. Концепція підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах. *Освітологічний дискурс : електронне наукове фахове видання*. Київ, 2017. № 1–2. С. 67–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_1-2_8.
2. Безкоровайна Л. В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців з туризмознавства у вищих навчальних закладах: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2018. 713 с.
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 24.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
4. Bezkorovaina L., Makovetskaya N., Sydoruk A., Korolenko K., Naumchuk V. Professional training of future specialists in tourism and hotel and restaurant business in European countries. *ALRJournal*. 2021; 5(2): 54-62 <http://www.alrjournal.com/jvi.aspx?un=ALRJ-29053&volume=DOI:10.14744/alrj.2020.29053>
5. Beskorovaynaya L., Makovetska N., Naumchuk V., Sydoruk A., Panchenko V. (2022) Model of Professional Training of Future Specialists in Tourism in Higher Education Institutions of Ukraine, *Journal of Hospitality & Tourism Education*, DOI: 10.1080/10963758.2022.2123338 (3.2 (2021) CiteScore (Scopus) Q1 (2021) CiteScore Best Quartile)

References:

1. Bezkorovaina, L. V. (2017). The concept of training future tourism specialists in higher educational institutions [*Kontseptsiia pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh*]. *Osvitohichnyi dyskurs: elektronne naukove fakhove vydannia*, 1–2. 67-78. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2017_1-2_8. [in Ukrainian]
2. Bezkorovaina, L. V. (2018). Teoretychni i metodychni zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z turyzmoznavstva u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological basis of the professional training of the future masters of tourism in higher educational institutions]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia: ZNU. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
4. Bezkorovaina, L., Makovetskaya, N., Sydoruk, A., Korolenko, K., & Naumchuk, V. (2021). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv turystychnoi ta hotelno-restoranoi spravy v krainakh Yevropy* [Professional training of future specialists in tourism and hotel and restaurant business in European countries]. *ALRJournal*. [in Poland].
5. Beskorovaynaya, L., Makovetska, N., Naumchuk, V., Sydoruk, A., & Panchenko, V. (2022). *Model profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z turyzmu u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy* [Model of Professional Training of Future Specialists in Tourism in Higher Education Institutions of Ukraine]. *Journal of Hospitality & Tourism Education* [in Great Britain].

УДК 378.37.015.31:793

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-866-875](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-866-875)

Біда Олена Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-9982-3634>

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРЕАТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Хореографічна освіта представлена у статті як: цілісна, самостійна, багаторівнева, багатоцільова художня система. Показано специфіку хореографічної діяльності, її приналежність до сценічності визначають нестандартність професійної підготовки фахівця-хореографа. Танцювальну техніку представлено як своєрідну мову танцю, усвідомлення важливості опанування якої впливає із завдань, поставлених перед особистістю у ході заняття. Важливо, щоб формування в танцюриста своєї танцювальної мови відбувалося в культурному контексті, щоб створення танцю не обмежувалося лише вільною імпровізацією, спонтанним втіленням думок і почуттів у танцювальних рухах і сприяло розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва.

Хореографічне мистецтво показано як вид художньо-творчої діяльності з метою розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей, що створює сприятливі умови для вдосконалення фантазії і творчої уяви. За допомогою хореографічного мистецтва можливий розвиток творчих можливостей майбутнього фахівця за умови наполегливої та систематичної роботи на протязі певного періоду навчання.

Навколишній світ є найважливішим образним джерелом для художньої культури, де відбувається художнє освоєння та пізнання дійсності. Саме

мистецтво відображає зміни філософсько-естетичної парадигми духовного розвитку, актуалізує трансцендентні параметри культурного мислення, проявляє нові форми національного та індивідуального духовно-творчого буття.

Змістом хореографічної діяльності є рухові дії та операції з опанування танцювальних вмінь і навичок, що виступають основою для створення нових унікальних для дитини хореографічних проявів. Зауважено, що хореографічна діяльність не лише задовольняє потребу здобувачів освіти у руховій активності, а й сприяє їхньому цілісному розвитку та адекватному вираженню в тілесних рухах думок, емоцій та почуттів. Хореографічна діяльність характеризується творчою природою, до якої відносять інноваційність, винахідливість мислення дитини, її розвинені знання, емоції та почуття.

Ключові слова: художньо-естетичні потреби, мистецтво, здобувачі вищої освіти, хореографічне мистецтво, розвиток творчої індивідуальності особистості, креативні можливості, винахідливість мислення дитини.

Bida Olena Anatoliivna Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Transcarpathia, Kossuth square, 6, Berehove, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>.

DEVELOPMENT OF CREATIVE INDIVIDUALITY OF PERSONALITY THROUGH IMPLEMENTATION OF CREATIVE OPPORTUNITIES OF CHOREOGRAPHIC ART

Abstract. Choreographic education is presented in the article as: a complete, independent, multi-level, multi-purpose artistic system. The specifics of choreographic activity are shown, its belonging to stage performance is determined by the non-standard professional training of a specialist choreographer. Dance

technique is presented as a kind of language of dance, the awareness of the importance of mastering which stems from the tasks set before the individual during the class. It is important that the formation of a dancer's dance language takes place in a cultural context, so that the creation of a dance is not limited to free improvisation, the spontaneous embodiment of thoughts and feelings in dance movements and contributes to the development of the creative individuality of a person through the realization of the creative possibilities of choreographic art.

Choreographic art is shown as a type of artistic and creative activity with the aim of developing the creative individuality of the individual through the realization of creative possibilities, which creates favorable conditions for the improvement of fantasy and creative imagination. With the help of choreographic art, it is possible to develop the creative abilities of a future specialist, provided that he works hard and systematically during a certain period of training.

The surrounding world is the most important visual source for artistic culture, where artistic development and knowledge of reality takes place. Art itself reflects changes in the philosophical and aesthetic paradigm of spiritual development, actualizes the transcendental parameters of cultural thinking, and manifests new forms of national and individual spiritual and creative existence.

The content of choreographic activity is motor actions and operations for mastering dance skills and abilities, which serve as the basis for creating new choreographic manifestations unique to the child. It was noted that choreographic activity not only satisfies the need of students for motor activity, but also contributes to their holistic development and adequate expression of thoughts, emotions and feelings in bodily movements. Choreographic activity is characterized by a creative nature, which includes innovativeness, inventiveness of the child's thinking, his developed knowledge, emotions and feelings.

Keywords: artistic and aesthetic needs, art, students of higher education, choreographic art, development of the creative individuality of the individual, creative possibilities, ingenuity of the child's thinking.

Постановка проблеми. Світ навколо нас постійно розвивається й оновлюється, адже все перебуває у невинному русі. Це незаперечні закони розвитку природи і людства, яких повинна дотримуватися кожна людина, адже рух і розвиток і є саме життя. Сучасне соціальне середовище вимагає людей, котрі активно мислять і діють, швидко реагують на різноманітні зміни, легко вирішують нестандартні ситуації. Нашому суспільству просто необхідні креативні особистості з яскраво вираженою творчою індивідуальністю. Кожна така особистість формується у процесі навчання і виховання, зокрема у закладі вищої освіти. Розвиток творчої індивідуальності практично неможливий без самої творчості. Для того, щоб людина набула певних навичок, сформувала в собі певні якості, набула певних практичних умінь, необхідна постійна і систематична творча діяльність. Ефективним засобом реалізації цього

завдання правомірно вважається хореографічне мистецтво, адже в хореографії фантазія, різноманітність, непередбачуваність відіграють винятково важливу роль, оскільки кожне нове виконання танцю, створення нових елементів лексики та фігур вимагає імпровізаційності, творчості, свіжості [6, с. 161–165].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При організації хореографічної діяльності проблема вікових особливостей людини та взаємозв'язку змісту висвітлюється у наукових та методичних працях О. Комаровської, Т. Морозовської, Л. Боголюбської, В. Каміна, А. Тараканової та інших.

Питання підготовки в галузі хореографічного мистецтва майбутніх фахівців до хореографічної роботи з учнями різних вікових груп розглядається такими дослідниками як Л. Андрощук, Т. Благова, О. Бурля, О. Мартиненко, М. Рожко, Т. Сердюк, А. Тарасюк, О. Філімонова та ін.

Мета статті - показати шляхи розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Термін «хореографія» з'явився у ході історичного розвитку танцювального мистецтва дещо пізніше за термін «танець». Він має декілька значень:

- запис танцювальних рухів за допомогою особливої системи умовних позначень;
- мистецтво композиції та постановки танців і балетних спектаклів;
- увесь обсяг танцювальних елементів, що входять до певного танцю чи балетної вистави;

– поняття, яке охоплює всі види танцювального мистецтва. Досліджуючи танець, науковці та мистецтвознавці аналізують його з різних позицій: естетичної, історико-культурологічної, соціологічної, психологічної, терапевтичної, педагогічної тощо [6, с. 161–165].

Хореографічна освіта – це цілісна, самостійна, багаторівнева, багатоцільова художня система. Специфіка хореографічної діяльності, її приналежність до сценічності визначають нестандартність професійної підготовки фахівця-хореографа. Сьогодні пріоритетними науково-практичними завданнями стають виховання в майбутніх фахівців прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, орієнтації на максимально повне виявлення своїх індивідуальних можливостей у професійній сфері, збагачення професійно-інформаційного середовища, формування у здобувачів вищої освіти рефлексивних умінь і критичного мислення. Сучасні соціальні умови висувають особливі вимоги до характеру професійної діяльності фахівця-хореографа і професійно-кваліфікаційної структури його підготовки [2].

Танцювальна техніка виступає як своєрідна мова танцю, усвідомлення важливості опанування якої впливає із завдань, поставлених перед особистістю у ході заняття. Прийняті у хореографії й опановані здобувачем освіти положення рук, ніг, голови, корпусу; танцювальні рухи, стали традиції

розуміння цих рухів не повинні знімати необхідності побудови особистої мови рухів, особистих відкриттів у танці. Коли людина танцює для себе, вона зазвичай рухається виразно, невимушено, граційно. На заняттях із хореографії важливо зберегти цю природну єдність, виразність рухів. Тому викладач має сприяти розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва, бути тактовним і обережним, нічого не нав'язувати танцівникам свої думки, надавати їм можливість вільно виявляти свою ініціативу, використовуючи танцювальну імпровізацію [3, с. 473].

Важливо, щоб формування в танцюриста своєї танцювальної мови відбувалося в культурному контексті, щоб створення танцю не обмежувалося лише вільною імпровізацією, спонтанним втіленням думок і почуттів у танцювальних рухах і сприяло розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва. Велике значення має виховання культури танцювальних рухів, що уможлиблюється шляхом творчого опанування культурного досвіду людства у галузі хореографії. Таким чином, розвивальна функція хореографічного мистецтва полягає у його спроможності забезпечувати гармонію фізичного і духовного, естетичного, художнього та творчого розвитку майбутнього фахівця; сприяти вдосконаленню його сутнісних сил, творчих якостей і здібностей, зростанню внутрішніх потенціалів, розвитку пізнавальної активності й емоційної чутливості, естетичних потреб і смаків, стимулюванні прагнення до самовдосконалення, розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва.

Крім того, танець сприяє фізичному розвитку студентів, зміцнює їхній опорно-руховий апарат і покращує поставу, формує їхні художньо-пластичні здібності. Це надає йому винятково важливого значення в умовах сучасного інформаційного суспільства, яке дедалі більше «прив'язує» молодь до комп'ютера, спричиняючи її гіподинамію та фізичну недорозвиненість. Впровадження танцю до процесу майбутніх педагогів наряду із заняттями спортом, фізкультурою, аеробікою чи бойовим гопаком сприятимуть оздоровленню студентської молоді, а також естетизації навчально-виховного процесу сучасних професійно-педагогічних закладів освіти [6, с. 161–165]. Одним із видів художньо-творчої діяльності з метою розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей є хореографічне мистецтво, що створює сприятливі умови для вдосконалення фантазії і творчої уяви. За допомогою хореографічного мистецтва можливий розвиток творчих можливостей майбутнього фахівця за умови наполегливої та систематичної роботи на протязі певного періоду навчання. Саме така робота привчає до взаємодопомоги, дисциплінованості, допомагає подолати зайву сором'язливість, сприяє розумінню внутрішнього світу людини. Танець має власний духовно-естетичний, художній та виховний потенціал і є невід'ємною частиною духовної культури.

Характерною особливістю танцю є згуртування, враховуючи індивідуальність кожної особистості. Якщо освітній процес відбувається в колективі, то заняття хореографією значно розвивають почуття відповідальності.

Робота над класичними вправами, як основою хореографічної грамоти є необхідною умовою для розвитку виконавської майстерності, координації рухів та пластичності. Кожен з видів хореографічної діяльності містить елементи творчості. Оволодіння класичним танцем, подальше його використання як виразного засобу в процесі створення хореографічних композицій вимагає розвитку уяви, що опирається на емоційну і образну пам'ять і є необхідною складовою формування творчої особистості [7, с. 26].

Сучасний танець – напрям мистецтва танцю, що містить танцювальні техніки. Для сучасного танцю характерною є дослідницька спрямованість, яка зумовлена взаємодією танцю з філософією руху, яка постійно розвивається, та комплексом знань про можливості людського тіла. Рух, своєю чергою, розглядається як засіб вираження внутрішнього стану танцівника і хореографа та слугує для створення індивідуальної хореографічної лексики.

Уявлення про танець як феномен, що виник на перехресті соціокультурних, соціально-психологічних, педагогічних та особистісних координат, дають змогу визначити танець як:

– форму невербального катарсису. З цієї точки зору він виконує такі функції: вивільнення стриманих почуттів, моторно-ритмічний вияв, розрядка та перерозподіл зайвої енергії, активізація та енергетизація організму, зменшення тривожності, напруги, агресії, оздоровлення (психофізична профілактика), саморегуляція;

– спілкування: пізнання людьми один одного, організація міжособистісної взаємодії, формування та розвиток відносин (комунікативна функція);

– засіб вираження та самовираження, адже танець не тільки виражає емоції, символи та ідеї, але й здатен виразити саме цілісність людської сутності, її індивідуальність (експресивна функція);

– культурний знак – танець надає можливість зрозуміти, до якої соціальної групи, нації, культури належить людина, і в цьому разі танець виконує такі функції: виражає почуття, відносини та взаємини особистості; розуміння та взаєморозуміння, встановлення, регуляція та діагностика відносин; самопізнання та пізнання інших (ідентифікаційна функція);

– вид просторово-часового мистецтва, художні образи якого створюються за допомогою естетично значущих, ритмічно систематизованих рухів та поз (естетична функція) [5, с. 181–185].

Сьогодні оголило усі проблеми нашого непростого суспільства у всіх його напрямках. Духовний аспект є особливим проявом нашого життя, який віддзеркалює найтонші відтінки психіки сучасної людини. І, безумовно, весь цей конгломерат знаходить своє відображення у мистецтві і у педагогіці

мистецтва. Навколишній світ є найважливішим образним джерелом для художньої культури, де відбувається художнє освоєння та пізнання дійсності. Саме мистецтво відображає зміни філософсько-естетичної парадигми духовного розвитку, актуалізує трансцендентні параметри культурного мислення, проявляє нові форми національного та індивідуального духовно-творчого буття. Свої закони осягнення світу, засновані на конкретній відповідності життєвого і художнього матеріалу, створює та впроваджує хореографічне мистецтво і культура. Виразальні засоби танцювальних форм пройшли тривалий еволюційний шлях. Видозмінюючись і збагачуючись, вони згодом утворили систему, яка визначає відповідні знання, виразальні засоби, аудіовізуальну і ритмопластичну основу, формально-технічні принципи, естетику, специфічні риси і можливості хореографічної культури [1, с. 7–10].

Змістом хореографічної діяльності є рухові дії та операції з опанування танцювальних вмінь і навичок, що виступають основою для створення нових унікальних для дитини хореографічних проявів. Зауважимо, що хореографічна діяльність не лише задовольняє потребу здобувачів освіти у руховій активності, а й сприяє їхньому цілісному розвитку та адекватному вираженню в тілесних рухах думок, емоцій та почуттів. Хореографічна діяльність характеризується творчою природою, до якої відносять інноваційність, винахідливість мислення дитини, її розвинені знання, емоції та почуття. Саме тому підвищення рівня естетичного виховання особистості дитини залежатиме від формування в неї таких сфер: когнітивної (знання); мотиваційної (зацікавлене ставлення до хореографічної діяльності); психофізичної (взаємозв'язок між внутрішнім і зовнішнім станом особистості та вміння передавати його у відповідних рухах); емоційно-почуттєвої (емоційна насиченість духовних потреб та емоційне оцінювання зовнішнього та внутрішнього світу дитини, формування емоційно-ціннісної шкали ставлення до світу); активно-творчої (самовиявлення та самореалізація в процесі танцювальної творчості).

Сутність хореографічної діяльності особистості полягає у танцювально-руховій активності, в ході якої набуваються і вдосконалюються не лише спеціальні хореографічні здібності (еластичність м'язів і суглобів, пластичність та краса рухів, виворітність ніг, легкість стрибків тощо), а й формуються вміння відтворювати, інтерпретувати, створювати різноманітні за видами та жанрами танцювальні твори. В процесі їх виконання в здобувачів освітнього простору виховуються естетичні смаки, художнє мислення, естетичне ставлення до мистецтва, формується естетична культура, естетичне сприйняття світу, накопичуються художньо-естетичні знання, розвиваються естетичні почуття, судження та вміння, виражаються внутрішні переживання особистості людини, тобто розкривається її індивідуальність. Отже, хореографічна діяльність особистості спрямована на формування естетично-ціннісного ставлення до танцювального мистецтва, розвиток загальних здібностей.

Ефективність процесу готовності студентів до формування хореографічних умінь закономірно залежить від педагогічних умов [4, с. 283–287]:

– мотивування майбутніх фахівців в галузі хореографічного мистецтва до мистецько-педагогічної діяльності, яка забезпечує послідовне становлення їх творчої індивідуальності; упровадження інноваційних форм і методів навчання, які безпосередньо впливають на формування готовності майбутніх хореографів до розвитку художньо-творчих здібностей та хореографічних умінь дитини;

– активізація рефлексивної діяльності студентів хореографів щодо можливостей формування хореографічних умінь дитини у процесі хореографічної діяльності.

Висновок. Хореографічна освіта представлена як: цілісна, самостійна, багаторівнева, багатоцільова художня система. Показано специфіку хореографічної діяльності, її приналежність до сценічності визначають нестандартність професійної підготовки фахівця-хореографа.

Танцювальна техніка виступає як своєрідна мова танцю, усвідомлення важливості опанування якої впливає із завдань, поставлених перед особистістю у ході заняття.

Важливо, щоб формування в танцюриста своєї танцювальної мови відбувалося в культурному контексті, щоб створення танцю не обмежувалося лише вільною імпровізацією, спонтанним втіленням думок і почуттів у танцювальних рухах і сприяло розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей хореографічного мистецтва.

Одним із видів художньо-творчої діяльності з метою розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей є хореографічне мистецтво, що створює сприятливі умови для вдосконалення фантазії і творчої уяви. За допомогою хореографічного мистецтва можливий розвиток творчих можливостей майбутнього фахівця за умови наполегливої та систематичної роботи на протязі певного періоду навчання.

Навколишній світ є найважливішим образним джерелом для художньої культури, де відбувається художнє освоєння та пізнання дійсності. Саме мистецтво відображає зміни філософсько-естетичної парадигми духовного розвитку, актуалізує трансцендентні параметри культурного мислення, проявляє нові форми національного та індивідуального духовно-творчого буття.

Змістом хореографічної діяльності є рухові дії та операції з опанування танцювальних вмінь і навичок, що виступають основою для створення нових унікальних для дитини хореографічних проявів.

Зауважено, що хореографічна діяльність не лише задовольняє потребу здобувачів освіти у руховій активності, а й сприяє їхньому цілісному розвитку та адекватному вираженню в тілесних рухах думок, емоцій та почуттів. Хореографічна діяльність характеризується творчою природою, до якої відносять інноваційність, винахідливість мислення дитини, її розвинені знання, емоції та почуття.

Сутність хореографічної діяльності особистості полягає у танцювально-руховій активності. Отже, хореографічна діяльність особистості спрямована на формування естетично-ціннісного ставлення до танцювального мистецтва, розвиток загальних здібностей людини.

Подальшого розвитку потребує розгляд видів художньо-творчої діяльності з метою розвитку творчої індивідуальності особистості шляхом реалізації креативних можливостей.

Література:

1. Батюк З. С., Батюк Н. О. Збагачення емоційно-естетичного досвіду студентів-хореографів як важливий чинник майбутньої педагогічної діяльності. Сучасні стратегії розвитку хореографічної освіти: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Умань, 16–17 травня 2015 р.). Умань : ФОП Жовтий О. О. 7-10.
2. Мартиненко О. Методика роботи з хореографічним колективом: теорія і практика: підручник для здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальностей 024 Хореографія, 014 Середня освіта (Хореографія). Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні. 2020.
3. Поклад І. М. Розвиток творчого потенціалу особистості в навчально-виховному процесі. Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти : Матеріали третіх Ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань. Ірпінь : Національна Академія ДПС України. 2005. С. 471–473.
4. Разводова М. В. Педагогічні умови готовності студентів педагогічних коледжів до формування хореографічних умінь учнів молодшого шкільного віку. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 207. 2022. 283–287.
5. Скрипник О. С. Моделювання розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога-хореографа. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загально-освітній школах. № 62, Т. 2. 2019. 180–185.
6. Царик Т. М., Боремчук Л. І. Розвиток творчої індивідуальності студента засобами хореографічного мистецтва. Інноваційна педагогіка. Теорія і методика професійної освіти. Випуск 15. Т. 2. 2019. 161–165.
7. Цветкова Л. Ю. Методика викладання класичного танцю. К. : Альтерпрес. 2010. 324 с.

References:

1. Batyuk, Z. S., Batyuk, N. O. (2015). Zbahachennya emotsiyno-estetychnoho dosvidu studentiv-khoreohrafov yak vazhlyvyu chynnyk maybutn'oyi pedahohichnoyi diyal'nosti. [Enrichment of the emotional and aesthetic experience of choreographer students as an important factor in future pedagogical activity]. *Suchasni stratehiyi rozvytku khoreohrafichnoyi osvity: materialy II Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu* (Uman', 16–17 travnya 2015 r.). Uman' : FOP Zhovtyy O. O. 7-10. [in Ukrainian].
2. Martynenko O. (2020). *Metodyka roboty z khoreohrafichnym kolektyvom: teoriya i praktyka: pidruchnyk dlya zdobuvachiv pershoho rivnya vyshchoyi osvity spetsial'nostey 024 Khoreohrafiya, 014 Srednya osvita (Khoreohrafiya)*. [Methodology of working with a choreographic team: theory and practice: a textbook for students of the first level of higher education in specialties 024 Choreography, 014 Secondary education (Choreography)]. Melitopol': Vydavnychyy budynok Melitopol's'koyi mis'koyi drukarni. [in Ukrainian].

3. Poklad I. M. (2005). Rozvytok tvorchoho potentsialu osobystosti v navchal'no-vykhovnomu protsesi. [Development of the creative potential of the individual in the educational process.]. *Problemy humanizatsiyi navchannya ta vykhovannya u vyshchomu zakladi osvity. Materialy tretikh Irpins'kykh mizhnarodnykh naukovo-pedahohichnykh chytan'*. Irpin' : Natsional'na Akademiya DPS Ukrainy. 471–473. [in Ukrainian].

4. Razvodova M. V. (2022) Pedahohichni umovy hotovnosti studentiv pedahohichnykh koledzhiv do formuvannya khoreorafichnykh umin' uchniv molodshoho shkil'noho viku [Pedagogical conditions of readiness of students of pedagogical colleges to form choreographic skills of primary school students]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky*. 207. 283–287. [in Ukrainian].

5. Skrypnyk O. S. (2019). Modelyuvannya rozvytku tvorchoyi indyvidual'nosti maybutn'oho pedahoha-khoreografa. [Modeling the development of the creative individuality of the future teacher-choreographer]. *Pedahohika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zahal'noosvitniy shkolakh*. 62 (2). 180–185. [in Ukrainian].

6. Tsaryk T. M., Boremchuk L. I. (2019). Rozvytok tvorchoyi indyvidual'nosti studenta zasobamy khoreorafichnoho mystetstva. [Development of the student's creative individuality by means of choreographic art. Innovative pedagogy]. *Innovatsiyina pedahohika. Teoriya i metodyka profesiynoyi osvity*. 15 (2). 161–165. [in Ukrainian].

7. Tsvyetkova L. YU. (2010). *Metodyka vykladannya klasychnoho tantsyu*. [Methods of teaching classical dance]. K.: Al'terpres. [in Ukrainian].

УДК 374:378/39

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-876-884](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-876-884)

Боян-Гладка Світлана Петрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>

МЕТОДИКА ГУРТКОВОЇ РОБОТИ З ЕТНОГРАФІЇ У ВИЩІЙ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. Важливість організації гурткової роботи в закладах вищої освіти є необхідно. Позаурочна діяльність в освітніх установах охоплює всю освітню діяльність і спрямована на задоволення індивідуальних потреб у творчій та самостійній діяльності, стимулювання творчого самовдосконалення та задоволення потреб молоді у професійному самовизначенні відповідно до їхніх здібностей. Більшість позакласних заходів відбувається на заняттях, які в даному випадку є їх логічним продовженням. Чим досконаліша методика навчання, тим активніші самі студенти на занятті, тобто чим більше вони використовують свої думки, здібності та ідеї, тим реальніша потреба продовжувати пізнавальну діяльність у гуртках, самодіяльних організаціях, громадських установах, наукових товариствах тощо. Організація позакласної роботи відповідно до виховних цілей – це суспільна корисність і пізнавальна спрямованість усіх видів діяльності. Уся позакласна діяльність студентів є надзвичайно корисною і необхідною для них, вищих навчальних закладів, їхніх родин, України загалом, а також формує індивідуальну свідомість та характер.

Гурток з етнографії – це мала група здобувачів вищої освіти, що реально існує в певній системі суспільних відносин, виступає як суб'єкт конкретного виду соціальної діяльності (у даному випадку етнографії), як частина суспільної структури, яка спроможна реалізувати зміст навчально-виховної роботи з молоддю у вищих навчальних закладах.

Сьогодні одним із пріоритетних завдань етнографічної науки України є пошук оптимальних шляхів творчого розвитку людини у процесі освіти. Багата традиційна культура українців в сучасних умовах є рудиментом української ідентичності й покликана бути основою національно-патріотичного виховання в українській освіті.

Гурткова робота у вищих навчальних закладах керується нормативними документами щодо формування і організації гурткової роботи в університетах України та передбачає ряд функцій, обов'язки, права керівника і студентів гуртка.

Ключові слова: гурток, етнографія, навчально-виховна робота, національно-патріотичне виховання, науково-дослідна робота, студенти, здобувачі вищої освіти, традиції, звичаї.

Boian-Hladka Svitlana Petrivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Ethnology and Archeology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, St. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342) 59-61-87, <https://orcid.org/0000-0002-1834-9425>

METHODS OF GROUP WORK ON ETHNOGRAPHY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The Importance of organizing Group work in Institutions of higher education is necessary. Extracurricular activities in educational institutions cover all educational activities and are aimed at meeting individual needs in creative and independent activities, stimulating creative self-improvement and meeting the needs of young people in professional self-determination according to their abilities. Most extracurricular activities take place in classes, which in this case are their logical continuation. The more perfect the teaching method, the more active the students themselves are in class, that is, the more they use their thoughts, abilities and ideas, the more real the need to continue cognitive activities in circles, amateur organizations, public institutions, scientific societies, etc. The organization of extracurricular work in accordance with educational goals is the social utility and cognitive orientation of all types of activity. All extracurricular activities of students are extremely useful and necessary for them, higher educational institutions, their families, Ukraine in general, and also forms individual consciousness and character.

An Ethnography circle is a small group of students of higher education that actually exists in a certain system of social relations, acts as a subject of a specific type of social activity (in this case, ethnography), as part of a social structure that is able to implement the content of educational work with youth in higher educational institutions.

Today, one of the priority tasks of the ethnographic science of Ukraine is the search for optimal ways of creative development of a person in the process of education. The rich traditional culture of Ukrainians in modern conditions is a rudiment of Ukrainian identity and is intended to be the basis of national-patriotic education in Ukrainian education.

Group work in higher educational institutions is governed by regulatory documents on the formation and organization of group work in universities of Ukraine and provides for a number of functions, duties, and rights of the leader and students of the group.

Keywords: group work, ethnography, educational work, national patriotic education, research work, students, students of higher education, traditions, customs.

Постановка проблеми. Сучасна освіченість людини визначається не стільки спеціальними (предметними) знаннями, скільки її багатограним розвитком як особистості, яка орієнтується зокрема в традиціях вітчизняної культури і європейської загалом, у системі духовних цінностей, здатної до соціальної адаптації в демократичному українському суспільстві, активної громадянської позиції й самостійному життєвому виборі, до самоосвіти й самовдосконалення. Українська етнографічна наука вивчає широкий спектр матеріальної і духовної культури, побутове життя, народні знання етнографічних груп України як цілісної системи.

У сучасних освітніх програмах навчальних закладів заплановано вивчення деяких особливостей традиційної культури українців у контексті курсу «Історії України» та суспільствознавчих дисциплін, проте не достатньо. На нашу думку, існуючі реалії несуть потребу впровадження окремих на всіх рівнях освіти навчальних курсів етнографічного характеру.

Зі становленням української державності в українській освіті активно діє гурткова робота етнографічного, народознавчого, краєзнавчого чи фольклорного напрямів, що дає якісні плоди національно-патріотичного виховання. Таким чином, здійснюється розвиток особистості, що є не тільки педагогічною, а й широкою суспільною проблемою, практичне вирішення якої надасть можливість реалізувати себе, досягти успіху в обраній сфері діяльності, що позитивно впливатиме на самооцінку особистості, підвищить її статус.

Саме гурткова робота з етнографії України є організаційною формою студентів у позанавчальний час, які об'єднуються за інтересами. Зацікавленість студентів гуртковою роботою з етнографії сприяє укріпленню самодисципліни, розвитку самоорганізованості й самоконтролю, появі навичок змістовного проведення вільного часу, дає змогу формувати практичні навички здорового способу життя, уміння протидіяти негативному впливу довкілля та вивчити традиції, звичаї українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом розвитку гурткової роботи, їх класифікації та ролі в історіографії займалися О. Король [1], Г. Пустовіт [2], Р. Скульський [3], А. Горальський [4; 5]. Зорема, Г. Пустовіт поняття «гурток» пояснювала як основну традиційну форму реалізації змісту навчально-виховної роботи з молоддю в навчальних закладах різного спрямування [2].

Мета статті полягає висвітленні проблеми застосування етнографічних знань в гуртковій діяльності, що є необхідною і виходить з нормативних вимог до організації освітньо-виховного процесу, безперервної історичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Гурткова робота є важливим елементом навчально-виховного процесу, який відбувається через взаємодію розуму, волі та емоцій учня і потребує чіткої організації. Вона надає широкі можливості для розвитку творчої активності, нахилів, здібностей та інтересів особистості.

На наш погляд, робота в гуртка з етнографії – цілеспрямована діяльність, що здійснюється в позаурочний час з метою розширення і поглиблення знань традицій, звичаїв, минулого українського народу, умінь і навичок здобувачів, розвитку їхніх індивідуальних здібностей, нахилів і наукового світогляду, задоволення їхніх інтересів, забезпечення організованого дозвілля і формування національно-патріотичного почуття. Позакласна робота, спрямована відповідно до освітніх і виховних завдань навчального закладу, є важливим засобом підготовки студентів до життя і праці, оскільки сприяє підвищенню якості їхніх базових навчальних та наукових знань, розширенню загального світогляду, а також організовує науково-дослідну роботу студентів.

Гурткова робота будується з урахуванням вимог нормативних документів щодо формування і організації гурткової роботи у ВНЗ – «Положення про студентський науковий гурток, проблемну групу і кафедральний (міжкафедральний) науковий семінар», (нормативний документ, який діє в кожному ВНЗ і регулює діяльність студентських гуртків), інтересів і бажань студентів, інтелектуального рівня їх розвитку і спирається на самодіяльність, активність і добровільність вихованців [6]. Правильно організована такого типу навчальна робота сприяє розвитку всебічної практичної діяльності і творчої активності здобувачів освіти, є важливим фактором формування їх особистості.

Одним із пріоритетних завдань позаурочної роботи у вищих навчальних закладах є реалізація на практиці особистісно орієнтованого підходу до кожної молодої людини. Важливу роль у цьому процесі відіграє гурткова робота, що здійснюється відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців та з використанням різних організаційних форм роботи.

В позаурочній діяльності, студенти проявляють себе з іншої сторони, вони більш активно включаються в роботу, пропонують нові, творчі підходи до вирішення проблем різного характеру, і найголовніше, вони задають цікаві та водночас складні запитання, що не є характерним для звичайного процесу навчання. Робота гуртка з етнографії дозволить поглибити теоретичні, набути практичних знання та поглибить дослідження за проблематикою наукової діяльності кафедри викладачів.

Основними завданнями студентського наукового гуртка з етнографії:

- залучення особливо обдарованих студентів, найбільш здібних і талановитих, які цікавляться традиційною культурою українців, схильних до науково-дослідної роботи студентів;
- поглиблення дослідження за проблематикою наукової діяльності кафедр за участю студентів;
- набуття навичок науково-дослідної та практичної роботи;
- залучення до роботи студентів, які виявляють інтерес до науково-дослідної роботи;

- організація науково-дослідної роботи студентів етнографічного спрямування;
- обмін досвідом організації й проведення наукової роботи серед членів гуртка.

Перед педагогом під час організації гуртка(групи) постає питання про те, як група зорганізується, кого приймати в гурток, які критерії відбору членів для творчої роботи в цьому колективі. До елементарних параметрів будь-якої групи (гуртка) належать: склад групи, структура групи, групові процеси, групові норми і цінності.

Так, в педагогіці радянського періоду вчені-педагоги не правильно зазначали, що склад групи може бути різним відповідно до вікових, професійних чи соціальних характеристик членів групи та типу діяльності групи, а структура групи залежить від функцій кожного з членів групи в спільній діяльності. Слід відмітити, що всі групові норми є не тільки соціальними але й нормами, тобто являють собою моделі, еталони поведінки з точки зору суспільства в цілому й соціальних груп та їх членів; це певні правила, що вироблені групою.

Загалом, гурткові заняття вимагають від здобувачів освіти міцних знань, активної уваги і бажання зберегти національну культурну спадщину. При цьому необхідно враховувати індивідуальні особливості членів гуртка.

На відміну від молоді шкільного віку, у студентському гуртку віковий критерій відбору не є принципово важливим для прийому в гурток, адже комплектування групи прийнято з учасників з віковою різницею не більше трьох років. Ще одним орієнтиром прийому в гурток може бути інтерес слухача до тої проблеми, яка буде представлена в змісті й тематиці роботи колективу, що створюється.

Організацію і контроль гурткової роботи з етнографії у вищих навчальних закладах здійснює науковий керівник, що призначається завідувачем профільної кафедри з числа науково-педагогічних працівників кафедри, який має науковий ступінь доктора або кандидата наук, в окремих випадках – викладач, який не має наукового ступеня. Засідання гуртка проводяться не рідше одного разу на семестр з відкритим обговоренням результатів виконаних наукових робіт, реферативних повідомлень тощо. Членом гуртка є студент, який хоче поглибити свої знання з навчальних дисциплін етнографічного спрямування і набути навичок дослідницької діяльності.

Діяльність студентської гурткової роботи у вищій школі регламентується наступним переліком документів: список членів гуртка, затверджений графік засідань на навчальний рік, протоколи засідань (протоколи зберігаються на кафедрі протягом усього навчального року), звіти про наукову діяльність.

У процесі підбору складу гуртка необхідно дотримуватись однорідного його складу, відносно віку, готовності та умінь до співпраці, інтелектуального рівня, але різнорідними за статтю, рівнем освіти та досвідом роботи.

Кількість осіб у гуртку для навчання має бути 4–10 осіб. Важливо для керівника гуртка, щоб його комплектуванням викладач займався індивідуально, не доручати цю справу іншим [6]. Набір членів до гуртка, як правило, повинен відбуватися наприкінці навчального року, якщо потрібно організувати роботу гуртка другого або третього року навчання, проте неприйнятним є, коли керівник розпочинає цю роботу на початку навчального року раніше. До початку навчального року складається розгорнутий річний план роботи гуртка, який розробляється відповідно до науково-дослідної тематики кафедри. Перелік тем засідань наукового гуртка затверджується завідувачем кафедри на рік.

Український дослідник А. Горальський у методичному посібнику «Правила тренінгу творчості» наводить правила організації занять: «Гурток переважно має лідера (найкраще, якщо він має певний практичний досвід колективної творчої роботи), якщо цю умову виконати неможливо – тоді особу, яка вирізняється особливою власною мотивацією до творчої діяльності, уміє співпрацювати з іншими та коректно і разом з тим результативно керувати. Доцільно розпочати роботу гуртка вступними заняттями, на яких ознайомити учасників з основними цілями, які група прагнутиме досягти; обговорити кількість і тривалість занять; ознайомити учасників із основними директивами; указати бажані орієнтації та очікувану мотивацію; окреслити загальну програму занять, підкреслити їх практичний, навчальний характер» [5, с. 98]. У контексті останнього А. Горальський повідомляє, що найважливішою передумовою успішності занять є забезпечення атмосфери співпраці, безпеки та доброзичливості. Бажано нікого ні до чого не примушувати, нічого не нав'язувати.

Під час діяльності гуртка керівник веде журнал на весь навчальний рік, де заносяться плани відповідно до програми роботи і обліковується зміст роботи гуртка, ведеться облік відвідування студентів. Усі записи потрібно вести чітко, забороняється викреслювати прізвища членів гуртка, які вибули; проти прізвища учня, що вибув, пишеться «вибув». Для відміток у розділі «Облік відвідування» вживаються такі умовні позначення: був відсутній з невідомої причини – «нб», був хворий – «хв.» [7].

За умови творчого підходу керівника гуртка до його комплектування з використанням різних форм роботи, у тому числі нетрадиційних, можна досягти позитивних результатів у роботі гуртка, що, у свою чергу, сприятиме соціалізації її членів.

Науковий керівник виконує такі функції:

- розробляє план діяльності наукового гуртка на навчальний рік та подає його для затвердження на засідання кафедри;
- координує науково-дослідну роботу наукового гуртка;
- виносить на обговорення наукового гуртка основні питання його діяльності;

- здійснює допомогу в науковій роботі учасників наукового гуртка;
- підбиває підсумки обговорення кожного засідання наукового гуртка;
- вирішує інші питання, пов'язані з діяльністю наукового гуртка.

Планування роботи гуртка має включати як теоретичну, так і практичну роботу. На першому занятті керівник гуртка повинен представити його студентам. Плани, розроблені за активної участі членів гуртка, є найбільш практичними, оскільки вони є роботою кожного окремого студента. Під час обговорення проекту плану з членами гуртка враховуються їхні пропозиції та побажання. Це дає змогу самим гуртківцям організовувати життя гуртка та відчувати відповідальність за нього.

Керівником наукового гуртка, як правило призначається голова гуртка – студент, якому притаманні організаторські здібності, активність, креативність. Науковий керівник та голова гуртка діють на підставі «Положення про студентський науковий гурток, проблемну групу і кафедральний (міжкафедральний) науковий семінар».

Голова наукового гуртка зобов'язаний:

- інформувати студентів про роботу наукового гуртка;
- виконувати організаційну роботу, необхідну для діяльності наукового гуртка;
- подавати науковому керівнику пропозиції щодо покращення роботи наукового гуртка;
- здійснювати іншу роботу за дорученням наукового керівника;
- складати спільно з науковим керівником звіт про роботу гуртка;
- систематичне проведення організаційної роботи;
- сприяння своєчасному виконанню плану наукових робіт членами гуртка;
- періодичне звітування про роботу на засіданнях гуртка;
- забезпечення зв'язку гуртка зі студентським науковим товариством факультету, інституту, університету.

Науковий гурток, проблемна група можуть бути реорганізовані та ліквідовані за рішенням кафедри на підставі поданням наукового керівника.

Гурткова робота розвиває естетичні та художні смаки студентів, поглиблює їхні знання, розвиває творчі здібності та виховує естетичну та національно-патріотичну свідомість. Добре спланована гурткова робота не перевантажує студентів. Навпаки, вони значно полегшують усвідомлення та засвоєння матеріалу під час аудиторних занять і допомагають студентам реалізувати своє покликання. Процес групової роботи дає викладачам можливість краще пізнати індивідуальність кожного студента і допомогти їм набути професійних знань.

Члени гуртка мають права та обов'язки:

- бути присутніми та виступати з доповідями і науковими повідомленнями на засіданнях гуртка;

- виконувати науково-дослідну роботу під керівництвом науково-педагогічного співробітника кафедри;
- публікувати результати своєї роботи в наукових виданнях університету та інших наукових виданнях;
- брати участь у наукових конференціях, виставках, майстер-класах та конкурсах різного рівня;
- брати участь у всіх заходах, що організовуються в межах університету;
- сприяти залученню до нових членів гуртка.

Гурткова робота нерозривно пов'язана з навчальним процесом, який відбувається в аудиторії, і спирається на знання та навички, які студенти набули раніше. Гурткова робота характеризується гнучкістю, оскільки вона не регламентується обов'язковою програмою і може краще враховувати побажання студентів. Цінність гурткової роботи полягає, серед іншого, в тому, що вона певною мірою вирішує проблему забезпечення вільного часу студентів, задоволення їхніх інтересів та активізації пізнавальної діяльності, що створює умови для практичного застосування набутих знань. Гурткова робота студентів ґрунтується на загальних принципах навчання, виховання і розвитку [7].

Основними напрямками діяльності наукових гуртків є закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих учнями в процесі навчання, розширення їхнього світогляду, формування інтересу та любові до історичного минулого, культурної спадщини, духовних цінностей українського народу, виявлення та розвиток обдарованості через залучення студентів до науково-дослідної роботи.

Висновки. Отже, гурткова робота з етнографії у вищих навчальних закладах сприяє не тільки задоволенню інтересів і запитів студентської молоді, розвитку їх творчого потенціалу, здібностей, а й поглибленню професійної спрямованості, оволодінню сучасними методами, безпосередньо пов'язаними з майбутньою професійною діяльністю здобувачів. Гурткові заняття забезпечать не лише істотне підвищення теоретичної та практичної підготовки вихованців, а й створюють сприятливі умови для досягнення ними високого рівня знань, умінь і навичок. Велику роль в організації гурткової роботи відіграє викладач, котрий формує план роботи гуртка, спрямовує його діяльність, дає студентам завдання, пропонує ідеї, теми для наукових робіт, надає членам гуртка постійну науково-методичну допомогу тощо.

Література:

1. Король О. В. Методика викладання українського народознавства в школі: навчально-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 368 с.
2. Пустовіт Г.П. Ціннісні виміри сучасної позашкільної освіти // Нова педагогічна думка. 2020. № 2. С. 131–139.
3. Як використовувати народознавство в школі: посібник для вчителів, вихователів, студентів педагогічних навчальних закладів / за ред. чл.-кор. АПН України, проф. Скульського Р.П. Івано-Франківськ, 2000. 374 с.

4. Горальський А. Правила тренінгу творчості: [методичний посібник]; [пер. з польської]. Львів : ВНТЛ, 1998. 54 с.
5. Горальський А. Теорія творчості. Львів : Каменяр, Warszawa : Universitas rediviva, 2002. 144 с.
6. Положення про студентський науковий гурток, проблемну групу і кафедральний (міжкафедральний) науковий семінар Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2022. 10 с.
7. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти // Неперервна професійна освіта: Проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] / [за ред. І.А. Зязюна]. Київ : Віпол, 2000. С. 11–57.

References:

1. Korol, O. V. (1998). *Metodyka vykladannia ukrainskoho narodoznavstva v shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methodology of Teaching Ukrainian Ethnology at School: Educational and Methodological Manual]*. Kyiv : IZMN, 368. [in Ukrainian].
2. Pustovit, H. P. (2020). Tsinnisni vymiry suchasnoi pozashkilnoi osvity [Value dimensions of Modern Extracurricular education]. *Nova pedahohichna dumka*, 2. 131–139. [in Ukrainian].
3. Skulskyi, R. P. (2000). *Yak vykorystovuvaty narodoznavstvo v shkoli: posibnyk dlia vchyteliv, vykhovateliv, studentiv pedahohichnykh navchalnykh zakladiv [How to use Ethnology at School: a guide for teachers, educators, students of pedagogical educational institutions]*. Ivano-Frankivsk, 374. [in Ukrainian].
4. Horalskyi, A. (1998). *Pravyla treninhu tvorchosti: [metodychnyi posibnyk]; [per. z polskoi] [Rules of creativity training: methodical guide]*. Lviv : VNTL, 54. [in Ukrainian].
5. Horalskyi, A. (2002). *Teoriia tvorchosti [Theory of Creativity]*. Lviv : Kameniar, Warszawa : Universitas rediviva, 2002. 144. [in Ukrainian].
6. Polozhennia pro studentskyi naukovyi hurtok, problemnu hrupu i kafedralnyi (mizhkafedralnyi) naukovyi seminar Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2022. 10. [in Ukrainian].
7. Ziaziun, I. A. (2000). *Intelektualno-tvorchy rozvytok osobystosti v umovakh neperervnoi osvity [Intellectual and Creative development of Personality in the Conditions of Continuous education]*. *Neperervna profesiina osvita: Problemy, poshuky, perspektyvy: [monohrafiia]* / [za red. I.A. Ziaziuna]. Kyiv : Vipol, 11–57. [in Ukrainian].

УДК 377.005.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-885-896](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-885-896)

Ватковська Марина Григорівна кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Дніпровська академія неперервної освіти, вулиця Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (050)858-96-73, <https://orcid.org/0000-0001-9074-1416>

Мотуз Тетяна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Дніпровська академія неперервної освіти, вулиця Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, тел.: (067) 891-59-05, <https://orcid.org/0000-0001-9339-5985>

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано, досліджено та представлено стратегії й практики розбудови системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Наукові розвідки з тематики дослідження представлені різноманітними джерелами, як вузькопрофільними, так і загальними, що дозволяє стверджувати про міжгалузевий статус вказаної тематики, яка перебуває у полі зору педагогічної теорії, сфери державного управління, суспільно-гуманітарних дисциплін та безумовно, юриспруденції. Нормативно-правові акти виступають тим підґрунтям, від якого відштовхуються науковці, досліджуючи систему забезпечення якості освіти. Концептуально-понятійне ядро дослідження представлене поняттями «якість освіти», «якість освітньої діяльності», «освітній моніторинг», «система управління якістю освіти», з акцентом на тому, що наразі у науковій площині акцентовано увагу на різних аспектах відповідальності закладів професійної (професійно-технічної) освіти за результати своєї діяльності.

У сучасному науковому дискурсі акцентується увага на проблемі відповідальності професійно-технічних освітніх закладів за результати їх діяльності перед суспільством, що викликало необхідність удосконалення методів оцінювання якості їх роботи. Ця проблема стосується двох рівнів управління якістю професійної освіти: на рівні конкретного закладу освіти та на регіональному рівні системи освіти загалом. На першому рівні передбачалося створення сприятливих умов для розвитку особистості, її духовного та професійного зростання, тоді як на другому – для адаптації та модернізації системи професійної освіти відповідно до вимог регіональних ринків праці та освітніх послуг.

На сьогодні розроблені основні напрями розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, деталізована процедура організації, проведення та оприлюднення результатів самооцінювання. Розбудова внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти сприятиме формуванню довіри до закладу освіти, підвищить якість надання якісних освітніх послуг.

Ключові слова: якість освіти, якість освітньої діяльності, система управління якістю освіти, самооцінювання.

Vatkovska Maryna Hryhorivna Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General and Special Pedagogy, Dnipro academy of continuing education, 70 Volodymyr Antonovych St, Dnipro, 49006 tel.: (050)858-96-73, <https://orcid.org/0000-0001-9074-1416>

Motuz Tetyana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General and Special Pedagogy, Dnipro academy of continuing education, 70 Volodymyr Antonovych St, Dnipro, 49006, tel.: (067) 891-59-05, <https://orcid.org/0000-0001-9339-5985>

STRATEGIES AND PRACTICES OF ENSURING THE QUALITY OF EDUCATION IN VOCATIONAL (VOCATION-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS: ANALYSIS AND PERSPECTIVES

Abstract. The article theoretically substantiates, researches and presents the strategies and practices of building a system of ensuring the quality of education in institutions of professional (vocational and technical) education. Scientific intelligence on the subject of research is presented by various sources, both narrow-profile and general, which allows us to assert the interdisciplinary status of the specified subject, which is in the field of pedagogical theory, the sphere of public administration, social and humanitarian disciplines and, of course, jurisprudence. Normative and legal acts act as the foundation from which scientists start, researching the system of ensuring the quality of education. The conceptual and conceptual core of the study is represented by the concepts of "quality of education", "quality of educational activity", "educational monitoring", "educational quality management system", with an emphasis on the fact that currently in the scientific field, attention is focused on various aspects of the responsibility of institutions of professional (professional - technical) education for the results of their activities.

In the modern scientific discussion, attention is focused on the problem of the responsibility of vocational and technical educational institutions for the results of their activities before society, which caused the need to improve the methods of assessing the quality of their work. This problem concerns two levels of quality

management of professional education: at the level of a specific educational institution and at the regional level of the education system in general. At the first level, it was envisaged to create favorable conditions for the development of the individual, his spiritual and professional growth, while at the second level - for the adaptation and modernization of the professional education system in accordance with the requirements of the regional labor markets and educational services.

To date, the main directions of the development of the internal system of ensuring the quality of education in professional (vocational and technical) education institutions have been developed, as well as the detailed procedure for organizing, conducting and publicizing the results of self-assessment. The development of the internal system of ensuring the quality of education in institutions of professional (vocational and technical) education will contribute to the formation of trust in the educational institution, will increase the quality of the provision of quality educational services.

Keywords: quality of education, quality of educational activity, system of management of the quality of education, self-assessment.

Постановка проблеми. Розроблення ефективних методів та інструментів оцінювання системи професійної (професійно-технічної) освіти є актуальною проблемою в Україні, оскільки трансформації у цьому секторі в сучасний період можуть призвести до порушення балансу між інтересами різних зацікавлених сторін, спричиняючи низку суперечностей та впливаючи на результативність підготовки робітничих кадрів. Ключовими завданнями розбудови та функціонування закладів професійної (професійно-технічної) освіти є максимальне урахування потреб та очікувань ключових стейкхолдерів, здійснення низки заходів, спрямованих на гарантування постійного та послідовного підвищення якості освіти, сприяння розвитку культури формування якості освіти. Це вимагає впровадження цілісної системи забезпечення якості освіти, яка має на меті гарантувати якість освіти, формувати довіри суспільства до закладів освіти та підвищувати якість освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика забезпечення якості освіти доволі розгалужена у методологічному сенсі, що обґрунтовано складністю та особливостями переломлення з межам різних рівнів освіти. Тож, в межах дослідження системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, зупинимось лише на деяких методологічних аспектах. Теоретико-методологічні засади дослідження професійно-технічної освіти започатковані та розвинені зарубіжними вченими П. Балдвінім, Д. Кохеном, Є. Маїком, І. Марквесом, М. Нейлом, Т. Ремінгтоном, В. Ростовим, У. Петерсоном та ін. Проблеми розвитку сучасної системи професійно-технічної освіти в Україні розглядалися С. Ніколаєнко, В. Кременем, В. Олійником, П. Полянським, Н. Ничкало, В. Радкевич та іншими науковцями.

Актуальність дослідження забезпечення якості освіти підтверджується дослідженнями відомих науковців О. Савченко, В. Зайчука, О. Локшиної, Т. Лукіної, О. Ляшенка, спрямованих на аналіз методологічних проблем якості освіти, працями Г. Єльнікової, З. Рябової, О. Боднар, Г. Анненкової. Вагомий науковий внесок у розробку методологічних підходів до аналізу діяльності закладів професійно-технічної освіти здійснили українські науковці Г. Гребенюк, Ю. Гришук, Р. Гуревич, І. Зязюн, І. Козловська, Н. Ничкало.

Дослідженням впливу професійно-технічної освіти на соціально-економічний розвиток займалися О. Гринькевич, С. Демченко, І. Міщенко, В. Новіков, І. Прокопенко, В. Радкевич, У. Садова, Л. Семів, В. Стельмашенко, Н. Ткачова. До питань розроблення управлінських аспектів розвитку професійної освіти зверталися у своїх чисельних дослідженнях К. Кудря, М. Кучинський, А. Луцька, О. Сталінська, П. Хобзей та ін.

Водночас, аналіз та систематизація інструментів оцінювання якості й ефективності професійно-технічної освіти потребують більшої уваги, зокрема в розрізі видів та завдань оцінювання, цільових користувачів, потенціалу використання одержаних результатів тощо.

Мета статті – теоретично обґрунтувати, дослідити та представити стратегії та практики розбудови системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти.

Виклад основного матеріалу. Окремої уваги, в межах визначеної теми, заслуговують дослідження, у яких увага зосереджена на представлені окремих шляхів, способів забезпечення якості освіти. Так, у дослідженні А. Денисової «Спецкурс “Моніторинг якості освіти в контексті взаємодії зі стейкхолдерами” як умова підготовки компетентних фахівців професійної освіти» представлені узагальнені аналітичні дані за результатами діагностики засвоєння спецкурсу під час його апробації на курсах підвищення кваліфікації [3]. М. Ростока у дослідженні «Моніторинг якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників в умовах сучасних освітніх трансформацій» розглядає моніторинг щодо професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти України, а також наводить приклади прогнозування підвищення її якості засобами стратегічного аналізу – SWOT. Авторка наголошує на тому, що моніторинг уможливорює вчасне виявлення тенденцій й є найбільш ефективним інструментарієм у системі наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти в цілому, а професійної освіти – зокрема [9]. У дослідженні О. Левицької «Інструменти оцінювання якості та результативності професійно-технічної освіти» проведено аналіз та упорядкування сучасних підходів і інструментів оцінювання якісних та кількісних характеристик підготовки робітничих кадрів. Визначено можливості розширення аналітичного інструментарію за рахунок використання новітніх засобів, які здатні комплексно оцінювати ключові параметри професійно-технічної

підготовки кадрів з метою подальшого планування, управління, забезпечення і поліпшення якості [4]. Особливостям застосування кваліметричного підходу для вирішення питань розробки єдиних критеріїв оцінки якості підготовки фахівців у закладах фахової передвищої освіти та оцінювання якості навчання присвячена розробка А. Каленського.

Окремої уваги заслуговують чисельні дослідження В. Радкевич з різних аспектів розбудови якості освітньої діяльності в закладах професійної (професійно-технічної) освіти. В одному з останніх досліджень В. Радкевич розмірковує про місію і завдання науково-методичного супроводу забезпечення якості професійно-технічної освіти в умовах модернізаційних змін. Результатом наукового пошуку авторки є виокремлення двох основних векторів формування наукової проблеми забезпечення якості професійної освіти – зосередженість освітнього менеджменту на результатах освіти та умовах, необхідних для їх отримання [8].

Сучасне освітнє законодавство розширює можливості закладів професійної (професійно-технічної) освіти щодо розвитку власної автономії, що зумовило підвищення уваги держави і суспільства до механізмів оцінювання не лише якості результатів професійної освіти, але й рівня якості освітньої та управлінської діяльності самих закладів освіти.

У центрі нашого дослідження перебувають такі поняття, як якість освіти, якість освітньої діяльності та похідні від них терміни, концепції, ідеї, які є невід'ємною складовою системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, зупинимось на них.

У статті 1 (ч.1) Закону України «Про освіту» *якість освіти* визначається як «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг», *якість освітньої діяльності* – як «рівень організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, що забезпечує здобуття особами *якісної освіти* та відповідає вимогам, встановленим законодавством та/або договором про надання освітніх послуг» [7].

У сучасному науковому дискурсі формуються різні підходи до інтерпретації цих понять. Так, дослідник С. Гончаренко називав якість освіти «найважливішим фактором стійкого розвитку країни, її технологічної, інформаційної і моральної безпеки» [1, с.50].

У сучасній науковій дискусії акцентується увага на проблемі відповідальності професійно-технічних освітніх закладів за результати їх діяльності перед суспільством, що викликало необхідність удосконалення методів оцінювання якості їх роботи. Ця проблема стосується двох рівнів управління якістю професійної освіти: на рівні конкретного закладу освіти та на регіональному рівні системи освіти загалом. На першому рівні передбачалося створення сприятливих умов для розвитку особистості, її духовного та професійного зростання, тоді як на другому – для адаптації та

модернізації системи професійної освіти відповідно до вимог регіональних ринків праці та освітніх послуг.

Водночас до активного наукового обігу увійшло поняття «освітній моніторинг» як система збирання, оброблення, зберігання і поширення інформації про стан освітньої системи (або її складових) для забезпечення інформаційного управління системою та здійснення прогнозів щодо її розвитку [8]. Освітній моніторинг розглядається як система, що складається з показників, об'єднаних у стандарт, та постійного спостереження за станом та змінами об'єкта управління (стандартів) з метою оперативної діагностики, передбачення можливих невідповідностей, формування та виправлення управлінських рішень. З огляду на це, поняття «якість освіти» розглядалося як ступінь досягнення визначеного стандарту діяльності. Теорія моніторингу якості освіти дала новий поштовх розвитку ідей педагогічної кваліметрії [2].

Тож, наразі маємо варіативний ряд інтерпретацій понять якість освіти та якість освітньої діяльності. «Система управління якістю (далі – СУЯ) охоплює дії, за допомогою яких організація ідентифікує свої цілі та визначає процеси й ресурси, потрібні для досягнення бажаних результатів. СУЯ керує взаємодійними процесами та ресурсами, потрібними, щоб створити цінності та здобути результати для відповідних зацікавлених сторін. СУЯ дає змогу найвищому керівництву оптимізувати використання ресурсів, ураховуючи короткострокові та довгострокові наслідки його рішень. СУЯ забезпечує засоби ідентифікування дій щодо вирішування передбачених і непередбачених наслідків у постачанні продукції та наданні послуг» [5].

Також у Законі України «Про освіту» (ст.41. п.1). окреслено основну мету розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні, що полягає у гарантуванні якості освіти; формуванні довіри суспільства до системи та закладів освіти, органів управління освітою; постійному та послідовному підвищенню якості освіти; допомозі закладам освіти та іншим суб'єктам освітньої діяльності у підвищенні якості освіти» [7].

Складниками системи забезпечення якості освіти є: система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти); система зовнішнього забезпечення якості освіти; система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти [7].

До принципів управління якістю належать: лідерство; орієнтація на замовника; задіяність персоналу; процесний підхід; поліпшення; керування взаємовідносинами; прийняття рішень на підставі фактичних даних [5].

У 2021 р. вийшов наказ Міністерства освіти і науки України № 509 «Про затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти». У цих Рекомендаціях під внутрішньою системою забезпечення якості освіти (далі – внутрішня система) розуміється «сукупність

умов, процедур і заходів у закладі П(ПТ)О, що забезпечують ефективність освітніх і управлінських процесів, які безпосередньо впливають на якість результатів освітнього процесу, формування ключових і професійних компетентностей здобувачів освіти, сприяють всебічному розвитку їх особистості [6]. Формування внутрішньої системи передбачає «визначення компонентів внутрішньої системи та забезпечення їх функціонування; самооцінювання освітніх і управлінських процесів закладу П(ПТ)О (далі – самооцінювання)» [6].

Зупинимось на цих складниках. Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) внутрішня система забезпечення якості освіти може включати такі компоненти:

«стратегію (політику) та процедури забезпечення якості освіти; систему та механізми забезпечення академічної доброчесності; оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання здобувачів освіти;

оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання педагогічної (науково-педагогічної) діяльності педагогічних та науково-педагогічних працівників;

оприлюднені критерії, правила і процедури оцінювання управлінської діяльності керівних працівників закладу освіти;

забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, в тому числі для самостійної роботи здобувачів освіти;

забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління закладом освіти;

створення в закладі освіти інклюзивного освітнього середовища, універсального дизайну та розумного пристосування;

інші процедури та заходи, що визначаються спеціальними законами або документами закладу освіти» [7].

Саме на керівника закладу освіти покладені зобов'язання, в межах наданих йому повноважень, забезпечити функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти (ст. 26 ЗУ «Про освіту» [7]). Керівникові закладу професійної (професійно-технічної) освіти рекомендовано затвердити Положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти в закладі П(ПТ), попередньо розглянувши його на засіданні педагогічної ради. Положення про внутрішню систему визначає цілі внутрішньої системи; компоненти внутрішньої системи; періодичність і механізм самооцінювання [6]. Також при розробленні положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти варто передбачити політику та процедуру вивчення освітньої діяльності, методи збору інформації, інструментарій для самооцінювання, критерії та індикатори для самооцінювання освітніх і управлінських процесів.

Визначені у законі України «Про освіту» компоненти внутрішньої системи забезпечення якості освіти, можливо згрупувати за чотирма

напрямами освітньої діяльності закладу професійної (професійно-технічної) освіти:

- а) освітнє середовище;
- б) система оцінювання здобувачів освіти;
- в) педагогічна діяльність педагогічних працівників закладу освіти;
- г) управлінські процеси закладу освіти

Формування внутрішньої системи якості освіти вимагає початку з визначення стратегії забезпечення якості. Основною метою цієї стратегії є забезпечення якості професійної (професійно-технічної) освіти та відновлення довіри суспільства до закладів П(ПТ)О. Стратегія є генеральним планом дій на тривалий період, спрямованим на досягнення складних цілей. Крім того, стратегія є комплексним документом, що визначає цілі розвитку, основні заходи для досягнення цих цілей, пріоритети та напрямки розвитку закладу, а також методи і механізми їх реалізації протягом 3-5 років. Базується стратегія внутрішньої системи якості освіти на принципах:

1. Партнерства у розвитку, навчанні здобувачів освіти та професійній взаємодії, що підтримує спільність інтересів та взаємовигідний обмін знаннями та досвідом.

2. Недискримінації та запобігання булінгу (цькуванню), що розвиває безпечне та сприятливе середовище для навчання та професійного зростання.

3. Академічної доброчесності під час навчання та викладання, що відображає високі стандарти етичної поведінки та дотримання академічних стандартів.

4. Прозорості та інформаційної відкритості діяльності закладу, що забезпечує доступність та доступ до інформації про освітні процеси та результати.

5. Сприяння безперервному професійному зростанню педагогічних працівників, що сприяє вдосконаленню їхніх професійних навичок та компетентності.

6. Справедливого та об'єктивного оцінювання результатів навчання здобувачів освіти та професійної діяльності педагогічних працівників, що гарантує об'єктивність та надійність оцінок.

7. Сприяння здобувачам освіти у формуванні та реалізації їхніх індивідуальних освітніх траєкторій, що враховує індивідуальні потреби та можливості кожного учасника освітнього процесу.

8. Забезпечення академічної свободи педагогічних працівників, що забезпечує незалежність та вільне вираження думок та ідей у педагогічній діяльності [6].

Отже, розглянувши компоненти внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, зупинимось на аспектах самооцінювання. Самооцінювання може здійснюватись відповідно до таких моделей:

«щорічне комплексне самооцінювання (за напрямами, що визначені в Критеріях);

щорічне самооцінювання за певними напрямками освітньої діяльності, а також періодичне комплексне самооцінювання перед щорічним звітуванням керівника закладу П(ПТ)О;

інша модель, визначена закладом П(ПТ)О» [6].

За результатами самооцінювання можуть визначатися рівні якості освітніх та управлінських процесів.

Кроки до проведення самооцінювання: збір та аналіз інформації, узагальнення результатів самооцінювання освітніх і управлінських процесів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, обговорення та оприлюднення результатів самооцінювання освітніх і управлінських процесів.

Методи збору інформації включають вивчення документації, опитування та спостереження. Вивчення документації дозволяє аналізувати матеріали, пов'язані з освітньою діяльністю закладів професійної (професійно-технічної) освіти, в тому числі приймати управлінські рішення та відстежувати стан їх виконання. Опитування надає можливість отримати думку учасників освітнього процесу щодо діяльності закладу освіти. Спостереження дозволяє оцінити середовище навчального процесу та різноманітні організаційні форми, що існують у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Отримана інформація підлягає узагальненню для виявлення тенденцій у внутрішній системі закладу П(ПТ)О та ідентифікації досягнень і труднощів у формуванні цієї системи [6, с.6].

Результати самооцінювання можуть бути представлені на таких рівнях, як перший (високий), другий (достатній), третій (вимагає покращення), четвертий (низький). Узагальнення результатів дозволить співставити отриману під час самооцінювання інформацію, порівняти та встановити відповідні рівні самооцінювання. Обговорення та оприлюднення результатів самооцінювання дозволить: визначити шляхи удосконалення освітніх і управлінських процесів, визначити подальші шляхи розбудови системи забезпечення якості освіти, визначити, які зміни потрібно внести до плану роботи на наступний рік / зміни до стратегії розвитку закладу освіти.

Згідно до ст.30 (Ч.2) Закону України «Про освіту» «Заклади освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності, зобов'язані забезпечувати на своїх веб-сайтах (у разі їх відсутності – на веб-сайтах своїх засновників) відкритий доступ до такої інформації та документів: результати моніторингу якості освіти; річний звіт про діяльність закладу освіти» [7]. Отже, щорічний звіт про проведення самооцінювання може бути складовою частиною річного звіту керівника про діяльність закладу освіти.

У додатку до наказу Міністерства освіти і науки України (№ 509) «Про затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти» [6] наведені орієнтовні критерії оцінювання освітніх і управлінських процесів закладу професійної (професійно-технічної) освіти та

внутрішньої системи забезпечення якості освіти. Вони являють собою чотири напрями оцінювання, кожен з яких містить вимоги організації освітніх та управлінських процесів закладу освіти, критерії та індикатори оцінювання. Зокрема, критерій «Освітнє середовище закладу» містить 6 вимог, 21 критерій та 88 індикаторів оцінювання; критерій «Система оцінювання здобувачів освіти» містить 4 вимоги, 8 критерії та 17 індикаторів оцінювання; критерій «Педагогічна діяльність педагогічних працівників закладу освіти» містить 15 вимог, 14 критеріїв та 21 індикатор; критерій «Управлінські процеси закладу освіти» містить 12 вимог, 31 критерій та 89 індикаторів оцінювання.

Комплексний підхід до розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти буде сприяти формуванню довіри до закладу освіти з боку громади, здобувачів освіти, батьків, підприємницьких структур, віддзеркалить якість надання якісних освітніх послуг незалежного рівня та якості відповідають державним стандартам.

Висновки. Дослідження особливостей розбудови системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти дозволило означити такі положення. Література з тематики дослідження представлена різноманітними джерелами, як вузькопрофільними, так і загальними, що дозволяє стверджувати про міжгалузевий статус вказаної тематики, яка перебуває у полі зору педагогічної теорії, сфери державного управління, суспільно-гуманітарних дисциплін та безумовно, юриспруденції. Саме нормативно-правові акти виступають тим підґрунтям, від якого відштовхуються науковці, досліджуючи систему забезпечення якості освіти. Незважаючи на розробленість наукової проблеми, комплексних досліджень, у межах яких були б синтезовані наукова теорія, нормативні акти та елементи практичного застосування, недостатньо. Концептуально-понятійне ядро дослідження представлене поняттями «якість освіти», «якість освітньої діяльності», «освітній моніторинг», «система управління якістю освіти», з акцентом на тому, що наразі у науковій площині акцентовано увагу на різних аспектах відповідальності закладів професійної (професійно-технічної) освіти за результати своєї діяльності.

На сьогодні розроблені основні напрями розбудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти, деталізована процедура організації, проведення та оприлюднення результатів самооцінювання. Розбудова внутрішньої системи забезпечення якості освіти в закладах професійної (професійно-технічної) освіти сприятиме формуванню довіри до закладу освіти, підвищить якість надання якісних освітніх послуг.

Література:

1. Гончаренко С.У. Про якість професійної освіти. Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції. Хмельницький: Авіст, 2020. С. 50-54.

2. Григораш В. Кваліметричний підхід до експертного оцінювання навчально-виховного процесу. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школах, 34, 2009. С.140-146.
3. Денисова А. В. Спецкурс “моніторинг якості освіти в контексті взаємодії зі стейкхолдерами” як умова підготовки компетентних фахівців професійної освіти. Освітній дискурс: збірник наукових праць, 22(4), 2020.
4. Левицька О. О. Інструменти оцінювання якості та результативності професійно-технічної освіти. Економіка та суспільство Випуск № 28 / 2021.
5. Національний стандарт України ДСТУ ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) «Основні положення та словник термінів». URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf>
6. Про затвердження методичних рекомендацій з питань формування внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладах професійної (професійно-технічної) освіти: наказ МОН України від 06.05.2021 № 509. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-z-pitan-formuvannya-vnutrishnoyi-sistemi-zabezpechennya-yakosti-osviti-u-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnicnoyi-osviti>
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
8. Радкевич В. Наукова платформа забезпечення якості професійної (професійно-технічної) освіти. Професійна педагогіка/1(22) 2021. – С. 104-113. URL: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.104-113>
9. Ростока М. Моніторинг якості професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників в умовах сучасних освітніх трансформацій. Електронне наукове фахове видання «Адаптивне управління: теорія і практика» Серія «Педагогіка» Випуск 10 (19), 2020.

References:

1. Honcharenko S.U. (2020). Pro yakist profesiinoi osvity [About the quality of professional education.]. *Profesiine stanovlennia osobystosti: problemy i perspektyvy: Materialy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Professional development of personality: problems and prospects: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference.* (pp. 50-54). Khmelnytskyi: Avist [in Ukrainian].
2. Hryhorash V. (2009). Kvalimetrychnyi pidkhid do ekspertnoho otsiniuvannya navchalno-vykhovnoho protsesu [A qualitative approach to expert evaluation of the educational process]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnii shkolakh - Pedagogy of creative personality formation in higher and general schools*, 3, 140-146 [in Ukrainian].
3. Denysova A. V. (2020). Spetskurs “monitorynh yakosti osvity v konteksti vzaiemodii zi steikkholderamy” yak umova pidhotovky kompetentnykh fakhivtsiv profesiinoi osvity [Spetskurs “monitorynh yakosti osvity v konteksti vzaiemodii zi steikkholderamy” yak umova pidhotovky kompetentnykh fakhivtsiv profesiinoi osvity]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats – Educational discourse: a collection of scientific papers*, 22(4) [in Ukrainian].
4. Levytska O. O. (2021) Instrumenty otsiniuvannya yakosti ta rezultatyvnosti profesiino-tehnicnoyi osvity [Tools for evaluating the quality and effectiveness of vocational education]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, issue 28 [in Ukrainian].
5. Natsionalnyi standart Ukrainy DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) «Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv» [National Standard of Ukraine DSTU ISO 9000:2015 (ISO 9000:2015, IDT) "Basic provisions and glossary of terms"]. Retrieved from: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209000.pdf> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii z pytan formuvannia vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvity u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity: nakaz MON Ukrainy vid 06.05.2021 № 509 [On the approval of methodological recommendations on the formation of an internal system for ensuring the quality of education in institutions of professional (vocational and technical) education: order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 05.06.2021 No. 509]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-z-pitan-formuvannya-vnutrishnoyi-sistemi-zabezpechennya-yakosti-osviti-u-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti> [in Ukrainian].

7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017№ 2145-VIII [On education: Law of Ukraine dated 05.09.2017№ 2145-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

8. Radkevych V. (2021). Naukova platforma zabezpechennia yakosti profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Scientific platform for ensuring the quality of professional (vocational and technical) education]. *Profesiina pedahohika - Professional pedagogy*, 1(22), 104-113. Retrieved from: <https://doi.org/10.32835/2707-3092.2021.22.104-113> [in Ukrainian].

9. Rostoka M. (2020). Monitorynh yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv v umovakh suchasnykh osvitnikh transformatsii [Monitoring the quality of professional training of future skilled workers in the conditions of modern educational transformations]. *Elektronne naukove fakhove vydannia «Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka» Seriia «Pedahohika» - Electronic scientific publication "Adaptive management: theory and practice" Series "Pedagogy", issue 10 (19)* [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-897-905](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-897-905)

Грень Євген Степанович аспірант кафедри професійної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав -Хмельницький, 08401, <https://orcid.org/0009-0004-0275-038X>

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ДО ВИКЛИКІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Метою дослідження є характеристика засад підготовки майбутнього педагога до викликів цифровізації. Встановлено, що підготовка професійних педагогів диктується кардинальними змінами, що відбуваються у освіті. У суспільстві з'явилися нові цінності - саморозвиток, самоосвіта та самопроекування особистості, що стали основою нової парадигми в педагогіці – особистісно-орієнтованої освіти. Але також, з'являють й нові інноваційні технології. Визначено, що сутність процесу освоєння цифрових технологій майбутніми педагогами полягає в підготовці до ефективного використання інноваційних інструментів і методик у освітньому процесі. Встановлено, що майбутні педагоги мають оволодівати широким спектром цифрових інструментів, від освітніх платформ і електронних ресурсів до інтерактивних дошок і спеціалізованого програмного забезпечення, щоб ефективно інтегрувати їх у власний освітній процес в подальшому. Доведено, що окрім технічної компетентності, освоєння цифрових технологій майбутніми педагогами також включає розвиток педагогічної майстерності в контексті цифрового навчання. Встановлено, що майбутні педагоги повинні бути готові до постійного професійного розвитку у своїй сфері, враховуючи швидкі темпи змін в технологіях, щоб підтримувати актуальність своїх знань та методик навчання. Охарактеризовано сучасне освітнє цифрове середовище в процесі підготовки майбутніх педагогів. Виокремлено ключові засади зручності й комфорту що привносять цифрові технології в освітній процес. Доведено, що цифровізація пропонує нові можливості для індивідуалізації й персоналізації з урахуванням самих потреб та переваг слухачів. Підготовка педагога ефективному використанню цих інструментів дозволяє їм адаптуватися до різних стилів навчання та здібностей, що зрештою сприяє більшій інклюзивності та успіхам в професійній діяльності.

Ключові слова: цифровізація, педагог, майбутні педагоги, студенти, освіта, навчання, цифрові технології

Gren Yevhen Stepanovych Graduate student of the Department of Professional Education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, 08401, Pereyaslav Khmelnytskyi, St. Sukhomlynskoho, 30, Pereyaslav-Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0004-0275-038X>

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF PREPARING FUTURE EDUCATORS FOR THE CHALLENGES OF DIGITALIZATION

Abstract. The main purpose is to characterize the principles of preparing future educators for the challenges of digitalization. It has been established that the training of professional educators is dictated by the radical changes occurring in education. Society has embraced new values - self-development, self-education, and personal project design, which have become the foundation of a new paradigm in pedagogy - person-centered education. However, new innovative technologies are also emerging. It is determined that the essence of the process of mastering digital technologies by future educators lies in preparing for the effective use of innovative tools and methodologies in the educational process. It has been established that future educators must master a wide range of digital tools, from educational platforms and electronic resources to interactive boards and specialized software, to effectively integrate them into their own educational process in the future. It has been proven that, in addition to technical competence, the mastery of digital technologies by future educators also includes the development of pedagogical expertise in the context of digital learning. It is established that future educators must be ready for continuous professional development in their field, considering the rapid pace of changes in technologies, to maintain the relevance of their knowledge and teaching methodologies. The modern digital educational environment in the process of preparing future educators is characterized. Key principles of convenience and comfort that digital technologies bring to the educational process have been identified. It has been proven that digitalization offers new opportunities for individualization and personalization, taking into account the very needs and preferences of the learners. Training educators for the effective use of these tools allows them to adapt to different learning styles and abilities, which ultimately promotes greater inclusivity and success in professional activity.

Keywords: digitalization, educator, future educators, students, education, learning, digital technologies

Постановка проблеми. Зазначимо, що для освіти інтеграція цифровізації стає дедалі поширеною, фундаментально змінюючи як методи викладання, і саме середовище навчання. Отже, дуже важливо враховувати вагомий вплив цифровізації та її наслідки під час підготовки сучасних педагогів. Слід зазначити, що розуміння цифрових інструментів та платформ має вирішальне значення, оскільки вони стали невід'ємними компонентами вже кожної педагогічної стратегії. Відтак, включивши цифрову грамотність у програми підготовки педагогів уможлиблюється краще розуміння молодого покоління. Сьогодні, цифровізація справила революцію у засобах доступу до інформації та її поширення, що вимагало зміни у методологіях викладання. Вкрай складно працювати педагогом без розуміння сучасних трендів. Відтак,

сучасні педагоги повинні вміти орієнтуватися у величезній кількості доступних цифрових ресурсів та вміти відрізнити достовірну інформацію від дезінформації. Більше того, їм необхідно розвивати в молодому поколінні навички критичного мислення, що дозволяють критично оцінювати онлайн-контент. Інтегруючи навчання цифрової грамотності в педагогічну освіту, викладачі можуть дати можливість стати вимогливими споживачами цифрової інформації, сприяючи цим створенню більш поінформованого та цифрової грамотного суспільства.

Необхідно зазначити, що цифровізація пропонує нові можливості для індивідуалізації й персоналізації з урахуванням самих потреб та переваг слухачів. Підготовка педагога ефективному використанню цих інструментів дозволяє їм адаптуватися до різних стилів навчання та здібностей, що зрештою сприяє більшій інклюзивності та успіхам в професійній діяльності. При цьому, зазначимо, що впроваджуючи цифрові технології в освіті, педагоги можуть створити спільне та інтерактивне середовище навчання, яке виходить за межі фізичних кордонів, готуючи до реалій цифрової епохи. Загальновідомо, що тепер цифровізація стирає межі між формальним та неформальним контекстом освіти, відкриваючи можливості для навчання протягом усього життя. Сучасні педагоги повинні дотримуватись принципу безперервного професійного розвитку, щоб бути в курсі нових технологій та педагогічної практики яка переосмислюється під тиском цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практична література здійснила значний внесок у розвиток педагогіки як такої. При цьому, важливі аспекти підготовки майбутнього педагога розкривалися в роботах таких вчених, як Л. Виготського, А. Глеттхорна, С. Дейя, Л. Зязюн, І. Зязюна, М. Криштановича, В. Лозового, Р. Немова, А. Харгрівса та ін. Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті врахування цього процесу при впливі цифровізації, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика засад підготовки майбутнього педагога до викликів цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Необхідно усвідомлювати, що сучасна підготовка майбутнього педагога — це багатогранний і динамічний процес, спрямований на оснащення педагогів-початківців знаннями, навичками та здібностями, необхідними для сприяння навчанню та розвитку в різних освітніх умовах. Освітнє середовище сьогодні характеризується гіпердинамічними змінами, й це необхідно враховувати. Зазначимо, що за своєю суттю підготовка передбачає глибоке занурення як і теорію, і у практику освіти. Майбутні педагоги вивчають психологію розвитку, теорії навчання, розробку сучасних освітніх програм, стратегії оцінки й навіть аспекти управління [1-2]. Відтак, це забезпечує теоретичну основу, де будуються

практичні освітні стратегії. Більш того, значущість цього полягає в його ролі у підготовці людей не лише до передачі знань, а й до всебічного натхнення, керівництва та підтримки своїх слухачів. Практичний досвід, отриманий у ході педагогічних практикумів та стажувань у реальних аудиторних умовах є ще одним важливим компонентом підготовки [3-4]. Цей досвід дозволяє майбутнім педагогам застосовувати теоретичні знання на практиці, удосконалювати свої навички під керівництвом досвідчених наставників та розвивати навіть особисту філософію викладання (рис.1).

Джерело: сформоване автором

Рис.1. Сучасне освітнє цифрове середовище в процесі підготовки майбутніх педагогів

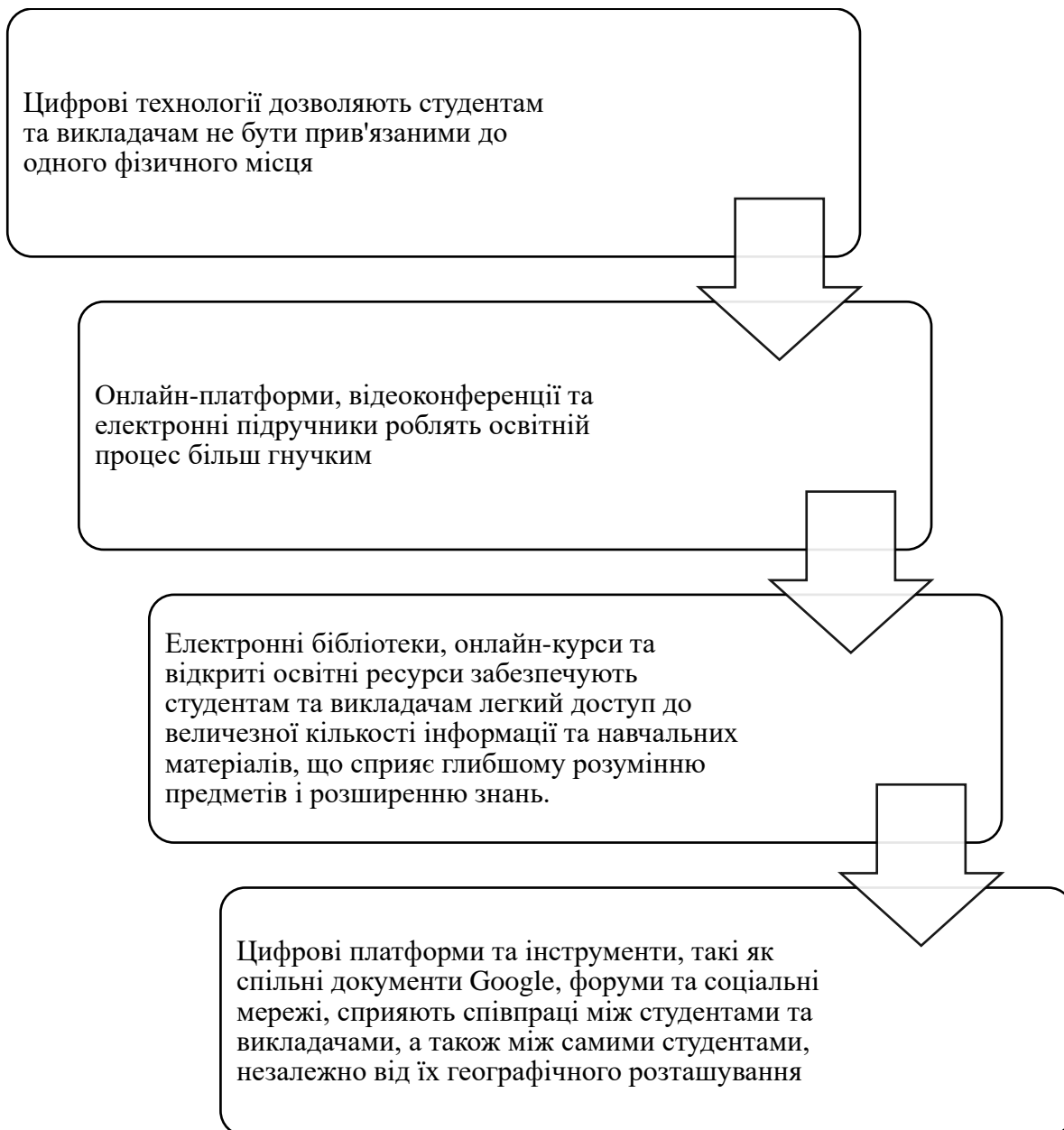
Цифрові інструменти та ресурси стали центральними у підготовці студентів-педагогів. Системи управління навчанням, освітні програми та

віртуальні класи пропонують платформи для інтерактивного навчання, розширюючи освітній процес за межі фізичних кордонів. Такого роду цифрове середовище сприяє розвитку цифрової грамотності, найважливішої навички у сучасному освітньому просторі, заснованому на технологіях [5-6]. Зазначимо при цьому, що етичне виховання та розвиток професійної ідентичності також є невід'ємною частиною процесу підготовки майбутнього педагога сьогодні. Майбутнім педагогам рекомендується задуматися про свої цінності, переконання та ставлення до викладання та навчання в цілому. Необхідно піднімати етичне питання застосування цифрових технологій. При цьому такого роду рефлексивна практика виховує почуття професійної етики та відповідальності, що має вирішальне значення для побудови позитивних відносин зі студентами, колегами та суспільством [7-10].

В результаті отримуємо тезис про те, що саме розуміння сучасних цифрових технологій має вирішальне значення для майбутнього педагога й це зумовлено сучасними трендами. Відтак, інтеграція технологій в освіту стала глобальною тенденцією, при цьому цифрові інструменти та ресурси все частіше використовуються для полегшення та покращення навчання. Майбутні педагоги повинні вміти використовувати ці технології, щоб не лише залучати своїх слухачів до активізації, але й ефективно доставляти контент, доповнюючи традиційні методи навчання. Розуміючи та використовуючи цифрові технології, майбутні педагоги зможуть створити більш динамічне та інтерактивне середовище навчання, що відповідає різноманітним потребам їх слухачів. Знання цифрових технологій дозволяє педагогу включати до своєї програми навички, життєво важливі для майбутнього успіху своїх підопічних, такі як критичне мислення, вирішення проблем та здатність орієнтуватися та інтерпретувати інформацію в мережі Інтернеті. Ця підготовка полягає не тільки у використанні технологій заради технологій, а й у їхній інтеграції таким чином, щоб покращити навчання та озброїти молоде покоління необхідними життєвими навичками.

На нашу думку, саме сучасні цифрові технології пропонують інноваційні методики викладання, які можуть революціонізувати навчання. Від віртуальної реальності, яка поживляє уроки історії, до онлайн-платформ для спільної роботи, що полегшують взаємне навчання, ці технології пропонують безліч способів збагатити освітню програму. Таким чином, цифрові технології привносять аспект комфортності й ефективності (рис.2).

Джерело: сформоване автором

Рис.2. Засади зручності й комфорту що привносять цифрові технології в освітній процес

Не слід забувати і про доступність й інклюзивність. Відтак, саме цифрові технології відіграють ключову роль у просуванні інклюзивності освіти. Вони надають педагогам інструменти для підтримки із різними потребами та стилями навчання, забезпечуючи доступність освіти для всіх. Майбутні педагоги повинні розуміти, як використовувати нові інноваційні технології епохи цифровізації задля створення інклюзивного середовища навчання. На нашу думку, цифрові технології дозволять краще передавати інформацію через нові можливості в моделюванні й проектуванні.

На закінчення відзначимо, що суть і значення підготовки майбутніх педагогів полягають у підготовці їх до ефективної роботи у складних умовах сучасного освітнього середовища. Такого роду процес включає всебічне дослідження освітніх теорій, практичного досвіду викладання, етичних роздумів та розвитку професійної ідентичності. Цифровізація нерозривно пов'язана із цим процесом, покращуючи підготовку студентів-педагогів за рахунок інтеграції інноваційних технологій.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що цифровізація освітнього середовища це вже не прогнозування а наша реальність. Відтак, вона фундаментально змінила сам ландшафт педагогічної підготовки, надавши як можливості, так і проблеми майбутніх педагогів. Зазначимо, що цифровізація призводить до суттєвої трансформації педагогічних підходів. Традиційні моделі навчання, що базуються на лекціях, все частіше доповнюються або замінюються інтерактивними цифровими методологіями, які заохочують активне навчання. Не можливо це ігнорувати в освіті тепер. Таким чином, майбутні педагоги мають стати експертами у поєднанні технологій з педагогікою для створення захоплюючого та ефективного досвіду навчання. Це потребує глибшого розуміння цифрових ресурсів, віртуального середовища навчання та педагогічних принципів, що лежать в основі їх ефективного використання в освіті.

Практика показує, що творча природа педагогічної діяльності вимагає від педагога вміння досліджувати освітній процес, з наукових позицій підходити питання його організації. Тому студентів необхідно знайомити із процедурою педагогічного дослідження, формувати навички його проведення. Важливою умовою формування педагогічних умінь студентів є мотивація педагогічної діяльності: стимулювання інтересу, обґрунтування необхідності дослідницької роботи в умовах сучасної школи, престижності володіння системою названих умінь, значущості для професійного зростання.

Завдання підготовки професіоналів для основних сфер людської діяльності в сучасній соціокультурній ситуації набуло особливої актуальності. Діяльність професіонала протиставляється активності виконавця та вузького фахівця. Професіонал як суб'єкт праці на відміну від виконавця сам ставить цілі діяльності, визначає шляхи та засоби їх досягнення, відповідає за наслідки її реалізації. Відтак, на відміну від фахівця, професіонал володіє діяльністю в цілому, утримує її предметність у різноманітних практичних ситуаціях, здатний до побудови діяльності, її зміни та розвитку. У нових соціально-педагогічних умовах потрібний саме педагог-професіонал. Але сьогодні, не можливо бути професіоналом без навичок застосування цифрових сучасних технологій. Підготовка професійних педагогів диктується кардинальними змінами, що відбуваються у освіті. У суспільстві з'явилися нові цінності - саморозвиток, самоосвіта та самопроекування особистості, що стали основою нової парадигми в педагогіці – особистісно-орієнтованої освіти. Але також,

з'являють й нові інноваційні технології. Програми навчання для майбутніх педагогів наразі включають комплексні модулі цифрової грамотності, які дають їм навички навігації та використання різних цифрових інструментів та платформ. Маємо те, що підготовка виходить за рамки функціонального використання та включає критичну цифрову грамотність, дозволяючи викладачам критично оцінювати цифровий контент та технології з точки зору їх педагогічної цінності та впливу на участь та конфіденційність. Онлайн-платформи та соціальні мережі полегшують обмін ресурсами, ідеями та методами навчання у глобальних мережах, руйнуючи географічні та інституційні бар'єри.

Література:

1. Chen, M.M., Xiong, C.X. New enhancement techniques for optimizing multimedia visual representations in music pedagogy. *Traitement du Signal*, Vol. 40, No. 5, 2023, pp. 2131-2138
2. Shkvyr, O., Dudchak, H., Kazakova, N., Polianovska, O., Sivak, N. Mathematical modeling of information technology integration in digital education: A regional perspective. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 3, 2023, pp. 603-610
3. Kryshchanovych, M., Kryshchanovych, S., Stepanenko, L., Brodiuk, Y., Fast, A. Methodological approach to determining the main factors for the development of creative thinking in students of creative professions. *Creativity Studies*, 2021, 14(2): 391-404
4. Häkkinen, P., Järvelä, S., Mäkitalo-Siegl, K., Ahonen, A., Näykki, P., Valtonen, T. Preparing teacher students for 21st century learning practices (PREP 21): A framework for enhancing collaborative problem solving and strategic learning skills. *Teachers and Teaching Theory and Practice*, 2015, 23(1): 1-17
5. Liu, L.M. Analysis on class participation based on artificial intelligence. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 34, No. 3, 2020, pp. 369-375
6. Pedro, L.F.M.G., Barbosa, C.M.M.D.O., Santos, C.M.D.N. A critical review of mobile learning integration in formal educational contexts. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 2018, 15: 1-15
7. Grenčíková, A., Kordoš, M., & Navickas, V. The impact of Industry 4.0 on education contents. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 2021, 29-38
8. Kryshchanovych, M., Akimova, L., Akimov, O., Parkhomenko-Kutsevil, O., Omarov, A. Features of creative burnout among educational workers in public administration system. *Creativity Studies*, 2022, 15(1): 116-129
9. Aliksieienko, T., Kryshchanovych, S., Noskova, M., Burdun, V., Semenenko, A. The use of modern digital technologies for the development of the educational environment in the system for ensuring the sustainable development of the region. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 8, 2022, pp. 2427-2434
10. Langedard, U., Kiani, K., Nielsen, S., Svensson, P. Nursing students' experiences of a pedagogical transition from campus learning to distance learning using digital tools. *BMC Nursing*, 2021, 20..

References:

1. Chen, M.M., Xiong, C.X. (2023). New enhancement techniques for optimizing multimedia visual representations in music pedagogy. *Traitement du Signal*, Vol. 40, No. 5, pp. 2131-2138 [In English]

2. Shkvyr, O., Dudchak, H., Kazakova, N., Polianovska, O., Sivak, N. (2023). Mathematical modeling of information technology integration in digital education: A regional perspective. *Ingénierie des Systèmes d'Information*, Vol. 28, No. 3, pp. 603-610 [In English]
3. Kryshtanovych, M., Kryshtanovych, S., Stepanenko, L., Brodiuk, Y., Fast, A. (2021). Methodological approach to determining the main factors for the development of creative thinking in students of creative professions. *Creativity Studies*, 14(2): 391-404 [In English]
4. Häkkinen, P., Järvelä, S., Mäkitalo-Siegl, K., Ahonen, A., Näykki, P., Valtonen, T. (2015). Preparing teacher students for 21st century learning practices (PREP 21): A framework for enhancing collaborative problem solving and strategic learning skills. *Teachers and Teaching Theory and Practice*, 23(1): 1-17 [In English]
5. Liu, L.M. (2020) Analysis on class participation based on artificial intelligence. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 34, No. 3, pp. 369-375 [In English]
6. Pedro, L.F.M.G., Barbosa, C.M.M.D.O., Santos, C.M.D.N. (2018). A critical review of mobile learning integration in formal educational contexts. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15: 1-15 [In English]
7. Grenčíková, A., Kordoš, M., & Navickas, V. (2021) The impact of Industry 4.0 on education contents. *Business: Theory and Practice*, 22(1), 29-38 [In English]
8. Kryshtanovych, M., Akimova, L., Akimov, O., Parkhomenko-Kutsevil, O., Omarov, A. (2022). Features of creative burnout among educational workers in public administration system. *Creativity Studies*, 15(1): 116-129 [In English]
9. Aliexsieienko, T., Kryshtanovych, S., Noskova, M., Burdun, V., Semenenko, A. (2022). The use of modern digital technologies for the development of the educational environment in the system for ensuring the sustainable development of the region. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 17, No. 8, pp. 2427-2434 [In English]
10. Langegard, U., Kiani, K., Nielsen, S., Svensson, P. (2021). Nursing students' experiences of a pedagogical transition from campus learning to distance learning using digital tools. *BMC Nursing*, 20. [In English]

УДК 378.147: 316.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-906-915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-906-915)

Григораш Ольга Вікторівна директор комунального закладу «Харківський ліцей № 113 Харківської міської ради», аспірантка кафедри початкової і професійної освіти, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел.: (050) 364-72-87, <https://orcid.org/0000-0003-0585-3849>

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Статтю присвячено актуальній проблемі створення інноваційного середовища в закладах освіти. Автором підкреслюється, що освітнє середовище справляє вирішальний вплив на формування й розвиток усіх учасників освітнього процесу. Ефективність, оптимальність функціонування освітнього закладу, творчий розвиток усіх суб'єктів освітнього процесу і, решта в решт, здатність закладу освіти до сталих інноваційних перетворень значною мірою залежать від правильного вибору стратегії розвитку його освітнього середовища.

Освітнє середовище закладу освіти визначено як системну сукупність матеріальних і духовних умов, факторів, взаємин, що створюються в ньому його адміністрацією, педагогічним колективом та представниками всіх структурних одиниць освітнього закладу, що визначальною мірою впливають на розвиток й саморозвиток усіх учасників освітнього процесу, їхнє виховання, освіти, соціалізацію; сприяють реалізації їхніх індивідуальних ресурсів і можливостей, виявляння їхнього творчого потенціалу, а також сприяють спільному розв'язанню освітніх проблем. Стверджується, що інноваційним можна вважати освітнє середовище тільки в тому випадку, коли воно спроможне забезпечувати всім учасникам освітнього процесу можливості для задоволення особистісного розвитку й саморозвитку.

Інноваційні стратегії розвитку освітнього середовища забезпечують інноватизацію освітнього закладу. Інноватизацію освітнього середовища визначено як процес забезпечення умов для активізації інноваційного розвитку, який використовується за умови об'єктивного усвідомлення необхідності комплексних змін в роботі освітнього закладу, реалізується на засадах системності шляхом сприяння активізації інноваційного потенціалу освітнього середовища з метою забезпечення прогресивного розвитку його складників і, як наслідок, виведення освітнього процесу на якісно новий рівень функціонування. Установлено, що інноваційна стратегія розвитку освітнього середовища може здійснюватися з різним ступенем обґрунтування й

прогнозування, що дає підстави говорити про різні рівні реалізації означених стратегій – екстенсивний, інтенсивний, сталий.

Цілеспрямовано поглиблюючи інноваційний потенціал освітнього середовища закладу освіти шляхом інноватизації його структурних компонентів уможлиблює вплив на розвиток усіх його складників, а отже, на досягнення головної мети інноваційних стратегій розвитку означеного середовища – підготовки високоосвіченого випускника, з одного боку, із іншого – забезпечення сталого розвитку й саморозвитку вчителів.

Ключові слова: середовище, освітнє середовище, стратегія розвитку, інноватизація, заклад освіти, педагогічний працівник, здобувач освіти.

Hryhorash Olha Viktorivna Director of the Municipal Institution "Kharkiv Lyceum No. 113 of the Kharkiv City Council", PhD student, Department of Primary and Professional Education, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskikh St. 29, Kharkiv, 61002, tel.: (050)364-72-87, <https://orcid.org/0000-0003-0585-3849>

EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION: INNOVATIVE DEVELOPMENT STRATEGIES

Abstract. The article is devoted to the topical issue of creating an innovative environment in educational institutions. The author emphasizes that the educational environment has a decisive influence on the formation and development of all participants in the educational process. Efficiency, optimal functioning of an educational institution, creative development of all subjects of the educational process and, ultimately, the ability of an educational institution to sustainable innovative transformations largely depend on the correct choice of the strategy for the development of its educational environment.

The educational environment of an educational institution is defined as a systemic set of material and spiritual conditions, factors, and relationships created by its administration, teaching staff, and representatives of all structural units of the educational institution, which have a decisive impact on the development and self-development of all participants in the educational process, their upbringing, education, and socialization; promote the realization of their individual resources and capabilities, the manifestation of their creative potential, and contribute to the joint solution of educational problems. It is argued that an educational environment can be considered innovative only if it is able to provide all participants in the educational process with opportunities for satisfying personal development and self-development.

Innovative strategies for the development of the educational environment ensure the innovation of the educational institution. The innovation of the educational environment is defined as a process of providing conditions for

intensifying innovative development, which is used subject to an objective awareness of the need for comprehensive changes in the work of an educational institution, implemented on the basis of systematicity by promoting the activation of the innovative potential of the educational environment in order to ensure the progressive development of its components and, as a result, bringing the educational process to a qualitatively new level of functioning. It is established that the innovative strategy for the development of the educational environment can be implemented with varying degrees of substantiation and forecasting, which gives grounds to speak of different levels of implementation of these strategies - extensive, intensive, sustainable.

Purposefully deepening the innovative potential of the educational environment of an educational institution through the innovation of its structural components makes it possible to influence the development of all its components, and therefore to achieve the main goal of innovative strategies for the development of this environment - training a highly educated graduate, on the one hand, and ensuring sustainable development and self-development of teachers, on the other.

Keywords: environment, educational environment, development strategy, innovation, educational institution, teacher, student.

Постановка проблеми. Продуктивне функціонування освітньої сфери, забезпечення інноваційних стратегій її модернізації є запорукою інтенсивного розвитку інших суспільних сфер і майбутнього країни в цілому, адже саме освіта здатна адекватно відповідати на сучасні виклики. У цьому контексті в останні десятиріччя значно підвищився інтерес учених до проблем організації освітнього середовища закладів освіти (як середніх, так і вищих) на інноваційних засадах, що є цілком правомірним, оскільки від такої організації освітнього середовища залежить ефективність, оптимальність освітнього процесу, творчий розвиток усіх його суб'єктів і, решта в решт, здатність закладу освіти до сталих інноваційних перетворень. Саме середовище об'єктивно «справляє вирішальний вплив на формування й розвиток особистості» [10, с. 621].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми створення й розвитку освітнього середовища в закладах загальної середньої та вищої освіти були й залишається предметом наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних учених. Так, суть і види зазначеного феномену розкриваються в працях М. Братко, О. Кабацької, Л. Калашнікової, Л. Карпової, О. Макогона, О. Марченко та ін. Структуру освітнього середовища як єдності суб'єктного, змістового, акціонального (діяльнісного), комунікаційного, просторово-предметного, матеріально-технічного та інших компонентів розкрито в дослідженнях М. Братко, В. Ільїної, Л. Карпової, К. Лебедевої А. Ткачова та ін. Питання впровадження педагогічних інновацій у освітній процес закладів освіти як ключовий фактори, що впливає на ефективність функціонування

освітнього середовища закладу освіти розглядаються в дослідженнях І. Коновальчука, О. Попової, Н. Клокар, О. Романовського. Серед зарубіжних досліджень різних аспектів проблеми освітнього середовища відзначимо праці М. Брекельменса, Ф. Ваббелса, П. Джексона, Р. Мейгана, Л. Перкінса, П. Тейлор, К. Тобіна, Х. Уолберга та ін. [11; 13-15 та ін.].

Мета статті – з'ясувати суть інноваційного освітнього середовища та уточнити зміст його структурних компонентів, розкрити особливості стратегій інноваційного розвитку освітнього середовища закладу загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць із проблеми дослідження дає підстави свідчити, що серед науковців єдиного підходу до визначення суті поняття «середовище» немає. У широкому сенсі в сучасній науці під середовищем як соціально-педагогічним явищем розуміють усе, що оточує людину протягом усього її життя (природні чинники (природні умови та ресурси), соціальні умови існування, близьке оточення), які стихійно або цілеспрямовано діють на людину і впливають на її розвиток [2-3; 5; 8; 10; 12 та ін.].

У середовищі вчені виділяють дві складові:

– зовнішнє середовище, яке оточує людину. Таке середовище складає матеріальне середовище, що містить в собі матеріальні об'єкти, які оточують людину, й соціальне середовище як сукупність суспільних, матеріальних і духовних умов її існування та діяльності;

– внутрішнє середовище, яке зумовлюється загальним станом організму людини, її внутрішніми ресурсами та виявляється під час взаємодії різних його систем.

Для нашого дослідження є слушними позиції:

– В. Ільїної, яка розглядає освітнє середовище закладу освіти як сукупність умов і можливостей, що впливають на функціональне і просторове об'єднання суб'єктів освітнього процесу, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки; відпрацьовуються і синтезуються сучасні методи і методики освітнього процесу [5, с. 8];

– М. Братко, яка вважає, що освітнє середовище є багатосуб'єктним і багатопредметним системне утворенням, компонентами якого виступають певні взаємопов'язані між собою підсистеми: особистісна, аксіологічно-сміслова, інформаційно-змістова, організаційно-діяльнісна, просторово-предметна [1, с. 17]. Слушною для нас є думка дослідниці про те, що освітнє середовище являє собою комплекс умов-можливостей та ресурсів (матеріальних, фінансових, особистісних, технологічних, організаційних, репутаційних) для освіти особистості, що склались не стихійно, а планово, цілеспрямовано в установі, яка виконує функції з надання освітніх послуг, забезпечує можливості для особистості, загальнокультурного і професійного (у разі ЗВО) розвитку суб'єктів освіти [1, с. 16].

Узагальнюючи підходи вчених до розкриття суті досліджуваного феномену, *освітнє середовище закладу освіти* розглядаємо як системну

сукупність матеріальних і духовних умов, факторів, взаємин, що створюються в ньому його адміністрацією, педагогічним колективом та представниками всіх структурних одиниць освітнього закладу, що визначальною мірою впливають на розвиток й саморозвиток усіх учасників освітнього процесу, їхнє виховання, освіту, соціалізацію; сприяють реалізації їхніх індивідуальних ресурсів і можливостей, виявляння їхнього творчого потенціалу, а також сприяють спільному розв'язанню освітніх проблем.

У структурі освітнього середовища виокремлюємо сукупність таких взаємопов'язаних компонентів, як: організаційно-управлінський, особистісно-розвивальний, змістово-технологічний та інформаційно-комунікативний.

Особливості освітнього середовища закладу освіти зумовлюються його пріоритетними завданнями, які передбачають, наприклад, удосконалення підготовки майбутніх фахівців, забезпечення умов кожному здобувачеві освіти для отримання високоякісної освіти, розкриття його талантів і здібностей, духовного та інтелектуального потенціалу особистості; створення можливостей для професійного розвитку й самореалізації педагогічних працівників.

Ураховуючи складність природи освітнього середовища, його багатфакторність і багатокомпонентність, освітнє середовище вчені правомірно розглядають як:

- динамічну цілісність архітектурного, матеріально-технічного, соціокультурного, інформаційного, педагогічного середовищ;
- духовну спільність, що постає в міжсуб'єктній взаємодії і сприяє розвитку і саморозвитку його суб'єктів.

Програма розвитку освітнього закладу може мати консервативний (традиційний, реконструктивний) або продуктивний (творчий) характер. У першому випадку можна говорити про так звані стратегії «виживання» (О. Савчук), у другому – про інноваційні стратегії розвитку освітнього середовища закладу освіти.

Стратегія «виживання» спрямована на збереження основних параметрів освітнього середовища і сутнісно не змінює змістових характеристик його компонентів. При цьому притаманними є:

- непослідовність та безсистемність у плануванні освітнього процесу, необґрунтована захопленість програмами, проектами, технологіями без відповідного ресурсного забезпечення;
- орієнтованість здебільше на жорстке директивне управління зверху, страх прийняття самостійних управлінських рішень;
- недостатня увага до підвищення професійно-педагогічної майстерності вчителів, рівня їхньої готовності до інноваційної діяльності;
- фрагментарність інформаційного поля навколо адміністрації, педагогічного колективу та недостатнє забезпечення освітнього середовища сучасними ІК-технологіями;

– ситуативне реагування на зміни зовнішнього середовища, що, як правило, негативно позначається на якості освітнього процесу.

– ініціативи щодо інноваційних змін, які йдуть від учителів, недостатньо підтримуються адміністрацією школи. Як наслідок, нововведення впроваджуються з деяким запізненням, їх доцільність декларується, а не обґрунтовується, що знижує ефективність інновацій.

Інноваційну стратегію розвитку освітнього середовища характеризують такі параметри:

– продуманість внесення змін у компоненти освітнього середовища із урахуванням освітніх потреб усіх учасників освітнього процесу (як здобувачів освіти, так і педагогічних працівників);

– забезпечення комфортної психологічної атмосфери, партнерської взаємодії учасників освітнього процесу;

– створення сприятливих умов для отримання учнями якісних освітніх послуг;

– розширення взаємодії закладу освіти з іншими освітніми та соціально-культурними установами;

– забезпечення умов для творчої діяльності вчителів та їх професійної самореалізації та самовдосконалення.

Запровадження інноваційних стратегій розвитку закладу освіти, його освітнього середовища не має бути самоціллю, а інструментом досягнення стратегічної мети – творчий розвиток і саморозвиток здобувачів освіти. Слід мати на увазі, що інновації зазвичай торкаються одночасно кількох сфер освітнього процесу (навчання, виховання, управління), що забезпечує сталий розвиток освітнього закладу.

Інноваційні стратегії розвитку освітнього середовища сприяє поглибленню його інноваційного потенціалу, іншими словами – вони забезпечують інноватизацію освітнього закладу.

Категорія «інноватизація» у освітній інноватиці є досить новою, вона залишається недостатньо вивченою, і отже, і вимагає конкретизації її змістового наповнення. Екстраполюючи ідеї загальної інноватики та інноватики у сфері виробництва [4; 7; 9 та ін.] на освітню галузь, інноватизацію визначаємо як процес забезпечення умов для активізації інноваційного розвитку, який використовується за умови об'єктивного усвідомлення необхідності комплексних змін в роботі освітнього закладу, реалізується на засадах системності шляхом сприяння активізації інноваційного потенціалу освітнього середовища з метою забезпечення прогресивного розвитку його складників і, як наслідок, виведення освітнього процесу на якісно новий рівень функціонування.

У контексті нашого дослідження однією з головних завдань інноватизації освітнього середовища є створення в ньому максимально сприятливих умов для формування й розвитку готовності вчителя до інноваційної діяльності, що

своєю чергою передбачає забезпечення потреб учителя в реалізації його творчого потенціалу, у самоствердженні та професійній самореалізації в різних напрямках професійно-педагогічної діяльності.

Як свідчать дані проведеного нами пілотного дослідження нашого регіону, що інноваційні перетворення торкнулися всіх ЗЗСО, проте різною мірою. Відмінності при цьому полягають насамперед у тому, якою мірою керівництво та педагогічні колективи усвідомлюють необхідність та перспективність змін, наскільки вони відкриті до інновацій. Аналіз практики переведення закладів освіти на інноваційний шлях розвитку свідчить про те, що тільки в окремих педагогічних колективах здійснюється прогнозне обґрунтування розвитку як інноваційних процесів, так і умов функціонування освітнього середовища за інноваційних змін.

Інноваційна стратегія розвитку освітнього середовища може здійснюватися з різним ступенем обґрунтування й прогнозування, що дає підстави говорити про різні рівні реалізації означених стратегій – екстенсивний, інтенсивний, сталий.

Екстенсивний рівень характеризується безсистемністю, стихійністю інноваційних перетворень в освітньому середовищі. Інновації реалізуються без серйозного аналітичного обґрунтування, що є наслідком недостатнього вивчення й урахування досягнень педагогічної науки та передового педагогічного досвіду, даних моніторингових досліджень стану освітнього середовища, а також нагальних проблем, що постають перед закладом освіти в контексті нових викликів. Управлінські структури через невміння діяти в умовах програми інноваційного розвитку освітньої установи нездатні приймати правильні, конструктивні управлінських рішення в означеному напрямі. Усе це дає підстави говорити про екстенсивний шлях розвитку освітнього середовища, його інноватизації.

На інтенсивному рівні освітнє середовище у своєму розвитку швидко набирає темпу. Розвиток інноваційного середовища втрачає стихійність, інноваційні перетворення здійснюються на основі наукового аналізу з урахуванням досягнень педагогічної науки та передового педагогічного досвіду. На цьому етапі педагогічним колективом розробляється цільова програма інноваційного розвитку освітнього середовища, «запускаються» експериментальні проєкти. Формуються тимчасові творчі групи, які займаються розробленням і керівництвом цих проєктів, упровадженням програм наукової та експериментальної діяльності. Управлінські структури активно працюють над ресурсним забезпеченням інноваційних процесів. На цьому рівні робляться спроби встановлення співпраці з ученими, іншими закладами освіти.

На сталому рівні реалізації інноваційної стратегії розвитку інноваційного освітнього середовища закладу освіти відбувається проєктування подальшого розвитку освітнього середовища на основі прогнозного обґрунтування,

визначається концепція та розробляється довготривала комплексна цільова програма розвитку, яка поступово перетворюється на нормативну модель.

Структурні підрозділи (кафедра, науково-методична рада, робочі групи, органи самоврядування тощо) створюють нові управлінські зв'язки та взаємини. Відбувається розвиток творчої співпраці між членами адміністрації та завідувачами навчально-методичними кафедрами, а також між усіма категоріями педагогічних працівників. Педагоги, які працюють над науково-педагогічними дослідницькими проектами, створюють творчі науково-дослідні групи, долучаються до участі інноваційних освітніх проєктів на регіональному рівні. Такий шлях розвитку освітнього середовища вважаємо оптимальним.

Результатами реалізації інноваційної стратегії освітнього середовища мають бути:

- створення сприятливої інтелектуально-моральної атмосфери;
- забезпечення оптимальних умов для навчання, виховання та розкриття творчих можливостей особистості здобувача освіти: надання йому педагогічної підтримки в саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації, розвиваючи все найкраще, що закладено в його особистості, допомагаючи здобувачеві повірити в себе, відчувати свою самоцінність;
- створення нових організаційно-педагогічних структур, орієнтованих на безперервний розвиток наукового та творчого потенціалу педагогічних працівників, їхнє професійне самовдосконалення в цілому та готовності до інноваційної діяльності зокрема.

У процесі наукового пошуку дійшли висновку, що рівень інноватизації освітнього середовища може оцінюватися за такими *критеріями*:

- критерієм якості нововведень, що визначається співвідношенням реальних результатів діяльності школи з поставленими цілями та завданнями інноваційної діяльності, державними освітніми стандартами, моделлю випускника закладу освіти тощо;
- критерієм оптимальності використання зовнішніх та внутрішніх ресурсів, що відображає відповідність досягнутих результатів у навчанні та вихованні здобувачів освіти оптимальним витратам часу, зусиль, інших ресурсів;
- мотиваційно-емоційним критерієм, який визначається позитивною мотивацією, емоційним станом комфорту учнів та вчителів, який вони отримують завдяки створеній в освітньому середовищі інтелектуально-моральної атмосфери.

Висновки. Освітнє середовище справляє вирішальний вплив на формування й розвиток усіх учасників освітнього процесу. Ефективність, оптимальність функціонування освітнього закладу, творчий розвиток усіх суб'єктів освітнього процесу і, решта в решт, здатність закладу освіти до сталих інноваційних перетворень значною мірою залежать від правильного вибору стратегії розвитку його освітнього середовища.

Інноваційні стратегії розвитку освітнього середовища забезпечують інноватизацію освітнього закладу. Цілеспрямовано поглиблюючи інноваційний потенціал освітнього середовища закладу освіти шляхом інноватизації його структурних компонентів уможливує розвиток усіх його складників, а отже, на досягнення головної мети інноваційних стратегій розвитку означеного середовища – підготовки високоосвіченого випускника, з одного боку, із іншого – забезпечення сталого розвитку й саморозвитку вчителів.

Література:

1. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу як детермінанта якості освіти. *Актуальні проблеми університетської та професійної післядипломної освіти в кризових умовах* : зб. тез Усеукр. інтернет-конференції. Київ, 2015. 112 с.
2. Братко М. В. Освітнє середовище вищого навчального закладу: функціональний аспект. *Педагогічний процес: теорія і практика*. № 1–2 (46–47). 2015. С. 11–18.
3. Братко М. В. Структура освітнього середовища вищого навчального закладу. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 135. 2015. URL :<https://core.ac.uk/download/pdf/33687941.pdf>
4. Галюк І. Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2012. № 3. С. 12–17.
5. Ільїна В. М. Формування правової культури майбутніх правоохоронців у освітньому середовищі ліцею : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2011. 20 с.
6. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2020. 553 с.
7. Новицький В. Є. Проблеми інституційно-інноваційного регулювання в контексті завдань національного розвитку на сучасному етапі глобалізації. *Наукові вісті НТУ «КПІ»*. 2009. № 5. С. 5–10.
8. Попова О. В., Калашнікова Л. Ю. Формування соціальної позиції студентів у навчально-виховному середовищі закладів вищої освіти. Монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С. 2018. 228 с.
9. Скрипніченко О. П. Інноватизація (термінологія). *Формування ринкових відносин в Україні*. № 11(102). 2009. С. 50–56.
10. Філософський словник / [за ред. В. І. Шинкарука]. 2-е вид. перероб. і доп. К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
11. Anderson G. J., Walberg H. J. Learning environments. In H. J. Walberg (Ed.). *Evaluating educational performance: A sourcebook of methods, instruments and examples*. Berkeley : *McCutchan Publishing*, 1974. P. 81–98.
12. Lebedieva K. O., Popova O. V. Interconnection of Recourse And Ergonomic Approaches As A Condition Of Optimization Of The Process Of Students' Professional Competence Formation In The Educational Environment Of Higher Technical Education Institution. *Educational Studios: Theory and Practice* : monograph. Vienna : *Premier Publshing*, 2019, P. 21–29.
13. Taylor P. C., Fraser B. J., Fisher D. L. Monitoring constructivist classroom learning environments. *International Journal of Educational Research*. 1997. № 27. P. 293–302.
14. Tobin K., Fraser B. J. Qualitative and quantitative landscapes of classroom learning environments. In B. J. Fraser and K. Tobin (Eds.), *International handout of science education*. Dordrecht, The Netherlands : *Kluwer*, 1998. P. 623–640.
15. Wubbels Th., Brekelmans M. The teacher factor in the social climate of the classroom. In B. J. Fraser and K. Tobin (Eds.), *International handbook of science education*. Dordrecht, The Netherlands : *Kluwer*, 1998. P. 565–580.

References:

1. Bratko M. V. (2015). Osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu yak determinanta yakosti osvity [Educational environment of a higher educational institution as a determinant of the quality of education.]. *Aktualni problemy universytetskoï ta profesiïnoi pisliadyplomnoi osvity v kryzovykh umovakh* : zb. tez Useukr. internet-konferentsii. Kyiv. 112 s. [in Ukrainian].
2. Bratko M. V. (2015). Osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu: funktsionalnyi aspekt [Educational environment of a higher educational institution: functional aspect.]. *Pedahohichni protsesy: teoriia i praktyka*. № 1–2 (46–47). S. 11–18. [in Ukrainian].
3. Bratko M. V. (2015). Struktura osvitnoho seredovyshcha vyshchoho navchalnoho zakladu [The structure of the educational environment of a higher educational institution]. *Naukovi zapysky*. Serii: Pedahohichni nauky. Vyp. 135. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/33687941.pdf> [in Ukrainian].
4. Haliuk I. B. (2012). Teoretychni aspekty innovatyzatsii yak obiektyvnoho protsesu rozvytku ekonomichnykh system [Theoretical aspects of innovation as an objective process of development of economic systems.]. *Ekonomichniy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*. № 3. S. 12–17. [in Ukrainian].
5. Iina V. M. (2011). Formuvannia pravovoi kultury maibutnikh pravookhorontsiv u osvitnomu seredovyshchi litseiu [Formation of the legal culture of future law enforcement officers in the educational environment of the lyceum] (Avtoref. dys. ... kand. ped. Nauk : 13.00.04). Kharkiv, 20 s. [in Ukrainian].
6. Marchenko O. H. (2020). Teoretychni i metodychni zasady formuvannia osvitnoho seredovyshcha u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh aviatsiïnoho profilu [Theoretical and methodological principles of the formation of the educational environment in higher military educational institutions of the aviation profile]. (Dys. ... d-ra ped. Nauk : 13.00.04). Kharkiv. 553 s. [in Ukrainian].
7. Novytskyi V. Ye. (2009) Problemy instytutsiïno-innovatsiïnoho rehuliuвання v konteksti zavdan natsionalnoho rozvytku na suchasnomu etapi hlobalizatsii [Problems of institutional and innovative regulation in the context of tasks of national development at the current stage of globalization.]. *Naukovi visti NTU «KPI»*. № 5. S. 5–10. [in Ukrainian].
8. Popova O. V., Kalashnikova L. Yu. (2018). Formuvannia sotsialnoi pozytsii studentiv u navchalno-vykhovnomu seredovyshchi zakladiv vyshchoi osvity [Formation of the social position of students in the educational environment of higher education institutions]. Monohrafiia. Kharkiv : *Vyd-vo Ivanchenka I. S.* 228 s. [in Ukrainian].
9. Skrypnychenko O. P. (2009). Innovatyzatsiia (terminolohiia) [Innovation (terminology)]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*. № 11(102). S. 50–56. [in Ukrainian].
10. Filosofskiy slovnyk [Philosophical dictionary] / [za red. V. I. Shynkaruka] (1986). 2-e vyd. pererob. i dop. K. : *Holov. red. URE*. 800 s. [in Ukrainian].
11. Anderson G. J., Walberg H. J. (1974). Learning environments. In H. J. Walberg (Ed.). *Evaluating educational performance: A sourcebook of methods, instruments and examples*. Berkeley : *McCutchan Publishing*, P. 81–98.
12. Lebedieva K. O., Popova O. V. (2019) Interconnection of Recourse And Ergonomic Approaches As A Condition Of Optimization Of The Process Of Students' Professional Competence Formation In The Educational Environment Of Higher Technical Education Institution. *Educational Studios: Theory and Practice* : monograph. Vienna : *Premier Publshing*, P. 21–29.
13. Taylor P. C., Fraser B. J., Fisher D. L. (1997). Monitoring constructivist classroom learning environments. *International Journal of Educational Research*. № 27. P. 293–302.
14. Tobin K., Fraser B. J. (1998). Qualitative and quantitative landscapes of classroom learning environments. In B. J. Fraser and K. Tobin (Eds.), *International handout of science education*. Dordrecht, The Netherlands : *Kluwer*. P. 623–640.
15. Wubbels Th., Brekelmans M. (1998). The teacher factor in the social climate of the classroom / In B. J. Fraser and K. Tobin (Eds.), *International handbook of science education*. Dordrecht, The Netherlands : *Kluwer*. P. 565–580.

УДК 378.014.6/.372.32-047.58/- 025.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-916-927](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-916-927)

Дарманська Ірина Миколаївна доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету початкової освіти та філології, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, вул. Проскурівського Підпілля, 139, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 370-74-30, <https://orcid.org/0000-0002-8212-7229>

МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПРОЄКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ЯК УМОВА ЙОГО СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Реформування системи освіти, ліквідація та реорганізація закладів освіти, скорочення штату працівників, низький рівень народжуваності, відтік інтелектуального капіталу, зменшення фінансування тощо висувають нові вимоги до правил функціонування закладів освіти. Кожна освітня установа сьогодні перебуває у стані активної боротьби за своє існування в статусі окремої юридичної особи. Окреслені факти змушують заклади освіти усіх типів і рівнів акредитації переглянути підходи до організації освітнього середовища. В даному контексті під освітнім середовищем розуміємо усі напрями функціонування закладу (господарський, економічний, освітній, виховний, методичний тощо).

Враховуючи існуючу потребу, у статті піднята проблема необхідності стратегічного розвитку закладу в цілому та напрямів його функціонування. Вважаємо, що основними методами самоорганізації в підвищенні рейтингу освітньої установи є моделювання та проектування. Розглядаючи заклад як педагогічну систему, запропоновано структурно-функціональну модель розвитку освітнього середовища. Доведено, що її створення зумовлено необхідністю підвищення якості надання освітніх послуг. Як приклад представлено структурно-функціональну модель, що передбачає наявність п'яти блоків: організаційно-цільового, методологічного, змістового, діяльнісного, результативного. Складники запропонованих блоків пов'язані системотвірним фактором – метою, а тому трактуються з позиції цілісного утворення. Виокремлено особливості створення структурно-функціональної моделі розвитку освітнього середовища.

У статті наголошено на необхідності проектування освітнього середовища, що містить наступні складники: концептуальний, організаційно-управлінський, змістовий, технологічний, методичний. В межах опису проектної діяльності виокремлено особливості проектів; етапи реалізації проектів (підготовчий, проектування, впровадження, підсумковий). Зазначено про місце декомпозиції та агрегації у проектній діяльності.

Доведено, що моделювання та проектування можна досліджувати й реалізовувати у поєднанні, оскільки вони виконують низку спільних функцій: системоутворювальну, методологічну, прогностичну, стимулюючу, практичну, контролюючу. Також окреслено підходи до наявності можливих відмінностей у моделюванні та проектуванні. У статті зазначено також про актуальність проєктної діяльності на рівні педагогічних працівників різних типів закладів освіти та необхідність залучення учнів (студентів) до створення та впровадження проєктів.

Ключові слова: моделювання, проектування, освітнє середовище, стратегічний розвиток закладу освіти.

Darmanska Iryna Nikolaevna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Primary Education and Philology, Khmelnytsky Humanitarian-Pedagogical Academy, Proskurivskoho Pidpillia St., 139, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 370-74-30, <https://orcid.org/0000-0002-8212-7229>

MODELING AND PROJECTING OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE INSTITUTION AS A CONDITION OF ITS STRATEGIC DEVELOPMENT

Abstract. Reform of the education system, liquidation and reorganization of educational institutions, reduction of staff, low birth rate, outflow of intellectual capital, reduction of funding, etc. put forward new requirements for the rules of functioning of educational institutions. Every educational institution today is in a state of active struggle for its existence in the status of separate legal entity. The outlined facts force educational institutions of all types and levels of accreditation to review approaches to the organization of the educational environment. In this context, the educational environment means all areas of the institution's functioning (economic, educational, instructional, methodological, etc.).

Taking into account the existing need, the article raises the issue of the need for strategic development of the institution as a whole and directions of its functioning. We believe that the main methods of self-organization in increasing the rating of an educational institution are modeling and projecting. Considering the institution as a pedagogical system, a structural-functional model of the development of the educational environment has been proposed. It has been proven that its creation is due to the need to improve the quality of educational services. As an example, the structural-functional model has been presented, which provides for the presence of five blocks: organizational-target, methodological, content, activity, result. The components of the proposed blocks are connected by a system-creating factor – the goal, and therefore are interpreted from the position of a holistic formation. Features of creation of the structural-functional model of the development of the educational environment have been singled out.

The article emphasizes the need to project educational environment that includes the following components: conceptual, organizational-managerial, contextual, technological, methodological. Within the scope of description of the project activities, the features of the projects; stages of project implementation (preparatory, projecting, implementation, final) have been highlighted. The place of decomposition and aggregation in project activity has been indicated.

It has been proven that modeling and projecting can be studied and implemented in combination, as they perform a number of common functions: system-forming, methodological, prognostic, stimulating, practical, controlling. Approaches to possible differences in modeling and projecting have also been outlined. The article also mentions the relevance of project activities at the level of teaching staff of various types of educational institutions and the need to involve pupils (students) in the creation and implementation of projects.

Keywords: modeling, projecting, educational environment, strategic development of an educational institution.

Постановка проблеми. Конкурентні умови перебування закладів освіти на ринку надання освітніх послуг висувають певні зобов'язання до керівників і педагогічних працівників. Перш за все менеджер, прагнучи до підвищення якості функціонування освітньої установи, має впроваджувати стратегічні управлінські процеси. В даному випадку необхідно зазначити про актуальність стратегічного бачення розвитку закладу освіти та стратегічного управління. Створена стратегія розвитку закладу має містити напрями внутрішньої розбудови та передбачати стратегічне планування. Тому важливим є створення власної Стратегії розвитку закладу освіти, що передбачає відповідні блоки стосовно місії та візії закладу освіти, стратегічної мети та цілей, реалізації операційних цілей. Окреслений документ має охоплювати усіх учасників освітнього процесу, що сприятиме залученню більшої її частини до розвитку закладу в цілому.

З метою успішної реалізації стратегічного управління менеджер в практичній діяльності має використовувати моделювання та проєктування. Моделювання дозволяє графічно відобразити характеристики педагогічної системи функціонування освітнього середовища в спеціально сконструйованому об'єкті – структурно-функціональній моделі. Управлінсько-педагогічний зміст структурно-функціональної моделі полягає у виявленні актуальних і перспективних завдань розвитку освітнього середовища, вивченні та обґрунтуванні площин можливого зближення між ймовірними, очікуваними і бажаними змінами у підвищенні якості надання освітніх послуг.

Беззаперечної актуальності у процесах стратегічного розвитку закладу освіти набуває проєктування як комплекс заходів з підвищення рівня професійної компетентності педагогічних і науково-педагогічних працівників, створення умов з покращення якості надання освітніх послуг. Якщо

моделювання освітнього середовища охоплює напрями розвитку закладу в цілому, то метод проектів може передбачати загальні та часткові завдання. Проектна діяльність має характеризуватись очікуваними результатами, як-от: створення якісно нового освітнього середовища, орієнтованого на підтримку індивідуальності кожного учня чи студента, стимулювання їх активної діяльності, розвиток практичних умінь і навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження показав наявність високого рівня актуальності проблем стратегічного розвитку закладів освіти, моделювання та проектування освітнього середовища й освітнього процесу. Так, особливостям стратегії розвитку вищої освіти України у контексті вимог до людського капіталу та євроінтеграційних процесів присвячена наукова праця В. Антонюк [1]; практичному досвіду формування стратегій розвитку закладів вищої освіти в умовах глобалізації – М. Бублик, Л. Жук, Х. Дрималовської [2]; напрямам розвитку внутрішньої системи забезпечення якості загальної середньої освіти – І. Осадчого [9] тощо.

З огляду на необхідність розвитку закладів освіти через зовнішні та внутрішні чинники впливу, науковці та педагоги-практики акцентують увагу на актуальності моделювання та проектування освітнього середовища. Тому створення моделей та проектів вважаємо невід'ємним складником не тільки управлінської діяльності, а й організації та реалізації освітнього процесу педагогічними працівниками. Серед низки публікацій виокремлюємо наукові дослідження: особливості побудови структурно-функціональної моделі хмарно орієнтованого освітнього середовища (Т. Вакалюк [3]); модель формування культури реалізації професійної компетентності майбутніх менеджерів освіти (Л. Гончар [4]); значення педагогічного моделювання у професійній діяльності педагогічних працівників (І. Осадчий [8]); моделювання як ефективний засіб забезпечення якості надання освітніх послуг (З. Рябова [13]); підходи до проектування моделі нового освітнього середовища (Т. Кузьміч, Н. Мітяєва [12]); створення та реалізація структурно-функціональної моделі у формуванні ключових компетентностей інтелектуально здібних і обдарованих учнів закладу загальної середньої освіти у процесі навчання (А. Ткачов [16]) тощо.

Проектна діяльність, на рівні з моделюванням, також охоплює різні напрями реалізації педагогічної діяльності, як-от: особливості реалізації проектної діяльності в освітньому і вихованому процесах закладу загальної середньої освіти (Л. Мартинець [7]); теорія і практика проектування освітнього середовища гімназії (С. Трубачева, А. Цимбалару, Д. Пузіков, К. Гораш, О. Мезенцева, І. Климчук [11]); ефективність методу проектів у фаховій підготовці майбутніх учителів Нової української школи (М. Елькін [5]); проектна діяльність і проектна культура педагогічних працівників як передумова впровадження ними інновацій (В. Зіневич [6]); особливості

проектної діяльності студентів закладів вищої освіти (О. Потапчук [10]); змістова характеристика проектної технології (О. Пехота, Н. Ничкало, О. Купенко [15]); використання проектної діяльності у роботі з учнями початкових класів (Л. Шевчук [17]) тощо.

Метою статті є аналіз моделювання та проектування освітнього середовища закладу як умови його стратегічного розвитку, обґрунтування необхідності застосування моделювання та проектування в управлінській і педагогічній діяльності.

Відповідно до поставленої мети визначено наступні *завдання*: обґрунтувати місце та значення моделювання та проектування у системі функціонування освітньої установи; розкрити зміст категорій «стратегія розвитку закладу освіти», «моделювання», «проектування»; проаналізувати необхідність застосування методу проекту у професійній діяльності сучасного педагога.

Виклад основного матеріалу. Діяльність прогресивного керівника закладу освіти характеризується стратегічним управлінням, під яким розуміємо покрокове планування розвитку усіх структурних підрозділів освітньої установи з метою досягнення стратегічної місії та мети. В свою чергу мета полягає в підвищенні забезпечення якості надання освітніх послуг. Як зазначають представники Державної служби якості освіти України «стратегія розвитку визначає місію, візію та цілі діяльності закладу освіти, умови, які необхідні для їх досягнення, пріоритети та кроки, які керівництво й педагоги планують здійснити для досягнення визначених цілей, відповідно до принципів освіти та підготовки учнів до майбутнього життя» [14]. Зазначене твердження зобов'язує керівника освітньої установи впроваджувати положення Стратегії розвитку закладу. Цей документ має супроводжуватись аналітичним коментуванням, тобто передбачати не тільки напрями діяльності, а й можливі ризики, показники ефективності й результативності та цілі, яких необхідно досягнути при реалізації напрямів діяльності закладу освіти. На жаль, більшість керівників формально відносяться до створення Стратегії розвитку свого закладу освіти. Проте її розроблення має супроводжуватись стратегічним мисленням суб'єктів створення Стратегії задля досягнення стратегічної мети – покращення якості функціонування закладу освіти в цілому, її структурних підрозділів та покращення якості надання освітніх послуг.

Якість надання освітніх послуг залежить від якості створення освітнього середовища. Це правило стосується усіх закладів освіти незалежно від типу та рівня акредитації. Тому перед керівниками, педагогічними та іншими працівниками закладів освіти стоїть завдання створення безпечного освітнього середовища, такого, що відповідає усім вимогам відповідних законодавчих актів. Під освітнім середовищем розуміємо сукупність об'єктивних зовнішніх і внутрішніх умов, реалізація та впровадження яких сприятиме досягненню стратегічної мети освітньої установи.

Окреслений процес неможливо реалізувати без проектування, оскільки впровадження будь-яких інновацій передбачає моніторинг, проектування, розбудову, результативність. На думку С. Трубачевої, А. Цимбалару, Д. Пузікова, К. Гораш, О. Мезенцевої, І. Климчук проектування освітнього середовища передбачає наявність наступних складників: концептуального (аналіз функцій, складників середовища, критеріїв щодо визначення його ефективності); організаційно-управлінського (створення локальних документів, підготовка педагогічних кадрів до використання проектних і дослідницьких технологій, створення проектних груп); змістового (трансформація змістової та процесуальної характеристик освітнього процесу відповідно до сучасної моделі освітнього середовища); технологічного (інформаційно-комунікаційне забезпечення освітнього процесу); методичного (впровадження проектних і дослідницьких технологій в освітній процес) [11, с. 7].

Незважаючи на різнобічність напрямів розвитку освітнього середовища, кожен з них має супроводжуватись проектною діяльністю та передбачати проектні завдання. Кожен проект має свої особливості, як-от: наявність конкретної мети, якої необхідно досягнути після реалізації (впровадження) проекту; зміст проекту має передбачати конкретизацію дій із залучення суб'єктів-виконавців, суб'єктів-координаторів та суб'єктів-контролерів до конкретного виду діяльності; проект необхідно розглядати з позиції цілісного об'єкта, що передбачає взаємообумовлені зв'язки тощо.

Робота над проектами передбачає етапи реалізації: підготовчий (формування позитивної мотивації до створення та реалізації проекту серед працівників закладу освіти, визначення мети проекту, термінів його реалізації, окреслення можливих ризиків та гіпотез); проектування (створення цільової групи з реалізації проекту, аналіз відповідної документації та матеріалів, при необхідності прийняття локальних документів, формулювання завдань проекту, встановлення критеріїв оцінювання результатів, створення календарного плану реалізації проекту); впровадження (поетапна реалізація календарного плану проекту, спостереження); підсумковий (аналіз та оцінювання отриманих результатів, підбиття підсумків, виокремлення позитивних і негативних сторін впровадження проекту, аналіз позитивних і негативних сторін, презентація отриманих результатів).

Проектування освітнього середовища не може охоплюватись одним проектом. «Важливим етапом у процесі розроблення проекту є декомпозиція – «поділ» мети проекту на складники за рівнями, необхідними для ефективного управління проектом («розділай і володарюй»)» [15, с. 138]. Означений підхід пов'язуємо з тим, що розрізняють низку складників освітнього середовища, до яких Т. Кузьміч та Н. Мітяєва відносять «креативний зовнішній та внутрішній дизайн; комфорт та енергоефективність; сучасні умови для навчання, розвитку та спілкування; безбар'єрний простір та умови для інклюзивного навчання; багатофункціональне середовище» [12, с. 10]. Також необхідно додати, що

проектування передбачає агрегацію, тобто узгодження між собою завдань реалізації проекту.

Перш за все перед керівником освітньої установи стоїть завдання створення загальної стратегії задля забезпечення якості функціонування закладу освіти в цілому. Тому менеджер має приймати стратегічні рішення щодо створення організаційно-педагогічної системи та впровадження структурно-функціональної моделі цієї системи. В даному випадку моделювання та проектування розглядаємо в єдності, оскільки саме проектування перебуває в основі моделювання та сприяє створенню й реалізації моделі. Якщо досліджувати моделювання через виконання поетапних дій, то першим таким етапом є проектування, завдяки якого визначають місію, мету, завдання, а також методи, форми, прийоми, способи досягнення бажаного результату. Наступним етапом моделювання є створення самої структурно-функціональної моделі. Вона може передбачати відповідні блоки: організаційно-цільовий (мета, державне (регіональне) замовлення, завдання, місію, цілі, функції, етапи, рівні); методологічний (концепція, закони, закономірності, педагогічні підходи, загальні та спеціальні принципи); змістовий (організаційно-педагогічні умови, структурування змісту підготовки); діяльнісний (інноваційні технології, форми, методи, прийоми); результативний (компоненти, критерії, рівні, результат). При реалізації (впровадженні) структурно-функціональної моделі проектування відіграє свою місію – воно спрямовано на прогнозування позитивної динаміки у створенні якісного освітнього середовища.

Моделювання розвитку освітнього середовища закладу освіти розуміємо з позиції графічної побудови об'єкта дослідження, структурованого відповідними компонентами, що розкривають сутність організаційно-педагогічної системи, характеризуються наявністю взаємообумовлених зв'язків та сприяють реалізації системного (поетапного, комплексного) процесу, спрямованого на досягнення прогнозованого результату. Створення структурно-функціональної моделі має свої особливості: необхідно чітко сформулювати мету та бажаний кінцевий результат; виокремити складники (елементи) структурно-функціональної моделі; окреслити організаційно-педагогічні умови; окреслити взаємообумовлені зв'язки між складниками (елементами) структурно-функціональної моделі, педагогічними умовами та кінцевим результатом; спроєктувати взаємозв'язок мети та бажаного результату із врахуванням емпіричних показників і розрахунків.

Моделювання та проектування вважаємо невід'ємними складниками реалізації управлінської діяльності, оскільки ці процеси виконують низку функцій: системоутворювальну (сприяє розгляду проблеми в загальному цілісному вигляді з виокремленням найбільш оптимального варіанту взаємозв'язку компонентів); методологічну (дозволяє проаналізувати вихідні положення, які знаходяться в основі теоретичних і практичних процесів

розвитку освітнього середовища); прогностичну (завдяки вказаній функції відбувається прогнозування розвитку освітнього середовища на основі конкретизації компонентів); стимулюючу (сприяє виокремленню напрямів діяльності кожного суб'єкта, які визначаються в контексті досягнення спільного результату); контролюючу (окреслена функція дозволяє реалізовувати контроль за реалізацією організаційно-педагогічних умов на кожному рівні виконання суб'єктами певної діяльності, а також організувати самоконтроль); практичну (сприяє виокремленню позитивних і негативних сторін впровадження моделі або проєкту).

Результатом моделювання є створення структурно-функціональної моделі. Аналіз підходів науковців, менеджерів, педагогічних працівників до трактування зазначеної педагогічної категорії показав наявність відмінних і спільних сторін: «модель, яка графічно відображає функціональні особливості структурних елементів певного процесу» [3, с. 54]; «об'єкт-замінник, який у визначених умовах може замінити об'єкт-оригінал, відтворюючи властивості, що цікавлять, і характеристики оригіналу» [4, с. 64-65]; «подумки або матеріально реалізована система, яка відображаючи або відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт» [8, с. 60]; «створений для певного об'єкта його спрощений уявний чи матеріальний образ (аналог), який зберігає суттєві властивості свого праобразу (оригіналу), а тому здатний замінювати його під час вивчення цих властивостей» [16, с. 287].

Погоджуючись із представленими вище підходами до трактування структурно-функціональної моделі зазначимо, що це систематизоване, згруповане відображення у схематичному вигляді напрямів розвитку освітнього середовища закладу із виокремленням взаємообумовлених дій суб'єктів з метою вдосконалення педагогічної системи та досягнення бажаного результату – підвищення якості надання освітніх послуг.

Керівник закладу освіти має використовувати педагогічне моделювання розвитку освітнього середовища в професійній діяльності із урахуванням власного управлінського досвіду та досвіду передових менеджерів освіти. Це дозволить йому виокремити більш дієві організаційно-педагогічні умови, що сприятимуть досягненню бажаного результату.

В інших випадках моделювання і проєктування мають свої характерні відмінності. Як зазначає З. Рябова «головною відмінною особливістю моделювання є те, що при його здійсненні використовуються дані, які отримані у минулому досвіді з метою його переосмислення, а проєктування спрямоване на створення образу бажаної майбутньої педагогічної системи з використанням показників та умов, що є принципово новими» [13]. Погоджуємось із автором в тому, що проєктування може передбачати створення моделей, які є його складниками. Наприклад основною метою створення та реалізації інструментальної моделі є окреслення кола суб'єктів,

розподіл функціональних обов'язків та створення умов для підготовки суб'єктів до реалізації проекту.

Одним із важливих складників освітнього середовища є освітній процес. При впровадженні проекту з розвитку освітнього процесу його учасники мають враховувати показники забезпечення якості надання освітніх послуг. І. Осадчим розроблено Модель досконалості ОП:8ПД (Освітній процес: 8 параметрів досконалості). До параметрів досконалості науковцем віднесено: визначеність цілей, забезпеченість умов, спланованість, актуальність для здобувачів освіти, залученість здобувачів освіти, результативність діяльності здобувачів освіти, задоволеність потреб замовників освітньої послуги, засвоєність уроків для поліпшення [9, с. 18-19]. Проте вважаємо, що керівник закладу освіти має не тільки контролювати якість виконання посадових обов'язків педагогічними кадрами, а й мотивувати працівників до власного самовдосконалення.

В роботі педагогічних працівників проектне навчання займає вагоме місце, оскільки виконуючи низку функцій, перш за все допомагає розвивати вроджені здібності учнів (студентів). Сильною стороною проектної діяльності також є те, що вона охоплює міждисциплінарну інтеграцію, дозволяє розвивати практичні уміння й навички, формулювати та відстоювати власну позицію і думку, продукувати інноваційні підходи до розв'язання певної проблеми, розвивати здібності до самовизначення, вдосконалювати навички аналізу та рефлексії.

За суб'єктною ознакою коло охоплення учасників може бути різним. Наведемо приклади проектів, запропонованих Л. Мартинець [7, с. 12-13]: проекти в учнівському самоврядуванні («Стань творцем свого життя», «Влада, яка чує дітей», «Ступені до успіху», «Екологічні проблеми людства, які торкаються нас»); проекти у гуртковій роботі («Поспішайте робити добро», «Світ навколо мене та я в ньому», «Простягни руку допомоги дітям з особливими потребами», «Різні-рівні: подолаємо дискримінацію разом»); навчальні (профільні) проекти («Стратегія успіху», «Твоя інформаційна безпека», «Риси та якості фахівця», «Діловий етикет: мистецтво спілкування», «Я відкриваю власну справу»); проекти у Школі самовиховання («Місто моєї мрії», «Портрет мого колективу», «Жити – означає спілкуватися»); проекти у взаємодії з батьками («Людина, яка зробила себе сама»).

Аналізуючи проектну діяльність у роботі з молодшими школярами, Л. Шевчук зазначає про їх доцільність та актуальність. Одним із прикладів автором наведено «проект «Моя книга». Тривалість – 4 роки (з першого по четвертий клас). Учасниками спочатку є учні з високим рівнем навчальних досягнень, згодом – кількість учасників поступово збільшується. Кожен із учнів записує, наклеює у зошит власні твори та інші творчі роботи, створює ілюстрації, аплікації та ін. Створені книги наприкінці 4 класу учні презентують під час виставки» [17, с. 70].

Проектна діяльність займає вагоме місце у системі функціонування закладів вищої освіти. Погоджуємось із твердженням О. Потапчук, що вона є альтернативним способом організації самостійної роботи студентів та передбачає оновлення професійної діяльності педагогів [10, с. 63]. Про універсальність проектних технологій у системі підготовки майбутніх учителів Нової української школи зазначає М. Елькін. До переваг проектного навчання автор відносить: розвиває самостійність та інноваційне мислення, сприяє психологічному розвитку, є фактором позитивної мотивації, формує культуру спілкування, розвиває практичні уміння і навички [5, с. 251].

Висновки. Стратегічний розвиток закладу освіти є невід'ємним складником його функціонування. Тому під Стратегією розвитку розуміємо структурно-функціональну модель узагальнених дій та напрямів діяльності задля досягнення високої результативності у реалізації цілей, місії, завдань освітньої установи. Зміст та часові кордони реалізації створеного документа залежать від обраної закладом освіти форми стратегії, тобто інноваційної, оновлення чи поступового вдосконалення. Структурно-функціональна модель сприятиме узагальненню та систематизації підходів до якісного забезпечення впровадження положень Стратегії. Система побудови структурно-функціональної моделі має безпосередній зв'язок з методом проектування, завдяки якого можна простежити та прогнозувати рівень єдності мети з очікуваним результатом. Тому моделювання розглядаємо в більш широкому трактуванні, ніж проектування. Проте вважаємо, що метод проектів є універсальним засобом не тільки підвищення престижності закладу освіти, а й покращення якості надання освітніх послуг.

Література:

1. Антонюк В.П. Стратегія розвитку вищої освіти України в контексті вимог до людського капіталу та євроінтеграційних процесів. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1. С. 113-119.
2. Бублик М.І., Жук Л.В., Дрималовська Х.В. Досвід формування стратегій розвитку закладів вищої освіти в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 21, частина 1. С. 31-34.
3. Вакалюк Т.А. Структурно-функціональна модель хмаро орієнтованого навчального середовища для підготовки бакалаврів інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 59, № 3. С. 51-61.
4. Гончар Л.В. Модель формування культури професійної діяльності майбутніх менеджерів в освітньому середовищі університету. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Том 2, № 71. С. 64-68.
5. Елькін М.В. Метод проектів у фаховій підготовці вчителів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 68, Том 1. С. 249-252.
6. Зіневич В. Проектна діяльність та проектна культура як передумови інноваційної діяльності педагога. *Витоки педагогічної майстерності*. 2015. Випуск 15. С. 100-106.
7. Мартинець Л.А. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загально-освітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3 (34). С. 10-13.

8. Осадчий І.Г. Педагогічне моделювання: що важливо знати педагогу? *Народна освіта*. 2016. Випуск 1. С. 60-68.
9. Осадчий І.Г. Внутрішня система забезпечення якості загальної середньої освіти: науково-практичний коментар у запитаннях та відповідях. Дніпро: Середняк Т.К., 2019. 92 с.
10. Потапчук О. Особливості проектної діяльності студентів в навчальному процесі закладів вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2019. № 2 (169). С. 59-63.
11. Проектування освітнього середовища гімназії: теорія і практика: практичний посібник / Трубачева С.Е., Цимбалару А.Д., Пузіков Д.О., Гораш К.В., Мезенцева О.І., Климчук І.О. Київ: Педагогічна думка, 2022. 142 с.
12. Проектування моделі нового освітнього середовища закладу загальної середньої освіти: Методичні рекомендації / автори-укладачі: Т.О. Кузьміч, Н.І. Мітяєва. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2019. 35 с.
13. Рябова З.В. Моделювання та проектування як ефективні засоби забезпечення якості надання освітніх послуг. URL: https://lib.iitta.gov.ua/7004/1/%D0%A0%D1%8F%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB.pdf (дата звернення: 01.04.2024).
14. Стратегія розвитку закладів освіти в громаді: роль засновника: державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/strategia-shkoly-zasnovnyk-gromada/> (дата звернення: 31.03.2024).
15. Технології освіти дорослих: навчально-методичний посібник / О.М. Пехота, Н.Г. Ничкало, О.В. Купенко та ін.; за ред. д-ра пед. наук, проф. О.М. Пехоти. Миколаїв: Іліон, 2021. 396 с.
16. Ткачов А.С. Структурно-функціональна модель формування ключових компетентностей інтелектуально здібних і обдарованих учнів основної школи в процесі навчання. *Науковий Вісник Ужгородського університету*. 2017. Випуск 40. С. 287-290.
17. Шевчук Л.М. Проектна діяльність як спосіб організації роботи молодших школярів над текстом. *Problems and prospects of implementation of innovative research results*. 2019. № 3. С. 67-71.

References:

1. Antoniuk V.P. (2021). Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti vymoh do liudskoho kapitalu ta yevrointehratsiinykh protsesiv [Strategy for the development of higher education of Ukraine in the context of requirements for human capital and European integration processes]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*. № 1, 113-119 [in Ukrainian].
2. Bublyk M.I., Zhuk L.V., Drymalovska Kh.V. (2018). Dosvid formuvannia stratehii rozvytku zakladiv vyshchoi osvity v umovakh hlobalizatsii [Experience in the formation of strategies for the development of higher education institutions in the conditions of globalization]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vypusk 21, chastyna 1, 31-34 [in Ukrainian].
3. Vakaliuk T.A. (2017). Strukturno-funktsionalna model khmaro oriientovanoho navchalnoho seredovyscha dlia pidhotovky bakalavriv informatyky [A structural and functional model of a cloud-oriented educational environment for the training of bachelors of computer science]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. Tom 59, № 3, 51-61 [in Ukrainian].
4. Honchar L.V. (2020). Model formuvannia kultury profesiinoi diialnosti maibutnikh menedzheriv v osvitnomu seredovyschi universytetu [Model of formation of the culture of professional activity of future managers in the educational environment of the university]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. Tom 2, № 71, 64-68 [in Ukrainian].
5. Elkin M.V. (2020). Metod proektiv u fakhovii pidhotovtsi vchyteliv Novoi ukrainskoi shkoly [The method of projects in the professional training of teachers of the New Ukrainian School]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. Tom 1, № 68, 249-252 [in Ukrainian].

6. Zinevych V. (2015). Proektna diialnist ta proektna kultura yak peredumovy innovatsiinoi diialnosti pedahoha [Project activity and project culture as prerequisites for the teacher's innovative activity]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Vypusk 15, 100-106 [in Ukrainian].
7. Martynets L.A. (2015). Proektna diialnist u navchalno-vykhovnomu protsesi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Project activity in the educational process of a comprehensive educational institution]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. № 3 (34), 10-13 [in Ukrainian].
8. Osadchy I.H. (2016). Pedahohichne modeliuвання: shcho vazhlyvo znaty pedahohu? [Pedagogical modeling: what is important for a teacher to know?]. *Narodna osvita*. Vypusk 1, 60-68 [in Ukrainian].
9. Osadchy I.H. (2019). Vnutrishnia systema zabezpechennia yakosti zahalnoi serednoi osvity: naukovo-praktychnyi komentar u zapytanniakh ta vidpovidiakh [The internal system of quality assurance of general secondary education: scientific and practical commentary in questions and answers]. Dnipro: Seredniak T.K. [in Ukrainian].
10. Potapchuk O. (2019). Osoblyvosti proiektnoi diialnosti studentiv v navchalnomu protsesi zakladiv vyshchoi osvity [Peculiarities of students' project activities in the educational process of higher education institutions]. *Molod i rynek*. № 2 (169), 59-63 [in Ukrainian].
11. Trubacheva S.E., Tsymbalaru A.D., Puzikov D.O., Horash K.V., Mezentseva O.I., Klymchuk I.O. (2022). Proektuvannia osvitnoho seredovyscha himnazii: teoriia i praktyka [Designing the educational environment of the gymnasium: theory and practice]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
12. Kuzmich T.O., Mitiaieva N.I. (2019). Proektuvannia modeli novoho osvitnoho seredovyscha zakladu zahalnoi serednoi osvity: Metodychni rekomendatsii [Designing a model of a new educational environment of a general secondary education institution: Methodological recommendations]. Kherson: KVNZ «Khersonska akademiia neperervnoi osvity» [in Ukrainian].
13. Riabova Z.V. Modeliuвання ta proektuvannia yak efektyvni zasoby zabezpechennia yakosti nadannia osvitnikh posluh [Modeling and design as effective means of ensuring the quality of educational services]. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/7004/1/%D0%A0%D1%8F%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB.pdf [in Ukrainian].
14. Stratehiia rozvytku zakladiv osvity v hromadi: rol zasnovnyka: derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy [Strategy for the development of educational institutions in the community: the role of the founder: the State Education Quality Service of Ukraine]. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/strategia-shkoly-zasnovnyk-gromada/> [in Ukrainian].
15. Piekhota O.M., Nychkalo N.H., Kupenko O.V. (2021). Tekhnolohii osvity doroslykh [Technologies of adult education]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
16. Tkachov A.S. (2017). Strukturno-funksionalna model formuvannia kliuchovykh kompetentnosti intelektualno zdibnykh i obdarovanykh uchniv osnovnoi shkoly v protsesi navchannia [A structural-functional model of the formation of key competencies of intellectually capable and gifted elementary school students in the learning process]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Vypusk 40, 287-290 [in Ukrainian].
17. Shevchuk L.M. (2019). Proektna diialnist yak sposib orhanizatsii roboty molodshykh shkoliariv nad tekstom [Project activity as a way of organizing the work of young schoolchildren on the text]. *Problems and prospects of implementation of innovative research results*. № 3, 67-71 [in Ukrainian].

УДК 378:351.74:343.1(043.3)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-928-937](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-928-937)

Дияк Вадим Валерійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, 29008, тел.: (097) 661-73-99, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>.

Маркова Світлана Василівна доктор історичних наук, доцент, професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки, Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, 29008, м. Хмельницький, тел.: (067) 758-82-85, <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>.

Волобуєв Владислав Володимирович доктор філософії зі спеціальності освітні, педагогічні науки, викладач кафедри прикордонної служби, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, 29006, тел.: (097) 577-87-04, <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>

КОНЦЕПЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Анотація У статті досліджується сучасний стан підходів до військового лідерства. Автори розглядають ключові аспекти та практичні навички лідерів у військових структурах провідних країн євроатлантичного простору, а саме США, Німеччину, Швейцарію, Австрію та Україну. Основний акцент робиться на двох ключових аспектах: формуванні критичного мислення та опануванні теорією трансформаційного лідерства. Практичні навички лідерів охоплюють вплив на підлеглих, адаптивність та надання прикладу для наслідування. Крім того, у статті аналізуються підходи до військового лідерства в різних країнах, вказуючи на специфіку кожної з них. Підкреслюються важливі аспекти, такі як зростання значення критичного мислення та адаптивності, а також необхідність розвитку лідерських навичок на всіх рівнях сучасних сил оборони. Автори також визначають виклики, які стоять перед сучасним військовим керівництвом, і рекомендації щодо подальшого розвитку цієї сфери. Констатовано, що не існує єдиної універсальної концепції військового лідерства. Ефективність лідера залежить від його особистих якостей, контексту та ситуації. Військове лідерство – це постійне навчання та самовдосконалення. Очікується, що роль військового лідерства буде ще більше зростати. Лідерство буде відігравати ключову роль

у забезпеченні обороноздатності та безпеки. Констатовано, що настав час визначати процес підготовки офіцера як процес формування майбутнього наших сил безпеки та оборони, а не процес, що має відображати теперішній їх стан.

У висновку підкреслюється, що ефективно військово лідерство залежить від поєднання глибоких знань, практичних навичок та особистих якостей, а також необхідності постійного вдосконалення системи підготовки військових лідерів та співробітництва на міжнародному рівні.

Ключові слова: військово лідерство, концепції військового лідерства, сектор безпеки та оборони, терезіанська модель, культура лідерства.

Dyjak Vadym Valeriyovich Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social and Economics Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, 29008, tel.: (097) 661-73-99, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>.

Markova Svitlana Vasylivna Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Social and Humanitarian Training Department, Khmelnytskyi Cooperative Commercial and Economic Institute, Khmelnytskyi, 29008, tel.: (067) 758-82-85, <https://orcid.org/0000-0002-8665-2688>

Volobuiev Vladyslav Volodymyrovych PhD in Educational and Pedagogical Sciences, Lecturer of the Border Service Department, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, 29006, tel.: (097) 577-87-04, <https://orcid.org/0009-0002-7293-9175>.

CONCEPTS OF MILITARY LEADERSHIP IN UKRAINE AND EURO-ATLANTIC COUNTRIES

Abstract. The article explores the current state of approaches to military leadership. The authors examine key aspects and practical skills of leaders in military structures of leading Euro-Atlantic countries, specifically the USA, Germany, Switzerland, Austria, and Ukraine. The main focus is on two key aspects: fostering critical thinking and mastering the theory of transformational leadership. Practical leadership skills encompass influencing subordinates, adaptability, and setting an example for emulation. Additionally, the article analyzes approaches to military leadership in different countries, highlighting their specificities. Important aspects such as the growing importance of critical thinking and adaptability are emphasized, as well as the necessity of developing leadership skills at all levels of modern defense forces. The authors also identify challenges facing contemporary military leadership and provide recommendations for further development in this

field. It is noted that there is no single universal concept of military leadership; the effectiveness of a leader depends on their personal qualities, context, and situation. Military leadership requires continuous learning and self-improvement. It is expected that the role of military leadership will continue to grow, playing a key role in ensuring defense capability and security. It is stated that the time has come to define the process of training future officers as a process of shaping the future of our security and defense forces, rather than reflecting their current state. In conclusion, it is emphasized that effective military leadership depends on a combination of deep knowledge, practical skills, and personal qualities, as well as the need for continuous improvement of the military leadership training system and international cooperation.

Keywords: military leadership, concepts of military leadership, security and defense sector, Theresian model, leadership culture.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси пов'язані із початком повномасштабного вторгненням в Україну російської федерації, потребують переосмислення та інтенсифікації усіх процесів, що пов'язані із новою воєнно-політичною реальністю. Це в свою чергу передбачає зміну парадигми управління соціальними процесами, особливо тими, які стосуються кризових ситуацій. Вищевизначене передбачає модернізацію освітніх процесів, що практикуються у площині вихованням лідерів нової якості загалом та військових зокрема. Саме військові лідери нової генерації стають базисом сил оборони під час ведення бойових дій, а також побудови нової післявоєнної України, з якісно новим сектором безпеки. Ми цілком погоджуємось з думкою О. Бойко про те, що «настав час визначати процес підготовки майбутнього офіцера як процес формування майбутнього наших ЗС, а не процес, що має відображати теперішній їх стан. Таким чином, усвідомимо критичну необхідність забезпечення його випереджувального характеру і пріоритетного розвитку для потреб національної безпеки. А ще треба мати глибоку переконаність: вираз «Сучасний стан ЗС – майбутнє військової освіти» потребує найскорішої заміни на іншу місію, яким керуються армії провідних країн світу: «Сучасне військової освіти – це майбутнє наших ЗС!». Вони як ніколи за свою історію розвитку потребують нині компетентних військових лідерів, здатних дати відсіч російській агресії.» [1, С. 267]. Позиція науковця є актуальною не лише для ЗСУ, а й для усіх сил сектору безпеки та оборони України. Саме модернізована система військової освіти, що буде заснована на концепціях військового лідерства провідних армій світу, має стати катализатором виховання нової генерації офіцерських кадрів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляди наукових досліджень свідчать про те, що існує багато різних теоретичних підходів для пояснення складності процесу військового лідерства. Як зазначає К. Лімсила та С. Огунлана протягом останніх 60 років було розроблено 65 різних класифікаційних систем

для визначення вимірів лідерства в тому числі військового [17, 164–184]. Особливий інтерес являють собою дослідження військового лідерства в країнах НАТО. Науковці А. Робертс, С. Сінек, К. Грінт аналізують різні аспекти досліджуваного феномену у контексті збройних сил різних країн, через призму впливу лідерів на єдність команди в тому числі під час ведення військових дій. [14; 20; 10]. Грунтовний аналіз по формуванню поведінки військового лідера для сталої безпеки країни здійснила група прибалтійських дослідників С. Бекесайне, І. Медіте-Кавалаяускіне та С. Хошкова-Маєрова [11]. Особливий інтерес представляють вітчизняні дослідження військового лідерства. У науковому доробку О. Маковського проаналізовано окремі аспекти формування якостей лідера в майбутніх офіцерів, науковець визначив і обґрунтував педагогічні умови підвищення ефективності формування лідерських якостей в умовах ВВНЗ [8]. Д. Коцеруба та О. Романовський, О. Пономарьов та А. Сироснятникова розглядали проблеми лідерства у військовому колективі [7; 9]. Грунтовний аналіз проблем військового лідерства представлений як ціннісна і контекстна основа професійної компетентності офіцерів у наукових дослідженнях О. Бойко [1]. Психологічну складову формування військового лідерства представлено у науковому доробку О. Кокуна, О. Ковальчук та інших [5; 4]. Незважаючи на значну кількість досліджень теоретичних та практичних аспектів військового лідерства, заявлена тема є досить актуальною з причини зміну характеру війни, цінностей та очікувань, розвитку технологій, глобалізації та необхідності постійного вдосконалення та з метою подальшого використання концепцій у військовій освіті.

Метою статті є аналіз сучасних практичних та теоретичних концепцій військового лідерства у провідних країнах НАТО та України.

Виклад основного матеріалу. Проблему військового лідерства стосовно України була досить чітко окреслена експертом із питань безпеки та оборони Українського інституту майбутнього Г. Грантом, сутність її спрямована на критику «радянського стилю» управління за принципом «роби так, як я кажу». Натомість, експерт запропонував нову парадигму де стиль управління сучасних лідерів має ґрунтуватися на рівності, довірі, чітких цілях та делегуванні повноважень («Лідерство в армії – нова парадигма в Україні»). Зважаючи на це слід зазначити, що практичні концепції військового лідерства фокусуються на **прикладному аспекті** лідерської діяльності, пропонуючи конкретні інструменти та методи розвитку і вдосконалення лідерських навичок. Практичні концепції військового лідерства пропонують емпірично обґрунтовані та практично апробовані методи їх розвитку та вдосконалення. Заслуговує на увагу філософія лідерства сучасних генералів країн НАТО, чотиризірковий генерал Стівен Таунсенд, командувач ЗС США в Африці, виклав її у чотирьох тезах: честь понад усе, будь готовим фізично і морально до несподіваних подій, дисципліна запорука успіху, будь прикладом [2]. Деякі

канадські дослідники вважають, що підготовка військових лідерів має ґрунтуватися на двох ключових аспектах. Першим є формування критичного мислення: це досягається завдяки широкій загальній ерудиції, яка включає знання з соціальних наук (соціології, політології, антропології, географії тощо), а також літератури, теорії комунікацій, риторики та філософії, завдяки цьому майбутні лідери зможуть ґрунтовно аналізувати події, розуміти їхні глибинні причини та наслідки. Другим аспектом є опанування теорією трансформаційного лідерства. Остання є класичною для західного світу і робить акцент на мотивації та інспіруванні підлеглих. Трансформаційні лідери вміють чітко формулювати бачення, згуртувати команду навколо нього та вести її до успішного досягнення цілей. Таким чином, поєднання цих двох аспектів дає можливість підготувати компетентних військових лідерів, які зможуть ефективно діяти в складних та мінливих умовах [18].

Важливі практичні аспекти військового лідерства викладені у польовому керівництві № 6–22 «Leader Development» армії США. У цьому документі зазначається, що лідерство полягає у впливі на людей через визначення мети, направлення та мотивацію підлеглих для досягнення місії та поліпшення організації. У військовій сфері США, лідер - це той, хто вміє надихати та впливати на інших для досягнення визначених цілей. Лідер стимулює інших до дій, акцентуючи увагу на аналізі та прийнятті рішень для загального блага організації [13]. Лідерство, як складова бойової ефективності, виконує різноманітні бойові функції (зміну позицій та маневри, розвідку, вогневу підтримку, захист, командування, контроль). У військовому контексті лідер має здатність командувати, якщо на нього покладено відповідальність, а також може виконувати роль неформального лідера у команді. Формальний (начальник) та неформальний лідери у будь-якій команді можуть бути представлені в одній особі. Лідери мотивують людей як всередині, так і поза командним ланцюгом, щоб вони діяли або змінювали своє мислення, коли це необхідно. Незалежно від формальності або неформальності, всі військовослужбовці можуть опинитися в ситуаціях, коли їм потрібно приймати лідерські рішення та впливати на інших. Лідери, які адаптують свої дії в залежності від динаміки ситуації, досягають найкращих можливих результатів. У військовому середовищі ідеальний лідер є прикладом для наслідування завдяки своєму інтелекту, фізичній підготовці, професійній компетентності та моральним якостям [13].

Військовий лідер приділяє особливу увагу ефективному виконанню намірів і цілей вищих керівників та відповідає за інтереси військового формування. Він усвідомлює, що військові підрозділи виконують завдання у сфері оборони, при цьому кожен його член, незалежно від військового чи цивільного статусу, є не лише частиною команди, але й виступає в ролі керівника або підлеглого. Таким чином, виявлення якостей хорошого підлеглого стає необхідною складовою ефективного лідерства [13].

У Німеччині базисом для розуміння військового лідерства є концепція *Innere Führung* (Громадянська освіта та лідерство). В її основі лежить концепт поєднання демократичних принципів верховенства права з ідеями та практикою військового керівництва. Загалом громадянська освіта та лідерство «гарантує, що солдати Бундесверу є частиною суспільства, і зобов'язує збройні сили підтримувати закон і військовий порядок. Це формує культуру лідерства Бундесверу» [12]. Сама норма, тепер відома як Центральний посібник із громадянської освіти та лідерства, самоуявлення та культури лідерства А-2600/1 [12], йде ще далі та проголошує внутрішнє лідерство загальною нормою поведінки для солдатів Бундесверу: «Громадянська освіта та лідерство є обов'язковою основою для нашої повсякденної діяльності, а також в операціях у національних та багатонаціональних структурах. Усі солдати повинні узгоджувати свою поведінку та дії з принципами громадянської освіти та лідерства. Це важливий елемент культури керівництва Бундесверу» [12]. Ця культура лідерства була перевірена Ріхтером [19] у репрезентативному дослідженні німецьких збройних сил. Він показує, що більшість солдатів задоволені своїм прямим начальником. Однак начальники в збройних силах Німеччини повинні розвивати більшу чутливість до лідерства в деяких сферах, а саме виявляти більш критичну самооцінку, сильніше використовувати свій приклад для наслідування підлеглим, проявляти більшу впевненість та висловлювати більше критики та похвали, тобто здійснювати більш глибокий зворотній зв'язку.

У Швейцарії в 1990-х роках головним чином Рудольф Штайгер (з Військової академії ETH Zurich) надавав поради військовим керівникам щодо того, як вони повинні поводитися в якості лідерів у повсякденних ситуаціях. Науковець описує свою філософську концепцію лідерства, що орієнтована на людей: «в якій люди відіграють ключову роль у мисленні, почуттях – і, сподіваюся, також у діях!» [15]. «Під лідерством, орієнтованим на людей, ми розуміємо те, що дії та поведінка кожного, хто бере участь у виконанні завдання, зосереджені на цілях, які були встановлені або погоджені, при цьому підлеглий як особистість відіграє ключову роль» [15].

Модель австрійських збройних сил (Терезіанська модель лідерства) ґрунтується на уявленні про людину, «яка характеризується особистою відповідальністю, довірою та прагненням щось змінити» [16]. Лідерські дії розуміються як «відповідальні, цілеспрямовані дії, що контролюються рішеннями як на рівні військового керівництва, так і на рівні керованої особи (рішення про співвідповідальність)» [16]. Лідерські компетенції розглядаються як здатність «діяти творчо та самоорганізовано в несподіваних, відкритих лідерських ситуаціях» [16].

Доктрина військового лідерства України визначає його як цілеспрямований вплив на військовослужбовців (різних категорій) в їх повсякденній, службовій, навчальній та бойовій діяльності, а також в нестандартних

(критичних) ситуаціях. Воно має спрямовуватись на підтримку довіри та поваги, визначення мети і механізмів її досягнення. Важливим аспектом є забезпечення дисципліни та мотивації для виконання завдань за призначенням. Ефективність командування повинна досягатись шляхом поєднання процесів управління та лідерства командирами (начальниками). Іншими словами: військове лідерство - це не просто про командування, а й про те, щоб надихати та мотивувати людей, а також створювати атмосферу довіри та поваги; ефективне командування неможливе без поєднання управлінських та лідерських навичок [3]. Резюмуючи концептуальні постулати української доктрини, можна виділивши ключові моменти, що включають в себе наступне: вплив (лідерство - це не просто про те, щоб віддавати накази, а й про те, щоб впливати на людей, щоб вони могли досягти поставлених цілей); мотивація (лідерство повинне мотивувати підлеглих на виконання завдань, навіть у складних та небезпечних ситуаціях); довіра та повага (лідерство повинне ґрунтуватися на довірі та повазі між лідером та його послідовниками); управління та лідерство (для ефективного командування командири повинні володіти як управлінськими, так і лідерськими навичками).

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що військове лідерство - це динамічний та багатогранний процес, який постійно еволюціонує. Ефективне лідерство ґрунтується на поєднанні глибоких знань, практичних навичок та особистих якостей. Серед ключових аспектів концепцій лідерства у арміях провідних країн світу слід виділити критичне мислення як ґрунтовний аналіз подій, розуміння їхніх глибинних причин та наслідків. В контексті теорії трансформаційного лідерства на особливу увагу заслуговує чітке формулювання бачення, згуртування команди, мотивація та ведення до успішного досягнення цілей. Кожна з концепцій має конкретні практичні аспекти до яких відноситься вплив на людей, визначення мети, спрямування та мотивація підлеглих. Не менш важливим практичним аспектом концепцій є гнучкість у прийнятті рішень та діях залежно від динаміки ситуації. У практичній площині також слід визначити акцентацію на прикладі для наслідування, що включає в себе високий інтелект, фізичну підготовку, професійну компетентність та моральні якості. Відповідно у кожній з представлених у дослідженні країн домінують певні підходи до формування концепцій, що знайшло своє відображення у практичних порадниках, своєрідних «протоколах». У США акцентовано увагу на аналізі прийняття рішень, мотивації та командній роботі. Військові Німеччина визначають свою концепцію через поєднання демократичних принципів з військовим керівництвом. У Швейцарії фокус практики військового лідерства спрямований на підлеглих як на особистостей. Австрійська терезіанська концепція ґрунтується на відповідальності, довірі, вчасній реакції на зміни, творчому підході та самоорганізації. Українська концепція, що викладена у доктрині розвитку військового лідерства заснована на ідеях цілеспрямованого впливу,

підтримці довіри та поваги, мотивації, дисципліни, поєднання управлінських та лідерських навичок. Отже, не існує єдиної універсальної концепції військового лідерства. Ефективність лідера залежить від його особистих якостей, контексту та ситуації. Військове лідерство - це постійне навчання та самовдосконалення. Очікується, що роль військового лідерства буде ще більше зростати. Лідерство буде відігравати ключову роль у забезпеченні обороноздатності та безпеки.

Література:

1. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія / О. В. Бойко. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.
2. Бойко О. Філософія лідерства генерала Стівена Таунсенда [Електронний ресурс] / О. Бойко. – Режим доступу : https://petrimazepa.com/uk/filosofiya_liderstva_generala_stivena_tausenda
3. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. URL: https://dovidnykmpz.info/wpcontent/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viyskovoho_liderstva_v_Zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf
4. Ковальчук О. Психологічні особливості військового лідерства у професійній практиці офіцера. Вісник Національного університету оборони України, 64(6). 2022. С. 65–70.
5. Кокун О. Психологічна структура лідерських якостей майбутнього офіцера. Вісник Національного університету оборони України. 2012. № 4(29). С. 170–174.
6. Концепція лідерства за стандартами армій країн НАТО (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries) : навч. посіб. / О. Ф. Хмільяр та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 252 с.
7. Коцербуба Д. Шляхи та умови удосконалення виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України : дис. ... канд. пед. наук. Хмельницький, 2000. 220 с.
8. Маковський О. Формування лідерських якостей майбутніх офіцерів: автореф. дис....канд. пед. наук. Хмельницький, 2002. 18 с.
9. Романовський О., Пномарьов О., Сироснятников А. Проблеми формування особистості лідера. Харків, 2001. 193 с.
10. Andrew Roberts. Leadership in War: From Lincoln to Churchill. New York. 2019. Penguin Press. P. 256
11. Bekesiene, S.; Meidute-Kavaliauskiene, I.; Hošková-Mayerová, Š. Military Leader Behavior Formation for Sustainable Country Security. Sustainability 2021, 13, 4521. <https://doi.org/10.3390/su13084521>
12. BMVg – Bundesministerium der Verteidigung. Zentrale Dienstvorschrift A-2600/1: Innere Führung. Berlin: Selbstverständnis und Führungskultur der Bundeswehr. 2017.
13. Field Manual № 6-22. Leader Development. Headquarters. Departement of the Army. Washington DC, June 2015
14. Keith Grint. Leadership in the Military: An International Perspective. New York. Palgrave Macmillan. 2004 P. 256.
15. Kernic, F., Elbe, M., Richter, G. Military Leadership: Concepts and Theoretical Approaches. In: Sookermany, A.M. (eds) Handbook of Military Sciences. Springer, Cham. 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_61-1
16. Königshofer, Josef: Unsere Verantwortung, Leistung fordern, Persönlichkeit fördern, Wien 2015.

17. Limsila, K.; Ogunlana, S.O. Performance and leadership outcome correlates of leadership styles and subordinate commitment. *Eng. Constr. Archit. Manag.* 2008, 15, P. 164–184.
18. Parenteau D. La culture générale comme école de commandement: quelle formation pour nos jeunes officiers? / D. Petraeus // *Revue militaire canadienne*. – 2014. – Vol. 15, No. 1. – P. 59–63
19. Richter, G. “Gesunde Führung” und ihr Beitrag zur Gesundheit der Streitkräfte. In M. Elbe (Ed.), *Die gesundheit des Militärs*. 2020. (pp. 251–265). Nomos-Verlag: Baden-Baden.
20. Simon Sinek. *Leaders Eat Last: Why Some Teams Pull Together and Others Don't*. New York. Portfolio. 2014. P. 368.

References:

1. Boyko O. V. (2020) *Teoriya i metodyka formuvannya lideriv/koyi kompetentnosti ofitseriv Zbroynykh syl Ukrayiny* [Theory and methods of formation of leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine] : monograph / O.M. V. Boyko. Zhytomyr: Ed. O. O. Evenok, 2020. 667 s. (in Ukrainian)
2. Boyko O. (2019) *Filosofiya liderstva henerala Stivena Taunsenda* [Philosophy of leadership of General Steven Townsend] [Electronic resource] / O. Boyko. – Access mode : https://petrimazepa.com/uk/filosofiya_liderstva_generala_stivena_taunsenda (in Ukrainian)
3. *Doktryna rozvytku viys'kovoho liderstva u Zbroynykh Sylakh Ukrayiny*. (2020) [The doctrine of military leadership development in the Armed Forces of Ukraine]. URL: https://dovidnykmpz.info/wpcontent/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viyskovoho_liderstva_v_Zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf (in Ukrainian)
4. Kovalchuk O. (2022) *Psykhologichni osoblyvosti viys'kovoho liderstva u profesiyniy praktytsi ofitsera* [Psychological features of military leadership in the professional practice of an officer]. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 64(6). 2022. S. 65–70. (in Ukrainian)
5. Kokun O. (2012) *Psykhologichna struktura lideriv/kykh yakostey maybutn'oho ofitsera* [Psychological structure of leadership qualities of a future officer]. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*. 2012. No. 4(29). S. 170–174. (in Ukrainian)
6. *Kontsepsiya liderstva za standartamy armiy krayin NATO* [Concept of leadership in accordance with the standards of the armies of NATO countries (Conception of leadership in accordance with the armies standards of NATO countries)] (2018) : teaching. manual / O. F. Khmilyar et al. Kyiv: NUOU named after Ivan Chernyakhovsky, 2018. 252 s. (in Ukrainian)
7. Kotseruba D. (2000) *Shlyakhy ta umovy udoskonalennya vykhovannya kursantiv Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny* [Ways and conditions for improving the education of cadets of the National Academy of the State Border Service of Ukraine] : thesis. ... candidate ped. of science Khmelnytskyi, 2000. 220 s. (in Ukrainian)
8. Makovsky O. (2002) *Formuvannya lideriv/kykh yakostey maybutnikh ofitseriv* [Formation of leadership qualities of future officers] : autoref. dis.... candidate ped. of science Khmelnytskyi, 2002. 18 s. (in Ukrainian)
9. Romanovskiy O., Pnomaryev O., Syrosnyatnikov A. (2001) *Problems of forming a leader's personality* [Problems of the formation of a leader's personality]. Kharkiv, 2001. 193 s. (in Ukrainian)
10. Andrew Roberts (2019). *Leadership in War: From Lincoln to Churchill*. New York. Penguin Press. P. 256
11. Bekesiene, S.; Meidute-Kavaliauskiene, I.; Hošková-Mayerová, Š. (2021) *Military Leader Behavior Formation for Sustainable Country Security*. *Sustainability* 2021, 13, 4521. <https://doi.org/10.3390/su13084521>
12. BMVg – Bundesministerium der Verteidigung. (2017). *Zentrale Dienstvorschrift A-2600/1: Innere Führung*. Berlin: Selbstverständnis und Führungskultur der Bundeswehr.

13. Field Manual № 6-22. Leader Development. Headquarters. Department of the Army. Washington DC, June 2015.
14. Keith Grint (2004). Leadership in the Military: An International Perspective. New York. Palgrave Macmillan. P. 256.
15. Kernic, F., Elbe, M., Richter, G. (2023). Military Leadership: Concepts and Theoretical Approaches. In: Sookermany, A.M. (eds) Handbook of Military Sciences. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_61-1
16. Königshofer, Josef: Unsere Verantwortung, Leistung fordern, Persönlichkeit fördern, Wien 2015.
17. Limsila, K.; Ogunlana, S.O. (2008) Performance and leadership outcome correlates of leadership styles and subordinate commitment. Eng. Constr. Archit. Manag. 2008, 15, P. 164–184.
18. Parenteau D. La culture générale comme école de commandement: quelle formation pour nos jeunes officiers? / D. Petraeus // Revue militaire canadienne. – 2014. – Vol. 15, № 1. – P. 59–63
19. Richter, G. (2020). “Gesunde Führung” und ihr Beitrag zur Gesundheit der Streitkräfte. In M. Elbe (Ed.), Die gesundheit des Militärs (pp. 251–265). Nomos-Verlag: Baden-Baden.
20. Simon Sinek (2014). Leaders Eat Last: Why Some Teams Pull Together and Others Don't. New York. Portfolio. P. 368.

УДК [378.091.33-057.87-057.36:81'243]:004.77(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-938-951](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-938-951)

Єфімова Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, тел.: (063) 197-2425, <https://orcid.org/0000-0001-8658-9685>

Жицька Світлана Анатоліївна старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, тел.: (067) 840-2318, <https://orcid.org/0000-0001-5293-4639>

Бецько Олена Степанівна викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, тел.: (096) 359-1080, <https://orcid.org/0000-0003-4677-4776>

Браєвська Анастасія Ігорівна викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 2, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, тел.: (063) 042-4164, <https://orcid.org/0000-0001-8238-5714>

Журавель Віта Володимирівна доцент кафедри іноземних мов, Національний університет оборони України, проспект Повітряних сил, 28, м. Київ, 03049, тел.: (067) 755-7715, <https://orcid.org/0000-0002-0278-5150>

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ТА САМОСТІЙНОГО ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ КУРСАНТАМИ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ: РОЛЬ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ

Анотація. У статті досліджується роль інноваційних технологій у покращенні процесу навчання з іноземних мов курсантів у вищих військових навчальних закладах. Стаття базується на аналізі сучасних підходів до викладання іноземних мов, зокрема в контексті військової освіти, та на

вивченні можливостей, які надають інтерактивні онлайн-платформи. Особлива увага приділяється ролі онлайн-платформ у сприянні самостійному засвоєнню знань, стимулюванні активності та інтерактивному взаємодії з матеріалом. В статті представлені результати досліджень, які підтверджують ефективність використання таких платформ у військових навчальних закладах. Розглядається роль освітньої платформи Coursera у покращенні ефективності навчання письма в галузі наук та удосконалення навичок письмової іншомовної компетентності в сфері наукового контексту, поліпшення комунікативних навичок курсантів вищих військових навчальних закладів. Coursera, як одна з провідних освітніх платформ, надає доступ до широкого спектру курсів і ресурсів з іноземної мови. Через можливість вивчення матеріалів у зручний для курсантів час і темп, вони можуть ефективно поєднувати навчання зі своїми академічними та військовими обов'язками. Окрім того, використання Coursera сприяє розвитку самостійності та самоорганізації у навчанні, що є важливим для подальшої професійної підготовки курсантів. Аналізуються переваги використання платформи Coursera в контексті освітнього процесу у військових навчальних закладах. Автори обґрунтовують та дають рекомендації, щодо важливості інтеграції інноваційних технологій у процес навчання з іноземної мови, наголошуючи на перевагах, які вони принесуть для підвищення ефективності навчання курсантів та розвиток компетентностей військових спеціалістів.

Ключові слова: інноваційні технології, навчання, онлайн-платформи, курсанти вищих військових навчальних закладів, самостійне засвоєння знань з іноземної мови.

Yefimova Olha Mykolayivna PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of English for Engineering № 2, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, 37 Beresteisky Ave., Building 7, Kyiv, 03056, tel.: (063) 197-2425, <https://orcid.org/0000-0001-8658-9685>

Zhytska Svitlana Anatoliyivna Senior Lecturer at the Department of English for Engineering № 2, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, 37 Beresteisky Ave., Building 7, Kyiv, 03056, tel.: (067) 840-2318, <https://orcid.org/0000-0001-5293-4639>

Betsko Olena Stepanivna Lecturer at the Department of English for Engineering № 2, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, 37 Beresteisky Ave., Building 7, Kyiv, 03056, tel.: (096) 359-1080, <https://orcid.org/0000-0003-4677-4776>

Braievskaya Anastasiia Ihorivna Lecturer at the Department of English for Engineering № 2, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, 37 Beresteisky Ave., Building 7, Kyiv, 03056, tel.: (063) 042-4164, <https://orcid.org/0000-0001-8238-5714>

Zhuravel Vita Volodymyrivna Associate Professor at the Department of Foreign Languages, National Defense University of Ukraine, Air Forces Avenue, Building 28, Kyiv, 03049, tel.: (067) 755-7715, <https://orcid.org/0000-0002-0278-5150>

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES TO IMPROVE THE ORGANISATION OF TRAINING AND INDEPENDENT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGE BY CADETS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS: THE ROLE OF ONLINE PLATFORMS

Abstract. The article considers the role of innovative technologies in improving the process of teaching foreign languages to cadets in higher military educational institutions. The article is based on the analysis of modern approaches to teaching foreign languages, in particular in the context of military education, and on the study of the opportunities provided by interactive online platforms. Special attention is paid to the role of online platforms in promoting independent learning, stimulating activity and interactive interaction with the material. The article presents the results of research confirming the effectiveness of using such platforms in military educational institutions. The role of the Coursera educational platform in improving the effectiveness of teaching writing in the field of science and improving the skills of written foreign language competence in the field of scientific context, improving the communication skills of cadets of higher military educational institutions is considered. Coursera, as one of the leading educational platforms, provides access to a wide range of foreign language courses and resources. As cadets can study materials at their own pace and time, they can effectively combine their studies with their academic and military duties. In addition, the use of Coursera contributes to the development of independence and self-organisation in learning, which is important for further professional training of cadets. The advantages of using the Coursera platform in the context of the educational process in military educational institutions are analysed. The authors substantiate and make recommendations on the importance of integrating innovative technologies into the process of teaching a foreign language, emphasising the benefits they will bring to improving the effectiveness of cadets' learning and developing the competences of military specialists.

Keywords: innovative technologies, learning, online platforms, cadets of higher military educational institutions, self-directed learning of a foreign language.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зростанням російської агресії в Україні, українська система освіти стикається зі значними викликами. Початково навчальні процеси на всіх рівнях були призупинені з метою забезпечення безпеки всіх учасників освітнього процесу. Проте, завдяки використанню новітніх технологій і рішучості продовжувати забезпечувати

високу якість освіти незважаючи на військові дії, активне впровадження дистанційного навчання стало стратегічним кроком.

За останні роки Міністерство освіти і науки України доклало значних зусиль для модернізації системи освіти та інтеграції цифрових технологій у практику викладання та навчання. Пандемія COVID-19 ще більше прискорила впровадження онлайн-освіти, оскільки університетам довелося швидко адаптуватися до дистанційного навчання. Цей досвід набув особливого значення під час початку війни з Росією, оскільки дозволив безперервно перейти до дистанційної освіти під час кризової ситуації.

Впровадження цифрових технологій, включаючи їх застосування під час вивчення іноземних мов у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ), є важливою складовою процесу модернізації системи освіти. За висловленням Н. Reinders та С. J. White, у останні роки використання цифрових технологій стає дедалі важливішим елементом освітнього процесу. Вони пропонують вчителям і учням широкий спектр можливостей у виборі засобів і форм навчання іноземної мови. Розвиток цифрових технологій, мобільних технологій, комп'ютерів та мережесервісів Web 2.0 призвів до зростання уваги до проблеми індивідуального навчання та вивчення мови. Цифрові технології надають учням не тільки набагато ширший доступ до ресурсів, але й доступність автономного навчання [1].

Використання передових технологій у процесі навчання іноземної мови майбутніми військовими фахівцями та забезпечення якості освіти в умовах війни мають важливе значення для прискорення розвитку військового потенціалу та забезпечення національної безпеки. В даний час складно уявити підготовку до занять, їх проведення без використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій. При цьому застосування інформаційних технологій змушує переглядати не тільки планування, але і зміст навчального предмета. Також змінюється і роль студентів. Завдання студентів зводиться до постійного самостійного пошуку, узагальнення та систематизації досліджуваного матеріалу, оскільки сучасні інформаційні системи забезпечують доступ до великого обсягу знань [2]. Це викликає перегляд традиційних підходів до навчання та викладання, створюючи потребу у змінах. Ці зміни є невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу, і їхні наслідки обговорюються у даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для аналізу та вивчення останніх тенденцій та підходів, які підтверджують визначення ефективності використання інноваційних технологій та онлайн-платформ ми дослідили ряд наукових досліджень, як українських так і зарубіжних науковців Лавриш Ю. Е., Литовченко І. М., Синєкоп О. С., Чугай О. Ю., Ставицька О. В., Н. Reinders, С. J. White, Р. Benson, М. Warschauer, Diane Larsen-Freeman, Stephen Krashen, Rod Ellis, Paul Nation, Godwin-Jones, R. та інших. Ці дослідження дозволили нам отримати об'єктивний огляд стану справ у сфері

використання інноваційних технологій та онлайн-платформ у різних секторах суспільства. Результати цього аналізу стали основою для вивчення впливу використання інноваційних технологій та онлайн-платформ, їх можливостей у покращенні організації навчання та самостійного засвоєння знань з іноземної мови у військовому середовищі, враховуючи особливості навчального процесу та потреби курсантів. Отже, важливо спрямовувати навчальний процес у ВВНЗ не лише на впровадження новітніх інноваційних технологій, методів, а й заходів, які сприятимуть поліпшенню якості результатів у процесі самостійного вивчення іноземної мови.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі ефективності використання інноваційних технологій; у визначенні ролі, зокрема освітньої онлайн-платформи Coursera, для покращення організації навчання та самостійного засвоєння знань з іноземної мови в ВВНЗ – Інституті спеціального зв'язку та захисту інформації Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського); а також розробці рекомендацій щодо оптимального використання онлайн-платформ для досягнення максимальних результатів у процесі вивчення іноземної мови курсантами ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі важливість англійської мови як міжнародного засобу комунікації надзвичайно висока. Щоб бути в курсі останніх досягнень у своїй галузі, фахівцям необхідно володіти ефективними комунікаційними навичками англійською мовою. Вивчення іноземної мови вже не обмежується лише розширенням кругозору чи покращенням кар'єрних перспектив. Сучасна реальність відкриває нові можливості для вивчення іноземної мови та визначає новий рівень значущості цього процесу.

Кабінет Міністрів України оприлюднив «Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки», яка визначає необхідність реформування освітньої системи відповідно до сучасних соціально-економічних умов. Велика потреба у фахівцях з високим рівнем компетентності, зокрема у володінні іноземними мовами, виявляється у сфері підготовки майбутніх офіцерів. Це пояснюється тим, що сучасні соціальні, культурні та економічні проблеми стають все більш масштабними й гострими, що вимагає актуальних підходів до підготовки освічених офіцерів. Такий контекст визначає необхідність пошуку оптимальних шляхів формування здатних до вирішення викликів сучасного світу військових кадрів [3].

Отже, однією з груп професіоналів, від яких сьогодні вимагається вивчення англійської мови на високому рівні, є військовослужбовці Збройних Сил України. Зараз в Україні триває військова реформа, спрямована на приведення її обороноздатності до стандартів НАТО. Це і перехід на сучасну техніку та озброєння. У рамках цього процесу українських військових навчають працювати та обслуговувати новітні зразки озброєння. Оскільки ця

зброя виробляється в США та інших країнах-членах НАТО, посібники користувача та технічна документація доступні лише англійською мовою. Тому українські військовослужбовці мають добре володіти англійською мовою, щоб розуміти та чітко виконувати ці інструкції.

Застосування онлайн-систем у навчальний процес ВВНЗ є сучасним і перспективним напрямком розвитку освітньої сфери. За допомогою цифрових технологій та штучного інтелекту (ШІ) відбувається значне трансформування методів та форм навчання, що сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу та розвитку компетентностей курсантів.

Штучний інтелект можна визначити як здатність комп'ютерної системи взаємодіяти з навколишнім середовищем через візуальне сприйняття або розпізнавання мови. Очікується, що ця система також демонструватиме інтелектуальну поведінку, подібну до людської, наприклад, аналізуватиме наявну інформацію та прийматиме раціональні рішення для досягнення бажаної мети [4].

Штучний інтелект (ШІ) в онлайн-навчанні іноземної мови виконує різноманітні функції, спрямовані на підвищення ефективності та якості освітнього процесу. Однією з головних переваг використання ШІ є можливість індивідуалізації навчання, адаптації навчального матеріалу до потреб кожного курсанта. Системи інтелектуальної підтримки навчання можуть аналізувати навчальні дані курсантів, виявляти їх слабкі місця та запропоновувати індивідуалізовані завдання та ресурси для підвищення успішності. Крім того, ШІ може забезпечити автоматизований зворотній зв'язок та оцінювання рівня знань, що дозволяє викладачам більш точно відстежувати прогрес курсантів та надавати їм індивідуальні рекомендації.

Штучний інтелект – це сукупність технологічних рішень, які дозволяють імітувати когнітивні функції людини, включаючи самонавчання та пошук рішень без заздальгідь визначеного алгоритму. Метою є отримання результатів, порівнянних з тими, що досягаються інтелектуальною діяльністю людини при виконанні конкретних завдань [5].

Популярні інструменти дистанційного навчання, такі як платформи відеоконференцій Zoom, Google Meet, Skype, платформи для організації вебінарів та віддалених лекцій Webex, Adobe Connect, онлайн-платформи для навчання Coursera, Moodle, Blackboard, а також використання соціальних мереж, мобільних додатків та інших інтерактивних інструментів Kahoot, Quizlet, Classtime, Google Classroom дозволяють здійснювати ефективну комунікацію, забезпечувати змістовну взаємодію та розвивати навички курсантів у віддаленому форматі. Широке використання мобільних пристроїв, особливо смартфонів, є одним із головних чинників зростання неформального вивчення мов в Інтернеті [6].

Великі освітні організації, такі як Pearson, Oxford University Press, Cambridge University Press, Express Publishing, Macmillan, активно впроваджують

інтерактивні ресурси замість традиційних робочих зошитів у своїх сучасних навчально-виховних комплексах, включаючи мобільні додатки, як, наприклад, MyEnglishLab. З власного досвіду використання MyEnglishLab ми спостерігали значне покращення в організації навчального процесу: була забезпечена можливість приділяти більше часу на практичні заняття, розвивати навички спілкування, співпрацю в парах і групах, глибше вивчати складні теми, а також збагачувати діяльність різноманітними формами, уникнувши марної витрати часу на контрольні вправи. Додатковим позитивним наслідком було зростання мотивації курсантів до вивчення іноземної мови та підвищення інтересу до виконання завдань. Ці платформи дозволяють виконувати завдання в будь-який зручний час, забезпечуючи гнучкий графік навчання. Основні переваги використання таких платформ включають легкий контроль над навчальним процесом, швидку перевірку завдань та можливість заздалегідь встановлювати строки виконання завдань і тестів. Освітні онлайн-платформи є зручними інструментами для змішаного навчання, оскільки поєднують у собі традиційні підручники або електронні матеріали з інтерактивними завданнями онлайн. Такий формат дозволяє курсантам вивчати іноземну мову в будь-який зручний час та місці, а також адаптувати навчальний процес до власних індивідуальних потреб і темпу навчання. Швидке зростання інтернет-ресурсів, мережевих послуг і освітнього програмного забезпечення разом активізує пошук і бажання студентів вивчати нове та самовдосконалюватися [7].

Однією з основних переваг використання освітніх онлайн-платформ є можливість персоналізації навчального процесу. Викладачі можуть створювати індивідуальні навчальні програми та завдання для кожного курсанта, враховуючи їх потреби, рівень знань та відповідність мовним цілям. Крім того, такі платформи забезпечують можливість надавати курсантам зворотний зв'язок та рекомендації для покращення їхнього навчального процесу. Онлайн-платформи також сприяють активізації навчального процесу через інтерактивність та зацікавленість курсантів. Вони надають можливість використовувати різноманітні педагогічні методи та техніки, такі як інтерактивні вправи, відеоуроки, мультимедійні матеріали тощо, що сприяють поглибленому засвоєнню матеріалу та розвитку комунікативних навичок.

Таким чином, використання освітніх онлайн-платформ, таких як MyEnglishLab, Classtime, Google Classroom та інші, стає необхідним елементом сучасного навчального процесу. Вони допомагають ефективно організувати навчання, полегшуючи роботу викладача та забезпечуючи курсантам можливість засвоєння матеріалу в будь-який зручний для них час, місце та в зручному темпі. Основні переваги ІІІ в освіті включають автоматизацію навчального процесу, надання персоналізованого зворотного зв'язку через аналіз даних, створення інтелектуальних освітніх середовищ та застосування індивідуального підходу до навчального процесу [8].

Одним з найпопулярніших методів використання ІІІ у навчанні іноземних мов є використання мовних чат-ботів. Ці програмні засоби можуть

взаємодіяти з курсантами у форматі чату, запропонувавши їм вправи на покращення лексики, граматики та вимови, а також надаючи корисні поради та пояснення. Крім того, деякі мовні чат-боти можуть працювати у режимі віртуальних розмов, де курсант може використовувати мову на практиці, спілкуючись з віртуальним співрозмовником.

Ще однією інноваційною технологією у сфері онлайн-навчання є використання віртуальної реальності (VR) та розширеної реальності (AR). Ці технології дозволяють створювати імерсивні навчальні середовища, в яких курсанти можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами та ситуаціями, що сприяє поглибленому засвоєнню матеріалу та розвитку практичних навичок. За допомогою віртуальної реальності (VR) та розширеної реальності (AR) військові можуть отримати можливість практикувати мовні навички у відтворених віртуальних сценаріях, які відображають реальні воєнні ситуації.

Використання VR може дозволити військовим зануритися в імітацію комунікації під час бойових дій у іншій країні, де потрібно використовувати мову місцевого населення. Вони можуть взаємодіяти з віртуальними персонажами та ситуаціями, що дозволяє їм практикувати вживання мови у реальних контекстах, зокрема в ситуаціях стресу та напруженості.

За допомогою розширеної реальності (AR), військові можуть використовувати спеціальні додатки на своїх смартфонах або планшетах для отримання додаткової інформації про предмети навколо них у реальному часі. Наприклад, вони можуть сканувати картинки з військовою лексикою або фразами, і отримувати переклад та вимову цих слів або фраз на мові, яку вони вивчають, що допомагає засвоїти мовний матеріал у більш інтерактивний спосіб.

Таким чином, використання VR та AR у навчанні іноземних мов для військових може забезпечити реалістичне середовище для практики мовних навичок та підвищити ефективність навчання, особливо в контексті військових операцій та міжнародного спілкування.

На сьогоднішній день існує безліч освітніх онлайн-платформ, які надають різноманітні можливості для навчання та розвитку. Деякі з найпопулярніших освітніх платформ це:

1. **Coursera**: На цій платформі можна знайти курси від провідних університетів і компаній по різноманітним темам, включаючи науку, технології, гуманітарні науки та бізнес.

2. **edX**: Подібно до Coursera, edX пропонує онлайн-курси від університетів та організацій зі всього світу, а також сертифікатні програми.

3. **Udemy**: Це платформа, де кожен може створити та продавати свої курси. Вона пропонує великий вибір курсів з різних галузей, від програмування до кулінарії.

4. **LinkedIn Learning**: Ресурс, який надає доступ до бібліотеки відеоуроків по різних темах, таких як управління, маркетинг, програмування та багато інших.

5. **Khan Academy**: Це безкоштовна платформа, яка пропонує освітні матеріали з різних предметів для учнів різних вікових категорій.

6. **Codecademy**: Спеціалізована платформа для навчання програмування та розробки веб-сайтів шляхом інтерактивних вправ і проєктів.

7. **Duolingo**: Онлайн-платформа для вивчення мов, яка використовує гру та інтерактивні вправи для покращення навичок мови.

Це лише кілька прикладів освітніх онлайн-платформ, і їх число продовжує зростати, розвиваючись у відповідь на потреби сучасного навчання та розвитку.

Основні висновки нашого дослідження свідчать про те, що Coursera є однією з найпопулярніших освітніх платформ, яка відіграє важливу роль для підвищення організації навчання та самостійного засвоєння знань з іноземної мови курсантів. Кожний студент України може отримати безкоштовний доступ до курсів Coursera – платформи онлайн-навчання, заснованої викладачами Стенфордського університету. Команда Coursera першою відгукнулася на запит МОН розпочати співпрацю з українськими студентами.

Для ознайомлення з одним з курсів авторами було проведено дослідження в ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського для встановлення, які засоби освітніх онлайн-платформ є найбільш поширеними та мають попит застосування в ВВНЗ. Як показали результати онлайн-анкетування курсантів-магістрів, метою опитування був збір даних щодо освітніх онлайн-платформ, більшість курсантів (98 %) віддають перевагу використанню Coursera, яка дозволяє будь-кому, хто має підключення до Інтернету, відвідувати курси в найкращих навчальних закладах, які пропонують широкий спектр предметів.

Онлайн курс **“Writing in the Sciences”**, розроблений Стенфордським університетом, який створений з урахуванням сучасних вимог та стандартів, надав можливість курсантам-магістрам ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського ефективно вивчати мистецтво письма в галузі наук та удосконалити навички письмової іншомовної компетентності в сфері наукового контексту, поліпшити комунікативні навички англійською, підготуватись до співбесід та збільшити ефективність взаємодії з учасниками курсу. Для покращення навичок письма, швидкості і впевненості за 8 тижнів – 30 годин, курсанти мали можливість пройти 8 Units, виконати домашні завдання (Tests), відправити роботи до Стенфордського університету, отримати оцінку за кожний Unit та загальну оцінку за курс, а також отримати сертифікати за успішне закінчення курсу. Головні цілі курсу, що були досягнуті:

Покращення письмових навичок: Курс був зосереджений на розвитку якісних навичок письма для наукового спілкування. Курсанти отримали знання про техніку створення чітких та лаконічних наукових текстів.

Використання наукового стилю: Учасники курсу ознайомилися з особливостями використання наукового стилю в письмі. Курс допоміг зрозуміти важливі аспекти форматування, термінології та структуру наукових матеріалів.

Спілкування та зворотній зв'язок: Курсанти мали можливість взаємодіяти з викладачами Стенфордського університету та іншими учасниками, отримувати конструктивний зворотній зв'язок щодо свого письма, що сприяв постійному вдосконаленню.

Практичні завдання: Курс включав практичні завдання, які допомогли курсантам застосовувати отримані знання в реальних наукових сценаріях, щоб підготувати їх до публікації та наукового дослідження, написання листів, есе, тез доповідей, повідомлень тощо.

Переваги курсу:

Гнучкий графік: Курсанти могли вивчати матеріали у відповідності до власного графіка, забезпечуючи зручність індивідуального навчання.

Сучасний підхід: Курс використовував сучасні методики та технології для ефективного вивчення та вдосконалення навичок письма. Використовувались автентичні матеріали, аудіофайли та статті, пов'язані з виконанням завдань "Writing in the Sciences".

Завдяки цьому курсу, курсанти ІСЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського отримали необхідні інструменти та знання для того, щоб успішно писати наукові тексти та ефективно спілкуватися в галузі наук.

Метою нашого дослідження було також визначення значення самостійного навчання з іноземної мови для курсантів під час навчання у ВВНЗ. Учасники заповнювали опитувальник, у якому висловлювали своє ставлення до процесу самостійного навчання. Практично всі виявили глибоку переконаність у важливості самостійного навчання під час навчання у ВВНЗ та необхідності засвоєння навичок самостійного навчання для подальшої успішної професійної діяльності.

Під час реакції на запитання про значення навичок самостійного вивчення іноземної мови для подальшого освітнього й професійного зростання більшість учасників висловили позитивну думку, причому значна частина з них визначила ці навички як «надзвичайно важливі». Отже, курсанти виявляють стабільний інтерес до вивчення іноземної мови, часто проявляють свої аналітичні й творчі здібності, активно використовують засоби масової інформації, Інтернет та інші джерела для пошуку необхідної інформації. Їх систематична участь у різних заходах, таких як олімпіади з англійської мови, міжнародні та всеукраїнські конференції, де вони активно беруть участь і досягають високих результатів, свідчить про їх зацікавлення та здібності у даній галузі.

Під час аналізу необхідного часу для самостійної роботи з іноземною мовою серед курсантів, відмічається широкий діапазон – від двох годин на день до вкладення необмежених зусиль (значна кількість учасників висловлює готовність приділяти весь вільний час самоосвіті). Практично всі опитані розглядають самостійну роботу з іноземною мовою як фундаментальну для наукової діяльності курсанта. Відповідно до запитання «Що вас спонукає

вивчати іноземну мову самостійно?», більшість курсантів свідомо відчують відповідальність за засвоєні знання, вміння та навички. Цей підхід є першим кроком у формуванні готовності до самоосвіти.

У відповідях на питання щодо ролі викладача у формуванні готовності до самоосвіти з іноземної мови у курсантів ВВНЗ вказувалося, що викладач відіграє допоміжну роль у цьому процесі. Його завдання включає «зацікавлення, надихання власним прикладом, мотивацію, визначення напрямків та перспектив, навчання застосуванню отриманих навичок, надання основних знань та орієнтування», а його внесок характеризується як «вагомий, визначальний, допоміжний, спонукальний, консультативний, важливий». Проте, деякі відповіді також вказували, що, незважаючи на важливість керівництва з боку викладача, основну роль у формуванні готовності до самоосвіти зберігає бажання, мотивація та наполегливість курсанта.

Слід відзначити, що Coursera змінює парадигми онлайн-навчання. Його широкий вибір курсів сприяє індивідуалізації навчання, оскільки вони дозволяють курсантам вибирати та працювати з матеріалами, які відповідають їх індивідуальним потребам та цілям. Курсанти можуть вибирати теми, які їх цікавлять, виконувати завдання на різних рівнях складності та працювати у своєму власному темпі. Це сприяє активному залученню курсантів до навчального процесу та стимулює їх мотивацію до вивчення мови.

З метою полегшення процесу навчання іноземної мови важливо активно впроваджувати нові форми, методи, технології та контент. Результати дослідження підтверджують, що цей підхід сприяє підвищенню ефективності навчання. Особливо важливим є використання онлайн-платформ, які дозволяють індивідуалізувати навчання, залучаючи різноманітні навчальні ресурси та інтерактивні можливості. Розробка рекомендацій з використання таких платформ спрямована на підвищення якості освіти та досягнення кращих результатів у процесі вивчення іноземної мови:

1. Інтерактивні онлайн-курси: Розробка і впровадження інтерактивних курсів іноземної мови на основі онлайн-платформ забезпечить курсантам можливість вивчати мову у зручній для них час і темп. Інтерактивність таких курсів, включаючи відеоуроки, аудіофайли, вправи з мовлення та письма, сприятиме активному залученню курсантів до навчання.

2. Мобільні додатки: Розробка мобільних додатків для вивчення іноземної мови може бути ефективним засобом забезпечення доступу до навчального контенту у будь-якому місці та часі. Використання ігрових елементів, спільних вправ та віртуальних чатів з носіями мови може зробити навчання більш захопливим та ефективним.

3. Віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR): Використання технологій VR та AR у навчанні може створити імерсивне середовище, де курсанти можуть поглиблювати свої знання мови, взаємодіяти з віртуальними сценаріями та отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

4. Персоналізований підхід: Застосування методів навчання, які враховують індивідуальні потреби та стилі навчання кожного курсанта, може підвищити ефективність процесу вивчення мови. Рекомендації програм згідно з рівнем володіння мовою, інтересами та цілями можуть стимулювати мотивацію та зацікавленість курсантів.

5. Спільноти та ресурси в Інтернеті: Створення спільнот в Інтернеті, де курсанти можуть обмінюватися досвідом, вправами та підтримкою, може сприяти створенню сприятливої навчальної атмосфери та розвитку мовних навичок.

Висновки дослідження підкреслюють, що впровадження онлайн-систем в навчальний процес ВВНЗ активно привертає увагу до різних аспектів освіти. Зокрема, це стосується змісту і покращенню організації навчання та самостійного засвоєння знань з іноземної мови курсантами, використання цифрових технологій та взаємодії між курсантами та викладачами на соціально-психологічному рівні. Впровадження цифрових технологій в навчальний процес допомагає досягти найкращих результатів у засвоєнні знань курсантів з іноземної мови, і стає важливим кроком у сучасній освіті.

Висновки. В дослідженні авторами проаналізовано, що впровадження інновацій у навчальний процес спрямоване на досягнення кількох ключових цілей. Перш за все, ці інновації призначені для покращення організації навчання з іноземної мови, забезпечуючи більш ефективне використання часу та ресурсів. Крім того, вони спрямовані на стимулювання самостійного засвоєння знань курсантами, що сприяє розвитку їх самодисципліни та мотивації до навчання. Найважливішим аспектом є те, що ці інновації роблять процес вивчення іноземної мови більш ефективним, цікавим та доступним для всіх курсантів, незалежно від їх рівня підготовки. Такий підхід сприяє створенню сприятливого середовища для успішного засвоєння мови та підвищує загальний рівень навчання в мовній сфері.

Впровадження інноваційних освітніх технологій у процес вивчення іноземних мов має ключове значення для розвитку сучасного військово-освітнього середовища. Це дозволяє вирішити низку важливих завдань, включаючи підвищення ефективності навчання іноземній мові, забезпечення доступу до якісних навчальних матеріалів, сприяння розвитку пізнавальних здібностей та навичок самостійної роботи з різними джерелами інформації, а також формування готовності до самоосвіти та саморозвитку. Сучасне інформаційне суспільство, яке характеризується стрімким розвитком комунікаційних технологій, вимагає від військових фахівців активного використання інноваційних освітніх підходів для успішної професійної підготовки. Таким чином, інтеграція цих технологій є необхідним елементом сучасної освітньої стратегії, спрямованої на підвищення якості навчання іноземній мові та розвиток компетентностей військових спеціалістів.

Крім того, дистанційне навчання заохочує впровадження новаторських методик та педагогічних підходів. Викладачі розробляють креативні методи стимулювання участі та взаємодії курсантів, такі як віртуальні дискусії, спільні проекти та онлайн-форуми. Вони також використовують цифрові інструменти для надання своєчасного зворотного зв'язку та підтримки курсантів, що задовольняє їх потреби з засвоєння знань з іноземної мови. Ці практики не тільки підвищують якість освіти, сприяють розвитку в курсантів важливих навичок цифрового віку, зокрема, критичного мислення, спілкування та самомотивації. Хоча обставини, за яких дистанційне навчання стало поширеним в Україні, є сумними, його поява, безсумнівно, перетворила освітнє середовище в країні. Здатність українських освітян та курсантів адаптуватися під час кризових ситуацій свідчить про їх стійкість та рішучість. Щоб продовжувати розвивати ці досягнення та підтримувати прогрес, необхідно активно інвестувати в цифрову інфраструктуру, навчання викладачів та розвиток високоякісних онлайн-ресурсів та технологій.

У сучасних умовах повномасштабної війни та підтримки України союзом демократичних країн, відкриваються нові можливості для вдосконалення вивчення іноземних мов та перегляду підходів до навчання цього предмету. Значення володіння іноземною мовою зросло, оскільки воєнний період вимагає від військовослужбовців Збройних сил України вміння ефективно користуватися новітнім озброєнням, що надається за стандартами НАТО та спрямоване на модернізацію військової техніки та озброєння країни.

Література:

1. Reinders, H., White, C.J. (2011). Learner autonomy and new learning environments. *Language, Learning and Technology*, 15, 1-3.
2. Єфімова О.М., Зарівна О.Т., Жицька С.А., Химай Н.І. (2021). Формування навчальної мотивації за особистісно орієнтованого підходу до вивчення іноземної мови студентами закладів вищої освіти. *Науковий журнал "Інноваційна педагогіка"*. Одеса, 2021. №38. С. 139–143. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.27>
3. Yefimova O., Zhytska S., Sokyrskya O., Buha S. (2022). Relevance of the Issue of the Foreign Language Communicative Competence Formation of Specialists in the Security and Defense Sector of Ukraine. *Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 26 травня 2022 р.). К.: ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. С. 153–154.
4. Rizzotto L. (2017). The Future of Education: How A.I. and Immersive Tech Will Reshape Learning Forever. Retrieved from <https://medium.com/futureepi/a-vision-for-education-and-its-immersive-a-i-driven-future-b5a9d34ce26d>
5. Russell, S. J., Norvig, P. (2011). Artificial Intelligence: A Modern Approach, Third Edition. *Artificial Intelligence*, 175, 5-6, 935–937. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2011.01.005>
6. Godwin-Jones, R. (2018). Chasing the butterfly effect: Informal language learning online as a complex system. *Language Learning & Technology*, 22(2), 8–27. <https://doi.org/10.125/44643>
7. Godwin-Jones, R. (2007). Emerging technologies tools and trends in self-paced language instruction. *Language Learning & Technology*, 15(3), 10-17.
8. Luo, Q., Yang, J. (2022). Exploration of Human Cognition Using Artificial Intelligence in Healthcare. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 1–11. <https://doi.org/10.1155/2022/1778562>

References:

1. Reinders, H., White, C.J. (2011). Learner autonomy and new learning environments. *Language, Learning and Technology*, 15, 1-3.
2. Yefimova O.M., Zarivna O.T., Zhytska S.A., Khymai N.I. (2021). Formuvannya navchalnoi motyvatsii za osobystisno oriientovanoho pidkhodu do vyvchennia inozemnoi movy studentamy zakladiv vyshchoi osvity. [Formation of Learning Motivation in Learner-Centered Approach to Studying a Foreign Language by Higher Education Institutions Students]. *Naukovyi zhurnal "Innovatsiina pedahohika"*. Odesa, 2021. №38. S. 139–143
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/38.27>
3. Yefimova O., Zhytska S., Sokyrska O., Buha S. (2022). Relevance of the Issue of the Foreign Language Communicative Competence Formation of Specialists in the Security and Defense Sector of Ukraine. *Kiberbezpeka derzhavnykh instytutsii ta podolannia kryzovykh staniv: materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 26 travnia 2022 r.)*. K.: ISZZI KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2022. S. 153–154.
4. Rizzotto L. (2017). The Future of Education: How A.I. and Immersive Tech Will Reshape Learning Forever. Retrieved from <https://medium.com/futurepi/a-vision-for-education-and-its-immersive-a-i-driven-future-b5a9d34ce26d>
5. Russell, S. J., Norvig, P. (2011). Artificial Intelligence: A Modern Approach, Third Edition. *Artificial Intelligence*, 175, 5-6, 935–937. <https://doi.org/10.1016/j.artint.2011.01.005>
6. Godwin-Jones, R. (2018). Chasing the butterfly effect: Informal language learning online as a complex system. *Language Learning & Technology*, 22(2), 8–27. <https://doi.org/10.125/44643>
7. Godwin-Jones, R. (2007). Emerging technologies tools and trends in self-paced language instruction. *Language Learning & Technology*, 15(3), 10-17.
8. Luo, Q., Yang, J. (2022). Exploration of Human Cognition Using Artificial Intelligence in Healthcare. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 1–11. <https://doi.org/10.1155/2022/1778562>

УДК 378: 371.134:811(07)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-952-960](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-952-960)

Іваніцька Ірина Володимирівна викладач кафедри іноземних мов, Військова академія, м. Одеса, 65049, тел.: (067) 272-71-25, <https://orcid.org/0009-0009-1985-9214/>

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ РАКЕТНО-АРТИЛЕРІЙСЬКОГО ОЗБРОЄННЯ

Анотація. У представленій статті проаналізовано результати дослідної діяльності щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Подано аналіз змісту та сутності методичних рекомендацій, їх значення для освітньої діяльності у вищій школі, а також науково-педагогічних працівників.

У науковій статті авторка розкриває актуальність проблеми в українській вищій військовій освіті. Проаналізовано бібліографічні джерела різних видів, зокрема: монографії, дисертації, статті та тези. Аналіз торкнувся досягнень не лише вітчизняної педагогічної науки, але й зарубіжної. Виокремлено недосліджені наукові проблеми, що стали об'єктом наукового пошуку авторки. Мета статті - проаналізувати зміст методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників вищого військового навчального закладу щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння.

Зазначено, що науково-педагогічні працівники кафедри іноземної мови, впроваджуючи методичні рекомендації щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння, повинні враховували такі критерії: перспективність змісту пропозицій та порад: можливості звернення до рекомендацій тривалий час при реалізації професійної підготовки, зокрема іншомовної; актуальність: наявність освітньої проблеми, що потребує вирішення та є відповідною до запитів, життєвих потреб, інтересів учасників професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння; дослідницький зміст рекомендацій: відповідність проблеми розвитку науки, зокрема наукових досягнень.

За результатами проведеного наукового дослідження для науково-педагогічних працівників ВВНЗ та ЗВО СУН, пропонується дотримуватися методичних рекомендацій у формуванні іншомовно-термінологічної компе-

тентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Сформульовано висновки, у яких враховано результати проведеного дослідження.

Ключові слова: майбутні офіцери, ракетно-артилерійське озброєння, іншомовна компетентність, компетентність, термінологічна компетентність, методичні рекомендації, вищі військові навчальні заклади, професійна діяльність, професійна підготовка.

Ivanitska Iryna Volodymyrivna teacher of the Department of Foreign Languages, Military Academy, Odesa, 65049, tel.: (067) 272-71-25, <https://orcid.org/0009-0009-1985-9214/>

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS TO SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON THE FORMATION OF OTHER-TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF MISSILE AND ARTILLERY WEAPONS

Abstract. The presented article analyzes the results of research activities on the formation of foreign terminological competence of future officers of missile and artillery weapons. An analysis of the content and essence of methodological recommendations, their importance for educational activities in higher education, as well as scientific and pedagogical workers, is presented.

In the scientific article, the author reveals the relevance of the problem in Ukrainian higher military education. Bibliographic sources of various kinds are analyzed, in particular: monographs, dissertations, articles and theses. The analysis touched upon the achievements of not only national pedagogical science, but also foreign. The unexplored scientific problems that have become the object of scientific search of the author are allocated. The purpose of the article is to analyze the content of methodological recommendations for scientific and pedagogical workers of a higher military educational institution on the formation of foreign terminological competence of future officers of missile and artillery weapons.

It is specified that the scientific and pedagogical workers of the Department of Foreign Language, introducing methodological recommendations for the formation of foreign-terminological competence of future officers of missile and artillery weapons, should take into account the following criteria: the prospects of the content of proposals and advice: the possibility of referring to recommendations for a long time in the implementation of professional training, in particular foreign language; relevance: the presence of an educational problem that requires a solution and is appropriate to the needs, vital needs, interests of participants in the professional training of future officers of missile and artillery weapons; research content of recommendations: compliance with the problems of science development, in particular scientific achievements.

According to the results of the scientific research for scientific and pedagogical workers of higher military educational institutions and institutions of higher education with specific learning conditions, it is proposed to adhere to methodological recommendations in the formation of foreign-terminological competence of future officers of missile and artillery weapons. Conclusions that take into account the results of the study are formulated.

Keywords: future officers, missile and artillery weapons, foreign language competence, competence, terminological competence, methodical recommendations, higher military educational institutions, professional activity, professional training.

Постановка проблеми. Вища військова освіта вимагає впровадження інновацій, але цей процес не можна назвати стрімким та швидким. Впровадження інновацій вимагає, першочергово, їх детального вивчення, апробації у практику, а надалі – аналізу досвіду застосування, внесення змін у процес використання, і насамкінець – формування відповідних практичних, наукових, методичних рекомендацій. Відповідно до усталених стереотипів, рекомендації позиціонують як простий за змістом та структурою різновид наукового тексту. Проте вони є заключним етапом наукової методичної роботи, зокрема завершення аналітичної складової такої роботи [11].

Науково-педагогічним працівникам належить авторство над такими науковими текстами, оскільки у їх професійній діяльності інтегровано і викладацьку, і педагогічну складову. Відповідно до широкого трактування, науково-методичні рекомендації є різновидом взаємодопомоги між науково-педагогічними працівниками, оскільки виконують роль дороговказів пропозицій та вказівок [5].

Сектор безпеки та оборони України особливу увагу приділяє проблемам професійної підготовки фахівців. Запропонована стаття присвячена проблемі аналізу змісту методичних рекомендацій щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання іншомовної та термінологічної компетентності майбутніх фахівців представлена у наукових працях таких дослідників: аналіз компетентнісного підходу в педагогіці (О. Марущак) [6]; шляхи формування іншомовної компетентності фахівців (О. Бреус) [3]; вивчення іноземної мови в контексті компетентнісного підходу (С. Ніколаєва) [8]; поняття як складова іншомовної компетентності фахівця (І. Ставицька) [13]; практичні аспекти формування іншомовної компетентності студентів (О. Чорна) [15]; сутність іншомовної компетентності фахівця (І. Секрет) [12]; професійні аспекти іншомовної компетенція (Я. Андрейко) [1]; специфіка процесу формування іншомовної професійної компетентності фахівця (Н. Сура) [14]; переосмислення ролі комунікативної компетентності в міжкультурному середовищі (М. Celce-Murcia) [16]; роль термінологічної

компетентності у професійному іншомовному спілкуванні (О. Мороз) [7]; комунікативна компетентність фахівців митної служби (О. Павленко) [10]; формування іншомовного професійного мовлення фахівців авіаційної галузі (О. Ковтун) [4];

Мета статті - проаналізувати зміст методичних рекомендацій для науково-педагогічних працівників вищого військового навчального закладу щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння на особливу увагу заслуговує досвід, висновки та рекомендації, що можуть використати науково-педагогічні працівники у вирішенні зазначеної проблеми.

Встановлено, що діяльність, що передбачає впровадження методичних розробок науково-педагогічних працівників це процес аналітичної роботи власної методичної діяльності, відповідності її вимогам щодо методики викладання окремої навчальної дисципліни, специфіки вирішення окремої проблеми (формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння). Проте основні цілі методичної діяльності викладача полягають в удосконаленні, схваленні та відхиленні окремих висновків, аналізі пропозицій, узагальненні досвіду, рекомендацій тощо.

У загальноприйнятому тлумаченні поняття «методичні рекомендації» у вищій школі України представлено такі ознаки: комплекс чітких, однозначних пропозицій із вказівками щодо актуальних проблем навчальної діяльності, виховного процесу суб'єктів та об'єктів освітнього середовища, а також управлінські аспекти в освітньому процесі, закладі освіти. Можна констатувати, що методичні рекомендації створюються науково-педагогічними працівниками завдяки узагальненню власного досвіду, проведенню окремих теоретичних та емпіричних досліджень.

Роль методичних рекомендацій у вищому військовому навчальному закладі (надалі – ВВНЗ) покликаний сприяти активному узагальненню та поширенню досвіду науково-педагогічних працівників, групи таких працівників, всього ВВНЗ та закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання (надалі – ЗВО СУН) щодо застосування результативних форм, методів, технологій та засобів навчання/виховання, формування компетентності тощо.

Методичні рекомендації створюються з метою вироблення конкретного рішення, в основі яких наукові результати, передовий практичний досвід. Основне завдання методичних рекомендацій – практична реалізація запропонованих ідей. Ідеї повинні бути актуальними для конкретної педагогічної проблеми, для окремих навчальних дисциплін, окремих розділів тощо.

Наукова цінність методичних рекомендацій полягає у тому, що педагог, науковець пропонує на розсуд колег певні алгоритми (послідовність), що іноді називають інструктажем.

Особливої уваги у формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння заслуговує іншомовна підготовка, тобто гуманітарні. Досвід вже довів значення іншомовної підготовки для різних категорій сектору безпеки та оборони, зокрема для офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Сучасна іншомовна підготовка майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння потребує оновлення, потребує внесення конструктивних змін. Фундаментально, зміни дотичні до проблеми якості означеної підготовки, що можна удосконалити шляхом представлення нових технологій, методик, методів. З-поміж інноваційних підходів у іншомовній підготовці курсантів ВВНЗ виокремлюють активне впровадження комунікативних методів.

Науково-педагогічні працівники кафедри іноземної мови, впроваджуючи методичні рекомендації щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння, повинні враховувати такі критерії:

- 1) Перспективність змісту пропозицій та порад: можливості звернення до рекомендацій тривалий час при реалізації професійної підготовки, зокрема іншомовної;
- 2) Актуальність: наявність освітньої проблеми, що потребує вирішення та є відповідною до запитів, життєвих потреб, інтересів учасників професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння;
- 3) Дослідницький зміст рекомендацій: відповідність проблеми розвитку науки, зокрема наукових досягнень.

За результатами проведеного наукового дослідження для науково-педагогічних працівників ВВНЗ та ЗВО СУН, пропонується дотримуватися таких методичних рекомендацій у формуванні іншомовно-термінологічної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння:

1. Реалізація планомірного та обґрунтованого переформатування структури і змісту навчальних дисциплін з іноземної мови на основі застосування під час їх вивчення інформаційно-комунікативних технологій.
2. Опанування науково-педагогічними працівниками комунікативними технологіями. Викладачам важливо усвідомити освітній потенціал комунікативних технологій для навчання іноземній мові.
3. Розширення меж науково-теоретичного світогляду. У використанні будь яких засобів або технологій іншомовної підготовки необхідним є філософське усвідомлення чималої кількості понять.
4. Забезпечення єдності евристичної, креативної та алгоритмічної спрямованості іншомовної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння.

Вирішується проблема розвитку просторового та абстрактного мислення майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Навчальні завдання з іноземної мови повинні мати загальнонаукове та професійну спрямування, що, своєю чергою, є фундаментом удосконалення професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння.

5. Формування в майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння умінь визначати та формулювати свої професійні завдання іноземною (англійською) мовою, зосереджуватись на основних з них, передбачати результати прийнятого рішення, конкретизувати наслідки подій, що відбулись.

6. Допоміжним фактором ефективного застосування комунікативних моделей, методу структурування з метою формування в майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння є побудова окремих спецкурсів.

7. Забезпечення взаємозв'язку навчальних дисциплін кафедр іноземної мови із провідними професійно спрямованими кафедрами, щоб усвідомлювати значення та масштаби застосування іншомовної термінології.

8. Використання виховного потенціалу навчання іноземній мові на основі інтерактивних технологій. Курсанти під час навчальних занять відчуватимуть широкий спектр емоцій. Завданням науково-педагогічних працівників є формування, в першу чергу, позитивних емоцій, а також протистоянню негативних емоційних впливів (помилкових рішень, втрати часу тощо).

9. Формування високого рівня корпоративної культури в майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння під час навчальних занять.

10. Орієнтація майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння та науково-педагогічних працівників на одночасне оволодіння обсягом знань та формування умінь і навичок.

11. Врахування існування певних обмежень у використанні інформаційно-комунікаційних технологій у професійній підготовці майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Специфіка організації освітнього процесу у ВВНЗ та ЗВО СУН має безпосередній вплив на особливості використання згаданих вище технологій. Обмеженнями у такому використанні вважають наступні: просторові, часові, організаційні тощо.

12. Врахування специфіки контролю й оцінювання знань під час застосування інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Зважаючи на всі можливості технологій, для курсантів та науково-педагогічних працівників виникають нові критерії оцінки знань, умінь та навичок, зокрема: рівень активності у процесі виконання завдань, готовність до взаємодії з одногрупниками, прийняття відповідальних рішень, дотримання норм поведінки.

13. Підвищення рівня професійної компетентності науково-педагогічних працівників ВВНЗ та ЗВО СУН щодо формування в майбутніх фахівців іншомовно-термінологічної компетентності.

Загалом, можна констатувати, що у змісті методичних рекомендацій щодо формування іншомовно-термінологічної компетентності в майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння відображено аспекти підготовленості безпосередньо науково-педагогічних працівників, їх рівня володіння педагогічними технологіями, методами та методиками, і переважно з комунікативним спрямуванням. Ці рекомендації не є вичерпними, оскільки існує їх можливість адаптації і для цивільних закладів вищої освіти.

Висновки. Методичні рекомендації є відображенням практичного досвіду діяльності науково-педагогічного складу ВВНЗ та ЗВО СУН. У статті подано низку ключових рекомендацій щодо формування іншомовно-комунікативної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Розкрито значення та сутність методичних рекомендацій в освітній діяльності ВВНЗ та ЗВО СУН.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок є аналіз формування іншомовної компетентності офіцерів різних військових формувань, тенденцій статусу іноземної мови у військових колективах тощо.

Література:

1. Андрейко Я. В. Іншомовна професійна комунікативна компетенція. *Педагогічні науки*. 2018. Вип. 63. С. 238–241.
2. Біляковська О. О., Мицишин І. Я., Цюра С. Б. Дидактика вищої школи: навч. посіб. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013, 360 с.
3. Бреус О. Д. Шляхи формування іншомовної професійної комунікативної компетентності студентів медичних коледжів у процесі викладання англійської мови. *Young Scientist*. 2017. № 7. С. 264.
4. Ковтун О. В. Теоретико-методологічні засади формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Одеса, 2013. С. 533.
5. Кухта І. В. «Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови». *Вісник ВПШ*, вип. 4, , Листоп. 2010. С. 27–32
6. Марущак О. М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся»*. 2016. № 11. С. 107-115.
7. Мороз О.. Термінологічна компетенція як фундаментальна складова готовності до професійно-орієнтованого іншомовного спілкування. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. Випуск № 1.2020. С. 151-155. <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/151-155/4055>.
8. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.
9. Павленко О. О. Формування комунікативної компетенції фахівців митної служби в системі непевної професійної освіти: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Дніпропетровськ, 2010. 560 с.
10. Про вищу освіту: Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014. № 37–38, ст. 2004. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
11. Секрет І. В. Іншомовна професійна компетентність: проблема визначення. URL: <http://vuzlib.com/content/view/322/84> (дата звернення: 20.11.2023).
12. Ставицька І. В. Іншомовна компетентність : місце дефініції у термінологічному полі сучасних наукових суджень. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4 (30). С. 280–286.

13. Сура Н. А. Іншомовна професійна компетентність: головні принципи та компоненти процесу навчання професійно-орієнтованого спілкування. *Вісник Луганськ. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка*. 2003. № 4 (60). С. 190–192.
14. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: «Академвидав», 2006, 352 с.
15. Чорна О. О. Особливості та практика формування іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей / О. О. Чорна. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2013. Вип. 22. С. 230-237. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvpn_2013_22_32 (дата звернення: 20.11.2023).
16. Celce-Murcia M. Rethinking the Role of Communicative Competence in Language Teaching. *Intercultural Language Use and Language Learning*. 2017. № 9. С. 43.

References:

1. Andreiko Ya. V. (2018) Inshomovna profesiyna komunikativna kompetentsiya [Foreign language professional communicative competence]. *Pedagogical sciences*. Issue 63. P. 238–241. [in Ukrainian]
2. Bilyakovska O. O., Myshchysyn I. Ya., Tsyura S. B. (2013) *Dydaktyka vyshchoyi shkoly: navch. Posib. [Didactics of the higher school: education. Manual]* Lviv: LNU named after Ivan Franko. 360 p. [in Ukrainian]
3. Breus O. D. (2017) Shlyakhy formuvannya inshomovnoyi profesiynoyi komunikativnoyi kompetentnosti studentiv medychnykh koledzhiv u protsesi vykladannya anhliys'koyi movy. [Ways of forming foreign language professional communicative competence of students of medical colleges in the process of teaching English]. *Young Scientist*. No. 7. P. 264. [in Ukrainian]
4. Kovtun O. V. (2013) *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya profesiynoho movlennya u maybutnikh fakhivtsiv aviatsiynoyi haluzi. [Theoretical and methodological principles of the formation of professional speech among future experts in the aviation industry]: dissertation. ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.02. Odesa., P. 533. [in Ukrainian]*
5. Kukhta I. V. (2010) «Inshomovna kompetentnist' u konteksti formuvannya komunikativnoyi kul'tury studentiv u protsesi vyvchennya inozemnoyi movy». ["Foreign language competence in the context of the formation of students' communicative culture in the process of learning a foreign language]." *VPI Bulletin*, vol. 4, November. pp. 27–32. [in Ukrainian]
6. Marushchak O. M. (2016) *Ponyattya kompetentnosti u pedahohichniy diyal'nosti. [The concept of competence in pedagogical activity. Polissya]* Academy of International Cooperation in Creative Pedagogy. No. 11. P. 107-115. [in Ukrainian]
7. Moroz O. (2020) *Terminolohichna kompetentsiya yak fundamental'na skladova hotovnosti do profesiyno-oriyetovanoho inshomovnoho spilkuвання. [Terminological competence as a fundamental component of readiness for professionally oriented foreign language communication]. Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Series "Pedagogical Sciences". Issue No. 1. P. 151-155. <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/151-155/4055>. [in Ukrainian]*
8. Nikolayeva S. Yu. (2010) *Tsili navchannya inozemnykh mov v aspekti kompetentnisnoho pidkhodu. [Objectives of learning foreign languages in the aspect of the competence approach]. Foreign languages*. No. 2. P. 11–17. [in Ukrainian]
9. Pavlenko O. O. (2010) *Formuvannya komunikativnoyi kompetentsiyi fakhivtsiv mytnoyi sluzhby v systemi nepevnoyi profesiynoyi osvity. [Formation of communicative competence of customs service specialists in the system of uncertain professional education: thesis]. ... Dr. Ped. Sciences: 13.00.04. Dnipropetrovsk. 560 p. [in Ukrainian]*

10. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny. [On higher education]: Law of Ukraine No. 1556-VII dated July 1, 2014. Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR), 2014. No. 37–38, Art. 2004. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian]
11. Secret I. V. (2014) Inshomovna profesiyna kompetentnist': problema vyznachennya. [Foreign language professional competence: the problem of definition]. URL: <http://vuzlib.com/content/view/322/84>. [in Ukrainian]
12. Stavytska I. V. (2013) Inshomovna kompetentnist' : mistse definitysi u terminolohichnomu poli suchasnykh naukovykh sudzhen'. [Foreign language competence: the place of definition in the terminological field of modern scientific judgments]. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies.. No. 4 (30). P. 280–286. [in Ukrainian]
13. Sura N. A. (2003) Inshomovna profesiyna kompetentnist': holovni pryntsyipy ta komponenty protsesu navchannya profesiyno-oriyentovanoho spilkuvannya. [Foreign language professional competence: main principles and components of the process of learning professionally oriented communication]. Visnyk Luhansk. state ped. University named after T. G. Shevchenko. No. 4 (60). P. 190–192. [in Ukrainian]
14. Fitsula M. M. (2006) Pedahohika vyshchoyi shkoly: navch. Posib. [Pedagogy of the higher school: teaching. Manual] Kyiv: "Akademvydav". 352 p.[in Ukrainian]
15. Chorna O. O. (2013) Vykladannya mov u vyshchykh navchal'nykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. [Peculiarities and practice of formation of foreign language communicative competence of students of technical specialties]. Language teaching in higher education institutions at the modern stage. Interdisciplinary connections. Scientific research. Experience. Search. Issue 22. P. 230-237. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvmn_2013_22_32. [In Ukrainian]
16. Celce-Murcia M. (2017) Rethinking the Role of Communicative Competence in Language [Teaching Rethinking the Role of Communicative Competence in Language] Teaching. Intercultural Language Use and Language Learning. 2017. No. 9. P. 43. [in English]

УДК 373.3/5.016:94

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-961-973](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-961-973)

Ігнатенко Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м.Тернопіль, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ (2010-2014 РР.)

Анотація. Здійснено історико-ретроспективний аналіз особливостей розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі у 2010-2014 рр.; охарактеризовано нормативно-правові документи, що утворюють її науково-методичний та нормативно-процесуальний супровід. Виявлено проблеми шкільної історичної освіти, вирішення яких сприяло переосмисленню засадничих принципів функціонування та розвитку теорії і методики навчання історії в школі.

Встановлено, що у 2010-2014 рр. теорія та методика навчання історії в школі перебувала в стані ситуативної трансформації вихід із якого змусив науковців шукати компроміс між політичною кон'юктурою та змістом історичної освіти. В історіографічному, дидактичному та медійному дискурсах дана стратегія ґрунтувалася на ідеї узгодження конфліктних тем минулого у шкільних курсах історії, повернення до ідеї «братніх народів», вивчення історії з позиції «історичної коректності», «розвантаження» історичних дисциплін від складних формулювань та ідеології.

З'ясовано, що реалізація обраної стратегії супроводжувався спробами ідеологічної уніфікації, консолідації та централізації змісту шкільних курсів української та російської історії та створення «історично коректного» підручника і відповідної йому навчальної програми.

Зміни у теорії та методиці навчання історії в школі 2010-2014 рр. дефініційовано як період «зворотних трансформацій», перебіг яких на тлі соціально-економічної та політичної нестабільності в державі породив цілу низку кризових явищ в освіті загалом, та у шкільній історичній освіті зокрема. Його першочерговим завданням стало створення інструментів для повернення вектору розвитку національної освіти у площину радянської освітньої практики та вироблення єдиної концепції історії України яка не дозволила втиснути зміст шкільної історичної освіти в застарілі уявлення, російських демократів, для яких існував єдиний «руський» простір, об'єднаний у Російській державі

Ключові слова: освіта, історична освіта, державна політики в галузі історичної освіти, генеза історичної освіти, трансформаційні процеси в освіті.

Ignatenko Nataliya Vitaliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, St. Maksym Kryvonosa, 2, Ternopil, 46000, <https://orcid.org/0000-0002-3264-0315>

TRANSFORMATION PROCESSES IN THE FATHERLAND THEORY AND METHOD OF TEACHING HISTORY AT SCHOOL (2010-2014)

Abstract. A historical-retrospective analysis of the peculiarities of the development of the domestic theory and method of teaching history at school in 2010-2014 was carried out; normative-legal documents that form its scientific-methodical and normative-procedural support are characterized. The problems of school history education were identified, the solution of which contributed to the rethinking of the fundamental principles of functioning and development of the theory and methodology of teaching history at school.

It was established that in 2010-2014, the theory and methodology of teaching history at school was in a state of situational transformation, the outcome of which forced scientists to seek a compromise between the political situation and the content of historical education. In historiographical, didactic, and media discourses, this strategy was based on the idea of reconciling conflicting topics of the past in school history courses, returning to the idea of «fraternal nations», studying history from the standpoint of «historical correctness», and «relieving» historical disciplines from complex formulations and ideology.

It was found that the implementation of the chosen strategy was accompanied by attempts to ideologically unify, consolidate and centralize the content of school courses in Ukrainian and Russian history and create a «historically correct» textbook and its corresponding curriculum.

Changes in the theory and methodology of teaching history at school in 2010-2014 are defined as a period of «reverse transformations», the course of which, against the background of socio-economic and political instability in the state, gave rise to a number of crisis phenomena in education in general, and in school history education in particular. His primary task was to create tools for returning the vector of national education development to the plane of Soviet educational practice and developing a unified concept of the history of Ukraine that did not allow the content of school history education to be squeezed into the outdated ideas of Russian democrats, for whom there was a single «Russian» space, united in the Russian state.

Keywords: education, historical education, state policies in the field of historical education, genesis of historical education, transformational processes in education.

Постановка проблеми. Зміни в системі освіти зумовлюють прогресивні/регресивні зрушення в усіх сферах суспільного життя. Виконуючи функцію

світоглядного орієнтиру, вона відображає багатогранність ідейного плюралізму в межах соціуму та тенденційність у характері його жаги до змін. Звідси прагнення до осмислення трансформаційних процесів у галузі освіти, як визначального фактору прогресивного розвитку суспільства, темпи якого значною мірою залежать від темпів еволюції його освітньої парадигми.

За роки незалежності України вітчизняна теорія та методика навчання історії в школі пройшла складний шлях докорінних змін. Як автономна підсистема історичної освіти, вона повсякчас перебувала у пошуку ефективних алгоритмів інтеграції теоретико-методолгічного інструментарію загальноосвітніх інновацій в концептуальні положення шкільної історичної освіти. У пошуках стабільної рівноваги, вона поступово перетворилася на узагальнену функціональну модель розвитку історичної теорії та практики, здатну не лише підпадати під трансформаційні процеси, а й самотужки продукувати їх. Це дозволяє розглядати комплекс продукуваних нею ідей та концепцій як матрицю для формування сучасної траєкторії розвитку шкільної історичної освіти, підвищення якості та ефективності її змісту, методичного, організаційного та нормативно-правового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць що відображають ключові тенденції змін в історичній освіті у 2010–2017 рр. виділимо наукові праці Г. Касьянова, В. Смолія, О. Толочка, Л. Зашкільняка, О. Бойка, І. Гирича, О. Удода, Л. Чупрія та ін.; дискусійні статті Р. Шуста, А. Богуславської, К. Каплюк, Н. Сміяна, Г. Кропивки, С. Терна, І. Костів, Г. Кропивки, О. Пометун, С. Квіта, В. Брюховецького, В. Моринця, В. Панченка, А. Мелешевича, О. Бойка [247], Н. Гупана.

Окремо виділимо збірники документів, інтерв'ю та статей за редакцією В. Панченка («Час «дешевого клоуна» (Українська освіта: випробування горе-реформами)», 2011) та О. Удода («Шкільна історична освіта України: зміст, проблеми, пошуки», 2010). Опубліковані в них дописи С. Квіта, В. Брюховецького, В. Моринця, В. Панченка, А. Мелешевича, О. Бойка, А. Гирича, В. Кременя, Н. Гупан та ін. українських учених-педагогів є одночасно реакцією на «горе-реформаторство» Д. Табачника, яке, за висловом С. Квіта, поставило Україну перед небезпекою «радянзації» та русифікації освіти, реально загрожуючи відлученням її від світового інтелектуального простору [1, с. 2] та, квінтесенцією консолідованої думки учених на предмет важливості праксеологічного аналізу історичні свідомості як ментального конструкту інтерпретації минулого, розуміння сучасного й проектування майбутнього без здійснення якого історична освіта в Україні й надалі функціонуватиме без жодного уявлення про власну перспективу.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку вітчизняної теорії та методики навчання історії в школі у 2010–2017 рр.

Виклад основного матеріалу. У 2010 р. Верховною Радою України було внесено зміни до Закону «Про загальну середню освіту», якими

визначено повернення до 11-річного терміну навчання для здобуття загальної середньої освіти [2]. Цією ухвалою було одночасно перервано й цілковито нівельовано зумовлену євроінтеграційними процесами в Україні та необхідністю приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність до норм світового співтовариства, масштабну загальноосвітню реформу «12-ти річна школа» (2001 р.) і розпочато ситуативну трансформацію результатом якої стали дезінтеграційні явища в освіті, подолання яких змусило науковців вкотре шукати компроміс між політичною кон'юктурою та змістом історичної освіти.

Обґрунтовуючи нагальність «зворотної реформи», Міністр освіти і науки Д. Табачник апелював до економічної кризи на порозі якої застав Україну уряд В. Януковича. «Концептуальні засади 12-річної освіти розроблялися і ухвалювалися в роки стрімкого економічного зростання країни, коли держава мала найвищі темпи розвитку в Європі, а деякі роки - і в світі», - зазначав він на парламентських слуханнях «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» (червень 2010) [3, с. 65]. «Та реальність свідчать, що Україна замикає першу сотню країн світу за рівнем використання інформаційно-комунікаційних технологій, конкурсний відбір підручників не забезпечив підвищення їх якості, оновлення змісту освіти пішло шляхом перевантаження навчальних програм, реформування системи підготовки вчителів так і не провели» [4].

Чи не найважливіше місце у реформі освіти Д. Табачника відводилося шкільній історичній освіті, а саме її концептуалізації. Запропонована ним стратегія змін ґрунтувалася на ідеї узгодження конфліктних тем минулого у шкільних курсах історії. Такий підхід до інтерпретації історії у світовій освітній практиці не був новим і доволі часто використовувався у випадках, коли не вирішені проблеми спільного історичного минулого держав-сусідів починали проникати у їх політичну площину. Українсько-російські відносини кін. ХХ - поч. ХХІ ст. у цьому контексті були хрестоматійними, адже наочно демонстрували характерний для цього процесу приклад боротьби за поділ «спільного минулого» між колишньою метрополією та окраїною, яка перетворилася на окрему політичну одиницю [5, с. 53].

Від проголошення незалежності у вітчизняному освітньому просторі відбулося дві спроби ідеологічної уніфікації, консолідації та централізації змісту шкільних курсів української та російської історії. Ініціаторами обох цих спроб, - за твердженням авторів аналітичної доповіді підготовленої в рамках дослідницького проекту «Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації» (2013), - була російська сторона [5, с. 3]. Перша спроба датується до поч. 2000-х рр., коли внаслідок чергового українсько-російського ситуативного зближення у Москві було ініційовано створення українсько-російської робочої групи для аналізу стану висвітлення конфліктних тем, які викликали претензії з огляду на формування негативних

стереотипів сусіда у змісті підручників з історії в Росії та Україні. Результати проведеної групою роботи були обговорені на ініційованій Інститутом загальної історії РАН конференції «Росія і Україна в європейському культурному просторі» (Москва, червень 2002 р.). Тоді ж було ухвалено меморандум щодо необхідності продовження обміну думками про зміст підручників з історії в Росії та Україні, при цьому питання спільного підручника поки що не піднімалося [5, с. 53].

Друга спроба - відноситься до жовтня 2010 р., коли на засіданні Міжурядової комісії України й Росії з питань гуманітарної співпраці Міністром освіти і науки України Д. Табачником було анонсовано створення робочої групи з українських і російських учених для підготовки навчальних посібників з історії від найдавніших часів до XXI ст. Попри те, що посібник було адресовано вчителям, його ідеологічний контекст на перспективу мав вирішити і «проблему написання історично коректного тексту, наповненого фактами в кількості необхідній і достатній для адекватного сприйняття учнем історичного процесу» [6]. Вивчення історії з позиції «історичної коректності», - зазначав в одному з інтерв'ю Міністр Д. Табачник, - вимагає вироблення єдиної концепції історії України яка не дозволить особистим смакам, комплексам і фобіям будь-якої посадової особи змінювати її контекст. «Так, наприклад, у розділі історії Європи середини ХХ сторіччя підручник має допомогти вчителю пояснити учням, чим відрізнялася Велика Вітчизняна війна від Другої світової, які коаліції брали участь у війні і які були їхні цілі, де проходили лінії фронтів, хто, коли, кому і з якої причини війну оголосив, хто визнаний світом агресором, хто в кого приймав капітуляцію. Напевно, після того, як весь цей матеріал буде якісно засвоєний учнем, у нього не буде ніяких проблем з ідентифікацією особистостей Сталіна і Бандери з Шухевичем. В обох випадках я абсолютно згоден з колишнім прем'єр-міністром Польщі Лешекком Міллером: Сталіну не можна ставити пам'ятника, оскільки він безпосередній винуватець смерті багатьох ні в чому не винних людей. Але точно так само ми не можемо заперечувати роль Сталіна як Верховного головнокомандувача сили переможців і лідера країни, яка винесла основний тягар війни, в досягненні Великої Перемоги. А Бандера і Шухевич залишаться в історії як націоналісти і організатори масових вбивств, але при цьому вони ще й будуть навечно заплямовані колабораціонізмом» [6].

Заявлена Міністром Д. Табачником позиція по суті стала преамбулою до нового етапу концептуалізації шкільної історичної освіти, а робота над створенням «історично коректного» підручника і відповідної йому навчальної програми (прикметно, що не навпаки) - його лейтмотивом. На перший погляд цей процес проходив справді майже як належить: спочатку ухвалили зміни до Закону Про загальну середню освіту (2010 р.), тоді розробили Концепцію історичної освіти (2011 р.) (яка, «за традицією», не була оприлюднена, хоча офіційно й не відхилена), потім історичний компонент Державного стандарту

базової і повної загальної середньої освіти 2011 р. і лише тоді, у 2012 р. – навчальна програма з історії. Та на практиці прагнення Міністра Д. Табачника втиснути зміст шкільної історичної освіти «в застарілі уявлення, російських демократів XIX століття, для яких існував єдиний «руський» простір, об'єднаний у Російській державі» [7], розпочалися ще у 2010 р. Незважаючи на гуманістичний підтекст та зовнішню відповідність Рекомендаціям Комітету міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі» (2001), вміщена у лещата політичної доцільності та вкрай суперечливих для значної частини населення України політичних уподобань та історичних тлумачень ідея «братніх народів», знайшла відображення у запропонованій МОН України для вивчення в школі новій концепції Другої світової війни, в якій Українська РСР розглядалася як єдина на той час українська держава, а представники національно-визвольного руху – як вороги, збройна боротьба яких підірвала її підвалини. «Думаю, – зазначав з цього приводу Д. Табачник, – учні повинні знати, що будь-яка революція, руйнуючи державні структури, випускає на волю настільки руйнівну стихію взаємної ненависті, що громадянські війни, які починаються після революцій, практично завжди стають ще більш руйнівними, аніж зовнішні вторгнення...» [7]. Дане твердження Міністра, розраховане на те аби переконати школярів у недоцільності збройної боротьби Української повстанської армії, інкорпороване в систему історичного пізнання по суті, зруйнувало інтелектуальну матрицю їх розуміння суспільного прогресу в основі якого знаходиться боротьба (не рідко збройна) пригноблених верств населення, соціальних чи етнічних груп за зміну свого становища на краще. Взятє за основу, воно не просто заперечувало величезну й у підсумку прогресивну роль, яку в історії людства відіграли Англійська та Французька революції, Війна за незалежність США, Громадянська війна в США тощо, а й спрощувало та примітивізувало розуміння школярами минулого, породжуючи водночас нову інтерпретацію європейських теоретико-методологічних підходів до вивчення історії, де багатосотлітній терор та знищення українського народу інтерпритувалися під личиною спільної історичної й культурної спадщини. При цьому «спрощення історії» розглядалося як своєрідна стратегія «розвантаження» курсу від складних формулювань та ідеології (під якою розуміють ціннісний контекст).

Яскравим прикладом подібного роду розвантаження стала навчальна програма пропедевтичного курсу історії для п'ятого класу (2010 р.) [8], яка одним махом «розвантажила» учнів від героїв Крут, Українських Січових Стрільців, визвольної боротьби УПА в роки Другої світової війни, суспільно-політичних подій в Україні початку XXI ст. й поняття «Українська держава», а створені на її основі підручники – ще й і від деяких знакових подій сучасної української історії. Так, останній параграф підручника В. Мисана за 2010 р. хронологічно завершувався 2001 р. (святуванням десятиріччя незалежності

України). Описані ж автором події 2004-го та 2010 рр. були вилучені, як такі, що відсутні у програмі курсу [9]. Аналогічний цьому підручник В. Власова та О. Данилевської хоч і зберіг ширші хронологічні межі (до 2010 р. – обрання на посаду президента В. Януковича), однак був позбавлений навіть згадки про Помаранчеву революцію [10].

Перегрупування зазнали також навчальні програми для старшокласників. Приводом до цього стало повернення до 11-річного терміну навчання й зумовлена ним потреба в оптимізації предметів інваріантної складової у профільній школі. Як наслідок, у 10 класі програма курсу історії України «розвантажилася» трьома додатковими темами: «Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928)»; «Закріплення Радянської влади в Україні (1929-1938)»; «Західноукраїнські землі в 1921-1939 рр.»; всесвітня історія – двома: «Світ у період економічної кризи 1929-1933 рр. та подолання її наслідків»; «Назрівання Другої світової війни» [11, с. 2-13].

Оскільки коригування змісту історичних дисциплін відбувалося без попередньої підготовки, виникла проблема з їх методичним супроводом. На відміну від п'ятого класу, учні якого на початок 2010/11 н. р. все ж отримали нову версію підручника, старшокласники не завжди мали можливість скористатися такою нагодою. Заповнити інформаційний вакуум вкотре взялися науково-методичні журнали, на сторінках яких цілими розділами друкувалися тексти нових підручників з всесвітньої історії Л. Щупака та І. Морозової, історії України Н. Гупана, О. Пометун, Г. Фреймана, Т. Ладиченко й О. Осмолівського та ін.

Слід зазначити, що трансформаційні процеси 2010 р. проходили на тлі і в контексті нищівної критики «Концепції та програми викладання історії України» 2009 р. Її авторів звинувачували у намаганні «європеїзувати» історію України, показати, що вплив Європи на Україну був значно більшим, ніж вплив Росії; сформуванню відверто негативного ставлення учнів до Радянського Союзу і радянського режиму, який прирівнювали до фашистського; необґрунтовано замінити поняття «Велика вітчизняна війна» на «Друга Світова війна»; героїзувати події національно-визвольного руху ОУН, УПА й т.і. Та, передусім, таке несприйняття було викликане застосованим у «Концепції» антропологічним підходом до структурування змісту історичних дисциплін, відповідно до якого, першість у висвітленні втрачали події політичної і мілітарної історії. Цікаво, що попри гостру реакцію, МОН України в особі Д. Табачника на загал повсякчас декларувало ту ж саму позицію: відхід від історії війн та революцій на користь неконфліктних, «політично нейтральних» проблем, пов'язаних з історією повсякденності [12, с. 2].

На практиці ж мілітарна складова змісту предмету зростала і найбільше це стосувалося саме подій ХХ ст. Як наслідок, намагання уникнути політизації історичних знань з метою перетворення їх на аргумент для нав'язування «правильних» оцінок масовій свідомості, запропоноване «Концепцією» 2009 р.,

розцінювався як порушення «об'єктивності» у трактуванні спільного із нею радянського минулого [13]. За таких обставин, у 2010 р. робоча група МОН України розпочала роботу над проектом нової Концепції шкільної історичної освіти. Її концептуальні положення лягли в основу розробленого у 2011 р., історичного компоненту освітньої галузі «Суспільствознавство» у «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» та навчальної програми з історії для основної школи (2012 р.).

На перший погляд видавалося, що запропонована МОН України реформа відповідала усім ознакам логічності, послідовності та структурованості. Однак, «диявол» криється у деталях. Якщо «Концепція» окреслювала відверто проросійський вектор розвитку шкільної історичної освіти (так би мовити, в контексті історії «братніх слов'янських народів»), то «Державний стандарту базової і повної загальної середньої освіти» моделював їй проєвропейське майбутнє, шляхом поетапної інтеграції (2011-2014 рр.) в єдиний європейський освітній простір. Розглянемо цю ситуацію детальніше.

На відміну від світової практики, де Державний стандарт виконує функцію еталону якості освіти, процес стандартизації вітчизняної системи освіти носив почасти регламентаційний характер. Як наслідок, змісту українських освітніх стандартів першого покоління (2004; 2011 рр.) часто були притаманні розмитість у формулюваннях та неоднозначність у характеристиках задекларованих імперативних норм і положень, що на практиці доволі часто оберталось небезпекою їх довільного трактування ба навіть ігнорування.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 р. винятком тут не став. Розроблений в рамках реалізації «Національного плану дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», він ґрунтувався на засадах особистісно-зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що мали бути реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. Стандарт включав шість освітніх галузей, у тому числі «Суспільствознавство», яка (на відміну від Стандарту 2004 р.) втілювалася не через одну (суспільствознавчу), а через дві чітко прописані компоненти: суспільствознавчу та історичну [14].

Реалізуючи загальну мету галузі («забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві»), історична компонента була спрямована на «формування ідентичності та почуття власної гідності учнів» шляхом «осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу». За пріоритетністю змістових ліній вона дуже нагадувала «Концепцію та програму

викладання історії України» 2009 р. Наприклад, у ній, як і у Концепції 2009 р. декларувалася антропологізація історичного минулого, простежувалася зосередженість на різноманітних проявах буття людини, акцентувалася перевага у вивченні історії демократичних ідей, етапів становлення та розвитку інституту прав людини й громадянського суспільства [14]. Однак, були і свої особливості. Так, в числі пріоритетів історичної компоненти освітньої галузі «Суспільствознавство» було названо «усвідомлення учнями поліетнічності та багатокультурності України через історії людських спільнот, що населяли або населяють її територію; виважену й неупереджене вивчення контроверсійних та дражливих тем в історії України, Європи та світу; збалансований виклад політичної, соціально-економічної історії та історії культури» на тлі допустимої «Державними вимогами до рівня загально-освітньої підготовки учнів старшої школи», «можливість співіснування різних думок щодо однієї історичної події світової та української історії» [14].

Такі формулювання абсолютно відповідали заявленій МОН України стратегії «узгодження» конфліктів в українсько-російській історії, та тезі Д. Табачника, «що любов до України не повинна передбачати упередженість до інших країн» [15], але, одночасно, наближали її, за висловом Ф. Турченка, до втрати суверенності в історичному та й освітньому просторі [5, с. 61-62].

Суперечливий характер історичної компоненти освітньої галузі «Суспільствознавство» поглиблювався у навчальних програмах з історії 2012 р. Їх підготовка стала резонансною подією в українському освітньому середовищі. Передусім громадськість турбувала утаємниченість довкола процедури укладання програм та шкільних підручників. Особливо виразно ця проблема поставала на тлі тривалих та прозорої дискусій з приводу Державного стандарту та навчальних програм у 2003-2004 рр., коли до обговорення залучалось широке коло фахівців-істориків, методистів, учителів, громадські організації, навіть Рада Європи. У 2011 р. ситуація склалася по іншому. «Розвантаження» навчальних програм проходило утаємничено, а до процедури їх укладання, - за висловом С. Терна, - залучалися люди, яких спеціалісти здебільшого не знали [16]. Наслідком проведеної роботи стала, за словами О. Пометун, - безпрецедентна зміна більше як тридцяти положень змістового та компетентнісного наповнення Програми з історії [17]. Така статистика дозволяє характеризувати реформи 2010-2012 рр. виключно з позиції активної боротьби за зміст історичної освіти.

На тлі цієї боротьби роздуми про удосконалення методики навчання історії були мало актуальними. Підтвердження даної тези знаходимо знову ж таки у науково-методичних журналах. Проведений нами аналіз дозволяє стверджувати, що кількість надрукованих у них публікацій методичного характеру в 2011-2012 рр. у порівнянні з 2004-2005 рр. (після ухвалення Державного стандарту 2004 р.) знизилася майже вдвічі. При цьому спостерігається цікава закономірність - зменшення частки науково-методичних

публікацій за авторства істориків та методистів на користь готових конспектів уроків розроблених учителями.

До прикладу, у 2012 р. в журналі «Історія в сучасній школі» на одну науково-методичну публікацію припадало в середньому п'ять конспектів уроків, а у 9,10, 11-12 номерах їх не була зовсім. На перший погляд така практика видавалася навіть прогресивною. Так би мовити «свій до свого по своє»: досвідчені вчителі ділилися досвідом із своїми колегами. Та насправді вона ілюструвала більш приземлену проблему відсутності науково-методичного супроводу впроваджуваної реформи. Тож, залишаючись наодинці із проблемою реалізації задекларованих Стандартом та навчальною програмою змін, учителі просто змушені були інтуїтивно шукати шляхи її самостійного вирішення. У своїй загальній масі такий досвід був малопродуктивним, адже усував хіба що одну проблему - підготовку конспекту до кожного уроку. Про якість цього конспекту не йшлося. Незважаючи на попит, репрезентована видавництвами «Шкільний світ», «Основа», «Педагогічна преса» та ін. друкована продукція на цю тему мало відповідала критеріям реалізації інноваційного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання історії, попри те, десятками тисяч примірників тиражувала дидактичну неграмотність окремих авторів [18, с.7].

Таким чином незважаючи на низку позитивних зрушень, зокрема, спробу наповнити освітнє середовище сучасними інформаційно-комунікаційними засобами навчання, трансформацію пропедевтичного курсу історії у 5 класі, запровадження окремих уроків-практичних занять, оглядових уроків, метою яких було налагодження міжпредметних зв'язків між курсами, на завершення 2013 р. у національній освіті накопичився цілий ряд системних проблем. Більшість із них, на думку В. Кременя, - була пов'язана із невідповідністю національної системи освіти передовій європейській і світовій практиці, зумовленою безпідставно законодавчо скасованим переходом школи до 12-річної повної загальної середньої освіти [19, с. 4].

Ініційована на тлі світової економічної кризи, чергова радикальна перебудова національної моделі освіти породила недовіру, розгубленість, суперечливість в оцінках її правомірності з боку освітян та широкого кола громадськості. І хоча ледь не вперше у практиці реформування шкільної історичної освіти з ініціативи МОН України було зроблено спробу щось зробити як належить (спочатку розробили Концепцію, потім Державний стандарт, а потім уже - відповідно до стандарту - навчальні програми), історична наука так і не змогла запропонувати школі адекватну часу нову методологію та концепцію шкільної історичної освіти. Вакуум, який утворився після відмови від марксистської парадигми часто змінювався цивілізаційними, культурологічними, стадіальними, соціологічними та іншими підходами, кожен з яких акцентував увагу на окремих аспектах

соціогенезу. Однак, перше десятиліття 2000-х рр. вкотре дало зрозуміти, що суспільство ХХІ ст. потребує не стільки знаючої, скільки компетентної особистості, здатної застосовувати набуті знання у повсякденному житті, приймати на їх основі рішення та нести за ці рішення відповідальність.

Література:

1. Час «дешевого клоуна» (Українська освіта : випробування горе-реформами) / Упоряд. В. Панченко. Київ : ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 99 с.
2. Про загальну середню освіту: Закон України. Редакція від 27.07.2010 р. № 651-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14/ed20100727#Text>
3. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 4. 98-111.
4. Сміян Н. Тепер випускатимемо 11-класників? *Голос України*. 19.06.2010. URL: <http://www.golos.com.ua/article/135923>
5. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ. 2013. 128 с.
6. Підручник з історії від Табачника. *Zaxid.net*. 5.06.2010. URL: https://zaxid.net/pidruchnik_istoriyi_vid_tabachnika_n1104015
7. Шуст Р. Дискусія щодо підручника історії. *Zaxid.net*. 18.06. 2010. URL: https://zaxid.net/diskusiya_shhodo_pidruchnika_istoriyi_n1104900
8. Інструктивно-методичних рекомендаціях МОН України щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів інваріантної складової навчального плану у 2010/2011 н.р.: Лист Міністерства освіти і науки України від 21.08.2010. № 1/9-580. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/123907___123907
9. Мисан В. Вступ до історії України. Київ: Генеза. 2010. 176 с.
10. Власов О.С., Данилевська О.М. Вступ до історії України. Київ: Генеза. 2010. 208 с.
11. Нові навчальні програми для 11-річної школи. *Історія в школах України*. 2010. № 11-12. С. 2-55.
12. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення у загальноосвітніх навчальних закладах предметів суспільно-гуманітарного спрямування у 2010/2011 навчальному році. *Історія в школах України*. 2010. № 7-8. С. 2-5.
13. Литвин В. Історія: «єдина наука» чи інструмент політики, крайнім виявом якої є війна? 2022. URL: https://lytvyn.com.ua/history_a_single_science_or_a_policy_tool
14. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
15. Табачник впровадить нову концепцію історичної освіти. *Українські новини*. 17.04. 2010. URL: <https://ukranews.com/ua/news/35900-tabachnyk-vprovadyt-novu-koncepciyu-istorychnoi-osvity>
16. Терно С. Нова програма з історії - повернення в тоталітарне минуле? *Historians*. 22.04.2013. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/675-serhii-ternonova-prohrama-z-istorii-povernennia-v-totalitarne-mynule>
17. Пометун О. Історія однієї фальсифікації. *Українська правда*. 7.02.2013. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2013/02/7/120581/>
18. Мисан В. Сучасний урок історії: навчально-методичний посібник. Київ: Шкільний світ, 2010. 120 с.
19. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.

References:

1. Chas «deshevoho klouna» (Ukrainska osvita : vyprobuvannia hore-reformamy) (2011). [The time of the "cheap clown" (Ukrainian education: trials of grief-reforms)]. / Uporiad. V. Panchenko. Kyiv : TOV «Ahrar Media Hrup». 99. [in Ukrainian].
2. Pro zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy. (2011). [On general secondary education: Law of Ukraine]. Redaktsiia vid 27.07.2010. 651-XIV. Retrieved from ULR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14/ed20100727#Text> [in Ukrainian].
3. Hrynevych L. (2022). Kontseptualni idei reformy «Nova ukrainska shkola» u svitli ukrainskoi pedahohichnoi dumky. [Conceptual ideas of the "New Ukrainian School" reform in the light of Ukrainian pedagogical thought]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 4. 98-111. [in Ukrainian].
4. Smiian N. (2010). Teper vypuskatymemo 11-klasnykiv? [Now we will graduate 11th graders?]. *Holos Ukrainy*. 19.06.2010. Retrieved from URL: <http://www.golos.com.ua/article/135923> [in Ukrainian].
5. Kasianov H., Smolii V., Tolochko O. (2013). Ukraina v rosiiskomu istorychnomu dyskursi: problemy doslidzhennia ta interpretatsii. [Ukraine in Russian historical discourse: problems of research and interpretation]. Kyiv. 128. [in Ukrainian].
6. Pidruchnyk z istorii vid Tabachnyka. (2010). [History textbook from Tabachnyk]. *Zakhd.net*. 5.06.2010. Retrieved from URL: https://zaxid.net/pidruchnik_istoriyi_vid_tabachnika_n1104015 [in Ukrainian].
7. Shust R. Dyskusiiia shchodo pidruchnyka istorii. (2010). [Discussion about the history textbook]. *Zaxid.net*. 18.06. 2010. Retrieved from URL: https://zaxid.net/diskusiya_shchodo_pidruchnika_istoriyi_n1104900 [in Ukrainian].
8. Instruktyvno-metodychnykh rekomendatsiiakh MON Ukrainy shchodo vyvchennia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh predmetiv invariantnoi skladovoi navchalnoho planu u 2010/2011 n.r. (2010). [Instructional and methodological recommendations of the Ministry of Education and Culture of Ukraine regarding the study of subjects of the invariant component of the curriculum in general educational institutions in 2010/2011].: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 21.08.2010. 1/9-580. Retrieved from URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/123907__123907 [in Ukrainian].
9. Mysan V. (2010). Vstup do istorii Ukrainy. [Introduction to the history of Ukraine]. Kyiv: Heneza. 176. [in Ukrainian].
10. Vlasov O.S., Danylevska O.M. (2010). Vstup do istorii Ukrainy. [Introduction to the history of Ukraine]. Kyiv: Heneza. 208. [in Ukrainian].
11. Novi navchalni prohramy dlia 11-richnoi shkoly. (2010). [New educational programs for 11-year school]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. . 11-12. 2-55. [in Ukrainian].
12. Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo vyvchennia u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh predmetiv suspilno-humanitarnoho spriamuvannia u 2010/2011 navchalnomu rotsi. (2010). [Instructional and methodological recommendations regarding the study of social and humanitarian subjects in general educational institutions in the 2010/2011 academic year]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. 7-8. 2-5. [in Ukrainian].
13. Lytvyn V. (2022). Istoriia: «yedyna nauka» chy instrument polityky, krainim vyjavom yakoi ye viina? [History: "the only science" or a tool of politics, the extreme manifestation of which is war?]. Retrieved from ULR: https://lytvyn.com.ua/history_a_single_science_or_a_policy_tool [in Ukrainian].
14. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity. (2011). [State standard of basic and full general secondary education]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.11.2011. 1392. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Tabachnyk vprovadyt novu kontseptsiiu istorychnoi osvity. (2010). [Tabachnyk will introduce a new concept of historical education]. *Ukrainski novyny*. 17.04. 2010. Retrieved from URL: <https://ukranews.com/ua/news/35900-tabachnyk-vprovadyt-novu-koncepciyu-istorychnoi-osvity> [in Ukrainian].

16. Terno S. (2013). Nova prohrama z istorii - povnennia v totalitarne mynule? [A new history program - a return to the totalitarian past?]. *Historians*. 22.04.2013. Retrieved from URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/675-serhii-ternonova-prohrama-z-istorii-povnennia-v-totalitarne-mynule> [in Ukrainian].

17. Pometun O. (2013). Istoriia odniiei falsyfikatsii. [The story of one falsification]. *Ukrainska pravda*. 7.02.2013. Retrieved from URL: <https://life.pavda.com.ua/columns/2013/02/7/120581/> [in Ukrainian].

18. Mysan V. (2010) Suchasnyi urok istorii: navchalno-metodychnyi posibnyk. [Modern history lesson: educational and methodological guide]. Kyiv: Shkilnyi svit. 120. [in Ukrainian].

19. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini. (2016). [National report on the state and prospects of education development in Ukraine]. / za zah. red. V. H. Kremenia. Kyiv : Pedahohichna dumka. 448. [in Ukrainian].

УДК 37.013.21

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-974-983](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-974-983)

Канішевська Любов Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи, Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, вул. М. Берлинського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

ВИХОВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ЛІДЕРІВ МАЙБУТНЬОГО ЯК СОЦІАЛЬНО ЗРІЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. В статті розглянуті характеристики ефективного лідерства сьогодення, що формують вимоги до лідера майбутнього. Наголошено, що в сучасному науковому дискурсі проблема ефективного лідерства досліджується зокрема в контексті трансформаційного лідерства, адаптивного лідерства, демократичного лідерства, прогресивного лідерства, в яких акцент робиться на суб'єкт-суб'єктних взаєминах лідера та послідовників, а також на емоційному інтелекті лідера та партисипації.

На основі аналізу тенденцій, які формують бачення ефективного лідера майбутнього, серед яких штучний інтелект та технології, темп змін, мета й сенс, нове середовище талантів, моральність, етичність і прозорість та глобалізація, встановлено, що ефективне лідерство розглядається у синергетичній єдності із характеристикою соціально зрілої особистості. Виявлено, що соціальна активність, відповідальність і самовизначення як складові соціальної зрілості особистості спостерігаються в описі тенденцій, які формують бачення лідерства майбутнього і визначають вимоги до особистості лідера, здатного діяти ефективно в різних сферах суспільного життя. Розглянуто якості лідера майбутнього через призму основних критеріїв соціальної зрілості особистості: знання про соціальну дійсність, ціннісні орієнтації, соціальне самовизначення та реальна соціальна поведінка.

Зауважено, що виховання соціальної зрілості та лідерських якостей особистості є динамічним процесом, який триває впродовж життя. З огляду на особливу сприятливість підліткового віку до виховання соціальної зрілості та лідерських якостей акцентовано на вагомій ролі виховного впливу школи на підготовку лідерів. Актуалізовано потребу створення педагогічних умов, які б позитивно впливали на формування соціальної зрілості учнів основної школи, а відтак на їх готовність до ефективного лідерства.

Зроблено висновки, що соціальна зрілість особистості є важливою характеристикою ефективного лідера сьогодення та лідера майбутнього. Зауважено, що виховання лідерів майбутнього та виховання соціально зрілої

особистості слід розглядати з декількох позицій: як синергетичну єдність завдань соціальної мети сучасної освіти, зокрема шкільної; як взаємозалежні процеси за інтегрованістю підходів, зокрема особистісно зорієнтовано, аксіологічного, діяльнісного та компетентнісного, у досягненні поставленої мети; як синергетичні проблеми формування самовизначеності, соціальної активності та соціальної відповідальності підлітків з огляду на сенситивність підліткового віку до виховання лідерських якостей та якостей соціально зрілої особистості. Перспективи подальших розвідок визначено у дослідженні особливостей виховання асертивної поведінки лідера у цифровому просторі взаємодії у різних сферах суспільного життя.

Ключові слова: лідер, лідерство, лідерські якості, стилі лідерства, партисипація, підлітки, учні основної школи, соціальна зрілість, складові соціальної зрілості, критерії соціальної зрілості, соціальна активність, соціальна відповідальність, виховання.

Kanishevska Liubov Viktorivna Doctor of Sciences in Education, Professor, Deputy Director for Research and Experimental Work, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, St. Berlynskoho, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 455-53-38, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

UPBRINGING EFFECTIVE LEADERS OF THE FUTURE AS A SOCIALLY MATURE PERSONALITY

Abstract. The article examines the characteristics of effective leadership of today, which form the requirements for the leader of the future. It is emphasized that in the modern scientific discourse the problem of effective leadership is studied, in particular, in the context of transformational leadership, adaptive leadership, democratic leadership, progressive leadership, in which the emphasis is on the subject-subject relations of the leader and followers, as well as on the emotional intelligence of the leader and participation.

Based on an analysis of the trends that shape the vision of an effective leader of the future, including artificial intelligence and technology, the pace of change, purpose and meaning, a new talent environment, morality, ethics and transparency, and globalization, it is established that effective leadership is considered in synergy with the characteristics of a socially mature personality. It is revealed that social activity, responsibility and self-determination as components of social maturity of a personality are observed in the description of trends that shape the vision of future leadership and determine the requirements for the personality of a leader who is able to act effectively in various spheres of public life. The qualities of the leader of the future are considered through the prism of the main criteria of social maturity of a personality: knowledge of social reality, value orientations, social self-determination and real social behavior.

It is noted that the education of social maturity and leadership qualities of an individual is a dynamic process that lasts throughout life. Given the special favorability of adolescence to the education of social maturity and leadership qualities, the special role of the educational influence of the school on the training of leaders is emphasized. The need to create pedagogical conditions that would positively influence the formation of social maturity of secondary school students, and thus their readiness for effective leadership, is actualized.

It is concluded that the social maturity of a personality is an important characteristic of an effective leader of the present and a leader of the future. It is noted that the education of leaders of the future and the education of a socially mature personality should be considered from several perspectives: as a synergistic unity of tasks of the social purpose of modern education, in particular school education; as interdependent processes in terms of the integration of approaches, in particular personality-oriented, axiological, activity and competence, in achieving the goal; as synergistic problems of forming self-determination, social activity and social responsibility of adolescents, given the sensitivity of adolescence to education. Prospects for further research are identified in the study of the peculiarities of educating assertive behavior of a leader in the digital space of interaction in various spheres of public life.

Keywords: leader, leadership, leadership qualities, leadership styles, participation, adolescents, secondary school students, social maturity, components of social maturity, criteria of social maturity, social activity, social responsibility, upbringing.

Постановка проблеми. Бачення ефективного лідерства майбутнього формують численні виклики сьогодення, серед яких глобалізація, розвиток технологій, загострення соціальних проблем, а також потреба у сталому розвитку та інноваціях. Відтак ефективне лідерство у різних сферах суспільної діяльності вимагає від лідера вміння вести та надихати команду в умовах постійних змін, здатності до співпраці на демократичних засадах та екологічної міжособистісної комунікації, стратегічного мислення та відкритості до новацій, конструктивного розв'язання проблем та ухвалення раціональних рішень, адаптивності та стресостійкості.

Вищезазначені характеристики ефективного лідерства пов'язані з соціальною зрілістю особистості, адже саме лідер з високим рівнем соціальної зрілості, орієнтуючись на соціально значущі цінності, діє соціально відповідально, солідарно і толерантно. І саме на дослідженні якісних поведінкових характеристик ефективного лідера в контексті соціальної зрілості особистості та освітніх можливостей виховання, формування та розвитку лідерських якостей лідера сьогодення та майбутнього сконцентрований сучасний науковий міжнародний дискурс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні та педагогічні аспекти проблеми соціальної зрілості на різних вікових періодах становлення особистості є предметом дослідження низки українських вчених, зокрема І. Беха, І. Данченка, В. Радула, С. Поліщук, В. Ягодінкової та ін. Питання ефективності лідерства знаходиться під пильною увагою сучасного українського міжгалузевого наукового дискурсу і розкриті у наукових розвідках О. Мармази, С. Пермінової, Л. Філатової, Є. Ходаківського, Н. Шуляк, В. Якобчук та ін.. Взаємозв'язки лідерства і соціальної зрілості особистості досліджували Л. Денисюк, В. Галузяк, В. Кучменко, О. Муковіз, Н. Ришак, С. Стрельбицька та ін.. Водночас зауважимо, що попри значну розробленість теми, швидкоплинні зміни соціальної реальності породжують нові проблеми у вихованні лідерів як соціально зрілої особистості, а відтак актуалізують дослідження відповідної тематики.

Метою статті є визначення основних акцентуацій виховання ефективних лідерів майбутнього як соціально зрілої особистості.

Виклад основного матеріалу. Першочергово коротко зупинимося на сучасному розумінні ефективного лідерства. Так, О. Біда, І. Орос та А. Чичук зміст та сутність поняття «лідерство» характеризують з врахуванням його трьох взаємопов'язаних компонентів (вплив, група та ціль) та визначають такі вимоги до лідерів майбутнього, як мислення та дії з позицій розуміння своєї діяльності як невід'ємної частини глобального процесу перманентної модернізації суспільства; вибудовування відносин з підлеглими на принципах гуманізму, демократизму, поділу повноважень та відповідальності; врахування різноманіття культур у взаємодіях з підлеглими та з іншими лідерами; допитливість і прагнення до розвитку [1].

Г. Швіндіна, І. Балагуровська, О. Білоцерківська та О. Квілінський розглядають проблему конструктивної поведінки лідера та звертають увагу, що в сучасних дискусіях науковців та практиків щодо деструктивного та трансформаційного лідерства, визначаються такі принципи переходу лідера від першого до останнього, як уникнення будь-яких опортуністичних дій, образливого відношення, встановлення стандартів, які виключають порушення прав людини; впровадження ефективного таймменеджменту; розповсюдження позитивного ставлення до провалів; доброзичливе ставлення до командних гравців [2]. Тож актуалізується готовність лідера діяти адаптивно, тобто застосовувати адаптивний стиль лідерства, що за О. Бортніковою є «готовністю лідера застосовувати, з усього набору стильових інструментів, ті із них, які найбільше підходять і забезпечать результат при дотриманні прав та збереженні інтересів, як лідера, так і послідовників» [3, с. 20].

Відтак ми поділяємо думку Г. Шляхтіної, котра на основі результатів аналізу десяти стилів лідерства наголошує на тому, що справедливим та інклюзивним є саме демократичне (колективне) лідерство, яке «полягає в

тому, щоб дозволити кільком людям брати участь в процесі прийняття рішень» [4, с. 169]. Підтримуючи думку вченої, С. Стрельбицька та О. Муковіз зауважують, що «ключовою характеристикою демократичного лідерства є суб'єкт-суб'єктні відносини лідера та послідовників, які проявляються у визнанні спільних цінностей, шанобливому ставленні до різноманіття, широкому залученні до обговорень, ухвалення рішень та делегуванні повноважень, а відтак наданні переваги консенсусу, активній участі й поцінуванню розподільної відповідальності» [5, с. 46].

Як видно, у сучасному розумінні ефективного лідерства, враховуючи його гуманістично-демократичне спрямування, особливу увагу посідає емоційний інтелект лідера, який за Д. Гоулманом слід розглядати як сукупність особистісних (емоційна самосвідомість, точна самооцінка, упевненість у собі, емоційний самоконтроль, відкритість, уміння пристосовуватись, цілеспрямованість, оптимізм) та соціальних (емпатія, відчуття організації, служіння, натхненне лідерство, вплив, розвиток інших, каталізатор змін, врегулювання конфліктів, налагодження зв'язків, командна робота і співпраця) навичок [6, с. 56-57]. Тож заслуговують на увагу результати проведеного І. Олійник аналізу ролі емоційного інтелекту в ефективному лідерстві. Так, вчений наголошує на тому, що високий емоційний інтелект лідера дозволяє створювати гармонійні стосунки у колективі та забезпечувати підтримку; ефективно керувати конфліктними ситуаціями, знаходити конструктивні рішення та забезпечувати спокій та стабільність у колективі; виявляти більшу гнучкість мислення та відкритість до нових ідей, що сприяє розвитку творчого потенціалу у команді [7].

Зважаючи на вищезазначене, на нашу думку, саме партисипація, як залученість та співпричетність, є одночасно принципом, метою, засобом і прогнозованим результатом, а отже характеристикою ефективного лідерства. Адже за Г. Суріною різні дефініції цього поняття мають такі узагальнені риси, як: відношення до можливої поведінки при розширенні повноважень; свідоме ділова взаємодія щонайменше двох людей навколо спільної справи; відкритість взаємодії для усіх її учасників; доступ до інформації і процесу прийняття рішень; приведення до узгодження, консенсусу між людьми і групами людей; право учасника комунікації висловлювати власну думку [8, с. 59-60].

Підтвердження нашої позиції знаходимо у науковій розвідці про сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства В. Галузяк, О. Акімової та Є. Громова, котрі наголошують, що постіндустріальна парадигма розуміння лідерства «характеризується плюралізмом поглядів, розподілом влади, розширенням прав і можливостей послідовників, емоційною включеністю лідера у стосунки з підлеглими» [9, с. 45]. Крім того, вчені зауважують, що сучасне лідерство, або ж прогресивне лідерство, є колективним процесом взаємостосунків, цілеспрямованих на досягнення позитивних змін і реалізації загальних завдань, в яких на основі спільних цінностей беруть участь лідер і послідовники.

Зауважимо, що активний науковий дискурс щодо бачення ефективного лідерства сьогодення знаходить своє продовження у виробленні бачення ефективного лідера майбутнього. Так, Дж. Морган виокремив шість тенденцій, які формують майбутнє лідерства, а саме: штучний інтелект та технології; темп змін; нове середовище талантів; мета й сенс; моральність, етичність і прозорість; глобалізація [10, с. 47].

На основі аналізу сутності кожної із вищезазначених тенденцій, ми дійшли висновку, що бачення ефективного лідера майбутнього розглядається у синергетичній єдності із характеристикою соціально зрілої особистості. При цьому соціальну зрілість ми розглядаємо як «інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості соціальних настановлень, спрямованих на свідому реалізацію суспільних норм і цінностей; проявів соціальних якостей; здатності до професійної самореалізації; оволодіння сукупністю основних соціальних ролей, що дозволяють особистості компетентісно діяти в усіх сферах суспільного життя» [11, с. 7]. Підтвердження нашої позиції ми віднаходимо у приверненні уваги Дж. Морганом при характеристиці тенденцій, які формують майбутнє лідерства, до певних якостей соціально зрілої особистості, які мають проявлятися у діяльності керівника-лідера:

- *штучний інтелект та технології*: зосередженість на людському боці лідерства; використання технологій для забезпечення більшої цінності працівникам та ін.;

- *темп змін*: відсутність прив'язаності до статусу-кво; прийняття невизначеності; створення умов для обміну ідеями, спільного розв'язання проблем та визначення можливостей; зосередженість на поліпшенні комунікації та співпраці; перегляд застарілих корпоративних політик, процедур і правил та ін.;

- *мета й сенс*: пізнання працівників як особистостей задля розуміння їх мотивів; організація роботи, комунікації та навчань з увагою на мету, вплив і сенс та ін.;

- *нове середовище талантів*: сприяння опануванню нових навичок і поліпшенню наявних; формування різноманітних команд; підтримання відчуття належності; підтримка талантів із увагою на програми заохочення та потенційними можливостями кар'єрного зростання;

- *моральність, етичність і прозорість*: виявлення у поведінці стійкої моральної і етичної позиції; активне обговорення важливості правильних вчинків, етичності й моральності; підтримка тих, у кого є проблеми з етикою і моральністю; прозорість у якомога більшій кількості сфер та ін.;

- *глобалізація*: віддалене керування командами з використанням цифрових технологій; використання можливостей навчатися в інших культурах; зважання на глобальні макротехнології та ін.. [10].

Отже, поділяючи думку В. Радула, який наголошує на тому, що соціальну зрілість особистості слід розглядати як органічну єдність соціальної активності, відповідальності та самовизначенні [12, с. 175], усі ці три властивості соціальної зрілості особистості ми спостерігаємо в описі тенденцій, які формують бачення лідерства майбутнього і визначають вимоги до особистості лідера, здатного діяти ефективно в різних сферах суспільного життя.

З огляду на вищезазначене, звертаючись до визначених Дж. Морганом чотирьох світоглядів та п'яти навичок лідера майбутнього, на основі яких лідер образно характеризується як дослідник, шеф-кухар, слуга, громадянин світу, тренер, футурист, технологічний підліток, перекладач та йода [10, с. 118], ми розглянули якості лідера майбутнього через призму основних критеріїв соціальної зрілості особистості [11, с. 12]:

- *знання про соціальну дійсність*: допитливість, постійне навчання, прийняття різноманітності, розуміння технологій, відкритість до нових ідей та культур;
- *ціннісні орієнтації*: гуманізм, служіння, залучення, командність;
- *соціальне самовизначення*: самоусвідомлення, відданість меті й турботливість, глобальність світогляду, прогнозування майбутнього;
- *реальна соціальна поведінка*: стресостійкість, емпатія, уміння слухати та висловлювати думки, мотивація, залучення, навчання інших, підтримка талантів, створення ефективних команд.

Відтак перед сучасною освітою постає питання, як підготувати лідера, спроможного до ефективного лідерства, враховуючи характеристики соціально зрілої особистості? В. Галузьяк, О. Акімова та Г. Громов стверджують, що це можна зробити, застосовуючи особистісно-розвивальну модель, яка «спрямована на підготовку лідерів, здатних ефективно виконувати свої функції в режимі відкритості, невизначеності, плюралізму думок на основі інноваційного мислення, постійного самовдосконалення й орієнтації на об'єднання зусиль послідовників для досягнення спільної мети» [9, с. 49].

Зауважимо, що сучасні вчені єдні в думці про те, що виховання соціальної зрілості та лідерських якостей особистості є динамічним процесом, який триває впродовж життя. При цьому науково доведено, що одним із найбільш сприятливих періодів для виховання соціальної зрілості та лідерських якостей є підлітковий вік. Це обумовлює особливу роль виховного впливу школи на підготовку лідерів, адже підлітки за своїми віковими характеристиками є учнями основної школи.

В контексті тематики нашого дослідження, наявність даної проблеми актуалізує потребу створення педагогічних умов, за яких учні основної школи мали б можливість бути включені в такі види діяльності, які б спонукали їх до активної комунікації та передбачали необхідність здійснення певних спільних дій як чинників, які позитивно впливають на формування їх соціальної зрілості, а відтак на їх готовність до ефективного лідерства.

Зважаючи, що виховання соціальної зрілості як характеристики спроможності до ефективного лідерства є однією зі складових загального спрямування виховного процесу закладів загальної середньої освіти, важливим є врахування ключових характеристик учнів підліткового віку.

С. Стрельбицька та О. Муковіз, аналізуючи соціальну зрілість особистості як чинника здатності підлітків до демократичного лідерства, наголошують на існуванні трьох суперечностей, пов'язаних із соціальною активністю, відповідальністю та самовизначенням підлітків, а саме: на перший план у підлітків виходять кооперативні стосунки та соціально значуща діяльність, водночас активізація цифрового простору взаємодії обумовлює прогресування соціальної апатії; підлітки мають внутрішню готовність до прийняття дорослих норм життєдіяльності, водночас у прагненні продемонструвати власну дорослість вони схильні до необдуманих, ризикованих, іноді аморальних, вчинків; підлітковий вік є першим рубежем урегулювання суперечностей самовизначення, водночас кожен підліток стоїть перед вибором щодо прийняття людини як самоцінності або засобу, що впливає на формування емпатійності, відповідальності, відкритості до діалогу у взаєминах, альтруїстичних спрямувань поведінки [5, с. 46]. Ми вважаємо, що врахування цих суперечностей в організації виховного процесу дасть можливість забезпечувати особистісно зорієнтований підхід до виховання учнів основної школи.

Також потребують уваги висновки, які зробили К. Журба, І. Бех, О. Доукіна, С. Федоренко та І. Шкільна, досліджуючи смисложиттєві цінності сучасних підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України. Вчені наголошують, що найбільш значущими типами смисложиттєвих криз підлітків є «акедія, екзистенційна фрустрація, біографічна криза, криза безглуздості, криза смисловтрати, віртуалізація життя, самотність, нудьга, душевні потрясіння і відчай» [13, с. 92]. На нашу думку, саме ці актуальні для підлітків проблеми мають бути основою для визначення змістового спрямування виховного процесу, тим самим забезпечуючи реалізацію аксіологічного підходу до виховання учнів основної школи.

Шкільна практика свідчить, що окрім особистісно зорієнтованого та аксіологічного підходів до виховання не менш важливим є забезпечення реалізації компетентнісного та діяльнісного підходів, адже доведено, що саме в процесі діяльності найкраще формуються та розвиваються інтелектуальні, психологічні та соціальні якості особистості.

Як видно, виховання ефективних лідерів майбутнього як соціально зрілої особистості потребує комплексності застосування вищезначених підходів до виховання учнів основної школи. Також реалізація виховного потенціалу цих підходів у шкільній практиці залежить від спроможності педагогів організувати релевантні для підлітків види суспільної діяльності, а відтак від сформованості низки професійних компетентностей, серед яких чільне місце посідає здатність діяти на засадах педагогіки партнерства.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, соціальна зрілість особистості є важливою характеристикою ефективного лідера сьогодення та лідера майбутнього, адже дає можливість емоційно розуміти послідовників, встановлювати емпатійні взаємозв'язки, ефективно комунікувати, конструктивно керувати конфліктами, підтримувати інших і при цьому пильну увагу приділяти власному самовизначенню, саморозвитку та самореалізації. Відтак виховання лідерів майбутнього та виховання соціально зрілої особистості слід розглядати з декількох позицій: як синергетичну єдність завдань соціальної мети сучасної освіти, зокрема шкільної; як взаємозалежні процеси за інтегрованістю підходів, зокрема особистісно зорієнтовано, аксіологічного, діяльнісного та компетентнісного, у досягненні поставленої мети; як синергетичні проблеми формування самовизначеності, соціальної активності та соціальної відповідальності підлітків з огляду на сенситивність підліткового віку до виховання лідерських якостей та якостей соціально зрілої особистості. Перспективи подальших розвідок вбачаємо у дослідженні особливостей виховання асертивної поведінки лідера у цифровому просторі взаємодії у різних сферах суспільного життя.

Література:

1. Біда О., Орос І., Чичук А. Зміст та сутність поняття «лідерство». *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 197. С. 17-20. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20>.
2. Швіндіна Г., Балагуровська І., Білоцерківська О., Квілінський О. Формування принципів переходу від деструктивного до трансформаційного лідерства. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2020. № 4. С. 37-43.
3. Бортнікова О. Методика виховання адаптивного стилю лідерства студентів училищ культури і мистецтва. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. №63. С. 20-23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-153VI63-04>.
4. Шляхтіна Г. Використання стилів лідерства у реалізації реформи публічного управління. *Věda a perspektivy*. 2021. № 1. С. 163-175.
5. Стрельбицька С., Муковіз О. Соціальна зрілість особистості як чинник здатності підлітків до демократичного лідерства. *Молодь і ринок*. 2023. № 11. С. 44-47. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292958>.
6. Гоулман, Д. Емоційний інтелект лідера. Київ. 2020. 288 с.
7. Олійник І. Роль емоційного інтелекту в ефективному лідерстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 16. С. 222-228. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.29>.
8. Суріна Г. Поняття «партиципація»: генеза і актуальність. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2017. № 1. С. 55-63.
9. Галузяк В., Акімова О., Громов Г. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства та виховання лідерів. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2019. № 1. С. 32-53. DOI: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03>.
10. Морган, Дж. Лідер майбутнього. Харків. 2020. 320 с.
11. Канішевська Л. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... докт. пед наук. Київ. 2011. 39 с.

12. Радул В. Соціальна зрілість - якість розвитку остистості. Соціальна робота та соціальна освіта. 2023. № 1. С. 172-177. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(10\).2023.282285](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(10).2023.282285).
13. Журба К., Бех І., Докукіна О., Федоренко С., Шкільна І. Смысловитеві цінності сучасних підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України : монографія. Кропивницький. 2022. 155 с.

References:

1. Bida, O., Oros, I., & Chichuk, A. (2021). Zmist ta sutnist' ponyattya «liderstvo». [The content and essence of the concept of «leadership»]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky – Proceedings. Series: Pedagogical Sciences*, 197, 17-20. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-197-17-20> [in Ukrainian].
2. Shvindina, G., Balagurovska, I., Bilotserkivska, O., & Kvilinskyi, O. (2020). Formuvannya pryntsyviv perekhodu vid destruktyvnoho do transformatsiynoho liderstva [Formation of the principles of transition from destructive to transformational leadership]. *Visnyk SumDU. Seriya «Ekononika» – Bulletin of Sumy State University. «Economy» series*, 4, 37-43 [in Ukrainian].
3. Bortnikova, O. (2018). Metodyka vykhovannya adaptyvnoho stylu liderstva studentiv uchylshch kul'tury i mystetstva [Methodology of education of adaptive leadership style of students of schools of culture and art]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, 63, 20-23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-153VI63-04> [in Ukrainian].
4. Shlyakhtina, G. (2021). Vykorystannya styliv liderstva u realizatsiyi reformy publichnoho upravlinnya [The use of leadership styles in the implementation of public administration reform]. *Věda a perspektivy – Science and perspective*, 1, 163-175 [in Ukrainian].
5. Strelbytska, S., & Mukoviz, O. (2023). Sotsial'na zrilist' osobystosti yak chynnyk zdatnosti pidlitkiv do demokratychnoho liderstva [Social maturity of the individual as a factor in the ability of teenagers to democratic leadership]. *Molod' i rynek – Youth and the market*, 11, 44-47. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.292958> [in Ukrainian].
6. Goleman, D. (2020). Emotsiynny intelekt lidera [Emotional intelligence of a leader]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Oliynyk, I. (2023). Rol' emotsiynoho intelektu v efektyvnomu liderstvi [The role of emotional intelligence in effective leadership]. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika – Tavriysk scientific bulletin. Series: Economics*, 16, 222-228. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.29> [in Ukrainian].
8. Surina, G. (2017). Ponyattya «partytsypatsiya» : geneza i aktual'nist' [The concept of «participation»: genesis and relevance]. *Visnyk Dnipropetrovs'koho universytetu. Seriya : Filosofiya. Sotsiologiya. Politologiya – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Political Science*, 1, 55-63 [in Ukrainian].
9. Galuziak, V., Akimova, O., & Gromov, G. (2019). Suchasni zarubizhni pidkhody do rozuminnya liderstva ta vykhovannya lideriv [Modern foreign approaches to understanding leadership and training leaders]. *Lider. Elita. Suspil'stvo – Leader. Elite. Society*, 1, 32-53. DOI: <https://doi.org/10.20998/2616-3241.2019.1.03> [in Ukrainian].
10. Morgan, J. (2022). Leader of the future. Kharkiv [in Ukrainian].
11. Kanishevska, L. (2011). Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannya sotsial'noyi zrilosti starshoklasnykiv zahal'noosvitnikh shkil-internativ u pozaurochniy diyal'nosti [Theoretical and methodological foundations of education of social maturity of high school students of comprehensive boarding schools in extracurricular activities] : Author's abstract. thesis ... Dr. pedagogue of science. Kyiv [in Ukrainian].
12. Radul, V. (2023). Sotsial'na zrilist' - yakist' rozvytku ostystosti [Social maturity is the quality of the development of ostentatiousness]. *Sotsial'na robota ta sotsial'na osvita – Social work and social education*, 1, 172-177. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(10\).2023.282285](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(10).2023.282285) [in Ukrainian].
13. Zhurba, K., Beh, I., Dokukina, O., Fedorenko, S., & Shkilna, I. (2022). Smyshlozhyttyevi tsinnosti suchasnykh pidlitkiv v umovakh yevrointehratsiynoho postupu Ukrayiny : monohrafiya. [Meaningful life values of modern teenagers in the conditions of progress of European integration of Ukraine : monograph]. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].

УДК 371.134

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-984-993](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-984-993)

Крамаренко Валентина Олександрівна доктор філософії з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 012 Дошкільна освіта, старший викладач кафедри педагогіки, психології та дошкільної освіти, Обласний коледж “Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С.Макаренка” Полтавської обласної ради, вул. Валентини Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-1880-347X>

Бровата Олена Борисівна асистент кафедри педагогіки, психології та дошкільної освіти, Обласний коледж “Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С.Макаренка” Полтавської обласної ради, вул. Валентини Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0009-0004-5632-0799>

Ільченко Оксана Вікторівна асистент кафедри педагогіки, психології та дошкільної освіти, Обласний коледж “Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія імені А.С.Макаренка” Полтавської обласної ради, вул. Валентини Федько, 33, м. Кременчук, тел.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0009-0901-6890-1468>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація: Професійна підготовка майбутніх бакалаврів дошкільної освіти до інноваційної діяльності є ключовим елементом сучасної освітньої системи. Ця підготовка відповідає вимогам глобалізації, технологічних змін та суспільних викликів.

Основні аспекти такої підготовки викладенні у дослідженні.

У статті розглянули практичні навички моделювання та проєктування інноваційних освітніх програм, методик і технологій, де здобувачі освіти повинні мати можливість відпрацьовувати ці навички під час виробничої практики в дошкільних навчальних закладах.

Оволоділи методами впровадження інновацій у педагогічну практику, а також методами оцінки їх ефективності й результативності.

Проаналізували готовність здобувачів освіти до постійного професійного самовдосконалення, адаптації до змін у сфері освіти та впровадження нових педагогічних ідей і концепцій.

Звернули увагу на використання сучасних технологій навчання та ресурсів, таких як „хмарні” технології, цифрові сервіси, платформи для

створення освітніх матеріалів (Canva, Cogle, LearningApps, Prezi, Mindmeister, Thinglink, PowToon, WordArt, Padlet, Piktochart та інші), для підвищення якості освітнього процесу й підготовки до сучасного життя.

Вивчили питання творчого підходу до педагогічної діяльності: стимулювання креативності, ініціативності та гнучкості мислення, що дозволить майбутнім педагогам вносити нововведення в навчальний процес, адаптувати його до потреб сучасної дитини та суспільства в цілому.

Дослідили розвиток навичок комунікації, співпраці та партнерства, що дозволить ефективно взаємодіяти з колегами, батьками та іншими учасниками освітнього процесу.

Отже, метою статті є аналіз підготовки й створення умов для формування у майбутніх педагогів гнучкого, креативного та інноваційно налаштованого підходу до професійної діяльності в сфері дошкільної освіти, що передбачає глибоке розуміння сучасних педагогічних тенденцій, вміння застосовувати сучасні педагогічні технології та готовність до постійного професійного розвитку.

Ключові слова: інновації в освіті, бакалавр з дошкільної освіти, готовність до інноваційної професійної діяльності, методики, освітні послуги, здобувач вищої освіти.

Kramarenko Valentyna Oleksandrivna Doctor of Philosophy in the field of knowledge 01 Education/Pedagogy, specialty 012 Preschool education, senior teacher of the Department of Pedagogy, Psychology and Preschool Education, Regional College „Kremenchuk Humanitarian and Technological Academy named after A.S. Makarenko” Poltava Regional Council, St. Valentyny Fedko, 33, Kremenchuk, tel.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0000-0003-1880-347X>

Brovata Olena Borysivna assistant of the department of pedagogy, psychology and preschool education, Regional College „Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A.S. Makarenko” of the Poltava regional council, St. Valentyny Fedko, 33, Kremenchuk, tel.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0009-0004-5632-0799>

Ichenko Oksana Viktorivna assistant of the department of pedagogy, psychology and preschool education, Regional College Kremenchuk humanitarian and technological academy named after A.S. Makarenko" of the Poltava regional council, St. Valentyny Fedko, 33, Kremenchuk, tel.: (0536)75-84-70, <https://orcid.org/0009-0901-6890-1468>

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BACHELORS OF PRESCHOOL EDUCATION FOR INNOVATIVE ACTIVITIES

Abstract: Professional training of future bachelors of preschool education for innovative activities is a key element of the modern educational system. This

training meets the requirements of globalization, technological changes and societal challenges.

The main aspects of such training are outlined in the study.

The article considered the practical skills of modeling and designing innovative educational programs, methods and technologies, where students of education should have the opportunity to practice these skills during production practice in preschool educational institutions.

They mastered the methods of introducing innovations into pedagogical practice, as well as the methods of evaluating their efficiency and effectiveness.

The readiness of education seekers for continuous professional self-improvement, adaptation to changes in the field of education and introduction of new pedagogical ideas and concepts was analyzed.

Attention was drawn to the use of modern learning technologies and resources, such as „cloud” technologies, digital services, platforms for creating educational materials (Canva, Cogle, LearningApps, Prezi, Mindmeister, Thinglink, PowToon, WordArt, Padlet, Piktochart and others) , to improve the quality of the educational process and preparation for modern life.

They studied the issue of a creative approach to pedagogical activity: stimulation of creativity, initiative and flexibility of thinking, which will allow future teachers to introduce innovations into the educational process, adapt it to the needs of the modern child and society as a whole.

We studied the development of communication, cooperation and partnership skills, which will allow effective interaction with colleagues, parents and other participants in the educational process.

Therefore, the purpose of the article is to analyze the preparation and creation of conditions for the formation of future teachers in a flexible, creative and innovative approach to professional activity in the field of preschool education, which involves a deep understanding of modern pedagogical trends, the ability to apply modern pedagogical technologies and readiness for continuous professional development.

Keywords: innovations in education, bachelor's degree in preschool education, readiness for innovative professional activity, methods, educational services, student of higher education.

Постановка проблеми. Інноваційні підходи в системі дошкільної освіти в Україні спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку дитини з урахуванням сучасних вимог та наукових підходів до дитячого розвитку, тому висувають значні вимоги до професійної підготовки сучасного вихователя.

Сьогодні дошкільній освіті потрібні спеціалісти, які зможуть на високому рівні надавати освітні послуги. Вони повинні бути готовими до інновацій, активно впроваджувати нові підходи, вміло комбінувати традиційний

методику з новаторським і забезпечувати повноцінний Однією з ключових задач бакалаврської педагогічної освіти є підготовка кваліфікованих педагогів. Ця підготовка повинна формувати в майбутніх фахівців професійні знання, вміння та навички для проведення досліджень і впровадження інновацій, що характеризуються змінністю умов та вимог.

Ці педагоги мають бути готові активно долучатися до розробки та впровадження нового змісту освіти та сучасних методик навчання. Вони повинні об'єднувати свою професійну діяльність з популяризацією найкращої педагогічної практики, експертною роботою та наставництвом на основі особистого педагогічного досвіду. Це включає в себе знання основ педагогіки, психології, методик навчання та виховання, а також вміння використовувати їх у практичній діяльності.

У цьому контексті особливо важливою є підготовка майбутніх бакалаврів у галузі дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності. Об'єктом їхнього вивчення та діяльності є організація дошкільної освіти, новітні педагогічні та психологічні підходи, а також організація та забезпечення навчального процесу в установах вищої освіти, які готують спеціалістів для дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження різних аспектів підготовки вихователів дошкільних закладів у педагогіці, зокрема, формування готовності їх до інноваційної педагогічної діяльності у процесі професійної підготовки займалися такі науковці як: І. М. Богданова, І. В. Гавриш, О. А. Гончарова, Т. М. Демиденко, І. М. Дичківська Н. І. Клокар, Л. В. Козак, О. Г. Козлова, В. М. Малихіна, О. І. Огієнко, Л. О. Пертиченко, О. Н. Пєхота, С. О. Сисоева, О. І. Шапран, Л. С. Шевченко та багато інших.

Інноваційна педагогічна діяльність у дошкільній освіті ґрунтується на принципах особистісного підходу, носить творчий характер, організовується у формі дослідно-експериментальної роботи, має стійку мотивованість на пошук нового в цільових, змістових і процесуальних характеристиках навчально-виховного процесу дошкільного закладу [1, с. 175–176].

Аналіз наукових джерел з інноваційних підходів у досліджуваній системі є важливим етапом для розуміння сучасних тенденцій та можливостей у цій галузі, що дозволяє розглядати модернізацію професійної діяльності бакалавра з дошкільної освіти як комплексну й багатофункціональну творчу діяльність, спрямовану на нововведення розвитку й підвищення якості дошкільної освіти шляхом застосування, розроблення та упровадження педагогічних змін у системі дошкільної освіти або в процес навчання дошкільних педагогів у закладах вищої освіти.

Метою статті є обґрунтування необхідності підготовки майбутніх бакалаврів у галузі дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інновації в освіті – це впровадження нових ідей, підходів, методів та технологій з метою покращення навчального процесу та підвищення якості освіти.

Інноваційний процес в освіті – це сукупність послідовних дій, цілеспрямованих на її оновлення, модифікацію мети, змісту, організації, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов. Теперішній етап інноваційного процесу в освіті характеризується як емпіричною спрямованістю (спрямованість на пізнання предметів і явищ зовнішнього світу, світу об'єктів) – розробкою та проведенням педагогами інноваційних занять різних профілей, так і теоретичною – створенням та вдосконаленням інноваційних та інтегрованих курсів, у ряді випадків поєднуючих численні предмети, вивчення яких передбачено освітньо-професійними програмами.

Інноваційною основою підготовки майбутніх бакалаврів дошкільної освіти у вищих навчальних закладах є створення когнітивного й духовно-розвивального середовища. Особливе значення для забезпечення інноваційності такого середовища має урахування ціннісних орієнтацій та мотиваційної сфери студентів, їхньої професійної позиції й спрямованості.

Першою педагогічною умовою ефективного застосування інноваційних технологій в освітньому процесі нами визначено створення інноваційного навчального середовища, спрямованого на забезпечення самореалізації особистості та заснованого на розробці та застосуванні у навчальному процесі інтерактивних форм і методів його засвоєння.

Друга педагогічна умова ефективного застосування інноваційних технологій навчання – розвиток технологічної компетентності майбутніх бакалаврів.

Третя педагогічна умова ефективного застосування інноваційних технологій навчання це розвиток пізнавальної активності здобувача вищої освіти. На сучасному етапі розвитку вищої освіти активно запроваджується третій тип навчального процесу – проблемно-дослідницький, основу якого становлять ідеї проблемності навчання, управління творчою самостійною роботою студентів, їх самоосвіта.

Основу і зміст інноваційних освітніх процесів становить інноваційна діяльність, сутність якої полягає в оновленні педагогічного процесу, внесенні новоутворень у традиційну систему, що передбачає найвищий ступінь педагогічної творчості.

Предметом інтенсивних теоретичних та практичних досліджень стала ідея втілення інноваційних технологій в навчання.

Суб'єктом, носієм інноваційного процесу є насамперед педагог-новатор.

Інноваційними можна визначити ті педагогічні технології, що спрямовані на задоволення актуальної потреби системи освіти, спираються на використання нових знань, базуються на мотивації суб'єктів педагогічної діяльності, виведення закладу освіти на більш високий, конкурентноспроможний рівень.

Такі інновації можуть охоплювати різні аспекти освітньої системи, включаючи педагогічні практики, навчальні програми, організаційні зміни,

використання новітніх технологій та багато іншого. С. О. Сисоєва розглядає педагогічну технологію як засіб реалізації мети, яку ставить перед собою педагог, і яка завжди формується та розробляється визначеним концептуальним підходом і відображає систему педагогічних поглядів [2, с. 449–564]. Отже, ми погоджуємося з С. О. Сисоєвою, що технологія – це система методів, прийомів, засобів та організаційних форм, які використовуються для досягнення освітніх цілей та покращення якості навчання і виховання. Це модель, що визначає, яким чином повинен бути організований та проведений процес навчання й виховання, враховуючи вимоги сучасності, потреби здобувачів освіти та їх можливості використовувати сучасні технології.

Нині в педагогічній літературі широко застосовується термін „інноваційна педагогічна технологія”. Інноваційна педагогічна технологія – це цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення його мети до очікуваних результатів. Шапран О. І. тлумачить інноваційну педагогічну технологію як таку, що поєднує науково-обґрунтовану систему дій, операцій та процедур, які забезпечують цілеспрямоване й поопераційне впровадження різних видів педагогічних нововведень, котрі викликають позитивні зміни в традиційному педагогічному процесі, модернізують і трансформують його [3, с. 43].

Ми ж у своєму дослідженні трактуємо це як комплексну систему роботи педагогічного та/або науково-педагогічного працівника, що включає планування й організацію інноваційного освітнього процесу, метою якої є розвиток інноваційної особистості бакалавра, готовність до застосування, розроблення та упровадження інновацій у системі дошкільної освіти або в процесі професійної підготовки дошкільників.

Підготовку майбутніх бакалаврів із дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності ми розглядаємо на методичному рівні та виокремлюємо в ній концептуальний та оцінно-результативний компоненти.

Головна ідея підготовки майбутніх бакалаврів із дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності ґрунтується на формуванні знань і вмінь, необхідних для роботи в умовах інноваційного розвитку освіти. Глибоке розуміння сутності та принципів інноваційної діяльності сприяє ширшому розумінню про знання, про різні інноваційні педагогічні технології, методи їх впровадження, оцінку їх ефективності.

Володіння навичками дослідницької та проєктної діяльності згенерує нові ідеї, розробить та втілить у життя інноваційні проєкти. Здобувачі вищої освіти повинні й здатні самостійно навчатися та саморозвиватися, тому, навички роботи з інформаційним оточенням необхідні для того, щоб знаходити та використовувати нові знання та методи, які допоможуть себе реалізувати в професійній діяльності.

Готовність до роботи в команді, вміння співпрацювати з іншими педагогами, батьками, дітьми, усвідомлення всієї відповідальності і є головним пріоритетом майбутніх вихователів. Розвиток особистих якостей, необхідних для успішної інноваційної діяльності, а саме, креативність: вміння генерувати нові ідеї, знаходити нестандартні рішення проблем; ініціативність: вміння брати на себе відповідальність, проявляти активність і самостійність; критичне мислення: вміння аналізувати інформацію, оцінювати різні точки зору, робити обґрунтовані висновки; комунікабельність: вміння спілкуватися з людьми, налагоджувати контакт з вихованцями, їх батьками, колегами-викладачами, відповідальність за свої дії дає позитивні результати роботи.

Створенні умови для розвитку інноваційного потенціалу майбутніх бакалаврів навчатимуть використовувати інноваційні методи, залучати до інноваційних проєктів, створювати атмосфери творчості та пошуку. Головним фактором з боку викладачів є підтримка: наставництво, консультування, допомога в розвитку інноваційних компетенцій; співпраця з практиками: залучення до освітнього процесу провідних фахівців у галузі дошкільної освіти, які мають досвід інноваційної діяльності; реалізація цих принципів дозволить підготувати майбутніх бакалаврів дошкільної освіти до успішної роботи в умовах інноваційного розвитку освіти.

Отже, підготовка майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності повинна бути цілісною, відображати у своєму логічному розгортанні її зміст і структуру та забезпечувати формування у здобувачів вищої освіти всіх компонентів готовності до інноваційної професійної діяльності.

Готовність бакалавра з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності розглядається як результат його навчання у вищому освітньому закладі, що відображає систему мотивацій, знань, умінь, навичок та професійно-особистісних якостей. Ці компоненти забезпечують успішність інноваційної професійної діяльності, результатом якої є нововведення, що позитивно впливають на систему освіти, визначають її якість і сприяють розвитку.

Підготовка майбутніх бакалаврів дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності розглядається як інтегрована система, що базується на системних, компетентнісних, особистісно-зорієнтованих, дослідницьких, діяльнісно-рефлексивних, індивідуально-творчих та інтегративних підходах.

Серед принципів підготовки майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності ми виокремлюємо загально-педагогічні та специфічні принципи, які відображають особливості інноваційної підготовки. Ці принципи включають інноваційну інформацію, інтеграцію, інформатизацію, відповідність навчального змісту структурі інноваційної професійної діяльності, акцент на дослідницькій та творчій проєктній діяльності, партнерство і співробітництво, а також єдність загального, особливого та індивідуального в навчальному процесі.

Реалізація концептуальних положень такої технології дозволяє підготувати конкурентоздатного на ринку праці бакалавра з дошкільної освіти, готового до інноваційної професійної діяльності.

Сучасний зміст підготовки майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти має фокусуватися на формуванні компонентів готовності до інноваційної професійної діяльності і включати такі складові елементи: досвід ціннісного ставлення до інноваційної професійної діяльності (ціннісно-мотиваційний компонент); систему наукових знань про інновації в дошкільній та вищій педагогічній освіті, їх сутність, структуру та технології інноваційної професійної діяльності (інформаційно-когнітивний компонент); набуті навички щодо вибору педагогічних інновацій, їх оцінювання та застосування в освітній практиці; досвід творчої діяльності у створенні та реалізації авторських інноваційних проєктів в освітньому середовищі дошкільних та/або вищих педагогічних закладів (діяльнісно-творчий компонент); навички самопізнання, саморегуляції та самореалізації, формування життєвої позиції як суб'єктів інноваційних прогресивних змін в освіті (професійно-рефлексивний компонент).

Реалізація змісту підготовки майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності фокусується на формуванні навичок моделювання і проєктування інноваційних професійних діяльностей та впровадженні інновацій в освітній процес дошкільних та вищих навчальних закладів.

Отже, зміст підготовки майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності слід розглядати як систему знань, яка сприяє формуванню компонентів готовності до інноваційної діяльності через включення інноваційної складової у зміст дисциплін професійної підготовки, виробничої практики та інноваційно-орієнтованих методів навчання.

Підготовка здобувачів освіти відбувається у формі проблемного, евристичного, проєктного, контекстного, інтерактивного, змішаного та онлайн навчання з використанням „хмарних” технологій, цифрових сервісів і ресурсів (таких як Canva, Google, LearningApps, Prezi, Mindmeister, Thinglink, PowToon, WordArt, Padlet, Piktochart та інші). Ця підготовка охоплює всі етапи інноваційної діяльності та формує рольову поведінку, яка стане ключовою у майбутній професійній діяльності. Такий підхід базується на формуванні компонентів готовності: ціннісно-мотиваційного, інформаційно-когнітивного, діяльнісно-творчого та професійно-рефлексивного до інноваційної діяльності.

Навчання з використанням інноваційних технологій якісно перевищує класичну освіту. Воно інтегрує процеси, які не можна об'єднувати в межах класичної освіти: навчання, працевлаштування, планування кар'єри, безперервна освіта. За умов інноваційного навчання студент може навчитися робити свідомий вибір серед широкого спектра альтернатив і брати на себе відповідальність приймати самостійні рішення, щодо розв'язку задач та вправ. Важливо, що кожен може це робити свідомо й грамотно.

На думку В. І. Слободчикова, інноваційна діяльність у своєму найбільш повному розгортанні передбачає систему взаємопов'язаних видів робіт, сукупність яких забезпечує появу дійсних інновацій. А саме :

- 1) науково-дослідницька діяльність, спрямована на отримання нового знання (відкриття, винахід);
- 2) проектна діяльність, спрямована на розробку особливого, інструментально-технологічного знання про те, як на основі наукового знання в заданих умовах необхідно діяти (інноваційний проект);
- 3) освітня діяльність, спрямована на професійний розвиток суб'єктів певної практики, на формування у кожного особистого знання (досвіду) про те, що і як вони повинні робити, щоб інноваційний проект втілювався у практиці (реалізація).

Інноваційна спрямованість педагогічної діяльності, зазначає Каталимова Н., передбачає включення педагога в процес створення, освоєння та використання педагогічних нововведень в практиці навчання і виховання, створення в дошкільних закладах інноваційного середовища .

Слід зазначити, що інтерактивне навчання дозволяє різко збільшити процес засвоєння матеріалу студентів, оскільки впливає не лише на свідомість, а й на його почуття, волю (дії, практику).

Висновок. Сучасні умови розвитку освіти в Україні характеризуються стрімким зростанням ролі інноваційних процесів. Це зумовлює необхідність підготовки фахівців нової генерації, які володіють не лише глибокими знаннями та методиками педагогічної діяльності, але й здатністю до генерування та впровадження інновацій, що відповідає основним вимогам інноваційної педагогічної освіти та формуванню інноваційної особистості педагога. Це досягається завдяки збагаченню інноваційною складовою змісту дисциплін професійної підготовки та виробничої практики, суб'єкт-суб'єктному характеру взаємодії учасників освітнього процесу.

Проведене дослідження не охоплює всіх аспектів проблем підготовки майбутніх бакалаврів з дошкільної освіти до інноваційної професійної діяльності. Перспективним напрямком подальших досліджень може стати дослідження психолого-педагогічних умов формування інноваційних компетенцій у майбутніх бакалаврів дошкільної освіти.

Література:

1. Дичківська І. Підготовка майбутніх вихователів дошкільних закладів до інноваційної педагогічної діяльності: теорія і методика: монографія. Рівне: Видавець О. Зень, 2017. 372 с.
2. Сисоєва С. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: монографія. За ред. В. Г. Кременя. К.: Наукова думка, 2003. С. 449 – 564.
3. Шапран О. Система інноваційної підготовки майбутнього вчителя в умовах навчально-науково-педагогічних комплексів. Нац. Пед. Ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2008. 412 с.

References:

1. Dychkivska, I. (2017). Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh zakladiv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti: teoriia i metodyka: monohrafiia [Preparation of future teachers of preschool institutions for innovative pedagogical activities]. Rivne: Vydavets O. Zen [in Ukrainian].
2. Sysoieva, S. (2003). Pedahohichni tekhnolohii u neperervnii profesiinii osviti. Neperervna profesiina osvita: filosofii, pedahohichni paradyhmy, prohnoz: monohrafiia [Pedagogical technologies in continuous professional education. Continuing professional education: philosophy, pedagogical paradigms, forecast]. Za red. V.H. Kremenia. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
3. Shapran, O. (2008). Systema innovatsiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia v umovakh navchalno-naukovo-pedahohichnykh kompleksiv [The system of innovative training of the future teacher in the conditions of educational-scientific-pedagogical complexes]. Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. K. [in Ukrainian].

УДК 37.015.3:378.147.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-994-1003](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-994-1003)

Литвин Андрій Федорович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедра теорії та методики професійної підготовки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (093) 567-82-37, <https://orcid.org/0000-0003-1400-6510>

Заліщук Сергій Володимирович майстер виробничого навчання, ДПТНЗ «Бориспільський професійний ліцей», вул. Адмірала Ушакова 17, м. Бориспіль, 08300, тел.: (099) 931-67-65, <https://orcid.org/0009-0004-0986-6190>

ШЛЯХИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто значення професійної освіти для підвищення ефективності виробництва, стимулювання економічного розвитку та зниження безробіття в різних країнах. Особлива увага приділяється модернізації професійної (професійно-технічної) освіти через перехід до компетентнісного підходу, спрямованого на підготовку кваліфікованих робітників, готових адаптуватися до сучасних технологій та ринкових умов. Визначено, що особлива увага приділяється ролі соціального партнерства у підвищенні якості професійної освіти, що особливо актуально в контексті європейської інтеграції України. У статті відзначено проблеми, що виникають у взаємодії між освітніми установами та роботодавцями, і висвітлено потребу у вдосконаленні цього взаємозв'язку.

Досліджено актуальні проблеми, що виникають у системі професійної (професійно-технічної) освіти в Україні, такі як застаріла матеріально-технічна база, неефективне управління, невідповідність освітніх програм потребам роботодавців та особистості, відсутність аналізу потреб ринку праці та низький рівень оплати праці вчителів. Окрім того, висвітлено стимули для оновлення системи професійної освіти, такі як вплив процесу глобалізації, війна, демографічний спад та інші економічні та соціальні фактори. Розглянуто вплив цих факторів на розвиток української економіки та системи професійної освіти, а також висвітлено можливі шляхи подолання цих проблем.

Визначено, що навчальний процес у закладах професійної (професійно-технічної) освіти стоїть перед складним завданням модернізації, що передбачає впровадження технічних та технологічних нововведень, ключові аспекти цього завдання, зокрема комп'ютеризацію, доступ до телекомунікацій

та Інтернету, а також розвиток сучасних інформаційних технологій. Автором підкреслено важливість оновлення бібліотечних фондів та створення електронних ресурсів для навчання. В контексті реформування освітньої галузі України наголошується на пріоритетності модернізації професійної освіти та її відповідності глобальним тенденціям.

Ключові слова: доступ, розвиток, ринок праці, студент, технологічний, підвищення, процес.

Lytvyn Andrii Fedorovich Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Professional Training, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, St. Sukhomlynskoho 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (093) 567-82-37, <https://orcid.org/0000-0003-1400-6510>

Dynko Volodymyr Anatoliiovych senior master, Boryspil Vocational Lyceum, St. Admiral Ushakov 17, Boryspil, 08300, tel.: (099) 931-67-65, <https://orcid.org/0009-0004-0986-6190>

WAYS OF MODERNIZING VOCATIONAL TRAINING IN VOCATIONAL (VOCATION-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the importance of vocational education in enhancing production efficiency, stimulating economic development, and reducing unemployment in various countries. Special attention is given to the modernization of vocational (technical) education through the transition to a competency-based approach aimed at preparing skilled workers capable of adapting to modern technologies and market conditions. It is identified that particular emphasis is placed on the role of social partnership in improving the quality of vocational education, especially relevant in the context of Ukraine's European integration. The article highlights the challenges arising in the interaction between educational institutions and employers, emphasizing the need for improvement in this relationship.

The study explores current issues within the vocational (technical) education system in Ukraine, such as outdated infrastructure, ineffective management, mismatch between educational programs and the needs of employers and individuals, lack of labor market needs analysis, and low teacher salaries. Additionally, it highlights incentives for updating the vocational education system, including the impact of globalization, war, demographic decline, and other economic and social factors. The influence of these factors on the development of the Ukrainian economy and vocational education system is examined, along with possible strategies to address these problems.

It is identified that the educational process in vocational (technical) education institutions faces the complex task of modernization, which involves the

implementation of technical and technological innovations. Key aspects of this task, such as computerization, access to telecommunications and the Internet, as well as the development of modern information technologies, are discussed. The importance of updating library resources and creating electronic learning resources is emphasized. In the context of reforming Ukraine's education sector, priority is given to the modernization of vocational education and its alignment with global trends.

Keywords: access, development, labor market, student, technological, enhancement, process

Постановка проблеми. Одним з головних напрямів освітньої реформи в Україні є модернізація професійної (професійно-технічної) освіти, орієнтована на створення нової якісної системи професійної освіти й навчання, що відповідає вимогам сучасного українського суспільства й економічного сектора країни, а також сприяє соціальній злагоді в суспільстві та економічній безпеці держави. Наукові установи відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи якісний науково-методичний супровід реформ, що розпочалися в країні.

У контексті стрімкого технологічного розвитку та глобальних змін у соціально-економічній сфері сучасного світу, викликаного глобалізацією та інтеграцією, проблема модернізації професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти набуває особливої актуальності. Незважаючи на прогресивні зміни в суспільстві та технологічній сфері, багато закладів професійної освіти залишаються зачепленими за застарілі методи та програми, що може призвести до відставання від потреб ринку праці та загрожувати соціально-економічному розвитку країни.

Крім того, існує загроза збереження стереотипів у підходах до професійної освіти, що може обмежувати розвиток креативності, інноваційності та адаптивності у випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Недоліки у відповідності навчальних програм сучасним вимогам ринку праці також можуть призвести до зниження конкурентоспроможності українських фахівців на міжнародному ринку праці та до збільшення розриву між навчальними програмами та реальними потребами суспільства. Таким чином, проблема модернізації професійної підготовки вимагає дослідження та вирішення з метою забезпечення якісної освіти, здатної відповідати сучасним викликам і потребам українського суспільства та глобальної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади модернізації освіти розкрито в роботах багатьох науковців, серед яких: Д. Закатнов, Л. Єршова, В. Радкевич, В. Орлов, В. Кремень, Н. Ничкало, О. Новіков, В. Биков, Г. Васянович, С. Гончаренко, О. Падалка, С. Литовченко, М. Бойко, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, О. Дубинчук, В. Краєвський, П. Лузан, В. Ягупов, Л. Скрипник.

Останні дослідження та публікації з даної теми свідчать про наступні шляхи модернізації професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти:

- оновлення змісту освіти;
- модернізація матеріально-технічної бази;
- підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;
- створення сприятливого освітнього середовища;
- фінансування модернізації;
- популяризація професійної (професійно-технічної освіти);
- удосконалення системи управління;
- розвиток партнерства з роботодавцями;
- розширення міжнародного співробітництва.

Метою статті є визначення шляхів модернізації системи професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти з метою підвищення якості освітнього процесу, відповідності потребам сучасного ринку праці та забезпечення соціально-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. У багатьох країнах професійну освіту вважають життєво важливою складовою покращення ефективності виробництва, стимулювання розвитку та конкурентоспроможності економіки, зниження безробіття, а також інструментом для покращення становища малозабезпечених верств населення.

Особливою ознакою модернізації професійно-технічної освіти є переорієнтація її цільових, змістових, організаційних оцінно-результативних конструкторів на компетентнісний підхід, основна концептуальна ідея якого полягає в тому, щоб підготувати нове покоління кваліфікованих робітників, здатних адаптуватися до сучасних технологій виробництва, легко переходити від одного виду праці до іншого, володіти знаннями, уміннями та здібностями, необхідними для широкого кола професій і мобільного соціально-рольового орієнтування [1].

Відповідно до аналізу педагогічної літератури, компетентнісний підхід передбачає перенесення уваги освіти з самого процесу на його результат, де результат розглядається з точки зору потреб суспільства, забезпечуючи випускникам необхідність відповідати сучасним вимогам ринку праці та мати достатній потенціал для розв'язання реальних життєвих завдань.

Нова фаза в еволюції професійної (професійно-технічної) освіти пов'язана із впровадженням компетентнісного підходу до формування змісту та організації навчального процесу. Компетентнісна освіта акцентується на практичних результатах, особистому досвіді, формуванні ставлень, що викликає значні трансформації в організації навчання, спрямованого на розвиток конкретних цінностей та навичок, необхідних у реальному житті для студентів.

В умовах ринку праці важливим засобом підвищення якості професійної (професійно-технічної) освіти є соціальне партнерство, що особливо важливо

тепер, коли Україна на шляху до європейської інтеграції. У цьому випадку ринкові праці будуть необхідні ресурси лише високої кваліфікації. Тому заклади професійної (професійно-технічної) освіти нині повинні готувати робітників із поглибленою освітою, широким технічним світоглядом, із розумінням технологічного процесу в цілому. Якість підготовки кваліфікованого робітника залежить від багатьох чинників. Одним із головних чинників є впровадження у навчальний процес сучасних виробничих технологій, організація виробничого навчання на виробництві [2]. Навчальні заклади повинні адаптувати свої навчальні плани та навчальні програми, змінювати стилі та підходи до навчання відповідно до цих вимог.

У межах чинного законодавства України, положень, методологічних і концептуальних форматів здійснюється активний пошук, оновлення та модернізація змісту професійно-технічної освіти, розробка навчальних планів, програм, нових підходів, які б зважали на вимоги сучасного ринку праці. Нові державні стандарти мають бути гнучкішими, широкопрофільними, орієнтуватися на перспективу, брати до уваги попередній досвід, наступність у системі освіти. Сучасні тенденції розвитку неперервної професійно-технічної освіти спонукають до мобільності, диференційованого підходу щодо організації підготовки кваліфікованих робітників, гнучкості в розробці й оновленні змісту освіти [3].

Сучасні зв'язки між системою підготовки професійно мобільних кваліфікованих робітничих кадрів та ринком праці, роботодавцями, характеризуються низкою протиріч між попитом і пропозицією робочої сили. Ці протиріччя включають в себе професійно важливі якості особистості, які є важливими в умовах ринкової економіки, але відсутні у більшості молодих працівників. Також вони охоплюють бажання займатися цікавою справою та жорсткі обмеження ринку праці у плані можливостей працевлаштування.

До цих протиріч додається необхідність раціонального розподілу робочої сили та відсутність механізму зв'язку з роботодавцями. Зазвичай взаємини між закладами професійної (професійно-технічної) освіти та соціальними партнерами залежать від державної політики у сфері професійно-технічної освіти. Це можна спостерігати у взаємовідносинах із ключовими партнерами, такими як промисловість, транспорт, гірничо-будівельна галузі тощо, що становить важливий аспект функціонування закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Керівники промислових підприємств мають різні підходи до співпраці з навчальними закладами у сфері професійної (професійно-технічної) освіти, що залежить від їхнього особистого інтересу. Навчальні установи можуть стимулювати співпрацю, пропонуючи високу якість підготовки фахівців та можливість отримання кваліфікованої робочої сили безкоштовно. Однак можливості освітніх установ обмежені, і, на жаль, держава не прикладає достатніх зусиль для залучення роботодавців до системи професійно-технічної освіти.

Хоча в більшості зарубіжних країн існує подібний досвід, що включає значне зниження податків для тих, хто підтримує освітні установи, обов'язкові вимоги до кваліфікації працівників при ліцензуванні або сертифікації, а також безліч програм співпраці між освітніми установами та індустрією, які вигідні обом сторонам, українські заклади професійної (професійно-технічної) освіти, на жаль, не мають такої підтримки від держави.

Серед факторів, які визначають необхідність модернізації змісту та форми організації професійної (професійно-технічної) освіти, можна виокремити наступні: тенденції інформаційно-технологічного розвитку, структурна трансформація світової та національної економіки, а також особливості ринку праці у різних регіонах. Завдяки швидкому розвитку інформаційних технологій та машинобудування, заклади професійної (професійно-технічної) освіти повинні враховувати ці фактори при розробці навчальних програм. Розвиток технологій і методів навчання має здійснюватися паралельно з технологічними інноваціями, які повинні бути вивчені студентами протягом навчання. У зв'язку з інтенсифікацією навчання, нові технології та пристрої можуть стати засобами індивідуалізації навчання, оскільки технічні інновації оптимізують процес навчання та роблять його більш ефективним.

Державна цільова соціальна програма розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022–2027 роки спрямована на модернізацію системи професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до сучасних і перспективних потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації права громадян на якісну та доступну професійну (професійно-технічну) освіту, створення умов для формування і розвитку актуальних професійних компетентностей особи, що необхідні для її успішної професійної діяльності та самореалізації.

Україна має позитивний досвід вирішення актуальних питань щодо розвитку професійної (професійно-технічної) освіти. З 2016 року за рахунок коштів державного бюджету (350 млн. гривень) на базі діючих закладів професійної (професійно-технічної) освіти утворено 184 навчально-практичні центри галузевого спрямування.

Водночас залишається низка актуальних проблем, які потребують розв'язання:

- застаріла матеріально-технічна база закладів професійної (професійно-технічної) освіти;
- неефективне багаторівневе управління професійною (професійно-технічною) освітою;
- невідповідність освітніх програм, рівня якості підготовки здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти вимогам роботодавців та потребам особистості;
- відсутність запроваджених на постійній основі аналізу та моніторингу потреб ринку праці, зокрема на місцевому рівні;

- низька активність бізнесу та закладів професійної (професійно-технічної) освіти в процесі реалізації програм і проектів державно-приватного партнерства;
- низький рівень престижності професійної (професійно-технічної) освіти в Україні;
- низький рівень забезпечення доступності до здобуття професійної (професійно-технічної) освіти для осіб з особливими освітніми потребами, зокрема з інвалідністю;
- низький рівень оплати праці та плинність кадрів закладів професійної (професійно-технічної) освіти;
- неадаптованість освітніх програм і строків навчання до потреб здобувачів освіти з урахуванням реалізації права на освіту впродовж життя;
- недостатня кількість суб'єктів для підтвердження результатів навчання, отриманих шляхом неформальної та інформальної освіти з більшості професій [4].

Головними стимулами для переосмислення та оновлення системи вітчизняної професійної (професійно-технічної) освіти є виклики, що впливають із процесу глобалізації, які відобразилися на економічному та освітньому розвитку України.

Серед найбільш важливих факторів можна виділити:

- війна; демографічний спад та високий рівень безробіття, що призвели до інтенсивної трудової міграції;
- швидкий розвиток технологій та рівень оплати праці в країнах Європейського Союзу, що призвели до відтоку висококваліфікованих кадрів за кордон та уповільнили розвиток високотехнологічних секторів української економіки, сприяючи збереженню застарілих «сировинних» моделей;
- підвищення соціальних та екологічних стандартів у країнах ЄС, що призвело до перенесення найбільш забруднюючих підприємств за межі Союзу, в тому числі на територію України;
- зростання доступності освіти за кордоном, що призвело до зміни академічної мобільності українських громадян на форму «інтелектуальної еміграції».

У процесі оновлення системи вітчизняної професійної (професійно-технічної) освіти необхідно враховувати актуальні освітні тенденції, серед яких: міжнародна спрямованість навчання; наголос на навчанні протягом усього життя; індивідуалізований підхід до навчання; підтримка соціальної справедливості та гендерної рівності; впровадження інклюзивної освіти; розвиток неформальної та інформальної освіти; збільшення використання мобільного та дистанційного навчання, та розподілена відповідальність у фінансуванні освіти.

Поділяємо думку низки вітчизняних дослідників про те, що мета модернізації полягає у підвищенні якості освіти до загальноєвропейського

рівня, переорієнтації школи на задоволення освітніх потреб і попиту на ринку праці, посиленні конкурентоспроможності навчальних закладів та їхніх випускників. Це, у свою чергу, потребує структурних змін в освіті, оновлення керівних кадрів і всієї системи управління, забезпечення прозорості кадрових призначень, управлінських рішень [5, с. 9].

На думку Н. Ничкало, мета професійної (професійно-технічної) освіти на сучасному етапі полягає в задоволенні потреб особистості й суспільства в професійних освітніх послугах відповідного рівня з урахуванням вимог ринку праці, забезпечення рівного доступу до якісної і безоплатної первинної професійної освіти, у підготовці, перепідготовці й підвищенні кваліфікації робітників, формуванні творчої, духовно багатой особистості з урахуванням її інтересів і здібностей [6, с. 8]. Слід погодитися з автором та відзначити, що в сфері професійної освіти основним пріоритетом є задоволення освітніх потреб як окремих особистостей, так і суспільства в цілому. Хоча важливо враховувати зовнішні чинники, такі як ринкові умови праці та потреби суспільства у фахівцях різних спеціалізацій, виділяється важливість центрального місця, яке займає формування творчої та професійно компетентної особистості у навчальному процесі, з урахуванням її індивідуальних інтересів та здібностей.

Модернізація професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти вимагає належного інформаційно-комунікаційного супроводу науково-експериментальної діяльності. Для досягнення цієї мети необхідне активне використання електронних систем відкритого доступу, які стають унікальними платформами для публікації та поширення наукових результатів, а також важливим джерелом інформації для моніторингу ефективності їх використання. Ці системи значно спрощують проведення експериментальної роботи, сприяють розвитку наукової комунікації, стимулюють дослідників до професійного зростання, а також сприяють підвищенню рейтингу та іміджу наукових та освітніх установ у науковому співтоваристві.

Шляхи модернізації професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти включають в себе ряд стратегій та практик, спрямованих на підвищення якості освіти та адаптацію до сучасних вимог ринку праці:

- оновлення навчальних програм: розробка та впровадження сучасних навчальних програм, що відповідають сучасним технологічним та індустріальним потребам. Це може включати в себе впровадження нових предметів, курсів або спеціалізацій;
- використання сучасних технологій навчання: застосування інтерактивних та комп'ютеризованих методик навчання, використання віртуальної реальності, онлайн-курсів та інших інноваційних засобів для покращення процесу навчання та залучення студентів;

- розвиток практичних навичок: збільшення кількості практичних занять та стажувань, спрямованих на забезпечення студентів необхідними навичками та знаннями для успішної роботи в обраній сфері;
- співпраця з індустрією: поглиблення зв'язків між навчальними закладами та приватним сектором, зокрема, за допомогою стажувань, партнерських програм та проектів, що спрямовані на розробку конкретних навичок та знань, вимогами роботодавців;
- підвищення кваліфікації викладачів: надання можливостей для професійного розвитку викладачів, включаючи участь у тренінгах, семінарах, курсах перепідготовки та оновлення педагогічних методик;
- підтримка студентів з особливими потребами: забезпечення доступності професійної освіти для всіх груп населення, включаючи студентів з інвалідністю чи іншими особливими потребами.

Ці шляхи можуть бути використані окремо чи в комбінації для досягнення максимального ефекту в модернізації професійної підготовки у закладах професійної освіти.

Розвинені країни вважають пріоритетним розв'язання проблем професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу, а також розвиток та підвищення якості робочих ресурсів як ключового фактора у розвитку виробництва і сфери послуг. Професійна освіта і навчання у країнах Європи мають прямий взаємозв'язок з економічним розвитком, що підтверджують численні дослідження. У відкритому ринку праці великий попит на кваліфікованих фахівців з високим рівнем освіти, культури та професійних здібностей. Проте під час глобальної економічної кризи в деяких країнах виникають проблеми соціальної нерівності та інші негативні явища в сфері підготовки робочої сили.

Висновки. Перед усім, важливим завданням на даний момент є забезпечення технічного й технологічного оновлення навчального процесу у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Це включає комп'ютеризацію, забезпечення доступу до телекомунікацій, Інтернету, базових та спеціалізованих програмних продуктів; розроблення та впровадження сучасних інформаційних технологій; оновлення бібліотечних фондів з використанням сучасних інформаційних засобів; створення локальних бібліотек, комп'ютерних читальних залів та електронних ресурсів навчально-методичної літератури. Також важливо визначити базові вищі професійно-педагогічні навчальні заклади, опорні кафедри та предметні комісії для створення відповідного нормативного, навчально-програмного та науково-методичного забезпечення підготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогів професійної освіти. Визначення напрямів модернізації професійної освіти в контексті реформування освітньої галузі України у відповідності з глобальними тенденціями освітнього розвитку є пріоритетною проблемою для дослідників і практиків.

Модернізація професійної підготовки у закладах професійної (професійно-технічної) освіти є комплексною та багатогранною проблемою, що потребує системного підходу та спільних зусиль держави, освітніх закладів, роботодавців та громадськості.

Також важливо зазначити, що модернізація професійної підготовки – це постійний процес, який потребує постійного оновлення та адаптації до мінливих потреб ринку праці.

Література:

1. Радкевич В. О. Інноваційні підходи до управління якістю професійно-технічної освіти. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2011. Том 2, С. 4-9.
2. Щербак О. І. Професійно-технічна освіта України на шляху до соціального партнерства. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2008. № 1. С. 149-156.
3. Кадемія М. Ю. Державний стандарт професійно-технічної освіти: яким йому бути. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2008. № 1. С. 45–53.
4. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 09.12.2021 № 1619-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1619-2021-%D1%80>
5. Вітченко А. О. Модернізація освіти в Україні: стратегія прориву чи його імітація? *Університет*. 2010. №1. С. 5–13. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/univer/2010_1/5-13.pdf
6. Ничкало Н. Г. Профтехосвіта і ринок праці: старі й нові проблеми. *Пед. газета*. 2005. № 12. С. 8.

References:

1. Radkevich V. O. (2011). *Innovatsiini pidkhody do upravlinnia yakistiu profesiino-tekhnichnoi osvity [Innovative approaches to quality management of vocational education]*. Profesiina osvita: problemy i perspektyvy. Tom 2, S. 4-9. [in Ukrainian].
2. Shcherbak O.I. (2008). *Profesiino-tekhnichna osvita Ukrainy na shliakhu do sotsialnoho partnerstva [Vocational and technical education of Ukraine on the way to social partnership]*. Pedahohika i psykhohohiia profesiinoi osvity. № 1. S. 149-156. [in Ukrainian].
3. Kademiia M. Yu. (2008). *Derzhavnyi standart profesiino-tekhnichnoi osvity: yakym yomu buty [The state standard of professional and technical education: what it should be]*. Pedahohika i psykhohohiia profesiinoi osvity. № 1. S. 45–53. [in Ukrainian].
4. *Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy rozvytku profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na 2022-2027 roky [On the approval of the Concept of the State Targeted Social Program for the Development of Professional (Vocational and Technical) Education for 2022-2027]*. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; Kontseptsiiia vid 09.12.2021 № 1619-r // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. [Elektronnyi resurs] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1619-2021-%D1%80> [in Ukrainian].
5. Vitchenko A. O. (2010). *Modernizatsiia osvity v Ukraini: stratehiia proryvu chy yoho imitatsiia? [Modernization of education in Ukraine: breakthrough strategy or its imitation?]*. Universtet. №1. S. 5–13. [Elektronnyi resurs] Retrieved from: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/univer/2010_1/5-13.pdf [in Ukrainian].
6. Nychkalo N. H. (2005). *Proftekhosvita i rynek pratsi: stari y novi problemy [Vocational education and the labor market: old and new problems]*. Ped. hazeta. № 12. S. 8.

УДК 373.29:[37.017:172.15]:398

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1004-1016](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1004-1016)

Лісовець Олег Васильович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, професор, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (097)931-73-98, orcid.org/0000-0002-4641-3121

Лісовець Оксана Вікторівна доктор філософії у галузі освіти/педагогіки, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, 16600, тел.: (097) 931-73-96, orcid.org/0000-0003-4685-3589

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПОЧУТТІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ УСНОЇ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Анотація. У статті представлено результати аналізу проблеми формування патріотизму у дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості. Акцентовано увагу на актуальності патріотичного виховання підростаючого покоління. Розкрито особливості формування патріотизму у дітей старшого дошкільного віку, що розглядається як цілеспрямований процес впливу педагогів на особистість з метою збагатити її знання про Батьківщину, виховати патріотичні почуття, сформувати вміння і навички моральної поведінки, розвинути потреби в діяльності на користь суспільства. Вказано, що результатом патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку є сформованість в них патріотичних почуттів, які належать до вищих духовно-моральних утворень і включають ставлення до різних видів довкілля (природного, соціального), до себе, до інших людей.

Визначено потенціал усної народної творчості у цьому процесі. Наведено складові, які роблять усну народну творчість ефективним засобом формування патріотизму: передача цінностей, виховання поваги до українського минулого, історії, прищеплення гордості за свою культуру, розвиток емоційного зв'язку, виховання громадянської відповідальності.

Проаналізовано педагогічні умови формування патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку за допомогою засобів усної народної творчості: систематичне знайомство дітей з творами усної народної творчості, які збагачують уявлення про патріотизм, відданість Батьківщині, любов до різного краю; спонукання дітей до відтворення патріотичних ідей та змісту творів усної народної творчості у поведінці та реальних ситуаціях вираження патріотичних почуттів; підвищення компетентності педагогів і батьків та їх

взаємодії у формуванні патріотичних почуттів дитини засобами усної народної творчості.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку, усна народна творчість, народознавство, педагогічні умови, заклади освіти, взаємодія з батьками.

Lisovets Oleh Vasyliovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Professor, Nizhyn Mykola Gogol State University, St. Graftska, 2, Nizhyn, 16600, tel.: (097) 931-73-98, orcid.org/0000-0002-4641-3121

Lisovets Oksana Viktorivna Doctor of Philosophy in Education/Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Preschool Education Department, Nizhyn Mykola Gogol State University, St. Graftska, 2, Nizhyn, 16600, tel.: (097)931-73-96, orcid.org/0000-0003-4685-3589

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF PATRIOTIC FEELINGS IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN BY MEANS OF FOLKLORE

Abstract. The article presents the results of the analysis of the problem of the formation of patriotic feelings in older preschool children by means of folklore. Attention is focused on the relevance of patriotic education of the younger generation. The peculiarities of the formation of patriotism in older preschool children are revealed, which is considered as a purposeful process of influence of teachers on the individual with the aim of enriching his knowledge about the Motherland, instilling patriotic feelings, forming the skills and abilities of moral behavior, developing needs for activities for the benefit of society. It is indicated that the result of patriotic education of older preschool children is the formation of patriotic feelings in them, which belong to higher spiritual and moral formations and include attitudes towards various types of environment (natural, social), towards oneself, towards other people.

The potential of folklore in this process is determined. The components that make folklore an effective means of forming patriotism are given: the transmission of values, the education of respect for the Ukrainian past and history, the instillation of pride in one's culture, the development of an emotional connection, and the education of civic responsibility.

Pedagogical conditions for the formation of patriotic feelings in older preschool children with the help of means of folklore were analyzed: systematic familiarization of children with works of folklore, which enrich ideas about patriotism, devotion to the Motherland, love for different regions; encouraging children to reproduce patriotic ideas and the content of works of folklore in the

behavior and real situations of expressing patriotic feelings; increasing the competence of teachers and parents and their interaction in the formation of patriotic feelings of the child by means of folklore.

Keywords: patriotism, patriotic education, patriotic education of older preschool children, folklore, ethnology, pedagogical conditions, educational institutions, interaction with parents.

Постановка проблеми. Формування патріотизму, національної свідомості, успадкування молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей старшого дошкільного віку, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність. У нашій державі система національно-патріотичного виховання опирається на широку нормативну базу, а в її основі лежать положення Конституції України, які узаконюють право кожного громадянина України на консолідацію і розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури (ст. 11) [1, ст.11]. Це підтверджують і такі державні документи як «Стратегія національно-патріотичного виховання» (2019), «Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (2022), Базовий компонент дошкільної освіти (2021) тощо. Законодавче регулювання сфери національно-патріотичного виховання стає більш системним з моменту військової агресії та вторгнення Росії в Україну і спрямоване на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей. До того ж процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати «випереджувальний характер, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам, ґрунтуватися на духовно-моральних засадах» [2].

Сприятливий педагогічний матеріал століттями накопичувався в усній народній творчості, у народно-ужитковому мистецтві та різних народних промислах, у фольклорних творах, які так близькі та зрозумілі дітям дошкільного віку. Що свідчить про значний потенціал усної народної творчості у формуванні патріотичних почуттів підростаючої особистості. Важливо враховувати і той факт, що процес виховання патріотизму лише зусиллями закладу дошкільної освіти не може бути успішним, оскільки основи виховання закладаються у сім'ї, а батьки є найближчими для дитини носіями традицій та культури. Розуміння дитиною своєї єдності з оточуючими та Батьківщиною починається з усвідомлення нею любові до своєї сім'ї.

Водночас виникає протиріччя між необхідністю виховання патріотизму у дошкільників у ЗДО та відсутністю узагальненої інформації про використання засобів фольклору у цьому процесі. Ці протиріччя зумовлюють проблему дослідження: як засоби усної народної творчості дозволяють виховати почуття патріотизму у дошкільнят в ЗДО?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі складові патріотичного виховання особистості та формування національної самосвідомості знайшли своє відображення в працях вчених: М. Антонєць, М. Боришевського, Л. Вовк, М. Євтуха, П. Кононенко, Ю. Руденка, В. Сидоренко, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Д. Тхоржевського, М. Ярмаченка та ін. У наукових працях І. Беха, А. Богуш, Н. Майгутяк, С. Матвієнко, В. Мусієнко, Н. Охріменко, А. Солонської, Т. Філімонової, Л. Шкрєбтїєнко проаналізовано специфіку формування патріотизму стосовно дітей дошкільного віку. Важливості розвитку психологічних аспектів етносвідомості присвятили свої праці І. Бех, М. Боришевський, П. Ігнатенко, С. Киричук, В. Павленко, С. Таглін та ін. Проблемам використання усної народної творчості в сучасній освітній практиці закладів дошкільної освіти присвячено праці А. Богуш, Н. Гавриш, О. Каплуновської, І. Кичатої, О. Косенчук, Н. Лисенко, Є. Лозинської, Ю. Палець та ін. У працях І. Газіної, Н. Гордій, Н. Рогальської розкрито особливості виховання патріотизму засобами усної народної творчості у дітей дошкільного віку.

Мета статті полягає в аналізі педагогічних умов формування патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами усної народної творчості.

Виклад основного матеріалу. Виховання патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку – одне із завдань морального виховання, що передбачає виховання любові до близьких і рідного дому, до дитячого садка і рідного міста, до своєї країни. Дошкільник сприймає навколишній світ емоційно, тому патріотизм у нього проявляється у почутті захоплення своєю країною, саме ці почуття необхідно викликати в процесі роботи з ознайомлення дітей зі своєю малою Батьківщиною та рідною країною. Цю роботу неможливо повноцінно реалізувати, не залучаючи до неї усну народну творчість. Адже патріотичні почуття нерозривно пов'язані з почуттям причетності людини до свого народу, єднання з ним, прихильності до своєї країни, прагненням зберігати та поважати культурні цінності та традиції народу.

Насамперед вкажемо, що під усною народною творчістю ми розглядаємо традиційну форму творчості, яка виникає та розвивається серед народу шляхом передачі від покоління до покоління. До неї належать народні казки, легенди, приказки, пісні, обрядові тексти, анекдоти, прислів'я та інші форми усної творчості. Ці твори відображають особливості культури, вірувань, традицій та історії певного народу, а їх розповсюдження зазвичай здійснюється в усній формі, без письмового фіксування. Усна народна творчість є важливою складовою культурної спадщини і відображає колективний дух та творчий потенціал народу. Головна особливість усної народної творчості – це відсутність відомого автора, тому що будь-який фольклорний твір існує дуже давно і багато разів його було переказано новими оповідачами. Згодом літератори запозичували багато сюжетів з фольклорних

творів та підписували ці твори своїм ім'ям. Ось чому у багатьох літературах світу зустрічаються схожі сюжети, персонажі та твори. У цьому «усна народна творчість постійно розвивається змінюється разом із життям людей» [3].

Ми підтримуємо думку, що усна народна творчість є одним із «найпотужніших засобів виховання патріотичних почуттів підростаючого покоління, адже це енциклопедія життя народу, свідчення його духовної сили і краси» [4, с. 324]. Це є основа, на якій ґрунтується система збагачення інтелекту, формування життєвих ідеалів та розвиток творчих здібностей особистості. Однак у сучасних умовах, в період найбільш фундаментальних викликів глобалізаційних процесів, традиційна народна культура з її практичними цінностями іноді розглядається у контексті віддаленого історичного минулого, а накопичені естетичні цінності розглядаються як категорія суто музейна, неспроможна впроваджуватися в сучасне життя. Отже, виникає питання: наскільки ефективним буде вивчення елементів народного мистецтва? Який відгук викличе український фольклор серед вихованців та як він вплине на формування національної самосвідомості та патріотичних почуттів дітей старшого дошкільного віку?

Типові програми виховання та навчання дітей у дитячому садку передбачають вже в молодших групах залучення дітей до народної іграшки (пірамідки, матрешки, гойдалки, іграшки-забави та ін.), українських народних ігор, хороводів, народних пісень, потішок, скоромовок, казок, загадок. З віком ускладнюються завдання щодо слухання та відтворення усної народної творчості, сприйняття яскравості колірних образів у народному мистецтві, виразності у передачі ігрових дій у поєднанні зі словом.

Вихователі найчастіше недооцінюють засоби усної народної творчості, погано їх знають напам'ять і тому не завжди можуть доречно використовувати.

Той факт, що усна народна творчість відіграє важливу роль у формуванні патріотизму у дітей старшого дошкільного віку, на жаль не в повній мірі сьогодні враховується у практичній діяльності. Тим не менше саме цей вид творчості сприяє усвідомленню дітьми своєї національної ідентичності, розвиває в них почуття любові та поваги до рідної культури, традицій і мови. Під патріотичним вихованням дітей цього віку науковці розуміють цілеспрямований процес впливу педагогів на особистість з метою збагатити її знання про Батьківщину, виховати патріотичні почуття, сформувати вміння і навички моральної поведінки, розвинути потреби в діяльності на користь суспільства. Результатом патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку є сформованість в них патріотичних почуттів, які належать до вищих духовно-моральних утворень і включають ставлення до різних видів довкілля (природного, соціального), до себе, до інших людей.

Наведемо основні складові, які роблять усну народну творчість ефективним засобом формування патріотизму:

1) передача цінностей (усна народна творчість містить у собі цінності та традиції народу; казки, пісні, приказки та легенди передають поколінням національні ідеали та стандарти, сприяючи вихованню патріотичних переконань);

2) виховання поваги до українського минулого, історії (усна народна творчість часто відображає історію та подвиги народу – діти через казки та легенди можуть ознайомитися з важливими подіями своєї країни та розвивати повагу до минулого);

3) прищеплення гордості за свою культуру (усна народна творчість висвітлює традиції, звичаї, танці та пісні, що важливо для формування гордості за власну культурну спадщину);

4) розвиток емоційного зв'язку (казки та пісні можуть викликати різні емоції, включаючи гордість за свою країну, що сприяє емоційному зв'язку із національною спадщиною);

5) виховання громадянської відповідальності (усна народна творчість може акцентувати на важливості громадянської відповідальності, розвиваючи в дітях розуміння їхнього внеску в благополуччя та розвиток своєї країни).

Таким чином, усна народна творчість виступає як потужний інструмент для виховання патріотизму, сприяючи формуванню почуття національної свідомості та гордості за власну культурну спадщину.

Далі представимо педагогічні умови, які можуть сприяти цьому процесу. У педагогічних енциклопедичних джерелах поняття «умова» трактується, як «обставина, при якій що-небудь відбувається» [5]. Відповідно під поняттям «педагогічна умова» розуміються обставини, від яких залежить та за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес, що опосередковується активністю особистості, групою людей.

Проблемі визначення педагогічних умов патріотичного виховання дітей дошкільного віку присвячені праці Л. Косинської (щодо виховання у дошкільників любові до рідного міста); С. Тесленко (щодо національно-патріотичного виховання старших дошкільників); Н. Борисової, І. Логвіненко, О. Тарасової, О. Христин, Л. Швайки (щодо патріотичного виховання в закладі дошкільної освіти); В. Майбороди (щодо патріотичного виховання дітей дошкільного віку засобами мистецтва) та ін. Аналіз сучасної педагогічної літератури (М. Кривоніс, О. Дроботій, А. Частнікова) дає підстави стверджувати, що процес патріотичного виховання здебільшого орієнтований на такі педагогічні умови як: робота з дітьми щодо патріотичного виховання; робота з батьками; підвищення фахової майстерності педагога або методичний супровід.

З метою створення ефективної інноваційної педагогічної практики, спрямованої на формування патріотичних почуттів дітей, потрібна розробка спеціальних педагогічних умов для використання засобів усної народної творчості у цьому процесі. Для оптимізації вищезазначеного процесу ми пропонуємо такі педагогічні умови, які базуються на дослідженнях А. Богуш, Н. Гавриш, І. Газіної, В. Каюкова, Н. Лисенко, Н. Рогальської, М. Човрій, Л. Шкретієнко та ін.:

1. Систематичне знайомство дітей з творами усної народної творчості, які збагачують уявлення про патріотизм, відданість Батьківщині, любов до різного краю.

2. Спонування дітей до відтворення патріотичних ідей та змісту творів усної народної творчості у поведінці та реальних ситуаціях вираження патріотичних почуттів.

3. Підвищення компетентності педагогів і батьків та їх взаємодії у формуванні патріотичних почуттів дитини засобами усної народної творчості.

Далі охарактеризуємо ці виділені педагогічні умови.

Перша умова базується на положеннях про те, що у фольклорних творах відображені всі етапи формування у підростаючих поколіннях нашого народу національної свідомості і самосвідомості, патріотизму, глибоких гуманних якостей. Віками розвивалися національні ідеї та цінності та у високохудожній формі фіксувалися в численних жанрах і засобах усної народної творчості [6, с. 40]. У сполученні з етнографічними та календарно-обрядовими традиціями, фольклорні твори відтворюють унікальну систему духовності та практичного досвіду народного життя. У казках, піснях, думах, баладах, прислів'ях, приказках та інших жанрах фольклору висвітлені художні образи, що представляють собою стандарти національних духовних цінностей і унікальні риси української психології, які важко виражати математичними термінами чи піддавати статистичній обробці.

На сьогодні виникла потреба серед вихователів і батьків глибоко вивчати українську етнопедагогіку з метою відновлення народного виховання дітей. Це важливо для збереження національної ідентичності та забезпечення духовної єдності поколінь.

До того моменту, коли діти досягають старшого дошкільного віку, вони вже ознайомлені з різноманітними формами усної народної творчості. Прислів'я та приказки стають відомі ще в молодшому віці, а із загадками діти ознайомлюються в середньому віці.

При знайомстві з власною культурою важливо, щоб дитина не лише пасивно знала різноманітні приказки та прислів'я, але й вміла використовувати їх у відповідних ситуаціях, таких як гра чи обряди. Хоча малі форми народного фольклору, такі як пісні, потішки і заклички, все ще присутні як у програмі, так і в повсякденному житті дітей, зацікавленість дітей до них вже не така виражена, як у попередніх вікових групах. Щоправда, не потрібно нехтувати і їхнім потенціалом у формуванні патріотичних почуттів. Яскравим прикладом тут може слугувати пісня «Ой у лузі червона калина...». За дослідженнями, це є саме українська народна пісня авторського походження. Як вказує Н. Гагаріна, сьогодні «ця пісня формує дух, думки, мотивує до діяльності всіх: від дошкільника до старшого покоління. Діти, слухаючи українську народну музику, співаючи пісні, перебувають в полоні тих образів, ідей, почуттів, які розкриває народне мистецтво. Вони разом з героями пісень переживають, занурюються у вібрації музичного фольклору, їх свідомість наповнюється гордістю за український народ. У дітей поступово зароджуються (на свідомому

та підсвідомому рівнях) ті складові, які лягають в основу національної самосвідомості та самоідентифікації – «Я – українець!» [7, с. 79].

Таким чином, патріотичні почуття у старших дошкільників формуються у процесі впровадження малих фольклорних жанрів покладених на музику. У цьому віці стають популярними і народні казки, які теж закладають основи патріотичності, моральності і людської гідності. Як вказував В. Сухомлинський казка є благодатним джерелом для виховання любові до Батьківщини, яке нічим не можна замінити. «Патріотична ідея казки – в глибині її змісту: створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця і розуми дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі вже тому, що вона – творіння народу» [8, с. 177-178].

Казки оспівують українських богатирів, таких як Котигорошко, Іван-мужичий син, Іван Побиван, Козак Мамалига, Кирило Кожум'яка. Існує багато різних варіантів казок про одну й ту саму історичну подію, проте суть їх залишається незмінною. Наприклад, сюжет казки «Котигорошко» розповідає про визволення зі Змієвого полону братів головного героя Котигорошка, що на думку етнологів, відображає визволення від іноземного гніту. Ця казковому персонажі закодований широкий комплекс позитивних якостей, рис супергероя з виразною національною належністю.

Можемо рекомендувати для використання і таких українських народних казок як «Кирило Кожум'яка», «Бух Копитович», «Іван-Побиван», в яких показано, що добро завжди перемагає зло.

Наступною педагогічною умовою є *спонукання дітей до відтворення патріотичних ідей та змісту творів усної народної творчості у поведінці та реальних ситуаціях вираження патріотичних почуттів*. Ця умова вимагає не лише засвоєння змісту зразків усної народної творчості, але й розуміння їх суті та застосування у житті. Ось кілька способів, які можна використовувати для втілення патріотичних ідей у реальних ситуаціях:

1. *Інтерпретація символів*. Народні твори часто містять символи, які важливі для патріотичного виховання. Наприклад, прапор, герб, національний герой. Важливо вчити дітей розуміти значення цих символів та впізнавати їх в реальному житті.

2. *Відображення цінностей в поведінці*. Патріотичні твори часто втілюють цінності, такі як справедливість, свобода, толерантність. Заохочуйте дітей діяти відповідно до цих цінностей у власному житті та взаємодії з іншими.

3. *Передача досвіду*. Передавайте досвід, який можна винести з творів усної народної творчості, і заохочуйте дітей ділитися своїми враженнями та власними історіями, пов'язаними з патріотичним вихованням.

4. *Героїчні вчинки у повсякденному житті*. Надихайте дітей до героїчних вчинків та справедливих вчинків, подібних до тих, що вони чули в творах народної творчості.

5. *Співпраця та громадянська відповідальність.* Вчіть дітей взаємодіяти з іншими, взаєморозуміти та брати участь у громадських справах для підтримки благополуччя своєї країни.

6. *Вивчення історії.* Розкажіть дітям про історію своєї країни через призму народних творів. Важливо розуміти і цінувати минуле для того, щоб мати краще майбутнє.

Застосування патріотичних ідей з усної народної творчості в поведінці та реальних ситуаціях може сприяти не лише формуванню глибокого розуміння національної культури, але і розвитку відповідальних та патріотичних громадян. Найбільш ефективно ця умова реалізується під час організації і проведення комплексних виховних заходів патріотичного спрямування. Проведення патріотичних таких заходів у дитячому садку з використанням засобів усної народної творчості може бути захопливим та важливим процесом для формування патріотичних цінностей у дітей. Методика їх організації і проведення передбачає:

- визначення основної теми патріотичного заходу (наприклад, «Наша країна», «Традиції та символи», «Герої нашого часу»);
- розробку сценарію, який включатиме елементи усної народної творчості, такі як казки, пісні, загадки та легенди;
- залучення дітей до підготовки та проведення свята. Наприклад, вони можуть прикрасити зали, створити малюнки, символіку чи костюми;
- проведення ігор та конкурсів, пов'язаних із патріотичною тематикою, де діти можуть виявити свої знання та вміння.

Раціональним є використання методу інсценування, який широко використовується в закладах дошкільної освіти. Цей метод передбачає обрання якогось художнього твору для постановки на сцені. Існують різні види інсценування, такі як гра-драматизація, театралізовані виступи та різноманітні форми лялькового театру. Саме в таких умовах діти можуть порівнювати свою поведінку з поведінкою інших учасників, використовуючи різні засоби виразності для передачі характеру свого персонажу, такі як інтонація, міміка та рухи. Якщо дії героїв є цікавими, їхні вчинки мають педагогічний вимір, а ситуації конфліктні, то діти часто відчують гаму своїх почуттів і емоцій, переносячи їх із образів персонажів у реальні життєві ситуації.

Остання педагогічна умова полягає в *підвищенні компетентності педагогів і батьків та їх взаємодії у формуванні патріотичних почуттів дитини засобами усної народної творчості.* Ефективність цієї умови визначається готовністю дорослих (вихователів та батьків) до активного та цілеспрямованого використання засобів усної народної творчості у вихованні та освіті дітей.

Так, вихователі мають готовність до використання засобів усної народної творчості, якщо: розуміють основні елементи та цінності української культури, їх важливість для виховання дітей; знають різні форми усної

народної творчості, такі як казки, пісні, загадки, які можуть бути використані в педагогічних практиках; здатні застосовувати творчий підхід до використання усної народної творчості у різних ситуаціях; виявляють готовність до постійного професійного розвитку, зокрема, в сфері використання усної народної творчості в педагогічній роботі.

Робота з педагогами різноманітна як за формою, так і за змістом. Творчий підхід дозволяє вибрати найбільш адекватні в кожному випадку форми та методи взаємодії з педколективом:

- Індивідуальні опитування педагогів щодо виявлення труднощів у вихованні дітей.
- Індивідуальне та групове консультування з питань патріотичного виховання дітей.
- Дискусійні клуби, семінари-практикуми, круглі столи для педагогів з метою підвищення знань про особливості виховання дітей у сім'ї.
- Проведення тренінгів.

Організація освітнього процесу в ЗДО підпорядкована наступним, виділеними нами як пріоритетними, завданням:

1. Виховувати повагу до патріотичних норм моралі.
2. Формувати почуття любові до Батьківщини з урахуванням фольклору.
3. Розвивати музичну культуру.
4. Прищеплювати трудові навички.
5. Орієнтувати сім'ю на патріотичне виховання дітей засобами усної народної творчості.

Методична робота також відповідає поставленим завданням. Для роботи з патріотичного виховання засобами фольклору можна назвати такі основні завдання перед ЗДО:

1. Розробити критерії та показники патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку.
2. Визначити рівні патріотичного виховання за допомогою фольклору дітей старшого дошкільного віку у вербальній та реальній поведінці.
3. Визначити педагогічні умови, що сприяють патріотичному вихованню у вигляді фольклору дітей старшого дошкільного віку в ЗДО.
4. Встановити залежність патріотичного виховання у вигляді фольклору дітей старшого дошкільного віку від характеру відносини «педагог – діти».

Протягом навчального року вихователь щотижня планує роботу з патріотичного виховання за допомогою фольклору, включаючи: спостереження дітей старшого дошкільного віку; планові бесіди з батьками щодо обговорення патріотичного виховання за допомогою фольклору дітей старшого дошкільного віку; проведення опитувань, анкетування батьків з метою вивчення їхнього ставлення до різних проблем патріотичного виховання у вигляді фольклору дітей старшого дошкільного віку.

Вибір творів усної народної творчості для виховання патріотизму дітей старшого дошкільного віку є важливим процесом і потребує уважності

вихователів до контексту та особливостей цільової аудиторії. Ось деякі критерії для вибору таких творів:

- повинні бути адаптовані до рівня розвитку та розуміння дітей старшого дошкільного віку;
 - повинні нести позитивний та патріотичний зміст, щоб стимулювати позитивне ставлення до власної країни;
 - повинні відображати та підтримувати культурні традиції та цінності країни;
 - можуть включати історичні аспекти, які сприяють формуванню розуміння і патріотизму до власної історії;
 - необхідно уникати творів, які містять елементи екстремізму чи негативного сприйняття інших культур чи країн;
 - можуть доповнюватися мультимедійними елементами, такими як аудіо- або відеозаписи, щоб робити їх більш доступними та цікавими для дітей.
- Гармонійний вибір творів, які враховують ці критерії, може сприяти ефективному вихованню патріотизму у дітей старшого дошкільного віку.

Щодо батьків, то їхня готовність до використання творів усної народної творчості може виявлятися у наступному: готовність проводити час із своїми дітьми, знайомлячись з творами усної народної творчості; підтримка інтересу дітей до фольклорних творів; спілкування з дітьми про те, з якими творами вони познайомились, як вони їх розуміють.

Батьки мають стати не тільки гостями на заходах, не лише спостерігачами за успіхами їхніх дітей, вони мають безпосередньо впливати на формування дітей власним досвідом та прикладом [9, с. 49]. Підвищення компетентності батьків щодо організації роботи з творами усної народної творчості може відбуватися через різноманітні ініціативи та заходи. Серед них:

- організація семінарів та лекцій для батьків, де вони можуть отримати інформацію про роль усної народної творчості у вихованні патріотизму;
- проведення практичних майстер-класів, на яких батьки можуть навчитися використовувати усну народну творчість у розвитку патріотизму своїх дітей.;
- організація тематичних заходів, на яких батьки можуть долучити своїх дітей та взяти участь в обговореннях;
- включення усної народної творчості до родинних свят, традицій та обрядів, створюючи тим самим позитивні асоціації із патріотизмом;
- надання батькам консультацій та рекомендацій щодо використання усної народної творчості в різних вікових групах, а також матеріалів для обговорення та взаємодії з дітьми.

Висновки. Формування патріотизму – це одне з основних завдань дошкільної освіти, складний педагогічний процес, що ґрунтується на розвитку моральних почуттів. Його результатом є сформованість у дитини патріотич-

них почуттів, включаючи любов до рідної природи, шанування мови, почуття приналежності до свого народу та держави, гордість за героїчні подвиги, повагу до історії та традицій. Усна народна творчість виступає як потужний інструмент для виховання патріотизму в дітей старшого дошкільного віку, оскільки це своєрідна енциклопедія життя народу, його духовна сила і краса. Представлені педагогічні умови формування патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку за допомогою засобів усної народної творчості спрямовані на оптимізацію процесу патріотичного виховання.

Перспектива подальших досліджень в цьому напрямі може бути спрямована на вивчення питань взаємозв'язку різних ланок дошкільної, позашкільної та шкільної освіти щодо формування патріотизму, можливості різних видів і жанрів усної народної творчості у цьому напрямі та ін.

Література:

1. Конституція України. 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.04.2024).
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджено МОН. Наказ №527 від 06.06.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/> (дата звернення 28.03.2024).
3. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. Т. 1 Теоретичні проблеми педагогіки. Київ: Рад. школа, 1983. 489 с.
4. Човрій М. Я., Сухацька Л. М. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського музичного фольклору. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 1 (38). С. 323–326.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
6. Михальченко Н. Національно-патріотичне виховання в закладах дошкільної освіти: навч.-метод. посіб. для дистанц. навчання. Миколаїв: СПД Румянцева Г. В., 2021. 206 с.
7. Гагаріна Н. Національно-патріотичне виховання дошкільників засобами фольклору. *Педагогічний вісник*. 2022. № 1–2. С. 78–80.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-т. Т. 2. Київ: Рад. школа, 1976.
9. Лісовець О. В. Національно-патріотичне виховання з основами народознавства: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. 111 с.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia 02.04.2024) [in Ukrainian].
2. Kontseptsiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national and patriotic upbringing in the education system of Ukraine]. Zatverdzheno MON. Nakaz №527 vid 06.06.2022. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdylonovu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/> (data zvernennia 28.03.2024) [in Ukrainian].
3. Ushynskiy, K. D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory: u 2-kh t. T. 1 Teoretychni problemy pedahohiky. [Selected pedagogical works: in 2 vols. Vol. 1 Theoretical problems of pedagogy]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
4. Chovrii, M. Ya. & Sukhatska, L. M. (2016). Patriotychne vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku zasobamy ukrainskoho muzychnoho folkloru [Patriotic education of older preschool children by means of Ukrainian musical folklore]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota» - Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: "Pedagogy. Social work"*, 1, 323–326 [in Ukrainian].

5. Honcharenko, S. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Mykhalchenko, N. (2021). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia v zakladakh doshkilnoi osvity* [National and patriotic education in preschool education institutions]: navch.-metod. posib. dlia dystants. navchannia. Mykolaiv: SPD Rumiantseva H. V. [in Ukrainian].
7. Naharina, N. (2022). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia doshkilnykiv zasobamy folkloru* [National-patriotic education of preschoolers by means of folklore]. *Pedahohichnyi visnyk – Pedagogical bulletin*, 1–2, 78–80 [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory* [Selected works]: v 5-t. T. 2. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
9. Lisovets, O. V. (2022). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia z osnovamy narodoznavstva* [National-patriotic education with the basics of folklore]: navch. posib. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].

УДК 378.091.27:004.08]:[378.091.32:811.161.2](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1017-1029](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1017-1029)

Лукіяничук Інна Володимирівна викладачка кафедри української мови та методики її навчання, здобувачка вищої освіти ОС Доктор філософії II року навчання зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0002-9786-1450>

ХМАРНІ ПЛАТФОРМИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕФЕКТИВНОГО ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті обговорюється важливість використання хмарних платформ як інструменту для оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках української мови та літератури в умовах цифровізації освіти. Розглядаються різноманітні хмарні сервіси, такі як Google Classroom, Microsoft Forms, Quizizz, Kahoot, Edmodo, Socrative, Quizlet, Edpuzzle тощо, та їхні можливості у проведенні тестів, аналізі результатів і навчанні. Детально описуються переваги кожної з платформ, наводяться приклади застосування на практиці та висвітлюються можливості для підвищення ефективності навчального процесу. Доведено, що використання хмарних платформ сприяє зручному та інноваційному оцінюванню знань учнів, стимулює їх активну участь та сприяє покращенню якості освіти в цифрову епоху. Шляхом опрацювання наукових джерел визначено, що формування цифрової компетентності відіграє ключову роль у підготовці сучасного освітнього сегменту, що дозволяє здобувачам освіти успішно інтегруватися в сучасне інформаційне суспільство. Охарактеризовано теоретичні основи інформатизації освіти, шляхи формування цифрової компетентності, визначено актуальні напрями освітньої діяльності здобувачів освіти та їх цифрової адаптації в інформаційному суспільстві, і досліджено, що вони спрямовані на цифрову адаптацію, також включають в себе інтеграцію новітніх технологій у навчальні процеси, стимулювання інтерактивного навчання та розвиток творчих підходів до використання інформаційних ресурсів. Доведено, що використання цифрового освітнього середовища на уроках української мови та літератури дозволяє здійснювати індивідуалізований підхід до навчання, сприяє залученню учнів до активної участі в процесі навчання та розвиває їхні здібності в умовах сучасного інформаційного середовища. Дослідивши шляхи застосування освітніх сервісів, ми акцентували увагу, що інтеграція хмарних платформ у навчальний процес сприяє підвищенню ефективності оцінювання

навчальних досягнень учнів, стимулює їх активну участь та сприяє досягненню високих результатів у навчанні.

Ключові слова: цифровізація освіти, хмарні платформи, оцінювання навчальних досягнень, освітні технології, інтерактивність, сучасні педагогічні методи, навчальні досягнення.

Lukianchuk Inna Volodymyrivna lecturer at the Department of Ukrainian Language and Methods of its Teaching, doctoral student in the second year of study in the field of Education, Pedagogical Sciences (Specialization 011), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-9786-1450>

CLOUD PLATFORMS AS A TOOL FOR EFFECTIVE ASSESSMENT OF EDUCATIONAL ACHIEVEMENTS OF LEARNERS IN UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE LESSONS IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL DIGITALIZATION

Abstract. The article discusses the importance of using cloud platforms as a tool for assessing students' educational achievements in Ukrainian language and literature classes in the context of educational digitization. Various cloud services such as Google Classroom, Microsoft Forms, Quizizz, Kahoot, Edmodo, Socrative, Quizlet, Edpuzzle, among others, and their capabilities in conducting tests, analyzing results, and teaching are examined. The advantages of each platform are detailed, practical application examples are provided, and opportunities for enhancing the effectiveness of the educational process are highlighted. It is proven that the use of cloud platforms facilitates convenient and innovative assessment of students' knowledge, encourages their active participation, and contributes to improving the quality of education in the digital age. By reviewing scholarly sources, it is determined that the formation of digital competence plays a crucial role in preparing the modern educational segment, enabling education seekers to successfully integrate into contemporary information society. The theoretical foundations of educational digitization, methods of forming digital competence, and current trends in educational activities of education seekers and their digital adaptation in the information society are characterized. It is researched that they are aimed at digital adaptation, also encompassing the integration of cutting-edge technologies into educational processes, stimulating interactive learning, and fostering creative approaches to utilizing informational resources. It is demonstrated that the use of digital educational environments in Ukrainian language and literature classes enables personalized learning, fosters student engagement in the learning process, and develops their abilities in the contemporary information environment. Examining the application of educational services, it is emphasized that the integration of cloud platforms into the educational process enhances the effectiveness of assessing students' educational achievements, encourages their active participation, and contributes to high academic performance.

Keywords: education digitalization, cloud platforms, assessment of educational achievements, educational technologies, interactivity, modern pedagogical methods, learning achievements.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті відбувається шалений розвиток науки та технологій, який ще на початку минулого століття був досить помірним, проте з кожним роком набирає все більшої швидкості. Сучасний світ переживає період стрімкої інформатизації та цифровізації у всіх сферах життя. Професійна діяльність педагогів відрізняється від попередніх поколінь, оскільки вимагає вміння працювати з величезним обсягом інформації, яка надходить з різних джерел та каналів зв'язку. Інтернет, соціальні мережі та інші цифрові ресурси стали основними джерелами інформації та спілкування. Цифрові технології, що включають новітні гаджети, є необхідним інструментарієм для сучасного покоління. Звичайно, ці глобальні зміни в суспільстві впливають і на освітній простір, зокрема на передові підходи та практики у викладанні та навчанні.

Сучасні вимоги до організації навчального процесу ставлять перед педагогами великі виклики, але й відкривають безліч можливостей для творчого розвитку. Використання інноваційних технологій, розвиток медіаграмотності та використання інтерактивних методів навчання допомагають створити стимулююче та ефективне навчальне середовище, яке готує здобувачів освіти до успішної адаптації у сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення оцінювання навчальних досягнень студентів будь-якого рівня освіти є однією з ключових проблем, що вивчалися відомими педагогами, такими як Я.А. Коменський, В.О. Сухомлинський, Ш.А. Амонашвілі, І.Ф. Прокопенко, Н.В. Морзе та інші. Вони вважали, що основною метою оцінювання є контроль за результатами навчально-пізнавальної діяльності. Однак останнім часом з'являється все більше досліджень, присвячених іншим аспектам оцінювання. На думку Лутченко Л.І., Пасічник Н.О., різні форми оцінювання мають супроводжувати кожен етап навчального процесу з метою більш ефективного формування необхідних знань, умінь та навичок учнів [5]. Також вони вважають, що оцінювання повинно слугувати корекції навчального процесу як з боку студентів, так і з боку викладачів.

У сучасному світі цифрові технології набувають все більшого значення в освітньому процесі, змінюючи підходи до навчання та сприяючи розвитку освітнього середовища. На дослідження проблем використання цифрових технологій в освітньому процесі загальноосвітнього закладу спрямовані роботи таких учених, як В. М. Андрієвська, В. Ю. Биков, Ю. О. Жук, В. В. Коваленко, М. П. Лещенко, О. О. Литвиненко, С. Г. Литвинова, Н. В. Морзе, О. В. Овчарук, Л. І. Тимчук, О. В. Співаковський, Л. Є. Петухова, В. В. Лапінський, М. В. Мар'єнко, Н. В. Олефіренко та інші. Українські науковці зосереджують

увагу на дослідженні цього явища та вивченні його впливу на сучасну освітню практику.

Мета статті – розглянуто роль хмарних платформ як інструментів ефективного оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти, проаналізовано важливості та дослідження можливостей використання онлайн-платформ на уроках української мови та літератури в умовах цифровізації освіти.

Виклад основного матеріалу. Використання сучасних цифрових інструментів у навчальному процесі у змішаному форматі є важливим аспектом підготовки майбутніх вчителів української мови та літератури. Вони повинні бути ознайомленими з різноманітними цифровими сервісами та здатними впроваджувати їх у свою педагогічну діяльність з метою підвищення ефективності та цікавості навчання.

Актуальність використання хмарних платформ для оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти в умовах цифровізації освіти полягає в їх здатності сприяти ефективному збору, аналізу та візуалізації даних про навчальні досягнення учнів. Ці платформи дозволяють вчителям створювати та проводити різноманітні тести, завдання та опитування онлайн, а також отримувати негайний зворотний зв'язок щодо результатів оцінювання. Крім того, вони надають можливість персоналізованого підходу до навчання, адаптуючи завдання до потреб кожного учня. Завдяки хмарним платформам, вчителі можуть зберігати та аналізувати дані про успішність учнів у зручний для них спосіб, спрощуючи процес оцінювання та підвищуючи його об'єктивність.

Відповідно до вимог нинішнього освітнього середовища, яке швидко адаптується до вимог цифрової епохи, використання хмарних платформ під час організації навчальної діяльності, у тому числі на уроках української мови та літератури, стає все більш важливим елементом оцінювання навчальних досягнень студентів та учнів. Нам імпонує думка С. Сисоевої, яка підкреслює, що інтерактивне навчання спрямоване на створення умов для спільного пізнання, отримання знань, умінь та навичок, розвитку необхідних компетентностей у спільній діяльності через діалог, обмін ідеями між здобувачами освіти та викладачем, а також через пряму взаємодію з навчальним оточенням або середовищем, що забезпечує високий рівень мотивації до здобуття освіти та відтворює реальність, де учасники можуть застосовувати набуті знання [7].

У дослідженні [4] висвітлено, що в сучасній професійній освіті потрібен спеціаліст нового типу, який має високу фахову кваліфікацію та професійну культуру, здатний об'єктивно аналізувати закономірності явищ і фактів, критично оцінювати та творчо перетворювати свою реальність. Підготовка сучасного громадянина, здатного навчатися протягом усього життя, неможлива без належних цифрових навичок. Медіаграмотність стає ключовою компетентністю особистості. Знання, навички та уміння аналізувати, критично

мислити, оцінювати та створювати цифровий контент, а також розуміти, як функціонують медіа, стають надзвичайно важливими. Розвиток медіаграмотності у майбутніх педагогів має вирішальне значення, оскільки вони повинні бути здатні передавати ці компетентності своїм учням.

Забезпечення рівного доступу до освіти та неперервності освітнього процесу в умовах війни можливе завдяки використанню цифрових сервісів. В Україні впровадження цифрових сервісів у сфері освіти закріплене законодавством, зокрема, Законом України «Про Національну програму інформатизації» [2], Концепцією розвитку дистанційної освіти України, Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні», а також нормативними актами Міністерства освіти і науки України, зокрема, «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» та «Про створення Українського центру дистанційної освіти».

Ці сервіси надають вчителям можливість ефективно оцінювати знання та навички здобувачів освіти, сприяючи активному навчанню та використанню інтерактивних методів оцінювання.

Однією з основних переваг хмарних платформ є їх доступність та зручність. Завдяки хмарним сервісам, вчителі можуть створювати, адмініструвати та оцінювати завдання з будь-якого пристрою, що має доступ до Інтернету. Це забезпечує гнучкість та мобільність у процесі навчання та оцінювання.

Другою важливою перевагою є можливість індивідуалізації процесу оцінювання. За допомогою хмарних платформ вчителі можуть створювати персоналізовані завдання, які враховують особливості кожного учня або студента. Це дозволяє краще відслідковувати їхні успіхи та потреби, дозволяє персоналізувати процес навчання та надати кожному учневі можливість працювати в комфортному для нього темпі.

Додатково, ще однією важливою перевагою може бути інтерактивність та захопленість учнів, оскільки ці сервіси пропонують ігровий формат тестування, що робить процес навчання цікавим та захоплюючим для учнів. Вони можуть брати участь у віртуальних змаганнях та конкурсах, підвищуючи свою мотивацію та активність, допомагають учням розвивати різноманітні навички, такі як критичне мислення, аналіз, співпраця та комунікація, через вирішення завдань та взаємодію під час гри.

Варто відзначити також, що хмарні платформи надають можливість миттєво отримати результати виконання завдань, що дозволяє вчителям швидко оцінити рівень знань учнів та вжити відповідні заходи для підвищення успішності. Крім того, ці сервіси забезпечують збереження та аналіз даних, що дозволяє вчителям робити об'єктивні та індивідуальні рішення щодо навчального процесу.

Однак, існують певні виклики, пов'язані з використанням хмарних платформ у процесі оцінювання. Серед них можливість технічних помилок або

витоку інформації, а також питання щодо безпеки даних. Тому важливо обирати надійні та безпечні платформи та дотримуватися відповідних заходів безпеки та конфіденційності.

Використання хмарних платформ як інструменту ефективного оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти на уроках української мови та літератури в умовах цифровізації освіти має низку важливих переваг:

1. *Зручність та доступність* – хмарні платформи надають зручний та доступний інтерфейс для оцінювання навчальних досягнень. Вони можуть бути легко доступні учням та вчителям з будь-якого пристрою, що має підключення до Інтернету.

2. *Інтерактивність* – хмарні платформи дозволяють створювати інтерактивні завдання, тести, опитування та інші форми оцінювання, які залучають учнів до активної участі у процесі навчання.

3. *Індивідуалізація* – за допомогою хмарних платформ вчителі можуть створювати індивідуальні завдання та тести для кожного учня з урахуванням його потреб, рівня знань та навичок.

4. *Миттєве отримання результатів* – інформація про результати оцінювання надходить миттєво, що дозволяє вчителям швидко оцінити рівень розуміння матеріалу учнями та забезпечити швидкий зворотній зв'язок.

5. *Можливість використання різноманітних форматів* – хмарні платформи дозволяють використовувати різноманітні формати завдань та тестів, такі як текстові питання, відкриті відповіді, вибіркові та зображення, що дозволяє оцінювати різні аспекти навчальних досягнень учнів.

6. *Збереження даних та аналітика* – хмарні платформи забезпечують можливість збереження даних про результати оцінювання та надають засоби для аналізу навчальних досягнень учнів, що дозволяє вчителям ефективно відстежувати прогрес кожного учня і при необхідності коригувати навчальний процес.

Зважаючи на актуальність використання онлайн-платформ як інструментів ефективного оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти на уроках української мови та літератури в умовах цифровізації освіти, проаналізуємо деякі з них.

Платформа **Google Classroom** дозволяє створювати тестові завдання, опитування та завдання з використанням різних мультимедійних ресурсів на уроках української мови та літератури, сприяє покращенню навчального процесу та ефективній взаємодії між вчителем та здобувачами освіти. Ось деякі способи, які допоможуть застосовувати Google Classroom:

– надання матеріалів для читання, завантаження текстів, віршів, оповідань та літературних творів в Google Classroom для самостійного читання учнями, пошуку необхідних лексем, що сприяє створенню зручного цифрового ресурсу для доступу до навчального матеріалу;

- створення тестових завдань із вибором правильної відповіді та надання розгорнутих відповідей, проведення опитування для перевірки рівня засвоєння знань учнями з української мови та літератури;
- обговорення літературних творів за допомогою створення дискусійних груп, де здобувачі освіти можуть проводити дебати та аналізувати літературні твори, ділитися своїми думками та інтерпретаціями;
- здійснення зворотного зв'язку, використовуючи коментарі в Google Classroom щодо їх відповідей, домашніх завдань та літературних аналізів;
- організація спільних мовних та літературних проєктів, наприклад, колективне створення книги, літературних аналізів або досліджень.

Використання Google Classroom на уроках української мови та літератури сприяє покращенню комунікації між учнями та вчителями, створює зручний цифровий простір для навчання та сприяє більш ефективному організації навчального процесу. Ще однією із особливостей цієї платформи є те, що вона надає можливість педагогам створювати онлайн-класи, де вони можуть надсилати завдання, спілкуватися зі здобувачами освіти, викладати матеріали та організовувати віртуальні зустрічі. Вона інтегрована з іншими сервісами Google, такими як Google Drive, Google Docs, Google Sheets, що спрощує обмін матеріалами та роботу з ними. Крім того, Google Classroom дозволяє вчителям стежити за активністю учнів, оцінювати їх роботи та надавати зворотний зв'язок. Цей сервіс є ефективним інструментом для організації дистанційного навчання та підтримки співпраці вчителів і учнів у будь-який час і в будь-якому місці.

Ще одним корисним інструментом для створення ефективного навчального інформаційно-освітнього середовища та організації взаємодії зі здобувачами освіти є сервіс **Microsoft Forms**. За допомогою цієї платформи вчителі можуть створювати онлайн-опитування та тести з різними типами питань, такими, як відповіді з вибором, відкриті питання та багато інших. Використання Microsoft Forms на уроках української мови та літератури може значно полегшити процес навчання та оцінювання учнів. Ось кілька способів, які допоможуть використовувати Microsoft Forms на уроках української мови та літератури:

- створення тестових завдань та вправ, щоб перевірити знання учнів з української мови та літератури, наприклад, для перевірки знань з граматики, орфографії, для аналізу текстів тощо;
- збір відгуків і вражень, відповідей на питання про враження здобувачів освіти від прочитаних творів, відтворення інтерпретацій та аналіз літературних творів за допомогою форм в Microsoft Forms;
- створення анкет для збору думок учнів щодо тем, які їх цікавлять у рамках вивчення тем з української мови та літератури, що сприятиме адаптації навчального процесу відповідно до інтересів учнів.
- організація обговорень та дискусій щодо актуальних питань з української мови та літератури;

– оцінювання знань та навчальних досягнень за допомогою функції автоматичної перевірки відповідей у Microsoft Forms дозволяють для ефективного оцінювання успішності здобувачів освіти та надання зворотнього зв'язку щодо їхніх відповідей.

Використання Microsoft Forms на уроках української мови та літератури допоможе педагогам зробити навчальний процес більш цікавим, діяльним та ефективним для учнів.

Quizizz – онлайн-платформа, яка надає можливість створювати ігрові тести, що стимулюють здобувачів освіти активно брати участь у процесі навчання та оцінювання, а також покращують організацію навчального процесу. Ось деякі способи використання цього сервісу під час навчальної діяльності:

– створення тестів та вікторин для перевірки знань учнів з української мови та літератури;

– проведення групових змагань, на яких учні працюють у командах для відповідей на запитання та змагаються за першість у лідерборді;

– організація самостійного навчання здобувачів освіти, за допомогою якого учні мають змогу відповідати на питання та отримувати зворотний зв'язок про свої успіхи та помилки.

– підготовка здобувачів освіти до контрольних тестів, іспитів та інших форм оцінювання;

– оформлення звітів та аналітики навчальної діяльності у Quizizz для моніторингу прогресу кожного учня та виявлення слабких місць, які потребують додаткової уваги.

Загальне використання Quizizz на уроках української мови та літератури може покращити залучення здобувачів освіти до ефективного опрацювання матеріалу, сприяти їхньому навчанню та розвитку ключових навичок у цих предметах.

Платформа «**Kahoot**» стала дуже популярною серед вчителів мовознавчих спеціальностей під час переходу до дистанційної та змішаної форм навчання. Вона допомагала вчителям, по-перше, закріпити знання з теми (ігри-кахути, створені за допомогою цього сервісу, підходили практично для будь-якої теми), і, по-друге, провести діагностику знань учнів у цікавій та нестандартній формі. Крім створення ігрових тестів, Kahoot надає можливість створювати вікторини та інтерактивні завдання для перевірки знань учнів для різноманітних цілей, таких як:

– створення квізів, щоб зацікавити учнів темою уроку, наприклад, квіз може містити питання про цікаві факти з життя письменників або про важливі події в історії української літератури, відтворити раніше отримані знання щодо граматики української мови та зацікавити перспективами вивчення нового матеріалу;

– перевірки знань учнів з тем, що вивчаються для перевірки розуміння літературних творів, граматичних правил чи стилістичних прийомів;

– стимулювання здобувачів освіти до активної участі за допомогою конкурсного формату та залучення до активної діяльності на уроці, щоб підвищити зацікавленість учнів.

– залучення всіх здобувачів освіти до участі у обговоренні тем уроку та висловлення власних думок;

– надання зворотного зв'язку щодо відповідей учнів та висловлення рекомендацій для подальшої підготовки.

Використання Kahoot на уроках української мови та літератури може зробити навчання більш цікавим, інтерактивним та ефективним для учнів.

У період тривалого дистанційного навчання платформа **Edmodo** набула додаткової популярності серед вчителів української мови та літератури. Цей сервіс може бути використаним для навчання, оскільки дозволяє педагогам створювати віртуальні класи і надавати здобувачам освіти доступ до навчальних матеріалів, завдань та спільної комунікації, наприклад:

– створення завдань для аналізу літературних текстів, написання творів або виконання вправ на покращення граматичних навичок у форматі завдань, зокрема і домашніх, або опитувань;

– створення форумів для обговорення тем, що вивчаються, аналізу літературних творів, надання можливості ділитися враженнями від читання та навіть обговорювати граматичні аспекти мови;

– проведення опитувань та тестів у режимі реального часу, щоб перевірити розуміння прочитаного матеріалу або перевірки знань з граматики;

– надання доступу до матеріалів для вивчення, таких як тексти, відео або презентації, щоб учні могли самостійно вивчати матеріал до уроків української мови та літератури або під час підготовки до контрольних робіт;

– створення рекомендацій для подальшого вдосконалення та вивчення.

Використання Edmodo на уроках української мови та літератури дозволяє створити віртуальне освітнє середовище, де учні можуть спілкуватися, спільно працювати над завданнями, обмінюватися думками та ідеями, а також здійснювати взаємну підтримку та співпрацю. Це сприяє підвищенню зацікавленості учнів у навчанні, розвитку їхніх комунікативних навичок та здатності до колективної роботи. Крім того, використання цієї платформи дозволяє вчителям ефективно організовувати навчальний процес, контролювати прогрес учнів, а також надавати індивідуальну підтримку та допомогу кожному здобувачеві освіти.

Socrative – це онлайн-платформа для створення тестів, анкет і інших завдань для учнів. Вона дозволяє вчителям отримувати миттєві результати та зворотний зв'язок в реальному часі.

Окремої уваги заслуговують такі функції цієї програми:

– створення різноманітних інтерактивних завдань, наприклад, тестів, анкетувань, опитування або обговорення з метою залучення учнів до активної

участі на уроці в режимі реального часу або асинхронно, можливість розбиття класу на групи для виконання різних завдань;

– надання можливості отримати миттєвий зворотний зв'язок щодо знань здобувачів освіти, що дозволяє педагогу оперативно оцінити рівень їх розуміння та вмінь;

– персоналізація навчання шляхом створення завдань, що враховують індивідуальні потреби та рівень знань кожного здобувача освіти;

– стимулювання рівня активності здобувачів освіти, оскільки вони можуть взяти участь у гральних форматах, таких як квізи або гонки відповідей;

– залучення до самостійного вивчення тем з української мови та літератури шляхом надання доступу до додаткових матеріалів або завдань для самостійного вивчення, що сприяє активній підготовці до уроків та поглибленню знань;

– покращення взаємодії між учнями та вчителем через обговорення результатів, аналіз відповідей, обговорення важливих аспектів уроку, створення стимулюючого навчального середовища;

– підвищення зацікавленості здобувачів освіти завдяки можливості використання різноманітних форматів питань, включаючи групові дискусії, голосування та квізи;

– зберігання та аналіз результатів тестувань та опитувань для подальшого використання у власній роботі та оцінюванні успішності учнів;

– підвищення доступності вивчення навчального матеріалу для організації занять як у класній кімнаті, так і в онлайн-середовищі, що дозволяє навчатися як в присутності, так і на відстані.

Вищезазначені аспекти використання платформи Socrative дозволяють створити динамічне та ефективне навчальне середовище на уроках української мови та літератури, сприяючи підвищенню мотивації учнів та покращенню їх навчальних результатів.

Ось декілька прикладів застосування платформи Socrative на уроках української мови та літератури:

1. *Підсумковий тест.* Використовуйте Socrative для проведення підсумкового тесту з теми, вивченої на уроці. Створіть набір питань з ключових аспектів літературного твору або граматичних правил української мови та проведіть тестування учнів. Результати тестування допоможуть вам оцінити рівень розуміння матеріалу та виявити слабкі місця для подальшої роботи.

2. *Групові дискусії.* Створіть опитування або анкету на тему літературного твору або мовних явищ. Розділіть клас на групи і дайте їм можливість обговорити питання та надати відповіді через Socrative. Після цього можна обговорити відповіді з усім класом та порівняти точки зору.

3. *Формулювання власних питань.* Запропонуйте учням створити власні питання на основі матеріалу, вивченого на уроці. Вони можуть підготувати

питання для тестування один одного або для обговорення в групах. Це сприятиме активному мисленню та розвитку критичного мислення учнів.

4. *Оцінювання рівня розуміння.* Використовуйте Socrative для проведення швидкого опитування або тестування з метою оцінювання рівня розуміння певної теми або концепції. Це дозволить вам оперативного виявити слабкі місця у розумінні матеріалу та вжити заходів для його уточнення.

5. *Віртуальні дискусії.* Використовуйте Socrative для проведення віртуальних дискусій, де учні можуть висловлювати свої думки та коментарі за допомогою текстових відповідей або коротких відповідей. Такий підхід сприяє активному взаємодії учасників та розвитку їх аналітичних навичок.

Ці приклади демонструють широкі можливості використання платформи Socrative для оцінювання навчальних досягнень здобувачів освіти на уроках української мови та літератури.

Quizlet – це сервіс, що дозволяє створювати, вивчати та ділитися навчальними наборами карток, які можуть включати питання, відповіді та ілюстрації. Ця платформа допомагає створювати та навчати на основі тематичних наборів карток, створення різних типів питань, можливість спільної роботи над матеріалами, а також надає змогу користування великою базою готових навчальних наборів на різних пристроях.

До основних аспектів застосування платформи Quizlet на уроках української мови та літератури віднесемо такі:

– створення навчальних наборів, які включають слова, терміни, фрази або питання з української мови та літератури, що зацікавить учнів при повторенні лексики, вивченні нових термінів або закріпленні вивченого матеріалу;

– використання різних типів вправ, таких як перетягування, вибір правильної відповіді, написання власних відповідей тощо, що дозволить вчителям створювати різнобічні завдання для тестування навичок учнів у використанні української мови та розумінні літературних текстів;

– робота в групах, спільне навчання та виконання завдань для підтримки співпраці та колективного навчання;

– оцінювання та відстеження прогресу здобувачів освіти, перегляд їхніх результатів та оцінювання їхніх досягнень з метою регулювання навчального процесу.

Розгляньмо приклади застосування Quizlet на уроках української мови та літератури:

1. *Вивчення лексики.* Вчителі можуть створювати навчальні набори з новою лексикою для кожного уроку, використовуючи різні типи вправ, такі як карткові гри, тести та інтерактивні завдання.

2. *Підготовка до тестів.* Quizlet можна використовувати для створення тестів або вправ для підготовки до контрольних робіт або іспитів з української мови та літератури.

3. *Розвиток навичок читання.* Вчителі можуть використовувати Quizlet для створення завдань, які сприяють розвитку навичок читання та розуміння тексту. Наприклад, створення вправ на засвоєння ключових понять або визначень з літературних творів.

4. *Самостійна робота.* Учні також можуть використовувати Quizlet для самостійного вивчення матеріалу, підготовки до уроків або перевірки своїх знань. Вони можуть працювати з навчальними наборами вдома або в школі, виконуючи завдання на основі питань, створених вчителем.

Платформа **Edpuzzle** пропонує широкий спектр можливостей для створення інтерактивних відеоуроків з української мови та літератури, вбудовуючи питання, завдання та коментарі безпосередньо у відеоматеріали. має можливість відстежувати прогрес здобувачів освіти, адаптувати відео під потреби класу. Однією із переваг цієї програми є те, що вона надає можливості взаємодіяти з матеріалом, персоналізувати навчання, створити зручний інтерфейс користувача. Ось наведемо приклад деяких з них:

– інтерактивність вивчення літературних творів, створення відеоуроків, на яких учні можуть долучатися до обговорення ключових моментів літературних творів, аналізувати персонажів, сюжетні лінії, вірші, оповідання або розділи романів, характери, теми та стилістичні прийоми;

– розвиток навичок читання і слухання за допомогою вправ, що сприяють розвитку навичок читання і слухання шляхом перегляду відео з викладенням матеріалу, прослуховування аудіоописів літературних творів та виконання завдань на основі них.

– залучення до активної участі учнів у навчальному процесі, оскільки вони можуть відповідати на питання прямо у відео, виконувати завдання та долучатися до обговорення за допомогою коментарів та відгуків.

– самостійне вивчення літературних творів здобувачами освіти, які мають змогу переглядати відеоматеріали та потім відповідати на питання вчителя;

– підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання та національного мультитесту з української мови та літератури.

Перелік інтерактивних платформ, доступних для використання на уроках української мови та літератури, постійно зростає і є значно більшим, враховуючи стрімкий розвиток технологій та їх важливості у навчальному процесі, можливості та розмаїття онлайн-ігор.

Висновки. Отже, використання хмарних платформ як інструменту ефективного оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках української мови та літератури в умовах цифровізації освіти виявляється надзвичайно актуальним та перспективним напрямком розвитку освітнього процесу. Впровадження хмарних платформ дозволяє забезпечити індивідуалізацію навчання, підвищити мотивацію учнів, забезпечити зручний та доступний механізм оцінювання знань та навичок. Такий підхід сприяє покращенню якості освіти,

стимулює активну участь учнів у навчальному процесі та сприяє їхньому глибокому розумінню предметного матеріалу. Використання хмарних платформ є не лише ефективним засобом оцінювання, але й важливим кроком у підготовці сучасної молоді до життя в умовах цифрового суспільства. Отже, використання хмарних платформ у якості інструменту оцінювання навчальних досягнень сприяє підвищенню якості освіти та ефективності навчального процесу.

Література:

1. Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти: зб. наук. праць матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 16 червня 2020 р., м. Київ, Національний авіаційний університет / наук. ред. Н.П. Муранова. – К. : НАУ, 2020. – с. 114.
2. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 27–28. Ст. 181.
3. Проект Закону України «Про хмарні послуги». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744
4. Мар'єнко М. В. Методика використання хмаро орієнтованих систем відкритої науки у процесі навчання і професійного розвитку вчителів. Фізико-математична освіта. 2021. Вип. 3 (29). С. 99-104.
5. Лутченко Л.І., Пасічник Н.О. Л-86 Основи педагогічного оцінювання: Навчально-методичний посібник. – Кіровоград: Лисенко В.Ф, 2012. – с. 8
6. Резнік, Т., Набок-Бабенко, Ю. Особливості онлайн-навчання й оцінювання компетентності з української мови учнів ліцею. Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 54. Т. 2. С. 210–215
7. Сисоєва С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч.-метод. посіб. К. : «ЕКМО», 2011. С. 37.

References:

1. Muranova, N.P. (Ed.). (2020). Dystantsiina osvita v Ukraini: innovatsiini, normatyvno-pravovi, pedahohichni aspekty: zb. nauk. prats materialiv I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Distance education in Ukraine: innovative, normative-legal, pedagogical aspects: collection of scientific works of the materials of the I All-Ukrainian scientific and practical conference, June 16, 2020, Kyiv, National Aviation University]. Kyiv: NAU.
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1998). Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii [On the National Program of Informatization]: Law of Ukraine dated February 4, 1998, No. 74/98-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 27–28, 181.
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Proekt Zakonu Ukrainy «Pro khmarni posluhy» [Draft Law of Ukraine "On Cloud Services"]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67744
4. Mar'yenko, M.V. (2021). Metodyka vykorystannia khmaroorientovanykh system vidkrytoi nauky u protsesi navchannia i profesiinoho rozvytku vchyteliv [Methodology of using cloud-oriented open science systems in the process of teaching and professional development of teachers]. Fyzyko-matematychna osvita, 3(29), 99-104.
5. Lutchenko, L.I., & Pasichnyk, N.O. (2012). L-86 Osnovy pedahohichnoho otsiniuvannia: Navchalno-metodychnyi posibnyk [L-86 Fundamentals of Pedagogical Assessment: Educational and Methodological Guide]. Kirovohrad: Lysenko V.F.
6. Reznik, T., & Nabok-Babenko, Y. (2022). Osoblyvosti onlain-navchannia y otsiniuvannia kompetentnosti z ukrainskoi movy uchniv litseiu [Features of online learning and assessment of competence in the Ukrainian language of lyceum students]. Innovatsiina pedahohika, 54(2), 210–215.
7. Sysoyeva, S.O. (2011). Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Interactive teaching technologies for adults: Educational and methodological guide]. Kyiv: EKMO.

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1030-1039](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1030-1039)

Луценко Віктор Васильович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри мистецької освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-2065-2458>

Костенко Людмила Василівна кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри вокально-хорової майстерності, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, <https://orcid.org/0000-0002-9846-2259>

Салдан Світлана Олександрівна кандидат мистецтвознавства, доцент, виконуюча обов'язки завідувача кафедри музичного мистецтва, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Валова, 18, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2877-9282>

Заболотний Іван Петрович заслужений діяч мистецтв України, професор, професор кафедри хореографії та музичного мистецтва, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, <https://orcid.org/0000-0002-4876-2042>

Дорохіна Любов Олексіївна кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри вокально-хорової майстерності, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, <https://orcid.org/0000-0001-9540-2595>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглядаються головні особливості професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва. Зазначено, що сучасні зміни та трансформації у сфері освіти, що відбуваються в Україні та світі, вимагають перегляду змісту професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва. Обґрунтовано, що музичне мистецтво – це естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості як особливої форми людської діяльності, що відображає дійсність у конкретних, чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. Музичне мистецтво не тільки розвиває в людині потребу в художній насолоді, а й здатність творчо ставитися до всіх природних і суспільних явищ. Зазначено, що під час професійної підготовки фахівців з музичного мистецтва доцільно звертати увагу на розвиток їх професійної культури. Професійна культура виступає певним типом життєдіяльності, який притаманний суб'єкту професійної практики і постає як комплекс інноваційних ідей, що забезпечує неперервний процес

історичної наступності, професійного розвитку особистості, а також збереження культурного спадку за постійного продукування творчих процесів, які суттєво впливають на стійкість сфери його професійної життєдіяльності. Звернуто увагу на те, що окрім розвитку професійної культури, на нашу думку, під час професійної підготовки фахівців з музичного мистецтва потрібно формувати у них готовність до саморозвитку та самовдосконалення, адже специфіка самоосвіти студентів визначається різнобічністю функцій майбутньої професійної діяльності фахівця з музичного мистецтва, широким профілем його музично-виконавської підготовки, а самовиховання є активністю особистості, яка спрямована на удосконалення себе через систему дій. Підкреслено, що одним із актуальних напрямків під час професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва є проходження практики. Бо саме практика є діяльністю, в якій передбачається активна і безпосередня включеність суб'єкта з його інтересами, потребами, ціннісними настановами у взаємодію з об'єктивною дійсністю.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні фахівці з музичного мистецтва, саморозвиток, самоосвіта, практика, професійна культура.

Lutsenko Viktor Vasylovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Art Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St. Zhytomyr, 40, <https://orcid.org/0000-0002-2065-2458>

Kostenko Lyudmila Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Vocal and Choral Mastery, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, <https://orcid.org/0000-0002-9846-2259>

Saldan Svitlana Oleksandrivna Candidate of Art History, Associate Professor, Acting Deputy Head of the Department of Musical Art, Ivan Franko Lviv National University, Valova St., 18, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-2877-9282>

Zabolotnyi Ivan Petrovych Honored Artist of Ukraine, Professor, Professor of the Department of Choreography and Musical Art, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska St., 87, Sumy, <https://orcid.org/0000-0002-4876-2042>

Dorokhina Liubov Oleksiivna Candidate of Art History, Associate Professor of the Department of Vocal and Choral Mastery, Nizhyn Mykola Gogol State University, Graftska St., 2, Nizhyn, <https://orcid.org/0000-0001-9540-2595>

PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN MUSICAL ART

Abstract. The article deals with the main features of professional training of future specialists in musical art. It is noted that modern changes and transformations

in the field of education in Ukraine and in the world require a revision of the content of professional training of future specialists in musical art. It is substantiated that musical art is an aesthetic exploration of the world in the process of artistic creativity as a special form of human activity that reflects reality in specific, sensual images in accordance with certain aesthetic ideals. Musical art not only develops in a person the need for artistic pleasure, but also the ability to be creative in all natural and social phenomena. It is noted that during the professional training of specialists in musical art, it is advisable to pay attention to the development of their professional culture. Professional culture is a certain type of life activity that is inherent in the subject of professional practice and appears as a complex of innovative ideas that ensures a continuous process of historical continuity, professional development of the individual, as well as the preservation of cultural heritage with the constant production of creative processes that significantly affect the sustainability of the sphere of his/her professional life. It is emphasized that in addition to the development of professional culture, in our opinion, during the professional training of specialists in musical art, it is necessary to form their readiness for self-development and self-improvement, because the specifics of students' self-education are determined by the diversity of functions of the future professional activity of a specialist in musical art, the wide profile of his/her musical and performing training, and self-education is an activity of the individual aimed at improving oneself through a system of actions. It is emphasized that one of the most relevant areas in the professional training of future specialists in musical art is internship. After all, practice is an activity that involves the active and direct involvement of the subject with his interests, needs, values in interaction with objective reality.

Keywords: professional training, future music specialists, self-development, self-education, practice, professional culture.

Постановка проблеми. Сучасна професійна підготовка майбутніх фахівців музичного мистецтва визначається високими вимогами відповідно до Європейського освітнього простору. Більшість сучасних українських науковців підкреслюють, що одним з основних елементів професійної підготовки студентів закладів вищої освіти мистецького спрямування є формування та розвиток духовності особистості, художньо-естетичної культури, творчої та виконавської активності, здатності до повноцінного сприйняття творів мистецтва на найвищому рівні. Все це свідчить про те, що виховний потенціал музичного мистецтва уможливорює та актуалізує необхідність формування професійних умінь майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва як складової духовної культури людства [1, с. 120].

Оскільки пріоритетним напрямом розвитку системи професійної мистецької освіти є забезпечення відповідності сучасним стандартам якості підготовки висококваліфікованих і компетентних фахівців за фахом, підготовлених до постійного професійного зростання та конкуренції на ринку

освітніх послуг, то підготовка майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва має визначатися з урахуванням вимог сучасних світових тенденцій розвитку освіти та духовного світу молодого покоління. Тому важливим є визначення особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що Г. Ніколої та Т. Танько займалися дослідженням розвитку музично-педагогічної освіти.

І. Зязюн, Т. Люріна, Г. Падалка акцентували свою увагу на фаховій підготовці вчителя музики та удосконаленні його педагогічної майстерності.

Вивченням різних аспектів формування професійної культури майбутніх фахівців, зокрема з музичного мистецтва присвятили свої роботи: С. Гончаренко, М. Євтух, О. Олексюк, О. Попенко, О. Рудницька, Т. Ткаченко, І. Шевченко та інші.

Метою статті є визначення головних особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Сучасні зміни та трансформації у сфері освіти, що відбуваються в Україні та світі, вимагають перегляду змісту професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва. Зокрема, ключовою проблемою сьогодення є відповідність майбутніх фахівців вимогам внутрішнього та зовнішнього ринку праці, стрімкому технологічному розвитку суспільства, суспільно-політичним та соціокультурним викликам сучасності. Ці аспекти зумовлюють необхідність звернення до проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва.

Музичне мистецтво – це естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості як особливої форми людської діяльності, що відображає дійсність у конкретних, чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. Музичне мистецтво не тільки розвиває в людині потребу в художній насолоді, а й здатність творчо ставитися до всіх природних і суспільних явищ. Тому музика є однією з найважливіших складових духовної культури і суспільства через її особливий вплив на людину [1, с. 121].

Професійна підготовка майбутніх фахівців з музичного мистецтва відбувається з урахуванням наступних нормативно-правових документів: Закону України «Про освіту» (1991 р.); Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), Закону України «Про професійний розвиток працівників» (2012 р.), «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2010 р.), Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (2012 р.), галузева Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2013 р.), Концепція загальної мистецької освіти (2003 р.) тощо. Ці документи визначають пріоритети національної системи освіти щодо підготовки нової генерації творчих, інтелектуально та естетично багатих, високоосвічених і конкурентоспроможних фахівців –

представників інтелектуальної та мистецької еліти суспільства, здатних до творчої діяльності впродовж життя.

Визначення напрямів і засобів модернізації професійної підготовки фахівців з музичного мистецтва відбувається з урахуванням вимог сучасних світових тенденцій в освіті і вважається актуальною проблемою суспільного розвитку, яка стосується формування ціннісного світу та духовних потреб молодих поколінь. Для вирішення цієї проблеми необхідно подолати існуючі протиріччя між

- соціальною потребою українського суспільства у кваліфікованих фахівцях з музичного мистецтва і недостатнім рівнем професійної підготовки
- вимогами Європейського Союзу до системи професійної підготовки фахівців у країнах-учасницях Болонського процесу та традиційною національною системою мистецької освіти

- сучасними потребами суспільства в оновленні та вдосконаленні змісту, форм і методів професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва та недостатньою розробленістю організаційно-методичних умов удосконалення цієї підготовки;

- необхідністю вивчення та застосування зарубіжного досвіду професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі музичного мистецтва та недостатнім вивченням і висвітленням цього досвіду в сучасних наукових працях

- необхідністю впровадження інноваційних технологій у професійну освіту майбутніх фахівців з музичного мистецтва та їх недостатньою розробленістю в теорії і практиці професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва [2, с. 159-160].

Під час професійної підготовки фахівців з музичного мистецтва доцільно звертати увагу на розвиток їх професійної культури.

У Короткому енциклопедичному словнику з культури наголошується, що професійна культура характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх практичного використання [3].

Український педагогічний енциклопедичний словник професійну культуру трактує як соціально-професійну якість суб'єкта праці, яка включає сукупність принципів, норм, правил, методів, які сформувалися історично, регулюють професійну діяльність людини. Основу професійної культури складають знання та цінності, вироблені конкретною соціально-професійною групою та закріплені у традиціях її життєдіяльності.

Ж. Даюк із співавторами звертають увагу на те, що професійна культура виступає певним типом життєдіяльності, який притаманний суб'єкту професійної практики і постає як комплекс інноваційних ідей, що забезпечує неперервний процес історичної наступності, професійного розвитку особистості,

а також збереження культурного спадку за постійного продукування творчих процесів, які суттєво впливають на стійкість сфери його професійної життєдіяльності [4, с. 18].

С. Гончаренко, пише, що у структурі професійної культури майбутніх фахівців з музичного мистецтва потрібно виділити два блоки: професійно-організаційний (знання, вміння, досвід, майстерність) та соціально-моральний (ціннісні орієнтації, морально-вольові якості, котрі визначають ставлення до предмета, процесу, суб'єктів діяльності, засобів і результатів праці) [4].

Окрім розвитку професійної культури, на нашу думку, під час професійної підготовки фахівців з музичного мистецтва потрібно формувати у них готовність до саморозвитку та самовдосконалення.

Наша думка знаходить підтвердження у науковій праці В. Булгакова та О. Жилкіна, які зазначають, що специфіка самоосвіти студентів визначається різнобічністю функцій майбутньої професійної діяльності фахівця з музичного мистецтва, широким профілем його музично-виконавської підготовки. Засобами музичної самоосвіти виступають пізнавальна та виконавська діяльність, а також слухання музики. Носієм емоційно-естетичної інформації є музичний твір, який визначає рівень знань студента, збагачує його досвід, поглиблює почуття, підвищує рівень естетичного розвитку, сприяє можливості відкривати невідоме. Науковці наголошують на значенні виконавської практики студентів, яка за їх твердженням, тісно пов'язана з їх творчою активністю, самоактуалізацією, самовдосконаленням, самоконтролем. Провідною у цьому процесі є самостійна науково-дослідна діяльність студентів, під час якої відбувається самостійне набуття та закріплення науково-теоретичних та методичних знань, умінь та навичок, необхідних для практичної професійної роботи. Самостійна науково-дослідна діяльність являє собою найвищий рівень творчості майбутнього фахівця з музичного мистецтва; без неї неможливе його самовдосконалення та самоосвіта [6].

Що стосується самовиховання, то Г. Падалка вважає, що самовиховання є активністю особистості, яка спрямована на удосконалення себе через систему дій. Результативність музичного навчання великою мірою залежить від умінь та навичок самовиховання. Самовиховання може являти собою спеціально організований процес, але педагогічне керівництво передбачає опосередковане стимулювання та включає такі шляхи:

1. Формування установки на самовиховання.
2. Прищеплення навичок самовиховання.

Однією з провідних умов внутрішнього спонукання студентів до музичного самовиховання є уявлення про можливість та значущість фахової підготовки в практичній діяльності фахівця з музичного мистецтва. Спеціально організоване співвіднесення музичної підготовленості з результатами професійної діяльності музиканта є значущим стимулом для виникнення у студентів прагнення до самовдосконалення. Спрямованість на

соціально-корисну діяльність, визначення естетичного самовдосконалення у якості необхідного компоненту підготовки до майбутньої праці визначає особистісний зміст самовиховання [7, с. 19].

Дуже цікавим у цьому руслі є погляд Н. Іліницької, яка вважає, що для забезпечення поступового переходу студентів від самоосвітньої музичної діяльності під керівництвом педагога до музичної самоосвіти та самовиховання з уміннями самоспостереження, самопланування, самоорганізації, самоконтролю, самооцінки та самокорекції. Науковиця запропонувала наступні етапи самоосвіти та самовиховання майбутніх фахівців з музичного мистецтва, а саме:

1) пропедевтичний. На цьому етапі забезпечується мотивація музичної самоосвіти та самовиховання, вияв бажання до самовдосконалення. Формуються спонукальні мотиви, свідоме ставлення до процесу музичної самоосвіти і самовиховання, активізуються інтереси студентів до різних форм музичної діяльності – пізнавальної, художньо-творчої, соціокультурної;

2) організаційно-стимулюючий (з домінуванням методів педагогічної підтримки). На цьому етапі педагоги обговорюють зі студентами індивідуальні програми музичної самоосвіти та самовиховання, формують самоорганізаційні установки на набуття навичок дослідницької роботи, умінь самоконтролю, самокорекції та самооцінки. Роль педагога полягає насамперед у тому, щоб допомогти у плануванні власних дій, втіленні індивідуальної програми на практиці, активізації рефлексивних дій;

3) самореалізаційний (реалізація індивідуальної стратегії самовираження в галузі музичного мистецтва). Студент починає систематично працювати над собою, реалізуючи власну програму музичної самоосвіти та самовиховання, а педагог допомагає контролювати й корегувати результати власних дій. Відбувається формування готовності до музичної самоосвіти та самовиховання, виникає бажання до самовдосконалення [8, с. 27].

Також вважаємо, що одним із актуальних напрямків під час професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва є проходження практики.

Практика як соціальний феномен являє собою діалектичну єдність матеріальної та духовної сторін людської діяльності, за допомогою якої регулюються взаєностосунки між людьми та навколишнім середовищем. В цьому розумінні практика – це діяльність, в якій вказана єдність передбачає активну і безпосередню включеність суб'єкта з його інтересами, потребами, ціннісними настановами у взаємодію з об'єктивною дійсністю. Вона є критерієм істини та мірою того, наскільки успішно діяльність людини «вписується» до світу реалій [9, с. 6].

Якщо філософія та соціологія розглядають поняття «практика» як результат людської діяльності, то психологія розглядає практику з точки зору особистісних характеристик. На формування термінів «практична діяльність»,

«практика» та «освітня практика» значною мірою впливає розвиток психологічного мислення науковців, який відбувається паралельно з розвитком суспільства та науково-технічного прогресу [10; 11].

М. Човрій та К. Бурман зауважують, що для майбутнього фахівця з музичного мистецтва практика продовжує залишатися дуже складним етапом на шляху до професії. Вони звертають увагу на той факт, що останніми роками здобувати спеціальність «Музичне мистецтво» приходять абітурієнти з різним рівнем музичної підготовки. Вони мають не тільки різний рівень знань і умінь з музично-теоретичних і музично-виконавських дисциплін, проте й різний вік, різну мотивацію і різну особистісну професійну орієнтованість. У зв'язку з цим перед викладацьким складом музично-педагогічних факультетів ЗВО постає завдання вибору найбільш результативних методів навчання, які, в силу різних обставин, здатні забезпечити індивідуалізовану підготовку майбутніх фахівців з музичного мистецтва до практичної діяльності [12, с. 167].

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх фахівців з музичного мистецтва передбачає навчання знань, умінь і навичок у галузі професійної діяльності, які становлять важливу складову їхньої професійної компетентності. Професійна підготовка майбутніх фахівців з музичного мистецтва має ґрунтуватися на розвитку професійної культури, підготовці до саморозвитку та самовдосконалення, обов'язковій продуктивній практиці. Багатоаспектність професійної культури майбутнього фахівця в галузі музичного мистецтва реалізується в процесі цілеспрямованої підготовки у вищому музичному навчальному закладі і передбачає системне проникнення в найважливіші в сучасному світі напрями освіти, а саме: забезпечення безперервності освіти, розвиток естетичного досвіду, створення особливого творчого середовища і творчо-емоційного стилю роботи, розвиток співтворчості викладачів і студентів. Підготовка майбутніх фахівців музичного мистецтва до навчання та професійного розвитку є невід'ємною складовою їхньої фахової підготовки. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від залучення майбутніх фахівців музичного мистецтва до активної професійної діяльності, створення педагогічного середовища, що забезпечує реалізацію їхнього професійного потенціалу та особистісний розвиток, набуття знань, умінь і навичок з теорії розвитку особистості в процесі діяльності, побудови міжособистісних стосунків і творчої співпраці між усіма учасниками педагогічного процесу, забезпечення якості організації самостійної роботи та якості педагогічного процесу. Що стосується практики, то незаперечним є той факт, що досвід, набутий студентами під час практики, дає їм можливість визначити власну життєву та професійну позицію, усвідомити доцільність обраної сфери діяльності та виявити ступінь сформованості особистісних якостей, необхідних для фахівця в галузі музичного мистецтва.

Література:

1. Петренко М. Професійна майстерність майбутнього фахівця музичного мистецтва як фактор реалізації новітньої освітньої парадигми. *Молодь і ринок*. 2021. 31 (187). С. 119-133.
2. Умрихіна О. Сучасні тенденції професійної підготовки фахівців музичного мистецтва в умовах європейської освіти. *Збірник наукових праць. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2019. Випуск 2. С. 156-162.
3. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. *Короткий енциклопедичний словник з культури*. Київ: Україна, 2003. 384 с.
4. Гончаренко С. У. *Український педагогічний енциклопедичний словник*. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
5. Даяк Ж. Ю., Цюлюпа Н. Л., Заходякін О. В. Професійно-педагогічна культура в контексті підготовки майбутнього фахівця музичного мистецтва. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2023. Випуск 1. С. 16-21.
6. Булгакова В., Жилкіна О. Професійний саморозвиток майбутніх фахівців музичного мистецтва. *Проблеми саморозвитку та самовдосконалення особистості в умовах модернізації педагогічної освіти: матеріали Всеукр. науково-практ. конф., м. Харків, 22 листоп. 2017 р. Харків, 2017. С. 46-49.*
7. Падалка Г. Педагогіка мистецтва (Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін). Київ: Освіта України, 2008. 274 с.
8. Ілініцька Н. Педагогічне керівництво в процесі музичної самоосвіти та самовиховання. *Актуальні питання мистецької педагогіки*. 2016. № 5. С. 25-28.
9. Болгарський А. Г. Педагогічна практика у загальноосвітніх навчальних закладах з предмету «Музика»: навчально-методичний посібник для студентів педагогічних університетів. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. 130 с.
10. Khatsaiuk, O., Medvid, M., Maksymchuk, B., Kurok, O., Dziuba, P., Tyurina, V., Chervonyi, P., Yevdokimova, O., Levko, M., Demchenko, I., Maliar, N., Maliar, E., & Maksymchuk, I. (2021). Preparing Future Officers for Performing Assigned Tasks through Special Physical Training. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13 (2), 457-475. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/431>
11. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13 (3). Retrieved from <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/2669>
12. Човрій М. Я., Бурман К. І. Педагогічна практика в системі професійної підготовки майбутніх фахівців з музичного мистецтва. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. Випуск 1 (7). С. 166-169.

References:

1. Petrenko M. (2021). Profesiina maisternist maibutnoho fakhivtsia muzychnoho mystetstva yak faktor realizatsii novitnoi osvitnoi paradyhmy [Professional skills of the future specialist of musical art as a factor in the implementation of the newest educational paradigm]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 31 (187), 119-133.
2. Umrykhina O. (2019). Suchasni tendentsii profesiinoy pidhotovky fakhivtsiv muzychnoho mystetstva v umovakh yevropeiskoi osvity [Modern trends in the professional training of music specialists in the context of European education]. *Zbirnyk naukovykh prats. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly – Collection of scientific papers. Psychological and pedagogical problems of the modern school*, Vypusk 2, 156-162.

3. Korinnyi M. M., Shevchenko V. F. (2003). *Kоротkyi entsyklopedychnyi slovnyk z kultury* [Short encyclopedic dictionary of culture]. Kyiv: Ukraina.
4. Honcharenko S. U. (2011). *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian Pedagogical Encyclopedic Dictionary]. Rivne: Volynski oberehy.
5. Daiuk Zh. Yu., Tsiuliupa N. L., Zakhodiakin O. V. (2023). *Profesiino-pedahohichna kultura v konteksti pidhotovky maibutnoho fakhivtsia muzychnoho mystetstva* [Professional and pedagogical culture in the context of training a future specialist in musical art]. *Akademichni studii. Seriiia «Pedahohika» - Academic studies. Series «Pedagogy»*, Vypusk 1, 16-21.
6. Bulhakova V., Zhytkina O. (2017). *Profesiinyi samorozvytok maibutnykh fakhivtsiv muzychnoho mystetstva* [Professional self-development of future specialists in musical art]. *Problemy samorozvytku ta samovdoskonalennia osobystosti v umovakh modernizatsii pedahohichnoi osvity – Problems of self-development and self-improvement of personality in the context of modernization of pedagogical education: materialy Vseukr. naukovo-prakt. konf., m. Kharkiv, 22 lystop. 2017 r. Kharkiv, 46–49.*
7. Padalka H. (2008). *Pedahohika mystetstva (Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin)* [Art pedagogy (Theory and methods of teaching art disciplines)]. Kyiv : Osvita Ukrainy.
8. Ilinitska N. (2016). *Pedahohichne kerivnytstvo v protsesi muzychnoi samoosvity ta samovykhovannia* [Pedagogical guidance in the process of musical self-education and self-education]. *Aktualni pytannia mystetskoï pedahohiky – Topical issues of art pedagogy. 2016. № 5. S. 25–28.*
9. Bolharskyi A. H. (2008). *Pedahohichna praktyka u zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladakh z predmetu «Muzyka»* [Pedagogical practice in secondary schools in the subject «Music»]: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv pedahohichnykh universytetiv. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova.
10. Khatsaiuk , O., Medvid, M., Maksymchuk , B., Kurok , O., Dziuba, P., Tyurina, V., Chervonyi , P., Yevdokimova , O., Levko, M., Demchenko, I., Maliar, N., Maliar, E., & Maksymchuk , I. (2021). *Preparing Future Officers for Performing Assigned Tasks through Special Physical Training. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13 (2), 457-475. https://doi.org/10.18662/rrem/13.2/431*
11. Ovcharuk, V., Maksymchuk, B., Ovcharuk, V., Khomenko, O., Khomenko, S., Yevtushenko, Y., Rybalko, P., Pustovit, H., Myronenko, N., Syvokhop, Y., Sheian, M., Matviichuk, T., Solovyov, V., & Maksymchuk, I. (2021). *Forming Competency in Health Promotion in Technical Specialists Using Physical Education. Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala, 13 (3). Retrieved from https://lumenpublishing.com/journals/ index.php/rrem/article/view/2669*
12. Chovrii M. Ya., Burman K. I. (2018). *Pedahohichna praktyka v systemi profesiinoi pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv z muzychnoho mystetstva* [Pedagogical practice in the system of professional preparation of future specialists in musical art]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedahohika ta psykholohiia» - Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedahohika ta psykholohiia»*, Vypusk 1 (7), 166-169.

УДК 02.2:004+004.738.5: 37.018.43+ 37.091.3(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1040-1051](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1040-1051)

Маранчак Микола Миколайович кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач, Київський національний університет культури і мистецтв (КНУКіМ), м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-5062-0759>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ КОРИСТУВАЧІВ БІБЛІОТЕК

Анотація. Нині в бібліотечних установах відбуваються значні трансформації, пов'язані з новими умовами та викликами, а також активним впровадженням інноваційних технологій у всі сфери діяльності. Умови воєнного стану вимагали від бібліотек України переходу до нового формату функціонування та обслуговування користувачів. Активно почали використовуватися дистанційні та віртуальні бібліотечні послуги, електронні ресурси й сервіси. Метою статті було проаналізувати роль цифрових технологій у підвищенні інформаційної грамотності користувачів бібліотек у сучасному світі. Визначено, що інформаційна культура та інформаційна грамотність є одними з найважливіших показників рівня освіченості людини, а підвищення цих критеріїв — першочерговим завданням бібліотек. З'ясовано, що важливим аспектом в умовах інформаційної війни в Україні є також рівень медіаграмотності населення. Шляхом здійснення медіаосвітньої діяльності, бібліотеки сприяють формуванню користувачів, які володіють навичками критичного мислення та свідомого споживання інформації. Наведено найпопулярніші форми заходів, що спрямовані на формування медіаграмотності користувачів бібліотек: тренінги, заняття, вебінари, онлайн-ігри, інтерактивні воркшопи, проведення яких можливе за використання цифрових технологій. У сучасних умовах активно зростає роль цифрових презентацій бібліотечних фондів, нових видань, конференцій, самих бібліотек. Інструменти соціальних мереж допомагають бібліотекам доносити інформацію до громадян у зручний спосіб, збагачувати їхній літературний досвід та підвищувати інформаційну грамотність за допомогою різних проєктів. Використання соціальних мереж бібліотеками дозволяє створити повноцінний образ сучасної соціокультурної установи, яка активно працює в цифровому середовищі, взаємодіє з сучасними читачами та сприяє розвитку й підтримці тенденції до читання. Загалом бібліотеки відіграють важливу роль у підвищенні рівня інформаційної грамотності населення країни, а цифрові технології сприяють збільшенню ефективності цього процесу та розширенню доступу до різних сервісів і джерел.

Ключові слова: цифрова грамотність, інформаційна компетенція, електронні освітні ресурси, віртуальні бібліотечні послуги, медіаосвіта, програми медіаграмотності, дистанційні бібліотечні сервіси.

Maranchak Mykola Mykolayovych Candidate of Sciences in Social Communications, Senior Lecturer, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-5062-0759>

DIGITAL TECHNOLOGIES AS MEANS OF IMPROVING INFORMATION LITERACY OF LIBRARY USERS

Abstract. To date, significant transformations are taking place in library institutions associated with new conditions and challenges, as well as the active implementation of innovative technologies in all spheres of activity. The conditions of the martial law demanded from the libraries of Ukraine a transition to a new format of operation and user service. Remote and virtual library services, electronic resources and services began to be actively used. The purpose of the article was to analyze the role of digital technologies in increasing the information literacy of library users in the modern world. It was determined that information culture and information literacy are one of the most important indicators of a person's level of education, and raising these criteria is the primary task of libraries. It was found that the level of media literacy of the population is also an important aspect in the conditions of the information war in Ukraine. By carrying out media educational activities, libraries contribute to the formation of users who possess the skills of critical thinking and conscious consumption of information. The most popular forms of activities aimed at the formation of media literacy of library users are given: trainings, classes, webinars, online games, interactive workshops, which can be conducted using digital technologies. In modern conditions, the role of digital presentations of library funds, new editions, conferences, and libraries themselves is actively growing. Social media tools help libraries deliver information to citizens in a convenient way, enrich their literary experience and increase information literacy with the help of various projects. The use of social networks by libraries makes it possible to create a complete image of a modern socio-cultural institution that actively works in the digital environment, interacts with modern readers and contributes to the development and support of the tendency to read. In general, libraries play an important role in increasing the level of information literacy of the country's population, and digital technologies contribute to increasing the efficiency of this process and expanding access to various services and sources.

Keywords: digital literacy, information competence, electronic educational resources, virtual library services, media education, media literacy programs, remote library services.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя є одним із пріоритетних напрямів державної

політики й розвитку країни загалом. Якість життя у сучасному світі значною мірою залежить від доступу до інформації, її швидкого отримання та ефективного використання. У зв'язку з цим роль сучасних бібліотек стає надзвичайно важливою, оскільки саме їхня діяльність спрямована на підвищення інформаційної культури користувачів та забезпечення суспільства необхідною інформацією. Важливим компонентом інформаційної культури є інформаційна грамотність, що означає можливість оцінювати, фільтрувати й використовувати інформацію з різних джерел. Для підготовки користувачів до життя в суспільстві, де обсяги інформації нагромаджуються з великою швидкістю, важливим є активне використання сучасних цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліотеки як елемент інфраструктури глобального інформаційного простору в період сучасних суспільних змін трансформуються на основі соціокультурного, комунікаційного та діяльнісного підходів, зазначила Т. Яворська [10]. О. Сокур у своїй праці наголосила, що головним завданням бібліотечної спільноти у сучасному світі є максимальне збереження основних принципів обслуговування та орієнтація на цифровізацію і впровадження дистанційних форм обслуговування [7].

В. Добровольська та Л. Чередник з'ясували, що важливим кроком у забезпеченні бібліотеками інформаційних потреб користувачів є обов'язкове створення інформаційно-бібліотечних мереж, пошук і застосування нових форм роботи [1]. І. Машталяр розглянув сучасні інформаційні потреби користувачів, їх класифікації та можливості бібліотек у їх задоволенні. Зазначив, що одними з основних пріоритетів у дистанційному обслуговуванні користувачів є розвиток нових сервісів, спрямованих на задоволення потреб клієнтів, розширення доступу до електронних ресурсів у відкритому доступі на вебсайті. Гармонійне оформлення та ефективне функціонування вебсайту є вкрай важливими аспектами для забезпечення якісного дистанційного обслуговування користувачів [4].

М. Омельчук дослідила питання формування інформаційної культури й компетенції користувачів бібліотек та розглянула основні заходи, що сприяють підвищенню рівня цифрової грамотності, медіаграмотності [5]. Б. Ломачинський, розглядаючи інформаційну культуру в просторі бібліотек, зазначив, що вона є динамічним явищем, спрямованим на постійне вдосконалення та підвищення рівня цифрових компетентностей (технологічних, логіко-інтелектуальних, освітніх) [3].

Мета статті — висвітлити особливості впровадження різних цифрових технологій у діяльність бібліотек та проаналізувати вплив цих інструментів на підвищення інформаційної грамотності користувачів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні бібліотеки активно адаптуються до викликів сьогодення, враховуючи глобальні тенденції збільшення аудиторії віддалених користувачів. Вони спрямовують свої зусилля на розвиток дистанційних форм бібліотечно-інформаційного обслуговування та постійно оновлюють свої цифрові сервіси. Сучасні інформаційні технології дають змогу

перенести різноманітні аспекти роботи бібліотеки в онлайн-середовище, що дозволяє значно підвищити оперативність, розширити масштаб охоплення аудиторії та забезпечити доступ до повнотекстової інформації. Це також дозволяє зробити інформацію доступною для тих користувачів, які в традиційному бібліотечному середовищі не скористалися бібліографічними послугами або інформаційними ресурсами загалом [7].

В умовах воєнного стану в Україні організація обслуговування у бібліотеках стала новим викликом і новим досвідом для усіх бібліотекарів та користувачів. Найоптимальнішою і найбезпечнішою формою організації цього процесу стала дистанційна, що передбачає активне впровадження різних інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових інструментів у діяльність бібліотек.

Цифровізація суспільства зумовила потребу у переосмисленні цілей та завдань сучасної бібліотеки (рис. 1):

Рис. 1. Нові цілі та завдання сучасних бібліотек
Джерела: розроблено автором на основі аналізу джерела [8].

Бібліотеки виконують основну роль у зберіганні інформаційних ресурсів та забезпеченні доступу до них, сприяють формуванню навичок роботи з різними джерелами інформації. Вони відіграють ключову роль у розвитку інформаційної культури, є центрами для виховання інформаційної грамотності особистості. Формування інформаційної культури містить багато складових, таких як знання про бібліотечно-бібліографічні ресурси, розвиток читацьких навичок та володіння комп'ютерною грамотністю [5, с. 304].

В контексті бібліотек, інформаційна культура означає створення безпечного та захищеного середовища, спрямованого на усунення загроз кібербезпеці, що можуть вплинути як на знаннєві ресурси, так і на особисті дані користувачів. Керування інформаційною безпекою в контексті управління бібліотекою передбачає впровадження засобів контролю для захисту інформаційних активів від потенційних загроз. Ці засоби спрямовані на забезпечення конфіденційності, цілісності й доступності інформаційних ресурсів бібліотеки, а також на виявлення та зменшення ризиків і типів мережових атак, що допомагає забезпечити адекватне управління інформаційною безпекою в цифровому середовищі бібліотеки. Гарантування безпечного та захищеного середовища в бібліотеці є важливою складовою інформаційної культури.

Важливим є підвищення інформаційної культури як для тих, хто навчається, так і для тих, хто навчає. Бібліотекарі активно працюють над розвитком інформаційної культури, постійно підвищуючи свій рівень кваліфікації за допомогою онлайн-курсів на різних українських платформах та самостійно ознайомлюючись із професійною літературою.

Інформаційна грамотність включає в себе навички перегляду, пошуку і фільтрації даних, інформації та цифрового контенту, а також вміння працювати з цими даними, їх оцінку та управління ними. Використання електронних бібліотечних ресурсів значною мірою залежить від рівня компетентності у користуванні цифровими освітніми інструментами, оскільки наявність різноманітних освітніх послуг в електронному форматі вимагає від користувачів відповідних навичок та здатності до ефективного управління інформацією. Оскільки суспільство стає все більш знанням-орієнтованим і зростає попит на ресурси знань, інформаційна грамотність стає ключовим фактором у соціально-економічному розвитку. У цьому контексті публічні бібліотеки постають як гарний приклад організацій знань [3].

Інформаційна грамотність тісно пов'язана з концепцією освіти протягом життя. Між ними існує взаємодоповнюючий зв'язок, який є критично важливим для успішного функціонування як окремої особистості, так і організацій, підприємств та держави в умовах глобального інформаційного суспільства. Ці дві сучасні парадигми в ідеалі мають бути об'єднані для синергетичної роботи [12].

Одними з ключових завдань, які стоять перед бібліотеками у сфері цифрової освіти населення, є:

- сприяння поширенню та підтримці навчання протягом усього життя з метою підвищення рівня інформаційної грамотності;

- підвищення рівня медійної грамотності та критичного мислення;
- формування довіри до цифрових технологій шляхом розвитку навичок кібербезпеки та онлайн-безпеки.

У 2021 році бібліотеки України активно приєдналися до проєкту «Дія. Цифрова освіта», що надало можливість бібліотекарям отримати сертифікати, які підтверджують їхній певний рівень цифрової грамотності. Надалі були організовані різноманітні курси для користувачів, де вони мали змогу безкоштовно навчатися на національній онлайн-платформі з цифрової грамотності, спільно з працівниками бібліотек. Наприклад, користувачі бібліотек мають можливість підвищувати рівень цифрової грамотності та проходити тестування з таких компетентностей, як «Основи комп'ютерної грамотності», «Інформаційна грамотність, уміння працювати з даними», «Безпека у цифровому середовищі» та інших.

На сьогодні багато бібліотек проводять заняття з бібліотечно-бібліографічного навчання, спрямовані на навчання самостійного пошуку інформації за допомогою каталогів, картотек та бібліографічних довідників. З активною цифровізацією вони використовують не лише традиційні, але й електронні джерела інформації на своїх заняттях.

В реаліях інформаційної війни в Україні важливим та актуальним є рівень медіаграмотності населення, провідна роль у формуванні якого належить саме бібліотекам. Так, з метою підвищення рівня медіаграмотності в умовах війни деякі бібліотеки проводять відповідні уроки, які є доступними для всіх категорій населення завдяки трансляції на центральних телеканалах України [10]. Можна зазначити, що бібліотеки поступово трансформуються у центри безперервної освіти, що відкриває їм можливості активного залучення до організації медіаосвіти впродовж життя та реалізації власних проєктів у цій сфері. Шляхом здійснення медіаосвітньої діяльності, бібліотеки сприяють формуванню користувачів, які володіють навичками критичного мислення та свідомого споживання інформації. У майбутньому бібліотеки можуть встановлювати й розвивати партнерські зв'язки з організаціями, що займаються медіаосвітою, що дозволить розширити аудиторію програм тренінгів і залучити більше людей до розвитку медіаграмотності.

До популярних форм заходів, спрямованих на формування медіаграмотності населення, останніми роками належать також:

- проведення тренінгів з медіаграмотності;
- медіаосвітні заняття;
- вебінари;
- онлайн-ігри;
- майстер-класи;
- інтерактивні воркшопи;
- виставки [9, с. 119].

В Інтернет-мережі можна знайти велику кількість дистанційних навчальних курсів медіаграмотності. Так, онлайн-курс із медіаграмотності,

створений IREX у співпраці з Академією української преси та StopFake, призначений для дорослої аудиторії та ознайомлює з найпоширенішими видами маніпуляцій і пропаганди, а також надає базові інструменти для перевірки інформації та розвитку критичного мислення (irex.mocotms.com). Щодо онлайн-курсу «Новинна грамотність» від «Детектора медіа», то він складається з десяти модулів, де експерти розглядають широкий спектр питань: створення новин, професійні стандарти, етичні аспекти, можливість маніпуляції масовою думкою через медіа, основні медіавласники в Україні та вплив соціальних мереж на сприйняття новин (detector.media). Загалом існує чимало шляхів та можливостей підвищення інформаційної грамотності, і бібліотеки відіграють важливу роль у цьому процесі.

Однією з головних дистанційних послуг у сучасних бібліотеках України є віртуальна довідка — безкоштовна онлайн-послуга, що направлена на швидке виконання разових запитів віддалених користувачів. Відповіді у таких довідках формуються за допомогою інформаційних ресурсів бібліотеки та широкого доступу до мережі Інтернет [4, с. 155].

Розвиток віддалених сервісів вимагає від бібліотек більше ініціатив у наданні послуг. Цифровізація надає нові інструменти і стимулює рекламу не лише бібліотечних ресурсів та заходів, але й розглядає роль самого бібліотекаря як посередника знань і грамотності. Зростає роль цифрових презентацій бібліотечних фондів, нових видань, конференцій, самих бібліотек. Авторитет бібліотек значною мірою залежить від їх присутності в соціальних мережах. Оволодіння соціальними мережами дає змогу бібліотекам вийти на широке інформаційне поле [6, с. 7]. Однією з найпопулярніших та доступних соціальних мереж у сфері бібліотечних послуг є Facebook. Офіційна сторінка бібліотеки у Facebook призначена для просування та реклами діяльності, представлення власних сервісів і ресурсів, а також для спілкування з користувачами. Відкрита або закрита бібліотечна група є майданчиком для неформального професійного обміну думками й досвідом, висловлення пропозицій та ініціатив, спрямованих на розвиток бібліотечної справи, корпоративних зв'язків, обговорення актуальних питань, навчання і виконання спільних завдань.

У такі соціальній мережі, як Instagram, бібліотеки можуть розмішувати креативні фото, меми, короткі відеоролики про установу та книги, поради з читання, проводити опитування та онлайн-ігри. Останніми роками активно розвивається український BookTube. Дедалі більше бібліотек обирають YouTube як платформу для промоції читання, висловлення думок та підвищення рівня інформаційної грамотності. Наприклад, деякі бібліотеки на своїх YouTube-каналах можуть публікувати проекти щодо промоції книги та читання («Екочитання», «Книжкові скарби» тощо), що дозволяє користувачам отримати інформацію про нові книги й авторів та збагатити свій літературний досвід. Через рекламу найкращих творів української та іноземної літератури й заохочення користувачів до їх прочитання, бібліотеки сприяють розвитку

культури читання серед своєї аудиторії, що є ключовим аспектом інформаційної грамотності.

Використання цифрових технологій допомагає бібліотекам у визначенні інформаційних потреб користувачів і стейкхолдерів через аналіз їхньої онлайн-поведінки та взаємодії з цифровими ресурсами бібліотеки [11]. Інтенсивність зворотного зв'язку, зокрема коментарі, є важливим показником активності бібліотечної установи в соціальних медіа. Також важливим параметром є швидкість реагування адміністратора бібліотечного профілю на коментарі, що свідчить про високий рівень взаємодії з користувачами.

Серед нових методів обслуговування користувачів бібліотек, які набирають популярності, варто виділити онлайн-екскурсії, презентації, відеолекції, доступ до цифрових колекцій та віртуальні виставки.

Віртуальні книжкові виставки, як одна із ключових віртуальних бібліотечних послуг, виконують декілька функцій, що є дієвими засобами розповсюдження інформації та реклами. Вони також сприяють розв'язанню різних комерційних та некомерційних питань (рис. 2):

Рис. 2. Ключові аспекти проведення віртуальних книжкових виставок
Джерела: розроблено автором на основі аналізу джерела [2].

Віртуальна книжкова виставка — це засіб представлення інформаційних ресурсів бібліотеки, її візитівка, відображення стилю та творчих можливостей

персоналу. У сучасних умовах ця форма виставки активно допомагає як читачам, так і бібліотекарям в організації читання. Вона вирізняється актуальністю, динамікою та оперативністю [2, с. 84].

Останнім часом в Україні та всьому світі дедалі популярнішими стають електронні бібліотеки. Створення електронних бібліотек вважається одним із основних напрямків в інформаційній сфері й важливим показником розвитку інформаційного суспільства. Порівняно з традиційними, вони:

- забезпечують більше можливостей для пошуку та обробки інформації;
- створюють умови для широкого доступу користувачів до фондів бібліотек та архівів через комп'ютерні мережі;
- надають доступ до інформації цілодобово та всюди;
- можуть представляти інформаційні матеріали у різних форматах, таких як текст, діаграми, аудіо та відео [1, с. 8].

Однак найвагомішою перевагою електронних бібліотек є їхня здатність накопичувати й надавати доступ до документів у різних форматах. Користувачі можуть використовувати онлайн-ресурси, на які підписані бібліотеки (електронні книги, онлайн-газети та статті з колекції електронних ресурсів), за допомогою власних пристроїв. Електронні навчальні центри у публічних бібліотеках можуть встановлювати мобільні бібліотеки електронних ресурсів, що сприяє освіті, дозволяючи друк робіт і копіювання в електронних навчальних центрах. Основна мета цієї послуги — забезпечити користувачам електронних навчальних центрів публічних бібліотек доступ до послуг, які пропонують ці центри (зокрема онлайн-курси та інші електронні навчальні модулі) [8].

В епоху прогресивних технологічних змін та наявних викликів для бібліотек України важливо акцентувати увагу на оновленні стратегій, що передбачає забезпечення надійного електропостачання, здійснення достатнього фінансування для покриття витрат на електронні ресурси, підготовку та перепідготовку бібліотечних працівників з метою ефективного управління електронними ресурсами, програмним забезпеченням та соціальними медіа, а також впровадження ефективних заходів захисту від вірусних атак.

Висновки. Інформаційна грамотність входить до складу загальної інформаційної культури, що формується в процесі життєдіяльності людини під впливом різноманітних засобів масової комунікації. Оскільки суспільство стає все більш знанням-орієнтованим і зростає попит на ресурси знань, інформаційна грамотність стає ключовим фактором у соціально-економічному розвитку, а бібліотеки стають важливою складовою у підвищенні її рівня. В умовах активної цифровізації та потреби суспільства в отриманні актуальної інформації та її фільтрування, бібліотеки, крім своїх звичайних функцій, активно розробляють і розширюють електронні інформаційні бази даних, забезпечують віддалений доступ до освітніх ресурсів та розвивають електронні сервіси. Багато з них надають доступ до спеціальних

програм із підвищення інформаційної грамотності користувачів на основі традиційної бібліотечно-бібліографічної культури та цифрових технологій. Серед інноваційних методів обслуговування користувачів бібліотек, які набирають популярності, було виділено онлайн-екскурсії, презентації, відеолекції, доступ до цифрових колекцій та віртуальні виставки. Всі ці методи спрямовані на підвищення здатності громадян критично оцінювати та обробляти отриману інформацію, стимулювання постійного самовдосконалення й підвищення рівня інформаційної грамотності.

Перспективами подальших досліджень може бути аналіз впливу таких інноваційних технологій, як штучний інтелект, на діяльність публічних бібліотек України та підвищення інформаційної культури їхніх користувачів.

Література:

1. Добровольська В. В., Чередник Л. А. Інноваційні діяльність бібліотек в умовах цифрового суспільства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 1. С. 5–11. URL: <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=1164701> (дата звернення: 22.03.2024).
2. Лоліт І. Сутність та значення віртуальних книжкових виставок як нової форми бібліотечно-інформаційного простору. *Нова модель інформаційного образу бібліотеки: зміна традиційного сприйняття її призначення та функцій* : матеріали III науково-практичної інтернет-конференції (м. Ужгород, 21 жовтня 2021 р.). Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2021. С. 80–87. URL: <http://surl.li/gxrtw> (дата звернення: 22.03.2024).
3. Ломачинський Б. Г. Інформаційна культура в просторі бібліотеки: виклики цифровізації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 4. С. 75–83. URL: <https://www.cceol.com/search/viewpdf?id=1259645> (дата звернення: 22.03.2024).
4. Машталяр І. О. Цифрові сервіси як основа дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2023. № 1(15). С. 153–156. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/13744> (дата звернення: 22.03.2024).
5. Омельчук М. Л. Формування інформаційної культури та компетенції користувачів. *Хмельницька ОУНБ в інформаційному просторі України: історія і сьогодення* : збірник доповідей і повідомлень науково-практ. конф., (м. Хмельницький, 29 вересня 2021 р.). Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2021. С. 303–311. URL: http://www.ounb.km.ua/vidanya/2021/2022_04_14_2_2.pdf#page=303 (дата звернення: 22.03.2024).
6. Онищенко О. Цифровізація—стратегічний шлях розвитку бібліотечної сфери. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 4. С. 3–9. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bv_2021_4_3.pdf (дата звернення: 22.03.2024).
7. Сокур О. Дистанційні бібліотечні послуги в умовах воєнного стану—важливий складник сучасного бібліотечно-інформаційного обслуговування. *Бібліотечний вісник*. 2022. № 3. С. 92–96. URL: <http://surl.li/rxgua> (дата звернення: 22.03.2024).
8. Терентьев С. О. Основні напрями розвитку електронних ресурсів публічних бібліотек. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 1. С. 30–34. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1119109> (дата звернення: 22.03.2024).
9. Тишкевич К. І. Медіасередовище бібліотек України для юнацтва, молоді: принципи мережевої спільноти. *Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 09 листопада 2023 р.). Київ : НАКККиМ, 2023. С. 119–120. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5382/Tezy_09_11_2023-2.pdf?sequence=1#page=119 (дата звернення: 22.03.2024).

10. Яворська Т. Трансформації в діяльності бібліотек: нові виклики, нові реалії. *Інформація, комунікація, суспільство 2022* : матеріали 11-ї Міжнародної наукової конференції (19–21 травня 2022 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2022. С. 87–88. URL: <http://surl.li/txrup> (дата звернення: 22.03.2024).

11. Bannikov V. Uniqueness as a basic definition in the project communication management system. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-82> (дата звернення: 22.03.2024).

12. The role of digital reality technologies in libraries: a systemic review / S. Malgard, and etc. *Journal of Health Administration*. 2022. № 25(2). P. 62–77. URL: <http://surl.li/rviqy> (дата звернення: 22.03.2024).

References:

1. Dobrovolska, V. V., & Cherednyk, L. A. (2023). Innovatsiini diialnist bibliotek v umovakh tsyfrovoho suspilstva [Innovative activities of libraries in the conditions of a digital society]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library science. Documentary science. Informatology*, 1, 5–11. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1164701> [in Ukrainian].

2. Lolit, I. (2021). Sutnist ta znachennia virtualnykh knyzhkovykh vystavok yak novoi formy bibliotekno-informatsiinoho prostoru [The essence and significance of virtual book exhibitions as a new form of library and information space]. *Proceeding of Materialy III naukovo-praktychnoi internet-konferentsii “Nova model informatsiinoho obrazu biblioteky: zmina tradytsiinoho spryiniattia yii pryznachennia ta funktsii” – The materials of the III scientific and practical internet conference “A new model of the library's information image: changing the traditional perception of its purpose and functions”*, (pp. 80–87). Uzhhorod : Vyd-vo Oleksandry Harkushi. <http://surl.li/rxrtw> [in Ukrainian].

3. Lomachynskyi, B. H. (2023). Informatsiina kultura v prostori biblioteky: vyklyky tsyfrovizatsii [Information culture in the space of the library: challenges of digitization]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library science. Documentary science. Informatology*, 4, 75–83. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1259645> [in Ukrainian].

4. Mashtaliar, I. O. (2023). Tsyfrovi servisy yak osnova dystantsiinoho bibliotekno-informatsiinoho obsluhovuvannia korystuvachiv [Digital services as the basis of remote library and information service for user]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa – Bulletin of the student scientific society of DonNU named after Vasyl Stus*, 1(15), 153–156. <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/13744> [in Ukrainian].

5. Omelchuk, M. L. (2021). Formuvannia informatsiinoi kultury ta kompetentsii korystuvachiv [Formation of information culture and competence of users]. *Proceeding of Zbirnyk dopovidei i povidomlen naukovo-praktychnoi konferentsii “Khmelnyska OUNB v informatsiinomu prostori Ukrainy: istoriia i sohodennia” – The collection of reports and messages of the scientific and practical conference “Khmelnyskyi OUNB in the information space of Ukraine: history and present”*, (pp. 303–311). Zhytomyr : TOV «Vydavnychi dim «Buk-Druk»». http://www.ounb.km.ua/vidanya/2021/2022_04_14_2_2.pdf#page=303 [in Ukrainian].

6. Onyshchenko, O. (2021). Tsyfrovizatsiia–stratychnyi shliakh rozvytku biblioteknoi sfery [Digitization is a strategic way of development of the library sphere]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 3–9. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bv_2021_4_3.pdf [in Ukrainian].

7. Sokur, O. (2022). Dystantsiini bibliotekni posluhy v umovakh voiennoho stanu–vazhlyvyi skladnyk suchasnoho bibliotekno-informatsiinoho obsluhovuvannia [Remote library services in the conditions of martial law — an important component of modern library and information services]. *Biblioteknyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 92–96. <http://surl.li/rxrxa> [in Ukrainian].

8. Terentiev, S. O. (2023). Osnovni napriamy rozvytku elektronnykh resursiv publichnykh bibliotek [Main directions of development of electronic resources of public libraries]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia — Library science. Documentary science. Informatology*, 1, 30–34. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1119109> [in Ukrainian].
9. Tyshkevych, K. I. (2023). Mediaseredovyshche bibliotek Ukrainy dlia yunatstva, molodi: pryntsypy merezhevoi spilnoty [Media environment of Ukrainian libraries for youth: principles of network community]. *Proceeding of Materialy IV Vseukrainskoi naukovo-praktychnokh konferentsii “Kulturni ta mystetski studii KhKhI stolittia: naukovo-praktychne partnerstvo” — The materials of the IV All-Ukrainian scientific and practical conference “Cultural and artistic studies of the 21st century: scientific and practical partnership”*, (pp. 119–120). Kyiv : NAKKKiM. https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5382/Tezy_09_11_2023-2.pdf?sequence=1#page=119 [in Ukrainian].
10. Yavorska, T. (2022). Transformatsii v diialnosti bibliotek: novi vyklyky, novi realii [Transformations in library activity: new challenges, new realities]. *Proceeding of Materialy 11-yi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii “Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo 2022” — The materials of the 11th International Scientific Conference “Information, communication, society 2022”*, (pp. 87–88). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. <http://surl.li/rxrup> [in Ukrainian].
11. Bannikov, V. (2022). Uniqueness as a basic definition in the project communication management system. *Ekonomika ta suspilstvo*, 43. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-82> [in English].
12. Malgard, S., Asadzandi, S., Aalaa, M., & Aghashahi, M. (2022). The role of digital reality technologies in libraries: a systemic review. *Journal of Health Administration*, 25(2), 62–77. <http://surl.li/rviqy> [in English].

УДК 378.018.8:373.2.011.3-051]:[37.091.2:159.95]-049.7]:373.2.016](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1052-1060](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1052-1060)

Найдюк Ірина Сергіївна викладач кафедри дошкільної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (096) 104-34-64, <https://orcid.org/0009-0005-2972-4808>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ STREAM- ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Анотація. Статтю присвячено проблемі підготовки майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти до впровадження STREAM-технологій у практичну діяльність. Один з ключових аспектів статті – це аналіз стану впровадження у закладах вищої освіти освітніх компонентів, що передбачають підготовку майбутніх вихователів до впровадження технологій STREAM-освіти у практичну діяльність. У результаті аналізу освітніх програм спеціальності 012 Дошкільна освіта закладів вищої освіти було виявлено, що лише 23% ЗВО готують майбутніх вихователів у відповідності до викликів сучасності, зокрема, до впровадження STREAM-освіти у практичну діяльність з вихованцями закладів дошкільної освіти.

У статті наведено приклад підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 012 Дошкільна освіта Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини до впровадження технологій STREAM-освіти в освітній процес закладів дошкільної освіти. Зокрема, у статті описано зміст робочої програми з дисципліни «Технології STEM-освіти», розробленої для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, та охарактеризовано лекційний курс дисципліни. Автор звертає увагу на необхідність використання STREAM-технологій у процесі навчання майбутніх вихователів. Він пропонує різноманітні методи та інструменти, що можуть бути використані для формування умінь використовувати зазначену інноваційну технологію ефективно у своїй майбутній професійній діяльності.

Результати, отримані в ході дослідження та запропоновані автором програми, є певним баченням підготовки здобувачів вищої освіти до впровадження інноваційних технологій, зокрема, STREAM-технологій, у практичну діяльність в закладах дошкільної освіти в умовах його варіативності. У висновку автор акцентує увагу на доцільності введення у закладах вищої освіти в освітні програми спеціальності 012 Дошкільна освіта дисциплін, що готуватимуть майбутніх вихователів до впровадження такої інноваційної технології як STREAM-освіта у свою майбутню практичну діяльність в закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: STREAM-освіта, STREAM-технології, підготовка майбутніх фахівців, заклад дошкільної освіти, практична діяльність.

Naidiuk Iryna Serhiyivna teacher at the Department of Preschool Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20300, tel.: (096) 104-34-64, <https://orcid.org/0009-0005-2972-4808>

TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF STREAM TECHNOLOGIES IN PRACTICAL ACTIVITIES

Abstract. The article is devoted to the problem of training future specialists of preschool education institutions for the implementation of STREAM technologies in practical activities. One of the key aspects of the article is the analysis of the state of implementation in institutions of higher education of educational components that provide for the preparation of future educators for the implementation of STREAM-education technologies in practical activities. As a result of the analysis of the educational programs of the specialty 012 Preschool education of institutions of higher education, it was found that only 23% of higher education institutions prepare future educators in accordance with the challenges of modern times, in particular, the implementation of STREAM education in practical activities with pupils of preschool education institutions.

The article provides an example of training students of higher education at the first (bachelor) level of specialty 012 Preschool Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University for the implementation of STREAM education technologies in the educational process of preschool education institutions. In particular, the article describes the content of the work program in the discipline "Technologies of STEM education", developed for applicants of the first (bachelor's) level of higher education, and characterizes the lecture course of the discipline. The author draws attention to the need to use STREAM technologies in the process of training future educators. It offers a variety of methods and tools that can be used to develop the skills to use the specified innovative technology effectively in their future professional activities.

The results obtained in the course of the research and proposed by the author of the program are a certain vision of training students of higher education for the implementation of innovative technologies, in particular, STREAM technologies, in practical activities in preschool education institutions in the conditions of its variability. In the conclusion, the author focuses on the expediency of introducing disciplines in higher education institutions into the educational programs of the specialty 012 Preschool education, which will prepare future educators to implement such an innovative technology as STREAM education in their future practical activities in preschool education institutions.

Keywords: STREAM Education, STREAM Technologies, training of future specialists, preschool education institution, practical activities.

Постановка проблеми. Глобальна цифрова трансформація суспільства, основні наукові і технологічні тенденції спонукають до реформування всіх сфер життя людини, зокрема, і освітньої сфери, впровадження інноваційних технологій, які відповідатимуть всім викликам сьогодення і спонукатимуть до всебічного інтегрованого розвитку особистості у сфері науки і техніки. Сьогодення вимагає великої уваги до вивчення математики та інженерії. Тому відповідність змісту навчання суспільно-економічним запитам держави має бути основою нової філософії природничо-математичної освіти. Саме природничо-математична освіта реалізовується в такому інноваційному напрямі як STEM-освіта. Технології STEM-освіти адаптовані і для закладів дошкільної освіти під назвою STREAM-освіта.

STREAM-освіта (Science, Technology, Reading + Writing, Engineering, Arts and Mathematics) – інтегрований підхід до освіти, який передбачає формування уявлень та вмінь дітей у галузях природничих наук, технологій, читання та письма, інженерії, мистецтва, математики; акцентує увагу на вивченні точних наук, виховує культуру інженерного мислення[1].

Вище наведені твердження спонукають нас до вивчення проблеми готовності майбутніх вихователів до впровадження STREAM-освіти в свою практичну діяльність у закладах дошкільної освіти

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попиченко С. С. та Найдюк І. С. [4] у своєму дослідженні зазначають, що важливі аспекти розвитку та впровадження технологій STREAM-освіти в освітній процес закладів освіти висвітлюються такими ученими як: Н. Морзе, Т. Андрущенко, С. Буліга, С. Бревус, Ю. Величко, С. Гальченко, Л. Глоба, К. Гуляєв, В. Камишин, Е. Клімова, О. Комова, О. Лісовий, Л. Ніколенко, Р. Норчевський, М. Попова, В. Приходнюк, М. Рибалко, О. Стрижак, І. Чернецький, М. Sanders, М. Harrison, D. Langdon, В. Means, Е. Peters-Burton, N. Morel, J. Confrey, A. House, A. Nicolas, J. Schwab, J. Tarnoff та інші. Концептуальні підходи та практичні напрями реалізації STEM-освіти досліджували такі провідні вчені як І. Василяшко, Д. Васильєва, С. Волянська, О. Данилова, В. Єлізарова, О. Ткаченко. Також, аспект формування інженерного мислення, як нагальна потреба часу розглядається в дослідженнях науковців К. Крутій [1], Н. Гавриш [2], Т. Грицишиної, І. Стеценко.

Мета статті – розкрити особливості підготовки майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти до впровадження STREAM-технологій у практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Аналіз офіційних сайтів закладів вищої освіти України, що готують фахівців за спеціальністю 012 Дошкільна освіта показав, що із 39 закладів вищої освіти лише в 9 закладах в освітні програми спеціальності 012 Дошкільна освіта введені до вивчення освітні компоненти,

що передбачають підготовку майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти до впровадження STREAM-технологій у практичну діяльність (детальні дані наведено в табл.1).

Таблиця 1

Перелік українських закладів вищої освіти, які готують майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти до впровадження STREAM-технологій у практичну діяльність

№ п/п	Заклад вищої освіти	Рівень вищої освіти	Курс	Семестр	Статус освітнього компонента	Назва освітнього компонента	Кількість кредитів / годин
1	Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського	перший (бакалаврський)	3	5	вибірковий	STREAM освіта для дітей дошкільного віку	4/120
2	Волинський національний університет імені Лесі Українки	перший (бакалаврський)	3	5	вибірковий	STREAM-освіта дітей дошкільного віку	5/150
3	Житомирський державний університет імені Івана Франка	перший (бакалаврський)	3	5	вибірковий	STREAM-освіта дітей дошкільного віку	4/120
4	Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка	перший (бакалаврський)	4	8	вибірковий	STREAM-освіта дітей дошкільного віку	4/120
5	Львівський національний університет імені Івана Франка	перший (бакалаврський)	3	5	вибірковий	STREAM-ОСВІТА у системі дошкільної освіти	5/150
6	Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика	перший (бакалаврський)	3	6	вибірковий	STREAM-освіта для дітей дошкільного віку	3/90
7	Рівненський державний гуманітарний університет	перший (бакалаврський)	2	4	вибірковий	Технології STREAM-освіти дітей дошкільного віку	3/90
8	Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини	перший (бакалаврський)	4	7	вибірковий	Технології STEM-освіти	4/120
9	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	перший (бакалаврський)	4	8	вибірковий	Інтегровані заняття у системі STEM-освіти	4/120
		другий (магістерський)	1	1	вибірковий	STEM-підхід у роботі з дітьми дошкільного віку	6/180

У результаті аналізу освітніх програм спеціальності 012 Дошкільна освіта закладів вищої освіти можемо зробити висновки, що лише 23% ЗВО готують майбутніх вихователів у відповідності до викликів сучасності, зокрема, до впровадження STREAM-освіти у практичну діяльність з вихованцями закладів дошкільної освіти.

У нашому дослідженні пропонуємо розглянути досвід Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини у підготовці вихователів до впровадження STREAM-освіти у практичну діяльність в закладах дошкільної освіти.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини підготовка майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти до впровадження технологій STREAM-освіти у практичну діяльність здійснюється у процесі вивчення вибіркового освітнього компонента «Технології STEM-освіти», розробленого для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Метою навчальної дисципліни є формування у здобувачів освіти системи знань про технології STEM-освіти та їх різновиди, особливості впровадження їх в освітній процес закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти [5].

Завдання навчальної дисципліни полягають у [5]:

- формуванні у майбутніх фахівців уявлень про технології STEM-освіти, їх різновиди й особливості впровадження в освітній процес закладів освіти;
- підготовці здобувачів освіти до використання технологій STEM-освіти в навчально-дослідницькій діяльності дітей різного віку;
- формуванні умінь цілеспрямовано генерувати нові нестандартні ідеї з використанням інтелектуальних інструментів і механізмів самореалізації;
- формуванні компонентів інноваційної компетентності: поінформованість про інноваційні педагогічні технології, володіння їх змістом і методикою, висока культура використання у професійній діяльності, переконаність у необхідності їх застосування у освітньому процесі закладів освіти.

У процесі вивчення дисципліни здобувачі освіти набувають таких компетентностей [3]:

1) загальні:

- здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця в загальній системі знань про природу і суспільство та в розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;

- здатність до міжособистісної взаємодії, роботи в команді;
- здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- здатність до творчого пошуку і реалізації нових ідей, до самопрезентації та результатів своєї професійної діяльності; здатність до керування власним життям і кар'єрою, планувати і управляти культурними та соціальними проектами, критично мислити.

2) спеціальні:

- здатність працювати з джерелами навчальної та наукової інформації;
- здатність до розвитку в дітей раннього і дошкільного віку базових якостей особистості (довільність, самостійність, креативність, ініціативність, свобода поведінки, самосвідомість, самооцінка, самоповага);
- здатність до розвитку допитливості, пізнавальної мотивації, пізнавальних дій у дітей раннього і дошкільного віку;
- здатність до формування в дітей раннього і дошкільного віку первинних уявлень про предметне, природне, соціальне довкілля, властивості і відношення предметів; розвитку самосвідомості («Я» дитини і його місце в довкіллі);
- здатність нести відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах праці, до швидкого реагування на зміни, гнучкість, адаптивність та стресостійкість;
- здатність знаходити, опрацьовувати потрібну освітню інформацію, ефективно використовувати ІКТ та електронні освітні ресурси та застосовувати її в професійній діяльності та в роботі з дітьми, батьками;
- здатність добирати доцільні технології, методи, засоби, форми навчання, відповідно до особливостей особистості дитини.

Яких результатів можна досягнути по завершенню вивчення дисципліни [3]:

- розуміти і визначати педагогічні умови, закономірності, принципи, мету, завдання, зміст, організаційні форми, методи і засоби, що використовуються в роботі з дітьми від народження до навчання у школі; знаходити типові ознаки і специфіку освітнього процесу і розвитку дітей раннього і дошкільного віку;
- розуміти, описувати й аналізувати процеси розвитку, навчання та виховання дітей раннього і дошкільного віку з використанням базових психологічних і педагогічних понять та категорій;
- здійснювати взаємодію в роботі закладу дошкільної освіти, сім'ї освіти та школи. Залучати батьків до організації освітнього процесу з дітьми раннього і дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти;
- встановлювати зв'язок між педагогічними впливами та досягнутими дітьми результатами;
- володіти технологіями організації розвивального предметно-ігрового, природно-екологічного, пізнавального, мовленнєвого середовища в різних групах раннього і дошкільного віку;

- враховувати рівні розвитку дітей при виборі методик і технологій навчання і виховання, при визначенні зони актуального розвитку дітей та створенні зони найближчого розвитку;

- дотримуватись умов безпеки життєдіяльності дітей раннього і дошкільного віку;

- застосовувати доцільні технології, методи, форми й засоби навчання та забезпечувати взаємодію суб'єктів освітнього процесу під час його здійснення.

Програма навчальної дисципліни включає три змістових модулі, що вміщують одинадцять тем, які пропонуються здобувачам освіти до вивчення [5].

Зокрема, *Змістовий модуль 1. Вступ до STEM-освіти* містить такі теми:

Тема 1. Предмет, мета і завдання STEM-освіти. Актуальність на сучасному етапі реформування освіти.

Тема 2. Нормативно-правове забезпечення STEM-освіти.

Змістовий модуль 2. Впровадження STEM-освіти у роботу закладів освіти передбачає вивчення наступних тем:

Тема 3. Впровадження STEM-освіти в освітній процес. Переваги STEM-освіти.

Тема 4. Інноваційні засоби та форми організації навчального процесу STEM-освіти. Обладнання STEM.

Тема 5. STREAM-освіта у дошкільлі. Формування інженерного мислення у дітей.

Тема 6. Нова українська школа і STEM-освіта.

Тема 7. Шляхи впровадження STEM-освіти в позашкільля.

Змістовий модуль 3. Програми STREAM-освіти для роботи з дітьми дошкільного віку знайомить майбутніх фахівців дошкільної освіти з програмами STREAM-освіти для кожного вікового етапу розвитку дошкільників, опрацьовуються парціальні програми альтернативної програми формування інженерного мислення у дошкільників «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» К. Крутій:

Тема 8. Програма STREAM-освіти для молодшого дошкільного віку.

Тема 9. Програма STREAM-освіти для середнього дошкільного віку.

Тема 10. Програма STREAM-освіти для старшого дошкільного віку.

Тема 11. Розвиток професійних навичок педагогів для роботи за основними напрямками STEM-освіти.

Саме у закладі вищої освіти, вивчаючи інноваційні технології навчання, здобувачі освіти можуть набути необхідних сучасності компетентностей, щоб в подальшому готувати наступні покоління до ефективної самореалізації в суспільстві, що постійно змінюється і вдосконалюється.

Висновки. Результати, отримані в ході дослідження та запропоновані автором програми, є певним баченням підготовки здобувачів вищої освіти до впровадження інноваційних технологій, зокрема, STREAM-технологій, у практичну діяльність в закладах дошкільної освіти в умовах його варіативності.

Тому, підсумовуючи результати проведеного дослідження, вважаємо за необхідне впроваджувати в освітні програми закладів вищої освіти для здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта освітні компоненти, що передбачають підготовку майбутніх вихователів до впровадження STREAM-технологій у практичну діяльність, оскільки в сучасному технологізованому світі наука і техніка на часі, все більше закладів дошкільної освіти починають впроваджувати STREAM-технології, а відповідно і мають бути компетентні фахівці, які зможуть забезпечити ефективне опанування дітьми технологій STREAM-освіти та привити їм любов до природничо-математичної освіти, науки і техніки.

Література:

1. STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт : альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2018. 146 с.
2. Гавриш Н. В. Інтеграційні процеси в системі дошкільної освіти. *Вісник Дніпропетровського ун-ту економіки та права ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. № 1 (1). С. 16-20
3. Освітньо-професійна програма «Дошкільна освіта» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта / Л. П. Карнаух та ін. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2023. 24 с. URL: <https://www.udpu.edu.ua/documents/educational-programs/4314/2023/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%94%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf?ver=1690434960>
4. Попиченко С., Найдюк І. STREAM-освіта у розвитку пізнавальних процесів старших дошкільників засобами цифрових технологій. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. №10(24). С. 636–647. DOI: 10.52058/2786-5274-2023-10(24)-636-647
5. Технології STEM-освіти : навч.-метод. посіб. для студ. спец. 012 Дошкільна освіта / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: І. С. Найдюк. Умань: Візаві, 2023. 142 с.

References:

1. Krutii, K. L. & avtor. kolektyv (2018). *STREAM-osvita, abo Stezhynky u Vsesvit : alternatyvna prohrama formuvannia kultury inzhenerneho myslennia v doshkilnykiv [STREAM-education, or Paths to the Universe: an alternative program for the formation of a culture of engineering thinking in preschoolers]* Zaporizhzhia : TOV «LIPS» LTD [in Ukrainian].
2. Havrysh, N. V. (2011). Intehratsiini protsesy v systemi doshkilnoi osvity. [Integration processes in the preschool education system] *Visnyk Dnipropetrovskoho un-tu ekonomiky ta prava im. Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia» – Bulletin of the Dnipropetrovsk University of Economics and Law named after Alfred Nobel. Series «Pedagogy and Psychology»* , 1 (1), 16-20 [in Ukrainian].
3. Karnaukh, L. P. & avtor. kolektyv (2023) *Osvitnio-profesiyna programma “Doshkilna osvita” pershogo (bakalavrskogo) rivnia vyshchoyi osvity za specialnistiu 012 Doshkilna osvita [Educational and professional program "Preschool Education" of the first (bachelor's) level of higher education, specialty 012 Preschool Education]*. Uman : UDPU imeni Pavla Tychny URL:<https://www.udpu.edu.ua/documents/educational-programs/4314/2023/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%94%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf?ver=1690434960>

81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20%D0%94%D0%BE%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0.pdf?ver=1690434960 [in Ukrainian]

4. Popychenko, S. S. & Naidiuk, I. S. (2023). STREAM-osvita u rozvytku piznavlnykh protsesiv starshykh doshkilnykiv zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii [STREAM Education in the Development of Cognitive Processes of Older Preschoolers by Means of Digital Technologies]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 10(24), 636-647. DOI:10.52058/2786-5274-2023-10(24)-636-647 [in Ukrainian]

5. Naidiuk, I. S. (2023). *Tekhnolohii STEM-osvity [Technologies of STEM education]*. Uman : Vizavi [in Ukrainian].

УДК 378.1:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1061-1073](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1061-1073)

Паска Тарас Валерійович доктор філософії в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, асистент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Б. Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-4579-388X>

Безугла Яна Іванівна викладач кафедри теоретичних дисциплін, Коледж хореографічного мистецтва «Київська муніципальна академія танцю імені Сержа Лифаря», вул. Костянтина Данькевича, 4А, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0001-0624-0924>

Красильникова Ірина Валеріївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого, декоративного мистецтва, технологій і безпеки життєдіяльності, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-3057-4000>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗБІЛЬШЕННЯ МОБІЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ І ВИКЛАДАЧІВ

Анотація. В сучасному світі інноваційні технології в освіті стають все більш актуальними й необхідними, у зв'язку з тим, що відкривають додаткові можливості для збільшення мобільності як студентів, так і викладачів у глобальному освітньому просторі. Метою статті є виокремлення особливостей використання інноваційних технологій в освітньому середовищі. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема, системному аналізу наявної наукової літератури щодо використання інноваційних технологій у закладах вищої освіти, а також методів індукції та дедукції. З'ясовано, що інноваційні технології надають можливості, які включають доступ до різноманітних освітніх ресурсів, персоналізацію навчання, покращення комунікації та співпраці, а також підвищення мобільності студентів й викладачів. Також систематизовано ризики, які інноваційні технології створюють у галузі освіти: ризик залежності від технологій, нерівності доступу та порушення приватності. Проведено порівняльний аналіз найновіших інноваційних технологій у вищій освіті, які активно використовуються на сьогоднішній момент: віртуальна та доповнена реальності, елементи гри та гейміфікації, інтерактивне навчання, онлайн навчання тощо. Проаналізовано динаміку ринку технологій доповненої й

віртуальної реальності задля потреб освіти. Встановлено, що цей ринок знаходиться у періоді активного розвитку, демонструючи високі показники зростання. Також розкрито досвід використання елементів гри і гейміфікації в закладах вищої освіти України. Наголошено, що інноваційні технології в освіті мають значний вплив на підвищення мобільності студентів і викладачів, забезпечуючи їм більшу гнучкість і можливість брати активну участь у освітньому процесі. Практична значимість результатів статті полягає в їхній спроможності допомогти освітнім закладам, викладачам і студентам вдосконалити освітній процес та забезпечити його більшу ефективність.

Ключові слова: віртуальна реальність, доповнена реальність, елементи гри, гейміфікація, інтерактивне навчання, освітній процес, заклади вищої освіти, глобалізація освіти, проєктна діяльність.

Paska Taras Valeriyovich PhD in Pedagogy, Assistant of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-4579-388X>

Bezuhla Yana Ivanivna Lecturer of the Department of Theoretical Disciplines, College of choreography art “Serge Lyfar Kyiv Municipal Academy of Dance”, Kostiantyna Dankevycha St., 4A, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0001-0624-0924>

Krasylnykova Iryna Valeriivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Fine, Decorative Arts, Technologies and Life Safety, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskyi, Ostrozhsky St., 32, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-3057-4000>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION: OPPORTUNITIES TO INCREASE THE MOBILITY OF STUDENTS AND TEACHERS

Abstract. In today's world, innovative technologies in education are becoming increasingly relevant and necessary, as they open up additional opportunities for increasing the mobility of both students and teachers in the global educational space. The purpose of the article is to highlight the features of the use of innovative technologies in the educational environment. The study was conducted using general scientific methods of cognition, in particular, a critical analysis of the available scientific literature on the use of innovative technologies in higher education institutions, as well as methods of induction and deduction. It is found that innovative technologies provide opportunities that include access to a variety of educational resources, personalization of learning, improved communication and collaboration, and increased mobility. The author also systematizes the risks of

innovative technologies in education, such as the risk of technology dependence, inequality of access, and privacy violations. The author has identified the latest innovative technologies in education that are currently used. These are, first of all, virtual and augmented reality, elements of games and gamification, interactive learning, etc. The author analyzes the market of augmented and virtual reality in education, which is actively developing and demonstrating impressive growth rates. The experience of using game elements and gamification in higher education institutions of Ukraine is also revealed. It is emphasized that innovative technologies in education have a significant impact on increasing the mobility of students and teachers, providing them with greater flexibility and the ability to carry out educational processes. The practical significance of the results of the article lies in their ability to help educational institutions, teachers and students improve the educational process and ensure its greater efficiency.

Keywords: virtual reality, augmented reality, game elements, gamification, interactive learning, educational process, higher education institutions, globalization of education, project activity.

Постановка проблеми. В сучасному світі інноваційні технології стають не лише необхідністю, але й важливим чинником у досягненні якісних результатів в освітньому процесі. Разом із швидким темпом технологічного прогресу зростає потреба у використанні новітніх методів та засобів для покращення якості освіти й забезпечення актуальності компетенцій і навичок, які отримують здобувачі. Специфічним елементом цього процесу є вплив інноваційних технологій на мобільність студентів і викладачів в освітньому середовищі. Проте, слід враховувати не лише переваги, а й можливі ризики, що пов'язані з використанням таких технологій для забезпечення ефективного та збалансованого розвитку освітнього процесу. Враховуючи це, дослідження інноваційних технологій в освіті та їх вплив на мобільність студентів і викладачів виявляється актуальним й перспективним напрямом наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання інноваційних технологій в освітньому процесі розглядається в сучасних наукових роботах дослідників в Україні.

Зокрема, І. Розман у своїй статті розглядала вплив інноваційних технологій на формування креативного мислення старшокласників, водночас виокремлюючи ключові аспекти цього процесу [1]. Автори М. Тарасенко й Л. Бадюл спрямували своє дослідження на виокремлення проблем впровадження інновацій в освітній процес [2]. У монографії під редакцією Г. Єфремової було приділено увагу розгляду інноваційних технологій у сучасній освіті [3]. Також у дослідженні Т. Пантюк та ін. зазначено про важливість інновацій у сфері освіти та схарактеризовано їхню сутність [4]. І. Рижова та ін. вивчали вплив цифрових технологій на освіту у контексті четвертої промислової революції [5].

В. Гончарук та ін. у своєму дослідженні виокремлювали особливості інноваційних процесів у вищій освіті та досліджували зарубіжний досвід [6]. Г. Мамедова зосередила свою увагу на важливості інновацій у сучасній системі освіти [7]. Р. Андрюкайтене та ін. вивчали концепт цифрової трансформації електронної освіти, а також розглядали європейський досвід в цій сфері [8].

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень, питання можливостей для збільшення мобільності студентів та викладачів потребують осучаснення та нових підходів.

Мета статті – з'ясування ключових аспектів використання інноваційних технологій в закладах вищої освіти України.

В статті передбачається вирішення наступних завдань:

- систематизувати основні можливості й ризики від впровадження інноваційних технологій в освітній процес;
- виокремити найновіші інноваційні технології в освіті на сьогоднішній момент;
- дати оцінку використання і впровадження інноваційних технологій в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Інновації в освітньому процесі характеризуються насамперед впровадженням новітніх ідей, методів, технологій або підходів, які спрямовані на покращення якості освіти й навчального середовища. Це можуть бути нові педагогічні методики, використання сучасних технологій у навчанні, розвиток інтерактивних форм взаємодії між викладачами й студентами, створення інноваційних програм навчання з орієнтацією на потреби ринку праці та суспільства загалом [9].

Інновації в освіті сприяють створенню більш ефективних та цікавих умов для здобуття знань, розвитку критичного мислення й творчих здібностей здобувачів освіти, а також підвищенню конкурентоспроможності освітніх інституцій у сучасному світі.

Слід зауважити, що інновації в освіті сприяють створенню більш ефективних та цікавих умов для здобуття знань, розвитку критичного мислення й творчих здібностей здобувачів освіти, а також підвищенню конкурентоспроможності освітніх інституцій у сучасному світі.

На рисунку 1 систематизовано основні можливості та ризики від впровадження інноваційних технологій в освітній процес.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ

Загальна мета полягає в підвищенні ефективності освітнього процесу, залученні здобувачів освіти до активного процесу засвоєння знань та підготовці їх до викликів

Можливості	Ризики
<ol style="list-style-type: none">1. Доступ до різноманітних навчальних ресурсів й курсів у будь-який час та з будь-якого місця.2. Можливість індивідуалізації навчання та персоналізації навчального процесу3. Створення інтерактивних навчальних середовищ та застосування різноманітних методів й інструментів навчання.4. Покращення комунікації та співпраці між викладачами та студентами, включаючи більш доступні інструменти для навчальної підтримки.5. Забезпечення більш ефективного контролю над навчальним процесом та оцінки успішності студентів.6. Можливість підвищення мобільності студентів і викладачів, яка полягає в активному використанні дистанційних навчальних технологій та відкритих освітніх ресурсів. Наприклад, використання відео конференційних систем для проведення онлайн-занять дає змогу студентам та викладачам навчатися та спілкуватися незалежно від їх місця перебування.	<ol style="list-style-type: none">1. Залежність від інноваційних технологій – може призвести до проблем у випадку їх відмови або технічних проблем.2. Нерівність доступу – нерівний доступ до інтернету й комп'ютерів може створювати нерівності у можливостях отримання освіти між різними групами студентів.3. Втрата приватності – використання цифрових технологій може призвести до ризику порушення приватності та безпеки персональних даних студентів.4. Відсутність необхідної підготовки викладачів до використання інноваційних технологій, що може призвести до неправильного їхнього використання та недосягнення бажаних педагогічних цілей.5. Зниження міжособистісних комунікацій – занадто велика автоматизація та використання технологій може призвести до втрати людяності в освітньому процесі, зниження міжособистісних взаємодій та емоційного зв'язку між викладачами та студентами.

Рис. 1. Можливості і ризики від впровадження інноваційних технологій в освітній процес

Джерело: узагальнено авторами на основі аналізу [1; 6; 7]

Таким чином, можливості інноваційних технологій в освіті включають збільшення доступності та гнучкості навчання, підвищення рівня залученості, а також збільшення мобільності викладачів і студентів. Проте з цими перевагами також пов'язані і ризики, такі як залежність від технологій, нерівність доступу до навчальних ресурсів, загрози приватності та безпеки даних, а також можливість втрати людяності та споживацької культури. З метою максимального використання переваг інноваційних технологій і мінімізації їхніх ризиків, варто забезпечити належну підготовку викладачів та студентів до використання цих технологій, а також ретельно розробляти та впроваджувати стратегії захисту даних та приватності.

В таблиці 1 нами узагальнено найновіші інноваційні технології в освіті на сьогоднішній момент.

Таблиця 1

Найновіші інноваційні технології в освіті

№	Інноваційні технології	Роз'яснення	Приклади
1	2	3	4
1	Відкриті освітні платформи	Це онлайн-ресурси, які надають доступ до освітніх матеріалів та ресурсів безкоштовно або за певну плату. Ці платформи зазвичай містять велику кількість курсів, лекцій, вправ, відеоуроків та інших освітніх ресурсів, що охоплюють різні предмети, теми та освітні напрямки.	<i>Prometheus</i> – відкрита освітня платформа, яка містить онлайн-курси, лекції та матеріали з різних предметів. <i>OpenEducation</i> – платформа пропонує безкоштовний доступ до онлайн-курсів, відеоуроків та навчальних матеріалів з різних предметів, розроблених українськими університетами та вчителями. Медіатека <i>EdEra</i> – відкрита медіатека, яка містить велику кількість навчальних матеріалів, курсів та онлайн-уроків для студентів різного віку.
2	Віртуальна й доповнена реальності	Віртуальна реальність (VR) – це технологія, яка відтворює імітоване, комп'ютерно-створене середовище, що повторює реальний світ або сценарії, які не існують у реальності. Доповнена реальність (AR) – це технологія, яка дає змогу додавати віртуальні об'єкти та інформацію до реального світу. Обидві ці технології використовуються для створення іммерсивного досвіду і можуть мати різноманітні застосування в різних галузях, включаючи освіту.	Віртуальні лабораторії – студенти можуть взаємодіяти з віртуальними лабораторіями для вивчення наукових дисциплін. Симуляційне навчання – використання VR та AR допомагає студентам набути практичних навичок у безпечній віртуальній обстановці, наприклад, у медичній сфері для тренування хірургічних процедур. Віртуальні екскурсії – використання VR та AR для створення віртуальних екскурсій дозволяє студентам досліджувати різні місця та події, які можуть бути важкодоступними або небезпечними в реальному житті.
3	Засоби гейміфікації та елементи гри	Ігрові технології та елементи гейміфікації мають значний вплив на мотивацію та результати навчання. Використання ігрових елементів та інтерактивних підходів стимулює інтерес до навчання та робить освітній процес більш захоплюючим. Графіка, цікаві ігри й завдання, системи нагород та рейтинги допомагають зберегти увагу студентів та збільшують їхню мотивацію для досягнення навчальних цілей.	Веб-платформа <i>Quizizz</i> – проведення інтерактивних вікторин чи тестів з різних навчальних предметів. Сервіс <i>Classcraft</i> – навчальний процес моделюється під формат рольової гри. Здобувачі освіти об'єднуються в команди, виконують завдання та отримують винагороди в грі за успішне виконання навчальних завдань.

1	2	3	4
4	Інтерактивне навчання	Передбачає активну участь здобувачів освіти в освітньому процесі через взаємодію з матеріалом та один з одним. У порівнянні з традиційним лекційним методом, де інформація передається в основному від викладача до студентів, інтерактивне навчання залучає студентів до обговорення проблем та спільного розв'язання завдань.	Веб-платформа <i>Kahoot!</i> – проведення вікторин та інтерактивних тестів у навчальних закладах. Ця платформа дає змогу викладачам створювати цікаві інтерактивні завдання, до яких студенти можуть підключатися за допомогою своїх смартфонів або комп'ютерів.
5	Онлайн навчання	Ґрунтується на використанні інтернет-технологій для надання освітніх послуг дистанційно через веб-платформи та спеціалізовані програми. Такий метод навчання дає змогу здобувачам освіти отримати знання та навички без прив'язки до конкретного місця або часу, надаючи гнучкість і доступність навчання для широкого кола здобувачів освіти.	Онлайн навчання може включати в себе відеолекції, інтерактивні завдання, обговорення в онлайн-форматі, самостійну роботу та інші форми активного навчання через інтернет.
6	Хмарні технології	Хмарні технології в навчанні – це використання облікових записів та послуг, які зберігають та обробляють дані на віддалених серверах, доступ до яких забезпечується через Інтернет. Це означає, що користувачі можуть отримувати доступ до навчальних ресурсів та програм з будь-якого пристрою, підключеного до мережі Інтернет, без необхідності завантаження та встановлення програм на свої пристрої.	<i>Google Classroom</i> – викладачі можуть створювати, редагувати та ділитися різноманітними навчальними матеріалами та завданнями через хмарний сервіс <i>Google Drive</i> .

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу [2–5;10]

Отже, інноваційні технології в освіті, такі як інтерактивне навчання, використання віртуальної та доповненої реальності, відкриті освітні платформи тощо, відіграють важливу роль у вдосконаленні освітнього процесу та підвищенні мобільності студентів та викладачів. Такі технології сприяють активному залученню студентів до навчання, створюючи іммерсивні, гнучкі та доступні середовища для засвоєння знань.

В цьому контексті слід зупинитися на таких освітніх інноваціях, як віртуальна та доповнена реальності, адже саме цей вид інновацій активно впроваджується у закладах освіти.

Цікаво, що розмір світового ринку доповненої і віртуальної реальності в освіті оцінювався в 3,8 млрд дол. США у 2023 році і, за прогнозами, досягне 14,2 млрд дол. США до 2028 року; очікується, що протягом прогнозованого періоду він продемонструє середньорічне зростання на рівні 29,6%. (рис. 2).

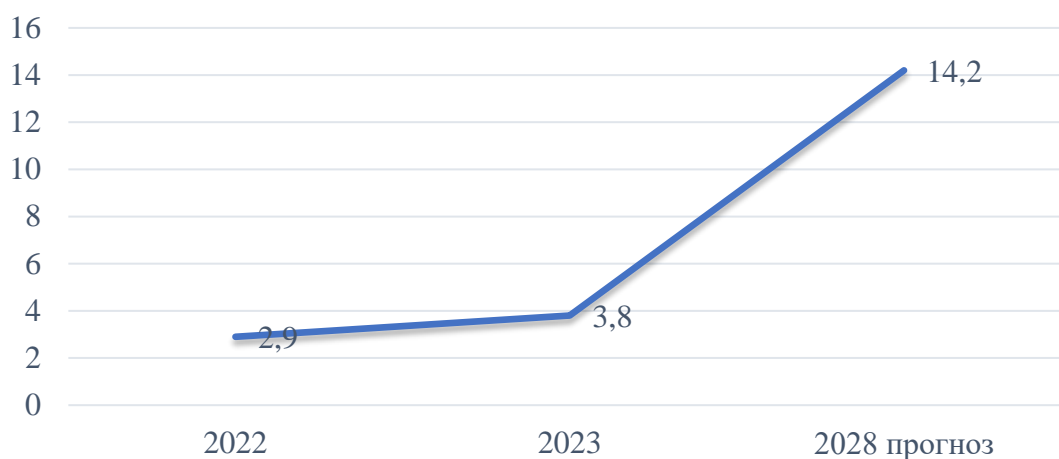

Рис. 2. Розмір світового ринку доповненої і віртуальної реальності в освіті, у млрд дол. США

Джерело: створено авторами на основі даних [11].

Отже, ринок доповненої й віртуальної реальності в освіті активно розвивається, демонструючи вражаючі показники зростання як за обсягом, так і за географічним розподілом. Такі високі темпи росту підтверджують важливість та відкриті можливості, які VR та AR принесуть у галузь освіти в найближчому майбутньому.

Також варто зупинитися на гейміфікації та ігрових елементах, які теж активно впроваджуються у закладах вищої освіти.

Сьогодні українські заклади вищої освіти зацікавлені у використанні ігрових технологій для покращення навчання та мотивації і мобільності студентів й викладачів. Впровадження ігрових технологій сприяє покращенню якості освіти та підготовці студентів до вимог сучасного ринку праці.

В таблиці 2 нами розкрито досвід використання елементів гри і гейміфікації в закладах вищої освіти України.

Таблиця 2

Використання елементів гри і гейміфікації в закладах вищої освіти України

№	Заклад вищої освіти	Елементи гри й гейміфікації, які використовуються
1	Національний університет «Одеська політехніка»	Приймав участь у міжнародному проєкті ERASMUS+KA2 «Співпраця між університетами та підприємствами в ігровій індустрії» в Україні – GameHub». В рамках цього проєкту кожен студент створював комп'ютерну гру, в якій моделює різні ситуації, таким чином опановуючи методологію системного аналізу систем фізичного захисту.
2	Київський національний лінгвістичний університет	При вивченні англійської мови студенти використовують відкриті платформи, створюючи на їх основі інтерактивні ігри, квести та вікторини. Наприклад, за допомогою платформи Content Generator та обравши один з 15 шаблонів, викладач створює серію інтерактивних вправ та ігор для вивчення лексики.
3	ДЗВО «Університет менеджменту освіти»	Використовує гру MMORPG – комп'ютерну мережеву рольову онлайн-гру, де велика кількість гравців взаємодіють один з одним у віртуальному світі. Учасники в команді та під керівництвом викладача виконують завдання, при цьому викладач відмічає досягнення студентів в онлайн-системі.
4	КНУ ім. Тараса Шевченка	Платформа дистанційної освіти, яка використовується в КНУ ім. Тараса Шевченка дозволяє створювати інтерактивні елементи (3D моделі, підказки, навчальні ігри тощо), проводити онлайн тестування (встановлювати час тестування, бал за кожен правильну відповідь, додавати підказки).
5	Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	Викладачами і здобувачами освіти університету розроблено комп'ютерні ігри-вікторини «Шлях Василя Стефаника», «Стежками Франка», «Давній Галич». Ці інтелектуально-навчальні ігри призначені для учнів, учителів, студентів, викладачів, і всіх, хто бажає перевірити та удосконалити свої знання з історії та культурно-мистецького життя міста Галича, завітати до життєписом та творчістю Івана Франка та Василя Стефаника, а також спробувати свої сили у рамках товариського змагання або серйозного турніру, які можна провести на платформі представлених ігор.

Джерело: власна розробка авторів.

Таким чином, використання елементів гри та гейміфікації в закладах вищої освіти України є багатограним і спрямоване на різні аспекти освітнього процесу. Університети впроваджують інтерактивні методи вивчення мов, системний аналіз, розвивають навички співпраці та командної

роботи через ігрові форми. Використання гейміфікації допомагає створити цікаві умови для навчання та залучити студентів до активної участі в процесі отримання знань. Ці приклади свідчать про значний потенціал інноваційних технологій у покращенні освітнього процесу та підвищенні якості навчання у вищих навчальних закладах України.

Останніми роками ІТ-компанії в Україні активно працюють над удосконаленням існуючих освітніх платформ та створенням нових ігрових освітніх програм для використання у відкритому інформаційно-освітньому середовищі. Наразі найпопулярнішими в Україні є Classcraft, Minecraft: Education Edition, Power Point Quick Starter, Paint 3D, LinguaLeo, Lego Education, WeDo 2.0, SimCity тощо. Такі продукти стали надзвичайно важливим сучасним інструментом для педагогів у закладах вищої освіти України.

Minecraft: Education Edition – це освітня версія відомої відеоігри Minecraft, яка привертає увагу здобувачів освіти до її віртуального світу. Платформа Minecraft: Education Edition активно використовується в Інституті інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України під час викладання різних дисциплін, оскільки сприяє розвитку нових навичок, таких як цифрова грамотність, мобільність студентів й викладачів, творче мислення, спроможність до інновацій та ефективна комунікація між учасниками освітнього процесу.

Якщо розглядати інтерактивне навчання, то слід виділити платформу Wordwall, яка дає змогу швидко і просто створювати унікальні навчальні матеріали, що включають інтерактивні завдання і матеріали для друку. Даний сервіс дозволяє відтворювати інтерактивні вправи на будь-якому пристрої з доступом до Інтернету, такому як комп'ютери, планшети, телефони або інтерактивні дошки. Навчальні вправи можуть бути використані як для самостійної роботи здобувачів освіти, так і для колективної роботи в групі. Крім того, матеріали для друку доступні на сайті, або їх можна завантажити у форматі PDF для використання як частини інтерактивних вправ або окремих завдань. Вправи створюються за допомогою шаблонів, таких як вікторина, кросворд або анаграма [1].

LearningApps.org – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Він є конструктором для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких студенти можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі [1].

В контексті проблеми дослідження слід зазначити, що інноваційні технології в освіті суттєво сприяють підвищенню мобільності студентів та викладачів, забезпечуючи їм більшу гнучкість і можливість здійснювати освітні процеси у будь-якому місці та в будь-який час. Дистанційне навчання, віртуальні платформи й інтерактивні освітні середовища дають змогу студентам і викладачам отримувати доступ до навчального матеріалу незалежно від їх

місця перебування, що дозволяє студентам вибирати курси й програми навчання відповідно до своїх потреб і можливостей, а викладачам – представляти свої курси та ділитися знаннями зі студентами з усього світу [9]. Крім того, інноваційні технології полегшують співпрацю між учасниками освітнього процесу, сприяючи обміну ідеями та досвідом навчання, що допомагає збагачувати навчальні програми та підвищувати якість освіти в цілому [10]. Такий підхід до навчання стимулює інновації та поширює можливості освіти, сприяючи глобальній мобільності та взаєморозумінню між студентами та викладачами з різних країн і культур.

Висновки. Інноваційні технології в освітньому середовищі стають все більш прогресивними. Вони відкривають широкі можливості для покращення освітнього процесу й забезпечення високої якості освіти, сприяють розвитку креативності, підвищенню мотивації до навчання та активізації участі студентів у навчальному процесі. Однак важливо враховувати й ризики, що пов'язані з недостатньою підготовкою до використання цих технологій, можливою нерівністю доступу до освітніх ресурсів, а також зменшенням міжособистісних взаємодій.

Виокремлення найновіших інноваційних технологій в освіті на сьогоднішній момент є важливим кроком у визначенні напрямів сучасного розвитку освіти. Швидкий технологічний прогрес потребує постійного оновлення навчальних методик та засобів, тому визначення найактуальніших інструментів та підходів є необхідним для підготовки здобувачів до актуальних вимог ринку праці. Оцінка використання і впровадження інноваційних технологій в освітньому процесі дала змогу зрозуміти їхню ефективність та придатність до застосування в реальних умовах.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть розширити загальне розуміння процесів, пов'язаних із впровадженням інноваційних технологій в освітній процес та їх вплив на мобільність студентів та викладачів. Також перспективними є дослідження, що спрямовані на визначення ефективності конкретних методик та інструментів, їх впливу на якість освіти та результативність навчання. Крім того, важливо дослідити шляхи подолання ризиків, пов'язаних із використанням інноваційних технологій, і розробити стратегії для оптимізації їхнього впровадження в освітній процес.

Література:

1. Розман І. І. Інноваційні технології як засіб формування креативного мислення здобувачів старшої школи на уроках зарубіжної літератури. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 726–734. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/10216> (дата звернення 01.04.2024).
2. Тарасенко М. І., Бадюл, Л. М. Освітні інновації – вимоги теперішнього та майбутнього. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Т. 2. № 3. С. 128–132. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.20> (дата звернення 01.04.2024).
3. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі : колективна монографія / за заг. редакцією Г. Л. Єфремової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 444 с

4. Інновації в освіті: необхідність, сутність, зміст / Т. Пантюк та ін. *Молодь і ринок*. 2021. № 6 (185). С. 6–10. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537> (дата звернення 01.04.2024).
5. Вплив цифрових технологій на освіту в епоху четвертої промислової революції / І. Ринова та ін. *Humanities Studies*. 2023. № 16 (93). С. 144–159. URL: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-15> (дата звернення 01.04.2024).
6. Інноваційні процеси у вищій освіті України: врахування зарубіжного досвіду / В. В. Гончарук та ін. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 80, Т. 1. С. 75–80. URL: <https://doi.org/10.31392/NPU-ps.series5.2021.80.1.15> (дата звернення 01.04.2024).
7. Мамедова Г. Інновації в освіті як важливий фактор у розбудові системи освіти. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. Т. 26, № 5. С. 149–154. URL: <https://doi.org/10.15421/1723115> (дата звернення 01.04.2024).
8. Андрюкайтене Р., Воронкова В., Нікітенко В. Концепт цифрової трансформації електронної освіти у країнах Європейського союзу: європейський досвід. *Європейський вектор модернізації економіки в умовах сталого розвитку промислового регіону* : монографія / під заг. ред. д.е.н., проф. Н. Г. Метеленко. Київ : Інтерсервіс, 2021. С. 72–86.
9. Краус К., Краус Н., Осецький В. Суспільство 5.0 на базі розвитку інноваційного університету та цифрового підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-37> (дата звернення 01.04.2024).
10. Хорошев О. М. Деякі проблеми впровадження інноваційних технологій в системі вищої освіти України. *Географія та туризм* : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 28 лютого 2024 р.). Харків, 2024. С. 48–52. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6e6aabf-c00f-4241-a8d0-d84cf78fa4e9/content#page=49> (дата звернення 01.04.2024).
11. AR and VR in education market. <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/virtual-classroom-market-203811025.html> (дата звернення 01.04.2024).

References:

1. Rozman, I. I. (2024) Innovatsiyni tekhnologiyi yak zasib formuvannya kreatyvnoho myslennya zdobuvachiv starshoyi shkoly na urokakh zarubizhnoyi literatury [Innovative technologies as a means of forming creative thinking of high school students in foreign literature lessons]. *Aktualni pytannya u suchasniy nautsi – Current Issues in Modern Science*, (1(19), 726–734. <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/10216> [in Ukrainian].
2. Tarasenko, M. I., & Badiul, L. M. (2021) Osvitni innovatsii – vymohy teperishnoho ta maibutnoho [Educational innovations – requirements of the present and the future]. *Akademichni studii. Seriya «Pedagogika» – Academic studies. Series «Pedagogy»*, 2(3), 128–132. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.20> [in Ukrainian]
3. Yefremova, H. L. (Ed.). (2020). *Innovatsiyni tekhnologiyi v suchasnomu osvitnomu prostori* : kolektyvna monografiya [Innovative technologies in the modern educational space: A collective monograph] Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
4. Pantyuk, T., Pantyuk, M., Hamerska, I., & Denisyak, Yu. (2021) Innovatsii v osviti: neobkhdnist, sutnist, zmist [Innovations in education: necessity, essence, content]. *Molod i rynek - Youth & Market*, (6(185), 6–10. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537> [in Ukrainian].
5. Ryzhova, I., Pavliuk, O., Zorya, O., & Severin, K. (2023). Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na osvitu v epokhu chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Impact of digital technologies on education in the era of the fourth industrial revolution]. *Humanities Studies*, (16(93), 144–159. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-15> [in Ukrainian].

6. Honcharuk, V., Vitenko, V. A., Sobchenko, T. M., & Lylchak, S. Yu. (2021). Innovatsiini protsesy u vyshchii osviti Ukrainy: vrakhuvannya zarubizhnoho dosvidu [Innovative processes in higher education in Ukraine: taking into account foreign experience]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy – Naukovyi Chasopys Dragomanov Ukrainian State University. Series 5. Pedagogical sciences: reality and perspectives*, (80(1), 75–80. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.1.15> [in Ukrainian].

7. Mamedova, H. (2023) Innovatsii v osviti yak vazhlyvyi faktor u rozbudovi systemy osvity [Innovations in education as an important factor in the development of the education system]. *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani – Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(5), 149–154. <https://doi.org/10.15421/1723115> [in Ukrainian].

8. Andriukaitene, R., Voronkova, V., & Nikitenko, V. (2021) Kontsept tsyfrovoyi transformatsiyi elektronnoyi osvity u krainakh Yevropeyskoho soyuzu: yevropeyskyy dosvid [The concept of digital transformation of e-education in the countries of the European Union: European experience]. In N. H. Metelenko (Ed.), *Yevropeyskyy vektor modernizatsiyi ekonomiky v umovakh staloho rozvytku promyslovoho rehionu* [The European vector of economic modernization in the context of sustainable development of the industrial region] (pp. 72–86). Kyiv : Interservis. [in Ukrainian].

9. Kraus, K., Kraus, N., & Osetsyki, V. (2021). Suspilstvo 5.0 na bazi rozvytku innovatsiynoho universytetu ta tsyfrovoho pidpryyemnytstva [Society 5.0 based on innovative university and digital entrepreneurship development]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, (28). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-37> [in Ukrainian].

10. Khoroshev, O. M. (2024) Deyaki problemy vprovadzhennya innovatsiynykh tekhnolohiy v systemi vyshchoyi osvity Ukrayiny [Some problems of implementation of innovative technologies in the system of higher education of Ukraine]. Proceedings from: *VII Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi Internet-konferentsiyi "Heohrafiya ta turyzm" –VII All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference "Geography and Tourism"* (pp. 48–52). Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6e6aabf-c00f-4241-a8d0-d84cf78fa4e9/content#page=49> [in Ukrainian].

11. Markets and Markets. (2023). *AR and VR in education market*. <https://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/virtual-classroom-market-203811025.html>

УДК 373.2.017:[16:51-047.22](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1074-1085](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1074-1085)

Підлипняк Ірина Юріївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0002-8265-589X>

ФОРМУВАННЯ ЛОГІКО-МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті визначено сутність та структуру логіко-математичної компетентності. Розкрито та обґрунтовано особливості формування логіко-математичної компетентності у дітей дошкільного віку. Проаналізовані сучасні наукові пошуки з досліджуваного питання і окреслені основні постулати.

У сучасних нормативних документах з дошкільної освіти, а саме у Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що логіко-математична компетентність – це здатність дитини використовувати власну сенсорну систему в процесі логіко-математичної і дослідницької діяльності. Результатом компетентності є наявність пізнавальної мотивації, базису логіко-математичних, дослідницьких знань набутих дитиною умінь і навичок, пізнавальний процес, що накопичується і використовується у різних видах дитячої діяльності.

Реформування дошкільної освіти в Україні є частиною процесу оновлення освіти в цілому. Одним із шляхів оновлення змісту дошкільної освіти й узгодження його з наступними ланками освіти є орієнтація чинних програм на набуття дітьми дошкільного віку освітніх компетенцій.

Дитина дошкільного віку перебуває у світі безмежного потоку інформації, і тому перед сучасним вихователем постає проблема – як допомогти їй краще засвоїти програмовий матеріал, як пробудити інтерес до процесу здобуття знань, як посилити увагу та покращити пам'ять дитини?

Велику роль відіграє правильний добір методів і прийомів навчання дітей, розробка і використання різноманітного дидактичного матеріалу. Поєднання словесних, наочних і практичних методів дає можливість у процесі засвоєння дітьми навчального матеріалу активізувати всі види чуттєвого сприймання й тим самим організувати навчання без їх перевантаження, підтримувати активний пізнавальний інтерес.

У статті виокремлено найбільш суттєві особливості дослідження логіко-математичних компетенцій дошкільників. Розглянуто сучасні підходи до організації навчально-пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку, шляхи

оптимізації логіко-математичної діяльності дітей дошкільного віку. Описано процес формування логіко-математичної компетентності дошкільника.

Ключові слова: логіко-математична компетентність, діти дошкільного віку.

Pidlypniak Iryna Yuryivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-8265-589X>

FORMATION OF LOGICAL AND MATHEMATICAL COMPETENCE OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article defines the essence and structure of logical and mathematical competence. The features of the formation of logical and mathematical competence in preschool children are revealed and substantiated. The modern scientific researches on the studied issue are analysed and the main postulates are outlined.

Modern regulatory documents on preschool education, namely the Basic Component of Preschool Education, state that logical and mathematical competence is the ability of a child to use his or her own sensory system in the process of logical, mathematical and research activities. The result of competence is the presence of cognitive motivation, the basis of logical, mathematical, research knowledge, skills and abilities acquired by the child, the cognitive process that is accumulated and used in various types of children's activities.

Reforming preschool education in Ukraine is part of the process of updating education in general. One of the ways to update the content of preschool education and align it with the next levels of education is to focus existing programmes on the acquisition of educational competences by preschool children.

A preschool child lives in a world of unlimited information flow, and therefore a modern educator faces the challenge of how to help them better learn the programme material, how to arouse interest in the process of acquiring knowledge, how to increase attention and improve the child's memory?

The correct selection of methods and techniques for teaching children, the development and use of a variety of didactic material play a major role. The combination of verbal, visual and practical methods makes it possible to activate all types of sensory perception in the process of children's learning and thus organise learning without overloading them, and to maintain active cognitive interest.

The article highlights the most significant features of the study of logical and mathematical competences of preschool children. Modern approaches to the organisation of educational and cognitive activities of preschool children, ways to optimise the logical and mathematical activities of preschool children are

considered. The process of formation of logical and mathematical competence of preschool children is described.

Keywords: logical and mathematical competence, preschool children.

Постановка проблеми. На сучасному етапі дошкільна освіта є невід'ємним складником, першим рівнем системи освіти України, стартовою платформою особистісного розвитку дитини та характеризується пошуками ефективних педагогічних шляхів, які б сприяли формуванню гармонійної життєздатної особистості. Кінцевим результатом дошкільної освіти мають стати базові компетентності, які акумулюють її емоційно-ціннісне ставлення, сформованість знань та здатність їх творчо використовувати у діяльності.

У сучасних нормативних документах з дошкільної освіти, а саме у Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що логіко-математична компетентність – це здатність дитини використовувати власну сенсорну систему в процесі логіко-математичної і дослідницької діяльності. Результатом компетентності є наявність пізнавальної мотивації, базису логіко-математичних, дослідницьких знань набутих дитиною умінь і навичок, пізнавальний процес, що накопичується і використовується у різних видах дитячої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблема формування логіко-математичної компетентності досліджувалася різними науковцями (Н. Баглаєва, А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Гайдаржийська, Л. Зайцева, О. Кононко, К. Крутій, В. Кузьменко, М. Машовець, Т. Степанова, В. Старченко, О. Фунтікова та ін.). Зокрема, технологію формування математичної компетентності розробила Л. Зайцева, поняття «логіко-математична компетентність» уточнює у свої дослідженнях В. Старченко.

Метою статті є розкриття та обґрунтування особливостей формування логіко-математичної компетентності у дітей дошкільного віку; визначення сутності та структури логіко-математичної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Дитина дошкільного віку перебуває у світі безмежного потоку інформації, і тому перед сучасним вихователем постає проблема – як допомогти їй краще засвоїти програмовий матеріал, як пробудити інтерес до процесу здобуття знань, як посилити увагу та покращити пам'ять дитини?

Велику роль відіграє правильний добір методів і прийомів навчання дітей, розробка і використання різноманітного дидактичного матеріалу. Поєднання словесних, наочних і практичних методів дає можливість у процесі засвоєння дітьми навчального матеріалу активізувати всі види чуттєвого сприймання й тим самим організувати навчання без їх перевантаження, підтримувати активний пізнавальний інтерес.

Процес формування логіко-математичної компетентності дошкільника передбачає розвиток розумових операцій, покращення сприйняття, формування

наочно-образного, словесно-логічного мислення, мовленнєвих здібностей, вміння логічно та послідовно висловлювати думки.

Реформування дошкільної освіти в Україні є частиною процесу оновлення освіти в цілому. Одним із шляхів оновлення змісту дошкільної освіти й узгодження його з наступними ланками освіти є орієнтація чинних програм на набуття дітьми дошкільного віку освітніх компетенцій.

На думку Т. Чиркової, компетентність уміщує в собі результати розвитку всіх базисних характеристик особистості, що сформувалися в діяльності дитини, – комунікативної, інтелектуальної, продуктивної та життєдіяльності в цілому.

Отже, маємо підстави розглядати компетентність як категорію, що охоплює три аспекти: знання, вміння, навички. Крім того, компетентність – це гармонійне співвідношення «хочу» і «можу». Саме компетентність особистості виконує низку функцій: уміння вибирати відповідну інформацію для виконання дій задля досягнення необхідної мети; задля побудови нової дії для використання знань, які одержано; задля корекції, відмови від недоцільної дії для широкої та глибокої взаємодії з довкіллям.

Як свідчить проведений нами аналіз психолого-педагогічних досліджень, поняття «компетенція» стає дедалі вживанішим у сучасних технологіях розвитку, навчання і виховання дошкільників (А. Богущ, Н. Гавриш, В. Кузьменко, О. Кононко, К. Крутій та ін.)

Педагогічна теорія та практика акцентують увагу на необхідності формування в дітей компетенцій у різних життєвих сферах.

Це закріплено у програмно-методичних документах дошкільної освіти в Україні.

Так, поняття «компетенція» визначено у Базовому компоненті дошкільної освіти (у новій редакції). Цей стандарт дошкільної освіти з урахуванням віку дітей і їхнім обмеженим досвідом оперує освітніми компетенціями, тобто суспільно визнаним рівнем знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень у певній сфері життєдіяльності дитини. Зокрема, у Базовому компоненті дошкільної освіти зазначено, що сенсорно-пізнавальна, логіко-математична, дослідницька компетентність – це здатність дитини використовувати власну сенсорну систему в процесі логіко-математичної і дослідницької діяльності. Результатом компетентності є наявність пізнавальної мотивації, базису логіко-математичних, дослідницьких знань набутих дитиною умінь і навичок, пізнавальний процес, що накопичується і використовується у різних видах дитячої діяльності. Логіко-математична компетентність передбачає здатність дитини самостійно здійснювати класифікацію геометричних фігур, предметів та множин за якісними ознаками та чисельністю, серіацію, тобто впорядкування предметів за величиною, масою, об'ємом розташування у просторі, обчислення та вимірювання кількості, відстані, розмірів, довжини, ширини, висоти, об'єму, маси, часу.

Зміст Базового компонента дошкільної освіти побудовано відповідно до вікових можливостей дітей на основі компетентнісного підходу, тобто навчально-виховний процес спрямований на досягнення соціально закріпленого результату (заданої норми, вимог до розвиненості, навченості та вихованості дитини), що зумовлює необхідність чіткого визначення засвоєння дитиною змісту освітніх ліній (знає, обізнана, розуміє, вміє, усвідомлює, здатна, дотримується, застосовує, виявляє ставлення, оцінює), орієнтує освітян на *цілісний і загальний розвиток дитини*, підкреслює важливість закладання в дошкільному віці фундаменту для набуття у подальшому спеціальних знань та вмінь. Увага педагога має спрямовуватися на головні лінії розвитку дошкільника та сприяння розвитку індивідуальності дитини.

Кожна освітня лінія Базового компонента дошкільної освіти завершується узагальненим визначенням результату освітньої роботи – сформованістю певного виду компетенцій.

Поняття «ключова компетенція дитини дошкільного віку» визначаємо так: «особистісно-усвідомлювана система знань, умінь, навичок, яка ввійшла в суб'єктивний досвід, має особистісний зміст та універсальне значення, тобто може бути використана в різних видах дитячої діяльності у процесі вирішення безлічі життєво значущих проблем». За такого підходу компетенція дитини дошкільного віку постає як особистісне надбання. Зазначимо, що найбільш успішне формування освітніх компетенцій дітей дошкільного віку може відбуватися тільки в особистісно зорієнтованому освітньому процесі.

Автори програми «Дитина в дошкільні роки» зорієнтовуються на врахуванні вікових можливостей дітей, на збагачення, ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх сторін життя дошкільника. У програмі завдання розвитку, навчання та виховання подані за чотирма розділами, зокрема, пізнавальний. У розділі «Розвиток пізнавальної сфери» головним завданням є розвиток пізнавальних здібностей, розвиток у дітей дошкільного віку логічного мислення, вироблення вміння користуватися основними логічними прийомами й операціями. Вперше в структурі розділу відбито такий напрямок, як «Введення у світ кількості, логіки, простору та часу», який передбачає вміння дитини самостійно здійснювати обчислення та вимірювання, серіацію, класифікацію геометричних фігур, предметів, множин. В основі програми «Створення фонду «Хочу», «Можу»», «Показники компетенції дитини» висвітлена логіко-математична компетенція дитини.

Базова програма «Я у світі» націлює не стільки на засвоєння дитиною певного обсягу математичних знань, скільки на якість запам'ятованої інформації та формування відповідних розумових дій, про оволодіння способами розв'язання різноманітних завдань з використанням елементарних логічних прийомів. При цьому логічний аспект виходить за межі математичного й охоплює весь життєвий досвід дитини у різних сферах її життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Принциповою особливістю Базової програми «Я у світі» є логізація математичного змісту відповідно до власного досвіду дитини, що створює основу для пізнання цілісної картини світу. У цій Програмі традиційний математичний аспект знань поєднується з логічним.

У згаданому документі визначено і логіко-математичну компетентність, яка передбачає наявність у дітей таких умінь: здійснювати серіацію за величиною, масою, об'ємом, розташуванням у просторі, перебігом подій у часі; класифікувати геометричні фігури, предмети та їх сукупності за якісними ознаками та чисельністю; вимірювати кількість, довжину, ширину, висоту, об'єм, масу, час; здійснювати найпростіші усні обчислення, розв'язувати арифметичні та логічні задачі; виявляти інтерес до логіко-математичної діяльності; прагнути знаходити свої шляхи розв'язання завдань; уміти розмірковувати; довільно, у потрібний момент, відтворювати знання тощо.

Логіко-математичний аспект пізнавального розвитку дошкільників має на меті формування математичної компетентності дітей і реалізується на основі створення й утримання сталого інтересу до логіко-математичної діяльності. Він базується на вікових особливостях пізнавального розвитку дошкільників, передбачає поступове формування у них умінь мислити, обґрунтовувати і доводити правильність власних міркувань, розв'язувати нестандартні ситуації.

Зміст логіко-математичного розвитку дошкільників подано у всіх сферах життєдіяльності Базової програми «Я у Світі». А з формування логіко-математичної компетентності дітей у цій програмі визначено коло питань, а саме:

– роль вихователя у логіко-математичному розвитку дітей полягає у створенні умов, за яких можливо надавати допомогу дитині розкрити свій потенціал, навчити її самостійно пізнавати світ, бо основним чинником розвитку дитини є її власна діяльність.

– Важливим є не результат пізнавальної діяльності дитини, а процес її здійснення. Тому, що від цього процесу залежить усвідомленість отриманих знань у ході самостійної пізнавальної діяльності.

– Принципова особливість Базової програми «Я у Світі» стосовно математичного змісту полягає у тому, що традиційний математичний аспект знань поєднаний із логічним. Тому, щоб забезпечити логіко-математичну компетентність дітей, необхідно формувати і розвивати у них уміння здійснювати як математичні, так і логічні операції.

Отже, вихователь має бути добре обізнаним із математичними і логічними операціями, якими мають опанувати діти дошкільного віку.

Протягом багатьох століть логіка і математика розглядалися в тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, й значна частина вчених була схильна до думки, що математика і логіка – це лише два щаблі в розвитку однієї науки.

Невипадково одні називають математику прикладною логікою, а інші, навпаки, вважають логіку прикладною математикою. Це можна пояснити тим, що логіка вивчає форми мислення, дедуктивні системи, схеми доведення. Математика теж розглядає ці самі питання, але вже більш конкретно й предметно щодо різних величин, функцій, геометричних фігур тощо. Науково доведено, що дошкільники та молодші школярі засвоюють логічний та математичний зміст у єдності, а не відокремлено один від одного.

Взагалі термін «логіка» походить від давньогрецького слова «логос», значення якого пов'язане із поняттями «мислення» та «мова», «мовлення».

Логіка – це наука про закони, форми та прийоми мислення, які забезпечують досягнення об'єктивної істини шляхом міркування та пізнання. На відміну від інших наук, які також вивчають людське мислення, логіка розглядає його як засіб пізнання людиною навколишнього світу. Термін «логіка» вживається для визначення закономірностей об'єктивного світу, а також для визначення чіткості, послідовності й закономірності процесу мислення. Адже будь-яке міркування, позбавлене логіки, стає неправильним. Н. Баглаєва визначає логіку як «розумну внутрішню побудову людиною судження, здатність доводити правильні й спростовувати неправильні міркування; добирати в ході висловлювання істинні судження-посилки, які ведуть до істинних суджень-наслідків; уміння висловлюватися, спираючись на логічні операції» та обґрунтовує необхідність логічного і математичного компонентів у виховній роботі з дошкільниками.

У започаткованому дослідженні опиралися на положення Н. Баглаєвої, яка обґрунтовуючи індивідуально-диференційований підхід до формування математичних уявлень у дітей шостого року життя, дає визначення дефініціям «логіко-математичний розвиток» і «логіко-математична компетентність».

Характеризуючи логіко-математичний розвиток дитини, автор зазначає, що йдеться про якісні зміни, які відбуваються в розвитку її вміння здійснювати математичні дії і логічні операції, а саме: класифікацію, серіацію, вимірювання та обчислення. Оволодіння цими операціями оптимізує загальний розвиток дітей, прояв ініціативи, творчості, незалежності, елементарної критичності, оптимізму, наполегливості, уміння доводити розпочате до кінця, брати на себе відповідальність за допущені помилки. Отже, логіко-математичний розвиток – це якісні зміни у пізнавальній діяльності дитини, що відбуваються внаслідок розвитку математичних умінь та пов'язаних із ними логічних операцій.

Відповідно до зазначеного логіко-математична компетентність – це вміння здійснювати класифікацію геометричних фігур, предметів, множин; серіацію за величиною, масою, об'ємом, розташуванням у просторі та часі; обчислення і вимірювання кількості, довжини, висоти, ширини, об'єму, маси, часу. Тобто обов'язковий мінімум набору елементарних знань, уявлень, практичних умінь і навичок, які гарантують дитині адаптацію до життя, здатність орієнтуватися в ньому.

У наукових працях Н. Баглаєвої також докладно розкрито сутність понять «класифікація», «серіація», «вимірювання» та «обчислення», які складають основу логіко-математичної компетентності дитини.

Дослідниця вважає, що логіко-математична компетентність дитини старшого дошкільного віку характеризується таким комплексом умінь, як-от: здійснювати серіацію за величиною, масою, об'ємом, розташуванням у просторі, перебігом подій у часі; класифікувати геометричні фігури, предмети та їх сукупності за якісними ознаками і чисельністю; вимірювати кількість, довжину, ширину, висоту, об'єм, масу, час; виконувати найпростіші усні обчислення, розв'язувати арифметичні і логічні задачі; виявляти інтерес до логіко-математичної діяльності; прагнути знаходити свої шляхи розв'язання задач, самостійного виведення нових знань із засвоєного матеріалу; вміння розмірковувати, обґрунтовувати, доводити і відстоювати правильність свого міркування; правильно користуватися висловами, що означають положення предметів у просторі; вміння вказувати напрямки, пов'язані з орієнтацією у часі; вміння довільно, у будь-який момент, відтворювати знання, легко і швидко використовувати їх у різних життєвих ситуаціях, у різних формах активності.

Навчання дошкільника розмірковування стає одним з важливих педагогічних завдань, яке належить розв'язувати в контексті його особистісного розвитку в цілому й логіко-математичного зокрема. Саме тому в основу змістових ліній логіко-математичного аспекту Базового компонента покладено такі логічні і математичні операції, як серіація, класифікація, вимірювання та обчислення.

Результати педагогічних і психологічних досліджень свідчать, що загальному розумовому розвитку сприяє систематизація вже сформованих знань. Матеріал, певним чином упорядкований у чітку систему з простим принципом побудови, легше засвоюється, ніж матеріал розрізнений, випадковий. Перехід від пізнання окремих зовнішніх властивостей явища до внутрішніх, суттєвих їхніх зв'язків, які відіграють важливу роль у розвитку змісту й форм мислення, може бути здійснений тільки в процесі засвоєння дітьми відповідної системи знань, коли кожне наступне уявлення або поняття витікає з попереднього, а вся система спирається на певні вихідні положення, що виступають як її центральне ядро.

Логічне мислення – операції порівняння, синтезу, аналізу, узагальнення, абстрагування, дедуктивних (від загального до часткового) та індуктивних (від часткового до загального) його форм.

До кінця дошкільного віку у дітей формуються елементи логічного мислення з опорою на поняття. Поняття формується в тому випадку, коли організовано перехід дитини від зовнішніх орієнтовних дій до дій внутрішнього плану. При цьому зовнішнє середовище заміщується словесним позначенням, що дає можливість переносити дії на різні ситуації.

Важливе значення в розвитку мислення дошкільника має знаково-символічна діяльність. Вона дозволяє моделювати й перетворювати об'єктивний світ до внутрішнього плану свідомості: заміщення, кодування, моделювання, схематизація, узагальнення тощо.

Виокремлюють такі етапи становлення знаково-символічної діяльності: заміщення (гра, мовлення, малювання, конструювання), моделювання, розумове експериментування (творчі процеси, індивідуальні особливості).

Завданнями логіко-математичного розвитку є формування логічних прийомів (операцій) розумової діяльності, а також уміння розуміти та простежувати причинно-наслідкові зв'язки явищ і вміння будувати прості умовиводи на основі причинно-наслідкового зв'язку.

Логічний і математичний компоненти взаємозалежні оскільки математичні знання засвоюються за допомогою логічних прийомів. Тільки правильно організована діяльність дітей і вихователя в процесі навчання забезпечує достатній рівень логіко – математичного розвитку дітей. Бо кожне логіко – математичне поняття і уміння формується поступово, поетапно на основі виконання математичних і логічних операцій, доступних конкретній підгрупі дітей. Тому, в роботі з логіко – математичного розвитку вихованців, необхідно враховувати послідовність засвоєння ними логічних операцій.

Основними завданнями розвитку логічного мислення дитини є:

- навчити формулювати мету;
- виділяти головне, не фіксує уваги на несуттєвому та другорядному;
- аналізувати, синтезувати, порівнювати;
- класифікувати предмети і явища за певними ознаками;
- узагальнювати, розділяти ціле на частини;
- конструювати моделі за схемами, аргументувати свої судження;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, висувати припущення та гіпотези.

Логічні уміння – необхідний засіб для освоєння дошкільником навколишньої дійсності, засвоєння матеріалу в будь-якій галузі знань, у тому числі й математиці. Вони використовуються для узагальнення та систематизації знань, дають дитині можливість самостійно виводити нове знання з уже засвоєного.

Педагогічна робота з розвитку логіко-математичних умінь дітей полягає у створенні відповідних обставин для формування в дошкільника пізнавальної активності: вправлення в умінні досліджувати, трансформувати, експериментувати та моделювати різні за розміром, кількістю та просторовим розміщенням об'єкти; використання розумових операцій і логічних прийомів; здійснення вимірювань та елементарних обчислень. Значно важливіше, щоб сучасний дошкільник міг звертатися до своїх логічних і математичних умінь у ході пізнання широкого світу, зокрема співвідносити інформацію з фактами власної біографії, орієнтуватися у просторі, відчувати рух, характеристики

часу, засвоювати основні закони буття (зміни дня і ночі, переходу світла в темряву й навпаки), визначити своє положення серед об'єктів природи, предметів та людей; знаходити схоже і відмінне, опановувати дії об'єднання, упорядкування, групування предметів довкілля – одним словом, діяти свідомо, з відчуттям доцільності зробленого, з розумінням зв'язку причин та наслідків. Завдяки систематичному навчанню дошкільників математики в них формуються сенсорні, перцептивні, мислительні, вербальні, мнемічні та інші компоненти загальних і спеціальних здібностей. Задатки індивіда перетворюються в конкретні здібності за допомогою навчання.

Логіко-математичний розвиток дітей дошкільного віку як якісні, так і кількісні зміни в пізнавальній діяльності дитини, які відбуваються в результаті формування елементарних математичних уявлень та тісно пов'язаних з ними логічних операцій. Передбачуваним результатом зазначених змін є сформованість логіко-математичної компетентності, яка містить такі компоненти мотивація, самостійність та діяльність [6].

Спираючись на теоретичне підґрунтя особливостей логіко-математичного розвитку старших дошкільників ми виділити такі основні компоненти логіко-математичної компетентності як багаторівневе утворення, яке містить такі критерії: мотивація, самостійність та діяльність, – та відповідні їх показники.

Зміст першого критерію «Мотивація» передбачає активне залучення дитини до процесу самостійного пошуку нових знань, уміння дитини відтворювати свої розумові дії щодо підведення предметів під математичне поняття, розуміння дитиною необхідності, важливості та доцільності навчання математики, уміння знаходити зв'язок нового матеріалу з раніше вивченим.

Другий критерій «Самостійність» – свідчить про уміння вирішувати пізнавальне завдання без допомоги дорослого з опорою на вербальну інструкцію або наочну схему, здатність будувати власне міркування щодо підведення дій з предметами або їх наочними образами під відповідне математичне поняття, уміння добирати аргументи і доводити правильність свого рішення щодо використання певного математичного поняття дій з предметами.

Третій критерій «Діяльність» характеризує вироблення в дітей передумов навчальної діяльності та сформованість ставлення дитини до математичної діяльності, уміння правильно добирати і використовувати операції аналізу, синтезу, узагальнення задля підведення предметів під логіко-математичне поняття, уміння визначати суттєві ознаки предметів при підведенні їх під відповідне поняття, уміння дитини контролювати й оцінювати свої дії, переносити знання та вміння в інші види діяльності.

Висновки. Отже, проблема формування логіко-математичної компетентності дітей дошкільного віку була об'єктом вивчення українських та зарубіжних вчених. Неодмінними компонентами компетентності визначаються

знання, уміння, навички, досвід, особистісні цінності й ставлення до діяльності. На думку дослідників, компетентність – це інтегральна властивість особистості, що характеризує її прагнення і здатність (готовність) реалізувати свій потенціал для успішної діяльності в певній галузі. Логіка та математика для дитини це не просто система знань, а потужний інструмент пізнання навколишнього світу, стимулюючий самостійну розробку дитиною засобів логічного відображення об'єктів і осягнення відносин між ними, що зрештою в сукупності забезпечує пізнавальний розвиток особистості.

Особливістю формування логіко-математичної компетентності є насиченість навчального та виховного процесу проблемними життєвими ситуаціями практичного характеру, які активізують пізнавальні інтереси дітей дошкільного, розвивають передумови логічного мислення, вправляють вихованців у використанні набутих знань із математики.

Література:

1. Баглаєва Н. І. Сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дошкільнят. *Дошкільнє виховання*. 1999. № 7. С. 3–5.
2. Базовий компонент дошкільної освіти: Наук. кер. Піроженко Т. О; авт. кол.: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л. П., Косенчук О. Г. К.: Видавництво, 2021. 26 с. URL:<https://pedpresa.com.ua/206188-bazovyj-komponent-doshkilnoyi-osvity-nova-redakciya.html>
3. Гайдай Н. О. Інновації у формуванні логіко-математичної компетентності дітей : Методичні рекомендації щодо здійснення логіко-математичної роботи в закладі. Прилуки, 2012.
4. Зайцева Л. І. Формування математичної компетентності старших дошкільників. *Методичний посібник*. Харків : Ранок, 2008. 160 с.
5. Іщенко Л. В., Підлипняк І. Ю. Формування логіко-математичної компетентності дітей дошкільного віку засобами ейдетики. *Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society : Scientific monograph*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. С. 148–194.
6. Лазарович Н. Б. Логіко-математичний розвиток дітей дошкільного віку: методичні рекомендації. Івано-Франківськ, 2015. 90 с.
7. Підлипняк І. Логіко-математичний розвиток дітей дошкільного віку: особливості освітньо-виховного процесу. *Науковий вісник*. 2017. Вип. 2 (41). С. 194–196.
8. Підлипняк І. Ю. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до логіко-математичного розвитку дітей в умовах різновікової групи. *Наука і техніка сьогодні*. № 9 (23). 2023. С. 396–411. <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/5616>
9. Скворцова С. Логіко-математична компетентність дитини : наступність дошкільля і школи. *Дошкільнє виховання*. 2011. № 5. С. 13–17.

References:

1. Bahlaieva, N. I. (1999). Suchasni pidkhody do lohiko-matematychnoho rozvytku doshkilniat [Modern approaches to the logic and mathematical development of preschool children]. *Doshkilne vykhovannia*. № 7. 3–5. [in Ukrainian].
2. Baiier, O.M., Bezsonova, O.K., Brezhnieva, O.H., Havrysh, N.V., Zahorodnia, L. P., & Kosenchuk, O. H. (2021). Bazovyi komponent doshkilnoi osvity [Basic component of preschool education]. Kyiv: Vydavnytstvo [in Ukrainian].

3. Haidai, N. O. (2012). Innovatsii u formuvanni lohiko-matematychnoi kompetentnosti ditei : Metodychni rekomendatsii shchodo zdiisnennia lohiko-matematychnoi roboty v zakladi. [Innovations in the formation of logical and mathematical competence of children: Methodological recommendations for the implementation of logical and mathematical work in the institution]. Pryluky [in Ukrainian].
4. Zaitseva, L. I. (2008). Formuvannia matematychnoi kompetentnosti starshykh doshkilnykiv [Formation of mathematical competence of senior preschoolers]. Kharkiv : Ranok [in Ukrainian].
5. Ishchenko, L.V. & Pidlypniak, I.Yu. (2021). Formuvannia lohiko-matematychnoi kompetentnosti ditei doshkilnoho viku zasobamy eidetyky [Formation of logico-mathematical competence of preschool children by means of eidetics]. Psychology and pedagogy as sciences for the development of the cultural potential of modern society : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing» [in Latvia].
6. Lazarovych, N. B. (2015). Lohiko-matematychnyi rozvytok ditei doshkilnoho viku: metodychni rekomendatsii [Logical and mathematical development of preschool children]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
7. Pidlypniak, I.Yu. (2017). Lohiko-matematychnyi rozvytok ditei doshkilnoho viku: osoblyvosti osvitho-vykhovnoho protsesu [Logical and mathematical development of preschool children: peculiarities of the educational process]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Issue 2 (41), 194–197 [in Ukrainian].
8. Pidlypniak, I. Yu. (2023). Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv doshkilnoi osvity do lohiko-matematychnoho rozvytku ditei v umovakh riznovikovoї hrupy [Preparation of Future Specialists of Preschool Education for Logical and Mathematical Development of Children in Different Age Groups]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and technology today*. 9 (23), 396–411. [in Ukrainian].
9. Skvortsova, S. (2011). Lohiko-matematychna kompetentnist dytyny : nastupnist doshkillia i shkoly [The logical and mathematical competence of a child: the continuity of preschool and school]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*. [in Ukrainian].

УДК 364-7:364.4-055.5/.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1086-1096](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1086-1096)

Полянничко Анжела Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, <https://orcid.org/0000-0003-3729-3452>

Іонова Ірина Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, <https://orcid.org/0000-0001-9284-9308>

Знобей Олексій Володимирович викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, <https://orcid.org/0000-0002-5295-7387>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ В УМОВАХ ЦЕНТРУ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ

Анотація. У статті здійснено аналіз процесу соціальної роботи з молоддю сім'єю в центрах соціальних служб. Акцентовано увагу на тому, що молода сім'я є однією з найбільш незахищених соціальних груп в українському суспільстві. Кризові явища, що відбуваються в Україні та світі в останнє десятиліття, погіршили й без того складне соціально-економічне становище цієї соціальної групи і, відповідно, посилили негативні процеси у сфері шлюбно-сімейних відносин (розлучення, аборти, зростання кількості бездітних сімей, асоціальна поведінка молоді (пияцтво, відмови від дітей, розлади поведінки і психіки). Тому вкрай важливо організувати систему соціальної роботи, яка буде спрямованою на підтримку та допомогу сім'ям на ранніх етапах їхнього формування. Мета такої роботи – забезпечити молодим сім'ям необхідні ресурси, знання та вміння для вирішення різноманітних проблем, з якими вони можуть зіткнутися.

Аргументовано, що соціальна робота з молоддю сім'єю в умовах центру соціальних служб має важливе значення для створення підтримуючого середовища, де молоді батьки можуть отримати необхідну підтримку, поради та ресурси для успішного вирішення проблем та подолання складнощів, що виникають у процесі виховання дітей та побудови сімейних відносин. Вона сприяє формуванню здорової та стійкої сімейної динаміки, що важливо для загального благополуччя сім'ї та суспільства в цілому.

Наголошено на тому, що соціальна робота із зазначеною категорією населення має чимало викликів, зокрема, забезпечення доступу до ресурсів у

віддалених або недостатньо забезпечених громадах, адаптація програм підтримки до швидко змінюваних соціально-економічних умов, а також робота зі стигматизацією та дискримінацією. Перспективи розвитку соціальної роботи з молодю сім'єю полягають у створенні інклюзивних, доступних та гнучких програм, що враховують індивідуальні потреби сімей, а також залучення сімей до активної участі у плануванні та реалізації програм підтримки.

Ключові слова: молода сім'я, шлюбно-сімейні відносини, сімейна політика, соціальна робота.

Polyanychko Angela Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, <https://orcid.org/0000-0003-3729-3452>

Ionova Irina Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, <https://orcid.org/0000-0001-9284-9308>

Znobey Oleksiy Volodymyrovych the teacher of the Department of Social Work and Management of Sociocultural Activities of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, <https://orcid.org/0000-0002-5295-7387>

SOCIAL WORK WITH A YOUNG FAMILY IN THE CONDITIONS OF THE CENTER OF SOCIAL SERVICES

Abstract. The article analyzes the process of social work with a young family. Attention is focused on the fact that the young family is one of the most vulnerable social groups in Ukrainian society. The crisis phenomena occurring in Ukraine and the world in the last decade worsened the already difficult socio-economic situation of this social group and, accordingly, intensified the negative processes in the field of marriage and family relations (divorce, abortion, the increase in the number of childless families, antisocial behavior of young people (drunkenness, abandonment of children, behavioral and mental disorders). Therefore, it is extremely important to organize a system of social work that will be aimed at supporting and helping families in the early stages of their formation. The purpose of such work is to provide young families with the necessary resources, knowledge and skills to solve various problems that they may face.

It is argued that social work with a young family in a social services center is essential to create a supportive environment where young parents can receive the

necessary support, advice and resources to successfully solve problems and overcome difficulties arising in the process of raising children and building family relationships. It contributes to the formation of healthy and sustainable family dynamics, which is important for the overall well-being of the family and society as a whole.

It is emphasized that social work with this category of the population has many challenges, in particular, ensuring access to resources in remote or underserved communities, adapting support programs to rapidly changing socio-economic conditions, as well as working with stigmatization and discrimination. The prospects for the development of social work with a young family are to create inclusive, accessible and flexible programs that take into account the individual needs of families, as well as to involve families in active participation in the planning and implementation of support programs.

Keywords: young family, marriage and family relations, family policy, social work.

Постановка проблеми. В контексті сучасних викликів інститут молодії родини в Україні переживає кризу, оскільки є достатньо чутливим до політичних та соціальних потрясінь. Молоді сім'ї гостро реагують на потрясіння з огляду на свої особливості, а саме – їм складніше за інших адаптуватися до пандемії, війни, тож вони відчувають потребу в підтримці та допомозі, яку мають пропонувати соціальні служби у рамках соціальної роботи. Інститут молодії родини є фундаментом розвитку нашого суспільства, і в умовах війни, коли наша держава виборює власну незалежність та свободу, значення та роль молодії родини у таких умовах максимально посилюється.

При цьому соціальна робота з молодими сім'ями в центрі соціальних служб є успішним та ефективним інструментом управління сімейними відносинами, оскільки соціальний працівник, як справжній фахівець своєї справи, може побачити та зрозуміти проблеми у родині наперед, що дозволить створити належні матеріально-побутові та морально-психологічні умов розвитку і зміцнення української родини, допомогти молодим сім'ям пережити війну та згадки про втрати та біль, а також сформувані позитивні цілі та цінності, які будуть ставити перед собою молоді сім'ї, у тому числі народження нового покоління вільних та щасливих українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем соціальної роботи з молодими сім'ями проводились різними вченими в рамках соціології, соціальної роботи, психології та суміжних дисциплін.

Вчені зосереджували увагу на таких аспектах, як соціальна підтримка молодих сімей, проблеми адаптації до сімейного життя, профілактика розлучень, виховання дітей у молодих сім'ях тощо. Аспекти соціального захисту сімей з дітьми та розвиток соціальних служб для сімей в Україні вивчали О. Лукянова та Л. Лисенко. Розробкою форм, методів, технологій

роботи з ними займаються науковці та фахівці Державного інституту проблеми сім'ї та молоді (Ю. Якубова, Л. Волинець та ін.), лабораторії сімейного виховання Інституту проблеми виховання НАПН України (В. Постовий, О. Докуніна, Т. Алексеєнко), Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України (З. Кісарчук, Г. Оніщенко та ін.), Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді (З. Зайцева, І. Іванова та ін.).

Аналіз проблем, пов'язаних із функціонуванням молоді сім'ї, та проблем соціальної підтримки з боку держави, громадських організацій, науковців свідчить про наполегливі пошуки змісту, ефективних форм та методів соціальної роботи з молодими сім'ями.

Метою статті є аналіз процесу соціальної роботи з молодію сім'єю в центрах соціальних служб.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим критерієм соціальної держави є захист материнства, дитинства, батьківства, а також допомога і захист сім'ї. У Конституції України сказано, що «в Україні забезпечується державна підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства. Розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, грошові допомоги та інші гарантії соціального захисту».

Це повністю узгоджується зі ст. 23 Міжнародного пакту «Про громадянські та політичні права», де йдеться про те, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави та розкривається у таких законах України, як: «Про соціальні послуги», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про Основні напрями вдосконалення системи соціальних виплат населенню», «Про порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» тощо [4; 8, с. 27].

Важливим суб'єктом соціальної роботи з молодими сім'ями в Україні є центр соціальних служб та його спеціалізовані формування. Система центрів соціальних служб на сьогодні має вже сформовану структуру на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Завдання центрів соціальних служб у роботі з молодію сім'єю – надання індивідуальної допомоги сім'ї й молоді, яка збирається укласти шлюб, з метою раціональної організації внутрішньо та позасімейного спілкування, планування сім'ї, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних колізій, виховання дітей, профілактична робота з запобігання розлучень тощо [9].

Так, Українським центром соціальних служб розроблена і впроваджена державна програма роботи з молодю сім'єю. Завдання програми – практичне розв'язання питань стабілізації молоді сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї. Ця програма пропонує систему роботи центрів соціальних служб з молодю сім'єю: підготовку молоді до сімейного життя; роботу з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків; допомогу батькам щодо розв'язання різноманітних проблем сімейного виховання; соціальну реабілітацію у роботі з сім'єю. Розроблена система роботи з молодю сім'єю має на меті сприяти удосконаленню соціальної та соціально-педагогічної роботи за цими напрямками [8, с. 29].

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, оволодіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій. Ця робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ліцеїв, технікумів, коледжів, вищих навчальних закладів, у студентських гуртожитках, а також з молодими парами, які подали заяву до відділу державної реєстрації актів цивільного стану. До роботи залучаються спеціалісти: соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, гінекологи, венерологи, сексологи, психотерапевти, спеціалісти з планування сім'ї тощо [6, с. 60].

До організаційних форм соціальної роботи з молодю сім'єю належать: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільські місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети довіри; лекторії, дискусійні клуби, діяльність спеціалізованих служб (служба знайомств, пошта довіри, школа молодого подружжя, телефон довіри) тощо. Для досягнення поставленої мети застосовуються такі форми роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методика, шоу-програми, тематичні клуби веселих та кмітливих (КВК). З метою створення поширення інноваційних соціальних технологій організовуються експериментальні майданчики [1].

Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків – це, насамперед, діяльність центрів соціальних служб по удосконаленню взаємостосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізація програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя

сім'ї, організація її вільного часу, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, організація соціального патронажу сімей тощо. Основними шляхами вирішення проблем у цьому напрямі є створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі виїзних для роботи з сільською сім'єю, діяльність центрів «Родинний дім» [1].

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи. Це не лише найбільш раціональна на даному етапі форма організації дозвілля молодих сімей, а й пропаганда кращих сімейних традицій українського народу, звичаїв, обрядів, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаємостосунків у сім'ї, відродження родинно-побутової культури українського народу тощо. Масово-розважальні заходи, сімейні свята найчастіше проводяться за такими формами: Тиждень планування сім'ї, День матері, календарні, православні, релігійні свята, обряди. Вони відзначаються як щорічні обласні конкурси молодих сімей, конкурси, вечори студентських сімей, свята молодих сімей, конкурси сімейних ерудитів, на краще сімейне подвір'я, виставки дитячих творів, малюнків про сім'ю, фестиваль сімейних творчих колективів, сімейні спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання «Я і моя сім'я» [2].

Значної уваги фахівців центрів соціальних служб потребують багатодітні молоді сім'ї. Це сім'ї, які мають трьох і більше дітей. Основні проблеми сучасної багатодітної сім'ї – це матеріальні, житлово-побутові, на які, без сумніву, накладаються виховні, рекреативні та комунікативні. Крім того, слід враховувати, що існують різні типи багатодітних сімей, у тому числі й неблагополучні, у яких діти з'являються випадково, є небажані або є засобом для одержання різних матеріальних благ. Проте багатодітна сім'я, навіть неблагополучна, має чимало своїх проблем, які їй важче розв'язувати в наш час, коли утримання та виховання навіть одного-двох дітей позбавляє можливості задовольнити культурні потреби, що, звичайно, позначається на вихованні дітей. Неабияке значення, крім матеріальних і житлово-побутових, має розв'язання виховних проблем. Часто молоді батьки не мають відповідних знань і навичок, а це призводить до того, що в багатодітних сім'ях значною проблемою є виховання дітей. В такій ситуації багатодітна молода сім'я потребує до себе уваги й допомоги з боку фахівців центрів соціальних служб. Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у вирішенні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особли-

востей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків [7, с. 52].

Реалізація центрами соціальних служб зазначених проблем здійснюється завдяки створенню школи молоді матері, школи батьківської підтримки, телефону довіри, консультативних пунктів при школах, технікумах, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків тощо. Основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, транзактний аналіз, кінолекторії тощо [1].

Питання сімейної психотерапії є складним у реалізації в діяльності фахівців центру соціальних служб. Робота у цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію сімей з дисгармонією у сімейних взаємостосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї. Подружня психотерапія має в основному індивідуальний характер і зорієнтована лише на одну подружню пару та її проблеми, допомагає досягти гармонії у взаємостосунках та врегулюванні подружніх взаємин даної сім'ї. В центрах соціальних служб проводяться тестування, анкетування, психоемоційні тренінги, бесіди-консультації тощо. Така робота допомагає членам молоді сім'ї знайти душевну рівновагу, почуття безпеки, навчити їх долати стресові ситуації, труднощі, поважати і розуміти себе та близьких людей.

Отже, центри соціальних служб здійснюють соціальну профілактику, соціальний патронаж, соціальну реабілітацію, надають соціально-психологічну, психолого-педагогічну, соціально-медичну, соціально-правову, інформативно-консультативну, психотерапевтичну допомогу та підтримку молодому подружжю для поліпшення його життєдіяльності [9].

Профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів; у формуванні відповідального батьківства, збереженні репродуктивного здоров'я молоді; в організації роботи щодо запобігання помилок, розрахунків у системі сімейного виховання [5].

Соціальний патронаж – один з напрямів соціальної роботи, спрямований не постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності сім'ї [9].

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у

взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності. Робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю та її родичами. Мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї [7, с. 50].

Також в центрах соціальних служб проводяться комплексні заходи щодо зміцнення молоді сім'ї: профілактична робота з групами соціального ризику серед молоді та підлітків, узагальнення та впровадження ефективного досвіду щодо запобігання асоціальної поведінки підлітків та молоді; розширення діяльності профільних таборів, клубів, організація дозвілля молоді; прийняття ефективних заходів для зниження рівня підліткової та молодіжної злочинності; створення умов для психолого-медико-педагогічної реабілітації дітей та підлітків, соціальна адаптація неповнолітніх з девіантною поведінкою; розвиток закладів соціального обслуговування молоді; просвіта підлітків з питань репродуктивного здоров'я, безпечного материнства, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом [8, с. 29].

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в центрах соціальних служб в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Вони спрямовані на допомогу у створенні й поліпшенні умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснення про пільги, що надаються молодим сім'ям, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг. Завдання полягає у тому, щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами [7, с. 49].

Отже, соціальна робота з молодією сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення умов її життєдіяльності, розширення можливостей в реалізації прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

На жаль, такі фактори, як економічний стан країни, соціально-політична ситуація, перебування нашої країни у воєнному стані накладають негативний відбиток на функціонуванні центрів соціальних служб. Серед ключових

проблем соціальної роботи з молодю сім'єю в умовах центру соціальних служб можна виділити наступні:

1. Недостатнє фінансування. Соціальні програми та проекти, що спрямовані на роботу фахівців центрів соціальних служб з молодими сім'ями часто стикаються з обмеженням бюджету, що може впливати на їх якість та обсяг.

2. Велике навантаження на соціальних працівників центрів соціальних служб. Через обмежену кількість спеціалістів в деяких регіонах соціальні працівники перевантажені роботою, що може знижувати ефективність надання допомоги молодим сім'ям.

3. Недоліки в законодавчій базі. Хоча Україна робить кроки до реформування соціальної сфери, деякі законодавчі акти потребують удосконалення для забезпечення кращого захисту прав найбільш вразливих груп населення, однією з яких є молода сім'я.

4. Вплив воєнних дій і конфліктів. Війна на сході України та її наслідки створюють додаткові виклики для соціальної роботи з молодю сім'єю, особливо у сферах реінтеграції учасників бойових дій, допомоги переселенцям та відновлення постраждалих громад.

5. Проблеми з доступом до послуг. У деяких регіонах, особливо окупованих, на території яких ведуться бойові дії або в сільській місцевості, доступ молодих сімей до соціальних послуг може бути обмеженим через віддаленість та відсутність інфраструктури.

6. Стигматизація отримувачів соціальної допомоги. Суспільні стереотипи та стигматизація людей, які потребують соціальної допомоги, можуть впливати на їхню готовність звертатися за підтримкою до фахівців центрів соціальних служб.

7. Адаптація до нових викликів. Зміни у соціально-економічному та політичному житті країни вимагають від фахівців центрів соціальних служб швидкої адаптації та впровадження нових підходів і технологій соціальної роботи з молодю сім'єю.

Ці проблеми вимагають комплексного підходу для їх вирішення, включаючи підвищення фінансування, реформування законодавства, підвищення кваліфікації спеціалістів, а також розробку та впровадження нових програм і сервісів.

В цілому, сімейна політика має включати в себе систему звичних мінімальних гарантій (допомоги, компенсації, натуральної допомоги, охорони здоров'я матері і дитини, дошкільного виховання й освіти), а також заходи, що стимулюють економічну самостійність сім'ї (пільгові кредити, податкові пільги, практична допомога в розвитку сімейного підприємництва, малих сімейних підприємств тощо). Важливо, щоб у кожній територіальній громаді функціонувала спеціалізована соціальна служба, що займається питаннями захисту молоді сім'ї з метою: забезпечення необхідних умов для виконання

молодою сім'єю її основних функцій: народження і виховання здорових дітей, суміщення трудової діяльності та сімейних обов'язків з особистими інтересами самої людини; сприяння адаптації молодій сім'ї до соціально-економічних змін, стимулювання економічної самостійності, формування повноцінної системи соціальних послуг; надання гарантій допомоги молодій сім'ї, якщо в силу незалежних від неї причин сім'я не може самостійно вийти на прийнятний рівень достатку і соціального благополуччя.

Висновки. Отже, соціальна робота з молодими сім'ями в центрах соціальних служб полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного неблагополуччя; здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальній, протиправній поведінці дітей та молоді; наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молодію сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійсненні соціальних послуг та соціальної реабілітації. Для того, щоб соціальний захист молодій сім'ї був результативним, необхідно удосконалювати систему загальнодержавних регіональних програм, методологію і технологію соціальної експертизи життєдіяльності молодій сім'ї, сформувані механізми її інформаційного захисту. Соціальна робота з молодими сім'ями в центрах соціальних служб повинна бути ретельно продуманою, обґрунтованою та спиратися на програму, у якій закладено інноваційні зміст, форми і методи роботи.

Література:

1. Агарков О.А., Яременко О.О., Балакірева О.М., Бондар Т.В., Дікова-Фаворська О.М. та ін. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Запоріжжя : Просвіта, 2013. 584 с. URL: https://pidru4niki.com/73014/sotsiologiya/tehnologiyi_sotsialnoyi_roboti (дата звернення: 28.02.2024)
2. Батищева Г. О., Зайцева З. Г. Робота соціальних служб для молоді з молодію сім'єю : метод. рекомендації. Київ : А.Л.Д., 1996. 367 с.
3. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : ДЦССМ, 2004. 218 с.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Документ 995_043 від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 05.03.2024)
5. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення і розвитку: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2010 року. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2010. 140 с.
6. Підвальна Ю., Мицик Т. Соціальна робота з молодію сім'єю в Україні. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12080/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf> (дата звернення: 06.03.2024)
7. Рудкевич Н. І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів : Растр-7, 2021. 324 с.
8. Сташків Б. І. Право соціального обслуговування: навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 567 с.
9. Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#n68> (дата звернення: 02.03.2024)

References:

1. Aharkov O.A., Yaremenko O.O., Balakirieva O.M., Bondar T.V., Dikova-Favorska O.M. ta in. (2013). *Tekhnolohii sotsialnoi roboty [Technologies of social work]*. Zaporizhzhia : Prosvita. URL: https://pidru4niki.com/73014/sotsiologiya/tehnologiyi_sotsialnoyi_roboti (date of appeal : 28.02.2024) [in Ukrainian].
2. Batyshcheva H. O., Zaitseva Z. H. (1996). *Robota sotsialnykh sluzhb dlia molodi z molodoiu simieiu [Work of social services is for young people with young family]*. Kyiv : A.L.D. [in Ukrainian].
3. Kravchenko T. V., Trubavina I. M. (2004). *Dopomoha batkam u vykhovanni ditei [Help to the parents in education of children : methodical recommendations for development workers]*. Kyiv : DTSSM [in Ukrainian].
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava. Dokument 995_043 vid 19.10.1973 [An international pact is about громадянські and political rights. Document 995 043 from 19.10.1973]. (1973). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043# Text (date of appeal : 05.03.2024) [in Ukrainian].
5. *Moloda simia v Ukraini: problemy stanovlennia i rozvytku [Young family in Ukraine: problems of becoming and development]*. (2010). Kyiv : Derzhavnyi instytut problem simi ta molodi [in Ukrainian].
6. Pidvalna Yu., Mytsyk T. *Sotsialna robota z molodoiu simieiu v Ukraini [Social work is with young family in Ukraine]*. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12080/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf> (date of appeal : 06.03.2024) [in Ukrainian].
7. Rudkevych N. I. (2021). *Metodyka sotsialno-pedahohichnoi roboty [Methodology of socialpedagogical work]*. Lviv : Rastr-7 [in Ukrainian].
8. Stashkiv B. I. (2007). *Pravo sotsialnoho obsluhovuvannia [Right for social service]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
9. Typove polozhennia pro raionnyi, miskyi, raionnyi u misti, selyshchnyi, silskiyi tsentr sotsialnykh sluzhb: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 chervnia 2020 r. № 479. [Model regulation on district, city, district in the city, settlement, rural center of social services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 1, 2020 № 479.]. (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#n68> (date of appeal : 02.03.2024) [in Ukrainian].

УДК 372.83

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1097-1105](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1097-1105)

Прохорчук Олександр Михайлович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи і реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (098)607-02-77, <https://orcid.org/0000-0003-3298-5185>

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ STEM-ОСВІТИ ДЛЯ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ-МАГІСТРАНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. На сьогоднішній день набуває популярності так звана STEM-освіта. Це пов'язано з тим, що 4 науково-технічна революція накладає свій відбиток, й ми уже живемо у тотально цифровізованому світі. У сучасному світі, де технології стрімко розвиваються і змінюють наше оточення, важливість STEM-освіти стає необхідністю для підготовки молодих спеціалістів у всіх сферах життя, включаючи освіту.

З іншої сторони ми спостерігаємо зменшення рівня так званої «внутрішньої мотивації» до навчальної діяльності серед студентів, адже в наших умовах (після пандемії Covid-19, й початку бойових дій) студенти навчалися переважно у дистанційному форматі, що зумовило зменшення рівня соціалізації, й долученості до науково-освітнього середовища. Магістранти педагогічних спеціальностей мають бути особливо готові до викликів, які ставить перед ними сучасна освітня парадигма. З цією метою, запровадження STEM-освіти в навчальному процесі може стати ключовим фактором у підготовці майбутніх педагогів.

Нами була організована спроба підвищити рівень «внутрішньої умотивованості» до навчальної діяльності серед студентів-магістрантів педагогічних спеціальностей НУБіП України засобами STEM-освіти.

Стаття присвячена вивченню та аналізу ефективності використання методів та засобів STEM-освіти в навчанні студентів-магістрантів педагогічних спеціальностей. У статті розкрито інтегрований підхід до навчання, що акцентує увагу на важливості вивчення природничих наук, технологій, інженерії та математики. У статті досліджується, процес застосування методів STEM-освіти, що може збагатити навчальний процес майбутніх педагогів та підготувати їх до викликів сучасного освітнього середовища.

Нами було розглянуто підходи до впровадження STEM-освіти в навчання магістрантів педагогічних спеціальностей та досліджує їхній вплив на процес навчання та результати. Зосереджувались на інтеграції наукових

дисциплін, технологій, інженерії та математики в педагогічну практику, у статті було окреслено, як цей підхід може покращити рівень підготовки магістрантів, розвиваючи їхні аналітичні та проблемно-орієнтовані навички.

Стаття присвячена вивченню внеску у розвиток методології навчання магістрантів педагогічних спеціальностей за допомогою STEM-освіти та висвітлити її значення у формуванні якісного освітнього середовища.

Ключові слова: STEM-освіта, «внутрішня мотивація до навчання», віртуальна реальність, магістранти педагогічних спеціальностей, підготовка майбутніх педагогів.

Prokhorchuk Oleksandr Mykhailovych Candidate of pedagogical science, associate professor, associate professor of the department of social work and rehabilitation, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine St. Heroiv obrony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (098) 607-02-77, <https://orcid.org/0000-0003-3298-5185>

APPLICATION OF STEM EDUCATION TOOLS FOR EDUCATION OF MASTER'S STUDENTS IN TEACHING SPECIALTIES

Abstract. Today, the so-called STEM education is gaining popularity. This is due to the fact that the 4th scientific and technological revolution is leaving its mark, and we already live in a totally digitalized world. In today's world, where technologies are rapidly developing and changing our environment, the importance of STEM education becomes a guarantee for the training of young specialists in all spheres of life, including the education of all.

On the other hand, we observe a decrease in the level of so-called "internal motivation" for educational activities among students, despite the fact that in our conditions (after the Covid-19 pandemic and the beginning of hostilities), students studied mainly in a distance format, which led to a decrease level of socialization, and insufficiency. to the scientific and educational environment. Master's students of pedagogical specialties should be especially prepared for the challenges that the paradigm of modern education presents to them. For this purpose, the introduction of STEM education in the educational process can become a key factor in the training of future teachers.

We organized an attempt to increase the level of "internal motivation" for educational activities among master's students of pedagogical specialties of NUBiP of Ukraine with the help of STEM education.

The article is devoted to the study and analysis of the effectiveness of the use of methods and means of STEM education in teaching master's students of pedagogical specialties. The article reveals an integrated approach to learning that emphasizes the importance of studying natural sciences, technology, engineering, and mathematics. The article examines the process of applying STEM education

methods, which can enrich the educational process of future teachers and prepare them for the challenges of the modern educational environment.

We observed approaches to the implementation of STEM education in the education of master's students in pedagogical specialties and investigated their impact on the learning process and results. Focusing on the integration of scientific disciplines, technology, engineering and mathematics into pedagogical practice, the article outlined how this approach can improve the level of preparation of graduate students by developing their analytical and problem-oriented skills.

The article is devoted to the study of the development of the methodology of teaching master's students of pedagogical specialties with the help of STEM education and to highlight its importance in the formation of a quality educational environment.

Keywords: STEM-education, «internal motivation to study», virtual reality, master's students in pedagogical specialties.

Постановка проблеми. Питання застосування засобів (елементів) STEM-освіти у ЗВО є вимогою часу, адже ми перебуваємо у стані 4 промислової революції, й питання вмотивованості до навчання студентів за допомогою сучасних гаджетів, й програмного забезпечення є надзвичайно актуальними у світлі інформатизації глобального простору, що у свою чергу потребує детальних емпіричних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акронім «STEM» був вперше запропонований американським бактеріологом Р. Колвел (R. Colwell) у 1990-х роках, а почав активно використовуватися Національним науковим фондом (National Science Foundation, NSF) США як конгломератний термін, що поєднує природничі науки, техніку, інженерію та математику. Однак у 2001 році американський біолог Д. Рамалі (J. Ramaley), на той час помічник директора з освіти та людських ресурсів у NSF, переструктурувала елементи, щоб сформуванати аббревіатуру STEM. З того часу навчальна програма, орієнтована на STEM-освіту, поширена у багатьох країнах поза США. [4].

Така освітня парадигма перебуває у тренді сучасних педагогічних практик, оскільки ми перейшли у еру тотальної цифровізації «ubiquitous digitization», усі сфери нашого життя пронизані цифровими технологіями, або створені за допомогою цифрових технологій, або потрапили до вас за допомогою цифрових технологій.

Питання віртуальної реальності уже не є частиною письмових домислів фантастів, а дрони які з допомогою штучного інтелекту і комп'ютерного зору збирають і відсіюють плоди, або знищують ворожу бронетехніку, або прибирають брудні кімнати готелів, чи засівають лісовими масивами великі території не є суперпродвинутими топсекретними програмами DARPA.

Це накладає свій відбиток на всю освітню галузь, очевидно, що потреба у перегляді освітніх програм у сторону цифрових технологій є надзвичайно актуальною.

Мета статті – висвітлити деякі правила щодо виконання STEM-проектів, й викласти результати емпіричного дослідження щодо використання елементів STEM-освіти серед магістрантів педагогічних спеціальностей НУБіП України.

Виклад основного матеріалу. Елементи STEM-освіти активно застосовуються у сфері позашкільної освіти, де на думку авторів [5, с. 45]: основними вимогами до планування та реалізації освітнього STEM-проекту в умовах гурткової роботи у закладі позашкільної освіти є наступні:

- визначення проблеми або задачі, що для свого вирішення потребує інтеграції різних сфер знань і використання дослідницького підходу;
- проблема має бути актуальною на період її розв'язання чи в найближчому майбутньому, що визначається практичною, теоретичною, пізнавальною значущістю отриманих результатів;
- передбачається використання дослідницьких і проектних методів;
- переважає самостійна (індивідуальна, групова) діяльність;
- обов'язковим є дотримання структури проекту із зазначенням поетапних результатів його виконання;
- робота над проектом здійснюється за попередньо розробленим планом і відповідно до етапів виконання проекту;
- результати мають пізнавальну, теоретичну та практичну значущість;
- результати характеризуються новизною та оригінальністю;
- результати є обов'язково практико-спрямованими з можливістю комерційної реалізації; важливим є дотримання цілісності структури, систематичності та системності в плануванні та реалізації (поетапності виконання) проекту.

Тренд STEM-проектної діяльності підтримується на рівні концепції Нової української школи і відмічаються свої вимоги до виконання таких проектів: тема проекту повинна бути актуальною та конкретною, спрямованою на вирішення певної проблеми; викладач виступає керівником, організатором, консультантом і тьютором проекту, направляючи роботу учнів у потрібному напрямку, але не втручаючись у сам процес дослідження; необхідно створити умови для проведення експерименту учнів, і хоча найкраще мати спеціально обладнану STEM-лабораторію, можна обмежити забезпечення дослідників необхідним обладнанням; у процесі роботи над проектом учні повинні самостійно застосовувати й інтегрувати знання з різних наукових галузей або навчальних предметів, аналізувати отриману інформацію, робити власні висновки [3].

Особливо помітним є вплив STEM-парадигми на інженерно-математичні освітні програмивищої школи, приміром для її впровадження і розвитку ключових компетентностей у агроінженерів виокремлюють такі умови:

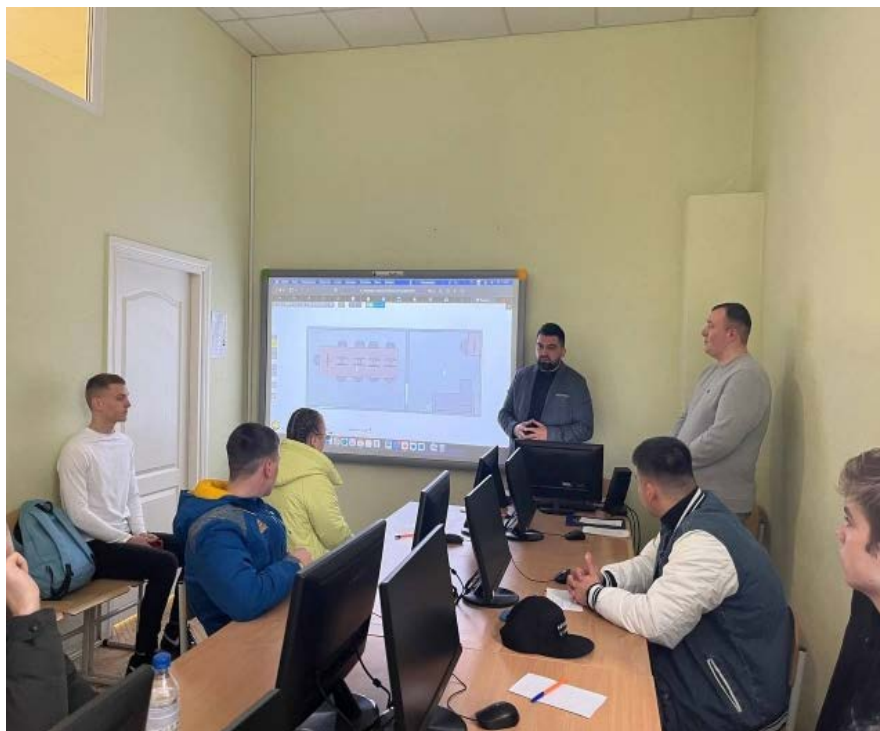
1. Розробити інтегровану програму, яка об'єднує знання з науки, технології, інженерії, мистецтва та математики.
2. Створити лабораторії та практичні заняття, де студенти можуть застосовувати свої знання на практиці.
3. залучити викладачів з різних галузей, які мають досвід в STEAM-освіті та агроінженерії.
4. Сприяти співпраці між факультетами та галузевими партнерами. Міждисциплінарна співпраця допоможе створити комплексні програми та проекти, які включають елементи STEAM-освіти.
5. Забезпечити доступ до сучасного обладнання та технологічних платформ для студентів. Інфраструктура має бути орієнтована на практичне навчання та дослідження.
6. Запровадити оцінку та відстеження успішності програми STEAM-освіти для агроінженерів. Це дозволить визначити ефективність навчання та внести необхідні корективи.
7. Підтримувати студентські ініціативи та проекти, що стосуються агроінженерії та STEAM-освіти. Створення студентських груп та клубів може сприяти обміну ідеями та створенню інноваційних проектів [2].

Приміром застосування елементів STEM-освіти при підготовці майбутніх енергетиків використовують специфічні екскурсії, які мають такі особливості:

Екскурсія розпочинається вступною бесідою екскурсовода, який надає короткий нарис історії підприємства, представляє його продукцію, висвітлює традиції та потребу в кадрах. Далі екскурсовод оголошує порядок проведення екскурсії та важливі правила безпеки. Студенти мають можливість оглянути обладнання та стежити за ходом технологічного процесу. Заключальною частиною екскурсії є підсумкова бесіда, під час якої студенти можуть задавати питання, що виникли під час екскурсії, а екскурсовод відповідає на них. Завершується захід спільним фотографуванням для згадки. На наступних заняттях проводиться аналіз екскурсії. Студенти готують письмові звіти, обговорюють їх та відповідають на додаткові питання викладача. Викладач оголошує оцінки за засвоєння матеріалу екскурсії [1].

Усвідомлюючи основні вимоги до STEM-освітніх заходів нами було проведено дослідження у Національному університеті біоресурсів і природокористування України, зокрема було організовано лабораторію «Інформаційно-комунікаційних технологій в освіті», яка обладнана сучасними гаджетами для роботи із віртуальною реальністю.

Дослідження щодо різниці у сприйнятті на предмет підвищення мотивації до навчальної діяльності за допомогою елементів STEM-освіти проводилося із студентами-магістрантами у межах курсу «Розумні цифрові технології в освіті»

Всього у дослідженні брали участь 53 студенти спеціальностей ПВШ (Педагогіка вищої школи), та ІКТО (Інформаційно-комунікаційні технології у освіті).

Дослідження проводилося у декілька етапів:

1. етап: методом експертного оцінювання було визначено основні мотиви до навчання серед магістрантів щодо навчальної діяльності:

- 1-бажання отримати престижну роботу;
- 2-отримання стипендії;
- 3-приналежність до науково-педагогічної спільноти;
- 4-можливість засвоювати новітні технології;
- 5-спонукання з боку батьків.

Всього було виділено 5 основних мотивів.

2. етап: студентам пропонувалося проранжувати ці мотиви від менш впливового до більш впливового, тобто на 1 місці буде більш впливовий, а на 5 менш впливовий.

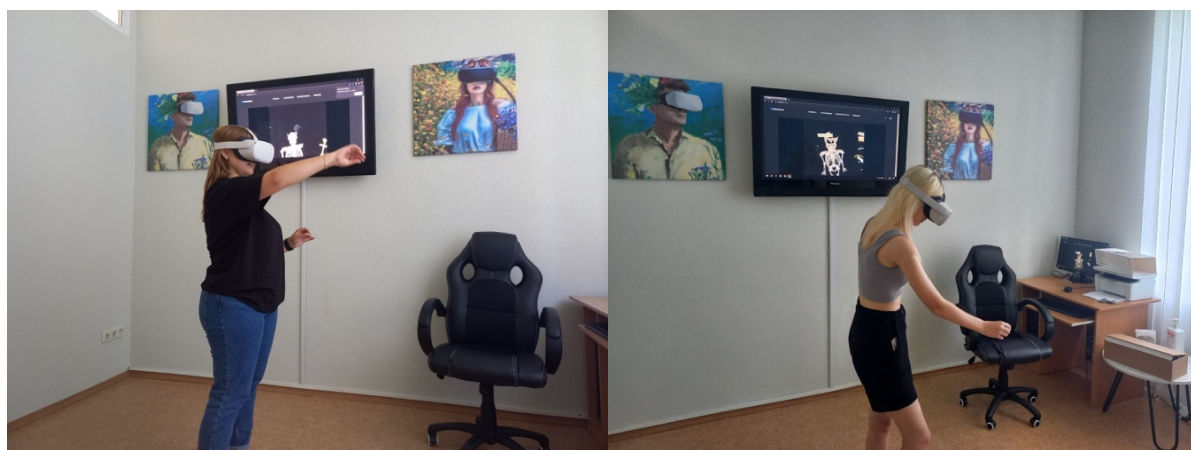
3. етап: студентам пропонувалися заняття в лабораторії «Інформаційно-комунікаційних технологій в освіті», де вони мали змогу попрацювати із елементами STEM-освіти, після чого студентам пропонувалося знову проранжувати мотивацію щодо навчання.

За результатами дослідження на 2 етапі студенти відмітили мотиви у такому ранжуванні:

Далі на 3 етапі студентам пропонувалося попрацювати із ПЗ віртуальної реальності, окулярами й гаджетами, що являють собою елементи STEM-освіти.

Після чого студентами було відмічене таке ранжування:

Висновки. У результаті дослідження ми спостерігаємо підвищення так званої «внутрішньої мотивації» до навчальної діяльності серед магістрантів ПВШ й ІКТО до якої належать: приналежність до науково-педагогічної спільноти; можливість засвоювати новітні технології;

бажання отримати престижну роботу;	- 5,7%
отримання стипендії;	- 1,9%
приналежність до науково-педагогічної спільноти;	+ 5,7%
можливість засвоювати новітні технології;	+ 11,3%
спонукання з боку батьків.	- 9,4%

Дані отримані у результаті дослідження можуть свідчити про якісний перехід умотивованості щодо навчальної діяльності серед студентів-магістрантів після практичного застосування новітніх технологій, де реалізовано елементи STEM-освіти.

Подальшими розвідками плануємо розширити коло студентів які б долучалися до лабораторії «Інформаційно-комунікаційних технологій в освіті».

Література:

1. Герасименко В., Майбородіна Н. STEM-освіта для підготовки енергетиків // Інноваційні практики наукової освіти : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 6–12 грудня 2023 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С.85
2. Доценко Н. STEAM-освіта для розвитку компетентностей майбутніх агроінженерів у системі вищої освіти // Розвиток інноваційної компетентності педагога в закладі освіти: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Херсонська академія неперервної освіти Херсонської обласної ради) 2023. С.52
3. Мехед О. Використання освітніх практик здоров'язбереження в STEM-освіті. Проблеми та перспективи розвитку природничої освітньої галузі: збірник наукових праць. Переяслав : Домбровська, 2023. С. 276-283
4. Романько І. STEAM-освіта: сутність та історія ідеї // Актуальні аспекти розвитку STEAM-освіти в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Кропивницький, 21 квітня 2023 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С.52
5. Смирнова А. Метод STEM-проектів як драйвер активізації технічної творчості вихованців закладу позашкільної освіти: Всеукраїнський науково-педагогічний журнал / Освітній фактор №1 (5), м. Київ. 2023 с.63

References:

1. Gerasimenko V., Maiborodina N. (2023). STEM-osvita dlia pidhotovky enerhetykiv [STEM education for the training of energy workers]. *Innovatsiini praktyky naukovoï osvity : materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Innovative practices of scientific education: materials of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 85). Kyiv: Institute of the Gifted Child of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
2. Dotsenko N. (2023). STEAM-osvita dlia rozvytku kompetentnostei maibutnix ahroinzhenyneriv u systemi vyshchoi osvity [STEAM education for the development of competences of future agricultural engineers in the system of higher education]. *Rozvytok innovatsiinoi kompetentnosti pedahoha v zakladi osvity: zbirnyk materialiv vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Development of innovative competence of a teacher in an educational institution: collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical internet conference*. (pp. 52). Kherson: Kherson Academy of Continuing Education of the Kherson Regional Council [in Ukrainian].
3. Mehed O. (2023). Vykorystannia osvitnikh praktyk zdorov'iazberezhennia v STEM-osviti [The use of health care educational practices in STEM education]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku pryrodnychoi osvitnoi haluzi: zbirnyk naukovykh prats – Problems and prospects of the development of the science education field: a collection of scientific papers*. (pp. 276-283). Pereiaslav: Dombrovska [in Ukrainian].
4. Romanko I. (2023). STEAM-osvita: sutnist ta istoriia idei [STEAM education: the essence and history of the idea]. *Aktualni aspekty rozvytku STEAM-osvity v umovakh yevrointehratsii: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Current aspects of the development of STEAM education in the conditions of European integration: a collection of materials of the International Scientific and Practical Internet Conference*. (pp. 52). Kropyvnytskyi: DonDUVS [in Ukrainian].
5. Smyrnova A. (2023). Metod STEM-proiektiv yak draiver aktyvizatsii tekhnichnoi tvorchosti vykhovantsiv zakladu pozashkilnoi osvity [STEM project method as a driver of activation of technical creativity of pupils of an out-of-school education institution]. *Vseukrainskyi naukovo-pedahohichnyi zhurnal – All-Ukrainian Scientific and Pedagogical Journal*, 1, 63 [in Ukrainian].

УДК 37.035.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1106-1118](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1106-1118)

Проценко Павло Васильович старший викладач кафедри управління повсякденною діяльністю підрозділів, Військова академія (м. Одеса), вул. Фонтанська дорога, 10, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-1989-2606>

РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу теоретичних та практичних аспектів розвитку лідерських компетентностей майбутніх офіцерів Збройних Сил України у процесі фахової підготовки. Автором визначено поняття лідерських компетентностей як набору особистісних якостей, які дозволяють особі успішно керувати іншими та досягати спільних цілей. Доведено, що ці компетентності є важливим елементом успішного керівництва у військовому колективі. Розкрито тему військового лідерства та з'ясовано, що лідер здатний вести за собою особовий склад, приймати важливі рішення, ефективно діяти в умовах загроз, говорити чітко, ясно, зрозуміло, спонукати підлеглих до виконання завдань, здійснення героїчних вчинків, підтримувати їх психічну стійкість. Особлива увага присвячена ролі військового лідера в бою, оскільки він організовує дії свого підрозділу, розподіляє обов'язки та координує взаємодію між військовослужбовцями. На основі аналізу педагогічних досліджень охарактеризовано лідерські компетентності та здійснено їх класифікацію. Розкрито стилі військового лідерства та виділено авторитарний, демократичний, ліберальний стилі. Визначено, що практичний аспект розвитку лідерських якостей офіцера передбачає комплекс заходів, спрямованих на підвищення навичок і вмінь управління підлеглими та досягнення спільних цілей. З'ясовано, що лідерські компетентності можуть формуватися під час навчання у вищому військовому навчальному закладі та вимагає дотримання військової дисципліни, навчання курсантів за програмами підготовки, врахування вимог військової діяльності, ідентифікацію атрибутів військового лідера та формування специфічних соціально-психологічних детермінантів іміджу. Також доведено, що основні заходи розвитку лідерських компетентностей майбутніх офіцерів Збройних Сил України включають: лекції, у тому числі інтерактивні; семінари, практичні вправи; менторство, коучинг, тренінги; симуляційні вправи, моделювання; рольові ігри. Автором з'ясовано, що ці практичні заходи сприяють підвищенню ефективності військового керівництва та розвитку особистості офіцера як лідера.

Ключові слова: військовий лідер, вищий військовий навчальний заклад, лекція, семінар, симуляція, менторство, моделювання

Protsenko Pavlo Vasyliovych senior instructor of the department of management of daily activities, Odesa Military Academy, Fontanska Road, 10, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-1989-2606>

DEVELOPMENT OF LEADERSHIP COMPETENCES IN FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Abstract. The article analyzes the theoretical and practical aspects of development of leadership competences in future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training. The author determines leadership competences as a set of personal qualities allowing to manage the personnel and achieve the mutual objectives. The topic of military leadership was revealed and it was concluded that a leader is able to lead the subordinates, make accurate decisions, work under the conditions of threats, speak clearly, motivate the soldiers to perform tasks and demonstrate the acts of heroism, maintain their psychological firmness. The special attention is paid towards the role of a military leader in combat since he organizes the unit, distributes the responsibilities and coordinates the interaction between soldiers. On the basis of analysis of pedagogical research leadership competences were characterized and classified. The leadership styles were described and the following styles were distinguished: authoritarian, democratic, and liberal. It was found that practical aspect of development of leadership qualities requires special measures oriented towards enhancement of skills and abilities to manage the subordinates and achievement of mutual objectives. The author revealed that leadership competences are formed at the higher military educational establishment and demands military discipline, training of cadets according to educational programs, considering of specifications of military activity, identification of attributes of military leaders and formation of special and psychological determinants of his image. Also, it was proved that main measures for development of leadership competences in future officers of the Armed Forces of Ukraine include lectures, interactive ones particularly; seminars and practical activities; mentorship, coaching, workshops; simulation-based activities, modelling; role-plays. The author proved that these measures contribute to enhancement of efficiency of a military leaders and development of personality of an officer as a leader.

Keywords: military leader, higher military educational establishment, lecture, seminar, simulation, mentorship, modelling

Постановка проблеми. На сучасному етапі основним пріоритетом розвитку Збройних Сил України (далі – ЗСУ) є впровадження стандартів та

процедур, прийнятих у державах – членах НАТО та досягнення сумісності з їх Збройними Силами. Очевидно, що особливо актуальним є проблема модернізації військової освіти та підготовка висококваліфікованих офіцерських кадрів, які б володіли лідерськими компетентностями та були здатні виконувати бойові завдання із захисту держави. Науково-технологічний прогрес у сфері озброєння та військової техніки, зміна основних правил ведення війни, реорганізація безпекової парадигми держави та відбиття повномасштабної агресії росії вимагають від майбутнього офіцера активності, впевненості, креативності, критичності та витривалості – якостей, які найбільш притаманні лідерам. В контексті професійної підготовки майбутнього офіцера ЗСУ лідерство виступає основним інтегрованим критерієм готовності до професійної діяльності, у тому числі в особливих та під час ведення бойових дій [1].

Лідерські компетентності – це набір особистісних якостей, які дозволяють особі успішно керувати іншими, впливати на них і досягати спільних цілей. Лідерство включає в себе такі аспекти, як ефективне спілкування, вміння мотивувати, приймати рішення, вирішувати конфлікти, керувати змінами та інші. Лідерські компетентності є важливим елементом успішного керівництва у військовому колективі, проте «універсального» набору лідерських якостей не існує [2]. Успіх офіцера-лідера залежить від його здатності ефективно комунікувати з підлеглими та мотивувати їх до досягнення спільних цілей. Важливою є професійна компетентність офіцера та його здатність приймати об'єктивні та стратегічно обґрунтовані рішення в складних ситуаціях, а також адаптуватися до змін у військових умовах та ефективно керувати військовим підрозділом. В умовах війни військовий лідер повинен спрямовувати свої зусилля на досягнення основної мети – зберегти життя і здоров'я своїх військовослужбовців під час виконання бойового завдання та системно протистояти ворогові.

Аналіз поглядів науковців дає нам підстави розглядати лідерські компетентності як детермінанту професійної діяльності офіцера ЗСУ та пояснює необхідність їх розвитку пі час фахової підготовки у вищому військовому навчальному закладі (далі - ВВНЗ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання лідерства майбутнього офіцера та формування його готовності до професійної діяльності розкрито у працях М. Качан, О. Біди, І. Ороса, А. Чичука. Теоретичні засади формування лідерських якостей майбутніх офіцерів проаналізовано А. Вороніним, А. Ковтуненко, Р. Тріщуна, В. Білощицького, В. Карпенко, Л. Лебедик та В. Стрельнікова. Постать справжнього командира-лідера описано О. Красницькою та окреслено роль військового лідера. О. Семененко, Л. Семененко, Ю. Добровольський, О. Водчиць, М. Ярмольчик, С. Пехота досліджували іноземний та вітчизняний досвід розвитку лідерства в системі підготовки ЗСУ, а Т. Храбан та М. Храбан окреслили лідерство як передумову

ефективного навчання у системі вищої військової освіти. Крім того, низка наукових розвідок присвячена підготовці майбутніх офіцерів у ВВНЗ (Н.Бхіндер, Н. Рахман, Й. Він, О. Озтурк, І. Поліщук, О. Бойко та ін.). Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, спрямованих на формування особистості майбутнього офіцера як військового лідера, існує необхідність детального аналізу теоретичних та практичних аспектів лідерських компетентностей майбутніх офіцерів ЗСУ під час їхнього навчання у ВВНЗ.

Мета статті – пояснити теоретичні та практичні аспекти розвитку лідерських компетентностей майбутніх офіцерів ЗСУ у процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Тема військового лідерства викликає значний науковий інтерес через важливість правильного керівництва у підрозділах ЗСУ, де кожне рішення може мати серйозні наслідки. Дослідження, дотичні до розвитку лідерства, допомагають розкрити особливості лідерських компетентностей майбутнього офіцера та спрямовані на впровадження ефективних підходів до управління військовим колективом, покращення стратегії взаємодії між командиром та підлеглими. Вважаємо, що для аналізу особливостей розвитку лідерських компетентностей військових кадрів, необхідно з'ясувати понятійно-категоріальний апарат наукової проблеми та окреслити її теоретичні аспекти.

Так, на думку А. Вороніна та А. Ковтуненка [3], лідерство – це повноваження, яке не можна делегувати. Лідер – це керівник, який, перш за все, має владу авторитета. В. Білошицький [4] зазначає, що лідер – це той, хто знає, як діяти і що робити в будь-якій обстановці. Відповідно військовий лідер вміє керувати іншими людьми, а також має необхідну ґрунтовну теоретичну підготовку і практичний досвід. Справжній лідер здатний вести за собою особовий склад і водночас слідувати за іншими, приймати важливі рішення, ефективно діяти в умовах викликів і загроз, говорити чітко, ясно, зрозуміло, спонукати підлеглих до виконання завдань, здійснення героїчних вчинків, підтримувати їх психічну стійкість і віру в перемогу [5]. Військовий лідер відіграє надзвичайно важливу в бою, оскільки він організовує дії свого підрозділу, розподіляє обов'язки та координує взаємодію між військовослужбовцями для досягнення стратегічних та тактичних цілей [6]. Крім того, лідер повинен швидко та ефективно приймати рішення в умовах високого тиску та обмеженого часу, підтримувати високий бойовий дух та моральний клімат серед військовослужбовців, що є критичним для успішності бою. Водночас, в науковій літературі зустрічається поняття «вакуум лідерства», що означає недостатність лідерських навичок, відчуття розчарування й втрата мотивації, що в подальшому призводить до зниження рівня професійної активності та депрофесіоналізації [7].

У сучасних педагогічних дослідженнях значна увага приділяється характеристиці лідерських компетентностей. Так, лідерські компетентності як

здатності та навички, що дозволяють успішно керувати підлеглими та досягати поставлених цілей. Перш за все, ці компетентності включають: рішучість (готовність приймати важливі рішення та вести за ними відповідальність) [8]; стійкість; відповідальність; дисциплінованість; ціле-спрямованість. Виділяють комунікативно-організаційний компонент, який складають такі якості, як: комунікабельність, тактовність, переконливість, схильність до організаторської роботи) [7; 8]. У працях О. Богуш [9] та Н. Бхіндер [10] описано структуру мисленнєвого компоненту військового лідерства, а саме: швидкість мислення, креативність, критичне мислення, логічність, інформаційна грамотність. Окремі дослідники до важливих лідерських компетентностей відносять ініціативність, патріотизм, мотивацію до професійної діяльності, толерантність до стресу [1; 11]. Також наукові розвідки [12] відносять стратегічне мислення до лідерських компетентностей та характеризують його як здатність аналізувати складні ситуації та розробляти ефективні стратегії для досягнення довгострокових цілей. Вважаємо, що вищезазначені компетентності допомагають офіцерам ефективно впливати на інших та досягати професійних цілей.

Лідерство в системі підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ відіграє важливу роль, оскільки забезпечує координацію і мотивацію військовослужбовців для досягнення високої професійної якості, ефективності та готовності до виконання завдань. О. Семененко, Л. Семененко, Ю. Добровольський та ін. вважають, що лідерство визначає стратегічні напрямки, розвиває військовий потенціал, сприяє професійному зростанню, забезпечує військову дисципліну та взаємодію [13]. Аналіз наукової літератури свідчить, що основними аспектами ролі лідерства в системі підготовки ЗСУ є визначення цілей та спрямування військового-професійного потенціалу на досягнення цих цілей [11], мотивація та моральна готовність до управління [14], розвиток та навчання [3; 4; 6], координація та комунікація [8], визначення цінностей [15], аналіз ситуації та вирішення проблеми [13].

Особливу увагу слід звернути на стилі військового лідерства, що означає модель чи особистий підхід, який лідер використовує для управління людьми та досягнення спільних цілей [11; 15]. Н. Іванова, О. Паливода, Ю. Андрусишин [16] здійснили детальний аналіз стилі військового лідерства і виділили авторитарний, демократичний, ліберальний стилі. Так, авторитарні лідери вимагають виконання наказів без обговорень. Вони одноосібно приймають рішення, віддалені від своєї команди, одноосібно визначають правила взаємодії, нав'язуючи їх іншим. Крім того, цей стиль часто використовується в екстремальних ситуаціях, коли потрібне швидке та чітке виконання дій. Водночас демократичний стиль лідерства передбачає залучення підлеглих до процесу прийняття рішень та сприяє розвитку ефективної команди. Лідер, який використовує ліберальний стиль, уникає особистої участі у прийнятті рішення, надає повну свободу членам команди самостійно вирішувати як діяти.

Окрім того, О. Семененко, Л. Семененко та Ю. Добровольський [13] описують трансформаційний та адаптивний стилі лідерства. На їхню думку, трансформаційний стиль характеризується здатністю лідера мотивувати підлеглих та орієнтувати їх на досягнення високих результатів, сприяючи змінам та імплементації інноваційних підходів. На противагу цьому, адаптивне лідерство означає модель поведінки лідера, що передбачає здатність адаптуватися до змін, швидко реагувати на нові виклики та ефективно керувати в умовах невизначеності. Досліджуючи різні стилі лідерства, варто зауважити, що ефективне військове лідерство характеризується динамізмом, гнучкістю, адаптивністю та вимагає вміння швидко реагувати на зміни у ситуації [5; 7]. Ефективні лідери управляють військовими операціями, швидко змінюють плани відповідно до ситуації та повинні бути готові швидко адаптуватися до нових обставин. Крім того, військовий лідер повинен залишатися зосередженими навіть у найскладніших умовах бойових дій та вміти приймати обґрунтовані рішення в умовах невизначеності та стресу.

Практичний аспект розвитку лідерських якостей офіцера передбачає комплекс заходів, спрямованих на підвищення навичок і вмінь управління підлеглими та досягнення спільних цілей. У ході дослідження з'ясовано, що лідерські компетентності можуть формуватися під час навчання у ВВНЗ [2; 17]. Цьому сприяє низка факторів, зокрема дотримання військової дисципліни [18], навчання курсантів за програмами підготовки, врахування вимог військової діяльності [3], ідентифікація набору атрибутів військового лідера та формування специфічних соціально-психологічних детермінантів іміджу (характер, професійна компетентність та відданості, усвідомлення важливості особистого прикладу) [17]. Вважаємо, що ці фактори взаємодіють, щоб сформувати лідерські компетентності у випускників ВВНЗ, що підтверджує важливість системи вищої військової освіти для розвитку лідерських якостей.

Аналіз наукових джерел свідчить, що у ВВНЗ основні заходи розвитку лідерських компетентностей майбутніх офіцерів ЗСУ включають: лекції, у тому числі інтерактивні [19; 20]; семінари, практичні вправи [20; 21]; менторство, коучинг, тренінги [22; 23]; симуляційні вправи, моделювання [25]; рольові ігри [26]. Заходи для розвитку лідерських компетентностей у ВВНЗ зображено на Рисунку 1. Охарактеризуємо їх детальніше. Так, лекція – це форма усного викладання, яка передбачає односторонній потік інформації від лектора до аудиторії. Це основний метод навчання у багатьох ВВНЗ, де викладач передає курсантам знання, використовуючи мовленнєвий зв'язок [19]. Лекція, під час якої активно залучаються учасники аудиторії для більш ефективного засвоєння матеріалу називається інтерактивною [19; 20]. У процесі формування військового лідера інтерактивна лекція має певні переваги, які стосуються: 1) більша взаємодія; 2) застосування інтерактивних методів навчання (групова робота, дискусія, дебати, мозковий штурм та ін.); 3) залучення здобувачів освіти до вирішення тематичних завдань; 4) адаптація до потреб аудиторії.

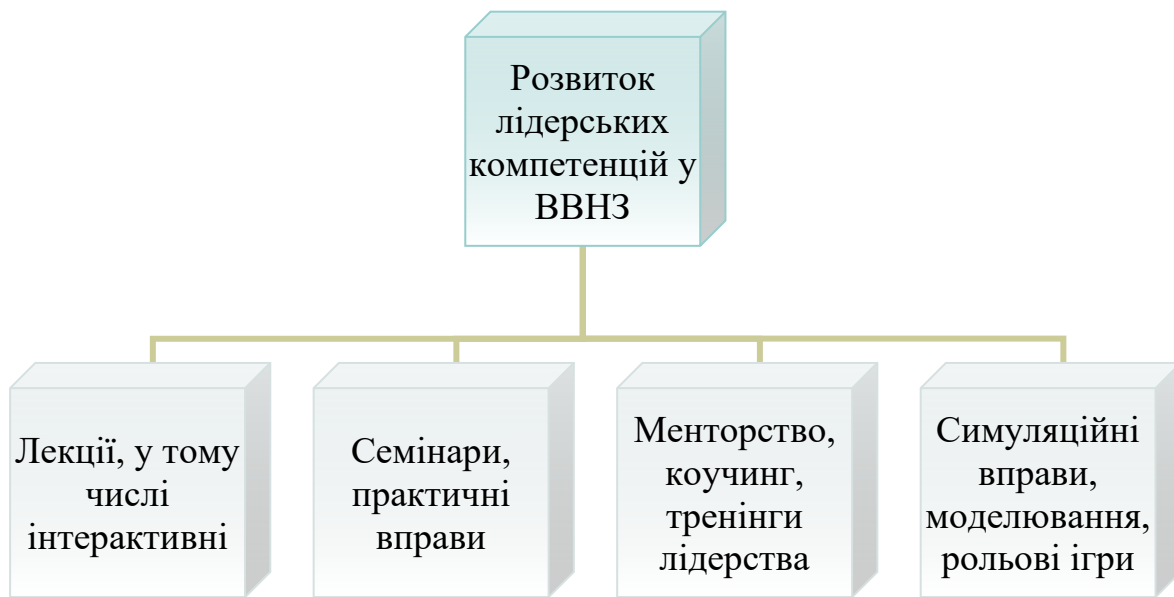

Рис. 1. Заходи для розвитку лідерських компетентностей у ВВНЗ.
Джерело: розроблено автором

Семінари поєднують в собі елементи лекції та групової роботи. Основна ідея семінарського заняття – сприяти активному обміну інформацією та думками між учасниками. Курсанти можуть обговорювати тему під керівництвом викладача, розв’язувати завдання та взаємодіяти один з одним для спільного навчання [20]. Водночас практичні вправи для розвитку лідерських компетентностей включають групова робота, кейс-стаді, комунікативні завдання, а також вправи з вирішення конфліктів у професійному середовищі [21]. Доведено, що семінари і практичні вправи сприяють не лише розвитку лідерських компетентностей, але й допомагають здобувачам освіти навчитися працювати в команді, креативно вирішувати проблеми та розвивають критичне мислення.

Менторство, коучинг, тренінги – заходи, під час яких досвідчена та кваліфікована особа (викладач або курсант старшого курсу) надає підтримку, поради та спільний досвід менш досвідченій особі [22; 23]. В контексті розвитку лідерських компетенцій такі заходи мають низку переваг для здобувачів освіти, а саме: 1) отримання досвіду та уникнення помилок; 2) підтримка та конструктивні поради у вирішенні проблем; 3) визначення цілей та створення плану управління підрозділом; 4) особистісний розвиток; 5) створення ефективної команди. Дотичним поняттям є професійне консультування, що передбачає організацію спадкоємності майстерності, а також надання експертної підтримки та порад майбутнім лідерам у розвитку їхніх лідерських компетентностей [24]. Консультанти можуть допомагати визначити мету та напрямки розвитку лідерства, розробляти стратегії для покращення лідерських вмінь, а також працювати над вирішенням конкретних проблем, з якими стикаються здобувачі освіти під час навчання у ВВНЗ.

Симуляційні вправи та моделювання спрямовані на імітацію реальних ситуацій, з якими може зіткнутися офіцер ЗСУ. Ці вправи дозволяють майбутнім офіцерам випробувати свої навички у безпечному середовищі. Н. Бхіндер [25] зазначає, що зазначені заходи характеризуються реалістичністю, активною участю здобувачів освіти, можливістю вирішення помилок та проведення експериментів в умовах, наближених до реальних, а також отриманням зворотного зв'язку від викладача або курсантів. Очевидно, що перевагами симуляційних вправ та моделювання для розвитку лідерських компетентностей є: 1) отримання практичного досвіду управління підрозділом; 2) розвиток критичного мислення; 3) формування навичок управління строю; 4) вдосконалення комунікативних навичок, що допомагають встановити позитивні відносини з підлеглими, сприяють співпраці та тісному взаєморозумінню всередині команди, а чітке вираження наказів та інструкцій засобами мови забезпечує правильне виконання завдань.

Використання рольових ігор для розвитку лідерських компетентностей є ефективним, оскільки такі ігри дозволяють майбутнім офіцерам відчувати себе в ролі лідера в різних ситуаціях і, у результаті, навчитися приймати важливі рішення, керувати підрозділом, ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти. Один із підходів до використання рольових ігор – це симуляція бойових дій, де здобувачі освіти відтворюють бойові сценарії та вирішують тактичні завдання. Це допомагає розвивати стратегічне мислення, уміння приймати швидкі рішення та керувати стресом у ситуаціях невизначеності та небезпечних ситуаціях. Крім того, імплементація рольових ігор в освітній процес ВВНЗ забезпечує моделювання управлінських ситуацій, де курсанти розігрують різні ролі та вирішують різні управлінські завдання. На думку О. Нестулі, С. Нестулі та Н. Кононец [26], ключовим для успішного використання рольових ігор є добре спроектований сценарій, який відповідає цілям вправи, а також участь компетентних фасилітаторів. Вважаємо, що ці практичні заходи сприяють не лише підвищенню ефективності військового керівництва, а й розвитку особистості офіцера як лідера, а саме – розвитку лідерських компетентностей, які забезпечують успішне виконання професійних завдань.

Висновки. Таким чином, лідерство – це повноваження, яке не можна делегувати, а лідер – це керівник, який, перш за все, має владу авторитета. Відповідно з'ясовано, що військовий лідер вміє керувати іншими людьми, а також має необхідну ґрунтовну теоретичну підготовку і практичний досвід. Справжній лідер здатний вести за собою особовий склад і водночас слідувати за іншими, приймати важливі рішення, ефективно діяти в умовах викликів і загроз, говорити чітко, ясно, зрозуміло, спонукати підлеглих до виконання завдань, здійснення героїчних вчинків, підтримувати їх психічну стійкість і віру в перемогу. Автором проаналізовано лідерські компетентності як здатності та навички, що дозволяють успішно керувати підлеглими та досягати поставлених цілей. У ході дослідження виділено комунікативно-

організаційний та мисленнєвий компоненти військового лідерства. Окремо описано ініціативність, патріотизм, мотивацію до професійної діяльності, толерантність до стресу та стратегічне мислення. У статті розкрито стилі військового лідерства, що означає модель чи особистий підхід, який лідер використовує для управління людьми та досягнення спільних цілей та представлено авторитарний, демократичний, ліберальний стилі. Особливу увагу приділено практичному аспекту розвитку лідерських якостей офіцера та доведено, що у ВВНЗ основні заходи розвитку лідерських компетентностей майбутніх офіцерів ЗСУ включають: лекції, у тому числі інтерактивні; семінари, практичні вправи; менторство, коучинг, тренінги; симуляційні вправи, моделювання; рольові ігри. Автором детально розкрито переваги кожного з цих заходів та вказано фактори, які впливають успішному розвитку особистості офіцера як лідера. В подальшому планується детально дослідити методику навчання лідерських курсів у ВВНЗ та з'ясувати порівняльний аналіз методів та прийомів.

Література:

1. Качан М. В. Лідерські якості майбутнього офіцера та готовність до професійної діяльності в контексті використання інноваційних методів освіти // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія. – № 67. – 2020. – С. 90-96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-67-13>
2. Біда О. А. Формування лідерських якостей як важливого фактору успішності професійної діяльності фахівців / О. А. Біда, І. І. Орос, А. П. Чичук // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. – № 196. – 2021. – С. 10-14. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-10-14>
3. Воронін А. І. Формування лідерських компетентностей майбутніх офіцерів як актуальна науково-педагогічна проблема / А. І. Воронін, А. В. Ковтуненко, Р. М. Тріщун, А. В. Петік // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – № 77. Т. 1. – 2021. – С. 29-33. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.5>
4. Білошицький В. Проблема формування лідерської компетентності майбутніх офіцерів – фахівців фізичної культури і спорту // Актуальні питання гуманітарних наук. – № 60. Т. 1. – 2023. – С. 210-217. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-30>
5. Красницька О. Постать справжнього командира-лідера // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки». – № 2. – 2022. – С. 111-120. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-2-111-120>
6. Karpenko V. Leadership qualities at the stage of professionalization of an officer of the Airborne Assault Troops // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – Vol. X(102), Issue 263. – 2022. – P. 20–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2022-263X102-05>
7. Лебедик Л. Формування лідерських якостей у майбутніх офіцерів Національної гвардії України / Л. Лебедик, В. Стрельников // Теорія і практика управління соціальними системами. – № 3. – 2021. – С. 40-49. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.3.04>
8. Красницька О. Лідерство та риторика у професійній діяльності офіцера // Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 28. Т. 2. – 2020. – С. 181–187. DOI: <http://dx.doi.org/10.24919/2308-4863.2/28.208672>

9. Богуш О. Вплив критичного мислення на становлення «Я-концепції» майбутнього офіцера // Проблеми сучасної психології. – № 43. – 2019. – С. 55–80. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-43.55-80>
10. Bhinder N. V. Formation of information literacy among future officers at the English lessons // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Вип. 78. – 2020. – С. 44-47. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.09>
11. Карпенко В. Поняття лідерства у воєнно-наукових дослідженнях // Військова освіта. – № 2(44). – 2021. – С. 91-99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2021-44/91-99>
12. Мокляк С. Стратегічний лідер та його «червона команда» у військовій сфері: особливості його місії / С. Мокляк, О. Семененко, Л. Семененко, М. Ярмольчик, О. Тарасов, С. Петренко // Social Development and Security. – № 13(5). – 2023. – С. 244-255. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.5.23>
13. Семененко О. Основні теоретичні та практичні аспекти розвитку лідерства в системі підготовки Збройних Сил України: іноземний та вітчизняний досвід / О. Семененко, Л. Семененко, Ю. Добровольський, О. Водчиць, М. Ярмольчик, С. Пехота // Social Development and Security. – № 13(4). – 2023. – С. 224-239. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.4.16>
14. Кринець Л. Моральні якості військового лідера в умовах російсько-української війни в контексті формування моральної готовності / Л. Кринець, С. Грилюк, О. Недвига, О. Саснюк // Вісник Національного університету оборони України. – № 77(1). – 2024. – С. 90–101. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-77-1-90-101>
15. Усаченко О. О. Теоретичний аналіз феномену військового лідерства // Публічне урядування. – № 5(33). – 2022. – С. 109-113. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5\(33\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5(33)-15)
16. Іванова Н. Г. Психологічні засади лідерства в системі стратегічних комунікацій : навч. посіб. / Н. Г. Іванова, О. О. Паливода, Ю. І. Андрусишин. Київ : НА СБУ, 2022. 120 с.
17. Храбан Т. Лідерство як передумова ефективного навчання у системі вищої військової освіти / Т. Храбан, М. Храбан // Вісник Національного університету оборони України. – № 77(1). – 2024. – С. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-77-1-165-172>
18. Залужний В. Ф. Концепт військово-дисциплінарної відповідальності у контексті воєнного часу // Juris Europensis Scientia. – № 2. – 2023. – С. 85-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.15>
19. Rahman N. A. Transforming the Standard Lecture into an Interactive Lecture: The CDEARA Model / N. A. Rahman, A. Masuwai // International Journal for Innovation Education and Research. – № 2(10). – 2014. – С. 158-168. DOI: <https://doi.org/10.31686/ijer.vol2.iss10.256>
20. Win Y. W. The Challenges in Tertiary Level Study in Professional Communication Among University Graduates Through Online Education // EIKI Journal of Effective Teaching Methods. – № 1(3). – 2023. DOI: <https://doi.org/10.59652/jetm.v1i3.44>
21. Ozturk O. Integrating Critical Thinking by P4Cs Into EFL Classes Through Integrated Language Skills / O. Ozturk, K. Günay // EIKI Journal of Effective Teaching Methods. – № 1(4). – 2023. DOI: <https://doi.org/10.59652/jetm.v1i4.62>
22. Hinck J. M. Leadership coaching as a transformative process in the military // International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring. – № 20(1). – 2022. – P. 20–34. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2022-33827-002>
23. Таргоній А. Зарубіжна практика використання коучингу в діяльності службовців поліції // Літопис Волині. – № 28. – 2023. – С. 376-379. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.55>

24. Поліщук І. В. Менторство як ефективний механізм розвитку професійного потенціалу державних службовців в Україні // Держава і регіони. Серія: Державне управління. – № 1(57). – 2017. – С. 16-20. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/5.pdf

25. Бхіндер Н. В. Симуляційні технології як інноваційний підхід до професійної підготовки прикордонників у Республіці Індія // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: Реалії та перспективи. – № 60(1). – 2018. – С. 80–85. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23433/Bhinder%20N.%20V.pdf?sequence=1>

26. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.

27. Нестуля О. О. Дидактика лідерства. Сучасні погляди на формування лідерської компетентності здобувачів вищої освіти : монографія / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, Н. В. Кононец. – Полтава : ПУЕТ, 2021. – 591 с.

References:

1. Kachan, M. V. (2020). Liderski yakosti maibutnioho ofitsera ta hotovnist do profesiinoi diialnosti v konteksti vykorystannia innovatsiinykh metodiv osvity [Leadership qualities of a future officer and readiness for professional activity in the context of using innovative educational methods]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, 67, 90-96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2019-67-13> [in Ukrainian].

2. Bida, O. A., Oros, I. I., & Chychuk, A. P. (2021). Formuvannia liderskykh yakosteï yak vazhlyvoho faktoru uspishnosti profesiinoi diialnosti fakhivtsiv [Formation of leadership qualities as important factor of success of professional activity of specialists]. *Naukovi zapysky – Scientific Annals. Series: Pedagogical sciences*, 196, 10-14. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-10-14> [in Ukrainian].

3. Voronin, A. I., Kovtunenکو, A. V., Trishchun, R. M., Petik, A. V. (2021). Formuvannia liderskykh kompetentnostei maibutnikh ofitseriv yak aktualna naukovopedahohichna problema [Formation of leadership competences of future officers as actual scientific and pedagogical problem]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vishchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogics of formation of creative personality in higher and general secondary schools*, 77(1), 29-33. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.77-1.5> [in Ukrainian].

4. Biloshchytskyi, V. (2023). Problema formuvannia kompetentnosti maibutnikh ofitseriv – fakhivtsiv fizychnoi kultury ta sportu [Problem of formation of competency of future officers – experts of physical culture and sports]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Actual issues of humanitarian sciences*, 60(1), 210-217. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-30> [in Ukrainian].

5. Krasnytska, O. (2022). Postat spravzhnioho komandyridera [Figure of real commander-leader]. *Naukovi zapysky – Scientific papers. Series «Psychological and pedagogical sciences»*, 2, 111-120. DOI: <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2022-PP-2-111-120> [in Ukrainian].

6. Karpenko, V. (2022). Leadership qualities at the stage of professionalization of an officer of the Airborne Assault Troops. *Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology*, X(102), Issue 263, 20–23. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2022-263X102-05>

7. Lebedyk, L., & Strelnikov, V. (2021). Formuvannia liderskykh yakosteï u maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Formation of leadership qualities of future officers of the National Guard of Ukraine]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemami – Theory and practice of management of social systems*, 3, 40-49. DOI: <https://doi.org/10.20998/2078-7782.2021.3.04> [in Ukrainian].

8. Krasnytska, O. (2020). Liderstvo ta rytoryka u profesiinii diialnosti ofitsera [Leadership and rhetoric in the officer's professional activity]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Actual issues of humanitarian sciences*, 28(2), 181–187. DOI: <http://dx.doi.org/10.24919/2308-4863.2/28.208672> [in Ukrainian].
9. Bohush, O. (2019). Vplyv krytychnoho myslennia na stanovlennia «Ya-kontseptsii» v fributnioho ofitsera [Influence of critical thinking on formation of «I-concept» of future officer]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 43, 55–80. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-43.55-80> [in Ukrainian].
10. Bhinder, N. V. (2020). Formation of information literacy among future officers at the English lessons. *Naukovyi chasopys NBU imeni M. P. Drahomanova – Scientific bulletin of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and perspectives*, 78, 44-47. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.78.09>
11. Karpenko, V. (2021). Poniattia liderstva u voienno-naukovykh doslidzhenniakh [Notion of leadership in military and scientific researches]. *Viiskova osvita – Military education*, 2(44), 91-99. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2021-44/91-99> [in Ukrainian].
12. Mokliak, S., Semenenko, O., Semenenko, L., Yarmolchuk, Tarasov, M., & Petrenko, S. (2023). Stratehichni lider ta yoho «chervona komanda» u viiskovii sferi: osoblyvosti yoho misii [Strategic leader and his «red team» in the military sphere: peculiarities of his mission]. *Social Development and Security*, 13(5), 244-255. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.5.23> [in Ukrainian].
13. Semenenko, O., Semenenko, L., Dobrovolskyi, Yu., Vodchyts, O., Yarmolchuk, M., & Piekhota, S. (2023). Osnovni teoretychni ta praktychni aspekty rozvytku liderstva v systemi pidhotovky Zbroinykh Syl Ukrainy [Main theoretical and practical aspects of development of leadership in the system of training of the Armed Forces of Ukraine]. *Social Development and Security*, 13(4), 224-239. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2023.13.4.16> [in Ukrainian].
14. Krymets, L., Hryliuk, S., Nedvyha, O., & Saienko, O. (2024). Moralni yakosti viiskovoho lidera v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny v kontekst formuvannia moralnoi hotovnosti [Moral qualities of military leader in the conditions of Russian-Ukrainian war in the context of formation of moral readiness]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 77(1), 90–101. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-77-1-90-101> [in Ukrainian].
15. Usachenko, O. O. (2022). Teoretychni analiz fenomenu viiskovoho liderstva [Theoretical analysis of phenomenon of military leader]. *Publichne uriaduvannia – Public administration*, 5(33), 109-113. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5\(33\)-15](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2022-5(33)-15) [in Ukrainian].
16. Ivanova, N. H., Palyvoda, O. O., & Andrusyshyn, Yu. I. (2022). *Psykholohichni zasady liderstva v systemi stratehichnykh komunikatsii [Psychological principles of leadership in the system of strategic communications]: textbook*. Kyiv: National Academy of the State Security Service of Ukraine. [in Ukrainian].
17. Khraban, T., & Khraban, M. (2024). Liderstvo yak pededumova efektyvnoho navchannia u systemi vyshchoi viiskovoi osvity [Leadership as a precondition of efficient learning in the system of higher military education]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy – Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 77(1), 165–172. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-77-1-165-172> [in Ukrainian].
18. Zaluzhnyi, V. F. (2023). Kontsept viiskovo-dystyplinarnoi vidpovidalnosti u konteksti voiennoho chasu [The concept of military and disciplinary responsibility in the context of war]. *Juris Europensis Scientia*, 2, 85-91. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.15> [in Ukrainian].
19. Rahman, N. A., & Masuwai, A. (2014). Transforming the Standard Lecture into an Interactive Lecture: The CDEARA Model. *International Journal for Innovation Education and Research*, 2(10), 158-168. DOI: <https://doi.org/10.31686/ijer.vol2.iss10.256>

20. Win, Y. W. (2023). The Challenges in Tertiary Level Study in Professional Communication Among University Graduates Through Online Education. *EIKI Journal of Effective Teaching Methods*, 1(3). DOI: <https://doi.org/10.59652/jetm.v1i3.44>

21. Ozturk, O., & Günay, K. (2023). Integrating Critical Thinking by P4Cs Into EFL Classes Through Integrated Language Skills. *EIKI Journal of Effective Teaching Methods*, 1(4). DOI: <https://doi.org/10.59652/jetm.v1i4.62>

22. Hinck, J. M. (2022). Leadership coaching as a transformative process in the military. *International Journal of Evidence Based Coaching and Mentoring*, 20(1), 20–34. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2022-33827-002>

23. Tarhonii, A. (2023). Zarubizhna praktyka vykorystannia kouchynhu v diialnosti sluzhbovtsiv politsii [Foreign practice of using coaching in the activity of policemen]. *Litopys Volyni – Volyn chronicles*, 28, 376-379. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.55> [in Ukrainian].

24. Polishchuk, I. V. (2017). Mentorstvo yak efektyvnyi mekhanizm rozvytku profesiinoho potentsialu derzhavnykh sluzhbovtsiv v Ukraini [Mentorship as an effective mechanism of development of professional potential of state servicemen in Ukraine]. *Derzhava i rehiony – State and regions. Series: State administration*, 1(57), C. 16-20. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2017/5.pdf [in Ukrainian].

25. Bhinder, N. V. (2018). Symuliatsiini tekhnolohii yak innovatsiinyi pidkhid do profesiinoy pidhotovky prykordonnykiv u Respublitsi Indii [Simulation-based technologies as innovation approach to professional training of border guards in the Republic of India]. *Naukovyi chasopys NBU imeni M. P. Drahomanova – Scientific bulletin of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and perspectives*, 60(1), 80–85. [in Ukrainian].

26. Boiko, O. V. (2020). *Teoriia i metodyka formuvannia liderstoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy [Theory and methodology of formation of leadership competence of officers of Armed Forces of Ukraine]: monography*. Zhytomyr: O. O. Yevenok Publisher. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722942/1/Boiko_O.V._Monografy.pdf [in Ukrainian].

27. Nestylya, O. O., Nestulia, S. I., & Kononets, N. V. (2021). *Dydaktyka liderstva. Suchasni pohliady na formuvannia liderstoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity [Didactics of leadership. Modern views on formation of leadership competence among higher education applicants]: monography*. Poltava: Poltava University of Economics and Trade. [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1119-1127](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1119-1127)

Романишина Оксана Ярославівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформатики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені В.Гнатюка, <https://orcid.org/0000-0002-2887-5023>

Зарембіцький Олександр Юрієвич здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)», Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, в.М.Кривоноса 2, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0009-0001-1843-9172>

ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНОНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглянуто важливу проблему сьогодення – формування управлінської компетентності майбутніх фахівців. Управлінська компетентність подається як здатність керівника ефективно виконувати свої обов'язки та досягати поставлених цілей в управлінні організацією чи командою. Вказано на потребу у підготовці фахівців такого профілю. Розглянуто основні якості, які мають бути притаманні керівникам. До основних складових управлінської компетентності відносять: лідерські якості, стратегічне мислення, аналітичні навички, комунікаційні навички, здатність до розвитку персоналу, уміння до прийняття рішень.

Звернута увага на одну з основних якостей керівника – лідерство. Детально подана характеристика складових якостей лідера. Розвиток лідерських якостей майбутніх фахівців проходить в процесі навчання із залученням до участі в тренінгах, курсах та семінарах з лідерства може надати нові знання, ідеї та практичні навички, які можна впровадити у своїй роботі. Розглянута потреба у взаємозв'язку між різними лідерами. Такий зв'язок забезпечує набуття досвіду керівництва підрозділами. Визначена роль ментора у формуванні управлінської компетентності.

Ще однією особливістю лідерства є здатність до спостереження та аналізу: спостереження за успішними лідерами, аналіз їхніх дій, рішень та комунікаційних стратегій може допомогти зрозуміти, які конкретні дії призводять до успіху. Вказано, що для лідера важливим є наявність стратегічного мислення, під яким розуміють бачення довгострокових цілей організації та вміння розробляти стратегії для досягнення цих цілей.

Показана роль зовнішнього і внутрішнього середовища у формуванні лідерських якостей. Кожний керівник повинен вміти розробляти стратегії поведінки, розвитку виробництва і передбачувати їх досягнення.

Все це можна сформулювати у процесі набуття певної професії.

Ключові слова: майбутній управлінець, компетентність, управлінська компетентність, лідерство, лідерські якості, освітній процес

Romanyshyna Oksana Yaroslavivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Informatics and its Teaching Methods, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk, <https://orcid.org/0000-0002-2887-5023>

Zarembitskyi Oleksandr Yurievych graduate of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 015 "Professional education (by specializations)", Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, v.M. Kryvonosa 2, Ternopil, <https://orcid.org/0009-0001-1843-9172>

FORMATION OF MANAGEMENT COMPETENCE OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION ACQUIRES

Abstract. The article deals with an important problem of today – the formation of managerial competence of future specialists. Managerial competence is presented as the manager's ability to effectively perform his duties and achieve set goals in managing an organization or team. The need for training specialists of this profile is indicated. The main qualities that managers should have are considered. The main components of managerial competence include: leadership qualities, strategic thinking, analytical skills, communication skills, the ability to develop personnel, and the ability to make decisions.

Attention is drawn to one of the main qualities of a manager – leadership. A detailed description of the constituent qualities of a leader is provided. The development of leadership qualities of future professionals takes place in the process of learning, involving participation in trainings, courses and seminars on leadership, which can provide new knowledge, ideas and practical skills that can be implemented in the work process. The need for communication between different leaders is considered. Such a connection ensures the acquisition of experience in the management of units. The role of the mentor in the formation of managerial competence is defined.

Another feature of leadership is the ability to observe and analyze: observing successful leaders, analyzing their actions, decisions and communication strategies can help to understand which specific actions lead to success. It is indicated that it is important for a leader to have strategic thinking, which means the vision of the organization's long-term goals and the ability to develop strategies to achieve these goals.

The role of the external and internal environment in the formation of leadership qualities is shown. Every manager should be able to develop strategies for behavior and development of production and predict their achievement.

All this can be formed in the process of acquiring a certain profession.

Keywords: future manager, competence, managerial competence, leadership, leadership qualities, educational process.

Постановка проблеми. Нині відбувається підвищення вимог до результатів підготовки майбутніх фахівців до управлінської діяльності. Це стосується всіх напрямів підготовки фахівців, зокрема і майбутніх учителів. Адже саме від рівня їх готовності до управлінської діяльності залежить якість професійної підготовки фахівців для народного господарства. Значну роль в забезпеченні якості освітнього процесу відведено управлінській компетентності майбутніх учителів. Важливе значення має сформована управлінська компетентність керівника. Багато випускників педагогічних закладів вищої освіти працюють на посадах директорів, завучів, класних керівників і саме від їх управлінської компетентності залежить якість навчального процесу. Окрім того, вони є прикладом для наслідування учнів, які вже у школі навчаються правильному і розумному керівництву колективом однокласників. Тому проблема управлінської компетентності нині є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теми обґрунтовувались в працях науковців Л. Даниленко, І. Дичківської, Н. Клокар, А. Найн, В. Паламарчук, О. Пехоти, В. Химинець та ін., проблема професійної компетентності розглядалась у наукових доробках О. Галуса, Ю. Приходько, В. Рижикова, Л. Романишиної та ін., теорія та практика розвитку управлінської культури майбутніх фахівців подано в працях О. Борисюка, С. Бурого, І. Дарманської, Я. Зорія, Є. Денисенко, В. Довганя, Б. Кришука, В. Мірошніченко, М. Крістенсен (M. Christensen) та ін.). Недостатньо ця проблема розглянута для підготовки майбутніх офіцерів, невелика кількість праць вийшла і для інших спеціалістів. Тому всі розробки з даної проблеми мають практичне значення.

Мета статті полягає у визначенні можливостей формування управлінської компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині назріла проблема формування управлінської компетентності у майбутніх фахівців. Хоч і не кожний випускник ЗВО стане хорошим управлінцем, готувати їх до такого роду діяльності потрібно. Така підготовка допоможе виявити тих фахівців, які схильні до управлінської діяльності. Особлива увага звертається на формування управлінської компетентності.

Управлінська компетентність – це здатність керівника ефективно виконувати свої обов'язки та досягати поставлених цілей в управлінні

організацією чи командою [1]. Вона об'єднує різні аспекти такої діяльності: стратегічне мислення, вміння приймати рішення і відповідати за їх результат, комунікаційні навички, управлінське планування, розвиток та мотивація персоналу, вміння співпрацювати з різними зацікавленими сторонами тощо.

До основних складових управлінської компетентності відносять: лідерські якості, стратегічне мислення, аналітичні навички, комунікаційні навички, здатність до розвитку персоналу, вміння до прийняття рішень.

Лідерські якості: це Здатність мотивувати, надихати та керувати командою.

Розвиток лідерських якостей є ключовим елементом формування управлінської компетентності. Нижче наведено кілька способів, які можуть допомогти в цьому процесі Лідерство починається з самого себе (самопізнання). Важливо постійно працювати над самовдосконаленням, розвивати свої сильні сторони, а також працювати над слабкими аспектами особистості [2, с.34-35].

Розвиток лідерських якостей відбувається в процесі навчання і проводиться шляхом: залучення до участі в тренінгах, курсах та семінарах з лідерства може надати нові знання, ідеї та практичні навички, які можна впровадити у своїй роботі.

Наступною особливістю є менторство. Під менторством розуміють пошук наставника або ментора, який має досвід управління, може бути дуже корисним для особистого розвитку лідерських якостей. Ментор може допомогти навчити та порадити у вирішенні різних ситуацій [3, с.283-289].

Важливе значення має взаємодія з іншими лідерами: Активна участь у спілнотах, клубах або групах, де обговорюються питання лідерства, може допомогти взяти на себе нові ролі та навчитися від інших лідерів.

Наступною особливістю лідерства є здатність до спостереження та аналізу: спостереження за успішними лідерами, аналіз їхніх дій, рішень та комунікаційних стратегій може допомогти зрозуміти, які конкретні дії призводять до успіху [4].

Якість сформованих лідерських якостей проявляється шляхом їх використання на практиці. Практика це найкращий спосіб навчитися лідерству і в першу чергу – брати на себе відповідальні ролі в проєктах, командних завданнях та інших ситуаціях, де ви можете розвивати свої лідерські якості [5, с.113-115].

Значна роль у формуванні лідерських якостей належить зворотньому зв'язку і вмінню його підтримувати. При цьому важливо активно шукати зворотний зв'язок щодо своєї роботи як лідера. Відкритість до критики та готовність вчитися на власних помилках допоможуть вам постійно покращуватися.

Зростання в ролі лідера відбувається поступово, через поєднання навчання, практики та саморозвитку. Важливо пам'ятати, що лідерство - це процес неперервного розвитку, а не стан, досягнутий одноразово.

Для лідера важливим є наявність стратегічного мислення, під яким розуміють бачення довгострокових цілей організації та вміння розробляти стратегії для досягнення цих цілей. Стратегічне мислення відіграє важливу роль у формуванні управлінської компетентності, оскільки воно дозволяє керівникам розуміти довгострокові цілі організації та розробляти ефективні стратегії для досягнення цих цілей. Нижче наведено деякі ключові аспекти, які варто враховувати при розвитку стратегічного мислення [4].

Однією з якостей керівника є розуміння місії та цілей. Керівник повинен чітко розуміти місію та стратегічні цілі організації. Це допомагає спрямовувати всі дії та рішення на досягнення цих цілей.

Значна роль у формуванні управлінської компетентності відіграє зовнішнє середовище. Ключовим елементом стратегічного мислення є аналіз зовнішнього середовища, включаючи оцінювання ринкових умов, конкурентів, технологічних та економічних трендів. Це допомагає виявити можливості та загрози, які можуть вплинути на організацію.

Крім оцінювання зовнішніх умов впливу на формування управлінської компетентності проводиться оцінювання внутрішніх ресурсів, власного потенціалу. Тобто, крім зовнішнього аналізу, важливо оцінити внутрішні ресурси організації, такі як фінанси, персонал, технології тощо. Це допомагає визначити сильні та слабкі сторони організації.

Кожний керівник повинен уміти розробляти різні стратегії. На основі аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища керівник може розробити стратегії, спрямовані на досягнення стратегічних цілей організації. Ці стратегії повинні бути гнучкими та адаптивними до змін у середовищі. Розвиток стратегічного мислення важливо підтримувати через навчання, практику та отримання зворотного зв'язку від колег та експертів. Це допомагає керівникам розвивати глибоке розуміння бізнесу та приймати обґрунтовані стратегічні рішення.

Ще одна велика група навичок – аналітичні. Це здатність аналізувати дані, виявляти проблеми та розробляти рішення. Аналітичні навички грають ключову роль у формуванні управлінської компетентності, оскільки вони дозволяють керівникам ефективно аналізувати інформацію, розуміти складні проблеми та приймати обґрунтовані рішення [6]. Розглянемо кілька способів, які можуть сприяти розвитку аналітичних навичок у керівників.

З цією метою в процес навчання введено аналітичні методи, які передбачають: участь у навчальних програмах, курсах або тренінгах, спрямованих на розвиток аналітичних навичок, може допомогти керівникам опанувати методами збору, аналізу та інтерпретації даних.

Виходячи з сучасних вимог необхідне використання аналітичного програмного забезпечення: Використання спеціалізованого програмного забезпечення для аналізу даних (наприклад, Excel, Tableau, Python, R тощо) дозволяє керівникам ефективно обробляти та візуалізувати великі обсяги інформації.

Аналіз даних відбувається з використанням статистичних методів: ознайомлення з основними статистичними методами та їх застосування в аналізі даних дозволяє керівникам робити обґрунтовані висновки та прогнози.

У формуванні управлінської компетентності необхідно мати розвинуте проблемне мислення. Розвиток навичок проблемного мислення дозволяє керівникам аналізувати складні ситуації, розбиратися в коренях проблем та шукати ефективні рішення. При цьому бажано враховувати експертну думку, що передбачає залучення до аналізу даних експертної думки може допомогти отримати додаткову перспективу та розуміння певних аспектів проблеми або ситуації [7, с.104-110].

Розвиток аналітичних навичок важливий для керівників на будь-якому рівні, оскільки це дозволяє їм приймати обґрунтовані рішення, оптимізувати процеси та досягати стратегічних цілей організації.

Вище згадували про комунікацію та комунікаційні навички – це вміння ефективно спілкуватися з різними стейкхолдерами, включаючи підлеглих, колег, клієнтів та інші зацікавлені сторони.

Комунікативні навички є важливою складовою управлінської компетентності, оскільки вони допомагають керівникам ефективно спілкуватися з різними стейкхолдерами, виявляти лідерські якості та досягати спільних цілей. Представимо ключові аспекти, які варто враховувати при розвитку комунікативних навичок у керівників:

Управлінці повинні вміти активно слухати. Вміння уважно слухати своїх співрозмовників є важливим аспектом комунікативних навичок. Це дозволяє керівникам краще зрозуміти потреби та погляди інших людей. При висловлюванні своїх думки, які мають бути сформульовані чітко і конкретно. Комунікація запобігає уникненню непорозумінь, сприяє досягненню мети. Комунікація повинна бути чіткою та конкретною, щоб уникнути непорозумінь, що сприяє позитивному вирішенню справ. Керівник повинен вміти ясно формулювати свої думки та ідеї. При комунікації проявляється емпатія, як здатність співчувати та відчувати емоції інших людей допомагає побудувати довіру та створити позитивне спілкування.

Не менш важливе значення має мова тіла. Невербальні сигнали, такі як жести, міміка та позиція тіла, можуть підсилити або зменшити ефективність комунікації. Керівник повинен бути уважним до свого мовлення тіла під час спілкування.

Керівник повинен вміти усувати конфлікти, керувати ними, знаходити способи їх вирішення. Це сприяє створенню здорового клімату в колективі, що покращує якість його роботи.

Від розвитку комунікаційних здібностей залежить культура спілкування. Важливо створити культуру відкритого та довірливого спілкування в організації, де кожен працівник відчуває можливість висловити свої думки та ідеї.

При наявності розвиненої культури спілкування керівнику легше знайти спільну мову з підлеглими. Керівнику слід демонструвати підтримку своїм співробітникам та створювати умови для їхнього успіху через ефективну комунікацію та мотивацію.

Розвиток комунікативних навичок важливий для будь-якого керівника, оскільки вони допомагають побудувати успішні відносини з командою, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами, сприяючи досягненню стратегічних цілей організації.

Особливу увагу керівнику слід приділяти розвитку персоналу. Під розвитком персоналу розуміють здатність розпізнавати потенціал у підлеглих, надавати їм можливості для розвитку та мотивувати до досягнення високих результатів. У добре розвинутому колективі легше приймати рішення і їх виконувати. Адже наявність хороших фахівців дозволяє керівнику доручати членам колективу виконувати прийняті рішення і не переживати за їх результат. Залучення команди до процесу прийняття рішень може сприяти збору різноманітних поглядів та знаходженню оптимальних варіантів.

Під умінням приймати рішення розуміють здатність аналізувати альтернативи та вибирати оптимальні рішення в умовах невизначеності та складності. Уміння приймати рішення в управлінні є ключовою складовою управлінської компетентності, оскільки керівники постійно знаходяться перед потребою аналізувати інформацію та вибирати оптимальні варіанти дій для досягнення цілей організації. Нижче наведено деякі основні аспекти, які слід враховувати при прийнятті рішень:

Правильно прийняти рішення можна у тому випадку, коли зібрана інформація. А збирати інформацію потрібно вміти й одночасно її перевіряти на правдивість. Це пов'язано з тим, що ключовим етапом прийняття рішення є збір перевіреної та релевантної інформації. Керівник повинен оцінити наявні дані, провести аналіз ситуації та визначити можливі альтернативи дій. Прийняття рішень включає оцінку потенційних ризиків та можливостей, пов'язаних з кожним варіантом. Керівник повинен розуміти можливі наслідки своїх дій та бути готовим до управління ризиками.

Допомогу в цьому надає добре розвинуте стратегічне мислення. Стратегічне мислення: визначається, як уміння розглядати довгострокові наслідки своїх рішень та їх відповідність стратегічним цілям організації допомагає керівникам приймати обґрунтовані рішення.

Кожний керівник повинен бути креативною особою схильною до інновацій. Креативність може допомогти керівникам знайти альтернативні рішення або нові підходи до розв'язання проблем. Важливо бути відкритим до нових ідей та інновацій.

Прийняття рішень керівником повинно ґрунтуватися на етичних принципах та враховувати інтереси всіх зацікавлених сторін. Керівник повинен бути відповідальним за наслідки своїх дій. Одночасно з цим він

повинен уміти розраховувати час виконання рішень. Розв'язання проблем та прийняття рішень може вимагати швидкої реакції. Керівник повинен бути здатним ефективно управляти часом та пріоритетами.

Успішне прийняття рішень в управлінні вимагає вміння збирати, аналізувати та використовувати інформацію для вирішення проблем та досягнення стратегічних цілей організації. Це процес, який вимагає навичок, досвіду та відповідальності. Ці компетентності допомагають керівникам ефективно впливати на організаційну діяльність, забезпечуючи успішні результати та досягаючи стратегічних цілей.

Формування управлінської компетентності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) може бути ефективним і продуктивним процесом [8]. Для цього можна використовувати:

- онлайн-курси та платформи навчання, що дозволяє отримати доступ до широкому спектру матеріалів з управління, включаючи лекції, відеоуроки, тестування тощо.

- спеціалізовані програми та інструменти. Використання програмного забезпечення та інструментів, спрямованих на розвиток управлінських навичок, таких як проєкційні системи управління, аналітичні інструменти тощо.

- віртуальні тренінги та вебінари. Участь у вебінарах та віртуальних тренінгах з управління може допомогти засвоїти нові знання та навички, взаємодіючи з експертами у реальному часі через ІКТ.

- мобільні додатки. Використання мобільних додатків для управління проєктами, організації часу, спілкування з командою тощо може полегшити і покращити ефективність управління.

- онлайн-спільноти та форуми. Активна участь у спільнотах та форумах, присвячених управлінню, дозволяє обмінюватися досвідом та кращими практиками з іншими професіоналами.

- електронні книги та журнали Читання електронних книг та статей з управління дозволяє ознайомитися з сучасними тенденціями та підходами в цій галузі.

- соціальні мережі. Використання соціальних мереж для спілкування з колегами, обговорення проблем та пошуку нових ідей є ще одним способом використання ІКТ для розвитку управлінської компетентності.

Ці інструменти можна комбінувати для максимального ефекту, створюючи індивідуальні програми розвитку управлінської компетентності з використанням ІКТ.

Висновки. Таким чином, в організації будь-якого виробництва, освітнього процесу значну роль відіграє управлінська компетентність керівника. Формувати таку компетентність потрібно у процесі навчання у закладі вищої освіти, а продовжити цей процес у ході професійної діяльності. Нині ще не дослідженими є деякі шляхи формування управлінської компетентності. Нас зацікавила комунікаційна компетентність керівника, якій ми присвятимо наші подальші дослідження.

Література:

1. Міляєва, В. Р. (2014). *Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України* (1). URL http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_1_10.pdf.
2. Жигірь, В. І. Сутність та зміст лідерської компетентності майбутнього менеджера освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2015, 130: 34–37.
3. Сидорук, І. І. Роль менторства у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. № 2 (18) С.283-289.
4. Василенко Н. В. Підготовка керівників загальноосвітніх навчальних закладів до інноваційної діяльності: моногр. Вінниця: Едельвейс і К, 2010. 224 с.
5. Ворон, М. В. Роль проектної діяльності у розвитку управлінської компетентності керівників ЗНЗ. *Нова педагогічна думка*, 2010, 2: 113-115.
6. Ягупов, В. Інформаційно-аналітична компетентність керівників професійно-технічних навчальних закладів: поняття, зміст і структура. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*, 2012, 3: 75-81.
7. Дерев'яна Л. Роль проблемного навчання у формуванні креативності студентів. *Вісник Львівського університету Серія педагогіка*. 2010. Вип. 26. С.104–110.
8. Хватова, О. Комунікативна компетентність керівника як фактор успішності його управлінської діяльності. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, 2023, 4 (34).

References:

1. Miliaieva, V. R. (2014). *Rozvytok liderskoho potentsialu v protsesi formuvannia upravlinskoi kompetentnosti kerivnykiv navchalnykh zakladiv. [Development of leadership potential in the process of formation of managerial competence of heads of educational institutions]*. Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy (1). URL http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_1_10.pdf. [in Ukrainian].
2. Zhyhir, V. I. (2015). *Sutnist ta zmist liderskoi kompetentnosti maibutnoho menedzhera osvity. [The essence and content of the leadership competence of the future manager of education]*. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky, 130: 34-37. [in Ukrainian].
3. Sydoruk, I. I. (2019). *Rol mentorstva u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv. [The role of mentoring in the professional training of future social workers.]*. Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky.. № 2 (18) S.283-289. [in Ukrainian].
4. Vasylenko N. V. (2010). *Pidhotovka kerivnykiv zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv do innovatsiinoi diialnosti: monohr. [Training of heads of general educational institutions for innovative activities]*. Vinnytsia: Edelweis i K,. 224 s. [in Ukrainian].
5. Voron, M. V. (2010). *Rol proektnoi diialnosti u rozvytku upravlinskoi kompetentnosti kerivnykiv ZNZ. [The role of project activity in the development of management competence of the managers of the ZNZ]*. Nova pedahohichna dumka, 2: 113-115. [in Ukrainian].
6. Iahupov, V. (2012). *Informatsiino-analitychna kompetentnist kerivnykiv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv: poniattia, zmist i struktura. [Informational and analytical competence of managers of vocational and technical educational institutions: concept, content and structure]*. Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika, 3: 75-81. [in Ukrainian].
7. Dereviana L. (2010). *Rol problemnoho navchannia u formuvanni kreatyvnosti studentiv. [The role of problem-based learning in the formation of students' creativity]*. Visnyk Lvivskoho universytetu Serii pedahohika.. Vyp. 26. S.104–110. [in Ukrainian].
8. Khatova, O. (2023) *Komunikatyvna kompetentnist kerivnyka yak faktor uspishnosti yoho upravlinskoi diialnosti. [Communicative competence of the manager as a factor in the success of his managerial activities]*. Naukovi perspektyvy (Naukovi perspektivi), 4 (34). [in Ukrainian].

УДК 373.5.016:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1128-1137](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1128-1137)

Семко Лариса Петрівна науковий співробітник відділу математичної та інформатичної освіти, Інститут педагогіки НАПН України, <https://orcid.org/0000-0002-7581-3378>

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ІНФОРМАТИКИ В 7-9 КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Метою статті є розгляд методичних підходів до вивчення інформатики у 7-9 класах закладів загальної середньої освіти. Сьогодні методична система навчання інформатики в школі динамічно змінюється, прагнучи забезпечити максимальне досягнення учнями особистісних, предметних і метапредметних освітніх результатів нової концепції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Отже, навчання інформатики має велике значення для реалізації потенціалу загальної середньої освіти і змінюється в умовах фундаменталізації змісту освіти, що, у свою чергу, впливає на методичну систему навчання інформатики.

В статті розглядаються мета курсу інформатика, яка досягається вирішенням завдань щодо реалізації обов'язкових результатів навчання інформатичної освітньої галузі, а також завдання навчання інформатики в 7-9 класах закладів загальної середньої освіти. Вказано, що основним завданням у вивченні інформатики є вивчення загальних закономірностей функціонування, створення і застосування інформаційних систем, переважно автоматизованих. В статті розглядаються пріоритетні цілі, на які з методичної точки зору слід звернути увагу під час викладання курсу інформатики у 7-9 класах.

Подано короткий виклад рекомендацій щодо планування й організації освітнього процесу інформатики в 7-9 класах закладів загальної середньої освіти. Вказано деякі можливі комбінації модулів, які можуть бути використані для підтримки навчання за окремими профілями.

Доведено, що важливим методичним підходом до вивчення курсу інформатики є компетентнісно орієнтований підхід. Освітній процес інформатики слід організовувати таким чином, щоб максимально використати можливості для узагальнення й систематизації знань, виявлення й ліквідування можливих прогалин і недоліків, завершити формування навичок, на яких базуються предметні і ключові компетентності

Ключові слова: інформатика, інформаційні технології, модельна програма, методика навчання, компетентнісний підхід.

Semko Larisa Petrovna is a researcher at the Department of Mathematical and Informational Education, Institute of Pedagogy of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-7581-3378>

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF COMPUTER SCIENCES IN 7-9 GRADES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The purpose of the article is to consider methodological approaches to the study of informatics in grades 7-9 of general secondary education institutions. Today, the methodical system of teaching informatics at school is dynamically changing, striving to ensure the maximum achievement by students of personal, subject and meta-subject educational results of the new concept of the State Standard of basic and comprehensive general secondary education. Therefore, the teaching of informatics is of great importance for the realization of the potential of general secondary education and changes in the conditions of the fundamentalization of the content of education, which, in turn, affects the methodical system of teaching informatics.

The article discusses the purpose of the informatics course, which is achieved by solving tasks related to the implementation of the mandatory learning outcomes of the informatics educational field, as well as the tasks of teaching informatics in grades 7-9 of general secondary education institutions. It is indicated that the main task in the study of informatics is the study of general patterns of functioning, creation and application of information systems, mainly automated ones. The article considers priority goals that should be paid attention to from a methodological point of view when teaching a computer science course in grades 7-9.

A summary of recommendations for planning and organizing the educational process of informatics in grades 7-9 of general secondary education institutions is presented. Some possible combinations of modules that can be used to support learning according to individual profiles are indicated.

It has been proven that an important methodical approach to studying the computer science course is a competence-oriented approach. The educational process of informatics should be organized in such a way as to make maximum use of the opportunities for generalization and systematization of knowledge, identification and elimination of possible gaps and shortcomings, to complete the formation of skills on which subject and key competencies are based

Keywords: informatics, information technologies, model program, teaching method, competence approach.

Постановка проблеми. Інформатика в даний час – одна з фундаментальних галузей наукового знання, що формує системно-інформаційний підхід до аналізу навколишнього світу, вивчає інформаційні процеси, методи і засоби

отримання, перетворення, передавання, зберігання і використання інформації, галузь практичної діяльності людини, яка пов'язана з використанням інформаційних технологій, що стрімко розвивається і постійно розширяється. Інформатика першою серед інших шкільних предметів вийшла на рівень профільної і рівневої диференціації змісту навчання на різних ступенях школи. Вона на практиці показала доцільність і ефективність застосування багатьох нових методів і форм навчання, спрямованих на реалізацію особистісно орієнтованого підходу до навчання, демократизації і гуманізації освіти.

Сучасні потреби розвитку України вимагають переходу на нову, більш гнучку, ніж існуюча, стратегію інформатичної освіти. Особистісна спрямованість освіти є однією з основних тенденцій розвитку сучасної школи.

Нові поняття і методи, що вивчаються в курсі інформатики, істотно розширюють традиційні межі шкільного інструментарію, формують нові прикладні знання, вміння і навички, які допомагають учням розуміти фундаментальні методи сучасної науки і їх застосування на практиці.

Проблемі постійного оновлення фактичного наповнення курсу інформатики та власне методиці викладання цього курсу приділялась значна увага на всіх етапах розвитку інформатики. Тому вона постійно перебуває в центрі уваги дослідників і вчителів-практиків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання інформатики має велике значення для реалізації потенціалу загальної середньої освіти і змінюється в умовах фундаменталізації змісту освіти, що, у свою чергу, впливає на методичну систему навчання інформатики. Нині стає все більш зрозуміло, що в курсі інформатики необхідно освоювати не лише часткові аспекти прикладної спрямованості, а й формувати загальні основи взаємодії з інформаційними технологіями, узагальнені методи і засоби.

Упродовж 40 років в Україні створюється методична система навчання інформатики, яка висвітлена у працях В. Бикова, А. Верляня, А. Гуржія, М. Жалдака, В. Ключка, Н. Морзе, С. Ракова, Ю. Рамського, Ю. Триуса та інших дослідників. Питанням змісту інформатики займалися Л. Білоусова, Я. Глинський, В. Ряжська, Ю. Дорошенко, М. Жалдак, Н. Морзе, Є. Шестопалов, О. Співаковський тощо. Але проблема наукової аргументації і прогнозування очікуваних результатів перенесення курсу інформатики на залишається відкритою. Проблемі методики вивчення різних шкільних предметів завжди приділялась належна увага дидактів, педагогів, психологів, фізіологів, зокрема, таким її аспектам, як підходи до навчання інформатики. Аналіз досліджень з даної проблеми свідчить, що багато науковців, учителів, методистів брали участь у дослідженні й обговоренні методичних підходів до навчання інформатики, зокрема в середній школі.

Враховуючи теоретичну значущість і практичну важливість аналізованого питання і з огляду на недостатню його проробку, відсутність наукової

аргументації і теоретичного обґрунтування дидактичних та методичних засад методики реалізації прикладної спрямованості навчання інформатики в гімназії, це питання залишається відкритим.

Крім того, з'являються нові засоби інформаційно-комунікаційних технологій, нове прикладне програмне забезпечення, практика реалізації методичної системи навчання інформатики постійно розвивається. Підкреслюючи значний внесок перерахованих вище авторів, зауважимо, що й багато науковців, учителів, методистів брали участь у дослідженні й обговоренні методичних підходів до навчання прикладних аспектів на уроках інформатики.

Метою статті є розгляд методичних підходів до вивчення інформатики у 7-9 класах закладів загальної середньої освіти. Сьогодні методична система навчання інформатики в школі динамічно змінюється, прагнучи забезпечити максимальне досягнення учнями особистісних, предметних і метапредметних освітніх результатів нової концепції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Сучасні тенденції розвитку інформаційних технологій, програми інформатизації шкіл, зміна комп'ютерної техніки приводять до необхідності застосування і розвитку нових методик викладання інформатики, підштовхують до реалізації нових форм навчання із застосуванням нових інформаційних технологій. .

Для розв'язання поставленої мети використовувалися такі методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної, наукової і науково-методичної літератури; аналіз матеріалів науково-методичних конференцій з комп'ютерних технологій; аналіз програм, навчальних посібників, підручників і методичних рекомендацій; аналіз навчального процесу у школі; педагогічні спостереження, бесіди з учителями і методистами тощо.

Виклад основного матеріалу. Розвиток інформаційного суспільства зумовлює потребу у нових підходах до навчання інформатики учнів закладів загальної середньої освіти. В умовах швидкого розвитку інформатизації шкільний курс інформатики набуває нового функціонального призначення, спрямованого на формування інформаційної культури, інформаційної компетентності, усвідомлення учнями ролі інформаційних технологій у розвитку сучасного суспільства.

Реалізація змісту освіти в 7-9 класах, відображає засадничі ідеї концепції «Нова українська школа» та орієнтована на реалізацію мети інформатичної освітньої галузі через окремий навчальний предмет Інформатика, охоплюючи в повному обсязі всі обов'язкові результати навчання школярів за Державним стандартом базової середньої освіти зазначеної галузі для 7-9 класів (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 р. № 898) [1].

Викладання курсу інформатики орієнтоване на формування загальної культури і більшою мірою пов'язане зі світоглядними, виховними і розвиваючими завданнями загальної освіти, завданнями соціалізації. Методологічною

основою предмета є системно - діяльнісний підхід, в рамках якого реалізуються сучасні стратегії навчання, які передбачають використання інформатики під час вивчення всіх шкільних предметів, у позаурочній та позашкільній діяльності.

Метою вивчення курсу “Інформатика” в 7-9 класах є розвиток особистості учня, здатного використовувати цифрові інструменти і технології для розв’язання проблем, розвитку, творчого самовираження, забезпечення власного і суспільного добробуту, здатного критично мислити, безпечно та відповідально діяти в інформаційному суспільстві, а також формування високого рівня інформаційної культури та інформаційної компетентності. Інформаційна компетентність забезпечує навички і досвід діяльності учнів з інформацією, яка міститься в навчальних предметах і освітніх галузях в навколишньому світі.

Мета курсу досягається вирішенням завдань щодо реалізації обов'язкових результатів навчання інформатичної освітньої галузі, які передбачають, що учні:

- ✓ знаходять, аналізують, перетворюють, узагальнюють, систематизують та подають дані, критично оцінюють інформацію для розв’язання життєвих проблем;
- ✓ створюють інформаційні продукти і програми для ефективного розв’язання задач, творчого самовираження індивідуально та у співпраці з іншими особами за допомогою цифрових пристроїв чи без них;
- ✓ використовують інформаційні та комунікаційні технології і цифрові інструменти для доступу до інформації, спілкування та співпраці як споживачі або творці, а також самостійно опановують нові технології;
- ✓ усвідомлюють наслідки використання інформаційних технологій для себе, суспільства, навколишнього природного середовища, дотримуються етичних, культурних і правових норм інформаційної взаємодії.

Складниками мети навчання, визначеної Державним стандартом щодо галузі «Технології», які безпосередньо пов’язані з навчанням інформатики в 7-9 класах закладів загальної середньої освіти є такі завдання:

- ✓ засвоєння системи базових знань, які включають в себе вклад інформатики у формування сучасної наукової картини світу, роль інформаційних процесів в суспільстві, біологічних і технічних системах;
- ✓ оволодіння уміннями застосовувати, аналізувати, перетворювати інформаційні моделі реальних об’єктів і процесів, використовуючи при цьому інформаційні і комунікаційні технології (ІКТ), у тому числі під час вивчення інших шкільних дисциплін;
- ✓ розвиток пізнавальних інтересів, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом освоєння і використання методів інформатики і засобів ІКТ під час вивчення інших шкільних предметів;

✓ виховання відповідального відношення до дотримання етичних і правових норм інформаційної діяльності;

✓ набуття досвіду використання інформаційних технологій в індивідуальній і колективній навчальній, пізнавальній, проектній діяльності тощо [2].

Основне завдання полягає у вивченні загальних закономірностей функціонування, створення і застосування інформаційних систем, переважно автоматизованих. З точки зору змісту це дозволяє розвинути основи системного бачення світу, розширити можливості інформаційного моделювання, яке повинно забезпечити значне розширення і поглиблення міжпредметних зв'язків інформатики з іншими дисциплінами. З точки зору діяльності це дає можливість сформулювати методологію використання основних автоматизованих інформаційних систем в рішенні конкретних завдань, які пов'язані з аналізом і представленням основних інформаційних процесів: автоматизовані інформаційні системи (АІС); зберігання масивів інформації (системи управління базами даних, інформаційно-пошукові системи, геоінформаційні системи тощо); АІС обробки інформації (системне програмне забезпечення, інструментальне програмне забезпечення, автоматизоване робоче місце, офісні пакети тощо).

З методичної точки зору слід звернути увагу на пріоритетні цілі викладання курсу інформатики у 7-9 класах:

- ✓ пробуджувати в дитини інтерес до навчання;
- ✓ формувати вміння вчитися протягом життя, використовуючи різні джерела інформації, вчити методів та прийомів навчання; вчити визначати навчальні цілі та добирати цифрові інструменти для їх досягнення;
- ✓ надати можливість для творчого розвитку та самореалізації учнів, зокрема із застосуванням цифрових інструментів;
- ✓ формувати навички пошуку, опрацювання, аналізу, подання, застосування та створення інформації;
- ✓ вчити опрацювання текстових, графічних, мультимедійних та цифрових даних, опановуючи як загальні прийоми, так і ознайомлюючи учнів з особливостями конкретних програмних середовищ;
- ✓ формувати громадянську позицію учнів, зокрема вчити критично оцінювати інформацію, яка поширюється медіаресурсами;
- ✓ формувати логічне, системне, структурне та алгоритмічне мислення учня / учениці; формувати уявлення про світ професій, зокрема в ІТ-галузі;
- ✓ забезпечувати всебічний розвиток дитини [3].

Вивчення інформатики у 7-9 класах може здійснюватися за будь-якою модельною програмою, що пройшла відповідну процедуру експертизи. Обов'язковою умовою вивчення інформатики у 7-9 класах є постійне використання на уроках комп'ютерної техніки, різних цифрових пристроїв, з метою формування діяльній складовій освітньої компетентності.

Співробітниками відділу математичної та інформатичної освіти Інституту педагогіки НАПН України була розроблена «Модельна навчальна програма «Інформатика. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти» (автори Завадський І. О., Коршунова О. В., Твердохліб І. А.), яка затверджена Наказом МОН № 1001 від 16.08.2023 року. В програмі визначено орієнтовну послідовність досягнення очікуваних результатів навчання учнів, зміст навчального предмета та види навчальної діяльності учнів [2].

Спираючись на модельну навчальну програму, заклади освіти можуть розробляти власні навчальні програми. Згідно з модельною навчальною програмою «Інформатика. 7–9 класи», метою курсу є розвиток особистості учня, здатного використовувати цифрові інструменти і технології для розв'язування проблем, розвитку, творчого самовираження, забезпечення власного та суспільного добробуту, критично мислити, безпечно та відповідально діяти в інформаційному суспільстві.

Освітня мета інформатики як навчального предмета повністю збігається з метою навчання інформатичної освітньої галузі.

Програма передбачає системний розвиток трьох змістових ліній:

- ✓ робота в наявних та створення власних цифрових середовищ;
- ✓ моделювання та структури даних;
- ✓ алгоритми й програми.

Перша і третя змістові лінії є традиційними для шкільного курсу інформатики, а у другій змістовій лінії основним навчальним інструментом обрано табличний процесор. Крім того, що цей засіб широко використовується в багатьох галузях людської діяльності, він є також потужним інструментом для навчання та корелює з багатьма іншими темами. Зокрема, табличний процесор стане корисним для:

- ✓ розуміння основ програмування (поняття змінної, опрацювання масивів даних, ітеративні обчислення та умовні оператори);
- ✓ пропедевтики баз даних (у 9 класі спочатку пропонується вивчати аналоги однотобличних баз даних у табличному процесорі, а вже потім переходити до багатотобличних баз даних);
- ✓ набуття практичних навичок з теми “Кодування та стиснення даних”, наприклад для реалізації методів переведення чисел з однієї системи числення в іншу.

Важливим методичним підходом до вивчення курсу інформатики в 7-9 класах закладів загальної середньої освіти є компетентісно орієнтований підхід. Цей підхід забезпечує належну результативність навчання, а саме предметну інформатичну компетентність та наповнює відповідним змістом усі інші методичні підходи. Компетентісний підхід спрямовується насамперед на формування в учнів самоосвітньої компетентності. Відповідно до цього кінцевим результатом навчання мають стати предметна інформатична та ключові компетентності, зокрема інформаційно-комунікаційна, навчальна,

комунікативна, математична, соціальна, громадянська, здоров'язбережувальна тощо. Нова українська школа має бути зорієнтована на формування тих умінь і компетентностей, які будуть необхідними для школярів, щоб успішно самореалізуватися у житті [4].

Метою компетентнісно орієнтованого навчання інформатики є формування високого рівня інформаційної компетентності. Інформаційна компетентність (і її база – інформаційна грамотність) у найбільш прогресивних моделях сучасної школи застосовується в усьому освітньому процесі, у різних предметах і формах навчальної і виховної діяльності. У зв'язку з цим перед системою освіти нині стоїть завдання зміни моделі використання ІКТ в освітніх установах: перехід від моделі "комп'ютерний клас для викладачів інформатики" до моделі, у якій ІКТ активно використовуються у викладанні всіх дисциплін, будучи інструментом перебудови всього навчального процесу. Компетентності з ІКТ передбачають здатності: застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в навчанні й повсякденному житті; раціональне використання комп'ютера й комп'ютерних засобів під час розв'язування задач, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, подаванням та передаванням; будувати інформаційні моделі й досліджувати їх за допомогою засобів ІКТ; давати оцінку процесові й досягнутим результатам технологічної діяльності.

Одним із пріоритетних завдань під час вивчення інформатики в 7-9 класах є «навчити дітей вчитися», а це означає, що, окрім розвитку самого вміння, є запит на формування навичок використання цифрових інструментів для навчання. Саме тому першою темою за даною програмою є "Цифрові інструменти для навчання". Ця тема включає в себе ознайомлення учнів із технічними особливостями створення різноманітних програмних продуктів, розширює світогляд учнів, створює фундамент для власних наукових досліджень і також може бути наскрізною.

Час, необхідний для досягнення очікуваних результатів, який відводиться даною програмою, визначається вчителем залежно від рівня попередньої підготовки учнів, обраної методики навчання, наявного обладнання тощо.

За необхідності вчитель може змінювати порядок вивчення тем, не порушуючи змістових зв'язків між ними. Допускається комбінування змісту кількох тем для створення інтегрованих проєктів чи модулів. У такому разі важливо охопити всі очікувані результати навчання, передбачені модельною програмою. Методична свобода вчителя полягає і у вільному виборі методів, прийомів, форм та педагогічних технологій навчання. Водночас, слід надавати пріоритет активним навчальним діяльностям (інтерактивним, дослідницьким, проєктним), які відповідають запитам та інтересам учнів, а також передбачають здійснення вибору та висловлення власної позиції. Учні повинні мати можливість досліджувати програмні поняття та творити власне їх

розуміння на підставі особистого досвіду. Потрібно створювати умови для розвитку допитливості учнів, підтримувати ініціативу під час вирішення проблемних ситуацій та самовираження через цифрову творчість. Але й пам'ятати про системність та послідовність формування стійких навичок під час виконання тренувальних вправ, практичних та лабораторних, практикумів тощо.

Методика проведення кожного уроку інформатики визначається вчителем з урахуванням того, що обов'язковою передумовою успішного виконання вимог програми є практична діяльність учнів з індивідуальним доступом кожного учня до роботи з персональним комп'ютером. Тут доцільно застосувати методи, засновані на особистісно зорієнтованому, диференційованому, індивідуально-діяльнісному підходах, змінити роль учителя з авторитарної на консультативну. Зазначене потребує від учителя знання відповідної методики та сформованості певних методичних умінь. Планування та організація навчальної діяльності проводиться на основі базових цінностей, загальних компетенцій, з урахуванням цілей, змісту та очікуваних результатів навчання, які зазначені в навчальних програмах, підтримки інтеграції з іншими предметами та суб'єктами навчальної діяльності, змістовими лініями курсу інформатики. Очікувані результати навчання вчитель визначає відповідно до складових компетентностей, зазначених у програмі з інформатики [3].

Програма не обмежує самостійність та творчу ініціативу вчителя, передбачаючи гнучкість вибору та розподілу навчального матеріалу відповідно до потреб учнів та обраних засобів навчання. Вона не встановлює кількість годин та порядок вивчення тем у рамках навчального року, а лише вказує на очікувані результати навчання та зміст навчального матеріалу, вивчення якого є об'єктом тематичного оцінювання. Вчитель може розподіляти навчальний час на власний розсуд, враховуючи особливості наявного матеріально-технічного забезпечення, попередній досвід, рівень знань учнів та інші фактори. Під час виконання практичних робіт учні постійно стикатимуться з необхідністю пошуку інформації та організації спільної роботи — цей матеріал також є наскрізним. А отже, завданням вчителя є системне формування в учнів вміння грамотно й безпечно шукати інформацію та повноцінно використовувати сервіси для спільної роботи. Така побудова програми, окрім дотримання логічних зв'язків у кожній змістовій лінії із врахуванням вікових особливостей, забезпечує стійке формування та системне поглиблення знань, умінь та навичок.

Висновки. Отже, зміст навчання інформатики, який визначено чинними модельними програмами, відображає доступний для засвоєння учнями зміст відповідної наукової галузі. Набуті учнями в результаті навчання компетентності нададуть їм змогу: пояснювати властивості інформації й закономірності інформаційних процесів; оволодіти основними методами

наукового пізнання; розуміти наукові основи опрацювання відомостей, застосовувати основні поняття, пов'язані з алгоритмізацією опрацювання даних, управління об'єктами і процесами; бути готовим до активної життєдіяльності в умовах інформаційного суспільства, стати в майбутньому не лише повноцінним членом такого суспільства, а й його творцем; використовувати набуті знання в подальшій навчальній та практичній діяльності в умовах інформаційного суспільства.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти від 30 вересня 2020 р. № 898 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>.
2. Завадський І. О., Коршунова О. В., Твердохліб І. А. Інформатика. 7-9 класи: Модельна навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43847>.
3. Семко Л.П. Методичні аспекти вивчення інформатики в ліцеї на рівні стандарту / В.В. Лапінський, Л.П. Семко/ Наукові записки. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В.Винниченка. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 177. Ч. I. С. 212–216.
4. Семко Л.П. Розвиток інформаційних компетенцій учнів на уроках інформатики. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Science, society, education: topical issues and development prospects» (5-7 липня 2020). Харків. С. 169-175.

References:

1. State standard of basic secondary education dated September 30, 2020 No. 898 [Electronic resource] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16>. [in Ukrainian].
2. I. O. Zavadskyi, O. V. Korshunova, I. A. Tverdokhlib (2023) Informatics. 7-9 grades: Model educational program for general secondary education institutions. [Electronic resource]. Retrieved from: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43847>. [in Ukrainian].
3. Lapinsky V.V., Semko L.P. (2019) Metodichni aspektu navchannya informatiki v licei na rivni standartu [Methodical aspects of studying informatics at the lyceum at the standard level]. RVV Central State University named after V. Vynnychenko. Series. Pedagogical sciences. Release 177. P.1.(pp212-216) [in Ukrainian].
4. Semko L.P. (2020) Rozvytok informaciynuh kompetencyi uchniv na urokah informatiki. [Development of students' informational competences in computer science lessons]. *The 8 th International scientific and practical conference "Science, society, education: topical issues and development prospects"* SPC "Sci-conf.com.ua" (pp. 169-175), Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1138-1149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1138-1149)

Соболь Наталія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, 29016, тел.: (067)384-34-42, <https://orcid.org/0000-0001-8142-008X>

ЗНИЖЕННЯ ТРИВОЖНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗВО НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.

Анотація. Навчаючись у ЗВО студенти часто переживають стрес. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну ситуація ще більше ускладнилась. Стрес трактується як природна реакція людини спрямована на вирішення проблем. Поняттям близьким до стресу є тривожність, але стрес зазвичай спричинений зовнішнім тригером. Тривожність відзначається постійними, надмірними хвилюваннями, які не зникають навіть за відсутності стресора, тобто тригер вже стає внутрішнім, що на нашу думку робить тривожність більш загрозливим явищем. Проведений нами аналіз робіт, присвячених дослідженню рівнів тривожності студентів ЗВО України у період з 2011 по 2023 рік свідчить про значне зростання тривожності серед студентської молоді, що негативно позначається на здоров'ї і життєдіяльності молодих людей. Це спонукало нас до пошуку шляхів її зниження.

Опитування щодо способів реагування на наявність високої тривожності у студентів виявило, що небагато студентів готові звернутись до психолога; переважна кількість респондентів віддало перевагу пошуку інформації і подальшому самостійному вирішенню цієї проблеми. Тому на нашу думку ЗВО повинні використати всі можливі способи зниження тривожності студентської молоді, задіявши як психологічну службу, так і науково-педагогічних працівників, що викладають дисципліни до змісту яких можна включити матеріал стосовно підвищеної тривожності. Однією із таких дисциплін є «Іноземна мова».

Аналіз наукових досліджень і документів підтвердив, що дисципліна «Іноземна мова» може бути використана як один із засобів зниження високої тривожності студентів ЗВО. Також було запропоновано рекомендації щодо організації цілеспрямованої діяльності зі зниження тривожності студентів в процесі вивчення дисципліни «Іноземна мова».

Ключові слова: студенти ЗВО, тривожність, засоби зниження тривожності, дисципліна «Іноземна мова».

Sobol Nataliia Mykolayivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Foreign Languages, Khmelnytskyi National University, 11, Instytutska St., Khmelnytskyi, 29016, tel.: (067)384-34-42, <https://orcid.org/0000-0001-8142-008x>

REDUCTION OF STUDENTS' ANXIETY IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES DURING THE WAR IN UKRAINE.

Abstract. Students often experience stress while studying at higher education institutions. With the beginning of a full-scale Russian invasion of Ukraine, the situation became even more complicated.

Stress is referred as a natural human reaction aimed at solving problems. Anxiety is a concept similar to stress, but stress is typically brought on by an external trigger. We consider anxiety to be a more dangerous phenomenon because it is characterized by excessive, continuous excitement that lasts even in the absence of a stressor, meaning that the trigger has already become internal.

We looked for strategies to lower anxiety because our review of studies on the subject of students' anxiety levels at Ukrainian higher education institutions from 2011 to 2023 shows that there has been a notable rise in anxiety among young people enrolled in these programs, which has a detrimental impact on their health and daily lives.

A survey on ways to respond to the presence of high anxiety among students revealed that few students were ready to consult a psychologist; the overwhelming number of respondents preferred to search for information and further solve this problem independently. Therefore, in our opinion, higher education institutions should use all possible ways to reduce the anxiety of student youth, involving both the psychological service and scientific and pedagogical workers who teach disciplines in the content of which it is possible to include material on increased anxiety. One of these disciplines is "Foreign language".

The discipline "Foreign Language" can be used as one of the means of reducing the high anxiety levels of students at higher education institutions, according to an analysis of scientific studies and documents. Recommendations regarding the planning of intentional activities to lessen students' anxiety during the discipline's study were also provided in the article

Keywords: students of institutions of higher education, anxiety, means of reducing anxiety, discipline "Foreign language".

Постановка проблеми. Студентські роки багато людей вважають одними з найкращих у своєму житті. Молодість, здоров'я, навчання в обраному освітньому закладі, поступове занурення в омріяну професію, певна самотійність і незалежність від батьків, нові знайомства, друзі, емоційно-піднесені стосунки – все це романтизує студентство і змушує вже зрілу людину знову і знову згадувати той чудовий час.

Однак, як свідчать дослідження, «навчальна діяльність студентів завжди була пов'язана з високим рівнем стресу, а в сьогоденні вплив стресогенних факторів лише збільшується. У сучасного студентства досить часто порушується емоційний, когнітивний, поведінковий і мотиваційний компонент діяльності,

пов'язаний з підвищеним рівнем стресу і зниженням психологічної стійкості [1,с.8] ». Н.Жигайло і Т. Шолубко умовно поділяють стресогенні чинники студентства на навчальні та особисті. Впродовж останніх двох років додалися і такі, що пов'язані з війною [1,с.5].

«Дослідження особливостей емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни у порівнянні з довоєнним часом показало, що у респондентів відбулися суттєві зрушення переживань, які переважають – ... спостерігається наявність негативних впливів актуальних емоційних станів на діяльність та спілкування; збільшилися рівні тривожності, фрустрації та депресивних симптомів. Результати переконливо доводять необхідність організації психопрофілактичних та психокорекційних заходів для здобувачів вищої освіти з метою попередження формування важкої посттравматичної симптоматики [2, с.51].

Аналіз наукової літератури, присвяченої психологічній стійкості студентів, свідчить про те, що переважна кількість студентів ЗВО не звертались до психолога під час повномасштабного вторгнення. Н.Жигайло і Т. Шолубко виявили, що лише 6% студентів неодноразово консультувались у психолога, 4% відвідували психолога один раз, а 90 % опитаних не звертались за професійною допомогою жодного разу [1, с.8].

Таким чином спостерігаємо суперечність між потребою в профілактиці та корекції негативних проявів в актуальних психологічних станах, у яких знаходяться студенти під час війни, та їх небажанням звертатись до професійних психологів, що спонукає нас до пошуку шляхів подолання цієї суперечності педагогічними засобами.

На перспективи вирішення цієї проблеми педагогічними засобами вказують висновки дослідження психологічних стратегій адаптації української спільноти в умовах воєнного конфлікту, у якому зазначається: «Наразі ситуація в суспільстві вимагає від педагогічної спільноти консолідації та активізації колективних зусиль, зокрема щодо підвищення адаптивності до суспільних змін, спричинених воєнним конфліктом, – і не лише самої педагогічної спільноти, а й інших груп населення. Важливо усвідомлювати роль педагогічної спільноти в розв'язанні проблем, її спроможність до цілеспрямованої діяльності та високий потенціал до об'єднання, що робить її життєздатною, спроможною виконувати цю роль, зокрема в кризові періоди суспільного розвитку [3]».

На нашу думку ЗВО повинні використати всі можливі способи зниження підвищеної тривожності студентської молоді, задіявши як психологічну службу, так і науково-педагогічних працівників, що викладають дисципліни до змісту яких можна включити матеріал, який стосується підвищеної тривожності. На цих заняттях також можна активізувати використання певних прийомів і методів, які допоможуть студентам подолати цю проблему хоча б частково. Однією із таких дисциплін на нашу думку є «Іноземна мова». Тому

метою нашої статті є визначення доцільних напрямків та педагогічних засобів для подолання вищезазначеної суперечності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всесвітня Організація Здоров'я визначає стрес як стан занепокоєння або психічної напруги, викликаний важкою ситуацією. Він трактується як природна реакція людини спрямована на вирішення проблем. Він - невід'ємна частина життя. Однак реагувати на стрес можна по різному, що сильно впливає на загальне самопочуття людини [4].

Американська асоціація психологів зазначає, що поняттям дуже близьким до стресу є тривожність. Обидва поняття є емоційними реакціями, але стрес зазвичай спричинений зовнішнім тригером. Тригери можуть бути як короткостроковими, так і тривалими. Люди в стані стресу відчувають психічні та фізичні симптоми, такі як дратівливість, гнів, втома, біль у м'язах, проблеми з травленням і проблеми зі сном.

Тривожність відзначається постійними, надмірними хвилюваннями, які не зникають навіть за відсутності стресора. Тривожність призводить до майже ідентичного набору симптомів, як і стрес: безсоння, труднощі зосередження, втома, м'язова напруга та дратівливість [5]. Стрес, як правило, є реакцією на відому загрозу. Тривожність, яка є наслідком стресу, може бути присутньою навіть якщо здається, що ніби для неї немає причин. Тому значна кількість людей навіть не підозрюють, що мають високі рівні тривожності, що і спонукало нас звернути увагу у своєму дослідженні саме на тривожність.

Фахівці відзначають, що тривожність проявляється на різних рівнях. На фізіологічному рівні реакції тривожності проявляються такими симптомами, як частіше пульсу, серцебиття; задишка, прискорене дихання, біль у грудях або тиск; відчуття задухи, запаморочення, пітливість, озноб; нудота, розлад шлунку, діарея; тремтіння, поколювання або оніміння в руках і ногах; слабкість, хиткість, непритомність; напружені м'язи, ригідність і сухість у роті [6].

Когнітивні симптоми тривожності включають страх втратити контроль, страх фізичної травми або смерті, страх «збожеволіти», страх негативної оцінки оточуючих, думки, що лякають, уявні образи або спогади, відчуття нереальності або відчуженості, погану концентрацію, сплутаність свідомості, відволікання; зниження уваги, гіпернастороженість до загрози; погану пам'ять і труднощі з мовленням [6]. Когнітивна модель тривожності включає нетерпимість до невизначеності, позитивні переконання щодо занепокоєння, негативну орієнтацію на проблему та когнітивне уникнення [7].

На поведінковому рівні такі симптоми тривожності як уникнення загрозливих сигналів або ситуацій, втеча, прагнення безпеки, умовляння себе, неспокій, хвилювання, крокування вперед-назад, гіпервентиляція; завмирання, нерухомість [6]. Вони призводять до того, що людина стає дратівливою, не може сидіти на місці та залишатися спокійною, легко

втомлюється, важко зосереджується, не може спати, не може належним чином виконувати обов'язки вдома, на роботі чи в навчальному закладі, відчуває труднощі у виконанні звичної діяльності у повсякденному житті, вдається до вживання наркотиків або алкоголю, щоб отримати полегшення [8].

На соціальному рівні тривога виражається як надмірний страх опинитись в незручному становищі, приниження чи остракізму через можливу негативну оцінку з боку інших під час публічного виступу чи соціальної взаємодії [9]. Це явище відоме як соціальна фобія, яка може призвести до соціальної замкнутості та ізоляції.

Згідно з дослідженням щодо прямого зв'язку між соціальною фобією та її впливом на якість життя студентів університетів в Ефіопії, студенти з соціальною фобією отримали нижчі бали у всіх категоріях якості життя, включаючи фізичне та психологічне здоров'я, соціальні стосунки та навколишнє середовище, ніж ті, у кого її немає. Дослідження виявило значне поширення соціальної фобії серед студентів університетів та її помітний негативний вплив на якість життя [10].

Проведений нами аналіз робіт, присвячених дослідженню рівнів тривожності студентів ЗВО України у період з 2011 по 2023 рік свідчить про значне зростання тривожності серед студентської молоді. Так дослідження О.Батюх виявило, що високий рівень особистісної тривожності мають 57 % студентів, помірний — 43 % досліджуваних, низький рівень не спостерігався у жодного студента. [11]. Розвідки 2016 року, здійснені Є.Неведомською та Т. Михайловською, свідчили про наявність високого рівня тривожності у 49% студентів, середнього – у 46%, а низького – у 5%. [12]. У 2019 році Л. Іванцев та Т. Іванишин зафіксували високий рівень у 60% студентів, середній – у 38, а низький – у 2 [13]. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну дало поштовх значному зростанню рівня особистісної тривожності. Проведене нами в кінці 2022-го – на початку 2023-го року дослідження виявило, що високий рівень особистісної тривожності мають 96% студентів і лише 4% мають середній рівень. Студентів з низьким рівнем не було виявлено зовсім [14].

Подібні результати були отримані У. Б Михайлишин, В. С. Сухан та О. В Анталовці. Згідно з результатами їх дослідження в студентських групах, які взяли участь в опитуванні «спостерігалась висока поширеність (від 66,7% до 95,8%) таких емоційних симптомів як: занепокоєння, підвищення тривожності; похмурий настрій; підозрілість; зменшення почуття впевненості в собі; почуття відчуженості; втрата інтересу до життя та зниження самооцінки, поява почуття провини [15]».

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось в два етапи. Метою першого етапу було з'ясувати, якому шляху подолання тривожності віддають перевагу самі студенти. Для вирішення завдання першого етапу на початку 2024 року нами було проведено опитування серед студентів першого, другого та третього курсів факультету економіки та підприємництва

Хмельницького національного університету. У ньому взяло участь 73 студента. Їм було запропоновано відповісти на запитання: «Як би Ви вчинили, якби дізнались, що у Вас високий рівень тривожності?». На це питання було запропоновано 4 варіанта відповідей:

1. Не звернули б увагу на підвищену тривожність.
2. Звернулись би за допомогою до психолога.
3. Пошукали б інформацію про підвищену тривожність і спробували вирішити цю проблему самотужки.
4. Звернулись би до близьких людей.

Результати опитування представлено на діаграмі 1.

Діаграма 1

Як видно на діаграмі переважна кількість студентів (45 осіб) обрали пошук інформації і самостійне вирішення проблеми підвищеної тривожності. 12 студентів відповіли, що звернулись би за допомогою до психолога. 10 студентів не звернули б увагу на підвищену тривожність. І лише 6 респондентів звернулись би з цією проблемою до близьких людей.

З огляду на те, що велика кількість студентів ЗВО України під час війни має високий рівень тривожності, а також враховуючи результати проведеного опитування щодо можливих шляхів вирішення цієї проблеми, нами було зроблено висновок, що надання студентам інформації про тривожність, її вплив на здоров'я і добробут людини є їх актуальною потребою, яку заклади

вищої освіти повинні задовольнити задля збереження ментального і фізичного здоров'я студентської молоді.

Завданням другого етапу дослідження було з'ясувати перспективи дисципліни «Іноземна мова» як засобу для зниження тривожності студентів.

Відповідно до реалізації частин третьої та четвертої статті 7 Закону України «Про освіту», частини третьої статті 48 Закону України «Про вищу освіту», пункту 8 Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2014 року № 630 (із змінами), з урахуванням рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 25.06.2019 № 5/1-4 «Про концептуальні засади державної політики щодо англійської мови у вищій освіті» було затверджено Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України, у яких зазначається, що «навчання у закладах вищої освіти (далі - ЗВО) забезпечує завершене формування у студентів потреби вивчення англійської мови з оволодінням нею як засобом спілкування, пізнання, самореалізації та соціальної адаптації в полікультурному світі на основі усвідомлення важливості вивчення іноземних мов, насамперед англійської, як засобу спілкування і пізнання в сучасному світі, підвищення своєї конкурентоспроможності під час економічної та соціальної євроінтеграції [16]». Як бачимо з вищезазначеного, перед викладачами дисципліни «Іноземна мова» стоїть завдання не лише навчити студентів розмовляти іноземною мовою. Вона повинна стати засобом пізнання, соціальної адаптації та самореалізації студента. Відповідно до цього дисципліна «Іноземна мова» може слугувати й засобом зниження тривожності. На нашу думку вона має для цього певні можливості.

Аналіз наслідків тривожності та найефективніших стратегій її подолання, проведений в наших попередніх роботах, дозволив визначити напрями діяльності для усунення шкідливих наслідків високого рівня студентської тривожності в умовах ВНЗ під час війни, а саме: розробка психологічних рекомендацій для студентів, патріотичне виховання, колективна робота над спільними завданнями та проектами, фізична активність та спорт, впровадження принципів здорового способу життя, набуття навичок тайм-менеджменту, творчі заняття у вільний час, розвиток навичок міжособистісного спілкування [14].

Цілеспрямовану роботу за деякими з цих напрямків можна організувати в процесі вивчення іноземної мови.

Розробка психологічних рекомендацій для студентів з метою зниження високої тривожності, звісно, покладається на професійних психологів. Однак, щоб привернути увагу студентів до цієї проблеми, а також для задоволення їх потреби в інформації про тривожність, її наслідки і шляхи подолання, до теми «Медицина і здоров'я», яка зазвичай входить до програм вивчення іноземної

мови, можна включити науково-популярні тексти про тривожність і її вплив на здоров'я людини, запропонувати пройти тестування англійською мовою на визначення їх власного рівня тривожності. Вивчаючи теми, що пов'язані з роботою та відпочинком, професійним розвитком, навчанням та часом, можна включити матеріали, які стосуються тайм-менеджменту. До тем «Спорт», «Дозвілля» можна включити обговорення новітніх практик у цих галузях, які могли б зацікавити студентів своєю новизною і небуденністю, чим активізувати їх фізичний і творчий потенціал.

Переживаючи випробування війни, українці віддають перевагу стратегіям підтримки, про що свідчать нещодавні дослідження: «Стратегія пошуку соціальної підтримки, коли зусилля особи спрямовані на пошук соціальних ресурсів та емоційної підтримки з метою подолання стресогенної ситуації, на взаємодію з іншими і коли вона очікує при цьому уваги, підтримки та співчуття від оточення, виявилася притаманною всій вибірці, а її показники незначною мірою перевищили верхню межу середнього діапазону значень. Це свідчить про те, що в кризових умовах загострюється потреба в підтримці, у допомозі в налагодженні зв'язків з іншими людьми.» Тому особливо важливою в процесі зниження тривожності на заняттях з іноземної мови є особистість викладача – його патріотична громадянська позиція і настрої, які в процесі спільної навчальної діяльності передаються студентам.

Фахівці зазначають, що створення позитивної атмосфери на занятті, емоційна підтримка студента - необхідні умови зниження тривожності студентів. Для зняття напруженості на початку заняття рекомендують використовувати різноманітні айсбрейкери та розминки. [17].

Ми також вважаємо, що до робочих програм з іноземної мови слід було б включити тему «Незламні українці», в межах якої студенти ознайомились би з лексикою, пов'язаною з сучасними подіями в Україні, а також з історіями сміливих і незламних людей, які всупереч важким життєвим обставинам не втрачають оптимізму, живуть повноцінним життям і досягають поставлених перед собою цілей. Стратегія «вони змогли і я зможу?», як показує практика, є досить продуктивною для зниження тривожності.

Дисципліна «Іноземна мова» відіграє значну роль у формуванні і вдосконаленні навичок міжособистісного і ділового спілкування. Підготовка і виступ студентів з доповідями та презентаціями, групова робота над спільними завданнями, кейсами чи проектами, виступи з піснями чи поезією іноземною мовою, участь у діалогах чи сценках – все це сприяє не лише оволодінню іноземною мовою, а й робить неоціненний внесок у розвиток особистості студента, його бажання і уміння спілкуватись, уміння долати страх і триматись на публіці, розвиток навичок асертивної поведінки, що також є одним із шляхів зниження тривожності.

Нами також було виділено низку методик, які сприяють подоланню бір'єрів у спілкуванні, а саме: техніка «Name it to Tame it» запропонована

Деніелом Сігелом, у якій використана ідея про те, що усвідомлення емоцій сприяє їх регулюванню; наведення фактів і доказів, що допомагає здобути впевненість в дискусії; погляд на ситуацію з позиції опонента, коли можна побачити інші підходи до проблеми; активне слухання з використанням заохочуючих реплік, повторення слів співбесідника, перефразування, емпатичне слухання, резюмування [18, с.458]. Деякі з цих методик використовуються в іноземних підручниках англійської мови, проте з метою зниження тривожності студентів під час війни, ці методики слід було б використовувати більш активно, усвідомлено і цілеспрямовано.

Висновки. За результатами дослідження нами було зроблено наступні висновки:

1. Проведений нами аналіз робіт, присвячених дослідженню рівнів тривожності студентів ЗВО України у період з 2011 по 2023 рік свідчить про значне зростання тривожності серед студентської молоді, що негативно позначається на здоров'ї і життєдіяльності молодих людей.

2. Опитування щодо способів реагування на наявність високої тривожності у студентів виявило, що переважна кількість респондентів віддало перевагу самостійному пошуку інформації і подальшому вирішенню цієї проблеми.

3. Аналіз наукових досліджень і документів підтвердив думку про те, що дисципліна «Іноземна мова» може бути використана як один із засобів зниження високої тривожності студентів ЗВО.

4. Запропоновано рекомендації щодо організації цілеспрямованої діяльності зі зниження тривожності студентів в процесі вивчення дисципліни «Іноземна мова».

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці методики зниження тривожності студентів в процесі вивчення дисципліни «Іноземна мова» та експериментальній перевірці її дієвості.

Література:

1. Жигайло Н., Шолубка Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2022. Випуск 14. С. 3–14.

2. Ситнік С.В., Мірошниченко О.М., Свіденська Г.М. Особливості емоційних станів здобувачів вищої освіти під час війни в Україні. *Габітус*. 2022. Випуск 37. С.48-51.

3. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / за наук. ред. Л.М.Коробки /Л.М.Коробка, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін. ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019 – 286 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730670/3/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

4. Stress. World Health Organisation: веб-сайт. URL: https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/stress/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAuYuvBhApEiwAzq_YiaItfjYbiqwMyH39h2J3t9CQitCb6cHm1LuEaNHAT74jP_QhS8U6JhoCl2QQAvD_BwE (дата звернення: 12.02.2024).

5. What's the difference between stress and anxiety? American Psychological Association: веб-сайт. URL: <https://www.apa.org/topics/stress/anxiety-difference> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Chand S. P. Anxiety. StatPearls – NCBI Bookshelf. web-site. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470361/> (дата звернення 17.02.2024).
7. Koerner N., Dugas M. J. A Cognitive Model of Generalized Anxiety Disorder: The Role of Intolerance of Uncertainty. In G. C. L. Davey & A. Wells (Eds.), *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment*. Wiley Publishing. 2006. Pp. 201–216. DOI: 10.1002/9780470713143.ch12
8. Signs & Symptoms of Anxiety. Valley Behavioral Health System: web-site. URL: <https://www.valleybehavioral.com/anxiety/signs-symptoms-causes/> (дата звернення 1.02.2024)
9. Rose G. M. Social Anxiety Disorder. Stat Pearls – NCBI Bookshelf: web-site. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK555890/> (дата звернення 7.03.2024)
10. Hajure M. Abdu Z. Social Phobia and Its Impact on Quality of Life among Regular Undergraduate Students of Mettu University, Mettu, Ethiopia. *Adolescent health, medicine and therapeutics* Vol.11. 2020. Pp. 79–87. DOI: 10.2147/AHMT.S254002
11. Батюх О. Важливість дослідження тривожності у студентів першого курсу. *Медсестринство*. 2011. № 4. С. 22–23.
12. Неведомська Є., Михайловська Т. Як подолати педагогу тривожність студентів? *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1(13), С. 131–144. DOI: 10.28925/2312-5829.2016.1.13144.
13. Іванцев Л., Іванишин Т. Психологічні чинники виникнення особистісної тривожності у студентської молоді. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. № 1 (22). DOI:<https://doi.org/10.15330/vpufpn.22.76-82>.
14. Соболев Н., Шиба А. Overcoming the negative effects of anxiety among ukrainian university students during the war. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. Том 35 № 4, 2023. С.117-136.
15. Михайлишин У. Б., Сухан В. С., Анталовці О. В. Психологічний стан здобувачів вищої освіти в період воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Психологія. Випуск 2, 2023. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/205/291>
16. Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України./М-во освіти і науки України/ URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini> (дата звернення: 12.02.2024).
17. Шиба, А. Подолання тривожності студентів, що вивчають іноземні мови в умовах війни в Україні. *Молодий вчений*. 2023, 11 (123), С. 81-86. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-11-123-4>
18. Соболев Н.М. Формування навичок ефективного спілкування з метою подолання тривожності у студентської молоді під час війни: тези Міжнародної наук.-практ. конф.: «Сектор безпеки і оборони України на захисті національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану», 24 лист. 2022. Хмельницький: НАДПСУ, 2022 с. 458)

References:

1. Zhyhailo N., Sholubka T. (2022) Formuvannia psykholohichnoi stiihosti studentiv ZVO pid chas viiny. [Formation of psychological stability of students of higher education institutions during the war.] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii psykholohichni nauky - Bulletin of Lviv University. Psychological sciences series*. 14, 3–14. [in Ukrainian].
2. Sytnik S.V., Miroshnychenko O.M., Svidenska H.M. (2022) Osoblyvosti emotsiinykh staniv zdobuvachiv vyshchoi osvity pid chas viiny v Ukraini. [Peculiarities of the emotional states of students of higher education during the war in Ukraine.] *Habitus - Habitus*, 37, 48-51. [in Ukrainian].

3. Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: psykholohichni stratehii adaptatsii. [Community in conditions of military conflict: psychological strategies of adaptation]. (2019) Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/730670/3/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BA%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84_%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97_%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.pdf [in Ukrainian].
4. Stress. (2022, June 17). Retrieved from https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/stress/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiAuYuvBhApEiwAzq_YialtfjYbiqwMyH39h2J3t9CQitCb6cHm1LuEaNHAT74jP_QhS8U6JhoCl2QQAvD_BwE12
5. What's the difference between stress and anxiety? Retrieved from <https://www.apa.org/topics/stress/anxiety-difference> [in English].
6. Chand, S. P. (2022). *Anxiety*. StatPearls - NCBI Bookshelf. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK470361/> [in English].
7. Koerner, N., & Dugas, M. J. (2006). A Cognitive Model of Generalized Anxiety Disorder: The Role of Intolerance of Uncertainty. In G. C. L. Davey & A. Wells (Eds.), *Worry and its psychological disorders: Theory, assessment and treatment* (pp. 201–216). Wiley Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470713143.ch12> [in English].
8. Valley Behavioral Health System. (2017, October 3). Signs & symptoms of anxiety. Retrieved from <https://www.valleybehavioral.com/anxiety/signs-symptoms-causes/> [in English].
9. Rose, G. M. (2022, October 25). *Social Anxiety Disorder*. StatPearls - NCBI Bookshelf. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK555890/> [in English].
10. Hajure, M., & Abdu, Z. (2020). Social Phobia and Its Impact on Quality of Life among Regular Undergraduate Students of Mettu University, Mettu, Ethiopia. *Adolescent health, medicine and therapeutics*, 11, 79–87. <https://doi.org/10.2147/AHMT.S254002> [in English].
11. Batiukh O. (2011) Vazhlyvist doslidzhennia tryvozhnosti u studentiv pershoho kursu. [The importance of researching anxiety in first-year students.] *Medsestrynstvo. Nursing*, 4, 22–23. [in Ukrainian].
12. Nevedomsjka, J. O., Mykhajlovsjka, T. O. (2016). Yak podolaty pedahohu tryvozhnist studentiv? [How to overcome teachers the anxiety of students?] *Osvitologičnij Diskurs - Educational discourse*. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2016.1.13144> [in Ukrainian].
13. Ivantsev L., Ivanyshyn T. (2019) Psykholohichni chynnyky vynyknennia osobystisnoi tryvozhnosti u studentskoi molodi. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu - Bulletin of the Prikarpattia University* 1(22), 76–82. <https://doi.org/10.15330/vpufpn.22.76-82>. [in Ukrainian].
14. Sobol N., Shyba A. (2023) Overcoming the negative effects of anxiety among Ukrainian university students during the war. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky. - Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences*. Vol. 35 No. 4, 117-136. [in English].
15. Mykhailyshyn U. B., Sukhan V. S., Antalovtsi O. V. (2023) Psykholohichni stan zdobuvachiv vyshchoi osvity v period voiennoho stanu. [Psychological state of higher education students during the state of war.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Psykholohiia. - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Psychology series*, 2. Retrieved from <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/205/291> [in Ukrainian].
16. Metodichni rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakisnogo vyvchennia, vykladannia ta vykorystannia anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy. [Methodological recommendations for ensuring quality study, teaching and use of the English language in higher education institutions of Ukraine ./ M-vo osvity i nauky Ukrainy- Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini> [In Ukrainian].

17. Shyba, A. V. (2023). Managing students' anxiety while learning foreign languages in the conditions of war in Ukraine. *Molodij Vchenij*, 11 (123), 81–86. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-11-123-4>

18. Sobol N.M. (2022) Formuvannia navychok efektyvnoho spilkuvannia z metoiu podolannia tryvozhnosti u studentskoi molodi pid chas viiny [Formation of effective communication skills in order to overcome anxiety among student youth during the war] Proceedings from Mizhnarodai nauk.-prakt. konf.: «Сектор безпеки і оборони України на захисти національних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану» - International Science-Pract. conference: "The security and defense sector of Ukraine in the protection of national interests: current problems and tasks in the conditions of martial law" (p. 458)]. Khmelnyskyi: NADPSU. [in Ukrainian]

УДК 316.477

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1150-1158](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1150-1158)

Стешенко Олександр Леонідович аспірант, Інститут педагогіки НАПН України, вул. Січових Стрільців, 52-Д м. Київ, 04053, тел.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0532>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

Анотація. У статті досліджено особливості підготовки студентів економічних спеціальностей до професійної кар'єри. Обґрунтовано, що головна парадигма сучасної економічної освіти полягає у розумінні того, що розвиток економіки значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціальною активністю. Доведено, що сучасна підготовка студентів економічних спеціальностей до професійної кар'єри характеризується переходом до нових засад формування та розвитку економічних знань, які орієнтовані на поглиблений аналіз економічних процесів, формування основ соціально орієнтованої економіки, розвиткові гуманізації та соціалізації суспільних процесів, національній самоідентифікації.

Сфокусована увага на важливість ролі самої людини в кар'єрі. Економісти можуть працювати в різних галузях та на різних підприємствах, оскільки професія є універсальною. Для успішної кар'єри важливо постійно розвивати професійні навички та бути в курсі останніх тенденцій у сфері економіки. Існують різні посади для економістів, включаючи бухгалтера-економіста, інженера-економіста та менеджера-економіста, кожна з яких має свої функції та відповідальності.

Констатовано, що позитивний вплив професії на особистість виявляється у формуванні професійної самосвідомості, професійної спрямованості, професійного мислення, у розвитку професійно важливих якостей, оволодінні фаховим досвідом тощо. Проте вплив професії на особистість може мати деякі негативні прояви, наприклад, професійні деформації, деструктивні зміни особистості в процесі професійної діяльності.

До особливостей підготовки студентів економічних спеціальностей до професійної кар'єри віднесено: вироблення навичок репрезентації виробничої поведінки успішного фахівця, первинна професійна адаптація на підприємстві і успішна презентація своїх фахових здібностей, навичок та вмінь, конкурентна поведінка молодого фахівця на ринку праці, правові засади оформлення на роботу за місцем вибору професійного працевлаштування за фахом, планування особистої професійної кар'єри і програми успішної професійної самореалізації.

Ключові слова: кар'єра, професійний розвиток, вертикальна і горизонтальна кар'єра, професійні деформації, професійна адаптація.

Steshenko Oleksandr Leonidovych graduate student, Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, St. Sichovych Striltsiv, 52-D, Kyiv, 04053, tel.: (044) 264-52-54, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0532>

PECULIARITIES OF PREPARING STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALITIES FOR A PROFESSIONAL CAREER

Abstract. The article examines the peculiarities of preparing students of economic specialities for a professional career. It is substantiated that the main paradigm of modern economic education is the understanding that the development of the economy is largely determined by the nature of human activity, its worldview, and social activity. It is proved that the modern preparation of students of economic specialties for a professional career is characterised by the transition to new principles of formation and development of economic knowledge, which are focused on in-depth analysis of economic processes, formation of the foundations of a socially oriented economy, development of humanisation and socialisation of social processes, and national self-identification.

Attention is focused on the importance of the role of the individual in a career. Economists can work in different industries and at different enterprises, as the profession is universal. For a successful career, it is important to constantly develop professional skills and keep abreast of the latest trends in the field of economics. There are various positions for economists, including accountant-economist, engineer-economist and manager-economist, each with its own functions and responsibilities.

It is stated that the positive influence of the profession on the personality is manifested in the formation of professional self-awareness, professional orientation, professional thinking, development of professionally important qualities, mastering professional experience, etc. However, the influence of the profession on the personality can have some negative manifestations, such as professional deformations, destructive changes in the personality in the process of professional activity.

The peculiarities of preparing students of economic specialties for a professional career include: development of skills for representing the production behaviour of a successful specialist, primary professional adaptation at the enterprise and successful presentation of their professional abilities, skills and abilities, competitive behaviour of a young specialist in the labour market, legal basis for employment at the place of choice of professional employment in the speciality, planning of a personal professional career and programmes for successful professional self-realisation.

Keywords: career, professional development, vertical and horizontal career, professional deformations, professional adaptation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі входження української освіти в європейський простір, розвитку цифрової економіки забезпечення належного рівня професійної підготовки фахівців економічних спеціальностей здатних до кар'єрного розвитку набуває особливої актуальності. В сучасних умовах підвищуються вимоги до знань, умінь, навичок, ділових якостей та інтелектуальних здібностей студентів економічних спеціальностей, адже суспільству потрібні фахівці, які відповідають вимогам інноваційної економіки, економіки, яка працює для людей.

Вивчення й аналіз вітчизняної педагогічної думки свідчить про те, що за останнє десятиліття здійснюються вагомі дослідження наукового і прикладного характеру, що спрямовані на дослідження педагогічних проблем економічної освіти, забезпечення її належної якості, підготовки фахівців здатних до успішної професійної кар'єри у розбудові української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто виділити дисертаційні дослідження Р. Гейзерської щодо формування професійно значущих якостей майбутніх магістрів економічного профілю у процесі фахової підготовки, Н. Андрущенко – формування базових управлінських компетенцій у майбутніх менеджерів економічного профілю засобами інтерактивних технологій, Д. Касаткіної – підготовка майбутніх економістів до застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності. Особливий інтерес становлять для нас наукові розвідки з порівняльної професійної педагогіки, які стосуються підготовки фахівців з економічних спеціальностей в інших країнах світу. Зокрема, це дослідження А. Найдьонової «Професійна підготовка економістів аграрного профілю в університетах Великої Британії», Л. Отрощенко «Розвиток професійної компетентності майбутніх фахівців зовнішньоекономічного профілю у Німеччині», Н. Войнаровської «Підготовка бакалаврів з економіки у вищих навчальних закладах США», В. Ільїної «Становлення та розвиток вищої економічної і бізнес-освіти Сполучених Штатів Америки у сучасних умовах», А. Загородньої «Професійна підготовка фахівців економічної галузі у закладах вищої освіти Республіки Польща»

У контексті досліджень з професійної кар'єри відзначимо роботи С. Алексєєвої, Л. Базиль, І. Гриценко, Л. Єршової, Д. Закатнова, В. Орлова та інших щодо організації психолого-педагогічних тренінгів у системі консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів, планування й розвитку професійної кар'єри учнівської молоді у системі професійно-технічної освіти [1, 2].

Виклад основного матеріалу. Професійна кар'єра у своїй багатогранності тлумачиться як професійне зростання, або як рух посадовою

«кар'єрною драбиною» в рамках тієї чи іншої установи. Підготовка студентів економічних спеціальностей до професійної кар'єри зумовлюється станом економічної освіти в Україні, який характеризується переходом до нових засад формування та розвитку економічних знань, що орієнтовані на поглиблений аналіз економічних процесів, формування основ соціально орієнтованої економіки, розвитку гуманізації та соціалізації суспільних процесів, національній самоідентифікації.

Головна парадигма сучасної економічної освіти полягає у розумінні того, що розвиток економіки значною мірою зумовлений характером життєдіяльності людини, її світоглядом, соціальною активністю.

Особливості змісту економічної освіти обумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, різнобічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, уміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Такі фахівці здатні до творчого розвитку і успішної кар'єрної реалізації. Формування економічних знань реалізується через поєднання пізнавальних, теоретичних і практичних компонентів навчання. Причому пізнавальні компоненти створюють не тільки систему фінансових, технологічних, технічних, економічних і правових знань, а й визначають внутрішню культуру фахівців, формують готовність до свідомої гармонізації стосунків «Людина — суспільство - природа — економіка».

Швидкий розвиток передових когнітивних технологій автоматизації роботизації, штучного інтелекту спричиняє значного інновативного тиску на різні сфери економічної діяльності, перетворюючи цифрові трансформації у головний пріоритет, без якого неможливо досягти стійкої конкурентоспроможності. Використання можливостей штучного інтелекту дозволяє автоматизувати більшість рутинних та монотонних завдань, що відкриває більше простору для застосування креативних здібностей людей, спонукає їх виконувати складнішу, але більш цінну роботу, підвищувати продуктивність і фокусуватись на власних та організаційних результатах. Таким чином, цінність людської праці не нівелюватиметься, а навпаки, відбуватиметься її якісна трансформація, що вимагатиме більш інтенсивного задіяння людських можливостей компетенцій [3].

В умовах швидкої цифровізації економіки сфера праці перебуває під впливом неоднозначних тенденцій, що характеризується як пришвидшення процесів скорочення потреби у традиційних робочих місцях, так і появою якісно нових їх видів, де у різних комбінаціях поєднуються раніше несумісні професійні вимоги. З огляду на це, необхідна активізація уваги до превентивного аналізу визначених тенденцій побудови ефективних способів редизайну робочих місць із досягненням максимального позитивного ефекту для бізнесу, людей, економіки та суспільства в цілому. Загострюється також і протиріччя між економічною освітою та сучасним бізнесом, якому потрібні

практико-орієнтовані фахівці. Володіння та уміння застосовувати знання, що підвищують конкурентоспроможність підприємства, сьогодні особливо важливі для успішної економічної діяльності в сучасному ринковому середовищі.

Професійна кар'єра економістів включає різноманітні можливості та шляхи розвитку. Економісти можуть працювати в різних галузях та на різних підприємствах, оскільки професія є універсальною. Для успішної кар'єри важливо постійно розвивати професійні навички та бути в курсі останніх тенденцій у сфері економіки. Існують різні посади для економістів, включаючи бухгалтера-економіста, інженера-економіста та менеджера-економіста, кожна з яких має свої функції та відповідальності. Ось деякі ключові аспекти:

Обов'язки: Економісти допомагають компаніям або підприємствам розставити пріоритети та цілі для збільшення прибутку і зменшення витрат.

Навички: Важливими є знання з економічних дисциплін, макроекономічна теорія, вміння працювати з фінансовою звітністю, аналітичні здібності та володіння спеціалізованими програмами.

Складність процесу побудови кар'єри економістів позначається і на різноманітності її видів, і на відмінності підходів до її типів. Виявлення прагнень, побажань та особових рис працівників, їх відповідність реальному потенціалу дає можливість використовувати це з метою кар'єрного зростання персоналу та ефективної діяльності підприємства. Отже, слід акцентувати увагу на тому, що існує два види кар'єри: вертикальна і горизонтальна. Вертикальна кар'єра - це просування фахівця по посадовим сходами в організаційній ієрархії. Горизонтальна кар'єра - це рух фахівця всередині професії, становлення його як професіонала.

Кар'єра – це, також, суб'єктивно усвідомлені власні судження працівника про свій трудовий шлях і задоволення роботою. Необхідно зазначити про негативні аспекти у побудові професійної кар'єри.

Професійна діяльність неодмінно супроводжується змінами в структурі особистості: відбувається посилення та інтенсивний розвиток якостей, що сприяють успішному здійсненню діяльності, а також придушуються і навіть руйнуються структури, що не беруть участі в цьому процесі. Позитивний вплив професії на особистість виявляється у формуванні професійної самосвідомості, професійної спрямованості, професійного мислення, у розвитку професійно важливих якостей, оволодінні фаховим досвідом тощо. Проте вплив професії на особистість може мати деякі негативні прояви, наприклад різке загострення небажаних особистісних якостей, «огрубіння» і винесення назовні стереотипів поведінки, мислення, спілкування. Усе це спричиняє ускладнення у взаємодії з іншими людьми і робить поведінку таких людей неадекватною ситуаціям. Ідеться про професійні деформації особистості. Професійні деформації (лат. *deforma* - перекручую, спотворюю) – деструктивні зміни особистості в процесі професійної діяльності.

Отже, професійний розвиток – це не тільки зростання та вдосконалення, а й руйнування та професійні деструкції, які характеризуються як зміни психологічної структури особистості в процесі професійної діяльності.

Професійні деформації мають такі ознаки: – авторитарність (франц. *autoritaire* – владний), яка виявляється в централізації всього процесу, використанні повчального стилю спілкування; домінантність, консерватизм, догматизм;

✓ емоційна індиферентність (лат. *indifferens* – байдужий), яка характеризується емоційною сухістю і байдужістю;

✓ експансіонізм (лат. *expansio* - розширення), що виявляється в перебільшенні значення;

✓ поведінковий трансфер (лат. *transfero* – переносу, переміщую), який реалізується в прояві ознак рольової поведінки;

✓ самовпевненість, прямолінійність, низька критичність мислення;

✓ відсутність комунікативної гнучкості;

✓ орієнтація на соціальне схвалення та інше.

Практичне опрацювання студентами економічних спеціальностей програми кар'єрного розвитку включає:

➤ Конкурентна поведінка молодого фахівця на ринку праці: цілеспрямований і успішний пошук місць для працевлаштування за фахом; вибір оптимального варіанту працевлаштування та перспективного підприємства для цього; ринкова презентація власних фахових здібностей та вмій їх успішної реалізації.

➤ Планування особистої професійної кар'єри і програми успішної професійної самореалізації: вміння підтримувати і нарощувати високу професійну конкурентоспроможність, здатність до «фахового маневрування» відповідно до кон'юнктури ринка; знання методів вироблення стратегії і тактики з розробки і здійснення успішної професійної кар'єри.

➤ Правові засади оформлення на роботу за місцем вибору професійного працевлаштування за фахом: вступ у договірні правовідносини з роботодавцем; складання перспективного трудового договору (контракту) на паритетних умовах з роботодавцем; розробка соціального пакету з прав молодого фахівця; регламентування адміністративно-трудова відносин; розширення і здійснення прав з господарської і підприємницької діяльності в межах підприємства; здійснення права господарської ініціативи, авторських прав та інших прав інтелектуальної власності.

➤ Первинна професійна адаптація на підприємстві і успішна презентація своїх фахових здібностей, навичок та вмій: розробка особистої «програми комунікацій» з персоналом підприємства; освоєння методів ефективної (успішної) комунікативної поведінки; оволодіння вміннями створення виробничих ситуацій власних «конкурентних переваг»; розробка професійного проекту (програм) кар'єрного зросту, практично-когнітивного самовдосконалення та успішної професійної самореалізації.

➤ Вироблення навичок репрезентації виробничої поведінки успішного фахівця: знання методів і практичних вмінь конструктивного вирішення виробничих завдань; демонстрація високої професійної активності та ініціативності; володіння технікою і креативними технологіями професійної самореалізації; вміння розробляти кар'єрні плани цілеспрямованості; партнерські вміння до колективної діяльності у цільових і творчих групах швидкого та успішного вирішення завдань.

Висновки. Використання компетентнісного підходу, який базується на оптимальному поєднанні фундаментальної освіти та практичної підготовки, є пріоритетним у підготовці майбутніх економістів, адже він сприяє підвищенню особистісного і практичного рівнів фахівців, професійному розвитку випускників та підтримці високого статусу економічної освіти у професійній структурі сучасного суспільства.

Література:

1. Психолого-педагогічні тренінги у системі консультування з професійної кар'єри учнів професійно-технічних навчальних закладів: навчальний посібник [Алексєєва С., Гриценко І., Закатнов Д., Кузьмінська Л., Орлов В.]. Житомир: «Полісся», 2019. 200 с.
2. Алексєєва С.В., Єршова Л.М., Закатнов Д.О., Лозовецька В.Г., Орлов В.Ф. Планування й розвиток професійної кар'єри учнівської молоді у системі професійно-технічної освіти: навчальний посібник. Житомир: «Полісся», 2018. 186 с.
3. Топузов О. М., Алексєєва С. В. Розвиток професійної кар'єри в освіті: робоча програма навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» [Електронне видання]. Київ: Педагогічна думка, 2023. 22 с. DOI: 10.32405/978-966-644-688-9-2022-24. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739922>
4. Алексєєва С. В. Формування готовності майбутніх фахівців до реалізації професійної кар'єри. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д.Г., 2012. Вип. 16, кн. 2. С. 3–12.
5. Алексєєва С. Наукові теорії розвитку професійної кар'єри в сучасних концепціях професійної педагогіки. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. Київ – Вінниця: Планер, 2014. Вип. 38. С. 100–103.
6. Алексєєва С. Теоретичні і методичні основи підготовки майбутніх дизайнерів художнього профілю до розвитку професійної кар'єри : дис. докт. пед. наук : спец. 13.00.04; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. Київ, 2020. 674 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729894>
7. Алексєєва С. В. Підготовка майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри: теорія і практика. монографія. Київ: Міленіум, 2018. 484 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727617>
8. Алексєєва С (2021) Індивідуалізація навчання: суть, шляхи реалізації. International scientific and practical conference «Pedagogy an Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. . Riga, Latvia : «Baltija Publishing». DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-34>
9. Алексєєва С. Інформаційне освітнє середовище підготовки майбутніх дизайнерів до розвитку професійної кар'єри. Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка (10). стор. 72-77. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731275>

10. Алексеева С. В. Тенденції розвитку професійної кар'єри дизайнерів у країнах Європи (на прикладі Німеччини, Великобританії та Франції). Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент. 2015. №10. С. 44–57.

11. Алексеева С. (2023) Дидактичний алгоритм розроблення індивідуальної освітньої траєкторії. Витоки педагогічної майстерності: журнал. Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка, 32, 5-9. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.32.292607>

References:

1. Psykholoho-pedahohichni treninhy u systemi konsultuvannya z profesiinoi kariery uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv: navchalnyi posibnyk [Psychological and pedagogical trainings in the system of career counselling for students of vocational schools: a manual]. [Aliexsieieva S., Hrytsenok I., Zakatnov D., Kuzminska L., Orlov V.]. Zhytomyr: «Polissia», 2019. 200 [in Ukrainian].

2. Aliexsieieva S.V., Yershova L.M., Zakatnov D.O., Lozovetska V.H., Orlov V.F. (2018) Planuvannya u rozvytok profesiinoi kariery uchnivskoi molodi u systemi profesiino-tekhnichnoi osvity: navchalnyi posibnyk. [Planning and development of students' professional careers in the system of vocational education: a textbook]. Zhytomyr: «Polissia», 2018. 186 s. [in Ukrainian].

3. Topuzov O. M., Aliexsieieva S. V. (2023) Rozvytok profesiinoi kariery v osviti: robocha prohrama navchalnoi dystsypliny dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 011 «Osvitni, pedahohichni nauky». [Development of a Professional Career in Education: Work Programme of the Academic Discipline for Applicants for the Degree of Doctor of Philosophy in the Speciality 011 "Educational, Pedagogical Sciences"]. [Elektronne vydannia]. Kyiv: Pedahohichna dumka, 2023. 22 s. DOI: 10.32405/978-966-644-688-9-2022-24. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739922> [in Ukrainian].

4. Aliexsieieva S. V. (2012) Formuvannya hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv do realizatsii profesiinoi kariery. [Developing the readiness of future specialists to pursue a professional career]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats. Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D.H., 2012. Vyp. 16, kn. 2. S. 3–12. [in Ukrainian].

5. Aliexsieieva S. (2014) Naukovi teorii rozvytku profesiinoi kariery v suchasnykh kontseptsiiakh profesiinoi pedahohiky. [Scientific theories of professional career development in modern concepts of professional pedagogy]. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. prats. Kyiv – Vinnytsia: Planer, 2014. Vyp. 38. S. 100–103. [in Ukrainian].

6. Aliexsieieva S. (2020) Teoretychni i metodychni osnovy pidhotovky maibutnikh dyzaineriv khudozhnogo profilu do rozvytku profesiinoi kariery: dys. dokt. ped. nauk: spets. 13.00.04; Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. [Theoretical and methodological foundations of training future designers of an artistic profile for the development of a professional career] Kyiv, 674 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729894> [in Ukrainian].

7. Aliexsieieva S. V. (2018) Pidhotovka maibutnikh dyzaineriv do rozvytku profesiinoi kariery: teoriia i praktyka. monohrafiia. [Preparation of future designers for the development of a professional career: theory and practice] Kyiv: Milenium, 484 s. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727617> [in Ukrainian].

8. Aliexsieieva S (2021) Indyvidualizatsiia navchannia: sut, shliakhy realizatsii. [Individualisation of learning: the essence, ways of implementation]. International scientific and practical conference «Pedagogy an Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. . Riga, Latvia : «Baltija Publishing». DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-34> [in Latvia].

9. Aliksieieva S. (2015) Informatsiine osvittie seredovyshe pidhotovky maibutnikh dyzaineriv do rozvytku profesiinoi kariery. [Information educational environment for preparing future designers for professional career development]. Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika (10). stor. 72-77. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731275> [in Ukrainian].

10. Aliksieieva S. V. (2015) Tendentsii rozvytku profesiinoi kariery dyzaineriv u krainakh Yevropy (na prykladi Nimechchyny, Velykobrytanii ta Frantsii). [Trends in the development of professional careers of designers in Europe (on the example of Germany, Great Britain and France)]. Mystetska osvita: zmist, tekhnolohii, menedzhment. 2015. №10. S. 44–57. [in Ukrainian].

11. Aliksieieva S. (2023) Dydaktychnyi alhorytm rozroblennia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii. [Дидактичний алгоритм розроблення індивідуальної освітньої траєкторії]. Vytoky pedahohichnoi maisternosti: zhurnal. Poltav. nats. ped. un-t imeni V. H. Korolenka, 32, 5-9. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.32.292607> [in Ukrainian].

УДК 004.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1159-1169](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1159-1169)

Сурков Костянтин Юрійович кандидат технічних наук, доцент кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, вул. Євгена Чикаленка, 3, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0003-3917-8335>

Ізвалов Олексій Володимирович кандидат технічних наук, доцент кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, вул. Євгена Чикаленка, 3, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-4935-7153>

Книшук Анатолій Васильович викладач вищої категорії кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, вул. Євгена Чикаленка, 3, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0009-0008-0276-8300>

Сорокун Світлана Вікторівна кандидат технічних наук, доцент кафедри ІТ, Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті, вул. Євгена Чикаленка, 3, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-3459-6944>

3D МОДЕЛЮВАННЯ ІЗ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей використання штучного інтелекту при 3D моделюванні. Визначено, що 3D моделювання полягає у створенні тривимірних цифрових представлень об'єктів або сцен в спеціалізованому програмному забезпеченні. Доведено, що такого роду процес є ключовим в багатьох галузях, таких як кіноіндустрія, відеоігри, архітектура, інженерія та виробництво, дозволяючи не лише візуалізувати ідеї в тривимірному просторі, але й аналізувати та тестувати їх у віртуальному середовищі. Доведено, що штучний інтелект відіграє революційну роль у 3D моделюванні, пропонуючи інструменти для автоматизації трудомістких процесів, оптимізації робочих потоків та підвищення точності та реалістичності моделей. Встановлено, що використання штучного інтелекту дозволяє швидко аналізувати великі обсяги даних, передбачати поведінку матеріалів та ефекти освітлення, а також генерувати складні текстури, що значно підвищує якість та знижує час на розробку моделей. Доведено, що суть штучного інтелекту в 3D-моделюванні полягає в його здатності обробляти величезні обсяги даних, вчитися на шаблонах та приймати обґрунтовані рішення, які можуть допомогти чи навіть внести інновації у процес моделювання. Визначено, що включення штучного інтелекту в процес 3D-моделювання знаменує собою значний прогрес у різних

секторах, що призводить до як позитивних, так і негативних результатів. Встановлено, що роль штучного інтелекту у створенні індивідуальних і персоналізованих рішень заслуговує на особливу увагу. Він полегшує перетворення 2D-ескізів на 3D-моделі, коригує існуючі моделі відповідно до нових специфікацій і навіть створює оригінальні моделі на основі конкретних даних користувача. Доведено, що оскільки системи штучного інтелекту навчаються на існуючих даних, існує ймовірність збереження упередженостей, що укорінилися в цих наборах даних, що вплине на різноманітність та інклюзивність результатів моделювання. Виокремлено основні технології штучного інтелекту в 3D моделюванні. Визначено ключові виклики в системі 3D моделювання внаслідок появи й розвитку штучного інтелекту.

Ключові слова: штучний інтелект, 3D, 3D моделювання, моделі, виклики сучасності

Surkov Kostiantyn Yuriyovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0003-3917-8335>

Izvalov Oleksii Volodymyrovych Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-4935-7153>

Knysbuk Anatoliy Vasyliovych teacher of the highest category of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0009-0008-0276-8300>

Sorokun Svitlana Viktorivna Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the IT department, Economic and Technological Institute named after Robert Elworthy, St. Yevhena Chikalenko, 3, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-3459-6944>

3D MODELING WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CONTEMPORARY CHALLENGES

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of using Artificial Intelligence in 3D modeling. It has been determined that 3D modeling involves creating three-dimensional digital representations of objects or scenes in specialized software. It is proven that such a process is key in many sectors, such as the film industry, video games, architecture, engineering, and manufacturing,

allowing not only to visualize ideas in three-dimensional space but also to analyze and test them in a virtual environment. It has been proven that Artificial Intelligence plays a revolutionary role in 3D modeling, offering tools for automating labor-intensive processes, optimizing workflows, and increasing the accuracy and realism of models. The use of Artificial Intelligence allows for the rapid analysis of large volumes of data, predicting the behavior of materials and lighting effects, as well as generating complex textures, which significantly improves the quality and reduces the time for developing models. It is proven that the essence of Artificial Intelligence in 3D modeling lies in its ability to process huge volumes of data, learn from patterns, and make informed decisions that can assist or even innovate in the modeling process. It is identified that the inclusion of Artificial Intelligence in the 3D modeling process signifies significant progress in various sectors, leading to both positive and negative outcomes. The role of Artificial Intelligence in creating individualized and personalized solutions deserves special attention. It facilitates the transformation of 2D sketches into 3D models, adjusts existing models according to new specifications, and even creates original models based on specific user inputs. Since Artificial Intelligence systems learn from existing data, there is a potential for perpetuating biases that are embedded in these data sets, affecting the diversity and inclusivity of modeling outcomes. The main Artificial Intelligence technologies in 3D modeling are highlighted. Key challenges in the 3D modeling system due to the emergence and development of Artificial Intelligence are identified.

Keywords: Artificial Intelligence, 3D, 3D modeling, models, contemporary challenges

Постановка проблеми. Інтеграція штучного інтелекту в 3D-моделювання являє собою значну еволюцію в різних секторах, включаючи розваги, архітектуру, виробництво та охорону здоров'я, підкреслюючи його першорядну важливість і актуальність у сучасному технологічному середовищі, що швидко розвивається. Водночас, це надає професіоналам широкого спектру дисциплін розширені можливості для створення складних, докладних та реалістичних моделей, які значно перевершують традиційні методи з точки зору ефективності та здійсненності. Застосування штучного інтелекту у цій галузі як удосконалює творчий процес, а й забезпечує раніше недосяжний рівень точності і реалізму, цим революціонізує способи візуалізації, моделювання і моделювання фізичного світу. Сьогодні, штучний інтелект значно спрощує процес 3D-моделювання, автоматизуючи трудомісткі завдання, що повторюються. Це дозволяє художникам, дизайнерам та інженерам приділяти більше часу стратегічним та винахідницьким аспектам своїх проєктів. Завдяки аналізу великих наборів даних алгоритми штучного інтелекту можуть передбачати та відтворювати складні текстури, світлові ефекти та фізичну динаміку, суттєво зменшуючи ручне робоче навантаження, необхідне для рендерингу та моделювання автентичного середовища та

матеріалів. Таким чином, ці алгоритми можуть вміло оптимізувати 3D-моделі для різних додатків, наприклад, зменшувати кількість полігонів для рендерингу в реальному часі у відеоіграх та віртуальній реальності, тим самим усуваючи розрив між високоякісним візуальним контентом та практичними вимогами додатків.

Слід зазначити, що роль штучного інтелекту у створенні індивідуальних і персоналізованих рішень заслуговує на особливу увагу. Він полегшує перетворення 2D-ескізів на 3D-моделі, коригує існуючі моделі відповідно до нових специфікацій і навіть створює оригінальні моделі на основі конкретних даних користувача. Така адаптованість як прискорює процес моделювання, а й дозволяє досягти рівня персоналізації, якого складно досягти з допомогою традиційних методів. Такі можливості є неоціненними у багатьох галузях, включаючи моду, дизайн інтер'єру та персоналізовану медицину, де налаштування та персоналізація користуються великим попитом. Більше того, штучний інтелект сприяє просуванню стійких методів моделювання та виробництва. Забезпечуючи точне моделювання матеріалів та виробничих процесів, воно допомагає мінімізувати відходи та оптимізувати використання ресурсів. Інструменти генеративного моделювання на основі штучного інтелекту можуть пропонувати конфігурації, в яких матеріали використовуються більш ефективно, зберігаючи або підвищуючи продуктивність, що відповідає головній меті екологічної стійкості.

В освітньому та дослідному контексті включення штучного інтелекту до програмного забезпечення для 3D-моделювання трансформує педагогічний та дослідницький досвід. Він пропонує зворотний зв'язок у режимі реального часу, дозволяє перетворювати теоретичні ідеї на інтерактивні 3D-моделі та моделювати реальні умови, забезпечуючи тим самим захоплююче та інтуїтивно зрозуміле середовище навчання. Відтак, це демократизує доступ до складних інструментів 3D-моделювання, дозволяючи людям із будь-яким рівнем знань досліджувати складні концепції та інновації. Таким чином, важливість штучного інтелекту в 3D-моделюванні виходить за рамки безпосереднього підвищення ефективності та творчості, впливаючи на ширші соціальні, екологічні та освітні сфери діяльності також.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти 3D моделювання розкривалися в роботах таких вчених, як Н. Волкова, Т. Воронько-Невідніча, І. Гнатенко, Б. Дуб, Д. Дячков, Х. Жидецька, Н. Зачосова, М. Зось-Кіор, Г. Козаченко, О. Кравченко, В. Курепін, А. Маренич, Н. Мехеда, Є. Овчаренко, Ю. Поскрипко, В. Панченко, Є. Рудніченко, О. Сосновська, К. Фень, С. Халін, Л. Швайка, О. Яременко, А. Ярославський та інші. Однак низка теорій і концепцій в контексті застосування штучного інтелекту, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей використання штучного інтелекту при 3D моделюванні.

Виклад основного матеріалу. За своєю суттю 3D-моделювання є процес створення тривимірного представлення будь-якого об'єкта або поверхні за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. Він є основним елементом у різних галузях, таких як відеоігри, анімація, архітектура, промисловий дизайн та віртуальна реальність, забезпечуючи цифрову основу, якою можна маніпулювати та переглядати під будь-яким кутом [1-3]. Відтак, сутність 3D-моделювання полягає в його здатності подолати розрив між концептуальною візуалізацією та реальним витвором, дозволяючи дизайнерам та художникам досліджувати складні форми, конструкції та текстури у віртуальному просторі. Водночас, ця цифрова майстерність не тільки покращує візуальне подання ідей, а й відіграє вирішальну роль у плануванні та реалізації проектів у багатьох галузях. Значення 3D-моделювання виходить за межі простого створення; це захоплюючий інструмент для оповідання історій, засіб вирішення проблем та метод моделювання сценаріїв реального світу. Наприклад, в архітектурі 3D-моделі незамінні для візуалізації естетичних та функціональних аспектів будівель перед початком будівництва. В індустрії розваг вони поживляють персонажів та навколишнє середовище, створюючи захоплюючі розповіді та захоплюючі враження для глядачів. Таким чином, 3D-моделювання – це не просто технічне створення цифрових моделей; мова також йде про передачу повідомлень, виклик емоцій та моделювання реальності, яка покращує людський досвід [4-5].

Переходячи до ролі штучного інтелекту в цій галузі, інтеграція штучного інтелекту в 3D-моделювання знаменує значну еволюцію в тому, як ці цифрові твори замислюються, розробляються і вдосконалюються. Штучний інтелект привносить новий вимір у 3D-моделювання, надаючи такі можливості, як автоматичне моделювання, прогнозне моделювання та інтелектуальна оптимізація [6-7]. Суть штучного інтелекту в 3D-моделюванні полягає в його здатності обробляти величезні обсяги даних, вчитися на шаблонах та приймати обґрунтовані рішення, які можуть допомогти чи навіть внести інновації у процес моделювання. Вплив штучного інтелекту на 3D-моделювання глибоко, він сприяє підвищенню ефективності робочих процесів та створенню більш складних та докладних моделей [8-10]. Автоматизуючи завдання, що повторюються, дизайнери можуть зосередитися на більш творчих аспектах своїх проектів, підвищуючи продуктивність і сприяючи інноваціям. Алгоритми штучного інтелекту також можуть з високою точністю моделювати фізичні закони та властивості матеріалів, що дозволяє створювати більш реалістичні та функціональні конструкції. Раніше такий рівень

складності моделювання був недосяжним або вимагав багато часу та досвіду для досягнення цього вручну. Більш того, штучний інтелект демократизував 3D-моделювання, зробивши його більш доступним для нефаківців. Інструменти, засновані на штучному інтелекті, можуть перетворювати прості ескізи на докладні 3D-моделі, знижувати вхідний бар'єр для моделювання та розробки та розширювати можливості ширшого кола людей втілити свої ідеї в життя. Відтак, такого роду доступність розширює коло тих, хто може брати участь у 3D-моделюванні, відкриваючи нові можливості для творчості та інновацій у різних секторах. Однак інтеграція штучного інтелекту в 3D-моделювання не позбавлена проблем. Однією з основних проблем є потенційна втрата робочих місць через автоматизацію. Оскільки штучний інтелект бере на себе завдання, які традиційно виконують люди, існує ризик того, що певні навички та ролі можуть застаріти. Цей зсув вимагає переоцінки робочої сили та розвитку нових навичок для роботи разом чи контролю над технологіями штучного інтелекту. Ще однією проблемою є питання творчої автентичності та оригінальності. Хоча штучний інтелект може створювати моделі на основі заздалегідь визначених параметрів та наборів даних, існує стурбованість з приводу того, що цим витворам не вистачає унікальності, яку привносять дизайнери-люди. Потенціал моделей, створених штучним інтелектом, для гомогенізації творчості та зниження цінності людського мистецького самовираження є темою постійних дискусій.

Слід зазначити, що саме використання штучного інтелекту для 3D-моделювання порушує питання щодо конфіденційності та безпеки даних. Оскільки цим системам потрібен доступ до великих наборів даних для навчання та прогнозування, забезпечення конфіденційності та цілісності цих даних має першорядне значення. Ризик витоку даних або неправильного використання інформації створює серйозні проблеми для широкого впровадження штучного інтелекту у 3D-моделюванні (табл.1).

Таблиця 1

Основні технології штучного інтелекту в 3D моделюванні

№	Технології	Характеристика
1	2	3
1	Generative Adversarial Networks (GANs)	Алгоритм штучного інтелекту, який використовуються в навчанні без вчителя, реалізованими системою двох нейронних мереж, що змагаються одна з одною у своєрідній грі. У сфері 3D моделювання, можуть генерувати високореалістичні 3D моделі з текстових описів або 2D зображень, покращуючи творчий процес за рахунок створення нових дизайнів або доповнення деталей, моделювання яких вручну було б часомістким

1	2	3
2	Neural Radiance Fields (NeRFs)	Нейронні поля променів представляють новий підхід до відтворення 3D сцен з 2D зображень за допомогою глибокого навчання. Інтерпретуючи інформацію про світло та колір, що міститься в наборі фотографій, зроблених з різних кутів, Нейронні поля променів можуть синтезувати нові види сцени з переконливою реалістичністю. Ця технологія має широкі застосування у віртуальній реальності, доповненій реальності та створенні цифрових середовищ
3	Deep Learning for 3D Reconstruction	Все більше використовуються для 3D реконструкції з 2D даних. Це включає створення 3D моделей з зображень або відеоматеріалів, пропонуючи потужний інструмент для застосувань, що варіюються від візуалізації архітектури до створення 3D контенту для відеоігор та фільмів. Техніки, такі як згорткові нейронні мережі, дозволяють аналізувати візуальні зображення для прогнозування глибини та реконструкції 3D форм з високою точністю
4	Autoencoders for 3D Data Compression	Можуть навчитися ефективно стискати дані 3D моделі, зменшуючи розміри файлів без суттєвої втрати деталей. Це особливо цінно для застосувань, які вимагають передачі великої кількості 3D даних через мережі, таких як у хмарних іграх або платформах віртуальної реальності, де пропускна здатність є обмежувальним фактором
5	Reinforcement Learning for Procedural Generation	Алгоритми навчання з підкріпленням можуть використовуватися для автоматичної генерації складних 3D середовищ та текстур. Це особливо корисно у галузях ігор та симуляцій, де ручне створення великих, деталізованих світів може бути надзвичайно часомістким та дорогим. Штучний інтелект може навчитися правилам та стилю бажаного середовища, а потім генерувати новий контент, який відповідає цим параметрам, надаючи користувачам нескінченні варіації для дослідження

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, складність і непрозорість деяких систем штучного інтелекту може ускладнити користувачам розуміння того, як приймаються рішення, або прогнозування того, як ці системи будуть вести себе в певних умовах. Ця природа «чорної скриньки» штучного інтелекту може підірвати довіру та надійність інструментів, особливо в критично важливих додатках, де розуміння обґрунтування вибору дизайну має вирішальне значення. Для вирішення цих проблем поточні дослідження та розробки спрямовані на створення більш прозорих, справедливих та етичних систем штучного інтелекту. Це включає розробку алгоритмів, які можуть пояснити процеси прийняття рішень, забезпечення різноманітних і об'єктивних даних навчання, а також встановлення етичних принципів використання штучного інтелекту в 3D-моделюванні (табл.2).

Таблиця 2

Виклики в системі 3D моделювання внаслідок появи й розвитку штучного інтелекту

№	Виклики	Сутність
1	Захист інтелектуальної власності та авторських прав	Штучний інтелект може генерувати деталізовані 3D моделі, що базуються на існуючих творах, часто без ясного розмежування авторства. Це породжує питання про права на інтелектуальну власність та викликає потребу в нових правилах і законодавстві, які б регулювали використання та розподіл 3D контенту, створеного ним
2	Збереження якості та точності	Попри те, що штучний інтелект може значно прискорити процес створення 3D моделей, існує ризик, що автоматично генеровані моделі можуть не відповідати високим стандартам якості та точності, які потрібні в деяких застосуваннях, наприклад, у виробництві або медицині
3	Етичні міркування та відповідальність	Використання штучного інтелекту для створення або модифікації 3D моделей порушує питання етики, зокрема щодо створення реалістичних 3D зображень людей без їх згоди або для неправомірних цілей. Також виникає питання про відповідальність за помилки або шкоду, заподіяну використанням 3D моделей, створених або модифікованих ним
4	Необхідність навчання та адаптації	Розвиток штучного інтелекту в 3D моделюванні вимагає від професіоналів галузі постійного оновлення знань та навичок, щоб залишатися конкурентоспроможними. Це створює виклик для освітніх інститутів та працівників, які потребують доступу до ресурсів для навчання та адаптації до нових технологій.

Джерело: розроблено авторами

На закінчення, хоч штучний інтелект значно вплинув і розширив область 3D-моделювання, він також приносить із собою низку проблем, які необхідно ретельно вирішувати. Вкрай важливо збалансувати переваги підвищення ефективності, креативності та доступності з потенційними недоліками у вигляді звільнення, втрати оригінальності, проблем конфіденційності, упередженості та непрозорості. У міру того, як ми орієнтуємося в цьому мінливому цифровому середовищі, метою має бути використання можливостей штучного інтелекту таким чином, щоб посилювати творчий потенціал та інновації людини, а не замінювати її.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що включення штучного інтелекту в процес 3D-моделювання знаменує собою значний прогрес у різних секторах,

що призводить до як позитивних, так і негативних результатів. З іншого боку, штучний інтелект суттєво підвищує ефективність та точність створення 3D-моделей та маніпулювання ними. Він автоматизує рутинні та повторювані завдання, дозволяючи дизайнерам, художникам та інженерам приділяти більше часу інноваційним та стратегічним аспектам своєї роботи. Відтак, такого роду автоматизація уможливорює швидше створення складних та реалістичних моделей відповідно, скорочуючи шлях від концепції до прототипу та тим самим прискорюючи цикли розробки у таких галузях, як розваги, архітектура та виробництво. Крім того, алгоритми, засновані на штучному інтелекті, можуть з різною точністю моделювати явища реального світу, такі як фізика, освітлення та матеріали, внаслідок чого віртуальні середовища стають більш реалістичними та відповідають реальності. Крім того, штучний інтелект демократизує процес 3D-моделювання, роблячи складні можливості моделювання доступними для ширшої аудиторії. Полегшуючи складні завдання, він дає можливість людям з обмеженими технічними знаннями реалізувати свої творчі задуми. Штучний інтелект може перетворювати попередні ескізи на складні 3D-моделі, усувати прогалини у знаннях за допомогою інтелектуальних засобів моделювання та пропонувати прогнозуючі коригування для підвищення якості моделі. Ця збільшена доступність стимулює інновації та творчість, розширюючи участь у 3D-моделюванні та потенційно призводячи до новаторських розробок у багатьох галузях.

Зауважимо, що інтеграція штучного інтелекту в 3D-моделювання викликає побоювання з приводу скорочення робочих місць, оскільки завдання, що традиційно виконуються людьми-професіоналами, автоматизуються. Хоча штучний інтелект підвищує операційну ефективність, він також викликає побоювання щодо зниження цінності людських навичок та знань, особливо на посадах, пов'язаних із завданнями ручного моделювання. У міру розвитку штучного інтелекту перед галузями стоїть завдання знайти баланс між використанням штучного інтелекту для підвищення продуктивності за збереження цінних людських робочих місць та досвіду. Більше того, використання штучного інтелекту для 3D-моделювання може призвести до гомогенізації дизайну та потенційно обмежити творчий потенціал. Хоча алгоритми штучного інтелекту генерують моделі на основі великих наборів даних та встановлених параметрів, існує ризик того, що їх результатам може не вистачати тієї відмінної винахідницької переваги, яку вносять дизайнери-люди. Цей сценарій може призвести до створення ландшафту дизайну, що характеризується технічною майстерністю, але не має різноманітності та творчого вираження. Більше того, оскільки системи штучного інтелекту навчаються на існуючих даних, існує ймовірність збереження упередженостей, що укорінилися в цих наборах даних, що вплине на різноманітність та інклюзивність результатів моделювання. Використання сильних сторін штучного інтелекту при одночасній оцінці незамінного внеску людської творчості та проникливості залишається серйозною проблемою у розвитку 3D-моделювання.

Література:

1. Nasrallah, H.S., Stepanyan, I.V., Nassrullah, K.S., Florez, N.J.M., AL-Khafaji, I.M.A., Zidoun, A.M., Sekhar, R., Shah, P., Parihar, S. Elevating mobile robotics: Pioneering applications of artificial intelligence and machine learning. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 38, No. 1, 2024, pp. 351-363.
2. Guo, L., Cheng, K., Jia, L. Design and research of robot image perception system based on artificial intelligence. In *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2023, 2493(1): 012014.
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1), 2020: 142-156.
4. Cebollada, S., Payá, L., Flores, M., Peidró, A., Reinoso, O. A state-of-the-art review on mobile robotics tasks using artificial intelligence and visual data. *Expert Systems with Applications*, 2021, 167: 114195.
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5), 2018: 633-646.
6. Devi, M.S., Lakshmi, B.S., MadhuLatha, M. Role of artificial intelligence in future. *Science, Technology and Development*, 2021, 2: 1074-1082.
7. Dewi, Yu., Dwiatmadja, Chr., Suharti, L. A qualitative study on learning organization as an essential action lowering skill mismatch effects. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 50–60.
8. Goel, A., Goel, A.K., Kumar, A. The role of artificial neural network and machine learning in utilizing spatial information. *Spatial Information Research*, 2023, 31(3): 275-285.
9. Aminzadeh, F., Temizel, C., Hajizadeh, Y. Artificial neural networks. In *Artificial Intelligence and Data Analytics for Energy Exploration and Production*. Wiley, 2022. pp. 39-84
10. Kryshtanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 2023, 613–621.

References:

1. Nasrallah, H.S., Stepanyan, I.V., Nassrullah, K.S., Florez, N.J.M., AL-Khafaji, I.M.A., Zidoun, A.M., Sekhar, R., Shah, P., Parihar, S. (2024). Elevating mobile robotics: Pioneering applications of artificial intelligence and machine learning. *Revue d'Intelligence Artificielle*, Vol. 38, No. 1, pp. 351-363 [in English]
2. Guo, L., Cheng, K., Jia, L. (2023). Design and research of robot image perception system based on artificial intelligence. In *Journal of Physics: Conference Series*. IOP Publishing, 2493(1): 012014. [in English]
3. Kryshtanovych, M., Petrovskiy, P., Khomyshyn, I., Bezena, I., Serdechna, I. (2020). Peculiarities of implementing governance in the system of social security. *Business, Management and Economics Engineering*, 18(1): 142-156. [in English]
4. Cebollada, S., Payá, L., Flores, M., Peidró, A., Reinoso, O. (2021). A state-of-the-art review on mobile robotics tasks using artificial intelligence and visual data. *Expert Systems with Applications*, 167: 114195. [in English]
5. Gil-Garcia, J.R., Dawes, S.S., Pardo, T.A. (2018). Digital government and public management research: finding the crossroads. *Public Management Review*, 20(5): 633-646. [in English]
6. Devi, M.S., Lakshmi, B.S., MadhuLatha, M. (2021). Role of artificial intelligence in future. *Science, Technology and Development*, 2: 1074-1082. [in English]
7. Dewi, Yu., Dwiatmadja, Chr., Suharti, L. (2019). A qualitative study on learning organization as an essential action lowering skill mismatch effects. *Business: Theory and Practice*, 20, 50–60. [in English]

8. Goel, A., Goel, A.K., Kumar, A. (2023). The role of artificial neural network and machine learning in utilizing spatial information. *Spatial Information Research*, 31(3): 275-285. [in English]
- 9 Aminzadeh, F., Temizel, C., Hajizadeh, Y. (2022). Artificial neural networks. In *Artificial Intelligence and Data Analytics for Energy Exploration and Production*. Wiley, pp. 39-84 [in English]
10. Kryshchanovych, M., Panfilova, T., Khomenko, A., Dziubenko, O., & Lukashuk, L. (2023). Optimization of state regulation in the field of safety and security of business: a local approach. *Business: Theory and Practice*, 24(2), 613–621. [in English]

УДК378.048

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1170-1179](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1170-1179)

Тернавська Тетяна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чобану, 1, м.Кропивницький, 25005, <https://orcid.org/0000-0002-9464-3175>

Журат Юлія Василівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, 58012, <http://orcid.org/0000-0003-3535-9817>

Суркова Катерина Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри фізико-математичних дисциплін та застосування інформаційних технологій в авіаційних системах, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чобану, 1, м. Кропивницький, 25005, <https://orcid.org/0000-0002-1388-7611>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті презентовано аналіз проблеми формування комунікативного іміджу викладача закладу вищої освіти. Актуалізовано формування позитивного іміджу одного із внутрішніх стейкхолдерів, викладача закладу вищої освіти, який є ключовим у реалізації освітнього процесу. Зазначено, що професійна компетентність викладача закладу вищої освіти передбачає його здатність відповідати суспільним вимогам професійної діяльності, демонструвати належні професійні та комунікативні якості, мобілізуючи при цьому відповідні знання уміння і навички, емоції, мотиваційні ресурси, моральні, етичні цінності та досвід, визначає його самореалізацію.

Презентовано поняття іміджу викладача вищої освіти як емоційно забарвлений образ особистості, що визначається гармонійним співвідношенням різних аспектів його професійної діяльності та транслюється у зовнішнє середовище до свідомості певної спільноти.

Узагальнено, що комунікативний імідж викладача закладу вищої освіти, основним критерієм якого виступає культура мовлення та спілкування (комунікативна культура), є обов'язковим елементом загальної культури особистості та одним із ключових компонентів іміджу всього колективу. Комунікативність викладача вищої освіти, як інструмент самореалізації

особистості, формується під впливом професійно-особистісних чинників: активності особистості (участь у громадській, науково-педагогічній/ педагогічній, комунікативній діяльності), проявів відповідальності, самоменеджменту та якісного там-менеджменту. Ключовим фактором ефективності комунікативного іміджу, емоційним показником взаємодії членів колективу є соціально-психологічний клімат, формування якого є головним із завдань закладу вищої освіти.

Визначено, що формування комунікативного іміджу викладача: розбудовує ефективність внутрішньої комунікації у закладі вищої освіти, формує налагодження спілкування із викладачами та здобувачами; створює сприятливі умови для підвищення мотивації праці та навчання, підвищення професійної кваліфікації й можливостей самореалізації викладачів ЗВО та інтенсифікації формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: комунікативний імідж, викладач закладу вищої освіти, комунікативність, культура мовлення, комунікативна культура, освітній процес, самореалізація, імідж закладу вищої освіти, керівник освітнього закладу, соціально-психологічний клімат.

Ternavska Tetiana Anatolyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law and Social and Humanitarian Disciplines, Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi, St. Stepan Chobanu, 1, Kropyvnytskyi, 25005, <https://orcid.org/0000-0002-9464-3175>

Zhurat Yuiia Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Special Education, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Kotsyubynskogo St., 2, Chernivtsi, 58012, <https://orcid.org/0000-0003-3535-9817>

Surkova Kateryna Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Physical and Mathematical Disciplines and the Use of Information Technologies in Aviation Systems, Flight Academy of the National Aviation University, St. Stepan Chobanu, 1, Kropyvnytskyi, 25005, <https://orcid.org/0000-0002-1388-7611>

THE PROBLEM OF FORMING THE COMMUNICATIVE IMAGE OF THE TEACHER AT A HIGHER EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The article presents an analysis of the problem of forming a communicative image of a teacher at a higher education institution. Updating the creation of a positive image for one of the internal stakeholders, a teacher at a higher

education institution, which is essential in implementing the educational process, has occurred. It is specified that the professional competence of the teacher of the institution of higher education implies his ability to meet the social requirements of professional activity, to demonstrate proper professional and communicative qualities, while mobilizing the relevant knowledge of skills and abilities, emotions, motivational resources, moral, ethical values and experience, determines his self-realization.

It is presented the concept of a higher education teacher's emotionally colored image, which is based on the harmonious ratio of various aspects of their professional activity and is transmitted into the external environment through a certain community's consciousness.

It is generalized that the communicative image of the teacher of the institution of higher education, the main criterion of which is the culture of speech and communication (communicative culture), is an indispensable element of the general culture of the individual and one of the key components of the image of the whole team. A communicative teacher in higher education is a tool for self-realization of the individual, which is formed under the influence of professional and personal factors, such as the individual's participation in social, scientific, pedagogical, and communicative activities, manifestations of responsibility, self-management, and quality time management. The key factor in the effectiveness of communicative image and emotional indicators of team members' interactions is the socio-psychological climate, which is the main task of the higher education institution to form.

It is determined that the formation of the communicative image of the teacher: develops the effectiveness of internal communication in the higher education institution, forms the establishment of communication with teachers and applicants; creates favorable conditions for increasing the motivation of work and training, improving professional qualifications and opportunities for self-realization of higher education institution teachers and intensifying the formation of an individual educational trajectory for higher education applicants.

Keywords: communicative image, teacher of higher education institution, communicativeness, culture of speech, communicative culture, educational process, self-realization, image of a higher education institution, head of an educational institution, socio-psychological climate.

Постановка проблеми. Інтенсифікація такої необхідної реформи освіти передбачає досягнення головної мети: відповідність та конкурентоспроможність професіонала на ринку праці як українського так і європейського середовища, спроможність докласти максимальних зусиль та ефективного внеску у відбудову України у повоєнні роки. Заклад освіти позиціонується як осередок формування свідомого, патріотичного, мислячого та успішного суспільства, який може досягати максимальних цілей шляхом активної

співпраці, консолідації, інтеграції за рахунок комунікації та напрацьованого авторитету й іміджу.

Актуальним є формування позитивного іміджу одного із внутрішніх стейкхолдерів освітнього процесу, а саме викладача закладу вищої освіти (далі - викладач ЗВО), який є ключовим фактором реалізації освітнього процесу у закладі вищої освіти та монтером у формуванні самоідентифікації, мотивації та перспективи професійного розвитку здобувачів вищої освіти. Сьогодні викладач ЗВО, його ефективні професійні комунікативні компетенції є ключовим у забезпеченні якості освітніх послуг та створенні іміджу успішного закладу вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Створення позитивного іміджу закладу вищої освіти дає можливість привернути увагу, сприяти позитивній профорієнтаційній роботі, долучати до науково-педагогічного складу справжніх професіоналів, науковців-практиків та повноцінно задовольнити освітні потреби клієнтів освітніх послуг як серед молоді так і серед дорослих здобувачів.

Розуміння іміджу в широкому форматі виступають предметом дослідження багатьох зарубіжних авторів (Л. Браун, П. Берд, Д. Френсіс) та визнаних світовою науковою спільнотою, які визначили закономірності становлення педагогічної майстерності освітянських кадрів та формування професійно важливих якостей майбутніх викладачів (Н. Гузій, І. Зязюн, В. Сухомлинський), а також українських дослідників, які займаються проблемами іміджу сучасного закладу освіти (У. Галицька, Н. Донкоглова, О. Романовська).

За визначенням У Галицької та Н. Донкоглової термін «імідж» проектує враження особистості на людей, які фіксують це враження у своїй свідомості у формі певних емоційно забарвлених стереотипів і уявлень. Імідж викладача вищої школи постає в образі людини, сформованого з багатьох компонентів, зовнішніх і внутрішніх характеристик (візуальної привабливості, культури вербального та невербального спілкування, особистих якостей відповідно до моральних і етичних норм [1].

Відповідно до тлумачення моделі іміджу за О. Романовською, зовнішня складова передбачає вербальну та невербальну поведінку особистості. Що обумовлює її комунікативну складову. Як зазначає авторка, імідж – явище багатогранне і складне, яке зачіпає багато сфер життя сучасного соціуму, чия сутність, закономірності і механізми формування досі чітко не визначені [2].

Особистість викладача ЗВО, його комунікативний імідж, уміння й бажання встановлювати діалог зі здобувачами вищої освіти транслюють здатність до педагогічного спілкування, розуміння й адекватне їх сприйняття як рівноправного партнера, слугують показниками педагогічної культури в цілому і педагогічної майстерності зокрема. О. Беляєва тлумачить позитивний імідж не лише як вплив соціального самопочуття викладача, його професійну

самореалізацію, але й як забезпечення формування позитивного іміджу закладу вищої освіти в цілому [3].

Мета - проаналізувати проблему формування комунікативного іміджу викладача закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про освіту» у ст. 49 зазначається, що громадська акредитація, як оцінювання закладу освіти щодо ефективності внутрішньої системи забезпечення якості освіти та забезпечення досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених освітніми програмами і стандартами освіти, здійснюється з метою визнання якості освітньої діяльності закладу освіти та формування його позитивного іміджу і репутації [4].

Усі клієнти освітніх потреб прагнуть обрати освітній заклад і згодом не розчаруватися у своєму виборі. З іншого боку, викладачі та адміністрація закладу освіти прагнуть створити унікальне освітнє середовище. Для того щоб заклад освіти виокремлювався з-поміж інших, освітні програми та матеріально-технічне забезпечення має бути привабливим для абітурієнтів - майбутніх здобувачів та учасників-претендентів конкурсу на науково-педагогічні посади.

Імідж викладача ЗВО позиціонується як емоційно забарвлений образ особистості, що визначається гармонійним співвідношенням різних аспектів його професійної діяльності та транлюється у зовнішнє середовище до свідомості певної спільноти.

Ключовою метою створення позитивного іміджу закладу вищої освіти є підвищення його ефективності та конкурентоздатності, забезпечення надання якісних освітніх послуг, цільової аудиторії, інвестицій, налагодження співпраці із вітчизняними та міжнародними партнерами шляхом ефективної комунікації.

Важливо розуміти що до закладу вищої освіти висуваються вимоги щодо вибудовування, утримання та нарощування репутації, іміджу, для створення якого важливі усі аспекти діяльності.

Імідж – це корпоративне явище, яке визначає, корегує та покращує кожний член колективу окремо. Кожен член колективу має розуміти і розділяти відповідальність за реалізацію окремих складників іміджу, що знаходяться в його компетенції. Існує декілька шляхів формування іміджу: стихійно (спонтанно), цілеспрямовано, природно та штучно. Побудова іміджу (іміджбілдінг) закладу вищої освіти потребує використання багатьох засобів, зокрема: SWOT-аналіз, SMART-аналіз, PEST-аналіз, Public Relations, пабліситі, реклама, створення бренду ЗВО, його керівника.

Сучасна вища освіта має бути динамічною та інноваційною, що створить сприятливі умови для підтримки іміджу будь-якого закладу вищої освіти. У формуванні комунікативного іміджу важливого значення набуває взаємодія менеджера освіти з персоналом, що визначає більшість параметрів іміджу

закладу вищої освіти: мотиваційні аспекти стимулювання праці, підвищення кваліфікації науково-педагогічних/педагогічних працівників, демократичний менеджмент керівника закладу освіти, його взаємодія та зворотній зв'язок з усіма учасниками освітнього процесу.

Реалії сучасності актуалізують стурбованість керівників закладів освіти щодо підвищення сьогодишнього благополуччя більше, ніж стратегічною ціллю розвитку, яка є досить довготривалою. Це стає причиною недостатньої чіткої, цілеспрямованої, комплексної роботи керівників зі створення стійкого позитивного іміджу закладу вищої освіти, яка є вагомим резервом у підвищенні конкурентоздатності, посіданні високих щаблів у рейтингу кращих закладів вищої освіти в Україні та на міжнародній арені взагалі.

Кожний керівник разом із усім колективом прагнуть формувати заклад вищої освіти індивідуальним, який позитивно вирізняється серед інших, викликає бажання у викладача ЗВО влаштуватися сюди на роботу, а у здобувачів – здобувати вищу освіту саме тут. Позитивний імідж закладу вищої освіти можна розглядати як додатковий ресурс управління, розвитку системи його менеджменту. Педагогічна практика управління закладом вищої освіти, формування її традицій так чи інакше передбачає поступове нашарування привабливого іміджу освітньої установи, що безпосередньо залежить від привабливого образу науково-педагогічного/педагогічного складу, його професійної комунікативної компетентності.

Професійна компетентність передбачає здатність фахівця відповідати суспільним вимогам професійної діяльності та демонструвати належні професійні та комунікативні якості, мобілізуючи при цьому відповідні знання уміння і навички, емоції, мотиваційні ресурси, моральні та етичні цінності та досвід.

Одним із ключових компонентів іміджу колективу закладу освіти є культура мовлення та спілкування (комунікативна культура). Комунікативна культура є обов'язковим елементом загальної культури особистості. Мовлення людини – це її візитівка. Від грамотності та стилю мовлення, від вміння висловлювати свої думки безпосередньо залежить успіх викладача ЗВО, як у повсякденному так і в професійному спілкуванні.

Українська дослідниця Надія Бабич, культуру мовлення трактує у трьох значеннях: ознаки, властивість, сукупність і система, які говорять про комунікативну досконалість; сукупність навичок і знань людини, які забезпечують цілісне і просте застосування мови з метою спілкування; галузь лінгвістичних знань про культуру мовлення як сукупності і системи її комунікативних якостей [5].

Педагогічна ефективність мовлення викладача ЗВО залежить переважно від рівня володіння мовою, техніки та майстерності комунікації, вміння використовувати влучні та доречні мовні засоби загалом. Педагогічна ефективність комунікативної поведінки викладача ЗВО залежить передусім

від того, який стиль спілкування зі здобувачами притаманний, які установки на взаємодію із ними, як відчуються особливості ситуації мовлення.

Сформований шляхом ефективної комунікації позитивний імідж викладача допоможе вирішити наступні завдання: збільшення привабливості сучасного закладу вищої освіти для усіх учасників освітнього процесу, розширення піару та інформування потенційних клієнтів освітніх послуг про нові можливості та розширення діапазону цих послуг, їх впровадження, підвищення рівня організаційної культур закладу вищої освіти, покращення соціально-психологічного клімату у науково-педагогічному колективі.

Відповідно до Дорожньої карти європейської інтеграції України у сферах освіти і науки до 2027 року, в рамках операційної цілі «Учасники освітнього процесу та науковці здійснюють адвокацію національної освіти та науки», одним із завдань освітянської спільноти є налагодження комунікації освітян та науковців з українською діаспорою в країнах ЄС. З метою розуміння можливостей співробітництва в рамках інструментів ЄС (операційна ціль 3.2.) рекомендується запровадження курсів для освітян та науковців з вивчення англійської мови та проєктменеджменту [6].

Документ також наголошує на необхідності посилення зв'язку між освітою та потребами ринку праці, безперечно підтверджує необхідність формування комунікативного іміджу викладача ЗВО.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України [7], комунікація англійською мовою стає частиною узгодженої загальної корпоративної культури закладу вищої освіти, яка вибудовується на спільних підходах (лідерство, інноваційність, креативність, добросовісність, застосування інноваційних освітніх технологій) та принципів відкритості, демократичності, рівного доступу, справедливості.

Залучення усіх внутрішніх стейкхолдерів закладу освіти (адміністрації, керівників структурних підрозділів, викладачів ЗВО, здобувачів) до формування комунікативного іміджу і за рахунок використання англійської мови стане ефективним, за умови чіткого індивідуального усвідомлення важливості підтримки цілей закладу вищої освіти, визначених у цьому напрямку.

Успішному формуванню комунікативної культури, як частини комунікативного іміджу, сприятиме формальний та неформальний дискурс у вигляді офіційної інформаційної кампанії, науково-практичних конференцій, науково-методичних семінарів, флешмобів, ініційованих здобувачами та викладачами ЗВО, сторінки на офіційному веб-сайті та/або у соціальних мережах кафедри, яка забезпечує вивчення англійської мови, обговорення відповідних питань на засіданнях кафедри, методичної ради у ЗВО.

Професійне спілкування викладача ЗВО має діалогічний характер та передбачає взаємодію з адміністрацією закладу вищої освіти та колегами,

щоденне спілкування зі здобувачами. Різний рівень комунікативних навичок та відповідний соціальний статус учасників спілкування потребує гнучкості мовленевих засобів, адаптації власної мовленевої поведінки та побудову індивідуального комунікативного іміджу.

Професійне мовлення науково-педагогічного/педагогічного працівника має відповідати вимогам культури мовлення. Показник рівня інтелігентності, освіченості, толерантності, комунікативної майстерності, емоційної гнучкості визначає комунікативний імідж викладача ЗВО.

Важливою складовою для створення іміджу професіоналу є комунікативність викладача ЗВО. Комунікативність виявляється у відносно стійких властивостях особистості у сприйнятті, розумінні, засвоєнні, використанні та передаванні інформації. Такі характеристики комунікативності прямо визначають ефективність формування й розвитку пізнавальної діяльності здобувача вищої освіти на базі іміджу самого викладача ЗВО.

Комунікативність викладача ЗВО формується під впливом професійно-особистісних чинників, що визначають його комунікативний імідж. Суттєвим та важливим є активність особистості (участь у громадській, науково-педагогічній/педагогічній, комунікативній діяльності), прояви відповідальності, самоменеджмент та якісний тайм-менеджмент.

Комунікація та стиль поведінки визначає внутрішній світ особистості, її культуру, морально-естетичні аспекти. Поведінка викладача ЗВО має бути адекватною певній ситуації, позитивно орієнтованою, виваженою, діловою та довірливою. Не менш важливими є і інші невербальні складники: рухи, постава, жестикуляція, посмішка, стиль взаємодії з оточуючими. Невербальні характеристики комунікативності викладача ЗВО вказують про його внутрішній стан, який відображає впевненість, стриманість у рухах, прямота та відкритість. Основним поштовхом щодо налагодження ефективної комунікації викладача ЗВО із аудиторією виступає усмішка.

Ключовим фактором ефективності комунікативного іміджу, емоційним показником взаємодії членів колективу є соціально-психологічний клімат, формування якого є головним із завдань закладу вищої освіти. Соціально-психологічний клімат у колективі безпосередньо впливає на професійну науково-педагогічну/педагогічну діяльність та на ефективність освітнього процесу в цілому.

Соціально-психологічний клімат відображається у міжособистісних відносинах у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або суперечать продуктивній суспільній діяльності і всебічному розвитку особистості в колективі [8]. Соціально-психологічний клімат закладу освіти виявляється у відносно стійкому психологічному настрої соціального осередку, що проявляється у різних формах діяльності усіх учасників освітнього процесу.

Висновки. Аналіз сучасних науково-педагогічних та соціально-психологічних досліджень, методичних рекомендацій, перспективних стратегій та нормативів Міністерства освіти і науки України дозволяє виокремити те, що інтерес до наукових здобутків освітянської іміджології набуває все ширшого запиту та популярності, однак цілісної концепції щодо формування комунікативного іміджу викладача ЗВО поки не створено.

Формування комунікативного іміджу викладача ЗВО як ключового стейкхолдера освітнього процесу проблема досить актуальна, потребує подальших розробок, розбудовує ефективність внутрішньої комунікації у закладі вищої освіти, формує налагодження спілкування із викладачами та здобувачами закладу вищої освіти. Шляхом професійного спілкування створюються сприятливі умови для підвищення мотивації праці та навчання, підвищення професійної кваліфікації викладачів ЗВО та інтенсифікації формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти.

Демократичні засади менеджменту адміністрації закладу освіти, ефективні важелі для створення зворотного зв'язку від керівництва, подолання стресових та конфліктних ситуацій, стабільний соціально-психологічний клімат у закладі вищої освіти – все це позитивно впливає на формування основних критеріїв комунікативного іміджу (мовні можливості, комунікативність, професійне мовлення, комунікативну культуру тощо).

Література:

1. Галицька, Е., Донкоглова, Н. Основні характеристики іміджу викладача вищої школи та чинники впливу на нього. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2022. Том 7. Вип.1 С. 29–34. URL: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/268351/264047>
2. Романовська О. О. Поняття і структура іміджу сучасного викладача вищої школи. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2016. № 2. С. 135-146.
3. Беляева Олена. Імідж викладача вишу: комунікативний аспект. *CORE*. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/200101778.pdf> (дата звернення 05.03.2024)
4. Про освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017, № 38-39, 380 с. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 14.03.2024)
5. Бабич Н. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
6. Дорожня карта європейської інтеграції України у сферах освіти і науки до 2027 року: затверд. Міністерством освіти і науки України від 11 грудня 2023 року №1501. URL: <https://osvita.ua/legislation/other/90799/> (дата звернення 25.03.2024)
7. Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України: Наказ МОН №898 від 25 липня 2023 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikoristannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini> (дата звернення 15.03.2024).
8. Комфортна атмосфера в колективі – запорука успіху : методико-бібліогр. матеріали / Управління культури і туризму Харк. облдержадмін., Харк. обл. універс. наук. б-ка; ред. уклад. Н.М. Грачова. Харків : ХОУНБ, 2017. URL: <https://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000230.pdf>

References:

1. Halytska, E., Donkohlova, N. (2022). Osnovni kharakterystyky imidzhu vykladacha vyshchoi shkoly ta chynnyky vplyvu na noho [The main characteristics of the image of a teacher of a higher school and factors influencing it]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Ekonomichni nauky*, 7.1, 29–34. Retrieved from: <http://spne.ukma.edu.ua/article/view/268351/264047> [in Ukrainian].
2. Romanovska, O. O. (2016). Poniattia i struktura imidzhu suchasnoho vykladacha vyshchoi shkoly [The concept and structure of the image of a modern teacher of a higher school]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*, 2, 135-146. [in Ukrainian].
3. Bieliaieva Olena. Imidzh vykladacha vyshu: komunikatyvnyi aspekt [The image of a higher education teacher: a communicative aspect]. *CORE*. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/200101778.pdf> [in Ukrainian].
4. Pro osvitu [About education]: *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)* (01.01.2023.) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Babych, N. (1990). *Osnovy kultury movlennia* [Fundamentals of speech culture]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].
6. Dorozhnia karta yevropeiskoi intehtratsii Ukrainy u sferakh osvity i nauky do 2027 roku [The road map of the European integration of Ukraine in the spheres of education and science until 2027]: zatverd. Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy №1501 (11.12.2023). Retrieved from: <https://osvita.ua/legislation/other/90799/> [in Ukrainian].
7. Metodychni rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakisnoho vyvchennia, vykladannia ta vykorystannia anhliiskoi movy u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Methodological recommendations for ensuring quality study, teaching and use of the English language in higher education institutions of Ukraine]: *Nakaz MON №898* (25.07. 2023). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/metodichni-rekomendaciyi-shodo-zabezpechennya-yakisnogo-vivchennya-vikladannya-ta-vikorystannya-anglijskoyi-movi-u-zakladah-vishoyi-osviti-ukrayini> [in Ukrainian].
8. Komfortna atmosfera v kolektyvi – zaporuka uspikhu : metodyko–bibliohr. materialy [A comfortable atmosphere in the team is the key to success: methodology and bibliography. materials](2017). *Upravlinnia kultury i turyzmu Khark. obl. derzhadmin., Khark. obl. univers. nauk. b-ka; red.uklad. N.M. Hrachova. Kharkiv : KhOUNB*. Retrieved from: <https://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000230.pdf> [in Ukrainian].

УДК 7.012 – 025.14 + 004.9 (07)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1180-1194](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1180-1194)

Туляєв Володимир Володимирович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри технологічної та професійної освіти, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська 2/4, м. Одеса, 65020, тел. (050) 155-20-31, <http://orcid.org/000-0008-8495-1642>

КРИТЕРІЙ «ОБ'ЄКТИВНІСТЬ» ТЕОРІЇ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН «РИСУНОК», «ЖИВОПИС» ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. Мета дослідження: полягає у обґрунтуванні критерію щодо оцінювання стану сформованості традиційної теорії рисунку і живопису вищої школи і оцінки якості та правомочності нових теоретичних положень, зокрема, в аспекті подолання суб'єктивного фактору. Завдання: розробити показники та рівні, які розкривають механізм практичного застосування цього критерію.

Результати: у наслідок проведеного дослідження виявляється можливим навести наступні його результати. Зокрема, обґрунтовано критерій «об'єктивність» в який тут вкладається розуміння незалежності оцінювання певних теоретичних положень рисунку і живопису від суб'єктивного зорового сприйняття людини. Перший показник об'єктивності це застосування математичного способу вимірювання змісту певного теоретичного положення. Другий показник це відповідність змісту певного теоретичного положення явищам природи. Третій показник це можливість багаторазової перевірки правомірності певного теоретичного положення. Відповідно до кожного показника розроблено п'ять рівнів прояву їхньої якості: високій рівень, вище середнього, середній, нижче середнього, низький рівень. Таким чином обґрунтований критерій «об'єктивність» з трьома його показниками, де кожний з них диференційовано за п'ятьма рівнями, що надає змогу оцінити будь-які теоретичні положення рисунку і живопису з точки зору їх відповідності вимогам класичної наукової методології.

Висновки: Обґрунтування таких критеріїв по-перше, дає змогу чітко оцінити сьогоденний рівень розвитку традиційної теорії рисунку і живопису у порівнянні із новітніми розробками, зокрема, щодо епістемології, педагогіки, психології, фізики тощо. По-друге, можна оцінити на предмет правомірності ті теоретичні положення рисунку і живопису, які можна обґрунтувати на основі новітніх теоретичних та практичних розробок з різних сфер діяльності людини. По-третє, забезпечують подолання суб'єктивності зорового сприйняття людини, та зумовлює ефективну модернізацію традиційного змісту вищевказаних теорій.

Ключові слова: теорія, рисунок, живопис, критерії, показники, рівні, педагогіка.

Tuliaiev Volodymyr Volodymyrovych (Candidate of Pedagogical Sciences), Lecturer at the Department of Technological and Professional Education, The state institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», st. Staroportofrankivska 2/4, Odesa, 65020, tel.: (050) 155-20-31, <https://orcid.org/000-0008-8495-1642>

CRITERION OF «OBJECTIVITY» OF THE THEORY OF ACADEMIC DISCIPLINES «DRAWING» AND «PAINTING» IN THE HIGHER SCHOOL

Abstract. The purpose of the study is to substantiate the criterion for assessing the state of formation of the traditional theory of drawing and painting of higher education and assessing the quality and validity of new theoretical positions, in particular, in the aspect of overcoming the subjective factor. Task: to develop indicators and levels, which reveal the mechanism for practical application of this criterion.

Results: as a result of the study, it is possible to present the following results. In particular, the criterion of “objectivity” is substantiated that includes the understanding of the independence of the evaluation of certain theoretical provisions of drawing and painting from the subjective visual perception of a person. The first indicator of objectivity is the use of a mathematical method for measuring the content of a certain theoretical position. The second indicator is the correspondence of the content of a certain theoretical position to natural phenomena. The third indicator is the possibility of multiple verification of the legitimacy of a certain theoretical position. According to each indicator, five levels of manifestation of their quality have been developed: high level, above average, average, below average and low level. Thus, the criterion of “objectivity” with its three indicators is substantiated, where each of them is differentiated into five levels, which makes it possible to evaluate any theoretical provisions of drawing and painting from the point of view of their compliance with the requirements of classical scientific methodology.

Conclusions: The substantiation of such criteria, firstly, makes it possible to clearly assess the current level of development of the traditional theory of drawing and painting in comparison with the latest developments, in particular, in epistemology, pedagogy, psychology, physics, etc. Secondly, it is possible to evaluate the legitimacy of the theoretical provisions of drawing and painting, which can be substantiated on the basis of the latest theoretical and practical developments from different spheres of human activity. Thirdly, they ensure overcoming the subjectivity of human visual perception and determine the effective modernization of the traditional content of the above-mentioned theories.

Keywords: theory, drawing, painting, criteria, indicators, levels, pedagogy.

Постановка проблеми. Теорія рисунку і живопису вищої школи не є виключенням з цілої низки теорій різних сфер діяльності людини, що безпосередньо пов'язані із розвитком сучасного науково-технічного прогресу. Відповідно, певні новітні теоретичні й практичні розробки щодо точних або гуманітарних наук безпосередньо впливають на традиційну теорію рисунка і живопису, що зумовлює необхідність модернізації цієї теорії.

Тому, оскільки в гносеології однією з провідних ідей є визначення правомірності (істинності) того явища, що вивчається, то у відповідності до методології ведення наукових досліджень, незалежно від того до якої сфери людської діяльності воно стосується, необхідно обґрунтувати певні критерії, які забезпечать можливість оцінювати традиційну теорію рисунка і живопису в цілому та її окремих теоретичних положень. Адже на сьогодні розвитком науки та техніки зумовлена певна суперечність між традиційними критеріями теорії рисунку і живопису, які ґрунтуються на суб'єктивній основі, й новітніми об'єктивними даними певних точних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізування спеціальної літератури щодо існуючих критеріїв оцінювання традиційної теорії рисунка і живопису вищої школи надає підстави стверджувати про те, що на сьогодні існує певний однобокий підхід до створення відповідних критеріально-рівневих систем. Зокрема, у цілої низці наукових робіт дослідники визначають критерії, які притаманні лише образотворчому мистецтву: визначення якості пошуку світлотіньових співвідношень у художньому творі або якість певних колірних співвідношень, або оцінювання певних композиційних співвідношень тощо [1]. Також існує значна кількість наукових робіт, де автори досліджують стан сформованості певних професійних якостей і розвитку спеціальних здібностей здобувачів вищої художньої освіти [2].

Але, цей напрямок створення певних критеріально-рівневих систем є однобоким тому, що в ньому непередбачено застосування більш широкого кола критеріїв, які є загальними у сучасній методології науки й у рівному ступені відносяться до теорій різних сфер діяльності людини, що може значно посилити ступень їх правомочності.

Відповідно, у разі обґрунтування критеріально-рівневої системи оцінювання теорії рисунка і живопису вищої школи стосовно новітніх теоретичних та практичних розробок з епістемології з'явиться можливість ефективного модернізування вищезазначеної теорії.

Тому, **мета статті** полягає у обґрунтуванні критерію щодо оцінювання стану сформованості традиційної теорії рисунку і живопису вищої школи і оцінки якості та правомочності нових теоретичних положень, зокрема, в аспекті подолання суб'єктивного фактору людського зору. Завдання: розробити показники та рівні, які розкривають механізм практичного застосування цього критерію.

Виклад основного матеріалу. Для виявлення такого критерію, що забезпечить можливість оцінити рівень розвитку теорії рисунка і живопису логічним та доцільним передусім є спирання на загальне поняття «критерій» [3], що існує в методології ведення наукових досліджень, а також врахувати особливості класичної та неklasичної науки. Тому, у зв'язку з тим, що в класичній науці [4] одними з основних критеріїв правомірності певного об'єкта вивчення традиційно є логічність та доказовість, а також ясність та чіткість, з опорою саме на об'єктивні дані, що не залежать від суб'єктивного відчуття та думки людини, доцільним буде перенос цих критеріїв у вищезазначену теорію із врахуванням її специфіки. Правомірність такого переносу критеріїв класичної науки обґрунтовується їх збігом з одним з провідних принципів теорії рисунка і живопису, а саме те, що зображувати будь які об'єкти дійсності слід не тільки так, як вони сприймаються суб'єктивним людським зором, але й такими, якими вони є насправді [5].

Необхідно уточнити, що термін «об'єктивність» має в сучасній науковій літературі [6] двояке тлумачення. Так традиційно під цим терміном розуміють незалежність певного наукового знання від суб'єктивного сприйняття людини та його особистісної думки [7]. Сутність іншого трактування полягає в тому, що «об'єктивність» розуміється, як спрямованість певного дослідження на конкретний предмет тобто вивчення не є безпредметним, а сенс першого трактування, в даному випадку, підмінюється терміном «інтерсуб'єктивність».

Отже, враховуючи ці два трактування, для даного дослідження, більш доцільним є зупинитися на першому варіанті трактування терміну «об'єктивність» так-як мета цього дослідження чітко визначена і головна суперечність тут полягає саме у суб'єктивності зорового сприйняття людиною оточуючого середовища. Крім того, перший варіант трактування є традиційним, а тому більш розповсюдженим між фахівцями. Тому, для оцінювання теорії рисунка і живопису обрано критерій «об'єктивність», у який тут вкладається розуміння незалежності оцінювання певного теоретичного положення від суб'єктивного зорового сприйняття людини. Але необхідно уточнити через які саме конкретні показники проявляється цей критерій «об'єктивність». Отже, оскільки будь-яке наукове дослідження починається саме там, де починається певне вимірювання того фрагмента дійсності, що вивчається тому, відповідно, чим досконаліший метод або спосіб вимірювання та точнішими є його результати, тим більш об'єктивними є підсумки цієї наукової роботи.

Виходячи з цього абсолютно логічним є визначення першим показником критерію «об'єктивність», у даному дослідженні, саме «спосіб вимірювання змісту певного теоретичного положення рисунку і живопису». Крім того, даний показник повністю відповідає і іншим критеріям класичної наукової методології, зокрема, таким, як «ясність та чіткість», «логічність та доказовість» [6] оскільки саме певне вимірювання змісту конкретного

теоретичного положення є найбільш переконливим доказом його правомірності. Таким чином, по-перше обраний, для даного дослідження, критерій «спосіб вимірювання змісту певного теоретичного положення рисунку і живопису» повністю відповідає вимогам методології класичної науки [7]. По-друге, цей показник критерію «об'єктивність» також є сумісним із теорією рисунка і живопису оскільки новітні комп'ютерні графічні програми, прилади з фізичної оптики, а також елементарні засоби математичного вимірювання, як лінійка, транспорир, циркуль тощо надають ефективну можливість вимірювати тонові і просторові співвідношення оточуючого світу.

Далі, у відповідності до методології ведення наукових досліджень [3] слід врахувати, що в критеріальних показниках необхідно визначати певні рівні прояву їх якісних ознак, оскільки, зокрема, застосування математичного способу доведення правомірності певного теоретичного положення може мати різну ступінь точності. Так, спосіб прямих (безпосередніх) математичних вимірювань є більш точним та доказовим а ніж спосіб опосередкованого отримання числових даних (на основі методів математичної статистики) стосовно певного об'єкта дослідження [4]. Отже в численних дослідженнях [6] традиційно диференціація критеріальних показників здійснюється за трьома рівнями: високий, середній, низький але в сучасній методології ведення наукових досліджень з метою отримання максимально вичерпної інформації про стан досліджуваного явища та спостереження за динамікою його розвитку, доцільним є більш деталізований розподіл за рівнями. У цьому зв'язку критеріальний показник «спосіб вимірювання змісту певного теоретичного положення» також має бути розподілений за певними рівнями прояву його якісних ознак і властивостей та з врахуванням специфіки теорії рисунку і живопису. Притому диференціація даних рівнів визначається інтервалом абстрагування [3] тональної та просторової характеристики об'єктів дослідження від впливу на них різноманітних факторів навколишнього середовища у вигляді світлових променів, які віддзеркалені від сусідніх об'єктів, а також їхнього ступеня шорсткості, кольору тощо. На низькому рівні критеріального показника «можливість застосування математичного способу вимірювання змісту певного теоретичного положення» не використовується жоден технічний засіб для визначення тональної та просторової характеристики певних тривимірних об'єктів, що досліджуються. Тобто на цьому рівні даного критеріального показника вивчення певного фрагменту дійсності традиційно відбувається виключно з опорою на суб'єктивне зорове сприйняття людини, яке не може виступати у якості незаперечного доказу правомірності певного теоретичного положення або взагалі може бути хибним особливо враховуючи таке явище, як оптичні ілюзії [8]. Тому, наступний рівень позначений як «нижче середнього», даного критеріального показника, характеризується можливістю опосередкованого вимірювання, зокрема, методами математичної статистики. Ці опосередковані вимірювання

спираються на певне математичне підґрунтя, а тому мають окремі переваги над звичайним оцінюванням характеристики поверхні будь якого тривимірного об'єкту дійсності та його просторового розташування за допомоги лише зорового сприйняття людини без застосування відповідних технічних приладів. Так, зокрема, якщо один фахівець самостійно здійснює тональну та просторову оцінку характеристики певного тривимірного об'єкту дійсності без застосування будь яких технічних пристроїв та математичного апарату то в результаті буде отримана лише його власна зорова оцінка даного об'єкта. Але, якщо за допомоги лише зорового сприйняття відбувається оцінювання того самого тривимірного об'єкту дослідження вже не одним фахівцем, а декількома із наступним узагальненням результатів аналізу їхньої оцінки та виведення на цій основі середньо-арифметичного значення, то точність такої оцінки буде вище. У цьому зв'язку слід акцентувати увагу на тому, що виведення такого середньо-арифметичного значення природно вимагає використання низки широко розповсюджених методів педагогіки зокрема, таких, як анкетування, опитування, бесіда, спостереження і так далі, які зумовлюють отримання вихідних даних стосовно думки певної кількості фахівців щодо тонової та просторової характеристики тривимірних об'єктів дослідження. Але тим не менш, незважаючи на збільшення достовірності такого оцінювання воно залишається суб'єктивним у своїй основі. Тому, наступний «середній рівень», першого показника критерію «об'єктивність» виявляється при застосуванні не опосередкованих, а безпосередніх тобто прямих математичних вимірювань змісту певного теоретичного положення, зокрема, тональності будь якого тривимірного об'єкта дослідження, а також його просторового розташування. Такі безпосередні вимірювання, зокрема, сили тону будь-якого тривимірного об'єкту світу, в сучасних умовах науково-технічного прогресу є можливість здійснювати за допомогою певної техніки з оптичної фізики, а саме спектрограф, призма, дифракційна решітка тощо. Отже на основі застосування цих технічних пристроїв можна виявити у числовому вигляді силу тону певного тривимірного об'єкту світу, що виводить об'єктивність конкретного теоретичного положення на якісно вищій щабель. Але, тим не менш слід відмітити, що на точність цих вимірювань суттєво впливають всі фактори зовнішнього середовища такі як світлові промені, що відбиті від сусідніх предметів, постійні зміни стану освітлення, а також різний характер поверхні певних тривимірних об'єктів дослідження тощо. Оскільки, ці технічні пристрої забезпечують лише можливість здійснювати прямі математичні вимірювання сили тону певних тривимірних об'єктів світу, але вони не дають технічної змоги уникнути впливу жодного фактору зовнішнього середовища. Виходячи із цього наступним рівнем «вище середнього», даного критеріального показника, логічним є визнати ті способи вимірювання змісту конкретного теоретичного положення, які забезпечать можливість усунути хоч певну частину вище зазначених факторів впливу

зовнішнього середовища на точність цих вимірювань. Такі вимірювання, зокрема, ефективно здійснювати через перенесення в комп'ютерні графічні програми числових фотографічних знімків матеріальних моделей складної зовнішньої форми (голова, фігура людини тощо) в різноманітних умовах освітлення, просторового розташування, кольорового оточення і так далі, що віддзеркалює певне теоретичне положення. Оцифровані матеріальні моделі можна вимірювати у числовому вигляді в межах від 0 до 255 одиниць колірної характеристики. Але, на цьому рівні даного критеріального показника числові вимірювання колірної характеристики також не є абсолютно точними, адже на цю точність впливає певна частина факторів зовнішнього середовища (світлові промені, що відбиті від сусідніх предметів, а також різний характер поверхні певних тривимірних об'єктів дослідження тощо). Доцільність застосування вказаних вище матеріальних моделей, що віддзеркалюють певні теоретичні положення пояснюється низкою причин. По-перше, використання таких матеріальних моделей дає змогу дослідити теоретичні положення безпосередньо в природних умовах і хоча рівень точності математичних вимірювань сили тону об'єктів вивчення неповний, за рахунок впливу на них відбитих променів світла, але у цьому випадку отримані числові данні слугують певним підтвердженням об'єктивності теоретичного положення, що досліджується. По-друге, ці матеріальні моделі не потребують значних витрат часу та додаткового облаштування для певного усунення негативного впливу світлових променів відбитих від оточуючого середовища тощо на об'єкт, який вивчається, що зумовлює певну мобільність в дослідженні та можливість швидкого та багаторазового створення фотографічних знімків цих моделей. Крім того, також ефективним є оцифрування матеріальних моделей цієї теорії, які на відміну від попередніх моделей зі складною формою створюються з найпростіших геометричних фігур (куб, куля, циліндр і тд.) та встановлення до них певного облаштування у вигляді штучного цілеспрямованого освітлення, драпірування тощо, що дає змогу значно розширити коло досліджуваних теоретичних положень.

Однак при створенні та наступному оцифруванні фотографічних знімків матеріальних моделей у тому числі і з простою геометричною формою також немає можливості повністю виключити такі фактори впливу на точність числового вимірювання сили тону, як «рефлекс» від неба, а також від площини на якій розташовано певний об'єкт вивчення. Крім того, в реальних умовах практично неможливо вирівняти поверхню об'єкту, що вивчається до ідеально гладкого стану, а через це отриманий фотознімок цієї поверхні при багатократному збільшенні спеціальними технічними засобами відповідних комп'ютерних графічних програм показує певні нерівності з відповідним коливанням тональності, що в свою чергу перешкоджає точності вимірювання сили тону. Інтервал абстрагування в таких матеріальних моделях не є повним, зокрема, за рахунок перенесених в комп'ютерні графічні програми

оцифрованих фотографічних знімків вище вказаних моделей здійснюється лише фіксація той світло-тіньової характеристики, яка була на момент створення цього фото. Тобто в даному випадку відбувається абстрагування від постійних змін умов сонячного освітлення, або зміщенню у просторі об'єкта вивчення внаслідок випадкового пориву вітру тощо.

Тому, для переходу на наступний «вищий» рівень точності вимірювання окремих теоретичних положень потрібен максимально високий інтервал абстрагування від будь яких факторів зовнішнього середовища таких як різноманітні ефекти освітлення, характер поверхні об'єктів, що досліджуються тощо, що дасть змогу звести до мінімуму похибку математичного вимірювання їх колірної характеристики. Такий інтервал абстрагування забезпечується через відмову від виготовлення різноманітних матеріальних моделей тпр з наступним їх оцифруванням і переходом до створення об'єктів дослідження виключно технічними засобами комп'ютерних тривимірних графічних програм повністю від початку і до їх завершення. За рахунок створення моделей, що віддзеркалюють теоретичні положення виключно технічними засобами тривимірних графічних програм з'являється можливість вмикання та вимикання функції віддзеркалення тривимірними комп'ютерними моделями прямих світлових променів, а також регулювання сили цієї здатності віддзеркалювати, що надає можливість перевести процес числового вимірювання сили тону на якісно новий рівень. Ці комп'ютерні моделі, що віддзеркалюють теоретичні положення доцільно диференціювати за аналогією із матеріальними моделями, де останні розподілені на складні за своєю формою (гіпсові зліпки з людської фігури, голови тощо) і моделі простої геометричної форми (куб, шар, циліндр і тд.). Адже технічний інструментарій новітніх комп'ютерних тривимірних графічних програм дає змогу моделювати не лише прості геометричні предмети, але й тривимірні об'єкти будь якої складності, у тому числі й людську фігуру з додержанням портретної схожості. Відповідно, комп'ютерні моделі, так само, як і матеріальні, можна розподілити на складні та прості за своєю зовнішньою формою або моделі повністю абстрактної форми (точка, пряма, площина тощо).

Вихід на цей «вищий» рівень за допомоги комп'ютерних графічних програм здійснюється на основі загальнонаукового методу моделювання [3]. Так, максимально можливий, у даному випадку, інтервал абстрагування від негативного впливу різноманітних факторів зовнішнього середовища на точність вимірювання сили тону об'єкта дослідження здійснюється, зокрема, через перетворення його до вигляду певної абстрактної площини, яку розташовано у віртуальному просторі монітора комп'ютера без жодної точки опори і освітленої лише прямими світловими променями. Тобто, у даному випадку виключено будь який вплив світових променів віддзеркалених від оточуючого середовища на цю абстрактну площину, яка досліджується, що надає змогу вивчити особливості кольорів без перешкод. Крім того, в умовах

комп'ютерного віртуального середовища можливим є інтервал абстрагування до повної відсутності хроматичних відтінків та створення абсолютно білого і чорного кольорів, а також виключення будь-якої шорсткості на поверхні даної абстрактної площини, відсутність відблисків тощо, що в цілому й забезпечує можливість максимально точного вимірювання її тональності. Окрім дослідження тональної характеристики об'єкта дослідження на вищому рівні прояву якості першого критеріального показника є також умови для вивчення просторових співвідношень між окремими абстрактними точками, які розташовані у віртуальному просторі комп'ютерного монітору. Так зокрема, інтервал абстрагування можливий до перетворення будь якого тривимірного об'єкту складної форми у певні абстрактні точки, які розташовані у тривимірному віртуальному просторі, що позначають конструктивні особливості своїх прототипів у реальному світі. У цьому випадку точність вимірювання просторових співвідношень конструктивних елементів об'єктів, що вивчається забезпечується за рахунок можливості виміряти до тисячної долі міліметра місце розташування цих точок, що позначають характерні особливості зовнішньої форми тривимірного об'єкта дослідження, як стосовно лінії обрису, так й щодо взаємного просторового співвідношення між цими точками. Також, можливості вимірювання просторових співвідношень збільшуються завдяки наявності в тривимірних графічних програмах технічного інструментарію щодо одночасного віддзеркалення на екрані монітору декілька вікон проєкцій таких, як вид зверху, ліворуч, праворуч, знизу і так далі, що забезпечує унікальну можливість для взаємного зіставлення певних розмірів, кутів, відстаней, кольору тощо у математичному вигляді. Таким чином, перший показник критерію «об'єктивність» містить в собі п'ять рівнів точності, що дають змогу оцінити об'єктивність будь якого теоретичного положення.

Але, зміст критерію «об'єктивність» не обмежується лише цим показником, що дає змогу оцінювати правомірність певного теоретичного положення із застосуванням математичного апарату. Оскільки, окрім оцінки ступеня точності доказів правомірності певного теоретичного положення низка дослідників [7] вказує на доцільність підтвердження його відповідності визначеним природним явищам. При тому, акцентується увага на тому, що не кожне теоретичне положення може бути підтверджено у природі з певних об'єктивних обставин. Але, оскільки, теорія рисунку і живопису безпосередньо пов'язана із віддзеркаленням у реалістичних графічних творах різноманітних природних явищ, то відповідно, у даному дослідженні, таке підтвердження має бути обов'язковим. Однак, при підтвердженні відповідності певних теоретичних положень конкретному фрагменту природи, слід врахувати таке явище, як «оптичні ілюзії» [9], а також вплив різноманітних факторів зовнішнього середовища («рефлекси», ступень шорсткості поверхні тривимірних об'єктів дослідження тощо) на об'єктивність результатів цього

підтвердження. Отже, другим показником критерію «об'єктивність» цілком логічним та доцільним є обрання саме «відповідність змісту певного теоретичного положення рисунку і живопису визначеним явищам природи». У цьому зв'язку необхідно взяти до уваги розробки з методології ведення наукових робіт [3], де, зокрема, відмічається, що отримання окремих фактів, які суперечать певній теорії не призводить автоматично до висновку про її помилковість, оскільки ця суперечність можливо стала результатом певної недосконалості під час проведення певних експериментальних дій або недостатній розвиток наукових пристроїв та технологій тощо. Відповідно в основу диференціювання цього другого показника критерію «об'єктивність» за рівнями прояву його якісних показників та властивостей, слід закласти саме кількість виявлених суперечностей певного теоретичного положення визначеному фрагменту природи, а також ступень їх об'єктивності.

Так, низький рівень другого показника критерію «об'єктивність» характеризується відсутністю фактів підтверджуючих правомірність певних теоретичних положень. Певним інструментом, що дає змогу виявляти факти, які підтверджують або навпаки спростовують відповідність того чи іншого теоретичного положення визначеним явищам природи виступають декілька незалежних один від одного, але тих способів, які перевіряють один одного. Першим таким способом є традиційне оцінювання тонових та просторових співвідношень будь яких об'єктів природи (небо, поверхня землі, водоймища, тривимірні предмети тощо) за допомогою зорового сприйняття людини без застосування будь яких технічних пристроїв та відповідного математичного апарату. За визначенням фахівців [8] здорове зорове сприйняття людини виявляється здібним точно віддзеркалювати візуальну інформацію про оточуюче середовище. Але фактор суб'єктивності зорового сприйняття людини зумовлює неможливість формулювання об'єктивних закономірностей теорії рисунку і живопису, особливо ця проблема зорової суб'єктивності посилюється наявністю такого розповсюдженого явища, як «оптичні ілюзії» [9], а також віку, стану здоров'я, професії людини тощо. Тим не менш, з врахуванням похибки на те, що суб'єктивний людський зір не може виступати у якості чіткого об'єктивного доказу, що підтверджує правомірність окремих теоретичних положень, візуальна оцінка навколишнього світу має бути обов'язково врахована при виявленні фактів, які підтверджують або спростовують відповідність природі певного теоретичного положення. Оскільки теорія рисунку і живопису по-перше, спрямована на сприйняття творів мистецтва як художником так й глядачем виключно візуально, а по-друге за допомоги цієї теорії здійснюється трансляція накопченого знання, у цієї сфері, наступним поколінням у тому числі і у вищій художній школі, де теоретичні положення безпосередньо взаємопов'язані із візуальним сприйняттям людини.

Другим способом, який дає змогу підтвердити чи спростувати певні теоретичні положення є їх відповідність іншими науками у тому числі і

точними (фізика, геометрія і тд.). Так, якщо певні теоретичні положення, що існують тепер або нові виявленні закономірності даної теорії мають своє підтвердження, зокрема, в оптичній фізики чи нарисної геометрії, то є вагомим підстави стверджувати про правомірність таких положень.

В сучасних умовах науково-технічного прогресу до цих двох традиційних способів виявлення фактів, що підтверджують або спростовують правомірність окремих теоретичних положень додається третій спосіб на математичній основі завдяки застосуванню пристроїв оптичної фізики (спектрограф, дифракційна решітка, призма тощо), а також новітніх комп'ютерних технологій. Відповідно можливість прямого математичного вимірювання тонової та просторової характеристики фотографічного зображення матеріальних моделей, які віддзеркалюють певні теоретичні положення, є ефективним способом підтвердити або спростувати відповідність його змісту явищам природи.

Таким чином, застосовуючи кожний з цих способів окремо або комплексно з'являється ефективна можливість перевірити теорію рисунку і живопису стосовно їх відповідності природі з врахуванням рівнів диференціації прояву якості другого показника критерію «об'єктивність». Так «низький рівень» другого показника критерію «об'єктивність» характеризується лише частковим підтвердженням відповідності змісту певного теоретичного положення явищам природи на основі суб'єктивного зорового сприйняття людини без його підкріплення відповідними технічними пристроями.

Сутність наступного рівня «нижче середнього» полягає у тому, що зміст певного теоретичного положення, на відміну від «низького рівня», повністю відповідає конкретним явищам природи, але підтверджується така відповідність також лише суб'єктивним зоровим сприйняттям людини без застосування певних технічних приладів.

Вихід певного теоретичного положення на наступний «середній рівень» відповідності конкретним явищам природи здійснюється у тому випадку, якщо підтвердження цього отримано завдяки опосередкованого математичного вимірювання змісту цього теоретичного положення на основі методів математичної статистики.

Для наступного рівня, який визначається, як «вище середнього» характерна повна відповідність певного теоретичного положення визначеним явищам природи, що частково підтверджено прямим математичним вимірюванням його змісту, а частково простим зоровим сприйняттям людини. Така ситуація свідчить про значну відповідність конкретного теоретичного положення природі, і один чи декілька фактів, що не підтверджують цього збігу можуть бути зумовлені не помилковістю теоретичних висновків, а певною недосконалістю технічних засобів на даний момент, які не дають змоги створити певні експериментальні умови. Але при подальшому науково-

технічному розвитку також буде удосконалена технологічна база дослідження, і ця технічна перепона щодо створення певних умов проведення експерименту може бути подолана та відповідно успішно вирішена проблема єдиного або кількох суперечливих фактів. Для наступного «високого рівня» другого показника критерію «об'єктивність» характерним є повний збіг сутності певного теоретичного положення з визначеними явищами природи. Зокрема, якщо певне теоретичне положення має своє підтвердження в природі при різних умовах освітлення (штучне чи природне, час доби, різний колір тривимірного об'єкта дослідження та ступень шорсткості його поверхні тощо), то логічним буде висновок про високу ступень об'єктивності цього теоретичного положення. Також слід звернути увагу на те, що прямі математичні вимірювання сили тону на цифровому фото матеріальної моделі, що досліджується складає «вищій рівень» другого показника критерію «об'єктивність», а ось у першому показнику цього самого критерію вище зазначене вимірювання відповідає рівню «вище середнього».

Ця відмінність зумовлена тим, що числові дані, які отримані за допомогою математичного вимірювання тональної та просторової характеристики ідеалізованих моделей, які створені виключно засобами тривимірних комп'ютерних графічних програм, виявляється необхідним перевіряти на відповідність реаліям природи вказаними вище способами, адже вимірювання комп'ютерної моделі може надати один результат, а в природі може бути певні відмінності. Таким чином, прямі математичні вимірювання комп'ютерних і оцифрованих матеріальних моделей є такими, що взаємно доповнюють та перевіряють один одного. Оскільки, моделі, що створенні виключно технічними засобами комп'ютерних графічних тривимірних програм надають змогу обґрунтовувати зміст певного теоретичного положення в ідеалізованому, віртуальному середовищі, що позбавляє негативного впливу факторів зовнішнього середовища на об'єкт дослідження. А цифрові фото матеріальних моделей, що перенесені у віртуальне середовище комп'ютерних графічних програм, надають можливість їх математичного дослідження безпосередньо в умовах пленеру, де на них здійснюється вплив різноманітних факторів зовнішнього середовища («рефлекси», різна ступень шорсткості поверхні досліджуваних тривимірних об'єктів тощо).

Наступний третій показник критерію «об'єктивність» для оцінювання теорії рисунку і живопису доцільно сформулювати, як «можливість багаторазової перевірки теоретичних положень» оскільки певні автори [4] вважають науковим знанням саме те, яке можна неодноразово перевірити через відтворення усіх вихідних умов проведення експерименту у тому числі і іншими фахівцями. У цьому зв'язку об'єктивність певного теоретичного положення буде тим вище чим точніше будуть відтворенні всі експериментальні умови, що забезпечили його формулювання. Виходячи із

цього, в основу розподілення даного критеріального показника за рівнями, які віддзеркалюють ступень можливості багаторазової перевірки сутності окремих теоретичних положень, доцільно закласти саме точність відтворення усіх експериментальних умов, які підтверджують правомірність певних теоретичних положень. Таким чином, «високий рівень» даного третього показника критерію «об'єктивність» буде при багаторазовому, математично точному відтворенні усіх експериментальних умов, що забезпечують обґрунтування даного теоретичного положення, де точність цього відтворення не залежить від впливу різноманітних факторів оточуючого середовища («рефлекси», характер поверхні тривимірних об'єктів, що досліджуються тощо). Відповідно, якщо є можливість багаторазово, з математичною точністю відтворити певні експериментальні умови то об'єктивність отриманих наукових результатів є максимально високою. Слід відмітити, що на тепер точне відтворення усіх умов проведення експерименту з додержанням дрібних деталей, можливо лише при застосуванні новітніх комп'ютерних графічних програм, оскільки саме вони дають змогу здійснити математично точне створення ідеалізованих моделей, які віддзеркалюють окремі теоретичні положення з подальшою можливістю їх числового вимірювання.

На відміну від комп'ютерних моделей, моделі матеріальні (тобто ті, що створені з певних природних матеріалів: камінь, скло, метал і тд.), що віддзеркалюють окремі теоретичні положення дуже складно відтворити у первинному вигляді з додержанням усіх деталей проведення перевірки експериментів. Оскільки, по-перше, освітлення в умовах пленеру змінюється майже кожну хвилину, по-друге, при встановленні певної матеріальної моделі у чітко зафіксованому положенні під конкретним кутом до променів сонця також не гарантує повну точність цього встановлення. По-третє, слід максимально попередити можливість випадкового впливу зовнішнього середовища на цю матеріальну модель (уривчастий вітер, надійність кріплення об'єктів моделі до площини на якій вона розташована тощо). Крім того, у випадку необхідності створення декількох однакових об'єктів матеріальної моделі технічно складно ідеально точно відтворити однакову ступень шорсткості поверхні цих об'єктів, а також їхнє рівномірне зафарбування тощо. Тому, у даному випадку, необхідно врахувати певні похибки під час вимірювання тональної та просторової характеристики матеріальних моделей, що віддзеркалюють теоретичні положення.

Так, якщо в матеріальній моделі вимірюється сила тону абстрактної площини, що повернута до світлових променів під певним кутом то в даному випадку необхідно врахувати можливість похибки в межах від десятих частин градуса до одного градуса в залежності від складності кріплення та встановлювання потрібного кута нахилу цієї площини. Особливу увагу слід приділити можливій необхідності введення певної поправки при вимірюванні сили тону даної площини, адже тут значення набуває такий фактор, як

шорсткість поверхні тобто при значному збільшенні фотографічного знімку цієї матеріальної моделі технічними засобами комп'ютерних графічних програм виявляється суттєва нерівність даної поверхні, що відповідно призводить до ризьких тональних відмінностей в межах навіть декількох міліметрів.

Таким чином, враховуючи вище вказані складності багаторазового детального відтворення всіх умов проведення експерименту з використанням матеріальних моделей після високого рівня даного третього показника критерію «об'єктивність» є рівень «вище середнього». Для цього рівня характерним є багаторазове, математично точне відтворення лише певної частини умов проведення експерименту, де на точність такого відтворення впливають різноманітні фактори зовнішнього середовища. Відповідно виходячи з цієї логіки виникнення додаткових технічних перешкод, що зумовлюють неможливість математично точного багаторазового відтворення всіх умов проведення експерименту, зумовлено наступний «середній рівень» даного показника. Який характеризується тим, що точність відтворення всіх експериментальних умов забезпечується не прямим математичним вимірюванням, а лише опосередкованим вимірюванням на основі методів математичної статистики.

Для нижче «середнього рівня», даного критеріального показника, характерно також повне, багаторазове відтворення всіх умов проведення експерименту щодо правомірності певного теоретичного положення, але лише на базі суб'єктивного зорового сприйняття людини без застосування будь якого математичного апарату. Останній «низький рівень» характеризується можливістю багаторазово відтворити лише частину умов експерименту, що доводить правомірність певного теоретичного положення виключно на основі суб'єктивного зорового сприйняття людини без математичної точності. Таким чином обґрунтований критерій «об'єктивність» з трьома його показниками, де кожний з них диференційовано за п'ятьма рівнями, які надають змогу оцінити будь які теоретичні положення рисунку і живопису з точки зору їх відповідності вимогам класичної наукової методології.

Висновки. Обґрунтування такого критерію по-перше, дає змогу чітко оцінити сьогоденний рівень розвитку традиційної теорії рисунку і живопису у порівнянні із новітніми розробками, зокрема, щодо епістемології, образотворчого мистецтва, педагогіки, психології, фізики тощо. По-друге, в цьому випадку також можна оцінити на предмет правомірності ті теоретичні положення рисунку і живопису, які можна обґрунтувати на основі новітніх теоретичних та практичних розробок з різних сфер діяльності людини. По-третє, забезпечать подолання суб'єктивності зорового сприйняття людини і зумовить ефективну модернізацію традиційного змісту вищевказаних теорій.

Література:

1. Гордаш А. М. Формування основ художньої майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Умань, 2022. 185 с.
2. Рубель І. С. Формування візуальної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі професійної підготовки. дис. канд. пед. наук :13.00.04. Одеса, 2020. 180 с.
3. Стежко З. В., Римар С. П. Філософські проблеми наукового пізнання. навч. пос. Кропивницький : Центральноукраїнський національний технічний університет, 2022. 141 с.
4. Бліхар В. С., Козловець М. А., Горохова Л. В., Федоренко В. В., Федоренко В. О. Філософія: словник термінів та персоналій. Київ : КВІЦ 2020. 274 с.
5. Чирва О. Ч., Сімонова А. В., Лобко-Зампасі М., Вінтаєв Д. Ю., Сосницький Ю. О., Манохін В. П., Мирончик П. В. Живопис. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова 2021. 149 с.
6. Стежко З. В. Філософія науки. навч. посіб. Кропивницький : ЦНТУ 2022. 93 с.
7. Заремський М. Й. Філософія науки: навч. посіб. для аспірантів. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка 2022. 211 с.
8. Прокопович Т. Основи кольорознавства. навч. посіб. Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2022. 103 с.
9. Гопцій О. Б., Матвєєв П. М. Рисунок, живопис, скульптура. навч. посіб. Харків : ТОВ «ЦП «КОМПРИНТ» 2022. 173 с.

References:

1. Gordash, A. M. (2022). Formuvannja osnov hudozhn'oï majsternosti majbutnih uchiteliv obrazotvorchogo mistectva u procesi fahovoï pidgotovki [Formation of the foundations of artistic skill of future teachers of fine arts in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Uman' [in Ukrainian].
2. Rubel', I. S. (2020). Formuvannja vizual'noï kul'turi majbutnih uchiteliv obrazotvorchogo mistectva v procesi profesijnoï pidgotovki [Formation of visual culture of future teachers of fine arts in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
3. Stezhko, Z. V., Rimar, S. P. (2022). *Filosofs'ki problemi naukovogo piznannja [Philosophical problems of scientific knowledge]*. Kropivnic'kij [in Ukrainian].
4. Blihar, V. S., Kozlovec', M. A., Gorohova, L. V., Fedorenko, V. V., Fedorenko, V. O. (2020). *Filosofija [Philosophy]*. Kiïv [in Ukrainian].
5. Chirva, O. Ch., Simonova, A. V., Lobko-Zampasi, M., Vintaev, D. Ju., Sosnic'kij, Ju. O., Manohin, V. P., Mironchik, P. V. (2021). *Zhivopis [Painting]*. Harkiv [in Ukrainian].
6. Stezhko, Z. V. (2022). *Filosofija nauki [Philosophy of science]*. Kropivnic'kij [in Ukrainian].
7. Zarems'kij, M. J. (2022). *Filosofija nauki [Philosophy of science]*. Gluhiv [in Ukrainian].
8. Prokopovich, T. (2022). *Osnovi kol'oroznavstva [Fundamentals of color science]*. Luc'k [in Ukrainian].
9. Gopcij, O. B., Matveev, P. M. (2022). *Risunok, zhivopis, skul'ptura [Drawing, painting, sculpture]*. Harkiv [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1195-1206](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1195-1206)

Халілі Фаріда Артурівна аспірантка кафедри української й іноземних мов та методик викладання в початковій і дошкільній освіті педагогічного факультету, УДУ імені Михайла Драгоманова, вулиця Пирогова, 9, м. Київ, 02000, тел.: (098) 678-1554, <https://orcid.org/0009-0004-2956-1829>

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ: СУТНІСТЬ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Глобальні процеси, що рухаються до цифрової економіки та створення цифрового суспільства, обумовлюють важливість цифрової трансформації та зростання освітніх технологій. Диджиталізація освітнього простору та імплементація технологій в освіті має важливе значення, як і використання нових можливостей, створених цифровою революцією та зростанням освітнього сектору. Трансформовані умови сьогодення обумовлюють необхідність пошуку ефективних стратегій для вдосконалення та збереження освітнього процесу, враховуючи важливість адаптації до нових соціокультурних та технологічних реалій. Аналізуючи праці педагогів, соціологів, філософів, визначено важливість наступних кроків у диджиталізації українського суспільства. Проаналізовані поточні виклики та подальші перспективи цифрової трансформації освітнього простору в Україні.

Дослідження наукових праць вітчизняних та зарубіжних колег дало змогу визначити сутність поняття диджиталізації та класифікувати підходити та такими напрямками: за орієнтацією на технології, за змістом та напрямком впливу, за фокусом на бізнес-процеси та моделі. У ході дослідження було запропоновано власну дефініцію «диджиталізації» у контексті освітнього дискурсу. Проаналізувавши філософську парадигму диджиталізації освітнього простору, було визначено, що цифрова людина сьогодні знаходиться у двох вимірах: реальному та віртуальному, однак це призводить до переходу комунікації від людина-людина до людина-комп'ютер в освіті та страху невідомості перед майбутнім. Це значно впливає на світоглядні установки людини у цифровому суспільстві та говорить про важливість поступового переходу до віртуального виміру в освітньому просторі.

Аналіз поточного стану цифровізації суспільства в Україні дало змогу визначити виклики та перспективи диджиталізації у п'яти вимірах: психологічному, технологічному, фінансовому, кадровому та компетентнісному.

Ключові слова: освіта, освітній простір, диджиталізація, цифровізація, цифрова трансформація, трансформація освіти

Khalili Farida Arturivna PhD student at the Department of Ukrainian and Foreign Languages and Teaching Methods in Primary and Preschool Education, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 9 Pyrohova St., Kyiv, 02000, tel.: (098) 678-1554, <https://orcid.org/0009-0004-2956-1829>

DIGITALIZATION OF EDUCATIONAL SPACE: ESSENCE, CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. Global shifts towards the digital economy and the creation of a digital society highlight the importance of digital transformation and the growth of educational technologies. Digitizing education and implementing technology are crucial, as are leveraging new opportunities brought by the digital revolution and the expanding educational sector. Today's transformed conditions underscore the need to search for effective strategies to enhance and preserve the educational process, considering the importance of adapting to new socio-cultural and technological realities. Analyzing the works of educators, sociologists, and philosophers, the importance of the following steps in digitizing Ukrainian society has been identified. Current challenges and future prospects of digital transformation of the educational space in Ukraine have been analyzed.

Researching scientific works of domestic and foreign colleagues has allowed us to determine the essence of the concept of digitization and classify approaches and directions such as: technology-oriented, content and impact-oriented, business process, and model-focused. During the research, we proposed our own definition of «digitization» in the context of educational discourse. Analyzing the philosophical paradigm of digitizing the educational space, it was determined that the digital person today exists in two dimensions: real and virtual, but this leads to a shift in communication from human-to-human to human-to-computer in education and fear of the unknown future. This significantly affects a person's worldview in a digital society and speaks to the importance of a gradual transition to the virtual dimension in the educational space.

An analysis of the current state of digitalization of society in Ukraine has allowed us to identify challenges and prospects of digitization in five dimensions: psychological, technological, financial, personnel, and competency-based.

Keywords: education, educational space, digitization, digital transformation, transformation of education

Постановка проблеми. За останні десять років цифровізація повністю змінила світовий освітній ландшафт, і вчені та політики уважно стежили за прогресом освіти. Демократична Україна зобов'язалася гарантувати диджиталізацію освітнього середовища і це підтверджує наступні правові акти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.12.2021р. № 1340 «Про затвердження Типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з

розвитку цифрової компетентності» [1]; Концепція розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації від 03.03.2021 № 167-р [2]; указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [3], які стали важливим стратегічним документом для здійснення політики диджиталізації у сфері освіти.

Науковці В. Чайка та А. Шишак зазначають, що диджиталізація освіти – це процес перетворення комунікації та інформації у сфері освіти в цифровий формат [4, с. 159]. На думку М. Дубини, вивчення розвитку процесів цифровізації має пряме відношення до історичних обставин становлення нашого суспільства та прогресивних змін. Ці процеси швидко поширилися завдяки стрімкому прогресу інформаційних технологій, який глибоко вплинув на всі сторони функціонування суспільства [5]. Диджиталізація освітнього простору та цифрові трансформації стають каталізатором змін в освіті та мають потенціал для розвитку доступності освіти. Відповідним кроком до аналізу феномену диджиталізації в освіті стає дослідження сутності поняття «диджиталізації», поточних викликів та подальших перспектив в сучасному освітньому дискурсі

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної літератури демонструє значний вклад у дослідження проблематики диджиталізації та цифровізації освіти. Вивчення праць педагогів, методологів, соціологів та філософів дало змогу проаналізувати сутність та виклики диджиталізації в сучасному дискурсі. Вітчизняні дослідники А. Тарасенко, А. Кравченко, М. Дубина, А. Тарасенко, А. Кравченко, О. Жерновникова, В. Чайка та А. Шишак присвятили свої наукові праці сутності «диджиталізація», узагальнили та запропонували власні підходи до сутності наведеної проблеми. Зарубіжні науковці Н. Ракха, Я. Гулліксен, Й. Ліллішельд, С. Стенбом, Ю. Хьойдала та М. Халда продемонстрували світовий досвід цифрової трансформації суспільства та освітнього середовища. Науковці Л. Броннікова, В. Воронкова, В. Нікітенко, О. Горбань, О. Стечкевич, С. Сисоева розглядали та досліджували проблематику цифровізації та диджиталізації у філософсько-світоглядному дискурсі.

Т. Ільїна, Н. Духаніна, Г. Лесик, В. Корнят, Ю. Романишин, І. Крамаренко, О. Фонарюк дослідили поточний стан диджиталізації та перспективи цифрової трансформації. Аналіз дослідження вказує на актуальність проблематики диджиталізації в освітньому дискурсі, визначенні викликів в Україні та подальших перспектив.

Мета статті – визначити та дослідити сутність, виклики та перспективи диджиталізації в освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація освіти у всьому світі сьогодні стає як нагальною потребою, так і стратегічним напрямком зростання, особливо з огляду на глобальні проблеми, спричинені поширенням

пандемії COVID-19 і масштабним вторгненням РФ. У світлі необхідності навчання та доступу до знань в умовах національних і міжнародних карантинних обмежень цифрові технології вже зарекомендували себе як важливі інструменти. Диджиталізація освітнього простору у відповідних реаліях українського суспільства сприяє не тільки зростанню, а й повноцінному перегляду освітньої системи у соціальному, економічному, методологічному контекстах, що спричиняє нові виклики та перспективи. Для аналізу поняття диджиталізації вважаємо за доцільне дослідити підходи до її сутності. Науковці А. Тарасенко, А. Кравченко та М. Дубина, досліджуючи проблематику сутності диджиталізації, дійшли до різних висновків. Дослідники А. Тарасенко, А. Кравченко, проаналізувавши концепції сутності поняття диджиталізації, виділяють 4 підходи: детермінований, процесний, трансформаційний та комплексний [6]. М. Дубина, у свою чергу, пропонує наступні 4 підходи до визначення диджиталізації: інформаційний, процесний, структурний, бізнес-орієнтований [5, с. 26]. Для подальшого аналізу розглянемо детальніше кожен із запропонованих підходів:

1) трансформаційний підхід до диджиталізації розглядає цифрові технології як інструмент для зміни поточної бізнес-практики;

2) відповідно до процесного підходу цифровізація є якісно новим способом отримання, передачі та зберігання інформації, а також застосування цифрових технологій для вдосконалення багатьох сфер діяльності господарських організацій;

3) детермінований підхід розглядає технології як чітко визначений засіб покращення соціально-економічних умов;

4) комплексний підхід до цифровізації розглядає її як суміш сучасних цифрових інструментів, ресурсів і процедур, які докорінно змінюють економіку та суспільство;

5) інформаційний підхід до цифровізації розглядає її як результат інтеграції людських та інформаційних ресурсів, включаючи знання та навички, а також інформаційних ресурсів, таких як обробка даних;

6) структурний підхід розглядає цифровізацію та перетворення аналогових даних у цифрову форму як засіб здійснення революційних змін в економіці;

7) бізнес-орієнтований підхід цифровізації розглядається як спосіб розробити нові бізнес-моделі, які можуть використовувати передові технології для обробки великих обсягів даних.

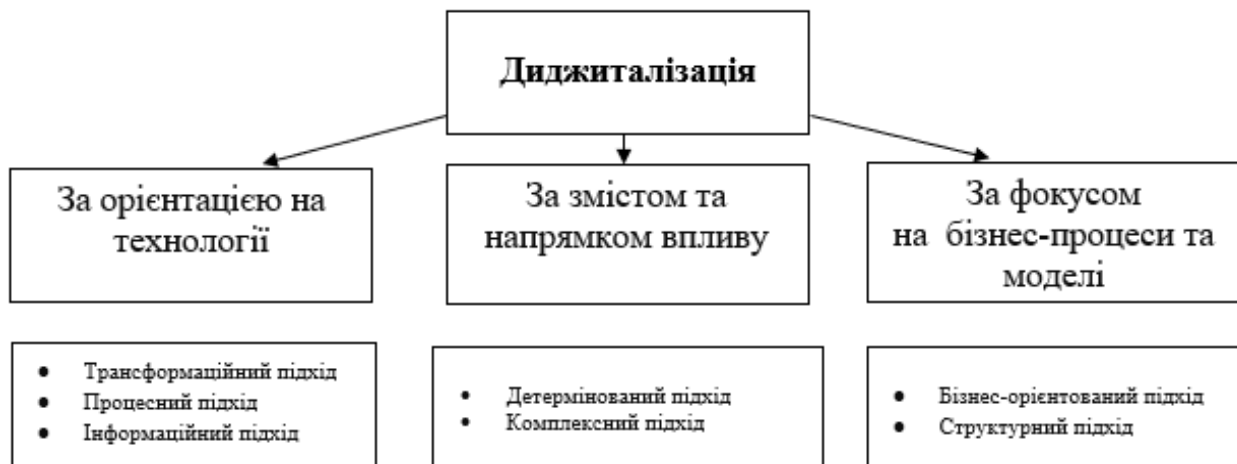

Рис. 1.1. Класифікація підходів сутності диджиталізації

Представлені підходи до диджиталізації стосуються імплементації цифрових технологій у соціальній та економічній сферах. Способи, якими ці методи відтворюють та інтерпретують цей процес, відрізняються: вони можуть розглядатися як технологічний прогрес, нова техніка для збору та аналізу даних або чітко визначений засіб покращення умов. Враховуючи різні підходи до сутності диджиталізації пропонуємо класифікувати вищенаведені підходи за такими категоріями:

- 1) за орієнтацією на технології:
трансформаційний підхід;
процесний підхід;
інформаційний підхід;
- 2) за змістом та напрямком впливу:
детермінований підхід;
комплексний підхід;
- 3) за фокусом на бізнес-процеси та моделі:
бізнес-орієнтований підхід;
структурний підхід.

Запропонована класифікація дає змогу проаналізувати зв'язок освітнього середовища з загальними процесами диджиталізації. Інтеграції сучасних цифрових технологій в освітні процеси, оптимізації управління та підвищенню якості освіти сприяють трансформаційний, процесно-орієнтований та інформаційний підходи. Детермінований та комплексний підходи відрізняються заздалегідь встановленими цілями та тактиками, спрямованими на отримання конкретних результатів. У сфері освіти ці підходи використовуються для розробки навчальних програм, оцінки їх ефективності та пристосування до мінливих суспільних потреб і умов ринку праці.

Управління навчальними ресурсами та моделями, які підтримують розвиток творчого навчального середовища, є основним напрямком бізнес-

орієнтованого та структурного підходів. Ці стратегії заохочують створення альянсів між академічними установами та бізнес-спільнотою, а також розробку перспективних навчальних програм, адаптованих до потреб сучасного ринку праці. З урахуванням проаналізованих підходів ми пропонуємо власне значення диджиталізації. Диджиталізація освітнього середовища – це процес інтеграції цифрових технологій та інформаційних інструментів для покращення освіти, роботи навчальних закладів і надання студентам доступу до інформації та ресурсів через електронні платформи та інші цифрові інструменти. Ця стратегія використовує передові технології для створення доступного та більш ефективного навчального середовища, яке задовольняє потреби сучасного світу.

На думку Н. Духаніної та Г. Лесик, існує необхідність покращення цифрової грамотності в освіті, яка включає «технічну безпеку та технічну грамотність, інформаційну грамотність, критичне мислення, комунікацію в цифровому освітньому середовищі, створення цифрового контенту, співпрацю, навчання і самонавчання» [7, с. 407]. С. Сисоєва вважає, що переходу від моделі організації освітнього процесу «освіта для всіх» до моделі організації освітнього процесу «освіта для кожного» сприяє розвиток цифрових освітніх інструментів. Це дозволяє створювати налаштовані навчальні маршрути для учнів, враховуючи їхній стиль навчання, інтереси та особистісні риси [8].

Дослідники, які присвячують свої праці питанню інформатизації освіти, підкреслюють, що при переході від особистого спілкування «людина-людина» до фази «людина-комп'ютер» відбувається часткова або повна підміна реального світу віртуальним. Це позначається на цінностях, світогляді, може призвести до відхилень у гармонійному розвитку особистості, наслідком чого є зниження реального рівня соціалізації та підвищення віртуального [8]. Це говорить про сучасні виклики цифровізації у психологічному вимірі. О. Горбань, у свою чергу, зазначає, що основою нової філософської парадигми є готовність використовувати існуючі знання в нових, часто неконтрольованих контекстах, а не дублювати їх. Така парадигма підтримує задану реакцію технологій у цих обставинах та готує до «невизначеного майбутнього». Центральне місце в мисленні займає асоціативність, вирішальними стають випадковість, а також здатність сприймати й осмислювати поза упередженнями (тобто спостерігати не лише закономірне й типове, а й конкретне й індивідуальне). У наш час мислення розглядається як подія в поточній системі інтересів і цінностей суб'єкта, а не як просування до фундаментальних визначень чи понять. Такий світогляд робить можливим зіткнення внутрішнього та зовнішнього світів і включення особливих явищ, пов'язаних із створенням і творчістю, у загальну схему космосу [9].

У контексті філософсько-світоглядної парадигми розглянемо концепцію креативного міста. Ідея «креативного міста» об'єднує інформаційно-комуніка-

ційні технології з різноманітними фізично об'єднаними в мережу пристроями, які разом утворюють інформаційний продукт в Інтернеті, щоб підвищити ефективність міських операцій і послуг і сприяти залученню громадян [10]. Саме у контексті креативного міста проаналізуємо освітні перспективи. Зростання креативних секторів, які включають медіа, розваги та цифрові технології, має великий вплив на ставлення міста до освіти. Ці галузі зазнали значного розширення та змін за останні кілька років, і освітня система відобразила ці події. У зв'язку з цим коледжі, університети та інші заклади освіти постійно модифікують свої навчальні плани відповідно до вимог ринку праці. Студенти повинні володіти знаннями в управлінні інформацією, творчому мисленні та розв'язанні проблем завдяки появі нових технологій і тенденції у цифровій сфері.

Світоглядне підґрунтя формування цифрової компетентності вчителя ґрунтується на законах філософії. Зокрема, закон єдності протилежностей може бути конкретизований у бінарному принципі диджиталізації та гуманізації освіти. О. Стечкевич класифікує цю суперечність як неантагоністичні, і його вирішення передбачає координацію, гармонізацію та інтеграцію фундаментальних і спеціальних знань. Це вирішується оптимальним балансом між класичною та цифровою складовими у змісті освіти [11]. Пропонується розглянути та дослідити перспективи та виклики цифровізації в Україні за такими вимірами: психологічним, економічним, кадровим, технологічним та компетентнісним, проаналізувавши наукові праці дослідників, присвячені питанню цифровізації в освіті.

В. Корнят, Ю. Романишин, Н. Голярдик зазначали, що для забезпечення досягнення кар'єрних цілей і особистісного зростання, штучний інтелект повинен допомагати особам, які бажають отримати освіту, у виборі освітніх шляхів на основі їхніх унікальних вимог і талантів. Крім того, з розвитком технологій віртуалізації та хмарних обчислень освітні послуги неминуче перемістяться на хмарні платформи, відкриваючи нові можливості та точки зору для українських навчальних закладів. На думку науковців, основою для прогресу в реєстрації академічних досягнень є технологія блокчейн і криптовалюти. Інтеграція нових технологій, таких, як розподілені обчислювальні й автономні машини, в навчальні заклади може покращити якість навчання [12].

Досліджуючи стан розвитку цифрової інфраструктури, І. Крамаренко, О. Фонарюк та М. Зацерківна рекомендують вивчати міжнародні рейтинги, які вказують на те, наскільки українська освітня система готова до цифрових змін [13]. Для детальнішого аналізу поточного стану України в трансформаційних процесах пропонуємо дослідити Індекс мережевої готовності (The Network Readiness Index) України [14]. За даними The Network Readiness Index станом на 2023 рік Україна знаходиться на 43 місці серед 134 країн, що говорить про подальші виклики, ріст та розвиток країни у мережевій готовності.

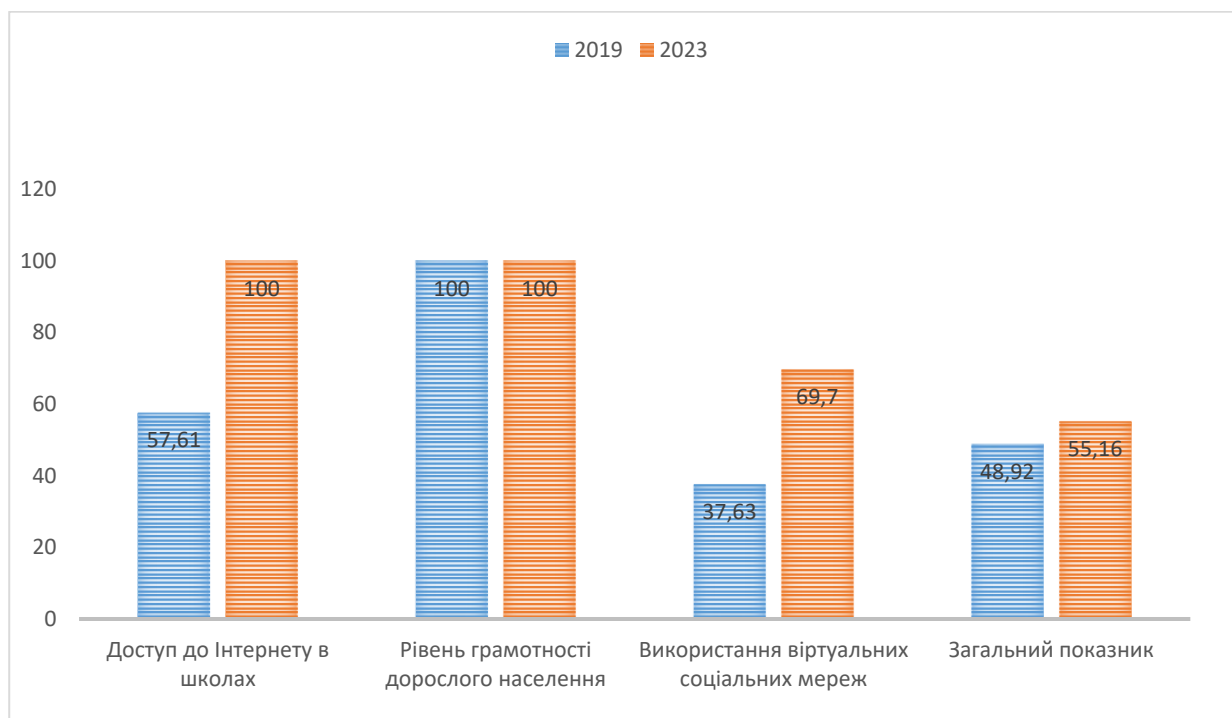

Рис. 1.2. Показники індексу мережевої готовності в Україні

Для аналізу ми порівнюємо показники індексу за 2019 та 2023 роки. У контексті освітнього дискурсу проаналізовані індикатори, які мають прямий взаємозв'язок з освітнім процесом: доступ до Інтернету в школах, ІКТ-навички в системі освіти, рівень грамотності дорослого населення, використання віртуальних соціальних мереж.

Важливо зазначити стрімкий ріст доступу до Інтернету в школах, який став одним з найкращих результатів та сильною стороною готовності України до мережі. Рівень грамотності дорослих також мав найвищий показник як у 2019, так і в 2023 роках. Індекс використання віртуальних соціальних мереж має значно нижчий показник, що говорить про низьку готовність до інтеграції віртуальних соціальних мереж у процес навчання. Проаналізувавши загальний показник індексу та дослідження науковців у сфері соціології, філософії, педагогіки, вважаємо за доцільне дослідити поточні виклики та подальші перспективи диджиталізації освітнього простору.

Виклики та перспективи у контексті психологічного, фінансового, кадрового, технологічного та компетентнісного вимірів продемонстровано у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Вимір	Виклики	Перспективи
психологічний	Страх «невизначеного майбутнього», страх перед технологіями, підміна реального світу віртуальним, скорочення живої комунікації.	Екологічна інтеграція технологій в освітній процес, з урахуванням вікових, психологічних та біологічних особливостей учасників навчального процесу формування цифрової компетенції у контексті концепції «Нової української школи».
фінансовий	Перегляд бюджету на дистанційне навчання з урахуванням переосмислення кадрів.	Розподіл коштів для створення систем управління навчанням (LMS), віртуальних дошок, презентацій, 3D моделей, онлайн-курсів та онлайн-платформ
кадровий	Зміна кадрів з урахуванням потреб дистанційного навчання.	Пошук спеціалістів для дистанційного та асинхронного навчання: веб-дизайнерів, розробників, спеціалістів з кібербезпеки та інших ІТ-спеціалістів різних напрямків.
технологічний	Доступ до інформаційних технологій та їх розвиток.	Забезпечення доступності до технологій на державному рівні, партнерство з технологічними компаніями.
компетентнісний	Нестача знань, умінь та навичок у цифровому секторі.	Формування цифрової компетентності всього освітнього сектору: школярів, студентів, вчителів, педагогів, викладачів та ін.

Висновки. Таким чином, проаналізовано різні підходи до визначення сутності диджиталізації та запропоновано власну класифікацію диджиталізації: за орієнтацією на технології, за змістом та напрямком впливу, за фокусом на бізнес-процеси та моделі. Запропоноване власне визначення диджиталізації. Диджиталізація освітнього середовища – це процес інтеграції цифрових технологій та інформаційних інструментів для покращення освіти, роботи навчальних закладів і надання студентам доступу до інформації та ресурсів через електронні платформи та інші цифрові інструменти. Досліджено, що дистанційне навчання мало значний ріст впродовж 2019-2023 років, однак онлайн-навчання і досі залишається на етапі онлайн-конференцій 1990-х років. Це потребує масштабного переосмислення диджиталізації освіти на п'яти рівнях, які були представлені у роботі: психологічному, фінансовому, кадровому, технологічному та компетентнісному. Відповідними кроками для розвитку освітнього середовища будуть створення відповідних систем управління навчанням, віртуальних дошок, онлайн-курсів, покращення кібербезпеки, пошук кадрів ІТ-сфери, забезпечення доступності до технологій на державному рівні, формування цифрової компетентності учасників педагогічного процесу.

Література:

1. Про затвердження типової програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з розвитку цифрової компетентності : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10 грудня 2021 р. № 1340 Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvishennya-kvalifikatsiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-z-rozvitku-cifrovoyi-kompetentnosti> (дата звернення: 21.03.2024).
2. Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету міністрів України від 03.03.2021 № 167-р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-p#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019, Документ 722/2019. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 21.03.2024).
4. Чайка В., Шишак А. Діджиталізація початкової освіти: сутність та основні напрями ефективного забезпечення. Україна на шляху відновлення: завдання науки і освіти в європеїзації держави : матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції, м. Київ, 17–19 трав. 2023 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С. 156–163. Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/29303> (дата звернення: 31.03.2024).
5. Дубина М., Козлянченко О. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства. Проблеми і перспективи економіки та управління. Випуск № 3 (19), 2019 р. С.21-32. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pruc_2019_3_4 (дата звернення: 31.03.2024).
6. Тарасенко А., Кравченко А. Сутність діджиталізації та її вплив на розвиток економічних систем . Проблеми і перспективи економіки та управління, 3 (35), 2023 р. С. 30–38. Режим доступу: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-30-38](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-30-38) (дата звернення: 28.03.2024).
7. Духаніна Н. Цифровізація освітнього процесу: проблеми та перспективи. The 12th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development». May 18-20, 2022, Chicago, USA. Chicago : BoScience Publisher, 2022. – P. 406-409. Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49235>
8. Sysoeva S. (2021). Pedagogical aspects of digitalization of education. Continuing Professional Education: Theory and Practice, (4), 24–32. Retrieved from <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.4.3> (date of access: 02.04.2024).
9. Matvienko O., & Tsyvin M. Digitalization: educational context. Вісник Книжкової палати. 2022. № 11. Р. 28–35. Retrieved from [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).28-35](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).28-35) (date of access: 02.04.2024).
10. Горбань О. Філософська парадигма сучасної освіти в постіндустріальному суспільстві. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філософія 2020. № 1. С. 1–5. Режим доступу: <https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.1/01> (дата звернення: 02.04.2024).
11. Філософія цифрового розвитку креативного міста / В. Г. Воронкова та ін. Humanities studies. 2022. № 12(89). С. 16–25. Режим доступу: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-02> (дата звернення: 02.04.2024).
12. Korniat V., Romanyshyn Y., & Holiardyk N. (2022). Digitalizatsiya osvity v Ukraini: perspektyvy ta ryzyky suchasnosti [Digitalization of education in Ukraine: prospects and risks of today]. Innovate Pedagogy, Vol. 1, no. 53, 155–159. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.30> (date of access: 01.04.2024).
13. Крамаренко І., Фонарюк О., Зацерківна М. Цифровізація освіти – нові виклики та перспективи розвитку. Перспективи та інновації науки. 2022. № 2 (7). Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-392-404](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-392-404) (дата звернення: 02.04.2024).
14. Ukraine – Network Readiness Index. Network Readiness Index – Benchmarking the Future of the Network Economy. URL: <https://networkreadinessindex.org/country/ukraine/> (date of access: 02.04.2024).

References:

1. Pro zatverdzhennya tipovoyi programi pidvischennya kvalifikatsiyi pedagogichnih pratsivnikiv z rozvitku tsifrovoyi kompetentnosti [On the approval of a standard program for updating the qualifications of teaching staff for the development of digital competence]. (2021) : Nakaz Ministerstva osviti i nauki Ukrainy vid 10 grudnya 2021 r. №1340 – Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from December 10 2021 №1340. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-tipovoyi-programi-pidvischennya-kvalifikatsiyi-pedagogichnih-pracivnikiv-z-rozvitku-tsifrovoyi-kompetentnosti> [in Ukrainian].
2. Pro shvalennya kontseptsiyi rozvitku tsifrovih kompetentnostey ta zatverdzhennya planu zahodiv z yiyi realizatsiyi [On approval of the concept of development of digital competences and approval of the plan of measures for its implementation]. (2021) : Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.03.2021 №167 – Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 3 2021 №167. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-r#Text> [in Ukrainian].
3. Pro tsili stalogo rozvitku Ukrainy na period do 2030 roku [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030] (2019) : Ukaz Prezidenta ukrayini vid 30.09.2019, Dokument 722/2019 – The Presidential Decree of Ukraine from September 30 2019, Document No. 722/2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian]
4. Chayka V., & Shishak A. (2023). Didzhitalizatsiya pochatkovoyi osviti: sutnist ta osnovni napryami efektyvnoho zabezpechennya [Digitalization of primary education: essence and main directions of effective provision]. *Ukrayina na shlyahu vidnovlennya: zavdannya nauki i osviti v evropeyzatsiyi derzhavi : materiali Vseukrayinskoyi mizhgaluzevoyi naukovopraktichnoyi onlayn-konferentsiyi – Ukraine on the Path to Recovery: Challenges of Science and Education in the Europeanization of the State: Proceedings of the All-Ukrainian Interdisciplinary Scientific and Practical Online Conference*. Kyiv: Institute of Gifted Children of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 156–163. Retrieved from <http://dSPACE.tnpu.edu.ua/handle/123456789/29303> [in Ukrainian].
5. Dubina M., & Kozlyanchenko O. (2019). Kontseptualni aspekty doslidzhennya sutnosti didzhitalizatsiyi ta yiyi roli v rozvitku suchasnogo suspilstva [Conceptual aspects of studying the essence of digitalization and its role in the development of modern society]. *Problemi i perspektivi ekonomiki ta upravlinnya – Problems and Perspectives of Economics and Management*, 3 (19), 21-32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppeu_2019_3_4 [in Ukrainian].
6. Tarasenko A., & Kravchenko A. (2023). Sutnist didzhitalizatsiyi ta yiyi vplyv na rozvitok ekonomichnih sistem [The essence of digitalization and its impact on the development of economic systems]. *Problemi i perspektivi ekonomiki ta upravlinnya – Problems and Perspectives of Economics and Management*, 3 (35), 30–38. Retrieved from [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3\(35\)-30-38](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-3(35)-30-38) [in Ukrainian].
7. Dukhanina N. (2022). Tsifrovizatsiya osvitnogo protsesu: problemi ta perspektivi [Digitalization of the educational process: problems and perspectives]. *The 12th International Scientific and Practical Conference "Modern Directions of Scientific Research Development"*. Chicago, USA. Chicago: BoScience Publisher, 406-409. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/49235> [in Ukrainian].
8. Sysoeva S. (2021). Pedagogical aspects of digitalization of education. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, (4), 24–32. Retrieved from <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.4.3> [in Ukrainian]
9. Matvienko O., & Tsyvin M. (2022). Digitalizatsiya: osvitniy kontekst [Digitalization: educational context]. *Visnyk knizhkovoyi palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 11, 28–35. Retrieved from [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).28-35](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).28-35) [in Ukrainian].

10. Gorban O. (2020). Filosofska paradigma suchasnoyi osviti v postindustrialnomu suspilstvi [The philosophical paradigm of modern education in post-industrial society]. Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: filosofiya – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philosophy, No. 1, 1–5. Retrieved from <https://doi.org/10.32838/2709-2933/2020.1/01> [in Ukrainian].

11. Voronkova V.G., Nikitenko V.O., & Vasilchuk H.M. Filosofiya tsifrovogo rozvitku kreatyvnoho mista [The philosophy of digital development of a creative city]. (2022) Humanities Studies, No. 12(89), 16–25. Retrieved from <https://doi.org/10.26661/hst-2022-12-89-02> [in Ukrainian].

12. Korniat V., Romanyshyn Y., & Holiardyk N. (2022). Digitalizatsiya osvity v Ukrayini: perspektyvy ta ryzyky suchasnosti [Digitalization of education in Ukraine: prospects and risks of today]. Innovate Pedagogy, Vol. 1, no. 53, 155–159. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/53.1.30> [in Ukrainian]

13. Kramarenko I., Fonaryuk O., Zatserkivna M. (2022). Tsifrovizatsiya osviti – novi vikliki ta perspektivi rozvitku [Digitalization of education - new challenges and development prospects]. Perspectives and Innovations in Science, No. 2 (7). Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2\(7\)-392-404](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-2(7)-392-404) [in Ukrainian].

14. Ukraine – Network Readiness Index. Network Readiness Index – Benchmarking the Future of the Network Economy. [in English] URL: <https://networkreadinessindex.org/country/ukraine/>

УДК 378.046-021.68

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1207-1220](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1207-1220)

Цибульська Світлана Михайлівна старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти ІПО, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0001-5935-3351>

ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД УЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ОСВІТНІХ ВТРАТ

Анотація. У статті розкрито особливості надання педагогічного супроводу закладами післядипломної педагогічної освіти вчителям закладів загальної середньої освіти щодо подолання освітніх втрат.

Висвітлено підходи до проблеми діагностики та компенсації освітніх втрат в умовах воєнного стану, визначено механізми їх мінімізації та подолання шляхом злагодженої партнерської взаємодії викладача та вчителя.

З метою уникнення розбіжностей у трактуванні категоріального-понятійного апарату нами було уточнено сутнісне значення термінів «освітні» та «навчальні втрати»; конкретизовано типи навчальних втрат і зазначено причини, що призводять до їх виникнення.

Наголошено на кумулятивному (накопичувальному) характері навчальних втрат та зазначено їх негативний вплив як на окрему особистість, так і на розвиток держави загалом.

Розкрито чинники, які впливають на академічний прогрес, та наголошено, що першочерговим завданням для освіти України є створення безпечних умов навчання у приміщеннях, де знаходяться діти, захищеного психосоціального середовища та напрацювання алгоритму подолання освітніх втрат.

Окреслено коло потенційних заходів, які спрямовані на послаблення негативних тенденцій, зокрема на рівні підтримки, педагогічної співпраці та педагогічного супроводу закладами післядипломної освіти. Зазначено, що викладачами запропоновано дорадницький, коучинговий та предметно-методичний напрями надолуження освітніх втрат, розроблено конкретні стратегії та інструментарій, напрацьовано механізми їх компенсації та подолання.

У статті зазначено, що тільки об'єднання спільних зусиль усіх партнерів освітньої взаємодії (школи, закладів післядипломної освіти, місцевих громад, держави), спрямованих на здійснення системних та послідовних кроків на шляху мінімізації освітніх втрат, сприятиме повноцінному відновленню та розвитку освіти в Україні.

Ключові слова: післядипломна освіта, педагогічний супровід, освітні втрати, навчальні втрати, механізми подолання освітніх втрат.

Tsybulska Svitlana Mykhaylivna senior lecturer of the Department of Preschool and Primary Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, str. Bulvarno-Kudryavska, 18/2, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0001-5935-3351>

PEDAGOGICAL SUPPORT OF TEACHERS IN THE POST-GRADUATE EDUCATION SYSTEM REGARDING OVERCOMING EDUCATIONAL LOSSES

Abstract. The article reveals the peculiarities of providing pedagogical support by institutions of postgraduate pedagogical education to teachers of general secondary education institutions in order to overcome educational losses.

Approaches to the problem of diagnosis and compensation of educational losses in the conditions of martial law are highlighted, the mechanisms of their minimization and overcoming through the coordinated interaction of the teacher and the teacher are defined.

In order to avoid differences in the interpretation of the categorical-conceptual apparatus, we specified the essential meaning of the terms "educational" and "learning losses"; the types of educational losses are specified and the reasons leading to their occurrence are specified.

The cumulative (cumulative) nature of educational losses is emphasized and their negative impact on both an individual and the development of the state as a whole is indicated.

The factors affecting academic progress are revealed, and it was emphasized that the primary task for the education of Ukraine is to create safe learning conditions in the premises where children are located, a protected psychosocial environment and to develop an algorithm for overcoming educational losses.

A circle of potential measures aimed at weakening negative trends is outlined, in particular at the level of support, pedagogical cooperation and pedagogical support by post-graduate education institutions. It is noted that the teachers proposed advisory, coaching, and subject-methodical directions for making up for educational losses, developed specific strategies and tools, and worked out mechanisms for their compensation and overcoming.

The article states that only the joint efforts of all partners of educational interaction (schools, post-graduate education institutions, local communities, the state), aimed at implementing systematic and consistent steps to minimize educational losses, will contribute to the full restoration and development of education in Ukraine.

Keywords: postgraduate education, pedagogical support, educational losses, educational losses, mechanisms for overcoming educational losses.

Постановка проблеми. На сучасному етапі освіта в Україні перебуває у надзвичайно складних обставинах, спричинених карантинними заходами, повномасштабним вторгненням, бойовими діями, обстрілами та зруйнованими закладами. Епідемія, а потім війна обмежили доступ дітей до якісної освіти, спричинили втрати у навчанні. Зволікання з вирішенням цієї проблеми може призвести до ще більшого загострення та подальшого зниження ступеня освіченості.

Постає нагальна потреба на рівні держави розробити та запровадити національну програму подолання освітніх втрат, яка передбачає ефективні механізми компенсації, зрозумілі алгоритми дій та чіткі практичні кроки щодо їх мінімізації. Педагогічна спільнота має створити власні ефективні кейси для подолання негативних впливів на освітню галузь, запровадити плани швидкого реагування, які приведуть до успішного результату. І саме на інститути післядипломної педагогічної освіти, які надають безперервну підтримку професійного розвитку та діяльності учителя, покладена місія стати гарантом якісного освітнього процесу. У цьому контексті післядипломна освіта має не тільки забезпечувати професійне зростання учителя, але й покликана відіграти ключову роль у подоланні освітніх втрат здобувачів освіти.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Важливим для нашої роботи став аналітичний матеріал «Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання», поданий творчим колективом фахівців УЦОЯО [1]. У дослідженні Г. Бичко, В. Терещенко та Т. Вакуленко визначили поняття «освітні втрати» та «навчальні втрати», охарактеризували відмінності між ними, описали результати міжнародних та українських досліджень, а також запропонували можливі шляхи подолання навчальних втрат в Україні.

Сучасна дослідниця Ю. Назаренко узагальнила досвід мінімізації освітніх втрат, запропонований міжнародними організаціями, але розглянула його через призму специфіки української системи освіти. Зокрема вона представила результати досліджень якості знань в системі загальної середньої освіти України; схарактеризувала загальну тенденцію зниження навчальних досягнень здобувачів освіти, що пов'язано з переходом на дистанційне навчання [6].

У праці О. Топузова, М. Головка, О. Локшиної викладено перелік основних чинників, які впливають на освітні втрати, акцентовано увагу на їх кумулятивному характері та викладено авторські погляди щодо механізмів їх діагностики та компенсації; наголошено на важливості партнерської взаємодії та тісної співпраці всіх учасників освітнього процесу для подолання академічного відставання [10]. Актуальність вирішення цього завдання визначає його своєчасність і водночас залишає поле для дискусій.

Мета статті полягає у характеристиці педагогічного супроводу як інструменту реалізації допомоги та підтримки вчителів закладів загальної середньої освіти щодо подолання освітніх втрат.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі першочерговим завданням освіти України є створення безпечних умов організації освітнього

процесу, забезпечення психосоціальної підтримки його учасників та напрацювання ефективних механізмів компенсації освітніх втрат. А у подальшій перспективі – реалізація сталості та безперервності освіти у повоєнній державі. І на цих етапах інститути післядипломної педагогічної освіти відіграють вагомий роль у становленні якісної освіти: удосконалюють професійні компетентності педагогів, надають методичну та супервізійну підтримку, реалізують педагогічний супровід, сприяють особистісно-професійному зростанню педагогів в умовах освітніх змін.

На нашу думку, найбільш точно поняття психолого-педагогічного супроводу охарактеризовано у статті Г. Іванюк. Авторка вважає, що сутність поняття психолого-педагогічний супровід особистісно професійного розвитку педагогів слід розглядати як «доцільно організований процес психолого-педагогічного забезпечення суб'єктності» педагогів «зادля їхнього особистісного і професійного розвитку в контексті виконання...трудова функцій, що ґрунтуються на загальних (громадянській, культурній, лідерській, соціальній, комунікативній) і професійних компетентностях за трудовою дією». [5, с.223-224].

Таким чином, педагогічний супровід як педагогічна взаємодія рівноправних партнерів (викладачів та вчителів) забезпечує професійний розвиток педагогічних працівників та спрямована на підтримку й допомогу у вирішенні професійних проблем.

Педагогічний супровід відбувається на різних рівнях (науковому, навчально-методичному, консультативному, інформаційно-комунікативному) та реалізується на дорадницькому, коучинговому та предметно-методичному напрямках [12]. Так, надання фахівцями кваліфікованих порад, інформаційної підтримки щодо подолання труднощів професійного характеру здійснюється на рівні дорадницького напрямку педагогічного супроводу. Коучинговий напрям забезпечується проведенням тренувальних занять, які реалізують мету досягнення вчителями високого рівня розвитку професійних здібностей і навичок, здатності та готовності до виконання професійних функцій. Предметно-методичний напрям педагогічного супроводу спрямований на розвиток компетентностей вчителів, якісне виконання функціональних обов'язків та забезпечує організацію освітнього процесу на рівні вимог професійних стандартів.

Високий професіоналізм, сформовані ключові компетентності, загальна ерудованість – ці характеристики педагогів дозволяють їм стати лідерами учнівства, слугуватимуть прикладом для наслідування, позитивно впливатимуть на мотивацію здобувачів освіти, надихатимуть до розвитку та творчості. Такі фахівці здатні у повному обсязі реалізувати потенціал здобувачів освіти, забезпечити їх успішність, спонукати бути корисними суспільству та державі.

У сучасних умовах на педагогів покладається важливе завдання - створення безпечного освітнього середовища у закладі загальної середньої

освіти, організація заходів зі збереження життя та здоров'я усіх учасників освітнього процесу та надолуження прогалин у знаннях. Оскільки «розширюється сфера діяльності закладу: від надання інтелектуальних ресурсів, поглиблення соціальної взаємодії між учасниками освітнього процесу до забезпечення їхньої безпеки, сприяння підвищенню культури здоров'я, реабілітації та оздоровлення ..., надання психосоціальної підтримки» [11, с.392], у центрі уваги педагога знаходиться створення захищеного освітнього простору для ефективного навчання та формування комфортного осередку для психоемоційного відновлення дитини. Адже активно навчатися, творчо працювати та гармонійно розвиватися учні можуть тільки у безпечному середовищі. Воєнна агресія сусідньої держави позбавила багатьох дітей рівного доступу до якісної освіти, позбавила можливості навчатися у звичному режимі. Війна не тільки руйнує освітню інфраструктуру та знищує заклади освіти, але й призводить до вимушеної евакуації дітей, втрати досвідчених та кваліфікованих кадрів, створює освітній вакуум, який може бути важко заповнити. Такий відтік педагогів має серйозний вплив на навчання та розвиток дітей, а також загрожує майбутньому освітньої системи в цілому. Цю проблему враховує ЮНЕСКО [8,с.13-15], висловлюючи серйозну турботу щодо наслідків війни на освітню сферу та педагогічний персонал. Організація акцентує увагу на необхідності надання підтримки вчителям та дітям, а також розв'язання проблем відтоку кадрів і відновлення освітніх систем у зоні конфліктів.

Соціально-економічні труднощі загострюють і психоемоційні проблеми. Стреси, нервові розлади, напружені стани, тривожність позбавляють вчителів здатності повноцінно працювати, а дітей - навчатися.

З метою педагогічного супроводу вчителя та надання йому дієвого інструментарію у роботі з дітьми в умовах воєнного стану Інститут післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка з перших днів березня 2022 року почав систематично проводити для педагогів онлайн зустрічі з метою забезпечення психологічної та професійної підтримки. Швидко мобілізуватися і оперативно діяти в надскладних умовах збройної агресії допоміг напрацьований досвід цифровізації та налаштованість колективу допомагати учительській громаді попри екстремальні умови. На платформі Інституту та в мережі «Телеграм» була створена сторінка, де могли зареєструватися на консультацію до 13 психологів викладачі, учителі, батьки та учні. Так упродовж березня - травня 2022 року індивідуальні консультації отримали близько 400 осіб.

Згідно з новими викликами в новому форматі почав працювати сайт дистанційної освіти [2]. Тепер на його сторінках розміщувалися анонси вебінарів психологічної, а також і фахової підтримки. Працівники Інституту ділилися рекомендаціями та порадами, як жити в умовах війни і невизначеності, як оптимізувати програму і проводити уроки, як зберігати свій ресурс і не вигорати. За період з березня по червень такі зустрічі тривали щодня, а з липня по грудень – щотижня. Усього за цей час проведено понад

300 заходів, у яких взяли участь близько 9000 осіб [3, с.8]. Із середини березня, коли загальноосвітні заклади були на вимушених канікулах, на платформі Інституту розпочала свою роботу онлайн-школа «ІПО – ЗЗСО 81». Викладачі проводили уроки для учнів за усталеним розкладом. Педагоги ставили перед собою мету не стільки сформуванню певних компетентностей чи виконати програму, а повернути дітям відчуття звичного життя. Для школярів, що перебували за кордоном, але бажали отримувати освіту в Україні, у партнерстві із середньою загальноосвітньою школою № 81 м. Києва була створена онлайн-школа-екстернат. Географія підключень простягалася від Сіверодонецька і сягала Португалії. Після завершення навчання трьохсот учнів, атестат про повну загальну середню освіту отримали 57 здобувачів освіти.

У січні 2023 року відбулися перші очні зустрічі з учителями в «Зимовій школі професійного розвитку педагогів». Кафедра дошкільної та початкової освіти ІПО провела опитування вчителів початкової школи з метою виявлення запитів учителів та моніторингу змін, які відбулися зі школярами та педагогами. 46% із 153 опитаних вчителів зазначили зниження рівня мотивації учнів; 43% відзначили у дітей труднощі з почуттям відповідальності; близько 47% помітили зниження уваги та концентрації; 34% звернули увагу на погіршення пам'яті учнів; 26% вчителів підкреслили зростання у дітей потреби у спілкуванні та взаємодії одне з одним. Рис. 1.

Виклики, які довелося долати учителям в умовах воєнного стану, насамперед були пов'язані з відсутністю відчуття безпеки. Зокрема освітяни зазначали, що навчання у такий важкий час вимагає більших затрат внутрішніх ресурсів, оскільки доводиться швидко опановувати себе, керувати власними емоціями та станами, приховувати від дітей внутрішнє хвилювання і транслювати спокій та позитив.

У перші місяці війни під час активної фази бойових дій значні труднощі були пов'язані і з організацією уроків: відсутність світла та інтернету, часті тривоги ставали об'єктивною перешкодою для проведення занять.

Рис.1. Зміни у станах дітей

У подальшому учителі одночасно працювали у класі і паралельно вели трансляцію для дітей, що навчалися за сімейною формою та підключалися дистанційно. У деяких закладах загальної середньої освіти обрали іншу форму роботи: педагоги проводять урок двічі: вранці - в offline, а після обіду - у online-режимі (GoogleMeet, ZOOM, Classroom, Microsoft Teams) для школярів, що перебувають за кордоном, і прагнуть отримати українську освіту. Інших від усталених потребували підходи до планування: доводиться продумувати кілька варіантів проведення уроку, оскільки неможливо передбачити кількість дітей на занятті, чи лунатимуть тривоги, чи працюватимуть технічні засоби. Свої корективи внесла війна і в емоційну сферу. Підвищений рівень стресу та тривожності, відчуття незахищеності та безпорадності впливають на почуття благополуччя школярів та педагогів, заважають ефективній життєдіяльності та якісному навчанню. Доводиться виділяти додатковий час на вправи підтримки та стабілізації психоемоційного стану дітей та побудови ефективної і безконфліктної комунікації.

З метою забезпечення педагогічного супроводу вчителів працівники Інституту підвищення кваліфікації проводили заняття з актуальних питань: особливості проведення уроків у воєнний час, створення безпечного та захищеного освітнього простору у закладі освіти та на онлайн-уроці, торкалися делікатних питань, як говорити з дітьми про війну та як допомогти пережити втрату близьких. Низка тренінгів, лекцій, майстер-класів була спрямована на формування предметних компетентностей слухачів. Викладачі Інституту післядипломної освіти підтримують тісний зв'язок зі шкільними громадами, постійно вивчають їх професійні інтереси та проводять виїзні лекції на запит закладів освіти м. Києва. Особливу увагу викладачі приділили порадам щодо виявлення та подолання освітніх втрат школярів.

Слід зазначити, що «освітні втрати сьогодні розглядаються як комплексний показник освітньої системи загалом та особистісних здобутків, зокрема» [10]. Аналіз літературних джерел дозволяє стверджувати, що ряд учених освітні втрати прирівнюють до навчальних втрат, які є «прогалинами у конкретних знаннях та специфічних навичках, академічним регресом учня, що виникають внаслідок тривалої перерви освітнього процесу» [13].

Отже, освітні втрати - недосягнення школярами певних результатів навчання, визначених освітніми стандартами. Саме вимоги Державних стандартів та освітніх програм, розроблених для певного етапу та рівня здобуття освіти, є критеріями (параметрами, мірою) визначення навчальних втрат. Але, оскільки освіта є інтегральним процесом, що поєднує навчання, виховання, розвиток та соціалізацію, то, освітні втрати треба розглядати у більш широкому контексті, пов'язуючи втрати в освіті не тільки з академічним регресом, це ще й виховні втрати і загалом гальмування всебічного розвитку учнів: когнітивного, інтелектуального, соціально-емоційного, психологічного.

«Навчальні втрати, або втрати в навчанні, – це будь-яка втрата знань, умінь, навичок тощо чи їх недоотримання та/або уповільнення чи зупинка

академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня» [1, с.8]. Вони зумовлені як індивідуальними обставинами (тривалі пропуски учнями занять через особистісні причини), так і масштабними надзвичайними подіями (пандемії, екологічні катаклізми, суспільні потрясіння, війна) [6]. Розрізняють два види навчальних втрат: регрес знань через особливості роботи пам'яті («забування») та навчання, яке не відбулося з певних причин, тому потенційні знання не стали реальними – втрачені можливості. Як ми зазначили, навчальні втрати визначають за певними показниками, що містяться у вимогах освітніх стандартів для кожного етапу здобуття освіти.

Вимірюються навчальні втрати у рівнях та балах, які школярі отримують на всіх ключових етапах навчання (тестові, діагностувальні, інші перевірки роботи), за результатами локальних чи загальнодержавних моніторингів, централізованих онлайн-платформ для вимірювання навчальних втрат і надолуження навчального матеріалу. Результати умовно переводять у місяці чи роки навчання (20 балів еквівалентно 1 року навчання). Отже, навчальні втрати - це різницевий показник між результатами кількох вимірювань. Зазвичай експерти беруть для обчислень виміру навчальних втрат бали PISA [7].

Моніторинг, проведений у 2022 році, продемонстрував значне відставання школярів з України від своїх однолітків з інших країн: показники з математики та природничих дисциплін різняться у півтора роки, читання – у два з половиною роки. Загалом за час із 2018 до 2022 року, за даними PISA, результати знизилися з математики на 12 балів, з природничих предметів – на 19 балів і з читання - на 38 балів. Невтішні результати продемонстрували і випускники початкової школи. Дані, отримані на Загальнодержавному зовнішньому моніторингу якості початкової освіти, засвідчують зниження рівня читацької та математичної компетентностей [4]. Різниця у порівнянні результатів 2018 та 2021 року становить відповідно 3,9 та 3,1 бали. Тобто у відсотках частка дітей, що не подолали базового порогу в оволодінні зазначеними компетентностями, збільшилася на 3,7 %. Слід зазначити, що результати хлопчиків на 4,6 бала вищі за показники дівчаток, проте загалом за три роки досягнення хлопчиків майже не змінилися, а от у дівчаток відслідковується істотне зниження на 5,9 балів. Із читання дівчатка мають вищі результати, ніж хлопчики. Але загалом із 2018 року результати хлопчиків практично не змінилися, а от у дівчаток зменшилися на 5 балів.

У грудні 2022 - січні 2023 навчального роках Державною службою якості освіти України було проведено дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни та досліджено стан сформованості ключових компетентностей школярів у містах та сільській місцевості. Учителі початкових класів зазначили погіршення результатів з 4 предметів: українська та іноземна мова, математика, літературне читання. Результати з інших предметів не змінилися (мистецтво, дизайн і технології, фізкультура, інформатика, «Я досліджую світ»). Слід зауважити, що погіршення рівня знань

у більшій мірі зафіксували вчителі сільської місцевості, ніж учителі міських шкіл. Тепер цей розрив за підрахунками дослідників становить понад 4,5 роки навчання.

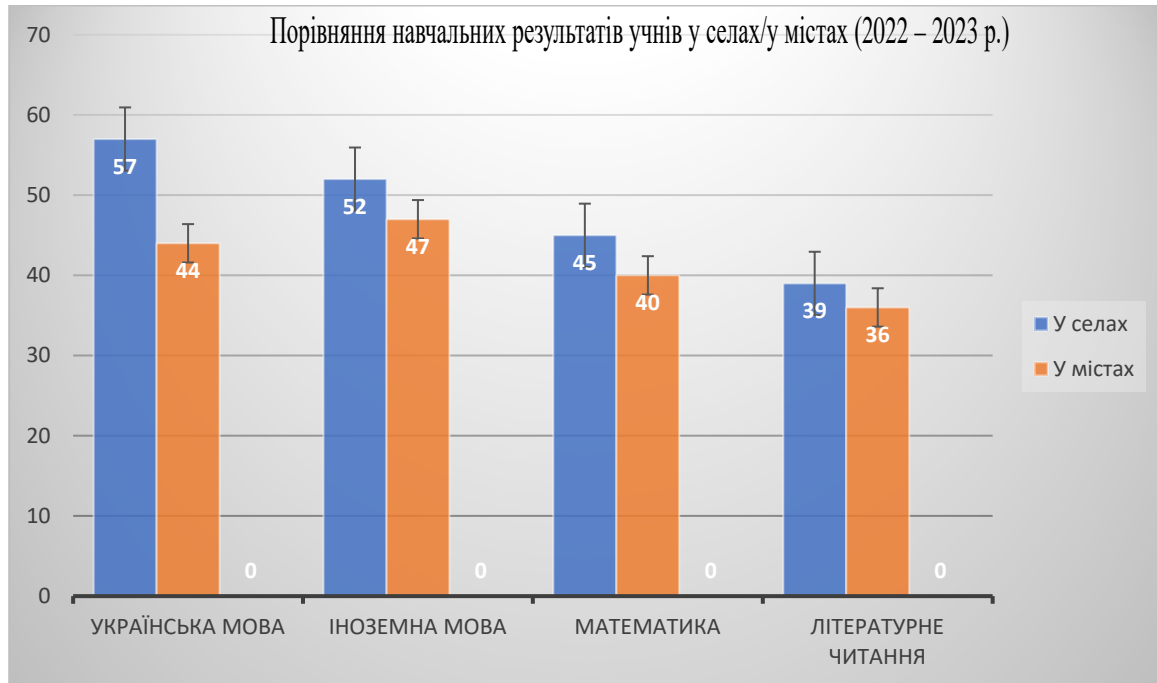

Рис. Порівняння навчальних результатів учнів у селах/у містах (2022 – 2023 р.)

ІПО Київського столичного університету імені Бориса Грінченка було проведено власне дослідження навчальних досягнень учнів із метою виявлення прогалин у засвоєнні ключових тем з української мови та літератури, математики, історії України, фізики, хімії. Загалом було задіяно близько 21000 учнів. Результати моніторингу узагальнено й надано кожному закладу освіти для додаткового опрацювання окремих тем у II семестрі 2022-2023 н.р. Адже проблема зростання освітніх втрат має негативний вплив не тільки на рівень поточних знань, але й трансформує освітню траєкторію індивідуального розвитку учня в майбутньому.

Усвідомлення процесів, що відбуваються в освіті, вимагають відповідної реакції політиків, теоретиків та практиків освіти, які мають відповідати на виклики, пропонувати стратегії та рішення для їх успішного подолання. Інститути післядипломної освіти як форпости практико орієнтованого навчання розпочали активно підтримувати і допомагати учительству для реалізації нових підходів до навчання, яких потребує освіта України на сучасному етапі. Значний досвід напрацював колектив Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Основою для побудови власної стратегії стали Рекомендації «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти:

вимірювання та механізми подолання» [9] від 11 травня 2023 року, затверджені Комітетом Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій 7 червня 2023 року, у якому охарактеризовано механізми та визначено інструменти подолання освітніх втрат. Зокрема викладачі курсів підвищення кваліфікації

- допомагають адаптувати освітні програми, за якими працюють загальноосвітні заклади, до сучасних вимог;
- розробляють змістове та методичне наповнення до ключових навчальних тем, що потребують надолуження;
- розробляють якісний освітній контент для діагностування та внутрішнього моніторингу;
- розробляють конкретні механізми компенсації освітніх втрат;
- надають консультації та методичну підтримку вчителям для роботи зі школярами, які мають навчальні втрати.

Увесь напрацьований матеріал для керівників закладів, педагогів та асистентів, практичних психологів, учнів, батьків щодо їх діяльності в умовах воєнного стану було зібрано у двотомному методичному посібнику «Порадник III: Діяльність закладів освіти, педагогів, психологів в умовах воєнного стану». На його сторінках розміщено практичні поради, описано ефективні методики, технології, прийоми і форми психолого-педагогічної роботи. Корисними для освітян стануть «Рекомендації практичним психологам закладів освіти щодо надання психологічної допомоги всім учасникам освітнього процесу»; посібники «Діяльність психологічної служби закладу освіти в умовах воєнного стану»; «Тренінги та техніки для роботи психолога з педагогами та учнями під час війни».

Питання інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір є надзвичайно актуальним, особливо у контексті тих умов, у яких сьогодні реалізується освіта. Тож «Словник інклюзивності», створений для педагогів та батьків щодо підтримки навчання дітей з особливими потребами, стане підтримкою і добрим порадником у питаннях подолання такими дітьми освітніх труднощів, допоможе створити для них належні умови, підкаже, як підтримати учнів та зробити навчання радісним.

Партнерська взаємодія – це ключ до успішного подолання освітніх втрат.

Викладачами Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка як безпосередніми партнерами педагогічної співпраці між закладами загальної середньої та післядипломної освіти розроблено комплексну стратегію подолання освітніх втрат та напрацьовано алгоритм дій, який допоможе педагогам успішно працювати зі школярами.

Шляхи вирішення проблеми:

1. Аналіз сильних сторін своїх учнів та визначення їх зони розвитку.
2. Коригування та адаптація освітніх програм і навчальних планів до потреб закладу.

3. Ефективне використання варіативної складової (збільшення кількості годин з ключових предметів або виділення часу на проведення індивідуальних та групових консультацій учнів).

4. Впровадження дієвих способів мотивації учнів через використання інтерактивних, ігрових, діяльнісних, проєктних методів навчання та сучасних цифрових технологій (LearningApps, GIOS, Matific, Padlet, Plikers, Worldwall).

5. Застосування технології диференційованого навчання (від створення різнорівневих завдань та груп у одному класі до диференційованих класів).

6. Використання формульованого оцінювання.

7. Забезпечення психоемоційної та соціальної підтримки дітей.

8. Проведення додаткових занять у канікулярний час, організація літніх таборів різного спрямування: мовно-комунікативні, природничо-математичні.

9. Співпраця і тісний зв'язок з батьками.

Алгоритм дій для педагога:

1. Провести діагностику та скоригувати календарні плани, гнучко об'єднавши матеріал, який треба надолужити, з новими темами.

2. За результатами діагностики скласти план індивідуальної підтримки окремих учнів із надолуження навчальних втрат.

3. Запланувати матеріал для самостійного опрацювання з обов'язковим подальшим контролем (діагностувальні роботи, тести в онлайн режимі).

4. Щодня планувати повторення навчального матеріалу.

5. Ознайомлення з новим матеріалом проводити через пошуково-дослідницькі завдання.

6. Застосовувати прийоми візуалізації та впроваджувати інтерактивні методи навчання.

7. Створення завдань за принципами диференційованого підходу.

8. Відслідковувати динаміку надолуження навчальних втрат.

9. Провести повторну діагностику. Порівняти отримані результати з попередніми.

10. Корекція і прогнозування подальшої роботи.

Ці кроки будуть мати позитивний результат за умови системної, продуманої організації з урахуванням особливостей кожного окремого закладу освіти, класу, учня. Тісна співпраця викладацького колективу ІПО із закладами освіти засвідчує інтерес учителів до запровадження у роботу з дітьми результатів наукових досліджень, які презентують науково-педагогічні працівники кафедр та навчально-методичного центру професійного розвитку педагогів. Інститут і в подальшому планує працювати у напрямку покращення професійно-практичної підготовки фахівців, має на меті впроваджувати активні форми, методи, прийоми проведення навчальних занять з використанням цифрових технологій та штучного інтелекту, створювати сучасні електронні курси для усіх дисциплін очної та дистанційної форми навчання.

Висновки. Отже, консолідація зусиль усіх зацікавлених сторін освітньої взаємодії (школи, закладу післядипломної освіти, громадських ініціатив, місцевих громад, держави) сприятиме здійсненню системних та послідовних кроків на шляху мінімізації освітніх втрат. Основними напрямками їх надолуження є реалізація корекційних програм та програм адаптивного навчання, напрацювання ефективного та дієвого інструментарію діагностувального оцінювання, впровадження практичних механізмів компенсації освітніх втрат.

У складних умовах воєнної агресії заклади післядипломної освіти продовжують надавати комплексну підтримку педагогам на різних рівнях: науковому, навчально-методичному, консультативному, інформаційно-комунікативному. Здійснюють науковий супровід, допомагають у реалізації інноваційних технологій, консультують щодо впровадження ефективних методів навчання, спрямованих на надолуження освітніх втрат школярів. Підтримують і мотивують педагогів до професійного зростання та невинного самовдосконалення, творчого мислення, ефективного спілкування та партнерської взаємодії, психологічної стійкості та інноваційної діяльності. Адже тільки спільними зусиллями усіх учасників освітнього процесу можемо сприяти повноцінному відновленню та розвитку сучасної освіти в Україні.

Література:

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та подолання. Вакуленко Т. (наук. консульт.) URL: https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
2. Дистанційна платформа ІПО. URL: <https://elearning.ipo.kubg.edu.ua/?redirect=0> (дата звернення: 28.03.2024).
3. Звіт-2022 (Київський університет імені Бориса Грінченка). URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/rektorat/zvity_2022/zvit_2022.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
4. Звіт ЗЗМЯПО (сайт Українського центру оцінювання якості освіти). URL: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-2/> (дата звернення: 28.03.2024).
5. Іванюк Г.І. Психолого-педагогічний супровід особистісно професійного розвитку майбутніх педагогів в умовах освітніх змін. *Перспективи та інновації науки.* (9(27)). С. 219-231. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45300/1/H_Ivaniuk_PTAIN_9_27_FPO.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
6. Назаренко, Ю. (2022). Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації. URL: https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
7. Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018 / кол. авт.: М. Мазорчук (осн. автор), Т. Вакуленко, В. Терещенко, Г. Бичко, К. Шумова, С. Раков, В. Горох та ін.; Український центр оцінювання якості освіти. Київ : УЦОЯО, 2019. 439 с. URL: https://testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf (дата звернення: 28.03.2024).
8. Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання / Локшина О. та ін.; за заг. ред. Топузова О., Локшиної О.; Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: Пед. думка, 2022. – 66 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Education_and_war_book_NEW1.pdf (дата звернення: 28.02.2024).

9. Про слухання у Комітеті Верховної ади України з питань освіти, науки та інновацій 11 травня 2023 року на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/76132.html (дата звернення: 28.03.2024).

10. Топузов О., Головка М., Локшина О. Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/640/632> (дата звернення: 28.02.2024).

11. Цибульська С. М. Безпечне середовище освітнього простору школи. Організація безпечного освітнього середовища – виклик сучасності: перспективи та рішення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 3 березня 2023 р., м. Тернопіль. С. 386-394. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44867/1/S_Tsybulska_OBOSVSPtR_IPO.pdf (дата звернення: 28.03.2024).

12. Шевчук С. С. Сутність і складові технології науково-методичного супроводу у системі післядипломної освіти. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732053/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

13. Huong, L.T., Na-Jatturas, T. The COVID-19 induced learning loss – What is it and how it can be mitigated? The Education and Development Forum. 2020. May 18.

URL: <https://www.ukfiet.org/2020/the-covid-19-induced-learning-loss-what-is-it-and-how-it-can-be-mitigated/> (дата звернення: 28.03.2024).

References:

1. Buchko H., Tereshchenko V. Navchalni vtraty: sutnist, prychny, naslidky ta podolannia (Vakulenko T. (nauk. Consult.) [Learning losses: essence, causes, consequences and decline.] Retrieved from https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf [in Ukrain]

2. Dystantsiina platforma IPO [Remote IPO platform.] Retrieved from <https://elearning.ipo.kubg.edu.ua/?redirect=0> [in Ukrain]

3. Zvit-2022 (Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka) [Report-2022 (Kyiv University named after Borys Grinchenko)] Retrieved from https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/rektorat/zvity_2022/zvit_2022.pdf [in Ukrain]

4. Zvit ZZMYAPO (sait Ukrainського tsentru otsynivannia yakosti osvity) [ZZMYAPO report (site of the Ukrainian Center for Evaluation of the Quality of Education)] Retrieved from <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-2/> [in Ukrain]

5. Ivaniuk H. Psykhologo-pedagogichniy suprovid osobystisno profesiinogo rozvytku maibutnih pedagogiv v umovah osvithih zmin. *Perspektyvy ta innovatsii nauky.* [Psychological and pedagogical support of personal professional development of future teachers in conditions of educational changes. *Perspectives and innovations of science*] Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45300/1/H_Ivaniuk_PTAIN_9_27_FPO.pdf [in Ukrain]

6. Nazarenko Yu. Osvitni vtraty: pidhody do vymiriuvannia ta kompensatsii [Educational losses: approaches to measurement and compensation] Retrieved from https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/zapyska_osvitni-vtraty.pdf [in Ukrain]

7. Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnogo doslilzhennia yakosti osvity PISA-2018 / kol. avt M.Mazorchuk & inshi. Ukrainський tsentr otsynivannia yakosti osvity. Kyiv: UTsOYaO [National report on the results of the international study of the quality of education PISA-2018] Retrieved from

https://testportal.gov.ua/wpcontent/uploads/2019/12/PISA_2018_Report_UKR.pdf [in Ukrain]

8. Osvita v realiiakh viiny: oriientyry mizhnarodnoi spilnoty: oghladove vydannia / Lokshyna O. & Topyzov O. [Education in the realities of war: guidelines of the international community: review edition / Lokshina O. et al.; in general ed. Topuzova O.] Retrieved from https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/08/Education_and_war_book_NEW1.pdf [in Ukrain]

9. Pro slukhannia u Komiteti Verkhovnoi Rada Ukrainy z pytan osvity, nauky ta innovatsii 11 travnia 2023 roke Osvitni vtraty I osvitni rozryvy na rivni zagalnoi serednioi osvity: vymiriuvanniz nf mekhanizmy podolannia [About the hearing in the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Education, Science and Innovation on May 11, 2023 on the topic: "Educational losses and educational gaps at the level of general secondary education: measurement and mechanisms of overcoming."] Retrieved from https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/76132.html [in Ukrainian]

10. Topuzov O, Gholovko M, Lokshyna O. Osvitni vtraty v period voiennoho stanu: pro,lema diagnostyky ta kompensatsii [Educational losses during the period of martial law: problems of diagnosis and compensation] Retrieved from <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/640/632> [in Ukrainian]

11. Tsybul'ska C. M. Bezpechne seredovyshe jsvitniogo prostoru shkoly. Organizatsia bezpechnogo osvitniogo seredovyshecha – vyklyk suchasnoati: perspektivy ta rishennsa: materialy Vseykrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 3 bereznia 2023, m. Ternopil [Safe environment of the educational space of the school. Organization of a safe educational environment - a modern challenge: perspectives and solutions: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, March 3, 2023, Ternopil] Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44867/1/S_Tsybul'ska_OBOSVSPtR_IPO.pdf [in Ukrainian]

12. Shevchuk S.S. Sutnist I skladovi tekhnologii naukovo-metodychnouj suprovodu u systemi pisladyplomnoi osvity [The essence and component technologies of scientific and methodological support in the postgraduate system] Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/732053/1/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> [in Ukrainian]

13. Huong, L.T., Na-Jatturas, T. The COVID-19 induced learning loss – What is it and how it can be mitigated? The Education and Development Forum. 2020. May 18.

URL: <https://www.ukfiet.org/2020/the-covid-19-induced-learning-loss-what-is-it-and-how-it-can-be-mitigated/>

УДК [[378.016.31:172]:130.2]:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1221-1232](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1221-1232)

Яковишина Тетяна В'ячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, 33000, orcid.org/0000-0001-9507-3621

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ЗАСОБАМИ КРЕАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Формування громадянської ідентичності у дітей початкових класів є надзвичайно актуальною проблемою у сучасному світі. Завдання виховання громадянської свідомості та ідентичності в молодого покоління несе в собі велике значення для стабільності та процвітання суспільства в цілому, особливо це відчутно в умовах воєнного стану.

Початкові класи – це період, коли діти починають формувати своє світосприйняття та розуміння місця себе в суспільстві. Це також час, коли закладається основа для подальшого розвитку громадянської ідентичності. Однак у сучасному світі, де швидко змінюються цінності, технології та соціальні структури, виклики перед формуванням громадянської ідентичності у початкових школярів постають ще складнішими.

Метою статті є окреслення характеристики поняття «громадянська ідентичність» та з'ясування особливостей формування громадянської ідентичності в учнів початкових класів засобами креативних технологій.

У публікації ми проаналізували значення креативних технологій у формуванні громадянської ідентичності. Зокрема, важливо забезпечити дітей доступом до об'єктивної інформації про світ та різноманітні аспекти культури, історії та суспільства. Це може включати в себе широкий спектр навчальних матеріалів, від підручників з історії та культури до відвідування музеїв та екскурсій. При цьому важливо, щоб інформація була подана об'єктивно та без упереджень, дозволяючи дітям самостійно формувати свої уявлення про світ.

Важливим аспектом є виховання в початкових школярів розуміння цінностей громадянського суспільства, таких як повага до прав людини, толерантність, рівність та відповідальність перед суспільством. Це може бути досягнуто через включення в програму навчання таких предметів, як основи права та громадянської відповідальності, а також за допомогою виховних заходів, які сприяють розвитку емпатії та соціальних навичок. Вагому роль тут відіграють креативні технології, за допомогою яких і формується громадянська ідентичність: нестандартні уроки, проектне навчання, проблемне

навчання, сторітелінг, уроки-дискусії, вправи «Асоціації», «Що спільного?», «Логічний ланцюжок», «Дешифровка» тощо.

Загалом, формування громадянської ідентичності в учнів початкових класів вимагає комплексного підходу, що охоплює як навчальну, так і виховну діяльність. Застосування креативних технологій сприятиме тому, щоб діти зрозуміли свою роль у суспільстві та прийняли цінності громадянської культури, тоді ми зможемо побудувати стабільне та гармонійне суспільство у майбутньому.

Ключові слова: громадянська ідентичність, духовно-моральне виховання, креативні технології, проєктне навчання, учні початкових класів.

Yakovyshyna Tetiana Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Primary, Inclusive and Higher Education Pedagogy Rivne State University of the Humanities Plastova St., 31, Rivne, 33000, orcid.org/0000-0001-9507-3621

FORMATION OF CIVIC IDENTITY IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH CREATIVE TECHNOLOGIES

Abstract. The formation of civic identity in primary school children is an extremely important issue in the modern world. The task of fostering civic consciousness and identity in the younger generation is of great importance for the stability and prosperity of society as a whole.

Primary school is the period when children begin to form their worldview and understanding of their place in society. It is also a time when the foundation for the further development of civic identity is laid. However, in today's world, where values, technologies and social structures are rapidly changing, the challenges of forming civic identity in primary school children are becoming even more complex.

The purpose of the article is to outline the characteristics of the concept of "civic identity" and to clarify the peculiarities of civic identity formation in primary school students using creative technologies.

In this publication, we analyzed the importance of creative technologies in the formation of civic identity. In particular, it is important to provide children with access to objective information about the world and various aspects of culture, history and society. This can include a wide range of educational materials, from history and culture textbooks to museum visits and excursions. It is important that the information is presented objectively and without prejudice, allowing children to form their own ideas about the world.

An important aspect is to educate primary school students to understand the values of civil society, such as respect for human rights, tolerance, equality and responsibility to society. This can be achieved through the inclusion of subjects such as the basics of law and civic responsibility in the curriculum, as well as through

educational activities that promote empathy and social skills. Creative technologies play an important role in the formation of civic identity: non-standard lessons, project-based learning, problem-based learning, storytelling, discussion lessons, exercises such as "Associations", "What's in common?", "Logical Chain", "Decoding", etc.

In general, the formation of civic identity of primary school students requires a comprehensive approach that includes both educational and upbringing activities. The use of creative technologies will help children to understand their role in society and accept the values of civic culture, and we will be able to build a stable and harmonious society in the future.

Keywords: civic identity, spiritual and moral education, creative technologies, project-based learning, primary school students.

Постановка проблеми. Усвідомлюючи значення духовно-морального виховання підростаючих поколінь, ще «Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» проголошено повернення до головного принципу педагогіки – пріоритету цінностей духовно-морального виховання над матеріально-економічними. Власне, виховання у цьому документі тлумачиться як передання наступним поколінням традиційної духовної ієрархії цінностей, завдяки яким засвоюються найкращі досягнення вітчизняної культури (Національна стратегія, 2013) [2].

Формування громадянської ідентичності учнів початкових класів є важливим аспектом освітнього процесу, оскільки саме на цьому етапі формуються основні цінності, переконання і стереотипи, які впливатимуть на життя дитини в подальшому. Початкові класи відіграють ключову роль у формуванні особистості дитини. Це період, коли діти починають усвідомлювати своє місце в суспільстві, розвивати соціальні навички та засвоювати культурні цінності своєї нації. Отже, школа має велику відповідальність у формуванні національної ідентичності дітей.

В умовах воєнного стану Українська держава переживає кризу, що зачіпає практично всі сфери життя людини, від економіки до культури. Сьогоднішня духовний занепад проявляється у відчутті людьми безглуздості життя, неповазі до людських законів, щоденному порушенні норм поведінки та втраті людських цінностей. Погіршення моральних стосунків між людьми проявляється в поведінці дорослих і молоді. Тому нині назріла гостра потреба повернутися до вічних цінностей людства та переглянути ідеали, в які мають бути закладені основи духовності як провідного напрямку подальшого розвитку людської цивілізації. Удосконалення духовних якостей особистості – головне завдання людського існування, що має стати кінцевою метою системи освіти і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та діагностика моральних цінностей особистості, розвиток духовності у молоді є предметом

численних досліджень таких науковців, як М. Байрамової, І. Беха, Г. Ващенко, Т. Дем'янюк, Р. Сойчук, Ю. Шевченко та ін. Низка сучасних науковців зосереджують увагу на етичній культурі, моральній саморегуляції та формуванні моральних якостей майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (О. Дубасенюк, Г. Ксензова, Л. Олексюк, Р. Сойчук, Л. Хоружа), вихованні морально-духовних цінностей молоді (Г. Бондаренко, О. Олексюк, О. Хорошайло), моральному вихованні в закладах освіти України (О. Матвієнко, М. Стельмахович), формуванні морально-етичних ідеалів особистості (О. Вишневський, С. Карпенчук) та ін. Отже, вітчизняна педагогіка має значний досвід у вирішенні таких складних питань, як морально-етичне виховання молоді та формування громадянської ідентичності здобувачів.

За останні десятиліття з'явилося чимало робіт з питань розвитку педагогічної творчості вчителів із різних освітніх галузей – української літератури, математики, іноземних мов, музики, фізкультури та ін. (І. Гриненко, С. Дмитрук, О. Дунаєва, О. Куцевол, В. Фріцюк, І. Шагіна та ін.). Володіння технологіями стає звичайною та пріоритетною потребою на ринку. Цю ситуацію підтвердили сучасні дослідження вчених Г. Генсерук, В. Гриньової, В. Євдокимової, В. Лозової, О. Молчанюк, питання висвітлювали Н. Побірченко, Г. Пономарьова, С. Сисоєва та ін. Отже, креативні технології мають значний потенціал у формуванні громадянської позиції учнів. Вони сприяють розвитку критичного мислення, залучають до активного спілкування та сприяють розвитку відповідального ставлення до суспільства. Такий підхід допомагає створювати молоде покоління, яке свідомо та активно приймає участь у громадянському житті своєї країни.

Мета статті - окреслити характеристики поняття «громадянська ідентичність» та з'ясувати особливості формування громадянської ідентичності в учнів початкових класів засобами креативних технологій.

Виклад основного матеріалу. Ідентичність тлумачиться як невіддільна характеристика людини, що виявляється, з одного боку, у визнанні своєї унікальності, а з іншого – у відчутті належності до певної спільноти. Ми трактуємо громадянську ідентичність як це складне і мінливе поняття, що відображає почуття належності та зв'язку індивіда зі своєю державою, її цінностями, культурою, історією та громадянськими правами. Це більше, ніж лише відчуття приналежності до певної території чи нації; громадянська ідентичність передбачає активну участь в житті суспільства, підтримку його цінностей та відданість ідеям демократії та прав людини [5].

Важливим аспектом формування громадянської ідентичності є розуміння та прийняття цінностей, що характеризують конкретну державу або спільноту. Ці цінності можуть включати принципи свободи, рівності, справедливості, толерантності, різноманітності та інші. Громадянська ідентичність передбачає усвідомлення цих цінностей та готовність діяти відповідно до них у своєму повсякденному житті.

Також громадянська ідентичність включає в себе почуття приналежності до спільного суспільства та відповідальності за його долю. Це включає участь у громадських обговореннях, виборчих процесах, волонтерській діяльності та інших формах громадянської участі. Громадянська ідентичність підтримується активним громадянським ставленням до подій у країні або спільноті, а також бажанням брати участь у їхньому вирішенні.

Крім того, громадянська ідентичність може виявлятися у відчутті патріотизму та гордості за свою державу чи спільноту. Це може виявлятися у відчутті прив'язаності до символів, національної історії, традицій та культури.

У сучасному світі, де міжнаціональна взаємодія стає все більш важливою, громадянська ідентичність також може включати в себе усвідомлення та повагу до різноманітності та культурної спадщини інших націй і громад. Це сприяє розвитку толерантності та взаєморозуміння між різними групами людей та сприяє мирному співіснуванню в різних культурних середовищах.

Отже, громадянська ідентичність є важливим аспектом особистісного розвитку кожної людини та сприяє формуванню стабільності та гармонії в суспільстві. Вона включає в себе приналежність до держави чи спільноти, прийняття та підтримку її цінностей, активну участь у громадському житті та розуміння та повагу до різноманітності культурного спадкування.

Один із способів формування громадянської ідентичності – це вивчення історії та культури власної країни. У початкових класах можна впроваджувати уроки з історії, літератури, мистецтва, що розкривають національні традиції, обряди, легенди та історичні події. Це допомагає дітям краще зрозуміти свій народ, відчувати гордість за свою культуру та історію [1; 2].

Крім того, мова відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності. Вивчення рідної мови, її вживання в повсякденному спілкуванні та навчання допомагають дітям зберігати свою культурну спадщину та ідентичність.

Також важливою складовою формування громадянської ідентичності є виховання поваги до культурного різноманіття. Діти повинні розуміти, що світ різноманітний, і кожна культура має свою цінність. Важливо вирощувати в них толерантне ставлення до інших культур та повагу до різноманітності [1].

Нарешті, активна участь у національних святах, традиціях та обрядах також сприяє формуванню національної ідентичності. Організація святкових заходів у школі, участь у народних обрядах дозволяє дітям відчувати себе часткою свого народу та сприяє формуванню патріотичних почуттів.

Формування громадянської ідентичності учнів початкових класів вимагає комплексного підходу, що включає в себе вивчення історії та культури країни, виховання поваги до інших культур та активну участь у національних традиціях. Школа відіграє ключову роль у цьому процесі,

створюючи умови для повноцінного розвитку національної ідентичності у молодого покоління [5].

У сучасному освітньому середовищі використання креативних технологій стає все більш важливим компонентом формування національної ідентичності учнів початкових класів. Ці технології відкривають безліч можливостей для залучення учнів до вивчення культурних традицій, історії, мови та інших аспектів, що стосуються їхньої національної спадщини. Креативні технології грають ключову роль у цьому процесі, оскільки дозволяють залучати учнів до активної участі, розвивати критичне мислення та формувати в них цінність громадянської свідомості.

Окреслимо особливості застосування креативних технологій у формуванні громадянської ідентичності здобувачів початкової школи:

1) використання інтерактивних технологій, таких як віртуальні екскурсії, відеопрезентації та онлайн-дискусії, створює можливості для залучення учнів до вивчення різних аспектів громадянського життя. Наприклад, через віртуальні екскурсії діти можуть вивчати історію своєї країни, відвідуючи музеї та пам'ятки архітектури, що сприяє формуванню гордості за свою культурну спадщину;

2) розробка ігрових технологій для навчання громадянській позиції може бути дуже ефективною. Граючи в рольові ігри або симуляції громадянських ситуацій, діти мають можливість відчувати себе частиною суспільства та розвивати вміння приймати відповідальність за власні дії. Такий підхід не лише стимулює зацікавленість учнів у вивченні громадянських питань, але й розвиває їхню спроможність аналізувати ситуації та шукати рішення;

3) використання соціальних мереж та онлайн-платформ для обміну думками та ідеями дозволяє учням спілкуватися та ділитися своїми поглядами на різноманітні громадянські питання. Активна участь у дискусіях та спільних проєктах з іншими здобувачами збагачує їхнє розуміння соціальних проблем та сприяє розвитку толерантності та розуміння різноманітності.

Таким чином, використання інтерактивних мультимедійних засобів дозволяє створити захопливі уроки з історії, культури та мови. Наприклад, відеоролики, аудіоматеріали та інтерактивні презентації можуть візуалізувати історичні події, національні символи та традиції, роблячи навчання цікавим та ефективним для дітей [4].

Використання цифрових ігор та програм для навчання дозволяє дітям відчувати себе частиною власної культури. Граючи в ігри, які базуються на національних легендах, історичних подіях або традиціях, учні можуть поглибити своє розуміння власного народу та відчувати гордість за свою культурну спадщину.

Проєкти є ефективним інструментом для формування громадянської ідентичності у молодших школярів з декількох причин. По-перше, вони

стимулюють активну участь учнів у власному навчанні та соціальному житті. Участь у проєктах сприяє розвитку творчих здібностей, критичного мислення, комунікативних навичок і сприйняття культурних цінностей. По-друге, проєкти дозволяють практично застосовувати отримані знання та вміння в реальних ситуаціях, що сприяє їхньому засвоєнню та усвідомленню.

Метод проєкту передбачає активну участь учнів у всіх етапах роботи над проєктом, починаючи від обговорення теми до підготовки презентації або продукту. Це стимулює їхню самостійність, відповідальність та ініціативу. У контексті формування національної ідентичності учні можуть вільно висловлювати свої думки, досліджувати та обговорювати різні аспекти своєї культури, що сприяє усвідомленню власного місця в національному співтоваристві.

Проєкти можуть охоплювати різні предмети та аспекти життя, що дозволяє здобувачам бачити зв'язки між різними аспектами культури та історії своєї країни. Наприклад, проєкт з історії може включати елементи географії, літератури та мистецтва, що допомагає учням отримати комплексне уявлення про свою національну ідентичність.

Здобувачі мають можливість застосовувати теоретичні знання у практичних ситуаціях під час роботи над проєктом. Наприклад, вони можуть створити артефакти, відтворити історичні події або провести опитування серед місцевого населення. Це дозволяє збагачувати їхні досвід та розуміння власної культури [3].

Проєкти часто передбачають співпрацю та комунікацію між учнями, вчителями та іншими учасниками освітнього процесу. Це сприяє розвитку комунікативних навичок, вмінню працювати у команді та усвідомленню різноманітності точок зору.

Важливою складовою методу проєкту є підсумкова рефлексія та оцінка результатів. Учні мають можливість аналізувати свою роботу, виявляти сильні та слабкі сторони проєкту, а також робити висновки для майбутніх завдань. Цей процес допомагає учням краще зрозуміти власну національну ідентичність та важливість її збереження.

Отже, метод проєкту є потужним інструментом для формування національної ідентичності у молодших школярів, оскільки він сприяє активній участі, інтердисциплінарному підходу, практичній спрямованості, співпраці та комунікації, а також рефлексії та оцінці результатів. Впровадження цього методу в освітній процес дозволяє створити стійкий фундамент для розвитку національної самосвідомості та патріотизму у молодшому поколінні.

Спільні проєкти та взаємодія з учнями з інших регіонів країни за допомогою відеоконференцій та онлайн-платформ сприяють розумінню різноманітності національних традицій. Вчитель може організувати спільні проєкти з іншими школами, де діти будуть вивчати та обмінюватися інформацією про свої національні особливості, що сприяє розвитку толерантності та взаєморозуміння [3].

Крім того, можна використовувати цифрові творчі інструменти, такі як анімація, відеомонтаж та створення мультфільмів, для втілення ідей про національну культуру та історію. Діти можуть створювати власні проекти, в яких вони висловлюють свої уявлення про свою культуру та ідентичність.

Розуміння та прийняття своєї культури та ідентичності формують в учнів почуття гордості, належності та відповідальності перед своєю країною та її спільнотою. Проекти дозволяють молодшим школярам відчувати себе частиною свого народу, вивчити та цінувати його культурну спадщину та традиції, а також розвивати толерантність і розуміння різноманітності.

Крім того, проекти залучають учнів до колективної діяльності, спільної мети та творчого співробітництва. Вони вчать дітей ефективно працювати в групі, вирішувати конфлікти та досягати спільних результатів, що також є важливими аспектами формування національної ідентичності.

Необхідно також звернути увагу на важливість відкритої дискусії та взаємодії між учнями під час реалізації проектів. Це стимулює обмін думками, розширення світогляду та розуміння різних поглядів на національну ідентичність, що важливо для формування толерантного та відкритого суспільства.

З метою формування громадянської позиції учнів доцільно використати вправи, які сприяють формуванню комунікативно-мовленнєвих та творчих компетентностей учнів, а саме: «Мікрофон» (можна застосувати на підсумковому етапі уроку); «Вилучи зайве», «Роз'єднай слова» (для мотивації навчальної діяльності); «Дешифрувальник», «Морський бій» (під час оголошення теми та завдань уроку); «Мозковий штурм», «Грунування» (для актуалізації опорних знань). Із великим задоволенням діти виконують вправи «Читання з передбаченням», «Незакінчені речення», «Тестування». Як один із прийомів створення проблемної ситуації, можна використати «хвилинки міркування», що сприяють розвитку креативного мислення [4].

Нестандартні уроки у початковій школі відіграють ключову роль у формуванні громадянської ідентичності у молодших школярів. Вони надають можливість дітям відкривати нові горизонти, розуміти свою культуру та походження, а також розвивати почуття патріотизму та поваги до свого народу. Розглянемо деякі нестандартні методи та уроки, які ефективно сприяють формуванню громадянської ідентичності у початковій школі.

Організація майстер-класів з виготовлення традиційних ремесел або предметів, які є символами національної культури, сприяє не лише пізнанню традицій, але й формує почуття гордості за своє народження. Наприклад, майстерня вишивання, ліплення іграшок або розпис крашанок під час святкування Дня Незалежності. Наприклад, проект з виготовлення ляльок-мотанок «Берегиня» [4].

Відвідування музеїв, пам'ятників, археологічних або історичних об'єктів допомагає здобувачам зануритися в історію та культуру своєї країни.

Це дозволяє їм відчувати зв'язок з минулим та розуміти значення традиційних цінностей.

Організація театралізованих вистав та ігор на національні теми допомагає учням відчувати себе частинкою своєї культури. Вони можуть відтворювати історичні події, традиційні обряди або легенди, що допомагає зблизити їх зі своїми коріннями.

Учні можуть працювати над проєктами, спрямованими на вивчення різних аспектів культури своєї країни та інших культур. Наприклад, дослідження традиційних святкувань, кулінарних традицій, мовних особливостей тощо.

Застосування творчих методів навчання, таких як малювання, колажі, пісня, поезія та інші види мистецтва, допомагає учням виразити свої почуття та уявлення про свою культуру та народ.

Залучення сучасних технологій, таких як віртуальні тури, відеопрезентації, ігрові програми, дозволяє зробити уроки цікавими та захоплюючими, а також показати учням різноманітні аспекти своєї культури через сучасні інформаційні засоби.

Нестандартні уроки у початковій школі, спрямовані на формування громадянської ідентичності, не лише збагачують освітній процес, але й допомагають учням розкрити свій потенціал, розвинути почуття гордості та поваги до своєї культури та народу. Ці методи створюють основу для стабільного відчуття належності до своєї нації та формування національної самосвідомості у молодших поколіннях.

Креативне мислення передбачає здійснення нешаблонних дій, уміння ставити нові цілі. Тому учням початкової школи буде доречно ставити такі завдання: сформулювати питання до змісту тексту, поставити додаткове запитання до відповіді свого однокласника. До нешаблонних належать і завдання з даними, що відсутні. Вони дають можливість сформувати в учня гнучкість мислення [4].

Так, на уроках у початкових класах вчителями апробовано та успішно реалізуються такі завдання, які сприяють формуванню громадянської ідентичності креативними методами:

1) «На хвилинку» – учням потрібно говорити за темою, не зупиняючись та не повторюючись упродовж 1 хвилини.

2) «Усе було б інакше без ...» – учитель записує на дошці назви від трьох до п'яти об'єктів, які мають відношення до поточної теми. Учні обговорюють, як би виглядав світ без кожного з цих об'єктів. Діти мали визначити, який із названих об'єктів найбільше вплинув на хід історії.

3) «Дивовижні факти» – учитель зачитує цікаву інформацію, яка не має видимого зв'язку з темою, що вивчається. Учнім потрібно поміркувати, яким чином явище, ситуацію чи подію, про які повідомив учитель, можна пов'язати з темою уроку.

4) «Математичне письмо» – учитель пропонує учням короткі повідомлення математичної тематики. Наприклад: «Напиши, у яких ситуаціях тобі вчора стали у нагоді твої знання з математики»; «Якби я був 1 см на зріст, то ...»; «Напиши, як ти витрачаєш гроші»; «Склади свій розпорядок дня»; «Напиши листа другу, в якому розкажи йому, як ти вивчив таблицю множення»; «Математика є дуже важливою, тому що...».

5) «У тебе щось на лобі» – учні працюють у парах. Кожному учневі на лоб прикріплюють папірець з клейкою основою, на якому записане певне поняття, пов'язане з поточною темою. Учні за допомогою запитань встановлюють, які поняття вони представляють, а також зв'язок між ними.

6) Хто найцікавіше порівнює. Діти приносять на заняття найрізноманітніші предмети (перо, ялинкову шишку, гілочку тощо). Кожен придумує кілька порівнянь, які колективно оцінюються. Влучні і найкращі порівняння заносяться до «Зошита відкриттів», тобто кожна творчо виконана справа, що є неординарним відкриттям. Проведення цієї гри вимагає від педагога великого такту: гра не повинна перетворюватися на конкурс, не ставляться й оцінки.

7) «Античас». Кожному з учасників пропонується тема для невеликої розповіді (театр, магазин, прогулянка на природу). Отримавши тему, учасник повинен розкрити її, описуючи всі події в ній у зворотному порядку.

8) Чим зв'яжеш? Кожен із гравців задумує ланцюжок з чотирьох або трьох слів, пов'язаних між собою непередбаченими, але безперечними зв'язками. Учасникам називають лише перше і останнє слово, за якими треба відновити ланцюжок або придумати свій. Наприклад: калина – ... – дзвоник; приймач – ... – верба [4].

Отже, доведено, що використання креативних завдань на розвиток абстрактного та продуктивного мислення, задач-жартів, задач головоломок, завдань підвищеної складності з логічним навантаженням, дидактичних ігор приносить позитивні емоції та є посильними будь-якій дитині, а віра вчителя у можливості своїх учнів, їх розумовий потенціал допомагає учням переборювати труднощі у навчанні.

Важливо пам'ятати, що успішне формування громадянської ідентичності у молодших школярів потребує підтримки з боку вчителів, батьків та інших осіб, які оточують дітей. Спільна робота всіх сторін у напрямку підтримки та розвитку культурної та національної свідомості молодого покоління допоможе зміцнити національну ідентичність та сприятиме побудові гармонійного та розвиненого суспільства [4].

Для залучення батьків до цього процесу можна використовувати різноманітні креативні технології, що сприятимуть поглибленню розуміння та цінуванню національної культури та історії. Наведемо приклади творчих ідей для досягнення цієї мети:

1) організація тематичних вечорів, присвячених культурі, традиціям та історії країни. Це можуть бути виставки, концерти, вечори народних обрядів

або культурні фестивалі, на які можуть прийти і батьки, і учні. Вони зможуть разом ділитися своїми знаннями, досвідом та емоціями;

2) сімейні проєкти: запропонуйте учням та їх батькам спільні проєкти, пов'язані з вивченням історії або культури. Наприклад, це може бути створення родинного дерева або виготовлення традиційних національних виробів. Це не лише залучить батьків до активної участі в житті дитини, але й поглибить їхнє розуміння та почуття належності до власної культури;

3) екскурсії та подорожі до місць, пов'язаних з історією або культурою країни. Це можуть бути музеї, історичні пам'ятки, національні парки або фольклорні фестивалі. Відвідування таких місць разом з батьками допоможе їм не лише побачити, а й відчути значення та красу національної спадщини;

4) фільмові та літературні вечори: організація переглядів фільмів або читання книг, що розкривають різні аспекти історії, культури та сучасного життя країни. Після цього обговорення разом із батьками допоможе учням краще зрозуміти свою національну ідентичність та її зв'язок зі світом;

5) відкриті уроки: батьки можуть відвідати відкриті уроки, присвячені питанням історії, культури, мови тощо. Вони зможуть взяти участь у дискусіях, виконати спільні завдання та відчути себе частиною освітнього процесу своєї дитини [3].

Креативні способи залучення батьків до формування національної ідентичності учнів сприяють поглибленню розуміння та цінуванню власної культурної спадщини. Вони створюють можливості для спільного навчання, взаєморозуміння та підтримки, що має важливе значення для формування повноцінної громадянської ідентичності у молодого покоління.

Висновки. Отже, креативні технології виявляються надзвичайно корисним інструментом у формуванні громадянської ідентичності учнів початкових класів. Вони допомагають залучити учнів до вивчення своєї культурної спадщини, розвивають творчість та ефективно стимулюють інтерес до вивчення національних традицій. Такий підхід допомагає створити молоде покоління, що розуміє і поважає власну культуру та ідентичність. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні організаційних форм і моделей формування громадянської ідентичності в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти.

Література:

1. Бех І. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ, Україна: Либідь, 2006. 272 с.
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України №641 від 16.06.2015. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>
3. Панченко А., Ремех Т. Навчання в дії: як організувати підготовку вчителів до застосування інтерактивних технологій навчання: метод. посіб. / за ред. О. Пометун. Київ: А. П. Н., 2003. 72 с.

4. Скорик Т. Елементи креативного навчання у роботі з молодшими школярами [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://genezum.org/library/elementy-kreatyvno-go-navchannya-u-roboti-z-molodshymy-shkolyaramy>

5. Шевченко Ю., Абламонова В. Духовно-моральні цінності як основа духовного виховання молодших школярів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 7(51). 2015. С. 476-485.

References:

1. Bekh, I. (2006). *Vykhovannia osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti* [Education of the individual: ascent to spirituality]. Kyiv, Ukraina: Lybid [in Ukrainian].

2. *Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy* [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> [in Ukrainian].

3. Panchenko, A., Remekh, T. (2006). *Navchannia v dii: yak orhanizuvaty pidhotovku vchyteliv do zastosuvannia interaktyvnykh tekhnolohii navchannia: metod. posib.* [Learning in action: how to organise teacher training in the use of interactive learning technologies]. Kyiv: A. P. N. [in Ukrainian].

4. Skoryk, T. *Elementy kreatyvnoho navchannia u roboti z molodshymy shkolyaramy* [Elements of creative learning in work with younger students]. Retrieved from: <https://genezum.org/library/elementy-kreatyvno-go-navchannya-u-roboti-z-molodshymy-shkolyaramy> [in Ukrainian].

5. Shevchenko, Yu., Ablamonova V. (2015). *Dukhovno-moralni tsinnosti yak osnova dukhovnoho vykhovannia molodshykh shkolyariv* [Spiritual and moral values as the basis for the spiritual education of junior schoolchildren]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*. 7(51). 476-485. [in Ukrainian].

УДК 373.3/5.016:51(100)(09)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1233-1241](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1233-1241)

Ящук Карина Ігорівна аспірантка Навчально-наукового інституту педагогіки, психології, підготовки фахівців вищої кваліфікації, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, тел.: (093)-815-80-61, <https://orcid.org/0009-0004-1957-9304>

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ЗА КОРДОНОМ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Анотація. Дидактика навчання ґрунтується на узагальненому досвіді людства, що теоретично осмислений в системі наукового пізнання. Тому важливо знати не лише вітчизняну історію викладання та вивчення математики, а й відслідковувати основні тенденції розвитку відповідних досліджень за кордоном. У статті проаналізовано, яке місце і роль у закордонних дослідженнях відводиться історії розвитку навчання математики в школі. Можна стверджувати, що з 2000 року історія дидактики математики стала за кордоном об'єктом активних досліджень не лише для істориків, а й для педагогів, зокрема фахівців у галузі методики навчання математики. Історія викладання та вивчення математики є предметом, який стосується кількох областей дослідження та може генерувати плідну взаємодію між ними. З моменту започаткування у 2006 році першого міжнародного журналу, присвяченого історії математичної освіти - International Journal for the History of Mathematics Education, історія математичної освіти стала предметом доповідей і семінарів на різних міжнародних конференціях, зокрема, на Конгресах європейських дослідників математичної освіти (SERME). Основні напрямки досліджень історії дидактики математики на міжнародному рівні: трансмісія та рухи за соціокультурні реформи; аспекти педагогічної практики дидактики математики (підручники, методики, підвищення кваліфікації вчителя); культурні, соціальні та політичні аспекти навчання математики. Справжньою віхою в розвитку історії шкільної математичної освіти став посібник з історії математичної освіти професора Колумбійського університету (США) Олександра Карпа. В останні кілька десятиліть багато дослідників математичної освіти в усьому світі серйозно розглядають еволюційну природу математичної освіти і важливість прийняття історичної перспективи для розкриття нових ідей. Історія дидактики математики пропонує освітянам різні точки зору на освітні проблеми та надає розуміння можливих рішень. У статтях закордонних дослідників 2019-2023 років чітко прослідковується думка, що потрібні подальші дослідження історії розвитку математичної освіти в різних країнах.

Ключові слова: історія математичної освіти, закордонні дослідники, методика навчання математики, розвиток дидактики.

Karyna Ihorivna Yashchuk graduate student of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy, Psychology, Training of Highly Qualified Specialists, Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, tel.: (093)815-80-61, <https://orcid.org/0009-0004-1957-9304>

RESEARCH OF THE HISTORY OF MATHEMATICS EDUCATION ABROAD: REVIEW OF CURRENT PUBLICATIONS

Abstract. Teaching didactics is based on the generalized experience of humanity, which is theoretically understood in the system of scientific knowledge. Therefore, it is important to know not only the domestic history of teaching and learning mathematics, but also to monitor the main trends in the development of relevant research abroad. The article analyzes the place and role of the history of the development of mathematics at school in foreign research. It can be argued that since 2000, the history of mathematics didactics has become an object of active research abroad not only for historians, but also for teachers, in particular specialists in the field of mathematics teaching methods. The history of mathematics teaching and learning is a subject that touches several fields of inquiry and can generate fruitful interaction between them. Since the launch in 2006 of the first international journal dedicated to the history of mathematics education - International Journal for the History of Mathematics Education, the history of mathematics education has become the subject of reports and seminars at various international conferences, in particular, at the Congresses of European Researchers in Mathematics Education (CERME). The main directions of research into the history of mathematics didactics at the international level: transmission and movements for socio-cultural reforms; aspects of the pedagogical practice of mathematics didactics (textbooks, methods, teacher training); cultural, social and political aspects of teaching mathematics. A real milestone in the development of the history of school mathematics education was the manual on the history of mathematics education by the professor of Columbia University (USA) Oleksandr Karp. In the past few decades, many mathematics education researchers around the world have taken seriously the evolutionary nature of mathematics education and the importance of adopting a historical perspective to uncover new ideas. The history of mathematics didactics offers educators different perspectives on educational problems and provides an understanding of possible solutions. In the articles of foreign researchers of 2019-2023, the opinion that further research into the history of the development of mathematics education in different countries is needed is clearly observed.

Keywords: history of mathematics education, foreign researchers, methodology of teaching mathematics, development of didactics.

Постановка проблеми. Розвиток методичної науки (дидактики) в умовах розбудови національної системи освіти набуває особливо важливого значення. Вона має обґрунтовувати й будувати педагогічні процеси, виробляти нові педагогічні технології навчання, в яких реалізувалися б мета й принципи освіти. Методика навчання, зокрема математики, покликана спрямувати вчителя математики в його повсякденній творчій діяльності, допомагати студентові (майбутньому вчителю) оволодіти професією. Дослідження розвитку дидактики математики потребує комплексного аналізу різних аспектів освіти, історії та математики, як трьох апріорі різних напрямів, що мають свої методологічні характеристики та особливості. Дидактика навчання математики ґрунтується на узагальненому досвіді успішної діяльності вчителів, теоретично осмисленому в системі наукового пізнання. Однією з найважливіших закономірностей розвитку науки є наступність ідей, концепцій, методів дослідження, які складають зміст будь-якої науки [1]. Тому важливо знати не лише вітчизняну історію викладання та вивчення математики, а й відслідковувати основні тенденції розвитку відповідних досліджень за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми проаналізували банк дисертаційних досліджень за спеціальностями 13.00.01. Загальна педагогіка та історія педагогіки, 13.00.02. Теорія і методика навчання математики та 13.00.09. Теорія навчання, які виконані в Україні з 1991 року. Нами не виявлені конкретні дисертаційні дослідження щодо методичних аспектів навчання математики в закордонних школах. Щодо дослідження більш загальних питань дидактики навчання в інших країнах світу, то вкажемо на дисертації останнього п'ятиріччя: Ю. Самойлової «Тенденції розвитку інноваційних шкільних мереж у США в кінці ХХ – на початку ХХІ століття» (2019); О. Юніної «Навчання іноземних мов у загальноосвітніх школах США та України: порівняльний аналіз» (2020); Л. Воробйової «Розвиток ідей Дальтон-плану в шкільній освіті США, Нідерландів, Польщі» (2021).

Мета даної статті проаналізувати, яке місце і роль у закордонних дослідженнях відводиться проблемі історичного розвитку навчання математики в школі.

Виклад основного матеріалу. У статті Fulvia Furinghetti «Історія викладання та вивчення математики» [2] зазначається, що історія викладання та вивчення математики є предметом, який стосується кількох областей дослідження та може генерувати плідну взаємодію між ними. Наукові розвідки у цій сфері вимагають подолання багатьох викликів, які непросто вирішити і, які потребують конструктивного діалогу між відповідними науковими спільнотами, що має відбуватися на основі взаєморозуміння та взаємоповаги [3].

У 2000 році під час Міжнародного симпозіуму, присвяченого сторіччю першого міжнародного журналу з викладання математики (L'Enseignement Mathématique), взаємодія між сучасними освітніми проблемами в математиці

та їхньою історичною еволюцією протягом двадцятого століття висунула на перший план галузь дослідження «Історія навчання та викладання математики». Отже, історія дидактики математики стала об'єктом досліджень не лише для істориків, а й для педагогів, зокрема фахівців у галузі методики навчання математики. Ця галузь досліджень стала особливо помітною на ICME-10 у 2004 році в Копенгагені, де їй була присвячена тематична дослідницька група TSG 29 «Історія математичної освіти». ICME - Міжнародний конгрес з математичної освіти, який проводиться один раз на чотири роки під егідою Міжнародної комісії з математичної освіти (ICMI).

У 2006 році було започатковано перший міжнародний журнал, присвячений історії математичної освіти - International Journal for the History of Mathematics Education. З цього часу історія математичної освіти стала предметом доповідей і семінарів на різних міжнародних зустрічах педагогів-математиків, зокрема, на Конгресах європейських дослідників математичної освіти (CERME). З нагоди ICME-10 було підготовлено першу міжнародну бібліографію досліджень у галузі історії математичної освіти. Вказану бібліографію тепер можна знайти за адресою: <http://www.icme-organisers.dk/tsg29/BibITSG.pdf>. У цій бібліографії окреслено напрямки досліджень історії дидактики математики: трансмісія та рухи за соціокультурні реформи; аспекти педагогічної практики дидактики математики (підручники, методики, підвищення кваліфікації вчителя); культурні, соціальні та політичні аспекти навчання математики.

Під час TSG 38 на ICME-11 у 2008 році в Монтерреї дослідження цієї теми знову довели свою продуктивність, представивши доповіді про історію реформаторських рухів у навчанні математики, про аналіз класичних підручників та про історичну практику навчання математики. Дотримуючись уже встановленої традиції дослідження історії математичної освіти, Міжнародний програмний комітет ICME-12 [4] включив до наукової програми TSG 35 під назвою «Історія викладання та вивчення математики». В оголошенні про конференцію були запропоновані наступні можливі теми для доповідей: зміни навчальних програм з математики у різних країнах; зміни математичної освіти у формах різних навчальних дисциплін у школі; загальні тенденції в організації уроку математики; технології навчання математики; тенденції в освіті вчителів математики; рухи за реформи в математичній освіті; культурна та соціальна роль математики; загальний вплив цифрових технологій на вивчення та викладання математики; роль підручників у викладанні та вивченні математики; стан фахових журналів з навчання математики; розгляд окремих тем навчання геометрії, алгебри тощо.

Професор Колумбійського університету (США) Олександр Карп представив на ICME-12 посібник з історії математичної освіти, виданий спільно з Гертом Шубрінгом (Університет Білефельда, Німеччина та U.F.R.J, Бразилія). Близько 40 видатних науковців з усього світу взяли участь у цьому

масштабному проєкті [5]. Видавець книги – Springer-Verlag. Цей посібник визнаний за кордоном справжньою віхою в розвитку історії шкільної математичної освіти. Усі п'ять населених континентів зробили свій внесок в опис історії шкільної математичної освіти: Африка (Єгипет), Азія (Китай, Індія, Японія, Корея, Тайвань), Європа (Німеччина, Ісландія, Італія, Іспанія, Великобританія), Північна Америка (Канада, США) та Південна Америка (Бразилія). Alexander Kapr був головою тематичної групи з історії викладання математики на Міжнародних конгресах з математичної освіти в 2014 та 2021 роках.

В цілому, доповіді на ICME-12 з історії викладання та вивчення математики дозволили поміркувати над подвійним аспектом цієї теми. З історичного боку вони показали, що нинішня ситуація з математичною освітою не виникає раптово, а має давнє коріння та супроводжує розвиток цивілізацій і суспільств. Історія дидактики математики пропонує освітянам різні точки зору на освітні проблеми та надає розуміння можливих рішень.

Насправді, перебуваючи на стику математики, історії та освіти, галузь історії математичної освіти акцентує увагу на низці нетривіальних питань, а саме: яка історія навчання підходить, доречна та має відношення до якісної математичної освіти? Чи можуть історичні аспекти навчання бути корисними для математичної освіти? [6]. Чи є зв'язок між творчістю математиків минулого та прийняттям рішень про способи вивчення математики учнями нині? Наскільки будь-яка така можлива подібність буде корисною для математичної освіти та для подальших досліджень історичного розвитку математичної освіти? [7]. На більш практичному рівні, якими можуть бути цілі і завдання певних дидактичних втручань на основі інтеграції історичних моментів? І в якій мірі такі втручання стають історично важливими? [8]. Чи можуть такі втручання бути розроблені таким чином, щоб їх можна було реалізувати у більших масштабах? Як можна заохочувати широкомасштабні дидактичні дослідження історичних аспектів навчання математики? [9]. В чому полягають основні відмінності та вирішальні фактори використання історії математичної освіти у роботі з учнями в школі та з майбутніми вчителями математики? [10]. Яким чином історична перспектива сприяє методичному розвитку у процесі підготовки та підвищення кваліфікації вчителів математики на всіх рівнях? [11]. Підвищується актуальність подальших теоретичних дискусій щодо вказаних питань та відповідних процедур аналізу дидактичних інновацій у галузі математичної освіти. [12], [13].

Нові перспективи в історичних дослідженнях, а також тенденції в математичних дослідженнях, тенденції в педагогічних дослідженнях, спонукають до сучасної наукової дискусії між дослідниками історії освіти та дослідниками проблем математичної освіти. В останні кілька десятиліть багато дослідників математичної освіти в усьому світі серйозно розглядають еволюційну природу математичної освіти і важливість прийняття історичної

перспективи для розкриття нових ідей. Зокрема, підкреслюється, що дослідження історичних аспектів в математичній освіті, могли б допомогти збагатити, поглибити та розширити основні цілі математичної освіти.

Varbin та інші [8] класифікували результати експериментальної та теоретичної роботи в історії методики навчання математики на три взаємопов'язані типи, а саме: епістемологічний, культурний та дидактичний. Вони також вказали на необхідність продуктивного діалогу між відповідними спільнотами, з наголосом на міждисциплінарному характері історії в освітньому контексті, разом з необхідністю розробки відповідних ефективних теоретичних і концептуальних основ. Більш детальне вивчення аналогічних публікацій, вказує на те, що незважаючи на різноманітність перспектив, з яких дослідження в області історії математичної освіти проведені, у впровадженні результатів міжнародних досліджень як на теоретичному рівні, так і в реальній дидактичній практиці, взаємопов'язані проблеми відіграють центральну роль [9].

Важливо усвідомлювати розроблені та систематично застосовані емпіричні дослідження з метою критичного вивчення та оцінки кінцевої ефективності історичних перспектив у математичній освіті щодо вдосконалення викладання та вивчення математики. Важливо підвищувати обізнаність учнів і вчителів про математику як дисципліну. Окремі такі дослідження уже з'явилися, але над цим потрібно ще багато працювати, щоб усвідомити причини існуючих нині проблем математичної освіти [8], [9]. У статтях закордонних дослідників 2019-2023 років чітко прослідковується думка, що потрібні подальші дослідження історії розвитку математичної освіти в різних країнах. Потрібне поглиблене систематичне дослідження того, як вчителі проектують, вибирають (або відхиляють) та/або використовують, змінюють, або зловживають різними ресурсами у своєму навчанні [14], чому вони це роблять і що це може відображати (їх переконання, глобальний стан освітньої системи, в якому вони працюють, їхні знання з історії математики, їх професійні компетенції тощо). Детальне опрацювання багатьох питань, пов'язаних із зазначеними вище проблемами, покращить розуміння переваг у галузі, які лежать в основі інтеграції історії математики в математичну освіту.

Історія методичної науки має відігравати значну роль у допомозі вчителям та/або студентам розробляти більш ефективні технології навчання математики. Тим не менш, закордонні дослідження показують, що використання історії математичної освіти для покращення методичної компетентності вчителів діє за певних умов. Зокрема, вони стверджують, що чіткий навчальний підхід, який враховує глибоке розуміння історії математичної освіти, може покращити якість методичної діяльності вчителів математики. Renaud Chorlay, Cécile De Hosson [3] зауважують, що історія не вчить, але з неї можна багато чому навчитися. Бувають моменти в житті коли питання про те, чи можна думати інакше, ніж ми думаємо, і сприймати інакше, ніж ми бачимо, є абсолютно необхідним, якщо ми хочемо взагалі продовжувати дивитися і розмірковувати.

Способи пізнання історика та дослідника математичної освіти доповнюють один одного. Визнання цього факту, приводить нас до глибшого розуміння себе як фахівців, які займаються методикою навчання математики. У світлі цього розуміння історія математичної освіти відіграє важливу роль у дидактиці математики і як предмет, і як посередник між вищезгаданими способами пізнання [15].

Висновки. Закордонні дослідники активні як в дослідженні питань «історії математики», так і в дослідженні питань «історії математичної освіти». Безумовно нас цікавить нині прогресивний світовий досвід навчання математики. Маємо аналізувати й запозичувати кращі методичні інновації [16]. Дослідження питань історії математичної освіти потребує комплексного аналізу різних аспектів освіти, історії та математики, як трьох апріорі різних напрямів, що мають свої методологічні характеристики та особливості. Можна стверджувати, що такі дослідження впливають на математичну освіту в тому сенсі, що усвідомлення природи розвитку математичної освіти є важливими як для підготовки майбутніх учителів математики, так і у процесі підвищення кваліфікації працюючих учителів математики. Початкова ідея на міжнародному рівні полягала в тому, щоб об'єднати в робочу групу тих дослідників, які досліджують ефективність інтеграції історичних елементів (задач, текстів, прийомів та методів навчання математики) у сучасну математичну освіту. У статтях закордонних дослідників 2019-2023 років чітко прослідковується думка, що потрібні подальші дослідження історії розвитку математичної освіти в різних країнах.

Література:

1. Матяш О. І. Актуальні аспекти розвитку методики навчання математики в Україні. Наступність у навчанні математики в умовах реформи загальної середньої освіти: реалії та перспективи / О.І. Матяш// Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 – 28 грудня 2022 р.) Міністерство освіти і науки України, ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського» [та ін.]. Харків: Вид-во «Ранок», 2022 – С.86-89.
2. Furinghetti F. (2015). The History of the Teaching and Learning of Mathematics. The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education (pp.569-573) Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/299822771_The_history_of_the_teaching_and_learning_of_mathematics
3. Barnett, J. (2022). Primary source projects as textbook replacements: A commognitive analysis. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01401-2>
4. ICME-12 Pre-Proceedings (2012). Режим доступу: <http://www.icme12.org/> Retrieved 30 November 2014.
5. Karp A., Schubring G. (2014). Handbook on the History of Mathematics Education. New-York Springer-Verlag. Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4614-9155-2>
6. Thomaidis, Y., Tzanakis, C., Correction C. (2022). Historical knowledge and mathematics education: a recent debate and a case study on the different readings of history and its didactical transposition. *ZDM Mathematics Education* 54, 751 Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01387-x>

7. Pejlare J., Bråting K. (2021). Writing the History of Mathematics: Interpretations of the Mathematics of the Past and Its Relation to the Mathematics of Today. Handbook of the Mathematics of the Arts and Sciences – p. 2395-2420.
8. Barbin, É. (2022). On role and scope of historical knowledge in using the history of mathematics in education. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01410-1>
9. Clark, K., Kjeldsen, T., Schorcht, S., & Tzanakis, C. (2019). History of mathematics in mathematics education—An overview. *Mathematica Didactica*, 41(1), 1–26.
10. Clark, K., Can, C., Barnett, J., Watford, M., & Rubis, O. (2022). Tales of research initiatives on university-level mathematics and primary historical sources. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01382-2>
11. Jankvist T, Aguilar M., Misfeldt M., Koichu B. (2021). Launching Implementation and Replication Studies in Mathematics Education (IRME). *Implementation and Replication Studies in Mathematics Education* 1(1): 1–19. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/351871335_Launching_Implementation_and_Replication_Studies_in_Mathematics_Education_IRME
12. Agterberg, D., Oostdam, R., & Janssen, F. J. M. (2022). From speck to story: relating history of mathematics to the cognitive demand level tasks. *Educational Studies in Mathematics*, 110 , p. 49–64.
13. Barnett, J. (2022). Primary source projects as textbook replacements: A commognitive analysis. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Режим доступу: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01401-2>
14. Chorlay, R., Clark, K., Tzanakis, C. (2022). History of mathematics in mathematics education: Recent developments in the field. *Mathematics Education* p. 1408-1420 Режим доступу: https://www.academia.edu/100893824/History_of_mathematics_in_mathematics_education_Recent_developments_in_the_field?uc-g-sw=11420607
15. Fried M. (2007). Didactics and History of Mathematics: Knowledge and Self-Knowledge. *Educational Studies in Mathematics*. Vol. 66, No. 2, *The History of Mathematics Education: Theory and Practice* (October, 2007), p. 203-223 (21 pages) Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/27822700>
16. Матяш О. Навчання математики з використанням цифрових навчальних платформ: аналіз закордонного досвіду / О. Матяш, В. Риндюк // *Фізико-математична освіта*, 2023. Т. 38. № 3. С. 43-49. DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-3-006
17. Матяш О. І. Здатність до моніторингових досліджень як актуальний складник методичної компетентності вчителя математики / О.І. Матяш // *Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми математичної освіти», Черкаси (9-10 квітня 2012 року) – С. 36-38.*
18. Shvets V., Bezv V., Shkolnyi O., Matiash O. (2020). Ukraine: School Mathematics Education in the last thirty years. In A. Karp (Ed.), *Eastern European Mathematics Education in the Decades of Change*. Switzerland: Springer

References:

1. Matyash O. (2022) Aktual'ni aspekty rozvytku metodyky navchannya matematyky v Ukraini. *Nastupnist' u navchanni matematyky v umovakh reformy zahal'noyi seredn'oyi osvity: realiyi ta perspektyvy*. [Current aspects of the development of mathematics teaching methods in Ukraine. Continuity in teaching mathematics in the context of the general secondary education reform: realities and prospects] *Zbirnyk naukovykh prats' za materialamy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, DZ «PNPU imeni K.D. Ushyn's'koho» [et. al.]*, (pp.86-89) КН.: Vyd-vo «Ranok»
2. Furinghetti F. (2015). The History of the Teaching and Learning of Mathematics. *The Proceedings of the 12th International Congress on Mathematical Education* (pp.569-573) Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/299822771_The_history_of_the_teaching_and_learning_of_mathematics

3. Chorlay, R., Hosson, C. (2016). History of Science, Epistemology and Mathematics Education Research. The didactics of mathematics: approaches and issues. A homage to Michèle Artigue (pp.155-190) Retrieved from: file:///C:/Users/User/Desktop/Chorlay_deHosson_template Sringer_12nov2014.pdf
4. ICME-12 Pre-Proceedings (2012). Retrieved from: <http://www.icme12.org/> Retrieved 30 November 2014.
5. Karp A., Schubring G. (2014). Handbook on the History of Mathematics Education. New-York Springer-Verlag. Retrieved from: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4614-9155-2>
6. Thomaidis, Y., Tzanakis, C., Correction C. (2022). Historical knowledge and mathematics education: a recent debate and a case study on the different readings of history and its didactical transposition. *ZDM Mathematics Education* 54, 751 Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01387-x>
7. Pejlar J., Bråting K. (2021). Writing the History of Mathematics: Interpretations of the Mathematics of the Past and Its Relation to the Mathematics of Today. Handbook of the Mathematics of the Arts and Sciences (pp. 2395-2420).
8. Barbin, É. (2022). On role and scope of historical knowledge in using the history of mathematics in education. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01410-1>
9. Clark, K., Kjeldsen, T., Schorcht, S., & Tzanakis, C. (2019). History of mathematics in mathematics education—An overview. *Mathematica Didactica*, 41(1), 1–26.
10. Clark, K., Can, C., Barnett, J., Watford, M., & Rubis, O. (2022). Tales of research initiatives on university-level mathematics and primary historical sources. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01382-2>
11. Jankvist T, Aguilar M., Misfeldt M., Koichu B. (2021). Launching Implementation and Replication Studies in Mathematics Education (IRME). *Implementation and Replication Studies in Mathematics Education* 1(1):1–19.
12. Agterberg, D., Oostdam, R., & Janssen, F. J. M. (2022). From speck to story: relating history of mathematics to the cognitive demand level tasks. *Educational Studies in Mathematics*, 110 , (pp. 49–64).
13. Barnett, J. (2022). Primary source projects as textbook replacements: A commognitive analysis. *ZDM – Mathematics Education*, 54(7), Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s11858-022-01401-2>
14. Chorlay, R., Clark, K., Tzanakis, C. (2022). History of mathematics in mathematics education: Recent developments in the field. *Mathematics Education* (pp. 1408-1420) Retrieved from: https://www.academia.edu/100893824/History_of_mathematics_in_mathematics_education_Recent_developments_in_the_field?uc-g-sw=11420607
15. Fried M. (2007). Didactics and History of Mathematics: Knowledge and Self-Knowledge. *Educational Studies in Mathematics*. (Vol. 66, No. 2, The History of Mathematics Education: Theory and Practice), (pp. 203-223) Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/27822700>
16. Matyash O., Ryndyuk V. (2023) Navchannya matematyky z vykorystannyam tsyfrovoykh navchal'nykh platform: analiz zakordonnoho dosvidu. [Teaching mathematics using digital learning platforms: analysis of foreign experience] *Fyzyko-matematychna osvita*, Vol 38. № 3. (pp. 43-49). DOI: 10.31110/2413-1571-2023-038-3-006
17. Matyash O. (2012) Zdatnist' do monitorynhovykh doslidzhen' yak aktual'nyy skladnyk metodychnoyi kompetentnosti vchytelya matematyky [The ability to monitor research as a relevant component of the methodological competence of a mathematics teacher] *Materialy IKH mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Problemy matematychnoyi osvity»*, Cherkasy, (pp. 36-38).
18. Shvets V., Bevs V., Shkolnyi O., Matiash O. (2020). Ukraine: School Mathematics Education in the last thirty years. In A. Karp (Ed.), *Eastern European Mathematics Education in the Decades of Change*. Switzerland: Springer

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 316.1(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1242-1254](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1242-1254)

Балановський Ярослав Михайлович кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних і правових дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, тел.: (04744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0003-2323-5956>

СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ЕНЕРГІЇ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Анотація. У статті досліджено методологічне підґрунтя процедури виокремлення різновидів соціальної енергії як соціально-психологічного феномену. Доведено, що крім універсальних, тих, що відносять соціальну енергію до особливого класу (роду) соціальних явищ, її атрибутом є також власна якісна специфіка. Це означає, що видова відмінність є *conditio sine qua non* соціальної енергії.

Установлено, що види соціальної енергії розрізняються за деякою множиною критеріїв. Для дослідження характеристик конкретного соціуму першочергове значення мають види енергії, спрямовані на задоволення комплексу потреб соціального суб'єкта як біологічного організму та духовної істоти. Значущими видами соціальної енергії слід також вважати енергію ціннісних орієнтацій одного соціального актора до іншого. Для дослідження властивостей локацій соціальної матерії важливим є розрізнення соціальної енергії за характером спрямованості руху, що його ця енергія забезпечує. Нарешті, значний евристичний потенціал має виокремлення видів соціальної енергії за критерієм особливостей соціального суб'єкта, який цю енергію продукує.

На підґрунті здійсненого аналізу доведено: безпосередні критерії, за якими виокремлюються види соціальної енергії, визначаються метою і конкретними дослідницькими завданнями доробку. Тобто, крім названих у розвідці, існує ще й інша множина видів соціальної енергії. Кожен із таких видів відображає певний якісний аспект локацій соціальної реальності.

Звернута увага на нерозривну єдність змісту цільового стану локації соціальної матерії та змісту енергії, яка забезпечує перехід у цей стан.

Розкрито кореляцію видових особливостей суб'єктів соціальної дії з видовими і психологічними особливостями механізму продукування соціальної енергії цими суб'єктами.

Доведено практичну цінність теоретичної концепції, у якій досліджено видові характеристики соціальної енергії з практичними потребами сталого розвитку локацій соціальної матерії із врахуванням психологічних особливостей.

Обґрунтовано значний евристичний потенціал теоретичної концепції соціальної енергії, інтерпретації видових особливостей цієї енергії для подальших соціологічних і психологічних досліджень глибинних, сутнісних властивостей локацій соціальної матерії.

Ключові слова: локація соціальної матерії, соціальна енергія, види соціальної енергії, суб'єкти соціальної взаємодії, механізм соціальної взаємодії, продукування соціальної енергії.

Balanovsky Yaroslav Mykhailovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Legal Disciplines, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 2, Uman, 20301, tel.: (04744) 3-45-82, <https://orcid.org/0000-0003-2323-5956>

THE ESSENCE OF SOCIAL ENERGY AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

Abstract. The article examines the methodological basis of the procedure for distinguishing types of social energy as a socio-psychological phenomenon. It is proved that in addition to the universal ones, those that refer social energy to a special class (genus) of social phenomena, its attribute is also its own qualitative specificity. This means that species distinction is a *conditio sine qua non* of social energy.

It is established that types of social energy differ according to a certain set of criteria. To study the characteristics of a particular society, the types of energy aimed at satisfying the complex needs of a social subject as a biological organism and a spiritual being are of primary importance. The energy of value orientations of one social actor towards another should also be considered as significant types of social energy. In order to study the properties of locations of social matter, it is important to distinguish social energy by the nature of the direction of movement that this energy provides. Finally, the distinction of types of social energy based on the characteristics of the social actor that produces this energy has significant heuristic potential.

Based on the analysis, it is proved that the immediate criteria by which types of social energy are distinguished are determined by the purpose and specific research tasks of the work. That is, in addition to those mentioned in the study, there

is another set of types of social energy. Each of these types reflects a certain qualitative aspect of the locations of social reality.

Attention is drawn to the inseparable unity of the content of the target state of the location of social matter and the content of the energy that ensures the transition to this state.

The correlation between the species characteristics of subjects of social action and the species and psychological characteristics of the mechanism of social energy production by these subjects is revealed.

The practical value of the theoretical concept is proved, which investigates the species characteristics of social energy with the practical needs of sustainable development of locations of social matter, taking into account psychological characteristics.

The author substantiates the significant heuristic potential of the theoretical concept of social energy and the interpretation of the specific features of this energy for further sociological and psychological research of the deep, essential properties of locations of social matter.

Keywords: location of social matter, social energy, types of social energy, subjects of social interaction, mechanism of social interaction, production of social energy.

Постановка проблеми. Відсутність достовірної, сутнісної наукової інформації щодо видових властивостей соціальної енергії породжує соціальну проблему. Полягає вона у тому, що, за наявності такої інформації, її можна було б застосувати для меліорації характеристик соціального простору. Тобто наукові знання вимірів видової специфіки цієї потенції забезпечують можливість розробки технологій нівелювання енергії найрізноманітніших форм соціальної патології. Формами соціальної патології, актуальними для українського суспільства, є, наприклад, корупція на найвищому державному рівні, колабораціонізм тощо.

Ці соціальні проблеми, у свою чергу, породжують проблеми наукові. З'являється необхідність соціологічного дослідження власної якісної специфіки соціальної енергії. Отже, актуалізується потреба, по-перше, розроблення методологічної процедури визначення її видів, по-друге, обґрунтування вимірів, за якими у класі явищ соціальна енергія виокремлюються її особливі види. Примножені таким дослідженням знання соціальної енергії мають не тільки теоретичну, але й значну практичну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологічну рефлексію окремих аспектів соціальної енергії знаходимо у працях А. де Токвіля, М. Монтеня, Р. Парка, Р. Арона, Г. Бекера, П. Блау.

Окремо слід відзначити осмислення соціальної енергії М. Вебером. Німецький соціолог акцентує увагу на деяких із тих її характеристик, які є

важливими і для нашого дослідження. По-перше, соціальну енергію він трактує своєрідним духом, що виявляється у діях соціальних суб'єктів: «той «дух», яким просякли повчання Франкліна». [1, с. 74]. Цей дух, за словами М. Вебера, є «невичерпною енергією і морально індиферентною схильністю» [1, с.74]. По-друге, такий дух «набуває в іншому разі характеру етично забарвленої норми, яка регулює всю організацію життя» [1, с. 74].

Дослідження деяких аспектів соціальної енергії знаходимо у доробках українських науковців Ю. Саєнка та В. Валле. Так, наприклад, Ю. Саєнко стверджує, що, по-перше, соціальна енергія виявляється у процесі реалізації суспільних ідей. Цей процес він розглядає як своєрідний «ланцюжок: енергія вольова – матеріальна – і знову вольова» [2]. По-друге, «енергія не прибуває механічно, але значно примножується спільною ініціативою чи продуктивною діяльністю» [2]. По-третє, важливою є така його думка: «У спільноті людей виникає соціальна енергія, яка організовує решту видів енергії» [2].

Цікаву інтерпретацію соціальної енергії знаходимо у рефлексіях В. Валле. Авторка стверджує: «Соціальна енергія є продуктом соціального капіталу – суспільного блага, що проявляє себе у соціальних взаємодіях, повазі, довірі та толерантності, які мають панувати між людьми» [3]. Власне соціальний капітал В. Валле пояснює як «ресурс, втілений у неформальних нормах і цінностях, який забезпечує консолідацію суспільства та громадську участь у різноманітних сферах суспільного життя. Це потенціал соціуму, який визначає ефективність соціальних дій для вирішення суспільних проблем» [3]. Така інтерпретація соціального капіталу наближує його до характеристик одного з видів соціальної енергії, яка також є силою, отже, потенцією суспільства у вирішенні завдань, що перед ним постають.

Метою статті Попередньо уже було зазначено, що загальне поняття «соціальна енергія» своїм змістом охоплює її найістотніші, найсуттєвіші отже родові властивості ті, що є атрибутом усього класу явищ цієї енергії. Однак, така інтерпретація не розкриває палітри власної якісної специфіки цієї енергії. З цієї причини метою цієї статті є обґрунтування критеріїв та розробка процедури визначення видів соціальної енергії як особливого соціально-психологічного феномену.

Виклад основного матеріалу. У попередніх дослідженнях автором цієї розвідки було доведено, соціальна енергія є системною психологічною цілісністю ідеального прагнення, бажання, воління соціального суб'єкта та його відкритої дії. Таке формулювання загальних рис соціальної енергії визначає вектор пошуку вимірів, що відображають її якісну специфіку. Як універсальні, так і властивості, на підґрунті яких вирізняються особливі види цієї енергії, закорінені на основі психологічних якостей особистості у структурі соціальної взаємодії. Для доведення цієї гіпотези звернемося до аналізу деяких особливих аспектів соціальної взаємодії.

У соціології загальновизнаним є положення: соціальна дія завжди спрямовується на досягнення певної мети. Наприклад, у «соціології розуміння» власне соціальними вважаються «цілераціональна» та «ціннісно-раціональна» дії. «М. Веберу належить і перша типологія соціальної дії: 1) цілераціональна, якщо в основі дії лежить очікування певної поведінки предметів зовнішнього світу й інших людей і використання цього очікування як «умов» або «засобів» для досягнення своєї раціонально поставленої й продуманої мети; 2) ціннісно-раціональна, заснована на вірі в безумовну – естетичну, релігійну або будь-яку іншу – самодостатню цінність певного поведіння» [4]. Іншими словами, немає таких соціальних дій, які характеризувала б відсутність у свідомості суб'єкта дії певного ідеального образу, змістом якого є виміри на основі психологічних якостей бажаного ним результату дії. Таким змістом може бути, наприклад, певний стан локації соціальної матерії, якого (стану) суб'єкт дії прагне досягнути своєю дією.

Цілеспрямований характер дії соціального суб'єкта робить можливим детальний аналіз, соціологічну інтерпретацію мети цієї дії. Одним із аспектів цього тлумачення є доведення тези, згідно з якою мета дії соціального суб'єкта завжди сповнена певного змісту, є певним обсягом інформації про той стан локації соціальної матерії, якого вона набуде у результаті дії, іншими словами, – цільовий стан. Це дійсно так – метою дії соціального суб'єкта є уявний, ідеальний стан певної локації соціальної матерії.

Цільовий стан, отже, сукупність інформації про цей стан має буття у формі ідеального образу, що міститься у свідомості соціального суб'єкта. Змістом такого ідеального образу є, крім іншого задоволення потреби, тобто такий стан суб'єкта соціальної дії, у якому деяка потреба знайшла своє задоволення. Задоволена потреба припиняє мотивувати соціального Актора до дії. Тобто Актор знаходиться у якісно іншому стані, ніж той, за якого незадоволена потреба мотивувала його до дії. У свою чергу, задоволена потреба є також особливим станом локації соціальної матерії. Через дії Актора у ній відбулися певні зміни, перетворення. Отже, локація перейшла із одного якісного стану до іншого.

Сутністю потреби було переведення локації соціальної матерії з чинного у цільовий стан. Ця потреба відрізняється від інших його потреб тим, що саме вона спричинила деяку цілеспрямовану, відкриту дію. Тобто, дія соціального суб'єкта, спрямована на задоволення його потреби, є об'єктивацією певного ідеального образу, змістом якого є сукупність бажаних властивостей цільового стану локації соціальної матерії. Як наслідок, локація соціальної матерії, у певному дослідницькому ракурсі, деякій методологічній стратегії, може розглядатися формою, змістом якої є виміри або чинного, або цільового стану локації соціальної матерії. У свою чергу, певний стан локації соціальної матерії методологічно виправдано досліджувати цілісною сукупністю інформації про або стан чинний, або цільовий, той, якого тільки потрібно

досягти, який є метою дії. У нашому випадку змістом форми є сукупність цільових вимірів локації соціальної матерії тих, що засвідчують задоволення потреб.

Повернемося тепер до аналізу дії соціального суб'єкта у дещо іншому ракурсі. Як було доведено автором цього доробку у попередніх розвідках, ідеальний образ стану, у якому потреба соціального суб'єкта могла б бути задоволеною, породжує у його свідомості деяке інше ідеальне явище. Ним є прагнення, воління досягнути такого стану, тобто стану, який на цей момент залишається уявним, прогнозованим, бажаним.

Таким чином у свідомості соціального суб'єкта мають місце два якісно різні явища. Першим є образ цільового стану локації соціальної матерії, другим – ідеальна енергія, яка мотивує Актора до відкритих дій, спрямованих на досягнення вимірів цільового стану. Потенціал ідеальної енергії коливається у межах деякого діапазону. Його полюсами є мінімальне бажання та максимальне прагнення. Залежно від того наскільки потужним є потенціал ідеальної енергії, бажання, він, потенціал ідеальної енергії, спричиняє або мінімальні, або максимальні за рівнем потужності відкриті дії Актора. Тобто ідеальна енергія в особливий спосіб поєднується з відкритими діями соціального суб'єкта, наприклад, фізичними діями його тіла і таким чином стає структурною ланкою системної цілісності ідеальної й фізичної енергій. Такий континуум позначається терміном «соціальна енергія».

Відкриті дії соціального суб'єкта, а саме енергія його фізичного тіла або фізична енергія, як, власне, й ідеальна енергія, мають один і той самий зміст. Цим змістом є сукупність вимірів стану локації соціальної матерії, у якому та потреба, що трансформувалася в енергію соціальної дії, знайшла своє задоволення. Тобто за своїм змістом соціальна енергія корелюється з потребою на задоволення якої вона спрямовується, потребою, що є метою дії. Отже, за критерієм змісту потреби, на задоволення якої спрямовується соціальна енергія дії соціального суб'єкта, ця енергія розрізняється на особливі види. Наприклад, в одному випадку це може бути енергія інновацій, в іншому – забезпечення status quo, ще іншому – повернення до стану, що передував інноваціям.

У зв'язку з тим, що потреби соціальних суб'єктів чітко і однозначно розмежовуються на певні види, то і змістовне (інформаційне) наповнення соціальної енергії, спрямованої на задоволення конкретних видів потреб, також розрізняється на відповідні цим потребам види. Наприклад, А. Маслоу розрізняє потреби соціального суб'єкта: вітальні, екзистенціальні, соціальні, престижу, духовні. Відповідно до цих потреб, і соціальну енергію можна розрізнити на енергію біологічного виживання, задоволення безпекових потреб, соціальної інтеракції, ієрархічного структурування соціокультурного простору, забезпечення духовних цінностей соціального суб'єкта тощо. Отже, залежно від того, чого воліє, прагне суб'єкт дії, його соціальна дія є формою

виявлення соціальної енергії, наповнює названу енергію тим або тим конкретним змістом. Наприклад, дія соціального суб'єкта, метою якої є задоволення духовних потреб наповнюється енергією добра, справедливості, щедрості, шляхетності або навпаки підлості, агресії, віроломства тощо.

Види соціальної енергії можна також розрізняти за іншими критеріями. Одним із найважливіших серед них слід вважати орієнтацію Актора на свого *vis a vis* як на певну цінність. Підґрунтям такої орієнтації є те, що дії Адресанта справляють певний вплив на можливість задоволення своїх потреб Адресатом. Загальновизнаною у соціології є теза, згідно з якою взаємодія соціальних суб'єктів спрямовується на задоволення їх приватних потреб та інтересів. У цьому процесі кожен із них, по-перше, прагне задовольнити власні потреби, по-друге, своїми діями справляє певний вплив на умови задоволення потреб іншого. Цей вплив має три різновиди. Проаналізуємо їх на прикладі взаємодії двох соціальних суб'єктів – Адресанта та Адресата.

У першому випадку дії Адресанта, крім задоволення його приватних потреб, сприяють також задоволенню потреб Адресата. Тобто Адресант своїми діями надає соціальному простору таких вимірів, які задовольняють не тільки його власні, але й потреби Адресата. Отже, потреби цих двох соціальних суб'єктів задовольняються енергетичним потенціалом, який в особливий спосіб зростає. Соціальна енергія кожного з суб'єктів соціальної дії, генерована ними на задоволення власних потреб, не арифметично додається, а примножується. Іншими словами, це стає причиною того, що енергія Адресанта, спрямована на задоволення його потреб, підсилює також енергію Адресата, долучається до неї і таким чином примножує його зусилля, допомагає досягнути мети дії. Тобто енергії цих соціальних суб'єктів не механічно додаються, а особливим чином посилюються, зростають у певній прогресії, інтегруються у системну цілісність, властивості якої більші за суму властивостей елементів структури цієї системи. Інтеграція у системну цілісність соціальних енергій двох (певної множини) соціальних суб'єктів породжує синергетичний ефект, системний потенціал більший, ніж арифметична сума цих енергій. Такий вид соціальної енергії доцільно позначити терміном «консолідація».

Друга модель взаємодії передбачає, що Адресант своїми діями задовольняє тільки свої потреби і умисно не справляє жодного впливу на задоволення потреб Адресата. Він і не допомагає Адресату задовольняти його потреби, але і не перешкоджає цьому, залишається своєрідною бездієвою декорацією, безчасним спостерігачем зусиль Адресата досягнути мети своєї дії. Тут зміст дій Адресанта є таким, який не впливає, не позначається, і не прискорює, і не сповільнює задоволення потреб Адресата. Енергія таких дій позначається терміном «індиферентність».

Третя модель передбачає активні протидії кожного з соціальних суб'єктів зусиллям, спрямованим на задоволення потреб іншого. Кожен із

учасників взаємодії, тобто і Адресант, і Адресат, прагне мінімізувати, нейтралізувати, нівелювати зусилля іншого, звести результативність його дії до нуля. Третій вид розрізняється на два підвиди. У першому кожна зі сторін протидіє своєму опоненту за певними правилами. Яскравою ілюстрацією такої моделі взаємодії є, наприклад, спортивні змагання. Кожна зі сторін протидіє іншій, однак не у будь-який спосіб, а відповідно до правил цього виду змагань. У другому підвиді взаємодії боротьба проти зусиль іншого досягнути мети передбачає застосування усіх доступних кожній зі сторін методів і засобів. Жодні правила, жодні закони цієї боротьби не регламентують, єдиним чинником, що визначає зміст дії, є безумовна перемога. Такий підвид взаємодії можна зустріти, наприклад, у рукопашному бойовиську на передовій лінії фронту. Ці види соціальної енергії відповідно будуть позначені термінами «конкуренція» та «антагонізм».

У названих різновидах моделей соціальної взаємодії її учасники формують якісно різне ставлення до іншого, тобто дія наповнюється якісно різною соціальною енергією, залежно від того, який вплив справляє цей «інший» на можливість задоволення потреб того, з ким він взаємодіє.

Із позицій філософського осмислення, соціальна енергія відрізняється від інших форм енергії тим, що вона особливим чином твориться, генерується соціальними суб'єктами у процесі соціальної взаємодії. У зв'язку з тим, що соціальні суб'єкти певним чином відрізняються один від одного, наприклад, так, як відрізняються один від одного різні види одного і того ж роду предметів, то й соціальна енергія, яка твориться різними видами соціальних суб'єктів, також розрізняється на особливі види, залежно від того конкретного виду соціальних суб'єктів, які цю енергію творять. Або, іншими словами, видові особливості соціальних суб'єктів визначають видову специфіку тієї соціальної енергії, яка генерується ними у процесі соціальної взаємодії.

Загально визнаним у соціології є положення про те, що до особливих видів соціальних суб'єктів відносяться конкретні особистості, звідси міжособистісна взаємодія, або, іншими словами, одноосібні соціальні актори, а також соціальні групи, соціальні інституції, суспільство загалом, тобто єдиний цілісний соціум. Констатація цього об'єктивного факту актуалізує завдання дослідження того як видові властивості названих вище соціальних суб'єктів визначають різновиди соціальної енергії, генерованої ними. Або, іншими словами, проаналізуємо механізм того, як різні види соціальних суб'єктів визначають різні види соціальної енергії.

За наведеним вище переліком, першою проаналізуємо міжособистісну взаємодію соціальних суб'єктів. Попередньо їх уже було позначено термінами «Адресант» і «Адресат». Механізм продукування соціальної енергії одиничним суб'єктом соціальної дії має універсальний характер. Елементами структури цього механізму є, по-перше, відчуття дискомфорту, спричинене незадоволеною потребою, по-друге, образ того стану, у якому потреба

знаходить задоволення, по-третє, ідеальне прагнення задовольнити потребу, по-четверте, відкрита дія, яка є системною цілісністю енергії ідеальної та енергії фізичного тіла, що спрямовується на досягнення цільового стану. Тобто, іншими словами, кожен індивід, суб'єкт соціальної дії на психологічному рівні генерує соціальну енергію, аналогічно іншим індивідам.

Повернемося, однак, до пояснення механізму генерування індивідом соціальної енергії. Загальновизнаним у соціології є положення – дії соціальних суб'єктів є, по-перше, мотивованими, отже, спричиненими деякими факторами та, по-друге, спрямованими на досягнення певної мети. Або, іншими словами, цілеспрямованими. Мотивом дії соціального суб'єкта є усвідомлений ним дискомфорт, спричинений станом незадоволення тієї або іншої потреби. Дискомфорт, спричинений незадоволеною потребою, породжує у свідомості соціального суб'єкта ідеальний образ причини того, що породило відчуття дискомфорту та процедури (процедур) дій, спрямованих на його усунення. Або, іншими словами, породжує образ певної послідовності дій, спрямованих на усунення дискомфорту. Отже, породжує, по-перше, образ мети дії та, по-друге, прагнення, бажання здійснити дію, надати локації соціальної матерії таких вимірів, у яких потреба, яка спричинила дискомфорт, була б задоволена. Тут важливо ще раз підкреслити, що образ мети дії і прагнення виконання дії, здійснення дії – це якісно різні явища. Мета дії – це такий ідеальний образ локації соціальної матерії, вимірів якого названа локація має набути у результаті дії. Прагнення, устремління, бажання здійснити дію є ідеальною енергією, генерованою свідомістю соціального суб'єкта. Нерозривна єдність ідеальної та енергії фізичного тіла соціального суб'єкта є їх системною цілісністю, отже, якісно новою – соціальною енергією.

Видова відмінність соціальної енергії, генерованої одним індивідом як суб'єктом соціальної дії і тим суб'єктом соціальної дії, яким є соціальна група, визначається механізмом інтегрування окремих індивідів у соціальну групу, а отже, структурою групи. Проаналізуємо цю проблему детальніше.

Соціальна група є цілісною сукупністю інтегрованих взаємодією, спрямованою на досягнення певної спільної мети, індивідів, суб'єктів соціальної дії. Індивіди розрізняються значною кількістю соціальних вимірів. З – поміж інших важливими для нашого дослідження вимірами є, по-перше, рівень когнітивної соціалізації, по-друге, рівень соціальної активності. Саме ці властивості кожного окремого індивіда визначають, по-перше, ступінь його здатності усвідомлювати ту обставину, що можливість задоволення групових потреб є передумовою задоволення потреб приватних. Або, іншими словами, не усі члени соціальної групи виявляються здатними однаково глибоко, повно усвідомити факт того, що можливість задоволення їх приватних потреб є похідною від можливості задовольняти потреби групові. По-друге, не всі члени соціальної групи здатні усвідомити те, що ступінь їх соціальної активності позначається на рівні задоволення їх потреб. Індивід, який не

піднявся до четвертого рівня когнітивної соціалізації, з цієї причини виявляється неспроможним усвідомити сукупність групових потреб, усвідомити залежність вирішення його приватних потреб від розв'язання потреб групових. Із цієї причини групові потреби є для нього чимось чужим, далеким, а тому таким, на вирішення якого він не повинен витратити значний обсяг своєї енергії. Третій рівень когнітивної соціалізації, крім описаного вище, мінімізує соціальну активність соціального суб'єкта. Адже такий індивід не розуміє важливості для себе групових потреб, а тому для їх задоволення здійснюватиме тільки мінімальну активність.

Повернімося тепер до універсальних характеристик механізму генерування соціальної енергії. Індивід, який є суб'єктом соціальної дії, генерує соціальну енергію для задоволення своїх приватних потреб, тобто тих, які стосуються тільки цього одного індивіда. Коли ж суб'єктом соціальної дії стає соціальна група, потрібно, щоб індивіди консолідувалися у таку групу, в якій потреби групи трактували, як передумову задоволення своїх приватних потреб. Іншими словами, необхідно щоб кожен окремих член соціальної групи мав рівновеликий іншим рівень когнітивної соціалізації та рівновелику іншим соціальну активність. Однак жодна з соціальних груп таких властивостей не має і мати не може, тому що соціальна нерівність, зокрема і нерівність у когнітивній соціалізації, є атрибутом соціальних суб'єктів.

Можна тільки уявити суспільство (локацію соціальної матерії), яке складалося б із соціальних суб'єктів однакового рівня когнітивної соціалізації та соціальної активності. Однак така спільнота мала б буття тільки як певна теоретична конструкція, суб'єктивний ідеальний образ, існування якого за межами свідомості індивіда неможливе. Із цієї причини члени соціальної групи розрізняються за рівнем когнітивної соціалізації та соціальної активності.

Тут важливо зауважити, що перебування у групі автоматично не нівелює приватні потреби соціальних суб'єктів. А це означає, що саме приватні, а не групові потреби, будуть ближчими, зрозумілішими, принаймні для частини членів групи. Із цієї причини вони витратять менше соціальної енергії на задоволення групових потреб, порівняно з потребами приватними. Отже, у межах єдиної соціальної групи взаємодіють соціальні суб'єкти, які серед іншого розрізняються за потенціалом соціальної енергії, що її вони генерують на задоволення приватних та групових потреб.

Взаємодія різних, за їх якісними соціальними вимірами, соціальних суб'єктів, а, отже, взаємодія різних потенціалів та векторів спрямованості соціальної енергії в одних випадках примножує енергетичний потенціал групи, в інших залишає його незмінним, ще в інших мінімізує цей потенціал. Тому цілком слушно буде стверджувати: енергетичний потенціал групи ніколи не буде дорівнювати арифметичній сумі енергетичних потенціалів окремих соціальних суб'єктів, інтегрованих у соціальну групу. Таким чином

можемо констатувати закономірність: рівень когнітивного потенціалу групового соціального суб'єкта визначає рівень його енергетичного потенціалу. Як наслідок, когнітивний потенціал соціальної групи тим більшу кількість соціальної енергії вона здатна генерувати.

Третім різновидом соціальної енергії із тих що вирізняються за критерієм продуцента цієї енергії, постає інституальна енергія. У соціології сформульовано значну кількість визначень соціальної інституції. Широко відомий польський соціолог Ян Щепанський зводить їх до чотирьох найзагальніших. Для нашого дослідження важливим є друге. У ньому соціальна інституція трактується формою організації спільних соціальних дій. Інший класик світової соціології Ентоні Гіденс у поясненні сутності соціальних інституцій наголошує на тому, що це сталі форми соціальної діяльності, які відтворюються у часі і просторі. Нарешті, В. Оссовський стверджує: «соціальна інституція – це така організація соціальних відносин, яка сформована для розв'язання основних соціальних проблем, яка визначає, як саме суттєва діяльність має бути організована, спрямована і реалізована» [5, с. 205].

Цитоване вище стає підґрунтям для пояснення соціальної інституції своєрідним соціальним суб'єктом, покликаним, по-перше, формулювати, по-друге, запроваджувати, по-третє, контролювати дотримання соціальних норм, ціннісних орієнтацій, моделей, зразків, стандартів, шаблонів міжособистісних взаємодій соціальних акторів. Тут важливо зауважити, що приписи цього особливого соціального суб'єкта мають імперативний, тобто обов'язковий, примусовий, відносно до особистісних соціальних акторів, характер. Їх порушення тягне за собою різноманітні (від моральних до кримінальних) каральні санкції. Разом із цим, перевершення норм, зразків тощо, навпаки, заохочується, винагороджується.

Окрім соціальних інституцій, С. Макеєв доводить існування ще одного соціального суб'єкта – цілісного соціуму. Тобто четвертим суб'єктом соціальної дії, а отже, продуцентом соціальної енергії постає цілісний соціум. Під цілісним соціумом тут розуміється особлива системна єдність, зокрема і соціальних інституцій. Поняття «цілісний соціум» своїм змістом розкриває діалектичну єдність ланок внутрішньої будови найскладнішої системи соціальної організації спільної діяльності людей. Вона полягає, по-перше, у відносній відособленості моделей соціального впорядкування у конкретних сферах спільного життя суб'єктів соціальної дії і, по-друге, у системній єдності цих моделей, інтегрованих у найвищого, найскладнішого за своєю будовою упорядника – соціум. Саме цей соціальний суб'єкт, по-перше, сам породжується взаємодіями, взаємозв'язками, взаємозалежностями засобів, форм організації соціальних відносин в окремих сферах суспільного життя і таким чином стає системною єдністю, цілісністю, набуває певного надінституційного характеру. По-друге, він, уже як системна цілісність,

специфічний соціальний суб'єкт діє на ланки своєї внутрішньої будови. Надає соціальній організації деякого спільного змісту, єдиної смислової спрямованості.

Ця розвідка не орієнтується на дослідження структури цілісного соціуму, вона має іншу мету. Водночас, на переконання автора, неможливо пояснити механізм генерування соціальної енергії цим соціальним суб'єктом без хоча б найзагальнішого пояснення його внутрішньої будови. До елементів його структури цілком логічно буде віднести не тільки названі вище соціальні інституції, але і державу, громадянське суспільство, індивідуальні та групові соціальні суб'єкти тощо. Кожний із цих елементів структури соціуму у певному ракурсі також постає генератором соціальної енергії і, відповідно, певним енергетичним потенціалом.

Соціальна енергія соціуму – це енергія системної цілісності. Вона хоча й продукується кожним окремим елементом структури соціуму, але не є їх арифметичною сумою. Пояснюється це тим, що енергію, продуковану кожним окремим елементом структури соціуму, характеризує власний зміст, смисл, деяка спрямованість. Взаємодії, взаємозв'язки, взаємозалежності енергії, генерованої кожним із елементів, породжують своєрідну системну цілісність, якісно новий різновид соціальної енергії – соціальну енергію соціуму.

Висновки. Соціальна енергія – складне і багатогранне соціально-психологічне явище. Інтерпретація її власної якісної специфіки тільки шляхом розрізнення таких видів, як енергії консолідації, конкуренції, антагонізму, або ж стагнації, структурного розвитку чи деструктурування, звичайно, буде редукцією цієї якісної визначеності.

Науковий підхід до проблеми, яка тут осмислюється, переконує: види соціальної енергії можуть розрізнятися відповідно до мети конкретного дослідження. Іншими словами, можна вирізнити деяку множину інших видів соціальної енергії. Кожен із них відображатиме безкінечну складність і багатогранність соціальної матерії та тієї її атрибутивної властивості, якою є соціальна енергія. Їх дослідження є актуальним завданням, принаймні для вітчизняної соціології.

Автор розвідки вважає важливим, по-перше, обґрунтувати гносеологічну доцільність дослідження власної якісної специфіки соціальної енергії. По-друге, розробити певну методологічну модель виокремлення видів соціальної енергії. По-третє, довести значну практичну цінність глибокої, сутнісної, достовірної інформації про механізм творення соціальної енергії. Адже вона значним чином відрізняється від енергії, яка є атрибутом інших форм матерії.

Знання механізму продукування соціальної енергії, у тому числі і його психологічної складової, їх окремих видів, забезпечить здатність локації соціальної матерії визначати енергетичний потенціал структурних перетворень. Ця енергія, тобто енергія структурних перетворень, обумовить і вектор, і темп руху, а отже, забезпечить оптимальний стан тієї локації соціальної матерії, якою є українське суспільство.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / пер. с нем. ; сост. общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
2. Валле В. Соціальна енергія і українське суспільство. URL: <http://surl.li/schxg> (дата звернення: 28.03.2024).
3. Саєнко Ю. Соціальна енергія на службі соціуму. URL: <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialna-energiya-na-sluzhbi-sociumu-.html> (дата звернення: 30.03.2024).
4. Белікова Ю. В. «Емоційна логіка»: гендерна специфіка соціальної дії. *Український соціум*. 2011. № 3(38). С. 31–38. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/10/31-38__no-4__vol-39__2011__UKR.pdf (дата звернення: 30.03.2024).
5. Осовський В. Л. Соціальна організація та соціальна інституція. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1998. № 3. С. 131–138.

References:

1. Veber, M. (1990) *Yzbrannyye proyzvedeniya* [Selected Works]. M.: Prohress [in Russian].
2. Vallie, V. *Sotsialna enerhiia i ukrainske suspilstvo* [Social energy and Ukrainian society]. Retrieved from <http://surl.li/schxg> [in Ukrainian].
3. Saienko, Yu. *Sotsialna enerhiia na sluzhbi sotsiumu* [Social energy at the service of society]. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/SOCIUM/socialna-energiya-na-sluzhbi-sociumu-.html> [in Ukrainian].
4. Bielikova, Yu. V. (2011) «Emotsiina lohika»: henderna spetsyfika sotsialnoi dii [«Emotional logic»: gender specificity of social action]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3(38), 31–38. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2011/10/31-38__no-4__vol-39__2011__UKR.pdf [in Ukrainian].
5. Osovskiy, V. L. (1998) *Sotsialna orhanizatsiia ta sotsialna instytutsiia* [Social organisation and social institution]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: theory, methods, marketing*, 3, 131–138 [in Ukrainian].

УДК 159.9(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1255-1268](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1255-1268)

Белоусова Катерина Валеріївна аспірантка кафедри психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул.Сухомлинського, 30, м.Переяслав, 08401, тел.: (093) 99-91-199, <https://orcid.org/0009-0001-3803-6004>

Волженцева Ірина Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м.Переяслав, 08401, тел.: (050) 267-9-268, <https://orcid.org/0000-0003-0458-531X>

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ТИМЧАСОВО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ДО НОВИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Розкриття психологічних чинників, особливостей психолого-соціальних й особистісних особливостей тимчасово переміщених осіб у процесі адаптації є надзвичайно актуальною проблемою у сучасній соціально-демографічній, політичній ситуації в Україні, так як переселенці на новому місці проживання стикаються з проблемою психологічної адаптації, яка є складним, багатоаспектним, тривалим процесом, що потребує оптимізації ресурсів вимушених переселенців, а також усвідомлення й розуміння психологами необхідності внесення кардинальних змін у цьому напрямі.

Метою статті є розкриття психолого-соціальних, особистісних особливостей тимчасово переміщених осіб у процесі адаптації, а також аналітичний огляд й систематизація психологічних чинників адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності. Аналіз наукової літератури надав можливість виявити психолого-соціальні й особистісні особливості переселенців, які представлено в структурно-системній моделі для інформативної демонстрації багатоаспектності, багатоплановості, багатовимірності компонентів змістовного контексту процесу адаптації.

В рамках нашого дослідження *психологічна адаптація* – це багатоаспектне, різнопланове явище, яке включає сукупність властивостей індивіда, психіку людини, її індивідуальні особливості для активізації процесу соціально-психологічного пристосування до нових умов життя. Розроблена схема систематизації психологічних чинників адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності, головними з яких є: афективний, індивідуально-типологічний, комунікативний, вольовий, когнітивний, поведінковий, реагувальний, інтерактивний та ін.

У висновку наголошено необхідність розробки психокорекційних заходів в оптимізації успішної адаптації тимчасово переміщених осіб з урахуванням

вище зазначених психологічних чинників адаптації переселенців до нових умов життя.

Ключові слова: психологічна адаптація, тимчасово переміщені особи, психолого-соціальні, особистісні особливості, психологічні чинники.

Belousova Ekaterina Valerievna postgraduate student of Psychology Department, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Sukhomlinsky St., 30, Pereyaslav, 08401, tel.: (093) 99-91-199, <https://orcid.org/0009-0001-3803-6004>

Volzhenstseva Irina Viktorovna Doctor of Psychological Sciences, Professor, professor of psychology department, professor of psychology and pedagogy department of preschool education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Sukhomlinsky St., 30, Pereyaslav, 08401, tel.: (050) 267-9-268 <https://orcid.org/0000-0003-0458-531X>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF ADAPTATION OF TEMPORARILY DISPLACED PERSONS TO NEW LIVING CONDITIONS

Abstract. The disclosure of psychological factors, psychological, social and personal characteristics of temporarily displaced persons in the process of adaptation is an extremely urgent problem in the modern socio-demographic and political situation in Ukraine, since displaced persons in a new place of residence face the problem of psychological adaptation, which is a complex, multidimensional, long-term process that requires optimizing the resources of internally displaced persons as well as the awareness and understanding by psychologists of the need to make fundamental changes in this direction.

The purpose of the article is to reveal the psychological, social, and personal characteristics of temporarily displaced persons in the process of adaptation, as well as an analytical review and systematization of psychological factors of adaptation of temporarily displaced persons to new living conditions. The analysis of scientific literature provided an opportunity to identify the psychological, social and personal characteristics of immigrants, which are presented in a structural and systemic model for an informative demonstration of the multidimensional, multidimensional, multidimensional components of the meaningful context of the adaptation process.

Within the framework of our research, psychological adaptation is a multidimensional, diverse phenomenon that includes a set of individual properties, the human psyche, and its individual characteristics to activate the process of socio-psychological adaptation to new living conditions. A scheme of systematization of psychological factors of adaptation of temporarily displaced persons to new living conditions has been developed, the main of which are: affective, individually typological, communicative, volitional, cognitive, behavioral, reactive, interactive, etc.

The conclusion notes the need to develop psychocorrective measures to optimize the successful adaptation of temporarily displaced persons, taking into account the above-mentioned psychological factors of adaptation of displaced persons to new living conditions.

Keywords: psychological adaptation, temporarily displaced persons, psychological and social, personal characteristics, psychological factors.

Постановка проблеми. У сучасній соціально-демографічній, політичній ситуації в Україні потенціал вимушених переселенців є важливим ресурсом соціально-економічного розвитку нашого суспільства. Однією із головних проблем, із якою зіткнулися тимчасово переміщені особи на новому місці проживання, це – проблема психологічної адаптації, що є складним, багатоаспектним, тривалим процесом і потребує розкриття психологічних чинників адаптації людини до нових вимог життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему адаптації розкривали такі вчені як: К.Безверха, А.Коваленко, Д.Мельничук, О.Ткачишина, Т. Шибутані; соціально-психологічну адаптацію вивчали Г. Андреева, О. Блинова, Н. Завацька, Т. Кабаченко, В. Кислий, І. Кон, Н. Мазіна, О. Макарова, А. Налчаджян, О. Сафін, Т. Титаренко, Г. Циганенко, М. Ярошевський; адаптацію внутрішньо переміщених осіб розкривали О. Бондаренко, Ф. Василюк, О.Зінченко, А.Камбур, Н. Мазіна, Ю. Песоцька, А.Сорока, І.Тітар, О. Чуйко та ін.; соціокультурну адаптацію мігрантів вивчав Т. Стефаненко; культурну адаптацію розкривала Г. Солдатова; проблему відношення між переселенцями та приймаючою громадою вивчала О. Балакірева; соціально-психологічні чинники адаптації вимушених переселенців досліджувалися Я.Ліщук, О. Мірошниченко; соціально-психологічної адаптації студентів розкривали Ю.Твердохвалова, О. Шахова. Так, О. Блинова розкривала взаємозв'язок між адаптацією та психологічним благополуччям мігрантів; порушення адаптації та її соціально-психологічну профілактику представлено Т.Титаренко; важливість соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб представлено в роботах О. Чуйко. Але ж недостатньо уваги приділено розкриттю психологічних чинників адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності.

Метою статті є розкриття психолого-соціальних, особистісних особливостей тимчасово переміщених осіб у процесі адаптації, а також аналітичний огляд й систематизація психологічних чинників адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. В рамках нашого дослідження *психологічна адаптація* – це багатоаспектне, різнопланове явище, яке включає сукупність властивостей індивіда, психіку людини, її індивідуальні особливості для активізації процесу соціального, соціально-психологічного та професійно-діяльнісного пристосування до нових умов природного і соціального

середовища; це система заходів, спрямованих на формування поведінкових та психологічних процесів, які дозволяють людині адекватно реагувати на зміни у навколишньому середовищі для узгодження індивідуальних цінностей, переконань та суспільних норм.

Сутність внутрішньо переміщених осіб розкриває Г. Гудвін-Гілл і підкреслює, що вони вимушені нагально втікати зі своїх помешкань у наслідку збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, постійних порушеннях прав людини чи виникнення стихійних лих, однак «вони знаходяться на території своєї країни. Автор ототожнює поняття “внутрішньо переміщена особа” та “переселенець”, та наголошує, що це фактично особи, які потрапляють під дефініцію “вимушені переселенці”, однак вони, покинувши місце свого звичайного життя, залишаються в країні до якої вони мають громадянську приналежність та мають право послуговуватися її захистом» [9, с. 112].

Ю. Пилипас активізує увагу на такі негативні прояви, стани внутрішньо переміщених осіб, які спричиняють нестабільність і втрату контролю не тільки над ситуацією, а й власним життям. Отже, автором виокремлено:

- відчуття незахищеності;
- стан жертви;
- відсутність можливостей прогнозувати майбутнє;
- реакції на тяжкий стрес і порушення адаптації, в тому числі посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)
- сором, почуття провини;
- побоювання відторгнення (що їх будуть ідентифікувати з ворогами);
- функціональні симптоми, психосоматичні розлади, зловживання психоактивними речовинами;
- розгубленість (на рівні думок не можуть зосередитися і виконувати розумові завдання, до яких звикли);
- втрата автономності («Я не керую процесом. Мене кудись несе»);
- втрата суб'єктивності («Це не я приймаю рішення у своєму житті. Хтось зверну вирішує»);
- порушення ідентичності;
- злість та пошук «зовнішнього ворога» (хтось має за це заплатити);
- низька самооцінка » [7, с. 10].

Дотичне врахування індивідуальних особливостей переселенців підкреслює О. Блинова, яка активізує увагу на різних проявах відношення особистості до важких життєвих ситуацій:

- «одним переселенцям властивий високий рівень спокою та легке знаходження найбільш оптимальних для кожної конкретної ситуації рішень;
- для інших криза, викликана вимушеним переселенням, стала тяжким випробуванням» [2].

Тому вчена підкреслює «важливість вивчення ролі особистості переселенця, виявлені значущих психологічних якостей та схильностей для

подолання кризової ситуації, забезпечення збалансованості різних психологічних функцій та подальшого гармонійного розвитку особистості переселенця» [2].

Також авторка до якостей особистості відносить інтровертованість, яка негативно впливає на процес адаптації, знижує толерантність до оточення, процес звернення внутрішньо переміщених осіб за психологічною допомогою, а також підвищує нервозність і збудливість. Вчена, в якості шляхів психологічної допомоги мігрантам, вказує на «важливість стабілізації їх емоційних станів, стимулювання їх внутрішніх ресурсів для подолання стресових ситуацій та прискорення адаптації. Тоді переселенець буде самостійно шукати шляхи до пошуку роботи, для налагодження власного добробуту, відновлення втраченої соціальної мережі зв'язків, які будуть сприяти отриманню ними емоційної, інформаційної та соціальної підтримки» [2].

Теоретичний аналіз заявленої проблеми надав можливість виявити психолого-соціальні й особистісні особливості тимчасово переміщених осіб, які нижче представлено в структурно-системній моделі, що інформативно демонструє багатоаспектність, багатоплановість, багатовимірність компонентів змістовного контексту процесу адаптації, моделюючи представлення, конкретні якості й характеристики запропонованих напрямів, встановлює між ними сукупність стосунків породження, управління і коригування [3] (див. рис. 1).

Так, до психологічних негативних проявів у процесі адаптації можна віднести: депресивні прояви, виснаження, психічні розлади, пригніченість; посттравматичні стресові розлади; сором, почуття провини; психосоматичні розлади; важкість зосередження; розбалансованість, розгубленість; зниження критичності мислення; низький контроль емоційного стану; почуття провини; страхи; низьку стресостійкість; розлади сну, фобії; агресію, тривогу; відчуття безвиході; гнів; депресію.

Соціальний напрям тимчасово переміщених осіб включає: соціальну нестабільність; втрату контролю над ситуацією й власним життям; незахищеність; стан жертви; відсутність прогнозування майбутнього; побоювання відторгнення; зловживання психоактивними речовинами; втрата автономності; відсутність перспективи на майбутнє; втрата групової ідентичності; самотність; сприйняття себе в якості жертви; негативізм по відношенню до оточення; песимістично забарвлені життєві події; неприйняття з боку оточення; важкість засвоєння нових соціальних норм взаємодії з оточуючими. Велику увагу привертають особистісні прояви тимчасово переміщених осіб, так як їх бажано розкривати з урахуванням типів особистості, а також напрямів міграції, тобто діагностику і психокорекційні заходи проводити диференційовано (див. рис. 1).

Теоретичний аналіз концептуальних підходів довів, що особистісні особливості тимчасово переміщених осіб у процесі адаптації проявляються у важкості задовольнити свої потреби; відбуваються негативні зміни в мотиваційній, ціннісно-смысловій сфері життя, в рівні домагань; зниженні самооцінки; відбувається дисоціативний розлад ідентичності; має місце тривожність, агресивність; відчуття власної неповноцінності; пригніченість,

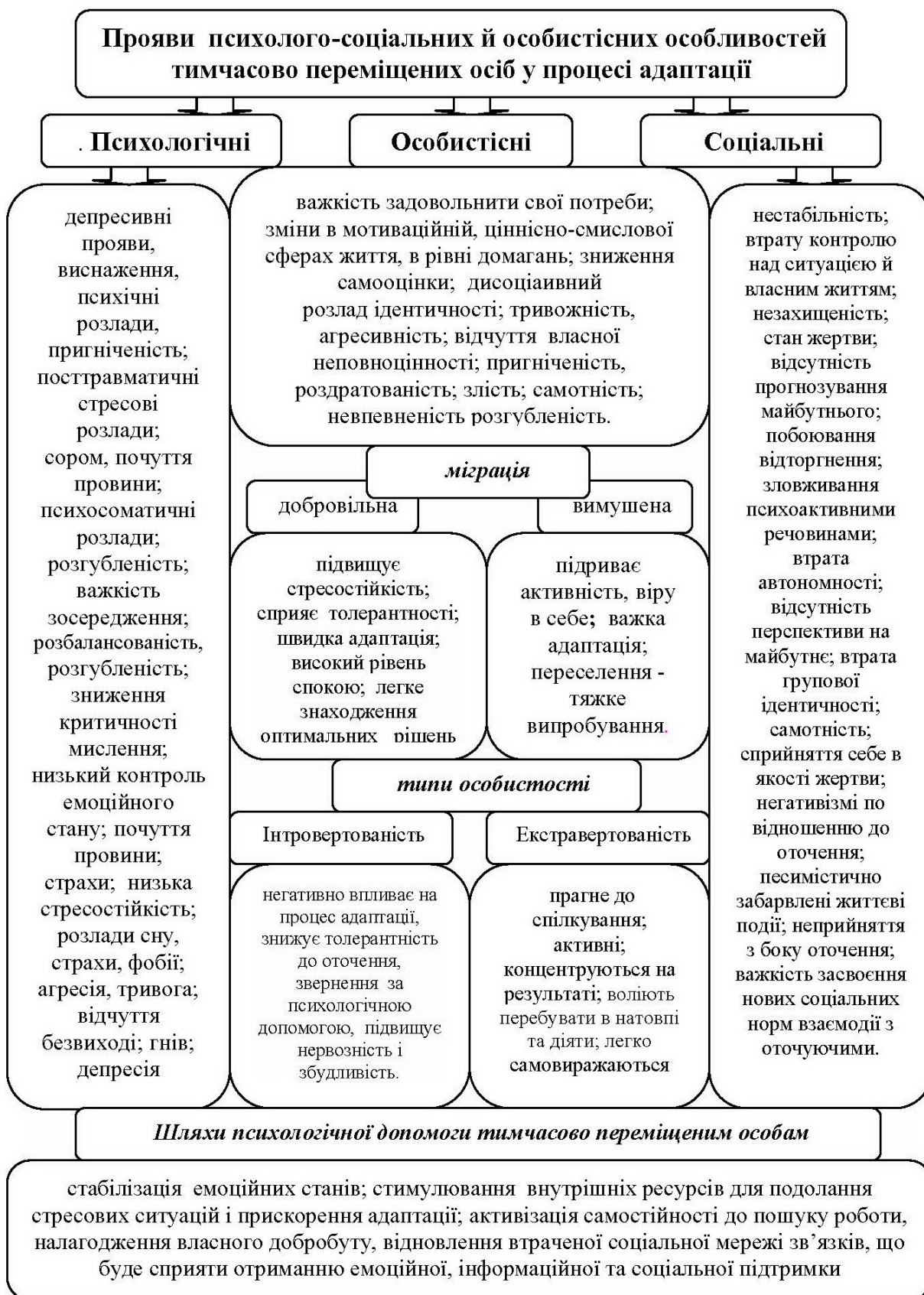

Рис. 1. Структурно-системна модель прояву психолого-соціальних й особистісних особливостей тимчасово переміщених осіб у процесі адаптації

Підкреслено, що у процесі розкриття процесу адаптації необхідно враховувати *напрями міграції*, такі як добровільна (*підвищує стресостійкість; сприяє толерантності; швидка адаптація; високий рівень спокою; легке знаходження оптимальних рішень*) і вимушена (*підриває активність, віру в себе; важка адаптація; переселення - тяжке випробування*).

На процес адаптації також впливають *типи особистості*. Наприклад, інтровертованість негативно впливає на процес адаптації, знижує толерантність до оточення, звернення за психологічною допомогою, підвищує нервозність і збудливість, а екстравертованість сприяє прагненню до спілкування; активності; концентрації уваги на результат; бажанню перебувати в натовпі та діяти; легко самовиражатися.

Для психологічної допомоги тимчасово переміщеним особам запропоновано такі шляхи: стабілізація емоційних станів; стимулювання внутрішніх ресурсів для подолання стресових ситуацій і прискорення адаптації; активізація самостійності до пошуку роботи, налагодження власного добробуту, відновлення втраченої соціальної мережі зв'язків, що буде сприяти отриманню емоційної, інформаційної та соціальної підтримки.

Але ж важливим аспектом у психологічній допомозі тимчасово переміщеним особам, у формуванні успішної адаптації є знання психологічних чинників адаптації вище зазначеної категорії до нових умов життєдіяльності.

Поступово зробимо аналітичний огляд даної проблеми.

Так, на успішність адаптації впливають як об'єктивні властивості ситуації, так і суб'єктивні якості людини, як її сприйняття оточуючими, так і психологічні механізми, які обумовлюють поведінкові стратегії, що спрямовані на пристосування тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності.

Для успішної психологічної адаптації необхідна реалізація власних ресурсів, самоактуалізація, оптимізація емоційної сфери в рамках іншого культурного оточення, активізація потреби в афіліації, тобто бажання в створенні й підтримки задовольнити відносини з іншими людьми, відчувати себе цінною і значущою особистістю, а також потреба привертати до себе увагу, інтерес, шукати контакти з іншими.

Психологічна адаптація розглядається як цілий ряд стресових життєвих змін, що вимагають мобілізації адаптивних ресурсів особистості, які визначаються набором чинників, які можуть утрудняти або, навпаки, полегшувати адаптаційний процес.

З точки зору Я. Юрківа і Д. Луканова зміна звичного місця проживання у дітей від трьох до п'ятнадцяти років супроводжується стресом та почуттям тривоги [10, с. 470].

Вплив системи освіти розкрито І. Бабенко, яка зазначає, що «ситуація міграції особливо важка для дітей і підлітків, які в нормальному випадку

повинні інтегруватися в суспільство через посередництво системи освіти» (наводиться за: [6]).

Особливе це стосується мови. Як підкреслює Я. І. Ліщук, «сьогодні допускається, що приймаюча спільнота зобов'язана полегшити цей процес, особливо дітям та юнакам-мігрантам. Шкільна система повинна враховувати їх положення, їх рубежі і потреби, особливо враховувати дві обставини: 1) дитина-мігрант не знає або погано знає мову і психологію шкільної системи; 2) у процесі інтеграції дитина ризикує втратити власну мову і культурні особливості своєї особистості» [5].

«Вважається, що досвідчені і вмілі в культурних контактах особистості мають у своєму арсеналі більше можливостей подолання життєвих проблем, тобто це сприяє підвищенню адаптивних можливостей індивіда. З цього С. Бочнер робить висновок, що індивіди, які опанували навичками багатьох культур, є представниками людства в майбутньому, оскільки завдяки зростанню кількості кроскультурних контактів світ продовжує «стискатися» (наводиться за: [6]).

Проблему ставлення приймаючої сторони розкриває Я.І.Ліщук, яка підкреслює, що «одним з важливих факторів, дестабілізуючих адаптацію мігрантів до нового середовища, є нетерпиме ставлення приймаючого суспільства до представників іншої культури. Воно виражається в загостренні національних забобонів, настороженості, упередженості суджень та оцінок, готовності приписувати їм неіснуючі негативні якості і мотиви, пов'язування небажаних соціальних явищ з перебуванням мігрантів на даній території» [5].

Так, з точки зору J. W. Berry, якщо «прийнявши за основу можливість волевиявлення осіб, які мігрують, можна виділити три типи міграції: примусову, вимушену та пошукову. Вимушена міграція має економічне або екологічне підґрунтя. Пошукова міграція може зумовлюватися не лише економічними чинниками, а наприклад, прагненням до більш повної професійної, творчої самореалізації. При примусовій міграції людина не має вибору. Така міграція є насильницькою, завжди має політичні мотиви, здійснюється під загрозою для життя людини. Такий тип міграції потенційно викликає соціальну травму» [11].

Такі автори, як Г.Розлуцька, В. Куриця підкреслюють, що на процес адаптації впливає «втрата можливості спілкування у колишньому соціальному середовищі, друзів, товаришів дітей старшого дошкільного віку», а також состав сім'ї. «Якщо сім'я переїхала не в повному складі, тобто були людські жертви, це також впливає на психологічне та соціальне самопочуття дитини» [8]. Вчені також підкреслюють, що «просторово-архітектурне сприйняття середовища відіграє істотну роль у психологічному самопочутті дитини. Вирвані зі звичного природного ландшафту, певних кліматичних особливостей, діти, крім низької самооцінки, відчують дискомфорт, пов'язаний з географічним чинником. Звичне середовище для ігор, спілкування з дітьми було порушено і

в результаті сформувалося тяжке відчуття втрати, нестача чогось дуже особливого, що позначило настрої у відношенні до оточуючих» [8].

В рамках принципу суб'єктивної інтерпретації ряд таких вчених, як Е. Аронсон, С. Гобфол, Р. Нісбетт, Ж. Піаже, Л. Росс стверджують, що ефективність адаптації залежить від індивідуального досвіду людини, його когнітивних стратегій, інтелекту, креативності для аналізу й інтерпретацій ситуації, поведінкових програм, вибору способів, стратегій адаптації.

Саме ці індивідуально-психологічні властивості надають можливість адекватно визначити моделі оптимальних поведінкових стратегій і гнучко реагувати на зміни різних ситуацій; адаптивність як індивідуальна властивість буде сприяти успішній психологічній адаптації особистості, її самореалізації та саморозвитку.

З вище зазначених концептуальних підходів, аналітичного огляду даної проблеми можна зробити висновки, що процес адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності, дійсно, є динамічним, системним, комплексним, ефективність якого залежить від багатьох **чинників**, такими є:

- інформаційний (оволодіння різноплановою необхідною психологічною інформацією, забезпечення життєдіяльності в нових умовах);
- афективний (переживання та психічні стани: тривожність, самотність, почуття провини, образи, агресивності; емоційні реакції, емоційний комфорт/дискомфорт);
- індивідуально-типологічний (особливості нервової системи: сила процесів збудження і гальмування, їх врівноваженість, рухливість, динамічність і лабільність);
- особистісний (способи досягнення адаптації, самооцінка процесу адаптації, урахування ціннісних орієнтацій; позитивний/негативний «Я-образ», адекватна/неадекватна самооцінка, рівень домагань, впевненість/невпевненості у собі);
- індивідуально-психологічний (прояв особливостей особистості: мотивація, властивості темпераменту, тип характеру);
- демографічний (вік, стать, шлюбність, розлучуваність);
- особовий (освіта, особистісні характеристики, життєвий досвід);
- міжкультурний (культурні особливості мігрантів: схожість / відмінність між культурами);
- національний (особливості країн, де перебувають переселенці, етикет);
- очікувальний (очікування мігрантів: *реалістичні* очікування полегшують процес міжкультурної адаптації, а *помилкові* - викликають проблеми і посилення стресових проявів; *занижені* - сприяють успіху рольової адаптації, задоволення життям мігрантів);
- ліквідаційний (подолання психологічного стресу через переміщення на нове місце проживання. Так, К.Уорд виявила «такі стратегії подолання

стресу в ході адаптації, як - настання, уникнення, прийняття, пошук соціальної підтримки» (наводиться за: [5]).

➤ внутрішньоособистісний (внутрішньоособистісні конфлікти: мотиваційні, рольові, ціннісні); (див. рис. 2).

Рис. 2. Систематизація психологічних чинники адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності

➤ психосоціальний (на якому можуть виникнути кризи ідентичності: персональні та соціальні у визначенні та реалізації своїх поглядів на життя);

➤ посттравматичний (посттравматичні стресові розлади (ПТСР) в умовах жорсткого/ пролонгованого травмування);

- підтримуючий (психологічна підтримка з боку співвітчизників/ місцевого населення: позитивно впливає на психологічне благополуччя, поліпшує фізіологічну, емоційну, інформаційну сферу переселенців, їхні матеріальні ресурси);
- очікувальний (терпиме/нетерпиме психологічне ставлення приймаючого суспільства до представників іншої культури); (рис. 2).
- міграційний («волевиявлення особи у прояву типу міграції: примусова, вимушена, пошукова») [11];
- сімейний (повний/неповний склад сім'ї переселенців);
- комунікативний (порушення спілкування у колишньому соціальному середовищі);
- вольовий (вольові зусилля переселенця адаптуватися до нових умов середовища);
- адаптаційний (попередній досвід адаптації);
- просторово-архітектурний («просторово-архітектурне сприйняття середовища відіграє істотну роль у психологічному самопочутті переселенця») [8];
- досвідчено-культурний (досвідченість, культурні контакти особистості: вмільсть в культурних контактах, можливість подолати життєві проблеми, підвищити адаптивні можливості індивіду);
- інстинктивно-життєвий (власне життя та набуті психологічні навички адаптації);
- когнітивний (розвиток індивідуальних когнітивних стилів сприйняття й опрацювання інформації);
- антиципації (передбачення у розвитку події у майбутньому, представлення про ті або інші явища, оцінка відповідності запланованому результату);
- поведінковий (гнучкість та швидкість реагування);
- емоційно-поведінковий (засоби й тенденція реагування на зміни оточуючої дійсності);
- реагуювальний (психологічна реакція на об'єктивну ситуацію у розв'язанні завдань);
- суб'єктивний (суб'єктивне відчуття задоволеності соціальною ситуацією);
- креативний (рівень творчих здібностей у процесі поведінкових проявів і потреби в змінах);
- дивергентний (гнучкість мислення, творчий підхід у розв'язанні проблемних ситуацій);
- конвергентний (побіжність, швидкість мислення, домінування інтелектуальних здібностей у розв'язанні проблемних ситуацій);
- здоров'язбережувальний (психологічне здоров'я: рівень здатності людини до розвитку й реалізації власного потенціалу, самоактуалізації й визначення потенціалу та ресурсності адаптації);

➤ інтерактивний (інтерактивні здібності у спільній праці, співчуття у процесі спілкування, прояв емпатії, потреби і здатність до взаємодії з іншими людьми) (рис. 2);

➤ соціальний (взаємодія та взаємовідносини у колективі; здатність до адекватного рольового очікування, взаємодії з колегами; контроль рольової поведінки у процесі взаємодії);

➤ характерологічний (характерологічні особливості: допитливість; цілеспрямованість; акуратність, рішучість, наполегливість; відданість меті; організованість; вимогливість до себе) (рис. 2).

Висновки. Таким чином, з позицій системного підходу психологічну адаптацію необхідно розглядати як взаємозумовлювальний процес, успішність/неуспішність якого залежить як від індивідуально-психологічних особливостей, так і від чинників середовища. Психологічна адаптація є інтегративним виявом взаємодії значної кількості чинників, які сприяють успішній адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності, до таких ми віднесли: інформаційний, афективний, індивідуально-типологічний, особистісний, індивідуально-психологічний, особовий, внутрішньоособистісний, психосоціальний, посттравматичний, підтримуючий, комунікативний, вольовий, інстинктивно-життєвий, когнітивний, поведінковий, емоційно-поведінковий, суб'єктивний, дивергентний, конвергентний, здоров'язбережувальний, інтерактивний та інші чинники, які багатоаспектне розкривають механізм пристосування переселенців до нових умов життя.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розробка психокорекційних заходів в оптимізації успішної адаптації тимчасово переміщених осіб з урахуванням вище зазначених психологічних чинників адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життєдіяльності.

Література:

1. Блинова О.Є. Соціально-психологічні особливості ставлення приймаючої спільноти до вимушених переселенців. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки». Херсон, 2017. Вип. 3(2). С. 136–141.

2. Блинова О.Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: Талком, 2016. Т. IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 9. С. 58-66.

3. Волженцева І.В. Теоретичний аналіз використання методу моделювання в психології Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. К.: Національний авіаційний університет, 2022. Вип. 1 (20). 145 с. С. 64-77. Режим доступу: <http://journals.indexcopernicus.com> ICV 2017: 60.

4. Лісова Ю. Правова допомога внутрішньо переміщеним особам. Національна практика. Приклади правових консультацій. Практичний посібник / Відп. ред. С. Марущенко; вступ. слова: А. Вишневський, Г. Христова. К.: Логос, 2017. 110 с.

5. Ліщук Я. І. Соціально-психологічні чинники адаптації вимушених переселенців *Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція в світову наукову думку*. 2015. [електронний ресурс] <https://int-konf.org/ru/2015/nauka-i-zhittya-suchasni-tendentsiji-integratsiya-v-svitovu-naukovu-dumku-14-16-05-2015/1068-lishchuk-ya-i-sotsialno-psikhologichni-chinniki-adaptatsiji-vimushenikh-pereselentsiv>

6. Орбан-Лембрик Л. Специфіка міжособистісної і міжгрупової взаємодії в умовах міграції. Соціальна психологія. 2008. № 5. С. 68- 80.
7. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л.А. та ін.; за ред. Волинець Л.С. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
8. Розлуцька Г., Куриця В. Адаптація та дезадаптація у новому освітньому середовищі дітей вимушених переселенців старшого дошкільного віку. *International Science Journal of Education & Linguistics* 2023; 2(3): 7-13
9. Старинська Т. Проблеми операціоналізації понять у контексті дослідження міграції населення. *Освіта регіону*. 2010. № 3. С. 108–116. URL: https://uu.edu.ua/upload/Наука/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regioniv_3_2010.pdf
10. Юрків Я. І., Луканов Д. В. Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць*. Вип. 1 (48). 2021. С. 469-472.
11. Berry J. W. (1996) *Immigration, Acculturation and Adaptation*. Ontario.

References:

1. Blynova O.Ie. (2017) *Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti stavlennia pryimaiuchoi spilnoty do vymushenykh pereselentsiv [Socio-psychological features of the host community's attitude towards internally displaced persons]* *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Serii: «Psykholohichni nauky». Kherson. Vyp. 3(2). S. 136–141. [in Ukrainian].
2. Blynova O.Ie.(2016) *Sotsialno-psykholohichni zasady adaptatsii vymushenykh mihrantiv [Socio-psychological principles of adaptation of forced migrants]* *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. Kyiv: Talkom. T. IKh. Zahalna psykholohiia. Istorychna psykholohiia. Etnichna psykholohiia. Vyp. 9. S. 58-66. [in Ukrainian].
3. Volzhentseva I.V. (2022) *Teoretychnyi analiz vykorystannia metodu modeliuвання v psykholohii [Theoretical analysis of the use of the modeling method in psychology]* *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*. Serii: Pedahohika. Psykholohiia: zb. nauk. pr. K. : Natsionalnyi aviatsiinyi universytet. Vyp. 1 (20). 145 s. S. 64-77. Rezhym dostupu: <http://journals.indexcopernicus.com> ICV 2017: 60 [in Ukrainian].
4. Lisova Yu. (2017) *Pravova dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam. Natsionalna praktyka. Pryklady pravovykh konsultatsii [Legal assistance to internally displaced persons. National practice. Examples of legal consultations]* *Praktychnyi posibnyk / Vidp. red. S. Marushchenko; vstup. slova: A. Vyshnevskiy, H. Khrystova*. K.: Lohos. 110 s. [in Ukrainian].
5. Lishchuk Ya. I. (2015) *Sotsialno-psykholohichni chynnyky adaptatsii vymushenykh pereselentsiv [Socio-psychological factors of adaptation of internally displaced persons]* *Nauka i zhyttia: suchasni tendentsii, intehtatsiia v svitovu naukovu dumku*. [elektronnyi resurs] <https://int-konf.org/ru/2015/nauka-i-zhyttia-suchasni-tendentsiji-integratsiya-v-svitovu-naukovu-dumku-14-16-05-2015/1068-lishchuk-ya-i-sotsialno-psykholohichni-chinniki-adaptatsiji-vimushenykh-pereselentsiv> [in Ukrainian].
6. Orban-Lembryk L. (2008) *Spetsyfika mizhosobystisnoi i mizhhrupovoi vzaiemodii v umovakh mihratsii [The specifics of interpersonal and intergroup interaction in the context of migration]* *Sotsialna psykholohiia*. № 5. S. 68- 80. [in Ukrainian].
7. Psykhosotsialna dopomoha vnutrishno peremishchenym ditiam, yikhnim batkam ta simiam z ditmy zi Skhodu Ukrainy *[Psychosocial assistance to internally displaced children, their parents and families with children from the east of Ukraine]: posib. dlia praktykiv sotsialnoi sfery / Melnyk L.A. ta in.; za red. Volynets L.S.* Kyiv: TOV «Vydavnychiy dim «Kalyta», 2015. 72 s. [in Ukrainian].

8. Rozlutska H., Kurytsia V. (2023) *Adaptatsiia ta dezadaptatsiia u novomu osvithomu seredovyshchi ditei vymushenykh pereselentsiv starshoho doshkilnoho viku [Adaptation and maladaptation in the new educational environment of children of internally displaced persons of senior preschool age]* International Science Journal of Education & Linguistics. 2(3): 7-13. in Ukrainian].
9. Starynska T. (2010) *Problemy operatsionalizatsii poniat u konteksti doslidzhennia mihratsii naseleattia [Problems of operationalization of concepts in the context of population migration research]* Osvita rehionu. №3. S.108–116. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_rehionu/osvita_regioniv_3_2010.pdf [in Ukrainian].
10. Iurkiv Ya. I., Lukanov D. V. (2021) *Trudnoshchi sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii vrazlyvykh verstv vnutrishno peremishchenykh osib do novykh umov zhyttia [Difficulties of socio-psychological adaptation of vulnerable strata of internally displaced persons to new living conditions]* Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu : zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 1 (48). S. 469-472. [in Ukrainian].
11. Berry J. W. (1996) *Immigration, Acculturation and Adaptation*. Ontario.

УДК 316.061.213(477.72)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1269-1282](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1269-1282)

Володарська Наталія Дмитрівна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, вул. Паньківська, 2, м. Київ, 03034, тел.: (050) 447-68-55, <https://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

РОЗГЛЯД КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Визначена проблема копінг-стратегій особистості як фактор розвитку внутрішніх ресурсів особистості в умовах війни. Виявлено активізацію розвитку внутрішніх ресурсів особистості, виконуючи вправи на спрямоване усвідомлення та вміння регулювати емоції, переживання. Виявлене значення перенаправлення уваги особистості з фактів, переконань на переживання, емоції, відчуття, як фактор розвитку внутрішніх ресурсів особистості (доброта, впевненість в подальшому розвитку власних можливостей спілкування, створення нового переживання з негативного на позитивне, оптимізм і завзятість, створення нових поведінкових патернів зниження емоційної напруги). Визначено, що переривання усталених копінг-стратегій можливо за рахунок перенаправлення уваги на ті структурні блоки, які раніше не усвідомлювались особистістю. Три фази усвідомлення власних переживань допомагають використовувати відчуття тіла по-новому, ламаючи минулі моделі взаємодії з іншими людьми, навчаючись новим рішенням проблем у досягненні власних цілей. Студенти з низьким рівнем «уміння управляти внутрішніми ресурсами» використовували фази усвідомлення переживань нелінійно (змінювалась послідовність вправ). Для розвитку внутрішніх ресурсів особистості важлива індивідуальна послідовність фаз терапії (можна пропускати фази). У першій фазі можуть бути представлені ресурси, які допоможуть особистості відчути себе готовою опрацьовувати спогади з минулого життєвого досвіду, пропускаючи другу фазу. Потім доцільно стабілізувати отримані ресурси, якщо виникають проблеми на другій і третій фазах. Досліджено, що у студентів сильні емоції і переконання, які отримані з дитинства, обговорювались в групі при проходженні третьої фази. Також це може проявитись і в роботі в другій фазі у спогадах або в першій фазі, коли завдяки новим ресурсам ці уявлення та переконання можуть змінитись. Саме в обговоренні в групі визначались напрямки роботи по тій чи іншій фазі терапії.

Ключові слова: особистість; фази сенсомоторної психотерапії; копінг-стратегії; психологічні ресурси особистості, психологічна ресурсність.

Volodarska Natalia Dmytrivna PhD in Psychology, Leading Researcher in Laboratory of Psychology of Personality, G.S. Kostuk Institute of Psychology Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Pankivska St., 2, Kyiv, 03034, tel.: (050) 447-68-55, <https://orcid.org/0000-0003-1223-718X>

CONSIDERATION OF COPING STRATEGIES AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTERNAL RESOURCES IN WAR CONDITIONS

Abstract. The problem is determined of coping strategies of individual as a factor of development of individual's internal resources in war conditions. It is determined activation of development of individual's internal resources by performing exercises on focused awareness and ability to regulate emotions and experiences. The value is revealed of redirecting the individual's attention from facts and beliefs to experiences, emotions and feelings, as a factor of development of the of the individual's internal resources (kindness, confidence in further development of one's own communication capabilities, creation of a new experience from negative to positive, optimism and persistence, creation of new behavioral patterns of emotional stress reduction). It is determined that interruption of established coping strategies is possible due to redirection of attention to those structural blocks that were not previously realized by the individual. Three phases of awareness of one's own experiences help to use body sensations in a new way, breaking past patterns of interaction with other people, learning new solutions to problems in achieving one's own goals. Students with a low level of "ability to manage internal resources" used the phases of awareness of experiences in a non-linear way (the sequence of exercises changed). An individual sequence of therapy phases is important for development of personal internal resources (phases can be skipped). In the first phase, resources may be presented to help the individual feel ready to process memories from past life experiences, skipping the second phase. Then it is advisable to stabilize the resources obtained if problems arise in the second and third phases. It was found that the students' strong emotions and beliefs, which were acquired from childhood, were discussed in the group during the third phase. It can also be manifested in the work in the second phase or first phase in memories, when thanks to new resources, these ideas and beliefs can change. Just during discussion in the group the directions of work on one or another phase of therapy were determined.

Keywords: personality; phases of sensorimotor psychotherapy; coping strategies; psychological resources of individual, psychological resourcefulness.

Постановка проблеми. Сьогодення в реаліях війни в Україні особистість потребує психологічної корекції та розвитку її внутрішніх ресурсів. Оскільки небезпечним стає вплив психологічних агресорів на психологічне здоров'я

людини. Це може створювати підґрунтя для посттравматичного розладу не тільки в певний момент часу, але й пролонгований вплив психотравмуючого навантаження на психіку молодої людини. Це може призвести до неконтрольованої агресії, неочікуваних проявів агресивної поведінки, перехід від пригніченого стану в агресію або депресивний стан, клінічну депресію, соматизацію психологічних проблем в студентському середовищі. Для запобігання цих явищ необхідний розвиток внутрішніх ресурсів особистості. Виникає необхідність розробки напрямків розвитку внутрішніх ресурсів студентів, які проявляються у воєнних умовах, за надзвичайних обставин і вимагають психологічної корекції. На сьогодні розроблена досить велика кількість різноманітних методів, які, в основному, діляться на дві категорії: персональні стратегії, що можуть бути застосовані щодо поведінки студента, й організаційні стратегії, методичне забезпечення яких спрямоване на мінімізацію напруги освітнього середовища [1]. Розвиток внутрішніх ресурсів допомагає подолати негативні наслідки стресових ситуацій, зберегти себе від дезінтеграції та різноманітних розладів, створити основу для внутрішньої гармонії, високої працездатності, визначити успішність своєї професійної діяльності, а також зберегти власне психічне здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна зазначити, що у теоретичних дослідженнях концепт ресурсу стає одним із визначальних для характеристики особистості. Внутрішні ресурси особистості здатні описати внутрішні особливості людини, а також допомагають прогнозувати її успішну поведінку [2]. Психологи-практики активно застосовують термін «ресурс» у контексті принципу «опора на ресурси клієнта» та зауважують, що довіра людини до власних ресурсів є ознакою конструктивного додання кризи. Психологи наголошують на значущості здатності особи активувати власні ресурси, отримувати доступ до них. Відтак, ідеться вже не лише про вивчення психологічних ресурсів особи, а про психологічну ресурсність як здатність особистості актуалізувати власні ресурси [1]. Водночас переведення понять «ресурс» та «ресурсність» із площини психологічних метафор до сфери наукових психологічних концептів ускладнено труднощами їх операціоналізації, зокрема, відчутною є нестача психотерапевтичних методик для розвитку психологічної ресурсності особистості в умовах війни.

Мета статті. Визначення копінг-стратегій особистості, що формують рівень внутрішньої ресурсності особистості. **Завдання дослідження:** - дослідження особливостей копінг-стратегій як внутрішніх ресурсів особистості; - підбір та апробація методів корекції внутрішніх ресурсів особистості студентів в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні використана класифікація внутрішніх ресурсів за методикою [1] і методика для визначення внутрішніх ресурсів, в якій авторкою представлено авторське визначення психологічних

ресурсів і психологічної ресурсності в неklasичній парадигмі. Методика визначення копінг-стратегій особистості [2] та методика сенсомоторної корекції психологічних ресурсів особистості [3]. Визначення копінг-стратегій, рівня внутрішньої ресурсності, апробація методів корекції внутрішніх ресурсів особистості проводилась в групах студентів Київського політехнічного університету ім. Ігоря Сікорського КПІ на заняттях курсу «Психологічне консультування, супровід, психотерапія» та «Основи гештальт-терапії». На практичних заняттях (1 раз на тиждень по 3 години, другий семестр 2024р. 2 групи магістрів по 15 студентів) проводилось аналізування самостійних робіт студентів по опису їх власного життєвого досвіду, під час яких випробовувались різні методи сенсомоторної психотерапії. Проводились практичні заняття за правилами терапевтичних груп (дотримання правил проведення групи, етичний кодекс, проведення шерінгу та інші). В структуру практичних занять входили вправи на презентацію власної життєвої історії, рефлексію на проблеми життєвих історій інших учасників, визначення власних типів реагування на кризову ситуацію, визначення особливостей міжособистісних зв'язків в групі, вміння будувати метафори на певні життєві проблеми та інше. На початку проведення занять з групою студентів проводилась методика на визначення рівня (низького, середнього, високого) ресурсності особистості і визначення типів реагування в стресовій ситуації. В ході занять, застосування вправ на актуалізацію цих індивідуальних внутрішніх ресурсів особистості відбувається активізація створення нових форм контролю і їх прояву, що підвищує загальний рівень психологічної ресурсності. Особливістю «Опитувальника психологічної ресурсності особистості» [1] є поєднання в своїй основі теоретичних підходів Селігмана, Петерсона (ідея позитивних ресурсів як «сил характеру») [4], методики визначення рівня актуалізації психологічних ресурсів саморозвитку особистості [5], також ідея («консервування внутрішніх ресурсів») С. Хобфолла, в якій персональними ресурсами означені ті, що є цінними для людини і допомагають їй адаптуватись в стресовій ситуації. Завданням проведення вправ, технології актуалізації внутрішніх ресурсів особистості є саме їх «розконсервування» [6]. Проведений аналіз отриманих даних допоміг виокремити найважливіші показники компонентів внутрішньої ресурсності, за якими були визначені корекційні вправи, методи.

Таблиця 1

Результати опитувальника для визначення внутрішніх ресурсів особистості по вибірці були розподілені за показниками 15 шкал (остання – визначення загального рівня внутрішньої ресурсності).

№ шкали	Ресурсності	Середнє значення
1.	Упевненість у собі	6,4
2.	Доброта до людей	6,7
3.	Допомога іншим	6,3
4.	Успіх	6,4
5.	Любов	5,5
6.	Творчість	6,3
7.	Віра у добро	5,7
8.	Прагнення до мудрості	6,2
9.	Робота над собою	6,4
10.	Самореалізація у професії	5,6
11.	Відповідальність	5,4
12.	Знання власних ресурсів	6,8
13.	Уміння оновлювати власні ресурси	6,6
14.	Уміння використовувати власні ресурси	6,4
15.	Загальний рівень психологічної ресурсності	87,44

Аналіз отриманих результатів показав більш високі середні показники по категоріям: знання власних ресурсів; уміння оновлювати власні ресурси, уміння використовувати власні ресурси. Саме ці показники внутрішніх ресурсів особистості спрямували увагу на визначення напрямків її активізації та корекції. Загальний рівень психологічної ресурсності за таких показників мав середнє значення 87,44 (за показниками методики О. Штепи) 70–92 бали – середній рівень психологічної ресурсності).

Копінг-стратегії визначались за допомогою методики Р. Лазаруса. Показники: дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування вирішення проблеми, позитивна переоцінка проблеми визначають тип стратегії досягнення життєвих задач. Проведення методики для визначення копінг-стратегій студентів показало розподіл типів копінг-стратегій по вибірці.

Таблиця 2.

Розподіл показників копінг-стратегій по вибірці.

	Типи копінг-стратегій	Загальний рівень по вибірці (%)
1	Дистанціювання	11,1
2	Самоконтроль	21,8
3	Пошук соціальної підтримки	34,7
4	Прийняття відповідальності	7,74
5	Втеча-уникнення	22,0
6	Планування вирішення проблеми	36,6
7	Позитивна оцінка	34,2

Прийняття відповідальності як активна, ініціативна стратегія особистості керується бажаним і необхідним, що збалансовує можливості внутрішніх ресурсів особистості. У випадку виникнення труднощів у досягненні бажаного (оскільки зустрічаючись з новим, невідомим, таким, що не відповідає наміченному, сфантазованому) виникає розгубленість, втеча-уникнення, конфронтаційний копінг, дистанціювання. У таких випадках людина не створюються умови для розвитку внутрішніх ресурсів. Лише впевненість у власні сили, наявність чітких цілей і здатність їх досягати формує стратегії відповідальності, здатності відстояти власні принципи, що збільшує рівень внутрішньої ресурсності особистості. Найбільші показники копінг-стратегій студентів по категоріям: планування вирішення проблеми; пошук соціальної підтримки та позитивна оцінка. Такі копінг-стратегії характерні при середньому і низькому рівні внутрішньої ресурсності. Саме пошук підтримки в складні сучасні реалії стає тим внутрішнім ресурсом, який допомагає особистості адаптуватись. Розглянемо показники копінг-стратегій.

Менше половини досліджуваних (48,5%) зосереджувались на тому, що потрібно робити далі, тобто на наступні дії в ситуації невизначеності. Саме низький рівень внутрішньої ресурсності особистості пояснює низький рівень стратегій діяти покроково, зосереджуватись на певних діях на перспективу. Студенти констатували хаотичність планування своїх дій, оскільки неспроможні передбачати їх корисність. Поясненням було неможливість контролю того, що відбувається в їх житті («В умовах війни важко планувати, навіть на наступний день»). Студенти пояснювали це розгубленістю, зневірою у власні можливості перебороти тривогу, почуття розпачу і невизначеністю свого майбутнього. Це підтвердилось в показниках стратегії в складних ситуаціях.

Стратегія діяти за будь-яких обставин («починав (ла) що-небудь робити, знаючи, що це все одно не спрацює, головне - робити хоч щось») проявилась лише у 27, 8 % студентів. Саме стратегія діяти в невизначених умовах дійсності дає ресурси особистості вистояти, зменшити соціально-ситуативну тривогу, хвилювання. Стратегія спілкування з іншими («говорив (ла) з іншими, щоб більше дізнатися про ситуацію») у 63,9% відзначилась у більшості студентів. Високий показник цієї стратегії поведінки у студентів визначає дієвість такої стратегії в досягненні задоволеності життям.

Показники низької самооцінки («критикував (ла) і картав (ла) себе») у 41,7% студентів. Така стратегія не вирішувала їх життєвих проблем, лише загострювала стан фрустрації. Показники («намагався (лась) не спалювати за собою мости, залишаючи все, як є») - 47,2 % та показник «змирився (лась) з долею: буває, що мені не щастить» 47,2 % визначають недостатню впевненість у власні можливості змінити ставлення до ситуації, зневіру у спроможність змін. Навіть показник «сподівався (лась) на диво» - 33,4% відповідей

студентів пояснювався як розчарування, зневіра, розгубленість. Студенти пояснювали неспроможність фантазування на майбутнє.

Половина студентів відповіли «вів (ла) себе, як ніби нічого не сталося» - 50%, що продемонструвало неготовність до зміни своїх стратегій у ситуації фрустрації. Страх за життя, майбутнє, професійну реалізацію сформували розгубленість, певне «заморожування» власної активності, готовності до змін в усталених поведінкових стратегіях. Саме така «заморозка» в поведінкових стереотипах підтвердилась і в показниках «намагався (лась) не показувати своїх почуттів» - 41,7 %, «намагався (лась) забути все це» - 50,0%.

Цікавим було пояснення отриманого показника «намагався (лась) побачити у ситуації щось позитивне» - 38,9%. З одного боку позитив змін в житті студентів в умовах війни – це дистанційна форма навчання («не потрібно їхати на пари»), «екзамени і заліки можна в режимі он-лайн», «хлопців, які навчаються на стаціонарі не мобілізують», «є можливість побувати в інших країнах», «нові можливості в професійній діяльності»). Деякі студенти починають професійну самореалізацію в громадських організаціях (волонтерських, «телефон довіри», «Червоний хрест», будинки для одиноких літніх людей, військовий шпиталь м. Києва та інші). Отримані знання на практичних та лекційних заняттях опрацьовують в цих організаціях (методи самопомоги, арт-терапії, релаксації). Такий позитив в ситуації фрустрації активізує у студентів внутрішні ресурси, за показниками: «доброта до людей» - 6,7 %, «допомога іншим» - 6,3 %, «впевненість у собі» - 6,4 %, «успіх» - 6,4 %. Розвиток саме цих показників внутрішніх ресурсів студентів активізує зміни в усталених копінг-стратегіях. Студенти в цій активності реалізують потребу в співчутті, розумінні - показник «шукав (ла) співчуття і розуміння будь у кого» - 36,1 %. В такій активності реалізується потреба студентів в творчості - «у мені виникла потреба виразити себе творчо» - 30,6%.

Копінг-стратегії досягнення поставлених особистістю життєвих цілей і емоційне ставлення до життя, до власних досягнень опосередковується переживанням задоволення від взаємодії з соціальним оточенням. Оцінюючи власні етапи життя як позитивні, людина отримує задоволення, впевненість у позитивне майбутнє. В такому стані особистість активізує внутрішні ресурси, через переживання комфорту, задоволення, позитивних емоцій, позитивної оцінки дійсності, що стає чинниками зростання рівня внутрішньої ресурсності.

Проводячи зустрічі з людьми в різних організаціях, студенти реалізують професійні навички, отримують зворотній зв'язок в спілкуванні, підтримку. В бесідах в групах, студенти отримують оцінку власних можливостей, ресурсів творчості в професійному становленні. Оскільки майбутня професія досліджуваних студентів «соціальний працівник», така форма підтримки розвитку внутрішніх ресурсів активізує зміни в копінг-стратегіях. Саме такий зворотній зв'язок сприймається як підтримуючий і пізнавальний, а не як нападки і знецінення. Це допомагає набутти впевненість

у майбутнє професійного становлення (показники - «змінювався (лась) або ріс (ла) як особистість у позитивну сторону» – 41,7%); «складав (ла) план дій» - 52,8 %. Розвиток внутрішніх ресурсів відбувається через усвідомлення власних особливостей в спілкуванні, самовиразі, проблемних ситуаціях (показники «розумів (ла), що сам (а) викликав (ла) цю проблему» - 44,4 %; «набирався (лась) досвіду в цій ситуації» - 38,9 %; «говорив (ла) з ким-небудь, хто міг конкретно допомогти в цій ситуації» - 41,7 %); «вибачався (лась) або намагався (лась) все залагодити» - 41,5%.

Студентам з труднощами свідомо перенаправляти увагу на тілесні відчуття, емоції, переживання важко змінювати патерни зниження емоційної напруги (не виникає усвідомлення нових асоціацій з емоційною напругою в складних ситуаціях життя). Лише половина студентів «намагався (лась) дати вихід своїм почуттям» - 50,1%; третина студентів - «намагався (лась) поліпшити своє самопочуття їжею, випивкою, палінням або ліками» - 36,1 %. В ситуації невизначеності, стані фрустрації, студенти «знаходив (ла) нову віру в щось» - 33,3 %. В обговореннях студентів це були різні варіанти виходу зі складної життєвої ситуації («переїзд в іншу країну», «тимчасовість того, що відбувається», «покращення ситуації на фронті і скоріше завершення війни», інше). Ці роздуми пробуджували сильні почуття, але вони не завжди вголос проговорювались. Студенти замовкали, опускали до низу очі, переводили обговорення на іншу тему. І все ж таки, продовження обговорення найскладніших почуттів, переживань, допомагало виявляти найпотаємніші з них (суїцидальних, відчаю, гніву, агресії, люті). Такі обговорення в малих групах допомагали розкривати у студентів власні можливості бути почутими і вміти почути інших. Вони отримували підтримку, яку не дозволяли собі поза навчання в університеті. В першу чергу, можливість обговорити свої страхи (перед фізичною агресією, втрат близьких, здоров'я) і отримати підтримку. Це допомагало студентам розвитку навичок бути присутнім поруч з тим, хто відчуває такі складні переживання. Водночас, ці навички допомагають в прийнятті власних негативних переживань. Складність полягає в тому, що для кожного індивіда переживання певної життєвої «катастрофи» є специфічною (по формі, змісту, смисловим цінностям, тощо). В кожному випадку це може різнитись з переживаннями іншої людини. На заняттях студенти дивувались змістовним наповненням переживань, що допомагало неупередженому ставленню до цього. Ведення щоденника власних переживань допомагало усвідомлювати свої потреби, бажання.

Таким чином, присутність та розуміння різних переживань власних та переживань інших студентів (з різного приводу, за різних обставин) є умовою розвитку таких внутрішніх ресурсів як толерантність, доброта, любов. Саме прийняття різнобарвності власних переживань і неупередженого прийняття цінності переживань іншого формує вміння взаємодії,

спілкування, емоційної близькості. Вирішення проблем спілкування краще починати з третьої фази терапії, нарощуючи можливості задовольняти потреби в задоволенні, активної взаємодії зі світом. Діагностична мета визначення копінг-стратегій як психологічних ресурсів особистості в умінні ними оперувати. Найголовніше прийняти себе в цих переживаннях відчаю, розчарування, злості, агресії і усіх інших емоцій, які виникали. Це допомагало бути присутнім в обговоренні проблем особистості. Що стосується захисних механізмів самого студента, які можуть заважати бачити проблему в повноті її реальності, то це надскладна проблема. Якщо захисні механізми відіграють роль опори в складних ситуаціях, то і в професійній діяльності студентів вони будуть опорою. Якщо студент витрачав більше енергії в знаходженні певних польових процесів, то головним було усвідомлення цього. Як приклад, відчуття безсилля в реальних умовах (неможливо змінити час, того, що відбувається в реальності), але прийняття цієї складної життєвої ситуації, усвідомлення цінності цього розуміння стає очевидним. Саме копінг-стратегії особистості є усвідомлюваними і можуть розглядатись як внутрішні ресурси особистості. Знання цих стратегій можуть вирішити різні причини внутрішніх амбівалентних конфліктів (незадоволеність життям, неможливість самореалізації, знижена самооцінка). Сучасні реалії формують контекст ціннісно-сислової сфери молоді людини і в цьому великий вплив певних культурних і соціальних особливостей. Саме тому, так важливо виявлення культурних особливостей середовища, в якому відбувається розвиток внутрішніх ресурсів особистості. І в першу чергу, це навчальний простір студентів. Якщо студент опиняється в іншому культурному просторі, то можуть виникати певні перепони в збалансованості копінг-стратегій в усвідомлюваному режимі. Студенти приводили приклади таких ситуацій під час перебування в інших країнах (наукові конференції, стажування, обмін студентами, вимушена міграція, відпочинку, гостьові запрошення родичів, інше). Переживання розгубленості, нерозуміння можливостей вчиняти так чи інакше в різних життєвих ситуаціях («що можна, а що ні», «на що потрібен дозвіл», «чому саме така форма дозволу на користування певними послугами» та інше). Іноді таке непорозуміння приводило до пригніченого стану, фрустрації. Студенти бажали якнайшвидше повернутись до звичних умов, знайомих правил поведінки. Після повернення вони відчували заспокоєння, впевненість, зниження емоційної напруги. Також обговорювались і інші реакції студентів, коли повернення до звичного соціального оточення призводило до стресу, розчаруванню («страхи повернулись за власне життя і життя рідних», «немає ніякої впевненості в перспективи, майбутнє», «хочеться повернутись до іншого життя, інших правил, спокою»). Досліджувані зазначали складність такого зв'язку, неоднозначність цієї стратегії. З одного боку, втеча від непереборної (за будь яких обставин) проблеми може давати певне задоволення: «вчасно втік від неприємностей», «спокійніше буду

спати», «не треба заморочуватись». З іншого боку, якщо не вирішується складна життєва ситуація, то це не дає розслаблення, поступово зростають тривога, страхи очікування негараздів, що викликає негативні емоції.

Стратегія «дистанціювання» також схожа з впливом стратегії «уникнення втеча». Лише має менше значення такого впливу, оскільки особистість залишається в певному «аналізуванні» можливості свого втручання у вирішення життєвих проблем. Якщо це особистість застосовує для знаходження інших стратегій, то з часом ця «відстрочка» може навіть принести задоволення (наприклад, «вчасно припинив спілкування з кимось, вагаючись в правильності вибраного», «дистанція у стосунках дала кращий результат»). Якщо ж «дистанціювання» як стратегія досягнення життєвих перспектив застосовується в форматі «моя хата с краю», «нехай без мене все вирішиться», «тихіше їдеш – далі будеш», і досліджувані не втручаються у вирішення проблем, то це унеможливорює розвиток внутрішніх ресурсів. В результаті виникає пригнічений настрій («що не зробиш, а все залишається на тому ж місті», «для чого ж щось змінювати»). Людина починає знецінювати власні зусилля і можливості інших в будь-яких змінах її життя. Зневіра у можливості змін в житті призводить до певної «втечі» у фантазії і мрії, в яких «скривлена» реальність. Реальні її можливості не відповідають цим уявним. В таких випадках досліджувані пояснювали, що фантазуючи легше пережити власне «безсилля перед долею».

Особливого впливу має стратегія «позитивної переоцінки» виникаючих в житті проблем. Позитивна переоцінка впливає на створення позитивних емоцій особистості, що урівноважує негативні емоції від невирішених життєвих проблем. Саме в переоцінці значення проблеми і можливості її вирішення зароджується певні почергові цілі, досягнення яких створює почуття задоволеності. Досліджувані відмічали: «як не важко на початку вирішення проблеми, та приємно в кінці її вирішення». Саме позитив цих оцінок дає їй впевненість у власних ресурсах. Тому такий значущий вплив має ця стратегія на рівень внутрішньої ресурсності. Досліджувані зазначають, що переоцінка в позитивне русло взаємин з іншими: «спасає від конфліктів, суперечок», іноді «зовсім перевертає значення того, що відбулось», «допомагає аналізувати з різних сторін», «бачити очима інших». Тобто процес позитивної переоцінки дає поштовх до пошуку нових взаємин, нових стосунків, нових друзів. З одного боку – неприємні емоції розриву вже сталих зв'язків, а з іншого боку – це новий шлях життєвого пошуку. Позитивна переоцінка впливає на розвиток внутрішньої ресурсності, оскільки зміни у пошуку нових життєвих цілей, активізують пошук власних ресурсів їх досягнення.

Аналіз отриманих даних дав підставу виокремити показники внутрішньої ресурсності:

- знання власних психологічних ресурсів – реалістичне оцінювання своїх психологічних можливостей та їх меж, а також своїх індивідуальних особливостей. Знання про напрями саморозвитку й уміння його здійснювати.

- уміння оновлювати власні психологічні ресурси – знання способів зменшення та позбавлення напруги й уміння їх задіювати з метою заспокоїтись та відчувати внутрішню рівновагу. Уміння поповнювати свої психологічні ресурси шляхом творчості, успіху, любові.

- уміння вмещувати власні психологічні ресурси – здатність самостійно долати складні життєві ситуації, а також допомагати у цьому іншим. Здатність створювати – професійні та творчі ідеї, гармонію у взаєминах. Уміння реалізовувати власні життєві, творчі й професійні плани, покладаючись на себе, за рахунок власних ресурсів.

Ми отримали середній загальний рівень психологічної ресурсності особистості виборки – це дає підстави вважати, що в цій вибірці студентів недостатньо розвинута здатність здійснення саморозвитку, уміння бути компетентним у життєвих і професійних питаннях, прагнення аналізу особистісного потенціалу. Середній рівень внутрішньої ресурсності виявив недостатнє уміння підтримувати та надихати інших, прагнення й уміння любити, бути творчим. Це пояснюється кризовими життєвими умовами війни, що ускладнює розвиток внутрішньої ресурсності особистості.

Застосовувались методи сенсомоторної психотерапії, три фази: 1- формування ресурсів особистості та інтеграція її минулого; 2 - подальший прогрес в створенні здорових стосунків; 3- отримання задоволення життям [3], як інструменти організації ментальної активності в напружених і травмуючих життєвих ситуаціях.

Отримані дані спрямували визначення напрямків розвитку внутрішніх ресурсів особистості:

- поглиблення пізнання здатності людини до подальшого існування в складній життєвій ситуації;
- знаходження оптимальних шляхів відновлення почуття власної цілісності особистості;
- розвиток уміння створювати нову когнітивну модель життєдіяльності;
- поліпшення суб'єктивного самопочуття та афективна переробка і переоцінка травматичного досвіду.

В рамках виділених напрямків були виокремлені вектори корекційної роботи: корекція афективно-вольової сфери; корекція поведінкових аспектів; корекція міжособистісних взаємин.

Ці три вектори корекційної роботи застосовувались в усіх чотирьох вище згадуваних напрямках розвитку внутрішніх ресурсів особистості. В основу вправ були закладені вміння:

- застосовувати і оперувати ресурсами (через, оперування ресурсами, знання ресурсів та уміння їх оновлювати та вмещувати);
- знання власних психологічних ресурсів – реалістичне оцінювання своїх психологічних можливостей та їхніх меж;
- уміння оновлювати власні психологічні ресурси – вміння поповнювати свої психологічні ресурси шляхом творчості, успіху, любові;

- уміння вміщувати власні психологічні ресурси – уміння реалізувати власні життєві плани, а також створювати професійні та творчі ідеї, гармонію у взаєминах, вкладаючи у них власну суть.

Діагностичні методики спрямовувались на визначення ставлення особистості до власної стратегії поведінки, емоційного реагування в кризових ситуаціях. Аналіз висловлювань особистості під час проведення методик спрямовувався на визначення особливостей формування переживань, почуттів, копінг-стратегій, її вражень, фантазій. Аналізувались ці переживання, почуття у контексті цінностей особистості, визначення закономірностей їхнього виникнення через самоактуалізацію, відкритість, щирість та інше. Внаслідок цього було показано, що парадигмальна концепція психологічних явищ афективної сфери людини розкриває закономірності розвитку її внутрішніх ресурсів в залежності від контексту копінг-стратегій, стереотипів прояву почуттів і переживань. Спрямовуючи увагу особистості на відчуття в тілі (використовуючи словник для опису відчуттів) допомагало опису та виокремленню їх від емоцій і переконань. Запропоновані методи опису переживань дозволяють розглянути їх з різних сторін, активізувати зміни в усвідомленні контексту життєвих проблем. Пропонувались різні вправи сенсомоторної психотерапії, а саме три фази: 1- формування ресурсів особистості; інтеграція її минулого; 2 - подальший прогрес в створенні здорових стосунків; 3- отримання задоволення життям [3], як інструменти організації ментальної активності в напружених і травмуючих життєвих ситуаціях.

Використання **внутрішніх** соматичних ресурсів та опис переживань у щоденнику під час вправ (обійми себе, обставини і внутрішні відчуття, які збуджували до таких обіймань та вплив використання цього ресурсу). Це дає можливість визначення тригерів, що впливають на певні копінг-стратегії.

Визначення **зовнішніх** соматичних ресурсів студенти проводилось також за допомогою ведення щоденника переживань, які впливають на почуття комфорту. Студенти визначали для себе найприємніші ресурси, які були найефективнішими для заспокоєння, для зарядження енергією в складних життєвих ситуаціях. Ними визначались ресурси, які можна було б використати в переживаннях таких ситуаціях.

Використання **центруючих** ресурсів, усвідомлення впливу позицій покладених рук на тіло (на серце, живіт). Студенти у щоденнику проводили опис того, які відчуття, переживання від цього виникали. Вони свідомо використовували в повсякденному житті ці вправи, фіксуючи зміни в своїх переживаннях.

Усвідомлення **стримуючих** ресурсів для розуміння можливостей витримувати, проживати складні думки, емоції, відчуття, спогади. В щоденнику студенти записували переживання яких ситуацій були найбільш нестерпними, болючими, а також що допомагало концентрувати ці переживання. Студентам

ця вправа найбільш сподобалась, оскільки вона визначала певні копінг-стратегії в стресових ситуаціях. Прикладами були ситуації підготовки до екзаменів, перебування в бомбосховищі під час бомбардувань, втрати орієнтирів в професійній самореалізації. Студенти описували випадки стримування хвилювання під час перших днів війни, невизначеності перебування в країні, випадків втрат близьких знайомих, загиблих шкільних друзів. Студенти з заохоченням визначали за різними категоріями свої внутрішні ресурси: інтелектуальні, емоційні, соматичні, взаємодії, творчі, духовні та інші (які вони для себе визначили). Завданням було не тільки опис цих ресурсів але й зазначити який вплив цей ресурс дає на переживання студентом стресу, стану фрустрації, різних емоцій в складних життєвих ситуаціях. Виконання цих вправ як домашні завдання допомагали студентам усвідомлювати адаптивність або дезадаптивність власних копінг-стратегій в складних життєвих ситуаціях. Це самодослідження копінг-стратегій створювало умови розвитку тих чи інших внутрішніх ресурсів особистості.

Висновки. Виявлено, що спрямовуючи увагу особистості на відчуття в тілі (використовуючи словник для опису відчуттів) допомагало опису та виокремленню їх від емоцій і переконань. Виявлено, якщо збудження в емоційному стані особистості призводить до відхилення її переживань «тут і тепер», то впливовим є спрямування уваги на відчуття тіла (використовуючи словник для опису емоцій та відчуття тіла). Якщо збудження емоційного стану інтерпретується особистістю як факт або переконання, то це збудження збільшується. Завданням спрямованого усвідомлення відчуття тіла є перенаправлення уваги особистості з переконань та значень (використовуючи словник «значень і переконань») на розуміння, розпізнавання переживань і емоцій. Необхідна гнучкість у використанні трьохфазової моделі, щоб вона підходила до потреб студента в даний момент (зберігаючи принципи «тут і тепер»). Емпірично обгрунтован підбір та апробація методів розвитку внутрішніх ресурсів особистості в процесі проведення практичних занять з курсу «Психологічне консультування, супровід, сімейна системна психотерапія» та «Основи гешталь-терапії».

На перспективу планується застосування методик розвитку внутрішніх ресурсів особистості та опрацювання психологічних травм, отриманих в умовах війни в групах психологічної підтримки вищих навчальних закладів освіти.

Література:

1. Штепа О. С. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*, 2011. Т. 11, Вип. 4. Ч. 2. С. 335–361.
2. Lazarus R. Stressbezogene transaktionen zwischen PERSON UND Umwelt. In R.Nitsch (Hrsg.). *Stress: Theorien, untersuchungen, Massnahmen/ Bern: Huber, 1981. S.213-259.*

3. Огден П., Фишер Я. Сенсомоторна психотерапія. Пер. с англ.- К.: - Мультиметод. 2021. 816 с.
4. Seligman M. Flourish: A visionary New Understanding of Happiness and Well-being. 2011. 60 s.
5. Кузикова С.Б. Основи психокорекції. - Академія, 2021. 120 с.
6. Хобфолл С. Виступ професора Стівена Хобфолла (США) на тему «П'ять важливих елементів інтервенцій при масових травмах: емпіричні дані». Двадцять п'ятого липня 2023 року на базі факультету соціальної педагогіки та психології ЗНУ (ZNU, Zaporizhzhia National University).

References:

1. Shtepa, O. S. (2011). Empirichne vivchennja psihologichnih resursiv osobistosti [Empirical study of the psychological resources of the individual]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology* 11, 4, 2, 335–361 [in Ukrainian].
2. Lazarus, R. (1981). *Stressbezogene transaktionen zwischen PERSON UND Umwelt*. Bern: Huber [in English].
3. Ogden, P., Fisher, Ja. (2021). *Sensomotorna psihoterapija [Sensorimotor psychotherapy]*. К.: - Mul'timetod [in Ukrainian].
4. Seligman, M. (2011). *Flourish: A visionary New Understanding of Happiness and Well-being* [in English].
5. Kuzikova, S.B. (2021). *Osnovi psihokorekcii [Basics of psychocorrection]*. Akademiya [in Ukrainian].
6. Hobfoll, S. (2023). *Vistup profesora Stivena Hobfolla (SShA) na temu «P'jat' vazhlivih elementiv intervencij pri masovih travmah: empirichni dani». Dvadcat' p'jatogo lipnja 2023 roku na bazi fakul'tetu social'noi pedagogiki ta psihologii ZNU [Speech by Professor Steven Hobfall (USA) on the topic "Five important elements of mass trauma interventions: empirical data." On the twenty-fifth of July 2023 at the Faculty of Social Pedagogy and Psychology of ZNU]* [in Ukrainian].

УДК 159.922.736.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1283-1294](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1283-1294)

Гоян Ігор Миколайович доктор філософських наук, професор, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, професор кафедри соціальної психології, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0003-2548-0488>

Толкунова Інна Вікторівна, кандидат педагогічних наук, Національний університет фізичного виховання і спорту України, професор кафедри психології і педагогіки, професор, м. Київ, вул. Фізкультури 1, <https://orcid.org/0009-0006-4231-9644>

Петранюк Андрій Ігорович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, <https://orcid.org/0000-0001-5009-4795>

Нестеренко Оксана Володимирівна доцент кафедри охорони праці та цивільної безпеки, Криворізький національний університет, вул. Віталія Матусевича, 11, м. Кривий Ріг, <https://orcid.org/0009-0009-1003-7126>,

Артюхова Владислава Василівна кандидат психологічних наук, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, доцент кафедри психології та педагогіки, вул. Сумська 77/79, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-0282-7151>

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ

Анотація. Проблема поведінки людини у життєвих ситуаціях останнім часом дуже актуальна, що пояснюється інформаційною насиченістю та прискоренням ритму життя сучасної людини. Щоб пристосуватися, адаптуватися до такої напруги, успішно реалізовувати себе людині необхідно виробляти навички вирішення проблем, придбати таку якість, властивість особистості, яка б дозволила ефективно самореалізовуватися. Усе це зумовлює необхідність вивчення феномену життєстійкості (hardiness). У статті аналізуються основні методологічні підходи зарубіжних і вітчизняних авторів до проблеми життєстійкості людини і її ролі у виборі стратегій поведінки у важких життєвих ситуаціях. Ця стаття присвячена особливостям життєстійкості людини у важких обставинах. Описані критерії та структура життєстійкості. Теоретичний аналіз показав, що поняття життєстійкості,

введено С. Мадді і визначене ним як особлива особистісна риса, як патерн установок та навичок особистості, що допомагає їй перетворити негативні впливи на можливості, широко вивчається у зарубіжній психології.

Розглядається сутність поняття «життестійкість», характеризуються компоненти життестійкості: замученість («commitment»), контроль («control») та прийняття ризику («challenge»). Дається характеристика студентської життестійкості, провідною діяльністю якого є навчально-професійна, головним новоутворенням виступає саморефлексія, розуміння власної індивідуальності, готовність до самовизначення. У наших складних соціальних, економічних, демографічних та екологічних умовах важливим фактором не тільки виживання та адаптації людини до навколишньої дійсності, а й самореалізації її як особистості стає життестійкість, яка характеризує соціальну зрілість особистості і може прогнозувати її успішність у різних сферах діяльності. У роботі робиться висновок, що прояв життестійкості сприяє самореалізації особистості, збереження стійкості до стресових ситуацій.

Ключові слова: життестійкість, компоненти життестійкості особистості, залученість, контроль, прийняття ризику, стресостійкість, самореалізація.

Hoian Ihor Mykolayovych Doctor of Philosophical, Professor, Professor of the Department of Social Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St. 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0003-2548-0488>

Tolkunova Inna Viktorivna PhD of Pedagogy, National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Professor of the Psychology and Pedagogy Department, 1 Fyzkultury St., Kyiv, <https://orcid.org/0009-0006-4231-9644>,

Petraniuk Andrii Ihorovych Postgraduate of the Department of Philosophy, Sociology, and Religious Studies, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St. 57, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-5009-4795>

Nesterenko Oksana Volodymyrivna associate professor of the Department of Occupational Safety and Civil Safety, Kryvyi Rih National University, St. Vitaly Matusevicha, 11, Kryvyi Rih, <https://orcid.org/0009-0009-1003-7126>

Artiukhova Vladyslava Vasylivna PhD of Psychology associate Professor of the Psychology and Pedagogy Department of the I. Kozhedub Air Force National University, Sumskaya St. 77/79, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-0282-7151>

PERSONALITY DURABILITY: INDIVIDUAL CHARACTERISTICS OF MANIFESTATION

Abstract. The problem of human behavior in life situations is very relevant recently, which is explained by the information saturation and acceleration of the

rhythm of life of a modern person. In order to adjust, adapt to such tension, to successfully realize oneself, a person needs to develop problem-solving skills, acquire such a quality, a personality trait that would allow effective self-realization. All this makes it necessary to study the phenomenon of vitality (hardiness). The article analyzes the main methodological approaches of foreign and domestic authors to the problem of human vitality and its role in choosing behavior strategies in difficult life situations. This article is devoted to the peculiarities of human survival in difficult circumstances. The criteria and structure of viability are described. The theoretical analysis showed that the concept of resilience, introduced by S. Muddy and defined by him as a special personal trait, as a pattern of attitudes and skills of an individual that helps him turn negative influences into opportunities, is widely studied in foreign psychology.

The essence of the concept of "sustainability" is considered, the components of sustainability are characterized: involvement, control and risk acceptance. A characteristic of student sustainability is given, the leading activity of which is educational and professional, the main innovation is self-reflection, understanding of one's own individuality, readiness for self-determination. In our complex social, economic, demographic and ecological conditions, vitality becomes an important factor not only for a person's survival and adaptation to the surrounding reality, but also for his self-realization as an individual, which characterizes the social maturity of an individual and can predict his success in various spheres of activity. The work concludes that the manifestation of resilience contributes to the self-realization of the individual, the preservation of resistance to stressful situations.

Keywords: vitality, components of personality vitality, involvement, control, risk acceptance, stress resistance, self-realization.

Постановка проблеми. Сьогодні людство живе у невизначений час. Пандемія Covid-19 продовжується і вже призвела до відкату в людському розвитку майже в усіх країнах світу, варіанти вірусу продовжують з'являтися непередбачуваним чином. Ведуться військові дії в Україні та в інших гарячих точках, на тлі мінливого геополітичного порядку та напруженої багатосторонньої системи кількість нових людських жертв продовжує зростати. Кліматичні та екологічні катастрофи загрожують світу щодня. Гострі кризи поступаються місцем появи хронічних, багаторівневих, взаємодіючих невизначеностей у глобальному масштабі в новому невизначеному часі з невлаштованими життями [1]. Шари невизначеності нашаровуються і взаємодіють один з одним, безпрецедентним чином порушуючи звичний спосіб життя. Люди і раніше стикалися з хворобами, війнами та екологічними потрясіннями. Але поєднання дестабілізуючого планетарного тиску із зростаючою нерівністю, радикальні соціальні перетворення, покликані послабити цей тиск, і повсюдна поляризація представляють собою нові, складні, взаємодіючі джерела невизначеності для всього світу і для кожної людини.

Спеціальний звіт ПРООН за 2021/2022 (Програма розвитку ООН) (*United Nations Development Programme*) про безпеку людини показав, що шість із семи людей у всьому світі повідомляли про те, що відчували себе невпевнено в багатьох аспектах свого життя, навіть до пандемії Covid-19 [2].

В даний час зростають потреби суспільства в пошуках шляхів створення сприятливих умов для максимального розвитку особистості, ефективності її життєвого шляху. Умови сучасного життя по праву називають екстремальними та стимулюючими розвиток стресу. У періоди економічних та інших криз для людини важливою стає життєстійкість чи життєстійкість особистості [3]. У сучасних соціальних умовах життєстійкість, яка має особистісну значущість, одна із найскладніших психологічних проблем особистості. Значні особистісні ситуації вносять особливу напруженість в адаптацію, вони вимагають узгодження самооцінок і досягнень, можливостей особистості в реальних умовах життя. Дані ситуації несуть особистості важливі чинники розвитку, досягнення значних особистісних цілей та задоволення потреб. Суспільство потребує людей, які здатні протистояти життєвим труднощам, досягати намічених цілей, включати механізми захисту та саморегуляції, самореалізуватися та розвиватися як в особистісному плані, так і у професійній діяльності, підвищуючи рівень своєї компетентності. Нескінченний потік інформації і темп життя, що швидко змінюється, виступають стресорами і цілком можуть призводити до збільшення психічних і психосоматичних захворювань. Виділення конструкту життєстійкості (*hardiness*) в психології саме пов'язане з пошуком тих факторів, які можуть сприяти успішній адаптації та ефективній реалізації власних можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час багато досліджень присвячено поняттю життєстійкості особистості, його діагностиці та факторам розвитку. Проблеми втрати сенсу життя, можливості впоратися зі стресовими ситуаціями, особливо у професійній діяльності, спонукають людину шукати психологічні, духовні та соціальні опори у житті. Сучасна психологія виявляє підвищений інтерес до вивчення життєстійкості людини та її ролі у виборі відповідних стратегій поведінки у важких життєвих ситуаціях. Проблема життєстійкості зустрічається у роботах таких зарубіжних авторів, як Maddi S. R., Kobasa S. C., Bartone P. T., Eid J., Hystad S. W., Klag S. і ін. [4-9].

Формулювання цілей статті. У структурі психологічної готовності фахівця до професійної діяльності важливе місце займає сформованість так званих професійно значущих якостей особистості. До них необхідно віднести і життєстійкість особистості. Мета – з'ясувати існуючі тенденції щодо рівня розвитку життєстійкості та її складових у студентів.

Виклад основного матеріалу. Тридцять два роки тому в першій Доповіді про людський розвиток було сміливо заявлено, що «люди - це справжнє багатство націй». З того часу цей сильний за своєю суттю девіз служить керівництвом для ПРООН та її доповідей про людський розвиток, а його ідеї та сенс з часом набувають все більш насичених відтінків. Люди в

усьому світі тепер зізнаються, що відчують себе все більш незахищеними [10]. Почуття незахищеності наростає майже повсюдно - це тенденція, що формується як мінімум протягом останнього десятиліття і почалася задовго до пандемії Covid-19 і супутнього їй різкого спаду в глобальному людському розвитку [11] (табл. 1). Одна з гнітючих іроній антропогену полягає в тому, що хоча у нас з'явилося більше можливостей впливати на наше майбутнє, це зовсім не означає, що ми здатні більшою мірою його контролювати.

Список країн з Індексу людського розвитку включено до Звіту про розвиток людства з Програми розвитку ООН, складеного на основі оціночних даних 2021 року та опублікованого 8 вересня 2022 року. Список включає 189 держав - членів ООН із 193, а також Гонконг (спец. адм. район КНР) та Палестину. 4 держави - члени ООН (КНДР, Монако, Науру та Сомалі) не включені через брак даних. Індекс людського розвитку (ІЛР) є комплексним порівняльним показником очікуваної тривалості життя, грамотності, освіти та рівня життя для країн у всьому світі. Цей індекс використовується для виявлення відмінностей між розвиненими країнами, що розвиваються і недостатньо розвиненими країнами, а також для оцінки впливу економічної політики на якість життя. Індекс був розроблений 1990 року пакистанським економістом Махбубом уль-Хаком та індійським економістом Амартією Сенем.

Таблиця 1.

**Індекс людського розвитку (ІЛР) (*Human Development Index (HDI)*)
по регіонам світу і групам**

Регіон або група	HDI 2021	HDI 2020	HDI 2019	HDI 2018	HDI 2017
Дуже високий HDI					
ОЕСР	0,899	0,897	0,905	0,901	0,895
Високий HDI					
Східна, Південна Європа та Центральна Азія	0,796	0,793	0,802	0,798	0,771
Латинська Америка та Карибський басейн	0,754	0,755	0,768	0,766	0,758
Азіатсько-Тихоокеанський регіон	0,749	0,748	0,748	0,741	0,733
Світ	0,732	0,735	0,739	0,736	0,728
Малі острівні держави, що розвиваються	0,730	0,732	0,738	0,734	0,722
Арабські країни	0,708	0,708	0,715	0,711	0,699
Середній HDI					
Південна Азія	0,632	0,638	0,641	0,640	0,638
Низький HDI					
Африка	0,547	0,549	0,552	0,547	0,537
Найменш розвинені країни	0,540	0,542	0,542	0,537	0,524

Джерело: *Human Development Index (HDI)*. URL: <https://nonews.co/director/lists/countries/index-human>

Вперше в історії глобальне значення HDI знизилося, повернувши світ у період після прийняття Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року та Паризької угоди. Щороку відразу у кількох країнах реєструється падіння відповідних значень HDI. При цьому 90% країн зіткнулися з падінням значення HDI або в 2020, або в 2021 році, що набагато перевищує кількість країн, де було зареєстровано зниження HDI після світової фінансової кризи 2008 року. У 2021 році спостерігалось деяке відновлення на глобальному рівні, але воно було частковим і нерівномірним: у більшості країн з дуже високим HDI відзначені поліпшення, тоді як у більшості інших спостерігалось зниження.

Мета людського розвитку полягає в тому, щоб допомогти людям вести той спосіб життя, який вони дійсно цінують, розширюючи їхні можливості, які виходять за рамки досягнень у сфері добробуту і включають свободу дій та ініціативність.

У різні часи людство цікавила проблема життєстійкості як механізму особистісного розвитку. Можна відзначити, що поняття життєстійкості є сукупністю установок і навичок, які можуть змінити поведінку при подоланні стресових ситуацій. На думку різних учених, когнітивне осмислення у різних стресових ситуаціях є найважливішим поштовхом для проходження труднощів у успішне майбутнє [4-9]. Складна структурована психологічна освіта, що визначається як розвиваюча система переконань, які сприяють готовності керувати ситуаціями підвищеної складності, є життєстійкістю. Зміст життєстійкості характеризується активністю, щирістю, пластичністю, міжнародною локалізацією контролю, екстраверсією. Закордонні вчені приділяють величезне значення вивченню проблем, пов'язаних із психологічним здоров'ям людини. У роботах зарубіжних та вітчизняних авторів феномен життєстійкості крім базових характеристик особистості включає різні критерії: поведінковий (навіки подолання), когнітивний (оцінка та осмислення ситуації), емоційний (реагування у хибній ситуації), мотиваційний (мотив діяльності) [9]. Деякі вчені наголошують на змістовну сторону життєстійкості: вибір цінностей, інтеграцію позицій, пошук сенсу у різних ситуаціях, прояснення відносин, усвідомлення інтересів [7,8].

Феномен життєстійкості досліджувався в рамках наукового пошуку факторів подолання стресових ситуаціях, а саме у професійній діяльності [5]. Існує багато інформації в психологічних дослідженнях про наслідки впливу прискорюючого та технологічного ритму життя, які є стресовими факторами у житті людини. Були описані різні механізми формування невротичних та деструктивних, а також тривожних особистостей, зокрема, теорія З.Фрейда та її послідовників (К. Юнга і А. Адлера), яких можна віднести до представників психоаналізу та інших. Також у концепції соціально-психологічного благополуччя, яка є основою особистісного щастя, представлена у зарубіжному напрямі "Нова позитивна психологія" (Seligman M.E.P., Pawelski J.O., Csikszentmihalyi M.) [12,13].

Життєстійкість вперше згадувалась у роботах S. Kobasa и S. Maddi [4,5]. Вперше на цей феномен було звернено увагу в 80-х роках ХХ століття, саме тоді було введено поняття "hardiness", що в перекладі з англійської означало "витривалість", "стійкість", "фортеця". "Hardiness" розглядалося як особистісний патерн відносин, що допомагає розглянути в стресових обставинах можливості зростання [14]. Життєстійкість є мірою здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи ефективності [4].

Життєстійкість поєднує в собі: 1) залучення є переконання в тому, що в будь-якому випадку краще залишатися залученим до актуальної ситуації, а не ізолюватися від неї; 2) контроль - переконання в тому, що у важких ситуаціях краще продовжувати намагатися вплинути на результати, а не «опускати руки», впадаючи в безсилля і 3) прийняття ризику - віра в те, що подолання стресів, якими сповнене життя, призведе людину до неминучого розвитку та отримання відповідного досвіду. Високий рівень цих компонентів, а отже, і в цілому показника життєстійкості відкриває можливість впоратися з внутрішньою напругою у стресових ситуаціях. Існує декілька методик, розроблених для вимірювання життєстійкості, що найчастіше використовуються Personal Views Survey [14], Dispositional Resilience Scale [15] і Hardiness Scale.

Дослідження життєстійкості в руслі концепції С. Мадді, що одночасно служать перевіркою валідності методики вимірювання життєстійкості, можна розділити на три основні напрямки:

- дослідження зв'язку життєстійкості з психологічними змінними, що відображають різні проблеми та порушення (конструктивна валідність);
- дослідження зв'язку життєстійкості з іншими позитивними характеристиками особистості та обґрунтування їхньої відмінності (дискримінантна валідність);
- дослідження зв'язку життєстійкості з клінічними та поведінковими змінними – здоров'ям, ефективністю виконання та ін. (екологічна валідність).

У сучасному світі молодь (студенти) значною мірою занурені в інформаційний простір, що найчастіше є джерелом стресу. При цьому студентам необхідно впоратися з повсякденними життєвими стресами та проблемами, а не уникати їх, вибирати при спілкуванні соціально підтримуючі, а не конфліктні взаємодії. На виборі стратегій подолання позначаються особистісні особливості, попередній досвід і навіть сімейна ситуація. Безсумнівно, методи повсякденної поведінки обумовлені індивідуальною історією розвитку, оскільки всі стимули мінливого оточуючого середовища сприймаються суб'єктивно. У дослідженнях увага акцентувалася на особистісних особливостях, сформованих соціальним середовищем у процесі життєвого шляху. Як інструментарій використовуються самооцінні методики: «Тест життєстійкості» S. Maddi і «Біографічний опитувальник» H.R. Bottscher, R. Jager, S. Lischer [16].

Життєстійкість формується протягом усього життя індивіда. Значну роль у формуванні життєстійкості належить соціуму, саме: сім'ї та освітньому процесу. Розвиток компонентів життєстійкості переважно залежить від відносин батьків із дитиною. Життєстійкість формується як у підлітковому, так і у юнацькому віці. Провідною діяльністю в юнацькому віці є навчально-професійна діяльність та професійне самовизначення. У цей проміжок часу здійснюється вибір свого життєвого шляху, життєвого самовизначення. У юнацькому віці завершується персоналізація особистості. Головним новоутворенням особистості виступає саморефлексія, розуміння власної індивідуальності, готовність до самовизначення, розширюється діапазон соціальних ролей та інтересів [7]. Багато молоді починають у цьому віці свою трудову діяльність. Одним із важливих результатів навчання у ЗВО може стати розвиток життєстійкості студентів, розширення способів профілактики розладів, зумовлених різноманітними стресовими ситуаціями.

Категорія життєстійкості відноситься до категорій психології особистості, що розширює потенціал становлення, адаптації особистості, психологічного захисту від неприємних переживань та активності особистості, спрямованої на вирішення проблем. Завдяки життєстійким переконанням людина усвідомлює навколишню дійсність із позитивного боку. Події стають радісними та цікавими, що характеризує залученість. Людина бере ситуацію до рук і виявляє ініціативу, що характеризує контроль, і навіть готовність до прийняття нових знань із досвіду, що характеризує прийняття ризику. В основі тренування життєстійкості лежить поняття, що переконання не є вродженими, а можуть бути отримані протягом усього життя. Більшість дослідників розглядають життєстійкість у зв'язку з проблемами подолання стресу, адаптації-деадаптації у суспільстві, фізичним, психічним та соціальним здоров'ям [10].

Поняття життєстійкості відноситься до категорій психології особистості та спрямоване на розширення наших уявлень про потенціал розвитку та адаптацію особистості. Кожна людина може розвинути життєстійкість [14,15]. Тренування має дві основні цілі:

- 1) глибоке усвідомлення самого поняття стресової ситуації, знаходження шляхів вирішення будь-яких складнощів, способів подолання обставин;
- 2) поглиблення трьох компонентів життєстійкості – залучення, контролю, прийняття ризику.

При розробці організаційно-педагогічних умов розвитку життєстійкості студентів необхідно виходити із компонентного змісту моделі, необхідності її педагогічного забезпечення. До основних компонентів моделі відносять: 1. Цільовий блок повинен містити цілі та завдання особистісного розвитку студента, спрямовані на розвиток життєстійкості. 2. Змістовий блок включає програми позааудиторної роботи зі студентами з формування життєстійкості особистості з урахованням особистісних орієнтацій студентів. 3. Процесуальний

блок містить форми та методи виховної роботи зі студентами, критерії та показники її ефективності. 4. Рефлексивно-оцінний блок включає психологічні опитування, спостереження, тренінги із студентами.

Різні форми та види позааудиторної діяльності у виші виражаються у наступних основних напрямках роботи зі студентами:

1. Для формування життєстійкості особистості необхідно забезпечити взаємодію з різними людьми у змістовній соціально значущій діяльності.

2. Слід враховувати, що відсутність у людини таких особистісних якостей, як працьовитість, соціальна активність, милосердя, толерантність, порядність, наближає наше суспільство до неминучої деградації.

Питання організації позааудиторної діяльності студентів ЗВО нині є особливо актуальними. Перед закладом освіти стоїть завдання – забезпечити якісну підготовку кваліфікованого спеціаліста, здатного нестандартно мислити, творчо підходити до вирішення нестандартних завдань у майбутній професійній діяльності, знаходити вихід із складних конфліктних ситуацій [9].

У процесі моделювання розвитку життєстійкості студентів особливу увагу приділено змістовному блоку. Тим самим вказано на значущість створення системи позааудиторної роботи зі студентами, яка тісно пов'язана з їхньою навчальною діяльністю засобами досягнення єдності всіх елементів освітнього процесу вишу. Організаційна структура позааудиторної роботи ЗВО є основою для реалізації моделі розвитку життєстійкості особистості, головним елементом якого є соціально-моральний розвиток. Позааудиторна діяльність має бути організована таким чином:

- включати студентів до активної творчої діяльності;
- особливу увагу необхідно приділяти фізичному вихованню, пропаганді принципів здорового життя;
- позааудиторна діяльність має бути спрямована на формування духовного потенціалу особистості, потреби постійного морального вдосконалення.

У процесі дослідження було розроблено вимоги до організації освітнього процесу у ЗВО з метою розвитку життєстійкості студентів.

1. Однією з умов розвитку життєстійкості студентів є фізкультурно-спортивна діяльність (проведення змагань з різних видів спорту, спортивні свята, День здоров'я, Зимові забави). У виші необхідно організовувати спортивні секції з плавання, важкої та легкої атлетики, тенісу, баскетболу, волейболу тощо. Студенти повинні брати активну участь у змаганнях та конкурсах, займають призові місця. Заняття спортом сприятимуть підтримці здорового способу життя студентів.

2. Через трудове виховання формуються самостійність та відповідальність, стійкий інтерес до праці. Засобами трудового виховання у ЗВО є основні види діяльності: навчальна праця, науково-дослідна робота, виробнича практика. Студенти можуть працювати вожатими у дитячих оздоровчих закладах, волонтерами у різних сферах діяльності. Більшість студентів заочної форми навчання працюють за фахом на виробництві.

3. Залучення в роботу гуртків, секцій, клубів за інтересами стає для студентів засобом виховання багатьох важливих особистісних якостей: точності, акуратності, терпіння, віри в себе та у свої сили, поваги до творчої праці.

4. Необхідність проведення психологічних опитувань, спостереження, тренінги із студентами, діагностика вольових якостей, активності, настрою, депресивності.

Таким чином, модель розвитку життєстійкості враховує можливість формування особистісних особливостей студента, необхідних для гармонійного розвитку та реалізації потенціалу, залежно від особливостей побудови взаємин з навколишнім світом та ситуацій, що склалися.

Висновки. Життєстійкість є важливим компонентом у розвитку особистості. Вона дозволяє людині чинити опір негативним впливам середовища, надає впевненості та рішучості у власних діях, сприяє збереженню здоров'я та підтриманню оптимального рівня працездатності та активності у стресових умовах. Формується життєстійкість ще в дитинстві і завершує своє формування у підлітковому віці. Проаналізувавши структуру життєстійкості, можна виділити деякі критерії, розвиток та співвідношення яких допоможе змінити ставлення до стресових умов навколишнього середовища. Уникнути порушення здоров'я, змінити своє життя та себе можна збільшуючи інтерес до життя та осмислювати цінність свого існування, себе як цінної особистості з певним набором ресурсів та якостей, які допомагають долати складні життєві ситуації.

Теоретичний аналіз різних досліджень дозволив зробити висновки, що життєстійкість у нових особистісно значущих соціальних умовах виникає та розвивається під впливом факторів: актуалізація соціально-психологічних властивостей (забезпечення позитивної динаміки процесу), актуалізація продуктивного накопичення особистісного досвіду (усвідомлення взаємодії безлічі факторів), актуалізація соціально-психологічних властивостей, адекватної соціальної ситуації (властивості, що створюють імпульс до змін).

Література:

1. WHO (World Health Organization). 2022b. *World Mental Health Report: Transforming Mental Health for All*. Geneva. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>. Accessed 22 June 2022.
2. FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), IFAD (International Fund for Agricultural Development), UNICEF (United Nations Children's Fund), WFP (World Food Programme) and WHO (World Health Organization). 2021. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming Food Systems for Affordable Healthy Diets*. Rome.
3. WHO (World Health Organization). 2022a. "Mental Health and Covid-19: Early Evidence of the Pandemic's Impact." Scientific Brief. URL: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Sci_Brief-Mental_health-2022.1. Accessed 3 March 2022.
4. Maddi S. R. Hardiness: an operationalization of existential courage. *Journal of humanistic psychology*. 2004. Vol. 44 (3). - P. 279-298. Doi: 10.1177/0022167804266101.

5. Kobasa S. C. Effectiveness of hardiness, exercise and social support as resources against illness / S. C. Kobasa, S. R. Maddi, M. C. Puccetti, M. A. Zola // *Journal of psychosomatic research*. 1985. Vol. 29 (5). P. 525-533. Doi: 10.1016/0022-3999(85)90086-8.
6. Bartone P. T. Resilience under military operational stress: can leaders influence hardiness? *Military psychology*. 2006. Vol. 18. P. 131-148. Doi: 10.1207/s15327876mp1803s_10.
7. Eid J., Morgan C.A. Dissociation, hardiness, and performance in military cadets participating in survival training. *Military medicine*. 2006. Vol. 171 (5). P. 436-442.
8. Hystad S. W. Academic stress and health: exploring the moderating role of personality hardiness / S. W. Hystad, J. Eid, J. C. Laberg, B. Johnsen, P. T. Bartone // *Scandinavian journal of educational research*. 2009. Vol. 53 (5). P. 421-429. Doi: 10.1080/00313830903180349.
9. Klag S. The role of hardiness in stress and illness: an exploration of the effect of negative affectivity and gender / S. Klag, G. Bradley // *British journal of health psychology*. 2004. Vol. 9 (2). P. 137-161. Doi: 10.1348/135910704773891014.
10. UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs). 2022a. *World Economic Situation and Prospects 2022*. New York. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-2022/>. Accessed 4 May 2022.
11. Human Development Index (HDI). URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/index-human>
12. Seligman M. E. P., Pawelski J. O. Positive psychology: FAQs. *Psychological Inquiry*. 2003. Vol. 14(2). P. 159-163.
13. Csikszentmihalyi M. Legs or wings? A reply to R. S. Lazarus. *Psychological Inquiry*. 2003. Vol. 14(2). P. 113-115.
14. Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). «The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance». *Journal of Personality*. 74 (2): 575—597. doi:10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x. PMID 16529587.
15. Bartone, P. T., Ursano, R. J., Wright, K. M., & Ingraham, L. H. (1989). «The impact of a military air disaster on the health of assistance workers: A prospective study». *Journal of Nervous and Mental Disease*. 177 (6): 317—328. doi:10.1097/00005053-198906000-00001. PMID 2723619.
16. Bottscher H.R., Jager R., Lischer S., BIV – Biographisches Inventar zur Diagnose von Verhaltenstorungen. 1976.

References:

1. WHO (World Health Organization). 2022b. *World Mental Health Report: Transforming Mental Health for All*. Geneva. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049338>. Accessed 22 June 2022. [in English].
2. FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations), IFAD (International Fund for Agricultural Development), UNICEF (United Nations Children’s Fund), WFP (World Food Programme) and WHO (World Health Organization). 2021. *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021: Transforming Food Systems for Affordable Healthy Diets*. Rome. [in English].
3. WHO (World Health Organization). 2022a. “Mental Health and Covid-19: Early Evidence of the Pandemic’s Impact.” Scientific Brief. URL: https://www.who.int/publications/i/item/WHO-2019-nCoV-Sci_Brief-Mental_health-2022.1. Accessed 3 March 2022.[in English].
4. Maddi, S. R. (2004). Hardiness: an operationalization of existential courage. *Journal of humanistic psychology*. 2004. Vol. 44 (3). - P. 279-298. Doi: 10.1177/0022167804266101.[in English].
5. Kobasa, S. C. (1985). Effectiveness of hardiness, exercise and social support as resources against illness / S. C. Kobasa, S. R. Maddi, M. C. Puccetti, M. A. Zola // *Journal of psychosomatic research*. 1985. Vol. 29 (5). P. 525-533. Doi: 10.1016/0022-3999(85)90086-8.[in English].

6. Bartone, P. T. (2006). Resilience under military operational stress: can leaders influence hardiness? *Military psychology*. 2006. Vol. 18. P. 131-148. Doi: 10.1207/s15327876mp1803s_10. [in English].

7. Eid, J., Morgan, C.A. (2006). Dissociation, hardiness, and performance in military cadets participating in survival training. *Military medicine*. 2006. Vol. 171 (5). P. 436-442.[in English].

8. Hystad, S. W. (2009). Academic stress and health: exploring the moderating role of personality hardiness / S. W. Hystad, J. Eid, J. C. Laberg, B. Johnsen, P. T. Bartone // *Scandinavian journal of educational research*. 2009. Vol. 53 (5). P. 421-429. Doi: 10.1080/00313830903180349. [in English].

9. Klag, S. (2004). The role of hardiness in stress and illness: an exploration of the effect of negative affectivity and gender / S. Klag, G. Bradley // *British journal of health psychology*. 2004. Vol. 9 (2). P. 137-161. Doi: 10.1348/135910704773891014.[in English].

10. UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs). 2022a. *World Economic Situation and Prospects 2022*. New York. URL: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-2022/>. Accessed 4 May 2022. [in English].

11. Human Development Index (HDI). URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/index-human>[in English].

12. Seligman, M. E. P., Pawelski, J. O. (2003). Positive psychology: FAQs. *Psychological Inquiry*. 2003. Vol. 14(2). P. 159-163.[in English].

13. Csikszentmihalyi M. (2003). Legs or wings? A reply to R. S. Lazarus. *Psychological Inquiry*. 2003. Vol. 14(2). P. 113-115.[in English].

14. Maddi, S. R., Harvey, R. H., Khoshaba, D. M., Lu, J. L., Persico, M., & Brow, M. (2006). «The personality construct of hardiness, III: Relationships with repression, innovativeness, authoritarianism, and performance». *Journal of Personality*. 74 (2): 575—597. doi:10.1111/j.1467-6494.2006.00385.x. PMID 16529587.[in English].

15. Bartone, P. T., Ursano, R. J., Wright, K. M., & Ingraham, L. H. (1989). «The impact of a military air disaster on the health of assistance workers: A prospective study». *Journal of Nervous and Mental Disease*. 177 (6): 317—328. doi:10.1097/00005053-198906000-00001. PMID 2723619.[in English].

16. Bottscher, H.R., Jager, R., Lischer, S. BIV – Biographisches Inventar zur Diagnose von Verhaltenstorungen. 1976.[in English].

УДК: 159.9378.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1295-1309](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1295-1309)

Діколь-Кобріна Олена Андріївна старший викладач кафедри «Практична психологія», Одеський Національний Морський Університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, <https://orcid.org/0000-0003-2507-1457>

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «АРТ ТЕРАПІЯ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «АРТ-терапія» це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «АРТ-терапія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної та заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», галузі знань 05. «Соціальні та поведінкові науки». Показано, що навчальна дисципліна «АРТ-терапія» - це навчальна дисципліна, яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін. Зазначено, що предметом навчальної дисципліни «АРТ-терапія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про АРТ-терапію як методу; з'ясування досягнень «АРТ-терапії» протягом тривалого періоду її становлення і розвитку; оволодіти сучасними і перспективними напрямками розробок і досліджень, з питань діагностики, форм і методів реабілітації особистості. Відповідно до мети є ознайомити студентів з предметом навчальної дисципліни «АРТ-терапія», дослідити особливості АРТ-терапії, практичні навички використання різних форм та методів АРТ-терапії у практичній діяльності. Отже, було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти. Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Ключові слова: освітня компонента; арт-терапія; практична психологія морегосподарської галузі; загальна підготовка здобувачів.

Dikol-Kobrina Olena Andriivna senior teacher of the "Practical Psychology" department, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (063) 978 -97-65, <https://orcid.org/0000-0003-2507-1457>

THE METHOD OF TEACHING THE DISCIPLINE DURING THE STUDY OF THE EDUCATIONAL COMPONENT BY PSYCHOLOGIST STUDENTS "ART THERAPY" FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING "PSYCHOLOGY"

Abstract. The article defines that the educational component "ART therapy" is an educational discipline, the curriculum of which is concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 dated 04/24/2019. The working program of the educational discipline "ART therapy" was developed on the basis of the educational and professional program "Practical psychology of the maritime industry" and relevant curricula for applicants of full-time and part-time higher education "bachelor" in specialty 053. "Psychology", fields of knowledge 05 "Social and behavioral sciences". It is shown that the educational discipline "ART therapy" is an educational discipline aimed at creating a general theoretical base (mastery of general psychological tools) for successful study of further theoretical, practical and applied educational disciplines from psychological disciplines. It is noted that the subject of the educational discipline "ART therapy" is the formation of basic concepts and categories of students' mastering of modern knowledge about ART therapy as a method; elucidation of the achievements of "ART therapy" during the long period of its formation and development; to master modern and promising areas of development and research, on issues of diagnostics, forms and methods of personality rehabilitation. According to the goal, it is to acquaint students with the subject of the educational discipline "ART therapy", to explore the peculiarities of ART therapy, practical skills of using various forms and methods of ART therapy in practical activities. So, the logical sequence of teaching the specified topics of the educational component was proven. It is emphasized that the program is built according to the requirements of the credit-module system for organizing the educational process in higher educational institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS). Thus, the educational program is focused on the personal and professional growth of future psychologists.

Keywords: educational component; ART therapy; practical psychology of the maritime industry; general training of applicants.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології,

навчальна дисципліна «АРТ-терапія» спрямована на створення загально-теоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1-3].

Саме тому, комплексність умов роботи психолога-фахівця вимагає від нього оволодіти широким спектром АРТ-терапії як методу, де практичні навички дозволяють використовувати різні форми та методи арт-терапії у своїй практичній діяльності [1; 2; 4; 7].

Це приводить до того, що в результаті вивчення дисципліни «АРТ-терапія» здобувачі повинні здобути знання: теоретичні та практичні основи АРТ-терапії; особливості та специфіку АРТ-терапії як методу психокорекції; основні напрями практики надання психологічної допомоги засобами АРТ-терапії; вміння: користуватися конкретними методами та засобами АРТ-терапії у практичній діяльності; використовувати диференційований підхід в психокорекційному впливі на особистість; мобілізувати приховані творчі сили людини; активізувати процес самореалізації особистості [1; 2; 5-6].

Отже, це вимагає застосування логічного, структурованого переходу та послідовності у викладанні зазначених тем освітньої компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розробки навчальної програми дисципліни «АРТ-терапія», було взято до уваги вимоги Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року [1; 2].

Робоча програма освітньої компоненти «АРТ-терапія» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної, заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», та була розроблена робочою групою забезпечення за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти кафедри практичної психології, Одеського національного морського університету, Навчально-наукового морського гуманітарного інституту.

Навчальна дисципліна «АРТ-терапія» спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін.

Передумови для вивчення дисципліни складають загальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія, соціальна психологія, психодіагностика, психологія стресу, психологія кризових станів, реабілітаційна психологія, психосоматична та клінічна психологія, комунікативна та професійна психологія [1; 4-5].

Мета статті - Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють привести щодо розкриття особливостей АРТ-терапії, ознайомлення з навичками

використання різних форм та методів АРТ-терапії як методу, оволодінням практичними навичками використання методів арт-терапії у практичній діяльності.

Предмет дослідження: предметом вивчення освітньої компоненти «АРТ-терапія» є формування основних понять і категорій освоєння студентами сучасних знань про АРТ-терапію як методу; з'ясування досягнень «АРТ-терапії» протягом тривалого періоду її становлення і розвитку; оволодіти сучасними і перспективними напрямками розробок і досліджень, з питань діагностики, форм і методів реабілітації особистості [3; 5-6].

Виклад основного матеріалу.

Основними завданнями «АРТ-терапії», що мають бути вирішеними у процесі викладання навчальної дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це: отримання знань з теоретичних та практичних основ АРТ-терапії; розуміння специфіки АРТ-терапії як методу; ознайомлення з основними напрямками практики надання психологічної допомоги засобами АРТ-терапії; набуття практичних навичок з використання різних форм та методів АРТ-терапії у практичній діяльності для успішного професійного становлення психолога та формуванням у студента принципу «пріоритетність диференційованого підходу в пізнанні особистості».

Розробляючи програму курсу «АРТ-терапія», ми орієнтувалися на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли формуванню загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей [1-2; 6-7].

Вивчення курсу «АРТ-терапія» дозволить здобувачам отримати такі результати навчання, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

ПР 2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

ПР 5. Обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги.

ПР 8. Презентувати результати власних досліджень усно / письмово для фахівців і нефаківців.

ПР 11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПР 16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога.

На прикладі ПРН видно, що програма сприяє формуванню загальних та спеціальних компетентностей - як здатності до розуміння особливостей особистості у різноманітті прояву становлення, розвитку, формуванні та психокорекційної реабілітації людини в різні періоди її онтогенезу [3; 5-6].

Разом програма охоплює: Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні фахові компетентності (ФК):

СК 1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

СК 3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК 10. Здатність дотримуватися норм професійної етики.

СК 12. Уміння адаптуватися до нових ситуацій пов'язаних з особливостями роботи практичного психолога у морегосподарській галузі та здатність до професійної мобільності.

СК 14. Вміння надавати просвітницьку, психологічну, консультативну допомогу робітникам морегосподарської галузі, особливо морякам та їх сім'ям.

СК 22. Здатність оцінювати психоемоційний стан робітника морегосподарської галузі.

СК 23. Здатність надавати екстрену психологічну допомогу робітникам морегосподарської галузі при виявленні відхилень у психоемоційному або фізичному станах.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі соціальні навички (Softskills): навички міжособистісної взаємодії; здатність бути критичним і самокритичним; здатність приймати обґрунтовані рішення.

Таким чином, три загальні компетентності, сім – спеціальних, та шість програмних результатів навчання, що затверджені Стандартом вищої освіти, орієнтовані на особистісний та професійний ріст майбутніх психологів.

Навчальна дисципліна «АРТ-терапія» викладається на четвертому курсі у другому семестрі, є обов'язковою для вивчення.

Програма курсу розрахована на 90 годин, для денної форми навчання: в тому числі аудиторних занять – 30, з них лекційних - нема, практичних – 30 занять. На самостійну роботу здобувачів відведено 60 годин. Для заочної форми навчання: лекційних 8, практичних – 2, на самостійну роботу здобувачів відведено 80 годин.

Тижневих годин для денної/заочної форми навчання: аудиторних – 2,31/0,77; самостійна – 4,62/6,15

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%): для денної форми навчання – $33,3/66,7 = 0,5$; для заочної форми навчання – $11,1/88,9 = 0,13$.

Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є диференційований залік. Структура навчальної дисципліни представлена у табл.1.

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни «АРТ терапія»

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	Денна форма навчання						Заочна форма навчання						
	усього	у тому числі					усього	у тому числі					
1	2	л	п	лаб.	інд.	с.р.	8	л	п	лаб.	інд.	с.р.	13
Модуль 1													
Змістовий модуль 1. Основи теорії арт-терапії.													
Тема 1. Вступ до предмету. Загальна характеристика методу.	9	-	4	-	-	5	12	2	-	-	-	-	10
Тема 2. Історія виникнення і розвитку арт-терапії. Особливості арт-терапії. Форми арт-терапії.	9	-	4	-	-	5	10,5		0,5	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 1.	18	-	8	-	-	10	22,5	2	0,5	-	-	-	20
Змістовий модуль 2. Напрямки практичної арт-терапевтичної роботи.													
Тема 3. Види арт-терапії. Напрямки практичної арт-терапевтичної роботи. Індивідуальна і групова арт-терапевтична робота.	9	-	4	-	-	5	12,5	2	0,5	-	-	-	10
Тема 4. Діагностичний потенціал арт-терапевтичних технік. Проблема інтерпретації в арт-терапії. Проективний малюнок як метод арт-терапії. Оцінка діагностичних параметрів в арт-терапії.	7	-	2	-	-	5	10			-	-	-	10
Тема 5. Проблема інтерпретації в арт-терапії. Арт-терапевтичні техніки. Хромотерапія. Психологія кольору, числа і форми.	14	-	4	-	-	10	10,5		0,5	-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 2.	30	-	10	-	-	20	33	2	1	-	-	-	30
Змістовий модуль 3. Практичні питання арт-терапії. Техніка спрямованої візуалізації. Техніки партнерської роботи. Творча робота з різними матеріалами.													
Тема 6. Інтеграційна арт-терапія. Музична терапія, вокалотерапія. Танцювальна терапія. Фольклорна арт-терапія. Перфоманс, інсталяція. Хепенінг.	14	-	4	-	-	10	12	2		-	-	-	10
Тема 7. Ігрова терапія. Драматерапія. Лялькотерапія. Пісочна терапія.	14	-	4	-	-	10	12,5	2	0,5	-	-	-	10
Тема 8. Бібліотерапія. Казкотерапія. Фольклорних терапія. Пластилінова терапія. Фототерапія. Ароматерапія.	14	-	4	-	-	10	10			-	-	-	10
Разом за змістовим модулем 3.	42	-	12	-	-	30	34,5	4	-	-	-	-	30
Усього годин	90	-	30	-	-	60	90	8	2	-	-	-	80

Структура навчальної дисципліни включає три змістовних модулі у семестрі. Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є диференційований залік наприкінці семестру.

Програма курсу «АРТ-терапія» не передбачає лекційних занять у очної форми навчання. Курс розраховано на 15 практичних занять, у заочної форми - 4 лекційні заняття та одне практичне у восьмому семестрі.

Оскільки метою вивчення дисципліни є формування у здобувачів вищої освіти комплексного уявлення про розкриття особливостей АРТ-терапії, ознайомлення з навичками використання різних форм та методів АРТ-терапії як методу, оволодінням практичними навичками використання методів АРТ-терапії у практичній діяльності, практичні навички студенти оволодівають завдяки 15 тренінговим заняттями.

Студенти апробують конкретні експериментальні методики психологічного дослідження у двох варіантах: у ролі експериментатора та у ролі піддослідного, далі приступають до обробки, аналізу та інтерпретації результатів. Конкретні експериментальні методики обираються студентом за погодженням із викладачем. Після виконання завдання студенти складають індивідуальні письмові звіти у формі практичної роботи з додатком протоколів досліджень. У процесі виконання завдання студент-експериментатор має проводити протокол дослідження (зразок протоколу дається до кожної роботи) [4-5].

Мета практичних занять є поглиблений розгляд окремих теоретичних положень дисципліни; формування вмінь та навичок їх практичного застосування шляхом виконання здобувачами індивідуальних завдань, відпрацювання теоретичного матеріалу у формі проведення експерименту.

У процесі практичних занять відбувається розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих здобувачами на лекціях та в процесі самостійної роботи та спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, опанування уміннями та навичками [6-7].

Матеріали для самостійного опрацювання та підготовки до практичних занять викладені в основній і додатковій літературі.

Практичні заняття з курсу «АРТ-терапія» відбуваються за такою тематикою:

Практичне заняття № 1-2. Вступ до предмету. Загальна характеристика методу. Предмет і завдання АРТ-терапії.

Мета АРТ-терапії. Основні функції та сфери застосування АРТ-терапії.

Характеристика основних психотерапевтичних підходів: психодинамічного, поведінкового, феноменологічного.

Арт-терапія як метод психодіагностики та психокорекції.

Її місце в системі психотерапевтичних методів.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування. Визначення, основні поняття.

Теми для тренінгів: Тест креативності Торренса, діагностика творчого мислення.

Вправи:

Субтест 1. «Намалюйте картинку».

Субтест 2. «Завершення фігури».

Індивідуальні завдання: Техніка «глиняні каракулі» (Р.Френкель).

Техніка «каракулі» (Л.Лоуї) [3-4; 6].

Практичне заняття № 3-4. Діагностика в АРТ-терапії. Особливості діагностики АРТ-терапії. Напрямки практичної АРТ-терапевтичної роботи. Індивідуальна і групова АРТ-терапевтична робота.

Особливості діагностики АРТ-терапії.

Арт-терапевтичний процес і його опис.

Етапи процесу (підготовчий етап; етап формування системи психотерапевтичних відносин і початку образотворчої діяльності клієнта; етап зміцнення і розвитку психотерапевтичних відносин і найбільш продуктивною образотворчої діяльності клієнта; завершальний етап).

Психологічні чинники індивідуальної і групової роботи.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

Вправи: «Малюнок настрою», «Малюнок – стан» (олівець, пастель).

«Малюнок на вільну тему».

1. Вправа: «Я минуле-сьогодення-майбутнє».

2. Малюнок – «Триптих» (Я - який є, Я - очима інших, Я - яким хочу бути, або інші варіанти; пастель або кольорові олівці). Отримання зворотного зв'язку від групи. Групова динаміка.

3. Техніка «Карлочки і метаморфози», олівець, пастель, пластилін.

Індивідуальні завдання:

1. Рисункові тести: Вправи: робота з рисункові тестами (тест Сільвер), технології розфарбовування (ключі Дракона).

2. Індивідуальні психокорекційні АРТ-терапевтичні техніки: інтерпретація матеріалу, складання психологічних висновків з проблем клієнта і перспективи роботи з ним.

3. Вправа: «Шлях» [3; 6-7].

Практичне заняття № 5. Діагностичний потенціал АРТ-терапевтичних технік. Проблема інтерпретації в АРТ-терапії. Проективний малюнок як метод АРТ-терапії. Оцінка діагностичних параметрів в АРТ-терапії.

Проблема інтерпретації в АРТ-терапії. Використання АРТ-терапії в психології, педагогіки, медицині, бізнесі, соціальній роботі.

Можливості застосування АРТ-терапевтичних методик в роботі з різними категоріями клієнтів.

Проективний малюнок як метод АРТ-терапії. Загальна характеристика методу. Способи роботи з малюнками.

Принципи психокорекційної роботи з дітьми з проблемами в розвитку (принцип єдності корекції і розвитку, єдності діагностики і корекції розвитку, взаємозв'язку корекції і компенсації, врахування вікових психологічних та індивідуальних особливостей розвитку, комплексності методів психолого-педагогічної дії, особистісно-орієнтованого та діяльнісного підходу, оптимістичного підходу, активного залучення найближчого соціального оточення).

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

Вправи: 1. Малюнок - Методика оцінки креативності - тест Торренса.

2. Проективні малюнкові методики.

Графічний тест «Дерево». Методика «Малюнок сім'ї». Техніка «Будинок - Дерево - Людина», що використовується для діагностики особистості або групи.

Індивідуальні завдання: 1. Малюнок «Дерево». «Малюнок сім'ї», (техніка - олівець, пастель), аналіз.

2. Арт-терапевтична техніка «Людина, яка зриває яблуко з дерева» в контексті діагностики.

3. Аналіз завдання по тесту «Арт-терапевтична техніка «Хто Я?» в контексті діагностики [4; 7].

Практичне заняття № 6-7. Проблема інтерпретації в АРТ-терапії. Арт-терапевтичні техніки. Хромотерапія. Психологія кольору, числа і форми.

Хромотерапія. Загальне уявлення про хромотерапію, як лікування світлом і кольором. Мета і завдання хромотерапії.

Показання та протипоказання застосування хромотерапії.

Класифікація кольорів (стимулюючі, дезінтегруючі, статичні, пастельні, ті що пригнічують колір).

Значення кольору в різних системах (система «медичного колеса» північноамериканських індіанців, алхімічна система, уявлення Гете, Люшера та ін.).

Колірний круг і тріади первинних і вторинних кольорів. Класифікація кольорів за їх психологічним впливом на людину.

Психологія кольору, числа і форми.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

1. Індивідуальна робота в напрямку творчого самовираження; розвиток навичок самоаналізу. Колірний круг Іттена.

Вправа: Методика кольорового визначення - тест Люшера.

Індивідуальні завдання: Методика малювання мандали - вільна тема, вербальний аналіз в групі [3; 5].

Практичне заняття № 8-9. Інтеграційна АРТ-терапія. Музична терапія, вокалотерапія. Танцювальна терапія. Перфоманс, інсталяція. Хепенінг.

Поняття інтегративної арт-терапії. Напрями сучасної музичної психотерапії. Особливості використання музичної терапії в роботі з дітьми з порушеннями в розвитку.

Напрямки роботи з голосом, вокалотерапія.

Поняття фольклорної АРТ-терапії, ефекти застосування фольклорної терапії.

Загальне уявлення танцювальної терапії, історія та розвиток методу. Сучасні підходи до танцювальної психотерапії.

Перфоманс, інсталяція, асамбляж, предметна скульптура, робота з об'єктами і лендарт.

Хепенінг. Ігрова та пісочна психотерапія.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

Вправи: Танцювальні техніки:

1. «Відображення». Вправа заохочує усвідомлення тіла, творчий рух і міжособистісну емпатію. Воно дає досвід і керівництва, і проходження за кимось.

2. «Тварини». Вправа передбачає символічну рольову гру і творча взаємодія з іншими членами групи.

3. «Проходження за провідним». Ця вправа дає можливість бути і провідним, і веденим в маленькій групі.

Індивідуальні завдання: 1. «Вільний танець». Вправа дає кожному учаснику можливість експериментувати з танцювальними рухами.

2. Приклад створення предметної скульптури - інсталяції - композиція на тему «Рідна культура» (або будь-яка вільна тема); матеріал - природний.

3. Основою для створення колективної композиції - пов'язана членами групи з ниток «павутина». Їм пропонується прикріпити до неї або розташувати на підлозі, під павутиною, різні зображення і предмети, так або інакше пов'язані з їх ставленням до рідної культури, що передають пов'язані з нею їхні почуття і уявлення. Вербальний аналіз композиції [6-7].

Практичне заняття № 10-11. Ігрова терапія. Драматерапія. Лялькотерапія. Пісочна терапія.

Ігрова терапія. Цілі, завдання та можливості ігрової терапії. Організація простору кабінету ігрової терапії і його обладнання.

Драматерапія. Види драматерапії.

Сценування в драматерапії (особливості вибору тематики і елементи використання бібліотерапії при сценуванні).

Драматерапія в кризових ситуаціях, при роботі з посттравматичним синдромом, термінальними хворими і пацієнтами з важкими соматичними захворюваннями.

Лялькотерапія. Корекційна і терапевтичний вплив лялькотерапії. Техніки, методики і вправи по лялькотерапії.

Пісочна терапія. Оснащення кабінету і матеріали пісочної терапії. Техніки і вправи з пісочної терапії.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

Найбільш поширені вправи використовуються для драматерапії: «Літній дощ». «Радісний танок». «Фонтани». «Морський захід». «Крижана вода». «Жива скульптура».

Індивідуальні завдання: Арт-терапевтична методика «Позитивна лялькотерапія» [5-7].

Практичне заняття № 12-13. Бібліотерапія. Казкотерапія. Фольклорна терапія. Маскотерапія.

Бібліотерапія. Загальне уявлення про бібліотерапію, як про метод «лікування книгою».

Психокорекційні процеси бібліотерапії неспецифічні (заспокоєння, задоволення, почуття впевненості в собі, психічна активність), специфічні (контроль, емоційна опрацювання, тренування, рішення конфлікту).

Складання історій як арт-терапевтичний метод.

Використання методу складання історій в роботі з дітьми.

Казкотерапія. Терапевтичне використання казок як методу АРТ-терапії.

Психокорекційні процеси в казкотерапії.

Фольклорна терапія. Маскотерапія. Види та типи масок. Виготовлення масок.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

Вправи: використання казки як метафори, малювання за мотивами казок, обговорення поведінки і мотивів дій персонажа казки, програвання епізодів

казки, використання казки як притчі-повчання, творча робота за мотивами казок.

Індивідуальні завдання:

Переписування казок, інсценування казок за допомогою ляльок, складання казок. Виготовлення масок та створення з ними діалогу-аналізу [3-4; 6-7].

Практичне заняття № 14-15. Пластилінова терапія. Фототерапія. Ароматерапія.

Пластилінова арт-терапія.

Фототерапія. Визначення фототерапії.

Варіанти використання фотографії в психотерапії і тренінгу.

Техніки, ігри та вправи на основі фотографії.

Ароматерапія. Загальне уявлення про ароматерапію.

Застосування ароматерапії в практичній роботі психолога.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Теми для тренінгів:

1. Пластилін - можна використовувати в поєднанні з іншими методами психокорекції та психотерапії: його застосування підсилюють ефективність пісочної терапії, казкотерапії, мандалотерапії, маскотерапії та інші методи роботи з підсвідомістю.

Вправи: «Найкрасивіша на світлі квітка», «Глечик і меч», «Пластилінова композиція», «Тотемний прабатько», «Чоловічок з характером» та інші.

Індивідуальні завдання: Техніка «Талісман», виготовлення свого талісману, обговорення.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння здобувачем навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота повинна виконуватись систематично. В кінці кожного практичного заняття здобувачі одержують контрольні питання за змістом теоретичного матеріалу, відповідь на які передбачає осмислення та більш глибоке засвоєння матеріалу.

Самостійна робота проводиться з метою закріплення нових вмінь, оформлюється письмово (есе, доповідь) [3; 5-7].

Самостійна робота з курсу «АРТ-терапія» для денної форми навчання складає 60 годин, з яких на підготовку до практичних занять – 40 годин та на виконання реферативної роботи – 20 годин. Для заочної форми навчання – це 80 годин, з яких на підготовку до лекційних занять відводиться 20 годин, на підготовку до практичних занять – 40 годин та на виконання реферативної роботи – 20 годин (табл.2).

Таблиця 2.

Самостійна робота для денної / заочної форми навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин	
		денна форма навчання	Заочна форма навчання
1	Вступ до предмету. Загальна характеристика методу. Історія виникнення і розвитку арт-терапії. Особливості арт-терапії. Форми арт-терапії.	5	10
2	Історія виникнення і розвитку арт-терапії. Особливості арт-терапії. Форми арт-терапії.	5	10
3	Види арт-терапії. Напрямки практичної арт-терапевтичної роботи. Індивідуальна і групова арт-терапевтична робота.	5	10
4	Діагностичний потенціал арт-терапевтичних технік. Проблема інтерпретації в арт-терапії. Проективний малюнок як метод арт-терапії. Оцінка діагностичних параметрів в арт-терапії.	5	10
5	Проблема інтерпретації в арт-терапії. Арт-терапевтичні техніки. Хромотерапія. Психологія кольору, числа і форми.	10	10
6	Інтеграційна арт-терапія. Музична терапія, вокалотерапія. Танцювальна терапія. Фольклорна арт-терапія. Перфоманс, інсталяція. Хепенінг.	10	10
7	Ігрова терапія. Драматерапія. Лялькотерапія. Пісочна терапія.	10	10
8	Бібліотерапія. Казкотерапія. Фольклорних терапія. Пластилінова терапія. Фототерапія. Ароматерапія.	10	10
	Разом	60	80

Система оцінювання рівня навчальних досягнень ґрунтується на принципах ЄКТС та є накопичувальною. Оскільки дисципліна поділяється на семестрові модулі, здобувачі протягом семестру готуються до практичних занять, виконують 2 модульні контрольні роботи та реферативну роботу. Кожний модуль оцінюється у максимально можливі 50 балів.

Реферативна робота є індивідуальним завданням дослідницького характеру, яке має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання.

Реферативна робота передбачає наукове дослідження особливостей професійної етики та доброчесності в роботі фахівця психолога й забезпечує формування: ПР1. (аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання); ПР 2. (розуміти

закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань); ПР 5. (обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги); ПР 8. (презентувати результати власних досліджень усно / письмово для фахівців і нефахівців); ПР 11. (складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій); ПР 16. (знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога).

Реферативна робота виконується індивідуально кожним здобувачем.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це вміння застосувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «АРТ-терапія», яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін, а також, отриманням знань з теоретичних та практичних основ АРТ-терапії; розумінням специфіки АРТ-терапії як методу; ознайомленням з основними напрямками практики надання психологічної допомоги засобами АРТ-терапії; набуттям практичних навичок з використанням різних форм та методів АРТ-терапії у практичній діяльності.

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
3. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: Практичний посібник. Вид. 2-ге: випр. та доповн. Київ: Золоті ворота, 2016. 202 с.
4. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.
5. Колпакчи, О. С. *Арт-терапія: курс лекцій : навчальний посібник* / О. С. Колпакчи ; МОНУ, Бердянський ДПУ. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 288 с.

6. Кузьменко Т.М. Інноваційний арт-терапевтичний інструментарій для психоконсультаування та психокорекції: навч. метод. посіб. ПереяславХмельницький : Вид-во «С.К.В». 2018. 125 с.

7. Яценко Т.С. Арт-терапевтичні технології в роботі психолога /Т.С. Яценко, І.В.Калашник, І.О.Чернуха. / Київ : Марич, 2019. 68 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18\(data_zvernennya_14.10.2022\)](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18(data_zvernennya_14.10.2022)) [in Ukrainian].

2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 053 «Psykhohohiya» dlya drugoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psykhohohiya-mag.pdf> (data_zvernennya_20.09.2022) [in Ukrainian].

3. Voznesens'ka O.L., Sydorkina M.YU. (2016). *Art-terapiya u podolanni psyhichnoyi travmy [Art therapy in overcoming mental trauma]*. Vyd. 2-he: vypr. ta dopovn. Kyiv: Zoloti vorota [in Ukrainian].

4. Kal'ka N., Koval'chuk Z. (2020). *Praktykum z art-terapiyi [Workshop on art therapy]*. CH. 1. L'viv : L'vDUVS [in Ukrainian].

5. Kolpakchy, O. S. (2018). *Art-terapiya: kurs lektsiy [Art therapy: a course of lectures]*. MONU, Berdyans'kyi DPU. Kyiv : Tsentр uchbovoyi literatury [in Ukrainian].

6. Kuz'menko T.M. (2018). *Innovatsiynny art-terapevtychnyy instrumentariy dlya psyhokonsul'tuvannya ta psyhokorektsiyi [Innovative art therapy toolkit for psycho-counseling and psycho-correction]*. PereyaslavKhmel'nyts'kyi : Vyd-vo «S.K.V» [in Ukrainian].

7. Yatsenko T.S., Yatsenko T.S., Kalashnyk I.V., & Chernukha I.O. (2019). *Art-terapevtychni tekhnolohiyi v roboti psyhohoha [Art-therapeutic technologies in the work of a psychologist]*. Kyiv : Marych [in Ukrainian].

УДК 159.922.8:316.62

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1310-1317](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1310-1317)

Заболоцька Світлана Ігорівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

Громко Вікторія Валеріївна магістр практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Лесі Українки 46, м. Дрогобич, 82100, <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

ВИВЧЕННЯ СХИЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬОЇ МОЛОДІ ДО МАНПУЛЮВАННЯ У МІЖСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Професійне мислення – надскладний феномен, що в сучасній психологічній науці визначають як вищий пізнавальний процес пошуку, виявлення та зняття проблемності, практичне мислення людини в процесі вирішення професійних завдань, опосередковане та узагальнене відображення фахівцем професійної реальності.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених вивченню професійного мислення, воно залишається одним із найменш досліджених та найбільш суперечливих явищ. Це зумовлено невизначеністю сутності його родової ознаки, її новітнім характером, незначним досвідом професійної підготовки майбутніх фахівців в Україні, а також специфічними ознаками її складного предмета.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне та практичне вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження. Загалом, стаття присвячена дослідженню процесу розвитку професійного мислення майбутніх юристів під час їх навчання та оволодіння професійною діяльністю. У роботі розглядаються ключові аспекти формування високого рівня професійної компетентності, а саме критичного та аналітичного мислення, етичної поведінки та навичок прийняття обґрунтованих рішень в юридичній сфері. Автори аналізують методи та педагогічні підходи, спрямовані на стимулювання інтелектуального розвитку студентів, а також розглядають вплив сучасних технологій на формування професійних умінь.

Результати дослідження можуть служити підґрунтям для вдосконалення методології викладання юридичних дисциплін та розвитку ефективних підходів до навчання майбутніх фахівців в галузі права. Також в статті було визначено, що професійне мислення юриста складається з таких базових компонентів, як ціннісно-мотиваційний, понятійно-змістовий, операційний та

рефлексивний, що відображають внутрішню психологічну будову мисленнєвої діяльності фахівця. Розглянуто, що функціями предметно-орієнтованого рівня професійного мислення юриста є, передусім, регуляторна, когнітивна, відображальна та комунікативна.

Ключові слова: професійне мислення, мисленнєва діяльність, майбутні фахівці, фахова підготовка, майбутні юристи.

Zabolotska Svitlana Ihorivna Candidate of Psychological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko St., Drohobych, 82100, <https://orcid.org/0000-0003-0686-7185>

Gromko Viktoria Valeriivna Master of Applied Psychology, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 46 Lesi Ukrainky St., Drohobych, 82100.

PROFESSIONAL THINKING OF FUTURE LAW STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. Professional thinking is an extremely complex phenomenon, which in modern psychological science is defined as a higher cognitive process of searching, identifying and solving problems, practical thinking of a person in the process of solving professional tasks is a mediated and generalized reflection of professional reality by a specialist.

Despite the presence of a significant number of works devoted to the study of professional thinking, it remains one of the least researched and most controversial phenomena. This is due to the uncertainty of the essence of its generic feature, its new character, the insignificant experience of professional training of future specialists in Ukraine, as well as the specific features of its complex subject. In general, the article is devoted to the study of the process of development of professional thinking of future lawyers during their training and mastering of professional activities. The work considers the key aspects of the formation of a high level of professional competence, namely critical and analytical thinking, ethical behavior and the skills of making informed decisions in the legal field.

The authors analyze the methods and pedagogical approaches aimed at stimulating the intellectual development of students, and also consider the influence of modern technologies on the formation of professional skills. The results of the research can serve as a basis for improving the methodology

of teaching legal disciplines and developing effective approaches to training future specialists in the field of law. The article also determined that the professional thinking of a lawyer consists of such basic components as value-motivational, conceptual-content, operational and reflective, which reflect the internal psychological structure of a specialist's thinking activity. It is considered that the

functions of the subject-oriented level of professional thinking of a lawyer are, first of all, regulatory, cognitive, reflective and communicative.

Keywords: professional thinking, thinking activity, future specialists, professional training, future lawyers.

Постановка проблем. Дослідження маніпулятивних міжособистісних стосунків неможливо уявити без вивчення особистісної схильності до маніпулювання. Готовність особистості використовувати маніпулятивний вплив ґрунтується на переконанні щодо його припустимості, доцільності та виправданості.

Об'єктом дослідження даної роботи є схильність студентів до маніпулювання у міжособистісній взаємодії.

Предметом дослідження виступає схильність студентської молоді до маніпулювання як результат дії психологічних чинників.

Студентській молоді, з її розквітом психічних функцій, у значній мірі притаманна кризова насиченість (криза ідентичності, адаптації, професійного вибору, залежності від батьківської сім'ї, інтимно-сексуальних стосунків, кризові ситуації в навчально-професійній діяльності). Особливості проходження цих криз можуть суттєво вплинути на ціннісно-орієнтаційну сферу, формування професійної мотивації та кар'єрних орієнтацій майбутнього спеціаліста, а також на вироблення індивідуального стилю професійної та міжособистісної взаємодії. [1]

Надання переваги маніпулятивній стратегії взаємодії може бути спричинено поєднанням високої особистісної схильності до маніпулювання, наявними уміннями та навичками маніпулювати іншими та певними умовами середовища, які дозволяють реалізувати цю схильність у відповідній поведінці.

Важливим аспектом вивчення маніпуляційних взаємин студентської молоді становить проблематика розвитку особистісної схильності до маніпулювання, оскільки готовність людини застосувати такого характеру вплив ґрунтується на переконанні щодо його припустимості, доцільності та виправданості. Високий рівень схильності до маніпулювання характерний для вікового періоду 18-23 рр., що відповідає студентському віковому періоду багатьох молодих людей.

Було виявлено, що схильні до маніпулювання студенти гірше вчать, що, відповідно, веде до їхнього входження у професійне життя недостатньо фаховими спеціалістами. Це може негативно вплинути на ефективність роботи. Крім того, маніпулятивні взаємини, розбудовані схильними до маніпулювання студентами, небезпечні для розвитку їхньої особистості загалом, адже обмежують самоактуалізацію, особистісне зростання та спричиняють відчуженість від соціального довкілля. Стійке прагнення до маніпулювання іншими людьми може забезпечити маніпулятору отримання

бажаного результату, але разом з цим у подальшому призводить до численних особистісних та соціальних проблем (В. Знаков, О. Каракулова).

З огляду на вище зазначене, важливим є вивчення психологічних чинників, які зумовлюють розвиток схильності студентської молоді до маніпулювання. Це дозволить у подальшому розробляти ефективні тренінгові та психокорекційні програми для попередження розвитку та зниження рівня цієї схильності в студентів.

Оскільки проблематика психологічної схильності до маніпулювання студентів залишається не достатньо розробленою, але теоретично та практично цінною, її дослідження варто трактувати як важливе та актуальне. Це зумовило вибір теми нашої магістерської роботи: «Психологічні чинники схильності студентської молоді до маніпулювання у міжособистісній взаємодії». [2]

Дослідження буде йти в таких напрямках:

Аналіз теоретичних джерел з теми дослідження.

Розробка методичного інструментарію для дослідження схильності студентів до маніпулювання.

Проведення емпіричного дослідження серед студентської вибірки. Це може включати опитування, тестування за допомогою стандартизованих методик, наприклад, шкали макіавеллізму Мак-IV або багатофакторного опитувальника особистості ММРІ.

Аналіз отриманих даних та виявлення взаємозв'язків між психологічними чинниками та схильністю до маніпулювання.

Інтерпретація результатів дослідження та формування висновків щодо впливу психологічних факторів на схильність студентів до маніпулятивної поведінки.

Очікувані результати дослідження:

- Визначення ключових психологічних чинників, що зумовлюють схильність студентської молоді до маніпулювання.
- Розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо діагностики та корекції маніпулятивної поведінки серед студентів.
- Формування теоретичного підґрунтя для подальших досліджень у сфері психології особистості та соціальної психології.

Актуальність дослідження:

• Дослідження маніпулятивної поведінки є важливим з огляду на її негативний вплив на міжособистісні стосунки, навчальний процес та професійну діяльність.

• Виявлення психологічних детермінант схильності до маніпулювання дозволить розробити ефективні програми профілактики та корекції такої поведінки серед студентської молоді.

• Результати дослідження можуть бути корисними для психологів, педагогів, соціальних працівників, які працюють з молоддю.

Досліджуючи психологічні чинники, що зумовлюють схильність студентської молоді до маніпулятивної поведінки, важливо приділити особливу увагу впливу сімейного виховання. Стиль сімейних взаємин та методи виховання, що застосовувались батьками, можуть суттєво вплинути на формування особистості молодої людини та її схильність використовувати маніпулятивні стратегії.

Ось декілька можливих напрямків дослідження впливу сімейного виховання:

Авторитарний стиль виховання: В сім'ях, де панує авторитарний стиль, діти часто позбавлені можливості самостійно приймати рішення та висловлювати власну думку. Таке середовище може сприяти розвитку почуття безпорадності та прагнення впливати на інших людей маніпулятивним чином. [5]

Гіперопіка: Батьки, які надмірно опікуються своїми дітьми, не дозволяючи їм самостійно долати труднощі, можуть мимоволі формувати в них інфантильність та неспроможність брати відповідальність за власні дії. Це, у свою чергу, може призвести до використання маніпуляцій як способу отримати бажане.

Нестабільність сімейних стосунків: Конфліктні ситуації, часті сварки батьків або нестабільність сімейного середовища можуть негативно вплинути на емоційний стан дитини та сприяти формуванню недовіри до оточуючих. Це може призвести до використання маніпуляцій як захисного механізму.

Відсутність емоційної близькості: Якщо батьки не приділяють достатньо уваги дитині, не цікавляться її внутрішнім світом та потребами, це може призвести до емоційного відчуження. В такому разі маніпуляції можуть стати для молодої людини способом привернути увагу та задовольнити свої емоційні потреби.

Для дослідження впливу сімейного виховання можна використати такі методи:

Опитування студентів: За допомогою опитувальників можна отримати інформацію про стилі сімейного виховання, які панували в сім'ях респондентів, та оцінити рівень їхньої схильності до маніпулятивної поведінки.

Інтерв'ювання: Глибші insights щодо сімейного виховання та його впливу на особистість можна отримати за допомогою проведення індивідуальних або групових інтерв'ю зі студентами.

Аналіз сімейних історій: Вивчення сімейного анамнезу дозволить досліднику зрозуміти особливості взаємин між членами сім'ї та оцінити можливий вплив цих взаємин на формування схильності до маніпуляцій.

Крім того, важливо враховувати й інші психологічні чинники, що можуть впливати на схильність до маніпулювання, такі як:

Особливості особистості: Деякі риси характеру, наприклад, занижена самооцінка, прагнення до влади та контролю, можуть підвищувати ймовірність використання маніпулятивних стратегій.

Соціальне оточення: Перебування в середовищі, де маніпулятивна поведінка є нормою, може сприяти її засвоєнню та відтворенню молодого людиною.

Огляд теоретичних джерел:

Перший розділ роботи буде присвячений огляду та узагальненню наукової літератури з теми дослідження, аби окреслити теоретичне підґрунтя для вивчення схильності studentської молоді до маніпулювання у міжособистісній взаємодії.

Насамперед, буде проаналізовано поняття "маніпуляція", його різновиди та особливості. Розглянемо психологічні механізми, що лежать в основі маніпулятивного впливу, та фактори, які обумовлюють його ефективність.

Окрему увагу буде приділено вивченню схильності до маніпулювання як особистісної риси. Проаналізуємо чинники, що впливають на її формування, та особливості особистості людей, схильних до маніпулятивної поведінки.

Важливим аспектом дослідження є вивчення впливу маніпулятивної поведінки на міжособистісні стосунки. Розглянемо, як маніпуляції впливають на психологічний клімат в сім'ї, колективі, а також на емоційний стан та самооцінку людей, які стають жертвами маніпулятивного впливу. [6]

Необхідно також проаналізувати вікові особливості розвитку схильності до маніпулювання. Розглянемо, чим відрізняється маніпулятивна поведінка studentів від маніпулятивної поведінки людей інших вікових груп.

Важливим етапом дослідження є вивчення існуючих методик діагностики та корекції схильності до маніпулювання. Це дозволить нам у подальшому дослідити особливості схильності до маніпулювання у studentів та розробити ефективні методи її корекції.

Огляд теоретичних джерел дозволить нам сформулювати робочу гіпотезу дослідження, визначити його мету, завдання та методи.

Дослідження взаємозв'язку між сімейним вихованням, іншими психологічними чинниками та схильністю до маніпуляцій у studentів дозволить розробити ефективні програми профілактики та корекції такої поведінки. Такі програми можуть включати:

Тренінги особистісного розвитку: Навчання studentів ефективним способам комунікації, розвиток навичок самостійного прийняття рішень та управління емоціями.

Психологічне консультування: Індивідуальна робота з психологом може допомогти studentам усвідомити причини своєї схильності до маніпуляції.

Висновки та рекомендації щодо дослідження схильності до маніпулювання серед studentів.

Проведене дослідження дозволяє дійти наступних **висновків**:

Схильність studentської молоді до маніпулятивної поведінки є багатогранною проблемою, зумовленою комплексом психологічних чинників.

Сімейне виховання відіграє суттєву роль у формуванні особистості молодшої людини та її схильності використовувати маніпуляції. Авторитарний стиль, гіперопіка, нестабільність сімейних стосунків та відсутність емоційної близькості можуть сприяти розвитку маніпулятивних патернів поведінки. [9]

Окрім сімейного виховання, на схильність до маніпулювання впливають також особистісні риси, особливості соціального оточення та інші психологічні чинники.

На основі отриманих результатів можна сформулювати такі рекомендації:

Включення тематики маніпулятивної поведінки до програм навчання студентів-психологів та педагогів. Це дозволить майбутнім фахівцям виявляти ознаки маніпуляцій та надавати кваліфіковану допомогу людям, які потерпають від такої поведінки.

Розроблення тренінгових програм для студентської молоді, спрямованих на розвиток навичок ефективної комунікації, критичного мислення та здорової самооцінки. Такі програми можуть допомогти студентам протистояти маніпулятивному впливу та вибудувати здорові міжособистісні стосунки.

Проведення просвітницької роботи серед батьків щодо впливу стилів сімейного виховання на формування особистості дитини. Ознайомлення батьків з можливими негативними наслідками авторитарного стилю, гіперопіки та емоційної дистанції може сприяти більш усвідомленому підходу до виховання дітей.

Створення консультаційних центрів або служб психологічної підтримки для студентів. До таких центрів студенти могли б звертатися за допомогою у випадках зіткнення з маніпулятивною поведінкою або підозрою щодо власної схильності до маніпуляцій.

Подальші дослідження:

Дослідження впливу інших психологічних чинників, крім сімейного виховання, на схильність до маніпулювання (наприклад, особистісні риси, вплив ЗМІ та соціальних мереж).

Розробка та апробація ефективних методик діагностики та корекції маніпулятивної поведінки серед студентів.

Дослідження впливу маніпулятивної поведінки на успішність навчання та професійну діяльність студентів.

Загалом, дослідження схильності до маніпуляції у студентському середовищі є актуальним завданням, що потребує комплексного підходу. Завдяки поглибленому вивченню причин маніпулятивної поведінки та розробці дієвих методів її корекції можна сприяти формуванню здорового психологічного клімату серед молоді та запобігати негативним наслідкам маніпуляцій в особистому та професійному житті.

Література:

1. Abramova, G. S. (2017). Psychological factors of manipulative behavior of a person. *Psychology of Personality*, 3, 12-20.
2. Boyko, V. I. (2016). Personality traits and interpersonal relations of people prone to manipulation. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 842, 24-30.
3. Godfrey, J. J. (2015). *Manipulations: how to recognize and resist them*. Kharkiv: Book Club "Family Leisure Club", 320 p.
4. Dmytruk, O. V. (2014). *Psychology of manipulation: theory and practice*. Kyiv: "Academy", 240 p.
5. Zhuravleva, L. V. (2018). Influence of family upbringing style on the tendency to manipulative behavior in students. *Psychological Sciences: Theory and Practice*, 2, 46-52.
6. Kravchenko, A. A. (2015). Features of empathy in people prone to manipulative behavior. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*, 147, 52-57.
7. Romanova, O. V. (2017). Psychological characteristics of the tendency to manipulation in students. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 28, 14-18.
8. Filonenko, O. O. (2016). Influence of the tendency to manipulation on interpersonal relations of students. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*, 59, 115-121.
9. Shepel, V. M. (2015). *Psychology of family relations*. Kyiv: "Academy", 368 p.
10. Yaremchuk, O. V. (2017). Features of self-esteem of people prone to manipulative behavior. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 3, 217-222.

References:

1. Abramova, G. S. (2017). Psychological factors of manipulative behavior of a person. *Psychology of Personality*, 3, 12-20.
2. Boyko, V. I. (2016). Personality traits and interpersonal relations of people prone to manipulation. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 842, 24-30.
3. Godfrey, J. J. (2015). *Manipulations: how to recognize and resist them*. Kharkiv: Book Club "Family Leisure Club", 320 p.
4. Dmytruk, O. V. (2014). *Psychology of manipulation: theory and practice*. Kyiv: "Academy", 240 p.
5. Zhuravleva, L. V. (2018). Influence of family upbringing style on the tendency to manipulative behavior in students. *Psychological Sciences: Theory and Practice*, 2, 46-52.
6. Kravchenko, A. A. (2015). Features of empathy in people prone to manipulative behavior. *Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University named after T. G. Shevchenko*, 147, 52-57.
7. Romanova, O. V. (2017). Psychological characteristics of the tendency to manipulation in students. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 28, 14-18.
8. Filonenko, O. O. (2016). Influence of the tendency to manipulation on interpersonal relations of students. *Pedagogy and Psychology of Professional Education*, 59, 115-121.
9. Shepel, V. M. (2015). *Psychology of family relations*. Kyiv: "Academy", 368 p.
10. Yaremchuk, O. V. (2017). Features of self-esteem of people prone to manipulative behavior. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*, 3, 217-222.

УДК: 159.9378.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1318-1334](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1318-1334)

Запорожцев Євген Георгійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський Національний Морський Університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (063) 460-92-55, <https://orcid.org/0009-0007-6086-8118>

ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ «КОМУНІКАТИВНА ПСИХОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ» У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПСИХОЛОГІЯ»

Анотація. У статті визначено, що освітня компонента «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» це навчальна дисципліна, навчальна програма якої укладена згідно вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року. Робоча програма навчальної дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної та заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», галузі знань 05. «Соціальні та поведінкові науки». Показано, що навчальна дисципліна «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» - це навчальна дисципліна, яка орієнтована на засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять з комунікативної психології та конфліктології морегосподарської галузі. Зазначено, що вивчення предмета навчальної дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» передбачає перехід від загальних питань, які мають теоретико-методологічне значення до аналізу та рекомендацій з конкретних напрямків професійної діяльності, знання яких дозволяє оптимальним чином формувати професійно значущі якості майбутніх психологів-практиків. Відповідно до мети зміст освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» є усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти науковою термінологією; сформуванню уявлення про об'єкт, предмет та завдання курсу, а також засвоїти знання про ефективну комунікацію і вироблення стійких практичних навичок конструктивного вирішення конфліктів та ефективної поведінки в конфліктних ситуаціях в морегосподарській галузі; оволодіти вмінням діагностувати, прогнозувати, розв'язувати і попереджувати різнома-

нітні конфліктні ситуації, в тому числі в морегосподарській галузі. Таким чином, доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти. Підкреслено, що програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (EKTS).

Ключові слова: освітня компонента; комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі; практична психологія морегосподарської галузі; загальна підготовка здобувачів.

Zaporozhtsev Yevhen Georgyovych PhD in Law, associate professor, Associate Professor of the department "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, 34 Mechnikova St., Odesa, 65029, tel.: (063) 460-92-55, <https://orcid.org/0009-0007-6086-8118>

JUSTIFICATION OF THE METHODOLOGY OF TEACHING THE EDUCATIONAL COMPONENT "COMMUNICATIVE PSYCHOLOGY AND CONFLICTOLOGY OF THE MARITIME INDUSTRY" TO HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING "PSYCHOLOGY"

Abstract. The article defines that the educational component "Communicative Psychology and Conflictology of the Maritime Industry" is an educational discipline, the curriculum of which is concluded in accordance with the requirements of the Standard of Higher Education, approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564 dated 04/24/2019. The working program of the academic discipline "Communicative Psychology and Conflictology of the Maritime Industry" was developed on the basis of the educational and professional program "Practical Psychology of the Maritime Industry" and relevant curricula for full-time and part-time students of higher education "bachelor" in the specialty 053. "Psychology", fields of knowledge 05. "Social and behavioral sciences". It is shown that the educational discipline "Communicative Psychology and Conflictology of the Maritime Industry" is an educational discipline that is focused on mastering the basic concepts of communicative psychology and conflictology of the maritime industry by students of higher education. It is noted that the study of the educational discipline "Communicative Psychology and Conflictology of the Maritime Industry" involves a transition from general issues that have theoretical and methodological significance to analysis and recommendations from specific areas of professional activity, the knowledge of which allows for the optimal formation of professionally significant qualities of future psychologists-practitioners. According to the goal, the content of the educational component "Communicative Psychology and Conflictology of the Maritime Industry" is to understand and remember the system

of concepts, to master scientific terminology; to form an idea about the object, subject and tasks of the course, as well as to learn about effective communication and the development of sustainable practical skills for constructive conflict resolution and effective behavior in conflict situations in the maritime industry; master the ability to diagnose, forecast, resolve and prevent various conflict situations, including in the maritime industry. Thus, the logical sequence of teaching the specified topics of the educational component has been proven. It is emphasized that the program is built according to the requirements of the credit-module system for organizing the educational process in higher educational institutions, recommended by the European Credit Transfer System (ECTS).

Keywords: educational component; communicative psychology and conflictology of the maritime industry; practical psychology of the maritime industry; general training of applicants.

Постановка проблеми. Відповідно до вимог Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року, інтегральною компетентністю є здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері психології, навчальна дисципліна «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» спрямована на засвоєння здобувачами вищої освіти основних понять з комунікативної психології та конфліктології морегосподарської галузі, а також створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загально-психологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін [1-2].

В курсі вивчається система загальнотеоретичних та практично-орієнтованих знань, вмінь і навичок психологічного опосередкування комунікативної діяльності, а також конфліктології морегосподарської галузі, зокрема, основних способів розв'язання конфліктів в морегосподарській галузі, які дозволяють фахівцю-практичному психологу самостійно вирішувати завдання дослідницького і консультаційного характеру у сфері професійної діяльності [3-4; 6].

Вивчення предмета передбачає перехід від загальних питань, що мають теоретико-методологічне значення до аналізу та рекомендацій з конкретних напрямків професійної діяльності, знання яких дозволяє оптимальним чином формувати професійно значущі якості майбутніх психологів-практиків.

Відповідно до мети освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» як навчальної дисципліни, є усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти науковою термінологією; сформуванню уявлення про об'єкт, предмет та завдання курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», а також засвоїти знання про ефективну комунікацію і вироблення стійких практичних навичок

конструктивного вирішення конфліктів та ефективної поведінки в конфліктних ситуаціях в морегосподарській галузі; оволодіти умінням діагностувати, прогнозувати, розв'язувати і попереджувати різноманітні конфліктні ситуації, в тому числі в морегосподарській галузі [5-6].

Саме тому, комплексність умов роботи психолога-фахівця вимагає від нього оволодіти широким спектром методології комунікативної психології та конфліктології морегосподарської галузі, де практичні навички дозволяють використовувати різні форми та методики у своїй практичній діяльності [3-4].

Це приводить до того, що в результаті вивчення дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» здобувачі повинні здобути знання: основних понять комунікативної психології та конфліктології; основних наукових підходів до вивчення конфліктології як науково-практичної галузі знання; структури конфлікту, основних етапів його розвитку; позитивних й негативних сторін конфлікту; системи управління конфліктними ситуаціями; типових причин конфлікту в міжособистісних відносинах і професійній діяльності; вміння: реалізовувати знання з комунікативної психології та конфліктології у майбутній професійній діяльності на засадах особистісно-зорієнтованого підходу; коректно виражати й аргументовано обґрунтовувати свої міркування під час спілкування; викладати закономірності виникнення і розвитку конфліктів; точно й повно діагностувати причини конфлікту; надавати психологічну допомогу працівникам морегосподарчої галузі при виникненні конфліктів з колегами [5-6].

Таким чином, це вимагає застосування логічного, структурованого переходу та послідовності у викладанні зазначених тем освітньої компоненти. Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованого Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час розробки навчальної програми дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», було взято до уваги вимоги Стандарту вищої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 від 24.04.2019 року [1; 2].

Робоча програма освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» розроблена на основі освітньо-професійної програми «Практична психологія морегосподарської галузі» та відповідних навчальних планів для здобувачів очної, заочної форм навчання рівня вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 053. «Психологія», та була розроблена робочою групою забезпечення за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти кафедри практичної психології, Одеського національного морського університету, Навчально-наукового морського гуманітарного інституту.

Навчальна дисципліна «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» заснована на системі загальнотеоретичних та

практично-орієнтованих знань, вмінь і навичок психологічного опосередкування комунікативної діяльності, а також конфліктології морегосподарської галузі [1; 3; 5-6].

Передумови для вивчення дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» складають базові знання із загальної та юридичної психології [4].

Мета статті. Відповідно до мети було доведено логічну послідовність викладання зазначених тем освітньої компоненти, які дозволяють є засвоїти зміст «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» як навчальної дисципліни, усвідомити й запам'ятати систему понять, оволодіти науковою термінологією; сформувати уявлення про об'єкт, предмет та завдання курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», а також засвоїти знання про ефективну комунікацію і вироблення стійких практичних навичок конструктивного вирішення конфліктів та ефективної поведінки в конфліктних ситуаціях в морегосподарській галузі; оволодіти умінням діагностувати, прогнозувати, розв'язувати і попереджувати різноманітні конфліктні ситуації, в тому числі в морегосподарській галузі [3; 5-6].

Предмет дослідження: предмет вивчення освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» передбачає перехід від загальних питань, що мають теоретико-методологічне значення до аналізу та рекомендацій з конкретних напрямків професійної діяльності, знання яких дозволяє оптимальним чином формувати професійно значущі якості майбутніх психологів-практиків у морегосподарській галузі [3-4].

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», що мають бути вирішеними у процесі викладання дисципліни, є набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін) це: отримання знань основних понять комунікативної психології та конфліктології; основних наукових підходів до вивчення конфліктології як науково-практичної галузі знання; структури конфлікту, основних етапів його розвитку; позитивних й негативних сторін конфлікту; системи управління конфліктними ситуаціями; типових причин конфлікту в міжособистісних відносинах і професійній діяльності; вмінь реалізовувати знання з комунікативної психології та конфліктології у майбутній професійній діяльності на засадах особистісно-зорієнтованого підходу; коректно виражати й аргументовано обґрунтовувати свої міркування під час спілкування; викладати закономірності виникнення і розвитку конфліктів; точно й повно діагностувати причини конфлікту; надавати психологічну допомогу працівникам морегосподарчої галузі при виникненні конфліктів з колегами [5-6].

Розробляючи програму курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», ми орієнтувалися на формування у здобувачів програмних результатів навчання (ПРН), які сприяли формуванню загальних (ЗК) та спеціальних (СК) компетентностей [1-2; 6].

Вивчення курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» дозволить здобувачам отримати такі результати навчання, які відповідають програмним результатам за освітньо-професійною (освітньо-науковою) програмою:

ПР 2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

ПР 3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПР 4. Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел.

ПР 6. Формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження.

ПР 9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання.

ПР 10. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника.

ПР 11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПР 12. Складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо, відповідно до вимог замовника.

ПР 13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності.

ПР 14. Ефективно виконувати різні ролі у команді в процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості.

ПР 27. Вміння своєчасно та ефективно вирішувати професійні та міжособистісні конфлікти на підприємствах морського та річкового транспорту.

На прикладі ПРН видно, що програма сприяє формуванню загальних та спеціальних компетентностей - як здатності до розуміння особливостей особистості у різноманітні прояву становлення, розвитку, формуванні та психокорекційної реабілітації людини в різні періоди її онтогенезу [3; 5-6].

Разом програма охоплює: Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 3. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК 7. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 8. Навички міжособистісної взаємодії.

ЗК 11. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Спеціальні фахові компетентності (ФК):

СК 1. Здатність оперувати категоріально-понятійним апаратом психології.

СК 2. Здатність до ретроспективного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду розуміння природи виникнення, функціонування та розвитку психічних явищ.

СК 3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК 8. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову), в тому числі працівникам морегосподарської галузі.

СК 9. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну допомогу відповідно до запиту.

СК 15. Вміння сформувати у робітників морегосподарської галузі здатність організувати та управляти своїм робочим часом, всім особистісним простором, вміння організувати особистісний розвиток в умовах рейсу.

СК 16. Вміння проводити профвідбір та формувати колектив (екіпаж) з урахуванням психологічної сумісності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми здобувачі мають сформувати такі соціальні навички (Softskills): навички міжособистісної взаємодії; здатність бути критичним і самокритичним; здатність приймати обґрунтовані рішення.

Таким чином, п'ять загальних компетентностей, сім – спеціальних, та одинадцять програмних результатів навчання, що затверджені Стандартом вищої освіти, орієнтовані на особистісний та професійний ріст майбутніх психологів.

Навчальна дисципліна «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» викладається на другому курсі у третьому семестрі, є обов'язковою для вивчення.

Програма курсу розрахована на 120 годин, для денної форми навчання: в тому числі аудиторних занять – 40, з них лекцій – 10, практичних – 10 занять.

На самостійну роботу здобувачів відведено 80 годин.

Для заочної форми навчання: лекційних 8 годин, практичних – 4 години, на самостійну роботу здобувачів відведено 108 годин.

Тижневих годин для денної/заочної форми навчання: аудиторних – 2,5/0,75; самостійних – 5/6,75.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить (%): для денної форми навчання – $33,33/66,67 = 0,5$; для заочної форми навчання – $10/90 = 0,11$.

Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є диференційований залік. Структура навчальної дисципліни представлена у табл.1.

Таблиця 1.

Структура навчальної дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі»

Назва змістових модулів і тем	Кількість годин							
	Денна форма				Заочна форма			
	Усього годин	У тому числі			Усього годин	У тому числі		
Л		П	С.р.	Л		П	С.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Змістовий модуль 1. Психологія спілкування								
Тема 1. Спілкування як феномен психології. Основні характеристики спілкування.	12	2	2	8	14	2		12
Тема 2. Сторони спілкування.	12	2	2	8	12			12
Тема 3. Конфліктне спілкування.	12	2	2	8	14		2	12
Тема 4. Спілкування і етика поведінки психолога.	12	2	2	8	14	2		12
Разом за змістовим модулем 1.	48	8	8	32	54	4	2	48
Змістовий модуль 2. Психологія конфлікту								
Тема 5. Природа конфлікту та її зв'язок з конфліктологією морегосподарської галузі.	12	2	2	8	10	-	-	10
Тема 6. Динаміка конфлікту і механізми його розвитку в морегосподарській галузі.	12	2	2	8	12	2	-	10
Тема 7. Сфери розгортання конфліктів	12	2	2	8	10	-	-	10
Тема 8. Управління конфліктами, в тому числі в морегосподарській галузі	12	2	2	8	10	-	-	10
Тема 9. Методи та форми управління конфліктами.	12	2	2	8	14	2	2	10
Тема 10. Профілактика конфліктів в організації та морегосподарській галузі.	12	2	2	8	10	-	-	10
Разом за змістовим модулем 2.	72	12	12	48	66	4	2	60
Усього годин:	120	20	20	80	120	8	4	108

Структура навчальної дисципліни «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» включає два змістовних модулі у третьому семестрі навчання. Підсумковою формою контролю за вивченням курсу є іспит наприкінці семестру.

Програма курсу передбачає лекційних занять у очної форми навчання - 10, у заочної форми - 4.

Курс розраховано на 10 практичних занять у очної форми навчання, у заочної форми - 2 практичних заняття.

Лекційні заняття програми курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» розглядають наступні теми:

Лекція № 1. Спілкування як феномен психології. Основні характеристики спілкування.

Теоретичні аспекти процесу спілкування. Розвиток спілкування в онтогенезі. Особистість у контексті спілкування. Спілкування як потреба. Класифікація видів спілкування. Класифікація функцій спілкування. Модель мовленнєвої комунікації. Засоби спілкування. Основні форми спілкування. Стратегії та тактики спілкування. Основні стилі спілкування. Типи комунікабельності людей. Соціокультурні аспекти спілкування в морегосподарській галузі [3-4].

Лекція № 2. Сторони спілкування.

Специфіка процесу обміну інформацією. Комунікативні бар'єри на судні. Правила подачі зворотного зв'язку. Слухання та говоріння. Інтерактивна сторона спілкування. Теорії міжособистісної взаємодії. Різновиди міжособистісних контактів. Взаємодія як організація діяльності. Психологічний вплив на робітників морегосподарської галузі. Характеристика соціальної перцепції. Візуальна психодіагностика. Ефекти соціальної перцепції [3-4; 6].

Лекція № 3. Конфліктне спілкування.

Конфлікт: елементи, типи, динаміка конфлікту. Особливості поведінки у конфліктній ситуації. Маніпулятивна та актуалізаторські моделі спілкування. Технології виходу з конфлікту. Професійне спілкування в умовах конфліктної взаємодії в морегосподарській галузі [3; 5].

Лекція № 4. Спілкування і етика поведінки психолога.

Психологічні аспекти спілкування психолога з клієнтом. Соціально-психологічний портрет особистості психолога. Особливості особистості клієнта. Слово психолога, відвертість із клієнтом. Головний етичний орієнтир психолога. Бар'єри і труднощі спілкування та їх подолання у роботі психолога. Конфлікти та асертивна поведінка у професійній діяльності психолога [3-4; 6].

Лекція № 5. Природа конфлікту та її зв'язок з конфліктологією морегосподарської галузі.

Об'єкт і предмет конфліктології. Принципи і методи конфліктології. Завдання конфліктології. Витоки, причини та рушійні сили конфлікту. Фактори виникнення та динаміка конфліктів у морському середовищі. Зв'язок з іншими науками. Становлення конфліктології. Конфлікт - феномен соціального явища. Структурна модель конфлікту. Границі конфліктів. Функції конфліктів [3-4; 6].

Лекція № 6. Динаміка конфлікту і механізми його розвитку в морегосподарській галузі.

Суб'єктивні й об'єктивні причини конфліктів. Етапи і фази конфлікту. Поведінка та реакції учасників конфлікту на морському транспорті. Види конфліктів. Внутрішньоособисті конфлікти. Міжособистісні конфлікти. Міжгрупові конфлікти [3-4; 6].

Лекція № 7. Сфери розгортання конфліктів.

Рольові конфлікти та їх вплив на ефективність роботи морських команд. Політичний конфлікт. Типологія політичних конфліктів. Соціальний конфлікт. Сімейні конфлікти. Етнонаціональний конфлікт. Міжконфесійні конфлікти. Конфлікт культур і духовних цінностей. Юридичний конфлікт. Економічний конфлікт. Основні лінії суперечностей. Конфлікти в морі господарській галузі [4; 6].

Лекція № 8. Управління конфліктами, в тому числі в морегосподарській галузі.

Сутність керування конфліктами та їх діагностика. Методи регулювання конфліктів. Моделі і стилі виходу з конфліктів. Методи форми керування конфліктами в морегосподарській галузі. Технології врегулювання конфліктів. Переговори і стилі їх проведення. Консенсусні технології вирішення конфліктів. Зобов'язуючий арбітраж. Рекомендаційний арбітраж. Арбітраж «кінцевої пропозиції». Обмежений арбітраж. Посередницький арбітраж. Третейський суд. Конфліктний медіаторинг. Тактика уникання конфлікту й універсальні засоби для вирішення конфлікту. Негативні методи. Позитивні методи [3-4; 6].

Лекція № 9. Методи та форми управління конфліктами.

Концепції і технології превентивної діяльності. Превентивна дипломатія. Економічні заходи. Сучасний менеджмент профілактики конфліктів. Співробітництво як спосіб попередження конфліктів [3-4; 6].

Лекція № 10. Профілактика конфліктів в організації та морегосподарській галузі.

Конфлікт в морегосподарській галузі і його специфіка. Сутність, підходи і напрямки профілактики конфліктів в морській галузі. Профілактика конфліктів за допомогою стратегії управління персоналом. Використання управлінських методів для профілактики конфліктів. Керівник у конфліктній ситуації [4; 6].

Мета практичних занять є поглиблений розгляд окремих теоретичних положень дисципліни; формування вмінь та навичок їх практичного застосування шляхом виконання здобувачами індивідуальних завдань, відпрацювання теоретичного матеріалу.

У процесі практичних занять відбувається розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих здобувачами на лекціях та в процесі самостійної роботи та спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, опанування уміннями та навичками [4; 6].

Матеріали для самостійного опрацювання та підготовки до практичних занять викладені в основній і додатковій літературі.

Практичні заняття з курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» відбуваються за такою тематикою [3-6]:

Практичне заняття № 1. Спілкування як феномен психології. Основні характеристики спілкування.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Теоретичні аспекти процесу спілкування.

Розвиток спілкування в онтогенезі. Особистість у контексті спілкування.

Спілкування як потреба.

Класифікація видів спілкування. Класифікація функцій спілкування.

Модель мовленнєвої комунікації. Засоби спілкування. Основні форми спілкування. Стратегії та тактики спілкування.

Основні стилі спілкування. Типи комунікабельності людей. Соціокультурні аспекти спілкування.

Студент повинен вміти:

Засвоїти теоретичні аспекти процесу спілкування.

Практичне заняття № 2. Сторони спілкування.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Специфіка процесу обміну інформацією.

Комунікативні бар'єри. Правила подачі зворотного зв'язку. Слухання та говоріння.

Інтерактивна сторона спілкування.

Теорії міжособистісної взаємодії.

Різновиди міжособистісних контактів. Взаємодія як організація діяльності.

Психологічний вплив. Характеристика соціальної перцепції.

Візуальна психодіагностика. Ефекти соціальної перцепції.

Студент повинен вміти:

Засвоїти сторони спілкування: комунікативну, перцептивну, інтерактивну.

Практичне заняття № 3. Конфліктне спілкування.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Конфлікт: елементи, типи, динаміка конфлікту.

Особливості поведінки у конфліктній ситуації.

Маніпулятивна та актуалізаторські моделі спілкування.

Технології виходу з конфлікту.

Професійне спілкування в умовах конфліктної взаємодії.

Студент повинен вміти:

Засвоїти специфіку конфліктного спілкування, технології виходу з конфлікту.

Практичне заняття № 4. Спілкування і етика поведінки психолога.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Психологічні аспекти спілкування психолога з клієнтом. Соціально-психологічний портрет особистості психолога. Особливості особистості клієнта. Слово психолога, відвертість із клієнтом. Головний етичний орієнтир психолога. Бар'єри і труднощі спілкування та їх подолання у роботі психолога. Конфлікти та асертивна поведінка у професійній діяльності психолога.

Студент повинен вміти:

Засвоїти та вміти застосовувати на практиці різні форми та засоби спілкування в роботі психолога.

Практичне заняття № 5. Природа конфлікту та її зв'язок з конфліктологією морегосподарській галузі.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Об'єкт і предмет конфліктології.

Принципи і методи конфліктології.

Завдання конфліктології. Витоки, причини та рушійні сили конфлікту, зв'язок з конфліктологією морегосподарській галузі.

Становлення конфліктології.

Конфлікт - феномен соціального явища. Структурна модель конфлікту у морегосподарській галузі.

Границі конфліктів. Функції конфліктів.

Студент повинен вміти:

Засвоїти сутність та основні положення конфлікту у морегосподарській галузі.

Практичне заняття № 6. Динаміка конфлікту і механізми його розвитку в морегосподарській галузі.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Суб'єктивні й об'єктивні причини конфліктів та механізми їх розвитку в морегосподарській галузі.

Етапи і фази конфлікту.

Поводження людей у конфліктах.

Види конфліктів та механізми їх розвитку в морегосподарській галузі.

Внутрішньоособисті конфлікти.

Міжособистісні конфлікти. Міжгрупові конфлікти.

Студент повинен вміти:

Засвоїти динаміку та розвиток конфлікту в морегосподарській галузі.

Практичне заняття № 7. Сфери розгортання конфліктів.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Рольові конфлікти. Політичний конфлікт.

Типологія політичних конфліктів.

Соціальний конфлікт.

Сімейні конфлікти.

Етнонаціональний конфлікт.

Міжконфесійні конфлікти. Конфлікт культур і духовних цінностей.

Юридичний конфлікт. Економічний конфлікт. Основні лінії суперечностей. Конфлікти в морській галузі.

Студент повинен вміти:

Засвоїти сутність розгортання конфлікту морської галузі.

Практичне заняття № 8. Управління конфліктами, в тому числі в морегосподарській галузі.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Сутність керування конфліктами та їх діагностика.

Методи регулювання конфліктів. Моделі і стилі виходу з конфліктів.

Методи форми керування конфліктами.

Технології врегулювання конфліктів. Переговори і стилі їх проведення. Консенсусні технології вирішення конфліктів.

Зобов'язуючий арбітраж.
Рекомендаційний арбітраж.
Арбітраж «кінцевої пропозиції». Обмежений арбітраж.
Посередницький арбітраж.
Третейський суд.
Конфліктний медіаторинг.
Тактика уникання конфлікту й універсальні засоби для вирішення конфлікту.

Негативні методи. Позитивні методи.

Студент повинен вміти:

Керувати та врегульовувати конфлікти у морській галузі.

Практичне заняття № 9. Методи та форми управління конфліктами.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Концепції і технології превентивної діяльності. Превентивна дипломатія. Економічні заходи. Сучасний менеджмент профілактики конфліктів. Співробітництво як спосіб попередження конфліктів.

Студент повинен вміти:

Засвоїти та вміти застосовувати на практиці технології щодо попередження та профілактики конфліктів у морській галузі.

Практичне заняття № 10. Профілактика конфліктів в організації та морегосподарській галузі.

Мета: засвоєння навчального матеріалу з дисципліни.

Завдання: перевірити самопідготовку студентів в освоєнні матеріалу, роботи з літературою за планом усного опитування, захисту рефератів та контрольної роботи, групової дискусії, обговорення доповідей.

Студент повинен знати:

Конфлікт в морській галузі і його специфіка.

Сутність, підходи і напрямки профілактики конфліктів в морській галузі.

Профілактика конфліктів за допомогою стратегії управління персоналом.

Використання управлінських методів для профілактики конфліктів.

Керівник у конфліктній ситуації.

Студент повинен вміти:

Засвоїти та вміти застосовувати на практиці профілактичні форми роботи з конфліктними ситуаціями у морській галузі.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння здобувачем навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Самостійна робота повинна виконуватись систематично. В кінці кожного практичного

заняття здобувачі одержують контрольні питання за змістом теоретичного матеріалу, відповідь на які передбачає осмислення та більш глибоке засвоєння матеріалу.

Самостійна робота проводиться з метою закріплення нових вмій, оформлюється письмово (есе, презентація, доповідь) [3; 5-6].

Самостійна робота з курсу «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» для денної форми навчання складає 80 годин, з яких на підготовку до практичних занять – 60 годин та на виконання реферативної роботи – 20 годин.

Для заочної форми навчання – це 108 годин, з яких на підготовку до лекційних занять відводиться 20 годин, на підготовку до практичних занять – 68 годин та на виконання реферативної роботи – 20 годин (табл.2).

Таблиця 2.

Самостійна робота для денної / заочної форми навчання

№ з/п	Назва теми	Денна Кількість годин	Заочна Кількість годин
Змістовий модуль 1.			
1.	Тема 1. Спілкування як феномен психології. Основні характеристики спілкування.	8	12
2.	Тема 2. Сторони спілкування.	8	12
3.	Тема 3. Конфліктне спілкування.	8	12
4.	Тема 4. Спілкування і етика поведінки психолога.	8	12
Змістовий модуль 2.			
5.	Тема 5. Природа конфлікту та її зв'язок з конфліктологією морегосподарській галузі.	8	10
6.	Тема 6. Динаміка конфлікту і механізми його розвитку в морегосподарській галузі.	8	10
7.	Тема 7. Сфери розгортання конфліктів	8	10
8.	Тема 8. Управління конфліктами, в тому числі в морегосподарській галузі	8	10
9.	Тема 9. Методи та форми управління конфліктами.	8	10
10.	Тема 10. Профілактика конфліктів в організації та морегосподарській галузі.	8	10
	Разом:	80	108

Система оцінювання рівня навчальних досягнень ґрунтується на принципах ЄКТС та є накопичувальною.

Оскільки дисципліна «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі» поділяється на семестрові модулі, здобувачі протягом семестру готуються до практичних занять, виконують 2 модульні контрольні роботи та реферативну роботу. Кожний модуль оцінюється у максимально можливих 50 балів.

Реферативна робота є індивідуальним завданням дослідницького характеру, яке має на меті не лише поглиблення, узагальнення і закріплення знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни, а й застосування їх при вирішенні конкретного фахового завдання.

Реферативна робота передбачає наукове дослідження особливостей професійної етики та доброчесності в роботі фахівця психолога й забезпечує формування: ПР 2. (розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань); ПР 3. (здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань); ПР 4. (обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел); ПР 6. (формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження); ПР 9. (пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання); ПР 10. (формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до культуральних особливостей співрозмовника); ПР 11. (складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій); ПР 12. (складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, ігор, тренінгів, тощо, відповідно до вимог замовника); ПР 13. (взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб, що мають інші культуральні чи гендерно-вікові відмінності); ПР 14. (ефективно виконувати різні ролі у команді в процесі вирішення фахових завдань, у тому числі демонструвати лідерські якості); ПР 27. (вміння своєчасно та ефективно вирішувати професійні та міжособистісні конфлікти на підприємствах морського та річкового транспорту).

Реферативна робота виконується індивідуально кожним здобувачем.

Висновки. Таким чином, показано, що набуття здобувачами компетентностей за освітньо-професійною програмою «Практична психологія морегосподарської галузі» (для обов'язкових і вибіркових дисциплін), це вміння застосувати знання, отримані в ході вивчення освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі», яка спрямована на створення загальнотеоретичної бази (оволодіння загальнопсихологічним інструментарієм) для успішного вивчення подальших теоретичних, практичних та прикладних навчальних дисциплін з психологічних дисциплін, а також, отриманням знань з теоретичних та практичних основ освітньої компоненти «Комунікативна психологія та конфліктологія морегосподарської галузі».

Програма побудована за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах, рекомендованою Європейською кредитно - трансферною системою (ECTS). Таким чином, навчальна програма орієнтована на особистісний та професійний ріст майбутніх фахівців-психологів.

Література:

1. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
3. Гриценко В. М., Гриценко В.В. Конфліктологія: теорія, методологія, практика / В. М. Гриценко, В.В. Гриценко. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Наукова думка, 2022. 448 с.
4. Гриценко В.М., Гриценко В.В. Конфліктологія: навчальний посібник/ В.М. Гриценко, В.В. Гриценко. Київ: Наукова думка, 2021. 288 с.
5. Кірсанова О.В. Конфліктологія: основи теорії та практики / О.В. Кірсанова. Київ: Видавничий дім : Академія, 2022. 232 с.
6. Стельмах М.В. Конфліктологія: теорія та практика / М.В. Стельмах. Київ: Видавництво: Генеза, 2022. 320 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»] // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>(data zvernennya 14.10.2022) [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nisty 053 «Psykhologhiya» dlya drugoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (data zvernennya 20.09.2022) [in Ukrainian].
3. Hrytsenko V. M., Hrytsenko V.V. (2022). *Konfliktolohiya: teoriya, metodolohiya, praktyka* [Conflictology: theory, methodology, practice]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Hrytsenko V.M., Hrytsenko V.V. (2021). *Konfliktolohiya: navchal'nyy posibnyk* [Conflictology: study guide]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Kirsanova O.V. (2022). *Konfliktolohiya: osnovy teoriyi ta praktyky* [Conflictology: basics of theory and practice]. Kyiv: Vydavnychyy dim : Akademiya [in Ukrainian].
6. Stel'makh M.V. (2022). *Konfliktolohiya: teoriya ta praktyka* [Conflictology: theory and practice]. Kyiv: Vydavnytstvo : Heneza [in Ukrainian].

УДК 159:922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1335-1345](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1335-1345)

Кудерміна Олена Іванівна доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, пл.Солом'янська, 1, м. Київ-ДСП, 03035, тел.: (063) 282-85-16, <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>

Хить Юрій Петрович здобувач кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, пл.Солом'янська, 1, м.Київ-ДСП, 03035, тел.: (095)159-06-50, <https://orcid.org/0000-0003-1012-9062>

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ВЗАЄМОДІЯ» В ПРОСТОРІ ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. Категорія взаємодії є однією із загальних категорій філософії пізнання і іманентно пов'язана з такими базовими категоріями як рух, простір, час, структура. Вона відображає процеси взаємодії об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, динаміку стану і визначається як процес інтеграційної діяльності об'єктів. Генеза філософського інтересу до проблеми взаємодії дозволяє констатувати, що рух наукового фокусу філософів був зосереджуваний на диференціації та вивченні особливостей окремих її різновидів: соціальної, інформаційної, соціально-психологічної, етнічної, інформаційної, міжкультурної тощо. Професійну взаємодію можна означити наявністю мети, предмету, способу реалізації, зворотного зв'язку. Професійна взаємодія виявляється у формі спільної діяльності та спілкування. Як засіб вирішення завдань професійна взаємодія слідчого та прокурора спрямована на вирішення певних когнітивно-комунікативних завдань. Вона повністю підпорядкована цілям та завданням правоохоронної діяльності та є невід'ємним її елементом. Її реалізація відбувається з дотриманням принципів відповідності вимогам законодавства та успішність процесу професійної взаємодії суб'єктів обумовлена ступенем розвитку їх комунікативних якостей, вмінь та навичок. У теорії управління взаємодію розглядають переважно, в фокусі узгодженості за місцем і часом сумісної діяльності, що спрямована на досягнення загальної мети. Основною характеристикою взаємодії в них виокремлюється атрибуту координації процесу функціонування елементів відповідної системи. В більшості випадків, якщо говорити про взаємодію між слідчим та прокурором, то у вказаних двох теоріях вона розглядається в формальній, процедурній площині, а не з точки зору психології відносин між особистостями, які в кожному випадку є індивідами з унікальним набором психологічних рис характеру, темпераменту

та своєрідним життєвим досвідом і світоглядом. принцип дотримання законності, під яким розуміється забезпечення чіткої правової регламентації діяльності як учасників такого процесу так і контролю прокурора.

Ключові слова: взаємодія, психологія взаємодії, професійна взаємодія, взаємозв'язок, досудове розслідування.

Kudermina Olena Ivanivna Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv-DSP, 03035, tel.: (063) 282-85-16, <https://orcid.org/0000-0002-4959-7413>

Khyt Yurii Petrovych applicant for the Chair of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv-DSP, 03035, tel.: (095) 159-06-50, <https://orcid.org/0000-0003-1012-9062>

THE ESSENCE OF CONCEPT OF «INTERACTION» IN THE SPACE OF LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The category of interaction is one of the general categories of the philosophy of knowledge and is immanently related to such basic categories as motion, space, time, and structure. It reflects the processes of interaction of objects with each other, their mutual conditionality, state dynamics and is defined as the process of integration activity of objects. The genesis of philosophical interest in the problem of interaction allows us to state that the movement of philosophers' scientific focus was focused on differentiation and study of the features of its individual varieties: social, informational, socio-psychological, ethnic, informational, intercultural, etc. Professional interaction can be characterized by the presence of a goal, subject, method of implementation, and feedback. Professional interaction is manifested in the form of joint activities and communication. As a means of solving problems, professional interaction between the investigator and the prosecutor is aimed at solving certain cognitive and communicative tasks. It is fully subordinated to the goals and objectives of law enforcement and is an integral element of it. Its implementation is carried out in compliance with the principles of compliance with the requirements of the law, and the success of the process of professional interaction of subjects is determined by the degree of development of their communication qualities, skills and abilities. In the theory of management, interaction is considered mainly in the focus of coherence in place and time of joint activities aimed at achieving a common goal. The main characteristic of interaction in them is the attributes of coordination of the process of functioning of the elements of the relevant system. In most cases, when it comes to the interaction between the investigator and the prosecutor, these two theories consider it in a formal, procedural plane, and not from the point of view of the psychology of relations between

individuals, who in each case are individuals with a unique set of psychological traits, temperament and a unique life experience and worldview. the principle of observance of the law, which means ensuring clear legal regulation of the activities of both participants in such a process and the prosecutor's control.

Keywords: interaction, psychology of interaction, professional interaction, interconnection, pre-trial investigation

Постановка проблеми. У сучасній теорії та практиці правоохоронної системи України поняття взаємодії використовується для відображення спільних зусиль органів та підрозділів у вирішенні завдань, пов'язаних із розкриттям та розслідуванням злочинів. Однак вітчизняне законодавство не надає чіткого визначення цьому терміну, що обумовлює наявність в наукових першоджерелах різноманітних варіантів його теоретичних тлумачень. Необхідно відзначити, що в теоретичних доробках поняття «взаємодія» виокремлюється від інших, схожих дефініцій, таких як «взаємозв'язок», «співпраця», «координація» «узгоджена діяльність», «виконання завдань, доручень, вказівок», «допомога» тощо.

Науковий інтерес до дефініції «взаємодія» виник ще на початку зародження філософської думки. Перші погляди на сутність та зміст взаємодії ми можемо знайти в роботах Аристотеля, Платона та Геракліта. Подальший розвиток філософського тлумачення взаємодії відображено в теологічних роздумах Діонісія та Ареопагіта. Збагатили зміст поняття «взаємодія» роздуми Р. Декарта, Б. Спінози щодо механічного його розуміння в раціоналізмі. В рамках матеріалізму зробили свій внесок у розробку проблеми тлумачення «взаємодії» І. Кант, Г. Гегель. ХХ ст. означається широкими векторами дослідження проблеми взаємодії в просторі марксистської філософії. Резюмуючи генезу філософського інтересу до проблеми взаємодії можна стверджувати, що рух наукового фокусу філософів був зосереджуваний на диференціації та вивченні насамперед, окремих її різновидів: соціальної, інформаційної, соціально-психологічної, етнічної, інформаційної, міжкультурної тощо.

Категорія взаємодії є однією із загальних категорій пізнання і нерозривно пов'язана з такими засадничими категоріями як рух, простір, час, структура; відображає процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід і визначається як процес інтеграційної діяльності суб'єктів. Сутність взаємодії полягає в нерозривності прямої і зворотної дії, органічному поєднанні змін суб'єктів, що впливають один на одного. Ця категорія є цілісною, внутрішньо диференційованою, саморозвиваючою системою. Таке розуміння взаємодії передбачає взаємну зміну керуючих та керованих дій, переконує в необхідності розгляду змін взаємодіючих суб'єктів і самого процесу взаємодії як зміни її станів. Перш за все зазначимо, що динаміка взаємодії характеризується тим, що переважання

однієї дії викликає послаблення інших, причому провідним у розвитку завжди є суперечлива взаємодія. Тому взаємодію ряд дослідників (А. Гайдабрус, А. Гур'єв, А. Ерьоміна, І. Масаліда, А. Петров, О. Петрова, В. Черкаєв) представляють як складний тип зв'язку, що обумовлює взаємну дію різних предметів, явищ дійсності в умовах взаємовпливу причини і наслідку [1].

Узагальнений аналіз першоджерел свідчить, що у сучасній філософській думці поняття «взаємодія» розглядається як особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів впливає на інші об'єкти, приводячи до їх зміни й, у свою чергу, зазнаючи впливу з боку інших об'єктів. Таке загальне тлумачення вказаної категорії у різних галузях науки та соціального життя набуває специфічного наповнення у тому числі у такій особливій сфері, якою є протидія злочинності [2, с. 55]. Конкретизуючи, ми можемо казати, що взаємодія різних уповноважених державних органів відноситься до аспектів соціальної взаємодії. Її соціальна суть полягає у виявленні соціальних функцій кожного з партнерів. Такі функції в свою чергу мають ґрунтуватися на спільному розумінні ситуації та спільному змісті дій, які визначені взаємним узгодженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В просторі психології феномен «взаємодія» був предметом досліджень низки науковців, а саме: Г. Андрєєвої, А. Бодальова, В. Давидова, А. Донцов, В. Загвязинського, Х. Лійметса, Б. Ломов, В. Ляудіса, В. Мухіної, Н. Обозов, А. Пономарева, В. Семенова, Д. Ельконіна та ін. Слід зауважити, що процеси взаємодії надзвичайно широко представлені в діяльності людини. Відповідно до цього, психологічна наукова спільнота тлумачить взаємодію як взаємний вплив людей, що породжує їхні взаємні зв'язки, відносини, спілкування, сумісні переживання та діяльність.

С. Чистяков та Ю. Франчук взаємодію розглядають як багаторівневе явище, як узгоджену діяльність, яка передбачає досягнення спільних цілей і результатів щодо вирішення учасниками важливої для них проблеми або завдання. В умовах взаємодії завжди є активність обох сторін, хоча ступінь її виявлення різнень. Узагальнюючи, можна стверджувати, що вивчення категорії «взаємодія» у психології розглядається з точки зору трьох основних напрямів: взаємодія як процес діяльності; взаємодія як процес спілкування та взаємодія як міжособистісні стосунки. Виходячи із цього, спільна діяльність і спілкування є основними формами реалізації взаємодії [3].

Метою статті є інтегративне висвітлення сутності поняття «взаємодія» з позиції юридичної психології.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні взаємодія людини з іншими людьми є особливим типом зв'язку, впливу, що передбачає взаємні впливи сторін, взаємні зміни. Серед них особлива роль належить спілкуванню і спільній діяльності як формам взаємодії. Взаємодія (інтеракція) — це вихідне, родове поняття, яке охоплює процеси впливу об'єктів (суб'єктів) одне

на одного, їхню взаємну обумовленість і взаємозміну: взаємний зв'язок соціальних явищ як на рівні суспільства у цілому, так і на рівні функціонування його окремих груп, індивідів. Вона охоплює всі види соціальних процесів і людської діяльності; виявляється в організації людьми спільних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення спільної мети. Під час взаємодії відбувається обмін діями, зароджуються спорідненість, координація дій двох суб'єктів, а також стійкість їхніх інтересів, планування спільної діяльності, розподіл функцій тощо. За допомогою дій відбувається взаємне регулювання, взаємний контроль, взаємовплив, взаємодопомога. Це означає участь кожного учасника взаємодії у розв'язанні спільного завдання з відповідним коригуванням дій, урахуванням попереднього досвіду, активізацією власних здібностей і можливостей партнера [4].

Вагомими для дослідження виступають наступні характеристики взаємодії: активні дії, що здійснюються індивідами стосовно одне одного; співвідношення власних цілей та організація їхнього досягнення, взаємність учасників взаємодії; розуміння контексту, в якому відбувається взаємодія, вибір позицій взаємодії, що дозволяють досягти власних цілей, взаєморозуміння. Тобто можна стверджувати, що умовою взаємодії (міжгрупової, міжособистісної) є наявність відповідного простору, а рівні взаємодії передбачають відповідні процедури її реалізації, опанування «сценаріїв» поведінки у певній ситуації [1].

Аналіз існуючих підходів до розгляду взаємодії дозволяє констатувати, що взаємодія виступає, насамперед як соціально-психологічна категорія. Вона тлумачиться як інтегруючий чинник, який об'єднує в цілісний процес безпосередні та/або опосередковані взаємовпливи об'єктів (суб'єктів) та породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. Категорії, що характеризують взаємодію в загальному плані та відображають особливості професійної діяльності фахівця - це мета, предмет, способи, зворотний зв'язок. Мета взаємодії забезпечує цілеспрямованість (на відміну від стихійності) спільної діяльності, спілкування і співпереживання суб'єктів, являє собою передбачуваний результат діяльності, забезпечує керованість взаємних дій суб'єктів. Предмет взаємодії утворює «поле», «простір», відносно якого відбуваються взаємні дії суб'єктів. Взаємодія суб'єктів предметно спрямована, тобто характеризується предметністю взаємних дій. Предметом взаємодії виступають зв'язки, відносини, сумісні рішення, взаємний інтерес, спільність емоційних переживань, постановка і вирішення проблем. Способи взаємодії представляються методами, технологіями організації зв'язків; виявляються як міжсуб'єктні зв'язки, міжособистісні відносини; характеризують усвідомленість, взаєморозуміння, взаємспрямованість дій суб'єктів відносно предмету взаємодії. Зворотний зв'язок як атрибут взаємодії виступає зворотною реакцією на дію, забезпечує відгук на дію суб'єкта й характеризує

суб'єктність іншої сторони взаємодії. Зворотний зв'язок виявляє зміни взаємодіючих суб'єктів, реакцію на впливи, сигналізує про стан предмету взаємодії, актуалізує спосіб взаємодії, наближає або віддаляє від мети взаємодії. Наявність зворотного зв'язку забезпечує керованість, цільову орієнтацію, взаємність [5].

Проблематика взаємодії не є новітньою в предметному полі юридичної психології та знайшла своє відображення в численних дослідженнях І. Амінова, В. Андросюка, Ю. Антоняна, О. Бандурки, С. Бочарова, О. Волкова, М. Дебольського, І. Дубової, М. Єнікеєва, О. Землянської, Ю. Ірхіна, Л. Казміренко, Я. Кондратьєва, В. Лукашевича, В. Міцкевича, Л. Орбан-Лембрик, І. Пономарьова, В. Романова, О. Столяренко, Л. Філонова та інших. Узагальнення результатів наявних науково-прикладних досліджень ми можемо розглядати взаємодію слідчого (детектива) та прокурора в межах юридичної психології як форму професійної взаємодії, що виступає у двох конфігураціях: як засіб вирішення завдань діяльності, її інструментальна, функціональна складова; як вищий соціально зумовлений рівень активності поведінки суб'єкта, детермінований його особливостями як суб'єкта правоохоронної діяльності.

Професійну взаємодію можна означити наявністю мети, предмету, способу здійснення, зворотного зв'язку. Професійна взаємодія виявляється у формі спільної діяльності та спілкування. Як засіб вирішення завдань професійна взаємодія слідчого (детектива) та прокурора характеризується як інтеракція, в якій суб'єктом вирішуються певні комунікативно-когнітивні завдання. Вона підпорядкована цілям та завданням діяльності та є невід'ємним її елементом. Відбувається з дотриманням принципів її відповідності вимогам законодавства та успішність процесу професійної взаємодії суб'єкта обумовлена ступенем розвитку його комунікативних якостей, вмінь та навичок.

У теорії управління взаємодію розуміють як узгоджену за місцем і часом сумісну діяльність, спрямовану на досягнення загальної мети. Поряд із взаємодією йдеться і про координацію, яка відрізняється від взаємодії тією рисою, що охоплює відносини підпорядкування учасників сумісної діяльності волі координуючого суб'єкта. По відношенню до взаємодії координація частіше за все виступає її організаційною основою або відповідною передумовою. У деякому роді взаємодію можна розглядати і як прояв координації. У своїй сукупності названі поняття відображають два боки єдиного процесу функціонування елементів відповідної системи [6, с. 60].

Для здійснення теоретичного аналізу феномена «взаємодії» в площині юридико-психологічного розгляду дозволимо собі в якості предмета виокремити взаємодію слідчого та прокурора в процесі досудового слідства. Відповідно до зазначеного, в більшості випадків, взаємодія між слідчим та прокурором у юридичних наукових першоджерелах розглядається в формальній,

процедурній площині, а не з точки зору психології відносин між особистостями, які в кожному випадку є індивідуальностями з унікальним набором психологічних рис характеру, темпераменту та своєрідним життєвим досвідом і світоглядом.

Наприклад, Г. Цимбал вказувала, що взаємодія – це узгоджена (взаємо-заінтересована) діяльність правоохоронних органів, контролюючих та інших державних органів, спрямована на виявлення, розкриття й розслідування злочинів [7, с. 223]. В. Пивоваров та Л. Щербина розглядають питання взаємодії тільки через призму правильного спрямування розслідування, швидкого і повного виявлення всіх обставин, які входять в предмет доказування у справі [8, с. 20].

Деякі науковці розглядають поняття взаємодії в кримінальному провадженні учасників сторони обвинувачення як взаємодопоміжної, спільної та узгодженої співпраці при досудовому розслідуванні злочинів із розподілом компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків, яка спрямована на розв'язання завдань кримінального судочинства, або як розумне поєднання та найбільш ефективно використання повноважень, методів і засобів, що притаманні кожному із взаємодіючих органів, чи наявність способів зв'язку, що забезпечує узгоджену участь у кримінальному провадженні [9, с. 73]. Інші науковці зводять поняття взаємодії до двох аспектів: процесуального (прямо передбаченого нормами кримінального процесуального закону) та організаційного (регламентованого відомчими актами або нерегламентованого законом, або ж такого, що витікає з його змісту) [10, с. 159].

Чинний КПК України взагалі не дає визначення поняттю взаємодії і в такій формі воно не згадується в жодній правовій нормі, хоча, якщо зважати на дух закону, а не тільки на його букву, то взаємодія між слідчим і прокурором є ключовим елементом процесу досудового розслідування всіх кримінальних правопорушень. Питання взаємодії слідчого та прокурора вперше згадується в ст. 36 КПК України та зводиться виключно до функції прокурора по здійсненню нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Чинний КПК України розглядає поняття взаємодії між прокурором та слідчим більше через призму наказу-підпорядкування, що не повною мірою відповідає ідеї процесуального керівництва.

Деякі українські вчені розглядають питання взаємодії між слідчим та прокурором через призму ділового контакту між ними під час злагодженої спільної роботи у процесі розслідування конкретного кримінального правопорушення, переміщуючи таким чином акценти виключно на процесуальну діяльність з погодження прокурором процесуальних рішень слідчого, зокрема клопотань. При цьому, взаємодія є однією з форм спільної діяльності, як правило, найбільш оптимальною [11, с. 112]. Проте остання не завжди пов'язана із взаємодією та є ширшої від неї. Так, у дослідженнях, які

присвячені психології управління, спільну діяльність розглядають у трьох вимірах: 1) як спільно-індивідуальну, за якої кожен учасник відпрацьовує свою частину роботи незалежно від інших; 2) як спільно-послідовну, за якої загальне завдання виконує послідовно кожен учасник; в) як спільно-взаємодіючу, коли кожен учасник одночасно взаємодіє з усіма іншими.

Водночас вважаємо, що поняттям «взаємодія» охоплюється не лише безпосередній контакт взаємодіючих суб'єктів, а й їх дії, які вони вчиняють кожен окремо на виконання спільних домовленостей. Тобто узгодження відповідними суб'єктами їх спільних дій є обов'язковою ознакою взаємодії між ними. У цьому аспекті, поділяємо думку М. Багрія, який визначає погодженість дій (заходів) під час розслідування одним з елементів сутнісної характеристики взаємодії відповідних суб'єктів [12, с. 317].

З огляду на викладене вище підставами взаємодії прокурора та слідчого у кримінальному провадженні є реалізація кожним із них визначених законодавством повноважень під час розслідування конкретного кримінального правопорушення. Фактично взаємодія відбувається тоді, коли відповідні процесуальні повноваження реалізуються в їх взаємозв'язку та є взаємозумовленими. При цьому взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні має бути ефективною, тобто такою, що дає заздалегідь намічені результати. Здійснення такої взаємодії також має відповідати загальним засадам кримінального провадження, які передбачені у ст. 7 КПК України.

Принципи незалежності та підпорядкованості лише закону ставляться в основу процесу взаємодії між слідчим та прокурором на досудовому розслідуванні. В свою чергу принципу законності при взаємодії особливого значення надають Ю. Грошевий та В. Хотенець, які зазначають, що взаємодія суб'єктів розслідування здійснюється в межах законів, що гарантується принципом незалежності та має суттєве значення для забезпечення законності взаємодії правоохоронних органів у розкритті злочинів [13, с. 315-316].

Дехто з вітчизняних вчених звертали увагу, що відсутність необхідних умов та чіткої структури взаємодії є першими причинами допущення слідчими помилок при розслідуванні кримінальних справ. Однак, в будь-якому випадку необхідність встановлення чітких умов та структури взаємодії не можна зводити до прокурорського імперативу по відношенню до слідчого. На підтримку такого підходу частина вчених в питаннях взаємодії слідчого та прокурора надає особливого значення процесуальній самостійності слідчого [14, с. 97], здатності самостійно, з усвідомленою відповідальністю приймати рішення в справі, визначати хід розслідування.

Як справедливо зазначає М. Ангеленюк у КПК України слід закріпити положення, які б сприяли формуванню дійсної, а не уявної самостійності і незалежності слідчого [15, с. 24], оскільки на сьогодні слідчий організовує та несе відповідальність за вчасне та правомірне застосування законодавства,

однак складно назвати його самостійним під час прийняття рішень, що безперечно негативно впливає на ведення досудового розслідування та виконання завдань кримінального процесу загалом.

Питанню процесуальної самостійності слідчого у відносинах в тому числі з прокурором українськими вченими завжди приділялася особлива увага. При дії старого кримінального процесуального законодавства України важливий вклад в дослідження питання процесуальної самостійності зробили О. Баулін та Н. Карпова в монографіях «Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії» а також С. Охріменко в дисертаційному дослідженні «Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого». У зазначених наукових працях комплексно досліджені питання процесуальної самостійності слідчого. Однак сьогодення вимагає від нас переосмислення статусу слідчого в кримінальному процесі, а також розгляду проблематики процесуальної самостійності слідчого з точки зору психології взаємовідносин між слідчим та прокурором.

Висновки. Важко не погодитися з О. Кіпером, який зазначає, що у сучасній українській доктрині на основі КПК України 2012 р. інститут процесуальної самостійності слідчого комплексно не досліджувався. Враховуючи те, що чинний КПК України принципово змінив процесуальне становище слідчого у кримінальному провадженні, питання процесуальної самостійності слідчого у досудовому розслідуванні набувають особливої актуальності та потребують комплексного і системного дослідження, зокрема, в частині визначення процесуального становища слідчого та функціональної спрямованості його діяльності, з'ясування сутності, значення, змісту та меж процесуальної самостійності слідчого, визначення ролі процесуальної самостійності слідчого у всебічному, повному й неупередженому розслідуванні кримінального провадження [16, с. 24]. Не зважаючи на різноманіття підходів до вивчення питання взаємодії слідчого та прокурора у кримінальному провадженні сучасні українські науковці єдині в тому, що налагодження взаємодії між прокурором та слідчим є життєво необхідною умовою ефективного досудового розслідування кримінальних проваджень, досягнення завдань кримінального провадження на досудовому розслідуванні.

Література:

1. Кожушко С. П. Соціологічні аспекти проблеми взаємодії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1 (27). С. 372–379.
2. Єпіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття «взаємодія» у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С. 53–63. DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2020.48.05>.
3. Чистяков С., Франчук Ю. Особливості міжособистісної взаємодії у колективах прикордонних підрозділів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Психологічні науки. 2016. № 3. С. 244–256.

4. Сингаївська І., Архипчук І. Особливості дослідження взаємодії та ділового спілкування в колективі фінансової служби організації [Features of the study of interaction and business communication in the team of the financial service of the organization]. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 3–4 (27). С. 142–148. DOI: <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.14>.

5. Кожушко С. П. Професійна взаємодія та її характеристики. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. № 38–39. С. 247–252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2013_38-39_39.

6. Гречанюк С., Терещук Г., Мамчур Л. Теория взаимодействия в управлении правоохранительными органами. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 58–61.

7. Цимбал Г. П. Взаємодія як умова забезпечення виявлення і розслідування податкових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. 223 с.

8. Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. Харків : Право, 2006. 176 с.

9. Капліна О. Проблеми визначення компетенції слідчого та прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2018. № 8. С. 72–84. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-072>.

10. Єрмоменко І. В. Взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні: підстави, форми та принципи. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. No 3(37). С. 157–160. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/157-160_13.pdf.

11. Сергєєва Д. Взаємодія слідчих та оперативних працівників при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Право України*. 2018. № 8. С. 107–122. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-08-107>.

12. Багрій М. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Вісник Львівського університету*. Серія : Юридична. 2013. Вип. 57. С. 315–321.

13. Кримінальний процес України : навч. посіб. / під ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. Харків : Право, 2000. 807 с.

14. Бурлака Я. А. Прокурорський нагляд за додержанням слідчим законів під час проведення досудового розслідування. *Наше право*. 2020. № 4. С. 92–98. DOI: <https://doi.org/10.32782/np.2020.4.14>.

15. Ангеленюк А.-М. Ю. Автоматизація документообігу в процесі досудового розслідування під час взаємодії слідчого та прокурора у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія : юридична. 2017. № 1. С. 244–253.

16. Кіпер О. О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного й неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 228 с.

References:

1. Kozhushko S. P. (2013) Sotsiologichni aspekty problemy vzaiemodii [Sociological aspects of the problem of interaction]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohis – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (27), 372–379 [in Ukrainian].

2. Yepikhina M. A. (2020) Definitsiinyi analiz poniattia «vzaiemodii» u filosofskomu ta sotsiologichnomu vymiri [Definitional analysis of the concept of "interaction" in the philosophical and sociological dimension]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and methods of teaching and upbringing*, 48, 53–63 [in Ukrainian].

3. Chystiakov S., Franchuk Yu. (2016) Osoblyvosti mizhosobystisnoi vzaiemodii u kolektyvakh prykordonnykh pidrozdiliv [Features of interpersonal interaction in the teams of border guard units]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 3, 244–256 [in Ukrainian].

4. Synhaivska I., Arkhynchuk I. (2022) Osoblyvosti doslidzhennia vzaiemodii ta dilovoho spilkuвання v kolektyvi finansovoi sluzhby orhanizatsii [Features of the study of interaction and business communication in the team of the financial service of the organisation]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organisational psychology. Economic psychology*, 3–4 (27), 142–148 [in Ukrainian].
5. Kozhushko S. P. (2013) Profesiina vzaiemodiia ta yii kharakterystyky [Professional interaction and its characteristics]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity – Problems of engineering and pedagogical education*, 38–39, 247–252 [in Ukrainian].
6. Hrechaniuk S., Tereshchuk H., Mamchur L. (2018) Teoryia vzaymodeistvyia v upravleny pravoohranytelnyy orhanamy [Theory of interaction in the management of law enforcement agencies]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 4 (16), 58–61 [in Ukrainian].
7. Tsymbal H. P. (2005) Vzaiemodiia yak umova zabezpechennia vyiavlennia i rozsliduvannia podatkovykh zlochniv [Interaction as a condition for ensuring the detection and investigation of tax offences]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Irpin: STU [in Ukrainian].
8. Pyvovarov V. V., Shcherbyna L. I. (2006) Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav [Interaction of pre-trial investigation and inquiry bodies in the investigation of criminal cases]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Kaplina O. (2018) Problemy vyznachennia kompetentsii slidchoho ta prokurora n a etapi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia [Problems of determining the competence of the investigator and prosecutor at the stage of completion of the pre-trial investigation]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 72–84 [in Ukrainian].
10. Yeromenko I. V. (2019) Vzaiemodiia prokurora ta slidchoho u kryminalnomu provadzhenni: pidstavy, formy ta pryntsypy [Interaction of the prosecutor and investigator in criminal proceedings: grounds, forms and principles]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică – Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 3(37), 157–160 [in Ukrainian].
11. Serhieieva D. (2018) Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pratsivnykiv pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Interaction of Investigators and Operatives in Conducting Covert Investigative (Detective) Actions]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 8, 107–122 [in Ukrainian].
12. Bahrii M. (2013) Vzaiemodiia slidchoho z pratsivnykamy pidrozdiliv, yaki zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist [Interaction of an investigator with employees of units engaged in operational and investigative activities]. *Visnyk Lvivskoho universytetu – Bulletin of Lviv University*, 57, 315–321 [in Ukrainian].
13. Hroshevoho Yu. M. (Eds.). (2000). *Kryminalnyi protses Ukrainy : navch. posib. [Criminal Procedure of Ukraine: a textbook]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Burlaka Ya. A. (2020) Prokurorskyi nahliad za doderzhanniam slidchym zakoniv pid chas provedennia dosudovoho rozsliduvannia [Prosecutor's supervision over the investigator's compliance with the laws during the pre-trial investigation]. *Nashe parvo – Our right*, 4, 92–98 [in Ukrainian].
15. Anheliniuk A.-M. Yu. (2017) Avtomatyzatsiia dokumentoobihu v protsesi dosudovoho rozsliduvannia pid chas vzaiemodii slidchoho ta prokurora u kryminalnomu provadzhenni [Automation of document flow in the process of pre-trial investigation during the interaction of the investigator and the prosecutor in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 244–253 [in Ukrainian].
16. Kiper O. O. (2017) Protseualna samostiinist slidchoho yak harantiia vsebichnoho, povnoho y neuperedzhenoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni [Procedural independence of the investigator as a guarantee of a comprehensive, complete and impartial investigation in criminal proceedings]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: ONU [in Ukrainian].

УДК 159.94.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1346-1354](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1346-1354)

Паламарчук Ольга Миколаївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Візнюк Інесса Миколаївна доктор психологічних наук, професор, кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-6538-7742>

Долинний Сергій Сергійович доктор філософії (PhD), старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0003-3555-5818>

Долинна Анна Сергіївна кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-8500-534X>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОЛПШЕННЯ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ДСНС УКРАЇНИ

Анотація. Психологічне забезпечення працівників в умовах нормального функціонування включає професійну орієнтацію, психологічний відбір та навчання, підтримку молодих спеціалістів, кар'єрний розвиток, збереження морально-психологічного клімату та готовність до виконання завдань через індивідуальну та групову роботу. У випадку надзвичайних ситуацій, важливо прогнозувати можливі стресові реакції та надавати психологічну допомогу як постраждалим, так і працівникам. Після прибуття на місце події вирішуються організаційні питання, обговорюються методи психологічної підтримки та розробляється план заходів. Психологи співпрацюють з іншими службами та надають рекомендації щодо супроводу родичів до пункту психологічної підтримки. Важливо негайно реагувати на психічні порушення постраждалих, зосереджуючись на симптомах. Психологи повинні дотримуватися основних принципів надання допомоги, звертаючи особливу увагу на встановлення психологічного контакту та працюючи з негативними емоційними станами людей.

У ситуаціях надзвичайних подій серед постраждалих та родичів загиблих часто спостерігаються різноманітні психічні розлади, що потребують

термінової уваги. Під час цієї роботи важливо дотримуватися основних принципів надання екстреної психологічної допомоги.

Основними напрямками поліпшення діяльності психологічної служби ДСНС України є подальше вдосконалення нормативно-правової бази її функціонування, розробка системи організаційних і науково-методичних стандартів для фахівців цієї служби, забезпечення комплексного підходу до профілактики, діагностики та реабілітації професійного стресу, емоційного вигорання та психологічної реабілітації персоналу ДСНС України, а також підвищення якості та оперативності надання екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях за допомогою інноваційних методів та технологій.

Ключові слова: постраждалі, психологічна служба ДСНС, психологічне забезпечення, надзвичайні ситуації, надання психологічної допомоги.

Palamarchuk Olga Mykolaivna doctor of psychological sciences, professor, head of the department of psychology and social work, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Vizniuk Inessa Mykolaivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Department of Psychology and Social Work, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-6538-7742>

Dolynyny Serhii Serhiyovych Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work, Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0003-3555-5818>

Dolynna Anna Serhiyivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History, Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-8500-534X>

MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING THE WORK OF THE PSYCHOLOGICAL SERVICE OF THE SNES OF UKRAINE

Abstract. Psychological support of employees in conditions of normal functioning includes professional orientation, psychological selection and training, support of young specialists, career development, preservation of moral and psychological climate and readiness to perform tasks through individual and group work. In the case of emergency situations, it is important to predict possible stress reactions and provide psychological assistance to both victims and workers. After arriving at the scene, organizational issues are resolved, methods of psychological support are discussed, and an action plan is developed. Psychologists cooperate with

other services and provide recommendations on accompanying relatives to the point of psychological support. It is important to respond immediately to the mental disorders of the victims, focusing on the symptoms. Psychologists must adhere to the basic principles of providing assistance, paying special attention to establishing psychological contact and working with negative emotional states of people.

In emergency situations, various mental disorders are often observed among the victims and relatives of the dead, which require urgent attention. During this work, it is important to follow the basic principles of emergency psychological care.

The main areas of improvement of the psychological service of the State Emergency Service of Ukraine are the further improvement of the legal framework of its functioning, the development of a system of organizational and scientific-methodical standards for the specialists of this service, the provision of a comprehensive approach to the prevention, diagnosis and rehabilitation of professional stress, emotional burnout and psychological rehabilitation of the staff of the State Emergency Service of Ukraine, as well as improving the quality and efficiency of providing emergency psychological assistance to victims in emergency situations with the help of innovative methods and technologies.

Keywords: victims, psychological service of the State Emergency Service, psychological support, emergency situations, provision of psychological assistance.

Постановка проблеми. Умови глобалізації світової економіки роблять Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) ключовим чинником у впровадженні країни в міжнародні економічні відносини. Крім цього, вона відіграє важливу роль у розв'язанні соціально-економічних завдань та підвищенні рівня життя населення. Галузь безпеки життєдіяльності є однією з основних, стратегічно важливих галузей економіки країни. Оскільки рятувальники постійно опиняються у ситуаціях невизначеності, психологічна підтримка стає невід'ємною частиною функціонування підрозділів ДСНС України. Ці служби забезпечують соціальну та психологічну допомогу як працівникам-рятувальникам, так і населенню, що опинилося у зоні надзвичайних ситуацій [2, 3].

Психологічна служба ДСНС України організована як система, що об'єднує різні відділи, сектори та посади, і має на меті забезпечення соціально-психологічної підтримки. У цій системі працюють фахівці з практичної психології та соціальної роботи, такі як практичні психологи та соціальні працівники. Основна діяльність фахівців соціально-психологічного забезпечення спрямована на вивчення впливу екстремальних ситуацій на психічні функції, розробку рекомендацій щодо запобігання негативному впливу, вивчення роботи рятувальників для максимальної адаптації технологій до людських когнітивних можливостей [1, 3].

Метою статті є обґрунтування основних напрямів поліпшення роботи психологічної служби ДСНС України.

Виклад основного матеріалу. Психологічне забезпечення відіграє ключову роль у державній політиці у сфері цивільного захисту. Спеціалісти у цій галузі активно залучаються до забезпечення надійності персоналу, здійснюючи професійний психологічний відбір, підтримуючи працівників у ході їхньої службової діяльності, досліджуючи соціально-психологічний клімат в установах та проводячи заходи з первинної психопрофілактики. Крім того, вони беруть участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [1, 2].

Психологічна служба ДСНС України – це сукупність відділів, секторів та посад, що організаційно складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології. До структурних компонентів психологічної служби ДСНС України належить Відділ психологічного забезпечення підрозділів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту апарату Державної служби України з надзвичайних ситуацій та територіальні підрозділи психологічної служби у штаті Головних управлінь ДСНС України в областях [2, 3].

Екстремальні умови – виняткові, особливі, надзвичайні обставини, що загрожують життю і здоров'ю людей, мають вплив стрес-факторів, сприймаються та оцінюються як небезпечні, складні, безвихідні ситуації, унаслідок чого підвищують тривожність, емоційну напруженість, створюють психотравмуючий вплив на психіку людини [1, 3].

Екстрена психологічна допомога – це система короткострокових заходів, націлених на регуляцію актуального психологічного, психофізіологічного стану та негативних переживань людини або групи людей, постраждалих унаслідок надзвичайної ситуації, за допомогою професійних методів, які відповідають вимогам ситуації [2, 3].

Психологічна допомога – вид допомоги, який надається людині чи групі людей для оптимізації психічних станів, пізнавальних процесів, поведінки, спілкування та їх реалізації у груповій діяльності [1, 2].

Ефективність *психологічного забезпечення* визначається взаємодією з іншими службами ДСНС України, зокрема, з підрозділами кадрового забезпечення та блоками реагування на надзвичайні ситуації та цивільного захисту. Психологічна служба складається із психологів у територіальних органах управління, спеціальних регіональних центрах швидкого реагування, центральних підрозділах та навчальних закладах системи ДСНС України. Вона працює відповідно до законодавства України та нормативних актів, що регулюють її діяльність [1, 3].

Основними *завданнями* психологічної служби ДСНС України є наступне [2, 3]:

1. Координація та проведення діяльності з психологічного забезпечення персоналу органів та підрозділів цивільного захисту.
2. Забезпечення психологічного захисту населення в разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій.

Психологічне супроводження працівників ДСНС України здійснюється як в умовах побуту, так і в надзвичайних ситуацій.

У звичайних умовах психологічне забезпечення працівників охоплює наступні аспекти: професійна орієнтація, проведення професійно-психологічного відбору та навчання, супровід молодих спеціалістів, визначення можливостей кар'єрного росту, підтримка морально-психологічного клімату в колективі та готовність до виконання завдань за призначенням через індивідуальну та групову роботу. У випадку надзвичайних ситуацій, важливими є прогнозування можливих післядій стресових реакцій та рекомендації щодо оптимального режиму роботи, а також надання психологічної допомоги як постраждалим, так і працівникам ДСНС [2, 3].

Центр психологічного забезпечення підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту відповідає за організаційне та методичне керівництво, координацію і контроль за психологічним забезпеченням в органах і підрозділах цивільного захисту. Він був створений згідно з наказом ДСНС України від 15 березня 2013 року № 85 "Про затвердження та введення в дію штату Управління забезпечення Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту ДСНС України" через керівництво директора Департаменту персоналу ДСНС України. Нові працівники на вакантні посади отримують призначення після попереднього погодження, які мають вищу фахову освіту, зокрема в галузі психології [1, 3].

Завдання Центру психологічного забезпечення підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту (Центр психологічного забезпечення) включають наступне [2, 3]:

1. Розробка документів, пов'язаних з психологічним забезпеченням діяльності персоналу ДСНС України та захисту населення.

2. Організація професійної орієнтації та професійно-психологічного відбору кандидатів для служби (навчання) в органах та підрозділах ДСНС України.

3. Забезпечення психологічного супроводу службової діяльності персоналу органів і підрозділів цивільного захисту, а також психолого-педагогічна підтримка навчально-виховного процесу у навчальних закладах ДСНС.

4. Організація вивчення морально-психологічного клімату в ДСНС та консультаційна підтримка керівників на всіх рівнях стосовно ефективних психологічних методів впливу на підлеглих.

5. Організація та координація психологічної профілактичної роботи з персоналом ДСНС України.

6. Забезпечення належного рівня психологічної підготовки персоналу для службової діяльності.

7. Участь у перевітках органів і підрозділів цивільного захисту щодо організації та проведення психологічного забезпечення.

8. Організація та надання невідкладної психологічної допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій населенню та персоналу ДСНС України.

9. Організація і проведення навчання населення з питань поведінки та дій у випадку загрози або виникнення надзвичайних ситуацій через розробку навчально-методичних посібників, семінарів, тренінгів, лекцій тощо.

10. Аналіз та узагальнення стану психологічного забезпечення службової діяльності органів і підрозділів цивільного захисту, а також передового досвіду в цій галузі.

Відповідно до статті 38 Кодексу цивільного захисту України та пункту 15 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, серед завдань і заходів у сфері цивільного захисту зазначено психологічний захист населення (табл. 1). Дії з психологічного захисту населення призначені для зменшення та нейтралізації негативних психічних реакцій у громадян в разі загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій, і вони включають такі аспекти [3]:

1. Планування заходів, пов'язаних з психологічним захистом.
2. Своєчасне використання затверджених та дозволених в Україні інформаційних, психопрофілактичних і психокорекційних методів впливу на особистість.
3. Використання психологічних методів для виявлення факторів, що сприяють соціально-психологічній напрузі в колективах та територіях.
4. Застосування сучасних психологічних технологій для нейтралізації негативного впливу чинників надзвичайних ситуацій на населення.
5. Проведення інших заходів з психологічного захисту залежно від обставин.

Відповідно до вимог Закону України "Про правові засади цивільного захисту" від 24 червня 2004 року № 1859-IV, та наказів МНС України від 27 лютого 2007 року № 148 "Про створення позаштатних мобільних груп екстреної психологічної допомоги МНС" та від 23 лютого 2004 року № 89 "Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення з працівниками ДПО", діяльність психологів ДСНС організовується в зоні зосередження основних груп населення, зазвичай, це адміністративна будівля та її прилеглі території. На місці психологи ДСНС виконують роботу, яку можна узагальнити та розподілити на декілька основних блоків, що спільно складають алгоритм (або вирішальне правило) діяльності психолога ДСНС з надання екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях [1, 3].

Таблиця 1

Алгоритм надання першої психологічної допомоги психологами ДСНС

№ п/п	Характеристика	Найбільш характерні недоліки під час надання допомоги
1	2	3
<i>Надання першої психологічної допомоги</i>		
I БЛОК	<p>Організація діяльності психологів ДСНС при прибутті на місце аварії включає такі види робіт:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Координація роботи психологів ДСНС під час проведення пошуково-рятувальних операцій. 2. Створення пункту екстреної психологічної підтримки. 3. Розподіл обов'язків серед психологів. 4. Встановлення графіку чергування на різних ділянках та інші відповідні завдання. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Несвоєчасна поінформованість психологів. 2. Неправильний розрахунок сил психологів. 3. Використання фраз типу "Та чого Ви весь час плачете?" психологами може призвести до подальшого погіршення емоційного стану постраждалих. 4. Надання неперевіреної інформації в присутності родичів може спричинити паніку та невпевненість.
<i>Надання екстреної психологічної допомоги</i>		
II БЛОК	<p>Індивідуальна робота з постраждалими (включаючи можливість проведення консультацій у лікарні або вдома) і психологічна підтримка родичів постраждалих або загиблих.</p> <p>Головною метою цих заходів є надання невідкладної психологічної допомоги постраждалим і членам сімей загиблих.</p> <p>Усі дії психологів ДСНС спрямовані на зменшення психологічного стресу у постраждалих та родичів загиблих.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Виявлення емоцій на очах родичів, зокрема сміх, може викликати негативні реакції. 2. Критика соціального оточення на очах постраждалих може вплинути на їхній емоційний стан. 3. Ситуації, коли постраждалі спостерігають за родичами, які приймають їжу, можуть викликати додатковий стрес. 4. Надання недосяжних обіцянок, наприклад, у випадку говоріння фрази "Все буде добре", може створювати надії, які не виконуються. 5. Обговорення ситуації серед психологів у присутності родичів може порушити конфіденційність та викликати недовіру. 6. Втрата візуального контакту між психологами може сигналізувати про відсутність співпраці та згоди в групі. 7. Неможливість передбачити реакцію особи, яка переживає емоційний стрес, може ускладнити процес надання допомоги.

	1	2	3
III БЛОК	<i>Стабілізація психоемоційного стану родичів постраждалих та родичів загиблих</i>		
	Психолог інформує осіб про потенційні психічні труднощі, які можуть виникнути після трагічної події, включаючи проблеми зі сном, кошмари, постійний страх, а також розлади харчування. Він пояснює нормальні реакції на відновлення після такої події, а також вказує на випадки, коли можуть знадобитися консультації лікаря.		Протягом цього періоду, незалежно від його тривалості, людина фокусується лише на своїх емоціях, пов'язаних із втратою близької людини. Необхідно враховувати культурні особливості постраждалих, оскільки деякі народи мають свої традиції та норми поведінки. Однак після пережитої жалоби важливо повернутися до нормального життя.
IV БЛОК	<i>Підтримка близьких та друзів загиблих</i>		
	Після завершення пошуково-рятувальних операцій психологи ДСНС, як виняток, беруть участь у жалобних церемоніях та ритуалах, хоча ця діяльність виходить за межі обов'язків надання екстреної психологічної допомоги. Жалоба відіграє ключову роль, оскільки дозволяє людині відірватися від реальності і зосередитися на пам'яті про померлого та їхніх взаємин.		Під час роботи з родичами померлого важливо усвідомити, що поховання та поминальні служби допомагають їм впоратися зі своїми почуттями стосовно загиблої особи. Необдумане вживання слова "безпека" і штампованих фраз може виглядати неприродно та несправжньо.

Негайно після прибуття до місця, де сталася надзвичайна ситуація, вирішуються організаційні питання, обговорюються можливості застосування різних методів психологічної підтримки, та розробляється план першочергових заходів психологів. Забезпечується співпраця з профспілкою, медичними службами та службою охорони. Психологи мають надати рекомендації працівникам служби охорони, де сталася надзвичайна ситуація, щодо супроводу членів їх родин до пункту екстреної психологічної підтримки, який зазвичай розміщується поруч з медичним пунктом. Після оцінки кількості осіб, яким потрібна негайна психологічна допомога, начальник психологічної групи визначає місця та порядок дій кожного психолога, зокрема представників інших організацій (МВС, цивільних психологів з державних і комерційних структур, а також волонтерських психологів) [2, 3].

У випадку надзвичайних ситуацій серед постраждалих та родичів загиблих часто спостерігаються різноманітні психічні порушення, що вимагають негайної реакції. Часто доводиться працювати з людьми, які перебувають у шоковому стані, і надавати їм екстрену психологічну допомогу, спираючись на принцип втручання в поверхневі шари свідомості, зосереджуючись на симптомах, а не на синдромах. Під час такої роботи психологи ДСНС повинні дотримуватися основних принципів надання екстреної психологічної допомоги. Особливу увагу слід звертати на

встановлення психологічного контакту: постраждалі мають відчутти, що поряд з ними є людина, яка готова допомогти. На цьому етапі роботи психологи працюють з негативними емоційними станами людей: ступором, істерикою, нервовим тремтінням, агресією, руховим збудженням, страхом і т. п.

Висновок. Основними напрямками поліпшення роботи психологічної служби ДСНС України є: подальше удосконалення нормативно-правової бази функціонування психологічної служби; розробка системи організаційних і науково-методичних стандартів для фахівців психологічної служби; забезпечення комплексного підходу до профілактики, діагностики та реабілітації професійного стресу, емоційного вигорання та психологічної реабілітації персоналу ДСНС України; підвищення якості та оперативності надання екстреної психологічної допомоги постраждалим у надзвичайних ситуаціях, використовуючи інноваційні методи та технології.

Наразі активно розглядаються пропозиції до Кодексу цивільного захисту України щодо питань психологічного забезпечення та психологічної реабілітації, а також розробляється оновлена Інструкція з організації психологічного забезпечення службової діяльності органів та підрозділів цивільного захисту.

Література:

1. Горбенко Д. А. Організаційно-правові та методичні засади удосконалення діяльності психологічної служби МВС України : дис... на здобуття наук. ступеня канд. ю. наук за спеціальністю 19.00.06. Київ : НАВС, 2018. 307 с.
2. Візнюк І.М., Великий Я.Б., Ільчишин Я.В., Долинний С.С. Прерогативи подолання професійного вигорання працівників аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України. Журнал «Наукові інновації та передові технології». Серія «Психологія». №3(31) 2024. С. 1300-1308. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1300-1308](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1300-1308)
3. Наказ ДСНС України “Про затвердження Порядку організації внутрішньої, гарнізонної та караульної служб в органах управління і підрозділах Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту Державної служби України з надзвичайних ситуацій” від 07.10.2014 р. No 1032. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1563-14>

References:

1. Horbenko D. A. (2018). Organizational, legal and methodical principles of improving the activities of the psychological service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [Organizational, legal and methodical principles of improving the activities of the psychological service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: dys... na zdobuttia nauk. stupenia kand. yu. nauk za spetsialnistiu 19.00.06. Kyiv : NAVS, 307 [in Ukrainian].
2. Vizniuk I.M., Velykyi Ya.B., Ilchyshyn Ya.V., Dolyynnyi S.S. (2024). Prerohatyvy podolannia profesiinoho vyhorannia pratsivnykiv avariino-riatuvalnykh pidrozdiliv DSNS Ukrainy. Zhurnal «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii». Serii «Psykhologhiia». 3(31). 1300-1308 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1300-1308](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1300-1308) [in Ukrainian].
3. Nakaz DSNS Ukraini “Pro zatverdzhennja Porjadku organizacii vnutrishn'oi, garnizonnoi ta karaul'noi sluzhb v organah upravlinnja i pidrozdilah Operativno-rjatuval'noi sluzhbi civil'nogo zahistu Derzhavnoi sluzhbi Ukraini z nadzvichajnih situacij” [Order of The State Emergency Service of Ukraine No 1032 of 07.10.2014. “On the approval of the Order of the organization of internal, garrison and guard services in the management bodies and units of the operational and rescue civil protection service of The State Emergency Service of Ukraine”]. (n.d). zakon2.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1563-14> [in Ukrainian].

УДК 616.711

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1355-1362](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1355-1362)

Паламарчук Ольга Миколаївна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Мішук Іван Сергійович аспірант кафедри психології та соціальної роботи, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0009-0005-7384-1964>

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ВETERANІВ ВІЙНИ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті йдеться про психологічні аспекти процесу професійної інтеграції ветеранів війни. Особлива увага приділяється факторам, які впливають на успішну адаптацію ветеранів до нових вимог та середовища на робочому місці. Автори аналізують психологічні стресори, з якими зіштовхуються ветерани під час переходу до цивільного життя, а також розглядають можливі шляхи підтримки та покращення їхньої професійної адаптації. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки програм та ініціатив, спрямованих на підтримку ветеранів під час їхньої інтеграції в цивільне професійне середовище.

Аналізуючи психологічні аспекти професійної інтеграції ветеранів війни, у статті підкреслено значимість психологічної підтримки та консультування у процесі їхньої адаптації. Висвітлюються особливості травматичних подій, які можуть впливати на ефективність їхньої роботи та взаємодії в новому оточенні. Зокрема, розглядаються психологічні стратегії, спрямовані на підвищення самооцінки, зменшення внутрішнього конфлікту та полегшення адаптації до нових соціальних та професійних ролей.

Висвітлено перспективи професійного розвитку ветеранів війни в контексті їхньої інтеграції у цивільне життя. Проаналізовано можливості навчання та перекваліфікації, які сприяють побудові нової кар'єри після військової служби. Акцентовано увагу на важливості розвитку соціально-психологічної підтримки та спільнот для ветеранів, що допомагає знижувати відчуття соціальної ізоляції та стимулює їхню активну участь в професійному становленні. Подано рекомендації щодо подальших досліджень у цій області, спрямованих на вдосконалення програм та сервісів підтримки для ветеранів війни. Підкреслюється важливість інтегрованого підходу щодо психологічної, професійної та соціальної підтримки для забезпечення успішної та стабільної інтеграції ветеранів у цивільне життя та професійне середовище.

Ключові слова: ветерани, психологічна адаптація, професійне становлення, психологічна підтримка, копінг-стратегії.

Palamarchuk Olga Mykolaivna doctor of psychological sciences, professor, head of the department of psychology and social work, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, <https://orcid.org/0000-0002-6783-8380>

Mishchuk Ivan Serhiyovych graduate student of the Department of Psychology and Social Work, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, <https://orcid.org/0009-0005-7384-1964>

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUCCESSFUL ADAPTATION OF WAR VETERANS TO PROFESSIONAL FORMATION

Abstract. The article deals with the psychological aspects of the process of professional integration of war veterans. Particular attention is paid to the factors that influence the successful adaptation of veterans to new requirements and the workplace environment. The authors analyze the psychological stressors faced by veterans during the transition to civilian life, and also consider possible ways to support and improve their professional adjustment. The results of the study can be useful for the development of programs and initiatives aimed at supporting veterans during their integration into the civilian professional environment.

Analyzing the psychological aspects of the professional integration of war veterans, the article emphasizes the importance of psychological support and counseling in the process of their adaptation. Features of traumatic events that can affect the effectiveness of their work and interaction in a new environment are highlighted. In particular, psychological strategies aimed at increasing self-esteem, reducing internal conflict and facilitating adaptation to new social and professional roles are considered.

The prospects of professional development of war veterans in the context of their integration into civilian life are highlighted. Opportunities for training and retraining, which contribute to building a new career after military service, are analyzed. Attention is focused on the importance of developing socio-psychological support and communities for veterans, which helps reduce the feeling of social isolation and stimulates their active participation in professional development. Recommendations are made for further research in this area aimed at improving programs and support services for war veterans. The importance of an integrated approach to psychological, professional and social support is emphasized to ensure the successful and stable integration of veterans into civilian life and the professional environment.

Keywords: veterans, psychological adaptation, professional development, psychological support, coping strategies.

Постановка проблеми. Посттравматичні стресові розлади та інші психологічні виклики, що виникають у зв'язку з переживаннями ветеранів війни, стають все більш актуальними у сучасному світі. Україна переживає складні моменти через повномасштабну війну, спровоковану РФ, а в подальшому ще більше буде проблем, пов'язаних із психологічними наслідками війни. Ця ситуація торкнеться не лише звичайних українців, але й учасників бойових дій, військовослужбовців та ветеранів війни разом з їхніми родинами. На жаль, нині, не має військових психологів-реабілітологів для виконання психотерапевтичних функцій. Однак є звичайні психологи, які фактично самостійно перекваліфікуються чи, швидше, підлаштовуються під військову тематику та працюють в управліннях внутрішніх сил. Однак вони не мають практики роботи з бійцями, які брали участь у бойових діях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більше того, нині в Ізраїлі існують організації, які спеціалізуються на соціальній та психологічній підтримці ветеранів. Наприклад, організації "Zahal Disabled Veterans Organization", "Lahavah", "Magen", "Sheerut HaHayal" пропонують допомогу та підтримку ветеранам Ізраїльських оборонних сил (ЦАХАЛ) у питаннях психологічної реабілітації, їхнього особистісного розвитку та відновлення у цивільному житті. Ці організації надають послуги психотерапії, групові сесії, тренінги та інші програми для полегшення процесу адаптації та відновлення ветеранів після служби.

Метою статті є обґрунтування психологічних факторів успішної адаптації ветеранів війни до професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Одним з ключових аспектів постановки проблеми є необхідність розробки індивідуалізованих підходів до психологічної підтримки. Кожен ветеран має унікальний набір досвіду та потреб, тому важливо розробляти програми, які враховують його індивідуальні особливості. Наприклад, для тих, хто має посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), можуть бути ефективними психотерапевтичні програми, спрямовані на зниження симптомів та покращення копінг-стратегій. Необхідність подолання посттравматичних стресових реакцій, впорядкування нового графіку та обов'язків, а також адаптація до професійного середовища можуть бути надзвичайно важкими завданнями для багатьох ветеранів [2].

Проведення аналізу психологічних особливостей професійної інтеграції ветеранів війни у цивільне професійне середовище спрямоване на визначення ключових проблем та викликів, що виникають у ветеранів під час переходу з військового життя до цивільного ринку праці. Перш за все, то пов'язано з розкриттям впливу психологічних стресорів, таких як військові травми, посттравматичний стресовий розлад та внутрішні конфлікти на процес професійної адаптації ветеранів. Дослідження спрямоване на визначення тих факторів, що можуть ускладнювати їхню успішну інтеграцію у нове робоче оточення.

Ізраїль має значний досвід у розв'язанні цієї проблеми. Саме в цій країні можна віднайти одну з найкращих у світі систем психологічної підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Ще під час війни з Ліваном у 1982 році військові психологи використовували певні принципи надання допомоги постраждалим (VISED). Для цього були створені спеціальні підрозділи відновлення боєздатності (Combat Fitness Retraining Unit), в яких працювали психіатри, соціальні працівники, клінічні психологи, інструктори з фізичної підготовки та бойової майстерності. Особливою умовою було те, що лікарі і психологи, які надавали допомогу, мали власний бойовий досвід, що сприяло побудові довірливих відносин під час терапії.

Методологія "VISED" включала ряд принципів:

1. *Валідація (Validation)*: Цей принцип передбачає визнання та прийняття емоцій та досвіду постраждалих. Психолог створює безпечне середовище, де постраждалі можуть відкрито висловлювати свої почуття та переживання.

2. *Інформування (Information)*: Цей принцип означає надання постраждалим чіткої та об'єктивної інформації про те, що сталося, причини подій та їх наслідки. Це допомагає розуміти контекст подій та зменшує почуття невизначеності.

3. *Підтримка (Support)*: Цей принцип включає надання емоційної та практичної підтримки постраждалим. Психолог створює сприятливу атмосферу, де постраждалі можуть відчувати повне прийняття, отримувати допомогу та спілкуватися з іншими, хто пережив схожі досвіди.

4. *Експресія (Expression)*: Цей принцип сприяє вираженню емоцій та переживань. Постраждалі можуть вільно висловлювати свої почуття, які можуть включати страх, гнів, сум, горе та інші. Психолог стимулює цю експресію та допомагає постраждалим знаходити адекватні шляхи вираження своїх емоцій.

5. *Розвиток (Development)*: Цей принцип спрямований на саморозвиток постраждалих та допомогу їм знайти нові ресурси та стратегії для подолання травматичного досвіду. Психолог сприяє їхньому відновленню, надаючи під

Ізраїльські військові психологи займаються післякризовим аналізом, який проходять всі учасники бойових дій, та діагностикою бойової психічної травми та посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Підрозділ психологічної підтримки військовослужбовців забезпечує поточну психологічну допомогу, спрямовану на підвищення стресостійкості особового складу, формування його психологічної готовності до виконання службових та бойових завдань, а також надання психологічної підтримки військовослужбовцям та членам їхніх сімей, які пережили вплив екстремальних факторів службової діяльності [1].

Особливу увагу заслуговує ізраїльська програма реабілітації військовослужбовців після демобілізації, яка спрямована на те, щоб жоден

боєць не залишився сам на сам навіть з незначною проблемою. Ця програма включає підготовку близьких і родичів демобілізованого до його повернення додому. Діяльність підрозділу з реабілітації та післядемобілізаційної підтримки спрямована на розроблення реабілітаційних програм, створення або підтримку спеціалізованих центрів анонімної допомоги, супровід військовослужбовців з інвалідністю, допомогу бійцям із бойовим стресом, а також надання соціальної підтримки.

У військових конфліктах багато ветеранів зазнають серйозних психологічних травм, які можуть значно ускладнити їх професійну інтеграцію у цивільне життя. Дослідники, такі як Т. Джеймсон та співавтори, підкреслюють, що посттравматичний стресовий розлад і внутрішні конфлікти можуть перешкоджати успішній адаптації ветеранів у новому робочому середовищі. Це є великою проблемою, яку слід враховувати при розробці програм та підходів до підтримки цієї групи населення [3].

Одним з ключових аспектів статті є аналіз ефективних психологічних стратегій для підтримки ветеранів під час їхньої професійної інтеграції. Наприклад, у праці К. Брауна зазначено, що тренінги зі стресового менеджменту та психотерапевтичні сесії можуть допомогти ветеранам зменшити рівень стресу та підвищити їхню психологічну стійкість у новому професійному оточенні.

Дослідження також відзначає важливість програм навчання та перекваліфікації для ветеранів. Робота С. Хуанга та колег підкреслює, що участь у цих програмах може допомогти ветеранам розвинути нові навички та здібності, що відповідають вимогам цивільного ринку праці та сприяють їхньому успішному трудовому переходу.

В праці Р. Сміта підкреслено, що участь у спільнотах та програмах підтримки може допомогти ветеранам знайти підтримку та відновити відчуття спільноти після військової служби. Для підсилення ефективності психологічної підтримки застосовано особливі психологічні техніки. Наприклад, метод *когнітивно-поведінкової терапії* (КПТ), який використовується К. Лі та співавторами, може допомогти ветеранам переоцінити та змінити свої негативні думки та вірування, що становлять перешкоду для успішної адаптації в професійному середовищі. У когнітивно-поведінковій терапії психолог сприяє усвідомленню пацієнтом негативних моделей мислення та вчить переглядати їх у більш позитивний та реалістичний спосіб. Також, фахівець може співпрацювати з особою щодо викликів марних переконань та розвитку стратегій для подолання труднощів у керуванні складними емоціями та ситуаціями. Загалом, когнітивно-поведінкова психотерапія є відомою і широко використовуваною формою психотерапевтичного втручання, що спрямована на допомогу особистості у вирішенні негативних патернів мислення та поведінки. Цей підхід сприяє покращенню якості життя та допомагає людям розвивати більш задоволене та насичене емоціями життя [4].

Техніки КПТ виявляються корисними для ветеранів, які переживають внутрішні конфлікти та труднощі у процесі адаптації до цивільного життя. Ця техніка також спрямована на ідентифікацію та переоцінку негативних думок і переконань, які можуть бути перешкодою у досягненні цілей та успішному функціонуванні. В працях Г. Сміта та В. Харріса зазначено, що КПТ може допомогти ветеранам зосередитися на позитивних аспектах життя, розвивати здорові стратегії управління стресом та покращувати відносини з іншими людьми на роботі та в особистому житті.

У контексті психологічної підтримки для ветеранів війни варто використовувати *поглиблене дихання*, спрямоване на зниження стресу та покращення самопочуття. Ця техніка включає усвідомлене та сповільнене дихання, де основна увага приділяється глибокому вдиханню через ніздрі та повільному витягуванню повітря на видиханні. Під час виконання поглибленого дихання, людина може відчути спокій та зосередженість, що допомагає зняти напругу та стресові стани. Дослідження, проведене К. Джонсоном та співавторами, показало, що поглиблене дихання може бути корисним для ветеранів із ПТСР та тривожністю. Ця техніка може допомогти знизити рівень гормонів стресу в організмі, покращити функціонування нервової системи та сприяти загальному психічному благополуччю. Щодо практичних аспектів, поглиблене дихання можна виконувати в будь-якому зручному для ветерана часі та місці, що робить його доступним та ефективним засобом самостійного керування стресом [5].

Техніка *прогресивного м'язового розслаблення та візуалізації* є ще однією корисною психологічною технікою для ветеранів, що переживають ПТСР та тривожністю. Прогресивне м'язове розслаблення послідовно знижує напругу в м'язах, що допомагає відчути фізичне та психологічне розвантаження. За допомогою візуалізації, ветерани можуть створювати ментальні образи спокою та комфорту, що допомагають знизити рівень стресу та тривоги. Використання цієї техніки може бути особливо корисним перед важливими подіями, які можуть викликати напругу та емоційний дискомфорт.

Дослідження Е. Робінсона та Ю. Ченга підтверджують, що прогресивне м'язове розслаблення та візуалізація можуть бути ефективними в зменшенні симптомів тривожності та депресії у ветеранів. Ці техніки сприяють зниженню активності нервової системи та підвищенню рівня ендорфінів – природних антистресових речовин у мозку. В результаті, ветерани відчувають більшу внутрішню гармонію та здатність ефективніше керувати своїми емоціями та стресом.

Проте, так само як військовослужбовці Збройних Сил України, ізраїльські військові не поспішають звертатися за спеціалізованою психолого-психіатричною допомогою. Що ускладнює цю ситуацію? По-перше, виникла завищена самооцінка. Більшість військовослужбовців вважають себе захисниками Вітчизни, міцними особистостями, які передбачено не повинні

відчувати жодних труднощів. По-друге, деякі військові стурбовані можливими наслідками. Кожне звернення реєструється в їхній особистій справі. З їхнього погляду, це може заважати подальшому кар'єрному росту чи стати причиною демобілізації [2].

Для військовослужбовців більш важливими є питання соціального та юридичного планування. Тому надзвичайно важливою є робота адвокатів-волонтерів, які одночасно повинні виявляти тих осіб, хто потребує спеціалізованої допомоги. Головним чином ця робота спрямована на військовослужбовців, які не отримали поранень. Але всі військовослужбовці, хто хоча б отримав незначні поранення, обов'язково проходять психологічну реабілітацію під наглядом клінічних психологів.

Таким чином, використання психологічних технік, таких як поглиблене дихання, когнітивно-поведінкова терапія, прогресивне м'язове розслаблення та візуалізація, є важливим елементом підтримки ветеранів у процесі їхньої професійної інтеграції. Ці техніки допомагають ветеранам знижувати рівень стресу, покращувати самопочуття, розвивати позитивні стратегії управління емоціями та підвищувати їхню психологічну стійкість. Розуміння та використання цих технік може сприяти успішній адаптації ветеранів до нових викликів і можливостей у цивільному професійному житті.

Висновки. У даній статті розглянуто ключові аспекти професійної інтеграції ветеранів війни в психологічному контексті. Ветерани, повертаючись до цивільного життя після служби у військових конфліктах, зустрічаються з низкою викликів та стресорів, які можуть ускладнювати їх професійну адаптацію. Посттравматичний стресовий розлад, внутрішні конфлікти, тривожність та інші психологічні проблеми часто впливають на їхню здатність ефективно функціонувати у новому професійному забезпеченні.

Важливою частиною успішної інтеграції є розробка ефективних психологічних стратегій підтримки для ветеранів. Такі стратегії, як поглиблене дихання, когнітивно-поведінкова терапія, прогресивне м'язове розслаблення та візуалізація, можуть допомогти ветеранам знизити рівень стресу, покращити самопочуття та розвинути позитивні стратегії управління емоціями. Дослідження ефективності цих психологічних підходів у підтримці ветеранів у процесі їхньої інтеграції щодо професійного забезпечення в цивільному житті є складним етапом їхньої адаптації. Застосування психотерапевтичних технік може сприяти покращенню психічного благополуччя ветеранів, зниженню симптомів тривожності та депресії, а також підвищенню їхньої психологічної стійкості та рівноваги.

Важливість подальших досліджень обумовлена дослідженням і розвитку нових програм підтримки для ветеранів. Робота над розумінням психологічних аспектів професійної інтеграції ветеранів війни є важливою для створення ефективних стратегій та програм, спрямованих на полегшення їхнього переходу у цивільне життя та забезпечення успішної кар'єрної адаптації.

Перспективи подальших досліджень розкривають можливості для підтримки ветеранів війни в контексті використання різноманітних психологічних технік та стратегій. Розуміння їхніх потреб та проблем дозволяє розробляти інноваційні підходи до інтеграції цієї важливої групи в суспільство та професійне середовище.

Література:

1. Vizniuk, I., Teslenko, V., Martyniuk, I., Savinova, N., Biliuk, O., Kyslychenko, V., Stelmakh, N. (2022). Posttraumatic growth in the context of forming a positive experience of volunteers in the information environment. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 22, 6, DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.70>
2. Візнюк І. М. Соціально-психологічні особливості адаптації особистості в аспекті збереження здоров'я. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. № 3 (53). Т. 3. С. 19-30.
3. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274034.pdf>
4. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник. Київ: ТОВ «Видавництво «Логос», 2015. С. 26-64.
5. Мозгова Г.П., Візнюк І. М. Психологічна реабілітація психосоматичних хворих працездатного віку. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Вип. 16 (61), 2021. С. 62-73. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06)

References:

1. Kokun, O.M., Ahaiev, N.A., Pishko, I.O., Lozinska, N.S. (2015). *Osnovy psikhologichnoi dopomohy viiskovosluzhbovtciam v umovakh boiovykh dii [Basics of psychological assistance to servicemen in combat conditions]*. K.: NDTs HP ZSU. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/84274034.pdf> [in Ukrainian].
2. Lazos, H. P. (2015). *Rezilientnist: kontseptualizatsiia poniat, ohliad suchasnykh doslidzhen [Resilience: conceptualization of concepts, review of modern research]*. Psykholohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Lohos» [in Ukrainian].
3. Mozghova, H.P., Vizniuk, I. M. (2020). *Psykhologichna reabilitatsiia psykhosomatychnykh khvorykh pratsezdatnoho viku [Psychological rehabilitation of psychosomatic patients of working age]*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauki - Scientific journal of the M.P. Drahomanov NPU. Series 12. Psychological sciences*, 16 (61), 62-73. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16\(61\).06](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.16(61).06) [in Ukrainian].
4. Vizniuk, I. M. (2020). *Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti adaptatsii osobystosti v aspekti zberezhenia zdorovia [Socio-psychological features of personality adaptation in the aspect of health preservation]*. *Teoretychni i prykladni problemy psikhologii - Theoretical and applied problems of psychology*, 3 (53). 3, 19-30 [in Ukrainian].
5. Vizniuk, I., Teslenko, V., Martyniuk, I., Savinova, N., Biliuk, O., Kyslychenko, V., Stelmakh, N. (2022). Posttraumatic growth in the context of forming a positive experience of volunteers in the information environment. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 22, 6, DOI: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.70> [in Ukrainian].

УДК 159.9.075

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1363-1375](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1363-1375)

Притула Олеся Арсенівна кандидат психологічних наук, практикуючий психолог, член громадської організації "Українська асоціація арт-терапевтів", старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська 11, м. Тернопіль, 46009, тел.: (0352) 51-75-63, <https://orcid.org/0000-0003-4257-6342>

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ТА ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті проаналізовано особливості соціальної адаптації та посттравматичного зростання студентської молоді в умовах воєнного стану. Актуальність наукового аналізу проблем адаптації студентської молоді під час війни зумовлена її соціальною значущістю, прямим та опосередкованим зв'язком із ключовими соціальними процесами та явищами у динамічному, неконтрольованому, екстремальному світі воєнного стану. Пандемія коронавірусної інфекції вже суттєво позначилася на психологічному благополуччі студентів, змусила їх адаптуватися до дистанційного навчання, нинішня ж російсько-українська війна лише посилила вже означені негативні тенденції та змушує молодь щодня адаптуватися до життя в екстремальних умовах, умовах високої небезпеки життю. За таких умов питання особистісних змін, посттравматичного зростання у контексті соціальної адаптації студентів до умов війни ми вважаємо дуже актуальними. Характерною особливістю ресурсної адаптації є суб'єктна позиція адаптанта, що використовує ресурси середовища, а психолог, наставник при цьому виконує пасивну роль. У даній моделі адаптант самостійно проектує свою адаптивну стратегію, творчо переробляє досвід і здійснює пошук і апробацію нових дій, планує і реалізує адаптаційні заходи з тим, щоб домогтися психологічного комфорту через освоєння наявних ресурсів (матеріальних, інформаційних, економічних, правових, тимчасових). За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що студенти можуть демонструвати значні ресурси та здатність пристосовуватися до труднощів, пов'язаних з війною, вони отримують задоволення від процесу та результату навчальної діяльності, розуміють її сенс як особисто для себе, так і для суспільства в цілому, зацікавлені у саморозвитку та професійному самовдосконаленні. Ми наголошуємо на важливості індивідуальної здатності студентів адаптуватися, ніж на контекстних факторах, що сприяють або перешкоджають адаптації до негарездів, звідси соціальна адаптованість є диспозиційною траєкторією

стресостійкості, що дозволяє її вважати по суті рисою особистісного розвитку. Нами доведено, що студенти з високим рівнем адаптації можуть демонструвати кращі навички спілкування з точки зору просоціальної поведінки, тоді як студенти з низькою адаптованістю, можуть мати більший ризик розвитку симптомів ПТСР і демонструють більший емоційний стрес і більш обмежені просоціальні навички.

Ключові слова. Студентська молодь, адаптація, особистісні зміни, посттравматичне зростання, ПТСР, війна.

Prytula Olesia Arsenivna Candidate of Psychological Sciences, practicing psychologist, Member of the Ukrainian association of art therapists, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Social Work, West Ukrainian National University, St. Lvivska 11, Ternopil, 46009, tel.: (0352) 51-75-63, <https://orcid.org/0000-0003-4257-6342>

SOCIAL ADAPTATION AND POST-TRAUMATIC GROWTH OF YOUTH STUDENTS UNDER THE CONDITIONS OF WAR STATE

Abstract. The article analyzes the features of social adaptation and post-traumatic growth of student youth under martial law. The relevance of the scientific analysis of the problems of adaptation of student youth during the war is determined by its social significance, direct and indirect connection with key social processes and phenomena in the dynamic, uncontrolled, extreme world of martial law. The coronavirus pandemic has already had a significant impact on the psychological well-being of students, forcing them to adapt to distance learning, while the current Russian-Ukrainian war has only intensified the already noted negative trends and forces young people to daily adapt to life in extreme conditions, conditions of high danger to life. Under such conditions, we consider the issue of personal changes, post-traumatic growth in the context of social adaptation of students to the conditions of war to be very relevant. A characteristic feature of resource adaptation is the subject position of the adaptor, who uses the resources of the environment, while the psychologist, the mentor, performs a passive role. In this model, the adaptant independently designs his adaptive strategy, creatively processes experience and searches for and tests new actions, plans and implements adaptation measures in order to achieve psychological comfort through the development of available resources (material, informational, economic, legal, temporary). According to the results of the conducted research, we found that students can demonstrate significant resources and the ability to adapt to the difficulties associated with the war, they get satisfaction from the process and result of educational activities, understand its meaning both personally for themselves and for society as a whole, interested in self-development and professional self-improvement. We emphasize the importance of the individual ability of students to

adapt, rather than the contextual factors that facilitate or hinder adaptation to adversity, hence social adaptability is a dispositional trajectory of stress resilience, which allows it to be considered essentially a trait of personal development. We have proven that students with a high level of adaptation can demonstrate better communication skills in terms of prosocial behavior, while students with low adaptation can have a greater risk of developing PTSD symptoms and demonstrate greater emotional stress and more limited prosocial skills.

Keywords: Student youth, adaptation, personal changes, post-traumatic growth, PTSD, war.

Постановка проблеми. Актуальність наукового аналізу проблем адаптації студентської молоді під час війни зумовлена її соціальною значущістю, прямим та опосередкованим зв'язком із ключовими соціальними процесами та явищами у динамічному, неконтрольованому, екстремальному світі воєнного стану. Війна – загальнослов'янське слово, утворене від іменника виття – «воїн», споріднене латинському *venari* – «полювати», давньонімецькому *weida* – «полювання» і що цікаво, має той самий корінь, що і «провина». Англійське слово *war* походить від давньоанглійських слів 11-го століття *wyrg* і *werge*, від давньофранцузького *werre* (також *guerre*, як у сучасній французькій), у свою чергу, від франкського **werra*, зрештою, що походить від протогерманського **werzō* «суміш, спантеличеність». Слово пов'язане з давньосаксонським *werran*, давньонімецьким *werran* і німецьким *verwürgen*, що означає «збивати з пантелику». Люди воювали впродовж усієї своєї історії. При тому, що будь-яка війна згубна – вона приносить більше руйнувань і страждань, ніж вигоди, люди продовжували вести війни й виправдовувати їх. Особливо потерпають від війни діти та молодь. Пандемія коронавірусної інфекції вже суттєво позначилася на психологічному благополуччі студентів, змусила їх адаптуватися до дистанційного навчання, нинішня ж російсько-українська війна лише посилила вже означені негативні тенденції та змушує молодь щодня адаптуватися до життя в екстремальних умовах, умовах високої небезпеки життю. За таких умов питання особистісних змін, посттравматичного зростання у контексті соціальної адаптації студентів до умов війни ми вважаємо дуже актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині очевидно, що соціум, будучи складною, багаторівневою системною організацією, не лише має на меті задоволення потреб індивідів, груп і спільнот, а й в силу низки обставин, продукує ризики, виклики для соціально-структурних елементів. Відповідно, такі умови детермінують необхідність реагування на ризики, внаслідок чого актуалізуються адаптаційні механізми. Необхідною умовою нормальної, плідної життєдіяльності людини є оптимальна її збалансованість із навколишнім соціальним середовищем, тобто можливість задоволення

людиною своїх значущих потреб і цілей за допомогою такої поведінки, яка відповідає нормам моралі і не суперечить вимогам суспільства. Ключову роль у цьому відіграє адаптація.

Поняття «адаптація» походить від латинського «adaptatio» (прикладання, пристосування) і розуміється як «пристосування організму до мінливих умов середовища». Тобто, взаємний зв'язок розвитку індивіда (організму) і умов середовища закладений вже у понятті [3]. Реалізація психологічного підходу до адаптації передбачає зосередження на розгляді процесу взаємодії людини з малою групою. З точки зору соціальної психології адаптацією є процес входження особистості у малу групу, засвоєння нею ustalених норм, відповідно, за соціально-психологічним підходом, біологічний, фізіологічний, психологічний і соціальний розвиток людини взаємозумовлені і взаємопов'язані, постійно збагачуються та змінюються шляхом активної діяльності людини, при цьому першочергове значення надається процесу вибору дій самим індивідом та їх зв'язок із соціальною практикою.

У працях психологів адаптація розглядається як активне та свідоме перетворення дійсності, тісно пов'язане із культурно-історичними умовами життя людини та таке, що є потенціалом для розвитку психічних функцій на основі соціальних відносин. У контексті динамічного підходу до становлення особистості вчені розглядають адаптацію як комбінацію окремих процесів, що зумовлюють один одного, причому кожний процес характеризується часовими рамками, перетворюючись після свого завершення у наступні процеси [2].

У прикладних галузях (зокрема у медичній психології, в дослідженнях аномальної поведінки) забезпеченню адаптації індивіда в тому чи іншому середовищі і подоланню його дезадаптації приділяється чимало уваги. Однак при розгляді теоретичних проблем, особливо тих, що стосуються психології особистості, адаптації або надають занадто вузьке значення (наприклад, розглядаючи її як першу фазу особистісного становлення індивіда, який входить у відносно стабільну соціальну спільність), або взагалі негативно ставляться до використання даного поняття, зводячи його виключно до пристосування. Негативне ставлення багатьох психологів до вживання поняття адаптації в якості одного з основних (тобто як категорії) не в останню чергу пояснюється побоюваннями, що дослідження матиме механістичний або біологізаторський ухил.

Характерною особливістю ресурсної адаптації є суб'єктна позиція адаптанта, що використовує ресурси середовища, а психолог, наставник при цьому виконує пасивну роль. У даній моделі адаптант самостійно проектує свою адаптивну стратегію, творчо переробляє досвід і здійснює пошук і апробацію нових дій, планує і реалізує адаптаційні заходи з тим, щоб домогтися психологічного комфорту через освоєння наявних ресурсів (матеріальних, інформаційних, економічних, правових, тимчасових). Необхідність постійного самоконтролю, рефлексії, інтерпретації відбуваються

в зв'язку з процесом адаптації до змін, що, так само як у попередньому випадку, вимагає високого рівня свідомості особистості, її зрілості і здатності до саморегуляції. До основних заходів, які забезпечують продуктивність даного виду адаптації, ми відносимо самоосвіту, самореалізацію, апробацію нових видів діяльності [1].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає як відстрочена або тривала відповідь на стресову подію (коротку або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яка може викликати глибокий стрес майже у кожної людини. Несприятливі фактори, такі як компульсивність, стомлюваність або нервові захворювання в анамнезі, можуть знизити поріг для розвитку синдрому або погіршити перебіг, але вони ніколи не є необхідними або достатніми для пояснення його виникнення. Типові ознаки включають епізоди повторюваних переживань травмивної події в нав'язливих спогадах («кадрах»), думках або жахах, що з'являються на стійкому тлі почуття заціпеніння, емоційної загальмованості, відчуженості від інших людей, уникнення дій і ситуацій, що нагадують про травму. Зазвичай мають місце перебудження і виражена надмірна настороженість, підвищена реакція на переляк і безсоння. З вищезазначеними симптомами часто пов'язані тривожність і депресія, не поодинокими є ідеї самогубства. Появі симптомів розладу передуює латентний період після травми, що коливається від декількох тижнів до декількох місяців. Перебіг розладу різний, але в більшості випадків настає одужання. У деяких випадках стан може набути хронічного перебігу на багато років з можливим переходом в стійку зміну особистості [2].

Важливим показником розвитку симптомів ПТСР є *перитравмивна дисоціація* (інша назва – вторинна дисоціація) – дисоціація в момент переживання людиною психотравмивної події. Факторами ризику перитравмивної дисоціації є емоційна дисрегуляція (нездатність, навіть зі значними зусиллями, ефективно впливати на свої емоційні переживання, дії, словесні та невербальні реакції і керувати ними), відсутність відчуття безпеки у міжособистісній взаємодії, що базується на негативному дитячому досвіді та вираженість посттравматичних симптомів. Зв'язок між перитравматичною дисоціацією і ПТСР може бути опосередкований високим рівнем тривоги (зумовленої страхом смерті і втратою контролю), яку людина відчуває під час травми, дисоціація у такому випадку дозволяє уникнути неприємних думок, емоцій та спогадів. У ситуації травми дисоціація є адаптивним процесом, а дезадаптивною стає на етапах відновлення людини після неї, насамперед це зумовлено зосередженням людини на травматичних подіях, намаганням постійно контролювати появу думок і спогадів, що стосуються травми, небажанні говорити про травматичні події, оскільки розповідь сприятиме повторній появі небажаних переживань, а втрата контролю над ними рівнозначна людині, яка зазнала психотравми, втраті контролю над собою.

Аналіз наукової літератури з проблеми особистісних ресурсів стресового подолання свідчить про те, що нині найбільш вивчені два види

опрацювання особистістю негативних переживань, а саме: психологічний захист і копінг-стратегії, однак останнім часом велика увага приділяється і посттравматичному зростанню, особливо у його зв'язку із симптомами ПТСР. Посттравматичне зростання – це досвід позитивних змін, що відбуваються з людиною у результаті зіткнення із кризовими життєвими ситуаціями [6]. У науковий обіг поняття введено у 1995 р., однак до 2004 р. популярнішими були терміни «зростання, зумовлене стресом» (С. L. Park, L. H. Cohen, R. L. Murch [5]) і «змагальне зростання» [7]. Відновлення до вище сказаного, порівняно із до травматичним рівнем психологічного функціонування, є основною ознакою посттравматичного зростання. Замість того, щоб зосередитися на травматичних переживаннях, людина, повертаючись до нормального життя, демонструє психологічну пружність і стійкість. Відповідно, посттравматичне зростання – це можливий результат після травматичної події, що стоїть на іншому полюсі ПТСР. Посттравматичне зростання проявляється різними шляхами: через усвідомлення цінності життя, зміцнення міжособистісних стосунків, підвищення відчуття власної сили, трансформацію життєвих пріоритетів, збагачення духовної та екзистенційної складових життя. Це не просто повернення до попереднього рівня функціонування, для деяких людей цей процес стає досвідом самовдосконалення, оскільки відбуваються якісні зміни і трансформація особистості. У цьому контексті концепція посттравматичного зростання має суттєві відмінності від інших теорій відновлення після психотравми, які переважно акцентують на набутті особистісної стійкості, осягненні нових смислів, формуванні оптимізму і витривалості.

Теоретичним підґрунтям посттравматичного зростання є функціонально-описова модель (R. Tedeschi, L. Calhoun), згідно з якою зростання можливе лише тоді, коли людина намагається надати негативним подіям іншого, позитивного сенсу. Відповідно, каталізатором зростання є не власне психотравма, а емоційні реакції на неї, тобто посттравматичне зростання не залежить від виду психотравматичної події, а лише від суб'єктивного ставлення людини до неї [5].

Процесуальний опис посттравматичного зростання виглядає наступним чином:

1) екстремальна подія руйнує базисні переконання про світ і про себе, розриває безперервну нарративну особистісну історію і робить управління стресом звичними способами (психічними захистами, копінг-стратегіями) неефективним;

2) спроби емоційно і когнітивно впоратися з кризою супроводжуються стійким стресом і носять характер нав'язливих, неконтрольованих роздумів, постійного уявного повернення до травматичних подій;

3) звернення за соціально-психологічною підтримкою, яка виконує дві функції – зменшення сили негативних емоцій через саморозкриття і набуття нових поведінкових патернів в особі людей, які пережили подібний досвід;

4) роздуми над тим, що трапилося, стають контрольованими і цілеспрямованими, продукуються конструктивні смисли травмивної ситуації, яка вписується в розширений життєвий наратив;

5) результат пережитого досвіду, виражений в змінах системи ставлення особистості до світу, оточуючих людей і самої себе, суб'єктивно сприймається як особистісне зростання та набуття мудрості. Посттравматичне зростання є і процесом, і результатом одночасно. Зокрема, позитивна переоцінка травми є процесом посттравматичного зростання, водночас, розуміння того, що завдяки травмі життя людини змінилося на краще – його результатом [1].

Стосовно вікових особливостей посттравматичного зростання, то вченими [2], [8] доведено, що дитячі психотравми найбільш небезпечні для подальшого функціонування людини, оскільки сильні емоційні реакції ще не можуть бути опрацьовані свідомістю через брак необхідних ресурсів, а тому витісняються у несвідоме та виявляються вже у дорослому віці у зовсім відмінних від травмивної ситуаціях. Натомість у дорослих більше ресурсів для посттравматичного зростання, звісно ж, якщо психотравма, отримана у дорослому віці не накладається на психотравму дитинства, що знижує ймовірність вираженого зростання та зумовлює сильніші стресові реакції.

Мета статті. Метою статті є аналіз особливостей соціальної адаптації та посттравматичного зростання студентської молоді в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні використано наступні методики: Опитувальник симптомів ПТСР PCL-5, Опитувальник посттравматичного зростання (Р. Тадеші і Л. Калхаун, 1996), Опитувальник соціальної адаптованості Роджерса-Даймонд. Вираженість симптомів ПТСР ми діагностували за допомогою Опитувальника симптомів ПТСР PCL-5 (F. W. Weathers, B. T. Litz, T. M. Keane, 2013). Дана методика спрямована на моніторинг симптомів посттравматичного стресового розладу в процесі медико-психологічної реабілітації і часто використовується для попередньої постановки діагнозу ПТСР. Опитувальник PCL-5 складається із 20-пунктів, які досліджуваний оцінює за 5-бальною шкалою, де 0 – ніколи, 4 – дуже часто, аналогічно до PCL-M оцінюється вираженість симптомів протягом останнього місяця. Визначається як загальний показник ПТСР, так і вираженість симптомів за кожним із кластерів (за DSM-5). PCL-5 є зручним інструментом, придатним для застосування у діагностичній роботі з різними цільовими категоріями. Для визначення показників посттравматичного зростання було обрано Опитувальник посттравматичного зростання (Р. Тадеші і Л. Калхаун, 1996). Дана методика містить 21 твердження з шістьма можливими варіантами відповідей, що формують п'ять шкал: ставлення до інших, нові можливості, сила особистості, духовні зміни, підвищення цінності життя, а також загальний індекс посттравматичного зростання. Змістовні характеристики шкал при високих значеннях сумарного балу:

- Шкала «Ставлення до інших». Особистість стала більше розраховувати на інших людей, відчувати більшу близькість з оточуючими, охочіше

виражати свої емоції, зокрема й співчуття іншим людям. Вона почала докладати більше зусиль задля встановлення позитивних взаємин з людьми, частіше визнавати, що потребує їх підтримки та допомоги, стала більше цінувати інших людей.

- Шкала «Нові можливості». Після кризової ситуації в особистості з'явилися нові інтереси, вона стала впевненішою у собі, у власних можливостях позитивно впливати на своє життя, змінювати те, що можливо змінити і приймати як даність те, що змінити жодним чином неможливо.

- Шкала «Сила особистості». Особистість стала краще розуміти, що може долати життєві негаразди, виявилось, що вона значно сильніша, ніж вважала досі.

- Шкала «Духовні зміни». Особистість стала краще розуміти духовні проблеми, стала більш віруючою.

- Шкала «Підвищення цінності життя». В особистості змінилися життєві пріоритети, вона стала цінувати кожен прожитий день, намагатися зробити його змістовнішим.

Досліджувані з високим індексом посттравматичного зростання характеризуються відкритістю у спілкуванні з іншими, позитивним ставленням до життя, емпатійністю, вони легко адаптуються до змін, відчують впевненість у власних можливостях вирішувати свої життєві проблеми.

Соціальну адаптованість ми визначали за допомогою опитувальника Роджерса-Даймонд. Це особистісний опитувальник, спрямований на виявлення ступеню соціально-психологічної адаптації людини до нового довкілля, умов та правил поведінки, розроблений К. Роджерсом, одним із лідерів гуманістичної психології і Р. Даймонд в 1954 р. Всього у дослідженні взяли участь 116 студентів 1-3 курсів, з них 1-х курсів – 42, 2-х курсів – 34 та 3-курсів 40 осіб, гендерні відмінності у даному дослідженні не враховувалися.

На першому етапі дослідження ми визначили рівень соціально-психологічної адаптованості студентів. Отже, достатній рівень адаптованості спостерігається у 68,3% досліджуваних, 29,7% мають порушення адаптації та потребують медико-психологічного супроводу і лише 2,8% потребують консультації лікаря-психіатра для підтвердження діагнозу. Загалом достатній рівень адаптації спостерігається у понад 60% досліджуваних студентів.

На другому етапі дослідження нами визначено особливості вираженості симптомів ПТСР за методикою PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). Даним опитувальником передбачено підрахунок балів за чотирима критеріями В (інтрузії), С (уникнення), D (негативні зміни в емоціях і переконаннях) і Е (збудження). Крім того, констатується наявність критерію А (травмівної події). Частотний аналіз за критерієм А представлено у табл.

Таблиця 1.

Частотний аналіз за критерієм А методики PCL-5 студентів різних курсів

Вік	Травмівна подія +	Травмівна подія +-
Всього (n=116)	89 (76,72%)	27 (23,28%)
1 курс (n=42)	31 (73,81%)	11 (26,19%)
2 курс (n=34)	26 (76,47%)	8 (23,53%)
3 курс (n=49)	32 (80,0%)	8 (20,0%)

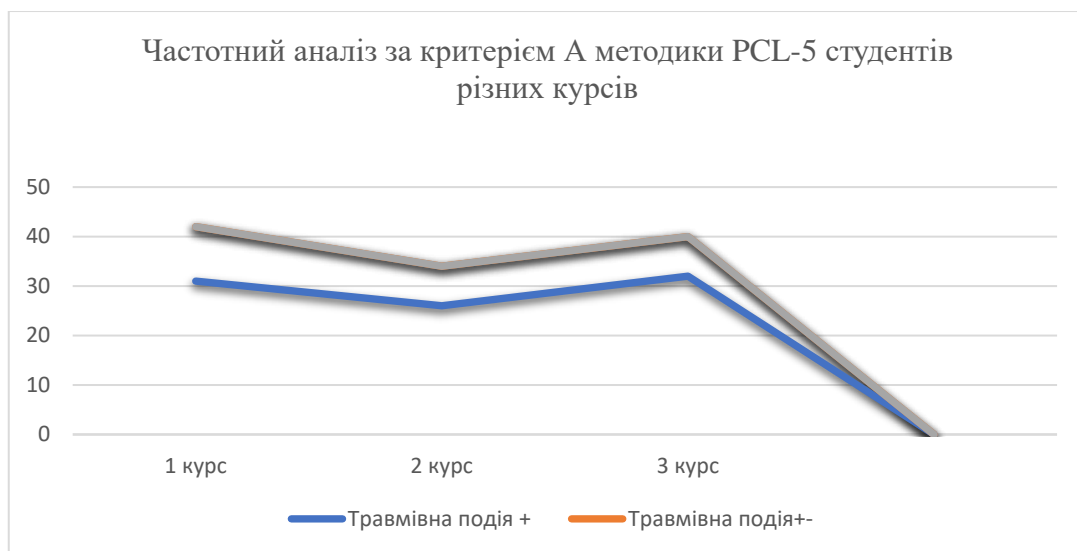

Рис. 1. Показники травмівних подій у студентів різних курсів.

Отже, травмівна подія присутня у досвіді 76,72% студентів, при цьому найбільше про неї говорять студенти третіх курсів. Проаналізувавши отримані дані, очевидно, що рівень адаптації студентів переважно високий попри наявність травмівної події. У досліджуваних різних курсів найбільше виражений критерій Е (збудження), критерії В (інтрузії) і С (уникнення) найбільше властиві студентам третіх курсів, критерії D (негативні зміни в емоціях і переконаннях) і Е (збудження) – студентам перших курсів. Найменше симптоми ПТСР виражені у досліджуваних другокурсників ($\Sigma = 5,42$), а найбільше у першкурсників ($\Sigma = 7,54$), у студентів третіх курсів сумарний показник ($\Sigma = 6,06$). Статистичних відмінностей за сумарним показником між студентами різних курсів виявлено не було (при $p > 0,05$). Ми відзначаємо узгодженість критеріїв методики PCL-5 (між критеріями В-Е існує позитивний кореляційний зв'язок при високому рівні значущості $p < 0,001$). Однак критерій А статистично значуще корелює лише із критерієм

Е (збудження), тобто можемо констатувати, що травмівна подія зумовлює роздратованість, підвищену збудливість, ймовірно, проблеми з академічною успішністю, але загалом сам факт наявності травмівної події не завжди зумовлює розвиток симптомів ПТСР (оскільки для його діагностики лише одного критерію Е недостатньо).

У сучасній психологічній літературі [2], [6] стверджується, що зростання відбувається після досягнення певної «поворотної точки» після травматичної події. Цей переломний момент зазвичай настає після кількох років життя з симптомами посттравматичних стресових розладів, тобто, визнання індивідами своїх симптомів ПТСР є важливою частиною процесу зростання, оскільки це дозволяє їм відокремити ці симптоми від власної особистості та відновити відчуття контролю. В якості основного симптому ПТСР, який зумовлює посттравматичне зростання визначаються інтрузії, тобто саме інтрузії сприяють когнітивній обробці, як основі посттравматичного зростання, що доводиться і нашим дослідженням, де інтрузії виявлено у 83,7% досліджуваних студентів, по суті, цей симптом ПТСР є найпоширенішим у нашій вибірці.

Загалом ми відзначаємо достатній рівень адаптації більшості студентів. За результатами діагностики за методикою PCL-5, було виявлено 2 особи, які потребують подальших фахових консультацій задля поглибленої діагностики посттравматичного стресового розладу.

Згідно із якісним аналізом результатів дослідження можна констатувати, що практично усі студенти дали позитивні оцінки на питання: «Можу досягати цілей не зважаючи на труднощі», «Знаю, до кого можу звернутися за допомогою», «Ефективно вирішую проблеми», «Вважаю себе сильною особистістю», «З оптимізмом дивлюсь у майбутнє» та «Пишаюсь своїми досягненнями». Окремо слід відзначити результати окремих досліджуваних нами груп, зокрема студенти перших курсів здебільшого позитивно оцінювали себе за твердженнями «Люблю ризикувати» і «Можу справитися із неприємними емоціями», а студенти других курсів – «Приймаю нестандартні рішення» і «Відчуваю відповідальність за своє життя», натомість третьокурсники здебільшого негативно оцінювали себе за твердженнями «Можу адаптуватися до змін», «Відчуваю себе щасливим» і «Швидко відновлююсь після хвороби».

Особливості посттравматичного зростання студентів різних курсів ми можемо характеризувати у контексті їх соціально-психологічної адаптованості, а отже як достатньо високий, тобто у студентів різних курсів сформовані особистісні якості, необхідні для ефективного соціального функціонування в умовах воєнного стану. За шкалою «ставлення до інших» найвищі показники виявлено у студентів 2-х курсів, які стали відчувати більшу близькість з оточуючими, свою приналежність до певної соціальної групи (так зване братерство), стали більш орієнтованими на взаємодопомогу. За шкалою

«нові можливості» найвищі показники у першокурсників. Це свідчить про те, що війна відкрила для них нові можливості, у них з'явилися нові інтереси, стали впевненішими у собі, у власних можливостях позитивно впливати на своє життя, змінювати те, що можливо змінити і приймати як даність те, що змінити жодним чином неможливо. За шкалою «сила особистості» показники всіх студентів однаково високі, тобто усі студенти стали краще розуміти, що можуть долати життєві негаразди та є значно сильнішими, ніж вважали досі. За шкалою «духовні зміни» у всіх досліджуваних виявлено низькі показники. За шкалою «підвищення цінності життя» найвищі показники спостерігаються у першокурсників, а найнижчі – у студентів третіх курсів, однак статистичних відмінностей у вираженості даної шкали виявлено не було. У результаті проведеного кореляційного аналізу за критерієм Пірсона, виявлено статистично значущі кореляційні зв'язки між наявністю травмівної події (критерієм А за DSM-5) та такими шкалами методики посттравматичного зростання як «сила особистості» ($r=0,736$, $p=0,003$), «підвищення цінності життя» ($r=0,937$, $p=0,004$) та загальним показником посттравматичного зростання ($r=0,641$, $p=0,001$).

Історії, які студенти розповідають про себе, можуть показати значення, яке надається певному життєвому досвіду, а також висвітлити індивідуальні відмінності в інтерпретаціях такого досвіду в контексті свого життя. Це поняття нарративної конструкції та інтерпретації є центральним у вивченні нарративної ідентичності та вважається критичним для того, як людина розуміє себе, а також як потенційний механізм зростання та розвитку. У зв'язку з цим об'єктом дослідження є не факт події, а суб'єктивна інтерпретація, виявлена в розповіді особи, особливо про досвід у травмівних ситуаціях. Крім того, процес розповіді та перегляду історій про ключові життєві події з часом може сприяти змінам у самооцінці людини. Під час перегляду життєвих історій у світлі нових подій і досвіду студенти інтерпретують події минулого у зв'язку з поточними та майбутніми уявленнями про себе та використовують значення минулого досвіду, щоб розповісти, ким вони були, є і хочуть бути, особливо це важливо в процесі професійного самовизначення, який відбувається в екстремальних умовах воєнного стану. Саме цей процес реконструкції нарративу може зрештою сприяти позитивним змінам особистості на рівні нарративної ідентичності.

Висновки. За результатами проведеного дослідження нами встановлено, що студенти можуть демонструвати значні ресурси та здатність пристосовуватися до труднощів, пов'язаних з війною, вони отримують задоволення від процесу та результату навчальної діяльності, розуміють її сенс як особисто для себе, так і для суспільства в цілому, зацікавлені у саморозвитку та професійному самовдосконаленні. Ми наголошуємо на важливості індивідуальної здатності студентів адаптуватися, ніж на контекстних факторах, що сприяють або перешкоджають адаптації до негараздів, звідси

соціальна адаптованість є диспозиційною траєкторією стресостійкості, що дозволяє її вважати по суті рисою особистісного розвитку. Соціально-психологічна адаптованість може набувати форми спільних стратегій подолання, таких як пошук соціальної підтримки, збереження зв'язку з членами родини, а вільний доступ до закладів освіти та первинної медичної допомоги сприяє вираженню просоціальних навичок і адаптації. Нами доведено, що студенти з високим рівнем адаптації можуть демонструвати кращі навички спілкування з точки зору просоціальної поведінки, тоді як студенти з низькою адаптованістю, можуть мати більший ризик розвитку симптомів ПТСР і демонструють більший емоційний стрес і більш обмежені просоціальні навички.

Література:

1. Allen K. A., Arslan G. Stress-related growth in adolescents returning to school after COVID-19 school closure. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. P. 643-655.
2. Gower T., Pham J., Jouriles E. N., Rosenfield D., Bowen H. J. Cognitive biases in perceptions of posttraumatic growth: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*. 2022. Vol. 94. P. 102-119.
3. Graziano R. C., Brown W. J., Strasshofer D. R., Yetter M. A., Berfield J. B., Haven S. E., Bruce S. E. Posttraumatic stress symptoms, posttraumatic growth, and personality factors: A network analysis. *Journal of affective disorders*. 2023. Vol. 338. P. 207-219.
4. Haws J. K., Brockdorf A. N., Gratz K. L., Messman T. L., Tull M. T., DiLillo D. Examining the associations between PTSD symptoms and aspects of emotion dysregulation through network analysis. *Journal of anxiety disorders*. 2022. Vol. 86. P. 125-136.
5. Park C. L., Cohen L. H., Murch R. L. Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of personality*. 1996. Vol. 64(1). P. 71-105.
6. Peters J., Bellet B. W., Jones P. J., Wu G. W., Wang L., McNally R. J. Posttraumatic stress or posttraumatic growth? Using network analysis to explore the relationships between coping styles and trauma outcomes. *Journal of anxiety disorders*. 2021. Vol. 78. P. 13-49.
7. Pitman R. K., Rasmusson A. M., Koenen K. C., Shin L. M., Orr S. P., Gilbertson M. W., ... Liberzon I. Biological studies of post-traumatic stress disorder. *nature Reviews neuroscience*. 2012. Vol. 13(11). P. 769-787.
8. Van der Kolk B. A. The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard review of psychiatry*. 1994. Vol. 1(5). P. 253-265.

References:

1. Allen, K. A., & Arslan, G. (2021). Stress-related growth in adolescents returning to school after COVID-19 school closure. *Frontiers in Psychology*, 12, 643-655.
2. Gower, T., Pham, J., Jouriles, E. N., Rosenfield, D., & Bowen, H. J. (2022). Cognitive biases in perceptions of posttraumatic growth: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 94, 102-119.
3. Graziano, R. C., Brown, W. J., Strasshofer, D. R., Yetter, M. A., Berfield, J. B., Haven, S. E., & Bruce, S. E. (2023). Posttraumatic stress symptoms, posttraumatic growth, and personality factors: A network analysis. *Journal of affective disorders*, 338, 207-219.
4. Haws, J. K., Brockdorf, A. N., Gratz, K. L., Messman, T. L., Tull, M. T., & DiLillo, D. (2022). Examining the associations between PTSD symptoms and aspects of emotion dysregulation through network analysis. *Journal of anxiety disorders*, 86, 125-136.

5. Park, C. L., Cohen, L. H., & Murch, R. L. (1996). Assessment and prediction of stress-related growth. *Journal of personality*, 64(1), 71-105.
6. Peters, J., Bellet, B. W., Jones, P. J., Wu, G. W., Wang, L., & McNally, R. J. (2021). Posttraumatic stress or posttraumatic growth? Using network analysis to explore the relationships between coping styles and trauma outcomes. *Journal of anxiety disorders*, 78, 13-49.
7. Pitman, R. K., Rasmusson, A. M., Koenen, K. C., Shin, L. M., Orr, S. P., Gilbertson, M. W., ... & Liberzon, I. (2012). Biological studies of post-traumatic stress disorder. *nature Reviews neuroscience*, 13(11), 769-787.
8. Van der Kolk, B. A. (1994). The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard review of psychiatry*, 1(5), 253-265.

УДК 316.62:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1376-1389](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1376-1389)

Рот-Серв Олександр Володимирович аспірант факультету соціальної педагогіки та психології, Запорізький національний університет, вул. Жуковського 66, м. Запоріжжя, 69600, тел.: (050) 307-6800, <https://orcid.org/0009-0004-7410-6155>

УПРАВЛІННЯ КОНФЛІКТАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ СФЕРИ ІТ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Представлено аналіз проблеми управління конфліктами в організації та розкрито соціально-психологічний аспект управління конфліктами в організаціях сфери ІТ. Показано, що важливим аспектом діяльності фахівців сфери ІТ є вибудовування ефективної комунікації як всередині організації, так і забезпечення продуктивної зовнішньої системи комунікації, що залежить від уміння будувати ефективну міжособистісну взаємодію, здатності конструктивно вирішувати конфлікти та управління конфліктами в організації.

Зазначено, що конфлікти, зокрема в організаціях сфери ІТ, потребують специфічних методів, механізмів управління та належного соціально-психологічного забезпечення процесу управління конфліктами як важливої складової у стратегії розвитку організацій ІТ-сфери в Україні.

У статті розглянуто різні тлумачення проблеми управління конфліктами в економічній, політичній, публічній сферах, у сфері управління персоналом, а також з позицій психологічної науки, за якою управління конфліктами є цілеспрямованим впливом на процес конфлікту, що передбачає свідомий вплив на конфліктну поведінку соціальних суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів і обмеження протидіючого впливу рамами конструктивного впливу на суспільний процес.

На основі здійсненого аналізу проблеми, управління конфліктами в організації визначено як свідомий, цілеспрямований вплив на динаміку конфлікту в інтересах розвитку тієї соціальної системи (в нашому випадку організацій сфери ІТ), якої даний конфлікт стосується. Показано, що розуміння психологічної сутності управління конфліктом потребує виокремлення чинників керованості, таких як предмет, причини і сторони конфлікту, впливу на них та на ступінь гостроти конфлікту; можливості переведення дисфункціонального конфлікту у функціональне русло та отримання позитивних наслідків тощо.

Зазначено, що в соціально-психологічному аспекті процес управління конфліктами в організаціях сфери ІТ передбачає реалізацію соціально-психологічної технології, спрямованої на підвищення організаційної культури,

плекання відкритої комунікації і взаємодії на всіх рівнях; на розвиток навичок вибудовування конструктивної міжособистісної взаємодії та конфліктологічної компетентності працівників організації.

Ключові слова: конфлікти в організації, управління конфліктами, розв'язання й попередження конфліктів, організації ІТ-сфери, організаційна культура, конфліктологічна компетентність.

Rot-Serov Oleksandr Volodymyrovych PhD student, Faculty of Social Pedagogics and Psychology, Zaporizhzhia National University, 66, Zhukovs'koho St., Zaporizhzhia, 69600, tel: (050) 307-6800 <https://orcid.org/0009-0004-7410-6155>

CONFLICT MANAGEMENT IN IT ORGANIZATIONS: THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT

Abstract. The analysis of conflict management issues in organizations is presented, with a focus on the socio-psychological aspect of conflict management in the IT sector. It is demonstrated that a crucial aspect of IT professionals' activity is the establishment of effective communication both within the organization and in ensuring a productive external communication system. This relies on their ability to build effective interpersonal interactions, constructively resolve conflicts, and manage conflicts within the organization.

It is noted that conflicts, particularly in IT organizations, require specific methods, management mechanisms, and appropriate socio-psychological support for the conflict management process as an essential component of the development strategy for IT organizations in Ukraine.

The article explores various interpretations of conflict management issues in economic, political, and public spheres, as well as in personnel management, from the perspective of psychological science. According to this perspective, conflict management involves purposeful influence on the conflict process, entailing conscious influence on the conflict behavior of social subjects to achieve desired results and limit opposition within the framework of constructive influence on societal processes.

Based on the analysis conducted, conflict management in the organization is defined as a conscious, purposeful influence on the dynamics of conflict in the interests of the development of the social system (in our case, organizations in the IT sector) to which the conflict relates. It is shown that understanding the psychological essence of conflict management requires identifying factors of controllability such as the subject, causes, and sides of the conflict, their influence, and the degree of conflict intensity. Additionally, it involves the possibility of transforming dysfunctional conflicts into functional ones and obtaining positive outcomes, among other aspects.

It is noted that from a socio-psychological perspective, the process of conflict management in IT organizations involves the implementation of a socio-psychological technology aimed at enhancing organizational culture, fostering open communication and interaction at all levels, and developing skills in building constructive interpersonal interactions and conflict resolution competence among organization employees.

Keywords: conflicts in organizations, conflict management, conflict resolution and prevention, IT organizations, organizational culture, conflict resolution skills.

Постановка проблеми. Життєдіяльність організацій в умовах сьогодення, зокрема і в сфері інформаційних технологій, характеризується нестабільністю, підвищеною психологічною напруженістю, що є підґрунтям для виникнення різноманітних конфліктів, які впливають як працівників, так і на організацію, на ефективність її діяльності – негативно, у разі розгортання дисфункціональних конфліктів і позитивно, внаслідок ефективного вирішення функціональних конфліктів.

Виникаючи в життєдіяльності організації конфлікти можуть бути урегульовані й вирішені за допомогою управління ними, яке, в свою чергу, залежить від різних чинників та обмежено рамками сфери поширення цих конфліктів. Це дає підстави говорити про те, що управління конфліктами в організації потребує особливої уваги і часу оскільки конфлікти порушують ефективність взаємодії між працівниками, між окремими підрозділами, що впливає на продуктивність праці працівників і результативність діяльності організації; що організаційні конфлікти вимагають специфічних методів та механізмів управління та належного соціально-психологічного забезпечення цього процесу.

Зазначимо, що важливим аспектом діяльності фахівців сфери ІТ інформаційних технологій є вибудовування ефективної комунікації як всередині організації, так і забезпечення продуктивної зовнішньої системи комунікації, що залежить від уміння будувати ефективну міжособистісну взаємодію, здатності конструктивно вирішувати конфлікти та управління конфліктами в організації.

Отже соціально-психологічне забезпечення процесу управління конфліктами в організаціях постає як одна із важливих проблем і потребує розгляду психологічної сутності управління конфліктами в організаціях, зокрема у такій сфері як сфера інформаційних технологій, стрімкий розвиток якої є характерною ознакою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління конфліктами в організаціях розглядається в сучасних дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців та практиків в різних сферах. У сфері економіки та менеджменту цій проблемі присвячено дослідження О. Карпенко

та Є. Осіпової [1]; О. Леонова та Т. Леонової [2]; A. Babatunde et al. [3]; A. D. Nurhalim [4]; в підприємстві – О. Овчарук [5]; N. Katz & L. Flynn [6]; Z. Turkalj [7]; в маркетингу – дослідження К. Корепанової [8]; Т. Старової та С. Білоус [9]; Y. Wang [10]. Проблема управління конфліктами є предметом наукових досліджень Р. Стаднійчук [11]; В. Тимофієва [12] – в державній та політичній сферах і, безумовно, сучасних психологічних досліджень Г. Бевзо [13]; Л. Карамушки [14]; Н. Торби [15]; M. Gelfand et al. [16]; L. Munduate et al. [17].

В дослідженнях Л. Карамушки [18], О. Овчарук [5], О. Орлової [19]; І. Потапюк [20], Т. Сазонової, І. Шульженко та ін. [21] акцентується увага на тому, що будь-яка організація може піддаватися різним видам конфліктів залежно від розмірів організації, рівня розвитку корпоративної, організаційної та конфліктологічної культури, особистісних характеристик керівників та членів колективу тощо; що для будь-якої організації в конфлікті закладений потенціал; що саме конструктивний підхід до управління конфліктною взаємодією є однією з умов долання виходу з економічної кризи, а управління конфліктами є одним із важливих аспектів у стратегії розвитку організації.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз проблеми управління конфліктами в організації та розкрити соціально-психологічний аспект управління конфліктами в організаціях сфери ІТ.

Виклад основного матеріалу. В професійному житті, як і в особистому, конфлікти є їх складовою, звичайним явищем, адже кожна людина має різний досвід, по-різному реагує на ситуації, які виникають в процесі роботи, що відповідно позначається на стосунках і може призвести до непорозумінь і конфліктів між людьми, адже там де є взаємодія, рано чи пізно з'являються розбіжності.

Коли йдеться про організаційні конфлікти, то слід урахувати їхні особливості, які полягають в тому, що ці конфлікти обмежуються рамками організації, залежить від специфічних властивостей організації, її структурних особливостей; що вони обмежені у часі рамками організаційної діяльності. Виникаючи в життєдіяльності організації, конфлікти можуть бути урегульовані й вирішені за допомогою ефективного управління конфліктами.

При аналізі впливу конфліктів на діяльність організації дослідниками (О. Крися, Т. Шматковська, N. Katz) підкреслюються як негативні, так і позитивні аспекти конфліктів. Так вказується на те, що конфлікт може порушити ефективну взаємодію між працівниками, групами працівників, відділами тощо, створюючи зайве емоційне напруження, може призвести до зниження продуктивності праці і, водночас акцентується увага на конструктивному аспекті конфліктів – вони виявляють слабкі сторони, сприяють породженню нових, ефективніших взаємозв'язків між структурними елементами підприємства, працівниками тощо [22]; визначається їхній потенціал для стимулювання інновацій та творчості, оскільки конфлікти можуть привести до нових ідей та підходів [23]; наголошується на важливості

використання творчого потенціалу конфліктів та запобіганні деструктивним наслідкам конфлікту [6]. В цьому контексті головна мета управління конфліктами полягає у запобіганні дисфункціональним конфліктам і адекватному вирішенні функціональних.

Також висловлюється думка про те, що сучасні організації мають визнавати необхідність конфліктів і не тікати від них, ба більше, можуть заохочувати конфлікти в середині організації і ключові ролі в цьому процесі покладаються на менеджерів на різних рівнях організації, які повинні володіти основами організаційної поведінки, з акцентом на управлінні конфліктами і відповідно оцінки рівня конфлікту всередині організації, прийматимуть рішення про зменшення або заохочення конфліктів [7].

Якщо розглядати управління конфліктами в цьому контексті, то воно має бути спрямовано на досягнення оптимального рівня конфліктів на якому рівень ефективності організації є найвищим. Відповідно управління конфліктом визначатиме те, яким буде результат – позитивним чи негативним.

Отже можемо говорити про те, що конфлікти в організаціях розгортаються між позитивним і негативним полюсами, і від того наскільки усвідомлюється значущість конфлікту і наскільки розвинута здатність керувати ним у кожній конкретній ситуації, буде залежати які аспекти в ньому будуть переважати – негативні, чи він відіграватиме позитивну роль.

Управління конфліктами є специфічним видом управлінської активності, спрямований на усунення можливих причин конфліктних ситуацій і, як зазначає О. Овчарук, такий вид активності входить у сферу управління персоналом та визначається як процес перетворення конфліктної площини з усуненням осередку виникнення, виключення можливості подальшого загострення, у тому числі деструктивних наслідків [5].

Спеціалісти у сфері публічної служби (Т. Калениченко, Т. Кисельова та ін.) визначають управління конфліктами як цілеспрямовану системну практичну діяльність уповноважених осіб, яка спрямована на запобігання та/чи супровід конфліктів у професійний спосіб, з метою впливу на динаміку конфліктів і використання їх ресурсного потенціалу в інтересах тієї соціальної системи, де вони відбуваються [24].

В роботі з конфліктами, як зазначає В. Тимофієв, «...слід застосувати загальну систему управління, якій притаманні такі фактори управління: мета управління, інформація про стан об'єкта та середовища, вплив на об'єкт, тобто власне управління, алгоритм управління» [12, С. 11].

В психологічному контексті дослідники Г. Ложкін і Н. Пов'якель розглядають управління конфліктом як «цілеспрямований вплив на процес конфлікту, що передбачає підпорядкування діяльності людини раціональному чиннику, свідомий вплив на конфліктну поведінку соціальних суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів і обмеження протиборства рамками конструктивного впливу на суспільний процес» [25, С. 270].

Також при розгляді процесу управління конфліктом в психологічному контексті автори приділяють увагу такому напрямку, як управління поведінкою в конфлікті, що передбачає управління емоційним станом, охолодження емоцій до себе та до іншої сторони; вплив на поведінку методом тиску; формування цілей дії; конфронтація, а також участь третьої сторони в регулюванні поведінки конфліктуючих та дають у своїй роботі розгорнутий аналіз складових цього напрямку [26, С. 95-99].

Коли йдеться про управління конфліктами важливо, на думку науковців Л. Карамушки, Т. Дзюби, В. Тимофієва, володіти інформацією про причини конфлікту, серед яких, зокрема називають розмір заробітної плати, небажані умови праці, невідповідність прав і обов'язків працівників, незручний робочий графік, низька дисциплінованість й інші та зазначають, що позитивне вирішення конфліктів, перш за все, передбачає усунення причин, що викликають конфлікт. Також слід володіти інформацією і про предмет конфлікту; розрізняти швидкоплинність конфліктів і гостроту їх прояву, адже одні конфлікти можуть бути затяжними і вимагати постійного контролю та управління, а інші можуть бути настільки швидкоплинними, що може не вистачити часу для повноцінного управління ними [14; 27; 12].

Вирішення конфлікту, як стверджують N. Kharadze, E. Gulua, передбачає реалізацію низки етапів, таких як аналіз проблеми, прогнозування варіантів вирішення конфлікту, визначення критеріїв, виконання плану вирішення конфлікту, контроль виконання, аналіз результатів [28].

Отже аналіз досліджень дозволяє зазначити, що управління конфліктами в організації має бути системною діяльністю. Управління конфліктом можемо визначити як свідомий, цілеспрямований, обумовлений об'єктивними законами вплив на динаміку конфлікту в інтересах розвитку тієї соціальної системи (в нашому випадку організації сфери ІТ), якої даний конфлікт стосується.

Щодо напрямку такого впливу, то, як зазначає Т. Бевзо, він повинен спрямовуватися на ліквідацію (мінімізацію) причин виникнення конфлікту, на зміни у ставленні, поведінці його учасників та організаційній структурі задля ефективності діяльності та досягнення спільних цілей [13].

Управління конфліктами в організації передбачає вирішення таких стратегічних завдань, як профілактика виникнення конфліктів та пошук шляхів його конструктивного завершення.

Профілактика (попередження конфліктів), як вказує Н. Торба, це така організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, яка виключає або мінімізує вірогідність виникнення конфліктів між ними [15]. Отже йдеться про здійснення діяльності спрямованої на своєчасне розпізнаванні, усунення чи ослаблення конфліктогенних чинників, що відповідно обмежує можливості їх виникнення чи деструктивного розв'язання в майбутньому.

Автори Г. Ложкін, Н. Пов'якель, Н. Торба виокремлюють первинну і вторинну профілактику конфліктів та зазначають, що ці види профілактики та попередження конфліктів припускають необхідність як зовнішніх (насамперед, організаційних та управлінських), так і внутрішніх, або власне психологічних попереджувальних заходів. Відповідно коли йде мова про первинну психопрофілактику конфліктів, зазначається, що вона полягає у психологічній освіті й розвитку потенційних або реальних учасників конфліктів. Вторинна психопрофілактика припускає безпосередню роботу в групах ризику, напруги та протиборства, у групах з високим потенціалом конфліктогенності та ескалації конфліктів [25; 15].

Серед основних завдань профілактики конфліктів виокремлюються такі, як «оволодіння психологічними прийомами та навичками безконфліктного спілкування; оволодіння знаннями, уміннями та навичками розуміння конфліктогенів спілкування і усвідомлення особистих конфліктогенів; оволодіння уміннями перетворення та неескалування конфліктогенів спілкування; а також позбавлення від особистої конфліктності, конфліктних форм та стереотипів поведінки; оволодіння адекватною, конструктивною поведінкою у складній, передконфліктній ситуації і знаннями та уміннями попередження деструктивних наслідків конфлікту» [25, С. 249].

Здійснений аналіз дозволяє розглядати профілактику конфліктів в організації як складову управлінської соціально-психологічної діяльності, яка полягає у своєчасному розпізнаванні, усуненні чи ослабленні конфліктогенних чинників та, відповідно, обмеженні можливості їх виникнення чи деструктивного розвитку в майбутньому.

Також слід зупинитися на такій стратегії управління конфліктами, як їх розв'язання та зазначити, що розв'язання як одна із форм завершення конфлікту є спільною діяльністю його учасників, що спрямована на припинення протидії і вирішення проблеми, яка призвела до зіткнення, а критерієм конструктивного розв'язання конфлікту може постати рівень розв'язання протиріччя, що лежить в основі конфлікту та задоволеність сторін його результатами.

Важливо також зважати на те, що організаційні конфлікти виникають внаслідок дії як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, натомість важливо брати до уваги те, що розгортання та розв'язання конфліктів залежить від безпосередніх учасників конфлікту – від сприйняття та оцінки ситуації, себе та опонентів в ній, від розуміння і ставлення конфлікуючих один до одного, а також від розуміння мотивів, цінностей та стратегій конфліктної поведінки.

Отже при розв'язанні конфліктів важливо враховувати психологічний характер умов і факторів успішного розв'язання конфліктів, що пов'язано із особливостями поведінки і взаємодії конфлікуючих сторін. Відповідно для того щоб конфлікт був розв'язаний необхідні активність обох конфлікуючих сторін із перетворення умов, в яких вони взаємодіють, та усунення причин

конфлікту. Аналізуючи зміст та структуру конфліктів в організаціях, Л. Карамушка зауважує, що фактичне розв'язання конфлікту – це ліквідація відкритого спору в результаті врахування або реалізації інтересів однієї чи обох сторін конфлікту [27].

Стратегія розв'язання в управлінні конфліктами в організації передбачає здійснення низки певних дій, таких як аналіз і оцінка ситуації; вибір способу розв'язання конфлікту; формування плану дій, його реалізацію та оцінку ефективності цих дій. Цей процес, як наголошують дослідники, передбачає врахування того на якому етапі розвитку знаходиться конфлікт, адже, знання етапів розвитку конфлікту, на думку О. Овчарук, сприятиме розробленню ефективної програми з його нейтралізації [5]; у кожному конкретному аспекті, як стверджує О. Леонов, управління конфліктами суттєво залежить від основних періодів та етапів динаміки конфлікту, оскільки система менеджменту орієнтується як на раннє виявлення та попередження конфліктів, його розв'язання, так і на подолання його негативних наслідків [2].

Також для розуміння можливості управляти конфліктами слід виокремити чинники керованості, до яких відносяться можливість виявлення предмета конфлікту, сторін, причин й інших характеристик та впливу на них; можливість впливу на ступінь гостроти конфлікту; можливості переведення дисфункціонального конфлікту у функціональне русло та отримання функціональних наслідків; можливості зменшення дисфункціональних наслідків та здатність конфлікту бути завершеним. В якості ж критерія конструктивного розв'язання конфлікту може розглядатися рівень розв'язання протиріччя, яке лежить в основі конфлікту.

В сучасних зарубіжних дослідженнях (L. Munduate; A. Babatunde et al.) зазначається, що менеджери організації мають застосувати стратегію відповідно до типу того чи іншого конфлікту щоб досягнути позитивних результатів у цьому процесі [17] й, зокрема наголошується на співпраці, як одній із найефективніших стратегій управління конфліктами в організації [3].

Отже коли йдеться про управління конфліктами в організації в контексті вирішення завдання щодо їхнього розв'язання, важливим є вибір оптимальної стратегії розв'язання, яка відповідає даним обставинам.

В контексті управління конфліктами, та зниженні рівня конфліктності в організації дослідниками (О. Карпенко; О. Миронова, А. Nurhalim, Y. Wang) обґрунтовується роль керівника, лідера, який має опанувати і широко використовувати палітру таких навичок та дій, як активне слухання, емоційний інтелект, терпіння, неупередженість, позитив, відкрите спілкування, скромність, пошук невербальних сигналів, знеособлення ситуації, демонстрування бажання вирішити проблему, здатність до розуміння позиції протилежної сторони, співпрацю тощо [1], а також вміння акцентувати увагу на предметі конфлікту та намагання об'єднати всіх учасників конфлікту для його вирішення [29]. Вказується, що підхід до вирішення конфлікту вимагає

лідерських навичок щоб правильно керувати та мінімізувати вплив конфліктів на досягнення бажаних цілей організації [4]; акцентується увага на важливості впливу розширення прав і можливостей лідерства на управління конфліктами та продуктивність співробітників для організаційної стійкості [10].

Як свідчать дослідження О. Орлової, О. Rot-Serov, N. Guba, О. Трофименко та ін. розвиток ІТ-сфери та успішна діяльність ІТ-компаній значною мірою залежать від кваліфікації ІТ-спеціалістів та їхнього уміння і бажання продуктивно працювати й відповідно наголошується на необхідності розвитку в ІТ-компаніях особливої політики щодо роботи з персоналом для того щоб займати лідируючі позиції на ринку, залучати й утримувати висококваліфікованих і талановитих фахівців [19]. Зазначається, що важливим аспектом діяльності фахівців сфери ІТ є вибудовування ефективної комунікації та міжособистісної взаємодії, як всередині організації на всіх рівнях (з колегами, підлеглими та керівниками), так і забезпечення продуктивної зовнішньої системи комунікації [30]; що в організаціях ІТ-сфери поширеною є командна робота, ефективність якої багато в чому залежить від ефективності взаємодії її членів, розв'язання проблем та навичок роботи з людьми [31], а отже й від їхньої здатності конструктивно вирішувати конфлікти, від ефективності управління конфліктами, що виникають в процесі здійснення професійної діяльності.

Виходячи з припущення, що найкращий спосіб вирішення конфліктів в організації, зокрема й в організаціях сфери ІТ, це постійне вдосконалення і виробничих, і організаційно-управлінських, і соціально-психологічних процесів, ми підтримуємо пропоновані дослідниками N. Kharadze, E. Gulua рекомендації, які матимуть значний позитивний вплив на управління конфліктами в організаціях [28].

В цьому контексті варто говорити як про покращення організаційних процесів на основі чітко визначених цілей; належне формулювання функцій, обов'язків і прав членів організації; своєчасне інформування про очікувані зміни; підтримку розвитку та підвищення кваліфікації працівників, так і про розвиток соціально-психологічних компетентностей працівників та менеджерів ІТ-сфери – набуття та вдосконалення навичок роботи з людьми, вміння вибудовувати ефективну міжособистісну взаємодію та здатність конструктивно вирішувати конфлікти, які можуть виникати в професійній діяльності. Відповідно соціально-психологічне забезпечення процесу управління конфліктами в організації має постати важливою складовою в стратегії розвитку організацій ІТ-сфери в Україні.

Висновки. Отже проблема управління конфліктами в організаціях та соціально-психологічного забезпечення цього процесу, зокрема в організаціях такої сфери як сфера ІТ, стрімкий розвиток якої є характерною ознакою сьогодення, постає як одна із актуальних соціально-психологічних проблем.

Управління конфліктами в організації ми розглядаємо як системну діяльність, як свідомий, цілеспрямований вплив на динаміку конфлікту в інтересах розвитку тієї соціальної системи (в нашому випадку організації сфери ІТ), в якій даний конфлікт виникає. Такий вплив має бути спрямовано на запобігання деструктивним конфліктам та сприяння ефективному розв'язанню конструктивних конфліктів в організації. Розуміння ж психологічної сутності управління конфліктом передбачає виокремлення чинників керованості; можливості переведення дисфункціонального конфлікту у функціональний, зменшення дисфункціональних наслідків та здатність конфлікту бути завершеним, як одного із показників ефективності управління конфліктами.

У соціально-психологічному аспекті процес управління конфліктами в організаціях сфери ІТ передбачає реалізацію соціально-психологічної технології, спрямованої на підвищення організаційної культури, плекання відкритої комунікації і взаємодії на всіх рівнях; на розвиток навичок вибудовування конструктивної міжособистісної взаємодії та конфліктологічної компетентності працівників з метою нівелювання негативних наслідків конфліктів та як найповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку організації, що й постане *перспективою наших подальших досліджень*.

Література:

1. Карпенко О., Осіпова Є. Підходи щодо управління конфліктами в організації. *Economic Synergy*. 2021. (2), 44–55. URL: <https://doi.org/10.53920/ES-2021-2-5>
2. Леонов О., Леонова Т. Управління конфліктами в системі ефективного управління організації. *Економіка та суспільство*. 2023. (55). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-11>
3. Babatunde Adetunji A., Abdul Onubaiye Azeez, Eyo Roseline E. Collaborating as an Effective Strategy for Conflict Management in the Organization. *Intl Jrnl of Innovative Research in Soc Sci & Strategic Mgt Techniques*. 2022. 9 (1). 115-122. URL: <https://internationalpolicybrief.org/wp-content/uploads/2023/10/ARTICLE11-87.pdf>
4. Nurhalim A.D. Conflict Management And How To Manage Conflict In Organizations. *Primanomics : Jurnal Ekonomi & Bisnis*. 2022. 20 (1), 1–10. URL: <https://doi.org/10.31253/pe.v20i1.859>
5. Овчарук О. Теоретико-методологічні засади управління конфліктами в трудовому колективі. *Підприємництво та інновації*. 2021. (16), 71-75. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.12>
6. Katz N. H., Flynn L. T. Understanding Conflict Management Systems and Strategies in the Workplace: A Pilot Study. *Conflict Resolution Quarterly*. 2013. 30 (4), 393-410. URL: <https://doi.org/10.1002/crq.21070>
7. Turkalj Z., Fosic I., Dujak D. Conflict Management in Organization. *Interdisciplinary Management Research, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics, Croatia*. 2008. vol. 4, 505-515. URL: https://www.academia.edu/4490851/Conflict_Management_in_Organization
8. Корепанова К. О. «Методичні засади управління конфліктами в організації». *Бізнес Інформ*. 2021. 1: 292–297. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-292-297>

9. Старова Т. С., Білоус С. П. Управління персоналом та шляхи врегулювання конфліктів. *Економіка, облік, фінанси та маркетинг: аналіз тенденцій та перспектив розвитку: Зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. до 100-річчя Черкаського нац.ун-ту імені Богдана Хмельницького*. 2021. С. 48-50.

10. Wang Y. Empowering leadership: A conflict resolver and a performance booster for organizations. *PLoS ONE*. 2023. 18 (11): e0294351. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294351>

11. Стаднійчук Р. Упровадження управління соціальними конфліктами в органах місцевого самоврядування. *Літопис Волині*. 2023. (28), 372-375. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.54>

12. Тимофієв В. Г. Управління конфліктами в діяльності державних службовців: автореф. дис... канд. н. з держ. управління: 25.00.03. Дніпропетровськ, 2006. 22 с.

13. Бевзо Г. А. Міжособистісні конфлікти у бізнес-середовищі: причини виникнення та методи розв'язання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. 32 (71). 6, 26-31. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/6_2021/5.pdf

14. Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. *Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій)*: Монографія. К.-Полтава, 2009. 268 с.

15. Торба Н. Г. Теоретичний аналіз психологічних чинників профілактики конфліктів у освітньому процесі закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Вісник післядипломної освіти. «Серія «Соціальні та поведінкові науки»*. 2019. 9 (38). 124-138 <https://doi.org/10.32405/2522-993>.

16. Gelfand M. J., Leslie L. M., Keller K., de Dreu C. Conflict cultures in organizations: How leaders shape conflict cultures and their organizational-level consequences. *Journal of Applied Psychology*, 2012. 97(6), 1131–1147. URL: <https://doi.org/10.1037/a0029993>

17. Munduate L., Medina F. J., Euwema M.C. Mediation: Understanding a constructive conflict management tool in the workplace. *Journal of Work and Organizational Psychology*. 2022. 38(3), 165-173. URL: <https://doi.org/10.5093/jwop2022a20>

18. Карамушка Л. М. (Ред.). *Психологічні детермінанти розвитку організаційної культури: Монографія* / Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер, К.В. Терещенко [та ін.]. К.: Педагогічна думка, 2015. 288 с.

19. Орлова О. М. Особливості управління персоналом в іт-сфері. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 11, 117-120. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/11_2017ua/28.pdf

20. Потапюк І. П., Даниленко К. О., Мокієнко Є. О. Корпоративна культура як складник стратегічного управління персоналом підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2017. 5 (05). 170-175. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/34.pdf

21. Сазонова Т. О., Шульженко І. В., Хавронюк В. Ю. Управління конфліктами як важливий елемент організаційної культури сучасної організації. *Ринкова інфраструктура*. 2020. 47, 101–105. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastructure47-19>.

22. Крися О. Й. Управління конфліктами як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2008. № 633, 361-367. URL: http://vlp.com.ua/files/52_0.pdf

23. Шматковська Т. О., Коробчук Т. І., Борисюк О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в системі обліково-аналітичного забезпечення щодо моделювання бізнес-процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. (53). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-68>

24. Калениченко Т., Кисельова Т., Копіна А., Корабльова О., Проценко Д. *Управління конфліктами для потреб публічної служби: посібник і методичні рекомендації* / за заг. ред. Д. Проценко. Київ: Ваіте, 2021. 224 с.

25. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. *Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика*. К.: МАУП, 2007. 435 с.
26. Гірник А., Бобро А. *Конфлікти: структура, ескалація залагодження*. К.: «Основи», 2003. 172 с.
27. Карамушка Л. М. (Ред.). *Технології роботи організаційних психологів: Навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти*. К.: Фірма «ІНКОС», 2005. 366 с.
28. Kharadze N., Gulua E. Organizational Conflict Management Challenges. *European Journal of Marketing and Economics*, 2023. 6 (2). 77-92. URL: <https://doi.org/10.2478/ejme-2023-0016>
29. Миронова О. Підвищення рівня організаційної культури в компаніях за рахунок зниження конфліктності. *Економіка та суспільство*. 2021. (25). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-61>
30. Rot-Serov O., Guba N. Social-psychological aspects of the competence of it specialists in the context of professional interaction. *Věda a perspektivy*. 2023. 10 (29). 189-202. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10\(29\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10(29)-189-202)
31. Трофименко О. Г., Савельєва О. С., Прокоп Ю. В., Логінова Н. І., Дика А. І. Soft skills для розробників програмного забезпечення. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*. 2023. 3 (19), 6-19. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.619>

References:

1. Karpenko, O., Osipova, Ye. (2021). Pidkhody shchodo upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii [Approaches to Conflict Management in Organizations]. *Economic Synergy*, (2), 44–55. URL: <https://doi.org/10.53920/ES-2021-2-5> [in Ukrainian].
2. Leonov, O., Leonova, T. (2023). Upravlinnia konfliktamy v systemi efektyvnoho upravlinnia orhanizatsii [Conflict Management in the System of Effective Organizational Management. Economics and Society]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economic and Society* (55). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-11> [in Ukrainian].
3. Babatunde, Adetunji A., Abdul, Onubaiye Azeez, Eyo, Roseline E. (2022). Collaborating as an Effective Strategy for Conflict Management in the Organization. *Intl Jrnl of Innovative Research in Soc Sci & Strategic Mgt Techniques*. 9 (1). 115-122. URL: <https://internationalpolicybrief.org/wp-content/uploads/2023/10/ARTICLE11-87.pdf> [in English]
4. Nurhalim, A.D. (2022). Conflict Management And How To Manage Conflict In Organizations. *Primanomics : Jurnal Ekonomi & Bisnis*, 20 (1), 1–10. URL: <https://doi.org/10.31253/pe.v20i1.859> [in English]
5. Ovcharuk, O. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia konfliktamy v trudovomu kolektyvi [Theoretical and Methodological Foundations of Conflict Management in the Work Collective]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii – Entrepreneurship and Innovation*. (16), 71-75. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/16.12> [in Ukrainian].
6. Katz, N. H., Flynn, L. T. (2013). Understanding Conflict Management Systems and Strategies in the Workplace: A Pilot Study. *Conflict Resolution Quarterly*, 30(4), 393-410. URL: <https://doi.org/10.1002/crq.21070> [in English].
7. Turkalj, Z., Fosic, I., Dujak, D. (2008). Conflict Management in Organization. *Interdisciplinary Management Research, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Economics, Croatia*. 4, 505-515. URL: https://www.academia.edu/4490851/Conflict_Management_in_Organization [in English].
8. Korepanova, K. O. (2021) *Metodychni zasady upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii* [Methodological Principles of Conflict Management in an Organization]. *Biznes Inform – Business Inform*. 1:292–297. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-292-297> [in Ukrainian]

9. Starova, T. S., Bilous, S. P. (2021) Upravlinnia personalom ta shliakhy vrehuliuvannia konfliktiv [Personnel Management and Conflict Resolution Approaches.]. *Ekonomika, oblik, finansy ta marketynh: analiz tendentsii ta perspektyv rozvytku: Zb. tez dop. Vseuk. nauk.-prakt. konf. do 100-richchia Cherkaskoho natsion. universytetu im. Bohdana Khmelnytskoho – Economics, Accounting, Finance, and Marketing: Analysis of Trends and Development Perspectives: Collection of Abstracts of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference on the Occasion of the 100th Anniversary of Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University*. 48-50 [in Ukrainian].
10. Wang, Y (2023) Empowering leadership: A conflict resolver and a performance booster for organizations. *PLoS ONE*. 18 (11): e0294351. URL: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294351> [in English].
11. Stadniichuk, R. (2023). Uprovazhennia upravlinnia sotsialnymy konfliktamy v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Implementation of Social Conflict Management in Local Self-Government Authorities]. *Litopys Volyni – Chronicles of Volyn*, (28), 372-375. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.54> [in Ukrainian].
12. Tymofiiiev, V. H. (2006) Upravlinnia konfliktamy v diialnosti derzhavnykh sluzhbovtziv [Conflict Management in the Activities of Government Officials]: *avtoref. dys... kand. nauk z derzh. Upravlinnia – Author's abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Sciences in Public Administration*: 25.00.03, Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
13. Bevzo, H. A. (2021). Mizhosobystisni konflikty u biznes-seredovyshchi: prychnyny vynyknennia ta metody rozviazannia [Interpersonal Conflicts in the Business Environment: Causes and Methods of Resolution]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia. – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology*. 32 (71). 6. 26-31. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/6_2021/5.pdf [in Ukrainian].
14. Karamushka, L. M., Dziuba, T. M. (2009). *Psykhologhiia upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii (na materialii diialnosti osvitnikh orhanizatsii). Monohrafiia* [Psychology of Conflict Management in Organizations (Based on the Activities of Educational Institutions) *Monograph*]. Kyiv-Poltava, p. 268 [in Ukrainian].
15. Torba, N. H. (2019). Teoretychnyi analiz psykhologichnykh chynnykiv profilaktyky konfliktiv u osvitnomu protsesi zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity [Theoretical Analysis of Psychological Factors in Conflict Prevention in the Educational Process of Vocational (Technical) Education Institutions]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity. «Serii «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*. Vypusk – *Bulletin of Postgraduate Education. Series: Social and Behavioral Sciences. Issue 9(38)*. 124-138 <https://doi.org/10.32405/2522-993> [in Ukrainian].
16. Gelfand, M. J., Leslie, L. M., Keller, K., de Dreu, C. (2012). Conflict cultures in organizations: How leaders shape conflict cultures and their organizational-level consequences. *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1131–1147. URL: <https://doi.org/10.1037/a0029993> [in English].
17. Munduate, L., Medina, F. J., Euwema, M.C. (2022). Mediation: Understanding a constructive conflict management tool in the workplace. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 38(3), 165-173. URL: <https://doi.org/10.5093/jwop2022a20> [in English].
18. Karamushka, L. M. (Red.). (2015). *Psykhologichni determinanty rozvytku orhanizatsiinoi kultury: Monohrafiia* [Psychological Determinants of Organizational Culture Development: *Monography*] / L.M. Karamushka, O.V. Kredentser, K.V. Tereshchenko [ta in.]. Kyiv: Pedagogical Thought, p. 288 [in Ukrainian].
19. Orlova, O. M. (2017). Osoblyvosti upravlinnia personalom v it-sferi [Features of Personnel Management in the IT Sphere]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. – Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and World Economy*. 11, 117-120. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/11_2017ua/28.pdf [in Ukrainian].

20. Potapiuk, I. P., Danylenko, K. O., Mokiienko, Ye. O. (2017). Korporatyvna kultura yak skladnyk stratehichnoho upravlinnia personalom pidpryemstva [Corporate Culture as a Component of Strategic Personnel Management at the Enterprise]. *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Azov Economic Bulletin*. 5 (05). 170-175. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/5_05_uk/34.pdf [in Ukrainian].
21. Sazonova, T. O., Shulzhenko, I. V., Khavroniuk, V. Yu. (2020). Upravlinnia konfliktamy yak vazhlyvyi element orhanizatsiinoi kultury suchasnoi orhanizatsii [Conflict Management as an Important Element of Organizational Culture in Modern Organizations] *Rynkova infrastruktura – Market Infrastructure*. 47, 101–105. URL: <https://doi.org/10.32843/infrastruct47-19> [in Ukrainian].
22. Krysa, O. Y. (2008). Upravlinnia konfliktamy yak faktor pidvyshchennia konkurento-spromozhnosti pidpryemstv [Conflict Management as a Factor in Increasing the Competitiveness of Enterprises]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Lohistyka – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Logistics*. 633, 361-367. URL: http://vlp.com.ua/files/52_0.pdf [in Ukrainian].
23. Shmatkovska, T. O., Korobchuk, T. I., Borysiuk, O. V. (2023) Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v systemi oblikovo-analitychnoho zabezpechennia shchodo modeliuvannia biznes-protseviv [Modern Information and Communication Technologies in the Accounting and Analytical Support System for Business Process Modeling]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economics and Society* (53). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-68> [in Ukrainian].
24. Kalenyuchenko, T., Kyselova, T., Kopina, A., Korablova, O., Protsenko, D. (2021). *Upravlinnia konfliktamy dlia potreb publichnoi sluzhby: posibnyk i metodychni rekomendatsi* [Conflict Management for Public Service Needs: Guidebook and Methodological Recommendations] Za zah. red. D. Protsenko. Kyiv: Vaite, p. 224 [in Ukrainian].
25. Lozhkin, H. V., Poviakel, N. I. (2007). *Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka* [Psychology of Conflict: Theory and Modern Practice]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
26. Hirnyk, A., Bobro, A. (2003). *Konflikty: struktura, eskalatsiia zalahodzhennia* [Conflicts: Structure, Escalation, Resolution]. Kyiv: «Basics». [in Ukrainian].
27. Karamushka, L. M. (Red.) (2005). *Tekhnolohii roboty orhanizatsiinykh psykhologiv: Navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. ta slukhachiv in-tiv pisliadyplom. osvity* [Technologies of Organizational Psychologists' Work: Educational Manual for Students of Higher Education Institutions and Postgraduate Education Institute Participants]. Kyiv [in Ukrainian].
28. Kharadze, N. & Gulua, E. (2023). Organizational Conflict Management Challenges. *European Journal of Marketing and Economics*, 6 (2) 77-92. URL: <https://doi.org/10.2478/ejme-2023-0016> [in English].
29. Myronova, O. (2021). Pidvyshchennia rivnia orhanizatsiinoi kultury v kompaniiakh za rakhunok znyzhennia konfliktnosti [Improving Organizational Culture Levels in Companies Through Conflict Reduction]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economics and Society*, (25). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-61> [in Ukrainian].
30. Rot-Serov, O., Guba, N. (2023). Social-psychological aspects of the competence of it specialists in the context of professional interaction. *Věda a perspektivy*, 10 (29). 189-202. URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10\(29\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-10(29)-189-202) [in English].
31. Trofymenko, O. H., Savielieva, O. S., Prokop, Yu. V., Lohinova, N. I., Dyka, A. I., (2023). Soft skills dlia rozrobnykiv prohramnoho zabezpechennia [Soft Skills for Software Developers]. *Elektronne fakhove nauкове vydannia «Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika» – Electronic Professional Scientific Publication Cybersecurity: Education, Science, Technology*, 3 (19), 6-19. <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.619> [in Ukrainian].

УДК 159.9.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1390-1401](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1390-1401)

Черняк Анастасія Валеріївна здобувач наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, адреса: проспект Академіка Глушкова, 2А, м. Київ, 02000; психолог клініки «Ренесанс-Київ», Озерна, 3, м. Київ, тел.: (098) 308-32-02

Завязкіна Наталія Володимирівна доктор психологічних наук, доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, проспект Академіка Глушкова, 2А, м. Київ, 02000, тел.: (097) 513-02-47, <https://orcid.org/0000-0002-2749-3461>

ПЕРШИЙ ПСИХОТИЧНИЙ ЕПІЗОД ЯК ТРАВМУЮЧА ПОДІЯ У ЕНДОГЕННИХ ХВОРИХ

Анотація. У роботі здійснено теоретичний аналіз наукових підходів до розгляду компонентів психотичного епізоду, як травмуючої події, розмежовано поняття травми психотичного епізоду від інших видів травмуючих подій.

На сьогодні існує не велика кількість напрацювань теоретичного та прикладного характеру, які спрямовано на вивчення процесів утворення травмуючого досвіду переживання психотичного епізоду. Незважаючи на поточні суперечки, більшість розглянутих в даній роботі досліджень однозначно позиціонують психоз і адаптацію до цього досвіду в рамках травми.

Оцінка суб'єктивних переживань, пов'язаних із психотичними симптомами та лікуванням у пацієнтів із психотичними епізодами, включала як якісні, так і кількісні методи, включаючи тематичний аналіз, аналіз помилок семантичних асоціацій, форми особистих даних та анкети для розкриття інформації про травму. Крім того, порівняльний аналіз посттравматичних симптомів після психогенних та екзогенних психозів, розробка психодіагностичних принципів діагностики посттравматичних симптомів у пацієнтів з первинними психотичними епізодами та дослідження умов, особливостей перебігу, наслідків та прогностичного значення індивідуальних проведено клініко-психологічні параметри посттравматичної симптоматики після психозу.

У статті розглядається посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) у відповідь на психоз та пов'язані з ним переживання, що є предметом зростаючої галузі досліджень. Повідомляється про широкий діапазон поширеності переживань психозу пов'язаних з ПТСР, проведено автором дослідження вказує на зв'язок з дефініційними та методологічними невідповідностями в оцінці психотичних травм пов'язаних з ПТСР. З метою

оцінки травматогенних ефектів психозу були обстежені пацієнти, які перенесли психози ендогенного і екзогенного походження. В дослідженні запропонований клініко-психопатологічний та клініко-психологічний інструментарій для виявлення ризиків формування психоз-асоційованої травми та посттравматичного стресового розладу, а також значення дісоціативних механізмів у розвитку травматичних ефектів. З метою підвищення обізнаності українських соціальних працівників, застосування та оцінки КПТ при шизофренії, ця стаття прагне пояснити когнітивно-поведінкові теорії та втручання щодо симптомів шизофренії, описати експериментальний статус КПТ при шизофренії, узагальнити літературу для формулювання точних застосувань до практики та досліджень соціальної роботи, а також пояснити відповідність між КПТ при шизофренії та професією клінічного психолога.

Ключові слова: психотичний епізод, шизофренія, травматична подія, психодіагностика, посттравматичний стресовий розлад, соціальна робота, кризова ситуація.

Cherniak Anastasiia Valeryivna, Ph.D. degree holder, specialty 053 Psychology, Taras Shevchenko Kyiv National University, address: Akademika Glushkova Ave., 2A, Kyiv, 02000; psychologist of the "Renaissance-Kyiv" clinic, Ozerna, 3, Kyiv, tel.: (098) 308-32-02

Zavyazkina Nataliia Volodymyrivna, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Taras Shevchenko Kyiv National University, address: Akademika Glushkova Ave., 2A, Kyiv, 02000, tel.: (097) 513-02-47, <https://orcid.org/0000-0002-2749-3461>

FIRST PSYCHOTIC EPISODE YAK TRAUMUYUCHA PODIUM IN ENDOGENIC ILLNESSES

Abstract. In the work, a theoretical analysis of scientific approaches to considering the components of a psychotic episode as a traumatic event is carried out, the concept of trauma of a psychotic episode is distinguished from other types of traumatic events.

To date, there is not a large number of theoretical and applied studies aimed at studying the processes of formation of the traumatic experience of experiencing a psychotic episode. Despite the current controversies, most of the studies reviewed in this paper clearly position psychosis and adaptation to this experience within the framework of trauma.

Assessment of subjective experiences of psychotic symptoms and treatment in patients with psychotic episodes involved both qualitative and quantitative methods, including thematic analysis, semantic association error analysis, personal data forms, and trauma disclosure questionnaires. In addition, a comparative analysis

of post-traumatic symptoms after psychogenic and exogenous psychoses, the development of psychodiagnostic principles for the diagnosis of post-traumatic symptoms in patients with primary psychotic episodes and a study of the conditions, characteristics of the course, consequences and prognostic value of individual clinical and psychological parameters of post-traumatic symptoms after psychosis were carried out.

The study considers post-traumatic stress disorder (PTSD) a type of psychosis and the experience associated with it, which is the subject of growing research. While there is a wide range of experiences of psychosis associated with PTSD, the author's research suggests an association with definitional and methodological inconsistencies in the assessment of psychotic trauma associated with PTSD. The method of assessing the traumatic effects of psychosis included patients who had undergone endogenous and exogenous psychosis. In further research, clinical-psychopathological and clinical-psychological tools are used to identify the risks of forming psychosis-associative trauma and post-traumatic stress disorder, as well as the significance of dissociative mechanisms. Changes in the development of traumatic effects. Although the results of CBT for schizophrenia are widely available, the obvious implications for social work are less noticeable. By increasing the knowledge of Ukrainian social workers, the evaluation of CBT in schizophrenia is aimed at explaining the cognitive-behavioral theories and treatment of symptoms of schizophrenia, describe the experimental status of CBT in schizophrenia, review the literature to formulate precise guidelines for practice and research in social work, and Also explain the relationship between CBT for schizophrenia and the profession of a clinical psychologist.

Keywords: psychotic episode, schizophrenia, traumatic condition, psychodiagnostics, post-traumatic stress disorder, social work, crisis situation.

Постановка проблеми. Реакція на психоз та його лікування додатково ускладнюється наслідками психічного захворювання, анозогнозією та соціальною стигмою щодо психічних захворювань. Особи на початку психозу часто уникають професійної допомоги через стурбованість стигмою, а негативні наслідки інтерналізації стигми на функціонування та самопочуття були добре задокументовані. Ці травматичні життєві події, поряд із травматичним досвідом психотичних епізодів та психіатричного лікування, концентрують увагу на необхідності зменшення наслідків постпсихотичної травми у даній популяції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі, що стосується психологічних реакцій на психози (шизофренічні психози - діагнози за МКБ-10 F 20.0, F 20.1) (МКБ-10, 1994) та їх лікування, наголошується як на постпсихотичній депресії, так і на постпсихотичних симптомах ПТСР. Фактично, ПТСР зараз розглядається як вторинна психічна хвороба після психозу. Понад 20 років тому Шанер повідомляв про те, як у людини розвинулися симптоми після шизофренічного епізоду, які відповідали ПТСР

(Бергер, 2002). Ці симптоми включали повторне переживання травматичної події(подій), уникнення пов'язаних з травмою подразників та надмірне збудження. З тих пір понад 17 досліджень повідомляють про високий рівень постпсихотичних симптомів ПТСР, пов'язаних з психотичним досвідом (Берчвуд, 1997).

Мета статті – Оцінити суб'єктивні переживання, пов'язані з психотичними симптомами та лікуванням у пацієнтів з психотичними епізодом, за допомогою якісних методів. Зробити порівняльний аналіз особливостей та різниці проявів посттравматичних симптомів після ендogenous та психогенного психозу. Розробка керівних принципів клінічної практики з діагностики посттравматичних симптомів у пацієнтів з первинним психотичним епізодом. Вивчити умови формування, клінічні закономірності розвитку посттравматичних симптомів після психозу, і визначити особливості його перебігу і наслідків.

Виклад основного матеріалу. Учасники описали низку чинників як травматичних щодо психіатричного втручання. Серед пацієнтів, в яких був щонайменше один психотичний прояв, виникли п'ять основних тем травмуючих чинників лікування: тривале для них перебування в лікарні; побічні ефекти від медикаментів; примусове лікування, включаючи примусову госпіталізацію, використання обмежень і примусове введення ліків, і перебування з іншими пацієнтами; та погане поводження з боку професіоналів, за винятком застосування примусового лікування. Найбільш поширеною темою травматогенних аспектів психіатричного лікування було тривале перебування в лікарні, про що повідомили учасників 25,8%. Один учасник, якому було близько 20, пролежав у лікарні більше року через свій перший психотичний епізод. Інший повідомив: «Залишитися тут протягом 2 місяців; У мене немає квартири, ми з мамою не ладнаємо; Мені нема куди піти, це смішно». Учасники також зазначили, що відчують збентеження через тривале перебування в лікарні. Одна людина сказала: «Я не розумію, чому я тут; вони кажуть, що я повинен бути тут принаймні 21 день, але я тут місяць; психологи кажуть, що я буду тут постійно».

У цьому дослідженні велика кількість пацієнтів описали психотичні симптоми – почуття переслідування (65,4 %) і втрату зв'язку з реальністю (61,5 %) – як дуже неприємні. Подібним чином у дослідженні посттравматичного стресового розладу при нещодавно виниклому психоз за участю 54 пацієнти поширеними психотичними симптомами були «відчуття, що люди будують змову проти вас» (66%) і «боязнь втратити розум/дотик до реальності» (63%).

У дослідженні досвід лікування – «фізичний стримування» (63,4%) і «погроза з боку інших пацієнтів» (80,7%) – виявився найбільш засмучувальним. Кілька останніх досліджень на цю тему показали подібні результати. Наше дослідження також показало значний зв'язок між фізичним обмеженням

і посттравматичним стресовим розладом. Відносно високу поширеність фізичного обмеження можна пояснити переповненістю лікарень, браком медперсоналу та відсутністю ізолятора. У цих умовах інколи можуть широко застосовуватися фізичні обмеження. Крім того, пацієнтів часто доставляють до лікарні у сильному збудженні після тривалого розвитку симптомів і після того, як усі інші спроби лікування були невдалими (традиційне лікування, амбулаторна психіатрична допомога). Основна причина цього полягає в тому, що госпіталізація в психіатрію є високою стигматизацією. Для багатьох пацієнтів застосування фізичного обмеження має більше травматичний, ніж терапевтичний характер. Це супроводжується почуттям сорому, втратою гідності та самоповаги, втратою ідентичності, тривогою та агресією, соціальною ізоляцією та розчаруванням. Багато пацієнтів висловлюють почуття ув'язнення та обмеження свободи пересування. Інші висловлюють почуття депресії та апатії щодо використання цих методів.

У дослідженні учасники часто скаржилися на страждання від інших стаціонарних пацієнтів. Цей висновок потрібно розуміти в світлі умов наших стаціонарних служб. Більшість пацієнтів, які госпіталізуються, є тяжкохворими, часто надходять у вимушеному порядку, і кілька пацієнтів змушені жити в одній палаті. Фактично в одній палаті може перебувати від трьох до шести пацієнтів. Крім того, немає ізолятора, тому збуджені пацієнти та ті, хто потребує суворого спостереження та особливого догляду, можуть взагалі залишатися в загальній кімнаті, яка знаходиться поруч із кабінетом медсестер, що призводить до відсутності інтимності. Ця ситуація може бути причиною дискомфорту пацієнтів. Перебування поруч із хворими та лякання пацієнтів неодноразово описувалося в літературі як травмуюча подія, а також інші негативні аспекти, які можуть бути пов'язані зі стаціонарними психіатричними послугами, такі як фізичні напади або небажані сексуальні домагання. Феномен переживання страждання та травми в місці, яке повинно бути безпечним і захищеним, було описано як травма притулку.

У даному дослідженні невелика більшість учасників ($n=28$, 53,9%) повідомили, що симптоми психозу викликали більше засмучення, ніж досвід лікування. Існують суперечливі дані щодо того, що є більш травматичним: сам психотичний досвід чи досвід лікування в психіатричній лікарні. Проте більшість досліджень свідчать про те, що психотичні симптоми викликали більше занепокоєння, ніж примусове лікування [10, 13, 42]. Існують труднощі щодо виявлення найгіршої травматичної події, пов'язаної з психозом, можливо тому, що, як і при ПТСР через фізичну хворобу (Фрейзер, 2004), або тривале сексуальне чи фізичне насильство (Фолсом, 2002), досвід психозу може бути хронічним та/або повторюватися з окремими травматичними подіями, що відбуваються протягом тривалого періоду. Тим не менше, факти свідчать, що суб'єктивні загрози, пов'язані з психозом, можуть бути травматичними, що призводить до нав'язливих спогадів, які загрожують "тут і зараз" і призводять до ПП-ПТСР.

Основними цілями огляду було (1) визначити фактори, що посилюють або зменшують стійкість оцінки ПП-ПТСР та (2) оцінювати докази щодо цих визначених критеріїв, включаючи їх вплив на рівень поширеності ПП-ПТСР. Визначення факторів, необхідних для надійної та достовірної діагностичної оцінки ПП-ПТСР, з метою вибору критеріїв для оцінки досліджень ПП-ПТСР було досягнуто у два етапи. По-перше, звернення до літератури про ПТСР, щоб визначити ключові методологічні фактори в загальній оцінці ПТСР. По-друге, обговорення критеріїв та досягнення консенсусу щодо основних критеріїв для надійної та достовірної діагностичної оцінки ПП-ПТСР. Наступні фактори були обрані для їх узгодженості з базою даних досліджень, найкращими практичними клінічними рекомендаціями, а нещодавно переглянуто DSM-5 та запропоновано ICD-11 (Сойдан, 2008) діагностичними критеріями ПТСР. Є чотири фактори, два пов'язані з оцінкою психозу, переживаннями пов'язаними з психозом, і два з вимірюванням ПП-ПТСР. Вони описані нижче та узагальнені в таблиці 1 разом із їх гіпотетичним впливом на показники поширеності.

Таблиця. 1

Рейтингова система для оцінки якості досліджень поширеності ПП-ПТСР		
Критерії оцінки	Оцінка психоз-травматичних стресових факторів	Вплив на рівень поширеності
1 Визначення психози, пов'язаної з травмою	0 = не визначено / незрозуміло, якщо травма пов'язана з психозом 1 = заздалегідь визначений як конкретний аспект психозу (наприклад, мимовільний прийом), так і конкретний епізод (наприклад, поєднаний досвід симптомів та госпіталізація в останній епізод) 2 = самоідентифікований «найгірший момент» психотичної травми	Ризик переоцінки / недооцінки
2 Вимірювання психози, пов'язаної з травмою	0 = не застосовується жоден захід або процедура не повідомляється 1 = недійсний захід 2 = перевірена міра	Ризик переоцінки / недооцінки
II. Оцінка ПП-ПТСР 3 Час після травми	0 = менше місяця / не повідомляється 1 = можливо менше місяця 2 = принаймні 1 місяць після конкретної події	Ризик завищеної оцінки: Вищий рейтинг якості з меншою поширеністю
4 Інструмент оцінки ПП-ПТСР	Не застосовується = поширеність не повідомляється 0 = самозвіт 1 = перевірене інтерв'ю, включаючи CAPS 2 = CAPS для шизофренії (CAPS-S) або еквівалент (Клінічно введена шкала ПТСР)	Ризик завищеної оцінки: Вищий рейтинг якості з меншою поширеністю

Визначення терміну «травма, пов'язана з психозом» обмежувалось надзвичайно загрозливими конкретними подіями, тим самим мінімізуючи діагноз ПП-ПТСР, де інший діагноз, такий як «постпсихотична депресія», може бути більш доречним. Чітке визначення минулих конкретних подій важливо для розрізнення травматичних спогадів про події, пов'язані з психозом, та поточного досвіду, пов'язаного з психозом, з метою мінімізації надмірної оцінки ПП-ПТСР. І навпаки, якщо травматичний стрес натомість апріорі визначений дослідником (наприклад, випадки лише госпіталізації), респондент може повідомити про реакцію на подію (події), відмінну від найгіршого психологічного травматичного досвіду, що призводить до недооцінки ПП-ПТСР (Давид, 1990). Отже, дослідження отримували вищий рейтинг якості, якщо учасники обирали найбільш травмуючу подію, пов'язану з психозом, як у загальнодоступних дослідженнях ПТСР (Теркінгтон, 2004). Більш низькі рейтинги можуть бути пов'язані з перевищенням/заниженням оцінки або ПП-ПТСР (Кінгдон, 2002).

Незважаючи на те, що кількісна література задокументувала психологічні реакції на психоз та його лікування, брак даних щодо того, як сприймають психотичні симптоми або досвід примусового лікування саме люди з психозом. Якісні методи дослідження - це перспективна стратегія для розуміння суб'єктивного досвіду та пропозиції щодо потенційно корисних підходів до лікування (Геддок, 2003).

Поточне дослідження мало на меті оцінити суб'єктивні переживання, пов'язані з психотичними симптомами та лікуванням у пацієнтів з психотичними епізодом, за допомогою якісних методів. Завданням було дослідити аспекти симптомів та лікування, які сприймалися як травматичні.

Дослідження було проведено в стаціонарному психіатричному відділенні і було вирішено оцінити учасників якомога швидше після того, як симптоми їх епізоду були стабілізовані, щоб підвищити точність їх сприйняття та емоційних реакцій під час індексних подій.

Таблиця. 2

Травмуючий досвід пацієнтів

	N	%
Серйозна аварія	28	20
Стихійне лихо	1	1
Фізичне насильство з боку сім'ї	64	45
Фізичне насильство з боку незнайомих	37	26
Сексуальне насильство з боку сім'ї	14	10
Сексуальне насильство з боку незнайомця	7	5
Зона бойових дій	17	12
Статеві контакти молодше 18 років	54	38
Ув'язнення	7	4
Буллінг	62	43
Хвороба, що загрожує життю	13	9
Інша травматична подія	51	36

Таблиця.3

Повідомлення про травмуючі переживання, пов'язані з лікуванням і психотичними симптомами

<i>Психотичні симптоми</i>	n	%
Відчуття переслідування	93	65,4
Страх втратити зв'язок з реальністю	88	61,5
Жорстока поведінка або та що викликала сором	86	60
Лякаючі галюцинації	74	51,9
<i>Досвід лікування</i>		
Загроза з боку інших пацієнтів	115	80,7
Фізичне обмеження	91	63,4
Примусова госпіталізація	82	57,7
<i>Побічна дія ліків</i>		
Седація	36	25
Дискінезія	25	17,3
Негативний досвід з ін'єкціями	30	21,1
Загроза з боку постачальника лікування	38	26,9

Вплив травми (наприклад, сексуальне насильство, серйозна аварія) оцінювали за допомогою Шкали оцінки впливу травматичних подій, яка включала 22 пункти, кожен з яких оцінювався як «ніколи/рідко/інколи/часто» (Вестбрук, 2014). Після заповнення анкети учасник був орієнтований на оцінку психологічно травматичних подій, пов'язаних з психотичними симптомами або досвідом лікування.

Був модифікований Міссіпський опитувальник ПТСР (Бенталл, 2001) через напівструктуроване інтерв'ю, призначене для виявлення посттравматичних реакцій на психози та досвід лікування. Модифікований опитувальник був розділений на два розділи: реакції на психотичні симптоми та реакції на досвід лікування (Зливков, 2006). У першому розділі реакцію на психотичні симптоми оцінювали, спочатку задавши серію з 15 запитань (наприклад, «Чи викликали у вас симптоми психічної хвороби надзвичайне занепокоєння чи жах?»; «Чи вірили ви, що вам хотіли нашкодити?») (Грінсбергер, 1995). Стверджуюча відповідь на будь-який предмет супроводжувалась підпитаннями для отримання конкретних прикладів. Після цих запитань учасникам було запропоновано визначити, який досвід у всіх їхніх епізодах був найбільш тривожним, коли вони озирнулись на нього. Процес аналізу даних у цьому дослідженні складався з початкового відкритого кодування відповідей учасника з польових приміток на початкові категорії. Було здійснено остаточний вибірковий процес кодування, який визначив основні теми та концепції.

Методи

Було оцінено контент-аналізом двадцять одне дослідження ПП-ПТСР (ПТСР, переживання пов'язані із психозом - ПП-ПТСР) із показником

поширеності від 11 до 51%. У чотирнадцяти дослідженнях (67%) використовувались потужні заходи виміру ПТСР, але ПП-травма не була конкретно визначена або оцінена валідованими заходами. Одинадцять досліджень (52%) оцінювали ПТСР до того, як минув достатній час після травми. Через значні методологічні обмеження неможливо було переглянути показники ПП-ПТСР та надати переглянуту оцінку поширеності (Гаретті, 2002).

Результати

Учасники описали ряд травматогенних аспектів психотичних симптомів. Було виокремлено п'ять тем, що стосуються травматогенних аспектів психозу: (1) лякаючі галюцинації, про які повідомили 23,8% учасників; (2) параноя / марення, про яке повідомили 20,6% учасників; (3) суїцидальні думки / спроби, про які повідомили 15,9% учасників; (4) думки / спроби нанести шкоду іншим, про які повідомили 9,5% учасників; (5) дезорганізована поведінка або кататонія - повідомили 7,9% учасників. Інші категорії включали теми, такі як спалахи минулих зловживань, панічні атаки, манія, втрата опіки над дітьми тощо, про які повідомляли 22,2% учасників. Результати підтверджують необхідність вирішення питань, пов'язаних з посттравматичними реакціями на психоз у людей з психотичними епізодами. Дані цього дослідження свідчать про необхідність перевірки інтенсивних та негативних емоційних реакцій, які люди часто відчують під час психотичного епізоду та під час епізодів лікування. Психотерапія може бути запропонована пацієнтам, які демонструють посттравматичні реакції і повинні звертатися до цих реакцій шляхом валідації, щоб полегшити травматичні реакції на психоз (Бек, 1952).

Таким чином, це якісне дослідження описує досвід людей під час епізодів психозу. Були виявлені численні фактори, що сприяють травматичним аспектам досвіду психотичного епізоду, включаючи примусові аспекти психіатричного лікування. Потрібні подальші дослідження, щоб визначити, як можна вдосконалити послуги з охорони психічного здоров'я, щоб зменшити травми, пов'язані з хворобою, та полегшити одужання. Будуть розглядатися важливі методологічні проблеми, які ускладнюють дослідження ПТСР після психозу, клінічні наслідки для даної галузі.

Висновки. Висновки даного дослідження розширять результати попередніх досліджень із залученням переважно хворих з першим психотичним епізодом. Травматичні життєві події будуть проаналізовані з різними наслідками психозу, включаючи підвищений ризик психотичних розладів з послабленими позитивними психотичними симптомами. Адже вплив травми пов'язаний з різними психічними розладами і тому специфіка впливу психозу на травму залишається незрозумілою. Це дослідження піднімає дві недостатньо вивчені галузі: специфіка між травмою та психозом щодо інших розладів, які часто є наслідком посттравми, та запропоновані механізми, які пов'язують травму з психозом. Найболючіші випадки

лікування, про які повідомили принаймні половина учасників, стосувалися примусової госпіталізації та фізичної ізоляції чи обмеження. Інші поширені негативні враження від лікування включали побічні ефекти ліків або інші проблеми (45%), примушування приймати ліки (24%) і погрози з боку лікаря, який лікує (22%). Ці висновки також подібні до інших повідомлень про перший досвід застосування системи лікування людей з нещодавнім епізодом психозу. Травмуючий ефект ізоляції та обмежень у лікарні часто відзначався, особливо для осіб, які в анамнезі зазнали сексуального насильства в дитинстві, що призвело до поштовху до безпечних альтернатив таким практикам.

Висока частка учасників повідомила про симптоми ПТСР, пов'язані з їхнім психотичним епізодом, при цьому 66% відповідали критеріям синдрому ПТСР (тобто відповідали критеріям симптомів DSM-IV для ПТСР, незалежно від критерію A1/A2 для травматичної події). Коли вибірка дослідження була обмежена учасниками, для яких їхній травматичний досвід стався більше місяця тому, 58% відповідали критеріям симптомів ПТСР.

Література:

1. Американська психіатрична асоціація. (2004). Практичні рекомендації щодо лікування пацієнтів із шизофренією. Вашингтон, Американська психологічна асоціація.
2. Бек, А.Т. Успішна амбулаторна психотерапія хронічного шизофреніка з маренням, заснованим на запозиченому почутті провини : навч. посіб. / А.Т. Бек. – Оксфорд: Видавництво «Taylor & Francis», 1952. – 305–312 с.
3. Бенталл, Р.П., Коркоран, Р., Говард, Р., Блеквуд, Н. і Кіндерман, П. Переслідуючі марення: огляд і теоретична інтеграція [Електронний ресурс]. Огляд клінічної психології, 2001 – Т. 21, №8. – С. 1143–1192. Режим доступу: doi:10.1016/S0272-7358(01)00106-4.
4. Бергер, К. С. «Соціальна робота в медичних установах». У настільному довіднику соціального працівника : навч. посіб. / Roberts, A.R. і Грін, Г. Дж. 497–501. Нью-Йорк: Oxford University Press. 2002. – 497–501 с.
5. Берчвуд, М. і Чедвік, П. Всемогутність голосів: Перевірка валідності когнітивної моделі [Електронний ресурс]. Психологічна медицина, 1997 – С. 12–13. Режим доступу: doi:10.1017/S0033291797005552
6. Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію : навч. посіб. / Д. Вестбрук. – Львов: Свічадо, 2014. – 420 с.
7. Гареті П.А., Кайперс Е., Фаулер Д., Фріман Д. та Беббінгтон П.Е. Когнітивна модель позитивних симптомів психозу [Електронний ресурс]. Психологічна медицина, 2001 – С. 189–195. Режим доступу: doi:10.1017/S0033291701003312
8. Геддок, Г. та Сідл, Р. «Психоз». У блокпостах у когнітивно-поведінковій терапії: перетворення проблем у можливості для змін : навч. посіб. / Р. Л. Ліхі. Нью-Йорк: Guilford Press. 2003. – 135–152 с.
9. Грінсбергер Д. і Падескі К.А. 1995. Розум над настроєм: змініть свої почуття, змінивши спосіб мислення : навч. посіб. / Д. Грінсбергер. Нью-Йорк: Guilford Press, 1995. – 18–59 с.
10. Давид, А.С. Інсайт і психоз : навч. посіб. / А. С. Давид. Лондон: Британський журнал психіатрії, 1990. – 798–808 с.
11. Зливков В. Проблема особистісної та професійної само ідентифікації в сучасній психології : навч. посіб. / В. Зливков. Київ: Соціальна психологія, 2006. – No5. – 128-136 с.

12. Зубкін, Дж. та Спрінг, В. Вразливість – новий погляд на шизофренію [Електронний ресурс]. Журнал аномальної психології, 86 (2): 1977. – С. 103–126. Режим доступу: doi:10.1037/0021-843X.86.2.103
13. Кемпбелл, Д. Т. та Стенлі, Дж. К. Експериментальні та квазіекспериментальні проекти для досліджень : навч. посіб. / Д. Т. Кемпбелл. Бостон, Массачусетс: Houghton Mifflin Company, 1963 – 16–37 с.
14. Кінгдон, Д.Г. і Теркінгтон, Д. «Використання когнітивно-поведінкової терапії шизофренії в районній психіатричній службі». У когнітивній терапії пацієнтів із шизофренією: еволюція нового підходу до лікування : навч. посіб. / Мерло, М.С.Г., Перріс, К. та Бреннер, Х.Д. Кіркланд. Вашингтон: видавництво Hogrefe & Huber, 2002 – 59–67 с.
15. Сойдан, Г. Застосування рандомізованих контрольованих досліджень і системних оглядів у дослідженнях соціальної роботи [Електронний ресурс]. Дослідження практики соціальної роботи, 18(4): 2008 – С. 311–318. Режим доступу: doi:10.1177/1049731507307788
16. Теркінгтон Д., Дадлі Р., Уорман Д.М. і Бек, А.Т. Когнітивно-поведінкова терапія шизофренії : навч. посіб. / Д. Теркінгтон. Варшава: Журнал психіатричної практики, 2004. – 5–16 с.
17. Туркінгтон, Д., Кінгдон, Д. і Тревор, Т. Ефективність короткої когнітивно-поведінкової терапії в лікуванні шизофренії [Електронний ресурс]. Британський журнал психіатрії, 180: 2002. – С. 523–527. Режим доступу: doi:10.1192/bjp.180.6.523
18. Фаулер, Д., Гареті, П. і Кайперс, Е. Когнітивна поведінкова терапія психозу: теорія і практика : навч. посіб. / Д. Фаулер. Великобританія: Wiley, 1995. – 214–218 с.
19. Фолсом Д. і Есте Д.В. Шизофренія у бездомних: системний огляд літератури [Електронний ресурс]. Acta Psychiatrica Scandinavica, 105: 2002. – С. 404–413. Режим доступу: doi:10.1034/j.1600-0447.2002.02209.x
20. Фрейзер, П.А., Тікс, А.П. та Баррон, К.Е. 2004. Тестування ефектів модератора та посередника в дослідженні психології консультування : навч. посіб. / П. А. Фрейзер. Ванкувер: Журнал консалтингу та клінічної психології №2, 2004. 115–134 с.

References:

1. American Psychiatric Association. (2004). Practical recommendations for the treatment of patients with schizophrenia. Washington: American Psychological Association [in English].
2. Beck, A.T. (1952). Successful outpatient psychotherapy of a chronic schizophrenic with delusions based on borrowed guilt. London: Publishing house "Taylor & Francis [in English].
3. Bentall, RP, Corcoran, R., Howard, R., Blackwood, N. & Kinderman, P. (2001). Persecutory delusions: a review and theoretical integration [Electronic resource]. Review of clinical psychology, 2001 - Vol. 21, No. 8. – P. 1143–1192. Access mode: doi:10.1016/S0272-7358(01)00106-4 [in English].
4. Berger, K. S. (2002). "Social work in medical institutions." In The social worker's desk handbook, Edited by: Roberts, A.R. and Green, G.J. 497–501. New York: Oxford University Press [in English].
5. Birchwood, M. & Chadwick, P. (1997). The omnipotence of voices: Testing the validity of a cognitive model [Electronic resource]. Psychological medicine. Access mode: doi:10.1017/S0033291797005552 [in English].
6. Westbrook D., Kennerly G., Kirk J. (2014). Znayomstvo z conitivno povedinkovoyu terapiyeyu [Introduction to cognitive behavioral therapy]. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
7. Garethy, PA, Kuypers, E., Fowler, D., Freeman, D. (2001). Cognitive model of positive symptoms of psychosis [Electronic resource]. Psychological medicine, 2001 - pp. 189–195. Access mode: doi:10.1017/S0033291701003312 [in English].

8. Haddock, H. and Siddle, R. (2003). "Psychosis." In Roadblocks in cognitive-behavioral therapy: turning problems into opportunities for change, Edited by: Leahy, RL New York: Guilford Press [in English].
9. Grinsberger D. and Padeski K.A. (1995). Mind Over Mood: Change Your Feelings by Changing the Way You Think, New York: Guilford Press [in English].
10. David, A.S. Insight and psychosis. (1990). London: British Journal of Psychiatry [in English].
11. Zlyvko V. (2006). Problema osobistisnoi ta profesiynoi samoidentyfikaciyi v suchasnomu sviti [The problem of personal and professional self-identification in modern psychology]. Kyiv: Social psychology [in Ukrainian].
12. Zubkin, J. & Spring, B. (1977). Vrazlyvist – novyi poglyad na shizofreniyu [Vulnerability – a new perspective on schizophrenia]. [Electronic resource]. Journal of Abnormal Psychology, 86 (2): P. 103–126. Access mode: doi:10.1037/0021-843X.86.2.103 [in Ukrainian].
13. Campbell, D. T. and Stanley, J. C. (1963). Experimental and quasi-experimental designs for research. Boston, MA: Houghton Mifflin Company [in English].
14. Kingdon, D.G. and Turkington, D. (2002). "The Use of Cognitive Behavioral Therapy for Schizophrenia in a Community Psychiatric Service." In Cognitive therapy for patients with schizophrenia: the evolution of a new treatment approach, Edited by: Merleau, M.C.G., Parris, K. and Brenner, H.D. Kirkland, Washington: Hogrefe & Huber [in English].
15. Soydan, G. (2008). Application of randomized controlled trials and systematic reviews in social work research [Electronic resource]. Research in the practice of social work. Access mode: doi:10.1177/1049731507307788 [in English].
16. Turkington D., Dudley R., Workman D.M. and Beck, A.T. (2004). Cognitive behavioral therapy for schizophrenia: a review. Warsaw: Journal of Psychiatric Practice [in English].
17. Turkington, D., Kingdon, D. & Trevor, T. (2002). Effectiveness of brief cognitive behavioral therapy in the treatment of schizophrenia [Electronic resource]. British Journal of Psychiatry. Access mode: doi:10.1192/bjp.180.6.523 [in English].
18. Fowler, D., Garethy, P. & Kuypers, E. (1995). Cognitive Behavioral Therapy for Psychosis: Theory and Practice, Chichester. Great Britain: Wiley [in English].
19. Folsom D. and Yeste D.V. (2002). Schizophrenia in the homeless: a systematic review of the literature [Electronic resource]. Acta Psychiatrica Scandinavica. Access mode: doi:10.1034/j.1600-0447.2002.02209.x [in English].
20. Fraser, P.A., Thix, A.P. and Barron, K.E. (2004). Testing moderator and mediator effects in counseling psychology research. Vancouver: Journal of Consulting and Clinical Psychology [in English].

УДК 364-786-058.862(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4\(32\)-1402-1414](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1402-1414)

Шаумян Олена Геворківна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних та поведінкових наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, тел.: (0552) 414435, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

Машаріпова Кароліна Бахтіярівна студентка, кафедра соціальних та поведінкових наук, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, тел.: (0552) 414435

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ

Анотація. У статті розглянуто особливості соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт.

Нами було досліджено, що діти, які виховуються нетривалий час у «Центрі соціально-психологічної реабілітації», мають своєрідні соціальні та психологічні аспекти розвитку. У дитини вже сформовані специфічні риси характеру та поведінки, які мають, як правило, негативну оцінку. Водночас з'ясовано, що розвиток дітей у неблагополучній родині дуже відрізняється від розвитку дітей, які мають повноцінну родину та тісні стосунки з батьками.

Правильно організована робота практичного психолога передбачає надання соціальної допомоги дітям-сиротам у вирішенні особистісних проблем, здійснення їх орієнтації на те, що дитина – це особистість. Відхилення у цієї категорії дітей передусім виявляються в емоційному напруженні, емоційному стресі, психічній втомі, неготовності долати перешкоди, підвищеній недовірливості, зниженні потреби в досягненнях, порушенні емоційних зв'язків з друзями, однолітками та дорослими, швидкому зростанні депресії та пасивності.

Визначено, що завдяки здійсненим заходам щодо соціально-психологічної реабілітації у дітей-сиріт, які виховуються тривалий час у комунальному закладі «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради, розвиток відбувається особливим чином. Так, за сприяння практичних психологів, які працюють з дітьми, у них сформована поведінка, емоційна стійкість, уміння налагоджувати контакт з дорослими. Відбуваються позитивні зміни у діяльності, особистісних рисах, навчанні тощо.

Запропонована нами психокорекційна програма для дітей-сиріт, які перебувають у реабілітаційному закладі, показала позитивні зрушення, а саме:

покращення уваги, розвиток пам'яті та спостережливості, стимулювання розумової праці тощо.

Перспективою подальших наукових розвідок є детальне вивчення соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт задля їх гармонійного розвитку та віднайдення свого місця у суспільстві й орієнтації на його добробут.

Ключові слова: діти-сироти, соціально-психологічна реабілітація, соціально-психологічна робота, пам'ять, творча уява, аналітичне мислення, особистісна зрілість, арт-терапія.

Shaumian Olena Hevorkivna Candidate of Psychological Sciences, PhD degree, Associate Professor, Associate Professor of Department of Social and Behavioral Sciences, Kherson State agrarian and economic University, St. Stritenska, 23, Kherson, 73006, tel.: (0552) 41-44-35, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

Masharipova Karolina Bakhtiiarivna student, Department of Social and Behavioral Sciences, Kherson State agrarian and economic University, St. Stritenska, 23, Kherson, 73006, tel.: (0552) 41-44-35

FEATURES OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF ORPHANED CHILDREN

Abstract: The article examines the peculiarities of social-psychological rehabilitation of orphaned children. We have studied that children who have been raised for a short period of time in the “Center for Social-Psychological Rehabilitation” have distinct social and psychological aspects of development. These children already have specific traits of character and behavior, which are generally negatively evaluated. At the same time, it has been found that the development of children in disadvantaged families differs significantly from the development of children who have a complete family and close relationships with their parents.

Properly organized work of a practical psychologist involves providing social assistance to orphaned children in solving personal problems and guiding them towards the understanding that a child is an individual. Deviations in this category of children primarily manifest as emotional tension, emotional stress, mental fatigue, unpreparedness to overcome obstacles, increased distrust, decreased need for achievement, disruption of emotional connections with friends, peers, and adults, rapid growth of depression and passivity.

It has been determined that thanks to the measures taken in terms of social-psychological rehabilitation for orphaned children who have been raised for a long time in the municipal institution “Center for Social-Psychological Rehabilitation of Children” of the Kirovograd Regional Council, development occurs in a special way.

With the support of practical psychologists working with the children, they acquire certain behaviors, emotional stability, and the ability to establish contact with adults. Positive changes occur in their activities, personal traits, and learning, among other things.

The psychocorrection program proposed by us for orphaned children in the rehabilitation facility has shown positive progress, including improved attention, development of memory and observation skills, and stimulation of cognitive work.

The perspective of further scientific research lies in the detailed study of social-psychological rehabilitation of orphaned children for their harmonious development and finding their place in society, as well as focusing on its well-being.

Keywords: orphaned children, socio-psychological rehabilitation, socio-psychological work, memory, creative imagination, analytical thinking, personal maturity, art therapy.

Постановка проблеми. Держава та її розвиток залежить від розвитку майбутнього покоління. Останніми роками зростає тенденція щодо відмови сімей від батьківства. Це насамперед проявляється у збільшенні неповних сімей, що найчастіше зумовлено свідомою відмовою від реєстрації шлюбу з метою отримання соціальних виплат від держави. Саме це і призводить до зростання кількості дітей-сиріт в Україні.

Найбільш ефективними інструментами впливу, що можуть сприяти вирішенню проблем соціально-психологічної реабілітації дітей, є їх соціалізація, адаптація, психологічна підтримка, проведення арт-терапії для вивчення і реабілітація до середовища дитини, формування правил поведінки, цінності в житті. Саме в сім'ї формуються морально-естетичні норми, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі недосконалості технології соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт присвячували свої праці такі вчені, як Л. Артюшкіна, Т. Білозор, І. Зверева, І. Іванова, А. Капська, О. Карпенко, О. Коваленко, М. Лукашевич, Т. Макійчук, С. Морозова, О. Поляновська, Л. Тюття.

В Україні кількість дітей, які залишилися без піклування батьків, зростає з кожним роком. Сирітство в нинішній час відносять до тих проблем, які є особливо актуальними для сучасного суспільства. Соціально-економічна ситуація в суспільстві впливає на один з найбільш важливих його елементів – українські сім'ї, зокрема на їх норми, цінності тощо. З'ясовано, що сімейні проблеми та конфлікти спричиняють значну кількість негативних явищ, унаслідок яких збільшується кількість дітей-сиріт.

На сьогодні зросла чисельність тривожних дітей, що характеризуються саме невпевненістю у собі, емоційною нестійкістю, низькою адаптивністю. Діти-сироти, як правило, мають відхилення у становленні особистості і

психологічному розвитку, які проявляються передусім у порушеннях емоційної сфери. Це призводить до прояву агресії, переважання негативних емоцій і психоемоційних станів, порушення спілкування, зниження регуляторних і контролюючих дій [3].

Діти-сироти є емоційно запальними та нестійкими, тому їм важко пристосовуватися до нових умов. Часом вони бувають навіть агресивні та схильні до стресів. Тож у процесі надання соціально-психологічної допомоги дуже важливо навчити дітей і підлітків керувати своїм психофізичним та психологічним станом.

Виокремлюють такі основні форми соціально-психологічної роботи з дітьми-сиротами:

1) Психологічні: метод психодіагностики (тестування здібностей та інтелекту, особистісні опитувальники, соціометрія); психотерапевтичні методи (ігрова терапія, психосоціальна терапія, поведінкова терапія); психокорекційні методи (психогімнастика, арт-терапія, казкотерапія); психологічне консультування.

2) Соціологічні: спостереження; методи опитування (анкетування, інтерв'ю, фокус-група); методи аналізу документів (контент-аналіз, традиційний аналіз) [2; 3; 7; 8].

У процесі роботи з дітьми-сиротами вирізняють два види надання психологічної допомоги: робота психолога в установах соціально-психологічної підтримки (кризових центрах, притулках, дитячих будинках, інтернатах); залучення висококваліфікованих фахівців (з центрів, служб, консультацій).

Психологу, який працює безпосередньо з дітьми, необхідно враховувати вікові особливості дітей і новоутворення, які є характерними для певного вікового періоду розвитку дитини. Якщо цього не відбувається, то можна прогнозувати, що розвиток набув проблемного характеру і може спричинити незворотні зміни, тобто призвести до патологічних форм поведінки [5].

Водночас зауважимо, що психіка дитини відрізняється пластичністю, гнучкістю і можливістю компенсації. Завдяки застосуванню відповідних видів реабілітаційної та психокорекційної роботи можна частково компенсувати певні аспекти психічного розвитку і таким чином допомогти дитині оволодіти навичками соціальної компетенції, що дозволяють пристосовуватися до культурних типів поведінки [5].

Серед найбільш ефективних видів і форм роботи з дітьми від 3 до 18 років, які доцільно використовувати під час складання реабілітаційних і психокорекційних програм, виокремлюємо ігротерапію та арт-терапію.

Ігротерапію реалізуємо за допомогою відомих літературних творів, діалозі-імпровізації, переказу. Арт-терапію здійснюємо на основі музичного та танцювального мистецтва [2; 8].

Практичному психологу в роботі з вихованцями притулків, кризових центрів, шкіл-інтернатів, дитячих будинків важливо практикувати різноманітні форми занять, застосовуючи передові технології їх проведення. Невід'ємним компонентом такої роботи є розроблення психологом програм розвитку, реабілітаційних програм. Слід пам'ятати, що дітям-сиротам, які пережили стреси та травми, можна допомогти через щоденне навчання необхідного та зняття бар'єрів, які перешкоджають нормальному психічному розвитку дитини.

Мета статті – дослідити особливості соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження стали діти-сироти комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради. Дослідження відбувалося чотирма етапами.

1) теоретично-підготовчий: збір та вивчення інформації про емоційний стан та ціннісні пріоритети, які обрані для дослідження; аналіз літератури з досліджуваної проблематики, обґрунтування мети й гіпотези дослідження;

2) практично-підготовчий: складання й опрацювання програми дослідження, зокрема розробка анкетного опитування, добір діагностичних опитувань та тестувань;

3) практичний: безпосереднє проведення емпіричного дослідження – спостереження, опитування, бесіда, анкетне опитування та тестування;

4) підсумковий: опрацювання та аналіз результатів емпіричного дослідження, узагальнення, висновки й рекомендації.

Гіпотеза дослідження: вивчення пізнавальних процесів з метою зменшення тривожності дитини та невпевненості у собі.

У рамках наукового дослідження нами було здійснено діагностування та оцінку пізнавальних здібностей дітей-сиріт. Дослідження проводилися на базі комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради у період з листопада 2023 року по березень 2024 року. До вибірки ввійшло 52 дітей-сиріт, з них 25 дівчат та 27 хлопців. Їх було поділено на дві групи – середню та старшу. До старшої групи входили підлітки віком від 14 до 17 років; до середньої групи – діти віком від 10 до 14 років.

Дослідження за такими діагностиками було проведене напередодні, протягом зими 2019-2020 років, з метою перевірки раніш отриманих результатів. Проведене нами дослідження підтвердило отримані раніш результати з незначними відхиленнями.

Було застосовано такі методики:

- 1) «Запам'ятовування 10 слів» (автор О. Лурія);
- 2) дослідження творчої уяви (автор Т. Пашукова);
- 3) дослідження аналітичного мислення (автор Р. Амтхауер);
- 4) «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (автор Ю. Гільбух) [1; 4].

Першою було застосовано методику «Запам'ятовування 10 слів» (автор О. Лурія) [4]. Одним з основних завдань було вивчити процеси пам'яті дітей-сиріт, а саме: запам'ятовування, відтворення та збереження пам'яті. Результати зафіксували, що діти старшої групи, які мають нормальну пам'ять, як правило, до третього повторення правильно відтворювали до дев'яти або десяти слів. Хоча за умови зростання повторень могли зазначити менше слів. Низький рівень відтворення слів указує на зміну уваги та стомлення. Аналіз оцінки результатів дослідження свідчить, що 64% дітей молодшої групи (віком від 10 до 12 років), які виховуються тривалий час у Центрі, відтворили 9–10 слів, що є показником нормальної пам'яті. Підвищеної стомлюваності, неувважності, нестійкості уваги не спостерігалось. Діти успішно і з ентузіазмом виконували завдання. 27% дітей середнього віку (від 12 до 14 років) відтворили 8–9 слів. Це свідчить про зменшення уваги та зростання стомлюваності. 9% дітей старшої групи (віком від 15 до 17 років) відтворили від семи слів. Дослідження показало, що саме в старших дітей (віком від 15 років) спостерігається неувважність, нестійкість уваги, відсутність зацікавленості щодо виконання завдання.

Результати дослідження молодшої та середньої груп дітей засвідчили, що рівень пам'яті не має істотних відхилень від норми, ці діти мають достатньо розвинуту пізнавальну сферу. Спостереження продемонстрували, що пам'ять дітей молодшого віку та старшого віку є різною. Так, діти молодшого віку з ентузіазмом виконували поставлені завдання, виявляли готовність відгукнутися на будь-яке прохання практичного психолога та робили все можливе, щоб привернути увагу дорослого на себе. Натомість діти старшої групи ставилися до поставлених перед ними завдань неувважно, виявляли нестриманість, грубість, агресивність. Старші діти усвідомлюють усе, що з ними трапилося, до того ж ще й мають значне навантаження в школі.

Наступним кроком було дослідження творчої уяви (автор Т. Пашукова) [4]. Результати дослідження оцінки речення в балах спостерігалися такі: у 51% дітей – 6 балів; у 24,5% дітей – 3–4 бали; у 24,5% дітей – 0–0,5 бали. Результати визначення рівня творчої уяви за методикою виявили високий рівень творчої уяви у 51% дітей-сиріт. Оригінальність речень відповідала максимальній оцінці, творчість уяви у цих дітей на високому рівні. У 25% дітей відстежується середній прояв творчої уяви; усі три слова діти використали в менш доречній, але в логічно допустимій комбінації. Також у 25% дітей відстежується низький прояв творчості уяви. Діти цієї категорії правильно зрозуміли завдання, але формально поєднували всі три слова або ж використовували їх зі спотвореннями чи записували речення, що являло собою беззмістовне поєднання всіх трьох слів. Підсумковий аналіз проведеного дослідження показав, що більшість дітей має логіку, оригінальність та високий прояв творчої уяви. Під час дослідження спостерігалися прояви логічного мислення. Однак деяка частина дітей ще не вміє логічно та оригінально

мислити в рамках поставлених перед ними завдань. Це проявлялося у тому, що діти погано активувалися за умови нестандартної постановки перед ними завдань, не вкладалися у відведений час, відтворювали мало деталей. Окрім того, слід зауважити, що саме у цієї групи виявлялися відсутність інтересу, постійне переключення уваги.

Отже, дослідження, яке було проведене з дітьми молодшої, середньої та старшої вікових груп, засвідчили, що в більшості дітей інтелектуальних і розумових порушень не виявлено. Рівень інтелекту та розумових здібностей достатній.

Подальшою було застосовано методика дослідження аналітичного мислення (варіант VI субтесту шкали) (автор Р. Амтхауер) [4]. Його результати свідчать, що: у 27% дітей дуже низька аналітичність мислення (визначено 5 числових рядів); у 20% – низьке аналітичне мислення (окреслено 6–7 числових рядів); у 22% – середня аналітичність (зазначено 8–10 числових рядів); у 20% – висока аналітичність мислення (виокремлено 11–13 числових рядів); у 11% – дуже високе аналітичне мислення (відзначено 14–15 числових рядів). Слід наголосити, що аналітичність є важливою характеристикою мислення, тому що є основним компонентом здатності теоретизувати, відшукувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, становить основу загальних здібностей і необхідна для успішного оволодіння різноманітними видами діяльності.

Останнім кроком нашого дослідження дітей-сиріт був «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (автор Ю. Гільбух) [1]. Аналіз результатів дослідження виявив, що мотивація досягнень, ставлення до свого «Я», почуття громадянського обов'язку, життєва установка та здатність до психологічної близькості з іншою людиною у 62% дітей-сиріт на задовільному середньому рівні; у 25% – на високому рівні; у 8% – на незадовільному низькому рівні, а у 5% дітей спостерігається дуже високий рівень аспектів, що становлять особистісну зрілість.

Під час проведення дослідження із дітьми-сиротами зафіксовано, що у 32% хлопців та дівчат простежуються боязливість, нерозуміння матеріалу, нерішучість та замкнутість під час виконання завдань, які перед ними поставлені, а у 68% дівчат та хлопців закладу спостерігається зацікавленість, бажання обговорити, поставити запитання та якомога швидше дізнатися результат.

Гіпотеза виявилась достовірною.

Отже, діти-сироти, які потрапляють до комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради, через недостатній розвиток контактів з батьками та дорослими мають відставання у розвитку, характеризуються втратою самостійності, відсутністю інтересу, невмінням диференціювати успішні та неуспішні дії, які схвалюються та не схвалюються. Завдяки цілеспрямованій діяльності фахівців

комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради, зокрема, психологів, соціальних педагогів, вихователів, з часом відстежується тенденція щодо поліпшення фізичного, морального та інтелектуального стану цих дітей, розвиваються їх інтелектуальні здібності, покращується аналітичність мислення. У цілому відбуваються позитивні зміни пізнавальних процесів дітей-сиріт.

Для дітей-сиріт характерними є захисні форми поведінки, які не дають можливості оволодіти ситуацією та знайти шляхи її вирішення. Тож корекційна робота соціальних працівників повинна бути спрямована передусім на підвищення прийняття дитини як особистості, на підвищення самооцінки й упевненості у собі. Завдання соціального педагога полягає в тому, щоб допомогти дітям навчитися емоційно відволіктися від ситуації, брати на себе відповідальність за власні вчинки, самостійно запобігати конфліктам. Серед корекційних методів, які є ефективними у вирішенні цих завдань, можуть бути рольові ігри, штучно створені конфліктні ситуації.

Арт-терапія визначається як засіб психотерапевтичного та психокорекційного впливу на дітей-сиріт. Вона ґрунтується на переконанні, що внутрішнє «Я» дитини відтворюється у візуальних образах щоразу, коли вона займається чимось своїм. Метою арт-терапії є розвиток здатності дитини до самовираження та самопізнання.

У нашій арт-терапевтичній програмі ми пропонуємо такі напрями:

- образотворча діяльність, метою якої є спрямування на корекцію мотиваційної сфери;
- створення колажів із малюнків навчає дитину спілкуватися з навколишнім середовищем;
- пальчиковий театр та форми роботи з папером мають на меті психокорекцію моторної та мотиваційної сфери дитини;
- робота з тістом – це насамперед корекція рухових можливостей дитини;
- малювання на тканині губкою, пальцями підвищує потребу в активності моторних можливостей;
- сенсорна психокорекція сприяє психокорекції пізнавальних процесів та підвищенню соціальної адаптації дитини;
- створення вистав за допомогою ляльок позитивно впливає на формування емоційної сфери дитини, розвиток пам'яті, мислення, уваги та уяви.

Для корекції використовують пісочну терапію. Ігрові заняття з піском корисно використовувати для того, щоб розвивати дрібну моторику рук; стабілізувати емоційний стан, долати страхи; удосконалювати мовленнєві можливості; сприяти розширенню словникового запасу, розвитку зв'язного мовлення. Діти із задоволенням знаходять у піску букви і складають із них слова, пишуть диктанти. За допомогою піску активно розвивається дрібна

моторика пальців рук. Арт-терапія повинна застосовуватися у корекційній роботі з дітьми Центру, які мають проблеми емоційного характеру: підвищену тривожність; агресивність; замкненість; знижену самооцінку.

Тривалість таких занять повинна складати близько 20–30 хв. Практичний психолог обирає завдання та матеріали для роботи згідно з віковою категорією дитини. Для малювання пропонують застосовувати різні матеріали. Так, малювання олівцями сприяє зниженню агресії; малювання фарбами на великих аркушах паперу не лише пензликом, а й пальцями, долонями – зниженню тривожності, оптимізації самооцінки. Тематика малюнків має бути різноманітною, наприклад: «Малюємо емоцію», «Моя улюблена іграшка» та ін. [2; 4; 5].

Щодо психокорекційної програми для дітей, то ми пропонуємо музичну терапію. Музична терапія являє собою форму лікування. Музика використовують не тільки під час навчальних занять, але і як метод стимуляції розвитку дитини. Завдяки музичній терапії дитина приймає форму активності, під час спілкування дитини з музикою діти можуть звільнитися від труднощів та переживань. Музикотерапія корисна для дітей під час терапії, яка спрямована на заспокоєння. Так, заняття з музикотерапії допомагають у тих випадках, коли дитина дуже агресивно себе поводить або коли дитина невпевнена в собі, сором'язлива. Заняття музикотерапією також дуже корисні для тренування уваги дитини, розвитку пам'яті та спостережливості.

Головною метою музичної терапії є допомога у розвитку; покращення моторики дитини; стимуляція розумової праці, пізнавальної діяльності; зняття емоційної напруги; допомога при стресові. У процесі терапії відкриваються можливості для розвитку дитини. Якщо дитина проявляє себе у ритмі музики, то в неї розвивається вольовий початок. Ритмічні ігри дітям подобаються.

Щодо занять, то простіший спосіб гри – це повтор дитиною рухів дорослого, під час рухів дорослому легко передати характер рухів. Спільні ігри-імпровізації спрямовані на забезпечення відчуття у дитини емоційного благополуччя. Терапевту потрібно своїми діями спонукати дитину до активних рухів. Музична терапія сприяє активності розумової та пізнавальної діяльності. Дитина багато про що дізнається при уважному прослуховуванні музики. Отже, залучення дітей до музикотерапії сприяє розвитку творчої активності дитини.

Психокорекційна програма музикотерапії для дітей та підлітків на тиждень:

Понеділок:

Для зменшення агресії слухаємо драматичну музику з переходом до заспокійливої (повільного характеру):

- А. Моцарт «Маленька нічна серенада»;
- Л. Бетховен – фінали «Місячної сонати».

Під час прослуховування музики окремо розмальовуємо квіти для підняття настрою та зменшення агресії.

Вівторок:

Для зменшення почуттів страху:

– А. Шенберг «Очікування».

– П. Чайковський «Дитячий альбом», «Пори року», «Лускунчик» (уривки з балету).

Під час прослуховування музики робимо маленьку зарядку та повільно виконуємо рухи під звуки опери.

Середа:

Для поліпшення психоемоційного стану дітей-сиріт:

– А. Вівальді «Пори року»;

– Л. Моцарт «Катання на санях».

Під прослуховування музики стрибаємо та танцюємо під ритм музики.

Четвер:

Для подолання депресії, відчуття самоти і втоми:

– М. Лисенко – дитяча опера «Коза Дереза»;

– М. Леонтович «Щедрик».

Під час прослуховування музики створюємо виставу за допомогою ляльок.

П'ятниця:

Для уявних подорожей:

– К. Сен-Санс – сюїта «Карнавал тварин»;

– М. Лисенко – опера «Різдвяна ніч» (уривок).

Під час прослуховування музики малюємо своє улюблене місто або місто, яке б хотіли відвідати.

Субота:

Музичні твори для бадьорого настрою, відчуття радості:

– Е. Гріг «Ранок»;

– Дж. Россіні – увертюра до опери «Шовкові сходи».

Під час прослуховування музики працюємо з тістом, а саме виготовляємо улюблене звірятко.

Неділя:

Для формування впевненості у собі й подолання комплексу неповноцінності:

– П. Чайковський «Лускунчик»;

– К. Сен-Санс «Різдвяна ораторія».

Під час прослуховування музики створюємо колаж із малюнків.

Отже, застосування арт-терапії дозволяє здійснювати більш ефективний вплив на формування емоційної сфери, спонукає до подальшого розвитку компенсаторних властивостей збережених функціональних систем, покращує соціальну адаптацію дитини, сприяє релаксу тощо.

Висновки. Визначальною особливістю соціально-психологічної реабілітації є адаптація дітей-сиріт. Правильно організована робота практичного

психолога передбачає надання соціальної допомоги дітям-сиротам у вирішенні особистісних проблем, здійснення їх орієнтації на те, що дитина – це особистість. Відхилення у цієї категорії дітей передусім виявляються в емоційному напруженні, емоційному стресі, психічній втомі, неготовності долати перешкоди, підвищеній недовірливості, зниженні потреби в досягненнях, порушенні емоційних зв'язків з друзями, однолітками та дорослими, швидкому зростанні депресії та пасивності. У дітей-сиріт, які протягом певного часу живуть без родини, часом виникають порушення соціальної адаптації та психічні розлади.

Нами було досліджено, що діти, які виховуються нетривалий час у «Центрі соціально-психологічної реабілітації», мають своєрідні соціальні та психологічні аспекти розвитку. У дитини вже сформовані специфічні риси характеру та поведінки, які мають, як правило, негативну оцінку. Водночас зауважимо, що розвиток дітей у неблагополучній родині дуже відрізняється від розвитку дітей, які мають повноцінну родину та тісні стосунки з батьками. Гіпотеза була підтверджена.

З'ясовано, що завдяки здійсненим заходам щодо соціально-психологічної реабілітації у дітей-сиріт, які виховуються тривалий час у комунальному закладі «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради, розвиток відбувається особливим чином. Так, за сприяння практичних психологів, які працюють з дітьми, у них сформована поведінка, емоційна стійкість, уміння налагоджувати контакт з дорослими. А також відбуваються позитивні зміни у діяльності, особистісних рисах, навчанні тощо.

Проведено таку арт-терапевтичну програму за напрямками:

- образотворча діяльність, метою якої є спрямування на корекцію мотиваційної сфери;
- створення колажів із малюнків навчає дитину спілкуватися з навколишнім середовищем;
- пальчиковий театр та форми роботи з папером мають на меті психокорекцію моторної та мотиваційної сфери дитини;
- робота з тістом – це насамперед корекція рухових можливостей дитини;
- малювання на тканині губкою, пальцями підвищує потребу в активності моторних можливостей;
- сенсорна психокорекція сприяє психокорекції пізнавальних процесів та підвищенню соціальної адаптації дитини;
- створення вистав за допомогою ляльок позитивно впливає на формування емоційної сфери дитини, розвиток пам'яті, мислення, уваги та уяви.

Тривалість таких занять має бути близько 20–30 хв. Для малювання бажано застосовувати різні матеріали. Відомо, що малювання олівцями сприяє

зниженню агресії. А малювання фарбами на великих аркушах паперу не лише пензликом, а й пальцями чи долонями – зниженню тривожності, оптимізації самооцінки. Тематику малюнків обираємо подібною до прикладів: «Малюємо емоцію», «Моя улюблена іграшка» та інше [2; 3; 5].

Психокорекційна програма, яка була апробована у комунальному закладі «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» Кіровоградської обласної ради, передусім спрямована на підвищення самооцінки й впевненості в собі.

Запропонована нами психокорекційна програма для дітей-сиріт, які перебувають у реабілітаційному закладі, показала позитивні зміни, а саме: покращення уваги, розвиток пам'яті та спостережливості, стимулювання розумової праці тощо.

Література:

1. Андрущенко Т. В., Зелінська Т. М. Практикум із соціальної психології. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. 300 с.
2. Журат Ю. В., Тернавська Т. А., Фесун Г. С., Т. М. Канівець Т. М. Інтерактивні методи соціально-педагогічної роботи та ефективність їх використання в діяльності ЦСССДМ. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2020. №3(36). С. 42–46.
3. Мордань О. Об'єктивні чинники впливу на державну політику щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків. Київ : ГНОЗІС, 2013. 234 с.
4. Практикум із загальної психології / за ред. Т.І. Пашукової ; 2-е вид., стер. Київ : Знання, КОО, 2006. 203 с.
5. Сергеєнкова О., Столярчук О., Коханова О., Пасєка О. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2020. 376 с. ISBN 978-611-01-0268-1
6. Шаумян О.Г. Аспекти соціально-психологічної реабілітації дітей-сиріт. Науковий журнал «Габітус». ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». Випуск 15. Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 261–265.
7. Kanwal A., Faiz Ullah, F. Enhancing Educational and Social Support for Orphaned Children: A Case Study of SOS Children's Village Faisalabad. *Harf-O-Sukhan*. 2024. Vol. 8(1), 445–460. Retrieved from <https://harf-o-sukhan.com/index.php/Harf-o-sukhan/article/view/1146>
8. Li S., Zhang Y., Wang X., & Yuan R. Association between life satisfaction, problem behaviours and psychological distress in orphaned adolescents: Exploring gender and orphanhood type discrepancies. *Child & Family Social Work*. 2023, 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1111/cfs.13138>

References:

1. Andrushchenko, T.V., Zelinska, T.M. (2016). *Praktikum iz sotsialnoi psykhologii [Practicum in Social Psychology]*. Kyiv: Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University [in Ukrainian].
2. Zhurat, Yu.V., Ternavska, T.A., Fesun, H.S., & Kanivets, T M. (2020). Interaktyvni metody sotsialno-pedahohichnoi roboty ta efektyvnist yikh vykorystannia v diialnoisti TsSSSDM [Interactive methods of social and pedagogical work and the efficiency of their use in the community service centers for families, children and youth activity]. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*, №3(36), 42-46 [in Ukrainian].
3. Mordan, O. (2013). *Obiektivni chynnyki vplyvu na derzhavnu polityku shchodo socialnoho zakhystu ditei, yaki zalyshylysia bez pikluvannia batkiv [Objective factors influencing state policy on social protection of children who are left without parental care]*. Kyiv : HNOZIS [in Ukrainian].

4. Pashukova, T.I. (Eds.). (2006). *Praktikum iz zahalnoi psykholohii. [Practical Handbook of General Psychology]*. Kyiv: Znannia, KOO. ISBN 966-620-219-0 [in Ukrainian].
5. Sergieienkova, O., Stoliarchuk, O., Kokhanova, O., & Pasieka, O. (2020). *Vikova psykholohiia [Developmental Psychology]*. Kyiv: TsUL. ISBN 978-611-01-0268-1 [in Ukrainian].
6. Shaumian, O.H. (2020). *Aspekts socialno-psykholohichnoi rehabilitatsii ditei-syrit [Aspects of social and psychological rehabilitation of orphaned children]*. *Habitus*, 15, 261-265. [in Ukrainian].
7. Kanwal, A., Faiz, Ullah, F. (2024). Enhancing Educational and Social Support for Orphaned Children: A Case Study of SOS Children's Village Faisalabad. *Harf-O-Sukhan*. 2024. Vol. 8(1), 445-460. Retrieved from <https://harf-o-sukhan.com/index.php/Harf-o-sukhan/article/view/1146>
8. Li, S., Zhang, Y., Wang, X., & Yuan, R. (2023). Association between life satisfaction, problem behaviours and psychological distress in orphaned adolescents: Exploring gender and orphanhood type discrepancies. *Child & Family Social Work*, 1-10. DOI: <https://doi.org/10.1111/cfs.13138>

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 4(32) 2024

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.